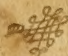

B H G
B H G

Thomas Shepard.
1652.

ological Seminary at
ceton N. J.

nted By
The Rev. Saml. Miller D.D.

HARMONIA EX EVANGELISTIS TRIBVS COMPOSITA,

Matthæo, Marco, & Luca,

COMMENTARIIS IOHANNIS CALVINI EXPOSITA:

Ad DD. Consules, Senatúmque inclytæ vrbis Francfordiensis.

EIVSDEM

IN IOHANNEM EVANGELISTAM

COMMENTARIVS.

Ad DD. Syndicos Senatúmque Geneuensem.

GENEVÆ,

Apud Iohannem Vignon.

M. DCXIIII.

CLARISSIMIS VIRIS ET MAGNIFICIS DOMINIS,

Consulibus, Senatuíque inclytæ vrbis Francfordiæ, Iohannes Caluinus.

I virtutũ exẽpla ad imitationem proponi vnquã vtile fuit, quæ pigris & lẽtus vel minus strenuè currentib. stimulum adderẽt, facit huius corruptissimi seculi non ignauia modò sed etiã socordia vt maiorem hominum partem quæ sponte nõ progreditur, quin potius retrocedit, pudore saltẽ necesse sit ad officiũ cogi. Omnes quidẽ videmus & priuatim & publicè ad prauã æmulationẽ intentos: necui monarchæ ad propagãdos quibuslibet modis imperij sui fines minus vel ingenij, vel industriæ, vel neruorũ, vel audaciæ, quã vicinis suppetere videatur: ne qua ciuitas vel respublica laudẽ astutiæ & captionum omnium aliis concedat: ne quis inter homines ambitioni deditos malis artibus sit inferior: denique ad vitia certatim alij alios quasi mutua conspiratione absque voce se inuitant: atque vt quisque pessimè se gerit, maximam turbam suo exemplo facilè præcipitat: interea in cõmuni vitiorum regno paucissimi reperiuntur rectè agẽdi authores. Quo vtilius esse iudico, si in illustribus personis eminent raræ virtutes, eas iustis elogiis quasi longè spectãdas in sublime efferri, vt ad imitandi studium multi excitẽtur. Atque hoc mihi præcipuè cõsilium fuisse profiteor, viri amplissimi, cur meum hunc laborem sub nominis vestri inscriptione in lucem prodire vellem. Nam etsi præclarum officij mei fructum fore iudico si qua fortè alacritas sponte currentib. inde accedat, magis tamen illud alterum respexi, vt pares alij vobiscum progressus faciant, vel saltem eundem sequãtur cursum. Neque tamen omnium quib. excellitis virtutum catalogum texere mihi propositum est: sed vnã in præsentia laudare sufficiet, quæ me & complures Christi seruos quasi sanctiore vinculo vobis deuinxit. Magnum illud fuit, quòd ante quinquennium, horribili terrore passim omnib. iniecto, quum & Germanicis Ecclesiis miseram dissipationem, & Euãgelio interitum propè minitaretur accepta clades, vos ad primos quosque telorum iactus expositi, in libera fidei confessione tunc valde odiosa firmi stetistis, ac constanter retinuistis quam eratis amplexi syncẽram

Cur Francford. hæc Harmonia dicata sit.

Francfordiensium constantia.

pietatis doctrinam: vt facilè cōstaret, vobis inter summas curas & discrimina nihil pluris esse quàm militare sub Christi vexillo. Sed hoc magis ad memoriam insigne, quòd non modò inter vos fouetis purum Dei cultum, fidelémq. operam datis vt se vestri ciues inter Christi septa cōtineant: sed dissipatæ Ecclesiæ reliquias aliunde expulsas, tanquam lacera membra, colligitis. Hoc certè vt in reb. acerbis, non parum mihi attulit solatij, quum audirem pios Dei cultores, qui ex Anglia profugi & aliis partibus aduenerant, istic benignè fuisse hospitio excepos: neque modò tristi eorum exilio portum esse datum, sed iustum quoque honorem Filio Dei fuisse habitum, vt in vrbe vestra eius Euangelium linguis exteris personet. Nō absimilis

Tigurinorum in Locarnenses humanitas.

nuper Tigurini Senatus humanitas erga miseros Locarnenses enituit, quibus nō vrbem modò suam patefecit (quia domi Christum ex animi voto colere non licebat) sed tēplum quoque attribuit in quo sacros suos conuētus habeant: nec eos deterruit linguæ diuersitas quin Christum apud se Italicè quoque loqui cuperet. Vt autem ad vos reuertar, ego simulac linguæ nostræ hominib. vestra humanitate permissum esse audiui vt Ecclesiam istic instituerent, priuatim me vobis obstrictum sentiens, hoc munere quod nūc offero meam gratitudinem testandā censui. Nam vt meritò deflenda gētis nostræ conditio est, cui, ob sacrilegam Papatus tyrannidem, habitatio patriæ exiliū ferè est à regno Dei: ita vicissim nō parum iuuat in alieno solo aliquam dari stationem vbi legitimum Deo cultum præstent. Hæc certè

Hospitalitatis laus.

sancta hospitalitas, non tā hominib. quàm ipsi Christo oblata, vos iam prospero statu florentes, nouis (vt spero) Dei beneficiis ornabit, & continuam apud vos fouebit eorum seriem: me quidem (vt nuper testatus sum) ad dicandum vobis hunc meum laborem impulit. Est autem Commentarius in Harmoniam ex trib. Euangelistis contextam, à me summa fide paríque diligentia elaboratus: in quo tamen quantopere sudauerim longius referre nihil attinet: quid verò adeptus sim, aliorum esto iudiciū. Ingenuos, doctos & cordatos lectores intelligo, quos nec barbarus discēdi pudor à studio profectus impedit, & communis vtilitas delectat. Nam peruersos malignósque nebulones (non modò cucullatos monachos dico, qui pro tuenda Papæ

Degeneres fuci Euangelicis permisti.

tyrannide bellum palàm nobiscum gerunt: sed degeneres fucos, qui nobis permisti, dum tegendæ suæ ignorantiæ latebras captant, omnem vellent doctrinæ lucem extinctam) nihil moror. Quantumuis enim proteruè me allatrent, in promptu semper erit exceptio, me eorū censuræ neque diuino, neque humano iure esse obnoxium, qui non minus propter fœdissimam inscitiam ferula, quàm propter obstinatam malitiæ & impudentiæ duritiē flagello digni sunt. Sanè vt Ecclesiæ Dei prodessem me fidelē operam dedisse sine iactantiæ specie profiteri mihi licebit. Iam ante biennium prodiit Io-

Oblocutorum latratus.

Regia Christi quadriga.

hannes cum mea interpretatione, quam nō fuisse inutilem confido. Sic ergo tanquam vnus ex apparitorum numero, Christū regiis suis quadrigis ve-

ctum

ctum magnificè, quoad ferebat virilis mea facultas, celebrare conatus sum, nec ingenuos lectores, vbi mea opera adiuti fuerint, fateri pigebit, studio respondisse aliqua ex parte successum. Euangelicam historiam à quatuor testibus diuinitus ordinatis proditam, quadrigis non abs re comparo, quia ex apta concinnáque hac harmonia videtur consultò Deus quasi triumphalem currum Filio suo parasse, vnde toti fidelium populo conspicuus appareat, & cuius celeritate terrarum orbem perlustret. Nec verò inscitè Augustinus tubis similes facit quatuor Euangelistas, quarum clangor omnes mundi plagas impleat: vt ab Oriente, Occasu, Meridie, Septentrione in sacrum fidei consensum accita Ecclesia cõfluat. Quo minus tolerabilis est insulsa eorum curiositas qui cælestibus istis præconiis non contenti, putidas nugas obtrudunt sub Euangelij nomine, quæ nihil aliud quàm fidei puritatem contaminant, & Christi nomen exponunt impiorum sannis ac ludibrio. Vos autem præstantißimi viri, quando & ab omni fermento, quo genuina corrumpitur Euangelii synceritas, abhorretis, & ostenditis nihil magis esse vobis cordi quàm simplicem doctrinam, vt à Christo prodita est, tueri & asserere: non modò persuasus sum lucubrationem hanc, quæ thesaurum Euangelicum explicat, vobis summopere probatum iri: sed quòd vestro nomini dicata est, hoc etiam meæ erga vos obseruantiæ signum gratum fore confido. Valete clarißimi domini. Christus Spiritu suo vos gubernet semper, virtute fulciat, præsidio conseruet, vestrámque vrbem & rempub. omni benedictionum copia locupletet. Geneuæ Calend. Augusti, M. D L V.

Augustini comparatio.

Thesauri Euangelici explicatio.

ARGVMENTVM IN EVANGELIUM IESU CHRISTI SECUNDUM MATTHÆUM, MARCUM, & LUCAM.

T cum profectu historiam Euangelicam legamus, magni interest quid valeat ipsum Euangelij nomen tenere. Nam hinc statuere licebit quodnam Diuinis istis testibus fuerit scribendi consilium, & quorsum referre conueniat quæcunque ab illis traduntur. Neque enim hoc nomen ipsorum historiis aliunde impositum, sed ab authoribus ita fuisse inscriptas constat ex Marco, qui disertè ita loquitur, se initium tradere Euangelij Iesu Christi. Porrò certa & dilucida Euangelij definitio ex vno Pauli loco maximè colligitur, vbi à Deo promissum esse dicit in Scripturis per Prophetas, de Filio suo qui genitus est ex semine dauid, manifestatus autem Dei Filius in potentia, secundùm Spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum. Primò ostendit testimoniũ esse de exhibita salute, quæ Patribus olim per continuos ætatum successus promissa fuerat. Quo etiam discrimen notatur inter promissiones quæ spem fideliũ tenebāt suspensam, & hunc lętum nuntiũ quo se Deus præstitisse testatur quod ante sperari voluerat. Quemadmodum & paulo pòst iustitiam Dei palàm hic manifestari tradit, quæ testimonium habebat à Lege & Prophetis. Ideo alibi ab eodem Apostolo vocatur Legatio, qua reconciliatio mundi cum Deo, semel morte Christi peracta, quotidie ad homines defertur. Deinde significat non modò Christum pignus esse bonorum omnium quæ vnquam promisit Deus, sed plenam & solidã exhibitionem in eo extare: quemadmodum alibi tradit, omnes Dei promissiones in ipso esse etiam & amen. Et certè gratuita adoptio qua filij Dei efficimur, sicut ab ęterno Patris beneplacito manat, ita in eo nobis patefacta est quòd Christus (qui vnicus natura Filius est) carne nostra indutus nos sibi in fratres asciuit. Expiatio qua delētur peccata, ne amplius maledictio & mortis iudicium nobis incumbant, non alibi quàm in sacrificio mortis eius quærenda. Iustitia & salus perfectáque fœlicitas in eius resurrectione fundata est. Ergo Euangelium solennis est promulgatio de Filio Dei in carne exhibito, vt perditum mundum instauret, ac homines restituat ex morte in vitã. Nec abs re bonus vocatur ac lætus nuntius, quando in eo cõtinetur perfecta fœlicitas. finis est, vt regnum Dei in nobis inchoans, abolita carnis corruptione, spiritu renouatos in cœlestem gloriã deducat. Qua ratione sæpe Regnum cælorum nuncupatur, & instauratio beatæ vitæ per Christum allata, interdum regnum Dei: vt quum Marcus dicit Ioseph expectasse regnum Dei, proculdubio ad Mesiæ aduentum id refertur. Vnde constat, in Nouum testamentum propriè competere Euangelij nomen: nec satis distinctè eos loqui scriptores qui commune seculis omnibus faciunt, nec Prophetas minus quàm Apostolos Euangelij ministros esse putant. Longè aliter Christus, qui Legem & Prophetas vsque ad Iohannem viguisse docens, ab eo tempore pronuntiat euangelizari cœptum esse Dei regnum.

Euangelij definitio. *Rom. 1. a. 2.* *2. Cor. 5. d. 19* *Finis Euangelij.* *Marc. 15. d. 43.* *Luc. 16. d. 16.*

Et

Et Marcus Euangelij exordium in Iohannis prædicatione ſtatuit,vt nuper dictum eſt.Cæterùm non temere quatuor hiſtoriis,quæ Chriſtum Mediatoris officio defunctum eſſe narrant,nominatim data fuit hæc inſcriptio.Nam quum Chriſti natiuitas,mors & reſurrectio totam ſalutis noſtræ ſummam in ſe contineant, adeóque propria ſint eius materia: meritò aptéque Euangeliſtæ dicuntur qui Chriſtum à Patre miſſum ante oculos repræſentant,vt eum beatę vitę autorẽ agnoſcat fides noſtra.Vim & effectum aduentus eius magis exprimunt alij Nouiteſtamenti libri.Imò Iohannes hac in parte multum differt à tribus reliquis, quòd in explicãda Chriſti virtute & fructu qui inde ad nos prouenit,ferè totus eſt,quum illi in vno capite magis inſiſtant,Chriſtum noſtrum,illum eſſe Dei Filium qui promiſſus erat mundo Redemptor.Doctrinam quidem interſerunt de Chriſti officio,vt teneamus qualis ſit eius gratia,& quorſum nobis datus,præcipuè tamen quod dixi agunt impletum eſſe in Chriſti Ieſu perſona quod Deus ab initio pollicitus fuerat. Neque enim animus illis vel conſiliũ fuit Legem ac Prophetas ſcriptis ſuis abolere:quemadmodum fanatici quidam ſomniant ſuperuacuum nunc eſſe Vetus teſtamentum, ex quo per Chriſtum & Apoſtolos patefacta nobis fuit cæleſtis ſapientiæ veritas.Quin potius Chriſtum digito monſtrantes, ab eo petendum admonent quicquid in Lege & Prophetis illi tribuitur.Quare tunc demum vtilis erit & fructuoſa Euangelij lectio ſi eam cum vetuſtis promiſſionibus coniungere diſcamus.

Quidà tribus Euangeliſtis differt Iohannes

Quantum ad tres Euangelicæ hiſtoriæ ſcriptores attinet, quos enarrandos ſuſcipio, Matthæus ſatis notus eſt, Marcum putant fuiſſe familiarẽ Petri diſcipulum: atque etiam quod ſcripſit Euangeliũ,à Petro fuiſſe ei dictatum,vt amanuẽſis modò vel ſcribæ operam præſtiterit.Qua de re non eſt anxiè nobis laborandum:quia noſtra parui refert,modò teneamus legitimum ac Diuinitus ordinatum eſſe teſtẽ, qui nihil niſi præeunte dictantéque Spiritu ſancto prodiderit. Quod tamen dicit Hieronymus, ratione prorſus caret,epitomen eſſe Euangelij à Matthæo ſcripti. Nam neque ſeruatũ à Matthæo ordinem vbique ſequitur,& ab ipſo ſtatim initio diſſimilis eſt quãtum ad tractandi rationẽ:& quędã refert ab altero illo omiſſa, & in eiuſdem rei narratione interdũ prolixior eſt.Mihi certè magis probabile eſt, & ex re etiam ipſa coniicere licet,nunquam librum Matthæi fuiſſe ab eo inſpectum quum ipſe ſuum ſcriberet: tantum abeſt vt in compendium ex profeſſo redigere voluerit.Idem & de Luca iudicium facio.nam quæ in tribus ipſis apparet diuerſitas,eam non dicemus data opera fuiſſe affectatam:ſed quum ſingulis propoſitum eſſet bona fide mandare quod certum compertúmque habebant,rationem quiſque tenuit quam optimam fore cenſebat Quemadmodum autem id nõ fortuitò cõtigit,ſed moderãte Dei prouidẽtia:ita Spiritus ſanctus in diuerſa ſcribẽdi forma mirabilẽ illis conſensũ ſuggeſſit: qui ſolus ferè ad fidẽ illis aſtruendam ſufficeret, ſi nõ aliũde maior ſuppeteret autoritas. Lucas verò ſe indiuiduũ illũ eſſe Pauli comitẽ luculentus eſt teſtis.Sed puerile eſt quod ab Euſebio refertur Euãgelij quod eius nomine inſcribitur,Paulũ eſſe authorem,quia alicubi Euangelij ſui meminerit.Quaſi verò ex eo quod mox ſubiicitur non liquidò pateat de tota prædicatione,non autem de libro vno loqui.Dicit enim, Pro quo laboro vſque ad vincula. Atqui certum eſt non ideo actum fuiſſe reum quòd librum aliquẽ ſcripſiſſet,verùm quòd vocalis fuiſſet doctrinæ Chriſti miniſter & præco. Vnde apparet laborioſum quidem hominem fuiſſe Euſebium, ſed iudicio parum valuiſſe,qui tam inſulſas nænias ſine delectu congerit.Cuius rei lectores ideo volui monitos, nequem offendant ſimiles ineptiæ quæ paſſim apud illum occurrunt.

2.Tim.2.b.8.

Porrò quia genus interpretationis mihi delegi quod fortè multi primo aſpectu non probabunt, eius reddenda eſt ratio, qua piis & æquis lectoribus ſatisfiat. Hoc primò extra controuerſiam eſt, non poſſe vnum ex tribus Euangeliſtis ſcitè dextréque exponi niſi cũ duobus reliquis conferatur. Itaque fidi & periti interpretes hac maximè in parte ſudant vt inter ſe concilient quæ à tribus dicta ſunt. Sed quia mediocribus ingeniis ſæpe non facilis eſt comparatio, vbi huc illuc ſubinde tranſeundum eſt, hoc & gratum & vtile fore compendium putaui, ſi continua ſerie, velut in vna tabula tres ſimul hiſtorias digererem, in qua vno intuitu cernant lectores quid ſimile habeant vel diuerſum. Ita nihil omittam quod ab vno ex tribus ſcriptum ſit: & quicquid apud plures extat, vno contextu exequar. Verùm an operæpretium quale ſpero fecerim nécne, iudicium ex ſuo vſu faciant lectores. Certè adeò nullam ex nouitate ipſa laudem captaui, vt libenter profitear (ſicut homine ingenuo dignum eſt) hanc methodum ex aliorum imitatione ſumptam eſſe. Bucerum præſertim ſanctę memorię virum & eximium Eccleſiæ Dei doctorem ſum imitatus, qui præ aliis non pœnitendam, hac in re operam, meo iudicio, nauauit Quemadmodum autem ipſe veterum labore adiutus fuit, qui in hoc ſtadio eum præceſſerant: ita mihi ſua induſtria & ſedulitate non parum leuationis attulit. Sicubi autem ab eo diſſentio (quod mihi liberè, quoties neceſſe erat, permiſi) ne ipſe quidem, ſi ſuperſtes ageret in terra, moleſtè ferret.

Mart. Bucerus.

* *
*

HARMONIA

HARMONIA EX TRIBVS EVANGELISTIS COMPOSITA, MATTHÆO, MARCO, ET LVCA: CVM Iohannis Caluini commentariis.

MATTH. | MARC. | LVC. I.

1 *Voniam complures aggressi sunt contexere narrationem earum rerum quæ certæ sunt inter nos fidei:*
2 *Sicuti tradiderunt nobis ab initio qui suis oculis viderant, & ministri fuerant sermonis:*
3 *Visum est etiam mihi, omnibus ab initio exactè peruestigatis, deinceps tibi scribere, optime Theophile:*
4 *Vt agnoscas eorum, de quibus edoctus fuisti, certitudinem.*

IOHANNIS CALVINI COMMENTARII.

Solus Lucas in suum Euangelium præfatur, vt breuiter causam exponat qua ad scribendum inductus fuit. Quòd vnum hominem compellat, videtur absurdum esse, quum potiùs officium eius fuerit, publico tubæ clangore omnes simul vocare ad fidem. Ergo consentaneum non videtur vt doctrinam, quæ non vnius vel alterius est propria, sed omnium communis, priuatim suo Theophilo destinet. Hinc factum est vt putarent quidam appellatiuum esse nomẽ, & Theophilos vocari pios omnes à Dei amore. Cui sententiæ repugnat epitheton quod simul additur. Nec verò timenda est absurditas quæ illos coegit tale effugium quærere. Neque enim ideò minùs ad omnes pertinet Pauli doctrina, quia ex suis Epistolis alias certis vrbibus, alias etiam hominibus dicauit. Imò si in mentem nobis veniat illorum têporum conditio, fatebimur sanctè & prudenter captum fuisse consilium à Luca. Vndique instabant tyranni, qui metu & terroribus impedirent sanæ doctrinæ cursum. Hæc Satanæ eiúsque ministris occasio erat ad spargendas errorum nebulas, quæ puram lucem turbarent. Quoniam autem de custodienda Euangelij puritate minùs solicitum erat hominum vulgus, & pauci attentè reputabant quid machinaretur Satan, & quantum subesset in talibus fallaciis periculi, vt quisque rara fide eximiis Spiritus donis alios præstabat, ita maiore studio & diligẽtia ipsum incumbere oportuit vt pietatis doctrinam ab omni corruptela puram & illæsam pro virili seruaret. Tales, non secus ac sacri nomophylaces, diuinitus electi fuerunt, qui cœlestem doctrinam apud se depositam, bona fide ad posteros transmitterent. Quare hac lege Euãgelium suum Theophilo nuncupat Lucas, vt fidelem eius custodiam suscipiat. Quas etiam partes Paulus suo Timotheo iniungit & commendat, secundæ epistolæ 1. cap. d. 14. & 3. d. 14.

1 *Quoniam complures.*) Videtur pro causa scribendi ponere quòd potiùs illũ à scribendo reuocare debuerat. historiam enim à multis tractatã retexere, superfluus erat labor: siquidem illi probè in suo officio versati fuerant. Atqui eos ne vno quidem verbo vel fraudis, vel negligentiæ, vel cuiuspiam vitij insimulat. ergo perinde est acsi actum se velle agere dicat. Respondeo, quamuis aliis parcat qui prius scripserant, non tamen penitus eorum laborem probare. Non exprimit, illos de rebus parum compertis scripsisse: sed rerũ certitudinem sibi vendicans, modestè certam illis & indubiam fidem derogat. Si quis obiiciat, debuisse potiùs acriter inuehi, si fallebant: iterum respondeo, fieri posse vt leuiter peccarint, idq. inconsiderato zelo potiùs quàm malitia: ac perinde non fuisse causã cur vehementius in eos insurgeret. Et certè credibile est, fuisse quædam tantùm præludia, quæ tunc non tantopere noxia, nisi maturè obuiam itum esset, fidem in posterum grauiùs læsisset. Cæterùm operæpretium est notare, Deum qui superfluis scriptionibus remediũ hoc per Lucam adhibuit, admirabili etiam cõsilio fecisse vt aliis publico consensu repudiatis, fidem obtinuerint istæ solæ, in quibus liquidò refulget veneranda eius maiestas. Quo minus tolerabilis est eorum vecordia, qui putidas fabulas sub Nicodemi vel cuiuspiam alterius titulo nunc orbi obtrudunt.

1 *Certæ sunt inter nos fidei.*) Participium quo vtitur Lucas, significat res probè cõpertas & quæ dubitatione carent. In quo non semel deceptus fuit vetus interpres: hácque inscitia pulcherrimos quosdam locos nobis corrupit: in quibus est ille Pauli, vbi quemque suę mentis certum esse iubet, ne conscientia dubiis opinionibus huc illuc agitata fluctuet ac vacillet. Inde etiam descẽdit nomẽ Rom. 14. a. 5.
πληροφορίας quam malè plenitudinem vertit, quũ

firma sit ex fide persuasio, in qua piæ mentes tutò acquiescunt. Subest autem tacita antithesis, vt admonui, quia sibi fidi testis authoritatẽ vendicans, fidem abrogat aliis diuersa tradentibus. Inter nos tantundem valet, atque apud nos. Sed videtur fidem in hominum relatu parum solidè fūdare, quæ in solum Dei verbum recumbere debeat: & certè fidei πληροφορία Spiritus obsignationi tribuitur. Respondeo, fidem nisi priores partes teneat Dei authoritas, nullis quidem hominum testimoniis fore contentā: vbi tamẽ præcessit interior Spiritus confirmatio, illis quoque in historica rerum notitia locum aliquem dare. Historicā voco notitiam, quam de rebus gestis, vel ex proprio intuitu, vel ex aliorum sermone cōcipimus. Nam de manifestis Dei operibus non minùs audiendi sunt oculati testes, quàm experientiæ credendum est. Adde quòd Lucas non priuatos sequitur autores, sed qui sermonis etiam fuerunt ministri. Quo elogio supra humanæ autoritatis gradum eos extollit. significat enim de Euāgelio sibi testatos esse, quibus diuinitus eius publicandi commissa erat prouincia. Hinc etiam illa securitas, cuius paulo pòst meminit, quæ nisi Deo nitatur, poterit subinde inquietari. Magnū ergo pondus habet quòd ministros sermonis vocat à quib' accepit suū Euangeliū: quia inde colligunt fideles, testes esse omni exceptione maiores, vt loquūtur Iureconsulti, & quos repudiare fas non sit. Erasmus (qui ex Virgilio mutuatus est quod transtulit, partẽ aliquā fuisse) non satis expendit quanti æstimanda esset Dei vocatio, aut quid valeret. Non enim profano more loquitur Lucas: sed ad Christi mandatū in persona sui Theophili respicere nos iubet, vt Dei Filium reuerẽter audiamus per suos Apostolos loquentem. Magnū est quod spectatores fuisse dicit: sed ministros vocādo, eos eximit à cōmuni hominū ordine, vt fides nostra suam in cœlo fulturam habeat, non in terra. Hoc autem sibi vult in summa Lucas, Vt literis fideliter consignatum habens quod didiceras antè hac viua voce securiùs acquiescas in recepta doctrina. Vnde apparet, modis omnibus promiſſū fuisse à Deo, ne ex dubiis hominum sermonibus suspẽsa fides nostra fluctuaret. Quo minus excusabilis est mundi ingratitudo, qui vagos & temerè sparsos rumores in quibus alternet, quasi ex professo appetens, tantū Dei beneficium respuit. Nos verò teneamus insigne discrimen quod Dominus interposuit, ne fatua credulitas pro fide se venditet. Interea mundum sinamus, vt dignus est, stultę curiositatis illecebris inescatum, Satanæ fallaciis, imò præstigiis vltrò se addicere.

3 *Omnibus exactè peruestigatis.*) Vetus interpres habet, Omnia assecuto. Et verbum Græcum metaphoricè ab iis deductum est qui vestigiis insistūt, ne quid ipsos fugiat. Sedulum ergo sciscitādi studium exprimere voluit Lucas queẽadmodum eodem verbo vtitur Demosthenes, dum in examinanda legatione quam accusat, se tam diligentem fuisse iactat, vt non secus perspexerit quæcunque acta erant, acsi ipse fuisset spectator.

MATTH.	MARC.	LVC. I.
		5 *Fuit in diebus Herodis regis Iudææ sacerdos quidam nomine Zacharias de vice Abia: & vxor illius de filiabus Aarō, & nomẽ eius Elizabeth.*
		6 *Erant autem iusti ambo coram Deo, versantes in omnibus præceptis & iustificationibus Domini irreprehensibiles.*
		7 *Nec erat illis proles, eò quòd esset Elizabeth sterilis, & ambo prouectæ iam ætatis forent.*
		8 *Factum est autem quum is sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ coram Deo,*
		9 *Secundùm consuetudinem sacerdotij, sors illi obuenit vt odores incenderet, ingressus templum Domini.*
		10 *Et omnis multitudo populi precabatur foris tempore thymiamatis.*
		11 *Apparuit autem illi Angelus Domini stans à dextris altaris in quo thymiama adolebatur.*
		12 *Et Zacharias turbatus est eo viso, & timor irruit super eum.*
		13 *Ait autem ad illum Angelus, Ne timeas Zacharia: quoniam exaudita est deprecatio tua: vxórque tua Elizabeth pariet tibi filium: & vocabis nomen eius Iohannem.*

Appositè Lucas Euangelium suum à Iohanne Baptista orditur: perinde ac si quis de luce diei verba facturus, ab aurora inciperet. Nā solem iustitiæ qui mox exoriturus erat, instar auroræ præcessit. Eius quidem fit etiam apud alios mētio: sed officio suo iam fungentem inducunt. Lucas autem nondum genito authoritatem conciliat, quū Diuinæ potentiæ miracula prędicat in eius incunabulis, & Prophetam cœlitus fuisse designatum ostendit, antequam scire homines possent qualis erat futurus: idque eo consilio, vt maiore deinde reuerentia audiatur, vbi publica persona indutus, ad illustrandam Christi gloriam prodierit.

5 *In diebus Herodis*) Hic fuit Antipatri filius, quem pater ad regnum vsque prouexit: in quo augendo tantum habuit ipse industriæ, & tam strenuè laborauit, vt inde Magni cognomen illi fuerit inditum. Putant autem quidam, ideo hîc nominari à Luca, quia primus Rex extraneus fuerit. opportunum ergo fuisse redemptioni tempus: quia sceptrum ad gentem alienam transierat. Verùm qui sic loquuntur, non satis intelligunt vaticinium Iacob: vbi non simpliciter promittitur Messiæ aduentus, postquam imperio priuati fuerint Iudæi, sed postquam à tribu Iuda ablatum fuerit. Quanquam ne hoc quidem voluit sanctus Patriarcha, spoliandam

liandam esse tribum Iuda suo principatu, antequam veniret Christus: sed regimen populi in ea fore stabile vsque ad Christum, in cuius persona, solida demum esset eius perpetuitas. Etsi autem quo tempore floruerunt Machabæi tribus Iuda ferè in ordinem priuatum coacta erat, & paulo post dux vltimus ex gente illa Iohannes occisus fuit: non tamen in totum extinctus fuit dominatus, quia manebat adhuc synedrion, hoc est delectum concilium ex familia & posteris Dauidis, cuius summa erat authoritas: durauitque vsque ad Herodem, qui nefanda iudicum cæde pœnam sibi olim inflictam vltus est, quòd cædis damnatus, in voluntarium exilium migrare coactus fuerat, vt supplicium capitis effugeret. Regnum ergo Herodis, eò quòd alienigena esset non fregit sceptrum tribus Iuda: sed quia abolitum fuit eius latrocinio quicquid in tribu illa dignitatis residuum manebat. Quòd autem collapsa multò antè fuerat regia dignitas, & paulatim fere conciderat dominatus, non pugnat ea interruptio cum prophetia Iacob. Duo enim in speciem diuersa promiserat Deus: æternum fore solium Dauidis: postquam verò dirutum esset, eius ruinas se instauraturum: æternam fore regni potentiam, & tamen surculum proditurum ex trunco Isai: quorum vtrunque impleri oportuit. Passus est ergo Deus, principatum quem erexerat in tribu Iuda, ad tempus collabi: quò maior esset populi attentio ad sperandum Christi regnum. Quum autem synedrij interitu spes fidelium quasi præcisa esset, repente affulsit Dominus. Iam verò hoc ad seriem historiæ pertinet, dum notatur tempus rei gestæ: sed non temerè sub Regis nomine simul misera temporis conditio notata fuit, vt agnoscerent Iudæi vertendos iam oculos esse in Messiam, si quidem fœdus Dei bona fide colerent. *Zacharias de vice Abia.* Notum est ex Sacra historia, descriptas fuisse à Dauide sacerdotum familias certis ordinibus. Qua in re nihil aggressus est Dauid contra Legis præscriptum. Sacerdotium Deus Aaroni & eius filiis contulerat: reliquos Leuitas destinauerat minoribus officiis. In eo nihil mutatum fuit à Dauide: sed consilium eius fuit, partim cauere ne quid tumultuosè fieret in turba: partim etiam occurrere ambitioni, & simul efficere ne paucis totum munus ad se trahentibus, maior pars otiosa domi sederet. In illa autem distributione octauam classem tenuit Abia filius Eleazar. Erat ergo Zacharias ex genere sacerdotali, & quidem ex posteris Eleazar, qui patri in summum sacerdotium successerat. Quomodo autem Elisabeth, quum esset è filiabus Aaron, Mariæ cognata esse potuerit, suo loco expediam. Honoris certè causa genus Elisabeth Lucas commemorat. licebat enim Zacharias secundùm Legem, gregarij cuiuspiam Leuitæ filiam sibi vxorem sumere. Ex pari igitur coniugio apparet, hominem in suo ordine non fuisse contemptum.

6 *Erant iusti ambo coram* Deo.) Præclarum illis testimonium reddit, non modò quòd sanctè & integrè versati sunt inter homines, sed coram Deo etiam iusti. Porrò iustitiam hanc breuiter definit Lucas, quòd ambulauerint in Domini præceptis. Vtrunque diligenter notandum. nam etsi in hunc finem laudantur Zacharias & Elisabeth, vt sciamus lucernam, quæ præluxit Filio Dei, non ex obscura domo, sed illustri quodam sacrario sumptam esse: sub eorum tamen exemplo nobis interim monstratur piè iustéque viuendi regula. Hoc ergo in vita rectè instituenda primum est, vt studeamus nos probare Deo. Scimus autem cor syncerum & puram conscientiam ab eo maximè requiri. Itaque peruersus erit ordo, si quis posthabita cordis integritate, externam modò vitam in obsequium Legis componat. Tenendum enim memoria est, Deum ad quem respicere iubemur, non externam operum laruam, sed cor præcipuè intueri. Secundo deinde loco accedat obedientia, hoc est, ne sibi quisque nouam iustitiæ formam, quæ adlibuerit, sine Dei verbo fabricet, sed nos Dei imperio sinamus regi. Neque enim hæc definitio negligenda est, iustos esse, qui vitam suam formant ad Legis præcepta. quo innuitur, nihil apud Deum esse fictitios omnes cultus, & vagum esse ac erroneum humanæ vitæ cursum simul ac disceditur ab eius Lege. Inter præcepta & iustificationes hoc interest, quòd posterius nomen propriè ad pietatis & Diuini cultus exercitia refertur: prius autem magis generale est, támque ad Dei cultum, quàm ad charitatis officia pertinet. Nam חקים, quæ statuta aut decreta significant Hebræis, Græcus interpres iustificationes vertit. חקים autem in Scriptura sacra ceremonias fere significant quibus se in Dei cultu & fidei confessione exercebat populus. Quamuis autem hypocritæ in parte ista valde curiosi sint & anxij, nihil tamen cum Zacharia & Elisabeth simile habent. Nam sinceri Dei cultores, quales erant hi duo, non arripiunt nudas ceremonias & inanes: sed in veritatem intenti, spiritualiter eas obseruant. Impuri autem & fucati homines, etiamsi assiduè in externis ceremoniis se fatigent: quia tamen eas minimè obseruant qualiter præceptæ sunt à Domino, nihil quàm ludunt operam. In summa, duobus istis verbis complexus est Lucas totam Legem. Verùm si in Lege seruanda irreprehensibiles fuerunt Zacharias & Elisabeth, Christi gratia nihil habebant opus. plena enim Legis obseruatio vitam confert, & vbi nulla est eius transgressio, cessat etiam reatus. Respondeo, elogia ista quibus tã magnificè ornantur serui Dei, cum exceptione sumenda esse. reputare enim conuenit quomodo agat cum illis Deus. nempe secundùm fœdus quod cum illis pepigit: cuius primum caput est gratuita reconciliatio. & quotidiana venia, qua illis peccata ignoscit. Iusti ergo & irreprehensibiles censentur, quoniam tota vita testatur eos iustitiæ addictos esse, regnare in illis Dei timorem, dum quoddam est sanctitatis exemplar. Sed quum à perfectione longè distet pium eorum studium, non potest sine venia placere Deo. Quare iustitia quæ in illis laudatur, à gratuita Dei indulgentia pendet: qua fit vt quod reliquum est ipsis iniustitiæ, non imputet. Sic exponere necesse est quicquid de hominum iustitia in Scripturis habetur, vt remissionem peccatorum non euertat: cui non aliter innititur, quàm suo fundamento ædificium. Qui simpliciter exponunt Zachariam & Elizabeth fide iustos fuisse, quia gratis Deo propter Mediatorem placuerint: in alienum

sensum torquent Lucæ verba. Quod ad rem ipsam pertinet, neque nihil dicunt, neque totum. Fateor quidem iustitiam quæ illis adscribitur, non operum merito, sed Christi gratiæ acceptam ferri debere: Dominus tamen, quia illis peccata non imputauit, sanctam illorum vitam, licèt imperfectam, iustitiæ titulo dignatus est. Papistarum autem stultitia nullo negotio refellitur. fidei iustitiæ opponunt hanc quæ Zachariæ tribuitur: quam vt certum est ab illa fluere, ita subiici & illi subesse decet: vel, vt vulgò dicunt, subordinari, vt inter se non confligant. Quòd etiam in voce vna fucum faciunt, friuolum est. Iustificationes, inquiunt, vocantur Legis præcepta. ergo nos iustificant. Quasi verò negemus veram iustitiam in lege tradi, vel causemur doctrinæ culpam esse, quod non iustificat: ac non potiùs in carne nostra infirma sit. Ergo vt centies fateamur vitam contineri in Legis præceptis, nihil tamen inde ad homines perueniet, qui naturâ prorsus auersi sunt à Lege: & iam Dei Spiritu regeniti, procul tamen ab integra eius obseruatione absunt.

7 *Nec erat illis proles.*) Singulari Dei consilio factum est vt Iohannes præter communem vsitatúmque naturæ ordinem genitus sit. Idē etiā Gen.18.b.10 in Isaac factum est, in quo rarum & memorabile gratiæ suæ specimen edere statuerat Deus. Fuerat Elizabeth in flore ætatis sterilis: iam senectus etiam fœcundis mulieribus vterum claudit. Ergo in duobus obstaculis duplex apparet diuinæ virtutis miraculum: idque in eum finem, vt Dominus, quasi extenta è cœlo manu, Prophetam à se missum testetur. Nascitur quidem ex terrenis parentibus mortalis homo: sed supernaturalis, vt ita loquar, modus non secus illum commendat, acsi è cœlo delapsus esset.

9 *Secundum consuetudinem sacerdotij.*) Suffitum bis quotidie, mane scilicet & vesperi, accendere Lex iubebat. Quòd autem sortiebantur inter se Sacerdotes, id instituerat Dauid, quemadmodum priùs retulimus. ergo quod hîc de suffitu habetur, Lex Dei nominatim mandabat: reliqua à Dauide profecta erant, vt singulæ familiæ vices suas haberent. Quanquam nihil nisi ex Legis præscripto instituerat Dauid. formam enim tantùm ostenderat, qua iniunctum sibi à Deo munus singuli possent obire. Templi nomen hîc pro sancto accipitur. quod ideo notandum est, quia aliquando atrium etiam comprehendit. Zacharias autem in templum ingressus dicitur, quò pedem inferre nullis nisi Sacerdotibus licebat. Ideò populum dicit Lucas procul stetisse, inter quem & altare suffitus longa erat distantia: quoniam medium erat altare in quo victimæ offerebantur. Ac notandum est quod dicit Lucas, Coram Deo. nam quoties in Sanctum ingrediebatur Sacerdos, quasi in Dei conspectum prodibat, vt inter eum & populum esset mediator. Voluit enim Dominus hoc populo suo testatum esse, nemini mortalium patere aditum in cœlos, nisi præeunte Sacerdote: imò quandiu viuunt homines in terris, non accedere ad thronum cœlestem, vt illic gratiam inueniant, nisi in Mediatoris persona. Itaque quum multi essent Sacerdotes, non duobus simul fas erat solenne intercessionis officium pro populo obire: sed ideo distributi erant in classes, vt vnus duntaxat Sanctuarium intraret: atque ita non nisi vnus eodem tempore esset Sacerdos. Porrò huc spectat thymiama, vt admonerentur fideles precationum suarum odorem non ascendere in cœlum nisi per sacrificium Mediatoris. Quomodo autem figuræ istæ nobis conueniant, ex epistola ad Hebræos petendum est.

12 *Zacharias turbatus est.*) Tametsi non ideo seruis suis apparet Deus vt eos terreat, vtile tamen, imò necessarium est, eos metu percelli: vt in se confusi, iustum Deo honorem præstare discant. Nec solùm narrat Lucas territum fuisse Zachariam, sed addit timorem irruisse super eū: quo significat adeò expauefactum esse, vt terrori succumberet. Neque hominibus à Dei præsentia metus tantùm incutitur, qui eos ad reuerentiam erudiat: sed qui humiliet carnis superbiam, quæ tam proterua est, vt nunquam se, nisi violenter subacti, Deo subiiciant. Vnde etiam colligimus, non nisi absente Deo (hoc est, quum se ab eius conspectu subducunt) superbire, ac sibi blandiri. Nam si Deum ante oculos iudicem haberent, necesse esset protinus concidere. Ac si hoc Zachariæ, cui iustitiæ laus datur, ad conspectum Angeli accidit, qui Diuinæ lucis scintilla est: quid fiet nobis miseris, si nos Dei maiestas ad fulgorem suum producat? Iam verò sanctorum patrum exemplo docemur, non alios viuo Diuinæ præsentiæ sensu affici, nisi qui tremunt & trepidant ad eius conspectum: stupidos autem & hebetes esse, qui eum loquentem securè audiunt.

13 *Ne timeas Zacharia.*) Notandum est, Dei gloriam ita formidabilem esse Sāctis, vt nō prorsus absorbeantur à pauore: sed tantùm vt inani fiducia deiecti, humiliter eū suspiciant. Simul ergo ac carnis superbiam prostrauit Deus in suis fidelibus, porrecta manu eos excitat. cum reprobis aliter agit. nam quoties ad Dei tribunal trahūtur, eos mera obruit desperatio. Atque hanc Deus iustam mercedem rependit vanis eorum solatiis, quibus se ad peccandi lasciuiam inebriant. Quare hæc nobis consolatio amplectenda est, qua Zachariam Angelus subleuat, nō esse timedū, vbi nobis propitius est Deus. Multum enim se fallunt, qui, vt pace fruantur, se abscondunt à Dei facie, quum nobis pax apud eum quærenda sit. *Exaudita est precatio tua.* Perperam & contra officii sui rationem fecisse videri possit Zacharias, si Sanctuariū ingressus, totius populi nomine, pro impetranda sobole tanquam homo priuatus orauerit. debebat enim Sacerdos, suscepta publica persona, tanquam sui oblitus, pro communi Ecclesiæ salute preces concipere. Si dicamus nihil in eo fuisse absurdi, quòd Zacharias præcipua orandi parte defunctus, secundo loco de se priuatim cogitauerit: non inepta erit solutio. Sed vix probabile est, Zachariam tunc pro filio impetrando orasse, de quo desperauerat ob prouectam vxoris ætatem. nec sanè ex verbis Angeli elicitur certum aliquod temporis momentum. Quare simpliciter interpretor, exauditum tandem fuisse votum, quod iam à multo tempore coram Deo effuderat. Porrò suscipiendæ prolis desiderium, modò absit excessus, pium & sanctum esse colligere licet ex Scriptura, quæ inter Dei benedictiones hanc non vltimo loco numerat. *Vocabis nomen eius.* Nomen Baptistæ impositum fuisse

se existimo ad vim officij eius commendandam. יוחנן pro quo Græci Iohannem dicũt, Hebræis sonat Domini gratiam. Sed multi sic vocatum fuisse putant filium Zachariæ, quasi Deo dilectum. Ego autem non gratiam qua priuatim dignatus est illum Deus, commendatam fuisse existimo: sed quam eius legatio allatura erat omnibus. Vim autem & pondus nominis tempus amplificat: qui antequam nascitur, gratię suę symbolum illi Deus insculpit.

MATT.	MARC.	LVC. I.

14 *Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi super eius natiuitate gaudebunt.*

15 *Erit enim magnus coram Domino, & vinum siceramque non bibet: & Spiritu sancto replebitur iam inde ab vtero matris suæ:*

16 *Multósque filiorum Israel conuertet ad Dominum Deum ipsorum.*

17 *Et ipse præcedet ante illum cum Spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum ad filios, & inobedientes ad prudentiam iustorum: vt paret Domino plebem perfectam.*

14 *Erit tibi gaudium.*) Gaudium maius designat Angelus quàm quod percipere Zacharias poterat ex noua sobole: filium enim illi fore significat qualem ne optare quidem ausus fuisset. Mox etiam vltrà progreditur, non fore domesticum istud gaudium quo fruantur soli parentes, vel quòd se priuatis parietibus contineat, sed extraneis etiam commune, ad quos natiuitatis fructus patebit. Perinde ergo est acsi diceret Angelus, non vni tantùm Zachariæ nasciturum filium, sed doctorem toti populo ac Prophetam. Abusi sunt hoc loco Papistæ, vt prophanum morẽ inducerent in celebrando Iohannis natali. Hoc omitto quòd tripudiis & saltationibus, ac omne genus lasciuiis comessandi licẽtia nimis præposterè diẽ colunt, quem fingũt sibi sacrũ esse: imò quòd magicis artibus & diabolicis præstigiis in eo sibi ludere permittunt, non secus atque in Cereris mysteriis. In præsentia mihi breuiter ostendere sufficit, Angeli verba insulsè ab illis torqueri ad annuam diei natalis lætitiam, quum simpliciter gaudium commendet Angelus quod rediturum ad omnes pios erat ex fructu doctrinæ. Gauisi enim sunt natum sibi esse Prophetam, cuius ministerio adducti sunt in spem salutis.

15 *Erit enim magnus.*) Confirmat quod dixit de gaudio: quia ad rem magnam & insolitam destinatus erat Iohannes. Neque enim hîc tam laudantur virtutes quibus excelluit, quàm magni-
Mat.11.b.11. tudo & excellentia officij extollitur, quemadmodum Christus dum præstantissimum inter filios mulierem esse affirmat, non tam ad sanctimoniam vitæ, quàm ad ministerium respicit. Quod continuò post sequitur, Vinum & siceram non bibet: non ita accipiendum est quasi præcipua fuerit Iohannis virtus, esse abstemium, sed quia hoc cõspicuo symbolo seruum suum insignire voluit Deus, vnde mũdus perpetuum Nazaræũ agnosceret. Abstinebant etiam & Sacerdotes à vino & sicera, quum suas vices in templo peragerent. Eadem abstinentia Nazaræis præscripta erat, donec completum foret eorum votum. Deus autem notabili tessera Iohannem in totam vitam Naza-
Iudic.13.a.5. ræum dicatum esse sibi monstrauit: sicuti & in Samsone factum esse legimus. Cæterùm non est hoc protextu fingendus Dei cultus in vini abstinentia, quemadmodum simiæ quiduis ex patrum factis arripiunt quod æmulentur. solùm omnes temperantiam colant: qui noxam sentiunt ex vini potu, sponte abstineant: qui carent, defectum ferant æquo animo. Quantum ad siceræ nomen, libenter eorum sententiæ subscribo, qui שכר Hebræis dici putant quoduis genus vini factitij. *Spiritu sancto replebitur.* His verbis nihil aliud notari arbitror quàm indolem apparituram in Iohanne quæ spem ostendat futuræ magnitudinis. porrò indolem dico non qualis extat etiam in prophanis hominibus, sed quæ officij præstantiæ respondeat. Sensus ergo est, non modò tunc in eo se proferet vis & gratia Spiritus quum auspicabitur munus suum, sed statim ab vtero donis Spiritus excellet, quæ velut tesseræ quædam, qualis futurus sit, testentur. Ab vtero enim tantundem valet atque à prima infantia. Fateor equidem Spiritus virtutem in Iohanne quum adhuc inclusus esset vtero matris, operatam esse: sed hîc, meo iudicio, aliud voluit Angelus, quòd Iohannes adhuc infans quasi in theatrum præferendus esset cum rara gratiæ Dei commendatione. De plenitudine non est quòd subtiliùs disputemus, vel potiùs nugemur cum Sophistis: quia Scriptura non aliud hoc nomine quàm eximiam & minimè vulgarem donorum Spiritus abundantiam significat. Vni Christo scimus datum fuisse Spiritũ absque mensura, vt ex eius plenitudine hauriamus omnes, Iohan.1.b.16. aliis autem ad certum modum distribui, 1.Corinth.12.b.11 Ephes.4.a.7. Verùm qui supra communem vulgi captum vberiore gratia donati sunt, dicuntur Spiritu pleni fuisse. Cæterũ vt vis Spiritus vberior extraordinarium fuit donum Dei in Iohanne, ita notandum est non omnibus statim à pueritia conferri Spiritum, sed quãdo Deo visum est. Iohannes ab vtero symbolum
gestauit futuræ dignitatis: Saul quum homo pe- 1.Sam.10.b.16.
cuarius diu nihil regium præ se tulisset, tandẽ Rex electus repentè mutatus est in nouum hominem. Discamus ergo ex hoc typo, à prima infantia vsque ad vltimum senium liberam in hominibus Spiritus operationem.

16 *Multósque filiorum Israel.*) His verbis ostẽditur fœda, quæ tunc erat in Ecclesia, dissipatio. Nam apostatas fuisse oportet, in quibus conuersio ad Deum locum haberet. Et certè tanta erat corruptio doctrinæ, tanta morum prauitas, tam confusum regimen, vt miraculi loco habendũ sit pauculos in pietate stetisse. quòd si tã horribilis fuit veteris Ecclesiæ dissipatio, non est quòd friuolo prætextu suas superstitiones defendant Papistæ, quia impossibile fuerit errare Ecclesiã, siquidem non germanos & electos Dei filios, sed impiorũ turbã hoc titulo intelligunt. Verũ plus

hîc videtur Iohanni tribui, quàm in hominē cōpetat. Nam quum homines in spiritualē vitā renouet ad Deū conuersio, non modò propriū est Dei opus, sed ipsam hominum creationē superat. Itaque hoc modo videri possent ministri æquari Deo, atque etiam præferri, quatenus creator est: quando maius est renasci in cælestem vitam, quā mortales in terra nasci. Solutio facilis est: quia Dominus, vbi tantā laudē tribuit externæ doctrinæ, eam ab arcana Spiritus sui virtute nō disiungit. Nā quia Deus homines sibi deligit ministros, quorū opera vtatur in Ecclesiæ suæ ædificationē, simul per ipsos operatur arcana Spiritus sui virtute, vt efficax sit ac fructuosus eorū labor. Quoties hanc efficaciā cōmendat Scriptura in hominū ministerio: discamus acceptam ferre gratiæ Spiritus sine qua vox hominis irrita in aërē difflueret. Sic
1.Cor.3.b.6. Paulus, dum se ministrum Spiritus esse gloriatur. nihil sibi seorsū vsurpat, quasi sua voce penetret in hominum corda: sed vim & gratiā Spiritus in suo ministerio prædicat. Locutiones istæ notatu dignæ sunt, quia miro artificio incumbit Satan ad extenuandum doctrinæ effectum, vt gratiam Spiritus illi annexam eneruet. Nihil per se, fateor, & separatim potest externa prædicatio: sed quia organum est Diuinæ virtutis in salutem nostram, & organum per gratiam Spiritus efficax: quæ Deus coniungit ne separemus. Cæterùm vt gloria conuersionis & fidei penes vnum Deum solida maneat, sæpe admonet Scriptura, ministros nihil esse per se: sed tunc comparat eos cum Deo, ne quis ereptum Deo honorem perperam ad illos trāsferat. In summa, quos Deus ad se ministri opera conuertit, eos conuertere dicitur minister, quia nihil est quàm Dei manus: ac vtrumque disertè expressum est in præsenti loco. De efficacia doctrinæ iam satis dictum est. Quàm autem non sit in ministri arbitrio & manu conuertere ad Deum homines, inde colligimus, quia non omnes promiscuè Iohannes conuertit: (quod procul dubio facturus erat, si illi pro voto cessissent omnia.) sed eos tantùm conuertit quos Domino placuit efficaciter vocare. In summa, idem ab Angelo hîc docetur quod tradit Paulus ad Romanos capite 10.c.17. Fidem esse ex auditu: sed in fidem non illuminari nisi quibus brachium suum Domiuus intus reuelat.

17 *Præcedet ante illum.)* His verbis definit quale futurum esset Iohannis munus, & hac nota eum discernit à reliquis Prophetis, quibus mandata fuit certa & propria legatio, quum in hoc tantùm missus sit Iohannes vt Christū præcederet, tanquam Regem apparitor. Sic etiam
Mala.3.a.1. loquitur Dominus apud Malachiam, Ecce mitto Angelum meum, qui viam sternat coram me. In summa, non aliò spectauit Iohannis vocatio, nisi vt Christo audientiam faceret, ac illi pararet discipulos. Quòd autem hîc non sit expressa Christi mentio, sed Iohannē facit Angelus anteambulonem vel signiferum æterni Dei: hinc colligitur æterna Christi Diuinitas. *Cū spiritu & virtute Eliæ.* Spiritū & virtutē accipio pro virtute vel excellētia Spiritus quâ præditus fuit Elias. neque enim hîc nobis fingendum est Pythagoræ deliriū, quòd Prophetæ anima in corpus Iohannis transierit: sed ille Dei Spiritus, qui potenter in Elia operatus fuerat, similē vim & efficaciam postea in Baptista exeruit. Sed posterius nomen exegeticè additum est, ad exprimendum gratiæ speciem, qua maximè excelluit Elias: quòd scilicet cælesti potentia instructus, collapsum Dei cultum mirificè restituerit. talis enim instauratio humana virtute superior erat. Iam quæ per Iohannem inchoata est, non minùs fuit admirabilis: quare non mirum est si eodem dono ipsum quoque ornari oportuit. *Vt conuertat corda Patrum.* Hîc notat Angelus quòd potissimum habuerit Iohannes simile cum Elia. Mittendum ergo pronuntiat vt populum dissipatum colligat in fidei vnitatem. conuersio enim patrum ad filios, reductio est in gratiam ex dissidio: vnde sequitur quandam fuisse rupturam, quę populum scinderet ac veluti laceraret. Scimus Eliæ tempore, quàm horrenda fuerit populi defectio, quàm turpiter fuerint degeneres à patribus, vt nihil minùs censeri deberent quàm filij Abrahæ, qui sic disiuncti erant. eos reduxit Elias in sanctum consensum. Talis patrum cum filiis colligatio fieri cœpit per Iohannem, quam Christus demum absoluit. Quare Malachias quum de reductione loquitur, significat distractum fore Ecclesiæ statum vbi adueniet alter Elias: qualem tunc fuisse, plus satis ex historiis notum est, & suis locis clariùs videbitur. Doctrina Scripturæ innumeris commentis vitiata erat, cultus Dei plusquam crassis superstitionibus corruptus, religio in varias sectas diuisa: Sacerdotes palàm impij & Epicurei, plebs ipsa in omnem nequitiam diffluxerat: denique nihil sanum. Quod hîc habetur, Corda patrum ad filios, improprium est: quia filios qui fœdifragi erant, & desciuerant à recta patrum fide, potiùs conuerti oportuit. Verùm etsi illum conuersionis ordinem non ita disertè exprimat Euangelista, sensus tamen minimè obscurus est, Deum facturum Iohannis opera vt in sanctam concordiam rursus coalescant qui priùs fuerant inter se distracti. Vtrunque membrum habetur apud Prophetam, qui nihil tamen aliud voluit quàm mutuum consensum notare. Verùm quia sæpe homines sic inter se conspirant, vt alij alios magis alienent à Deo: simul definit Angelus qualis futura sit conuersio quam promittit: nempe quæ inobedientes reuocet ad prudentiam iustorum. Quod ideo notandum est, ne falso concordiæ prætextu cum impiis stultè implicemur. Quia speciosum ac plausibile est nomen pacis, quoties occurrit in Scriptura, cupidè arripitur à Papistis ad conflandam nobis inuidiam: quasi nos, qui mundum à perfida defectione reuocare ad Christum conamur, discordiarum simus authores. Sed hoc contextu pulchrè refellitur eorum inscitia, quòd Angelus modum veræ & legitimæ conuersionis definiens fulturam eius ac vinculum facit iustorum prudētiam. Maledicta ergo sit pax & vnitas qua inter se extra Deum conueniunt homines. Porrò minimè dubium est quin per iustorum prudentiam intelligenda sit fides: sicut ex opposito inobedientes vocantur increduli. Pręclarum sanè fidei elogium, ex quo discimus tunc nos ritè sapere ad iustitiam vbi obsequimur verbo Domini. Habet suam quoque prudentiam mundus, sed peruersam, ideóque mortiferam, imò quæ vanitatis damnatur. quanquam obliquè Angelus vmbratilem sapientiam, qua sibi placent filij seculi, prauam & coram Deo maledictam significat. Iam tenemus, sic inter se conciliandos esse homines, vt

inpri-

in primis redeant cum Deo in cōcordiam. Quod mox sequitur de paranda Domino plebe perfecta, cum illo membro cohæret, Iohannem Christi præconem futurum, vt ante faciem eius ambulet: finis enim prædicationis eius erat, plebem reddere intentam audiendæ Christi doctrinæ. Quanquam participium κατεσκευασμένον non tam perfectionem sonat Græcis, quàm formam & concinnitatem qua res ad vsum suum aptantur. Quæ significatio præsenti loco non male quadrabit: quòd scilicet mittendus sit Iohannes ad plebem Christo aptandam, vel formandam, quæ aliàs rudis & impolita nunquam se docilem præbuisset.

MATTH.	MARC.	LVC. I.
		18 *Et dixit Zacharias ad Angelum, Vnde hoc cognoscam? ego enim sum senex, & vxor mea prouecta est ætatis.* 19 *Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel qui adsto coram Deo: missúsque sum vt loquar ad te, & hæc tibi Euangelizem.* 20 *Et ecce eris tacitus, vt loqui non possis vsque ad diem quo hæc fient: eo quòd non credidisti verbis meis, quæ implebuntur tempore suo.*

18 *Et dixit Zacharias ad Angelum.*) Sequitur Zachariæ dubitatio, & pœna quam de eius infidelitate sumpsit Dominus. Precatus fuerat pro impetranda sobole: nunc vbi promittitur, quasi votorum suorum & fidei oblitus, diffidit. Quanquam prima specie videri durum posset, quòd eius responso tā grauiter offenditur Deus. Obiicit senium suum. idem fecit Abraham, cuius tantopere laudatur fides, vt Paulus dicat non respexisse corpus suum emortuum, nec effœtam vuluā Saræ, sed simpliciter acquieuisse in Dei veritate & potentia. Rogat Zacharias vnde, vel quo argumento certior fieri poterit. Atqui non reprehensus est Gedeon, quum duplex signum flagitaret. Quinetiam similis paulo pòst Mariæ exceptio refertur, Quomodo fiet istud, quando virum non cognosco? Quam tamen Angelus dissimulat, acsi nihil esset in ea vitij. Quî fit ergo vt Zachariam quasi grauissimi peccati reum tā seuerê castiget Deus? Fateor equidem, si verba tantùm spectentur, vel parem fuisse in omnibus culpam: vel Zachariā nihil peccasse. Sed quū facta & dicta hominum ex cordis affectu æstimare conueniat, Dei potiùs iudicio standum est, cui patent occultæ cordis latebræ. Vidit proculdubio Dominus in Zacharia aliquid deterius, quàm verba eius præ se ferant: atque ideo in ipsum excāduit, quòd promissam sibi gratiam diffidentia repelleret. Nō est quidē nostrū legem Deo præscribere, quin liberum ei sit in vno punire quod aliis ignoscit delictum. Sed facilè apparet diuersam fuisse Zachariæ causam, quā fuerit Abrahæ, Gedeonis, vel Mariæ. Id in verbis non perspicitur. Cognitio igitur Deo relinquenda, cuius oculi ad fontē vsque cordis penetrant. Sic Deus inter Saræ risum & Abrahæ discernit: quum tamen alter ab altero in speciem non differat. Porrò causa diffidentiæ in Zacharia fuit, quòd in ordine naturæ subsistens, Dei potentiæ minus tribuit quàm decebat. Nimium enim restrictè, & malignè sentiunt de operibus Dei, qui non plus facturum credunt quàm secundùm naturam credibile est. quasi eius manus vel sensui nostro subiecta, vel terrenis mediis inclusa esset. Atqui fidei proprium est lōgè plus credere quàm fieri posse carnis ratio dictet. Non dubitauit Zacharias, esset vox Dei nécne, sed quum nimis defixus esset in mundo, obrepsit in eius mentem obliqua dubitatio futurúmne esset quod audierat. Ac ea in re non leuem Deo fecit iniuriam quia perinde erat ac si secum disputaret veráxne habendus esset Deus, quem constabat loquutum esse. Quanquā sciendū est non ita incredulū fuisse Zachariam vt prorsus à fide descisceret. Est enim generalis fides quę promissionē ęternę salutis amplectitur, & gratuitę adoptionis testimoniū. Quēadmodū autē postquā nos semel recepit Deus in gratiā, specialiter multa promittit, quòd nos pascet, eripiet ex periculis, erit vindex innocentiæ nostræ, vitā tuebitur: ita specialis quædā est fides quę singulis huiusmodi promissionibus respōdet. Fiet igitur interdum vt quispiā de peccatorū remissione & salute sua Deo fidens, in parte aliqua vacillet. nā vel nimiū trepidabit in mortis periculo, vel de victu quotidiano nimiū erit anxius, vel nimiū perplexus erit in suis cōsiliis. Talis fuit Zachariæ incredulitas, quia scilicet fidei radicem ac fundamentū tenens, tantū vna in parte hæsitauit, an Deus filiū illi daturus esset. Quare sciamus nō protinus à fide excidere vel deficere quos sua infirmitas in aliquo particulari negotio turbat vel cōcutit, nec fidem à radice labefactari quoties eius rami ad varios impetus titubant. Adde quod nihil minus voluit Zacharias quā in examen vocare fidē Diuinæ promissionis: sed quum in genere persuasus esset veracē esse Deū, astu & insidiis Satanæ furtim in prauā distinctionē tractus est. Quo magis nos ad agendas excubias intētos esse decet. Quis enim nostrum à Satanæ decipulis securus erit, in quas cernimus tam raræ sanctitatis virum (qui tota vita sedulò sibi cauerat) delapsum esse?

19 *Ego sum Gabriel.*) His verbis significat Angelus, non sibi, sed Deo, à quo missus est, & cuius mandatum pertulit, abrogatam esse fidem, atque ita Zachariæ exprobrat quòd in Deum contumeliosus fuerit. Adstare coram Deo, perinde valet ac præstò esse ad obsequium: ac si diceret, se non hominem esse mortalem, sed cœlestem spiritum: nec temere aduolasse, sed vt decet ministrum Dei, fideliter defunctum esse suo officio: vnde sequitur, Deum promissionis autorem, in persona sui nuntij indignè læsum, & contemptum esse. Eodem tendit illa Christi sententia. Qui vos spernit, me spernit, &c. Quanquam enim non è cœlo ad nos defertur Euangelij prædicatio per Angelos: quia tamen eam à se profectam tot miraculis testatus est Deus, & Christus princeps Angelorum ac caput, eam semel ore suo publicauit vt in perpetuum sanciret, non minor illi constare debet maiestas, quàm si testes haberet omnes Angelos palàm è cœlo clamantes. Imò Apostolus in Epistola ad Hebræos, vt vocē euangelij quę in ore hominum personat, Legi per Angelos latæ æquare non

[Margin notes: Rom.4.d.19. — Iudic.6.e.17. — Gen.17.c.17. & 18.b.10. — Luc.10.c.16. — Heb.10.c.28. & 12.f.25.]

contentus, argumentum à minori ad maius deducit. Si sermo, inquit, per Angelos allatus non impunè reiectus fuit, multo minus vindictam effugiēt qui spernunt hodie Christi vocem, cuius est cœlum & terram concutere. Discamus ergo fidei obedientiam præstare Deo, quam pluris facit omnibus victimis. Gabriel sonat robur, aut fortitudinem, vel principatum Dei: ac nomen hoc Angelo nostra causa fuit inditum, vt discamus nihil Angelis proprium affingere, quum diuinum sit quicquid habent virtutis. Participium παρεστηκὼς temporis quidem est præteriti, sed in eiusmodi verbis satis notum est præteritum sumi pręsentis loco, præsertim vbi actus continuus notatur. Porrò Angelus, vt nuper dictum est, perpetuum se Dei ministrum his verbis esse asserit. Euangelizandi verbum crimen Zachariæ amplificat, quòd Deo rem lætam & optabilem benignè pollicenti ingratus fuerit.

20 *Et ecce eris tacitus.*) Genus hoc pœnæ consētaneum fuit Zachariæ infligi: vt mutus promissionis euentum expectet, quam cum silētio audire deberet, obstrepero suo murmure quasi abru-perat. Fides suum silentium habet, vt Dei verbo audientiam faciat. Deinde suas quoque habet loquendi vices, vt respondeat, Amen. secundùm illud, Dicam illis, Populus meus vos: & ipsi dicent mihi, Tu Deus noster. Quia verò Dei verbo temerè obloquutus erat Zacharias, hæc ei gratia nō conceditur vt statim prorumpat in gratiarum actionem, sed illi ad tempus eripitur linguæ vsus, quæ nimium festinauerat. Clementer tamē Deus pœnam mitigat. Primùm, quia eam decem mensibus finit: deinde, quia Zachariam beneficio quo indignus erat, priuari tamen non patitur. Eadem quotidie indulgentia nobiscum agit. nā vt angusta est nostra fides, & nos multa impedimenta obiicimus, veritatem Dei necesse est quodammodo vi perrumpere, vt cursum erga nos suum continuet. Id sibi vult Angelus, quum Zachariæ incredulitatem accusans, pronuntiat tamen impletum iri quod Zacharias non credidit: ita non parum subleuatur Zacharias quum audit suo vitio non esse exinanitam Dei fidem, quin superior demū emergat. Fit quidem interdum vt præstet Dominus atque impleat quod incredulis promisit, quātumuis obsistāt. Cuius rei memorabile habemus exemplum in rege Achaz, qui quum promissam salutem respueret, liberatus est tamē ab hostibus. Verùm id nullo eius profectu, in salutem electi populi cessit. Zachariæ alia ratio est cui sic Dominus ignoscit fidei defectum, vt simul corrigat.

Osee 2.d.13. — Esa.7.b.11.

MATTH.	MARC.	LVC. I.
		21 *Et erat populus expectans Zachariam, & mirabantur quòd moraretur in templo.*
		22 *Egressus autem non poterat illis loqui. Et cognouerunt quòd visionem vidisset in templo. Et ipse innuebat illis, permansítque mutus.*
		23 *Et accidit, vt impleti sunt dies officij eius, abiit in domum suam.*
		24 *Post hos autem dies concepit Elizabeth vxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicens,*
		25 *Sic mihi fecit Dominus in diebus quibus respexit vt auferret probrum meum inter homines.*

21 *Et erat populus.*) Narrat iam Lucas, populum huius visionis fuisse testem. Diutius quàm pro more, moratus est in templo Zacharias. Hinc suspicio nascitur aliquid ei insolitum accidisse. Egressus autem, gestu & signis mutum se redditū indicat. Credibile est etiam, pauoris signa extitisse in vultu. Inde colligunt Deum illi apparuisse. Erant quidem raræ, vel nullæ eo seculo visiones: sed memoriâ tenebat populus frequentes fuisse olim patrum ætate. Quare non abs re ex manifestis signis tale facit iudicium. neque enim humanitus factum erat vt repente sine morbo obmutesceret, & post moram iusto longiorem attonitus è templo prodiret. Porrò Templi nomen (vt iam diximus) pro Sancto accipitur, vbi altare suffitus erat. Inde peracto sacro, egredi solebant Sacerdotes in suum atrium, vnde populo benedicerent.

23 *Vt impleti sunt dies.*) Liturgiam ponit Lucas pro functione quæ per vices ordine ad singulos transibat, quemadmodum diximus. Quòd domum elapso officij tempore rediisse dicitur Zacharias, hinc colligimus, Sacerdotes, quandiu in vicibus suis erant, abstinuisse à suis ædibus, vt scilicet Diuino cultui penitus addicti, affixíque essent. In hunc vsum digesta erant tabulata in lateribus templi, in quibus cubicula habebant. Lex quidem nō prohibebat Sacerdotem à domo sua, sed quum ab vxoris contactu arceret qui panibus sacris vescebantur, probabile est, quum multi parùm reuerenter sacra tractarent, remedium hoc fuisse inuentum, vt ab omnibus illecebris submoti, puros se & immunes ab omni inquinamento seruarent. Nec tantùm concubitus vxorum illis vetitus erat, sed etiā potus vini & siceræ. Quum ergo mādata illis esset victus ratio, vtile fuit à templo non discedere, vt conspectus ipse loci, eos moneret colendam esse puritatem qualis à Domino pręscripta erat. Vtile etiā fuit, omnem indulgentię materiam pręcidi, quò liberiùs officio suo vacarent. Papistę hodie hoc prętextu tyrānicam de cęlibatu legem defendunt, sic enim ratiocinantur, Quum abstinere olim iussi sint Sacerdotes ab vxoribus quo tempore sacris operam dabant: meritò nunc à Sacerdotibus requiri perpetuam continentiam, qui non per temporum vices, sed quotidie sacrificant: præsertim quum longè excellentior sit sacrorum dignitas, quàm sub lege. Verùm scire velim cur non à vino quoque & sicera abstineant. Neque enim præcepta quæ coniunxit Deus, separare fas est, vt dimidia tantùm pars, altera neglecta, seruetur. Concubitus vxorum interdicitur non tam disertè quàm vini potus. Si Legis prætextu cælibatum iniunxit suis sacrificis Papa, cur vinum illis permittit? Imò, secundùm hāc rationem, in aliquos templorum recessus sacrificos omnes coniici oporteret, vt ergastulis inclusi totam vitam transigerent extra mulierum & populi contubernium. Iā clarè perspicimus, improbè eos obtende-

1.Reg.6.a.5. — 1.Sam.21.a.4. — Ex.44.f.

tendere Legem Dei,à qua discedunt. Plena tamē solutio ex discrimine Legis & Euangelij pendet. Sacerdos se ad expianda populi peccata sistebat coram Deo, vt esset quasi Dei & hominum mediator. cui talis persona imposita erat, eū aliquid habere oportuit quo exemptus à cōmuni hominum ordine, veri Mediatoris figura agnosceretur. Huc & sacræ vestes spectabant, & vnctio. Hodie in publicis Ecclesiæ ministris & pastoribus nihil simile. loquor de ministris quos instituit Christus ad gregem pascendum: non quos ad immolandū Christum carnifices magis, quā sacrificos initiat Papa. Quare Spiritus sentētiæ acquiescamus, quæ pronūtiat honorabile in omnibus esse coniugiū. Heb.13.a.4

24 *Occultabat se.*) Absurdum hoc videtur, quasi diuinæ benedictionis ipsam puduerit. Putant qui dam re adhuc dubia non ausam fuisse prodire in publicum, ne se ludibrio exponeret, si eā frustrata esset opinio quam conceperat. Ego verò de promissione data sic fuisse persuasam statuo, vt de euentu secura fuerit. Quū enim de marito sūptam grauem pœnam cerneret ob inconsideratum linguæ lapsum, an per quinque menses continuos similem in animo dubitationem fouisset? & eius verba clarè demonstrant quàm non fuerit spes eius suspensa, vel ambigua. Nā quum dicit Dominum sic fecisse, disertè & intrepidè prædicat notā eius gratiam. Duplex autē potuit esse latendi causa. prior, ne Dei miraculū, priusquam conspicuū esset, variis exponeret hominum sermonibus: vt sæpe de operibus Dei temerè parúmque honorificè garrire solet mundus. Altera, vt quum subitò grauidam cernerent homines, magis excitarētur ad laudandum Deum. Nam quæ paulatim emergunt Dei opera, progressu ipso sæpe apud nos vilescunt. Non ergo sua causa latuit Elizabeth, sed aliorum magis respectu.

25 *Sic mihi fecit.*) Priuatim celebrat Dei bonitatem, donec maturum adueniat eius publicandæ tempus. Credibile est scripto edoctam fuisse à marito de sobole promissa: quo certiùs & alacriore animo Deum huius beneficij autorem prædicat, idque confirmat proximis verbis. Quando respexit vt tolleret probrum meum. Sterilitatis enim causam fuisse notat, quod tunc aduersus fuisset Dei fauor. Inter terrenas Dei benedictiones hanc præcipue cōmemorat Scriptura, quòd Deus sobole nos dignetur: & meritò. nā si eius benedictio est brutorum animalium fœcūditas: quò excellentior est generis humani propagatio, eò maiori in gratia reputanda est hominum fœcūditas. Nec verò exiguus est aut vulgaris honor quòd quū Deus solus sit & censeri mereatur pater, terræ filios in huius nominis societatem admittit. Sedulò igitur tenenda est doctrina, quòd liberi sint hæreditas à Deo obueniens: & munus eius, fructus ventris. Psal.127.a.3. Sed altiùs respexit Elizabeth: quia præter consuetum naturæ ordinem, sterilis & vetula singulari miraculo conceperat.

Vt auferret probrum meum.) Non sine causa probri loco semper habita fuit sterilitas, quum veteri benedictio inter præcipua diuini amoris testimonia numeretur. Quidam hoc veteri populo speciale fuisse putāt: quia ex semine Abrahæ procreandus esset Christus. Atqui hoc ad solam tribum Iuda spectabat. Rectiùs alij, quòd fausta fœlíxque esset populi sancti multiplicatio: sicuti Abrahæ dictum fuerat, Erit semen tuum sicut arena maris, & stellæ cœli. Cæterùm coniungi inter se debent vniuersalis benedictio, quæ ad totum genus humanum extenditur: & promissio Abrahæ data, quæ Ecclesiæ Dei peculiaris est. Discant igitur parentes pro susceptis liberis Deo grati esse: Ge.13.d.15. qui autē sobole priuantur, hac in parte se humiliari agnoscant. Probrum verò hoc ad homines restringit Elisabeth, quia temporalis est castigatio, ob quam nihil nobis in regno cœlorum decedit.

MATT.	MARC.	LVC. I.
		26 *In mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ, cui nomen Nazareth,*
		27 *Ad virginem desponsam viro cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid, ac nomen virginis Maria.*
		28 *Et ingressus Angelus ad eam, dixit, Aue gratiam consecuta, Dominus tecum, benedicta tu inter mulieres.*
		29 *Illa verò quum vidisset, turbata est super oratione eius, & cogitabat qualis esset ista salutatio.*
		30 *Et ait Angelus ei, Ne timeas Maria: nacta es enim gratiam apud Deum.*
		31 *Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum.*
		32 *Hic erit magnus & filius Altissimi vocabitur: & dabit illi Dominus Deus solium Dauid patris ipsius.*
		33 *Regnabitque super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.*

26 *In mense autem sexto.*) Mira diuini consilij œconomia, & quæ à communi hominum iudicio valdè abhorret, quòd nobilius in præcone generationis initium Deus esse voluit, quàm in Filio suo. Vaticinium de Iohanne in templo editum passim innotuit: Christus Virgini promittitur in obscuro Iudææ oppido, & vaticiniū hoc in sinu puellæ vnius sepultum manet. Sed oportuit, scilicet, iam à Christi natalibus illud impleri, Quòd Deus per stultitiam saluos fecerit credentes. Thesaurū verò mysterij huius sic apud Virginem deposuit, vt tādem suo tēpore perueniret ad pios omnes. Contemptibilis, fateor, ista custodiæ species: 1.Co.1.c.21. sed quæ tum ad probandam fidei humilitatem, tum arcēdā impiorū superbiā optima fuit. Nos verò, etiāsi non statim ratio appareat, discamus modestè nos Deo subiicere nec magistram habere pigeat, quæ Christum æternā Dei sapien-

tiam vtero suo gestauit. Nihil certè magis cauẽdum, quàm vt fastidioso contemptu nos priuemus incomparabilis arcani notitia, quod Deus paruulis & docilibus consultò reconditum esse voluit. Eadem mihi videtur esse causa cur Virginem elegerit viro desponsam. Figmentum Origenis nihil habet solidi, id fecisse vt Satanã celaret quam hominibus salutem dare parabat. Velum ergo coniugij obtentum fuit coram mundi oculis, vt quem vulgò credebant esse filium Ioseph, pij tandem fide agnoscerent Dei Filium. Non ita quidem inglorius prodiit Christus, quin Diuinitatis in eo gloriam ab initio illustrauerit cœlestis Pater. Angeli enim nuntiarunt natum esse Saluatorem: sed vox eorum tantùm à pastoribus audita non longè manauit. Miraculum vnum celebre esse potuit, quod passim vulgarunt Magi qui ab Oriente venerant, stellam sibi apparuisse summi Regis nati testem: videmus tamen vt Deus Filium suum quasi in occulto continuerit, donec veniret tempus plenæ manifestationis. tunc enim quasi theatrum illi erexit, in quo conspicuus foret. Participium μεμνηστευμένην quo vtitur Euangelista, significat sponso promissam tunc fuisse virginem, non autem marito vxorem traditam. Solenne enim apud Iudæos erat parentibus, filias apud se domi aliquandiu tenere postquam eas viris desponderant: alioqui lex quæ desponsæ corruptione extat Deuteron. 22. b.13. superuacua fuisset. Ioseph dicit Lucas fuisse ex genere Dauid, quia familiæ virorum nominibus censeri solent. qua de re alibi plura dicturi sumus.

28 *Aue gratiam consequuta.*) Quia stupenda & ferè incredibilis erat legatio, à commendatione gratiæ Dei præfatur Angelus. Et certè quum pro tenui intelligentiæ suæ modulo magis angustæ sint nostræ mentes, quàm vt immensam operum Dei magnitudinem capiant, optimum hoc remedium est, quum eas ad meditandam gratiæ eius infinitatẽ erigimus. Quum ergo fidei inuasit sensus diuinæ bonitatis: meritò hunc ordinem tenet Angelus, vt gratiæ Dei meditatione pectus Virginis imbuendo, ipsum ad capiendum incõprehensibile mysterium dilatet. Nam participium κεχαριτωμένη, quo vtitur Lucas, gratuitum Dei fauorem exprimit, sicuti clariùs patet ex primo ad Ephesios capite, b.6. vbi Paulus de nostra cum Deo reconciliatione tractans, Deus, inquit, nos in Filio suo dilecto ἐχαρίτωσεν, hoc est, recepit in suam gratiam, & fauore complexus est, qui priùs inimici eramus. Postea subiicit Angelus, Deum cum ipsa esse. Nã quos amore suo dignatus est semel Deus, illis se propitium & beneficum exhibet, suísque beneficiis ornat & prosequitur. ideo additur tertium membrum, Quòd benedicta sit inter mulieres. Benedictionem enim tanquam effectum, & probationem Diuini fauoris, ponit. Neque enim pro laude hîc, meo iudicio, capitur: sed potiùs fœlicitatem notat. Sic Paulus gratiam primùm, deinde pacem, hoc est omne bonorum genus fidelibus precari solet: significans nos tũc demùm beatos & diuites fore, si à Deo bonorum omniũ autore amemur. Quòd si Mariæ fœlicitas, iustitia & vita ex gratuito Dei amore fluant, eius virtutes, totáque excellentia mera est Dei liberalitas: plusquã prępostere faciunt qui ab ea petendum docent quod aliunde nobiscum habet. Nimis verò crassa inscitia Papistæ salutationẽ hanc, quasi magico exorcismo, in preculam verterunt: atque eò prorupit vesania, vt concionatoribus fas non sit, Spiritus gratiam pro suggestu petere, nisi per suum Aue Maria. Atqui præterquam quòd sola gratulatio hîc habetur, temerè sibi alienum officium vsurpant, quod Deus nonnisi Angelo iniunxit. bis autem stulta æmulatio, quòd absentem salutant

29 *Quum vidisset, turbata est.*) Non dicit Lucas turbatã fuisse aspectu Angeli: sed super eius sermone. Cur ergo aspectus etiã meminit? Hãc ego esse causam interpretor, quòd aliquid cœlestis gloriæ in Angelo agnoscens Maria, subitum pauorem ex Dei reuerentia conceperit. Turbata ergo fuit, quòd se non ab homine mortali salutari, sed à Dei Angelo sentiret. Cęterũ non ita turbatã fuisse dicit Lucas, vt obstupuerit: quin potiùs exprimit signũ attentæ mẽtis, & bene compositæ, quum paulo pòst subiicit, cogitasse ipsam qualis esset salutatio: hoc est, quorsũ tenderet, quidque sibi vellet. statim illi occurrit, nõ fuisse de nihilo missum Angelum. Monemur autem hoc exemplo primùm non esse oscitanter consideranda Dei opera: deinde ita à nobis expendi decere, vt religio metúsque præeat.

30 *Ne timeas Maria.*) Quod timorem ponere eam iubet, semper veniat nobis in mentẽ, quæ imbecillitas est carnis, fieri non posse quin terrea mur quoties vel minima gloriæ Dei scintilla apparet. Neque enim vbi seriò Dei præsentiã cõcipimus, otiosã imaginari licet. Ergo quũ obnoxij sint omnes eius iudicio, ex metu trepidatio oritur, donec se patrem exhibeat. Tantã sancta Virgo in gente sua cernebat scelerũ colluuiẽ, vt iure timeret à maioribus vindictis. Quare vt timorẽ eximat Angelus, testẽ se ac præconem incõparabilis boni adesse pronuntiat. Inuenire gratiam Hebraica phrasi posuit Lucas, pro habere Deum propitiũ. Neque enim gratiã inuenire dicitur, qui eam quæsierit: sed cui vltrò oblata est. Exempla quum satis nota sint, adducere superuacuũ foret.

31 *Ecce concipies in vtero.*) Verba sua conformat Angelus primò ad vaticinium Iesaiæ, deinde ad alios Prophetarũ locos: quò meliùs in animũ Virginis penetrent. notę enim, & celebres passim inter pios erant tales prophetiæ. Quãquam simul notandum est, non priuatim duntaxat in aurem Virginis loquutum esse Angelũ: sed Euangelium attulisse, quod per totum orbem non multo pòst vulgandum erat. Quare non absque Dei consilio factum est, quòd tam disertè expressus fuerit cõsensus inter veteres prophetias, & præsentem de CHRISTO manifestando nuntium. Concipiendi verbum, refellẽdo tam Marcionis quã Manichæi delirio sufficit. Nam inde colligere promptum est, non æthereum corpus vel spectrũ Mariã peperisse: sed quem priùs in vtero conceperat fœtũ.

Vocabis nomen eius Iesum.) Nominis ratio apud Matthæum redditur, quod saluum à peccatis faciat populum. Ita in nomine salus promittitur, & ostenditur in quem finem missus fuerit CHRISTVS à Patre in mundũ, queadmodũ se pronuntiat non ad perdendum venisse, sed vt mundo salutem afferat. Meminerimus autem non hominum arbitrio sed Dei iussu nomen hoc impositum illi fuisse ab Angelo, vt fides nostra in cœlo, non in terra fundata sit. Deducitur à ישע, quod Hebræis est salus: vnde & verbum הושיע, quod seruare significat. Porro futiliter arguti sunt.

Matth. 1. d.21.

sunt qui differre contendunt ab Hebraico nomine ישוע.Quòd Rabbini scribunt vbique Iesu,constat malignè ab ipsis fieri, ne Christum honorificè appellent:quin potiùs insimulent degenerem fuisse aliquem Iudæum. Itaque tantundem authoritatis meretur eorum scriptio, ac canis latratus.Quòd longè inferius dignitate Filij Dei esse obiiciunt, si nomen habeat cum aliis commune, idem & de Christo obtendi posset. Sed de vtroque solutio est plusquam facilis:nempe quod sub lege vmbratile fuit in Filio Dei plenè & ad solidum constare:vel substantiale in ipso esse quod tunc figuratum fuit. Nihilo plus momenti habet altera obiectio. Negant venerandum esse,& tremendum nomen Iesu, coram quo omne genu flecti oporteat, nisi vnicè competat in Filium Dei. Neque enim Paulus nomen ma-
Phil.2.b.9. gicum illi inducit,in cuius syllabis inclusa sit maiestas: sed perinde valet loquutio ac si dixisset, Christo datum esse summum imperium à Patre, sub quo totum mundum humiliari oportet.Talibus ergo figmentis valere iussis,sciamus nomen Iesu fuisse Christo impositum, vt in eo quærere discant fideles quod olim sub Lege adumbratum fuerat.

32 *Hic erit magnus.)* Idem & de Iohanne Baptista dixerat Angelus, quem tamen Christo æquare noluit.Sed Baptista in ordine suo magnus: Christi autem magnitudo continuò pòst exprimitur, quæ eum supra omnes creaturas extollit.hoc enim proprium & singulare vnus habet, vt vocetur Filius Dei,quemadmodum Apostolus contendit,1.ad Hebræos capite, b.5. Fateor quidem & Angelos & Reges interdum ornari hoc titulo in Scriptura: sed hi in commune Dei filij propter excellentiam dicuntur. Atqui minimè obscurum vel dubium est quin Filium suum Deus ab omnibus reliquis eximat, quum peculiariter illum sic alloquitur, Filius meus es tu. Ergo hîc neque Angelis, neque ho-
Psal.2.b.7. minibus miscetur Christus, vt sit vnus ex grege filiorum Dei: sed quod illi datur, nulli alteri sumere fas est. Filij Dei sunt Reges, certè non iure naturæ: sed quia tanto eos honore dignatus est Deus. Ne Angelis quidem conuenit hoc elogium: nisi quia sub summo capite inter creaturas excellunt. Sumus & nos filii, sed adoptione, quam fide consequimur, non autem habemus à natura. Christus autem & vnicus,& vnigenitus. Quòd autẽ verbum futuri temporis eò torquet fœdus canis Seruetus, vt Christum probet non æternum esse Dei filium, sed cœpisse talem censeri, ex quo induit carnem nostram,nimis calumniosum est. Ratiocinatur ille, non fuisse Christum Dei filium antequam carne indutus mundo apparuerit: quia dictum sit ab Angelo, Vocabitur. Ego autem contrà excipio, non aliud sonare Angeli verba, quàm esse talem in carne manifestandum Dei filium qui æternus fuerat: nam vocari,ad claram notitiam refertur. Atqui inter ista duo multum interest, cœperitne esse Dei Filius qui priùs non erat: an patefactus fuerit inter homines, vt scirent eum esse qui promissus olim fuerat. Certè quum omnibus seculis Deus à populo suo inuocatus fuerit Pater: inde conficitur, fuisse in cœlo Filium, ex quo & per quem ista paternitas ad homines manaret. Nimium enim sibi arrogant homines, si Dei se filios iactare ausint,nisi quatenus sunt vnigeniti Filij membra. Quare certum est sanctos patres nonnisi Filio mediatore fretos,tam honorificæ inuocationis fiduciam sibi sumpsisse.Cæterùm quid plenior ista, de qua nunc loquimur,cognitio valeat, alibi Paulus docet:nempe vt iam intrepidè liceat non modò vocare Deum Patrem,sed clamare,Rom. 8. c. 15.& Galat.4.a.5. *Dabit Deus solium Dauid.* Diximus Angelum mutuari ex Prophetis elogia, quibus Christum insigniat: quò meliùs agnoscat sancta Virgo fore Redemptorem patribus olim promissum.Quoties de Ecclesiæ instauratione Prophetæ loquuntur, totam fidelium spem ad regnum Dauidis reuocant: vt tritum esset apud Iudæos axioma, Ecclesiæ salutem in fœlici regni illius statu fore positam: nec Messiæ officio quicquam esse magis aptum & conueniens, quàm regnum Dauidis de integro erigere. Quare & nomen Dauidis interdum ad Messiam trãsfertur:vt Ieremiæ 30.b.9 Seruient Domino suo, & Dauid Regi suo.Item Ezechielis 34.f 24.&37. f.24.Dauid seruus meus regnabit princeps super eos.Oseæ 3.b.5.Requirent Dominum, & Dauid regem suum.Loci autem, vbi filius Dauidis vocitatur,satis noti sunt ac celebres.In summa significat Angelus impletum in Christi persona iri vaticinium Amos de suscitando tabernaculo Dauidis,quod dirutum & euersum erat. Amos capite 9.c.11.

33 *Regnabit super Domum Iacob.)* Quum salus peculiariter Iudæis fuerit promissa (sicuti fœdus cum patre ipsorum Abraham percussum erat) & Christus,teste Paulo, minister fuerit circuncisionis:non immeritò Angelus regnum eius statuit Ro.15.b.8.
in gente illa, sicuti propria fuit sedes ac domicilium. Sed hoc cum aliis vaticiniis minimè pugnat,quæ regnum Christi propagant & extendunt vsque ad vltimos terræ fines.Deus enim noua & admirabili adoptione Gentes inseruit in familiam Iacob,quæ priùs extraneæ fuerant: sic tamen vt Iudæi, tanquam primogeniti, potiorem tenerent gradum,quemadmodum in Psalmo 110. a.2.habetur,Sceptrum potentiæ tuæ emittet Dominus ex Sion.Locatum ergo fuit solium Christi in populo Israel,vnde totum orbem sibi subiiceret. Quotquot autem aggregauit per fidem filiis Abrahæ, verus Israel censentur. Etsi autem Iudæi sua defectione se abdicarunt ab Ecclesia Dei,seruabit tamen Dominus vsque in finem aliquas reliquias: quoniam vocatio eius sine pœnitentia est. Corpus quidem populi in speciem resectum est:sed meminisse debemus mysterij de quo disserit Paulus ad Romanos capite 11.c.25.Tandem futurum scilicet vt Deus aliquos ex Iudæis ex dissipatione colligat.Interim Ecclesia,quæ per totum orbem sparsa est, spiritualis est domus Iacob,quando originem suam ex Sione duxit.

In æternum. Admonet Angelus quo sensu toties apud Prophetas promissa fuerit perpetuitas regno Dauidis.Huius tantum & Solomonis ætate floruerat potentia & opibus, Roboam tertius successor vix tribum vnam & dimidiam retinuit. Ex eo non destitit variis cladibus concuti,donec tandem concideret.Nunc Angelus declarat vbi stabilitum fuerit in Christi persona, excidio non fore obnoxium.& ad eam rem asserendam verba Danielis vsurpat, quæ habentur capite 7. d. 14. Huius regni nullum fore finem. Cæterùm etsi

verborum sensus est, Deum regni Christi & Ecclesiæ æternum fore præsidem ac custodem, vt nunquam intereat in terra, quandiu Sol & Luna in cœlo fulgebunt, vera tamen perpetuitas ad futuram gloriam pertinet. Sic ergo continua serie fideles alij aliis in hac vita succedunt, vt demum colligendi sint simul in cœlum, vbi sine fine regnabunt.

MATTH. MARC. LVC. I.

34 *Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo erit istud? quandoquidem virum non cognosco.*

35 *Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi: quapropter & quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei.*

36 *Atque ecce Elisabeth cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & hic sextus mensis est illi quæ dicebatur sterilis:*

37 *Quia non erit impossibile apud Deum omne verbum.*

38 *Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundùm verbum tuum. Ac discessit ab illa Angelus.*

34 *Quomodo erit istud?*) Videtur sancta Virgo non minùs malignè restringere Dei potentiam quàm priùs Zacharias. Quod enim præter communem naturæ ordinem est, impossibile esse colligit. Sic enim ratiocinatur. Virum non cognosco: quî credam igitur futurum quod nũtias? Nec verò magnopere laborandum est vt eam purgemus ab omni vitio. fide enim statim transcendere debuit ad immensam Dei virtutem, quæ minimè alligata est naturalibus mediis, sed totum mũdũ superat. nunc autem in vulgari generationis modo subsistit. Quanquam sciendum est non ita dubitare, vel sciscitari, vt sensibus suis Dei potentiam vel subiicere vel æquare velit tantùm subita admiratione perculsa, ad mouendam hanc quæstionem rapitur. Quòd autem obedienter amplexa sit promissionem, hinc colligi potest, quòd quum multa occurrerent in contrariam partem, nonnisi in vno hæsitat. Obiicere promptum erat, vbinam esset solium illud Dauidis, quum pridem abolita esset omnis dignitas imperij, totúsque regij generis extinctus splendor. Certè si rem æstimasset iudicio carnis, pro fabula dixisset quod audierat ab Angelo. Quare non dubium est quin penitus de Ecclesiæ instauratione persuasa, rei secundùm carnem incredibili facilè locum dederit. Et probabile est, tunc passim celebratum fuisse vaticinium illud Esaiæ, vbi surculum Deus se excitaturum promittit ex contempto Isai trunco. Fides ergo de gratia Dei in animo Virginis concepta, effecit vt sine controuersia admitteret allatum sibi nuntium de erigendo solio Dauidis. Si quis excipiat, fuisse etiam aliud vaticinium, quòd virgo filium paritura esset: respondeo, eius mysterij tunc obscuram fuisse notitiam. Nasciturum quidem sibi regem sperabant patres, sub quo beatus ac fœlix esset Dei populus: sed modus quasi velo interposito absconditus latebat. Ergo nihil mirum si quæstionem mouet sancta Virgo de re sibi incognita. Quòd autem ex eius verbis suspicati sunt quidã, perpetuæ virginitatis conceptum habuisse votum: nimis infirmum est, imò prorsus absurdũ. perfidè enim passa fuisset se marito collocari, sanctúmque coniugij fœdus non sine Dei ludibrio spreuisset. Quamlibet barbara tyrannis grassata sit in hac parte sub Papatu: nunquam tamen eousque progredi ausi sunt, vt permitterent vxori continentiam vouere suo arbitrio. Deinde puerile commentum est, Monachismum fingere inter Iudæos. Soluendum est tamen obiectum illud, quòd Virgo in futurum tẽpus respiciat, ideóque significet nullam sibi fore cohabitationem cum viro. Hæc verò coniectura, & probabilis est & simplex, quòd rei magnitudo, vel potiùs maiestas, Virginem perculerit, vt sensus omnes admiratione ligatos haberet ac constrictos. Quum audit nasciturum esse Dei filium, aliquid non vulgare concipit. atque hæc ratio est cur coitum virilem excludat. Hinc attonita exclamat, Quomodo erit istud? Ideo tam clementer illi Deus ignoscit, & per Angelum benignè & comiter respondet: quia reuerenter & sobriè, non sine admiratione Diuini operis, quæsierat quomodo futurum esset quod sibi persuaserat vulgari & consueta naturæ ratione esse sublimius. Denique hęc quęstio fidei aduersa ideo non fuit: quia ex admiratione potiùs quàm ex diffidentia oriebatur.

Esa. 11. a. 1.

35 *Spiritus sanctus superueniet in te.*) Modum non definit Angelus, qui curiositati sufficiat, sicuti opus non fuit. Sed virginem simpliciter ad considerandam Spiritus sancti virtutẽm reuocat, vt cum silentio & quiete se illi totã resignet. Verbum superuenire, significat extraordinarium fore hoc opus, vbi naturæ media deficiunt. Proximũ etiã membrũ exegeticè additur, Quòd virtus Altissimi eam obumbrabit. Spiritus enim quasi essentialis est Dei virtus, cuius efficacia se profert ac exerit tam in tota mundi gubernatione, quàm in miraculis. In verbo Obumbrandi concinna est metaphora. virtutem Dei, qua suos tuetur & protegit, Scriptura frequenter vmbræ comparat. Sed alia videtur esse huius loci peculiaris ratio: nempe arcanam fore Spiritus operationẽ, ac si nubes opposita hominum oculos in intuitu submoueret. Sicuti autem in edendis miraculis Deus operum suorum rationem nobis subtrahit, ita nostrũ est sobriè adorare quod nobis vult esse occultum. *Propterea quod nascetur sanctum.* Confirmatio est proximæ sententiæ: Docet enim Angelus Christũ oportere absque viri & mulieris coitu nasci, vt sanctus sit, & Dei filius: hoc est vt sanctitate & gloria supra omnes creaturas excellat, neque teneat cõmunẽ inter homines gradũ. Hæretici qui fingunt ipsum, ex quo genitus est homo, factum esse Dei filium, particulam causalem arripiunt, ideo vocandum esse Dei filium, quia mirabiliter

Spiritus

Spiritus sancti virtute conceptus erit.sed perperā ratiocinantur.Quāuis enim sit manifestatus Filius Dei in carne, non sequitur quin fuerit Sermo ante secula ex Patre genitus.Quin potiùs ille idē qui Filius Dei erat in sua æterna Diuinitate, apparuit etiam in humana carne Dei filius. Cæterùm locus hic non modò personæ vnitatē in Christo commendat,sed simul ostendit Christū, quatenus humanam naturam induit,esse Dei filium. Ergo filij Dei nomen sicut DiuinæChristi essentię ab initio propriū fuit, ita nunc coniunctim in vtranque simul cōpetit naturam:quia arcana & cælestis generationis ratio eum à vulgari hominū ordine exemit. Alibi quidem sæpius,vt seuerè hominem esse affirmet, Filium se hominis vocat: sed non obstat humanæ naturæ veritas quin peculiarem illi honorem præ aliis omnibus conciliet Diuina generatio, quòd scilicet præter ordinarium naturæ modum conceptus ex Spiritu sancto fuerit. Hinc meritò crescit nobis fiducia, vt liberiùs audeamus Deum inuocare patrem: quia vt eum nobis communem secum faceret vnicus eius Filius, frater noster esse voluit. Notandum etiam est, quòd Christus, quatenus spirituali virtute conceptus est,dicitur Semen sanctum. Quemadmodum enim illum oportuit esse verum hominem vt peccata nostra expiaret,mortémque ac Satanā vinceret in carne nostra, denique vt esset verus Mediator: ita necesse fuit,vt alios purgaret, immunem esse ab omni immunditie & macula. Quanuis ergo ex Abrahæ semine genitus sit Christus:nihil tamen contagij ex vitiosa natura cōtraxit: quoniam ab ipsa origine purum seruauit Dei Spiritus: nec tantùm vt in se priuatim sanctitate polleat,sed magis vt suos sanctificet.Ergo ipse cōceptionis modus testatur Mediatorem nobis esse à peccatoribus segregatum.

36 *Et ecce Elisabeth.*) Domestico exemplo Angelus fidem Mariæ in spem miraculi erigit.Nā si non potuit neque sterilitas, neque senectus Elisabeth obstare Deo quin ipsam faceret matrem, non est quòd se ampliùs Maria intra vsitatos naturæ fines contineat, quando tale Diuinæ potentiæ specimen in cognata sua cernit. Sextum mensem disertè notat: quia quū mense quinto sentire soleat mulier vitalē fœtum, sextus mensis dubitationem eximit. Debuerat quidem Maria simplici Dei verbo sic acquiescere, vt nihil opus esset aliū de fidē adstrui: sed ne ampliùs vacillet,nouo hoc adminiculo promissionem suā Dominus fulcire dignatur. Eadem quotidie indulgentia nos leuat ac sustinet: imò etiā maiore,quo scilicet debilior est fides nostra. Itaque ne dubia sit nobis sua veritas, testimonia quæ eā nobis confirmant,hinc inde accersit. Quomodo intercesserit cognatio inter Elisabeth,quæ erat ex filiab. Aaron,& Mariam quæ ex stirpe Dauid orta erat, quæritur. Atque etiam videtur id pugnare cum Lege,quum mulieres vetabat abnubere in alienas tribus. Quantum ad Legem spectat,si finis respicitur,tantùm ea cōnubia vetabat quæ hæreditates miscere possent. Nullum verò tale periculum fuit, si qua ex tribu Iuda mulier sacerdoti nuberet, ad quem trāsferri hæreditas non poterat. Eadem etiam ratio fuit,si qua ex tribu Leui mulier extra gētem suam elocaretur. Fieri autē potest vt originē duceret sanctæ Virginis mater ex tribu Aaron, atque ita consanguinitas esset eius filiæ cum Elisabeth.

Num. 36.c. 16.

37 *Non erit impoßibile apud,&c.*)*Si verbum* in propria & natiua significatione accipere libeat, sensus est facturum esse Deum quicquid promittit: quia nullum obstaculum par sit eius virtuti, ac tale erit argumentum, Hoc pollicitus est Deus,ergo præstabit:quia nulla contra eius verbū impossibilitas obiici debet.Sed quia *verbum* secundùm linguæ Hebraicę phrasin pro re plerunque capitur, simpliciùs exponere licebit,nihil Deo esse impossibile. Quanquam semper tenendum est axioma,peruersè eos vagari qui de potentia Dei imaginantur extra verbum, si quid visum est:quia sic consideranda est eius immensitas, vt spei & fiduciæ nobis sit materia.Iam verò non temerè solùm & inutiliter, sed etiam periculosè disputatur quid sit Deo posibile,nisi simul occurrat quid ipse velit. Porrò facit hîc Angelus quod passim solet Deus in Scriptura: nempe dum generali doctrina speciem vnam promissionis confirmat. Atque hic verus est rectúsque generalis doctrinæ vsus, dū promissiones illic sparsas ad rem præsentē applicamus, quoties anxij sumus & perplexi,quādiu enim manent indefinitæ,frigent. Porrò non mirum est quòd Dei potentiam Mariæ Angelus prædicat: cuius diffidentia fidem promissionibus vt plurimum detrahit.Verbo fatentur omnes omnipotentē esse Deum: interea si quid promittit opinione nostra maius, hæsitamus. Vnde id,nisi quid nihilo plùs illi tribuim⁹ potētiæ quā sensus nostri capiūt? Ideò Paulus ad Rom.cap.4.d.20.fidem Abrahæ laudans, dicit illum dedisse gloriam Deo, quòd implere posset quicquid promiserat. Et alibi quū de spe vitæ æternæ agitur, Dei potentiam sibi proponit. Scio, inquit,cui crediderim,quòd potens sit depositum meum seruare. Videtur quidem hæc exigua esse fidei portio, quòd nemo, quantumuis impius, Deo palàm omnipotentis titulum deroget. Verùm qui probè & penitus infixam in corde suo habet Dei potentiam, reliqua fidei impedimenta facilè superabit. Notandū tamen est, potentiam Dei vera fide effectualem,vt ita loquar,apprehendi. Potens enim est atque agnosci vult Deus, vt ipso opere veracem se demonstret. 2.Tim.1.c.12.

38 *Ecce ancilla Domini.*) Non permittit sibi sancta Virgo vltra disputare: nec tamen dubiū est quin obrepere multa potuerint quæ remoram inîicerent illius fidei,imò eius animū prorsus ab Angeli sermone auerterēt. Sed ansam præcidens cōtrariis rationibus, seipsam in obsequium cogit. Atque hæc vera est fidei probatio, dū cohibemus mentes nostras, & velut captiuas tenemus,ne hoc vel illud Deo opponere audeant: sicuti rursum in fidelitatis mater est disceptandi licentia: Nec leue his verbis inest pondus,Ecce ancilla Domini.se enim totam offert Deo & addicit,vt ille iure suo liberè vtatur. Subducunt enim se increduli ab eius manu, & quantum in se est, opus eius impediunt.Fides autem nos sistit Deo, vt præstò simus ad parendū.Quòd si ideo ancilla Domini fuit sancta Virgo, quia obedienter eius imperio se subiecit: nulla deterior cōtumacia est quàm fugitādo,illi negare quod meretur ac postulat obsequium. Denique vt sola fides nos morigeros Deo seruos reddit,& tradit in eius potestatem, ita infidelitas rebelles & transfugas facit.*Fiat mihi.*Bifariam exponi potest hoc membrum, vel quòd vno cōtextu se Deo resignare ac tradere pergat.Ego simpliciter interpretor, quòd de virtute Dei persuasa libentérque sequens quò vocat, simul promissio-

ni eius subscribit: atque ita effectũ non modò expectat, sed etiam cupidè expetit.

MATTH.	MARC.	LVC. I.
		39 *Exurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione in ciuitatem Iuda,*
		40 *Et intrauit in domum Zachariæ, ac salutauit Elisabeth,*
		41 *Et factum est, vt audiuit Elisabeth salutationem Mariæ, salijt infans in vtero illius, & repleta est Spiritu sancto Elisabeth,*
		42 *Exclamauitque voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.*
		43 *Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?*
		44 *Ecce enim vt facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, salijt præ gaudio infans in vtero meo.*
		45 *Et beata quæ credidit: quia complementum erit ijs quæ dicta sunt illi à Domino.*

39 *Exurgens autem Maria.)* Profectio hæc cuius meminit Lucas, testatur non euanidã fuisse Mariæ fidem: quia non diffluit vnà cum Angeli conspectu Dei promissio, sed eius animo insidet. Festinatio autem serij ardentisque affectus testis est. Inde colligere licet, posthabitis omnibus aliis rebus hanc Dei gratiam à Virgine fuisse æstimatam vt par erat. Quæri tamen potest quo consilio susceperit iter illud. Certum est non simpliciter inquirendi causa venisse, quia non minus Filium Dei in corde suo per fidem quàm in vtero conceptum fouebat. Neque etiam quibusdam subscribo qui gratulandi causa venisse putãt. probabilius.n. mihi videtur, partim augendæ confirmandæque fidei suæ, partim illustrandæ vltrò citròque gratiæ Dei habitam ab ea fuisse rationem. Nec verò est cur absurdum ducamus, quæsitam ab ea fidei confirmationem fuisse ex miraculi conspectu, quod Angelus non frustra illi in medium proposuerat. Nam etsi nudo verbo Domini contenti sunt fideles: nihil tamen interea operum eius negligunt, quod sentiunt ad fidei suæ adminiculum valere. Præsertim verò Maria oblatum sibi adminiculum amplecti debuit nisi respuere vellet quod Dominus vltrò illi dederat. Deinde mutuus conspectus tam ipsam quàm Elisabeth accendere potuit ad maiorem gratitudinem, sicuti ex contextu patet. Fuit enim magis conspicua & insignis Dei virtus in vno duplicis gratiæ intuitu: quia ipsa comparatio non parum lucis addebat. Cæterùm non exprimit Lucas quænam fuerit vrbs in qua Zacharias habitabat: sed tantùm cõmemorat pertinuisse ad tribum Iuda. deinde sitam fuisse in regione montana. Vnde colligitur, longiùs abfuisse ab oppido Nazareth quàm Hierosolymam.

41 *Vt audiuit salutationem.)* Naturale est vt ad subitum gaudium moueat se fœtus in vtero grauidæ mulieris: sed Lucas aliquid extraordinarium notare voluit. Quanquam nihil ad rem attinet argutis quæstionibus nos intricare, an senserit infans Christi præsentiam, an sensus hic fuerit pietatis, potiùs hoc vnum sufficiat, arcano Spiritus motu infantem saliisse. Nec sanè propriũ illi sensum tribuit Lucas: sed magis significat hãc Diuinæ in matre ipsa operationis fuisse partem, quòd infans exultauit in vtero eius. Quòd dicit Spiritu sancto repletam: sensus est, Spiritu prophetico præter consuetum morem repentè donatam esse. Neque enim priùs Spiritus donis vacua erat: sed tunc longè vberior vis & insolita apparuit.

42 *Benedicta tu.)* Videtur in pari gradu Mariam & Christum locare: quod minime consentaneum foret. Sed ego libenter eorum sententiam admitto, qui in secundo membro causam reddi putant. Vsitatum enim est, copulam sumi vice particulæ causalis. Benedictam ergo cognatam suam prædicat Elisabeth, propter filij benedictionem. Etsi autem prima non fuit Mariæ fœlicitas, Christum in vtero gestare: imò ordine posterior est ista dignitas, quàm Spiritu Christi renasci in nouam vitam: meritò tamen vocatur benedicta, quam Deus singulari isto honore dignatus est, vt Filium suum, in quo spiritualiter erat regenita, mundo pareret. Et hodie celebrari nequit allata nobis per Christum benedictio, quin simul occurrat quàm honorificè Mariam ornauerit Deus, qui vnigeniti Filij sui matrem esse voluit.

43 *Vnde hoc mihi.)* Notanda est ista moderatio, quòd Elisabeth eximias in Maria gratias Dei reputans, iusto eam honore prosequitur. neque tamen sublimiùs quàm deceat extollit cum Dei iniuria. Nam (quæ ingenita est mundo prauitas) pauci sunt qui non alterò ex duobus his vitiis laborent: quia alij sibi vltra modum placentes, vt soli emineant, dona Dei malignè spernunt in fratrib. suis: alij verò homines adeò superstitiosè extollunt, vt idola sibi in illis fabricent. hinc factum est vt Christo velut in subsellium redacto, prima sedes Mariæ tribueretur. Contrà, Elisabeth in ea celebranda adeò non obscurat Dei gloriam, vt potiùs ad Deum omnia referat. Interim tamen, quia sibi & aliis prælatam agnoscit, superiorem gradum illi non inuidet, plùsque sibi quàm debeatur concedi modestè prædicat. Quòd Mariam appellat Domini sui matrem: notatur personæ vnitas in duabus Christi naturis: ac si dixisset, eum qui genitus est mortalis homo in vtero Mariæ, simul æternum esse Deum. Tenẽdum enim memoria est, non loqui ex proprio sensu mulierculam, sed tantùm proferre quæ Spiritus sanctus dictauit. Propriè autem conuenit hoc nomen Filio Dei in carne manifestato, cui data est à Patre omnis potestas, & qui ordinatus est sũmus cœli & terræ princeps, per cuius manum Deus omnia gubernet. Fidelium tamẽ maximè Dominus est, qui se eius imperio spontè & placidè submittunt: neque enim caput est nisi corporis sui. Ideo dicit Paulus, Quãuis multi vocentur domini in mũdo, nobis tamẽ, 1. Cor. 8. b. 5.
hoc

hoc est fidei domesticis, vnicum esse dominum. Porrò quum illam Dei gratiam de qua loquitur, amplificat ex subito motu infantis quem vtero gestabat, non dubium est quin testari velit se aliquid supernaturale & Diuinum sensisse.

45 *Beata quæ credidit.*) Quando ex superiore Lucæ testimonio constat, arcano Spiritus impulsu loquutam esse Elisabeth, ille Spiritus est qui Mariam, eò quòd credidit, beatam esse pronuntiat, & Mariæ fidem laudando, generaliter admonet vbi sita sit vera hominum fœlicitas. Fœlix Maria, quæ Dei promissionem corde amplexa, sibi totique mundo salutem concepit ac peperit. Hoc illi speciale: sed quia nulla nobis iustitiæ, vitæ, aut vllius boni gutta suppetit, nisi quantum verbo suo Dominus offert, vna est fides quæ ab extrema inopia & miseria ereptos veræ fœlicitatis nos facit compotes. Et magnum pondus inest huic mẽbro, Quia complementum erit omnib. quæ dicta sunt.
Rom. 3. a. 4. sensus enim est, fide locum dari promissionibus Diuinis, vt suum in nobis effectum obtineãt. Certum quidem est non pendere ex hominum arbitrio Dei veritatem, quin potiùs verum est illud, Deũ perpetuò veracẽ manere: quamuis totus mũdus (qui incredul s est ac mẽdax) illius fidẽ labefactare conetur. sed quia indigni sũt increduli qui promissionũ fructum percipiant, ideo docet Scriptura, fide tantum efficaces esse in salutem nostram. Offert enim Deus sua beneficia promiscuè omnibus: fides autem sinum ad ea recipienda expandit: incredulitas autem excidere patitur, ne ad nos vsque perueniant. Si qua fuisset Mariæ incredulitas, obstare tamen Deo non poterat quin opus suum compleret alio quo visum esset modo. Sed beata dicitur, quæ oblatam sibi benedictionẽ fide recipiens, Deo viam patefecit ad complendum opus suum, sicuti rursum incredulitas ianuã illi claudit, manúmque eius ab opere arcet, ne saluificam sentiant qui ipsam fraudant virtutis suæ laude. Notanda est etiam relatio inter verbum & fidem: vnde colligimus quid sit credere: nẽpe, dum loquenti Deo subscribimus, certóque statuimus, quod nobis promittit facturũ esse. Particula, A Domino, tantundem valet atque ex parte Dei, vt vulgo barbari loquuntur. Promissio enim per Angelum allata fuerat: sed prodierat à solo Deo. Vnde colligimus, siue Angelorum siue hominum ministerio vtatur Deus, velle tamen non minus honoris verbo suo deferri quàm si palàm ipse è cœlo descenderet.

MATTH.	MARC.	LVC. I.
		46 *Et ait Maria, Magnificat anima mea Dominum,* 47 *Et exultauit spiritus meus in Deo seruatore meo:* 48 *Quia respexit ad humilitatem ancillæ suæ: ecce enim ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes:* 49 *Quia fecit mihi magnifica qui potens est, & sanctum nomen eius.* 50 *Et misericordia eius in progeniem & progeniem timentibus eum.*

Nũc refertur insigne & memorabile sanctæ Virginis canticum: ex quo clarè apparet quanta Spiritus gratia excelluerit. Tria autem sunt huius cãtici membra. Primùm enim Maria, quã in se experta erat Dei misericordiã, solenni gratiarum actione celebrat. Deinde generalibus elogiis Dei potentiam & iudicia commendat. Tãdem ea accommodat præsenti causæ, vbi de redemptione olim Ecclesiæ promissa & iam præstita disserit.

46 *Magnificat anima.*) Hîc gratitudinẽ suam testatur Maria, quemadmodum nuper dictum est. Quia autem plerunque hypocritæ plenis buccis, nullo cordis affectu, Dei laudes cantant, dicit Maria se ex interiore animi sensu laudare Deum. Et certè nihil aliud quàm sacrũ Dei nomen profanant qui non ex animo, sed lingua tãtùm prædicant eius gloriã. Porrò quum voces Animæ & Spiritus variè sumantur in Scriptura, simul tamen cõiunctæ duas animæ præcipuè facultates denotant. Spiritus enim pro intelligẽtia capitur, Animus autem pro sede affectuum. Vt teneamus sanctæ Virginis mentem, notandum est, quod secundo loco hîc ponitur, ordine priùs esse. Nam vt ad laudandum Deum incitetur hominis voluntas, præcedat
Iacobi 5. c. 13. spiritus exultatio necesse est: quemadmodum Iacobus docet, Lætatur quis? psallat. Tristitia enim & anxietas tum animum constringunt, tum linguam impediunt à celebrãda Dei bonitate. Ergo vbi gaudio exultat mẽs Mariæ, cor in laudem Dei erumpit. Nec abs re Deo tribuit epitheton Seruatoris quũ de cordis sui lætitia loquitur. donec enim agnitus fuerit Deus Seruator, nũquã in verum & liberum gaudium soluentur hominũ mentes, sed perplexè & solicitè hærebunt. Itaque solus est paternus Dei fauor, & ex eo manãs salus, quæ nos lætitia perfundunt. In summa, hoc primũ est, vt gloriari possint fideles salutem sibi in Deo esse: alterum deinde sequi debet, vt beneficum Patrem experti gratias illi agãt. Nomen σωτῆρος plus Græcis significat quàm Latinis Seruator, nempe qui non semel tantùm liberat, sed perpetuę salutis autor est.

48 *Quia respexit.*) Exponit cur in Deo fundatum habeat cordis sui gaudium: quia scilicet gratuitò respecta ab ipso fuerit. Humilem enim se vocãs, dignitate omni se abdicat, vt gratuitæ Dei bonitati adscribat totam gloriandi materiam. Neque enim (vt stultè putarũnt indocti & barbari homines) humilitas hîc summissionem, vel modestiam, vel animi habitum significat: sed tantundem valet ac vilis abiectáque cõditio. Sensus ergo est, quòd ignobilis eram & contempta, id non obstitit Deo quo minùs dignatus sit ad me oculos suos conuertere. Quòd si Mariæ humilitas excellentiæ opponitur (quemadmodum & res ipsa clamat, & ex Græca voce liquet) videmus vt Maria seipsam exinaniens, Deum vnum extollat. Nec verò fictæ hoc humilitatis præconium fuit: sed simplex & ingenua eius, quam animo insculptam habebat, persuasionis confessio. Nam & nullius erat coram mundo pretij, & ipsa nihilo pluris se æstimabat. *Ex hoc tempore beatam*) Significat, memorabile seculis omnibus fore hoc Dei beneficium. Quòd si tam insigne est vt passim omnium ore prædicari debeat, ipsi Mariæ in quã collatum fuit, de eo silere minimè fas est. Ob-

serua autem Mariam nihil in sua fœlicitate ponere nisi quod sibi diuinitus datum esse agnoscit, eiúsque gratiæ acceptum refert. Beata, inquit, censebor per omnes ætates. An quia sibi propria virtute vel industria laudem hanc quæsierit? Quin potiùs solum Dei opus commemorat. Vnde perspicimus quantum ab ea distent Papistæ, qui inanibus suis figmentis eam temerè ornantes, quicquid accepit bonorum à Deo, ferè pro nihilo habent. magnificos, imò plusquam superbos titulos affatim congerunt: quòd sit regina cœli, stella salutis, porta vitæ, dulcedo, spes & salus. Quinetiam eò impudentiæ & furoris ipsos proripuit Satan, vt imperium illi in Christum traderent: hæc enim est eorum cantilena, Roga Patrem, iube Natum. Nihil horum à Domino profectum esse quum liquidò constet, omnia vno verbo sancta Virgo repudiat, dum totam suā gloriam in Dei beneficiis statuit. Nam si hoc vnó tantùm nomine celebranda est, quòd Deus magnificè cum ipsa egit, fictitiis titulis, qui aliunde proueniunt, nullus relinquitur locus. Adde quòd nihil illi magis probrosum est, quàm Filio Dei eripi quod suum est, vt sacrilegis eius spoliis ipsa induatur. Eant nunc Papistæ, & nos in Christi matrem iniurios esse clamitent, quia reiectis hominum mendaciis, tantùm Dei beneficia in illa prædicamus. Atqui quod ei maximè honorificum est, nos concedimus: isti verò præposteri cultores detrahunt. Libenter enim eā amplectimur magistram, eiúsque doctrinæ & præceptis obtemperamus. Certè non obscurum est quid hîc dicat: quo posthabito & velut calcato, fidem eius dictis, quantū in se est, abrogant Papistæ. Nos verò meminerimus communem hic in laudandis tū Angelis tum hominibus præscribi regulam, vt in illis celebretur Dei gratia: sicuti etiam nihil omnino est laudabile quod non inde prodierit. Quū dicit, Deum qui potens est fecisse magnifica, significat Deum non alieno subsidio fuisse adiutum, vt sola eius potentia emineat. Iam repetendum est quod priùs dixit, se fuisse respectam quanuis abiecta & cōtemptibilis foret. Vnde sequitur præposteras & adulterinas esse Mariæ laudes, quibus non in solidum extollitur Dei potētia & gratuitus fauor.

49 *Et sanctum nomen eius.*) Hæc est secunda pars cantici, in qua generalibus sententiis sancta Virgo Dei virtutem, iudicia & misericordiam cōmendat. Neque enim vno contextu hoc membrū cum superiori, sed seorsum legi debet. Extulerat Maria quam in se experta erat Dei gratiam. Hinc sumpta occasione exclamat, sanctum esse eius nomen, & misericordiam eius omnib. seculis vigere. Porrò sanctum vocatur Dei nomen, quia reuerentiam summam meretur: vt quoties Dei fit mētio, simul venerāda eius maiestas in medium prodeat. Proxima sententia, vbi laudatur perpetuitas misericordiæ Dei, ex solenni pacti formula sumpta est, Ero Deus tuus, & seminis tui in seculum. *Gen.17.b.7.*
item, Ego sum Deus faciens misericordiā in mille generationes. *Deut.7.b.9.* Quibus verbis non modò testatur se perpetuò fore sui similem: sed continuum fauorem exprimit, quem erga suos prosequitur, vt post eorum mortem, filios & nepotes, totámque sobolem diligat. Sic continuo amoris tenore prosequutus est Abrahæ posteros: quoniam patrē Abraham semel in gratiam complexus, æternum cum ipso fœdus pepigerat. Sed quia nō omnes qui descendunt ex Abraham secūdùm carnem, genuini sunt Abrahę filij, promissionis effectum restringit Maria ad veros Dei cultores: quemadmodum & Dauid Psal.103.c.17. Misericordia Domini à seculo vsque in seculum super timentes eum & iustitia eius in filios filiorum iis qui custodiunt fœdus eius, &c. Sic ergo Deus Sanctorum filiis misericordem se per omnes ætates fore promittit, vt nullam tamen hypocritis vanæ fiduciæ materiam præbeat, quoniam frustra & temerè Deum sibi esse patrem gloriantur qui degeneres sunt Sāctorum filij, & ab eorum pietate fidéque desciuerūt. Quare hac exceptione refellitur eorum vanitas & iactantia, qui falsò, gratiæ Dei prætextu, sine fide, inflati sunt. Vniuersale quidem salutis fœdus pepigit Deus cum genere Abrahæ: sed quemadmodum lapides pluuia irrigati non mollescunt, ita incredulis obstitit sua durities ne ad eos penetraret promissa iustitia & salus. Interim Deus, vt stabilis ratáque esset sua promissio, semen aliquod seruauit. Sub timore Domini comprehenditur tota pietas & religio: quæ sine fide cōstare non potest. Verùm hîc poterit obiici quæstio, Quorsum attinet vocari Deum misericordem, si talem nemo eum sentit, nisi qui eius gratiam promeretur? Nam si Dei misericordia est super timentes eum, pietas & bona conscientia gratiam hominibus apud eum conciliant, hoc autem modo eius gratiam suis meritis homines præuenient. Respondeo, hanc quoque esse misericordiæ partem, quòd timorem sui & reuerentiam piorū filiis Deus inspirat. Neque enim hîc notatur gratiæ initium, quasi Deus è cœlo otiosus speculetur quinam ea digni sint: sed tantùm hypocritis excutitur peruersa securitas, ne Deum sibi obstrictum esse putent, quia carnales sunt Sanctorum filij: quū diuini fœderis longè alius sit finis & diuersa conditio, nēpe vt aliquem semper in mundo populum habeat à quo purè colatur.

MATTH.	MARC.	LVC. I.
		51 *Fecit potentiam in brachio suo: dispersit superbos cogitatione cordis ipsorum.* 52 *Detraxit primates ex soliis, & exaltauit humiles.* 53 *Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes.* 54 *Suscepit Israel puerum suum, vt memor esset misericordiæ:* 55 *Quemadmodum loquutus est ad patres nostros, Abrahæ & semini eius in seculum.*

51 *Fecit potentiam.*) Perinde valet ac si dixisset, Potenter operatus est, Brachiū autem Dei omnibus aliis adminiculis opponitur: sicuti apud Iesaiam, capite 59.c.16. Respexit Deus, & nemo fuit adiutor. Itaque salutem illi peperit brachium eius, & iustitiam suā pro fultura habuit. Intelligit ergo

Maria,

Maria, Deum sua vnius virtute contentũ, nullos adhibuisse operis socios, nullos vocasse ad opem sibi ferendam. Quod continuò pòst sequitur de superbis, videri potest additum ob duas causas: tũ quia nihil proficiunt superbi, qui gigantum more Deo resistere conantur: tum quia non explicat Deus brachij sui potentiam nisi in salutem humilium: superbos verò, qui sibi multum arrogant, de
1.Pet.5.b.6. iicit. Quò pertinet illa Petri exhortatio, Humiliamini sub potenti Dei manu, &c. Est autem notatu digna loquutio, dispergi superbos cogitatione cordis. Nam (vt immanis est eorũ superbia & ambitio, vt est cupiditas insatiabilis) in capiendis cõsiliis quasi immensam molem coagmẽtant: atque, vt vno verbo dicam, ædificant turrem Babel. Nam minimè contenti stultè hoc vel illud supra vires tentasse, nouas subinde insanæ audaciæ consultationes prioribus accumulant. Post quam Deus aliquandiu tacitus è cœlo derisit præclaros eorũ apparatus, totam illam congeriem repentè dissipat. quemadmodum si quis diruto ædificio, quæ priùs firma solidáque commissura inter se compacta erant, in plagas diuersas longè dispergat.

52 *Detraxit primates.*) Ita vertere placuit, vt tollatur ambiguitas. Nam etsi δυνάσται Græcis vocantur à potentia, sunt tamen præfecti & summi magistratus. Potentes verò, multi participium esse putant. Eos detrahi è soliis prædicat Maria, vt in eorum locum euehantur obscuri & ignobiles. ita Dei prouidentiæ & iudiciis tribuit quod prophani homines vocant ludum Fortunæ. Sciamus tamen non tribui Deo absolutam potentiam, vt tyrannico imperio homines, tanquam pilas, agitet ac verset sursum deorsum. sed iustam gubernationem, cui subest optima ratio, licet nos sæpe fugiat. Non enim Deum oblectant mutationes, vt per ludibrium in sublime attollat quos protinus deiicere statuerit: sed rerum statum potiùs conuertit hominum prauitas: quia nemo in eius arbitrio & manu positam esse agnoscit cuiusque sortem. qui verò eminent supra alios, non modò contumeliosè & crudeliter insultant proximis suis, sed etiam ferociter contra suæ altitudinis autorem. Ergo vt reipsa discamus, quicquid altum est in mundo, & excellit, Deo subesse, totúmque mundum eius imperio regi, alij tolluntur in sublimem honoris gradum, alij autem labuntur ex suis soliis, vel præcipites cadunt. hanc mutationum causam & finem assignat Dauid, Psal. 107.d.20. & Daniel 2. c.21. Videmus sanè vt præter modum insolescant mundi principes, vt diffluant in luxuriam, vt turgeant superbia, vt eos prosperæ fortunæ dulcedo inebriet. Tantam ingratitudinem si ferre nequeat Dominus, nihil mirum hinc fit vt plerunque non diu maneant stabiles quos Deus in sublime extulit. Iam rursus regum & principum splendor hominum vulgus obstupefacit, vt pauci superius aliquod numen esse cogitent. Quòd si ex vtero sceptrum afferrent secum principes, & continua esset regnorum stabilitas, statim euanesceret omnis Dei & eius prouidentiæ notitia. Dominus ergo humiles in sublime tollens, mundi superbiam quasi in triumpho traducit, & simul ad simplicitatem ac modestiam erudit suos. Nunc tenemus quorsum dicat Maria, Deum esse qui proceres deiicit ex soliis, & infimos exaltat: nempe vt doceat, non cæco fortunæ impetu volui & rotari mundum, sed, quæcunque cernuntur conuersiones, Dei prouidentia accidere. deinde ipsum Deum summa æquitate moderari quæ totum mundi ordinem turbare & peruertere iudicia videntur. quod proximo versu meliùs confirmat, Esurientes (inquit) repleuit bonis, & diuites dimisit inanes. Nam hinc colligimus, non per se, sed ex causa mutationes placere Deo: quia scilicet magni & diuites & potentes saturitate sua inflati, sibi arrogant omnia: ipsi autem Deo nihil faciunt reliquum. Quare sedulò cauendum est ne rebus prosperis efferamur. Cauenda etiam ventosa carnis saturitas, ne subitò nos Deus exinaniat: piis verò qui egestatis suæ cõscij & quasi famelici ad Deum suspirant, non parum solatij affert hæc doctrina, quòd Deus esurientes bonis impleat.

54 *Suscepit Israel.*) Hoc postremo membro generales sententias accommodat Maria ad circũstantiam præsentem. Summa autem est, Deũ nunc quam olim pollicitus salutem sanctis Patrib. fuerat, præstitisse. Sed primùm in verbo concipiendi concinna est metaphora. sic enim collapsus erat populi status, vt nulla vulgò spes esset posse in integrũ restitui. Susceptus ergo dicitur Israel, quia Deus porrecta manu prostratum & iacentem erexit. Religio innumeris modis contaminata erat: in publica doctrina nihil ferè syncerum: Ecclesiæ regimen, plusquam confusum, nihil aliud quàm immanem barbariem spirabat. policitus ordo euersus: populi corpus Romani & Herodes, quasi feræ bestiæ, laniauerant. quo illustrior fuit instauratio, quam reb. adeò perditis sperare illis non licebat. *Pueri* nomẽ hîc tam pro filio, quàm pro seruo potest accipi: posterior tamen significatio magis cõuenit. Et seruus Dei vocatur hoc loco Israel (sicuti in aliis compluribus) quia in Dei familiam receptus erat. *Vt memor esset.* Causam reddit Maria cur procliuis ruinam populus à Deo receptus fuerit, imò cur Deus iam collapsum erexerit: nempe vt in eo seruando misericordiæ suæ specimen ederet. Nominatim tamen exprimit, Deũ misericordiæ recordatum: cuius videri poterat quodammodo oblitus, quum populum suum tam miserè vexari affligíque sineret. Vsitatum enim est affectus Deo tribui, prout ex reipsa homines vel iratum sibi vel propitium colligunt. Quia verò Dei misericordiam non concipiunt humanæ mentes, nisi quatenus eam verbo suo offert, ac testatur: hîc se & alios ad promissiones reuocat Maria, Deúmque in illis seruandis fidum ac constantem fuisse docet. Hoc sensu frequenter vocatur Deus benignus & verax, quia nunquam de paterna eius erga nos beneuolentia statuere licebit, nisi verbum, cuius se vinculo nobis obstrinxit, memoriæ nostræ occurrat, &, quasi in medio positum salutem nostram cum Dei bonitate indiuiduo nexu copulet. Cæterùm iisdem verbis ostendit Maria gratuitum fuisse quod cum Patribus fœdus olim Deus pepigerat: quia promissam illic salutem ex mera misericordia, tanquam ex fonte, deriuat. Atque hinc colligimus probè fuisse in Scripturæ doctrina exercitatam. Erat quidem vulgò tunc communis Messiæ expectatio: sed pauci fidem in tã syncera Scripturæ notitia fundatam habebant.

55 *Abrahæ & semini.*) Si appositiuè legas, videtur absurda esse casus mutatio. dicendum enim erat potiùs, Ad Abraham, & semen eius, sed meo iudicio non est simplex appositio: quia non tantùm designat Maria qui fuerint patres illi, ad quos

loquutus est Deus: sed promissionum vim & effe-ctum ad omnes posteros extendit, qui modò genuinum sint Abrahæ semen. Vnde etiam sequitur de solenni fœdere agi quod cum Abraham eiúsque familia specialiter percussum fuerat. Nam aliæ promissiones, quæ Adæ & Noe & aliis datæ fuerant, promiscuè ad omnes gentes spectabant. Cæterùm vt multos carnales Abrahæ filios sua incredulitas abscidit, & quia degeneres fuerũt, prorsus alienati sunt à domo Abrahæ: ita nos, qui extranei eramus, fide insiti, censemur verum Abrahæ semen. Teneamus ergo, sic loquutum esse olim Deum Patribus vt ad posteros quoque pertineat oblata illis gratia. Deinde fide, Gentium omnium factam esse adoptionem, vt spirituales sint Abrahæ filij qui naturâ non erant.

MATTH. | MARC. | LVC. I.

56 *Mansit autem Maria cum illa circiter mensibus tribus, & reuersa est in domum suam.*
57 *Ipsi autem Elisabeth impletum est tempus pariendi: & peperit filiũ.*
58 *Et audierunt vicini & cognati eius quòd magnificè Dominus sua misericordia vsus esset erga illam, & gratulabantur ei.*
59 *Et factum est in die octauo vt venerint ad circuncidendum puerũ, & vocabant eum nomine patris sui Zachariam.*
60 *Et respondens mater eius dixit, Nequaquam sed vocabitur Iohannes.*
61 *Et dixerunt ad illam, Nemo est in cognatione tua qui vocetur hoc nomine.*
62 *Innuebant autem patri eius, quî vellet vocari eum.*
63 *Et postulatis tabellis scripsit, dicens, Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt vniuersi.*
64 *Apertum est autem os eius illico & lingua eius, & loquebatur benedicens Deum.*
65 *Et accidit timor super omnes vicinos eorum, & in tota montana regione Iudaææ diuulgabantur omnia verba hæc.*
66 *Et posuerunt omnes qui audierant in corde suo, dicentes, Quidnam puer hic erit? Et manus Domini erat cum ipso.*

Vel, Quisnam.

Summa huius historiæ est. insignem fuisse Iohãnis natiuitatem variis Dei miraculis, quæ magnũ aliquid & singulare de infante ipso in futurum tẽpus promitterent. Voluit enim eum Dominus ab vtero raris insignibus ornare, ne obscurus postea & tanquam vnus quilibet ex vulgo, ad exequendum Prophetæ munus prodiret. Primò narrat Lucas Mariam fuisse ad tres ferè menses cum sua cognata: nempe vsq; ad diem partus. probabile enim est non aliam fuisse tantæ moræ causam, nisi vt diuinæ gratiæ spectaculo frueretur, quæ illi proposita ab Angelo fuerat in fidei confirmationem.

58 *Audierunt vicini & cognati.*) Dubitari potest, ex soláne benedictione gignendæ sobolis magnificam Dei gratiam æstimauerint isti homines, an verò priùs audissent apparuisse Zachariæ Angelum, qui filium illi pollicitus esset. Erat certè hoc beneficium Dei non vulgare, quòd præter naturæ ordinem sterilis mulier exacta iam ætate peperisset. Potest ergo fieri vt hac tãtùm de causa diuinæ bonitatis magnitudinem extulerint. Porrò die octauo officij quidam & humanitatis causa (vt fieri solet) conueniunt: sed hac occasione vtitur Deus, vt virtutis suæ & gloriæ testes ac spectatores faciat. Nec verò dubium est quin maior ad extraordinarium partum cõcursus hominum factus sit. Portenti loco habuerant vetulam & sterilem repentè videre grauidam: nũc vbi natus est puer, renouatur & augetur admiratio. Colligimus ex Lucæ verbis, quanuis domi circunciderent suos infantes, non tamẽ id facere solitos sine hominũ frequentia & conuentu: idque meritò. nam quum esset commune Ecclesiæ sacramentum, nõ debuit clam vel priuatim administrari.

59 *Vocabant eum patris nomine.*) Scimus initio imposita fuisse hominibus nomina, vel ex rerum euentu, vel etiam prophetico instinctu, ad notandum aliquod arcanum Dei opus: sed postea longo temporis successu, quum vberior esset hominum copia quàm vt noua quotidie fingi commodè possent, contenti vetustis nominib. & iam receptis, maiorum nomine posteros vocarunt. Sic ante patrem Iohannis plures fuerãt Zachariæ: & fortè hic ex filio Barachie originem traxerat. Scimus autẽ vt plurimum quod vsu & consuetudine receptum est, pro lege haberi. Ideo cõtendunt isti homines morem qui inualuerat seruandum esse in nomine infantis. Cæterùm vt nulla in nominib. statuenda est religio, ita piè & vtiliter delectũ à fidelib. hac in parte haberi nemo sanus negabit: vt scilicet nomina imponant filiis suis, quæ doctrinæ & admonitionis vice illis sint, deinde potiùs mutuentur ex sanctis Patrib. (vt filios suos ad illorum imitationem prouocent) quam accersant à prophanis.

60 *Respondens mater eius.*) Incertum est an oraculo etiam edocta fuerit Elisabeth. Quanquam verisimile est, quum videret Zacharias se nimiæ in credendo tarditatis pœnam luere, vxori fuisse testatum per scripturam quod de nomine Angelus præceperat. alioqui non paruisset Dei mandato. Porrò cur nomen hoc Baptistæ Diuinitus inditum fuerit, suprà exposui. Cognati, quanuis rationem non teneant, mouentur tamen rei nouitate, præsertim quia non temerè hoc fieri coniiciunt.

64 *Apertum est os eius.*) Deus natalem Prophetæ sui restituta patri lingua nobilitat. neque enim dubium est quin beneficiũ hoc eo fine & cõsilio in

in diem illum distulerit, vt hominū oculos in Iohannem conuerteret. Dicitur Zacharias laudasse Deum, nō modò testandæ gratitudinis causa, sed vt cognati & vicini pœnā illi inflictā esse scirent, quia ad credendum nimis tardus fuerat. Neque enim ipsum puduit cū suo dedecore celebrare Dei gloriam. Ita passim omnibus innotuit, non fortuitò aut vulgari more genitum fuisse infantem, sed cœlesti oraculo promissum.

65 *Et accidit timor super omnes vicinos.*) Timor hic cuius meminit Lucas, ex sensu diuinæ potētiæ manauit. sic enim reuerēter cōsiderāda sūt Dei opera, vt seriò nos afficiāt. Nec verò Deus ludit in suis miraculis, sed hominū sēsus, quos torpere cernit, excitat. Dicit etiā Lucas sparsam earū rerum fuisse famā in tota montana regione Iudææ. quāquā multis nihil profuit, sic Dei virtute ad tempus fuisse tactos: quia quū docēdi munus obire cœpit Iohānes, pauci memoria tenebāt, quàm admirabilis fuisset eius natiuitas. Cæterùm nō tātùm eorū causa qui audiebant, voluit Deus harū rerum famā vulgari, sed vt seculis omnibus certius esset miraculum, quod tunc passim celebre fuit. Interea cōmune ingratitudinis humanę speculum hîc nobis ante oculos ponitur. Nam quum tenaciter animis nostris hæreant res vanæ & friuolæ, statim elabitur & effluit quæ perpetuò vigere debebat gratiarum Dei memoria. Nō loquitur Lucas de hominibus stupidis, vel feris Dei cōtemptoribus. dicit enim eos posuisse in corde suo: hoc est sedulò ad hæc cōsideranda fuisse attentos. Et probabile est quosdam fuisse in tēpore memores: sed maior pars cōceptū timorē paulo post abiecit. Notandum tamen est, eos minimè aberrasse à scopo, quum ad futuram infantis excellentiam retulerunt quæ videbant miracula. tale enim fuisse Dei cōsilium diximus, vt postea Iohannes nō sine eximia cōmendatione prodiret. Quòd dicit Lucas, Manum Dei fuisse cum eo: sensus est, multis modis cōspicuam fuisse Dei gratiā, quæ palàm ostēderet nō fore hominem gregarium. Est autem figurata locutio, exprimit non secus patefactam esse virtutem Dei quàm si palàm cōspecta esset eius manus, vt Deum præsentem agnoscere cuiuis promptum foret.

MATTH.	MARC.	LVC. I.
		67 *Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto, prophetauitque dicens,* 68 *Benedictus Dominus Deus Israel: quia visitauit, & fecit redemptionem populo suo:* 69 *Et erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui,* 70 *Sicut loquutus est per os sanctorum, qui à seculo fuerunt, Prophetarum suorum,* 71 *Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos:* 72 *Ad præstandam misericordiam erga Patres nostros, & memoriam habendam Testamenti sui sancti,* 73 *Secundùm iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrū, ad dandum nobis,* 74 *Vt sine timore de manu inimicorū nostrorū liberati, seruiamus illi:* 75 *In sanctitate & iustitia coram ipso cunctis diebus vitæ nostræ.*

67 *Zacharias repletus est Spiritu.*) Quid valeat hæc locutio, nuper dictum est, nempe donari vberiore Spiritus gratiā seruos Dei, qua tamen aliàs vacui non erant. Sic Prophetis datum esse Spiritum legimus. non quòd per interualla ipso carerent, sed quia eius vis se pleniùs in illis exeruit quoties ad munus suum peragendum, quasi Dei manu, in lucem producti sunt. Itaque notanda est duorum membrorum connexio quam ponit Lucas, quòd repletus sit Spiritu sancto & prophetisauerit. Significat enim tunc præter morem diuinitus fuisse afflatum, vt non loqueretur humanitus quasi priuatus quispiam, sed cœlestem tantùm doctrinam proferret. Sic & Paulus prophetiam cum Spiritu coniungit, primæ ad Thess. 5. d. 19. Spiritum nolite extinguere, Prophetias ne spernite. vt sciamus doctrinę contemptu extingui Spiritus lucem. Memorabilis autem fuit hæc Dei bonitas, quòd Zachariæ non tantùm reddita fuit loquendi facultas qua per nouem menses orbatus fuerat: sed eius lingua facta est Spiritus sancti organum.

68 *Benedictus Dominus.*) Orditur Zacharias à gratiarum actione: sed prophetico Spiritu celebrat impletam redemptionem olim in Christo promissam, vnde salus & fœlicitas Ecclesiæ pendebat. Cur Deum Israel nominet, cuius imperio subest totus mundus, ex contextu meliùs patebit: nempe quia semini Abrahæ specialiter promissus fuerat Redemptor. Quia ergo Deus tantū in vna gente fœdus suū deposuerat, de quo verba facturus est Zacharias, meritò nomē gentis illius exprimit, cui propriè, vel saltem primo loco, destinata erat salutis gratia. In verbo visitandi subest tacita antithesis: quoniam à miseris Abrahę filiis Dei facies ad tempus fuerat auersa. Nam eò calamitatis delapsi erant, & tanta malorū congerie obruti, vt nemo à Deo respici putaret. Porrò hęc Dei visitatio, cuius meminit Zacharias, tanquā causa & principium redemptionis ponitur. Quare ita resolue, Deus populum suum respexit, vt redimeret. Quū autē captiuos esse oporteat quos Deus redimit, & hoc redemptionis genus spirituale sit, inde colligimus ne sanctos quidem Patres liberos fuisse à peccati iugo & mortis tyrannide, nisi per Christi gratiam. Sancto enim & electo Dei populo Christus dicitur missus redemptor. Sed si allata tūc demum à Christo fuit redemptio quum carne indutus apparuit, sequitur, fideles qui ante eius aduentum mortui sunt, tota vita peccati & mortis fuisse seruos, quod valde absurdum esset. Respōdeo, vim & effectū huius redēptionis, quę semel in Christo fuit exhibita, seculis omnibus fuisse communem.

69 *Erexit cornu salutis.*)Hoc est,saluificam potentiam. Deiecto enim solio Dauidis & dissipato populo,spes salutis in speciē conciderat.Porrò alludit Zacharias ad Prophetarum vaticinia quibus subita in rebus deploratis ac perditis instauratio promittitur, imò hæc locutio ex Psalmo 132.d.17. sumpta est, vbi habetur, illic oriri faciam cornu Dauidi,paraui lucernam Christo meo. Quòd si Deus non nisi in Christo potentiam suam ad nos seruandos exeruit,hinc nefas est vllo modo deflectere,si diuinitus seruari cupimus. Obserua autem,fidelibus salutare esse cornu quod impiis terrificum est, vt eos dissipet, vel prosternat ac conterat.Dauidem seruum Dei nominat,non simpliciter quia Deum coluerit, vt vnus quilibet piorum:sed alio respectu, quòd scilicet delectus fuerat regendo seruandóque populo minister, vt Christi personam ac vices cum suis successoribus gereret. Etsi autem nullum tunc residuum erat apud Iudæos regni vestigium: quia tamen in Dei promissiones recumbit Zacharias, Dauidem vocare Dei ministrum non dubitat,in quo Deus specimen ediderit futurum salutis. Vnde sequitur, tunc nobis Christum reipsa constitui salutis authorem, dum illi inter nos solium erigitur,vnde nos gubernet.

70 *Sicut locutus est.*)Ne propter nouitatem dubia sit salus quam à Christo allatam prædicat, testes eius citat omnes Prophetas,qui diuersis temporibus excitati,vno tamen consensu docent sperandam à solo Christo salutem esse. Neque enim tātùm Zachariæ consilium est, fidem & constantiam Dei laudare, quia præstet atq; impleat quod olim promisit:sed potiùs ad vetusta oracula reuocare voluit fideles, quò certiùs & alacriùs amplecterentur oblatam sibi salutem, de qua omnes ab initio testati fuerant Prophetæ. Verè enim solida fultura stabilitur nostra in Christum fides, quum Prophetarum omnium testimoniis ornatus in lucem prodit. Sanctos vocat Prophetas, quò plus authoritatis & reuerentiæ habeant eorum verba: ac si diceret,non leues, aut gregarios, sed classicos esse testes:imò publico mandato instructos,vt qui diuinitus in hunc finem à vulgo hominum segregati fuerint. Quomodo autem singuli Prophetæ testimonium reddiderint Christo, minutis partibus disserere nimis longum esset.Hoc in pręsentia sufficiat,quum omnibus solenne sit, non aliter spem facere populo quòd Deum habiturus propitium esset, nisi proposito in medium fœdere quod in Christo fundatum erat,disertè satis de futura redemptione loqui qualis in Christo patefacta est.Huc accedūt multi illustres loci,vbi non obscurè de Christo vaticinātur, sed eū quasi digito mōstrant. Præcipuè tamē tenēda est illa Diuini fœderis subscriptio,quā si quis negligat,nihil vnquā in prophetis intelliget:quemadmodum Iudęi miserè vagantur in Scriptura legenda:quia in verbis tantùm curiosi,à scopo illo aberrant.

71 *Salutem ex inimicis.*) Clariùs virtutē & officiū Christi explicat Zacharias.Et certè parum vel nihil prodesset audire datū esse nobis Christū, nî etiā sciremus quid nobis cōferat.Hac ergo de causa pleniùs docet quorsum erectū sit salutis cornu: nēpe vt salui sint fideles ab hostibus suis. Minimè autē dubiū est quin satis teneret Zacharias,Ecclesiæ Dei nō esse præcipuū bellum cū carne & sanguine,sed cū Satana,totóq; eius apparatu,quo nobis æternū exitium machinatur.Etsi autē Ecclesiā infestāt externi quoq; hostes, & ab ipsis liberatur per Christū,tamē quum spirituale sit regnū Christi,maximè de principe huius mundi Satana,eiúsque copiis hîc sermo habetur.Iterum notatur quā misera sit hominum cōditio extra Christum,nēpe quòd prostrati iaceant sub diaboli tyrānide. nō enim ex eius manu,hoc est imperio,aliàs suos liberaret Christus. Admonet tamē hic locus,Ecclesiā præcipuè,quādiu peregrinatur in mūdo,inter hostes suos agere,& eorū violētiæ esse obnoxiā, nisi præstò adesset Christus ad opē ferēdā.Sed hæc inæstimabilis est Christi gratia,quòd nobis indubia est ac tuta salus,quāuis vndiq; nos circundent hostes.Cæterū etsi dura est locutio,quū dicit, Salutē ex inimicis: sensus tamen minimè ambiguus est, quòd nullæ hostium nostrorū machinæ,aut vires, nullæ insidiæ, nulli impetus Deo obstabunt,quominus nos ab illis liberatos perpetuò seruet.

72 *Ad præstandam misericordiam.*)Iterū docet Zacharias ex quo fonte fluxerit redēptio, nēpe ex Dei misericordia & gratuito fœdere.Causā enim assignat cur Deo placuerit seruare populū suū,nēpe quia pacti sui memor,misericordiam suā explicuit. Memor autem sui Testamenti fuisse dicitur: quia obliuio quædā videri poterat tā lōga illa mora,sub qua passus fuerat affectū grauissimis malis populum lāguere.Diligēter notādus est hic ordo, quod mera inductus misericordia fuerit Deus vt fœdus quum Patribus percuteret:deinde,quòd fœdus percutiēs,verbo suo alligauerit hominum salutē: tertiò, quòd in Christo exhibuerit quicquid est bonorum,vt ita promissiones suas omnes sanciret. vt certè non aliter rata est earum fides nisi quum apparet in Christo cōplemētum.Promittitur quidē in fœdere peccatorum remissio: sed ea extat in Christi sanguine. Promittitur iustitia,sed in Christi expiatiōe offertur.Promittitur vita:sed nō nisi in Christi morte & resurrectione quęrēda est.Atq; hęc ratio est,cur olim ipsum quoq; Legis volumen sanguine victimæ Deus iusserit aspergi. Obseruatu quoq; dignū est,quòd præstitā sua ætate misericordiā Zacharias ad patres mortuos extēdit,vt cōmuniter eius fructum percipiāt. Nā hinc sequitur, nō cōtineri Christi gratiā & virtutē huius caducæ vitæ angustiis,sed æternā esse,nec carnis morte finiri,quū & animæ sint à morte superstites,& carnis interitum sequatur resurrectio.Sicut ergo neq; Abrahā, neq; vllus Sāctorum salutē propria virtute vel meritis sibi acquirere potuit, ita cunctis fidelibus, tam mortuis quàm viuis, communis in Christo salus fuit ostensa.

73 *Secundum iusiurandum.*) Græcè præpositio nō exprimitur,sed hūc familiarē linguæ esse vsum satis notum est,quum nomē accusatiui casus ponitur sine regimine, subaudiendā esse præpositionē à qua regatur.Iurisiurādi meminit, quò meliùs exprimeret quā stabilis ac sancta sit eius veritas. eò enim indulgētię Deus se submittit,vt nomē suum in subsidium infirmitatis nostræ interponere dignetur.Quare si nobis nō sufficiunt nudę promissiones,saltē in mentē veniat hæc confirmatio,quę nisi omnem dubitationē eximat plusquam ingrati Deo sumus,& sacro eius nomini iniurij. *Daturū se nobis.*Non enarrat Zacharias per singula capita quid contineat Dei fœdus:sed docet in quem finē Deus tam benignè pro sua misericordia egerit cū populo vt eum redimeret: nempe vt redempti,se totos addicant & deuoueant colendo salutis suæ authori. Sicuti ergo efficiēs humanæ salutis causa fuit

fuit gratuita Dei bonitas: ita finalis est, vt homines piè sanctéque viuendo, non eius glorificent. Quod diligenter notádũ est, vt vocationis nostræ memores, gratiã Dei referre discamus in suum vsum. meditádæ sunt, inquam, istæ sententię, nõ esse nos ad immũditiẽ vocatos, sed ad sanctimoniam: nos magno pretio redemptos esse non vt serui simus cupiditatũ carnis, vel vt effreni licẽtia exultemus, sed vt regnet Christus in nobis: nos adoptione insertos in Dei familiã. vt vicissim tanquã filij patri obsequamur. Nã in hoc apparuit Dei bonitas & φιλανθρωπία, vt abnegatis secularibus desideriis, sanctè & piè & honestè viuamus. Ideo Paulus, quũ efficaciter hortari vult fideles vt se Deo consecrent in vitæ nouitatẽ, & deposito veteri homine prioríq; mente exuti, cultũ illi rationalem exhibeant, proponit illis viscera misericordiæ Dei. Plena est eiusmodi testimoniis Scriptura, quæ ostendunt exinaniri Christi gratiã nisi ad hunc scopum tendimus. Notandũ est quod dicit, Vt sine timore seruiamus. significat enim nõ posse nisi trãquillis animis ritè Deũ coli. Nã qui inquietudine laborãt, qui secum disceptãt illúmne habeãt propitiũ an infensum: gratáne habeat sua obsequia, an repudiet: qui denique incerti fluctuant inter spẽ & metum: sollicitè interdũ satagent in colẽdo Deo, sed illi nunquã syncerè neq; ex animo se subiiciẽt. facit.n. trepidatio & anxietas vt eũ horreant: ita, si fieri posset, extinctũ potius cuperent eius numen. Scimus autẽ nullum Deo sacrificiũ nisi spontaneũ placere, & quod hilari animo offertur. Quare vt verè Deum colant homines, eorum conscientias prius sedari necesse est, quemadmodum & Dauid loquitur, Apud te est ꝓpitiatio, vt timearis. Deus enim homines data pace comiter ad se inuitãs, facit vt libenter accedãt & cum liberali eius colẽdi affectu. Hinc & Paulus sententiã illã deducit, peccatum esse quidquid sine fide suscipitur, Rom. 14. d. 23. Quũ autẽ Deus homines sibi in Christo reconciliet: quum eiusdẽ præsidio ipsos tueatur, vt securi sint ab omni metu: quum eorũ salutẽ in eius manum & custodiã deposuerit: meritò Zacharias nos eius gratia prædicat à metu liberari. Ideo Prophetæ hoc propriũ adscribũt eius regno, vt pacem homines securè colãt, & trãquillo gaudio fruãtur.

Tit. 2. c. 11.
Rom. 12. a. 1.
Rom. 12. a. 1.
Psal. 130. a. 4.

75 *In sanctitate & iustitia.*) Sicuti duabus tabulis cõplexus est Deus bene viuẽdi regulã, ita hîc Zacharias pronuntiat legitimè tunc demũ nos seruire Deo quum ad sanctitatẽ & iustitiã cõposita est vita nostra. neq; enim dubium est quin sanctitas pietatis officia designet quæ spectant ad priorem Legis tabulã. quod ne Platonem quidẽ latuit. Iustitia autem ad omnia charitatis officia extenditur: quia nõ aliud exigit Deus à nobis in secunda Legis tabula nisi vt cuiq; reddamus quod suum est. Additur, *Coram ipso*: vt sciamus fideles non satis esse si corã hominum oculis vitam suam pulchrè moderentur, manus, pedes, totúmq; corpus ab omni flagitio contineant: quoniam eos ad Dei arbitrium viuere oportet, qui externa sanctimonia cõtentus nõ est, sed cor præcipuè intuetur. Postremò ne quis se defunctum putet vbi aliquo tẽporis spatio Deum coluerit, pronuntiat Zacharias hac lege redemptos esse homines vt colendi Dei studium tota vita prosequantur. Et certè quum æterna sit redemptio, eius memoriam nunquã effluere decet: quum sibi in perpetuum homines Deus adoptet, non debet caduca vel exigui tẽporis eorũ esse gratitudo: denique quum mortuus sit & resurrexerit pro illis Christus, eum vitæ & mortis dominum esse conuenit. Ideo Paulus quem nuper citaui loco, sanctam & iustam vitam prosequi nos iubet vsque in aduentum magni Dei, Expectantes, inquit, beatam spem, &c.

MATTH.	MARC	LVC. I.
		76 *Et tu puer, Propheta Altißimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini ad parandas vias eius:*
		77 *Ad dandam scientiam salutis populo eius in remißione peccatorum suorum,*
		78 *Per viscera misericordiæ Dei nostri, quibus visitauit nos Oriens ex alto,*
		79 *Vt illucesceret ijs qui in tenebris & vmbra mortis sedebant, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.*
		80 *Puer autem crescebat, & corroborabatur spiritu, & erat in desertis vsque ad diem ostensionis eius apud Israelitas.*

76 *Et tu puer.*) Iterum redit Zacharias ad commendationem gratiæ Christi: sed hoc facit quasi sub filij sui persona, officiũ docẽdi, cui destinatus erat, breuiter definiens. Tametsi autem in paruulo octo dierum infante nondum cernit propheticas dotes, oculos tamen conuertens ad Dei consilium, quasi de re nota loquitur. Vocari Dei prophetam, hîc pro censeri & palàm cognosci accipitur. Iam præcesserat occulta Dei vocatio: restabat tantùm vt patefieret hominibus qualis esset. Quia verò generale est prophetæ nomen, ex reuelatione sibi per Angelum allata illum Christo apparitorem statuit. Præibis ante faciem domini, inquit: hoc est hanc prouinciam obibis vt tuo præconio conuertas homines ad audiendum dominum. Cur autem se Prophetam Dei propè confecto suo cursu Iohannes esse negauerit, dictum est suo loco in Iohannem. Qualis autem sit ista vitæ præparatio postea videbimus.

77 *Ad dandam scientiam salutis.*) Precipuum Euangelij caput nunc attingit Zacharias dum sciẽtiam salutis in remissione peccatorum positã esse docet. Nam quum nascamur omnes filij iræ, sequitur natura dãnatos esse, ac perditos. hæc porrò dãnationis causa, quòd iniustitiæ rei sumus. Quare non aliud effugiendæ mortis remedium est nisi vt nos sibi Deus recõciliet, peccata nobis non imputando. atque hanc vnicã nobis corã Deo iustitiam restare, ex Zachariæ verbis colligere promptum est. Vnde enim salus nisi ex iustitia? Quòd si filiis Dei aliã cognoscere salutem quã in ex remissione peccatorum fas non est: sequitur nõ alibi quærendam esse iustitiã. Ita iustitia quã superbi homines ex operũ meritis conflant ac fabricant, nihil aliud

est quàm iustitiæ imputatio dum nos gratis à reatu Deus absoluit. Ad hæc notandũ est, Zachariam nõ de extraneis, sed de populo Dei habere sermonem. Vnde sequitur nõ modò iustitiæ principium ex peccatorum remissione pendere: sed imputatiuè (vt ita loquar) iustos corã Deo in finem vsque esse fideles: quia aliter coram eius tribunali consistere nequeãt, nisi quotidie ad gratuitam reconciliationem se conferant.

78 *Per viscera.)* In hoc tanto beneficio misericordiam Dei, vt par est, Zacharias prædicat: nec contentus eam simpliciter nominare salutẽ quæ à Christo allata est prodiisse dicit ex ipsis misericordiæ Dei visceribus: quod est magis emphaticum. Postea metaphoricè subiicit, factum esse ingenti Dei misericordia vt dies sedẽtibus in tenebris illucesceret. Oriens hîc non est participium: nam Græcè est ἀνατολή, hoc est regio oriẽtalis, cui Occasus opponitur. In hoc extollit Zacharias Dei misericordiã, quòd discussis mortis tenebris, lux vitę fuerit restituta populo Dei. In hunc modũ, quoties de salute nostra agitur, mentes ad Dei misericordiam erigere conuenit. Videtur autem allusio esse ad cap. 4. a. 2. Malachiæ, vbi Christus Sol iustitiæ vocatur, sanitatem in alis, hoc est radiis suis portans. Quantũ ad lucẽ & tenebras, similes sunt loquutiones apud Iesaiam ca. 9. a. 1. populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucẽ magnã: incolis vmbræ mortis lux orta est: & pluribus aliis locis. Cæterùm his verbis docemur, nihil esse viuificę lucis in mũdo extra Christũ: sed omnia horribili mortis caligine occupari: ideo alibi Iesaias beneficiũ hoc soli Ecclesiæ proprium esse testatur: Ecce, inquit, tenebræ operient terrã, & caligo populos: super te autẽ orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. cap. 60. a. 1. Quæritur tamẽ quomodo sederint in vmbra mortis Israelitæ, quorũ cordibus semper Dominus per fidẽ illuxit. Respõdeo, pios, qui sub Lege vixerunt, quum vndiq; cincti essent mortis tenebris, lucẽ in Christi aduẽtu procul intuitos, qua fuerunt recreati, ne pręsenti morte obruerẽtur. Fieri etiã potest vt Zacharias ad miserũ temporis sui statũ respexerit. Sed hoc generaliter verũ est, Christi aduentu lucem piis omnibus, qui priùs fuerãt, & deinde futuri erãt, esse exortã, quæ eos viuificet: quia vitam in mortuos quoq; diffudit. Sedere, tantundẽ valet ac iacere. Ideo Iesaias Ecclesiam surgere iubet, vbi affulget dies. Iesa.60.a.1.

79 *Ad dirigendos pedes.)* Hac particula docet Zacharias perfectionẽ omnis boni & fœlicitatis summã in solo Christo esse. Posset quidem in proprio sensu accipi nomẽ Pacis, nec malè cõueniret: quia illuminatio Christi ad pacãdas hominũ mẽtes valet. Sed quia Hebræis Pax beatũ omniũ rerũ successum significat, non dubito quin Zacharias Christũ hîc facere velit perfectæ beatitudinis authorẽ. ne quã boni partẽ alibi quęramus, sed omni ex parte ac solidè beatos esse nos in Christo, persuasi in eo solo acquiescamus. Quò spectãt illa Iesaiæ verba, Non lucebit tibi amplius sol interdiu, neque luna per noctẽ: sed erit tibi Dominus in lucẽ perpetuã. Quòd si Zacharias solo filij sui adhuc infantis conspectu inductus fuit vt de Christi gratia & virtute, priusquam nasceretur, tã magnificè dissereret, annon ter & quater ingrati sunt qui de Christo postquã mortuus est, resurrexit, & ascẽdit in cœlũ, vt ad dexterã Patris sedeat, minus honorificè sentiũt, ac eius virtutẽ extenuãt, cuius elogio ornatus fuit à Spiritu, adhuc vtero matris inclusus? Tenendũ enim memoria est quod priùs attigi, nõ à seipso loquutum esse Zachariam: sed Spiritu Dei linguam eius gubernante. Iesa.60.d.19.

80 *Puer autem crescebat.)* Hoc ad texẽdũ historię filũ addidit Lucas. Primò narrat roboratum fuisse Iohannẽ Spiritu: quo significat rarã & insolitam extitisse in puero indolẽ, quæ signũ esset habitantis in eo cœlestis Spiritus: simul tamẽ dicit latuisse quasi ignobilẽ in desertis, vsque ad diẽ ostẽsionis suę: hoc est, quo Dominus eum producere statuerat. Vnde colligimus, Iohannem, etsi vocationis suæ probè conscius erat, nihil tamẽ ante tempus aggressũ esse, sed obsequutũ esse Deo vocãti,

MATTH. I.

1 *Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abraham.*

2 *Abraham autem genuit Isaac. Isaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.*

3 *Iudas autem genuit Phares & Zaram è Thamar. Phares autem genuit Esron. Esron autem genuit Aram.*

4 *Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.*

5 *Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Iesse.*

6 *Iesse autem genuit Dauid regem. Dauid autẽ rex genuit Solomonem ex ea quæ fuerat* vxor *Vriæ.*

7 *Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa.*

8 *Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram*

MARC.

LVC. III.

23 *Iesus putabatur filius Ioseph, qui fuit* filius *Heli,*

24 *Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianne, qui fuit Ioseph,*

25 *Qui fuit Matthathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Esli, qui fuit Nagge,*

26 *Qui fuit Maath, qui fuit Matthatiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda,*

27 *Qui fuit Iohanna, qui fuit Rhesa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,*

28 *Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmadam, qui fuit Er,*

29 *Qui fuit Iose, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,*

30 *Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Ionam, qui fuit Eliacim,*

autem

autem genuit Osiam.

9 *Osias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezechiam.*

10 *Ezechias autem genuit Manassem. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.*

11 *Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius in exilio Babylonico.*

12 *Post exilium verò Babylonicum Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.*

13 *Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.*

14 *Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.*

15 *Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Mathan. Mathan autem genuit Iacob.*

16 *Iacob autem genuit Ioseph maritum Mariæ, ex qua genitus est IESVS, qui dicitur Christus.*

17 *Omnes ergo generationes ab Abraham vsque ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid vsque ad transmigrationem Babylonicam, generationes quatuordecim: & à transmigratione Babylonica vsque ad Christum, generationes quatuordecim.*

31 *Qui fuit Melea, qui fuit Mainam, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid,*

32 *Qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,*

33 *Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esrom, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,*

34 *Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit Nachor,*

35 *Qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sale,*

36 *Qui fuit Cainam, qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech,*

37 *Qui fuit Mathusala, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Mahalaleel, qui fuit Cainan,*

38 *Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.*

vid: Davenport's [illegible] pag: 52:

Quoniam de his duabus genealogiis quæ à Matthæo & Luca descriptæ sunt, non conuenit inter omnes: primò videndum est, deducántne ambo Christi genealogiam à Ioseph: an verò Matthæus tantùm. Lucas verò à Maria. Qui hoc posterius sentiunt, speciosum habent discriminis prætextũ in diuersis nominibus, & certè prima specie nihil minùs videtur quàm genealogia vna eadémque narrari, quum tantopere Lucas à Matthæo differat. nam à Dauide vsque ad Salathiel, & rursus à Zorobabel vsque ad Ioseph, alios prorsus nominat. Deinde obtendunt, absurdum fuisse in re non necessaria tantum ponere laboris vt genus Ioseph, qui tamen pater Christi non erat, bis recitaretur. Quorsum, inquiunt, ista repetitio vnde nihil probatur quod valde ad fidei ædificationem pertineat? Nam si hoc tãtùm cognoscitur, Ioseph vnum esse ex posteris & familia Dauidis, Christi genus interea manebit dubium. Ergo eorum iudicio superuacuum fuisset, duos Euãgelistas in hanc rem incumbere. Quòd autem Matthæus progeniem Ioseph recensuerit, ita excusant, factum scilicet fuisse multorum causa, qui cum Christi esse patrem adhuc opinabantur. Atqui ridiculum fuisset ista indulgentia fouere perniciosum errorem: & contextus palàm repugnat. Nam simulac ventũ est ad genealogię finem, docet Matthæus non ex semine Ioseph, sed arcana Spiritus virtute Christum in vtero virginis fuisse conceptum. Quare si staret eorum ratio, stultitiæ vel incogitantiæ posset argui Matthæus: vt qui frustra recitet vnde originem duxerit Ioseph. Atqui nondum soluta est eorum obiectio, quòd progenies Ioseph nihil ad Christum pertineat. Trita & vulgo nota responsio est, in persona Ioseph comprehendi etiam Mariæ genus: quia lex iubebat vnumquemque ex sua tribu vxorem ducere. Excipiunt illi contrà, legem hanc omnibus ferè seculis neglectam fuisse. sed argumenta quibus nituntur, friuola sunt. Citant exemplum illud, quòd vndecim tribus iureiurando promiserint se Beniamitis nullam daturos vxorem. Si hoc lege præscriptum esset, inquiunt, nihil opus erat noua sanctione. Ego autem respondeo, perperam & inscitè hoc extraordinarium ab illis in communem regulam trahi. necesse enim erat, excisa vna tribu, mutilum fieri populi corpus, nisi hoc remedio subuentum vltimæ necessitati foret. Non est igitur lex communis hîc spectanda. Obiiciunt præterea, Mariam Christi matrem cognatam fuisse Elisabeth, quum priùs testatus est Lucas fuisse ex filiabus Aaron. Hîc quoque facilis est responsio, puellis ex tribu Iuda vel alia qualibet licitum fuisse abnubere in tribum sacerdotalem: quia non impediebat illa ratio quæ in Lege exprimitur, ne scilicet mulier hæreditatẽ suam aliò quàm ad tribules suos transferret. Sic vxorem Ioiadæ summi Sacerdotis sacra historia ex regio genere ortam fuisse enarrat. Nihil ergo mirum vel insolitum, si mater Elisabeth elocata fuit Sacerdoti. Si quis hæc ad plenam certitudinem valere neget, vt statuere liceat Mariam fuisse tribulẽ Ioseph, quia fuit eius vxor: equidem concedo non simpliciter id probari ex nuda, qualis hîc legitur, narratione, nisi aliæ circunstantiæ accederent. Sed primò

1. Par. 2. ud. 21.

notandum est, Euangelistas de rebus sua ætate notis loqui. Ita quum genus Ioseph vsque ad Dauidem contextum esset, promptum cuiuis fuit Mariæ genus inde elicere. Nec dubium est quin Euangelistæ vulgari seculi sui notitia freti, ideo minus curiosi fuerint. Nam si quis dubitaret, non difficilis nec longa erat inquisitio. Ad hæc pro confesso sumpserunt Ioseph, quum vir probus esset ac modestus, vxorem ex legis præscripto non nisi è familia sua duxisse. Quanquam ne illa quidem lex communis ad regium Mariæ genus probandum sufficeret. potuit enim Maria ex tribu Iuda progenita esse, vt tamē non descenderet ex stirpe Dauidis. Itaque sic constituo, Euangelistas piorū rationem habuisse, qui non contentiosè litigarent, sed in persona Ioseph agnoscerent Mariæ genus: præsertim quum, vt nuper diximus, eo seculo minimè dubia esset. Poterat autem videri incredibile, pauperculos istos & despectos coniuges ex posteris Dauidis, & regium illud semen ex quo oriturus erat Redemptor. Nunc si quis roget an genealogia, qualis à Mattheo & Luca describitur, clarè & sine controuersia demōstret Mariam ex stirpe Dauidis originem duxisse: fateor id non posse certò colligi. sed quum tunc non obscura esset Mariæ & Ioseph cognatio, Euangelistæ hac in parte magis securi fuerunt. Interea propositum ambobus fuit, offendiculum tollere, quod ignobilitas, & contemptus, & inopia tam Ioseph quàm Mariæ pariebat, quo minus in illis quicquā regiū posset agnosci. Porrò quòd Mariæ genus à Luca referri fingunt præterito Ioseph, id nullo negotio refellitur. Sic enim ad verbum scribit, Censebatur Iesus filius Ioseph, filij Heli, filij Mathat, &c. Certè nec patrem nec auum Christi commemorat: sed disertè exponit progeniem ipsius Ioseph. Nec me latet, quo responso nodum hunc soluere conentur. filiū enim loco generi positum esse dicūt: atque ita Ioseph, filium Heli vocari interpretan-
2. Sam. 7. b.12. Psal. 123. c.11. tur, qui eius filiā haberet vxorem. Atqui nec cum naturæ ordine hoc consentaneum est, nec tale exemplum in Scriptura vsquam legitur. Iam si à Maria genealogia excluditur Solomo, Christus esse Christus desinet. Quidquid enim de eius genere differitur, in solenni illa promissione fundatum est. Sedebit super thronum tuum successor qui perpetuò regnabit, Ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium. Atqui extra controuersiam est, huius æterni Regis, qui promissus erat Dauidi, Solomonem fuisse typum. Nec Christo aliter aptari potest promissio, nisi quatenus eius veritas in Solomone adumbrata fuit. Nunc, si ad ipsum non refertur Christi origo, vnde vel qua ratione
2. Par. 28. b.5. censebitur ille filius Dauidis? Ergo quisquis Solomonem expungit à Christi genealogia, simul promissiones, in quibus agnosci debet Filius Dauidis, obliterat ac delet. Quomodo autem Lucas, seriem generis à Nathan deducens, Solomonem non reiiciat, postea suo loco videbitur. Ac (ne sim nimium prolixus) duas istas genealogias, quātum ad summam spectat, conuenire inter se dico: quatuor tamen discrimina in illis notanda esse. Primum est, quòd Lucas ordine retrogrado, vt loquuntur, ab vltimo ad primum ascendit: quum Matthæus ab ipsa origine incipiat. Alterum est, quòd Matthæus narrationem suam vltra sanctum & electum Abrahæ genus non extendit: Lucas verò ad Adam vsque progreditur. Tertium quod legale genus Matthæus tractat, & sibi etiam quosdam rescindere permittit ex recitationis serie: quòd lectorum memoriæ consulere volens, tres solùm tessaradecadas enumerat. Lucas verò naturale genus magis exactè prosequitur. Quartum & postremum, quòd interdum de iisdem loquentes hominibus, in eorum tamen nominibus variant. De primo discrimine, quando nihil difficultatis habet plus verborum facere superuacuum est. Secundum optima ratione non erat, nam quia Deus sibi genus Abrahæ delegerat, vnde nasceretur mundi Redemptor, & salutis promissio illic quodammodo inclusa erat vsque ad Christi aduentū, non egreditur Matthæus vltra constitutos à Deo fines. Tenendum est quod dicit Paulus, Christum esse ministrum circuncisionis, ad præstandam salutem quæ promissa fuerat sanctis Patribus, ad Rom. cap. 15. b. 8. Cui concinit illud Christi dictū, Salutem ex Iudæis esse, Iohannis 4. c. 22. Eum itaque Matthæus in sacro illo genere conspiciendum proponit cui propriè destinatus erat. Ideo in Matthæi catalogo considerandum est nobis Dei fœdus, quo semen Abrahæ sibi in populum cooptauit, vt à reliquis gentibus, quasi interposita maceria, distinctum esset. Lucas autem altiùs respexit. quamuis enim ex quo fœdus suum Deus cum Abraham pepigerat, peculiariter eius semini promissus fuerit redemptor: scimus tamen statim à primi hominis defectione fuisse omnibus necessarium: sicuti etiam tunc destinatus fuit toti mundo. Cæterùm admirabili Dei consilio factum est vt Christum Lucas nobis Adæ filium proponeret: eundem verò Matthæus includeret in vna Abrahæ familia. Nihil enim nobis prodesset, Christum esse datum à Patre salutis authorem, nisi pro miscuè esset omnibus communis. Deinde non Heb. 13. b. 8.
esset verum illud Apostoli, ipsum fuisse heri, & hodie esse, & vsque in secula futurum, nisi ad omnes ætates ab ipsa mundi creatione diffusa esset eius virtus & gratia. Sciamus ergo patefactam & exhibitam toti humano generi in Christo salutem esse: quia filius Noe & filius Adæ non abs re vocatur. Quia tamen in Dei verbo quærendus est, non temerè per alium Euangelistam Spiritus ad sanctum Abrahæ genus nos reuocat, vbi thesaurus vitæ æternæ vna cum Christo ad tempus depositus fuit. Veniamus ad tertium discrimen. Minimè dubium est quin alium teneat ordinem Matthæus quàm Lucas. Alter enim Dauidi Solomonem, alter Nathan subnectit. vnde clarè apparet diuersas lineas constitui. Hanc dissidij speciem ita conciliant boni & periti interpretes, quòd Matthæus à naturali progenie discedens, quam sequitur Lucas, legalem genealogiam recēseat. Legalem verò genealogiam interpretor, quia factum est vt ius regni ad Salathiel transiret. Quòd autem Eusebius, libro primo historiæ Ecclesiasticæ, sententia Aphricani, genealogiam quæ à Luca describitur, legalem potiùs nominat, in eundem sensum redit: neque enim aliud sibi vult, quàm legitima ratione, quod in persona Solomonis stabilitum fuerat regnum, tandem ad Salathiel delapsum esse. Sed rectiùs, magisque dextrè loquuntur qui legalem ordinem à Matthæo proditum esse dicunt: quia Solomonem continuò post Dauidem nominans, non obseruat à quibus secundùm carnem continua serie genitus sit Christus: sed quomodo ex Solomone & aliis Regibus descenderit, vt legitimus esset successor, in cuius manu regni perpetuitas stabilienda erat ex Dei pacto. Probabilis

autem

2.Reg.9.f. autem eorum opinio est,qui morte Ochoziæ fini-
27.& 11. tam fuisse Solomonis stirpem existimant. Quod
a. 1. ex Iudæorum commentariis referunt nonnulli, mandatum fuisse à Dauide vt si quando deficeret ex Solomone soboles, regia potestas deueniret ad posteros Nathan: in medio relinquo. tantùm sumo quod certum est,regni successionem nõ fuisse cõfusam:sed distinctos fuisse gradus. Iam,quum narrat sacra historia,post cædem Ochoziæ, regnũ à matre eius Athalia fuisse occupatum, & sublatum è medio totum regium genus: plusquam probabile est,à muliere dominationis cupida impias illas & nefarias cædes fuisse patratas,ne in ordinem priuatum coacta, regnum aliò translatum videret.Ergo si Ochosiæ superstes fuisset filius,libenter auia sub tutelæ colore tranquillè sine in-
2.Par.22. uidia & periculo regnasset. Quòd ergo extre-
d.9. mis sceleribus infamem se & exosam reddit, desperationis signum est: quia domi regnum tenere non poterat. Cæterùm quòd Ioas Ochosiæ dicitur filius,ratio est, quia gradu proximus erat, vt meritò censeri deberet verus & natiuus regni hæres. Præter quàm enim quòd Athalia (si auiam fuisse negemus) libenter abusa titulo infantis fuisset,quis mediocri iudicio præditus verisimile putabit naturalem Regis filium potuisse à sacerdote Ioiada abscondi, vt non magis solicitè eum auia quæreret? Quin potiùs, si quis prudenter omnia expendat,colligere prõptum est ex alia linea fuisse proximum regni hærede . Atque id sibi vo-
2.Par.23. lunt verba Ioiadæ, Regnabit filius Regis secun-
a.3. dùm pactum Domini cum Dauide. acsi diceret, indignum esse nefas si mulier alienigena sceptrũ ad se raperet quod Deus stare voluerat in familia Dauidis. Quare nihil absurdi est si Christi genus deducat Lucas à Nathan: quia fieri potest vt Solomonis genus, quantum ad regni successionem spectat, interciderit. Nunc si quis obiiciat, Iesum non posse agnosci Messiam, qui promissus erat, nisi sit ex Solomonis posteris, quem certum est fuisse typum CHRISTI:in prõptu est solutio: quamuis naturaliter ex Solomone non fuerit genitus, legali tamen ordine censeri eius filium, quia ex Regib.originẽ duxit.Sed tãta in nominib. diuersitas multos valde perturbat. nam à Dauide vsque ad Ioseph nullus inter duos Euãgelistas, nisi in Salathiel & Zorobabel, consensus apparet. Excusatio quæ afferri solet, inde ortum esse discrimen quia Iudæi vt plurimum binomines erant, ægrè à multis admittitur. Atqui quum hodie nobis incognita sit ducendæ texendæque genealogiæ ratio quam sequutus est Matthæus, nihil mirum est si non assequimur quomodo in singulis nominibus ambo vel conueniant vel differant, nec tamen dubitari potest quin à tempore Babylonici exilij quosdam diuersis nominibus eosdem homines recenseant. In Salathiel verò & Zorobabel eadem consultò retenta fuisse nomina arbitror propter mutatum populi statum: quia tunc regia maiestas extincta fuit. Tenuis verò dominationis vmbra quum residua esset,apparuit insignis mutatio, quæ fideles admoneret, sperandum esse aliud præstantius regnum quàm visibile illud Solomonis, quod breui tempore floruerat. Iam hoc quoque notare operæpretium est, nihil esse absurdi quòd plures in suo catalogo numerat Lucas quàm Matthæus: quando vsitatum est plures numero esse in naturali generatione,quàm legali. Huc etiam accedit quòd Matthæus, quum in tres classes distribuere vellet Christi genealogiam,& singulis classib.attribuere quatuordecim capita, liberum sibi fecit quorundam nomina præterire, quæ Lucas omittere non debuit, quum se ad legem illam non astringeret. Hactenus de Christi genealogia disserui, quatenus ad summam vtile esse visum est. Si quem titillat maior curiositas, ego Paulinæ admonitionis memor,sobrietatem & modestiam friuolis & nihili argutiis præfero. Notus est locus ad Tit. cap.3.c.9.vbi nos vetat de genealogiis nimis anxie disputare. Nunc postremò tractandum restat cur tribus ordinibus complexus sit Matthæus totam Christi genealogiam, & singulis denos quaternos homines attribuerit. Quibus videtur hoc fecisse vt lectorum memoriæ consuleret, neque totum dicunt, neque nihil. Est quidem istud verum, faciliùs memoriæ hærere catalogum in tribus paribus numeris propositum: simul tamen constat triplicem populi statum hîc disertè notari,ex quo promissus fuerat Christus Abrahæ, vsque ad tempus plenitudinis quo patefactus in carne fuit. Quanuis enim vsque ad Dauidem tribus Iuda honore reliquas excelleret, nullum tamen principatum tenuit. In Dauide præter spem omnium emersit regia maiestas, quæ stetit vsque ad Iechoniam. Ab eo tempore superfuit in tribu Iuda aliqua dignitas & gubernatio, quæ vsque ad Messiæ aduentum erectas teneret piorum mentes.

1. *Liber generationis.*) Frustra in hoc titulo laborant quidã interpretes, vt excusent quòd totam historiam Matthæus à dimidia parte vnius capitis denominet. Neque enim hæc ἐπιγραφὴ ad totum librum extenditur:sed libri nomen positum est pro catalogo:acsi dictum esset,Sequitur catalogus generationis Christi. Porrò Christum vocat filium Abrahæ & Dauidis,promissionum respectu: quia Deus semen ex Abraham oriturum promiserat, Gen.12.a.
in quo se benedicerent omnes gentes.Dauidi au- 3.
tem clarior data fuerat promissio, fore vt regnum Psa.72.a.
domi eius stabile maneret vsque ad finem seculi: 5.b.7.
& rex ex eius progenie sederet in solio donec Sol Psa. 89.d.
& Luna in cælo fulgerent.Quare vulgaris loquen- 29.
di vsus inter Iudæos obtinuerat vt Christum dicerent filium Dauidis.

2 *Iacob genuit Iudam & fratres,*) Quum Matthæus Ismael Abrahę primogenitum silentio tegat,& Esau (qui naturę ordine superior erat fratri suo Iacob) non temerè duodecim Patriarchis locum in genealogia assignat, quum omnes Deus filii adoptionis gratia dignatus esset. Significat ergo,benedictionem in Christo promissam non ad solam tribum Iudam spectare,sed communem esse omnibus filiis Iacob,quos Deus in Ecclesiam suam collegit: quum Ismael & Esau facti essent extranei.

3 *Iudas genuit Phares & Zaram è Thamar.*) Hoc præludium fuit exinanitionis de qua loquitur Paulus.Poterat Filius Dei genus suum immu- Phili.2.a.
ne purúmque seruare ab omni flagitio & infami 7.
nota:sed in mundum veniens vt seipsum exinani- Psal.22.
ret, & accepta serui forma fieret vermis, & non b.7.
homo,opprobrium hominum, & despectus plebis,tandémque maledictam crucis mortem subiret:hoc etiam probrum in suo genere non recusauit, vt ex incesto concubitu nasceretur qui inter eius maiores futurus erat. Nam etsi non libidine impulsa fuit Thamar vt soceri coitum expeteret,

illicito tamen modo vlcisci tentauit suam iniuriã. Iudas autem quum scortari vellet, in nurum suam incidit. Atqui cum vtriusque peccato certauit incomparabilis Dei bonitas, vt adulterinum hoc semen sceptro nihilominus potiretur.

6 *Genuit Dauid Regem.*) Ornatur solus Dauid hoc elogio, quia in eius persona Messiæ futuri ducis typum Deus proposuit. Prius quidem regnum cœperat à Saule: sed quia tumultu hoc & improbis populi votis contigerat, censetur demum legitima in Dauide mutatio, præsertim quãtum ad Dei fœdus, in quo pollicitus fuerat se æternum fore suorum gubernatorem. Quum autem populus excusso Dei iugo infœliciter ac damnatis auspiciis Regem sibi postulasset, concessus est Saul ad exiguum tempus. Sed Deus statim regnum suum, quod veræ beatitudinis pignus foret, stabiliuit in manu Dauidis. Sciamus ergo hîc notari secundum populi statum qualis à Domino ordinatus est. Interim additur ab Euangelista humanum decus, quod illam Diuinæ benedictionis gloriam quodammodo fœdare possit: nempe quòd Solomonem genuit Dauid ex Bethsæbee, quam marito sceleratè rapuerat, & cuius fruẽdæ causa perfidè innoxium hominem iugulandum prodiderat hostium gladiis. Hæc circa regni exordia deformitas facere debuit ne Iudæi in carne gloriarentur. Testatum autem esse voluit Deus, se in statuendo illo regno nihil rependere hominum meritis. Cæterùm in successione quam describit Matthæus, tres Reges fuisse omissos constat ex Sacra historia. Hoc qui obliuione factum esse dicũt, minimè sunt audiendi: nec probabilis est eorum ratio, qui indignos fuisse dicunt quibus in Christi genealogia daretur locus. Id enim competeret etiam in complures alios, quos tamen Matthæus piis & sanctis indifferenter admiscet. Verius ergo est, quum Regum quatuordecim catalogum vellet conficere, nõ fuisse valdè curiosum in delectu habendo: quia satis habebat genealogiæ contextum lectoribus ponere ante oculos vsque ad regni finem. Quòd autem tredecim solùm leguntur, librariorum vitio & incuria esse factum, verisimile est. Epiphanius libro primo contra hæreses, causam adducit, quòd quum bis positum esset Iechoniæ nomen secundo loco quasi superuacuum indocti eradere ausi sunt. Id verò non debuisse fieri admonet: quia Ioacim filius regis Ioachin cõmune Iechoniæ nomen cum filio suo habuerit. Et citatur à Roberto Stephano Græcus codex, vbi interponitur nomen Ioacim.

1. Sam. 8. a.4.

1. Para. 3. c.17. 2. Par.16. a.1. Ier. 27. d. 20. & 28. a.4.

12 *Post exilium Babylonicum.*) Hoc est, postquã Iudæi in captiuitatem abducti sunt. Significat enim Euangelista, Dauidis posteros tunc ex Regib. seruos factos esse & exules. Porrò quum illa captiuitas quædam esset interitus species, mirabili Dei prouidentia factum est non modò vt rursum Iudæi in vnum corpus coalescerent, sed etiam vt aliquæ principatus reliquiæ manerent in familia Dauidis. Nam qui domum reuersi sunt, vltrò paruerunt imperio Zorobabel. Durarunt ergo hunc in modum regij sceptri fragmenta vsque dum Christi aduentus instaret, secundùm vaticinium Iacob, Non exibit sceptrum è Iuda, nec dux è femore eius, donec veniat Silo. Atque in illa quantumuis misera tristique populi dissipatione nunquam tamen fulgere destiterunt scintillæ quædam gratiæ Dei. Græcum nomen (pro quo vetus interpres transmigrationem, Erasmus exilium reddit) propriè mutatã habitationem significat. Intelligit ergo Iudæos è patria migrare coactos fuisse, vt alibi tanquam inquilini demigrarent.

Gen. 49. b.10.

16 *Iesus qui vocatur Christus.*) In cognomine Matthæus officium designat, vt sciant lectores nõ esse hunc priuatum hominem, sed vnctum Diuinitus ad implendum redemptoris munus. Qualis autem fuerit & quorsum spectarit eius vnctio, pluribus in præsentia non differam. De voce ipsa sic habendum est, Postquam abolitum fuit regnũ, cœpisse ad vnum illum referri, à quo speranda erat plena salutis perditæ instauratio. Quandiu enim floruit in familia Dauidis aliqua maiestas, Reges vocari solebant Christi. Atqui ne deformis vastitas quæ sequuta est, piorum animos in desperationem coniiceret, vnico redemptori hoc nomen aptari Deus voluit: sicuti ex Daniele apparet. Historia verò Euangelica passim ostendit vulgatum tunc fuisse loquendi morem, quum exhibitus est Filius Dei in carne.

MARC.	LVC.	MATTH. I.
		18 *Porrò Iesu Christi natiuitas sic habuit, Quum enim mater eius Maria desponsa esset Ioseph, antequam conuenirent deprehensa est grauida è Spiritu sancto:* 19 *Ioseph autem maritus eius quum esset iustus, & nollet eam traducere, voluit occultè dimittere eam.* 20 *Hæc autem eo cogitante, ecce Angelus Domini per somnium apparuit illi, dicens, Ioseph fili Dauid, ne metuas assumere Mariam vxorem tuam. nam quod in ea conceptum est, ex Spiritu sancto est.* 21 *Pariet autem filium, & vocabis nomen eius* IESVM. *is enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.* 22 *Porrò totum hoc factum est vt impleretur quod dictum est à Domino per Prophetam, dicentem,* 23 *Ecce, virgo prægnans erit, & pariet Filium, & vocabunt nomen eius Emmanuel. Quòd si quis interpretetur, valet, Nobiscum Deus.* 24 *Excitatus verò Ioseph à somno, fecit sicut ei præceperat Angelus Domini, & assumpsit vxorem suam:*

25 *Et*

25 *Et non cognouit eam, donec peperit filium ſuum primogenitum: & vocauit nomen eius IESVM.*

18 *Ieſu Chriſti natiuitas.*) Nondum exponit Matthæus vbi aut qualiter natus ſit Chriſtus: ſed quomodo cęleſtis eius generatio ipſi Ioſeph comperta fuerit. Dicit primùm inuentam fuiſſe Mariam grauidam ex Spiritu ſancto. non quod arcanum illud Dei opus vulgo notum foret: ſed cum hominum notitia miſcet Spiritus virtutem, quæ adhuc latebat. Tempus notat, Quum deſponſa eſſet Ioſeph, priùs tamen quàm conuenirent. Nam quoad fidem cõiugij, ſimul ac puella viro promiſſa erat, Iudęi inſtar legitimę vxoris habebant. Itaque lex adulterij damnabat quæ ſponſalibus contractis caſtitatem violauerant. Verbum quo vtitur Euangeliſta, vel concubitum verecundè notat, vel ſimpliciter accipitur pro ſimul habitare, vt domum & familiam vnam efficiant maritus & vxor. Ita ſenſus erit, nondum Virginem traditã fuiſſe in manum viri à parentibus, ſed adhuc ſub eorum cuſtodia vixiſſe.

19 *Quum iuſtus eſſet.*) Quidam interpretes intelligunt, Ioſeph, ideò quòd iuſtus eſſet, voluiſſe vxori parcere: ita iuſtitia illis eſt humanitas, vel moderatio animi ad clementiam propenſior. Sed aliis rectiùs, qui hęc duo membra aduerſatiuè legunt, iuſtum quidem fuiſſe Ioſeph, ſed tamen de famã vxoris fuiſſe ſolicitum. Proinde iuſtitia quæ hìc laudatur, in odio & deteſtatione ſceleris fuit. Quia ſuſpectam adulterij habebat vxorem, imò adulteram eſſe perſuaſus erat, tale ſcelus nolebat indulgentia ſua fouere. Et certè vxoris ſuæ leno eſt quiſquis ad eius impudicitiam conniuet. nec tantùm à tali flagitio abhorrent ingenuę & honeſtæ mentes: ſed illam quam dixi ſocordiam leges notant infamia. Ergo Ioſeph iuſtitiæ zelo, quod putabat eſſe in vxore crimen damnauit: interea procliuis ad humanitatem animus obſtabat ne ſummo iuris rigore ageret. Media illa erat & magis temperata ratio, ſi clanculum diſcedens, aliò migraret. Vnde colligimus non ita molli & effœminato fuiſſe animo, vt miſericordiæ prætextu crimen tegendo aleret: tantùm aliquid remiſit ex ſummo iure, ne vxorem turpi iudicio exponeret. Nec verò dubium nobis eſſe debet quin arcano Spiritus inſtinctu retentus fuerit eius animus. Scimus quàm impotens ſit zelotypia, & quàm violẽter hominem abripiat. quare etiamſi nimis pręcipitem impetum continuiſſet Ioſeph, mirabiliter tamen occurſum fuit variis periculis quæ inſtabant, quum ſoli vertendi conſilium cepit. Idẽ & de ſilentio Mariæ iudico. vt demus pudore fuiſſe cohibitam ne marito prodere auderet ſe grauidam eſſe ex Spiritu: Dei tamen prouidentia magis quàm proprio conſilio retenta fuit. nam ſi verbum feciſſet, vt res erat pluſquam incredibilis, putaſſet Ioſeph ſe ludibrio haberi. Id verò omnium riſu tanquam fabuloſum exceptum foret. Nec verò tantum fuiſſet momenti diuino oraculo, ſi poſtea ſequutum eſſet. Ergo paſſus eſt Dominus ſeruum ſuum Ioſeph ignorantia trahi in peruerſum iudicium, vt ſua ipſe voce eum inuiam reduceret. Sciendum verò eſt, magis id noſtra omnium quàm priuata eius cauſa factum eſſe. cauere enim modis omnibus voluit Deus nequa ſiniſtra ſuſpicio in oraculum caderet. Quum Angelus aggreditur Ioſeph totius adhuc negotij inſcium, non habent improbi quod calumnientur quin ad Deum audiendum integer acceſſerit. Nõ fuit vxoris blanditiis pellectus, non obteſtationibus excuſſa fuit quam conceperat opinio, nõ humanis rationibus flexus in cõtrariam partem: ſed, quum in animo eius hęreret falſum vxoris crimẽ, Deus ſe interpoſuit: quò magis idoneus nobis eſſet teſtis ac plus authoritatis haberet, tanquam ad nos è cœlo demiſſus. Videmus vt Deus per Angelũ voluerit docere ſeruũ ſuum Ioſeph, quò aliis cœleſtis eſſet præco: non autem acceptum vel ab vxore vel à quoquam mortalium ſermonẽ narraret. Quòd non pluribus ſtatim patefactũ fuit myſterium, hæc fuiſſe videtur ratio: quia incomparabilem hunc theſaurum abſconditum latere, ſolis verò Dei filiis patere decebat. Deinde nihil abſurdi ſi Dominus ſuorum fidem & obedientiam, vt plerunque ſolitus eſt, probare voluerit. Certè niſi quis malignè Deo credere, ſéque illi dare in obſequium detrectet, teſtimoniis, quibus hoc fidei noſtræ caput probatum eſt abundè contentus erit. Eadem etiam cauſa factum eſt vt Mariam nubere Dominus permitteret, vt ſub coniugij velo vſque ad maturum reuelationis tempus cæleſtis Virginis conceptio lateret: interea cęcati ſunt increduli, vt merebatur eorũ ingratitudo & malitia.

20 *Hæc eo cogitante.*) Hìc perſpicimus vt Dominus tempeſtiue & in ipſo (quod aiunt) articulo ſuis adeſſe ſoleat. Vnde etiam colligimus, dum ad noſtras curas & anxietates diſſimulat, nos tamen ab ipſo reſpici. ſed ita ſcilicet ſe occultat, & tacitus quieſcit, donec habito patientiæ noſtræ examine, tempore à ſe cõſtituto nos iuuet. Certè quã tumuis lentum ac ſerum putetur eius auxilium, vtile tamen eſt ita differri. Quòd per ſomnium apparuit Angelus, hic alter fuit ex duobus ordinariis reuelationum modis, quorũ fit mentio Numerorũ cap. 12. b. 7. vbi ſic loquitur Deus, Prophetis, qui inter vos erunt, vel per viſionem, vel per ſomnium me aperiam: at non ſic cum ſeruo meo Moſe, cui facie ad faciem me oſtendo. Sciendum autem eſt, eius generis ſomnia multum à naturalibus differre: quia inſculptam habent certitudinis notam, & diuinitus obſignantur, vt minimè ambigua ſit eorum veritas. Somnia quæ cõmuniter hominibus eueniunt, vel ex cogitationibus diurnis, vel ex naturę cõſtitutione, vel ex corporibus malè affectis, vel ſimilibus cauſis oriri ſolent: ad diuina autem ſomnia accedit interim Spiritus teſtimonium, quod certò confirmet Deum eſſe qui loquitur. *Fili Dauid, ne metuas.*) Iſta Angeli exhortatio ſignificat anxium animi fuiſſe Ioſeph, nequa ſe cogitatione pollueret adulterium vxoris tolerando. Quam ergo ſceleris conceperat opinionẽ tollit, vt tranquilla cõſcientia cum vxore habitet. Epitheton *Filij Dauidis* aptauit ad præſentẽ cauſam, vt eius mentẽ in ſublime illud myſterium attolleret: quia eſſet ex ea familia (& quidem ſuperſtes cum paucis) vnde promiſſa erat mundo ſalus. Ioſeph itaque audito Dauidis nomine, à quo genus ducebat, reuocare in memoriã debuit inſigne illud Dei pactũ de inſtauratione regni: vt nihil iã nouum ſibi dici agnoſceret. Perinde ergo eſt ac ſi Angelus allatis in medium Prophetarũ vaticiniis pararet animum Ioſeph ad amplexandam præ-

ſentem gratiam.

21 *Vocabis nomen eius Ieſum.*) De ipſa voce breuiter quidem,ſed quantum ſatis erat,ſuprà diſſerui.nunc vnum addam duntaxat,refutari Angeli verbis eorum delirium qui à Iehoua eſſentiali Dei nomine deducunt. cauſam enim exprimit Angelus cur ita vocandus ſit filius Dei, Quia populum ſuum ſeruabit. Vnde elicitur contraria etymologia quàm illi fingant. Ac fruſtrà iſto cauillo elabi conantur,propriè & aptè ſubiici Chriſtum fore ſalutis authorem quia ęternus ſit Deus. neque enim hoc agitur ſolùm quid nobis Deus præſtet: ſed Filio eius ex re nomen imponitur ex mandato quod illi iniunctum eſt à Patre,ex officio quo præditus ad nos deſcendit. Iam verò pluſquam inſulſum eſt, quum duæ iſtæ voces Ieſu & Iehoua, nonniſi in duabus literis conueniant, in aliis autem differant, quæ nihil habent prorſus inter ſe affinitatis, ſimul miſcere, quaſi vnum ſit nomen. Tale conflandi genus alchumiſtis relinquo, quibus non multum abſimiles ſunt cabaliſtæ, qui putidas iſtas inanéſque argutias nobis fabricant. Ergo Filius Dei quum ad nos carne indutus prodiit,ſimul accepit a Patre nomen : ex quo palàm fieret quem in finem venerit, quæ ſit eius virtus, & quid proprie ab eo ſit expectandum. Radix enim nominis Ieſu eſt ab Hebraico verbo hiphil הושיע quod Seruare ſignificat. Hebraicè quidem aliter pronuntiatur, nempe Iehoſua : ſed Euangeliſtæ , quum Græcè ſcriberent, receptum loquendi vſum ſequuti ſunt. Nam Græci interpretes tam apud Moſen, quàm in aliis libris tranſtulerunt ἰησοῦν. Quo iterùm coarguitur eorum inſcitia qui nomen Ieſu à Iehoua detorquent potiùs quàm deriuant. ducunt enim illi pro magno abſurdo , ſi ſacrum hoc nomen commune mortalis quiſpiam homo habeat cum Filio Dei,ac tragicè exclamant, nunquam paſſurum fuiſſe Chriſtum ſic nomen ſuum prophanari. Quaſi verò non ſit in promptu ἀντιστρέφον, illis hominibus nomen Ieſu non minus quàm Iehoſua fuiſſe commune. Nunc quia ſatis conſtat Filium Dei ſub voce Ieſu nobis commendari ſalutis authorem , proptèrus excutiamus Angeli verba. Saluum, inquit, faciet populum ſuum à peccatis. Primò tenendum eſt, perditos in ſeipſis eſſe,quibus ſeruandis mittitur Chriſtus. nominatim autem vocatur Eccleſiæ ſeruator. Si in morte & interitu demerſi ſunt quos ſibi Deus coniunxit, donec vitam illis reſtituat Chriſtus: quid de extraneis dicendum erit , quibus nulla vnquam affulſit ſpes vitæ? quare ſtatuendum eſt, totum genus humanum exitio addici dũ in Chriſto includitur ſalus. Verùm notanda ſimul eſt exitij cauſa,neque enim nos cæleſtis iudex temerè& abs re maledictos eſſe pronuntiat. Teſtatur ergo Angelus nos periiſſe, ac teneri ſub miſera damnatione oppreſſos,quia peccatis noſtris alienati ſumus à vita. Vnde nobis oſtenditur naturæ noſtræ corruptio & prauitas. nam ſi ad iuſtè viuendum quiſpiam eſſet integer,poſſet Chriſto liberatore carere. Atqui omnes ad vnum indigent eius gratia. ſequitur ergo peccati eſſe ſeruos,veráque iuſtitia deſtitui. Hinc rurſum colligimus qualis ſit Chriſto ſeruandi modus vel ratio:nempe quia nos à peccatis liberat. Duæ porrò ſunt liberationis huius partes: nempe quòd peracta expiatione gratuitam veniam nobis affert, qua exempti à reatu mortis,reconciliemur Deo: deinde quòd Spiritu nos ſuo ſanctificans, à Satanæ tyrannide vindicat,vt iuſtitiæ viuamus. Quare non verè agnoſcitur ſeruator Chriſtus donec fide amplecti diſcamus gratuitam peccatorum remiſſionem,& nos coram Deo iuſtos cenſeri ſciamus quia abſoluti ſumus à reatu : deinde Spiritum iuſtitiæ & rectitudinis ab eo petamus, omni & operum & virtutis noſtræ fiducia vacui. Chriſti populum proculdubio Angelus nominat Iudæos, quibus in caput & Regem ordinatus erat. Sed quia inſerendæ paulò pòſt erant Gentes in genus Abrahę, extenditur hæc ſalutis promiſſio promiſcue ad omnes qui fide in vnum Eccleſiæ corpus coaleſcunt.

22 *Hoc totum factum eſt.*) Inſcitè nugantur & pueriliter, qui contendunt Filio Dei ideo impoſitum eſſe nomen Ieſu quia vocetur Immanuel. non enim particulam vnam duntaxat arripit Matthæus, ſed quicquid in Chriſti conceptione cœleſte ac diuinum eſt complectitur : quò etiam pertinet vniuerſalis nota. Nunc videndum eſt quàm appoſitè citetur Ieſaiæ vaticinium. Locus ſatis notus eſt ac celebris. cap. 7. c.14. ſed Iudæi pro ſolita ſua malitia eum deprauant. quanquam non minus cæcum & fatuum, quàm improbum Chriſti & veritatis odium hic produnt.Eò impudentiæ progreſſi ſunt multi eorum Rabbini, vt de Rege Ezechia exponerent,qui tunc annos circiter quindecim natus erat. Qualis, obſecro,iſta eſt mentiendi libido,euerſo naturæ ordine iuuenem recondere in vtero matris, vt ſedecim annorum naſcatur,nec claram lucem admittant?Sed digni ſunt ſcilicet hoſtes Chriſti,quos Deus ſpiritu vertiginis & ſtuporis percuſſos infatuet. Alij ſibi fingunt ignotum quempiam filium Regis Achaz,quem Propheta naſciturum prædixerit. Sed quęro quo iure vocatus fuerit Immanuel,& terra eius imperio ſubiecta, qui priuatus & ſine honore vitam finiuit. nam paulò pòſt idem Propheta puerum illum,quiſquis eſt,conſtituit terrę dominum.Nec minus inſipidè garriunt qui volunt hoc dictum eſſe de Prophetæ filio. Et certè hac in re nimis craſsè hallucinati ſunt Chriſtiani ſcriptores,vaticinium quod proximo capite ſequitur,ad Chriſtum trahendo. Dicit illic Propheta, ſe per viſionem iuſſum eſſe cum vxore congredi,&filio quem genuerat,nomen, Dei mandato,fuiſſe impoſitum,Accelera,prędare.Nam illic tantùm notatur belli tempeſtas quæ inſtabat cum horribili vaſtitate. Vnde facilè elicitur,res eſſe prorſus diuerſas. Ergo quæramus genuinum præſentis loci ſenſum. Quum obſeſſa vrbe Ieruſalem tremeret Rex Achaz , imò pauore ferè exanimatus eſſet, mittitur ad eum Propheta, qui promittat Deum fore vrbis cuſtodem. Quum ſimplex promiſſio confuſum eius animum non erigeret,iubetur Propheta ſignum illi offerre qualecunque petierit,ſiue in cœlo ſiue in terra. Quum impius ille hypocrita ſuam infidelitatem occultās,ſignum reſpueret, Propheta duriùs illum obiurgat , & tandem ſubiicit, Dabit tamen Deus vobis ſignum: ecce enim Virgo concipiet, pariétque Filium, &c.Hoc deChriſto dictum interpretamur in hũc modum,Vos totaDauidis poſteritas,quantum in vobis eſt ſtudetis promiſſam vobis gratiam abolere (nam Propheta domum Dauidis ignominiæ cauſa diſertè compellat) nunquam tamen perfidia

Eſa.7.b.11

dia vestra efficiet quin superior emergat Dei veritas. Vrbem Deus saluam ab hostibus & incolumẽ fore promittit: si non sufficiat eius verbum, obsignationis tesseram vestro arbitrio dare paratus est. Excluditis vtranque gratiam, & arcetis à vobis: stabit tamen Deus in constantia pacti sui. veniet enim promissus redemptor, in quo se Deus perfectè populo suo præsentem statuet. Obiiciunt Iudæi, stultè & absurdè facturum fuisse Iesaiam si illius seculi hominibus signum dedisset, quod octingentis postea annis aut circiter, fuit exhibitum. Et hîc plusquàm superbè exultant: quia Christianorum vel imperitia, vel incuria hæc obiectio præterita & sepulta fuit. Atqui mihi non difficilis videtur solutio: si quidem obseruemus, fœdus adoptionis datum Iudæis fuisse vnde reliqua omnia Dei beneficia penderent. Erat ergo generalis promissio, qua sibi Deus filios Abrahæ in populum cooptauerat, in qua fundatæ erant speciales omnes promissiones. Rursus fœderis huius fundamentum erat Messias. Iam tenemus, causam liberandæ vrbis fuisse quia Dei sanctuarium erat & inde proditurus erat Redemptor. Hoc respectu sublato, centies periisset Hierosolyma. Expendant nunc pij lectores, quum apertè reiiceret domus regia oblatum à Deo signum, ánnon opportunus fuerit Prophetæ transitus ad Messiam: ac si dixisset, Quanuis seculum hoc salute quam à Domino polliceor, indignum sit: Deus tamen fœderis sui memor, vrbem hanc ab hostibus eripiet. Ergo vt nullum particulare signum non edat testandæ gratiæ suæ causa, hoc vnum satis supérque esse debet, quòd ex stirpe Dauidis oriturus sit Messias. Notandum verò est, quod incredulos reuocat Propheta ad generale fœdus, speciem esse exprobrationis, eo quòd nullum particulare signum admitterent. Iam mihi satis probasse videor, Prophetam, quum præclusa esset miraculis omnibus ianua, tempestiuè ad Christum transire: vt cogitent increduli non aliam fuisse liberationis causam, quàm fœdus cum Patribus initum. Atque hoc memorabili documento testari voluit Deus omnibus seculis, ideò se continuo tenore tam beneficum fuisse erga Abrahæ filios, quia gratuitum cum illis fœdus, & in Christo, non eorum meritis, pepigerat. Altero cauillo nostram sententiam eludere conantur Iudæi: quia mox sequitur in contextu Prophetæ. Antequam sciat puer reprobare malum, & eligere bonum, relinquetur terram à duobus Regibus, &c. Hinc colligunt promitti infantis partum, qui minimè in longum tempus differendus erat. alioqui non quadraret quod de propinqua regnorum mutatione dicitur, quam Propheta fore denuntiat antequam infans ille pueritiam mediam attigerit. Respondeo, vbi signum de futuro salutis authore protulit Iesaias, & infantem nasciturum asseruit qui verus esset Immanuel, vel (vt Pauli verbo vtar) Deus in carne manifestatus, iã communiter verba facere de quibuslibet eius ætatis infantibus. Cuius rei firma est in promptu ratio. præfatus enim de generali pacto Dei, redit ad specialem promissionem, cuius causa missus fuerat. Ita prior locus qui ad vltimam & plenam redemptionem spectat, certum quemdam puerum designat, in quem solum competat Dei titulus: posterior verò qui ad speciale beneficium refertur quod tunc instabat, tempus definit ex eorum pueritia qui tunc recèns nati, vel paulo pòst nascituri erant. Hactenus validis rationibus, nisi fallor, & solidis refutaui Iudæorum calumnias, quibus Christi gloriam obruere conantur, ne in hoc vaticinio refulgeat. Nunc diluendum restat illorum cauillum in voce עלמה. Proteruè exagitant Matthæum, qui Christum ex Virgine natum probet, quum nomen Hebraicum simpliciter puellam notet: nósque subsannant, qui voce perperam reddita decepti, credamus ex Spiritu sancto natum esse, quem Propheta tantùm dicit fore puellæ filium. Atqui primùm nimiam rixandi libidinem in eo produnt, dum nomen de puella viro cognita intelligendum vrgent, quod passim virginibus Scriptura tribuit. Conuenit etiam etymologia. nam absconsionem sonat, qua notatur virginalis pudor. Locum vnum adducunt ex Prouerbiorum cap. 30. c. 19. qui tamen nihil illis suffragatur. Illic de puella quam adolescens deperit, loquitur Solomo. atqui non protinus sequitur corruptam esse cuius amore ardet adolescens: imò cõiectura in diuersam partem magis esset probabilis. Deinde vt de nomine concedam quod postulant, res tamen euincit ac fateri cogit de partu mirabili & insolito loqui Prophetam. Signum se à Domino afferre clamat. neque id vulgare, sed quòd præcellat aliis omnibus. Si tantùm parituram mulierem diceret, quàm ridicula fuisset magnifica illa præfatio? Videmus vt sua proteruia Iudæi non se modò, sed venerando Dei mysterio ludibrio exponant. Nec inane argumentum ducitur ex toto contextu, Concipiet puella. Cur nulla fit viri mentio? aliquid minimè vsitatum commendat Propheta. Mandatum deinde puellæ iniungitur de nominando puero: qua etiam in parte aliquid extraordinarium indicat Propheta. Nam etsi plerunque refert Scriptura, imposita fuisse pueris nomina à matribus, fiebat tamen id ex patrum authoritate. Propheta ergo sermonem ad puellam dirigens, viris in hoc puero adimit quicquid iuris illis defert ordo naturæ. Manet ergo illud fixum, laudari insigne Dei miraculum à Propheta, quod attentè & reuerenter pij omnes considerent: quod Iudæi indignè prophanant, ad vulgarem conceptum transferentes quod de arcana Spiritus virtute dicitur.

23 *Nomen eius Emmanuel.*) Solet quidem Scriptura sic loqui, Deum esse nobiscum vbi auxilio suo & gratia nobis adest, manúsque suæ virtutem ad nos tuendos exerit. Sed hîc exprimitur modus quo Deus cum hominibus communicat. nam extra Christum ab ipso sumus alienati: per Christum verò non solum recipimur in eius gratiam, sed vnum cum eo efficimur. Quòd autem docet Paulus Iudæos fuisse propinquos Deo sub Lege: fuisse verò illi capitale cum Gentibus dissidium: non aliud sibi vult, quàm Deum tunc in vmbris & figuris dedisse præsentiæ suæ signa populo quem adoptauerat. vigebat enim illa promissio, Deus in medio tui. Item, Hæc requies mea. Sed quum familiaris illa populi cum Deo cõiunctio à Mediatore penderet: quod re ipsa nondum plenè extabat, symbolis adumbratum fuit. Sedes eius ac domicilium locatur inter Cherubin: quoniam arca, gloriæ eius figura, & visibile pignus erat. Sed in Christo solida, non amplius vmbratilis Dei præsentia populo exhibita fuit. Qua ratione dicit Paulus in eo habitare omnem Deitatis plenitudinem corporaliter. Et sanè non aliter legitimus esset Mediator, nisi indiuidua

1. Tim. 3. d. 16. — *Ephes. 2. d. 17.* — *Deut. 6. c. 15. & 7. d. 21.* — *Psal. 132. c. 14.* — *Coloss. 2. b. 9.*

vtriusque naturæ in ipso connexio homines Deo adiungeret. Neq. est quod obstrepant Iudæi, transferri sæpe Dei nomen ad ea monumenta in quib. se fidelibus adesse testatus est. Negari enim non potest quin hoc nomen tacitam in se antithesin contineat, quæ Dei præsentiā in Christo exhibitā cōparat cum toto præsentiæ genere, quale ante eius aduentum patefactum veteri populo fuit. Si verè constare cœpit huius nominis ratio ex quo apparuit Christus in carne: sequitur, olim non in solidum, sed ex parte duntaxat Deū coniunctum fuisse cum Patribus. Vnde rursum cōficitur, Christum esse Deum in carne manifestatum. Functus quidem est Mediatoris officio vsque ab initio mūdi: sed quia hoc totum ab vltima reuelatione pendebat, tunc meritò demum, quasi noua persona indutus, vocatur Immanuel, quum in medium Sacerdos procedit, qui corporis sui victima hominum peccata expiet, sanguinísque sui pretio eos reconciliet Patri, denique omnes humanæ salutis partes compleat. Ita priore quidem loco reputanda nobis est in hoc nomine Diuina Christi maiestas, vt reuerentiam apud nos obtineat quæ vnico debetur & æterno Deo. Sed minimè interim negligēdus est fructus quem inde à nobis Deus colligi ac percipi voluit. Quoties enim Deum & hominem conspicimus in vna Christi persona, certò statuere licet Deum nos possidere, si Christo fide coniuncti sumus. Quòd in verbo Vocandi mutatus est numerus, minimè dissentaneum est ab iis quæ priùs disserui. vnam quidem Virginem alloquitur Propheta, & ideo secunda persona vtitur, Vocabis. Sed ex quo promulgatum fuit hoc nomen, communis piorum omnium hæc confessio est, quòd Deus se nobis fruendum in Christo dederit.

24 *Excitatus Ioseph.)* Promptitudo obsequij quæ hîc describitur, non minùs ad testandam certitudinem fidei Ioseph, quàm ad obedientiæ laudem facit. nisi enim exemptus fuisset omnis scrupulus, probéque sedata eius conscientia, nunquam ita alacriter, mutato repentè consilio, vxorem sumpsisset, cuius contubernio se pollutum iri nuper censebat. Itaque somnio impressa fuit aliqua Diuinitatis nota quæ eius animum fluctuari non sineret. Sequutus est deinde fidei effectus, quòd agnita Dei voluntate, protinus ad parendum se accinxit.

25 *Non cognouit eam donec.)* Huius loci prætextu magnas quondam turbas mouit Heluidius in Ecclesia: quòd inde colligeret Mariam nonnisi ad primum vsque partum Virginem fuisse: postea autem ex marito sustulisse alios liberos. Perpetua Mariæ virginitas acriter & copiosè ab Hieronymo defensa fuit. nobis hoc vnum sufficiat, stultè & perperam ex verbis Euangelistæ colligi quid post Christum natum contigerit. Vocatur primogenitus: sed non alia ratione nisi vt sciamus ex Virgine esse natum. Negatur Ioseph rem cum ea habuisse donec peperit: hoc quoque ad idem tempus restringitur. quid postea sequutum sit, non indicat. Talem esse Scripturæ vsum satis notum est. Et certè nemo vnquam hac de re quæstionem mouebit nisi curiosus: nemo verò pertinaciter insistet nisi contentiosus rixator.

MATTH.	MARC.	LVC. II.
		1 *Factum est autem diebus illis, exiit edictum à Cæsare Augusto vt censeretur vniuersus orbis.* 2 *Hæc descriptio prima facta est Præside Syriæ Cyrenio.* 3 *Et ibant omnes vt profiterentur, in suam quisque ciuitatem.* 4 *Ascendit autem & Ioseph à Galilæa ex vrbe Nazareth in Iudæam, in vrbem Dauid quæ vocatur Bethlehem: quia erat ex domo & cognatione Dauid,* 5 *Vt profiteretur cum Maria desponsa sibi vxore, quæ erat prægnans.* 6 *Accidit autem quum ibi essent, completi sunt dies pariendi.* 7 *Et peperit filium suum primogenitum ac fasciis eum inuoluit, reclinauitque eum in præsepi, quòd non esset eis locus in diuersorio.*

Narrat Lucas quomodo factum fuerit vt nasceretur Christus in vrbe Bethlehem, quum Maria mater eius alibi degeret iam partui vicina. Ac primùm excludit humanum consilium, quum dicit Ioseph & Mariam, relicta domo, illuc venisse vt secundùm familiam ac gentem suam profiterentur. Si data opera & consultò locum mutassent vt pareret Maria in Bethlehem, tantùm in homines ipsos intenti essemus: nunc verò, quum nihil aliud habeant propositum quàm vt Augusti edicto pareant, satis agnoscimus, eos, cæcorum instar, Dei manu fuisse illuc deductos vbi Christum nasci oportuit. Videtur quidem hoc esse fortuitum, sicuti alia omnia quæ certo hominum consilio non reguntur, fortunæ adscribunt prophani homines. atqui non simpliciter respicere conuenit quid geratur, sed in memoriam simul venire debet quid multis antè seculis prædictum fuerit à Propheta: & comparatio clarè ostendet non sine admirabili Dei prouidentia censum tunc fuisse edictum à Cæsare Augusto, & Ioseph & Mariam domo pedem mouisse, vt ipso temporis articulo venirent in Bethlehem. Ita videmus sanctos interdum Dei seruos, etiamsi mente vagentur inscij quorsum tendant, rectam tamen viam tenere, quia Deus eorum pedes dirigit. Nec minus in eo se profert admirabilis Dei prouidentia, quòd tyrannicum imperium Mariam domo extrahit vt prophetia impleatur. Locum Deus per Prophetam designauerat (vt postea videbimus) vbi filium suum nasci vellet: nisi vi compulsa fuisset Maria, domi parere statuerat. Iubet Augustus censum agi in Iudæa, & singulos nomen dare, vt annuum deinde tributum pendant, quod priùs solebant Deo pendere. ita prophanus homo ad se rapit quod Deus à populo suo exigere solebat. Id verò perinde erat ac si Iudæos prorsus sibi addicens, vetaret posthac in Dei populo censeri. Quum ita ad vltimam desperationem ventum est, & videntur Iudæi in perpetuum à Dei imperio

imperio resecti & alienati esse: non solùm Deus repente & præter omnium spem remedium adhibet, sed impia illa tyrannide ad redimendũ populum suum vtitur. Nam præses (vel quisquis fuit ille Cæsaris minister) dum exequitur quod sibi mandatum est, arcanus est Dei pręco, qui Mariam in locum diuinitus ordinatum accersat. Et certè huc spectat tota Lucæ narratio, vt agnoscant fideles, Christum à suis natalibus Dei manu productũ esse. Neque enim ad fidei certitudinem hoc parũ facit, quòd subitò & præter suũ arbitrium tracta fuit Maria in Bethlehem, vt inde prodiret Redemptor, sicuti olim promissus erat.

1 *Totus orbis.*) Hæc synecdoche quum passim vsitata sit Romanis scriptionibus, dura videri non debet. Nec dubito quin omnibus prouinciis communis fuerit hic sensus, vt magis tolerabilis nec tam odiosus foret, diuersa tamen esse potuit tributi ratio. Primam fuisse hanc descriptionem interpretor, quia tunc Iudæis quasi planè domitis impositum fuit nouum & insolitum iugum. Nam quòd alij primam fuisse dicunt ex quo Cyrenius Syriæ præfuerat, nihil habet coloris. Annuum quidem erat tributum, sed non quotannis fiebat descriptio: quare sensus est, longè tunc grauiùs oppressos fuisse Iudæos. Varietas in nomine Proconsulis nihil habet absurdi, dum alij Cyrenium, Quirinum vel Quirinium appellant. Scimus enim Grecos in vertendis nominibus Latinis, in pronũtiatione aliquid ferè mutare. Sed longè maior aliunde emergit difficultas, tradit enim Iosephus lib. Ant. 18. cap. 1. Quirinũ, relegato Viennã Archelao, Proconsulem venisse qui Iudæam prouinciæ Syriæ attribueret. Porrò inter scriptores conuenit Archelaum à morte patris Herodis nouem annos regnasse. Vnde conficitur, inter Christi natalem & censum illum elapsos fuisse annos circiter tredecim. Subscribunt enim ferè omnes Epiphanio, qui tradit Christum tricesimotertio Herodis anno esse natũ, hoc est ante illius mortem annis quatuor. Hoc quoque nonnihil perplexum est, quod idem Iosephus capite 3. lib. 18. censum hunc incidisse dicit in annum tricesimum septimum Actiacæ victoriæ. Quod si verum est, superuixit Augustus annis ferè septem ad summum. ita ex ætate octo vel nouem anni detracti erunt. patebit enim ex Lucæ 3. cap. nonnisi quindecim tunc fuisse annorum. Cæterùm quum notior fuerit Christi ætas quàm vt in quæstionẽ vocari debeat: Iosephũ hac in parte vt aliis cõpluribus, memoria lapsum fuisse vero absimile non est. Et sanè Quirinium annales docent annis nouendecim aut circiter antè fuisse consulem, quàm deuicto Antonio solus imperio potiretur Augustus. ita valde senex in prouinciam missus foret. Adde quòd intra octo annos, quatuor Iudæę præsides numerat idem Iosephus: quum fateatur Quintum annis vndecim præfuisse: is fuit Valerius Gratus, cui Põtius Pilatus successit. Quãquam alia potest afferri solutio, quod censu ... per agere non statim licuerit ex quo edictus fuerat. narrat enim Iosephus Coponiũ cum exercitu missum esse, qui Iudęos cõprimeret. Vnde facilè colligitur, censum populi tumultu fuisse ad tempus impeditum: & verba Lucæ hoc patiuntur, quòd sub tempus natiuitatis Christi edictum exierit de populo censendo: descriptio autem fieri non potuerit nisi mutato regni statu, quum in partẽ prouinciæ redacta esset Iudæa. Ita hoc posterius membrum vice correctionis additum erit, Hæc descriptio prima fuit præside Cyrenio: hoc est, tunc primùm ad effectum perducta est. Quanquã nõdum soluta est tota quæstio. nam quum Iudæam Herodes teneret, quorsum attinuit populũ censeri qui tributum Romano imperio nullum pendebat? Respondeo, nihil esse absurdi, si Augustus, vt iugo assuefaceret Iudæos, quorũ plus satis nota erat peruicacia, censeri voluerit etiam sub Herode. Nec obstitit peculiare Herodis regnum, quin tributi nomine aliquid in singula capita Romano imperio penderent Iudæi. Scimus enim Herodem tantùm precariò & propemodum seruiliter regnasse. Nescio vnde sumpserit Eusebius, quòd docet censum hunc Senatusconsulto decretum fuisse.

7 *Non erat locus in diuersorio.*) Hic videmus nõ modò quanta fuerit inopia Ioseph, sed etiã quàm acerba fuerit tyrannis, quòd nulla excusatio recipitur quin cogatur Ioseph vxorẽ partui vicinam aduerso tẽpore secum trahere. Credibile autẽ est, qui ex regio genere progeniti erant, asperiùs & magis cõtumeliosè reliquis fuisse tractatos. Non erat tã stupidus Ioseph, quin solicitus esset de partu vxoris quare libẽter hãc necessitatem vitasset. Sed quia nõ potest, coactus cedit, séq; Deo commendat. Interea videmus quale vitæ exordiũ fuerit Dei Filio, & quibus exceptus sit incunabulis. Talis autẽ illi fuit nascendi conditio, quia in hunc finem carnem nostrã induerat, vt se nostra causa exinaniret. In stabulum ergo reiectus est, ac locatus in præsepi, negatúsq; illi est hospitij locus inter homines, vt cœlum nobis non modò hospitij iure, sed quasi æterna patria & hæreditas pateret, ac nos Angeli in suum cõtubernium admitterent.

MATTH.	MARC.	LVC. II.
		8 *Et pastores erant in regione eadem vigilantes, & excubantes ad custodiam super gregem suum.*
		9 *Ecce Angelus Domini adstitit illis, & gloria Domini circunfulsit illos, & timuerunt timore magno.*
		10 *Et dixit eis Angelus, Ne timeatis: ecce enim annuntio vobis gaudiũ magnum, quod futurum est toti populo:*
		11 *Quia hodie vobis natus est Seruator, qui est Christus Dominus, in Vrbe Dauid.*
		12 *Et hoc vobis signum: inuenietis infantem pannis inuolutum, positum in præsepi.*
		13 *Et subitò affuit cum Angelo multitudo militiæ cœlestis, laudantium Deum, & dicentium,*
		14 *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax, hominibus beneplacitum.*

8 *Et Pastores erant.*) Superuacuum fuisset Christum nasci in Bethlehem, nisi hoc innotuisset mundo. Modus tamen quem describit Lucas, videtur hominum iudicio p rum consentaneus. Primùm, nonnisi paucis testibus patefit Christus: & quidem inter noctis tenebras. Deinde, quum Deus ad manum multos haberet honore vel excellentia præditos testes, illis posthabitis, solos elegit pastores, contemptos scilicet homines ac nullius pretij. Hîc stultescat carnis ratio & prudentia necesse est, ac fateamur, quod stultum est Dei, superare quicquid est aut videtur sapientiæ in mundo. Cæterùm hæc quoque pars exinanitionis fuit, non per quam aliquid decederet Christi gloriæ, sed tantùm vt ad tempus abscondita iaceret. Deinde sicuti Paulus admonet, contemptibile esse Euangelium secundùm carnem, vt fides nostra in virtute Spiritus, non altis sapientiæ humanæ verbis, vel aliquo mundi splendore fundata sit: ita hunc incomparabilem thesaurum Deus ab initio deposuit in vasis fictilibus, vt fidei nostræ obsequium meliùs probaret. Quare si cupimus ad Christum venire, ne pigeat nos sequi quos Dominus, ad deiiciendam mundi superbiam ex pecudum stercore magistros sumpsit.

1.Cor.1.d.15.

1.Cor.2.4.

9 *Angelus Domini adstitit.*) Dicit gloriam Domini resplenduisse circum pastores, ex qua Angelum agnoscerent. Parum enim profuisset, dici illis ab Angelo quod refertur à Luca, nisi Deus visibili aliquo symbolo testatus esset, quod audiebant à se profectum esse. Apparuit ergo illis Angelus non vulgari aliqua forma, vel sine dignitate, sed fulgore cœlestis gloriæ instructus, qui pastorum animos afficeret, vt allatum sibi sermonem non secus atque ex ore ipsius Dei exciperent. Inde timor, de quo mox loquitur Lucas, quo humiliare solet Deus hominum corda, vt verbo suo reuerentiam conciliet, quemadmodum suprà exposui.

10 *Ne timeatis.*) Exhortatio hæc ad leuandum timorem pertinet. Quanuis enim vtile sit percelli metu hominum animos vt suum Deo tribuere honorem discant: simul tamen consolatione opus habent, ne prorsus obruantur. Fieri enim nequit quin totum mundum absorbeat Dei maiestas nisi dulcedine aliqua temperet quod in se habet terroris. Ideo reprobi ad Dei conspectum exanimes concidunt, quia illis non apparet nisi iudex. Angelus autem vt recreet pastorum animos, in alium finem se missum esse testatur: nempe vt Dei misericordiam annuntiet. nam hæc vna vox non modò collapsos homines erigit, sed perditos instaurat, & reuocat à morte in vitam, vbi Deum sibi propitium esse audiunt. Præfatur autem Angelus se annuntiare magnum gaudium: deinde gaudij causam vel materiam subiicit, quòd natus sit saluator. Quibus verbis primum docemur, donec pacem cum Deo habeant homines, & illi reconciliati sint per Christi gratiam, euanidum esse & fallax quicquid concipiunt lætitiæ. Exultant quidem sæpe impij ebria vesanáque lætitia: sed nisi medius sit inter ipsos & Deum pacificator, cæcis conscientiæ stimulis miserè torqueri necesse est. Deinde quantumuis blandè & molliter sibi indulgeant in deliciis, suæ ipsorum libidines totidem sunt illis tormenta. Hoc ergo solidi gaudij initium est, sentire paternum erga nos Dei amorem, qui solus animos nostros tranquillat. Atque hoc gaudium est in Spiritu sancto, in quo Paulus regnum Dei constituit, Rom.14.c.17. Epitheton vero Magni ideo additum est, vt sciamus non modò præcipuè gaudendum esse de salute nobis in Christo oblata: sed tantam esse atque ita immensam huius boni magnitudinem, vt meritò omnes præsentis vitæ dolores, molestias, anxietates compenset. Quare discamus, sic vno Christo esse contenti, vt sensu gratiæ eius exuperet omnes carnis molestias, imò tandem aboleat.

Quod futurum est toti populo.) Quanquam solos pastores alloquitur Angelus, significat tamen longius patere quod illis affert salutis nuntium, vt non ipsi priuatim tantùm, sed alij quoque audiant. Porro toti populo commune fuisse gaudium intellige, quia omnibus promiscue offerebatur. Non enim vni vel alteri Deus sed vniuerso semini Abrahæ, Christum promiserat. Quod autem gaudio ad se pertinente priuati sunt magna ex parte Iudæi, eorum incredulitate factum est sicuti hodie omnes communiter inuitat Deus ad salutem per Euangelium, sed facit mundi ingratitudo, vt gratia hac peræquè omnibus exposita pauci fruamur. Quum ergo inter paucos inclusum fuerit hoc gaudium, commune vocatur Dei respectu. Cæterùm etsi de electo tantùm populo Angelus loquitur, nunc tamen diruta maceria ad totum humanum genus spectat eadem legatio. nam Christus pacem annuntiat non tantùm iis qui propè sunt, sed qui procul: nec minùs extraneis quàm domesticis, Ephes.c.2.d.17 sed quia vsque ad Christi resurrectionem peculiare erat fœdus cum Iudæis, ideo Angelus eos à reliquis gentibus segregat.

11 *Natus est vobis hodie.*) Hîc exprimitur causa gaudij, sicuti nuper admonuimus: nempe quia natus sit Redemptor olim promissus qui Dei Ecclesiam in statum suum restituat. Neque enim tanquam de re prorsus ignota loquitur Angelus: sed legationis suæ exordium ex lege & Prophetis sumit, quia apud Gentiles & prophanos hac loquendi formula frustrà vsus esset, Christus Dominus natus est vobis Saluator. Eadem quoque ratio est cur commemoret natum esse in vrbe Dauid: quod superuacuum foret nisi ad renouandam promissionum memoriam quæ passim notæ & celebres erant inter Iudæos. Denique Angelus sermonem suum auditoribus aptauit, qui promissæ redemptionis non prorsus ignari erant: & Euangelium cum Legis & Prophetarum doctrina coniunxit, sicut ex eo fonte manat. Quum autem σωτὴρ plus Græcis exprimat, teste Cicerone, quàm Latinis Seruator, nec extet tamen Latinum quod illi respondeat, satius mihi visum est barbarè loqui, quàm ex Christi virtute aliquid diminuere. Nec dubito quin idem vulgato interpreti & vetustis Ecclesiæ doctoribus fuerit consilium. Saluator ergo dicitur Christus qui plenam salutem confert. Iam & pronomen Vobis magnam habet emphasin: quia non magnopere iuuaret audire natum esse salutis autorem, nisi quisque sibi natum esse constituat. In hunc modum Iesaias cap 9.b.6 Puer natus est nobis, filius datus est nobis. Item Zacharias, Ecce Rex tuus venit tibi pauper.

Verrina 4.109.

12 *Et hoc vobis signum.*) Obuiat Angelus scandalo, quo fidem pastorum impediri facile erat. quale enim ludibrium est, videri in præsepi iacentem qui à Deo Rex missus sit, & vnicus saluator? Ergo ne tam vilis & abiecta Christi conditio pastores à Christi fide absterreat, præcidit illis Angelus

Zac.9.b.9.

gelus quid visuri sint. Atque hunc ordinem, qui absurdus & propè ridiculus videri posset humano iudicio, quotidie Dominus erga nos tenet. Nam voce Euangelij è cœlo demissa Christum crucifixum nos amplecti iubet. & signa proponit in terrenis ac caducis elementis, quæ nos in gloriam beatæ immortalitatis extollant. Ita spiritualem iustitiam nobis pollicitus, pauxillum aquę nobis ante oculos ponit, æternam animæ vitam exiguo panis & vini gustu obsignat. Quòd si pastores minimè offendit stabulū quominus & salutem petāt à Christo, & eius adhuc infantis imperio se submittant: nullū quantumuis contemptibile signum obscurare apud nos eius gloriam debet, quin salutem, ex quo ipse in cælū ascēdit, & sedet ad Patris dexteram, humiliter eum adoremus.

13 *Subitò affuit multitudo.*) Tametsi in Angelo vno exhibitum fuerat specimen diuini fulgoris: voluit tamen Deus filium suum splendidiùs ornare: neque id in nostram minùs quàm in pastorum confirmationem, apud homines duorum vel trium testium fides ad tollendam dubitationem sufficit, atqui cœlestis exercitus vno consensu & vna voce testimonium reddit Filio Dei. quantæ igitur peruicaciæ foret, communi Angelorū elogio, quo celebratur nostra in Christo salus, non succinere? Vnde colligimus quā detestabilis Deo sit incredulitas, quæ suauem hāc cœli & terrę harmoniam turbat. Rursum, plusquā belluini stuporis conuincimur, nisi & fidem & studium laudandi Dei in nobis accendit canticū, quod vno concentu modulati sunt Angeli, vt verba nobis pręirent. Adde quòd hoc cœlestis melodiæ exemplo fidei vnitatem commendare nobis voluit Dominus, & ad laudes suas consensu vno in terra canendas hortari.

14 *Gloria in Altißimis.*) Incipiunt Angeli à gratiarum actione vel à Dei laudibus: quia & Scriptura passim in hunc finem nos à morte redemptos fuisse admonet, vt tam lingua quàm operibus nostram erga Deum gratitudinem testemur. Meminerimus ergo finalem hanc fuisse causam cur Deus nos sibi reconciliaret per Filiū vnigenitum, vt patefactis gratiæ suæ & immensæ misericordiæ diuitiis illustraret nomen suum. Et hodie quantum quisq; nostrum animatur ex gratiæ notitia ad celebrandam Dei gloriā, tantum in fide Christi profecit. Imò quoties fit mentio salutis nostræ, sciendum est nos quasi dato signo ad gratiarum actionem & Dei laudes incitari. *In terra pax.*) Hæc magis recepta lectio est, vt deinde sequatur tertium membrum, In hominibus bona voluntas. Quanquam autem ad summam rei non multum interest vtrumuis legas: videtur tamen diuersus contextus meliùs congruere, quia minimè dubium est quin duo hæc membra inter se respondeāt, Gloria in altissimis Deo, & in terra pax. Atqui nisi homines Deo opponas, non constabit plena antithesis. Fortè interpretes fefellit præpositio ἐν, quia obscurus erat verborū sensus, dicere in hominibus esse pacem. Sed quum multis Scripturę locis superuacua sit, non est cur id nos impediat. Siquis tamen in postremum membrum reiicere malit, idem manebit sensus, sicuti mox dicā. Nunc videndum est quid pacis nomine intelligant Angeli. certè non loquuntur de externa pace quam inter se colūt homines: sed terram dicunt pacatam esse, vbi homines Deo reconciliati, intus trāquilli sunt in animis suis. Scimus nos iræ filios nasci, & natura esse Deo inimicos. interea nos horribili inquietudine vexari necesse est, quandiu sentimus Deum nobis infensum. Ideò breuis & clara pacis definitio ex contrariis petenda est: nepe ex ira Dei & mortis terrore. Atque ita duplex est relatio. altera scilicet ad Deum, altera ad homines: quia tunc nobis constat pax cum Deo, & ipse abolito reatu & peccata nobis non imputando propitius esse incipit, & nos in paterna eius beneuolentia acquiescentes, certa fiducia illum inuocamus, & intrepidè gloriamur de salute nobis promissa. Quāuis autem alibi vita hominis super terram vocetur continua militia, & res ipsa declarat nihil esse magis turbulentum statu nostro, quandiu in mūdo agimus: diserte tamen Angeli pacē in terra locant, vt sciamus nullas turbas nobis obstare quin Christi gratia, sedatis & trāquillis simus mētibus. meminerimus ergo, inter medias tentationum procellas, inter varia discrimina, inter violētos motus, inter pugnas & timores constitui sedē pacis, ne fides nostra vllis machinis impulsa vacillet aut labascat. *Beneplacitum.*) Vnde factum sit vt obreperet genitiuus casus nescio. Certè lectio vulgata quæ habet, Hominibus bonæ voluntatis, non modò tanquam adulterina repudiari debet, sed quia totum sensum corrumpit. Errāt tamen etiam nonnulli qui in nominatiuo casu legentes, Bona voluntas, ad homines referunt, quasi exhortatio esset ad amplexandam Dei gratiam. Fateor quidem non aliter ratam esse quam Dominus pacem nobis offert, nisi eam recipimus, sed quum εὐδοκία passim sumatur in Scripturis pro eo quod Hebræi רצון dicunt, vetus interpres beneplacitum reddidit. Perperam hic locus de gratiæ acceptatione exponitur. quin potiùs fontem pacis de quo loquuti sunt Angeli demonstrat, vt sciamus gratuitam esse & fluere ex mera Dei misericordia. Si legere placeat Bona voluntas in hominibus: non malè cōueniet quo ad sensum. nam & hoc modo notabitur pacis causa: quòd scilicet Deus gratuito suo fauore homines dignatus sit, cum quibus hostile priùs dissidium habebat. Si legas, Pacem bonæ voluntatis pro voluntaria, ne huic quidem expositioni reclamo. Illa tamen simplicior est, appositiuè subiici εὐδοκίαν, vt sciamus vnde pax nobis proueniat.

MATTH.	MARC.	LVC. II.
		15 *Et factum est postquam discesserunt ab eis Angeli in cœlum, vt tunc pastores loquerentur inter sese, Transeamus Bethlehem vsque, & videamus quod factum est, quod Dominus patefecit nobis.*
		16 *Et venerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem positum in præsepi.*
		17 *Quum autem vidissent, diuulgauerūt de verbo quod dictum illis*

fuerat de puerulo hoc.

18 *Et omnes qui audierunt mirati sunt de ijs quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos.*

19 *Porrò Maria conseruabat omnia verba hæc, conferens in corde suo.*

20 *Et reuersi sunt pastores glorificantes ac laudantes Deum super omnibus quæ audierant ac viderant, ita vt dictum fuerat ipsis.*

21 *Et postquam consummati sunt dies octo vt circuncideretur puer, vocatum est nomen eius IESVS: quod vocatum erat ab Angelo priusquam in vtero conciperetur.*

15 *Postquam discesserunt Angeli.*) Hîc nobis describitur obedientia pastorum. nã quum eos Dominus toti mundo destinasset Filij sui testes, efficaciter illis loquutus est per Angelos, ne effflueret quod illis dictũ fuerat. Non fuerat quidem illis clarè & nominatim præceptum vt venirent Bethlehem: sed quia satis intelligũt tale esse Dei cõsiliũ, ad videndum Christũ festinant. Sicuti hodie quum sciamus in hunc finẽ nobis Christũ indicari vt ad eum fide accedãt corda nostra, nihil excusationis habet nostra cessatio. Nec frustra exprimit Lucas, pastores cepisse profectionis cõsilium ex quo discesserant Angeli: ne patiamur, vt multi solẽt, verbũ Dei nobis cũ sonitu euanescere, sed vt viuas in nobis radices agat, quò vim suam proferat vbi auribus nostris insonare desierit. Notãdũ præterea est, quòd sese mutuò hortãtur pastores. neque.n. sufficit singulos sibi instare, nisi etiã mutuæ cohortationes accedant. Obedientiæ laudem amplificat Lucas quum dicit eos properasse, vt à nobis etiam exigitur fidei prõptitudo. *Quod Dominus patefecit nobis.* Sciẽter & rectè adscribũt Deo quod nonnisi ab Angelo audierant. nã quẽ agnoscunt Dei ministrum authoritate quoq; dignãtur, ac si domini persona indutus esset. Hac de causa subinde nos ad se Dominus reuocat, ne hominũ intuitu vilescat verbi sui maiestas. Rursum hîc videm° vt sibi nefas esse ducãt ostẽsum à Domino thesaurũ negligere. Nam ex notitia sibi tradita arguunt in Bethlehem pergendũ esse, vt videant. Sic & quenque nostrũ pro fidei & intelligentiæ suæ mensura ad sequendum quò Deus vocat accinctum esse par est.

16 *Inuenerunt Mariam.*) Erat illud quidẽ deforme spectaculũ, & quo solo poterant à Christo alienari. Quid.n. magis insipidum, quàm totius populi Regẽ credere qui ne infimo quidem vulgi loco dignus censetur? regni instaurationem & salutem ab eo sperare, qui pro sua egestate & inopia in stabulũ reiicitur? Scribit tamẽ Lucas nihil horum pastoribus obstitisse quin Deum cũ admiratione laudarent: nẽpe quia Dei claritas penitus defixa erat in eorũ oculis, & verbi reuerentia eorũ animis infixa, quicquid in Christo inglorium & cõtemptibile occurrit, fidei suæ altitudine facilè transcendunt. Nec alia sanè causa est cur fidem nostram minima quęq; scandala vel remorentur, vel à recto cursu auertant: nisi quia in Deũ minus intenti, facilè huc & illuc agitemur. Nam vna hęc cogitatio si sensus omnes nostros occuparet, habere nos certũ ac fidele è cœlo testimoniũ, satis firma nobis & stabilis fultura esset contra omne tentationum genus, & satis probè nos cõtra quęuis offendicula muniret.

17 *Diuulgauerunt de verbo.*) Fidem pastorũ cõmendat Lucas, eò quòd syncerè per manus tradiderint aliis quod à Domino acceperant: idque testatum esse nostra omniũ causa vtile erat, vt in fide nostra cõfirmanda quasi secũdarij sint Angeli. Rursus docet Lucas non sine profectu eos vulgasse quod audierant. Nec verò dubium est quin efficaciam Dominus eorum sermoni dederit, ne ludibrio esset vel sperneretur. nam & hominũ cõditio fidem eleuabat, & res ipsa videri poterat fabulosa. Verùm Dominus quas illis iniunxit partes irritas esse non patitur. Quanuis autẽ humano ingenio minus arrideat hæc agendi ratio, quòd Dominus per homines infirmos verbũ suũ vult audiri: quia tamen tum ad humiliandã carnis superbiã, tum ad probandũ fidei obsequiũ apposita est, Deo ipsi probatur. Quod autẽ mirantur omnes, nemo autẽ pedem mouet vt ad Christum accedat: hinc colligere licet, audita Dei virtute, fuisse perculsos absq; serio cordis affectu. Quare nõ tã in eorũ salutẽ vulgatus fuit hic sermo, quàm vt totius populi inexcusabilis esset ignorantia.

19 *Maria seruabat.*) Mariæ sedulitas in considerandis Dei operibus duas ob causas nobis proponitur: primùm vt sciamus depositam fuisse in eius corde huius thesauri custodiã, vt quod ipsa apud se repositum habebat aliis suo tempore publicaret: deinde vt habeant omnes pij quod imitentur exemplum. Nam si sapimus, hæc præcipua vitæ nostræ occupatio esse debet, summúmque studium, vt ad reputanda Dei opera, quæ fidem nostram ædificant, simus attenti. Porrò Conseruandi verbum ad memoriam refertur. συμβάλλειν autem vel conferre, significat, singula colligendo quæ inter se ad probandam Christi gloriam congruebant, vnum veluti corpus efficere. Neque.n. prudenter expendere potuit Maria quid omnia simul valerent, nisi alia aliis conferendo.

20 *Glorificantes ac laudantes Deum.*) Pertinet hoc quoque ad cõmunẽ fidei nostrę vsum, quòd pastores diuinum opus certò agnouerint. Ardor autem Glorificandi Dei, qui in illis laudatur, tacita quędã est pigritiæ nostrę vel potiùs ingratitudinis exprobratio. Nã si tantũ apud eos valuerunt Christi incunabula, vt ex stabulo & præsepi in cœlũ vsque conscenderent: quanto efficacior apud nos esse debet mors & resurrectio Christi, vt ad Deum euehamur? Neque.n. tantùm sublatus est Christus à terra vt omnia traheret post seipsum, sed ad dexteram Patris sedet, vt in mũdo peregrinantes cœlestem vitam toto corde meditemur. Cæterùm veram pietatis naturam designat Lucas, quum dicit Angeli testimonium pastorib. instar regulæ fuisse, ad quam omnia exigerent. Tunc enim ritè adiuuatur fides Dei operibus, si omnia in scopum illum dirigit, vt Dei veritas, quæ in verbo patefacta est, clariùs illuceat.

21 *Vt circuncideretur puer.*) Quod de circuncisione in genere tenendum est petant lectores ex Geneseos capite decimoseptimo, b. 10. Nunc quæ

quæ Christi personæ conueniunt, breuiter attingere sufficiet. Voluit Deus Filium suum circuncidi, vt Legi subiiceret. nam circuncisio solenne symbolum erat quo in Legis obseruationem initiabantur Iudæi. Finem declarat Paulus ad Galatas capite quarto, a.4. quum dicit factum esse sub Lege, vt eos qui sub Lege erant redimeret. Christus ergo suscepta circuncisione, seruum Legis se professus est vt nobis libertatem acquireret. Atq; hoc modo non tantùm Legis seruitus abolita ab ipso fuit, sed ad solidum suum corpus applicita fuit vmbra cæremoniæ, vt mox finem acciperet. Etsi enim eius abrogatio ex morte Christi & resurrectione pendet, fuit tamen quoddam eius prę- ludium, quòd passus est circuncidi Filius Dei. *Nomen eius Iesus.*) Testatur etiam hic locus receptũ fuisse apud Iudæos morem, vt die circuncisionis nomina liberis suis inderent, sicut hodie in Baptismo solemus. Duo autem notat Euangelista. Non temerè, neque hominum arbitrio nomen Iesu fuisse Filio Dei impositum, sed quod Angelus è cœlo attulerat. Deinde Ioseph & Mariam paruisse Dei imperio. Atque hic est fidei nostræ cum Dei verbo consensus, vt eo præcunte loquamur ipsi, & eius promissionibus fides nostra respondeat. Præsertim ordinem verbi prædicandi commendat nobis Lucas, quum dicit voce hominum testatam fuisse salutem ex Christi gratia quæ diuinitùs per Angelum promissa fuerat.

MARC.	LVC.	MATTH. II.
		1 *Quum autem natus esset Iesus in Bethlehem Iudææ temporibus Herodis Regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam,*
		2 *Dicentes, Vbi est qui natus est Rex Iudæorum? vidimus enim illius stellam in Oriente, & venimus vt adoremus eum.*
		3 *Auditis autem his Herodes rex turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.*
		4 *Et conuocatis omnibus Pontificibus & Scribis populi, percontatus est eos vbi Christus nasceretur.*
		5 *At illi dixerunt ei, In Bethlehem Iudææ: sic enim scriptum est per Prophetam:*
		6 *Et tu Bethlehem terra Iuda nequaquam minima es inter principes Iuda. Ex te enim prodibit dux qui pascet populum meum Israelem.*

1 *Quum natus esset.*) Qua occasione natus fuerat Christus in Bethlehem, tacet Matthæus. Videtur autẽ Spiritus Dei, qui Euangelistas sibi in scribas destinauerat, consultò eorum stylum ita esse moderatus, vt vnam & eandem historiam optimo consensu, diuersis tamẽ modis, omnes scriberent, quò certior & illustrior esset Dei veritas, quũ palã constaret, eius testes non ex cõposito loquutos esse, sed quenq; seorsum, nõ habito alterius respectu, simpliciter ac liberè scripsisse quod Spiritus dictabat. Porrò memorabilis hîc narratur historia, quòd Magos ex Chaldæa asciuerit, qui adorãdi Christi causa in Iudæã venirẽt, vbi inglorius & contemptus in stabulo iacebat. Mirabile sanè Dei consilium, quòd Filiũ suũ Deus sub obscura humilitate in mundũ prodire voluit: & tamen eam tam enconomiis quã aliis insignibus splẽdidè ornauit, ne quid ad diuinã eius maiestatẽ probãdam fidei nostræ deesset. Concinna tamẽ in hac specie repugnantiæ harmonia notanda est. Stella è cœlo Regem esse prædicat cuius soliũ est pecorũ præsepe: quia locus illi etiã inter plebeios homines negatur. In Oriente refulget eius maiestas, quæ in Iudæa nõ modò nulla apparet, sed multis etiam probris fœdata est. Quorsum id? nempe voluit cœlestis Pater & stellam & Magos constituere nobis duces, qui rectà nos ad Filium suum deducerent. Sed interim eum nudauit omni terreno splendore, vt sciremus spirituale esse eius Regnum. Quare non ideo tantùm vtilis est hæc historia, quòd Magos Deus, tanquam Gentium primitias, Filio suo adduxit: sed etiam quia Filij sui Regnum tam illorum quàm stellæ elogio celebrari voluit in fidei nostræ profectũ, ne eum nobis cõtẽptibilẽ prauus ac malignus gentis suæ despectus redderet. Magos Persis ac Chaldæis vocari astrologos & philosophos satis notũ est. vnde facilis coniectura est ex Perside istos venisse. Porrò quot fuerint numero, quia nõ exprimit Euãgelista, nescire pręstat quàm temerè pro certo asserere quod dubiũ est. Papistas vt tres fingerent puerilis error induxit, quia dicit Matthæus eos obtulisse aurum, thus, & myrrham. Quasi verò distinctè singulis proprium munus assignet, ac nõ potiùs exprimat hæc tria cõmuniter ab illis fuisse oblata. Quisquis ille fuit vetus scriptor, cuius commentarius imperfectus in Matthæum nomen Chrysostomi inscriptũ habet, ac inter opera Chrysostomi habetur, dicit quatuordecim fuisse. Quod nihilo plus habet coloris: nisi fortè ex Patrum traditione fluxerit, quod tamen ipsum quoq; nihil firmi habet. Cæterũ plusquã ridiculi sunt Papistæ, quod reges sibi fabricarunt, quia alibi prædictum legebant, venturos reges Tharsis & Insularum, & Saba qui munera Domino offerrent. Ingeniosi artifices scilicet, qui vt nouã hominibus formã darẽt, à mundi conuersione cœperũt. nã ex Meridie & Occidente fecerunt Orientem. Nec verò dubiũ est quin iusta Dei vindicta sic obstupefacti fuerint vt omnium ludibrio pateret crassa eorũ inscitia, quibus Dei veritatem adulterare & in mendacium vertere nulla religio fuit. Sed hîc quæritur primũ, an stella hęc vna fuerit ex earũ numero quas Dominus in cœli ornatũ initio creauit: deinde, an huc astrologię ratio Magos perduxerit, vt inde Christi genesim mẽte cõciperent. Etsi autẽ his de rebus non est cõtentiosè rixandum: tamen ex Matthæi verbis colligitur, non fuisse naturalẽ, sed extraordinariã, neq; enim ex ordine naturæ fuit quòd disparuit certis tẽporibus, & postea repẽtè illuxit: deinde, quòd recto

cursu progressa Bethlehem versus, tandémque supra domum, in qua Christus erat, fixa steterit. quorum nihil conuenit naturalibus stellis. Magis probabile est similem fuisse cometæ, in aëre potiùs quàm in cœlo conspectam. Nihil autem absurdi est quòd Matthæus, populariter loquens, stellam impropriè vocat. Hinc ferè elicitur solutio secūdæ quæstionis. nam quum certum sit astrologiam naturæ finibus contineri, non poterant solo eius ductu Magi ad Christum vsque peruenire. Arcana igitur Spiritus reuelatione iuuari oportuit. Neque tamen nego quin aliquod ex arte principium vel semen habuerint: sed iuuari necesse fuisse dico noua & extraordinaria reuelatione, ne euanidum foret.

2 *Vbi est qui natus est Rex.*) Quod quidam interpretes Regem natum tacitè opponi putant facto vel creato, mihi videtur nimis argutum. Simpliciùs itaque accipio, quòd nuper Regem hunc natum esse & adhuc infantulum significent Magi, vt à Rege adulto & populi gubernacula tenente eum distinguant. nam mox subiiciunt, non rerum eius gestarum fama, vel præsenti & palàm nota eius magnitudine se fuisse excitos, sed cœlesti futuri regni præsagio. Quum autem tam efficax fuerit apud Magos stellæ conspectus, væ torpori nostro, qui Christum Regem nobis patefactum tam frigidè quærimus.

Venimus vt adoremus.) In hunc finem ostensa fuerat stella vt Magos eliceret in Iudęam, vt testes essent ac præcones noui Regis. Quantum verò ad ipsos spectat, non venerant ad exhibendum Christo pietatis cultum qualis debetur Filio Dei: sed Persico more volebant salutare quasi præstantissimum Regem. Neque enim de eo plus tenuisse probabile est, quàm singulari potentia & dignitate fore præditum, vt populos omnes meritò in sui admirationem & reuerentiam conuerteret. Fieri etiam potest vt captare voluerint eius gratiam ante tempus, quo sibi propitium ac fauentem haberent si fortè contingeret Orientali imperio eum potiri.

3 *Herodes rex turbatus est.*) Non ignota erant Herodi vaticinia quibus Rex promissus erat Iudæis, qui res eorum afflictas & euersas in beatum statum restitueret. Vixerat enim à puero in gente illa, & familiariter res eorum didicerat. Adde quòd passim vulgatus erat rumor ille, vt vicinos populos minimè lateret. Turbatur tamen quasi re noua & priùs inaudita: nempe quia fidem abrogans Deo eiúsque promissis, Redemptorem frustra sperari putabat, præsertim quum regnum sibi ac suis stabile stulta confidentia, vt solent superbi homines, finxisset. Sed quum priùs sua fœlicitate ebrius securè contemneret Prophetias, nūc repentè terretur earum memoria. Neque enim tantopere commotus esset simplici Magorum sermone, nisi in mentem venissent oracula quæ prius lusoria nulliúsque momenti esse videbantur. Ita Dominus, postquam incredulos dormire passus est, repente illis quietem excutit. Quod dicit Matthæus, Hierosolymam quoque turbatam fuisse, duobus modis exponi potest: vel quòd tumultuosè concitati fuerint ciues subita rei nouitate, etiamsi lætum nuntium de Rege sibi nato cupidè exciperent: vel quòd malis assueti, & propter diuturnam patientiam obducto callo, mutationem timuerint, ne qua inde nasceretur maior clades. Sic enim continuis bellis attriti fuerant & propè consumpti, vt illis misera & crudelis seruitus cum pace coniuncta, non tolerabilis modò, sed optabilis quoque foret. Vnde perspicitur quàm malè profecissent sub Dei flagellis. obtorpuerant enim stupore, vt iam illis promissa redemptio & salus quodammodo fœteret. Neque enim dubito quin Matthęus eorum ingratitudinem notare voluerit: eò quòd malorum tædio fracti, spem ac desiderium gratiæ sibi promissæ abiecerant.

4 *Conuocatis Sacerdotibus.*) Tametsi de Christo altum silentium erat in aula Herodis, simul tamen ac Regis mentio iniecta fuit à Magis, veniunt in mentem prophetiæ quæ in obliuione priùs iacebant. Proinde statim coniicit Herodes, Regem illum de quo quærunt Magi, Messiam esse olim Diuinitus promissum. Atque hic rursus apparet seriò timuisse Herodem, dum ita anxiè inquirit. nec mirum. Quum enim meticulosi sint omnes tyranni, & plus illis terroris infligat sua ipsorum sæuitia, quàm aliis incutiat: Herodem præ aliis pauidum esse oportuit, vt qui se aduerso Deo regnare sentiret. Porrò noua hæc inquisitio ostendit quàm crassus ante Magorum aduentū Christi contemptus fuisset. Quòd sincerè ex Scriptura respondent Scribæ & Pontifices (qui tamē postea furiosè corrumpere totam Scripturā conati sunt, ne Christo nomen darent) ideo factum est, quia nondum molestus erat illis Christus cum suo Euangelio. Sic omnes impij in generalibus principiis Deo facilè subscribunt: sed vbi propiùs eos vrgere incipit Dei veritas, contumaciæ suæ virus euomunt. Cuius rei hodie illustre cernimus exemplum in Papistis. Christum enim sine controuersia fatentur vnigenitum Dei Filium, carne nostra indutum, & in duabus naturis vnam Dei & hominis personam agnoscunt: sed vbi ventum est ad Christi virtutem & officium, mox ardet conflictus: quia in ordinem se cogi non sustinent, ac multo minus in nihilum redigi. In summa, quatenus nihil sibi decedere putabunt impij, Deo & Scripturæ aliquid reuerentiæ concedent. Sed vbi consertis manibus cum ambitione, auaritia, fastu, peruersa fiducia, hypocrisi & fraudibus confligit Christus, tunc omnis modestiæ obliti in rabiem feruntur. Sciamus ergo hostibus veritatis præcipuam excæcationis causam esse prauos affectus qui lucem in tenebras conuertunt.

6 *Et tu Bethlehem.*) Non dubium est quin Scribæ fideliter sua lingua verborum contextum citauerint, qualis extat apud Prophetam. Sed Matthæus satis habuit locum notare. Et quia Græcè scribebat, receptā lectionē sequutus est. Nam ex hoc loco & similibus colligere promptum est, lingua Hebraica non fuisse compositum ab eo Euāgelium. Porrò hoc semper obseruandum est, quoties aliquod Scripturæ testimonium citant Apostoli, quanuis non reddant verbum ex verbo, imò interdum longè discedant: congruenter tamen & apposité ab illis ad causam accommodari. Quare semper attendant lectores quorsum adducant Euangelistæ scripturæ locos, ne scrupulosè in singulis verbis insistant, sed contenti sint hoc vno, quòd Scriptura nunquam ab illis torquetur in alienum sensum, sed propriè in genuinū vsum aptatur. Porrò quum illis propositum fuerit infantes & in fide nouitios lactis potu alere, qui solidum cibum nondum capere poterant: nulla religio impedit quo minus diligenter & exactè inquirant filij Dei quid contineat Scriptura, atque ita gustus quem

quem præbent Apostoli, eos ad fontem deducat. Nunc redeamus ad vaticinium Michææ. sic ad verbum legitur apud Prophetā, Et tu Bethlehem Ephrate, paruula vt sis in millibus Iuda: ex te mihi egredietur qui sit dominator in Israel. Pro Ephrata Matthæus Iuda posuit: sed eodē sensu. Michæas enim Bethlehem, de qua loquitur, tantùm hac nota discernere voluit ab altera, quę erat in tribu Zabulon. In reliquo contextu plus est difficultatis. dicit enim Propheta exiguam esse Bethlehem quæ censeatur inter præfecturas Iuda. Matthæus contrà dignitatem eius extollit, vt vna sit ex præcipuis. Hæc ratio mouit quosdam interpretes vt interrogatiuè legerent Prophetæ locum. Rectiùs tamen alij qui Matthæum existimant Dei gratiam voluisse in hac mutatione celebrare, quòd tenue & obscurum oppidulum factum fuerat natalis locus summi Regis. Cæterùm etsi hoc honore excelluit Bethlehem, adeò tamen nihil profuit eius incolis, vt cesserit potiùs in grauius exitium quòd illic plusquam indignè exceptus fuit Redemptor. Pro Dominatore etiam Pastorem Matthæus reddidit. Quanquam vtrunque expressit: nempe Christum esse populi ducem, & illi commissum esse pascendi munus.

MARC. | LVC. | MATTH. II.

7 *Tum Herodes, clàm accersitis Magis, exactè perquisiuit ab illis quo tempore apparuisset stella.*

8 *Et iussis ire in Bethlehem, dixit, Profecti inquirite de puerulo: vbi autem inueneritis, renuntiate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.*

9 *At illi audito Rege profecti sunt: & ecce, stella quam viderant in oriente præcedebat illos, donec progressa staret supra locum in quo erat puer.*

10 *Quum autem vidissent stellam, gauisi sunt gaudio magno valde.*

11 *Et ingressi domum, inuenerunt puerulum cum Maria matre eius: prostrati adorauerunt illum: & apertis thesauris suis obtulerunt illi munera, aurum, thus, & myrrham.*

12 *Et oraculo admoniti per somnium ne reuerterentur ad Herodem, per aliam viam reuersi sunt in regionem suam.*

7 *Herodes clàm accersitis.)* Metum & solicitudinem profiteri ausus non fuit Tyrannus, ne populum armaret audacia: cui se inuisum esse nouerat. Palàm ergo dissimulat hoc ad se pertinere, sed clanculum inquirit, vt occurrat instanti periculo. Cæterùm quamuis cum mala conscientia timidum redderet: nō dubiū tamen est quin Deus mentem eius perculerit inusitato metu, vt consilio destitutus, mentéque alienatus, ad tempus torperet. Nihil enim facilius erat quàm officij prætextu vnum ex aulicis comitem subornare, qui tota re inspecta mox rediret. Pollebat certè non vulgari astutia Herodes: erat in eo rara animi magnitudo, quo magis mirum est nunc in extremo discrimine, quum tamen in manu sit remedium, iacere attonitum & ferè exanimem. Quare sciamus non nisi miraculo elapsum tunc fuisse filium Dei ex faucibus leonis. Nec minùs hodie dementat hostes suos Dominus, ne mille nocendi artes excogitent ad perdendam Ecclesiam: imò ne sæpe occasiones quæ in promptu sunt arripiant. Astutiam verò qua Magos deceperat, se quoque venturum simulans adorandi causa, Dominus alio modo, vt videbimus, elusit. Cæterùm vt Herodes sibi à populi tumultu metuens mēte priuatur: ita rursum tantus eum furor agitat, vt Deum in se cōcitare non dubitet, neque horreat. Sciebat enim, si quis Rex natus foret, Diuinitus esse ordinatum vt collapsum Dauidis solium erigeret. Non ergo homines aggreditur, sed rabiosè cum Deo bellare audet. Vtrunque igitur notandum est, Spiritu vertiginis correptum fuisse vt Deum impeteret, pueriliter tamen egisse, quia dissipatum erat eius consilium, vt instar cæci in tenebris palparet.

9 *Audito Rege profecti sunt.)* Turpis sanè Iudæorum ignauia, quòd nemo se alienigenis comitem adiungit, vt promissum genti suæ Regem inspiciat. Præmonstrant illis scribæ viam, & locum designant vbi natus est: sinunt tamen solos abire, nemo pedem mouet. Timebant fore Herodis sæuitiam: sed hæc quoque fuit scelesta ingratitudo, salutis sibi oblatæ causa nolle quicquam discriminis subire, & Dei gratiam postponere Tyrāni offensioni. Totum verò populum paulò antè ostendi nimis fuisse degenerem, qui iugo tyrānidis premi maluerit, quàm ex mutatione aliquid sentire incōmodi. Ac nisi Magorum animos Spiritu suo Deus confirmasset, poterant ad scandalum istud concidere: non tamen imminuitur studij ardor, sed absque comite proficiscuntur. Nec verò illis deest cōfirmandæ fidei materia, dum audiunt pridem Diuinis oraculis celebratum esse Regem qui illis per stellam ostēsus fuerat. Quòd viam ingressos stella vsque in locum dirigit, facilè colligere licet non alia de causa priùs euanuisse, nisi vt Hierosolymæ de nouo Rege sciscitarentur: idque ad tollendam excusatione̅ Iudæis, qui postquam edocti fuerunt de Redemptore sibi misso, eum tamen scientes ac volentes contemnunt.

11 *Inuenerunt puerulum.)* Nouum scandalum obiicere potuit Magis tam deforme spectaculum, quum adeò nihil regium extaret in Christo, vt quouis plebeio infante vilior esset ac contemptior. Sed quia persuasi sunt, diuinitus constitutum esse Regem, hæc sola conceptio eorum animis infixa, Christo apud eos reuerentiam conciliat. dignitatem enim eius adhuc occultam considerant in Dei consilio. Et quia certò statuunt alium fore quàm nunc appareat, regium honorem deferre minimè eos pudet. Porrò donis suis testantur vnde sint oriundi. neque enim dubium est quin hæc attulerint tanquam pa-

triæ ſuæ inſignia. Intellige autem non à ſingulis oblatum fuiſſe proprium munus, ſed ab omnibus promiſcuè tria quæ referuntur. Quòd omnes ferè interpretes de Regno, Sacerdotio & ſepultura Chriſti philoſophantur, & aurum faciunt Regni ſymbolum, thus Sacerdotij, myrrham Sepulturæ: nihil, meo iudicio, ſolidi habet. Scimus Perſis ſolenne fuiſſe, donum aliquod habere in manu quoties Reges ſuos ſalutabant. Eligunt autem Magi tria iſta, quorum prouentus Orientem nobilitat. Sicuti Iacob in Ægyptum mittebat pretioſos & ſelectos terrę fructus. Cæterùm quum ipſi more Perſico Regem adorantes quém terrenum eſſe adhuc putabant, terræ fructus obtulerint: noſtrū eſt ſpiritualiter eum venerari. Nā hic legitimus eſt ac rationalis cultus quem exigit, vt nos illi primùm, deinde & noſtra omnia conſecremus. Gen. 43.c. 12.

MATTH. MARC. LVC. II.

22 *Et poſtquam completi ſunt dies purgationis eorum ſecundùm legem Moſis, adduxerunt eum Hieroſolymam, vt ſiſterent Domino,*

23 *Sicut ſcriptum eſt in Lege Domini, Omne maſculinum adaperiens vuluam ſanctum Domino vocabitur.*

24 *Et vt darent hoſtiam, ſecundùm quod dictum eſt in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.*

25 *Et ecce, homo erat Hieroſolymis cui nomen Simeon, & homo iſte iuſtus ac pius, expectans conſolationem Iſrael, & Sp. ſanctus erat ſuper eum.*

26 *Et reſponſum acceperat à Spiritu ſancto, non viſurum ſe mortem niſi priùs videret Chriſtum Domini.*

27 *Et venit per Spiritum in templum. Et quum inducerent puerulum Ieſum parentes, vt facerent ſecundùm conſuetudinem Legis pro eo:*

28 *Ipſe quoque accepit eum in vlnas ſuas: & benedixit Deum, ac dixit,*

29 *Nunc dimittis ſeruum tuum, Domine, ſecundùm verbum tuum, in pace:*

30 *Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.*

31 *Quod paraſti ante faciem omnium populorum:*

32 *Lumen ad reuelationem Gentium, & gloriam plebis tuæ Iſrael.*

22. *Et poſtquam completi.*) Die à partu quadrageſimo purgationis ritum peragi oportuit. Veniunt tamen Hieroſolymam Maria & Ioſeph alterius rei etiam cauſa, vt Chriſtum, quia primogenitus erat, Domino ſiſtant. Nunc priore loco de purgatione dicendum eſt. eam Lucas Mariæ & Chriſto facit communem. nam pronomen *Eorum*, ad Ioſeph nullo modo referri poteſt. Nihil autem abſurdi, quòd Chriſtus, qui pro nobis execratio futurus erat in cruce, immunditiem noſtram quanuis à culpa & vitio immunis eſſet, quoad reatum, ſuſceperit noſtra cauſa. hoc eſt, ſi fons puritatis, vt ſordes noſtras ablueret, cenſeri voluerit immundus. Falluntur qui putant legem hanc nonniſi politicam fuiſſe: acſi mulier coram marito ſuo, non coram Deo, immūda foret. Quin potiùs tam naturæ ſuæ corruptio Iudæis ante oculos poſita fuit, quàm diuinæ gratiæ remedium. Atque vna iſta lex ad probandum originale peccatum abundè ſufficit, vt inſigne teſtimonium continet gratiæ Dei. neque enim clariùs oſtendi potuit humani generis maledictio, quàm quum teſtatus eſt Dominus, infantem ex matre prodire impurum & pollutum, atque adeò matrem ipſam partu inquinari. Certè, niſi homo naſceretur peccator, & natura eſſet filius iræ, atque in eo reſideret aliqua peccati labes, purgatione non egeret. Quare ſequitur omnes in Adam fuiſſe corruptos, quando pollutionis damnātur ore Domini. Nec obſtat quòd alibi vocantur Iudæi rami ſancti ex radice ſancta: quia hoc bonum illis quaſi aduentitium erat. Etſi enim adoptionis priuilegio ſegregati erant in populum electum: prior tamen ordine erat hæreditaria ex Adam corruptio. Diſtinguere ergo conuenit inter primam naturam, & peculiare fœderis beneficium quo Deus ſuos à cōmuni maledictione liberat. Atque huc ſpectabat legalis purgatio, vt ſcirent Iudæi abſtergi Dei gratia quas ſecū in mundū ſordes naſcendo attulerant. Hinc etiam diſcendū eſt quàm horribilis ſit peccati cōtagio, quæ legitimū naturę ordinē aliqua ex parte inquinat. Fateor quidē neque puerperiū immūdū eſſe, imò fateor libidinis vitiū cōiugij ſanctitate tegi: ſed interim tā profūda ac fœcunda eſt peccati ſcaturigo, vt inde ſemper ebulliant aliqua vitia, quæ maculis aſpergunt quicquid alioqui purum erat. Rom. 11. b. 16.

23 *Sicut ſcriptum eſt in Lege.*) Hoc alterum pietatis officiū fuit, quo defuncti ſunt Ioſeph & Maria. Iubebat Dominus omnes maſculos ſibi dicari in redemptionis memoriam. quia quum Angelus omnia primogenita Ægypti interficeret, primogenitis Iſrael pepercerat. poſtea cuiq; licebat primogenitum ſuum certo pretio redimere. illa fuit vetus cæremonia: nunc quum Dominus cōmunis omnium ſit redemptor, iure nos ſibi à minimo vſque ad maximum vendicat. Porrò non fruſtrà ſæpiùs repetit Lucas Ioſeph & Mariā feciſſe quod pręſcriptū erat in lege Domini. Docemur.n. his verbis, nihil proprio arbitrio tētādū eſſe in cultu Dei, ſed obediēter ſequēdū eſſe quod verbo ſuo pcipit. Num. 3. q. 13.

24 *Et vt darent hoſtiam.*) Sacrificiū hoc ad ritū purgationis ſpectabat, ne quis putet oblatum eſſe redimendi primogeniti cauſa. Quū par turturum vel duas columbas nominat Euāgeliſta, pro confeſſo ſumit tantam fuiſſe inopiam Ioſeph & Marię, vt ad offerendum agnū non ſufficeret facultas. Nā hæc exceptio diſertè ponitur Leuit. cap. 12. c. 16. Si quis obiiciat, aurum paulo antè à Magis fuiſſe oblatū vnde emerent: reſpondeo, nō eſſe fingendā nobis auri copiam quæ repentè pauperes ditauerit. Non.n. legimus onuſtos fuiſſe auro camelos: ſed potiùs credibile eſt fuiſſe exiguū aliquod libamē quod tātùm honoris cauſa attulerāt. Nec verò Lex pciſè mādabat vt in ſacrificiū cōſumerēt tenues ſuā ſubſtātiā: ſed à diuitib. in ſacrificiis eos diſcernens, ſūptu eos leuabat. Quare nihil erit incōmodi, ſi dicam⁹ Ioſeph & Mariā dediſſe quātū fere-bat

bat ipsorũ conditio: etiã siquid pecuniæ ad tolerãdos itineris & vitæ sumptus repositum haberent.

25 *Ecce homo erat Hierosolymis.*) Historia hæc refertur, vt sciamus, quum se totus ferè populus impio Dei contemptu profanasset, paucos tamen superfuisse Dei cultores, & Christum ab illis fuisse cognitum à prima vsque infantia. Istæ erant reliquiæ, quas Paulus secundùm gratuitam Dei electionem seruatas fuisse docet. Atque in hac exigua manu inclusa erat Ecclesia Dei: quanuis Sacerdotes & Scribæ Ecclesiæ titulum non minùs superbè quàm falsò iactarent. Duos tantùm commemorat Euangelista qui Hierosolymæ Christum agnouerint quum in templum adductus est, Simeonem & Annam. Ac de Simeone priùs dicendum est. Qualis fuerit eius conditio, non legimus: & fieri potest vt fuerit plebeius quispiam homo, & obscuræ famæ. Cæterùm à pietate & iustitia eum commendat Lucas, quibus addit Prophetiæ donum. Pietas & iustitia referuntur ad duas Legis tabulas. itaque duabus his partibus constat integritas vitæ. Pietatis testimonium fuit quòd expectaret consolationem Israel. neque enim sine fiducia salutis rite colitur Deus: quæ tum ex fide promissionum eius pendet, tum maximè ex instauratione per Christum promissa. Iam verò quum talis expectatio in Simeone laudetur quasi rara virtus, hinc collige paucos tunc fuisse qui spẽ redemptionis verè in cordibus suis fouerent. Omnibus quidem in ore erat Messias, & beatus status sub regno Dauidis: sed nemo ferè interim patienter ferebat præsentes miserias, hac consolatione fretus quòd instaret Ecclesię redemptio. Sicuti autem in hoc enituit Simeonis pietas quòd animum suum sustinuit in expectatione promissæ salutis: ita & hodie quicũque probare se volunt Dei filios, suspirent continuis votis ad promissam redemptionem. Nam tolerantia opus est vsque ad vltimum Christi aduentum. *Spiritus sanctus erat super eum.* Nõ loquitur de Spiritu adoptionis, qui omnibus Dei filiis communis est, licèt non æquali modo: sed de peculiari dono Prophetiæ. quod clariùs patet ex proximo versu & sequenti, vbi dicitur, Responsum accepisse à Spiritu sancto: & eodem Spiritu duce venisse in templum. Quanuis ergo nullo publico honore excelleret Simeon, egregiis tamen dotibus ornatus fuit, pietate, vitæ innocentia, fide & prophetia. Nec dubium est quin oraculum istud vnus priuatim acceperit vt cõmunis inde ad pios omnes confirmatio manaret. Vocatur Iesus, Christus Dei: quia à Patre vnctus est, & vnà cum Spiritu, Regni & Sacerdotij honorem accepit. Venisse Simeon in templum dicitur in Spiritu: hoc est arcano instinctu & certa reuelatione, vt Christo occurreret.

29 *Nunc dimittis.*) Ex hoc cantico satis constat Simeonem aliis quàm carnis oculis intuitum esse Filium Dei: exterior enim Christi conspectus nihil poterat quàm contemptum inducere: saltem nunquam ita satisfecisset animo sancti viri, vt lætus & summæ votorum suorum compos ad mortem properaret. Ergo Spiritus Dei fide illuminauit eius oculos, vt gloriam Filij Dei in sordido contemptóque habitu cerneret. Quum dicit, Se in pace dimitti, intelligit tranquillo se animo, vt qui expletus sit ac potitus suis desideriis, moriturum. Sed quæritur, si priùs migrandum fuisset è vita, an cum perturbatione & tumultu, vt solent inuiti, tractus fuisset Simeon? Respondeo, notandam esse circunstantiam quæ additur, *Secundùm verbũ tuum.* Nam quũ Deus Filij sui cõspectum pollicitus esset, meritò suspensus hærebat: imò anxiè illum viuere oportuit, donec compos factus esset spei suæ. Hoc ideo tenendum est, quia multi falsò & perperam Simeonis exemplum obtendunt, libenter se morituros iactantes si hac vel illa re ante frui daretur: quum tamen temerè pro sua libidine sibi vota concipere permittant, vel spes vanas fabricare absque Dei verbo. Si præcisè dixisset Simeon, Nunc sedato animo & quieto moriar, quia vidi Filium Dei: hac voce fidei suæ debilitatem proderet: sed quia verbum habebat, secundùm fidei regulam illi mortem fugere licuit vsque ad Christi aduentum.

30 *Quia viderunt oculi mei.*) Quanquã hic loquẽdi modus frequẽter occurrit in Scripturis, videtur tamen disertè his verbis exprimi corporalis aspectus Christi: acsi diceret Simeon, se iã habere Filium Dei carne præsentem, in quem mẽtis oculos priùs intentos habuerat. Salutare accipio pro salutis materia: quia in Christo recõditæ sunt omnes salutis & beatæ vitæ partes. Iam si tãtum apud Simeonẽ valuit Christi adhuc infantis conspectus vt mortem hilaris atq; tranquillus adiret: quanto vberior nobis hodie tranquillæ pacis materia suppetit, quib. contigit omnes salutis nostræ numeros in Christo cõpletos videre? Non versatur quidẽ in terris Christus, nec eũ gestamus inter vlnas: sed in Euangelio diuina eius maiestas clarè & palã refulget, & se illic nobis quasi facie ad faciem, vt inquit Paulus, cõspicuũ exhibet: neque ampliùs in carnis infirmitate, sed in magnifica virtute Spirit⁹, quã in miraculis, in sacrificio mortis suæ, in resurrectione exeruit. In summa, sic corpore à nobis abest vt ipsum tamen intueri cõueniat sedẽtem ad Patris dexteram. Nisi talis conspectus pacem nobis conciliat, vt alacres ad mortem pergamus, plusquam ingrati sumus Deo, & malignè reputamus quanto nos honore dignatus sit. 2.Cor.3.d.18.

31 *Quod parasti.*) Significat his verbis Simeon Christũ diuinitus ordinatũ esse vt eius gratia fruantur omnes populi, & paulò pòst in sublimi locãdum, vt in se cõuertat omnium oculos. Atque hoc verbo cõplectitur quæcunque extant vaticinia de propagando regno Christi. Quòd si tenerum infantem vlnis suis cõplectens Simeon, mentem suã extendere potuit ad extremos vsque mundi fines, vt præsentem eius potentiam vbique agnosceret: quanto hodie splendidiùs nos de ipso sentire cõuenit ex quo erectus est in vexillum Gentibus, séque patefecit toti mundo?

32 *Lumen ad reuelationem.*) Nunc ostendit Simeõ in quem finem producendus sit à Patre Christus coram omnib. populis: nempe vt Gentes illuminet, quæ priùs fuerant in tenebris: & gloria sit populi Israel. Nam inter hunc & illas non sine causa distinguit: quia iure adoptionis, propinqui Deo erant Abrahę filii: Gentes autem quibuscum nullum erat Dei fœdus, ab Ecclesia extraneę. Qua ratione Israel alicubi non tantùm Filius Dei, sed etiã primogenitus vocatur. Et Paulus docet Christum venisse vt minister esset circuncisionis secũdùm promissiones Patribus datas. Cæterùm ita præfertur Israel Gentibus, vt communiter omnes salutem in Christo obtineant. Lumen ad reuelationem, tantũdem valet acsi dictum esset, Illustrãdis Gentibus. Vnde colligimus homines naturaliter luce priuatos esse donec illis affulgeat Sol iu- Ier.31.b.9. Rom.15.b.8.

ſtitiæ Chriſtus. Quantum ad Iſraelẽ ſpectat, quanuis ſummo honore à Deo affectus eſſet, Simeõ tamen admonet totam eius gloriam ab vno capite pendere, quòd illi promiſſus eſſet redemptor.

MATTH. MARC. LVC. II.

33 *Et erant pater eius & mater mirantes ſuper iis quæ dicebantur de illo.*

34 *Et benedixit illis Simeon: & dixit ad Mariam matrem eius, Ecce poſitus eſt hic in ruinam, & in reſurrectionem multorum in Iſrael, & in ſignum cui contradicitur.*

35 *Quin & tuam ipſius animam penetrabit gladius, vt retegantur ex multis cordibus cogitationes.*

36 *Et erat Anna prophetiſſa filia Phanuel, è tribu Aſer: hæc proceſſerat in multam ætatem, & vixerat cum viro annos ſeptem à virginitate ſua.*

37 *Et hæc vidua annorum ferè octoginta quatuor, quæ non diſcedebat è templo, ieiuniis & precationibus* Deum *colens die & nocte.*

38 *Et hæc eadem hora ſuperueniens, viciſsim confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem in Ieruſalem.*

39 *Et vt perfecerunt omnia ſecundum Legem Domini, reuerſi ſunt in Galilæam, in ciuitatem ſuam Nazareth.*

33 *Pater eius & mater mirantes.)* Non ſignificat Lucas obſtupuiſſe quaſi ad rem nouã, ſed reuerenter conſideraſſe, & qua decebat admiratione amplexos eſſe hoc Spiritus vaticinium ex ore Simeonis, vt magis ac magis in Chriſti cognitione proficerent. Atque hoc exemplo docemur, poſtquam ſemel imbuti fuimus recta fide, colligenda eſſe quæcunque in eius confirmationem valere poſſunt adminicula. Ille enim demum ritè profecit in Dei verbo, qui non deſinit mirari quicquid quotidie ex lectione vel auditu ad continuos fidei progreſſus accedit.

34 *Benedixit illis Simeon.)* Si ad Ioſeph & Mariã reſtringas, nihil erit difficultatis: ſed quia videtur Lucas Chriſtũ ſimul cõplecti, quæri poſſet quo iure benedicendi eius munus ſibi vſurpauerit Simeõ. benedicitur enim minor à maiore, vt docet Apoſtolus. Deinde abſurdũ videtur vt preces quiſpiam mortalis homo cõcipiat pro Filio Dei. Reſpondeo, Apoſtolum non de qualibet, ſed tantùm de Sacerdotali benedictione loqui. nam homines ſibi aliàs mutuò bene precantur. Magis autẽ probabile eſt Simeonem vt hominem priuatum & vnum quemlibet è populo, illis benedixiſſe, quàm in publica perſona. nam, vt priùs dictum eſt, nuſquam Sacerdos fuiſſe dicitur. Cæterùm nihil abſurdi eſt ſi pro fœlici regni Chriſti ſucceſſu oraſſe dicamus, quia hanc εὐλογίαν, piis omnibus in Pſalmo Spiritus dictat. *Ecce poſitus eſt hic.* Propriè quidem ad Mariam ſermonem hunc direxit Simeon: communiter tamen ad pios omnes ſpectat. Hac admonitione opus habuit ſancta Virgo, ne lætis initiis (vt ſolet plerũnque fieri) exultans, ad ſuſtinendos triſtes euentus minùs compoſita eſſet. Deinde, ne ſperaret communi totius populi applauſu recipiendum eſſe Chriſtum: ſed potiùs vt inuicto animi robore aduerſus contrarios omnes inſultus munita eſſet. Interim verò communem piis omnibus doctrinam tradere voluit Dei Spiritus, vt mundum impia contumacia Chriſto reſiſtentem cernentes, cum tali nihilo minus duritie confligant, neque frangantur. Scimus quàm graue & arduum nobis obſtaculum ſit mundi incredulitas. atqui ſuperari à nobis conuenit, ſi in Chriſtum credere volumus. neque enim vnquam ita benè compoſitæ fuerunt res humanæ vt maior pars Chriſtum ſequeretur. Quare his rudimentis imbui neceſſe eſt quicunque nomen Chriſto daturi ſunt, & his armis inſtrui vt in eius fide perſiſtant. Hæc autem longè grauiſsima tentatio fuit, quòd à ſuis agnitus nõ fuit Chriſtus, imò contumelioſè reiectus ab eo populo qui ſe Dei Eccleſiam eſſe gloriabatur: præſertim verò quòd Sacerdotes & Scribæ, penes quos Eccleſiæ regimen erat, illi infeſtiſsimi fuerunt hoſtes. quis enim putaſſet eorum eſſe Regem à quibus tam indignè probroſéque reiici videret? Ergo non abs re prædicit Simeon, Chriſtum poſitum eſſe multis in ruinam & quidem in populo Iſrael. Senſus autem eſt, Diuinitus eſſe ordinatum vt multos deiiciat ac præcipitet. Sed notandum eſt, ruinam inde procedere quòd increduli in eum impingunt. quod paulò pòſt exprimitur, vbi Simeon vocat Signum contradictorium. Ergo quia rebelles ſunt Chriſto increduli, ad eum ſe allidunt: vnde ſequitur eorum ruina. Eſt autem deducta metaphora à ſcopo in quem collimant iaculatores: acſi dixiſſet Simeon. Hinc perſpicitur hominũ malitia, imò totius humani ingenij prauitas, quòd omnes Dei Filio quaſi facta conſpiratione obſtrepunt ac reclamant. neque enim talis eſſet mũdi conſenſus ad contradicendum Euangelio, niſi quoddam eſſet velut naturale diſsidiũ inter Filium Dei & homines ipſos. Etſi autem inter ſeipſos diſsident Euangelij hoſtes (vt eos in diuerſas partes rapit ſua ambitio vel furor, vt factioſi ſcinduntur in diuerſa ſtudia, vt ſuperſtitionum multiplex eſt varietas quæ idololatras diſiungit) in hoc tamen conſentiunt omnes vt Filio Dei reclament. Quamobrem verè dictum eſt, nimis luculentum eſſe ſpecimen humanæ prauitatis, quòd paſsim Chriſto cõtradicitur. Etſi autem immane portentum eſt quòd mundus in ſuum opificem ita inſurgit: quia tamen id futurum prædixit Scriptura, & ratio palàm apparet, quòd ſcilicet homines ſemel alienati à Deo per peccatum, ſemper illum fugiunt, non eſt quòd nos perturbent eiuſmodi exempla: ſed potiùs iis armis inſtructa fides noſtra ſe ad pugnandum accingat cum mundi contradictione. Porrò quia nunc Iſraelem Deus ſibi collegit ex toto mundo, & nullum eſt ampliùs diſcrimen Iudæi & Græci, idem nunc accidere oportet quod tunc factum eſſe legimus. Dixerat iam ſuo ſeculo Eſaias, Ecce Dominus erit duabus familiis Iſrael in ſcandalũ & ruinam. Ab eo tempore nunquam ferè ceſſarunt Iudæi aduerſus Deum impingere: ſed maximè violentus fuit cõflictus aduerſus Chriſtum. Nunc eundẽ furorem imitãtur qui ſe Chriſtianos

Ieſa. 8. c. 14.

ſtianos

stianos vocāt:imò qui superbè sibi arrogāt Ecclesiæ primatū, sæpe quicquid habēt potentiæ ad opprimendū Christū conferunt. sed meminerimus nihil eos aliud proficere nisi vt tandem frangantur ac conterantur. Nam sub voce Ruinæ ita pœnam Spiritus incredulis denuntiat: vt discamus quàm longissimè ab ipsis recedere, ne societas eo dē nos exitio inuoluat. Nec verò minùs propterea amandus est Christus quòd eo surgente multi corruunt: quia Deo gratus & suauis non desinit esse Euāgelij odor, quāuis exitialis sit impio mūdo. Si quis roget quomodo ruinæ sit occasio Christus incredulis qui iam extra ipsum perditi sunt: facilis respōsio est, Bis perire qui oblata sibi diuinitus salute vltro se priuant. Ergo ruina duplicem pœnam significat, quæ omnes incredulos manet postquam scientes & volentes cum Filio Dei cōfixerint. *In resurrectionem.* Priori membro opponitur hæc cōsolatio, quæ rem sensui nostro odiosam mitiget. hoc enim triste est auditu, si nihil aliud addatur, Christum esse lapidem scandali, qui sua duritie magnam hominum partem franget ac conteret. Ergo ad diuersum eius officium nos reuocat Scriptura, quòd fundata in eo hominum salus cōsistat: sicut Iesaias etiam loquitur, Dominū exercituum sanctificate, sit ipse timor vester, & erit vobis in sanctuarium, vel arcem munitam. Clarius verò Petrus, Ad quem accedētes lapides viuum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electū & honorificè euectū: ipsi tanquam lapides viui superædificamini. Nam sic continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem angularem probatum, electum, preciosum: qui crediderit in eo, non pudefiet. Vobis ergo credentib. preciosus est: non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes, &c. Ergo ne Christum nobis formidabilem reddat elogiū illud, quo vocatur Christus lapis scādali statim e regione occurrat, ipsū quoque vocari lapidem angularem, quo sustinetur piorum omnium salus. Imò succurrat, illud esse accidentale: hoc verò genuinum & proprium. Notatu præterea dignum est quòd nō vocatur Christus piorū fultura, sed resurrectio. neque enim is est hominum status in quo illis manere expediat. Ante ergo resurgere à morte oportet, quàm viuere incipiant.

Iesa. 8. c. 13.

1. Pet. 2. a. 4.

35 *Tuam ipsius animam.*) Hæc admonitio ad confirmandum sanctæ Virginis animum valere debuit, ne mœrori succumberet vbi vētum esset ad tam acres pugnas quæ illi fuerunt subeundæ. Cæterùm etsi variis tentationib. agitata fuit & vexata eius fides, acerrimum tamen illi cum cruce certamen fuit, Christus extinctus videri poterat. Etsi autem mœrore nunquam absorpta fuit, non tamen saxeum fuit eius pectus quin grauiter sauciaretur, sicuti constantia Sanctorum à stupore multum differt. *Vt retegantur ex multis cordibus.* Quidam hoc membrum cōnectunt cum illa sententia magis remota, Quòd Christus positus sit in ruinam, &c. parenthesi includunt quod proximè exposuimus de gladio. sed meo iudicio satius est ad totum complexum referre. Particula verò *vt* non hîc est propriè causalis, sed tantùm cōsequētiam notat. Nam quum exoritur lux Euangelij, & deinde surgunt persequutiones, simul emergunt cordium affectus antea occulti, nam tales sūt humanæ simulationes latebræ, vt facilè extra Christum lateant. Sed Christus luce sua fucos omnes abstergit, & hypocrisin denudat. Ideo iure illi tribuitur officium hoc, quòd in apertum proferat arcana cordis. Sed vbi ad doctrinā crux accedit corda magis ad viuū examinat. Nam qui externa professione Christum amplexi erant, abhorrent à ferenda cruce: & quia Ecclesiam vident subiectam variis ærumnis, stationem suam facile deserunt.

36 *Erat Anna propheußa.*) Duos tantùm recenset Lucas à quibus exceptus fuerit Christus: idque eo consilio vt discamus toti mūdo præferre quod Dei est, quantumuis sit exiguum. Erat tunc quidem in Scribis & Sacerdotibus magnus splendor: sed quum in Simeone & Anna resideret Dei Spiritus, quo prorsus vacui erant Principes, plus duo isti soli merentur reuerentiæ, quàm ingens eorum turba qui tantùm inanibus laruis superbiunt. Hac ratione exprimitur Annæ ætas, & Prophetissæ titulo ornatur: tertiò insigne illi pietatis sanctæ & castæ vitæ testimonium redditur. hæc enim sunt quæ hominibus autoritatem & pretium iure conciliant. Et certè non alios decipit laruarum splendor vel inanis pompa, quàm qui pro ingenij sui vanitate fallaciis addicti sunt. Dicitur vixisse annis septem cum viro à virginitate sua, vt sciamus fuisse viduam in ipso ætatis flore. virgo.n. nupserat, & paulò pòst marito priuata: quòd autem abstinuit à secundis nuptiis quum adhuc vegeto esset corpore, hac circunstantia augetur pudicitiæ laus. Quod tamen sequitur, bifariam exponi potest, viduam fuisse annorum fermè octoginta quatuor: nempe quòd ab eius cœlibatu elapsum fuerit illud tempus, vel quòd tandiu vixisset. Si annos octoginta quatuor à viduitate numeres, sequetur maiorem fuisse centenaria: sed hoc in medio relinquo. Quod autem in paucis quibusdam adhuc lucebat Spiritus prophetiæ, iis quasi tesseris comprobata fuit Legis doctrina & Iudaica religio, donec veniret Christus. siquidem in tam vasta dissipatione talibus adminiculis retineri necesse fuit Dei electos, ne diffluerent.

37 *Non discedebat è templo.*) Hyperbolica est loquutio, cuius tamen clarus est sensus: Annā propè assiduam in templo fuisse. Addit Lucas ipsam ieiuniis ac deprecationibus continuis coluisse Deum. Vnde colligimus non frequentasse templum quasi hoc nudo officio defungi vellet, sed simul iunxisse alia pietatis exercitia. Cæterùm notare operæpretium est, non eandem hîc omnibus regulam præscribi: neque etiam promiscuè trahi debere in exemplum quæ hîc in vidua muliere laudantur officia. prudenter enim discernere oportet quid cuiusque vocationi conueniat. Stulta enim æmulatio simiis mundum repleuit, dum cupidè magis quàm scienter arripiunt superstitiosi quicquid in sanctis laudari audiunt, quasi verò, vt distincti sunt ordinum gradus: ita nō etiam habendus sit delectus operum, vt singuli vocationi suæ respondeant. Quod hîc refertur de Anna, Paulus ad viduas specialiter restringit. præpostere ergo faciunt coniuges si ad exemplum dissimile vitam suam forment. Superest tamen adhuc scrupulus, quòd videtur Lucas partem Diuini cultus in ieiuniis statuere. sed notandum est, ex operibus quæ ad cultum spectant, alia simpliciter requiri, atque (vt loquuntur) per se esse necessaria: alia verò quæ accedunt, referri in hunc finem vt prioribus illis obseruiant. Precationes ad Dei cultum propriè faciunt: ieiunium verò, inferius subsidium est, quod non aliter Deo probatur nisi quatenus precandi studium & ardorem adiuuat. Tenenda

enim regula est, Æstimari hominũ officia à recto & legitimo fine. Tenenda etiam distinctio, quòd directè precibus colatur Deus: ieiuniis verò nonnisi propter consequentiam. Neque verò dubium est quin ieiunia sua retulerit sancta mulier ad lugendam quæ tunc erat Ecclesiæ calamitatem.

38 *Vicissim confitebatur.*) Sanctam melodiam, quæ resonabat in linguis Simeonis & Annæ, cõmendat Lucas, vt se mutuò hortentur fideles ad canendas vno ore Dei laudes, & alii aliis vicissim respõdeant. Quum dicit loquutam fuisse Annam omnibus qui expectabant redemptionem, piorũ paucitatem iterum designat. Caput enim fidei situm erat in hac expectatione. Paucos autem fuisse apparet qui eam verè in animis suis fouerent.

39 *Reuersi sunt in Galilæam.*) Facilè quidem admitto, profectionem Ægyptiacam intermediam fuisse: & quod dicit Lucas, eos habitasse in vrbe sua Nazareth, ordine esse posterius fuga in Ægyptum, quã Matthęus refert. Porrò si absurdum nõ est ab vno Euangelista omitti quod ab altero narratur, nihil etiam obstat quin Lucam, resecto tempore cuius nullam facere mentionem instituerat, transitum sibi fecisse dicamus ad historiam sequẽtem. Sed interim eorum commẽto minimè assentior, qui Ioseph & Mariam, peracto purgationis sacrificio, fingunt reuersos fuisse in Bethlehem vt illic degerent. Stultè enim imaginantur fuisse illic domicilium Ioseph, vbi adeò ignotus erat vt hospitium nullum inuenire potuerit. Nec temerè Lucas tam eius quàm Mariæ vrbem vocat Nazareth. Vnde colligimus nunquam ipsum habitasse in Bethlehem, licèt inde oriundus esset. De serie verò temporum mox pleniùs disseram.

MARC.	LVC.	MATTH. II.

13 *Digressis autem illis, ecce Angelus Domini apparuit in somnis Ioseph, dicens, Surge & assume puerulum & matrem eius, & fuge in Ægyptum, & esto illic donec dixero tibi, futurum est enim vt Herodes quærat puerulum ad perdendum eum.*

14 *Ille verò excitatus assumpsit puerulum & matrem eius noctu, & secessit in Ægyptum.*

15 *Et fuit illic vsq. ad obitum Herodis: vt perficeretur quod dictum fuerat à Domino per Prophetam, dicentem: Ex Ægypto vocaui filium meum.*

16 *Tunc Herodes vbi vidit sibi illusum fuisse à Magis, indignatus est vehementer, & mittens interfecit omnes pueros qui erant in Bethlehem & omnibus eius finibus, à bimatu, & infrà: secundùm tempus quod exquisierat à Magis.*

17 *Tunc perfectum est quod dictum fuerat ab Ieremia Propheta, quũ ait,*

18 *Vox in Rhama audita est, lamentatio, ploratus, & fletus multus: Rachel plorans filios suos, & noluit consolationem admittere, propterea quòd non sint.*

13. *Digressis autem.*) Quot dies intercesserint à discessu Magorum vsquedũ Ioseph in Ægyptũ fugere iussus est, nescitur, neque etiam magnopere pertinet: nisi quòd probabile est, dominum Mariæ pepercisse donec ex puerperio conualuit, vt iter facere posset. Hoc verò admirabile fuit Dei consilium, quòd filium suum fuga seruare voluit. Nec verò dubium est quin periculosis tentationibus agitata fuerit mens Ioseph, quum nihil spei nisi in fuga ostenderetur. nulla enim in fuga erat diuini præsidii species. Deinde minimè consentaneum erat non posse nisi hominis mortalis opera seruari qui futurus erat omnium seruator. Verùm hanc moderationem tenuit Deus in Filio suo seruando, vt cœlestis suæ potentiæ signa aliqua daret: nec tamen ipsam ita redderet conspicuã, quin lateret sub specie infirmitatis. nondũ enim Christi palàm glorificandi maturũ erat tempus. Quòd Angelus rem occultam & humanitus ignotã prædicit, clarum est diuinitatis specimen: quòd fuga & exilio tegere iubet vitam pueri, pertinet ad carnis infirmitatẽ cui subiectus erat Christus. Cæterùm hinc docemur, Deum non vno semper modo seruare suos: sed nũc magnificè exerere virtutẽ suam, nunc verò ex obscuris integumẽtis vel vmbris tenues eius scintillas proferre. Iam ista mirabilis ratio seruandi sub cruce filij Dei, nos docet perperam facere qui certam Deo viam præscribunt. Sinamus ergo disparib. modis salutem nostrã ab eo promoueri, nec recusemus humiliari, quo meliùs ipse gloriam suã illustret. Præsertim verò minimè fugienda nobis est crux, qua filium suum à prima vsque infantia exercuit. Porrò fuga hæc pars est stultitiæ crucis: sed quę excellit supra omnem mundi sapientiam. Vt suo tempore prodeat Iudææ seruator, ex ea fugere cogitur, & eũ alit Ægyptus, ex qua nihil prius nisi Ecclesię Dei lethale prodierat. Quis non ad opus Dei tam inopinatum stupeat? Quod Ioseph confestim obtemperat mandatǫ Angeli, hinc rursus somnii certitudinem collige. talis enim obsequii alacritas clarè ostendit, minimè eum dubitasse quin Deum haberet fugæ capessendæ authorem. Videtur tamẽ hoc posse diffidentiæ tribui quòd tam citò properat. neque enim trepidatione caruit nocturna fuga. Sed facilis est excusatio. videbat salutis modũ sibi diuinitus ordinari humilem & abiectum. fas ergo sibi esse colligit, trepidè (vt in vltimis periculis fieri solet) fugam arripere. Ita semper ad Dei prædictiones metum nostrum attemperare conuenit. quibus si consentiat, non repugnabit fidei. *Esto illic donec dixero.* His verbis significat Angelus vitam pueri etiã in posterum fore curæ Deo. & hac confirmatione opus habuit Ioseph, vt certò statueret Deum nõ modò sibi esse ducem itineris, sed in exilio quoque perpetuũ fore custodem. Atque hoc modo sedare voluit Dominus multas curas, quibus æstuare cor sancti viri poterat, vt quietus maneret in Ægypto. Nullum enim alioqui momentum sine variis torminib. præterisset: quum se non modò hæreditate à Deo sanctis omnibus promissa, sed templo, sacrificiis, publica fidei professione priuatũ cernens inter pessimos Dei hostes, & profũdo superstitionũ gurgite

te ageret. Gestabat quidē secū in persona infantis quicquid vnquam bonorum sperauerant Patres, vel illis pollicitus erat Dominus: sed quia nōdum tātos in fide & Christi notitia fecerat progressus, contineri hoc mandato necesse habuit. Esto illic donec tibi dixero: ne molestum illi esset, patria extorrem inter Ægyptios languere.

15 *Ex Aegypto vocaui.*) Quia Matthæus completum dicit vaticinium, putarunt multi nō aliud Prophetam voluisse quàm quod exprimitur: atque hunc sibi finxerunt sensum, stultè facere Iudæos, dum Filium Dei oppugnant & opprimere conantur, quia Pater eum ex Ægypto vocauerit. Atqui in hunc modum perperam torquentur Prophetæ verba, cuius consilium est ingratitudinis reos facere Iudæos, qui à prima sua infantia & origine Deum experti plusquam benignum & beneficum patrem, nouis tamen peccatis subinde prouocent. Proinde sit hoc nobis extra controuersiam, locum nō debere ad Christum restringi. Neq; tamē à Matthæo torquetur, sed scitè aptatur ad præsentem causam. Sic intelligi debent verba Prophetæ. Quū puer adhuc esset Israel, eduxi eum è misera illa seruitute in qua demersus erat. Priùs similis fuerat mortuo, & Ægyptus illi erat instar sepulchri: ego autem inde, quasi ex vtero, eductum, in lucem vitæ protuli. Meritò autem sic loquitur Dominus: quia liberatio illa, quædam fuit populi natiuitas. tunc enim palam factæ sunt adoptionis tabulæ, quum Lege promulgata receptus est in peculium Dei, regnum sacerdotale, & gentem sanctā: quū ab omnibus populis fuit segregatus, quum deniq; vt in medio eius habitaret, Dominus sibi tabernaculū erexit. Perinde igitur valēt Prophetæ verba ac si dixisset, populum ex Ægypto non secus ac profundo mortis gurgite, ereptū esse. Iam redemptio per Christum allata, quid aliud quàm resurrectio à morte, & nouæ vitæ initium fuit? Propè enim lux salutis tunc extincta erat, quum Deus in Christi persona Ecclesiam sibi denuò genuit: tunc ex Ægypto prodiit Ecclesia in suo capite, sicuti totum inde corpus antè eductum fuerat. Facit autem hæc analogia, ne videri debeat absurdum quòd partem aliquam pueritiæ suæ Christus in Ægypto transegit. quin potiùs eo illustrior fuit Dei gratia & virtus, & admirabile consilium magis enituit, quòd lux è tenebris & ex inferis vita emersit. Posset enim alioqui hîc obstrepere carnis sensus, Scilicet ex Ægypto venturus est Redemptor. Matthæus ergo non esse nouum vel insolens admonet, quòd Deus filium inde sibi vocet: ac potiùs hoc ad fidei nostræ cōfirmationem valere, quòd sicuti olim, ita nunc de integro nascatur ex Ægypto Dei Ecclesia. Hoc modo est diuersum, quòd olim totus populus Ægypti ergastulo inclusus fuerit: in secunda autem redemptione solum Ecclesiæ caput Christus illic latuerit. sed qui omnium salutem & vitam in se inclusam gestabat.

16 *Tum Herodes vbi vidit.*) Loquitur Matthæus ex sensu & opinione Herodis, qui deceptū se à Magis putabat, quia ministri esse noluissent impiæ crudelitatis. Potiùs ipse captus fuit in sua astutia, qui perfidè simulauerat sibi quoq; esse in animo regē nouū colere. Porrò huius historię nulla fit mētio apud Iosephū: solus Macrobius lib. Saturnaliorū 2. iocos & dicteria Augusti referēs, dicit, Quū audisset iussu Herodis, pueros in Syria infrà bimatū occisos, & in turba simul occisū fuisse eius filiū. Mallē, inquit, Herodis porcus esse quàm filius. Atqui nobis abūdè sufficit vnius Matthęi autoritas. non debuit quidē facinus tā memorabile omitti à Iosepho, mirū tamē non est de infantibus ipsum tacere, qui leuiter tantū & obscurè attingit nō minus detestabile sæuitiæ exemplū, quòd eodē ferè tēpore sustulerit omnes Iudices, quos Sanhedrim vocabāt, ne quid prorsus residuū maneret ex stirpe Dauidis. Ego verò nō dubito quin eodē metu impulsus fuerit ad vtrūq; cędis genus. De tēpore tamen ambigitur. Nā quū dicat Matthæus occisos fuisse bimulos & minores, secūdū tēpus quod exquisierat à Magis: colligere inde licet, Christum eā ætatē tunc attigisse, vel saltē nō procul abfuisse à bimatu. Hoc quidā longius deinde trahunt, quo tēpore venerunt Magi, eius ferè ætatis fuisse Christū. Ego verò alterū ex altero nego confici. Quāto pauore tūc correptus fuerit Herodes, quū rumor in vulgus sparsus esset de nouo rege nato, paulo ante vidimus. quū tunc impedierit metus ne proditorē quēpiā clāculum submittere auderet explorandi causa, nō est quòd miremur à tā odiosa & atroci cæde aliquandiu fuisse cohibitum: pręsertim quū recēs adhuc fama de Magorū aduētu vigeret. Certè probabilis coniectura est, facinus quod agitabat in animo, distulisse in suā occasionē: & fieri potest vt priùs interempti ab eo fuerint Iudices, quò populū suis ducibus orbatū impunè quiduis perferre cogeret. Vnde colligere prōptum est, friuolo argumēto eos niti, bimulum fuisse Christum quum adoratus fuit à Magis, quia secundùm tēpus quo apparuerat stella, Herodes pueros occiderit bimulis paulo minores. Stultè autē pro cōfesso sumunt, stellā nō apparuisse nisi post partū Virginis. Lōgè verisimilius est maturè fuisse admonitos, & sub ipsam natiuitatē Christi iter ingressos esse, vt infantē recens natum in cunis vel matris gremio cōspicerēt. In primis verò puerile est illud cōmētum, venisse ex ignota aliqua regione & quasi ex alio orbe, vt prope biennium in itinere consumpserint. Denique magis ridicula sunt quæ affert Osiander, quàm vt refutatione egeant. Cæterùm in hoc contextu historiæ quem propono, nihil est incommodi, quòd nondum elapso puerperij tempore venerint Magi, & Regem quæsierint qui natus erat, non qui iam esset bimulus: quòd Ioseph, illis in patriam reuersis, noctu fugerit: sed tamen in transitu defunctus sit Hierosolymæ pietatis officio quod Legę Domini præscriptum erat. (potuit autem in tam populosa vrbe, in quam ex omnibus locis assiduus erat confluxus, securus esse à periculo) quòd illo in Ægyptum profecto Herodes anxiè de periculo suo cogitauerit: tandem eruperit sæuitiæ vlcus quod vltra sesquiannum intus aluerat. nam aduerbium *Tunc* non designat semper in Scriptura continuum tempus: sed plerunque occurrit vbi longa est rerum distantia.

18 *Vox in Rhama.*) Certum est à Propheta describi cladem tribus Beniamin quæ accidit eius tempore. Excisionem enim tribus Iuda prædixit, cuius accessio erat dimidia tribus Beniamin. Quòd Racheli mortuæ luctum tribuit, prosopopœia est quæ plurimum valet ad mouendos affectus. Nec verò Ieremias Rhetoricos colores inducit ornandæ solùm orationis causa: sed quia aliter corrigi non poterat durities & stupor viuorū, quàm si mortui è sepulchris quodammodo euocarentur ad lugendas Dei vindictas quæ solebant vt plurimum ludibrio haberi. Quum tunc completum fuerit Prophetæ vaticinium, non intelligit Matthæus illic prædictum fuisse quid facturus

esset Herodes, sed Christi aduētu renouatum fuisse luctum illū quem multis antè seculis pertulerāt Beniamitæ: atque ita scandalo occurrere voluit quod turbare poterat & concutere pias mentes, nempe nihil ab eo salutis esset sperandum cuius causa simulac natus esset, trucidarentur infantes: imò hoc sinistrum esse & infœlix præsagiū, quod maiorem sæuitiæ flammam accēderat Christi natiuitas quàm ardere soleat in bellis maximè hostilibus. Atqui sicut à Propheta instauratio promittitur vbi gens ab ipsis vsque infantibus excisa fuerit, ita admonet Matthæus, nihil obstare stragem illam quin Christus paulo post totius gentis redemptor appareat: scimus enim totum illud caput suauissimis consolationibus refertum esse. Et post funebrem illam querimoniam continuò sequitur, Quiescat vox tua à ploratu, & oculi tui à lachrymis: quia merces est labori tuo, & spes nouissimis tuis, &c. Hæc igitur similitudo est prioris cladis in tribu Beniamin acceptæ cum hac secunda quòd vtraque restituendæ mox salutis præludium fuit.

MARC	LVC.	MATTH. II.
		19 *Cæterùm defuncto* Herode, *ecce Angelus Domini per somnium apparet* Ioseph *in Ægypto.*
		20 *Dicens, Surge, & assume puerum & matrem eius, & vade in terram Israel: defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri.*
		21 *At ille surgens assumpsit puerum & matrem illius, & venit in terram Israel.*
		22 *Verùm quum audisset Archelaum regnare in Iudæa loco Herodis patris sui, timuit illuc abire: sed oraculo admonitus per somnium, secessit in partes Galilææ.*
		23 *Quò profectus, habitauit in vrbe quæ vocatur Nazareth, vt impleretur quod dictum fuerat per Prophetas, Nazaræus vocabitur.*

19 *Defuncto Herode.*) Ostenditur his verbis perseuerantia fidei Ioseph, quòd pedem in Ægypto fixum habuit donec rursus Dei mandato reuocaretur in patriam. Interea videmus, Dominū suos nunquam frustrare quin opportunè illis succurrat. Cæterùm probabile est statim post Herodis mortem Ioseph ex Ægypto rediisse, priusquam Augustus Cęsar Archelaum suo decreto cōstituisset Iudææ Ethnarcham. quia enim patris testamēto scriptus erat regni successor, tametsi abstinuit à nomine Regio, præfatus hoc à nutu & arbitrio Cæsaris pendere, omnia tamen pro imperio gessit: Deinde Romam profectus obtinuit confirmationem. tantum illi nomen Regis negatum fuit donec factis promeritus esset. Galilææ verò præerat Philippus, vir mansueti ingenij & ferè priuato similis. Ergo in eius ditionem Ioseph Angeli monitu concessit: quia sub principe minimè sanguinario & suos clementer fouente, minus erat periculi. Porrò semper memoria tenendum est Dei consilium, quòd Filium suum ab initio sub crucis rudimentis continuerit: quia hæc illi redimendæ Ecclesiæ futura erat ratio. Nam & ideo infirmitates nostras subiit, periculis subiectus fuit, & timoribus obnoxius, vt Ecclesiam ab illis Diuina sua virtute liberatam æterna pace donaret. Quare eius periculum nostra fuit securitas: metus eius, nostra fiducia. non quòd iam tunc sibi per ætatem metueret: sed quia pro timore Ioseph & Mariæ huc illuc circunferebatur, meritò dici potest susceptos ab eo nostros timores, vt tranquillam fiduciam nobis acquireret.

23 *Nazaræus vocabitur.*) Non deducit Matthæus Nazaræum à Nazareth, quasi sit hęc propria & certa etymologia: sed tantum est allusio. Cæterùm נזיר sanctum & Deo consecratum significat, à נזר *Nazar*, quod est separare. Hebręi quidem נזר *Nezer* florem appellant: sed minimè dubium est quin sensum illum priorem spectauerit Matthęus, nusquam enim legimus Nazaręos vocari floridos, sed qui domino consecrati erant secundùm Legis præscriptum, quod Numer. ca. 6. a. 4. habetur. Sensus ergo est, Tametsi metu cōpulsus fuerit Ioseph in Angelū Galilææ, altius tamen fuisse Dei consilium, & vrbem Nazareth Christo fuisse ordinatā in qua habitaret, vt meritò ferre posset nomē Nazaræi. Verū quæritur à quibus Prophetis nomen hoc impositum fuerit Christo, quū nusquā extet tale testimonium. Quibusdam sufficere videtur, quòd Scriptura frequenter Sanctū vocet: sed hæc nimis frigida est solutio. Matthæus enim (vt videmus) insistit in voce ipsa, & ad veteres Nazaræos respicit, quorū peculiaris erat sanctitas. ac si diceret oportuisse compleri in Christi persona quod tunc fuit adumbratum in Nazaræis, qui erāt velut selectæ Deo primitiæ. Videndū tamen restat vbinā tradiderint Prophetę hoc fore Christo nomen. Chrysostomus quia nodū soluere nō potest, abscindit multos Prophetarū libros intercidisse. Sed responsio illa nihil habet coloris: quia etsi Dominus, vt veteris populi ignauiam puniret, cum aliqua Scripturæ parte orbauit, vel resecuit quæ minus necessaria erāt, à Christi tamen aduentu nihil periit. Et inscitè in eā rē adducitur Iosephi locus, vbi dicit duos libros ab Ezechiele relictos esse. Nā quod vaticinatur Ezechiel de nouo templo & regno, à prioribus vaticiniis apertè distinctū est, & efficit quasi nouū corpus. Quòd si hodie superstites ac saluos habemus omnes scripturæ libros qui Matthæi tēpore extabant, necesse est alicubi inuenire quod citat Prophetarū testimonium. Rectissimè autē omnium Bucerus sensisse mihi videtur, qui locū ex Iudicū cap. 13. a. 5. notari existimat. Illic quidē sermo habetur de Samsone: sed quia redemptor populi nō vocatur Samson, nisi quatenus figura Christi fuit: & salus eius manu & ministerio allata, vmbratile quoddā præludiū fuit plenæ salutis, quæ tandem exhibita fuit mundo per Filium Dei: quicquid de Samsone in bonam partem prędicat Scriptura, iure ad Christum transfertur. Si quis clarius malit, Christus primarium est exemplar: Samson autem inferior fuit antitypus. Ergo quum indutus fuit redemptoris persona, sciendū est, nullum ex elogiis quibus præclarū & verè diuinum illud munus ornatum fuit, in ipsum tā propriè quàm in Christum competere. Libabant enim

enim patres redemptionis gratiam, quã nobis in Christo ad plenum percipere datũ est. Quod autẽ prophetas plurali numero posuit Matthęus, facilis est excusatio: quia liber ille Iudicum à pluribus Prophetis compositus fuit. ego tamen quod hîc habetur de Prophetis latiùs patere arbitror. Ioseph enim, (qui temporalis fuit seruator Ecclesiæ, & multis modis figuram Christi gestauit, vel potiùs viua fuit eius imago) vocatur Nazaræus fratrũ suorum, Genes. 49.d.26. & Deuteron. cap. 33.c.16. Deus ergo eximiam dignitatem, cuius specimen præbuerat in Ioseph, in Samsone relucere voluit, & indidit illi nomen Nazaræi, vt istis tyrociniis imbuti fideles, magis intenti essent in futurum Redemptorem, qui segregandus erat ab omnibus, vt primogenitus esset inter multos fratres.

MATTH.	MARC.	LVC II.
		40 *Puerulus autem crescebat & roborabatur spiritu, & plenus erat sapientia, & gratia Dei erat super illum.*
		41 *Et ibant parentes eius quotannis Hierosolymam in die festo Paschæ.*
		42 *Et quum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis Hierosolymam secundum consuetudinem diei festi,*
		43 *Consummatisque diebus quum redirent illi, remansit Iesus puer Hierosolymæ, & non cognouerunt parentes eius,*
		44 *Rati autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & inter notos.*
		45 *Et quum non inuenissent eum, reuersi sunt Hierosolymam quærentes eum.*
		46 *Et accidit, post triduum inuenerunt illum in templo sedentem in medio Doctorum, audientem illos & interrogantem.*
		47 *Stupebant autem omnes qui eum audiebant, super intelligentia & responsis eius.*

40 *Puerulus autem crescebat.*) Matthæus ab infantia Christi continuò ad manifestationẽ transit. Lucas hîc vnam duntaxat memoratu dignam refert. quod scilicet Christus in media pueritia specimẽ dederit futuræ suæ functionis, vel saltẽ tyrocinio vno ostenderit qualis futurus esset. Primùm autẽ creuisse dicit, & roboratũ spiritu. quibus verbis significat vnà cum ætate creuisse etiam animi dotes. Vnde colligimus profectus istos vel incrementa ad humanam eius naturam referri. Nã diuinitati nihil accedere potuit. Quæritur tamẽ annõ statim ex quo conceptus fuit in vtero matris, excelluerit omni donorum spiritualium plenitudine. videtur enim absurdum vt quicquam ad perfectionem defuerit Filio Dei. Respõsio tamen facilis est: si nihil derogat eius gloriæ quòd prorsus exinanitus fuit: neque hoc ab eo esse alienũ, quòd sicut adolescere corpore, ita & secundùm animam nostra causa proficere voluerit. Et certè quum docet Apostolus per omnia fuisse nobis similem excepto peccato, procul dubio hoc quoque cõprehendit, quòd eius anima subiecta fuerit ignorantiæ. Hoc solum discrimen est inter nos & illum, quòd infirmitates quę nos necessitate cõstringũt, sponte & propria voluntate suscepit. Ergo pro ætatis ratione & modo Christus secundùm humanam naturam gratuitis Spiritus donis auctus est, vt ex sua plenitudine ad nos transfunderet: quia gratiam ex eius gratia haurimus. Quidã nimis meticulosi quod hîc dicitur restringunt ad externã speciẽ ac exponunt, Christum visum esse proficere, etiãsi reipsa nihil illi nouæ intelligẽtiæ accederet. Sed aliter sonant verba, & clariùs adhuc refellitur hic error, quum paulo pòst addit Lucas, *Puer ætate & sapientia proficiebat apud Deũ & homines.*) Neq; enim imaginari fas est, latuisse intelligentiam in Christo quæ apud eum apparuit temporis successu. Nec verò dubium est quin Dei consilium fuerit disertè exprimere, quàm verè & solidè Christus, quum induit carnem nostram, omnes fraternæ cum hominibus cõiunctionis partes sit amplexus. Neque hoc modo duplicem ipsum fingimus. nam etsi vna fuit Dei & hominis persona, nõ sequitur tamen humanæ naturæ fuisse datum quicquid proprium diuinitatis erat: sed quatenus salutis nostræ interfuit, Diuinam suam potentiã quasi occultam tenuit Dei filius. Et quod dicit Irenęus, quiescente diuinitate passũ fuisse, nõ modò de corporali morte interpretor, sed de illo incredibili animæ dolore & cruciatu, qui hanc illi querimoniam expressit, Deus meus, vt quid me dereliquisti? In summa, nisi negare libeat Christum verum hominem esse factum, non pudeat etiam fateri vltro suscepisse quæ ab humana natura separari nequeunt. Stultè autem obiicitur ignorantiam, quũ pœna sit peccati, Christo non quadrare. idem enim de morte quoque dicendum foret. Quin potiùs Mediatoris officio defunctũ esse tradit Scriptura: quia quicquid pœnarum eramus promeriti, in seipsum à nobis transtulit. Adde quòd nimis crassè & inscitè ignorantiam faciunt pœnam peccati. Neque enim putandum est, Adam, quum adhuc esset integer, omnia sciuisse: neq; Angeli, dũ aliquid ignorant, sustinent peccati pœnam. Subtilius colligunt quidam, nihil hæsisse ignorantiæ in Christo, quia ignorãtia vitiũ sit. Sed isti quoq; falsum & inane principium perperam sumunt: alioquin pares esse Deo Angelos necesse erit, vt vitiosi non sint: vitiosa quidem est cæcitas humanæ mentis, & meritò pars originalis peccati censetur. sed hîc non alia Christo ignorantia tribuitur, quàm quæ in hominem omni peccati macula purum cadere potest. Cæterùm quum dicit Lucas, Roboratum fuisse spiritu, & impletum sapientia, significat, quicquid est sapientiæ in hominibus, & quotidie illis accrescit, fluere ex vnico isto fonte, nempe ex Dei Spiritu. Generalior est quæ sequitur loqu-

Heb.4.d.15.

tio, Gratiā Domini fuisse super eum, comprehendit enim quicquid in ipso excellentiæ resplẽduit.

41 *Ibant parentes eius quotannis.*) Laudatur hîc Mariæ & Ioseph pietas, quòd studiosè in externo Dei cultu se exercuerint. Neque enim temerè ab ipsis suscepta fuit annua hæc peregrinatio, sed ex mandato Dei. Nam quòd Lex masculis tantũ prçcipit vt se sistant in Dei conspectum, nõ excludit in totum fœminas, sed illis parcit secundùm indulgentiam. Atque hac nota discernitur pura religio à vanis & prauis superstitionibus, quòd illa se cõtinet sub Dei obsequio & præscripto Legis eius: hæ autem pro cuiusq; arbitrio extra Dei verbum sine certa regula vagantur. Quanuis autem multis corruptelis infectus esset cultus tẽpli, venale esset Sacerdotiũ, & doctrina multis erroribus implicita foret: quia tamẽ adhuc vigebãt legales cæremoniç, & externũ sacrificãdi ritũ, qualis in Lege traditur, seruabant, oportuit fideles talibus exercitiis fidem suã testari. Cæterùm nomẽ Patris ad Ioseph impropriè transfertur ex vulgari hominum sensu.

44 *Illum esse in comitatu.*) Ex pluribus sacræ Scripturæ locis constat turmatim iter facere solitos qui diebus festis veniebant in templum adorandi causa. Quare nõ mirum est si primo die Ioseph & Maria de puero minùs soliciti fuerint: postea verò se non pigritia vel neglectu securos fuisse ostendunt.

46 *Sedentem in medio Doctorum.*) Radios diuini fulgoris palàm in puero enituisse oportet, vt sessum admissus fuerit à superbis hominibus. quãquam autẽ probabile est, in subsellio potiùs quàm doctorum gradu sedisse: nunquã tamen fastidiosi homines audientiam illi in publico cœtu facere dignati essent, nisi vis aliqua diuina ipsos coëgisset. Fuit ergo hoc quasi præludium vocationis, cuius nondum maturum tempus aduenerat. Atque ideo tamen tantum gustum dare voluit, qui statim elapsus est ex hominum memoria: nisi quòd Maria in corde suo reconditum nobis seruauit, vt deinde cum aliis thesauris proferret in cõmunem piorum vsum. Et notanda sunt hæc duo: miratos fuisse omnes, quia prodigij loco habebant puerũ tam aptè & concinnè texere suas interrogationes: rursum, audiendo, Christum ipsum potiùs discipuli partes egisse, quàm magistri. quia enim nondum huc vocatus fuerat à Patre, vt se publicum Ecclesiæ doctorem profiteretur, modestè tantùm interrogauit doctores. Quanquam minimè dubium est quin hoc tyrocinio taxare iam aggressus sit peruersum eorum docendi morem: nam quod postea de responsis subiicit Lucas, more Hebraico positum esse interpretor pro quouis sermone.

MATTH.	MARC.	LVC. II.
		48 *Et viso eo admirati sunt, & dixit mater eius ad illum, Fili cur fecisti nobis sic? ecce, pater tuus & ego dolentes quærebamus te.*
		49 *Et ait ad illos, Quid est quòd quærebatis me? an nesciebatis quòd in ijs quæ Patris mei sunt oportet me esse?*
		50 *Et illi non intellexerunt sermonem quem loquutus est ipsis.*
		51 *Et descendit cum eis, venitque Nazareth. Et erat subditus illis. mater autem eius conseruabat omnia verba hæc in corde suo.*
		52 *Et Iesus proficiebat sapientia & ætate, & gratia apud Deum & homines.*

48 *Dixit mater eius.*) Falluntur meo iudicio qui sanctam virginem sic loquutam esse putant ostentandi imperij causa. imò fieri potest vt seorsum & remotis testibus tandem cœperit expostulare cum filio, postquam à conuentu discessit. Vtcunque res habeat, nulla eam impulit ambitio: sed tridui mœrore expressa ei fuit hæc querimonia. Interea quòd expostulat ac si iniustè læsa fuerit, hinc apparet quàm propensi naturâ simus ad ius nostrum tuendum, posthabito etiam Dei respectu. Mori quidem centies maluisset sancta Virgo, quàm ex certo animi proposito se Deo præferre, sed dum materno dolori indulget, per incogitantiam eò delabitur. Et sanè hoc exemplo monemur quàm suspecti nobis esse debeant omnes carnis affectus, & quantopere cauendum sit ne iuris nostri tenaces vltrà quàm par est, & nobis addicti, Deum honore suo fraudemus.

49 *An nesciebatis.*) Meritò matrẽ reprehendit Christus: quanquã id parcè & obliquè facit. Sũma est, officium quod Deo Patri suo debet, omnibus humanis obsequiis lõgè præferendũ esse. Perperã igitur facere terrenos parẽtes, quibus dolet se neglectos fuisse præ Deo. Atq; hinc colligẽda est generalis doctrina, quicquid hominibus debetur, priori Legis tabulæ subesse, vt Deo sua potestas intacta maneat. Sic Regibus & parẽtibus & dominis obediẽdũ est, sed nõ nisi sub Dei imperio: hoc est, ne quid Deo pereat vel decedat in hominum gratiam. Nec verò tunc violatur humana pietas quum potior habetur Dei ratio. *In iis quæ patris mei sunt.*) Hoc verbo significat se aliquid habere homine maius. Præcipuum quoq; finem designat cur in mundum missus fuerat, nẽpe vt munus impleat sibi à Patre cœlesti iniunctum. Sed mirũ est quòd Ioseph & Maria nõ intellexerint hoc respõsum, qui multis testimoniis edocti fuerant Iesum esse Filium Dei. Respõdeo, quanuis illis nõ ignota prorsus foret cœlestis Christi origo, nõ tamẽ assecutos fuisse omni ex parte, illũ intẽtum fuisse exequẽdis Patris mãdatis: quia nõdum illis indistinctè patefacta erat eius vocatio. Quòd autem Maria in corde suo seruat quæ mentis intelligentia nondum capit: hinc discamus reuerenter suscipere, & (quemadmodum semen terra cõceptum fouetur) reconditum in animis nostris seruare quæ mentis nostræ captum superant Dei mysteria.

51 *Erat subditus illis.*) Hæc in salutem nostram suscepta fuit à Christo humilitas, quòd Dominus Angelorum & caput se mortalibus creaturis vltrò subiecit. Sic enim ferebat Dei cõsilium, vt ad tempus, tanquam sub vmbra, lateret sub nomine Ioseph. Et si autẽ nulla Christum necessitas ad hanc subiectionẽ cogebat, quin se posset eximere: quia tamen hac lege susceperat hominis naturã vt subiectus esset parentibus, & simul hominis ac serui personam induerat: quo ad officium Redemptoris hæc legitima fuit eius conditio. Quò libentiùs subire nos decet quod vnicuique iugum fuerit à Domino impositum.

MAT-

MATT. III.

1 *In diebus autem illis adest Iohannes Baptista prædicans in deserto Iudææ,*

2 *Ac dicens, Pœnitentiam agite: appropinquauit enim regnum cælorum.*

3 *Nam hic est ille de quo dictum est ab Iesaia Propheta, quia ait, Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius.*

4 *Ipse verò Iohannes habebat indumentum suum ex pilis camelorum, & zonam pelliceam circum lumbos suos: cibus autem erat locustæ & mel syluestre.*

5 *Tunc egressa est ad eum Hierosolyma & tota Iudæa, totáque regio circumiacens Iordani*

6 *Et Baptizabantur in Iordane ab illo, confitentes peccata sua.*

MARC. I.

1 *Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei,*

2 *Sicut scriptum est in Prophetis, ecce ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

3 *Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.*

4 *Baptizabat Iohannes in deserto prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.*

5 *Et egrediebantur ad eum tota Iudææ regio, & Hierosolymitæ: & baptizabantur omnes ab illo in Iordane flumine, confitentes peccata sua.*

6 *Erat autem Iohannes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circum lumbos suos: vescebatúrque locustis & melle syluestri.*

LVC. III.

1 *Anno autem decimo quinto imperij Tiberij Cæsaris Pontio Pilato Præside Iudææ, tetrarcha verò Galilææ, Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituræa & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenes tetrarcha.*

2 *Sub pontificibus Anna & Caiapha factum est verbum Domini super Iohannem Zachariæ filium in deserto.*

3 *Et venit in totam regionē circumiacentem Iordani, prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.*

4 *Sicut scriptum est in libro sermonum Iesaiæ Prophetæ, dicentis, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.*

5 *Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & fient quæ obliqua sunt recta, & aspera in vias planas.*

6 *Et videbit omnis caro Salutare Dei.*

Tametsi pars Euangelij est quod hactenus ex Matthæo & Luca retulimus: non tamen abs re est quòd Euangelij exordium Marcus in prædicatione Iohannis Baptistę constituit. Nam sicuti habetur Iohannis primo, tunc demum impositus est finis Legi & Prophetis: Lex & Prophetæ vsque ad Iohannem, ex eo regnum Dei, &c. [Luc.16.d.16.] Atque huc aptissimè quadrat quod adducit Malachiæ testimonium. Quo magis accenderet Dominus animos ad desiderium promissæ salutis, populum ad tempus nouis vaticiniis priuare instituerat. & scimus Malachiam vltimum ex legitimis ac certis Prophetis fuisse. Porrò ne Iudæi famelici interea deficiant, eos hortatur vt se contineant sub Lege Mosis, donec appareat promissa redēptio. Solius autem Legis meminit, quia nihil ab ea separatum habebat Prophetarū doctrina, sed tantùm appendix erat & plenior expositio, vt tota gubernandæ Ecclesiæ ratio à lege penderet. Nec verò nouum est aut infrequens in Scriptura, comprehēdi sub Legis nomine prophetias, quia ad eam omnes, tanquam ad suum fontem & scopum, referebantur. Euangeliū verò non tanquam inferior legis accessio fuit: sed noua docendi forma, quæ priorem illam abrogaret. Porrò Malachias duplicem Ecclesiæ statum discernens, priorem constituit sub Lege, alterum à prædicatione Iohannis incheat. Neque enim dubium est quin Iohannem Baptistā designet, quum dicit, Ecce ego mitto legatum meum: quia (vt iam dictum est) expressa hic ponitur distinctio inter legem & nouum Ecclesiæ ordinem ac statum qui subrogandus erat. In eundem sensum paulo antè dixerat (quod citatur à Marco: sūt enim loci prorsus similes) Ecce ego mitto vobis Eliam prophetam, antequā veniat dies Domini magnus. Item, ecce mitto nuntium meum qui purgabit viā coram me: tunc veniet ad tēplum suū dominator quē quæritis. Quia vtroq; loco melior Ecclesiæ cōditio promittitur, quàm sub Lege fuerat, proculdubio exortus Euangelij notatur. Atqui antequam prodeat Dominus ad restituendā Ecclesiam, venturus dicitur apparitor vel præco, qui eum adesse pronuntiet. Vnde colligimus abrogationē Legis & initiū Euāgelij propriè statui in Iohānis prædicatione. Cæterùm quū Iohannes Christum carne indutū cōmendet, & natiuitas eius & tota exhibitionis historia sub Euāgelio cōtinetur. Sed hic tractat Marcus quādo cœperit promulgari Euangeliū. Quare non temere à Iohanne orditur, qui primus fuit eius minister. Atq; hoc cōsilio voluit cœlestis Pater Filij sui vitā silentio quasi sepultā esse, donec adueniret plenæ reuelationis tēpus. Neque.n. sine certa Dei prouidentia factū est vt prætereant Euāgelistæ totū illud tēpus quod Christus domi priuatus transegit, & à prima eius infantia mox ad annū tricesimū transeant, quo publica persona indutus redemptor palàm exhibitus est mundo: nisi quòd Lucas specimen vnū futuræ eius vocationis circa annū duodecimū breuiter attingit. Hoc quidem ad rem maximè pertinebat, scire Christū primò esse verū hominē, deinde Abrahæ & Dauidis Filium: id Dominus testatū nobis esse voluit. Reliqua quæ de Pastoribus, Magis & Simeone habuimus, ad probandā eius diuinitatē spectabāt. Quod verò de Iohāne & eius patre Zacharia narrauit Lucas, quoddā Euangelij prēludiū fuit. In verbis Malachiæ nihil habet absurdi personæ mutatio. sic apud Prophetā Deus loquitur, Mitto Angelū meū qui viā parabit corā me. A Marco autem Pater Filiū cōpellans inducitur. Sed videmus Marco nihil aliud fuisse propositū quàm vt Prophetæ mētem clariùs exprimeret. Nomine Filij Dei Christum

insignit Marcus, quem alij Euangelistæ testati sunt ex semine Abrahæ & Dauidis esse natum, vt filius quoque hominis esset. Sed significat Marcus redemptionem non nisi à Filio Dei fuisse sperandam.

1 Matth. *In diebus illis.* 1. Luc. *Anno decimoquinto.* Ex Matthæo & Marco non poterat colligi quoto ætatis suæ anno cœpisset Iohannes in publicum prodire: Lucas verò satis ostendit triginta annorum vel circiter tunc fuisse. Quindecim annis ante mortem Augusti natum fuisse, vno ferè consensu vetusti Ecclesiæ scriptores tradunt. Successor Tiberius iam annis quindecim Imperij Romani potitus erat quum idem Iohannes prædicare cœpit. Conficitur ergo illud quod dixit triginta annorum tempus. Vnde etiam sequitur non diu functum esse doctoris officio, sed breui Christo cessisse: quia paulo post videbimus Christum etiam anno ætatis suæ tricesimo fuisse baptizatum. Atqui tunc ad munus suum peragendum initiatus fuit. Quum autem Christus Sol iustitiæ Iohannem suum luciferū, vel auroram mox subsequutus sit, non mirū est Iohannem euanuisse quo magis conspicuus esset vnius Christi fulgor. Luc. *Pontio Pilato.* Probabile est hunc secundum annum fuisse Pilati. ex quo enim Tiberius imperium arripuerat, narrat Iosephus lib. 18. Antiquitatum, ab eo creatū esse Iudææ præsidem Valerium Gratum & suffectum Annio Rufo. Potuit autem hæc subrogatio incidere in annum eius secundum. Valeriū Iudææ præfuisse per annos vndecim tradit idem Iosephus. Prouinciam ergo biennio Pilatus tenuerat, quum Euangelium prędicare cœpit Iohannes. Herodes hic quem Iudææ tetrarcham facit Lucas, secundus fuit Herodis magni hæres, qui patri ex testamento successit. Archelao enim ethnarchia Iudææ data erat. sed quū Viennam relegatus esset ab Augusto, pars illa in prædam Romanis cesserat. Quare duos Herodis filios hic recenset Lucas, Herodem scilicet Antipam, qui tetrarcha Galilææ factus, Samariam & Peræam possidebat, & Philippum, qui Trachonitidis & Iturææ tetrarcha, à mari Tiberiadis vel Genesara ad radicē Libani, vnde oritur Iordanis fluuius, regnabat. Lysaniam falso putarunt Ptolemæi Mennæi, qui ex Chalcidis fuit, esse filiū, qui pridem à Cleopatra occisus fuerat, triginta scilicet annis ante natum Christum, quemadmodum tradit Iosephus lib. Antiquitatum 15. Vix etiam potuit esse eius nepos, quem belli Parthici facē fuisse idem Iosephus commemorat, lib. belli Iudaici primo. fuisset enim tunc sexagenario maior. Deinde quum sub Antigono Parthos ad bellum concitauerit, necesse erat iam tunc in virum adoleuisse. Ptolemæus autem Mennæus non longè post Cæsaris Iulij cædem inito inter Lepidum, Antonium & Octauium triumuiratu, mortuus est: vt testatur Iosephus li. 14. cap. 23. Sed quum hic Ptolemæi nepos commune habuerit Lysaniæ nomen cum patre, filium etiam sibi cognominem relinquere potuit. Interea sine controuersia repudiandus est eorum error, qui Lysaniā à Cleopatra occisum sexagesimo post mortem anno vixisse fingunt. Nomē tetrarchæ hîc impropriè sumitur: quasi tota regio in partes quatuor diuisa foret. Sed quū initio quadruplex fuisset regionum partitio, deinde aliæ sequutæ essent mutationes: honoris causa longiùs tractum est nomen. Quo sensu Plinius septemdecim vnius regionis tetrarchias numerat.

2 Luc. *Sub Pontificibus.*) Certum est duos nunquam Pontifices eodem simul tempore Sacerdotium occupasse. Iosephus testis est Caiapham à Valerio Grato constitutum fuisse Pontificem paulo antè quàm prouincia decederet. Quo tempore Iudææ præfuit Pilatus, nihil ab eo mutatum fuisse apud Iosephum legimus. Imò quū abdicatus esset à potestate & Romam abire iussus ad causam dicendam, tunc demum Vitellius Syriæ præfectus, Caiapha in ordinem coacto, Sacerdotium ad Ionathan Anani filium transtulit. lib. Antiquitat. 18. Quòd autem Lucas duos Pontifices nominat, nō ita accipere conuenit quasi idem ambobus titulus esset: sed quia Sacerdotij honor dimidia ex parte apud Annam pontificis socerum residebat. Quare Lucas res adeò turbatas fuisse & confusas significat, vt nemo tunc vnus esset verus Pontifex, sed ambitione & tyrannica potentia laceratum fuisse sacrum munus. Luc. *Factum est verbum Domini.* Priusquam referat Lucas vt alij, Iohānem aggressum esse docendi munus, Diuinitus ad id vocatū fuisse asserit: vt certa eius ministerio authoritas constet. Cur interpretes transferre maluerint Super Iohannem, potiùs quàm ad Iohannem, nō video. quia tamen sensus minimè ambiguus est, nēpe quòd deposita fuerit apud ipsum hæc legatio, & illi datum fuerit prædicandi mandatum, versionem receptam sequutus sum. Hinc collige, nullos esse veros doctores, nisi quibus iniunctum est à Deo munus: neque sufficit verbum Dei habere, nisi accedat etiam specialis vocatio. Quòd à Matthæo & Marco non nisi deserti fit mentio, sic cum verbis Lucæ concilia: Iohannem inter vicinos, quibuscum habitabat, obiisse docendi officium: mox latiùs Euangelium suum sparsisse, vt pluribus locis innotesceret. vnde factum est vt Hierosolymam vsque manaret breui eius fama. Quanquam ille Iordanis tractus desertum potuit vocari. Non enim solitudinem significat, sed asperam & montosam regionem quæ minore frequentia hominum colitur.

2 Matth. *Pœnitentiam.*) In hoc differt à duobus reliquis Matthæus, quòd in Iohānis persona summam doctrinę eius refert, illi autem suis verbis. Quanquā Marcus plus vno verbo habet quàm Lucas. dicit enim, Venit baptizās & prędicans baptismum pœnitentiæ. Cæterùm in re ipsa optimus est consensus: quia pœnitentiam omnes cum remissione peccatorum coniungunt. Regnum enim Dei inter homines nihil aliud est quàm restitutio ad beatam vitam: adeóque vera & æterna fœlicitas. Ergo quum dicit Iohannes regnum Dei appropinquasse, significat, homines, qui alienati à iustitia Dei exulabant à Regno cœlorum, rursus ad Deum colligendos, vt sub eius manu viuant. Hoc autem facit gratuita adoptio & peccatorum venia, qua sibi indignos reconciliat. In summa, Regnum cœlorum nihil aliud est quàm vitæ nouitas, qua Deus nos instaurat in spem beatæ immortalitatis. Nam ereptos ex seruitute peccati & mortis sibi nos vendicat: vt in terra peregrinātes, cœlestem vitam fide iam possideamus, ad Ephesios primo, a. 4. Quanuis enim similes mortui simus, vitam tamen nostrā scimus in tuto esse, dum est in Christo abscondita, Colos. tertio, a. 3. Hinc tanquam ex fonte exhortatio ad pœnitentiam deducitur. Neque enim dicit Iohannes, Pœnitētiam agite, & hoc modo deinde appropinquabit Regnum cœlorum: sed priore loco, Dei gratiā proponit,

ponit, & inde hortatur homines vt resipiscant. Vnde constat pœnitentiæ fundamẽtum esse Dei misericordiam, qua perditos restituit. Nec alio sensu tradunt Marcus & Lucas prædicasse pœnitentiam in remissionem peccatorum. Non enim (vt quidam imperitè fingunt) prior locatur pœnitentia, quasi caussa sit remissionis peccatorum, vel Deum præueniat, vt incipiat nobis esse propitius: sed resipiscere iubentur homines, vt percipiant oblatam sibi reconciliationem. Cæterũ vt ordine præcedit gratuitus Dei amor, quo miseros homines amplectitur peccata nõ imputãdo: sic notandũ est, veniã nobis peccatorum in Christo fieri, non vt ea Deus indulgentia sua foueat, sed potiùs vt nos ab illis sanet. Nec verò sine peccati odio & vitiorum displicentia quispiã Dei gratiam gustabit. Sed pleniùs ex definitione pœnitentiæ & fidei agnosci poterit quàm indiuidua sit vtriusque cõiunctio, ideò in hac doctrina tractanda sum parcior. Quantum ad præsentis loci sensum pertinet, obseruare conuenit, totum Euangelium duabus partibus cõstare, Remissione peccatorum, & Pœnitentia. Quum verò Matthæus prius membrum designet per Regnum cœlorum, hinc colligere licet, hostile hominibus esse cum Deo dissidiũ, & prorsus abdicatos esse à regno cælesti, donec eos in gratiam Deus recipiat. Quanquam autem Iohannes Dei gratiam proponens ad pœnitentiam hortetur homines, tenẽdũ tamen est, hãc quoque nõ minùs esse Dei donum quàm hereditatem regni cęlestis. Sicut enim peccata nobis gratis ignoscit, & ab ęternę mortis reatu sua misericordia nos liberat: sic etiã reformat in imaginem suam, vt iustitiæ viuamus: sicuti nos gratis adoptat in filios, ita Spiritu suo regenerat, vt vita nostra testetur nõn falsò ipsum inuocari à nobis Patrem. Nec minùs Christus, veteri nostro homine crucifixo, & extinctis carnis nostræ vitiis, nos viuificat in iustitiam, quã peccata nostra sãguine suo abluit, & sacrificio mortis suæ Patrẽ cælestem nobis placat. Hæc tamen Euangelij sũma est, Deum Filio suo abolitis peccatis nos amplecti, vt abnegantes nos & propriam naturam, piè & sanctè viuamus: adeóque cælestem vitam meditemur in terra.

3 Luc. *Prædicans baptismum pœnitentiæ.*) Hæc loquendi forma primùm in genere ostendit quisnam sit rectus sacramentorum vsus: deinde quorsum institutus sit baptismus, & quid cõtineat. Sacramentorum igitur non mutata est cæremonia, quæ pompam nescio quam sine doctrina ostentet: sed habet verbum Dei annexum, quod externam ipsam cęremoniam viuificat. Verbum intelligo non quod magicis susurris Exorcista quispiã demurmuret, sed quod clara & diserta voce pronũtiatũ, ad fidem ædificandam valeat. Non enim simpliciter Iohãnes baptizasse dicitur in pœnitentiam, ac si gratia Dei in signo visibili inclusa esset prædicasse qualis esset Baptismi vtilitas, vt ex verbo prędicato efficax esset signum. Hoc autem peculiare est baptismo, quòd symbolum pœnitentiæ dicitur in peccatorum remissionem. Iam quum eadem baptismi illius significatio, vis & ratio fuerit, quæ nostri, si figura à sua veritate æstimatur, falsum est diuersos esse Iohannis & Christi baptismos.

3 Matth. *Vox clamantis in deserto*, &c.) Quanquam non debet ad solum Iohannẽ restringi locus ille Iesaię, vnus tamen est ex illorum numero

Iesa. 40. a. 3.

de quibus illic sermo habetur. Postquam enim de excidio vrbis, & extrema populi clade loquutus est Propheta nouã instauratione promittit. Verba sunt, Dominus iterum dicet, Consolamini, cõsolamini populum meum. Postquam enim euerso templo, & abolitis sacrificiis, in captiuitatem populus abductus fuit, res erant quasi desperatæ. Et quia surdæ fuerant aures ad cõtinuam vocẽ Prophetarum, Dominus ad tempus quasi obmutuit. In illo tristi silentio ne conciderent piæ mentes denuntiat Propheta exorituros rursus nouos gratiæ præcones, qui populum in spem salutis erigant. Tales fuerunt, Zacharias, Aggæus, & Malachias, Esdras, & similes. Sed quia perpetua illic restitutio non vnius mom ẽti, promittitur, imò maximè respicit Iesaias ad redemptionem quæ Christi aduentu speranda erat: præcipuus inter consolationis ministros iure censetur Iohannes. Sequitur deinde in textu Prophetæ, Vox clamãtis. Opponitur autem vox illa temporali silentio, cuius nuper memini. nam ad aliquod tempus doctrina quàm impiè cõtempserant priuandi erant Iudæi. Deserti nomen metaphoricè positum est pro vastitate, vel deformi populi ruina, qualis exilij tempore fuit. Erat etiam tam horrenda dissipatio, vt deserto conferri posset. Ita amplificat propheta Dei gratiam: acsi diceret, Quanuis procul à patria eiectus fuerit populus, imò ablegatus extra hominum consortium, tamen resonabit vox Dei etiam in deserto, quæ exanimes læta consolatione reficiat. Quo tempore cœpit concionari Iohannes, Hierosolyma hoc sensu desertum erat: quia vbique omnia in vastam & horrendam confusionem redacta erãt. Sed oportuit crassos homines & stupidos aspectu ipso deserti visibilis magis affici: quo auidiùs oblatam sibi in morte salutis promissionem exciperent. Nunc videmus quàm verè in Iohannem competat hoc vaticinium, & quã propriè illi aptetur. *Parate viam Domini.* Non dubium est quin Cyrũ & Persas alloquatur Propheta quorum opera vsus est Deus. ac sensus est, Dominum mirifica virtute facturum vt via populo suo per inuios saltus, per abscissas rupes, & per aridam solitudinem pateat: quia ad manum habebit gratiæ suæ ministros, qui obstacula omnia è medio tollãt. Sed illud vmbratile fuit redemptionis præludium. Vbi autem in lucem prodit spiritualis veritas, mittitur Iohannes qui eius impedimẽta submoueat. Et quotidie auribus nostris eadem vox insonat, vt Domino paremus viã. hoc est, sublatis vitiis quæ regno Christi viam præcludunt, accessum demus eius gratiæ. Eodẽ pertinet quod sequitur apud prophetam, Erunt praua in directa. significat enim tantùm salebras & tortuosos anfractus esse in mundo: sed per tam arduas difficultates Dominum sibi viam facere, vt ad peragendam salutem nostram incredibili modo penetret.

6 Luc. *Vidit omnis caro.*) Sensus est, Salutem istam minimè obscuram fore: vel, gustandã à paucis tantùm hominibus, sed illustrem & omnibus communem. Vnde sequitur vaticinium hoc minimè in populi reditu fuisse completum. Nam etsi tunc memorabile gratiæ suæ documentum præbuit Deus: non tamen toti mundo patefecit salutem suam. Imò Prophetæ consilium fuit, raram salutis quæ manifestanda erat præstantiã prioribus Dei beneficiis opponere: vt scirent fideles nunquam tam præclarè actũ fuisse cum Ecclesia,

nec tam magnificè illuxisse Dei potentiam in liberandis suis. Caro hoc loco homines sine vitij connotatione significat.

4 Matth. *Iohannes habebat vestimentum.*) Hoc Euangelista non numerat inter præcipuas virtutes, quòd rudi & austeriori viuendi formæ addictus, etiam mediocrem vsitatámque munditiem fugerit. sed quia priùs dixerat, montanum fuisse hominē, nunc subiicit, victum & vestitum habitationi consentaneum fuisse. Atque hoc recitat, nō tantùm vt sciamus, rusticano victu & vestitu cōtentum, nullas delicias captasse: sed in sordido & cōtemptibili habitu fuisse magni pretij etiam inter homines lautos & splendidos. Porrò vt superstitio perfectam ferè iustitiam in externis laruis constituit: vulgò putarunt, cumulum sanctitatis fuisse talem continentiam. Huic errori affine fuit alterum vitium: quòd finxerunt hominem in vita solitaria abhorruisse à communi viuendi more: quemadmodū Eremitæ & Monachi hoc vno excellūt, si differant à reliquis. Tandē accessit nimis crassa inscitia, quòd ex pilis fecerūt integram pellem. Atqui non dubium est quin hîc montanum hominem describat Euangelista, ab omni vrbano nitore & lautitiis remotum: nec modò victu parabili cōtentū, sed vescētē solū natiuis cibis: vt melle agresti, cuius illic suppetit satis bona copia: & locustis, quarum etiam fertilis erat regio: vel quia vtile fuit hominem contemptibilem & nullo nitore gratiosum, prodire in theatrum, vt sola in eo fulgeret Dei maiestas, quæ tamen in sui admirationem omnes raperet. Notādum enim est quod additur, Magnum vndique populi concursum esse factum. vnde colligimus quanta fuerit famæ eius celebritas: vel quia Dei consilium fuit, rarū in eo frugalitatis exēplar proponere, vt hoc modo Iudæos alliceret ad doctrinæ eius reuerentiā: vel saltem ingratitudinis conuinceret, secundùm illud Christi dictum, Venit Iohannes non edens neque bibens, &c. Luc.7.c.33

6 Matth. 5 Marc. *Baptizabantur confitentes peccata*) Testimonium pœnitentiæ fuit hæc confessio. nam sicuti Dominus in sacramentis se quasi dato chirographo nobis obligat, ita nos quoque vicissim illi respondere par est. In Baptismo testatur remitti nobis peccata, nósque ad pœnitentiam inuitat. Ergo vt se ritè ad Baptismum offerant homines, peccatorum confessio ab illis requiritur. alioqui nihil quàm inane esset ludicrum tota actio. Porrò notandum est de adultis hîc verba fieri, quos scimus nō promiscuè in Ecclesiam esse admittendos, nec Baptismo initiandos esse in Christi corpus, nisi examine priùs habito. Vnde palàm fit quàm ridiculi sint Papistę dū ad confessionem auricularē hoc detorquēt. neque enim aderant Sacrifici, in quorum aures clanculum singuli insusurrant sua peccata: nec de omnibus peccatis fit mentio: nec dicitur Iohannes ordinarium confitendi ritum suis discipulis mandasse. Imò vt Papistis demus quod postulant, solis Catechumenis propria erit confessio: post Baptismum verò locum non habebit. Certè contra Iohannis exemplum confitendi legem à Baptismo præscribunt.

MATTH. III.	MARC.	LVC. III.
7 *Quum autem vidisset multos ex Pharisæis & Sadducæis venientes ad Baptismum suum, dixit illis, Progenies viperarū, quis vobis submonstrauit vt fugeretis à ventura ira?* 8 *Facite igitur fructus dignos pœnitentia.* 9 *Et ne cogitetis dicere in vobis, Patrē habemus Abraham. dico enim vobis, quòd possit Deus suscitare ex lapidibus his filios Abrahamo.* 10 *Iam verò & securis ad radicem arborum posita est. omnis igitur arbor quæ nō facit fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*		7 *Dicebat ergo ad turbas quæ exibant vt baptizarentur ab ipso, Progenies viperarum, quis submonstrauit vobis vt fugeretis à ventura ira?* 8 *Facite ergo fructus dignos pœnitentia. & ne cœperitis dicere in vobis, Patrē habemus Abrahā. dico enim vobis, potest Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abrahamo.* 9 *Iam verò & securis ad radicem arborum posita est. omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum exciditur, & in ignem conicitur.* 10 *Et interrogabant eū turbæ dicentes. Quid ergo faciemus?* 11 *Respondens autem dicit illis, Qui habet duas tunicas, impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.* 12 *Venerunt autem & publicani vt baptizarentur, & dixerunt ad illum, Magister, quid faciemus?* 13 *At ille dixit ad eos, Nequid amplius quàm quòd vobis constitutum est exigatis.* 14 *Interrogabant autem eū & milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Ait illis, Neque quem concutiatis: ne quem calumniemini: & contenti estote stipendiis vestris.*

7 Matth. *Quum vidisset ex Pharisæis.*) Hîc narrat Matthæus & Lucas Iohannem non in genere modò prædicasse pœnitentiam, sed personis quoque sermonem suum accommodasse. Et sanè frigida erit docendi ratio nisi prudenter expendant doctores quid exigat tēpus, & quid personis conueniat. nec quicquā in hac parte magis inæquale est, quā perpetua æqualitas. Hac de causa seueriùs tractasse dicitur Iohānes Phariseos & Sadduceos, quia propter hypocrisim & fastum quo turgebāt

acriùs

actius esse puniendos videbat quàm hominũ vulgus. Cæterùm, quò probè teneamus eius consiliũ, sciendum est nihil esse magis stupidum hypocritis, qui externa sanctimoniæ larua se & alios decipiunt. Nam vt passim fulminet Deus contra totũ mundum, sibi asylum falsa imaginatione fabricant: quia persuasi sunt nihil sibi esse cum Dei iudicio. Si quis putet præposterè fecisse Iohannem quod prima salutatione tam duriter eos exceperit: respondeo non fuisse illi incognitos, & quam habuit notitiã non ex consuetudine vel experiẽtia fuisse, sed potiùs ex arcana reuelatione Spiritus. Quare illis nequaquã parcendum fuit ne magis inflati domũ redirent. Siquis rursum obiiciat, tam dura obiurgatione non fuisse terrendos qui per baptismum se alios posthac fore profitebantur: solutio etiam in promptu est, Asperiùs ad veram pœnitentiam vrgendos esse, qui Deo mentiri & sibi delicias facere assueti, fucũ & simulationem pro re obtendunt. Mira est enim, vt dixi, in hypocritis peruicacia: ideo donec vi excorientur, mordicùs retinent pellem suam. Iam quòd palã eos Iohãnes coràm omnibus arguit & obiurgat, ad exemplum pertinet. quo sẽsu memorat Lucas hoc ad turbas dictum esse. Etsi enim paucos homines stringebat Iohannes, omnium tamẽ habebat respectum, vt illis metum incuteret quemadmodum Paulus hinc in publicis obiurgationibus fructum spectari iubet. Ergo Pharisæos & Sadducæos peculiariter compellans in eorum persona omnes simul admonet ne fictam resipiscentiæ speciem pro vero affectu obtendant. Ad hæc magnopere totius populi intererat, scire quales essent Sadducæi & Pharisæi, à quibus miserè corruptus fuerat Dei cultus, perdita Ecclesia, & euersa tota religio: qui denique suis corruptelis extinxerant Dei lucem, & suis vitiis omnia infecerant. Probabile ergo est Iohannẽ publicè aggressum fuisse Pharisæos, vt toti Dei Ecclesiæ consuleret: ne ampliùs inani splẽdori simplicium oculos perstringerent, nec impia tyrannide oppressã tenerent plebẽ. In eo verò præclara eius cõstãtia enituit, quòd quum excellerent inter alios, nõ tamẽ pepercit eorum dignitati: sed grauiter, vt digni erant, coëgit in ordinem. Sic animosos esse decet omnes pios doctores, ne quam hominum potentiam formident, sed intrepidè deiicere contendãt omnem altitudinẽ quæ se extollit aduersus Christum. Quòd si tam rigidè salutati sunt à Spiritus sancti organo, qui ad baptismum vltrò accesserãt vt Euangelio nomen darent: quomodo hodie nobis agendum est cum professis Christi hostibus qui non modò contumaciter respuunt omnẽ sanæ doctrinæ gustum sed ferro & igni ad delendum Christi nomen plusquam violenter grassantur? Certè si Papam & fœtidum eius clerum cum Sadducæis & Pharisæis compares, vt cum illis mitissimè agatur, coniiciendi simul erunt in vnum fasciculum. Quare nõ nobiscum, sed cum Spiritu Dei expostulent, quibus tam delicatæ sunt aures vt nihil in Papam acerbè dici sustineant. Interea sibi caueant pii doctores, dum sancto zelo feruntur contra Ecclesiæ tyrannos, ne carnis affectus permisceant. Et quia non potest vehemẽtia Deo probari, nisi quam moderatur prudentia Spiritus, non modò cohibeant illi affectus suos, sed Spiritui sancto se regendos tradant ac commmẽdent, ne quid inconsideratè excidat. Progeniem viperarum nominat potiùs quàm viperas, vt toti

1. Tim. 5. b. 20.

ordini exprobret virulentam malitiam. neque enim paucos tantũ illos qui aderant, sed totũ corpus damnare voluit: acsi diceret vtranque factionem non nisi serpentes gignere. Certabant quidem inter se grauibus dissidiis, sed cõmunis erat omnibus cõtemptus Dei, impia dominãdi libido sanè doctrinæ odiũ, & multorum scelerum colluuies. *Quis vobis submonstrauit.* Quia suspectã habebat eorum pœnitentiam, dubitans cum admiratione inquirit sitne possibile vt ex animo resipiscant. hoc modo eos ad interius conscientiæ examen citat, vt se penitus excutiant, & procul remotis blanditiis seueram in habenda malorum suorum quæstione exerceãt censurã. Ita hîc pro Dei iudicio, vt pluribus aliis locis, capitur: queadmodum quum dicit Paulus, Lex irã operatur, & date locum iræ. Futurã autem vocat quæ ipsorum capitibus impendet, ne securè sibi pro more indulgeant. Nam vt ira Dei exundet & totam terrã feriant eius flagella: semper tamen hypocritæ se immunes fore confidunt. Iram Dei fugere, in bonã partem hîc ponitur, pro eo quod est rationem quærere plácandi Dei, vt nobis irasci desinat. nã bona pars hominum vt effugiat iram Dei, sese ab eius manu & iudicio subducit: atqui adeò nihil proficit peccator fugiendo Deum, vt magis iram eius in se prouocet.

Rom. 4. c. 15. & 12. d. 19.

8 Matth. Luc. *Facite ergo fructus.*) Confirmat quod priùs dixi, nihil esse quam verbis testantur pœnitentiam, nisi eam re ipsa comprobent. Est enim res magis pretiosa quàm de qua leue & futile iudicium fieri deceat. Ideo sufficere negat Iohannes solẽne illud quod reddebant testimoniũ: sed temporis successu palàm tandem futurum dicit ex ipsis operibus an seriò resipuerint. Notandum est quòd bona opera fructus vocantur pœnitentiæ. est enim pœnitentia res interior quæ sedem in corde & anima habet. sed fructus deinde suos profert in vitæ mutatione. Quia autem in Papatu tota hæc pars doctrinæ fœdè corrupta fuit, tenendum est hoc discrimẽ, quòd pœnitentia, interior sit hominis renouatio, quæ in externam vitam emergit, sicut ex se fructus producit arbor.

9 Matth. *Ne cogitetis dicere.* 8. Luc. *Ne cæperitis dicere*) Quum certum sit eundem esse vtriusque locutionis sensum, facilè colligimus quid voluerit Iohannes. Donec premantur hypocritæ, vel suis vitiis indormiunt, vel licenter exultant. Dum verò citantur ad Dei tribunal, anxiè quæritant subterfugia & latebras, aut velum aliquod obtendunt. Sic ergo Iohannes Pharisæos & Sadducæos alloquitur, Nunc, duriùs à me increpiti, nolite facere quod vestri similes solent, vt scilicet remedium ex vano fallacíque prætextu captetis. Prauam verò fiduciam, qua fascinati erant, illis extorquet: fœdus quod Deus cum Abraham pepigerat, illis erat instar clypei ad tegendam malam conscientiam: non quòd in vnius hominis persona salutem suam locarent, sed quia totum genus Abrahæ Deus adoptauerat. interea non reputabant, nullos censeri in semine Abrahæ nisi qui sequuntur eius fidem, & Dei fœdus non nisi fide ratum esse, vt prosit in salutẽ. Nec superuacua est particula In vobis: quamuis enim lingua non iactarent se filios Abrahæ, hoc tamen titulo intus sibi placebant: vt hypocritas nihil pudet crassiùs Deo quàm hominibus illudere.

Potest Deus.) Eodẽ ferè prætextu sibi blãdiebã-

tur Iudæi,quo hodie se Papistę insolenter venditant.Necesse est Ecclesiam aliquã esse in mundo: quia Deus in mundo vult agnosci, noménque suum inuocari.Atqui alibi non potest esse quàm apud nos Ecclesia, apud quos Dominus fœdus suum deposuit.Præcipuè hac arrogãtia turgebant Pontifices,& alij penes quos regimẽ erat ac potestas.Vulgus enim illis profanum ac maledictũ erat vt legimus Iohannis 7.g.49. se autem putabant sacras esse primitias:sicut hodie cornuti Episcopi,Abbates,Canonici, Monachi, Sorbonistæ,& sacrifici quilibet superbo cleri titulo elati, laicos præ se despiciunt.Errorem istum coarguit ac refellit Iohannes,quòd Dei promissionem nimis restringant,demonstrans quanuis illis careat Deus,Ecclesiam tamen illi nõ defuturam. sensus ergo verborum est, Pepigit Deus æternum fœdus cum Abrahã & eius semine. Vna res vos fallit,quòd,quum sitis plusquam degeneres, putatis vos solos esse Abrahæ filios:atqui alicunde suscitabit Dominus nouum Abrahæ semen quod nũc non apparet. Dicit autem in datiuo casu, Abrahamo filios:vt sciant non irritam forę Dei promissionem:neque Abraham, qui illi innixus est, esse deceptum,quanuis semen illis deficiat.Ita ab initio mundi verax fuit Dominus seruis suis, nec fidem illis de propaganda in filios gratia datã pręstare vnquam destitit:quanuis hypocritas abiiceret.Quòd putant nonnulli, Iohannem de Gentium vocatione loquutum esse,mihi firmum non videtur:sed quia incredibile erat superbis hominibus, aliò posse transferri Ecclesiam, admonet Domino esse in manu rationes seruandæ Ecclesiæ quas illi non putabant, acsi ex lapidibus filios sibi crearet.

10 Matth.9.Luc.*Iam verò & securis.*) Postquã vanæ fiduciæ integumentum hypocritis detraxit Iohannes, propinquum Dei iudicium denuntiat. Priùs dixerat,illis abdicatis non defore Deo populum.nũc addit,in eo esse nunc ipsum Deum,vt indignos exterminet ab Ecclesia:sicuti steriles arbores excidi solent.Summa est,Dei manum purgandæ Ecclesiæ iam esse intentam. Nunquam enim se exerit Dei gratia in salutem piorum quin simul iudicium eius in mundi interitum prodeat, ídque duplici de causa:quia tunc suos Dominus à reprobis segregat,& nouam iram prouocat mundi ingratitudo. Quare nõ mirum est si Euangelij prædicatio & Christi aduentus securim admouerit resecandis vitiosis arboribus, & quotidie Dei vindictam contra impios accelerent.

11 Luc.*Interrogabant eum turbæ.*) Hanc solitudinem gignit verus resipiscendi affectus,vt cupidè inquirat peccator quidnam velit Deus ac pręcipiat.Responsio autem Iohannis breuiter definit fructus pœnitentia dignos.semper enim mũdus cæremoniis erga Deum cupit defungi, nec quidquam procliuius est quã fictitios cultus obiectare Deo,quoties ad pœnitentiam inuitat.Quos autem fructus commẽdat hoc loco Baptista? Officia charitatis & secundæ tabulæ. nõ quòd Deus externam pietatis & cultus sui professionem negligat:sed quia hæc nota discriminis certior est, ac minùs sæpe fallit. Laboriosè enim satagunt hypocritæ vt se Dei cultores cæremoniis probẽt omissa interim veræ iustitiæ cura: quando vel inhumani sunt erga proximos, vel fraudibus & rapinis addicti.Quare necessariò reuocandi sunt ad crassius examen.An probitatem colant inter homines,an subueniant pauperibus,an parcãt miseris,an benignè communicent quæ Dominus illis cõtulit.Hac ratione Christus præcipua Legis capita nominat iustitiam, misericordiam & veritatem. & Scriptura passim commendat iustitiã & iudiciũ.Hoc primò habẽdũ est,nominari charitatis officia:nõ quòd excellant supra cultũ Dei,sed quatenus testantur de hominum pietate, vt eorũ detegatur simulatio qui ore iactant quod procul abest à corde.Sed quæritur an præcisè legem hãc omnibus imposuerit Iohãnes,quos parabat Christo discipulos, ne duas tunicas haberent. Primò notandum est, synecdochicam esse locutionem quia sub vna specie cõprehenditur generalis doctrina.Hinc sequitur eliciendum esse sensum,qui charitatis regulæ, qualis à Deo præscribitur, respondeat: nempe vt quisque ex sua abundantia subueniat pauperum inopiæ.Nõ enim extorquet Deus vectigal,quod tristes & inuiti cõferant,qui necessitate facere cogantur quod nollent:sed hilares datores ac voluntarios amat, vt dicit Paulus 2.Cor.9.b.7.Hoc ideo dico,quia magni interest vt persuasi sint homines gratũ ac boni odoris sacrificium esse Deo quod offerunt ex suis facultatibus.Atqui non trepidationem modo iniiciunt conscientiis,sed eas desperatione obruunt quicũque legem imponunt ne quisquam proprium aliquid possideat.Nec verò contra eiusmodi fanaticos homines,qui mordicus literam arripiunt,lõga refutatione opus est.Si fas non est duas habere tunicas,idem de patinis,salinis,indusiis, totáque supellectile erit dicendũ. Atqui ex contextu clarè patet,nihil minùs fuisse propositum Iohanni quàm politicum ordinem euertere. Vnde colligimus,nihil eũ plus mandasse, quàm vt diuites pro suis facultatibus erogarent pauperibus quod eorum necessitas postulabat:acsi dixisset, Videte quibus vitæ subsidiis indigeant proximi vestri, quæ vobis affluunt:vt vestra copia eorum egestati succurrat.Porrò quo magis indulget nobis Deus,eo magis cauendum ne sibi quisquam nostrum indulgeat.Vrgeat nos potiùs fratrum necessitas & quotquot Dei beneficia nobis sunt ad manum, ad beneficentiam nos inuitent. Mat.23.c.23.

12 *Venerunt & Publicani.*)Publicanos tantũ in genere hortatur vt resipiscant,sed exigit quæ vocationis propria sũt.scimus enim,præter generalem Legis regulam,singulis spectãdum esse quid postulet vitę ad quam vocati sunt ratio. Christianis omnibus cõmuniter præcipitur dilectio : sed deinde sequuntur particularia officia,quibus doctor erga Ecclesiam,Magistratus vel princeps erga populum & vicissim populus erga magistratũ: maritus erga vxorẽ,& vicissim erga illũ vxor,filij denique & parentes inter se obstricti sunt.Porrò quia publicani (vt est genus hominum auarũ, rapax,& crudele) sępe iniquis exactionibus plebem vexabant: vitia quibus vt plurimum laborabat ordo ille,taxat Baptista:prohibens ne in exigendis tributis modum excedant.Hinc tamen colligimus,Christiano homini non minus fas esse exigere tributa,quàm Magistratui imponere conceditur.Idem & de militia sentiendum. nõ iubet Iohannes arma abiicere milites, & sacramento suo renuntiare:sed vetat militiæ prætextu expilare miserã plebem, calumniis premere innoxios, grassari prędonum more,vt plurimi solebãt.quare in his verbis subest nõ obscura politiæ approbatio.Friuolum cauillum est,hîc rudibus tantùm

elementa

elementa tradi,quæ lõgè infra Christianam perfectionem subsidant. Iohannis munus fuit plebem Domino perfectam aptare:nec dubium est quin fideliter in hoc totus incubuerit. Et certè Euangelium sacrilega calumnia infamant qui ipsum faciunt contrarium humanis imperiis: acsi destrueret Christus quod cœlestis Pater sanciuit. Atqui mortuæ sunt leges, & iudiciis nulla vis nec autoritas inest sine gladio. Nec tantùm carnifice opus habet magistratus, sed aliis quoque ministris, quorum ex numero sunt milites: vbi non aliter pacem tueri potest quã illorum præsidio & manu. Tantùm cõsiderandus est finis, ne principes sanguine humano ludere sibi permittant:ne milites suas operas ad mactandum locantes,lucri cupidine ad sæuitiam prouolent:sed necessitate & publicæ vtilitatis respectu vtrique trahantur.

MATTH. III.

11 *Ego quidem baptizo vos aqua ad pœnitentiam: at qui post me venit, fortior me est, cuius non sum idoneus vt calceamenta portem:ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.*
12 *Cuius ventilabrum in manu ipsius,& permundabit aream suam,paleas autem comburet igni inextinguibili.*

MARC. I.

7 *Et prædicabat dicens,Venit post me qui dam fortior me, cuius non sũ idoneus vt procumbens soluam corrigiam calceamentorum.*
8 *Ego quidem baptizaui vos aqua:ille verò baptizabit vos Spiritu sancto.*

LVC. III.

15 *Expectãte autẽ populo,& cogitãtibus omnibus in cordibus suis de Iohãne nũ ipse esset Christus:*
16 *Respõdit Iohãnes cũctis,dicẽs,Ego quidẽ aqua baptizo vos sed venit fortior me cuius nõ sũ dignus soluere corrigiam calceamentorum: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.*
17 *Cuius vẽtilabrũ in manu ipsius,& purgabit aream suam: & congregabit triticum in horreum suum:paleas autem comburet igni inextinguibili.*
18 *Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.*

Eadẽ Baptistæ verba referunt Euangelistę.Hoc vno Lucas vberior est,quòd prius admonet qua occasione habita fuerit hæc concio: nempe quia periculum erat ne Christi honorem falsa opinione ad eum plebs transferret. Ergo vt ansam erroris maturè præcidat, disertè testatur se non esse Christum:atq;ita se ab illo discernit vt ius illi suũ afferat.Et hoc quidem sponte facturus erat, vt discipulos Christo de manu(quod aiunt)in manum traderet.sed maturiùs anticipat,ne diutiùs tacendo errorem plebis confirmet. Quum dicit fortiorem venire,significat longè alia potentia & dignitate præditũ,cuius respectu ipse in ordinem cogendus sit.Formulis autem vulgaribus vtitur, quibus adeò extollit Christi gloriam, vt præ illo se nihil esse exprimat. Hoc tamẽ præcipuum est, quòd Christum facit Baptismi spiritualis authorem:se verò externi duntaxat ministrum.Videtur autem esse occupatio,siquis fortè obiiceret quorsum spectaret Baptismus quem sibi sumpserat.neque enim res leuis momenti erat, quicquam in Ecclesia Dei nouare:præsertim verò nouũ profiteri initiationis genus,quod perfectius esset Lege Dei:ideò respondet se quidem nihil temerè aggressum :quod tamen externi symboli minister est,id de Christi virtute & gloria nihil minuere. Vnde colligimus,eius consilium minimè fuisse, Baptismum suum distinguere ab eo quẽChristus discipulis mandauit, & cuius perpetuum vsũ voluit in Ecclesia vigere. neque enim signum visibile alteri signo opponit:sed Domini & serui personas inter se cõferẽs,docet quid proprium Domino,& quid seruo tribuendum.Neque nos impediat quòd pridem opinio illa & passim inualuit Iohannis baptismum à nostro differre : sed ex re ipsa potiùs quàm ex errore hominum iudicium facere discamus.Et sanè plusquam absurda esset cõparatio quã fingunt:nam inde sequeretur,Spiritũ sãctum hodie à ministris dari.Rursum sequeretur,Baptismum Iohannis,mortuum signum& omni efficacia vacuum fuisse.Tertiò, sequeretur nõ esse nobis cõmunem cum Christo Baptismũ: quũ satis constet hac tessera sancitam fuisse societatem quã habere nobiscum dignatur,dũ in corpore suo Baptismũ consecrauit. Tenendum ergo est quod priùs dixi,Iohannem hîc simpliciter à se & reliquis omnibus ministris Baptismi,discernere Christi personam,vt Dominus supra seruos emineat. Atque hinc elicitur generalis doctrina, Quænã sint in Baptismo hominum partes,& quid proprium habeat filius Dei.nam hominibus sola externi & visibilis signi administratio commissa est:veritas autem ipsa penes Christum vnum residet.Scriptura quidem interdum hominibus impropriè assignat quod hîc vni Christo vẽdicat Iohannes,& negat in homines competere:sed tunc non expendit quid per se seorsum habeat homo, sed simpliciter docet quæ sit vis & vtilitas signorum,& quomodo Deus Spiritu suo per illa operetur.Hîc verò traditur distinctio inter Christum & ministros,ne quod illi vni meritò debetur,per perã ad hos mundus transferat: quemadmodum nihil magis procliue est quam Dei spoliis ornare creaturas.Atq. hæc eadem obseruatio ex multis difficultatibus nos expediet.Scimus quantæ rixæ nostro seculo extiterint de vsu & efficacia signorum.quas omnes dirimere hoc vno verbo licet, quòd tota Domini institutio authorem ipsum & virtutem Spiritus vnà cum figura &ministro cõplectitur:vbi autem cum Domino confertur minister,vt ille omnia habeat,hunc in nihilum esse redigendum.

11 *Spiritu sancto & igni.*) Quæritur cur non etiam dixerit Iohannes Christum solum esse qui animas sanguine suo abluit. Neque quia ipsa quoque ablutio,Spiritus virtute perficitur, satis habuit solo nomine Spiritus totũ Baptismi effectũ exprimere.Sensus quidem clarus est solum Chri-

stum conferre quicquid gratiæ externus baptismus figurat: quia ipse conscientias sanguine suo aspergit. ipse idem veterem hominem mortificat, & Spiritu regenerationis confert. Subiicitur nomen ignis, vice epitheti: transfertur autem ad Spiritum, quia sordes nostras non aliter purgat quàm aurum igni excoquitur: sicut alibi metaphoricè vocatur aqua.

12 Matth. *Cuius ventilabrum.*) Proxima sententia concionatus est Iohannes de gratia Christi, vt se illi renouandos Iudæi traderent: nunc etiam de iudicio differit, vt metum contemptoribus iniiciat. nam quia multi semper hypocritæ oblatam sibi Christi gratiam superbè repudiant, simul vindictam quæ ipsos manet illis denuntiari necesse est. Hac de causa Iohannes Christum hîc describit seuerum iudicem aduersus incredulos. Atque hic docendi ordo nobis quoque tenendus est: vt sciant hypocritæ non impunè sibi cessurum quòd Christum reiiciunt, & à suo torpore expergefacti, vltorem metuere incipiant quem salutis authorem aspernati sunt. Porrò mihi non dubium est quin docere voluerit Iohannes quid efficiat Christus per suum Euangelium. Est igitur Euangelij prædicatio ventilabrum aut vannus: qui antequam Dominus non excutiat, totus mundus cõfusione implicitus est, sibi quisque priuatim delicias facit, & boni malis permixti sunt, denique paleis turgere sufficit. Vbi autem in medium prodit Christus cum suo Euangelio, dum conscientias coarguit, & citat ad Dei tribunal, ventilantur paleæ quæ priùs magnam areæ partem occupabant. Quanquam autem singulos homines repurgat à paleis Euanglium: Iohannes tamẽ hîc paleis reprobos comparat, fideles autem tritico. Proinde area non pro mũdo accipitur (vt quibusdã placet) sed pro Ecclesia. notandum enim ad quos verba faciat Iohãnes. Quũ solo titulo inflati essent Iudæi, Iohãnes admonet stultè eos superbire quòd locum ad tempus occupent in Ecclesia Dei, vnde mox eiiciendi sũt, non secus atque paleę ex area. Hoc modo corruptum, qui tunc erat Ecclesiæ statum perstringit: quia glumis, quisquiliis, & aliis sordibus referta esset, sed viuo Euangelij flatu mox purgandam esse. Sed quomodo paleam à tritico segregare dicitur Christus, qui nihil in hominibus reperire potest nisi meram paleam? Responsio facilis est, Electos formari in triticum, vt à palea exempti, in horreum colligantur. Cæterùm hanc purgationẽ inchoauit Christus, & quotidie peragit: effectus tamen non ante vltimũ diẽ planè cõstabit. ideo Iohannes illuc nos reuocat. Sed meminerimus, fideles hodie iam per spem in horreum Dei ingredi, vt æternam illic tandem reipsa sedem habeãt: reprobos verò iam in reatu ardorẽ illius ignis concipere cuius solidam vstionem extremo die sentient. De igne æterno quo torquẽdi sunt post iudicium impij, scio argutè à multis fuisse disputatum: atqui ex pluribus Scripturæ locis colligere licet metaphoricam esse locutionem. nã si ignem realem vel materialem, vt vocant, statuere libet, simul addendum erit sulphur & flabellum: quia vtriusque fit mentio apud Iesaiã cap.30.g.33 Nec certè alia est ignis quàm vermis ratio. quòd si in vermis nomine metaphora omnium consensu recipitur, idem & de igne sentiẽdum. Quare omissis speculationibus, quibus se vani homines nullo profectu fatigant, tenere sufficiat, his loquendi formis, pro ruditatis nostræ captu, horribile tormentum notari, quod nec sensu hominum hodie capi, nec verbis exprimi potest.

MATTH. III.

13 *Tunc accedit Iesus à Galilæa ad Iordanem, ad Iohannem vt baptizaretur ab eo.*

14 *Iohannes verò prohibebat illum, dicens, Mihi opus est abs te baptizari, & tu venis ad me?*

15 *Respondens autem Iesus dixit ad eum, Omitte nunc, sic enim decet nos complere omnem iustitiam. Tunc omittit illum.*

16 *Et baptizatus Iesus ascendit protinus ab aqua: & ecce aperti sunt illi cæli, & vidit Spiritum Dei descendentem tanquam columbam & venientem super ipsum.*

17 *Et ecce vox de cælis, dicens, Hic est filius meus dilectus in quo mihi cõplacitũ est.*

MARC. I.

9 *Et factum est in diebus illis, venit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Iohãne in Iordane.*

10 *Et statim quum ascẽderet ex aqua, vidit diffindi cælos, & Spiritum quasi columbam descendentem super illum.*

11 *Et vox facta est è cælis, Tu es filius meus dilectus in quo mihi bene complacitum est.*

LVC. III.

21 *Factũ est autẽ quũ baptizaretur omnis populus, vt & Iesu baptizato & orante, apertum sit cælum.*

22 *Ac vt descẽderet Spiritus sãctus corporali specie quasi colũba super ipsũ, & vox è cælo fieret, dicens, Tu es filius meus dilectus, in te mihi complacitum est.*

23 *Et ipse Iesus incipiebat esse annorum fermè triginta.*

13 *Vt baptizaretur ab eo.*) In quem finem baptizari voluerit Dei filius aliqua ex parte colligimus ex eius responso. Priùs quidem specialis ratio adducta fuit, quòd communem nobiscum Baptismum susceperit, vt certiùs sibi persuadeant fideles in eius corpus sese inseri, & consepeliri cũ eo baptismo, vt in vitæ nouitatem resurgant. Finis verò quem hîc proponit, latiùs patet, Quia sic decuerit implere omnem iustitiam. Nomen iustitiæ tantundem sæpe valet in Scriptura ac Legis obseruatio, & ita hunc locum exponere licet, Oportuisse Christum, ex quo sponte Legi se subiecerat, omni ex parte eam seruare. Ego tamen simpliciùs accipere malo in hunc modum, ac si dixisset Christus, de mea dignitate nunc omitte loqui. neque enim id agitur vter nostrum altero sit præstantior: sed potiùs spectandum est quid vocatio nostra postulet, & quid nobis à Deo Patre iniunctum sit. Ista enim generalis suscipiendi Baptismi ratio fuit Christo, vt plenam obedientiam præstaret Patri: specialis autem, vt Baptismũ consecraret in suo ipsius corpore, vt nobis communis cum eo esset.

14 *Mihi opus est abs te baptizari.*) Certũ est, Christum non modò insignem Prophetam à Iohanne fuisse agnitum, vt multi ineptè somniant, sed

sed filium Dei, vt erat: alioquin iniurius fuisset Deo, sanctam eius vocationem homini mortali submittens. Vnde autem innotuerit, discat lectores ex Iohannis capite 1. b. 15. Erat quidem hæc probabilis recusandi causa, quòd Baptismo nihil opus habet Christus: sed in eo hallucinatus est Iohannes, quòd non expendit aliorum causa Baptismum ab eo peti. Ideo Christus considerare eum iubet quid susceptæ serui personæ conueniat, quia voluntaria subiectio nihil derogat eius gloriæ. Etsi autem tantum virum pars aliqua muneris sui ad tempus latuit: non tamen obstitit particularis error quin ritè & legitimè Baptistæ officio functus sit. Quo exemplo docemur non temerè facere qui iniunctam à Domino prouinciam obeunt pro reuelationis modo, quanuis nõ statim assequantur quicquid vocationi annexum est, vel ab ea dependet. Notãda etiam eius modestia, quòd sententia sua cedens, Christo statim obtemperat.

16 *Ecce aperti sunt illi cœli.*) Apertio cœlorũ pro manifestatione gloriæ cœlestis interdum accipitur, hîc verò etiã significat visibilis cœli scissuram: ita vt perspicere potuit Iohannes aliquid planetis & astris superiùs. neq. enim alius potest esse sensus verborum Marci, qui dicit eum vidisse diffindi cœlos. Subtiliùs autem inquirere qualis fuerit scissura neque ad rem multum pertinet, neque etiã expedit: quia satis est tenere, hoc fuisse præsentiæ Dei symbolum. Porrò quum dicant Euangelistę Spiritum sanctum à Iohanne visum, eius etiam causa præcipuè cœlos fuisse apertos probabile est. Quanquam non repugno quin Christus etiam, quatenus homo erat, redditus sit suæ vocationis certior. Atque huc tendere videtur Lucæ verba, quum dicit orante Christo apertos fuisse cœlos. Etsi enim suas preces semper in aliorum vsum destinauit: opus tamen habuit secundùm hominem, quum tã arduum militiæ genus aggressus est, singulari Spiritus virtute armari. Sed hîc oriuntur duæ quæstiones. prior est, cur tunc descenderit in Christum Spiritus, qui iam priùs in eo residebat. Hanc quæstionem soluit locus Iesaiæ 61. a. 1. qui alibi tractabitur. Spiritus Domini super me, ideo vnxit me ad euangelizãdũ pauperibus misit me. Quanuis singulari Spiritus gratia vsque ad miraculũ Christus excelleret, domi tamen se quasi priuatus homo continuit vsq. dum producendus esset à Patre. Ergo nunc, dum adest maturum tempus quo se ad pręstãdum Redemptoris munus accingat, noua Spiritus virtute induitur, idque non tam sua quàm aliorum causa. Consultò enim hoc factum est, vt Diuinam eius virtutem suscipere & reuerenter amplecti discerent fideles: nec contemptibilis in eo esset carnis infirmitas. Eadem etiam causa fuit cur Baptismũ vsque ad tricesimum ætatis annum differret. Baptismus accessio fuit Euangelij: atque ideo vnà cum Euangelij promulgatione cœpit. Christus verò ad prædicandum Euangelium se accingens, tam Baptismo initiatus est in munus suum, quàm Spiritu sancto instructus. Apparet ergo Spiritus sanctus Iohanni super Christum descendens, qui admoneat nihil in ipso Christo carnale vel terrenum esse quærendum, sed quasi Diuinũ hominẽ è cœlo prodire, in quo regnat virtus Spiritus sãcti. Scimus quidẽ ipsum esse Deum manifestatũ in carne: sed in persona quoque ministri & humana eius natura cœlestis virtus considerãda est. Secunda quæstio est, cur in specie columbæ potiùs quàm ignis Spiritus apparuerit. cuius solutio ex analogia vel similitudine rei signatæ cum figura pendet. Scimus quid Christo tribuat Iesaias Propheta, cap. 42. a. 3. Calamum, inquit, quassatum nõ confringet, linum fumigans non extinguet, non clamabit, nec vox eius audietur. Propter hanc Christi mansuetudinem, qua blandè & comiter peccatores in spem salutis vocauit, & quotidie inuitat, Spiritus sanctus super eum descendit in specie columbæ. Atque in hoc symbolo illustre suauissimæ consolationis pignus nobis exhibitũ est, ne metuamus ad Christum accedere, qui non formidabili Spiritus potentia, sed amabili & placida gratia indutus nobis occurrit. *Vidit Spiritum sanctum.* Nempe Iohannes: quia mox sequitur quòd Spiritus super Christũ descenderit. Iam hîc tertia oritur quæstio, quomodo videre potuerit Iohannes Spiritum. Respondeo, quũ vbique diffusus sit Spiritus Dei, cœlúmque & terrã impleat, descensum impropriè illi tribui. Idem sentiẽdum est de aspectu. quanquam enim per se inuisibilis est, dicitur tamen conspici vbi aliquod præsentiæ suę signum demonstrat. Non vidit Spiritus essentiam Iohannes, quæ sub sensum oculorum non cadit: non vidit ipsam quoque virtutem, quæ nõ humano sensu, sed fidei tantùm intelligentia comprehenditur: sed vidit specie columbæ: sub qua Deus Spiritus sui præsẽtiam monstrauit. Ergo metonymica est locutio, qua rei spiritualis nomen ad signum visibile transfertur. Quemadmodum autẽ stultè & præposterè literam vrgent quidam, vt rem in signo includant: ita notandum est his loquendi formis notari coniunctionem rei cum signo. Secundùm hunc sensum vocatur panis sacræ Cœnæ Christi corpus: nõ quia sit, sed quia testetur nobis verè dari in cibum. Interim simul tenendum memoria est quod nuper attigi: non esse fingendum rei signatæ descensũ, vt in signo quæratur quasi localiter illic inclusa: sed debere hoc vnum satis supérque nobis sufficere, quod Dominus arcana sua virtute præstet quicquid nobis per figuras promittit. Quærunt etiam nonnulli curiosè magis quàm vtiliter, solidúmne corpus fuerit, an spectrum hæc columba. Quanquam autem videntur innuere verba Lucæ non substantiam corporis fuisse, sed tantum speciem: ego tamen, ne quis inde rixandi ansam captet, in medio relinquo.

17 *Vox de cœlis.*) Vox ex illa cœlorum scissura personuit, cuius facta priùs fuit mentio: quo certior illi constaret maiestas. Porrò cũ hoc pręconio nobis oblatus fuit à Patre Christus, quum palàm ad obeundum munus Mediatoris prodiit, vt hoc adoptionis nostræ pignore freti, intrepidè vocemus Deum ipsum Patrem nostrum. Filij titulus verè & naturaliter in Christum vnum competit: sed tamen in carne nostra declaratus est Filius Dei, vt quem vnus iure suo Patrem habet, nobis etiam conciliet. Quare Deus Christũ nobis Mediatorem cum Filij elogio producens, se nobis omnibus patrem esse declarat. Eodem pertinet epithetõ dilecti. quia enim in nobis exosi sumus Deo, paternum eius amorem à Christo in nos defluere necesse est. Atq; huius loci optimus est interpres Paulus ad Ephes. primo cap. b. 6. quum dicit nos in Filio dilecto gratiam adeptos esse, vt à Deo amemur. Quod pleniùs etiam exprimitur ista particula, In quo mihi complaci-

tum est.innuit enim sic in Christo acquiescere Dei amorem,vt sese ab eo ad nos omnes diffundat:neque ad nos solùm,sed etiam ad Angelos ipsos,nō quòd reconciliatione opus habeāt, quibus nihil vnquam fuit dissidii cum Deo: sed quia ne ipsi quidem perfectè nisi capitis beneficio, Deo adhærent.Qua ratione etiam dicitur primogenitus omnis creaturæ. Et Paulus alibi rursum venisse docet vt colligeret quæcunque in cœlo sunt & in terra. Colos. 1. b.13. colos. 1. c. 20.

MATTH. IIII.

1 *Tunc Iesus subductus fuit in desertum à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.*

2 *Et quum ieiunasset dies quadraginta & noctes quadraginta, tandem esuriit.*

3 *Et quum accessisset ad eum ille qui tentat, dixit, Si filius es Dei, iube vt lapides hi panes fiant.*

4 *At ille respondens dixit, Scriptum est, Non solo pane victurus est homo, sed omni verbo quod egreditur per os Dei.*

MARC. I.

12 *Et statim Spiritus expulit illum in desertum.*

13 *Et erat in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tentabatur à Satana: eratque cum bestiis.*

LVC. IIII.

1 *Iesus autem plenus Spiritu sancto regressus est à Iordane, & actus est per Spiritum in desertum.*

2 *Diebus quadraginta tentabatur à diabolo: & nihil comedit in diebus illis, deinde esuriit.*

3 *Dixit autem illi diabolus, Si filius es Dei, dic lapidi huic vt panis fiat.*

4 *Et respondit ad illum Iesus dicens, scriptum est, Non solo pane victurus est homo, sed omni verbo Dei.*

1 *Tunc Iesus subductus est*, &c.) Duabus de causis in desertum secessit Christus: prior, vt post ieiunium quadraginta dierum, tanquam nouus homo imò cœlestis, prodiret ad exequendum suum munus. deinde vt nonnisi tētationibus probatus posito tyrocinio, ad tam arduum munus & præclarum se accingeret. Sciamus ergo Christum duce Spiritu abductum fuisse ab hominum frequētia, vt prodiret summus Ecclesiæ doctor & Dei legatus, tanquam magis è cœlo missus quàm assumptus ex oppido aliquo & communi hominū grege. Sic Mosen quum Deus per eius manum promulgare Legem suam vellet, in montem Sinai rapuit, & subductum à populi conspectu quasi in cœleste sacrarium recepit. (Exod. 34. c.12.) Christum saltem non minus insignibus diuinæ gratiæ & virtutis notis fulgere oportuit quàm Mosen: ne minor esset Euangelij quàm Legis maiestas. Si enim raro honore dignatus est Dominus doctrinam mortis ministram, quanto plus honoris meretur vitę doctrina? Et si tantum lucis habuit vmbratilis Dei figura, quàm pleno fulgore eius faciem quę in Euangelio apparet, illustrem esse conuenit? Hîc idem fuit ieiunij finis. neque enim à cibo & potu abstinuit Christus, vt temperantiæ documentum ederet: sed quo plus autoritatis haberet, dum à communi hominum sorte exemptus, quasi è cœlo Angelus & non homo è terra, emergit. Qualis enim, obsecro, illa abstinentiæ virtus fuisset cibum non gustare, ad quem appetendum nullam eum tulisse inediam quàm si carne non fuisset indutus? Quare mera stultitia fuit ieiunium quadragesimæ, vt vocant, ad Christi imitationē instituere, neq; enim maior hodie ratio est cur hoc Christi exemplum sequamur, quàm fuit olim sanctis Prophetis & aliis Patribus sub Lege imitari Mosis ieiunium. Atqui scimus nemini hoc in mentē venisse. Eliam solùm Deus, quia instaurandę Legis minister erat, simili ferè de causa ieiunium in monte continuit. Imitatores se esse Christi fingunt qui per quadragesimam quotidie ieiunent: nempe sic farciunt ventrem in prandio, vt cœnæ tempus facilè absque cibo transigant. Quid simile habet cum filio Dei? Maior erat veterum frugalitas: sed illi quoque ieiunio Christi nihil affine habebant: nō magis scilicet quàm hominum abstinentia ad Angelorum inediam accedit. Adde quòd nec Christus nec Moses quotannis solenni ieiunio defuncti sunt, sed vterque semel tantùm tota vita. Atque vtinam ineptiis tantùm lusissent vt simiæ: sed impium & detestabile Christi ludibrium fuit, quòd se ad eius regulā fictitio suo ieiunio formare tentarūt. Quod opus meritoriū & partē esse pietatis & diuini cultus sibi persuadēt, pessima est superstitio. Sed hæc in Deum contumelia est minimè tolerabilis, quòd singulare eius miraculum obscurant. deinde in Christum: quia suum illi insigne detrahentes, eius spoliis se vestiunt. tertium in Euangelium cui non vulgaris detrahitur autoritas, nisi hoc Christi ieiunium, eius sigillum esse cognoscitur. Singulare miraculum Deus edidit quum Filium suum exemit à necessitate edendi: ánnon insana audacia æmulantur Deū qui idē sua virtute affectant? Diuina gloria insignitus fuit Christus per ieiunium: ánnon sua gloria fraudatus in ordinem cogitur, quum se illi socios cuncti mortales permiscent? Hunc ieiunio Christi finem statuit Deus vt Euangelium obsignaret. qui in alium vsum transferunt, ánnō tantundem imminuunt ex Euangelij dignitate? Facessat igitur ista κακοζηλία, quæ & cōsilium Dei & totum eius operum ordinem peruertit. Cæterū de ieiuniis in genere non loquor, quorum vtinam frequentior inter nos vsus (modò idem purus) foret. sed ostendere oportuit quorsum tenderet Christi ieiunium. Porrò tentandi Christi materiam arripuit Satan ex eius esurie, quemadmodum paulo pòst fusius dicetur. Nūc in genere videndum est cur eum tentari voluerit Deus. certo enim Dei consilio in hoc certamen productum esse sonant Matthæi & Marci verba, qui dicūt ob hanc causam deductum fuisse à Spiritu in desertum. Mihi non dubium est quin Deus in Filij sui persona tanquam in clarissimo speculo, ostenderit quàm infestus & importunus humanæ salutis aduersarius sit Satā. Vnde enim fit vt acriùs Christum impetat, totásque suas vires & impetus effūdat contra ipsum hoc temporis momento quod Euangelistæ notant, nisi quia Patris mandato ad redemptionem hominum accingi videt? Ergo

tūc nostram salutem oppugnauit in Christi persona, sicuti quotidie eiusdem redēptionis ministros, cuius autor fuit Christus, hostiliter persequitur. Cęterùm simul notandum est Filium Dei subiisse vltro tentationes de quibus nunc agitur, & cum diabolo quasi cōsertamanu esse luctatum, vt sua victoria nobis triumphum acquireret. Itaque quoties nos aggreditur Satan, meminerimus nō alio modo sustineri posse eius impulsus ac repelli, quàm opposito hoc clypeo. sicuti sanè ideo tentari passus est Dei filius, vt medius occurrat quoties aliquod tentationum certamē nobis mouet Satan. Ideo quum priuatam domi vitam ageret, no legimus fuisse tentatum: sed quum munus Redemptoris subeundum foret, tunc in arenam communi Ecclesiæ suæ nomine descendit. Quod si tanquam in publica omnium fidelium persona tentatus fuit Christus, sciamus tentationes quæ nobis contingunt non esse fortuitas, vel Satanæ libidine moueri absque Dei permissu: sed Spiritū Dei præesse nostris certaminibus, quò fides nostra exerceatur. Vnde certa spes colligenda est, Deum, qui summus est agonotheta, non fore nostri immemorem quin difficultatibus nostris succurrat quibus nos impares esse videt. Paulo aliter sonāt verba Lucæ, quòd Iesus plenus Spiritu sancto regressus sit à Iordane. quibus significat, tunc vberiore Spiritus gratia & virtute fuisse instructum, vt fortior ad pugnas obeundas foret. neque enim frustra visibili specie descēderat super eum Spiritus. Et priùs dictum fuit, magis in eo resplēduisse Dei gratiam prout salutis nostræ ratio exigebat. Sed absurdum prima specie videtur, Christum diaboli tētationibus fuisse obnoxium. quia vt in homines cadat tentatio, vitium & infirmitatem subesse oportet. Respondeo, primùm susceptas à Christo fuisse nostras infirmitates, sed absque vitio: deinde nihilo plus decedere ex eius gloria, quòd tentationibus expositus fuit, quàm quòd carnē nostrā induit. Hac enim lege factus est homo vt affectus nostros vnà cum carne susciperet. Sed tota difficultas in priore mēbro consistit: quomodo infirmitate nostra circūdatus fuerit Christus vt Satanæ tentandus pateret, purus tamen & immunis fuerit ab omni vitio. Atqui solutio difficilis nō erit, si in mentem veniat, integram Adæ naturam, quum adhuc pura illic fulgeret Dei imago, subiectam tamen fuisse tentationibus. Quotquot in homine sunt corporales affectus, totidem illius tentandi occasiones arripit Satan. Atque hęc meritò cēsetur naturæ humanæ infirmitas, sensus moueri rebus obiectis: sed quæ per se vitiosa non esset, nisi accederet corruptio, qua fit vt nunquam adoriatur nos Satan quin vulnus aliquod infligat, vel saltem aliqua punctione nos lædat. Christum hac in parte naturæ integritas à nobis separauit: quanquam non media quædam in eo conditio imaginanda est qualis fuit in Adam, cui tantùm datum fuerat posse non peccare. Atqui scimus ea Spiritus virtute munitū fuisse Christum vt Satanæ telis penetrabilis non esset.

Genes. 22. 4. 1. Deut. 13. 43. *Accedens tentator.* Hoc nomen Satanæ, Spiritus consultò tribuit, quò sibi attentiùs ab eo caueant fideles. Vnde etiam colligimus, tentationes quæ nos ad malū sollicitant, nonnisi ab eo prouenire. Nam quòd alicubi dicitur tentare Deus, id in alium finem spectat, nempe vt fidē suorum exploret, aut pœnam sumat de incredulis, aut palàm faciat eorum hypocrisin qui veritati non obediunt ex animo.

3 Matth. *Vt lapides hi.*) Hîc etiam parum firmis argutiis luserunt veteres. primam enim tentationem dixerunt esse gulæ, alteram ambitionis, tertiam auaritiæ. sed ridiculum est ad gulæ intēperiem referre siquis famelicus cibū appetit quo naturę satisfaciat. Porrò quas in pane lautitias fingent, vt nimis delicatus censeri debeat qui sicco pane, vt aiunt, contentus est? Sed ne plus verborum frustra perdamus, vnica Christi responsio satis declarat aliud fuisse Satanæ consilium. Non erat certè rudis & imperitus athleta Filius Dei, vt nesciret aduersarij ictus declinare, vt ad dexterā partem impetitus, clypeum ad sinistram temere opponeret. Ergo si conatus fuisset Satan eum ad gulæ delicias pellicere, habebat in promptu Scripturæ testimonia quibus eum repelleret. Atqui nullum tale proponit, sed hanc sētentiam sumit, viuere homines non pane, sed arcana Dei Benedictione. Vnde colligimus Satanā rectà aggressum fuisse Christi fidem, vt ea extincta Christum ad illicitos & peruersos victus quærendi modos impelleret. Et certè tunc iugulum petit, dum hoc efficere tentat, vt nos Deo diffisi, aliter quàm per eius verbum licet, nobis consulamus. Sēsus ergo verborum est, Quādo vides te à Deo destitui, necessitas cogit vt tibi prospicias. Ergo victum tibi confice quem Deus tibi non suppeditat. Etsi autem Diuinam Christi potentiam obtendit qua lapides vertantur in panes: hoc tamen vnum venatur, vt Christus à Dei verbo discedens, quicquid dictabit infidelitas sequatur. Apposite ergo respondet Christus, Non solo pane viuere hominem. acsi diceret, Tu me aliquid remedij excogitare iubes, quo mihi aliter quàm permittit Deus, succurram. Atqui hoc diffidentiæ esset, cuius nulla est ratio quandiu promittit Deus se mihi nutritium fore. Tu Satan eius gratiam pani alligas: ipse verò contrà testatur, vt desint omnes cibi, solam suā benedictionem ad nos alendos sufficere. Iam tenemus quale hoc fuerit tentationis genus, nēpe quo nos quotidie oppugnat Satan. non enim aliquod inusitatum certamen subire voluit Dei Filius, sed communes habere nobiscum pugnas: vt iisdem armis muniti, non dubitemus palmam in manu nobis esse.

4 *Scriptum est, non solo pane.*) Hoc primū notatu dignum est, quòd Scripturam Christus pro clypeo opponit. nam hæc vera est dimicandi ratio, si certa victoria potiri cupimus. Nec enim frustra Paulus verbum Dei gladium spiritualem nominat, & fidei scuto nos instruit, Ephes. capite sexto, c. 16. 17. Vnde etiam colligimus, Papistas, quasi facta cū Satana pactione, animas crudeliter exponere eius libidini ad interitum, quum Scripturam malignè supprimētes, Dei populum spoliāt suis armis quibus solis salutem suam tueri poterant. qui verò armaturam istā sponte abiiciunt, nec se in Dei schola assiduè exercent, digni sunt qui singulis momentis à Satana iugulētur, qui se inermes produnt. Nec sanè alia ratio est cur tam impotenter grassetur Satan, & passim tam multos abripiat, nisi quia eorum ignauiā & verbi sui cōtēptum Deus vlciscitur. Nunc excutiendum nobis est Mosis testimonium quod Christus citat. Deu. 8. a. 3.
Falsò quidam ad spiritualem vitam detorquent, acsi dictum esset, animas non ali visibili pane, sed Dei verbo. Est id quidem in se verum: sed aliò respexit Moses. nam quum nullus ad manū esset

panis, commemorat Man fuisse extraordinarium alimentum populo: vt hoc documento testatum in omne tempus fieret, hominum vitam non esse inclusam in pane, sed pendere à nutu & beneplacito Dei. Itaque verbum non pro doctrina capitur, sed pro decreto quod Deus publicauit, quoad tuendum naturæ ordinem, & fouendas creaturas. neque enim cõditos à se homines abiicit, sed ea lege vitam illis infũdit, vt semel datam assiduè
Heb.1.a.3 sustineat. Sic dicit Apostolus, omnia sustineri potenti eius verbo: hoc est vegetari totum mundũ, & singulas eius partes in suo manere statu, nutu eius ac decreto, cuius potentia sursum & deorsũ vbique diffunditur. Quanquam ergo pane vescimur, non tamen panis virtuti acceptam ferre vitam decet, sed arcanæ gratiæ quam pani Deus ad nos pascẽdos inspirat. Vnde etiam alterum sequitur, Deum, qui nunc pane vtitur in nostrum alimentum, aliter, quoties visum fuerit, daturum vt viuamus. Item hac Mosis sententia damnatur eorum stupor quibus saturitas & abundantia pro vita est. Deinde corrigitur diffidentia & praua solicitudo quæ nos ad quærẽda illicita media impellit. Atque huc propriè dirigitur Christi responsum. Sic de victu & reliquis præsentis vitæ subsidiis fidendum esse Deo, ne quisquã nostrum prę scriptas ab eo metas transiliat. Quòd si panem ex lapidibus pręter Dei mandatum, conficere Christus nefas esse duxit: multo minus ex fraudibus, rapinis, violentia, cædibus victum parare licet.

MATTH. IIII.	MARC. I.	LVC. III.
5 *Tunc assumit eum diabolus in sanctam ciuitatem, & statuit eum super pinnaculum templi:* 6 *Dicitque illi, Si Filius es Dei, præcipita te deorsum: scriptum est enim, Angelis suis mandabit de te, & manibus tollent te, ne quando impingas ad lapidem pedem tuum.* 7 *Dixit illi Iesus, Rursum scriptum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.* 8 *Rursum assumit eum diabolus in montem excelsum valde, & commonstrat ei omnia regna mundi, & gloriam illorum:* 9 *Et dicit illi, Hæc omnia tibi dabo si prostratus adoraueris me.* 10 *Tunc illi dicit Iesus, Abi Satana: scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorabis, & illum solum coles.* 11 *Tunc omittit illum diabolus, & ecce Angeli accesserunt, & ministrabant ei.*	13 *Et Angeli ministrabant ei.*	5 *Et subduxit illum diabolus in montem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ in puncto temporis.* 6 *Et ait illi diabolus, Tibi dabo potestatem hanc vniuersam & gloriam illorũ: quia mihi tradita sunt: & cuicunque volo, do illam.* 7 *Tu ergo si adoraueris prouolutus coram me, erunt tua omnia.* 8 *Et respondens Iesus dixit illi, Abi post me Satana: scriptum est enim, Adorabis Dominum Deum tuum, & illum solum coles.* 9 *Et duxit illum Hierosolymam, statuitque eum super pinnam templi: & dixit illi, Si Filius Dei es, mitte teipsum hinc deorsum.* 10 *Scriptum est enim quòd Angelis suis mandabit de te vt seruent te:* 11 *Et quòd in manibus tollent te, ne offendas ad lapidem pedem tuum.* 12 *Et respondens dixit illi, Dictum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.* 13 *Et consummata omni tentatione diabolus recessit ab eo vsque ad tempus.*

5 *Tunc assumit eum diabolus.* Nõ magni interest quòd Lucas secundo loco tentationem recitat quæ in postremum locũ à Matthæo reiicitur. neque enim propositum Euangelistis fuit historiæ filum sic contexere vt temporis rationẽ semper exactè seruarent: sed rerũ summas colligere, vt in speculo vel tabula proponerẽt quę de Christo maximè vtilia sunt cognitu. Tenere ergo sufficiat, Christũ tribus modis fuisse tentatũ. Quod autem vel secundum vel tertium fuerit certamẽ, non est cur anxiè laboremus. In expositione sequar Matthęi contextum. Dicitur Christus locatus super pinnam templi. Quæritur autem an reipsa euectus fuerit in sublime, an verò per visionẽ id factum sit. plerique pertinaciter asserunt, verum & realem (vt loquuntur) fuisse corporis raptum: quia indignum putant, Christum Satanæ præstigiis reddere obnoxium. Atqui facilè diluitur ista obiectio, nihil esse absurdi in Dei permissu & voluntaria subiectione Christi modò ne intus, hoc est in mente & anima, quicquam putemus passum fuisse. Et quod postea subiicitur, in conspectu posita Christo fuisse omnia regna mũdi: item quod scribit Lucas, temporis momento procul fuisse traductum, visioni magis conuenit. In re tamen dubia, & quam absque periculo nescire licet, malo iudicium suspendere, quàm contentiosis præbere litigandi ansam. Fieri etiam potest vt secunda tentatio non sit continuo temporis successu primam sequuta, nec secundã tertia, sed aliquid fuerit distantiæ, idque magis probabile est. quanquam ex verbis Lucæ elicitur non interfuisse longum spatium: quia dicit datam ad tempus quietẽ fuisse Christo. Hoc verò scire ad rem maximè pertinet, quid captauerit Satan in hac tentationis specie: quod ex Christi responso dicendum est, sicuti paulo antè admonui. Christus, vt hostis astutiæ occurrat, & propulset eius impetum, pro clypeo opponit, nõ tentandum esse Deum. Vnde apparet huc spectasse hostis insidias,

dias, vt se præter iustum modum efferens, contra Deum temerè insurgeret. Priùs Christũ conatus fuerat Satan in desperationem trahere, quia victu & ordinariis mediis destituebatur: nunc ad inanem & ventosam confidentiam eum solicitat, vt neglectis mediis quæ ad manũ sunt, seipsum proiiciat sine necessitate in manifestum discrimẽ, & quasi extra metas exultet. Atqui vt frangi nos mi nimè conuenit, vbi rerum omnium inopia premimur, quin pendeamus à Dei fiducia: sic cristas erigere non licet, vt altiùs quàm Deus permittit nos efferamus. Tenemus nunc quale fuerit Satanæ consilium: nempe vt Christus experimentum capturus suæ diuinitatis, stulta & impia temeritate in Deum insurgeret.

6 *Angelis suis mandabit de te, & manibus*, &c.) Notanda est hæc Satanæ malitia, quòd Scripturæ testimonio abutitur vt vitam Christo mortiferã reddat, panémque conuertat in venenum. Nam eodem quotidie artificio vti non desinit: & voluit hoc certamen subire in sua persona Filius Dei qui cõmune est piorũ omnium exemplar, vt sibi omnes sedulò cauere discant ne fallaci Scripturæ prætextu incidant in Satanæ laqueos. Nec dubium est quin Dominus tantum concedat hosti nostro licentię, ne securi torpeamus, sed magis intenti simus ad agendas excubias. Cæterùm ne præposteris hominibus similes simus, qui Scripturam quasi flexiloquam abiiciũt, propterea quòd eam adulterat diabolus. nẽpe eadem causa à cibis abstinendum esset, ne veneficiis esset locus. Prophanat verbum Dei Satan, & in exitum nostrum torquere nititur. atqui quum diuinitus ordinatũ sit nobis in salutem, an irritũ erit Dei consilium, nisi nostra ignauia salutaris eius vsus nobis pereat? Nec verò lõga disputatione hęc res indiget: tantùm spectemus quid præscribat nobis Christus suo exẽplo, quod instar regulæ nobis sequẽdum est. An Satanæ cedit Scripturã sceleratè torquenti? an Scripturam qua se priùs armauit, excuti sibi vel eripi patitur? Imò impiam Satanę calũniam obiecta vicissim Scriptura fortiter refellit. Proinde quoties Scripturam suis fallaciis obtendet Satan, & hoc eodem prætextu nos adorientur impij homines vt fidem nostram circumueniant, non aliunde quàm ex Scriptura tutandæ fidei nostræ arma mutuemur. Cæterũ etsi promissio ista, Angelis suis mãdabit de te, &c. ad omnes fideles pertinet, specialiter tamen competit in Christũ, qui vt est totius Ecclesiæ caput, ita iure suo præest Angelis, illisque nostri curam delegat. Quare in eo nondum fallit Satan, quòd hoc testimonio probat Angelos Christo datos esse ministros, qui eum custodiant, & manibus suis portẽt: sed in eo est fallacia, quòd Angelorum custodiam ad vagum & temerarium cursum trahit, quæ tunc demum filiis Dei promittitur dum se continent in tra suos fines & viis suis ambulant. Siquã emphasin habet hæc particula, In omnibus viis tuis, sẽtentiam Prophetæ Satan malignè corrumpit & mutilat, promiscuè & confusè eam detorquẽs ad vagos & erroneos cursus. Iubet nos Deus ambulare in viis nostris, & tunc Angelos pronũtiat fore nobis custodes: Satan Angelorum custodiã ob tendens, Christum hortatur vt sibi temerè periculũ accersat. acsi diceret, Si te proiicias in mortẽ inuito Deo, Angeli vitam tuam defendent.

7 *Scriptum est, Non tentabis Dominum.*) Aptissimè respondet Christus, non aliter sperandum esse quod illic Deus auxilium promittit, quàm si modestè illi se regendos fideles committant. neque enim Dei promissionibus aliter possemus inniti, quàm si eius mandatis obsequimur. Porrò quum tentetur Deus pluribus modis, hoc loco tentari dicitur quum media negligimus quæ nobis ad manum porrigit. Perinde enim faciunt qui præteritis mediis quæ Deus commendat potentiam eius & robur volunt experiri: acsi quis homini abscinderet brachia & manus, & postea iuberet eum operari. In summa, quisquis experimẽtum diuinæ potentiæ capere appetit vbi necesse non est, ille Deum tentat, eius promissiones subiiciens iniusto examini.

8 *Assumpsit eum diabolus in montem excelsum.*) Mat.16.d.23.
Memoria tenendum est quod priùs dixi, non imbecillitate naturæ Christi esse factum vt Satan illi oculos stringeret, sed voluntaria dispẽsatione & permissu. Deinde sic tactos & illectos fuisse eius sensus, obiecta regnorũ gloria, vt nulla intus cupiditas animum eius pupugerit: quum carnis libidines, tanquã feræ indomitæ, ad obiecta quæ nobis placent, ferantur & nos rapiant. nam Christus communem habuit nobiscum sensum, nõ autem appetitus incompositos. Cęterùm species tentationis fuit, vt hæreditatem quam Deus filiis suis promisit aliunde Christus quàm à Deo ipso peteret. Atque hîc sacrilega diaboli audacia se prodit, quòd terræ imperium Deo ereptum sibi vsurpat. Hæc, inquit, omnia mea sunt, nec aliter quàm meo beneficio obtinentur. Et nobis quotidie cũ eadem impostura luctandum est. quod & singuli fideles in se sentiũt, & in tota impiorum vita clariùs perspicitur. Nam etsi omnia nostra præsidia, opes, commoda in Dei benedictione constituimus: titillant tamen nos subinde & pelliciunt sẽsus nostri ad quærenda Satanæ subsidia, acsi vnus Deus nõ sufficeret. Bona autem mundi pars Deo ius & imperium terræ abdicans, Satanam sibi fingit bonorum omnium datorẽ. Vnde enim fit vt malis artibus, & rapinis & fraudibus ferè omnes se addicant, nisi quòd in Satanã transcribũt quod Dei proprium erat, sua benedictione ditare quos visum est? Ore quidem panem quotidianum dari sibi à Deo postulant, sed ore tenus: quia Satanam præficiunt distribuendis totius mundi diuitiis.

10 *Abi Satana.*) Pro eo Lucas habet, *Abi post me Satana.* Quare frustra in aduerbio quidam philosophantur, quum Petro dictum est, Vade retro: quasi non idem audierit ipse Satan. Simpliciter enim iubet Christus eum facessere. Iam verò in eodem defensionis genere pergit, Scripturã non quasi iunceum clypeum, sed verè æneum opponens: ac testimonium citat ex Lege, quòd vnus Deus adorandus sit & colendus. Porrò ex applicatione & præsentis loci circunstantia, quorsum spectet Dei adoratio, & quid valeat, facilè colligitur. Papistæ quum solum Deum adorandum negant, sophistico commento hunc locum eludunt & similes. Latrię quidem adorationem concedunt relinqui debere vni Deo. duliam verò ad mortuos & eorum ossa ac statuas transferunt. Atqui friuola illa verborum distinctione reiecta, Christus προσκύνησιν etiam vni Deo vendicat. quo commonemur, rei potiùs quam vocis rationem esse habendam quoties agitur de cultu Dei. Scriptura Deum vnum colere iubet. spectandum in quem finem. si quicquam ex eius gloria delibat homo quod creaturis adscribat sacrilega est Di-

uini cultus violatio.Id autem fieri plusquam perspicuum est quum bona creaturis accepta ferimus,quorum Deus vnicum se authorem volebat agnosci.Iam verò sicuti religio propriè spiritualis est,externa autem eius confessio pertinet ad corpus:ita non interior modò cultus debetur soli Deo,sed externum quoque eius testimonium.

11 *Tunc omittit illum diabolus:*& *ecce*,&c.)Plus exprimit Lucas:nempe *Completa omni tentatione.* ac si diceret, non priùs Christo datam quietem vel inducias,quàm exactè omni certaminum genere probatus foret.Subiicit etiam relictum fuisse Christum ad tempus duntaxat vt sciamus reliquam eius vitã non prorsus à tentationibus fuisse immunem,sed vim Satanæ Diuinitus fuisse cohibitam ne importunè molestus esset Christo, sicuti solet Deus cum omnibus suis agere.nam si quando acriùs vexari eos permittit,postea ex immodica contentione aliquid relaxat,vt paulisper respirent ac colligant animos. minimè tamen illis parcit vt ignauiæ indulgeant, sed tantùm vt se comparent ad nouas pugnas. Quod postea sequitur,Angelos illi ministrasse: ad solatium refero, vt sentiret Christus se Deo Patri curæ esse, validóque eius præsidio munitum contra Satanam. nam ipsa solitudo mœrorem augere poterat,quũ omnibus hominum officiis priuatus, inter feras degeret.quod etiam disertè notauit Marcus. Nec tamẽ putandum est,Christum vnquam desertum fuisse ab Angelis:sed vt daretur tentationi locus, interdum Dei gratia,quanuis præsens esset, eum secundùm carnis sensum latuit.

MATTH. IIII.	MARC. I.	LVC. III.
12 *Quum audisset autem Iesus quod Iohannes traditus esset,secessit in Galilæam.* 17 *Ex eo tempore cœpit Iesus prædicare,& dicere,Resipiscite : appropinquauit enim regnum cælorum.*	14 *Postquam autem comprehensus esset Iohannes,venit Iesus in Galilæam,prædicans Euangelium regni Dei:* 15 *Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei:resipiscite, & credite Euangelio.*	19 *Herodes autem tetrarcha quum corriperetur ab illo de Herodiade vxore fratris sui, déque omnibus malis quæ faciebat Herodes,* 20 *Adiecit hoc quoque super omnia,& inclusit Iohannem in carcerem.* LVC. IIII. 14 *Et reuersus est Iesus virtute Spiritus in Galilæam:& fama exijt per vniuersam regionem de illo.* 15 *Et ipse docebat in synagogis eorum, & glorificabatur ab omnibus.*

19 Luc.*Herodes autem tetrarcha*, &c.) Solus Lucas hoc loco causam exponit cur ab Herode coniectus fuerit Iohannes in carcerem. Alibi tamen apud Matthæum & Marcum fiet mentio. Iosephus libro antiquit.18.dicit,quia sibi metueret Herodes à tumultu populari & rebus nouis, Iohannem ab eo inclusum fuisse in arce Macherontis:quia suspecta erat viri autoritas. Herodiadem verò nõ Philippo (quem Salomes maritum facit)sed alteri Herodi tradit fuisse nuptam. Cæterùm quia hac in parte memoria lapsus deprehenditur,& Philippi quoque mortẽ non suo loco refert,certior historiæ veritas ex Euangelistis petenda est,standúmque eorum testimonio.Hoc quidem satis constat, quum filiam Aretæ Regis Arabum haberet in matrimonio Herodes,forma Herodiadis neptis illectũ,eã fraude rapuisse. Potuit autem impunè hanc iniuriam inferre fratri Philippo,quem mansueti & placidi fuisse ingenij hominem testatur idem Iosephus. Porrò in hac historia clarè cernimus quale fidos & cordatos veritatis ministros præmium in mundo maneat, præsertim vbi vitia coarguunt. vix enim centesimus quisque correctionem admittit. ergo si vrgentur seueriùs,in furorem ebulliunt.Hæc superbia si in quibuslibet plebeiis cernitur, nihil mirum si tyranni longè atrociùs in suos reprehensores sæuiunt,quibus nihil est acerbius quàm in ordinem cogi. Rursus in Iohanne insigne refulget constantię exemplum:qua pręditos esse conuenit omnes pios doctores:ne magnos & potẽtes,quoties ita necessitas tulerit,prouocare in se dubitẽt. neque enim sincerè Deo seruit apud quem valet acceptio personæ. Porrò quum dicit Lucas malum hoc reliquis omnibus fuisse superadditũ, significat tunc desperatam esse malitiam,& ad sũmum cumulum venisse quum remediis irascitur peccator:nec tantùm correctionem repudiat,sed de monitore quoq.suo hostilẽ vindictam sumit.

12 Matth.*Quum audisset Iesus.*) Cum his non videtur congruere Iohannis narratio, qui testatur eodem simul tempore Iohannem & Christũ obiisse docendi munus. Sed notandum est, tres nostros Euangelistas breue illud temporis spatium ideo silentio transigere, quia nondum finitus erat Iohannis cursus,hoc est ad recipiendum Christi Euangelium præparatio. Et certè quanuis intra illud tempus doctoris officio Christus functus sit, non tamen propriè exorsus est Euangelij prædicationẽ,donec Iohanni successit.Quare non absurdè tres Euangelistæ Iohannis ministerio tempus illud concedunt & assignant quo discipulos Christo parauit.acsi dicerent, cedente aurora solem esse exortum.Notanda est autem locutio quę habetur apud Lucam,Iesum in virtute, aut per virtutem Spiritus in Galilæam venisse. magni enim interest ne quid terrestre vel humanum in Christo imaginemur, sed cœlestis in eo & Diuina virtus semper nobis occurrat, sensúsque nostros occupet.

14 Marc.

14 Marc. *Prædicans Euangelium regni Dei.*) Videtur nonnihil habere Matthæus diuersum à reliquis duobus. postquam enim Christum relicta patria Nazareth in Capernaum migrasse dixit, tunc demum attexit exordium prædicationis eius. Lucas autem & Marcus cũ in patria publicè docuisse referunt. Verùm facilis est solutio. nam aduerbium temporis apud Matthæum non modò ad proximum membrum, sed ad totum orationis complexum referri debet. Suo igitur in Galilæam aduentu stadium suum Christus ingressus est. Porrò summa doctrinæ, qualis traditur à Matthæo, nihil ab ea differt, qua paulò antè legimus vsum fuisse Iohannem: duabus enim partibus constat, pœnitentia & gratiæ salutisque præconio. Hortatur Iudæos ad conuersionem, quia regnum Dei appropinquauerit: hoc est, quia populum suum Deus regendum suscipiat: quæ plena est ac solida fœlicitas. Marcus paulò aliter, *Appropinquauit regnum Dei: resipiscite, & credite Euangelio:* eodem tamen sensu. nam de restituendo apud Iudæos regno Dei præfatus, hortatur ad pœnitentiam & fidem. Quæri tamen potest, quum ex Euangelio pendeat pœnitentia, cur eam Marcus ab Euangelij doctrina separet. Duplex solutio est. nam Deus interdum sic nos ad resipiscendum inuitat, vt tantùm dicat mutandam esse in meliùs vitam: postea conuersionem & vitæ nouitatem, Spiritus sui donum esse ostendit, vt sciamus non tantùm nobis præcipi quod officij nostri est, sed obsequendi gratiam & virtutem simul offerri. Si hoc modo accipimus quod Iohannes concionatus est de pœnitentia, sensus erit, Dominus vos ad se conuerti iubet. quia verò id non potestis propria industria, Spiritum regenerationis promittit, quare hanc gratiã fide amplecti vos oportet. quanquam fides quam haberi Euangelio postulat, minimè ad donum renouationis restringi debet: sed præcipuè ad peccatorum remissionem spectat. coniungit enim Iohannes pœnitentiam cum fide: quia se ideo nobis Deus reconciliat, vt tanquam pater à nobis sanctitate & iustitia colatur. Deinde nihil absurdi est, si credere Euangelio, tantundem valere dicamus atque gratuitam iustitiam amplecti. sæpe enim in Scriptura specialis ista inter fidem & remissionem peccatorum relatio occurrit: sicuti quum docet Fide nos iustificari. Vtrouis modo exponere hunc locum libeat, principium tamen illud manet fixum, offerri nobis gratuitam salutem à Deo, vt ad ipsum cõuersi, iustitiæ viuamus. Ergo misericordiam nobis promittens, ad carnis abnegationem vocat. Notandum est epitheton quo Euangelium ornatur à Marco: nã hinc discimus eius prædicatione regnũ Dei erigi in terra & cõstitui, nec alio modo Deũ regnare inter homines. Vnde etiam apparet quã misera sit absque Euangelio hominum conditio.

15 Luc. *Glorificabatur ab omnibus.*) Hoc nominatim positum est à Luca, vt sciamus statim ab initio refulsisse in Christo Diuinam virtutem, quę homines nondum maligno contradicendi studio infestos, in eius admirationem cogeret.

MATTH.	MARC.	LVC. IIII.

16 *Et venit Nazareth, vbi erat nutritus, & intrauit secundùm consuetudinem suam die Sabbathorum in Synagogã: & surrexit vt legeret.*
17 *Et traditus est illi liber Iesaiæ Prophetæ: & explicato libro inuenit locum vbi scriptum erat,*
18 *Spiritus Domini super me, propterea vnxit me: ad euangelizandum pauperib. misit me, vt sanem contritos corde, vt prædicem captiuis remißionem, & cæcis visum: vt emittam confractos per remißionem,*
19 *Vt prædicem annum Domini acceptum.*
20 *Deinde complicatum librum reddidit ministro, & sedit: & omnium in Synagoga oculi erant intenti in eum.*
21 *Cœpit autem dicere ad illos, Hodie impleta est hæc Scriptura in auribus vestris.*
22 *Et omnes testimonium illi dabant, & mirabantur super sermonibus gratiæ qui procedebant ex ore ipsius, ac dicebant, Nonne hic est filius Ioseph?*

16 *Venit Nazareth.*) In hoc vno insistunt Euangelistæ vt ostendant quibus documentis innotuerit Christus: cuius rei memorabile specimen hîc refert Lucas: nẽpe quòd locũ Iesaiæ exponens, & accommodans ad præsentem vsum, oculos omnium in se cõuerterit. Quum dicit ex more venisse in Synagogã, hinc colligimus, nõ tantum in cõpitis vel triuiis ipsum ad plebem verba fecisse, sed quantum licebat, seruasse vsitatum Ecclesiæ ordinem. Simul etiã videmus, quamuis degenerassent Iudæi, in rebus tamen confusis & miserè corrupto Ecclesiæ statu hoc fuisse boni residuum, quòd Scripturam legebant coram populo, vt inde sumerent docendi & exhortandi materiã. Vnde etiam appareт quæ fuerit genuina & legitima colendi Sabbathi ratio. neq; enim ideo populum suũ ferias agere iussit Deus quasi simpliciter eius otio delectaretur: sed potiùs vt in operum suorũ meditatione illum exerceret. Porrò quoniã in cõsiderãdis Dei operibus cæcutiunt hominũ mentes, Scripturæ regulã dirigi necesse est. Quanquã autẽ inter Legis vmbras Sabbathum numerat Paulus: hac tamen in parte cõmunis nobis est feriãdi ratio cum Iudæis, vt populus ad audiendum verbũ, ad publicas preces & reliqua pietatis exercitia cõueniat. In quem vsum Iudaico sabbatho successit dies Dominicus. Iam si tẽporum fiat cõparatio, facilè vel ex præsenti loco constabit, fœdiores hodie & magis deformes esse Papalis hierarchiæ corruptelas quã apud Iudæos sub Anna & Caiapha fuerint. Nã Scripturę lectio, quæ tunc vigebat, nõ modò sub Papa obsoleuit, sed ferro & igni à templis arcetur: nisi quòd

lingua incognita quod visum est, in ludibriú cavillant. Surrexit Christus ad legendum, nõ solùm vt vox eius meliùs exaudiretur, sed in signum reuerentiæ. Nam hoc meretur Scripturæ maiestas, vt profiteantur eius interpretes se modestè & reuerenter ad eam tractandam accedere.

17 *Inuenit locum.*) Non dubium est quin consultò locum hunc Christus delegerit. Putant quidam diuinitus illi fuisse oblatum, sed quum libera illi daretur electio, malo ad eius iudicium referre quòd hunc locũ præ aliis inuenit. Porrò illic promittit Iesaias, post exilium Babylonicum futuros adhuc aliquos gratiæ Dei testes qui populum ab interitu & mortis tenebris colligant, & Ecclesiam tot cladibus afflictam spirituali virtute instaurent. Sed quia vnius Christi nomine & auspiciis promulganda erat illa redemptio, in singulari numero loquitur, & quodammodo induit Christi personam, quò efficaciùs piorum animos in bonam fiduciam erigat. Certum quidem est, quæ hîc habentur nõ nisi in solum Christum ob duas causas propriè competere: primùm quia Spiritus plenitudine solus donatus est, vt testis ac legatus esset nostræ cum Deo recõciliationis (qua ratione Paulus quod Euangelij ministris commune est, peculiariter illi assignat: nempe quòd veniens annuntiauit pacem his qui propè erãt & qui procul) deinde quia solus Spiritus sui virtute quicquid bonorum hîc promittitur, efficit & præstat.

Ephes. 2. c.7.

18 *Spiritus Domini super me.*) Hoc ideo dictum est vt sciamus, Christum tam in se quàm in suis ministris non humanum nec priuatum negotium agere, sed ad restituendam Ecclesię salutem Diuinitus esse missum. testatur enim nihil se humano instinctu vel cõsilio, sed gubernatore Dei Spiritu omnia agere, vt piorum fides in Dei authoritate & potentia fundata sit. Quod proximè sequitur membrum, *Ideo vnxit me*, exegeticè additum est. multi enim falsò Dei Spiritum se habere iactant, quum sint eius donis vacui. Christus autem ab vnctione, tanquã ab effectu, probat se Dei spiritu esse prędi tum. Subiicit deinde in quem finẽ gratiis Spiritus ornatus fuerit: nempe vt pauperibus euangelizet. Vnde colligimus, quicunq; ad prædicandum Euãgeliũ à Deo mittuntur, necessariis dotibus priùs instrui, vt tãto muneri sufficiant. Quare planè ridiculi sunt qui Diuinæ vocationis prætextu, pastorum locũ vsurpant, quum ad munus exequendum plusquam sint inepti: sicuti in Papatu cornuti Episcopi quum rudiores sint quibuslibet asinis, se tamen Christi vicarios & solos Ecclesiæ legitimos præsules superciliosè esse clamitant. Nominatim quoq; dicitur vngere Dominus seruos suos: quia vera & efficax Euangelij prædicatio non in ventosa eloquentia, sed cœlesti Spiritus virtute sita est, quemadmodum dicit Paulus. *Pauperibus.* Significat Propheta qualis sit futurus Ecclesiæ status ante Euangelij exortũ, & qualis sit extra Christum nostra omnium conditio. Pauperes ergo, & contritos, & captiuos, & cæcos, & confractos vocat, quibus Deus instaurationem promittit. Etsi autem tot miseriis oppressum erat populi corpus vt singulis membris hi tituli cõgruerent: quia tamen multi sibi in sua inopia, cæcitate, seruitute, morte denique blandiebantur vel stupidi erant, ideo pauci ad hanc gratiam recipiendam idonei fuerunt. Ac primùm quidem hinc docemur quorsum spectet Euangelij prædicatio, & quid nobis afferat: nempe quòd quum omni malorum genere penitus obruti sumus, illic Deus viuifica sua luce nobis affulget, vt eductos ex profunda mortis abysso, in plenam fœlicitatem restituat. Non vulgaris certè hæc est Euangelij commendatio, quòd tam incomparabilem inde fructum colligimus. Secundò, videmus quosnam ad se Christus inuitet, ac commissæ sibi gratiæ participes faciat: nempe qui modis omnibus miseri sunt, & omni spe salutis destituti. Sed vicissim monemur non aliter istis Christi beneficiis posse nos frui, nisi humiliati seriò malorum nostrorum sensu, illum liberatorem tanquam famelici appetamus. nam quicunque superbia turgent, nec sub captiuitate sua gemunt, nec sibi in sua cæcitate displicent, surdis auribus contemnunt hoc vaticinium.

1.Cor.2.a. 1.& 4.

19 *Vt prædicem annum Domini.*) Multis videtur esse allusio ad Iubileum: quorum sententiam non repudio. Notare tamen operæpretium est, Prophetã data opera occurrere dubitationi quæ infirmos animos turbare & concutere poterat, quum tandiu Dominus promissam salutem differens, ipsos teneret suspensos. Ergo redemptionis tempus in Dei consilio vel beneplacito cõstituit, sicuti cap.49. c.8. Tempore beneplaciti exaudiui te, in die salutis auxiliatus sum tibi. Paulus ad Galat.4.a.4. vocat temporis plenitudinem: vt discant fideles non curiosè inquirere vltra quàm expedit, sed Dei placito acquiescere: atque hoc vnum illis sufficiat, exhibitam fuisse in Christo salutem quando ita DEO visum est.

20 *Omnium in Synagoga oculi.*) Non dubito quin Deus illorum corda tetigerit, vt admiratio magis attentos redderet, atque ita audientiam Christo loquenti facerent. necesse enim fuit eos retineri ne statim obstreperent, vel saltem abrumperent medium sermonis cursum: quum alioqui magis essent propensi ad Christi contemptum, vt videbimus.

21 *Hodie impleta est.*) Non vsus est tantùm his tribus verbis Christus, sed re ipsa probauit iam adesse tempus quo vellet Deus perditam Ecclesiam restituere: vt auditoribus luculenta Prophetiæ expositio constaret: quemadmodum ritè & ordine Scripturam tractant interpretes, dum eam ad præsentem vsum accommodant. Dicit autem impletam in auribus potiùs, quàm in oculis: quia nudus conspectus parum valebat, nisi doctrina primatum tenuisset.

22 *Testimonium illi dabant.*) Hîc priore loco verè diuinam gratiam quæ spirabat in ore Christi, nobis commendat Lucas: deinde hominum ingratitudinem ad viuum depingit. Sermones gratiæ vocat phrasi Hebraica, in quibus conspicua esset vis & gratia Spiritus sancti. Ergo Deũ in Christo loquentem cũ admiratione cognoscere cogũtur Nazaræi: interea tamẽ seipsos vltro impediunt ne cœlesti Christi doctrinæ suum ac debitum tribuant honorem. Nam quum obiiciunt esse filium Ioseph, non amplificãt vt decebat, hac circũstãtia Dei gloriã, sed scandalum sibi malignè accersunt, vt possint specioso colore respuere quicquid à filio Ioseph dicitur. Ita hodie videmus plerosque, quãtumuis cõuicti sint verbum esse Dei quod audiũt, friuolas tamen excusationes captare, quibus se ab obsequẽdi necessitate eximant. Et sanè quòd non perinde afficimur Euangelij virtute vt par esset, nõ aliunde cõtingit, nisi quòd nobis ipsis sumus obstaculo, & lucem, cuius obiectu etiam inuiti mouemur, suffocamus nostra malitia.

MAT-

23 *Et ait illis, omnino dicetis mihi hanc similitudinem, Medice cura teipsum, quæcunque audiuimus facta in Capernaum, fac & hic in patria tua.*

24 *Ait autem, Amen dico vobis, nemo Propheta acceptus est in patria sua.*

25 *Sed in veritate dico vobis, Multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cælum annis tribus & mensibus sex, vt fieret fames magna per totam terram.*

26 *Et ad nullam illarum missus est Elias nisi in Sarepta Sidonis ad mulierem viduam.*

27 *Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo Propheta, & nemo eorum mundatus est nisi Naaman Syrus.*

28 *Et omnes ira repleti sunt in Synagoga hæc audientes.*

29 *Et insurrexerunt, eiecerúntque eum extra vrbem, & duxerunt eum vsque ad supercilium montis super quem ciuitas illorum erat ædificata, vt præcipitarent eum.*

30 *Ipse autem transiens per medium eorum ibat.*

23 *Medice cura teipsum.*) Ex Christi verbis facilè colligitur contemptim fuisse exceptum à Nazaræis. profert enim in medium quæ fiebat illos agitare in animis suis. Deinde culpam in eos transfert cur ab edendis apud eos miraculis abstineat: & eorum malitiam coarguit, quòd Dei Prophetam nullo honore dignentur. Obiectio quam anticipat talis est, non esse mirum, si eum nullo in pretio habeant conterranei, quum patriam suam, vt aliena loca, miraculis non nobilitet. Itaque iustam esse hanc vltionem si à suis reiicitur, quos reliquis omnibus postponit. Huc pertinet vulgare prouerbium, quòd medicus à se & suis priùs incipere debeat, quàm peritiam curandi in aliis ostentet. Summa obiectionis est, præposterè facere Christum, qui alias Galilææ vrbes miraculis illustrans, nullum habeat patriæ suæ respectum. Atque hæc Nazaræis honesta videbatur excusatio cur eum vicissim respuerent.

24 *Amen dico vobis.*) Eorum culpa fieri exprobrat, ne apud eos, sicut alibi, exerat suam virtutem in miraculis: hominum enim incredulitas aditum obstruit Deo ne operetur sicuti optandum esset in eorum salutem. Matth. 13. g. 58. & Marc. 6. a. 5. Propterea non poterat Iesus signum vllum apud eos edere, quia in eum non credebant. Non quòd in hominum arbitrio sit ligare Dei manus: sed quòd operum suorum fructu priuat qui per infidelitatem se indignos reddunt. Perinde igitur valet responsio acsi dixisset Christus, Si miraculorum vultis esset participes, cur Deo non datis locum? imò cur ministrum potentiæ eius superbè reiicitis? Habetis ergo iustam contemptus vestri mercedē, q vobis præteritis, alibi potiùs miraculis ostendo me esse Messiam Dei, cui mandata est Ecclesiæ restitutio. Et certè illa ingratitudo erat minimè ferenda, quòd quum Deus Filium suum educari voluisset in eorum vrbe, talem alumnum spernebant. Quare manum suam iure inde retraxit, ne ludibrio esset tam impiis contemptoribus. Cæterùm hinc discimus quāti faciat Dominus verbum suum: quia vt de eius contemptu pœnam sumat, gratias, quæ præsentiæ eius testimonia sunt, è medio tollit. Quantum ad sententiam istam, Quòd Propheta honorem non habeat apud suos, videant lectores quæ diximus quarto Iohannis capite circa finem.

25 *Multæ viduæ erant.*) Postquam in eos culpam reiecit Christus, quòd destitueretur miraculis, iam duobus exemplis probat nō debere videri absurdum si Deus alienos domesticis præferat: & ibi vitio verti non debere si Dei vocationi obtemperet, quemadmodum olim Elias & Elisæus. Obliquè autem vanam eorum confidentiam perstringit, quòd ipsum habere sibi obnoxium vellent quia fuerat apud eos educatus. Quo tempore, inquit, grassata est fames per duos annos & sesqui, multæ in terra Israel viduæ erant, quarum inediæ subuenire non iussus est Propheta Elias, sed missus ad mulierem alienigenā ditionis Sidoniæ. *1. Reg. 17. b. 9.*
Similiter Elisæus nullos ex suis popularib. leprosos curauit, sed Naaman hominem Syrum. Quanquam autem peculiariter Nazaræos vulnerat, simul tamen totius gentis ingratitudinem carpit, *2. Reg. 5. d. 14.*
quòd iam pridem soliti sint ferè omnes eo indigniùs Dominum contemnere quo propiùs ad eos accesserat. Nam quî factum est vt mulierem extraneam Deus prætulerit omnibus Israëlitis, nisi quòd ab his reiectus Propheta hospitium in terra prophana quærere coactus est? Et quorsum Naaman Syrum voluit Deus ab Elisæo sanari, nisi in dedecus populi Israel? Sensus ergo est, idem accidere quod olim, vt Deus procul virtutem suam ad alienos transmittat, quia à domesticis repellitur. Interea significat Christus nihil ex sua gloria diminui quòd à conterraneis vilipenditur: quia Deus non sine eorum ignominia & pudore alibi Filium suum ornare & extollere poterit, sicuti olim Prophetis suis honorem dedit in mediis Gentib. Hoc modo retūditur stulta carnis gloriatio, quum videmus Dominum pluere non modò vbi & quando visum est, sed in angulis remotis, posthabita terra quam sibi in domiciliū elegerat. Porrò hinc colligenda est generalis doctrina, nostrum non esse Deo in beneficiis suis dispensandis præscribere aliquam legem, quin suo arbitrio infimos & cōtēptissimos honore dignetur, primis reiectis: nec obstrepere fas esse, si ordinem qui arridet nostro iudicio, vt plurimum peruertat. Tenenda quidem est antithesis inter Israëlem & prophanas gentes: sed rursus statuere oportet, nullos propria dignitate præ aliis eligi: sed id

magis prouenire ex admirabili Dei consilio, cuius, tametsi ratio nobis est abscondita, altitudinem suspicere & adorare necesse est.

28 *Repleti sunt ira.*) Senserunt quorsum tenderent illa duo exempla quæ protulerat Christus, nempe Dei gratiã aliò trãsferendam esse. itaq; in suam contumeliã acceperunt. Sed quum ad viuum pungi deberent eorum conscientiæ, vt correctis suis vitiis remedium quæreret, tantùm aguntur in furorẽ. Sic impij nõ solùm contumaciter resistunt Dei iudiciis, sed atrociter in eius seruos insurgũt. Hinc apparet quantam vim habeant obiurgationes quæ proficiscuntur à Dei Spiritu. nam rabie inflammãt eorũ animos qui libẽter eas eluderent. Porrò quum videmus tam virulẽtas esse hominum mentes, vt insaniant cõtra Deum simul ac asperiùs tractantur, petendus nobis est Spiritus mãsuetudinis, ne in hoc exitiale bellũ idem furor nos abripiat. Quum dicit Lucas Iesum per mediam turbã transisse, & ita elapsum esse eorũ manibus: significat Diuinitus nec sine ingenti miraculo ereptum esse ex præsenti morte. Quo exemplo docemur, quantumuis præualeant aduersarij, vt vita nostra eorũ libidini subiecta videatur, victricẽ tamẽ semper fore Dei potentiam ad nos seruãdos quandiu nos in mundo retinere volet, siue constringat illorum manus, siue oculos cæcitate percutiat, siue obstupefaciat eorum mentes & corda.

MARC.	LVC.	MATTH. IV.
		13 *Et relicta Nazareth profectus habitauit in Capernaum, quæ est vrbs maritima in finibus Zabulon & Nephthalim,* 14 *Vt impleretur quod dictum fuerat per Iesaiam Prophetam, dicentem,* 15 *Terra Zabulon & terra Nephthalim iuxta viam maris, vltra Iordanem, Galilæa Gentium:* 16 *Populus qui sedebat in tenebris vidit lucem magnam: & qui sedebant in regione vmbræ mortis, lux orta est eis.*

13 *Et relicta Nazareth.*) Hunc Matthæi locum narrationi Lucæ ideo subiicere visum est, quia ex contextu licet colligere, quum Christus hactenus solitus esset frequentare vrbem Nazareth, vt periculo cederet, illa prorsus valere iussa, in Capernaum & vicinas vrbes migrasse. Hæc historia nihil habet difficultatis, nisi quòd Matthæus Prophetæ testimonio abusus videtur in alium sensum. Verùm si teneamus genuinum Prophetæ sensum, apta & facilis erit accommodatio ad præsentem causam. Iesaias enim, postquam de grauissima populi clade verba fecit, vt mœrori solatium adhibeat promittit, vbi ad extrema redactus fuerit populus, statim sequuturam liberationem, quæ discussa caligine lucẽ vitæ restituat. verba sunt, Non obscurabitur cui continget hæc angustia iuxta tẽpus primum, quo leuiter percussa fuit terra Zabulon & Nephthali: nec iuxta tempus secundum, quum grauiùs afflicti sunt iuxta viam maris vltra Iordanem in Galilæa Gentium. Populus enim ambulans in tenebris, videbit lucem magnam. Duplici calamitate iam oppressi fuerant Israelitæ: primùm quum à Theglath Pelesér abductæ essent in exilium quatuor tribus, vel circiter: deinde quum Salmanasar totum regnum Israelis excidit. Restabat tertia clades, quam Propheta omnium atrocissimam fore dixerat circa finem octaui capitis. Nunc autem in verbis quæ retulimus, sequitur mitigatio: quia Deus populo suo manum porriget, mortem fore magis tolerabilem quàm priùs fuerint morbi. Tametsi, inquit, totus populus delebitur, lux tamen gratiæ affulgens afficiet vt minus sit caliginis in hoc postremo interitu, quàm fuerit in duplici ruina decẽ tribuum. Porrò mihi dubiũ non est quin promissio ad totum populi corpus, quòd peræque in specimen videri poterat perditum & deploratum, extendi debeat. Præpostere enim Iudæi ad liberationem vrbis Hierosolymę restringunt, quasi lux vitalis reddita fuerit dum fugato Rege Sennacherib soluta fuit obsidio. Certè ex contextu planè liquet longiùs respicere Prophetam. Quum igitur communem totius Ecclesiæ instaurationem promittat, sequitur terram Zabulon & terram Nephthalim, & Galilæam Gentium comprehendi in eorum numero quibus tenebræ mortis in vitæ lucem mutandæ erant. Huius lucis initium & quasi aurora fuit populi reditus ex Babylone. tandem pleno splendore emersit sol iustitiæ Christus, qui mortis tenebras penitus suo aduentu aboleuit. Ideo Paulus ad Ephes. cap. 5. c. 14. in eo impletum fuisse admonet quod passim occurrit apud Prophetas, Surge qui dormis, & exurge à mortuis. Iam quum sciamus spirituale esse Christi regnum, necesse est vt eius naturæ lux salutis quam affert, & quicquid auxilij ab eo percipimus, respondeat. Vnde sequitur, animas nostras in mortis æternæ tenebris demersas esse, donec eas sua gratia illuminet. De gentis quidẽ excidio sermo habetur apud Prophetam: sed quasi in speculo describitur conditio humani generis, donec Christi gratia liberetur. Quòd lucem magnam dicuntur vidisse qui in tenebris iacebant: tam subita & illustris mutatio, Diuinæ salutis magnitudinem amplificat. Galilæa inferior vocata fuit Gentiũ Galilæa, non modò propter viciniam Tyri & Sidonis, sed quia per mixtæ illic erant Iudæis Gentes: præsertim ex quo Dauid aliquot vrbes Regi Hiram concesserat.

Ies. 9. a. 1.

2. Reg. 15. f. 16. & 18. b. 9.

MATTH. IV.	MARC. I.	LVC V.
18 *Ambulans autem Iesus iuxta mare Galilææ vidit duos fratres,*	16 *Quum autem ambularet iuxta*	1 *Factum est autem, quum turba instaret ei vt audiret verbum Dei,*

Simonem

Simonem cognomine Petrum, & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare: nam erant piscatores.

19 *Et dicit illis, Sequamini me & faciam vos piscatores hominum.*

20 *At illi relictis illic retib: sequuti sunt eum.*

21 *Et progressus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre suo sartientes retia sua: & vocauit eos.*

22 *Illi autem protinus relicta naui & patre suo, sequuti sunt eum.*

23 *Et circumibat totam Galilæam Iesus, docens in Synagogis illorum, ac prædicans Euangelium regni, & sanans omnem morbum, & omnem languorem in populo:*

24 *Et manauit fama illius in totam Syriam: & adducebant ad illum omnes male habentes variis morb. ac torminib. constrictos, & dæmoniacos, & lunaticos, & paralyticos, sanabátque illos.*

25 *Et sequutæ sunt eum turbæ multæ à Galilæa, & Decapoli & Hierosolymis, & Iudæa, & regione trans Iordanem.*

mare Galilææ, videt Simonem & Andreã fratrem eius, iaciẽtes rete in mare: erant.n. piscatores.

17 *Et dixit illis Iesus, Sequamini me, & faciam vt fiatis piscatores hominum.*

18 *Ac protinus relictis retib. suis sequuti sunt eum.*

19 *Et progressus illinc pusillum, vidit Iacobum filium Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in naui reconcinnabant retia.*

20 *Statimque vocauit illos: & illi relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenariis, sequuti sunt eũ.*

& ipse stabat iuxta stagnum Genesareth.

2 *Et vidit duas naues stantes ad stagnum: piscatores autem descenderant ex illis, & abluebant retia.*

3 *Ingressus autem in vnam nauiũ quæ erat Simonis, rogauit eum vt à terra abduceret pusillum: & sedens docebat è naui turbas.*

4 *Vt autem cessauit loqui, dixit ad Simonem, Duc in altum, & laxate retia vestra in capturam.*

5 *Et respondens Simon dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborãtes nihil cepimus. tamen ad verbum tuum laxabo rete.*

6 *Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem copiosam: rumpebatur autem rete eorum.*

7 *Et annuerunt sociis qui erant in altera naui, vt venirent & adiuuarent ipsos. Et venerunt, atque impleuerunt ambas naues, ita vt mergerentur.*

8 *Quod quum vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens, Discede à me, Domine, quia homo peccator sum.*

9 *Stupor enim circundederat eũ, & omnes qui cum illo erant, super captu piscium quem ceperant.*

10 *Similiter autem Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socii Simoni. Et ait ad Simonem Iesus, Ne metuas: posthac enim homines capies.*

11 *Et subductis in terram nauibus, relictis omnibus sequuti sunt eum.*

18 Matth. *Ambulans autem Iesus.)* Quia hæc historia duobus, quæ postea videbimus, miraculis posterior habetur apud Lucam, vulgò inualuit opinio, quod ab ipso narratur miraculum, aliquanto pòst tempore quàm à Christo vocati essent, fuisse editum. Sed parum momenti habet ratio quam sequuntur. neque enim certa distinctáque temporum serie annales componere propositum fuit Euangelistis. Vnde fit vt neglecto dierum ordine, ex rebus gestis Christi præcipuas quasque summatim colligere satis habeant. Annorum quidem habita fuit ab illis ratio, vt conspicuum esset lectoribus quomodo defunctus sit Christus triennii cursu, ab initio prædicationis, vsque ad mortem. Sed quæ in idem ferè tempus inciderunt miracula, liberè permiscent. quod pluribus deinde exemplis certiùs patebit. Nunc verò eandem à tribus historiam narrari, pluribus argumentis constat. ex quibus tamen vnum hoc non contentioso lectori sufficiet, quòd tres ipsi vno consensu tandem docent, Petrum & Andream, Iacobum & Iohannem creatos fuisse Apostolos. Si priùs vocati fuissent, sequeretur fuisse apostatas, qui deserto magistro & spreta vocatione reuersi essent ad pristinum vitæ genus. Hoc tantùm est discriminis inter Lucam & duos reliquos, quòd miraculum ab his omissum solus recitat. Sed hoc quoque Euangelistis non est insolens, partem vnã rei gestæ, multis circunstantiis omisis, attingere. Quare nihil absurdi est si dicamus præteritum fuisse à duobus miraculum quod ab vno refertur. Et memoria tenendum est quod dicit Iohannes, ex innumeris Christi miraculis delectam fuisse aliquam partem, quæ ad probandam eius Diuinam potentiam & fidem in eo nostram confirmandam sufficeret. Nihil igitur mirum si vocationem quatuor Apostolorum parciùs delibant Matthæus & Marcus, cuius occasionem Lucas fusiùs exequitur.

1. Luc. *Stabat iuxta stagnum.)* Matthæus & Marcus mare Galilææ nominant trito linguæ suæ

more. Lacus ille propriè Hebræis olim dictus fuit כנרת. Deinde lingua corrupta vox deflexa fuit in Genezareth. Prophani scriptores Genesarem vocant. qua parte in Galilæam vergebat, mare Galilææ dixerunt. Ripa vicina Tyberiadi, cognomen ex vrbe accepit. De eius amplitudine & situ alibi opportunior erit dicendi locus. nunc veniamus ad rem ipsam. Dicit Lucas Christum, conscensa naui Petri, recessisse modico spatio à terra, vt commodiùs inde turbas doceret, quæ desiderio eius audiendi, ex variis locis cõfluxerant: docendi autem munere perfunctum, specimen exhibuisse Diuinæ suæ virtutis in miraculo. Quanuis enim vsitatum sit piscatoribus multos facere iactus steriles, vno deinde prospero iactu pensare quicquid laboris frustra sumpserāt: miraculum tamen ex hac circunstantia enituit, quòd quum tota nocte nihil cepissent (quæ tamen ad capturam aptior est) subitò in eorum retia ingens copia piscium, quæ naues impleat, coacervatur. Facilè igitur agnoscunt Petrus & eius socij, talem prædam quæ modum excedebat, non obtigisse sibi fortuitò, sed Diuinitus oblatam esse.

5 Luc. *Præceptor, per totam noctem laborantes.*) Non dubiũ est quin Petrus doctoris officio Christum fungi solitum sciens, ac eius reuerentia tactus, sic nominet. Nondum tamen ita profecit vt mereatur inter eius discipulos censeri. neque enim satis est honorificè de Christo sentire, nisi eius doctrinam fidei obediẽtia amplexi, teneamus quid à nobis velit. Etsi autem vel nullum vel tenuem Euangelij gustum habeat, quantum tamen Christo deferat ostendit, quum inani labore fatigatus, quod frustra tentauerat, de integro aggreditur. Quin igitur apud eum magni fuerit Christus, & plurimum valuerit ipsius authoritas, negari nõ potest. Sed particularis fides vni tãtùm Christi mandato habita, & quidem in priuato terrestríque negotio, Christianum minimè fecisset Petrum, vel locum illi dedisset inter filios Dei, nisi ab hoc obsequij initio tãdem ad plenam obedientiam deductus foret. Cæterùm, quum tam promptus fuerit ad parendum Christi mandato Petrus, quem nondum vel Prophetam esse, vel Dei filiũ sciebat: nulla nostræ ignominiæ excusatio, quòd Dominum & Regem & Iudicem nostrum prædicãtes, officium nostrum facere decies ab ipso iussi, ne digitum quidem mouemus.

6 Luc. *Concluserunt piscium multitudinem.*) Finis quidem miraculi fuit, vt cognita Christi Diuinitate, se illi Petrus & alij discipulos addicerent. Generaliter tamen hoc exemplo docemur, minimè timendũ esse ne respondeat labori nostro benedictio Dei & optabilis successus, quoties iussu & auspiciis Christi manus operi admouebimus. Cæterùm talis fuit copia pisciũ quæ naues mergẽdo, animos spectantiũ in admirationẽ attolleret. Oportuit enim Diuinam Christi gloriam miraculo hoc patefieri, vt solida illi authoritas constaret.

8 Luc. *Discede à me Domine.*) Quanuis Dei præsentiã assiduis votis expetant homines: necesse tamen est, simulátque apparet Deus, formidine percelli, imò exanimari metu & pauore, donec solatium adhibeat. Quòd Deum tam cupidè aduocant optima est ratio, quia se miseros esse eo absente sentire coguntur: præsentia autem illius ideo formidabilis est, quia tunc sentire incipiunt quàm nihil sint, imò quanta malorũ congerie sint referti. Secundùm hanc rationem Petrus sic reueretur Christum in miraculo, vt maiestate eius exterritus, quantum in se est fugiat. Neque hoc soli Petro accidit, quemadmodum ex contextu colligimus: sed timor omnes circundedit. Quare videmus sensum hunc ingenitum esse omnibus, vt ad Dei præsentiam expauescant. Atque id nobis vtile est, vt quicquid in nobis est stultæ confidentiæ vel fastus humilietur: modò statim accedat consolatio quæ nos subleuet. Ideo Christus suaui & amica responsione, Petri animum recreat, metuere ipsum vetans. Ita Dominus in sepulchrum demergit suos, vt deinde viuificet.

10 Lucas. *Posthac enim homines capies.*) pro quo Matthæus, *Faciam vos piscatores hominum*, Marcus verò, *Faciam vt sitis piscatores.* Quibus verbis docemur, Petrum & alios tres, non modò collectos fuisse discipulos à Christo, sed creatos Apostolos, vel saltem electos in spem Apostolatus. Non ergo hic generalis solùm describitur vocatio ad fidem, sed specialis ad certum munus. Fateor quidem nondum illis iniungi docendi partes: sed tamen Christus eos in suum cõtubernium ascifcit & cooptat, vt ad docendum formet. Atque hoc prudenter considerandum: quia non omnibus præcipitur, vt parentibus relictis & pristino viuendi genere, Christum sequantur pedibus: sed alios contentus est Dominus habere in grege suo & Ecclesia, aliis propriam stationem attribuit. quibus igitur imposita est publica persona, sciant à se plus aliquid requiri quàm à quibuslibet priuatis. Ita Christus in communi aliorum vita nihil mutans, quatuor istos discipulos ab opificio, vnde vixerant hactenus, abducit, vt eorum opera ad præstantiorem functionem vtatur. Porrò crassos idiotas, nec minùs rudes ingenio, quã doctrinæ expertes, sibi Christus delegit quos expoliret: imò quos Spiritus sui gratia renouaret, vt cunctis mundi sapientibus præcellerent. Ita scilicet voluit humiliare superbiam carnis, & insigne spiritualis gratiæ specimen dare in eorum persona, vt discamus fidei lumen petere è cœlo: scientes propria industria nõ posse acquiri. Porrò quia non elegit indoctos & rudes vt semper tales relinqueret, in exemplum minimè trahere conuenit quod ab eo factum est: quasi hodie quoque ordinandi sint Pastores qui postea formãdi sint ad exequendũ munus suum. Scimus enim quam regulã nobis per os Pauli præscribat, ne qui scilicet vo- 1. Tim.
centur nisi ad docendum idonei. Nec verò tales 4.2.
ideo elegit quasi inscitiam eruditioni præferret: quemadmodum phrenetici quidam sibi in sua ignorantia applaudunt, séque Apostolis putant eo propiores, quo magis à literis abhorrent. Voluit initio quidem contemptibiles eligere, vt eorum supercilium deiiceret qui cœlum indoctis patere non putant: sed deinde piscatoribus adiunxit Paulum collegam, qui à pueritia sedulò institutus fuerat. Tametsi autem de ratione metaphoræ, subtiliùs disputare nihil attinet, quia ex re præsenti sumpta fuit: aptè tamen allusit Christus ad piscationem quũ de Euangelij prædicatione ageret: quia homines vagi & palantes in mundo, tanquam in vasto & confuso mari, per Euangelium colliguntur. Cæterùm historia quæ primo Iohannis capite refertur, ab hac diuersa est. nam quum Andreas vnus fuisset ex discipulis Iohannis, ab illo Christo traditus, fratrem deinde secum adduxit: ac tunc quidem amplexi sunt vt magistrum: sed deinde in altiorem gradum recepti sunt.

22 Matth. *Illi autem protinus.*) Primùm hîc apparet energia vocis Christi: non quòd sola vox tam efficaciter penetret in hominum corda: sed quia Dominus quos ad se trahere vult & rapere, Spiritu intus compellat vt voci suæ obediant. Secundo laudatur docilitas & obsequij promptitudo in discipulis, qui vocationem Christi omnibus mundi negotiis præferunt. Præsertim verbi ministros ad hoc exemplum attendere decet, vt posthabitis omnibus aliis curis, se totos Ecclesiæ, cui destinati sunt, addicant ac deuoueant.

23 Matth. *Circuibat totam Galilæam.*) Eadem rursus alibi à Matthæo referuntur: sed minimè absurdum est, quum innumera propè miracula assiduè edere Christus aliquanto tempore non cessarit, bis aut ter rursum eorum fieri mentionem in genere. Iam in verbis Matthæi primò notandum est, Christum nusquam quieuisse, vt Euangelij semen vbique spargeret. Porrò Euangelium regni vocat Matthæus, quo cõstituitur regnũ Dei inter homines, in ipsorum salutem. Solidam ergo & æternam beatitudinem, à prosperis ac lætis præsentis vitæ rebus discernit. Quòd dicit Matthæus Christum sanasse omnes morbos, intellige cuiuscunque essent generis. Certum est enim non omnes fuisse liberatos à suis morbis: sed nullum fuit morborum genus quod sibi oblatum non sanaret: Enumerat autem præcipuas morborũ species, in quibus suam potentiam exeruit Christus. Dæmoniacos Scriptura vocat non omnes promiscuè qui à Diabolo vexantur, sed qui arcana Dei vindicta Satanæ mancipati sunt, vt eorum mentes & sensus possideat. Lunatici vocãtur in quibus augescit vis morbi vel decrescit pro lunæ inclinatione, quales sunt qui comitiali morbo laborãt, & similes. Quũ sciamus eiusmodi morbos naturalibus remediis non esse curabiles, sequitur testatam fuisse Diuinitatem Christi quum eos mirabiliter sanauit.

MATTH	MARC. I.	LVC. IV.
	21 *Et ingrediuntur Capernaum, & statim Sabbatis ingressus in synagogam, docebat.*	31 *Et descendit Capernaum ciuitatem Galilææ, ibique docebat eos Sabbatis:*
	22 *Et stupebant super doctrina eius: erat enim docens eos tanquam authoritate præditus, & non tanquam Scribæ.*	32 *Et stupebant super doctrina eius, quia cum potestate coniunctus erat sermo ipsius.*
	23 *Et erat in synagoga eorum homo obnoxius spiritui immundo qui exclamauit,*	33 *Et in Synagoga erat homo habens spiritum dæmonis immundi: & exclamauit voce magna,*
	24 *Dicens, Ah quid rei nobis tecum est Iesu Nazarene? venisti ad perdendum nos? noui te quis sis, Sanctus scilicet Dei.*	34 *Dicens, Ah quid tibi nobiscum est Iesu Nazarene? venisti ad perdendum nos? noui te quis sis, Sanctus scilicet Dei.*
	25 *Et increpauit illum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab homine.*	35 *Et increpauit illum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo. Et quum proiecisset eum dæmonium in medium, exijt ab illo, nihilque illi nocuit.*
	26 *Et quum discerpsisset eum spiritus immundus, exclamassetque voce magna, exijt ab eo.*	
	27 *Et obstupuerunt omnes, ita vt conquirerent inter se, dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc? quia cum authoritate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?*	36 *Et factus est pauor super omnes, ac colloquebantur inter sese, dicentes, quis sermo hic est? quia cum authoritate & potestate imperat spiritibus immundis, & exeunt.*

Probabile est hunc dæmoniacum fuisse vnum ex turba illa cuius meminit paulò ante Matthæus. Sed non superuacua est Marci & Lucæ narratio: quia circunstantias quasdam referunt, quæ nõ solum miraculum magis illustrant, sed continent etiam vtilem doctrinam. Astutè enim fatetur dæmon Christum esse Sanctum Dei, vt obrepat hominibus suspicio aliquid eum habere cum Christo necessitudinis. Qua etiam vafritie Euãgelium subinde conatus est suspectum reddere, & hodie idem tentare non desistit. Hæc ratio est cur eum Christus compescat. Fieri quidem potest vt hæc illi confessio violenter expressa fuerit: sed hæc duo inter se non pugnant, quòd Christi potentiæ cedere coactus, illum exclamet esse Sanctum Dei, & tamen astutè Christi gloriam suis tenebris inuoluere conetur. Notandum est etiam, sic eum Christo blandiri, vt se obliquè ab eius manu subducat: atq; hoc modo secũ ipse pugnat. Quorsum enim sanctificatus est à Patre Christus, nisi vt homines à diaboli tyrannide liberans, eius regnũ euertat? Sed quia Satan virtutem quam sibi exitialẽ esse sentit, ferre non potest, Christum inani titulo contentum quiescere & iacere cuperet.

22 Marc. *Stupebant super doctrina eius.*) Significant Euangelistæ refulsisse in sermone Christi Spiritus virtutem, quæ auditores etiã profanos aut frigidos in admirationem cogeret. Lucas dicit sermonem eius fuisse in potestate, hoc est dignitate plenum. Pleniùs Marcus, qui antithesin addit, dissimilem fuisse sermoni Scribarum. nam quum adulterini essent Scripturæ interpretes, literalis & mortua erat eorum doctrina, quæ nullam Spiritus efficaciam spiraret, & in qua nulla subesset maiestas. Quale hodie frigus in speculatiua Papatus theologia conspicere licet. Satis quidem imperiosè detonãt illi magistri quicquid visum est: sed quum profano more garriant de rebus Diuinis, vt

nulla in eorum disputationibus appareat religio, putidum est ac nugatorium quicquid afferunt. neque enim frustrà dictum est à Paulo, Regnũ Dei non in sermone, sed in virtute esse positũ. In summa, significant Euangelistæ, quum tunc degener & valdè corruptus esset docendi modus, qui nulla Dei reuerentia tangeret hominum animos, in sermone Christi cõspicuam fuisse Diuinam vim Spiritus quæ fidem illi acquireret. Hæc est potentia, vel dignitas potiùs ac authoritas ad quam populus obstupescebat.

1.Cor.4.d.20.

33 Luc. *Homo habens Spiritum dæmonis.*) Hæc loquutio tantundem valet acsi dixisset Lucas afflatu diaboli fuisse concitatum. Dei enim permissu animæ potentias occupauerat Satan, vt suo arbitrio tam ad loquendum quàm ad alios motus impelleret. Itaque quum loquuntur dæmoniaci, in ipsis & per ipsos loquuntur dæmones, quibus permissa est dominãdi licentia. Elogium Sancti Dei, probabile est ex communi & tunc recepto loquẽdi vsu sumptum esse. Ideo autẽ sic Messiam vocabant, quòd ab omnium aliorum numero segregãdus esset vt singulari gratia præditus, & totius Ecclesiæ caput.

26 Marc. *Quum discerpsisset eum.*) Mitiore verbo vsus est Lucas: in sensu tamen optimè conueniunt: quia vterque docere voluit violentum fuisse dæmonis exitum. Sic ergo miserum hominem prostrauit quasi discerpere vellet: irritum tamen fuisse conatum dicit Lucas: non quòd impetus ille prorsus absque læsione fuerit, vel saltem absque vllo doloris sensu: sed quia integer postea fuit homo à diabolo liberatus.

36 Luc. *Factus est pauor.*) Fructus miraculi, quòd aliquid plusquam humanum in Christo suspicere coguntur. Ac prudenter miraculi gloriam ac virtutem ad doctrinam referunt. Quis sermo, hîc inquiunt, cui parere coguntur etiam ipsi dæmones? Nouam doctrinã appellant, non exprobrandi causa, sed quia aliquid in ea insolitum & extraordinarium agnoscunt. Non ergo insimulant eam nouitatis vt fidem derogent: sed potiùs ista est pars admirationis, quòd vulgarem aut humanam esse negant. In eo tantum peccant, quòd subsistunt in sua hæsitatione, quum ad vlteriorem profectum Dei filios progredi deceat.

MATTH. VIII.	MARC. I.	LVC. IIII.
14 *Et quum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum illius in lecto decũbentem, & febri laborantem.*	29 *Et protinus è Synagoga egreßi, venerunt in domum Simonis & Andreæ cũ Iacobo & Iohanne.*	38 *Quum autem surrexisset Iesus è Synagoga, introiuit in domum Simonis. Socrus autem Simonis tenebatur febri magna, & rogauerunt pro illa.*
15 *Tetigitque manum eius: & reliquit eã febris, & surrexit, ac ministrabat illis.*	30 *Socrus autem Simonis decumbebat febri laborans: & continuò dicunt ei de illa.*	39 *Et astans supra illam, increpauit febrim, & febris dimisit illam: statímque surgens ministrabat illis.*
16 *Quum autem appetisset vespera, adduxerunt illi dæmoniacos multos: & eiecit spiritus verbo, omnésque malè habentes sanauit:*	31 *Et accedens erexit eam apprehensa manu eius, & reliquit eam febris illico, ac ministrabat eis.*	40 *Quum autem sol occideret, omnes qui habebant infirmos variis morbis, illos ducebãt ad eum: at ipse singulis manus imponens sanabat eos.*
17 *Vt impleretur quod dictum est per Iesaiam prophetam, quum ait, Hic infirmitates nostras suscepit, & morbos portauit.*	32 *Vesperi verò quum sol occidisset, attulerunt ad eum omnes malè habentes, & qui à dæmoniis agitabantur.*	41 *Exibant autem dæmonia à multis, clamantia ac dicentia, Tu es Christus Filius Dei. Et increpans non sinebat ea loqui quòd nouissent ipsum esse Christum.*
18 *Quum vidisset autem Iesus circum multas turbas, iußit vt abirent in vlteriorem ripam.*	33 *Et ciuitas tota congregata erat ad ostium.*	42 *Facto autem die, egressus iuit in desertum locum, & turbæ quærebant eum: & venerunt vsque ad ipsum, & detinebant illum ne discederet ab eis.*
	34 *Et sanauit multos qui malè affecti erant variis morbis, & dæmonia multa eiecit: & non sinebat loqui dæmonia quòd ipsum nouissent.*	43 *Quibus ille ait, Etiam aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei: nam in hoc missus sum. Et prædicabat in Synagogis Galilææ.*
	35 *Et manè multa adhuc nocte quum surrexisset, & egressus est, & abiit Iesus in desertum locum, ibique orabat.*	
	36 *Et prosequutus est illum Simon & qui cum eo erant.*	
	37 *Et quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.*	
	38 *Et ait illis, Eamus in proximos vicos, vt & ibi prædicem. in hoc enim egressus sum.*	
	39 *Et prædicabat in Synagogis eorum in tota Galilæa, & dæmonia eiiciebat.*	

29 *Venerunt in domum.*) Quòd hanc historiam Matthæus suo ordine non recenseat, coniicere inde licet, quòd Marcus nominatim quatuor tantùm discipulos Christo fuisse comites tradit. Deinde quum è Synagoga egressus, rectà se contulerit in domum Petri, tempus exactè à Matthæo non fuisse obseruatum facilè patet. Porrò videntur Euangelistæ miraculum hoc peculiariter narrasse, non quòd per se aliis esset nobilius, vel memoratu magis dignum: sed quia in eo Christus domesticum & interius gratiæ suæ specimen exhibuit discipulis: deinde quòd vnius mulieris sanatio

ſanatio pluribus miraculis dedit occaſionẽ vt vndique ad eum confluerent opis petendę cauſa. Lucas tamen virtutem quam hic Chriſtus patefecit, vno verbo amplificat, magna febri detentam fuiſſe dicens Petri ſocrum. Certius enim ac inſignius documentum fuit Diuinæ potentiæ, temporis momento & ſolo tactu, vehementem ac grauem morbum tollere. Quanquam autem ſolo nutu id poterat, manum tamen eius tetigit, vel exprimendi affectus cauſa, vel quia ſymbolum hoc tunc vtile eſſe nouerat. Scimus enim pro temporis ratione externis ſymbolis liberè fuiſſe vſum.

39 Luc. *Increpauit febrim)* Quanquam loquutio hæc lectori non ſatis in Scriptura exercitato dura videri poſſit: ratione tamen non caret. febris enim & alij morbi, fames, peſtilentia & omne genus ærumnæ, Dei ſunt apparitores per quos iudicia ſua exequitur. Ergo ſicuti mandato nutúque ſuo tales nuntios emittere dicitur: ſic etiam coërcet ac reuocat ſimulac viſum eſt. Quomodo alios ſanauerit tacent Matthæus & Marcus: Lucas dicit, Manuum impoſitione. Fuit autem reconciliationis ſignum ſub Lege. Quare meritò, nec intempeſtiue Chriſtus, quos à Dei maledictione abſoluit, illis etiam impoſuit manus. Solennis etiam fuit cõſecrationis ritus, quemadmodum alibi fuſiùs dicetur. Sed ego Chriſtum ſimpliciter interpretor manus impoſuiſſe ęgrotis, vt eos Patri commendans, gratiam & liberationem à morbis impetraret.

17 Matth. *Quod dictum eſt per Ieſaiam.)* Videtur parum appoſitè citari, imò in alienum ſenſum torqueri hoc vaticinium, nam illic Ieſaias non de miraculis, ſed de Chriſti morte diſſerit: nec de tẽporalibus beneficiis, ſed de ſpirituali æternáque gratia. Quod autem de animæ vitiis dici certum eſt, Matthæus ad corporales morbos transfert. ſolutio non difficilis eſt, modò expendant lectores, non tantùm exponi quid Chriſtus ægrotis illis cõtulerit: ſed in quem finem ſanauerit eorum morbos. Senſerunt illi Chriſti gratiam in ſuis corporibus: ſed nobis finis ſpectãdus eſt: quia præpoſterum eſſet in caduco beneficio hærere, quaſi corporum medicus eſſet Filius Dei. Quid ergo? nempe cæcos illuminauit vt ſe mundi lucem eſſe oſtẽderet: reſtituit vitam mortuis, vt ſe probaret vitam ac reſurrectionem eſſe. idem de claudis & paralyticis ſentiendum. Quare analogiam hanc ſequamur, vt quæcũque hominibus præſtitit Chriſtus beneficia in carne, referamus ad ſcopum quẽ nobis Matthæus proponit: miſſum ſcilicet fuiſſe à Patre vt nos à malis & miſeriis omnibus leuaret.

34 Marc. *Non ſinebat loqui dæmonia.)* Duplex potuit eſſe ratio cur non ſineret: vna generalis, quòd nondum maturum plenæ reuelationis tempus aduenerat: altera ſpecialis, quam nuper attigimus, quòd illos repudiabat præcones ac teſtes ſuę Diuinitatis, qui laude ſua nihil aliud quàm maculã & ſiniſtram opinionem aſpergere illi poterant. Atque hæc poſterior indubia eſt: quia teſtatum oportuit eſſe hoſtile diſſidium quòd habebat æternæ ſalutis & vitæ author cum mortis principe eiúſque miniſtris.

18 Matth. *Quum audiſſet autem Ieſus turbas, &c.)* Nõ dubito quin breuiter attingat Matthęus quod alij pleniùs & vberiùs exponunt. Quod tacetur à Matthæo, reliqui duo exprimunt, quærendi ſeceſſus cauſa Chriſtum clàm abiiſſe in deſertum locũ antequam illuceſceret. Dicit poſtea Marcus admonitum fuiſſe à Petro quod eum omnes quærerent. Lucas autem dicit turbas illuc vſq; veniſſe. Iam quod dicit Matthæus tranſiiſſe in vlteriorem ripam, pro eo dicunt ambo illi peragraſſe totam Galilæam, vt omnibus in locis prædicaret. Vlterior autem ripa meo iudicio, vocatur non ex oppoſito directè reſpondens, ſed reſpectu ſinus qui erat infra Capernaum. Sic ergo partem lacus traiecit vt Galilæam non relinqueret. Notandum eſt quod dicit, ſe in hunc finem egreſſum, vel miſſum: quia his verbis teſtatur quàm intentus ad explendum munus ſuum fuerit. Cæterùm ſi quis roget ſatiúſne ſit huc & illuc curſitare Euangelij miniſtros, vt Dei doctrinam tantùm in ſingulis locis parcè & tenuiter delibent: an verò auditoribus, quos ſemel nacti fuerint, ſolidè docendis inſiſtere: reſpondeo, conſilium Chriſti, cuius hîc ſit mentio, quia Patris mandato & vocationi conſentaneum erat, fuiſſe in optima ratione fundatum. Breui enim tempore peragranda fuit Chriſto Iudæa, vt hominum mentes quaſi tubæ clangore, paſſim ad audiendum Euangelium expergefaceret. qua de re fuſiùs alibi tractandum erit.

MATTH	MARC. III.	LVC. VI.
	13 *Et aſcendit in montem, ac vocauit ad ſe quos voluit ipſe: & venerunt ad eum.*	12 *Factum eſt autem in illis diebus, exijt in montem ad orandum, erátque pernoctans in deprecatione Dei.*
	14 *Et fecit vt duodecim eſſent ſecum, & vt emitteret eos ad prædicandum:*	13 *Et quum dies factus eſſet, vocauit diſcipulos ſuos, & elegit duodecim ex ipſis, quos & Apoſtolos nominauit:*
	15 *Vtque haberent poteſtatem ſanandi morbos & eijciendi dæmonia.*	14 *Simonem, quem & nominauit Petrum, & Andræam fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum.*
	16 *Et impoſuit Simoni nomen Petrus.*	15 *Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi, & Simonem qui vocatur Zelotes.*
	17 *Et Iacobum filiũ Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi: & impoſuit eis nomina Boanerges, quod eſt filij tonitrui.*	16 *Et Iudam Iacobi, & Iudam Iſcarioten, qui idem fuit proditor.*
	18 *Et Andream, & Philippum, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobum Alphæi, & Thaddæum, & Simonem Cananæum.*	
	19 *Et Iudã Iſcariotẽ, qui & prodidit illũ.*	17 *Et deſcendens cum illis, ſtetit in*

MATTH. | MARC. | LVC. VI.

loco campestri, turbáque discipulorum eius, & multitudo copiosa plebis ex omni Iudæa & Ierusalem, & à maritima Tyro & Sidone.

18 *Qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à morbis suis, & qui vexabantur à spiritibus immundis, sanabantur.*

19 *Et omnis turba quærebat eum tangere: quia virtus ab illo exibat, & sanabat omnes.*

13 Marc. *Ascendit in montem.*) Hac electione nondum Apostolos ordinat, vt protinus munere suo fungantur: sed tantum in spem Apostolatus eos sibi contubernales discipulos adoptat. Qua in re hallucinati sunt interpretes qui locos istos perperam confundunt cum Matth.10.cap. Atqui verba clarè sonant, tantùm eos destinari ad futuram legationem quæ apud Matthæum illis iniungitur. Et Marcus, & Lucas deinde suo loco missionem referent quam illic Matthæus commemorat. Nec mirum est si paulatim eos ad tam arduam prouinciam formare & assuefacere voluit cælestis magister, quorum ruditas ne longo quidem disciplinæ vsu corrigi potuit. Ambo Euangelistæ dicunt Christum ascendisse in montem. Lucas exprimit causam, vt liberiùs in secessu oraret, quod sæpiùs facere solitum, ex aliis locis notum est. Hoc autem exemplum nobis perpetuæ regulæ instar esse debet, vt à precatione ordiamur quoties eligendi sunt Ecclesiis pastores, alioqui inauspicatum erit quicquid tentabimus. Nec sanè Dominus tam sua causa precatus est, quàm vt nobis legem præscriberet. Prudentia enim destituimur & consilio: atque, vt maximè simus perspicaces, nihil tamen faciliùs quàm hac in parte decipi. Iam vt simus extra errandi periculum, nisi Dominus affectus nostros moderetur, quanta ad nos abripiendos vel fauoris & gratiæ, vel odij, vel ambitionis vis est, aut potiùs violentia? Ad hæc, vt summa in electione viguerit dexteritas, infœliciter tamen cedent omnia nisi Dominus regendos suscipiat qui fuerint electi, ac dotibus necessariis instruat. Quid ergo? dicet quispiam: annon seriò postulauit à Patre Christus vt electioni suæ præesset? Hoc quidem fateor, & simul addo, hoc testimonio declarasse quàm esset de Ecclesia sua solicitus. Itaque non quotidiano more rogauit Patrem, sed totam noctem in precibus consumpsit. Verùm si ipse Spiritu sancto plenus tam ardenter & anxiè Patrem electionis suæ præsidem inuocauit: quantò maior est nostra necessitas?

13 *Vocauit ad se quos voluit.*) Non dubito quin hoc verbo significet Marcus, mera Christi gratia, non pro sua dignitate, ad tam honorificum munus fuisse assumptos. Nam si intelligas delectos fuisse qui aliis præstantiores erant, non quadrabit hoc in Iudam. sensus ergo est, non fuisse delatum hominum meritis Apostolatum, sed gratuita Dei misericordia, qui minimè digni erant in illum gradum euectos: atque ita impletum esse quod alibi pronuntiat Christus, Non vos me elegistis, sed ego elegi vos. Iohan. 15. c. 16. Eodem quoque sensu Paulus Dei propositum in suo Apostolatu sæpius commendat. Sed hîc emergunt plures

Eph.3.b.7. Coloss.1.d.25.

quęstiones. Primò, cur destinato proposito Iudam elegerit, quem & honore indignum sciebat, & fore proditorem. Deinde, cur Deus à Filio tam ardenter rogatus, in primarium Ecclesiæ suæ ordinem obrepere passus fuerit hominem perfidum & scelestũ, ac si Christum repudiasset. Tertiò, cur voluerit primitias Ecclesiæ suę tam fœdo dedecore pollui. Quartò, qui factum sit vt probis ac fidelibus ministris Iudam Christus sciens ac volens præferret. Prima obiectio hac responsione soluitur, voluisse consultò Dominum occurrere futuris scandalis, ne turbemur supra modum quoties locum in Ecclesia occupant perfidi doctores vel ex professoribus Euangelij fiunt apostatę: & simul exemplum horrendę defectionis statuisse in vnius hominis persona, ne sibi nimium placeant qui in altiore dignitatis gradu locati sunt. Interea non dicemus repulsam passum fuisse Christum, quum Pater admirabili consilio diabolum vnum Angelis vndecim adiungens, sic tamen moderatus est rei euentum, vt illius defectio fidem Ecclesiæ suæ confirmaret potiùs quàm concuteret. Hæc eadem solutio tertiæ quæstioni aptanda est. In ipsis primordiis maturè ostensa est futura Ecclesiæ conditio, ne ad vllius reprobi casum labascerent infirmi: quia indignum est vt ab hominibus pēdeat Euangelij stabilitas. Quòd ad vltimum obiectum spectat, Iudam non prętulit Christus piis sanctisq; discipulis: sed eum in sublime tollens, vnde ruiturus erat, omnibus spectaculo esse voluit, adeóque omnibus seculis documentum ne quis honore Diuinitus sibi collato abutatur: deinde vt columnis etiam cadentibus stabiles maneant qui videntur esse ex vulgo fidelium.

13 Luc. *Quos & Apostolos nominauit.*) Potest hoc bifariam exponi: vel quòd postea inaugurans in suum munus, illis nomen imposuerit: vel quòd in spem futuræ dignitatis iam eos ornauerit isto elogio, vt scirent quorsum è vulgari numero sepositi, & in quem vsum destinati forēt. Quod posterius Marci verbis respondet. dicit enim Christum fecisse vt essent secum, atque vt eos dimitteret ad prædicandũ. Sibi igitur contubernales esse voluit quibus deinde maiorem prouinciam iniungeret. neque enim quũ dicit, vt essent secum, & vt eos ad prædicandum emitteret: idē temporis momentũ in vtroque membro designat, sicuti priùs attigi.

16 Marc. *Imposuit Simoni nomen.*) Quanquam omnes Christianos, viuos spiritualis templi lapides esse oportet, Christus tamen pro mensura gratiæ qua Simonem instruere volebat, peculiare illi nomē imposuit. Nec obstat quòd in Domino negando pudenda fuit eius infirmitas: quia hoc elogio inuicta illius virtus & constãtia, quæ ad mortem

tem vsque viguit ornata est. Ridiculi tamen sunt Papistæ, qui inde colligunt fundatā in eo esse Ecclesiam: vt fusiùs explicabitur cap. 16. Matt. Filios Zebedæi vocauit Christus tonitrui filios, quibus daturus erat sonoram vocem qua tonarent in toto orbe. Et tonitru quidem hodie adhuc auditur ex ore Iohannis: ab eius fratre, quoad vixit, cōcussam fuisse terram minimè dubium est. Cæterū dictio corrupta est, cuius integra pronuntiatio esset, BENÆ REGES vel RAGAS, sed obscurum non est quàm sit flexibilis verborum mutatio, vbi in alienam linguam transferuntur.

MATTH. V. | MARC. | LVC. VI.

1 *Quum vidisset autem Iesus turbas, ascendit in montem, & quum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius.*

2 *Et aperiens os suum, docebat eos, dicens,*

3 *Beati pauperes spiritu: quoniam illorum est regnum cœlorum.*

4 *Beati qui lugent: quoniam ipsi consolationem accipient.*

5 *Beati mites: quoniam ipsi hæreditate accipient terram.*

6 *Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.*

7 *Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur.*

8 *Beati mundo corde: quoniam ipsi Deū videbunt.*

9 *Beati pacifici: quoniam ipsi filij Dei vocabuntur.*

10 *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam: quoniam illorum est regnum cœlorum.*

11 *Beati estis quum probra iecerint in vos & insectati fuerint, & dixerint omne malum verbum aduersum vos mentientes, propter me:*

12 *Gaudete & exultate: quoniam merces vestra multa est in cœlis. sic enim persequuti fuerunt Prophetas qui fuerunt ante vos.*

20 *Et ipse attollens oculos suos in discipulos, dicebat, Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei. Beati qui esuritis nunc: quia saturabimini.*

21 *Beati qui fletis nunc: quia ridebitis.*

22 *Beati eritis quum vos oderint homines, & separauerint vos, & probris affecerint, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum, propter Filium hominis:*

23 *Gaudete in illo die, & exultate: ecce enim merces vestra multa est in cœlis. nam secundùm hæc faciebant Prophetis patres eorum.*

24 *Veruntamen væ vobis diuitibus: quia habetis consolationem vestram.*

25 *Væ vobis qui saturati estis: quia esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.*

26 *Væ vobis quum laudauerint vos omnes homines. nam secundùm hæc faciebāt pseudoprophetis Patres eorum.*

1 Matth. *Ascendit in montem.*) Qui aliam hîc Christi concionem referri volunt quàm quæ habetur sexto capite Lucæ, nimis leui ac friuolo argumento mouentur: quia Matthæus narrat Christum in mōte loquutum esse discipulis: Lucas autem notare videtur habitum in planitie fuisse sermonem. Præposterè enim Lucæ verba vno contextu legunt, quòd descenderit Christus in locum campestrem, & quòd oculos attollens in discipulos, sic loquutus fuerit. Vtrique enim Euangelistæ propositum fuit semel vnum in locum præcipua quæque capita doctrinæ Christi colligere, quæ ad piè sanctéque viuendi regulam spectabant. Quanquam ergo Lucas priùs loci campestris meminerat, non prosequitur eandem historiam continua serie: sed à miraculis transit ad doctrinam, neque tempus neque locum designans: sicuti apud Matthæum nulla est temporis, sed tantùm solius loci notatio. Ac verisimile est non nisi post electos duodecim Christum ita fuisse concionatum. Sed in tenendo ordine temporis, quem videbam à Spiritu Dei neglectum, nolui esse nimium curiosus. Sufficere enim piis & modestis lectoribus debet, quòd hîc ante oculos positam habeant breuem summam doctrinę Christi, collectam ex pluribus & diuersis eius concionibus, quarum hæc prima fuit, vbi de vera beatitudine disseruit apud discipulos.

2 *Aperiens os suum.*) Hic πλεονασμὸς Hebraicam phrasim resipit. nam quod in aliis linguis vitiosum foret, Hebræis tritum est vt dicant, ille os aperuit, pro, Exorsus est loqui. Quanquam autem multi emphaticam loquutionem esse putāt, quum aliquid graue & notabile in medium profertur, siue in bonam, siue in malam partem: quia tamen reclamant quidam Scripturæ loci, mihi prior illa expositio magis arridet. Valeat etiam arguta eorum speculatio qui allegoricè Christum discipulos suos in montem duxisse docent, vt longè eorum mentes à curis & studiis terrenis sursum eueheret. potiùs enim secessum conscenso monte quæsiuit, vt procul à turba, paulisper se cum discipulis à lassitudine reficeret. Primo autem loco videndum est, quorsum de vera beatitudine Christus verba fecerit apud discipulos. Scimus, non vulgus hominum modò, sed ipsos quoque sapientes occupari hoc errore, Fœlicem esse qui omni molestia exemptus, ac votorum suorum compos, lætam & quietam vitam agit. Certè omnium ferè iudicio à præsenti statu æstimatur fœlicitas. Chri-

ſtus ergo,vt ſuos ad crucis tolerantiam aſſuefaciat prauam hanc opinionem corrigit quod fœlices ſint quibus nunc bene ac proſperè eſt ſecundum carnem. Neque enim fieri poteſt vt ferendis ærumnis & iniuriis collum placidè ſubmittant qui ſtatuunt aduerſam eſſe beatæ vitæ patientiam. Vnum igitur ſolatium eſt quo mitigatur adeóque dulceſcit crucis & malorum omnium acerbitas, dum perſuaſi ſumus nos in mediis miſeriis beatos eſſe:quia potentia noſtra à Domino benedicitur, & breui ſequetur lætior exitus. Fateor quidem doctrinam hanc procul remotam eſſe à communi ſenſu:ſed ita Chriſti diſcipulos philoſophari conuenit,vt ſuam fœlicitatem extra mundum & ſupra carnis affectum conſtituant.Etſi autem nunquam admittet carnalis ratio quod hîc prædicat Chriſtus,nihil tamē imaginarium proponit, quemadmodum olim ſuis paradoxis ludebant Stoici : ſed ex re ipſa demonſtrat cur verè ſint fœlices quorum miſera cenſetur conditio. Meminerimus ergo hoc eſſe ſermonis caput, Quòd miſeros eſſe Chriſtus negat qui & improborum iniuriis premuntur,& variis ærumnis ſunt ſubiecti. Nec tantùm contendit Chriſtus, peruersè eos facere qui hominis fœlicitatem metiuntur præſenti ſtatu, quia breui mutandæ ſint in melius piorum miſeriæ:ſed etiam propoſita ſpe mercedis ſuos ad patientiam hortatur.

3 *Beati pauperes ſpiritu, quo.*&c.) Apud Lucam nuda eſt metaphora:ſed quia maledicta & infœlix eſt multorum paupertas,Matthæus Chriſti mentem clariùs expreſſit. Quum ergo plerique malis premantur,qui tamen faſtu & ferocia intus turgere non deſinunt, beatos pronuntiat Chriſtus qui malis domiti & ſubacti,ſeſe totos ſubiiciunt Deo, & intus humiliati,in eius præſidium ſe conferunt. Alij Pauperes ſpiritu interpretantur, qui nihil ſibi arrogant: imò exinanita omni carnis fiducia ſuam inopiam agnoſcunt. Sed quia neceſſe eſt eundem Lucæ & Matthæi verbis ſenſum conſtare,minimè dubium eſt Pauperes vocari qui rebus aduerſis premuntur & afflicti ſunt. Hoc tantùm intereſt,quod Matthæus addito epitheto beatitudinem ad eos ſolos reſtringit qui ſub crucis diſciplina humiles eſſe didicerint. *Quoniam illorum eſt.* Videmus vt non inflet Chriſtus ſuorum animos ventoſa aliqua perſuaſione, vel ferrea contumacia obduret, vt Stoici: ſed ad ſpem æternæ vitæ ipſos reuocans, ad patientiam animet: quia hoc modo in cæleſte Dei regnum tranſituri ſint. Notare verò operæpretium eſt, neminem ſpiritu eſſe pauperem niſi qui in nihilum apud ſe redactus, in Dei miſericordiam recumbit. Nam qui deſperatione fracti ſunt vel obruti, quum aduerſus Deum fremant,elato, ſuperbóque ſpiritu eſſe oportet.

4 *Beati qui lugent.*) Hæc ſententia non modò proximæ eſt affinis,ſed eſt eius quaſi appendix vel confirmatio. Nam quòd ærumnæ miſerum reddant hominem,inde iudicium fieri ſolet,quod luctum & mœrorem perpetuò ſecum trahant.fœlicitati autem nihil magis repugnat quàm luctus. Chriſtus autem lugentes non modò miſeros eſſe negat, ſed ipſo luctu adiuuari docet beatam vitā. quòd hoc modo formentur ad percipiendum æternum gaudium, & quaſi ſtimulis excitentur, ne alibi quàm in Deo ſolidam conſolationem quærant.Sic Paulus Rom.cap.5.a.3. Gloriamur in tribulationibus,quia operantur patientiam, patientia probationem, probatio ſpem: ſpes verò non confundit.

5 *Beati mites.*) Manſuetos & placidos intelligit qui non facilè prouocantur iniuriis, qui ad quaſuis offenſiones minimè ſunt moroſi: ſed parati ſunt quiduis potiùs ferre quàm vt paria faciant cum improbis. Talibus hæreditatem terræ quòd promittit Chriſtus, videtur eſſe valde abſurdum. terræ enim dominium potiùs ſibi vſurpant qui animosè quaſuis iniurias repellunt,&, ſi quando læſi ſint,manu etiam prompti ſunt ad vlciſcendum. Et certè experientia docet, eo audaciùs & petulantiùs graſſari improbos, quo mitiùs feruntur. Atque hinc natum eſt diabolicum prouerbium, Cum lupis vlulandum eſſe, quia mox à lupis deuorandus ſit quiſquis ſe ouem facit. Sed Chriſtus ſuum & Patris præſidium malorum furori & violentiæ opponens, non fruſtra manſuetos affirmat terræ dominos fore & hæredes. Non aliter ſe tutos fore confidunt filij huius ſeculi, quàm ſi acriter quicquid illatum fuerit mali vindicent,atque ita manu & armis vitam ſuam tueātur. At verò quum ſtatuendum ſit Chriſtum vnicum eſſe vitæ noſtræ cuſtodem, nihil aliud reſtat niſi vt lateamus ſub vmbra alarum eius. Porrò oues eſſe nos oportet ſi cupimus cenſeri in eius grege. Si quis obiiciat,cum experientia pugnare quod hîc dicitur: primùm velim expendat quàm inquieti ſint feroces vt à ſeipſis turbentur. Certè in vita adeò tumultuoſa quanuis centies terræ ſint Domini, omnia poſſidendo nihil poſſident. Pro Dei autem Filiis reſpondeo,etiamſi nuſquam pedem in ſuo figere queant,terræ domicilio quietè frui,neque imaginaria eſt hæc poſſeſſio : quia terram inhabitant quam ſibi Diuinitus conceſſam eſſe norunt. Deinde aduerſus malorum intemperiem & furias oppoſita Dei manu teguntur: & expoſiti omnibus fortunæ telis malorum improbitati obnoxij, periculis omnibus circundati, ſecurè tamen agunt ſub Dei tutela,vt ſaltem hanc Dei gratiam iam deguſtent. atque hoc illis ſatis eſt, donec mundi hæreditatem vltimo die adeant.

6 *Beati qui eſuriunt.*) Eſurire & ſitire per ſynecdochen accipio pro laborare inopia, deſtitui rebus neceſſariis, iure etiam ſuo fraudari. Quòd Matthæus ponit Eſurire iuſtitiam, ſpecies eſt pro genere.Indignitatem tamen amplificat, quū dicit anxiè gemendo nihil eos appetere niſi quod iuſtum eſt:acſi dixiſſet,Beati ſunt qui licet ſuis votis moderentur,vt tantùm ſibi præſtari quod æquum eſt cupiant,tanquā famelici nihilominus languēt. Quanuis enim ludibrio ſit eorū anxietas qua torquentur:eſt tamen illis certa præparatio ad beatitudinē,quia tandem ſaturabuntur. Deus enim tādem eorum gemitus exaudiet, & ſatisfaciet iuſtis deſideriis, cuius officium eſt famelicos bonis implere,vt habetur in Cantico Virginis

7 *Beati miſericordes.*) Hoc etiam paradoxon cum humano iudicio pugnat. Mundus reputat beatos qui malorum alienorum ſecuri,quieti ſuæ cōſulunt:Chriſtus autem hîc beatos dicit qui non modò ferendis propriis malis parati ſunt, ſed aliena etiam in ſe ſuſcipiunt,vt miſeris ſuccurrant, ſpontè laborantibus ſe coniungunt, & quaſi eoſdem induunt affectus,quo ſe libentiùs ad illos iuuandos impendant. Addit,*Quia miſericordiam conſequentur.*non modò apud Deum ſcilicet, ſed inter ipſos quoque homines,quorum ad humanita-

tem Deus flectet animos. Quamuis autem interdū totus mundus ingratus sit,& pessimam benemerētibus mercedem rependat, sufficere debet quòd apud Deum reposita sit misericordibus & humanis gratia,vt alium vicissim sibi propitium & misericordem habeant.

8 *Beati mundo corde.*) Videtur hîc nihil afferre Christus quod non sit omnium iudicio consentaneum. Munditiem cordis fatentur omnes matrem esse omnium virtutum, sed interea vix cētesimus quisq; est qui non vafritiem loco maximæ virtutis habeat. Hinc fit vt beati vulgò putentur qui dextrè nectēdis dolis ingeniosi sunt, qui obliquis artibus astutè circumueniunt quibuscum habent negotium. Carnis ergo rationi minimè subscribit Christus dum beatos vocat qui non delectantur astutia, sed syncerè versantur inter homines, nec aliud verbis aut vultu præ se ferunt, quàm agitent in corde. Quia autē simplices tanquam minus cauti ridentur,& quia non satis acutè sibi prospiciūt, Christus altiùs eos reuocat: quòd si perspicaces non sunt ad fallendum in terra, Dei conspectu in cœlis fruentur.

9 *Beati pacifici.*) Eos intelligit qui non modò paci student, & abhorrent à rixis quantum in se est, sed etiam sedulò dissensiones inter alios motas componunt, omnibus sunt pacis authores, odiis & simultatib. ansam præcidunt. Neque hoc temerè dictum est: nam quum laboriosa res sit & molesta, pacificare eos qui inter se dissentiunt, hāc dignitatem cogūtur ferre moderati homines qui paci fouendæ student, quòd vtrinque probra, querimonias & expostulationes audiunt. quod inde nascitur, quòd nemo non cuperet omnes habere patronos qui à parte dimicent. Ergo, ne pendeamus ab hominum fauore, iubet nos Christus respicere iudicium Patris sui, qui quum Deus sit pacis, nos in filiis suis censet dum pacem fouemus, etiamsi nostrum studium hominibus non placeat: vocari enim, idem valet atque censeri.

10 *Beati qui persequutionem.* Hac doctrina maximè opus habent Christi discipuli: & quo difficiliùs & magis ægrè eam admittit caro, eo attentiùs meditanda est. neque enim alia lege Christo militare possumus, quàm vt maior pars mundi infesta in nos consurgat, ac persequatur vsque ad mortem. Sic res habet, Satan princeps mundi nunquā desinet suos rabie armare, vt Christi membris insultent. est quidem hoc monstro simile,& præter naturam, vt præter meritum hostiliter vexentur qui iustitiam colunt. Ideò dicit Petrus, Si cauetis à maleficiis, quis est qui vobis noceat? Sed in tam effræni mundi prauitate nimis sæpe cōtingit vt boni iustitiæ zelo malorum odia contra se inflamment. Præsertim verò Christianis hoc quasi fatale est, maiori hominum numero esse exosos. caro enim Euangelij doctrinam ferre nequit: nulli sua vitia coargui sustinent. Propter iustitiam pati dicit qui inde malorum odia sibi conflant & furorem prouocāt, quòd recti & æqui studio, malis causis se opponūt, & bonas quoad licet tuentur. In hac verò parte meritò Dei veritas primatum tenet. Quare hac nota Christus martyres suos à sceleratis & maleficis discernit. Redeo iā ad illud quod nuper dixi, quum omnes qui piè volunt viuere in Christo, persequutioni obnoxij sint, Paulo teste, cōmuniter ad pios omnes spectat hęc admonitio. Quòd si quādo nostrę infirmitati indulgeat Dominus, neque impiis permittat pro libidine nos vexare, in vmbra tamen & otio meditari hanc doctrinam par est, vt parati simus quoties opus fuerit in arenam prodire, nec certamen obeamus nisi probè instructi. Cęterùm quum toto huius vitæ cursu miserrima sit conditio piorum, meritò in spem cœlestis vitæ nos Christus erigit. Atque in hoc plurimùm differt paradoxum Christi à Stoicorum commentis, qui sua quenque opinione contentum esse iubebant, vt sibi esset fœlicitatis arbiter: Christus autem non à vana imaginatione fœlicitatem suspendit, sed eam in spe futuræ mercedis fundat.

1.Pet.3.c.13.

2.Tim. 3.c.12.

11 *Quum probra iecerint.*) Pro eo Lucas habet, Quum vos oderint,& separauerint vos, & probris affecerint, ac nomen vestrum eiecerint tanquam malum. Quibus verbis solari voluit Christus suos fideles, ne animis concidant, etiāsi se viderint coram mundo detestabiles. Erat enim hæc non leuis tentatio, tāquam impios & profanos extra Ecclesiam eiici. Quum enim nihil hypocritis magis virulentum esse sciret, deinde præuideret quàm rabioso impetu exarsuri essent Euangelij hostes cōtra paruulum & contemptum gregem suum, solidè eos munire voluit, ne succumberent, quamuis immensa probrorum congeries ad eos obruēdos immineret. Atq; hinc apparet quàm nihil metuenda sit Papalis excommunicatio, dum nos tyranni illi à synagogis suis separant quia diuortiū à Christo facere nolumus.

12 *Gaudete & exultate, quoniam.*) Significat in promptu esse remedium, ne iniustis opprobriis frangamur: quia simulac attollimus in cœlum mētes, illic sese offert ingens gaudij materia quæ tristitiam absorbeat. Quòd Papistæ in nomine mercedis ludūt, nullo negotio hic fucus diluitur. neque enim (vt somniant ipsi) mutua est relatio inter mercedem & meritum: sed gratuita est promissio mercedis. Deinde si reputamus quàm mutilum sit ac vitiosum quicquid bonorum operum etiam ab optimis prodit, nullum vnquam opus inueniet Deus mercede dignum. Notandæ sunt iterum particulæ istæ, Propter me vel propter Filium hominis: item, Probris vos affecerint mentientes: ne se protinus Christi martyrē esse iactet qui sua culpa sustinet persequutionem: quemadmodum olim Donatistæ hoc solo titulo sibi placebant, ꝙ magistratus haberent sibi aduersos. Et hodie Anabaptistæ quum perturbant suis deliriis Ecclesiam, Euangelium infamant, gloriantur tamen se ferre Christi insignia vbi iustè damnantur. Atqui beatos non pronuntiat Christus nisi quibus constat iusta causæ suæ defensio. *Sic.n.persequuti sunt.* Consultò hoc fuit additum: ne triumphos sine sudore & pugna sperantes Apostoli, in persequutionibus deficerent. Nam quia rerum omnium instauratio sub Christi regno passim in scriptura promittitur, periculum erat ne se inani fiducia iactarēt, de militia nō cogitantes. Et ex aliis locis apparet Christi regnum opibus & deliciis refertum stultè imaginatos fuisse. Quare non sine causa admonet Christus eadem illis parata esse certamina quæ quondā experti sunt Prophetæ, quandoquidem in eorum locum succedunt. Neque enim solo temporis respectu Prophetas dicit fuisse illis priores: sed quia eiusdem sint ordinis ideóque se ad illorum exemplum formare debeant. Quòd vulgò nouem beatitudines finxerunt, magis friuolum est quàm vt longa refutatione indigeat.

24 Luc. *Væ vobis diuitib.*) Sicuti quatuor tantùm benedictionum capita recensuit Lucas, ita nunc quatuor maledictiones opponit, vt membra inter se respondeant. Cæterùm antithesis ista non modò ad incutiendum impiis terrorem spectat, sed ad fideles excitandos, ne vanis & captiosis mūdi illecebris indormiant. Scimus enim quàm procliue sit reb. prosperis inebriari, vel irretiri hominum blanditiis. vnde etiam fit vt sæpe inuideant reprobis filij Dei, quib. omnia prospera & secūda fluere vident. Porrò diuitibus maledicit, non quibuslibet, sed qui consolationem suam in mūdo accipiunt, hoc est acquiescunt in sua fortuna, vt futuræ vitæ obliuiscantur. Significat ergo, tantum abesse vt beatum hominem diuitiæ faciant, vt sæpe in occasionem exitij vertantur. Alioqui diuites à regno suo minimè arcet Deus: modò ne sibi laqueos complicent, vel spem suam figentes in terra, ianuam cœlorum sibi præcludant. Eleganter Augustinus, qui vt diuitias filiis Dei per se non esse impedimento ostendat, Lazarum pauperem in sinum diuitis Abrahæ receptum fuisse admonet. Eodem sensu saturis maledicit ac plenis: quia inflati præsentium bonorū fiducia, quicquid est cœlestium bonorum respuunt. Idem & de risu sentiendum. nunc enim ridere intelligit qui Epicureæ lætitiæ dediti & in carnis voluptatibus demersi quicquid molestiæ pro tuenda Dei gloria subeundum foret refugiunt. Postremum Væ ad corrigendam ambitionem pertinet. quia enim nihil magis commune est quàm captare hominum plausus, vel saltem illis inescari: vt inde absterreat Christus suos discipulos, ostendit exitialem fore hominum gratiam. Hæc autem admonitio peculiariter ad doctores spectat, quibus nulla pestis magis metuenda est quàm ambitio: quia fieri non potest quin puram Dei doctrinam adulterent vbi hominum fauorem aucupantur. Quòd dicit Christus, Omnes homines, referri debet ad filios seculi, qui non nisi impostoribus & pseudoprophetis applaudunt. nam fideles & probi sanæ doctrinæ ministri suam apud bonos laudē & gratiam habent. Tātùm ergo prauus carnis fauor hîc damnatur: quia nemo Christi seruus esse poterit qui studebit hominibus placere, quemadmodum Paulus docet. Gal. 1. b. 10.

MATTH. V.	MARC. IX.	LVC. XIV.
13 *Vos estis sal terræ. quòd si sal infatuatus fuerit, quo salietur? ad nihil valet vltrà nisi vt proijciatur foras & cōculcetur ab hominibus.*	49 *Nam omnis* homo *igne salietur, & omnis victima sale salietur.*	34 *Bonus est sal. si verò sal infatuatus fuerit, quo condietur?*
14 *Vos estis lux mundi: non potest oppidum abscondi supra montem situm.*	50 *Bona res est sal. cæterùm si sal insulsus fuerit, in quo ipsum condietur? Habete in vobisipsis salem, & pacem in uicem colite.*	35 *Neque in terram neque in sterquilinium vtilis est, foras proiiciunt ipsum. Qui habet aures ad audiendum, audiat.*
15 *Neque accendunt lucernam, & ponunt illam subter modiū, sed super candelabrum, & lucet omnib. qui sunt in domo.*	MARC. IV. 21 *Et dicebat illis, Nūquid lucerna incenditur vt subter modium ponatur, an subter lectum? nonne vt super candelabrum ponatur?*	LVC. VIII. 16 *Nemo verò, quum lucernam accenderit, operit eam vase, aut subter lectum ponit: sed super cādelabrum ponit vt intrantes videant lumen.*
19 *Sic luceat lux vestra coram hominibus: vt videāt vestra bona opera, & glorificent Patrem vestrum qui est in cœlis.*		LVC. XI. 33 *Nemo lucernam accendit & in abscondito ponit: neque subter modium, sed super candelabrum, vt qui ingrediuntur lumen videant.*

13 Matth. *Vos estis sal terræ.*) Quod proprium est doctrinæ, ad personas transfertur, quib. commissa est eius administratio. Christus enim, Apostolos vocando Salem terræ, intelligit eorum esse munus salire terram. quia scilicet nihil nisi insipidum habeant homines, donec sale doctrinæ cœlestis conditi fuerint. Postquam autem illos admonuit ad quid vocati sint, graue illis & horribile iudicium denuntiat, nisi officio respondeant. Ac doctrinam quæ apud illos deposita est, sic bonæ conscientiæ & piæ rectæque vitæ annexā esse ostēdit, vt quæ in aliis tolerabilis foret corruptio, in ipsis detestabilis sit, ac portenti loco habenda. acsi diceret, Si coram Deo insulsi sūt reliqui homines, vobis dabitur sal qui saporem illis cōciliet. si autem infatuati sitis, vnde vobis petendū erit remedium quod aliis conferre vos decet? Metaphoram verò suam scitè prosequitur Dominus, quū dicit, alias res quæ à natura sua degenerant, esse tamen aliquo modo post corruptionem vtiles: sal verò etiā esse noxium, vt sterquiliniis quoque sterilitatem inducat. Summa est igitur, Incurabilem esse morbum quū verbi ministri & doctores seipsos adulterant ac insipidos reddunt: quia reliquum mundum sale suo condire debeant. Porrò non ministris solùm vtilis est hæc admonitio, sed cuncto gregi Christi. nam quū velit Deus verbo suo terram saliri, sequitur insulsum coram ipso esse quicquid eo sale caret, quantumuis hominibus sapiat. Quare nihil melius est quàm cōdimentum admittere, quo solo nostra insulsitas corrigitur. sed interim viderint salitores ne mundum in fatuitate sua foueant: multo etiam magis ne prauo eum & vitioso sapore inficiant. Itaque Papistarū improbitas minimè est ferenda. Quasi verò Christi consilium fuerit effrænem suis Apostolis licentiam permittere, & eos cōstituere animarum tyrannos: ac non potiùs officij sui monere, ne à recta linea deflecterent. Pronuntiat Christus quales esse velit Ecclesiæ suæ doctores. Qui se pro Apostolis nullo iure venditant, hoc operculo tegunt quidquid abominationum ingerere libuit, quia Petrum & similes Christus vocauit salem terræ. nec interea expendunt quàm grauis & seuera addita sit comminatio,

minatio, omnium esse deterrimos si insipidi reddantur. Hæc sententia quasi ex abrupto ponitur apud Lucam:sed in eundem finem quo hîc legitur, vt propria expositione opus non habeat.

49 Marc. *Omnis homo igne salietur.*) Ego hæc Maria verba proximis Matthæi coniunxi:nō quòd sensu omnino conueniant, vel quòd eiusdem sint loci ac temporis, sed potiùs vt diuersum eiusdem sententię vsum meliùs ex comparatione perspicerent lectores. Quum de igne æterno loquutus esset Christus apud Marcum hortatur suos ex opposito,vt se potiùs Deo nūc offerant igne & sale cōdiendos, vt fiant sacræ victimæ, ne sibi peccatis suis ignem illum accersant qui nunquam extingui tur. Igne saliri impropria est loquutio: sed quia salis & ignis eadē est purgandi & excoquendi natura, idem verbum vtrique aptauit Christus. Nunc tenemus quænam fuerit huius sententiæ occasio:ne scilicet recusēt fideles igne & sale macerari:quandoquidem sine hoc condimento sancti Deo esse nequeunt. Alludit autem ad præceptum legis, vbi disertè vetat Deus ne qua sine sale fiat oblatio. Nunc autem Euangelij verbo saliri docet fideles vt sanctificentur. Quum deinde subiicit,Bonus est sal: generaliter ad omnes extendit quos semel Deus condire verbo suo dignatus est: ac hortatur vt saporem suū semper retineant.Paulò quidem durior est metaphora, dum salem nominat quicquid salsum est:sensus tamē inde ambiguus non redditur, nempe, vbi saporem quo imbuti fuerunt per Dei gratiam sua ignauia perdiderint, nihil ampliùs esse remedij:atque ita deploratos esse qui fidem suam qua cōsecrati erant, séque ipsos infatuant:quando non alio condimento bonus sapor acquiri potest. deinde incredulis esse peiores qui exinanita Dei gratia corrupti sunt, sicuti sal terram & sterquilinium vitiat.

Leuit.2.d.

50 Marc. *Habete in vobisipsis salem.*) Potest hîc varia esse acceptio huius vocis: vt significet boni odoris cōdituram quæ fide acquiritur, vel Spiritus prudentiam: sicuti quū Paulus iubet sale cōditum esse sermonem nostrum,significat prophanis omnib. ineptiis & corruptelis purum ac purgatum esse debere, & spirituali gratia refertum, quæ ædificet suóque odore perfundat omnes qui audiunt. Si placet hæc expositio,posterius membrum de mutua pace intelligere cōueniet, quæ sale illo fouetur:quia tamen magis probabile est pēdere hanc postremam sententiam ex priori sermone, videtur mihi hortari Christus suos ad seruandum fidei vigorem, qui etiam alios abstergat. ac si diceret, Danda est vobis opera non tantùm vt salsi intus sitis, sed etiam vt saliatis alios.

Coloss. 4.6.

Quia tamen sal acrimonia sua mordet,ideo statim admonet sic temperandam esse cōdituram, vt pax interim salua maneat.

14 Matth. *Vos estis lux mundi.*) Quanquam omnes sumus filij lucis postquam fide illuminati sumus, & iubemur lucernas ardentes manib.gestare,ne erremus in tenebris, imò etiam aliis viam vitæ monstrare: quia tamen præ aliis mandata fuit Apostolis Euangelij prædicatio, & Ecclesiæ pastoribus hodie mandatur, peculiariter hoc illis elogiū tribuit Christus, acsi diceret, Hac lege eos collocari in tali gradu,vt reliquis omnibus quasi è sublimi luceant. Postea addit duas similitudines,Neque oppidum in monte situm latere posse, Nec lucernam,quum accensa est, solere occultari. quibus verbis significat sic illis viuendum esse, acsi omnium oculis essent expositi. Et certè quo magis quisque eminet,eo grauiùs nocet malo exemplo si se peruersè gerit. Vult ergo Christus Apostolos eo maiore studio intentos esse ad piè sanctéque viuendum, quàm quoslibet è vulgo obscuros homines:quia omniū oculi in eos quasi in lucernas coniecti sint: nec vllo modo ferendos esse, nisi pietas & vitæ integritas, doctrinæ,cuius sunt ministri, respondeat. Apud Marcum & Lucam dissimilis esse videtur huius similitudinis accommodatio. nam illic generaliter admonet Christus sedulò cauendum esse ne sibi peccandi licētiam quisquam tenebris fretus indulgeat: quia quod ad tempus occultum est, tandem patefiet. Nisi fortè abruptos sermones vterque sine contextu recitat.

16 *Sic luceat lux vestra coram hominibus.*) Postquàm Apostolos in eo gradu positos esse docuit Christus, vt tam vitia eorum quàm virtutes procul appareant in bonum vel malum exemplum: nunc iubet vitam ita cōponere, vt omnes ad Deū glorificandum excitent. Videant, inquit,homines bona vestra opera, quia, teste Paulo,non tantùm coram Deo,sed etiā corā hominib. fideles bona procurant. Nam quòd paulò pòst latebras & secessum quærere iubebit in bonis operibus,id tantùm corrigendæ ambitioni dictum est. Nūc verò longè alium finem commendat,vnius scilicet Dei gloriam.Porrò si bonorum operum gloria ritè tribui Deo nequit quin illi ferantur accepta, & censeatur vnicus eorum author:hinc apparet nō sine aperta crassáque Dei contumelia liberum arbitrium extolli,quasi ex eius virtute bona opera vel in totum vel ex parte emergant. Rursus notādum est quàm benignè nobiscum agat Deus qui nostra vocat bona opera, quorum solidam laudem iure sibi ascriberet.

2.Cor.8.d.21.

MATTH. V.	MARC.	LVC. XVI.
17 *Ne existimetis quòd venerim ad destruendam Legem aut Prophetas.non veni vt destruam, sed vt impleam.* 18 *Amen quippe dico vobis, donec prætereat cælum & terra, iota vnum aut vnus apex non præterierit ex Lege, quòd omnia fiant.* 19 *Quisquis igitur soluerit vnum ex mandatis hisce minimis, & sic docuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum, quisquis autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum.*		17 *Facilius est autem cælum & terram præterire, quàm Legis apicem vnum cadere.*

17 *Ne exiſtimetis*, &c.) Etſi Chriſtus, qua fuit vitæ perfectione, iactare meritò poterat ſe veniſſe ad implendam Legem: hîc tamen de doctrina agitur, non de vita. Quia ſubinde clamabat veniſſe regnum Dei, & hominum animos inſolita ſpe erigebat. diſcipulos etiam initiabat Baptiſmo: probabile eſt ſuſpenſos ac dubios fuiſſe multorum animos, anxiéque quæſiſſe quorſum ſpectaret ea nouitas. iam teſtatur Chriſtus adeò nullum eſſe doctrinæ ſuæ cum lege diſſidium, vt optimè conſentiat cum lege & Prophetis: neque id modò, ſed vt ſolidum complementum afferat. Duabus autem maximè cauſis adductus fuiſſe videtur ad teſtandum hunc legis & Euangelij conſenſum. Simulac emergit noua aliqua docendi ratio, id perinde vulgus arripit ac ſi rerum omnium conuerſio fieret. talis autem erat Euangelij prædicatio (ſicuti nuper attigi) vt ſpem faceret aliter conſtituendæ Eccleſiæ quàm priùs fuerat. Putabant igitur vetus & vſitatum regimen aboleri. quæ opinio multis modis valde noxia erat: pij enim Dei cultores nunquam Euangelium amplexi eſſent ſi fuiſſet à lege defectio: leues autem & turbulēti ſpiritus anſa arrepta totum religionis ſtatum conuellere cupidè aggreſſi eſſent. ſcimus enim quàm proteruè in rebus nouis exultet temeritas. Adhæc Chriſtus pleroſque ex Iudæis, tametſi profitebantur ſe Legi credere, videbat tamen profanos eſſe ac degeneres. ſic enim res collapſæ erant in populo illo, tantis corruptelis referta erant omnia, adeò puram doctrinæ lucem ſua ſocordia vel malitia extinxerant Sacerdotes: vt non magna ampliùs legis reuerentia vigeret. Quòd ſi allatum fuiſſet nouæ doctrinæ genus, quod legi & Prophetis fidem abrogaret, miſerè concuſſa fuiſſet religio. Hæc prior videtur fuiſſe ratio cur negaret Chriſtus ſe veniſſe ad ſoluendam Legem. quod licet ex contextu etiã colligere. nam cõfirmationis vice mox ſubiicit, fieri nõ poſſe vt vel vnus apex ex lege excidat. & eos doctores maledicit qui non fideliter laborant in eius authoritate aſſerenda. Secũda autem ratio fuit, vt prauam calumniam dilueret qua ſe apud rudiores & ignaros grauari ſentiebat. hàc enim notam eius doctrinæ inuſtam à Scribis inde apparet, quòd ſtatim in ipſos inuehitur. Hoc Chriſti conſilium nobis tenendum eſt, quòd Iudæos ita inuitat & hortatur ad ſuſcipiendum Euangeliũ vt tamen retineat in legis obedientia. deinde quòd indigna probra & calumnias fortiter refellit, quib. conati erant hoſtes infamem vel ſuſpectã eius prædicationem reddere. nam ſi res diſſipatas in melius reſtituere animus eſt, ſemper adhibenda eſt hæc prudentia & moderatio, vt agnoſcat populus nõ conuelli propterea æternum Dei verbum, nec ingeri nouitatem quæ Scripturæ deroget, ne qua repugnantiæ ſuſpicio piorum fidem labefactet, ac ne inſoleſcãt temerarij homines nouitatis prætextu. deniq; vt profano verbi Dei contemptui obuiã eatur, neque apud indoctos vileſcat religio. Defenſio autem Chriſti quæ doctrinã ſuã purgat, animare nos debet, ſi hodie his patemus calũniis. *Act. 21.d. 21.* Obiectum etiam Paulo fuit iſtud crimē, quòd apoſtata eſſet à lege Dei: quare nihil mirum ſi ex eodem figmento inuidiam nobis conflare ſtudēt Papiſtæ. Exemplo autē Chriſti falſa crimina diluere cõuenit: interim tamen liberè profitenda eſt veritas, quamuis obtrectationib. iniuſtis obnoxia. *Non veni vt deſtruam.*) Pollicitus quidem fuerat Deus nouum fœdus Chriſti aduentu, ſed ſimul oſtenderat minimè diuerſum fore à primo: quin potiùs hunc eſſe finē, vt fœdus quod ab initio pepigerat cum ſuis, in perpetuũ ſanciret. Inſcribam, inquit, Leges meas in corda ipſorum, & peccata obliuiſcar. *Ierem. 31. f. 33.* his verbis adeò non diſcedit à priori fœdere, vt potiùs denuntiet ſtabile demum illud ac ratum fore vbi nouum ſucceſſerit. atque hoc idem ſibi volunt verba Chriſti, quum dicit ſe ad implendam legem veniſſe. verè enim impleuit, mortuam literam Spiritu ſuo viuificans: deinde reipſa exhibens quod ſub figuris duntaxat oſtenſum fuerat. Ergo quod ad doctrinam, nulla nobis in Chriſti aduentu fingenda eſt legis abrogatio. nam quũ æterna ſit piè ſanctéque viuendi regula, immutabilem eſſe oportet, ſicut vna eſt ac conſtans Dei iuſtitia quam illic complexus eſt. Quantum ad cæremonias ſpectat, licèt quiddam aduentitium cenſeri poſſint, ſolo tamen vſu fuerunt abrogatæ: ſignificatio verò magis comprobata fuit. quare ne cæremoniis quidem aduentus Chriſti quicquam detraxit: quin potiùs exhibita vmbrarum veritas firmitatem illis conciliat, dum ſolidum effectum cernentes, agnoſcimus non vanas neque inutiles fuiſſe. Ideo diſcamus ſacrum hunc Legis & Euangelij nexum inuiolabilem ſeruare, quem multi perperam diſſoluunt. neque.n. hoc ad ſtabiliendã Euangelij fidem parum valet, dum audimus nihil aliud eſſe quàm legis complementum, vt mutua concordia Deum communem authorem referant.

18 *Donec prætereat.*) Lucas paulo aliter, ſed eodē ſēſu, *Facilius eſt cælum & terram præterire quàm cadere vnum legis apicem.* docere enim vtroq; loco Chriſtus voluit, in tota mundi machina nihil eſſe tam ſtabile quàm firma eſt Legis veritas, & quidē omni ex parte. Argutiùs ludunt quidam in voce Donec: quaſi cœli & terræ trãſitus, qui futurus eſt extremo iudicij die, finē allaturus ſit Legi & Prophetis. Et certè quemadmodum tunc linguæ ceſſabunt & Prophetiæ abolebuntur, ita ſcriptam Legem cum expoſitione defituram arbitror. Sed quia ſimpliciùs loquutum eſſe Chriſtum exiſtimo, talibus illecebris paſcere nolo lectorum aures. Ergo hoc tenere ſufficiat, ruiturum potiùs eſſe cœlum totámque mundi machinam miſcendam eſſe, quàm vacillet legis ſtabilitas. Sed quid eſt, omnia legis fieri vſque ad minimũ apicem? videmus enim quantum à perfecta Legis obſeruatione diſtent homines, etiam qui Spiritu Dei ſunt regeniti. Reſpõdeo, iſtud Fieri, non referri ad hominum vitam, ſed ad ſolidam doctrinæ veritatem. acſi diceret, Nihil eſſe fluxum in lege, nihil temere poſitum: ideo fieri non poſſe vt inde vna litera euaneſcat.

19 *Quiſquis igitur ſoluerit.*) Hîc nominatim loquitur Chriſtus de præceptis vitæ vel decem verbis, ad quorum præſcriptũ omnes Dei filios vitã ſuam formare decet. Itaque falſos & peruerſos eſſe doctores pronuntiat qui diſcipulos non continent ſub legis obſequio, ac indignos eſſe qui locum in Eccleſia obtineant quicunque minima in parte Legis authoritatem eneruant: probos autem & genuinos eſſe Dei miniſtros qui legis obſeruantiam cùm vitæ exemplo, tum verbis commendant. Porrò minima legis mandata vocat ex ſenſu hominum: nam etſi non idem omnibus ineſt pondus, ſed, dum inter ſe conferuntur, alia aliis minora ſunt: nihil tamen minutum cenſere fas eſt de quo præcipere dignatus eſt cœleſtis

ftis Legiflator. quantum enim facrilegium eft quicquam contemptim accipere quod ex facro eius ore prodierit? nam hoc modo in ordinem cogitur eius maieftas.quare vbi minuta pręcepta vocat Chriftus fpecies eft concefsionis. Quum dicit, Minimus vocabitur, allufio eft ad id quod paulo antè dictum erat de præceptis:fenfus tamen clarus eft,reiectum iri, tanquam poftremos hominum, qui Legis doctrinam vel in vna fyllaba contemptibilem reddiderint. Regnum cœlorum pro Ecclefiæ renouatione accipitur,vel fecundo Ecclefię ftatu, qualis iam tunc furgebat ab Euangelij prædicatione. Ita Lucæ 7.d.28. maiorem Iohanne facit Chriftus qui minimus eft in regno Dei, ratio loquutionis eft, quia Deus mũdum Filij fui manu inftaurans,regnum fuum folidè conftituit. Ergo Chriftus in Ecclefiam fuam vbi renouata fuerit, admittendos negat doctores, nifi qui fidi erũt legis interpretes,&integram eius doctrinam afferere ftudebunt. Sed quæritur annon ceremoniæ inter præcepta Dei forent, quarum tamen minimè exigenda eft nunc obferuatio. Refpondeo, fpectãdum effe legiflatoris confilium & finem. nam quia cæremonias præcepit Deus, vt temporalis effet externus earum vfus, fignificatio autem æterna, non foluit cæremonias qui earum effectum retinens, quod vmbratile eft omittit. Iam quum à regno fuo exterminet Chriftus qui ad Legis cõtemptum affuefaciunt homines, prodigiofus eft eorum ftupor quos nõ pudet facrilega indulgentia remittere quod Deus feuerè exigit: & venialis delicti prætextu,legis iuftitiam peffundare. Rurfus notandum eft quod probis ac fanctis doctoribus tribuit elogium: nempe quòd ad feruandam legem non verbis tantùm hortetur homines, fed in primis vitæ exemplo.

MATTH. V.	MARC.	LVC.
20 *Dico enim vobis quia nisi abundauerit iuſtitia veſtra pluſquam Scribarum & Phariſæorum,non intrabitis in regnum cœlorum.* 21 *Audiſtis quoniam dictum eſt antiquis, Non occides: qui autem occiderit,reus erit iudicio.* 22 *Ego autem dico vobis, quia omnis qui iraſcitur fratri ſuo reus erit iudicio:qui autem dixerit fratri ſuo racha,reus erit concilio:qui autem dixerit fatue, reus erit gehennæ ignis.*		

20 *Nisi abundauerit.)* Perftringit Scribas,qui maculam Euangelij doctrinæ afpergere moliebãtur quafi effet legis difsipatio. Hac de re quidem non difputat, fed tantùm breuiter oftendit nihil minùs in eorum animis regnare quàm legis zelũ. ac fi dixiffet, Mihi fe infeftos effe fimulant quia nolint violari legem:atqui ex eorum vita apparet quàm frigidè legem colant:imò quàm fecurè illudant Deo, dum fe laruata ac fictitia iuftitia apud homines venditant. fic plerique interpretes. Sed vide annon vitiofum docendi genus magis infimulet, quo populum imbuerant Pharifæi & Scribæ. Nam quum legem Dei reftringerent tantùm ad externa officia,difcipulos fuos,quafi fimias, ad hypocrifim formabant. Nõ inficior quidem æquè perperam, imò deteriùs vixiffe quàm docebant. ideo libenter fucofam falfæ iuftitiæ oftentationem cum peruerfa doctrina complector. Quòd tamen præcipuè in hanc inuehatur Chriftus, ex fequentib. facilè patet,vbi legem repurgans à prauis eorum commentis, fuæ puritati reftituit. in fumma,quod illi à Scribis iniquè obiectum fuiffe diximus,in ipfos validè retorquet. Videte,inquit, quàm dextri fint ac idonei legis interpretes: iuftitiam enim fabricant quæ ianuam cœlorum pręcludat fuis cultoribus. Tenendum eft memoria quod alibi diximus,Pharifæos adiungi Scribis ad amplificationẽ: quia fecta illa fanctimoniæ famam præ aliis fibi acquifierat. Quanquã falluntur qui à diuifione putant fic fuiffe dictos, quafi à vulgari ordine fegregati,proprium fibi gradum vendicarẽt. vocati enim funt Pherufsim, hoc eft interpretes: quia non contenti fimplici litera,clauem fe habere profitebantur ad eliciendos arcanos fenfus. vnde nata eft immenfa eorum farrago,quũ ad fe magifterium trahentes impia libidine parique fupercilio figmenta fua in Scripturæ locum obtrudere aufi fuerint.

21 *Audiſtis quod dictum ſit.)* Cohęret hæc fententia & aliæ fequentes cum proximo dicto: fufius enim per fpecies exponit Chriftus quàm tortuosè legem deprauent Pharifæi, vt eorum iuftitia nihil aliud quàm fcoria fit. Decepti autem fuerunt,qui putarunt hanc effe Legis ἐπανόρθωσιν, ac Chriftum fuos difcipulos in altiorem perfectionis gradum extollere, quàm potuerit Mofes craffum carnalémq; populum, qui vix difcendis elementis idoneus erat. Ita inualuit opinio, Iuftitiæ initium traditum olim fuiffe in lege, perfectionẽ verò in Euangelio doceri. atqui nihil minus propofitũ Chriftus habuit quàm aliquid mutare vel nouare in legis præceptis. illic enim Deus femel fixit viuendi normam,cuius nunquam eum pœnitebit. Sed quum lex adulterinis cõmentis corrupta foret,ac in profundũ fenfum detorta,Chriftus à talib. eam corruptelis vendicat, ac oftendit genuinũ eius fenfum à quo defciuerãt Iudæi. Quòd autem legis doctrina nõ inchoet modò, fed abfoluat rectã vitam, vel ex vno hoc capite colligitur, quòd requirit perfectũ Dei ac proximi amorem. Porrò qui tali amore præditus eft, nihil illi deeft ad fummam perfectionem. Ergo lex quoad bene viuendi præcepta, ad metam iuftitiæ homines adducit. Ideo Paulus non in feipfa infirmam,fed in carne noftra facit. Quòd fi tyrocinium duntaxat traderet veræ iuftitiæ, friuola effet illa Mofis conteftatio, Cælum & terram teftor, quòd tibi oftẽderim hodie viam vitæ & mortis. Item, Et nũc Ifrael, quid abs te poftulat Deus tuus nifi vt fibi penitus adhæreas? Inanis etiam ifta effet promiffio & fruftratoria, Qui fecerit hæc, viuet in ipfis. Quòd autem nihil in eius præceptis corrigere voluerit Chriftus, ex aliis locis apertè liquet. nam qui volunt ad vitam ingredi per bona opera, eos nihil aliud quàm legis mandata feruare iubet. Nec aliunde tam ipfe quàm Apoftoli piè fanctéque viuendi præcepta deducunt: & fanè atrocem Deo legis autori faciunt iniuriam qui

Deut. 30. d.19.
Deut. 10. c.12.
Leuit. 18. a.5.

tantùm oculos,manus & pedes illi componi fingunt ad fucosam bonorum operum speciem : in solo autem Euangelio doceri amandum ex corde esse Deum. Facessat igitur error ille, legis defectus hìc à Christo corrigi. neque enim fingendus est Christus nouus legislator,qui ad æternam Patris sui iustitiam aliquid addat : sed tanquam fidus interpres audiendus est, vt sciamus qualis sit Lex, quorsum tendat & quousque pateat. Nunc vidēdum restat quid dānet Christus in Pharisæis, & quid ab eorum commentis illius interpretatio differat.Summa est,quòd Legis doctrinam ad politicum ordinem transtulerāt, vt sufficeret externis officiis defungi. ita fiebat vt se ab homicidio absolueret quisquis hominem manu non occiderat:se purum & castum putaret coram Deo, quisquis adulterio corpus non polluerat. Hæc verò erat minimè ferenda Legis profanatio,quum certū sit spiritualem Dei cultum vbiq; à Mose requiri: & Deus qui eā tulit per manum Mosis,pro sua natura cordibus non minùs quàm manibus & oculis loquutus sit. Adducit quidē Christus Legis verba, sed se ad communem vulgi captum accommodat: acsi diceret, Hactenus literalis inter vos legis expositio per Scribas vulgata est , satis esse si quis manus ab homicidio & vi abstineat : ego autem moneo,longè altiùs nitendum esse.& quia charitas legis est perfectio,violari proximum dico quoties aliquid aduersus eum minùs amicè committitur.Posterius membrum quod recitat,Reum fore iudicio qui hominem occiderit: confirmat quod nuper dixi , vitium illud reprehendi à Christo, quòd Lex Dei quæ regendis animis tradita fuit,in politiam conuersa erat.

22 *Ego autem dico vobis.*) Responsum suum non præcepto Mosis opponit, sed vulgari Scribarum figmento. Porrò quia vetustatem iactabant Pharisæi (vt ferè solet longi temporis præscriptio obtendi ad tuendos errores)Christus ad suam autoritatem, cui meritò cedere debet omnis vetustas,populū reuocat.vnde colligimus quanto præponderet veritas tam consuetudini quàm annorū numero. *Dixerit fratri suo.* Tres gradus condemnationis ponit Christus extra manuum violentiā: quo significat præceptum illud Legis non manus tantùm cohibere,sed affectus omnes charitati fraternæ contrarios.acsi diceret,Qui tantùm fratrib. irati fuerint,vel superbè insultauerint,vel læserint aliquo conuitio, homicidas esse. Iam quum certū sit vocem Racha medio loco statui inter iracundiam & manifestum probrū:nō dubito quin spernentis vel aduersantis fuerit interiectio. Tametsi autem gehennæ ignis eos solos adiudicat Christus qui vsque in apertum conuitium prosiliunt, non tamen iracundiam eximit ab hac pœna , sed ad terrena iudicia alludens testatur Deum occultæ etiam iræ futurum iudicem,vt eam puniat. Quia autem vltra progreditur qui indignationem amarulento sermone prodit, eum fore reum dicit coram toto cælesti consessu , vt grauiorem pœnam sustineat. Qui verò vsque ad conuitia eruperint, eos addicit gehennæ ignis, significans odium & quicquid charitati aduersum est,ad mortis æternę reatum sufficere , quamuis nulla vis intercesserit. Quin gehennæ nomen translatitium sit minimè dubium est.גיא Hebræis vallem significat. Porrò vallis Hennō locus erat nefanda superstitione infamis , quòd illic infantes suos idolis mactarent. Hinc factum est vt sancti viri , quo illa scelerata impietas maiore in odio esset,pro inferno acciperent, vt ipsum quoq; nomen tanquam ominosum ac detestabile populus horreret. Tempore Christi apparet receptum fuisse loquendi morem, nec ferè aliter tunc vocatum fuisse infernum quàm gehennam , voce à natiuo sono paululum deflexa.

MATTH. V.	MARC.	LVC. XII.
23 *Itaque si obtuleris munus tuum ad altare,& illic recordatus fueris quòd frater tuus habet aliquid aduersum te,* 24 *Relinque illic munus tuum coram altari, & abi, priùs reconcilieris fratri tuo, & tunc veniens offer munus tuum* 25 *Habeto beneuolentiam cum aduersario tuo citò,dum es in via cum illo : ne quando te tradat aduersarius Iudici,& Iudex te tradat ministro,& in carcerem conijciaris.* 26 *Amen dico tibi, non exibis illinc donec solueris vltimum quadrantem.*		58 *Quum enim vadis cum aduersario tuo ad magistratum, in via da operam vt libereris ab illo:ne fortè pertrahat te ad Iudicem, & Iudex tradat te exactori, & exactor conijciat te in carcerem.* 59 *Dico tibi,non exibis inde donec vltimum etiam minutum reddas.*

23 *Si obtuleris munus.*)Hac clausula confirmat & simul explicat superiorem doctrinam. Sūma enim est,tunc demum satisfieri Legis præcepto quo vetamur occidere, si consensum & fraternam beneuolentiam cum proximis nostris fouemus. Atque vt nos magis afficiat Christus, ipsa quoque pietatis officia pronuntiat ingrata esse Deo & ab ipso repudiari,si inter nos dissidemus. Nam quum iubet eos qui vnum aliquem ex fratribus læserunt, redire priùs cùm illo in gratiam quàm munus suū offerant : significat, quantisper alieni sumus nostra culpa à proximis, accessum nobis ad Deum non patere. Quòd si odiis suis totum, quem Deo impendunt,cultum polluunt homines & corrumpunt,hinc colligimus quanti æstimet mutuā inter nos concordiam.Potest tamen hìc obiici quæstio, Annon absurdum sit charitatis officia pluris fieri quàm Dei cultum. Nam aut præposterum Legis ordinem dicamus esse oportet : aut prior tabula secundæ præferri debet.Solutio facilis est. neque enim aliò spectant Christi verba, quàm falsò & inaniter profiteri se Dei cultores, qui fratres suos iniustè læsos superbè etiam cōtemnunt. Nam sub vna specie per synecdochē externa Diuini cultus exercitia

exercitia designat, quibus sæpe homines pietatem magis simulant quàm verè testentur. Et notandū est, Christum pro illius seculi ratione de sacrificiis loqui. Hodie dissimilis est nostra conditio: doctrina tamen eadem manet, vitiosum scilicet esse quicquid Deo offerimus, nisi cum fratribus nostris sumus concordes, saltem quoad in nobis est. Eleemosynas Scriptura vocat Sacrificia boni odoris: audimus tamen ex ore Pauli eum nihil esse qui totam suam substantiam consumit in pauperes, nisi charitatem habeat. Denique pro filiis non suscipit neque agnoscit Deus, nisi qui se hominibus vicissim exhibent fratres. Tametsi autem Christus tantum eos qui iniuria affecerunt fratres, iubet ipsis placandis operam dare: sub vna tamen specie ostendit quàm pretiosa sit Deo fraterna concordia. Longè etiam plus exprimit, quum iubet munus relinqui ante altare, quàm si dixisset frustrà in templum venire homines, aut sacrificia vouere Deo, quandiu dissidium habent cum proximis.

Philip.4. d.18.
2.Cor.13. a.2.

25 *Habeto beneuolentiam.*) Tametsi videtur Christus vltrà progredi, nec tantùm hortari ad reconciliationem qui fratribus iniuriam fecerunt, sed etiam qui iniustè lacessuntur: ego tamen in alium finem spectasse interpretor, nempe vt ansam præcideret odiis & discordiis, modúmque fouendæ beneuolentiæ ostenderet. vnde enim omnes iniuriæ, nisi quòd singuli nimium tenaces sunt sui iuris? hoc est, suis cōmodis cum aliorū damno nimis sunt addicti? Omnes enim ferè excæcat peruersus sui amor, vt sibi in pessimis causis blandiātur. Christus itaque, vt odiis, simultatibus, pugnis, & omnibus iniuriis occurrat, pertinaciam illā, horum malorum fontem, corrigit, ac iubet suos ad moderationem & æquitatem propensos esse, vt summo iure cedentes, pacem & amicitiam tali æquitate redimant. Optandum quidem foret ne qualis vnquam inter nos vel controuersia incideret: & certè nunquam in contentionem vel certamen prorumperent homines si vigeret inter eos ea quæ debet mansuetudo. sed quia fieri vix potest quin suboriantur aliquæ lites, remedium ostendit Christus quo statim componi queant, nempe si frenum cupiditatibus nostris iniicimus, & potiùs cum damno nostro transigere parati sumus, quàm vt inflexibili rigore ius nostrū persequamur. Christum tamen hac exhortatione sæpiùs vsum colligit ex Lucæ cap.12. vbi non refertur sermo habitus in monte, sed epitome ex variis Christi sententiis colligitur. Inde etiam apparet quid sit in via transigere: nempe priusquam ad iudicem peruentum fuerit. *Tradat te aduersarius iudici.* Partem hanc metaphoricè quidam exponunt, cœlestem iudicē nobiscum summo iure acturum, vt nihil prorsus remittat, nisi pacificare studemus quas habemus cum proximis nostris lites. Ego tamen simpliciùs accipio, quòd admoneat Christus hoc humanitus etiam nobis esse vtile, vt maturè transigamus cum aduersariis: quia rixosis sæpe damnosa est sua cupiditas. Interea non nego quin similitudo aptè ad Deum transferatur, quòd scilicet iudicium absque misericordia sentiet qui implacabilis fratribus, vel ad extremum contentiosus fuerit. Cæterùm plusquam ridiculi sunt Papistæ, qui in perpetua loci huius allegoria Purgatorium suum fabricant. nihil apertiùs est quàm Christum de beneuolentia inter homines colenda disserere. Illis nulla religio est sine pudore verba eius peruertere, & in sensum prorsus extraneum torquere, modò indoctis fucum faciant. Sed quoniam longa refutatione indigni sunt, vno tantùm verbo ostendā quàm pudenda sit eorum inscitia. Aduersarium fingunt esse diabolum. Atqui fideles suos ei beneuolos esse Christus iubet. Ergo vt Purgatorium suum inueniant Papistæ, diabolicos amicos & fratres esse prius oportet. Quadrantem esse quartam partem assis notum est. hic autem pro teruncio vel minuta alia pecunia capitur, quemadmodum etiam ex Luca patet. Iam si cauillis agere libeat, hinc quoque refellitur insulsitas Papistarum, nam si Purgatoriū semel ingressus, nunquam inde exibit donec soluerit vltimum quadrātem: sequitur irrita esse quæ vocant pro mortuis viuorum suffragia. Neque.n. alios admittit Christus qui satisfactione sua debitorem absoluant, sed disertè ab vno quoque solutionem eius quod debet exigit. Quòd si inutiles sunt Missæ & reliqua piacula, quantumuis ferueat ignis Purgatorius, frigebunt tamen Sacerdotum & Monachorum culinæ, quarum in gratiam tanto studij ardore pro illo pugnant.

MATTH. V.	MARC.	LVC.
27 *Audistis quod dictum fuerit antiquis, Non committes adulterium.* 28 *At ego dico vobis quòd quicunque aspexerit mulierem ad concupiscendum eam, iam adulterium commisit cum ea in corde suo.* 29 *Quòd si oculus tuus dexter obstaculo tibi fuerit, erue illum, & abijce abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, ac non totum corpus tuum conijciatur in gehennam.* 30 *Et si dextra tua manus obstiterit tibi, amputa eam, & proijce abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, ac non totum corpus tuum conijciatur in gehennam.*		

27 *Non committes adulterium.*) Pergit Christus in sua disputatione, quòd Lex Dei non sit tantùm politico modò vitæ magistra ad formandos externos mores: sed puros quoque & integros cordis affectus requirat. Tenendum verò memoria est quod priùs monui, quamuis referat Christus Legis verba, crassum tamen & adulterinum sensum quē sinistri interpretes induxerant, ab eo reprehendi. Iam enim ipse præfatus est, se non venisse nouum legislatorem, sed fidum interpretem Legis semel datæ. Quia autem obiici poterat longo vsu inueterasse illud commentum, nominatim id fatetur Christus. Sed hoc modo anticipat, præiudicium ex erroris vetustate non debere fieri.

28 *Qui aspexerit mulierem.*) Consilium Christi est generaliter carnis libidinem damnare. Dicit

igitur adulteros esse coram Deo non tantùm qui alienas vxores corruperint, sed qui oculos polluerint impudico aspectu. Est autem synecdochica loquutio, quia homines adulterij reos faciunt non tãtùm oculi, sed cæcæ etiam cordis vstiones. Ideo Paulus castitatem in corpore & spiritu constituit.
1.Cor. 7.f. 34. Cæterùm satis habuit Christus crassum commentum quod obtinuerat refellere. quia putabant nõnisi ab externo adulterio cauendum. Quia tamen vbi plurimum oculi animos suis lenociniis solicitant, & libido quasi per istas fores penetrat, hac loquendi forma vsus est Christus quũ vellet concupiscentiam damnare: idque ex verbo Concupiscendi facilè elicitur. Quo etiam docemur, adulteros censeri coram Deo non tantùm qui fixo consensu scortationem in animis concipiunt, sed qui admittunt quasuis punctiones. Quare nimis crassa est & supina Papistarum hypocrisis, qui concupiscentiam negant peccatum esse, donec totum cor assentiatur. Sed nihil mirum est ita extenuari ab illis peccatum, quando socordes & prorsus stupidos in vitiis suis reputandis esse oportet qui iustitiam operum meritis adscribunt.

29 *Si oculus tuus.*) Quia in hac carnis & naturæ imbecillitate videri poterat Christus nimis seuerè vrgere homines, occupat omnes illas querimonias. In summa, significat, quantumuis difficile, arduum, molestum, vel asperum sit quod præcipit Deus, nihil tamen excusationis inde captandum esse: quia pluris nobis esse debeat iustitia Dei quàm alia omnia quæ chara in primis & pretiosa sunt. ac si dixisset, Non est quod mihi obiicias, te vix posse oculum huc illuc vertere quin ex improuiso illecebræ aliquæ obrepant. oculis enim tuis potiùs renuntiandum est quàm vt discedas à mandatis Dei. Neque tamen intelligit Christus mutilandum esse corpus vt pareamus Deo. sed quia libenter optarent omnes non ita frænari sensus suos quin liberum haberent eorum vsum, Christus hyperbolicè docet resecandum esse quicquid nos impedit ne obsequium Deo præstemus quale flagitat in Lege sua. Atque id consultò facit: quia nimis licenter sibi homines hac in parte indulgent. Si purus esset animus, oculos quoque & manus haberet sibi obsequentes, quibus certum est nullum inesse proprium motum. In eo autem grauiter peccamus, quòd adeò non sumus solliciti, vt decebat, in cauendis illecebris, vt potiùs ad malum vltrò prouocemus sensus nostros effræni licentia.

MATTH. V.	MARC.	LVC. XVI.
31 *Dictum est autem, Quicunque repudiauerit vxorem suam, det illi libellum diuortij.* 32 *At ego dico vobis, quisquis repudiauerit vxorem suam nisi causa stupri, facit eam mœchari: & quicunque repudiatam duxerit, mœchatur.*		18 *Quisquis dimittit vxorem suam, & alteram ducit, adulterium committit: & quisquis dimissam à marito ducit, adulterium committit.*

31 *Quicunque repudiauerit.*) Quia opportunior erit tractandæ fusius & explicandæ doctrinæ locus capite 19. Matthæi, nunc breuiter percurram quod hîc Christus dicit. Sicuti falsò defunctos se erga Deum putabant Iudæi si Legem politico more seruarent: ita rursus quicquid Lex politica non prohibebat, stultè imaginabãtur sibi esse licitum. Diuortia quæ fieri solebant cum vxoribus, Moses quoad externum ordinem non vetuerat, sed tantùm cohibendæ libidinis causa iusserat dari repudiatis vxoribus libellũ diuortij. Erat autem quoddam manumissionis testimonium, vt libera esset in posterum mulier à mariti iugo & potestate. simul vir confitebatur se non dimittere vxorem ob crimen aliquod, sed quia non placeret. Hinc error inualuerat, nullam in tali repudio culpam esse, modò Legi satisfieret. Sed perperam sumebant piè sanctéque viuendi regulam ex iure ciuili. Nam leges politicæ interdum ad hominum mores flectũtur: Deus verò Legem spiritualem ferendo non respexit quid possint homines, sed quid debeant. Ideo illic perfecta integráque iustitia continetur, quantumuis eius præstandæ facultas nos deficiat. Itaque admonet Christus, non protinus licere coram Deo si quid Lex politica Mosis tolerat. Prætextu Legis, inquit, se absoluit qui vxorem dimittens, dat illi repudij libellum. at sanctius est cõiugij vinculum, quàm vt hominum arbitrio vel potiùs libidine soluatur. Tametsi enim mutuo consensu sese coniungunt vir & vxor: Deus tamen nodo indissolubili eos astringit, ne postea liberũ sit discedere. Additur tamen exceptio, nisi ob fornicationem. Meritò enim abiicitur mulier quæ perfidè coniugium violauit: quia eius culpa abrupto vinculo libertas viro parta est.

32 *Facit eam mœchari.* Quia ferebat libellus repudij, vt mulier à priore marito soluta, transiret ad nouas nuptias, meritò damnatur quasi productor qui vxorem sibi Diuinitus adiunctam aliis præter ius & fas prostituit.

MATTH. V.	MARC.	LVC.
33 *Rursum audistis quòd dictum fuerit antiquis, Non peierabis: sed persolues Domino quæ iuraueris.* 34 *At ego denuntio vobis ne iuretis omnino: neque per cœlum, quia thronus est Dei:* 35 *Neque per terram, quia subsellium est pedum illius: neque per Hierosolymam, quia ciuitas est magni Regis:*		

36 *Neque*

36 *Neque per caput tuum iurabis: quia non potes vnum pilum album vel nigrum facere.*

37 *Sed erit sermo vester, est, est: non, non. porrò quod est extra hæc, ex malo est.*

33 *Non peierabis.*) Hîc quoque non Legis correctio est, sed potiùs germana interpretatio. Deus enim non modò periuria in Lege damnauit, sed iurandi leuitatem, quæ nominis eius reuerentiæ derogat. neque enim is solus accipit nomen Dei frustra qui peierat, sed qui in rebus friuolis, vel in communi sermone temerè & contemptim nomen Dei arripit. Porrò quum Lex quamlibet nominis Dei profanationem damnet, Iudæi in solis periuriis culpam esse fingebant. Crassum hunc errorem Christus reprehendit, quòd sibi fas esse putent Dei nomine impunè abuti, modò iurando non fallant. Sanctè quidem præcipitur vt soluamus Deo iuramenta. nam qui post nomen Dei interpositum proximos fraudat & decipit, non hominibus tantùm, sed Deo facit iniuriam. Sed vitiosum est ad vnam partē restringere quod latiùs patet. Aliqui istud Persoluere ad vota referunt, quum Deo aliquid religionis causa promissum est. Sed loquutio hæc pactis omnibus & promissis optimè quadrat, quæ adhibito Dei nomine sancita sunt. nam Deus tunc medius inter duas partes sponsor statuitur, cui fidem suam obligant.

34 *Ne iuretis omnino.*) Multos decepit particula Omnino. vt putarent generaliter quoduis iusiurandum à Christo damnari. Atque ad hunc immodicum rigorem quosdam non malos homines impulit olim effrenis iurandi licentia, quam videbant in mundo passim grassari. Et Anabaptistæ hoc prætextu valde tumultuati sunt, quasi nullam ob causam iurare permittat Christus dum omnino iurare vetat. Atqui non aliunde petenda est expositio quàm ex verborum contextu. Continuò pòst sequitur, Neque per cœlum, neque per terram. Quis non videt species istas exegeticè additas fuisse quæ prius membrum distincta enumeratione clariùs exprimerent? Habebant Iudæi obliquas vel indirectas, vt loquuntur, iurandi formas: & quum iurarent per cœlum, terram vel altare, hoc ferè pro nihilo ducebant. &, quemadmodum vitium aliud ex alio nascitur, hoc colore fucabant minus apertam nominis Dei profanationem. Huic vitio vt occurrat Christus, pronuntiat omnino non esse iurandum vel hoc vel illo modo, neque per cœlum, neque per terram, &c. Vnde colligimus, particulam Omnino non ad substantiam, sed ad formam referri, ac si dixisset, Neque directè. alioqui superuacuũ erat species istas recensere. quare vnà cum rixādi libidine crassam inscitiam Anabaptistæ produnt, dum vocem vnam morosè vrgendo, totum sermonis tenorem clausis oculis prætereunt. Si quis obiiciat, nullum iusiurandum à Christo permitti. Respondeo, ex Legis intentione debere intelligi quod dicit eius interpres. Summa ergo huc redit, aliis modis frustra accipi Dei nomen quàm peierando. Ideo ab omni superflua iurandi licentia abstinendum esse. nam vbi iusta ratio cogit, Lex nō modò permittit iurare, sed disertè etiam iubet. Itaque nihil sibi aliud voluit Christus, quàm illicita esse iuramenta omnia quæ sacrum Dei nomen abusu aliquo profanant: cuius reuerentiæ seruire debuerant. *Neque per cœlum.* Falluntur qui exponūt has iurandi formas à Christo corrigi quasi vitiosas, eò quòd per solum Deum iurandum sit. rationes enim quas adducit, magis in cōtrariam partem inclinant, quòd scilicet tunc quoque iuretur per nomen Dei quum cœlum & terra nominantur: quia nulla est pars mundi cui Deus nō insculpserit gloriæ suæ notam. Videtur tamen hæc sententia non congruere cum Legis pręcepto, vbi Deus per nomen suum iurare disertè iubet: item cum tot Scripturæ locis, vbi cōqueritur iniuriam sibi fieri quoties iuratur per creaturas. Respondeo corruptelam esse idololatriæ affinē, quum vel iudicij potestas, vel testimonij probandi authoritas illis defertur. spectandus est enim ipse iurandi finis, quòd scilicet homines appellant Deum perfidiæ vltorem & veritatis præsidem. Hic honor aliò transferri nequit quin violetur eius maiestas. Hac ratione dicit Apostolus non ritè iurari nisi per maiorem: & hoc soli Deo esse propriū vt per seipsum iuret. Ita quisquis olim per Moloch vel per aliud idolum iurabat, tātundem minuebat ex iure Dei, quòd alium eius loco substitueret cordium cognitorem & iudicem in animas. Et hodie qui per Angelos vel sanctos mortuos iurant, spoliato Deo, inane illis numen affingunt. Diuersa autem ratio est quum per cœlum & terram iuratur ipsius opificis intuitu. Neque enim in creaturis subsistit iurisiurandi religio: sed Deus ipse solus aduocatur in testem, productis in medium gloriæ eius symbolis. Porrò cœlum Scriptura Dei solium vocat, non quòd illic sit inclusus, sed vt discant homines sursum mentes attollere quoties de ipso cogitant, nec quicquam terrenum vel humile de ipso imaginentur. Imò terra, scabellum pedum eius ideo vocatur vt sciamus ipsum vbique diffusum nullis locorum spatiis capi. Hierosolymæ sanctitas ex promissione pendebat. Sancta ergo fuit, quòd eam Dominus in sedem ac domicilium elegerat sui imperij. Quum iurant homines per caput suum, vitam suam, quæ singulare est Dei donum, tanquam bonæ fidei pignus, in medium adducunt.

37 *Sed erit sermo vester.*) Iam Christus secundo loco remedium præscribit: nempe vt sincerè & bona fide inter se contrahant homines: quia tunc non minoris erit sermonis simplicitas quàm sit iusiurandum inter eos qui sinceritatem nō colunt. Et certè hęc optima est corrigendis vitiis ratio, notare fontes ex quibus manant. Vnde tanta iurandi procliuitas, nisi quòd in tanta vanitate, in tot fallaciis, incōstantia, futilitate nihil ferè creditur? Candorem igitur in verbis nostris & constantiam requirit Christus, ne iurare ampliùs necesse sit. Repetitio enim tam affirmationis quàm negationis huc spectat, dictis nostris standum esse, vt inde appareat ingenuitas. Quia autem hæc vera est & legitima contrahendi ratio, vbi non aliud in lingua habent homines quàm in corde, pronuntiat Christus ex malo esse quicquid vltrà est. neque enim mihi probatur quorundam expositio, iusiurandum eius culpæ debere tribui qui fidem loquenti non habet. Sed Christus, meo iudicio, ex hominum vitiis manare docet quòd iurare

coguntur: quia si inter eos vigeret bona fides, si varij non essent, nec flexiloqui, colerent eam simplicitatem quam dictat natura. Neque tamen sequitur quin licitum sit iurare quoties id necessitas postulat: quia purus est multarum rerum vsus quarum vitiosa est origo.

MATTH. V.	MARC.	LVC. VI.
38 *Audistis quòd dictum fuerit, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.* 39 *At ego dico vobis, Ne resistatis malo: sed quisquis impegerit alapam in dexteram tuam maxillam, obuerte illi & alteram:* 40 *Et ei qui tecum velit iudicio contendere, ac tunicam tuam tollere, permitte illi & pallium:* 41 *Et qui te adegerit ad milliarium vnum, abito cum illo duo.*		29 *Percutienti te in maxillam prabe & alteram: & ab eo qui aufert tibi pallium etiam tunicam noli prohibere.* 30 *Omni autem exigenti abs te, tribue: & ab eo qui aufert qua tua sunt ne reposcas.*

38 Matth. *Oculum pro oculo.*) Hic alius error corrigitur, quòd quum Deus Iudices & magistratus sua Lege iussisset iniurias pari pœna vlcisci, quisque eo prætextu sibi vltionem sumebat. Ergo se peccare non putabant, modò ne quem priores lacessèrent, sed læsi par pari rependerent. Christus autem contrà admonet, quamuis Iudicibus mandata sit communis defensio, & ordinati sint vindices ad cohibendos improbos, ac vim eorum reprimendam: debere tamen vnumquenq; patienter ferre illatas sibi iniurias.

39 *Ne resistatis malo.*) Duplex est resistendi modus: alter quo innoxiè arcemus iniurias: alter quo retaliamus. Quanquam autem Christus suis non permittit vt vim vi repellant, non tamen prohibet quin deflectāt ab iniusta violentia. Atque huius loci Paulus nobis optimus esse potest interpres, dum iubet potiùs vincere malū bono quàm vt maleficiis certemus, ad Romanos cap. 12. d. 17. Notanda est enim antithesis inter vitium & correctionem. Hîc de talione agitur. eius licentiam vt Christus suis discipulis precidat, malum pro malo vetat rependere. deinde longiùs extendit patientiæ legem, vt non tantùm feramus taciti acceptas iniurias, sed potiùs nouis tolerandis nos paremus. Huc in summa spectat tota admonitio, vt obliuisci discant fideles quicquid malorum ipsis illatum fuerit, ne læsi in odium vel maleuolentiam prorumpant, aut vicissim nocere cupiant: sed cōpositi sint ad maiorem tolerantiam, si crescat ac magis irritetur malorū improbitas & libido. *Quisquis impegerit alapam.* Insulsè Iulianus & similes calumniati sunt doctrinam Christi, quasi leges & iudicia funditùs euerteret. nam sicuti Augustinus scitè & prudenter epistola 5. differit, nō aliud fuit Christi consilium quàm fidelium animos ad moderationem & æquitatem formare, ne semel aut bis offensi deficiant vel fatigentur. Et verum est quod dicit Augustinus, Non poni legem operibus externis, si modò dextrè intelligas. Coercet, fateor, Christus manus nostras à vindicta non minus quàm animos. sed vbi sine vindicta potest quispiam se & sua protegere ab iniuriis, non impediunt verba Christi quin placidè & sine noxa irruentem vim declinet. Certè noluit Christus hortari suos ad eorum acuendam malitiam qui iam nocendi libidine plus satis ardent. porrigere verò alterā maxillam quid aliud foret quàm tale irritamentum? non est igitur æqui sanique interpretis syllabas aucupari, sed attendere ad eius qui loquitur consilium. Et Christi discipulos nihil minus decet quàm ludere verborum cauillis, vbi apparet quid velit magister. Atqui minimè obscurū est quò tendat Christus, nempe finem vnius certaminis fore alterius initium, & ita toto vitę cursu per continuos gradus subeundas esse fidelibus multas iniurias. Ergo vbi semel læsi fuerint, hoc ipso documento formari vult ad tolerantiam, vt patiendo patientes esse discant.

40 *Ei qui tecum velit.*) Alteram noxæ speciem attingit Christus, quum scilicet improbi nos litibus vexant. Iubet autem nos hac etiam in parte sic esse animis ad patientiam compositos, vt ablata tunica parati simus pallium cedere. Ineptus erit quisquis verbis insistet. Priùs aduersariis dandum esse quod postulant quàm in ius ventum fuerit. talis enim facilitas instar flabelli improborum animos ad furta & rapinas accenderet: à quo scimus procul abfuisse Christi mentem. Quid est igitur pallium dare tunicam sub iuris prætextu eripere conanti? Nempe si quis iniquo iudicio oppressus perdat quod suum est: ac interim paratus est reliquum (si opus fuerit) abiicere, non minorem patientiæ laudem meretur quàm qui bis se spoliare patitur antequam ad tribunal ventum fuerit. Summa est igitur, Christianos, vbi quis bonorum parte illos exuere tentat, debere paratos esse ad integram spoliationem. Hinc colligimus non arceri prorsus à iudiciis si quando iustæ defensioni locus datur. Nam etsi fortunas suas prædæ non exponunt, non tamen discedunt ab hac Christi doctrina quæ ad ferendam patienter nuditatem nos hortatur. Rarum quidem exemplum est vt quis ad litigandum sedato integróque affectu ad forum accedat: sed quia fieri potest vt quis publici boni studio rectā causam defendat, rem ipsam simpliciter damnare fas non est donec constet de vitioso affectu. Diuersæ locutiones apud Matthæum & Lucam sensum non mutant. Pallium maioris pretij esse solet quàm tunica. quum ergo dicit Matthæus dandum esse pallium tunicam auferenti, significat accepta minori iactura debere nos ad ferendum grauius damnum esse voluntarios. Dictum verò Lucæ cum veteri prouerbio conuenit, Tunica pallio propior.

30 *Omni autem exigenti abs te.*) Eadem verba apud

apud Matthæum habentur, vt paulo pòst videbimus. nam ex contextu promptum est colligere, Lucam non de precibus hîc loqui quibus flagitatur auxilium, sed de litibus quas improbi ad rapienda aliorum bona intentant. Ne reposcas, inquit, ab eo qui aufert quæ tua sunt. Quanquam si quis malit hæc duo membra seorsum legere, non repugno: ita exhortatio erit ad largiendi facilitatem. Quod ad secundum membrum spectat vbi Christus reposcere vetat quæ iniustè ablata sunt, prioris doctrinæ indubiè expositio est, non ægrè scilicet bonorum iacturam ferendam esse. Sed tenendum est quod nuper admonui, non sophisticè vrgenda esse verba, quasi pio homini non liceat quod suum est recuperare si quando illi iustum remedium diuinitus oblatum fuerit: sed tantùm nobis præscribi patientiæ legem, ne amissis fortunis torqueamur, sed quieti expectemus dum rationem à prædonibus Dominus ipse exigat.

MATTH. V.	MARC.	LVC VI.
42 *Petenti abs te dato: & cupientem mutuum abs te accipere ne auerseris.*		34 *Si mutuum dederitis à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum vt recipiant paria.* 35 *Mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa.*

42 Matth. *Petenti abs te.*) Tametsi ita sonant Christi verba quæ referuntur à Matthæo, acsi iuberet sine delectu quibusuis dare, aliũ tamen sensum ex Luca elicimus, qui pleniùs rem totam explicat. Primò certũ est Christo fuisse propositũ, liberales potiùs quàm prodigos facere suos discipulos. Atqui stulta erit prodigalitas, temerè effundere quæ dedit Dominus. deinde videmus quã alibi beneficentiæ regulam tradat Spiritus. Hoc ergo teneamus, primùm hîc discipulos suos Christum hortari vt largi sint ac benefici. Porrò hũc esse modum, vt minimè se defunctos putent paucis quibusdam adiutis, sed omnes sua beneficentia prosequi studeant, neq; vnquã fatigentur vsq; dum suppetet facultas. Deinde ne quis cauillũ texat ex verbis Matthæi, cõferamus quæ habẽtur apud Lucam. Negat Christus quicquam officij nos Deo pręstare, dum in mutuo dãdo vel aliis officiis spectamus mercedem mutuã: ita charitatẽ à carnali amicitia distinguit. amant enim prophani homines inter se, non gratis, sed mercenario affectu: ita fit vt in seipsum quisque amorem quo alios prosequitur, reflectat: quemadmodum etiam prudenter expendit Plato. Christus verò à suis gratuitã beneficentiam exigit, vt iuuare studeant inopes, à quibus nihil vicissim sperari potest. Nũc videmus quid sit apertam habere manum petentibus: nempe liberaliter expositũ esse ergã omnes qui ope nostra indigent, & qui beneficium pensare nequeũt.

35 *Mutuum date.*) Hæc sententia perperam restricta fuit ad vsuras: acsi tantùm vetaret Christus suos fœnerari. Atqui latiùs patere ex superiori sermone liquet. postquam enim exposuit Christus quid impij facere soleant: nempe quòd diligunt suos amicos, & eos iuuant à quibus sperant aliquid compensationis: & mutuum dant similibus sui, vt paria deinde ab illis recipiant: subiicit quãto plus à suis requirat, nempe vt diligant inimicos, gratis benefaciant, gratis dent mutuò. Nunc videmus particulam Nihil perperam de fœnore exponi quod ad sortem accedit: quum tãtùm hortetur Christus ad gratuita officia, & mercenaria nihil gratiæ coram Deo habere dicat. non quòd simpliciter damnet quæcunque spe compensationis præstantur beneficia: sed docet nihil ad testãdam charitatem facere. quia ille demum erga proximos beneficus est, qui nullo commodi sui respectu ad eos iuuandos ducitur, sed tantùm cuiusque inopiam spectat. Cæterùm an Christianis liceat aliquid interdum ex mutuo lucri accipere, non disputabo fusius hoc loco, ne quæstionem ex falso sensu (quem iam refutaui) intempestiuè accersam. Iam enim exposui, nihil aliud velle Christum quàm fideles mutuando debere vlteriùs progredi quàm homines profanos, nempe vt meram liberalitatem colant.

MATTH. V.	MARC.	LVC. VI.
43 *Audistis quòd dictum sit, Diligẽs proximum tuum, & ideo habebis inimicum tuum.* 44 *Ego autem dico vobis, Diligite inimicos vestros: bene precamini deuouentibus vos: benefacite ijs qui oderunt vos, & orate pro ijs qui lædunt & insectantur vos:* 45 *Vt sitis filij Patris vestri qui est in cœlis: quia solem suum oriri facit super malos & bonos, & pluuiam mittit super iustos & iniustos.* 46 *Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, quod præmium habebitis? nonne & publicani idem faciunt?*		27 *Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros: benefacite ijs qui vos oderunt.* 28 *Bene precamini deuouentibus vos, & orate pro ijs qui vos lædunt.* Et paulo pòst. 32 *Et si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis est gratia? nam & peccatores, eos à quibus diliguntur, diligunt.* 33 *Et si benefeceritis ijs qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt.* Item paulo pòst. 35 *Veruntamen diligite inimicos vestros. Item, Et eritis filij Altissimi, quia ipse*

47 *Et si complexi fueritis fratres vestros tantùm, quid eximium facitis? nónne & publicani sic faciunt?*
48 *Eritis igitur vos perfecti, quemadmodum Pater vester qui est in cœlis, perfectus est.*

benignus est erga ingratos & malos.
36 *Estote ergo misericordes sicut & Pater vester misericors est.*

43 *Diliges proximum tuum.*) Mirum est eò absurditatis delapsos fuisse Scribas, vt proximi nomen restringerent ad beneuolos: quum nihil clarius sit nec certius quàm Deum complecti totum humanũ genus, quum de proximis nostris loquitur. Nam quia sibi quisque addictus est: quoties alios ab aliis separant priuata sua commoda, deseritur mutua communicatio quam natura ipsa dictat. Deus ergo vt nos in fraterno amoris complexu retineat, propinquos esse testatur quicunque sunt homines: quia eos nobis conciliat communis natura. quoties enim hominẽ aspicio, quia os meum & caro mea est, meipsum quasi in speculo intuear necesse est. Quanuis autem maior pars vt plurimùm à sancta societate dissiliat, non violatur tamen eorum prauitate naturæ ordo: quia spectandus est Deus coniunctionis author. Vnde colligimus generale esse præceptum Legis, quò iubemur proximum diligere. Scribæ verò quum propinquitatem ex cuiusque animo ęstimarent, negarunt proximi loco habendum nisi qui ob sua merita amore dignus esset: vel saltem qui vicissim responderet in officio amici. Hoc quidem præcipit communis sensus: ideóque filios seculi nunquam puduit sua odia profiteri quorum aliquam rationem iactare poterant. Charitas autem quam Lege sua Deus commendat, non respicit quid quisque meritus sit, sed se ad indignos, peruersos & ingratos diffundit. Verum hunc & genuinum sensum restituit Christus, & à calumnia vindicat: vnde etiam apparet quod priùs dixi, Christum non ferre nouas leges, sed corrigere praua Scribarum commenta quibus vitiata Legis diuinæ puritas fuerat.

44 *Diligite inimicos.*) Hoc vnum caput in se continet totam superiorem doctrinam: nam quisquis osores suos amare in animum induxerit, facilè sibi temperabit ab omni vindicta, malorum patiens erit: ad miseros verò iuuandos multo magis propensus. Porrò Christus in summa rationem & modum ostendit huius pręcepti implendi, Dilige proximum tuum sicut teipsum. Neque enim huic præcepto vnquam satisfaciet nisi qui abdicato sui amore, vel potiùs se abnegato, tanti faciet homines sibi diuinitus coniunctos, vt eos quoque amare pergat à quibus odio habetur. Discimus autem ex his verbis quàm alienos esse deceat fideles ab omni vindicta, quàm non modo prohibentur à Deo petere, sed ita remittere, & in totum delere ex animis, vt hostibus suis bene precentur. Interea non desinunt suam causam Deo committere, donec vltionem sumat de reprobis. cupiunt enim, quoad in se est, malos redire ad sanam mentem, ne pereant, atque ita consulunt eorum saluti. Hoc tamen solatio suas omnes molestias leniunt, quòd non dubitant Deum obstinatæ malitiæ fore vltorem, vt sibi innoxios curæ fuisse declaret. Est quidem hoc perquam arduum, & carnis ingenio prorsus aduersum, bonum malo rependere. sed minimè quærenda est ex vitiis nostris & infirmitate excusatio: quin potiùs simpliciter quærendum est quid exigat lex charitatis, vt cœlesti Spiritus virtute freti, luctãdo superemus quicquid affectuum in nobis contrarium est. Hæc quidem Monachis & similibus fabulis causa fuit vt fingerent hæc fuisse Christi consilia, non præcepta, quod hominum viribus metiebantur quid Deo & Legi ipsius debeant. Interim verò nõ puduit Monachos perfectionem sibi arrogare, quòd seruandis consiliis vltro se obstringerent. quàm fideliter præstent quod titulo tenus vsurpãt, nunc dicere omitto. Quàm verò de consiliis præposterum sit insulsúmque commentum, primò inde patet, quia non sine Christi iniuria dicitur suasisse ipsum discipulis, non pro imperio mandasse quod rectum erat. Deinde plusquam insulsum est libera facere charitatis officia quæ ex lege pendent. Tertiò, Dicendi verbum quod denuntiare vel præcipere hoc loco significat, perperam pro consulere exponitur. Postremò disertè sanciri quòd necessariò præstandum est, nullo negotio ex Christi verbis probatur, dum addit continuò pòst:

45 *Vt sitis filij patris vestri.*) Quum disertè pronuntiet, non aliter quenquam fore Dei filium nisi qui osores suos diliget, quis iam dicere audeat nulla huius doctrinæ seruandæ necessitate nos obstringi? Perinde enim est ac si dixisset, Quisquis censeri volet Christianus, inimicos diligat. Horribile sanè portentum, quòd mundus tam densis tenebris per tria vel quatuor secula obrutus fuerit, vt non videret disertè iuberi quod quisquis negligit, ex numero filiorum Dei expungitur. Porrò notandum est, non proponi ad imitationem Dei exemplum, quasi nos deceat quicquid ille facit. plectit enim ille ingratos, & sceleratos è mundo sæpe exterminat, qua in parte non proponit se nobis imitandum, quia in nos iudicium mundi non competit quod eius proprium est: sed nos paternę suæ bonitatis & beneficentiæ imitatores esse vult. Idque viderunt non modo profani philosophi, sed quidam nequissimi pietatis contemptores, quibus expressa fuit hæc confessio, Nulla re magis nos esse Deo similes quàm benefaciendo. In summa, hanc nostræ adoptionis notam fore Christus testatur, si malis etiam & indignis sumus benefici. Neque tamen intelligas fieri nos beneficentia nostra Dei filios, sed quia idem Spiritus (qui gratuitæ nostræ adoptionis testis est, arrha & sigillum) prauos carnis affectus, qui charitati repugnant, corrigit: ab effectu probat Christus non alios esse Dei filios nisi qui ipsum mansuetudine & clementia referunt. Pro eo Lucas habet, *Eritis filij altißimi.* Non quod hunc honorem sibi quisquam acquirat, vel quòd incipiat esse Dei filius ex quo inimicos dilexerit: sed quia vsitata est Scripturæ loquendi ratio, gratuita Dei beneficia mercedis loco proponere dũ nos animare vult ad rectè agendum. Hæc autem ratio est, quia respicit in quem finem vocati sumus: nempe vt reparata in nobis Dei imagine, piè sanctéque viuamus. *Solem suum oriri facit.* Duo commemorat testimonia diuinæ in nos beneficentiæ, quæ non tantùm maximè nobis nota

Plinius.

nota sunt, sed omnibus communia, quum magis ipsa societas ad idẽ vltro citróque inter nos præstandum inuitet. quanquam per synecdochen innumera quoque alia complectitur.

46 *Nonne & Publicani.*) Eodem sensu Lucas peccatores, hoc est nequam & sceleratos homines, ponit: non quòd munus ipsum per se damnetur: (erant enim publicani vectigalium redemptores. vectigalia autem sicuti principes iure indicunt, ita exigere à populo licet) sed quia hoc genus hominum auarũ esse solet ac rapax, imò perfidum & crudele: deinde quoniam apud Iudæos habebantur iniustæ tyrannidis ministri. Ergo si quis publicanos ex Christi verbis colligat omnium esse deterrimos, malè argumentabitur: quia loquitur pro recepto vulgi more: ac si diceret, qui ferè humanitatis sunt expertes, aliquam tamen habere mutui iuris speciem dum suam vtilitatem captant.

48 *Eritis igitur vos perfecti.*) Perfectio hæc nõ æqualitatem sonat, sed tantùm ad similitudinem refertur. Quantumuis ergo distemus à Deo, dicimur perfecti esse sicut ipse est, dum ad eundem scopum tendimus quem in se nobis proponit. Si quis aliter malit, non sit hìc inter Deum & nos cõparatio, sed perfectio Dei vocatur, primũ gratuita meráq. liberalitas, quę spe lucri nõ ducitur: deinde singularis bonitas quæ cum hominũ malitia & ingratitudine certat. Quod meliùs liquet ex verbis Lucæ, *Estote misericordes, sicut Pater vester cœlestis.* Misericordia enim mercenario opponitur, qui priuato commodo alligatus est.

MARC.	LVC.	MATTH. VI.
		1 *Attendite ne eleemosynam vestram præstetis coram hominibus quò spectemini ab illis: alioqui mercedem non habetis apud Patrem vestrum qui in cœlis est.*
		2 *Itaque quum præstas eleemosynam, ne tubis canatur ante te, quemadmodum hypocritæ faciunt in synagogis & in vicis, vt glorificentur ab hominibus. amen dico vobis, habent mercedem suam.*
		3 *Cæterùm tu quum præstabis eleemosynam, nesciat sinistra tua quod facit dextera tua,*
		4 *Vt sit eleemosyna tua in occulto: & Pater tuus qui videt in occulto, reddat tibi in propatulo.*

1 *Attendite.*) Hoc loco suos hortatur Christus ad sincerum bonorũ operum studium, hoc est vt simpliciter rectè facere studeãt corã Deo, non autem se hominibus ostentẽt. Admonitio in primis necessaria: quia ambitio semper in virtutibus timẽda est, nec vllũ est opus tam laudabile quod non inde sæpe vitiari & pollui contingat. Cæterùm per synecdochen sub vna specie traditur generalis doctrina: de eleemosynis enim tantũ loquitur, sicuti populo pòst de precibus. Quãquam in nonnullis exemplaribus pro Eleemosynis ponitur nomen Iustitiæ, quemadmodum etiã reddidit vetus interpres. Sed in eo nihil est momenti, quia vtroque modo satis constat corrigi ambitionis morbum, dum rectè agendo gloria ab hominibus captatur.

2 *Quum præstas eleemosynam.*) Taxat hìc nominatim vitium vsu & consuetudine receptũ, in quo non tantùm palàm cerni, sed manibus ferè palpari inanis gloriæ cupiditas potuit. In compitis enim & publicis locis, vbi haberi solebant publici conuentus, erogabant pauperibus sportulas. in eo manifesta erat ostentatio, quòd locorum celebritatem quærebant, vt multos haberent testes: nec eo contenti, addebant etiam tubarum clangorem. Fingebant quidem se pauperes accersere (vt nunquam desunt prætextus) nihil tamen clarius erat quàm ipsos venari plausus & laudem. Porrò vbi seruimus hominum oculis, iam Deum non constituimus vitæ nostræ arbitrum & approbatorem. Itaque meritò dicit Christus mercedem suam nunc habere qui se hoc modo ostentant: quia Deum respicere nequeũt quorum oculos talis vanitas occupat. Eadem ratione hypocritæ vocantur omnes inanis gloriæ cupidi. Nam quum hypocritæ profanis scriptoribus dicti fuerint histriones qui in scena & ludis fictas personas agebãt, Scriptura hoc nomẽ ad homines duplices corde & simulatos transtulit. Quanquã variæ sunt hypocritarum species, quidã enim quãuis pessimè sibi conscij sint: tamen impudenter pro bonis viris coram mundo se venditant, & vitia sua quorum intus sunt conuicti, tegere conãtur. Alij sibi tam securè indulgent, vt etiam perfectam iustitiam sibi arrogare audeant corã Deo. Alij non recti studio, nec gloriæ Dei causa, sed tantùm vt famam sibi & opinionẽ sanctitatis acquirant, benefaciunt. Hanc postremam speciem Christus nunc designat, & iure vocat hypocritas, qui dum rectum finem non habent sibi propositum in bonis operibus, alienam personam induunt, vt sancti probíque Dei cultores appareãt.

3 *Nesciat sinistra tua.*) Hac locutione intelligit debere nos vnico Dei teste contentos esse, atque ita intẽtos in eius obsequium, vt nulla vanitate circumferamur. Sæpe enim fit vt non tã Deo sacrificent homines quàm sibi ipsis. Non vult ergo Christus obliquis cogitationibus nos distrahi: sed rectà in hunc scopum tendere, vt Deum pura conscientia colamus.

4 *Eleemosyna in occulto.*) Videtur hæc sententia cum multis Scripturæ locis pugnare, vbi iubemur fratres ædificare bonis exemplis. Sed si tenemus Christi consiliũ, verba lõgiùs trahere nos oportet. iubet suos discipulos purè & procul omni ambitione bonis operibus dare operã: vt hoc fiat, oculos ab hominum intuitu vult esse auersos: quò satis habeãt sua officia vni Deo probare. Hęc verò simplicitas minimè impedit ędificãdi curã ac studiũ. Et certè paulò antè nõ pręcisè vetuit benefacere corã hominibus, sed ostẽtationẽ dãnanauit. *Pater tuus qui videt in occulto.* Tacitè perstringit stultitiã quę passim inter homines regnat, quòd sibi videtur operã lusisse nisi spectata fuerit à multis testib' eorũ virt'. Deũ ergo nõ magna luce indigere dicit vt agnoscat benefacta: quia illi

conspicua sunt quæ tenebris sepulta videntur. Non est igitur cur putemus esse perdita quæ cōspectum hominū fugiunt, & testimonio carent: quia Deus theatrum suum habet in latebris. & aptissimum remedium affert curando ambitionis morbo, dum nos ad Dei intuitum reuocat, qui vanas omnes glorias euanescere facit ex animis nostris, & prorsus delet. Secundo membro, quod proximè sequitur, admonet Christus in quærenda bonorum operum mercede patienter expectādum esse vltimum resurrectionis diem. Pater tuus, inquit, reddet tibi palàm. Quando? nempe quum exorta vltimæ diei aurora, quæ nunc abscondita sunt in tenebris patefient.

MARC.	LVC.	MATTH. VI.
		5 *Et quum oraueris non eris quemadmodum hypocritæ: nam illi solent in conciliabulis & in angulis platearum stantes orare, quò conspicui sint hominibus. amen dico vobis quòd habent mercedem suam.*
		6 *Tu verò quum oras, introito in conclaue tuum, & occluso hostio tuo ora Patrem tuum qui est in occulto: & pater tuus qui videt in occulto, persoluet tibi in propatulo.*
		7 *Verùm orantes ne sitis multiloqui, sicut Ethnici. putant enim fore vt ob multiloquium suum exaudiantur.*
		8 *Ne igitur efficiamini similes istorum. nouit enim Pater vester quibus rebus opus sit vobis, priusquam petatis ab illo.*

5 *Quum oraueris.*) Idem nunc de precibus docet quod priùs de eleemosynis. Est autem hęc nimis crassa & pudenda nominis Dei profanatio, quòd hypocritæ, vt gloriam ab hominibus referant, in publico precantur, vel potiùs simulant se precari. Sed quū semper ambitiosa sit hypocrisis, non mirum est ita cæcam esse: iubet ergo discipulos suos, si ritè orare velint, conclaue intrare. Etsi autem, quia hoc in speciem videtur absurdum, allegoricè quidam exponunt interiorem cordis recessum: hac tamē argutia nihil est opus. Iubemur pluribus locis, in celebri cœtu & hominū frequētia, ac coram toto populo Deum precari, vel laudare, idque testandæ nostræ fidei vel gratitudinis causa, simul vt alios nostro exēplo incitemus ad idem agendum. neque ab eo studio nos Christus abducit, sed tantùm admonet, Deum præ oculis habendum esse quoties ad precationem accingimur. Ideo non sunt vrgenda hæc verba, Intra in conclaue tuum: quasi iubeat fugere homines, ac nos rectè orare neget nisi testibus remotis. comparatiuè enim loquitur, significans potiùs quęrēdum esse secessum quàm appetendam hominum frequentiam quæ nos orantes videat. Vtile quidē est fidelibus, quò liberiùs vota sua & gemitus corā Deo effūdant, subducere se ab hominum conspectu. Prodest etiā secessus alia de causa, quò magis ab omnibus auocamentis liberę sint ac solutę mentes: ideo & Christus ipse orandi causa sæpius in secretum aliquem locum se abdidit. Sed hoc in præsentia non agitur: tantū enim corrigitur inanis gloriæ cupiditas. Summa autem est, Siue quis solus, siue coram aliis precetur, hunc tamen affectum induendum esse, quasi abditus in conclaue, solum Deum haberet testē. Quum dicit Christus mercedem rependi precibus nostris, satis declarat quicquid mercedis passim nobis Scriptura promittit, nō tanquā debitū solui, sed gratuitum esse.

7 *Ne sitis multiloqui.*) Aliud vitium reprehēdit in oratione, nēpe multiloquium. Vtitur autē duobus verbis, sed eodē sēsu. nā βαττολογία super uacua est & putida repetitio. πολυλογία autē inanis garrulitas. Porro eorum stultitiam reprehēdit Christus, qui vt Deū persuadeant & exorēt, multum verborum profundunt. Neque huic doctrinę cōtrariū est quòd precandi assiduitas passim laudatur in Scriptura. Nam vbi serio affectu cōcipitur precatio, lingua nō anteit pectus. deinde nō captatur Dei gratia inani verborū fluxu: sed potiùs suos affectus, nō secus ac sagittas, piū cor emittit, qui in cœlū penetrēt. Interim dānatur eorū superstitio, qui lōgis susurris Deum se promereri cōfidunt. quo errore sic imbutū videmus esse Papatū, vt præcipua orationis virtus illi credatur esse loquacitas. nā quo quisque plus verborum demurmurat eò magis censetur exactè precatus esse. Longi etiam prolixique cantus, quasi Dei aures demulceant, assiduè resonant in eorum templis.

8 *Nouit enim Pater vester.*) Hoc vnum remedium purgandæ ac tollēdę quæ hîc dānatur superstitioni sufficit. vnde enim hęc stultitia, vt multū proficere putent homines vbi suo multiloquio Deum fatigant, nisi quia similē imaginātur homini mortali, qui doceri & moneri opus habeat? Quisquis autē persuasus est Deum nō modò curā nostri habere, sed etiā nostras necessitates habere cognitas, & vota nostra curásq; anteuertere, priusquā admonitus fuerit: ille omisso multiloquio, satis habebit preces suas extendere quatenus ad fidē exercendā expediet: Deum verò rhetoricè aggredi, vt verborum copia flectatur, absurdum esse agnoscet ac ridiculum. Verùm si Deus, antequam petamus, quid nobis opus sit nouit, videtur nulla esse precandi vtilitas. Nā si sponte ad nos iuuādos propēsus est, quorsum attinet preces nostras interponere, quæ spontaneum prouidētiæ eius cursum abrumpant? Solutio facilis est in ipso precādi fine: neque enim orāt fideles vt Deum admoneant de rebus incognitis, eum ad officium hortētur, vel cessantē solicitēt: sed potiùs vt se ipsos expergefaciāt ad ipsum quærēdum, meditandis eius promissionibus fidē suam exerceāt, curas suas exonerando in eius sinum se subleuent: deniq. vt testentur tam sibi quā aliis ab eo vno sperare & expetere quicquid est bonorū. Et ipse quod gratuitò & nondum rogatus nobis largiri decreuit, votis tamen nostris promittit se daturum. Quare vtrunque tenendum est, vota nostra ab eo spōte pręueniri, & tamen nos precibus impetrare quod petimus. Cur autem interdum in longum tempus nos differat, interdum etiam votis nostris non indulgeat, alibi erit dicendi locus.

MAT-

MATTH. VI. | MARC. | LVC. XI.

9 *Vos ergo sic orate, Pater noster qui es in cœlis: Sanctificetur nomen tuum.*

10 *Veniat regnum tuum: Fiat voluntas tua, vt in cœlo, sic etiam in terra.*

11 *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*

12 *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.*

13 *Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo. Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria in secula, Amen.*

1 *Factum est quum oraret quodam in loco, vt cessauit, dicit quidam ex discipulis eius ad eum, Domine doce nos orare, sicut & Iohannes docuit discipulos suos.*

2 *Et ait illis, Quum oratis dicite, Pater noster qui es in cœlis. Sanctificetur nomen tuum: Adueniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, quemadmodum in cœlo, sic etiam in terra.*

3 *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*

4 *Et remitte nobis peccata nostra, siquidem & ipsi remittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo.*

Incertũ est semélne an bis hanc orandi formã Christus discipulis tradiderit. Quibusdam hoc secundum videtur magis probabile: quia Lucas rogatum fuisse dicit, Matthæus verò inducit vltro docentem. Quia tamen diximus Matthæum præcipua quæque doctrinæ capita colligere, vt meliùs ex continua serie totam summam perspiciant lectores: fieri potest vt Matthæus occasionem quam refert Lucas omiserit. quanquam hac de re cum nemine pugnare velim.

1 Luc. *Sicut & Iohannes docuit discipulos.)* Quòd Iohannes priuatam orandi formam tradidit suis discipulis, id fecisse existimo prout tēporis ratio ferebat. Res tũc valde apud Iudæos corruptas fuisse notum est. tota certè religio sic collapsa erat vt mirũ nõ sit precandi morem à paucis ritè cultum fuisse. Rursus quum instaret promissa redemptio, fidelium mentes precando ad eius spem & desiderium excitari oportuit. Iohannes ergo ex variis Scripturæ locis certam aliquã precationem conficere potuit, quæ tempori congrueret, ac propiùs accederet ad spirituale Christi regnum quod iam patefieri cœperat.

9 Matth. *Vos ergo sic orate.*) Pro quo Lucas, *Quum oratis dicite.* quanquam non iubet Christus suos conceptis verbis orare, sed tantùm ostendit quorsum vota omnia precésque referri deceat. Sex ergo petitionibus complectitur quicquid à Deo optare fas est. Atque hac doctrina nihil nobis est vtilius. nam quum hoc præcipuum sit pietatis exercitium, in formandis tamen precibus aut votis concipiendis sensus omnes nostri deficiũt. Ita nemo ritè orabit nisi cuius os & cor moderabitur cœlestis Magister. In hunc finem tradita est hæc regula, ad quam preces nostras exigere necesse est, si legitimas censeri Deóque probari cupimus. Noluit quidem (vt nuper dictum est) præscribere Filius Dei quibus verbis vtendũ sit, vt ab ea quam dictauit formula deflectere non liceat: sed tamen vota nostra sic dirigere frænaréque voluit, ne extra metas istas oberrent, vnde colligimus, non in verbis, sed in rebus ipsis datam ab eo fuisse ritè precandi legem. Porrò quòd dixi, sex petitionibus constare hanc precandi formam, sciendum est tres priores, posthabita nostri ratione, respicere in Dei gloriam: tres autem reliquas ad ea quæ in salutem nostram vtilia sunt esse compositas. Nam vt Lex Dei duabus tabulis distinguitur, quarum prior pietatis officia continet, altera autem charitatis: sic orando Christus partim Dei gloriam spectare & quęrere iubet, partim nobis consulere permittit. Sciamus ergo tunc nos demum ad ritè precandum fore comparatos, si non tantùm de nobis & propria vtilitate erimus soliciti, sed priorem locum Dei gloriæ dabimus. est enim nimis pręposterum curare tantùm quæ nostra sunt: regnum autem Dei, quòd longè præferendum est, negligere. *Pater noster qui es in cœlis.* Duo maximè nobis consideranda sunt quoties ad precandum accingimur, tũ vt nobis accessus ad Deum pateat, tum vt plena solidáque fiducia in eum recumbamus, nempe paternus eius erga nos amor, & immensa potentia. Quare ne dubitemus quin benignè amplecti nos Deus velit, quin paratus sit ad vota nostra exaudienda, quin denique sponte propensus sit ad nos iuuandos, Patris nomen illi tribuitur. ergo in hoc epitheto iam satis vberem fiduciæ materiam Christus nobis suppeditat: sed quoniam dimidia tantùm ex parte in Dei bonitate acquiescimus, proximo membro commendat eius potentiam. nam quum Scriptura Deum in cœlo esse dicit, omnia subesse eius imperio, mundum & quicquid in eo est, manu eius cõtineri, virtutem eius vbique diffusam, prouidentia eius cuncta ordinari significat. Psal. 2. b. 4. dicit Dauid, Habitator cœlorum irridebit eos. Item Psalmo 115. a. 3. Deus noster in cœlo, quæcunque voluit fecit. Ceterũ non ita locatur in cœlo Deus quasi illic sit inclusus: potiùs enim tenendum est quod alibi dicitur, Cœlos cœlorum eum non capere. sed hęc loquutio ab ordine creaturarum eum eximens, nihil humile vel terrenum, vbi de ipso agitur, venire in mentem debere admonet: quia excelsior sit toto mundo. Nunc tenemus Christi consilium, nempe quòd in ipso precãdi exordio, suorum fiduciã in Dei bonitate & potētia stabilire voluerit, quia nisi in fide fundatæ sunt preces, profectũ carebunt. Iam quum stultæ, imò insanæ arrogantiæ sit Deum inuocare Patrē nisi quatenus in Christi corpore insiti, pro filiis agnoscimur: hinc colligimus non alium esse precandi modum quàm vbi Mediatore freti ad Deum accedimus. *Sanctificetur nomen tuum.* Hîc clariùs apparet quod dixi, in tribus primis petitionibus posthabito nostri respectu, quęrendam esse Dei gloriam: nõn quòd separata sit à salute nostra, sed quòd meretur Dei maiestas omnibus aliis curis longè præferri.

Para. 2. b. 6.

Salutare est nobis Deū regnare suúmque illi tribui honorem:sed nemo satis magno Diuinę gloriæ desiderio flagrat nisi qui sui quodammodo oblitus,ad quærendã illius altitudinem sese attollit.Porrò inter istas tres petitiones magna est affinitas & similitudo.sãctificatio enim nominis Dei cum eius regno semper cõiūcta est, & pręcipua eiusdem regni pars in hoc sita est vt fiat eius voluntas. Verùm quisquis expendet quãtum sit nostrum frigus,quantáq;ignauia in optandis rebus omnium maximis quarum hîc vota nobis dictãtur,nihil hîc superuacuum esse fatebitur: sed tria quæ petunt,vtile fuisse,sic distingui. Sanctificari Dei nomen nihil aliud est quàm suum Deo haberi honorem quo dignus est, vt nunquam de ipso loquãtur vel cogitent homines sine summa veneratione.Huic opponitur eiusdem nominis profanatio:quū scilicet vel minuitur eius maiestas, vel minus reuerenter & honorificè quàm meretur, eam homines suspiciunt.Porrò gloria qua sãctificatur,inde manat & pendet, quū agnoscitur inter homines eius sapientia,bonitas,iustitia,potẽtia,& quicquid in eo est virtutum. sua enim Deo sanctitas semper intus cõstat:sed eam partim sua malitia & prauitate homines obscurãt,partim sacrilegò contemptu violant & polluunt.Ergo sūma huius petitionis est,vt Dei gloria in mūdo reluceat, & qualis est celebretur inter homines. Tunc autẽ optimè viget pura religio, quū homines quicquid à Deo profectum est,rectū & laudabile,iustitiæ & sapientiæ plenū esse statuunt.Nam hinc fit vt & verbum eius pro fidei obsequio amplectantur, & omnibus placitis & operibus acquiescant:fides enim quam Dei verbo deferimus (vt dicit Iohannes) quasi subscriptio est qua testamur Deum esse veracẽ:sicuti incredulitas & contemptus verbi eius grauissima eum contumelia afficit.Iam videmus quam maligni sint plerique operum Dei æstimatores,& quantam obtrectandi licentiam sibi permittant:si quos nostrū castigat,obstrepunt,querūtur,obmurmurant: alij etiam in apertas vsque blasphemias prosiliunt:nisi obtemperet votis nostris, non putamus satis esse erga nos liberalem.Multi de ineffabili eius prouidentia arcanísque iudiciis vel iocosè garriunt.sæpe etiam sacrosanctum eius nomen ad crassa ludibria abripitur:denique pars mundi,eius sanctitatem quantum in se est profanat. Quare non mirū est si primo loco petere iubemur vt reuerentiam qualem meretur, in mundo obtineat. Cæterùm hæc non vulgaris dignatio est,quòd Deus gloriæ suæ studium nobis commendat.

10 *Veniat regnum tuum.*) Quanquam verbum Græcum simplex est,sensus tamen manebit integer si legamus Adueniat, quemadmodum vetus interpres reddidit.Primò autem tenenda est definitio regni Dei. regnare enim dicitur inter homines quum carne sua sub iugum redacta, & suis cupiditatibus valere iussis, illi se regendos vltro addicunt & tradunt.Nã in hac naturę corruptione omnes nostri affectus totidem sunt Satanæ milites,qui Dei iustitiæ resistunt, & ita regnum eius impediunt vel turbant.Quare hac precatione optamus vt sublatis omnibus impedimentis, sub imperium suum redigat cunctos mortales, eósque ad meditationem vitæ cælestis adducat. Hoc autem fit partim verbi prędicatione,partim arcana virtute Spiritus.Verbo suo gubernare vult homines:sed quia nuda vox, nisi accedat interior vis Spiritus,vsque in corda non penetrat,coniūgi vtrunque simul oportet, vt stabiliatur Dei regnum.Precamur ergo vt suam Deus potestatem exerat tam Verbo quàm Spiritu,vt se illi vltro totus mundus subiiciat.Regno Dei opponitur omnis ἀταξία & confusio: neque enim quicquã ordinatum est in mundo nisi quum moderatur ipse manu sua consilia & affectus. Hinc colligimus initiū regni Dei in nobis esse veteris hominis interitum & nostri abnegationem, vt reuocemur in aliam vitam. Verùm alio etiam modo regnat Deus,dum hostes suos prosternit:& cum Satana ipsorum capite inuitos redigit sub potestatẽ suã, donec fiant omnes scabellum pedum eius.Quare summa huius precationis est, vt Deus verbi sui luce mundum irradiet, Spiritus sui afflatu corda formet in obsequium iustitiæ suæ: quicquid est dissipatum in terra,suis auspiciis in ordinem restituat.exordium verò regnandi facit à subigendis carnis nostræ cupiditatibus. Iam verò, quia regnum Dei per cõtinuos progressus augetur vsque ad mundi finem, necesse est quotidie optare eius aduentum. Quantū enim iniquitatis grassatur in mundo,tantundẽ abest regnum Dei, quod secum affert plenam rectitudinem. *Fiat voluntas tua.* Tametsi vna est ac simplex Dei volūtas,quòd ad ipsum spectat:bifariã tamen nobis in Scripturis proponitur. Dicitur enim fieri quod Deo placuit quū arcana prouidentiæ suæ decreta exequitur.licèt contumaciter in aduersam partem nitãtur homines.Sed hîc iubemur alio modo precari vt fiat eius voluntas: nẽpe vt placidè & absque repugnãtia illi obtẽperent omnes creaturæ. Quod ex comparatione meliùs liquet:nam sicuti Angelos præstò habet ad omnia mãdata(vnde & ministri vocantur in eius obsequium semper parati) ita cupimus omnes hominum volūtates formari in eum iustitiæ Dei consensum vt sponte flectãtur quocunque ille annuerit.Est quidem hoc piū votum,vbi nos submittimus Dei arbitrio, eiúsque placitis subscribimus: sed hæc precatio aliquid amplius continet, nempe vt Deus abolita omni hominum contumacia, quæ aduersus ipsū tumultuari non desinit,dociles sibi ac mansuetos reddat, ne quid velint aut appetant nisi quod ei placet ac probatur. Posset tamen obiici quæstio, an petendum à Deo sit quod nunquam fore pronuntiat vsque ad finem mundi. Respondeo, nihil opus esse, dum terram obedienter componi optamus ad Dei nutum,excutere singulos homines.Sufficit enim hoc voto testari nobis odio ac tristitiæ esse quicquid Dei voluntati aduersum cernimus,extinctúmque cupere,non modò vt omnium nostrorum affectuum sit moderatrix, sed vt nos totos qua decet promptitudine ad eam implendam offeramus.

11 *Panem nostrum quotidianum.*)Hæc est,vt dixi,quasi secunda tabula formæ precandi quam nobis Christus dictauit:sic enim docẽdi causa priùs distinxi.Vt ex duab⁹ Legis tabulis prior de recto Dei cultu præcipit,altera verò de officiis charitatis:ita in hac precatione priùs nos instruit ad quęrẽdam Dei gloriam:deinde,in altera parte ostendit quid pro nobis petere conueniat.Quanquam simul notandum est,quæ in salutem nostram vel vtilitatem concipimus vota,in vltimum illum finẽ debere referri.non enim propriæ vtilitatis studio sic nos occupari fas est,quin primatū semper teneat Dei gloria.Quoties ergo oramus, nunquã

ab eo

ab eo ſcopo oculos deflectere licet. Hoc tamē inter duas precationum ſpecies quas poſuimus intereſt, quòd dum agitur de regno Dei ſanctificatione nominis ipſius, ſenſus noſtros ſurſum extolli oportet, vt omiſſo noſtri reſpectu ad ſolū Deū attendant. deinde ad nos ipſos deſcendimus, & ſalutis noſtræ curam coniungimus cum illis prioribus votis quæ Deum ſolum reſpiciunt. Etſi autem victui præferenda eſt peccatorum remiſſio, quatenus ſcilicet anima corpori præcellit: initiū tamen Chriſtus fecit à pane & terrenæ vitæ ſubſidiis, vt tali rudimento altiùs eueheret. Non ergo panem quotidianum priùs nobis dari petimus quàm Deo reconciliati, quaſi nobis pluris eſſe debeat caducus ventris cibus, quàm æterna ſalus animæ: ſed mentes noſtræ quaſi per ſcalas à terra in cælum conſcendant. Nam quum ſe Deus ad alenda corpora demittat, minimè dubiū eſt quin de ſpirituali vita noſtra longè ſit magis ſollicitus. Ergo tam benigna eius indulgentia fiduciam noſtram altiùs erigit. Quod nonnulli panem ἐπιούσιον pro ſuperſubſtantiali accipiunt prorſus abſurdum eſt. Ratio verò quam adducit Eraſmus, non modo friuola eſt, ſed pietati repugnat. non videtur illi probabile, quòd dum prodimus in Dei conſpectum, Chriſtus nos de alimentis verba facere iubeat. Quaſi verò non paſſim hæc docendi ratio in Scripturis occurrat, vt ſcilicet præſentiū bonorum guſtu in ſpem cœleſtium ducamur. imò verò hæc iuſta demum fidei noſtræ probatio eſt, quum nihil aliunde expetimus, quàm à Deo: nec modò eum agnoſcimus vnicum bonorum omnium fontem, ſed paternam eius bonitatem etiam ad minima quæque diffundi ſentimus, vt ne carnis quidem noſtræ curam ſuſcipere recuſet. Quòd autem de corporali victu hîc loquatur Chriſtus, primò inde colligere promptum eſt, quòd alioqui mutila eſſet, non plena oratio. iubemur enim multis locis curas omnes noſtras in Dei ſinum coniicere: & ipſe liberaliter promittit nulla in re ſe nobis defuturum. Ergo in exacta ritè orandi regula neceſſe eſt innumeris præſentis vitæ neceſſitatibus aliquid præcipi. Deinde particula Hodie ſignificat hîc à Deo peti quod non niſi in diem curandum ſit. Neque enim dubium eſt quin terreni victus cupiditatem, ad quā immodicè ferimur omnes, reſtringere ac moderari voluerit. Porrò ſatis trita eſt ſynecdoche in nomine Panis. nam ſub eo Hebræi cōprehendunt omne genus alimenti. Hîc verò latiùs etiā extenditur. neque enim tantū eſcam nobis porrigi Dei manu, ſed quicquid ad tranſigendam vitam neceſſarium eſt, nobis ab eo dari cupimus. Nunc ſenſus clarus eſt: primùm iubemur orare vt Deus quam nobis in hoc mundo vitā dedit tueatur ac foueat: & quia indiget multis ſubſidiis, vt ipſe nobis ſubminiſtret quicquid neceſſarium eſſe nouit. Iam quia Dei benignitas continuo tenore ad nos paſcendos fluit, panis quem miniſtrat vocatur ἐπιούσιος, hoc eſt ſuperueniens. ſic enim interpretari licet. Tantundem ergo valet hoc nomen, acſi dictum eſſet, Domine quum quotidie nouis alimētis opus habeat vita noſtra, ne aſſiduè ea largiēdo vnquam fatigeris. Aduerbiū Hodie, vt paulò antè dixi, frænandæ nimiæ auiditati additum eſt, vt diſcamus ſingulis momentis à Dei beneficentia pendere, & eo demenſo cōtenti eſſe quod de die in diem (vt loquuntur) nobis ſuppeditat. Obiicitur tamen quæſtio, Quum certum ſit Chriſtum regulā orandi piis omnibus communem dediſſe: ex eorum autē numero aliqui ſint diuites qui repoſitam annonam habēt, quomodo petere eos iubeat quod domi ſuæ habent, & petere in diem quod abundè illis in annum vſque ſuppetit. Solutio facilis eſt: monemur enim his verbis, niſi quotidie nos paſcat Deus, nihil fore quamlibet annonæ congeriem. affluāt licet triticum, vinum & reliqua omnia, niſi arcana Dei benedictione irrigētur, derepente euaneſcēt, vel auferetur eorum vſus, vel excidet quæ illis ingenita eſt vis ad nos alendos, vt famelici in noſtra copia ſimus. Quare non mirum eſt ſi Chriſtus diuites & inopes promiſcuè ad cœleſtem nutritium inuitet. Cæterùm nemo ita ex animo precabitur niſi qui didicerit, Pauli exemplo, eſurire & abundare, vt ſuam inopiā vel tenuitatem æquo animo toleret, nec ſeſe fallaci abūdātiæ ſuæ fiducia inebriet. Si quærat quiſpiam, quomodo panem, quem iam vocamus noſtrū, petemus nobis dari. Reſpondeo vocari non quòd iure debeatur, ſed quia paterna Dei beneuolentia in vſum noſtrum deſtinatus eſt. Itaque eo ipſo noſter efficitur, quòd eum cœleſtis Pater, ne deſit noſtræ neceſſitati, gratuitò nobis donat. Colendi quidem ſunt agri, ſudandum in colligendis terræ fructibus, ſubeundus eſt cuique & ferendus vocationis ſuæ labor, vt ſibi victū quærat: ſed hoc non obſtat quin gratuita Dei beneficentia paſcamur, ſine qua fruſtra ſe homines laboribus conficerent. Itaque illi acceptum ferre docemur quicquid videtur induſtria noſtra eſſe quæſitum. Simul tamen ex hoc verbo colligere licet, ſi Diuinitus paſci cupimus, alieno eſſe abſtinendum. ſe enim nihil niſi quod ſuum vocare poſſit, appetere teſtantur omnes Dei alumni quoties hac precandi forma vtuntur.

12 *Remitte nobis debita*) Hîc memoria repetere conuenit quod nuper dixi, Chriſtū in digerendis ſuorum votis non ſpectaſſe quid prius aut poſterius ordine eſſet. Nā quum ſcriptum ſit peccata noſtra inſtar maceriæ eſſe, quæ nos à Dei acceſſu prohibeat: & inſtar nubis, qua impediūtur eius oculi ne nos reſpiciant: [*Eſa.59.a.1. & 44.d.22.*] preces noſtras ſēper à peccatorū remiſſione ordiri neceſſe eſt: quia hinc prima ſpes exorādi Dei affulget dū nobis propitius eſt qui non aliter nobis placatur quā peccata gratis ignoſcendo. Cæterū duabus petitionibus cōplexus eſt Chriſtus quæ ad æternā ſalutem animæ & ſpirituale vitam ſpectabant: ſicuti hæc duo ſunt præcipua capita Diuini fœderis, quibus tota ſalus noſtra conſtat: quòd nobis gratuitam reconciliationē offert, peccata nō imputando & Spiritū promittit, qui iuſtitiam legis cordibus noſtris inſculpat. Vtrunq; ergo petere iubemur, & priore loco ponitur votū pro obtinenda peccatorum remiſſione. Peccata apud Matthæum vocantur debita quoniam reatu nos obſtringunt ad Dei tribunal, & debitores cōſtituunt: imò à Deo prorſus alienant, vt nulla ſpes ſit obtinēdæ pacis & gratiæ niſi per veniā. Ita impletur quod docet Paulus, Reos eſſe omnes, & deſtitui Dei gloriâ, [*Rom.3.c.23.*] vt omne os obſtruatur, & obnoxius fiat omnis mūdus Deo. Nā etſi in ſanctis ex parte affulget Dei iuſtitia, quandiu tamen carne circundati ſunt, peccatis onerati iacent. Ita nemo reperietur vſque adeo purus qui non indigeat miſericordia Dei: cuius ſi participes eſſe cupimus, miſeriā noſtram ſentire neceſſe eſt. qui verò tantā ſibi perfectionē in hoc mundo ſomniāt vt ab omni vitio & culpa ſint immunes,

non tam peccatis valedicunt, quàm ipsi Christo, à cuius Ecclesia sese abdicant. Nam quum discipulos omnes suos ad peccatorum remissionem iubeat quotidie confugere, ab eorum numero se expungit quisquis superuacuum hoc remedium esse putat. Iam remissio, quam hîc nobis fieri optamus, satisfactionibus repugnat quibus se mundus redimere conatur. Neque enim remittere dicitur creditor quia accepta solutione nihil amplius exigit: sed qui vltrò & liberaliter iure suo cedens, absoluit debitorem. Neque hic locum habet vulgaris illa culpæ & pœnæ distinctio. nec enim dubium est quin debita, pœnæ reatum significent. Hîc si nobis gratis remittitur, compẽsationes omnes euanescere oportet. Nec alius est sensus Lucæ, quanuis peccata nominet quia eorum veniam non aliter indulget Deus, quàm reatum tollendo. *Sicut & nos remittimus.*) Hæc conditio ideo apposita est ne quis ad Deum petendę veniæ causa accedere audeat nisi omni odio purus ac vacuus. Neque tamen venia quam nobis dari petimus, ab ea quam præstamus aliis, dependet: sed hoc modo ad remittendas omnes offensas hortari nos Christus voluit, & simul absolutionis nostræ fiduciam quasi impresso sigillo meliùs ratam facere. Nec obstat quòd apud Lucam habetur particula καὶ γὰρ quæ tantundem valet ac Si quidem vel Etenim: quia Christi consilium non fuit causam notare: sed tantùm monere qualem erga fratres animum afferre oporteat dum cupimus Deo reconciliari. Et certè si in cordibus nostris regnat Dei Spiritus, cessare oportet omnẽ maleuolentiam & vindictæ affectum. Quũ autem Spiritus nobis sit adoptionis nostræ testis, videmus simpliciter hîc appositam esse notã quæ Dei filios ab extraneis discernat. Debitores hîc vocantur non pecuniæ, vel officij alicuius: sed qui ob illatas iniurias nobis sunt obnoxii.

13 *Et ne nos inducas in tent.*) Hæc petitio perperam in duas à quibusdam secta fuit, quũ ex reipsa constet vnã & eandẽ esse, & verborum connexio idem demonstret. aduersatiua enim particula quæ media ponitur, duo membra inter se simul colligat. quòd etiam prudenter expẽdit Augustinus. Sic igitur resolui debet oratio, Ne in tentationem feramur, nos à malo redime. Summa autem est, quòd propriæ infirmitatis nobis conscij, Dei præsidio defendi nos cupimus, vt inexpugnabiles stemus aduersus quaslibet Satanæ machinas. Iam sicut ex proximo voto ostendimus, neminem cẽseri Christianum posse nisi qui se peccatis obstrictum agnoscit: ita ex hoc colligimus, ad bene viuendũ vires nobis minimè sufficere nisi quatenus eas Deus suppeditat. quisquis enim ad vincendas tentationes, Dei auxilium implorat, se ita ipso liberatore fatetur habere opus, ne subinde labatur. Cæterùm nomẽ Tentationis sæpe generaliter sumitur pro quacunque probatione. quo sensu dicitur tentatus à Deo fuisse Abraham quum exploratа fuit eius fides. sic tam aduersis rebus quàm prosperis tentamur, quia hac occasione in lucem emergunt affectus qui priùs latebant. Sed hîc notatur interior tentatio quæ diaboli flagellum aptè vocari potest, ad incitandam nostram concupiscentiam. absurdum enim esset à Deo petere vt nos ab omnibus fidei documentis immunes reddat. Ergo praui omnes motus qui nos ad peccandum solicitant, sub Tentationis nomine comprehenduntur. Quanquam autem fieri non potest quin tales in animis punctiones sentiamus, quia toto vitæ cursu continua est nobis cum carne militia: petimus tamen à Domino ne tentationibus nos subiiciat, vel obrui patiatur. Ac quo meliùs exprimeret Christus nos ad assiduos casus & ruinas procliues pendere nisi nos Deus manu sua sustineat: hac loquẽdi forma vsus est, Ne nos inducas in tentationem: vel vt alij vertunt, Ne nos inferas. Certum quidem est vnumquemque tentari à propria concupiscentia, quẽadmodum docet Iacobus: sed quia Deus non modò Satanæ libidini nos permittit vt ignem concupiscentiæ accendat, sed eo vtitur iræ suæ ministro, quoties vult homines in exitium præcipites agere, ipse quoque suo modo in tentationem inducit. Quo sensu dicitur Spiritus Dei malus arripuisse Saulem: & eodem tendunt complures Scripturæ loci. neque tamen propterea Deum vocabimus malorum authorem: quoniam homines mittendo in sensum reprobum, non confusam tyrannidem exercet, sed iusta sua iudicia, licèt arcana, exequitur. *Libera nos à malo.*) Malum hîc tam in neutro quàm masculino genere potest accipi. Chrysostomus ad diabolum refert, qui omnium est architectus, atque, vt infestus est salutis nostræ hostis, assiduè nos oppugnat. non minùs tamen commodè exponi poterit de peccato. Nec de ea re mouendum est certamen: quia idem ferè manet sensus, nos scilicet diabolo & peccato esse expositos nisi nos tueatur Dominus & eripiat. *Quia tuum est regnum.*) Mirum est hanc precationis clausulam, quæ tam aptè quadrat, à Latinis fuisse omissam. neque enim ideo solùm addita est vt corda nostra ad expetendam Dei gloriam accendat, & admoneat quisnam esse debeat votorum nostrorũ scopus: sed etiam vt doceat, preces nostras quæ hic nobis dictatæ sunt, non alibi quàm in Deo solo fundatas esse, ne propriis meritis nitamur.

Iacobi.c.1

MATTH. VI.	MARC. XI.	LVC.
14 *Si enim remiseritis hominibus peccata sua, remittet etiam vobis Pater cœlestis.* 15 *Quòd si non remiseritis hominibus peccata sua, neque Pater vester remittet peccata vestra.*	25 *Et quum steteritis orantes, remittite si quid habetis aduersus aliquem, vt & Pater vester qui in cœlis est, remittat vobis delicta vestra.* 26 *Quòd si vos non remiseritis, nec Pater vester qui in cœlis est, remittet vobis peccata vestra.*	

Hîc tantũ exponit Christus quorsum apposita fuerit illa cõditio, Remitte nobis sicut nos remittimus: nẽpe Deũ nõ aliter fore nobis exorabilem nisi nos etiã præbeamus faciles ad dandã veniã, si qui nos læserint. Et certè nisi plusquam ferrei sumus, mollire nos debet hęc exhortatio, vt placabiles si-

les simus ad remittendas offensas. Nisi quotidie varia peccata condonet Deus, scimus nos innumeris modis periisse, atque nō alia lege ad veniā nos admittit, nisi fratribus ignoscimus quicquid in nos peccarint. Se igitur vltro quasi deuotis animis exitio addicunt, & data opera Deum sibi reddunt implacabilem, qui illatas sibi iniurias obliuisci nolunt.

MARC. | LVC. | MATTH. V.

16 *Porrò quum ieiunaueritis, ne sitis veluti hypocritæ tetrici. deformant enim facies suas, quo perspicuum sit hominibus ipsos ieiunare. Amen dico vobis, habent mercedem suam.*

17 *Tu verò quum ieiunas, vnge caput tuum & faciem tuam laua:*

18 *Ne conspicuum sit hominibus te ieiunare, sed Patri tuo qui est in occulto: & Pater tuus qui videt in abdito, reddet tibi in propatulo.*

Iterum redit ad superiorem doctrinam. quum enim vanam ostentationem in eleemosynis & precibus reprehendere cœpisset, legitimam orandi regulam interposuit. Nunc de ieiunio idē suis præcipit quod priùs de precibus & eleemosynis: ne scilicet tantopere seruire theatro studeāt, quàm Deum habere operum suorū testem. Porrò quòd caput vngere & faciem lauare iubet, hyperbolicum est. neque enim Christus ab vna specie hypocriseos ita nos retrahit, vt in alterā inducat. Non ergo simulare lautitias iubet: neque ita nos hortatur ad victus tēperantiam, vt delicias in vnguentis & vestitu indulgeat: sed simpliciter nos hortatur ad tenendam moderationem, in qua nihil sit vel nouū vel affectatum: acsi diceret ita ieiuniis vacandum esse, vt in consueta vitæ ratione nihil mutemus. Quòd ieiuniis mercedem à Deo promittit, impropria est loquutio, sicuti paulo antè de precibus dictum est, quanquam inter preces & ieiunia magnum est discrimen, illæ enim inter officia primatum tenent: ieiunium verò per se opus medium est: non autem ex eorum genere quæ Deus requirit & probat, vt sunt eleemosynæ. Placet autem duntaxat, quatenus refertur in alium finem: nempe vt nos ad abstinentiam exerceat, vt subigat carnis lasciuiā, vt ad studium orandi nos inflammet, vt testimonium sit pœnitentiæ nostræ, quoties Dei iudicio vrgemur. Sensus ergo verborum Christi est, Deus aliquando patefaciet sibi placuisse quæ videbantur periisse bona opera, quòd hominum oculos fugerant.

MATTH. VI. | MARC. | LVC. XII.

19 *Ne reponatis vobis thesauros in terra vbi ærugo & tinea delet, vbi fures perfodiunt ac furantur.*

20 *Sed recondite vobis thesauros in cœlo, vbi neque ærugo, neque tinea delet, & vbi fures non perfodiunt, neque furantur.*

21 *Nam vbi fuerit thesaurus vester, illic erit & cor vestrum.*

33 *Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam. Parate vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cœlis, quò fur non accedit, neque tinea corrumpit.*

34 *Vbi enim fuerit thesaurus vester, ibi & cor vestrum erit.*

19 *Ne reponatis.*) Pestis hæc capitalis passim regnat in mundo, vt homines inexplebili habēdi cupiditate insaniant. Eos verò stultitiæ coarguit Christus, quòd opibus magna cura congestis suā fœlicitatem vermibus & ærugini postituunt, furibúsque exponunt in prædam. Quid autem rationi minùs cōsentaneum est quàm bona sua locare vbi vel sponte pereant: vel rapiantur ab hominibus? Hoc quidem non cogitant auari: opes enim suas includunt arcis bene obseratis: effugere tamen nequeunt quin furibus vel tineis obnoxiæ sunt suæ diuitiæ. Cæci igitur & recto sensu priuati sunt qui tanto labore tantáque molestia inhiant congerendis opibus, quæ vel putredini, vel rapinis, vel aliis mille fortuitis casibus subiectæ sint: præsertim quum Deus locum thesauri in cœlo reponendi nobis commodet, & ad diuitias quæ nūquam pereunt possidendas benignè inuitet. Thesaurum autem suum in cælo reponere dicuntur qui expediti huius mundi laqueis, curas suas & studia ad cælestis vitæ meditationem conferunt. Apud Lucā non exprimitur antithesis, & diuersa occasio notatur quare iubeat Christus parari sacculos qui non veterascunt. dixerat enim, Vendite quæ possidetis, vt detis eleemosynam. Iā quia durum est atque acerbum hominibus se propriis facultatibus nudare, leuandæ huius molestiæ causa amplam & magnificam spē compensationis proponit, quòd scilicet thesauros sibi in cœlo reponant qui in terra subueniunt fratrum egestati, iuxta illud Solomonis, Qui erogat pauperi, fœneratur Domino. Cæterùm quod de possessionibus vendendis præcipit, non ita præcisè vrgendū est quasi fas non sit Christiano homini quicquam sibi reliquum facere. tantùm docere voluit, nō eatenus modò largiēdum esse pauperibus, vt quod nobis superfluum est, ad eos redundet: sed ne fūdis quidem parcendum esse si pauperum necessitati non sufficiat reditus qui ad manum est, acsi dixisset, Liberalitas vestra etiam vsque ad patrimonij diminutionem & agrorum alienationem se extendat.

21 *Vbi fuerit thesaurus vester.*) Hac sententia cōuincit Christus miseros esse homines, qui thesauros

ſauros ſuos in terra repoſitos habent: quia ſcilicet caduca ſit & euanida eorum fœlicitas. negant enim ſe impediri auari quominus corde in cœlum aſpirent. ſed Chriſtus axioma opponit, quòd vbicunque ſummum bonum homines eſſe fingunt, illic ſint impliciti & affixi. Hinc ſequitur, cœlo renuntiare qui in mundo fœlices eſſe appetunt. Scimus quàm accuratè diſputarint philoſophi de ſummo bono, imò hoc illis præcipuum fuit caput in quo ſudarunt: neque immeritò: quandoquidem tota inde vitę formandæ ratio dependet, atque huc referuntur omnes ſenſus. Si cenſetur honos ſummum bonum, neceſſe eſt vt mentes humanas penitus occupet ambitio: ſi pecuniæ, auaritia protinus regnum inuadet: ſi voluptas, fieri non poterit quin homines ad brutam indulgentiam degenerent. naturaliter enim omnes ad expetendum bonum ferimur. ita fit vt nos falſæ imaginationes huc illuc abripiant. Quòd ſi nobis probè & ſeriò perſuaſum eſſet, fœlicitatem noſtram in cœlo eſſe, facile eſſet calcato mundo, deſpectíſque terrenis bonis (quorum fallaces illecebræ maiorem hominum partem faſcinant) in cœlum conſcendere. Hac ratione Paulus, dum in ſublime attollere vult fideles, & hortari ad cœleſtis vitæ ſtudium, illis Chriſtum proponit, in quo ſolo quærenda eſt ſolida fœlicitas: acſi diceret, Abſurdum eſſe & indignum vt in terra ſubſidant eorum animæ quorum in cœlo eſſet theſaurus.

MATTH. VI.

22 *Lucerna corporis eſt oculus. ſi igitur oculus tuus ſimplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit.*

23 *Quòd ſi oculus tuus malus fuerit, totum corpus tuum tenebroſum erit. Ergo ſi lumen quod eſt in te, tenebræ ſunt, ipſæ tenebræ quantæ?*

24 *Nemo poteſt duobus dominis ſeruire: aut enim hunc habebit odio, & alterum diliget: aut huic adhærebit, & alterum negliget. non poteſtis Deo ſeruire & mammonæ.*

MARC.

LVC. XI.

34 *Lucerna corporis eſt oculus. quum igitur oculus tuus fuerit ſimplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit. quòd ſi malus fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit.*

35 *Vide ergo ne lumen quod in te eſt, tenebræ ſint.*

36 *Si ergo corpus tuum totum fuerit lucidum, non habens aliquam partem tenebroſam, erit lucidum totum, vt quum lucerna fulgore illuminat te.*

LVC. XVI.

13 *Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire. aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. non poteſtis Deo ſeruire & mammonæ.*

22 *Lucerna corporis eſt oculus.*) Tenendum memoria eſt quòd priùs monui, conciſas hîc referri ſententias, non autem perpetuam eſſe cócionem. Summa porrò huius ſententiæ eſt, Socordia errare homines, quia intenti non ſunt, vt decebat, in rectum ſcopum. vnde enim fit vt turpiter vagentur, vel impingant, vel labantur, niſi quia corrupto iudicio, dum ſuis libidinibus quàm Dei iuſtitiæ obſequi malunt, non modò ſuffocant rationis lucem, quæ eorum vitã regere debuerat, ſed prorſus in tenebras conuertunt? Similitudine autem vtitur Chriſtus, oculum totius corporis lucernã vocans. acſi diceret, Quum homines ambulant, neque manus, neque pedes, neque ventrem regẽdæ viæ præeſſe, ſed vnum oculum ſufficere ducẽ reliquis mẽbris. Ergo ſi temerè ferantur manus & pedes quò minimè cõuenit, erroris culpa oculis erit imputanda, qui officium non faciunt. Nũc ad animam transferẽda eſt ſimilitudo. ſinguli affectus quędam ſunt veluti eius membra: ſed quia per ſe cæci ſunt, directione opus habent. Iam Deus rationem indidit quæ eos in ordinem cogat, & lucernæ polleat officio ad vitam monſtrãdam. Quid autem plerunque fieri ſolet? Nempe homines quicquid ſanæ mentis datum erat ſponte corrumpunt ac peruertunt, vt ne ſcintilla quidem vna lucis reſidua maneat. Oculum ſimplicẽ vocat qui nec lema aliqua obtectus, nec lippitudine infectus eſt, nec alio vitio laborat. πονηρὸν accipit pro vitioſo. Corpus lucidum, quod illuminatur vt actiones ſuas habeat ritè compoſitas. Tenebroſum verò, quod confuſo motu in varios errores fertur. Videmus ergo (quemadmodum iam dixi) his verbis coargui hominum ignauiam, qui mentis oculos aperire negligunt ad gubernãdos ſuos affectus. Quod autem hinc colligũt Papiſtæ, pollere ratione & prudẽtia homines, vt libera ſit illis boni & mali electio: friuolũ eſt. neque enim Chriſtus, qua facultate prędití ſimus, hoc loco diſſerit, ſed quomodo nos ambulare deceat, vt ſcilicet in certum aliquẽ ſcopum ſimus intenti. Ac ſimul docet, totũ humanæ vitæ curſum ideo tenebroſum eſſe quia nemo rectum finem ſibi proponat, ſed omnes ſibi ad malum cupidè ſectandum indulgeant. Fateor quidem, naturã ingenitam eſſe hominibus rationem qua diſcernant inter vitia & virtutes: ſed ita peccato vitiatam eſſe dico, vt ad ſingulos paſſus deficiat. Interea non ſequitur quin tenebras ſibi ſponte accerſant homines, ac ſi clauſis oculis oblatum lumen fugerent: quia ſcientes & volentes poſt ſuas concupiſcentias feruntur.

23 *Si lumen quod in te eſt.*) Lumen vocat rationem, quantulacunque in hominibus reliqua manet poſt lapſum Adæ: Tenebras autem craſſos affectus & belluinos. Senſus eſt igitur, mirum non eſſe ſi tam fœdè pecudum more in vitiorum luto ſeſe homines volutent: quandoquidẽ nulla eſt ratio

tio quæ cæcas & tenebrosas carnis libidines regat. Lumen verò dicit in tenebras conuerti, non modò quum mentis suæ iudicium obrui sinūt homines prauis carnis libidinibus, sed ingeniū suū peruersis cogitationibus dedentes, quasi in belluas degenerant. Videmus enim vt malignè ad astutiam deflectant homines quicquid datum erat prudentię, vt sibi fodiant profundas cogitationes quéadmodum dicit Propheta, vt subterfugiis suis freti, proteruè Deo insultent: denique innumeris modis ad se perdendos ingeniosi esse appetant. Quare non abs re pronuntiat Christus, fieri non posse quin horribiles & plusquam densæ tenebræ regnent in vita, vbi homines data opera cæcutiunt. Idem est sensus verborum quę habentur apud Lucam: nisi quòd sententiam hanc connectit illic Christus cum ea quæ priùs exposita fuit Matthæi quinto capite, Nemo lucernam accendit, & ponit eam in abscondito, &c. Deinde huius clausulæ loco, Si lumen quod in te est, tenebræ sunt, &c. exhortationem ponit, Vide ne lumen quod in te est, tenebræ sint. acsi diceret, Vide ne mens tua, quæ instar lucernæ fulgere debuerat ad moderandas tuas actiones, totam vitam tuam obtenebret ac peruertat. Postea subiicit, quum illuminatur corpus ab oculo, in singulis membris extare optimam moderationem: sicuti lumen accensum diffunditur & penetrat in omnes cubiculi partes.

Iesa 19.d.15.

24 *Nemo potest.)* Redit Christus ad superiorem doctrinam, nempe vt suos discipulos ab auaritia retrahat. Priùs dixerat, cor hominis thesauro eius deuinctū esse & constrictum, nunc admonet alienari à Domino eorum corda qui se diuitiis addicunt. Delicias enim fallaci prætextu maior pars sibi facere solet, dum inter Deū & suas cupiditates partiri se posse fingit. Christus autem fieri posse negat vt quisquā Deo simul & carni suæ obtemperet. Non dubium est quin prouerbium tunc vulgò vsitatum fuerit, Neminem posse duobus dominis simul seruire. Quod igitur omnium opinione receptum erat pro confessio sumit, atque ita ad præsentem causam accommodat, vbi regnum occupent diuitiæ, abdicari Deo suum imperium. Non est quidem impossibile Deo seruire qui diuites sunt: sed quisquis diuitiis se in seruitutē tradit, à Deo se emancipet est necesse: quandoquidem diaboli mancipia nos auaritia semper reddit. quod alibi refertur à Luca, in hunc cōtextum inserui: quia quum sparsim, vt fert occasio, Euangelistæ ex Christi doctrina sententias in alienos locos transferant, nobis nulla esse debet religio eos inter se aptare. Cæterùm quod specialiter de diuitiis hîc dicitur, ad alia omne genus vitia ritè extendi potest. Quū Deus tanttopere sinceritatem vbique commendet, duplex autem cor abominetur, eos omnes falli qui ipsum dimidia cordis sui parte contentum fore putant. Fatentur quidem omnes ore, non verè coli Deum nisi integro affectu: sed re ipsa negant, dum conciliare student res inter se contrarias. Non desinam, inquit ambitiosus, Deo seruire, quanuis ad venandos honores bonam ingenij mei partem applicem. Idem auari, voluptuosi, crapulæ dediti, libidinosi, crudeles, pro se quisque iactant. quasi verò possibile sit Deo ex parte seruire quos ex professo contra eum bellare patet. Verùm quidē est, fideles ipsos nunquam ita in solidum addictos esse Dei obsequio quin retrahantur subinde vitiosis carnis cupiditatibus. Sed quia gemūt sub hac misera seruitute, sibíque displicent, nec aliter carni seruiunt quàm inuiti & reluctantes: non dicuntur duobus dominis seruire: quia perinde probantur eorum studia & conatus Domino: ac si integram illi obedientiam præstarent. Hîc autem refellitur eorum hypocrisis qui sibi in vitiis blandiuntur, acsi lucem tenebris possent coniungere.

MATTH. VI.	MARC.	LVC. XII.
25 *Propterea dico vobis ne sitis soliciti animæ vestræ quid esuri sitis atque bibituri, atque corpori vestro quibus indumentis vsuri: nónne anima pluris est quàm cibus, & corpus pluris quàm indumentum?*		22 *Dixitque ad discipulos suos, Ideo dico vobis, ne soliciti sitis animæ vestræ quid edatis, neque corpori quid induamini.*
26 *Respicite ad volatilia cæli qui non serunt neque metunt, neque colligunt in horrea, & Pater vester cœlestis alit illa. nónne vos longè præcellitis illis?*		23 *Anima pluris est quàm esca, & corpus pluris quàm indumentum.*
27 *Quis autem vestrum anxiè curando potest addere ad staturam suam cubitum vnum?*		24 *Considerate coruos quia non seminant neque metunt, quibus non est pennariū neque horreum, & Deus pascit illos: quāto magis vos præstatis volucribus?*
28 *Ac de indumento quid soliciti estis? cognoscite lilia agri quómodo crescunt: non laborant neque nent.*		25 *Quis autem nostrum solicitè curando potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum?*
29 *Dico autem vobis ne Solomonem quidem in vniuersa sua gloria sic amictum fuisse vt vnum ex his.*		26 *Si ergo ne id quidem quod minimum est potestis: quid de cæteris soliciti estis?*
30 *Quòd si gramen agri quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, annon multo magis vos: ô exiguæ fidei?*		27 *Considerate lilia, quomodo crescunt: non laborant neque nent. dico autem vobis: nec Solomon in vniuersa gloria sua vestiebatur sicut vnum ex istis.*

28 *Si autem gramen quod hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quanto magis vos ô exiguæ fidei?*

Hoc toto sermone Christus nimis anxiam victus & vestitus curam qua se homines excruciant, reprehendit, ac simul curando huic morbo remedium adhibet. Quòd solicitos esse vetat, non ita præcisè sumi debet ac si omnem suis curam eximeret. scimus enim ea lege natos esse homines vt aliquid curæ sustineant: imò hęc non vltima est pars miseriarum quas Dominus nobis in pœnam iniunxit vt nos humiliaret. Sed immodicam curam damnat ob duas causas: quia scilicet ea se frustra macerant homines & torquent, satagendo plusquam liceat vel ferat eorum vocatio: deinde quòd sibi plus sumunt quàm oportet, ac propria industria freti, Deum inuocare negligunt. Tenenda est illa promissio, Quum incredu li serò cubitum ibunt, manè surgent, & comedent panem doloris, fideles quiete & somno per Dei gratiam potituros. Ergo filij Dei quanuis à labore & cura immunes non sint, propriè tamen non dicuntur esse soliciti de vita, quoniam in Dei prouidentiam recumbendo, tranquillè quiescunt. Hinc colligere promptum est quatenus habenda sit victus cura, nempe vt laboret quisque nostrũ quantum fert sua vocatio, & Dominus præcipit: deinde vt sua quenque necessitas ad Deum inuocandum solicitet. Talis cura inter supinam securitatem & superuacuos cruciatus quibus se conficiunt increduli, media est. Quòd si probè expendimus Christi verba, non quamlibet curam nobis interdicit, sed quæ ex diffidentia nascitur. Nolite, inquit, soliciti esse quid edatis aut bibatis. id verò proprium est eorum qui inopiæ & defectus metu trepidant, ac si illis in singula momenta defuturus esset cibus.

Psal. 127. a.2.

25 *Nónne anima.*) Ratiocinatur à maiori ad minus. Vetuerat nimium curare quomodo tolerari possit vita: nunc rationem subiicit, Dominũ qui vitam ipsam donauit, minimè passurum vt quæ ad eam sustinendam pertinet subsidia nobis desint. Et certè non leuem facimus Deo iniuriam quoties diffidimus ne victus aut vestitus nobis suppetat, quasi nos fortuitò in terram proiiceret. Quisquis enim certè persuasus est eum minimè latere qualis sit conditio vitæ nostræ, cuius ipse est autor, non dubitabit quin eius necessitatibus optimè consulat. Ergo quoties de victu metus aliquis vel solicitudo obrepit, meminerimus Deo curæ vitam nostram fore quàm nobis donauit.

26 *Respicite ad volatilia.*) Hoc est quod dixi remedium, vt scilicet in Dei prouidentiam recumbere discamus, omnium enim curarum quæ modum excedunt, mater est infidelitas. Ideo vnica corrigendæ auaritiæ ratio est, si Dei promissiones amplectimur quibus se testatur habiturum curam nostri. In hũc modum Apostolus retrahere fideles ab auaritia volens, eam doctrinam confirmat, quia scriptum sit, Non deseram, neque destituam. Summa ergo est. quòd nos ad fidendum Deo, hortatur, qui nullos ex suis, quamlibet contemptibiles negligit. Diligenter notandum est quòd Patrem cælestem dicit volatilia alere. Etsi enim non sine miraculo vitam sustentant, quotusquisque tamen nostrûm reputat inde pendere eorum vitam quòd Deus suam prouidentiam ad ipsa vsque extendere dignatur? Quòd si penitus animis nostris infixum sit subministrari Dei manu alimenta volucribus, facile erit de nobis sperare qui ad eius imaginem sumus conditi, & qui inter eius filios censemur. Quum dicit volatilia non serere neque metere, his verbis nos ad otium & pigritiam minimè inuitat: sed tantùm intelligit, etiamsi cessent omnia subsidia, nobis vnam Dei prouidẽtiam sufficere, quæ abundè animalibus suppeditat quicquid opus est. Lucas pro Volucribus, Coruos ponit, alludens fortè ad locum illum Psalmi, Qui dat escam pullis coruorum inuocantibus eum. Dauidem vero quidam existimãt nominatim ideo loquutum esse de coruis, quòd quum eos statim deserant patres & matres, necesse est Diuinitus alimenta illis offerri. Hinc patet non aliud voluisse Christum quàm vt suos doceret curas suas in Deum reiicere.

Heb. 13. a. 5.

Psal. 147. b. 9.

27 *Quis autem vestrum anxiè curando.*) Hîc aliud vitium damnat Christus quòd ferè semper implicitum est cum immodica victus cura: nempe quòd sibi suprà quàm licet vsurpans mortalis homo sacrilega temeritate fines suos transilire non dubitat. Scio (inquit Ieremias) quòd non est hominis via eius, nec viri vt dirigat gressus suos. Atqui vix centesimus quisque reperitur qui non quiduis sibi de propria industria aut virtute promittere audeat. hinc fit vt posthabito Deo, quiduis etiam machinari non dubitent qui sibi arrogant prosperos rerum euentus. Hanc insanam audaciam vt cohibeat Christus, quicquid ad vitæ nostræ sustentationem pertinet à sola Dei benedictione pendere dicit. perinde enim est ac si diceret, stultè se fatigare homines, quando superuacui sint omnes labores & irriti, profectu careant omnes curæ, nisi quatenus illis Deus benedicit. quod clariùs exprimitur apud Lucam, quum addit Christus. Si ne id quidem quod minimum est potestis, quid de cæteris estis soliciti? Nam ex illis verbis satis constat non solam diffidentiam argui, sed superbiam, quòd homines suæ solertiæ multo plus quàm par sit arrogent.

Iere. 10. d. 23.

29 *Ne Solomonem quidem in tota gloria.*) Sensus est, quæ in herbis & floribus relucet Dei benignitas, superare quicquid suis opibus, potentia, vel alio quouis modo homines possunt: vt statuãt fideles nihil sibi ad perfectam copiam defore, quanuis desint omnia adminicula, modò vna vigeat Dei benedictio. *O exiguæ fidei.*) Non ab re hac in parte defectum vel imbecillitatem fidei Christus accusat: quo enim magis præsentis vitæ cura pro ingenij nostri crassitie afficimur, eò se magis prodit nostra infidelitas. nisi omnia ex voto suppetant. Itaque permulti qui in rebus maximis tolerabili saltem fide præditi videntur, ad inopiæ periculum expauescunt.

MATTH.

MATTH. VI. | MARC. | LVC. XII.

31 *Ne sitis soliciti, dicentes, Quid edemus aut quid bibemus aut quibus operiemur?*

32 *Nam omnia ista Gentes exquirunt. nouit enim Pater vester cœlestis quòd opus habeatis his omnibus.*

33 *Quin potiùs quærite primùm regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis.*

34 *Ne sitis igitur soliciti in crastinum: nam crastinus dies curam habebit suiipsius, sufficit sua diei afflictio.*

29 *Et vos nolite quærere quid esuri sitis, aut quid bibituri, & nolite in sublime tolli.*

30 *Hæc enim omnia gentes mundi quærunt. Pater autem vester nouit quòd istis opus habeatis.*

31 *Quin potiùs quærite regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.*

32 *Noli timere pusille grex, quia complacitum est Patri vestro dare vobis regnum.*

Idem qui superioris doctrinæ scopus est: vt fideles paterna Dei cura confisi, & quęcunque sibi necessaria esse sentiunt ab eo sperantes, superuacua anxietate se non excrucient. Solicitos esse vetat, vel quærere, sicuti habet Lucas: nēpe eorum more qui huc & illuc circunspiciunt, omisso Dei respectu in quem vnum intentos esse decebat. neque vnquam quiescunt nisi vbi sub oculis apparet annonæ copia: imò qui Deo nō tribuentes tuendi mundi officium, assidua inquietudine æstuant ac vexantur. Quum dicit gentes omnia ista quærere, exprobrat nimis crassam inscitiam, vnde manant tales omnes curæ. vnde enim fit vt nunquā tranquillo in statu resideant increduli, nisi quòd Deum fingunt otiosum in cœlo dormire, vel saltem non prospicere rebus humanis, vt quos in fidem suam suscepit, instar familiæ suæ pascat? Ita hac comparatione significat malè profecisse, nec adhuc prima tenere pietatis rudimenta quicunq. occulta bonorum omnium copia refertam Dei manum fidei oculi nō aspiciunt, vt placidè ac sedatis animis victum inde expectēt. Pater, inquit, cælestis nouit vos istis indigere. quasi diceret eos omnes qui tantopere de victu sunt anxij, Paternę Dei bonitati & arcanæ prouidentiæ nihilo plus deferre honoris quàm incredulos.

29 Luc. *Et nolite in sublime tolli.*) Hæc particula, vltimæ sentētiæ quæ apud Matthæum habetur respondet, Ne sitis soliciti in crastinum. aliud enim vitium taxat Christus, quòd homines libenter quinque secula amplecterentur, dum sibi consulere volunt. Verbum μετεωρίζεσθαι, quo vtitur Lucas, propriè significat ex alto speculari: quod vulgò dicimus Facere longos discursus. nullum enim satagendi modum sibi facit carnis nostræ intemperies, quin cœlum & terram centies reuoluat. Hinc fit vt nullum relinquat Dei prouidentiæ locum. Hoc igitur nomine reprehenditur nimia curiositas, quòd per eam nobis inutiles molestias accersimus, atque ita spōte efficimur ante tēp⁹ miseri. Quod dicit Matthęus, Sufficere diei suam afflictionē, huc spectat vt suas curas temperent fideles, ne prouidi esse vltra vocationis suæ modum appetant. nō enim, vt dictū est, quælibet damnatur sedulitas, sed quæ per obliquos & immēsos circuitus extra metas vagatur.

33 Matth. *Quærite primùm regnum Dei.*) Alio argumento coercet nimiam victus curam. nam ea crassum & socordem animæ cælestísque vitæ neglectum arguit. Hoc ergo præposterum esse admonet Christus, quòd se homines, ad meliorem vitam nati, prorsus in rebus terrenis occupant. Quisquis autem primum gradum tribuet regno Dei, non nisi moderatè in victu curando se exercebit. neque enim quicquam aptius est ad frænandam carnis lasciuiam, ne in vitæ præsentis cursu exultet, quàm cœlestis vitæ meditatio. Iustitiæ nomen tam ad Deum quàm ad regnum eius referri potest. Scimus enim regnum Dei iustitia, hoc est spirituali vitæ nouitate, constare. Quum pronuntiat reliqua adiectum iri, significat, quę præsentem vitam spectant, esse quasi secundas accessiones, atque ita debere infra Dei regnum subsidere.

32 Luc. *Noli timere pusille grex.*) Hęc sentētia fiduciā ad quā suos hortatus erat Christus confirmat. Quomodo enim vilē & caducum cibum negaret Deus suis, quos adoptauit in regni sui hæredes? Ac disertè pusilli gregis nomine compellat suos, ne ideo se minoris apud Deum fieri putent quòd coram mundo ob suam paucitatem nihil ęstimantur. Verbo εὐδοκεῖν significat ex gratuitæ misericordię fonte nobis fluere vitam æternam. Huc quoque accedit Donandi verbum. Quū verò palàm testetur Christus, Deum nobis regnū dedisse, neque alia de causa nisi quoniam ita illi placuit: hinc plusquam manifestum est, nullis operum meritis acquiri. Proinde quoties in spem æternæ vitæ nos Dominus erigit, meminerimus non esse de quotidiano victu timendum.

MATTH. VII. | MARC. IIII. | LVC. VI.

1 *Nolite iudicare, ne iudicemini.*

2 *Quo enim iudicio iudicatis, eo iudicabitur de vobis: & qua mensura metimini, ea remetietur vobis.*

24 *Qua mensura metiemini, eadem*

37 *Nolite iudicare, & non iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini: remittite, & remittetur vobis.*

3 *Cur autem vides festucam quæ est in oculo fratris tui,trabem verò quæ est in oculo tuo non animaduertis?*
4 *Aut quomodo dices fratri tuo, Sine eximam festucam ex oculo tuo,& ecce trabes in oculo tuo?*
5 *Hypocrita eiice priùs trabem ex oculo tuo, & tunc perspicies vt eximas festucam ex oculo fratris tui.*

remetietur vobis.

38 *Date,& dabitur vobis. Mensuram bonam & confertam & concussam atque exundantẽ dabunt in sinum vestrum, eadem quippe mensura qua metimini remetietur vobis.*
41 *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo proprio est non animaduertis?*
42 *Aut quomodo dicere potes fratri tuo, Frater sine eiiciã festucam quæ in oculo tuo est, ipse in oculo tuo trabem non videns? Hypocrita, eiice primùm trabem ex oculo tuo,& tunc perspicies vt eiicias festucam quæ est in oculo fratris tui.*

1 *Nolite cogitare.*) His verbis præcisè nõ prohibuit Christus à iudicando:sed morbũ qui omnibus ferè ingenitus est,sanare voluit. Videmus enim vt omnes sibi indulgeant:quisque autem in alios seuerus sit censor.Et quędam est huius vitij dulcedo,vt neminem ferè non titillet cupiditas in aliena vitia inquirendi.Fatentur quidem omnes malum esse intolerabile,quòd tã mal'gni sint erga fratres qui sibi in propriis vitiis ignoscunt. Atque id etiam multis prouerbiis damnarunt olim profani homines:omnibus tamen seculis obtinuit, & hodie quoque obtinet:imò accedit altera pestis deterior,quòd bona pars alios dãnando,peccandi licentiam vult acquirere.Hanc prauam mordendi,carpendi,obtrectandi libidinem cohibet Christus,quũ dicit,Nolite iudicare.Neque enim cęcutire debent fideles vt nihil discernant:sed tantùm seipsos frænare,ne cupidiùs iudicent quàm par est,fieri enim aliter non potest quin modum rigoris excedat quisquis iudicium sibi de fratribus appetit.Talis est locutio apud Iacobum,Nolite plures esse magistri. Neque enim fideles absterret vel retrahit,ne docendi partibus fungantur:sed ambitiosè appetere honorem vetat.Iudicare ergo hoc loco tãtundem valet ac curiosè inquirere in aliena facta. Hic autẽ morbus primũ iniquitatem secũ perpetuò trahit, vt leue aliquod delictum: non secus atque grauissimum crimen damnemus:deinde erumpit in peruersam audaciam vt superciliosè de re qualibet sinistrũ feramus iudicium,etiamsi in bonam partem accipi poterat.Videmus nunc quorsum tendat consilium Christi:ne scilicet nimiũ cupidi,vel morosi, vel maligni simus,vel etiã curiosi in iudicãdis ꝓximis.Qui autem iudicat ex verbo & Lege Domini,& iudicium suum ad charitatis regulam exigit,semper à seipso initium censuræ faciens, ille rectum iudicandi modum & ordinem seruat. Vnde apparet quàm perperam hoc testimonio abutantur qui eius moderationis,quàm Christus cõmendat,prætextu omne boni & mali discrimen è medio tollere cuperent. Atqui peccata omnia damnare non modò nobis licet, sed etiam necesse est:nisi velimus Deo ipsi obstrepere, imò eius leges abrogare,rescindere iudicia & euertere eius tribunal. Vult enim eius, quam de hominum factis pronuntiat,sententiæ nos esse præcones:tãtùm ea modestia inter nos colenda est vt ipse vnicus maneat Legislator & iudex. *Ne iudicemini.* Pœnã denuntiat rigidis istis censoribus qui tantopere aliorum vitia excutere affectant:futurum scilicet vt nihilo humaniùs ab aliis tractetur, sed vicissim eundem in se rigorem sentiãt quã exercuerint contra alios.Vt nihil nobis fama nostra charius est vel pretiosius, ita plusquam acerbum est damnari ac subiici hominum probris & infamiæ.Atqui nostra culpa nobis accersimus hoc ipsum à quo tantopere natura nostra adhorret. quotus enim quisque est qui nõ acutiùs disquirat in aliorum facta quàm par sit?qui non duriùs succenseat leuibus delictis?qui non morosiùs improbet quod per se mediũ erat?Hoc autẽ quid aliud est quàm Deum quasi data opera prouocare in nos vltorem,vt paria rependat? Tametsi autem hoc fit iusta Dei vindicta , vt vicissim plectantur qui alios iudicarunt:hanc tamen pœnam Dominus per homines exequitur. Nam quod Chrysostomus & alij quidam ad futurã vitam restringũt, coactum est. Quemadmodum enim minatur Iesaias *Iesa. 33. 1.* prædę futuros qui alios prędati fuerint:ita intelligit Christus non defore vindices qui homines iniquos & maledicos simili virulentia vel rigore puniant.Quòd si cessabunt homines vt pœnam effugiant in mundo qui damnãdis fratribus nimis cupidè intenti fuerunt, nõ tamen effugiẽt iudiciũ Dei.Apud Lucã apponitur etiã promissio Remittite, & remittetur vobis, Date,& dabitur vobis.cuius sensus est, facturum esse Dominum vt qui se facilem,humanum & æquum præbuerit fratribus, eandem sentiat erga se clementiam aliorum, & benignè & amicè ab ipsis tractetur. Quòd autem sæpe contingit filiis Dei pessimam rependi mercedem, vt multis iniustis calumniis premantur,quum tamen nullius famam læserint, imò pepercerint fratrũ vitiis, cũ hac Christi sententia non pugnat. nam quæ ad pręsentem vitam spectant promissiones, eas scimus non esse perpetuas,nec exceptione carere. Deinde quamuis Dominus ad tempus innocẽtiam suorum dignè premi & propemodum obrui sinat: simul tamen implet quod alibi dicit, vt refulgeat eorũ *Iesa. 58* integritas instar aurorę.ita sẽper eminet eius benedictio supra iniustas calũnias. sic enim fideles subiicit indignis probris,quò eos humiliet,vt tã-
dem

dem bonam eorum causam afferat. Adde quòd ipsi quoque fideles, vtcunque illudeant fratrib. suis æquitatem præstare: quia tamen immodico rigore interdum feruntur contra fratres vel innoxios, vel non adeò culpabiles, sua culpa in se prouocant simile iudicium. Certè quod mensuram confertã & exundantem non recipiunt, quanquam ingratitudini imputandum est, sibi tamen ex parte acceptum ferre debent: quia nemo est qui tam liberaliter vt decebat fratres suos foueat.

3 *Cur autem vides festucam.* Nominatim vitiũ perstringit, quo communiter laborant hypocritæ. Nam quum plus oculati sint in cernendis aliorum vitiis, & ea non seuerè modò, sed ferè tragicè amplificent, sua ipsorum peccata reiiciunt post tergum: vel ita ingeniosi sunt in illis extenuandis, vt videri cupiant etiam in crassissimo quoq; scelere excusabiles. Ergo vtrumque malum reprehendit Christus: nimiam perspicaciam quæ ex defectu charitatis nascitur, dum nimis scrupulosè excutimus fratrum vitia, & indulgentiam qua peccata nostra tegimus & fouemus.

MATTH. VII.	MARC.	LVC.
6 *Ne detis quod sanctum est canibus: nec proiiciatis margaritas vestras ante porcos: ne quando hi conculcent eas pedibus suis, & illi versi lacerent vos.*		

6 *Ne detis quod sanctum est.*) Non est quòd sæpius iterem concisas referri sen étias à Matthæo, & quæ vno contextu minimè legendæ sunt. Neque enim cohæret hæc doctrina cum proximo sermone: sed prorsus separata est. Admonet enim Christus Apostolos, & sub eorum persona omnes Euangelij doctores vt cælestis sapientiæ thesaurum solis filiis Dei conseruent, non autem prostituant indignis & profanis Dei contemptorib. Sed hîc oritur quæstio. nam postea iussit prædicare

2. Cor. 2. 16. Euangelium omni Creaturæ, & Paulus dicit eius prædicationem reprobis mortiferum odorem esse. nec quicquam certius est quàm Dei mandato quotidie proponi incredulis in testimonium quò magis reddantur inexcusabiles. Respondeo, Quia non possunt Euangelij ministri, & quicunque ad docendi munus vocati sunt, inter filios Dei & porcos discernere, eorum esse partes omnibus promiscuè offerri salutis doctrinam. Nam quanuis initio multos videant præfractos & indociles: non tamen patitur charitas eos statim haberi pro deploratis. nam hoc tenendum est,

Canes & porci qui. vocari à Christo canes & porcos, non quoslibet impuros homines, vel Dei metu vacuos, & veræ pietatis expertes: sed qui certis documentis peruicacem ostenderint Dei contemptum, vt morbus incurabilis appareat. Alibi canes opponit Christus electo Dei populo & domesticis fidei, quum dicit, Non est bonum sumere panem filiorum, & dare canibus. Hîc autem canes & porcos intelligit, qui impio Dei contemptu delibuti, medicinam nullam admittunt. Hinc apparet quã perperam torqueant Christi verba qui ab eo restringi putant Euangelij doctrinam ad solos dociles & bene præparatos. Quid enim fiet si neminem inuitent pij doctores, nisi qui iam sua obedientia Dei gratiam preuenerit? quin potiùs natura cùm impuri sumus omnes, tum ad contumaciam propensi. Quare nullis negandum est salutis remedium nisi qui sibi oblatum ita fœdè respuerint, vt constet reprobos & à seipsis damnatos esse, quemadmodum de hæreticis loquitur Paulus. Duplex autem ratio fuit cur vetaret Christus Euangelium perditis contemptoribus proponi. αὐτοκατάκριτοι. est enim aperta mysteriorum Dei profanatio, si ea subiicimus impiorum ludibriis. Deinde consulari suos discipulos voluit Christus, ne desinerent operam suam locare electis Dei in Euangelio docendo, quamuis proteruè illud repudiari viderent Tim. 3. c. 11. ab impiis & profanis hominibus. acsi dixisset, ne vilescat incõparabilis hic thesaurus, arcendos ab eo esse porcos & canes. Cæterũ notanda sunt elogia quibus salutis doctrinã ornauit Christus, rem sanctam nominans, & margaritis comparans. Nã hinc colligimus quanto nobis in precio habenda sit. *Ne quando hi conculcent.* Videtur Christus inter porcos & canes distinguere: porcis brutũ stuporem, canibus verò rabiem tribuens. Et certè experientia docet duas tales esse contemptorum Dei species. Exempli gratia, Quicquid de corrupta hominis natura, de gratuita iustificatione, de æterna electione traditur in Scripturis, multi vel ad ignauiã vel ad carnis lasciuiam cõuertunt. tales aptè & meritò censentur porci. Alij verò puram doctrinam eiúsque ministros sacrilegis conuitiis lacerant: quasi bene agendi studium, Dei timorem & omnẽ salutis curã labefactet. Etsi igitur vtroque nomine designet Christus insatiabiles verbi Dei aduersarios, duplici tamen similitudine quid alij ab aliis differant breuiter admonet.

MATTH. VII.	MARC.	LVC. XI.
7 *Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.* 8 *Quisquis enim petit, accipit, & quicunque quærit inuenit, & pulsant aperietur.* 9 *An quisquam est vestrum homo, qui, si filius eius petierit panem, lapidem sit daturus illi?* 10 *Aut si piscem petierit, num serpentem porrigit illi?*		5 *Et ait illis, Quis vestrum habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi, Amice, da mihi mutuò tres panes:* 6 *Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam illi.* 7 *Et ille intus respondens dicat, Noli mihi molestus esse. iam ostium clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili: non possum surgere & dare tibi.* 8 *Dico vobis: etiamsi nõ daturus sit illi surgẽs, eò quòd amic⁹ eius sit: propter improbitatẽ tamẽ eius surget, ac dabit illi quibuscũque habet opus.*

11 *Si vos igitur quum sitis mali, nostis bona dona dare filiis vestris, quantò magis Pater vester qui est in cælis, dabit bona si postuleis ab ipso?*

9 *Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.*
10 *Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit, & pulsanti aperietur.*
11 *Quis autem ex vobis pater, à quo si filius petierit panem, lapidem dabit illi? aut si piscem, num pro pisce serpentem dabit illi?*
12 *Aut si petierit ouum, num porriget illi scorpium?*
13 *Si ergo vos quum sitis mali, nostis bona dona dare filiis vestris, quantò magis Pater vester cælestis dabit Spiritum sanctum poscentibus se?*

7 *Petite*, &c.) Exhortatio est ad precandum: & quia in hoc pietatis exercitio, quod nobis primæ curæ esse debebat, tam lenti sumus ac pigri, tribus loquendi formis eandem rem vrget Christus. Neque enim superuacua est locutio, quum dicit, Petite, quærite, pulsate: sed ne frigeat simplex doctrina, insistit in corpore nostro excitando. Eodẽ spectant additæ promissiones. Inuenietis, dabitur vobis, & aperietur. nihil est enim quod nos meliùs ad orandum animet, quàm certa impetrandi fiducia. necesse enim est defunctoriè tantùm orare qui dubitant: imò inanis est ac lusoria cæremonia, precatio sine fide. Imò Christus, vt nos efficaciter ad hanc officij partem extimulet, non tantum præcipit quid facere nos oporteat: sed promittit non irritas fore nostras preces. Atque hoc diligenter notandum est: primùm vt sciamus hanc orandi legem nobis statui ac præscribi, vt certò persuasi simus nobis propitium esse Deum, vt vota nostra exaudiat. Deinde quoties ad orandum accingimur, vel quoties sentimus nõ satis vigere in nobis precandi ardorem, vt nobis in mentem veniat tam benigna inuitatio, in qua nobis CHRISTVS de paterno Dei affectu testatur. Ita fiet vt quisque nostrũ fretus Christi gratia fiduciã orandi concipiat, & liberè audeat inuocare Deũ, sicuti docet Paulus ad Ephes. cap.3.c.12. Quia autem plus iusto ad diffidentiã propensi sumus, hoc quoque vitium vt corrigat Christus, promissionẽ diuersis verbis iterat. Cæterùm quærendi metaphora ideò vsus est, quod procul à nobis abesse putamus, quæ vsus & necessitas nostra postulat: Pulsandi verò, quòd sensus carnis imaginantur clausa esse quæ ad manum non suppetunt.

8 *Quisquis enim petit, accipit.*) Quidam prouerbialem sententiam esse putant ex communis vitæ vsu sumptam. ego tamen lubentiùs in aduersam partẽ inclino, quòd Christus Patris gratiam precantib. offert: acsi diceret, Deũ vltrò ad nos exaudiendos paratum esse, modò precemur: expositas nobis esse eius diuitias, modò petamus. Quibus verbis significat eos ignauiæ suæ iustas dare pœnas, qui necessariis rebus destituti, hoc inopiæ suæ remedium non quærunt. Certum quidem est sæpe quum dormiunt fideles, excubias Deum agere pro eorum salute, vt ipsorum vota præueniat. Nihil enim nobis miserius, si in tanto, non dico tempore, sed stupore, preces nostras expectet, si in tanta nostra incogitantia dissimulet. Imò nõ aliunde quã à seipso prouocatur, vt nobis fidẽ donet, quæ preces omnes ordine & tempore præcedit. Sed quia hîc discipulos Christus alloquitur, simpliciter admonet quomodo velit nos pater cœlestis donorũ suorum facere compotes. Ergo tametsi gratuitò nobis omnia largitur, quò tamẽ fidem nostram exerceat, precari nos iubet vt petẽtibus concedat quæ nobis ex mera eius bonitate fluunt.

9 *An quisquam vestrûm est homo.*) Comparatio est à minori ad maius. Primò Christus malitiam hominum immensæ Dei bonitati opponit. malignos autem nos reddit φιλαυτία: quia dũ sibi quisque plus satis addictus est, alios præterit ac negligit. atqui hoc vitiũ superat paternus amor, vt homines sui obliti se in filios plusquàm liberaliter effundant. Vnde autem id nisi quia Deus, à quo descendit omnis paternitas, particulam suæ bonitatis eorum cordibus instillat? Quòd si tantũ ad beneficentiã valent guttulæ, quid ab ipso mari inexhausto sperandum est? An restrictus esset Deus qui hominum corda sic aperit? Interea tenendum est illud Iesaiæ, Etiamsi mater filios obliuiscatur, dominum tamen fore sui similem, vt se Patrem semper exhibeat. Ephes.3.15. Esa.49.15.

11 *Bona dona.*) Hoc cõsultò expressit Christus, ne stultis prauísque desideriis precando habenas nimiùm laxent fideles. Scimus quanta sit in hac parte carnis nostræ tam intemperies quã audacia. nihil enim nobis non permittimus à Deo petere. quòd nisi morem stultitiæ nostræ gerat, aduersus eum fremimus. Christus ergo vota nostra subiicit Dei arbitrio, ne plus nobis largiatur quã vtile esse nouerit. Quare ne putemus nullam illi esse nostri curam quoties nostris desideriis non respondet: quia penes ipsum est discernere quid nobis expediat. Iã verò quia cæci sunt omnes nostri affectus, regula orandi ex verbo Dei petenda est. neque.n. ad rem tantam æstimandam idonei sumus. Ergo quisquis cum exorandi fiducia accedere ad Deum cupit, frænare cor suum discat, ne quid petat nisi ex illius voluntate: sicuti admonet Iacobus Epistolæ suæ cap. 4.a.3. Lucas pro bonis in extremo membro ponit Spiritum sanctum, nõ excludens alia beneficia, sed quid præcipuè petendũ sit ostendens: semper enim illud in memoriam subire debet, Quærite primũ regnum Dei, & alia subinde accedent. Quare filios Dei, vt se ad ritè precandũ cõparent, terrestres affectus exuere, & ad spiritualis vitæ meditationẽ conscendere oportet. Sic fiet vt victum ac vestitum posthabeant adoptionis arrhæ ac pignori: Deus autem vbi tam pretiosum thesaurum dederit, minimè negabit alia minora.

5 Luc. *Quis vestrũ habebit amicũ.*) Apud Lucã additur hæc similitudo, cuius non meminit Matthæus. Sũma autẽ est, non esse cur animis fatiscant fideles si non statim potiantur suis votis, vel si impetratu videatur esse difficile quod postulãt: nã si inter homines rogandi importunitas extorquet quod sponte non esset quis facturus, nõ est quòd dubitemus exorabilem nobis fore Deum, si constanter orando perstemus, nec animi nostri vel mora vel difficultate flaccescant.

MATTH.

MATTH. VII. | MARC. | LVC. VI.

12 *Omnia igitur quæcunque volueritis vt faciant vobis homines, sic & vos facite illis. hæc enim est Lex & Prophetæ.*

13 *Introite per arctam portam: quoniam lata est porta & spatiosa via quæ abducit in exitium: multique sunt qui ingrediuntur per illam.*

14 *Quoniam angusta est porta, & stricta via quæ abducit ad vitam, & pauci sunt qui inueniunt illam.*

31 *Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos quoque facite illis similiter.*

12 *Omnia igitur.*) Superuacua est illatio, quemadmodum sæpe in concisis sententiis particulæ istæ abundant. Dixi autem suprà, non vnam Christi concionem referri à Matthæo: sed ex variis sermonibus summam doctrinæ eius cõtexi. Seorsum ergo legenda est hæc sententia qua discipulos Christus ad æquitatem instituit, breuémque & facilem eius definitionem ponit: vt sciamus non alia de causa tot inimicitias regnare in mundo, ac tot modis homines inuicem sibi esse noxios, nisi quia scientes & volentes æquitatem pedibus calcant: quam tamen quisque erga se seruari rigidè postulat. vbi propria vtilitas agitur, nemo nostrũ est qui non articulatè & subtiliter differat quid rectum sit. Ergo singuli in suum commodum acutos se ostendunt æquitatis magistros. qui fit vt non eadem in promptu occurrat cognitio vbi aliena vel vtilitas, vel iactura in quæstionem venit, nisi quia nobis tantùm sapere volumus, nemo autem proximis suis consulit? Neque id modò, sed malignè datáque opera conniuemus ad æquitatis regulam quæ in cordibus nostris lucet. Docet ergo Christus posse vnumquenque sibi rectè & iustè cũ proximis viuendi esse regulam, si vicissim aliis præstet quod sibi fieri exigit. Ita vanos omnes prętextus refellit, quos sibi excogitant homines ad tegendã vel fucandã suam iniustitiam. Regnaret enim proculdubio inter nos perfecta æquitas, si actiuæ, vt ita loquar, charitatis tã fideles essemus discipuli, quã acuti sumus passiuæ doctores. *Hæc enim est Lex & Prophetæ.*) Nõ intelligit Christus vnum hoc doctrinæ caput tradi in Lege & Prophetis: sed quicquid de charitate illic præcipitur, quæcunque extant leges & exhortationes de colenda iustitia, ad hunc scopum referri. Itaque sensus est, satisfieri secundæ tabulæ, si modò quales in se quisque alios esse cupit, talem se illis vicissim præbeat. acsi diceret, non lõgis ac perplexis disputationibus opus esse, si hæc simplicitas colatur, nec præpostero sui amore deleant homines rectitudinem cordibus suis insculptam.

13 *Introite per arctam portam.*) Quia nihil carni magis aduersum est doctrina Christi, nemo vnquam in ea ritè proficiet qui non didicerit sensus suos & affectus omnes quasi in arctum cogere, vt se inter illas angustias contineant quibus lasciuiam nostram cohibet cælestis Magister. Quoniam ergo libenter sibi indulgent homines, exultant ac diffluunt, Christus hîc discipulos suos admonet, vt se comparent velut ad restrictum & spinosum iter. Quoniam autem molestum est cupiditates nostras à libera vagáque proteruia reductas comprimere: hanc acerbitatem læta compensatione mitigat, quum dicit angusta porta & via intrari in vitam. Rursus ne licentiæ ac dissolutæ vitæ illecebris capti, prout nos trahit carnis libido, vagemur, in mortem ruere pronunciat, qui per spaciosam viam & latam portam ingredi malunt, quàm angustias subire, quæ ducunt ad vitam. Nominatim verò dicit, multos per spatiosam viam currere: quia se homines peruersis exemplis mutuò pessundant. *Multi.* Vnde enim fit vt singuli se sciẽtes ac volentes securè præcipitent, nisi quia perire se non cogitãt dum pereunt in magna turba? Contrà autem fidelium paucitas multos reddit ignauos: ægrè enim adducimur, vt mundo renunciantes, nos ac vitam nostram ad paucorum mores formemus: absurdum enim putamus auelli nos à multitudine, acsi non essemus pars generis humani. Quanuis autẽ doctrina Christi nos quasi vinctos constringat, vitam nostram redigat in iter angustum, à turba segregatos, paucis comitibus adiungat, nõ tamẽ debet hæc nobis asperitas obstare quominus ad vitã enitamur. Cæterùm ex Luca satis apparet, hoc alio tempore dictum fuisse à Christo, quàm quo de beata vita, quæ priùs vidimus paradoxa protulit, & illis tradidit orandi regulã. Atque id est quod iam aliquoties attigi, quæ sparsim ab aliis Euangelistis secundũ historiæ ordinem narrãtur, in vnam summam sic collecta esse à Matthęo, quò meliùs sub oculis poneret qualiter suos discipulos instituerit Christus. Itaque subiicere libuit totum Lucæ locum, qui huic sententiæ respondet. Nam vbi sedulò à me admoniti fuerint lectores de temporis serie, quam Lucas obseruauit, veniam mihi, vt spero, dabunt, si in aggerenda doctrina non magis curiosus fuerim quàm Matthæus.

MATTH. | MARC. | LVC. XIII.

23 *Ait autem illi quidam, Domine, an pauci sunt qui salutem consequuntur? ipse autem dixit ad illos,*

24 *Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt.*

23 *Ait autem*, &c. Tametsi Matthæus hoc Christi responsum inter alias concionales sentẽtias recitat vno contextu, occasionem tamen sic loquendi datam ei fuisse suspicor ex præsenti interrogatione. Porrò huius quæstionis mouendæ videtur fuisse ratio, quòd Christus, qui se vitæ au-

thorem profitebatur, vix paucos discipulos colligere poterat. Videri autem poterat, exigua hominum manu seruata, totam Ecclesiam pessum ire. Totum enim populum illum apud quem nō magnopere vigebat Christi doctrina, imò à quo passim respuebatur, Deus quasi vitæ heredem adoptauerat. Eadē & nobis quoties peruersum mundi statum cernimus, obrepit dubitatio: quid hoc sibi velit quòd maior pars alienam & dissentaneam ab Euangelio viam sequitur. Ideo Christus sermonē ad omnes conuertens, hortatus est vt contenderent intrare per angustam portam. Quibus verbis suos à stulta curiositate abducere voluit, quæ plerosque moratur & implicat, qui circunspiciunt an se alij comites adiungant: quasi salutem consequi nolint nisi in turba. Dum certare vel eniti iubet, non sine magnis & arduis difficultatibus ad vitam æternam perueniri posse intelligit. Ergo huc potiùs suum studium conferant fideles quàm vt præter modum curiosi sint de errantium multitudine.

24 *Quia multi quærent intrare.*) Hoc ideò additum est ne spes inanis nos frustretur, acsi nos iuuaret comitum multitudo. nam, vt sibi libenter blanditur caro, multi facilem aditum ad vitam sibi promittunt, qui sibi interea quiduis indulgent. Ita alij alios mutuò decipiunt, vt indormiant prauæ securitati. Tales delicias vt suis excutiat Christus, exclusum iri pronuntiat qui iam sibi addicunt certam vitæ possessionem.

MATTH.	MARC.	LVC. XIII.
		25 *Quum autem surrexerit paterfamilias, & clauserit ostium, & cœperitis foris stare & pulsare ostium, dicentes, Domine, Domine aperi nobis: & respondens dicet vobis, Nescio vos vnde sitis:*
		26 *Tunc incipietis dicere, Edimus coram te & bibimus, & in plateis nostris docuisti.*
		27 *Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: discedite à me omnes qui patratis iniquitatem.*
		28 *Ibi erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham, & Isaac, & Iacob, & omnes Prophetas in regno Dei: vos autem expelli foras.*
		29 *Et venient ab Oriente & Occidente, & Aquilone & Austro, & accumbent in regno Dei.*
		30 *Et ecce sunt postremi qui erunt primi, & sunt primi qui erunt postremi.*

25 *Quum autem surrexerit, &c.*) Tametsi hæc alio pòst tempore dicta sunt, vt nuper admonui, doctrinæ tamen rationem habere malui quàm tēporis: quia hoc nō paruum ad intelligentiam adiumentum est, si vno contextu legantur quæ sensu inter se cohærent. Quia negauerat Christus apertam multis ianuam fore qui in cælum intrare cupient, nunc dicit nihil proficere, quanuis locum in Ecclesia occupent: quia tandem exurget in iudicium Deus vt à regno suo excludat qui nunc sibi locū inter eius domesticos vendicant. Similitudine autem patrisfamiliàs vtitur, qui si intelligat aliquot ex suis nequam & lasciuos homines furtim sub noctem elabi, & domum furib. exponere: surgit ipse & ianuam obserat: nec vagos illos & noctuabundos homines admittit, qui intempestiuè per vias publicas errarunt. Porrò his verbis admonet, occasione, dum affertur, esse vtendum. nam quandiu nos ad se Dominus inuitat licet quasi aperta ianua ingredi in regnum cælorum: sed maior pars pedem mouere non dignatur. Fore ergo denunciat Christus, vt tandem claudatur ianua: itaque periculum esse ne prohibeantur aditu qui comites expectant.

26 *In plateis nostris docuisti.*) Nominatim excipit Christus nihil Iudæis profuturum, quòd propiùs ad eos accesserit, séque familiariter obtulerit illis fruendum, nisi vocati ad diem responderint. Cæterùm non prosequitur suam similitudinē. nā de patrefamilias loquutus seipsum nunc iudicem absque figura exprimit. nec verò hoc in aliam quàm ipsius personam quadrat, Docuisti in plateis nostris. Tenemus nunc eius consilium, ne scilicet Iudæi sua negligentia quam possunt salutem consequi, sibi intercidere sinant.

28 *Quum videritis Abraham.*) Quum Iudæi nihil sanctis patribus simile habentes, eorum tamen origine frustra superbirent, nec quicquam magis illis tritum foret, quàm Ecclesiæ titulo abuti: Christus hîc turbam degenerem, quæ à patrum fide & pietate discessit, à regno Dei extraneam esse testatur. ac subest tacita obiurgatio, quòd non potiùs qui quærendæ salutis socios habere cupiunt, Abrahæ, Prophetis & sanctis patribus se aggregare studeant, quàm circunspiciant ad suos æquales, qui ab eorum exemplo procul delapsi fuerant ad innumeras corruptelas. acsi diceret, Si nūc per angustam portam intrare negligitis quia vos errantium multitudo retardat, annō videtis à fidelium ordine vos separari, dum estis impliciti incredulis? Quòd si nunc vobis oculos perstringit mundi aspectus, dies vltimus hanc socordiam serò vobis eximet. tunc enim scietis vos cum similibus vestri alienos esse à Dei regno, nec quicquam vobis commune esse cum Abraham.

29 *Venient ab Oriente.*) Amplificatio est ex eo sumpta quòd Iudæis abdicatis qui se putant solos legitimos esse Dei hæredes, in eorum locum gentes sint subrogandæ, vt vitam Abrahæ & generi eius promissam obtineant. Gentes autem illis opponit, vt sancta zelotypia ipsos ad fidem extimulet: quemadmodum Paulus hoc ministerij sui decus fore scribit, si quos ex gente sua & sanguine ad talem æmulationem prouocet. Atque ita Iudæos pungi necesse erat, quum sibi plus nimio placentes, Deum cum suis dolis superbè contemnerent. Sed quoniam hæc sententia paulo post iterum occurret apud Matthæum, nunc eam parciùs attingo. Rom.11. 14.

30 *Ecce sunt postremi.*) Iisdem verbis sæpius vsum

vſum fuiſſe Chriſtum alibi videbimus,diuerſo tamen ſenſu.Hoc loco nihil aliud voluit quàm inanem in Iudæis confidentiam deiicere, qui quum poſthabito reliquo mundo Diuinitus electi eſſent,hac dignitate freti,Deum ſibi quaſi obſtrictũ fingebant. Hac ratione denuntiat illis Chriſtus breui mutandam eſſe ſortem, vt Gentes quæ tunc reiectitiæ erant,priorem obtineant gradum:Iudæi autem honore ſuo abdicati, ne poſtremum quidẽ angulum teneant in Ecclesia.

MATTH. VII.

15 *Cauete verò vobis à pſeudoprophetis qui*
veniunt ad vos in veſtitu ouium, ſed intrinſe-
cus ſunt lupi rapaces.
16 *A fructib.eorum cognoſcetis eos.nunquid*
colligunt de ſpinis vuam, aut de tribulis ficus?
17 *Sic omnis arbor bona fructus bonos facit:*
putris autem arbor fructus malos facit.
18 *Non poteſt arbor bona fructus malos face*
re:neque arbor putris fructus bonos facere.
19 *Omnis arbor quæ non facit fructum bonũ*
exciditur,& in ignem conijcitur.
20 *Igitur ex fructib.ipſorum cognoſcetis eos.*

MARC.

LVC. VI.

43 *Non eſt enim arbor bona quæ*
facit fructum putrem:neque arbor pu
tris faciens fructum bonum.
44 *Vnaquæque enim arbor ex fru*
ctu ſuo cognoſcitur. neque enim è ſpi-
nis colligunt ficus: neque è rubo vin-
demiant vuam.
45 *Bonus homo ex bono theſauro*
cordis ſui profert bonum : & malus
homo ex malo theſauro cordis ſui pro
fert malum. Nam ex abundantia cor-
dis loquitur os eius.

15 *Cauete vobis.*) His verbis docuit Chriſtus, obnoxiam fore variis impoſturis ſuam Eccleſiam: ideóque periculum eſſe ne multi à fide excidant, niſi intenti ſint ad cauendum. Scimus quanta ſit hominum ad vanitatem propenſio. Itaque non modò naturaliter falli appetunt, ſed ſinguli ad ſeipſos fallendos ingenioſi videntur eſſe. iam verò Satan mirus fallaciarũ artifex non deſinit laqueos tendere quib.ſimplices ac incautos irretiat. Vulgò autem Iudæi ſperabant lætum ſibi ſub Chriſti regno fore ſtatum, omníque certamine & moleſtia exemptum. Admonet ergo diſcipulos ſuos, ſi perſtare cupiant, vt ſe comparent ad vitandas Satanæ inſidias.Dominus enim(vt dictum eſt)cõtinua militia ſuam Eccleſiam vult exerceri in hoc mundo. Quare vt nos illi diſcipulos præſtemus vſque in finem , non ſufficit ſola docilitas, vt ſinamus nos regi ipſius verbo: ſed fidem noſtram, quia ſubinde à Satana impetitur, armatã ad reſiſtẽdum eſſe oportet. Eſt quidẽ hoc maximum ſi nos à probis & fidelibus Chriſti miniſtris regi patimur: ſed quia ex oppoſito emergunt falſi doctores,niſi ſedulò vigilemus & muniti ſimus cõſtantia,facilè erit nos à grege abduci.Quò etiam pertinet illud Chriſti dictum , Oues audire paſtoris vocem : alienum verò non audire, ſed fugere ab eo. Vnde etiam colligimus non eſſe cur animis deficiant fideles,vel turbentur, dum obrepunt lupi in Chriſti ouile:dum falſis doctrinis conantur pſeudoprophetæ labefactare puram fidem, quin potiùs expergeſieri debent ad excubias agendas, neque enim fruſtrà cauere iubet Chriſtus. Quare ſi modò nos propria ſocordia non circunueniat, quaſuis decipulas effugere licebit : & certè ſine hac fiducia nobis non eſſet ſatis animi ad cauendum. Nunc quũ ſciamus Dominũ nolle nos fruſtrari per quoſuis Satanæ incurſus, intrepidè pergamus, Spiritum diſcretionis ab eo petentes,per quem vt cordibus noſtris fidem ſuæ veritatis obſignat, ita Satanæ fallacias & impoſturas deteget ne ludamur. Quũ dicit Chriſtus venire in veſtitu ouium qui intrinſecus ſunt lupi rapaces: ſignificat bene colorato prætextu non carere,niſi ad eos penitus excutiendos adhibeatur prudentia.

Iohan.10.3.

16 *A fructibus eorum.*) Niſi hæc appoſita fuiſſet diſcriminis nota , poterat ſine exceptione in diſcrimẽ venire tota quorumlibet doctorum authoritas. Nam ſi exitiale periculum in doctoribus timetur,nec vitandi ratio conſtat, omnes eſſe ſuſpectos neceſſe erit:nec melius reſtabit compendium quàm aures habere omnib. clauſas. Et videmus profanos homines , vt impunè reiiciant quoduis doctrinæ genus periculum hoc obtendere, infirmos etiam ac rudes hærere perplexos. Chriſtus ergo ne quid reuerentiæ detrahat ſuo Euangelio ſynceríſque eius miniſtris & doctoribus, iudicium de pſeudoprophetis à fructibus facere iubet. Quare nimis putidi ſunt Papiſtæ qui conflandæ nobis inuidiæ cauſa illã Chriſti vocem præcisè iactãt,à pſeudoprophetis cauendum eſſe: ac ſuis clamoribus efficiũt vt imperiti, cauſa incognita , temerè à nobis abhorreant. At verò quiſquis Chriſti conſilio parere cupit, neceſſe eſt vt prudenter & interpoſito delectu iudicet: nos verò non tantùm libenter fatemur cauendos eſſe ſpeudoprophetas , ſed etiam ſedulò & acriter hortamur ſimplices,vt eos caueant. Tantùm monemus,ſecundũ præſcriptã à Chriſto regulã,vt iuſta cognitio præcedat:ne ſimplices, purũ Dei verbum reſpuendo,temeritatis ſuæ pœnas luant. Nã inter maturam cautionẽ & præpoſterum faſtidiũ longè intereſt.Nimis autẽ improbè Chriſti mandatũ abrogant Papiſtæ qui iniecto falſo metu miſeras animas ab inquiſitione deterrent. Sit igitur hoc primũ eos qui trepidando incognitam doctrinam reſpuunt vel fugiunt, perperã hoc & minimè ex Chriſti mandato facere.Nunc videndum reſtat quoſnam fructus Chriſtus deſignet.falluntur autẽ meo iudicio,qui ad vitam reſtringunt. nam quum ſæpe fucoſa ſanctimonia, ac neſcio quibus etiam auſterioris vitæ laruis ſe venditent peſſimi quique impoſtores , valde incertum eſſet hoc examen. Fateor quidem hypocriſim tandem patefieri: quia nihil difficilius eſt quàm virtutis ſimulatio. Verũ Chriſtus tam iniquo & ſimul obſcuro iudicio doctrinam ſuam ſubiicere noluit , vt æſtimetur ex hominũ vita. Ergo ſub fructibus ipſa docendi ratio cõprehenditur, imò præcipuum locum tenet, nam & inde Chriſtus ſe à Deo miſſum probat: qui nõ glorificet ſeipſum,ſed Patrem à quo miſſus eſt.Si quis obiiciat,paucis datum eſſe tãtũ acumẽ, vt bonos fructus à malis diſcernãt: reſpondeo

Iohan. 7. c.8.

sicuti iam dixi, nunquam discretionis Spiritu, vbi opus est, destitui fideles, qui modò sibi diffisi & proprio sensu valere iusso, totos se illi regendos tradunt. Interea meminerimus, ad verbum Dei exigendas esse omnes doctrinas: & ideo in iudicandis pseudoprophetis fidei analogiam dominari. Deinde spectandum esse quid Deus Prophetis suis Verbíque ministris iniungat: quia inde fidelitas facilè dignosci poterit. Quemadmodum exempli gratia, si nobis proponimus quæ Paulus in Episcopis requirit, sola illa descriptio ad damnandam totam Papatus colluuiem sufficiet: quia videntur data opera Papales sacrifici contrariam ideam velle exprimere. Quare nihil mirum si iudicium de pseudoprophetis fieri vetant. Cæterùm clarè ostendit hic locus, pro nihilo ducendos esse titulos: imò nec ipsam vocationem multū habere momenti, nisi qui pastores vocantur, & ad docendi munus vocati sunt, fideliter officio suo respondeant. *Nunquid colligunt.* His prouerbiis, quæ tunc vulgò trita erant, & omnium consensu recepta, confirmat Christus, neminem à pseudoprophetis posse decipi nisi qui sponte cæcutiet: quia fructus palàm faciant probos Dei seruos, & fallaces operarios, non secus ac fructus arborem ostendunt. Apud Lucam videtur generalis esse sententia qua doceat Christus de vnoquoque homine ex fructibus iudicium debere fieri, sicuti arbor à fructu dignoscitur. Postquam enim obiurgationem posuit aduersus hypocritas qui festucam perspiciunt in alterius oculo, trabem in suo non videntes, continuò pòst subiicit. *Non enim potest arbor mala*, &c. & causalis particula γὰρ videtur duas illas sententias connectere. Sed quia certum est Lucam sexto illo capite recitare diuersos Christi sermones, fieri etiam potest vt breuiùs attigerit quod pleniùs exponitur à Matthæo. Nec aduerbium causale moror, quod sæpe alibi superuacuum est, quod etiam ex clausula apparet: sic enim concludit Lucas hunc sermonem, *Bonus homo ex bono thesauro cordis sui*, &c. Neque enim dubito quin absque figura exprimat quale sit istud iudicium quod Christus ex fructibus fieri iubet: nempe vt sedulò examinent fideles quidnam afferant in medium qui se Dei seruos profitentur: acsi diceret, parum valere titulos donec reipsa probet qui loquitur Diuinitus se esse missum. Quanquam minimè repugno quin accommodari possit hic locus ad generalem doctrinam. Et certè postrema clausula, nempe quòd *Ex abundantia cordis os loquitur*, latiùs quàm ad pseudoprophetas patet, quum vulgare sit prouerbium. Si quis obiiciat, linguas hominum sæpe mentiri vt optimè loquantur qui pessimè affecti sunt: respondeo, Christum hîc simpliciter docere quod vt plurimum vsu venit. Nam etsi aliud verbis præ se ferunt hypocritæ quàm habeant in cordis recessu: id tamen non obstat quominus aptè & scitè lingua vocetur character mentis.

MATTH. VII.	MARC.	LVC. VI.
21 *Non quisquis dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum: sed quisquis fecerit voluntatem patris mei qui in cælis est.* 22 *Multi dicent mihi in illo die, Domine, Domine, nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo multas virtutes edidimus?* 23 *Ac tum confitebor illis, Nunquam noui vos: discedite à me qui operamini iniquitatem.*		46 *Quid autem vocatis me, Domine, Domine, & non facitis quæ dico?*

21 *Non quisquis dicit.*) Latiùs extendit sermonem suum Christus. neque enim tantùm de pseudoprophetis agit, qui rapiendi & vorandi causa in gregem insiliunt, sed de mercenariis, qui sub pastorum specie fallaciter se insinuant, quum tamen nullo præditi sint affectu pietatis. Etsi autem hypocritas omnes complectitur hæc doctrina, quocunque sint gradu vel loco: propriè tamen fictitios doctores nunc perstringit, qui præ aliis excellere videntur. Neque sermonem tantùm ad eos dirigit, vt securitatem, in qua velut ebrij iacent, expergefaciat, sed fideles etiam admonet ne talibus laruis plusquam oportet tribuãt. In summa, prædicit, simulac proferre fructum cœperit Euãgelij doctrina, vt complures habeat discipulos: non tantùm ex vulgo permultos fore qui falsò & per simulationem dent nomen, sed in ipso quoque ordine pastorum eandem fore perfidiam, vt factis vitáque abnegent quod ore profitentur. Itaque quisquis inter discipulos censeri cupit, dandam illi esse operam vt sincerè & ex animo ad meditandam vitæ nouitatem se addicat. Apud Lucam generalis est obiurgatio. *Quid autem vocatis me, Domine, Domine*, &c. Sed quia vt plurimum hæc corruptela à fictis doctoribus emergit, & faciliùs ab illis in totum corpus penetrat: ideo nominatim apud Matthæum in eos Christus inuehitur. Facere voluntatem Patris, non tantùm significat philosophicè vitam & mores suos ad virtutum regulam formare, sed etiam credere in Christum, sicuti habetur Iohan. 6. e. 40. Non ergo his verbis excluditur fides, sed quasi principium statuitur vnde reliqua fluunt.

22 *Multi dicent mihi.*) Iterum citat Christus hypocritas ad suum tribunal, quemadmodum nuper ex Luca retulimus. Quandiu enim locum occupant in Ecclesia, tum sibi ipsi blandiuntur, tum alios quoque decipiunt. Diem ergo venturum pronuntiat quo purgetur area, quisquiliæ ac paleæ à puro tritico separentur. Prophetare in Christi nomine, est eius autoritate & tanquam ipso duce fungi docendi officio. Prophetia enim, meo iudicio, largè hîc sumitur, sicuti 14. cap. prioris ad Corinthios. Poterat quidem simpliciter vti Prædicãdi verbo: sed consultò quod magis honorificum erat posuit, quo meliùs exprimeret nihil esse externam professionem, quocunque sit splendore apud homines. Ita in nomine Christi edere virtutes nihil aliud est quàm eius virtute, auspiciis, imperio ac ductu miracula facere: quanquam enim virtutum nomen interdum ad speciem vnã miraculorum restringitur, hoc tamen loco & pluribus aliis miracula quæuis designat.

23 *Cõfitebor illis.*) Hac voce alludere videtur Christus

ſtus ad fallacem iactantiam qua ſe nunc oſtentant hypocritæ. ac ſi dixiſſet, Ipſi quidem dum me lingua cõfeſſi ſunt, videntur ſibi ritè defuncti: & nũc ſonora auditur in eorum lingua nominis mei cõfeſſio: ſed ego viciſſim ex aduerſo confitebor vanum ac mendax eſſe quicquid profitentur. Quid autem continet Chriſti confeſſio? quod eos nunquam in ſuis reputauerit, etiam quo tempore gloriabantur ſe eſſe Eccleſiæ columnas. Ideo faceſſere à ſe iubet qui fallaci titulo iniuſtam poſſeſſionẽ domi ſuę ad tempus furati ſunt. Videtur Paulus ex hoc Chriſti ſermone ſumpſiſſe quod dicit Tim.2. cap.2.c.19. Nouit Dominus qui ſui ſint: diſcedat ab iniquitate quiſquis inuocat nomen Domini. Prius enim membrum huc ſpectat, ne infirmi quorundã defectione turbentur vel labaſcant quibus magnũ & celebre fuerit nomen. negat enim fuiſſe à Domino agnitos, licèt inani ſplendore hominũ oculos tenerent. Deinde hortatur eos omnes qui in Chriſti diſcipulis cenſeri volunt, vt ſe maturè ab iniquitate ſubducant, ne ipſos Chriſtus à ſuo conſpectu abigat quum ſegregabit agnos ab hœdis.

MATTH. VII.	MARC.	LVC. VI.
24 *Omnis igitur qui audit ex me ſermones hos, & facit eos, aſsimilabo eum viro prudenti qui ædificauit domum ſuam ſuper petram.* 25 *Et deſcendit imber, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit. fundata enim fuerat ſuper petram.* 26 *Et omnis qui audit ex me hos ſermones, & non facit eos, aſsimilabitur viro fatuo qui ædificauit domum ſuam ſuper arenam.* 27 *Et deſcendit imber, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & impegerunt in domum illam: & cecidit, & fuit ruina eius magna.* 28 *Et factum eſt quum finiſſet Ieſus hos ſermones, vt obſtupeſcerent turbæ ſuper doctrina eius.* 29 *Docebat enim eos velut autoritatem habens, & non ſicuti Scribæ.*		47 *Quiſquis venit ad me, & audit ſermones hos, & facit eos: oſtendam vobis cui ſimilis ſit.* 48 *Similis eſt homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & poſuit fundamentum ſuper petram: inundatione autem facta, illiſum eſt flumen domui illi, & non potuit eam mouere. fundata enim erat ſuper petram.* 49 *Qui autem audiuit, & non fecit, ſimilis eſt homini qui ædificauit domum ſuam ſuper terram abſque fundamento, in quam illiſus eſt fluuius, & continuo cecidit, & facta eſt ruina domus illius magna.*

24 *Omnis igitur.*) Quia plerunque difficile eſt veros Euangelij profeſſores à fictis diſcernere, pulchra ſimilitudine oſtendit Chriſtus in quo maximè differant. duas enim proponit domos, quarum altera ſine fundamento extructa ſit, altera autem benè fundata. Nam quum eadem in vtraque appareat ſuperficies, prior vento ac procellis impulſa, vel fluctibus illiſa, protinus concidit: poſterior autem firmitate ſua contra vim omnem ſubſiſtet. Chriſtus ergo inanem & ventoſam profeſſionem Euangelij ſpecioſo quidem ſed non ſolido ædificio comparat, quòd quamuis emineat, ruinæ tamen expoſitum eſt in ſingula momenta: quia fundamento caret. Ideò Paulus iubet nos benè & penitus fundatos eſſe in Chriſto, & altas habere radices, ne ad quemlibet impulſum labamur. Porrò ſumma huc redit, veram pietatem ab eius ſimulatione non benè diſtingui donec ad examen ventum eſt. Tentationes enim quibus probamur, fluctibus & procellis ſimiles ſunt: quæ facilè peſſundant inſtabiles animos, quorum leuitas tranquillo tempore non perſpicitur. *Audit ſermones hos.* Relatiuum *Hos* non ſpeciem vnam ſermonum, ſed totam doctrinæ ſummam notat. Euangelium enim, niſi penitus in animos infixum ſit, ſimile eſſe maceriæ ſignificat, quæ in altum erigitur nullo fundamento ſuffulta. Perinde eſt igitur acſi dixiſſet, veram demum eſſe fidem quę profundas habet radices in corde, & ſerio conſtantiq; affectu quaſi fundamento nititur, vt tentationibus non cedat. Nam, quæ vanitas eſt humani ingenij, ſuper arenam ædificant quicunque intus non fodiunt vſque ad ſui abnegationem.

28 *Quum finiſſet Ieſus hos ſermones.*) Tam concionem intelligo habitam vbi è monte deſcendit, quàm reliquam doctrinam qua iam populo innotuerat. Senſus igitur eſt, Quum paſſim doctrinæ ſuæ guſtum dediſſet populo, ſtuporem omnibus iniectum, quòd noua quædam maieſtas & inſueta hominum mentes ad ſe raperet. Quid ſit Docere cum poteſtate, & aliter quàm Scribæ ſoleant, ſuprà expoſui.

MATTH. VIII.	MARC I.	LVC. V.
1 *Quum autem deſcendiſſet è monte, ſequutæ ſunt eum turbæ multæ.* 2 *Et ecce leproſus accedens adorauit eum, di-*	40 *Et venit ad eum leproſus deprecans eum, eique ad genua accidẽs, ac dicens illi, Si vis potes me mũdare.* 41 *Ieſus autem miſertus, protenſa manu tetigit illum, & dixit ei, Vo-*	12 *Et accidit, quum eſſet in quadam ciuitate, ecce vir plenus lepra: quúmque vidiſſet Ieſum, proſtratus in faciem ſuã rogauit Ieſum, dicens, Domine, ſi*

cens, Domine, si velis, potes me mundare.

3 *Protensáque manu tetigit illum Iesus, dicens, Volo, mundus esto. ac protinus mundata fuit illius lepra.*

4 *Et dicit illi Iesus, Vide ne cui dixeris: sed abi, ostende teipsum Sacerdoti, & offer munus quod iussit Moses, in testimonium illis.*

lo, mundus esto.

42 *Et quum dixisset, statim discessit ab eo lepra, & mundatus est.*

43 *Et comminatus ei, statim emisit illum.*

44 *Dixitque ei, Vide nemini quicquam dicas: sed abi, teipsum ostende Sacerdoti, & offer pro emundatione tui quæ præcepit Moses, in testimonium illis.*

45 *At ille egressus cœpit prædicare multa, & diuulgare sermonem, ita vt iam nō posset Iesus manifestè introire in ciuitates, sed foris in desertis locis erat: & veniebant ad eum vndique.*

vis potes me mundare.

13 *Et protensa manu tetigit eum, dicens, Volo, mundus esto. & confestim lepra discessit ab illo.*

14 *Et ipse præcepit illi ne cuiquam diceret: sed Vade, inquit, ostende teipsum Sacerdoti, & offer pro emundatione tui quemadmodum præcepit Moses, in testimonium illis.*

15 *Peruagabatur autem magis rumor de illo, & conueniebant turbæ multæ vt eum audirent, & sanarentur per illum ab infirmitatibus suis.*

16 *Ipse autem secessum colebat in desertis, & orabat.*

1 *Quum autem descendisset de monte.*) Redit nunc Matthæus ad historiæ contextum. Priùs dixerat Christum ascendisse in montem: deinde congecit velut in vnum aceruum multa doctrinæ Christi capita: nunc autem subiicit eo tempore quo in mōte cōcionatus est, sanasse leprosum quendā. quod idem referunt Marcus & Lucas, licet tempus non designent. Porro in eo enituit Diuina Christi virtus, quòd solo verbo & tactu manus, lepram ab homine repente absterſit. Cæterùm quanuis lepra aliud esset morbi genus quàm sit elephantiasis: fuisse tamen curatu difficilem satis constat. Quòd diuturnitate inualuerat, rarum exemplum fuit quenquā liberari. certè vt demus medicos potuisse artis suæ scientia aliquid auxilij præstare, in hoc miraculo nihil fuisse humanum palàm est.

Lepra.

2 *Accedens adorauit.*) Quid significet verbum προσκυνεῖν quod adorare vertunt, colligere promptum est ex hoc Loco: nam alij duo Euangelistæ nobis idonei sunt interpretes, ex quibus Marcus dicit accidisse in genua: Lucas autem prostratum fuisse in faciem. Gestu ergo, hoc est, genuflexione signum reuerentiæ exhibuit leprosus. Scimus autem adorationem in communi vsu fuisse Iudæis: vt sunt populi Orientales magis ad tales cæremonias propensi. Quare multi existimant leprosum in animo non habuisse Christum Diuino cultu prosequi, sed honorificè salutasse tanquam eximium Dei prophetā. Ego verò quo affectu Christum adorauerit nō disputo: quid autem illi detulerit video, nempe quòd eum posset mundare si vellet. quibus verbis testatus est Diuinam in Christo virtutem se agnoscere. Et Christus quum respondet se velle, plus sibi tributum ab eo esse ostēdit quàm in hominem competat. Summo enim imperio pollere necesse est qui nutu solo hominibus sanitatem restituit. Siue autem Christum Dei Filium esse crediderit leprosus, siue hac virtute fuisse donatum, vt Moses & alij Prophetæ: non tamē dubitat in illius manu & potestate esse sanitatis donum. Quod autem sub conditione loquitur, Si velis potes, non pugnat cum ea fidei certitudine quam Deus in precibus nostris exigit: neque enim plus sperare debent homines quàm Deus promittat. Leprosus autem nullo Dei oraculo vel promissione certior factus erat quidnam facturus esset Christus. Temerè ergo vltra has metas progressus foret. nam quòd interdum legimus quosdam simpliciter precatos esse, tenēdum est singulares fuisse motus, e quibus petenda non est regula. Quanquam nescio an propriè loquendo dicere liceat precationem fuisse conceptam à leproso. Tantùm enim affirmat se ita persuasum esse de virtute Christi, vt non dubitet in eius arbitrio esse curare lepram. Deinde se illi sanandum offert, incertus tamen de euentu: quia voluntas Christi nondum illi cognita erat.

προσκυνεῖν.

3 *Protensa manu tetigit*) In lege contagiosus erat leprosi tactus. at vero quoniam ea est in Christo puritas quæ omnes sordes & inquinamenta absorbeat, neque se contaminat leprosum tangēdo, neque Legem transgreditur. Carnem enim nostrā suscipiens non modò nos dignatus est manus suæ contactu, sed in vnum idémque corpus nobiscum coaluit vt essemus caro de carne eius: nec modò brachium suum ad nos extendit, sed è cælo descēdit vsque ad ipsos inferos: nec tamen quicquam inde maculæ contraxit, sed integer manens sordes omnes nostras exhausit, & nos perfudit sua sanctitate. Cæterùm quum solo verbo leprosum sanare posset, ad testandum misericordiæ affectum manus tactum simul adhibuit: nec mirum, quum induere voluerit carnem nostram, vt nos à peccatis omnibus purgaret. Quare manus extensio, immēsæ gratiæ & bonitatis signum & tessera fuit. Et certè quod segniter legendo frigidè præterimus, sine magno stupore rite expendi non potest, Filium Dei adeò non abhorruisse à leprosi colloquio, vt manum quoque ad tangendam illam immunditiem porrigeret.

4 *Dicit illi Iesus*) Quidam, vt leprosum excusent, non putant seriò prohibitum fuisse à Christo ne miraculum vulgaret, sed illi potiùs additū fuisse stimulum. Rectiùs tamen alij, qui vetandi causam fuisse sentiunt quia maturum tempus nōdum aduenerat. Fateor quidem non oportuisse supprimi hoc miraculum: sed certa ratio fuit cur Dominus vel statim noluerit spargi illius famam, vel saltem per leprosum. Sic igitur statuo, leprosum præpostero suo fauore adeò nihil laudis fuisse meritum, vt iure damnandus sit quòd non paruit Christi mandato. Si gratiam referre sanitatis suę autori volebat, non aliter meliùs potuit quàm obedientia, quæ omnibus sacrificiis apud Deum præfertur, & legitimi cultus principium & caput est. Ita hoc exemplo docemur, peruersè facere

2.Sam.15 c.22.

cere quicunque incõsiderato zelo indulgent: quia quò magis satagunt in promerendo Deo, hoc tantùm proficiunt vt eius mandato sint rebelles. *Ostende te ipsum Sacerdoti.* Quia nondum abrogatæ erant cæremoniæ legis, eas contemni vel prætermitti noluit Christus. Iam Deus in Lege præceperat (quemadmodum habetur Leuit. cap.14.a.2.) vt si quis mundatus esset à lepra, Sacerdoti se offerret vnà cum sacrificio gratiarum actionis. Porrò finis erat, vt Dei beneficium approbaret Sacerdos suo iudicio: deinde qui sanatus erat, gratitudinis suæ testimonium redderet. Ergo Christus leprosum ad Sacerdotem ablegans, sibi non aliud propositum fuisse testatur nisi vt Dei gloriam illustraret. Ostensio enim ad examen refertur: munus, gratiarum actionis symbolum erat. Iudicium itaque vult fieri à Sacerdotibus, quo perspicua sit & indubia Dei gratia: leprosum verò suam sanationem acceptam referre Deo. Interim (vt nuper attigi) ritus in lege præscriptos vsque ad tempus abrogationis seruare iubet. Quòd hinc confessionis suæ legem eliciunt Papistæ, in eo sunt insulsi. Lepram allegoricè volunt esse peccatum. Sacrificos autem quos Papa inaugurat, spiritualis lepræ esse cognitores. Vt demus in Lege Sacerdotibus hanc potestatem ideò datam esse vt sciret populus totam suam munditiem eiúsque iudicium pendêre à Sacerdotio: impiè tamen hoc ad se rapiunt Sacrifici Papales. Quicquid enim honoris datum erat antiquis Sacerdotibus, nunc vnus Christus sibi vendicat. Ille ergo & spiritualis lepræ cognitor est solus, & dignus cui purgationis suæ munus offerant qui mundati sunt. Nam & ideo sub Lege sacrificio interposito signata fuit munditiês: quia non aliter quàm expiatione sanguinis purgantur homines. Ius ergo quod Filio suo Deus asseruit, aliò transferre, nefandum sacrilegium est. Quòd autem ex Christi mandato suam peccatoribus munditiem pronuntiant Euangelij ministri, id ad fictitiam iurisdictionem quam imaginantur Papistæ, minimè torquendum est vt inter lepram discernant.

44 Marc. *In testimonium illis.*) Testimonium quidam pro lege vel statuto accipiunt, quemadmodum in Psalmo dicitur, Posuit hoc Deus in testimonium Israel. *Psal.122.a.* Mihi tamen hoc videtur esse frigidum. neque enim dubito quin pronomen Illis, ad Sacerdotes spectet. Itaque ad præsentis rei circunstantiam, meo iudicio, Christus respexit: quia ad conuincendam eorum ingratitudinem in hoc miraculo satis luculenta probatio futura erat. Nec obstat quòd leprosum tacere Christus iussit: quia noluit perpetuò sepultam sui miraculi memoriã. Quum ergo iussu Christi in Sacerdotis cõspectum venit leprosus, hoc illis in testimonium fuit, quòd inexcusabiles redderet: si Christum pro Dei ministro amplecti nollẽt, & simul ablata illis erat obtrectandi occasio, quum nullum legis apicẽ Christus omitteret. In summa, si fuissent sanabiles, adduci ad Christum poterant: incredulis verò damnandis satis efficax erat tam solennis Dei contestatio.

45 *Vt iam non posset Iesus.*) Hinc colligimus cur tam citò miraculum celebrari noluerit Christus: quò scilicet liberior foret docendi facultas. non quòd insurrexerint hostes qui illi os obstruere conati sint: sed quia tanta erat vulgi importunitas in flagitandis miraculis, vt non restaret doctrinæ locus. volebat autem omnes habere ad verbum magis quàm ad signa intentos. Ideò dicit Lucas eum habitasse in desertis: frequentiam enim hominum fugiebat: quia se videbat populi votis non satisfacturum quin suam doctrinam signorum copia obrueret.

MATTH. VIII.

5 *Porrò quum ingressus fuisset Iesus Capernaum, adijt eum Centurio, obsecrans eum,*

6 *Et dicens, Domine, famulus meus decumbit domi paralyticus, ac grauiter discruciatur.*

7 *Et dicit illi Iesus, Ego quum venero medebor illi.*

8 *Et respondens Centurio dixit, Domine non sum idoneus vt tectum meum subeas: imò tãtùm dic verbum, & sanabitur famulus meus.*

9 *Etenim ego sum homo alterius potestati subditus, & habeo sub me milites: & dico huic, Vade, & vadit: & alteri, Veni, & venit. & seruo meo, Fac hoc, & facit.*

10 *Hæc autem quum audisset Iesus admiratus est, & ait ijs qui sequebantur, Amen dico vobis ne in Israel quidem tantam fidem reperi.*

11 *Dico autem vobis quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & accumbent cum Abraham, Isaac & Iacob in regno cœlorum:*

MARC.

LVC. VII.

1 *Quum autem consummasset omnia verba sua audiente populo, intrauit Capernaum.*

2 *Centurionis autem cuiusdam seruus malè habens, propinquus erat morti, qui illi erat in pretio.*

3 *Quum audisset autem de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & seruaret seruum suum.*

4 *At illi quum venissent ad eum rogabant eum studiosè, dicentes, Dignus est vt hoc illi præstes.*

5 *Diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis.*

6 *Iesus autem profectus est cum illis. Et quum iam non longè abesset à domo, misit ad eum Centurio amicos, dicens ei, Domine noli vexari: non enim sum idoneus vt sub tectum meum intres.*

7 *Quapropter nec meipsum arbitratus sum dignum qui venirem ad te: sed dic verbo, & sanabitur puer meus.*

8 *Etenim ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Vade, & vadit: & alteri, Veni, & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.*

12 *Filij verò regni eijcientur in tenebras externas. illic erit fletus & stridor dentium.*

13 *Et dixit Iesus Centurioni, Abi, & quemadmodū credis, ita fiat tibi. & sanatus est famulus eius in hora illa.*

9 *Auditis autem his Iesus miratus est eum: & conuersus, sequenti se turbæ dixit, Dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.*

10 *Et reuersi qui missi fuerant in domum, repererunt seruum qui ægrotauerat, sanum.*

5 Matth. *Porro quum ingressus fuisset.*) Qui putant diuersas historias à Matthæo & Luca referri, in re nihil hallucinantur. In verbis hoc solùm est diuersum, quòd apud Matthęum Centurio dicitur ad Christum venisse: apud Lucam verò dicitur misisse ex Iudæis quosdam qui suo nomine verba facerent. Sed Matthæus nō ineptè illi tribuit quod eius rogatu & nomine gestum est. Cæterùm in omnibus circūstantiis ita cōueniunt duo Euāgelistę vt ridiculum sit duo miracula pro vno fingere. Porrò nō dubito quin militum turba, cui Cēturio præerat, stationē habuerit in vrbe Capernaum, vt solebant legiones in præsidia vrbium distribui. Illic quum mores populi admodum prauos & vitiosos cerneret (quemadmodum scimus Capernaum vrbem maritimā pluribus corruptelis quàm alias refertam fuisse) id tamen non obstitit quo minus patriis superstitionibus damnatis, veræ & sinceræ pietatis gustum caperet. neque enim synagogam extruxerat Iudæis nisi cum aliqua inuidia & periculo: nec gentem illam amabat nisi quia amplexus erat vnius Dei cultum. Itaque prius quàm seruum eius Christus sanaret, ipse à Domino sanatus fuerat. Neque id sine miraculo: quòd scilicet homo militaris qui armata manu mare traiecerat vt Iudæos assuefaceret ad ferendū tyrannidis Romanæ iugum, Deo Israel se vltro submittit & addicit in obsequium. Quod dicit Lucas, seruum hunc fuisse illi pretiosum: hoc modo dubitationem præuenit quę subire poterat lectorum animos. scimus enim non habitos fuisse seruos eo in pretio vt de ipsorum vita tam anxij essent domini, nisi qui singulari industria, vel fide, vel alia virtute sibi gratiā acquisierant. Significat ergo Lucas non vulgare fuisse sordidúmque mancipium: sed fidelem & raris dotibus ornatum seruum qui eximia gratia apud Dominum polleret. hinc tanta illius vitæ cura, & tam studiosa commendatio. Subitam verò fuisse paralysin quæ primo accessu desperationem vitæ attulit, ex vtroque Euangelista constat, lentæ enim paralyses tormento carent. Dicit autē Matthæus grauiter discruciatum fuisse puerum: Lucas autem morti vicinum. Ita vtrunque ad illustrandā miraculi gloriam valet, dolor vel cruciatus & vltimum discrimē: quominus de specie morbi quicquam certi asserere audeo.

Ad lacum Tiberiadis situm.

5 Luc. *Diligit enim gentem nostram.*) Non dubium est quin pietatis nomine ipsum commendēt Iudæi. neque enim aliunde manabat amor gentis passim exosæ, quàm ex Legis studio & Dei cultu. Synagogam verò extruens, clarè testatus fuerat se fauere Legis doctrinæ. Quare non immeritò dignum pronuntiant, cui se tamquàm pio Dei cultori beneficium exhibeat Christus. Mirus interea stupor, quòd Dei gratiam, quam ipsi contemptim respuunt, suo suffragio transferunt ad hominem gentilem. Si enim donorum Dei minister est illis ac dispensator Christus, cur non ipsi oblata gratia priùs fruuntur quàm extraneos adducant? Sed talis semper in hypocritis securitas regnat, vt Deum sibi quodammodo obnoxium reddere non dubitent: & eius gratiam, quasi sui iuris esset, suo arbitrio subiiciant: denique eius saturi, imò quia gustare non dignantur, quasi superuacuam aliis resignent.

8 Matth. *Non sum idoneus vt tectum meum subeas.*) Quia breuior est Matthæus hominem ipsum ita loquentem inducit: Lucas autem pleniùs exprimit hoc amicis mandasse, sed idem amborum est sensus. Duo autem sunt huius sermonis capita: Cēturio, Christo parcens, honoris causa petit ne se Christus fatiget: quia se indignum reputat eius aduentu. Deinde tantum illi potentiæ defert vt credat solo eius nutu ac verbo restitui in vitam posse seruum suum. Mira humilitas, quòd hominem ex gente deuicta & serua tantopere præ se extollit. Fieri autem potest vt assuetus supercilio Iudæorū, pro sua modestia non indignè tulerit se haberi hominem profanum, atque ita veritus fuerit iniuriā facere Dei Prophetæ, si ad hominē gentilē & impurum ingredi coegisset. Quicquid sit, certū est ex animo ipsū loqui, ac de Christo tā reuerenter sentire, vt ad se vocare nō audeat: imò sicuti in cōtextu sequitur apud Lucā, seipsū reputauit eius colloquio indignū. Quęri tamē potest qua ratione inductus, Christū tam magnificè extulerit: difficultatē etiam auget quod continuò pòst sequitur, Tātùm dic verbum, & sanabitur puer. vel, Dic verbo, sicuti habet Lucas. nisi enim Christum agnouisset Dei filium, superstitio fuisset Dei gloriam ad hominem transferre. Atqui vix credibile est, de Christi diuinitate, quę adhuc ferè omnibus ignota erat, ritè fuisse edoctum. Porrò Christus nō errori imputat eius verba, sed ex fide profecta esse testatur. atqui hæc ratio multos interpretes compulit vt Christum putarent centurionis elogio celebrari tanquam verum & vnicum Deum. Mihi autē videtur vir pius quū de raris & planè diuinis Christi operibus certior factus esset, simpliciter Dei potentiam in ipso apprehendisse. Aliquid etiam haud dubiè de promisso Redemptore audierat. Licèt ergo nondum distinctè intelligat Christū esse Deum manifestatum in carne: sic tamen persuasus est, in eo manifestari Dei virtutem, illíque impositum fuisse munus vt Dei præsentiam miraculis demonstret. Ita quod Dei proprium est nō transcribit superstitiosè in hominem, sed quid diuinitus sit mandatum Christo reputans, solo verbo sanare seruum suum posse credit. Si quis excipiat, nil esse magis Deo proprium quàm verbo perficere quod illi visum est, nec posse summum istud imperium sine sacrilegio mortali homini concedi: facilis iterum est responsio. Quanuis Centurio non distingueret tam subtiliter, non tamen hanc potentiam, hominis mortalis sed Dei verbo tribuisse, cuius ministrum esse Christum certò persuasus erat. hoc illi minimè dubium erat. Ergo quum apud Christum deposita esset sanationis gratia, hanc cælestem virtutem esse agnoscēs non alligat corporis præsentiæ, sed verbo contentus est ex quo talem vim prodire credit. Similitudo quam adducit Centurio, quum dicit se hominem esse, &c. non est ex pari sumpta, vt loquuntur, sed comparat minus cum maiori. Diuinā enim virtutem

tē quæ se in Christo profert, pluris æstimat quàm imperium quod ipse habebat in seruos & milites.

10 *Iesus admiratus est.*) Tametsi in Deum non competit admiratio, quia ex rebus nouis vel inopinatis oritur: in Christum tamē quatenus vna cū carne nostra humanos affectus induerat, cadere potuit. Iam quod pronuntiat Christus, *Ne in Israele quidem tantam se fidem inuenisse*, dictum est secundùm quid non simpliciter. nam si colligimus omnes fidei partes, saltem in eo præcelluit Mariæ fides quòd se ex Spiritu sancto fore grauidam credidit, vt Filium Dei vnigenitum pareret. Deinde quòd filium ex se natum amplexa est tanquam factorem suum, mundíque totius opificē & vnicum Redemptorem. Sed duas maximè ob causas Christus fidem hominis Gentilis prætulit omniū Iudæorū fidei: nempe quòd ex modico & tenui doctrinæ gustu, tantus ac tam repentè fructus se proferret. neque enim hoc vulgare fuit, Dei virtutē, quæ tantùm scintillas quasdam iacere in Christo cœperet, tam magnificè prædicare. Deinde quum Iudæi plus æquo externis signis intenti forent: hic homo Gentilis nullum requirit visibile symbolū, sed nudum verbum sibi sufficere testatur. Venturus ad eum erat Christus, non quòd opus esset, sed vt hāc eius fidem probaret. Quare hoc præsertim nomine ipsam commendat, quòd acquiescat in nudo verbo. Quid fecisset vel vnus ex Apostolis? Veni Domine, vide & tange. Hic neque aduentū corporalē, neque tactū desiderat: sed tātum efficaciæ inclusum credit in verbo, vt inde certā famuli salutem expectet. hoc autem honoris nō hominis sed Dei verbo asserit qui Christum statuit non priuatum esse hominem, sed prophetam Diuinitus missum. Atque hinc colligi potest generalis regula. Quanuis salutem nostram Deus in carne Christi perfici voluerit, & Sacramētis quotidie obsignet: eius tamen certitudinem ex verbo petendam esse. Nisi enim hęc verbo defertur authoritas, vt statuamus simulac loquutus est Deus per ministros, remissa nobis esse peccata, nósq; restitutos esse in vitam, tota salutis fiducia concidit.

11 *Multi ab Oriente.*) Sicuti in persona famuli, Christus gratiæ suæ libamen & quasi primitias Gentibus proposuit: sic illius dominium specimē esse docet futuræ Gentium vocationis, spargēdæque per totum mūdum fidei. neque enim tantùm ex vicinis regionibus venturos esse docet, sed ab vltimis vrbis terrarū finibus. Hoc verò licèt multis Prophetarum vaticiniis testatum foret: initio tamen absurdum & incredibile Iudæis visum est, qui Deum generi Abrahæ obstrictum esse fingebant. Quare non sine admiratione hoc auditum fuit, domesticos regni Dei & hęredes fore qui tūc extranei erant. Neque id solum, sed fœdus salutis mox publicandum esse, vt totus orbis in vnū Ecclesiæ corpus coalesceret, dum Gentiles, qui ad fidem accedent, eiusdem cum Abraham, Isaac, & Iacob salutis participes fore dicit. Hinc certo colligimus eandem quæ nobis exhibita est in Christo, olim patribus quoque fuisse permissam, neque enim cōmunis foret hæreditas nisi vna esset fides, quæ est eius obtinendæ ratio. In verbo Accumbēdi allusio est ad mēsas. quia tamē scimus cælestem vitam non indigere cibo & potu, perinde valet locutio acsi dictum foret, Eadem fruentur vita.

12 *Filij verò regni.*) Quomodo filios regni appellat, qui nihil minus erant quàm Abrahæ filij? nam certè qui à fide alieni sunt, in Dei grege censeri minimè æquum est. Respondeo, Quanuis ex Dei Ecclesia verè non essent, quia tamen locum in Ecclesia occupabant, hunc ipsis titulum concedit. Deinde notandum est, tanti fuisse Dei fœdus quandiu stetit in genere Abrahæ, vt ad ipsos propriè spectaret regni cælestis hæreditas. saltē ipsius Dei respectu tunc adhuc rami sancti ex sancta radice. Et sanè quæ postea sequuta est abdicatio satis ostendit, tunc in Dei familia fuisse retentos. Secundò notandum est, Christū non de singulis habere sermonem, sed de tota gente. Hoc verò longè durius erat quàm Gentium vocatio. nam Gentes inseri gratuita adoptione in idem corpus cum Abrahæ posteris, tolerabile vtcunque fuisset: sed Iudæos ipsos expelli vt in locum vacuum succederent Gentes, id verò portento simile habitum fuit. Vtrunque tamen fore Christus pronuntiat, vt admittat Deus extraneos in sinum Abrahæ: filios autem abdicet. In Tenebris externis tacita antithesis subest. significat enim Deus extra regnum suum quod est regnum Lucis, nonnisi tenebras regnare. metaphoricè autem per tenebras Scriptura horrendum mœrorem designat, qui nec verbis exprimi, nec sensu comprehendi potest in hac vita.

13 *Abi & quemadmodum credis.*) Hinc apparet quàm benignè gratiam suam effundat Christus, vbi vas fidei apertum nactus est. Etsi enim his verbis Centurionem alloquitur, non dubium tamen est quin sub eius persona nos omnes ad bene sperandum inuitet. Cæterùm hinc quoque docemur cur Deus plerunque sit erga nos restrictior: quia scilicet incredulitas nostra liberalem esse non patitur. Ergo si fide patefacimus illi aditum, vota nostra precésque exaudiet.

MATTH.	MARC	LVC. VII.
		11 *Accidit quum egressus est vt proficisceretur in vrbem quæ vocabatur Nain: & simul cum eo profecti sunt multi eius discipuli, & turba multa.*
		12 *Quum verò appropinquaret ad portam vrbis, efferebatur mortuus vnigenitus matris suæ: & hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum ea.*
		13 *Porrò quum vidisset eam Dominus, misericordia motus est super ipsam, & dixit illi, Ne plores.*
		14 *Et accedens tetigit loculum (porrò qui portabant substiterunt) & ait, Adolescens, tibi dico surge.*
		15 *Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illum matri suæ.*
		16 *Cepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Propheta magnus surrexit inter nos: & visitauit Deus populum suum.*
		17 *Et manauit hic sermo per totam Iudæam de ipso, & omnem finitimam regionem.*

11 *Accidit autem.*) Quam in omnibus Christi miraculis tenenda sit analogia quam docet Matthæus, sciamus iuuenem hunc quem Christus à morte suscitauit, speciē esse spiritualis vitæ quam nobis restituit. Nomen vrbis ad certitudinem historiæ facit. Eodem etiam pertinet quod dicit Lucas turbam magnam vtrinque sequutam esse. nam & Christus multos secū habebat comites, & multi officij causa, in ducendo funere mulieri aderāt. Tot igitur testium oculis spectata fuit adolescentis resurrectio, vt minimè dubia fuerit eius fides. Huc quoque accessit loci celebritas: scimus enim habitos fuisse in portis conuentus. Quòd autem extra vrbem efferebatur mortuus, id ex vetusto gentiū omnium more fiebat. Porrò vrbem Nain Hieronymus sua ætate adhuc superstitem fuisse tradit, duobus millibus infra montem Thabor, Meridiem versus.

12 *Vnigenitus matris suæ.*) Hæc ad puerum suscitandum ratio Christum induxit, quòd viduam vnico filio orbatam videns, eius misertus est. neq; enim gratiam suam continuit, donec quispiam rogaret quemadmodum aliàs: sed omnium preces anteuertit, matrique nihil tale expectanti reddit filium. In quo illustre habemus speculum gratuitæ eius misericordiæ, dum nos à morte viuificat. Loculum tangendo fortè ostendere voluit sibi minimè horrori fore mortē & sepulchrum quo nobis vitam acquireret. Et certè non tantùm nos manu tāgere dignatur, vt mortuos viuificet: sed vt in cœlum nos efferret, in sepulchrum ipse descendit.

14 *Adolescens tibi dico.*) Hac voce testatus est Christus quàm verè doceat Paulus Deum vocare ea quæ non sunt tanquam sint. Mortuum compellat & sibi audientiam facit, vt mors ipsa repente in vitam mutetur. Atque in eo primùm futuræ resurrectionis illustre habemus specimen quemadmodū iubetur Ezechiel mādare aridis ossibus vt Dei verbum suscipiant. deinde etiā docemur quomodo nos spiritualiter Christus fide viuificet: nempe dum arcanam verbo suo virtutem instillat, vt vsq; ad mortuas animas penetret, quemadmodum pronuntiat ipse Iohannis 5.e.25. Venit hora quando mortui audient vocem Filij Dei: & qui audierint, viuent.

(Rom.4.c.17.)

16 *Cepit autem omnes timor.*) Timorem secum afferat Diuinæ præsentiæ sensus necesse est: sed hoc interest inter species timoris, quòd increduli vel ad stuporem vsque expauescunt, vel terrore perculsi fremunt contra Deum: pij autem & religiosi, reuerentiâ tacti sponte se humiliant. Timor ergo hîc in bonam partem accipitur: quia perspectæ Dei virtuti tribuentes suum honorem, non modò reueriti sunt Deum, sed gratias illi egerūt. Quòd Deum dicunt visitasse plebem suam, non de qualibet visitatione accipio, sed quæ ipsos in integrum restitueret. Non modò collapsæ res erant in Iudæa, sed misera deformísque incubuerat seruitus quasi Deus eos non respiceret. Vna spes restabat, quòd Deus se Redemptorē fore promiserat postquā extremis miseriis afflicti essent. Mihi ergo non dubium est quin miraculo admoniti, propinquam status sui instaurationem sperarint. tantùm in modo visitationis errant. nam etsi insolitam Dei gratiam in eo agnoscunt & commendant, quòd Propheta magnus surrexerit: hoc tamen elogium longè inferius est dignitate & gloria promissi Messiæ. Vnde apparet fidem in populo illo tunc fuisse valde confusam, multísque commentis implicitam.

MATTH. VIII.	MARC.	LVC. IX.
19 *Et accedens vnus Scriba dixit ei, Præceptor sequar te quocunque abieris.*		57 *Factum est autem, ambulantibus illis in via, dixit quidam ad illum, Sequar te quocunque ieris.*
20 *Et dicit illi Iesus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos: at Filius hominis nō habet vbi caput reclinet.*		58 *Dixit illi Iesus, Vulpes cauernas habent, & volucres cæli nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.*
21 *Alius autem ex discipulis dixit ei, Domine permitte mihi priùs vt abeam & sepeliam patrem meum.*		59 *Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit, Domine permitte mihi vt priùs abeam ac sepeliam patrem meum.*
22 *At Iesus dixit illi, Sequere me, & sine vt mortui sepeliant mortuos suos.*		60 *Dixit autem ei Iesus, Sine vt mortui sepeliant mortuos suos: tu verò vade, & annuntia regnum Dei.*
		61 *Et ait alius, Sequar te Domine, sed permitte mihi priùs vt vale dicam his qui sunt domi meæ.*
		62 *Ait ad illum Iesus, Nemo qui manu sua ad aratrum admota respexerit à tergo, aptus est regno Dei.*

19 *Et accedens vnus ex.*) Duos hîc homines Matthæus, tres autem Lucas nobis proponit: qui quum omnes parati essent Christo nomen dare, prout diuersis vitiis impediebantur à recto cursu, varia responsa accipiunt. Posset tamen absurdum primo aspectu videri, quòd Christus eum qui statim & sine mora ad sequendum se offert, amādat, nec in contubernium suum recipit: alterum verò qui missionem ad tempus petendo tardior est ac minus promptus, secum retinet. Atqui vtriusque optima est ratio. vnde tanta Scribæ promptitudo vt se protinus ad Christum comitandum accingeret, nisi quia minimè reputabat quàm dura & misera esset comitum eius conditio? Tenendum est fuisse Scribam qui vitæ quietæ & commodæ assuetus, versatúsq; in honore, probrorū, inopiæ, persecutionum & crucis impatiens fuisset. Vult quidem hic Christum sequi: sed mollē & amœnā viam, & hospitia bonis omnibus referta somniat: quum per spinas ambulandum sit Christi discipulis, & per continuas ærumnas ad crucem pergendum. Ergo quò magis festinat, eò minùs paratus est. Perinde enim facit acsi in vmbra & deliciis, sine sudore & puluere, extra telorum iactum militare vellet. Tales à Christo repudiari mirum nō est: quia sicuti temerè irrumpunt, ita prima quaque molestia fracti, primo quoque certamine exanimati referunt pedem, & locum turpiter deserunt. Adde quod locum Scriba iste apud Christū quærere potuit, vt ex eius mensa gratis & lautè in otio pasceretur. Quare sciamus in eius persona nos moneri omnes ne temerè & securè iactemus nos fore Christi

re Christi discipulos,de cruce & ærũnis nihil cogitantes: quin potiùs ante tempus meditemur qualis nos maneat conditio.hoc enim tyrocinio nos initiat in scholam suam vt nos abnegantes crucem nostram tollamus.

20 *Vulpes foueas.*) Declarat quidem Filius Dei qualis fuerit vitę suę cõditio dũ in terris versatus est:sed discipulis suis omnibus pręscribit ad quam se vitæ rationem formare debeant. Mirum tamen est Christum negare sibi esse terræ pedem vbi caput reclinet:quum multos haberet pios homines & humanos qui libenter eum hospitio exciperent.Sed notandum est, monendi causa hoc esse dictum,ne tãquam à locuplete domino mercedem amplam & opimam expectet Scriba, quũ Dominus ipse precariò degat in alienis domib⁹.

21 *Et sepeliam Patrem meum.* Diximus Scribã repudiari à Christo comitem,quia sibi cõmodum vitæ genus fingẽdo,temerè se ingerebat. Hic verò quem retinet Christus,laborabat cõtrario vitio.nam quominùs extemplo pareret Christo vocanti obstabat illa infirmitas, quòd patrẽ deserere durum esset: ac credibile est fuisse confectum senio,quum dicat,Permitte vt sepeliam.nam hæc loquutio subindicat, non multum temporis illi fuisse residuum. Lucas exprimit iussum fuisse à Christo vt sequeretur.Pro eo dicit Matthæus vnum fuisse ex discipulis. Porrò vocationem non recusat,sed commeatum sibi ad tẽpus dari petit, dum pietatis officio fungatur erga patrem. Perinde enim valet eius excusatio, acsi liberũ se negaret donec mortuus esset pater.Cęterùm ex Christi responso intelligimus sic colendam esse filiis pietatem erga parentes,vt ea posthabita, quoties aliò Deus vocat, primum eius mandato gradum tribuant:cessare,inquam,oportet quæcunque debẽtur hominibus officia,vbi sibi operam impendi iubet Deus. Nunc singulis videndum est quidnam ab illis requirat Deus, & quid vocatio cui sunt addicti postulet: ne ipsos terreni parentes impediant quominùs summo & vnico omnium patri suum ius integrum maneat.

22 *Mortui sepeliant mortuos.*) His verbis nõ damnat Christus sepulturæ officiũ.esset enim dum & immane abiicere insepulta mortuorum cadauera.& scimus ritum sepeliendi Diuinitus fuisse traditum hominibus, & apud sanctos vsu receptũ,ad spẽ vltimæ resurrectionis confirmãdam.Tãtùm docere voluit, quicquid nos à recto cursu reuocat vel moratur,nihil nisi mortẽ sapere.ac si diceret,Eos demum solos viuere qui sua studia & omnes vitæ partes ad Dei obsequiũ applicant:eos verò qui in mundo subsidunt, atq. vt se prębeant hominibus morigeros,Deum prętereunt,similes esse mortuis,qui se in habenda mortuorum cura frustra & inutiliter occupant.

60 Luc.*Vade & annuntia.*) Matthæus tantùm habet,Sequere me: Lucas verò clariùs exprimit quorsum fuerit vocatus:nempe vt Euangelij minister esset ac præco. Nam si priuatæ vitę relictus foret,nulla necessitas cogebat patri deesse: modò ne in patris gratiam ab Euangelio deficeret. sed quia Euangelij prædicatio eum domi sedere non patitur,à patre ipsum Christus meritò auellit.Cæterùm vt mira in eo apparet Christi bonitas, qui hominem adhuc infirmum tam honorifico munere dignatur:ita notare operæ pretium est, corrigi vitium quod adhuc in eo hærebat,non indulgentia foueri.

61 Luc.*Et ait alius.*)Huius tertij non meminit Matthæus.apparet autem mundo fuisse magis affixum quàm vt ad sequendum Christum solutus & expeditus foret.Se quidem Christo contubernalem offert,sed addita exceptione,quum valedixerit domesticis suis: hoc est, quum negotia domi composuerit:sicuti solẽt qui discessum parant.Hæc causa est cur tam duriter illum castiget Christus.verbo enim professus se fore Christi comitem, tergum illi vertebat donec satisfecisset terrenis negotiis. Iam quum neget Christus aptos esse regno Dei qui post tergum respiciunt,attentè quærendum est quid hoc sibi velit. dicuntur autem A tergo respicere qui mundi curis impliciti,se à recta via abduci sinunt: præsertim verò qui se demergunt in eas quæ eos reddant inutiles ad sequendum Christum.

MATTH. IX.

1 *Et ingressus nauem traiecit, ac venit in suam ciuitatem.*

2 *Et ecce adduxerunt illi paralyticum in lecto decumbẽtem. Quúmque vidisset Iesus fidem illorum, dixit paralytico,Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.*

3 *Et ecce quidam è Scribis dicebant intra se,Hic blasphemat.*

4 *Et quum vidisset Iesus cogitationes illorum,dixit, Quare vos cogitatis mala*

MARC. II.

1 *Et iterum intrauit Capernaum post dies aliquot,& auditum est quod in domo esset.*

2 *Et protinus congregati sunt multi,adeò vt iam non caperent eos quæ circa ianuam erant loca, & loquebatur eis sermonem.*

3 *Et veniunt ad eũ ferentes paralyticũ, qui à quatuor portabatur.*

4 *Et quum non possent appropinquare illi præ turba,nudauerunt tectum ædium in quibus erat: perfossoque tecto demittunt grabbatum in quo paralyticus iacebat.*

5 *Quum autem vidisset Iesus fidem illorum,ait paralytico, Fili remittuntur tibi peccata tua.*

6 *Erant autem illic quidam è*

LVC. V.

17 *Et factum est quodam die, & ipse docebat : erántque Pharisæi sedentes, ac Legis doctores qui venerant ex omni castello Galilææ, & Iudææ,& Ierusalem, & virtus Domini aderat ad sanandum eos.*

18 *Et ecce viri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus , & quærebant eum inferre & ponere ante eum.*

19 *Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba, ascenderunt supra tectum,ac per tegulas demiserunt eum cum lectulo in medium ante Iesum.*

20 *Quorum fidem vt vidit, dixit illi, Homo, remittuntur tibi peccata tua.*

in cordibus vestris?

5 *Vtrum enim est facilius dicere, Remittũtur tibi peccata tua: an dicere, Surge & ambula?*

6 *Vt autem sciatis quòd potestatem habeat Filius hominis in terra remittendi peccata (tunc dicit paralytico) Surge, tolle lectum tuum, & abi domum tuam.*

7 *Et ille surrexit, abiitque domum suam.*

8 *Turbæ verò quæ viderant, admiratæ sunt & glorificauerũt Deum qui dedisset potestatem talem hominibus.*

Scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis,

7 *Quid hic sic loquitur blasphemias? quis potest remittere peccata nisi solus Deus?*

8 *Et protinus, quum cognouisset Iesus Spiritu suo quòd sic cogitarent intra se, dixit illis, Quid ista cogitatis in cordibus vestris?*

9 *Vtrum est facilius, dicere paralytico, Remittuntur tibi peccata: an dicere, Surge, & tolle grabbatum tuum, & ambula?*

10 *Vt autem sciatis quòd Filius hominis habet potestatem in terra remittendi peccata (ait paralytico)*

11 *Tibi dico, surge, tolle grabbatum tuum, & abi in domum tuam.*

12 *Et statim surrexit, sublatóque grabbato egressus est in cõspectu omnium, adeo vt stupescerent omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam sic vidimus.*

21 *Et cœperunt cogitare Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? quis potest remittere peccata nisi solus Deus?*

22 *Vt autem cognouit Iesus cogitationes ipsorum, respondens dixit ad eos, Quid cogitatis in cordibus vestris?*

23 *Vtrum est facilius, dicere, Remittuntur tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?*

24 *Vt autem sciatis quòd Filius hominis habet potestatem in terra (ait paralytico) Tibi dico, surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.*

25 *Isque confestim surgens coram illis, sustulit lectum in quo iacuerat, abiitque in domum suam glorificans Deum.*

26 *Et stupor corripuit omnes, & glorificabant Deum, & repleti sunt timore, dicentes, Vidimus incredibilia hodie.*

1 Matth. *In ciuitatem suam.)* Docet hic locus vrbem Capernaum vulgò creditam fuisse natalẽ locum Christi, quòd eam maximè frequentaret. minimè enim dubium est eandem à tribus historiam referri, quamuis circunstantias alius alio sub tilius enumeret. Dicit Lucas venisse ex variis par tibus Iudææ Scribas, quibus spectantibus paralyticum Christus sanauit, subindicat tamen aliis quoque redditam esse sanitatem Christi gratia. Nam priusquam ad paralyticum descẽdat in plurali numero loquens dicit, patefactam illic fuisse Dei virtutẽ ad sanandos eorum morbos. Fuit autem non vulgaris huius miraculi gloria, quòd homo quem membris omnibus captum per funes in lecto iacentem demiserant, repentè vegetus agilísque consurgit. Alia tamen peculiaris ratio est cur in hoc miraculo magis quàm in aliis insistant Euangelistæ, quòd scilicet indignè tulerint Scribæ Christum sibi ius & potestatem sumere remittendi peccata: Christus verò eam visibili signo sancitam esse & obsignatam voluit.

2 *Quúmque vidisset fidem illorum.)* Fidei quidẽ solus est Deus cognitor: sed fidei specimẽ edebãt in illo tam laborioso conatu: quia nunquam tantum subiissent molestiæ, nec cum tantis obstaculis luctati essẽt, nisi animos fecisset certa successus fiducia. ita fidei eorũ in eo fructus apparuit, quòd præcluso vndique aditu fatigati non fuerunt. Nã quòd quidam existimant Christum diuinitus cõscium fuisse ipsorum fidei, quæ occulta intus late bat, mihi coactum videtur. Iam quia illorum fidei concessit Christus quod paralytico daturus erat beneficium: ideo quæri hoc loco solet quatenus hominibus prosit aliena fides. Ac primò quidem certum est profuisse Abrahæ fidem posteris, dum gratuitũ salutis fœdus sibi & semini suo oblatum amplexus est. Idem & de singulis fidelibus sentire cõuenit, quòd Dei gratiã fide sua ad liberos & nepotes propagant, etiam antequam nascuntur. Atque id in pueris infantibus locum habet, qui nondum per ætatem fidei sunt capaces. Adultos verò, quos propria deficit fides (siue extranei sint siue sanguine coniuncti) quoad æternam animæ salutem aliena fides non nisi mediatè iuuat. Nam quia profectu non carent preces quibus à Deo petimus vt incredulos ad pœnitentiam conuertat, hinc patet fidem illis nostram prodesse, eousque tamen vt ad salutem non perueniant donec illis impetrata fuerit eiusdem fidei societas. vbi autem mutuus est fidei consensus, vicissim ab aliis iuuari aliorum salutem plusquam notum est. hoc quoque controuersia caret, terrenis beneficiis in fauorem piorum sæpe donari incredulos. Quòd ad præsentem locum spectat, tametsi aliorum fide motus fuisse dicitur Christus, consequi tamen paralyticus remissionem peccatorum non potuit nisi propriam ipse haberet fidem. indignis sæpe Christus corporis sanitatem restituit, sicuti Deus quotidie solẽ suum oriri facit super bonos & malos, & non alio modo reconciliat se nobis quàm per fidem. Quare synecdoche est in voce Illorũ, quia non ita respexit Christus eos qui paralyticum ferebant, quin eius quoque fidem intuitus fuerit. *Remittuntur tibi peccata.* Videtur hîc Christus paralytico aliud quàm quæsierat promittere. sed quum sanitatem corporis dare velit, exordiũ facit à causa morbi tollenda, & simul paralyticum admonet vnde illi acciderit morbus, & quomodo vota sua disponere debeat. Nam quia vulgò non reputant homines flagella esse Dei quas sustinent ærumnas, tantùm leuamẽ aliquod in carne optant, de peccatis suis interea sunt securi, perinde acsi ægrotus morbum negligens, præsenti tantùm dolori remedium peteret. Atqui vnica à malis omnibus liberatio est, Deum habere propitium. Contingit quidem interdum vt impij ex malis suis emergant, Deo nihilominus adhuc illis infesto, sed dum se putant defunctos,

mox

mox vel eadem recurrunt, vel plura & grauiora irruunt, quæ testentur nullũ fore modũ nec finẽ donec placata fuerit ira Dei, quemadmodum ipse testatur per Prophetam, Si leonem euaseris, occurret tibi vrsus: si domi te incluseris, insiliet scorpio. Itaque hæc loquendi ratio frequens & trita est Scripturis, veniam à peccatis promittere, vbi pœnarum mitigatio quæritur. Hunc quoque ordinem tenere in precibus conuenit, vt afflictionũ sensu de peccatis nostris admoniti, de impetranda venia primùm simus soliciti, vt Deus nobis reconciliatus, à puniendo manum retrahat.

3 *Et ecce quidam è Scribis.*) Christum accusant blasphemiæ & sacrilegij, quia quod propriũ est Dei, sibi vsurpet. addũt enim alij duo, Quis potest remittere peccata nisi solus Deus? Porrò minimè dubium est quin eos ad sinistrum hoc iudicium obtrectandi libido impulerit. Siquid reprehensione dignum putant, cur nõ inquirunt? deinde quum ambigua sit loquutio, nec aliud protulerit Christus quã quod solent Prophetæ, dũ gratię Dei sunt testes, cur in deterius rapiunt quod æquius interpretari licebat? Maleuolentia igitur & liuore prius infectos fuisse constat, qui tam cupidè ansam Christi damnandi arripiunt. Porro taciti cogitant in cordibus suis vt absentem apud sui similes traducant. Vere istud quidẽ, penes Deum vnum ius & potestatem esse remittendi peccata: sed malè subsumunt, in Christum id non competere, quum Deus sit in carne manifestatus. Sciscitari eos decebat quo iure tantum sibi autoritatis Christus sumeret: nunc sine vlla inquisitione ipsum aliquem ex grege hominum esse fingentes, temerè ad eum damnandum prosiliunt.

4 *Quum vidisset Iesus.*) Iam in hoc Diuinitatis suæ specimen edit, quòd occultos eorũ sensus in mediũ profert. nemo nouit. n. quid sit in homine nisi spiritus eius. Ideo Marcus addit ipsum Spiritu suo nouisse. acsi diceret, Non potuisse humanitus perspici quod in cordibus latebat: sed Christũ Domino suo Spiritu illuc vsque penetrasse. Mala autem eos cogitare dicit, non quòd illis doleret transferri ad hominem mortalem quod Deus vni sibi vindicat: sed quia Deum palàm se offerentem superbè & malignè respuerent.

5 *Vtrum est facilius.*) Sensus est, Quum nihilo facilius sit verbo corpus emortuum vegetare quã remittere peccata, mirum videri non debere quòd peccata remittat, vbi alterum illud pręstiterit. Videtur tamẽ parùm solidè ratiocinari Christus quia quanto præstantior est anima corpore, tanto præcellit corporis sanitatem peccatorum remissio. Sed in prõptu est solutio, quòd Christus sermonem ad eorum captum accommodat, qui vt erant animales, externis signis magis mouebãtur quàm tota spirituali Christi virtute, quæ ad æternam salutem valebat. Sic Iohannis 5. c. 28. efficaciam Euangelij ad homines viuificandos inde probat, quòd vltimo die mortuos voce sua excitabit è sepulchris. Hoc igitur ad eos refellendos satis validum fuit argumentum, quibus nihil pluris erat quàm miraculum visibile, vt negare nõ possent iure peccata remisisse paralytico, dum robur illi vigorémque restituit: quia ex hoc effectu apparuit peccatorum remissio.

6 *Potestatem habeat in terra.*) Hęc potestas lõgè alia est quàm quæ Apostolis mandata fuit, & qua hodie funguntur Ecclesiæ pastores: nõ enim tam remittunt ipsi quàm remissa testantur, dum iniunctam sibi legationem promulgant. His autẽ verbis Christus non se ministrum & testem solũ huius gratiæ, sed etiam autorem pronuntiat. Sed quorsũ pertinet restrictio *In terra*? quid enim iuuabit nos hîc veniam adeptos esse nisi id in cœlo ratum sit? Nempe dicere voluit Christus, ne procul quærenda sit peccatorum remissio, in sua persona quasi ad manus esse hominibus exhibitam. nam (quæ nostra est ad diffidentiam propensio) nunquam statuere audemus Deum erga nos esse misericordem nisi propè accedens se nobis familiariter explicet. Iam quia hac de causa descendit Christus in terram vt præsentem Dei gratiam hominibus offerret, dicitur coràm peccata remittere: quia in eo & per eum patefacta fuit Dei voluntas quæ secundùm carnis sensum priùs erat supra nubes abscondita.

8 *Turbæ verò quæ viderant.*) Pro admiratione, cuius meminit Lucas, reliqui duo ecstasin vel stuporem ponunt. Lucas etiam timorem adiungit. omnium tamen consilium est docere, non simpliciter modò agnitam fuisse Dei virtutem, sed admiratione perculsos fuisse omnes, vt Deo gloriam dare cogerentur. Timor autem qui admirationem sequutus est, ad hoc valuit: ne Christo obstreperent, sed reuerenter se illi submitterent, tanquam Dei Prophetæ. Matthæus disertè exprimit glorificasse Deum, qui dederat talem potestatem hominibus. in quo videntur nonnihil allucinati. nam etsi hominem oculis aspiciũt, debebant aliquid homine altius in mentem percipere. Rectè hoc quidem, quòd in commune humani generis bonum, hominis naturam tãto honore in Christo affectam esse prædicant: sed quia nondum capiunt Deum in carne manifestatum, aliquo errore implicita est eorum confessio. In summa verum erat Deum dedisse talem potestatem hominibus: sed isti dandi modum & rationem nondum tenebant, quibus ignota erat Dei maiestas cum carne coniuncta.

MATTH. IX.	MARC. II.	LVC. V.
9 *Et præteriens Iesus illinc, vidit hominem sedentem ad telonium, Matthæum nomine, & dicit ei, Sequere me. Atque is surgens sequutus est ipsum.*	13 *Et egressus est rursus ad mare, omnisque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.*	27 *Et post hæc exijt, ac vidit publicanum, nomine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me.*
10 *Et factum est vt ipse accũberet in illius ædibus, & ecce, multi publicani & peccatores qui*	14 *Et quum præteriret Iesus, vidit Leui Alphæi filium sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me: isque surgens sequutus est eum.*	28 *Atque is relictis omnibus sequutus est eum.* 29 *Et fecit illi conuiuium magnum Leui in domo sua: &*

venerant, simul accubuerunt cum Iesu & discipulis eius.

11 *Et videntes Pharisæi dixerunt discipulis eius, Cur cum publicanis & peccatoribus vescitur præceptor vester?*

12 *At Iesus quum audisset, dixit illis, Non opus habent qui validi sunt medico, sed qui malè habent.*

13 *Quin potiùs ite, & discite quid sit, Misericordiam volo, & non sacrificium. non enim veni ad vocandum iustos, sed peccatores ad pœnitentiam.*

15 *Et factum est quum accumberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discubuerunt cum Iesu & discipulis eius. erant enim multi qui sequuti fuerant eum.*

16 *Et Scribæ ac Pharisæi quũ vidissent eum capientem cibum cum publicanis & peccatoribus, dicebant discipulis eius, Quid est quòd cum publicanis & peccatoribus edit ac bibit?*

17 *Hoc audito Iesus ait illis, Non opus habent qui validi sunt medico, sed qui malè habent. Nõ veni ad vocandum iustos, sed peccatores ad pœnitentiam.*

erat turba multa publicanorum & aliorum qui cum illis accumbebant.

30 *Et murmurabãt Scribæ & Pharisæi aduersus discipulos eius, dicẽtes, Quare cum publicanis & peccatoribus editis ac bibitis?*

31 *Et respondens Iesus dixit ad illos, non egent qui sani sunt medico, sed qui malè habent.*

32 *Non veni ad vocandum iustos, sed peccatores ad pœnitentiam.*

9 *Sedentem ad telonium.*) Quòd Matthæus à telonio (qui locus rapinis & iniustis exactionibus deditus esse solet, tunc verò maximè infamis erat) non modò in cõtubernium Christi recipitur, sed etiã ad munus Apostolicũ vocatur: in eo habemus illustre gratię Dei exemplar. voluit scilicet Christus nõ solùm idiotas & crassos homines in illum ordinẽ eligere vt sapientiam mundi deiiceret: sed hunc quoque publicanum, qui vitæ genus minùs probatum & variis corruptelis implicitũ sequutus erat: vt specimen esset gratuitæ suæ bonitatis, doceretque in eius persona, nostrã omnium vocationem non ex iustitiæ propriæ meritis, sed ex mera sua liberalitate pendere. Ergo Matthęus exhibitæ in Christo gratiæ nõ modo testis & pręco, sed etiam testimoniũ & typus fuit. Iam in eo gratitudinem suam demonstrat, quòd eum mandare perpetuæ memoriæ nõ pudet qualis fuerit & vnde assumptus, quò magis in sua persona illustret 1.Timo.c.15. Christi gratiam. Eodem modo Paulus: Fidelis (inquit) sermo, quòd Christus Iesus venit ad peccatores seruandos, quorum primus ego sum. Quòd Marcus & Lucas eum Leui nominant, apparet istud fuisse gentile nomen: sed quia publicanus erat, hanc fuisse causam vt peregrinum nomen sibi accerseret. *Sequere me.* Non dubium est quin pluribus verbis expresserit Christus quorsum & qua lege eum vocaret: idque certiùs colligitur ex Luca qui eũ omnibus relictis surrexisse dicit sequendi Christi causa. Nam omnia relinquere, nisi domestico Christi discipulo, & in spẽ Apostolatus vocato, necesse nõ erat. Porrò in tam prompto obsequendi studio Diuinam vocis Christi efficaciam perspicimus: non quòd omnes peręquè, quorũ auribus insonat, intus afficiat in cordibus, sed in hoc homine voluit Christus singulare specimen edere, vt sciremus non humanitus fuisse vocatum.

29 Luc. *Et fecit illi conuiuium*) Videtur ab eo discrepare quod refert Lucas, relicta fuisse ab eo omnia. sed facilis solutio est, posthabitis omnib. impedimentis Matthæum se totum Christo dedisse, sic tamen vt res suas domesticas nõ abiice- 2.Ti.2.4. ret. Paulus dum militũ exemplo, verbi ministros hortatur vt liberi & soluti omnibus impedimẽtis operam suam Ecclesiæ impendant, dicit, Nemo qui militat, implicat se vitæ negotiis vt imperatori placeat: non intelligit certè quicunque dant nomina ad militiam profitendam, diuortium facere cum vxoribus, liberos abdicare, domibus suis in totũ renuntiare sed ad tempus abstinere à domibus suis, & curis omnibus renuntiare, vt se militiæ prorsus addicant. sic & Matthæum nihil retinuit quominus sequeretur quò Christus vocabat: & tamẽ quatenus illi permisit vocationis suæ ratio, liberè & domo sua & facultatibus vsus est. Telonio quidem valedicere oportuit, quia illic occupatus, Chirsti comes nõ fuisset. Conuiuium magnum non tam ad discumbentium turbam quàm ad ciborum copiam & splendorem refertur. nam Christum scimus nõ ea fuisse austeritate quin passus sit interdũ se à diuitibus lautiùs accipi: sic tamen vt luxuries abesset. Interea non dubium est quin, vt ipse singulare erat temperantiæ exemplum, ita suos hospites ad frugalem & mediocrem victum hortatus sit. lautitias quidẽ profusas & dissolutas nunquam tulisset. Quòd dicit Matthæus venisse peccatores, hoc est homines flagitiosæ vitæ, vel infamia notatos: hinc factum est quòd publicani, quum & ipsi vulgo exosi & probrosi forent, non abhorrebãt à talium consuetudine. nam sicuti modica correctio pudore humiliat eos qui peccarunt: ita nimia seueritas quosdam ad desperationẽ cogit, vt omni pudore excusso ad turpitudinẽ se proiiciant. Tributum aut vectigal exigere, nullum erat scelus: sed quum se reiici viderent publicani quasi profanos & detestabiles, solatium petebant ex eorum cõsuetudine qui sinistra fama laborãtes, ob commune dedecus eos non spernebant. Interea se miscebant adulteris, ebriosis & similibus, quorũ scelera improbassent, & quibus fuissent dissimiles nisi publico odio & repulsa huc necessitatis fuissent adacti. Tributum exigere.

11 Matth. *Cur cum publicanis.* Christi discipulos adoriuntur Scribæ, atque vt ad defectionem solicitent exprobrant quod prima specie turpe ac pudendum erat. Quorsum enim illis proprius magister nisi vt se à vulgo ad sanctiorem vitam agendam subducerent? Atqui eos ab honesto & tolerabili vitæ statu ad profanam licentiam traduxit, vt sese cum impuris conuiuis inquinent. Poterat rudes adhuc

&

& flexibiles discipulos ista exprobratio pungere vt magistrum desererent. Rectè autem illi quòd non satis muniti aduersus talem calumniam, querimoniam suam ad magistrum deferunt. nam Christus se opponens, eos in posterum confirmat.

12 *Non opus habent.*) Apparet ex Christi respōso dupliciter peccasse Scribas: quòd nec reputarent officium Christi: & suis vitiis parcēdo, alios omnes superbè despicerent. Quod ideo notandū est, quòd plusquam vulgaris semper fuit hic mor bus. nam hypocritæ, vt saturi sunt & ebrij vētosa suæ iustitię fiducia, ad quid missus fuerit Christus in terram non reputant: in quanto malorum labyrintho demersum sit humanum genus, quàm horribili Dei ira & maledictio cunctis incumbat, quā cōfusa vitiorum mole premantur non agnoscunt. ita fit vt stupidi ad hominū miserias de remedio non cogitent. Iam verò sibi placentes, in ordinē cogi nō sustinent, ac indignum putāt se peccatoribus aggregari. Hunc secundū errorē perstringit Christus, vbi respondet sanos non opus habere medico. est enim ironica cōcessio, in qua ideo offendi eos docet peccatorum intuitu quia iustitiā sibi arrogant: Quia sani estis, inquit, vobis despicabiles sunt ęgroti vt eorum vos pigeat, ac cōspectus ipse molestus sit. atqui medicū lōgè aliter affici oportet. Postea ostendit obeundas sibi esse medici partes: quoniam vocandis peccatoribus missus fuerit à Patre. Etsi autem Christus ab obiurgatione incepit: tamē si proficere cupimus in eius doctrina, quod secundo loco posuit in primis tenēdū est, ipsum scilicet venisse vt mortuos viuificet, vt iustificet reos ac damnatos, vt pollutos & sordibus infectos abluat, vt perditos eruat ab inferis, vt sua gloria vestiat qui fœditate operti erant: vt eos qui corrupti erāt vitiorum fœtore ad beatam immortalitatem renouet. Si hoc eius esse officium expendimus, atque hunc aduentus finem si nobis in mentem venit hac de causa induisse carnē nostram, sanguinē suū fudisse, mortis sacrificio esse defunctum, vsque ad inferos descendisse: nunquā absurdum videbitur quòd postremos hominum & scelerum colluuie opertos in salutem colligat. Tibi indignus Christi gratia videtur quem abominaris: cur ergo piaculum factus est Christus ipse & maledictio nisi vt maledictis peccatoribus manū porrigeret? Iā si nobis obrepit fastidium quòd tam Baptismus quàm sacra Cœna sordidis hominibus nos cōiungit, vt videatur eorum societas aliqua nos macula aspergere, descendere statim in nos ipsos oportet, & propria mala sine blāditiis excutere. efficiet hoc examen vt libenter sinamus eodem nos fonte cū impurissimis lauari, vt non repudiemus quam cō muniter impiis omnibus iustitiam, quam mortuis vitam & perditis salutem offert.

13 *Ite & discite*) Ablegat eos & facessere iubet: quia indociles esse videbat & præfractos. Vel certè innuit, certamen illis esse cū Deo & Propheta, qui superbia crudeles indignè ferant iuuari miseros, ægrotis afferri medicinam. Testimoniū hoc ex Osea 6.b.6. sumptum est, vbi Propheta de vindicta Dei concionatus aduersus Iudæos, ne exciperent, se defungi externo Dei cultu, quemadmodum solebant suas cæremonias securè iactare: negat Deum sacrificia morari, vbi & animi pietate vacui sunt & mores alieni ab integritate & iustitia. Quòd verò Deus sacrificia se nolle pronūtiat, secundo membro patet comparatiuè dici, scientiam Dei holocaustis potiorē esse. quibus verbis non præcisè holocausta repudiat, sed pietati & fidei postponit. Sic tamen habendum est, fidem & spiritualem cultum per se Deo placere, charitatē & humanitatis officia erga proximos per se requiri: Sacrificia nonnisi accessoria esse (vt loquūtur) quæ nullo pretio vel loco sunt vbi solida veritas non subest. Qua de re fusius tractaui decimo ad Hebræos capite. In voce *Misericordiæ*, synecdoche notanda est. nam sub vna parte complectitur Propheta quicquid humanitatis fratribus debemus. *Vbi ergo opus operatum?*

Non enim veni.) Quanquam refellendæ Scribarum superbiæ & hypocrisi hoc dictum est: continet tamen in genere valde vtilem doctrinā. monemur enim nō aliter nobis prodesse Christi gratiam quàm dum peccatorum nostrorū nobis cōscij, & sub eorū onere gementes, humiliter ad eū accedimus. Rursus in certam fiduciam eriguntur infirmæ conscientiæ: quia timendum non est ne reiiciat Christus peccatores, quibus vocādis è cęlesti sua gloria descendit. Sed tenenda est simul illa particula, Ad pœnitentiam: vt sciamus veniam nobis fieri, nō quæ peccata foueat, sed quę ad piè sanctéque viuēdi studium nos reuocet. Hac enim lege nos reconciliat Patri vt redempti eius sanguine, offeramus nos veras hostias, quemadmodum dicit Paulus, In hoc apparuit misericordia Dei & humanitas vt abnegatis terrenis desideriis, iustè sanctéque ambulemus, &c. *Tit.2.c.11.*

MATT. IX.	MARC. II.	LVC. V.
14 *Tunc adeunt eum discipuli Iohannis, dicentes, Quā ob causam nos & Pharisæi ieiunamus plerunque, discipuli verò tui non ieiunant?*	18 *Et discipuli Iohannis ac Pharisæorū ieiunabant, veniúntque, & dicunt illi, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant?*	33 *At illi dixerunt ad eum, Quare discipuli Iohannis ieiunant frequenter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?*
15 *Et dixit illis Iesus, Num possunt filij sponsi lugere quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.*	19 *Et ait illis Iesus, Num possunt filij nuptialis thalami in quo cum illis est sponsus, ieiunare? quandiu secum habent sponsum, non possunt ieiunare.* 20 *Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt in illis diebus.*	34 *Quibus ipse ait, Num potestis facere vt filij thalami, dum est cum illis sponsus, ieiunent?* 35 *Venient autem dies, & quum ablatus fuerit ab illis sponsus, tunc ieiunabunt in diebus illis.*

16 *Nullus autem immittit assumentum panni rudis in vestem veterem: aufert enim supplementum illius à vestimento, & peior ruptura fit.*

17 *Neque mittunt vinum nouum in vtres veteres: alioqui rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed mittunt vinum nouum in vtres nouos, & vtraque simul seruantur.*

21 *Et nemo assumentum panni rudis assuit vestimento veteri: alioqui aufert supplementum eius nouum à veteri, & peior fit scissura.*

22 *Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioqui rumpit mustum vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed vinum nouum in vtres nouos mittendum.*

36 *Dicebat autē & similitudinē ad eos, Nemo immissurā vestimēti noui mittit in vestimentum vetus: alioqui & nouū rūpit, & veteri nō conuenit immissura ex nouo.*

37 *Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioqui rūpet vinum nouū vtres & ipsum effundetur, & vtres peribunt.*

38 *Sed nouum vinum in vtres nouos mittendum est, & vtraque conseruantur.*

39 *Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouum: dicit enim, Vetus melius est.*

14 *Tunc adeunt.*) Lucas Pharisæos inducit loquentes: Marcus videtur vtrosque coniungere. Nec certè dubium est quin hoc artificio malignè conati sint Pharisæi in partes suas attrahere Iohānis discipulos, & in certamen committere cum Christi discipulis. Similitudo in precibus & ieiuniis, plausibilis erat societatis illecebra: diuersa autē Christi ratio morosis & sibi nimiū addictis hominibus dissidij & simultatis occasio erat. Hoc exemplo monemur prudenter cauendum esse ne leui aliquo prætextu discordias inter nos serant improbi & astuti homines. Mirus profectò struēdis talibus insidiis artifex est Satā. nos verò de nihilo turbari facilè est. præsertim verò cauendum est ne ob ritus externos scindatur fidei cōsensus, & rumpatur charitatis vinculum. Hoc morbo laborant ferè omnes, vt cæremoniis & elementis mundi (sicut Paulus vocat) plus æquo tribuāt. itaque prima rudimenta sūmæ perfectioni vt plurimū præferre non dubitant. Accedit deinde aliud malum ex morositate & fastu, quòd singuli totū mundum libenter ad suum exemplum adigerent. Si quid nobis adlubescit, protinus cupimus in legem transire vt alij nostro arbitrio viuant. Quū his Satanæ laqueis captos fuisse Iohannis discipulos legimus, primū discamus sanctitatem non locare in rebus externis & mediis: & simul frænum moderationis & æquitatis nobis iniicere ne alios nostro arbitrio adstringere expetamus, sed sua quibusque maneat libertas. De ieiunio & precibus sic habendum est, Iohānem certa pædagogia suos discipulos exercuisse: atq; in hūc finē statos habuisse ieiuniis dies, præscriptam orandi formā & constitutas horas. ideo preces istas inter externos ritus numero. Nam etsi Dei inuocatio in spirituali cultu primatum tenet: illa tamen ratio ad hominum ruditatem composita meritò inter cæremonias ac res medias refertur, quarum obseruatio nimis seuerè vrgenda non est. Iam cur austerior fuerit Iohannis disciplina quā Christi, alibi diximus, & iterum dicēdi locus oportunior erit.

Coloss. 2. b. 8. Gal. 4. b. 9.

15 *Non possunt filij sponsi.*) A tēporis circunstātia discipulos excusat Christus, quòd eos adhuc hilariter tractare Deus velit ac si nuptiis interessent. se enim sponso cōparat qui sua præsentia amicos exhilaret. Chrysostomus hāc similitudinē sumptam putat ex Iohannis Baptistæ testimonio, Qui habet sponsam sponsus est. quod ego quidē non improbo, sed non satis firmum esse arbitror. Hoc nobis sufficiat, quòd se parcere & indulgere suis discipulis affirmat Christus quādiu cum illis versatur. Nequis autem exigui temporis cōmoditatem illis inuideat, paulo pòst duriùs & asperius tractandos esse admonet. Inde autem pendet excusatio, quòd ieiuniū & preces tristibus & aduersis rebus conueniunt: preces dico extraordinarias, quarum hìc fit mentio. Voluit scilicet Christus paulatim assuefacere eos ad maiorem tolerantiā, nec multum illis oneris imponere, donec plus roboris acquirerent. Hinc colligenda est duplex doctrina, si quando fratrum nostrorum infirmitatē subleuat Dominus, & benignè illos fouet, dū nos horridiùs tractat, non esse obstrependum. Deinde si quādo nobis detur à tristitia & molestiis relaxatio, cauēdum esse ne deliciis diffluamus: quin potiùs meminerimus non semper fore nuptias. Filij sponsi, siue thalami nuptialis, Hebraica phrasi pro conuiuis nuptialibus.

16 *Nullus autem immittit assumentum.*) Duobus similibus proximam sententiam cōfirmat, quorū vnum à vestibus, alterum à vasis vinariis sumptū est. Qui vestes detritas & caducas vtres, Pharisæis: multum & pannum nouum doctrinæ Euangelij conferri putant, nihil habent coloris. Apta autē & concinna est similitudo ad rem præsentem, si hoc de infirmis ac teneris Christi discipulis, & disciplina magis rigida quā vt pares essent ad ferendum, exponimus. Nec refert quod nouitiis tyronibus vetustas nō quadrat: neque enim vetustis vtribus & vestibus laceris Christus ideo cōparat discipulos quòd longo vsu attriti forent: sed quia debiles erant, minúsque robusti. Sūma est, non omnes promiscuè adigendos esse ad eandem viuendi formam: quia dispar sit conditio, neque omnia omnibus conueniant, præsertim infirmis parcendum esse, ne rumpantur violentia, vel oneris grauitate frangantur. porrò ex more regionis loquitur Christus, dum vtres pro cadis vel amphoris nominat.

39 Luc. *Nemo qui biberit vetus.*) Hoc à solo Luca positum est, ac cum superioribus haud dubiè cohæret. Tametsi autē variè ab interpretibus torquetur: ego simpliciter ita accipio, moneri Pharisæos ne receptæ consuetudini plusquàm par est tribuant. Vnde enim fit vt vinū saporē nōmutās, non peræquè omnium palatis arrideat: nisi quia vsus & cōsuetudo gustum format? Hinc sequitur, quam tenet Christus rationē erga discipulos, nō minoris æstimandam esse quòd minus habeat pōpæ & splendoris: sicuti vinum vetus, licèt musteo feruore non ita despumet, non minùs tamen suaue est, nec minùs alendo corpori congruit.

MATT.

18 *Hæc quum illis loqueretur, ecce primas quidam venit & adorauit eum, dicens, Filia mea modo defuncta est: sed veni, & impone manū tuam super illam, & viuet.*

19 *Ac surgens Iesus sequutus est eum, ac discipuli illius.*

20 *Et ecce mulier quæ profluuio sanguinis laborauerat duodecim annos, accedens a tergo, tetigit fimbriam vestimenti illius.*

21 *Dicebat enim intra se, Si tantum tetigero vestimentum illius, ero salua.*

22 *At Iesus cōuersus, vt vidit illam, dixit, Confide filia, fides tua saluam te fecit. Et salua facta fuit mulier à tempore illo.*

22 *Et ecce venit quidam principum synagogæ, nomine Iairus: & quum vidisset eum, procidit ad pedes eius.*

23 *Et deprecabatur eum multùm, dicens, Filiola mea in extremis est, oro vt venias, & imponas manus vt salua sit, & viuet.*

24 *Et abijt cum illo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.*

25 *Et mulier quædam quæ fuerat obnoxia profluuio sanguinis annos duodecim.*

26 *Fuerátque multa perpessa à compluribus medicis, & insumpserat omnia sua, neque quicquam profecerat, sed magis in deterius venerat,*

27 *Quum audisset de Iesu, venit in turbam à tergo, & tetigit eius vestimentum.*

28 *Dicebat enim, Si vel vestimentū eius tetigero, salua ero.*

29 *Et confestim siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore quòd sanata esset à flagello.*

30 *Et statim Iesus in semetipso, cognoscens virtutem ex se prodijsse, conuersus in turba, aiebat, Quis tetigit vestimenta mea?*

31 *Et dicebant ei discipuli ipsius, Vides turbam vndique prementem te, & dicis, Quis me tetigit?*

32 *Et circunspiciebat, vt videret eam quæ hoc fecerat.*

33 *Mulier verò timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit & procidit coram eo, dixítque ei omnem veritatem.*

34 *Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te seruauit: vade in pace, & esto sana à flagello tuo.*

40 *Factum est autem, quum rediret Iesus, excepit illum turba: nam omnes expectabant eum.*

41 *Et ecce, venit vir, cui nomen Iairus, & ipse princeps synagogæ erat, & procidit ad pedes Iesu, rogans eum vt intraret in domum suam:*

42 *Quoniam vnica filia erat ei annorum duodecim, & hæc moriebatur. Verùm inter eundum turbæ coarctabant eum.*

43 *Et mulier quæ erat obnoxia profluuio sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos impenderat omnem substantiam, nec ab vllo potuerat curari,*

44 *Accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti eius, & confestim stetit fluxus sanguinis eius.*

45 *Et ait Iesus, Quis est qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum illo erant, Præceptor, turbæ te constringūt & affligunt, & dicis, Quis me tetigit?*

46 *Et dixit Iesus, Tetigit me aliquis: nam ego noui virtutem à me manasse.*

47 *Videns autem mulier quòd non latuisset, tremens venit ac procidit ante pedes eius, & ob quam causam tetigisset eum, indicauit ei coram toto populo, & quemadmodum confestim sanata esset.*

48 *At ille dixit ei, Confide filia, fides tua te seruauit: vade in pace.*

18 *Hæc quum illis loq.)* Qui aliam à Marco & Luca, quàm à Matthæo historiam referri fingūt, clariùs refutantur ab ipso contextu quàm vt res longa disputatione egeat. Tres vno ore rogatum à principe synagogæ Christum dicunt, vt domū veniret sanandæ filiæ causa. Hoc modò est diuersum, quòd nomen Iairi à Matthæo suppressum, apud Marcum & Lucam exprimitur: & ille patrem sic loquentem inducit, Filia mea defuncta est: reliqui duo tunc fuisse in extremis dicunt: mortem verò in itinere fuisse nunciatā, dum Christum adduceret. Sed in eo nihil absurdi, quòd Matthæus compendio studens, semel perstringit quæ alij distinctè suis locis digerunt. Cæterùm quum reliqua omnia tàm aptè cohæreant, quum tot in vnū congruant circunstantiæ, vt tres digiti videantur simul directi esse ad rem vnam monstrandā, nulla ratio patitur narrationem hanc ad diuersa tempora trahere. Narrant vno ore Euangelistæ, quū Christus à principe synagogæ rogatus, in domum eius veniret, in itinere mulierem occulto vestis illius tactu sanatam fuisse à fluxu sanguinis: posteà Christū in domū principis venisse, puellā mortuā suscitasse. Certè longo verborū circuitu opus esse non puto, vt probemus idē à tribus referri. Veniamus nunc ad singula. *Ecce primas quidam.* Quanquam ex aliis duobus liquet non eò vsque progressam fuisse illius fiduciam, vt vitam filiæ restitui posse speraret: non dubiū tamen est, quin à Christo obiurgatus, maiorē spem quā domo attulerat, conceperit. Sed Matthæus (vt dictū est) cōpendio studens, in ipso exordio ponit quod temporis successu factum est. Sic tamen historia texēda est, Quòd primò Iairus petierit sanari filiam suam à morbo: deinde à morte in vitam restitui, postquam scilicet illi animum Christus addidit. *Adoratio, pro genuflexione.* Adoratio, pro genuflectione capitur, sicuti ex Marci & Lucę verbis colligimus. neq. enim Diuinum Christo honorem exhibuit Iairus, sed coluit vt Dei prophetam. Genuflexio autem quā vul-

garis fuerit apud Orientales, satis notum est. *Veni & impone manum.* Hîc insigne habemus Diuinæ erga nos indulgentiæ speculum: si principem Synagogæ cũ centurione homine gentili conferas, plenum in hoc fulgorem, in illo vix exiguam fidei guttam fuisse dicas: Christo virtutem non tribuit nisi adhibito tactu: accepto mortis nuntio, perinde trepidat, ac si nihil amplius esset remedij. Videmus ergo debilem ac propè ieiunã fuisse eius fidem. Quòd eius precibus morẽ gerit Christus, cúmque ad bene sperandum animat, documento est fidem eius, quantulacunque erat, non fuisse prorsus reiectam. Ergo licèt nondum plena fide, vt optandum foret, simus instructi, non est tamen cur nos debilitas nostra ab inuocando arceat vel impediat.

20 *Mulier quæ profluuio.*) Nominatim exprimunt Euãgelistæ durasse fluxum sãguinis per cõtinuos duodecim annos: nec mulierẽ in quærendis remediis pigram fuisse, vtpote quę totam substantiam in medicos consumpserat, quò magis refulgeat miraculi gloria. Nam morbum incurabilem non fuisse humanitùs sublatum, ídque tã repentè & solo tactu vestis, clarè apparet. Cęterùm quòd mulier cogitat, si modò tetigerit Christi vestem, se protinus fore sanam: singularis quidem fuit Spiritus sancti impulsus, neque ad communẽ regulam trahi debet. Scimus quã proteruè ludat superstitio in stulta & inconsiderata sanctorũ æmulatione. atqui simiæ sunt, non imitatores, qui singulare aliquod exemplum absque Dei mandato, & proprio magis sensu, quã Spiritus directione vsurpant. Fieri etiam potest vt mulieris fidei aliquid vitij & erroris fuerit admistũ, quod Christus per indulgentiam tolerat & ignoscit. Certè quòd postea sibi malè cõscia formidat & tremit, talis dubitatio, quum sit fidei contraria, excusatione caret. Cur non rectà ad Christum potiùs accessit? Si reuerentia obstabat, vnde tamen, opem sperauit nisi ex eius misericordia? Quî fit ergo vt ostensam metuat, si persuasa erat de fauore? Fidem eius præclaro elogio Christus dignatur, nẽpe id est quod nuper attigi, Deum benignè & clementer cum suis agere, vt mutilam & imbecillam ipsorum fidem nihilominus gratã habeat, vitia & defectus quibus implicita est non imputans Fide igitur duce ad Christum accessit mulier. Quòd autem in veste hæsit potiùs quàm vt se illi sanandam precibus offerret, fortè zelo inconsiderato paululum à via deflexit: præsertim quum paulò pòst ostendat dubitanter & perplexo animo id tentasse. Iam verò vt demus hoc illi à Spiritu fuisse dictatum, manet tamen fixa regula, fidem nostram priuatis exemplis huc & illuc circumagi non debere: quia Dei verbo penitus affixã esse oportet, iuxta illud Pauli, Fides ex auditu, auditus per verbum Dei. *Rom. 10.a.17.* Hæc perquàm vtilis admonitio est ne quæuis temerè suscepta opinio, fidei titulum apud nos obtineat. *Quis est qui me tetigit?* Clariùs exprimit Marcus, Christum circunspexisse vt sciret quænam esset illa. Hoc verò absurdum videtur, quòd gratiam suam effuderit Christus nesciens cui benefaceret. Nõ minùs est difficultatis vbi dicit paulo pòst quòd virtutem senserit à se egressam, quasi verò deflueret, nisi pro modo gratuitæ donationis, quando & quibus visum est eam distribuere. Certè minimè dubiũ est quin sciens ac volens mulierem sanauerit, imò dubium non est quin suo eam Spiritu ad se traxerit vt sanitatem referret: sed eam requirit vt sponte in medium prodeat. Si testis miraculi sui fuisset Christus, fortè non fuisset eius verbis creditum: nunc verò quum mulier metu perculsa, quod sibi accidit narrat, plus ponderis habet eius confessio.

22 Matth. *Confide filia.*) Fidei imbecillitas hoc verbo arguitur. nisi enim vitiosa esset trepidatio, non eam corrigeret Christus hortando vt animũ colligat. Simul tamen laudat eius fidẽ: vnde conficitur quod priùs dixi, Quum Christum Spiritus ductu & syncero pietatis studio quæreret, vacillasse tamen, vt confirmanda fuerit. ita videmus fidem, vt Deo placeat, opus habere veniâ, & simul nouis adminiculis erigi, vt plus roboris acquirat. Iam anagogia à sanitate corporis ad animæ salutem ducenda est. quẽadmodũ enim fidei tribuit Christus, quòd soluta est mulier à morbo, ita certum est fide nos consequi remissionem peccatorum, quæ nos Deo reconciliat. Quum iubet ire in pace, & sanam esse à flagello suo, hinc colligimus tunc verè ratum fuisse quod obtinuerat beneficium, vbi ex ore Christi audiuit, quod iam experimento compertum habebat. neque enim verè aliter aut tranquilla conscientia fruimur Dei beneficiis, quàm dum ea in promissionum thesauro recondita possidemus.

MATTH. IX.	MARC V.	LVC VII.
23 *Et quum venisset Iesus in ædes primatis, vidissétque tibicines & turbam tumultuantem:*	35 *Adhuc eo loquente veniunt à principe synagogæ, dicentes, Filia tua mortua est, quid vltrà vexas magistrum?* 36 *Iesus autem protinus audito sermone qui dicebatur, ait principi synagogæ, Ne metuas, tantummodò crede.* 37 *Et non permisit quenquam se sequi, præter Petrum & Iacobum & Iohannem fratrem Iacobi.* 38 *Et venit in domum principis synagogæ, viditque tumultum, ac flentes & eiulantes multùm.*	49 *Adhuc eo loquente venit quidam à domo principis synagogæ, dicens ei, Mortua est filia tua, ne vexes magistrum.* 50 *Iesus autem hoc audito respondit principi, dicens, Ne timeas, tantùm crede, & salua erit.* 51 *Et quum venisset in domum, non permisit intrare quenquam, nisi Petrum, & Iacobum, & Iohannem, & patrem ac matrem puellæ.* 52 *Flebant autem omnes, & plangebant illam. At ille dicit, Ne flete: non est mortua, sed dormit.*
24 *Dicit illis, Secedite: non enim mortua est adolescentula, sed*	39 *Et ingressus, ait illis, Quid tumultuamini & ploratis? puella*	

dormit.

dormit. & deridebant illum.

5 *Quum autem eiecta esset turba ingressus tenuit manum illius, & surrexit puella.*

29 *Et manauit hic rumor in totam terram illam.*

non est mortua, sed dormit.

40 *Et irridebant eũ: ipse verò eiectis omnibus, assumit patrẽ & matrem puellæ, & eos qui cum ipso erãt: & ingreditur vbi puella erat iacẽs.*

41 *Et apprehẽsa manu puellæ, ait illi, Talitha cumi: quod est (si quis interpretetur,) Puella tibi dico surge.*

42 *Et confestim surrexit puella, & ambulabat. erat .n. annorũ duodecim, & obstupuerũt stupore magno.*

43 *Et præcepit illis vehementer ne quisquam id sciret, iussitque dari illi quod ederet.*

53 *Et deridebant eum, scientes quòd mortua esset.*

54 *Ipse autem eiectis foras omnibus, apprehensa manu eius clamauit, dicens, Puella surge.*

55 *Et reuersus est spiritus eius, & surrexit continuò, ac iussit illi dari quod ederet.*

56 *Et stupuerunt parentes eius: at ille præcepit eis ne cui dicerent quod factum erat.*

36 Marc. *Ne metuas, tantummodò crede.*) Desperationem attulerat nuncius mortis, quòd non aliud petierat à Christo, nisi vt ægrotæ succurreret. Vetat igitur Christus metu ac diffidẽtia præcludere aditum gratiæ, cui mors obstaculo futura non est. Hac enim voce, Tantùm crede, significat non defore sibi virtutem, modò eum Iairus admittat: & simul hortatur, vt securè animum suum dilatet: quia timendum non sit ne fides eius latiùs pateat quàm immensa Dei virtus. Et sanè ita res habet in nobis omnibus: multò enim liberaliùs ageret Deus nobiscum, nisi tam restricti essemus: sed impediunt nostræ angustiæ, ne vberiùs in nos sua dona effundat. In summa, docemur hoc loco non posse nos modum credendo excedere: quia nunquam centesimam Diuinæ bonitatis partem fides nostra, quantumuis ampla capiet.

37 *Non permisit quenquam.*) Vel quia indigni erant quos testes adhiberet miraculo, eos accessu prohibuit: vel quia nolebat, turba circunstrepente, obrui miraculum. satius enim fuit puellã, cuius cadauer conspectum fuerat, repentè viuam & vigoris plenam ante hominum oculos prodire. Tres solum ex discipulis admissos dicunt Marcus & Lucas, ambo addunt parentes. Marcus autẽ solus eos qui comites fuerant Iairo quum venit ad rogandum Christum. Matthæus, qui breuior est, hanc circunstantiam omittit.

25 Luc. *Flebant autem omnes.*) Luctum commemorant Euangelistæ, quò certior cõstet fides resurrectioni. Disertè etiam ponit Matthæus adfuisse tibicines: quòd fieri non solebat, nisi morte comperta, quum scilicet exequias iam pararẽt. Cantabat mœstis tibia funeribus, inquit ille. Etsi autẽ in animo habebant hoc genere honoris prosequi suos mortuos, & quasi eorum sepulturam ornare: videmus tamen vt mundus semper nõ ad fouenda modò, sed incitanda quoq. sua vitia propensus sit. Decebat modis omnibus incumbere ad sedandum luctum. quasi verò non satis peccarent tumultuoso dolore, nouis stimulis eum ambitiosè prouocant. Gentiles etiam putarunt hoc esse solatium placandis manibus: vnde colligimus quod tunc corruptelis referta fuerit Iudæa.

Tibicines.

39 Marc. *Sed dormit.*) Dormire passim accipitur in Scriptura pro mori: nec dubium est quin hac similitudine à tẽporali quiete sumpta notetur futura resurrectio. Hic verò inter somnum & mortem peculiariter discernit Christus, vt spem vitæ faciat: acsi diceret, Mox expergefactam videbitis quã putatis mortuam. Derisum verò fuisse à stupidis & crassis hominibus mirum nõ est, qui toti in profano luctu occupabantur, nec eius cõsilium tenebant. Et tamen hoc quoque ad miraculi commendationem valuit, quòd de morte nihil dubitationis apud eos restabat.

Somnus & mors.

41 *Apprehensa manu eius clamauit.*) Tametsi naturaliter clamor hic ad excitandos mortuę sẽsus nihil proderat, vim tamen suæ vocis magnificè ostendere voluit Christus, quò magis homines assuefaceret ad doctrinam suam audiendam. Inde igitur apparet quàm efficax sit vox Christi, quæ ad mortuos vsque penetrat, vt sit in ipsa morte viuifica. Ideò dicit Lucas reuersum esse eius spiritum: acsi diceret, Christi imperio accitum, statim præstò fuisse.

43 *Et præcepit illis.*) Tametsi non omnes promiscuè ad resurrectionis spectaculũ Christus admisit, non poterat tamen diu latere miraculum? Nec verò cõsentaneũ fuisset supprimere Dei virtutem, qua præparandus ad vitã erat totus mũdus. Cur ergo silentium imperat parentibus puellæ? Fortè non tam rẽ ipsam quã modũ tegeri voluit, & quidem tantùm ad tempus. Videmus enim vt aliis quoque locis quæsita fuerit ab illo opportunitas. Qui putant vetitos esse loqui quò magis acueretur eorum studium, coacti ad hanc solutionem confugiunt. Fateor quidem non fuisse editum à Christo miraculum, quin vellet celebrari, sed fortè magis idoneo tempore, vel dimissa turba, vbi nulla erat mediocritas vel moderatio. Spatium ergo dare voluit quo quieti & compositi Dei opus expenderent.

MATTH. IX. | MARC. | LVC.

27 *Et quum discederet illinc Iesus, sequuti sunt eum duo cæci, clamantes & dicentes, Miserere nostri, Fili Dauid.*

28 *Porrò quum venisset in ædes, adierunt illum cæci: & dicit illis Iesus, Creditis me hoc posse facere? Etiam, Domine.*

29 *Tunc tetigit oculos illorum, dicens, Iuxta fidem vestram fiat vobis.*

30 *Et aperti sunt illorum oculi, & interminatus est illis Iesus, dicens, Videte ne quis sciat.*

31 *At illi quum abiissent, diuulgarunt famam illius in tota terra illa.*
32 *Illis autem egredientibus, ecce adduxerunt illi hominem mutum dæmoniacum.*
33 *Et eiecto dæmonio loquutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel.*
34 *At Pharisæi dicebant, In principe dæmoniorum eiicit dæmonia.*

27 *Et quum discederet.*) De istis duobus miraculis alij Euangelistæ silent: quia sicut alibi diximus, & Iohannes clarè affirmat propositum illis non fuit singula Christi gesta recensere: sed collecta tantùm summa probare ipsum esse Messiã. Porrò Matthæus refert duobus cæcis redditũ esse visum: sed non tam citò quàm sæpe aliàs Christus miseris opem ferre solitus erat. Nam in itinere clamantibus non respondet; sed quasi dissimulans, in hospitium vsque patitur ipsos sequi. Ibi demum eos interrogat de sua potentia quid credant. Re igitur & verbis examinare voluit eorum fidem. suspensos enim tenens, imò prætereiens quasi non exaudiat, patiẽtiæ ipsorum experimentum capit, & qualem in ipsorum animis radicem egerit fides postea, quũ sciscitatur an credant, idem illud examen prosequitur. Sed quæri post an de potentia Dei & Christi persuasum esse sufficiat vt quispiam sit fidelis. Hoc enim sonant verba: Creditis me posse facere? Atqui ex aliis Scripturæ locis patet notitiam potentiæ fore inanem vel frigidam, nisi de voluntate certi simus. Christus tamen eorum responso contentus ipsorum fidem quasi numeris omnibus absolutam, laudat. Respondeo, quum priùs Dauidis filium confessi sint, de gratia aliud apprehendisse. nam hoc titulo redemptorem gentis suæ, bonorúmque omnium authorem ornabant. Ipse ergo de sua potentia quærens, altiùs percontatur an seriò credãt. Fides ergo Dei misericordiam & paternum amorem cum potẽtia, Christi etiam propitiam voluntatem cum virtute cõplectitur. Sed quia Dei potentiæ & Christi virtuti minus quàm decebat vulgò tribuunt homines, non abs re hæc quæstio cæcis proponitur, an credant Christum posse quod ore pofessi sunt. Quanquam simpliciter scire voluit Christus an sibi ex animo deferrent Messiæ honorem. Et hac de causa laudatur eorum fides, quòd in illa humili contemptáque specie Filium Dauidis apprehendebant.

29 *Iuxta fidem vestram.*) Tametsi singulare hîc beneficium duobus cæcis prꝗstitum narratur, tamen ex præsẽti Christi dicto generalem elicere doctrinam conuenit, nos (modò ex fide precemur) nunquam in votis nostris repulsam passuros. Quòd si duo illi exigua, necdum penitus formata fide impetrarunt quod volebant, multò plus hodie valebit eorum fides qui Spiritu adoptionis præditi, & freti Mediatoris sacrificio, ad Deum accedent.

30 *Interminatus est.*) Vel alios habere voluit testes miraculi, vel in aliud tempus differre eius famam. Quod igitur mox vbique promulgant, reprehensione dignum est. nam quod aliqui fingunt prohibuisse Christum vt calcar adderet, alio loco refutauimus. Fuit certè aliqua vetandi ratio quæ nobis est incognita: isti autem inconsiderato zelo ante tempus sparserunt.

32 *Adduxerunt hominem mutum.*) Probabile est, naturâ hunc mutum non fuisse, sed cùm diabolo traditus esset, loquendi vsu fuisse priuatum. neque enim omnes muti, dæmoniaci. Sic igitur inflicta erat pœna vt manifestis signis cõstaret à maligno spiritu captam teneri eius linguã. Quòd autem eo sanato exclamant turbæ, nunquã sic factum esse in Israel: hyperbolicum videtur: maioribus enim miraculis gloriam suã Deus olim patefecerat in populo illo. Sed fortè ad finẽ miraculi attendunt, vt tunc omnium animi in spẽ aduẽtus Messiæ erecti erãt. Certè præsentem Dei gratiam ita efferre volebãt vt prioribus nihil detraherent. Et notandum est non fuisse meditatam vocem, sed quæ ex admiratione subitò erupit.

34 *Pharisæi dicebant.*) Hinc apparet quanto furore perciti fuerint qui tam præclarum Dei opus impio conuitio proscindere non sunt veriti. Notanda enim est antithesis inter laudem populi & horum blasphemiã. quod enim dicit populus, nunquã sic factum esse in Israel, confessio est diuinæ gloriæ sensu expressa. quò meliùs apparet prorsus rabiosos fuisse istos qui velut in faciẽ maledicere audent. Simul tamen docemur, vbi ad extremum cæcitatis venit impietas, nullum esse tam manifestum Dei opus quod non peruertat. Est quidem hoc incredibile portentum, homines mortales in suum opificem insurgere: sed eò magis timẽda est illa quã dixi, excꝗcatio, quã Dominus impios post longã tolerantiam vlciscitur.

MARC. LVC. MATTH. IX.

35 Et *circumibat* Iesus *ciuitates omnes ac vicos, docens in synagogis illorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans omnem morbum, & omnem languorem in populo.*
36 *Quum vidisset autem turbas, affectu misericordiæ tactus est erga illos, quòd essent destituti ac dispersi, velut oues non habentes pastorem.*
37 *Tunc dicit discipulis suis, Ipsa quidem messis copiosa, sed operarij pauci. Rogate igitur dominum messis vt operarios extrudat in messem suam.*

35 *Et circumibat.*) Hoc per occupationem dictum est, vt sciamus totum Christi ministerium sigillatim non describi: quemadmodum in sua functione assiduus fuerit, nempe vt salutis doctrinam publicaret, deinde eam sanciret additis miraculis. Euangelium regni ab effectu vocari, iam alibi diximus: quia hac ratione dissipatum miserè populum Deus ad se collegit vt in medio

medio eius regnaret: & quidem tribunal suum ideo erexit vt plena fœlicitate suos omnes donaret. Meminerimus tamen subiici nos Deo oportere vt in cælestem gloriam ab ipso euehamur.

36 *Affectu misericordiæ tactus.)* Hinc primùm colligimus qualis fuerit Sacerdotum ignauia, qui quum distributi essent per totam terram vt cælestis doctrinæ face prælucerent, otiosi sunt ventres. Superbè quidem se populi antistites iactabant: nec parua erat eorum multitudo qui hoc titulo gloriabantur: Christus tamen nullum ex illis pastorem agnoscit. Eadem hodie in Papatu cernitur vastitas, qui tamen refertus est titularijs Pastoribus. immensa enim est eorum colluuies qui sub nomine Clericatus plebem deglutiunt. Porrò quum muti sint canes, non tamen eos pudet suam hierarchiam ferociter sonare. Sed audienda vox Christi quæ pronuntiat nullos esse pastores vbi non sunt operarii: vagas ac dispersas esse oues quæ Euangelij doctrina in Dei ouile non congregantur. Quòd autem misericordia tangitur, fidelem se Patris ministrum probat in curanda populi salute, cuius causa carnem induerat. Etsi autem nunc in cælum receptus, non eosdem retinet affectus quibus obnoxius esse voluit in hac mortali vita, curam tamen Ecclesiæ suæ non abiecit quin respiciat palantes suas oues, imò gregem suum crudeliter à lupis fugatum & discerptum.

37 *Messis copiosa.)* Hac metaphora significat multos ex plebe recipiendo Euangelio esse maturos. etsi enim maior numerus insigne postea fœdáque ingratitudine oblatam salutem reiecit: mediocrem tamen electorum numerum qui incredulis permistus erat, ideò comparat messi copiosæ, quia Deus ex guam suorum manum pluris quàm reliquum mundum æstimat. Quanquam autem se tunc multi ingerebant: quia tamen pauci fideliter se gerebant: inter operarios non reputat. Nam hoc nomen in bonam partem accipit Paulus quum de malis operarijs conqueritur, respicit ad eorum ictuntiam. Nec enim hoc titulo dignatus esset qui perdendo tantùm & vastando operam dabant, nisi quia se venditabant falso prætextu. *Rogate dominum messis.)* Quia nemo vnquam à seipso prodibit syncerus & idoneus Euangelij minister: nec alij ritè funguntur docendi munere nisi quos Dominus excitat, & Spiritus sui donis instruit: quoties inopiam bonorum pastorum cernimus, ad eum oculos attollere necesse est, vt remedium afferat. Huius verò precationis nunquam maior fuit vsus quàm in horribili quæ nunc vbique apparet Ecclesiæ vastitate.

MATTH. VIII.	MARC. IIII.	LVC. VIII.
23 *Et quum esset ingressus nauim, sequuti sunt eum discipuli sui.* 24 *Et ecce motus magnus factus est in mari: adeò vt nauis operiretur à fluctibus: ipse verò dormiebat.* 25 *Et accedentes discipuli excitauerunt illum, dicentes, Domine serua nos, perimus.* 26 *Et dicit illis, Quid timidi estis exiguæ fidei homines? Tunc excitatus increpauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.* 27 *Homines verò admirabantur, dicentes, Qualis est hic quia venti quoque & mare obediunt ei?*	35 *Et ait illis in die illo quum facta esset vespera, Transeamus in vlteriorem ripam.* 36 *Et demissa turba assumunt eum ita vt erat in naui. Sed & aliæ nauiculæ erant cum illo.* 37 *Tunc oritur procella venti magna: & fluctus irruebant in nauim vt illa iam impleretur.* 38 *Ipse autem erat in puppi super ceruical dormiens: & excitant eum, dicúntque illi, Præceptor, non est tibi curæ quòd perimus?* 39 *Et excitatus increpauit ventum, dixitque mari, Tace, obmutesce. Et conquieuit ventus, factáque est tranquillitas magna.* 40 *Et ait illis, quid sic timidi estis? quomodo non habetis fiduciam?* 41 *Et timuerunt timore magno, dicebántque inter se, Quisnam hic est, quia & ventus, & mare obediunt ei?*	22 *Factum est autem quadam die vt ipse ascenderet in nauim ac discipuli eius. Et dicit ad illos, Traiiciamus in vlteriorē ripam stagni. Tunc soluerunt.* 23 *Nauigantibus autem illis obdormiuit. & ingruit procella venti in stagnum: & complebantur ac periclitabantur.* 24 *Accedentes autem suscitauerunt eum, dicentes, Præceptor, præceptor, perimus. At ille experrectus increpauit ventum & tempestatem aquæ: & cessauerunt, factáque est tranquillitas.* 25 *Dixit autem illis, Vbi est fides vestra? Timentes autem mirati sunt, dicentes inter se, Quisnam hic est, Quia ventis quoque & aquæ imperat, & obediunt ei?*

Quia paulò post rursus fiet lacus mentio, quum dicetur, impetu abreptos illuc fuisse porcos: an vnus & idem sit lacus, non inter omnes conuenit. Genesaræ aquas fuisse gu- *Genesara.* stu suaues & salubres vsu, omnes fatentur: lacum verò Gadarenum Strabo tam noxium & *Gadarena.* pestilentem fuisse dicit, vt potu vngues & pilos pecudes amitterent. Duos ergo diuersos fuisse lacus, & quidem satis longa distantia locorum separatos, dubium non est.

Hunc porrò lacum de Genesara intelligi debere, extra controuersiam est: quo traiecto profectus est Christus ad Gadarenos qui Gerseni à Matthæo vocantur. Qui autem ex nominis diuersitate diuersas historias narrari colligunt, dum arguti videri appetunt, nimis crassa inscitia labuntur. regio enim Gergesenorũ, Gadarena quoque vocata fuit à Gadaris vrbe celebri. Hieronymi ætate mutatum erat nomẽ. itaque Gerasenos ex more tunc recepto appellat. Quum tamen porci in lacum Gadarenum pręcipites acti sint à diabolis, non repugno. Sed quum dicit Christus, Transeamus in vlteriorem ripam, id non possum nisi de Genesara exponere. Nunc de tempore restat videndum, quod neque ex Matthæo, neque ex Luca potest colligi. solus Marcus vesperam notat eius diei quo disseruit Christus de Euangelij prædicatione sub parabola seminis. Vnde apparet nõ seruatum fuisse ab illis temporis ordinem. quod etiam clarè exprimit Lucas, quum dicit factum esse quadam die: quibus verbis ostendit se anxiè non laborare quid prius vel posterius fuerit.

Gergeseni.

23 *Quum ingressus esset nauim.*) Marcus dicit alias quoque nauiculas traiecisse: Christum verò propriam nauem cõscendisse cum suis discipulis. Lucas etiam recitat eius verba: Matthæus breuior est. In summa tamen consentiunt: nempe quòd se Christus ad quietem composuerit, ac eo dormiente repentè exorta fuerit tempestas. Primò certum est non fuisse fortuitam procellã quæ lacum turbauit. quomodo enim Filium suum cæco ventorum impetu iactari passus fuisset Deus? Sed hac occasione patefacere Apostolis voluit quàm exigua & debilis adhuc esset eorum fides. Quanuis etiam naturalis fuerit Christi somnus, valuit tamen ad eundem vsum, vt suam infirmitatẽ meliùs agnoscerent discipuli. non dicam quod multi, Christum finxisse somnum vt illos probaret. potiùs dormisse existimo vt ferebat humanæ eius naturæ conditio & necessitas. interim tamen vigilat eius Diuinitas vt sibi metuere Apostoli non deberent, quin statim subiret consolatio, paratum è cœlo fore auxilium. Sciamus ergo, arcana Dei prouidentia hoc totum fuisse gubernatũ, vt dormiret Christus, violenta tempestas surgeret, fluctus nauem operirent, parúmque abesset nauis à naufragio. atque hinc discamus, quoties aliquid aduersi exoritur, tentari à Domino fidem nostram: si autem mala ingrauescunt, vt propemodum nos obruant, eodem Dei consilio hoc fieri, vt patientiam nostram exerceat: vel vt hoc modo occulta nostra infirmitas in lucem emergat. sicuti videmus, quum fluctus operirent Apostolos, retectam fuisse eorum infirmitatem quæ priùs latebat.

25 *Domine, serua nos.*) Pia, vt quidem videtur, precatio. quid enim potiùs illis agendum fuit, quàm vt perditi salutem nihilominus à Christo peterent? Sed quũ eos infidelitatis damnet Christus, videndum est qua in parte peccauerint. Equidem non dubito in carnali magistri præsentia fuisse nimis defixos. nam apud Marcum non precantur simpliciter, sed cum eo expostulant, Magister, non est tibi curæ quòd perimus? A Luca etiam notatur confusa trepidatio, Præceptor, præceptor, perimus. Debuerãt statuere Christi Deitatem non esse oppressam carnis somno, & ad eã confugere, quiescunt autem donec extremum discrimen vrget: tunc eos consternat immodicus timor, vt non putent se fore saluos, nisi expergefiat Christus. Hæc causa est cur eos infidelitatis accuset. nam quòd rogabant opem ferret fidei, potiùs testimonium erat, si fiducia Diuinæ eius potentiæ freti, placidè & sine tanta formidine sperassent quod petebant auxilium. Atque hinc soluitur quæstio quæ ex eius reprehensione moueri posset, nunquid vitiosus sit omnis timor, & cum fide pugnet. Primò non simpliciter eos reprehendit quod timeant, sed quòd timidi sint. Apud Marcum etiam additur οὕτω, qua particula notat eos extra modum expauescere. Deinde fidem opponens eorum timori, se de immodica perturbatione loqui ostendit, quę non tam exerceat ipsorum fidem quàm eorũ animis excutiat. Quemlibet verò timorem non esse fidei contrarium inde patet, quòd si nihil metuimus, obrepit supina carnis securitas: ita languescit fides, torpet precandi affectus, tãdem extinguitur Dei memoria. Ad hęc qui malorum sensu non tanguntur vt metuant, stupidi magis sunt quàm constantes. Ita videmus timorem, qui fidem sollicitat, per se vitiosum non esse donec excedat modum, in eo autem est excessus, si turbatur vel labascit fidei trãquillitas quæ acquiescere debet in verbo Dei. sed quia nunquam contingit vt sibi ita moderentur fideles, ne fides eorum laboret, ferè semper timẽdo peccant. Verùm statuere oportet, fidei defectũ non quolibet timore coargui, sed ea formidine quæ conscientiæ pacem turbat vt non recumbat in Dei promissione.

26 *Increpauit ventos.*) Recitat enim Marcus verba Christi, quibus mare compellans, silentiũ, hoc est quietem, imperat, nõ quòd sensus aliquis subesset in lacu, sed vt virtutem suæ vocis ostenderet in muta elementa penetrare. nec solũ mare & venti sine sensu, Dei imperio obediunt, sed ipsi quoque impij cum sua contumacia. quum enim sedare vult Deus bellicos tumultus, non sem per feroces hominum animos mollit & format in suum obsequium, sed facit vt furentibus arma tamen è manibus effluant, atque ita impletur illud Psalmi quadragesimi sexti, a. 10. Componit bella vsque ad extremum terræ, confringit arcum, detruncat hastam, currus igne comburit.

27 *Homines verò admirabantur.*) Hoc Apostolis tribuere videntur Marcus & Lucas. Postquam enim dixerunt à Christo reprehensos, subiiciunt cum timore exclamasse, Quisnam est hic? Hoc tamen in alios magis competit quibus nondum innotuerat Christus. Vtrumuis tamen sequamur, hîc iam miraculi fructus emergit quum celebratur Christi gloria. Siquis Apostolos loqui putet, sensus verborum erit, Diuinam eius potentiam eo satis probari quòd illi obediant ventus & mare. Quia tamen alios sic loquutos esse magis probabile est, his verbis docent Euangelistæ, miraculo perculsos fuisse eorum animos, vt reuerentia Christi quædam esset ad fidem præparatio.

MATTH. VIII.	MARC. V.	LVC. VIII.
28 ***Et quum venisset ad vlteriorem ripam in regionem Gergesenorum***	1 ***Et venerunt traiecto mari in regionem Gadarenorum.***	26 ***Et nauigauerunt ad regionem Gadarenorũ quæ est contra Galilæã.***

gesenorũ, occurrerunt ei duo dæmoniaci è monumentis egreßi. erant autem sæui supra modum, adeò vt nemo posset transire per viam illam.

29 *Et ecce vociferabantur, dicentes, Quid nobis tecum est Iesu Fili Dei? venisti huc ante tempus ad torquendum nos?*

30 *Erat autem procul ab illis grex porcorum multorum pascens.*

31 *Dæmones verò rogabant eum, dicentes, Si eÿcis nos, permitte nobis vt demigremus in gregem porcorum.*

32 *Et ait illis, Abite. Illi verò egreßi abierunt in gregem porcorum. Et ecce, ferebatur totus grex porcorum per præceps in mare, & perierunt in aquis.*

33 *Porrò qui pascebant, aufugerunt: & abeuntes in ciuitatem, renuntiauerunt omnia, & quid accidisset dæmoniacis.*

34 *Et ecce tota ciuitas exiuit in occursum Iesu: & quum vidissent illum, rogarunt vt decederet è finibus eorum.*

2 *Et illi è naui regresso statim occurrit è monumentis homo detentus à spiritu immundo,*

3 *Qui domicilium habebat in monumentis, & neque catenis poterat quisquam eum ligare:*

4 *Propterea quod quum sæpe compedibus & catenis vinctus fuisset, discerptæ fuerant ab eo catenæ, & compedes fuerant comminutæ, vt nemo posset eum domare.*

5 *Et semper die ac nocte in montib. & monumentis erat clamans, & concidens seipsum lapidibus.*

6 *Quum vidisset autem Iesum, eminus, cucurrit & adorauit eum:*

7 *Et clamans voce magna, dixit: Quid tibi mecum Iesu Fili Dei altißimi? adiuro te per Deum ne me torqueas.*

8 *Dicebat enim illi, Exi spiritus immunde ab homine.*

9 *Et interrogabat eum, Quod tibi nomen? Et respondit, dicens ei, Legio mihi nomen est: quia multi sumus.*

10 *Et deprecabatur eum multum ne se emitteret extra regionem.*

11 *Erat autem ibi iuxta montes grex porcorum magnus pascens.*

12 *Et deprecabantur eum omnes dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.*

13 *Et permisit eis statim Iesus. Et egreßi spiritus immundi ingreßi sunt in porcos: & ferebatur grex per præceps in mare. erant autem ferè bis mille, & suffocati sunt in mari.*

14 *Porrò qui pascebant porcos, fugerunt, & renunciauerunt in ciuitatem & in agros. Et ingreßi sunt ad videndum quid esset quod acciderat.*

15 *Et veniunt ad Iesum, & vident dæmoniacum sedentem ac vestitum, & sanæ mentis, qui habuerat Legionem, & timuerunt.*

16 *Et narrauerunt illis qui viderant qualiter accidisset dæmoniaco, & de porcis.*

17 *Et rogare cœperunt eum vt discederet de finibus ipsorum.*

18 *Et quum ingressus esset nauim, rogabat illum qui fuerat à dæmonio corruptus vt esset cum illo.*

19 *Iesus autem non admisit eum: sed ait illi, Abi domũ tuam ad tuos, & annuntia illis quãta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.*

20 *Et abÿt, & cœpit prædicare in Decapoli quanta sibi fecisset Iesus: & omnes mirabantur.*

27 *Et quum de naui egressus esset ad terrã, occurrit illi vir quidam e ciuitate qui habebat dæmonia iam multis temporibus, & vestimento non induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis.*

28 *Is viso Iesu exclamauit, ac procidit ante illum, & voce magna dixit, Quid tibi mecum Iesu Fili Dei altißimi? obsecro te ne me torqueas.*

29 *Præcipiebat enim spiritui immundo vt exiret ab homine: quia multis temporibus corripuerat illum, & vinciebatur catenis, & cõpedibus custodiebatur: & ruptis vinculis agebatur à dæmone in deserta.*

30 *Interrogauit autem illum Iesus, dicens, Quod tibi nomen? Ille verò dixit, Legio: quia intrauerant multa dæmonia in eum.*

31 *Et rogauerunt illum ne imperaret ipsis vt in abyssum irent.*

32 *Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte.*

37 *Et rogauerunt illũ omnis multitudo regionis Gadarenorum vt discederet ab ipsis: quia magno timore tenebantur. ipse autem conscensa naui reuersus est.*

38 *Rogauit autem vir à quo dæmonia exierant, vt cum eo esset. Sed dimisit eũ Iesus, dicens,*

39 *Redi domũ tuam, & narra quæcũque tibi fecit Deus. Et abÿt per totam ciuitatẽ, prædicans quæcunque sibi fecisset Iesus.*

Iam prius eorum errorem refutaui qui Marcum & Lucam aliud miraculum referre volunt. Nam quum eadem à tribus Euangelistis notetur regio Galilææ opposita, sicuti etiam Lucas exprimit, & conueniant omnes circunstantiæ: cui persuadebitur eadem hæc omnia diuersis tẽporib. accidisse?

28 *Occurrerunt ei duo dæmoniaci*) Hoc vnũ discrimen causam erroris prębuit interpretibus, vt Matthæum ab aliis disiungerent: quia hic duos nominat, alij dũtaxat vnũ. Sed probabilis est Augustini cõiectura, qui duos fuisse sentiens, de vno tãtùm hîc verba fieri excusat, quòd magis famosus esset: atq; ita propter mali atrocitatẽ magis illustre fuerit in eo miraculum. Et certè videmus Lucam & Marcũ in sæuitia diaboli amplificanda multis verbis insistere, vt constet miserum illum hominem, de quo loquuntur, plusquam impotenter fuisse vexatum. Quòd ergo vnum insigne exemplum Di-

uinæ Christi potentiæ celebrant, à Matthæi narratione non dissidet, quæ alterũ hominẽ, licèt minùs cognitũ, adiungit. Quòd Lucas dicit occurrisse hominem è ciuitate, incertum est ciuémne Gadarenum fuisse intelligat, an illinc profectum Christo fuisse obuiam. Nam quum iussus esse domum abire, & inter suos prædicare Dei gratiam, Marcus dicit eum in Decapoli hoc fecisse, quæ vicina erat regio in Galilæam vergens. vnde coniicitur Gadaris non fuisse natum. Porrò non egressum fuisse ex vrbe Matthæus & Marcus disertè testantur, sed ex monumentis: & Lucas ipse toto cõtextu significat in solitudine vixisse. Hęc igitur verba, Occurrit vir quidam è ciuitate, sic interpretor, quòd priusquam accederet Christus ad vrbẽ, ab ea parte se medium obtulerit dæmoniacus. Cæterùm qui putãt in sepulchris habitasse hominẽ, quia vel odore cadauerum delectãtur, vel oblationum nidore mulceantur dæmones, vel quia animas captent quæ suis corporibus propinquæ esse appetunt: friuola est, imò stulta eorum diuinatio. Potiùs miserum hunc hominẽ in sepulchris detinuit immũdus spiritus, vt continuo eum terrore ob tristem mortis conspectum lãcinaret: acsi exemptus è numero hominum iã inter mortuos ageret. Adde quòd hinc discimus diabolũ nõ cruciare in præsenti tantùm vita homines, sed ad mortem vsque persequi, adeò que regnum eius in morte vigere.

3 Marc. *Neque catenis quisquam.*) Naturaliter catenas abrumpere non potuit. vnde colligimus extraordinarios interdum motus Satanæ permitti, quorum vis sẽsum nostrum & vsitatam rationem superet. In phreneticis quidem plus multo roboris sæpe cernitur quàm si integris virib. pollerent. nec verò negãdum est diabolum illic quoque agere suas partes, quoties à Deo permittitur: sed impetus quem describunt Euangelistæ, fuit longè maior. Triste sanè & horrendum spectaculum: sed quo monemur quàm miserum & formidabile sit Satanæ tyrannidi subesse: nec minùs timendam esse animæ vexationem quàm corporis cruciatus quantumuis diros atque atroces.

6 *Adorauit eum.*) Talis fuit historiæ series, Quum obuiam prodiissent dæmoniaci, iussit Christus spiritus immundos ab illis egredi, tunc supplices deprecati sunt ne ante tempus ipsos torquerent. Ergo adoratio non præcessit Christi verba: nec priùs conquesti sunt molestum sibi esse Christum, quàm dum eos exire cogeret. Sciendum verò est, non tam sponte in Christi conspectum venisse quàm arcano Christi imperio tractos. Quemadmodum enim priùs furioso impetu abripere homines in sepulchra soliti fuerant: ita nũc superior potestas ad sui iudicis tribunal inuitos cogit. Vnde colligimus totum Satanæ regnũ Christi imperio subesse. neque.n. nunc magis cõpotes sui sunt dęmones, dũ ad se eos citat Christus quàm nuper miseri homines, quos sua tyrannide huc illuc raptabant. Deniq; arcana Christi potentia in medium sistuntur, vt illis eiectis hominum se liberatorem demonstret. Coacti etiam eum adorant, & contumaces eorum querimoniæ testes sunt quàm non voluntaria fuerit eorum confessio, sed vi extorta. *Quid tibi nobiscum?*)aiunt. Libenter hac voce procul eum fugarent: sed quia se constrictos teneri vident, vt frustra eius imperium fugiant, queruntur se ante tempus torqueri, & deprecationem simul admiscent. Ita videmus diabolos nihil quàm ferociam aduersus Deum spirare, & tamen cum sua superbia qua turgent, quasi fractos cõcidere, & quidem eodem momento: quia eorum malitia & peruersitas, quæ nunquam domatur, luctari aduersus Dei imperium nõ desinit: & tamen interea coacta cedit. Quòd autem diaboli confessionem apertè non repudiet Christus, sicut alibi, hæc videtur esse ratio, quòd dissidiũ minimè obscurum erat, vt nulla sinistra obtrectatio haberet locum. Adde quòd hominum ratio à Christo habita fuit. hinc factum est, quum maleuoli & maligni adessent testes, vt magis intentus esset ad refellendas calumnias: ideóque acriùs dæmones cõpesceret. Quantum ad præsentem locum spectat, satis superq; esse debuit quòd dæmones, suppliciter orando, tumultuosè contra eum fremebant.

29 Matth. *Venisti huc ante tempus.*) Genus tormenti quidem exponunt quòd hominem quem occupabant, cogantur liberum & solutum demittere. Alij referunt ad diem extremum iudicij. Ego verò intelligo, iudicis sui præsentia expauefactos, de pœna sua cogitasse. mala enim conscientia quid meriti essent, ipsis, tacente Christo, dictabat. Quemadmodum enim scelerati, vbi ad tribunal ventum est, supplicium suum concipiunt: ita necesse est diabolos & impios omnes ad Dei cõspectum contremiscere: non secus acsi iam inferos, ignem inextinguibilem, & futuros cruciatus sentirent. Quum verò scirent diaboli Christum esse mundi iudicem, non mirum est si eius intuitus tormenti præsentis metum illis incutit. Quòd quidã quærunt, an illis cognitus fuerit vltimi iudicij dies: superuacuum est. Quid ergo sibi vult particula, Ante tempus? nempe quia reprobis pœnæ luẽdæ tempus nunquam maturum est, libenter enim diem ex die traherent. Nam vt moram deputant in lucro quantisper eos sustinet Dominus: ita tergiuersãdo iudicium ei⁹ fugitãt, licèt sine profectu.

9 Marc. *Legio mihi nomen.*)Hanc vocem diabolo Christus expressit, vt meliùs gratiæ suæ magnitudinem commendaret. Non abs re homini inflicta fuerat tam grauis vltio, vt in eo habitaret quidam veluti exercitus dæmonum. Cuius ergo misericordiæ fuit hominem plus millies perditum à totidem exitiis eripere? Magnificè etiam in eo refulsit Christi virtus, quòd voce sua nõ vnum dæmonem, sed multam turbam repentè profligauit. Legio autem non pro finito hominum numero, sed tãtùm pro magna turba accipitur. Hinc apparet quàm miserum animal sit homo vbi Dei tutela destituitur: nempe vnusquisque non tantùm singulis diabolis patet, sed ingentis turbæ est receptaculum. Simul refellitur vulgaris ille error quem Iudæi & Christiani à profanis hominibus mutuati sunt: quòd scilicet singulis hominibus infesti sint singuli dæmones. Atqui scriptura palàm affirmat, prout Domino visum est, nunc diabolum vnum mitti qui totam aliquam gentem affligat, nunc pluribus tradi vnum hominem puniendum: sicut vicissim vnus interdum Angelus toti populo præsidet, & singulis hominib. multi dantur salutis custodes. Quò magis solicitè excubare nos decet ne tãta hostium turba nos circunueniat. Legio.

10 *Deprecabantur eum.*) Lucas dicit rogasse ne in abyssũ mitterentur, quod ita à quibusdam exponitur quasi solitudinem fugerint. Ego verò ad nocendi libidinem refero quia hoc vnum diabolis studium est, oberrare inter homines leonum instar ad venandam prædam. Dolet illis in abyssum demergi, in qua ablata sit lædẽdi & perdendi facultas. Atque hũc genuinũ esse sensum ex Marci verbis colligere licet. dicit enim precatos esse

ne extra regionem abire cogerentur. In summa, hoc se ingenio esse produnt, vt nihil magis appetant quàm humani generis exitium.

31 Matth. *Vt demigremus in gregem porcorum.)* Diuinant quidam optasse irruere in porcos quia infesti sint omnibus Dei creaturis. Hoc quidem verum esse fateor, totos in eo esse vt totum naturæ ordinem Diuinitus constitutum dissipent ac peruertant: longiùs tamen respexisse certum est, vt scilicet regionis incolas porcorum iactura ad maledicendum Deo impellerent. Nam quòd diabolus fulminat in domum Iob, nõ facit hoc ligno rum vel lapidum odio: sed vt sanctus vir, impatienter damnũ ferendo, aduersus Deum fremat. Christus verò annuens, non eorum vota exaudit, sed hac occasione probare vult quales sint Gadareni. Fortasse etiam vt eorum scelera castiget, tantum licentiæ permittit diabolis in eorum porcos. Cæterùm vt nulla nobis constet certa ratio, occultum tamẽ Dei iudiciũ reuerẽter suspicere, & pia humilitate adorare cõuenit. Docet autẽ hic locus quàm insulsè nugẽtur profani quidã homines, qui diabolos nõ essentiales spiritus, sed tãtùm prauos hominũ affectus esse fingunt. Quomodo enim auaritia, ambitio, crudelitas, perfidia, in porcos demigrassent? Sciamus ergo immũdos spiritus (vt sunt deuoti exitio) generis humani hostes esse: vt quoscũque possunt in eundẽ secum interitũ præcipitent.

15 Marc. *Veniunt ad Iesum.)* Hic insigne habemus documentum, non omnes qui Dei manum agnoscunt, proficere vt decebat, quò se vera pietate illi subiiciant. Perspecto miraculo timuerunt Gadareni: nempe quia in Christo refulgebat Dei maiestas. Rectè hactenus: sed quòd illum à finibus suis ablegant, quid eo deterius fieri potuit? Erant ipsi quoque dissipati: adest pastor qui colligit: imò Deus per filiũ suũ brachia porrigit, vt suo cõplexu in cælũ euehat qui mortis tenebris obruti erãt. Oblata salute malunt priuari quàm diutius ferre Christi præsentiam. Vidẽtur quidem iactura porcorum offensi: sed Lucas altiorem causam notat, quòd magno timore correpti forent, & certè accepto damno exasperati non rogassent, sed expulissent eum duriùs. Cæterùm quum reuerentur vt Dei ministrum, formidine tamen perculsi cupiũt procul abesse, videmus eos nullo gratiæ Diuinæ sensu fuisse tactos. Et certè quanuis omnes impij Deum adorent, & in eo placando multum consumant laboris: si tamen daretur optio, quàm longissimè se ab eo subducerent: quia terribilis eius facies quãdiu iudicem potiùs quàm patrem illum cogitant. Hinc fit vt Euangelij doctrina, qua nihil suauius fingi potest, passim tristis & acerba sit, vt bona pars mundi sepultam esse optet. Interea tamen verum est partem timoris ex dispendio accidisse. Ita hodie dum publicè & priuatim reputãt homines Christi regnum suis commodis aduersũ esse, prauo carnis metu occupati, gratiam eius non gustant. Itaque eius aduentu Deum magis iratum quàm propitium esse putantes, quantum in se est aliò ipsum amandant. Hoc autem fœdi stuporis signum est, quòd eos magis terret porcorum iactura, quàm animæ salus exhilaret.

38 Luc. *Rogauerat autem vir.)* Gadareni Christum apud se ferre nequeunt: qui autem à dæmonio liberatus est, relicta patria eum cupit sequi. hinc apparet quantum inter Diuinæ bonitatis & potentiæ notitiam intersit: quia potentia formidinem incutiens, à Dei aspectu homines fugat, longéque dispellit: bonitas autem suauiter allicit, vt sibi nihil optabilius esse statuãt quàm Deo esse vnitos. Cur autem Christus hunc recuset habere comitem, incertum est, nisi quòd vberiorem fructum inde venturum sperabat si apud gentiles suos tam præclari ac singularis beneficij testis esset: quod etiam Marcus & Lucas testantur factũ esse. Quòd iubet Christus narrare opus Dei, non suum, hoc consilio facit vt pro vero Dei ministro & Propheta habitus, docendi authoritatem obtineat. Sic enim paulatim erudiri oportuit rudem populum, cui nondum cognita erat eius Diuinitas. Quanquam autem Christus scala est per quam ad Deum Patrem conscenditur: quia tamen nondum patefactus erat, initium à patre fecit, donec maturior esset opportunitas. Nũc addenda est anagoge. Christus enim in vnius hominis persona, eius gratiæ specimen edidit quæ ad totum genus humanum extenditur. Etsi enim non torquemur à diabolo, nos tamen sibi mancipatos habet donec ab eius tyrannide nos vindicet Filius Dei. Nudi, laceri & deformes aberramus, donec sanæ & compositæ menti nos restituat. Superest vt eius gratiam celebrando, gratitudinem nostram testemur.

MATTH. X.	MARC. VI.	LVC. IX.
1 *Et accersitis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem aduersus spiritus immundos, vt eyicerent eos, & sanarent quemuis morbum & quemuis languorem.* 2 *Porrò duodecim Apostolorum nomina sunt hæc: primus Simeon, qui vocatur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedei, & Iohannes frater eius.* 3 *Philippus ac Bartholomæus: Thomas, & Matthæus qui fuerat publicanus: Iacobus filius Alphæi, & Lebbæus cognomento Thaddæus:* 4 *Simon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui & prodidit illum.* 5 *Hos numero duodecim emisit Iesus, quib. præceperat dicens: in viam Gentium ne abieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne ingrediamini:* 6 *Sed ite potiùs ad oues perditas domus Israel.* 7 *Profecti autem prædicate, dicentes, Appropinquauit regnum cælorum.* 8 *Infirmos sanate, leprosos mundate, mortuos suscitate, dæmonia eyicite: gratuitò accepistis, gratuitò date.*	7 *Et accersit duodecim, cœpitq. eos emittere binos, ac dabat illis potestatem aduersus spiritus immundos.*	1 *Conuocatis autem Iesus duodecim, dedit illis potestatem & authoritatem super omnia dæmonia, & vt morbos sanarent.* 2 *Et misit illos vt prædicarent regnum Dei & sanarent infirmos.*

Apostolorum vocatio. Hîc Apostolorum vocatio nobis describitur, non qualis antea quum eos Dominus ad munus suum præparare volens, in suum contubernium elegit. Nunc enim vocantur ad præsenté functionem: iubentur se ad opus accingere: dantur illis mandata: & ne desit authoritas, Spiritus potentia ornantur. Priùs ergo destinabantur in spem futuri laboris: nunc horam venisse Christus denuntiat quâ manus operi admoueant. Notandum tamen est, de perpetuo Apostolatu nondum haberi sermonem, sed tantùm de præconio temporali, quo erigi & expergefieri oportuit hominum mentes vt ad Christum audiendum magis attenti forent. Nunc ergo mittuntur vt in Iudæa tempus adesse promissæ instaurationis & salutis nuntient: postea ordinabit eos Christus vt Euangelium spargant per totum orbem. Hîc tantùm adiutores sibi eos assumit qui audientiam illi compareт quò vox eius peruenire non poterat: postea docendi partes quas obierat, illis resignabit. Atque hoc notare operæpretium est, ne putemus stabilem, fixámque legem omnibus Verbi ministris præscribi, dum præconibus suæ doctrinæ mandat Dominus quid eos ad breue tempus facere velit. Quæ inscitia multos fefellit, vt sine discrimine ad hanc normam omnes Verbi ministros exigerent.

1 *Accersitis duodecim.*) Numerus duodenarius futuram Ecclesiæ instaurationem notabat. Sicut enim populus ex duodecim Patriarchis ortus erat, ita nunc reliquias dissipatas ad originis suæ memoriam reuocat Christus, vt de sua restitutione certam spem concipiant. Etsi autem in Iudæa non ita floruit regnum Dei vt integer fuerit populi status: quin potius gens illa, quæ iam miserè collapsa erat, oblatam gratiam spernendo, sua ingratitudine bis perire meruit: hoc tamen non obstitit quin iterum nasceretur nouus populus. Postea factum è Sion sceptrum virtutis Filij sui longiùs emitteret, vt manarent ex fonte illo fluuij qui largè irrigarent quatuor mundi plagas. Tunc vndique Deus Israelem suum collegit, vt coalescerent in vnum corpus non tantùm dispersa & lacera membra, sed homines qui antè prorsus alieni fuerant à populo Dei. Non ergo frustra Dominus duodecim veluti Patriarchas constituens, Ecclesiæ renouationem testatus est. Adde quòd hoc numero admonuit Iudæos in quem finem venisset. Quia verò Dei gratiæ locum nô dederunt, nouû sibi Israelem genuit. Si primordia spectes, videri posset hoc ridiculum, quòd obscuris & nullius precij hominibus tam honorificas personas Christus imposuit: successus tamen incredibilis, & tam fœcunda Ecclesiæ propagatio ostendit, Apostolos honoris gradu & fœcunditate sobolis non modò Patriarchis non cedere, sed etiam longè præcellere.

Dedit eis potestatem.) Quia inter homines nullo ferè loco erant Apostoli, legatio autem quam illis iniungit Christus, Diuina erat: Deinde neq; ingenio, neque facundia pollebant, rei autem excellentia & nouitas requirebant plusquam humanas dotes: necesse fuit aliunde illis autoritatem accedere. Christus ergo edendis miraculis eos præficiens, cælestis potentię insignibus instruit, quæ fidem ac reuerentiam concilient apud populum. Atque hinc legitimus miraculorum vsus colligitur. nam quum Euangelij pręcones & signorû ministros Christus simul & coniunctim instituat, vt miracula nihil aliud sint quàm doctrinę suę sigilla, indiuiduum hunc nexum abrumpere fas non est. Quare falsarij sunt Papistæ, & opera Dei sceleratè deprauant, verbum à miraculis separando.

2 *Primus Simon.*) Insulsè Romanenses primatum suum hinc eliciunt. primùm inter Apostolos fuisse Simonem Petrum libenter fatemur: sed quod inter paucos homines valuit, ad totum orbé extendere nulla ratio patitur. Adde quòd qui primus numeratur, nô ideo protinus inter suos collegas dominium habet. Iam vt omnia illis quæ postulát de Petro demus, donec impios & sacrilegos apostatas Petri successores esse probent, eius dignitas nihil ad Romanam sedem.

5 *In viam Gentium.*) Hinc clariùs apparet quod nuper attigi, non aliò spectasse munus quod tunc impositum fuit Apostolis, nisi vt Iudæos in spem propinquæ salutis excitando, attétos ad Christum audiendum redderent. ideo nunc eorum vocem Iudææ finibus includit, quam postea vbique ad vltimos orbis fines personare iubet. Ratio est, Quia missus à Patre erat Circûcisionis minister, ad implendas promissiones quæ olim Patrib. datæ fuerant, Rom. 15. b. 8. Atqui speciale fœdus pepigerat Deus cum genere Abrahæ. Non abs re ergo Christus initiò Dei gratiam in populo electo continuit, donec maturum adesset eius publicandæ tépus. A resurrectione verò benedictionem secundo loco promissam in omnes gentes effudit, quia & tunc velum templi scissum erat, & dissidij maceria diruta. Ergo si cui videtur parùm humana hæc prohibitio, dum Christus gentes Euangelij participatione non dignatur, is cum Deo litiget, qui reliquum mundum excludens, cum solo Abrahæ semine fœdus suum sanciuit, vnde hoc Christi mandatum dependet.

6 *Potius ad oues perditas.*) Priorem, vt dixi, locum assignat Iudæis, quia primogeniti erant: imò quia tunc ipsos solos Deus in sua familia censebat, quû alij essent extranei. Et nominat oues perditas, tum vt misericordia tacti, alacriùs & ardentiore studio illis succurrant Apostoli: vt sciant in præsentia vberem laborandi materiam sibi suppetere, & tamen sub illius gentis figura docuit Christus qualis sit totius humani generis côditio. Iudæi, qui Deo propinqui & fœderati erát, adeóq; legitimi vitæ æternæ hæredes, perditi tamen dicuntur, donec salutem in Christo recuperent. Quid igitur nobis sit residuum, qui lôgè inferiores honore sumus? Cæterùm ouium nomen reprobis quoque tribuit, qui propriè ex grege Dei non erant, quia ad totum populum patebat adoptio: sicuti alibi filios regni vocat qui tandem perfidiæ *Matt. 8. b. 12.* suæ culpa abdicandi erant. In summa, ouium nomine Iudæos Apostolis commendat Christus, vt illis suam operam addicant: quia non poterant in grege Dei agnoscere nisi qui in ouile aggregati erant.

Prædicate dicentes.) Hoc est quod dixi præconium quo erigi populi animos voluit Christus in spem propinquæ redemptionis. Pro *Regnum cælorum*, Lucas ponit *regnum Dei*, eodem sensu: népe 1
vt scirent Iudæi, primùm se Diuinitus restitui, nô 2
hominum beneficio: deinde fœlicem sub Deo re- 3
ge eorum fore statum: tertiò, non terrená ac caducam fœlicitatem illis promitti, sed cælestem & nunquam finiendam.

8 *Infirmos sanate.*) Sicuti potestate eos instruxit, sic iubet fideles & liberales esse eius ministros, eámque supprimere vetat quæ in commune omnium

nium bonum apud ipsos erat deposita. Cæterùm miraculis istis designat quorsum à Patre missus fuerit,& quisnam sit Euangelij sui finis. Neque enim temerè mortuos excitare & ægrotos sanare potiùs iubet quàm morbis sanos affligere,aut mortem infligere viuentibus. Analogiam ergo & similitudinem habent miracula cum officio Christi,vt sciamus venisse nobis bonorum omnium autorē, qui nos à Satanæ mortisque tyrannide liberet, qui sanet morbos nostros & vitia, & miseriis omnibus opem ferat.

Gratuitò accepistis.) Quò libentiùs communicēt quæ in illos cōtulerat dona,significat nō in priuatam suam gloriā fuisse illis creditos:sed vt gratuitæ Dei beneficentiæ quidā sint veluti canales. acsi diceret,Cogitate vnde vobis prouenerit hæc potestas. sicuti nullo vestro merito,ex mera Dei gratia fluxit, nūc vestro ministerio gratis ad alios manare decet. Scimus quàm ægrè impertiat quisque aliis quod sibi peculiare esse putat,deinde vbi eminet vnus quispiam præ aliis fratribus, quàm procliue sit eos omnes despicere. Nō potuit ergo meliùs commendari benigna spiritualium donorum communicatio, quàm dum admonet Christ⁹ neminem sua industria excellere, sed liberalitate Dei gratuita. Iam verò in suis ministeriis exhibuit Christus eius gratiæ specimē quæ ab Iesaia prædicta erat, Omnes sitientes venite ad aquas: bibite, & sumite absque pretio vinum & lac. Simul tamen ostendit neminem sincerum fore Verbi sui ministrum & gratiæ dispensatorem nisi qui operam suam gratis impendere paratus sit: omnes autem mercenarios indignè corrūpere & profanare sacrū docēdi munus. Cæterùm gratuitæ dispēsationi nō repugnat quòd Ecclesiæ doctores publicis stipendiis aluntur, modò vltro & liberaliter Christo & Ecclesiæ seruiant: victus autem sit quasi laboris accessio. *Iesa. 55. a.1.*

MATTH. X.

9 *Ne comparetis aurum,neque argentum, neque æs in crumenis vestris.*
10 *Neque peram ad iter,neque binas tunicas, neque calceamenta, neque virgam. nā dignus est operarius cibo suo.*
11 *Sed in quamcunque ciuitatem aut vicum fueritis ingressi, exquirite quis in ea sit dignus, atque illic manete donec exeatis.*
12 *Quum autem intrabitis domum, salutate illam.*
13 *Et si quidem fuerit domus digna, veniat pax vestra super illā: sin min⁹ fuerit digna, pax vestra ad vos reuertatur.*
14 *Et quicunque non exceperit vos, neque audierit sermones vestros, exeūtes ex ædibus aut ciuitate illa, excutite puluerem pedum vestrorum.*
15 *Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorrhæorū in die iudicij quàm ciuitati illi.*

MARC. VI.

8 *Et præcepit illis ne quid tollerent in viam nisi virgam tantùm: non peram, nō panē, non æs in zona:*
9 *Sed calcearentur sandaliis: & ne induerentur binis tunicis.*
10 *Et dicebat eis, Vbicunque introieritis in domū, ibi manete donec exeatis illinc.*
11 *Et quicunque non receperint vos, neque audierint vos, exeuntes illinc excutite puluerem qui est sub pedibus vestris in testimonium illis. Amen dico vobis tolerabilius erit Sodomæ aut Gomorrhæ in die iudicij quàm ciuitati illi.*

LVC. IX.

3 *Et ait ad illos, Ne quid tolleritis in viam, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habeatis.*
4 *Et in quamcunque domum intraueritis, illic manete, atque illinc exeatis.*
5 *Et quicunque non receperint vos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem è pedibus vestris excutite in testimonium aduersus illos.*

9 *Ne comparetis.)* Quia tale erat legationis genus vt discipulos vellet Christus intra paucos dies totam Iudæam lustrare, & statim ad se reuerti, sarcinas secum gestare vetat quæ celeritatem hanc morentur. Insciè verò quidam putarunt, Verbi Ministris vel Apostolis perpetuam hîc legem præscribi. Nonnullæ sententiæ paulo post sequentur quæ longiùs spectabunt: sed hæc mandata de non tollendis impedimentis, ad temporale illud quod diximus præconium restringi certum est. Porrò vno contextu legenda est tota prohibitio de auro, argento, pera & binis tunicis, quæ apud Matthæum habetur, sicut ex aliis duobus patet. ideo vertere malui, Ne compareris: quia simpliciter vetare Dominus voluit nequid in viaticum sumerent. Poterant domi habere peras,& calceamenta,& alias tunicas, sed quò magis sint ad iter expediti, omnia onera relinquere iubet. Quò spectat etiam illud Marci, vt calceentur sandaliis. In virga aut baculo discrepare videntur: nam apud Marcum baculus permittitur: apud Matthæum & Lucam negatur. Sed quum ambigua sit apud Hebræos significatio vocis שבט, Euangelistæ, licèt Græcè scriberent, ῥάβδον variè acceperunt. Ergo Matthæus & Lucas baculos intelligunt qui oneri sunt ferentibus: Marcus verò scipionem qui viatores sustinet ac leuat. Ad iter verò faciendum gestandi baculi morem fuisse constat. vnde etiam illud, Cum baculo meo transiui Iordanem istum, Quibus verbis fatetur Iacob se vacuum & nullis diuitiis onustum in Syriam venisse. *Gen. 32. c. 10.*

baculi gestatio.

10 *Quia dignus est operarius.)* Occurrit Christus dubitationi: dura enim videri poterat conditio, nullo viatico instructos totā Iudæam circumire. Ideo Christus non esse timendum dicit ne inedia laborent: quia quocunque venerint, digni saltem erunt alimētis. Operarios vocat non quòd similes essent ordinariis ministris qui vineam Domini excolunt, & qui plātando & rigando in eandem culturam incumbūt: sed tantùm quia vberioris & plenę doctrinę erant præcones. neque enim aliud tunc iniunctum fuit docendi munus quàm vt attentos redderent Iudæos ad Euangelij prędicationem. Porrò ne obiicerent, se victu debito fraudatum iri, quia nemo illos pro operariis agnosceret: hanc quoque difficultatem præuenit Christus, exquirere iubens quisnam in quaque ciuitate dignus sit salutis nuntio. Quibus

verbis sciscitari eos iubet, si qui sint pij homines ac integri, in quibus vigeat aliquis Dei timor & religio, & de quorũ docilitate bene sperari queat, vt illis præcipuè suam operam offerant. Nam quia non licebat in singulis locis diutius hęrere, initium inde facere decebat vbi esset melior aliqua præparatio.

11 *Illic manete donec.*) Hoc quoque ad festinationem spectat: nam si longiorem alicubi morã traxissent, mutandum fuisset hospitium, ne vnum quempiam nimis grauarent. Quum ergo manere eos iubet Christus apud primum hospitem donec in aliam vrbem migrent, significat properandum esse, vt vulgato in vna vrbe Euangelij nuntio mox aliò cursitent.

12 *Salutate illam.*) Quia probos Dei cultores discernere non poterant à contemptoribus, præcipit vt obuiis quibusq; familiis se amicè insinuẽt. Salutatio enim quidam est ad colloquium ingressus. Iam quidem admoniti fuerant vt ad eos cõcederent hospites in quibus notum ac celebre esset pietatis studium: sed quia interdum contingit vt qui præclaris famæ elogiis ornantur, vbi ad seria experimẽta ventum est, impietatẽ suam prodant, hoc pręceptum disertè subiici oportuit. sensus est igitur, Tentare primo ingressu nunquid libenter vos audire sustineant hospites: quicunque vestram doctrinã libẽter amplexi fuerint, apud eos manete, vt rata sit vestra salutatio: si qui respuerint, statim ab illis discedite, & quantum in vobis erit salutationem vestrã retrahite. Perinde enim valet locutio acsi dixisset, Quia indigni sunt propter suã ingratitudinem qui Dei benedictione fruantur quam illis fueritis precati, abrumpite omne communicationis vinculum. Nomen Pacis ad salutandi formulam refertur, quam in cõmuni vsu habebant Iudęi. nam quum pax illis prosperum statum significet quibus bene & fœliciter esse cupiunt, & quorum res optant esse saluas, his pacem precantur. Fateor quidem Apostolos aliam attulisse hominibus pacem: sed nimis arguta est eorum speculatio qui locum hunc ad gratuitam Dei cum hominibus reconciliationem trahunt.

Pacis nomen.

14 *Quicunque non receperit vos.*) Seuera vindictę denuntiatio contra Euangelij contemptores, qua discipulos suos animare voluit Christus ne illis remoram afferret mundi ingratitudo. Mãdat quidem Apostolis quid agere ipsos velit si in contemptores inciderint: hoc tamen præcipuè cõsilium habuit, sicubi respueretur eorum doctrina, iusto ipsorum dolori & tędio solatium adhibere, ne in medio cursu fatiscerent. Et videmus vt Paulus hac consolatione fretus animosè despiciat omnem hominum contumaciam, constanter pergat per media obstacula, & glorietur se bonum esse odorem Deo, quamuis lethalis sit pereuntibus. 2. Co. 2. d. 19. Cæterùm docet hic locus quanti Dominus Euangelium suum æstimet: & certè quum incomparabilis sit thesaurus, nimis turpiter ingrati sunt qui sibi oblatum repudiant. Deinde quum sceptrum sit regni ipsius, non potest sine manifesta in eum contumelia abiici. *Excutite puluerem.* Sicuti Euãgelij doctrinam hîc commendat Dominus vt eam reuerenter omnes excipiant, & graui pœnę sanctione rebellibus metum incutit: ita Apostolos iubet eius quam denuntiat vltionis præcones esse, quod fieri non potest quin acerrimo doctrinę quam prædicant asserendæ zelo flagrent. Tenendum igitur est, nullum esse idoneum cælestis doctrinæ magistrum nisi qui sic affectus erit vt eius contemptus crucietur atque vratur. Excussionem pulueris iam tunc in vsu fuisse Iudæis probabile est, quasi anathematis symbolum, acsi testatum fecissent, tam pollutos esse loci incolas vt contagione sua terram inficerent. Vsitatum fuisse morem ideo coniicio, quòd Christus tanquam de re nota loquitur. Magis autem cõfirmat hęc execrationis forma quod nuper dixi, nullo crimine magis offendi Deum quàm verbi sui contemptu: neque enim tam solenni ritu vel adulteros, vel homicidas, vel quosuis sceleratos detestari nos iubet.

15 *Amen dico vobis.*) Ne videatur inane esse terriculamentum, pronuntiat Christus grauiores daturos pœnas qui Euangelium respuerint quàm Sodomitas. Quòd iudicium quidam hîc accipiunt pro Ierosolymæ excidio, alienũ est à Christi mẽte. communis enim iudicij diem intelligere oportet, in quo vtrique rationem reddent, vt fiat pœnarum comparatio. Sodomam Christus præ aliis vrbibus nominauit, non tantùm quia extremis flagitiis omnes superauit, sed quia singulari exitij genere Diuinitus cõsumpta fuit vt seculis omnibus esset in exemplum, & nomẽ ipsum abominationi esset. Nec tamẽ mirum quòd mitiùs cum illis actũ iri Christus pronuntiat quàm cum incredulis qui Euangelium audire abnuerint. Nam quum autoritatem fictori suo & opifici negant homines, nec eius vocem audientia dignantur, imò benignè vocantem repellunt, & omnia liberaliter pollicenti fidem derogant: hęc impietas quasi supremus omnium scelerum cumulus est. Quòd si obscuri illius præconij repulsam sequuta est tã dira vltio, quàm terribilis nunc eos pœna manet qui Christũ pleno ore loquentem reiiciunt? Deinde si tam seuerè animaduertit Deus in contemptores, quid furiosis hostibus fiet qui vel blasphemiis & virulenta lingua oppugnant Euangelium, vel crudeliter ignibus & gladiis persequuntur?

MATTH. X.	MARC.	LVC. XII.
16 *Ecce ego emitto vos velut oues in medio luporum: estote igitur prudentes veluti serpentes, & simplices sicu columbæ.* 17 *Cauete autem ab hominibus: tradent enim vos in concilia, & in synagogis suis flagellabunt vos.* 18 *Etiam ad Principes & Reges ducemini propter me, in testimonium ipsis & Gentibus.* 19 *Quum autem tradiderint vos, ne sitis soliciti quomodo aut quid loquamini: dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.* 20 *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.*		11 *Quum autem adduxerint vos in synagogas & ad Magistratus ac Potestates, nolite soliciti esse qualiter aut quid respondeatis, aut quid dicatis.* 12 *Spiritus enim sanctus docebit vos in eadem hora quid oporteat vos dicere.*

Mandata

Mandata quæ hactenus retulit Matthæus, tantùm ad priorem illam expeditionem spectabant, quæ intra paucos dies finienda erat: nunc longiùs progreditur Christus, & eos in futurum tempus præmunit, vt sciant non ad breue tantùm illud præconium vulgandum se electos esse, sed prouinciam sibi restare magis arduam longéque maioris negotij. Tametsi enim non statim protracti sunt in has pugnas de quibus loquitur Christus, vtile tamen fuit eos ante tempus moneri, vt si quas molestias tunc subirent, durioris militiæ ad quam destinati erant, scirent quædam esse præludia. Hoc quidem etiam in prima missione verum fuit, Apostolos similes esse ouibus in medio luporum: sed quia Dominus eorum infirmitati parcens, sæuitiam luporum continuit ne quid noceret, propriè ad futurum tempus refertur quo Dominus eos asperiùs tractauit. Nam ante resurrectionem, præsente sponso, quasi nuptialiter habiti fuerunt: postquam autem ab illis discessit sponsus, cessauit illa indulgentia & mollities, ac tam austera fuit eorum conditio, vt tunc sentirent non frustra se his armis maturè fuisse instructos. Fieri etiam potest vt sermones diuersis temporibus habitos in vnum locum Matthæus contulerit Nam Lucas (vt postea videbimus) eadem septuaginta discipulis, qui Apostolis subrogati sunt, dicta fuisse refert. Hoc quidem extra controuersiam est his verbis non fuisse prædictum successum itineris quod iam ingrediebantur, sed de toto Apostolatus sui cursu fuisse præmonitos.

Rectè à Chryso. expenditur magna vis pronominis Ego.

16 *Ecce ego emitto.*) Quorsum hæc tendat admonitio, quæ mox sequitur exhortatio clarè ostendit. Itaque sic resolui debet contextus, Prudentia & simplicitate vobis opus est: quia eritis velut oues inter lupos. Ratio autem à necessitate sumpta est: quia nisi prudenter sibi cauerent, mox possent à lupis deuorari: si autem expauescerent ad luporum rabiem, vel minùs cauti essent subinde titubarent, tandémque deficerent à suo officio. Priore loco tractemus quid sibi hoc velit, quòd mittantur quasi oues inter lupos. Quantumuis crudeles ac sanguinarij sint homines, posset Dominus eorum ferociam mitigare qui truculentas bestias, quoties ita visum est, cicurat ac mansuetas reddit. Quòd ergo bonam hominum partem non domat in Euangelij sui obsequium, sed eos relinquit in feritate sui ingenij, consultò hoc facit vt suos ministros exerceat. Quanquam autem lupi sunt omnes natura quoscunque Deus Spiritu mansuetudinis non regeneret, maximè tamen furiosos Euangelij hostes Christus designat, qui audita pastoris voce adeò non mansuescunt, vt in maiorem sæuitiam exardeant. Hac ergo lege verbi sui ministros Dominus mittit vt versentur in medio luporum: hoc est, vt multos habeant sibi infestos hostes, & multis vndique periculis obsessi, inter obstacula difficulter munere suo fungantur. Et quò acrior sit probatio, non arma suppeditat quibus se violenter defendant, sed inermes ac nudos luporum dentibus exponit. Nã quòd ouibus eos comparat, non refertur ad mores placidos ac mites, vel ad animi lenitatem: sed tantùm significat nihilo robustiores fore, vel magis pares ad vim hostium repellendam, quàm sint oues contra luporum rabiem. Requirit quidem etiam ouiles animos à suis discipulis Christus vt tolerantia certent contra improborum malitiã, & iniurias placidè excipiant: verùm huius loci simplex est sensus, quòd Apostolis parati sint multi hostes potentes ac sæui, quum tamen ipsi nullo præsidio muniti sint. Si quis excipiat, hoc modo non constare antithesin inter oues & lupos: in promptu est responsio. Etsi enim Dominus Euangelii hostes vocando lupos, nocendi potentiam magis quàm libidinem expressit: quia tamen nemo lupus agnoscitur nisi contra Euangelium insaniat: ideo hæc duo simul coniunxit, quòd ad sanguinem hauriendi crudeli impetu ferantur, & simul quòd viribus præditi sint. *Estote igitur prudentes.* Summa est, prudentiam in cauendo sic temperandam esse ne timidi plusquam oportet reddantur, ac sint ad officium tardiores. Videmus enim eos qui circunspecti & prouidi haberi volunt, vt plurimum meticulosos ac segnes esse. Discipulos quidem Christi, quum vndique immineant pericula, intentos ad cauendum esse conuenit: sed quia maximum periculum est ne ignauia tardentur, sincerè pergere iubet quocunque feret vocatio. Atque hoc duplici similitudine exprimit. Serpentes quũ se exosos sentiant, solicitè declinant ac refugiunt quicquid sibi aduersum est: ita fidelibus mandatur vitæ suæ cura, ne temerè in discrimen prosiliant, séque exponant ad quaslibet noxas. Contrà verò columbæ, quanuis sint pauidæ natura innumeris læsionibus obnoxiæ, simpliciter tamen volitant, quasi securæ expectant dum feriantur, plerunque etiam captantium insidiis se obiiciunt. Ad hanc simplicitatem hortatur suos Christus, ne trepidatio nimia eos in peragendo cursu suo impediat. Sunt qui acutiùs hîc philosophantur de natura serpentis & columbæ: sed non vltra progreditur similitudo. Videmus ergo damnari à Christo carnalem prudentiam, vel potiùs vafritiem, in quo sibi plus æquo bona pars hominum indulget, dum circunspiciunt huc & illuc quatenus tutum erit prodire. Ita dum periclitari nolunt, Christo vocanti renunciant.

17 *Cauete autẽ ab hominibus.*) Erasmus addidit Illis: quia putauit articulo vim demonstratiui pronominis subesse. Atqui, meo iudicio, indefinitè accipere satius est: acsi dixisset Christus, inter homines, vbi omnia plena sunt insidiis & noxis, prudẽter versandum esse. Pugnare tamen secum videtur: nam hæc optima esse cauendi ratio, domi res suas agere, nec se committere in publicum. Respondeo, aliud hîc notari cautionis genus, non vt metu perculsi ab officio supersedeant, sed ne subitis malis vltra modum turbentur. scimus enim qui præter spem circunuenti sunt, exanimes concidere. Eminus ergo prospicere suos Christus voluit quid futurum esset, vt ad subeundos conflictus maturè animos componerent. Denique classicũ illis canit, vt se alacriùs ad præliũ accingant: nam sicuti immodica prouidentia, & plusquam par est anxia, multos debilitat: ita multos inebriat supina securitas, vt inconsultè ruentes, in ipso articulo deficiant. *Tradent enim vos in concilia.* Colligere promptum est ex his verbis quæ nunc certamina denunciat Apostolis Christus, ad primam expeditionem, in qua nihil tale experti sunt, restringi non debere. Hic autem est prædictionis scopus, ne vnquam frangantur, quia raræ virtutis erat pauperculos homines, quum in conspectum Principum venissent, præsenti stare animo, nec vllo mundi fulgore turbari. Admonet etiam, non in Iudæa solùm, sed in locis remotioribus pugnãdum illis fore, non tantùm vt longa meditatione

se comparent ad illam militiam, sed vt magistri professi ac confirmati, cælestibus auspiciis se regi non dubitarent. Quod addit, *In testimonium illis & Gentibus*, hunc habet sensum, Exteris etiã principibus & longinquis nationibus testandam esse Dei voluntatem vt sint inexcusabiles. vnde sequitur non irritam fore Apostolorum operam quæ Dei iudicium illustrabit vbi suæ peruicaciæ conuicti fuerint homines.

19 *Ne sitis soliciti.*) Additur consolatio, frustra enim centies hortatus esset Christus discipulos, nisi illis simul promitteret Deum adfuturum, ac eius virtute certè eos fore victores. Hinc colligimus, minimè Christi consilium fuisse, denuntiandis periculis minuere studij ardorem, quo discipulos flagrare necesse erat si munus suum ritè exequi vellent. Magnum quidẽ est sustinere Principũ conspectum: neque enim tantùm formido, sed ipsa quoque verecundia interdum bonas mentes consternat. quid ergo infesta iracundia Principes irrumpant, & propemodum fulminent? Christus tamen suos esse solicitos vetat: quia Spiritus verba illis dictabit. Nam quò quisque magis imbecillitatis suæ conscius sibi diffidit, eò magis trepidat, nisi aliunde expectet auxilium. Et videmus plerosque ideò deficere quia viribus suis quæ perquam exiguæ sunt, aut prorsus nullæ, eorum quæ agenda suscipiunt, successum metiuntur. Ideò Christus respicere discipulos vetat quid valeant, & ab vna cælestis gratiæ fiducia pendere iubet. Non de facultate, inquit, vestra hîc agitur. sed de Spiritus sancti virtute, qui fidelium linguas ad puram fidei confessionem format ac dirigit. Ac ne præsenti suo defectu terreantur, auxilium in ipso momento superuenturum denuntiat. Sæpe enim Dominus facundiæ dono fideles destituit quandiu testimonium ab ipsis non postulat: vbi autem ad ipsam necessitatem ventum est, plusquã facundos reddit qui priùs elingues visi fuerant. Sic nostro tempore quosdam martyres vidimus, qui quum ferè bruti fuissent, postquàm vocati sunt ad edendam fidei confessionem, aptè & scitè loquendi dono vsque ad miraculum excelluerunt. Porrò non omni cura vacare Apostolos Christus voluit: quia vtile erat ipsos esse solicitos, vt Spiritum illum sibi dari precibus flagitarent: sed anxiam meditationem, qua se vt plurimum homines impediunt, voluit eximere. Nam dum secum quærunt quid futurum sit si hoc vel illud contingat, nec recumbunt in Dei prouidentiam, misera inquietudine turbantur. Et certè digni sunt eiusmodi tormento quicunque hunc honorem non tribuunt Dei prouidentiæ, vt eorum defectui opportunè succurrat.

MATTH. X.	MARC.	LVC. VI.
21 *Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium, & insurgent filij aduersus parentes, & afficient eos:*		
22 *Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: verùm qui sustinuerit vsque in finem, hic saluus fiet.*		
23 *Quum autem persequuti vos fuerint in vrbe hac, fugite in aliam. Amen enim dico vobis, non perambulaueritis omnes ciuitates Israelis, quin iam Filius hominis venerit.*		
24 *Non est discipulus supra magistrum, neque seruus supra dominum suum.*		40 *Non est discipulus supra magistrum suum: cõformis autem erit omnis magistro suo.*
25 *Sufficit discipulo vt sit sicut magister ipsius, & vt seruus sit sicut dominus ipsius. si ipsum patremfamilias vocauerunt Beelzebub, quantò magis domesticos illius?*		

21 *Tradet autem frater.*) Primùm admonet quàm graues ærumnæ eos maneant: deinde addita insigni consolatione totam acerbitatem mitigat. Primùm denuntiat, quæ aliis solent esse præsidio, vel aliquid leuationis afferre, discipulis cessura in maioris miseriæ accessionem: nempe fratres qui iuuare oppressos, calamitosis manum porrigere, & eorum salutem tueri debebant, infensos illis fore hostes. Falluntur tamen qui hoc solis fidelibus contingere putant vt à fratribus suis in mortem tradantur. Fieri enim potest vt sancto zelo pater filium persequatur, si apostatam à sincero Dei cultu esse videat: imò Dominus in hac parte iubet nos sanguinis & carnis oblitos ad vindicandam nominis sui gloriam omne studium conferre. Nec verò vbicunque viget Dei timor & religio, suis quisque consanguineis parcet: quin perire malit omnes, si ita necesse est, quàm dissipari Christi regnum, extingui salutis doctrinam, cultũ Dei aboleri: quòd si rectè compositi essent affectus, hæc vna iusti odij causa esset. At verò quum Christus non modò instauret Dei regnum, & pietatem in suum integrum vigorem restituat, sed etiam homines ab interitu reuocet in salutem: nihil magis indignum quàm eius causa odio haberi tam amabilis doctrinæ ministros. Hoc, vt est prodigiũ naturæ aduersum, vehementer turbare simplicium animos poterat: prædicit tamen Christus ita futurum.

22 *Qui sustinuerit.*) Hæc vna promissio ad fulciendos piorum animos meritò sufficere debet, quanuis totus mundus contrà insurgat, dum illis fœlix & salutaris exitus promittitur. Nam si propositi constantia, eos qui sub terrenis ducibus incerto Martis euentu pugnant, vsque ad mortem rapit, an se ad extremum Christo impendere dubitabunt qui certi sunt de victoria?

23 *Quum autem persequuti vos fuerint.*) Præuenit quod excipere poterant, Si totius mundi subeunda essent odia, quis tandem finis? Quanuis ergo nusquam tutò subsistere liceat, non tamen desperandum esse admonet Christus: sed vbi eiecti fuerint vno loco, tentandum potiùs esse num alibi sua opera proficere quicquam possint. Falluntur autem interpretes, dum putant nudã esse permissionem: quum potiùs Apostolis Christus præcipiat quidnam facere ipsos velit. Nam qui persequutionem vnam sustinuit, libenter cessaret quasi miles emeritus. Atqui talem vocationem Christus suis non concedit, sed vult indefesso studio totum

totum curſum conficere. In ſumma, iubentur Apoſtoli nouis ſubinde certaminibus ſe offerre: ne vno aut altero defuncti ſe abſolutos putent. nec illis permittitur in latebras fugere, vbi otioſi iaceant: ſed quanuis infœliciter ſucceſſerit vno in loco labor, Dominus ad pergēdum hortatur. Cæterùm ſub mandato continetur etiam permiſſio. Ac de fugienda quidem perſequutione ſic habēdum eſt, Neque omnes qui fugiunt, promiſcuè damnandos eſſe, neque tamen quamlibet fugam eſſe licitam. Veterum quorundā nimius fuit hac in re feruor, qui fugam non ſecus damnarunt ac ſpeciem abnegationis. Nam ſi hoc verum eſſet, pars aliqua ignominiæ in Chriſtum & Apoſtolos redundaret. Rurſum ſi fugere promiſcuè liceat, nullum in perſequutione diſcrimen erit boni paſtoris & mercenarij. Tenenda igitur moderatio quam Auguſtinus ad Honoratum præſcribit, ne quis timidè ſtationem ſuam deſerens, vel gregem perfidè prodat, vel exemplum præbeat ignauiæ: & tamen nemo ſe inconſideratè præcipitet. Si vel tota Eccleſia impetitur, vel ad mortem pars quæritur, præpoſtere ſe ſubducet paſtor cuius partes erant vitam ſuam pro ſingulis opponere: ſed fieri interdum poterit vt ſuâ abſentiâ furorem hoſtiū ſedando, Eccleſiæ meliùs conſulat. Hic ergo vigeat columbina illa ſimplicitas, ne prætextum ſuę timiditati delicati homines captent, vt ſemper ad fugiendas moleſtias nimis ingenioſa eſt caro. *Amen enim dico vobis.* Quòd de prima miſſione quidam accipiunt, non conuenit. quin potiùs complectitur totum Apoſtolatum, ſed in eo conſiſtit difficultas, quid ſignificet Aduentus Filij hominis. Quidam exponunt talem Euangelij progreſſum vt agnoſcant omnes Chriſtum verè regnare, & ab eo ſperandam eſſe regni Dauidis inſtaurationem. Alij ad excidium Hieroſolymæ referunt, in quo Chriſtus vindex ingratitudinis apparuit. Prior expoſitio tolerabilis eſt, poſterior magis coacta. Mihi tamen videtur eſſe conſolatio peculiariter Apoſtolis data. Venire dicitur Chriſtus quum affert rebus deſperatis remedium. Immenſa propè futura erat legatio, vt Euangelij doctrinam ſpargeret per totum mundum. Se ergo venturum Chriſtus promittit priuſquam totam Iudæam peragrauerint: nempe quia per Spiritus ſui potentiam regnum ſuum illuſtrabit, vt verè Apoſtolis affulgeat gloria illa & maieſtas quæ adhuc eos latebat.

24 *Non eſt diſcipulus.*) Nunc ſuo exemplo eos ad tolerantiam hortatur: & certè eiuſmodi eſt hęc conſolatio quæ omnē mœrorem abſorbeat, dum reputamus communem nobis ſortem eſſe cum Filio Dei. Quò tamen nobis plus inurat pudoris, duplicem ſimilitudinem mutuatur ab hominum conſuetudine. Diſcipulus honorificum ſibi ducit magiſtro æquari: plus quidem honoris appetere non audet, deinde quæ patienter à dominis fertur conditio, eam ſubire ſerui non recuſant. Quum vtroque iure ſuper nos emineat Filius Dei, cui ſummum imperium traditum eſt à Patre, & magiſtri partes iniunctæ ſunt: pudeat nos refugere quod ipſe noſtra cauſa ſuſcipere grauatus non eſt. Sed hæc meditatione potius quam explicatione indigent, quia ſatis per ſe clara ſunt. Lucas 6. cap. ſententiam hanc, quaſi inter alios ſermones ex abrupto prolatam, abſque contextu refert: quia autem optimè hoc loco Mattheus exprimit quorſum pertineat, non alibi meliùs locari poſſe duxi. Cæterùm in verſione neque Eraſmum, neque veterem interpretem ſequi libuit, hac de cauſa. Participium κατηρτισμένος tam perfectum quàm aptū & concinnum ſignificat. Porrò quum de ſimilitudine, non de perfectione hìc diſſerat Chriſtus, acſi diceret nihil eſſe magis conſentaneum quàm vt ſe diſcipulus ad magiſtri exemplum formet: poſterior ſenſus meliùs congruere viſus eſt.

25 *Si ipſum patremfamilias.*) Perinde eſt acſi dominum Eccleſiæ ſe vocaret: ſicuti Apoſtolus eum Moſi & Prophetis cōparans, hos dicit famulos fuiſſe, illū verò Filium & heredem. *Heb.3.a.1.* Etſi enim fratrum honore nos dignatur, primogenitus tamen eſt ac totius corporis caput: denique penes eum ſumma eſt gubernatio & poteſtas. Quare nihil magis abſurdū eſt quàm velle in ordine fideliū cenſeri, & interim Deo obſtrepere quum nos ad imaginem Filij ſui conformat, quem toti familiæ ſuæ præfecit: quales enim ſunt iſtæ deliciæ ſi locū volumus occupare in domo eius, & ſupra Dominum ipſum excellere? Summa autem eſt, nos eſſe nimis molles & lautos ſi nobis durū eſt cōtumelias perferre quibus ſe vltrò ſubiecit princeps noſter. Vox Beelzebub corrupta eſt. propriè dicendum eſſet Baalzebub. Sic primariū ex fictitiis diis Philiſtinorum vocarūt, quem colebat ciuitas Accaron. Baalim autē dicti ſunt dij minores qui hodie patroni dicuntur in Papatu. Quum autē Baalzebub tantundem valeat ac patronum muſcæ vel muſcarum, quidā nomen hinc putant deductum, quòd propter victimarū copiam, muſcarum examine templum ſcateret. ego autē potiùs coniicio, opem aduerſus muſcas quæ loco infeſtæ eſſent, petitam fuiſſe ab idolo. Nam quum Ochozias ſuperſtitioſè reſponſum de ſua ſanitate ab eo quæreret, ſic vocabat: vnde apparet nō fuiſſe probroſum nomen. Porrò ſicuti gehennæ nomen ſancti homines ad inferos tranſtulerunt, vt infamia notarent locū illum: ſic in odium & deteſtationē idoli, Baalzebub vocarunt diabolum. Vnde colligimus: reprobos, vt deteſtabilem vulgò Chriſtum redderent, eum quo poterant maximo probro notaſſe, quaſi diabolum, qui maximus foret religionis hoſtis. Quare ſi nobis cōtingat eandem ignominiam inuri, videri nouum non debet, quod in capite cœpit, impleri in membris.

MATTH. X.	MARC. IIII.	LVC. VIII.
26 *Ne igitur metuatis eos: nihil eſt enim tectum quod non ſit retegendum, & nihil occultū quin futurum ſit vt ſciatur.* 27 *Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, prædicate in tectis.*	12 *Non eſt enim quicquam occultum quod non manifeſtetur: neque fuit ſecretum, ſed vt in propatulum veniat.*	17 *Non eſt enim occultum quod non manifeſtum ſit futurum: nec abſconditum quod non ſit cognoſcendum, & in lucem venturum.* LVC. XII. 2 *Nihil enim opertū eſt quod non reueletur, neque abſconditum quod non ſciatur.*

28 *Et ne metuatis ab his qui occidunt corpus, animã autem non possunt occidere: sed metuite magis illum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna.*

29 *Nónne duo passerculi minuto asse væneunt, & vnus ex illis non cadet in terram sine Patre vestro?*

30 *Vestri verò etiã pili capitis omnes numerati sunt.*

31 *Nolite ergo timere. vos multis passerculis pluris estis.*

23 *Siquis habet aures ad audiendũ, audiat.*

3 *Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine audientur: & quod in aurem loquuti estis in conclauibus, prædicabitur in tectis.*

4 *Dico autem vobis amicis meis, Ne terreamini ab his qui occidunt corpus, & post hæc non habent quod amplius faciant.*

5 *Ostendam autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem coniiciendi in gehennam. certè dico vobis, hunc timete.*

6 *Nónne quinque passerculi væneunt duobus minutis assibus, & vnus ex illis non est in obliuione coram Deo?*

8 *Quin & pili capitis vestri omnes numerati sunt. nolite ergo timere: multis passeribus pluris estis.*

27 *Ne igitur metuatis.*) Quum tam contemptibile Euangelium esse viderent Apostoli, & credentium paucitas illis in mentem veniret, in futurum quoq; tempus spem abiicere poterant. Huic dubitationi nunc Christus occurrit, Euangelium latiùs spargendum esse pronuncians, & quibuslibet hominum obstaculis superius fore vt tandem palàm emergat. Tametsi enim prouerbiale fuisse videtur hoc dictum, *Nihil occultum est quod non patefiat*: hìc tamen ad salutis doctrinam specialiter restringi debet, quam Christus victricem fore promittit quicquid ad eam opprimendam machinentur homines. Quanuis palàm interdum concionaretur in templo: quia tamen respuebatur eius doctrina, adhuc quasi in obscuris angulis latebat: sed venturum eius promulgandæ tempus asserit. quod scimus paulo pòst factum esse: nullum enim vnquam magis fulgurum tonitru in aliqua terræ plaga auditum est, quàm vox Euangelij in toto mundo personuit. Quia autem promissio hęc animos illis facere debeat, hortatur eos Christus vt audacter & strenuè in hoc ipsum incumbant, neque terreantur, quanuis adhuc ignobile cernant Euangelium, quin sint clamosi eius præcones. Quod ex Marco retuli, alio forsan tempore & sensu dictum est: quia tamen illìc concisæ sententiæ leguntur, sequutus sum quod mihi magis erat probabile. Postquam enim illic Apostolis præcepit Christus vt conspicuam lucem, quasi ardentes lucernæ, procul emittant, continuò post subiicit, Nihil est occultum quod non manifestetur. Euangelij autem lucerna quasi in tenebris accensa fuit Apostolis, vt per totum orbem eorum ministerio in sublime euecta fulgeret, idem est prorsus contextus apud Lucam, cap. 8. Quantum ad locum duodecimi capitis spectat, minimè dubium est, quin huic respondeat, in verbis tamen est aliquid diuersum: quia iubet illic Christus, quæ in tenebris dixerunt Apostoli, in lucem proferre: quo significat eos nonnisi susurrasse hactenus de Euangelio, sed vsque adeò nobile fore præconiũ quod perferent vt se diffundat vsque ad extremas orbis partes.

Confer. loci huius cum loco Ioan. cap. 18. vers. 21.

28 *Ne timeatis ab his.*) Optima ratione discipulos suos animat Christus ad mortis contemptum, quòd hanc fluxam & caducam vitam floccipendere debeant homines ad cælestem immortalitatem creati. Huc enim redit summa, si expendant fideles quorsum nati sint, & quæ sit sua conditio, non esse cur terrenam vitam adeò anxiè appetant. Quãquam plenior est ac vberior verborũ sensus. docet enim Christus, apud eos emortuum esse Dei timorem qui tyrannorum metu à fidei confessione excidunt: ac brutum stuporem regnare in eorum cordibus qui mortis terrore eandem fidei confessionem abiicere non dubitant. Notanda enim est antithesis inter duos contrarios timores. Si hominum metu suffocatur Dei timor, annon apparet plus illis nos deferre quàm ipsi Deo? iam hinc sequitur, obiecta cælesti & æterna vita, hoc nobis duntaxat nos facere residuum vt simus pecudibus similes. Penes Deum vnum potestas est æternæ vitæ & mortis: eum negligimus, quia nos abripit hominum timor. annon clarè patet pluris esse nobis vmbratilem corporis vitam quàm æternum animæ statum, imò cæleste Dei regnum nihilo nobis esse præ fugaci & euanida præsentis vitæ vmbra? Sic ergo resolui debent verba Christi, Agnoscite vobis datas esse immortales animas quæ vnius Dei arbitrio subiectæ, in hominum potestatem non veniunt. Atque ita nullis terroribus vel minis hominum fides vestra succumbet. Quî fit enim vt in conflictu præualeat hominum timor, nisi quòd animæ præfertur corpus, & immortalitas caducæ vitæ posthabetur? Ideò emphatica est repetitio apud Lucam, *Certè dico vobis, hunc timete*: acsi dixisset Christus, nullum nobis esse Dei respectum quoties succumbimus hominum timori: contra si Deum reueremur, facilem nobis in manu esse victoriam, ne vlla vis hominum ab officio nos abducat. Porrò temporum omnium experientia docet quàm necessaria sit Christi ministris & in genere piis quoque omnibus hæc exhortatio. nullum enim fuit tempus quo non se violenter extulerint homines aduersus Deum, & Euangelium obruere conati sint. Non omnes quidem ad incutiendum mortis terrorem pari armati sunt potentia: sed in maiori numero regnat Cyclopica ista feritas quæ data occasione exultat. sæpe etiam gigantes Satan subornat, ad quorum conspectum exanimes caderent serui Christi, nisi ad infractam constantiam hac doctrina instructi essent. Cæterùm quum vno nexu cohæreant duo membra, perperam imperiti quidam seorsum hanc partem accipiunt, non esse timendos homines. Christus enim (vt iam dictum est) peruerso hominum timori, qui nos à recta via abducit, remedij loco pium sanctúmque Dei timorem opponit. secus non valeret consequentia, Si Deum metuimus, qui corporis & animæ Dominus est, non esse timendos homines, quorum potestas corpus non

transcendit

transcedit. Quòd autem hominibus tribuit Christus occidendi potestatem, id per speciem concessionis dictum est. Sic impiis fræna laxat Deus vt potentiæ suæ fiducia inflati quiduis audeant, & percellant etiam infirmos animos, acsi quiduis possent. Quanquam ergo frustra insolescunt impij, acsi eorum libidini obnoxia esset piorum vita, & Deus ipsos tenet constrictos vt eorum sæuitiam & violentos impetus, quoties ita visum est, coerceat: dicuntur tamen posse occidere eius permissu: qui sæpe eorum furorem impotenter grassari sinit. Deinde bimembris est Christi concio: primùm enim vt corporalis vitæ iacturam æquo animo ferre discamus, ad æternæ vitæ & mortis intuitum nos reuocat: deinde gradatim huc quoque descendit, vitæ nostræ custodiam esse in Dei manu.

29 *Nónne duo passeres.*) Vltrà progreditur Christus, vt iam admonui, Tyrannos quantumuis insaniant, ne in corpus quidem habere quicquam potestatis: perperam igitur facere eos qui metuunt hominum sæuitiam, acsi non essent in tutela Dei. Itaque in periculis hæc nobis occurrat secunda consolatio: quum Deus custos sit vitæ nostræ, tutò posse nos recumbere in eius prouidentia: imò fieri illi iniuriam nisi vitam nostram illi permittimus, cuius curam habere dignatur. Verùm Dei prouidentiam generaliter extendit ad omnes creaturas, vt à maiori ad minus demonstret peculiari eius præsidio nos seruari. Passerculis nihil ferè vilius est (duo enim asse tunc vænibant: vel vt Lucas dicit, quinque duobus assibus) & tamen ad ipsos quoque tuendos intentus est Dei oculus vt nihil fortuitò illis accidat: An hominum vitam negligeret qui de passerculis est solicitus? Cęterùm duo hîc notãda sunt: nam primò longè aliter Dei prouidentiam Christus definit quàm multi philosophis non absimiles: qui licèt mundum Diuinitus gubernari tradant, confusam tamen prouidentiam imaginantur, ac si Deus singulas creaturas nõ respiceret. Christus autẽ pronuntiat distinctè singulas creaturas sub Dei manu & custodia esse, vt nihil sit fortunæ expositũ. Nam certè Dei voluntas contingentiæ opponitur, neque tamen hoc modo statuitur fatum Stoicorum: quia aliud est necessitatem multiplici causarum nexu implicitam fingere, aliud subiicere Dei arbitrio totum mundum & singulas eius partes. In ipsa quidem rerum natura fateor esse contingentiam: sed nihil cæco fortunæ rotatu accidere dico vbi moderatur Dei volũtas. Secundo notandũ est, considerandã esse Dei prouidentiam, non vt curiosi & vani homines solent, sed vt nobis materia sit fiduciæ, nósque ad Deum inuocandũ solicitet. Neque enim ideò docet pilos omnes capitis nostri esse numeratos vt friuolas speculationes alat, sed vt pendere discamus à paterna Dei cura quã pro caduca hac carne gerit.

Contingẽtia.

Fatum St.

31 *Vos pluris estis.*) Hoc in genere verum est de cũctis hominibus, quorũ gratia conditi sunt passerculi: propriè tamẽ de filiis Dei habetur sermo, qui alio quàm creationis iure excellunt. Cæterũ dignitas non aliter in homines competit quàm gratuita Dei æstimatione.

MATTH. X.

32 *Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, cõfitebor & illum coram Patre meo qui in cælis est.*

33 *Quisquis autem negauerit me coram hominibus, negabo eum & ego coram Patre meo qui est in cælis.*

34 *Ne arbitremini quòd venerim ad mittendum pacem in terram. non veni vt mitterem pacem, sed gladium.*

35 *Nam veni vt discedere faciam hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & sponsam aduersus socrum suam.*

36 *Et inimici hominis* erunt *domestici eius.*

MARC. IX.

38 *Quemcunque enim puduerit me ac meorum sermonum in generatione hac adultera & peccatrice, pudebit illius & Filium hominis, vbi venerit in gloriam Patris sui cum Angelis sanctis.*

LVC. IX.

26 *Nam quem mei meorúmque sermonum puduerit, huius & Filium hominis pudebit, quum venerit in gloriam suam & patris & sanctorum Angelorum.*

LVC. XII.

8 *Dico autem vobis, omnis qui me confessus fuerit coram hominibus, Filius etiam hominis confitebitur illum coram Angelis Dei.*

9 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei.*

Et eodem capite.

51 *Putatis quòd pacem venerim missurus in terram? Non, dico vobis: imò separationem.*

52 *Erunt enim ex hoc quinque in domo vna diuisi, tres aduersus duos, & duo contra tres.*

53 *Diuidetur pater aduersus filium, & filius aduersus patrem: mater aduersus filiam, & filia aduersus matrem: socrus aduersus nurum suam, & nurus aduersus socrum suam.*

32 *Omnis ergo.*) Accommodat nunc ad præsentem vsum quod de mortis contemptu priùs disseruit: quia luctãdũ sit contra mortis horrorẽ ne ab ingenua fidei confessione nos reuocet quã Deus seuerè exigit, mundus autẽ ferre nõ potest. Ergo in hũc finem Christi discipulos fortes & magnanimos esse conuenit vt semper accincti sint ad martyrium. Porrò Christi confessio, etsi à maiori hominum parte, quasi res leuis negligitur: hîc tamen in præcipuo Dei cultu & singulari pietatis exercitio censetur: & meritò. Nam si terreni Reges pro gloriæ suæ amplitudine tuenda augendísque opibus subditos suos ad arma vocant, cur non lingua saltem afferent fideles cælestis Regis sui gloriam? Quare certum est eos fidem (quantum in se est) extinguere qui intus eam supprimunt, quasi superuacua esset externa eius professio. Neque enim frustra Christus hîc nos vocat suos testes, quorum ore nomen suum in mundo celebretur. vult, inquam, Christus nominis sui professionem falsis religionibus opponi. Quia res odiosa est, nobis testimonium de-

nuntiat, ne suffocata lateat in corde cuiusque fides, sed palàm se proferat corā hominibus. Quisquis refugit ac silet, annon Filium Dei frustrando, seipsum ex Dei familia abdicat? Requiritur quidē illustrior fidei confessio à doctoribus quàm ab hominibus priuatis: deinde quia non omnes æquali fidei mensura præditi sunt, quò quisque magis exuperat Spiritus donis, præire suo exemplo debet. Nemo tamen est fidelium quem non habere testem velit Filius Dei. Cæterùm, vbi, quando, quoties, quomodo & quatenus profitenda sit fides nostra, certam legē præfigere difficile est: sed spectanda est occasio, ne quisquam nostrum officio suo in tempore desit. Petendus etiam à Domino est prudentiæ & fortitudinis Spiritus, quo directore sciamus quid expediat, & fortiter exequamur quod certum erit nobis mandari. *Confitebor & illum.* Additur promissio quæ zelum nostrum hac in parte accēdat. Notandę autem sunt antitheses: nam si nos conferimus cum Filio Dei, quàm turpe est nostrum illi testimonium negare, quum nobis ille suum vicissim, quasi compensationis loco, offerat? Si mortales & nihili homines cum Deo & Angelis totáque cælesti gloria cōferimus, quantò excellentius est quod promittit Christus quàm quod requirit? Nam quamuis increduli sint homines ac peruersi, perinde tamē quod illis reddimus testimoniū æstimat Christus acsi esset Dei & Angelorū confessus. Ideò apud Marcū & Lucā amplificandi causa dicitur *In hac gente adultera,* ne scilicet putemus nos operā perdere quia minùs idonei sunt auditores. Porrò si quem non satis afficiat promissio, horribilis cōminatio sequitur, Christum vbi ad iudicium mundi apparuerit, abnegaturū esse omnes qui eum perfidè apud homines negauerint. Eāt nunc, & sibi in sua dissimulatione placeant inimici crucis, quum è libro vitæ Christus ipsos deleat. Quos enim Deus vltimo die inter filios agnoscet, nisi qui à Christo illi offerentur? Atqui se contrariū illis fore testē pronuntiat, ne se falsò insinuent. Quòd *venturus* esse dicitur Christus *in gloria Patris & Angelorum,* sensus est, Diuinā eius gloriā tunc clarè manifestandā esse: & Angelos, vt nunc soliū Dei cingūt, præstò illi futuros ad ornādam eius maiestatē. Locus ex Lucę cap. 21. Matthæi contextui respōdet. Quod autem ex 9. cap. & Marco retulimus, videtur alio tempore esse dictum: sed quia similis prorsus erat doctrina, coniungere placuit.

51 Luc. *Putatis quòd venerim.*) Quod nuper à discipulis suis Christus postulauit, nullo negotio pro se quisquis nostrū præstaret si totus mundus vno cōsensu subscriberet in Euangelij doctrinā. Sed quia bona pars non modò aduersa est, sed acriter etiā repugnat, non possumus sine certamine ac multorū odio Christū confiteri. Admonet igitur suos Christus vt se ad pręliū comparēt: quia pro testimonio veritatis necessariò bellandū sit. Atque ita duplici offēdiculo occurrit, quod alioqui nō parū turbasset infirmas mentes. Quū Prophetæ vbique pacē tranquillúmque statū sub Christi regno promittant, quid aliud sperassent discipuli quàm pacata statim fore omnia, quocunque venirent? Iam quū Christus dicatur pax nostra, & Euangeliū nos Deo recōciliet: cōsequitur fraternā simul concordiā inter nos constitui. Ergo pugnas & cōtentiones in mundo accendi vbi Euangelium prædicatur, nō videtur cōgruere cum Prophetarum vaticiniis, ac multò minùs cum officio Christi ac Euangelij natura. Sed pax illa quā celebrant prophetæ, quia cū fide coniuncta est, nōnisi inter puros Dei cultores & in piis conscientiis viget: vsque ad incredulos verò non peruenit, quanuis illis offeratur, nihilo etiam magis cum Deo in gratiā redire sustinent: quò fit vt pacis legatio maiorem in illis tumultum excitet. Quia enim Satan qui regnū occupat in reprobis, insanit ad nomen Christi, simul ac profertur Euangelij doctrina, illorū impietas quę priùs sopita iacebat, acuitur. Sic Christus, qui propriè pacis est autor, propter hominum malitiā turbarum est occasio. Hinc discamus quanta sit corruptæ naturæ prauitas, quæ tam incomparabile donum non modò cōtaminat, sed in pessimam noxam conuertit. Interea si exoriente Christi regno surgunt tumultus, ne turbemur quasi re noua aut insolita: quando ipse Euangeliū suum gladio cōparat, & διαμερισμὸν esse dicit. Quidam hîc describi pœnam putāt quæ Euangelij cōtemptoribus inflicta est, vt alij in alios hostiliter insurgerent: sed contextus demonstrat Christum hîc hortari discipulos ad constantiā, si bona pars mundi ab ipsis dissideat, ac sua voce, quasi tuba militari, innumeros hostes ad arma conciteent.

35 *Dissidere faciam.*) Hinc clariùs perspicitur quod paulo antè diximus, præter Euangelij naturā impiorū culpa hoc accidere, vt pugnæ & tumultus surgant. Nam quod de Iohanne Baptista docet Malachias, omnibus Christi ministris conuenit, in hunc scilicet finem mitti vt corda patrum conuertant ad filios, & corda filiorum ad patres. At- *Mala. 4. b. 6.* qui impiorū malitia facit vt qui priùs cōiuncti erant, audita Christi voce separentur in contrarias partes, imò vt omnia necessitudinis vincula abrumpant. Denique eò confusionis venturum esse mundum prædicit Christus, vt omnia naturæ iura pro nihilo ducantur, nulláque ampliùs colatur humanitas. Nam quum Michæas conqueritur hostes cuique esse domesticos, extremā & perditam *Mich. 7. b. 6.* corruptionem deplorat. Idem futurum affirmat Christus vbi in medium prodierit sua doctrina: quod aliàs credibile non erat. Neque tamen hoc esse perpetuum intelligit: sicuti morosi quidam homines non aliter se probos eius discipulos fore somniant nisi à parentibus, liberis & vxoribus alienentur. quin potiùs omnis legitima coniunctio fidei vnitate sancitur. Tantùm admonet Christus, quoties id accidet, non oportere suos turbari.

MATTH. X.	MARC. IX	LVC. XIIII.
37 *Qui amauerit patrem aut matrem supra me, non est me dignus: qui amauerit filium suum aut filiam suam supra me, non est me dignus.*	41 *Quisquis enim ad bibendū dederit vobis calicem aquæ nomi-*	25 *Ibant autem turbæ multæ cum eo: & conuersus dixit ad illos,* 26 *Si quis venit ad me, nec odit patrem suum ac matrem, & vxorem & filios, & fratres & sorores, præterea autem & animam suam, non potest esse meus discipulus.*

38 *Et*

38 *Et qui non accipit crucem suam, ac sequitur me, non est me dignus.*

39 *Qui inuenerit animam suam, perdet eam: qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.*

40 *Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui me misit.*

41 *Qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet.*

42 *Et quicunque ad bibendum dederit vni ex pusillis his poculum aquæ frigidæ, tantùm nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.*

ne meo quòd sitis Christi: amē dico vobis nequaquam perdet mercedem suam.

27 *Et quisquis non baiulat crucem suam, & venit post me, non potest meus esse discipulus.*

28 *Quis enim est ex vobis qui velit turrim ædificare, quin priùs sedēs computet sumptus, an habeat quibus opus est ad perficiendum?*

29 *Ne postquam posuerit fundamentum, nec potuerit perficere, omnes qui viderint incipiant illudere ei,*

30 *Dicentes, Hic homo cœpit ædificare, nec potuit consummare.*

31 *Aut quis Rex proficiscens vt committat prælium aduersus alterum regem, nonne sedens priùs cogitat an possit cum decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit contra se?*

32 *Alioqui adhuc illo procul agente, legatione missa petit ea quæ sunt pacis.*

33 *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus.*

37 *Qui amauerit.*) Quia hoc valde asperum est hostes sibi facere qui coniunctissimi esse debuerant, & cum sensu naturæ pugnat: ideo nunc dicit Christus non posse nos alia lege suos esse discipulos. Non iubet quidem exuere humanos affectus, non vetat quin debitam quisque beneuolentiam suis præstet: sed tantùm in ordinem cogi vult quicquid est mutuæ dilectionis inter homines vt superemineat pietas. Diligat ergo maritus vxorē, pater filium, & vicissim patrē filius, modò ne obseruantiam quæ Christo debetur, humanus amor obruat. Nā si inter homines ipsos (vt arctiore vinculo cuique sumus deuincti) alij alios superāt, indignum est non omnibus vnum Christum præferri. Et certè non satis grato animo reputamus quid sit esse Christi discipulū nisi huius dignitatis pretiū ad subigendos omnes carnis affectus valeat. Durior est locutio apud Lucā. *Quisquis non oderit patrem suum*: idem tamen sensus, Si nos à Christo sequendo impediat nostrorum amor, fortiter resistendum esse: quemadmodum Paulus dicit, Damnosa se duxisse propter Christū quæ prius in lucris ponebat, omniúmque iacturam libenter fecisse. Philip.3.b.

38 *Qui non accipit crucem.*) A specie ad genus progreditur, vt sciamus non aliter nos posse in eius discipulis censeri nisi ad multas ærumnas ferendas compositi simus. Si nos torquet ac excruciat quòd Euangelij causa nobis est cum patre, vel vxore, vel liberis dissidium, veniat nobis in mentem ista conditio, Christum omnes suos discipulos cruci addicere. Interea subeat etiam mentem hæc consolatio, nos in ferenda cruce, Christi esse socios. ita fiet vt facilè mitescat omnis acerbitas. Cruci suæ nō minus affixi sunt reprobi, nec eam, quātumuis luctentur, excutere queūt, sed quia extra Christum crux maledicta est, manet eos infœlix exitus. Quare hæc duo simul connectere discamus: fidelibus tollendam esse crucem vt sequantur Magistrum: hoc est se ad eius exemplum conforment, & tanquam fidi comites adhæreant eius vestigiis.

39 *Qui inuenerit.*) Ne superior doctrina (vt admodum difficilis & carni molesta est) parum sit per se efficax, duobus modis eam confirmat Christus in hac sentētia: pronūtiat enim, nimis cautos & prouidos, vbi sibi visi fuerint vitā suā optimè seruasse, frūstratū iri, ac eā perdituros: rursus, qui vitā neglexerint, nihil iacturæ facturos quia eā recuperabūt. Scimus vitę causa omnia fieri & omitti: tātus nobis ingenitus est eius amor. Quare necesse fuit Christo, vt suos animaret ad mortis cōtemptum, ita promittere & minari. Inuenire vitā hoc loco significat eam possidere quasi sub tuta custodia. Nā qui terrenæ vitæ nimis cupidi sunt, dum sibi cauent ab omnibus periculis, inani fiducia sibi placēt, quasi bene sibi prospexerint; atqui anima illorū tam firmis præsidiis munita effluet, quia tandem moriendum erit: mors autem illis erit exitio. Contrà vbi se fideles ad mortem offerunt, eorum anima quæ videtur ad momentū euanescere, in meliorem vitā restituitur. Porrò quia reperiuntur interdum qui temere vel ambitionis causa vel furoris vitam suam profundant, discertè causam exprimit Christus cur mors nobis oppetenda sit. Dubium est an alio tempore habita fuerit concio quam narrat Lucas: illic quoque Dominus hortatur suos ad crucis tolerantiam, sed non tam prolixo sermone. Deinde huius sententiæ confirmandæ causa duas similitudines mox subiicit, quarum apud Matthæum nulla fit mentio. sed propter consensum in rei summa, mihi nulla religio fuit quæ apud Lucam habentur huc transferre.

28 Luc. *Quis enim est ex vobis.*) Ne cui molestū sit hac lege Christū sequi vt desideriis suis omnibus renuntiet, proponitur vtilis admonitio, meditandū esse ante tempus quid requirat Euangelij professio. Nam inde fit vt multi leuissimis quibusque tentationibus succūbant, quòd meras sibi delicias finxerūt, quasi in vmbra semper & otio futuri. Nunquam ergo idoneus erit Christi seruus nisi qui longo prius tempore ad militiam se parauerit. Iam huc optimè conueniunt similitudines. Res plena est molestiæ ac tædij, ædificare, atque etiam ob sumptus parum grata: bellum etiam (quia tot secum trahit incommoda, imò ferè humano generi ruinam minatur) nemo nisi inuitus suscipit: & tamen ipsa habitandi vtilitas homines allicit vt suam substantiam profundere non dubitent: cogit etiam necessitas vt nullas in bellis gerendis expensas refugiant. Atqui templi Dei architectos, & Christi militiæ nomen dan-

tes lõgè excellentius manet prǽmium.neq; enim vel pro caduco ædificio laborant Christiani, vel pro euanido triumpho pugnant. Cæterùm quod dicit Christus, Siquis rex impar sit ad sustinẽdam belli molem,ne cum ignominia vincatur, pacem cum hoste quęrere : ad præsentem causam aptari non debet, quasi vlla nobis sit reconciliatio cum hoste spirituali,si nos opesac nerui deficiant.nam ineptũ foret singulas particulas in parabolis exigere ad rem de qua agitur. Verùm simpliciter intelligit Dominus, debere nos ita esse instructos, ne deprehẽsi absq; iusto præsidio, terga turpiter vertamus. nam neque vnusquisque nostrum rex est qui suis auspiciis bellum gerat. Sicuti autem hac doctrina coarguitur eorum temeritas qui stolidè vltra mensuram suam prosiliũt, vel sibi delicias faciunt,de cruce ferenda non cogitantes: ita cauendũ est ne hęc meditatio ad quam nos hortatur Christus,nos deterreat,vel alacritatẽ nostram retardet. Multi,quia non statim ab ipsis carceribus patientiæ legem sibi indixerãt, propter mollitiem retrocedunt à studij cursu: non enim alio pacto sustinent esse Christiani quàm si à cruce immunes sint. Alij,dum illis proponitur aspera & carni insuauis conditio ad Christum accedere nõ audent. Atqui non est cur nobis animos minuat inopiæ nostræ cognitio, cui dominus tempestiuè succurrit. Fateor certè,si sumptus expendimus,ita nos omnes destitui vt ne lapidem quidem vnum ponere vel hosti gladium opponere liceat. Sed quum materiam, sumptus,arma & vires suppeditet Dominus è cælo: nullum ex difficultate prætextum habebit ignauia nostra vel tarditas. Consilium ergo Christi est,de ferenda cruce suos monere,vt se fortitudine accingant.

33 *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat.*) Ostendit hæc clausula quid sibi velit sumptuum supputatio,à qua suos ordiri iubet Christus: nempe vt hæc illis meditata sit ratio, omnibus renuntiãdum esse. Frustra enim se ingerunt ad Christianismum profitendum quos suauis, otiosa & crucis expers conditio delectat. Porrò omnibus renuntiare intellige quicunque ita Christum pręferunt tam propriæ vitæ quàm omnibus carnis votis, vt nihil à recto cursu eos impediat. Pręposterè enim faciet siquis literam præcisè vrgeat: quasi nemo sit Christi discipulus nisi qui in mare proiecerit quicquid possidet, adeóque diuortium fecerit cum vxore,& liberis valedixerit. Talibus figmẽtis ad Monachatum inducti sunt stulti homines, vt ad Christum accedere volentes,ab humanitate deficerent. Atqui nemo verius renuntiat omnibus quæ possidet quàm qui omnia singulis momentis relinquere paratus, totum se quasi liber & solutus Domino impendit & omnibus obstaculis superior,vocationem suam prosequitur. Ita vera abnegatio quam à suis requirit Dominus, non tam in actu,vt loquuntur,quàm in affectione sita est, vt quisque in diem viuens, non retineat corde quod manu gubernat.

40 Matth. *Qui recipit vos.*) Altera consolatio, quòd tametsi bona pars mundi infensa sit Christi discipulis, adeóq; fidei suæ confessione omnium in se odia prouocent: Dominus tamen, vt quam plurimos ab beneuolentiam illis præstandã inuitet,in suas tabulas acceptũ ferre nõ grauatur quicquid illis datum fuerit. Nam inde apparet quàm charos habeat dum sibi imputari patitur quęcunque illis præstita fuerint officia. Porrò nõ tam de receptione doctrinæ quàm hominum loquitur. Fateor quidem hoc posterius ab illo pendere: sed consilium Christi spectandũ est.nam quòd subleuandę eorũ infirmitati maximè aptum esse videbat,testari voluit,si quis eos humaniter acciperet ac benignè iuuaret,perinde sibi gratum fore officium acsi liberaliter tractatus esset in eorũ persona:neque id modò,sed Deo quoque Patri boni odoris offerri sacrificium.

41 *Qui recipit Prophetam.*) Incipit quidem à Prophetis,sed tandem ad infimum gradũ descendens,suos omnes discipulos complectitur. Ergo sine exceptione veros Dei cultores & Euangelij studiosos commendat. Recipere autem in nomine Prophetę & iusti, tantundẽ valet atq; illis benefacere in doctrinæ honorem & pietatis respectu. Tametsi enim totum genus humanũ charitatis officiis prosequi nos Deus iubet:meritò tamẽ suos in superiorem gradum attollit, vt peculiaris habeatur eorum cura & ratio. *Mercedem Prophetæ.* Hanc particulam variè exponunt interpretes. Quibusdam videtur notari mutua compensatio, quòd scilicet pro terrenis bonis spiritualia referãt Dei Prophetę, verùm si hęc expositio recipitur,quęnã erit merces iusti? Alij eiusdẽ mercedis quæ Prophetis & iustis reposita est,consortes fore intelligũt,quia erga illos benefici fuerint. Nõnulli ad sanctorum communicationem referunt, quòd sicuti beneficentia nostra testamur nos vnũ esse cum Christi seruis corpus,ita hoc modo efficimur omnium bonorum participes quę Christus inter membra corporis sui communicat. Ego simplicius,mercedem quæ dignitati personæ respondeat cui impensum erit officium: significat enim Christus hoc insigne fore documentum quanti Prophetas suos & deinde quoslibet discipulos æstimet: quia ampla mercede constabit nullum excidisse officium quod illis præstitũ fuerit. Ad amplificationem valet quòd vilissimis etiam officiis,quale est poculum aquę frigidę dare,mercedem promittit. Pusillos vocat non tantùm qui postremi sunt in Ecclesia & cõtẽptissimi,sed suos omnes discipulos qui mundi fastu calcantur.

MATTH.	MARC. VI.	LVC. IX.
	12 *Et egressi prædicabant vt resipiscerent.* 13 *Et dæmonia multa eijciebant,& vngebant oleo multos ægrotos,& sanabant.*	6 *Egressi autem circumibant per castella euangelizantes & curantes vbique.*

12 *Et egressi prædicabãt.*) Matthęus silẽtio trãsit quid egerint Apostoli: Marcus & Lucas referũt iniunctã sibi prouinciã obiisse:ex quorũ verbis clariùs patet quod dixi,tẽporale hoc & quidẽ paucorũ dierũ fuisse munus quod tunc illis Christus iniunxit. dicũt enim profectos esse per vrbes & castella.nec dubiũ est quĩ paulò post reuersi sint ad Magistrũ,vt alibi dicetur. Hoc solum expositione indiget qđ Marcus recitat, Vnxisse oleo multos infirmos. Quęritur.n. quũ sanãdi facultas illis data esset

set à Christo, quorsum oleum adhibuerint. Docti quidam homines medicamenti speciem fuisse putant: & fateor in illis regionibus frequentem olei fuisse vsum. sed nihil minus cõsentaneũ est quàm Apostolos ordinariis & naturalib. remediis vsos esse, quæ Christi miraculis nebulas offunderent. neque enim arte & peritia medendi instructi fuerunt à Domino, sed potiùs iussi sunt miracula edere quæ totam Iudæam excitarent. Constituo igitur fuisse hoc visibile symbolũ spiritualis gratię, quo testati sunt prouenire ex arcana Dei virtute sanitatem, cuius ministri erant. nam oleo Spiritus gratiam figurari, sub Lege vsitatum fuit. Quàm verò præpostere Apostolos imitati sint qui perpetuum ritum vngendi ægrotos in Ecclesia statuerunt, inde patet, quòd sanationis donum Christus Apostolis contulit, non vt hæreditario illud ad posteros transmitterent, sed vt ad tempus sigillũ esset Euangelij doctrinæ. Et hodie nimis ridicula est Papistarum inscitia, qui putidam vnctionem, qua semimortuos ad sepulchrum deducunt, pro sacramento venditant.

MATTH. XI.	MARC.	LVC. VII.
1 *Et factum est, quum finem fecisset Iesus præcipiendi duodecim discipulis suis, progressus est illinc vt doceret, & prædicaret in ciuitatibus illorum.* 2 *Iohannes autem quum audiuisset in carcere facta Christi missis duob. discipulis suis,* 3 *Dixit illi, Tu es ille venturus, an alium expectamus?* 4 *Et respondens Iesus dixit illis, Eũtes renuntiate Iohãni quæ auditis & videtis:* 5 *Cæci visum recipiunt, & claudi ambulant, leprosi mũdantur, & surdi audiũt, mortui excitantur, & pauperes accipiunt Euangelij nuntium.* 6 *Et beatus est qui non fuerit offensus in me.*		18 *Et nuntiauerunt Iohanni discipuli ipsius de ijs omnibus. Et conuocauit duos de discipulis suis Iohannes.* 19 *Misitque ad Iesum, dicens, Tu es ille venturus, an alium expectamus?* Paulo pòst. 21 *In eadem autem hora multos sanauit à morbis & plagis, & spiritibus malis: & cæcis multis donauit visum.* 22 *Et respondens dixit illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & vidistis, quod cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperibus annuntiatur Euangelium.* 23 *Et beatus est quicunque non fuerit offensus in me.*

1 *Et factum est.*) Hoc loco nihil aliud significat Matthæus quàm Christum minimè destitisse ab officij sui cursu dum alibi Apostoli laborabant. Simul ergo atque illos dimisit cum mandatis ad lustrandam Iudæam, ipse in Galilæa functus est docendi partibus. Subest autem pondus in verbo Præcipiendi: quia Matthæus significat non fuisse liberam illis legationem permissam, sed præscriptum & dictatum quid in medium proferre & qualiter se gerere deberent.

Præcipiendi verbũ.

2 *Iohannes autem quum audisset in carcere.*) Non intelligunt Euangelistæ Iohannem commotum fuisse miraculis, vt tunc demum Mediatorem agnosceret: sed quia videbat Christum inclaruisse, opportunum & maturum venisse tempus statuens quo suum de illo testimonium comprobaretur, discipulos suos ad eum misit. Quòd putant quidam sua etiam causa misisse, valde absurdum est: quasi non solidè persuasus esset & clarè didicisset ipsum esse Christum. Friuola est etiam eorum speculatio qui fingunt Baptistam, quum propinquus esset morti, sciscitatum esse à Christo quod tanquam ex ore eius perferret ad patres mortuos. Atqui palàm est, sanctum Christi præconem, quia videbat se non procul à stadij sui meta distare, discipulos autem suos, licèt multum laboris in illis docendis sumpsisset, adhuc tamen manere suspensos, hoc extremum remedium quæsiisse sanandæ eorum infirmitati. Fideliter (vt dixi) in hoc incubuerat vt discipuli Christum sine mora amplecterentur. Quum asiduè instando tam parum profecerit, non abs re timet ne post mortem suam penitus diffluant: voluit ergo eorum tarditatem seriò expergefacere vbi ad Christum dimisit. Iterum hoc loco officij sui monentur Ecclesiæ pastores, ne discipulos sibi addictos & quasi deuinctos tenere studeant, sed ad Christum dirigere, qui vnicus est Magister. Initio professus erat Iohannes se nõ esse sponsum. Ergo, quod fidelis paranymphi est, castã & integram sponsam offert ipsi Christo, qui vnicus est Ecclesiæ sponsus. Idem sibi fuisse studium Paulus affirmat: & vtriusque exemplum ad imitationem proponitur omnibus Euangelij ministris. *2. Cor. 11. a.1.*

3 *Tu es ille venturus.*) Pro confesso sumit Iohannes quod à pueris tenebat discipuli. Commune enim erat Iudæis omnibus rudimentum pietatis, esse venturum Christum salutis & perfectæ beatitudinis authorem. Quare de hoc capite quæstionem non mouet: sed tantùm quærit an Iesus sit Redemptor ille promissus. Oportuit enim, postquam persuasi erant de redemptione in Lege & Prophetis promissa, illam in Christi persona exhibitam amplecti. Quum addit, *An alium expectamus?*) Hac particula obliquè perstringit eorum socordiam qui pridem certò edocti, tandiu ambiguis animis fluctuarent. Simul etiam ostendit quæ sit natura & vis fidei, nempe vt fundata in Dei veritate, non circunspiciat huc vel illuc, nec variet: vt solo Christo contenta, non aliò flectatur. *Ite, renuntiate.*) Sicuti Iohannes alienam in se personam transtulerat: sic ei renuntiari iubet Christus quod magis obseruandum erat eius discipulis. Quòd simpliciter non respondet, primùm eo consilio facit quia satius erat rem ipsam loqui. deinde vt præconi suo liberius docendi argumentum tradat. Neque tamen illi tantùm suppeditat nudam & rudem materiam miraculis, sed miracula aptat in suum finem ex Prophetarum oraculis. Præsertim verò locum vnum ex 35. capite Iesaiæ, & alterum ex 61. notat: vt agnoscant discipuli Iohannis, quod Propheta de regno Christi testatus est, completum esse & præstitutum. Priore loco continetur descriptio regni Christi, sub quo Deus se liberalem & benefi-

cum fore promittit, vt opem remediúmque morbis omnibus offerat. Nec dubium est quin de spirituali à malis omnibus & miseriis liberatione agat. Verùm Christus externis symbolis (sicuti priùs dictū est) se ad sanandas animas spiritualem venisse medicum ostendit. Ita factum est vt discipuli minimè perplexi discederent, qui clarum & nullis ambagibus implicitum habebāt respōsum. Posterior locus in hoc priori similis, quòd in Christo thesauros gratiæ Dei mundo expositos fore docens, peculiariter exprimit Christum destinari pauperibus & afflictis. Et consultò vaticinium hoc adducit Christus: partim vt suos omnes humilitatis tyrocinio imbuat: partim vt offensionem tollat quam posset concipere carnis sensus ex contemptibili eius grege. Nam vt superbi natura sumus, nihil ferè nobis in pretio est nisi multo splendore ornatum fit. Atqui Ecclesia Christi quum ex pauperculis hominibus collecta sit, nihil est à splendido & magnifico decore magis remotum. Hinc multis obrepit Euangelij contemptus, quia à summis quibusque & magna dignitate prædictis non recipitur. Porrò quàm peruersa sit & iniqua hæc æstimatio ex ipsius Euangelij natura Christus admonet, quando non nisi pauperib. & abiectis destinatum est. Vnde sequitur nihil nouum accidere vel quod nos turbare debeat, si à magnis omnibus spernitur, qui suis diuitiis inflati, nullū Dei gratiæ locum vacuum relinquunt: imò si respuitur à maiori hominum parte, nō est quòd miremur, quando vix centesimus quisque est qui non praua confidentia turgeat. Sicuti autem Christus hîc Euangelium suum vindicat à contemptu: ita rursus admonet quinam sint idonei ad percipiendam, quæ illic offertur, salutis gratiā: atque hoc modo miseros peccatores blandè ad spem salutis inuitās, in certam fiduciam erigit. Pauperes enim vocari certum est quorum misera est vilísque cōditio, & qui pro nihilo ducuntur. Ergo vt quisque abiectissimus erit, tantum abest quin desperationis causa sit sua paupertas, vt inde potiùs debeat animum colligere ad Christum quærendum. Sed meminerimus non alios censeri pauperes nisi qui sibi ipsi tales sunt: hoc est, qui suæ inopiæ sensu oppressi iacent.

6 *Et beatus*.) Hac clausula monere voluit Christus, vt quis in Euangelij fide constans & firmus maneat, scandalis resistendum esse quæ ad impediēdum fidei cursum occurrent. Est autem occupatio, qua nos aduersus scandala præmunit: quia nunquam occasiones nobis desunt eius repudiandi donec animos nostros supra omnia offendicula extulerimus. Hoc igitur primò tenendum est, militandum nobis esse cum scandalis vt perstemus in fide Christi. Neque .n. falsò vocatur Christus ipse Petra scandali, & Lapis offensionis ad quem multi impingunt. Id quidem vitio nostro fieri certum est: sed huic etiam vitio medetur quum beatos pronūtiat qui in se non fuerint offēsi. vnde etiam colligimus nullā esse incredulis excusationē, quāuis innumera scādala obtendant. Quid.n. illis obstat quominus accedant ad Christū? vel quid eos impellit vt à Christo deficiant? nempe quia contemptus & deformis, probrísque mundi expositus cum sua cruce apparet: quia non in suarū afflictionum societatem vocat: quia deinde gloria eius & maiestas, vt spiritualis est, à mundo negligitur: deinde quia eius doctrina prorsus à sensu nostro abhorret: adhæc quia artificio Satanæ multæ turbæ oriuntur, quæ & Christi nomen & Euangelium infament, exosúmque reddant: postremò quia sibi quisque, velut data opera scādalorum congeriem fabricat, quoniam malignè non minùs quàm cupidè à Christo se omnes subducunt.

MATTH. XI.

7 *Euntibus autem illis cœpit Iesus turbis dicere de Iohanne, Quid visuri existis in desertum? num arundinem quæ agitatur à vento?*

8 *Age quid visuri existis? num hominem mollibus vestibus amictum? ecce qui mollia gestant, in domibus Regum sunt.*

9 *Atqui quid existis videre? num Prophetam? certè dico vobis, etiam excellentiorem Propheta.*

10 *Hic est enim de quo scriptum est, Ecce ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

11 *Amen dico vobis, non exortus fuit inter natos ex mulieribus maior Iohanne Baptista. attamen qui minor est in regno cælorum, maior est illo.*

12 *Porrò à dieb. Iohannis Baptistæ, vsque ad hunc diem, regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

13 *Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsque ad Iohannem prophetauerunt.*

14 *Et si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus erat.*

15 *Qui habet aures ad audiendum (audiat.*

MARC.

LVC. VII.

24 *Et quum discessissent nuntij Iohannis, cœpit dicere ad turbas de Iohāne, Quid visuri existis in desertum? arundinem quæ vento agitatur?*

25 *Sed quid existis visuri? hominem mollibus vestimentis indutum? ecce qui in vestitu splendido & delicijs agunt, in aulis Regum sunt.*

26 *Sed quid visuri existis? Prophetam? vtique dico vobis & plusquam Prophetam.*

27 *Hic est de quo scriptū est, Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

28 *Dico enim vobis, maior inter nos ex mulieribus Propheta Iohanne Baptista nullus est: attamen qui minimus est in regno Dei, maior est illo.*

LVC. XVI.

16 *Lex & Prophetæ vsque ad Iohannem, ab eo tempore regnum Dei annuntiatur, & omnes in illud vim faciunt.*

7 *Euntibus autem illis.*) Commendat Christus Iohannem populo, vt memoria repetant quod audierant ex ipso, eiúsque testimonio habeant fidem. celebre enim erat vulgo eius nomen, & honorificè de eo loquebantur: doctrina autem minore in pretio erat, imò pauci erant qui attenderent ad eius ministerium. Admonet autem Christus eos operam lusisse qui eius videndi causa in desertum profecti erant, nisi reuerenter mentes & studia sua applicent ad eius doctrinam. Itaque sensus verborum est, *Vos exiistis in desertum.*) Stulta omnino & ridicula fuisset leuitas nisi certum finem haberet vestra profectio. Atqui neque mũdi pompam, neque aliquid ludicrum quæsistis, sed vobis propositum fuit audire vocem Dei ex ore Prophetæ. Nunc ergo vt fructum referatis consilij vestri, memoriæ vestræ infixum maneat quod loquutus est ille.

8 *Qui mollia gestant.*) Falluntur qui putant hoc Christi dicto aulicas lautitias damnari: alij sunt loci complures vbi luxuria in vestitu, & immodicus nitor reprehenditur. Sed huius loci sensus est simplicior, nihil fuisse tale in deserto quod populum vndique alliceret. illic enim inculta omnia & squalida fuisse quæ nihil quàm tædium afferrent: elegantem cultum qui oculos delectet, potiùs in Regum aulis spectari.

11 *Amen dico vobis.*) His verbis non modò sancitur Iohãnis authoritas, sed supra veteres Prophetias euehitur eius doctrina, vt populus ad rectum ministerij eius scopum collimet. nam quia non reputabant quorsum esset missus, hinc factum est vt nihil ferè proficerent ex eius sermone. Ideo Christus supra ordinem Prophetarum ipsum extollit & locat, vt peculiare aliquod & excellẽtius illi datum fuisse mandatum discant. Quòd autem ipse alibi negat se esse Prophetam, contrarium non est huic Christi elogio. Propheta quidem nõ fuit aliorum more, quos & Legis interpretes, & suæ voluntatis internuntios olim Deus Ecclesiæ suæ præfecerat: excellentior tamen erat Prophetis, quòd non eminus & obscurè sub vmbris, vt illi, sed propè & palàm adesse iam redemptionis tempus nuntiabat. quò etiam pertinet vaticiniũ Malachiæ quod mox subiicitur: nempe in eo excellere Iohannem, quòd præco sit & apparitor Christi. Etsi enim de eius regno loquuti erant Prophetæ veteres, non tamen instar Iohannis positi erant coram eius facie vt præsentem ostenderent. Reliqua petant lectores ex 1. Lucæ cap. *Non exortus fuit.*) Vltrà progreditur Dominus, tanto excellentiores fore Euangelij ministros, quanto superior fuerat Iohannes Prophetis. Nimis inscitè hallucinati sunt quibus visus est Christus seipsum conferre cum Iohanne. neque enim hîc agitur de personæ dignitate, sed officij pręstantia laudatur: quod clariùs ex verbis Lucæ patet, vbi habetur, *Nullus surrexit Propheta maior.*) Nam magnitudo ad docendi munus disertè refertur. In summa tam pręclaro elogio ornatur Iohannes vt attentiùs obseruent Iudæi quam attulerat legationem. Deinde illi præferuntur qui paulo pòst sequuturi erant doctores, vt Euãgelij maiestas supra Legem, & illud medium pręconium emineat. Sicuti autem præparare Iudæos voluit Christus ad recipiendum Euangelium, ita hodie expergefieri nos decet vt Christum è sublimi cęlestis suæ gloriæ solio nobis loquentem reuerenter audiamus: ne contemptum nostrum vlciscatur horrẽdo illo anathemate quod incredulis denũtiat per Malachiam eodem loco. Regnum cælorum & Dei pro nouo Ecclesiæ statu capitur, vt aliis superioribus locis, quòd Christi aduentu promissa esset rerum omnium instauratio. Vbi reddidi Minimũ, Græcè legitur Minor in comparatiuo gradu: sed sensus hoc modo est dilucidior, dum constat omnes Euangelij ministros comprehendi. Porrò quòd plerique exiguo fidei modulo donati, longè infra Iohannem subsidunt, hoc nihil obstat quin excellior sit eorum prædicatio quatenus Christum proponit æterna expiatione per vnicum sacrificium peracta, mortis victorem & vitæ Dominum, sublatóque velo discipulos in cæleste sanctuarium attollit.

Regnũ cælorum.

12 *A diebus Iohannis.*) Non dubito quin Christus Euangelij maiestatem ex eo cõmendet quòd feruenti multorum studio expetebatur. nam sicuti Iohannem Deus excitauerat qui præco esset regni Filij sui, ita efficaciam Spiritus indiderat eius doctrinæ, vt in hominum corda penetraret, accẽderétque ardorem illum. Apparet igitur à Deo profectam esse, quæ insolito more tam subitò emergit & ingentes motus concitat. Sed in secundo membro restrictio additur, *Quod violenti illud rapiant.*) Nam quia maior pars nihilo plus mouebatur quàm si nulla vnquam vox de Christo emissa esset à Prophetis, vel nunquam prodiisset eius testis Iohannes, violẽtiam illam de qua loquutus fuerat, nonnisi certo hominum genere extare Christus admonet. Sensus est igitur, Fit iam magnus hominum cõcursus, acsi violenter homines irruerent ad occupandum Dei regnum. nam erecti vnius hominis voce turmatim confluunt: nec solùm cupidè, sed rapido impetu excipiũt oblatã gratiam. Quanquam autem permulti torpent, nec magis tanguntur quàm si Iohannes fabulam ageret in deserto nihil ad eos spectãtem: multi tamẽ violento feruore accurrunt. Ad hunc verò scopũ tendit Christi sententia, Inexcusabiles esse qui manifestam Dei virtutem, quæ tam in doctore quàm in auditoribus refulget, contemptim, velut clausis oculis prætereunt. Interea discimus ex his verbis quænam sit vera fidei natura & ratio: nempe vt homines non frigidè, & defunctoriè loquenti Deo annuant, sed ardenti effectu ad ipsum aspirent, & quasi impetuoso conatu perrumpant.

16 Luc. *Lex & Prophetæ.*) Quia Dominus in studio populi præludium extare dixerat eorum quæ Prophetæ de futura Ecclesiæ renouatione prædixerant, iam Iohannis ministerium cum Lege & Prophetis comparat, acsi diceret, Mirum non esse si Deus nunc tam potenter operetur in hominum animis: quia non procul vt antea, sub obscuris vmbris se insinuet, sed palàm & cominus ad statuẽdum regnum suum adsit. Hinc sequitur, minus excusationis habere qui Iohannis doctrinam contumaciter respuunt, quàm Legis & Prophetarum contemptores. In Prophetandi verbo subest emphasis, quòd Lex & Prophetę non sisterent Deum ante oculos, sed tãquam absentem figuris adumbrarent. Nunc videmus quorsum tendat comparatio: nempe minimè æquum esse vt nunc frigeant homines ex quo se illis præsentem Deus exhibuit, qui veterem populum vaticiniis suspensum tenebat. Quòd autem Christus Iohan-

Prophetandi verbũ.

nem nunc annumerat Euangelij ministris, quem priùs mediũ inter illos& Prophetas locauit, in eo nihil est absurdi: quia eius prædicatio, licèt pars Euangelij fuerit, tamen nonnisi quoddam fuit eius rudimentum.

14 Matth. *Et si vultis recipere.*) Iam certiùs exponit quomodo euangelizare Iohannes cœperit regnum Dei: quia scilicet sit ille Elias qui mittẽdus erat ante faciem Dei. Vult igitur Christus illustrem illum & terribilem Dei aduentum qui à Malachia celebratus est, nũc agnosci à Iudęis, quã do Elias qui illic promissus est, quasi apparitoris officio fungatur. Porrò hac exceptione, *Si vultis recipere,*) eorũ duritiem perstringit, quòd maligne cæcutirent in luce cõspicua. Sed an Elias esse desinet si receptus non fuerit? Non intelligit Christus ab eorum suffragiis pendere Iohannis munus: sed postquam testatus est esse Eliam, socordiæ & ingratitudinis ipsos coarguit, nisi authoritatem quam meretur obtineat.

15 *Quis habet aures.*) Scimus Christũ hanc sententiam interponere solitum quoties de re seria tractat, & quæ non vulgarem attentionem meretur. Simul tamen admonet, mysteria de quibus disserit, ideo non ab omnibus capi, quòd multi ex auditoribus surdi sint, vel saltem obstructas habeant aures. Iam verò quia non solùm sua quenque incredulitas impedit, sed alij alios mutuò retardant, Christus hîc electos Dei hortatur, quibus perforatæ sunt aures, vt attenti sint ad considerandum hoc singulare Dei arcanum, nec obsurdescant cum incredulis.

MATTH. XI.	MARC.	LVC. VII.
16 *Sed cui assimilabo generationem hanc? Similis est pueris qui sedent in foro, & acclamant sodalibus suis,*		29 *Et omnis populus audiens, & publicani iustificauerunt Deum, baptizati Baptismo Iohannis.*
17 *Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & non saltastis: lugubria cecinimus vobis, & non planxistis.*		30 *Pharisæi autem & Legis periti consilium Dei spreuerunt in seipsis, non baptizati eo:*
18 *Venit enim Iohannes nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmoniũ habet.*		31 *Ait autem Dominus, Cui ergo assimilabo homines generationis huius? & cui similes sunt?*
19 *Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicunt, Ecce hominem comedonem & vini potorem, publicanis amicum ac peccatoribus. & iustificata est Sapientia à filiis suis.*		32 *Similes sunt pueris sedentibus in foro, & acclamantibus inter se, ac dicentibus, Tibia cecinimus vobis, & non saltastis: lugubria cecinimus vobis, & non plorastis.*
		33 *Venit enim Iohannes Baptista neque edens panẽ, neq. bibens vinũ, & dicitis, Dæmoniũ habet.*
		34 *Venit Filius hominis edens ac bibens, Et dicitis, Ecce homo edax, & vini potor, publicanis amicus & peccatoribus.*
		35 *Et iustificata est Sapientia à filiis suis omnibus.*

29 Luc. *Omnis populus audiens.*) Hæc pars omissa est à Matthæo, quæ tamen non parũ lucis affert contextui: nam hinc Christo data est expostulandi occasio, quũ Scribas tam obstinatos cerneret in Dei cõtemptu. Summa autem huius loci est, vulgus hominum & publicanos dedisse gloriã Deo: Scribas verò qui scientię fiducia sibi placebant, quicquid à Christo dictum fuerat pro nihilo duxisse. Hoc quidem primo aspectu Euangelij gloriam valde obscurat, imò deformat, quòd Discipulos Christus nõnisi ex fæce populi & quisquiliis sibi colligere potuit: quia autẽ vel sanctitate vel doctrina prę̃stabant, ipsum repudiarunt. Sed Dominus hoc initiò specimen edere voluit, ne vel illius ætatis homines vel etiã posteri Euãgelium æstimarent ab humana probatione: propensi enim ad hoc vitium natura sumus ferè omnes. Atqui nihil magis præposterũ est quàm Dei veritatem subiici hominum iudicio, quorum totũ acumen & perspicacia nihil quàm mera est vanitas. Ergo, vt dicit Paulus, partem secũdùm mũdum infirmam & stultam elegit Deus, vt quicquid forte & sapiens videtur, à sua altitudine deiiceret. Nostrum verò est hanc Dei stultitiam, vt idem Paulus docet, cuncto humanæ sapientię splendori præferre. *Iustificauerunt Deum.*) Notatu digna locutio, quòd Deo iustitiam tribuere dicuntur qui Filium eius honorificè amplexi, doctrinę per hũc allatæ subscribunt. Vnde non mirum est si fidem vbiq; singularibus encomiis extollit Spiritus sanctus: palmam illi defert in Dei cultu, ac gratissimum obsequium esse prædicat. Quod enim sanctius officium excogitari potest quàm Deo suam iustitiam asserere? quanquam Iustificandi verbũ generaliter ad totam Dei laudem extenditur: acsi dictum foret, probatum fuisse Deum, suáque gloria ornatum à populo, qui in doctrina ab illo profecta acquieuit. Sicuti autẽ fides Deum iustificat, ita rursum fieri nequit quin blasphema sit in eum incredulitas, & contumeliosè illum sua laude spoliet. Cęterùm eadem locutio docet hoc modo verè demum subigi homines ad credendum, vbi carnis sensu facessere iusso, statuũt nihil nisi rectũ ac purũ ab ipso prodire, nec eius verbo vel operibus obstrepere sibi permittunt. *Baptizari.*) Intelligit Lucas fructum Baptismi quem acceperant, tunc extitisse, quia fuerit illis ad recipiendam Christi doctrinam vtilis præparatio. hoc iam pietatis signum fuerat quòd se baptizandos obtulerãt. Nũc Dominus humile illud tyrociniũ ad altiores progressus deducit: sicuti Scribæ Iohannis baptismũ spernendo, sibi fidei ianuam sua superbia pręcluserant. Ergo si cupimus ad solidam perfectionem conscendere, primò cauẽdum est ne vel minimas Dei inuitationes spernamus, sed humiliter parati simus incipere à minutis elementis. Secundò dãda est opera vt fides nostra, si infirmum exordium habuerit, magis ac magis gradatim proficiat.

1.Cor.1.d.27.

1.Cor.1.c.21.

30 *Consilium Dei spreuerunt in seipsis.*) Consilium Dei honoris causa impio Scribarum fastui opponitur. nam in cõsilij nomine subest dignitas

quæ doctrinam Dei ab hominum cõtemptu vindicat. Cæterùm ad verbũ dicit Lucas, *Spreuisse in seipsos.*) Nec verò quem alij sensum magis probãt reiicio, quòd in suum ipsorum exitiũ rebelles fuerint, sed quia simplex est narratio Lucæ, & præpositio εἰς pro ἐν subinde capitur, reddere malui, In seipsis: acsi diceret, Quãuis palàm & disertè non reclamarent, vt tamen occulto fastu intus turgebant, apud seipsos spreuisse.

31 *Cui ergo assimilabo.*) Non comprehendit omnes ætatis suæ homines: sed de Scribis eorúmque asseclis propriè loquitur. Exprobrat aũt illis quòd quum variis modis Dominus tẽtauerit eos ad se allicere, inflexibili cõtumacia eius gratiam repulerint. Verùm similitudine vtitur, quam ex vulgari puerorũ ludicro sumptam esse credibile est: neque.n. vero absimilis est ista coniectura, ꝗ pueri alternos choros agentes ita cecinerint. Et quidem existimo Christũ data opera, vt Scribarũ supercilium deiiceret, à pueris mutuò sumpsisse obiurgationis materiã, significans quãtumuis emineant, ad eos tamen damnandos carmẽ quod in foro cantillant ludibundi pueri, sufficere.

33 *Venit enim Iohannes.*) Hic quum vita austera esset, tonaret pœnitentiam & seueras reprehensiones, quasi lugubrem cantum cecinit. Dominus autẽ ipse non secus ac læto & hilari cantu blandiùs eos ad Patrẽ illicere studuit. Quòd neutro modo quicquam profectũ est, quid causæ fuit præter ferream ipsorum peruicaciam? Cæterùm docet hic locus cur tantum externę vitę discrimẽ fuerit inter Christũ & Baptistam, qui tamen idẽ agebant: nempe hac varietate voluit Dominus, quasi diuersas personas indueret, incredulos magis conuincere, quòd sese ipse inflectens & transformans ad eorum mores, nõ tamen eos flexerit. Quòd si illius seculi hominib. adimitur omnis excusatio, qui duplicem Dei inuitationem pręfracta malitia repulerunt, nos quoque in eorũ persona rei peragimur, quando nullum melodiæ genus vel tristis ac seueri carminis Deus omittit quo nos ad se trahat: nos verò saxei iacemus. Dæmoniacum Iohannẽ vocabant, sicuti vulgò malè sanæ mentis homines, vel cerebro minus bene compositi, fantastici vocantur.

34 *Venit filius hominis.*) Edere & bibere hoc loco tantundem valet atque promiscuo more viuere: sicuti Iohannem Christus dicit non edisse, nec bibisse, quia peculiaris illi erat victus ratio, vt qui etiam à cibis vulgarib. abstineret: quod clariùs exprimitur his Lucæ verbis. *Non edens panẽ neque bibens vinum.*) Hunc locum obseruent qui summam perfectionis statuunt in externa vitę austeritate, & Angelicam vitam definiunt si quis sit abstemius, vel se inedia maceret. Nam secundùm hanc regulam pręstantior esset Iohannes Filio Dei: atqui potiùs illud tenendum est, corporalẽ exercitationem modicè prodesse, pietatem verò ad omnia vtilem. Neque tamen hoc prętextu fręnum laxãdum est carni, vt sibi in deliciis & mollitie indulgeat: tantùm cauenda est superstitio ne

1. Tim. 4. c.8.

stulti homines perfectionem in rudib. elementis putãtes sitam esse, spiritualem Dei cultum negligant. Adde quòd Christus ita se accommodauit ad communis vitæ vsum, vt verè Diuinam temperantiam coleret, nec aliorum luxuriam aleret vel sua dissimulatione vel exemplo.

35 *Et iustificata est.*) Variè exponitur hic locus ab interpretib. Quidam dicunt absolutam fuisse à Iudæis sapientiam quòd sibi male cõscij ac propriæ incredulitatis iudices, agnoscere cogerẽtur sanctam piámque doctrinam esse quã abiecerãt. Ita filios sapientiæ accipiũt pro Iudęis qui se hoc titulo venditabant. Alij putant ironicè fuisse dictũ, Scilicet sapientiam Dei cuius vos iactatis esse filios, hoc modo approbatis? Quia autem Grę ca præpositio ἀπὸ ad personam agentem propriè non refertur, sunt qui ita exponant, Sapiẽtia à filiis suis absoluta est, vt iam illis non sit vllo iure obstricta: quemadmodum si hęreditas aliò trãsferatur: sicuti Paulus iustificatũ à peccato Christum esse dicit quia nihil in eũ iuris amplius habet peccati maledictio. Quidam duriùs & maiore licentia, sapientiam à suis filiis alienam esse factam. Atqui vt hoc significet Græca pręposItio, mihi alius sensus videtur esse aptior: Sapiẽtiã, quantumuis impiè illi detrahant proprij filij, nihil tamen de sua dignitate ac excellẽtia perdere, sed manere integram. Iudæi, ac præcipuè Scribæ pro sapientiæ Dei alumnis se venditabant: interim quum matrem pedibus calcarent, non modò blandiebantur sibi in tanto sacrilegio, sed Christum volebant suo iudicio cadere: contrà excipit Christus, Quanuis malos & degeneres filios habeat Sapientia, saluam tamen manere: nec quicquam illius iuri derogari eorum malitia qui scelerate & malignè obtrectant. Nondum tamen sensum protuli qui, meo iudicio, optimè conuenit & genuinus est. Primùm subest tacita antithesis in verbis Christi inter genuinos filios & nothos, qui inanẽ titulũ sine re obtendunt: acsi diceret Christus, Pergant in sua cõtumacia qui se ferociter Sapientiæ filios esse gloriantur: ea nihilominus laudem suam & authoritatem apud germanos filios tenebit. Ideo apud Lucam additur vniuersalis nota, *A filijs suis omnibus,*) quo significat, nemini obstaculo fore Scribarum repugnantiam quin electi Dei omnes in Euangelij fide permaneant. Quòd ad Græcam vocem spectat, dubium non est quin ἀπὸ interdum idem valeat atq; ὑπὸ, vt omittam alia exempla, quũ dicit Christus apud Lucã cap. 17. e. 25. Oportet Filium hominis multa pati καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, nullus negabit quin eadẽ sit loquendi forma in opposito mẽbro. Deinde Chrysostomus cui Græca lingua natiua erat, perinde hoc trãsit acsi nihil esset cõtrouersiæ. Præterquam autẽ quod meliùs quadrat hæc sententia, superiori etiã membro respõdet, vbi dictũ fuit iustificatũ à plebe fuisse Deũ. Ergo quamlibet multi apostatæ à Dei Ecclesia desciscãt, semper tamen apud omnes electos, qui verè sũt ex grege, incolumis ꝑsistet Euãgelij fides.

Rom. 6. b. 7.

MATTH.	MARC.	LVC. X.
		1 *Post hæc autem designauit Dominus & alios septuaginta: misitque illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse venturus.*
		2 *Dicebat ergo illis, Messis quidem multa, sed operarij pauci: rogate ergo dominum messis vt extrudat operarios in messem suam.*

3 *Ite, ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos.*
4 *Nolite portare sacculum, neque peram, neque calceamenta, & neminem per viam salutaueritis.*
5 *In quancunque domũ intraueritis, primũ dicite, Pax huic domui.*
6 *Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super eum pax vestra: sin minus, ad vos reuertetur.*
7 *In eadem autem domo manete edẽtes & bibentes quæ ab illis dabuntur: dignus enim est operarius mercede sua. nolite transire de domo in domum.*
8 *Et in quancunque ciuitatem intraueritis, & susceperint vos, edite quæ apponuntur vobis:*
9 *Et sanate infirmos qui in illa sunt, & dicite illis, Appropinquauit in vos regnum Dei.*
10 *In quancunque autem ciuitatem intraueritis, & non susceperint vos, exeuntes in plateas eius dicite:*
11 *Etiã puluerem qui adhæsit nobis de ciuitate vestra, extergimus in vos: tamen hoc scitote quòd appropinquauit in vos regnum Dei:*
12 *Dico vobis quòd Sodomis in die illo remissius erit quam ciuitati illi.*

1 *Post hæc autem.*) Apostolos priùs ad Christũ reuersos esse quàm ij Septuaginta in eorum locũ subrogarentur, ex multis circunstantiis colligere licet. Missi ergo sunt duodecim qui in spem propinquæ salutis Iudæos erigerent: post illorum reditum quum maiori attentione opus foret, submissi sunt plures velut secundarij prçcones, qui passim de Christi aduentu famam in singulis locis spargerent. Cæterùm nulla illis propriè commissa fuit legatio, sed tantùm Christus apparitores præmisit qui populi animos pararent ad excipiendam eius doctrinam. In numero Septuaginta videtur eum ordinem sequutus esse cui iam olim assueuerat populus. Tenendum est memoria quod de Apostolis duodecim diximus, quot florente populi statu fuerant tribus, totidem delectos fuisse Apostolos quasi Patriarchas, qui membra laceri corporis in vnum colligerent, vt inde prodiret integra Ecclesię restitutio. Non absimilis in Septuaginta ratio fuit. scimus Mosen quum oneri nõ sufficeret, septuaginta sibi asciuisse Iudices qui populum vnà cũ ipso regerent. Iam verò Iudæi à Babylonico exilio reuersi, synedrion habuerunt, quod corruptè *Sanedrin* vocarunt, ex septuaginta duobus Iudicibus. Vt autem fieri solet in talibus numeris, quum de synedrio sermo erat, tantùm dicebant septuaginta iudices: ac eos ex posteris Dauidis fuisse electos testis est Philo, vt potestas aliqua maneret in regia stirpe. Quare post varias clades, hæc vltima catastrophe excidij fuit, quum Herodes abolito illo consessu, populũ legitima gubernatione priuauit. Porrò quia reditus è Babylone prçludiũ veræ & solidę redẽptionis fuerat, videtur nunc septuaginta aduentu sui præcones eligere Dominus, vt instauratione collapsi status promittat: quia tamen reuocandus erat populus ad vnicum caput, non constituit Iudices cum potestate, sed tantùm præire iubet, vt ipse solus emineat. Quòd binos misit, in eo videtur infirmitatis eorũ habita fuisse ratio. timendũ erat ne singuli minùs haberent cordis quã necesse foret ad munus suũ strenuè exequendũ: ergo vt alij alios mutuò animent, bini mittuntur.

Exod.8.d.21. & 24.a.1.

2 *Messis quidem multa.*) Hanc sententiam exposui nono Matthæi capite: iterũ tamen hic inseri oportuit, quoniã alia occasione refertur. Nam quò melius discipulos suos extimulet Christus, vt operi gnauiter incũbant, pronũciat multã esse messem: vnde sequitur ipsorũ laborẽ non fore irritũ, sed vberem profectus materiam in qua se exerceant reperturos. Postea de periculis, certaminibus ac molestiis eos admonet, & iubet accinctos ire vt celeriter totã Iudæam percurrant: denique eadẽ mandata repetit quæ dederat Apostolis. Ideò lectores multis verbis hîc onerare superuacuũ foret, quũ illinc petere liceat plenã omniũ expositionem, nisi quòd breuiter monendi sunt quid sibi velit ista locutio, *Neminem in via salutaueritis.*) Est aũt summæ festinationis indicium, vbi siquis in itinere occurrat, vltrà pergimus, nec eum alloquimur qui vel tãtillũ morari nos posset. Sic 2. Reg. 4. e. 29. Elisæus dũ puerũ suũ ad Sunamitidẽ mittebat, vetuit neque obuiũ salutaret. Nõ vult ergo Christus tã inhumanos esse discipulos vt salutare nõ dignẽtur qui illis occurrẽt: sed ita properare iubet vt omnia obstacula prætereant. Hoc quoq; propriũ habet Lucas, Vt edãt ac bibãt discipuli quæ oblata fuerint. Quib. verbis non tantũ iubet Christus cõtentos esse suos vulgari & tenui mẽsa, sed illis permittit vt de alieno vescãtur. Imò hic simplex ac genuinus sensus est, Liberũ vobis sit alieno sumptu viuere quã diu in hac peregrinatione eritis: æquum.n. est vt vobis cibum ministrent in quorũ gratiam laboratis. Quidam putãt eximi scrupulũ ne ab aliquo cibi genere abhorreant discipuli: sed nihil tale voluit Christus, ac ne hoc quidem eius consiliũ fuit de frugalitate præcipere: sed tantum illis concedere mercedis loco, vt ab hospitibus alerentur in sua legatione.

MATTH. XI.	MARC.	LVC. X.
20 *Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus editæ fuerant plurimæ virtutes ipsius, quòd scelerũ eas non pœnituisset:*		13 *Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone editæ fuissent virtutes quæ*

21 *Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaida: quoniã si in vrbe Tyri & Sidonis factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in sacco & cinere scelerum suorum pœnitentiam egissent.*
22 *Attamen dico vobis, Tyro & Sidoni tolerabilius erit in die iudicij quàm vobis.*
23 *Et tu Capernaum, quæ es vsque ad cælum exaltata, vsque ad inferos detraheris: quoniam si in Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt in te, mansissent vsque in hodiernum diem.*
24 *Veruntamen dico vobis quòd terræ Sodomorum tolerabilius erit in die iudicij quàm tibi.*

editæ sunt in vobis, olim in sacco & cinere sedentes, egissent pœnitentiam.
14 *Veruntamen Tyro & Sidoni remissius erit in iudicio quàm vobis.*
15 *Et tu Capernaum quæ vsque in cælum exaltata es, vsque in infernum detraheris.*
16 *Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eum qui misit me.*

20 *Tunc cœpit exprobrare.*)Lucas exprimit quo tempore & qua de causa sic inuectus fuerit Christus in istas vrbes, nempe quum discipulos in varias Iudææ partes ablegaret, vt in transcursu nunciarent adesse regnum Dei, eorum ingratitudinem reputans apud quos diu sine fructu Prophetæ munus exercuerat, & multas ediderat virtutes in has voces prorupit, ac si dixisset, iam venisse tempus quo se ad alias vrbes conferret, postquàm expertus fuerat indociles ac deploratæ malitiæ illius ripæ incolas, vbi Euangelium prædicare & miracula edere exorsus fuerat. Sed de doctrina tacens, exprobrat quòd miraculis inducti non fuerint ad pœnitentiam agendam. nam certum est in hunc finem documenta suæ virtutis Dominum proferre vt ad se homines inuitet. atqui quum natura auersi sint ab eo omnes, initium à pœnitentia fieri necesse est. Chorazin & Bethsaida vrbes esse ad ripam lacus Genezareth sitas notum est.

21 *Si in vrbe Tyri & Sidonis.*)Quoniam Tyri & Sidonis illic propter viciniam infamis erat impietas, superbia, luxuries, & alia vitia, data opera hanc comparationem adducit Christus, quò suos Iudæos magis pungat. horũ enim nemo erat qui nõ haberet Tyrios & Sidonios pro nefandis Dei contemptoribus. Ergo maledictionem suam non parùm amplificat Christus quum dicit plus sperãdum fuisse correctionis ex illis locis in quibus nulla erat religio, quàm appareat in ipsa Iudæa. Cæterùm ne quis spinosas de arcanis Dei iudiciis quæstiones moueat, tenendum est ad communem humanæ mentis captum accommodari hunc Domini sermonem. Comparans ciues Bethsaida & eorum vicinos cum Tyriis & Sidoniis, nõ disputat quid præuiderit Deus futurum de iis vel illis, sed quid facturi fuerint alteri quatenus ex re ipsa percipi poterat. nam quòd tam corrupti erãt illarum vrbium mores, ac tam effrænis dissolutio, ignorantiæ imputari poterat: quòd nulla illic vox Dei audiebatur, nec miracula fiebant quibus admoniti resipiscerent: in vrbibus autem Galilææ quas Christus obiurgat, plusquàm ferrea fuerat cõtumacia in spernendis miraculis, quorũ ingentem copiam viderant sine vllo profectu. In summa, non aliò tendunt verba Christi quàm malitia & insanabili Dei contemptu Tyrum & Sidonem superari à Chorazin & Bethsaida. & tamen non est cur litigemus cum Deo, quòd posthabitis aliis de quibus melior spes fuisset, virtutem suam erga pessimos quosque & prorsus deploratos exerat. Quoscunque misericordia sua non dignatur, iustè exitio destinat. Iam si quibusdam verbum suum subducens, eos perire sinit: alios verò vt magis inexcusabiles reddat, hoc vel illo modo solicitat & hortatur ad pœnitentiam: quis eum propterea iniquitatis insimulet? Ergo infirmitatis nostræ cõscij, discamus altitudinem illam reuerenter suspicere: Minimè enim ferenda est corũ superba morositas, qui Deo iustitiæ laudem tribuere non sustinent, nisi quoad eorum sensus pertingit: mysteria verò quæ adorare par fuisset, quia non aperta constat eorum ratio, fastidiosè respuunt.

Tyri & Sidonij.

Factæ fuissent virtutes.) Discimus his verbis nos doceri de recto miraculorum vsu, quanquam sub illis comprehenditur doctrina: neque enim Christus spectandam proponens Patris virtutem, interea obmutuit: imò Euangelio annexa fuerunt miracula vt ad os Christi attenderent. *In sacco & cinere.* Pœnitentia hîc ab externis signis describitur, quorum tunc solennis erat vsus in Ecclesia Dei: non quòd in hanc partem insistat Christus, sed quia se ad vulgi captum inflectit. Scimus non exigi pœnitentiam à fidelibus tantùm ad paucos dies, sed vt se in ea meditãda assiduè vsque ad mortẽ exerceant. Atqui necesse non est quotidie sacco vestiri & aspergi cinere: ergo non semper locum habet exterior ista pœnitẽtiæ professio, sed quum ex graui aliqua defectione ad Deum se homines conuertunt. Et certè saccus & cinis signa sunt reatus, ad deprecandam iram iudicis. ideò ad initium conuersionis propriè spectant. Iam verò quum hac ceremonia testentur homines displicentiam & mœrorem, necesse est peccati odium, timorem Dei & carnis mortificationem præcedere, iuxta illud Ioelis, Scindite corda vestra, & non vestimenta. Ioel.2.c.13. Videmus nunc cur saccum & cinerem pœnitentiæ coniungat Christus vbi Tyri & Sidonis fit mentio, quorum incolis Euangelium prædicari nõ poterat quin anteactam eorum vitã damnaret, nihil residuum faciens nisi vt suppliciter petendæ veniæ causa, ad tristem reorum habitum confugerent. Eodem referri debet Sedendi verbũ quod ponitur apud Lucam: significat enim prostratos humi iacere, quod miseris ad luctum suum testandum conuenit, sicuti ex compluribus Prophetarum locis patet. Sedere.

33 *Et tu Capernaum.*) Nominatim compellat vrbem Capernaum, in qua sic fuerat assiduus vt inde oriundum putarent: hæc verò incomparabilis erat dignitas, quòd Filius Dei regnum suum auspicatus & sacerdotium, sibi eam palatij & sanctuarij loco delegerat. Atqui perinde in suis sordibus demersa erat acsi nulla vnquam illuc stillasset gratiæ diuinæ gutta: ideò pronuntiat Chri-

ſtus eo magis horrendam illi pœnam inſtare quo maioribus Dei beneficiis ornata erat. Hic locus diligenter notandus eſt,profanationem donorum Dei, quia ſacrilegio implicita eſt, numquam impunè ceſſuram. ideo quo quiſque magis excelluerit,atrociùs eſſe puniendum ſi dotes ſibi Diuinitus collatas indignè pollueritac præſertim horribilem vindictam nobis inſtare, ſi ornati ſpiritualibus Chriſti donis,ludibrio habemus ipſum cum ſuo Euangelio. *Si in Sodomis.* Suprà admonuimus Chriſtum humano more loqui,non autem ex cæleſti adyto proferre quid præuiderit futurum ſi Sodomitis Prophetam aliquem miſiſſet. Quòd ſi hæc ſolutio contentioſis non ſufficit,anſam tamē hoc vnum illis præcidit, quanuis ad ſeruandos Sodomitas remedium eſſet in manu Dei, iuſtum tamen fuiſſe vltorem in illis perdendis.

16 Luc. *Qui vos audit.*)Falluntur qui hoc loco idē repeti putāt quod decimo capite Matthæi habuimus,*Qui vos recipit,me recipit.*nam illic de perſonis Chriſtus agebat,nunc autem de doctrina:illa receptio ad officia charitatis ſpectabat,nunc verò commendat fidem quę Deum in verbo ſuo recipit.Summa eſt,fidei obedientia pietatem hominum probari:qui verò Euangeliū reſpuunt,quantumuis ſe primos Dei cultores fore iactent, prodere tamen impium eius contemptū.Porrò tenēdum eſt Chriſti conſilium: quia enim bona pars mundi præpoſterè Euangelium æſtimat ex hominum dignitate,& ideo vilipendit quòd per humiles & contemptæ ſortis homines adfertur, huic tam peruerſo iudicio Chriſtus occurrit. Deinde quoniam in omnibus ferè reſidet ea ſuperbia, vt non libenter ſe ſubmittāt ſuis æqualibus,vcl quos etiam præ ſe deſpiciunt: Deus autem Eccleſiam ſuam regere ſtatuit hominum miniſterio, & quidem ſæpe ex infima vulgi fæce deligit Verbi miniſtros: neceſſe fuit Euangelij maieſtatem aſſerere,ne ab humano ore profecta viloſceret. Eſt igitur inſignis externi miniſterij commēdatio, dum pronuntiat Chriſtus quicquid hominum prædicationi, modò fidelis ſit, honoris & reuerentiæ defertur,Deū ſibi impenſum agnoſcere.Huius porrò elogij duplex eſt vtilitas. nihil enim eſt quod nos ad amplexandam Euāgelij doctrinam meliùs animare debeat quàm dum audimus præſtātiſſimū hunc eſſe cultum Dei, & apti odoris ſacrificium, audire ipſum ore hominum loquentē, & nos eius verbo non ſecus ſubiicere quod per homines adfertur, quàm ſi deſcenderet ipſe de cælo, vel per Angelos conſilium ſuum patefaceret.Deinde ſtabilita fiducia eximitur nobis dubitatio,dum audimus nihilo deterius eſſe ſalutis noſtræ teſtimonium quod nobis reddunt homines à Deo miſſi, quàm ſi vox eius è cælo ſonaret. Contra vt nos ab Euangelij contēptu deterreat, ſeueram denuntiationem addit, non in homines, ſed in ſepſum & Deum patrem eſſe contumelioſos qui miniſtros quanuis contemptibiles audire grauantur. Sicuti autem hîc magnificè extollitur Paſtorū dignitas qui ſincerè & fideliter munus ſuum exercent: ita ridiculus eſt Papa cum ſuis,dum hoc prætextu tyrannidem ſuam fucat. Certum enim eſt non ita loqui Chriſtū vt ius ſibi à Patre datū hominibus reſignet, ſed tantùm vt à contemptu vindicet ſuum Euangeliū. vnde ſequitur nō in perſonas hominū transferre ſibi debitum honorē, ſed tantùm contēdere ne à verbo ſuo ſeparetur.Ergo ſi recipi velit Papa, doctrinam adferat in qua agnoſci queat Chriſti miniſter: quādiu verò eſſe ſimilis ſui perget,hoc eſt capitalis Chriſti hoſtis, & nihil habēs Apoſtolis affine, alienis ſe plumis veſtire deſinat.

Externū Miniſterium.

MATTH.	MARC.	LVC. X.
		17 *Reuerſi autem ſunt ſeptuaginta cum gaudio,dicentes,Domine, etiam dæmonia ſubijciuntur nobis in nomine tuo.*
		18 *Ait autem illis,Videbam Satanam ſicut fulgur de cælo cadentem.*
		19 *Ecce do vobis poteſtatem calcandi ſuper ſerpentes & ſcorpiones & ſuper omnem virtutem inimici,& nihil vobis nocebit.*
		20 *Veruntamen in hoc nolite gaudere quod ſpiritus vobis ſubijciuntur: ſed gaudete quòd nomina veſtra ſcripta ſunt in cælis.*

17 *Reuerſi autem ſunt.*) Apparet non plenam nec ſolidam Chriſti verbis habuiſſe fidem Septuaginta diſcipulos, quando reuerſi quaſi re noua & inopinata exultant,quòd Chriſti virtute eiecerint dæmonia. Atqui hæc illis data fuerat poteſtas, & ſimul mandatum.Ego verò non dubito,quum diſcederent,perſuaſos fuiſſe nihil ſibi fuiſſe fruſtra à Magiſtro dictum:poſtea tamen,quum rei magnitudo eorum opinionem excederet,tali ſpectaculo fuiſſe perculſos. Atque hoc accidere plerunque ſolet,vt fideles guſtum aliquem duntaxat Diuinæ virtutis concipiant ex Verbo: deinde experientia in admirationem ipſos rapiat. Quale autem fuerit ipſorum gaudium,ex Chriſti reſponſo clariùs patebit.

18 *Videbam Satanam.*) Ab vna ſpecie ad totum genus eos Chriſtus deducit: nempe quòd Euangelium ſuum iuſſerit promulgari hoc fine vt regnum Satanæ euerteret. Quum ergo viſibile illud documentum quod experti erant, ſimpliciter arriperent diſcipuli, admonet Chriſtus vim & efficaciam doctrinæ ipſorum longiùs patere, vt concidat Satanæ tyrannis quam in totū genus humanum exercet. Nunc tenemus ſenſum verborum, Quum Euangelium ſuum prædicari iuſſit Chriſtus, minimè rem tentaſſe ambigui euentus, ſed futuram Satanæ ruinam vidiſſe. Iam quum falli nequeat Filius Dei,& hæc eius præſcientia ad cōtinuum Euangelij curſum ſpectet: dubitandum non eſt,quoties excitat fidos doctores,quin idem ipſe fœlicem daturus ſit ſucceſſum eorum labori. Vnde colligimus, non aliter nos eripi à Satanæ ſeruitute,quàm per Euangelium, deinde eos ritè demum proficere in Euangelio,in quibus cōcidit Satanæ poteſtas,vt peccato extincto, Dei iuſtitiæ viuere incipiant. Notanda eſt etiam ſimilitudo qua vtitur, Satanā ad Euangelij tonitru inſtar fulguris cadere.ita enim exprimitur Diuina & incredibilis doctrinæ virtus,quæ tam repentè violento impetu mundi principē tantis copiis inſtructum deiicit. Exprimitur etiam quàm miſera ſit hominum conditio, quorum capitibus inſultat Satan qui in aëre dominatur, & mundum pedibus ſuis ſubiectum tenet donec adſit Chriſtus liberator.

Euangelij vis.

19 *Ecce do vobis.*) Hoc per conceſsionem dicitur. Non negat Chriſtus quin præclarum ſit donum illud in quo gloriantur: ſed altius quiddam præcipuè ſpectandum admonet, ne ſubſiſtant in externis miraculis. Itaque eorum gaudium ſicuti non erat conceptum de nihilo, non omni ex parte damnat, ſed vitioſum eſſe oſtendit: quia ſibi gratia temporali immodicè placentes, non tollebant ſurſum animos. Atque hoc morbo laborant etiam pij ferè omnes. tametſi enim Dei bonitatẽ expendunt cum gratiarũ actione, nõ tamen quãtum decebat Dei beneficiis quaſi ſcalis iuuãtur, vt in cælum aſſurgant. ideò neceſſe habent à Domino erigi tanquam porrecta manu, ne ſubſidãt in terra, ſed ad cæleſtem nouitatem aſpirent. Noxas omnes vocat hoſtis virtutem, quòd diabolus quidquid nobis aduerſum eſt, in nos vibret, non quòd eius arbitrio ſubiaceant quę valent ad lędẽdos homines: ſed quia armat[*] Dei maledictione, omnia eius flagella in noſtrũ exitiũ vertere conatur, & arripit tanquam tela quibus nos vulneret.

20 *Nomina veſtra ſcripta ſunt.*) Quũ propoſitũ ſit Chriſto ſuos ab euanido gaudio retrahere vt in vita æterna glorientur, ad eius originẽ & fontem ipſos deducit: nempe quòd Diuinitus electi ſint & adoptati in filios. Præcipere quidem poterat vt gauderent ſe regenitos eſſe Dei Spiritu, vt nouę eſſent creaturæ in Chriſto, ſe in ſpẽ ſalutis illuminatos eſſe, & ſibi datã eius arrham: ſed principium vnde hæc omnia bona fluxerant, notare voluit gratuitam Dei electionẽ, ne quid ſibi aſcriberent. Materiam quidẽ laudandi Dei nobis ſuppeditãt quæ in nobis ſentimus eius beneficia: ſed æterna electio, quæ extra nos eſt, clariùs demonſtrat in mera Dei bonitate fundatã eſſe ſalutẽ noſtrã. Porrò metaphoricè dixit, Scripta eſſe ſuorũ nomina in cęlo, ꝓ eo quod eſt, Cenſeri corã Deo filios & heredes, acſi catalogo deſcripti eſſent.

MATTH. XI.

25 *In illo tempore reſpondens Ieſus dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abſcondiſti hæc à ſapientibus & prudentibus, & reuelaſti ea paruulis.*

26 *Certè Pater, ſic fuit beneplacitum coram te*

27 *Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo: & nemo nouit Filiũ niſi Pater, neque Patrem niſi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.*

28 *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati eſtis, & ego refocillabo vos.*

29 *Tollite iugum meũ ſuper vos, & diſcite à me quòd mitis ſum & humilis corde, & inuenietis requiẽ animabus veſtris.*

20 *Iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue.*

MARC.

LVC. X.

21 *In eadem hora exultauit ſpiritu Ieſus, ac dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abſcondiſti hæc à ſapientibus, & prudentibus, & reuelaſti ea paruulis. ſanè Pater, quoniam ſic complacitum eſt coram te.*

22 *Omnia mihi tradita ſunt à patre meo: & nemo ſcit quis ſit Filius niſi Pater, & quis ſit Pater niſi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.*

25 *Reſpondens Ieſus.*) Quãquam Reſpondendi verbum Hebræis familiare eſt etiam vbi fit initium ſermonis, ego tamen huic loco emphaſim ſubeſſe arbitror, quòd ſcilicet Chriſtus ex re præſenti occaſionem ita loquendi ſumpſerit: idque meliùs confirmant Lucę verba, quòd Chriſtus in illa hora exultauerit ſpiritu. vnde porrò illa exultatio niſi quòd Eccleſiam ex puſillis contemptiſque hominibus collectam, non minùs charam & precioſam habet quàm ſi tota mũdi nobilitas ac dignitas in ea fulgeret? Ac plus vehementiæ habet oratio quæ ad Patrem dirigitur, quàm ſi cum diſcipulis loquutus foret. Quanquam certum eſt illorum quoque reſpectu & cauſa gratias egiſſe Patri, ne quos offenderet humilis & ignobilis Eccleſiæ forma. Semper enim ſplendorem quærimus: & nihil videtur minus conſentaneum quàm cæleſte regnum Filij Dei, cuius gloria tam magnificè à Prophetis celebratur, ex vulgi fæce & quiſquiliis conſtare. Et ſanè hoc admirabile Dei conſilium eſt, quòd quum totum orbem habeat in manu, peculiarem ſibi populum ex contemptibili vulgo deligere malit quàm ex primoribus, qui ſua excellentia Chriſti nomen melius ornarent. Sed hîc à ſuperbo & nimis alto ſenſu retrahit diſcipulos ſuos Chriſtus, ne vilem & obſcurũ Eccleſiæ ſtatũ deſpicere audeant in quo ſibi ipſe placet ac gratulatur. Cæterùm vt fortiùs curioſitatem, quæ ſubinde obrepit humanis mentibus, compeſcat, ſeipſum attollit ſupra mundum, & arcana Dei iudicia ſuſpicit, vt in eorum admirationem ſecum alios ſimul trahat. Et certè quamuis hęc Dei ordinatio à ſenſu noſtro diſsideat, nimis tamen furioſa eſt arrogantiæ noſtræ cæcitas, quũ eam reuerenter adoret Chriſtus caput noſtrũ, ſi nos obſtrepimus. Sed iam verba expendere conuenit. *Confiteor tibi Pater.* His verbis ſe in illo Patris decreto acquieſcere teſtatur, quod ab humano ſenſu tantopere diſcrepat. ſubeſt enim tacita antitheſis inter hanc laudem quam Patri adſcribit, & malignas obtrectationes, vel proteruos etiam mundi latratus. Nunc videndum qua in re glorificet Patrem, quòd ſcilic. totius orbis Dominus, paruulos & idiotas ſapientib. prætulerit. nam ad circunſtantiam argumenti non parum habet ponderis quòd Patrem vocat cæli & terræ Dominum: quia hoc modo declarat non aliunde quàm ex Dei arbitrio pendere diſcrimẽ, quòd ſapientes cæcutiunt, rudes & indocti capiunt Euangelij myſteria. Multi ſunt alij ſimiles loci, vbi oſtendit Dominus gratis à ſe electos qui cunque ad ſalutem perueniunt, quum mundi ſit opifex ac creator, & ſuæ ſint omnes gentes. Quare duplex eſt vis huius particulæ, quòd non omnes parent Euangelio, non fieri Dei impotentia, cui promptum eſt omnes creaturas imperio ſuo ſubiicere. Secundò, quòd alij accedunt ad fidem, alij ſtupidi & obſtinati manent, id fieri gratuita

eius electione: quia alios trahens aliis preteritis, solus inter homines discernit, quorum naturâ æqualis est conditio. Quòd tamen paruulos eligit potiùs quàm sapientes, in eo gloriæ suæ rationẽ habet. Nam, vt nimis cupide sese effert caro, si præirent acuti & docti homines, statim regnaret illa persuasio, fidem dexteritate hominum vel industria vel doctrina acquiri. Quarè nõ aliter con spicua, vt meretur, Dei misericordia esse potest quàm tali habito delectu, vnde pateat nihil esse quicquid ex se afferunt homines. Ideò iure deiicitur humana sapientia, ne Diuinæ gratiæ laudẽ obscuret. Quæritur tamen quos sapiẽtes & quos paruulos vocet Christus. experientia.n. palàm docet nec omnes idiotas & rudes illuminari ad fidem, nec omnes prudentes vel literatos relinqui in sua cæcitate. Ideò prudentes & sapientes definiunt qui diabolico fastu inflati, Christum è sublimi loquentem audire non sustinent. Atqui non hoc quidẽ perpetuum esse, reprobari à Deo qui sibi placent plusquã oportet, docemur Pauli exemplo, cuius ferociã Christ⁹ domuit. Quòd si ad rude vulgus descendimus, sicut virulẽta apparet maioris partis malicia, sic promiscuè videmus cum proceribus & magnis suo exitio relinqui. Fateor quidem incredulos omnes peruersa sui fiducia turgere, siue sapientia, siue probitatis fama, siue honores, siue diuitiæ illis animos faciant: ego tamen Christum hìc simpliciter & sine vitij notione omnes cõprehendere arbitror qui ingenio & doctrina pollẽt: sicuti rursum virtutis loco non ponit, aliquem paruulum esse. Nam etsi humilium magister est Christus, hócque primũ est fidei rudimentum, Nequis sibi sapiat: non tamen hìc de voluntaria paruitate agitur: sed Christus gratiam Patris hac ratione amplificat, quòd vsque ad infimas sordes descendere non grauetur, vt ex stercore pauperes erigat. Sed hìc emergit quæstio, Quum prudentia, Dei sit donum, quî conueniat eã nobis esse obstaculo ne cernamus Dei lucem quæ in Euangelio affulget. Tenendũ quidem est memoria quod iam dixi, vitiari ab incredulis quidquid illis datum est prudentiæ: ac ideo preclara ingenia sæpe impediri quòd se ad docilitatem submittere nequeunt. Sed quantum ad præsentem locum spectat, respondeo, Quanuis prudentibus nihil obsit sua perspicacia, posse tamen Euangelij luce priuari. Nam quum eadem vel par sit omniũ conditio, cur non suo arbitrio assumet Deus hos vel illos? Cur autem sapientes ac magnos posthabeat, primæ ad Corinth. primo cap. d. 27. docet Paulus, quòd scilicet infirma & stulta mundi elegerit Deus vt gloriam carnis cõfunderet. Cæterùm inde etiam colligimus, non esse generalẽ Christi sermonẽ, vbi dicit, A sapiẽtibus abscõdi Euangelij mysteria. Nã si ex quinque sapientibus quatuor Euangelium respuunt, vnus amplectitur, ex totidem idiotis duo vel tres fiunt Christi discipuli, impletur hæc sententia: quod etiam confirmat ille Pauli locus quem nuper citaui: quia non omnes sapientes & nobiles & potentes exterminat à regno Dei, sed tantùm admonet non multos esse. Iam soluta est questio, quòd hic non damnetur prudentia, quatenus Dei donum est, sed tantùm pronunciet Christus ad fidem obtinendam nullius esse momenti. sicuti rursus inscitiam non commendat quasi homines conciliet Deo: sed eius misericordię obstare negat quò minus rudes & crassos homines cælesti sapientia illustret. Nunc dicendum restat quid sit Reuelare & Abscondere. De externa predicatione Christũ non loqui, inde certò colligitur, quòd promiscuè se omnibus doctorem obtulit, & idẽ dedit Apostolis suis mãdatum. Quare sensus est, neminem proprio acumine, sed arcana tantùm Spiritus illuminatione fidem consequi.

Predicatio externa. *Interna.*

26 *Certè Pater.)* Hęc clausula ansam precidit inquirendæ lasciuiæ quæ subinde nos titillat. Nihil enim difficilius à nobis Deus extorquet, quã vt eius voluntas nobis sit pro summa ratione & iustitia. Sæpe inculcat, sua iudicia profundã esse abyssum: nos tamen in illam altitudinem præcipiti impetu irrumpimus: & si quid non arridet, fremimus cõtra ipsum vel obmurmuramus: multi etiam in apertas blasphemias prosiliunt. Atqui Dominus hanc nobis regulã prescribit, vt quod placuit Deo, rectum esse statuamus. Hoc demum est sobriè sapere, vnum Dei beneplacitum pro mille rationib. amplecti. Poterat certè Christus discriminis causas, si quæ essent, in medium proferre: sed Dei beneplacito contentus, non vltra vestigat cur paruulos ad salutem potiùs quàm alios vocet, regnúmq; suum constituat ex obscuro grege. Vnde apparet in Christũ furere, qui dũ audiunt Dei arbitrio gratis eligi alios, & alios reprobari, tumultuantur: quia illis molestum est Deo cedere.

27 *Omnia mihi tradita.)* Malè hanc sententiã cum proxima contexunt interpretes qui tantùm huc spectare putant vt maiori fiducia discipulos confirmet Christus ad prædicandum Euangeliũ. Ego verò alia de causa & in alium finem Christũ ita loquutum existimo. Sicuti enim priùs asseruit Ecclesiam ex arcano gratuitæ electionis Dei fonte prodire: ita nũc quomodo ad homines perueniat salutis gratia, ostendit. Multi.n. quum audiũt non alios vitæ æternæ hæredes esse nisi quos ante mundum conditum elegit Deus, anxiè inquirunt vnde certi esse possint de arcano Dei consilio. Ita se in labyrinthum proiiciunt, cuius nullum reperiunt exitum. Christus autem rectà ad se venire iubet vt inde petatur salutis certitudo. Sensus est igitur, patefactam nobis in ipso Christo vitam esse, ideóque neminem fore eius participem nisi qui per ianuam fidei ingreditur. Videmus nunc vt fidem coniungat cum æterna Dei prædestinatione, quas stulti homines peruersè velut contrarias inter se committunt. Etsi enim salus nostra apud Deum semper abscondita fuit: Christus tamen canalis est per quem ad nos defluit, & fide à nobis recipitur, vt in cordibus nostris firma & rata sit. Quare à Christo deflectere fas non est, nisi salutem nobis expositã repudiare libeat. *Nemo nouit filium.* Hoc ideò dicit ne sua maiestas perperam æstimetur ex hominum iudicio. Sẽsus ergo est, vt sciamus qualis sit Christus, standũ esse testimonio Patris qui solus verè nobis, & probè indicare potest quid in ipsum contulerit. Et certè eum fingendo qualem mens nostra suo modulo cõcipit, magna virtutis suæ parte spoliamus: ideò nõ ritè nisi ex Patris voce cognoscitur. Quanquã sola vox nõ sufficeret absq; Spiritus directione: altior.n. & magis recondita est Christi virtus, quàm vt ad eã penetrent homines donec à Patre illuminati fuerint. Ideò intellige Patrem non sibi cognoscere, sed nobis, vt eũ nobis reuelet. Videtur tamẽ nõ plena esse oratio, quia duo membra inter se nõ respondent. De Filio

lio dicitur, quòd nemo præter ipsum cognoscat Patrem & cui voluerit reuelare: de Patre hoc solũ quòd Filium solus cognoscat: reuelationis nulla fit mentio. Respondeo superuacuum fuisse repeti quod iam dixerat. quid enim continet superior gratiarum actio, nisi quòd pater Filium patefecit quibus visum est? Quòd ergo nunc subiicitur ab ipso solo Filio cognosci, velut causæ redditio est: poterat enim hæc cogitatio subire. Quid opus esset Filium à Patre manifestari, qui palam se visendum exhibuerat? Nunc tenemus qua occasione dictum sit, Filium à solo Patre cognosci. Superest nunc posterius membrum, Quòd nullus Patrem cognoscat nisi Filius. Porrò hæc cognitio diuersa est à priore: neque enim Patrem cognoscere Filius dicitur quia Spiritu suo eum manifestet: sed quia quatenus viua est eius imago, eum quodã modo exhibet visibilem in sua persona. Interim Spiritum non excludo, sed reuelationem de qua nunc agitur, refero ad notitiæ modum: ac ita optimè cohæret sermonis contextus. confirmat enim Christus quod priùs dixit, Omnia sibi tradita esse à Patre, vt sciamus in ipso habitare Deitatis plenitudinem. Huc summa redit, Patris donum esse quòd cognoscitur Filius, quia Spiritu suo nobis mentis oculos aperit, quibus cernamus Christi gloriam quæ alioqui nobis esset abscondita: Patrem verò qui lucem habitat inaccessam, & in se incomprehensibilis est, à Filio nobis manifestari, qui viua est eius imago, vt alibi frustra quæratur.

28 *Venite ad me omnes.*) Iam benignè ad se inuitat quos sibi idoneos fore discipulos agnoscit. Quamuis enim omnibus Patrem manifestare paratus sit, bona tamen pars accedere ideo negligit quia necessitatis suæ sensu non tangitur. Christum non curant hypocritæ: quia ebrij propria iustitia, gratiam eius non esuriunt nec sitiunt. Qui mundo sunt addicti, cælestem vitam pro nihilo ducunt. Frustra ergo vtrosque illos ad se Christus vocaret: ideo se ad miseros & afflictos conuertit. Porrò Laborantes vocat qui sub onere gemunt: nec generaliter quoslibet intelligit tristitia & ærũnis oppressos, sed qui peccatis suis confusi, & iræ Dei metu perculsi, tanto oneri succumbunt. Variis quidem modis electos suos humiliat Deus: sed quia plerique miseriis grauati nihilominus contumaces & indomiti manẽt: laborantes & oneratos intelligit Christus qui mortis æternæ reatu conscientias afflictas habent, & ita suis malis intus vrgentur vt deficiant: nam hic defectus nos ad recipiendam eius gratiam idoneos reddit. Perinde verò est acsi dixisset, ideo suã gratiam à maiori parte contemni quia pauci inopiam suam sentiant: interea non esse cur illorum superbia vel stupor afflictas animas retardet quæ ad remedium suspirant. Quare sinamus valere eos omnes qui Satanæ præstigiis fascinati, vel sibi persuadent iustitiam se habere extra Christum: vel se in hoc mundo beatos imaginantur. Nos ad Christum appetendum mala nostra impellant. Et quia non alios Christus admittit in fruitionem quietis suæ nisi qui sub onere fatiscunt, discamus nullum esse magis pestiferum venenum quàm socordiam illam quam in nobis generat vel terrenæ fœlicitatis vel iustitiæ & virtutis falsa & fallax opinio: ideo se quisque nostrûm assiduè expergefaciat, ac primò in excutiendis mundi deliciis sedulus sit: deinde omni peruersa fiducia se euacuet. Cæterùm quanuis hæc ad recipiendam Christi gratiam præparatio prorsus exanimat homines, notandum tamen est Spiritus sancti donum esse, quia initium pœnitentiæ est, ad quam nullus proprio marte aspirat. Nec sanè voluit Christus quid ex se possit homo docere, sed tantùm qualiter affectos esse oporteat qui ad ipsum veniunt. Qui onus & laborẽ restringunt ad legales ceremonias, nimis extenuãt Christi sententiam. Fateor quidem intolerabile fuisse onus Legis, & quod animas obrueret: atqui memoria tenendum est quod dixi, Christum omnibus afflictis manum porrigere, vt discrimen statuat inter discipulos & Euangelij contemptores. Notanda autem est generalis particula: ideo enim sine exceptione complexus est Christus quicunque laborant & onerati sunt, ne quis praua dubitatione viam sibi præcludat. Et tamen omnes illi numero pauci sunt: qui ex innumera pereuntium turba pauci se perire sentiunt. Refocillatio quam promittit, in gratuita peccatorum remissione sita est, quæ sola nos tranquillat.

29 *Tollite iugum meum.*) Quia multos videmus abuti Christi gratia dum illam ad carnis indulgentiam conuertunt: ideò Christus postquam conscientiis miserè laborantibus lætam quietem promisit, simul admonet hac lege se esse liberatorem vt iugum suum suscipiant: ac si diceret, Se non ideo absoluere à peccatis, vt qui Deum propitium habent, inde licentiam arripiant peccandi: sed vt eius gratia erecti, simul iugum suscipiãt, ac liberi secundùm spiritum cõstringat carnis suę lasciuiam. Atque hinc colligitur illius quietis definitio de qua loquutus erat: nempe quòd Christi discipulos minimè eximat à militia crucis, vt suauiter delicientur, sed exerceat sub disciplinæ onere, & sub iugo contineat. *Discite à me.* Falluntur, meo iudicio, qui putant Christum de sua mansuetudine hîc testari, ne discipuli (vt solet accessus potentum esse formidabilis) propter Diuinam eius gloriam ab ipso refugiant. Potiùs enim, quia propter carnis contumaciam iugum eius tanquam asperum & difficile refugimus, nos ad imitationem sui formiat. Paulò pòst dicit iugum suum esse suaue: sed vnde fiet vt libenter & placidè collum quisque submittat, nisi vbi mansuetudinem indutus, Christo conformis erit? Hunc porrò verborum esse sensum constat: quia Christus discipulos hortatus ad iugum suum ferendum, ne eos terreat difficultas, continuò pòst addit: *Discite à me*: significans non fore molestum nobis illud iugum vbi suo exemplo ad mansuetudinem & humilitatem assuefacti erimus. Eodem etiam pertinet quod addit, *Inuenietis requiem.* Quandiu enim recalcitrat caro, tumultuamur & qui iugum Christi recusantes aliter Deum placare conantur, frustra se fatigant & macerant. Qualiter videmus Papistas miserè seipsos excruciare, & diram tyrannidem sub qua torquentur, tacitos ferre, ne subeant Christi iugum.

MATTH. XII.	MARC. II.	LVC. VI.
1 *In illo tempore ibat Iesus Sabbathis per segetes: discipuli verò il-*	23 *Et accidit vt transiret Sabbathis per segetes, &*	1 *Accidit autem vt in Sabbatho secundoprimo tran-*

lius esuriebant, & cœperunt vellere spicas, & comedere.

2 *At Pharisæi quum vidissent, dixerunt illi, Ecce discipuli tui faciunt quod non licet facere in Sabbatho.*

3 *Ille verò dixit eis, Non legistis quid fecerit Dauid quum esuriret ipse & qui cum illo erant?*

4 *Quomodo ingressus sit in domum Dei, & panes propositionis ederit, quos ipsi non licebat edere, nec ijs qui cum eo erant, nisi Sacerdotibus solis?*

5 *Aut non legistis in Lege quòd Sabbathis Sacerdotes in templo Sabbathum profanant, & crimine vacant?*

6 *Dico autem vobis quòd templo maior est in hoc loco.*

7 *Quòd si sciretis quid sit, Misericordiam volo, & non sacrificium: nequaquam condemnassetis innocentes.*

8 *Nam dominus est & Sabbathi Filius hominis.*

cœperunt discipuli eius inter viam vellere spicas.

24 *Et Pharisæi dicebant ei, Ecce cur faciunt Sabbathis quod non licet?*

25 *Et ipse ait illis, Nunquam legistis quid fecerit Dauid, quum opus haberet, & esuriret ipse, & qui cum eo erant?*

26 *Quomodo ingressus sit in domum Dei sub Abiathar principe Sacerdotum, & panes propositionis comederit, quod non licet edere nisi Sacerdotibus, & dederit etiã ijs qui secum erant?*

27 *Et dicebat illis, Sabbathum propter hominem factum est, non homo propter Sabbathum.*

28 *Itaque dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.*

siret per sata: ac vellebant discipuli eius spicas, edebántque confricantes manibus.

2 *Quidam autem Pharisæorum dicebant illis, Quid facitis quod non licet facere Sabbathis?*

3 *Et respondens Iesus ad eos dicit, Ne hoc quidem legistis quod fecit Dauid, quum esuriisset ipse & qui cum eo erant?*

4 *Quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis sumpsit, editque, ac dedit etiam ijs qui secum erant, quos non licet edere nisi tantùm Sacerdotibus.*

5 *Et dixit illis, Dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.*

1 *Ibat Iesus Sabbathis.)* In hac historia Euangelistis propositum fuit ostendere partim quàm malignũ fuerit ingenium Pharisæis: partim quàm superstitiosè rebus externis & minutis addicti fuerint, totam in illis sanctitatem prorsus locarent. Discipulos.n. Christi accusant quòd vrgente inedia in itinere Sabbatho vellant spicas: quasi ita Sabbathum violarẽt. Sancta quidem res erat Sabbathi obseruatio, sed non qualem illi fingebant, vt vix digitum, nisi trepida conscientia, mouere liceret. Hypocrisis ergo tam scrupulosos in rebus leuiculis ipsos reddidit: quum sibi in crassis superstitionibus parcerent: sicuti alibi Christus exprobrat, quòd mentem & anethum decíment, contemnant verò quæ præcipua sunt Legis. Atq; hic hypocritis perpetuus mos est vt licentiam captantes in rebus maximis, sedulò cæremoniis intenti sint. Hinc etiam fit vt rigidiùs externos ritus seruari flagitent, qui erga Deum carnali tantùm cultu defungi volunt. Sed maleuolentia potiùs & liuor quàm superstitio eos impulit ad hanc reprehensionem: quia in alios nõ adeò morosi fuissent. Vtile autem nobis est tenere qualiter affecti fuerint, ne quem perturbet quòd ipsos doctores Christus tam infensos sibi habuit.

1 Luc. *Sabbatho secundoprimo.)* Minimè dubium est quin hoc Sabbathum pertinuerit ad vnum aliquem ex diebus festis quos semel quotannis celebrari Lex iubebat: ideo putarunt quidam continuas fuisse bidui ferias: sed quia post Babylonicum exilium sic Iudæi dies festos distribuerant vt semper vnus esset dies intermedius, inde refutatur illa opinio. Probabilius loquuntur qui dicunt vltimum fuisse solennitatis diem qui æquè celebris erat ac primus. Quanquam mihi magis arridet eorum sententia qui secundam anni festiuitatem intelligunt: & nomen optimè congruit. Sabbathum vocari secundoprimum, quod ex præcipuis illis & anniuersariis ordine temporis secũdum erat. Primum verò erat Pascha, ideo probabile est tunc fuisse primitias.

24 Marc. *Cur faciunt Sabbathis.)* Non reprehendunt Pharisæi discipulos Christi quòd ex alieno agro vellant spicas, sed quòd Sabbathum violent. Quasi verò in hunc finem ordinatum fuerit vt pereant famelici homines potiùs quàm inediam suam subleuent. Atqui hæc tantùm fuit Sabbathi ratio, vt populus se Deo sanctificãs, ad verũ spirituale cultũ se exerceret: deinde vt solutus ab omnibus terrenis negotiis, sacros conuentus liberiùs ageret. Quare legitima obseruatio ad scopum illum referri debebat, quia ex mente Legislatoris petenda est interpretatio Legis. Sed hinc apparet quàm maligna sit & implacabilis superstitio: præsertim verò quàm fastuosè & crudeliter insultent hypocritæ vbi ambitio & personæ odium concurrunt: non enim sola fictæ sanctimoniæ affectatio, quemadmodum dixi, Pharisæos tam austeros & rigidos fecit: sed quum ex professo cuperent omnia Christi dicta & facta arrodere, fieri non potuit quin traherent in malam partem in quibus nihil erat vitij, quemadmodum sinistri interpretes solent. Quòd Matthæus & Marcus obiectum fuisse crimen Domino, referunt, Lucas autem discipulis, in eo nihil est dissidij. probabile enim est ita vexatos fuisse discipulos, vt accusatio in magistrum ipsum stringeretur. Fieri etiam potuit vt à discipulis initio facto, tandem ad Christum disceptatio peruenerit: & Pharisæi malitia sua perciti, culpam illi imputauerint quòd discipulos suos tacitus sinebat Sabbathum transgredi.

3 Matth. *Non legistis quid fecerit Dauid.)* Quinque argumentis refutatur à Christo eorum calumnia. Primo suos discipulos exẽplo Dauidis excusat. Dauid enim Saulis iracũdiam fugiẽs quũ 1. Sam. 21. 6.

viaticum

viaticũ peteret à sacerdote Achimelech. nec suppeteret vulgaris cibus, obtinuit vt sacri panes sibi darentur. Si necessitas Dauidẽ absoluit, eadem ratio in aliis valeat oportet. Vnde sequitur non violari cæremonias Legis, modò ne pietas lædatur. Sumit autem Christus pro confesso culpa vacasse Dauidem: quia laudatur Sacerdos Spiritus sancti elogio qui sacros panes sumere illi permisit. Quũ dicit non licuisse nisi Sacerdotib. solis edere panes illos: intelligamus iure communi: nam si quid
I. 29. c. præter fas tentasset Dauid, frustra eius exemplum prætexeret Christus, sed quod vetitum erat in certum finem, necessitas licitum fecit.

5 *Sabbathis Sacerdotes.*) Secundum argumentum quo probat Christus Sabbathi violationẽ, de qua conquesti erant Pharisæi carere omni culpa: quia Sabbathis licet immolare victimas, circuncidere infantes, & alia peragere quæcunque ad Dei cultum spectant. Vnde sequitur pietatis officia inter se minimè pugnare. Quòd si templum manuarios labores in sacrificiis & toto externo cultu sãctificat, præstantior est veri & spiritualis templi sanctitas, vt suos cultores omni vitio purget dum officiis pietatis incumbũt. Porrò in hanc operam intenti erant discipuli vt animas per Euangelium consecratas offerrent Deo. Hoc argumentum solus Matthæus attingit. Iam quòd dicit Sabbathum profanari à Sacerdotibus, impropria est locutio, in qua se Christus auditoribus accommodat. non enim quum Lex homines à suis operib. abstinere iubet, sacris operari vetat: sed quod rudib. in speciem videri posset, Christus verum esse concedit, satis habens quòd labores templi Deum non offendant.

7 *Quòd si sciretis.*) Hoc quoq; tertium argumentum solus Matthæus commemorat: perstringit autem Christus Pharisæos, quia non reputent quorsum mandatæ sint, & in quem finem spectent cæremoniæ. Et quidem fuit hoc omnibus ferè se-
6. c. 6. culis commune vitium. ideo Propheta Oseas ætatis suæ homines obiurgat, quòd cæremoniis addicti, charitatis officia pro nihilo ducãt. Atqui Deus reclamat, se pluris facere misericordiam quàm sacrificia: sub voce Misericordiæ, charitatis officia per synecdochen designans, sicuti externum Legis cultum sub Sacrificiis complectitur. Eandem sententiam Christus ad suum tempus accommodat, & Pharisæos accusat quòd perperam in alienum sensum Legem Dei torqueãt: quòd secunda tabula posthabita toti cæremoniis affixi sint. Quæritur tamen cur se Deus sacrificia morari neget, quorum obseruationem seuerè in Lege mandabat. Solutio in promptu est, ritus externos per se nihil habere momenti, neque etiam exigi à Deo, sed quatenus in suum finẽ diriguntur. Deinde nõ simpliciter illos repudiat Deus, sed charitatis operibus comparans, minori in pretio quàm hæc apud se haberi docet. Nec obstat quòd in perfectione iustitiæ summum gradũ obtinet Dei cultus: deinde secundo loco accedunt quæ præstantur hominib. officia. Etsi enim pietas meritò charitate pretiosior censetur, quanto scilicet supra homines Deus excellit: quia tamen fideles mutuam inter se iustitiam colendo, se Deum colere seriò testantur: non sine causa hypocritas illuc reuocat Deus, qui pietatẽ simulant externis signis, eámque operosè in solo carnali cultu hærentes, peruertunt. Porrò ex Prophetæ testimonio Christus insontes esse suos discipulos meritò colligit: quia Deus legalibus rudimentis populum suum exercens, minimè volebat fame necare miseros homines.

8 *Nam dominus est.*) Quidam sententiam hanc cum superiore illa contexunt, quòd adesset maior templo: ego tamen diuersos esse arbitror. priùs enim Christus ad templum alludens, Legis transgresionem esse negabat quicquid cum sua sanctitate coniunctum foret. Hîc autem potestatem sibi datam esse dicit vt à necessitate colendi Sabbathi suos liberet: Filius (inquit) hominis pro suo imperio, Sabbathũ sicut alias cæremonias legales moderari potest. Et certè extra Christum misera est Legis seruitus, à qua solus ipse absoluit quos donat libero adoptionis Spiritu.

27 Marc. *Sabbathum propter hominem.*) Quintum hoc argumentum à solo Marco refertur. Summa autem est, perperam facere qui Sabbathum in hominis exitium conuertunt quod eius causa Deus instituit. Videbant Pharisæi in sancto opere occupatos Christi discipulos, videbant itineris labore confectos, simul inedia premi: interim succensent quòd famelici paucis tritici granis sustẽtent defessum corpus. Annon hoc modo inscitè peruertitur Dei consilium, si cum hominum noxa exigitur Sabbathi obseruantia quam prodesse voluit? Cæterùm falluntur, meo iudicio, qui Sabbathum hîc penitus abrogatum esse putant: quum simpliciter doceat Christus quisnam sit rectus illius vsus. Nam etsi paulo antè asseruit Sabbathi se quoque esse dominum: nondum tamen aduenerat maturum abrogationis tempus, quia velum templi nondum scissum erat.

MATTH. II.

9 *Ac progressus illinc venit in synagogam illorum.*

10 *Et ecce homo erat manum habens aridam, & interrogabant illum, dicentes, Licétne Sabbathis curare? vt accusarent eum.*

11 *At ille dixit eis, Quis erit ex vobis homo qui habebit ouem vnam, & si ea inciderit*

MARC. III.

1 *Et introiuit iterum in synagogam, & ibi erat homo arefactam habens manum.*

2 *Et obseruabant eum an Sabbathis sanaturus esset illum, vt accusarent eum.*

3 *Et ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium.*

LVC. VI.

6 *Factum est autem & in alio Sabbatho vt intraret in synagogã, ac doceret, & erat ibi homo cuius manus dextera erat arida.*

7 *Obseruabant autem eum Scribæ ac Pharisæi an in Sabbatho sanaturus esset, vt inuenirent vnde accusarent eum.*

8 *Ipse verò sciebat cogitationes eorum: & ait homini qui ha-*

Sabbatho infoueam, nonne apprehendet eam, & eriget?

12 *Quanto igitur præstantior est homo oue? Licet igitur Sabbathis benefacere.*

13. *Tunc dicit homini: Extende manum tuam. Is verò extendit, ac restituta est sanitati sicut altera.*

4 *Et dicit illis, Vtrum licet Sabbathis benefacere an malefacere? animam seruare an occidere? at illi tacebant.*

5 *Et quum circunspexisset illos cum iracundia, condolescens super cæcitate cordis illorum, dicit homini, Extēde manum tuam, & extendit, & restituta est sanitati manus eius vt altera.*

bebat manum aridam, Surge, & sta in medio: ille verò surgens stetit.

9 *Dixit igitur ad illos Iesus, Interrogabo vos, vtrùm licet Sabbathis benefacere an malefacere, animam seruare an perdere?*

10 *Et circunspectis omnibus illis, dixit homini, Extende manum tuam. Ille autem fecit: & restituta est manus eius sana sicut altera.*

9 *Ac progressus illinc.*) Idem est huius historiæ scopus qui proximæ: nempe Scribas malitiosè in hoc fuisse intētos vt in calumniam raperent quicquid fiebat à Christo, ideóque non esse mirum si implacabiles eius hostes fuerint, quorum animi sic prauitate infecti erant. Interea videmus hoc hypocritis solenne esse, vmbratilē tantùm Legis iustitiam sectari: &, quemadmodum vulgò loquūtur, magis insistere in forma quàm in substantia. Primùm ergo hinc discamus, puras mentes & omni maligno affectu vacuas afferre, vbi ferendū est de re aliqua iudicium. Nam si odium, vel fastus vel tale aliquid in nobis dominetur, non hominibus tantùm erimus iniurij, sed cum Dei ipsius contumelia lucem vertemus in tenebras. Nemo à malitia integer negasset Diuinum esse opus quod damnare isti boni doctores non dubitant. vnde tantus furor, nisi quòd omnes eorum sensus occupat impium Christi odium, vt in pleno solis fulgore cæcutiant? Monemur etiam ne cæremoniis tribuendo plusquam par est, quæ longè pluris sunt coram Deo, & quæ præcipua Legis Christus alibi vocat, effluere sinamus. Nam quæ nostra est ad externos ritus propensio, nunquam hac in parte tenebimus modum nisi subinde in memoriam recurrat quicquid de cultu Dei præcipitur, primò spirituale esse, deinde ad regulam quæ hîc à Christo præscribitur, debere exigi.

Matt. 23. c. 23.

10 *Interrogabant illum dicentes.*) Marcus & Lucas tantùm dicunt obseruasse quid facturus esset Dominus: Matthæus clariùs exprimit, verbis quoque fuisse lacessitum. Probabile autem est sanatos ante Sabbathis fuisse alios quospiam. Hinc igitur occasione sumpta interrogant, sibíne licere putet quod egerat, denuò repetere. Atqui expendere ipsos decebat, Diuinum an humanum opus esset, solo tactu aut verbo vegetare manū aridam. Deus enim Sabbathū instituens, legē sibi non imposuit, vel aliqua seruitute se obstrinxit quin Sabbathis, prout visum est, sicut aliis diebus operetur. Nimię igitur amentiæ fuit, quæstionem hanc mouendo, cogere in ordinem Deum ipsum, & liberum eius operibus cursum præcidere.

11 *Quis erit ex vobis homo qui.*) Iterum ostendit Christus quænam sit vera Sabbathi obseruatio: ac simul eos calumniæ arguit, quòd in se vno carpant vsitatum inter omnes morem. Nam si cuius ouis cecidisset in foueam, nemo inde extrahi prohibebat: quanto autem homo pluris est pecude, tanto magis eum iuuare licet. Constat igitur, si quis fratrum necessitati succurreret, præceptam à Domino quietem minimè violasse. Hęc similitudo apud Marcum & Lucam non habetur: tantùm dicunt sciscitatum esse Christum, Liceátne benefacere Sabbathis an malefacere. Nam qui vitam hominis perdit, maleficij reus est: ab homicida autem parum differt qui laboranti opem ferre non curat. Perstringit ergo eos Christus quòd prætextu sanctæ quietis, ad malè agendum cogere vellent: quia non tantùm delinquit, sicut dictum est, qui aliquid contra Legem designat, sed etiam qui officium suum negligit. Hinc etiam perspicimus non iisdem semper rationibus vsum esse Christum, vt calumniam hanc depelleret: quia hîc de sua Diuinitate non disputat, quemadmodum apud Iohannem. nec verò operæpretium fuit, quum hæc vna defensio abundè Pharisæos refelleret, nihil scilicet minus esse consentaneum quàm Sabbathi transgressorem censeri qui Deum imitaretur.

8 Luc. *Ipse verò sciebat.*) Si verum dicit Matthæus, palàm sermone suo prodiderant quid haberent in animo. Non ergo tacitæ eorum cogitationi, sed apertis verbis respondit Christus. Sed vtrūque stare potest, quòd palàm loquuti sint, & de secreto eorum affectu iudicauerit Christus: neque n. profitebantur quid captarent, sicut & Matthęus ipse exprimit, captiosam fuisse illorum interrogationem: ideo nihil aliud intelligit Lucas quàm notas Christo insidias fuisse, licèt verbis aliud obtenderent. Marcus addit Christum intuitum esse eos cum iracundia: meritò enim tam impiæ cōtumaciæ irasci debuit. Atque vt sciamus iustam & sanctam iram fuisse, inde ortam esse dicit quòd super cæcitate cordis eorum cōdolesceret. Primùm ergo tristis est Christus quòd homines in Lege Dei excitati tam crassè cæcutiant. Sed quia eos excæcabat malitia, simul cum dolore iracundiam concipit. Hæc vera est zeli moderatio, quum de hominum impiorum exitio sumus anxij, & contra impietatem excandescimus. Quemadmodum autem hic locus testatur Christum ab humanis passionib. non fuisse immunem: ita hinc colligimus passiones ipsas per se non esse vitiosas, modò absit intemperies. Nos quia propter corruptā naturam modū non tenemus, nunquam sine peccato irasci mur, etiā iustas ob causas: Christi alia fuit ratio, in quo nō solùm viguit naturæ integritas, sed absolutū iustitiæ exēplar enituit. Petēdus ergo nobis est è cælo Dei Spiritus qui excessus nostros corrigat.

MATTH.

MATTH. XII.	MARC. III.	LVC. VI.
14 *Porrò Pharisæi egreßi cœperunt consilium aduersus eum quomodo ipsum perderent.*	6 *Egreßi verò Pharisæi, statim vnà cum Herodianis consilium inibant aduersus eum vt illum perderent.*	11 *Ipsi autem repleti sunt amentia, & colloquebantur inter se quidnam facerent Iesu.*
15 *At Iesus hoc cognito, secessit illinc: sequutæque sunt eum turbæ multæ, & sanauit eos omnes.*	7 *Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: & ingens multitudo à Galilæa sequuta est eum, & ab* Iudæa,	
16 *Et interminatus est illis ne se facerent manifestum.*	8 Et *ab Hierosolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem, & qui circa Tyrum habitabant, ac Sidonem,* hominum *multitudo magna: qui quum audissent quæ faciebat, venerunt ad eum.*	
17 *Vt compleretur quod dictum erat per Esaiam Prophetam, qui ait,*	9 Et *iußit discipulis suis vt nauicula sibi deseruiret propter turbam ne ipsum premerent.*	
18 *Ecce seruus meus quem elegi, dilectus meus, in quo sibi bene complacuit anima mea: ponam Spiritum meũ super illum, & iudicium Gentib. annuntiabit.*	10 *Multos enim sanauerat, ita vt irruerent in eum, quò illum tangerent quotquot affligebantur.*	
19 *Nõ cõtendet, neque clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius.*	11 Et *spiritus immundi quum illum vidissent, procidebant ei, & clamabant, dicentes, Tu es Filius Dei.*	
20 *Arundinem quaßatam non confringet, & linũ fumigans non extinguet: donec eyciat ad victoriam iudicium.*	12 Et *vehementer interminabatur eis ne se manifestum facerent.*	
21 *Et in nomine illius Gentes sperabunt.*		

14 *Porrò Pharisæi.*) En quàm pertinax furor reprobos ad resistendum Deo impellat. Nam conuicti, suam virulentiam magis ac magis profũdunt. Hoc certè detestabile monstrũ est, quòd primarij Legis doctores, qui gubernacula Ecclesiæ tenebant, latronum instar per cædes grassantur. Sed ita accidere necesse est quoties huc prorupit hominum malitia, vt extinctum cupiant quicquid aduersum est eorum libidini, quanuis ex Deo sit. Quòd fuga elabitur Christus, timori imputandum non est. Neque enim animosior factus est temporis successu: sed eadem Spiritus fortitudine dum fugit, præditus erat, qua se postea vltro ad mortem obtulit. Atque hæc pars exinanitionis eius fuit, quam ad Philipp. cap. 2.a.7. laudat Paulus, quòd quum miraculo in promptu haberet vitam suam tueri, fugiendo infirmitatem nostram subire maluit. Porrò non alia de causa mori distulit, quàm quia nondum opportunum tempus, & à Patre decretũ venerat. Interea perspicuum est cælesti potiùs virtute seruatum fuisse quàm fuga: neque.n. hostibus difficile erat in eum secessum, quò se cõtulit, penetrare: nec se in tenebras abdidit magnũ comitatum secum trahens, & miraculis nobilitans locum istum: sed tantùm ab eorum conspectu se subduxit ne rabiem acueret. Marcus addit cõsiliũ eos captasse cum Herodianis, quos tamen pessimè oderant. Nam quum videri vellent publicæ libertatis custodes ac vindices, necesse erat vt capitale dissidium ex professo cum Tyranni ministris exercerent: præualet tamen furiosum Christi odium vt non modò cũ alienis conspirent, sed familiariter se insinuent in eorũ gratiam à quorum congressu aliàs abhorrent. Nam quum impietas huc illuc homines raptando, in diuersas partes agat, vno tamen consensu eos in certamen cum Deo cõmittit. Ita nullæ inimicitiæ obstant quominus manum porrigant alij aliis ad oppugnandã Dei veritatem.

16 *Et interminatus est.*) Aliud quiddam magis speciale ponit Marcus, quòd spiritus immundos compescuerit qui clamabant ipsum esse Filium Dei. Causam verò alibi ostendimus cur eiusmodi testes non admiserit. Neque tamen dubium est quin diuinitus extorta fuerit diabolis hæc confessio. sed postquam ostendit Christus imperio suo esse subiectos, meritò simul à testimonio depulit. Sed latiùs patet quod dicit Matthæus: nẽpe quod Christus signorum, quæ edebat, famam spargi vetuerit: nõ quòd eã penitus supprimi vellet, quemadmodum alibi admonuimus: sed vt acta radice, maturum deinde vberem fructum proferret. Scimus enim Christum non lusisse in miraculis, sed hunc habuisse propositum finem vt se Dei Filium probaret, ac datum mundo Redemptorem. Sed paulatim in lucem prodiit, ac per certos gradus: nec aliter patefactus est qualis erat quàm ferebat ordinatum à Patre tempus. Notare tamen operæ pretium est, dum maximè conatur impij Dei gloriam obruere, adeò non consequi quod sperant, vt Deus retrorsum potiùs agat peruersa eorum studia. Quia enim loci celebritate cesserit Christus, in ipsis tamen latebris non desinit fulgere eius gloria, imò in iustum suum splendorem magnificè erumpit.

17 *Vt impleretur quod dictum est.*) Non intelligit Matthæus in eo prorsus completum fuisse vaticinium, quòd Christus rumores de sua virtute cum magno strepitu vulgari prohibuit: sed hac quoque in parte editum fuisse eius mansuetudinis specimen, quę apud Iesaiam in persona Messię depingitur. Virtutes illæ quas inter paucos editas magnificè iactari noluit Christus, cælum & terram concutere poterant. Ergo non vulgari documento ostendit quàm procul abesset ab ostentatione & pompa mundi. Vtile tamen est propiùs excutere Matthæi consilium: hac enim circunstãtia monstrare voluit, non ideo minoris æstimandam esse Diuinitatis Christi gloriam quòd sub infirmitatis specie apparuit. Et certè in eundem scopum direxit Spiritus sanctus oculos Prophetæ. Nam vt caro semper externum splendorem appetit, ne illum in Messia quærerent fideles, testatus est Spiritus Dei, prorsus dissimilẽ fore ter-

renis Regibus, qui vt sibi admiratione͂ concilient, quocunque veniunt magnos concitant clamores, vrbes & oppida tumultu implent. Nunc perspicimus quàm aptè Matthæus ad præsentem causam accommodet Prophetæ vaticinium. nam quia Deus Filio suo humilem abiectámque personam imposuit, ne quid scandali rudes concipiant ex contemptibili & obscura eius forma, tam Propheta quàm Matthæus occurrunt, ac pronuntiant non temerè, sed cælesti decreto ita fieri vt talis prodeat. Vnde sequitur, perperam facere eos omnes qui Christum aspernantur quia carnis votis non respondet externa eius conditio. Neque enim nobis Christu͂ imaginari fas est qui ingenio nostro respondeat: sed simpliciter necesse est eum amplecti qualis offertur à Patre. Itaq; salute indignus est cui vilescet Christi humilitas, quam sibi placere Deus testatur. Nunc descendo ad verba

Esa. 42. a. 1. Prophetæ.

18 *Ecce seruus meus.*) Quò nos ad arbitrium suum astringat Deus, quasi digito ostendit quem missurus est: atque huc pertinet demonstrationis nota *Ecce*. Similis etiam ratio subest in epithetis quæ sequuntur, quòd seruum suum nominat, & electum in quo acquiescit eius animus. vnde enim fit vt Christum homines suo sensu metiri audeat, nisi quia non expendunt redemptionem suam à mera Dei gratia pendere? Hæc verò nimis improba est licentia quum nobis incomparabilem thesaurum offerat Deus, pretium illi statuere pro carnis nostræ fastidio. Et per excellentiá vocatur seruus, non tanquam vnus quilibet ex vulgo, sed cui Deus redimendæ Ecclesiæ partes & munus iniu͂xit. Quia verò nemo sibi vsurpat honore͂, sed qui vocatus est, meritò in ordine censetur: pronuntiat Deus suo decreto electum esse qui talis prodit. vnde sequitur, fas non esse hominibus ipsum respuere: quia in Deum contumeliosi & sacrilegi essent. Et certè nimis absurdum est vt nostra libidine vel superbia irrita fiat quæ sancta & inuiolabilis esse debet Dei vocatio. Longiùs tame͂ patet quod addit Deus apud Prophetam, Beneplacitum animæ suæ residere in Christo. nam etsi cuiusque nostrûm vocatio à gratuito Dei fauore, tanquam vnico fonte manat: hoc tamen singulare est in Christo quòd in eius persona totam Ecclesiam amore suo complectitur Deus Pater. Nam quum natura inimici Dei simus omnes, nunquam ad nos perueniet eius amor nisi à capite primu͂ incipiat: sicut alibi visum est, ac iterum videbitur cap. 17. *Iudicium Gentibus annun.* Officium Christi breuiter designat Propheta, quu͂ fore prædicit vt iudicium Gentibus proferat. Iudicij autem nomine comprehendunt Iudæi statum ritè & ordine co͂positum, vbi viget æquitas & rectitudo. Perinde est igitur acsi dixisset Propheta, venturum etiam qui collapsam iustitiam restituat: & quidem non vnius tantùm populi sit moderator, sed Gentes etiam adducat sub Dei imperium, inter quas priùs regnabat vasta dissipatio. Atque hoc significat verbum Educere, quo vtitur Propheta: quia officiu͂ Christi fuit regnum Dei quod tunc inclusum erat in angulo Iudææ, propagare in totum orbem,

Psal. 110. a. 2. sicut alibi dicitur. Sceptrum virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion. Simul etiam proferendi iudicij modus exprimitur, quòd Deus Spiritum suum ponet in Christo. Verum quide͂ est nihil vnquam fuisse rectitudinis in mundo quod non profectu͂ sit à Dei Spiritu, & cælesti eius virtute co͂stiterit: quemadmodu͂ etiam nemo ex Regib. legitimum ordinem vel erigere vel tueri potest, nisi quatenus eodem Spiritu instructus erit. Sed Christus in profere͂do iudicio lo͂ge alios omnes excellit: quia Spiritum accepit à Patre, que͂ in suos omnes effundat. non. n. voce tantùm vel scripto dictat quid rectum sit, sed Spiritus sui gratia intus format corda hominum ad seruandam iustitiæ regulam.

19 *Non contendet.*) Summa est, vt nuper attigi, non fore tumultuosum Christi aduentum, quia regio apparatu splendoréque carebit: mox tamen subiicitur, id in hominum salutem fore: vt amabilis sit ista ma͂suetudo quæ passim in mundo sperni tur. Et certè mira est hominum stultitia quòd minus honorificè de Christo sentiant quia se ad eorum modulum placidè vltróque demittit. Appareat Christus in sua gloria, quid futurum putamus nisi vt nos totos absorbeat? Quænam igitur ista prauitas est, minus libenter eum excipere qui in gratiam nostram ex altitudine sua descendit? Ergo vt Christi comitas reuerentiam illi apud fideles conciliet, quàm vtilis, imò necessaria sit, admonet Iesaias. Sibi quisque nostrûm fragilitatis suæ conscius est: hinc reputare conuenit quantopere omnibus expediat indulgenter à Christo foueri. Non loquor de incredulis qui omni Spiritus gratia prorsus adhuc vacui sunt: sed qui iam vocati sunt à Domino donec plenius in illis lumen acce͂dat, & solidum robur suppeditet. Annon omnes semifractæ arundini & ellychnio fumiganti similes sunt? Quòd ergo ita se Christus nostræ infirmitati attemperat, imme͂sam eius bonitatem exosculari discamus. Interea tamen nemo sibi in vitiis blandiatur: sed pro se quisque in melius proficere studeat, ne iactemur tota vita, vel ad quamlibet auram nutemus arundinum instar: sed adolescamus in viros perfectos, vt firmi stemus contra varios Satanæ insultus: ne exiguis tantùm scintillis & obscura fuligine implicitis fides nostras micet, sed lucidos radios emittat. Iam verò Christi exemplo, omnibus eius ministris præscribitur qualiter se gerere debeant. Sed quia huius loci prætextu, falsò & insulsè quida͂ prætendunt, promiscuè cum omnibus tenendam esse mansuetudinem: notandum est discrimen quod disertè statuit Propheta inter infirmos & improbos. Nam qui plus satis robusti sunt, eorum duritiem malleo violenter contundi par est: qui vel tenebras vbique obducere conantur, vel faces sunt ad excitanda incendia, eorum fuliginem discuti, & ardorem extingui necesse est. Ergo sicuti danda est opera fidelibus verbi ministris vt infirmis parcendo, gratiam Dei (quæ adhuc in illis exigua est) foueant atque augeant: ita prudenter cauendum ne obstinatæ eorum malitiæ indulgeant qui nihil habent affine cum fusco, ellychnio vel arundine quassata.

20 *Donec eijciat iudicium.*) Paulo aliter habent verba Prophetæ, quòd scilicet iudicium in veritate proferet vel educet. Loquutio tamen qua vsus est Matthæus, valde emphatica est: vt sciamus non sine magno certamine & conatu co͂stitui in mundo iustitiam. Nam diabolus quascu͂que potest difficultates ingerit, vt illa nonnisi luctando erumpat: idque co͂firmat nomen victoriæ, quæ nonnisi pugnando acquiritur. Pro eo quod mox sequitur, habet Propheta, Legem eius insulæ expectabunt. Quanquam autem Matthæus verba mutauerit, in sensu tamen conuenit, Christi gratiam Gentibus communem fore.

MATT.

MATTH. XII.

22 *Tunc adductus eſt ad eum qui dæmonio agitabatur cæcus & mutus: & ſanauit illum, ita vt cæcus ac mutus loqueretur & cerneret.*

23 *Et obſtupuerunt omnes turbæ, dicebántque: Num hic eſt filius Dauid?*

24 *At Phariſæi quum audiſſent, dicebant, Hic non eijcit dæmonia niſi per Beelzebub principem dæmoniorum.*

MARC. III.

20 *Et veniunt in domum, & conuenit iterum turba, ſic vt non liceret illis vel panem edere.*

21 *Et quum audiſſent qui ad illum attinebant, exierunt vt manus inijcerent in eum: dicebant enim, In furorem verſus eſt.*

22 *Et Scribæ qui ab Hieroſolymis deſcenderant, dicebāt, Beelzebub habet, & per principem dæmoniorum eijcit dæmonia.*

LVC. XI.

dæm Et erat eijciens rat mutum, & illud e- eieciſſet dæ quumque quutus eſt mutus, lo- miratæ ſunt turbæ. ad-

15 *Quidam autem e- eis dixerunt, Per Beelzebub principem dæmoniorum eijcit dæmonia.*

Non dubium eſt quin Marcus ſpatium aliquod temporis ſatis longum cōprehendat, quum à miraculis deſcendit ad impiam conſpirationem quā inter ſe fecerunt Chriſti cognati, vt eum quaſi furioſum vincirent. Apud Matthæum & Lucam expreſſa tantùm vnius miraculi fit mētio, quod maledicendi occaſionem Phariſæis prębuit. Quia verò in hoc poſtremo mēbro tres ſimul conueniunt quod à Marco refertur huc inſerere viſum eſt. Mirum verò quòd in Chriſti cognatis tanta fuerit prauitas, qui ad promouendum Dei regnum primi adiutores eſſe debuerāt. Quum vident aliquod iam nomen illi eſſe partum, titillat eos ambitio vt Hieroſolymæ celebrari cupiant. hortantur enim vt illuc aſcēdat, quò ſe meliùs oſtentet. Nunc quia vident partim exoſum eſſe primoribus, partim multis calumniis obnoxium, contemni etiam à magna parte: nequid damni vel inuidiæ, vel dedecoris redundet ad commune genus, iniicere illi manum cogitant, & domi conſtringere tanquam hominem mente alienatum. atque ita fuiſſe perſuaſos, ex verbis Euāgeliſtæ liquet. Vnde primùm diſcimus quanta ſit humani ingenij cæcitas, quòd tam peruersè iudicat de manifeſta Dei gloria. Certè virtus Spiritus ſancti magnificè refulgebat in omnibus Chriſti dictis ac factis. quòd ſi aliis fuiſſet obſcura, conſanguineos propter familiarem notitiam quomodo latere poterat? Sed quoniam agendi ratio quam Chriſtus tenet, mundo non arridet, adeóque fauorem illi non conciliat vt potiùs exponat multorum odiis, ecſtaticum eſſe fingunt. Diſcamus ſecundo loco, fidei lucem non ex carne & ſanguine eſſe, ſed ex cęleſti gratia, ne quis in alio quàm Spiritus generatione glorietur, quēadmodum Paulus admonet, Si quis in Chriſto cenſeri vult, ſit noua creatura.

2.Cor.5.d. 17.

22 *Tunc adductus eſt.*) Lucas dæmonium à quo poſſidebatur homo, ab effectu mutum nominat: Matthęus tamen dicit duplicem plagam fuiſſe homini inflictam. Certum quidem eſt multos naturalibus vitiis cæcos eſſe & mutos: ſed hunc oculis captum fuiſſe apparet, & ſermonis vſu priuatum, quanuis in neruis opticis, vel in linguę ſymmetria nullus eſſet defectus. Porrò non mirum eſt tantum licentiæ ad vitiandos corporis ſenſus Satanæ permitti, quum omnes animę facultates iuſto Dei permiſſu corrumpat vel peruertat.

23 *Et obſtupuerunt omnes turbæ.*) Hinc colligimus perſpicuam fuiſſe Dei virtutem, quæ in admiratione ſui turbam ab omni maligno affectu purā & integram rapuit. vnde enim factum eſt vt admirati ſint omnes, niſi quia res ita cogebat? Et certè nemo eſt noſtrûm qui non in hac hiſtoria, tanquā in ſpeculo, inſolitam Dei potentiam cernat. vnde conficitur diabolico veneno infectas fuiſſe Scribarum mentes, qui tam præclarum Dei opus calumniari veriti non ſunt. Cæterùm notandus eſt miraculi fructus, quòd admiratione tacti qui viderant, ſecū inquirunt nunquid Ieſus ſit Chriſtus. Nam agnita Dei virtute, quaſi manu ducuntur ad fidem: non quòd repentè profecerint quantum oportebat: (dubitanter enim loquuntur) ſed hic tamen non exiguus eſt profectus, dum ſeſe expergefaciunt ad conſiderandam attētiùs Chriſti gloriam. Quibuſdam videtur eſſe plena affirmatio: ſed verba nihil tale ſonant, & res ipſa oſtendit re inopinata perculſos non perfectè iudicaſſe: ſed tātùm illis veniſſe in mentem, fieri poſſe vt ille eſſet Chriſtus.

24 *At Phariſæi dicebant.*) Quia in re tam aperta & conuicta tergiuerſari nequeunt Scribę, malignè tamen arrodunt quod Diuinitus à Chriſto factū erat: nec modò laudem miraculi obſcurāt, ſed in probrum trahere conantur, quaſi magico exorciſmo editū fuerit: & eius operis quod homini tribui non poterat, diabolū fingūt eſſe autorem. De voce Beelzebub dictum eſt cap.10. De principatu inter diabolos cap.9. attigimus. neq; enim ex vulgi errore aut ſuperſtitione natum eſt quòd Scribę vnum inter ſpiritus malignos principē ſtatuunt, ſed ex recepta inter pios ſententia: vt reprobis ſuū ſit caput, quēadmodū caput Eccleſiæ eſt Chriſtus.

MATTH. XII.

25 *Ieſus autem quum ſciret cogitationes illorum, dixit illis: Omne regnum diuiſum aduerſus ſeſe, deſolabitur: & omnis ciuitas aut domus diuiſa aduerſus ſeſe, non ſtabit.*

26 *Et ſi Satanas Satanam eijcit, aduerſus ſeipſum diuiſus eſt, quomodo igitur ſtabit regnum illius?*

MARC. III.

23 *Et ad ſe vocatis eis in parabolis dicebat, Quomodo poteſt Satanas Satanam eijcere?*

24 *Et ſi regnum aduerſus ſe diuiſum fuerit, non poteſt ſtare regnum illud.*

LVC. XI.

17 *Ipſe autem quum ſciret cogitationes illorum, dixit eis, Omne regnum aduerſus ſe diuiſum deſolatur, & domus ſuper domū cadit.*

18 *Quòd ſi Satanas quoque aduerſus ſeipſum diuiſus eſt, quomodo ſtabit regnum eius? quia dicitis per Beelzebub me eijce-*

27 Et si ego præsidio Beelzebub eijcio dæmonia, filij vestri cuius præsidio eijciunt? propterea ipsi iudicabunt de vobis.

28 Quòd si Spiritu Dei eijcio dæmonia, ergo peruenit ad vos regnū Dei.

29 Alioqui quomodo potest aliquis intrare domum potentis, & vasa illius diripere, nisi priùs vinxerit potentem, & tunc domum illius diripiet?

30 Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non congregat mecum, spargit.

31 Propterea dico vobis, Omne peccatum & conuitium remittetur hominibus: at conuitium in Spiritum non remittetur hominibus.

32 Et quicunque dixerit verbū aduersus Filiū hominis, remittetur illi: qui autē dixerit aduersus Spiritum sanctū, nō remittetur ei neq. in præsenti seculo, neque in futuro.

25 Et si domus contra se ipsam diuisa fuerit, non potest stare domus illa.

26 Et si Satanas insurrexerit contra seipsum ac diuisus est, non potest stare, sed finem habet.

27 Non potest quisquam vasa fortis, ingressus domū illius, diripere, nisi priùs fortem alligauerit, & tunc domum eius diripiet.

28 Amen dico vobis, Omnia remittentur filijs hominum peccata & blasphemiæ quibuscunque blasphemauerint.

29 At qui conuitium dixerit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed obnoxius est æterno iudicio.

30 Dicebant enim, Spiritum immundum habet.

re dæmonia.

19 Quòd si ego per Beelzebub eijcio dæmonia, filij vestri per quē eijciunt? ideò ipsi iudices vestri erunt.

20 Porrò si digito Dei eijcio dæmonia, profectò peruenit ad vos regnum Dei.

21 Quum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt quæ possidet:

22 Vbi verò fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa eius arma aufert, in quibus confidebat, & spolia eius distribuit.

23 Qui non est mecum, contra me est: & qui non colligit mecum, dispergit.

LVC. XII.

10 Et quisquis loquitur dictum in Filium hominis, remittetur ei: qui verò in Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur ei.

25 *Iesus autem quum sciret cogitationes.*) Quanquam satis sciebat Christus, & sæpe expertus fuerat, Scribas pro sua maleuolentia, quicquid ageret, in sinistram partem rapere solitos: non tamen dubito quin Matthæus & Lucas significent Christum fuisse cordium cognitorem, ac probabile quidem est, obloquutos palàm fuisse Christo vt ad eum peruenerint calumniæ: sed Diuino suo Spiritu cognouit Christus quo animo detraherēt. Sæpe enim accidit vt præposterè iudicent homines, qui tamen data opera non impugnant quod rectum est, sed per inscitiam labuntur: vel occultum & reconditum virus non fouent, sed temeritate feruntur præcipites. Sensus ergo est, ideò vehementiùs inuectum esse Christū contra eos, quia conceptæ intus malitiæ testis ac iudex erat. *Omne regnum.* Calumniam sibi obiectam primùm refutat prouerbiali sententia: videtur tamen parùm solida esse refutatio. Scimus enim quibus interdū præstigiis illudat Satan speciem dissidij ostentans, vt superstitionibus illaqueet hominum mentes. Ita exorcismi in Papatu nihil aliud sunt quàm vmbratiles & fictitij Satanæ contra seipsum conflictus. Verùm nulla in Christum cecidit talis suspicio: quia sic dæmones eiecit ex hominibus vt sanos & integros Deo restitueret. Quoties secum diabolus colludit, se ita vinci simulat vt ipse idem nihilominus triumphet: atqui Christus aperto Marte diabolum aggressus est vt illum prorsus deiiceret, nec quicquam ei faceret residuum. Non prostrauit eum vna in parte vt in altera magis stabiliret: verùm vndique omnes eius machinas diruit. Aptè ergo ratiocinatur Christus, sibi nihil esse cum eo commune: quia hoc vnum propositum habet ille astutiæ pater vt regnū suum conseruet. Si quis obiiciat, diabolos sæpe vertigine & cęca amētia raptari vt seipsos cōficiant: in prōptu est responsio, nō aliud sonare verba Christi quàm absurdū esse quod iactabāt Scribæ, diabolū spōte euertere quam habebat in homines potestatē, qui modis omnibus eos sibi mancipare studet. Deinde memoria tenendū est, vulgò receptis prouerbiis ita vsum esse Christum, vt tantū essent probabiles cōiecturæ, non autē solidè probarent. Adde quod de re nota & satis testata loquens, securiùs hostiū conscientiam cōpellat. Neminem latebat Satanā à Christo sua possessione depelli, nec quicquam manifestius erat quā in hunc finē tendere omnia eius miracula, vnde facile erat statuere eius virtutem, quæ adeò Satanæ cōtraria erat, Diuinā esse.

27 *Filij vestri per quem eijciunt?*) Iniqui & maligni iudicij eos insimulat quòd de eadem re non similiter pronunciarent, sed prout affecti erant erga personas. Hæc autem inæqualitas ostendit quod æquum & rectum est non valere, sed cæcum amorem vel odium dominari: imò hoc & prauæ φιλαυτίας & inuidiæ signum erat, in Christo damnare quod in suis laudi ducebant. Filios eorum quidam accipiunt pro filiis totius gentis. & quidam Apostolos sic vocari putant, quia pro filiis agnoscerentur, quum Christum haberent extranei hominis loco. Alij ad veteres Prophetas referunt. Ego verò non dubito quin Exorcistas notet, quorum tunc vulgaris erat vsus apud Iudæos, sicuti patet ex decimo nono Actorum capite, c.17. Nam verisimile est nihilo humanius sensisse ipsos de Christi discipulis, quàm de Magistro. Et coactum est ad mortuos trahere, quum verba clarè sonent eiusdem temporis comparationem. Non habebant quidem Iudæi Exorcistas ex Legis præscripto: verùm scimus Deum, vt in fœderis sui fide puróque cultu illos retineret, suam inter eos præsentiam variis miraculis subinde testatum esse. Ita fieri potuit vt inuocato Dei nomine dæmones fugarent. Populus verò talem Dei virtutem expertus, ordinarium sibi munus temerè instituit, postea etiam Papistæ, ne sua conditio inferior esset, illos æmulati sunt in creandis Exorcistis: atque hoc modo simiarum simiæ fuerunt. Porrò nihil opus fuit exorcismos illos Christi elogio probari

probari vt istorum malitiam perstringeret qui sacros haberi volebant, & Dei nomine insignes: Christum interea fingebant Beelzebub ministrũ. Nam obiectio est ad personam (vt loquuntur) directa. Quod continuò pòst sequitur, filios ipsorũ fore iudices: impropriè dictum est hoc sensu, Non longè petenda est vestra condemnatio: ad Beelzebub transfertis quæ à me eduntur miracula: eadem in filiis vestris laudatis. Domi igitur habetis quod ad vos damnandos sufficiat. Quòd si quis malit secus accipere, nempe exprobrari Dei gratiam quæ se interdum per Exorcistas proferebat, non valde repugno. Quamuis enim degeneres essent, noluit tamen Dominus sua virtute eos penitus destitui, vt in genere Sacerdotium & Templi cultum aliquo testimonio ornaret. Nam ad rem magnopere pertinuit, à Gentium superstitionibus claris notis discerni. Prior tamen sensus mihi genuinus videtur.

28 *Quòd si Spiritu Dei.*) Lucas metaphoricè Digitum ponit pro Spiritu: nam quia per Spiritũ suum operatur Deus, virtutémque suam exerit, aptè illi tribuitur Digiti nomen. Atque hæc locutio trita fuit inter Iudæos, sicuti Moses Pharaonis magis dixisse refert, Hic est Digitus Dei. (Exod.8.c.19.) Cæterùm Christus ex superioribus colligit, Deo ingratos esse Scribas qui illum apud se regnare nolunt. Hactenus enim diluit futilem eorum calumniam: nunc quasi conuictis denuntiat ne impiè se opponant Dei regno. Nec verò se intra vnum miraculum continet: sed eius occasione de aduentus sui causa disserit, significans non vnum peculiare factum illis considerandum esse, sed aliquid longè præstantius, quòd scilicet Deus patefacto Messia suo collapsam eorum salutem erigere, ac regnum suum inter eos restituere vellet. Ergo videmus de eorum ingratitudine Christum conqueri: quia furiosè incomparabilem Dei gratiam è medio sui reiiciant. Nam emphasis est in verbo Peruenit, quòd scilicet vltro illis appareat Deus redemptor: illi verò quantum in se est, procul amoueant, præsentique & in salutem eorum parato non sustineant locum dare.

29 *Quomodo potest aliquis intrare.*) Tametsi verbis paululum differunt Euangelistæ, tamen de rei summa inter eos optimè conuenit: prosequitur enim Christus quod nuper attigerat de regno Dei: ac necessarium esse admonet Satanam violenter expelli, quò Deus regnum suum obtineat inter homines. Quare hæc sententia nihil aliud est quã proximæ confirmatio. Verùm vt certiùs teneamus Christi mentem, memoriâ repetere conuenit analogiam illam quam supra Matthæus statuit inter visibiles & spirituales Christi gratias. Quicquid ergo corporibus præstitit Christus, ad animas referri voluit. ita quum à tyrannide diaboli liberauit corporales hominum sensus, se missum esse à Patre vindicem testatus est qui spiritualem eius in animas tyrannidem aboleret. Nunc redeo ad eius verba: Negat forti & valido tyranno abrogari posse imperium, donec suis armis spoliatus fuerit: quia nisi alia vis superior opposita fuerit, nunquam sponte cessurus est. Quorsum hoc dicitur? Primò scimus diabolum passim vocari mundi principem. Tyrannis verò quam occupat, validis vndique præsidiis munita est. Innumeri enim sunt laquei ad illaqueandos homines: imò iam sibi mancipatos compedibus variis ita constringit, vt seruitutem cui addicti sunt, potiùs foueãt quàm ad libertatem vllo modo adspirent. Innumeræ deinde sunt noxarum species quibus miserè oppressos sub pedibus tenet. Denique nihil obstat quominus sine controuersia [illegible] mundo tyrannicè dominetur. non quòd opt[illegible]ce ip[illegible] multo quicquã possit: sed quia posteros suos omnes [illegible]dam, vbi se alienauit à Dei imperio, sub hanc alien[illegible] dominationem redegit. Cæterùm quamuis præter naturam regnet diabolus, iustáque Dei vindicta propter peccatum eius tyrannidi subiecti sint homines, tranquilla tamen est illi regni possessio, vt impunè nobis insultet donec fortior insurrexerit. Porrò fortior hic in terra non reperitur quando nulla hominibus ad se iuuandos suppetit facultas. ideò promissus fuit è cælo redemptor. Iam hunc redemptionis modum Christus necessarium esse ostẽdit, vt diabolo manu armata extorqueat quod nunquam nisi coactus dimittet. Quibus verbis significat, frustra homines liberationem sperare donec violento conflictu subactus fuerit Satan. Quanquam autem Scribarum inscitiam ex professo arguit, quòd principia regni Dei non tenerent: hæc tamen obiurgatio fere in omnes competit, quando eâ [illegible] ferè stultitiâ laborant. Nemo est qui nõ verbis iactet se cupere regnum Dei: interea Christum fortiter, sicut opus est, præliari non patimur, vt nos è manu tyranni nostri eripiat. perinde ac si quis ægrotus medici opem imploret, ab omnibus autem remediis abhorreat. Nunc tenemus quo consilio parabolam hanc adduxerit Christus: nẽpe vt Scribas ostendat regno Dei aduersos esse, cuius primordiis malignè obstabant. Discamus tamen, quia obnoxij sumus omnes Satanæ, Deum non aliter suum in nobis regnum auspicari, quàm dum forti & victrice Christi manu ab infausta illa tristíque seruitute nos liberat.

30 *Qui non est mecum.*) Bifariam exponitur hic locus. quidam ita contexunt vt sit argumentum à repugnantibus: acsi dixisset Christus, Non possum nisi euerso diabolo regnare: quia in hoc intenti sunt omnes eius conatus vt dispergat quicquid colligo. Et certè plus satis videmus quàm strenuè hostis ille in dissipationem regni Christi incumbat. Ego tamen eorum sententiæ potiùs subscribo qui Scribas duplices regni Dei aduersarios vocari exponunt: quia datâ operâ impediunt eius progressus. Sensus ergo est, Vestrum erat mihi adesse manúmque porrigere in erigendo Dei regno. Nam quisquis non adiuuat, quodámmodo sese opponit: vel saltem dignus est qui censeatur inter hostes. Quid vos igitur, quos rabiosa intemperies ad manifestum certamen impellit? Porro ex superioribus satis liquet quàm verè nunc dicat Christus, quicunque secum non colligunt, dispergere: quando ea est naturę nostræ ad malum propensio, vt locus non sit Dei iustitiæ nisi apud eos qui se ad illam seriò applicant. Longiùs etiam patet hæc doctrina, Indignos esse qui in Christi grege reputentur quia sua illi studia non impendunt: quia fit eorum ignauia vt diffluat, & pessum eat regnum Dei, cui promouendo vocati sumus omnes.

31 *Propterea dico vobis.*) Illatio hæc nõ ad proximum membrum restringi debet, sed pendet ex toto contextu. Postquam enim docuit Christus, Scribas non posse improbare quod dæmones eiiceret quin regnum Dei oppugnent, tandem concludit non leue nec tolerabile esse delictum, sed nefandum crimen, quòd scientes & volentes Spiritũ Dei contumelia afficiãt. Præfati enim sumus, (Blasphemia nomen.)

Christum non ex simplicibus ...orum verbis, sed impia & scelesta cogitatio... sententiã hanc protulisse: *Omne peccatum ... blasphemia.* Quia blasphemiam aduersus ...itũ peccatis omnibus grauiorem esse Do...nus pronuntiat, operæpretium est inquirer... ...id hoc verbo significet. Qui impœniten... ...m esse definiunt, nullo negotio refelli possu...: frustra enim & ineptè negaret Christus in ...oc seculo remitti. deinde nomen blasphemiæ ...d quæuis peccata promiscuè extendi nequit. Sed ex comparatione quam Christus adducit, facilè nobis cõstabit definitio. Cur atrociùs peccare dicitur qui in Spiritũ blasphemat quàm qui in Christũ? an quia præcellit Spiritus maiestas, vt grauiùs vindicetur? Certè alia est ratio: nam quum in Christo reluceat plenitudo Diuinitatis, quisquis in eũ contumeliosus est, totam Dei gloriam, quantum in se est, euertit atque abolet. Iam quomodo à suo Spiritu distrahetur Christus, vt qui illum probro afficiunt, hunc relinquant illæsum & intactum? Hinc iam colligere incipimus, non quia superior Christo sit Spiritus, blasphemiam in eum superare alia peccata: sed quia patefacta Dei virtute quicũque recalcitrant, excusabiles non sunt ignorantiæ prætextu. Adhæc notandum est, quod de blasphemia hîc dicitur, non referri ad Spiritus essentiam simpliciter, sed ad gratiam qua donati sumus. nam qui Spiritus luce priuati sunt, quantumuis detrahant de Spiritus gloria, rei tamen huius criminis non agentur. Nec tenemus probro afficere Spiritum Dei qui destinata malitia eius gratiam & virtutem oppugnant: neque id modò, sed tale sacrilegium non committi nisi dum habitantem in nobis Spiritum, scientes extinguere conamur. Atque hæc ratio est cur Spiritus probro affici potiùs dicatur quàm vel Filius vel Pater ipse: quia videlicet Dei gratiæ & virtuti detrahendo, Spiritum rectà impetimus, à quo prodeunt & in quo nobis apparent. Maledicet quispiam incredulus Deo?
In Spiritũ sanctum. nempe acsi in parietem cæcus impingeret. In Spiritum verò non maledicit, nisi qui ab eo illuminatus impiæ rebellionis sibi conscius est. neque enim superflua est ista distinctio, quòd aliis omnibus blasphemiis venia dabitur, præterquam huic vni quæ aduersus Spiritum effertur. Si quis in Deũ simpliciter blasphemauerit, illi non negatur spes veniæ: contumeliosis in Spiritum Deus nunquam propitius fore dicitur. cur hoc, nisi quia hi demũ in Spiritum blasphemi sunt qui contra proprium animi sui sensum eius donis & virtuti obtrectant? Eodem quoque spectat ratio quæ apud Marcum habetur, Pharisæis ita duriter minatum esse Christum quia dixerant spiritu immundo præditum esse: quia hoc modo lucem in tenebras consultò & malignè vertebant. Hoc verò est Gigantum
Quæstio. more, vt loquũtur, bellum Deo inferre. Hîc tamẽ nascitur quæstio, An eò vsque amentiæ prosiliant homines, vt contra Deum ruere, scientes & volentes non dubitent: hoc enim videtur esse incredibile portentum. Respondeo, audaciam hanc prodire ex phrenetica cæcitate, in qua tamen malitia & virulentus furor exuperat. Nec verò abs re
1.Tim.1.c. 13. est quod Paulus dicit, quum blasphemus esset, veniam se fuisse consequutum, quia ignorans in sua incredulitate id fecerat: suum enim peccatum hac voce à voluntaria contumacia discernit. Simul autem hoc loco refellitur eorum error qui voluntarium quoduis peccatum, & quod repugnante cõscientia committitur, irremissibile esse fingunt. Atqui Paulus disertè peccatum illud ad priorem Legis tabulam restringit: nec minùs clarè Dominus speciem vnam designat blasphemiæ nomine, & simul ostendit directè pugnare cum Dei gloria. Ex his autem omnibus colligere iam licet, in Spiritum sanctum peccare & blasphemos esse qui Dei virtutes sibi per Spiritum patefactas, in quibus celebrari eius gloriam decebat, in eius dedecus malitiosè conuertunt, & cum Satana duce suo professi sunt gloriæ Dei hostes. Quare mirum nõ est si tali sacrilegio spem veniæ præcidat Christus: deploratos enim esse oportet qui vnicam salutis medicinam in lethale venenũ conuertunt. Durius hoc quibusdam videtur, ideóque ad puerile cauillum confugiunt. Irremissibile vocari, quoniam eius venia rara sit & ad impetrandum difficilis. Atqui expressiùs loquutus est Christus quàm vt adeò futiliter eludi queant eius verba. Nimis etiã stultè ratiocinantur, crudelem fore Deum si peccatum nunquam remittat, cuius atrocitas omnes in stuporem rapere debet: nec satis reputant quàm immane sit scelus, non modò sacrum Dei nomen data opera profanare, sed in faciem eius conspuere, dum palàm relucet. Eiusdem inscitiæ est quod excipiunt, absurdum fore si ne pœnitentia quidem veniam impetret. Certum enim est reprobationis signum in Spiritum blasphemia. Vnde sequitur, quicunque in eam prolapsi fuerint, in reprobum sensum datos esse. Sicuti enim fieri posse negamus vt qui verè Spiritu regenitus est, se in tam horrendum scelus præcipitet: sic rursus tenendum est, qui exciderint, nunquam resurgere. imò Deum hac quoque in parte gratiæ suæ contemptum vlcisci, quod reproborum corda obdurat vt ad resipiscentiam nunquam aspirent.

32 *Neque in præsenti.*) Quid hæc verba sibi velint, Marcus breuiter exprimit, ęterno iudicio obnoxios fore dicens qui aduersùs Spiritum loquuti fuerint. Quotidie remissionem peccatorum à Deo petimus, & ipse nos sibi reconciliat: tandem in morte abolitis peccatis omnibus, se nobis propitium declarat. huius misericordiæ fructus se extremo die proferet. Sensus ergo est, minimè sperandum esse vt veniam impetrent in hac vita, vel in extremo iudicio absoluantur quicunque in Spiritum blasphemauerint. Quod inde colligunt Papistæ remitti post mortẽ hominibus peccata: nullo negotio eorũ calumnia refutatur. Primùm insulsi sunt, verbum Futuri seculi ad medium *tempus torquendo, quum extremum diem notari cuiuis pateat: sed improbitas etiam deprehenditur, quia cum ipsorum doctrina pugnat quod obtendunt cauillum. Nota est eorum distinctio, Gratis remitti peccata quoad culpam, sed pœnam ac satisfactionem exigi. Iam fatentur nullam esse spem salutis nisi ante mortem remissa fuerit culpa. Mortuis ergo nulla remissio superest nisi pœnæ. Atqui negare non audebunt sermonem de culpa hîc haberi. Eant nunc & ex frigida ista materia ignem suum Purgatorium accendant, si potest ex glacie flamma excitari.

Id est, quod intercedit inter mortem & iudiciũ extremum.

MATTH.

MARC. | LVC. | MATTH. XII.

33 *Aut facite arborem bonam & fructum eius bonu. aut facite arborem vitiosam, & fructum eius vitiosum: nam è fruc. arbor cognoscitur.*

34 *Progenies viperarum quomodo potestis bona loqui quum sitis mali? siquidem ex abundantia cordis os loquitur.*

35 *Bonus homo è bono thesauro cordis expromit bona: & malus homo è malo thesauro depromit mala.*

36 *Sed dico vobis quòd de quocunque Dei verbo otioso quod loquuti fuerint homines, rationem reddituri sunt in die iudicij.*

37 *Nam ex dictis tuis iustificaberis, & ex dictis tuis condemnaberis.*

33 *Aut facite arborem.*) Absurdum videri posset quòd optio datur hominibus vt boni sint vel mali, sed si reputemus quale hominum genus Christus compellet, facilis erit solutio. Scimus qualis de Pharisæis opinio fuerit: fictâ enim ipsorũ sanctimoniâ adeò perstrictæ erant vulgi mentes, vt nemo de eorum vitiis iudicium facere auderet. Laruam hanc detrahere volens Christus, iubet vel bonos esse vel malos: acsi diceret, nihil à probitate magis alienum esse quàm fucum, ac frustra se iustitiæ titulo venditare qui synceri & integri nõ sunt. Nihil ergo ponit in eorum arbitrio, neque frænum illis laxat: sed tantùm admonet, nihil proficere sua inani larua quandiu ita duplices erunt: quia homines vel bonos vel malos esse necesse est. Quod dicit, *Facite arborem*, inscitè ex eo quidam colligunt, in manu cuiusque esse, sibi vitam formare & mores. Impropria enim est locutio, qua Scribarum hypocrisin quasi fumum discutit Christus, eos ad solidam purámque rectitudinem reuocans. Modum postea & rationem exprimit qua se bonas arbores vel malas ostendant: nempe si proferant bonos fructus vel malos. Iam in sensu nihil est ambiguum. Vita Scribarum crassis flagitiis apud homines infamis non erat: interea superbię, ambitionis & inuidiæ virus suis calumniis prodebant: sed quia hoc posterius rudes latebat, malum intestinum ex latebris Christus in lucem educit. Siquis obiiciat, in hac naturæ nostræ corruptela fieri non posse vt quisquam integer penitus, & purus ab omni vitio reperiatur: in promptu est responsio, non requiri à Christo exactam perfectionem cui nihil desit, sed duntaxat simplicem ac minimè simulatum affectum, à quo procul aberant Pharisæi quos alloquitur. Nam vt Scriptura malos & sceleratos nominat qui Satanę prorsus dediti sunt: ita synceros Dei cultores, quãuis infirmitate carnis suæ & multis vitiis circundati sub onere gemant, bonos tamen vocat, atque hoc gratuita Dei indulgentia fit vt tam honorifico titulo dignetur qui ad bonitatem aspirant.

34 *Progenies viperarum.*) Similitudinem arboris & fructus hoc loco tantùm ad sermonem Christus accommodat: quoniam hinc detegi poterat interior & clandestina Scribarum malitia. atque hæc ratio est cur tantùm in hac vna peccati specie insistat. Quia ergo falsis obtrectationibus prodiderant quod in reliqua eorum vita non ita perspicuum erat, seuerè in eos Christus inuehitur. Non mirum est, inquit, si mala verba euomitis, quãdoquidem cor vestrum malitia refertum est. Nec verò mitiùs cum illis agi potuit, ne cui videatur immodica esse obiurgatio. Merētur quidem alia peccata duras reprehensiones: sed vbi flexiloqui homines quod rectum est deprauant, vel colorem inducunt rebus vitiosis, digna est hæc prauitas in quam Deus longè vehementiùs quàm in alia peccata fulminet. Consilium autem Christi fuit, vt res nata ferebat, impiam sophisticem damnare quæ lucem in tenebras cõuertit. Docet ergo hic locus quã pretiosa sit Domino veritas, cuius tã rigidus est assertor & vindex. Atque vtinã diligentiùs hoc expenderent, quibus ad tuendas qualuis causas ingenium nimis est versatile, & qui fucandis imposturis linguam habent vænalem. Præsertim verò in eos excandescit Christus quos vel ambitio, vel liuor, vel obliqua alia cupiditas ad maledicendum impellit, etiam vbi nihil est quod eorũ conscientia improbet. Contra Pharisæos etiam more suo asperior fuit Christus, quos ita fascinauerat fallax iustitiæ persuasio vt mediocris admonitio parùm prodesset. Et certè nisi acriter stimulentur hypocritæ, quicquid dicitur, fastuosè despiciunt. *Quomodo potestis bona loqui.*) Iam alibi attigimus, prouerbiales sententias non exigi debere ad perpetuam normam: quia tantùm docent quid accidere vt plurimum soleat. fiet quidem interdum vt qui crudelis est, mellitis blanditiis simplices decipiat, vt astutus circunueniat simplicitatis prætextu, qui pessimè cogitat, quasi angelicam puritatem lingua spiret: communis tamen vsus verum esse probat quod hîc dicit Christus, *Ex abundãtia cordis os loqui.* Sicuti etiam veteri prouerbio lingua vocata est character mentis. Et certè quanuis absconditos & flexuosos recessus habeat cor hominis & miris artibus quisque vitia dissimulet: Dominus tamen à singulis extorquet aliquam cõfessionem, vt ingenium suum & intestinos affectus lingua prodant. Deinde notandum est in quem finem vsurpet Christus istas parabolas: exprobrat enim Pharisæis Christus quòd conceptam intus malitiam verbis declarent. Adde quòd iuratos hostes esse cognoscens: sumpta occasione ab vna calumnia totam eorum vitam traducit, & fidem illis apud populum abrogat, quorum autoritas nimis habebat ponderis ad fallendum & nocendum. Cæterùm quanquam non semper ex intimo corde manant boni sermones, sed in summis (vt aiunt) labris nascuntur: est tamen hoc perpetuò verum, malos sermones mali cordis testes esse.

[Margin: Σοφιστική.]

36 *De quocunque verbo.*) Argumentum est à minori ad maius. nam si omnis sermo inutilis ad

calculum vocandus est, quomodo manifestis blasphemiis parceret Deus & sacrilegæ eorum petulantiæ qui aduersus gloriam eius latrant? Sermo otiosus pro inutili accipitur, qui nihil ædificationis vel fructus affert. Multis hoc videtur nimis rigidum: verùm si reputamus ad quem vsum formatæ sint nobis linguæ, meritò reos fieri fatebimur qui eas temerè friuolis nugis addicunt, adeóque prostituunt. Nec verò leue dictum est, tem-
Colos. 4. a. 5. pore, quod solicitè redimere nos Paulus iubet, ad res friuolas abuti. Quum verò nemo tam parcus sit loquendo, támque prudenter sibi temperet, quin subinde in aliquos sermones otiosos diffluat, certa quidem nos omnes manet desperatio si summo iure nobiscum ageret Dominus. Sed quia in hoc fundata est salutis nostræ fiducia quòd Deus in iudicium non intrabit nobiscum & peccata quæ innumeras mortes merentur, gratuita obliuione sepeliet: non dubitemus quin totius vitæ nostræ reatum abolens, culpam vaniloquentiæ simul ignoscat. Nam scriptura de iudicio Dei loquens, peccatorum remissionem minimè euertit. Interea nemo sibi indulgeat, sed anxiè vnusquisq; studeat linguam suam frænare. Primùm vt de sacris Dei mysteriis nonnisi reuerenter & sobriè
Colos. 4. a. 6. loquamur: deinde vt abstineamus à scurrili loquacitate vanisque facetiis, multóque magis ab hostili maledicentia: denique opera danda est vt sermo noster sale sit conditus.

37 *Ex dictis tuis iustificaberis.*) Prouerbiũ vulgare aptauit ad præsentem causam. neque enim dubito quin dictum hoc in ore populi celebre esset, Sua quenque confessione vel damnari vel absolui. Christus verò ad sensum paulo diuersum inflectit, quòd sermo peruersus esset, vt index est latẽtis malitiæ, ad damnandum hominem sufficiat. Quod autem Papistæ ad eneruandã fidei iustitiam hoc torquẽt, puerile est. Iustificatur homo ex suis dictis, non quòd sermo, iustitiæ sit causa, quemadmodum Dei gratiam, vt nos pro iustis reputet, fide consequimur: sed quia purus sermo nos absoluit, ne deprehendamur in lingua nostra improbi. Annon insulsè ex eo infertur, mereri homines coram Deo iustitiæ guttam? Quin potiùs doctrinæ nostræ suffragatur hic locus. nam etsi de causa iustitiæ nostrę non differit Christus, antithesis tamẽ inter duo verba, quid verbum Iustificare significet, ostendit. Papistis absurdum est quòd dicimus hominem fide iustificari: quia iustum reipsa fieri & esse exponunt: nos autẽ iustum censeri & corã Dei iudicio absolui intelligimus, quemadmodum ex compluribus Scripturæ testimoniis liquet. Annon idem confirmat Christus, quum iustificare & condemnare inter se opponit?

MATTH. XII.	MARC.	LVC. XII.
43 *Quum autem immundus spiritus exierit ab homine, perambulat per loca arida, quærens requiem: & non inuenit.* 44 *Tunc dicit, Reuertar in domum meã vnde exiui: & veniens reperit* eam *vacantem & scopis purgatam atque ornatam.* 45 *Tunc abijt, & adiungit sibi septẽ alios spiritus deteriores se, & ingressus inhabitat illic: & fiunt postrema hominis illius peiora primis. sic erit & generationi huic peruersæ.*		24 *Quum immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar in domum meam vnde exiui.* 25 *Et quum venerit, reperit eam scopis mundatam atque ornatam.* 26 *Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus deteriores se: & ingressi inhabitant illic: & fiunt postrema hominis illius peiora primis.*

43 *Quum autem immundus spiritus.*) Scribis & similibus hypocritis, qui spreta Dei gratia, cum diabolo conspirant, pœnam denuntiat quam meretur ipsorum ingratitudo. Quò tamen latiùs pateat doctrinæ vtilitas: generaliter admonet quale sibi iudicium accersant qui oblatã gratiam spernendo, ianuam diabolo rursus aperiunt. Sed quia singulis ferè particulis magnũ inest pondus, quædam ordine notanda sunt priusquam summã parabolæ tractemus. Quum de exitu diaboli loquitur Christus, vim & effectum gratiæ Dei cõmendat quoties ad nos accedit: præsertim verò quum Deus nobis appropinquat in Filij sui persona, finis est vt nos à diaboli tyrannide ereptos ad se recipiat: idque palàm testatus fuerat Christus recẽti miraculo. Quum ergo proprium eius officium sit malos spiritus fugare, ne ampliùs in hominibus regnent, meritò dicitur exire diabolus ab hominibus quibus se Christus redemptorem offert. Tametsi autem non omnibus efficax est Christi præsentia, quia increduli ipsam sibi irritam reddunt: notare tamen voluit quorsum nos ipse visitet, quid per se valeat suus aduentus, quid denique mali spiritus sentiant. nunquam enim operatur in hominibus quin diaboli in certamen tracti, eius virtuti succumbant. Tenendum ergo est, diabolũ à nobis eiici quoties nobis affulget CHRISTVS, suámque erga nos gratiam aliquo documento exerit. Interea nobis describitur misera totius humani generis conditio: sequitur enim diabolum in hominibus domicilium habere, quia inde expellitur à Filio Dei. Atqui non de vno aut altero sermo habetur, sed de tota progenie Adæ. Hæc igitur naturæ nostræ gloria est, quòd suam in nobis sedẽ habet diabolus, vt tam in corpore quàm in anima habitet. Quò etiam illustrius est misericordiæ Dei specimen dum nos ex fœtidis diaboli stabulis templa sibi facit, & ad spiritus sui habitationem consecrat. Tertiò depingitur nobis Satanæ ingenium, quòd scilicet nunquam cesset à noxis, sed assiduè satagat, séque huc & illuc verset: denique suos omnes intendit conatus ad machinandum nobis exitium: præsertim verò vbi deiectus est à Christo & profligatus, magis acuatur eius rabies ac nocendi libido. Nam priusquam nos virtutis suæ participes faciat Christus, quasi per lusum & iocũ in nobis regnat hostis ille. Pulsus autem dolorem ex amissa præda concipit, nouásque vires colligit, & excitat omnes suos sensus vt nos de integro oppugnet. Ideò metaphoricè dici-

cè dicitur Ambulare per loca arida, quia triste illi exilium est, & squalido deserto simile extra homines habitatio. Eodem etiam sensu dicitur Quærere requiem quandiu extra homines habitat, quia tunc sibi displicet ac torquetur: nec desinit hoc vel illud moliri donec recuperet quod amisit. Quare discamus simulac nos Christus vocat, vehementius & acrius certamen paratum nobis esse. Quáquam enim omnibus exitium intentat, & ad omnes sine exceptione pertinet quod dicit Petrus, instar rugiētis leonis circuire, & quærere quem deuoret, apertè tamen his Christi verbis monemur, maiore odio cōtra eos ardere qui ex eius laqueis erepti sunt, magísq; hostili impetu ferri. Cęterùm terrorē incutere nobis minimè debet hæc admonitio, sed nos expergefacere, vt intenti simus agendis excubiis, & spiritualibus armis induti fortes ad resistendum simus.

44 *Reperit eam vacantem.*) Eos proculdubio designat Christus qui vacui Dei Spiritu, ad recipiendum diabolum parati sunt. nā fideles in quibus solidè habitat Spiritus Dei, vndique muniti sunt nequa rima Satanæ pateat. Quòd domū purgatam vocat & ornatā, similitudo ab hominibus sūpta est quos mundities & nitor in hospitiis delectat. nam Satanæ sola deformitas pulchra est, & ei nihil bene olet præter fœtorem & sordes. Sensus autem est, nūquam locum in nobis magis cōmodum Satanæ esse quàm dū Christo valere iusso, illum hospitem admittimus. Summæ ergo eius deliciæ sunt inanitas illa, quæ Diuinæ gratiæ neglectum sequitur.

45 *Adiungit sibi septem alios.*) Septenarius numerus hic indefinitè, vt sæpe alibi, capitur. Porrò his verbis docet Christus, si à sua gratia excidimus, bis Satanæ fieri obnoxios, vt maiore in nos licentia, quàm priùs, grassetur, & hanc iustam esse ignauiæ nostræ pœnam. Quare ne diabolum vno prælio victum putemus vbi semel à nobis exierit: imò meminerimus, quū illi vetus in nobis fuerit hospitium ex quo nati sumus, omnes aditus illi notos, & compertos esse quibus ad nos penetrare queat: si rectà ingressus non patebit, astutiam illi non deesse, vt per cuniculos vel obliquas rimas clanculum obrepat. Danda igitur opera est vt regnum in nobis occupās Christus, hosti suo aditus omnes præcludat. Quantumuis enim violenti sint & infesti Satanæ conatus, nō est quòd Dei filios debilitent, quos inuicta Spiritus sancti virtus in tuto seruat. Et scimus hanc pœnam solis gratię Dei contemptoribus denūtiari, qui suffocata fidei luce, suppressóque pietatis studio profanescunt.

MATTH. XII.

46 *Quum autem adhuc loqueretur turbis, ecce mater & fratres eius stabant foris quærentes ei loqui.*

47 *Dixit autem illi quidam, Ecce mater tua & fratres tui foris stant, quærentes tibi loqui.*

48 *At ille respondens, dixit ei qui renūtiauerat, Quæ est mater mea, aut qui sunt fratres mei?*

49 *Et protensa manu sua in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.*

50 *Quisquis enim fecerit voluntatem Patris mei qui est in cælis, ipse frater meus & soror & mater est.*

MARC. III.

31 *Et veniunt mater eius & fratres, & foris stantes miserunt ad eum qui euocarent eum.*

32 *Et sedebat turba circa eum, dicúntque ei, Ecce mater tua & fratres tui foris, te quærunt.*

33 *Et respondit eis dicens, Quæ est mater mea, & fratres mei?*

34 *Et quum circunspexisset in circuitu circum se discipulos sedentes, ait, Ecce mater mea & fratres mei.*

35 *Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus & soror mea & mater est.*

LVC. XI.

27 *Factum est autem quum hæc diceret, extollens vocē quædam mulier de turba dixit illi, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti.*

28 *At ille dixit, Quinimo beati qui audiunt sermonē Dei, & custodiunt illum.*

LVC. VIII.

19 *Venerunt autem ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba.*

20 *Et nuntiatum est illi ac dictum, Mater tua & fratres tui stant foris, volentes te videre.*

21 *Qui respondens dixit ad eos, Mater mea & fratres mei hi sunt qui sermonem Dei audiunt, & faciunt illum.*

27 Luc. *Beatus venter.*) Hoc elogio extollere voluit mulier Christi excellentiam: non enim Mariam respexit quam fortè nunquā viderat, sed hoc non parum amplificat Christi gloriam, quòd vterum in quo gestatus est, nobilitet ac beatum reddat. Nec verò absurdè, sed ex Scripturæ more celebratur hęc Dei benedictio: scimus enim sobolem, præsertim eximiis virtutibus ornatam, tanquam Dei singulare donū aliis omnibus pręferri. Neque etiam negari potest quin Deus Mariam Filio suo matrem eligens ac destinans, summo eā honore dignatus sit. Christi tamē respōsum adeò voci mulierculę nō subscribit, vt potiùs cōtineat obliquam reprehensionem. Imò, inquit, beati qui audiunt verbum Dei. Videmus vt ferè pro nihilo ducat Christus quod vnum extulerat mulier. & certè quod præcipuum Mariæ putabat esse decus, aliis gratiis longè inferius erat: maioris enim pręstantiæ fuit, regenitam esse Christi Spiritu, quàm Christi carnem vtero suo concipere: Christum habere spiritualiter in se viuentem quàm eum vberibus lactare. Denique summa sanctæ virginis & fœlicitas & gloria in eo sita fuit, membrū Filij sui esse, vt eā cælestis Pater inter nouas creaturas censeret. Ego tamē alia de causa & alio fine correctā fuisse puto mulieris vocē: quòd scilicet perperam soleant homines Dei dona negligere, quę attoniti mirantur & plenis buccis prædicant. Nam hæc mulier in Christi laude omiserat quod verè est caput, salutē in ipso omnibus propositam: frigebat ergo encomiū illud in quo nulla fiebat gratiæ eius ac virtutis mētio quę se ad omnes diffundit. Quare meritò Christus aliam sibi laudem vēdicat, ne sola mater beata reputetur, & quidem

carnis respectu: sed vt nobis omnibus solidam & æternã beatitudinẽ conferat. Rite ergo tunc demum æstimatur Christi dignitas, dum expendimus quorsum nobis datus sit à Patre,&quę nobis attulit beneficia percipimus,vt fiamus in ipso fœlices qui sumus in nobis miseri.sed cur de se tacẽs tantùm verbi Dei meminit? nempe hoc modo thesauros omnes suos nobis aperit:quia sine verbo neque illi quicquam nobiscum, nec vicissim nobis cum illo.Quum ergo se nobis per verbum communicet,rectè & propriè ad hoc audiendum & seruandum nos vocat, vt fide ipse noster fiat. Nunc videmus quid differat Christi responsum ab elogio mulieris:quam enim beatitudinis gratiam illa domi incluserat,liberaliter omnibus offert:deinde non vulgari modo se æstimandũ esse docet:quia omnes cælestis vitæ,beatitudinis & gloriæ thesauros in se reconditos habeat, quos verbo dispensat,vt eorum fiant participes qui fide verbum amplexi fuerint.Clauis enim regni cęlorum est gratuita Dei adoptio quam nos ex verbo concipimus. Et tenenda est ista copula,quòd primò audire, deinde & seruare oporteat. nam quia fides est ex auditu,hinc etiam sumendum est exordium spiritualis vitæ.Cæterùm quia simplex auditus veluti euanida est speculi inspectio, quẽadmodum Iacobus docet:simul additur verbi custodia, quæ perinde valet atque efficax receptio, vbi viuas in cordibus radices agit vt fructum suũ proferat.ita nihil consequitur flaxus ille auditor cuius aures tantùm verberat exterior doctrina. Quicunque verò arcana inspiratione se cõtentos esse iactant,& hoc prætextu negligunt externam prædicationem,à cælesti vita arcentur. Ergo quæ filius Dei coniunxit, ne sacrilega temeritate homines separent.Mirus verò Papatus stupor quòd in Mariæ honorem cantillant hæc verba, quibus tam disertè refellitur eorum superstitio: in agendis verò gratiis mulierculæ vocem decerpunt omissa correctione. Verùm ita modis omnibus obstupefieri decuit qui pro sua libidine sacrum Dei verbum data opera profanant.

Iacob.1.d.23.

19 Luc. *Venerunt autem ad illum.*) Inter Lucam & reliquos duos Euangelistas videtur nonnihil esse discrepantiæ:nam hi in historię suę contextu, matrem & cognatos Christi superuenisse dicunt quum de spiritu immundo dissereret: ille autem ad diuersum tempus refert,ac solùm commemorat mulieris exclamationem quam nuper exposuimus. Verùm quia scitur Euangelistas non admodum in serie temporum fuisse curiosos,neque etiam in singulis quibusque factis vel dictis persequendis:nõ ita difficilis solutio est. Lucas enim quo temporis articulo venerit Christi mater,non exprimit: sed quod alij duo narrant ante sationis parabolam,ille subiicit.Quòd autem mulierculã ex turba clamasse dicit,aliquid huic narrationi affine habet.fieri enim potest vt inconsiderato feruore in supremum gradum extulerit quod putabat nimis à Christo deiici.In hoc quidem omnes consentiunt, Christo in media populi turba sermonem habente, venisse fratres eius & matrem: proculdubio vel quia de ipso erant soliciti, vel etiam discendi studio. neque enim frustra ad eum accedere conantur:nec probabile est qui sanctam matrem comitati sunt fuisse incredulos. Quòd Ambrosius & Chrysostomus Mariam ambitionis insimulant,nihil habet coloris.quid enim hac diuinatione opus est,quum vbique summa eius pietas & modestia Spiritus testimonio commendetur?Fortè impulit eos carnalis affectus vehementia vt plus iusto satagerent:hoc non nego: sed pio studio non dubito fuisse adductos vt ei se adiungerent. Quòd Matthæus refert ab vno quodam allatum fuisse nuntium de illorum aduentu,Marcus autem & Lucas pluribus sermonem tribuunt, in eo nihil est absurdi.Verùm(vt fieri solet)mandatum quod de ipso euocando dabat mater,à pluribus subinde exceptum fuit, donec tandem perlatum est.

48 Matth. *Quæ est mater mea.*) Non dubiũ est quin his verbis carpatur Mariæ importunitas: & certè præposterè cursum doctrinę eius abrumpere tẽtabat.Sed interea carnis & sanguinis propinquitatem extenuans,doctrinam valde vtilem profert,dum suos omnes discipulos, ac fideles in eũdem honoris gradum recipit acsi inter consanguineos primi essent: imò eos in matris & fratrũ locum substituit. Pendet autem hæc sententia ex Christi officio. significat enim non paucis quibusdam se datum esse, sed piis omnibus qui in vnum cũ ipso corpus fide coaluerint,deinde nullũ esse sanctius cognationis vinculum quàm spiritua le:quia secundum carnem censeri nõ debeat, sed ex Spiritus sui virtute quo donatus est à Patre ad renouandos homines, vt qui natura impurum & maledictum erant Abrahæ semen,gratia sancti & cęlestes Dei Filij esse incipiant.Ideo Paulus Christum verè cognosci negat secundùm carnem: quia potiùs consideranda sit illa mundi reparatio quę longè supra humanam virtutem eminet,dum nos Spiritu suo ad imaginem Dei reformat.Quare summa huc tendit,vt Christum discamus fidei oculis inspicere,deinde sciamus vt quisque Spiritu regenitus totum se Deo in veram iustitiam addicit, ita Christo maximè coniunctum esse, adeóque vnum cum ipso effici. Porrò eos intelligit facere Patris voluntatem, non qui exactè totam Legis iustitiam implẽt(nam ita in neminem competeret fraternum nomen quo hîc suos discipulos insignit) sed fidem præcipuè commendat quæ sanctæ obedientiæ fons est & origo: simúlque defectus & carnis vitia tegit,ne imputẽtur. Nota est enim Christi sententia, Hæc est voluntas Patris mei,vt quisquis videt Filium,& credit in eum,nõ pereat,sed habeat vitam æternam, Iohannis 6.e.40.Tametsi autem hîc nullum sanguinis respectum habere videtur Christus,scimus tamen reipsa sanctè coluisse humanum ordinem, & legitimis erga parentes officiis defunctum esse: verùm præ spirituali cognatione, nullius vel exigui momenti carnalem esse admonet. Valeat igitur apud nos hæc comparatio, vt naturæ quidem iusta soluamus, sed carni & sanguini non simus nimium affixi. Cæterùm quando Euangelij sui discipulos incomparabili honore dignatur Christus vt eos pro fratribus habeat: detestanda est nostra ingratitudo, nisi posthabitis omnibus carnis votis,omnes nostros conatus huc intendimus.

2.Cor.5.c.16.

MATTH.

38 *Tunc interrogauerunt eum quidã è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Præceptor volumus ex te signum videre.*

39 *At ille respondens, dixit illis, Generatio praua & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi, nisi signum Ionæ Prophetæ.*

40 *Quemadmodum enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus ac tribus noctibus: sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*

41 *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt eam: quòd ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce plusquam Ionas est hoc loco.*

42 *Regina Austri surget in iudicio cum generatione hac, & condemnabit eam: quod venerit à finibus terræ ad audiendam sapientiam Solomonis, & ecce plusquam Solomon est in hoc loco.*

16 *Et alij tentantes, signum de cælo quærebant ab eo.*

Paulo pòst.

29 *Turbis autem condensantibus se cœpit dicere, Natio hæc mala est, signum quærit, & signum non dabitur ei nisi signum Ionæ Prophetæ.*

30 *Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis: ita erit & Filius hominis nationi huic.*

31 *Regina Austri surget in iudicio cum viris nationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ vt audiret sapientiam Solomonis: & ecce plusquam Solomon in hoc loco.*

32 *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum natione hac, & condemnabunt eam: quia ad pœnitentiam adducti sunt prædicatione Ionæ: & ecce plusquam Ionas in hoc loco.*

38 *Quidam è Scribis.*) Simile quiddam iterum refert Matthæus capite 16. & Marcus capite 8. Vnde apparet Christum sæpius hac de re fuisse interpellatum: vt nullum finem habuit eorum improbitas qui semel statuerant veritati resistere. Certum est autem, signum eos petere vt speciosum prætextum habeat eorum incredulitas, quòd scilicet Christi vocatio legitimè non sit obsignata. neque enim ea est docilitas vt trib. vel quatuor miraculis cessuri sint, nedum vt vnum sufficiat. sed quemadmodum nuper attigi, hoc colore excusant se fidem Euãgelio nõ habere quia nullũ eius sigillum è cælo Christus ostẽdat. Miracula iã satis multa & clara ediderat ante ipsorum oculos: verùm quasi non valeant ad doctrinæ confirmationem, aliquod è cælo prodire volunt in quo visibilis quodammodo appareat Deus. Magistrum quidem salutant ex more, quia tunc ita vocabãt omnes Scribas & Legis interpretes: sed Prophetam Dei nõ agnoscunt donec testimonium è cælo producat. Sensus ergo est, Quando te profiteris doctorem ac magistrum si nos habere vis discipulos, fac vt è cælo testetur Deus se tui magisterij authorem esse, ac miraculo vocationem confirmet.

Signum petere.

39 *Generatio praua.*) Non tantùm ætatis illius malitiam accusat, sed Iudæos nominat gentẽ peruersam, vel certè Scribas & eorum similes: significans velut hæreditarium illis esse peruicaciæ morbum. Nam γενεὰ interdũ pro seculo vno, interdũ pro gente vel natione accipitur. Adulteros verò dixit pro adulterinis vel spuriis, quòd à sanctis patribus degeneres essent sicuti ætatis suæ exprobrãt Prophetæ, non esse ex Abraham progenitos, sed profanum semen Chanaan. Nunc quæritur an ideo Christus tã duriter eos appellet quia sibi dari signum optauerint. nam alibi Deus ostendit nõ tantopere hoc sibi displicere. Signũ petit Gedeõ: non irascitur Deus, sed eius voto annuit, & quanquam importunè pergit, eius tamen infirmitati Deus indulget. Ezechiæ non poscenti, vltro signum offertur. seuerè autem reprehenditur Achas quia signum petere, vt iussus fuerat à Propheta, recuset. Ergo non simpliciter Scribas obiurgat Christus quòd signum postulent: sed quòd Deo ingrati, tot eius virtutibus malignè spretis, subterfugium captent ne obediãt eius verbo. Cuius enim, non dico socordiæ, sed malitiæ erat ad tot signa claudere oculos? Frustra igitur molesti erant: neque aliò tẽdebat consilium nisi vt impunè Christum reiicerent. idem vitium in posteris damnat Paulus quum dicit Iudæos signa quærere. 1. Cor. 1. c. 22.

Iud. 6. c. 17.
Iesa. 38. d. 22.
Iesa. 7. b. 11.

Signum non dabitur ei. Variis quidem miraculis postea fuerunt conuicti: nec destitit Christus virtutem suã apud eos exercere: quò inexcusabiles redderet. Sed tantùm intelligit signum vnum illis instar omnium fore: quia indigni sint quorum impiæ cupiditati obtemperet. Contenti sint, inquit, hoc signo, quòd sicuti Ionas ex profundo mari emersus Niniuitis prædicauit, ita ipsi vocem rediuiui Prophetæ audient. Scio à plerisque argutiùs exponi hunc locum: sed quum inter Christum & Ionam non conueniat in singulis partibus similitudo, videndum est quatenus se Christus Ionæ comparet. Ego autem omissis aliorum speculationibus, hoc vnum quod iam attigi, notari puto, Prophetam illis futurum postquam à morte surrexerit: acsi dixisset, Vos Dei Filium, qui è cælo ad vos descendit, contemnitis: restat ergo vt mortè defunctus è sepulchro surgam, & rediuiuus vobis loquar, sicut Ionas ex profundo mari Niniuen venit. Sic ergo prauis eorũ postulatis ansam præcidit Dominus, vt se illis à resurrectione Prophetam fore denuntiet, quando indutus carne mortali non recipitur. Apud Lucam dicit se illis fore signum sicuti Ionas Niniuitis fuerat. Impropriè autem sumitur nomen signi, non quòd aliquid portendat, sed quod remotum est à consueto naturæ ordine: sicuti prodigiosa fuit Ionæ missio, quum ex ventre piscis quasi è sepulchro eductus est qui Niniuitas ad pœnitentiam vocaret. In trib. noctibus synecdochica est loquutio, vt satis notum est. Nam quia nox est diei appendix vel duabus partibus constat dies, luce & tenebris: diem vnum ab illis Christus designat & integrum diem ponit pro dimidio.

41 *Viri Niniuitæ surgent in iudicio.*) Quoniã de Ni

niuitis factus erat sermo, Christus occasione sumpta, illis longè deteriores esse ostendit Scribas & alios à quibus sua doctrina respuitur. Profani, inquit, homines qui verbum nunquam de vero Deo audierãt, ad vocem noui & incogniti hospitis resipuerunt: hæc regio quæ cælestis doctrinæ sacrarium est, Filium Dei & promissum Redemptorem nõn audit. hæc enim antithesis in comparatione subest. Scitur qui fuerint Niniuitæ, Prophetis scilicet minimè assueti, ac veræ doctrinæ expertes. Ionas apud eos nullo titulo splendebat, sed homo extraneus poterat explodi. Iudæi verbo Domini sedem apud se ac domicilium esse iactabant, si puris oculis intuiti Christum essent, non modò missum è cælo doctorem debebant agnoscere, sed Messiam & salutis authorem sibi promissum. Cæterùm si perdita illius populi impietas inde conuicta fuit quòd Christum in terra loquentem cõtempserit: omnium temporũ incredulos superamus nisi Filius Dei nunc in cælo sedens sacra sua & cælesti voce in obsequiũ suum nos cogat. Porrò an verè & perfectè ad Deum Niniuitæ fuerint conuersi, tractare supersedeo, quia sufficit Ionæ doctrina fuisse commotos vt animum ad pœnitẽtiam adiicerent.

42 *Regina Austri.*) Quoniam Æthiopia Iudææ respectu ad Meridiem vergit, Iosepho & reliquis facilè assentior qui hanc fuisse Æthiopiæ reginã docent. Quòd autẽ regina Saba in sacris historiis dicitur, non debet intelligi Sabæa regio quæ magis Orientalis erat, sed vrbs in Meroe insula Nili sita, quæ caput regni erat. Hîc etiam antitheta expendere conuenit. Mulier quæ in schola Dei minimè educata fuerat, ex longinqua regione discendi studio ad Solomonem venit regem terrenum: Iudæi Legis Diuinæ alumni, summum suum & vnicum doctorem Prophetarũmque omnium principem repudiant. Porrò iudicandi verbum non tam ad personas hic refertur quàm ad ipsius rei exemplum.

MATTH. XIII.

1 *In die verò illo egressus Iesus*
è domo, sedit iuxta mare.
2 *Et congregatæ sunt ad illum*
turbæ multæ, adeo vt ipse nauim
ingressus sederet: & vniuersa tur-
ba in litore stabat.
3 *Ac dicebat illis multa per si-*
militudines, dicens, Ecce exijt qui
seminabat ad seminandum.
4 *Et quum seminaret, alia qui-*
dem ceciderunt iuxta viã, & vene
runt volucres ac deuorauerunt ea.
5 *Alia verò ceciderunt in loca*
saxosa, vbi non habebant multum
terræ: & protinus exorta sunt, pro-
pterea quòd non haberent profun-
ditatem terræ.
6 *Quum autem exortus esset*
Sol, exusta sunt: & quia non habe-
bant radicem, exaruerunt.
7 *Alia rursus ceciderunt in*
spinas, & surrexerunt spinæ, & suf
focauerunt ea.
8 *Alia verò ceciderunt in*
terram bonam, & dederunt fru-
ctum: aliud quidem centuplum, a-
liud verò sexagecuplum, aliud ve-
rò trigecuplum:
9 *Qui habet aures ad audien-*
dum, audiat.
10 *Et adeuntes discipuli dixe-*
runt illi, Quare per parabolas lo-
queris illis?
11 *At ille respondens dixit eis,*
Vobis datũ est nosse mysteria regni
cælorum: illis autẽ non est datum.
12 *Quisquis enim habet, dabi-*
tur ei, & abundantior reddetur:
quisquis autem non habet, etiã id

MARC. IV.

1 *Et iterum cœpit docere*
iuxta mare: & congregata est
ad eũm turba multa: ita vt
nauim ingressus sederet in ma
ri, & tota turba iuxta mare in
terra erat.
2 *Et docebat eos per pa-*
rabolas multa, & dicebat illi
in doctrina sua,
3 *Audite, ecce exiuit semi-*
nator ad seminandum.
4 *Et accidit inter seminã-*
dum, aliud quidem cecidit secus
viam, veneruntque volucres
cæli, & comederunt illud.
5 *Aliud verò cecidit su*
per petrosa, vbi non habuit ter
ram multam: & statim exortũ
est, quòd non haberet altitu-
dinem terræ.
6 *Sole autem exorto æstu*
affectum est: & quia non habe-
bat radicem, exaruit.
7 *Et aliud cecidit in spi-*
nas: & creuerunt spinæ, ac suf-
focauerunt illud, & fructum nõ
dedit.
8 *Et aliud cecidit in terram*
bonam, & dedit fructum e-
mergentem atque crescentem,
& attulit vnum triginta, & v-
num sexaginta: & vnum cen-
tum.
9 *Ac dicebat illis, Qui ha-*
bet aures ad audiendum, au-
diat.
10 *Quum autem cœpisset*
esse solus, interrogauerunt eũ
qui circum illum erant cũ duo-

LVC. VIII.

1 *Et factum est deinceps*
& ipse iter faciebat per singulas
ciuitates & castella, prædicans
& Euangelizans regnum Dei,
& duodecim cum illo.
2 *Simúlque mulieres aliquæ*
quæ sanatæ erant à spiritibus
malis & infirmitatibus: Maria
quæ vocatur Magdalene, de
qua septem dæmonia exierant.
3 *Et Iohanna vxor Chuzæ*
procuratoris Herodis, & Su-
sanna, & aliæ multæ quæ mini-
strabant ei de facultatib. suis.
4 *Quum autem turba plu-*
rima conueniret, & è singulis
ciuitatib. properarent ad eum,
dixit per similitudinem,
5 *Exijt qui sementem facie-*
bat ad seminandum semen
suum: & inter seminandum a-
liud cecidit circa viam, & con-
culcatum est, & volucres cæli
comederunt illud.
6 *Et aliud cecidit super pe-*
tram, & enatum exaruit, quia
non habebat humorem.
7 *Et aliud cecidit inter*
spinas, & simul enatæ spinæ suf-
focauerunt illud.
8 *Et aliud cecidit in terrã*
bonam, & enatum fecit fructum
centuplum. Hæc dicens, clama-
bat, Qui habet aures ad au-
diendum, audiat.
9 *Interrogabant autem eum*
discipuli sui, dicentes quæ esset
hæc parabola.
10 *At ille dixit, Vobis da-*

quod habet tolletur ab eo.

13 *Propterea per parabolas loquor illis: quia videntes non vident, & audientes non audiunt nec intelligunt.*

14 *Et completur in illis prophetia Esaiæ, quæ dicit, Auribus audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.*

15 *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem illos.*

16 *Vestri verò beati sunt oculi, quia vident: & aures vestræ, quia audiunt.*

17 *Amen dico vobis quòd multi Prophetæ & iusti desiderauerunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.*

decim, de parabola.

11 *Et dicebat eis, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: illis autem qui foris sunt, per parabolas omnia fiunt.*

12 *Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: ne quando conuertantur, & remittantur eis peccata.*

Paulo pòst.

24 *Et dicebat illis, Videte quid audiatis: qua mensura metimini, eadē fiet vobis admensio, & adycietur vobis qui auditis.*

25 *Qui enim habet dabitur illi: & qui nō habet etiam quod habet auferetur ab eo.*

tum est nosse mysteria regni Dei: cæteris autem per parabolas: vt videntes non videant, & audientes non intelligant.

Paulo pòst.

18 *Videte ergo quomodo audiatis. Quisquis enim habet, dabitur illi: & quicunque non habet, etiam quod putat se habere auferetur ab illo.*

LVC. X.

23 *Et conuersus ad discipulos seorsum, dixit, Beati oculi qui vident quæ vos videtis.*

24 *Dico enim vobis quòd multi Prophetæ & Reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.*

Quæ huc inserui ex Luca, fortè ad aliud tempus pertinent: sed quæ vno contextu posuit, nulla ratio cogere visa est cur disiungerem. Primò dicit duodecim Apostolos regnum Dei cum Christo prædicasse, vnde colligimus, quanuis ordinarium docendi munus nondum illis iniunctum foret: fuisse tamen assiduos præcones qui Magistro suo audientiam facerent: ita quanuis inferior esset ipsorum ratio, dicuntur tamen Christo fuisse adiutores. Deinde adducit, Christū in suo comitatu mulieres quasdam habuisse quæ sanatę fuerant à spiritibus malis vel infirmitatibus: qualis fuit Maria Magdalene, quæ à septē dæmoniis vexata fuerat. Videri quidem posset parum honorabile fuisse hoc contubernium. quid enim minus decuit Filium Dei quàm mulieres secum trahere probro notatas? Sed hinc melius perspicimus, vitia quibus onerati fuimus ante fidem adeò nō obstare Christi gloriæ, vt eam magis amplificent. Et certè non dicitur reperisse Ecclesiam sine ruga & macula quam eligeret, sed sanguine suo mundasse vt purā & formosam habeat. Quare misera & pudenda mulierum istarum conditio, postquam ab ea liberatæ sunt, in magnam Christi gloriam cessit, vt virtutis gratiæque suæ insignia ostenderet. Simul etiā earum gratitudo laudatur à Luca, quòd suum Liberatorē, contempta mundi ignominia, sequutæ sunt. Non dubium est quin digito passim mōstratæ fuerint, ac Christi præsentia instar theatri fuerit ad eas spectādas: sed pudorem suum palàm extare non recusant, ne suppressa Christi gratia lateat. quin potius vt illustre sit eius spectaculum, libēter humiliari sustinēt. Porrò in Maria singulare fuit immensæ Christi bonitatis miraculum, quòd fœminam à septem dæmoniis possessam, & quasi vilissimum Satanæ mancipium, non tātùm discipulæ honore, sed contubernio quoq; suo dignatus est. Cognomen Magdalenes addit Lucas, vt hancce à sorore Marthæ aliisq; Mariis discerneret, quarum alibi fit mentio.

3 **Iohanna vxor Cuzæ.**) Nescitur an idem de iis mulieribus intelligi voluerit Lucas quod de Maria. Mihi probabile videtur, primam in ordine locatam esse in qua insigni potentia operatus erat Christus: vxorem vero Cuzæ & Susannam honestis & integræ famæ matronas subiungi, quia tantùm à vulgaribus morbis sanatæ forent. Quum autem diuites fuerint ac splendidæ matronæ, eò plus meretur laudis pium earum studium, dum Christo sumptum ex suis facultatibus suppeditant, neque hoc officio contentæ, posthabitis domesticis negotiis, ipsum cum inuidia multisque incommodis per diuersa incertáque hospitia sequi malunt quàm delicata quiete in propriis ædibus frui. Et fieri potest vt Cuza Herodis procurator, domino suo nimium similis, consilio vxoris valde fuerit contrarius: sed pia mulier obstaculum hoc zeli sui feruore & constantia superauit.

2 Matth. *Congregatæ sunt ad eum.*) Non frustra de ingenti turbæ concursu præfantur Euangelistę, cuius conspectu impulsus est Christus ad doctrinam semini comparandam. Ex variis locis conuenerat illa multitudo: suspensi stabant omnes: similis omnibus audiendi auiditas, sed non idem proficiendi affectus. hæc fuit occasio parabolæ, vt sciretur non vbique fructuosum esse doctrinæ semen dum longè latéque spargitur: quia non semper feracem & bene cultam terrā inueniat. Christus ergo se illic velut agricolam adesse professus est, qui ad seminandum prodiret: sed multos ex auditoribus similes esse incultæ & aridæ terræ, alios spinosæ, vt labor & semen ipsum pereat. Cæterùm de sensu parabolæ longiùs tractare supersedeo, donec ad explicationem vētum fuerit quam paulo pòst Dominus ipse adferet: huius tātùm in præsentia monendi sunt lectores, si inutili terræ & sterili comparantur qui ex locis remotis quasi famelici ad Christum accurrerāt, non mirum esse si hodie in multis Euangelium non fructificat, quorum alij pigri sunt & lenti, alij oscitanter audiunt, alij etiam vix trahuntur vt audiant.

9 *Qui habet aures.)* Partim his verbis significat Christus, non omnes vera intelligentia præditos esse vt assequantur quod dixit: partim verò suos discipulos excitat vt attentius expendant doctrinã non cuiuis obuiã nec facilem. Certè inter auditores ita discernit, vt alios faciat auritos, alios verò surdos. Nunc si quæritur vnde illis priori- *Psal.40.b.7.* bus sint aures, alibi Scriptura testatur non sua quenque industria aptare sibi & formare, sed à Domino perforari.

10 *Adeuntes discipuli dixerunt.)* Ex verbis Matthæi apparet discipulos non modò sui respectum habuisse, sed optasse pariter aliis cõsultum. Quum parabolam non perciperent, sciebant populo non minùs esse obscuram: queruntur ergo Christum verba fecisse ex quibus nulla vtilitas ad auditores veniret. Porro quãuis similitudines plerunque rem de qua agitur, illustrent, quæ tamen perpetuam metaphoram continent, ænigmaticæ sunt. Christus ergo similitudinem hãc proponẽs sub allegoria inuoluere voluit quod sine figura clariùs & pleniùs dicere poterat. Nunc verò vbi addita est expositio, plus & energię & efficacię habet figuratus sermo quàm simplex: hoc est, nõ solũ efficacior est ad mouẽdos animos, sed magis est perspicuus. tãti interest quomodo quidq; dicatur.

11 *Vobis datum est nosse mysteria.)* Ex hoc Christi responso colligimus in diuersos fines à Deo proponi hominibus salutis doctrinam. nam testatur Christus se ideo data opera obscuriùs loquutum esse, vt multis ænigmaticus esset sermo, ac solùm aures confuso & ambiguo sonitu feriret. Si- *Iesa.45.c.19.* quis contrà obiiciat illud Iesaiæ, Non in abscõdi to loquutus sum, nec in angulo tenebroso: nõ fru- *Psal.119. & 19.* stra dixi semini Iacob, Quęrite me. Item Legis eloquia quæ celebrat Dauid, lucernam esse pedibus, & sapientiam dare paruulis: solutio in promptu est, verbũ Dei sua natura lucidum semper esse, sed eius lucem hominum tenebris suffocari. Etsi enim Lex quasi velo quodam obducta fuit, in ea nihilominus manifesta fuit Dei veritas, nisi multo *2.Cor 4.a.4.* rum cæci fuissent oculi. De Euangelio verè testatur Paulus non esse velatum nisi reprobis & exitio deuotis, quorum mentes excæcauit Satan. Deinde sciendum est vim illuminãdi cuius meminit Dauid, & familiarem docendi modum quem prędicat Iesaias, propriè ad electũ populum referri. Hoc tamen semper fixum manet, nõ esse obscurũ Dei verbum, nisi quatenus ipsum mundus sua cęcitate obtenebrat: interim nihilominus mysteria sua Dominus continet, vt minimè ad reprobos perueniat eorum sensus. Ac duobus quidem modis priuat eos doctrinæ suæ luce. nam interdum sub ænigmatibus proponit quod clariùs dici posset: interdum sine ambagibus & figuris mentem suam palàm explicans, hebetat illorum sensus, & *Esa.28.c.11.* stupore percutit, vt in plena luce cæcutiant. Huc spectant illæ horribiles minæ apud Iesaiam, vbi *Esa.29.d.11.* denuntiat se barbarum fore populo qui peregrina & incognita lingua loquetur, visiones propheticas doctis fore librũ clausum & obsignatum in quo legere nequeant: vbi autem apertus fuerit liber, omnes fore idiotas qui attoniti hęrebunt nescientes legere. Iam quum suam doctrinã consultò ita dispẽsauerit Christus vt paucis tantùm prodesset, solidè eorum animis infixa: alios verò suspensos teneret ac perplexos: sequitur non vnum in finẽ Diuinitus hominibus proferri salutis doctrinam: sed admirabili consilio sic temperari, vt non minùs odor sit mortis in mortem reprobis, quàm electis odor viuificus. Nequis autẽ obstrepere audeat, occurrit Paulus his verbis, qualiscunque sit Euangelij effectus, semper tamẽ eius odorem, licèt mortiferũ, suauiter spirare coram Deo. Verùm vt nobis constet præsentis loci sensus, Christi consiliũ qua de causa hoc & quorsum dixerit, propiùs excutere oportet. Primò huc indubiè spectat comparatio, vt gratiam discipulis factam Christus amplificet: quia peculiariter illis, quod nõ omnibus promiscuè, datum erat. Siquis roget, vnde hoc dignitatis priuilegium Apostolis: certè non reperietur in ipsis causa: & Christus datum illis esse pronuntians, meritum omne excludit. Certos quidem & selectos esse homines Christus pronuntiat, quos peculiariter Deus hoc honore dignatur vt sua illis arcana patefaciat, reliquos autem hac gratia priuari. Huius discriminis non alia reperietur causa, nisi quòd ad se vocat Deus quos gratuitò elegit.

12 *Quisquis enim habet.)* Prosequitur Christus quod nuper dixi. discipulos enim suos admonet quàm liberaliter agat cum ipsis Deus, vt eius gratiam tanto pluris faciant, séque agnoscant maiore eius beneficio obstrictos. Hæc eadem verba alibi repetet: diuerso tamen sensu: illic enim de legitimo donorum vsu habebitur sermo: nunc autem simpliciter docet, ideo plus dari Apostolis quàm vulgo hominum, quia cęlestis Pater suam erga illos beneficentiam velit vsque ad cumulum complere. Nam quia opera manuum suarum non dese *Psal.138.b.8.* rit, sicuti dicitur in Psalmo: quos semel formare cœpit, magis ac magis assiduè exornat, donec eos tandem expoliat in summam perfectionem. Hinc tam multiplices gratiæ ab ipso subinde ad nos fluunt, hinc tam læti progressus: quia scilicet Deũ suæ liberationis intuitus ad continuum largitatis cursum incitat. Et sicut inexhaustæ sunt eius diuitiæ, ita in filiis suis locupletandis nunquam fatigatur. Quoties ergo altiùs nos prouehit, meminerimus quicquid nobis quotidie beneficiorum accedit, ex fonte illo manare, quòd inchoatum salutis nostræ opus absoluere velit. contrà autem pronuntiat Christus, reprobos semper in deterius ruere, donec prorsus exinaniti in sua inopia tabescant. Dura quidẽ in speciem est ista loquutio, auferri impiis quod non habent: sed Lucas duritiem mitigat, & ambiguitatẽ tollit verbis paululum mutatis, auferri dicens quæ videntur habere. Et certè plerunque accidit vt præclaris dotibus excellant etiam reprobi, & in speciem filiis Dei sint similes: atqui nihil est in ipsis solidum, quia animus pietate vacuus est, sed tãtùm inanis apparet splẽdor. Quare meritò eos habere negat Matthæus quod nihili reputatur coram Deo, & intus est euanidum. Lucas autem aptè dona quibus pręditi erant, ab ipsis vitiari significat, vt tantùm splẽdeant in oculis hominum, cæterùm nihil habeãt præter põpam & vanã ostentationẽ. Hinc etiam discamus tota vita ad profectum aspirare, quãdoquidem hac lege gustum cælestis suæ doctrinę nobis prębet Deus, vt ea quotidie abũdantiùs vescamur, donec ad plenam saturitatem ventum fuerit. Apud Marcum hæc sententia paulo confusiùs legitur, Attendite, inquit Dominus, quid vobis dicatur. Deinde si rite proficiant, spem illis facit vberioris gratiæ: Vobis, inquit, adiicietur

cietur qui auditis. Tandem sequitur clausula quę cum Matthæi verbis conuenit: sed inseritur media sententia, quam suprà capite Matthęi septimo exposui: quia verisimile non est suo ordine hîc fuisse locatam. Neque enim (sicuti alibi dictum est) in texendis Christi concionibus curiosi fuerunt Euangelistæ, sed sæpe varia eius dicta congerunt. Lucas verò aliis Christi sermonibus sparsim habitis eandem sententiam permiscet: ac simul diuersum finē notat cur ita locutus sit Christus: nempe vt attenti ad suam doctrinam forent ne temerè efflueret vitę semen, quod animis penitus receptum radices agere debet. acsi diceret, Cauete ne vobis tollatur quod datum fuerit, si profectu careat.

13 *Propterea per parabolas.*) Obscurè se turbę loqui dicit, quia veræ lucis particeps non est. neque tamen quum pronuntiat cæcis obtendi velum vt in suis tenebris maneant, huius rei culpā illis ascribit: sed gratiam Apostolis factam inde magis commendat, quòd nō omnib. peræquè sit communis. Causam ergo non assignat extra arcanum Dei cōsilium, cuius tametsi nobis abscondita est ratio, illi tamen constat: vt mox pleniùs videbimus. Quanuis autē parabolæ alium vsum habeant quàm vt ænigmaticè contineant quę dilucidè non vult Deus patefieri: diximus tamē sic propositam fuisse à Christo parabolā de qua nūc agitur, vt propter allegoriæ contextū fuerit quasi dubium ænigma.

14 *Completur in illis Prophetia.*) Confirmat Esaiæ vaticinio minimè nouū esse si multi nihil ex verbo Dei proficiunt, quod olim veteri populo in maiorem excæcationem destinatū fuit. Cęterùm locus hic Prophetæ variè citatur in Nouo Testamento. Paulus enim Actorū 28.f.26. Iudęis obstinatam suam malitiam exprobrans, eos ideo excæcari dicit Euangelij luce, quia aduersus Deū amarulenti sint ac rebelles. ita propinquam causam designat, quæ patebat in ipsis hominib. Vndecimo autem ad Romanos cap.a.7. discrimen ex altiore & magis recōdito fōte deducit. Reliquias enim secundùm gratiam electionis seruatas esse docet, reliquos verò excæcatos, sicut dictum est per Iesaiam, &c. Notanda illic est antithesis. nam si sola Dei electio, & quidem gratuita residuum aliquem populū seruat: sequitur, occulto Dei iudicio, quanuis iusto, alios omnes perire. Qui sūt .n. cæteri quos Paulus electis reliquiis opponit, nisi quos Deus peculiari salute dignatus non est? Similis etiam est ratio apud Iohannem capite 12. f.38. multos.n. incredulos fuisse dicit, quia nemo credit nisi cui Deus brachium suum reuelat. Et continuò pòst subiicit, illos non potuisse credere quia rursus scriptū sit, Excæca cor populi huius. *Esa.6.c.9.* Eodem spectat Christus quum ad occultum Dei consilium refert, quòd non omnib. promiscuè patefacta sit Euangelij veritas, sed procul sub ænigmatibus proposita, vt nihil quàm crassiores tenebras offunderet populi mentibus. Semper quidem (fateor) quoscunq; Deus excæcat, hac pœna reperientur digni: sed quia non semper propinqua causa in hominum personis apparet, fixū maneat hoc principium, Diuinitus illuminari in salutem, idque singulari dono, quos Deus gratis elegit: omnes autem reprobos luce vitæ priuari, siue illis Deus verbum suum subducat, siue obstructos teneat ipsorum oculos ac aures, ne audiant & videant. Nunc tenemus quomodo Prophetæ vaticinium Christus ad præsentem causā accommodet. *Auribus audietis.* Non recitantur Prophetæ verba, nec verò operępretiū fuit: quia Christo satis erat ostendere neque nouū neque insolitum esse exemplum si multi ad verbū Dei obstupescerent. Prophetæ dictum fuit, Vade, excæca mentes, & corda obdura, hoc tribuit Matthęus auditoribus, vt cæcitatis suæ & duritiei culpam sustineant: neque enim alterū ab altero disiūgi potest: quia quotquot in sensum reprobum cōiecti sunt, sponte & intrinseca malitia se excæcant & obdurant. Nec fieri aliter potest vbicunque non regnat Dei Spiritus quo soli electi regūtur. Quare teneatur ista connexio, alienos esse à sana mente quoscūque Deus Spiritu adoptionis nō illuminat: ideóque verbo Dei magis excæcari, & tamē in illis residere culpam, quia spontanea est excæcatio. Cæterùm hinc Verbi ministris petenda est consolatio, si eorū labori sæpe ex voto nō respondeat successus: multis adeò non prodest eorum doctrina, vt deteriores fiant. Nempe illis accidit quod expertus est Propheta, supra quem non excellunt. Optandum quidem esset vt omnes adducerent in Dei obsequium, & huc incumbere atque eniti ipsos decet: interea ne mirētur quod olim Deus iudiciū exercuit per ministerium Prophetæ, hodie quoque impleri. Quanquam sedulò cauendum est ne ignauia nostra pereat Euangelij fructus.

12 Marc *Vt videntes non videant.*) Hîc breuiter notare sufficiat quod alibi fusius expositum est, doctrinam non esse propriè neque per se, nec sua natura causam cæcitatis, sed per accidens. Sicuti enim, quum ad Solem prodeunt luscíosi, magis eorum oculi hebetantur: atque id vitium Soli minimè imputatur, sed eorum oculis: ita quòd reprobos Dei verbum excæcat, & obdurat, quia fit eorum prauitate, ipsis proprium & genuinum, Verbo autem accidentale est. *Ne quando conuertantur.* Hæc particula ostendit quorsum prolic videre & intelligere: vt scilicet homines ad Deum cōuersi, cum ipso redeant in gratiam, cóque propitio bene & fœliciter habeant. Ergo in hunc finem propriè verbum suum Dominus vult prędicari, vt mentes & corda hominum innouans, eos sibi reconciliet. De reprobis verò cōtrà hîc pronuntiat Iesaias, ne misericordiam obtineāt, manere in ipsis lapideam duritiem, verbóque animi suum effectum erga eos, nec ad pœnitentiam corda emolliat. Sanationis voce Matthęus, sicuti Propheta, liberationem à malis omnibus complectitur: populum.n. manu Dei afflictum metaphoricè homini ægroto comparant. ideo sanitatē conferri dicunt quum Dominus pœnas relaxat. Sed quia sanitas ista à peccatorum remissione pēdet, aptè Marcus & scitè causam & fontem designat. Vnde enim pœnarum mitigatio, nisi quia Dominus nobis placatus, sua benedictione nos prosequitur? Etsi autem interdum reatu nostro abolito, nos tamē punire nō desinit vel vt magis humiliemur, vel vt simus in posterū cautiores: quia tamen fauoris sui signa ostendens, nos viuificat & instaurat, deinde vt plurimum cessant pœnæ cū culpa: meritò sanatio cū venia coniungitur. Cæterùm ex eo minimè colligi debet, pœnitentiam esse veniæ causam, quasi Deus conuersos in gratiam recipiat, quia hoc promeriti sint: (nam &

ipsa conuersio signum est gratuiti Dei fauoris) sed tantum ordo & consequentia notatur: quia Deus peccata non remittit nisi in quibus homines sibi displicent.

16 Matth. *Vestri verò beati oculi.*) Videtur Lucas hoc dictum in aliud tempus reiicere. Facilis tamen solutio est: quòd illic plures sententias, non distincta temporum serie congerit. Sequemur ergo Matthæi contextum, qui clariùs exprimit vnde occasionem sumpserit ita loquẽdi. Nã sicuti priùs de singulari gratia sibi collata, inde admoniti fuerant quòd Dominus eos à vulgo exemptos ad mysteria regni sui familiariter admittebat: nunc eadem gratia alia comparatione extollitur, quòd scilicet veteribus Prophetis sanctisque Regibus præcellant. Hoc autem multò splendidius est quàm incredulæ turbæ præferri. Porrò non quemlibet auditum, nec simplicẽ carnis aspectum Christus intelligit: sed beatos eorũ oculos pronunciat quia gloriam cernant dignam vnigenito Dei Filio, vt eũ redemptorem agnoscant: quia ipsis affulgeat viua Dei imago, in qua salutem solidámque beatitudinẽ percipiant. deinde quia in ipsis complicatur quod dictum fuerat per Prophetas, vt plene & perfectè à Deo edocti, non discant quisque à proximo suo. Ita diluitur obiectio quæ ex altera Christi sententia adferri posset, vbi Beatos dicit qui non viderunt & crediderunt. diuersa enim illic notatur videndi ratio, qualẽ scilicet Thomas pro sua crassitie appetebat. Aspectus autem de quo nunc loquitur Christus, ætatum omnium fidelib. cum Apostolis communis est. Nos.n. Christum non videntes videmus, & non audientes audimus: quia in Euangelio facie ad faciem, vt dicit Paulus, nobis apparet, vt in imaginem eius transformemur, & semel in ipso exhibita sapientiæ, iustitiæ, & vitæ perfectio illic assiduè refulget.

Iohan.20. g.19. — *2.Cor.3.d.18.*

24 Luc. *Et reges voluerunt.*) Meritò potior Ecclesiæ præsentis conditio esse dicitur, quàm sãctorum Patrũ qui sub Lege vixerunt: quib. nonnisi sub vmbris & inuolucris ostensum fuit quod nunc in lucida Christi facie palàm apparet. Scisso enim templi velo in cæleste sanctuarium fide ingredimur, & familiaris patet ad Deum accessus. Nam etsi Patres sorte sua contenti beatam in animis suis pacem fouebant, hoc tamen non obstitit quominus votis suis lõgiùs ferrentur. Sic Abraham vidit quidem eminus diẽ Christi, & gauisus est: propiore tamen aspectu potiri optauit, nec compos factus est voti sui. Nam ex omnium sensu loquutus est Simeon quum diceret, Nunc in pace dimittis seruum tuum. Nec verò fieri aliter potuit, quum sub onere maledictionis quo oppressum est genus humanum, promissæ liberationis desiderio toti arderẽt. Statuamus ergo quasi famelicos ad Christũ suspirasse, & tamen trãquillam fuisse eorum fidem vt Deo nõ obstreperẽt, sed patienter animos suos suspenderent vsq; ad maturum reuelationis tempus.

MATTH. XIII.	MARC. IV.	LVC. VIII.
18 *Vos igitur audite parabolam seminantis.* 19 *Quum quiuis audit sermonẽ regni, & nõ intelligit, venit ille malus, & rapit id quod seminatũ est in corde eius: hic est qui iuxta viam seminatus fuit.* 20 *Atqui in petricosa semẽ iactũ exceperat, hic est qui verbũ audit, ac protinus cũ gaudio excipit illud:* 21 *Verùm non habet radicem in semetipso, sed temporarius est: porrò quũ inciderit afflictio aut persequutio propter sermonem, continuò offenditur.* 22 *Qui autem in spinas semen exceperat: hic est qui verbum audit, & cura seculi huius deceptióque diuitiarum suffocat sermonem, & infrugifer redditur.* 23 *Cæterùm qui in terram bonã excepit semen, hic est qui sermonem audit & intelligit, qui deniq; fructum etiã reddit ac facit: alius quidem centuplum, alius verò sexagecuplum, alius verò trigecuplum.*	13 *Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?* 14 *Seminator, est qui sermonem seminat.* 15 *Alij autem sunt qui iuxta viam* semen excipiunt, *vbi seminatur sermo: & quum audierint, confestim venit Satanas, & aufert sermonem qui seminatus est in cordibus eorum.* 16 *Et alij sunt similiter qui in petrosa semẽ excipiunt: qui quũ audierint sermonem, statim cum gaudio accipiunt illum.* 17 *Et nõ habent radicem in se, sed temporarij sunt: deinde coorta afflictione aut persequutione propter sermonem, mox offenduntur.* 18 *Et alij sunt qui in spinas semen excipiunt: hi sunt qui sermonem audiunt:* 19 *Et sollicitudines seculi huius, ac deceptio diuitiarum, reliquaque aliarũ cupiditates introeuntes suffocant sermonem, ac redditur infructifer.* 20 *Alij sunt qui in terram bonã semen exceperunt, qui audiunt sermonem, & suscipiunt, & fructificant, alius ad triginta, alius ad sexaginta, alius ad centum.*	11 *Est autem hæc parabola: Semen, est sermo Dei.* 12 *Qui autem iuxta viam, ij sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem de corde eorum, ne credentes seruentur.* 13 *Nam qui super petram, ij sunt qui quum audierint, suscipiunt cum gaudio sermonem: hi tamen radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis recedunt.* 14 *Quod autem in spinas cecidit, ij sunt qui audierunt, & euntes à sollicitudinibus & diuitiis, & voluptatibus vitæ suffocantur nec fructum reddunt.* 15 *Quod autem in terram bonam, ij sunt qui corde bono & benigno, audientes sermonem retinẽt, & fructum afferunt in patientiam.*

Apud Matthæum & Lucam simpliciter & sine obiurgatione parabolam discipulis exponit Christus: apud Marcum verò eorum tarditatem obliquè perstringit quia aliis nō præcurrant qui futuri erant omniū doctores. Summa autē est, doctrinam Euangelij, quum instar seminis sparsa est, nō vbique esse fructiferam: quia non semper in terrā fœcundam & bene cultam incidit. Enumerat autem quatuor auditorum species, quorum primi semen non concipiunt: secundi concipere quidē videntur, sed ita vt viuas radices non agat: in tertiis suffocatur seges: ita superest quarta pars quæ fructum reddit. Non quòd ex quatuor auditoribus vnus tantùm, vel decem ex quadraginta, doctrinam amplexi fructificent: (certum enim numerum Christus præfigere hîc noluit: nec eos, de quibus loquitur in partes æquales distribuere: vt non semper idem, sed nunc vberior, nunc magis exiguus est prouentus fidei vbi Verbum seminatur) sed tantùm admonuit, in multis perire vitæ semen ob diuersa vitia, quibus vel statim corrumpitur, vel arescit, vel paulatim degenerat. Cæterùm quo meliùs prosit nobis admonitio, tenendū est, nullam de contemptoribus mentionem fieri qui palàm Dei verbum repellunt: sed eos tantùm notari in quibus aliqua videtur esse docilitas. Quòd si eorum maior pars euanescit, quid reliquo mundo fiet à quo palàm repellitur salutis doctrina? Nunc ad singulas species descendo.

Auditorū quatuor genera.

19 *Audit sermonem regni, & non intelligit.*) Primo loco steriles & incultos commemorat, qui semen intus non concipiunt: quia nulla est in eorū cordibus præparatio. tales, duræ & siccæ terræ cōparat qualis est in via publica, quæ calcata, instar pauimenti durescit. Huius generis vtinam nō liceret tam multos hodie cernere, qui vbi se ad audiēdum obtulerint, stant tamen attoniti, nec vllum gustum capiunt: denique parum differunt à truncis vel lapidibus. quare non mirum est esse prorsus euanidos. Quòd verbum Christus dicit in eorum cordibus seminari, licèt impropria sit locutio, ratione tamen non caret: quia hominum vitio & prauitate non eripitur verbo sua natura quin seminis vim retineat. ídque diligenter notandum est, ne quid putemus Dei gratiis decedere, quanuis ad nos vsque earum effectus non perueniat. Dei enim respectu seminatur in cordibus verbum: sed non omnium corda illud insitum cum mansuetudine recipiunt, quemadmodum Iacobus 1.c.21. hortatur. Est ergo semper Euangelium potentiâ fructuosum semen, sed non actu. Apud Lucam additur, diabolum tollere de corde eorum semen, ne credentes seruentur. Vnde colligimus, hunc salutis nostræ hostem, vt sationis tempore solent famelicæ aues, simul ac prodit in medium doctrina, instare, & irrumpere ad eam rapiendam priùs quàm humore concepto germinet. Non vulgaris etiam fidei laus est dum vocatur salutis nostræ causa.

20 *Qui in petricosa.*) Hic ordo à superiore differt: quia temporalis fides quasi seminis cōceptio, fructum aliquem initio promittit: sed non ita bene & penitus subacta sunt corda vt ad continuum alimentum eorum mollities sufficiat. Huius etiam generis nimis multos hodie videmus, qui Euangelium cupidè amplexi, paulo post deficiunt: quia non subest viuus affectus qui ipsos ad constātiam confirmet. Quare se quisque penitus examinet, ne alacritas, quæ multum fulgorem emittit, breui euanescat quasi stuppea flamma, vt loquuntur. Nisi enim totum cor solidè penetret verbū, profundásque radices habeat, fidei nōn suppetet continuus humor ac perseuerantia. Laudabilis quidē est ista promptitudo, verbum Dei simul ac prolatum est, sine mora cum gaudio excipere: sciamus tamen nihil actum esse donec solidum robur collegerit fides, ne in prima herba arescat. Exempli causa, dicit Christus, qui tales sunt, crucis scandalo turbari. Et sanè, vt æstu solis probatur terræ sterilitas: ita persecutio & crux, eorum vanitatem detegit qui leuiter tincti, nescio quo desiderio, non probè serio pietatis affectu imbuti sunt. Tales apud Matthæum & Marcum vocantur temporarij, non tantùm quia ad tempus professi se Christi discipulos, postea in tentatione desciscunt: sed quia sibi quoque videntur veram habere fidem: ideò apud Lucā dicit Christus eos ad tempus credere: quia fidei similis est honor ille quem Euangelio deferunt. Interea tamen sciendum est, non verè esse incorruptibili semine regenitos, quod nunquam marcescit, quemadmodum Petrus docet. Nam illud Iesaiæ, capite 40.b.8. Sermo Dei manet in æternum, cordibus fidelium impleri dicit, quibus semel infixa Dei veritas nunquam effluit, sed vsque ad finē viget. Credunt tamen quodammodo quibus amabile est Dei verbū & apud quos reuerentiam aliquam obtinet: quia certe ab incredulis distant qui fidem abrogant loquenti Deo, vel eius verbum respuunt. Tantùm sciamus, nullos esse veræ fidei participes nisi qui adoptionis Spiritu obsignati, Deum ex animo Patrem inuocant. Porrò vt nunquam extinguitur Spiritus ille: ita & fidem quam semel insculpsit piorum cordibus, euanescere & perire impossibile est.

1. Pet. 1.d. 4.

22 *Qui in spinas.*) In tertia classe recenset eos qui ad fouendam intus sementem idonei fierent nisi aliunde eam corrumpi ac degenerem reddi sinerent. Spinis autem comparat Christus voluptates seculi, vel malas cupiditates, & auaritiam, & alias carnis solicitudines. Quanquam Matthæus curas seculi duntaxat cum auaritia ponit, sed eodem sensu: quia sub hac voce, voluptatum illecebras (quarum Lucas meminit) & omne cupiditatis genus complectitur. Quia sicut lætam alioqui segetem, dum in culmos assurgit, suffocant spinæ, & alia noxæ impedimenta: sic in hominum cordibus præualent vitiosi carnis affectus, & fide superiores sunt, vt vim cælestis doctrinæ quæ nondum matura est, obruant. Etsi autem malæ cupiditates, antequam verbum Domini in herbam emergat, cor hominis occupant: non tamen inter prima initia videntur dominari, sed paulatim superueniunt, postquam exorta est seges, & vbi fructum promittit. Danda igitur singulis opera est, vt spinas è cordibus suis euellant nisi verbū Dei suffocari velint: quando nemo est qui non ingenti spinarum copia & quasi densa sylua refertus sit. Et certè videmus quàm pauci ad maturitatē perueniant: quia vix decimus quisque non dico ad extirpandas, sed ne ad resecandas quidem spinas intentus est. Atqui ipsa multiplex copia quæ torporem excutere debebat, plerisque fatiscendi causa est. Imposturam diuitiarum Christus pro auaritia posuit. Sed consultò diuitias vocauit fallaces vel deceptrices, quò magis ab earum laqueis sibi cauere discant homines. Cæterùm quot sunt carnis nostræ affectus, quorum innumera est copia & varietas, meminerimus totidem esse noxas

ad corrumpendum vitæ semen.

23 *Qui in terram bonam.*) Eos tantùm bonæ & fructuosæ terræ Christus comparat in quibus non solùm radices agit verbum Domini, & quidem altas ac solidas, sed obstacula quoque omnia superat, ne fructum eius præuertant. Si quis obiiciat, neminem posse reperiri à spinis vacuũ & purum: facilis est solutio, Christum hîc non differere de fidei perfectione, sed tantùm ostendere in quibus verbum fructificet. Quanquã ergo mediocris erit profectus, quisquis tamen non degenerat à syncero Dei cultu, bona terra & fertilis censetur. Spinis quidem euellendis incumbere nos decet: sed quia nunquam vel assiduo labore consequemur quin residuum semper aliquid maneat, saltem quisque nostrûm eas mortificare studeat, ne verbi fructũ impediant. Confirmat hâc sententiam quod proximè sequitur, vbi docet Christus, non æquali omnes mensura fructum ferre. Etsi enim centupli respectu tenuis est eius terræ fertilitas quæ trigecuplum prouentum reddit, videmus tamen vt terras omnes simul coniungat Christus quæ agricolæ laborem ac spem non prorsus frustrantur. Atque hinc docemur, minimè spernendos esse qui minus excellunt, quando ipse paterfamiliàs, licèt vnumquenque pro abundãtiæ suæ gradu aliis præferat, communi tamen bonitatis elogio inferiores quoque dignatur. Cæterùm tres istos gradus insulsè Hieronymus ad virgines, viduas, & coniuges detorquet: quasi verò prouentus quem exigit à nobis Dominus, ad solum cœlibatum pertineat: ac non sæpe vberior sit in proferendo omni virtutum fructu coniugum pietas. Hoc quoque obiter sciendum est, Christum non hyperbolicè loqui de fructu centuplo, vt tunc fuit quarundam regionum fœcunditas: sicut ex historicis plerísque & quidem oculatis testibus constat.

MATTH. XIII. | MARC. LVC.

24 *Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Assimilatum est regnum cælorum homini seminanti bonum semen in agro suo.*

25 *Sed dormientibus hominibus, venit illius inimicus, & seminauit zizania inter triticum, abijtque.*

26 *Quum autem germinasset herba, & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania.*

27 *Accedentes autem serui patrisfamiliâs dixerunt illi, Domine, Nónne bonum semen seminaueras in agro tuo? vnde igitur habet zizania?*

28 *Ille verò dixit illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt illi, Vis igitur abeamus, & colligamus ea.*

29 *At ille dixit, Non: ne dum colligitis zizania, eradicetis simul cum illis & triticum.*

30 *Sinite pariter crescere vtraque vsque ad messem: & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & colligate ea in fasciculos ad comburendum ea: triticum verò congregate in horreum meum.*

Paulo pòst.

36 *Tunc dimissis turbis venit in domum Iesus, & accesserunt ad illum discipuli eius, dicentes, Explica nobis parabolam zizaniorum agri.*

37 *At ille respondens, dixit illis, Qui seminat bonum semen, est filius hominis.*

38 *Ager autem, est mundus. Porrò bonum semen, ij sunt filij regni: zizania verò sunt filij illius mali.*

39 *Inimicus autem qui seminat ea, est diabolus: Messis verò, consummatio seculi est: Messores autem, Angeli sunt.*

40 *Sicut ergo colligunt zizania, & igni comburuntur, sic erit in consummatione seculi huius.*

41 *Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent è regno illius omnia offendicula, & eos qui patrant iniquitatem:*

42 *Ac mittent illos in caminum ignis: ibi erit ploratus, stridórque dentium.*

43 *Tunc iusti fulgebunt vt Sol in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.*

Vt nobis constet vsus parabolæ, tenere operæ pretium est quorsum tendat Christus. Putant quidam, ne sibi promiscuum vulgus placeret externa Euangelij professione, eum dixisse, in agro suo sæpe vitiosum semen bono permixtum esse, sed venturum diem quo lolium à tritico separetur. Itaque hanc parabolam cum proxima coniungũt, acsi eadem esset vtriusque ratio. Mihi tamen secus videtur. nam separationis ideo meminit, ne tædio fatiscant piorum animi, dum confusam bonorum simul cum malis mixturam cernunt. Etsi enim sanguine suo Ecclesiam mundauit Christus, vt sit absque ruga & macula: adhuc tamen multis vitiis laborare patitur. Nec de residuis infirmitatibus carnis loquor, quibus obnoxij sunt singuli fideles postquã regeniti sunt Dei Spiritu: verùm simul ac exiguum gregem sibi collegit Christus, multi hypocritæ se insinuant, obrepunt peruersi homines, multi etiam improbi se ingerunt: ita fit vt multis sordibus inquinetur sacer ille cœtus

quem

quem sibi Christus segregauerat. Hoc porrò multis valde esse absurdum videtur, in Ecclesiæ sinu foueri vel impios homines, vel profanos, vel sceleratos. Adde quòd plerique zeli prætextu, plus æquo morosi, nisi omnia ad eorum votum composita sint, quia nusquam apparet absoluta puritas, tumultuosè ab Ecclesia discedunt, vel importuno rigore eam euertunt ac perdunt. Quare hic, meo iudicio, simplex est parabolæ scopus. Quandiu in hoc mũdo peregrinatur Ecclesia, bonis & sinceris in ea permixtos fore malos & hypocritas, vt se patientia arment filij Dei, & inter offendicula quibus turbari possent, retineant infractam fidei constantiam. Est autẽ aptissima cõparatio, quum Dominus Ecclesiam vocat agrum suum, quia eius semen sunt fideles. Quanquã autẽ Christus postea subiicit, mundum esse agrum, dubium tamen non est quin propriè hoc nomen ad Ecclesiam aptare voluerit de qua exorsus fuerat sermonem. Sed quoniam passim aratrum suũ ducturus erat per omnes mũdi plagas, vt sibi agros excoleret in toto mundo, ac spargeret vitæ semen, per synecdochen ad mundum transtulit quod parti tantùm magis quadrabat. Nunc vidẽdum est quid per triticum intelligat, & quid per zizania. Nõ potest hoc de doctrina exponi, quasi dixisset, vbi seminatur Euangelium, statim corrumpi & adulterari prauis figmentis: nunquam .n. vetuisset Christus, in tali corruptela purganda strenuè satagere. Neque .n. vt in hominum moribus, quæ corrigi nequeũt vitia, tolerari oportet: ita liceret impios errores ferre qui fidei puritatẽ inficiunt. Deinde nominatim Christus filios maligni zizania esse dicens, dubitationem tollit. Rursus tamen notandum est, non posse hoc etiã simpliciter de hominum personis intelligi, quasi Deus creatione bonos homines seminaret, diabolus verò malos. Quod ideo admoneo, quia hoc loco abusi sunt Manichæi, vt colorem inducerẽt suo figmento de duob. principiis. Atqui scimus quicquid vitij est tam in diabolo quàm in hominibus non aliud esse quàm integræ naturæ corruptelam. Sicuti ergo Deus electos suos qui originali peccato infecti sunt, non creatione bonũ semen facit, sed eos Spiritus sui gratia regenerãs: ita diabolus non creat malos homines, sed à Deo creatos deprauat, & in agrum Domini inserit ad vitiandum purum semen.

39 *Qui seminat bonum semen.*) Priùs regnum cælorum dixerat simile esse homini seminãti, sed impropriè. Sensus tamen clarus est, idem contingere prędicato Euangelio atque in satione agrorum solet, vt lolium tritico succrescat. nisi quòd speciale quiddam exprimit, dicens, inimici fraude aspergi agrum lolio: vt sciamus non fortuitò neque naturaliter hoc fieri, quòd multi improbi se fidelibus permiscent, quasi eadem sint seges: sed huius mali culpam diabolo imputare discamus, non vt eius damnatio homines absoluat à reatu, sed primùm, nequid maculæ aspergatur Deo propter vitium hoc aduentitiũ: deinde ne miremur, subinde pullulare zizania in agro Domini, quũ semper ad nocendum vigilet Satan. Porrò quòd Christus nõ Verbi ministros seminare dicit, sed se vnum: ratione non caret. quanuis enim ad eius personã hoc restringi minimè conueniat, quia tamen nostra opera sic vtitur, & ad culturam agri sui tanquam instrumẽta nos adhibet, vt per nos solus & in nobis agat, meritò sibi vendicat quod eius ministris quodammodo commune est. Meminerimus ergo non solùm Christi mandato prędicari Euangelium, sed eius auspiciis & ductu, vt simus tanquam eius munus, ipse autem vnicus operis author.

39 *Meßis verò, consummatio seculi.*) Est quidẽ hæc valdè molesta conditio, quòd reprobis oneratur Ecclesia vsque ad finem mundi: hoc tamen tempus nobis ad patientiam ideo Christus præscribit, ne vana spe nos lactemus. Grauiter quidem Pastores incumbere decet ad purgandam Ecclesiam, & hac in parte ab omnibus piis adiuuandi sunt quatenus fert cuiusque vocatio. Verùm vbi omnes in commune mutuas operas cõtulerint, non tamen eousque proficient vt penitus ab omni sorde purgent Ecclesiam. Teneamus ergo, nihil minus fuisse Christo propositũ quàm indulgentia sordes alere: tãtùm fideles suos hortari voluit ne animis deficiant quia malos secum ferre coguntur: deinde etiam eorum zelum frænare & moderari, qui fas esse non putant societatem nisi cum puris Angelis colere. Perperam igitur hoc testimonio Anabaptistæ & similes abusi sunt, vt gladij vsum arcerent ab Ecclesia. Atqui facilis est refutatio: nam quum excommunicationem ipsi admittant, quæ malos & reprobos saltẽ ad tempus eradicat, cur non in sceleratos, quoties res ita postulat, gladium exerent pij Magistratus? Excipiunt, locum dari pœnitentiæ, vbi capitalis pœna non est. quasi verò latro in cruce remedium salutis non inuenerit. Cæterùm hæc solutio sufficiat, Christum hîc neque de Pastorum, neque de Magistratuum officio disserere, sed offendiculum tollere quo turbantur infirmi, dum Ecclesiam vident non modò ex electis, sed ex impura fæce collectam esse. *Messores, Angeli sunt.* Nomen hoc accommodari debet ad causam præsentem. Messores alibi dicuntur Apostoli, Prophetarum respectu, quia in eorum laborem
ingressi sunt. Et omnib. Verbi ministris iniũgi *Ioha. 4.c. 38.*
tur mãdatũ, vt fructũ Domino afferant, qui sem- *Iohan. 15. c. 16.*
per maneat. Quò etiam pertinet illud, segetẽ iam
albescere, & appetere messores: Item, messem esse *Ioh. 4. e. 35.*
se multam, operarios verò paucos. Sed hic diuer *Matth. 9. d. 37.*
sa est ratio comparationis: quia in agro Domini
plantati esse dicuntur qui locum in Ecclesia occu
pant. Nec obstat quòd alibi dicitur Christus, si *Matth. 3. c. 12.*
mulac cũ Euangelio suo prodit, ventilabrum habere in manu quo aream suam purget. Nam illic describitur eius purgationis initium, quam hoc loco fieri negat ante extremum diem: quia tunc demum suis omnib. numeris cõstabit. Cæterùm quanquam tunc extremam manum purgãdæ Ecclesiæ apponet per Angelos, idem tamen nũc facere incipit per pios doctores. Porrò Angelis has partes tribuit, quia nõ adstabunt ad eius tribunal otiosi, sed pręstò se offerrent ad exequenda eius mandata. Ergo qui ad extirpandum quicquid displicet præpostere festinant, anteuertunt quantũ in se est Christi iudicium, & ereptum Angelis officium temerè sibi vsurpant.

41 *Colligent è regno eius.*) Quod sequitur de omnib. qui iniquitati dediti sunt, exegeticũ est: neque .n. aliquid diuersũ notatur: sed perinde est acsi dixisset, tunc maturum fore & opportunum tempus quo restituantur omnia in legitimum ordinem, atque ita tollantur impij qui nũc sunt offendicula. Sic autem vocantur, quia non sibi tan-

tùm malè viuunt, sed labefactant multorũ fidem, alios morantur in recto cursu, quosdam prorsus auertunt, alios præcipitant. Hinc sumenda est vtilis admonitio, ne tot offendiculis circũdati, segnes ac securi pergamus; sed acriter intenti simus ad cauendum. Simul etiam corrigitur eorũ mollities qui tam delicati sunt vt ad minima quæque offendicula cursum reflectãt. Difficile quidem est fateor, non subinde impingere, interdũ etiam cadere innumeris scandalis se ingerentibus, sed firmandi sunt animi fiducia: quia minimè dubium est quin Filius Dei, qui suos per media scandala incedere iubet, superandis omnibus vires daturus sit. Horribile etiam iudicium hypocritis & reprobis quibuslibet denunciat qui nũc primarij Ecclesiæ ciues videntur, ne inani suæ iactantiæ indormiant. Quòd ad caminũ ignis spectat, metaphorica est loquutio. Nam sicuti gloriæ infinitas quæ reposita est filijs Dei, sensus omnes nostros longè altiùs exuperat quàm vt possit vllis verbis exprimi: ita supplicium quod reprobos manet, quia incõprehensibile est, pro modulo captus nostri adumbratur. Cuius rei inscitia fecit vt Sophistę frustra, nihili disputationib. se torquerent, sicut alibi attigimus. Scio quosdam subtiliùs minutas quasque particulas persequi: sed quia timendum est ne argutiæ minùs solidæ nos ad ineptias deducant, parciùs philosophari malo, simplici & genuino sensu contentus. Quib. tantopere arridet curiositas, si rogentur quomodo Christo sopito & nesciente, diabolus zizania bono semini inspergat, quid respondeant nõ habebunt: ego tamen ita sobriùs esse studui, vt nihil cognitu dignum & vtile omitterem.

43 *Tunc iusti fulgebunt.*) Insignis consolatio, quòd filij Dei qui nunc vel squalore obsiti iacẽt, vel latent nullo in pretio, vel etiam probris cooperti sunt, tunc quasi sereno cælo, & discussis omnibus nebulis, verè, & ad liquidum semel conspicui fulgebunt. Et aduerbium temporis emphaticum est: tacitam enim continet antithesin pręsentis status & vltimæ instaurationis, cuius spe fideles suos Christus sustentat. Sensus ergo est, Quamuis nunc emineant in Ecclesia multi improbi, fœlicem tamen illum diem certò nobis sperandum esse, quò suos in sublime attollat Filius Dei & omnem fuliginem abstergat qua nũc eorum fulgor obruitur. Verum quidem est, nullis promitti futuram gloriam nisi in quibus iam elucea imago Dei, & qui in eam per continuos gloriæ gradus transformantur. sed quia nunc abscõdita est piorum vita, & salus eorum, quia in spe cõsistit, inuisibilis est: meritò Christus, vt promissa sibi gloria potiantur fideles, in cælũ eos reuocat. Nec dubium est quin ad locum Danielis respexerit, quò magis adtentos afficeret auditores: acsi dixisset, Prophetam, vbi de futuro splendore concionatur, simul notare temporalem caliginẽ: ideóque, vt locus detur vaticinio, patiẽter ferendam esse mixturam quæ electos Dei reprobis ad tempus inuoluit. Gloriam hanc Solis luci comparans, æqualitatem minimè statuit. Sicut enim variè nunc dona sua inter fideles distribuit Christus, sic ea quoque vltimo die coronabit. Sed tenendum est memoria quod dixi, tantùm instauratione quæ in vltimum Christi aduentum differtur, cum nubilo mundi statu cõferri. Regnum Patris quasi piorum hæreditas, terræ opponitur, vt se in hac peregrinari meminerint, atq; ita in cælum aspirent. Etsi.n. alibi Regnum Dei esse in nobis dicitur, non cõstabit nobis eius fruitio donec sit Deus omnia in omnibus.

MATTH. XIII.

31 *Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod acceptum homo seminauit in agro suo.*

32 *Quod minimum quidem est omnium seminum: vbi verò excreuerit, maximũ est inter olera, & fit arbor, ita vt veniant volucres cæli, & nidulentur in ramis eius.*

33 *Aliam parabolã dixit illis, Simile est regnum cælorũ fermento, quod acceptum mulier abscondit in tribus satis farinæ, donec fermentaretur totum.*

34 *Hæc omnia loquutus est Iesus in parabolis ad turbas, & sine parabola nihil loquutus est illis:*

35 *Vt cõpleretur quod dictum fuerat per Prophetam, qui ait, Aperiam in parabolis os meum, eructabo abscondita à constitutione mundi.*

MARC. IIII.

26 *Et dicebat, Sic est regnum Dei quẽadmodum si homo iaciat semen in terrã,*

27 *Ac dormiat, & exurgat nocte & die, segésque germinet, ac surgat in altum, dum nescit ille.*

28 *Vltro enim terra fructificat, primũ herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.*

29 *Quum autem productus fuerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis.*

30 *Et dicebat, Cui assimilabimus regnum Dei? aut qua collatione conferemus illud?*

31 *Sicut granum sinapis, quod quum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra:*

32 *Et quum seminatũ fuerit, exurgit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita vt possint sub vmbra eius aues cæli nidificare.*

33 *Et talib. multis parabolis loquebatur iis sermonem, prout poterant audire:*

34 *Sine parabola verò non loquebatur eis, seorsim autem discipulis exponebat omnia.*

LVC. XIII.

18 *Dicebat ergo, Cui simile est regnum Dei? & cui assimilabo illud?*

19 *Simile est grano sinapis, quod acceptũ homo iecit in hortũ suum, & creuit, & euasit in arborem magnam, & volucres cæli nidulatæ sunt in ramis eius.*

20 *Et iterum dixit, Cui assimilabo regnum Dei?*

21 *Simile est fermẽto, quod acceptũ mulier abscondit in trib. farinæ satis, donec fermentaretur totum.*

22 *Et ibat per ciuitates & castella, docens & iter faciens Ierosolymã.*

His pa-

His parabolis discipulos suos animat Christus, ne humilibus Euangelij exordiis offensi resiliant. Videmus quã superbè Euangeliũ despiciant, imò subsannent profani homines: quia per obscuros & ignobiles ministros affertur, quia nõ statim excipitur totius mundi applausu, sed paucos habet discipulos, & quidem vt plurimum nullius pretij homunciones ex vulgo. ita fit vt desperent infirmi de successu quẽ ex principiis æstimant. Atqui Dominus cõsultò regnũ suum à tenuib. & cõtemptis principiis auspicatur, vt insperati progressus, eius potentiam meliùs illustrent. Regnum ergo Dei grano sinapis confertur, quod minimum inter semina, crescit tamen in tantam altitudinem vt fiat arbustum in quo nidulētur aues. Confertur & fermento, quod tametsi exiguum est, vim tamẽ suam sic diffundit, vt magna farinæ copia inde acescat. Discamus ergo, si contemptibilis est oculis carnis regni Christi species, ad immensam & inæstimabilem Dei potentiam mentes nostras attollere: quę sicuti ex nihilo semel creauit omnia, sic quotidie ea quæ nõ sunt, supra humani sensus modũ excitat: superbis sinamus suos caninos risus, donec ex inopinato eos Dominus obstupefaciat. Interim ne despõdeamus animos, sed fide surgamus contra mundi fastũ donec incredibile virtutis suæ documentũ proferat Dominus de quo hîc cõcionatur. Fermenti nomẽ aliquando malè sonat, sicuti quũ admonet Christus cauendũ esse à scribarũ fermen-
1.Cor.5.b.6. to: item quum docet Paulus exiguo fermento totam massam corrumpi. Sed hîc simpliciter tenenda est appellatio ad præsentem causam. De regno Dei & cælorum alibi dictum est.

26 Marc. *Sic est regnum Dei.*) Quanquam eodem tendit hæc similitudo quò duæ priores, videtur tamen Christus data opera sermonem ad Verbi ministros dirigere, ne frigidiùs muneri suo incumbant quia non statim laboris fructus apparet. Ergo illis agricolas ad imitandum proponit, qui sub spe metendi, semen in terram proiiciunt, neq; anxia inquietudine torquentur, sed eunt cubitum, & surgunt: hoc est pro more intenti sunt quotidiano labori, & se nocturna quiete reficiunt, donec tandem suo tempore maturescat seges. Ergo quanuis Verbi semen ad tempus suffocatum lateat, iubet tamen Christus bono animo esse pios doctores, ne diffidentia illis alacritatem minuat.

34 Matth. *Hæc omnia loquutus est.*) Quanquam disertè exprimit Marcus loquutum esse Christum prout audire poterant: mihi tamen probabile videtur, non tam docendi consilio continuis parabolis vsum fuisse, quàm vt attentos redderet auditores in aliud tempus magis idoneum. Cur enim seorsum discipulis illas familiariter exposuit? An quòd ipso vulgo rudiores forent? Imò verò quia animi sui sensum apud eos familiariter deponere voluit, alios autem relinquere suspensos, donec maturior opportunitas veniret. Hæc enim quædã solùm fuerunt Euangelij præludia, cuius plenior claritas & promulgatio in suum tempus differebatur. Facilè autem diluitur repugnantiæ species inter hoc Matthæi dictũ & vaticinium Iesaiæ quod paulo antè adductum fuit. Quanuis enim doctrinæ lucem subduxerit reprobis, hoc tamen nõ obstat quin se accommodauerit ad eorum captum, vt ipsos redderet inexcusabiles. Genus ergo docendi sequutus est aptum & congruum auditoribus, quos sciebat nondum satis esse ad discendum paratos.

35 *Vt compleretur.*) Non intelligit Matthæus Psalmum quem citat, peculiare esse de Christo vaticinium: sed quemadmodũ enituit Spiritus maiestas in sermone Prophetæ, eodem modo vim eius in sermone Christi fuisse expressam. Propheta illic de fœdere Dei quo semẽ Abrahæ adoptauit, assiduis erga populũ illum beneficiis, totáque Ecclesiæ gubernatione verba facturus, magnificè pręfatur, Aperiam in parabolis os meum, hoc est, non tractabo leues nugas, sed de rebus maximè seriis grauiter disseram. Ideo per ænigmata quoque significat: est enim repetitio satis trita in Psalmis:
Psal. 68. a.2. nam משלים vocãt Hebræi comparationes: deinde nomen hoc transferunt ad graues sententias, quia similitudines plerunque splendorem & ornatum orationi conciliant. חידות nunc ænigmata, nunc apophthegmata nominãt. Etsi autem videtur Matthæus ad vocem parabolæ alludere, non tamẽ dubium est quin sentiat Christum figuratè loquutũ esse, vt ipsa dictionis forma vulgari sermone splẽdidior aliquid dignitatis & põderis afferret. Certè impletum dicit quod habetur in Psalmo: quia allegoriis & figuris admonuit de arcanis Dei mysteriis se tractare, ne vilesceret doctrina. Porrò hinc colligimus, nihil esse absurdi quod in diuersos fines obscuriùs loquutus sit ad plebem. Quanuis enim reprobos celare vellet quod dicebat, dedit tamen operam vt verbis suis cæleste aliquid ac Diuinum subesse, etiam attoniti sentirent.

22 Luc. *Iter faciens Hierosolymam.*) Incertum est loquatúrne Lucas de vna tantùm profectione, an intelligat, quum ambularet Christus per Iudæã, & singulas partes docendo lustraret, diebus festis Hierosolymã ascẽdere solitum. Certè priore membro notare videtur qualis perpetua Christo fuerit viuendi ratio ex quo iniunctum sibi à Patre munus obire cœpit. Quare vt posterius mẽbrum cohæreat, sensus erit, quoties instabant dies festi, ipsum cum aliis sacros conuentus celebrasse.

MATTH. XIII.	MARC.	LVC.
44 *Rursum simile est regnum cælorum thesauro abscons̃o in agro, quem repertum homo abscondit, & præ gaudio quod habet super eo, abit, & quæcunque habet vendit, ac mercatur agrum illum.* 45 *Rursum simile est regnum cælorum homini negotiatori quærenti pulchras margaritas.* 46 *Qui inuenta vna pretiosa, abiens vendidit omnia quæ possidebat, & mercatus est illam.* 47 *Rursum simile est regnum cælorum verriculo iacto in mare, & ex omni genere congreganti.*		

48 *Quod quum impletum esset, subduxerunt in litus : & sedentes collegerunt bonos in vasa, malos verò foras iecerunt.*

49 *Sic futurum est in consummatione seculi: venient Angeli, & segregabunt malos de medio iustorum.*

50 *Et mittent eos in caminum ignis. illic erit ploratus & stridor dentium.*

51 *Dicit illis Iesus, Intellexistis hæc omnia? Dicunt illi, Etiam Domine.*

52 *At ille dixit eis, Propterea omnis Scriba doctus ad regnum cælorum similis est patrifamiliâs, qui depromit è thesauro suo noua & vetera.*

In hunc finem tendunt priores duæ similitudines vt discant fideles regnum cælorum toti mundo præferre, atque ideo renuntiare & sibi & omnibus carnis desideriis, ne quid eos impediat quo minus tanto bono potiantur. Porrò hæc admonitio valde nobis necessaria est, quia & mundi illecebræ sic nos fascinant vt vita æterna nobis euanescat: & quia carnales sumus, spirituales Dei gratiæ suum pretium minimè apud nos obtinent. Meritò itaque Christus vitæ æternæ excellentiam eousque extollit, vt molestum esse nobis non debeat, eius causa quicquid pretiosum alioqui ducimus, relinquere. Primò regnum cælorum simile esse dicit thesauro abscondito. Nam vt plurimum magni facimus quæ apparent: atque ideo vilescit nobis noua & spiritualis vita quæ in Euãgelio proponitur, quia sub spe inclusa latet. Ergo aptissima est thesauri comparatio, cuius pretio nihil decedit, quanuis sub terra defossus & obrutus hominũ oculos fugiat. Quibus verbis docemur non æstimandas esse spiritualis Dei gratiæ diuitias ex carnis nostræ intuitu, vel externo suo splendore: sed quemadmodum thesaurus licèt occultus sit, speciosis tamen opib. præfertur. Idem exprimit altera similitudo. Margarita vna, quanuis exigua sit, tanti æstimatur vt peritus negotiator agros & ædes ad eam redimendã vendere non dubitet. Ergo quanuis cælestis vitæ excellẽtiam non apprehendat carnis sensus, non tamen eam satis pro dignitate expendimus nisi parati simus, quæ oculis nostris refulgent, abnegare in illius gratiam. Nũc tenemus summam vtriusque parabolæ, nempe eos demum ad percipiendam Euangelij gratiam esse idoneos qui posthabitis omnibus aliis desideriis ad eam potiendam sua studia & se totos addicunt. Notandum autem est quòd non ab omnibus tanti fieri thesaurum absconditum vel margaritam docet Christus vt libenter vendant sua omnia: sed thesauro statui pretium, posteaquam inuentus est, ac cognitus: & peritum negotiatorem tale de margarita iudicium facere. Nam his verbis notatur fidei cognitio: acsi dixisset Christus, vulgò regnum cæleste pro nihilo ferè haberi, quia insipidi sunt homines. nec satis perspiciunt quàm incomparabilem thesaurum in Euangelio Dominus offerat. Quæritur tamen an renuntiare bonis omnibus aliis necesse sit, vt vita æterna fruamur. Respondeo breuiter, hunc simplicem esse verborum sensum, nõ haberi Euãgelio iustum honorẽ nisi apud nos omnib. mundi opibus, deliciis, honorib. & commodis præcellat: & quidẽ eousque vt spiritualibus bonis quæ nobis promittit, cõtenti, quęcũque nos inde retrahunt negligamus. nam omnib. impedimentis solutos esse oportet qui in cælum aspirãt. Ergo nõnisi ad eorũ abnegationẽ quæ pietati aduersa sunt, Christus fideles suos hortatur : interim temporalibus Dei beneficiis sic vti & frui concedit quasi non vtantur.

46 *Et mercatus est illam.*) Mercandi verbo non significat Christus vllam compensationẽ afferri ab hominibus qua cælestem vitam sibi comparent: scimus.n. qua lege Dominus fideles suos apud Iesaiam inuitet, Venite & emite absque argento, &c. Sed quanuis gratuitum sit donum Dei vita cælestis, & quicquid ad eam pertinet: dicimur tamẽ redimere quum volentes priuamus nos carnis desideriis, ne quid ab ea obtinenda nos impediat: quemadmodũ dicit Paulus sibi omnia esse in star iacturæ & stercoris vt Christum lucrifaceret. *Iesa. 55. a 1.* *Philip. 3. b. 8.*

47 *Simile est verriculo.*) Nihil hîc nouum docet Christus, sed alia similitudine confirmat quod priùs habuimus, Ecclesiam Dei quandiu in terra versatur, permixtam esse bonis & malis: nunquam verò sordibus & inquinamentis puram esse. Finis tamen huius parabolæ fortè diuersus est: nempe vt Christus nõ solùm medeatur scandalo quod plerosque infirmos turbat, quia nõ reperitur in mũdo quæ optanda foret puritas: sed etiam vt in timore & modestia cõtineat suos discipulos, ne inani fidei titulo, vel nuda professione sibi placeant. Ego quidem vtrunque libenter amplector, quòd Christus patiẽter ferendam vsque in mundi finem esse doceat mixturam ex bonis & malis: quia non antè cõstabit vera & solida Ecclesiæ restitutio. deinde quòd admoneat non sufficere, imò non magni esse momẽti, nos in ouile esse aggregatos, nisi genuinæ simus ac delectæ oues : quò spectat illa Pauli sententia, Nouit Dominus qui sui sint. Ergo ab iniquitate discedat quisquis inuocat nomẽ Domini. Porrò Euangelij prædicationem scitè comparat verriculo sub aquis demerso, vt sciamus præsentem Ecclesiæ statum confusum esse. Quanquam enim Deus noster, vt est Deus ordinis, & non dissipationis, disciplinã nobis cõmendat, hypocritis tamen locum ad tempus cõcedit inter fideles donec vltimo die regnum suũ perfectè cõponat. Ergo quoad in nobis est, studeamus vitia corrigere, vigeat in sordibus purgandis seueritas, non tamen antè ab omnib. rugis & maculis immunis erit Ecclesia, quã Christus segregauerit agnos ab hœdis. *2. Tim. 2. c. 19.*

51 *Intellexistis hæc omnia.*) Tenẽdum memoria est quòd priùs vidimus parabolas omnes discipulis priuatim fuisse expositas. Nunc verò Dominus postquã illos tã familiariter ac benignè instituit, simul admonet se nõ tãtùm operæ posuisse in illis docẽdis vt sibi tãtùm sapiãt, sed vt impertiãt aliis quod apud ipsos depositum est. Atque hoc modo ad discẽdi studiũ eos magis acuit ac solicitat. Doctores ergo similes patrib. familias esse dicit qui nõ de suo tãtùm victu soliciti sunt, sed repositã habent annonã in aliorum alimenta. deinde non in diem securè viuunt, sed longè in futurum tempus prouident. Sensus autem est, Ecclesiæ doctores

longa meditatione debere esse instructos, vt Ecclesiæ multiplicem ex Dei verbo doctrinam, sicuti vsus feret, quasi ex promptuario mutiiuet. Quod multi ex veteribus per noua & vetera, Legem & Euangelium intelligunt, mihi videtur coactum esse. Ego igitur simplicius accipio pro varia & multiplici dispensatione, quam ad cuiusque captũ prudenter aptéque accommodant.

MATTH. | MARC | LVC. VII.

36 *Rogabat autem illum quidam ex Pharisæis vt caperet cibum cum ipso: & ingressus domum Pharisæi accubuit.*

37 *Et ecce mulier in ciuitate quæ erat peccatrix, vt cognouit quòd accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum vnguenti:*

38 *Stánsque ad pedes eius à tergo, flens lachrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.*

39 *Videns autem Pharisæus qui vocauerat eum, ait intra se dicens, Hic si esset Propheta, sciret vtique quæ & qualis est mulier quæ tangit ipsum, quod peccatrix sit.*

40 *Et respondens Iesus dixit ad illum, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.*

41 *Duo debitores erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, & alter quinquaginta.*

42 *Quum autem illi non essent soluendo, condonauit vtrisque. Horum igitur dic vter eum amplius diliget?*

43 *Respondens Simon dixit, Existimo quòd is cui plus condonauit. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.*

44 *Et conuersus ad mulierem dixit Simoni, Vides hanc mulierem? intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.*

45 *Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intrauit, non cessauit deosculari pedes meos.*

46 *Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.*

47 *Propter quod dico tibi, remittuntur peccata eius multa, quoniam dilexit multum. cui autem minus remittitur, minus diligit.*

48 *Dixit autem ad illam, Remittuntur tibi peccata.*

49 *Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?*

50 *Dixit autem ad mulierem, Fides tua saluam te fecit, vade in pace.*

36 *Rogabat autem illum.)* Hæc historia docet quàm morosi sint, & concipiendis, imò captandis offensionibus addicti quicunque Christi officium non nouerunt. Inuitat Christum Pharisæus: vnde colligimus neque ex infestis ac violentis doctrinę eius hostibus, neque ex superbis contemptoribus vnum fuisse: sed quanuis mansuetus esset, statim offenditur vbi mulierem, quæ eius opinione arcenda erat à congressu & colloquio, benignè admitti à Christo videt: ideóq; Prophetam esse negat, quia Mediatorem non agnoscit, cuius proprium sit munus miseros peccatores in gratiam cum Deo reducere. Hoc quidem iam aliquid erat, Christum dignari Prophetæ honore: verùm simul inquirere oportuit quorsum missus esset, quid afferret, quod denique iniunctum illi esset à Patre: quia reconciliationis gratiam, quòd præcipuè in Christo tenendum est, neglexit, non putauit esse Prophetam. Et certè nisi Christi gratia hęc mulier abolitis peccatis nouã iustitiam adepta esset, reiici oportuit. In eo tantùm errat Simon, quia nõ reputans venisse Christũ ad seruandum quod perierat, temerè coniicit dignos ab indignis ipsum non discernere. Porrò ne tale nobis fastidium obrepat, sciamus primò Christũ miseris ac perditis hominibus datum esse liberatorem, qui à morte eos in vitam restituat. Deinde se quisquis examinet ac suam vitam: ita fiet vt non miremur alios nobiscum recipi, quia nemo se aliis pręferre audebit. sola enim hypocrisis inflat securos homines, vt alios omnes despiciant.

37 *Mulier in ciuitate.)* Sic ad verbum habetur vt transtuli: Erasmo placuit tempus verbi plusquam pręteritum, ne quis putaret eam tunc adhuc fuisse peccatricem. Sed à genuino sensu discessit. Voluit enim notare Lucas qualis esset mulieris conditio, & quid de ea omnes sentirent. Tametsi enim subita eius conuersio coram Deo aliam reddiderat, quàm prius fuisset, nondum tamen apud homines extinctum erat superioris vitæ dedecus. Erat ergo communi iudicio peccatrix, hoc est scelerata & probrosæ vitæ. Vnde perperam infert Simon spiritu discretionis destitui Christum quẽ latet infamia vulgo nota.

40 *Respondens Iesus.)* Hoc respõso demonstrat Christus quantopere errauerit Simon. Tacitam enim & occultam eius cogitationẽ in mediũ proferens, aliquid Prophetis excellentius se habere probat. Neque enim eius verbis respondet, sed quod ille intus suppresũ tenebat refellit. Neq; id tãtùm Simonis causa, sed vt inde omnes discamus nõ esse tenendũ ne quem ex peccatoribus reiiciat,

qui non minus liberaliter velut protensis brachiis omnes paratus est recipere quàm blandè & amicè eos inuitet.

41 *Duo debitores.)* Summa huius parabolę est errare Simonem in muliere damnanda, quam cælestis iudex absoluit. Probat autem iustam esse, non quia satisfecerit Deo, sed quòd remissa sint illi peccata: nam alioqui non quadraret similitudo vbi disertè exprimit Christus remissa gratis fuisse debitoribus nomina qui soluendo non erant. Itaque mirum est plerosque interpretes tam crassè hallucinatos esse, quasi hæc mulier veniam lacrymis, vnctione, & osculis pedum promerita sit. Nam argumentum quo vtitur Christus, non à causa, sed ab effectu sumptum est: quia & prius ordine est beneficium accipere, quàm habere gratiam: & causa mutui amoris hîc notatur gratuita remissio. in summa, Christus mulierem hanc Deo reconciliatam esse, à fructibus, vel posterioribus effectis arguit.

44 *Conuersus ad mulierem.)* Videtur Dominus Simonem ita cum muliere conferre, vt illum leuibus tantùm delictis obstrictum faciat. Sed modus est concessionis, acsi dixisset, Finge Simon, leuem fuisse tuum reatum à quo te Deus absoluit: hanc verò multis & grauissimis criminibus fuisse obnoxiam: vides tamen vt veniam sibi datam esse nunc reipsa testatum faciat. Quid enim sibi volũt tam profusæ lacrymæ, quid assidua pedum oscula, quid pretiosa vnctio, nisi quòd fatetur se ingenti damnationis mole fuisse oppressam? Et nunc eò ardentiùs amplectitur Dei misericordiam, quò maiorem eius necessitatem sibi esse agnoscit. Ergo ex verbis Christi colligi non potest, exiguæne summæ debitor fuerit Simon, & an à reatu solutus fuerit. Magis credibile est, vt cæcus erat hypocrita, fuisse tunc adhuc in vitiorum suorum sordibus demersum. Sed Christus in hoc vno insistit, quantumuis scelerata fuerit mulier, manifesta iustitiæ eius signa esse, quòd ad testandã suam gratitudinem nullum officij genus omittit, & quibuscunque potest modis testatur quantopere Deo debeat. Interea admonet Christus Simonem non esse cur sibi blandiatur, quasi ab omni culpa immunis foret: nam ipsum quoque misericordia opus habere. quòd si ne ipse quidẽ Deo placet absque venia, debere ex pœnitẽtiæ & gratitudinis signis reputare quicquid peccauerat hæc mulier, illi esse donatum. Notanda sunt antitheta in quib. Simoni mulier præfertur: nempe quòd hæc lacrymis suis rigauit Christi pedes, & capillis abstersit, quũ ille ne vulgarem quidem aquam dari iussisset: quòd hæc non desierit osculari pedes, quum ille ne hospitali quidem osculo dignatus esset Christum excipere: quòd pretiosum vnguentum illa effuderit in pedes, hic autem ne oleo quidem caput vnxerit. Porrò hæc ratio fuit cur Dominus qui singulare parsimoniæ ac vitæ frugi exemplar fuit, passus sit vnguenti sumptum fieri, quia hoc modo testata est misera peccatrix se illi omnia debere. nam delicias minimè expetiuit, nec odore illectus est, nec splendidum cultum probauit, sed vnicum ardorem spectauit testãdæ pœnitentiæ: qui etiam nobis in exemplum proponitur à Luca. nam lacrymæ, eius tristitiæ quæ pœnitentiæ initium est, fuerunt testes. Quòd se à tergo aduoluit Christi pedibus, illicque prostrata iacuit: in eo apparuit pudor eius & humilitas. Vnguento præ se tulit, se & sua omnia offerre Christo in sacrificium. Horum omnium ad nos pertinet imitatio: sed effusio vnguẽti singularis actio fuit, ex qua perperam statuetur regula.

47 *Remittuntur peccata eius.)* Quidam verbum hortatiui modi esse putantes, hunc eliciunt sensum, Quum hæc mulier insignib. officiis Christi amore totã se feruere ostẽdat, minimè æquũ esse vt in illã asperior sit & durior Ecclesia, sed clemẽter potiùs tractandã esse, quãlibet grauiter peccauerit. Sed quum Attico more ἀφέωνται positum sit pro ἀφεῖνται, valeat illa subtilior expositio quam contextus repudiat. Nam paulo pòst Christus idẽ repetit mulierem alloquens, vbi non quadraret hortandi modus. Et huic sententiæ subiicitur oppositum membrum, Minus ei remitti qui minus diligit. Quamquam præsentis temporis verbum debet in præteritum resolui. quia.n. tam sollicitè omnibus pietatis officiis defungi studebat, hinc Christus infert, quamlibet multis peccatis cooperta fuerit, vberiorem fuisse Dei misericordiã quàm vt peccatrix ampliùs habenda sit. Cæterùm hîc dilectio non dicitur esse veniæ causa, sed posterius signũ, vt priùs admonui. hoc enim verba sonant, Qui cernunt tam effusum pietatis studium in muliere, peruersos esse iudices, nisi inde æstiment propitium illi iam fuisse Deum vt ordine præcedat gratuita peccatorum remissio. Neque enim disputat Christus, quo sibi pretio, Dei gratiã acquirant homines, sed Deum miseræ huic peccatrici iam ignouisse arguit, ne mortalis homo in eam sit implacabilis.

48 *Remittuntur tibi peccata.)* Quæri potest quorsum veniam quam adepta erat, & cuius reddita erat certior, nunc demum illi promittat Christus. Quidam excipiunt, nõ tam ipsius quàm aliorum causa prolatam fuisse hanc sententiam. Ego verò non dubito quin eius ratio maximè habita fuerit: atque id ex sequentibus clariùs patet. Nec mirum est Christi voce de integro absolui, quæ iam ipsius gratiam gustauerat: imò quæ persuasa erat vnicum sibi esse salutis asylum. Sic quotidie præire fiduciam necesse est, quũ à Domino petimus vt peccata nobis remittat. neque tamen frustra precationem hanc velut superuacuam fundimus, sed vt magis ac magis cordib. nostris misericordiam suam obsignet cœlestis Iudex, atque hoc modo nos tranquillet. Quanquã ergo cõceptã huius gratiæ quã obtinuit, fiduciã attulerat hæc mulier, non tamen superuacua fuit hæc promissio quæ ad fidei confirmationem plurimum valuit.

49 *Cœperunt qui accumbebant.)* Hinc rursus perspicimus, ex ignorantia officij Christi homines noua sibi offendicula subinde gignere. Hæc autem mali radix est, quòd nemo suas miserias excutit, quæ proculdubio singulos accenderent ad quærendum remedium. Hypocritæ verò qui suis vitiis indormiunt non mirum est si obmurmurẽt quasi ad rem nouam & insolitam, vbi Christus peccata remittit.

50 *Fides tua.)* Vt susurros illos compescat Christus & mulierem simul confirmet, fidem eius laudat: acsi diceret, Vtcunque obstrepant isti, tu in ea fide constãter acquiesce quæ tibi certã salutem attulit. Interea sibi vindicat Christus ius à Patre datum: nam quia penes ipsum est sanandi potestas, rite in eum dirigitur fides. Atque id significat non temere, vel errore inductam fuisse mulierem vt ad se veniret, sed duce Spiritu rectam fidei viam tenuisse. Vnde sequitur, non posse nos in alium

in alium credere,quàm Filium Dei,quin ipsũ statuamus vitæ & mortis arbitrũ.Si.n.rite in Christum creditur, quia remittẽdis peccatis eum præfecit cælestis Pater,simulatque aliò transfertur fides:hunc ei suum honorem eripi necesse est. Hoc etiam dicto refellitur eorũ error qui putant charitate redimi peccata: longè enim alium modũ hîc Christus definit,dũ scilicet fide amplectimur oblatã misericordiã. In vltima clausula,fidei notatur incõparabilis ille fructus quẽ toties Scriptura cõmẽdat,quòd scilicet cõsciẽtiis pacem affert ac gaudiũ,ne inquietudine & tumultu huc illuc iactẽtur.

MATTH.	MARC.	LVC. X.
		38 *Factum est autem dum irent,vt ipse intraret in quoddam castellum: Mulier verò quædam Martha nomine, excepit illum in domum suam.*
		39 *Et huic erat soror nomine Maria, quæ etiam assidens ad pedes Iesu, audiebat sermonem eius.*
		40 *Martha autem distrahebatur circa multum ministerium: quæ stetit,& ait,Domine,non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me vt sola ministrem? dic igitur ei vt me adiuuet.*
		41 *Et respondens dixit illi Iesus,Martha,Martha sollicita es,& tumultuaris circa multa.*
		42 *Atqui vnum est necessarium: Maria bonam partem delegit,quæ non auferetur ab ea.*

38 *Vt intraret in quoddam castellum.)* Hæc historia docet, Christum quocunque accessit, non sibi priuatim fuisse debitũ: nec sua commoda vel lautitias captasse:sed hoc verum illi fuisse studium vt aliis prodesset, vtque munus perageret sibi à Patre iniunctum. Narrat enim Lucas quum hospitaliter exceptus esset à Martha,simul ac domum ingressus est,docẽdo & hortando operam dedisse. Cæterùm quia turpiter hic locus ad laudem vitæ, vt vocant,contemplatiuæ detortus est,eliciendus nobis est genuinus sensus, vnde pateat nihil minus Christo fuisse propositum, quàm discipulos suos otio & frigidis speculationibus addicere. Vetus quidem error est, Angelicam vitam agere qui procul negotiis,in totam contemplationem incũbunt. Ac videntur Sorbonici, quod hac de re nugantur, ex Aristotele hausisse qui summum bonũ & vltimum vitæ humanæ finem in contemplatione locat,quæ secundùm eum, virtutis fruitio est. Quum verò ambitio quosdam impulisset vt se à communi vitæ vsu subducerent,vel morosi homines in solitudinem & otium se dedissent, sequuta est etiam hæc superbia, vt se Angelis similes esse fingerent nihil agẽdo. Despecta enim ab illis fuit actiua vita, non secus acsi nos è cælo retraheret. Atqui scimus hunc in finẽ conditos esse homines, vt se laboribus exerceant,nec vlla sacrificia magis placere Deo,quàm dum in suam quisq; vocationẽ intentus vtiliter in commune bonum viuere studet. Quàm verò inscitè Christi verbis abusi sint ad probandum suum cõmentum,facilè ex simplici sensu patebit. Mariam Lucas dicit stetisse ad pedes Iesu: an significat tota vita nihil aliud egisse? Quin potiùs ita Dominus iubet tẽpora distribui, vt qui proficere in Christi schola studet,non assiduus sit & ignauus auditor, sed vt quod didicit in vsum proferat. tempus enim audiendi & tempus agendi.Stultè ergo Monachi locum hũc arripiunt, quasi Christus vitam speculatiuam cũ actiua compararet:quum simpliciter ostendat quorsum & quomodo velit recipi Christus. Etsi enim laude digna fuit Marthæ hospitalitas,sicuti laudatur, in ea tamen Christus duo vitia notat. Prius est quòd satagendo,modum excederet Martha. malebat enim Christus frugaliter & modico sumptu tractari, quàm sanctam matronam suscipere tantum laboris.Secundum vitium erat, quòd Martha seipsam distrahens,& superfluis laboribus se occupans inutilem sibi reddebat Christi aduentũ.Excessum.n.notat Lucas dum multi ministerij meminit, quãdo Christus modico contentus erat.Perinde.n.hoc fuit acsi quis honorificè recipiens, eum audire non curet, sed potiùs magno & superfluo apparatu sepeliat omnem doctrinam.Atqui legitima Prophetarum receptio est, dum vtilitas,quam per eos destinat nobis Deus ac offert, percipitur. Videmus nunc vt laudabile Marthæ officium,næuis tamen suis non caruit. Accessit hoc quoque mali,quòd Martha sibi in turbulentis operis placens,piũ discendi studium in sorore contempsit. Quo exemplo monemur in rectè agendo semper cauendum esse ne alii aliis se præferant. *Quomodo recipiendus Christus.*

42 *Vnum est necessarium.)* Quidam nimis frigidè exponunt, sufficere vnum ferculi genus. Alij subtiliter, sed extra rem,de monade disputant. Sed aliò spectauit Christus, nempe quidquid agendũ suscipiant fideles, & quocunque se applicent, vnũ tamen scopum esse ad quem referri omnia cõueniat.Summa igitur est, vagari nos per inanes circuitus, nisi omnes nostras actiones dirigimus in certum finem.Ideò vitiosa erat hospitalitas Marthæ,quia posthabito præcipuo capite, tota ad satagendum rapiebatur.Hoc verò intelligit Christus, excepto hoc vno nihili esse alia omnia,sed ordinẽ prudenter tenendum, ne accessorium, vt vocant, præualeat. *Maria bonam partem.)* Nulla est hîc comparatio, quemadmodum stulti & absurdi interpretes somniant: sed tantùm pronuntiat Christus,Mariam in sancto & vtili studio occupari,vnde abstrahi non debeat,acsi dixisset,Iure sororem tuam reprehenderes,si otio indulgens, vel inanibus curis implicita, vel aliud officio suo minus consentaneum appetens,totum onus curandæ rei domesticæ in te reiiceret. Nunc verò quum rectè & vtiliter se ad audiendum contulerit, iniquum inde abduci: neque enim talis semper datur opportunitas. Quanquam alij posterius membrũ secus accipiunt, quasi ideo Christus bonam partem electam à Maria esse dicat,quòd nunquam intercidat fructus doctrinę cœlestis.Ego,quanquam sententiam hanc non reiicio, sequutus tamen sum quod aptius ad Christi mentem putaui.

MATTH. | MARC. | LVC. XIII.

13 *Ait autem ei quidam de turba, Magister, dic fratri meo vt diuidat mecum hæreditatem.*

14 *At ille dixit ei, Homo, quis me constituit iudicem, aut diuisorem super vos?*

15 *Dixitque ad illos, Videte & cauete ab auaritia: quia non in abundantia cuiusquam vita eius est ex ijs quæ possidet.*

16 *Dixit autem similitudinem ad illos, dicens, Hominis cuiusdam diuitis ager vberem prouentum attulit.*

17 *Et cogitabat intra se, dicens, Quid faciam? quia non habeo, quo congregem fructus meos?*

18 *Et dixit, Hoc faciam, destruam horrea mea, & maiora extruam, & illuc congregabo omnia, quæ nata sunt mihi, & bona mea.*

19 *Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, gaude.*

20 *Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam repetent abs te: quæ verò parasti, cui cedent?*

21 *Sic qui recondit sibi, nec est erga Deum diues.*

13 *Dic fratri vt diuidat.*) Rogatus Dominus vt arbitrium suscipiat familiæ erciscundæ, hoc facere renuit. Quum hoc ad fouendã fraternam concordiam faceret, Christi autem officium sit non tantùm reconciliare homines Deo, sed ad mutuum cõsensum adducere: quæritur quid causæ obstiterit quominus litem inter duos fratres dirimeret. Duas autem præcipuè fuisse causas apparet cur ab officio arbitri abstinuerit. Primùm cauere voluit, quum sibi Iudæi terrenum fingerent Messiæ regnum ne quo exemplo errorem illum aleret. Quòd si illum vidissent hæreditates partiri, mox sparsus fuisset eius facti rumor. Ita à multis sperata fuisset carnalis redemptio cui nimis cupidè inhiabant: improbi iactassent eum res nouas moliri, statúmque Romani imperij conuellere. Quare nihil melius fuit quàm hoc dari responsum, ex quo intelligerent omnes spiritualem esse Christi regnum. discamus ergo & nos sobriè nobis temperare, nec quicquam aggredi quod in sinistram partem trahi queat. Deinde voluit etiam Dominus inter politica huius mundi imperia & Ecclesiæ suæ regimen discernere: erat enim creatus à Patre doctor, qui verbi gladio secaret cogitationes & affectus, & penetraret in animas hominũ: Magistratus verò non erat, qui hæreditates diuideret. Ita damnatur Papę & suorum latrocinium, qui quum Ecclesiæ se esse pastores obtendant, inuadere tamen ausi sunt terrenam ac profanam iurisdictionem quæ ab eorum officio dissidet. Erit enim aliquid per se licitum quod non tamen quibuslibet conueniet. Accessit etiam, meo iudicio, tertia particularis ratio, quia scilicet videbat Christus hunc hominem relicta doctrina, domesticis suis commodis prospicere. Atque hic morbus nimium vulgaris est, vt multi Euangelium professi, eius prætextu abuti non dubitent ad augendam rem domesticam, & Christi authoritatem suis lucris prætexere. *Prætextus Euãgelij.* Hoc coniicere promptũ est ex circunstantia exhortationis: nisi enim homo ille Euãgelij titulo abusus esset ad suum quæstum, nõ fuisset data Christo occasio damnandæ auaritiæ. Contextus ergo satis ostendit, fictitium hunc fuisse discipulum, cuius animus in agris vel loculis demersus erat. Porrò nimis insulsè Anabaptistæ ex hoc responso inferunt non licere homini Christiano hæreditates partiri, se interponere forensibus negotiis, vel aliquod obire ciuile munus. Neque enim Christus è reipsa arguit, sed à sua vocatione. quia enim ordinatus à Patre erat in alium finem se iudicem esse negat, quia non habeat tale mandatum. Hæc igitur vigeat inter nos regula, vt se quisque intra vocationis Diuinæ metas contineat.

15 *Videte & cauete.*) Primùm ab auaritia suos reuocat Christus: deinde vt mẽtes penitus ab hoc morbo purget, vitam nostram negat in abundantia consistere. Quibus verbis notatur fons & interior origo vnde scaturit insana habendi cupiditas. Quia enim vulgò ita iudicant, fœlicem esse cuiusque vitam prout quisque plurimum possidet, ac diuitias imaginantur beatæ vitæ esse causam: hinc illa cupiditatum intemperies, quæ instar ardentis fornacis emittit suum feruorem, neq; tamen intus calere desinit. Quòd si persuasi essemus diuitias & quamlibet bonorum copiam adminicula esse præsentis vitæ quę Dominus sua manu nobis suppeditat, & quorum vsum benedicit, hæc vna cogitatio facilè prauas omnes cupiditates sedaret: id que fideles sua experientia compertũ habẽt. vnde enim fit vt compositis votis pendeant à solo Deo nisi quòd vitã suam alligant, neque subiiciũt abũdantiæ, sed recumbunt in Dei prouidentiam, qui & solus nos sustinet sua virtute, & suppeditat quãtum expedit?

16 *Dixit autem similitudinem.*) Hæc similitudo quasi in speculo viuam nobis effigiem proponit illius sententiæ, quòd homines sua abundantia nõ viuunt. Nam quum momento vita tollatur etiam ditissimis quibusque, quid iuuat cumulasse magnas opes? Fatentur hoc omnes verum esse, vt nihil nisi tritum ac vulgare dicat Christus & quod personat in omnium linguis: interim quotusquisque animum suum adiicit? annon potiùs ita vitam omnes instituunt, & consilia rationésque suas ita miscent, vt longissimè à Deo recedant, in præsenti rerum copia vitam suam locantes? Ergo necesse habent omnes se ipsos expergefacere, ne se diuitiis beatos fingentes, auaritiæ laqueis se implicent. Porrò in hac parabola nobis ostenditur fluxa huius vitæ breuitas. Deinde quàm nihil proficiant diuitiæ ad vitam prorogandam. Addendum est tertium quod non exprimitur, sed ex prioribus facilè colligi potest, optimum hoc esse remedium

medium fidelibus vt panem quotidianum à Domino petentes,in sola eius prouidentia quiescant, siue diuites sint siue egeni.

17 *Quid faciam?*) Ideò perplexi sunt in suis consiliis impij, quia legitimum rerum vsum non nouerunt: deinde quia peruersa fiducia ebrij,seipsos obliuiscuntur. Sic diues iste spem vitæ suæ ad ingentem prouentum extendens, mortis memoriā procul excutit.Et tamen huic superbiæ annexa est diffidentia: quia saturos istos nihilominus exagitat inexplicabilis cupiditas, sicuti diues iste horrea sua amplificat,quasi venter eius prioribus horreis refertus,non habeat quantum satis est. Neq; tamen præcisè hoc damnat Christus,quòd officiū sedulí patrisfamiliâs in reponendo prouentu faciat,sed quia velut profundus gurges famelica sua cupiditate absorbeat ac deuoret multa horrea: vnde sequitur, non tenere verum copiosi prouentus vsum.Iam quum se ad edendum & bibēdum hortatur,non amplius meminit se esse hominem, sed abundantia sua fretus superbit.At huius insolentiæ luculenta quotidie exempla cernimus in profanis hominibus, qui suarum opum congeriem non secus atque ænea propugnacula morti opponunt. Quum dicit,Ede anima mea, & lætare: in hac loquutione, Hebraica subest emphasis: sic enim seipsum compellat vt tamen significet abundè suppetere quod animi desiderium omnésque sensus expleat.

20 *Stulte,animam tuam.*) Allusio est in animæ nomine. Priùs animam suam alloquebatur diues tanquam affectuum omnium sedem: nunc autem de vita ipsa aut vitali spiritu agitur. Verbum Repetunt,quanquam pluralis est numeri,quia tamen indefinitum est, nihil aliud significat quàm alieni iuris esse quam diues in manu sua vitam esse ducebat.quod ideò admoneo,quia de Angelis quidā abs re philosophantur.Simplex autem Christi cōsilium fuit, docere singulis momentis vitam hominibus eripi,quam opum suarum præsidio probè munitam putant. Atque in hoc stultitiæ coarguitur diues iste,quòd vitam suam abundè pendere non agnosceret. *Re.*

21 *Sic qui recondit sibi.*Quum hîc antithesin esse constet, alterius membri expositio ex altero petenda. Definiamus ergo quid hoc sibi velit,Diuitem esse in Deo,vel erga Deum,vel Dei respectu. Qui mediocriter exercitati sunt in Scriptura,sciūt particulam εἰς non rarò accipi pro ἐν.Cæterum vtrouis modo sumatur,non multum interest, quia huc redit summa, diuites esse secundùm Deum qui rebus terrenis non confisi,ab vnica illius prouidentia dependent.Nec refert,abundéntne an esuriant: modò vtrique panem quotidianum syncerè petant à Domino. Nam eius oppositum Recondere sibi, tantundem valet ac posthabita Dei benedictione, anxiè coaceruare multam copiam, vt fiducia in horreis inclusa sit. Hinc finem parabolæ colligere promptum est, irrita fore eorum consilia & ridiculos conatus,qui opum suarum abundantia innixi, in Deum solum non recubuerint,nec contenti fuerint sua mensura,parati ad vtranque fortunam, ac tandem suæ vanitatis pœnam daturos. *Recōdere.*

MATTH.	MARC.	LVC. XIII.

1 *Aderant autem quidam eodem tempore nunciantes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum sacrificijs eorum.*
2 *Et respondens Iesus dixit illis,Putatis quòd hi Galilæi præ cunctis Galilæis peccatores fuerint quia talia passi sunt?*
3 *Non,dico vobis:imò nisi resipueritis,omnes similiter peribitis.*
4 *At illi decem & octo supra quos cecidit turris in Siloah, & occidit eos,putatis quòd debitores fuerint vltra cunctos homines habitantes Hierosolymis:*
5 *Non, dico vobis:imo nisi resipueritis,omnes similiter peribitis.*
6 *Dicebat & hanc similitudinem, Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua:& venit quærens fructum in illa,& non inuenit.*
7 *Dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce anni tres sunt ex quo venio quærens fructum in ficu hac,& non inuenio:succide illam, ad quid vel terram occupat?*
8 *At ille respondens dixit illi,Domine,sine illam & hoc anno, donec fodero circum eam,& iniecero stercus:*
9 *Et si quidem fecerit fructum: sin minus,in posterum succides eam.*

2 *Putatis quòd.*) Hic locus vel hac de causa apprimè vtilis est, quòd hîc morbus nobis ferè ingenitus est,vt in alios nimis rigidi ac seueri iudices, nobis blandiamur in malis nostris. Ita fit vt non solùm actiùs quàm par est exagitemus fratrū peccata, verùm simulac contigit eis aliquid aduersi,quasi sceleratos & reprobos damnemus.Interim quisquis non vrgetur manu Dei,securè peccatis suis indormit acsi Deū haberet fauentem ac propitium: in quo duplex est culpa. nam quoties aliquem Deus sub oculis nostris castigat,de iudiciis suis nos admonet, vt seipsos examinare discant singuli, & quid promeriti sint expendere. Quòd autem nobis ad tempus parcit, hac benignitate & clementia nos ad pœnitentiam inuitat: tantum abest vt nobis occasio esse debeat torporis.Ergo vt prauum illud iudicium in quo miseris & calamitosis solemus esse inimici,corrigat Christus,& simul quas quisque sibi facit delicias excutiat,primò docet non omnium esse pessimos, qui præ aliis duriter tractantur: quia Deus iudicia sua quo visum est ordine & modo sic exercet,vt alij statim rapiantur ad pœnam, alij in otio & deliciis diu quiescant. Deinde pronunciat, quotquot in mundo accidunt calamitates, totidem esse iræ Dei testimonia. vnde colligimus quale exitium nos maneat nisi anteuertamus.Porrò inde exhortationis nata est occasio,quòd retulerunt quidam

Pilatum sanguinē humanum cum sacrificiis miscuisse, vt scilicet tali flagitio sacrificia in detestationem venirent. Quia autem verisimile est probrum hoc Samaritanis illatum esse qui à puro Legis cultu desciuerant, facile ac promptum Iudæis fuit Samaritanos damnando, sibiipsis plaudere: sed Dominus aliò eos conuertit. Nam quia illis exosa & infamis erat totius gentis impietas, quærit an putent miseros illos qui occisi fuerant à Pilato, fuisse aliis peiores: ac si dixisset, Minimè certè vos latet terram illam impiis refertam esse, & multos qui eadem pœna digni fuissent, adhuc manere superstites. Cæcus ergo ac prauus arbiter est qui hominum peccata æstimat ex pœnis præsentibus. Neque enim vt quisque deterior est, ita primus ad pœnam trahitur: sed quum paucos ex multis puniendos Deus eligit, in eorum persona reliquis denunciat se fore vltorem, vt omnes terreantur. Postquam autem de Samaritanis loquutus est, propiùs ad Iudæos ipsos accedit. Nam quū illis diebus octodecim homines, turris ruina Hierosolymæ oppressi essent, negat eos fuisse scelestissimos, sed in eorum clade omnibus propositam fuisse materiam terroris: qui si in illis iudicij sui specimen edidit Deus, nihilo alij magis, licèt ad tempus tolerentur, eius manum effugient. Non prohibet quidem Christus quin attenti sint fideles ad consideranda Dei iudicia: sed hunc ordinem tenendum præscribit, vt à suis peccatis incipiant. Nam hinc sequetur optimus profectus, vt præueniat flagella Dei voluntaria pœnitentia. Quò etiam tendit illa Pauli admonitio, Ne quis vos fallat inanibus verbis: nam propter hæc, venit ira Dei aduersus rebelles. *Ephe.5.b.6.*

6 *Dicebat & hanc similitudinem.*) Summa huc redit, multos ad tempus tolerari qui digni essent excidio: nihil tamen ex mora lucrifacere, si in cōtumacia sua pergant. Nam hinc praua adulatio, qua se indurant hypocritæ, & obstinatiores redduntur, quia mala sua nisi coacti non reputant: ideóq; quantisper conniuet Deus, suásque castigationes suspendit, sibi cum illo bene cōuenire fingunt. Ita securiùs sibi indulgent, quasi pactum habeant cū morte & sepulchro, vt dicit Iesaias. Ideò tam vehementer in ipsos Paulus inuehitur ad Romanos cap.2.a.5. quia iram Dei sibi accumulant vsque ad diem extremum. *Iesa.28.b.15.* Scimus autem arbores interdum seruari, non quòd vtiles semper Dominis fuerint ac fructuosæ, sed quia sedulus & industrius agricola nihil non experitur ac tentat, priusquam agrum aut vineam nudare velit. Hinc autē docemur, quum Dominus non statim improbos vlciscitur, sed eorum pœnas differt, optimam illi suæ tolerantiæ rationem constare. Quo compescitur humana temeritas: ne quis summo omniū Iudici obstrepere audeat, si non semper æquabili modo iudicia sua exequitur. Cæterùm hîc comparatio fit inter Dominum & Villicum, non quia Dei ministri illum clementia & mansuetudine superent, sed quia Dominus non tantùm peccatoribus vitam prorogat, sed eos quoque variis modis excolit, vt meliorem fructum eliciat.

MATTH.	MARC.	LVC. XIII.
		10 *Docebat autem in vna Synagogarum Sabbathis.*
		11 *Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis octodecim, eátque contracta, nec omnino poterat erigere caput.*
		12 *Quam quum videret Iesus, vocauit eam ad se: & ait illi, Mulier liberata es ab infirmitate tua.*
		13 *Et imposuit illi manus: & confestim erecta est, & glorificabat Deum.*
		14 *Respondens autem princeps Synagogæ, indignans quod Sabbatho sanasset Iesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari: in his ergo venite, & sanemini, & non in die Sabbathi.*
		15 *Respondens autem ad illum Dominus, dixit, Hypocrita, vnusquisque vestrûm Sabbatho nonne soluit bouem suum aut asinam à præsepi, & ducit aquatum?*
		16 *Hanc autem filiam Abrahæ quam alligauit Satanas ecce octodecim annis, non oportuit solui à vinculo isto die Sabbathi?*
		17 *Et quum hæc diceret, erubescebant omnes aduersarij eius, & omnis populus gaudebat super omnibus magnificis quæ fiebant ab ipso.*

Huc vno contextu referre statui quæ sparsim leguntur apud solum Lucam sine expressa temporis mentione, sicuti hac in parte Euangelistas parū fuisse curiosos alibi diximus. Postea ad commu nem harmoniam opportunior erit reditus. Hîc refertur miraculum in muliere sanata, & offensio malignè concepta à Iudæis, quòd Sabbatho eam Dominus sanasset. Dicit Lucas mulierem detentā spiritu infirmitatis, vt ex neruorum contractione incuruum esset corpus. Quia speciem morbi aliter non designat, verisimile est non vulgarem fuisse, vel cuius ratio medicis constaret: ideò vocat infirmitatis spiritum. scimus enim diaboli opera vt plurimùm insolitis malis, & non naturalibus affligi homines. Quo clariùs enituit Diuina Christi virtus, quæ de Satana triumphum egit: nō quòd Satan pro suo arbitrio dominetur in homines, sed quatenus nocendi facultas illi Diuinitus conceditur. Cæterùm quemadmodum Dominus, quum vnicus sit bonorum omnium autor, tamen in beneficiis singularibus, & minùs vsitatis gloriā suam præcipuè illustrat: sic vicissim vim & tyrannidem Satanæ in extraordinariis flagellis maximè vult agnosci, quanuis eius manu vtatur etiam ad leues ferulas quibus quotidie nos castigat.

12 *Mulier liberata es ab inf.*) In hoc miraculo, sicuti in aliis, tam potentiæ suæ specimen, quàm gratiæ exhibuit Christus. se enim ideò venisse

testatus est vt miseris succurrat. Potestas exprimitur in his verbis, Mulier liberata es: nam pro imperio liberationem in manu sua esse pronuntiat. Addit tamen externum symbolum, de cuius vsu alibi tractauimus. Quòd Deum glorificat populus, huc pertinet vt sciamus conspicuum fuisse cæleste beneficium. Non fuit igitur obscurum aliquod opus de quo posset in vtranque partem disputari, sed quod amplam ac certam laudandi Dei materiam daret. Vnde cognoscitur prauitas magistri Synagogæ.

14 *Sex dies sunt.*) Non audet hic censor Christum palàm reprehendere, sed morositatis suæ virus aliò côuertit, Christum in vulgi persona obliquè damnans. Mira autem malitiæ vecordia fuit: sex dies labori destinatos esse admonet: sed quàm perperam & stultè illud operari definit, quod nônisi sex diebus permittitur? Cur non etiam ab ingressu Synagogæ eos arcet, ne Sabbathum violet? Cur cessare non iubet ab omnibus pietatis exercitiis? Quòd si à suis tantùm operibus prohibentur homines die Sabbathi, quàm indignum est tunc alligari Dei gratiam? venire iubet aliis diebus ad petendam sanitatem: quasi Sabbatho sopita iaceat Dei virtus, ac non eam potiùs illo die maximè exerat in salutem populi sui. Quorsum enim sacri conuentus, nisi vt Dei opem & auxilium implorent fideles? Perinde ergo loquitur impius iste hypocrita acsi legitima Sabbathi obseruatio cursum abrumperet Dei beneficiis, homines excluderet ab eius inuocatione, & gratiæ sensu priuaret.

Sabbathi obseruatio.

15 *Vnusquisque vestrûm.*) Quum malitiam adeò crassam pluribus argumentis refellere promptum esset, hoc vno contentus fuit Christus, Si iumentis humanitatem Sabbatho præstare liceat, præposterum in eo cultum fingi, ne filij Dei iuuentur. Cęterùm duplex in verbis Christi est comparatio, iumenti cum filia Abrahæ: & capistri quo ligatur asinus vel bos ad præsepe suum, cum Satanæ vinculis, quibus homines in exitium constrictos tenet. Vos, inquit, tam scrupulosi Sabbathi cultores audetis boues & asinos soluere vt aquatum ducātur, mihi cur non licebit tantundem officij pręstare electo Dei populo, præsertim vbi maior vrget necessitas, quum scilicet liberandus est quispiam à Satanæ laqueis? Quanquam autem pudore obmutuit impius reprehensor, videmus tamen nullum à Christo editum fuisse tam præclarum opus quod non raperent ad calumniam improbi. Nec mirum si omni studio & conatu huc incubuit Satan, vt Christi gloriā peruerteret, qui non cessat nebulas suas assiduè spargere, quibus sancta fidelium opera obscuret. Notandum quòd Abrahæ filia à Christo vocatur, cuius corpus per annos octodecim Satanæ mancipatum fuerat: nec tantùm respectu generis, quemadmodum Iudæi omnes promiscuè superbiebant hoc titulo, sed quia ex veris & genuinis Ecclesiæ membris erat. Vbi etiam perspicimus quod docet Paulus, quosdam Satanæ tradi in carnis interitum, vt spiritus in die Domini saluus fiat. Et temporis spatium admonet, quanuis miseriis nostris non statim medeatur Dominus, non tamen esse desperandum.

Abrahæ filia.

1.Cor 5.5.

MATTH	MARC.	LVC. XIII.
		31 *Eodem die accesserunt quidam Pharisæorum, dicentes illi, Exi & vade hinc quia Herodes vult te occidere.*
		32 *Et ait illis, Ite, dicite vulpi illi, Ecce eÿcio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consumor.*
		33 *Veruntamen oportet me hodie & cras, & perindie ambulare: quia accidere non solet vt Propheta alibi pereat quàm Hierosolymis.*

Hoc etiam quo tempore acciderit, certò coniici vix potest nisi quòd tunc versatum fuisse Christum in Galilæa certum est, sicuti toto vocationis suæ cursu, illic plus moræ quàm alibi traxit. Hortantur enim qui volunt videri amici, vt si velit saluus esse, extra Herodis ditionem concedat. Iam qualiter affecti fuerint qui hoc dabant consilium, nescitur: nisi quòd in hanc coniecturam magis inclino, quia maiorem populi partem illic videbant Christo deditam, vt passim recepta esset Euangelij doctrina, tentasse aliò ipsum expellere. Notandū quinam sint isti monitores. dicit Lucas fuisse quosdam ex Pharisæis, atqui scimus sectam illam non adeò fuisse Christo propitiam, vt probabile sit de eius vita fuisse solicitos. Quid ergo? nempe consilium erat iniecta formidine, in aliquas latebras eū abigere: quia fore sperabant vt breui concideret eius autoritas, imò euanesceret tota doctrina. Sed interim considerandus nobis est primus huius consilij magister atque artifex Satan: quia sicuti Filium Dei terrēdo, Euangelij cursum tunc abrūpere conatus est, ita subinde nouos terrores comminiscitur ac fabricat, quibus examinet Christi ministros, ac cursum reflectere cogat.

Herodes Antipas.

32 *Dicite vulpi illi, Ecce eÿcio dæmonia.*) Certum est de Herode Antipa haberi sermonē. Quāquam autē ille vulpinis erat moribus, ac ingenio non minùs seruili quàm versuto, non arbitror totius vitæ astutiam generaliter perstringi sub vulpis nomine: sed clandestinas eius insidias, quibus Euangelij doctrinam subruere moliebatur, quum aperto marte congredi non auderet. Significat enim Christus, quantumuis callidus sit, nihil tamē profecturum suis artibus. Ego, inquit, quascunque fraudes machinetur ille, hodie & cras defungar munere mihi diuinitus iniuncto: vbi ad finem stadij ventum fuerit, tunc in sacrificium offerar. Vt tamen distinctiùs nobis verborum sensus constet, priore membro fatetur Christus, tertio pòst die, hoc est exiguo tempore sibi esse moriendum: atque hoc modo ostendit nullo mortis metu se posse ab officio reuocari, ad quam destinato animi proposito intrepidus contendit. Deinde subiicit inane esse terriculamentum quòd à falsis & fucosis monitoribus obiicitur: quia non alibi quàm Hierosolymæ mortis periculum impendeat. Hoc autem secundo membro acriter pungit Pharisæos. Vósne vt ab Herode mihi caueam, monetis, quos video meos fore carnifices? Quanquam longiùs procedit exprobratio: non enim sibi tantùm dicit paratū esse Hierosolymæ interitum, sed pridem illam fuisse quasi latronum cauernam, vbi iugulati sint ferè omnes Prophetæ. Verum quidem est, multos alibi fuisse occisos, ac præsertim quo tēpore crudelis illa furia Iezabel in eos sæuiit: sed quia nusquā alibi omni tempore hostiliùs vexati

fuerant Prophetæ, meritò Christus hoc probrum impiis vrbis sanctæ ciuibus inurit. Prophetas autem contigit vt plurimum illic occidi: quia quum inde prodiret tota impietas, qua referta erat Iudæa, ille etiam campus fuit in quo Deus exercuit suos Prophetas. Scimus enim quo magis affulget lux doctrinæ quæ propiùs impios vrgeat, ad maiorem ipsos insaniam impelli. Hoc tamen horrẽdi exempli est, quòd locus qui in sacrarium diuini cultus, & in Legis cœlestisque sapientię domiciliũ electus erat, non vna vel altera cæde, sed ordinaria strage Prophetarum pollutus fuerit. Certè hinc apparet quàm contumax sit mundi ingratitudo ad repellendam sanam doctrinam. Quanquam exclamatio quæ continuò pòst apud Lucam sequitur, videtur sic contexi quasi Christus sumpta occasione tunc contra Ierosolymam inuectus sit: ego tamen magis arbitror, quia Lucas dixerat Ierosolymam pridem sanguine Prophetico imbutam esse, imò continua multarum ætatum serie crudelem & sacrilegam carnificinam exercuisse mactandis Prophetis, statim suo more inserere sententiam quæ cum sermone illo congruebat. Supra enim aliquoties vidimus minimè illi esse infrequens, dicta Christi variis temporibus prolata simul colligere.

MATTH.	MARC.	LVC. XI.
		37 *Et quum loqueretur, rogauit illum quidam Pharisæus vt pranderet apud se: Iesus autem ingressus accubuit.*
		38 *Pharisæus autem quum vidisset, admiratus est quòd non priùs lauisset ante prandium.*
		39 *Et ait Dominus ad illum, Nunc vos Pharisæi exteriora poculi catinique mundatis: & quod intus est vestri, plenum est rapina & malitia.*
		40 *Stulti, nónne qui fecit quod foris est, etiam id quod intus est fecit?*
		41 *Cæterùm ex eo quod adest, date eleemosynam: & ecce omnia munda sunt vobis.*

Externi ritus. Conuenit aliquatenus, non tamen in totum, hęc narratio cum ea doctrina quam Matth 15. cap. habuimus, externos scilicet ritus humanitus inuentos, quibus seruandis plus satis anxiè intenti erant Iudæi, data opera neglectos fuisse à Christo, vt superstitionem populi ac præsertim Scribarum corrigeret. Deus certas quasdam ablutiones in Lege sua præceperat, quibus suos ad verã puritatem meditandam vtiliter exerceret. Iudæi hac mediocritate non contenti, multas alias lotiones addiderãt, præsertim ne quis cibum caperet nisi lustrali aqua perfusus, sicuti Marcus 7. capite fusius narrat, & patet ex 2. cap. Iohannis. Porrò ad hoc vitiũ praua fiducia accesserat, quia de spirituali Dei cultu non admodum solliciti, bellè se perfunctos putabant, modò figura in Dei locum succederet. Christus quum offendiculo fore non ignoret huius ceremoniæ contemptum, eam tamen omittit, vt ostendat Deum minimè externam munditiem carnis morari, sed spiritualem cordis iustitiam requirere.

39 *Nunc vos Pharisæi.*) Non reprehendit hoc loco Christus Pharisæos sicuti apud Matthæum & Marcum, quòd præposterè humanis comentis Deum colant, ac propter suas traditiones violent Legem Dei: sed crassam hypocrisin tantùm attingit, quòd puritatem non nisi in hominum oculis appetant, quasi illis cum Deo nihil esset negotij. Hęc autem reprehẽsio in omnes hypocritas competit, etiam qui in cæremonijs Diuinitus mandatis iustitiam statuunt. *Ceremoniæ.* Ideóque plus complectitur Christus, quàm si diceret hominum mandatis frustra Deum coli: quia generaliter errorem illum damnat quòd ceremoniis colatur Deus, non autem spiritualiter fide & puro cordis affectu. Quanquam autem semper hac de re magnum certamen habuerunt Prophetæ cum Iudæis: vt tamen ad hypocrisin propensa sunt hominum ingenia, præualuerat superba illa obstinatio, placere Deo externos cultus etiam fide vacuos. Præsertim verò Christi ætate vsque adeò obstupuerant, vt religio tantùm in meris nugis sita esset. Ergo in Pharisæos inuehitur, qui sedulò occupantur in poculis lauandis: fœdissimas autem sordes rapinæ & malitiæ intus in corde fouent, eorum verò stultitiam hac ratione coarguit, quòd Deus qui interiorem hominis animam non minùs quàm corpus creauit, sola externa specie placari nequeat. Nam hoc maximè fallit homines, quòd vel non reputant sibi cum Deo agendum esse: vel pro sensus sui vanitate illum transformant acsi ab homine mortali nihil differret.

41 *Cæterùm ex eo quod adest.*) Christus more suo Pharisæos à ceremoniis ad charitatem reuocat, pronuntians non aqua, sed beneficentia mundari tum homines tum cibos. Quibus tamen verbis neque extenuat Dei gratiam, nec legales ritus quasi vanos & inutiles reiicit, quia stylum in eos dirigit qui nudis signis Deo securè illudunt. perinde acsi dixisset, Solus est legitimus vsus qui cibos sanctificat. Atqui ritè, iustéque cibis vtuntur qui ex sua abundantia pauperum inopiæ subueniunt. Ergo præstaret eleemosynam dare ex ea copia quæ suppetit, quàm scrupulosè manus & calices lauando, pauperes negligere. *Eleemosyna.* Quòd inde inferunt Papistæ eleemosynas esse satisfactiones quibus mundamur à peccatis, stultius est quam vt longa refutatione opus habeat. Neque enim hic disserit Christus quo pretio nos peccatorum remissionẽ acquirere oporteat: sed eos purè vesci pane suo qui partem erogant pauperibus. Ego enim τὰ ἐνόντα pro copia præsenti accipio: non autem sicuti Vetus interpres & Erasmus transferunt, quod superest. Obiurgationes quæ continuò pòst sequuntur, in alium locum reiicere satius est. neque enim Christum vno cõtextu in mensa sic inuectum fuisse interpretor contra Scribas & Pharisæos: sed Lucam quod alio tempore dictum fuerat, hîc retulisse: quemadmodum sæpius iam ostendimus, Euangelistis curæ non fuisse temporis ordinem.

MATTH.

MATTH. | MARC. | LVC. XIIII.

1 *Et accidit vt introiret in domum cuiusdam principis Pharisæorum Sabbatho, ad capiendum cibum: & ipsi obseruabant eum.*
2 *Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum.*
3 *Et respondens Iesus dixit ad Legisperitos & Pharisæos, dicens, Nunquid licet Sabbatho sanare?*
4 *At illi tacuerunt: ipse verò apprehendens sanauit ipsum, ac dimisit.*
5 *Et respondens ad illos, dixit, Cuius vestrûm asinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illum die Sabbathi?*
6 *Et non poterant adhæc respondere illi.*

Hæc historia nihil aliud continet quàm miraculum à Christo editum, quo superstitiosum Sabbathi cultum corrigeret. neque enim (vt quidã putant) Sabbathum simpliciter abrogare voluit, sed tantùm ostendere, neque Dei opera, neque officia charitatis violare sacram quietem quæ in Lege mandatur. Porrò an ipsis autoribus consultò illuc deductus fuerit hydropicus, incertum est. Certè neque fortuitò occurrere potuit ad mensam, nec prorumpere in priuatam domum nisi permissu domini ac voluntate. Quare verisimile est tentandi Christi causa insidiosè illic fuisse locatũ, quod tamen non minùs stultè quàm improbè ab illis factum est: quia iam ante experti fuerant quid Christus facere soleret quoties oblata erat similis occasio.

Sabbathi obseruatio 3 *Nunquid licet Sabbatho sanare?*) Huc tendit quæstio, an hominis sanatio inter opera quæ Sabbathum violant, censeri debeat. Si dixissent Sabbathi obseruationem hoc modo violari, in promptu erat exceptio, esse Diuinum opus. Atqui non aliud continet lex Sabbathi, nisi vt homines à suis operibus quiescant. Quòd autem eos Christus priùs interrogat, id facit anteuertendæ offensionis causa. Per eum igitur non stetit quominùs eos placaret, nisi obstinata malitia fuissent imbuti. Non quòd semper hac lege se obstrinxerit: (nam sæpe posthabito scandalo peregit quod sibi à Patre mandatum erat) sed hoc exemplo docere voluit se nõ teneri Sabbathis edere miracula, quia rationem facti sui paratus esset reddere. Ipsi autẽ silentio suo demonstrant se ansam reprehensionis magis captare, quàm Legis studio moueri. ideò susque deque habet Christus quid de facto suo iudicent quia patet eos sponte sibi accersere scandalum.

5 *Cuius vestrûm asinus.*) Quanquam indigni erant quorũ offensæ mederi Christus studeret, ostendit tamẽ nihil à se cõtra Sabbathi obseruationem fuisse commissum. Quanquã id facit nõ tam docendi consilio, quàm vt se ab eorum calumniis vindicet: sciebat enim virulento odio magis esse excæcatos, quàm vt se rationi dociles præberent: sed voluit de eorum malitia triumphum agere dũ pudore obmutescere coegit. Nam si brutis animalibus auxilium licet ferre die Sabbathi, homini ad imaginem Dei formato non tantundem præstari officij, nimis indignum est.

MATTH. | MARC. | LVC. XVI.

7 *Dicebat autem ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos:*
8 *Quum inuitatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbas in primo accubitu: ne fortè honoratior te sit inuitatus ab illo:*
9 *Et veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum rubore extremum locum tenere.*
10 *Quin potiùs quum vocatus fueris, vade, accumbe in nouissimo loco: vt quum venerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice, ascende superiùs: tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus.*
11 *Quia omnis qui se extollit, deijcietur: & qui se deijcit, extolletur.*
12 *Dicebat autem etiam ei à quo fuerat inuitatus, Quum facis prandium aut cœnam ne voces amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequando ipsi quoque vicissim te inuitent, ac rependatur tibi beneficium.*
13 *Imò quum facis conuiuium, voca pauperes, debiles, claudos, cæcos.*
14 *Et beatus eris, quia non possunt rependere tibi: rependetur enim tibi in resurrectione iustorum.*

7 *Dicebat ad inuitatos.*) Scimus quantopere in Pharisæis & Scribis omnibus regnauerit ambitio. Quum autem omnibus superbè dominari cuperent, mutuò etiam inter ipsos erat de primatu cõcertatio. Hoc enim habent homines inanis gloriæ cupidi, vt singuli vltro citròque sibi inuideãt dum quisque ad se trahere appetit quod sibi alij deberi putant. Ita Pharisæi & Scribæ, quum omnes pariter apud populum se venditarent sacri ordinis titulo, nunc inter se contendunt de honoris gradu, quia quisque primũ locum sibi arrogat. Hanc eorum ambitionem apta similitudine Christus falsè deridet. nam si quis in aliena mensa primũ locum occupet, deinde cogatur potiori cedere, non sine pudore & ignominia à domino conuiuij in alium locum relegabitur. Atqui idem contingere omnibus necesse est qui se fastuosè ingerunt vt supra alios emineant, quia Deus ipsos probrosè

deiiciet. Notandum enim est, Christum de externa & ciuili modestia hîc non concionari: nam eos qui superbissimi sunt, sæpe videmus in hac parte excellere, ac ciuiliter, vt loquuntur, præ se ferre magnam modestiam. Verùm similitudine ab hominibus sumpta, quales intus esse nos coram Deo oporteat, docere vult: acsi diceret, Si conuiuam, quia stultè primum sibi locum vsurpauerat, reiici contingat in postremum, pudore confusus cuperet eò nunquam ascendisse: ergo idem vobis vsu veniat apud Deum vt vestram arrogantiam extrema ignominia notet, sponte sitis humiles ac modesti.

11 *Qui se extollit.*) Hæc clausula demonstrat de ambitione loquutum esse Christum: neque enim pronunciat quid in communi hominum vita soleat fieri, sed Deum hîc nobis statuit iudicem qui superbis resistat, eorúmque supercilium humiliet, humilibus verò det gratiam. Plena est huiusmodi testimoniis Scriptura, Deum esse eorum omnium hostem qui se efferre appetunt, sicuti bellum cum eo suscipere necesse est quicunque aliquid sibi arrogant. Nam hæc est superbia, Dei donis perinde gloriari ac si qua nobis subesset dignitas quæ nos proprio merito extolleret: sicuti rursum humilitas, non fucata solùm deiectio censeri debet, sed vera exinanitio, quum scilicet infirmitatis nostræ probè nobis conscij, nihil sublime spiramus, scientes nos sola Dei gratia excellere.

Conuiuia inter familiares.

12 *Quum facis prandium.*) Qui putant hîc simpliciter damnari conuiuia quæ inter se vicissim agitant cognati & familiares, partem humanitatis tollunt ex hominibus. Hoc enim magis barbarum esset, quàm austerum, cognatos à mensa hospitali excludere, & tantùm extraneis dare locum. Nec sanè hoc Christi consilium fuit, ab omni comitate nos arcere, sed tantùm ostendere officiis in mundo vsitatis minimè probari charitatem. Nā sicuti diuitibus, à quibus paria speramus, aliquid spe mercedis impendere, non liberalitas est, sed fœnerandi artificium: ita in rationem coram Deo non veniunt mercenaria officia, nec charitati ascribi merentur. Si cognatos vel amicos diuites cœna excipio, humanitas est per se non damnanda, sed quæ ad probandam charitatem minimè sufficiet: nam sæpe videmus eos qui sibi prorsus addicti sunt, in amicis lautè tractandis esse sumptuosos. Quid igitur? nempe ita mensam diuitibus instruere poteris vt interea pauperes non negligas: ita licebit epulari cum amicis & cognatis vt alienos non reiicias, si & illi inopes erunt, & tibi ad leuandam eorum indigentiam facultas suppetet. summa est, qui cognatis & amicis benefaciunt, erga pauperes autem restricti sunt: nulla laude esse dignos: quia charitatem non exercent, sed lucro suo tantum vel ambitioni consulunt. Nominatim verò Christus hospitem suum compellat, quem videbat splendori & lautitiis nimis studere, & ita captare à diuitibus laudem & gratiam, vt pauperes non admodum curaret. Quare sub vnius hominis persona hæc obiurgatio in eos omnes stringitur qui ambitiosè sua profundunt vt sese ostentent, vel mutuam compensationem venantur: interea pauperibus nihil residuum faciunt, acsi perdere timerent quicquid gratis erogant. Ideò Christus beatos esse affirmat qui nulla spe terrenæ mercedis sunt liberales: eos enim constat in Deum respicere. Quibus verò sua vtilitas ante oculos versatur, vel quos aura popularis impellit, non est quòd mercedem à Deo expectent.

MATTH. XXII.	MARC.	LVC. XIIII.
1 *Et respondens Iesus, iterum dixit eis per parabolas, & ait,* 2 *Simile factum est regnum cælorum homini Regi qui fecit nuptias filio suo,* 3 *Et emisit seruos suos vt vocarent inuitatos ad nuptias, & noluerunt venire.* 4 *Rursus emisit alios seruos, dicens, Dicite inuitatis, Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia mactata sunt, & omnia parata, venite ad nuptias.* 5 *Illi autem neglexerunt, & abierunt, alius in villam suam, alius verò ad negotiationem suam.* 6 *Reliqui verò tenuerunt seruos eius, & contumelijs affecerunt, & occiderunt.* 7 *Rex autem quum audisset, iratus est: & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos: & ciuitatem illorum succendit.* 8 *Tunc ait seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erant non fuerunt digni.* 9 *Ite ergo ad exitus viarum, & quoscunque inueneritis, vocate ad nuptias.* 10 *Et egressi serui eius in vias congregauerūt omnes quotquot inuenerunt, malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbentibus.* 11 *Ingressus autem Rex vt videret discumbentes, vbi vidit illic hominem non vestitum*		15 *Hæc quum audissent quidam de simul discumbentibus, dixit illi, Beatus qui comedit panem in regno Dei.* 16 *At ipse dixit ei, Homo quidam apparauerat cœnam magnam, & vocauit multos.* 17 *Misítque seruum suum hora cœnæ, vt diceret inuitatis, Venite, quia iam parata sunt omnia.* 18 *Et cœperunt simul omnes excusare. Primus dixit ei, villam emi, & necesse est mihi exire, & videre illā: rogo te habe me excusatum.* 19 *Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & eo ad probandum illa: rogo te habe me excusatum.* 20 *Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideò non possum venire.* 21 *Et reuersus seruus renunciauit hæc domino suo. Tunc iratus pater familiâs dixit seruo suo, Exi citò in plateas & vicos vrbis, pauperes ac debiles, claudósque & cæcos huc introduc.* 22 *Et ait seruus, Domine, factum est vt imperasti, & adhuc locus est.* 23 *Et ait dominus seruo, exi in*

vestle

veste nuptiali,

12 *Ait illi, Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit.*

13 *Tunc dixit Rex ministris, Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus & stridor dentium.*

14 *Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.*

vias & sepes, & compelle intrare, vt impleatur domus mea.

24 *Dico enim vobis, quòd nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.*

1 *Et respondens Iesus.)* Tametsi Matthęus hàc parabolam recitat inter alios sermones à Christo sub vltimum Pascha habitos: quia tamen nullum designat tempus, Lucas autem disertè affirmat, quum discumberet in mensa Pharisæi, sic loquutum esse, hunc potius ordinem sequi visum est. Porrò quia Matthæi consilium erat, ostendere quibus de causis in extremam rabiem accensi essent Scribæ, inter odiosos eius sermones hunc quoque tempestiuè posuit, & in contextum inseruit, neglecto temporis ordine. Notanda est autē Lucę narratio, quòd quum vnus ex conuiuis dixisset, beatos esse qui panem comedūt in regno Dei, Christus inde Iudæis exprobrandæ ingratitudinis occasionem sumpserit. Quanquam autem vix credibile est, Pharisæi hospitem & amicum seriò pietatis affectu erupisse in hanc vocem, mihi tamen non videtur esse subsannatio: sed vt homines mediocri fide tincti, nec palam impij securè inter pocula de vita æterna garrire solent, existimo ab hoc homine iniectum fuisse sermonem de futura beatitudine, vt vicissim aliquid à Christo eliceret. Et verba eius indicant nihil nisi crassum ac terrestre spirasse: neque enim metaphoricè Panem edere dixit pro Frui æterna gloria: sed videtur somniasse nescio quem statum fœlici rerum omnium opulentia refertum. Sensus tamen est, beatos fore qui pane Dei vescentur postquam filios suos in regnum suum collegerit.

Panem edere.

2 *Simile factum est regnum cælorum.)* Quemadmodum Spartanus ille olim dixit, Athenienses scire quæ recta essent, sed nolle facere: ita hìc Iudæis Christus exprobrat præclaras quidem ipsos de regno Dei voces edere: sed dum eos ad se benignè & humaniter Deus inuitat, cōtemptim se respuere eius gratiam. Neque enim dubium est quin Iudęos nominatim perstringat, vt melius patebit paulo pòst. Cæterùm hoc à Luca differt Matthæus quòd minimè circunstantias exprimit, quum ille summatim & in genere tantùm rem proponat. Sic Matthæus à Rege nuptias filij celebratas fuisse dicit: apud Lucam simpliciter fit conuiuij mētio. Ille plures seruos commemorat, hic non nominat nisi vnum. ille plures missiones notat, hic tantùm vnam. ille quosdam ex seruis dicit malè mulctatos fuisse vel occisos, hic tātùm de contēpto loquitur. Postremò ille habet, eiectum fuisse qui sine veste nuptiali ingressus fuerat conuiuium, cuius apud Lucam nulla fit mentio. Sed alibi quoq; obseruauimus simile discrimen, quum scilicet in eadē re docēda Matthæus vberior esset ac magis fusus. In summa quidem optimè conueniunt, quòd quum Deus Iudæos peculiari honore dignatus fuerit, quasi mensam hospitalem illis instruens, illi oblatum sibi honorem contempserint. Quòd nuptias filij regij huc referunt multi interpretes quia Christus finis est Legis, neque aliò spectauit Deus in suo fœdere quàm vt eum populo suo præficeret, sacróque spiritualis coniugij vinculo Ecclesiam ei coniūgeret, libenter amplector. Quòd autē dicit emissos esse seruos qui inuitatos vocarent, his verbis duplicem gratiam Dei notare voluit: nempe quòd Iudæos prætulerit aliis Gētibus: deinde per Prophetas suā illis adoptionem patefecerit. Alludit enim ad vsitatum hominum morem qui nuptias facturi, eorum catalogum conscribūt quos habere volunt conuiuas: deinde per seruos suos inuitant. ita Deus Iudæos, quasi familiares essent amici, præ aliis elegit: deinde per suos Prophetas vocauit, vt promissæ redemptionis participes essent, quod erat in nuptiis epulari. Quāquā autem qui primi vocati fuerunt, non vixerunt vsque ad Christi aduentum: scimus tamen communem omnibus salutem fuisse propositam, qua eos priuauit sua ingratitudo & malitia. nam ab initio, Dei inuitationem populus ille impiè contempsit.

Nuptiæ filij regij.

4 *Rursus emisit alios.)* Perinde loquitur acsi ijdem fuissent homines, quia vnum fuit populi corpus. Sensus autem est, Quum appropinquaret fœlix & lætus redemptionis dies, admonitos fuisse vt opportunè adessent: nam tempus longè antè condictum illis fuerat. Nunc verò dicit Christus, in ipso articulo nouis nuntiis eos vrgeri vt venire festinent. nam prima inuitatio cuius meminit, superiores omnes Prophetias complectitur vsque ad Euangelij promulgationem. Quāquam autem iam olim sæuitum fuerat in Prophetas, quia tamē tempore creuit furor, qui tandem in Christum & Apostolos toto impetu effusus est, veterē populū contemptus & superbiæ tantùm accusat. Vltimos autem seruos qui sub horam cœnæ missi fuerant contumeliis affectos, vel occisos fuisse dicit. ita ad extremum scelerum prorupit ille populus, quum ad superbam gratiæ reiectionem accessit vesana crudelitas. Neque tamen in omnes pariter crimen hoc confert: quia etiam in vltima vocatione quæ per Euangeliū facta est, partim à securis contemptoribus derisa fuit Dei gratia, partim furiosè repulsa ab hypocritis. Atque ita fieri solet vt magis ebulliant impij contra Deum, quò magis ad salutem eos solicitat. Nunc tractanda est pars doctrinæ quæ Matthæo & Lucæ communis est, nempe quòd alius profectus est in villam suam, alius ad negotiationem: vel, sicut habetur apud Lucam, alius excusauit se vxorem duxisse, alius villam emisse, alius quinque paria boum. His verbis significat Christus ita mundo & rebus terrenis deditos fuisse Iudæos vt nemini vacaret ad Deum accedere, sicuti dum nos mundi curæ tenent implicitos, totidem sunt auocamenta quibus à regno Dei abstrahimur. Turpe quidem ac pudendum est, quòd homines ad cælestem vitam creati, belluino stupore toti ad res caducas feruntur: sed hic morbus passim grassatur: ita vix centesimus quisque regnum Dei caducis diuitiis vel aliis cōmodis præfert. Quanquam autem non eodem omnes laborant morbo, quisque tamen sua cupiditate in diuersum rapitur: ita fit vt omnes huc vel illuc diffluant. Notādum præterea est, ab hominibus pro-

fanis honestos repudiandæ gratiæ Dei prætextus obtendi, quasi excusabilis esset eorum socordia dũ intenti præsentis vitæ negotiis, cæleste hæreditatẽ paruipendunt. Atqui videmus vt tales delicias Christus nobis excutiat, ne quis se quicquam proficere existimet dum se terrenis impedimentis teneri causantur: imò duplicatur hominũ culpa, dum se rebus alioqui licitis impediunt quib. adiuuari potius decebat. Quorsum enim præsentis vitæ cõmoditates nobis Deus concedit nisi vt ad se nos alliciat? atqui tantum abest vt quisque, prout iuuatur Dei beneficiis, in cælum aspiret, & vt sacræ nuptiæ, & agri, & reliquæ opes totidem laquei sint qui singulos terræ affixos constringunt.

7 *Rex autem quum audisset.*) Hanc pœnã solus Matthæus cõmemorat, quia apud Lucã de illata seruis iniuria nullus habetur sermo. Hoc vterque dicit, exclusos priuatósq; fuisse honore conuiuij qui ad tempus condictum non venerunt. Hæc verò doctrina nobis etiam communis est: nam impios omnes qui violenter contra Euangelij ministros insurgunt, idem manet exitium quod prædicit Christus Iudæis. Quos autem sic occupant terrenæ curæ, vt Dei inuitationem pro nihilo ducant, hi omnes famelici tãdem inopiã miserè tabescent. Itaque quot es nos vocat, accincti & alacres simus ad sequendum.

9 *Ite ergo ad exitus viarum.*) Postquam indignos Dei gratia esse ostendit qui sibi oblatam fastidiosè respuunt, nũc dicit in eorum locum alios substitui, & quidem maximè obscuros vulgò & contemptibiles. Atqui hîc Gentium vocatio describitur quæ ad zelotypiam Iudæos stimulet, sicuti habetur in cantico Mosis, Prouocarũt me in iis qui non erant dij, & ego vicissim eos prouocabo in eo qui non est populus, in gente stulta irritabo eos. Quia priore loco electi erant perinde acsi illis Deus carere nõ posset, eius gratiam sibi fingebant esse addictam. Quàm superbè verò alios omnes despexerint notum est. Ergo per concessionẽ Gentiles mendicis, cęcis & claudis comparat. Vocari autem ex triuiis & plateis dicit tãquam extraneos & ignotos: interim tamen in locum ab amicis & familiaribus neglectum subrogandos esse affirmat. Ita quod obscuriùs de creanda noua Ecclesia prædictum fuerat à Prophetis, clarè exprimit: Et certè probrum hoc diuinæ vindictæ cumulus fuit, quòd Deus illis relictis, in radicem oleæ seruit syluestres surculos, & illis abdicatis pollutas sordidas Gentes in domum suam recepit. Quòd si tunc non pepercit naturalibus ramis, eadem nobis hodie impendet vltio, nisi vocanti respondeamus. Nec verò peribit cœna quæ nobis parata erat, sed alios sibi conuiuas Deus accerset.

Deut. 32. c. 19.

Rom. 11. b. 21.

23. Luc. *Compelle intrare.*) Tantundem hoc valet acsi iuberet paterfamiliasquasi conuiciis impellere mendicos & nullos omittere ex vltima fæce: quibus verbis significat Christus, Deum potius corrasurum omnes mundi quisquilias, quàm vt ingratos in mẽsam suam in posterum admittat. Alludere tamen videtur ad Euangelicæ inuitationis modum, quum simpliciter proponitur nobis Dei gratia, sed ad doctrinam simul accedunt exhortationũ stimuli in qua perspicitur miraDei bonitas, qui vbivltro ad se vocatos torpere nosvidet, pigritiam nostram importunè sollicitat: nec tantùm exhortationibus nos pungit, sed etiam minis compellit ad se accedere. Interea non improbo quòd Augustinus hoc testimonio sæpius contra Donatistas vsus est, vt probaret piorum principũ edictis, ad veri Dei cultum & fidei vnitatem licitè cogi præfractos & rebelles: quia etsi voluntaria est fides, videmus tamen iis mediis vtiliter domari eorum peruicaciam qui non nisi coacti parent.

11 Matth. *Ingressus autem Rex vt videret.*) Hîc iam non exprobrat Christus Iudæis quòd impiè cõtempserint Dei gratiam & vocationem: sed eos qui subrogandi erant in illorũ locum maturè præmonet ne suis sordibus sacras nuptias inquinent, vbi Deus mensæ suæ participatione eos dignatus fuerit. Ergo hactenus docuit, Iudæos speciali honoris priuilegio ob impium suum fastidium priuandos esse: ac ex profanis & reiectitiis Gentibus vocandos qui in eorum locum succederent. Nunc verò denuntiat, ex hoc quoque numero exterminandos esse qui Ecclesiam contumelia affecerint. nam quia promiscuè per Euãgelium omnes Deus vocat, multi impuri & fœtidi homines perrumpunt, qui tametsi ad tempus locum occupant inter alios, tandẽ vbi suos cõuiuas perlustrat Deus, foras eiecti rapiantur ad pœnã. Summa est, Non omnes qui semel Ecclesiam ingressi fuerint, vitæ æternæ fore participes, sed qui ornatum cęlesti palatio dignũ gestare cõperti fuerint. Porrò de veste nuptiali frustra certatur, sítne fides, an sãcta pia vita: quia neq; fides à bonis operib. separari potest, & bona opera nõ nisi ex fide procedunt. Christus autẽ hoc tãtùm voluit, hac lege nos à Domino vocari, vt Spiritu renouemur in eius imaginem, ideóq; vt perpetuò domi eius maneamus, veterem hominem cum suis inquinamentis exuendum esse, ac meditandam nouam vitam, vt vestitus tam honorificæ vocationi respondeat. Sed quæritur quî conueniat mendicum atroci pœna multari quia nuptialem vestem non attulerit: quasi verò nouũ sit miseros, qui victum in compitis quæritant, laceros ac deformes conspici. Respondeo, hîc non tractari vnde vestis petenda sit: nam Dominus quoscunque inuitat simul etiam vestit, ac in omnibus nobis impletur quod dicit Ezechiel 16. a. 7. quum nihil Deus inueniat in nobis præter miseram nuditatem & fœtidas sordes, ornare nos splendido vestitu, scimus etiam non aliter reformari nos in imaginem Dei nisi dum Christum induimus. Nõ ergo pronuntiat Christus, eiectum iri miseros homines qui pretiosam vestem ex arca sua depromptam nõ attulerint, sed qui reperti fuerint in suis sordibus, vbi Deus ad examen de cõuiuis suis habendum adueniet. Conclusio verò finem parabolæ ostendit, paucos esse electos, licèt multi vocati sint, vnde colligimus non esse subtiliter excutiendas singulas particulas. neque enim Christus nuper denuntiauit maiorem partem eiectum iri, sed vnius tantùm meminit: hîc verò audimus paucos ex magno numero retentum iri. Et certè quum hodie plures Euãgelij voce in Ecclesiam congregentur, quàm olim per Legem, exigua portio vitæ nouitate fidem suam approbat. Quare ne placeamus nobis inani fidei titulo, sed quisque seriò seipsum examinet, vt in vltimo delectu censeri possit inter legitimos conuiuas. Nam vt Paulus admonet, non vnius generis vasa sunt in domo domini, ideo discedat ab iniquitate quisquis inuocat nomen Domini. Hîc de æterna Dei electione altiùs non disputo: quia non aliò spectant verba Christi, quàm externam fidei professionem minimè sufficere vt pro suis Deus agnoscat quicunque videntur nomen vocationi eius dedisse.

2. Tim. 2. c. 19.

MATTH.

MATTH. | MARC. | LVC. XVI.

1 Dicebat autem & ad discipulos suos, Homo quidam e
habebat dispensatorem: & hic delatus est apud illum quod dissip
ipsius.
2 Et vocauit eum dixitque ei, Quid hoc audio de te? redde ration
dispensationis tuæ: non enim poteris posthac esse œconomus.
3 Ait autem dispensator intra se, Quid faciam, quia dominus meus au-
fert à me dispensationem? fodere non valeo, mendicare erubesco.
4 Scio quid faciam: vt quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me
in domos suas.
5 Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dixit primo, Quã-
tum debes domino meo?
6 At ille dixit, Centum batos olei. Dixitque illi, Accipe cautionem
tuam, & sede citò, & scribe quinquaginta.
7 Deinde alteri dixit, Tu vero quantum debes? Qui ait, Centum coros
tritici: Ait illi, Accipe cautionem tuam, & scribe octoginta.
8 Et laudauit Dominus dispensatorem iniquum, quod prudenter fecisset:
quia filij huius seculi prudentiores sunt filijs lucis in natione sua.
9 Et ego vobis dico, facite vobis amicos ex mammona iniusto, vt quum
defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.
10 Qui fidelis est in minimo, & in multo fidelis est: & qui in minimo ini-
quus est, is & in multo iniquus est.
11 Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod verum est quis
credet vobis?
12 Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dabit
vobis?

Paulo pòst.

14 Audiebant autem hæc omnia & Pharisæi qui erant auari: & deri-
debant illum.
15 Et ait illis, Vos estis qui iustificatis vos ipsos coram hominibus: Deus
autem nouit corda vestra: quia quod hominibus excelsum est, abominatio
est coram Deo.

Summa huius parabolæ est, humaniter & benignè cum proximis nostris esse agendum: vt quum ad Dei tribunal ventum fuerit, liberalitatis nostrę fructus ad nos redeat. Quanquam autem dura & longè petita videtur similitudo, clausula tamen ostendit non aliud fuisse Christi consilium. Et hinc perspicimus, ineptè eos philosophari qui in parabolis singulas partes scrupulosè excutiunt. Neque enim hic fraudes, rapinas, prodigã dissipationem, & alia malæ dissipationis peccata largitionib. redimere Christus iubet: sed quum bonorum omnium quæ nobis confert, dispensationi nos præficiat Deus, hîc nobis ratio præscribitur quæ olim quum ad reddendam rationem ventum fuerit, à summo rigore nos subleuet. Nam qui fingũt eleemosynas ad luxuriæ ac dissolutæ vitæ compensationem valere, non satis expendunt, hoc primò nobis iniungi vt sobriè & temperanter viuamus: deinde vt ex puro fonte riui ad nos defluant. Certum quidem est neminem esse tam frugi, qui non interdum deposita apud se bona dilapidet: ideóque vel eos qui summam parsimoniam colunt nõ prorsus à mala dispensatione esse immunes: adde quòd multiplices sunt donorum Dei abusus, vt culpam alij alio modo cõtrahant. non nego etiam quin prout nobis vitiosæ dispensationis sumus conscij, hoc nos ad officia charitatis magis stimulare. Sed alius finis nobis propositus esse debet, quàm vt soluto redemptionis pretio effugiamus Dei iudicium: nempe vt liberalitas bene sanctéque locata, superfluas impensas frænet tantundem ac corrigat: deinde vt nostra erga fratres humanitas, Dei misericordiam in nos prouocet. Quare hîc minimè effugium ostendit Dominus suis discipulis quo se à reatu liberent dum ab illis rationem exiget cælestis iudex: sed maturè cauendum esse admonet ne crudelitatis suæ pœnam luant si deprehensi fuerint, Dei bona ingurgitando, nullam beneficentiæ operam dedisse. Tenendum enim semper illud est, Qua quisque mensura alios mensus fuerit, ei repensum iri. *Matth.7.a.2.*

8 *Laudauit Dominus.*) Hîc etiam cernere promptum est, siquis in singulis particulis insistat stultè facturum. Nam quum ex alieno largiri, res minimè sit laude digna, quis æquo animo feret ab improbo nebulone sibi eripi quod pro sua libidine condonet? Hoc certè nimis crassi stuporis foret vbi substantiæ suæ partem quispiam direptam viderit, quod residuum est sibi furto ablatum, alijsque donatum probare. Sed hoc tantùm voluit Christus quod subiicit continuò post, homines profanos & mundo addictos in curandis vitæ caducæ rationib. magis esse industrios & solertes quàm filij Dei de cælesti æternáque vita solliciti sint, vel ad eius studium & meditationem intenti. Hac enim comparatione ignauiam nostram plusquam socordem nobis exprobrat, quòd saltem æquè nobis prospicimus in futurum ac profani homines sibi in hoc mundo

consulunt. Quàm enim turpe est filios lucis, quibus Deus Spiritu verbóque suo affulget, torpere, ac negligere spem æternæ beatitudinis sibi oblatã quum tam cupidè mundani homines ad sua commoda ferantur, támque prouidi sint atque acuti? Hinc colligimus, non conferri Spiritus & carnis prudentiam (quod non sine ipsius Dei cõtumelia fieret) sed tantùm expergefieri fideles vt attentiùs considerent quæ sunt futuræ vitæ: neque oculos ad Euangelij lucem claudant, quum videant cæcos in tenebris esse magis perspicaces. Et quidem eos affici magis decet quum videant filios seculi pro fluxa vita, & quæ momento præterit, in longum tempus prospicere.

9 *Facite vobis amicos.*) Sicuti antehac nõ iussit Christus sacrificia Deo offerre ex rapinis: ita nunc non intelligit vel deprecatores quærendos esse, vel patronos, qui suo Præsidio nos tegant ac defendant: sed benignè erogando fauorem apud Deum acquiri docet qui se misericordibus & humanis vicissim misericordem fore promisit. Stultè verò & absurdè quis mortuorum precibus vel suffragiis iuuari nos hinc colligat, nam hoc modo periret quicquid indignis impenditur. Atqui non obstat hominum prauitas quin Dominus in tabulas suas expẽsum referat quidquid in pauperes cõtulimus. Respicit ergo Dominus non ad personas, sed ad opus ipsum, vt beneficentia nostra, etiamsi in homines ingratos inciderit, nobis coram Deo respondeat. Sed ita videtur innuere vitam æternã meritis nostris rependi. Respondeo, satis clarè ex contextu patere, humano more eum loqui: nempe quemadmodum is qui gratia pollet ac opibus, si amicos sibi conciliet in sua prospera fortuna, perculsus aduerso casu habet à quibus sustentetur: ita nostram humanitatem nobis opportuni refugij instar fore, quia Dominus quicquid liberaliter in proximos quisque contulerit, nõ secus ac sibi præstitum agnoscit. *Quum defeceritis.* Hoc verbo denotat mortis tempus, ac breue dispensationis nostræ tempus fore admonet, ne tenaciores nos reddat longioris vitæ fiducia. Vnde enim fit vt maior pars indormiat suis diuitijs: multi quod habent, profusis sumptibus dissipent: alij supprimendo, se & alios malignè fraudent: nisi quia falsa diuturnæ vitæ imaginatione decepti, securè sibi indulgent? Quòd mammona iniquitatis vocat, suspectas nobis diuitias reddere vult: quia vt plurimum dominos suos iniquitate inuoluunt. Etsi enim per se nõ malæ sunt, quia tamen rarò acquiruntur sine fraude, aut violentia, aut aliis artibus illicitis, rarò etiam sine superbia, vel luxu, vel alio prauo affectu possidentur: meritò suspectas nobis Christus reddit: quemadmodum & alibi vocauit spinas. (*Matth. 13. c. 22.*) Videtur tamen subaudienda esse antithesis, acsi dixisset diuitias quæ alioqui propter vitiosum abusum possessores suos coinquinant, ac ferè sunt peccãdi illecebræ, vertendas esse in contrarium finem vt gratiam nobis concilient. Tenendum præterea memoria est quod prius dixi, Deũ ex præda iniustè parta sacrificium non quærere acsi socius esset furum: ideóque potiùs moneri fideles vt se ab iniquitate puros conseruent.

10 *Qui fidelis est in minimo.*) Prouerbiales sũt sententiæ à communi vsu & experientia sumptæ, ideóque sufficit vt plurimum esse veras. Contingit quidem interdum vt fraudator, neglecto paruo lucro, in re magna suam nequitiam prodat: imò multi in rebus minutis, simplicitatis fuco amplissimum quæstum venantur: quemadmodum dicit ille, Fraus in paruis sibi fidem præstruit, vt quum operæpretium fuerit, magna mercede fallat. (*Liuius.*) neque tamen falsa est Christi sententia: quia in prouerbiis, vt dixi, sequimur quod est vulgò vsitatum. Hortatur ergo suos discipulos Christus vt fideliter agentes in reb. paruis, se ad fidem in maximis reb. colendam assuefaciant. Deinde hanc doctrinã ad spirituales gratias rite dispensandas accommodat, quas tametsi non suo pretio æstimat mundus, certum tamen est longè supra caducas mundi opes excellere. Indignos autem esse docet quibus incomparabilem Euangelij & similium donorum thesaurum Deus cõmittat qui malè & infideliter agunt in reb. minùs pretiosis, vt sunt fluidæ mũdi opes. Itaque his verbis inclusa est tacita cõminatio, timendum esse ne propter terrenæ dispensationis abusum, cælestib. donis priuemur. Quo sensu diuitiis opponitur, verum tanquam fundum & perpetuum vmbratili & caduco.

12 *Si in alieno fidelis.*) Alienum vocat quod est extra hominem: neque enim hac lege diuitias nobis largitur Deus vt simus illis affixi: sed ita nos constituit earum dispensatores ne suis vinculis nos constringant. Nec verò fieri potest vt mentes solutæ & liberæ in cælo habitent, nisi alienum ducant quicquid in mundo est. Spirituales autem diuitias quæ ad futuram vitam spectant, nobis proprias facit, quia æterna est earum fruitio. Iam verò alia similitudine vtitur, sperãdum non esse vt bonis nostris rectè & moderatè vtamur si perperam vel mala fide in alienis versati fuerimus, solent enim homines securiùs suis reb. abuti, plúsque sibi licẽtiæ in illis perdẽdis concedunt: quia verentur ne quis exprobret. In deposito autem, vel commodato, vel mutuo, de quib. mox reddenda erit ratio, cautiores sunt ac magis timidi. Tenemus ergo Christi mentem, malos spiritualium donorum fore custodes qui terrena bona malè administrant. Postea infertur sententia, quòd nemo possit Deo seruire & mammonæ, quam Matthæi capite 6. exposui. inde etiam petant lectores quid significet vox Mammonæ.

14 *Audiebant autem hæc.*) Qui putant derisum fuisse Christum à Pharisæis quia plebeio rudíque sermone contentus, verborum ampullas non iactaret, non satis expendunt Lucæ verba. Fateor quidem superbis hominib. & fastidiosis contemptibilem videri Euangelij doctrinam: sed Lucas disertè exprimit, Christum ideo illis derisui fuisse quia auari erant. Quia igitur illis persuasum & penitus infixum erat, beatos esse diuites, ideóq; nihil melius esse quàm rẽ suam augere quouis modo & tenaciter incubare partis opibus: quæcunque in diuersam partem à Christo erant dicta, tanquam absurda paradoxa reiiciunt. Et certè quisquis de spernendis diuitiis, vel in pauperes erogãdis disserit, auaris desipere videtur. Notum est illud Horatij, Populus me sibilat, ac mihi plaudo. Quòd si omnium iudicio damnati, sibi tamen placent, quanto magis instar fabulæ ridebunt istam philosophiam Christi quæ remota est à vulgi sensu? Neque tamen dubito quin alium colorem prætexuerint Pharisæi, vt aduersam suo vitio doctrinam iocosè eluderent. tenendum tamen est quid eos impulerit: nam & hic morbus semper ferè in mũdo grassatur, vt maior pars hominum se aspernari

nari fingat quòd prauis eorum moribus non conuenit. Hinc tot probris, scommatibus & subsannationibus obnoxium est verbum Dei: quia pro vitiorum suorum defensione quisque litigat, putántq; facetis suis dictis velut obiecta nebula, tectum esse suum flagitium.

15 *Vos estis.*) Videmus Christum illorum fastidio minimè cedere, sed constanter asserere doctrinæ suæ authoritatem contra ludibria: quod etiam omnibus Euangelij ministris agendum est, vt impiis contemptoribus terribile Dei iudicium opponant. Fucum ergo quo decipiunt hominum oculos, in Dei iudicio quicquam illis profuturum negat. nolebāt videri in suis ludibriis auaritię suæ patrocinium suscipere: Christus autem venenum hoc ab occulto vlcere erumpere docet: quemadmodū si quis hodie cornutis Episcopis dicat, ideo tam infestos esse Euangelio quia intestina eorum mala nimis acriter punguntur. Dicit autem, satis illis esse si probi appareant hominibus, ac fucosa sanctimonia se venditent: sed Deum qui cordium cognitor est, non latere quæ coram mundo abscondunt vitia. Vbi etiam notandum est inter Dei & hominum iudicia discrimen: quia quum externis laruis plaudant homines, apud Dei tribunal nihil præter syncerum cor probatur. Additur insignis sententia, QVICQVID excelsum homines ducunt, abominationem esse Deo: non quòd virtutes repudiet Deus quarum laudem humanis cordibus impressit: sed quia abominatur Deus quicquid proprio sensu homines extollunt. Vnde apparet quo loco habendi sint fictitij omnes cultus, *Fictitij cultus.* quos suo arbitrio mundus sibi fabricat. Quantumuis enim suis inuentoribus placeant, Christus non modò vanos coram Deo, & nihili esse pronuntiat, sed etiam fœtidos.

MATTH.	MARC.	LVC. XVI.
		19 *Homo quidam erat diues qui induebatur purpura & bysso, & epulabatur quotidie splendidè.* 20 *Erat autem quidam mendicus, nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius vlcerosus.* 21 *Et cupiens saturari de micis quæ cadebant de mensa diuitis: sed & canes veniebant, & lingebant vlcera eius.* 22 *Accidit autem vt moreretur mendicus, & deportaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est autem & diues, ac sepultus est.* 23 *Atque apud inferos sublatis oculis suis, quum esset in tormentis, videt Abraham eminus, & Lazarum in sinu eius.* 24 *Et ipse clamans dixit, Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digiti sui in aquam, ac refrigeret linguam meam: quia crucior in flamma hac.* 25 *Dixit autem Abraham, Fili, recordare quòd receperis bona tua in vita tua: & Lazarus similiter mala: nunc autem hic solatio fruitur, tu verò cruciaris.* 26 *Et super hæc omnia, inter nos & vos hiatus ingens firmatus est: vt qui volunt hinc transire ad vos, non possint: neque istinc huc transmeare.* 27 *Ait autem, Rogo ergo te pater, vt mittas eum in domum patris mei.* 28 *Habeo enim quinque fratres, vt testificetur illis, ne & ipsi veniant in locum hunc cruciatus.* 29 *Ait illi Abraham, Habent Mosen & Prophetas, audiant illos.* 30 *At ille dixit, Non, pater Abraham: sed si quis ex mortuis ierit ad eos resipiscent.* 31 *Ait autem illi, Si Mosen & Prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit credent.*

Tametsi alia quædam inserit Lucas, non tamen dubium est quin hoc exemplo proximum sermonem confirmet Christus. Ostendit enim qualis eos conditio maneat qui posthabita pauperum cura, se totos in delicias ingurgitant: qui crapulis & voluptatibus dediti, proximos miserè esurire sinunt, imò crudeliter inediâ conficiunt, quibus opem ferre debuerant quum suppeteret illis facultas. Quanquam autem quibusdam simplex videtur esse parabola: *Lazarus.* quia tamen Lazari nomen exprimitur, potiùs rem gestam narrari arbitror. Cæterùm in ea re parum est momenti, modò summā doctrinæ teneant lectores. Primò diues inducitur purpura & bysso vestitus, & splēdidis lautitiis quotidie indulgens. quibus verbis notatur delicatior vita, luxúque & pompis referta. non quòd Deo omnis vestium elegantia & ornatus per se displiceat, vel omnis victus mundities sit damnabilis: sed quia raró contingit in his rebus seruari temperantiam. nam quia splendorē appetit in vestibus, nouis subinde additamentis luxum augebit: ac fieri vix potest quin se ad intemperiem proiiciat qui opiparis & bene refertis mensis gaudet. Præcipuè tamen damnatur in eo crudelitas, quòd Lazarum pauperem & vlcerosum sinebat iacere foris ad ianuā suam. Nam hæc opposita membra Christus inter se contexit: quòd diues crapulæ pompísque deditus tanquam

inexplebilis gurges, ingẽtes copias intus voraret: Lazari autem inopia & miseriis non tangeretur, sed fame, frigore & vlcerum fœtore tabescere, sciens ac volens sineret. In hunc modum & Ezechiel(16.f.46.) Sodomam accusat quòd in saturitate panis & vinis manum inopi non porrigeret. Byssso, quæ tela est subtilior, Orientales ad nitorem & pompam vti solitos fuisse notum est: quem morẽ sacrifici Papales in suis, quæ vocant superciliis, æmulati sunt.

21 *Sed & canes.*) Iam inde satis conuicta erat ferrea diuitis immanitas, quòd tam miserabile spectaculum ad sympathiam eum non flectebat. nam siqua humanitatis gutta in eo fuisset, saltem mãdare debebat vt aliquid ex culinæ suæ reliquiis misero homini daretur. Sed hic impiæ & plusquã belluinæ truculentiæ cumulus fuit, saltem à canibus non discere misericordiam. Nec dubium est quin arcano Dei consilio directi fuerint canes isti qui eum suo exemplo damnarent. Christus certè eos hîc quasi in testimonium producit: qui execrandam hominis duritiem coarguant. quid enim magis portentosum, quàm hominem à canib. curari qui à proximo suo negligitur? imò ne micas quidem panis dari famelico, cui medendi gratia linguas suas canes accommodant? Quoties ergo vel alieni, vel ipsa bruta animalia in vices nostras subeunt vt officio fungantur quod potiùs à nobis pręstandum erat, sciamus totidem Diuinitus testes ac iudices nobis statui qui crimen nostrum magis detegant.

22 *Accidit autem vt mor.*) Hîc ostendit Christus quantum in morte mutata fuerit vtriusq; cõditio. Mors quidem ambobus cõmunis: sed mortuum ab Angelis deferri in sinum Abrahæ fœlicitas est regnis omnibus optabilior. Addici verò ad æternos cruciatus, horribile est, & centum vitis, si fieri posset, redimendum. Ac nobis quidem in Lazari persona illustre documentum proponitur, ne coram Deo maledictos putemus qui per continuos languores vitam ærumnis refertam ægrè trahunt. nam in eo sic abscondita fuit Dei gratia & crucis deformitate, probrisque oppressa, vt carnis sensus nihil præter maledictionem apprehendat: atqui videmus quàm pretiosa anima in fœdo & putrido corpore latuerit, quæ ab Angelis in beatam vitam defertur. Quare nihil illi nocuit, desertum ac contemptum omni humano solatio destitui cui ex carnis ergastulo migranti præstò ad obsequium adesse dignãtur spiritus cælestes. Rursum in diuite tanquã in illustri speculo, cernitur quàm non expetenda sit temporalis fœlicitas quæ æterno exitio constat. Notandum tamen est, quòd diuitis sepulturam nominatim prædicans Christus, quid factum fuerit Lazaro tacet. nõ quòd eius cadauer feris obiectum sub dio iacuerit, sed quia cõtemptim ac sine honore proiectum fuerit in foueam (hoc enim ex opposito membro colligere prõptum est, nihilo plus officij mortuo, quàm viuo impensũ fuisse) diues cõtrà sumptuosè pro suis opib. sepultus, aliquid adhuc ex pristina superbia residuum habet. Nam hac in parte quodammodo naturę reluctari videmus profanos homines quòd funeris splendore & exequiis superstites fortunæ suæ esse appetunt. cæterùm quàm stulta sit & ridicula hæc ambitio, testes sunt apud inferos eorum animæ. Quòd Lazarum delatum esse dicit, synecdochica est loquutio: nam quia præstantior est hominis pars anima, nomen totius sibi meritò vendicat. Angelis autem hoc munus non frustrà assignat Christus, quos scimus datos fuisse fidelibus ministros vt eorum saluti sua studia operásque impendant.

In sinum Abrahæ.) De sinu Abrahæ quàm variè philosophati sint multi Scripturæ interpretes, referre nihil opus est, ac ne meo quidem iudicio expedit. sufficiat tenere quod lectores probè in scriptura exercitati genuinum esse agnoscent. Nam sicut Abraham ideo pater fidelium dictus est quia penes ipsum depositum fuit æternæ vitæ fœdus, quod fideli custodia seruatum filiis suis primùm, deinde cunctis gentibus per manus traderet, & filij eius vocantur quicunque eiusdẽ promissionis sunt heredes: ita post mortem dicuntur in eius sinum colligi qui eiusdem cum eo fidei fructũ percipiunt. Metaphora à patre sumpta, in cuius veluti sinũ filij conueniunt dum vespere ab operis diurnis domi congregantur. Quum ergo filij Dei in hoc mundo dispersi peregrinentur, sicuti in præsenti curriculo fidem sequuntur patris sui Abrahę, ita defuncti in beatã quietẽ in qua eos expectat, sese recipiũt. Nec verò certum locum imaginari necesse est: sed tantum collectio illa quam dixi, notatur, vt scilicet reipsa agnoscant fideles se nõ frustra sub fide Abrahæ auspiciis militasse, quia eodẽ in cælis domicilio fruũtur. Si quæratur, an eadem hodie piis conditio reposita sit post mortem, an verò Christus resurgendo sinum suum aperuerit, in quo tam Abraham ipse, quàm pij omnes quiescant: breuiter respondeo, Sicuti luculentior Dei gratia per Euangelium nobis affulsit, & Christus ipse Sol iustitiæ suo aduentu salutem nobis attulit quam eminus sub obscuris vmbris Patrib. intueri olim datum est: ita minimè dubium esse quin mortui propiùs ad cęlestis vitę fruitionem accesserint. Interea tenendum est, * immortalitatis gloriam vsque ad diem vltimum redemptionis differri. Quòd ad nomen spectat tam sinus Abrahæ quàm Christi vocari potest tranquillus ille portus qui à præsentis vitæ nauigatione fideles excipit. Cæterùm quia altiùs progressi sumus, quàm Patres sub Lege, aptiùs notabitur hæc distinctio, si dicamus Christi membra ad caput suum aggregari: atq; ita cessabit metaphora de sinu Abrahæ, sicuti solis fulgor exortu suo stellas omnes obscurat. Ex hac tamen loquendi forma qua vsus est Christus colligere interim licet, Patres sub Lege cælestis vitæ hæreditatem, in quam mortui recepti sunt, fide amplexos esse dum viuerent.

23 *Apud inferos sublatis oculis.*) Etsi Christus historiam narrat, res tamen spirituales describit sub figuris quas sciebat accommodas esse ad sensum nostrum. Neque enim animæ digitis & oculis præditæ sunt, neque siti laborant: neque mutua habent inter se colloquia, quale hîc inter Abraham & epulonem describitur: sed Dominus hîc tabulam depinxit, quę statum futuræ vitæ pro sensus nostri modulo repræsentet. Summa autem est, fideles animas, vbi à corporibus migrarunt, lætam & beatam vitam extra mundum agere: reprobis verò paratos esse horribiles cruciatus, qui mentib. nostris non magis concipi possunt, quàm immensa cælorum gloria. Quemadmodum enim exigua tantùm parte quatenus scilicet illuminati sumus Dei Spiritu, per spem gustamus promissam nobis gloriam quæ sensus omnes longè

Sinus Abrahæ.

Quæstio.

Plenam.

Status futuræ vitæ.

gè exuperat:ita sufficiat incomprehensibilem Dei vindictam quæ impios manet, obscurè cognoscere quatenus ad incutiendum nobis terrorem expedit. Ita harum rerum tenuem notitiam, & quæ frænandæ curiositati conueniat, delibant Christi verba, quòd scilicet impij miseriæ suæ sensu dirè torquean tur: solatium aliquod cupiant, præcisa tamen spe duplex sentiant tormentum: quòd etiam magis crucientur dum reminisci cogantur sua scelera, & præsentem fidelium beatitudinem cum misero suo & perdito statu conferre. Huc pertinet colloquij descriptio, quasi inter eos habitum foret quibus nihil est inter se commercij. Quum etiam patrem vocat Abraham diues, aliud eius tormentum exprimitur, quòd serò è numero filiorum Abrahæ se abdicatum esse sentit.

25 *Fili recordare.*) Nomen filij videtur ironicè positum, vt sit acris exprobratio ad pungendum diuitem, qui falsò gloriatus est in vita se vnum esse ex filiis Abrahæ. Nam quasi inflicto cauterio vulneratur eius animus, dum sua hypocrisis mẽdáxq; fiducia illi obiicitur ante oculos. Quòd autem dicitur cruciari apud inferos, quia bona sua in mũdo receperit, non ita accipere oportet quasi omnes æternus maneat interitus qui bene & prosperè in mundo habuerint, imò vt prudenter Augustinus notauit, ideò pauper Lazarus in sinum diuitis Abrahæ delatus est, vt sciamus diuitias nemini præcludere ianuam regni cælorum, sed cõmuniter omnibus patere qui vel sobriè diuitiis vsi fuerint, vel patienter caruerint. Tantùm sensus est, Quia præsentis vitæ illecebris se totũ demersit in terrenas delicias, Deũque & eius regnum contempsit, nunc socordiæ suæ pœnas dare. Ideò pronomen Tua, emphaticum est: ac si dixisset Abraham, Quum ad immortalem vitam creatus fores, & Lex Dei sursum te ad meditãdam cælestem vitam attolleret, tu sortis tam præclaræ oblitus, porco vel cani similis esse maluisti. mercedem ergo brutis voluptatibus dignam recipis. Rursum quũ de Lazaro dicitur, solatio eum frui, quia multas ærumnas in mundo pertulerit, hoc ad omnes miseros ineptè quis traheret, quibus adeò nihil proderunt afflictiones, vt magis in extremam pœnam cessuræ sint: sed crucis tolerantia in Lazaro laudatur, quæ semper nascitur ex fide sinceróque timore Dei. Neque enim qui contumaciter malis resistit, & indomitus in sua ferocia perstat, vllam tolerantiæ laudem meretur vt solatiũ illi Deus pro cruce rependat. Summa ergo huc redit, qui patiẽter tulerint onus crucis sibi impositum, nec aduersus Dei iugum & ferulas præfracti fuerint, sed per continuas ærumnas aspirauerint ad spem melioris vitæ, illis post emeritum militiæ tempus repositam esse in cælo quietem: contrà verò prophanis Dei contemptoribus, qui se in carnis voluptates ingurgitant, & quadam mentis crapula suffocant omne pietatis studium, statim à morte parata fore tormenta quæ vanas delicias excutiant. Porrò memoria tenendum est, consolationem hanc qua fruuntur filij Dei, in eo sitam esse quòd coronam gloriæ sibi paratam esse cernentes, in læta eius expectatione acquiescunt. Sicuti rursum impios torquet futuri iudicij sensus quod sibi instare vident.

26 *Super hæc omnia.*) His verbis notatur perpetuitas in futuræ vitæ statu: acsi dictum esset fines qui reprobos ab electis discernunt, nunquã posse perfringi. Atque ita monemur, dum tempus est maturè in viam redeundum esse, ne præcipites ruamus in illam abyssum vnde surgere nõ liceat. Cæterùm impropriè hoc dicitur, clausum esse transitum si quis è cælo ad inferos descẽdere velit: quia certum est nulli piorum tale desideriũ obrepere.

27 *Rogo te Pater.*) Quò meliùs historiam vsui nostro accommodet, diuitis votum proponit vt fratres quos habet superstites à Lazaro moneantur. Hic ineptè arguti sunt Papistæ, dum probare volunt mortuos curam agere viuorum: quo cauillo nihil est putidius. nam eodem colore eliciam si fideles animas sorte sua non contentas, nisi firmus hiatus ab inferis eas arceat, illuc migrandi desiderio teneri. Hanc insaniam si nemo recipit, non est quòd in altero commento Papistæ sibi multũ placeant. Neque tamen contentiosè in hanc vel illã partem disputare mihi propositum est: sed obiter notare volui, quàm futilibus argumentis inducti, mortuos pro nobis apud Deum deprecatores fingant. Redeo nunc ad simplicem germanúmque huius loci sensum: Christus sub diuitis & Abrahæ persona nos admonet, minimè esse expectandum, vbi certa viuendi regula nobis tradita est, dum mortui resurgant ad nos docendos & hortandos. Nam Moses & Prophetæ, quũ adhuc viuerent ita præfecti fuerunt doctores ætatis suæ hominibus, vt ex eorum scriptis ad posteros idem fructus perueniret. Quum hoc modo institui nos velit Deus ad rectè viuendum, non est cur mortui de premiis vel pœnis futuræ vitæ testes mittantur. nec excusabilis erit eorum socordia, qui sibi hoc prætextu indulgent quia nesciunt quid extra mundum agatur. Scimus autem apud profanos homines volitare impiam hãc vocem, vel potiùs grunnitum porcorum, stultos esse qui dubio metu se excruciant, quia nullus vnquã ab inferis nuntius reuersus est. Talibus Satanæ fasciniis mederi volens Christus, ad Legem & Prophetas nos reuocat: secũdum illud Mosis testimonium, Ne posthac dixeris, Quis ascendet in cælum? vel, Quis descendet in abyssũ? vel, Quis mare traiiciet? Probè est verbum in ore tuo & in corde. Ergo qui pro fabulis derident quę de futuro iudicio testatur Scriptura, olim sentiẽt quàm non tolerabilis sit ista impietas, fidem abrogare sanctis Dei oraculis. Cæterùm ab hoc veterno suos expergefacit Christus, ne spe impunitatis decepti, pœnitentiæ tempus prætereant. Atque huc tendit responsum Abrahæ: quia Deus per Mosen & Prophetas satis supérque populo suo tradiderat salutis doctrinam, nihil aliud restare nisi vt in ea omnes acquiescant. Sic (vt prauo curiositatis morbo penitus infectum est hominis ingenium) maior pars semper ad nouas reuelationes inhiat. Iã quia Deo nihil magis displicet quã homines ita cupidè extra metas vagari, à magis & ariolis verum sciscitari, & Gẽtium more fictitia oracula appetere vetans, simul ad sedandum illum pruritum, Prophetas se daturum promittit, ex quibus populus discat quicquid vtile erit in salutem, Deut. 18. b.10. Quòd si in hunc finem missi sunt Prophetæ, vt populum contineret Deus sub verbi sui fræno, cui non sufficit hæc doctrinæ ratio, non tenetur studio discendi, sed eum impia lasciuia titillat: ideóque sibi iniuriam fieri Deus conqueritur, quũ ipse solus non auditur à viuis vsque ad mortuos, Iesaiæ 8.d.19. Quòd Dei verbum Abraham in Legẽ & Prophetias distribuit, ad tempus Veteris testamenti refertur. Nunc quum accesserit plenior Euangelij interpretatio, minus ferenda est nostra

Deut. 30. c. 12.

impietas, si doctrinæ illius fastidio huc vel illuc rapimur, ac breuiter si non patimur à verbo Dei regi. Hinc etiam colligitur quàm firma sit de Purgatorio & talibus nugis Papistarum fides quæ nõ-nisi spectris innititur.

30 *Non pater Abraham.*) Prosôpopœia est, vt diximus, in qua magis viuorum sensus exprimitur quàm mortuorum cura. Friget enim legis doctrina in mundo, iacent Prophetiæ, ac Deum suo modo loquentẽ audire nemo sustinet. Alij Angelos è cælis descendere cuperent: alij mortuos à sepulchris prodire: alij nouis subinde miraculis sanciri quicquid audiunt: alij voces ex aëre tonare. Cæterùm si præposteris omnium votis Deũ obsequi contingeret, nullo id fieret profectu: nam & Deus verbo suo cõplexus est quicquid nobis vtile erat cognitu, & huius verbi authoritas legitimis sigillis testata & comprobata fuit. Deinde fides à miraculis non pendet, vel quibuslibet portentis, sed peculiare donum est Spiritus, & nascitur ex Verbo. Deniq; proprium Dei munus est, nos ad se trahere, qui vult efficaciter per verbum suum operari. Quare minimè sperandum est vt nobis prosint media quæ nos à Verbi obedientia abstrahunt. Fateor quidem nihil esse procliuius, quàm vt vanis reuelationibus auscultet caro: & videmus quàm ardẽter sese proiiciant in laqueos Satanę qui totam Scripturam fastidiunt. Hinc fluxit Necromantia, & similes præstigiæ, quas mundus non tantùm auidè suscipit, sed insano quoque impetu arripit. Sed hîc tantùm negat Christus, qui ad Legis doctrinam surdi sunt ac præfracti, posse corrigi à mortuis vel reduci ad sanam mentem.

MATT.	MARC.	LVC. XVI.
	•	7 *Quis autem vestrûm habens seruum arantem aut pascentem, qui regressus ab agro dicat statim, Transi & accumbe:*
		8 *Ac non potius dicit illi, Para quod cœnem, & præcinge te, ac ministra mihi donec edero & bibero, & post hæc edito & bibito tu?*
		9 *Num gratiam habet seruo illi, quia fecit quæ ei imperata fuerant? Non puto.*
		10 *Sic & vos quum feceritis quæ præcepta sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.*

Finis huius parabolæ est, quum Deus iure suo nostra omnia sibi vindicet, nexúque & mancipio nos possideat, quicquid impendere studeamus officij, non tamen obstringi nobis vllo merito: quia quum eius simus, ipse vicissim nihil nobis debere potest. Similitudinem ergo serui proponit, qui postquam strenuè laborando transegit totum diẽ, domum vespere reuersus operas suas continuat donec ad arbitrium heri sui perfunctus sit officio. Loquitur autem Christus non de mercenariis qui hodie nobis ministrant, sed de veteribus mãcipiis quibus ea erat viuendi conditio vt sibi nihil acquirerent, sed cum toto suo labore, studio, industria ad sanguinem vsque heris essent addicti. Hîc docet Christus non minus arcto seruitutis vinculo nos esse Deo obstrictos ac deuinctos: vnde colligit nullam eius obligãdi rationem nobis esse. Est autem argumentum à minori ad maius. nam si tãta homini mortali conceditur in hominem potestas, vt eum ad cõtinua obsequia nocte diéque adigat, & tamen nullam mutuæ compensationis rationem contrahat, quasi sit illi debitor: quanto magis licebit Deo quousque se facultas nostra extendet, omnia vitæ nostræ officia exigere, vt tamen prorsus nobis debeat? Prauæ igitur arrogantiæ videmus damnari eos omnes qui se apud Deum quicquam mereri fingunt, vt eum sibi obnoxium habeant. & tamen nullum vitium tali arrogantia magis est vulgare: nemo enim est qui nõ libenter Deum ad calculum vocaret. vnde & meritorum imaginatio seculis ferè omnibus inualuit. Sed tenenda est Christi sententia, nos Deo nihil gratuitum præstare: sed hac lege subesse eius imperio, vt ei debeatur quicquid in nobis situm est. Ac duo quidem sunt membra, vitam nostram ad finem vsque sui curriculi penitus addictam esse Deo: vt si quis partem eius impenderit in Dei ipsius obsequium, de quiete in reliquum tẽpus pacisci non liceat: sicuti bona pars, peracta decem annorum militia libenter missionẽ peteret. Deinde sequitur illud alterum quòd iam attigimus, Deum nullis officiis ad soluendam nobis mercedem obstringi. Meminerit ergo vnusquisque se ideo creatum esse vt laboret, ac strenuè se in ministerio suo exerceat: neque id ad finitùm modò tempus, sed vsque ad mortem ipsam, imò vt non minus moriatur Deo quàm viuat. Verùm quòd ad meritum spectat, soluẽdus est nodus qui plerosque impedit. nam Scriptura toties operibus mercedem promittens, videtur meritum aliquod illis tribuere. Solutio facilis est, mercedem indebitam non aliunde quàm ex mero Dei beneplacito promitti. Longè enim falluntur qui mutua relatione mercedem cum merito copulant: quia Deus non operum dignitate ad reddendum illis præmium, sed gratuita indulgentia mouetur. Fateor quidem ex pacto Legis, Deum hominibus esse obstrictum si in solidum præstarent quicquid ab ipsis requiritur: sed quia voluntaria est hæc obligatio, manet hoc fixum, hominem nihil posse à Deo flagitare ac si quicquam esset promeritus. Sic ergo concidit carnis arrogantia: quia vt quis Legem impleuerit, nihil tamen expensum Deo ferre potest, quia tantùm reddidit quod debebat. Atque hoc sensu pronuntiat nos esse seruos inutiles, quia scilicet nihil aduentitium Deus à nobis recipit, sed tantùm colligit legitimos domini sui fructus. Hæc igitur duo tenenda sunt: Deum naturaliter nihil nobis debere, nec quæcunque illi præstamus obsequia, vnius pili meritoria esse: deinde ex Legis pacto mercedẽ operibus statui nõ pro dignitate, sed vt Deus sit gratuitus debitor. Hæc autẽ minimè tolerabilis ingratitudo est, si quis se hoc prętextu fastuosè efferat. nã quò liberaliùs nobis Deus indulget, eò nos magis reddit sibi obnoxios: tantùm abest vt fas nobis sit vana cõfidẽtia insurgere.

Quoties

Quoties ergo occurrit mercedis nomen, vel in memoriam nobis venit, sciamus hunc Diuinæ erga nos bonitatis esse cumulum, quòd quum nos in ære suo totos habeat, nobiscum tamen in pactum descendit. Quò magis detestabile est Sophistarum commentum, qui meritum de condigno fabricare ausi sunt. Iam per se meriti nomen profanum & à pietatis regula alienum erat, sed hoc longè deterius, diabolico fastu inebriare homines quasi mereri possint de condigno.

10 *Quod debuimus facere.*) Hoc est, nihil attulimus de nostro, sed tantùm perfuncti sumus legitimis operis. Loquitur autem hîc Christus de integra Legis obseruatione quę nusquam reperitur: nam qui omniū est perfectissimus, à iustitia quam Lex requirit longissimè adhuc distat. Nō ergo hîc tractatur quæstio, iustificemúrne operibus, sed an Legis obseruatio vllius præmij apud Deū meritoria sit. Hoc posterius negatur: quia Deus nos sibi mancipatos habet vt suum iure censeat quicquid à nobis proficisci potest. Cæterum etiamsi verum illud esset, Legis obseruationi deberi mercedem meriti respectu, non tam propterea sequetur iustificari quenquā operum meritis: quia deficimus omnes, nec solùm manca est nostra obedientia, sed nulla eius pars exactè Dei iudicio respondet.

MATT.	MARC.	LVC. XVIII.

1 *Dicebat autem & parabolam ad illos, quòd oporteat semper orare, nec defatigari:*

2 *Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe qui Deum non timebat, nec hominem reuerebatur.*

3 *Vidua autem quadam erat in vrbe illa quæ venit ad eum dicens, Vindica me ab aduersario meo.*

4 *Et nolebat aliquandiu. Post hæc autem dixit intra se, Quanquam Deum non timeo, nec hominem reuereor:*

5 *Quia tamen molesta est mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne tandem veniens sugillet me.*

6 *Ait autem Dominus, Audite quid iudex iniquus dicat:*

7 *Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se nocte & die, etiam quum patiens fuerit super illis?*

8 *Dico vobis quòd vindictam illorum faciet citò. verumtamen Filius hominis quum venerit an reperturus est fidem in terra?*

Scimus quàm rara sit ac difficilis virtus, precādi assiduitas: atque in hoc se prodit nostra infidelitas, quòd nisi primis votis succedat, protinus vnà cum spe studium quoque abiicimus. Atqui hæc demū legitima est fiducię probatio, si quis desiderio suo frustratus, non tamen animum despondeat. Quare non abs re Christus orandi perseuerantiam nunc commendat suis discipulis. Porrò similitudine vtitur licèt dura in speciem, tamen in primis apposita, dum importunè suos apud Deum Patrem instare docet, donec tandem extorqueant quod alioqui videtur non libenter dare, non quòd Deus precibus nostris victus, ad misericordiam ægrè & seriò flectatur: sed quia non statim reipsa testatur se votis nostris fuisse propitium. Quòd autem Christus in parabola viduam nobis proponit quæ à iudice iniquo & crudeli impetrauit quod volebat, quia assiduè flagitare non destitit: summa est, Deum non statim suis opem ferre, quia precibus quodammodo vult fatigari. Cæterùm quantumuis miseri sint ac despecti qui ipsum orant, modò tamen non deficiant à continuo orandi tenore, respici tandem ab ipso vt eorum necessitatibus succurrat. Quanquam non est æqualium comparatio: longa enim distantia est inter hominem impium & sæuum, & Deum qui ad clementiam propendet, sed docere voluit Christus, minimè timēdum esse ne fideles assiduè orando Patrem misericordiæ exorent, quum homines sæuitiæ deditos sua importunitate cogant. Iudex sceleratus & ferreus viduæ flagitationes ferre non potuit quin demum vel inuitus annueret: quomodo igitur fructu carerent fidelium preces, modò sint assiduæ? Ergo si nos tædiū debilitet, si leuiter defuncti euanescimus, vel quia videntur surdæ esse Dei aures, languescit precandi ardor: statuamus tamen certum fore profectum, licèt nondum appareat. Atque hac persuasione cum impatientia nostra sic luctemur, vt longior mora, orandi cursum non abrumpat.

7 *Deus autem non faciet?*) Iudex ille quem nobis prorsus deploratum Christus depinxit, vtpote qui non tantùm obduruisset in Dei conspectu, sed excusso etiam pudore nullam famæ curam haberet, aperuit tandem oculos ad viduæ miserias: minimè dubitandum est quin eundem saltē profectum sensuri sint fideles, modò ne apud Deum instare desinant. Notandum verò est, dum similitudinem accommodat Christus ad suum propositum, non facere Deum similem prauo & humano iudici, sed causam longè diuersam notare cur fideles suos differat in longum tempus, nec statim reipsa manum ipsis porrigat: nempe quia patiens est. Quare si quando diutiùs quàm vellemus ad nostras iniurias Deus conniueat, sciamus paterno eius consilio id fieri, vt nos ad tolerantiam exerceat: temporalis quidem dissimulatio minimè æterna est scelerum impunitas. Quòd autem promittit Deum citò vindictam facturum, ad eius prouidentiam referri debet: quia vt sumus præcipites, non satis tempestiuè pro carnis nostræ sensu ad ferendas suppetias accurrit. Verùm si liceret in eius consilium penetrare, sciremus prout expedit, promptum & maturum semper eius esse auxilium, ac ne vno quidem momento tardare quin singulis articulis præstò sit. Quæritur tamen quomodo hîc Christus ad petendam vindictam discipulos instituat, qui alibi suis persequutoribus bene precari iubet. Respondeo, Christum de vindicta hîc disserere, vt nihil doctrinæ suæ deroget,

Deus se fidelium vltorem fore affirmat, non vt habenas laxet carnis affectibus, sed vt persuadeat charã esse & pretiosam eorum salutem: hoc quoque modo ad præsidij sui fiduciã eos inuitet. Ii odio exuti & prauo vltionis ardore puri & vacui, recto & composito Spiritus motu Dei auxilium implorant, licitum & sanctum erit eorum votum, & à Deo ipso exaudietur. Verùm quia nihil difficilius est quàm exuere vitiosos affectus, vt puras & liquidas preces quis concipiat, petendum est à Domino vt corda nostra Spiritu suo dirigat & moderetur: ita fiet vt iustè inuocemus Deum vltorem, ipséque rogatus nobis respondeat.

8 *Filius hominis quum venerit.*) Hac sententia docet Christus non fore mirum si posthac in suis malis tabescant homines, quia scilicet verum remedium negligent. Voluit autem occurrere scãdalo quod ex indigna rerum omnium confusione quotidie concipimus. Grassantur passim perfidia, crudelitas, insidiæ, fraudes, violentia, nulla æquitatis ratio, nullus pudor, pauperes oppressi gemũt, vexantur superbè & contumeliosè innoxij: Deus interim videtur in cælo dormire: hinc fit vt cæcũ fortunæ imperium imaginetur caro. Christus autem hîc admonet iustè homines destitui cælesti auxilio, in cuius fiduciam recumbere nec sciunt nec volunt. Neque enim æquum est à Domino iuuari qui intus tantùm frementes, nullum eius prouidentiæ locum assignant. Disertè verò Christus à suo in cælum ascensu vsque ad reditum homines passim incredulos fore prædicit, his verbis significans, si non tam maturè appareat Redemptor, tarditatis culpam penes homines fore, quia nemo ferè ad ipsum respiciet. Atque vtinam non tam clarè nobis constaret huius vaticinij effectus: sed experientia docet, licèt ingenti malorum cõgerie obruatur & prematur mundus, vix in paucis exiguam fidei scintillam posse exprimi. Alij fidei nomen pro integritate accipiunt, sed prior sensus meliùs quadrat contextui.

MATT.	MARC.	LVC XVIII.
		9 *Dixit autem & ad quosdam qui in se confidebant quòd essent iusti & aspernabantur cæteros, parabolam istam:*
		10 *Duo homines ascendebant in templum vt precarentur: vnus Pharisæus & alter Publicanus.*
		11 *Pharisæus stans, hæc apud se orabat, Deus gratias ago tibi quòd non sim sicut cæteri homines, raptores, iniusti, adulteri: velut etiam hic Publicanus.*
		12 *Ieiuno bis in Sabbatho, decimas do omnium quæ possideo.*
		13 *Et Publicanus procul stans, nec oculos volebat ad cœlum attollere, sed percutiebat pectus suum, dicens, Domine propitius esto mihi peccatori.*
		14 *Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam magis quàm ille: quia omnis qui se extollit, humiliabitur: & qui se humiliat, extolletur.*

Nunc de alia virtute præcipit Christus quæ ad ritè precandum necessaria est: vt fideles in Dei cõspectum nonnisi simplices ac deiecti veniant. Nullus magis exitialis morbus est quàm arrogantia: qui tamen omnium medullis ita penitus infixus est vt vix vllis remediis abigi & extirpari queat. Mirum quidem est ita desipere homines vt aduersus Deum cristas erigere audeant, suáque apud ipsum merita iactare. Nam vt inter homines ambitio nos fascinet, vbi tamen in Dei conspectum venitur, omnis confidentiæ obliuisci nos decebat. interim satis humiliatum se quisque putat si tantùm per simulationem veniæ deprecatione vtatur. Hinc colligimus quàm non superuacua sit hæc Domini admonitio. Porrò duo vitia perstringit Christus, quæ damnare ipsi Christo propositũ fuit, prauam nostri fiduciam, & superbiam in spernendis fratribus: quorum alterum ex altero nascitur: nam quisquis se inani fiducia decipit, fieri nõ potest quin supra fratres se efferat. nec mirum: quomodo enim non æquales suos despiceret qui contra Deum ipsum superbit? Sui autem fiducia quisquis inflatur, bellum cum Deo ex professo gerit quam nobis sola nostri abnegatio conciliat, dum scilicet exinaniti omni propriæ virtutis & iustitiæ fiducia, in vnam eius misericordiam recumbimus.

10 *Duo homines.*) Duos homines inter se confert Christus, qui quum ambo pietatis studium orando præ se ferant, videntur tamen ambo longè dispares. nam Pharisæus externa sanctimonia præditus ad Deum accedens, vitæ commendationem affert, iuréque suo accedit vt sacrificium laudis offerat. Publicanus autẽ quasi reiectitius quispiam, quia se accessu indignum cognoscit, trepidè se supplici confessione insinuat: Christus autem reiecto Pharisæo, gratas Publicani preces Deo fuisse asserit. Porrò iterum notantur duæ illæ causæ quia repulsam passus sit Pharisæus, quòd scilicet propria iustitia confisus, se cum aliorum contumelia magnifaceret. Neque tamen reprehenditur quòd se venditet liberi arbitrij viribus, sed quòd operum meritis Deum sibi placatum esse confidat. nam ista gratiarum actio quæ refertur in vnius persona, minimè gloriantis est de propria virtute, quasi adeptus sit à seipso iustitiam, vel sua industria quicquam sit promeritus: quin potiùs Dei gratiæ adscribit quòd iustus est. Quanquam autem Deo gratias agens, fatetur quicquid bonorum operum habet, merum esse eius beneficium: quia tamen operum fiduciæ innititur, séque aliis præfert, cum sua precatione reiicitur. vnde colligimus non ritè neque in solidum humiliari homines (quamuis se nihil posse reputent) nisi operum meritis simul diffisi, salutem suam in gratuita Dei bonitate locare discant, vt illic fundata sit tota eorum fiducia. Insignis locus: nam quibusdam sufficere videtur si homini detrahant bonorum operum gloriam, quia dona sunt Spiritus sancti: atque ita gratis iustificari nos intelligunt, quia nihil iustitiæ in nobis reperit Deus nisi quod cõtulit. atqui longiùs progreditur Christus, non

solùm rectè agendi virtutem Spiritus gratiæ assignans, sed nos exinaniens omni operum fiducia. non enim reprehenditur in ea parte Pharisæus quia sibi arroget quod Dei propriũ est: sed quia meritis suis innititur, vt Deum propitium habeat quatenus dignus est. Sciamus ergo quanuis bonorum operum laudem Deo quis ascribat, si tamen eorum iustitiam imaginatur salutis suę causam esse, vel in eam recumbit, peruersæ arrogantiæ damnari. Ac nota hic ventosam ambitionem non taxari, dum apud homines gloriantur qui sibi aliàs malè conscij sunt, sed occultam hypocrisin: neque enim dicitur præco fuisse suarum laudum, sed tacitè apud se precatus. Cæterùm quanuis suæ iustitiæ famam non spargeret alta voce, interior superbia Deo abominabilis fuit. Duplex autem gloriatio eius fuit: nam primùm se à communi hominũ reatu absoluit: deinde suas virtutes profert. Negat se esse tanquam vnum è reliquis, quia à scelerũ culpa sit immunis quæ passim regnant in mundo. Quòd autem iactat se bis ieiunare singulis Sabbathis, & decimas bonorum suorum dare, perinde ac si diceret plus se præstare quàm Lex requirat. Sicuti Monachi in Papatu opera supererogationis prædicant: acsi parum illis esset Legem Dei implere. Quanquam autem quisque pro mensura virtutum quam Deus in ipsum contulit ad gratias authori agendas magis obstrictus est, & pia est hæc meditatio reputare quantum quisque receperit, ne Dei beneficentiam ingratitudine obruat: duo tamen obseruanda sunt, ne qua fiducia nos inflet, acsi satisfactum esset Deo, deinde ne insolescamus cum fratrum contemptu. In vtroque deliquit Pharisæus: quia iustitiam sibi falsò vendicãs, Dei misericordiæ nihil fecit residuum: deinde prę se alios omnes contempsit. Nec verò ista gratiarum actio, nisi fuisset duobus his vitiis infecta, à Christo improbaretur: sed quia ad sua peccata conniuens superbus hypocrita, integrę perfectæque iustitiæ figmentum Dei iudicio opposuit, necesse fuit cum impia & sacrilega audacia concidere. Vnica enim spes piorum est, quandiu sub carnis infirmitate laborant, vbi sua bona agnouerint, ad vnicam Dei misericordiam confugere, & in veniæ deprecatione locare suam salutem. Sed quæritur quomodo tanta sanctimonia præditus fuerit qui impio fastu excæcatus erat, neque enim aliunde manat tanta integritas nisi à Dei Spiritu, quem certum est minimè in hypocritis regnare. Respondeo, externa tantùm larua fuisse confisum, acsi occulta & interior cordis immunditiés in rationem non veniret. Quare licèt prauis concupiscentiis intus scateret: quia tamen nonnisi ex specie iudicat, securè innocentiam obtendit. Dominus quidem ipsum vanitatis non coarguit, quòd sibi falsò tribuat quod non habet: tenendum tamen est, neminem à rapina, iniustitia, libidine & aliis vitiis purum esse nisi Spiritu Dei regitur. Sabbathum hoc loco vt sæpe alibi, pro hebdomade accipitur: Deus autem nunquam in Lege præcepit vt singulis septimanis serui sui ieiunent. quare hoc ieiunium & decimæ, voluntaria exercitia fuerunt præter Legis præscriptum.

13 *Publicanus procul stans.*) Hic generalẽ regulã Christus tradere noluit, quasi necesse sit oculos in terram deiicere quoties deprecamur: sed tantùm signa humilitatis posuit, quam solã suis discipulis commendat. Porrò in eo sita est humilitas, si peccatis suis non ignoscant, sed seipsos damnando, præueniant Dei iudiciũ: atque vt Deo reconcilientur, simplicẽ reatus confessionẽ afferãt. Atque huc spectat pudor qui semper pœnitentiæ comes est: nã certè in hoc præcipuè insistit Dominus, quòd Publicanus se miserũ & perditũ seriò agnoscens, ad Dei misericordiam se contulit: nam quanuis sit peccator, gratuita venia fretus, Deum sibi propitium fore sperat. In summa, vt fauorẽ impetret, eo se indignum fatetur. Et certè quum sola peccatorũ remissio nobis Deum cõciliet, hinc exordium facere necesse est, si preces nostras illi gratas esse cupimus. Porrò qui se reum & conuictum præfatus, absolui tamẽ petit, operum se fiducia abdicat, idque voluit Christus, Deum non aliis fore exorabilem, nisi qui trepidè ad solam eius misericordiam confugient.

14 *Descendit hic iustificatus.*) Impropria est cõparatio: neque enim quasi communis ambobus sit iustitia, Publicanum Christus tantùm gradu aliquo præfert, sed intelligit eum fuisse gratum Deo: quum Pharisæus in totum reiectus fuerit. Atque locus perspicuè docet quid propriè sit iustificari: nempe stare coram Deo ac si iusti essemus. neque enim Publicanus ideò iustificatus dicitur, quòd nouam qualitatẽ repentè sibi acquisierit, sed quia inducto reatu & abolitis peccatis, gratiã adeptus est. vnde sequitur iustitiam in peccatorum remissione esse positam. Ergo sicuti Pharisæi virtutes fœdauit ac polluit praua confidentia, vt nullius apud Deum pretij fuerit laudabilis eius corã mundo integritas: ita Publicanus nullius adiutus operum meritis iustitiam obtinuit sola veniæ deprecatione: quia scilicet non alibi quàm in mera Dei clementia sperauit. Sed videtur esse absurdum omnes in eundem cogi ordinem, quum longè alia sit sanctorum puritas quàm fuerit Publicani. Respondeo, quantumuis in Dei cultu & vera sanctimonia quispiam profecerit, si tamen reputet quãtum adhuc sibi desit, non posse alia forma ritè precari quàm si à reatus confessione incipiat. nam quanuis alij plus, alij minus, omnes tamen communiter obnoxij sunt. Quare nõ dubium est quin Legem hìc Christus omnibus præscribat: acsi diceret, tunc demum nobis Deum placari quum operibus diffisi, gratis reconciliari petimus. Et hoc quidem aliqua ex parte fateri coguntur Papistæ: sed mox prauo commento hanc doctrinam adulterant. Concedunt omnes opus habere veniæ remedio, quia nemo perfectus est: sed primùm miseros homines inebriant partialis (quam vocant) iustitię fiducia: deinde satisfactiones attexunt quibus reatum suum deleant. Atqui hæc vna fidei nostræ fultura esse debet, Deo non esse acceptos, non quòd ita simus promeriti, sed quia peccata non imputat.

MATTH.	MARC.	LVC. VII.
		11 *Et factum est dum iret Hierosolymam & ipse transibat per mediam Samariam & Galilæam.*
		12 *Et quum ingrederetur quendam vicum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt procul.*

13 *Et elata voce, dixerunt, Iesu præceptor miserere nostri.*
14 *Quos vt vidit, dixit, Ite ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est vt inter eundum mundati sint.*
15 *Vnus autem ex illis, vt vidit quòd mundatus esset, regressus est cum voce magna glorificans Deum.*
16 *Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias agens ei, & hic erat Samaritanus.*
17 *Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem mundati sunt? nouem autem vbi?*
18 *Non sunt reperti qui redierint vt darent gloriam Deo, nisi hic alienigena.*
19 *Et ait illi, Surge, vade, fides tua te seruauit.*
20 *Interrogatus autem à Pharisæis quando venturum esset regnum Dei, respondit eis & dixit, Non veniet regnum cum obseruatione:*
21 *Neque enim dicent, Ecce hic, aut ecce illic: ecce enim regnum Dei intra vos est.*

Quemadmodum suprà octauo capite Matthæus & duo reliqui Euangelistæ leprosum vnum à Christo mundatum fuisse narrarunt, sic Lucas idē miraculum sanationis in decem leprosis editum fuisse refert. Quanquam alius est huius historiæ scopus: describitur enim fœda & incredibilis iudaicæ gentis ingratitudo. ne cui mirum sit tot illic suppressa fuisse Christi beneficia, tótque virtutes sepultas. Additur etiam circunstantia quæ eorum flagitium magis infamet: nam quum nouē Iudæos sanasset Dominus, ne vnus quidem gratiam retulit, sed vt morbi memoriam extinguerent, furtim elapsi sunt. vnus duntaxat Samaritanus quid Christo deberet professus est. Ergo ab vna parte hîc refulget diuina Christi potentia: rursum Iudæis exprobratur sua impietas, qua factum est vt tam præclaro miraculo nullus ferè habitus fuerit honor.

13 *Iesu præceptor.*) Apparet omnes fide quadam fuisse imbutos non solùm quia Christi opem implorant, sed Magistri titulo insigniunt. Porrò ex animo non fictè sic loquutos esse, ex prompta eorum obedientia colligitur. quamuis enim fœtidam adhuc scabiem in carne sua conspiciant, simul tamen ac iussi sunt se ostendere Sacerdotibus, parere non detrectant. Adde quòd nunquam, nisi fidei impulsu profecti essent ad Sacerdotes: ridiculum enim fuisset ad testandam suam munditiem, lepræ iudicibus se offerre, nisi pluris illis fuisset Christi promissio, quàm præsens morbi sui intuitus. Visibilem in carne sua lepram gestant: vnico tamen Christi verbo confisi, mundos se profiteri nō dubitant. negari igitur non potest eorum cordibus insitum fuisse aliquod fidei semen. Quanquam autem certum est spiritu adoptionis non fuisse regenitos, nihil tamen est absurdi quædam pietatis principia tenuisse. Quò magis timendum est ne & nobis contingat scintillas fidei in nobis micantes extinguere. etsi enim viua fides nunquam emoritur, quæ in Spiritu regenerationis fixas habet radices, alibi tamen vidimus temporalem fidem à multis concipi quæ statim euanescit. Hic præsertim morbus nimium communis est quum necessitas nos vrget vt ad Deum quærendum ferantur mentes nostræ, atque huc etiam Dominus ipse arcano Spiritus instinctu nos sollicitat, sed postquā votis potiti sumus, vt illum pietatis sensum absorbeat ingrata obliuio. Sic inopia & esuries fidem gignit quam occidit saturitas.

14 *Ostendite vos Sacerdotibus.*) Perinde valuit hoc responsum, acsi dixisset mundatos esse: scimus enim lepræ iudicium Sacerdotibus mandatum fuisse in Lege, vt discernerent mundos ab immūdis: ita Christus & illis saluum ius suū relinquit, & testes facit sui miraculi atque approbatores. Ideò diximus piè & reuerenter istos de Christo sensisse qui adhuc morbidi ex nuda eius voce spē sanitatis protinus conceperint. Insulsè verò Papistæ cōfessionē suam auricularem hinc astruunt. Missi sunt, fateor, à Christo leprosi ad Sacerdotes, sed non vt sua peccata in illorum aures euomerent: quin potius missi sunt vt ex Legis præscripto sacrificium offerrent. neque missi sunt ad se purgandos, sicuti Papistis confessio munditiem affert: sed vt Sacerdotibus ostenderent se iam antè fuisse mūdos. Bis autem stulti sunt, non reputantes quàm turpem infamiæ maculam suæ confessioni aspergant. bene scilicet agetur si ex tota eorum caterua qui ad Sacerdotes profecti fuerint tantùm decima pars ad Christum redeat, reliqui verò omnes impiè alienentur. Neque enim obtendere poterunt confessionis suæ titulum, quin profectum hunc vicissim regerere liceat, nullos à Sacerdotibus reuerti gloriā Deo daturos. Cæterùm nugis valere iussis, tenemus quorsum de Sacerdotibus facta fuerit mētio. *Factum est vt inter eundum.* Hîc Diuina Christi & verborum eius virtus enituit, editum etiam fuit documentum quantopere Deo placeat fidei obedientia. nam inde tam subita sanitas, quòd bonæ spei innixi, iter, Christi mandato, arripere non dubitarunt. Quòd si euanida illa fides, viua radice carens, herbam tantùm protulit, mirabili tamen effectu Diuinitus fuit ornata: quanto excellētius præmium fidem nostram manet, si in Deo sincerè & solidè sit defixa? Quanquam enim nouem leprosis nihil in salutem profuit carnis sanitas, sed tantùm pro fluxa & caduca fide temporale donum adepti sunt: sub hoc tamen typo nobis ostensum fuit quàm efficax futura sit vera fides.

15 *Vnus autem.*) Incertum est an reuersus sit ex medio itinere: idque videntur innuere Lucæ verba: mihi tamē magis probabile est, nonnisi audito Sacerdotis iudicio ad gratias agendas venisse. nam & cōmunem illi conuictum à Sacerdotibus restitui oportuit: nec licuit præterito Christi iussu, templum Dei sacrificio fraudare. Nisi fortè magis placet diuersa coniectura, simulac mundatum se vidit, antequam testimonium expeteret à Sacerdotibus, ad ipsum autorem pio & sancto ardore correptum venisse, vt sacrificium suum à gra-

tiarum

tiarum actione inciperet. Cæterũ in Christi verbis expostulatio subest cum tota gente:odiosè enim alienigenam vnum pluribus Iudæis comparat:quia ipsis tritum erat Dei beneficia absque vllo pietatis sensu vorare. Atque hinc factum est vt tot ac tam insignibus miraculis nullum ferè nomen apud eos Christus obtinuerit. Sciamus tamẽ, in genere hac querimonia nos omnes damnari nisi Dei beneficiis saltem gratitudinis officium rependimus.

19 *Fides tua te seruauit.)* Seruandi verbum quidam interpretes ad carnis mũditiem restringunt verùm si ita est, quum viuam in hoc Samaritano fidem commendet Christus, quæri potest quomodo seruati fuerint alij nouem:nam eadem promiscuè omnibus sanitas obtigit. Sic ergo habendum est, Christum hîc aliter æstimasse donum Dei quã soleant profani homines, nempe tanquam salutare paterni amoris symbolũ vel pignus. Sanati fuerunt nouem leprosi:sed quia Dei gratiam impiè obliterant, ipsam sanitatem inficit & contaminat eorum ingratitudo, vt quam decebat vtilitatẽ ex ea non percipiant. Sola igitur fides dona Dei nobis sanctificat vt pura sint, & cum legitimo vsu coniuncta in salutem nobis cedant. Denique hac voce testatus est Christus quomodo ritè Dei beneficiis fruamur. Vnde colligimus, æternam animæ salutem vnà cum temporali dono complexũ esse. Seruatus est sua fide Samaritanus. Quomodò? Certè non ideò tantùm quòd à lepra curatus sit(nam hoc & reliquis commune erat)sed quia in numerum filiorum Dei acceptus est, vt paterni amoris tesseram ex eius manu acciperet.

20 *Interrogatus autem à Pharisæis.*) Quæstio hæc haud dubiè per ludibrium agitata fuit: nam quum assidue de propinquo Dei regno Christus dissereret, nulla autem fieret status externi mutatio inter Iudæos, putarunt improbi & maligni homines plausibilem eius vexandi colorem hunc esse. Ergo perinde acsi de regno Dei frustra garriat & nugetur, mordaciter interrogant quando tandem venturum sit illud regnum. Siquis tamẽ pro crassa sua opinione hoc magis quæsisse existimet, quàm subsannandi causa, non contendo. *Non veniet Regnum Dei.* Respõsum hoc, meo iudicio, neglectis illis canibus, Christus ad discipulos accõmodat:sicuti sæpe ab improbis lacessitus, docendi occasionẽ inde arripuit. atque ita Diuinitus eluditur eorum malitia, dum veritas ab eorum cauillis afferta magis elucet. Porrò obseruationem hîc posuit Christus pro notabili splendore:acsi negaret regnum Dei eminus tanquam in pompa, fore conspicuum. Significat enim vehementer eos falli qui regnum Dei carnis oculis quærunt, quod minimè carnale est vel terrenum:quando nihil aliud est nisi interior & spiritualis animæ renouatio. nam à natura ipsius regni peruersè eos facere docet, qui circunspiciunt hûc vel illuc, vt visibiles notas obseruent. acsi dixisset, intus quærenda est quam Deus promisit, Ecclesiæ instauratio:quia electos suos in cęlestem nouitatem viuificans, suũ in ipsis regnum erigit. Atque ita obliquè perstringit Pharisæorum socordiam, quod nihil nisi terrestre & caducum spirarent. Notandum tamen est, Christum de primordiis tantùm regni Dei loqui:quia nunc Spiritu reformari incipimus ad imaginem Dei, vt suo deinde tempore integra sequatur & nostri & totius mundi renouatio.

MATTH. XIII.	MARC. VI.	LVC.
53 *Et factum est, quum finisset Iesus hos sermones, vt egrederetur illinc.*	1 *Et egressus est illinc, venitque in patriam suam, & sequuti sunt eum discipuli sui.*	
54 *Et quum venisset in patriam suam, docuit eos in Synagoga illorum: ita vt stuperent, ac dicerent, Vnde huic sapientia hæc & virtutes?*	2 *Et quum esset Sabbathum, cœpit in Synagoga docere: multique audientes obstupuerunt, dicentes, Vnde huic hæc, & quæ est sapientia quæ data est illi, & virtutes tales per manus eius fiunt?*	
55 *Nónne hic est ille fabri filius? nónne mater eius vocatur Maria, & fratres eius Iacobus, & Ioses, & Simon, & Iudas?*	3 *Nõne hic est faber ille filius Mariæ, frater Iacobi, & Iose, & Iudæ, & Simonis? nónne & sorores eius hîc nobiscum sunt? Et offendebantur in eo.*	
56 *Et sorores illius nónne omnes apud nos sunt? vnde igitur huic hæc omnia?*	4 *Dicebat autẽ illis Iesus, Non est Propheta expers honoris nisi in patria sua, & inter cognatos suos, & in familia sua.*	
57 *Et offendebantur super eo. Iesus autem dixit illis, Non est Propheta expers honoris nisi in patria sua & domo sua.*	5 *Et non poterat ibi virtutem vllam edere, nisi quod paucos infirmos, impositis manibus, sanauit.*	
58 *Et non edidit illic virtutes multas propter incredulitatem illorum.*	6 *Et mirabatur propter incredulitatem illorum, & obambulabat per vicos vndique circumiacentes, docens.*	

53 *Quum finisset Iesus.*) Non intelligit Matthæus Christum illis sermonibus habitis cõtinuò post in patriam suã venisse:nam ex Marco apparet aliquã fuisse temporis distãtiam, verùm sensus est, quũ aliquãdiu in Iudęa docuisset, rursus ad Galilæos reuersum, à quibus tamen parũ humaniter acceptus fuerat. Lucas ferè similẽ historiã retulit cap.4. nõ tamen eãdẽ. Nec verò mirum est iã circa initia offẽsos fuisse cõterraneos Christi, domũ eius ignobilem, & obscurum ac vile educationis genus reputantes, vt ipsius doctrinę obstreperẽt: & postea in eadem malitia perstitisse, vt obtrectare non desinerent quoties apud eos munus Prophetæ obire voluit. Docet igitur secũda hęc Chri

sti reiectio,ciues Nazareth interposito temporis spatio non fuisse correctos,sed semper idem contemptus obstaculum sibi fecisse ne Christum audirent.

54 *Ita vt stuperent.*) Stupent rei nouitate perculsi,quòd Christus,qui literas non didicerat,sed à pueritia vsque ad virilem ætatem versatus erat in mechanico opificio,tantus sit doctor,ac Diuinam sapiētiam spiret.in hoc miraculo quum Dei manum suspicere deberēt,eorum ingratitudo fecit vt sibi tenebras obducerent.Mirari,velint,nolint,coguntur:interea spernunt. Quid hoc aliud est quàm Prophetam Diuinitus edoctum abiicere quia ex hominum schola nō prodeat?Et se propria confessione iugulant,quum tam insigne testimonium reddunt Christi doctrinæ,quæ tamē locum apud eos non inuenit quia vsitatam non habet originem è terra. Cur non potius oculos in cælum attollunt,vt discant à Deo profectum esse quod humanam rationem superat? Adde quòd virtutes doctrinæ annexæ vehementiùs eos tangere debebāt,vel saltem expergefacere nimia socordia torpentes, vt gloriam Deo tribuerent. nā certè dū insolitis modis agit Deus,eò clariùs manus suæ potentiam exerit. Atqui hæc ipsa occasio est Nazarenis,vt malignè velum oculis suis obducant.Videmus ergo non simplicem ignorantiam obesse hominibus,sed sponte sibi accersere scandala , ne sequantur quò Deus vocat. Nos potius in contrariam partem ratiocinari conuenit, vbi deficiunt humana media , Dei virtutem nobis clarè patefieri , vt solidam laudem obtineat.

55 *Nonne hic est fabri filius?*)Scimus admirabili Dei consilio factum esse vt Christus ad annum tricesimum in vita priuata se continuerit.Hinc ergo perperam & iniustè à Nazarenis concepta fuit offensio,quum potius amplecti eum reuerenter debuerint,quasi repentè à cœlo delapsū.Deum in Christo operantem cernunt : illinc data opera oculos suos conuertunt ad Ioseph,& Mariam,& omnes cognatos,quorum obscura erat conditio,vt velū manifestæ luci opponant.Fratres more Hebraico vocari consanguineos quoslibet, iam alibi diximus. Quare nimis inscitè Heluidius plures fuisse Mariæ filios finxit,quia de Christi fratribus aliquoties fiat mentio.

57 *Non est Propheta.*) Sententiam hanc fusius exposui 4.cap.in Ioannem. Potest quidem generale esse prouerbium,quòd nunquam minore in pretio sint qui pręclaris donis excellunt,quàm in patria sua:in quo se prodit hominum ingratitudo qui Deum in Spiritus sui donis eo audacius respuūt quo familiarius sese offert:ego tamē Chrysostomo libenter subscribo qui peculiariter Iudæos hoc dicto fuisse perstrictos putat.Sed Christus quod solebat in totam gentem dici, propriè accommodat ad suos Galilæos:nusquam enim minus honoris habuit quàm in solo suo natali. Quare meritò illis exprobrat quòd quum primi debuerint oblatam sibi gratiam amplecti, procul à se reiiciant.est enim valde absurdum,sperni in eo loco Dei Prophetam vbi natus est,cui alij cupidè velut aduentitio,occurrunt.

58 *Non edidit illic virtutes.*) Magis emphaticè Marcus loquitur,quòd non potuerit vllam virtutem edere.In summa tamen rei optimè consentiunt,Christo ciuium suorum impietate præclusam fuisse viam ne plures apud eos virtutes ederet.Gustū aliquem iā illis prębuerat: vltro seipsos obstupefaciunt ne quid percipiant.Ideo aptè Augustinus fidem aperto vasis ori comparat: infidelitatem verò dicit operculo similem esse quo vas obstruitur,ne infusum Diuinitus liquorem admittat.Et sanè ita res habet.nam Dominus vbi virtutem suam videt à nobis non recipi , tandem eam subducit:& tamen interea cōquerimur eius opem nobis deesse quam nostra incredulitas procul arcet ac repellit.Marcus negans Christum potuisse, eorum culpam amplificat à quibus impedita fuit eius bonitas.nam certè increduli, quantum in se est,Dei manus sua contumacia constringunt:non quòd Deus quasi inferior vincatur , sed quia illi non permittunt virtutem suam exequi Notādum tamen est quod addit Marcus,sanatos nihilominus fuisse quosdam infirmos. nā hinc colligimus Christi bonitatem certasse cum eorum malitia,vt supra obstacula emergeret. Idem in Deo quotidie experimur:etsi enim potentiam suam,quia illi aditus ad nos non patet,iustè necessariò restringit,videmus tamen vt viam per inuia sibi faciens, nobis benefacere non desinat. Mirabilis lucta, quòd quum modis omnibus opprimere conemur Dei gratiam ne ad vos vsque perueniat, illa tamē victrix perrumpit , & quasi nobis inuitis efficaciam suam obtinet.

MATT. XIIII.

1 *In illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu.*

2 *Et dixit famulis suis, Hic est Ioannes Baptista,ipse surrexit à mortuis:& ideo virtutes agunt in illo.*

MARC VI.

14 *Et audiuit rex Herodes(innotuerat enim nomē eius) dixítque , Ioannes qui baptizabat , resurrexit à mortuis:& propterea virtutes agunt in illo.*

15 *Alij dicebant, Elias est. Alij verò dicebant,Propheta est , vel tanquam vus ex Prophetis.*

16 *Quum audisset autem Herodes ait,Cui ego præcidi caput,Ioannes iste est,is surrexit à mortuis.*

LVC. IX.

7 *Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo,& hæsitabat , eo quòd diceretur à quibusdam quòd Ioannes surrexisset à mortuis.*

8 *A quibusdam verò quòd Elias apparuisset: ab aliis autem , quòd Propheta quispiam ex antiquis surrexisset.*

9 *Et ait Herodes , Ioannem ego decollaui,quis est autem iste de quo talia audio?Et quærebat videre eum.*

Hoc ideo referūt Euangelistæ,vt sciamus celebre passim fuisse Christi nomen,vt Iudæos ignorātia minimè excuset.posset enim alioquin multorum mentibus obrepere hæc dubitatio, quî factum sit vt Christo in terris agente, Iudæa securè quieuerit , acsi in angulū aliquē retrusus , Diuinā suam virtutem nullis patefecisset. Nunc ergo testantur Euangelistæ vbique sparsam fuisse de illo famam

famam, vt in aulam vsque Herodis penetrauerit.

2 *Dixit famulis suis.*) Ex Lucæ verbis colligitur, non venisse hoc vltro in mentem Herodi, sed iniectam illi suspicionem ex communi populi rumore. Nec verò mihi dubium est quin odium Tyranni & nefandæ cædis detestatio, sermonum materiam dederint, vt fieri solet. Hærebat passim in hominum mentibus hæc superstitio, redire mortuos in vitam sub alia persona, quemadmodum alibi dictum est. Nunc arripiunt quod proximum est, Herodem crudeliter necando sanctum virum, minimè adeptum esse quod sperabat, quia repentè mirifica Dei virtute è morte resurrexerit, acrior scelerum eius hostis futurus ac vindex. Docent tamen Marcus & Lucas variè loquutos fuisse homines: nempe quòd alij putabant Eliam esse, alij vnum quempiam ex Prophetis, vel qui Prophetas Spiritus excellentia æquaret. Cur de Elia potiùs quàm de alio quouis suspicati sint, alibi diximus. Quia per Malachiam promiserat Deus, venturum Eliam, qui dissipatam Ecclesiam colligeret, vaticinium perperam traxerant ad hominis personam: quum simplex comparatio esset in hunc sensum, Ne obscurus sit Messiæ aduentus, & ne populum fugiat redemptionis gratia, præcedet Elias quidem, qualis ille fuit olim, qui res collapsas & euersum Dei cultum restituit. Præcedet igitur singulari Spiritus virtute, vt magnum illum diem illustret. Iudæi, vt crassi erant interpretes, hoc ad illum Eliam Thesbitem traxerant, quasi functurus officio Prophetæ denuo foret. Diuinant tamen alij, vel vnum aliquem resurrexisse ex veteribus Prophetis, vel magnum esse aliquē virum qui ad illorum prestantiam accederet. Porrò mirum est, quum in diuersas sententias ferantur, nulli tamen quod verum erat in mentem venire: præsertim quum ipsa temporis ratio eos ad Christum dirigeret. Redemptorem illis promiserat Deus, qui miseris ac perditis opem ferret. Extrema necessitas in quam coniecti erant, tunc maximè flagitabat Dei auxilium. Adest Redemptor tum celebratus Iohannis præconio, tum ipse de officio suo testificans, coguntur Diuinum aliquid in ipso agnoscere: ad sua tamen figmenta delapsi, in alienas personas eum transmutant. Ita scilicet mundus praua ingratitudine oblatas sibi Dei gratias extinguere solet. Quòd ad Herodem ipsum pertinet, sicuti paulò antè attigi, ipse opinionem de Iohanne suscitato non vltro concepit: sed quemadmodum trepidè vacillant malæ conscientiæ, & ad quamlibet auram flectuntur, quod metuebat, facilè concipit. Et Deus cæcis istis terroribus sæpe impios exagitat ita quantumuis data opera se obdurent, nec aliunde vexentur, quietem non impetrant ab intestino carnifice quin duriter eos flagellet. *Ideò virtutes agunt in illo.* Mirum est qua ratione ducti hoc intulerint. Iohannes toto prædicationis suæ cursu nullum signum ediderat. Colore ergo carere videtur quòd hominem miraculis insignem videntes, Iohannem esse diuinant: sed miracula nunc primùm edi putant quibus probetur eius resurrectio, & quæ testantur fuisse sanctum Dei Prophetam impiè occisum ab Herode: & nunc prodire quasi sacrosanctum, ne quis amplius violare eum audeat. Virtutes ergo in eo agere, hoc est efficaces esse putarunt, vt maior illi inde autoritas accederet, palámque fieret Dominum illi adesse.

MATTH. XIIII.	MARC. VI.	LVC.
3 *Nam Herodes ceperat Ioannem, & vinxerat, & posuerat in carcere propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.*	17 *Nam ipse Herodes miserat, & ceperat Ioannem, vinxerátque eum in carcere propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui: quia duxerat eam vxorem.*	
4 *Dicebat enim illi Iohannes, Non licet tibi habere eam.*	18 *Dicebat enim Iohannes Herodi, Non licet tibi habere vxorem fratris tui.*	
5 *Et quum vellet eum occidere, metuebat multitudinem, propterea quod illum ceu Prophetam habebant.*	19 *Herodias autem insidiabatur illi, volebátque eum occidere, nec poterat.*	
	20 *Herodes enim metuebat Iohannem, sciens eum virum iustum ac sanctum, & obseruabat eum, auditóque eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.*	
6 *Quum autem celebraretur natalis Herodis, saltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.*	21 *Et quum dies opportunus accidisset, quum Herodes in natalitiis suis cœnam faceret Primatibus ac Tribunis, & Primoribus Galilææ:*	
	22 *Quúmque introijsset filia ipsius Herodaidis, ac saltasset, placuissétque Herodi, ac simul accumbentibus, Rex ait puellæ, Pete à me quiduis, & dabo tibi.*	
7 *Vnde cum iureiurando pollicitus est se daturum illi quicquid peteret.*	23 *Et iurauit illi, Quicquid à me petieris, dabo tibi, vsque ad dimidium regni mei.*	
8 *At illa priùs instructa à matre sua, Da mihi, inquit, hic in patina caput Iohannis Baptistæ.*	24 *At illa egressa dixit matri suæ, Quid petam? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptistæ.*	
	25 *Et ingressa statim cum festinatione ad Regem, petiuit dicens, Volo vt protinus des mihi in lance caput Iohannis Baptistæ.*	
9 *Et indoluit Rex: tamen propter iusiurandum, & eos qui simul accumbebant, iussit dari.*	26 *Et dolore affectus Rex, propter iusiurandum eósque qui simul accumbebant, noluit eam reijcere.*	

10 *Misitque & decollauit* Iohan*nem in carcere.*
11 *Et allatum est caput eius in patina, datúmque puellæ: & illa obtulit matri suæ.*
12 *Et accesserunt discipuli eius, & sustulerunt corpus, ac sepelierunt illud, abierúntque, & renuntiauerunt Iesu.*

27 *Missoque confestim spiculatore, iussit inferri caput eius: ille verò abijt, & decollauit eum in carcere.*
28 *Et attulit caput eius in lance, deditque illud puellæ, & puella dedit matri suæ.*
29 *Quo audito discipuli eius venerunt, & sustulerunt cadauer eius, posuerúntque illud in monumento.*

Huius historiæ recitatio nunc omittitur à Luca, quoniam alibi eam exposuerat. Ego quoque ne bis idem scribendo, molestus sim lectoribus, ero in hoc loco breuior. Euangelistæ captum fuisse Iohannem referunt, quia Herodiadis raptum & incestum cum ea coniugium palàm damnauerat. Quòd Iosephus aliam causam assignat, quòd scilicet Herodes sibi à rebus nouis timens, suspectum Iohannem habuerit, fieri potest vt scelus suum hoc prætextu excusauerit Tyrannus, vel sparsus fuerit rumor ille, vt iniusta violentia & crudelitas variis criminationibus obnoxia est. Rem verò ipsam Euangelistæ exprimunt, sancto viro infensum fuisse Herodem quòd ab eo reprehensus foret. Fallitur porrò Iosephus, qui putat non Philippo fratri, sed Herodi regis Chalcidis patruo abreptam Herodiadem fuisse. Nam quo tempore Euangelistæ scripserunt, non modò recens erat sceleris huius memoria, sed ante omnium oculos versabatur. Quòd autem alibi tradit Iosephus mansueto ingenio fuisse Philippū, nō dubito quin hac spe audacior redditus fuerit Herodes, quòd in hominem placidum, imbellem & modestum impunè contumeliosus foret. Accedit altera probabilis coniectura, quòd Herodias patruo Philippo in matrimonium potiùs data fuisse videtur, quàm patruo magno aui sui fratri, seni iam decrepito. Cæterùm Herodes Antipas, cuius hîc fit mentio, & Philippus non vterini fratres erant, sed prior ex Marchaca tertia Herodis magni coniuge, alter verò ex Cleopatra natus erat. Nunc vt ad Euangelistas reuertar: coniectum in vincula Iohannem fuisse tradunt quia Herodis scelus liberiùs reprehendisset quàm ferret Tyranni ferocia. Iam satis per se odiosa & infamis erat facti atrocitas, quòd non modò alienam vxorem à legitimo thoro abductam domi suæ aleret: sed quod hanc iniuriam germano fratri intulerat. Quum accedit libera Iohannis obiurgatio, non frustra timet Herodes ne qua repentè seditio oriatur. Peccatum corrigere non sinebat libido: vincto autem Dei Propheta sibi tranquillam licentiam promittit. Historiæ inscitia factum est vt multi superuacuam disputationem ingesserint, liceátne mihi ducere vxorem quæ priùs fratri meo nupta fuit. Quanquam enim à tali coniugio abhorreat naturæ pudor, raptum tamen magis damnat Iohannes, quàm incestum: quia Herodes per vim vel fraude fratrem suum legitima vxore spoliauerat. Et alioqui minùs ei licebat neptem suam, quàm fratris mortui vxorem ex viduitate sumere. Ac minimè quidem dubium est quin flagitium tam immana passim traductum fuerit: sed aliis suis maledictis absentem Herodem vexabant: solus Iohannes in eius conspectum prodit, & liberè coràm obiurgat, si quo fortè modo ad pœnitentiam possit adduci. Vnde discimus quàm inflectibili fortitudine instructos esse oporteat Dei seruos vbi cum principibus negotium est: nam in omnibus ferè aulis regnat hypocrisis & seruilis adulatio: ita principum aures deliciis assuetæ vocem nullam, quâ asperiùs vitia sua taxentur, admittunt. Sed quia scelus adeò turpe, Dei Prophetæ minimè dissimulandum erat, procedit in mediū Iohānes, licèt molestus & ingratus monitor, ac ne officio suo desit, in offensam Tyrāni incurrere nō dubitat: præsertim quū sciret meretricis illecebris captū vix posse à proposito moueri.

5 *Quum vellet eum occidere.*) Videtur in Matthæi & Marci verbis nonnulla esse discrepantia, quòd prior Herodem nefandæ cædis cupidū fuisse dicit, sed metu populi fuisse retentum: alter verò tantùm Herodiadem huius crudelitatis insimulat. Sed facilis solutio est, initio quòd Herodes nisi qua maior necessitas inuitum ita facere cogeret, sanctum virum occidere noluerit: quia illum reuerebatur, & quidem obstabat religio ne tam atrociter in Dei Prophetam sæuiret: Herodias autem assiduè eum stimulando, Dei timorem ei excusserit. Sed quum efferatus ab illa furia, extinctum cuperet sanctum virum, retentus fuerit nouo obstaculo, quia sibi timebat à populari motu. Atque hîc notanda sunt Marci verba, Herodias, inquit, insidiabatur illi: nempe quia sponte ad cædem propensus non erat Herodes, vel obliquis artibus eū circūuenire tentabat, vel clandestinum sancto viro exitium moliebatur. Mihi prior sententia magis placet, quòd per insidias, mariti animum captauerit, sed frustra, quandiu scilicet obstitit conscientia Herodi, ne sancto viro vltimam vim afferret. Deinde successit alius metus, ne quis ex mortis eius indignitate tumultus emergeret. Sed Marcus tantùm attingit quid Herodē impedierit quo minus statim morē gesserit scorti precibus. optasset enim Herodias, simulac in carcerē tractus fuerat Iohannes, de eo sumi occultum supplicium. Atqui Herodes colebat sanctū virum, vt etiam eius consiliis libenter pareret. Porrò timor cuius hîc fit mentio, nō erat formido ex aliena opinione cōcepta, sicuti metuimus quibus parta est aliqua authoritas, tametsi honore indignos censemus: sed hic timor voluntaria erat obseruantia, quia Herodes, quē sanctum virū & fidelē Dei ministrū esse persuasus erat, hac de causa non audebat cōtemnere. Atque hoc notatu dignū est: quanuis enim expertus esset Iohannes vtile esse multis modis se pollere aliqua gratia apud Tetrarchā, non tamē eius animū alienare veritus est, quum aliter non posset fauorē illum tueri, quàm perfidè ad notum & infame scelus conniuendo. Testari quidem poterat se priuatis commodis minimè cōsulere, nec alium quàm publicæ vtilitatis habere respectum. Certum enim est nihil ambitiosè rogasse, sed morigerum illi fuisse Herodem in sanctis consiliis quę ad

legitimam

legitimam regni administrationem spectabant. Verùm quia hoc compensationis genus sibi licitum esse non videt, vt veritatē prodendo, quędam officia eliciat, hostem ex amico sibi facere mauult, quàm adulatione vel silentio fouere malum quod seuerè reprehendere cogitur. Præscripsit ergo Ioannes suo exemplo, piis doctoribus certam regulam, ne dissimulēt principum vitia, vt hac mercede fauorem eorum quantumuis in commune vtilem, redimant. In Herode quasi in speculo, nobis ostendit Spiritus Dei, sæpe contingere vt qui Deum sincerè non colunt, parati sint tamen aliqua ex parte obsequi eius mandatis, modò eis per indulgentiam aliquid relaxet. Sed vbi rigidiùs vrgentur, excusso iugo, nō modò in contumaciā, sed in rabiem prosiliunt. Nō est igitur cur sibi placeant qui multis sanis consiliis obtemperant, donec se in solidum Deo addicere & subiicere didicerint.

6 *Quum autem celebraretur.*) Nunc incipiunt narrare Euangelistæ qua fraude Herodias Ioanni exitium, quod diu machinata fuerat, tandem attulerit: occasio autem illi data est ex solenni epulo, quum Herodes diem suum natalem celebraret. Vix enim fieri potest quin illi magnifici apparatus præter luxuriam, fastum, effrænem lætitiam & alias nequitias, plura quoque alia mala secum trahant. non quòd liberalius conuiuium instruere, per se malum sit: sed ea est humani ingenij ad lasciuiam propensio, vt laxatis habenis facilè diffluāt. Mos ille vetustus per se improbari non potest, quotannis diem natalem solenni gaudio prosequi: admonet enim dies ille, quoties recurrit, vnum quenque nostrum vt Domino gratias agat, à quo in hanc vitam productus, complures iam annos eiusdem beneficio transegit: deinde vt in memoriam reuocet quàm malè & inutiliter tempus diuinitus concessum passus fuerit perire: tandem vt se in reliquū vitę tēpus eiusdem Dei præsidio commendet. Sed nihil est tam purum quod non vitiis suis corrumpat mundus: nam diem natalem qui sacer esse debuerat, maior pars prophanat fœdis corruptelis: & nullum ferè sumptuosius conuiuium à dissoluta proteruia purum est: primùm largiùs bibitur: deinde ianua patet impuris vel minùs verecundis sermonibus: nulla denique seruatur intēperies. Hæc ratio fuit sancto Iob cur filiis suis mutua conuiuia agitantibus, post vices peractas sacrificium offerret, quòd scilicet reputabat nunquam sibi homines ita probè tēperare, vbi sodales alij alios ad hilaritatem inuitant, quin multis modis peccetur. Ita factum est vt Herodes conuiuas suos lautiùs tractare volēs, passus fuerit vxoris suæ filiā saltare. Hinc quoque apparet qualis fuerit aulæ eius disciplina: nam etsi plerique saltandi licentiam tunc sibi permitterēt, meretriciæ tamē lasciuiæ turpis nota fuit nubilis puellæ saltatio. Verùm impura Herodias Solomē filiam, ne sibi dedecori esset, ad mores suos ita formauerat. Quid verò tandem sequutum est? nempe impia sancti Prophetæ cædes. Nam vini calor in Herode ita efferbuit, vt grauitatis & prudentiæ oblitus, saltatriculæ vsque ad dimidiā regni sui partem daturum se promitteret. Pudendum sanè exemplum: quòd Rex ebrius nō modò spectaculum familię suę probrosum æquis oculis aspicere sustinet, sed tantam mercedem paciscitur. Quare discamus solicitè obuiam ire diabo lo, ne talibus laqueis nos implicet.

24 Marc. *Egressa dixit matri suæ.*) Nihil mirum quòd tanti fecerit Herodias Ioannis mortem. Quod coniiciunt nonnulli, vindicta fuisse accēsam, ratiōne caret: potiùs enim eam vrebat & cruciabat metus repudij: sicuti plerunque, vbi fastidium obrepsit scortatoribus, suæ libidinis eos pudet. Sperauit autem hoc scelere sibi magis deuinctum fore Herodē, si fœdus adulterini cōiugij sanguine Prophetæ mactatū esset. Ergo vt securè in posterum dominaretur, eū extingui voluit quem vnum sibi aduersarium sēserat. Vnde etiam docemur, quàm misera anxietas semper malā cōnscientiam torqueat. Ioannes in vinculis tenebatur. poterat imperiosa & crudelis mulier prohibere omnes ab eius colloquio & aditu: minimè tamen quiescit, sed cura metúque angitur, donec è medio sublatus fuerit Propheta. Hoc quoque ad monstrandam verbi Dei efficaciam valet, quòd vox sancti viri, licèt carcere inclusa instar grauissimi tormenti regiæ vxoris animum lacerat.

26 *Dolore affectus Rex.*) Euanuerat quidem, vt diximus, religio ex eius corde: sed quia præuidet quàm odiosum sit futurum crimē infamiā simul ac damnum metuit: hinc fit vt eū suę leuitatis pœniteat. Nec tamen audet saltatriculę negare, ne inconstantiæ ignominiā sustineat. quasi verò retractare turpiùs sit quod temere stultéque promisit, quàm sibi constare in scelere nefario. Verùm quia pro solida regum vanitate irritum fieri non vult quod semel protulit, Prophetam exemplo iubet occidi. Colligimus autē in arce Macherontis Herodem tunc cœnasse, vbi Iosephus tradit Ioannē fuisse detentum. Notare autem operæprecium est quod dicunt Euāgelistæ, Propter iusiurandū, & conuiuas qui aderant. vnde colligimus, si centies nullo teste iurasset, promisso tamen minimè staturum fuisse. Non ergo interior religio constrinxit Herodē, sed mera ambitio præcipitē adegit: quia sibi minimè honestū duceret, fidē datam non præstare. Ita fit vt impij subinde in officio labantur: quia ad Deum minimè respiciunt, sed tantùm ad hūc scopū intenti sunt, ne hominū probris iaceant. Porrò etiamsi iurisiurandi sanctitas tantùm, & non hominum verecundia versata esset ante oculos Herodis, grauiùs tamen peccauit quòd stultè promiserat exequendo, quàm si iusiurandum violasset. Primū hæc fuit prępostera iurandi celeritas, quòd promissionem rei dubię cōfirmat: deinde vbi apparuit nō posse absolui à fide data quin se nefando scelere obstringeret, nō licuit sacrum Dei nomen tali flagitio inuoluere. quid enim magis alienum à Deo, quàm vt impię neci pręsideat? Si priuata iactura agitur, pœnā suę stultitiæ luat qui temere iurauit. sed interim cauendum est, vbi quis frustra sumpsit nomen Dei, ne eius pretextu abutens ad patrandum aliquod scelus, sacrilegium duplicet. Hinc sequitur, vota Monastica, quibus coniuncta est manifesta impietas, non magis conscientiam ligare, quàm magicos exorcismos: quia Deus sacrū suū nomen ad peccati confirmationem valere non vult. Docet tamen hic locus cauendum esse nequid inconsideratè quisquam promittat: deinde ne ad leuitatem accedat contumacia.

28 *Deditque illud puellæ.*) Hoc quoque ad sceleris atrocitatē accessit, ꝙ sancti viri caput post

mortem ludibrio habitũ fuit,ſed Dominus ita ſuos interdum ſubiicit impiorum ſuperbiæ, donec tandem oſtendat pretioſum in ſuis oculis eſſe ipſorũ ſanguinem. Exultat Herodias libidinis ſuæ compos facta, & crudelem triumphum de ſuo cenſore agit:ſed poſtea exuta ſuis opibus, nec regni tantũ honore,ſed natali ſolo,& omnibus ſubſidiis priuata,quum inops miſeram vitam ægrè in exilio traheret,ſuaue Angelis & bonis omnibus ſpectaculũ præbuit. Quòd conuiuæ abominandæ pompæ intuitu fœdare oculos coguntur,hinc diſcamus, qui regiis menſis aſſident, ſæpe multis ſceleribus implicari:nam vt nullum cruentum facinus menſam funeſtet,omni tamen nequitiæ genere ſic referta ſunt omnia, vt ſaltem lenociniis addictos eſſe oporteat quicunque illuc accedunt.

29 *Diſcipuli eius venerunt.*)Hoc ad mulieris ſęuitiam reſtabat vt cadauer ſancti viri inſepultum iaceret:probabile enim eſt quum hoc officio functi ſint diſcipuli,proiectum fuiſſe à tyranni ſatellitibus.Etſi autem nihil mortuis confert honor ſepulturæ,vult tamen cæremoniam hanc Dominus à nobis coli,vt ſymbolum ſit vltimæ reſurrectionis. Quare Deo grata fuit hæc ſedulitas, quòd diſcipuli Iohannis venerunt vt corpus magiſtri ſepulchro mandarent. Adde quòd hoc ad teſtandam pietatẽ valuit:nam hoc modo profeſſi ſunt mortui hominis doctrinam ſuperſtitem in cordibus ſuis vigere. Laudabilis ergo fuit iſta confeſſio, præſertim quum à periculo non abeſſet: quia honore proſequi hominem à carnifice occiſum non poterant, quin Tyranni rabiem in ſe prouocarent.

MATTH. XIIII.

13 *Id quum audiſſet Ieſus ſeceſſit illinc in naui ad deſertum locum ſeorſum: & quum audiſſent turbæ,ſequutæ ſunt illum itinere pedeſtri ab vrbibus.*

14 *Et egreſſus Ieſus vidit multam turbam, & tactus eſt affectu miſericordiæ erga illos:ſanauitque ex illis qui male habebant.*

15 *Porrò quum appetiſſet veſpera, adierunt eum diſcipuli eius, dicentes, Diſertus eſt locus, & hora iam præteriit, dimitte turbas vt abeant in vicos,& emant ſibi cibaria.*

16 *At Ieſus dixit illis, Non eſt illis neceſſe abire: date illis vos quod edant.*

17 *At illi dicunt ei, Non habemus hîc niſi quinque panes & duos piſces.*

18 *Ille verò dixit, Afferte mihi illos huc.*

19 *Et iuſſit turbis diſcumbere ſuper gramina, ſumptíſque quinque panibus,ac duobus piſcibus,ſublatis in cælum oculis benedixit. Et quum fregiſſet dedit diſcipulis panes: diſcipuli verò turbis.*

20 *Et comederunt omnes,& ſaturati ſunt, & ſuſtulerunt quod ſuper-*

MARC. VI.

30 *Et congregantur Apoſtoli ad Ieſum,& renuntiauerunt ei omnia,& quæ egiſſent & quæ docuiſſent.*

31 *Et ait illis,Venite vos ſoli in deſertum locum,& requieſcite puſillum. Erant enim multi qui veniebant & abibant:vt ne cibum quidem capere vacaret.*

32 *Et abiit in deſertum locum nauigio ſeorſum.*

33 *Et viderunt eos abeuntes turbæ, & agnouerunt eum multi, & itinere pedeſtri ex omnibus vrbibus concurrerunt illuc,& præuenerunt eos, conuenerúntque ad illum.*

34 *Et egreſſus vidit turbam multam Ieſus,& affectu miſericordiæ tactus eſt erga eos:qui erant velut oues non habentes paſtorem,& cœpit illos docere multa.*

35 *Et quum iam multum diei præteriiſſet, acceſſerunt ad eum diſcipuli eius, dicentes, Deſertus eſt locus, & iam multum temporis effluxit.*

36 *Dimitte illos, vt abeant in circumiacentes villas ac vicos, emántque ſibi panes: nam quod edant non habent.*

37 *Ipſe verò reſpondens dixit illis, Date illis vos quod edant. Et dixerunt ei, Euntes emamus ducentis denariis panes, & demus illis quod edant.*

38 *At ille dixit eis, Quot panes habetis?ite, & videte. Et quum cognouiſſent,dicunt, Quinque & duos piſces.*

39 *Et præcepit illis vt accumbere facerent omnes,diſtributis conuiuis in viridi gramine.*

40 *Et diſcubuerunt diuiſi in centenos & quinquagenos.*

41 *Et quum accepiſſet quinque panes & duos piſces,ſublatis in cælum oculis,benedixit ac fregit panes, deditque diſcipulis vt apponerent illis, & duos piſces diuiſit omnibus.*

LVC. IX.

10 *Et reuerſi Apoſtoli narrauerunt illi quæcunque fecerant.Et aſſumptis illis ſeceſſit ſeorſum in locum deſertum ciuitatis quæ vocatur Bethſaida.*

11 *Quod quum agnouiſſent turbæ,ſequutæ ſunt illum: & excepit illos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui curatione indigebant ſanabat.*

12 *Dies autem cœperat declinare: & accedentes duodecim,dixerunt illi,Dimitte turbas,vt euntes in caſtella villáſque vicinas diuertant, & inueniant eſcas: quia hîc in loco deſerto ſumus.*

13 *Ait autem ad illos,Vos date illis quod edant. At illi dixerunt, Non ſunt nobis plures, quàm quinque panes, & duo piſces:niſi nos eamus,& emamus in omnem hunc populum eſcas.*

14 *Erant autem ferè viri quinquies mille. Ait autem ad diſcipulos ſuos, Facite illos diſcumbere in ſingulo quoque diſcubitu quinquagenos.*

15 *Atque ita fecerunt: & fecerunt omnes diſcumbere.*

16 *Acceptis autem quinque panibus, & duobus piſcibus,ſublatis in cælum oculis benedixit illis & fregit, diſtribuitque diſcipulis, vt apponerent turbæ.*

fuerat

fuerat è fragmentis duodecim cophinos plenos.

21 *Porrò qui comederant fuerunt virorum ferè quinque millia, præter mulieres ac pueros.*

42 *Et comederunt omnes, & saturati sunt.*

43 *Et sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos, & de piscibus.*

44 *Erant autem qui comederant circiter quinque millia virorum.*

17 *Et comederunt omnes, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit illis fragmentorum, cophini duodecim.*

13 *Id quum audisset Iesus.)* Iohannes eandem historiam referens, quo cõsilio transierit Iesus in ripam vlteriorem meminit. Marcus etiam & Lucas nonnihil à Matthæo differunt: caussam enim itineris fuisse docẽt vt discipulis suis aliquid quietis daret, postquam ex sua legatione reuersi fuerant. Sed in eo nihil est dissidij: quia fieri potest vt Apostolos segregare voluerit in desertum locũ, quò liberiùs eos ad maiora formaret, ac sub idem tempus acciderit ex morte Iohannis noua occasio. nã & debiles animos terrere potuit mors Iohannis, quia tristis ille summi Prophetæ euentus iam monebat qualis eos omnes maneret conditio. Certè quemadmodum priùs narratum est, capto Ioanne Christum ex ditione Herodis migrasse, vt à præsenti furore deflecteret: ita nunc colligere licet, Christum vt pauidos adhuc discipulos ab incendio subduceret, in desertum locum abiisse. Porro quantum temporis consumpserint Apostoli in prima sua legatione, incertũ est: nam temporum series (vt alibi diximus) vel neglecta fuit ab Euãgelistis, vel minus curiosè obseruata. quin potius mihi probabile est, non semel tantùm fuisse dimissos vt præconium regni Christi vulgarẽt, sed vt ferebat occasio, vel illud iterasse in quibusdam locis, vel post aliquantum temporis in diuersa loca profectos esse. Itaque nũc congregatos esse interpretor, vt assidui in posterum illi comites essent: ac si dictum esset, non ita digressos esse à magistro vt singuli ordinarium docendi munus semper obirent: sed temporali præconio defunctos, denuò ad scholam redisse vt melius proficerent.

Sequutæ sunt illum.) Tametsi Christum, qui omnium præscius erat, minimè latuit quid futurũ esset, voluit tamen discipulis secundùm hominem prospicere, vt reipsa testatum faceret se habere illorum curam. Ex tanto verò concursu patet quàm celebris vbique fuerit eius fama, vt inexcusabiles essent Iudæi, quos sua socordia oblato salutis beneficio priuauit. Nam & ex hac magna turba, quæ subito impetu exarsit ad sequendum Christum, non nisi perquam exiguus numerus verè & constanter eius doctrinæ se addixit, sicuti ex Iohanne patet.

14 *Tactus est affectu misericordiæ.)* Clariùs exprimunt reliqui duo ac præsertim Marcus, vnde Christo hæc συμπάθεια: quia scilicet famelicas animas videbat desiderij ardore è suis sedibus abreptas ferri in locum desertum. Illa porrò doctrinæ inopia miseræ dissipationis signum erat: ideo dicit Marcus misertum esse Christum, quia essent tanquam oues carentes pastore: non quòd secundùm Deitatis Spiritum omnes pro ouibus agnosceret, sed quatenus homo erat, iudicium fecit ex præsenti rei intuitu. Erat enim hoc non leue pietatis indicium, relinquere proprias domos, & turmatim ad Dei prophetam confluere, quanuis data opera conspectum eorum fugeret. Deinde notare conuenit, Christum eius quam sustinebat personæ memorem fuisse: iniunctum illi erat doctoris officium: debuit ergo ad tempus cẽsere ex grege Dei & Ecclesia Iudæos omnes donec se ipsi alienarent. Cæterùm hic misericordiæ affectus in Christo præualuit, vt fessus cum discipulis suis, cõtinuáque molestia ferè oppressus, sibi tamen non parceret. Aliquid relaxationis quæsierat, neque id tam sibi quàm discipulis: quia tamen eum officij necessitas ad nouum laborem vocat, libenter post habito priuato illo respectu, se impendit docendis turbis. Etsi autem nunc affectus illos exuit qui in hominem mortalem quadrabant, dubium tamen non est quin miseras oues pastore destitutas modò quærant inopiæ suæ remedium, è cælo respiciat. Dicit Marcus ipsum docuisse multa, hoc est diu concionatum esse, vt solidum aliquem profectum referrent. Lucas, De regno Dei loquutum esse tradit, quod idem valet. Matthæus nonnisi de miraculis meminit; quia scilicet ad conciliandum Christo nomen plus illis suberat momenti. Sed facilè colligitur, non omissam fuisse ab eo doctrinam quæ principem locum tenebat.

15 *Quum appetisset vespera.)* Iam spe sua frustrati erant discipuli, nunc Christum docendo intentum esse vident: turbas etiam præ discendi studio de reditu non cogitare: Christum ergo admonent vt corporibus curandis illas amandet in propinquos vicos. Consultò autem miraculum quod edere habebat in animo, in illud vsque tempus distulerat: primùm vt ad eius cõsiderationem discipuli paulatim erecti, meliùs inde proficerent: deinde vt ipsa temporis circunstantia doceret, quanuis non præueniat necessitates suorum, neque etiã illis statim occurrat, nunquam tamen eorum curam abiicere, sed opem semper habere in manu repositam quam exhibeat in ipso articulo.

16 *Date vos illis quod edant.)* Quia plenior huius miraculi expositio reperietur sexto Ioannis capite, ne molesta sit lectoribus repetitio, illinc peti malim: ne tamen vacuus sit hic locus, summã breuiter perstringam. Hactenus Christus operam suam ad pascendas animas contulerat: nunc quoque ad corporum vsque curam pastoris officium extendit. In quo etiam confirmat suum illud dictum, quòd regnum Dei quærentibus, eiúsque iustitiam, reliqua deinde accedent. Sperandum quidem non est vt semper hoc modo Christus cibum ieiunis & esurientibus suppeditet: certũ tamen est nunquam passurum vt suis desint vitæ subsidia quin manum è cęlo porrigat vbi ita vtile esse viderit ad leuandas eorum necessitates. Cæterùm qui sibi Christum cupient nutricium esse, simul discãt nõ appetere exquisitas lautitias, sed pane hordeaceo cõtenti esse. Quòd per turmas iussit Christus populum discumbere, hoc primùm consilio fecit, vt ordinibus sic dispositis, magis conspicuum esset miraculum: deinde vt commodiùs numerari possent homines, & quum alij alios respicerent, sibi inuicem testes forent cœlestis huius gratiæ: tertiò quia solicitos esse videbat discipulos,

eorum obediētiam probare voluit, quod in speciem ridiculum erat illis præcipiens. mirũ enim erat nullis alimētis ſuppetentibus, quorſum ſpeciem conuiuij Chriſtus inſtrueret. Eodem ſpectant quæ ſequũtur, panes illis fuiſſe datos, vt inter eorum manus creſceret admirabilis illa copia, atque ita diuinæ Chriſti virtutis miniſtri forēt. Nam quaſi parum eſſet oculatos eſſe teſtes, voluit Chriſtus ſuam virtutem ab illis palpari. Ducenti denarij ex Budæi ſupputatione circiter triginta quatuor libras Francicas valent. Ita exiguum panem in ſingula capita teruncio Gallico æſtimant. Quum tanti verò panem taxaſſent qui tenuiter ad paſcendum populum ſufficeret, non paruam laudem meretur eorum obedientia, dũ Chriſti mandato ſimpliciter parentes, euentum committunt eius arbitrio.

19 *Benedixit.*) Benedictio hoc loco, vt alibi ſæpe, pro gratiarum actione capitur. Suo autem exēplo nos docuit Chriſtus, nō aliter ſanctè puréque cibis nos poſſe veſci quã ſi Deo, ex cuius manu nobis proueniunt, gratitudinem noſtram teſtamur. Ideo dicit Paulus, quæcunque Deus alimenta nobis largitur, ſanctificari verbo & precatione. quo ſignificat, brutos homines, qui nec fide reputant Dei benedictionem, nec eã gratiarum actione celebrãt, inficere, ac polluere in fidelitatis ſuæ ſordibus quicquid natura purũ erat: & viciſſim cibo quē ingurgitant, pollui ac corrumpi, quia infidelibus nihil eſt mundũ. Suis ergo præſcripſit Chriſtus ritè veſcēdi formam ne ſe & Dei beneficia impio ſacrilegio profanent. Sublati in cælum oculi, ſerium ac vehemētē precandi affectũ declarant. Nõ quòd sēper neceſſarius ſit hic geſtus quoties precamur: ſed quia cæremonias humanæ infirmitati vtiles negligere Filius Dei noluit. adde etiã quòd excitãdæ tarditati noſtræ aptus ſtimulus eſt ſurſũ tollere oculos, dum mentes nimis in terra ſubſidunt.

1. Tim. 4. b 5.

20 *Suſtulerunt quod ſuperfuerat.*) Quũ reliquię, poſt tantam hominum turbam ſatiatã, plus duodecuplo quod initio propoſitum fuerat, excederent, hoc non paruum miraculo ſplendorem attulit. ſic enim omnes intellexerunt, Chriſti virtute non modò creata ſibi de nihilo eſſe alimēta quæ ad præſentem vſum ſufficerent: verùm ſi opus eſſet, prouiſũ quoque eſſe futuræ neceſſitati. denique edito miraculo, Chriſtus illuſtre eius documētũ rurſus extare voluit quod cibo refecti per otium ſpectarent. Cæterũ tametſi neque panes quotidie multiplicat Chriſtus, nec ſine labore manuario vel agrorũ cultura paſcit homines, huius tamē hiſtorię fructus ad nos vſque pertingit. Nã quòd non perſpicimus Dei benedictione augeri frumenti copiã vnde nobis victus ſuppetat, tãtùm obſtat noſtra ſocordia & ingratitudo. Quòd etiam ſumptis ex annuo prouentu ſemen reſtat, non ſine cœleſti incremento fieri, quiſque noſtrũ pro ſe ſentiret niſi eadem illa obſtaret prauitas quæ oculos tam mentis quã carnis excæcat ne manifeſtum Dei opus cernant. Porrò Chriſtus teſtatum voluit, ſicuti omnia illi in manum à Patre data ſunt, ita cibos, quibus veſcimur, nobis à ſua gratia profluere.

MATTH. XIIII.

22 *Et ſtatim compulit Ieſus diſcipulos ſuos vt conſcenderēt nauim, & præcederent ſe in vlteriorem ripam, donec dimiſiſſet turbas.*

23 *Ac dimiſſis turbis, aſcendit in montem ſolus ad orandum. quum autem adueniſſet veſpera, ſolus erat illic.*

24 *Cæterùm nauis iam in medio maris erat, & afflictabatur ab vndis: nam ventus erat aduerſus.*

25 *Quarta autem noctis vigilia abiit ad illos Ieſus, ambulans ſuper mare.*

26 *Et vbi viderunt eum diſcipuli ſuper mare ambulantem, turbati ſunt, dicentes, Spectrum eſt: ac præ metu exclamauerunt.*

27 *Sed ſtatim loquutus eſt illis Ieſus, dicens, Confidite, ego ſum, ne terreamini.*

28 *Reſpondens autem illi Petrus, dixit, Domine, ſi tu es, iubeto me ad te venire ſuper aquas.*

29 *At ille dixit, Veni. Et quum deſcendiſſet è naui Petrus, ambulabat ſuper aquas, vt iret ad Ieſum.*

30 *Cæterùm quum videret ventum validũ, territus eſt: & quum cœpiſſet demergi, clamauit dicens, Domine ſerua me.*

31 *Continuò autem Ieſus extenta manu apprehendit eum, & dixit ei, Exiguæ fidei homo, cur hæſitaſti?*

32 *Et quum eſſent ingreſſi nauim, conquieuit ventus.*

33 *Porrò qui erant in naui acceſſerunt, & adorauerunt eum dicentes, Verè Filius Dei es.*

MARC. VI.

45 *Et ſtatim coēgit diſcipulos ſuos conſcendere nauim, vt præcederent tranſmiſſo lacu Bethſaidam, dum ipſe dimitteret turbam.*

46 *Et quum dimiſiſſet eos, abiit in montem ad orandum.*

47 *Et quum adueniſſet veſpera, erat nauis in medio mari, & ipſe ſolus in terra.*

48 *Viditque eos laborantes in remigando. (erat enim ventus eis contrarius) & circa quartam vigiliã noctis venit ad eos, ambulans ſuper mare, & volebat præterire eos.*

49 *At illi vt viderunt eum ambulantem ſuper mare, putauerunt ſpectrum eſſe, & exclamauerunt.*

50 *Omnes enim videbant eum, & conturbati ſunt. Et ſtatim cum eis loquutus eſt, ac dixit eis, Confidite, ego ſum, ne terreamini.*

51 *Et aſcendit ad illos in nauim, & quieuit ventus, & vehementer ſupra modum intra ſe ſtupebant, & admirabantur.*

52 *Non enim intellexerant ſuper panibus: erat enim cor eorum obcæcatum.*

22 *Et statim compulit Iesus discipulos suos.*)Compelli oportuit,quia nunquam eo relicto,nisi inuiti,aliò transissent. Porrò in eo testantur quantum illi deferant, dum præter animi sui sententiam eius imperio cedunt ac obtemperant. Et quidem res in speciem absurda erat,ipsum in loco deserto solum manere quum nox appeteret. Eò igitur plus laudis meretur eorum docilitas, quibus pluris est authoritas cælestis magistri, quàm quod à parte contraria probabile videri poterat. Nec verò rite & in solidum Deo paremus,nisi simpliciter sequẽdo quicquid iubet, quantumuis repugnet sensus noster. Deo certè optima semper constat consilij sui ratio:sed nos sæpe ad tempus cẹlat,vt discamus nobis non sapere, sed toti pendere ab eius nutu. Hoc modo coegit Christus suos discipulos traiicere,vt eos ad illam,quam dixi, obsequij regulam formaret. Nec verò dubium est quin sibi ad miraculum quod proximè sequetur viam sternere voluerit.

23 *Ascendit in montem solus.*) Verisimile est Filium Dei,quem minimè latebat futura tempestas, suorum salutem non neglexisse in precibus: mirũ tamen est cur non potiùs occurrat periculo quàm intentus sit ad orãdum. Verùm vt mediatoris partes impleret, verè se Deum & hominem esse ostendit, ac vtriusque naturæ documenta præbuit quatenus res ferebat. Quum omnia haberet in suo arbitrio,hominem sese orando exhibuit:nec verò id egit simulatè sed syncerum humani erga nos amoris affectum testatus est. In hac parte quodammodo quieuit Diuina eius maiestas, quæ se tandẽ ordine suo exeruit. Cæterum in ascensu montis quæsita est commoditas, vt liberiùs procul omni strepitu oraret. Scimus quàm facilè minimis quibusque auocamentis concidat precandi ardor,vel remissus languescat. Tametsi autem hoc vitio non laborauit Christus, exemplo tamen suo monere nos voluit,adminiculis omnibus quæ mentes nostras expediant ab omnibus mundi laqueis,sedulò vtendum esse,vt soluti in cælum feramur. Ad hoc autem plurimum valet solitudo, vt qui se ad precandum comparant, Deum solum testem habentes magis euigilent,cor suum effundant in eius sinum,seipsos diligentiùs examinent:denique reputantes sibi cum Deo esse negotium, supra seipsos assurgant. Notandum tamen est non fuisse legẽ ab eo prẹfixã,quasi nusquã nisi in secessu orare liceat: nam & Paulus vbique tollere nos iubet puras manus. Et Christus ipse interdum coram hominibus orauit: imò etiam instituit suos discipulos, vt simul congregati communes inter se preces concipiant. Sed illa precandi in omnibus locis libertas non obstat quo minus secretas etiam preces suo tempore admisceant. 1.Tim.2.c.8.

24 *Nauis iam in medio mari.*) Hanc historiam sexto Iohannis capite à me expositam reperient lectores, ideóque hîc ero breuior. Quòd passus est Christus discipulos suos aduersa tempestate cum periculo per tempus aliquod iactari, factum est vt allatam sibi opẽ magis attentis animis exciperent. Nam contrarius ventus surrexit circiter mediam noctem,vel etiam paulo ante. Quarta autem demum vigilia apparet Christus,hoc est, tribus ad summum horis ante lucis exortum, non magis ergo brachiis luctati sunt remigãdo, quàm eorum fides terroribus duriter concussa. Cæterùm quum ipsa necessitas ad expetendam magistri præsentiam maximè eos vrgeret, nimis crassi fuit stuporis turbari eius cõspectu,quasi spectrum esset. hac de causa dicit Marcus cor eorum fuisse obcæcatum,nec intellexisse super panibus.nam illo miraculo satis superque edocti fuerant,nec deesse Christo Diuinam virtutem ad suos iuuandos: & solicitè,vbi ita postulabat necessitas, prospicere. Meritò igitur nunc damnatur eorum socordia, quòd non statim illis in mentem venit cælestis illa virtus, cuius tam insigne specimen pridie exhibitum adhuc ante oculos versari debebat. Verùm quidem est tarditatis suæ culpa fuisse attonitos, quia non rite vt decebat,in prioribus aliis miraculis profecerant: sed præcipuè coarguitur eorum cæcitas,quòd tam recentis spectaculi memoria illis effluxerat, vel potiùs quòd non mentem suam applicuerant ad considerãdam Christi Deitatem, cuius satis clarum speculum erat panum multiplicatio. duo tamẽ suis verbis exprimit Marcus,quòd non rectè expenderint Christi gloriam,quæ in panibus multiplicatis ostensa fuerat: deinde causam assignat,quòd excæcatum esset cor eorum. Id verò non modò ad augendam culpæ grauitatem additum videtur, sed etiam vt de mẽtis nostræ vitio admoniti,nouos oculos à Domino petamus. Fuit certè, vt nuper dixi,nimis bruta ignorantia quasi palpabilem Dei virtutem non sentire.quia tamen eodem morbo laborat totum humanũ genus,data opera Marcus cæcitatis meminit, vt sciamus non esse nouũ, si in manifestis Dei operibus cæcutiant homines donec supernè illuminati fuerint:quemadmodum etiam dicebat Moses, Hactenus non dedit tibi Dominus cor ad intelligendum. Deut.29.a.4. Quanquam autem cordis nomine sæpius notatur volũtas vel affectuum sedes,hîc tamen,sicut in illo Mosis loco quem citaui,pro mente accipitur.

27 *Statim loquutus est Iesus.*) Quia non agnoscitur Christus liberator dum se reipsa offert,verbo ad sui ipsius notitiam inuitat discipulos. Porrò fiduciam ad quam illos hortatur, in præsentia sui locat,acsi diceret, Postquam ipsum sibi adesse sentiunt,solidam bene sperandi materiam suppetere. Sed quia iam terror eorum animos occupauerat, illum ne impediat ac moretur ipsorum fiduciam, corrigit,non quòd omni metu vacui meram lætitiam spirare potuerint: sed quia necesse fuit metũ qui præualuerat,sedari,ne fiduciam obrueret. Etsi autem reprobis mortifera est vox Filij Dei,& terribilis præsentia, longè diuersus earum erga fideles effectus hîc nobis describitur, nempe vt palmam in cordibus nostris obtineat pax interior,& animosa fiducia,ne carnis timoribus cedamus. Sed hinc cæci ac præcipites tumultus nos perturbant: quia ingrati & maligni non opponimus pro clypeis innumera Dei beneficia, quæ ritè expensa,ad nos fulciendos sufficerent. Etsi autem opportunum erat ferendi auxilij tempus quum apparuit Christus,non tamen mox cessauit tempestas, donec meliùs expergefierent discipuli tum ad expetendam, tum ad sperandam eius gratiam. Atque id notandum est, vt sciamus non absq; causa Dominum plerunque differre quam in manu sua habet salutem.

28 *Respondens Petrus.*) Conditio quam ponit, nõdum maturam esse eius fidem testatur: Si tu es, inquit,iube me venire. Atqui loquentem audierat Christum:cur ergo dubius & perplexus,secum adhuc disceptat? In fide verò tam exigua & debili erumpit parum considerati voti ardor: debuerat enim suo modulo se metiri,& potiùs à Christo pe-

tere fidei incrementum, vt ea duce & moderatrice, maria tandem & montes transcenderet: nunc vero sine fidei alis temere volare cupit, & quum in eius corde iustam firmitatem non habeat vox Christi, aquas sub pedibus suis solidas fieri cupit. Neque tamen dubium est quin ex bono principio natus fuerit hic affectus: sed quia in vitiosum excessum degenerat, bonitatis laudem amittit. Hinc fit etiã vt statim temeritatis suæ pœnas dare incipiat Petrus. Quare fideles hoc exemplo edocti, à nimia festinatione caueant. Quocũque vocat Dominus strenuè currendum est: sed qui vltrà progreditur, tandem infausto euentu sentiet quid sit fines suos transilire. Quæri tamẽ potest cur Petri voto annuat Christus: nã videtur hoc modo probare. Sed in promptu est solutio, Deum plerunq; nobis melius prospicere negándo quæ petimus: aliquando autem nobis esse facilem, vt ita experiẽtia, stultitiæ nostræ nos melius conuincat. Sic quotidie fideles suos, dum plus illis concedit quàm expediat, in futurum tempus instituit ad sobrietatem & modestiam. adde quod Petro & reliquis hoc profuit, hodiéque nobis prodest. Luculentiùs resplenduit virtus Christi in Petri persona dum sibi eum comitem adiungit, quàm si solus ipse ambulasset super aquas: interea cognoscit Petrus, & alij palàm cernunt, quia solida fide nõ residet nec recumbit in verbo Domini, arcanam Dei virtutẽ, quæ prius aquas solidabat, diffluere: cum eo tamen benignè egit Christus, quòd non passus est penitus submergi. Horum vtrunque nobis contingit: nam sicuti Petrus simulac timore correptus est, submergi cœpit: sic fluxæ & euanidæ carnis cogitationes subinde faciunt vt in medio negotiorum cursu mergamur. Interea Dominus veniam dat nostræ infirmitati, manúmque porrigit ne aquæ nos in totum absorbeant. Notandum etiam est quòd Petrus malè & infeliciter suam temeritatem sibi cessisse videns, ad Christi misericordiam se confert. Quare nos quoque, licèt meritò plectamur, ad ipsum tamen confugere nos decet, vt nostri misertus, opem qua indigni sumus, afferat.

31 *Exiguæ fidei homo.*) Sic Petrum clementer seruat Christus, vt tamen eius vitium indulgentia non foueat. Huc pertinet ista castigatio qua fidei eius imbecillitas damnatur. Quæritur tamen an fidei defectum arguat quilibet timor: id enim videtur innuere Christi verba, dubitationi nõ esse locum vbi fides regnat. Respondeo dubitationem hìc à Christo reprehendi, quæ directè fidei cõtraria erat. Fieri poterit vt dubitet quispiam sine vitio, vbi scilicet nondum occurrit verbum Domini, quò certior reddatur. Sed alia fuit Petri ratio qui instructus mandato Christi, & iam eius virtutem expertus, ab illa duplici firmitate ad vanum peruersúmque timorem delabitur.

33 *Qui erant in naui.*) Nõ tantùm de discipulis hoc dictum esse arbitror, sed de nautis, aliisq; vectoribus. Qui ergo nondum se illum habere pro magistro professi erant, repentè fatentur esse Dei Filium. qua voce honorem Messiæ illi tribuunt. Etsi enim vulgò tunc sublime istud mysterium cognitum non erat, quomodo manifestãdus esset Deus in carne: quia tamen ex prophetis didicerãt eum qui futurus esset redemptor, vocandum esse Filium Dei, qui Christi gloriam celebrant hoc titulo, se Christum credere eum declarant.

MATTH. XIIII.

34 *Et quum traiecissent, venerunt in terram Genesareth.*
35 *Et quum agnouissent illum viri loci illius, emiserunt nuntios in totam vndique finitimam regionem illam, & obtulerunt illi omnes malè habentes.*
36 *Et obsecrabant eum vt tantùm tangerent fimbriam vestimenti ipsius: & quotquot tetigerunt, salui facti sunt.*

MARC. VI.

53 *Et quum traiecissent, venerunt in terram Genesareth, & applicuerunt in portum.*
54 *Quúmque egressi essent de naui, continuò agnouerunt eum.*
55 *Ac percurrentes totam vndique regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui male habebãt circunferre, quum audissent eum illic esse.*
56 *Et quocunque introisset in vicos, aut in ciuitates aut in villas, ponebant in plateis infirmos, & deprecabantur eum vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent: & quotquot tangebant eum, salui fiebant.*

LVC.

34 *Venerunt in terram Genesareth.*) Tractum illum designant Euangelistæ qui à lacu nomẽ sumpserat. quãquam incertum est an ad lacum potius translatum fuerit terræ nomen: sed in eo parum est momenti. Huc præcipuè attendere conuenit quò nos deducunt Euangelistæ, non vno vel altero miraculo testatã fuisse Christi gloriam, sed refertam fuisse partem illam Iudææ innumeris eius testimoniis quorum fama Hierosolymã, & in alias vrbes quaqua versus, facilè manare posset. Vnde colligimus quàm turpis & impia fuerit illius gentis ingratitudo, quæ ad præsentem gloriæ Diuinæ fulgorem malignè clausit oculos: imò quãtum in se fuit, illum extinguere conata est. Nunc verò nostrum est in hac tanta miraculorum congerie, agnoscere quorsum venerit Christus, nẽpe vt medicum sanandis omnibus omnium morbis se præstaret. Nã memoria repetere conuenit quod prius
Iesa. 42.a.1. ex Propheta Iesaia adduxit Matthæus, ipsum sanãdis corporibus adumbrasse aliquid maius, quòd scilicet animas nostras sanitati restituat, propriúmque eius munus sit spirituales morbos tollere. Quanquam autem hodie in terris non versatur, certũ tamen est nunc in cælo pollere iisdem gratiis præstandis, quarum tunc visibile documentum exhibuit. Quia autem omni morborum genere laboramus omnes donec ipse nos sanet: non modò se quisque nostrum illi offerat, sed etiam alios offerre studeat qui simili remedio indigent.

36 *Vt tangerent fimbriam.*) Credibile est superstitione aliqua fuisse implicitos quum ad tactum vestis restringerent Christi gratiam: saltem illum fraudabant honoris sui parte, quum nihil virtutis sperarent ex simplici eius verbo. Sed ne linũ fumigans extinguat, sese accommodat eorum ruditati: interea non est quòd inde sibi placeant qui gratiã Dei in ligno, aut clauis, aut vestibus quærunt, quũ

ex[illegible]a

disertè pronūtiet Scriptura, nefas esse quicquam nunc concipere de Christo, nisi spirituali cælesti que eius gloria dignum. Tolerata fuit ad tempus eorum infirmitas qui nescientes Christum esse Deum, propius ad eum accedere optarunt. Nunc quum odore gratiæ suę cęlum & terram impleat, fide, non manibus vel oculis apprehendere decet quam è cælis offert salutem.

MATTH. XV.

1 *Tunc accedunt ad Iesum qui ab Hierosolymis venerant Scribæ & Pharisæi, dicentes,*

2 *Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem seniorum? Non enim abluunt manus suas quum panem edunt.*

3 *At ille respondens dixit eis, Quare & vos transgredimini præceptum Dei propter traditionem vestram?*

4 *Nam Deus præcepit dicens, Honora patrem & matrem: &, Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur.*

5 *Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri & matri, Quicquid doni à me est, tibi proderit.*

6 *Et non honorabit patrem suum vel matrem suam. itaque irritum fecistis præceptum Dei propter traditionem vestram.*

7 *Hypocritæ, rectè de vobis prædixit Iesaias, dicens,*

8 *Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul abest à me.*

9 *Sed frustra me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum.*

MARC. VII.

1 *Et conueniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis qui venerant Hierosolymis.*

2 *Et quum vidissent quosdam ex discipulis eius communibus manibus, id est illotis, edere panes, incusabant.*

3 *Nam Pharisæi, & omnes Iudæi nisi crebro lauerint manus, non capiunt cibum, tenentes instituta maiorum:*

4 *Et à foro reuersi, nisi loti fuerint, non comedunt: & alia multa sunt quæ susceperunt seruanda, nempe lotiones poculorum, & vrceorum & æramentorum, & lectorum.*

5 *Deinde interrogant eum Pharisæi & Scribæ, Quare discipuli tui non ambulant iuxta seniorum traditionem, sed illotis manibus edunt panem?*

6 *At ille respondens dixit eis, Bene vaticinatus est Iesaias de vobis hypocritis sicut scriptum est, Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè est à me.*

7 *Frustra autem me colunt docentes doctrinas, præcepta hominum.*

8 *Nam omisso præcepto Dei, tenetis constitutionem hominum, vrceorum ablutiones & poculorum, aliáque his similia facitis multa.*

9 *Et dicebat illis, Bene reiicitis præceptum Dei, vt constitutionem vestram seruetis.*

10 *Moses enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam: &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.*

11 *Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri vel matri, Corbam, quod est donum, quodcunque ex me est, tibi proderit.*

12 *Et vltrà non sinitis eum quicquam facere patri suo vel matri suæ.*

13 *Irritum facientes verbum Dei per traditionem vestram quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.*

LVC.

Proteruia hominum in colendo Deo.

1 *Accedunt ad Iesum.*) Quia hîc vitium corrigitur non minus noxium quàm vulgare, locus est obseruatu dignissimus. Videmus quanta in ratione & modo colēdi Dei sit hominum proteruia: nouos enim cultus subinde confingunt, & quo quisque videri vult sapientior, suum acumen in hac parte ostentat. Non de extraneis loquor, sed de ipsis Ecclesię domesticis, quos Deus peculiariter hoc honore dignatus est vt pietatis regulā ore suo dictatam habeāt. Præscripsit Deus qualiter à nobis coli velit, ac perfectam sanctitatē Lege sua complexus est. Bona pars, quasi res leuis sit & friuola obsequi Deo ac seruare quod præcipit, multa additamēta hinc inde sibi accersit. Qui authoritate pollent, commenta sua in hunc finem obtrudunt, quasi aliquid habeant perfectius verbo Domini. Obrepit deindè tyrannis, quia vbi semel iubēdi licentiam sibi sumpserunt homines, rigidè exigunt suarum legum obseruationē, nec sustinent vel minimum apicem, vel cōtēptu, vel etiam negligentia omitti. Porrò mundus quū legitimi imperij sit impatiens, maximéque ad iugū Domini ferendum contumax, laqueos tamen vanarum traditionum facilè ac libēter induit: imò talem seruitutem videntur multi appetere. Interea vitiatur cultus Dei, cuius principiū ac caput est obedientia: eius imperio præfertur hominum authoritas. Morosè adeóq; tyrānicè cogitur vulgus totum suum studium ad nugas applicare. Docet autem hic locus primùm omnes fictitios cultus minimè Deo placere: quia se vnū audiri vult vt nos ad veram pietatem suo arbitrio formet ac instituat: deinde operā ludere, qui vnica Dei Lege non contenti in seruandis hominum traditionibus se fatigant: tertiò iniuriam Deo fieri, quum ita in sublime efferuntur hominum commēta, vt Legis eius maiestas ferè concidat, vel saltem frigeat eius reuerētia. *Ab Hierosolymis Scribæ.*) Quo consilio venerint Scribæ isti ad Iesum, non exprimitur: mihi tamen probabile est, fama eius com-

Principiū cultus Dei obedientia

motos venisse discendi studio, siquidem visus esset idoneus magister: quanquam fieri potest vt ad speculãdum missi sint. Vtcunque res habeat, quia suum supercilium attulerãt, facilè eos minima offensio exasperat vt Christum mordeant vel arrodant. Vnde videmus quàm difficile sit ad sanam doctrinam flecti quos ambitio libidóque dominandi occupat: præsertim qui cæremoniis addicti sunt vbi diuturnus vsus accessit, nullam nouitatem admittunt, sed præfractè damnãt quicquid est insolitum. Denique hoc hominum genere nihil vel magis imperiosum, vel morosius fingi potest. Ambo Euangelistæ Scribas ac Pharisæos fuisse commemorant: Matthæus tamen priore loco, Marcus autem secundo ponit. Porrò idem sensus est, quia intelligũt venisse quidem Scribas ex aliis sectis, sed Pharisæos fuisse primores, sicuti honore præstabant, & tunc penes eos gubernatio erat. Eos autem legum neglectu quarum ipsi erant authores citius fuisse offensos mirum non est. nam, vt alibi diximus, quũ se Legis interpretes esse iactarent, & inde nomen illis esset impositum, suis figmentis corruperant verbi Dei puritatem. itaque ab eorum officina quicquid tunc traditionum erat apud Iudæos, prodierat: vnde factum est vt se magis animosos & acerbos earum zelotas ostenderent.

Traditiones humanæ.

2 *Quare discipuli tui.*) Quum de humanis traditionibus agitur, ad leges politicas minimè pertinet hæc quęstio, quarum vsus & finis aliò tendit quàm vt præcipiant qualiter colendus sit Deus: sed quoniam inter se differunt humanæ traditiones, adhibenda est aliqua distinctio. Quarundam enim manifesta est impietas, quia peruersos cultus, & ex diametro cum verbo Dei pugnantes instituunt. Aliæ quum profanis ineptiis inuoluant Dei cultum, vitiant eius puritatem. Aliæ quæ plus habent coloris, nec vitio aliquo notabili infectæ sunt, hoc tamen nomine damnantur, quòd necessariæ esse finguntur ad Dei cultum: atque ita disceditur à vera vnius Dei obedientia, & conscientiis iniicitur laqueus. De hac postrema specie hoc loco tractari certum est. nam manuum lotio quã vrgebant Pharisæi, per se nõ poterat argui prauæ superstitionis: aliàs non passus fuisset Christus hydrias in nuptiis statui nisi libera fuisset cæremonia: sed in hoc situm erat vitium, quòd non putabant aliter Deum rite coli. Initio ritus lauandi non sine specioso prætextu inductus erat. Scimus quàm seuerè Lex Dei requirat externam munditiem: non quòd in ea Dominus occupari vellet seruos suos, sed quo magis solicitè ob omni spirituali inquinamento sibi cauerent. Cæterùm in ablutionibus aliquem modum Lex tenebat. Superuenerant autem doctores qui se non putabant satis acutos habitum iri nisi aliquid verbo Dei assuerent: hinc fluxerunt lotiones quarum nulla fiebat in lege mentio. Legislatores ipsi non iactabant se nouum quicquam tradere, sed tantùm addere cauendi formulas, quæ media essent adminicula ad seruandam Dei Legem. Mox verò sequuta est corruptela, quum pars Diuini cultus censeri humanitus inductæ cęremonię cœperũt. Deinde quum in rebus liberis & voluntariis necessitas est imposita. Deus enim (vt iam dictum est) semper ex verbi sui pręscripto coli voluit: ideóq; nulla tolerabilis est ad Legẽ eius accessio. Iã vt ritus externos fidelibus sibi habere permittit, in quibus se exerceãt ad pietatẽ: ita nõ patitur

Ablutiones.

cum verbo suo misceri acsi in illis posita esset religio. *Non abluunt manus suas.* Offendiculi causa copiosius exponitur apud Marcũ: summa tamen huc redit multa fuisse in vsu apud Scribas quę vltro seruanda susceperant: illę erant secundarię leges à curiosis hominibus inuentę, quasi simplex Dei mandatum nõ sufficeret. Ablui iubebat Deus qui aliquid pollutionis cõtraxerant. hoc ad pocula & vrceos, vestem & reliquam suppellectilẽ patebat, nequid attingerent pollutum vel immũdum. Sed nouas ablutiones cõminisci, otiosę vanitatis fuit. Non deerat quidem color, vt Paulus dicit, hominum inuenta speciem habere sapientię: verùm si acquieuissent in sola Dei Lege, magis illi probata fuisset modestia, quàm scrupulosa anxietas. Cauere volebant nequis immũdus per incogitãtiam cibum sumeret. atqui satis Domino fuerat purgare sordes cognitas. Porrò istę cautiones nullum habebant finem vel modum, quia vix digitũ mouere poterant quin obreperet noua aliqua macula: sed corruptela hęc longè deterior erat, quòd iniecta erat cõsciẽtiis religio, vt pollutionis reus fieret qui subinde corpus aqua non abluebat. In plebeis fortè hominibus tolerassent cæremoniæ huius neglectum: sed quia de Christo & eius discipulis aliquid eximium conceperant, ac non vulgare, indignum esse videtur quòd ritus à maioribus traditos, quorum vsus inter Scribas sanctus erat, non obseruent eius magistri discipuli qui aliquid melius præsenti statu profitebatur. Porrò multum falluntur qui aspersionem aquæ lustralis quæ *Benedicta* vocatur apud Papistas, cum lotionibus Iudaicis comparant. Vnicum enim Baptismũ toties iterando, quantum in se est obliterant Papistæ. Deinde ad exorcismos confertur friuola illa aspersio. Quòd si per se licita, & talibus corruptelis vacua foret, semper tamen damnanda est illa quam vrgent necessitas.

Coloss. 2. d. 28.

Aqua lustralis.

3 *Quare & vos trãsgredimini.*) Duplex hîc ponitur Christi rẹsponsio: prior est ad personam, vt loquuntur: altera rei, & causæ definitionem continet. Inuersus est ordo apud Marcũ, qui prius Christum de re tota loquentem inducit: deinde subiicit obiurgationem, qua inuehitur contra hypocritas: nos filũ Matthæi sequemur. Quũ vicissim quærit Dominus à Scribis cur Dei Legẽ propter suas traditiones violent, nõdum planè discipulos à crimine obiecto liberat, sed tãtũ admonet quã iniqua sit & præpostera eorum morositas. Indignè ferunt, hominum præcepta non exactè seruari: quanto indignius est, posthabita Lege Dei totum studium ad illa seruãda impẽdere? Apparet igitur ambitiosè magis, quàm recto zelo ipsos offendi, dum ita homines Deo præferunt. Porrò quo sensu dicat eos transgredi Dei mandata, ex contextu facilè colligitur. Non abolebant palàm vel ex professo Legem Dei, vt quod vetuerat, licitum esse fingerent: sed obliqua erat trãsgressio, quum officia Diuinitus iniũcta securè omitti patiebatur. Clarum & familiare exemplum est quod Christus adducit, Præceptum Dei est vt liberi honorem habeant suis parentibus. Quia sacræ oblationes in lucrum Sacerdotum cedebant, tam rigida erat earum exactio vt grauius peccare fingerent qui nihil sponte offerret, quàm qui parẽtem fraudaret debito iure. Denique quod secũdũ legẽ Dei voluntarium erat, pluris erat Scribarum iudicio, quàm vnum ex præcipuis Dei mãdatis. Ergo quoties ita intenti sumus ad seruandas hominum

leges, vt

leges, vt ad ipsam Dei Legem seruandam minus studij curæque impendamus, censemur eam transgredi. Paulo pòst dicet irritum fieri Dei mãdatum propter hominum traditiones: quia Scribæ ita suis placitis addictum tenebant populum vt intendere verbo Dei non vacaret: deinde quia sese pulchrè defunctos putabant qui ad vnguem illis erant obsequuti, hinc surgebat peccandi licentia. Impunè enim violari creditur Lex Dei quoties ibi quàm in eius obseruatione, locatur sanctitas. Nunc pro se quisque expendat an non hodie magis hæc prauitas in Papatu grassetur, quàm olim apud Iudęos. Non negat quidem Papa cum tota cleri sui colluuie quin sit obediendum Deo: sed vbi ad rem ventum est, quia non secus ac capitale crimen detestantur modicum carnis gustum, quibus furtum vel scortatio veniale delictum est, propter suas traditiones euertunt Legem Dei, quia nullo modo ferendum est vt hominum placita de obseruantia quæ Deo vni debetur, quicquam minuant. Porrò honor quem præstare iubet Deus parentibus, ad omnia pietatis officia extenditur. Posterius membrum quod adiungit Christus, morte dignum esse qui maledixerit patri vel matri, huc spectat, vt sciamus non vulgare esse aut leuis momenti præceptum de honorandis parentibus, cuius violatio tam seuerè punitur. Hoc verò Scribarum culpam non parum amplificat, quòd tam seuera denuntiatio minimè eos terret quo minus frænum laxent parentum contemptoribus.

5 *Vos autem dicitis.*) Defectiua est loquutio, quæ apud Marcum est plenior, vbi additur, *Non sinitis eum vltra quicquam præstare.*) sensus autem est, perperam à Scribis absolui qui parentibus subtrahunt sua officia, modò hunc defectum suppleant voluntario sacrificio quod sine Dei offensa omitti poterat. Nec enim Christi verba sic accipere conuenit quasi ab omni iusto obsequio homines prohibuerint Scribæ: sed tanto feruore instabant ad prædam venandam, vt parentibus interea deessent filij.

Iesa.29.b.13. 8 *Rectè de vobis prædixit Iesaias.*) Longius nunc progreditur Dominus. nam de ipsa causa pronuntiat, quam in duo membra distribuit. Prius est, quòd externis solùm ritibus affixi, verã sanctitatem, quæ syncera cordis integritate constat, pro nihilo ducerent: alterum quòd peruersè Deum colerent suo arbitrio. Quanquam autem vbi laruatam fictámque sanctimoniam exagitat, videtur adhuc personas stringere, doctrinæ tamen summã complectitur, cuius hæc plena fuit definitio, cultum Dei spiritualem esse, non in aspersione aquę, vel in alia cæremonia positum. Deinde non alium esse rationalem Dei cultum, quàm qui ad regulam verbi eius formatus est. Quanquam autem Iesaias non in futurum modò tempus vaticinatus est, sed ætatis suæ homines respexit, Christus tamen in Pharisæos & Scribas competere dicit vaticinium: quia similes sunt veteribus illis hypocritis cum quibus certabat Propheta. Non refert Christus ad verbum quod illic habetur: duo tamen hæc vitia Propheta disertè commemorat, quibus Dei vindictam in se prouocauerant Iudæi, quòd labiis tantùm & externa professione pietatem simularent: deinde quòd deflecterent ad cultus fictitios. Primo igitur impia est hypocrisis, quum homines non nisi externa specie Deum honorant: nam ore & labiis appropinquare Deo, per se malum non esset si modò cor præiret. Summa est igitur, quia spiritualis est cultus Dei, nec quicquam illi placet nisi adsit interior cordis synceritas, hypocritas esse qui sanctitatem in externis pompis constituunt.

9 *Frustra me colunt.*) Ad verbum sic loquitur Propheta, Fuit timor eorum ex præcepto hominum edoctus. Sed Christus fideliter & aptè sensum reddidit, frustra Deum coli vbi pro doctrina ingeritur hominũ voluntas. Porrò his verbis omnes ἐθελοθρησκείας, vt Paulus vocat, damnari mini- Colos.2.d.23.
mè obscurum est. Nam, vt diximus, quia vult Deus suo vnius arbitrio coli, nouos sibi cultus fabricari minimè sustinet. Simul ergo atque vagari sibi permittunt homines extra Dei verbum, quo quisque in eo colendo magis strenuè & curiosè satagit, eo grauius sibi accerset iudicium: quia profanatur religio talibus figmentis. In his verbis appositio est, Docentes doctrinas, præcepta hominum. Eos enim errare Christus pronuntiat qui loco doctrinę obtrudunt hominum mandata: vel qui inde regulam petunt colẽdi Dei. Fixum ergo illud maneat, 1.Sam.15.e.22.
quia Deo pluris est obedientia quàm victimæ, fictitios omnes cultus coram eo vanos esse: imò, teste Propheta, maledictos & detestabiles.

MATTH. XV.

10 *Et aduocatis ad se turbis, dixit eis, Audite & intelligite.*

11 *Non quod ingreditur in os impurat hominem, sed quod egreditur ex ore hoc impurum reddit hominem.*

12 *Tunc accedentes discipuli eius dixerunt illi, Nosti Pharisæos audito sermone isto offensos fuisse?*

13 *At ille respondens ait, Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus cælestis eradicabitur.*

14 *Omittite illos, duces sunt cæci cæcorum. Porrò si cæcus cæco dux fuerit, ambo in foueam cadent.*

15 *Respondens autẽ Petrus dixit ei, Edisſere nobis parabolã istã.*

16 *Iesus autẽ dixit, Adhuc & vos intelligẽtia caretis?*

17 *Nondum intelligitis quòd quidquid ingreditur in os, in aluum abit, & in secessum eijcitur?*

MARC. VII.

14 *Et quum aduocasset ad se totam turbam, dicebat illis, Audite me omnes, & intelligite.*

15 *Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum inquinare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ inquinant hominem.*

16 *Si quis habet aures ad audiendum audiat.*

17 *Et quum ingressus esset domum ac semotus à turba, interrogarunt eum discipuli eius de similitudine.*

18 *Et ait illis, Adeò & vos intelligentia caretis? nondum intelligitis quòd omne foris introiens in hominem, non potest eum inquinare?*

19 *Quia non intrat in cor eius, sed in ventrem: & in secessum exit repurgans omnes escas.*

LVC. VI.

39 *Dicebat autem illis similitudinem, Nunquid potest cæcus cæcum ducere? nonne ambo in foueam cadent?*

18 *At ea quæ proficiscuntur ex ore, ex ipso corde egrediuntur, & illa impurum reddunt hominem.*

19 *Nam ex corde exeunt cogitationes malæ, cædes, adulteria, stupra, furta, falsa testimonia, conuitia.*

20 *Hæc sunt quæ impurum reddunt hominem. Cæterùm illotis manibus capere cibum, non coinquinat hominem.*

20 *Dicebat autem, Quod ab homine exit, illud inquinat hominem.*

21 *Ab interioribus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, stupra, homicidia,*

22 *Furta, cupiditates, fraudes, dolus, lasciuia, malus oculus, conuitia, superbia, stultitia.*

23 *Omnia hæc mala ab internis procedunt, & inquinant hominem.*

20 *Aduocatis ad se turbis.*) Hîc Christus ad dociles se conuertens, fusius exponit quod prius attigerat, regnum Dei non esse positum in cibo & potu, sicuti etiam Paulus docet. nam quum res externæ natura puræ sint, liber quoque ac purus est earum vsus. nec verò ex bonis Dei creaturis contrahitur immundities. Generalis est igitur sententia, sordes non aliunde venire in hominem, sed fontem in ipso latere. Cæterùm per synecdochen *Ex ore hominis* prodire dicit quę ex se quisque mala profert. Alludit enim ad præsentem causam, ac si diceret, Nos non haurire ore immunditiem vnà cum cibo & potu: sed ex nobis omne sordium genus profluere. (Rom. 14. c. 17.)

12 *Nosti Pharisæos.*) Quia superciliosi ac indociles erant Scribæ, non multum operæ impendit Christus in illis placandis, sed satis habuit eorum hypocrisin & fastum repellere. Ita duplicata est offensio quam prius conceperant, vbi vident non incuria, sed quasi ex professo suas lotiones tanquam nugas à Christo sperni. Iam quum malignos & virulentos animos Christus acriter pungendo magis accendere non dubitauerit, discamus eius exemplo non magnopere curandum esse vt omnibus placeant facta ac dicta nostra. Discipuli tamen (vt rudibus & indoctis mos est) Christum incommodè & perperam respondisse, ex euentu minùs secundo conijciunt. Huc enim spectat eorum admonitio, vt Christus asperius dictum corrigendo, offensos animos lenire studeat. Hoc ferè solenne est infirmis, sinistrè iudicare de doctrina quam vident iniquis & aduersis auribus accipi. Et certè optandum esset eam placidè & sine offensa probari omnium suffragiis: sed quia multorū mentes excæcat Satan, & corda etiam in rabiem accendit, multas etiam animas bruto stupore obrutas tenet, fieri non potest vt omnibus sapiat recta salutis doctrina: præsertim verò exasperari mirum non est qui malitiæ & contumaciæ virus intus fouent. Danda quidem opera est, quoad licebit, ne qua ex nostra docendi ratione offensio nascatur: sed extremæ insaniæ foret, velle nobis prudentius moderari quàm edocti sumus à cælesti magistro. Videmus autem vt ex eius sermone sumpta fuerit ab improbis & peruersis hominibus scandali occasio: imò videmus vt illam scandali speciem quæ malignè contracta erat, susque deque habuerit.

13 *Omnis plantatio.*) Quia minus prospero doctrinæ successu vulnerati erāt debiles animi, Christus huic malo mederi voluit. Hoc autem remedium adhibet, non esse quòd turbentur boni, vel minus honorificè de doctrina sentiant, quāuis multis in mortem cedat. Inscitè hic locus exponitur à quibusdam, quòd omnia hominum figmenta, & quicquid ex ore Dei profectum non est, euelli ac perire oporteat: nam ad homines potius Christus respexit, ac sensus est, mirum non esse si reprobis mortifera est salutis doctrina, quia semper in exitium, cui deuoti sunt, præcipites feruntur. Quare plātatos Dei manu intellige, qui gratuita eius adoptione in arborem vitæ insiti sunt: sicuti & Iesaias renouata Christi gratia Ecclesiam vocat germen à Domino plantatum. Porrò quia ex sola Dei electione est salus, reprobos perire necesse est quocunque id fiat modo: non quòd Deus innoxios & omni culpa vacuos perdat, sed quia ipsi propria malitia quicquid oblatum est, quamlibet sit salutare, in exitium suum conuertunt. ita fit vt sponte pereuntibus Euangelium odor sit mortis in mortem, teste Paulo. Etsi enim omnibus in salutem proponitur, hunc tamen fructum non profert nisi in electis. Fidi etiam & probi doctoris est sic temperare quicquid adducit in medium vt omnibus prosit: sed quoties aliter succedit, consolemur nos Christi responso. Pulchrè autem exprimit similitudo causam exitij non esse in doctrina, sed reprobos qui nullam in Deo radicem habent, obiecta sibi doctrina, euomere occultum venenum vt sibi mortem accelerent, cui iam erant addicti. Adde quòd hypocritas qui videntur ad tempus instar bonarum arborum plantati, specialiter Christus designat. Epicurei enim qui crasso & infami Dei contemptu sunt notabiles, non dicentur propriè similes esse arboribus, sed in quibus aliqua inanis pietatis species emicat. Tales erant Scribæ qui in Ecclesia Dei, non secus ac cedri in Libano eminebant: quo magis absurda videri poterat eorum defectio. Porrò quum dicere posset Christus meritò perire qui salutem indignè respuunt, altius conscendit, ac quenquam perpetuò staturum negat nisi cuius salus in Dei electione fixa est. Quibus verbis disertè exprimit primam salutis nostræ originem fluere ab illa gratia qua Deus nos sibi antequam creati essemus, in filios elegit. (Iesa. 60. d. 21.) (2. Cor. 2. d. 16.) (Epicurei.)

14 *Omittite ipsos.*) Indignos esse pronuntiat quorum haberi debeat ratio: itaque non esse cur nos eorum offensio nimis commoueat. Hinc sumpta fuit trita illa de scandalis vitandis distinctio, quòd cauendum sit ne infirmis detur scandalum: si quis verò contumax & malignus scandalum accipiat, non esse curandum: Christum enim qui petra est scandali, sepeliri necesse foret, si vellemus omnium peruicaciæ satisfacere. Ergo inter infirmos qui ignorantia offensi, mox reddunt se sanabiles & superbos & morosos qui scandala sibi accersunt discernere operæpretium est, ne quis infirmus nostra culpa turbetur. Cæterùm vbi mali contumaciter impingent, per medias offensiones securè pergamus. (Scandala.)

nam

nam qui infirmis fratribus non parcit, quasi pedibus eos calcat, quibus iubemus manum porrigere. Alios verò curare minimè consentaneum esset quorum in scandala incidere necesse est si rectam viam tenere cupimus. Deinde vbi offendiculi prætextu eos à Christo alienari & deficere contigerit, sinendi sunt, ne secum nos abripiant. *Duces sunt cæci cæcorum.*) Significat Christus miserè perituros quicunq; huc illuc se inflectent ad illorum arbitrium. nam quum in plana via impingant, hinc constat sponte eos cæcutire. Nunc quorsum se illis regendum quisquam permitteret, nisi vt in eandem cadat foueam? Christus autem qui Sol iustitiæ nobis illuxit, nec solùm Euangelij sui face nobis viam monstrat, sed eandem à nobis vult præferri, meritò ab illa socordia discipulos reuocat, ne in cæcorum gratiam quasi in tenebris errent. Hinc etiam colligimus inexcusabiles esse omnes qui simplicitatis aut modestiæ prætextu fallendos se, ac erroribus illaqueandos tradunt. Lucas in hac sententia recitanda nullam circunstantiam notat: sed generaliter dicit, Christum hac similitudine vsum fuisse, sicuti multos Christi sermones commemorans, quorsum habiti fuerint subticet. Potest quidem fieri vt sæpius idem hoc Christus dixerit: ego tamen (quia locus alibi non erit aptior) huc inserere non dubitaui quod tempore non expresso refert Lucas.

ntanea tas.

15 *Respondens Petrus.*) Quia discipuli nimiam ruditatem produnt, meritò eos castigat Christus, & exprobrat quod adhuc intelligentia careant: neque tamen illis doctorem se præstare desinit. Quod nominatim Petro Matthæus tribuit, Marcus eodem sensu ab omnibus quæsitum fuisse refert, idque patet ex Christi responso, vbi non sola Petri ignorantia, sed omnium pariter coarguitur. Summa autem est, cibis non pollui homines, sed sordes vitiorum intus habere inclusas quæ palàm in opera emergunt. Si quis obiiciat, intemperiem victus inquinamentum esse: facilis est solutio, Christum non agere nisi de natiuo & legitimo earum rerum vsu quas nobis Dominus subiecit. Edere & bibere libera per se, & media res est: si quid accedit corruptelæ, ab ipso homine oritur, ideóque internum censeri, non extrinsecum debet.

19 *Ex corde exeunt.*) Hinc colligimus quod admonui, nomen Oris pro loci præsentis circunstantia fuisse prius à Christo positum: nunc enim non fit oris mentio, sed tantùm ex corde hominis manare dicitur quicquid vitiosum est, & suis sordibus inquinat. In hoc differt à Matthæo Marcus, quod plura vitia enumerat, vt sunt libidines, vel cupiditates nimiæ, quas alij auaritias transferunt, ego generaliter accipere malui. Item dolus & intemperantia, & quæ deinde sequuntur. Cæterùm quanuis impropria sit loquendi forma, sufficit tenere mentem Christi, quòd omnia vitia ex malis & corruptis cordis affectibus procedant. Impropriè dicitur malus oculus ex corde procedere, in re tamen ipsa nihil est vel absurdi vel ambigui, nempe quòd impurum cor oculos contaminet, vt ministri sint vel organa malarum cupiditatum. Neque tamen restringit Christus quidquid mali est in homine ad manifesta peccata, sed vt clarius ostendat cor hominis omnium malorum sedem esse, testimonia & fructus in ipsis peccatis extare dicit. Pro verbo inquinandi Græcè habetur Commune facere: sicuti paulo antè Marcus communes dixit manus pro impuris. Est autem Hebraica phrasis: nam quia hac lege Dominus Iudæos segregauerat vt disiuncti essent ab omnibus Gentium inquinamentis, quicquid ab hac sanctitate alienum erat, commune quasi profanum vocarunt.

Oris nomen.

Commune.

MATTH. XV.	MARC. VII.	LVC.
21 *Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis.* 22 *Et ecce mulier Chananæa quæ à finibus illis venerat, clamauit dicens, Miserere mei Domine fili Dauid: filia mea miserè à dæmonio vexatur.* 23 *Ille verò non respondit ei quicquam. Et accedentes discipuli eius rogabant illum dicentes, Amanda illam: nam clamat post nos.* 24 *At ille respondens, dixit, Non sum missus nisi ad oues perditas domus Israel.* 25 *Illa autem venit, & adorauit eum, dicens, Domine succurre mihi.* 26 *At ille respondens dixit, Non est decorum sumere panem filiorum, & proijcere catellis.* 27 *At illa dixit, Certè Domine: etenim catelli edunt de micis quæ cadunt à mensa dominorum suorum.* 28 *Tunc respondens Iesus dixit illi, O mulier, magna est fides tua, fiat tibi sicut vis. Et sanata fuit filia eius ex eo tempore.*	24 *Et inde surgens abijt in confinia Tyri ac Sidonis: & ingressus domum, neminem voluit scire, nec potuit latere:* 25 *Mulier enim statim vt audiuit de eo cuius filiola habebat spiritum immūdū, venit, & accidit ad pedes eius* 26 *(Erat enim mulier Græca Syrophœnissa genere) & rogabat eum vt dæmonium eijceret de filia sua.* 27 *Iesus autem dixit illi, Sine prius saturari filios: non est enim decorum sumere panem filiorum, & proijcere catellis.* 28 *At illa respondit, & dixit illi, Certè Domine: nam catelli quoque comedunt sub mensa de micis filiorum.* 29 *Et ait illi, Propter istum sermonem vade, exijt dæmonium à filia tua.* 30 *Et quum abijsset in domum suam, reperit dæmonium exijsse, & filiam iacentem super lectum.*	

In hoc miraculo docemur quomodo ad Gentes manare cœperit Christi gratia. etsi enim nondum aduenerat maturum tempus quo se toti mundo Christus publicaret, præludia tamen quædam dare voluit cōmunis misericordię, quæ tandē promiscuè Iudæis & Gentibus fuit exhibita post eius

Chananæa. resurrectionem. Insignis etiam fidei imago depingitur in muliere Chananæa, vt comparatione facta sciamus promissa redemptione meritò priuatos fuisse Iudæos quorum tam stupida fuit impietas. Mulier quam Matthæus Chananæam vocat, à Marco dicitur fuisse Græca, & genere Syrophœnissa: in quo nihil est dissidij. scimus enim vulgò receptum fuisse Iudæis loquendi morem, vt omnes exteras gentes, Græcas vocarint: ideóque illa antithesis inter Græcos & Iudæos frequenter occurrit apud Paulum. Græci. Porrò quum ex partibus Tyri & Sidonis oriunda esset, non mirum est vocari Syrophœnissam: quando & regio nomen habebat Syriæ, & pars Phœniciæ erat: omnes verò illius terræ incolas Iudæi Chananæos odiosè vocabant. Et credibile est maiori ex parte traxisse originem à populis Chanaan, qui patriâ expulsi, tanquam in vicinum exilium profugerant. In hoc ambo consentiunt, mulierem ex profana gente natam, non educatam in Legis doctrina, vltro venisse ad Christum vt simpliciter opem ab ipso peteret. Notanda est etiam circunstantia quæ à Marco exprimitur, Christum illuc venisse nō erecto vexillo, sed vt instar priuati hominis in illo angulo ad tempus lateret. Loquitur autem Marcus pro communi carnis sensu. etsi enim Spiritu suo Diuino præuiderat Christus quid futurum esset, quatenus tamen patris minister erat ac legatus sese intra vocationis sibi iniunctæ fines humanitus continuit: ideo non potuisse dicitur quod secundum hominem volebat. Interim hæc circunstantia, vt dixi, ad damnandos Iudæos graue pondus habet, quòd quum ipsis Christus promissam redemptionem sonora voce & miraculis additis in medium proferret, cæci & surdi fuerint, quum tamen iactarent se fœderis Domini esse hæredes, peculium eius, regnúmque Sacerdotale: mulier verò hæc, cui nihil commune erat cum filiis Abrahæ, & ad quam fœdus minimè in speciem pertinebat, nulla voce aut signo inuitata vltro accurrerit.

22 *Miserere mei Domine.*) Quanquam à grege Domini extranea erat hæc mulier, gustum tamen aliquem pietatis imbiberat: nam sine aliqua promissionum notitia Christum non vocasset filium Dauidis. Tametsi enim à dura & integra Legis doctrina ferè desciuerant Iudæi, vel saltem procul deflexerant, celebris tamen vigebat promissæ redemptionis fama. Et quoniam Ecclesiæ restitutio à regno Dauidis pendebat, quum de Messia erat sermo, tritum apud eos erat nomen filij Dauidis, & quidem in ore omnium volitabat hæc cōfessio. Sed quum apud ipsos obsoleuisset vera fides, mira & incredibili Dei bonitate factum est vt promissionum odor ad vicinas gentes peruenerit. Quanquam ergo mulier hæc à nullo magistro familiariter edocta erat, fidem tamen de Christo non temerè sibi fabricauit, sed concepit ex lege & Prophetis. Quare non minùs insulsè quàm impiè canis ille Seruetus, vt fidem promissionibus nudaret, abusus est hoc exemplo. Secundum hunc sensum non nego quin possit interdum aliqua esse fides implicita, cui scilicet nō constat diserta distinctáque sanæ doctrinæ cognitio: modò hoc teneamus, fidem semper ex Dei verbo nasci & principium suum ex veris rudimentis habere, vt semper ad aliquam scientiæ lucem annexa sit.

23 *Ille verò non respondit.*) Variis modis fidem huius fœminæ Euangelistæ commendant, sicuti nunc ab inuicta constantia. nam quum silentium Christi quoddam esset repulsæ genus, hac tentatione deiectam non fuisse mirum est: assiduitas autem precandi, perseuerātiæ testis fuit. Videtur tamen hoc fidei & inuocationis naturæ esse contrarium, qualiter eam Paulus describit ad Rom. quòd scilicet nemo ritè precari queat nisi præeunte verbo Dei. Rom. 10. c. 14. Quis ergo mulierem hanc fide præditam esse dicet, quæ tacente Christo fiduciam ex sensu proprio spirat? Sed quum bifariam loquatur Christus, & taceat, notandum est, quāuis tunc supprimeret oris verba, intus tamē loquutum esse mulieris animo: itaque arcanum hunc instinctum externæ prædicationis vice fuisse. Adde quòd quum ex auditu fidei nata esset eius precatio, quanuis non statim respondeat Christus, semper tamen resonat doctrina illa quam semel didicit, quòd Christus aduenerit Redemptor. Ita sæpe Dominus fideles suos alloquitur & simul tacet: nam Scripturæ testimoniis freti, vbi ipsum audiunt loquentem, sibi non dubitant propitium fore: & tamen votis eorum & precibus nō statim respondet, quin potius se audire dissimulat. Videmus ergo quodnam fuerit Christo consilium tacendi, non vt fidem mulieris extingueret, sed potiùs vt acueret eius studium & accenderet feruorem. Quòd si exiguum doctrinæ semē in Chananæa tam vberem fructum tulit, nihil minùs decet quàm nos deficere si quando nos suspendit, nec statim humano responso dignatur. *Amanda eam.*) Nihil in eius gratiam petunt discipuli: sed quia illis molesta est importunitas, dimitti quouis modo cupiunt. Cæterùm puerile figmentum fuit, quòd hoc prætextu conati sunt Papistæ Sanctos, qui mortui sunt, nobis inducere patronos. nam vt demus hanc fœminam petiisse à discipulis aliquid suffragationis vel gratiæ (quod tamen ex contextu elici non potest:) alia tamen est mortuorum ratio quàm viuorum. Adde quòd fastidiosè eam audiunt discipuli: atque vt animus illis fuerit patrocinio suo eam leuare, nihil tamen impetrant.

24 *Non sum missus.*) Reddit causam Apostolis cur Chananæam non exaudiat, quia velit Iudæis se totum impendere, quibus solis destinatus erat Diuinæ gratiæ minister. Ergo à vocatione & mādato Patris arguit nihil esse extraneis auxilij præstandum: non quòd perpetuò inclusa fuerit Christi virtus intra tam angustos fines, sed quia sic ferebat temporis ratio, vt initium faciens à Iudęis, se tunc illis peculiariter addiceret. Nam vt dictum fuit cap. 10. non ante resurrectionem diruta fuit maceria vt pacem annuntiaret Christus ipse Gentibus à regno Dei alienis. Ideo tunc vetabat Apostolos alibi, quàm in Iudęa primum doctrinę semen spargere. Verè igitur se missum hoc loco negat nisi ad solos Iudęos donec suo tandem ordine Gentes quoque succederent. Porrò Oues domus Israel appellat non solos electos, sed quicunque genus à sanctis Patribus trahebant: Oues domus Israel. quia omnes complexus fuerat Dominus in fœdere, & promiscuè omnibus redemptor promissus erat, sicuti etiā sine exceptione omnibus se patefecit hac obtulit. Hoc quoque notatu dignum est, quod se datum esse pronuntiat ouibus perditis: sicuti alibi se venisse testatur ad seruandum quod perierat. Iam quum nobis hodie communis sit eius gratia cum Iudęis, colligimus qualis sit nostra conditio, donec ipse appareat nobis seruator.

25 *Illa venit & adorauit.*) Videtur mulier obstinatione quadam luctari, vt ab inuito aliquid extorqueat, sed non dubium est quin concepta de Messiæ bonitate fides illam sic animauerit. Quòd autem Christo præcisè negãte hoc esse sui officij, eam non terruit repugnãtia, neque deduxit à proposito: hinc factũ est quod penitus defixa in priore illo quem dixi, fidei sensu, nihil spei suæ contrariũ admisit. Atque hæc vera est fidei probatio, quum generale salutis nostræ principium, quod in verbo Dei fundatum est, nullo modo nobis excuti patimur.

26 *Non est decorum.*) Iam Christus duriore quàm prius, responso spem omnem præcidere videtur. non enim solùm docet, quicquid accepit à Patre gratiæ Iudæis deberi, & illis esse dispẽsandum, ne peculiari suo iure fraudentur: sed non sine contumelia comparat mulierem ipsam cani, significans indignam esse quæ gratiæ suæ particeps fiat. Cæterùm vt clarè nobis pateat sensus, sciendũ est hîc vocari panem filiorum non quælibet Dei dona, sed tantùm quæ distinctè Abrahæ & eius generi contulerat. Nam ab initio mundi sic effusa vbique Dei fuit bonitas, imò cælum & terram impleuit, vt patrẽ ipsum senserint omnes mortales. Sed quia filios Abrahę maiori honore dignatus fuerat, quàm reliquum humanũ genus, panis filiorum dicitur quicquid propriè ad illam adoptionem spectat, qua soli Iudæi electi erant in filios. Luce Solis, vitali spiritu, terræque alimentis communiter fruebantur cum Iudęis Gentes: sed bene dictio quæ in Christo speranda erat, residebat in vna domo Abrahæ. Quare sine discrimine vulgò exponere quod Deus singulari priuilegio penes gentem vnam deposuerat, nihil aliud erat quàm abolere Dei fœdus. nam hoc modo Iudæis, quos excellere decebat, pares fiebant Gentes. Ideo Christus proiiciendi verbo vtitur, significans non bene locari quod Ecclesiæ Dei ablatum, profanis hominibus vulgatur. Hoc autem restringi debet ad tempus illud quo Deus inuocabatur tantùm in Iudęa. Nam ex quo ascitę sunt Gentes in consortium eiusdem salutis (quod factum est vbi per Euãgelium Christus vbique illuxit) sublatum est discrimen, vt qui prius canes erant, nunc reputentur inter filios. Cæterùm hîc iaceat necesse est carnis superbia, vbi audimus nos origine esse canes. Maior quidem ab initio fuit humanæ naturę pręstãtia, in qua fulgebat Dei imago, quàm vt tam probrosum nomen in Gentes omnes competeret, adeóque in ipsos Reges quos Deus suo titulo insignit, sed fecit Adę perfidia & defectio, vt Dominus meritò cum canib. in sterquilinium proiiciat, qui primi parentis culpa facti sunt degeneres: præcipuè vbi fit comparatio inter Iudæos, qui exempti sunt à communi sorte, & Gentiles qui exulant à regno Dei. Clarius exprimitur consilium Christi apud Marcum, vbi habetur, *Sine prius saturari filios.*) Nam Cananæam admonet præposterè facere, quæ velut in media cœna in mensam inuolat. Cæterùm quamuis præcipuè respexerit ad sumendum de fide mulieris examen, simul tamen docuit quàm horrenda Iudæos vltio maneret, qui bonum incomparabile vltro sibi oblatum respuebant, quod aliis cupidè feruentérque appetentibus negabat.

Proijcere.

27 *Certè Domine.*) Responsio mulieris ostendit non fuisse cæco vel obtuso impetu abreptam vt directè impingeret in Christi sermonem. nam quia Iudęos aliis prętulit Deus, ipsa quoque adoptionis honorem illis relinquit, seque minimè obstare testatur quin Christus sermonem Diuinitus prę̆scriptum illos satiet: tantùm petit vt micæ aliquę, quasi fortuitò cadentes, ad catulos vsque perueniant. Et certè nunquam ita Deus suam gratiam inclusit inter Iudęos, quin gentes exiguo saltem eius gustu aspergeret. Itaque ad exprimendam quę tunc vigebat gratię Dei dispensationem: nihil aptius vel magis scitè dici potuit.

28 *Magna est fides tua.*) Primò fidem mulieris laudat: deinde se illius precibus in fidei gratiam annuere testatur. Porrò fidei magnitudo prę̆cipuè in eo se exeruit, quòd modica tantùm doctrinę scintilla duce, non modò agnouit genuinum Christi officium, cęlestémque ei potentiam tribuit, sed constanter perrexit per tam ardua obstacula, sese exinaniri passa est, modò retineret quod sibi persuaserat, non defore sibi Christi auxilium, denique fiduciam humilitate sic condiuit, vt neque sibi temerè quicquam arrogaret: neque tamen fontem gratię Christi sibi prę̆cluderet indignitatis proprię sensu. Hoc autem profanę mulieris elogio damnata est eius populi ingratitudo, qui se Deo sacrum esse iactabat. Cęterùm quomodo ritè credere dicatur mulier quę non tantùm destituitur Christi promissione, sed aduerso eius sermone repellitur, suprà admonui. quamuis enim duriter in speciem recuset eius preces, de promissa tamen Diuinitus per Messiam salute persuasa, bene sperare non desinit: ideóque sentit ianuam sibi claudi, non vt penitus arceatur, sed vt magis se in fidei conatu per rimulas penetret. Posterius membrum vtilem doctrinam continet, quòd fides quiduis impetret à Domino, quia tanti eam ęstimat vt semper paratus sit votis nostris quoad expedit, morem genere.

Fidei magnitudo.

MATT. XV.	MARC. VII.	LVC.
29 *Et digressus illinc Iesus, venit iuxta mare Galilææ: & conscenso monte sedebat illic.* 30 *Et accesserunt ad eum turbæ multæ ducentes secum claudos, cæcos, mutos, mutilos, & alios multos. Et abiecerunt eos ad pedes Iesu, & sanauit eos:* 31 *Adeò vt turbæ miratæ sint quum viderent mutos loqui, mutilos esse sanos, claudos ambulare, cæcos videre: & glorificabant Deũ Israel.*	31 *Et rursus egressus è finibus Tyri & Sidonis, venit ad mare Galilææ per medios fines Decapolis.* 32 *Et adducunt ei surdum, linguaque impeditæ, ac deprecantur eum vt imponat illi manum.* 33 *Et quum apprehendisset illum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius, & expuens tetigit linguam eius.* 34 *Ac suspiciens in cælum ingemuit, & ait illi, Ephphata, quod est aperire.* 35 *Et statim apertæ sunt eius aures, & solutum est vinculum linguæ eius, ac loquebatur rectè.*	

32 *Iesus autem vocatis ad se discipulis suis, dixit, Miseret me turbæ, propterea quòd iam triduum perseuerant apud me, & non habent quod edant: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.*

33 *Dicunt ei discipuli eius, Vnde nobis in solitudine panes tam multi, vt saturemus turbam tantam?*

34 *Et dicit illis Iesus, Quot panes habetis? At illi dicunt, Septem, & paucos pisciculos.*

35 *Et iussit turbas discumbere in terra.*

36 *Et sumpsit illos septem panes ac pisces: & postquam gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò turbæ.*

37 *Comederunt omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod superErat fragmentorum septem sportulas plenas.*

38 *Qui verò comederant, erant quatuor millia virorum præter mulieres & paruulos.*

39 *Et dimissis turbis conscendit nauim, venitque in fines Magdala.*

36 *Tunc præcepit illis ne cui dicerent: sed quò magis ille eis præceperat, tanto magis prædicabant:*

37 *Et supra modum stupebant, dicentes, Bene omnia fecit, & surdos facit audire, & mutos loqui.*

MARC. VIII.

1 *In diebus illis quum turba admodum multa esset, nec haberent quod manducarent, accersitis ad se Iesus discipulis suis, dixit illis:*

2 *Misericordia tangor erga turbam, quia iam triduo manent apud me, nec habent quod edant.*

3 *Et si dimisero eos ieiunos in domum suam, deficient in via: quidam enim ex eis è longinquo venerunt.*

4 *Et responderunt ei discipuli sui, Vnde istos quis poterit hic satiare panibus in solitudine?*

5 *Et interrogauit eos, Quot panes habetis? Illi verò dixerunt, Septem.*

6 *Et præcepit turbæ discumbere super terram: & acceptis septem panibus, quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis vt apponerent: & apposuerunt turbæ.*

7 *Et habebant pisciculos paucos: & quum benedixisset, iussit apponi & hos.*

8 *Comederunt autem, & saturati sunt: ac sustulerunt quæ superfuerant fragmentorum septem sportas.*

9 *Erant autem qui comederant circiter quatuor millia: & dimisit illos.*

10 *Et mox ingressus nauim cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.*

29 *Digressus illinc.*) Quum idem haud dubiè Christi reditus è partibus Sidonis narretur à Matthæo & Marco, in quibusdam tamen nōnihil discrepant. Hoc leue est, quòd alter in fines Magdala venisse ipsum dicit: alter verò in partes Dalmanutha: nam quum vicinæ essent vrbes supra lacum Genesarem sitæ versus montem Tabor, non mirum est mediæ regioni attribui vtrunque nomen. Decapolis verò sic vocata à decem vrbibus, quia & Phœniciæ, & maritimæ Galilææ contigua erat, Christo transeunda fuit quum à Phœnicia in Galilæā Iudææ rediret. In eo plus apparet dissidij, quòd Matthæus plures variis morbis affectos illum sanasse narrat: Marcus verò vnius tantùm surdi meminit. Facilis tamen huius quoque nodi solutio est: Marcus.n. miraculum sibi celebrandum delegit quod in itinere editum fuerat, & cuius fama dispersa, terræ illius incolas passim excitauit vt plures Christo sanandos offerrent. Scimus autē Euangelistas curiosè non referre quicquid gestum est à Christo: in miraculis verò sic esse parcos vt pauca duntaxat in exemplum attingant. Deinde satis habuit Marcus specimen vnum proponere, in quo relucet Christi potentia, perinde ac reliquis eiusdem generis quæ paulo pòst sequuta sunt.

Decapolis.

32 Marc. *Adducunt ei surdum.*) Quorsum precati sint vt manum imponeret, ex superioribus locis colligitur. Nam manuum impositio, solennis erat consecrationis symbolum, quo etiam cōferebantur Spiritus sancti dona. Nec dubium est quin ritum hunc frequenter vsurpauerit Christus, vt nihil rogarint isti homines nisi quod sciebant ei hactenus in vsu fuisse. Cæterùm Christus alia symbola adhibet: nam muti linguam sputo suo intingit, ac digitum mittit in aures. Satis quidem efficax fuisset vnica manuum impositio: imò vt digitum nō moueret, præstare hoc solo nutu poterat, sed cōstat liberè vsum fuisse signis externis, vt ferebat hominum vtilitas: sicuti nunc linguæ sputū aspergens, notare voluit loquendi facultatem à se vno transfundi, digitum in auriculas mittens, docuit proprium esse suum munus surdas aures quasi perforare. nam ad allegorias confugere nihil opus est: & videmus qui subtiliùs hac in parte luserunt adeò nihil solidi afferre vt potius ludibrio Scripturam exponant. Sufficiet igitur hoc vnum sobriis lectoribus, nos à Christo loquelam & auditum precariò habere, quatenus vim suam linguis nostris inspirat, & digitis penetrat in aures nostras. Quòd seorsum à turba surdum remouet, partim eo consilio facit vt rudib. & nondum satis idoneis testibus eminus spectandam præbeat Deitatis suæ gloriam: partim vt precandi ardorem liberiùs effundat. Nam quòd suspexit in cælum ac ingemuit, signum fuit vehementis affectus: vnde perspicitur quàm singularis fuerit eius amor erga homines quorum miseriis ita condoluit. Nec dubium est quin sputum ex ore suo transfundens in os illius, & digitos auribus inserens, eundem humanitatis affectum testari & exprimere voluerit. Interea sibi summum imperium esse demonstrat

Manuum impositio.

monstrat corrigendis omnibus vitiis & reddédæ sanitati, quum simpliciter iubet linguam & aures aperiri. neque enim temere Marcus Chaldaicam hác vocem posuit, sed vt testis esset Diuinæ Christi potentiæ. Inter alias nugas quibus baptismum inquinarunt stulti homines, hic quoque histrionicus lusus agitur. Quo exemplo monemur, nullum esse licentiæ modum vbi homines in Dei mysteriis pro suo arbitrio lasciuiunt. Ephphata.

36 *Præcepit illis ne cui dicerent.*) Quanquam multi sunt interpretes qui præcepta hæc in diuersam partem torquent, ac si consultò stimulasset illos Christus ad celebrandam miraculi famam: mihi tamen simplicius videtur quod alibi attuli, tantùm voluisse differri in aliud tépus magis opportunum & maturum. Quare non dubito quin illorum intempestiuus fuerit zelus, dum silere iussi, ad loquendum festinant. Mirum tamen non est, homines Christi doctrinæ non assuetos immodico ardore ferri quum non expedit. Vertit tamen in suam gloriam Christus quod minus prudenter ab illis tentatum fuerat: quia & miraculum innotuit, & tota illa regio cælestium donorum authorem spernens, reddita fuit inexcusabilis.

37 *Bona omnia fecit.*) Matthæus postquam multa collegit miracula, subiicit tandem hanc clausulam, miratas esse turbas & gloriam dedisse Deo Israel: quia scilicet Deus insolitis modis potentiam suam illustrans, fœderis sui memoriam renouabat. In Marci autem verbis fortè antithesis subest: nam quia varius de Christo erat rumor, significat turba, impios esse & malignos quicunque eius factis obtrectant, quando summam potius laudem omnia merentur, quàm calumniæ sint obnoxia. Scimus autem dictante naturæ sensu nihil esse magis iniquum, quàm beneficia in crimen & inuidiam trahi.

32 Matth. *Misereт me turbæ.*) Hîc refertur miraculum alteri non absimile quod paulo ante exposuimus: hoc tantùm est discrimen, quod quum prius quinque panibus & duobus piscibus saturasset Christus quinque hominũ millia, nũc quatuor millia septé panibus & pisciculis aliquot pascâtur. Deinde quũ tũc fragmétis impleti sint duodecim cophini, nunc ex maiore copia minores supersunt reliquiæ. Hinc discamus non astringi Dei potentiam mediis vel adminiculis, nec referre coram ipso sitne multũ an parum: sicut de mediocri suo exercitu, & ingenti hostium multitudine loquens dicebat Ionathan. Sicuti autem Dei benedictio non secus vno pane ac viginti contenta, ad magnã turbam alendam exuperat: ita si desit, illa decem hominibus pascendis non sufficient centum panes: nam vbi fractus fuerit baculus panis, etiamsi in pondere referatur à pistrino farina, & ex furno panis, ventrem tamen vorando farcire nihil proderit. Triduanum ieiunium de quo loquitur Christus, intellige nõ quòd tridui inediam pertulerint, sed quia in locis desertis non magna fuerit commoditas, vt necesse fuerit ordinario cibo carere. Adde quòd in illis calidis regionibus minor est edacitas, quàm sub crasso nostro & frigido aëre. Quare nihil mirum est si diutius à cibo abstinuerint. 1. Sam. 14. a. 6.

33 *Vnde nobis in solitudine.*) Nimis brutum produnt stuporem discipuli, quòd tunc saltem nõ reuocant in memoriam superius illud documẽtum virtutis & gratiæ Christi quod ad præsentem vsum aptare poterant: nunc quasi nihil vnquam tale vidissent, remedium ab eo petere obliuiscuntur. Quia autem similis quotidie nobis obrepit torpor, eo magis cauendum est ne vnquam distrahãtur mentes nostræ à reputandis Dei beneficiis, vt præteriti temporis experientia, in futurum idem nos sperare doceat quod iam semel vel sæpius largitus est Deus.

MATTH. XVI.	MARC. VIII.	LVC. XII.
1 *Et egreßi Pharisæi vnà cum Sadducæis tentantes rogabant eum vt signum è cælo ostenderet sibi.* 2 *At ille respondens dixit eis, Quum cœperit esse vespera, dicitis, Serenitas: nam rubet cælum.* 3 *Et mane, Hodie tempestas: rubet enim cælum triste. Hypocritæ, faciem cæli scitis diiudicare: signa verò temporum non potestis?* 4 *Natio praua & adultera signũ requirit, & signum ei non dabitur, nisi signum Ionæ Prophetæ. Et relictis illis abiit.*	11 *Et egreßi sunt Pharisæi, cœperúntque disputare cum illo, quærentes ab eo signum è cælo, tentantes eum.* 12 *Et quum ingemuisset spiritu suo, dicit, Cur generatio hæc signum quærit? Amen dico vobis si dabitur generationi huic signum.* 13 *Et relictis illis ingressus rursus nauim, abiit traiecto lacu.*	54 *Dicebat autem & ad turbas, Quum videritis nubem orienté ab occasu, statim dicitis, Imber venit: & ita fit.* 55 *Et quum Austrũ flantem, dicitis quòd æstus erit, & fit.* 56 *Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tempus quî fit vt non probetis?* 57 *Cur autem & ex vobis ipsis non iudicatis quod iustum est?*

1 *Et egreßi Pharisæi.*) Marcus dicit initio disputasse. vnde coniicere licet, quum victi essent rationibus, extremũ hoc illis fuisse suffugium: vt obstinati homines quoties redacti sunt ad extrema, ne tamen veritati subscribere cogantur, aliquid extra causam solent obtendere. Quanquam autem non exprimitur species disputationis, mihi tamen verisimile est de Christi vocatione rixatos esse cur aliquid nouare auderet, cur se tam magnificè efferret, ac si suo aduentu reddita esset sua integritas regno Dei. Vbi nihil suppetit quod contra eius doctrinam obiiciant, signũ postulãt sibi è cælo dari. Atqui certũ est centum signis non magis fuisse cessuros, quàm Scripturæ testimoniis. Adde quod multis iã miraculis sub oculos posita fuerat Christi virtus, & quasi manibus palpabilis. Signa quibus se familiariter patefecit Christus negligunt: quãto itaq; minus ex longinquo & obscuro signo proficient? Sic hodie Papistæ quasi nunquã sancita esset Euangelij doctrina nouis miraculis probari sibi postulant. Notandum autem est quòd quum hostiliter contenderent Sadducæi cum Pharisæis, nec modò acre esset odium, sed assiduè arderent inter ipsos lites, nunc se tamen alij aliis contra

Christum mutuò adiungunt. ita quum diffideant impij, nunquam tamen eos impediunt intestinæ discordiæ quin aduersus Deum cõspirent,& quasi pactis induciis manum vicissim porrigant ad opprimendam veritatem. *Tentare.* Tentandi verbo significãt Euangelistæ non synceris animis, nec studio discendi, sed per fraudem captasse quod sibi negatũ iri putabant, vel saltem quod finxerant non esse in manu Christi. Quia enim nihil nisi humile & contemptibile sibi de illo persuaserant,non aliud illis est propositum, quàm vt deprehensa eius infirmitas, quicquid hactenus acquisierat laudis, apud populum abroget. Sic tentare Deum increduli dicuntur, quoties sibi non esse datum obstrepentes quicquid tulerit eorum libido, Deum infirmitatis insimulant.

2 *Quum cœperit esse vespera.*)His verbis admonet Christus satis testatam esse suam virtutem vt visitationis suæ tempus agnoscere deberent, nisi sponte oculo claudendo, refugerent apertam lucem. Pulchra autem & valde apposita similitudine vtitur: quanuis enim mutabilis sit aëris ratio, vt nunc repente surgat tempestas, nunc serenitas præter spem affulgeat: natura tamen duce ex signis præsagiunt homines serenus an nubilus dies futurus sit. Quærit igitur Christus cur regnũ Dei *Similitudinis adaptatio.* non minus euidentibus signis patefactum agnoscant:nam hinc certè constabat eos terrenis commodis ac caducis nimium addictos, quicquid ad cælestem spiritualémque vitam spectaret súsque déque habere:nec tã errore cæcutire quàm spontanea malitia. Ideo etiam hypocritas vocat quia simulẽt se quærere quod sibi ostensum cernere nolebant. Porrò ad totum ferè mundum pertinet eadem exprobratio: nam quia ad præsentem vsum acumen suum intendunt homines,& sensus applicant,nemo ferè est qui hac in parte non satis polleat ingenio,vel saltem aliquid tolerabilis notitię adeptus,sequatur quod expedit. Vnde ergo fit vt nobis insipida sint signa quibus nos ad se Deus inuitat, nisi quia voluntariæ socordiæ se quisque dedendo,lumen oblatum suffocat? Christi autem vocatio,& præsens exhibitio æternæ salutis, conspicua Scribis erat tã ex Lege & Prophetia, quàm ex ipsius doctrina, cui & miracula annexa erant. Tales sunt hodie permulti qui in rebus perplexis se meritò suspendere iudicium causantur quia expectanda sit certa definitio: imò prudentiæ hoc esse putant,omnem veri inquisitionem data opera fugere. Quasi verò turpis ignauiæ non sit, quum tam sedulò curent quæ carnis sunt ac terræ,negligere æternam animarum salutem,& interim crassæ ac supinæ ignorantiæ vanos sibi accersere prætextus. Nimis autem absurdè indocti quidam homines ex hoc loco eliciunt, non licere ex cæli intuitu facere vel de temperie,vel de procellis iudicium. Potius enim à recto naturæ ordine arguit Christus iustè sua ingratitudine perire qui in rebus præsentis vitæ satis acuti,cæleste lucem scientes & volentes stupore suo obruunt. Apud Marcũ additur,Christum ingemuisse spiritu: quibus verbis significat dolenter acerbéque tulisse quum videret ingratos istos homines præfractè Deo resistere. Et certè omnes glorię Dei studiosos,& quicunque hominum salutem curæ habent, sic animatos esse decet vt nulla res grauiori mœrore eos vulneret quàm dum incredulos sibi viam credendi data opera obstruere vident, & eo conferre quicquid habent ingenij vt verbi & operum Dei fulgorem suis nebulis obscurent. Vocem Spiritus emphaticè positam esse arbitror,vt sciamus gemitum hũc ex intimo cordis affectu manasse,ne quis Sophista diceret,Christum gestu præ se tulisse dolorem quem intus non sentiret. Sanctam enim animam,quam Spiritus zeli gubernabat,tam impia peruicacia penitus tristari necesse fuit.

57 Luc. *Cur ex vobis ipsis.*) Hic mali fontem aperit Christus, & quasi scalpello vlcus ipsum tangit:quod scilicet in suas conscientias non descendant,neque illic coram Deo secum inquirãt quid rectum sit. Hinc enim tanta hypocritis ad cauillandum proteruia, quòd suas ampullas securè in aërem proiiciunt: non colligunt autem suos sensus,nec seipsos sistunt ad Dei tribunal, vt palmam obtineat quæ semel agnita fuerat veritas. Porrò quòd Lucas hoc tu bis dictum esse tradit, à Matthæi & Marci narratione non dissidet: quia probabile est Christum in Scribarum asseclas, ac discipulos & alios Dei contemptores illis similes, quos nimis multos esse cernebat, generaliter stylum strinxisse: sicuti in totam illam colluuiem competebat hæc querimonia vel obiurgatio.

4 Matth. *Natio praua.*)Hic locus expositus fuit capite 12. Summa autem est, Iudæos nullis signis acquiescere quin subinde eos titillet praua Dei tentandi cupiditas. Neque enim simpliciter eos vocat gentem adulteram,quia signum qualecunq; postulent,quod interdum Dominus suis permisit: sed quia Deum ex professo irritent, ideo se illis instar Ionę rediuiuum Prophetam fore denuntiat. *Iona cap.2.* Sic quidem habet Matthæus: apud Marcum nulla fit Ionæ mentio, idem tamen est sensus: quia ne hoc quidem propriè illis signi vice fuit,Christum à morte excitatum sonoram Euangelij sui vocem vbique emittere.

MATTH. XVI.	MARC. VIII.	LVC. XII.
5 *Et quum venissent discipuli eius in vlteriorem ripam,per obliuionem non sumpserant panes.*	14 *Et obliti fuerant sumere panes: nec præter vnum panem habebant secum in naui.*	1 *Quum autem cõuenisset innumera turba multitudo, adeò vt se inuicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos,*
6 *Iesus autem dixit illis, Videte, & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.*	15 *Ac præcepit illis dicens,Videte,cauete à fermento Pharisæorum,& à fermento Herodis.*	
7 *At illi reputabant intra sese,dicentes,Panes non sumpsimus.*	16 *Et disputabant inter sese, dicentes, Panes non habemus.*	
8 *Quod vbi cognouit Iesus, dixit illis, Quid cogitatis intra vos ipsos ô parum fidentes,quòd panes non sumpseritis?*	17 *Et eo cognito Iesus dicit illis: quid disputatis,quòd panes non habetis? nondum animaduertitis,nec intelligitis? adhuc obcæcatum habetis cor vestrum?*	
9 *Nondum intelligitis,neque memoria*		

tenetis

tenetis quinque illos panes, quum homines essent quinque mille, & quot cophinos sustuleritis?

10 *Neque septem illos panes, quum homines essent quater mille, & quot sportas acceperitis?*

11 *Quî fit vt non intelligatis, me non de pane dixisse vobis illud, vt caueretis à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?*

12 *Tunc intellexerunt quòd non iussisset cauere à fermento panis, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.*

18 *Oculos habentes non cernitis, & aures habentes non auditis, & non meministis?*

19 *Quum quinque panes fregissem in hominum quinque millia, quot cophinos fragmentis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.*

20 *Quum autem septem in quatuor millia, quot sportas ex reliquis fragmentorum tulistis? Illi verò dixerunt, Septem.*

21 *Et dixit illis, Quî fit vt non intelligatis?*

Primū cauete vobis ipsis à fermēto Pharisæorum, quod est hypocrisis.

5 *Quum venissent discipuli.*) Hîc Christus ex re nata discipulos hortatur vt sibi à corruptelis omnibus caueant, quæ sinceram pietatem inficiunt. Venerant paulo antè Pharisęi qui specimen dederant virulentæ peruicaciæ: Sadducæi illis fuerant comites: ab alia parte stabat Herodes pessimus & ipse sanæ doctrinæ aduersarius & corruptor. Inter hæc pericula necessariò monendi fuerunt discipuli vt sibi cauerent: nam quum ad vanitatem & errores spōte inclinet humanum ingenium, vbi nos circunstant, peruersa cōmenta, adulterinæ doctrinæ, & similes alię pestes, nihil procliuius est quàm deficere à vera & natiua puritate verbi Dei. Si verò iam contigerit nos teneri implicitos, fieri nūquam poterit vt integrum regnum in nobis obtineat vera religio. Verùm vt res ipsa clarius pateat, expendamus verba Christi.

6 *A fermento Pharisæorum.*) Matthæus Sadducæos Pharisæis adiungit: Marcus pro his secundis substituit Herodem: apud Lucam de solis Pharisæis fit mentio. Quanquam incertum est an Lucas eundem recitet sermonem Christi: & fermentum hypocrisin esse definit: denique breuiter perstringit hanc sentētiam ac si in verbis nihil fuisset ambiguum. Quanquam autem metaphora fermenti, quæ hîc falsæ doctrinæ aptatur, alibi ad vitæ morúmque hypocrisin transferri potuit, vel etiam idem bis dici: nihil tamen absurdi erit si dicamus, quæ alij duo secundùm historiæ seriem copiosius narrant, à Luca paulo aliter, nec suo loco, vel ordine attingi, vt tamen in re nulla discrepantia sit. Si hanc coniecturam sequi libeat, hypocrisis aliud notabit quàm fucosam ac fictā sapientiæ speciem, nempe fontem ipsum ac materiam inanis pompę, quæ magnum aliquid coram hominibus ostētans, nullo apud Deum in pretio est. Nam sicut oculi Domini, teste Ieremia, veritatem respiciunt, ita verbo suo fideles ad solidam pietatem instituit, vt perfecto ac syncero corde, iustitiæ adhæreant, iuxta illud, Et nunc Israel quid abs te petit Dominus: nisi vt sibi adhæreas toto corde & tota anima? Contrà verò, hominum traditiones posthabito spirituali cultu, euanidos colores inducunt, quasi Deus talibus illecebris capi posset. nā quantumuis emineant externæ cæremoniæ, corā Deo tamen pueriles nugę sunt nisi quatenus earum adminiculo exercemur ad veram pietatem. Nunc tenemus cur hypocrisin loco commentitiæ doctrinæ posuerit Lucas, & hoc nomine complexus sit hominum fermenta quæ tantùm inflant, coram Deo autē nihil continent solidum: imò quæ mentes hominum à recto pietatis studio ad inanes & nihili ritus traducunt. Cæterùm quia clarior est Matthæi expositio, in ea insistere pręstabit. Quum discipuli à Domino reprehensi, tandem intellexerint sibi præceptum esse vt cauerent à doctrina, certum est hanc fuisse Christi mentem, vt contra præsentes corruptelas, quibus vndique erant obsessi, eos muniret. ac ideo de Pharisæis & Sadducæis disertè loquutus est: quia duæ illæ sectæ tunc tyrannicè regnabant in Ecclesia, & vitiosis suis dogmatibus oppressam tenebāt Legis & Prophetarum doctrinam, vt nihil ferè sanū vel integrum maneret. Quæritur tamen quorsum Marcus Herodem annumeret falsis doctoribus, qui nihil tale profitebatur. Respondeo, quum ipse semiiudæus esset, degener ac perfidus, quibuscunque potuit artibus conatum esse vt in suas partes abduceret populum. Hoc enim omnibus Apostatis mos est, mixturam aliquam comminisci vt surgat noua religio quæ priorem aboleat. Quoniam ergo principia veræ & antiquæ pietatis astutè subuertere moliebatur, vt ea demum valeret religio quæ ad eius tyrannidem maximè apta foret: imò quia nouum quendam Iudaismum inducere tentabat: non sine causa Dominus ab eius quoque fermento caueri iubet. nam sicuti ex templo Dei spargebant errores suos Scribæ: ita Herodis aula ad fabricandos alios errores alia Satanæ officina erat. Sicut hodie in Papatu videmus non in templis modò, & Sophistarum ac Monachorum antris Antichristū suas fallacias vomere: sed aulicæ etiam Theologię subsidio fulcire regnum suum, vt ita nihil artificij omittat. Sicuti autem tunc præsentibus malis occurrit Christus, & vt quicquid maximè noxium erat, suorum mentes ad id cauendum excitauit: hoc exemplo moniti prudenter hodie expendere discamus quænam corruptelæ nobis officere possint. Citius ignis aquæ miscebitur quàm vt Papæ figmenta cum Euangelio quis conciliet. Itaque quisquis se Christo discipulum bona fide addicere cupit, puram ab illis fermentis animā suam seruare studeat. Quòd si iam imbutus fuerit, eousque laboret in se purgando dum nihil fæcis aut sordium amplius in ipso hæreat. Iam verò quia ex alia parte homines turbulenti sanam doctrinam corrumpere variè aggressi sunt, ad cauēdas etiam tales fallacias sedulò excubent fideles, vt in azymis veritatis perpetuum Pascha celebrent. Quia verò passim iam grassatur Lucianica impietas, nocentissimum fermentum, imò plusquam lethale virus, ad hanc omnium maximè necessariam cautionem totos suos sensus conferant.

8 *Quid cogitatis intra vos.*) Iterum ostendunt discipuli quàm malè tum ex Magistri doctrina, tū ex mirificis eius operibus profecerint. Quod enim de fermento cauendo dixerat, sic arripiunt acsi tantùm ab externo commercio abducere eos vellet Christus. Nam quia vsu receptum erat inter Iudæos ne victum haberent communem cum

Iere.5.a.3.

Deut.10.c.12

Apostata.

Lucianica impietas.

hominibus profanis, putant discipuli in eorũ ordinem ac numerum redigi Pharisæos. Et hæc quidem inscitia vtcunque erat tolerabilis: sed quia iam recentis beneficij obliti, non cogitant remedium in manu Christi esse, ne in cibo & potu se polluere cogantur, asperius eos vt digni sunt, increpat. & certè nimis crassa erat ingratitudo, quũ nuper de nihilo vidissent creatum esse panẽ multis hominum millibus saturãdis. idque bis esse factum: nunc de pane esse solicitos, acsi non eadem adhuc Magistro suppeteret virtus. Ex quibus verbis colligimus, infidelitatis conuinci omnes qui Dei potentiam semel aut iterum experti, in futurum tempus diffidunt. Nam vt fides donorũ Dei memoriam fouet in cordibus nostris, ita nisi ea sopita, nunquam obrepet illorum obliuio.

Fermenti nomen.

12 *Intellexerunt quod de doctrina.*) Minimè obscurum est quin fermenti nomen Christus simplici puróque Dei verbo opponat. Nomen hoc suprà in bonam partem accepit Christus, quum diceret fermento simile esse Euangelium: sed vt plurimum Scriptura hoc nomine quiduis aduentitium designat, quo natiua rei cuiusque puritas inficitur. In hoc autem loco hæc inter se duo antitheta haud dubiè respondent, simplex Dei veritas, & figmenta quæ ex proprio sensu comminiscũtur homines. Neque est quod elabi tentet quispiam Sophista, negans de qualibet doctrina hoc debere intelligi: quia non alia reperietur doctrina quæ puræ & azymæ nomen sustineat quàm quæ à Deo profecta est. Vnde sequitur fermentum vocari quicquid aliunde mixturæ prouenit: sicuti etiam Paulus docet adulterari fidem simulátque à Christi simplicitate abducimur. *2.Cor.11.a.3.* Iam videndũ est quorum doctrinam caueri velit Dominus. Tunc certè penes Scribas & Sacerdotes ordinaria erat Ecclesiæ potestas, in quibus primatum tenebant Pharisæi. Quum nominatim ab eorum doctrina prohibeat suos Christus, sequitur repudiandos esse omnes qui figmenta admiscent verbo Dei, vel quicquam alienum ingerunt, quocunque tandem polleant honoris gradu, vel titulo superbiant. Quare maledicta & præuaricatrix est eorũ subiectio qui se vltro Papæ commentis & legibus subiiciunt.

MATT.	MARC. VIII.	LVC.
	22 *Et venit Bethsaidam, & adducunt illi cæcum, & obsecrant eum vt illum tangat.* 23 *Tunc apprehensa manu cæci, eduxit illum extra vicum. Et quum expuisset in oculos eius, imposuissétque illi manus, interrogauit eum si quid videret.* 24 *Et ille intuitus ait, Video homines: quia cerno instar arborum ambulantes.* 25 *Deinde rursum imposuit manus super oculos illius, & iussit vt aspiceret, & restitutus est vt lucidè videret omnes.* 26 *Et dimisit illum in domum suam, dicens, Neque in vicum ingrediaris, neque dixeris quicquam in vico.*	

Hoc miraculum, cuius omissa est ab aliis narratio, propter hanc maximè circunstantiam videtur à Marco referri, quòd Christus non momento, vt sæpe facere solitus est, sed paulatim cæco visum restituit: quod ideo factum esse probabile est, vt documentum in hoc homine statueret liberæ suæ dispensationis, nec se astrictum esse ad certam normam, quin hoc vel illo modo virtutem suam proferret. Oculos ergo cæci non statim ita illuminat vt officio suo fungantur, sed obscurum illis, confusúmque intuitum instillat: deinde altera manuũ impositione integram aciem illis reddit: ita gratia Christi, quæ in alios repentè effusa prius erat, quasi guttatim defluxit in hunc hominem.

24 *Video homines.*) Interrogatus fuerat cæcus propter discipulos, vt scirent aliquid iam illi datum esse, sed tamen tenue duntaxat factum sanationis initium. Respondet igitur se homines videre, quia cernat quosdam ambulãtes qui recti sunt instar arborum. Quibus verbis fatetur se nondum pollere tam dilucido visu, vt homines ab arboribus discernat: se tamen iam aliqua videndi facultate præditum, quia ex motu homines esse conijcit, quos rectæ staturæ esse videt: quo etiam sensu similes esse dicit arboribus. Quare videmus vt tãtùm coniectura se homines videre dicat.

26 *Dimisit illum in domum.*) Quòd Christus non patitur redire Bethsaidam vbi miraculum multos habuisset testes, quidam factum esse diuinant quia Christus gratiæ suæ fruitione eius loci incolas priuando, de illis pœnam sumere voluerit. Quicquid fuerit causæ, certum est non fuisse ab eo editum miraculum vt perpetuò sepeliretur, sed latere cum multis aliis voluisse, donec expiatis morte sua mundi peccatis gloriam Patris conscenderet.

MATTH. XVI.

13 *Quum venisset autem Iesus in partes Cæsareæ Philippi, interrogauit discipulos suos dicens: Quem me dicunt homines esse filium hominis?*
14 *Illi verò dicebant, Alij quidem Iohannem Baptistam, alij verò Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.*
15 *Dicit illis, At vos quem me dicitis esse?*
16 *Respondens autem Simon Petrus dixit, Tu es Christus Filius Dei viuentis.*
17 *Et respondens Iesus dixit illi, Beatus es*

MARC. VIII.

27 *Et egressus est Iesus, & discipuli illius in vicos Cæsareæ, quæ cognominatur Philippi: & in via interrogauit discipulos suos, dicens illis, Quẽ me dicunt homines esse?*
28 *Illi verò responderunt, Iohannem Baptistam, & alij Eliam, alij rursus vnum de numero*

LVC. IX.

18 *Et factum est quum esset solus orans, erant cum illo & discipuli, interrogauítque illos dicens, Quem me dicunt esse turbæ?*
19 *At illi respondentes dixerunt, Iohannem Baptistam, alij autem Eliam, alij verò quòd Propheta quis-*

Simon

Simon Bar-Iona: quia caro & sanguis non reue-
lauit tibi, sed Pater meus qui est in cælis.
18 *At ego tibi dico quod tu es Petrus & su-*
per hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam: &
portæ inferorũ non præualebunt aduersus eam.
19 *Et dabo tibi claues regni cæloru, & quic-*
quid ligaueris in terra, erit ligatũ in cælis, &
quicquid solueris in terra, erit solutum in cælis.

Prophetarum.
29 *Et ipse dicit illis,*
At vos quem me dicitis
esse? Respondens autem
Petrus dicit illi, Tu es
Christus.

piam de antiquis surrexit.
20 *Dixit autem illis,*
Vos autem quem me di-
citis esse? Respondens Si-
mon Petrus dixit, Chri-
stum Dei.

13 *In partes Cæsareæ Philippi.*) Marcus hunc sermonem in itinere habitum esse tradit: Lucas verò quum oraret, nullósque secum haberet præter discipulos: Matthæus nõ ita curiosè tempus notat, certum tamen est eandem à tribus historiam referri: & fieri potest vt Christus in illa peregrinatione, postquam in illa statione aliqua precatus esset, interrogauerit discipulos. Porrò quia duplex erat Cæsarea: vetus illa & nobilior, quæ prius *Stratonis turris.* turris Stratonis: & hæc ad radices Libani montis, non procul à Iordane sita, epitheton distinctionis causa additur. Etsi enim quidam putant eodem in loco extructam esse vbi olim erat Dan oppidum: quia tamen nuper extructa fuerat à Philippo Tetrarcha, vocata fuit Philippi. *Quem me dicunt homines.*) Posset videri sensus, quænam vulgo fama esset de Redemptore, qui filius hominis factus erat. Alia tamen est quæstio: nempe quidnam de Iesu filio Mariæ sentiant homines. Suo autem more *Filius hominis.* nomen Filij hominis assumit, acsi diceret, Nunc dum carne indutus in terris versor tanquam vnus ex hominum numero, quodnam de me est iudicium? Consilium autem Christi fuit, discipulos solidè firmare in certa fide, ne inter varios rumores fluctuarentur, vt statim videbimus.

14 *Alij Iohannem.*) Hîc neque de professis Christi hostibus, neque de profanis contemptoribus, sed de magis sana & integra parte populi, & quasi de selecto Ecclesiæ flore agitur. eos enim tantum commemorant discipuli qui honorificè de Christo loquebantur: & tamen quum illis proposita fit veritas, nemo ad eum scopum tendit, sed omnes in suis deliriis euanescũt. Vnde perspicimus quãta sit humani ingenij debilitas, quòd nõ modò nihil recti aut veri à se cõcipere potest, sed ex veris etiam principiis errores sibi fabricat. Adde quòd quum Christus vnicum sit concordiæ & pacis signum, quo Deus totum mundum ad se colligit, hinc maioris dissidij occasionem maior pars arripit. Certè inter Iudæos non alibi quàm in Christo constabat fidei vnitas: & tamen qui aliquid prius consensus videbantur inter se habere, nunc in varias sententias dissiliunt. Videmus etiam vt error subinde errorem pariat. nam quia vulgi animis præsumpta insederat opinio, in diuersa corpora animas migrare: hinc fit vt ad falsam hanc imaginationem magis sint propensi. Cæterùm quanuis Christi aduentu in hunc modum diuisi fuerint Iudæi, piis tamen obstaculo esse non debuit talis opinionum varietas, quin puram eius cognitionem appeterent. Nam si quis eo prætextu ignauiæ se dedens, Christum quærere neglexisset, nulla illi vel nobis iudicibus, esset excusatio. Multo itaque minus Dei iudicium effugiet, si quis propter sectas à Christo abhorreat, vel ex falsis opinionibus arripiat fastidij causam, vt se Christo applicare non dignetur.

15 *At vos quem me esse dicitis.*) Hîc suos discipulos à reliqua turba discernit Christus, quò melius pateat absurdum esse quantumuis dissentiant alij, nos tamen distrahi à fidei vnitate. Nam quicũque se Christo simpliciter addicent, nec quicquã è suo capite affingere tentabunt Euangelio, nunquam eos certa lux deficiet. Sed hîc intenta vigilantia opus est, vt dum ad sua figmẽta totus mundus delabitur, Christũ constanter retineant. Quia Satan Iudæis eximere nõ poterat quod de venturo Christo persuasum habebant ex Lege & Prophetis, ipsum variè transfigurans, quasi in partes dissecuit: deinde fictitios illis obtrusit complures Christos, vt verus Redemptor excideret. Hisdem postea artificiis non destitit vel discerpere Christum, vel aliena persona induere. Quare inter confusas & dissonas mundi voces, semper tamẽ hæc vox Christi in auribus nostris personet, quæ nos à vagis & erraticis hominibus separat, ne simus ex multitudine, nec fides inter contrarios opinionum fluctus iactetur.

16 *Tu es Christus.*) Breuis confessio, sed quæ totam salutis nostræ summam in se continet. nã sub Christi elogio æternum & Regnum & Sacerdotium comprehenditur, vt Deum nobis reconciliet, ac expiatis suo sacrificio peccatis perfectam iustitiam acquirat, deinde vt nos in fidem præsidiúmque suum receptos conseruet, ornétque ac locupletet omni benedictionum genere. Marcus tantùm habet, *Tu es Christus*: Lucas autem, *Christum Dei*: sed eodem sensu: nam & Christos Dei olim Reges vocabant, qui Diuinitus vncti essent. Et hac loquutione suprà vsus est Lucas, vbi dicebat Simeoni datum esse responsum è cælo, quòd moriturus non esset nisi viso Christo Domini. nã Diuina planè erat redemptio quam per Filij sui manum Deus exhibuit. Ideo qui futurus erat Redemptor, eum oportuit Dei vnctione insignem è cælo prodire. Apud Matthæum clarior est expressio, quòd sit *Filius Dei viuentis*. Nam etsi fortè nõdum tam distinctè Petrus tenebat quomodo ex Deo genitus esset Christus: sic tamen excellere eũ credebat vt originem haberet à Deo, non vt reliqui homines, sed vt in eius carne habitaret viua veráque Deitas. Quum Deo tribuitur epitheton Viuentis, discriminis nota est inter ipsum & mortua idola quæ nihil sunt.

17 *Beatus es Simon.*) Quum hæc sit vita æterna, cognoscere vnum Deum, & quem misit Iesum Christum, non abs re beatum Christus pronũtiat qui hoc ex animo confessus est. Cæterùm non vni Petro hoc priuatim dixit, sed ostendere voluit vbi sita sit vnica totius mundi fœlicitas. Quo autẽ maiore animo singuli ad eum aspirent, primò tenendum est, miseros omnes & maledictos esse naturâ donec remedium in Christo inueniãt. Deinde addendum est, quisquis Christum adeptus est, ei nihil prorsus ad perfectam beatitudinem deesse, quando æterna Dei gloria nihil melius optare fas est, in cuius possessionem nos Christus deducit. *Caro & sanguis.* Sub vnius hominis persona

omnes admonuit Christus, fidem à Patre suo petendam esse, eiúsque laudem gratiæ eius debere tribui: nam hîc carni & sanguini opponitur peculiaris Dei illuminatio. Vnde colligimus perspicacia destitui humanas mentes, qua cælestis sapiētiæ mysteria in Christo abscondita percipiant: imò omnes humanos sensus hac in parte deficere, donec oculos nobis aperiat Deus, qui eius gloriam in Christo cernant. Nemo itaque suo acumine cōfisus, superbè prorūpat, sed humiliter doceri nos intus sinamus à Patre luminum, vt solus eius Spiritus tenebras nostras illustret. Iam verò qui fide donati sunt, propriæ cæcitatis conscij, Deo acceptum referre discant quod ipsius est.

18 *At ego dico tibi.*) His verbis declarat Christus quantopere sibi placeat Petri confessio, quòd tam amplo eam præmio dignatur. Etsi enim iam Simoni discipulo imposuerat Petri nomē, & gratis Apostolum sibi destinauerat, hæc tamen quæ gratuita erant dona, quasi mercedis loco fidei ascribit, quod Scripturæ non est insolitum. Porrò duplici honore ornatur Petrus: nam prior species ad priuatam eius salutem spectat: posterior verò ad munus Apostolicū. Quum dicit, *Tu es Petrus*, confirmat non frustra se illi hoc antea nomen dedisse, quia viuus in templo Dei lapis suā stabilitatē retineat. Quanquam hoc ad omnes fideles extenditur, quorum singuli sunt Dei templa, & fide inter se compacti, vnum templum simul efficiunt: eximia tamen Petri inter alios excellētia notatur, quemadmodū quisq; suo ordine pro donationis Christi mēsura, plus vel minus accipit. *Super hanc*

Ephe.2.d.21. *Petram.* Hinc patet quomodo Petri nomē tam in Simonis nomen, quàm deinde in alios fideles cōpetat: quia scilicet fundati super Christi fidem, sancto consensu in spirituale ædificium aptantur, vt Deus in medio ipsorum resideat. Nam Christus hoc commune fore totius Ecclesiæ fundamētum denuntians, quicquid piorum in mundo futurū erat Petro aggregare voluit: ac si dixisset, Vos quidem nunc pusillus estis hominum numerus, ideóque vestra hæc confessio parum habet dignitatis in præsentia: sed breui adueniet tempus quo magnificè emerget, ac multo se latius proferet. Atque hoc animandis ad constantiam discipulis non parum valuit: quòd quanuis obscura ac ignobilis esset eorum fides, delecti tamen essent à Domino quasi primitiæ, vt tādem ex illo contemptibili exordio surgeret noua Ecclesia, quæ victrix staret contra omnes inferorum machinas. Tametsi enim vel ad fidem vel ad Ecclesiam pronomen *Eam*, referri potest, posterior tamen sensus melius conuenit, quòd cōtra omnem Satanæ potentiam inuicta stabit Ecclesiæ firmitas: nempe quia incōcussa perpetuò manebit Dei veritas, cui innititur eius fides. Atque huic sententiæ respondet illa Iohannis, Hæc est victoria quæ vincit mundum, fi-

1.Ioan.5.a.4. des vestra. In primis notatu digna promissio, quòd quicunque in Christo vniti, Christum & mediatorem eum agnoscēt, in finē vsque ab omni noxa tuti manebunt. nam quod de corpore Ecclesiæ dicitur, ad singula eius membra pertinet quatenus vnū sunt in Christo. Hinc tamē monemur quādiu in terris peregrinabitur Ecclesia, minimè quietā fore, sed ad multos insultus expositam. Nam ideo negatur superior fore Satan, quia illi assiduè infestus erit. Ergo vt hac Christi voce freti, securè gloriamur contra Satanam & iam fide triumphamus de omnibus eius copiis: ita rursus sciamus quasi classicum nobis cani, vt ad bellādum semper instructi paratíque simus. Portarum nomine quoduis potentiæ & munitionis genus notari nihil dubium est.

19 *Et dabo tibi claues.*) Hîc iam de publico munere, hoc est de Apostolatu disserere Christus incipit, cuius dignitas ornatur duplici encomio. dicit enim Christus, Euangelij ministros regni cælorū esse quasi ianitores, quia claues eius gestent: secundò addit potestate ligandi & soluendi esse præditos, quæ sit in cælis efficax. Clauium similitudo concinnè ad docendi munus aptatur, sicuti apud Lucam dicit Christus, Scribas & Pharisæos, Luc.11.g.72 quia Legis erant interpretes, habere similiter clauem regni cælorum. scimus enim non aliter vitæ ianuā nobis aperiri quàm Dei verbo. Vnde sequitur, eius ministris clauem velut in manum tradi. Qui claues numero plurali ideo dictas putant, quod Apostolis non aperiendi modò, sed etiam claudendi iniunctum fuerit mandatum, non sine probabili colore loquuntur: si quis tamen minus argutè accipiat, fruatur suo sensu. Quæritur cur se Petro daturum Dominus promittat quod prius visus erat dedisse Apostolum creādo. Verùm hæc quæstio decimo capite soluta fuit, vbi dixi duodecim illos initiò non nisi temporarios fuisse præcones: ita ad Christum reuersi, vocationis suæ cursū confecerant. Postquam autem à mortuis resurrexit Christus, tunc cœperunt institui ordinarij Ecclesiæ doctores, hoc respectu in futurum tempus confertur hic honor. *Quicquid ligaueris.* Secunda metaphora, vel similitudo propriè ad notandam peccatorum remissionem valet. Christus enim suo Euangelio nos ab æternæ mortis reatu liberās maledictionis laqueos, quibus tenemur cōstricti, soluit. Ergo Euangelij doctrinam soluendis nostris vinculis destinatā esse testatur, vt voce ac testimonio hominum in terra soluti, reipsa etiam in cælo soluamur. Sed quia permulti non modò oblatam liberationem impiè respuunt, sed sua contumacia grauius sibi accersunt iudicium, ligandi etiam facultas ac mandatum Euangelij ministris datur. Quanquā notandum est, hoc Euangelio esse accidentale, & quasi præter naturam: sicuti & 2.Cor.10.b.6 Paulus docet, quum de vindicta disserens, quàm se in promptu habere dicit contra omnes incredulos & rebelles, continuò post adiungit, Vbi impleta fuerit obedientia vestra. Nisi enim sua culpa reprobi vitam in mortem conuerterent, Euāgelium potentia Dei omnibus esset in salutem: quia tamen eo audito, multorum impietas palàm erumpens, iram Dei magis prouocat, talibus mortiferum esse eius odorē necesse est. Sūma hæc est, quòd certiores reddere suos voluit Christus de 2.Cor.4.b.7. salute sibi in Euangelio promissa, vt eam non minus securè expectent, quàm si ipse testis è cælo descenderet: rursus verò incutere terrorem contemptoribus, ne se impunè Verbi ministris illudere putent, quorum vtrunque valde necessarium fuit. Nam quia in vasis fictilibus nobis incomparabilis vitæ thesaurus proponitur. nisi hoc modo sancita fuisset æternæ doctrinæ autoritas, singulis ferè momentis labasceret eius fides. rursus tā audacter proteruiunt impij, quia negotium sibi cum hominibus esse putant. Pronuntiat ergo Christus, patefieri Euangelij præconio in terra quale futurum sit cœleste Dei iudicium, nec aliunde petendam esse vitæ aut mortis certitudinem. Magnus hic honor, quòd Dei interpretes sumus ad testandam

dam mundo suam salutem. Summa Euangelij maiestas, quòd mutuæ inter Deum & homines recõciliationis legatio esse dicitur. Mira denique piis animis consolatio, quod ratum coram Deo esse sciunt allatum sibi ab homuncione mortali salutis nūcium. Interea subsannent impij, vt libuerit, quæ Dei mandato prædicatur, doctrinam: sentient tandem quàm verè ac seriò per os hominum minatus sit illis Deus. Denique hac fiducia instructi pii doctores, sibi & aliis intrepidi sint sponsores viuificæ Dei gratiæ, nec minùs animosè in præfractos doctrinæ suæ contemptores fulminent. Hactenus germanum verborum sensum dilucidè exposui, vt nihil desiderari queat, nisi Romanus Antichristus tyrannidi suæ colorem inducere volens, non minus improbè, quàm perfidè locum hunc totum peruertere ausus foret. Quanquam autem lux ipsa veræ interpretationis quam attuli, purgandis eius tenebris sufficere videtur, ne quid tamen moretur pios lectores, putidas eius calumnias breuiter diluam. Primò fingit Petrum vocari Ecclesiæ fundamentum. Quis autem non videt quod transfert ad hominis personam, de Petri fide in Christum dictum esse? Idē fateor, apud Græcos significant Petrus & Petra, nisi quòd prius nomen Atticum est, alterum verò communis linguæ: sed hæc varietas non temerè à Matthæo posita est: quin potius consultò mutatum est genus, vt diuersum aliquid exprimeret: nec dubito quin tale discrimen notauerit Christus sua lingua. Prudenter itaque Augustinus non Petram à Petro, sed Petrū à Petra dici admonet: sicut à Christo sumus omnes Christiani. Porrò ne longior sim, quum illud
1.Cor.3.c.11. Pauli inter nos pro certo & confesso habendum sit, non alibi posse fundari Ecclesiā quàm in Christo solo, non sine sacrilega blasphemia aliud fundamentum Papa commentus est. Et certè quantopere vel vno hoc nomine tyrannidem Papatus detestari nos deceat, nullis verbis exprimi satis potest, quòd in eius gratiam sublatum fuerit Ecclesiæ fundamentum vt apertus inferni gurges miseras animas absorbeat. Adde quòd pars ista (sicuti prius attigi) nondum ad publicū Petri officium spectat, sed tantū inter sacros templi lapides vnus ex præcipuis locis illi datur. Quæ sequuntur encomia, ad munus Apostolicum spectant. Vnde sequitur, nihil Petro dici quod non conueniat reliquis etiam collegis: nam si communis est inter ipsos Apostolatus dignitas, commune etiam sit oportet quicquid ei annexum est. At Christus Petrū vnum nominatim alloquitur: nempe sicuti vnus omniū nomine Christum confessus fuerat Dei Filium, ita vicissim ad vnum dirigitur sermo, qui tamen peræquè ad alios pertinet. Nec verò spernenda est illa quæ à Cypriano & aliis adducitur ratio, Christum in vnius persona loquutum esse omnibus, vt Ecclesiæ vnitatem commendaret. Excipiunt, aliis omnibus præferri, cui hoc peculiariter datum est. Hoc verò perinde est acsi magis fuisse Apostolum cõtenderēt, quàm suos collegas: neque enim à docendi munere & Apostolatu magis auelli potest ligandi & soluendi potestas, quàm à Sole calor vel lumen. Cæterùm vt demus Petro concessum plus aliquid fuisse quàm reliquis, vt inter Apostolos excelleret: stultè tamen inferunt Papistæ, datum illi fuisse primatum, vt vniuersale esset totius Ecclesiæ caput. Nam aliud est dignitas quàm imperium, & aliud inter paucos summo honoris gradu pollere quàm sub vlnas suas colligere totum orbem. Et sanè non plus illi oneris imposuit Christus, quàm obire posset. Iubetur regni cælorum esse ianitor, iubetur ligando & soluendo dispensare Dei gratiam, ciúque iudicium in terra exequi: nempe quatenus se extendit mortalis hominis facultas. Ergo quicquid ei datum est, ad mensuram gratiæ restringere conuenit, qua donatus est in Ecclesię ædificationem. Ita concidit immēsum illud imperium quod illi arrogant Papistæ. Verùm vt de Petro nihil sit controuersiæ aut litis, nihil tamen inde Papæ tyrannidi accedit. Nam principium quod arripiunt Papistæ, nemo illis sanus concedet, datum hîc Petro fuisse quòd velut iure hæreditario ad posteros deinde transmitteret. neque enim quicquam successoribus dare permittitur. quare Papistæ eum de alieno liberalem faciunt. Denique vt continua valere debeat successio, nihil tamen inde extorquet Papa donec legitimus Petri successor probatus fuerit. Vnde autem probat? Quia Petrus Romæ mortuus est. Quasi verò Roma, nefanda Apostoli cæde primatum sibi acquisierit. Sed obtendunt, illic quoque fuisse Episcopum, quàm id friuolum sit, abundè in mea Institutione docui, vnde integram huius argumēti tractationem peti malo, quam hîc cum molestia & tædio lectorum retexere. Hæc tamen accedat breuis clausula, Etiamsi iure, Petri successor fuisset Romanus Episcopus, quum tamen sua perfidia tanto se honore abdicauerit, nihil ei prodesse quicquid Petri successoribus Christus contulit. Curiam Papæ Romæ esse plus satis notum est: sed nullam illic Ecclesiæ notam ostendent. Ab officio verò Pastoris non secus abhorret, quàm cupidè pro sua dominatione pugnat. Certè vt nihil omiserit Christus in extollendis hæredibus Petri, non tamen ita prodigus fuit vt suum honorem in apostatas transferret.

Cypriani dictum.

MATTH. XVI.

20 *Tunc edixit discipulis suis necui dicerent quòd ipse esset* Iesus *Christus.*

21 *Ex eo tempore cœpit Iesus indicare discipulis suis quòd oporteret ipsum abire* Hierosolymam, *ac multa pati à Senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi, & tertio die resuscitari.*

22 *Et abducens eum Petrus, cœpit illum increpare, dicens, propitius tibi sis Domine: nequaquam*

MARC. VIII.

30 *Et interminatus est eis ne cui dicerent de se.*

31 *Et cœpit docere eos quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari à Senioribus, summisque Sacerdotibus ac Scribis, & occidi, & post tres dies resurgere.*

32 *Et apertè sermonem loquebatur, & apprehendit illū Petrus, cœpitque increpare eum.*

33 *At ille conuersus, & intuitus discipulos suos, increpauit Petrum dicens, Abi post me Satana,*

LVC. IX.

21 *At ille comminatus illis, præcepit necui dicerent hoc,*

22 *Dicens, Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à Senioribus, & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi, & tertia die resurgere.*

23 *Dicebat autem ad omnes, Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam quoti-*

erit tibi hoc.
23 *At ille conuersus dixit Petro, Abi post me Satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.*
24 *Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam: ac sequatur me.*
25 *Qui enim voluerit suam animam seruare, perdet eam rursus: qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.*
26 *Quid enim prodest homini, si totum mundum lucratus fuerit, animæ verò suæ iacturam fecerit? aut quid dabit homo cuius permutatione redimat animam suam?*
27 *Futurum est enim vt Filius hominis veniat in gloria Patris cum Angelis suis: & tunc reddet vnicuique iuxta facta ipsius.*
28 *Amen dico vobis, sunt quidam hic stantes, qui nō gustabunt mortem donec viderint Filium hominis venientem in regno suo.*

quia non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.
34 *Et quum ad se vocasset turbam vnà cum discipulis suis, dixit illis, Quicunque vult me sequi, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.*
35 *Nam quisquis voluerit animam suam seruare, perdet eam. quisquis autem perdiderit animam suam mea & Euangelij causa, hic seruabit eam.*
36 *Quid enim profuerit homini, si lucratus fuerit totum mundum & animæ suæ iacturam fecerit?*
37 *Aut quid daturus est homo compensationis pro anima sua?*
38 *Quemcunque enim puduerit mei ac meorum sermonum in generatione hac adultera & peccatrice, pudebit illius & Filium hominis vbi venerit in gloria Patris sui cum Angelis sanctis.*

MARC. IX.

1 *Et dicebat illis, Amen dico vobis, sunt quidam inter eos qui hic stant, qui nō gustabunt mortē donec videant regnū Dei venisse cū virtute.*

die, & sequatur me.
24 *Qui enim voluerit animam suam seruare, perdet illam: qui verò perdiderit vnimam suam propter me, hic seruabit eam.*
25 *Quid enim proficit homo, si totum mundum lucratus, se autem perdito, iacturam sui ipsius faciat?*
26 *Nam quem mei ac sermonum meorum puduerit, huius & Filium hominis pudebit quum venerit in maiestate sua & Patris sanctorumque Angelorum.*
27 *Dico autem vobis, verè sunt quidam hic stantes qui non gustabunt mortem donec videant regnum Dei.*

Edito futuræ suæ gloriæ specimine admonet Christus discipulos quid sibi patiendum sit, vt ipsi quoque ad ferendā crucem se comparent: instabat enim tempus certaminis, cui eos longè impares nouerat, nisi noua fortitudine instructi essent. Hoc verò in primis agendum erat, suum Christo regnum non splendida pompa, non opibus magnificis, non læto mundi applausu, sed morte reprobrosa auspicandum esse. Atque nihil erat difficilius quàm superare tantum scandalum, præsertim si reputemus quid iam penitus de magistro persuasum haberent: sibi enim imaginati fuerant eum terrenæ fœlicitatis autorem. Vana igitur spe suspensi erant, temporis articulo cupidè inhiantes quo repentè Christus regni sui gloriam patefaceret. De crucis ignominia adeò nihil præsumpserant animis, vt minimè consentaneum esse crederent quicquam illi non honorificum accidere. Grauis etiam erat hæc circunstantia, reprobari à Senioribus & Scribis, penes quos erat Ecclesiæ primatus. vnde colligere promptum est, quàm necessaria fuerit hæc admonitio. Cæterùm quia fieri non poterat quin sola crucis mentio grauiter turbaret infirmos animos, statim vulneri medetur: dicit se tertio die resurrecturum à morte. Et certè quum in eius cruce tantùm appareat carnis infirmitas, donec ad resurrectionem ventum fuerit, in qua relucet virtus Spiritus, non reperiet fides nostra quo se erigat vel sustentet. Ideo hęc ratio prudenter tenenda est Verbi ministris qui cum profectu docere cupiunt, vt semper resurrectionis gloriam coniungant cum mortis ignominia. Sed mirum est cur nolit Christus Apostolos sibi esse testes, quibus iam munus hoc prius iniunxerat. quorsum enim missi fuerant, nisi vt redemptionis essent præcones, quæ pendebat à Christi aduentu? Solutio non difficilis est, si memoria tenemus quę tunc exposui, nempe minimè creatos fuisse doctores qui certum & plenum Christo testimonium redderent, sed tantùm vt magistro pararent discipulos, hoc est dociles & attentos redderent, qui nimium sopiti erant. deinde fuisse temporale mandatum, cui finem attulit ipsius Christi prædicatio. Nunc quia instabat tempus mortis, ipsi verò nondum ad testandā fidē suam maturi erant, imò propter fidei debilitatem ludibrio fuisset eorum confessio, silere eos Dominus iubet donec ab aliis agnitus fuerit mortis victor, nouáque constantia eos induerit.

22 *Petrus cœpit illum increpare.*) Immodici feruoris signum est, quòd Petrus magistrum reprehendit: quanquam videtur reuerentia quoque inductus esse vt eum abduceret seorsum, quia coram testibus non audebat reprehendere: magna tamen intemperies est, quòd admonet quasi non satis mentis compotem vt sibi parcat. Sed huc homines impellit, adeóque præcipitat inconsideratus zelus, vt Deū ipsum suo arbitrio subiicere non dubitet. Absurdum esse iudicat Petrus crucifigi Dei filium à Senioribus, qui Redemptor populi futurus erat, & ad mortem adduci qui autor erat vitæ. Christū ergo retrahere conatur, ne se in mortem exponat. Speciosus color est, sed plus deferre necesse est Christi sententiæ quàm Petri zelo, quocunque tandem prætextu sit excusabilis. Atque hîc docemur quid valeant coram Deo quæ bonæ putantur intentiones. Tanta quidem hominibus ingenita est superbia, vt sibi credant fieri iniuriam ac que-

rantur,nisi quod rectum esse statuunt,Deo quoq. arrideat. Itaque videmus quanta pertinacia suas deuotiones venditent Papistæ. atqui dum ita audacter sibi plaudunt, Deus non solùm repudiat quod sibi persuadent summa laude esse dignum, sed seuerè etiam damnat impiæ vesaniæ. Certè si sensus & iudicium carnis valeant,pia fuit Petri intentio,vel saltem probabilis.Atqui non potuit durius nec magis contumeliosè eum reiicere Christus. Quid obsecro sibi vult tam aspera responsio? qui tantam mansuetudinem vbique seruauit ne calamum quassatum confringeret, quomodo nunc in discipulum electum tam atrociter fulminat? Manifesta certè ratio est, quòd in vnius hominis persona compescere omnes voluerit ne zelo suo indulgeant.Quanquam enim carnis libidines, vt similes sunt feris bestiis,cohibere difficile est:nulla tamen magis furiosa bellua est quàm carnis prudentia. Ergo tam acriter in eam inuehitur Christus,& quasi ferreo malleo eam retundit,vt discamus tantùm ex Dei verbo sapere.

Ies.42.a.3.

23 *Abi post me Satana.*) Ineptè quidam philosophantur in voce Retro,quasi iubeatur Petrus sequi,non præire. nam & Lucas suprà cap.4.diabolum hisdem verbis à Domino repulsum fuisse narrauit. Et verbum ὕπαγε,facessere significat, vnde & Latinum Apage deductum est.Procul ergo reiicit Christus discipulum,quia præpostero suo zelo Satanæ partes obiret: neque enim simpliciter aduersarium vocat, sed diaboli nomen ei imponit in signum maximæ detestationis.Notanda est quę mox additur ratio,*Tu scandalum mihi es, quia humanitus sapis,& non secundùm Deum.* Scandalum Christo fuit Petrus, dum se eius vocationi opposuit. Vnde etiam apparet quantopere in peruerso suo zelo insaniant homines.nam dum Petrus cursum magistri abrumpere conatus est,per eum non stetit quin se & totum humanum genus æterna salute fraudaret. Vno igitur verbo docemur quantopere fugiendum sit quicquid nos abducit à Dei obsequio.Primùm verò totius mali fontem aperit Christus quum dicit Petrum sapere quę sunt hominum. Ergo ne cælestis iudex nos & studia nostra ad Diabolum ableget, discamus non proprio sensui esse addicti,sed obedienter amplecti quod Dominus probat. Eant nunc Papistæ,& sua placita in cælum extollant: sentient tandem, vbi ad cæleste tribunal ventum fuerit, quid valeat iactantia quam Christus Satanicam esse pronuntiat.Nos verò,nisi sponte velimus mortiferis obstaculis viam salutis nobis pręcludere,non aliter sapere appetamus quàm ex ore Dei.

24 *Tunc Iesus dixit discipulis suis.*)Quia videbat Christus Petrum crucem horrere,& eodem alios omnes sensu præditos esse nouerat, generaliter de tolerantia crucis disserit: nec solos duodecim compellat, sed eandem imponit legem piis omnibus. Similem ferè sententiam habuimus apud Matthæum: sed illic tantùm admoniti fuerunt Apostoli de persequutione quæ ipsos manebat simulac exorsi essent officio suo defungi: hîc verò communi tyrocinio imbuit, & quasi primis rudimentis initiat quicunque Euangelio nomen dare volunt. Nominatim verò dicit, *Si quis post me venturus est*, vt refellat Petri figmentum. nam se abnegationis sui, & patientiæ exemplar cuique proponens, sibi ferendum esse ostendit quod ab eius persona alienum esse ducebat Petrus: deinde ad imitationem inuitat singula corporis sui membra. Sic autem resolui oportet verba. Si quis vult meus esse, abnegato seipso,& cruce sublata,me sequatur,vel ad exemplum meum se conformet.Sensus autem est,non posse censeri Christi discipulos nisi qui veri sunt eius imitatores, ac in eodem currere stadio parati sunt. Porrò breuem imitationis regulā præscribit vt sciamus qua præcipuè in re velit sibi nos esse similes: ea verò duobus modis constat, abnegatione nostri,& voluntaria crucis tolerantia. Abnegatio hæc latè patet,vt scilicet renuntiantes proprio ingenio,& omnibus carnis affectibus valere iussis,parati simus in nihilum redigi, modò in nobis viuat ac regnet Deus.Scimus quàm cęco amore sui naturaliter implicit sint homines,quantum sibi dediti sint,quāti seipsos æstiment. Atqui si ingredi cupimus in Christi scholam, ab ea stultitia incipere oportet ad quam nos Paulus hortatur: deinde ad omnes affectus domādos & subigēdos progredi.De cruce tollenda ideo cōcionatur, quia etsi cōmunibus miseriis promiscuè subiecta est hominū vita, quia tamen peculiariter Deus suos exercet vt conformes reddat imagini Filij sui,hanc illis legem propriè dici non mirum est.Deinde quanquam Deus cruce oneret tam malos quàm bonos, non tamen dicuntur crucem tollere nisi qui humeros libēter subiiciunt. quanuis enim ferox ac refractarius equus sessorem sustineat, non tamen eum suscipit. Hæc igitur patientia est fidelium,crucem sibi impositā animo subire. Apud Lucam additur particula *Quotidie*,cui subest magnum pondus:significat enim Christus nullum malitię nostrę fore finē donec è mūdo exeamus.Sit igitur hęc assidua piorum meditatio, vbi pluribus ærumnis perfuncti fuerint,ad nouas ferendas se parare.

Matt.15.d.28. | 1.Cor.3.d.18.

25 *Qui enim voluerit animam seruare.*) Aptissima consolatio,quòd sibi vitam verè acquirant qui sponte mortem pro Christo obeunt: nam Marcus disertè hanc moriēdi causam fidelibus præscribit: ideo & in verbis Matthæi subaudienda est. Fit enim sæpe vt ambitio vel desperatio ad vitæ contēptum profanos homines impellat, qui tamen sine profectu animosè ad mortem properant. Opposita etiam comminatio ad vellicandam carnis ignauiam plurimùm valet, quum præsentis vitæ cupidos hoc tantùm proficere admonet vt eam perdant.Est autem antithesis inter temporalem & æternam vitam,sicuti in decimum caput docuimus, vnde reliqua petant lectores.

26 *Quid enim*,&c. *Animæ verò suæ.*) Nomen Animę hîc propriè accipitur:admonet enim Christus non ideo creatam esse hominis animam vt mundo tantùm ad paucos dies fruatur: sed vt sua demum illi constet in cęlo immortalitas:acsi dixisset, Quanta hæc socordia est & quàm brutus stupor,quòd homines ita sibi deuinctos tenet mundus & occupat,vt non cogitent quorsum nati sint & sibi datam esse immortalem animam,vt confecto terrenæ vitæ curriculo in cælis perpetuò viuant? Et quidem fatentur omnes pluris esse animam cunctis mundi opibus & deliciis:sed interea eos excæcat carnis sensus,vt animas suas in exitiū scientes, ac volentes proiiciant.Ergo ne suis illecebris nos mundus fascinet, nobis veniat in mentem animæ nostræ præstantia: quæ si seriò expenditur,facilè vanas imaginationes terrenę fœlicitatis discutit.

27 *Futurum est enim vt filius hominis.*) Quo melius in animos penetret superior doctrina, futurum ante oculos iudicium ponit Christus: nam vt vilescat nobis caduca hæc vita, seriò vitæ cælestis sensu tangi nos necesse est. Adiumẽto autem opus habet mentis nostræ tarditas & segnities, vt in cælum respiciat. Ideo fideles ad tribunal suum citat Christus, vt singulis momentis cogitent non alia de causa se viuere nisi vt adspirẽt ad beatam illam redemptionem, quæ suo die patefiet. Huc autem spectat admonitio, vt sciamus non frustrà eos certare quibus pretiosior est suâ vitâ confessio fidei: acsi dixisset Christus, Deponite intrepidè in manu & custodia mea vitas vestras: ego enim tandem vindex adero, qui vos in integrum restituã, quamuis visi sitis ad tempus perire. Gloriam Patris & Angelos commemorat, ne ex præsenti aspectu æstimarent discipuli eius regnum. adhuc enim ignobilis & contemptus sub serui habitu & specie latebat. Lõgè ergo alium se fore promittit quum adueniet mundi Iudex. Quæ præterea apud Marcum & Lucam habentur, lectores decimo capite Matthæi exposita reperient: de eorum quoq. mercede alibi disserui quantum satis erat. Summa hæc est, Quoties bonis operibus promittitur merces, minimè opponi eorum meritum gratuitę fidei iustitiæ: nec salutis causam ostendi, sed tantùm animari fideles ad rectè agendi studium, dum certi sunt se operam nõ ludere. Quare optimè hæc duo conueniunt, gratis nos iustificari, quia Deo præter meritum accepti sumus: & tamen ipsum indebitam operibus nostris mercedem pro suo beneplacito rependere.

28 *Amen dico vobis.*) Quia secum adhuc disceptare poterant discipuli quando futurus esset ille dies, Dominus eos propiore fiducia erigit, quod scilicet futuræ suæ gloriæ specimen breui daturus sit. Scimus quàm verè dicatur vulgari prouerbio, in desiderio celeritatem quoque moram esse: sed hoc præcipuè nobis vsu venit dum ad Christi aduentum differtur salus nostra. Ergo vt discipulos suos interim sustentet Dominus, confirmationem temporis intermedij illis proponit: acsi dixisset, Si diem aduentus mei expectare nimis longum videtur, ergo maturè præueniam: nã antequam vobis moriendum sit, regnum illud Dei, à cuius spe vos pendere iubeo, conspicuum erit oculis vestris. Hic genuinus est verborum sensus. nam quod de Iohanne quidam fingunt, ridiculum est. Aduentum verò regni Dei, intellige gloriæ cælestis manifestationem quam à resurrectione auspicatus est Christus, & pleniùs deinde Spiritum sanctum mittendo, & mirificas edendo virtutes, exhibuit: nam in illis primitijs gustandam suis præbuit cælestis vitæ nouitatem, quum veris & certis experimentis ipsum ad Patris dextram sedere agnoscerent.

MATTH. XVII.

1 *Et post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem fratrem eius, & subducit illos in montem excelsum seorsum:*

2 *Ac transformatus est coram illis, & splenduit facies eius sicut Sol: vestimenta autem illius facta sunt candida sicut lumen.*

3 *Et ecce visi sunt illis Moses & Elias cum illo colloquentes.*

4 *Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hic esse: si vis faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.*

5 *Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit illos: & ecce vox è nube, quæ dicebat, Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacitum est, ipsum audite.*

6 *Et hoc audito discipuli prociderunt in faciem suam, ac territi sunt vehementer.*

7 *Tunc accedens Iesus tetigit illos, & dixit, Surgite, & ne timeatis.*

8 *Quum verò sustulissent oculos suos, neminem viderunt nisi solum Iesum.*

MARC. IX.

2 *Ac post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem, & subducit eos in montem excelsum, seorsum solos, & transformatus fuit coram illis.*

3 *Et vestimenta illius facta sunt splendida, candida valde veluti nix, quàm candida facere non potest fullo super terram.*

4 *Et conspectus est illis Elias cum Mose, colloquebantúrque cum Iesu.*

5 *Et respondens Petrus dixit Iesu, Rabbi, bonum est hic nos esse: & faciamus tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum & Eliæ vnum.*

6 *Non enim nouerat quid loqueretur: erant enim expauefacti.*

7 *Et facta est nubes, quæ obumbrauit illos: & venit vox è nube dicens, Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite.*

8 *Et repentè quum circunspexissent, non amplius viderunt quenquam, sed Iesum solum secum.*

28 *Factum est autem post hæc verba ferè diebus octo, & assumpsit Petrum & Iohannem, & Iacobum & ascendit in montem vt oraret.*

29 *Et facta est, dum oraret, species vultus eius alia, & vestitus eius candidus ac refulgens.*

30 *Et ecce duo viri loquebantur cum illo, qui erant Moses & Elias.*

31 *Qui visi in maiestate, dicebant excessum eius quem completurus erat Hierosolymis.*

32 *Petrus verò & qui cum illo erant grauati erant somno: experrecti autem viderunt maiestatem eius, & duos viros qui stabant cum illo.*

33 *Et factum est quum discederent ab illo, ait Petrus ad* Iesum, *Præceptor, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Mosi, & vnum Eliæ, nesciens quid diceret.*

34 *Hæc autem illo loquente, facta est nubes, & obumbrauit eos, timuerunt autem intrantibus illis in nubem.*

35 *Et vox facta est de nube dicens, Hic est filius meus dilectus, ipsum audite.*

36 *Et dum fieret vox, inuentus est Iesus solus.*

Porrò

Primò videndum est quo consilio Christus cælestem gloriam ad breue tempus induerit, & tres solùm ex suis discipulis testes adhibuerit ad hoc spectaculum. Quòd sentiunt quidam fecisse in eum finem vt contra tentationem, quæ instabat à morte sua, eos muniret, mihi non est probabile. nam cur eodem remedio alios priuasset, imò cur disertè vetat ne ante resurrectionem suam proferant quod viderunt, nisi quia visionis fructus morte posterior erat? Mihi ergo dubium non est quin testari voluerit Christus se non inuitum ad mortem trahi, sed vltro accedere: vt obedientiæ sacrificium Patri offerret. Non venit hæc cognitio discipulis in mẽtem donec resurrexit Christus: neque etiam in illo temporis articulo necesse fuit Diuinam Christi potentiam concipere, quam in cruce victricem agnoscerent: sed in aliud tempus tam sibi quàm nobis edocti sunt, ne quem offenderet Christi infirmitas, quasi necessitate & vi passus foret. Clarum enim est nihilo fuisse difficilius Christo corpus suum à morte eximere, quàm ornare cælesti gloria. Docemur itaque morti fuisse obnoxium quia voluit: crucifixum fuisse quia se obtulit: nam eadem illa caro quæ in cruce immolata, in sepulchro iacuit, quum iam prius cælestis gloriæ particeps fuisset, immunis esse potuit à morte & sepulchro. Quinetiam docemur quandiu in accepta serui forma versatus est in mundo Christus, & sub carnis infirmitate latuit eius maiestas, nihil ei fuisse detractum: quia sponte se exinaniuit. nunc autem resurrectio velum illud sustulit quo virtus eius tecta ad tempus fuerat. Porrò tres testes deligere satis habuit Dominus, quia hic numerus ad rem probã-
Deut. 17. b. 76. dam à Lege præscribitur. Discrepantia temporis nos offendere non debet. Sex dies integros numerant Matthæus & Marcus qui medij fluxerunt: Lucas autem factum esse dicens octo ferè postea diebus, tam diem illum quo loquutus erat Christus quàm quo transformatus est comprehendit. Videmus ergo vt sensus idem in verbis diuersis optimè conueniat.

2 *Transformatus est.*) Lucas hoc factum esse dicit quum oraret: ex circunstantia autem loci & temporis colligere licet hoc precatum esse quod obtinuit, vt in splendore nouæ formæ visibile Deitatis suæ speculum esset: non quòd vel precario aliunde petere opus esset quod non habebat, vel dubia esset Patris voluntas. sed quia toto humilitatis suæ cursu, semper ad Patrẽ retulit quicquid Diuinitus agebat: & nos suo exemplo ad preces stimulare voluit. Transformatio autem hæc non prorsus exhibuit Christum visendum discipulis qualis nunc est in cælo, sed gustum immensæ gloriæ præbuit qualem ipsi capere poterant. Resplenduit tunc eius facies sicut Sol: nunc verò Solis fulgorem longè superat. Insolitus in vestitu candor enituit: nunc extra vestitum Diuina in toto eius corpore maiestas refulget. Sic olim Deus sanctis Patribus apparuit, non qualis in se erat, sed quatenus immensi eius splendoris radios ferre poterant: nam fideles, non antè, ipsum sicuti est, visuros Iohannes pronuntiat quàm facti sint ei similes. Iam non est quod subtiliter quisquam disputet de albedine vestium, vel de facie splendida, quando
1. Ioan. 3. a. 2. non fuit hęc solida exhibitio cælestis Christi gloriæ: sed symbolis quæ carnis modulo congruerent, ex parte gustandum præbuit quod in totum percipi nondum poterat.

3 *Visi sunt illis Moses & Elias.*) Quæritur veréne adfuerint Moses & Elias, an spectrum duntaxat oblatum fuerit discipulis, sicuti sæpe Prophetis obiectæ sunt rerum absentium visiones. Quanquàm res est in vtranque partem disputabilis, vt loquuntur, mihi tamen magis probatur, ipsos verè in eum locum adductos esse: neque enim absurdum est, quum Deus corpora & animas habeat in sua manu, mortuos ad tempus in vitam eius arbitrio restitui dum ita expedit. Tunc autem Moses & Elias non sibi resurrexerunt: sed vt præstò adessent Christo. si quis rursum quærat vnde Apostolis notitia Mosis & Eliæ, quos nunquam conspexerant, responsio facilis est: Quum eos in medium Deus produceret, signa etiam & notas dedisse quibus innotescerent apud eos. Extraordinario quidem reuelationis modo hoc factum est, vt certò scirent esse Mosen & Eliam. Cur autem apparuerint hi duo potius, quàm alij ex sanctorum patrum choro, sufficere nobis debet illa ratio, vt constaret non alium Legi & Prophetis scopum esse quàm Christum. Nam fidei nostrę magnopere interfuit, Christum non prodire sine testimonio, sed iam olim à Deo commendatum. Neque etiam displicet quæ afferri solet ratio, Eliam maximè assumptum esse qui Prophetas omnes referret: quia tametsi nihil reliquit scriptum, præcipuus tamen excelluit post Mosen: cultum Dei vitiatum restituit: imò incomparabilis fuit Legis & veræ pietatis tunc propemodum extinctæ vindex. Quod apparent cum Christo, & sermonem communicant, signum est consensus. Quale autem fuerit colloquium, solus Lucas exprimit: nempe quod exitum narrarũt qui Christum manebat Hierosolymis. Hoc porrò ad priuatas eorũ personas restringi nõ debet, sed potius ad legationem ipsis olim iniunctam. Voluit enim Dominus, quanquam pridem mortui erant, ac confecerant vocationis suę curriculum, voce tamen sua iterum sancire quod in vita sua docuerant: vt sciremus communem nobis salutem in Christi sacrificio propositam esse cum sanctis Patribus. Iam quum de Christi morte vaticinati sunt Prophetæ veteres, sedebat ipse (qui æterna erat Dei sapientia) in arcano gloriæ suæ solio. Vnde sequitur, ipsum carne indutum nõ fuisse obnoxium morti nisi quatenus se liberè submisit.

4 *Domine bonum est.*) Lucas ita loquutum esse Petrum refert, quum Moses & Elias discederẽt. Vnde colligimus veritum fuisse ne ipsorum discessu intercideret suaue illud & beatum spectaculum. Etsi autem mirum non est, Petrum sic dulcedine illa captum fuisse, vt aliis omnibus spretis, sola eius fruitio illi sufficeret sicut in Psalmo dicitur, Satietas lætitiæ esse in Dei vultu: præposterum tamen eius votum fuit, quòd finem visionis non te- Psa. 16. c. 11.
neret: deinde stultè æquauit Domino seruos: tertiò errauit quum hominibus in cęlestem & Angelicam gloriam receptis caduca tabernacula extruere vellet. Dico finem visionis fuisse illi incognitum. Nam quum ex ore Eliæ & Mosis audiret instare tempus mortis Christi, stupidus speciẽ illam, quæ temporalis erat, æternam fore somniat. Quid quod hoc modo regnum Christi viginti aut triginta pedum angustiis inclusum fuisset? vbi totius Ecclesiæ redemptio? vbi salutis æternæ societas? Hoc quoque valde peruersum fuit, Eliam & Mosen collegas fingere Dei Filio, quasi non omnes in ordinem cogi necesse sit vt solus ipse emineat. Iam si forte sua contentus est Petrus, cur eos

egere terrenis subsidiis putat quorum aspectu fœlix sibi videtur? Rectè ergo Euangelistæ duo annotant, *Nescisse quid diceret.* Marcus causâ addit, *Quòd essent expauefacti.* neque enim vltrà tunc Apostolos proficere voluit Deus nisi vt filij sui Deitatem quasi in viuo speculo ad momentum cernerent. Postea successu temporis fructum illis ostendens, iudicij defectum correxit. Significat ergo Marcus Petrum quum in ecstasin raptus foret, instar hominis attoniti loquutum esse.

5 *Ecce nubes lucida.*) Opposita fuit nubes eorum oculis, vt scirent nondum se ad contemplandum cælestis gloriæ fulgorem idoneos esse. Nam quum dominus signa dedit præsentiæ suæ, simul tegumenta quædam addidit quæ compescerent humani ingenij audaciam: ita nunc vt discipulos ad humilitatem erudiat, cælestis gloriæ intuitum subducit ab eorum oculis. Hæc quoque admonitio ad nos pertinet, ne appetamus erumpere in arcana quæ sensus nostros superant: sed potius vt in fidei suæ mensura quisque se sobriè contineat. Denique nubes hæc fræni loco nobis esse debet, ne curiositas nostra plusquam par est lasciuiat. Deinde admoniti fuerunt discipuli redeundum sibi esse ad pristinam militiam, ne triumphum sibi promitterent ante tẽpus. *Vox facta est de nube.* Et hoc notatu dignum est, sonare vocem Dei ex nube, corpus autem vel faciem non videri. Ergo nobis

Deu. 4.c.15. illa admonitio Mosis veniat in mentem, Deum visibili figura non fuisse indutum, ne forte decepti putemus illum homini similem esse. Verum quidem est varias species olim sanctis Patribus visas esse, in quibus Deum agnoscerent: semper tamen à symbolis abstinuit quæ fabricandis idolis materiam præberent. Et sanè quum plus æquo ad crassas phantasias propensæ sint humanæ mentes, oleum camino addere nequaquam vtile fuit. Hæc maximè illustris fuit Dei gloriæ manifestatio: quũ interposita nube nos voce sua ad se inuitet, quàm absurdum est in trunco ligni vel lapide, eius præsentiam velle ante oculos nostros sistere? Ergo discamus sola fide, non autem carneis oculis penetrare ad illam lucem inaccessam quam Deus inhabitat. Vox autem edita fuit è nube, vt à Deo profectam esse scientes discipuli, qua decebat reuerentia eam exciperent. *Hic est filius meus.*) Libenter eorum subscribo sententiæ, qui tacitam subesse antithesin putant Mosis & Eliæ cum Christo, acsi iuberet Christus suos discipulos vnico Filio esse contentos. Emphaticum enim est Filij nomen

Psal. 2.b.6. Iesa. 42. Deut.18. c.18. quo supra seruos extollitur. Porrò duobus elogiis hîc ornatur Christus non magis sibi honorificis quàm fidei nostræ vtilibus: nempe Filij dilecti, deinde Magistri. Quòd Pater Dilectum vocat in quo sibi complacuit, Mediatorem esse testatur, in quo sibi mundum reconciliat. Quum audiri iubet, summum & vnicum Ecclesiæ suæ doctorem præficit. Nam quum eius consilium fuerit, eum à reliquis omnibus discernere, sicuti ex his verbis verè & propriè colligimus, naturâ vnicum esse Filium, similiter conficitur, solum à Patre diligi, & solum constitui doctorem, vt tota autoritas penes ipsum resideat. Siquis excipiat, ánnon Angelos & homines amet Deus: in promptu solutio est, Paternum Dei amorem, qui diffunditur ad Angelos & homines, ab illo fonte prodire. Neque enim ideo diligitur à Patre Filius vt odio sint aliæ creaturæ: sed vt quod sibi proprium est, cum illis communicet. Quanquam diuersa est nostra & Angelorum ratio, nam hi à Deo nunquam alienati fuerunt, vt reconciliatore opus habeant: nos autem inimici propter peccatum, donec eum nobis Christus propitiat. Manet tamen illud fixum, Deum vtrisque propitium esse, quatenus nos in Christo complectitur: quia ne Angelis quidem sine capite firma esset cum Deo coniunctio. Iam quum hîc loquatur Pater, & se aliũ à Filio designet: sequitur personis distinctos esse, quando vna est essentia & eadem maiestas. *Ipsum audite.* Nuper admonui hac voce reuocari Ecclesiam ad vnicum doctorem Christum, vt tantùm ab eius ore pendeat. Etsi enim venit Christus vt Legi & Prophetis fidem asserat, sic tamen occupat summum gradum vt fulgore sui Euangelij absorbeat scintillas illas quæ in Veteri testamento micabant. Est enim Sol iustitiæ, cuius aduẽtu plenus illuxit dies. Atque hæc ratio est cur Apostolus dicat primo ad Hebræos capite, Deum qui olim multifariam multisque modis loquutus erat per Prophetas, nouissimè loquutum esse in dilecto filio. Denique non minùs hodie in Lege & Prophetis auditur Christus quàm in Euangelio suo, vt penes ipsum resideat Magistri autoritas, quemadmodum eam sibi vni vendicat Matth. 23. a. 8. Porrò ius suum saluum non obtinet quin sileant omnes humanæ linguæ. Quare vt nos sub sua doctrina contineat, quicquid commenti sunt homines, prosterni & concidere necesse est. Doctores quidem quotidie emittit: sed qui purè & bona fide proferant quod ab eo didicerint, non qui suis additamentis Euangelium inficiunt. In summa, nullus est fidelis Ecclesiæ doctor nisi qui & discipulus est Christi, & alios ei docendos offert.

6 *Et hoc audito.*) Terrore isto percelli Deus voluit discipulos, vt melius visionis memoriam imprimeret eorum cordibus. Interim videmus quanta sit naturæ nostræ infirmitas quæ audita Dei voce sic expauescit. Nam quòd impij vel subsannant eam, vel securè negligunt, ideo fit quia Deus efficaciter eos non compellat: sed necesse est, vt Dei maiestas simulac eum sentimus, nos deiiciat. Cæterùm Christus prostratos erigens, officium suũ exequitur. nam ideo ad nos descendit vt eo duce in Dei conspectum intrepidè prodeant fideles, nec amplius terribilis sit illis maiestas quę omnem carnem alioqui absumeret. Adde quod non sermone tantùm eos solatur, sed tactu etiam confirmat. Quòd dicuntur tandem solum Christum vidisse, huc pertinet, Legi & Prophetis temporalem fuisse gloriam, vt solus Christus conspicuus maneat. Nam vt rite Mosis opera vtamur, in ipso hærendum non est, sed danda opera vt per ipsum manu ducamur ad Christum cuius minister est vnà cum aliis omnibus. Accommodari etiam potest hic locus ad damnandas eorum superstitiones qui Christum non Prophetis tantùm & Apostolis, sed gregariis sanctulis ita permiscent, vt sit tanquam vnus quilibet ex numero. Atqui longè alium in finem excellunt in sanctis Dei gratiæ quàm vt partem honoris Christo debiti ad se rapiant. Fons autem erroris in discipulis ipsis notari potest. quandiu enim territi fuerunt Dei maiestate, vagatæ sunt in hominibus quærendis eorum mentes: vbi autem eos suauiter Christus erexit, solus ab ipsis visus est. nam si vigeat in nobis consolatio qua Christus terroribus nostris medetur, euanescent stulti omnes affectus qui nos huc illuc distrahunt.

MATTH. XVII.

9 *Et quum descenderent de monte, praecepit illis Iesus, dicens, Ne cui dixeritis visionem donec Filius hominis à mortuis resurgat.*

10 *Et interrogauerunt eum discipuli sui dicentes, Cur igitur Scribae dicunt quòd Eliam oporteat venire prius?*

11 *Iesus autem respondens dixit illis, Elias quidem veniet prius, & restituet omnia.*

12 *Caeterùm dico vobis, Eliam iam venisse, & non agnouerunt eum, sed fecerunt in eo quaecunque voluerunt: sic & Filius hominis passurus est ab illis.*

13 *Tunc intellexerunt discipuli quod de Iohanne Baptista dixisset ipsis.*

MARC. IX.

9 *Porrò quum descenderent de mõte, praecepit illis ne cui dicerent ea quae viderant, nisi quum Filius hominis à mortuis resurrexisset.*

10 *Ac verbum hoc tenuerunt apud sese, inter se disputantes quid esset hoc quod dixerat, E mortuis resurgere.*

11 *Et interrogabant illum, dicentes, Quid est, quod Scribae dicunt Eliam oportere venire prius?*

12 *Ille verò respondens dixit illis, Elias quidẽ vbi venerit, prius restituet omnia: & quemadmodũ scriptum est de Filio hominis, vt multa patiatur & contemnatur.*

13 *Verùm dico vobis Eliam venisse, & fecerunt illi quaecunque voluerunt, sicut scriptum est de illo.*

LVC. IX.

36 *Et ipsi tacuerunt & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex illis quae viderant.*

9 *Et quum descenderent de monte.*) Diximus cur nondum tunc maturum esset tempus publicandae visionis. Et certè fides discipulis non fuisset habita nisi luculentius gloriae suae specimen Christus in resurrectione dedisset. Verùm postquàm se palàm exeruit Diuina eius virtus, locum etiã habere coepit temporalis ille conspectus eius gloriae, vt certò constaret, etiam quo tempore exinanitus fuit, Deitatem tamen suam illi integram stetisse, licèt abscondita esset carnis velo. Ergo non abs re silere iubet discipulos donec à morte resurrexerit.

10 *Et interrogauerunt eum discipuli sui dicentes.*) Simul ac facta fuit resurrectionis mentio, auspicia regni Christi concipiunt discipuli: sic enim exponunt hoc nomen, quòd ipsum mundus agniturus sit Messiam. nam de resurrectione aliud fuisse imaginatos quàm volebat Christus, patet ex Marco: *Disputabãt*, inquit, *inter se quidnam hoc esset, resurgere à mortuis.* Forte iam inualuerat deliriũ quod hodie pro certo oraculo habetur inter Rabbinos, duplicem fore aduentum Messię, quia contemptibilis futurus sit ab initio. sed paulo pòst successura sit regia eius dignitas. Et quidem aliquid coloris habet error iste, quia ex vero principio fluxit. Duos Messiae aduẽtus commendat etiã Scriptura: quia redemptorem fore promittit, qui suo Sacrificio peccata mundi expiet. Atque huc spectant va-
Zach.9.b.9. Esa.53.a.4. ticinia, Exulta filia Sion, ecce Rex tuus venit pauper sedens super asinam, &c. Item, Vidimus eum, & aspectu carebat: deformis fuit, & similis leproso, vt non reputaremus eum. Deinde mortis victorem proponit, qui sibi subiiciat omnia. Sed videmus vt Rabbini synceram Scripturae doctrinam suis figmentis deprauent. Atqui vt Christi aetate omnia valdè corrupta erãt, credibile est hoc quoque commento imbutum fuisse populum. In Eliae persona quàm crassè errauerint, bis aut ter ostensum fuit. Fortassis enim maligne & astutè Eliae obtentu Christo derogare conati sunt. nam quũ promissus esset Elias tanquam apparitor Messiae, qui viam illi pararet, hoc praeiudicio Christum grauare facile illis fuit, quòd sine Elia prodiret: sicuti eodem ferè astu Papistas diabolus hodie fascinat, ne diem iudicij expectẽt donec apparuerint Elias & Henoch. Conicere certè licet hoc data opera captatum fuisse à Scribis, vt Christo fidem detraherent, quasi legitimo Messiae insigni careret.

11 *Elias quidem veniet.*) Diximus alibi vnde natus fuerit error ille inter Iudaeos. Quia in collapso Ecclesiae statu instaurando similis Eliae futurus erat Iohannes Baptista, nomen quoque ad eum transtulerat Malachias: id temere arreptum fuerat à Scribis, quasi idem ille Elias Thesbites rediturus iterum esset in mundum. Iam testatur Christus nihil frustra praedictum à Malachia fuisse, sed malè aliò detortum fuisse eius vaticinium: acsi dixisset. Vera fuit promissio de venturo Elia, quae etiam impleta fuit: sed iam à Scribis repudiatus fuit Elias, cuius inane nomen falsò mihi opponũt. Restitutio autem Baptistae tribuitur, non perfecta: sed quia continua serie Christo de manu in manum absoluendam tradidit quam exorsus erat. Quia autem Scribae Ioannem indignè reiecerant, admonet Christus discipulos non esse cur se impediant eorum fallaciis: deinde nouum videri non debere si eadem libidine Magistrum deinde reiiciant quã prius ministrum. Ac ne quis rei nouitate turbetur, vtrunque Dominus Scripturis fuisse proditum commemorat, nempe quòd repulsam passurus foret apud falsos & impios doctores, tam mundi Redemptor, quàm Elias eius praeco.

MATTH. XVII.

14 *Et quum venisset ad turbam, accessit ad eum homo quidam flectens genua illi:*

15 *Dicénsque, Domine, misere-*

MARC. IX.

14 *Et quum venisset ad discipulos, vidit turbam multam circum illos, & Scribas disputantes cum eis.*

15 *Et protinus vniuersa turba quum vidisset eum, obstupuit, & accurrentes salutauerunt eum.*

16 *Et interrogauit Scribas, Quid disputatis inter vos?*

17 *Et respondens vnus è turba dixit, Praeceptor, adduxi filium meum ad te, habentem spiritum mutum.*

LVC. IX.

37 *Factum est autem sequenti die, descendentibus illis de monte occurrit illi turba multa.*

38 *Et ecce vir de turba exclamauit, dicens, Magister, obsecro te respice ad filium meum,*

re filij mei, quoniã lunaticus est, & miser torquetur: nam sæpe cadit in ignem & sæpe in aquam.

16 *Et obtuli eũ discipulis tuis, nec potuerũt eum sanare.*

17 *Respondens autem Iesus dixit, O natio incredula & distorta, quousque tãdem ero vobiscum? vsquequo patiar vos? adducite huc illum mihi.*

18 *Et increpauit illud Iesus, & exiuit ab eo dæmonium: & sanatus est puer à tempore illo.*

18 *Et quandocunque eum corripuerit, lacerat eum: & ille spumat, stridétque dentibus suis, & arescit, & dixi discipulis tuis vt eijcerent, & non potuerunt.*

19 *At ille respondens ei dicit, O natio incredula: quousque apud vos ero? quousque patiar vos? adducite illum ad me.*

20 *Et adduxerunt illum ad eum: & quum vidisset eum, statim spiritus eum discerpsit, & prolapsus in terram, voluebatur spumans.*

21 *Et interrogauit patrem eius, Quantum temporis est ex quo hoc accidit ei? Ille verò dixit, A puero:*

22 *Et frequenter illum in ignẽ abiecit, & in aquas, quò perderet eum: age si quid potes, subueni nobis, misertus nostri.*

23 *Iesus autem dixit ei, Illud si potes credere, omnia possibilia credenti.*

24 *Et confestim exclamans pater pueri cum lacrymis, dixit, Credo Domine: succurre incredulitati meæ.*

25 *Quum vidisset autem Iesus quod turba concurreret, increpauit spiritum immundum, dicens illi, Spiritus mute & surde, ego tibi impero, exi ab eo: & ne post hac ingrediaris in illum.*

26 *Et quum clamasset spiritus, multúmque discerpsisset eum, exiuit: & factus est tanquam mortuus, adeò vt multi dicerent, Mortuus est.*

27 *At Iesus correpta manu illius, erexit eum, & ille surrexit.*

quia vnicus est mihi.

39 *Et ecce spiritus apprehendit eum, & subitò clamat, & discerpit eum cum spuma, & vix discedit ab eo dilanians eum.*

40 *Et rogaui discipulos tuos vt eijcerent illum, & nõ potuerunt.*

41 *Respondens autem Iesus dixit, O natio infidelis & distorta, vsquequo ero apud vos? & patiar vos? adduc filium tuum huc.*

42 *Quum autẽ adhuc accederet, laniauit illum dæmonium & dissipauit: increpauit autem Iesus spiritum immundum, & sanauit puerum, & reddidit eum patri suo.*

43 *Stupebant autem omnes super magnificentia Dei.*

Quia Marcus plenior est, & singulas partes disertè explicat, sequemur verborum eius contextũ. Ac principio clarè demonstrat vnde insolita hæc asperitas Christo, quum Iudæos ob distortã suam malitiam indignos esse exclamat qui diutius ferãtur. Scimus quàm comiter alios excipere solitus sit, etiam si quid importunius peterent. Pater hic rogat pro vnico filio: maxima vrget necessitas: modestè & suppliciter implorat Christi misericordiam, cur ergo præter morem repentè excandescit vt tolerabilem non esse pronuntiet? Quia ex Matthæo & Luca non perspicitur ratio tantæ seueritatis, quidam interpretes decepti fuerunt, quibus hæc obiurgatio vel in discipulos, vel in patrem afflicti pueri competere visa est. Atqui si probè expendimus totum historiæ complexum qualis apud Marcum habetur, iudicium facere promptum erit, Christum potius in Scribarũ malitiam stomachari, quàm adeò duriter vexare rudes & infirmos. Quum in medium absente Christo, productus esset puer lunaticus, plausibilis insectationis occasio Scribis visa est, ac cupidè ab illis abrepta. instant ergo apud discipulos, vt si quid habent potestatis in sanando puero, demonstrent. Verisimile est discipulos tentasse, & irritos fuisse conatus: ita Scribæ quasi victores insultant, nec modò subsannant discipulos, sed proteruiunt aduersus Christum, quasi in illorum persona exinanita esset eius virtus. Hæc verò plusquam scelesta erat impietas cum pari ingratitudine coniuncta, tot miracula ex quibus didicerant quanta virtute polleret Christus, malitiosè supprimere. Nam ex professo studebant lucem ante oculos positam extinguere. quare non abs re exclamat Christus sibi non esse diutius ferendos, gentémque incredulam & peruersam appellat: debuerant enim tot prioribus documentis saltem huc vsq; proficere, ne obtrectandi ansam captarent.

14 Marc. *Vidit turbam multam.*) Non dubium est quin ostentui habiti fuerint discipuli, qualiter solent veritatis hostes suis iactantiis, etiam de nihilo, theatrum quærere. Suo igitur strepitu fecerant Scribæ vt multorum ludibrio paterent discipuli. Et tamen apparet non malè affectos fuisse quosdam: quia simulac Iesum conspiciunt, eum salutant: imò eius præsentia Scribarum insolentiam compescit: quia rogati qua de re disputent, obmutescunt.

17 *Præceptor adduxi filium meum.*) Matthæus aliud morbi genus designat quàm Marcus: nam hominem lunaticum fuisse dicit. Congruunt tamẽ inter se hæc duo, mutum fuisse, & certis temporibus in furias actum. Lunatici autem vocantur qui vel sub lunæ defectum comitiali morbo laborant vel torquentur vertigine. Nec recipio quod fingit Chrysostomus, nomen hoc Satanæ astu fuisse inuentum, vt bonis creaturis infamiæ notam aspergeret: docet enim certa experientia pro Lunæ cursu augeri vel decrescere morbos illos: neque tamẽ hoc obstat quo minus Satan naturalibus mediis suos impetus permiscuerit. Ego itaque existimo non fuisse naturaliter surdum ac mutum hunc hominem, sed linguam eius & aures à Satana fuisse possessas. Deinde quum cerebri & neruorum debilitas eum morbo comitiali obnoxium redderet, deterius malum fuisse additum ab eodem Satana. Hinc factum est vt sibi perniciem vndique accerseret, deinde vt discerptus iaceret, vt concideret exanimis & similis mortuo. Hinc verò discamus quàm multiplices nocendi modos habeat Satan, nisi quatenus Dei manu arcetur. Quotquot sunt carnis & animæ infirmitates, quas sentimus esse innumeras, totidem ad nos lædendos tela ei suppetunt. Plusquam ergo stupidi sumus, nisi tam

misera

misera nostra conditio nos ad preces solicitet. in eo autem se profert incomparabilis Dei bonitas, quòd quum tam variis noxis simus obnoxij, præsidio tamen suo nos tuetur: præsertim si reputamus quanta nos perdendi cupidine flagret hostis noster. Sed hæc quoque consolatio venire nobis debet in mentem, Christum ad frænandam eius rabiem venisse, ac ideo nos inter tot discrimina manere incolumes, quia malis nostris superior est cœlestis medicina. Huc & temporis circunstantia accedit: respondet pater, à pueritia filium suum tam miserè fuisse afflictum. si tantùm licentiæ in teneram illam ætatulam Satanæ permissum fuit, quid nobis non timẽdum est qui vitiis nostris subinde ad mortiferos ictus nos obiicimus, qui suggerimus etiã hosti nostro tela, & in quos iure suo grassari posset, nisi mirabili Dei bonitate cohibita iaceret eius libido?

17 Matth. *O natio incredula.*) Quanquam videtur Christus sermonem dirigere in patrem lunatici, non dubium tamen est quin Scribas respiciat, sicuti paulò antè docui. nam certum est non obiurgari rudes ac infirmos, sed qui impliciti in sua malitia contumaciter Deo resistunt. ideo dignos esse negat Christus quos amplius toleret, seque breui diuortium cum illis facturum minatur. Nihil autem potest accidere deterius quàm vt nos deserat. Non leuis autem exprobratio est, quòd visitationis suæ gratiam tam superbè respuerent. vbi etiam notandum est variè tractandos esse homines pro suo quenque ingenio: nam quum dociles summa humanitate alliciat, sustineat infirmos, tardos etiam moderatè excitet, flexuosis istis serpentibus non parcit, quos videt nullis remediis sanari posse.

20 Marc. *Quum vidisset illum.*) Quòd atrocius solito in hominem sæuit diabolus vbi ad Christũ adducitur, mirum non est: nam quo propior affulget Christi gratia, & efficacius agit, eo impotentius furit Satan. Christi igitur præsentia non secus ac clangore tubæ accenditur, & quoscunque potest tumultus mouet, confligit etiam quantum in se est. Hoc ante tempus, meditatum nos habere cõuenit, ne turbetur fides nostra quoties ad exortum gratiæ Christi solito violentius insurgit hic noster hostis. imò aliud præterea tenendum est, verum nostræ sanationis initium esse, ita penitus affligi vt nimium à morte distemus. Adde quòd ex furioso Satanæ impetu Dominus ad illustrandã suam gratiam facem accendit: nam quum horribili illo spectaculo attoniti fuissent homines, inde melius perspecta illis fuit, quæ mox sequuta est, Christi virtus.

21 *A puero.*) Hinc colligimus, non fuisse peccatis hominis hãc pœnam inflictam, sed arcanum fuisse Dei iudicium. Certum quidem est, ne infantes quidem simulátque egressi sunt ex vtero, insontes coram Deo & reatu solutos esse: sed Dei flagella interdum occultas habent causas, idque ad probandam nostram obedientiam: neq; enim aliter iustum deferimus honorem Deo quàm si reuerenter & modestè adoramus eius iustitiam dum nobis est abscondita. Si quis hac de re plura appetat, petere licebit ex nono capite Iohannis in locum illum, Neque peccauit hic, neque parentes eius.

22 *Si quid potes subueni.*) Videmus quàm parum honoris tribuat Christo: Prophetam enim quempiam esse putans, cuius finita sit facultas: dubius ad eum accedit, atqui primum fidei fundamentũ est, immensam Dei potentiam amplecti: primus etiã ad preces ingressus est, supra omnia obstacula eãdem attollere: vt certo persuasi simus non frustra nos precari. Quia autem non nisi humanitus de Christo sentiebat hic homo, falsa eius opinio corrigitur: formari enim eius fidem oportuit, vt optatæ gratiæ capax & compos fieret. Non expostulat apertè Christus in suo responso, sed obliquè in hominem retorquens quod perperam dixerat, culpæ eum coarguit, & de quærendo remedio admonet. perinde enim valet ista exceptio, *Si potes credere*, acsi dixisset, Tu me rogas vt subueniam quoad potero: atqui inexhaustum virtutis fontem in me reperies, si modò afferas satis amplam fidei mensuram. Hinc colligi potest vtilis doctrina quæ communiter ad nos omnes patebit, non stare per Dominum quominus larga bonorum vbertas ab ipso ad nos profluat: sed fidei nostræ angustiis esse imputandum quòd guttatim tantùm distillat: imò sæpe ne guttam quidem nos sentire, quia incredulitas cor nostrum obstruit. Frustra autem hîc quidam arguti esse volunt, quasi Christus significet posse hominem à seipso credere, quando nihil aliud ei propositum fuit quàm reiicere in homines inopiæ suæ culpam quoties Dei virtutem sua incredulitate extenuant.

23 *Omnia possibilia credenti.*) Non dubium est quin Christus sibi à Patre bonorum omnium plenitudinem datam esse docuerit: nec secus sperandum esse à se vno quoduis auxilij genus quàm ex ipsa Dei manu. acsi dixisset, Tantùm cõfide & impetrabis. Quomodo autem quiduis impetret fides, paulo pòst videbimus.

24 *Credo Domine.*) Testatur se credere, & tamen se fatetur incredulum. quanquam videntur hæc duo pugnare, nemo tamen est qui non idem in se experiatur: nam quum nusquam perfecta extet fides, sequitur ex parte esse incredulos. sic tamẽ pro sua indulgentia nobis ignoscit Deus vt ab exiguo fidei modulo nos fideles æstimet. Nostrum interea est sedulò excutere infidelitatis reliquias quæ in nobis hærent, vt cum illis luctemur, ac petere à Domino vt eas corrigat: quoties etiam laboramus in hac pugna, ad eum confugere vt succurrat. Si probè expendimus quid cuique datum sit, facilè patebit paucissimos esse qui excellenti fide polleant, paucis esse mediocrem, plurimos autem exigua mensura esse præditos.

MATTH. XVII.	MARC. IX.	LVC. XVII.
19 *Tunc accedentes discipuli ad Iesum seorsum, dixerunt, Quare nos non potuimus eycere illud?* 20 *Iesus autem dixit illis, Propter incredulitatem vestram. amen quippe dico vobis, si habeatis fidẽ sicut granum sinapis, dicetis mõti huic, Demigra hinc*	28 *Et quum esset ingressus domum, discipuli illius interrogabant eum seorsum, Cur nos non potuimus eycere illum?* 29 *Et dixit illis, Hoc genus nulla re potest exire*	3 *Et dixerunt Apostoli Domino, Adauge nobis fidem.* 6 *Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem sicut granum sinapis, dicere-tis huic arbori sycamino,*

illuc, & migrabit: nec quicquam impossibile erit vobis.

21 *Sed hoc genus non egreditur nisi per precationem & ieiunium.*

nisi per precationem & ieiunium.

Eradicare, & transplantare in mare, & obedisset vobis.

19 *Accedentes discipuli.*) Mirantur discipuli ablatam sibi esse virtutem qua semel instructi fuerãt, quum proprio vitio ea se priuauerint. Christus ergo defectum hunc, eorum incredulitati assignat, & sententiam illam quam prius attigerat repetit, ac fusiùs prosequitur, fidei nihil esse impossibile. Certum quidem est hyperbolicam esse loquendi formam, quum fide pronuntiat transferri arbores & montes. Summa tamen huc redit, Deum nunquam nobis defore, modò ianuam aperiamus gratiæ eius. Neque enim intelligit, quicquid temerè in mẽtem vel in buccam venerit, Deum daturum: imò quum nihil fidei magis contrarium sit stultis & incompositis carnis nostræ votis, sequitur vbi regnat fides, non promiscuè quiduis optari, sed quod Dominus promittit. Hæc igitur sobrietas tenenda est, ne plus appetamus quàm quod nobis pollicitus est, atque vt preces nostræ restrictæ sint ad eam quam dictauit regulã. Si quis obiiciat, nescisse discipulos an Domino placeret lunaticum sanare, prompta responsio est, hæc accidisse ex eorum culpa. nam propriè de speciali fide nunc agit Christus, quæ prout res nata ferebat, arcanos habebat instinctus. Atque hæc fides est cuius Paulus meminit prioris ad Corinthios cap. 12. a. 2. Vnde ergo factum est vt nudati fuerint Apostoli Spiritus virtute, quam prius apprehenderant ad edenda miracula, nisi quòd sua ignauia eam suffocarunt? Sed quod de particulari fide pro circunstantia loci disseruit Christus, ad communem totius Ecclesiæ fidem extenditur.

21 *Hoc genus non egreditur.*) Hac voce Christus nonnullorum segnitiem perstrinxit, vt scirent nõ vulgari opus esse fide. nam alioqui excipere poterant se non prorsus fide esse vacuos. Sensus ergo est non sufficere quamlibet fidem, vbi seriò præliandum est cum Satana, sed requiri strenuos conatus. Languori autem fidei remedium præscribit orationem, cui ieiunium adiungit adminiculi vice. Vos, inquit, molles exorcistæ quasi ad vmbratile & lusorium certamen descenditis: atqui cum valido antagonista vobis est negotium, qui nisi summa contentione minimè vincetur. Ergo precibus excitanda erat fides: & quoniã ad precandũ tardi estis & frigidi, accedere etiã debebat subsidium ex ieiunio. Hinc clarè apparet quàm ridiculè Papistæ antidotũ in ieiunio cõstituant fugãdis diabolis, quum Dominus non aliò referat quàm ad acuendum precandi ardorem. Quum autem genus illud dæmonij aliter eiici posse negat quàm precibus & ieiunio, sensus est, vbi altas radices fixit Satan, & diuturna possessione inualuit, vel vbi effreni licentia grassatur, difficilem esse & arduam victoriam, ideóque totis viribus pugnandum.

MATTH. XVII.

22 *Quum autem versarẽtur in Galilæa, dixit illis Iesus, Futurum est vt Filius hominis tradatur in manus hominum.*

23 *Et occident eum, ac tertio die resurget. Et mœrore affecti sunt vehementer.*

MATTH. XVIII.

1 *In illo tempore accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes, Quis maximus est in regno cælorum?*

2 *Et accersitum ad se puellum Iesus statuit in medio illorum,*

3 *Et dixit, Amen dico vobis nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut pueli, non ingrediemini in regnum cælorum.*

4 *Quisquis igitur demiserit semetipsum sicut puellus iste, hic est maximus in regno cælorum.*

5 *Et qui receperit vnũ puellum talem in nomine meo, me recipit.*

MARC. IX.

30 *Et illinc egressi, iter fecerunt per Galilæam, nec volebat vt quisquam sciret.*

31 *Docebat enim discipulos suos, & dicebat illis, Filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum: & occisus, tertio die resurget.*

32 *At illi ignorabant quod dixerat, & timebant eum interrogare.*

33 *Et venit Capernaum, & quum venisset in domum, interrogauit illos, Quid in itinere inter vos disputabatis?*

34 *At illi siluerunt: nam inter se disputauerant in via quis esset maior.*

35 *Et postquam consedit, accersiuit duodecim, & dicit eis, Si quis vult primus esse, is erit omnium postremus & omnium minister.*

36 *Atque acceptum puerum statuit in medio illorum: & quum cepisset illum in vlnas suas, dixit illis,*

37 *Quisquis vnum ex talibus pueris receperit nomine meo, me recipit: & quicũque me recipit, nõ me recipit, sed eum qui misit me.*

LVC. IX.

43 *Sed omnibus mirantibus super omnibus quæ fecerat, dixit ad discipulos suos,*

44 *Ponite vos in auribus vestris sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.*

45 *At illi ignorabant verbum istud, & erat absconditum ab illis, vt non intelligerent illud: & timebant eum interrogare de hoc verbo.*

46 *Intrauit autem disputatio inter eos, Quis eorum maior esset.*

47 *At Iesus videns cogitationem cordis illorum apprehendit puellum, & statuit eum iuxta se,*

48 *Et ait illis, Quicunque receperit puerum hũc nomine meo, me recipit: & quicunque me receperit, recipit eum qui me misit: nam qui minor est inter vos, hic erit magnus.*

22 *Quum autem versarentur in Galilæa.)* Quo propius instabat tempus mortis,eo sępius monuit Christus discipulos, ne tristis illa species labefactaret ipsorum fidem.Paulo post editum miraculum habitus hic sermo fuit: dicit enim Marcus ab eo loco profectum esse in Galilæam,vt illic quietus tempus medium transigeret : statuerat enim Hierosolymam venire ad solennẽ sacrificij diem, quia proximo Paschate immolandus erat. Quanquam autem iam aliquoties hac de re fuerant admoniti, turbantur tamen non secus ac si nihil vnquam audissent.Tantum valet præsumpta opinio, vt mentibus in luce clarissima tenebras obducat. Finxerant sibi Apostoli amœnum & iucundum regni Christi statum: putabant simul ac innotuisset,summo plausu ab omnibus exceptum iri:nihil minus erat credibile,quàm Sacerdotes & Scribas, aliósque Ecclesiæ primores illi fore aduersos.Ergo errore occupati, quicquid in contrariam partem dicitur nõ admittunt: nam Marcus ignorasse dicit quid vellet Dominus.Vnde autem ignorantia, vbi sermo habetur tam apertus ac dilucidus, nisi quòd vana illusio velatas tenebat eorum mẽtes?Quòd non ausi sunt vlterius rogare, quãquam reuerentiæ ex parte tribuendum est, non tamen dubito quin mœrore constricti, & absurditate quam sibi fingebant,perculsi tacuerint. Quare nõ fuit in totum laudabilis hic pudor, qui & perplexam dubitationem & vitiosam tristitiam aluit. Interea magis implicitum pietatis semen quàm liquida veri cognitio ipsos tenuit Christo deuinctos,ne ab eius schola deficerent. Erat quidem insitum fidei & rectæ intelligentiæ principium aliquod eorum cordibus,vt procul à fide implicita Papistarum distaret zelus iste sequendi Christi: sed quia nondum vsque ad discendam regni Dei & promissæ in Christo renouationis naturã progressi erant, pietatis magis studium in ipsis quàm distinctam scientiam viguisse dico. Hinc colligimus quid vel laude vel reprehensione dignũ in ipsis fuerit. Cæterùm quanuis excusabilis non sit eorũ stupor:nõ est tamen quod miremur ænigma illis fuisse clarum & disertum crucis & ignominię magistri testimonium: non modò quia respui & damnari à Filij Dei gloria alienum erat, sed quia nihil minus erat consentaneum,quàm gratiam peculiariter Iudæis promissam, à gentis ducibus reprobari. Quia autem immodicus crucis horror quo repentè correpti fuerunt, consolationi ex spe resurrectionis additæ ianuam præclusit: discamus quoties mortis Christi fit mentio, totum simul triduum complecti,vt mors & sepultura vsque ad fœlicem triumphum & nouam vitam nos deducant.

1 *In illo tempore accesserunt.)* Ex aliis duobus patet non sponte venisse discipulos ad Christum: sed quum in via clanculum disputassent, è suis latebris in lucem fuisse tractos. In eo verò nihil est absurdi,quòd Matthæus ad Christi responsum festinans,non contexit totam historiæ seriem, sed præterito exordio, summatim refert cur in discipulis stultam primatus cupiditatem Christus correxerit.Quum autem inquirit Christus de furtiuo colloquio,& discipulos fateri cogit quod suppressum esse optassent; docemur, ab omni quantumuis occulta æmulatione cauendum esse. Notanda porrò est temporis circumstantia:tristes & perplexos reddiderat mortis prædictio:quasi tamen meris deliciis imbuti sint,ac poeticum nectar illis sit propinatum,de primatu statim contendunt. Qui fieri potest vt momento euanuerit anxietas illa, nisi quòd vsque adeo ambitioni dedita sunt hominum ingenia,vt præsentis militiæ obliti,ad triumphos falsa imaginatione delusi subinde prosiliant? Quòd si tam citò Apostolis effluxit recentis sermonis memoria: quid nobis accidet si crucis meditationi longum vale dicentes, torpori & ignauiæ vel otiosis speculationibus nos dedamus? Sed quæritur quænam certaminis occasio fuerit discipulis. Respondeo,vt libēter caro excutit omnem molestiam,omissa tristitiæ materia,quod de resurrectione dictum erat arripuisse: vnde inter securos orta est disputatio. Et quia priorem doctrinæ partem,quæ insuauis est carni, refugiunt, Deus in resurrectione eos hallucinari patitur,vt somnient quod minimè futurũ erat, Christũ sibi nuda prædicatione regnum acquirere, & quidem terrenũ, vt mox ad beatam opulentiam emergeret. In hac verò quæstione duplex fuit vitium: præpostere enim Apostoli,dum abiecta militię,ad quam vocati erant,cura,quasi milites emeriti quietem & stipendia cum honorario sibi ante tempus postulãt. Perperam & hoc secundo: quòd quum certatim vno cõsensu intenti esse debeant ad se mutuò iuuandos, nec fratribus minus quàm sibi palmam appetere,maligna ambitione alij alios peruertere student. Quare vt probetur cursus noster Domino, discamus patienter ferre impositum nobis crucis onus, donec maturum recipiendæ coronæ tempus adueniat: deinde quemadmodum Paulus hortatur, alij alios vicissim honore præuenire. Rom.12.c.10
Priori vitio affinis hodie est vana eorum curiositas qui relicto vocationis suæ legitimo cursu, supra cælos importunè saltant. Dominus in Euangelio ad regnum suum nos inuitans, viam qua illuc peruenitur ostendit. Volatici homines, de fide, patientia, Dei inuocatione & aliis exercitiis nihil cogitantes, quid in cælo geratur disputant: hoc verò perinde est ac siquis iter facturus,de hospitij situ inquirens, pedem non promoueat. Nam quum Dominus in terra nos ambulare iubeat, quomodo sedeant in cælis mortui quisquis curiosè disputat, se ab accessu cælorum moratur.

2 *Accersitum puellum.)* Summa est, Qui magnitudinem appetunt qua emineant supra fratres, adeò non fore eius compotes, vt ne extremo quidem angulo hærere queant. A contrario autem ratiocinatur, quia sola nos humilitas extollat. Quia verò magis afficiunt obiectæ oculis species, typum humilitatis in puero infante proponit. Nam quod iubet suos effici puero similes, non ad omnia promiscuè extenditur. Scimus in pueris multa esse vitiosa: quare & Paulus nõn sensu, sed malitia pueros esse vult, quos alibi ad ætatem virilem eniti iubet.Sed quia nondum tenent infantes quid sit aliis præferri, vt de primatu certent, eorum exemplo Christus deleri vult ex suorum animis quæ profani homines & filij seculi de honorum dulcedine perpetuò agitant, ne qua eos titillet ambitio. Si quis excipiat, infantibus quoque ab vtero ingenitam esse superbiam, vt primam sui curam & rationem haberi velint: facilis responsio est, Similitudines non exactè nimis nec scrupulosè debere excuti, vt in singulis partibus congruant. 1.Cor.14.d.20. Ephes.4.c.13.

Quia ergo tanta adhuc in ætate infantulorum regnat ſimplicitas, vt honorum gradus & quæuis ſuperbiæ fomenta ignorẽt: eos meritò & aptè Chriſtus in exemplũ proponit. Atque huc ſpectat conuerſio cuius meminit, quod ſcilicet ad communes hominum mores iam nimis aſſueuiſſent diſcipuli, ideóque vt ad ſcopum aſpirent, curſum illis retro flectendum eſſe. Quiſque primum locum vel ſecundum ſibi optabat: Chriſtus verò neminem vel infimo ſubſellio dignatur niſi qui eminentiæ oblitus ſe humiliat. Cõtrà verò maximos fore pronuntiat qui ſe demiſerint: ne quid ſcilicet nobis decedere putemus vbi vltro cedimus omni magnitudine. Atque hinc colligi poteſt breuis humilitatis definitio: quod ſcilicet verè humilis ſit qui neque ſibi quicquam arrogat coram Deo, nec faſtuosè deſpicit fratres, vel ſuperior videri affectat, ſed ſatis habet ſe vnum cenſeri ex Chriſti membris, nihil aliud optans quàm vt ſolum caput excellat.

5 *Et qui receperit.*) Iam metaphoricè pueros appellat Chriſtus, qui depoſita altitudine, ſe ad modeſtiam & ſubiectionem compoſuerint. idque conſolationis vice additum eſt, ne moleſta nobis ſit vel acerba ſubmiſſio, qua fit vt non modò in ſuum patrocinium nos recipiat Chriſtus, ſed etiã hominibus commendet. Atque hoc modo fideles docentur, quomodo alij alios in pretio habere debeant dũ ſe quiſque ſubijcit. Quomodo enim mutua inter ſeculi filios amicitia vulgò fouetur, niſi dum alterius cupiditati quiſque indulget? Itaque quiſquis gloriæ cupidior eſt, ſibi audaciùs imperium vſurpat, vt in ſublime tollatur, humiles verò ludibrio ſint, vel contempti iaceant: Chriſtus autem quo ſe quiſq; magis exinaniet, ita plus honoris illi haberi præcipit. Atque idem ſibi vult clauſula quæ apud Lucã additur. neque enim qui meritò ſunt contemptibiles, ideo pluris fieri mandat: ſed qui omni ſuperbia vacui, in nihilum redigi, pro nihilo ducunt.

MATTH. XVIII.

6 *Qui autem offenderit vnum de puſillis iſtis qui in me credunt, expedit ei vt ſuſpendatur mola aſinaria ad collum eius, ac demergatur in profundum maris.*

7 *Væ mundo ab offendiculis: neceſſe eſt enim vt veniant offendicula: veruntamẽ væ homini per quem offendiculum venit.*

8 *Quòd ſi manus tua vel pes tuus obſtaculo eſt tibi, abſcinde ea, & proijce abs te. bonum eſt tibi ad vitam ingredi claudum aut mutilum, potius quàm duas manus vel duos pedes habentem, mitti in ignem æternum.*

9 *Et ſi oculus tuus offendit te, erue eũ & proijce abs te. bonum eſt tibi vt luſcus intres in vitam, potius quàm vt duos oculos habens, mittaris in gehennam ignis.*

10 *Videte ne contemnatis vnum ex iſtis puſillis. dico enim vobis quòd Angeli eorum in cælis ſemper vident faciem Patris mei qui in cælis eſt.*

MARC. IX.

42 *Et quiſquis offenderit vnum ex puſillis qui confidunt in me, melius eſt ei ſi circundetur ſaxum molare circum eius collum, & abijciatur in mare.*

43 *Et ſi offendiculo eſt tibi manus tua, amputa illam. bonum eſt tibi mutilũ ad vitam ingredi, potius quàm duas manus habentem abire in gehennam in ignem inextinguibilem:*

44 *Vbi vermis illorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

45 *Et ſi pes tuus fuerit tibi obſtaculo, amputa eum. bonum eſt tibi ingredi in vitam claudum, potius quàm duos pedes habentem, mitti in gehennam in ignem inextinguibilem:*

46 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

47 *Et ſi oculus tuus obſtaculo tibi eſt, erue eum. bonum eſt tibi luſcum intrare in regnum Dei, potius quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis:*

48 *Vbi vermis eorum non moritur & ignis non extinguitur.*

LVC. XVII.

1 *Ait autem ad diſcipulos, fieri non poteſt quin veniant offendicula: væ tamen illi per quem veniunt.*

2 *Expedit illi ſi mola aſinaria ponatur circum eius collũ, & proiectus fuerit in mare, potius quam vt offendat vnum ex puſillis iſtis.*

6 *Qui autem offenderit.*) Videtur hoc additum eſſe ad piorum conſolationem, ne illis moleſta ſit ſua conditio, ſi eos mundus deſpicit. Hoc enim plurimùm obſtat, ne ad voluntariam modeſtiam ſe ſubmittant, qui putant hoc modo ſe reddi contemptibiles. Durum tamen eſt à ſuperbis hominibus non tantùm haberi faſtidio, ſed propè conculcari. Diſcipulos ergo Chriſtus hoc ſolatio animat, quòd ſi eorũ paruitati inſultat mũdus, Deus tamẽ eos minimè negligit. Videtur tamen etiam aliò ſpectaſſe: orta enim fuerat de honoris primatu cõtentio. vnde facilè colligi potuit, Apoſtolos praua eminendi poteſtate eſſe infectos. Porrò fieri non poteſt quin ſit in fratres contumelioſus quiſquis vel ſibi nimium placet, vel omnibus præferri appetit. Hunc morbum vt ſanet Chriſtus, horribilem pœnam denuntiat, ſi quis ſuo faſtu pauperculos homines & iam ſponte ſubmiſſos deijciat. Scandali autem nomine plus complexus eſt, quàm ſi à contemptu prohibuiſſet: quanquam nõ aliunde contingit vt quis ſecurè infirmos offendat, niſi quia non proſequitur eos quo decebat honore. Iam quum variæ ſint offenſionum ſpecies, genus tamen ipſum quale ſit, breuiter tenendum eſt. Si quis noſtra culpa vel impingit vel abducitur à recto curſu, vel tardatur, eum dicimur offendere. Ergo quiſquis pœnam hãc quam ſeuerè Chriſtus denuntiat, effugere cupit, paruulis qui coram mũdo abiecti ſunt, manum porrigat, & comiter ad bene currendum adiuuet: quia eos nobis commendet Chriſtus, vt nobis voluntariæ humilitatis ſint materia ſicuti hanc regulam Paulus præſcribit Filiis Dei vt ſe humilibus accommodent. Item, Ne ſibi quiſque placeat. Quia genus ſupplicij Chriſtus expreſſit, quod tunc erat maximè formidabile, & quo atrociſſima ſcelera puniebantur, hinc colligimus quàm charos ac pretioſos Deus habeat qui coram mundo ignobiles ſunt ac contempti.

Rom. 12. c. 16 & 15. a. 1.

7 *Væ mundo ab offendiculis.*)Bifariam exponi potest hic locus: actiuè, vt scandalorum authoribus Christus maledicat:atque ita sub mundi nomine intelligendi erunt omnes increduli:vel passiuè, vt Christus mala deploret quæ propter scandala mundo instare incumbereque cernit: acsi diceret, nullam fore magis noxiam pestem, & quæ plures clades inferat,quàm quòd multos scandalis turbari vel deficere continget.Atque hic sensus melius quadrat:neque enim dubito quin Dominus de scãdalis alia occasione loquutus, sermonem longius protraxerit, vt suos ad cauendum magis attentos, sollicitósque redderet.Ne igitur nos torpẽtes circũueniat Satan,exclamat Dominus nõ aliũde magis esse nobis metuendum,quàm à scandalis:quia quum Satan innumera habeat ad manum,non desinit ad singulos ferè passus noua subinde obiicere:& nos,vt vt nimium sumus teneri vel ignaui,facilè succumbimus. Ita fit vt pauci in Christi fide mediocres faciant progressus:ex paucis autem qui stadium salutis ingressi sunt vix decimus quisque ad metam indefessus contendat. Nunc quum hoc consilio terrorem à scandalis incusserat Christus, vt suos expergefaceret, væ nostræ incuriæ, nisi ad ea superãda strenuè quisque se comparet. *Necesse est enim.*) Quo magis suorum curam & solicitudinem acuat Dominus,admonet fieri aliter non posse quin pergendũ sit per varia scandala: acsi dixisset ineuitabile esse hoc malum.Ita confirmatio est proximę sententię,quia inde docet Christus quãta incommoda à scandalis impendeant,quum ab hoc malo nunquam immunis futura sit Ecclesia,nec esse queat. Cæterùm necessitatis causam non exprimit: sicut Paulus de hæresibus loquens, ideo
1.Cor.11.d.19. dicit oriri, vt qui probi sunt manifesti fiant. Sed hoc tenendum est, Deum homines scandalis velle esse obnoxios,quo fidem suorum exerceat:hypocritas autem tanquam quisquilias & paleam excutiat à puro tritico.Siquis autem obstrepat,& queratur absurdum esse laxari Satanæ frænum à Domino,vt miseris hominibus exitium machinetur: nostrum est reuerenter sentire de arcanis Dei cõsiliis,ex quibus hoc vnum est, quòd scandalis necesse est mundum turbari.*Verumtamen væ homini per quem offendiculum venit.*)Postquam ad cauẽda scandala suos hortatus est, rursus in autores inuehitur, & quo plus vehementiæ habet comminãtia addit,nec dextro oculo nec dextræ manui parcendum esse si nobis offendiculi causam præbeant. Nam hoc amplificandi causa additum fuisse interpretor:acsi dixisset,Tam sedulò & constanter resistendum est scandalis,vt oculos potius eruere & manus abscindere conueniat, quàm vt scandala foueatis. Si quis enim membrorum suorum iacturam facere dubitet, hac indulgentia se proijcit in æternum interitum. Quàm horribilis igitur vltio eos manet qui fratres offendiculis perdiderint? Quia autem duo isti versus suprà capite 5.expositi fuerunt,satis fuit nunc attingere quorsum hoc loco eandem sententiam repetat Christus.

10 *Videte ne contemnatis vnum ex istis.*) Quoniam superbia mater est contumeliæ, & contemptus scandalizandi audaciam generat, meritò Christus,vt huic morbo sanando opportunum remedium adhibeat, paruulos vetat contemni. Et certè quemadmodum nuper attigimus, quisquis iustam fratrum curam habebit,nunquam facilè ad offendicula prosiliet. Eodem verò tendit hæc etiam sermonis Christi clausula quò initium,nempe submissione & modestia certandum inter nos esse,quia paruulos Deus singulari amore complectitur. Atqui ab homine mortali despici vel pro nihilo duci quos Deus in tanto pretio habet, nimis absurdum foret.Amorem porrò inde probat, quòd Angeli qui ministri sunt salutis ipsorum, familiariter Dei conspectu fruuntur. Quanquam non simpliciter,meo iudicio,docere voluit quam honorificè tractet eos Deus, Angelos illis assignans custodes,sed etiam contemptoribus eorum minari:ac si dixisset, Non impunè contemni eos quorum Angeli propinqui sunt ac familiares, vt vindictam exigant. Cauendum itaque ne vilescat nobis eorum salus quorum procurandæ Angelis munus est iniunctum. Quòd hunc locum ita quidam accipiunt quasi Deus singulis fidelibus proprios Angelos attribuat,infirmum est.neque enim sonant verba Christi Angelum vnum huic vel illi perpetuò addictum esse,idque cum tota Scripturę Psal.34.b.8.
doctrina pugnat,quæ testatur Angelos castra metari in circuitu piorum,& non vni tantùm Angelo, sed pluribus mandatum esse vt quenque fidelium tueantur.Facessat ergo commentum illud de bono & malo genio,ac nobis tenere sufficiat Angelis mandari totius Ecclesiæ curam , vt singulis membris succurrant prout feret necessitas & vsus. Si quis roget an inferior (quanuis naturâ supra nos excellant) sit Angelorum conditio quàm nostra quia nobis ordinati sunt ministri : respondeo nihil obstare quominus Deo obsequium suum præbeant in gratuito quo nos dignatur fauore.ita fit vt nostri vocentur , quia suam operam nobis impendunt.

MATTH. XVIII.	MARC.	LVC. XV.
11 *Venit enim Filius hominis ad seruandum quod perierat.* 12 *Quid vobis videtur? Si fuerint alicui homini centum oues, & errauerit vna ex iis, nonne relictis nonaginta nouem in montibus vadit, & quærit eam quæ errauerat?* 13 *Et si contigerit vt inueniat eam, amen dico vobis,gaudet super ea ma*		1 *Accedebant autem ad eum omnes Publicani & peccatores,vt audirent eum.* 2 *Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Hic peccatores recipit,& cibum capit cum illis.* 3 *Dicebat autem ad illos parabolam,dicens:* 4 *Quis ex vobis est homo qui habet centum oues, & si perdiderit vnam ex illis, nónne relinquit nonaginta nouem in deserto, & vadit ad illam quæ perierat,donec inuenerit eam?* 5 *Et quum inuenerit eam, imponit eam in humeros suos gaudens:* 6 *Veniénsque domum,conuocat amicos & vicinos,dicens illis,Gaudete mecum,quia inueni ouem meam quæ perierat.*

gis quàm super nonaginta nouem quæ non errauerunt.

14 *Sic non est voluntas coram Patre vestro qui in cælis est, vt pereat vnus de pusillis istis.*

7 *Dico vobis quòd ita gaudium erit in cælo super vno peccatore resipiscente, magis quàm super nonaginta nouem iustis qui non indigent pœnitentia.*

8 *Aut mulier habens drachmas decem, si perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & verrit domum, quæritque diligenter donec inueniat?*

9 *Et quum inuenerit, conuocat amicas ac vicinas, dicens, Gaudete mecum, quia inueni drachmam quam perdideram.*

10 *Ita, dico vobis, gaudium erit coram Angelis Dei super vno peccatore resipiscente.*

11 *Venit enim Filius hominis.*) Nunc suo quoque exemplo hortatur Christus ad honorem infirmis quoque & abiectis fratribus habendum: quia non ipsis modò seruandis sed etiam mortuis qui perierant descenderit è cælo redemptor. Est autem nimis indignum, fastidio nostro respui quos tanti fecit Dei Filius. Nec verò vitiis laborant infirmi quæ contemptum possint inducere, ideo excusabilis est fastus noster: quia non suarum virtutum pretio æstimandi sunt, sed Christi gratia: ad cuius exemplum qui se non conformat, nimis morosus est ac superbus.

12 *Quid vobis videtur.*) Lucas occasionem huius parabolæ altius repetit, quòd scilicet obstreperent Domino Scribæ & Pharisæi, quem videbant quotidie versari cum peccatoribus. Voluit ergo ostendere Christus, bono doctori nō minus esse laborandū vt quę perdita sunt recuperet, quàm vt conseruet quæ sunt sub manu. Quanquam apud Matthæum vltrà progreditur similitudo, nempe non tantùm amicè fouendos esse Christi discipulos, sed tolerāda eorum vitia, vt studeamus errantes in viam reducere. Etsi enim contingit interdū ipsos vagari, quia tamen oues sunt quibus Deus pastorem suum Filium præfecit, eas ex dispersione colligere oportet: tantum abest vt eas inhumaniter fugare vel abigere liceat. Huc enim spectat oratio, cauendum esse ne perdamus quod Deus saluum esse vult. Paulo diuersum finem spectat quod refertur à Luca, quia totum humanum genus Dei est, colligendos esse qui alienati sunt, ac perinde gaudendum esse dum perditi ad bonam vitam redeunt ac si quis præter spem recuperet quod amissum esse doluit.

10 *Gaudium erit coram Angelis.*) Si Angeli sibi inuicem in cælo gratulātur, dum vident restitui in gregem suū quod diffluxerat: nos etiam, quibus cōmunis & par est causa, eiusdem gaudij socios esse decet. Sed quomodo vnius impij hominis resipiscentia magis quàm multorum iustorum perseuerantia gaudere dicit Angelos, quos nihil magis delectat quàm continuus & æquabilis iustitiæ tenor? Respondeo quāuis Angelorum votis magis congrueret (vt etiam magis optabile est) homines in pura integritate semper stare, quia tamen in peccatoris liberatione, qui iā exitio deuotus erat, & quasi putridū membrū à corpore exciderat, magis refulget Dei misericordia, Angelis, humano more ex insperato bono maius gaudiū attribuit. Porrò nomen pœnitentiæ specialiter ad eorum conuersionem restringitur qui penitus à Deo auersi, quasi à morte in vitam resurgunt. Nam alioqui continua in totam vitam esse debet pœnitentiæ meditatio: nec quisquam ab hac necessitate eximitur, quum singulos sua vitia ad quotidianū profectum sollicitent. Sed aliud est inter offendicula, vel lapsus, vel aberrationes, ad metam eniti, vbi iam rectum cursum ingressus sis: aliud autem, ab errore prorsus deuio se recipere, vel rectum cursum à carceribus inchoare. Tali pœnitentia non indigent qui iam cœperunt ad regulam Diuinæ legis vitam suam formare, vt sanctè piéque viuere incipiant: quanuis sub carnis suæ infirmitatibus gemere, & illis corrigendis operam dare necesse sit.

MATTH. | MARC. | LVC XV.

11 *Ait autem, Homo quidam habuit duos filios.*

12 *Et dixit adolescentior illorum patri, Pater da mihi portionem substantiæ quæ ad me redit. Et diuisit illis substantiam.*

13 *Ac post dies non paucos, adolescentior filius quum omnia collegisset, peregrè profectus est in regionem longinquam: & ibi dissipauit substantiam suam viuendo luxuriosè.*

14 *Postquam verò omnia consumpserat, facta est fames valida in regione illa: & cœpit egere.*

15 *Et abijt, & adhæsit cuidam ciuium regionis illius: atque is misit illum in villam suam ad porcos pascendos.*

16 *Et cupiebat implere ventrem suum de siliquis quibus porci vescebantur, nec quisquam illi dabat.*

17 *In se autem reuersus dixit, Quàm multi mercenarij patris mei abundant panibus, ego verò fame pereo.*

18 *Surgam, & ibo ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & coram te:*

19 *Iam non sum dignus vocari filius tuus: fac me sicut vnum de mercenarijs tuis.*

20 *Et surgens venit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè abesset, vidit illum pater ipsius, & misericordia motus est: & accurrens ruit in collum eius: & osculatus est eum:*

21 *Dixítque ei filius, Pater, peccaui in cælum & coram te: neque posthac dignus sum vocari filius tuus.*

22 *Dixit autem pater ad seruos suos, Proferte stolam primam, & induite illum: & date annulum in manum eius, & calceamenta in pedes.*

23 *Et adducite vitulum saginatum, & mactate: & epulando lætemur.*

24 *Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Et cœperunt lætari.*

Hæc parabola nihil aliud est quàm proximę doctrinæ cõfirmatio. Ac priore quidẽ mẽbro, quàm propensus & facilis sit Deus ad dandam peccatis nostris veniam ostenditur: altera autem (quod postea suo loco tractabimus) quàm malignè faciant ac peruersè qui eius misericordiæ obtrectant. Ac sub persona quidem adolescentis prodigi, qui luxu & sumptibus dissolutis ad extremam inopiam redactus, supplex ad patrẽ, cui iniurius ac rebellis fuerat, reuertitur, peccatores omnes describit Christus, qui suæ amentiæ pertæsi, ad Dei gratiã se referunt. Humano autem patri, qui non tantùm filij delictis ignoscit, sed redeunti vltrò occurrit, Deum comparat, cui non satis est veniam deprecantibus ignoscere, nisi etiam paterna indulgentia eos præueniat. Nunc singula expendamus.

12 *Dixit adolescentior.* Primò impiæ proteruiæ signũ describitur in iuuene, quòd à patre discedere appetens sibi rectè esse non putat nisi impunè lasciuiat abiecto patris imperio. Accedit etiam ingratitudo, quòd senem deserens non modò iustis officiis eum priuat, sed domesticas eius opes mutilat & diminuit. Sequitur tandem profusa luxuries, & dissoluta nequitia, qua omnia sua dilapidat. Tot peccatis erat promeritus vt patrem incomplacabilem experiretur. Nec verò dubium est quin sub hac imagine immensa Dei bonitas & incomparabilis indulgentia nobis pingatur, ne vlla scelerum atrocitas à spe impetrandæ veniæ nos deterreat. Non inepta erit anagoge, si quis stulto & proteruo adolescenti similes esse dicat, qui quum summa bonorum copia apud Deum affluant, cæca tamen & vesana cupiditate incitati cum eo partiri volunt, vt seorsum liberi sint: quasi non omnibus regnis optabilius sit sub paterna Dei cura & gubernatione degere. Sed quia vereor ne hęc allusio nimis arguta sit, contentus ero literali sensu: non quòd mihi displiceat, sub tali figura reprehẽdi eorum amentiam qui sibi fœliciter cessurum putant aliquid habere proprium, vt seorsum à Patre cœlesti sint diuites: sed quia nunc intra metas interpretis me cõtineo. Cæterùm hîc refert Christus quid iuuenib. cõtingere soleat vbi proprio ingenio ferũtur. nã quia & cõsilij inopes & feruentes intemperie, ad se regendos minimè sũt idonei, vbi metus & pudor eos nõ cohibet, fieri nõ potest quin se proiiciant quocunque tulerit libido, pleníque dedecoris ad turpem egestatem festinent. Postea pœnam describit quæ iusto Dei iudicio vt plurimũ prodigos decoctores manet: nempe vt malè consumptis opibus prolixè esuriãt: & quia optimi panis abũdantia frugaliter vti nescierunt, ad glandes & siliquas redigantur. denique vt porcorum sodales facti indignos se sentiãt humano victu. nam & hæc est porcina ingluuies, malè disperdere quod in vitę subsidia datum erat. Quòd subtiliter quidam exponunt, hanc iustam esse impij fastidij pœnam vt famelici ad siliquas confugiant qui lautum panem in familia cælesti Patris respuerint, verè quidem & vtiliter dicitur, nec vlla religio prohibet hac similitudine vti: sed memoria interim tenendum est quid allegoriæ à genuino sensu differant.

17 *Cupiebat implere.)* Significat, præ fame non amplius cogitasse veteres delicias, sed auidè vorasse siliquas. neq; enim quum porcis ipse daret hoc cibi genus, carere potuit. Celebre est illud Cyri dictum, qui quum in fuga longam inediam passus esset, cibario & atro pane paululum refectus, dixit se nunquam sapidum panem gustasse: ita iuuenẽ cuius nunc fit mentio, necessitas coegit appetitum ad siliquas adiicere. Additur ratio, Quia nemo illi dabat. nã copula in causalem particulam, meo iudicio, resolui debet. Neque hoc de siliquis dicitur quæ illi erant ad manum: sed intelligo neminẽ eius inopiæ fuisse misertum. Prodigis enim qui sine delectu sua dissipant, nemo se debere agnoscit: imò qui omnia disperdere soliti sunt, nihil illis videtur erogandum.

17 *In se autem reuersus.)* Hîc nobis describitur ratio qua Deus homines ad pœnitentiam inuitat. Si vltrò saperent, séque præberent dociles, blandius eos alliceret: verùm quia nisi ferulis domiti, ad obsequium non descendunt, durius eos castigat. Ergo iuueni quem saturitas reddebat ferocẽ & immorigerũ, optima fuit magistra fames. Hoc exemplo edocti, ne putemus Deum crudeliter nobiscum agere siquando nos grauioribus ærumnis vrget: quia hoc modo præfractos & lætitia ebrios ad obedientiam erudit. Denique quicquid miseriarum patimur, vtilis est ad pœnitentiam inuitatio. Verùm, vt tardi sumus, vix vnquã recipimus sanam mẽtem nisi extremis malis coacti. nam donec vndique nos premant angustiæ, & desperatio constringat, semper exultat caro, vel saltem resilit. Vnde colligimus, non esse mirum si Dominus violenter sæpe & quidem repetitis ictibus, ad frãgendam nostram contumaciam incumbat, & duris nobis (vt est in prouerbio) duros cuneos impingat. Notandũ est etiã quòd spes melioris fortunæ, si ad patrem rediret, animum resipiscendi iuueni dedit. Nulla enim pœnarum grauitas prauitatem nostram emolliet, vel efficiet vt nobis peccata displiceant donec aliquis appareat profectus.

Ergo quemadmodũ hic iuuenis paternæ clemẽtię fiducia ad quærendã reconciliationem erigitur: ita nobis pœnitentiæ initium sit oportet Diuinæ misericordiæ agnitio, quæ nos ad bene sperãdum excitet.

20 *Quum adhuc longè abesset.)* Hoc est caput parabolæ, Si homines qui & natura cupidi sunt vindictæ, & iuris sui nimium tenaces, paternus tamen amor inflectit vt clementer filiis ignoscant & miserè perditos vltro requirant, Deum, cuius immensa bonitas omnes patrum amore superat, nihilo fore nobis duriorem. Et certè nihil hîc de patre terreno refertur quod Deus non de se promittat. Antequam clamauerint, inquit, ego exaudiam. Notum est etiam illud Dauidis. Dixi, confitebor aduersum me iniustitiam meam Domino, & tu remisisti iniquitatem peccati mei. Ergo sicuti pater hic non tantùm exorabilis est filij precibus, sed venienti occurrit, & nondum verbo vno audito, squalidum, & deformem amplectitur: ita Deus longam deprecationem non expectat: verùm simulac proposuit peccator culpam fateri, voluntarius occurrit. Putidum verò eorum cauillum est qui hinc eliciunt, gratiam Dei non antè expositam esse peccatoribus quàm ipsi sua pœnitẽtia eam anteuerterint. Hîc nobis, inquiũt, pater ad ignoscendum facilis proponitur, sed ex quo filius ad eum redire instituit: ergo nõ alios respicit Deus, nec gratia sua dignatur, nisi qui eam quærere incipiunt. Verum quidem est, vt veniam impetret peccator, requiri conscientiæ dolorẽ quo sibi displiceat: sed perperam inde elicitur, pœnitentiam, quæ Dei donum est, ab hominibus ex proprio cordis sui motu afferri. Atque in hac parte inscitè mortalis homo Deo confertur. neque enim terreni patris est, arcano Spiritus instinctu peruersum cor filij renouare, sicuti Deus ex cordib. lapideis carnea facit. Denique hîc non agitur an homo à seipso conuersus ad eum redeat: sed tãtùm sub hominis figura, paterna Dei indulgentia laudatur, & ad dandam veniam facilitas.

Iesa. 59. d. 24.
Psal. 32. b. 5.

21 *Pater, peccaui in cælum.)* Hîc pars altera pœnitentiæ notatur: nempe sensus peccati cum tristitia & pudore coniunctus. nam cui non dolet peccasse, & sua culpa ante oculos non versatur, quiduis potius tentabit quàm vt ad bonam frugem redire cogitet. Pœnitentiam ergo necesse est vt præcedat displicentia. Atque huic loquutioni magnum subest pondus: quod in se reuersus dicitur adolescens, vt pote qui vagis cupiditatũ erroribus in obliuionem sui abreptus erat. Et certè ita erratici sũt carnis impetus, vt quisquis se illis permittit, à seipso egressus euanescat. Ideóq; iubentur transgressores redire ad cor. Sequitur etiã confessio, nõ qualem fabricauit Papa, sed qua filiũ offensum patrẽ sibi placat. nam hæc humilitas redimendis offensis omnino necessaria est. Forma hæc loquendi, Peccaui in cælum & coram te, tantundem valet acsi dictum esset, læsum fuisse Deũ in persona terreni patris. Et certè hoc natura dictat, quicunque contra patrem insolescit, impiè quoque aduersus Deum insurgere, qui filios parentibus subiecit.

Iesa. 46. c. 18.

22 *Proferte stolam primam.)* Quanquam in parabolis (vt sæpius dictum est) singulas minutias excutere ineptum foret: hîc tamen non torquebitur litera si dicamus cælestem Patrem non modò ita ignoscere peccatis nostris vt eorum memoriam sepeliat: sed dona etiam restituere quibus eramus exuti: sicuti vicissim nos illis spolians, ingratitudinem nostram castigat, vt nuditatis probro & decore ad pudorem nos cogat.

MATTH.	MARC.	LVC. XV.
		25 *Erat autem filius eius senior in agro: & quum veniret, & appropinquasset domui, audiuit concentum & choros.* 26 *Et vocauit vnum è seruis suis, & interrogauit quid essent illa.* 27 *Ipse verò dixit ei, Frater tuus venit, & mactauit pater tuus vitulum saginatum, quòd incolumem illum receperit.* 28 *Indignatus est autem, nec volebat introire. Pater ergo illius egressus, rogabat illum.* 29 *At ille respondens dixit patri, Ecce, tot annis seruio tibi, nec vnquã præceptum tuum transgressus sum, & mihi nunquam dedisti hœdum, vt cũ amicis meis lætarer.* 30 *Sed postquam filius tuus hic, qui deuorauit substantiam tuam cum meretricibus, venit, mactasti illi vitulum saginatum.* 31 *At ille dixit ei, Fili, tu semper mecum es: & omnia mea, tua sunt.* 32 *Lætari autem & gaudere oportebat: quia frater tuus hic, mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est.*

Hoc posterius membrum parabolæ, inhumanitatis eos accusat qui Dei gratiam malignè restringere vellent quasi miseris peccatoribus inuideant salutem. Scimus enim Scribarum fastum hîc perstringi, qui sibi debitam meritis suis mercedem non putabant rependi, si Publicanos & promiscuum vulgus Christus ad spem æternæ hæreditatis admitteret. Summa igitur est, si filij Dei censeri cupimus, fratrum vitiis, quæ ipse paternè remittit, fraternè ignoscendum esse. Qui putant sub primogeniti filij typo Iudaicum populum describi, tametsi ratione non carent, mihi tamen videntur non satis ad totum contextum attendere. Nã ex Scribarum murmure natus sermo fuit, quibus molesta erat Christi humanitas erga miseros & parum probatæ vitæ homines. Scribas ergo qui arrogantia turgebant, comparat frugi & modestis hominibus, vt semper honestè parcéque viuendo, rẽ domesticam bene curauerint: imò filiis obsequentibus, qui tota vita patienter tulerint patris imperium. Quãquam autem prorsus indigni erant hac laude, Christus tamen ex eorum sensu loquens, fictam sanctimoniam illis pro virtute per cõcessionem imputat. acsi dixisset, Etiamsi vobis concedã quod falsò iactatis, vos Deo semper obedientes fuisse filios, non tamen ita superbè & crudeliter obiiciendi erant fratres vbi à perdita vita resipiscunt.

28 *Pater*

28 *Pater illius egressus.*) His verbis superbiam non ferendam hypocritis exprobrat, quod à patre rogandi sint ne fratribus suis misericordiam inuideant. Porrò licèt non roget Deus, suo tamen exemplo ad toleranda fratrum vitia nos hortatur. Atque vt improbo rigori omnem excusationem præcidat, non tantùm hypocritas loquentes inducit, quorum refutari possit falsa iactatio, verumetiam si quis integerrimè omnibus pietatis officiis erga Patrem sit defunctus, ei tamen iustam querimoniæ esse causam negat quòd fratri venia detur. Certum quidem est, sinceros Dei cultores ab hoc maligno affectu puros semper & vacuos fore: sed Christi consilium est ostendere iniquum esse qui fratri in gratiam recepto obtrectat, etiam si sanctitate Angelis non cedat.

31 *Fili, tu semper.*) Duo sunt huius responsionis capita: prius est, quod nulla est irascendi causa primogenito, dum absque suo damno fratrem humaniter accipi videt: alterum verò quòd nulla fraternę salutis habita ratione, ob hilaritatem ex eius reditu conceptam tristetur. Omnia, inquit, mea sunt tua. Hoc est, etiamsi nihil hactenus è domo mea abstuleris, nihil tibi deperiit: quia omnia tibi salua manent. Deinde quid te offendit nostra lætitia, cuius tu socius esse debueras? nam æquum erat fratri, quem perditum putauimus, nũc saluo & reduci gratulari. Duæ istæ rationes nobis notandæ sunt: quia nec quicquam nobis decedit si benignè in gratiam recipit Deus qui peccatis suis ab eo alienati fuerant: & impia est durities, non lætari quum fratres à morte rediuiuos cernimus.

MATTH. XVIII.	MARC.	LVC. XVII.
15 *Si verò peccauerit in te frater tuus, vade & argue eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus es fratrem tuum:* 16 *Si verò te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos: vt in ore duorum aut trium testium consistat omne verbum. quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ.* 17 *Quòd si Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & Publicanus.* 18 *Amen dico vobis, quæcunque ligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo, & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo.* 19 *Rursum dico vobis quòd si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quam petierint, fiet illis à Patre meo qui in cælis est.* 20 *Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.*		2 *Cauete vobis.* 2 *Si peccauerit in te frater tuus, increpa illum: & si pœnitentia tactus fuerit, remitte illi.*

15 *Si verò peccauerit.*) Quia de ferendis fratrũ infirmitatib. concionatus fuerat, nunc quomodo & in quem finem, & quatenus ferendæ sint, clariùs ostendit. Nam alioqui promptum fuisset obiicere, non posse aliter caueri offensiones quàm si quisque ad aliorum vitia conniueat, & sic malum indulgentia foueatur. Mediam ergo rationem Christus præscribit, quæ nec infirmos nimis offendat, & tamen apta sit sanandis eorum morbis. Vtilis enim & laude digna est seueritas ad medicinæ naturam composita. In summa, Christus suos discipulos ita iubet alios aliis ignoscere, vt tamen vitia corrigere studeant. quod prudenter obseruare conuenit: quia nihil difficilius est, quàm hominibus parcendo, liberas tamen reprehensiones non omittere. In alterutram ferè partem omnes inclinant, vt mutuò se fallant mortiferis blanditiis, vel nimis acriter insectentur quib. mederi decebat. Christus autem mutuum amorem commendat suis discipulis, qui procul sit ab adulatione. Tantùm admonitiones moderatione condire iubet: ne si nimis rigidæ sint ac duræ, infirmos exanimeut. Tres autem fraternæ correctionis gradus distinctè ponit: primus est, vt priuatim moneatur qui peccauit: secundus autem, si aliquod signum contumaciæ dederit, vt rursum admoneatur adhibitis testibus: tertius est, si nihil hac via profectũ fuerit, vt tradatur publico Ecclesiæ iudicio. Ille verò quẽ dixi, scopus est, ne feruidi zeli prætextu violetur charitas. Porrò quia maiorem hominem partem impellit ambitio vt nimis cupidè fratrum delicta in publicum traducat, tempestiuè occurrit Christus huic vitio, præcipiens vt fratrũ probra, quantũ in nobis est, tegamus. quos enim fratrũ dedecus, & infamia oblectat, odio & maleuolentia rapi certum est: quia si in illis vigeret charitas, fratrum pudori cõsulerent. Quæritur tamen an promiscuè regula hæc ad quæuis peccata extendi debeat. Sunt.n. permulti qui nullas admittunt publicas censuras, donec priuatim admonitus fuerit peccator. Atqui manifesta est in Christi verbis restrictio. neque.n. simpliciter & sine exceptione moneri vel argui seorsum, & sine teste iubet, quicunque peccauerint: sed hanc viam à nobis tẽtari vult, vbi priuatim offensi sumus: non quidem in proprio negotio, sed quia dolore nos vulnerari conuenit quoties offenditur Deus. Nec verò Christus hîc de ferendis iniuriis disserit: sed in genere mansuetudinem ita inter nos colendam docet, ne asperius tractando infirmos, perdamus qui seruandi erant. Ergo particula *In te*, non illatam alicui iniuriam designat, sed inter occulta & manifesta peccata distinguit. Nam si quis in totã Ecclesiam peccauerit, eum Paulus iubet publicè argui, vt ne ipsis quidem seniorib. parcatur. Nam de his nominatim Timotheo mandat vt publicè coram omnibus, eos arguendo, commune aliis exemplum statuant. Et certè ridiculum esset, qui peccauit cum publico offendiculo, vt vulgò notũ sit flagitiũ, à singulis moneri: quia si mille sint cõscij, millies monẽdus erit. Quare distinctio quę disertè à Christo notatur, tenẽda est, ne quis occulta peccata vulgãdo fratrẽ temere & absq; necessitate infamet. *Si te audierit, lucratus es.* Ab vtilitate& 1. *Tim.* 5.b. 20.

fructu Christus suam doctrinam cõfirmat. Neque enim parua res est, animā Satanæ mancipatā Deo acquirere. Vnde autem fit vt non sæpe resipiscāt qui lapsi sunt, nisi quia odiosè & hostiliter vexati, obstinationis callū sibi obducunt? Ergo nihil māsuetudine aptius, quæ Deo reconciliat qui ab eo exciderant. Qui verò intemperanter ruit in stultū fauorem, sponte fraternæ salutis, quam in manu habebat, iacturam facit. Apud Lucam disertè iubet Christus nos priuata obiurgatione esse contentos si ad pœnitentiam adductus sit frater. Hinc etiam colligitur, quàm necessaria sit mutua inter fideles reprehensionū libertas. Nam quum sæpius quisque nostrûm quotidie delinquat, plusquā crudele est silentio nostro ac dissimulatione prodere eorum salutē, quos amica obiurgatione ab interitu eripere liceret. Nam etsi non semper succedit, graui tamen reatu constringitur qui in curanda fratrum salute præscriptum à Domino remedium neglexit. Notatu quoque dignum est, quod Dominus, vt magis ad officium strenui simus, suum nobis honorem transcribit. Neque enim hominem conuertere in alium quàm in eum solum cōpetit: hoc tamen elogio licèt indebito, nos ornat, quòd fratrem perditum lucrifacimus.

16 *Si te non audierit, adhibe tecum.*) Secundus gradus est, nempe vt testibus interpositis, rursum moneatur qui se præfractè gessit erga hominem vnum, vel minùs fuit docilis. Obiiciunt hîc quidā frustra vocari testes si cum homine duro & rebelli negotium est: quia adeò non flectetur illorum conspectu ad culpæ agnitionem, vt improbius neget. Sed facilis erit huius nodi solutio, si inter negandi & tergiuersandi species distinguas. Qui prę cisè factum inficiatur, séque falsò, & calumniosè grauari affirmat, omittendus est: quia frustra testibus vocatis vrgebitur. Sed quia plerique quod perperam & iniquè ab ipsis factum, proteruè eludunt, vel impudenter excusāt: donec maior accedat autoritas, vtiliter erga eos obseruatur hæc ratio. Porrò sic debere intelligi Christi sermonem, ex verbo Arguendi liquet. Arguere est demōstratione conuincere. Quomodo autem arguerem qui acriter totam rem pernegat? nam qui nulla fronte admissum crimen negat, secundæ admonitioni viam præcludit. Nunc tenemus in quem vsum testes adhiberi Christus velit, vt scilicet plus ponderis habeat, magísq; seria sit admonitio. Cæterùm quòd Mosis verba paulo in alium sensum deflexit, in eo nihil est absurdi. Vetat Moses pronuntiari de re incognita. Hunc verò legitimū probandi modum definit, vt duorum vel trium testimonio stetur. Christus ad eam legem alludens, liquidam fore causam dicit, vbi duo vel tres testes ad damnandam hominis contumaciam surgent, saltem vt matura sit Ecclesiæ cognitio. Neque enim erat cur se in lucem protractum queratur qui duos vel tres audire abnuit. *Dic Ecclesiæ.* Quęritur quid per nomen Ecclesiæ intelligat. Nam Paulus Corinthium incestum non ab aliquo delecto numero, sed à toto piorum cœtu excommunicari iubet: ideóque probabile videri posset, iudicium hîc toti populo deferri. Sed quia tunc nulla adhuc Ecclesia erat quæ Christo nomen dedisset, nec talis ratio constituta, ipse autem Dominus tanquā de more vsitato receptóque loquitur: non dubiū est quin ad veteris Ecclesiæ ordinem alludat, sicuti & aliis locis ad consuetudinem notam accommodat sermonē. Quum iubet munus quod offerre volumus, relinqui ad altare donec offenso fratri reconciliemur, non dubium est quin ex præsenti ac legali cultus Dei forma docere velit, non posse nos rite precari, nec quicquam offerre Deo quandiu dissidium est nobis cum fratrib. Sic igitur nunc receptam apud Iudæos disciplinæ formā intuitus est: quia absurdum fuisset, Ecclesiæ quæ adhuc nulla erat, iudicium proponere. Porrò quū apud Iudæos penes seniores esset excommunicationis potestas, qui totius Ecclesiæ personam gerebant, appositè Christus tunc demum publicè ad Ecclesiam traduci dicit qui peccarunt, si priuatas admonitiones vel superbè contemnant, vel scurriliter eludant. Scimus ex quo reuersi fuerunt ab exilio Babylonico Iudæi, delecto concilio quod vocabant Sinhedrin, Græcè Synedrion, mandatā fuisse censuram morum & doctrinæ. Hoc legitimum fuit Deóque probatum regimen & hoc frenum ad retinendos in officio proteruos & indociles. Si quis excipiat, Christi ætate omnia fuisse corrupta & peruersa, vt nihil minus quàm Ecclesiæ iudiciū censeri tyrannis illa debuerit: Respōsio facilis est, Quāuis tunc adulterata esset ac peruersa ratio, Christum tamen meritò ordinem laudare qualis olim à Patrib. fuerat traditus. Vbi verò paulo post erexit Ecclesiā, sublata corruptelā purū excōmunicandi vsum restituit. Dubium tamen non est quin ratio disciplinæ, quæ viguit sub regno Christi, successerit in locum illius veteris. Et certè quum vmbratilem excommunicandi ritum tenuerint etiam profanæ gentes, hoc Diuinitus ab initio inditum fuisse hominum mentibus apparet, si qui impuri & polluti essent, à sacris esse arcendos. Populo ergo Dei turpe ac pudendum fuisset, eius disciplinæ prorsus esse expertem, cuius aliquod inter Gentes extabat vestigiū. Quod autem sub Lege seruatum fuerat, Christus ad nos transmisit, quia nobis communis est ratio cum antiquis Patribus. Neque enim consilium Christi fuit, suos discipulos ad Synagogam ablegare quæ quum fœtidas sortes libenter in sinu foueret, veros & simplices Dei cultores excommunicabat. Sed admonuit in Ecclesia sua tenēdum esse ordinem qui pridem sub Lege sanctè institutus fuerat. Quod de Ethnicis & Publicanis mox subiicitur, interpretationem à me allatam confirmat. Nam quia in summo odio & detestatione tūc apud Iudæos erant Ethnici & Publicani, illis comparat homines impuros & insanabiles, qui nullis monitionibus obtemperant. Certè Ethnicis, ex quibus deinde composita fuit Ecclesia, præceptum dare noluit vt seipsos fugerent: nec hodie ratio est cur à Publicanis abhorreant fideles. Sed Christus quo facilius posset à rudibus intelligi, loquendi formā à præsenti gentis suæ consuetudine mutuatus est. Sensus autem est, Nihil cum Ecclesiæ contemptoribus debere nobis esse negotij donec resipuerint.

18 *Quæcunque ligaueritis.*) Eadem nunc verba repetit quibus vsus fuerat capite 16. sed diuerso sensu. Nam illic doctrinæ authoritatē asserere volebat: hîc verò disciplinam cōstituit, quæ appendix est doctrinæ. Illic dicebat Christus non irritam fore Euangelij prædicationem quin odor esset viuificus vel lethalis: hîc affirmat, quanuis impij Ecclesiæ iudicium derideant, non tamen vanum fore. Hæc distinctio tenenda est, quòd illic simpliciter de verbo prædicato, hîc autem de publicis censuris, & disciplina differitur. Cæterùm rationem

1.Cor.5.b.5.6.

Matt.5.d.23.

rationem metaphoræ ligandi & ſoluendi illinc petant lectores. Summa hæc eſt, Quiſquis admiſſo delicto ſuppliciter culpam agnoſcit, & deprecatur vt ab Eccleſia veniam impetret, eum abſolui non tantùm ab hominibus, ſed à Deo ipſo. Rurſus quiſquis Eccleſię obiurgationes & minas ludibrio habet, ſi ab ea damnetur, ratum fore in cælo iudiciũ quod homines tulerint. Si quis obiiciat, Deũ hoc modo fieri quaſi pedariũ iudicem, qui ſubſcribat mortalium hominum ſententiæ: ſolutio in promptu eſt. Neque enim authoritatẽ Eccleſiæ ſuæ aſſerit Chriſtus qua ius ſuũ & Patris imminuat: ſed potius qua verbi ſui maieſtatem ſanciat. Quemadmodum enim capit. 16. non quamlibet promiſcuè doctrinam ſtabilire voluit, ſed quæ ex ore ſuo profecta eſſet: ita neque hoc loco quodlibet iudicium ſtabile & ratũ fore dicit, ſed in quo ipſe præſidet, neque id modò per Spiritum, ſed etiam per Verbum. Vnde ſequitur, homines nullum afferre Deo præiudicium, dum nihil niſi ex eius ore pronuntiant, ac tantùm fideliter exequi ſtudent quod ille mandauit. Quamuis enim vnicus ſit mundi iudex Chriſtus, vult tamen interea miniſtros verbi ſui habere præcones. Deinde vult ſuum iudicium ab Eccleſia proferri. Ita fit vt nihil ſibi deroget interpoſito hominum miniſterio quin ſolus ipſe abſoluat & liget. Oritur tamen hîc quæſtio, quum multos hypocritas Eccleſia toleret, abſoluat etiã multos qui fictam pœnitentiam obtendunt, an conueniat tales in cęlo abſolui. Reſpondeo, non ad alios dirigi ſermonem quàm qui rectè ac ſyncerè Eccleſiæ ſe reconciliant. Nam trepidis conſcientiis afferre ſolatium, metúmque eximere volẽs, teſtatur reatu liberari coram Deo quicunque peccauerint, ſi in gratiam redeãt cum Eccleſia. Hoc enim quaſi pignus cæleſtis gratiæ ſtatuit, quod nihil ad hypocritas pertinet qui purum reconciliationis vſum peruertunt. Piis verò non vulgaris inde fiducia naſcitur, dum ſua peccata coram Deo & Angelis deleri audiunt ſimulac veniam obtinuerint ab Eccleſia. In altero membro minimè ambigua eſt mẽs Chriſti. nam quum præfractis & ſuperbis procliue ſit Eccleſiæ iudicium hoc prætextu contemnere, quia hominibus ſubiici nolint, ſicuti impij nebulones ſæpe ad cæleſte Tribunal audacter prouocant: Chriſtus, vt terrore frangat hanc contumaciam, quæ nunc ab illis ſpernitur, damnationem in cælo ratam fore denũtiat. Interim ſuos ad iuſtam ſeueritatẽ animat, ne improbæ eorũ cõtumaciæ ſuccumbant qui diſciplinam reſpuent vel excutient. Hinc quoque videre eſt quàm inſulsè Papiſtæ præſentem locum ad omne tyrãnidis genus fucandum torqueant. Ius excommunicandi Eccleſiæ tribui certum eſt, & ſani omnes fatentur: ſed an vt vnuſquiſpiam, & quidem non ab Eccleſia vocatus, ſed à cornuta laruatáque beſtia creatus, pro ſua libidine inanes excommunicationum crepitus emittat? Atqui legitimam Eccleſiæ gubernationem Presbyteris iniunctã fuiſſe conſtat, non tantùm Verbi miniſtris, ſed qui ex plebe morum cenſores illis adiuncti erant. Hac tamẽ impudentia non contenti, probare etiamnum conãtur ex hoc loco, quæcunque impoſuerint onera, eſſe ferenda. Taceo quòd poteſtatem Eccleſiæ permiſſam indignè ſibi vſurpant, ac rapiunt peſſimi Eccleſiæ hoſtes: tantùm dico, Quum Chriſtus non niſi de corrigendis peccatis agat qui ſuis legibus animas illaqueant, nõ minus ſtultè quàm ſceleratè eius teſtimonio abuti. Eiuſdem farinæ eſt, quòd auricularem ſuam confeſſionem hoc prætextu defendunt. Neq; enim, ſi Eccleſiæ reconciliari Chriſtus voluit qui ſua culpa vſque ad publicum iudicium tracti fuerint, ideo ſingulis legem imponit vt ſua peccata in aurem ſacrifici exonerent. Adeò autem friuolæ ſunt eorum ineptiæ, vt refutationi longiùs inſiſtere neceſſe non ſit.

16 *Rurſum dico vobis.*) Confirmat proximam ſententiam: quia Deus non modò Spiritum conſilij & prudentiæ daturus ſit petentibus, ſed etiam facturus ne virtute & affectu careat quicquid ex verbo ſuo egerint. Conſenſum verò precationi coniungens admonet quàm ſobriè & reuerenter in omnibus ſacris actionibus ſe gerere debeãt fideles. Monendus eſt peccator, & niſi correctionẽ admittat, excommunicandus. Hîc non modò ſacrum os Dei conſulere oportet ne quid ſtatuatur niſi ex eius verbo, ſed ſimul etiam à precibus auſpicari conuenit. Vnde clarius apparet quod antè docui, nõ permitti hominibus quiduis agendi licentiam, ſed Deum ſtatui gubernationis Eccleſiæ vindicem, vt iudicia, quorum ipſe eſt author, ſciſcat ac ſanciat. Interim dum conueniunt fideles vota ſua coniungere, & communiter precari docentur, non modò ad teſtandã fidei vnitatem, ſed vt omnium conſenſum Deus exaudiat. Ergo, vt alibi ſæpe promittit Deus, ſe priuatis cuiuſque votis fore propitium: ita hîc Chriſtus publicas preces ſingulari promiſſione dignatur, quo nos acrius ad earum ſtudium inuitet.

20 *Vbi duo aut tres congregati in nomine meo.*) Promiſſio hæc longius patet quàm ſuperior. Dominus enim ſe adfuturum declarat quoties duo aut tres in nomine ſuo conuenerint, vt dirigat eos conſilio, & quicquid aggreſſi fuerint, ad proſperum ſucceſſum deducat. Non eſt ergo quod dubitent qui ſe tradunt ei regendos, quin optabilem ex præſentia eius fructum ſentiant. Quum autem inæſtimabile bonum ſit, Chriſtum habere in omnibus negotiis præſidem qui conſilia & euentus benedicat, ſicuti rurſum nihil miſerius quàm eius gratia deſtitui: non leuem ſtimulum addere nobis debet hæc promiſſio, vt inter nos piè & ſanctè coaleſcamus. Nam quiſquis vel ſacros conuentus negligit, vel ſe diſiungit à fratribus, ac ſegniter ſe gerit in colenda vnitate, hoc ipſo demonſtrat ſe Chriſti præſentiã pro nihilo ducere. Sed videndũ in primis, vt qui Chriſtum cupiunt ſibi adeſſe in eius nomine conueniant. Ac ſimul tenenda eſt eius particulæ definitio. videmus enim vt impij ſacrum eius nomen ſuis conſpirationibus non minus falsò & impudẽter, quàm ſceleſtè obtendant. Ergo niſi velimus Chriſtum ad eorum ludibria proſtituere, & ſimul euertere quod hîc promiſit, ſciendũ in primis quid valeat hæc loquutio, nempe vt qui ſimul congregantur, reiectis omnibus impedimentis quæ nos ad Chriſtum accedere nõ ſinunt, ſincerè ad eum aſpirẽt, eius verbo ſe in obſequium addicant, ac ſpiritu gubernari permittãt. Timendum non eſt, vbi viget hæc ſimplicitas, quin palàm oſtendat Chriſtus ſuis auſpiciis non fruſtra coactum fuiſſe cœtum. In quo ſe prodit craſſa Papiſtarum inſcitia. clamant non potuiſſe errare cõcilia, ideóque ſtandum omnibus eorum decretis: quia quoties duo aut tres congregantur in nomine Chriſti, ipſe in medio eorum eſt. Atqui in primis quærendum erat, conuenerint necne Chriſti nomine de quorum fide, doctrina & affectu ambigitur. Hoc dum omittunt, vel inuoluunt

Papistæ, quis non videt astutè discrimen inter sacros & profanos conuentus ab illis confundi, vt potestas quiduis agēdi ab Ecclesia ad hostes Christi iuratos transferatur? Sciamus ergo nonnisi pios Dei cultores, qui Christū purè quærunt, animari ad fiduciam, ne sibi eum absfore dubitent. Spuriis autem & abortiuis cōciliis, quæ telam ex proprio sensu contexuerunt, valere iussis, apud nos semper Christus vnus cum Euangelij sui doctrina emineat.

MATTH. XVIII.

21 *Tunc accedens Petrus ad eum, dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? num vsque septies?*

22 *Dicit illi Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.*

23 *Ideo assimilatum est regnum cælorum homini Regi qui voluit conferre rationes cum seruis suis:*

24 *Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei vnus qui debebat decem millia talentorum.*

25 *Cæterùm quum is non esset soluendo, iussit eum Dominus eius venundari, & vxorem eius & liberos, & omnia quæ habebat, ac fieri solutionem.*

26 *Procidens autem seruus ille adorabat illum, dicens, Domine, esto patiens erga me, & omnia tibi reddam.*

27 *Misertus autem Dominus serui illius, absoluit eum, & æs alienum remisit ei.*

28 *Egressus verò seruus ille, inuenit vnum de conseruis suis qui debebat sibi centum denarios: & iniecta in eum manu, obtorto collo trahebat, dicens, Solue quod debes.*

29 *Et procidens conseruus eius rogabat eum, dicens, Esto patiens erga me, & omnia reddam tibi.*

30 *At ille nolebat: sed abijt, & coniecit eum in carcerem donec redderet debitum.*

31 *Porrò quum vidissent conserui eius quæ fiebant, indoluerunt valde, & venerunt, aperuerúntque domino suo omnia quæ facta fuerant.*

32 *Tunc accersiuit illum dominus suus, & ait illi, Serue sceleste, totum debitum illud remisi tibi quum obsecrasses me:*

33 *Nónne oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus eram?*

34 *Et iratus dominus eius, tradidit eum tortoribus, quoad vsque redderet totum quod debebatur sibi.*

35 *Sic & Pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis suo quisque fratri ex cordibus vestris delicta illorum.*

MARC.

LVC. XVII.

4 *Et si septies in die peccauerit in te, & septies in die cōuersus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: remitte illi.*

21 *Domine quoties.*) Hoc obiecit Petrus ex communi carnis sensu, & ingenio. Naturaliter omnibus ingenitum est vt sibi velint ignosci: itaque si quis non statim veniam impetrat, rigidè secum agi & inhumaniter queritur, sed multum abest vt se erga alios tam faciles præbeant qui clementer secum agi postulant. Ergo quum suos ad mansuetudinem hortatus esset Dominus, Petro in mentē venit ista dubitatio. Quid fiet si ad dandam veniam ita simus propensi, nisi quòd nostra lenitas peccandi erit illecebra? Interrogat igitur an peccantibus sæpius, ignoscere conueniat. nam quum septenarius numerus pro magno sumatur, tantundem valet aduerbium Septies, acsi dixisset, Quousque tandem Domine peccantes in gratiam vis recipi? nam absurdum est ac minimè vtile, vt nos placabiles subinde reperiant. Atqui Christus adeò hac obiectione non mouetur, vt disertè exprimat nullum fieri debere remittendi finem. Neque enim certum numerum præscribere voluit, sed potius mandare vt nunquam fatigemur. Lucas à Matthæo nonnihil discrepat: quia simpliciter Christi præceptum refert, vt septies ignoscere parati simus: sensus tamen conuenit, vt non semel aut bis, sed quoties resipuerit peccator, simus ad dandam veniam prompti & faciles. Hoc tantùm interest, quòd apud Matthæum Dominus Petrum increpans, eo quòd nimis restrictus foret, numerum hyperbolicè auget, qui per se ad summam rei notandam sufficit. Neque enim rogabat Petrus an septies remitteret, quòd placeret eo vsque progredi, sed vt obiecta magni absurdi specie, Christum à sententia deduceret, quemadmodum nuper attigi. Ergo qui septies remittere paratus erit, ad septuagesimam vsque offensam erit placabilis. Cæterùm ex verbis Lucę alia oritur quęstio: quia non iubet Christus veniam dare nisi dum ad nos conuersus peccator pœnitentiam testabitur: nam videtur hoc modo suis permittere vt improbis veniam ac misericordiam negent. Respōdeo, bifariam remitti peccata. si quis iniuriam mihi fecerit, ego autem deposito vindictæ affectu eum amare non desino, quin etiam beneficium rependo loco iniuriæ: quanuis de illo sinistrè sentiam vt meretur, remittere tamen illi dicor. Nam quum Deus hostibus nos bene velle iubet, nō ideo protinus

tinus exigit vt probemus in illis quæ ipse damnat, sed tantùm animos nostros omni odio vult esse purgatos. In hoc genere veniæ adeò non est expectandum vt qui peccauit, vltro ad nos placandos accedat, vt amore oporteat qui nos data opera exasperant, qui repudiant gratiam, veteréſque offensas nobis accumulant. Secunda remittendi species est, quum ita fratrem recipimus in gratiam, vt de eo rectè sentiamus, simúlq; persuasi deletam corã Deo esse peccati eius memoriam. Atque hoc est quod prius admonui, Christum hîc non tantùm de iniuriis quæ nobis illatæ sint, differere, sed de quibuscunque peccatis. Vult enim eos qui lapsi sunt, nostra misericordia leuari. Quæ doctrina ideo valde necessaria est, quòd natura præter modum sumus omnes ferè morosi: & Satan prætextu seueritatis ad immanem rigorem nos impellit, vt miseros homines quibus venia negatur, tristitia & desperatio absorbeat. Sed hic quæritur rursum, Simulac verbo quis professus sit pœnitentiam, fidéine haberi debeat. Nam vt hoc fiat, necesse erit volentes ac scientes errare. Vbi enim erit discretio, si ad centesimum vsque crimen impunè quiuis nobis illudat? Respondeo primùm, de quotidianis delictis hîc haberi sermonem, in quibus etiam optimus quisque venia indiget. Quum igitur in tãta carnis infirmitate tam lubricum sit nobis iter, tot insidiæ & impulsus, quid fiet si ad secundum vel tertium lapsum præciditur spes veniæ? Addendum est secundò, Christum nõ priuare iudicio fideles, vt stultè ad verbulum vnum creduli sint: sed tantùm velle æquos esse & humanos, vt resipiscẽtibus manum porrigant, si modò appareat, ipsos ex animo sibi in peccatis displicere. Sacra enim res est pœnitentia: ideóque maturo examine opus habet: sed quoties probabile signum conuersionis dederit peccator, admitti vult Christus ad reconciliationem, ne repulsa fractus deficiat. Tertiò notandum est, vbi quis sua leuitate & inconstantia suspectum se reddidit: posse nos veniam petenti ita ignoscere, vt in posterũ obseruemus eius mores, ne tolerantiam nostram & mansuetudinem, quæ ex Spiritu Christi est, ludibrio habeat. Tenẽdum enim ipsius Domini consilium est, clemẽtia nostra iuuandos esse qui lapsi sunt vt resurgant. Et certè imitanda nobis Patris cęlestis est bonitas qui procul occurrit peccatoribus, vt eos ad salutẽ inuitet. Adde, quum pœnitentia mirabile sit opus Spiritus, & noui hominis creatio, si eam despicimus, ipsi Deo fieri iniuriam.

23 *Aßimilatum eſt regnum cælorum.*) Quia nos ad misericordiam flectere difficile est, præsertim verò vbi multa fratrum vitia tolerãda sunt, statim tædium obrepit, doctrinam hanc aptissima parabola Dominus confirmat, cuius summa est, Eos qui ad ignoscenda fratrum delicta sunt inflexibiles pessimè sibi consulere ac statuere sibi legẽ nimis duram & grauem: quia Deum experientur æquè rigidum & inexorabilem erga seipsos. Nam in tribus membris, præcipuè consistit similitudo: opponitur enim Dominus seruo, ingens summa minutis vel mediocribus, singularis clementia extremę crudelitati. His tribus obseruatis, facile erit colligere Christi mentem, quid enim sumus, si cũ Deo conferimur? Iam verò cuius summæ quisque nostrûm ei debitor est? Postremò quàm leues sunt offensæ, in quibus obnoxij sunt nobis fratres, si expenditur nostra erga Deum obligatio? Quàm indignus itaque est Dei misericordia homuncio immensa mole oneratus, qui erga sui similes implacabilis, ne minimum quidem delictum remittit? Quantum ad verba spectat, Regnum cælorum hîc vocatur spiritualis Ecclesiæ conditio: ac si dixisset Christus, Ita se res habet inter Deum & homines, quoad animam, & spiritualis vitæ rationem, vt inter dominum ciuilem & terrenum, ac eius seruos, quoad pecuniam & præsentis vitæ negotia.

25 *Iußit eum Dominus.*) Hîc argutè singula excutere friuolum esset: neque enim rigorem Deus semper ostentat initiò, donec ad deprecationem compulsi, veniam petamus: imò gratuita bonitate nos præuenit: sed tantùm docet, si summo iure in nos vtatur Deus, quid nobis futurum sit. Deinde si velit exigere à nobis quod debetur, quàm nobis expediat confugere ad preces: quia hoc vnicum superest asylum peccatoribus. Notanda est etiam longa summarum distantia: nam quum talentum vnum, centum denariis pluris sit, quid centum denarij ad decem talentorum millia?

31 *Quum vidiſſent conſerui.*) Quanquam in his verbis quærẽdum non est mysterium, quia tamen nihil cõtinent nisi quod natura dictat, & vsu quotidie discimus, sciendum est, nobis coram Deo tot aduersarios testes fore quot nobiscum viuunt homines: quia fieri non potest quin illis displiceat, ac odio sit crudelitas, præsertim dum sibi quisq; metuit ne in caput suum redundet quod videt alteri fieri. Quod ad sententiam proximè sequentẽ, frustra quæritur quomodo puniat Deus quæ semel remisit peccata: quia simplex hic sensus est, Licet omnibus misericordiam offerat, indignos tamen esse qui ea fruantur, rigidos exactores, à quibus nulla potest impetrari venia. Ridiculi verò sunt Papistæ, dum ex aduerbio Quousque, purgatoriũ ignem eliciunt. certum enim est, mortem æternam à Christo hîc notari, non pœnam temporalem quã Dei iudicio satisfiat.

MATTH. XVII.	MARC.	LVC.
24 *Quum autem veniſſent Capernaum, acceſſerunt qui didrachma accipiebant, ad Petrum, dixerúntque, Præceptor veſter non ſoluit didrachma?* 25 *Dicit, Etiam. Et quum ingreſſus fuiſſet in domum, præuenit illum Ieſus dicens, Quid tibi videtur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributa, aut cenſum? à filijs ſuis, an ab alienis?* 26 *Dicit illi Petrus, Ab alienis. Ait illi Ieſus, Ergo liberi ſunt filij.* 27 *Verùm ne offendamus eos, profectus ad mare, mitte hamum, & eum piſcem qui prodierit primus, tolle, & aperto ore illius, inuenies ſtaterem, eum acceptum da illis pro me & pro te.*		

24 *Quum autem venissent Capernaum.*) In primis notandus est huius historiæ scopus: nempe quòd Christus tributum soluendo, subiectionem vltrò testatus sit, sicuti formam serui induerat: simul tamen & verbis, & miraculo ostenderit non iure, vel necessitate, sed libera & voluntaria submissione se ita esse exinanitum, vt eum censeret mundus quasi vnum quemlibet è vulgo. Erat hoc non vectigal quod exigi soleret in traiectu, sed annuum tributum Iudæis impositum in singula capita, vt tyrannis penderent, quod olim solebant vni Deo. Scimus enim hunc censum illis præscriptum fuisse in Lege, vt dimidio statere quotannis profiterentur Deum, à quo redempti fuerant, esse summum suum Regem. Hoc quum ad se transtulissent Reges Asiatici, placuit Romanis exemplũ. Ita quasi alienati essent Iudæi à Dei imperio, profanis tyrannis soluebant sacrum censum in Lege indictum. Porrò absurdum videri poterat, Christum quũ apparuisset populi redemptor, ne ipsum quidem à tributo esse immunem. Hoc scandalum vt auerteret, verbis docuit sola voluntate se esse obstrictum: & miraculo idem probauit: quia à terreno imperio eximere se poterat qui mari dominabatur & piscibus. *Præceptor vester.* Quidam putant perstrictum fuisse Christum à tributi coactoribus, quasi se à communi iure subduceret. Ergo, vt petulans & contumeliosum est illud hominum genus, probrosè hoc esse dictũ interpretor. Nam quum censeri in sua quisque vrbe soleret, scimus Christo non fuisse quietam vno in loco stationem. Quærunt ergo isti, an solutus erit legibus, quia tanquam incertus hospes huc illuc discursat? Et Petri responsum modestam excusationem cõtinet ad eos placandos, Soluet, inquit. Vnde colligimus Christum prius ex more soluisse: quia Petrus vt rem minimè dubiam promittit. Quòd verò hunc potius, quàm alios discipulos compellant, factũ esse suspicor quia apud ipsum habitauit Christus. nam si eodem omnes contubernio vsi forent, communis fuisset exactio. Ridiculi ergo sunt Papistæ, qui tam friuolo prætextu Petrum dignitatis socium Christo faciunt. Vicarium, inquiunt, sibi elegit, & pari secum honore dignatus est, quem solutione tributi sibi æquauit. Atqui hoc modo subulcos omnes facient Christi vicarios, quia tãtundem & illi pendebant. Quòd si in tributo soluendo enituit primatus Petri, vnde ista quam sibi arrogant, immunitas? Sed ita putidè ineptire oportet qui Scripturã pro sua libidine deprauant. *Quid tibi videtur Simon?* Specimen Diuinitatis suæ in eo edidit Christus, se nihil latere ostendens. Quorsum autem tendit eius sermo? an vt se & suos à legum subiectione eximat? Sic quidam exponunt, iure liberos esse Christianos: sed liberè subiici cõmuni politiæ, quoniam aliter humana societas coli nequit. Mihi tamen simplicior videtur sensus. Quia enim periculum erat ne frustrà Christum venisse putarent discipuli, quia tributum soluendo spem liberationis præcideret: simpliciter affirmat se ideo soluere tributum quia iure suo & potestate sponte abstinet. Vnde colligitur, nihil de eius regno minui. Sed cur sibi palàm non vendicat quod suum est? nempe quia tributi coactoribus incognita erat eius maiestas. Quanquam enim spirituale est eius regnum, sic tamen habendum est, quum vnicus sit Dei filius, hæredem quoque esse totius mundi, vt subiecta illi esse omnia, & coram ipso in ordinem cogi deceat. Sensus ergo est, non ideo præfectos esse humano generi Reges à Deo, & institutas politias, vt ipse qui filius est, eandem cum aliis seruitutem promiscuè obeat: sed tamẽ, donec manifestata sit regni sui gloria, sponte vnà cum aliis fore seruum. Hoc testimonio non minus insulsè, quàm fœliciter abusus est Papa, vt suum Clerum legibus solueret. Quasi verò rasura capitis faciat Dei filios, qui à tributis & vectigalibus sint immunes. Atqui nihil aliud voluit Christus, quàm sibi honorem filij Regis vendicare vt saltem domum haberet priuilegio immunẽ à iure vulgari. Quare insciè etiam Anabaptistæ hæc verba ad labefactandum politicum ordinem detorquent, quũ certo certius sit, Christum minimè de communi fidelium iure differere: sed tantùm similitudinem petere à filiis Regum qui vna cum suis domesticis liberi sunt.

27 *Mitte hamum.*) Quanquam fateor non semper plenos Christo loculos fuisse, non tamen inopia coactum arbitror hoc mandasse Petro: sed vt miraculo probaret se latius dominari quàm omnes terrenos Reges, vt qui pisces sibi haberet tributarios. Atque hoc semel tantùm legimus factum esse: quia vnum documentum satis in totam vitam fuit. Porrò stater tantundem valebat ac siclus, nempe quatuor drachmas vel duo didrachma.

MATTH. XIX.

1 *Et factũ est, quum consummasset Iesus hos sermones, migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudææ trans Iordanem.*

2 *Et sequuta sunt eum turbæ multæ, & sanauit eos ibi.*

MARC. IX.

38 *Respondit autem ei Ioannes, dicens, Præceptor, vidimus quendem nomine tuo eÿcere dæmonia, nec sequitur nos: & prohibuimus illum, propterea quòd non sequitur nos.*

39 *Iesus autem ait, Ne prohibeatis illum: nullus enim est qui si virtutem fecerit in nomine meo, possit citò male loqui de me.*

40 *Qui enim non est aduersus nos, pro nobis est.*

MARC. X.

1 *Et quum inde surrexisset, venit in fines Iudææ, per re-*

LVC. IX.

49 *Respondens autem Ioannes dixit, Præceptor, vidimus quendam super nomine tuo eÿcientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum.*

50 *Et ait ad illum Iesus, Nolite prohibere. qui enim non est aduersum nos, pro nobis est.*

51 *Factum est autem, dum complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam obfirmauerat vt iret Hierosolymam?*

52 *Et misit nuntios ante conspectum suum, & euntes intrauerunt in oppidum Samaritanorum vt pararent illi.*

53 *Et non receperunt eum, quia facies eius erat euntis Hierosolymam.*

54 *Quum vidissent autem discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis dicamus*

gionem,

gionem quæ est trans Iordanem. Et conueniunt rursum turbæ ad illum, & sicut consueuerat, rursum docebat eas.

vt ignis descendat è cælo, & consumat illos, quemadmodum & Elias fecit?

55 *Conuersus autem Iesus, increpauit illos, dicens, Nescitis cuius spiritus estis vos.*

56 *Filius enim hominis non venit ad perdendas animas hominum, sed seruandas. Et abierunt in aliud castellum.*

38 Marc. *Præceptor.*) Hinc apparet celebre iam tunc fuisse Christi nomen, vt eo vsi sint qui non erant ex familiaribus eius discipulis: vel fortè etiam abusi: nihil enim pro certo asserere ausim. Fieri potest vt hîc de quo fit mentio, Christi doctrinam amplexus, non malo animo ad edenda miracula se contulerit, sed quia nō nisi selectos Euāgelij sui præcones hac facultate ornauit Christus, temere ab illo susceptum, vel potius arreptū fuisse hoc munus arbitror. Quanquam autem præposterè hoc tentauit quòd discipulos sine mādato imitari ausus est, successu tamen non caruit audacia, quia Domino placuit hoc quoque modo nomen suum illustrare: sicuti interdum per eos operatur quorum ministerium non probat quasi legitimū. Adhæc nihil obstat quominus fide particulari quispiam imbutus, cæcum impetum sequatur: atque ita se ad edenda miracula præcipitet. Venio nunc ad Iohannem & eius socios. Hominem ab edendis miraculis se prohibuisse dicunt. Cur non prius rogabant liceret nécne? nunc enim dubij & suspensi magistri iudicium requirunt. Vnde sequitur ius prohibendi inconsideratè sibi sumpsisse. Quare temeritatis damnandus est quisquis plus aggreditur quàm sibi Dei verbo concessum esse nouit. Deinde in Christi discipulis suspecta est ambitio: quia de asserendo honoris sui priuilegio laborant. Quî fit enim vt hominem incognitum repentè ab edendis miraculis depellant, nisi quia hoc iure soli volunt potiri? Causam enim allegant quòd Christum non sequatur: acsi dicerent, Non est tuus contubernalis vt nos: cur ergo honore æquabitur?

39 *Ne prohibeatis.*) Prohiberi eum Christus noluit, non quòd illi autor fuisset, vel probaret eius factum, aut etiam probari vellet à discipulis: sed quia vbi per occasionem glorificatur Deus, ferendum id est ac gaudendum. Sic Paulus, quanuis illi displiceat eorum cupiditas, qui se venditabant Euangelij nomine, gaudet tamen hac occasione propagari Christi gloriam. Notanda autem est ratio quæ subiicitur, fieri non posse vt Christo maledicat qui in eius nomine virtutes edit: ac proinde in lucro deputandum. nam inde sequitur, nisi magis propriæ gloriæ addicti fuissent discipuli quàm studiosi ac cupidi promouēdę Magistri gloriæ, non ægrè fuisse laturos, quum eam aliunde extolli augerique cernerent. Neque tamen quum pronuntiat Christus pro amicis habendos qui palàm non sunt inimici, liberum cursum temerariis hominibus laxari iubet, vt nobis tacētibus, se pro libidine sua huc illuc ingerant, totúmque perturbent Ecclesiæ ordinem (talis enim licentia, quoad vocatio nostra tulerit, cohibenda est) tantùm rectè facere negat qui importunè obsistunt ne quibusuis mediis propagetur regnum Dei. Nec verò ita suos agnoscit vt in grege suo censeat qui medij sunt inter hostes & amicos: sed intelligit, quatenus non nocent, prodesse ac iuuare. Est enim prouerbialis sententia, qua monemur non mouendum esse bellum donec simus lacessiti.

Phil. 1. c. 18.

51 Luc. *Dum complerentur dies.*) Hanc historiam solus Lucas refert, quæ tamen multis nominibus non parum est vtilis. nam hic primo Diuina Christi fortitudo & constantia in spernenda morte describitur: deinde quàm capitales inimicitias generent religionis dissidia: tertiò quàm præcipiti feruore ad impatientiam feratur hominum natura: ad hæc quàm procliuis sit in Sanctorum imitatione lapsus: postremò ad mansuetudinem reuocamur Christi exemplo. Cæterùm mors Christi, assumptio vocatur, non tantùm quia tunc sublatus est è medio, sed quia humilis carnis ergastulo egressus in sublime cōscendit. *Faciem obfirmauerat.* Hoc verbo expressit Lucas, quum mors Christo esset ante oculos, subacto eius metu, ad ipsam obeundam progressum esse: simul tamen luctatū esse indicat, vt terroris victor se animosè ad mortem offerret. Nam si nulla fuisset obiecta formido, si nulla difficultas, nullū certamen, nulla cura, quorsum attinuit faciem obfirmare? Sed quia nec stupidus erat, nec temulenta audacia præditus, crudeli acerbáque morte, imò duro & horribili cruciatu quē sibi à seuero Dei iudicio instare sciebat, moueri oportuit: adeóque id eius gloriam nō obscurat vel minuit, vt insigne sit immensi erga nos amoris eius documentum: quia posthabito sui respectu, vt saluti nostræ se addiceret, per medios terrores ad mortem properauit, cuius propinquus dies eum minimè latebat.

52 *Misit nuncios.*) Probabile est magnam comitum turbam tunc secum traxisse. neque enim missi sunt nuncij qui lautas epulas instruerent, vel deligerent splendidum aliquod palatium, sed tantùm qui dicerent aduentare magnam hospitum copiam. Illi verò exclusi, ac repulsam passi, Magistrum expectant. Hinc porrò discimus quod secundo loco notaui, quum inter se dissident homines in religionis doctrina, facilè in mutua odia prorumpere. signum enim acerrimi odij fuit, esurientes fraudare victu, & fessis negare hospitium. Atqui Samaritanos ita malè habet ac vrit Iudaica religio, vt qui eam sectantur, nulla humanitate dignos putent. Angebat etiam fortè eos contumeliæ dolor, quòd scirent templum suum, quasi profanum detestationi esse Iudæis, séque degeneres & adulterinos haberi Dei cultores. Sed quum pertinaciter hæreret superstitio semel recepta, praua æmulatione certarunt vsque ad extremum in ea tuenda. Tandem eò vsque exarsit contentio, vt vno incendio vtranque gentem perdiderit: nam facem belli Iudaici fuisse testis est Iosephus. Quanquam autem inuidiam declinare Christo promptum erat, mauult tamen se Iudæum profiteri, quàm obliqua abnegatione hospitium redimere.

2.Reg.1.a.10. 54 *Quum vidissent discipuli.*) Admonuit fortè eos ipsa regio vt contra impios protinus fulminare cuperent: illic enim quondam Elias igne cælesti regios milites deiecerat qui ad eum capiendũ missi fuerant. Venit ergo illis in mentem, simili exitio deuotos esse tunc Samaritas qui tam indignè Filium Dei reiicerent. Hìc autem videmus quò nos impellat stulta sanctorum Patrum imitatio. Obtendũt Iacobus & Ioannes Eliæ exemplũ: sed non attendunt quantum ab Elia differant: non bene examinant zeli sui intemperiem, ad Dei vocationem non respiciunt. Æquè specioso prætextu suam idololatriam fucabant Samaritæ, sicuti habetur Iohannis 4.c.20. sed errabant vtrique, quòd nullo adhibito delectu, simiæ magis quàm imitatores sanctorum Patrum erant. Quanquam autem dubium est puténtne sibi in manu esse potentiam, an sibi à Christo dari petant: mihi tamen hoc magis probabile est, quòd stulta fi[illegible]cia elati, modò annuat Christus, ad exequendam vindictam se armatos esse non dubitent.

55 *Nescitis cuius spiritus.*) Hoc responso non modò effrænem impetum Christus in duobus discipulis compescuit, sed regulam nobis omnibus præscripsit ne zelo nostro indulgeamus. Probè enim sibi consciũ esse oportet quisquis aliquid aggreditur, quòd Spiritum Dei autorem ducémque habeat, rectóq; & puro agitur eius instinctu. Multos impellet zeli feruor: sed si deest Spiritus prudentia, ebulliunt in spumas. sæpe etiam contingit zelo turbidos carnis affectus permistos esse, & qui acerrimi videntur gloriæ Dei zelotæ, excæcari priuato carnis affectu. Quare nisi zelo nostro prę sit Dei Spiritus, ad excusationem nihil proderit iactare nihil nisi bono zelo fuisse à nobis tentatũ. Spiritus autem ipse consilio & prudentia nos reget, nequid prçter officium vel citra vocationem, denique nisi prudenter & opportunè tentemus: deinde mentes nostras, abstersa omnis carnis fæce, recto affectu imbuet, nequid appetamus nisi quod Deus dictauerit. Perstringit etiam Christus discipulos, quòd longè à spiritu Eliæ remoti, perperam quod ille gessit, sibi vsurpent. Nam Elias Dei iudicium, quod illi mandatum erat à Spiritu, exequutus est: isti autem non Dei iussu, sed carnis impulsu ad vindictam prosiliunt. Quare nihil nobis patrocinantur sanctorum exempla, nisi idem qui illos direxit Spiritus in nobis habitet.

MATTH. XIX.

3 *Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini diuortium facere cum vxore sua qualibet ex causa?*

4 *Qui respondens ait eis, Annon legistis quòd is qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos?*

5 *Et dixit, Propterea deseret homo patrem & matrem, & agglutinabitur vxori suæ, & erunt duo in carnem vnam.*

6 *Itaque iam non sunt duo, sed vna caro. quod ergo Deus copulauit, homo ne separet.*

7 *Dicunt illi, Cur ergo Moses iussit dare libellum repudij, ac dimittere eam?*

8 *Ait illis, Moses ad duritiem cordis vestri permisit vobis repudiare vxores vestras: cæterùm ab initio non fuit sic.*

9 *Dico autem vobis quòd quicunque repudiauerit vxorem suam, nisi ob stuprũ, & aliam duxerit, is committit adulterium: & qui repudiatam duxerit, is adulterium committit.*

MARC. X.

2 *Et adeuntes Pharisæi interrogabant illum, Licétne viro vxorem repudiare? tentantes illum.*

3 *At ipse respondens dixit illis, Quid vobis præcepit Moses?*

4 *Illi autem dixerunt, Moses permisit libellum repudij scribere, ac dimittere.*

5 *Et respondens Iesus dixit illis, Ad duritiem cordis vestri scripsit vobis hoc præceptum.*

6 *Cæterùm ab initio creationis masculum & fœminam fecit illos Deus.*

7 *Propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem, & adhærebit vxori suæ.*

8 *Et erunt duo in carnem vnam. Itaque iam non sunt duo, sed vna caro.*

9 *Quod igitur Deus copulauit, homo ne separet.*

10 *Et in domo rursum discipuli illius eadem de re interrogauerunt illum.*

11 *Et dicit illis, Quicunque repudiauerit vxorem suam, & duxerit aliam, adulterium committit in illam.*

12 *Et si mulier repudiauerit virum suum, & nupserit alteri, adulterium committit.*

LVC.

Quanquam insidias Christo tendunt Pharisæi: & dolosè eum adoriuntur vt circunueniant, vtiliter tamen nobis cessit eorum malitia: sicuti Dominus mirificè in suorum vtilitatem cõuertere nouit quæcunque ad veræ doctrinæ subuersionem machinãtur impij. Nam hac occasione soluta fuit quæstio quam pariebat repudij libertas, & de sacro ac insolubili coniugij nexu certa lex tradita. Inde autem arrepta est captionis ansa, quia in vtrãque partem secundùm ipsos non nisi odiosa esse poterat respõsio. Quærunt an viro liceat repudiare vxorem quauis de causa: si neget Christus, clamabũt impiè Legem ab ipso abrogari, si affirmet, iactabunt potius lenonem esse quàm Dei Prophetam, qui sic virorum libidini indulgeat. Hoc quidem animis conceperant: sed Filius Dei, qui nouit sapientes in astutia sua deprehendere, eos frustratus est, illicitis repudiis seuerè resistens: & simul tamen demonstrans, nihil se nisi Legi consentaneũ proferre. Nã duobus capitibus totã rẽ concludit: ordinem creationis debere esse instar Legis, vt vir coniugalẽ fidem tota vita colat. Diuortia autẽ esse permissa, nõ quòd licita sint, sed quia cum præfracto & indocili populo negotium erat.

4 *Annon*

4 *Annon legistis.*) Nō respōdet quidē diserte Christus ad rogatum: sed propositæ quæstioni plane satisfacit: quemadmodum siquis nunc de Missa interrogatus, sacræ Cœnæ mysterium fideliter exponat, ac tandē inferat, sacrilegos esse & falsarios qui puræ Domini restitutioni quicquam vel addere vel detrahere audent, fictitium Missæ sacrificium palàm euertet. Hoc autem axioma sumit Christus, Ab initio Deus marem adiūxit fœminæ, vt duo efficerent integrum hominem. Ergo qui vxorem repudiat quasi dimidiam sui partem à seipso auellit. Hoc autem minimè patitur natura vt corpus suum quispiam discerpat. Alterum argumentum subiicit, ductum à minori ad maius, Sanctius est coniugij vinculum quàm quod filios patrib. astringit. Atqui pietas miserabili nexu filios parentibus obligat. Multo minus ergo potest maritus renuntiare vxori. Hinc sequitur, Diuinum vinculum abrumpi si vir ab vxore diuortium faciat. Iam verò hic est verborum sensus, Quòd Deus humani generis conditor masculū & fœminam fecerit, vt quisque vnica vxore contentus alias non appetat. Nam in numero duali insistit, sicuti & Propheta Malachias, cap. 2. b. 10. quum aduersus polygamiam inuehitur, eandem rationem adducit, quòd Deus in quo abundantior erat Spiritus, vt in eius arbitrio esset plures creare, vnū tamen fecerit hominem, nempe qualis hic describitur à Christo. Ergo ex ordine creationis probatur indiuidua viri vnius cum vna vxore societas. Si quis obiiciat, hoc modo non fore licitum mortua priore vxore inducere alteram: facilis est responsio, non modò vinculum morte solui, sed vxorem secundam à Deo subrogari in locum prioris, quasi vna & eadem esset.

5 *Propterea deseret.*) Dubium est Adámne loquentem illi Moses, an Deum inducat: sed vtrumuis eligas, ad præsentem locum parum interest: quia satis fuit adducere Dei oraculum, licèt ore Adæ prolatum fuerit. Cæterùm non simpliciter iubetur, qui vxorem ducit, patrem relinquere: quia secum ipse pugnaret Deus si cōiugio aboleret quam filiis erga parentes pietatem mandat. sed dum comparatio fit inter officia, patri & matri præfertur vxor. Atqui si nūtium quis patri remittat, & iugum excutiat cui alligatus est, tale prodigium nemo admittet. Multo igitur minor erit soluendi cōiugij libertas. *Erunt duo in vnam carnem.* Hoc dicto non minus polygamia damnatur quàm licētia in repudiandis vxoribus. nam si mutua inter duos coniunctio à Domino sacrata fuit, adulterina est permistio trium vel quatuor. Sed Christus (vt paulò antè attigi) aliter ad suum institutū accommodat, quòd scilicet laceret se ipsum quisquis ab vxore diuortium facit: quoniam ea est vis sancti coniugij vt maritus & vxor in vnum hominem coalescant. Neque enim Christi consilium fuit impuram & spurcam Platonis speculationem inuehere, sed reuerēter de ordine Diuinitus posito disseruit. Sic igitur viuant inter se maritus & vxor, vt alter alterum foueat non secus ac dimidiam sui partem: ille verò sic imperet vt caput sit vxoris, non tyrannus: mulier vicissim modestè ad obsequia se submittat.

6 *Quod ergo Deus copulauit.*) Hac sententia frænat Christus virorum libidinem, ne vxores repudiando, sacrum nodum abrumpant. Quemadmodum autem in viri arbitrio esse negat coniugium dissoluere: ita & aliis omnibus legem edicit ne sua authoritate illicita repudia cōfirment. Abutitur enim sua potestate Magistratus qui viro gratiam facit repudiandæ vxoris. Hunc tamen propriè spectauit Christus, vt quisque pro se datam fidem sanctè colat, & quos libido vel prauus affectus ad repudium sollicitat, hanc sibi cogitationem iniiciant, Quisnam es qui Diuinæ cōiunctionis liberam tibi rupturam facias? Cæterum latius quoque extendi potest hæc doctrina. Papistæ Ecclesiam à Christo capite suo auulsam nobis fingētes, trūcum & mutilum nobis relinquunt corpus in sacra Cœna: quumChristus panem vino coniūxerit, vsu calicis totam plebem priuare ausi sunt. His diabolicis corruptelis opponere licebit, Quod Deus copulauit, homo ne separet.

7 *Cur ergo Moses.*) Hác calumniam meditati fuerant, si Christus (quod magis erat probabile) in repudiis legitimam causam exigeret. Licitum enim videtur quicquid Lege sua Deus permittit, sola cuius voluntas statuit boni & mali discrimē. Sed Christus apta responsione falsam inuidiam diluit, quod hoc concesserit Moses eorum peruicaciæ, non autem quasi licitum probauerit. Sententiā vero suam optima ratione confirmat, *Quia non ita fuit ab initio.* Sumit autē pro confesso, quū Deus ab initio cōiugium instituit, perpetuam legem fixisse, quæ vsque ad finem vigere debeat. Quòd si institutio coniugij pro lege inuiolabili habenda est, sequitur, quicquid ab ea deflectit, nō ex pura eius natura esse, sed hominū vitio. Quæritur tamen an fas Mosi fuerit permittere quod per se malum & vitiosum erat. Respondeo, impropriè dici permissum quod seuere non vetuit. neque enim legem tulit de repudiis, vt ea suo suffragio approbaret: sed quum aliter restringi non posset hominum improbitas, quod maximè tolerabile erat remedium attulit, vt vir saltem vxoris pudicitiæ testimonium redderet. Lex enim non nisi in mulierum fauorem lata erat, ne postquam iniustè reiectæ erant, dedecus aliquod subirent. Vnde colligimus inflictam viris potius fuisse pœnam, quàm venia aut permissu accensam fuisse eorum libidinem. Adde quòd à politia & externo ordine multum differt spirituale regimen. Quid liceat ac fas sit decem verbis complexus est Dominus: nunc quia fieri potest vt multa non vocentur ad humanum tribunal, de quibus sua quenque conscientia arguit ac conuincit, non mirum est si leges politię ad illa conniueant. Sumamus familiare exemplum, Litigandi maior nobis per leges fit libertas quàm ferat charitatis regula. Cur istud? quia singulis ius reddi nequit? nisi aperta sit petendi ianua: interim lex Dei interior sequendū esse pronuntiat quod dictabit charitas. Neque tamen est cur hinc Magistratus ignauiæ suæ excusationem captent, si sponte cessent à corrigendis vitiis, vel omittat quæ postulabat officij ratio. Sed videant priuati homines ne sua vitia, legum patrocinio tegentes, culpam eorum duplicent. Nam hic Dominus obliquè Iudęos increpat, quasi ipsis nō sufficiat impunè suam proteruiam tolerari, nisi Deū iniquitatis suæ autorem inscribant. Quòd si ex legibus politicis non semper nec vbique petenda est sanctè piéque viuendi regula, multo minus ex consuetudine.

9 *Dico autem vobis.*) Marcus hoc seorsum discipulis fuisse dictum refert, quum domum venis-

ſent : Matthæus autem, omiſſa hac circunſtantia, ſermonem contexit: vt ſæpe Euangeliſtæ medium aliquid relinquunt, quia ſatis habent rerum ſummas colligere. Nihil ergo diſcriminis eſt niſi quòd alter altero diſtinctius rem exponit. Summa autem eſt, Quanuis Lex diuortia non puniat quæ à prima Dei inſtitutione diſſident, adulterum tamen eſſe qui reiecta vxore alteram ſibi accipit. Neque enim eſt in hominis arbitrio, coniugij fidem ſoluere quam Dominus ratam manere vult. itaque pellex eſt quæ legitimæ vxoris torum occupat. Additur autem exceptio, quia mulier ſcortando, ſe quaſi putridum membrum à viro reſcindens, eum liberat. Qui alias cauſas excogitãt, quia ſupra magiſtrum cæleſtem ſapere volunt meritò ſunt repudiandi. Elephantiaſin volunt iuſtam repudij cauſam eſſe, quia morbi contagio non modò ad maritum, ſed & ad liberos perueniat. Ego autem ſicuti pio viro conſulo vt elephantiacam vxorem non attingat, ita eius repudiandæ licentiam non permitto. Si quis obiiciat, opus habere remedio qui cœlibes viuere nequeunt, ne vrantur: dico remedium non eſſe quod extra Dei verbum quæritur. addo etiam, nunquam illis defore continentiæ donum ſi Domino ſe regendos tradant: quia ſequuntur quod ille præſcripſit. Obrepet alicui vxoris faſtidium, vt congredi cum ea non ſuſtineat: an huic malo polygamia medebitur? Alterius vxor in paralyſin vel apoplexiam incidet, vel alio incurabili morbo laborabit : an maritus incontinentiæ prætextu illam reiiciet? Atqui ſcimus Spiritus auxilio nunquam deſtitui qui in viis ſuis ambulant. Scortationis vitandæ cauſa, inquit
1. Cor. 7. a. 2. Paulus, quiſque vxorem ducat. Hoc qui fecit, licet non ſuccedat ex voto, ſuis partibus defunctus eſt. Ergo ſi quid deſit, Dei ſubſidio ſarcietur. Vltrà progredi, nihil aliud eſt quàm Deum tentare. Quòd autem alteram cauſam notat Paulus, nempe vbi pietatis odio coniuges ab incredulis reiici
1. Cor. 7. b. 12. & c. 13. contingit, non eſſe pium fratrem vel ſororem tunc ſeruituti obnoxiũ à Chriſti mente diuerſum non eſt. neque enim illic de iuſta repudij cauſa diſſerit, ſed tantùm an viro incredulo obſtricta maneat mulier poſtquam Dei odio impiè reiecta nõ aliter redire in gratiam poteſt quàm ſi Deum abneget. Quare nihil mirum ſi Paulus alienationi à Deo diſsidium cum homine mortali præferat. Videtur tamen ſuperuacua eſſe quam ponit Chriſtus exceptio. Nam ſi capitale ſupplicium meretur adultera, quorſum attinet de repudio loqui? Sed quia mariti erat vxoris adulterium iudicio perſequi, vt domum flagitio purgaret, qualis qualis fuerit euentus, maritum qui vxorem impudicitiæ conuincit, abſoluit Chriſtus à vinculo : & fieri poteſt vt in corrupto & degenere populo huius quoque ſceleris tunc magna regnauerit impunitas. Sicuti hodie peruerſa Magiſtratuum indulgẽtia facit vt neceſſe habeant viri impuras vxores reiicere, quia de adulteris pœna nõ ſumitur. Notandum autem eſt, commune ac mutuum eſſe ius vtriuſque partis, ſicuti mutua & pàr eſt fidei obligatio. nam quum aliis in rebus primatum vir teneat, quod ad torum vxori æquatur. non enim eſt dominus corporis ſui. Ergo quum adulter à coniugio defecerit, parata eſt vxori libertas. *Qui repudiatam duxerit.* Hoc membrum peſsimè expoſitum fuit à multis interpretibus : generaliter enim & confusè putarunt cælibatum præcipi quoties diuortium factum fuerit. ita ſi maritus adulteram reiiceret, vtrique iniecta eſt cælibatus neceſſitas. Quaſi verò ſit hæc repudij libertas, tantùm ab vxore ſecubare: quaſi etiam Chriſtus non clarè in hac cauſa fieri permittat quod promiſcuè ſibi Iudæi pro ſuo arbitrio vſurpare ſoliti erant. Fuit ergo ille nimis craſſus error : nam quum adulterij damnat Chriſtus qui repudiatam vxorem duxerit, reſtringi hoc ad illicita & friuola diuortia certum eſt. ideo Paulus manere innuptas 1. Cor. 7. b. 11.
iubet quæ ſic dimiſſæ fuerint, aut viris ſuis recõciliari : quia ſcilicet rixis & diſsidiis non aboletur coniugium. ídque elicitur ex Marco, vbi nominatim exprimitur vxor quæ à marito diſceſſerit. non quòd liberum fuerit vxoribus dare maritis repudij libellum, niſi quatenus in exteros mores prolapſi erant Iudæi: ſed notare voluit Marcus, corruptelam quæ tunc paſſim trita erat reprehendi à Domino, quòd poſt voluntaria diuortia vtrinque ad nouum coniugium tranſibant. ideo adulterij nulla fit apud eum mentio.

MATTH. XIX. | MARC. | LVC.

10 *Dicunt ei diſcipuli, Si ita habet cauſa hominis cum vxore, non expedit matrimonium contrahere.*
11 *Qui dixit illis, Non omnes capaces ſunt huius dicti, ſed quibus datum eſt.*
12 *Sunt enim eunuchi qui de matris vtero ſic nati ſunt : & ſunt eunuchi qui facti ſunt eunuchi ab hominibus: & ſunt eunuchi qui ſeipſos caſtrauerũt propter regnum cælorum. Qui poteſt capere capiat.*

Perinde acſi iniqua virorum conditio futura ſit, ſi ita alligati ſint vxoribus, vt quandiu pudicæ fuerint, cogãtur reliqua perferre potius quàm ab illis diſcedant: hoc Chriſti reſponſo commoti diſcipuli excipiunt, melius eſſe carere vxoribus quàm induere talem laqueum. Sed cur non viciſsim expendunt quàm dura ſit vxorum ſeruitus, niſi quia ſibi & propriis commodis addictos impellit carnis ſenſus, vt aliis neglectis tantùm ſibi bene conſultum eſſe cupiant? Interim ſe prodit impia ingratitudo, quòd incommodi vnius metu, vel tædio, ſingulare Dei donum reſpuunt. Satius eſt, ſecundùm eos, coniugium effugere quàm ſe aſtringere perpetuæ ſocietatis vinculo. Atqui ſi coniugium inſtituit Deus in communem humani generis ſalutem, licèt quædam minus grata ſecum trahat, non ideo protinus ſpernendum eſt. Diſcamus ergo, ſi quid in Dei beneficiis nobis non arridet, non tam lauti eſſe ac moroſi quin reuerenter illis vtamur. Præſertim nobis in ſancto coniugio cauenda eſt hæc prauitas. nam quia multis moleſtiis implicitum eſt, ſemper conatus eſt Satan odio & infamia grauare, vt homines ab eo ſubduceret. Et Hieronymus nimis luculentum maligni perueríique ingenij ſpecimen in eo edidit, quòd nõ tantum calumniis

niis exagitat sacrũ illũ & Diuinum vitę ordinem, sed qualcunque potest ex profanis authoribus λοιδορίας accumulat quæ eius honestatem deforment. Nobis autem in mentem veniat, quæcunque in coniugio molesta sunt, accidentalia esse, quia prouenĩũt ex hominis vitio. Deinde meminerimus, quia post corruptã naturã medicina esse cœpit, non mirum esse si dulcedini permistum habeat amarum saporem. Sed videndum est quomodo hanc stultitiam refellat Dominus. Omnes huius dicti capaces esse negans, significat electionem non esse positam in manu nostra, acsi de re nobis subiecta esset consultatio. Siquis vtile sibi esse putat vxore carere, atque ita nullo examine habito cælibatus legem sibi edicit, lõgè fallitur. Deus enim, qui pronuntiauit bonum esse vt viro adiutrix sit mulier, contempti sui ordinis pœnam exiget: quia nimium sibi arrogãt mortales, dum se à cælesti vocatione eximere tentant. Porrò nõ esse omnibus liberũ eligere vtrum libuerit, inde probat Christus, quia speciale sit continentiæ donũ. nam quum dicit non omnes esse capaces, sed quibus datum est, clarè demonstrat nõ omnibus esse datum. Vnde conuincitur eorum superbia qui sibi arrogare non dubitant quod tam clarè Christus adimit.

Eunuchi. 12 *Sunt enim eunuchi.*) Tria eunuchorum genera ponit Christus. Qui natura sunt spadones, vel qui ab hominibus castrati, eos à cõiugio arcet desectus: quia viri nõ sunt. Alios dicit esse eunuchos qui se castrauerũt vt se liberius Deo impendant. hos immunes facit à necessitate cõiugij. Vnde sequitur alios omnes qui à coniugio abhorrent, sacrilega audacia (gigãtum more) cum Deo pugnare. Castratio Quòd Papistæ vrgent Castrandi vocem, quasi suo arbitrio continentiæ legem homines imponant, nimis frigidum est. Prius enim testatus est Christus Deũ hoc quibus visum est dare. Et paulo pòst iterum afferet temere cęlibatum eligi vbi quis speciali dono præditus non est. Quare hæc castratio non libero arbitrio subiicitur: sed simplex sensus est, Quum natura apti sint quidam ad coniugium, licèt abstineant, non tamen Deum tentare, quia Deus immunitatem illis concedit. *Propter regnum cælorum.* Insulsè exponunt multi, Ad promerendam æternam vitam: quasi cælibatus meritorium in se aliquem cultum contineat, sicuti Papistæ fingunt statum esse Angelicum. Atqui nihil aliud voluit Christus quàm cælibes hunc finem debere sibi habere propositum, vt curis omnibus soluti sese alacrius ad pietatis officia accingant. Stulta igitur imaginatio est, cælibatum esse virtutem: quia non magis quàm ieiuniũ per se Deo placet, nec inter obsequia quæ à nobis requirit, censeri meretur: sed in alium finem spectare debet. imò nominatim exprimere voluit Christus, licèt quispiam à scortatione purus sit, non tamen eius cælibatum probari Deo, si tantùm otio suo & deliciis prospicit: sed tantùm hoc nomine excusari si ad liberam & solutam cælestis vitæ meditationem aspirat. In summa, docet Christus non satis esse si castè viuant cælibes, nisi consultò ab vxoribus abstineant quo se expediant ad meliora officia. *Qui potest capere, capiat.* Hac clausula admonet Christus minimè spernendum esse coniugij vsum, nisi cæca temeritate nos in exitium pręcipites dare velimus. nam discipulis, quos videbat sine iudicio ruere, manum iniicere oportuit. Cæterùm vtilis omnibus admonitio est, quia in eligendo vitę genere pauci quid sibi datum sit reputant, sed prosiliunt sine delectu quocunque eos tulit inconsideratus feruor: atque vtinam fuisset olim audita. Sed nescio quibus Satanæ fascinis obstructæ fuerunt aures, vt reluctante natura quasi inuito Deo, laqueum perpetui cælibatus sibi induerint quos ad coniugium Deus vocabat. Postea exitiali voti laqueo constrictæ sunt miseræ animæ, vt à fouea nunquam emergerent.

MATTH. XIX.	MARC. X.	LVC. XVIII.
13 *Tunc oblati sunt ei pueri, vt manus eis imponeret ac oraret: discipuli autem increpabant eos.* 14 *Iesus verò ait eis: Sinite pueros, & ne prohibeatis eos ad me venire: talium est enim regnum cælorum.* 15 *Et quum imposuisset illis manus, abijt illinc.*	13 *Et attulerunt ad illum pueros, vt tangeret eos: discipuli verò increpabant eos qui offerebant.* 14 *Iesus autem quum vidisset, indignatus est, dixítque eis, Sinite pueros venire ad me, nec prohibete illos: talium enim est regnum cælorum.* 15 *Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei tanquam puer, non ingredietur in illud.* 16 *Et quum cepisset eos in vlnas impositis super eos manibus, benedixit illis.*	15 *Offerebant autem ei etiam infantes, vt eos tangeret: quod quum viderent discipuli, increpabant illos.* 16 *Iesus autem, quum illos ad se vocasset, dixit, Sinite pueros venire ad me, & ne prohibete eos: talium est enim regnum Dei.* 18 *Amen dico vobis, quicunque nõ acceperit regnum Dei veluti puer, non intrabit in illud.*

Hæc historia valdè vtilis est: quia docet non eos solùm recipi à Christo qui sancti desiderij fideique impulsu sponte ad eum accedunt, sed quibus nondum per ætatem sentire licet quantopere indigeant eius gratia. Nihil adhuc intelligentiæ est in puerulis istis vt benedictionem expetant: eos tamen sibi oblatos humaniter & benignè recipit, solennique benedictionis ritu eosdẽ Patri consecrat. Porrò eorum qui pueros offerunt consilium obseruare conuenit. nisi enim infixa fuisset eorũ mentibus persuasio, depositam esse Spiritus virtutem penes ipsum, quam in populum Dei effunderet, absurdum fuisset pueros offerre. quare non dubium est quin participationem gratiæ illis postulent. ideo amplificandi causa apud Lucam additur particula *Etiam.* acsi dixisset, Postquam experti fuerant quàm variis modis adultos iuuaret, spẽ quoque de pueris cepisse, non prorsus vacuos omnibus Spiritus donis abituros si manus eis imponeret. Porrò manuum impositio (vt alibi diximus) vetus & celebre apud Iudæos benedicendi symbolum erat: ideo nihil mirum si Christum pro pueris adhibita illa solenni cæremonia precari cupiant. interea tamen, quum pręstantior minoribus benedicat, ius & honorem summi Prophetæ ei tribuunt. Heb.7.b.7.

13 *Discipuli autem increpabant.)* Si impositum eius capiti fuisset diadema, libenter nec sine plausu excepissent; quia proprium eius munus nondũ tenebant. Nunc verò indignum eius personą esse ducunt, pueros admittere: nec colore error carebat. quid enim cum infantibus negotij summo Prophetæ ac Dei Filio? Sed hinc discimus peruersos esse iudices, qui ex carnis suę sensu æstimãt Christum: subinde enim fit vt spolient eum propriis dotibus: & rursus quæ in eum minimè competunt, sub specie honoris affingãt. Hinc nata est immensa superstitionum congeries quę fictitium Christum mundo induxit. Quare discamus non aliter de ipso sentire quàm ipse docet, nec aliam illi induere personam quàm à Patre fuit imposita. Videmus quid in Papatu contigerit: magnum se Christo honorem deferre putarunt si coram panis frustulo se prosternerent. fœtida coram Deo abominatio. Rursus quia nõ satis honorificum ei putabãt esse aduocati obire pro nobis munus, innumeros sibi patronos crearunt. atqui hoc modo ereptus illi fuit Mediatoris honor.

Superstitionum cõgeries.

14 *Sinite pueros.)* Testatur se velle pueros admittere, & tandem in vlnas receptos non modò cõplectitur, sed manuum impositione benedicit. vnde colligimus ad hanc quoque ætatem extendi eius gratiam, nec mirum: nam quum totũ genus Adæ sub mortis reatu conclusum sit, omnes à minimo vsque ad maximum perire necesse est, nisi quos eripit vnus Redemptor. Arcere verò à redemptionis gratia ætatem illam, nimis crudele foret. itaque hunc clypeum Anabaptistis non temere opponimus. Infantibus Baptismũ negant, quia non sint eius mysterij capaces quod illic signatur. Nos contrà excipimus, quũ gratuitę peccatorum remissionis, simúlque Diuinæ adoptionis pignus ac figura sit Baptismus, infantibus minimè negandum esse quos Deus adoptat, & Filij sui sanguine abluit. Quòd pœnitentiam vitæque nouitatem simul illic figurari obiiciũt, facilis solutio est, renouari Dei Spiritu pro ætatis modulo, donec per gradus suo tempore quę in illis occulta est virtus augescat, & palàm refulgeat. Quòd autem non aliter reconciliari nos Deo, & adoptionis hæredes fieri contendunt quàm fide, hoc de adultis fatemur: sed quod ad infantes attinet, falsum esse conuincit hic locus. Certè nõ lusoriũ nec inane symbolum erat manuum impositio, nec frustra preces in aerem Christus effudit: solenniter autem offerre Deo non potuit quin puritate donaret. Quid verò illis precatus est, nisi vt reciperentur inter Dei Filios? vnde sequitur regenitos Spiritu fuisse in spem salutis. Ipse denique amplexus testis fuit censeri ipsos à Christo in suo grege. Quòd si donorum spiritualium quæ figurat Baptismus compotes fuerũt, externo signo priuari absurdum est. Sacrilega verò audacia est, abigere procul ab ouili Christi quos ipse in sinu suo fouet, & quasi extraneos clausa ianua reiicere quos prohiberi non vult. *Talium est enim.* Hac voce tam paruulos quàm eorum similes comprehendit. Insulsè enim Anabaptistæ pueros excludunt, à quibus initium fieri debebat. Sed interim sumpta ex re præsenti occasione, hortari suos voluit, vt malitia & fastu exinaniti puerilem naturam induerent. Ideo apud Marcum & Lucam additur neminem in regnum cælorum posse ingredi, nisi qui puero sit conformis. Sed notãda est Pauli admonitio, ne simus pueri sensu, sed malitia.

Fides a- dualis.

1. Cor. 14. a. 10.

MATTH. XIX.	MARC. X.	LVC. XVIII.
16 *Et ecce vnus accedens ait illi, Magister bone, quid boni faciã vt habeam vitam æternam?* 17 *Qui dixit ei, cur me vocas bonum? nullus est bonus nisi vnus Deus. quòd si vis ad vitam ingredi, serua mandata.* 18 *Dixit illi, Quæ? Iesus autem dixit. Non facies homicidium. Nõ cõmittes adulterium. Non facies furtum. Non falsum dices testimonium.* 19 *Honora patrem & matrem. Et Diliges proximum tuum vt te ipsum.* 20 *Dicit illi adolescens, Omnia hæc seruaui à iuuentute mea: quid adhuc mihi deest?* 21 *Ait illi Iesus, si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurũ in cælo: & veni, sequere me.* 22 *Quum audisset autem adolescens eum sermonem, abijt tristis: erat enim habens possessiones multas.*	17 *Et quum exiret in viam, accurrit quidam: & quum genua flexisset, interrogauit eum, Præceptor bone, quid faciam vt vitam æternam possideam?* 18 *Iesus autem dixit illi, Cur me dicis bonum? nemo bonus nisi vnus Deus.* 19 *Præcepta nosti. Ne cõmittas adulteriũ. Ne occidas. Ne fureris. Ne falsum testimonium dicas. Ne fraudes. Honora patrem tuum & matrem.* 20 *At ille respondens dixit ei, Præceptor, hæc omnia seruaui ab adolescentia mea.* 21 *Iesus autem intuitus eum, dilexit ipsum, & dixit illi, Vnũ tibi deest, abi, quæcunque habes vẽde, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me, sublata in humeros cruce.* 22 *Ille vero modestia affectus propter sermonẽ, abijt mœrens: habebat enim possessiones multas.*	18 *Et interrogauit eum quidam princeps, dicens, Magister bone, quid faciã vt consequar vitã æternã.* 19 *Dixit autẽ ei Iesus, Quid me dicis bonũ? nemo bonus nisi vnus Deus?* 20 *Præcepta nosti. Nõ committes adulterium. Nõ occides. Non facies furtum. Non falsum testimonium dices. Honora patrẽ tuum & matrem tuam.* 21 *At ille dixit, hæc omnia seruaui à iuuentute mea.* 23 *Quo audito, Iesus ait illi, Adhuc vnum tibi deest, omnia quæcunque habes, vende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.* 23 *His ille auditis, mœrore affectus est: quia diues erat valde.*

16 *Ecce vnus accedens.)* Lucas principem, hoc est primariæ authoritatis virum fuisse dicit, non vnum quemlibet è vulgo. Quanquam verò honorem cõciliant diuitię, videtur tamen grauis & boni

ni viri existimatio illi tribui. Et ego quidẽ, expensis omnibus circumstantiis, non dubito, quanuis adolescens vocetur, fuisse tamẽ ex eorum ordine qui frugi & casta vita antiquam integritatem colebant. Venit autem non insidiosè (vt Scribis mos erat) sed discendi animo: itaque tam verbis quàm genuflexione Christum se vt fidum doctorem reuereri testatur. Sed rursus obstabat cæca operum confidentia, ne proficeret sub Christo, cui se alioqui docilem præbere optabat. Sic hodie videmus quosdam non malè affectos, quia tamen vmbratili nescio qua sanctitate occupati sunt, Euangelij doctrinam ægrè gustare. Porrò, vt de statu responsionis melius fiat iudicium, notanda est quæstionis forma. Nõ simpliciter rogat quomodo & qua via perueniat ad vitam, sed quid boni faciẽdo eam acquiret. Merita igitur somniat, quibus vita æterna reddatur quasi debita compensatio. quare appositè Christus ad Legis obseruationem eum amandat, quam certum est esse viam vitæ, vt mox plenius disseram.

17 *Cur me vocas bonum?*) Hanc correctionem non tam subtiliter accipio vt bona pars interpretum, quasi suam deitatem insinuet Christus. tantũdem enim valere putant hæc verba acsi dixisset, Si in me nihil altius agnoscis natura humana, falsò elogiũ boni, quod conuenit soli Deo, in me trãsfers. Equidem fateor homines, propriè loquẽdo, minime tam honorifico titulo dignos esse, ac ne Angelos quidem: quia nec bonitatis guttam à se habent, sed à Deo mutuantur: deinde quia in illis tantùm inchoata est bonitas, non perfecta. Sed Christi non aliud consiliũ fuit quàm fidẽ suæ doctrinæ asserere. ac si dixisset, Tu me falsò bonum vocas magistrum, nisi à Deo profectum agnoscis. Ergo non hic asseritur Deitatis essentia, sed ad fidem doctrinæ habendam deducitur iuuenis. Iam quidem aliquo obediendi affectu imbutus erat: sed eum vult Christus altius conscendere, vt Deũ loquentem audiat. Nam (vt est mos hominum ex diabolis plerunque facere Angelos) promiscuè bonos doctores appellant in quibus nihil sentiũt diuinum. sunt autem istæ donorum Dei profanationes. non mirum ergo si Christus, vt doctrinæ suæ authoritatem conciliet, iuuenẽ ad Deum reuocat. *Serua mandata.* Locum hunc perperam interpretati sunt quidã ex veteribus (quos Papistæ sequuti sunt) acsi doceret Christus Legis obseruatione posse nos vitam æternam promereri. Atqui non respexit Christus quid possint homines, sed ad propositam quæstionem respondit, quænã sit operum iustitia: nempe quam Lex definit. Et certè sic habendum est, Deum Lege sua complexum esse sanctè iustéque viuẽdi rationem, qua iustitia continetur. neque enim frustra hanc sententiam protulit Moses, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis. Item, Contestor cælum & terram quòd hodie vobis ostenderim vitam. Negandum ergo nõ est quin Legis obseruatio iustitia sit, qua vitam sibi acquireret si quis perfectus esset Legis obseruator. Sed quia destituimur omnes gloria Dei, in Lege nonnisi maledictio reperietur: nec aliud nobis restat quàm confugere ad gratuitum iustitiæ donum. Itaque Paulus duplicem statuit iustitiam, Legis & fidei: priorem in operibus locat, secundã verò in mera Christi gratia. Vnde colligimus Legale esse hoc Christi responsum: quia iuuenẽm de operum iustitia quærentem prius doceri oportuit, neminem coram Deo censeri iustum nisi qui Legi satisfecerit (quod impossibile est) vt infirmitatis suæ conuictus, ad fidei subsidium se conferret. Fateor ergo, quia mercedẽ vitæ æternæ Deus Legis suæ obseruatoribus promisit, nisi obstaret carnis nostræ infirmitas, hanc viam tenendam esse. sed nostro vitio fieri Scriptura docet vt necesse sit nobis donari quod meritis non consequimur. Si quis obiiciat, frustra nobis proponi iustitiam in Lege, cuius nemo vnquam fieri compos poterit: respondeo, quia rudimentum est quo perducimur ad precariam iustitiam, minimè supervacuum esse. Ideo Paulus, vbi dixit factores Legis iustificari à Legis iustitia, omnes excludit. Porrò hic locus figmenta omnia abolet quę sibi ad salutem acquirendam Papistæ fabricarunt. neque enim in eo tantùm falluntur quòd bonis operibus Deum obstringere sibi volũt vt salutem quasi debitam rependat: sed dum se ad bene agendum accingunt, posthabita Legis doctrina, præcipuè fictis quas vocant deuotionibus sunt intenti: non quòd palàm repudient Dei Legem, sed quia humanas traditiones longè præferunt. Quid autem Christus? nempe hunc solùm Deo probari cultum quem ipse præscripsit: quia obedientia potior illi est omnibus victimis. Ergo quisquis ad Christi obsequium vitam componere studet, dum se Papistæ in friuolis traditionibus occupant, studium suum seruandis Legis mandatis totum impendat.

18 *Non facies homicidium.*) Mirum est, quum toti Legi Christus nos voluerit esse addictos, tantùm secũdam tabulam ab eo attingi: sed hoc ideo factum est quia ex officiis charitatis melius perspicitur qualis sit cuiusque animus. Pietas quidem erga Deũ superior est: sed quia hypocritæ prioris tabulę obseruationẽ sępe simulãt, ad examẽ habẽdũ aptior est secunda tabula. Sciamus ergo pręcepta à Christo delecta esse in quibus veræ iustitiæ testimonium extat: per synecdochen tamen sub parte totum designat. Quòd præceptum de colẽdis parentibus vltimo loco posuit, in eo nihil est momenti: quia exacti ordinis curam minimè habuit. Interim notatu dignum, secundæ tabulæ adscribi: nequem decipiat Iosephi error, qui ad priorem tabulam putauit spectare. Quod tandem in fine additur, Diliges proximum, nihil à prioribus mandatis diuersum continet, sed generalis est omnium expositio.

20 *Dixit illi adolescens.*) Legem illi fuisse mortuam oportet, quum se adeò iustum somniaret: nisi enim per hypocrisin sibi blanditus esset, optima ad discendam humilitatem admonitio erat, suas maculas & sordes in Legis speculo cernere. Verùm stulta fiducia ebrius, securè iactat probè se à pueritia defunctum fuisse officio. Idem sibi contigisse fatetur Paulus, quòd se viuere persuasus fuerit quandiu eum latebat Legis vigor: sed postquam sensit quid Lex valeret, vulnus inde lethale sibi fuisse inflictum. Ideo responsio Christi quæ sequitur, ad hominis ingenium directa fuit. Neque tamen quicquam ab eo Christus exigit præter Legis mandata: sed quia simplex recitatio eum nihil mouerat, aliis verbis occultum auaritiæ morbum detegit. Fateor nusquam in Lege præcipi vt omnia vendamus: sed quum Legis finis sit homines ad sui abnegationem deducere: & expressè concupiscentiam damnet, vi-

demus Christum non aliò spectasse quàm vt falsam iuuenis persuasionem corrigeret. Nam si penitus sibi fuisset notus, audita Legis mentione se Dei iudicio obnoxium confessus foret. nunc quia nuda Legis verba eum reatus sui non satis côuincunt, interior sensus aliis verbis exprimitur. Nam si quicquam nunc præter Legis mandata exigeret Christus, secum ipse pugnaret. Nuper legis mandatis perfectam iustitiam comprehendi docuit: quomodo igitur conueniet Legem defectus argui? Adde quòd falsa esset quam prius citaui Mosis contestatio. Ergo Christus non vnum præter Legis obseruationem iuueni deesse intelligit, sed in ipsa Legis obseruatione. Quanquam enim nusquam ad omnia vendenda nos Lex cogat, quia tamen vitiosas omnes concupiscentias in nihilum redigit, quia ad crucis tolerantiam erudit, quia vult ad esuriem & penuriam nos esse paratos: longè aberrat iuuenis à plena eius obseruatione, quâ diu affixus suis diuitiis concupiscentia flagrabat. Ac vnum deesse dicit, quia de scortatione & homicidio concionari necesse non habet, sed peculiarem morbum perstringere, acsi vlcus digito attingeret. Notandum verò quòd non solùm vêdere iubet, sed dare pauperibus: quia diuitias abiicere per se virtus nô esset, sed vana potius ambitio. Laudatur à profanis historicis Crates Thebanus, quod pecuniam & quicquid habebat pretiosum in mare proiecerit: quia nisi perditis opibus se fore saluum non putabat. Quasi verò non satius fuisset, quod sibi ducebat esse superfluum, in alios erogare. Certè quum charitas vinculum sit perfectionis, qui secum alios pecuniæ vsu fraudat, nihil laudis meretur. Itaque non simpliciter laudatur à Christo venditio, sed liberalitas in iuuandis pauperibus. Carnis etiam mortificationê magis vrget Christus, quum dicit, *Sequere me*. Nô enim tâtum nomen dare iubet, sed ferêdæ cruci humeros subiicere, vt nominatim exponit Marcus. Et hoc stimulo fuit pungendus, quia quum domi in vmbra & otio commodè agere solitus esset, nunquam vel minimo gustu conceperat quid esset veterem hominem crucifigere, & domare carnis cupiditates. Cæterùm nimis ridiculi sunt Monachi, dum huius loci prætextu statum perfectionis sibi arrogant. Primò colligere facile est, non omnibus sine delectu hoc mandari vt vendant omnia. peccaret enim agricola, qui labore suo victitare assuetus, liberósque suos alere, prædiolum venderet nulla necessitate coactus. Retinere ergo quod in manû nostram posuit Deus, si modò parcè & frugaliter nos & familiam alentes, partem aliquam pauperibus erogemus, maioris virtutis est quàm omnia dilapidare. Sed quænam est præclara ista venditio qua se venditant Monachi? quum domi pabulum non inueniat bona pars, in monasteria, quasi bene refertas haras, se demergit. Sibi quidem omnes sedulò cauent vt ignaui alieno pane saginentur. Egregia scilicet permutatio, dum pauperibus erogare iussi quod iustè possident, suo non contenti, aliena rapiunt.

21 Marc. *Intuitus eum Iesus dilexit.*) Quòd hinc colligunt Papistæ, opera moraliter bona (quæ non fiunt Spiritus instinctu, sed regenerationem præcedunt) de congruo mereri, nimis puerile commentum est. Nam si ex amore Dei infertur meritum, ranas & pulices dicemus mereri, quia Deus sine exceptione creaturas omnes amore prosequitur. Distinguere ergo amoris gradus operæ pretium est. Quòd ad præsentem locum attinet, breuiter tenere sufficiat, Deum nônisi filios suos quos Spiritu adoptionis regenuit, paterno amore complecti: atque hac dilectione fieri vt corâ eius tribunali probentur. Secundùm hûc sensum, diligi à Deo, & coram eo iustificari, synonyma sunt. Interdum verò Deus quos non probat nec iustificat, amare dicitur. nam quia illi grata est humani generis conseruatio (quæ iustitia, æquitate, moderatione, prudentia, fide, temperantia constat) politicas virtutes amare dicitur: non quòd salutis vel gratiæ meritoriæ sint, sed quia ad finê spectât illi probatû. Hoc sensu secundùm diuersos respectus Aristidê & Fabritiû amauit, & odio habuit. quâ quatenus eos iustitia externa ornauerat, idque in bonû commune, opus in illis suû amauit. Quia tamê impurum cor erat, nihil ad comparandam iustitiâ illis profuit externa iustitiæ species. scimus enim sola fide purgari corda, & Spiritum rectitudinis solis Christi membris dari. Ita soluitur quæstio, quî fieri potuerit vt Christus hominem superbum & hypocritam diligeret, quum his duobus vitiis nihil odiosius sit Deo. neque enim absurdum est, bonum semen quod indidit Deus quibusdam naturis, ab ipso diligi, vt tamen & personas & opera propter corruptelam reiiciat. *Meritum de cõgruo.*

22 Matth. *Abijt tristis.*) Exitus tandem ostendit quàm procul ab ea perfectione abesset iuuenis ad quam eum Christus vocabat. quî fit enim vt se à Christi schola subducat: nisi quia molestum est diuitiis spoliari? Atqui nisi ad pauperiem ferendâ parati simus, concupiscentiam in nobis regnare palam est. Atque id est quod principiò dixi, quòd Christus iussit vendere omnia, non fuisse additamentum ad Legem, sed probationem latentis vitij. nam vt hoc vel illo vitio quisque magis laborat, ita eius reprehensione in lucem maximè protrahitur. Porro hoc exemplum admonet, vt constanter perstemus in Christi schola, carni renuntiandum esse. Discessit à Christo hic iuuenis qui & discendi studium & molestiam attulerat, quia durum fuit familiari vitio valedicere. Idem & nobis continget nisi gratiæ Christi dulcedo nobis insipidas reddat omnes carnis illecebras. Fuéritne temporalis hæc tentatio, vt postea resipuerit iuuenis, nescitur. probabilis tamê coniectura est, auaritia sua fuisse abstractum, nequid proficeret.

MATTH. XIX.	MARC. X.	LVC. XVIII.
23 *Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, diues difficile intrabit in regnum cælorum.*	23 *Et quum circumspexisset Iesus, dixit discipulis suis, Quàm difficulter qui pecunias habent in regnum Dei intrabunt.*	24 *Videns autem Iesus illum mærore affectum, dixit, Quàm difficile qui pecunias habent in regnum Dei intrabunt.*
24 *Iterum dico vobis, Facilius est camelum per foramê acus transire quàm diuitem in regnum Dei ingredi.*	24 *Discipuli verò obstupuerunt super verbis illius. At Iesus rursum respondens dicit illis, Filij quàm difficile est eos qui fiduciam habêt in pecunijs,*	25 *Facilius est enim camelum per foramen acus transire, quàm diuitem in-*

25 Auditis autem his discipuli eius expauerunt valde, dicentes, Quis ergo potest saluus fieri?

26 Intuitus autem illos Iesus dixit illis, Apud homines hoc impoßibile est: apud Deum autem omnia poßibilia sunt.

regnum Dei ingredi.

25 Facilius est camelum per foramen acus ingredi, quàm diuitẽ in regnum Dei ingredi.

26 Illi verò supra modum admirati sunt, dicentes intra sese, Et quis potest esse saluus?

27 Intuitus autem Iesus illos, dicit, Apud homines impoßibile, sed non apud Deum: nam omnia poßibilia sunt apud Deum.

trare in regnum Dei.

26 Dixerunt autem qui audierant, Et quis potest saluus fieri?

27 At ille ait, Quæ impoßibilia sunt apud homines, poßibilia sunt apud Deum.

23 *Diues difficile intrabit in regnum.*) Admonet Christus non modò quàm sontica & mortifera sit pestis auaritia, sed etiã quantum impedimentum afferant diuitiæ. Apud Marcum quidem dicti sui asperitatem mitigat, dũ ad eos solos restringit qui in diuitiis fiduciã locant. Sed his verbis priorem sentẽtiam confirmari magis quàm corrigi existimo: acsi negaret debere illis mirum videri quòd diuitibus ingressum in regnũ cælorum tam difficilem faciat: quia commune ferè omnibus malum est, opibus suis confidere. Porrò omnibus perinde vtilis est hæc doctrina, nempe diuitibus, vt de periculo suo admoniti caueant: pauperibus, vt sorte sua contenti, non adeò cupidè appetant quòd maiori noxę quàm lucro futurum esset. Certum quidem est, diuitias sua natura minimè obstare quominus Deum sequamur: sed (quæ est humani ingenij prauitas) fieri vix potest quin se ingurgitent quibus suppetit largior copia. Ita quibus affluunt diuitiæ, velut catenis deuinctos tenet Satan, ne in cælum aspirent: imò se ipsi defodiunt & constringunt, totósque terrę mancipant. Simile cameli, quod paulo pòst additur, difficultatem amplificat: nam diuites superbia & confidentia magis turgere significat quàm vt ad se angustias, in quibus suos Deus continet, redigi sinant. Cameli voce funem nauticũ potius quàm belluam notari arbitror.

25 *Auditis autem his discipuli eius.*) Mirantur discipuli: quia non parum anxietatis iniicere nobis hoc debet, diuitiis ingressum obstrui in regnum Dei. nam quocũque vertamus oculos, mille se obstacula nobis ingerent. Notemus autem sic admiratione perculsos fuisse, vt tamen nõ refugerint à Christi doctrina. Secus ille cuiꝰ nuper facta fuit mentio: nam sic eum deterret præcepti austeritas vt à Christo diuortium faciat: hi autem quamuis trepident ac sciscitentur quisnam saluus esse queat, cursum tamen aliò non reflectunt, sed cupiunt desperationem vincere. Ita nobis proderit expauescere ad Dei minas, quoties triste aliquid & metuendum denuntiat: modò ne languescant animi nostri, sed potius expergefiant.

26 *Apud homines hoc impoßibile est.*) Non prorsus omni solicitudine liberat Christus suorum mentes: quia illis vtile est sentire quàm arduus sit in cęlum ascensus. Primùm, vt conatus omnes suos huc intendant: deinde vt sibi diffisi, virtutẽ implorent è cælo. Videmus quanta sit nostra pigritia & securitas. quid fieret si per mollem iucundámque planitiem suauiter, animi causa sibi ambulandum esse putarent fideles? Hæc igitur ratio est cur non extenuet Christus periculũ (quo tamen incussum discipulis timorem videt) quin potius augeat. Nam quum priùs tantùm dixisset difficile esse, nunc impossibile affirmat. Vnde apparet præposteros esse doctores qui sic verentur duriter loqui vt carnis ignauię indulgeãt. Atqui potius sequi decebat Christi regulam, qui sic tẽperat sermonẽ, vt homines in seipsis prostratos recumbere doceat in vnam Dei gratiam, simúlque ad preces stimulet. Ita prudenter succurritur hominum infirmitati, nõ illis quicquam tribuẽdo, sed eorum mentes erigendo ad sperandam Dei gratiam. Hoc autem Christi responso vulgare illud axioma (quod ex Hieronymo hauserunt Papistę) refellitur, Quisquis Legem dixerit obseruatu impossibilẽ, anathema sit. Clarè.n. pronũtiat Christus possibile nõ esse hominib viã salutis tenere, nisi quatenus illis Dei gratia succurrit.

MATTH. XIX.

27 Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te. quid ergo erit nobis?

28 Iesus autem dixit illis, Amen dico vobis quòd vos qui sequuti estis me, in regeneratione, quum sederit Filius hominis in solio maiestatis suæ, sedebitis & vos super solia duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel.

29 Et quisquis reliquerit domos, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, & vi-

MARC. X.

28 Et cœpit Petrus dicere illi, Ecce reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

29 Respondens autem Iesus dixit, Amen dico vobis, nullus est qui reliquerit domũ, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros mea causa & Euangelij.

30 Quin recipiat centupla nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & liberos, & agros, cum persecutionibus, ac

LVC. XVIII.

28 Ait autem Petrus, Ecce nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

29 Qui dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorẽ, aut liberos propter regnum Dei.

30 Qui nõ recepturus sit multo plura in hoc tẽpore, & in seculo venturo vitam æternã.

LVC. XXII.

28 Vos autem estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.

29 Et ego dispono vobis si-

tam æternam obtinebit.

30 *Multi autem primi erunt nouissimi, & nouissimi primi.*

in seculo venturo vitam æternam.

31 *Multi autem primi erunt vltimi, & vltimi primi.*

cut disposuit mihi pater meus regnum:

30 *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super solia, iudicantes duodecim tribus Israel.*

Tacitè se & alios discipulos diuiti Petrus comparat, quem mundus alienauerat à Christo. Quia autem inopem & erraticam vitam non sine probro & molestiis ducebant, nec melior in futurum tempus conditio se ostendebat: meritò quęrit an frustrà relictis suis omnibus se Christo addixerint. Absurdum.n.erat spoliatos, à Domino non restitui in melius. Sed quæ erant illa omnia? nam quum ignobiles essent & pauperculi homines, vix fuit domi quod relinquerent. ridicula ergo videri potuit hæc iactantia. Et certè experientia ostendit quàm liberaliter sua erga Deum officia vulgò æstiment homines. sicuti hodie qui ferè mendici erant in Papatu, fastuosè exprobrant se Euangelij causa magnam iacturam fecisse. Excusari tamen possunt discipuli, quòd licet nunquam splendidæ fuissent fortunæ, manuariis tamen operis non minus hilariter domi viuebāt, quàm opulentissimus quisque. Et scimus tenues homines quietæ & pudicę vitæ assuetos, ab vxorib. & liberis ægrius auelli quàm quos iactat ambitio, vel prosperę fortunæ aura huc illuc rapit. Certè nisi discipulis reposita fuisset aliqua merces, stultè genus vitæ mutassent. Cæterùm vt in hac parte excusabiles sint, in eo tamen peccant, quòd militia nondum defuncti, iam sibi triumphum decerni postulent. Tale moræ tædium siquādo nobis obrepat, ac nos impatientia solicitet, discamus primùm reputare solatia quibus in hoc mundo crucis acerbitatem Dominus lenit: deinde ad spem cælestis vitæ nos erigere. Nam his duobus membris Christi responsio continetur.

28 Matth. *Amen dico vobis.*) Ne se operam lusisse putent discipuli, atque eos incepti cursus pœniteat, Christus admonet regni sui gloriam, quæ tunc adhuc latebat, manifestandam fore, ac si diceret, Nō est cur vos ista contemptibilis fortuna debilitet. nam ego, qui vix inter postremos iaceo, tandē maiestatis solium conscendam. Paulisper igitur durate, vsquedum adueniat manifestandæ meæ gloriæ tempus. Quid autem illis tūc promittit? nempe eiusdem glorię fore socios. Solia enim illis tribuens ex quibus iudicent duodecim tribus Israel, legatis eos comparat, vel primis cōsiliariis ac præsidibus, qui in regio consessu primas sedes occupant. Scimus Apostolos duodecim numero fuisse electos, vt ita testatum fieret, Deum exhibito Christo dispersas populi sui reliquias velle colligere. Hæc summa erat dignitas, sed adhuc occulta: ideo Christus vsque ad vltimam regni sui manifestationem eorū vota suspendit, vt tunc demum electionis suę fructum percipiant. Quanquam autem in Euangelij prædicatione aliqua ex parte enituit regnū Christi, non tamen dubium est quin de extremo die hîc loquatur Christus. *In regeneratione.* Quidam hanc particulam ad sequentem contextum reiiciunt. Ita regeneratio nihil aliud esset quàm nouitas quæ instauratione ̄ nostri sequetur, dum absorbebitur quod mortale est à vita, & corpus nostrum humile in cælestem Christi gloriam transfigurabitur. Sed ego generationē potius ad priorem Christi aduentū refero: qui tunc cœpit renouari mundus, & ex mortis tenebris Ecclesia in lucem vitæ emersit. Atque hęc loquendi ratio passim occurrit in Prophetis, & ad huius loci circunstantiam optimè quadrat. Nam toties promissa Ecclesiæ renouatio spem fecerat mirę fœlicitatis simulatque apparuisset Messias. Christus ergo, vt errorem illum cohibeat, inter regni sui principium & complementum distinguit.

Regeneratione.

28 Luc. *Vos autem estis.*) Quanquam diuersum Christi sermonem & alio tempore habitum videtur referre Lucas, ego tamen non dubito quin ad idem tempus pertineat. neque enim perpetua illic narratur Christi concio, sed diuersæ sententiæ, neglecto ordine temporis, sicuti paulò pòst rursus dicendum erit. Cæterùm pluribus verbis vtitur quàm Matthæus. nam quia ipsum comitati fuerant Apostoli in tentationibus, & constanter perstiterant, consortes quoque gloriæ fore pronuntiat. Quæritur quo sensu tentationes suas appellet. Ego verò certamina, quibus eum & Apostolos communiter exercuit Deus, notari existimo. ac meritò Tentationum voce vsus est, quia verè secūdùm humanæ naturæ sensum probata fuit eius fides & patientia.

29 *Dispono vobis regnum.*) Non pręsides tantùm eos hîc facit, sed Reges: quia regnum quod accepit à Patre illis communicat. Emphasis autē subest in verbo Disponendi, ne rapido desiderij feruore nimis accelerent ad regnum occupandū, cuius ordinandi ipse vnus est legitimus arbiter: & suo exemplo eos ad patientiam hortatur. Quāquam enim Rex erat à Patre destinatus, non tamen statim in suam gloriam euectus est: imò seipsum exinaniuit, & per crucis ignominiam adeptus est regium honorem. Edere & bibere super mensam suam metaphoricè posuit, pro eo quod est communis gloriæ esse socios.

Disponere

29 Matth. *Quisquis reliquerit.*) Postquā suorū mentes sursum extulit ad spem futuræ vitę, solatiis etiam præsentibus eos sustentat, confirmátq; ad ferendam crucem. Neque enim suos Deus, licet grauiter affligi sinat, vnquam tamen deserit quin suis subsidiis compenset eorum ærumnas. Neque hîc tantùm Apostolos alloquitur, sed sumpta occasione, generaliter ad pios omnes sermonem dirigit. Hæc summa est, Qui sponte omnia perdiderint ob Christi causam, fore tamen etiam in hac vita fœliciores quàm si integri stetissent, præcipuam verò mercedem illis in cælo esse repositam. Videtur tamen quod de centupla cōpensatione promittit, cum experientia minimè congruere. Nā vt plurimùm qui orbati sūt parentibus, vel liberis, aliísque cognatis, viduati vxoribus, & fortunis nudati ob Christi testimonium, adeò sua non recuperant, vt in exilio solitarij & deserti cum dura egestate ægrè luctentur. Respondeo, si quis ritè præsentem Dei gratiam æstimet, qua suorum miserias subleuat, fatebitur omnibus mundi opibus non temerè præferri.

Quantumuis

Quantumuis enim floreant increduli, quia tamẽ nesciunt quid sibi in crastinum instet, perplexos semper ac trepidos æstuare necesse est, nec verò aliter frui possunt læta fortuna, nisi seipsos quodammodo obstupefaciant. Interim suos exhilarat Deus, vt illis pluris sit longéque suauius tantillum boni quo fruuntur, quàm si extra Christũ illis affluerẽt immensa bonorum copia. Quo sensu additam apud Marcum interpretor hanc vocem, *Cum persequutionibus*. acsi dixisset Christus, Quanuis pios semper in hoc mundo persecutiones maneant, & quasi eorum tergo crux adhæreat, tam dulce tamen esse condimentum gratię Dei quę ipsos exhilarat, vt illorum conditio Regum deliciis optabilior sit.

30 *Multi autem primi.*) Sententia hęc ad excutiendam carnis segnitiem addita fuit. Iam ad prœmium Apostoli, quum vix è carcerib. egressi forent, properabant. Atque hoc ferè ingenio sumus omnes, vt mense transacto petamus, tãquam emeriti milites, rude donari. Christus autem eos qui bene cœperunt, ad strenuè pergendum hortatur, simúlque admonet, nihil profuturũ cursorib. alacriter cœpisse, si in medio stadio deficiãt. Sicuti & Paulus admonet, nõ omnes qui currũt, palma potiri. Et alibi fideles hortatur suo exẽplo, vt eorũ quę à tergo sũt obliti, ad residuã cursus sui partem nitantur. Quoties ergo nobis in mentẽ venit cælestis corona, quasi nouis stimulis pungi nos decet, ne in posterum remissiores simus. *1.Cor.9.d.24. Philip.3.c.3.*

MATTH. XX. | MARC. | LVC.

1 *Nam simile est regnum cælorum homini patrifamilias, qui exijt primo statim diluculo ad conducendos operarios in vineam suam.*
2 *Conuentione autem facta cum operarijs in singulos dies denario, misit eos in vineam suam.*
3 *Et egressus circiter horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos.*
4 *Et dixit illis, Ite & vos in vineam: & quodcunque iustum fuerit dabo vobis.*
5 *Illi autem abierunt. Rursum autem exijt circiter horam sextam & nonam: & fecit similiter.*
6 *Circa vndecimam verò exijt, & inuenit alios stantes otiosos, ac dicit illis, Cur hic statis totum diem otiosi?*
7 *Dicunt ei, quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Abite & vos in vineã, & quod iustum fuerit accipietis.*
8 *Quum autem vespera facta esset, dicit dominus vineæ œconomo suo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à postremis vsque ad primos.*
9 *Et quum venissent qui circa vndecimam horam venerant, acceperunt singuli denarium.*
10 *Venientes autem primi, arbitrati sunt quòd plus essent accepturi. & acceperunt ipsi quoque denarium.*
11 *Eo autem accepto, murmurabant contra patremfamilias,*
12 *Dicentes, Hi nouissimi vnam horam fuerunt in opere, & illos pares nobis fecisti, qui portauimus pondus diei & æstum.*
13 *At ille respondens vni eorum, dixit, Amice, non facio tibi iniuriã: nónne denario pactus es mecum?*
14 *Tolle quod tuum est, & abi: volo autem huic nouissimo dare sicut & tibi.*
15 *An non licet mihi quod volo facere in rebus meis? an oculus tuus malus est quòd ego bonus sim?*
16 *Sic nouissimi erunt primi, & primi nouissimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.*

Quum hæc parabola nihil aliud sit quàm proximæ sententiæ confirmatio, Erunt primi nouissimi, nunc videndum quomodo aptanda sit. Quidã interpretes hãc summã colligũt. Quia nõ operũ meritis acquiritur cęlestis hęreditas, sed gratis donatur, æqualẽ fore omniũ gloriã. Atqui nõ disputat Christus vel de cęlestis gloriæ æqualitate, vel de futuro piorũ statu: sed hoc tantùm pronunciat, causam non esse cur gloriẽtur vel aliis insultent qui tẽpore sunt priores: quia Dominus, quoties ita placuerit, vocare poterit quos visus est ad tẽpus negligere, eósque vel æquare vel præferre priorib. illis. Siquis exactè singulas huius parabolæ partes discutere velit, inepta erit eius curiositas. Nihil ergo amplius quęrẽdũ quàm quod tradere Christi consiliũ fuit. Porrò iam diximus nõ aliò eum spectasse quàm vt suos ad pergendũ cõtinuis stimulis incitaret. Scimus segnitiẽ ferè ex nimia fiducia nasci. ita fit vt multi, quasi stadio confecto, in medio cursu desideant. Ideò nos iubet Paulus quæ à tergo sunt obliuisci, vt cogitantes quid nobis adhuc sit residuum, nos ad strenuè currendum acuamus. verba tamẽ percurrere nihil nocebit, vt clariùs inde eluceat doctrina.

1 *Nam simile est regnum cœlorum.*) Sensus est, eandem esse rationẽ Diuinæ vocationis acsi quispiam operarios ad vineę suę culturam manè certo pretio cõduceret, alios deinde submitteret si-

ne pactione: quibus tamen parem mercedem rependeret. Regni autem cælorum ideo meminit quia spiritualem vitam terrenæ comparat, vitæque æternæ præmium, pecuniæ qua homines operas sibi præstitas munerantur. Locũ hunc quidam subtiliter accipiunt, acsi discerneret Christ Iudæos à Gentibus. Iudæos enim prima hora dicunt fuisse pacta mercede vocatos, quia Dominus vitam æternam sub conditione illis promisit, si Legem implerêt. In gentibus autem vocandis nullam fuisse pactionem interpositam, saltem operũ: quia gratis oblata illis fuit in Christo sal. Sed importunæ sunt omnes huiusmodi argutiæ: quia discrimen in pacto minimè statuit Dominus, sed tantùm in tempore, quòd qui vltimi sub vesperam ingresi sunt in vineam, eandem cum primis accipiant mercedem. Quanuis enim Deus olim Iudæis mercedem operum in Lege promiserit, scimus tamẽ hoc caruisse affectu: quia nemo salutem meritis suis vnquam adeptus est. Cur ergo (dicet quispiam) pactionis expresse meminit Christus, de primis loquens, in aliis verò tacuit? Nempe vt doceret, sine cuiusquam iniuria postremis haberi tantum honoris acsi ab initio vocati essent. nam propriè loquendo, nemini quicquam debet: iuréque suo exigit à nobis (quos sibi habet addictos) quæcunque in nobis sita sunt obsequia. Sed quia gratis mercedem nobis offert, dicitur operas, sibi alioqui debitas, cõducere. Hinc fit vt etiam mercedis nomine dignetur quã gratis donat coronam. Porrò vt ostenderet nullam nobis esse causam expostulandi cũ Deo, si honoris socios nobis adiungat qui lõgo interuallo nos sequuti sunt, similitudinem mutuatus est ex communi hominum more, qui priùs de mercede trãsigunt quàm operarios mittant ad laborem. Cæterùm si quis hinc colligat creari homines ad aliquid agendum, ac suam cuique prouinciam Diuinitus iniungi, ne ignaui desideant, non torquebit Christi verba. Colligere etiam licebit, inutilẽ esse totam vitam nostram, & meritò nos inertiæ damnari, quousque ad Dei mandatũ & vocationem quisque vitam suam cõponat. Vnde sequitur, satagendo nihil proficere qui temere hoc vel illud vitę genus suscipiunt, nec expectãt Dei vocantis nutum. Postremò elicitur etiam ex Christi verbis, eos demum placere Deo qui in fratrum vtilitatem laborant. Denarium (qui paulo plus quatuor caroleis Gallicis valebat) diurnę operæ ordinariam fuisse mercedem probabile est. Horę tertię, sextæ & nonæ ideo nominatim fit mentio, quia quum apud veteres distribui solerent dies in horas duodecim, ab ortu solis vsque ad occasum, erat alia diei partitio in ternas horas: sicuti rursum noctem diuidebant in quatuor vigilias. Itaque hora vndecima finem diei significat.

8 *Quum autem vespera.*) Quod iubet paterfamilias initium fieri à postremis, minimè in eo q̃rendum est mysterium, quasi primos Deus coronet qui ordine temporis postremi sunt. Nam hoc commentum minimè consentaneum esset Pauli doctrinæ, Qui superstites erunt, inquit, vsque ad Christi aduentum, non prę uenient eos qui priùs obdormierint in Christo, sed sequẽtur. Christus verò diuersum ordinem hoc loco statuit: quia aliter exprimere non poterat (quod tandem subiicit) primos, quia sibi nõ plus daretur, murmurasse. Adde etiã quòd hoc murmur afferere noluit vltimo die futurum, sed tãtùm negare causam fore murmurandi. Prosopopœia enim quam inducit, non paruam lucem affert huic doctrinæ, q̃ Dei liberalitas nullis hominũ querelis sit obnoxia, dum indignos pręter meritum amplis præmiis honorat. Frustra ergo imaginati sunt quidã Iudæos his verbis perstringi, qui maligni & inuidi fuerunt erga Gentes. Nam filiis Dei tales in mercede æquari absurdum foret. In fideles verò non competit hęc malignitas, vt obstrepãt Deo. Atqui simplex sensus est, liberum esse Deo, quũ neminem iusta mercede fraudet, quos serò vocauit, indebito præmio ornare.

16 *Sic nouißimi erunt primi.*) Non cõfert nunc Iudæos Gentibus, vt alibi: nec reprobos qui à fide deficiunt, electis qui perseuerant. itaque minimè quadrat quę à quibusdam infertur sententia, *Multi vocati, pauci electi.* Tantùm voluit Christus, vt quisque ante alios vocatus est, ita alacriùs currere: deinde omnes hortari ad modestiam, ne se alij aliis præferant, sed vt libenter admittant ad communem palmam. Visi fuerant Apostoli, quia totius Ecclesiæ primitiæ erant, sibi aliquid eximium sumere: nec verò Christus negauit quin sessuri essent iudices ad regẽdas duodecim tribus Israel. Sed ne qua eos ambitio aut vana sui confidentia efferret, simul monẽdi fuerunt, alios qui longo pòst tempore vocandi essent, eiusdem gloriæ fore socios, quia nemini ob strictus est Deus: sed quoscunque visum est, gratis vocat, & vocatis pręmium quale visum est rependit.

MATTH. XX.	MARC. X.	LVC. XVIII.
17 *Et ascendens Iesus Hierosolymam, assumpsit duodecim discipulos seorsum in via, & ait illis.* 18 *Ecce conscendimus Hierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum, & condemnabunt eum morte.* 19 *Et tradent eum Gentibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum: & tertia die resurget.*	32 *Erant autem in via ascendentes Hierosolymam, & præcedebat illos Iesus, erántque pauefacti, & sequentes timebant: & assumptus rursus duodecim, cœpit illis dicere quæ sibi euentura erant.* 33 *Ecce ascendimus Hierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis, & damnabunt eum morte, & tradent eum Gentibus:* 34 *Et illudent ei, & flagellabunt eum, & conspuent in eum, & interficient eum, & tertia die resurget.*	31 *Assumpsit autem Iesus duodecim, & ait illis, Ecce ascẽdimus Hierosolymam, & cõsũmabuntur omnia quæ scripta sunt per Prophetas de Filio hominis.* 32 *Tradetur enim Gẽtibus, & illudetur, & cõtumeliis afficietur & conspuetur:* 33 *Et postquam flagellauerint, occident eum: ac tertia die resurget.* 34 *Et ipsi nihil horũ intellexerunt: & erat verbum hoc absconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur.*

Tametsi admoniti priùs fuerant Apostoli quis exitus Dominum maneret, quia tamen non satis profecerat, quod sæpius dixerat,nunc de integro repetit.Videt instare diem mortis : imò iam est in procinctu vt seipsum immolandum offerat.discipulos autem non modò timidos, sed cæca formidine attonitos videt. Hortatur ergo ad constantiam,ne mox sub tentatione deficiant.Porrò duobus modis eos confirmat:nam quod futurum erat prædicens, non tantùm eos munit ne subito malo præter opinionem circumuenti succumbant: sed Deitatis suæ specimen opponit crucis scandalo, ne breuis deiectio eos examinet vbi persuasi fuerint ipsum esse Dei Filium,ideóque mortis victorem.Secundæ confirmationis ratio est ex propinqua resurrectione. Sed verba propiùs expendere conuenit. Marcus exprimit quod ab aliis duobus tacetur, priusquam Dominus seorsum Apostolis indicaret se rectà ad mortis sacrificium pergere, tam ipsos quàm reliquos comites fuisse mœstos & pauidos. Cur autem hoc metu correpti fuerint incertum est, nisi quia priùs experti fuerant graues sibi Hierosolymæ esse aduersarios. Christum ergo maluissent in recessu aliquo extra telorum iactum quiescere, quàm vltro se obiicere tam infestis hostibus. Quanquam autem hic timor pluribus modis vitiosus fuit, quod tamen Christum sequuntur, hoc non vulgaris obseruantiæ & pietatis signum est.Fuisset quidem longè melius,alacriter & sine tristitia properare quocunque ducere ipsos vellet Dei Filius:sed laude digna est reuerentia,quòd vim sibi facere malunt quàm eum deserere.

17 *Assumpsit duodecim.*) Mirum videri posset, quum omnes consolatione indigeant (quia eos pariter inuaserat timor)cur solos duodecim arcani sui conscios faciat.Ego verò existimo mortem suam ideò non vulgasse, ne ante tempus latius spargeretur rumor.Deinde quum præsentem admonitionis suæ fructum non speraret, eam apud paucos deponere satis habuit, qui postea futuri essent eius testes. Nam sicuti semen in terram iactum non statim germinat, ita scimus Christum Apostolis multa dixisse quæ non statim fructum protulerunt.Quòd si omnes promiscuè adhibuisset ad hunc sermonem, fieri poterat vt multi terrore correpti aufugerent, vulgíque aures implerent hoc rumore. Ita ingloria fuisset mors Christi,quam sibi temere accersere visus esset.Secretò itaque Apostolos alloquitur:ac ne eos quidem deligit tanquã ad profectum idoneos,sed (quemadmodum nuper attigi) vt in posterum sint testes. Cæterùm in hac parte Lucas plenior est: quia non solùm à Christo prædicta fuisse narrat quæ instabant,sed additam simul doctrinam, implenda esse in Filio hominis quæ scripta erant per Prophetas. Nam hoc vincendæ tentationi optimum fuit remedium,in ipsa crucis ignominia notas agnoscere quibus promissum salutis autorem Prophetæ insignierant. Iam minimè dubium est quin simul ex Prophetis ostenderit Dominus qualem deberent mortis suæ fructum sperare. Neq; enim Prophetæ tãtùm docent Christum passurum: sed causam addunt, Vt mundum reconciliet Deo.

18 *Ecce conscendimus.*)Hinc perspicimus Diuina fortitudine instructum fuisse Christum ad vincendos mortis terrores, qui sciens & volens ad eã subeundam properat.Cur enim nullo cogente ad diram carnificinam iter contendit, nisi quia eum inuicta Spiritus virtus,subacto metu,supra omnes humanos affectus extulerat?Quod autem circunstantias propius designat,in eo magis luculentum Deitatis suæ documentum profert. Neque enim humanitus conijcere potuit, postquam a Scribis & Sacerdotibus damnatus foret, se traditum iri Gentibus, vt sputis & aliis contumeliis aspersus, flagellis cæsus, tandem raperetur ad supplicium crucis. Notandum verò est, quamuis Dominum minimè lateret suorum infirmitas, grauissimum tamen scandalum non tegere. Nam quemadmodum alibi diximus, nihil tunc ad percellẽdas piorum mentes grauius accidere potuit quàm videre totum sacrum Ecclesiæ ordinem Christo aduersum.non tamen fallendo, eorum infirmitati parcit,sed rem ipsam ingenuè declarans, modum ostendit vincendæ tẽntationis, nempe vt resurrectionem certò expectent. Sed quia necesse erat mortem præcedere, interea ipsorum triumphum in spe constituit.

34 Luc. *Nihil horum intellexerunt.*) Quisnam hic fuit stupor, non intelligere quæ clare & familiariter de re non sublimi nec recondita,sed cuius suspicionem aliquam ipsi sponte conceperant, Christus illis dicebat? Verùm hîc quoque memoria repetere conuenit quod alibi admonui, ideò fuisse retẽtos in tam crassa ignorantia, quia quum sibi lætum & fœlicem progressum finxissent, pro summo absurdo duxerint,Christum probrosè crucifigi. Vnd colligimus quantopere mentes hominum dementet fallax imaginatio. Quo magis cauendum est ne quibus figmentis impliciti cæcutiamus in luce.

MATTH. XX.	MARC. X.	LVC.
20 *Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi,cum filijs suis, adorans, & petens aliquid ab eo.*	35 *Et accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filij Zebedæi,dicentes,Præceptor, volumus vt quicquid petierimus facias nobis.*	
21 *At ille dixit ei, Quid vis? Ait illi, Dic vt sedeant hi duo filij mei,vnus ad dextram tuam, & alter ad sinistram,in regno tuo.*	36 *Ille verò dixit eis, Quid me vultis facere vobis?*	
22 *Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis.potestis bibere poculum quod ego bibiturus sum,& baptismate quo ego baptizor,baptizari? Dicunt ei, Possumus.*	37 *Illi verò dixerunt, Da nobis vt vnus à dextra tua, & alter à sinistra tua sedeamus in gloria tua.*	
23 *Ait illis, Poculum quidem meum bibetis,& baptismate quo ego baptizor baptizabimini : sedere autem ad dextram meam & sini-*	38 *Iesus autem dixit illis, Nescitis quid petatis, potestis bibere poculum quod ego bibo, & baptismate quo ego baptizor,baptizari?*	

ſtram meam, non eſt meum dare, ſed ijs continget quibus paratum eſt à Patre meo.

39 *At illi dixerunt ei, Poſſumus. Ieſus autem dixit illis, Poculum quidem quod ego bibo, bibetis, & baptiſmate quo ego baptizor, baptizabimini:*

40 *Sedere autem à dextris meis & à ſiniſtris meis, non eſt meum dare, ſed ijs continget quibus paratum eſt.*

Hæc hiſtoria illuſtre continet ſpeculum humanæ vanitatis. docet enim recto pióque zelo ambitionem ſæpe eſſe implicitam, vel aliud carnis vitium: vt qui ſequuntur Chriſtum, aliò reſpiciant quàm oportet. Porrò à ſcopo perperam aberrant qui vno ipſo non contenti, hoc vel illud quærunt extra eum & eius promiſſiones. Nec ſatis eſt initiò animum ſimpliciter ad Chriſtum adiicere, niſi eiuſdem ſemper maneat puritatis tenor: quia ſæpe in medio curſu obrepunt vitioſi affectus quibus in obliquũ abſtrahimur. Sicuti credibile eſt duos Zebedæi filios ſyncerè primùm Chriſto nomen dediſſe: ſed vbi apud eum ſe non vulgari gratia pollere vident, & audiunt regni propinqui fieri mentionem, ſtatim ad prauam cupiditatem feruntur ipſorum animi, ipſóſque liberaliter in officio manere piget. Hoc ſi duobus ſummis diſcipulis contigit, quàm ſollicitè ambulare nos decet, ſi à recta linea deflectere nolumus. Præſertim vbi plauſibilis aliqua occaſio ſe offert, cauendum ne honorum cupiditas pietatis affectum inficiat. Cæterùm quanquam in verbis nonnihil diſcrepant Matthæus & Marcus, in rei tamen ſumma conueniunt. Dicit Matthęus veniſſe vxorem Zebedei, & filiis poſtulaſſe vt primi in regno Chriſti ſederent: Marcus ipſos rogantes inducit. Sed probabile eſt, quia illis obſtabat pudor, matrem aſtutè fuiſſe interpoſitam, quæ audaciùs peteret. Ab ipſis autem profectũ eſſe votum hinc colligitur, quòd Chriſtus illis, non matri reſpondit. Deinde quòd mater ſupplex aliquid ſe velle petere oſtendit antequam proferat quod habet in animo. Et ipſi etiã apud Marcum in genere ſtipulantur, concedi ſibi quicquid petierint. Hæc timida inſinuatio malè ſibi conſcios fuiſſe teſtis eſt.

21 *In regno tuo.*) Hoc in filiis Zebedæi laude dignum fuit, ſperare aliquod Chriſti regnum cuius ne minima quidem vmbra tunc apparebat. Vidẽt ſub ignobili ſerui habitu contemptibilem: imò vident mundo ſordere, multíſque probris ſubiectum: breui tamen magnificum fore regem ſibi perſuadent, quia ſic docuerat. Præclarum certè fidei exemplum: ſed hinc perſpicimus quàm facilè purum ſemen, ſimulac cordibus noſtris inſitum eſt, degeneret in corruptelas: quia vmbratile ſibi regnum imaginati ſunt, & mox ad primas ſedes appetendas ſtultè delapſi. Ergo quum ex generali fidei principio, quod per ſe non parum laudabile erat, fluxerit hæc praua cupiditas, rogandus eſt Dominus non tantùm vt nobis aperiat mentis oculos, ſed etiam vt perpetuò dirigat, teneátque intentos ad rectum ſcopum. Rogandus etiam non modò vt fidem nobis inſpiret, ſed vt puram conſeruet ab omni mixtura.

22 *Neſcitis quid petatis.*) Duplici nomine damnanda fuit eorum inſcitia: primùm quod ambitiosè appeterent plus quàm decebat: deinde quòd pro cæleſti Chriſti regno aëreum phantaſma conceperant. Quòd ad primum ſpectat, quiſquis gratuita Dei adoptione nõ contentus eminere appetit, extra metas ſuas vagatur, ſéq; importunè ingerens vltrà quàm decebat, ingratus eſt Deo. Iam ſpirituale Chriſti regnum ſenſu carnis noſtræ metiri, nimis peruerſum eſt. Et quidem eo magis cauendæ ſunt otioſæ ſpeculationes quo magis humano ingenio arrident. ſicuti videmus ſophiſtarum libros inanibus eiuſmodi figmentis refertos eſſe.

Poteſtis bibere poculum.) Vt ambitionem corrigat, & à peruerſo deſiderio eos reuocet, crucem & omnes ærumnas illis proponit, quæ Dei filiis ſubeundæ ſunt. acſi dixiſſet, Tantúmne vobis eſt otij à præſenti militia, vt triumphi pompas iam ordinetis? Nam ſi vocationis ſuæ exercitiis ſeriò fuiſſent dediti, prauæ huic imaginationi locum nunquam dediſſent. Quare hac ſententia Chriſtus eos qui ante tempus palmam arripiunt, in meditandis pietatis officiis occupari iubet. Et certè hoc fræno optimè ambitio compeſcitur: quia talis eſt noſtra conditio, quandiu in mundo peregrinamur, vt vanas delicias excutere debeat. Circunſtant nos mille pericula: nunc inſidiis, & quidem variis nos hoſtis adoritur: nunc aperta vi inſultat. Nónne pluſquam ſtupidus eſt qui inter tot mortes ſecurè in triumpho pingendo ſe oblectat? Certos quidem de victoria ſuos eſſe iubet Dominus, & in media morte triumphum canere, quia aliter ad ſtrenuè pugnandum animati non forent: ſed aliud eſt ſpe mercedis ſibi Diuinitus propoſita ſe alacriter ad pugnandum accingere, totóque ſtudio huc eniti: aliud certaminum immemores, relicto hoſte, neglectíſque periculis ad triumphum præcurrere: cuius expectandum erat maturum tempus. Adde quòd hæc præpoſtera celeritas vt plurimùm à vocatione ſua homines abducit. Quemadmodum enim vt quiſque in bello ignauiſſimus eſt, cupidius ad prædam aduolat: ſic in regno Chriſti nulli primatum magis appetunt quàm qui ſubterfugiunt omnem laboris moleſtiam. Meritò itaque Chriſtus inani gloria elatos in ſtatione continet. Summa autem eſt nemini paratam eſſe coronam niſi qui legitime certauerit: ac præcipuè neminem vitæ & regni Chriſti fore conſortem, niſi qui paſſionum & mortis ſocius antè fuerit. In nomine Baptiſmi, ratio metaphoræ aptè conſtat. ſcimus enim Baptiſmo ad ſui abnegationem, ad veterem hominem crucifigendum, denique ad crucis tolerantiam initiari fideles. In voce Calicis dubium eſt an ad ſacræ Cœnæ myſterium alluſerit Dominus, ſed quia nondum in vſu tunc erat, ſimplicius accipere malo pro menſura afflictionum, quam Deus cuique definit. Nam quia eius eſt pro ſuo arbitrio ſingulis imponere ſuum onus, quemadmodum paterfamiliâs portiones inter ſuos diſtribuit ac partitur, ideo dicitur calicem dare bibendum. Cæterùm his verbis non vulgaris ſubeſt conſolatio ad leniendam crucis acerbitatem, dum in ea Chriſtus ſe nobis adiungit. Quid enim magis optabile quàm

quàm omnia habere cũ Filio Dei cõmunia? sic enim fit vt quæ prima specie mortifera apparẽt, nobis cedãt in salutẽ & vitã. Qui verò prorsus à cruce immunis esse cupit, quomodo inter Christi discipulos cẽsebitur, qui eius Baptismũ subire recusat? nã hoc nihil aliud est quàm se à primis rudimẽtis subducere. Iam verò quoties Baptismi fit mẽtio, veniat nobis in mentem, hac lege non esse baptizatos, & in hunc finem, vt humeris nostris crux adhæreat. Quòd Iohannes & Iacobus tam securè iactant se ad bibendum calicem esse paratos, in eo perspicitur carnis confidentia. nam extra telorum iactum videmur nihil non posse. Ac paulo pòst turpis euentus eorum temeritatem detexit. hoc tamen fuit in illis boni, quòd ad vtranq; sortem parati se ad crucem ferendam obtulerunt.

23 *Poculum quidem meum.*) Quia discipuli erãt, necesse erat magistro configurari. Denuntiat autem illis Christus quod futurum est, vt se ad patientiam cõparent: ac sub duorum hominum persona suos omnes alloquitur. Nam etsi multi fideles suo fato, non violenta, nec sanguinaria morte intereunt, omnibus tamen commune est (sicuti Rom.8.f.29. Paulus docet) conformari ad Christi imaginem. Itaque tota vita oues sunt mactationi destinatæ.

Non est meum dare. Nihil hoc respõso sibi Christus derogat: sed tantùm admonet, minimè fuisse iniunctũ sibi à Patre hoc munus vt cuique propriam & distinctam sedem in regno cælorum assignet. Venit quidem vt suos omnes colligeret in vitam æternam: sed nobis sufficere debet, quòd sanguine eius parta hęreditas nos manet. Quo autem gradu alij supra alios emineant, neque nostrûm est inquirere, neque Deus à Christo nobis patefieri voluit, sed vsque ad vltimam reuelationem differri. Nunc tenemus Christi consilium. neque enim de sua potestate hîc disputat: sed tantùm reputari vult quorsum missus fuerit à Patre, & quid suæ vocationi conueniat. Ideóque ab arcano Dei consilio iniunctam sibi docendi rationem discernit. Vtilis admonitio vt sobriè sapere discamus, nec perrumpere conemur in abdita Dei mysteria: ac præsertim ne in excutiendo futuræ vitæ statu simus vltra modũ curiosi. nondũ enim apparuit quid erimus, donec nos Deus sibi reddiderit similes. 1.Ioan.3.a.2. Cæterùm notandum est, æqualitatem non statui inter Dei filios, postquam recepti fuerint in cælestem gloriam: sed potius singulis promitti eum honoris gradum ad quem æterno Dei consilio destinati sunt.

MATTH. XX.	MARC. X.	LVC. XXII.
24 *Et quum audissent decem, indignati sunt de duob. fratribus.*	41 *Et quũ audissẽt decẽ, cœperũt indignari de Iacobo & Iohanne.*	24 *Facta est autem & contentio inter eos, quis ex illis videretur esse maior.*
25 *Iesus autem vocauit eos ad se, & ait, Scitis quòd principes Gentium dominentur illis: & qui magni sunt, potestatem exerceant in eas.*	42 *Iesus autem quum vocasset eos ad se, dicit illis, Scitis quòd qui videntur imperare Gentibus, dominium exercent aduersus illas: & qui magnates sunt inter eas, potestatem exercent in illas.*	25 *Dixit autẽ eis, Reges Gẽtium dominantur eis: & qui potestatem habent super eas, benefici vocantur.*
26 *Non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, sit vester minister:*	43 *Verùm non sic erit inter vos: sed quicunque voluerit ex vobis fieri magnus inter vos, erit minister vester:*	26 *Vos autem non sic: sed qui maior est in vobis, fiat sicut iunior: & qui princeps est sicut qui ministrat.*
27 *Et qui voluerit inter vos primus esse, sit vester seruus:*	44 *Et quicũque ex vobis voluerit esse primus, erit omniũ seruus.*	27 *Nam vter maior est, qui accumbit, an qui ministrat? nónne qui accumbit? At ego in medio vestrum sum vt qui ministrat.*
28 *Sicut Filius hominis non venit vt sibi ministretur, sed vt ipse ministret, vtque det animam suam redemptionem pro multis.*	45 *Nam & filius hominis non venit vt sibi ministretur, sed vt ipse ministret, ac det animam suã redemptionem pro multis.*	

24 *Quũ audissent decem.*) Videtur Lucas cõcertationẽ hanc referre in aliud tẽpus. Verùm quisquis prudẽter caput illud 22. expendet, clarè videbit sermones diuersis tẽporibus habitos, neglecto ordine simul cõtexi. Ergo cõtentio de primatu, cuius meminit Lucas, ab hoc fõte profecta est, quòd filij Zebedæi primas sedes in Christi regno ambierãt. Et tamẽ indignatio aliorũ minimè iusta fuit. nã quũ stulta ambitio in duob. grauiter reprehẽsa esset, vt cũ pudore à Christo discederẽt, quid reliquis decẽ nocebat illos stultè optasse quod nõ fuerant adepti? Nam quãuis meritò eos pungeret æmulatio, repulsa tamen eos placare debebat. Sed Dominus voluit hac occasione latẽtẽ in ipsis morbum detegi. nemo.n. erat qui libẽter aliis cederet, sed quisque occultè spẽ primatus apud se fouebat. ita fit vt inter se inuideant ac cõtendant: in omnibus tamẽ regnet praua cupiditas. Quòd si rusticis & obscuris hominibus ingenitũ fuit hoc vitium, & leui ac ferè nulla occasione erupit: quantopere nobis cauẽdũ est, vbi suppetit materia, quę occultũ ignẽ cõcipiat? Itaq; videmus vt in potẽtię & honorum amplitudine ferueat ambitio, flammásque longè & latè emittat, nisi spiritus modestiæ è cęlo restinguat hęrentem in hominũ natura superbiã.

25 *Scitis quod principes Gentium dominentur illis.*) Primò dicitur eos ad se Christus vocasse, vt seorsum eos obiurgaret. Deinde hinc colligimus, quũ eos suę cupiditatis puderet, non palàm questos esse, sed quasi raucũ murmur fuisse subortũ, & clàm vnumquenque se prętulisse aliis. Porrò nõ generaliter disserit quàm mortifera sit pestis ambitio, sed simpliciter admonet nihil esse stultius quàm de nihilo pugnare. Ostendit.n. primatum qui certaminis inter ipsos causa erat, in regno suo nullum esse. Falluntur ergo qui dictum hoc ad omnes pios promiscuè extendunt, quum tantùm ex re ipsa doceat Christus ridiculos esse Apostolos, qui de gradu potentiæ vel honoris in ordine suo disceptant: quia docendi munus, ad quod destinati erant, mundi imperiis nihil affine habeat. Fateor quidem tam ad priuatos homines quàm ad Reges & Magistratus patere hanc doctrinam: quia nemo in Christi grege censeri meretur nisi qui sub humilitatis magistro ita profecit vt nihil sibi arroget, sed ad colẽdum fraternum

amorem se submittat. Et hoc quidem verum:sed Christi consilium (vt dixi) fuit, spirituale Ecclesiæ suæ regimen à terrenis imperiis discernere, ne Apostoli aulicas gratias ad se transferrent. nam vt quisque inter proceres à Regibus amatur, ad opes & præfecturas conscendit. Christus autem Pastores Ecclesiæ suæ præficit, non qui dominentur, sed ministrent. Ita refellitur Anabaptistarum error, qui Reges & Magistratus ab Ecclesia Dei exterminat, quia Christus neget suis discipulis esse similes: quũ fiat hîc comparatio nõ inter Christianos & profanos homines, sed inter officia. Adde quòd non tam hominũ personas respexit Christus quàm Ecclesiæ suæ statum. Fieri enim posset vt qui pagi vel vrbis erit dominus, simul docẽdi quoque munus, vrgente necessitate, obeat. Sed Christo satis fuit quid ferat munus Apostolicum, & quid ab eo alienum sit, tractare. Quæritur tamẽ cur Christus, qui ordines in Ecclesia distinctos instituit, hoc loco gradus omnes repudiet: videtur enim sic omnes deiicere, vel saltem inter se æquare, vt nullus supra alios excellat. Atqui longè aliud dictat naturæ ratio. Et Paulus Ecclesiæ regimen describens, sic varia ministeria recenset vt Apostolatus dignitas superior sit Pastorum officio: & Timotheum & Titum haud dubiè ex Dei mandato cum authoritate aliis præesse iubet. Respondeo, si singula penitus excutimus, Reges ipsos nõ iustè, nec legitimè dominari, nisi seruiant: in hoc tamen differre munus Apostolicũ à terreno principatu quòd reges & Magistratus sua seruitus nõ impedit quominus imperent, & quidem cum magnifico splendore & pompa emineant supra subditos. Sic Dauid, Ezechias, & alij similes, quũ voluntarij essent omnium serui, sceptro tamen, diademate & solio, aliisque insignibus fuerunt ornati. Ecclesiæ autem gubernatio nihil tale admittit, quia Pastoribus nihil plus Christus detulit quàm vt ministri sint, à dominio autem prorsus abstineant. Hîc quoque notandum est, magis de re ipsa quàm de affectu haberi sermonẽ. Separat Christus Apostolos à Regum ordine, non quia Regibus sese efferre liceat, sed quia aliter habet regia conditio quàm munus Apostolicum. Ergo quum vtrosque humiles esse deceat, semper Apostolis videndum est quam regendæ Ecclesiæ suæ formã Dominus instituerit. Quod ad verba spectat, vbi Matthæus habet, *Reges exercere potestatem in eas*, apud Lucã legitur, *Vocari beneficos*, eodem sensu acsi diceret, rerum copiam affluere Regibus eósque magis opibus pollere, vt munifici & liberales esse possint. Tametsi enim Reges potentia sua magis gaudent, eámque terrori esse malunt quàm in populi consensu fundatam esse, laudem tamen munificentiæ appetunt. Vnde & nomen habent in lingua Hebraica: נדיבים enim vocantur à largiendo: quia non alium in finem illis penduntur vectigalia & tributa nisi vt ad sumptus honoris splendori necessarios sufficiant.

26 *Non ita erit inter vos.*) Nõ dubium est quin Christus stultam imaginationem perstringat, qua videbat Apostolos decipi. Stultè, inquit, & perperam regnum vobis fingitis, à quo ego abhorreo. Ergo si fidelem operam mihi impendere cupitis, alia vobis meditanda est ratio, vt certatim quisque vestrũm studeat aliis seruire. Cæterũ impropriè loquitur, ministrum fieri iubens qui magnus esse volet. neque enim patitur ambitio vt se quis fratribus addicat, imò subiiciat. Seruiliter quidem blandiri fateor qui ad honores aspirant, sed nihil illis minus propositum est quàm seruirẽ. Sed mens Christi obscura non est. quia enim quisque in amorem sui rapitur, aliò hunc affectum transferri debere pronunciat. acsi diceret, Sit hæc vnica vestra magnitudo, excellentia & dignitas, fratribus vos submittere: sit etiam hic primatus, omnium esse seruos.

28 *Sicut Filius hominis.*) Exemplo suo Christus superiorem doctrinam confirmat: quia vltro serui personam induerit, ac seipsum exinanierit, sicuti etiam Paulus docet. Porrò vt clariùs probet quantum ab altitudine abfuerit, eos ad mortem suam reuocat: acsi diceret, Quia vos mihi honore proximos delegi, praua ambitio ad regnandum solicitat: ego verò (ad cuius exemplum vos formare vitam decebat) non veni vt me efferam, vel quicquam regium mihi vsurpem: quin potius vnà cum ignobili & contempto carnis habitu crucis ignominiam suscepi. Si quis obiiciat, Christũ ideo fuisse exaltatum à Patre vt coram eo flectatur omne genu, in promptu est solutio, quod nũc dicit, ad tempus humiliationis referre. Ideo apud Lucam additur, sic versatum esse inter eos acsi esset minister: non quòd fuerit illis vel specie, vel titulo, vel reipsa inferior (Magister enim & Dominus agnosci semper voluit) sed quia ex cælesti gloria ad tantam mansuetudinem descendit, vt ferendis eorum infirmitatib. subesset. Ad hæc memoria tenẽdum est, comparationem hîc fieri maioris & minoris, sicuti apud Iohãnem, Si ego qui Magister sum ac Dominus, vobis laui pedes, multò magis hoc debetis alij aliis præstare.

Philip. 2. a. 7.

Iohan. 13. a. 14.

Animam suam redemptionem.) Mortis (vt diximus) ideò facta est à Christo mentio, vt discipulos à peruerso regni terreni figmento abstraheret. Interea aptè sciteque vis & fructus eius exprimitur, dum vitam suam pretium nostræ redemptionis esse affirmat. vnde sequitur nobis gratuitam esse reconciliationem cum Deo, cuius nõ alibi quàm in Christi morte pretium reperitur. Itaque hac vna voce euertitur quicquid de putidis suis satisfactionib. garriunt Papistæ. Porrò quum nos sibi morte sua in peculium acquisierit Christus, adeò immensæ eius gloriæ nihil derogat hęc de qua loquitur submissio, vt eam maximè illustret. Multos ponit non definitè pro certo numero, sed pro pluribus: quia se aliis omnibus opponit. Atque hoc sensu capitur ad Romanos 5. c. 15 vbi Paulus non de aliqua hominum parte agit, sed totum humanum genus complectitur.

Rom. 5. c. 15.

MATTH. XX.	MARC. X.	LVC. XVIII.
29 *Et egredientibus illis ab Ιericho, sequuta est eum turba multa.* 30 *Et ecce duo cæci sedentes iuxta viam, quum audissent quòd Iesus transiret, cla-*	46 *Et veniunt Iericho, quúmque egrederetur ab vrbe Iericho, ac discipuli eius & turba copiosa, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta viam mendicans.*	35 *Accidit autem quum appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat iuxta viam mendicans.* 36 *Et quum audiret turbam prætereuntem, interro-*

mauerunt,dicentes, Domine miserere nostri,Fili Dauid.
31 Turba autem increpabat eos vt tacerent. at illi magis clamabant, dicentes, Miserere nostri Domine,Fili Dauid.
32 Et stetit Iesus, & vocauit eos,& ait,Quid vultis vt faciam vobis?
33 Dicunt illi, Domine,vt aperiantur oculi nostri.
34 Misertus autem Iesus tetigit oculos eorum, & confestim visum receperunt eorum oculi,& sequuti sunt eum.

47 Et quum audisset quòd Iesus Nazarenus esset, cœpit clamare & dicere,Fili Dauid Iesu miserere mei.
48 Et increpabant eum multi vt taceret. At ille multo magis clamabat,Fili Dauid miserere mei.
49 Et stetit Iesus, ac iussit illum vocari. Et vocant cæcum,dicētes illi, Bono animo esto,surge,vocat te.
50 Ille verò, abiecto pallio suo, surrexit,& venit ad Iesum.
51 Et respondens dicit illi Iesus, Quid vis faciam tibi? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, vt visum recipiam.
52 Iesus autem dixit illi, Abi, fides tua te saluum fecit. Et protinus cœpit visum, & sequebatur Iesum in via.

gabat quid hoc esset.
37 Dixerunt autem ei quòd Iesus Nazarenus transiret.
38 Et clamauit dicens, Iesu Fili Dauid miserere mei.
39 Et qui præibant increpabant eum vt taceret. Ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid,miserere mei.
40 Stans autem Iesus iussit illum adduci ad se: & quum appropinquasset, interrogauit illum,
41 Dicens, Quid tibi vis faciam? At ille dixit, Domine,vt visum recipiam.
42 Tunc Iesus dixit ei, Recipe visum: fides tua te saluum facit.
43 Et confestim visum recepit, ac sequebatur illum, glorificans Deum. & omnis plebs vt vidit, dedit laudem Deo.

29 *Egredientibus illis.*) Argutè sibi Osiander visus est ex cæco vno quatuor facere. Atqui eius commento nihil est magis friuolum. Quia videbat Euangelistas in nonnullis verbis discrepare, finxit vni cæco in ipso vrbis ingressu redditum esse visum: secundum verò & duos alios illuminatos esse quum illinc Christus discederet. Atqui sic conueniunt omnes circunstantiæ, vt nemo sanus credat diuersas historias tractari. Scilicet (vt alia omittam) quum primum ad silentium conati essent adigere Christi comites,& prętersspem suam sanari vidissent, mox idem tentassent in tribus reliquis. Sed nihil opus est singula persequi, ex quibus sponte quiuis colliget rem vnam & eandem narrari. Sed offendit discrepantia, quòd Matthæus & Marcus miraculum vel in vno cæco vel duobus editum fuisse dicunt quum Christus iam ex vrbe egressus foret : Lucas autem id factum esse commemoret antequam in vrbem veniret. Deinde quod Marcus & Lucas nonnisi de cæco vno loquuntur: Matthæus verò duos coniungit. Sed quum sciamus hoc passim occurrere in Euangelistis, vt in eadem historia vnus prætereat quod ab aliis dicitur:& rursū quod ab illis tacetur, clarius exponat: nouum vel insolens in præsenti loco videri non debet. Ego quidem ita coniicio, dum vrbi appropinquaret Christus, cæcum clamasse: sed quum prę strepitu non esset auditus, viam obsedisse in vrbis egressu, & tunc demum fuisse à Christo vocatum. Itaque Lucas, à vero principio exorsus, non persequitur totam narrationem, sed transilit Christi hospitium in vrbe: alij autem duo solum tempus attingunt quod propius miraculo fuit. Coniectura autem probabilis est, vt sæpe Christus, fidem hominum probare volens, eos aliquantisper distulit, eodem examine in hoc cæco fuisse vsum. Secundi nodi perquàm facilis est solutio: nam & alibi vidimus vnum dæmoniacum à Marco & Luca referri sanatum, vbi Matthæus duos nominat, sicuti & hoc loco. neque tamen ideo inter se dissident. quin potius probabilis est coniectura, quum initiò cæcus vnus Christi gratiam imploraret, eius exemplo commotum fuisse alterum: atque hac occasione visum duobus esse redditum. De vno verò tantùm loquuti sunt Marcus & Lucas, vel quia erat notior, vel quia in illo non minus insigne virtutis Christi specimen erat quàm in duobus. Certe propter celebrem notitiam videtur eum prætulisse Marcus, qui tam ipsius quàm patris nomen exprimit. non enim vel claritatem generis, vel diuitias commendat: nam mendicus erat ex infima plebe. Vnde apparet, quia vulgo nota erat eius calamitas, nobilius fuisse miraculum in eius persona. Hæc mihi ratio esse videtur cur cum solum nominent Marcus & Lucas, de altero taceāt, qui erat velut inferior accessio. Matthæus autem oculatus testis, ne hunc quidem, quanuis magis obscurum, prætermittere voluit.

30 *Domine, miserere.*) Dixi nuper initium clamandi ab vno esse factum: sed alterum facile impulit similis necessitas vt se quoque adiungeret. Porrò non vulgarem Christo honorem deferunt, petentes vt sui misertus, succurrat. Persuasos enim fuisse oportet, in eius manu esse auxilium vel remedium quo egebant, sed magis in eo spectanda est ipsorum fides quòd Messiam fatentur, quem scimus hoc elogio notatum fuisse apud Iudæos. Confugiunt igitur ad Christum, non modò tanquam ad Prophetam quemlibet, sed ad vnicum salutis authorem qui à Deo promissus fuerat. Clamor vehementiæ affectus indicium fuit. nam quū scirent se apud pleros que odiosè loqui, quibus minimè gratus erat Christi honor, metum superauit ardor desiderij, vt vocem liberè nihilominus extollerent.

31 *Turba increpabat.*) Mirum est Christi discipulos, qui officij & reuerentiæ causa eum sequuntur, velle miseros à Christi gratia arcere, & quantum in se est viam obstruere eius virtuti. Sed hoc plerunque fieri solet, vt maior pars eorum qui nomen Christi profitentur, ab eius accessu nos

potiùs impediat vel moretur quàm ad eum nos inuitet. Si per homines pios & simplices, quos ad sequendum Christum trahebat aliqua religio, molitus est Satan duobus cæcis obstaculum ponere, quantò id magis per hypocritas & perfidos efficiet, nisi nobis attentè cauebimus? Constantia ergo opus est quæ impedimenta omnia transcēdat. imò quò plures obices ingerit Satan, eò magis ad studium precandi nos accendi conuenit: sicuti videmus cæcos duplicasse suum clamorem.

32 *Quid vultis vt faciam.*) Comiter & benignè rogat quid cupiant: quia statuerat eorum precibus annuere. neque enim dubium est quin peculiari Spiritus instinctu precati sint. quia sicuti non omnes à morbis corporalibus eruere vult Dominus: ita neq; simpliciter precari permittit. Præscripta est nobis regula, quid, & quomodo, & quatenus petere debeamus: ab ea deflectere fas non est, nisi Dominus arcano Spiritus motu peculiare aliquod votum dictet: quod rarò contingit. Cæterùm interrogat eos Christus, non tam ipsorum priuatim causa quàm totius populi. Scimus enim vt mundus Dei beneficia sine sensu deuoret, nisi stimulis excitetur. Ergo Christus voce sua turbā astantem ad obseruandum miraculum erigit, sicuti paulò post signo visibili, dū tactu aperit oculos. Quum dicit Matthæus Iesum fuisse misertum, nō est participium eius verbi quo nuper in cæcorum persona vsus fuerat. Illi misericordiam Christi implorabant, vt opem ferret miseris: nunc autem exprimit Euangelista non solùm gratuita bonitate inductum fuisse Christum vt illos sanaret, sed quia eorum malo condoluit. Metaphora enim sumpta est à visceribus, in quibus residet humanitas & mutua compassio, quæ nos ad proximos iuuandos incitat.

52 Marc. *Fides tua.*) Fidei nomine non tantùm fiducia recuperandi visus intelligitur, sed altior persuasio, quòd cæcus hic Iesum agnouerat esse Messiam Diuinitus promissum. Nec verò cōfusa quædam notitia fingenda est. quia priùs vidimus, ex Lege & Prophetis sumptam fuisse hanc confessionem. Non enim temerè Christo nomen filij Dauid cæcus in posuit, sed eum amplexus est qualem ex Diuinis oraculis edoctus fuerat venturum. Fidei autem ascribit Christus quòd cæcus visum recepit: quia tametsi ad incredulos quoque interdum Dei virtus & gratia penetrat, nemo tamen eius beneficiis ritè & vtiliter fruitur, nisi qui ea fide percipit: imò incredulis vsus donorum Dei adeò salutaris nō est, vt magis noxius sit. Quare hæc salus, cuius Christus meminit, nō restringitur ad externam sanitatem, sed sanam quoque saluámque animam comprehendit. acsi diceret Christus, fide cæcum impetrasse vt Deo propitio, voti compos fieret. Quòd si fidei respectu dignatus est Deus cæcum sua gratia, sequitur fide iustificatum esse.

34 Matth. *Sequuti sunt eum.*) Hoc gratitudinis signum fuit, cæcos Christo se dare comites. Quanquam verò incertum est diune hoc officium præstiterint: fuit tamen hoc grati animi, spectaculum gratię Christi multis in illo itinere prębere. Addit Lucas, plebem dedisse gloriam Deo: quod ad probandam miraculi certitudinem valet.

MATTH.	MARC.	LVC. XIX.
		1 *Et ingressus perambulabat Iericho.* 2 *Et ecce vir nomine Zachæus, atque is princeps erat publicanorum, & idem erat diues.* 3 *Et quærebat videre Iesum quis esset, nec poterat præ turba, quòd statura pusillus esset.* 4 *Et præcurrens ascendit in arborem sycomocorum, vt videret eum: nā illac erat transiturus.* 5 *Et quum venisset ad locum, suspiciens Iesus vidit illum, dixítque ad eum, Zachæe, festinans descende. quia hodie domi tuæ oportet me manere.* 6 *Et festinans descendit, & excepit illum gaudens.* 7 *Quúmque viderent omnes, murmurabant, dicentes quòd ingressus esset, apud hominem peccatorem diuersaturus.* 8 *Stans autem Zachæus dixit ad Dominum, Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.* 9 *Ait Iesus ad eum, Hodie salus domui huic contigit, eò, quòd & ipse filius sit Abrahæ.* 10 *Venit enim Filius hominis quærere & seruare quod perierat.*

Hinc apparet quàm non fuerit curiosus Lucas in seruāda temporū serie. Postquam enim miraculū narrauit, nunc recitat quid acciderit in vrbe Iericho. Dicit autē, quū Christus se omnib. offert, per vias obambulans, vnum Zachæum eius vidēdi fuisse maximè cupidum. signum enim vehemētis desiderij fuit, arborem conscendere quum diuites vt plurimùm sint fastuosi, séque specie grauitatis venditent. Fieri quidem potest vt idem alij etiam optarint: sed hunc præ aliis omnibus meritò celebrauit Lucas, tum ob qualitatem personæ, tum ob miram, quæ repentè extitit, hominis conuersionem. Etsi autem in Zachæo nondum erat formata fides, fuit tamen hæc præparatio quædam. Neque enim Christi cōspectum sine cælesti instinctu tantopere expeterēt: dico in eum finem qui statim apparuit. quosdam enim haud dubiè impulit vana curiositas vt Christi visendi causa, etiam ex locis remotis accurrerent: sed ex euentu patuit inclusum fuisse pietatis semen in animo Zachęi. Sic Dominus sæpe, priusquam se hominibus manifestet, cæcum illis affectum inspirat, quo

feruntur

feruntur ad ipſum adhuc latentem & incognitum. quanquam autem nondum illis conſtet certa ratio, eos tamen non fruſtratur: ſed ſe in tempore patefacit.

5 *Zachæe, hodie oportet.*) Memorabile gratiæ ſpecimen, quòd Zachæum præuenit Dominus, nec expectat eius inuitationem, ſed vltro domi eius hoſpitium ſibi quærit. Scimus quàm odioſũ tunc fuerit, imò deteſtabile nomen Publicani: idque paulo pòſt exprimet Lucas. Inſignis ergo Filij Dei humanitas, ad eum accedere à quo vulgus hominum abhorret, atque id priuſquam rogetur. Sed nihil mirum ſi hoc honore dignetur quem iam occulto Spiritus motu ad ſe traxit: quia præſtantius fuit donum, in eius corde habitare quàm domum ingredi. Hac autem voce teſtatus eſt, ſe fruſtra nunquam quæri ab hominibus qui ſyncerè eum cognoſcere cupiunt. Nam longè plus quàm ſperauerat Zachæus adeptus eſt. Porrò quòd tanta promptitudine obſequitur Zachæus, & celeriter ex arbore deſcendens, cum gaudio Chriſtum excipit, in eo clarius adhuc perſpicitur Spiritus ſancti vis & directio. nam etſi pura fide nondum imbutus erat, fuit tamen hæc docilitas & obedientia, fidei principium.

7 *Quùmque viderent.*) Murmurant oppidi incolæ, & fortè aliqui ex Chriſti comitibus, quòd ad hominem mali & probroſi nominis diuertat, quum tamen nemo ipſum inuitauerit. Ita mundus quum expoſitam ſibi Dei gratiam negligat, eam ad alios transferri moroſè obſtrepit. Sed videamus quàm iniquũ fuerit murmur. abſurdum eſſe putãt quòd hominem ſceleratũ dignetur Chriſtus tanto honore. Peccator enim hîc, vt pluribus aliis locis, non vulgari ſenſu capitur: ſed hominem turpis ac flagitioſæ vitæ deſignat. Demus talem fuiſſe Zachæum: prius tamen quærendum erat quo conſilio illum ſibi hoſpitem eligeret Chriſtus. Nam dum foris murmurant, intus magnificè Deus nominis ſui gloriam illuſtrans improbã eorum calumniam refutat. Fuit enim admirabile Dei opus Zachæi conuerſio: nec tamen iuſta ratio erat cur Zachæum infamiæ notarent. Vectigaliũ redemptor erat. atqui vectigalia colligere per ſe nullum eſt ſcelus: ſed apud Iudæos ordo ille ideo infamia & odio flagrabat quòd nihil magis indignum putabant quàm ſe eſſe tributarios. Sed qualiſcunque eſſet Zachæus, laudabilis tamen, non culpanda fuit Chriſti humanitas, quòd miſero homini opem ſuam non negauit, vt ab exitio eum in ſalutem adduceret. Itaque eum nõ deterruit praua offenſio quin ad exequendum Patris mandatũ pergeret. Atque hac animi magnitudine præditos eſſe oportet omnes eius miniſtros vt pluris ſit illis animæ vnius ſalus quàm obſtreperi omnium imperitorum ſermones. ac proinde licet facta ſua dictáque omnia calumniis eſſe obnoxia videant, non tamen deſiſtant ab officio.

8 *Stans autem Zachæus.*) Ab hoc exitu fieri iudicium decebat de Chriſti facto: ſed ita præpoſterè feſtinãt homines, vt locum Deo nullum relinquant. Porrò Zachæi conuerſio à fructibus & externis ſignis deſcribitur: quia probabile erat eum ſuas opes multorum damno auxiſſe, ſi quem fraudauerit, quadruplum reddere paratus eſt: præterea dimidiam bonorum ſuorum partem pauperibus conſecrat. Poſſet quidem ſua omnia in pauperes quiſpiam erogare, cuius tamen liberalitas nihili eſſet coram Deo: ſed quamuis nulla hic interioris pœnitentiæ fiat mentio, Lucas tamen intelligit ex viua illa radice prodiiſſe pium ſtudium quod in Zachæo cõmendat. Sicuti Paulus de pœnitentia diſſerens, ad hæc officia nos hortatur ex quibus intelligãt homines nos in melius eſſe mutatos, Qui furabatur, iam non furetur: magis autem manibus ſuis laboret, vt ſubueniat pauperibus & egenis. Ergo à corde incipiendum eſt, ſed operibus teſtanda ſimul eſt noſtra reſipiſcentia. Notemus autem Zachæum minimè ex ſuis rapinis prædam Deo offerre, ſicuti multi diuites ex ſuis furtis partem Deo aſſignant, quo maiore licentia in poſterum prædentur, atque vt impunè illis cedant ſuperioris temporis iniuriæ. Atqui Zachæus ita Deo ſacrificat dimidiam bonorum ſuorũ partem, vt quæcunque intulit damna, ſimul compenſet. vnde colligimus, quas poſſidebat diuitias, non ex illicito quæſtu illi prouenisſe. ita Zachæus non modò ſatisfacere paratus eſt, ſi quid fraude abſtulit, ſed iuſtum patrimonium cum pauperib. communicat: quo ſe oſtendit ex lupo conuerſum eſſe non ſolùm in ouem, ſed etiam in paſtorẽ. Et peccata quidem iam admiſſa corrigens, malis artibus in futurum tempus renuntiãt: ſicuti hoc in primis à ſuis exigit Deus vt ab omni noxa abſtineãt. Cæterùm Zachæus, ſuo exemplo, neceſsitate alios minimè obſtrinxit vt ſe dimidia bonorum ſuorum parte denudent: ſed tantùm tenenda eſt regula quam præſcribit Dominus, vt nos & noſtra omnia conſecremus in ſanctos vſus ac legitimos. Ephes. 4. f. 18.

9 *Hodie ſalus huic domui.*) Chriſtus teſtimonium Zachæo reddens, nihil in eo fuiſſe ſimulatum pronuntiat. neque tamen ſalutis cauſam bonis operibus Zachæi aſcribit: ſed quia conuerſio illa certum erat Diuinæ adoptionis pignus, meritò inde colligit, domum illã ſalutis eſſe hæredem: & hoc quoque verba ſonant. Nam quia Zachæus vnus ſit ex Abrahæ filiis, ratiocinatur ſaluam eſſe eius domum. Porrò vt qui cenſeatur inter Abrahæ filios, fidem eius imitetur neceſſe eſt: imò hãc laudem Scriptura fidei propriè tribuit, quòd germanos Abrahæ filios ab extraneis diſcernat. Sciamus ergo eam præcipuè in Zachæo laudari, cuius gratia factum eſt vt bona quoque opera Deo placerent. Nec verò dubium eſt quin Chriſti doctrina Zachæi conuerſionem præceſſerit. Illa igitur fuit ſalutis origo, audire Chriſtum de gratuita Dei miſericordia, de hominum cum ipſo reconciliatione, de Eccleſiæ redemptione diſſerentem, fidéque hanc doctrinam amplecti. Quia οἶκος Græcis maſculini generis eſt, bifariam exponitur hic locus. Vetus interpres ad Zachæum retulit: quod mihi etiam magis placet. Eraſmus vertere maluit quòd ipſa domus filia eſſet Abrahæ: quod tametſi non refello, de Zachæo tamen aptius exponi arbitror. Nam quia Deus, dum patremfamiliâs adoptat, toti etiam eius domui ſe in Deum fore promittit, iure ſalus à capite extenditur ad totum corpus. Cæterùm particula καὶ emphatica eſt, ſignificat.n. Chriſtus Zachæum non minus quàm alios Iudæos, qui ſuperbè illum execrabantur, Abrahæ eſſe filium. Ac ne ſuperior vita ianuam ſalutis ei videatur clauſiſſe, ab officio ſuo ratiocinatur, nihil in hac mutatione eſſe quod quenquam offendere debeat: quia miſſus à Patre fuerit ad ſeruãdos qui perditi ſunt.

MATTH. XXV. | MARC. | LVC. XIX.

14 *Sicut enim quidam homo peregrè proficiſcens vocauit ſeruos ſuos,& tradidit illis bona ſua.*

15 *Et huic quidem dedit quinque talenta,alij autem duo, alij verò vnum,vnicuique ſecundum propriam facultatem.& profectus eſt ſtatim:*

16 *Abijt autem qui quinque talenta acceperat,& negotiatus eſt per ea,& confecit altera quinque talenta.*

17 *Similiter & qui duo acceperat, lucratus eſt & ipſe altera duo.*

18 *Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram,& abſcondit pecuniam domini ſui.*

19 *Poſt multum verò temporis venit dominus ſeruorum illorum,& ponit rationem cum eis.*

20 *Et accedens is qui quinque talenta acceperat, attulit altera quinque talenta,dicens, Domine,quinque talenta tradidiſti mihi,ecce altera quinque talenta lucratus ſum per ea.*

21 *Ait illi dominus eius, Euge ſerue bone & fidelis,ſuper pauca fuiſti fidelis,ſuper multa te conſtituam: intra in gaudium domini tui.*

22 *Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine,duo talenta tradidiſti mihi, ecce alia duo lucratus ſũ per ea.*

23 *Ait illi dominus eius, Euge ſerue bone & fidelis,ſuper pauca fuiſti fidelis,ſuper multa te conſtituam:intra in gaudium domini tui.*

24 *Accedens autem & qui vnum talentũ acceperat,ait,Domine, nouerã te quòd homo durus ſis,metens vbi non ſeminaſti, & inde congregans vbi non ſparſiſti.*

25 *Ac territus abij,abſcondique talentũ tuum in terra: ecce habes quod tuum eſt.*

26 *Reſpondens autem dominus eius, dixit ei,Serue male & piger, ſciebas quòd metam vbi non ſeminaui,& congregem illinc vbi non ſparſi.*

27 *Oportuit ergo te committere pecuniam meam mẽſariis,& veniens ego recepiſſem vtique quod meum eſt, cum vſura.*

28 *Tollite itaque ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.*

29 *Omni enim habenti dabitur, & abundabit: qui verò non habet, etiam id quod habet auferetur ab eo.*

30 *Et inutilẽ ſeruũ eijcite in tenebras exteriores:illic erit fletus & ſtridor dẽtiũ.*

11 *Hæc illis audientibus, adijciens dixit parabolam,eo quòd eſſet propè Hieroſolymam, quódque exiſtimarunt fore vt confeſtim regnũ Dei manifeſtaretur.*

12 *Dixit ergo, Homo quidam genere clarus profectus eſt in regionem longinquam, vt acciperet ſibi regnum, ac reuerteretur.*

13 *Vocatis autem decem ſeruis ſuis, dedit eis decem minas,& ait ad illos, Negotiemini donec veniam.*

14 *Ciues autem eius oderant eum, miſerúntque legationem poſt illum,dicentes,Nolumus hunc regnare ſuper nos.*

15 *Et factum eſt vt rediret accepto regno, iuſſitque vocari illos ſeruos ad ſe quibus dederat pecuniam,vt ſciret quantum quiſque negotiatus eſſet.*

16 *Venit autem primus, dicens,Domine, mina tua decem minas acquiſiuit.*

17 *Et ait illi, Euge bone ſerue, quia in minimo fuiſti fidelis, habeto poteſtatem ſuper decem ciuitates.*

18 *Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.*

19 *Et huic ait, Et tu præfectus eſto quinque ciuitatibus.*

20 *Et alius venit,dicens, Domine,ecce mina tua quam habui repoſitam in ſudario.*

21 *Timui enim te, quòd homo auſterus ſis:tollis quod non poſuiſti, & metis quod non ſeminaſti.*

22 *Dicit ei, De ore tuo te iudicabo ſerue male: ſciebas quòd homo auſterus ſim, tollens quod non poſui, & metens quod non ſeminaui:*

23 *Et quare non dediſti pecuniam meam ad menſam, & ego veniens,cum vſuris vtique exegiſſem illam?*

24 *Et aſtantibus dixit, Auferte ab illo minam, & date illi qui decem minas habet.*

25 *Et dixerunt ei, Domine, habet decem minas.*

26 *Dico enim vobis quòd omni habenti dabitur:ab eo autem qui non habet,etiam quod habet auferetur.*

27 *Cæterùm inimicos meos illos qui noluerunt me regnare ſuper ſe, adducite huc, & interficite coram me.*

28 *Et his dictis ibat,præcedens vt aſcenderet Hieroſolymam.*

11 Luc. *Hæc illis audientibus.*) Hoc prodigij ſimile fuit,quòd toties admoniti diſcipuli de propinqua Chriſti morte,ad regnum eius tranſuolabunt. Duplex autem error fuit,quòd ſine cruce imaginabantur beatã quietem,deinde quòd regnũ Dei ſuo carnali ſenſu æſtimabant. Vnde apparet quàm

quàm tenuis & obscura fuerit eorum fides. Etsi enim spem resurrectionis libauerant, leuior tamen erat gustus quàm vt certi quicquam & firmi tenerent de Christo. Credunt eum redemptorem qui olim promissus fuerat, vnde spem renouationis Ecclesiæ concipiunt: sed illa cognitio mox in figmenta degenerat, quæ vim regni eius vel peruertunt vel obscurant. Sed mihi absurdius est quàm quòd illis tot monitiones sine profectu memoriâ exciderant. Brutus certè hic stupor fuit, quum nuper disertè testatus esset Christus acerbã & ignominiosam mortem sibi instare, non modò ipsos manere securos, sed properare velut ad lætum triumphum.

12 *Homo quidam)* Matthæus hanc parabolam aliis interserit neglecto temporum ordine. Sed quia hoc fuit illi consilium à capite vicesimosecundo in aceruum colligere postremos Christi sermones, non est cur valde laborent lectores quisnam primo, vel secundo, vel tertio die intra breue illud tempus habitus fuerit. Iam quid inter se differant Matthæus & Lucas, notare operæpretium est. nam quum ille membrum vnum duntaxat attingat, hic posterior duo complectitur. Mẽbrum hoc ambobus cõmune est, Christum similem esse homini principi, qui regni acquirendi causa longam expeditionem suscipiens, pecuniam suam seruis administrandam committit: & quæ sequuntur. Hoc verò alterum, Lucæ peculiare est, subditos abusos principis absentia, tumultum mouisse, vt iugum eius excuterent. Vtroque membro huc spectauit Christus, longè falli discipulos, qui putarent iam ipsum fixam habere regni stationem & Hierosolymam venire vt mox fœlicem statum erigeret. Ita spe regni præsentis ablata, ad spem & tolerantiam eos hortatur. Multos enim labores diu & sedulò illis obeundos edicit antequã gloria illa fruantur, cui nimis calidè inhiabant. *In regionem longinquam.* Quum putarent discipuli Christum regni sui possessionem iam tunc adire, hunc errorem primò corrigit: quia sibi longinquo itinere acquirendum sit regnum. Porrò quid significet regio longinqua subtiliùs disserant qui captãt argutias. Mihi non aliud notare videtur Christus quàm diuturnam absentiam à tempore mortis vsque ad vltimum aduentum. Quanquam enim ad dextram Patris sedens cæli & terræ imperio potitur, & ex quo in cælum ascendit data est ei omnis potestas, vt coram eo flectatur omne genu: quia tamen nondum hostes suos subegit, nõdum apparuit mundi iudex, nec manifesta est eius maiestas, non ineptè dicitur abesse à suis donec ornatus nouo principatu iterum redeat. Verum quidem est eum nunc regnare, dum suos regenerat in vitam cælestem, & ad Dei imaginem refingit, Angelísque associat, dum verbo suo gubernat Ecclesiam, tuetur suo præsidio, Spiritus donis locupletat, fouet sua gratia, virtutéque sustinet, suppeditat denique quicquid necessariũ est in salutẽ, dum Satanæ omniúmque impiorum furorem cõpescit, omnésque machinas dissipat: sed quia carni absconditus est hic regnandi modus, propriè in vltimum diẽ eius manifestatio differtur. Ergo quum regni vmbram stultè apprehenderent Apostoli, pronuntiat Dominus procul sibi quærendum esse regnum, vt moram ferre discant.

13 *Vocatis decem seruis.)* Non ita in seruorum numero vt in pecuniæ summis anxiè hærendum est. nam Matthæus diuersas summas exprimens, vberiorem continet doctrinam: quòd scilicet nõ omnibus æquale negotiandi onus Christus iniungat, sed vni cõmittens exiguam summam, maiori pecuniæ alterum præficiat. in hoc ambo consentiunt, vsque ad vltimum diem resurrectionis Christum à suis quodammodo peregrinari: interea verò minimè consentaneum esse vt otiosi sedeant ac inutiles: singulis enim certum munus esse iniunctum in quo se exerceant: debere igitur ad negotiandum intentos esse, vt rem Domini strenuè procurent. Simpliciter dicit Lucas datam cuique esse minam, quia siue plus siue minus nobis committat, pro se quisque rationem pariter reddet. Plenior (vt dixi) & expressior est Matthæus, qui gradus ponit distinctos. Scimus enim non omnibus promiscuè Dominum largiri eandem donorum mensuram, sed variè prout visum est distribuere, vt alij alios præcellant. Porrò quicquid in nos donorum contulerit Dominus, sciamus instar pecuniæ apud nos esse depositum, vt inde aliquid lucri proueniat. Nihil enim indignius est quàm Dei gratias (quarum vis in fructu consistit) sepultas latere, nec in aliquem vsum accommodari. 1.Cor.12.a.7. Ephes. 4. b. 7.

15 Matth. *Vnicuique secundùm propriam fac.)* Hac voce nõ discernit Christus naturam à Spiritus donis: nulla enim est vel potẽtia vel dexteritas quæ nõ debeat accepta referri Deo. Itaque quisquis partiri cum Deo volet, nihil sibi faciet residuum. Quid ergo sibi vult quod paterfamiliâs dicitur singulis plus vel minus committere, secundum cuiusque facultatem? Nempe quia Deus, prout quenque disposuit, & naturalibus ornauit donis, ita etiam hoc vel illud iniungit, in rebus agendis exercet, prouehit ad varias functiones, materiam præclarè agendi suppeditat, occasionẽ etiam proponit. Ridiculi verò sunt Papistæ, dum hinc colligunt singulis conferri Dei dona secundùm meriti sui modum. Nam etsi vetus interpres nomen Virtutis posuit, non intellexit, prout se gesserint homines, laudémq; virtutis adepti sint, Diuinitus ornari: sed tantùm quatenus idoneos paterfamiliâs iudicauit. Scimus autem neminem à Deo idoneum reperiri donec fecerit. Et Græcum nomen δύναμις, quo vsus est Christus, omni ambiguitate caret.

20 *Qui quinque talenta.)* Dicuntur negotiari qui vtiliter impendunt quicquid Deus apud ipsos deposuit. Piorum enim vita negotiationi aptè cõfertur: quia vltro citróque ad fouendam societatem inter se contrahere debent. industria autem, qua quisque munus sibi mandatum exequitur, ipsáque vocatio, facultas bene agendi, & reliqua dona in mercibus deputantur: quia ad hunc vsum & finem spectant vt mutua sit inter homines communicatio. Fructus autem cuius meminit Christus, communis est vtilitas quæ Dei gloriam illustrat. Quanquam enim Deus opera nostra non ditatur, nec crescit, vt tamen quisque fratribus suis maximè prodest, ac vtiliter in eorum salutem accommodat quæ à Deo accepit dona, ita dicitur fructum vel lucrum ipsi Deo afferre. Tanti enim hominum salutem æstimat cælestis Pater, vt quicquid in eam confertur, in suas rationes velit referri. Porrò ne fatigemur bene agendo pronuntiat Christus non irritum fore eorum laborem qui se fideliter in sua vocatione exercuerint. Apud Lucam dicit præfici quinque vrbibus qui quinque minas lucratus sit. quibus verbis expri- Negotiari qui dicantur.

mit longè aliam regni sui gloriam fore vltimo aduentu quàm nunc appareat. Nunc enim tanquam absentis negotia laboriosè curamus: tûc verò ampla & multiplex honorum copia ei ad manum suppetet, qua magnificè nos exornet. Simplicior est loquẽdi forma apud Matthæum, Intra in gaudium domini tui: qua significat fideles seruos quorum officia probauerit, beatæ omnium bonorũ affluẽtiæ secum fore consortes. Sed quæritur quid sibi velit quod additur, Auferte huic minam, & date alteri qui decem habet. nam tunc cessabit omnis negotiandi ratio. Respondeo, memoria tenendum esse quod prius admonui, errare eos qui scrupulosè singulis particulis insistunt. Germanus autem sensus est, etiamsi nunc ignaui & inutiles serui Spiritus donis instructi sint, tandem omnibus nudatum iri, vt eorum inopia probrosáque egestas in gloriam bonorum cedat. Hos autẽ ignauos Christut dicit vel talentum vel minam sub terram defodere: quia dum otio & deliciis suis consulunt, nihil subire volunt molestiæ. quemadmodum videmus permultos, dum sibi suisque commodis priuatim addicti sunt, subterfugere omnia charitatis officia, nec nullum habere communis ædificationis respectum. Quum dicitur paterfamiliâs, postquam reuersus est, vocasse seruos ad rationẽ: sicuti hinc bonis concipienda est alacritas, quia se intelligunt operam minimè ludere: ita rursum pigris & disidiosis non leuis iniicitur terror. Discamus ergo, antequam adueniat Dominus, & calculum nobiscum ponat, quotidie nosipsos sponte vrgere.

24 *Noueram te quòd homo durus.*) Hæc durities nihil ad summam parabolæ facit: & ineptè philosophantur qui hic disputant quàm austerè ac rigidè cum suis Deus agat. Nihilo enim magis notare talem rigorem Christus voluit, quàm vsuras laudare quum patremfamiliâs sic loquẽtem inducit, oportuisse apud mensarium deponi pecuniam, vt saltem ex fœnore cresceret. Tantum significat Christus nihil excusationis fore eorum desidiæ qui & dona Dei supprimunt, & ætatem suam consumunt in otio. Vnde etiam colligimus nullum viuendi genus coram Deo magis esse laudabile, quàm ex quo ad hominum societatem aliqua prouenit vtilitas. Sententia hęc, *Omni habenti dabitur*, exposita fuit in caput 13. Tenebras etiam exteriores supra capite 8. docuimus domesticæ luci opponi. nam quum antiquitus nocturnæ vt plurimum cœnæ essent, quas plurimæ faces & lampades illustrabant, qui eiiciuntur è regno Dei, Christus eos dicit extrà eiici in tenebras.

27 Luc. *Cæterum inimicos meos.*) Hoc secundo membro præcipuè Iudæos videtur perstringere: omnes tamen complectitur qui absente Domino sese ad defectionem erigunt. Christo autem propositum fuit non modò tales horribilis vindictæ denuntiatione terrere, sed etiam suos retinere in fide subiectionis. Neque enim leuis tentatio est, videre multorum perfidia & rebellione regnum Dei dissipari. Ergo vt inter turbas maneamus quieti, Christus se rediturum admonet, suóque aduentu impiæ defectionis fore vltorem.

MATTH. XXI.

1 *Et quum appropinquassent Hierosolymis, & venissent Bethphage, ad montem Oliuarum, tunc Iesus misit duos discipulos,*

2 *Dicens eis, Ite in castellũ quod contra vos est: & statim inuenietis asinam alligatam, & pullum cum ea, soluite & adducite mihi.*

3 *Et si quis vobis aliquid dixerit, dicite, Dominus his opus habet. Et confestim emittet eos.*

4 *Hoc autem totum factũ est vt impleretur quod dictũ est per Prophetam, dicentem,*

5 *Dicite filiæ Sion, Ecce rex tuus venit tibi mansuetus, & sedens super asinam, & pullũ filium subiugalis.*

6 *Euntes autem discipuli fecerunt sicut præceperat illis Iesus.*

7 *Et adduxerunt asinã & pullum, & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eum super illa collocarunt.*

8 *Plurima autem turba strauerunt vestimenta sua in*

MARC. XI.

1 *Et dum appropinquant Hierosolymis ad Bethphage & Bethaniam, iuxta montem Oliuarum, emittit duos è discipulis suis:*

2 *Et dicit illis, Abite in castellum quod contra vos est: & statim ingredientes in illud, inuenietis pullum alligatum super quem nullus hominum sedit: soluite eum, & adducite.*

3 *Et si quis vobis dixerit, Cur facitis hoc? dicite, Quia Dominus eo opus habet: & continuò illum mittet huc.*

4 *Abierunt autem, & inuenerunt pullum alligatum iuxta ianuam foris in biuio, & soluunt illum.*

5 *Et quidam eorum qui illic stabant, dixerunt illis, Quid facitis soluentes pullum?*

6 *At illi dixerunt eis quemadmodum præceperat Iesus & siuerunt eos.*

7 *Et adduxerunt pullum ad Iesum, & iniecerunt illi vestimenta sua, seditque super illum.*

8 *Multi verò vestimenta sua sternebant in via: alij verò frondes cædebant ex arboribus,*

LVC. XIX.

26 *Et factum est quum appropinquasset ad Bethphage & Bethaniam iuxta montem qui vocatur Oliuarum, misit duos discipulos suos,*

30 *Dicens, Ite in castellum quod est eregione: & introeuntes illuc, inuenietis pullum alligatum, in quo nemo vnquam hominum sedit: soluite illum & adducite.*

31 *Et si quis vos interrogauerit, quare soluitis, sic dicetis ei, Quia Dominus eo opus habet.*

32 *Abierunt autem qui missi erant, & inuenerunt sicut dixerat illis.*

33 *Soluentibus autem illis pullum, dixerunt domini eius ad illos, Quare soluitis pullum?*

34 *At illi dixerunt, Dominus eo opus habet.*

35 *Et duxerunt illum ad Iesum: & iniectis vestimentis suis super illum, imposuerunt Iesum.*

36 *Eunte autem eo substernebant vestimenta sua in via.*

37 *Et quum appropinquaret*

via: alij verò cædebant ramos
de arboribus, & sternebant in
via
9 *Porrò turbæ quæ præce-*
debant & quæ sequebantur, cla
mabant, dicentes, Osanna filio
Dauid, benedictus qui venit
in nomine Domini, Osanna in
altissimis.

& sternebant in via
9 *Et qui præcedebant, qui-*
que sequebantur, clamabant, di-
centes, Osanna:
10 *Benedictus qui venit in no*
mine Domini: benedictum quod
venit regnum in nomine Domini
patris nostri Dauid, Osanna in
altissimis.

iam ad descensum montis Oliua-
rum, cœperunt omnis multitudo
discipulorum gaudentes laudare
Deum voce magna, super omni-
bus quas videbant virtutibus,
38 *Dicentes, Benedictus qui*
venit rex in nomine Domini:
pax in cælo, & gloria in altissimis.

Non quia ex itinere fessus esset, asinum sibi Christus per discipulos accersit, sed in alium finem. nã quum instaret mortis tempus, solenni ritu ostendere voluit qualis esset regni sui natura. Id quidem facere exorsus fuerat à suo Baptismo: sed hoc illi specimen sub vocationis suæ finem edendum restabat. Cur enim hactenus abstinuit à Regis nomine, nunc verò demum liberè se regẽ profitetur, nisi quia non procul abest à stadij sui meta? Ergo quum propinquus illi esset in cælum transitus, regnum suum palàm in terra auspicari voluit. Fuisset autem ridicula hæc pompa, nisi respondisset Zachariæ vaticinio. Vt sibi regium honorem vendicet Christus, super asinum equitans Hierosolymã ingreditur. magnificus scilicet splẽdor. Adde quod asinũ precario quispiam illi concedit. Iam quòd ephippiis & ornatu caret, vt vestes suas inijcere cogantur discipuli, turpis ac pudendæ inopiæ signum est. Magnum, fateor, comitatum secum trahit: sed quorum hominum? nempe qui ex vicinis pagis temerè concurrerant. Resonant faustæ acclamationes: sed à quibus? nempe à pauperculis, & contemptæ plebis hominibus. Data igitur opera videri potuit se omnium ludibrio exponere. Sed quia duo coniunctim agenda illi fuerunt, vt documentum aliquod præberet regni sui, & doceret terrenis imperiis non esse affine, nec in caducis mundi huius opibus situm, hæc illi prorsus tenenda fuit ratio. Quanquã hoc quoque profanis hominibus fortè insipidum foret, nisi multò ante testatus fuisset Deus per Prophetã suum talem fore regem qui ad restituendam populi salutem venturus erat. Ergo, ne impediat cõtemptibilis Christi habitus quominus in hoc spectaculo cernamus spirituale eius regnum, nobis ante oculos versetur oraculum cæleste, quo Deus filium suum sub illa deformitate mendici magis ornauerat, quàm si cunctis regum insignibus fulgeret. Sine hoc condimento nunquam hæc historia nobis sapiet. ideo multum ponderis subest verbis Matthæi, quum dicit impletum fuisse Prophetæ oraculum. quia enim videbat fieri vix posse vt homines qui opulentiæ & pompis nimis addicti sunt, proprio carnis sensu quicquã ex hac historia proficerent, à nudo rei intuitu ad Prophetiæ considerationem eos traducit.

2 *Ite in castellum.*) Quum Bethaniæ esset, asinum minimè poposcit ad leuãdam itineris molestiam: facile enim erat residuum iter pedibus conficere. Sed quemadmodum currus suos Reges conscendunt, vnde conspicui emineant, ita populi oculos in se conuertere voluit Dominus, & aliquo indicio ratas facere comitum suorum acclamationes, ne quis regis honorem inuito tribui putaret. Vnde asinum iusserit adduci incertum est, nisi quòd facile colligitur fuisse aliquem pagum suburbanum. nam ridiculum est quod allegoricè de Hierosolyma quidam exponunt. Nihilo etiam aptior est allegoria quam nonnulli in asina & pullo excudunt. Asinam populi Iudaici figuram esse volunt, qui pridem subactus, & iugo Legis assuetus erat: Gentiles autem repræsentari per pullum, qui expers sessoris fuerat: Christum ergo asinæ primum insedisse, quia à Iudæis incipere debuit: postea transiisse ad pullum, quia Gentibus quoque secundo loco præfectus erat. Et Matthæus quidem videtur vtranque equitationem notare. Sed quum frequentes synecdochæ in Scripturis occurrant, nihil mirũ si pro vno duos nominat. Cæterùm ex aliis Euangelistis liquidò constat Christum nonnisi pullo vsum esse. Et dubitationem eximit Zacharias, qui pro familiari linguæ Hebraicæ vsu rem eandem bis repetit. *Statim inuenietis.* Nequid discipulos moretur quominus ad obsequium prẽsto sint, Dominus maturè quæstionibus occurrit. Ac primò quidem non fortuitò se eos mittere significat, quum dicit, in primo pagi introitu inuenturos asellum cum matre. deinde neminem illis aduersaturum quin eum abducant, si modò respondeant opus sibi esse. Hoc autem modo Deitatem suam probauit. nam & rem absentem cognoscere, & corda hominum in assensum flectere, solius Dei fuit. Etsi enim fieri potuit vt asini Dominus, de illo nõ malè sentiens, libẽter annueret: diuinare tamen an futurus esset domi, an ei tunc commodum esset, an fidem habiturus esset hominibus ignotis, non fuit in hominis mortalis arbitrio. Sicuti autem discipulos confirmat Christus vt sint ad parendum alacriores, ita videmus quàm se morigeros vicissim præstent. Successus autem demonstrat, totum hoc negotium Diuinitus gubernatum esse.

5 *Dicite filiæ Sion.*) Hoc apud Zachariam non habetur ad verbum: scitè tamen aptéque Euangelista quod Deus vni Prophetæ testari præcepit, ad omnes pios doctores transfert. Hæc enim vnica spes fuit qua se filij Dei & fulcire & erigere debebant, quod venturus tandem esset Redemptor. Ideóque Propheta plenam & solidam lætitiæ materiam Christi aduentu afferri docet fidelibus. Nam quia non aliter propitius est illis Deus quàm mediatore interposito, & idem est Mediator qui suos à malis omnibus liberat, quid extra ipsum esse potest quod homines peccatis suis perditos & miseriis oppressos exhilaret? Sicuti autem absente Christo mœrore nos penitus confici necesse est, ita rursum fideles admonet propheta, esse cur solidè gaudeant, vbi illis adest Redemptor. Quanquam autem aliis elogiis Christũ commendat nempe quòd iustus sit, & salute instructus, nonnisi particulam vnam sumpsit Matthæus, quæ proposito suo quadrabat, nempe quòd pauper venturus sit, vel mansuetus, hoc est dissimilis Regibus terrenis, qui magnifico & sumptuo

so habitu excellunt. Iam paupertatis indiciũ subiicitur, quòd equitabit super asinum, vel filium asinæ. nec enim dubium est quin plebeium equitandi modum regæ amplitudini opponat.

6 *Euntes discipuli.*) Iam nuper dictum est. hîc in discipulis laudari promptum obsequendi studiũ. non enim tanta erat Christi autoritas vt solũ eius nomen ad mouendos ignotos homines sufficeret. deinde timenda erat furti infamia. Hinc ergo apparet quantum Magistro detulerint dum nihil responsant, sed eius mandato & promissione freti properant quo iussi sunt. Nos quoque eorum exẽplo discamus per quæuis impedimenta pergere, vt Domino quæ à nobis exigit obsequia præstemus. Ipse enim sublatis remoris viam inueniet, nec conatus nostros sinet esse irritos.

8 *Plurima autem turba.*) Hîc narrant Euangelistæ Christum agnitum fuisse à populo Regem. Ludicrum quidem spectaculum videri potuit quòd ignobilis turba ramos cædendo, & vestimẽta sua sternendo, inanem Regis titulum Christo deferret. sicuti tamen hoc seriò fecerunt, suámque obseruantiam ex animo testati sunt: ita Christus eos censuit idoneos regni sui præcones. Nec est quòd tale exordium miremur, quum hodie quoque ad Patris dexteram sedens, è cælesti solio obscuros homines amandet, à quibus sua maiestas contemptibili modo celebretur. Cæsos palmarũ ramos ex antiquo & solenni diei ritu (sicuti coniiciunt nonnulli interpretes) mihi probabile non videtur. quin potius subito instinctu Spiritus hũc Christo exhibitum fuisse honorem apparet, quũ nihil tale meditati essent discipuli, qui reliquæ turbæ eius rei autores fuerunt: nam & hoc ex Lucæ verbis colligitur.

Psal. 118. d. 25. 9 *Osanna Filio David.*) Præcatio hæc ex Psal. sumpta est. Consultò etiam Matthæus Hæbraicas voces recitat, vt sciamus non temere datos fuisse Christo plausus, nec vota quę in buccam venissent discipulis, sine delectu effusa esse: sed reuerenter sequutos esse precandi formam quam per os Prophetæ Spiritus sanctus toti Ecclesiæ dictauerat. Quanquam enim de regno suo illic disserat, non tamen dubium est quin præcipuè respiciat ipse aliósque respicere velit ad æternam successionem quam pollicitus illi fuerat Dominus. Perpetuam enim orandi legem Ecclesiæ composuit, quæ etiã collapsis regni opibus in vsu foret. Itaque inualuerat consuetudo vt de redemptione promissa passim his verbis vota conciperent. Et consilium Matthæi fuit (sicuti nuper attigimus) Hebraicè referre celebre carmen, vt doceret Christum à turba Redemptorem fuisse agnitum. Paulùm quidem inflexa est verborum pronuntiatio: potius enim dicendum erat, Hoschiana, Saluum fac obsecro: Hoschiana. sed scimus vix posse in alienam linguam verba transferri quin aliquid è sono mutetur. Nec verò Spiritus populum veterem duntaxat instituit vt quotidie pro regno Christi vota faceret: sed nobis eadem nũc præscribitur regula. Et sanè quum Deus nonnisi per manum Filij regnare velit, quũ dicimus, Adueniat regnum tuum, sub hac particula idem notatur quod in Psalmo clarius expressum est. Adde quod Deum rogantes vt filium suũ nobis regem conseruet, fatemur hoc regnum neque humanitus erectum esse, neque hominum virtute sustineri, sed inuictum stare cælesti præsidio. Venire dicitur in Dei nomine qui se non ingerit, sed Dei iussu & mandato suscipit regnum. quod ex Marco certius colligitur, vbi additur altera acclamatio, Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod venit in nomine Domini. Sic enim loquuntur promissionum respectu: quia testatus fuerat Dominus se tandem illius populi fore liberatorem, modúmque designauerat regni Dauidis instaurationem. videmus ergo honorem Mediatoris, à quo rerum omniũ & salutis restitutio speranda erat, Christo tribui. Quum autem plebeij fuerint rudésque idiotæ qui regnum Christi vocarunt regnum Dauidis, hinc discamus tritam vulgo fuisse hanc doctrinam, quæ hodie coacta & dura multis videtur, quia in Scriptura parum sunt exercitati. Apud Lucam adduntur pauca verba, *Pax in cælo, & gloria in altissimis:* quibus nulla subesset obscuritas, nisi quòd Angelico cantico non respondent, quod capite 2. habuimus. Nam illic Angeli gloriam Deo in cælis assignãt, hominibus verò pacem in terra: hîc tam pax quàm gloria ad Deum refertur. In sensu tamen nihil est dissidij. nam etsi distinctius Angeli causam demonstrant cur Deo gloriam cani deceat (quia scilicet eius misericordia in hoc mundo pace fruantur homines) idem tamen sibi vult quod nunc turba prædicat in cælo esse pacem: quia scimus non aliter miseras animas in mundo pacari, nisi se illis Deus è cælo reconciliet.

MATTH.	MARC.	LVC. XIX.
		41 *Et vt appropinquauit, videns ciuitatem, fleuit super illa dicens,* 42 *O si cognouisses & tu, & quidem in isto die tuo, quæ ad pacem tuam pertinent, curares: nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.* 43 *Quia venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo, & cingent te, & coangustabunt te vndique.* 44 *Et solo æquabunt te, & filios tuos qui in te sunt: & non relinquent in te lapidem super lapidem, eo quod non cognoueris tempus visitationis tuæ*

41 *Fleuit super illa.*) Quum nihil magis cuperet Christus quàm iniunctum sibi à Patre officiũ exequi, finem verò suæ vocationis hunc esse sciret, perditas oues domus Israel colligere: saluificum omnibus suum aduentum esse optauit. Hæc fuit causa cur misericordia tactus defleret propinquũ vrbis Hierosolymæ exitium. Nam quum expenderet illam Diuinitus electam esse sacram sedẽ in qua resideret salutis æternæ fœdus, sanctuarium vnde prodiret salus toti mundo: fieri non potuit quin eius interitum grauiter doleret, quum etiam populum qui in spem vitæ æternæ adoptatus erat, sua ingratitudine & malitia miserè perire videret: nihil mirum si lachrymas non tenuit. Quòd

Quod autem absurdum esse quidam putant, Christum malo cui mederi poterat, condolescere, facilè soluitur hic nodus. Nam sicuti è cælo descendit vt carne humana circundatus, Diuinę salutis testis esset ac minister: ita verè humanos induit affectus quatenus susceptæ functionis intererat. Ac prudenter semper notandum est quam personam sustineat dum loquitur, vel hominum saluti operam impendit. sicuti hoc loco, vt fideliter expleat Patris mandatum, necesse habet expetere vt fructus redemptionis ad totum electi populi corpus perueniat. Quatenus ergo datus erat huic populo minister in salutem, pro officij sui ratione illius exitium deplorat. Deus erat, fateor: sed quoties oportuit doctoris officio fungi, quieuit, & se quodammodo abscondit eius Deitas, ne quid Mediatoris partibus obstaret. Cæterùm hoc fletu testatus est non modò fraternè se diligere in quorum gratiã fuerat homo factus, sed paternæ quoque dilectionis Spiritum à Deo in humanam naturam transfusum esse.

42 *O si cognouisses & tu.*) Pathetica est oratio, ideóque abrupta. Scimus enim, in quibus ardent vehementes affectus, nonnisi dimidia ex parte sensus suos effari. Adde quòd duo affectus hîc simul permisti sunt. neque enim tantùm miseratur Christus vrbis cladem, sed simul ingrato populo extremum scelus exprobrat, quòd repudians oblatam sibi salutem, vltro horribile Dei iudicium accersat. Emphatica autẽ est copula quæ interferitur. tacitè enim Christus Hierosolymam aliis Iudææ, imò totius mundi vrbibus comparat, hoc sensu, Si vel tu quæ singulari priuilegio in toto orbe præcellis, si tu (inquam) saltem, quæ cæleste es in terris sacrarium, cognosceres. Sequitur continuò pòst altera amplificatio sumpta à tempore. Quanuis hactenus sceleste & impiè contra Deum fueris contumax, nunc saltem resipiscendi esset tempus. Significat enim iam diem adesse qui æterno Dei consilio in salutem Hierosolymę ordinatus fuerat & denuntiatus à Prophetis. Hoc est tempus acceptũ (inquit Iesaias) hic dies salutis. Quærite Dominum dum inueniri potest: inuocate eum dũ propè est. Pacis nomine omnes fœlicitatis partes secundùm Hebraicã phrasin designat. Nec simpliciter dicit Hierosolymæ incognitã esse suam pacẽ, sed

Iesa.49.c.8. 2.Cor.6.a.2. Iesa.55.b.5.

quæ ad pacem spectabant: quia sæpe fit vt minimè lateat homines sua fœlicitas, sed viam & media (vt loquûtur) malitia sua excæcati ignoret. Cæterùm quum misericordiæ mista sit exprobratio, note-
mus tanto grauiore pœna dignos esse homines, 1
quanto excellentioribus donis præditi fuerint, quia ad alia peccata accedit sacrilega cęlestis gra-
tiæ profanatio. Secundò notemus, quo propius ad 2
nos Deus accedit lucémq; sanæ doctrinæ admonet, si hâc occasionem negligimus, minùs nos esse excusabiles. Semper quidem aperta est salutis ianua: sed quia interdũ silet, non vulgare est beneficiũ, quum alta voce & familiariter nos ad se inuitat: ideóque contemptũ manet seuerior vindicta.

Nunc autem abscondita sunt. Hoc nõ dicitur ad leuandam Hierosolymæ culpam: potius enim ignominiæ causa notatur prodigiosus eius stupor, quòd Deum præsentem non cernat. Fateor quidẽ vnius Dei esse cæcis aperire mẽtis oculos: nec ad percipienda regni cælestis mysteria quenquã esse idoneum, nisi quem intus Spiritu suo Deus illuminat: sed non ideo digni sunt venia qui bruta sua cæcitate pereunt. Voluit etiam Christus scandalũ tollere, quod alioqui rudes & infirmos morari poterat. nam quum in vrbem illam cõiecti essent omnium oculi, eius exemplum in vtranque partem plurimum momenti habuit, vel vt noceret, vel vt prodesset. Ergo ne quem impediat illius incredulitas superbúsque Euangelij contemptus, damnatur fœdæ cæcitatis.

43 *Venient dies super te.*) Nunc quasi sumpta iudicis persona durius Hierosolymam compellat. Sic etiam Prophetæ, quanuis lachrymis prosequãtur eorum exitium pro quibus anxij esse debent, animos tamen ad seueras denuntiationes colligunt: quia sciunt non modò impositam sibi esse curam salutis hominum, sed etiam diuini iudicij se creatos esse præcones. Porrò hoc nomine Hierosolymam pronuntiat horribiles pœnas daturã, quòd tempus suæ visitationis nõ cognouerit, hoc est, contempserit exhibitum sibi Redemptorem, nec eius gratiam amplexa sit. Nunc pœnarũ quas illa perpessa est atrocitas nos terreat, ne socordia nostra extinguamus salutis lucem, sed attenti simus ad recipiendam Dei gratiam: imò strenuè obuiam curramus.

MATTH. XXI.

10 *Et quum intrasset Hierosolymam, commota est vniuersa ciuitas, dicens, Quis est hic?*

11 *Turbæ autem dicebant, Hic est Iesus Propheta ille à Nazareth Galilææ.*

12 *Et intrauit Iesus in templum Dei, & eijciebat omnes vendentes & ementes in templo, mensásque nũmulariorum & cathedras vendentiũ columbas euertit.*

13 *Et dixit eis, Scriptum est, Domus mea, domus deprecationis vocabitur: at vos fecistis illam speluncã latronũ.*

14 *Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo, & sanauit eos.*

15 *Quum vidissent principes Sacerdotum & Scribæ mirabilia quæ fe-*

MARC. XI.

11 *Et ingressus est Hierosolymam Dominus & in templum. & quum circunspexisset omnia, iámque tempus esset vespertinum, egressus est Bethaniam cum duodecim.*

12 *Et postero die quum exissent Bethania, esuriit.*

13 *Quúmque vidisset arborem fici procul habentem folia venit, si forte inuenturus esset aliquid in ea. Et quũ venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia: non enim erat tempus ficorum.*

14 *Et respondens Iesus dixit ficui, Ne posthac ex te in æternum quisquã fructum edat. Et audiebant discipuli illius.*

15 *Veniúntque Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum cœpit eijcere*

LVC. XIX.

39 *Et quidam Pharisæorum è turba dixerunt ad illum, Magister, increpa discipulos tuos.*

40 *Quibus ipse ait, Dico vobis quòd si hi tacuerint, lapides clamabunt.*

Paulò pòst.

45 *Et ingressus in templum, cœpit eijcere vendentes in illo & emen-*

cerat, & pueros clamantes in templo
& dicentes, Osanna filio Dauid: indi-
gnati sunt.
16 Et dixerunt ei, Audis quid
isti dicunt? Iesus autem dicit eis, Cer-
tè. nunquam autem legistis, Ex ore in
fantium & lactentium perfecisti lau-
dem?
17 Et relictis illis exijt è ciui-
tate in Bethaniam, & diuersatus est
illic.
18 Manè autem reuertens in
ciuitatem, esurijt.
19 Et quum vidisset fici arborem
vnam in via, venit ad eam, & nihil
inuenit in ea, nisi folia tantùm. At ait
illi, Ne posthac ex te nascatur fructus
in æternum: & arefacta est continuo
ficus?
20 Et quum vidissent discipuli, mi-
rati sunt, dicētes, Quomodo continuò
exaruit ficus?
21 Respondens autem Iesus ait
eis, Amen dico vobis, si habueritis fi-
dem, & non hæsitaueritis, non solùm
hoc quod in ficu accidit facietis, verū
etiam si monti huic dixeritis, Tolle-
re, & proijce te in mare, fiet.
22 Et omnia quæcunque petieri
tis in deprecatione credentes, accipie
tis.

re eos qui vendebant & emebant in
templo, & mensas argentariorum, &
sellas vendentium columbas subuertit.
16 Et non permisit vt quisquam
deportaret vas per templum.
17 Et dicebat, dicens illis, Nónne
scriptum est, Domus mea, domus preca-
tionis vocabitur omnibus gentibus? Vos
autē fecistis eam speluncam latronum.
18 Et audierunt Scribæ ac princi-
pes Sacerdotum, & quærebant quomo-
do illum essent perdituri. timebāt enim
eum, quòd tota turba admirabatur do-
ctrinam eius.
19 Et quum esset vespera, egressus
est ex vrbe:
20 Et manè prætereuntes viderūt
ficum exaruisse radicitus.
21 Et recordatus Petrus dicit illi,
Rabbi, ecce, ficus illa cui maledixisti,
exaruit.
22 Et respondens Iesus dicit illis,
Habete fidem Dei.
23 Amen dico vobis quia quicun-
que dixerit monti huic, Tollere, ac mit-
taris in mare, & non hæsitauerit in cor-
de suo, sed fore crediderit quæ dixerit,
erit illi quicquid dixerit.
24 Propterea dico vobis, quæcunque
orantes petitis, credite quòd accipietis,
& erunt vobis.

tes.
46 Dicens illis,
Scriptum est, vos
autem fecistis illam
speluncam latro-
num.
47 Et docebat
quotidie in templo.
Principes autem Sa
cerdotum & Scribæ
quærebant illum
perdere, & primo-
res populi.
48 Nec inue-
niebant quid face-
rent: totus enim
populus pendebat
ab ore eius quum
audiret illum.

Dissimilis est Matthæi & Marci narratio de ficu arefacta: Matthæus enim hoc factum esse dicit postridie quàm se Christus professus erat Regem: Marcus verò in diem sequentem reiicere videtur. Solutio tamen in promptu est: nam in hoc consentiunt, Christum, quum in vrbem postridie solennis sui ingressus veniret, maledixisse arbori. Tantùm exprimit Marcus (quod præteritum à Matthæo fuerat) rem fuisse animaduersam à discipulis die sequenti. Quanquam ergo distinctius temporis ordinem Marcus notauit, nihil tamen diuersum continet. Videtur apertius tam à Matthæo quàm à Luca differre in historia correctæ nundinationis. nam quum vterque horum affirmet Christum simulac vrbem & templum ingressus est, expulisse vendentes & ementes: Marcus simpliciter dicit circunspexisse omnia: eiectionem verò illam in diem alterum reiecit. Ego autē ita concilio, quòd quum de templi purgatione loquutus non esset, eam deinde inserat non suo loco. Primo die venisse in templum narrat, illicque omnia circunspexisse. Quorsum autem intuitus ille tam diligens, nisi vt aliquid vitiosum corrigeret? Nam quum ante solitus esset templum frequenter visere, nouitate spectaculi commotus non fuit. Porrò quum deberet Marcus subiicere continuò pòst, eiectos è templo fuisse qui illic vendebant & emebant, Christum ex vrbe egressum esse dicit: quod autem omiserat relatu dignum, postea refert. Nisi cui fortè magis placeat, in hac quoque historia obseruatum fuisse à Marco tempus quod alii duo neglexerant. Etsi enim suo contextu videntur continuum tenorem notare, quia tamē diem certū non exprimunt, nihil absurdi esset, quòd cōiunctim in ipsis legitur diuidere. Mihi tamen illa quā priore loco posui coniectura magis placet. nam verisimile est coram maiore populi frequentia editū illud fuisse à Christo potentiæ suæ specimen. Cæterùm quisquis expendet quàm parum curiosi fuerint Euangelistæ in notatione temporum, eum non offendet ista narrandi diuersitas.

10 *Quum intrasset Hierosolymam.*) Commotam fuisse vrbem Matthæus dicit, vt sciamus rem non obscurè nec furtim fuisse gestam, sed toto populo spectāte, nec ignaris Sacerdotibus & Scribis. Quare in illo contemptibili carnis habitu conspicua fuit Spiritus maiestas. quomodo enim passi omnes fuissent cum magno suo periculo Christum in vrbem regia pompa induci, nisi attoniti fuissent? Hæc ergo summa est, neque clandestinū fuisse Christi ingressum, neque hostes eius quieuisse, quia eum contemnerent: sed potiùs occulto metu fuisse cohibitos: quia scilicet eos perculerat Deus ne quid tentare auderent. Interim perstringitur supina vrbis securitas, & aduenarum laudatur religio. nam quum audito strepitu quærunt ciues quisnam sit ille, patet eos non esse ex Christi comitibus.

12 *Intrauit Iesus in templum.*) Quum sæpius in templum ascenderet, & hæc corruptela subinde illi esset ante oculos, bis tantùm ad eius correctionem manum admouit: semel initio suæ legationis, & nunc rursus quum propè ad metam ventum foret. Sed quum turpis & profana confusio

prorsus

prorsus regnaret, templúmq; cum suis sacrificiis excidio addictum foret, satis habuit Christus eius profanationem bis palàm coarguere. Quum ergo se patefecit Doctorem & Prophetam à Deo missum vt Iudæos expergefaceret, magísque redderet attẽtos, templi purgandi munus sibi sumpsit. atque hanc priorem historiam solus Iohannes attigit capite secundo. Nunc verò sub finem cursus sui eandem potestatem iterum sibi vendicans, Iudæos de templi pollutionibus admonet, simúlq; ostendit restitutionem nouam instare. Interea verò minimè dubium est quin se & Regem & summum Pontificem templi ac Diuini cultus præsidem testatus sit. Quod ideo notandum est, ne sibi quilibet priuatus idem licere existimet. Zelũ quidem quo Christus ad hoc agendum accensus fuit, piis omnibus communem esse decet: sed, ne imitationis prætextu quisquam temere irruat, videndum est quid ferat vocatio, & quatenus nos ex Dei mandato progredi oporteat. Si qua inquinamenta in Ecclesiam Dei obrepserint, omnes Dei filios vrat dolor. sed quia non omnibus Deus manum armauit, qui priuati sunt ingemiscant, donec remedium Deus attulerit. Fateor quidẽ esse plusquam stupidos quibus non displicet templi Dei pollutio: nec sufficere siqui intus anxij sint, nisi à cõtagione ipsi abstineant, & lingua testentur, quoties occasio ita tulerit, se cupere res in melius mutatas: sed quibus publica non est autoritas, vitia quibus manu nequeunt mederi, lingua, quam habeant solutam, oppugnent. Quæritur tamen, quum videret Christus crassis superstitionibus refertũ esse templum, cur leuem duntaxat vel certè illis magis tolerabilem correxerit. Respondeo neque fuisse Christo propositum sacras omnes cæremonias in antiquum vsum restituere, nec ab eo delectum fuisse habitũ quænam vitia maiora vel minora essent: sed hoc tantùm spectasse, vt sub vno visibili symbolo doceret sibi à Deo purgandi tẽpli mandatas esse partes: simúlque ostenderet fœdo & palpabili abusu corruptum esse Dei cultum. Prætextu quidẽ non carebat illa nundinatio, quæ populum molestia leuabat, ne procul quærenda essent sacrificia: deinde vt præsto ad manum esset pecunia quam quisque offerre vellet. Nec verò in sanctuario sedebant mensarij, vel prostabant venales hostiæ, sed tantùm in atrio, cui nomen templi interdum tribuitur, sed quia nihil minus consentaneũ est templi maiestati quàm illic erigi forum rerum venalium, & nũmularios collybi causa sedere, fuit hæc minimè ferenda profanatio. Et Christus in eam acrius inuectus est, quòd palàm constaret morem illum Sacerdotum auaritia ad turpis quæstus capturam inductum esse. Nam vt qui tabernam ingreditur variis mercibus pulchrè instructam, quãuis nihil emere in animo habeat, illecebris tamen captus mutat consilium: sic captandis oblationibus retia tendebant Sacerdotes, vt à singulis aliquid lucri emungerent.

13 *Scriptum est.*) Duo testimonia ex duobus Prophetis sumpta Christus adducit: vnum ex capite 56. Iesaię, alterum ex 7. Ieremiæ. Porrò quod scriptum est apud Iesaiam, temporis circunstantiæ quadrabat. illic enim prędicitur Gentiũ vocatio. Iesaias ergo Deum facturũ promittit nõ modò vt pristinum splendorem templum recuperet, sed etiam vt illuc confluant vndique omnes Gentes, totúsque orbis in veram & synceram pietatem consentiat. Certum quidem est metaphoricè ipsum loqui. nam Prophetæ spiritualem Dei cultum, qui sub regno Christi futurus erat, legalibus figuris adumbrant. Certè hoc nunquam impletum fuit vt omnes populi Hierosolymam adorandi causa ascenderent. Quum ergo pronuntiat templum fore locum precationis omnibus Gentibus, perinde valet hæc loquutio ac si dixisset Gentes aggregandas esse in Ecclesiam Dei, vt vno ore verum Deum vnà cum filiis Abrahæ inuocent. Sed quia templi meminit, quatenus visibilis tunc erat pietatis sedes, meritò Christus Iudæis exprobrat, in alienos vsus, quàm quibus dicatum erat, ab ipsis esse traductum. Sensus ergo est, Templum hoc Deus hactenus extare voluit tanquã signum quò intenti essent omnes eius cultores. Quàm igitur indignè & sceleste in profanum forum conuertitur? Caeterùm Christi ætate verè templum illud domus erat precationis, quandiu scilicet viguit Lex cum suis vmbris: cœpit autem omnibus Gẽtibus esse domus precationis, quum inde personuit Euangelij doctrina, qua totus orbis in fidei consensum coaluit. Et quanquam paulò pòst funditus euersum est, adhuc tamen hodie apparet huius prophetiæ effectus. nam quia de Sion exijt Lex, necesse est ad illud principium respicere qui cunque rite precari volunt. Fateor quidem nullum esse locorum discrimen, quia vbique vult inuocari Dominus: sed quemadmodum dicuntur lingua Chanaan loqui fideles qui Deum Israelis se colere profitentur: ita & in templum venire, quia inde fluxit vera religio: & illa eadem origo fuit aquarum quæ breui spatio mirum in modum auctæ larga copia profluunt, ac bibentes viuificant, vt meminit Ezechiel: quę à templo egressæ, ab ortu solis vsque ad occasum se diffundunt, vt est apud Zachariam. Hodie quanquam ad sacros conuentus agendos templis vtimur, diuersa tamen est ratio: quia ex quo exhibitus est Christus, nobis externa & vmbratilis eius imago minimè proponitur, sicut olim Patribus sub Lege. Notandum preterea est, precationis voce totum Dei cultum notari à Propheta. Quantumuis enim multiplex tunc esset cæremoniarum copia, docere tamen breuiter Iudæos voluit Deus quorsum illas omnes referri deceret, nempe vt spiritualiter ipsum colerent, sicuti clarius habetur Psalmo 50. nam illic quoque Deus omnia pietatis exercitia ad precationem reuocat. *At vos fecistis illam.* Significat Christus querimoniam Ieremiæ competere etiam in suum tempus, quo non minus vitiatum erat templum. Propheta hypocritas obiurgat, qui templi fiducia peccandi licentiam sibi indulgebant. Nam quum Dei consilium esset Iudæos externis symbolis, quasi rudimentis, ad veram pietatem instituere, sicut hypocritis solenne est eius veritatem conuertere in mendacium (quasi sufficeret externis cæremoniis dare operam) inani templi prætextu contenti erant. Reclamat autem Propheta, Deum templo minimè affixum esse, vel cæremoniis alligatum, ideóque fallaciter iactare templi nomen, quod speluncam latronum fecerant. Sicuti enim audacius in suis speluncis peccant latrones, quia id se impunè confidunt facturos: sic hypocritis ex fictitio pietatis obtentu crescit audacia, vt Deo propemodum illudere non dubitent. Porrò quia metaphora speluncæ ad omnes corruptelas extẽditur,

Cap. 47. & 9.

Cap. 14. 6. 8

locum Prophetæ Christus opportunè ad præsentem causam accommodat. Additur apud Marcum vetuisse Christum ne quis vas per templū ferret: hoc est, non esse passum quicquam illic à sacris alienum spectari. nam vasis nomine Hebræi quoduis supellectilis genus notant. In summa, quicquid templi reuerentiæ & maiestati obstabat, Christus sustulit.

14 *Accesserunt cæci & claudi.*) Ne authoritas illa quam sibi præter vsitatum morem vsurpauerat Christus, temeritatis suspecta foret, eam miraculis asseruit. Claudos ergo & cæcos in templo sanauit, vt palàm fieret verè in eum competere Messiæ ius atque honorem. nam eum Prophetæ his notis insigniunt. Vnde iterum perspicimus quod paulo antè admonui, non esse cuiuslibet è populo imitari hoc Christi factum, ne se inconsideratè in solium Messiæ extollat. Hoc quidem tenendum est, claudos & cæcos qui sanati fuerunt, testes fuisse Diuinæ Christi virtutis, acsi Deus è cælo turbæ præconium sua voce sanciret.

15 *Quū vidissent Principes.*) Lucas narrat Phariseos iam in via cœpisse obstrepere. Soli tunc discipuli clamabant: illis voluerunt silentium indici. Respondit Christus frustra ipsos contendere: quia potius clamorē à lapidibus exprimeret Deus quàm Filij sui regnum obrui fineret. Credibile autem est quum nullus fieret clamandi modus, quin & pueri ipsi accederent, simul indignationem Scribis & Sacerdotibus creuisse: & tunc de integro Christum aggressos. Videntur autem obliquè illum mordere, dum obiiciunt captare laudem à pueris. Porrò notandum est vnde nata fuerit eorum offensio. Impiæ quidem malitiæ ac virulento Dei contemptui fuisse coniunctam, inde patet quòd non minus eos torqueant miracula quàm faustæ acclamationes. sed nunc aliquid magis speciale quæro, quidnam eos maximè pupugerit. Scimus autem quàm acriter pro suo iure pugnauerint. huc enim ferebat eos zelus vt tyrannis quam semel vsurpauerāt, salua ipsis maneret. Porrò hæc nō minima erat imperij diminutio, si plebi liberum fuisset Christo regium deferre nomē. etiam in rebus minutis sua decreta volebant pro oraculis haberi, ne quicquam vel probare vel reiicere fas esset nisi ex eorum placito. Itaque absurdum ac peruersum esse iudicant, à plebe ornari quempiam Messiæ titulo, quem ipsi nullo gradu dignentur. Et certè æquum erat, si officio suo functi essent, eos toti populo authores ac duces præire. Creati enim erant Sacerdotes, vt ex eorum labiis omnes peterent Legis scientiam, denique vt Dei exercituum angeli essent ac interpretes. Sed quia perfide veritatis lucem extinxerant, apposite respondet Christus, nihil eos proficere dum salutis doctrinam supprimere conantur: quia potius ex lapidibus erumpet. Subest autem tacita concessio: neque enim hunc præposterum esse ordinem Christus negat quòd indoctum vulgus & pueri Messiæ aduentum sua voce primi celebrent: sed quia veritatem malignè suffocant qui legitimi esse debebant eius testes, non mirum esse si Deus alios excitet, ac in eorum ignominiā pueros deligat. Hinc ad nos redit nō parua consolatio: quanuis enim tegendo Christi regno nullum non lapidē moueant impij, hîc audimus operam eos ludere. Sperant, vbi ex turba quæ regnum Christi promouet alios è medio sustulerint, alios metu prohibuerint, se voti fore compotes. atqui frustrabitur eos Dominus: quia ex lapidibus potius ora & linguas formabit, quàm vt testibus Filij sui regnum careat.

Malac. 2. b. 7.

19 *Nunquam autem legistis.*) Ansam calumniæ Scribæ & Sacerdotes ex eo arripiunt quòd se patitur Christus regem à pueris vocari: vt superbè improbi semper in Christi discipulis humilitatē despiciunt. Malitiam hanc refutat Christus testimonio Dauidis, qui infantes quoque ipsos præcones facit gloriæ Dei. Ad verbum sic habetur, Ex ore infantium & lactentium fundasti robur. Quo significat Dauid, etiamsi omnes linguæ taceant, Deum non opus habere aliis rhetoribus ad illustrandam suam virtutem, quàm infantibus pueris qui à matrum vberibus adhuc pēdent. Ipsi quidem muti sunt, sed mirabilis Dei prouidētia, quæ in ipsis relucet, instar est sonoræ & magniloquæ facundiæ. Nam qui secum reputat quomodo gignatur in vtero matris fœtus, illic foueatur per nouem menses, tandem in lucem edatur, & paratum alimentum, simulac natus est, reperiat: necesse est vt non tantùm sentiat Deum mundi opificem, sed totus in eius admirationem feratur. Ita sol & luna, quanuis sint elingues creaturæ, tamen ad canendas Dei laudes desertum & vocale præconium illis tribuitur. Porrò quum in lingua infantium personent elogia Dei, Christus hinc colligit non esse absurdum si à pueris qui iam vsu loquendi præditi sunt, vocem eliciat.

Psal. 8. a. 3.

Psal. 19. a. 2.

18 *Manè autem reuertens.*) Inter solennem illum, de quo audiuimus, Christi ingressum, & diem Paschatis, nocturnum illi hospitium fuit Bethaniæ: interdiu verò ad docendum in templo apparuit. Historiam verò quæ medio illo tempore contigit, referunt Matthæus & Marcus quòd Christus in vrbem veniens esurierit, accessit ad ficum: & quum præter folia nihil in ea reperisset, eam maledixerit: arbor verò eius voce maledicta, continuò exaruerit. Porrò Christum non simulasse esuriem, sed verè perpessum esse, pro confesso accipio. Scimus enim carnis nostræ infirmitatibus sponte fuisse obnoxium: quanquam natura liber & immunis erat. Sed in eo sita est difficultas, quomodo deceptus fuerit fructum in arbore vacua quærens, præsertim quum nondum esset maturum fructibus tempus: deinde cur tam seuerè excanduerit in arborem innoxiam. Sed nihil absurdi est si dicamus, secundùm hominem speciem arboris fuisse illi incognitam: fieri tamen potest vt consultò accesserit, euentum non ignorans. Certè ad maledicendum iracundiæ feruore non rapitur: (fuisset enim non iniusta modò, sed puerilis quoque ac ridicula vltio) Sed quū molesta illi pro carnis sensu esset fames, eam cōtrario affectu vincere aggressus est: nempe vt Patris gloriam proueheret: quemadmodum alibi dicit, Cibus meus est vt faciam volūtatem Patris. Nam illic quoque cum lassitudine sitique luctatur: & ego in hanc coniecturam magis inclino, quòd fames illi ad miraculum edendum, suósque docendos occasio fuerit. Ergo quum ipsum premeret fames, nec præstò adesset cibus, aliunde se pascit: nempe Dei gloriam propagando. Voluit autem in arbore symbolum proponere qualis tandem exitus maneat hypocritas, & simul detegere quàm inanis sit ac nihili eorum ostentatio.

Ioan. 4. e. 34.

19 Ne

19 *Ne posthac ex te fructus.*) Hinc discamus quid valeat maledicendi verbum, nempe vt sterilitatis damnetur arbor: sicuti rursum benedicit Deus quum fœcunditatem sua voce inspirat. Cæterùm clarius ex Marco liquet non protinus exaruisse ficum, vel saltem id non fuisse obseruatum à discipulis donec postridie frondibus nudatam viderunt. Idem quoque Marcus vni Petro assignat quod Matthæus communiter omnib. discipulis. sed quum Christus in plurali numero respondeat, colligere promptum est vnum rogasse omnium nomine.

21 *Respondens autem Iesus.*) Vsum miraculi lõgius extendit Christus, vt suos discipulos ad fidem fiduciámque animet. Apud Marcum generalis primùm exhortatio ponitur, *Vt habeant fidẽ Dei.* Sequitur deinde promissio, fide impetraturos quicquid à Deo petierint. Fidem Dei habere tantundem valet atque certò sibi promittere, & expectare à Deo quicquid opus fuerit. Sed quia fides, si qua est in nobis, erumpit statim in preces, & ad thesauros gratiæ Dei qui verbo ostensi sunt, penetrat, vt illis fruatur: ideo fidei precationem subiungit Christus. *nam si tantùm dixisset fore quicquid optabimus, quibusdam visa esset inperiosa vel nimis secura fides. Quare eos verè demum credere ostendit Christus qui bonitate eius & promissionibus freti, suppliciter ad ipsum confugiunt. Hic autem locus ad vim naturámque fidei exprimendam insignis est, nempe quòd certitudo sit in Dei bonitatem recumbens, quæ dubitationem non admittit. Neque enim alios credere agnoscit Christus nisi qui indubiè statuũt Deũ sibi esse propitium, nec hæsitant quin daturus sit quod petunt. Vnde perspicimus quàm diabolico figmento fascinati sint Papistæ, qui fidem dubitationi permiscent: imò stultæ præsumptionis nos insimulãt, si de paterno Dei erga nos fauore persuasi, corãm ipso sistere nos audemus. Atqui hoc præcipuè Christi beneficium Paulus commendat, quòd ex fide illius audaciam habemus accedendi ad Deum cum fiducia, ad Ephesios 3.c.12. Docet præterea hic locus verum fidei examen in precibus contineri. Si quis obiiciat vota hæc nunquam fuisse exaudita, vt montes se in mare proiicerent, facilis responsio est, Christum non laxare habenas hominũ votis vt pro arbitrio quidlibet appetãt, dum fidei regulæ preces subiicit. Sic enim necesse est vt Spiritus omnes nostros affectus verbo Dei frænatos in obsequium cogat. Certam & sine hæsitatione exorandi fiduciam requirit Christus. Vnde porrò eam mens humana concipiat nisi ex Dei verbo? Nunc ergo videmus Christum nihil discipulis promittere nisi se intra metas Diuini beneplaciti contineant.

47 Luc. *Docebat quotidie in templo.*) Marcus & Lucas primò docent ex quo genere hominum constiterit Ecclesia, nempe ex turba ignobili: rursum quósnam habuerit hostes Christus, nẽpe Sacerdotes & Scribas, omnésque primores. Hæc autem pars est stultitiæ crucis, quòd Deus præterita mundi excellentia quod stultum est, debile & cõtemptum eligit. Deinde commemorant bonos illos Ecclesiæ Dei præsides rationem quæsisse perdendi Christi: vnde scelerata eorum impietas detecta fuit. *Nam vt illis Christi persequendi iusta fuisset causa, latronum tamen more ad cædem grassari, vel sicarios clàm submittere nequaquam fas fuit. Tertiò docent, impiam illorum conspirationem repressam esse: quia arcano Dei decreto ad mortem crucis destinatus erat Christus.

MATTH. XXI.	MARC. XI.	LVC. XX.
23 *Et quum venisset in templum, accesserunt ad eum docentem principes Sacerdotum & seniores populi, dicentes, Qua authoritate hæc facis? & quis dedit tibi istam autoritatem.*	27 *Et veniunt rursus Hierosolymam: & quum ambularet in templo, veniunt ad illum principes Sacerdotum, & Scribæ & seniores.* 28 *Et dicunt illi, Qua autoritate hæc facis? & quis tibi dedit autoritatem istam vt hæc facias?*	1 *Et factum est in vno dierum illorum, docente illo populum in templo, & euangelizãte conuenerunt Principes Sacerdotum, & Scribæ, cum senioribus:* 2 *Et aiunt illi, dicentes, Dic nobis, qua autoritate ista facis? aut quis est qui tibi dedit autoritatem istam?*
24 *Respondens autem Iesus, dixit eis, Interrogabo vos & ego quiddam: quod si dixeritis mihi, & ego vobis dicam qua autoritate hæc faciam.*	29 *Iesus autem respondens dixit illis, Quæram à vobis & ipse quiddam, & respondete mihi: & dicam vobis qua autoritate hæc faciam.*	3 *Respondens autem Iesus dixit ad illos, Interrogabo vos & ego vnum quiddam, & respondete mihi.*
25 *Baptismus Ioannis vnde erat? e cælo, an ex hominibus? At illi cogitabant apud se dicentes? Si dixerimus, E cælo, dicet nobis, Quare ergo non credidistis illi?*	30 *Baptismus Iohannis vtrùm è cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.* 31 *Et cogitabant apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Cur igitur non credidistis illi?*	4 *Baptismus Iohannis è cælo erat, an ex hominibus?* 5 *At illi cogitabant intra se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis illi?*
26 *Sin autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam: omnes enim habent Iohannem vt Prophetam.*	32 *At si dicamus, Ex hominibus: timebant populum: omnes enim habebant Iohannem quòd verè Propheta fuisset.*	6 *Sin dixerimus, Ex hominibus: plebs vniuersa lapidabit nos, persuasum enim habet Iohannem Prophetam esse.*

27 *Et respondentes Iesu, dixerunt, Nescimus.* Ait illis & ipse, *Nec ego dico vobis qua autoritate hæc faciam.*

33 *Et respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus respondens dicit illis, Nec ego dicam vobis qua autoritate hæc faciam.*

7 *Et responderunt se nescire vnde.*
8 *Et Iesus ait illis, Neque ego dico vobis qua autoritate hæc faciam.*

28 *Qua autoritate hæc fa.*) Quia non processerant alia consilia & aperti ad oppugnandum conatus, nunc obliquè tentant Sacerdotes & Scribę, si forte illum à docendi ratione deiicere queant. Non disceptant autem de ipsa doctrina, vera sit nécne, quod iam sæpius frustra fuerant aggressi: sed de vocatione & mandato controuersiam mouent. Et erat quidem speciosus color: nam quum nemo seipsum ingerere debeat vel ad Sacerdotij honorem, vel ad Prophetæ munus, sed expectanda sit Dei vocatio: multò minus fas cuiquam erat sibi Messiæ nomen asserere, nisi quem Diuinitus electum esse constaret. quia non tantùm Dei voce, sed etiam iureiurando constitui oportuit, quemadmodum scriptum est. Sed peruersè & impiè agunt, quòd quum multis virtutibus testata esset Diuina Christi maiestas, quasi omnium ignari, inquirunt vnde prodierit. Quid enim magis absurdum est, quum palàm extentam videat manum Dei, dum sanantur claudi & cæci, dubitare an homo priuatus sibi hanc licentiam temerè assumat? Adde quòd iam antè plus satis conuicti fuerant, Christum è cælo esse missum: vt nihil minus habeant in animo quàm probare Christi gesta, vbi Deum agnouerint eorum authorem. In hoc igitur insistunt, non esse legitimum Dei ministrum quem suis ipsi suffragiis nō elegerint, ac si penes eos tota resideat potestas. Atqui quanuis legitimi essent Ecclesiæ præsides, prodigiosum tamen fuit, sese contra Deum efferre. Nunc tenemus cur illis Christus disertè non responderit: quia scilicet improbè & sine pudore de re conspicua ipsum rogabant.

Psal. 110.b. 4.

25 *Baptismus Iohannis.*) De Baptismo Iohannis eos interrogat Christus, non tantùm vt ostēdat omni autoritate indignos, quia sanctum Dei Prophetam spreuerant: sed etiam vt eos proprio responso coarguat, impudenter simulare rei bene compertæ ignorantiam. Tenendum enim memoria est quorsum missus fuerit Iohannes, quænam fuerit eius legatio, in quam rem maxime incubuerit. Missus fuerat Christi præco: minimè defuit suis partibus: & ipse nihil sibi aliud vendicat nisi vt paret viam Domino. denique Christum digito monstrauerat, testatúsque fuerat vnicum esse Dei Filium. Nunc igitur vnde sibi probari volunt Scribæ nouam Christi autoritatem, quum in Iohannis præconio legitima eius fides facta esset? Nunc videmus Christum non vsum fuisse callido artificio vt subterfugeret, sed obiectæ quæstioni penitus & solidè satisfecisse. Non enim agnosci poterat Iohannes Dei seruus, quin ipse Dominus agnosceretur. Itaque non armauit proteruos homines, qui sine vllo mandato, sed priuata audacia publicum sibi munus vsurpant: neque etiam suo exemplo sophisticam tacendæ veritatis artem induxit, sicuti multi versuti homines falsò eum authorem prætexunt. Fateor equidem non semper eodem modo respondendum esse, si quando nobis insidias tendunt impij: sed ita prudenter cauendum est ab eorum malitia, ne veritas debito patrocinio fraudetur. Cæterùm Baptismus hîc nō tantū pro signo ablutionis capitur, sed pro toto Iohannis ministerio. Voluit enim elicere Christ' respōsū, essétne Ioannes verus & Legitimus Dei Propheta, an impostor. Loquutio tamē hæc continet vtilem doctrinam, Sitne à Deo Baptismus Ioannis, an ab hominibus: quia inde colligimus, nullā doctrinam, nullum sacrū signum debere inter pios admitti nisi à Deo profecta esse constet, nec esse in hominū arbitrio quicquam excudere. De Iohanne habetur sermo, quem alibi Dominus supra omnes Prophetas insigni elogio extollit. Baptismum tamen eius, nisi à Deo mandatus esset, recipiendum esse Christus negat. Quid ergo de fictitiis Sacramentis dicendum, quæ ab hominib. nihili, sine vllo Dei iussu stultè inuecta sunt? Nam Christus his verbis apertè pronunciat totum Ecclesiæ regimen sic pendere à nutu Dei, vt hominibus nefas sit quicquam à seipsis inducere.

Cogitabant apud se dicentes. Hîc perspicitur Sacerdotum impietas. non reputant quid verum sit, neque interrogant suam conscientiam: imò turpiter malunt tergiuersari quàm fateri quod verum esse norunt, ne quid suæ tyrannidi decedat. Sic omnes impij, quanquā discendi se cupidos fingant, obstruunt tamen ianuam veritatis, si cupiditati suæ sentiant esse aduersum. Non ergo eos sine responso ablegat Christus, sed pudefactos ac confusos dimittit: & quantum satis est, producto in medium Iohannis testimonio, Diuina potentia se instructum esse demonstrat.

MATTH. XXI.	MARC.	LVC.
28 *Quid autem vobis videtur? Homo habebat duos filios: & accedens ad priorem, dixit, Fili, vade, hodie operare in vinea mea.* 29 *Ille autem respondens ait, Nolo. Postea verò pœnitentia motus abiit.* 30 *Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens dixit, Ego Domine. Et non abijt.* 31 *Vter è duobus fecit quod voluit Pater? Et dicunt ei, Prior. Dicit illis Iesus, Amen dico vobis quòd publicani & meretrices præcedent vos in regnum Dei.* 32 *Venit enim ad vos Iohannes per viam iustitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei. vos autem quum vidissetis, non fuistis tacti pœnitentia, vt crederetis ei.*		

Clausu-

Clausula hæc ostendit in quem finē tendat parabola, quum Scribis & Sacerdotibus eos Christus præfert qui vulgò infames ac detestabiles erant. Nam istis hypocritis laruam detrahit, ne se amplius vēditent pro Dei ministris, & inane pietatis studium obtendant. Quanquam enim ambitio eorum, & superbia, & crudelitas & auaritia omnibus notæ essent, prorsus tamen alij censeri volebant. Et quum nuper Christum aggressi sūt, de ordine Ecclesiæ se esse solicitos mentiebātur, ac si fidi essent & probi eius vindices. Quum ita crassè Deo & hominibus illudant, eorum impudentiam refellit Christus, ostendens ipsos nihil minus esse quàm quod iactabant, adeóque procul abesse ab ea dignitate in qua sibi placebant, vt infra Publicanos & meretrices subsidāt. Nam quòd se profitebantur optimos Diuini cultus custodes, & Legis zelotas, hæc perinde esse Christus dicit ac siquis filius patri verbotenus obsequiū promittat, eum tamen frustretur. Quod ad Publicanos & meretrices spectat, non excusat eorum vitia, sed dissolutam eorum vitam comparat proterui & parum modesti filij contumaciæ, qui patris imperiū primò reiicit: sed in hoc longè præstare docet: quia non ad extremum vsque in suis vitiis persistant, quin potius ad iugum subeundum, quod ferociter repulerant, placidi sint ac morigeri. Nunc tenemus Christi consilium: non tantùm Sacerdotes & Scribas obiurgat quòd obstinatè resistant Deo, nec resipiscant, toties moniti, sed honore eos spoliat quo indigni erant, quia deterior sit illorum impietas quàm meretricum lasciuia.

30 *Ego domine.)* Hæc phrasis ex lingua Hebraica sumpta est. nam dum obsequia sua offerre volunt Hebræi, ac testari se præstò esse ad parendum, sic loquuntur, Ecce ego adsum domine. Est autem virtus per se laudabilis, simulatque verbū fecit Deus, prompto & alacri studio obsequi. Nec verò Christus tarditatem hic in laude ponit: sed quum vtrunque vitiosum sit, postquam moram quis traxerit, tandem ad officium descendere, & verbis profiteri quod non præstes: hanc hypocrisin minus tolerabilem esse docet Christus quàm ferociam quæ temporis successu dometur.

32 *Venit autem Iohannes.)* Quum Iohannes fidelis fuerit Dei minister, quicquid docuit, Christus in ipsius Dei personam confert. Plenior fuisset loquutio, Venit Deus, iustitiæ viam Iohannis ore demonstrans: sed quia Iohannes Dei nomine, non tanquam priuatus homo loquutus erat, meritò in Dei locum substituitur. Atqui hic locus Verbi prædicationi non paruam authoritatem conciliat, dum præfracti in eum & rebelles esse dicuntur quicunque pias & sanctas doctoris ab eo missi admonitiones contempserint. Iustitię nomen quidam subtilius exponunt, quibus ego suo sensu frui permitto. Mihi tamen nihil aliud sonat quàm Iohannis doctrinam puram & rectam fuisse: acsi dixisset, nihil fuisse causæ cur eum reiicerent. Porrò quum Publicanos credidisse dicit, non tantùm significat verbo annuisse, sed seriò affectu amplexos esse quod audierant. Vnde colligimus, fidem non solùm in eo esse positam si quis verę doctrinæ subscribat: sed maius aliquid & altius cōprehendere, vt auditor sibiipsi renuntians, vitam suam Deo penitus addicat. Quum dicit ne tali quidem exemplo fuisse commotos, obstinatā eorum malitiam amplificat. nam hoc extremę desperationis signum fuit, saltem meretrices & publicanos non sequi.

MATTH. XXI.	MARC. XII.	LVC. XX.
33 *Aliam parabolam audite, Homo quidam erat paterfamilias, qui plantauit vineam, & sepem circundedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis, ac peregrè profectus est.*	1 *Et cœpit illis per parabolas loqui, Vineam plantauit homo, & circundedit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis, & peregrè profectus est.*	9 *Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, Homo quidam plantauit vineam, & locauit eam colonis, & ipse peregre egit multo tempore.*
34 *Quum autem tempus fructuū appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt acciperent fructus ipsius.*	2 *Et misit opportuno tempore ad agricolas seruum, vt ab agricolis acciperet è fructu vineæ.*	10 *Et opportuno tempore misit ad colonos seruum, vt de fructu vineæ darent ei: qui cæsum emiserunt vacuum.*
35 *Et agricolæ apprehensis seruis eius alium ceciderūt, alium occiderunt, alium verò lapidauerunt.*	3 *At illi arreptum eum ceciderunt, ac remiserūt vacuum.*	11 *Et rursus adhuc alterum seruum misit: illi verò hunc quoque cæsum & contumeliis affectum emiserunt vacuum.*
36 *Iterum misit alios seruos plures prioribus, & fecerunt illis similiter.*	4 *Et rursum misit ad illos alium seruum: & illi coniectis in eum saxis caput illi contuderūt, remiseruntque contumelijs affectum.*	12 *Rursus misit & tertium: at illi hunc quoque vulnerib. inflictis eiecerunt.*
37 *Nouissimè autem misit ad eos filium suum, dicens, Reuerebuntur filium meum.*	5 *Et rursus alium misit, & illū occiderūt, multósq; alios, hos quidem cædentes, illos verò occidentes.*	13 *Dixit autem dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forsitan hunc quum viderint, reuerebuntur.*
38 *Agricolæ autem viso filio dixerunt intra se, Hic est hæres: venite, occidamus eum, & occupemus hæreditatem eius.*	6 *Itaq; quum vnum adhuc haberet filium suum dilectum, misit etiam eum ad illos postremum, dicens, Reuerebuntur filium meum.*	14 *Quem quum vidissent coloni, cogitauerunt intra se, dicentes, Hic est hæres: venite, occidamus illum, vt nostra fiat hæreditas.*
39 *Et apprehensum eiecerunt ex vinea, & occiderunt.*		
40 *Quū ergo venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?*		

41 *Aiunt illi cùm mali sint, malè perdet eos, & vineam suam locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.*

42 *Dicit illis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, Lapidē quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est hoc, & est mirabile in oculis nostris?*

43 *Ideo dico vobis, Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*

44 *Et qui ceciderit super lapidem hunc, confringetur: super quem verò ceciderit, conteret eum.*

45 *Et quum audissent principes Sacerdotum ac Pharisæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ipsis diceret.*

46 *Et quærentes eum comprehendere, timuerunt turbas, quia tanquam Prophetam eum habebant.*

7 *Illi verò agricolæ dixerunt intra se, Hic est hæres: venite, occidamus eum, & nostra erit hereditas.*

8 *Et arreptum eum occiderunt, & eiecerunt extra vineam.*

9 *Quid igitur facturus est dominus vineæ? veniet & perdet agricolas, & dabit vineam aliis.*

10 *An ne hanc quidem Scripturam legistis, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.*

11 *A Domino factum est hoc, & est mirabile in oculis nostris?*

12 *Et quærebāt eum comprehendere, & timuerunt turbam: sciebant enim quòd aduersus ipsos parabolam dixisset: & relicto illo abierunt.*

15 *Et eiectum illum extra vineam occiderunt. quid ergo faciet illis dominus vineæ?*

16 *Veniet, & perdet colonos istos, & dabit vineam aliis. Quod quum audissent, dixerunt, Absit.*

17 *Ille verò intuitus eos, ait, Quid est ergo hoc quod scriptum est, Lapidē quē reprobauerunt ædificantes, is factus est in caput anguli?*

18 *Omnis qui ceciderit super illum lapidem, conquassabitur: super quem autem ceciderit, comminuet illum.*

19 *Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ iniicere in illum manus eadem hora, & timuerunt populum: cognouerunt enim quòd in ipsos dixisset similitudinem hanc.*

33 *Aliam parabolam audite.)* Nonnihil discrepant Lucæ verba, qui dicit Christum loquutum ad turbas: atqui sermo ad Sacerdotes & Scribas dirigitur. Sed facilis solutio est, quòd Christus, licèt stylum in ipsos stringeret, tamen coram tota plebe detexerit eorum ignominiam. Marcus quū dicit Christum cœpisse loqui per parabolas, eam quæ prima erat ordine omittit: sicuti & aliis locis ex tota summa partem duntaxat attigit. Porrò huius parabolæ summa est, non esse nouum si Sacerdotes aliique Ecclesiæ proceres Deum iure suo fraudare impiè conentur. nam simili pridem latrocinio grassatos fuisse in Prophetas, & nunc ad Filium interficiendum paratos esse, sed nō impunè tandem laturos: quia Deus iuris sui vindex exurget. Duplex autem est scopus, vt Sacerdotibus ingratitudinem exprobret perfidiæ & sceleris plenam: deinde vt offendiculum tollat quod instabat ex propinqua sua morte. Fallaci enim titulo apud vulgus imperitum & simplices tantum profecerunt, vt ab eorum decreto & nutu penderet inter Iudæos religio. Præmunit ergo infirmos Christus, ac docet, quum à Sacerdotibus olim tot occisi fuerint Prophetæ alij super alios, non esse cur turbetur quisquam si tale exemplum in sua quoque persona editum fuerit. Sed iam singulas partes expendamus. *Plantauit vineam.* Frequenter in Scriptura occurrit hæc similitudo. Quod ad præsentem locum spectat, tantùm significat Christus, dum Pastores Ecclesiæ suę Deus pręficit, ius suum in eos minimè transferre, sed perinde facere acsi paterfamiliâs vineam aut agrū colono locaret, qui operam suam culturæ impendens, annuum fructum solueret. *Ies. 5.a.4. Iere. 2. d. 21.* Quemadmodum autem apud Iesaiam & Ieremiam conqueritur quòd ex vinea ad quam colendam multum laboris & sumptus impēderat, nullum fructum retulerit: ita hoc loco vinitores ipsos accusat, qui prouentum vineæ quasi violenti prædones sibi rapiunt. Quod dicit Christus agricolas vineam pulchrè ornatam & instructam è manu patrisfamilias accepisse, eorum crimen non leuiter exaggerat. nam quo liberaliùs cum ipsis actum est, eo maiore odio digna est ingratitudo. Hoc argumento vtitur Paulus, dum hortari vult pastores ad munus suū strenuè peragendum, quòd œconomi sint, electi ad regendam Dei domum, quæ columna est & fundamentum veritatis. *1. Tim. 3. d.15.* Et rectè. nam quo splendidior & magis honorifica est eorum conditio, eo magis Deo obstricti sunt, ne segniter in opere versentur. Quò magis (vt iam dictum est) eorum detestabilis est perfidia, quibus ludibrio est tanta Dei liberalitas, tantúsque honor quo ipsos dignatus est. Cæterùm vineam plantauerat Deus quando gratuitę suę adoptionis memor, populum ex Ægypto liberatum de integro sibi in peculium segregauerat, seq; in Deum & Patrem ei fore testatus, vocauerat in spem æternæ salutis. Hæc enim plantatio est cuius mentio fit Iesaiæ 60. d.21. & aliis locis. Per *Torcular* & *turrem* intellige adminicula quæ ad alendam populi fidem Legis doctrinæ adiuncta fuerant: vt sacrificia & aliæ cæremoniæ. Deus enim, instar prouidi & seduli patrisfamiliâs, nihil diligentiæ reliquum fecit quin omnib. præsidiis Ecclesiam suam muniret. *Locauit eam agricolis.* Posset quidem per se Deus absque hominū opera tueri bene compositum Ecclesiæ statum: sed homines sibi assumit ministros, eorúmque manibus vtitur. Sic olim Sacerdotes instituit, qui tanquam vineæ cultores essent. Sed mirum est cur Prophetas Christus seruis comparet, qui peractis vindemiis ad fructum exigendum mittuntur. nam scimus ipsos quoque fuisse vinitores, & commune munus cum Sacerdotibus fuisse illis iniunctum. Respondeo, Christo non fuisse necessarium exactè vel scrupulosè exprimere quid simile vel diuersum esset inter duos istos ordines. Certè hac lege creati ini

tio erant Sacerdotes vt sana doctrina perfectè Ecclesiam excolerent. sed quum socordia vel inscitia mandatum sibi opus negligerent, submissi sunt quasi in extraordinarium subsidium Prophetæ, qui vitem noxiis herbis purgarent, putarent superuacuum sarmentum, cæterisque operis supplerent Sacerdotum desidiam: interim tamen populum seuerè arguerent, collapsam restituerent pietatem, expergefacerent sopitos animos, Deique cultum & nouam vitam reducerent. Hoc autem quid aliud erat quàm prouentum Deo ex sua vinea debitum poscere? Quod Christus ad suum institutum aptè veréque accommodat. neque enim penes Prophetas continuum & stabile erat Ecclesiæ regimen, sed à Sacerdotibus retentum semper fuit, quemadmodum si quis ignauus colonus culturam deserens, locum tamen cui præpositus semel fuit, possessionis prætextu occupet.

35 *Alium ceciderunt.*) Hîc paulùm differunt Marcus & Lucas à Matthæo: nam quum hic plures seruos commemoret, & quum omnes malè & indignè tractati essent, maiorem numerum rursus summissum: illi singulos tantùm ordine ponūt quasi non simul duo vel tres missi forent, sed vnus post alium. Quanquam autem omnibus idem communiter fuit propositum, nempe Iudæos idē in Filio ausuros quod in Prophetis non semel fecerant: Matthæus tamen expressius rem ipsam declarat: nempe quòd Deus Prophetarum copiam mittendo: certauerit cum Sacerdotum malitia. Vnde apparet quàm indomita fuerit illorū rabies, ad quam corrigendā nulla remedia profecerint.

37 *Verebuntur Filium.*) Hæc quidem cogitatio propriè in Deum non conuenit. sciebat enim quid futurum esset, nec spe melioris euentus deceptus fuit: sed vsitatum est, præsertim in parabolis, ad eum transferri humanos affectus. Neque tamen hoc abs re additum est, quia voluit Christus tanquam in speculo repræsentare quàm deplorata esset illorum impietas, cuius hoc nimis certum fuit examen, contra Dei Filium, qui ipsos ad sanā mentem reuocaturus venerat, diabolico furore insurgere. Sicuti autem crudeli Prophetarum cæde quantum in se erat, Deum prius à sua hæreditate depulerant: ita hic scelerum omnium cumulus fuit, Filium interficere, vt regnarēt quasi in orbata domo. Nam certè hæc Sacerdotibus aduersus Christum sæuiendi causa fuit, ne tyrannidem quasi prædam amitterent. Ipse enim est per quem Deus Pater vult præesse, & qui omne imperiū detulit. In fine etiam paululum variant Euangelistæ. Matthæus enim extortam illis confessionem refert, qua seipsos damnarunt: Marcus simpliciter Christum pronuntiasse qua pœna serui adeò nequam & improbi multandi sint. Lucas apertius in speciem dissentit, auersatos fuisse dicens denūtiatam à Christo pœnam. Verùm si propius expendimus sensum, nulla est repugnantia, quia de pœna quam meriti erant tales serui non dubium est quin assensi fuerint Christo: sed quum in se tam crimen quàm iudicium conferri sentirent, hoc ipsum deprecati sunt.

42 *Nunquam legistis.*) Tenendum est quod paulo ante diximus, quum Sacerdotes & Scribæ addictum sibi haberent populum, hoc inter ipsos axioma volitasse, solos esse legitimos arbitros & iudices futuræ redemptionis: vt nemo in Messiam recipiendus foret nisi quem nutu suffragióque suo probassent. Ideo contendunt esse impossibile quod dixerat Christus, filium & hæredem domini vineæ ab ipsis interfici. Hoc autem Christus Scripturæ testimonio confirmat: & emphatica est interrogatio, ac si dixisset, Vos pro magno absurdo ducitis, fieri posse vt vineæ coloni impie contra Dei Filium conspirent. quid? an Scriptura prędixit læto fauore plausuque exceptum iri, ac non potius ipsos primores fore illi aduersos? Porro locus quem citat, ex eodem Psalmo sumptus est: vnde & fausta illa acclamatio, Saluum fac Domine, Benedictus qui venit in nomine Domini. Esse autem vaticinium de regno Messiæ, inde constat, quòd Dauid hac Lege Rex à Deo creatus fuit vt solium eius perpetuo staret quandiu lucerent in cælo sol & luna, & collapsum rursus Dei gratia in pristinum statum rediret. Quum ergo Psalmus ille descriptionem regni Dauidis contineat, simul annexa est perpetuitas quam sequitur restitutio. Si de regno aliquo temporali sermo esset, impropriè ad se traheret Christus. Sed notandū semper est quale in Dauidis persona regnum Deus erexerit: nempe quod in vero Messia vsque ad finem mundi stabiliret. nam vetus illa vnctio vmbratilis fuit. Vnde colligitur, quod in Dauide actum est, præludium & figurā Christi fuisse. Redeamus nūc ad verba Psalmi. Incredibile ducebant Scribæ & Sacerdotes Christū reiici ab Ecclesiæ præfectis. probat autem ex Psalmo mirifica Dei virtute, inuitis hominibus, in suo solio locandum esse: atque id iam olim fuisse in Dauide adumbratum, quem reiectum à proceribus Deus suscepit, vt specimen ac documentum ederet quid tandem facturus esset in suo Christo. Propheta autem metaphoram sumit ab ædificiis. nam quia Ecclesia, Dei sacrarium est, meritò Christus, in quo fundata est, vocatur lapis angularis, hoc est, qui sustinet totam ædificij molem. Non omni ex parte quadraret similitudo, si quis vellet singula quæ in Christum competunt excutere: sed optimè conuenit, quia in eum recumbit Ecclesiæ salus, & ipse eius statum continet. Itaque alij deinde Prophetæ eandem loquendi formam sequuti sunt, præsertim Iesaias & Daniel. Sed Iesaias propius ad hunc locū alludit, qui Deum sic loquentem inducit, Ecce pono in Sion lapidem fundamenti, lapidem pretiosum & electum, ad quem impingent ambæ domus Israel. In Nouo autem testamento passim hic idem loquendi modus occurrit. Summa ergo est, regnum Dei fundandum esse in lapide quem architecti ipsi tāquam reprobum & nihili abiicient. ac sensus est, Messiam, qui salutis Ecclesiæ fundamentū est, non communibus hominum suffragiis electum iri: sed quum Deus arcana & insperata virtute mirabiliter eum eueheret, contrarios illi fore & infensos principes quibus mādata est ædificij cura. Cæterùm duo hîc nobis spectanda sunt. Deus enim ne perturbent nos impij hominum conatus, qui ad impediendum Christi regnum cōsurgunt, nos ante tempus admonuit ita fore. Deinde, quicquid moliantur homines, simul testatus est in erigendo Christi regno victricem fore suam potentiam. Vtrunque sedulò vobis obseruandum est. Prodigij simile est, reiici salutis authorem non ab extraneis, sed à domesticis: neque à stulta plebe, sed ab ipsis principibus qui gubernacula Ecclesiæ tenēt. Contra tam absurdum hominum furorem munienda est fides, ne labascat rei nouitate. Nūc tene-

Psal.118.c.22. Iesa.28.d.16

mus quàm vtilis sit prædictio, quæ pias mentes à terrore eximit, quem alioqui ex tristi spectaculo conciperent. nihil enim minus consentaneum quàm mẽbra in caput, colonos in dominum, consiliarios in regem suum insurgere, & architectos fundamentum reiicere ab ædificio. Plus etiam energiæ subest alteri membro, vbi pronuntiat Deus impios, Christum reprobando, nihil profecturos, quin sua illi integra maneat dignitas: nempe vt fideles hac promissione freti, peruersam hominum superbiam in Christo spernendo, securè quasi ex alto rideant. Nam vbi omnia machinati fuerint, Christus tamen ipsis inuitis tenebit quem Pater illi attribuit locum. Quantumuis illi ferociter insultent qui videntur honore & excellentia præditi, stabit nihilominus in suo gradu, nec quicquam illi ex prauo contemptu decedet. Denique præualebit Dei authoritas, vt lapis sit electus & pretiosus, qui Ecclesiam Dei, regnum & templum sustineat. Porrò dicitur, *Positus lapis in caput anguli*, non quòd tantùm pars sit fundamenti (quum ex aliis locis constet in ipso vno solidè fundatam esse Ecclesiam) sed simpliciter hoc voluit Propheta, præcipuam fore ędificij fulturam. Quidam in voce *Anguli* subtiliter philosophantur, Christum locari in angulo, quia duos parietes diuersos, Gẽtes scilicet ac Iudæos, simul coniungat. Meo tamen iudicio nõ altius respexit Dauid quàm quòd lapis angularis sustinet præcipuum ædificij pondus. Nunc quæritur quomodo Spiritus *Architectos* vocet qui tantùm in ruinam & excidium templi Dei incumbunt. Nam se ideo probum fuisse architectum gloriatur Paulus, quia in solo Christo Ecclesiam fundauerit. Responsio facilis est, Quanuis iniunctum sibi munus perfidè administrent, vocationis tamen respectu hoc elogium ipsis concedit. Sic Propheticum nomen impostoribus sæpe tribuitur: & vocantur Pastores qui luporum instar gregem deuorant. Nec verò hoc illis tam honorificũ est quàm eos detestabiles reddit, dum templũ Dei funditus diruunt, cui extruẽdo præfecti erant. Hinc colligitur vtilis admonitio, non obstare legitimam vocationem quominus impij sint ac scelerati Christi hostes qui ministri esse debuerant. Certè legale sacerdotium Diuinitus ordinatum erat, & Leuitis permissa erat à Domino potestas regendæ Ecclesiæ: an ideo fideliter suo munere defuncti sunt? an illis obedire pios decuit ad Christum negandum? Eat nunc Papa cum suis cornutis Episcopis, & sibi fidem in omnibus habendam esse iactent quia Pastorum locum occupant. Vt demus ritè ad Ecclesiæ regimẽ vocatos: frustra tamen plus sibi arrogant quàm se titulares esse Ecclesiæ Præsules. Atqui ne vocationis quidem titulus illis suppetit. nam vt se in hanc tyrannidem attollerent, euerti necesse fuit totum Ecclesiæ ordinem. Verùm vt iurisdictionem ordinariam sibi meritò vsurpent, si tamen euertunt sacram Dei domum, nonnisi nomine tenus architecti censendi sunt. Non semper hoc quidem accidit vt Christum reiiciant quibus mandatum est Ecclesiæ regimen. nam & sub Lege fuerunt multi pij Sacerdotes, & sub regno Christi pastores etiã quidam strenuè & bona fide in ædificanda Ecclesia laborarunt: sed tamen quia impleri hoc oportet, vt lapidem reprobent architecti, prudenter inter eos discernere conuenit. Et data opera nos Spiritus Sanctus admonuit, ne quos inanis titulus

1.Cor.3.b.11.

& vocationis dignitas fallat. *A Domino factum est.* Quia hoc communi hominum iudicio nimis remotum est, vt Filium Dei principem suum repudient ipsi Ecclesiæ Pastores, ad arcanum Dei consilium nos reuocat Propheta, quòd licèt non comprehendamus sensu nostro, suscipere & mirari conuenit. Sciamus ergo ansam omnibus quæstionibus hîc præcidi, ac disertè vetari ne quis naturã regni Christi ratione carnis æstimet ac metiatur. cuius enim stultitiæ est, miraculum, ad quod adorandum nos hortatur Propheta, velle ingenij nostri modulo subiicere? Tu de regno Christi nihil admittes nisi quod tibi probabile visum fuerit? cuius exordium Spiritus sanctus mysterium esse pronuntiat summa admiratione dignum, quia humanos oculos lateat. Meminerimus itaque, quoties de Ecclesię ortu, restitutione, statu totáque salute agitur, non esse consulendos sensus nostros, sed tribuendum virtuti Dei honorem, vt absconditum eius opus miremur. Subest etiam hîc inter Deum & homines tacita antithesis: non enim solùm amplecti iubemur mirificam regendæ Ecclesiæ rationem, quia Diuinum est opus: sed simul reuocamur à stulta hominum reuerentia, quæ sæpe Dei gloriam obscurat: ac si dixisset Propheta, quãlibet splendidis titulis polleant homines, peruersè tamen fieri si quis illos Deo opponat. Quo refellitur diabolica papistarum impietas: qui laruatę Ecclesiæ suæ determinationem Dei verbo præferre non dubitant. Vnde enim secundùm eos pendet verbi Dei authoritas, nisi ab hominum placito, vt Deo nihil plus sit iuris residuum quàm quod ab Ecclesia precariò accipit? Longè aliter hoc loco nos instituit Spiritus: nempe, simulac in medium prodit maiestas Dei, silendum esse toti mundo.

43 *Ideo dico vobis.)* Hactenus sermonem suũ direxit Christus ad duces & rectores, sed coram plebe: nunc verò plebem ipsam similiter compellat: neque id absque causa, quum socia adiutrix esset Sacerdotibus & Scribis ad impediendam Dei gratiam. A Sacerdotibus quidem malum oriebatur: sed iam hoc suis peccatis meritus fuerat populus, vt tam corruptos ac degeneres haberet pastores: deinde totum corpus simili ferè malitia infectum erat, vt Deo resisteret. Hæc ratio est cur horrendã Dei vindictam omnibus promiscuè Christus denuntiet. nam vt primatu inflati erãt Sacerdotes, ita reliquus populus adoptionis prætextu superbiebat. Nunc Christus Deum illis negat esse obstrictum, ideóque fore vt honorem quo se reddebant indignos, aliò transferat. Atque illis quidem hoc semel dictum fuit: nostra autem omniũ causa scriptum est, vt si nos Deus elegerit in populum, ne lasciuiamus inani prauáque carnis fiducia, sed nos illi vicissim studeamus filios præstare Rom.11.c.21. quales postulat. Nam si ramis naturalibus nõ pepercit, quid insititiis facturus est? Regnum Dei hæreditario iure apud se residere Iudæi putabant, ideóque securè obstinati erant in suis vitiis. Nos in eorum locum repentè præter naturam successimus: multo itaque minus nobis affixum erit, nisi veræ pietatis radice nitatur. Sicuti autem terrorẽ incutere nobis debet quòd regno Dei priuatum iri Christus minatur qui illud profanauerint: ita consolari pios omnes potest quæ hîc notatur eius perpetuitas. nam his verbis significat Christus, quanuis Dei cultum apud se pessundent impij, nõ tamen

tamen facturos vt aboleatur Christi nomen & pereat vera religio: quia Deus (in cuius manu sunt omnes fines terræ) alibi regno suo domicilium sedémque reperiet. Discendum est præterea ex hoc loco, Euangelium non ideo prædicari vt sterile & otiosum iaceat, sed vt fructificet.

44 *Qui ceciderit super lapidem.*) Confirmat apertius Christus proximam sententiam, nihil scilicet perire sibi vel minui dum ab impiis reiicitur: quia vt lapidea sit vel ferrea eorum obstinatio, sua tamen duritie ipsos confringet, ac proinde ipsorum exitio magis illustrabitur. Miram in Iudæis peruicaciã cernebat, necesse ergo fuit genus hoc vindictę seuerè illis proponi, ne tam securè impingerent. Hæc doctrina partim nos erudit, vt tenero & flexibili corde nos Christo domãdos placidè tradamus: partim etiam contra impiorum contumaciam furiosósque impetus confirmat, quos tandem formidabilis manet exitus. *Cadere* super Christum dicuntur qui ad eum opprimendum ruunt: non quòd ipso altius conscendant, sed quia eousque abripit eos sua insania vt Christum quasi è sublimi impetere conentur. Hoc verò solùm proficere ipsos docet vt ipso contactu frangantur. Sed vbi ita se fastuose extulerint, aliud fore prædicit, vt scilicet conterantur sub lapide in quem tam audacter irruerant.

45 *Cognouerunt quod de ipsis.*) Ostendunt Euangelistæ quàm parum Christus profecerit, ne miremur si hodie non omnes ad obsequium Dei cogit Euangelij doctrina. Discamus etiam fieri aliter non posse quin rabiem impiorum magis accendant minæ. nam sicuti Deus verbum suum cordibus nostris obsignat, sic etiam eius cauterio vulnerat malas conscientias. quo fit vt magis exardeat impietas. Rogandus itaque est vt nos ad voluntarium metum subigat, ne nuda vindictæ eius cognitio nos magis exasperet. Quod solo plebis metu tenentur ne manum Christo iniicere audeant, sciamus iniectum illis Diuinitus fuisse frænum. Vnde etiam non parum suauis consolatio redit ad fideles, dum audiunt se Dei præsidio tegi, vt è mortis faucibus subinde emergant.

MATTH. XXII.

15 *Tunc abeuntes Pharisæi consilium ceperunt vt illaquearent eum in sermone.*

16 *Et mittunt ad illum discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Magister, scimus quod verax sis, & viam Dei in veritate doceas, neque cures quenquam. non enim respicis personam hominum.*

17 *Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet censum dare Cæsari, an non?*

18 *Cognita autem Iesus malitia eorum ait, Quid me tentatis hypocritæ?*

19 *Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium.*

20 *Et ait illis, Cuius est imago hæc & inscriptio?*

21 *Dicunt ei, Cæsaris. Tunc ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.*

22 *Et his auditis mirati sunt, & eo omisso abierunt.*

MARC. XII.

13 *Ac mittunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis, vt eum caperent in sermone.*

14 *Illi verò quum venissent, dicunt ei, Præceptor, scimus quòd verax es, & non curas quenquam: non enim respicis personam hominum, sed in veritate viam Dei doces: licet censum dare Cæsari, an non? dabimus an non dabimus?*

15 *Ille verò sciens eorum simulationem, dixit illis, Quid me tentatis? afferte mihi denarium vt videam.*

16 *Illi verò attulerunt: & dicit eis, Cuius est imago hæc & inscriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæsaris.*

17 *Et respondens Iesus dixit illis, Reddite quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo. Et admirati sunt de eo.*

LVC. XX.

20 *Et obseruantes, miserunt insidiatores qui se iustos simularent, vt caperent eum in sermone, traderéntque illum principatui, & potestati Præsidis.*

21 *Et interrogauerunt eum, dicentes, Magister, scimus quòd recte dicis ac doces, nec respicis personam, sed viam Dei in veritate doces:*

22 *Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?*

23 *Cognita autem eorum versutia dixit ad eos, Quid me tentatis?*

24 *Ostendite mihi denarium: Cuius habet imaginem & inscriptionem? Respondentes dixerunt, Cæsaris.*

25 *Et ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ Dei sunt, Deo.*

26 *Et non potuerunt verbum eius reprehendere coram populo: & mirati super responso eius tacuerunt.*

Quum Pharisæi alia omnia in Christum frustra tentassent, hoc postremò putarunt optimum esse eius perdendi compendium, si Pręsidi tanquam seditiosum ac res nouas molientem traderent. De censu (vt alibi vidimus) tunc magna erat apud Iudæos disceptatio. nam quum censum, quem Deus in Lege Mosaica sibi solui iubebat, Romani ad se transtulissent, passim fremebant Iudæi indignum esse ac minimè ferendum facinus, quod profani homines Diuinum ius hoc modo ad se raperent. Adde quòd quum illa legalis census indictio adoptionis eorum testis esset, honore sibi debito se spoliari putabãt. Iam vt quisque tenuissimus erat, ad tumultuandum audaciorem reddebat paupertatis fiducia. Hanc igitur captandi Christi astutiam Pharisæi excogitant, quòd de censu vtrouis modo responderit, laqueos sibi induet. si negauerit soluendum esse, seditionis reus erit: sin verò confessus fuerit iure deberi, gentis suæ hostis ac patriæ libertatis proditor habebitur. Porrò huc præcipuè spectant vt plebem ab eo alienent. Hæc captura est quam notant Euangelistæ, quia vndique irretitum esse Christum putãt, vt iam effugere nequeat. Quia autem professi erant eius hostes, ideóque se fore suspectos nouerant, quosdam subornant è suis discipulis, quemadmodum dicit

Matthæus. Lucas autem insidiatores vocat, qui se iustos esse simularent: hoc est dolosè obtenderent simplicem rectúmque discendi affectum. Neque enim simulatio iustitiæ hîc in genere accipitur, sed restringitur ad præsentem causam: quia nisi docilitatis synceríque studij prætextu admissi non essent. Herodianos sibi adiungunt, qui Romano imperio magis fauebant: vnde ad criminandum erant aptiores. Notare autem operæpretium est, quum acre inter ipsos esset dissidium, tanto Christi odio ardere vt ad eum perdendum conspirent. Quęnam fuerit secta ista, alibi diximus. nam quum Herodes tantùm semiiudæus esset, vel degener atque adulterinus Legis professor, quicúque exactè volebant ac omni ex parte seruari Legem, illum cum impuro suo cultu damnabant: ipse autem suos adulatores habebat, qui colorem inducerent peruersæ eius doctrinæ. Itaque præter alias sectas illo tempore nata erat aulica religio.

Herodiani.

16 *Magister scimus.*) Hæc est iustitia quam simulant, dum se blandè subiiciũt Christo, quasi discendi cupidi: nec solùm imbuti pietate, sed etiam de illius doctrina rectè persuasi. nam si ex animo loquuti essent, hæc vera erat rectitudo. Quare ex eorum verbis probi fidíque doctoris, qualem se Christum habere fingebant, definitio colligi potest. Veracem esse dicunt, qui Dei viam docet: hoc est qui fidelis est Dei interpres: & quidem in veritate, hoc est sine vlla corruptela. Via Dei commentis hominum & extraneis omnibus doctrinis opponitur: veritas autem ambitioni, auaritiæ, prauísque aliis affectibus qui puram docendi rationẽ inficere solent. Ergo is demum nobis habendus est legitimus doctor qui non ingerit hominum figmenta, nec discedit à genuino verbo Dei, sed quod ex ore eius didicit, quasi per manus dispensat: deinde syncero ædificandi studio doctrinam accommodat, in vsum & salutem populi, nullo autem eam fuco adulterat. Quod pertinet ad hoc

2.Cor.2.d.17 posterius membrum, Paulus, dum se negat cauponari verbum Dei, significat quosdam eorum qui dexteritate pollent nec palàm euertũt rectam doctrinam, vel impiis dogmatibus sunt infames, fucare tamen ac corrumpere doctrinæ puritatem, quia vel ambitiosi sunt, vel auari pro carnis suæ cupiditate huc & illuc flexibiles. Itaque eos mangonibus comparat, eo quòd syncerum verbi Dei vsum deprauent. Notatu etiam dignum est quod simul addunt isti hypocritæ, Christum rectè docere, quia illi curæ non est persona hominum. Nihil enim est quod doctores à fideli integráque dispẽsatione magis abducat quàm dũ sequuntur hominum respectum. Nam impossibile est vt verè se

Galat.1.b.10. Deo addicat quisquis hominibus placere cupit. Habenda quidem est hominum cura: sed non vt blanditiis captetur eorum fauor. Denique, vt integri simus, facessat necesse est personarum acceptio, quæ lucem obtenebrat, iustúmque iudicium peruertit, sicuti sæpius in lege Deus inculcat, & experientia etiam ostendit. Ideo Christus,

Deut.1.c.10 Iohan.7.d.24. προσωποληψίαν & rectum iudicium

& 16.d.19. inter se committit, tanquam res penitus contrarias.

18 *Cognita eorum malit.*) Sic præfati erant vt nihil ab optimis discipulis differrent. vnde igitur hæc Christo notitia, nisi quia Spiritus eius cordiũ erat cognitor? Neque enim humana coniectura olfecit eorum versutiam, sed quia Deus erat, penetrauit in corda ipsorum, vt se blanditiis & iustitiæ specie frustrà obtegerent. Ergo priusquam responsum daret, suæ Diuinitatis specimen edidit, occultam eorum malitiam patefaciens. Nunc quũ similes nobis ab improbis quotidie tendantur insidiæ, interior verò malitia nos lateat, rogandus est Christus vt nos instruat Spiritu discretionis, & quod ipse naturâ proprióq; iure habuit, nobis gratuito dono cõferat. Porro quã necessaria sit nobis hæc prudentia, inde patet quòd si nobis non caueamus ab impiorum laqueis, subinde eorum calumniis obnoxiam reddemus Dei doctrinam. Porrò quòd iubet Christus nummum proferre, quanquã non magni momenti primo aspectu videtur, tamen ad soluendas tendiculas sufficit. Nam hac parte expressa illis fuit subiectionis confessio, vt Christus necesse non haberet quicquam illis nouum præcipere. Percussus erat nummus forma Cæsaris: ergo Romani imperij authoritas communi vsu probata receptáque erat. vnde constabat Iudæos ipsos iam sibi sponte legem imposuisse soluendi tributi, quia Romanis gladij potestatem concesserant. Neque enim seorsum de censu disputandum erat: sed pẽdebat à generali politia hæc quæstio.

21 *Reddite quæ sunt Cæsaris.*) Admonet Christus quum gentis subiectio nummo testata sit, non esse de eius parte litigandum: ac si dixisset, Si vobis absurdum est tributum pendere, ne Romano imperio subiecti sitis. Atqui nummus (qui mutuæ inter homines communicationis sponsor est) Cæsarem vobis dominari testatur, vt tacita quoque vestra approbatione perierit ac erepta sit quam obtenditis libertas. Porrò non ita medium est responsum Christi quin plenam de quæstione proposita doctrinam contineat. Nam hîc inter spirituale & politicum regimen clara distinctio ponitur, vt sciamus nihil nobis obstare externam subiectionem quominus libera intus sit conscientia coram Deo. Voluit enim Christus eorum errorẽ refellere, qui se Dei populum esse non putabant nisi ab omni humani imperij iugo essent immunes. Sicuti & Paulus in hanc partem sedulò incumbit, ne minus se vni Deo seruire existiment, si parẽt humanis legibus, si tributa soluunt, ac reliquis oneribus ferendis submittunt ceruices. In summa pronuntiat non violari ius Dei, nec lædi eius cultum, si Iudæi quoad externam politiam Romanis pareant. Videtur etiam eorum hypocrisin perstringere, quòd quum securè permitterent Dei cultum multis in rebus violari, imò impiè sua potestate Deum fraudarent, tantum zeli ardorem præ se ferebant in re nihili. ac si dixisset, Valde soliciti estis, si tributum soluatur Romanis, ne quid ex Dei honore decedat. Atqui potius danda opera est vt Deo cultum exhibeatis quem à vobis requirit, interea hominibus etiam reddatis quod suum est. Videtur quidem non quadrare partitio: quia propriè loquendo, dum officio nostro defungimur erga homines, obsequium hoc Deo impendimus. Sed Christus ad vulgi captum sermonem accommodans, satis habuit spirituale Dei regnum ab ordine politico & præsentis vitæ statu discernere. Quare hoc discrimen tenendum est, quum Dominus ad regendas animas vnicus Legislator esse velit, non aliunde eius colendi petendam esse regulam quàm ex ipsius verbo, atque in solo puróque cultu qui illic pręscribitur manendum: gladij verò potestatem, leges & iudicia nihil obstare quominus integer apud nos Dei cultus vigeat.

Iam

Iam hæc doctrina latius patet, vt quisq; pro sua vocatione debitum hominibus officium prçstet, liberi parentibus, serui dominis se libenter submittant: alij aliis morigeri sint & obsequentes, secundùm charitatis legẽ:modò summũ imperiũ Deus semper obtineat,cui subalternũ est (vt loquuntur)quicquid hominib.deberi potest.Summa ergo est,quia Deo rebelles sunt quicũque politicum ordinem labefactant, obedientiam erga principes & magistratus cum Dei cultu & timore semper coniunctam esse:sed rursum siquid sibi ex Dei iure principes vsurpant, non esse illis obediendum nisi vsque ad aras.

22 *Mirati sunt.*) Hîc etiam apparet vt Deus malignos hostiũ suorum conatus in diuersum finem conuertat, nec modò spem eorum deludat ac frustretur,sed etiam cum ignominia eos repellat.Fiet quidem interdũ vt impij, licèt victi, non tamẽ obstrepere desinant: sed quãtumuis indomita sit eorũ petulantia, quotquot pugnas cõtra Dei verbum intentant, totidem victorias habet Deus in manu,vt de illis & Satana eorum capite triumphet. In hoc verò responso Christus peculiariter suam gloriam illustrare voluit,dum coëgit pudore confusos discedere.

MATTH. XXII.

23 *In illo die accesserunt ad eum Sadducæi,qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogauerunt eum,*

24 *Dicentes, Magister, Moses dixit, siquis mortuus fuerit non habens filium, vt ducat frater eius vxorẽ illius, & suscitet semen fratri suo.*

25 *Erant autem apud nos septẽ fratres:& primus vxore ducta, defunctus est.ac nõ habens semen, reliquit vxorem suam fratri suo.*

26 *Similiter secundus & tertius, vsque ad septimum.*

27 *Nouißimè autem omniũ defuncta est & mulier.*

28 *In resurrectione ergo cuius è septem illis erit vxor? omnes enim habuerũt eam*

29 *Respondens autẽ Iesus ait illis.Erratis,nesciẽtes Scripturas neque virtutem Dei.*

30 *In resurrectione enim neque matrimonium cõtrahũt neque elocãtur: sed sunt sicut Angeli Dei in cælo.*

31 *De resurrectione verò mortuorum nõ legistis quod vobis dictũ est à Deo,qui ait,*

32 *Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac,& Deus Iacob? Deus non est Deus mortuorum,sed viuentium.*

33 *Et quum audissent turbæ,obstupuerunt de doctrina eius.*

MARC. XII.

18 *Et veniunt Sadducæi ad illum, qui dicunt non esse resurrectionem: interrogaueruntque illum dicentes,*

19 *Præceptor,Moses scripsit nobis, si cuius frater mortatur, ac relinquat vxorem,ac liberos nõ relinquat,vt accipiat frater eius vxorẽ illius, & suscitet semen fratri suo.*

20 *Septẽ fratres fuerunt: ac primus accepit vxorẽ, is . . moriens non reliquit semen.*

21 *Et secundus accepit illam,ac mortuus est,ac neque ipse reliquit semen. Et tertius similiter.*

22 *Et acceperunt eã septem, nec reliquerunt semen. Postrema verò omniũ mortua est & vxor.*

23 *In resurrectione igitur, quũ resurrexerint, cuius illorum erit vxor? nam septem habuerunt eam vxorem.*

24 *Et respõdens Iesus dixit eis, Annon propterea erratis quòd nesciatis Scripturas,neque virtutem Dei?*

25 *Quum.n.à mortuis resurrexerint, neque cõtrahũt matrimoniũ, neque nuptum dantur: sed sunt velut Angeli Dei,qui in cælis sunt.*

26 *Cæterùm de mortuis quòd resuscitẽtur, nõ legistis in libro Mosis quomodo in rubo loquutus sit illi Deus, dicens,Ego sum Deus Abrahã, & Deus Isaac,& Deus Iacob?*

27 *Nõ est Deus mortuorum,sed Deus viuentiũ. vos igitur multùm erratis.*

LVC. XX.

27 *Accesserunt autem quidam Sadducæorum,qui negant esse resurrectionem: & interrogauerunt eum,*

28 *Dicentes, Magister, Moses scripsit nobis, si cuius frater mortuus fuerit habens vxorem, isque sine liberis mortuus fuerit, vt accipiat frater eius vxorem, & suscitet semen fratri suo.*

29 *Septem ergo fratres erant, & primus accepit vxorem, ac mortuus est sine liberis.*

30 *Et accepit secundus illam, & ipse mortuus est sine liberis.*

31 *Et tertius accepit illam:similiter & cæteri septem: nec reliquerunt liberos,& mortui sunt.*

32 *Nouissimè omnium mortua est & mulier.*

33 *In resurrectione ergo cuius eorum erit vxor? siquidem septem habuerunt eam vxorem.*

34 *Et respondens ait illis Iesus, Filij huius seculi ducunt vxores, & nuptum dant.*

35 *Illi verò qui digni habebuntur seculo illo & resurrectione ex mortuis,neque ducunt vxores,neque nuptum dant.*

36 *Neque enim vltrà mori possunt: æquales enim Angelis sunt, & filij sunt Dei, quum filij sint resurrectionis.*

37 *Quòd verò resurgunt mortui, & Moses ostendit iuxta rubum, quum dicit Dominum esse Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.*

38 *Deus autem non est mortuorum,sed viuorum:omnes enim illi viuunt.*

39 *Respondentes autem quidam Scribarum dixerunt, Magister,bene dixisti.*

40 *Et amplius non audebant eum quicquam interrogare.*

Hîc videmus vt Satan impios omnes, quibus alioqui pessimè inter se conuenit, ad oppugnãdã Dei veritatẽ simul colligat. Nam quum duabus istis sectis hostilis esset dissensio, tamen aduersus Christum conspirant, vt Pharisæis non displiceat suam doctrinã in Christi persona oppugnari. Ita hodie videmus omnes Satanæ copias, quanuis alioqui aliæ aliis contrariæ sint, vndique tamen in Christũ insurgere. Et tam infesto odio flagrãt Papistæ contra Euangelium, vt Epicureos, Libertinos, & alia huiusmodi portenta libẽter foueant, modò ad illud labefactãdum vtantur his adiutoribus. In summa, videmus ex diuersis castris egressos esse qui impetum in Christum facerent: & hoc ideo esse factum, quia omnes cõmuniter lucem sanæ doctrinæ oderant. Cæterùm Sadducæi quæstionem proponunt Christo, vt specie absurditatis vel eum in erroris societatem pertrahant, vel, si dissentiat, infament, ac ludibrio habeant apud rude & indoctum vulgus. Ac fieri quidem potest vt eodẽ cauillo prius vexare Pharisæos soliti fuerint, sed eandem nunc Christo decipulam tendunt.

23 *Qui dicunt non esse resurrectionem*) Qualis fuerit Sadducæorum origo, alibi diximus. Porrò non solùm vltimam carnis resurrectionẽ eos negasse, sed animæ quoque immortalitatem, Lucas testatur. Et certe si probe expenditur, Scripturæ doctrina, animæ vita sine spe resurrectionis merum erit somnium. Neque enim Deus pronũtiat animas à morte esse superstites, quasi iam præsenti perfecta gloria, & sua beatitudine fruantur: sed earum spem in vltimum vsque diem suspẽdit. Fateor quidem philosophos, quibus ignota erat resurrectio carnis, de immortali animæ essentia multa disserere: sed tam futiliter garriunt de futuræ vitæ statu, vt nihil habeant ponderis eorum commenta. Quum verò tradit Scriptura ex spe resurrectionis pẽdere spiritualem vitam, & animas à corporib. solutas illuc respicere, quisquis resurrectionem conuellit, animas quoque immortalitate spoliat. Cæterum hinc perspicitur horrenda Iudaicæ Ecclesiæ cõfusio, quod religionis antistites futuræ vitæ spem tollebant, vt post carnis interitum homines à brutis animalibus nihil differrent. Non negabant quidem sanctè & iustè viuẽdum: nec tam profani erãt vt Dei cultum superuacuũ esse ducerẽt (quin potius asserebãt Deum esse mũdi iudicem, ac eius prouidẽtia res humanas regi) sed quũ tam mercede piorum quàm debitas impiis pœnas ad præsentẽ vitam restringerent, etiamsi verè dixissent nunc quenq; hominem æqualiter pro suo merito tractari, hoc tamẽ erat nimis præposterum, promissiones Dei tam angustis finibus includere. Iam experientia clarè demonstrat, plusquam crassum fuisse eorũ stuporem, quum palàm sit mercedem quę bonis reposita est, suspendi in aliam vitã: pœnas etiam impiis minimè persolui in hoc mũdo. Denique hoc delirio nihil absurdius fingi potest, homines ad imaginem Dei creatos, instar pecudum morte extingui. Quàm verò fœdum illud & prodigiosum fuit, quum vbique Gentiũ apud profanos & cæcos idololatras saltẽ aliqua maneret futuræ vitæ opinio, apud Iudæos (peculiarẽ Dei populũ) hoc pietatis semen abolitum esse! Omitto quòd quũ sanctos Patres cernerent properasse ad cęlestem vitam, & fœdus quod Deus cum illis pepigerat, esse spirituale & æternũ, plusquam hebetes fuisse oportea, qui in luce tam clara cæcutirẽt. Sed primùm hæc iusta fuit eorũ merces qui Dei Ecclesiam in sectas distraxerant: deinde hoc modo vltus est Dominus impium doctrinæ suæ contemptum.

Act.23.b.8.

24 *Magister, Moses dixit.*) Quum sufficeret rẽ nudã proponere, quorsum ita pręfantur? nẽpe astutè Mosis nomen obtendunt vt probent legitima esse cõiugia quę cõtracta erant non hominũ placito, sed mandato & ordinatione ipsius Dei. Porrò necesse est vt secum Deus ipse consentiat. Talis ergo erat eorum captio, Si Deus olim fideles in regnum suũ colliget, quod illis dederat in mundo, restituet: quid ergo fiet mulieri quam Deus septẽ viris addixit? Sic impij omnes ac hæretici calumnias fabricant quib. deformẽt veram pietatis doctrinam, ac pudefaciant seruos Christi: imò Papistæ nulla verecundia tenẽtur quominus apertè Deo verbóque eius illudant, dum nos circumuenire tentãt. Ideo Paulus non abs re doctorem armis vult esse instructum, quib. aduersarios veritatis repellat. Quod ad Legem hãc pertinet, qua iussit Deus mortuis in matrimonium succedere cognatos qui gradu sanguinis proximi essent, si primus absq; liberis decesserat, hæc fuit ratio, vt mulier quę nupserat in aliquã familiam, semen inde susciperet. Quòd si ex primo cõiugio procreati essent liberi, incestuosum fuisset cõiugium intra gradus à Lege vetitos. Tit.1.c.5.

29 *Erratis nescientes Scripturas.*) Quanquam Sadducæos compellat Christus, hæc tamen obiurgatio generaliter in omnes falsorum dogmatum inuentores competit. nam quũ nobis in Scripturis clarè Deus affulgeat, errorum omnium fons & causa est earum ignoratio. Hæc autem piis non vulgaris consolatio est, quòd ab errandi periculo tuti erunt, quandiu humili modestáque docilitate ex Scripturis inquirent quid rectum ac verum sit. Quòd virtutem Dei Christus verbo coniungit, ad præsentis causæ circunstantiam refertur. Nam quia resurrectio captum humani sensus lõgè superat, nobis erit credibilis, donec mẽtes nostræ ad intuitum immensę Dei potẽtię assurgant, qua potest sibi subiicere omnia, quemadmodum docet Paulus. Adde quòd Sadducęos desipere necesse fuit, quia perperã præsenti statu cælestis vitæ gloriam metiebantur. Interea tamẽ docemur, rite & prudenter eos demum sentire & loqui de regni cælestis mysteriis qui Dei potentiam cum Scripturis coniungunt. Philip.3.d.21.

30 *Sunt sicut Angeli.*) Nõ intelligit, filios Dei, vbi resurrexerint, per omnia futuros Angelis similes, sed quatenus ab omni præsentis vitæ infirmitate immunes erũt. acsi negaret caducę & corruptibilis vitæ necessitatib. amplius fore obnoxios. Lucas clarius exprimit similitudinis rationẽ, quod vltra mori nõ poterunt, ideóque non erit propagandum eorum genus sicuti in terra. Loquitur autem de solis fidelibus, qui de reprobis non fuerat habitus sermo. Sed quæritur cur dicat tunc fore Dei filios, quia filij resurrectionis erũt: quũ Dominus fideles suos, licèt fragili corporis ergastulo inclusos, hoc honore dignetur. Et quomodo æternę vitę hęredes post mortẽ essemus, nisi iam nos agnosceret Deus pro filiis? Respondeo, ex quo fide inserimur in corpus Christi, adoptari nos à Deo in filios, atq; huius adoptionis Spiritum testem esse, sigillum, arrhã & pignus, vt hac fiducia liberè clamare liceat, Abba, Pater.

Pater. Cæterùm quanquam ſcimus nos eſſe Dei filios, quia tamen nondum apparuit quid erimus, donec transfigurati in eius gloriam videbimus eum qualis eſt, nondum effectu ipſo cenſemur filij. Et quanquam Spiritu Dei regeniti ſumus, quia tamen adhuc abſcōdita eſt vita noſtra, eius manifeſtatio verè & in ſolidū ab extraneis nos diſcernet. Hoc ſenſu adoptio noſtra in vltimum diem à Paulo differtur.

37 Luc. *Quod verò reſurgant.*) Poſtquam abſurditatem ſibi obiectam refutauit Chriſtus, iam Scripturæ teſtimonio confirmat doctrinam de vltima reſurrectione. Atque hic ordo nobis tenendus eſt, vt hoſtes veritatis calumniis ſuis depulſi, intelligant ſe Dei verbo repugnare. donec enim conuicti fuerint Scripturæ teſtimonio, liberum illis erit ſemper obſtrepere. Porrò locum ex Moſe citat Chriſtus, quia cum Sadducæis erat negotium, qui Prophetis non multum habebant fidei. ſaltē non alio loco eos habebant quàm nos librū Eccleſiaſtici, vel Machabæorū hiſtoriā. Deinde quia Moſen adduxerant, illis eundem regerere maluit, quàm vnum quempiam ex Prophetis opponere. Adde quòd minimè in hoc incubuit vt locos Scripturæ omnes colligeret: ſicuti videmus Apoſtolos non iiſdem ſemper vti teſtimoniis in eadē cauſa. Neq; tamen hunc locum præ aliis temere arripuit Chriſtus, ſed optimo iudicio delegit (licèt in ſpeciem videri poſſet obſcurior) quia inprimis celebrē ac memorabilem eſſe decebat apud Iudæos: quum teſtetur hac de cauſa redēptos fuiſſe à Domino, quia filij erāt Abrahæ. Illic quidem pronuntiat Deus ſe venire vt afflicto populo ſuccurrat: ſed ſimul addit, illum populum ſe agnoſcere pro ſuo, adoptionis reſpectu propter fœdus cum Abraham percuſſum. Quî fit vt mortuos potius, quàm viuos reſpiciat Deus, niſi quia primū honoris gradum Patribus tribuit, apud quos fœdus ſuum depoſuerat? Quomodo autem præcellerent ſi morte eſſent extincti? Hoc etiam clarè exprimit relatio. nā ſicuti pater nullus eſſe poteſt abſque liberis, neque rex abſque populo: ſic propriè Dominus niſi viuorum vocari Deus non poteſt. Quanquam non tam ex communi loquendi forma ratiocinatur Chriſtus quā ex promiſſione quæ his verbis incluſa eſt. Nam hac lege Domin[*] ſe nobis in Deū offert, vt nos vicisſim recipiat in populum: quod vnum ad fiduciam plenæ beatitudinis ſufficit. Vnde illa vox Eccleſiæ apud Prophetam Habacuc, Tu Deus noſter ab initio, non moriemur. Quum ergo ſalutem omnib. promittat quibus ſe affirmat eſſe Deum, & hoc de Abraham, Iſaac, & Iacob prædicet poſt illorum mortē, ſequitur reſiduam vitæ ſpem eſſe mortuis. Si quis excipiat, poſſe animas ſuperſtites manere vt nulla ſit carnis reſurrectio: paulò antè reſpōdi, iſta duo eſſe connexa: quia animæ ad hæreditatem ſibi repoſi. ā aſpirant, vt nōdum obtineant ſuum ſtatum.

Habac. 1. c. 12.

38 *Omnes enim illi viuunt.*) Hæc loquutio variè accipitur in Scripturis, ſed hîc intelligit Chriſtus fideles, poſtquam mundo interierint, agere cæleſtem vitam cum Deo: ſicuti Paulus ad Romanos cap. 6. b. 10. Chriſtum, poſtquam in cæleſtem gloriam receptus eſt, Deo viuere dicit: quia exēptus eſt hujus caducæ vitæ infirmitatibus & ærumnis. Sed conſ lrò hîc admonet Chriſtus non eſſe de piorum vita ferendum iudicium ex carnis ſenſu: quia recondita ſit ſub arcana Dei cuſtodia. Nam ſi mortuis ſunt ferè ſimiles dum in mundo peregrinantur, multo minus poſt carnis interitum in eis apparet vlla vitæ ſpecies. At Deus fidelis eſt, vt ſupra hominum ſenſum coram ſe viuos cōſeruet.

32 *Reſpondentes quidam Scribarum.*) Quū omnes male affectus fuiſſe probabile ſit, Diuino inſtinctu quibuſdam, nempe Phariſæis, extorta fuit hęc confeſſio. Fortè quanquam optaſſent Chriſtum turpiter victum obmuteſcere, quia tamen armatos ſe vident eius reſponſo aduerſus contrariā factionem, facit ambitio vt partam victoriam illi gratulentur. Fortè etiam vrebat eos inuidia, ne vellent à Sadduceis Chriſtum opprimi. Interim admirabili Dei prouidentia factum eſt vt eius doctrinę ſubſcriberent etiam infeſtiſsimi hoſtes. Frænata etiam eorum audacia fuit, non modò quia paratum eſſe Chriſtum videbant ad quoſuis inſultus ſuſtinendos, ſed quia timebant cum dedecore repelli: quod iam ſæpius acciderat. Deinde quia pudebat eos, tacendo palmam illi cedere, vt inde magis creſceret authoritas apud plebem. Quòd autem Mattheus dicit omnes miratos ſuper eius doctrina, notandum eſt in tot prauis vel frigidis commentis infectam tunc fuiſſe pietatis doctrinā, vt meritò inſtar miraculi habitum fuerit ita dextrè & appoſitè ex Lege probatam fuiſſe ſpem reſurrectionis.

MATTH. XXII.

34 *Phariſæi autem quum audiſſent quòd obturaſſet os Sadducæis, conuenerunt in vnum.*

35 *Et interrogauit eum vnus ex eis Legis doctor quiſpiam, tētans eum, & dicens,*

36 *Magiſter quod eſt manda-*

MARC. XII.

28 *Et quum acceſſiſſet quidam è Scribis, & audiſſet eos ſimul diſputantes, videretque quod bene reſpondiſſet eis, interrogauit illum, Quod eſt primum omnium præceptum?*

29 *Ieſus autem reſpondit illi, Primum omnium præceptorum eſt, Audi Iſrael, Dominus Deus noſter, Dominus vnus eſt:*

30 *Et, diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua,*

LVC. X.

25 *Et ecce quidam Legiſperitus ſurrexit, tentans illum, & dicens, Magiſter, quid faciendo vitā æternam poſſidebo?*

26 *At ille dixit ad eum, In Lege quid ſcriptū eſt? quomodo legis?*

27 *Ille reſpondens dixit, Diliges Dominum Deum tuū ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota mente tua: & proximum tuum ſicut teipſum.*

28 *Dixitque illi, Rectè reſpondiſti: hoc fac, & viues.*

29 *Ille autem volens iuſtificare ſeipſum, dixit ad Ieſum, Et quis eſt meus proximus?*

tum magnum in Lege.

37 *Ait illi Iesus, Diliges Dominum Deũ tuũ ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mẽte tua.*

38 *Hoc est primum & magnum mandatum.*

39 *Secundũ autem simile est huic, Diliges proximum tuum perinde atque teipsum.*

40 *In his duob. mandatis tota Lex & Prophetæ pendent.*

& ex tota mente tua, & ex totis viribus tuis. hoc est primum præceptum.

31 *Et secundum simile huic est,* Diliges *proximum tuum vt teipsum. maius his aliud præceptum non est.*

32 *Et dixit illi Scriba, Benè præceptor cũ veritate dixisti, quòd vnus sit Deus, Et non sit alius præter illum:*

33 *Quódque diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus, ac diligere proximum vt seipsũ, plus sit quàm vniuersa holocaustomata & victimæ.*

34 *At Iesus quum videret quòd scienter respondisset, dixit illi, Haud longè abes à regno Dei. Et nemo post illa audebat illum interrogare.*

30 *Respondens autem Iesus dixit, Homo quidam descendebat ab Hierosolymis in* Iericho, *& incidit in latrones, qui etiam despoliauerunt eum vestibus, ac vulnerib. inflictis, abierunt, semimortuo relicto.*

31 *Accidit autem vt Sacerdos quidam descenderet eadem via: visóque illo præterijt.*

32 Similiter *& Leuita quum iret iuxta locum, quum accessisset ac vidisset eum, præterijt.*

33 *Samaritanus autem quidam iter faciens venit ad eum: & viso eo, misericordia motus est.*

34 *Et accedens obligauit vulnera eius, infundens oleum ac vinum : & imponens illum in suum iumentum, duxit in diuersorium, & curam eius egit.*

35 *Et postero die egrediens, depromptos duos denarios dedit hospiti, & ait ei, Curam illius habe: & quodcunque præterea insumpseris, ego quum rediero reddam tibi.*

36 *Quis ergo horum trium videtur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones?*

37 *At ille dixit, Qui exercuit misericordiam in illum. Ait igitur illi Iesus, Vade, & tu fac similiter.*

Quanquam huic historiæ aliquid simile tantùm habere videtur ea quam referunt Matthæus 22. capite & Marcus 12. non autem eadem esse: ego tamen in vnum locum ideò conferre malui quia quum Matthæus & Marcus affirment hanc fuisse vltimam quæstionem, qua tentatus fuit Dominus, Lucas eius rei nullam mẽtionem facit. Videtur autem consultò prætermittere , quia alibi retulerat. Neque tamen contendo eandem esse historiam, quum Lucas à reliquis duobus quædã habeat diuersa. Inter omnes conuenit, Scribam tentandi Christi causa mouisse quæstionem : sed is qui à Matthæo & Marco describitur , tandem discedit non malè affectus, acquiescit enim Christi responso, signúmque docilis ac mansueti spiritus præbet. Adde etiam quòd vicissim Christus pronũciat nõ procul ipsum abesse à regno Dei. Atqui Lucas præfractum hominem fastúque turgentem inducit, in quo nullum resipiscentiæ signum apparet. Nihil autem absurdi esset, Christum de vera iustitia Legisq; obseruatione & regula bene viuendi sæpius fuisse tentatum. Cæterùm siue Lucas alieno loco hoc retulerit , siue nunc prætermiserit alteram interrogationem (eo quòd prior illa narratio quò ad doctrinam sufficeret) doctrinæ similitudo hoc postulare visa est vt três Euangelistas inter se conferrem. Nunc videndum quænam hunc Scribam impulerit occasio ad interrogandum Christum: nempe quia Legis erat interpres, offenditur Euangelij doctrina, qua existimat Mosis authoritatem minui. Quanquam non tam Legis zelo afficitur quàm indignè fert ex magisterij sui honore aliquid decedere. Sciscitatur ergo à Christo profiteríne velit aliquid Lege perfectius. nam etsi hoc verbis non exprimit, captiosa tamen est eius quæstio, vt Christum odio populi exponat. Porrò Matthæus & Marcus non vni tantùm homini hunc æstum tribuunt, sed rem ex composito actam fuisse docent: ac vnum fuisse delectum à tota secta, qui præ aliis ingenio & doctrina pollere visus est. In forma etiam interrogationis nonnihil à Matthæo & Marco differt Lucas : nam apud hunc quærit Scriba quid faciendo vitam æternam consequantur homines : apud alios verò duos quodnam in Lege summum sit mandatum. Idem tamen est finis: quia Christum fallaciter aggreditur, vt siquid eliciat ex eius ore à Lege diuersum, quasi apostatam & impiæ defectionis authorem eum exagitet.

26 Luc. *In lege quid scriptum est.*) Aliud Christi responsum audit quàm sperauerat. Et certè non aliam piè iustéque viuendi regulam attulit Christus quàm quæ Lege Mosis tradita erat : quia sub perfecto Dei & proximorum amore continetur summa iustitiæ perfectio. Notandum tamen est, Christum de acquirenda salute, prout rogatus fuerat, hîc loqui. Neque enim planè, sicut alibi, docet quomodo ad vitam æternam perueniant homines: sed quomodo viuendum sit, vt iusti coram Deo censeantur. Certum autem est in Lege præscribi hominib. quomodo vitam formare debeant, vt salutem coram Deo sibi comparent. Quòd autem Lex nihil aliud quàm damnare potest, ideóque mortis vocatur doctrina, & transgressiones augere à Paulo dicitur, non fit doctrinæ vitio, sed quia impossibile nobis est præstare quod iubet. Ergo quanquam ex Lege nemo iustificatur, continet tamen Lex ipsa summam iustitiam: quia non falsò salutem promittit suis cultoribus, si quis plenè obseruet quicquid mandat. Neque hęc docendi ratio nobis absurda videri debet , quòd Deus Rom.7.c.13.

primò

primò iustitiam operum requirat, deinde gratuitam offerat sine operibus: quia necesse est homines suæ iustæ damnationis conuinci, vt ad Dei misericordiam confugiant. Ideo apud Paulum vtriusque iustitiæ comparatio ponitur vt sciamus nos ideo gratis iustificari à Deo, quia propria iustitia destituimur. Christus autem in hoc respōso sese accommodauit ad Legisperitum, & rationem interrogationis habuit. quæsierat enim ille non vnde petenda esset salus, sed quibus operibus acquirenda. Rom.10.a 5.

38 Matth. *Diliges Dominum.*) Apud Marcum inseritur præfatio, quòd Deus Israel, vnus sit Iehouah. quibus verbis authoritatem Legi suæ duplici nomine conciliat Deus. nam & hic stimulus ad Dei colēdi studium acerrimus esse debet, dum certò persuasi simus nos verum cæli & terræ opificem colere: quia naturaliter ignauiam gignit dubitatio: & suauis ad eundem ipsum amandum illecebra est, dum sibi nos gratis in populū adoptat. Ergo ne (velut in rebus dubiis fieri solet) trepidarent Iudæi, audiunt, a vero & vnico Deo vitæ regulam sibi esse præscriptam. Ne autem eos diffidentia retardet, familiariter ad ipsos accedit Deus, & gratuitum fœdus suum illis commendat. Interim tamen minimè dubium est quin se ab idolis omnibus separet, ne aliò detrahantur Iudęi, sed in puro eius vnius cultu se contineant. Iam verò si incertitudo miseros idolorum cultores non tardat quominus furioso ardore in illorum amorem ferantur, quænam excusatio Legis auditoribus reliqua est, si Deo sibi patefacto torpeant? Porrò quod sequitur, est Legis epitome quæ apud Mosē quoque extat. Nam quum distincta sit in duas Tabulas, quarum prior ad cultum Dei, secunda ad charitatem refertur, bene & prudenter Moses hác summam colligit, vt agnoscant Iudęi quid in singulis præceptis velit Deus. Cæterùm quanuis lōgè aliter Deum amare conueniat quàm homines, non tamen abs re Deus pro cultu vel honore dilectionem à nobis requirit: quia hoc modo significat non alium sibi cultum quàm volūtarium placere. Nam is verè demum se Deo in obsequium addicet qui eum amabit. Porrò, quia praui & vitiosi carnis affectus nos à rectitudine abstrahunt, ostendit Moses tunc rite compositam fore vitam nostram si Dei amor omnes sensus nostros occuper. Discamus itaque pietatis initiū esse Dei amorem: quia Deus coacta hominum obsequia repudiat, vúltque sponte & liberaliter coli. discamus interea, sub Dei amore reuerentiam quę illi debetur, notari. Apud Mosen nō additur mens, sed tantùm cordis & animæ & fortitudinis fit mentio. Quanquam autem hęc quatuor membrorum partitio plenior est, sensum tamen non mutat. nam quum docere summatim velit Moses, solidè amādum esse Deum, & huc conferri debere quicquid facultatis inest hominibus, satis habuit animæ & cordi addere fortitudinem, nequam nostri partē Dei amore vacuam relinqueret. Deinde scimus Hebræos sub voce Cordis mentem interdum notare, præsertim vbi animæ coniungitur. Quid autem tam in hoc loco quàm apud Matthęum differat mens à corde, non multum laboro: nisi quòd mihi significat altiorem rationis sedem, vnde cōsilia omnia & cogitationes manant. Cæterùm ex hoc cōpendio apparet, Deum in Legis præceptis non respicere quid possint homines, sed quid debeant. Nam in hac carnis infirmitate fieri nō potest vt perfectus Dei amor regnum obtineat. scimus enim quàm propensi sint ad vanitatem omnes animæ nostræ sensus. Postremò hinc colligimus, Deum nihil morari externā operum speciē, sed interiorem affectum præcipuè requirere, vt ex bona radice boni fructus nascantur. D.ut.6.a. 5.

39 *Secundum mandatum simile huic.*) Secundum locum mutuæ inter homines charitati assignat, quia Dei cultus prior est ordine. Simile autē priori esse dicit mandatum de proximis amandis, quia ex illo depēdet. Nam quum sibi quisque addictus sit, nusquam vera erga proximos vigebit charitas nisi vbi regnabit amor Dei: mercenarius enim amor est quo filij seculi alij alios prosequūtur, quia singulis curæ est sua vtilitas. Rursus impossibile est Dei amorem regnare quin fraternam inter homines charitatē ex se gignat. Porrò quum proximos sicuti nosipsos diligere iussit Moses, noluit amorem nostri priore loco statuere, vt quisque seipsum in primis amet, deinde proximos (quemadmodum Sorbonici sophistæ cauillantur, regulatum inferius esse sua regula) sed quum simus nobis nimium dediti, Moses vitium hoc corrigens proximos nostros æquali gradu statuit: acsi vetaret vnumquenque, aliis neglectis, habere sui curam: quia charitas in vnum corpus omnes coniungit. Et φιλαυτίαν corrigens, quæ alios ab aliis separat, singulos ad communem societatem & quasi mutuum complexum reducit. Vnde colligimus, perfectionis vinculum non immeritò à Paulo vocari: & alibi, complementum Legis: quoniam omnia secundæ Tabulę præcepta ad eam referri debent. Coloss.3.c. 13. Rom.13.c. 19.

28 Luc. *Hoc fac, & viues.* Paulo antè exposui quomodo cum gratuita fidei iustificatione hæc promissio conueniat. Neque enim ideo nos gratis iustificat Deus quia Lex non ostendit perfectā iustitiam, sed quia in eius obseruatione deficimus omnes: ideóque nos vitam ab ea consequi negat, quia infirma est in carne nostra. Proinde hęc duo bene inter se conueniunt, Legem docere quomodo sibi homines iustitiam operibus comparent, & neminem iustificari operibus: quia non in Legis doctrina, sed in hominibus est defectus. Interea consilium Christi fuit calumniam diluere qua sciebat apud rudes & indoctos se grauari, quasi Legem, quatenus perpetua est iustitiæ regula, euerteret.

29 *Ille volens iustificare seipsum.*) Videri posset hæc quæstio ad hominis iustificationem nihil valere. Verùm si memoria tenemus quod alibi dictum est, hominum hypocrisin maximè deprehendi in secunda Tabula (quia dum se fingunt optimos Dei cultores, charitatem erga proximos palàm violant) inde colligere promptum erit hoc suffugio vsum fuisse Pharisęum, vt sub falsa sanctimoniæ larua obtectus, in lucem non prodiret. Quum ergo intelligat examen charitatis sibi fore aduersum, latebras captat in nomine proximi, ne appareat Legis transgressor. Prius autem vidimus hac in parte Legem à Scribis fuisse corruptam, quòd non alios sibi propinquos ducebant nisi qui digni essent. Vnde & illud axioma inter eos receptum erat, Licere odio habere inimicos. Nam hæc vna hypocritis reatus sui abolendi ratio est, tergiuersari quoad possunt, nè vita sua exigatur ad Legis iudicium.

20 *Respondens Iesus.*) Poterat simpliciter docere Christus proximi nomen ad quemuis hominũ promiscuè extendi, quia totum humanum genus sancto quodam societatis vinculo coniunctum sit. Et certè Dominus non alia de causa nomen hoc in Lege posuit, nisi vt nos ad mutuum amorẽ suauius alliceret. Clarius fuisset præceptum, Dilige vnumquenque hominem sicut teipsum: sed quia homines sua superbia excæcat, vt singuli seipsis contenti alios pari gradu vix dignentur, suáque officia ab illis subducant, data opera pronunciat Dominus omnes esse propinquos, vt ipsa affinitas alios aliis vicissim conciliet. Ergo vt quis nobis sit propinquus, sufficit esse hominem: quia nostrum non est communem naturam delere. Sed Christus à Pharisæo responsum elicere voluit quo seipsum damnaret. Quia enim apud eos obtinuerat illa magistralis determinatio, Neminem esse nobis proximum nisi qui amicus est, si eum præcisè rogasset Christus, nunquam vno verbo confessus foret sub nomine proximi comprehendi omnes homines: quod eum fateri cogit similitudo in medium adducta. Summa verò est, proximum nobis esse alienissimum quenque: quia Deus cunctos homines inter se deuinxit, vt alij alios iuuent. Concinnè tamen Iudæos & Sacerdotes in primis perstringit, quòd quum se eiusdem Patris filios iactarent, & adoptionis priuilegio se à reliquis Gentibus disiunctos, vt essent sacra Dei hęreditas, barbaro tamen immaníque contemptu alij alios non secus despicerent ac si nulla necessitudo intercederet. Neque enim dubium est quin Christus crudelem charitatis neglectum describat, cuius illi sibi conscij erant. Cæterùm hic, vt dixi, præcipuus scopus est, propinquitatem quæ nos ad mutua officia obligat, non restringi ad amicos vel cõsanguineos, sed patere ad totum humanum genus. Ad hoc probandũ comparat Christus Samaritanum Sacerdoti & Leuitæ. Satis scitur quàm infesto odio flagrarẽt Iudæi in Samaritanos: vt in locorũ vicinia maxima fuerit disiunctio. Nunc dicit Christus Iudæum ciuẽ Iericho, quũ Hierosolymã iter faciens vulneratus esset à latronibus, tam à Leuita quàm à Sacerdote, qui in eum iacentem & semimortuum inciderant, fuisse neglectum: à Samaritano autem humaniter curatum fuisse: ac demum quærit quisnam ex tribus illis fuerit Iudæo proximus. Non poterat certè elabi hic subtilis doctor quin Samaritanum reliquis duobus præferret. nam hîc tanquam in speculo perspicitur hominum communitas, quam impio suo cauillo delere conati fuerant Scribæ. Et misericordia quam Iudæo hostis præstitit, demonstrat natura duce & magistra hominem hominis causa esse creatum. vnde colligitur mutua inter omnes obligatio. Allegoria quam hîc excudunt Liberi arbitrij patroni, magis futilis est quàm vt refutatione digna sit. Secundùm eos sub typo hominis vulnerati describitur Adæ conditio post lapsum. vnde inferunt, non extinctam prorsus in eo fuisse bene agendi virtutem, quia tantùm dicitur semimortuus. Quasi verò Christo propositum fuerit hoc loco de corruptione humanæ naturæ loqui, ac disserere quàm mortiferum aut sanabile vulnus Satan Adæ inflixerit: quasi etiam non apertè & sine figura alibi pronuntiet omnes esse mortuos, nisi quos voce sua viuificat. *Iohan.5.e.25.* Nihilo plus coloris habet altera allegoria: quæ tamen adeò placuit vt omnium ferè suffragiis excepta fuerit instar oraculi. Samaritanum hunc finxerunt Christum esse, quia sit custos noster: vulneri infusum fuisse vinum cum oleo dixerunt, quia pœnitentia & gratiæ promissione nos Christus sanet. Tertiã argutiam fabricati sunt, quòd Christus non statim restituat sanitatem, sed Ecclesiæ tanquam hospiti commendet paulatim curandos. Fateor nihil horum non esse plausibile: verùm Scripturæ maior habenda est reuerentia quàm vt germanum eius sensum hac licentia transfigurare liceat. Certè præter Christi mentem has speculationes à curiosis hominibus fuisse confictas cuiuis perspicuum est.

40 Matth. *In his duobus mandatis.*) Redeo nunc ad Matthæum, vbi dicit Christus totam Legem & Prophetas pendere in his duobus mandatis: non quòd huc restringere velit totam Scripturæ doctrinam, sed quia ad hæc duo capita referri debeat quicquid vbique de ratione piè & iustè viuendi præcipitur. Neque enim Christus generaliter disserit quid Lex & Prophetæ contineant: sed contexens suum sermonem, nihil aliud in Lege & Prophetis requiri dicit nisi vt quisque Deum & proximos suos diligat: acsi diceret, summam piæ rectęque vitæ in Dei cultu & hominum charitate sitam esse & inclusam: sicuti Paulus perfectionem Legis dicit esse charitatem. *Rom.13.c.10.* Quare perperam hoc Christi dictum arripiunt quidam imperiti, acsi in Lege & Prophetis nihil altius quærendum esset. Nam sicuti inter promissiones & mandata tenenda est distinctio: ita hîc non generaliter pronuntiat Christus quid discendum sit ex Dei verbo, sed pro circunstantia causæ, in quem scopum dirigantur omnia mandata, admonet. Interim gratuita peccatorum remissio per quam Deo reconciliamur, fiducia Dei inuocandi, arrha futuræ hæreditatis, & aliæ omnes fidei partes, licèt primum in Lege gradum obtineant, non pendent in his duobus mandatis. quia aliud est exigi quod debetur, aliud offerri quod nobis deest. Idem aliis verbis notatur apud Marcum, Quòd nullum aliud præceptum his maius sit.

32 Marc. *Bene Præceptor.*) Solus Marcus Scribam fuisse mansuefactum commemorat. atque hoc notatu dignum est, quòd quum malignè & per insidias Christum esset adortus, non solùm tacitus cedit veritati, sed palàm & ingenuè Christo subscribit. Ita videmus non ex eorum hostium genere fuisse quorum insanabilis est pertinacia: quia licèt centies conuicti sint, non tamen desinunt veritatem quouis modo oppugnare. Cęterùm ex hoc responso colligitur, Christum non præcisè duobus tantùm verbis complexum esse vitæ regulam: sed vt occasio ferebat, inuectum esse in fictam & laruatam Scribarum sanctimoniam: qui quum externis tantùm cæremoniis incumberent, ferè pro nihilo ducebant spiritualem Dei cultum: charitatis verò apud eos non magna erat ratio. Quanquam autem Scriba talibus corruptelis imbutus erat, vt tamen fieri interdum solet, rectæ notitiæ semen ex Lege conceperat quod latebat suffocatum in eius corde: hinc fit vt facilè à prauo vsu se reflecti sustineat. Videtur tamen hoc minimè quadrare, quũ pars sint Diuini cultus sacrificia, & ad priorem Legatis tabulam pertineant, hominum charitati postponi. Solutio est, quanuis longè præstet Dei cultus, ac pretiosior sit omnibus iustæ vitæ officiis, externa

terna tamen eius exercitia per se tanti non esse vt charitatem obruere debeant. Scimus enim charitatem per se & simpliciter placere Deo, quum sacrificia non moretur neque probet nisi in alium finem. Adde quòd de nudis & inanibus sacrificiis hìc agitur, quia veræ & synceræ probitati fictitiã pietatis speciem Christus opponit. Eadem quoque doctrina passim occurrit apud Prophetas, vt sciant hypocritæ nullius pretij esse sacrificia quibus cõiuncta non est spiritualis veritas, nec Deum pecudum victimis placari vbi charitas negligitur.

34 *At Iesus quum videret.)* An vlterius deinde profecerit hic Scriba incertum est: sed quia se docilem ostenderat, Christus manum illi porrigit, ac suo exemplo docet iuuandos à nobis esse in quibus principium aliquod vel docilitatis vel rectæ intelligentiæ apparet. Videtur enim duabus de causis pronuntiasse Christus hũc Scribã non procul abesse à regno Dei: nempe quia ad officium erat flexibilis, & prudenter à necessariis officiis discernebat externam cultus Dei professionem. Porrò non tam eius laudandi quàm cohortandi causa testatus est Christus ipsum esse propinquum regno Dei, & in eius persona nobis omnibus animum addit vt rectam viam semel ingressi, eo alacrius pergamus. His etiam verbis docemur, multos, dum adhuc errore tenentur impliciti, clausis tamen oculis ad viam accedere, hoc modo præparari vt maturo tempore in stadio Domini currant. Quod dicunt Euangelistæ obstructum fuisse os aduersariis vt amplius Christo insidiari nõ auderent, non ita accipere cõuenit quasi destiterint ab obstinata sua peruicacia. intus enim fremebãt, vt solent feræ bestiæ caueis inclusæ, vel, vt feroces equi, frænum mordebant. Sed quo magis ferrea erat eorum durities ac indomita rebellio, eo magis illustrem de vtraque triumphum egit Christus. Hæc autem eius victoria non parum animare nos debet, ne vnquã in veritate tuenda frangamur, certi de successu. Fiet quidem sæpe vt proteruè vsque in finem insultent hostes: sed tandem efficiet Deus vt in eorum capita recidat iste furor, ac veritas nihilominus victrix emergat.

MATTH. XXII.	MARC. XII.	LVC. XX.
41 *Congregatis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,*	35 *Et respondens Iesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum esse filium Dauid?*	41 *Dixit autem ad illos, Quomodo dicunt Christum esse filiũ Dauid?*
42 *Dicens, Quid vobis videtur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei, Dauidis.*	36 *Nam ipse Dauid dixit in Spiritu sancto, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*	42 *Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorũ, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,*
43 *Ait illis, Quomodo ergo Dauid in Spiritu vocat eum Dominum, dicens,*	37 *Ipse ergo Dauid vocat eum Dominum: & vnde filius eius est? Et multa turba audiebat illum libenter.*	43 *Donec posuero inimicos tuos scabellũ pedum tuorum.*
44 *Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum?*		44 *Dauid ergo Dominum illum vocat: & quomodo filius eius est?*
45 *Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?*		
46 *Et nemo poterat ei respondere quicquam. neque ausus fuit quisquam ex illo die eum amplius interrogare.*		

42 *Quid vobis videtur.)* Clarius exprimũt Marcus & Lucas cur hoc Christus quæsierit, quia scilicet praua inter Scribas opinio inualuerat, promissum Redemptorẽ ex Dauidis filiis & successoribus vnum quempiã fore, qui nihil humana natura præstantius secũ afferret. nam statim ab initio Satan quibuscunque potuit artibus fictitium aliquem Christum supponere conatus est, qui verus non esset Dei & hominum mediator. Quia toties pollicitus fuerat Deus proditurum esse Christum ex semine vel lumbis Dauidis, altius omnium cordibus infixa erat hæc persuasio apud Iudæos, quàm vt ferre possent naturam humanam illi detrahi. Passus est igitur Satan Christum agnosci verum hominem & filium Dauidis, quia hoc fidei caput labefactare frustra tentasset: sed (quod deterius erat) sua illum Deitate nudauit, quasi vnus quilibet ex filiis Adæ esset futurus. Atqui hoc modo spes futuræ & æternæ vitæ & spiritualis iustitia abolebatur. Ex quo verò exhibitus fuit Christus mundo, pluribus vel machinis, vel cuniculis nunc humanam, nunc Diuinam eius naturam euertere conati sunt hæretici, ne vel illi ad nos seruandos plena esset potestas, vel familiaris ad eum accessus nobis pateret. Porrò quum iam instaret hora mortis, testatam facere Deitatem suam voluit ipse Dominus, vt intrepidè in ipsum recumberet piorum omnium fiducia. nam si homo tantùm esset, neque in ipso liceret gloriari, neque ab ipso salutem sperare. Nunc tenemus eius consilium, quòd scilicet non tam sua causa asseruerit se Filium Dei esse, quàm vt fidem nostram in cælesti sua potentia fundaret. nam vt carnis infirmitas, qua se nobis propinquum fecit, audaciam nobis præbet ne dubitemus ad eum accedere: ita si sola nobis ante oculos versetur, metu potius & desperatione nos implebit, quàm bonam fiduciã suggerat. Notandum tamen est, non reprehendi Scribas quia Christum docerent fore Dauidis filium, sed quia merum sibi hominem fingerent, qui venturus è cælo erat vt hominis naturam & personam indueret. Nec de seipsò disertè verba facit Dominus: verùm simpliciter ostendit impiè errare Scribas, qui tantùm è terra & humana progenie Redemptorem expectent. Cæterùm quanquam inter eos tritum erat dogma, ex Matthæo tamen colligimus coram plebe rogatos fuisse quid sentirent.

43 *Quomodo Dauid in Spiritu.)* Quòd Dauidem in Spiritu loquutum esse Christus admonet, emphaticum est. nam rei futuræ vaticinium rei præsentis testimonio opponit. Nam cauillũ quo hodie effugiunt Iudæi, anticipat hac voce. Dicũt hoc præconio celebrari Dauidis regnum, quasi Deum sibi regnandi authorem statuens, cõtra insanos hostium suorũ conatus insurgeret, ac quicquam Deo inuito profecturos negaret. Nequid tale obiicerent Scribæ, præfatus estChristus, Psalmum de persona Dauidis minimè esse compositum, sed dictatum Spiritu prophetico, vt futurum Christi regnum describeret: sicuti etiam ex contextu euincere proptum est, neque in Dauidem, neque in alium quempiam ex terrenis regibus competere quæ illic leguntur. Nam illic Dauid Regem inducit nouo Sacerdotio ornatum, quo necesse erat abrogari veteres Legis vmbras. Nũc videndum quomodo Christũ probet maioris excellentiæ fore quàm vt progenitus tantùm sit ex semine Dauidis: nempe quia Dauid, qui Rex erat & caput populi, ipsum appellat Dominũ. vnde sequitur, in eo aliquid subesse homine maius. Videtur tamen infirma & frigida esse ratio: quia excipi potest, quum Psalmum populo canendum daret, non habito personæ suæ respectu, Christo in alios tribuisse imperium. Verum ego contra excipio, quum ipse ex Ecclesiæ membris vnum esset, nihil minus fuisse consentaneum, quàm vt se communi doctrina priuaret. Hic quasi vna voce gloriari iubet omnes Dei filios, cælestis & inuicti Regis præsidio se tutos esse. Si ab Ecclesiæ corpore separetur, salutis in Christo promissæ particeps non erit. Si hæc vox paucorum esset, dominium Christi se non extenderet vsque ad Dauidẽ. Nunc verò nec ipse nec alius quisquam ab eius subiectione eximi potest quin simul excidat à spe æternæ salutis. Ergo quum Dauidi nihil melius fuerit quàm comprehendi in Ecclesia, non minus sibi quàm reliquo populo Psalmum hunc dictauit. In summa, hoc elogio Christus statuitur summus & vnicus Rex, qui inter omnes fideles emineat. Nec vlla exceptio admitti debet quin, vbi præficitur Ecclesiæ redemptor, ad vnum omnes in ordinem cogantur. Quare minimè dubium est quin se quoque eius imperio submittat Dauid, vt in Dei populo censeatur. Sed occurrit iam alia quæstio, annon extollere potuerit Deus quem ex hominum genere Redemptorem dabat, vt Dauidis esset Dominus, licèt filius. Nam & hìc non substantiale Dei nomen, sed tantùm Adonai ponitur, quod sæpe etiam hominibus aptatur. Respondeo, Christum pro confesso sumere, qui numero hominum eximitur, & in eum honoris gradum euehitur vt sit summum totius Ecclesiæ caput, non esse merũ hominem, sed Dei quoque maiestate præditum. Nam Deus æternus, qui iureiurando sibi vni hoc vendicat vt coram se flectatur omne genu, simul etiam iurat se alteri gloriam suam non daturum. atqui, teste Paulo, dum euectus est in regnũ Christus, datum illi fuit nomen quod est super omne nomen, vt coram ipso flectatur omne genu. Atque vt id nunquam à Paulo dictum esset, sic tamẽ res habet, Christum ideo præesse Dauidi & facris aliis regibus, quia supra Angelos quoque excellit. quod in hominem creatum non competeret, nisi idem quoque esset Deus in carne manifestatus. Fateor quidem hìc disertè & ad verbum non exprimi Diuinam eius essentiam, sed inferre promptum est, Deum esse qui supra omnes creaturas locatur. *Iesa. 45. d. 23. & 42. b. 8. Rom. 14. b. 1. Philip. 2. b 9.*

44 *Dixit Dominus Domino.)* Hic Spiritus sanctus præit omnibus piis triumphale carmen, vt Satanæ & omnibus impiis animosè insultent, ac eorum furorem derideant, quòd Christum moliuntur è solio suo eiicere. Ergo ne vacillent vel expauescant, cernentes moueri in terra ingentes strepitus, iubentur sacrum & inuiolabile Dei decretum contrariis omnibus studiis opponere. Sensus ergo est, Quantumuis insaniant homines, irritum tamen fore quicquid machinari audebunt ad labefactandum Christi regnum, quod non hominum arbitrio, sed diuinitus erectum æterna stabilitate fulcitur. Ergo quoties violenter impetitur hoc regnum, veniat nobis in mentem hoc cæleste oraculum. Nam certè in Christi manu deposita fuit hæc promissio vt eam singuli fideles in suum vsum accõmodent. Deus autem neque varius est, neque fallax, vt retractet quod semel ore suo protulit. Porrò sessio ad dexteram, metaphoricè accipitur pro secundo vel proximo gradu quem Dei vicarius occupat. Quare tantundem valet ac summum imperium & potentiam obtinere Dei nomine: sicuti Deũ vnigenito Filio suas partes mandasse scimus, vt per eius manũ Ecclesiã suam gubernet. Itaque hæc loquutio locum minimè designat, sed potius cælum & terrã includit sub Christi imperio. Sessurũ verò Christũ Deus pronuntiat donec prostrati fuerint eius inimici, vt sciamus inuictũ fore & inexpugnabile eius regnum: non quòd subactis hostibus priuandus sit potestate sibi data, sed quia cadentibus omnium hostium turbis, integer perpetuò stabit. Interea notatur quæ hodie perspicitur regni eius conditio, ne molestum nobis sit vbi videmus vndique infestari. *Sessio ad dexteram*

MATTH. XXIII.	MARC. XII.	LVC. XI.
1 *Tunc Iesus loquutus est ad turbas & ad discipulos suos,* 2 *Dicens, in cathedra Mosis sedent Scribæ & Pharisæi:* 3 *Omnia ergo quæcunque præceperint vobis seruare, seruate, & facite: secundùm verò opera eorum nolite facere. dicunt enim, & non faciunt.* 4 *Nam colligant onera grauia & difficilia portatu, imponuntque in humeros hominum: digito autẽ suo ea nolunt tangere.* 5 *Omnia verò opera sua faciunt vt spectentur ab hominibus: dilatant autem phylacteria sua, & magnificant fimbrias palliorum suorum,*	38 *Et dicebat illis in doctrina sua, Cauete à Scribis, qui amant in stolis ambulare, & salutationes in foris,*	45 *Respondens autem quidam ex Legisperitis, ait illi, Magister, hæc dicens, etiam nos afficis contumelia.* 46 *At ille ait, Et vobis Legisperitis, væ, quia oneratis homines oneribus quæ portatu difficilia sunt: ipsi autem non vno digitorum vestrorum attingitis sarcinas.*

6 *Amant-*

6 *Amántque primos accubitus in cœnis,& primas cathedras in Synagogis,*
7 *Et salutationes in foro,& vocari ab hominibus Rabbi.*
8 *Vos autem nolite vocari Rabbi. vnus enim est magister vester, Christus: vos autem omnes fratres estis.*
9 *Et patrem nolite vobis vocare in terra vnus enim est pater vester, qui in cælis est.*
10 *Nec vocemini magistri: vnus enim est magister vester, Christus.*
11 *Qui maximus est vestrûm, erit minister vester.*
12 *Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur.*

39 *Primásque sellas in Synagogis,& primos accubitus in cœnis.*

Paulo antè.
43 *Væ vobis Pharisæi, qui appetitis primas cathedras in Synagogis, & salutationes in foro.*
L V C. XX.
45 *Audiente verò cuncto populo dixit discipulis suis:*
46 *Cauete à Scribis, qui appetunt ambulare in stolis, & amant salutationes in foris, & primas cathedras in Synagogis, & primos accubitus in cœnis.*

1 *Loquutus est ad turbas.*) Apprimè vtilis fuit hæc admonitio, vt inter dissidia & certaminum strepitus, in reb. turbatis & confusis, in dissipatione recti & legitimi ordinis, salua tamẽ maneret verbi Dei authoritas. nã huc spectauit Christi consilium ne plebs Scribarum vitiis offensa, Legis reuerentiã abiiceret. Scimus enim quàm procliues ad eius fastidium sint hominum mentes, præsertim vbi dissolutior est pastorum vita, neque verbis respondet, vulgò omnes eorum exemplo, quasi concessa impunitate, lasciuiunt. Idem etiam (imò aliquid deterius) in discordiis accidit: nam maior pars excusso iugo, profundit suas libidines, ac extremus contemptus erumpit. Porrò tunc ardebant Scribæ auaritia, ambitione turgebant, notæ erant eorum rapinæ, formidabilis crudelitas, tantáque morũ corruptio vt videri possent in Legis interitũ conspirasse. Adhæc purum & genuinũ Legis sensum prauis suis cõmẽtis peruerterãt, vt cogeretur Christus acriter cũ ipsis confligere: quia ad extinguendam veritatis lucem mira rabies eos ferebat. Itaque quia periculũ erat ne multi partim ex talibus corruptelis, partim ex certaminum tumultu, contemptum totius pietatis conciperent, tempestiuè occurrit Christus ac perperam fieri pronuntiat si ob vitia hominum pessum eat vera religio, & ex Legis reuerentia quicquam decedat. Quum Scribæ obstinati prorsus essent veritatis hostes, quia tyrannide sua oppressam tenebant Ecclesiam, coactus fuit Christus eorum flagitia detegere. nisi enim abstracti ab eorum seruitute fuissent boni & simplices, præclusa erat Euangelio ianua. Alia etiam fuit ratio: quia plebs licitum sibi esse putat, quicquid à suis rectoribus fieri animaduertit, legémque sibi fingit ex vitiosis illorum moribus. Cæterùm nequis in diuersam partem traheret quæ dicturus erat, præfatur, qualescunque sint doctores minimè tamen æquum esse vel ex eorum sordib. labem aliquam Dei verbo aspergi, vel ex prauis eorum exemplis arripi peccandi licentiam. Atq; hæc prudentia diligenter notanda est. plerique enim dum hoc vnum captant vt odio grauent & infamia deforment improbos & sceleratos, inconsiderato suo zelo miscent omnia & confundunt. Contemnitur enim omnis disciplina, calcatur pudor: denique nullus manet honesti respectus: imò multis crescit inde audacia, datáq; opera Sacerdotum peccata traducunt vt liberius ipsi inducto colore peccent. Christus autem sic inuehitur in Scribas vt Legem Dei prius à contemptu asserat. Hęc igitur eadẽ cautio nobis tenẽda est, si reprehensiones nostras prodesse cupimus. Rursus tamen notare cõuenit, nullius offendiculi metu deterritũ fuisse Christum quominus impios doctores, sicuti meriti erant, traducere. Tãtùm hanc moderationem tenuit, ne propter hominum probra, Dei Doctrina vilesceret. Porrò vt sciamus de vitiis cõcionatũ esse, non vt personis inuidiam crearet, sed ne contagio serperet latius, disertè exprimit Marcus loquutum esse *In doctrina.*) quibus verbis significat, vtiliter admonitos fuisse auditores vt sibi cauerent. Quanquã autem ad discipulos videtur restringere Lucas, probabile tamen est sermonem ad totam turbã promiscuè fuisse habitũ. Quod etiam clarius patet ex Matthæo: & res ipsa poscebat vt in genere omnes respiceret Christus.

2 *In cathedra Mosis.*) Non temere quod alio loco recitat Lucas, huc inserere visum est. Pręter quam enim quòd eadem est doctrina, nõ dubito quin Lucas, postquam dixerat seuerè & duriter Scribas correptos fuisse à Domino, addiderit etiam alias reprehensiones, quas Matthæus in proprium locum distulit. Iam enim sæpius vidimus Euãgelistas, prout ferebat occasio, diuersos Christi sermones coaceruasse. Porrò quia plenior apud Matthæũ sententia habetur, eius verba potius explicanda sumam. Hortatur Dominus fideles in summa, quum pessimè viuant Scribæ, ne ad peruersos eorum mores vitam suam flectant, sed potius forment ad Legis regulam, quam audiunt ex ore Scribarũ. necesse enim habebat (vt nuper attigi) reprehendere multas in illis corruptelas, ne totum populum inficerent. Ergo ne ipsorũ flagitiis labefactetur doctrina cuius ministri erant ac præcones, fideles ad illorum verba attentos esse iubet, non autem ad opera: ac si dixisset, non esse causam cur Dei filios à rectè viuendo mala Pastorum exempla impediant. Scribarum nomine doctores vel Legis interpretes notari satis conuenit. idque phrasi Hebraica, eosdem apud Lucam vocari Legis peritos certum est. Peculiariter aũt Pharisæos qui erant ex Scribarum numero, perstringit Dominus: quia tũc in Ecclesię regimine & Scripturæ interpretatione hęc secta primatum tenebat. Nam alibi diximus quum Sadducæi & Esseni literales haberi mallent, Pharisæos aliam docendi rationẽ quasi per manus sibi à maioribus traditam sequutos esse, vt scilicet mysticum Scripturæ sensum subtilius inquirerent. Vnde & nomen illis fuit impositum: nam Pherusim dicti

sunt quasi interpretes. Quanquam autem suis cõmentis totam Scripturam fœdauerant: quia tamẽ se iactabant illo populari doctrinæ genere, in tradendo Dei cultu, & sanctè viuendi disciplina præcipuè vigebat eorum authoritas. Ideo sic resolui debet loquutio, Pharisæi & reliqui Scribæ: vel Scribæ, inter quos Pharisæi summo honore pollent, vobis dum loquuntur, rectæ vitæ probi sunt magistri: impiis autem operibus pessimè vos instituunt. quare ad eorum ora potius quàm ad manus attendite. Nunc quæritur, quicquid præcipiant doctores, an sine discrimine parendum sit. Nam satis cõstat ætatis illius Scribas nequiter & scelerate corrupisse Legem prauis figmentis, onerasse iniquis legib. miseras animas, multis superstitionib. vitiasse Dei cultũ. atqui seruari vult Christus eorum doctrinam, acsi eorum tyrãnidi resistere fas nõ esset. Facilis est solutio, non simpliciter conferri quamlibet doctrinam cum vita: sed hoc Christo fuisse propositũ, à profanis eorũ operibus discernere sanctam Dei Legem. Nam sedere in cathedra Mosis nihil aliud est quàm ex Lege Dei tradere quomodo viuendum sit. Quãquam autem mihi non certò constat vnde sumpta sit loquutio, probabilis tamẽ est eorum cõiectura qui ad suggestum referunt quem erexit Esdras, vnde Lex recitaretur. Certè quum Rabbini de Scriptura disererent, ordine surgebant qui ex consessu erant verba facturi. Legem verò ipsam ex editiore loco promulgari fortè moris fuit. Sedet igitur in cathedra Mosis qui non ex seipso, vel proprio sensu, sed ex Dei authoritate & verbo pcipit. Simul tamen legitima vocatio hîc notatur: quia ideo audiri Scribas iubet Christus quod publici essent Ecclesiæ doctores. Papistis satis est titulo præditos esse, ac locum occupare qui leges imponunt. Huc enim torquent verba Christi, quasi necesse sit obedienter recipere quicquid mandant ordinarij Ecclesiæ Præsules. Atqui satis superque hæc calumnia refellitur altero Christi edicto, vbi à fermento Pharisæorũ caueri iubet. Si reiicere, authore Christo, non tantùm fas est, sed etiam oportet quicquid puræ Legis doctrinę de suo Scribæ admiscent, certè non sine delectu & iudicio amplecti conuenit quicquid ipsis mãdare libuerit. Deinde si hominum præceptis suorum cõscientias hîc Christus obstringeret, falsò alibi pronuntiaret, frustra Deum coli hominum mandatis. Hinc apparet, Christum eatenus populum hortari vt Scribis pareat quantisper in pura & simplici Legis interpretatione manent. Scitè enim Augustinus & apposite ad Christi mentem, Scribas super cathedram Mosis sedendo, Legem Dei docuisse exponit: ideóque oues debuisse vocem pastoris per ipsos audire, tanquam per mercenarios. Quib. verbis continuò post subiicit, Deus ergo per illos docet: sua verò si docere velint, nolite audire, nolite facere. Tractatu in Iohannem 46. Cui sententiæ respondet quod idem tradit libro quarto de doctrina Christiana, Quoniam boni fideles non quemlibet hominem, sed ipsum Deum obedienter audiunt, ideo vtiliter audiuntur qui etiam vtiliter non agunt. Cathedra ergo non Scribarum, sed Mosis cogebat eos bona docere, etiam nõ bona facientes. Sua enim agebant in vita sua: docere autem sua, cathedra eos non sinebat aliena.

1. Esdr. 8. a. 4.

4 *Alligant enim onera.*) Non accusat Scribas quasi duris & iniquis legib. animas tyrannicè opprimant. Tametsi enim multos induxerant super vacuos ritus (vt patet ex aliis locis) nunc tamen vitium illud Christus non attingit: quia rectam doctrinam cum praua & dissoluta vita confert. Porrò Legem Dei onus vocari graue & difficile portatu, mirum non est, ac præsertim nostræ infirmitatis respectu. Sed quamuis nihil exigerẽt Scribæ nisi quod à Deo mandatum erat, Christus tamen hîc nimis rigidam & austeram docẽdi rationem perstringit, quæ trita est superbis istis hypocritis, vt scilicet imperiosè ab aliis flagitẽt quicquid debetur Deo: sintque inexorabiles in vrgẽdis officiis, sibi autem blandè remittant quæ tam seuerè iniũgunt aliis, & securè quiduis indulgeãt. Quo sensu illis exprobrat Ezechiel quòd cũ austeritate & potentia dominentur. Nam qui seriò Deum timent, quanquam ad eius obsequium sincerè & solidè formare studeãt discipulos, quia tamen in seipsos magis quàm in alios sunt seueri, nõ tam præcisi sunt exactores: deinde quia suę infirmitatis cõscij sunt, clementer ignoscunt infirmis. At stupidis Dei contemptoribus nihil ad iubendum audacius vel magis crudele fingi potest: quia illis curæ non est difficultas qua se eximunt. Quare nemo aliis moderatè præcipiet nisi qui sibi primùm erit magister.

5 *Omnia verò opera.*) Nuper dixerat Scribas longè aliter viuere quàm doceant: nunc verò addit, si quid boni habeant in speciem, id fictum esse & nugatorium: quia nihil aliud sit illis propositum quàm placere hominibus, ac se vẽditare. Atque hîc tacitè vero pietatis & sanctæ vitæ studio opponitur eorum operum larua quæ nonnisi ad ostentationẽ valent. Nã integer Dei cultor nunquã ampullis istis erit deditus quibus inflati sunt hypocritæ. Ita non tantùm reprehenditur ambitio in Scribis & Pharisæis: sed quum Dominus in tota eorum vita transgressionem Diuinæ Legis & contemptum damnasset, ne clypei loco obiicerẽt fucosam suam sanctimoniam, per occupationẽ respõdet, friuolas esse nugas & pro nihilo habendas in quib. se iactãt, quia illic mera regnat ostentatio. Postea speciem vnam profert, ex qua talis ambitio facilis erat cognitu, quòd sc. in vestium fimbriis se probos Legis cultores in hominũ oculis ostentent. quorsum n. fimbrię latiores, & phylacteria communi vulgi more magis splendida, nisi ad inanem pompam? Iusserat Dominus vt Iudęi, insignes ex Lege sua & delectas quasdã sententias cùm in fronte, tũ in suo vestitu gestarent: nempe quia facilè carni obrepit Legis obliuio, subinde ad eius memoriã reuocari populum suũ Dominus volebat. Nam & ideo tales sententias iussi erant ædium suarũ postib. inscribere, vt quocunq; verterent oculos, pia aliqua admonitio statim occurreret. Quid autem Scribæ? Vt à reliquo populo differrent, præcepta Dei splendidius in vestib. suis depicta gestabant. In hac autem iactantia se putida ambitio prodebat. Nos verò hinc quoque discamus quàm ingeniosi sint homines ad inanes fucos miscendos, vt sua vitia sub aliquo virtutũ colore & integumento occultent, quum scilicet quæ Deus mandauit pietatis exercitia ad suam hypocrisin detorqueant. Nihil vtilius fuit quàm sensus omnes exercere in Legis meditatione: neque id etiam frustra mandatum à Domino fuerat. Tantum verò abfuit vt proficerent in talib. rudimentis, vt perfectam iustitiã in vestium ornatu locantes, Legem in tota vita

sua spernerent. Neque enim magis cõtumeliosè potuit Lex Domini ludibrio haberi, quàm quum seruari ipsam fingerent theatrico habitu, & custodias eius vocarent personas ad augẽdam fabulam compositas. Quod Marcus & Lucas de stolis dicũt, eodem pertinet. scimus orientales passim vsos fuisse longis vestibus: quem morem hodie quoque retinent. Sed ex Zacharia apparet, Prophetas certa pallij forma à reliquis fuisse distinctos. Nec verò ratione caruit doctores ita vestiri vt in eorum habitu plus grauitatis & modestiæ quàm in vulgari extaret. Scribæ verò id perperã ad luxum & pompam conuerterant. Quod exẽplum ad se traxerunt sacrifici Papales, in quibus constat stolas nihil aliud esse quàm superbæ tyrannidis insignia.

Zacha.13. a.4.

6 *Amántque primos accubitus.*) Probat ex claris signis nullum in Scribis vigere pietatis studiũ, sed ambitioni esse prorsus deditos. Nam expetere primos accubitus primásq; sessiones, nõnisi eorũ est qui superbè se inter homines efferre malũt quàm Deo probari. Præcipuè verò hoc in illis Christus damnat, quòd vocari appeterẽt magistri. Quanquam enim nomen Rabbi per se excellentiam designat, vsus tamen inualuerat tunc apud Iudæos vt sic magistros Legísq; doctores vocarent. Christus verò hunc honorem cuiquam negat, præter se vnum, competere. vnde sequitur, nonnisi cum eius iniuria ad homines transferri. Videtur tamen hoc nimis esse durum, imò absurdum, quum iam per se nos Christus non doceat, sed magistros nobis ordinet ac præficiat: titulo autem priuari quib. munus iniungit, ridiculum est. Imò quũ versatus est in terris, Apostolos cõstituit qui suo nomine docẽdi officium obirent. Quòd si de titulo agitur, Paulus certè nolebat cũ iniuria Christi, sacrilega vsurpatione gloriari, quũ se magistrũ & doctorem Gentiũ asseruit. Sed quia nõ aliud fuit Christi cõsilium quàm omnes à minimo vsque ad maximum in ordinem cogere, vt ius suum sibi integrum seruaret, nõ est cur de voce quispiam laboret. Non ergo moratur Christus quo titulo vocẽtur qui docendi partes obeũt, sed eos continet intra iustas metas, ne fratrum fidei dominẽtur. Tenenda.n. semper est distinctio, vni Christo obediendum esse, quia de ipso solo vox Patris è cælo personuit: Ipsum audite: doctores verò sic esse eius ministros vt in ipsis audiri debeat, sintque sub eo magistri, quatenus personam eius sustinẽt. Caput est, vt sua illi in solidũ authoritas maneat, nec quisquã mortalium minimã eius partẽ delibet. Sic vnicus est Pastor, sed tamen multos sub se admittit pastores, modò supra omnes emineat, & per eos solus Ecclesiam gubernet. Itaque oppositũ membrum notandum est. nam quia fratres sumus, neminem in alios magisterio fungi contendit. vnde sequitur, magisterium non damnari, quo non violatur fraterna inter pios communicatio. Deniq; nihil aliud hîc præcipitur, nisi vt omnes ab ore solius Christi pendeant. In eundem ferè sensum ratiocinatur Paulus, quum docet temerè arripi ab aliis iudicium in alios: quia omnes mutuò sunt fratres, & omnes sisti oportet ad Christi tribunal, Rom. 14. b. 10.

1. Tim. 2. b.7.

9 *Patrem nolite vobis vocare.*) Eodem ferè sensu patris honorem soli Deo vindicat quo se nuper asseruit vnicum magistrum. neque enim sibi hoc nomen sumpserũt homines, sed diuinitus illis concessum fuit. Quare non modò fas est patres nobis in terra vocare, sed hoc honore eos priuare impiũ est. Nec valet quæ à quibusdam affertur distinctio, homines à quib. progeniti sunt liberi, esse patres secundùm carnem: solum verò Deum esse Patrem spirituum. Fateor quidem sic Deum ab hominib. interdum distingui (sicut ad Hebræos 12. b. 5.) sed quum Paulus nõ semel patrẽ spiritualem se nominet, videndum est quomodo id conueniat cum Christi verbis. Verus ergo sensus est paternum honorẽ falsò tribui hominibus, si Dei gloriam obscurat. Id autem fit quoties mortalis homo seorsum à Deo censetur pater, quum ab vno Deo per Christum pendeãt omnes cognationis gradus, ac sic inter se cohæreant, vt Deus propriè solus sit omnium pater. Ideo secundò repetitur superior sentẽtia de Christi magisterio, vt sciamus hunc esse legitimum ordinem, si omnib. pręsit vnus Deus, paternó iure & imperio potiatur: Christus autem doctrinæ suæ omnes subiiciat, & habeat discipulos. Quemadmodum alibi dicitur, Christum esse vnicum totius Ecclesiæ caput: quia scilicet totum corpus ei subesse & parere conueniat.

1. Cor. 4. c. 15
Philip. 2. c. 22.
Ephes. b. 1. d. 22.

11 *Qui maximus est vestrûm.*) Hac clausula ostẽdit se nõ sophisticè litigasse de vocibus: sed rẽ potius spectasse, ne quis ordinis sui oblitus, plusquam par est sibi vsurpet. Pronuntiat igitur summam in Ecclesia dignitatem esse non imperium, sed ministerium. Quisquis in hac mensura se cõtinet, nec Deo nec Christo quicquam eripit, quocunque ornetur titulo. Sicuti rursum frustra serui elogio fucatur potestas quę Christi magisterio derogat. Quid enim prodest quòd Papa tyrãnicis legib. oppressurus miseras animas, se seruũ seruorũ Dei præfatur, nisi vt palàm insultet Deo, & hominibus probrosè illudat? Cæterùm vt vocibus nõ insistit Christus, ita pręcisè hoc suis mandat ne altius aspirent vel conscendere appetant quàm vt sub Patre cælesti æqualiter fraternã colant societatẽ: & qui honore pollent, se aliis exhibeant ministros. Adiungit illam insignem sentẽtiam, quę alibi exposita fuit. Qui se exaltat, humiliabitur, &c.

MATTH. XXIII.	MARC. XII.	LVC. XI.
13 *Væ autem vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnum cælorum ante homines: vos enim non intratis, nec aduenientes sinitis intrare.*	40 *Qui deuorant domos viduarum, & sub prætextu prolixæ orationis. hi accipient grauiorem damnationem.*	52 *Væ vobis Legisperitis quia tulistis clauem scientiæ, ipsi non introistis, & eos qui intrabant prohibuistis.*
14 *Væ autem vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarũ, idque prætextu prolixæ orationis: propter hoc grauius puniemini.*		LVC. XX.
		57 *Qui deuorant domos*

15 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ quia circuitis mare & aridam vt faciatis vnũ proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo magis quàm vos estis.*

viduarum, ac per simulationem longas preces faciunt. hi accipient maiorem damnationem.

Acrius adhuc in eos inuehitur, idque facit non tam eorum causa quàm vt plebē & simplices ab eorum secta reuocet. nam etsi reprobis Dei vindictā sæpe proponi videmus in Scriptura, vt magis reddantur inexcusabiles: sub eorum tamē persona vtiliter monentur filij Dei ne se implicent iisdem scelerū laqueis, sed à simili exitio sibi caueant. Certè quum Scribæ, euerso Dei cultu & corrupta pietatis doctrina, nullam correctionem ferrent, & desperata insania in suā & totius populi perniciem oblatæ redemptioni se opponerent, omnibus exosos & detestabiles reddi oportuit. Quanquam nō tam quid meriti essent Christus respexit, quàm quid vtile esset rudib. & imperitis. Voluit enim sub vitæ suæ finem solenne relinquere testimonium, nequis nisi sciens & volens ab impiis illis nebulonibus falli posset. Scimus autem quantum sit obstaculum simplicibus stulta falsorum doctorum reuerentia, ne ab erroribus liberentur. Falsa doctrina imbuti tūc erant Iudæi, imò multas superstitiones ab infantia imbiberant. Quum difficile per se & arduum foret reducere eos in viā, maximè illis obstabat præpostera opinio quam conceperant de falsis doctoribus, quòd scilic. legitimos esse putarent Ecclesiæ præsules, Diuini cultus antistites, & pietatis columnas. Adde quòd sic fascinati erant vt vix possent inde abstrahi nisi violento metu. Nō ergo vt Scribas sanet Christus, horribilem Dei vindictam illis denuntiat, sed vt reliquos absterreat ab eorum fallaciis. Quemadmodū hodie in clerū Papalem asperius cogimur detonare, non alia de causa nisi vt qui dociles sunt ac non penitus reprobi, ad salutem suam attēdant, & perculsi Dei iudicio, exitiales superstitionum, quibus captiui tenentur, laqueos abrumpant. Vnde colligitur quàm crudelis sit eorum mollities quib. molesta est nostra vehementia. Displicet illis duriter & acerbè vexari lupos, qui laniandis ac vorādis ouibus assiduè inhiant: & tamē vident miseras oues deceptas inani larua, sponte se in luporum fauces coniicere, nisi Pastor qui ipsas saluas cupit, & ab interitu eripere conatur, clamosa voce ipsas abigat. Tenendum est igitur Christi consilium, vt nos eius exemplo seuerè minemur impiis deceptoribus, & in eos fortiter clāmemus: vt quicunque sunt sanabiles, exitij metu ab illis fugiāt. Nā etsi apud veritatis hostes nihil proficitur, citādi tamē sunt ad Dei tribunal, & alij monēdi vt eandem sibi maledictionem instare sciant nisi maturè discedant à prauo consensu.

13 *Clauditis regnum cœlorum.*) Maledictionē illis denuntiat Christus: quia in commune totius populi exitium munus suum peruertūt. nam quū penes eos esset Ecclesiæ regimen, debuerant esse quasi ianitores regni cælorum. Quorsum. n. pertinet religio & sacra doctrina, nisi vt nobis cælos aperiat? Scimus enim totum humanū genus exulare à Deo, & ab hæreditate æternæ salutis excludi. Pietatis autem doctrina quasi ianua est quà ad vitam ingredimur. ideo metaphoricè Scriptura dicit Pastorib. dari claues regni cælorum: quemadmodum fusius exposui cap. 16. Atque hæc definitio tenenda est, quæ etiam ex Lucæ verbis clarius patet, vbi exprobrat Christus Legisperitis quòd sustulerint clauem scientiæ: nempe quòd quum Legis Diuinæ custodes essent, populū fraudabant vera eius intelligentia. Sicut ergo hodie apud Pastores depositæ sunt claues regni cælorū vt in vitam æternam fideles admittant, & ab omni eius spe arceant incredulos: sic olim Sacerdotib. & Scribis sub Lege idem munus iniunctū fuit. Porrò ex voce Scientiæ colligimus quàm stultè Papistæ imaginarias claues fabricent: quasi esset magica quædam potestas absq; verbo Dei. Nam Christus innuit non alios vti istis clauibus quàm qui doctrinę ministri sunt. Si quis obiiciat, Pharisæos, licèt peruersi essent Legis interpretes, claues nihilominus tenuisse: respondeo, quanuis officij respectu illis commissæ forent, malitia tamē ac fraude fuisse suppressas, vt nullus maneret earum vsus. Ideo Christus eos abstulisse dicit vel furatos esse clauem illam scientiæ, qua cælorum ianuam aperire debuerant. Sicuti hodie in Papatu obseratum est cælum misero populo, dū ianitores ipsi (saltem quibus imposita erat hæc cura) tyrannide sua impediunt ne aperiatur. Porrò nisi simus plusquam socordes, manus spōte impiis tyrannis non dabimus, qui nos crudeliter ab ingressu vitæ prohibent.

14 *Quia comeditis.*) Longius nunc progreditur. neque enim crimina tantùm accusat quæ palàm odio & detestatione digna erant, sed virtutū etiam fucos abstergit, quibus plebem fallebant. Si quis excipiat, non fuisse opus reprehendi quæ exemplo nocere non poterant, tenendum illud memoria est, non aliter potuisse eorum saluti cōsuli qui Scribarum erroribus deuincti erant, nisi prorsus ab illis deficerent. Hæc igitur ratio Christum coegit inanem virtutum speciem, quæ superstitionum fomētum erat, traducere. Dicit igitur in summa, etiā vbi rectè facere videntur, perperam religionis prætextu abuti. In longis precibus signum aliquod erat raræ pietatis. nam quo quisque sanctior est, precādi studio magis est deditus. Pharisæos autem & Scribas adeò impuros esse dicit Christus vt ne pręcipuam quidem Diuini cultus partē sine peccato vsurpent: quia illis precandi assiduitas turpis lucri sit aucupium. neque enim aliter preces vendebant quàm mercenarij diurnas operas locant. Vnde etiam colligimus non pręcisè reprehendi longas preces, quasi in ea re vitium sit: (pręsertim quum Ecclesię Pastores precando singulariter intentos esse oporteat) sed hanc corruptelam dānari, quòd res per se laudabilis in prauum finem conuersa esset. Nā vbi ex conductitiis precib. captatur quæstus quo magis crescit feruidæ (vt loquuntur) deuotionis species, eo magis profanatur Dei nomen. Quoniam autem vulgi animis pridem insederat falsa persuasio, ideo asperius illis minatur Christus. neque. n. leue crimen est rei tam sacrę pollutio. Viduas autē præcipuè fuisse captatas mirum non est: quia quum ad superstitionem propensæ sint mulierculæ, nebulonib. eas emungere semper solenne fuit. Sic Paulus falsis ætatis suæ doctoribus obiicit quòd captiuas ducant mulierculas, oneratas peccatis, 2. Timoth. 3. b. 6.

15 *Qui circuitis mare.*)Hoc quoque zelo fauorem sibi acquisierant Scribæ, quòd studerent ad religionem Iudaicam adducere exteros & incircuncisos.Itaque si quem suis illecebris vel alio artificio pellexerant,quasi aucta Ecclesia miros agebant triumphos.Hinc etiam magni plausus à vulgo, quòd alienigenas sua industria & virtute Dei Ecclesiæ insererent. Christus autem ex aduerso pronuntiat id studium adeò ipsis non dandum esse laudi, vt Dei vindictam magis ac magis prouocent: quia in grauiorem interitum eos attrahant, qui se dedunt eorum sectæ.Notādum enim quàm tunc corruptus fuerit status,& quàm dissipata religio. nam sicuti Deo acquirere discipulos pium & præclarum fuisset opus:ita ad cultum Iudaicum (qui tunc degener erat, imò impiis profanationibus refertus) allicere Gentiles, nihil aliud fuit quā à Scylla in Charybdin eos rapere. Adde quòd sacrilego nominis Dei abusu grauiorem in se vindictam prouocabant, quum illis religio crassiorem peccandi licentiam daret. Tale hodie exemplum in Monachis spectare licet:sedulò enim ipsi vndique proselytos corradunt, sed quos ex lasciuis & impuræ vitæ hominibus reddant prorsus diabolos.nam ea est lustrorum in quibus bacchantur corruptio,quæ vel cælestes Angelos deprauet. Interim vestitus Monachalis regendis omne genus flagitiis aptissimum est velum.

MATTH. XXIII.	MARC.	LVC.
16 *Væ vobis duces cæci,qui dicitis, Quicunque iurauerit per templum,nihil est:qui autem iurauerit per aurum templi,reus est.*		
17 *Stulti & cæci,vtrum enim maius est,aurum,an templum quod sanctificat aurum?*		
18 *Et quicunque iurauerit per altare,nihil est:quicunque autem iurauerit per donum quod est super illud,reus est.*		
19 *Stulti ac cæci,vtrum enim maius est,donum, an altare,quod sanctificat donum?*		
20 *Qui ergo iurauerit per altare iurat per ipsum, & per omnia quæ super illud sunt.*		
21 *Et qui iurauerit per templum, iurat per illud,& per eum qui habitat in eo.*		
22 *Et qui iurauerit per cælum,iurat per solium Dei, & per eum qui sedet super illud.*		

16 *Væ vobis duces cæci.*) Sicuti hypocrisi ferè semper coniuncta ambitio est,sic populi superstitiones fouere solet pastorū auaritia & rapacitas. Sponte quidem mundus in errores propendet: imò quasi consultò fallacias & omne genus imposturas sibi accersit: sed tunc demum obtinent vitiosi cultus, dum eos confirmant ipsi Antistites. Atqui vt plurimum contingit, eos qui præsunt non modò sua conniuentia blandiri erroribus, quia sibi lucrosos esse vident, sed suis flabellis eos magis accendere.Sic videmus in Papatu innumeris artibus auctas fuisse superstitiones,quum sacrifici prædæ inhiarent: quia adhuc quotidie multa excogitant quibus stultum vulgus magis dementet.Porrò vbi semel Satanæ præstigiis obtenebratæ sunt mentes, nihil est tam absurdum vel etiam prodigiosum quod non auidè suscipiant.Hinc factum est vt plus reuerentiæ auro templi & sacris oblationibus quàm templo & altari Iudæi deferrent. Atqui oblationum sanctitas à templo & altari pendebat,& quædam solùm erat inferior accessio. Atque hoc delirium à Scribis & Sacerdotibus profectum fuisse credibile est, quia ad colligendas prædas apta erat venatio. Fuit autem non minus perniciosus quàm stultus error, eo quòd populum ad crassa figmenta abduceret.nihil procliuius est quàm homines à puro Dei cultu delabi. huius ergo veli obtentu Satanæ promptum fuit procul à Dei intuitu abstrahere qui iam plus æquo ad stultas imaginationes tendebant. Hæc ratio est cur eum errorem tam duriter Christus castiget. Et tamen Papistas non puduit sacrum Dei nomē ad turpius ludibrium prostituere.nam apud illos pluris est frustum putridi cadaueris tāgere, quàm sanctum vtriusque Testamenti volumen:vel etiam leuare in cælum manus.Porrò hoc modo inducitur carnalis Dei cultus, qui rectum eius metum sensim obliterat. *Nihil est.*Hac particula non significat omnem penitus honorem abrogatum fuisse templo: sed comparatiuè loquitur. Nam quum hyperbolicè oblationes extollerent, in earum reuerentiam ita rapiebatur hominum vulgus vt templi & altaris maiestas vilesceret, eáque periurus violasse minor esset religio quàm per sacras oblationes minus reuerenter iurasse.

17 *Qui iurauerit per altare.*) Hîc facit Dominus quod in corrigendis erroribus fieri debet, dum nos ad fontem reuocat,& ex ipsa iurisiurandi natura docet, templum suis donariis longè præcellere.Principium ergo illud sumit,non esse fas nisi per vnius Dei nomen iurare. Vnde sequitur, quascunque ad iurandum formulas homines adhibeant,vni Deo seruandum esse suum honorem. Vnde rursum colligitur quomodo & quatenus per templum iurare liceat: nempe quia sedes est ac Sanctuarium Dei:sicuti per cælum,quia illic refulget Dei gloria.Deus enim se in talibus præsentiæ suæ symbolis in testem & iudicem aduocari patitur,modò ius suum saluum retineat,nam cęlo Deitatem affingere scelesta idololatria esset. Iam quo illustrius gloriæ suæ speculū in templo Deus proponit quàm in oblationibus, eo plus reuerentię & sanctitatis meretur templi nomen.Nunc ergo tenemus quo sensu dicat Christus iurari per habitatorem cæli dum per cælum iuratur, nempe vt omnes iurandi formas in legitimum finem ac scopum dirigat.

MATTH. XXIII. | MARC. | LVC. XI.

23 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: quia decimatis mentham, & anethum, & cyminum: & reliquistis quæ grauiora sunt Legis, & iudicium & misericordiam & fidem. Hæc oportuit facere, & illa non omittere.*

24 *Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.*

25 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: quia purgatis exteriorem poculi patinæque partem: cæterùm intus plena sunt rapina & intemperantia.*

26 *Pharisæe cæce purga prius quod est intra poculum & patinam, vt & exteriores horum partes puræ reddantur.*

27 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ foris quidem apparent speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, omnique spurcitia.*

28 *Sic & vos foris quidem apparetis hominibus iusti: intus autem pleni estis fictione & iniquitate.*

42 *Sed væ vobis Pharisæis: quia decimatis menthã & rutam, & quoduis olus, & præteritis iudicium & charitatem Dei. Hæc oportuit facere, & illa non omittere.*

Paulo pòst.

44 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: quia estis vt monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes per ea nesciunt.*

Taxat in Scribis Christus vitium quo laborant omnes hypocritę, quod in rebus minutis valde seduli sint & anxii, præcipua autem Legis capita negligant. Hic morbus omnibus ferè seculis & apud omnes gentes regnauit, vt maior pars hominum defunctoriè leuiculis obseruationibus Deum placare studuerit. Quia enim omni prorsus Dei obsequio se eximere nequeunt, ad hoc secundum remedium cõfugiunt, vt grauissimas offensas nihili satisfactionibus redimant. Sic videmus hodie Papistas, quũ transgrediantur summa Dei præcepta, valde ardenter in frigidis cæremoniis satagere. Talis igitur fictio nunc à Christo reprehenditur in Scribis, qui in soluendis decimis valde seduli & scrupulosi, præcipua Legis capita parum curabãt. Porrò vt melius putidam eorum ostentationem traducat, dicit generaliter decimas soluisse, sed menthæ, anethi atque (vt habetur apud Lucam) cuiusuis oleris: vt minimo dispendio rarum pietatis studium ostentarent. Quia tamen Christus pręcipuam Legis iustitiam in misericordia, iudicio & fide statuit, primò videndum est quid per has voces intelligat: deinde cur omiserit prioris Tabulæ præcepta, quæ ad Dei cultum propriè spectant quasi pietas charitatis officiis sit inferior. Iudiciũ, pro æquitate vel rectitudine accipitur, qua fit vt cuique reddatur quod suum est, nec quisquam alios fraudet vel lædat. Misericordia autem longius progreditur, vt quisque studeat de suo fratribus succurrere, leuare consilio vel opibus miseros, tueri eos qui iniustè premuntur, & in commune humaniter conferre facultates quibus præditus est. Fides nihil aliud est quàm sincera integritas, nequid astutè, nequid malitiosè vel per insidias tentetur: sed vt mutua inter omnes simplicitas colatur, quia singuli secum agi volunt. Itaque summa Legis ad charitatem refertur. Scio quosdem fidei nomen aliter interpretari, vt per synecdochen comprehendat totum Dei cultum: sed Christus suo more serium examen sanctitatis ad fraternam charitatem hîc reuocat: ideóque priorem Tabulam non attingit. Nec obstat quòd apud Lucam pro fide habetur amor Dei. consilium enim Christi fuit ostendere quid præcipuè in Lege sua Dominus à nobis exigat. Satis verò notum est Legem in duas Tabulas fuisse distinctam, vt primùm quid Deo, postea quid hominibus debeatur, ostenderet. Apud Lucam vtraque pars exprimitur: ac si diceret Christus huc maximè Legem tendere vt Deum amemus, erga proximos verò æqui simus ac misericordes. Matthæus altera tantùm parte contentus fuit. neque absurdum est charitatis officia vocari præcipua Legis capita, quum ipsa charitas à Paulo vocetur Legis perfectio: sicuti alibi dicit, Legem impleri si diligimus proximos. Et suprà Christus de Legis præceptis interrogatus, nonnisi ea quæ sunt secundæ Tabulæ recensuit. Si quis excipiat, hoc modo præferri homines Deo, quia pluris censetur quæ illis præstatur charitas quàm religio: facilis solutio est: hîc nõ opponi prioris Legis tabulę secundam, sed potius ex secundæ obseruatione probationem sumi an verè & ex animo colatur Deus. Quia res interior est pietas, neque inter nos versatur Deus vt nostri erga se amoris experimentum capiat. neque etiam nostris officiis indiget, facile est hypocritis mentiri, falsóque obtendere Dei amorem. Quia verò fraternæ charitatis officia sub sensum omnium cadunt, & ante oculos sunt posita, in his melius eorum impudentia coarguitur. Christus ergo subtiliter hîc differere noluit de singulis iustitiæ partibus, vel earum ordine, sed quantum ferebat communis hominum captus, simpliciter docuit, tunc verè demum seruari Legem dum alij erga alios recti sunt & humani & veraces: quia sic testantur Deum se diligere ac reuereri, imò legitimum ac idoneum sinceræ pietatis testimonium proferunt. Non quòd sufficiat erga homines defungi, nisi prius Deo ius suum reddatur: sed quia verum esse Dei cultorem necesse est qui ad eius præscriptum vitam suam format. Nondum tamen penitus soluta est quæstio. nam decimæ, quas Christi æquitati & misericordiæ postponit, pars erant Diuini cultus, & pars aliqua in pauperes solebat erogari: ita duplex sacrificium in se continebant. Respondeo, non simpliciter conferri hîc decimas cũ eleemosynis & fide & iudicio, sed fictitiam Scribarum sanctitatem cum sincero & integro charitatis affectu. Cur enim ad decimas soluendas tam prompti & voluntarij erant, nisi vt

Rom. 13. c. 8. 10.

Deum

Deum placarent minimo dispendio & molestia? neque enim ad summam intenti erant. Ideóque inter officia charitatis numerari non debuit, quòd Deo & hominibus fucum facerent ex leuibus particulis.

23. *Hæc oportuit facere.*) Occupatio est qua præuenit Christus eorum calumniam. poterant enim sinistrè carpere eius sermonem, acsi pro nihilo duceret quod Lege Dei præscriptum erat. Fatetur ergo, quæcunque Deus mandauit seruāda esse, nec quicquam omittendum: sed non obstare totius Legis studiū quominus in præcipuis capitibus insistere oporteat. Vnde colligit, præposterè facere eos qui sese in rebus minimis occupant, quum potius à præcipuis ordiri oporteat. decimę enim quædam erant accessio duntaxat. Negat ergo Christus sibi in animo esse autoritatem derogare vel minimis præceptis, licèt ordinem in Legis obseruatione commendet atque exigat. Salua igitur maneat Lex vniuersa, quæ nulla in parte violari potest sine autoris contemptu: nam qui scortari vetuit, & occidere, & furtum facere, idem & concupiscentiam omnem damnauit. Vnde colligimus, sic inter se contexta esse omnia præcepta vt vnum ab aliis discerpere fas non sit. Quare etiam scriptum est, Maledictus omnis qui nō præstiterit quæcunque scripta sunt. Quibus verbis absque exceptione sancitur vniuersalis Legis iustitia. sed hæc reuerentia, vt diximus, discrimen inter præcepta minimè tollit. nec ipsum Legis scopum: ad quem veri eius cultores mentem suam dirigunt, ne tantùm in superficie ludant.

24 *Duces cæci.*) Prouerbialis est sententia, qua pulchrè exprimitur putida in rebus minutis hypocritarum anxietas. nam ad minima delicta perinde exhorrent acsi centum mortibus acerbior illis foret vnica transgressio, in grauissimis autem sceleribus sibi & aliis suauiter indulgent. Ergo perinde faciunt ac siquis tenuem panis micam colaret, integrum voraret panem. Culicem scimus pusillum esse animal: camelum ingentem belluam. nihil ergo magis ridiculum quàm vinum vel aquam colare, ne culicem glutiendo fauces lædas, securè verò sorbere camelum. Atqui talibus deliciis hypocritas ludere constat: quia quum iudicium, misericordiam & fidem prætereant, imò totam Legem dissipent, in rebus non magnis plusquā austeri sunt ac rigidi. Porro quum hoc modo simulent se osculari Dei pedes, superbè conspuunt in eius faciem.

25 *Purgatis exteriorem.*) Prosequitur Dominus eandem sententiam, ac figurate Scribis exprobrat, hoc vnum solicitè ipsos curare vt tantùm coram hominibus splendeant. Nam per exteriorem patinæ partem metaphoricè externam speciem designat. acsi diceret, Vobis nulla mundities curæ est, nisi quæ extrà apparet: perinde ac siquis sedulò abstergeret exteriores sordes calicis, intus verò impurum relinqueret. Quòd autem translatitia sit loquutio, ex secundo membro patet, vbi interior immundities damnatur, quòd scilicet intus referti sint intemperantia & rapina. Ergo hypocrisin eorum coarguit quòd nonnisi ad hominum oculos vitam suam componere studeant, vt sibi inanem famam concilient sanctitatis. Ideo eos ad purum & sincerum rectè viuendi affectum reuocat. Purga, inquit, primùm quod intus est: quia scilicet ridiculum esset oculos pascere nitore, bibere autem ex calice fæculento, vel aliis modis impuro.

27 *Similes estis sepulchris.*) Alia similitudo, sed quæ eundem finem spectat. comparat enim eos sepulchris quæ sibi ambitiosè pulchra & nitida extruunt seculi homines. Sicut ergo in sepulchris pictura vel incrustatio ad se trahit hominum oculos, quum intus condita sint putrida cadauera: ita Christus hypocritas dicit externo aspectu fallere, quia fraude & iniquitate referti sunt. Verba Lucæ aliud sonant, quòd fallant hominum oculos, sicuti sepulchra, quæ sæpe non animaduertunt qui super ea ambulant: sensus tamen eodem recidit, nempe sub prætextu falsæ sanctimoniæ latere occultū fœtorem quē fouent in suis cordibus: sicuti marmoreum sepulchrum, quia pulchri & delectabilis speciem præ se fert, cadaueris fœtorem tegit, ne offendat illac transeuntes. Vnde colligimus quod prius dixi, Christum, vt consuleret rudibus & imperitis, quos inani fuco sibi deuinctos tenebant Scribæ, detraxisse fallacem laruam. Profuit enim simplicibus hæc admonitio, vt è luporum faucibus se maturè subducerent. Continet tamen hic locus generalem doctrinam, vt filij Dei non tam videri quàm esse puri appetant.

MATTH. XXIII.	MARC.	LVC. XI.
29 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: quia ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum.*		47 *Væ vobis, quia ædificatis monumenta Prophetarum: Patres autem vestri occiderunt illos.*
30 *Et dicitis, Si fuissemus in dieb. patrum nostrorum, non fuissemus socij eorum in sanguine Prophetarum.*		48 *Profectò testamini quòd comprobatis facta patrum vestrorum: quoniam illi quidem eos occiderunt, vós autem ædificatis eorum sepulchra.*
31 *Itaque testimonio estis vobismetipsis quòd sitis eorum filij qui Prophetas occiderunt.*		49 *Propterea & Sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur.*
32 *Vos quoque implete mensuram patrum vestrorum.*		50 *Vt requiratur sanguis omnium Prophetarum qui effunditur à constitutione mundi à natione ista,*
33 *Serpentes progenies viperarum, quomodo effugietis iudicium gehennæ?*		51 *A sanguine Abel vsque ad sanguinem Zachariæ, qui perijt inter altare*
34 *Ideo ecce ego mitto ad vos Prophetas, & sapientes & Scribas, & ex illis alios occidetis, & crucifigetis: & ex illis alios fla-*		

gellabitis in Synagogis vestris, & persequemini de vrbe in vrbem.

35 *Vt veniat super vos omnis sanguis iustus qui effusus est super terram à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare.*

36 *Amen dico vobis, venient hæc omnia super generationem istam.*

37 *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt: quoties volui congregare filios tuos quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluistis?*

38 *Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta.*

39 *Dico enim vobis, haud quaquam videbitis me posthac donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

& ædem: profectò dico vobis, requiretur ab hac natione.

LVC. XIII.

34 *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te. quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum auis nidum suum sub pennas, & noluistis?*

35 *Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta. dico autem vobis quòd non videbitis me donec venerit tempus quum dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

LVC. XI.

53 *Quum autem hæc ad illos diceret, cœperunt Legisperiti & Pharisæi grauiter insistere, & captiosè interrogare eum de multis,*

54 *Insidiantes ei, & quærẽtes aliquid venari ex ore eius quò accusarent eum.*

29 *Quia ædificatis sepulchra Prophetarum.*) Falsò quidam putant reprehendi superstitionem in Scribis, quòd præposterè magnificis sepulchris ornarent mortuos Prophetas, sicuti nunc Papistæ honorem Dei transferunt in Sanctos mortuos, imò eorum simulachra peruersè adorant. Nõdum eò progressi erant cæcitatis & amentiæ. quare aliud Christi consilium est. Hoc etiam fuco apud indoctum vulgus, imò apud omnes Iudæos fauorem sibi captabant Scribæ quòd Prophetarum memoriam reuerenter colebant. Nam quum se hoc modo fingerent illorum doctrinam asserere, quiuis putasset fidos esse imitatores ac optimos Diuini cultus zelotas. Res ergo erat apprimè plausibilis, monumenta Prophetis extruere: quia hoc modo quasi ex tenebris eruebatur religio vt in suo honore staret. Atqui nihil minus erat illis propositum quàm doctrinam restituere, quæ Prophetarum interitu videri poterat extincta. Sed quum ipsi non modò à Prophetica doctrina alieni forent, sed infestissimi eius hostes, mortuos tamen ornabant sepulchris, quasi sibi cum illis eadem esset causa. Atque hoc hypocritis solenne est, sanctos Dei ministros & puros doctores post mortẽ honore prosequi, quos ferre viuos nequeunt. Neque hoc tantùm ex vulgari prouenit vitio: (quod notat Horatius his verbis, Virtutem incolumem odimus, Sublatam ex oculis quærimus inuidi) sed quia duris & seueris correptionibus molesti amplius non sunt mortui cineres, non ægrè in illis colendis euanidam religionis vmbram ostentant qui loquentium vocibus ad insaniam aguntur. hæc enim fictio non magni constat, profiteri erga mutos obseruantiæ studium. Ita singuli Prophetæ apud Iudæos sua ætate contumeliosè reiecti ac proteruè vexati, sæpe etiam crudeliter necati fuerunt: posteritas verò, quæ nihilo melior erat patribus, vmbratilem eorum memoriam venerata est potius quàm doctrinam amplexa: quandoquidem & ipsa suis doctoribus peræquè infensa erat. Nam sicuti mundus, quia Deum penitus spernere non audet, vel saltem palàm contra ipsum insurgere, hoc artificium excogitat vt Dei vmbram colat pro Deo: ita in Prophetis similem exercet ludum. Cuius rei nimis illustre documentum in Papatu cernitur. Nam Apostolorum & Martyrum legitima veneratione non contenti, diuinos illis cultus affingunt: & quoscunque congerant honores, non putant se modum excedere: interea sæuiendo contra fideles, ostendunt qualis futura sit sua pietas erga Apostolos & Martyres, si hodie superstites idem quod olim munus obirent. Cur enim tanta in nos rabie exardent, nisi quia eam doctrinam recipi ac vigere cupimus quam suo sanguine obsignarunt Apostoli & Martyres? Porrò quum sanctis Dei seruis pretiosior ea fuerit quàm propria vita, an huic parcerẽt qui eam tam furiosè persequuntur? Suffitu ergo, candelis, floribus, omníque pomparum genere Sanctorum imagines ornent vt libuerit: si nunc viueret Petrus, eum discerperent, lapidibus obruerent Paulum: si Christus ipse adhuc ageret in mundo, eum lento igni vstularent. Quia verò ætatis suæ Scribas & sacrificos videbat Dominus laudem inde venari apud populum quòd pij essent Prophetarum cultores, fallaciter eos ludere coarguit, quia præsentes & sibi missos Prophetas non modò repudient, sed inhumaniter etiam affligant. In eo autem se prodit impia fictio & crassa impudentia, dum in cultu mortuorum religiosi videri appetunt, quum viuos extinguere conentur.

30 *Si fuissemus in diebus.*) Non frustra hanc sententiam Christus inseruit. Quanquam enim eos non accusat in patrum persona, nec vitio præcipuè vertit quòd sint homicidarum filij: obiter tamen perstringit stultam eorum iactantiam, quòd in suo genere gloriari solerẽt, qui tamen ex sanguinariis Dei hostibus essent progeniti. Sic ergo resolui debet oratio, Cultus quem Prophetis mortuis præstatis, quædam à vobis impietatis paternæ expiatio censetur. Iam igitur hoc obtineo, frustra vos iactare sanctũ genus, quũ originẽ trahatis ab impiis & scelestis patribus. Ite nunc, & vestris sceleribus obtendite eorum pietatem, quorum

suorum manus innoxio sanguine fuisse pollutas ateminì. Atqui longè grauius crimen accedit, quòd sacrilegum furorem patrum, quem in mortuorum sepulchris damnatis, in cæde viuorum imitamini. Quare tandem concludit, eos hac in parte à patribus non esse degeneres. acsi diceret, Non incipit gens vestra nunc demum sæuire in Dei Prophetas: hæc enim vetus est disciplina, hic mos à patribus traditus, denique hæc agendi ratio vobis est quasi insolita. Cæterùm non iubet eos facere quod faciunt, vt sanctos doctores interficiant, sed figuratè significat eos hæreditario iure insurgere contra Dei seruos, ac dandam illis esse licentiam oppugnandæ pietatis: quia hoc modo implent quod deest patrum sceleribus, & quam illi exorsi sunt telam absoluunt. His autem verbis non tantùm pronuntiat ipsos esse desperatos, & qui ad sanam mentem reuocari nequeant, sed simplices admonet, non esse mirum si ab homicidarum filiis malè tractentur Dei Prophetæ.

33 *Progenies viperarum.*) Postquam ostendit Christus Scribas non modò scelestos esse piæ doctrinæ hostes & perfidos corruptores Diuini cultus, sed mortiferas quoque Ecclesiæ pestes, finem concioni suæ facturus, acrius in eos excandescit: sicuti necesse est hypocritis violenter excuti suas lautitias, & quasi raptari ad Dei tribunal, vt terreantur. Quanquam non tantùm eos Christus respexit, sed toti populo voluit incutere terrorem, vt à simili exitio sibi omnes cauerēt. Porrò quàm dura & intolerabilis fuerit reuerendis magistris hæc verborū asperitas, hinc colligere licet, quòd iam longo vsu pacata illis erat dominatio, vt nemo contrà mussitare auderet. Nec dubium est quin multis displicuerit tam acerba Christi libertas: imò proteruus & intemperans habitus fuerit, quòd de ordine Scribarum tam probrosè loqui auderet. sicuti hodie multi homines delicati nihil de clero Papali asperius dici sustinent. Sed quia negotium Christo erat cum pessimis hypocritis, qui non modò superbo Dei contemptu inflati, & supina confidentia ebrij erant, sed vulgus hominum fascinauerant suis præstigiis, necesse habuit vehementius contra ipsos insurgere. Vocat ergo serpentes tam natura quàm moribus: deinde vindictam illis denuntiat, quam nisi maturè resipuerint, frustra effugere tentabunt.

38 *Ideò ecce ego mitto.*) Apud Lucam expressius aliquid inseritur, *Propterea etiam dixit Sapientia Dei*. Quod in hunc modum resoluunt quidam interpretes, Ego, qui sum æterna Dei Sapientia, de vobis pronuntio. Mihi tamen magis probatur, recepto Scripturæ more Deum hîc sub persona Sapientiæ suæ loquentem induci: vt sit sensus, Pridē de vobis spiritu Prophetico Deus edixit quid futurum esset. Nusquam, fateor, ad verbum hæc sententia legitur: sed quia passim Deus indomitam illius populi contumaciam exagitat, quasi epitomen Christus colligit, atq. hac prosopopœia clariùs exprimit quódnam fuerit Dei iudicium de insanabili gentis illius prauitate. Mirum enim videri poterat, si nullum operæpretium facturi erant doctores, cur illos temere vellet Dominus fatigari. Sic enim disputant homines, Deum ludere operam quum reprobis verbum suum destinat, quos nouit obstinatos fore. Hypocritæ verò, quasi hoc vnum sufficiat, assiduos apud se habere cælestis doctrinæ præcones, quantumuis indociles se præbeant, Deum sibi propitium & fauentem esse confidunt, modò externum verbum apud ipsos resonet. Sic ferociter Iudæi se iactabant, quòd præ aliis gentibus Prophetis & doctoribus semper excelluissent: & quasi tantum honorem essent promeriti, hoc illis indubium erat dignitatis suæ insigne. Hanc futilem arrogantiam vt retundat Christus, non solùm negat aliis gentibus eos præstare, quia Deus Prophetis & præclaris Sapientiæ suæ interpretibus eos dignatus sit: sed gratiam male locatam grauiori illis esse probro, & maiori exitio cessuram esse contendit: quia scilicet aliud fuerit Dei consilium quàm ipsi imaginentur, nempe vt eos magis inexcusabiles redderet, atque vt ad summum vsque cumulum perduceret impiam ipsorum malitiam. acsi dixisset, Quòd subinde vobis cælitus ordinati sunt Prophetæ, frustra & stultè hoc decus obtenditis: aliud enim arcano suo iudicio statuit Deus, vt continua benignæ inuitationis serie palàm detegeret impiam vestram peruicaciam: qua conuicta, filios cum patribus eodem inuolueret exitio. Quod ad verba spectat, defectiua est oratio apud Matthæum, cuius sensus suppleri debet ex Lucæ verbis. Quòd Prophetis Scribas & sapientes annumerat, valet ad amplificationem gratiæ Dei. vnde ipsorum ingratitudo magis patet: quòd quum nihil ad eos docendos omiserit Dominus, nihil tamen profecerit. Pro sapientibus & Scribis Lucas ponit Apostolos, eodem sensu. Porrò docet hic locus, Deum non semper hominibus salutem conferre, quoties verbum illis suum destinat: sed reprobis interdum velle annuntiari, quos fore obstinatos nouit, vt sit illis odor mortis in mortem. Est quidem verbum Dei per se & sua natura salutare, omnésque promiscuè ad spem vitæ æternæ inuitat: sed quia non omnes intus trahuntur, neque omnibus aures Deus perforat, quia denique non omnes renouantur ad pœnitentiam, vel ad obsequium flectuntur: quicunque verbum Dei respuunt, sua incredulitate exitiale sibi reddunt ac mortiferum. Id futurum esse quum præsciat Deus, vt reprobos in grauiorem damnationem præcipitet, consultò Prophetas suos illis mittit: quemadmodum fusiùs explicat Iesaiæ 6. capite 10. Hoc quidem carnis rationi minimè consentaneum esse fateor, vt videmus impuros Dei contemptores speciosam latrandi materiam hinc arripere, quòd Deus tanquam sæuus aliquis tyrannus, maiorē hominum pœna se oblectet, quos nulla spe profectus sciens ac volens magis excæcat & indurat. Sed Deus talibus documentis fidelium modestiam exercet. Hæc igitur sit nostra sobrietas, trepidè adorare quod sensum nostrum superat. Qui Dei præscientiam nihil obstare dicunt quominus salui fiant increduli, inani patrocinio stultè Deum ipsum excusant. Fateor quidem reprobos non ideo sibi mortem accersere quia Deus ita futurum præuiderit, ideóque eius præscientiæ non posse adscribi quod pereunt: sed hoc cauillo Dei iustitiam nego rite defendi, quia mox obiicere licebit, per Deum stare quominus resipiscant, quia in eius manu est fidei & pœnitentiæ donum. Occurret etiam hæc obiectio, Quid sibi vult quod Deus certo & deliberato consilio destinat verbi sui lucem ad excæcandos homines? Cur morti æternæ deuotos, sim-

plici ruina non contentus, bis & ter perire vult? Proinde nihil reliquum est quàm Dei iudiciis hâc gloriam tribuere, vt cum Paulo exclamemus, profundam & incomprehensibilem esse abyssum. Sed quæritur quomodo prophetias Deus Iudæis in perniciem cessuras esse pronuntiet, quum efficaciter semper in illa gente viguerit eius adoptio. Respondeo, quum exigua tantùm portio fide verbum amplexa sit in salutem, hîc de maiori numero vel vniuersali corpore sermonem haberi: quẽadmodum Iesaias, vbi communem gentis interitum prædixit, iubetur Legem Dei inter discipulos obsignare. Sciamus ergo, quoties Iudæos Scriptura morti æternæ adiudicat, reliquias excipi, in quibus Dominus gratuitæ electionis suæ causa semen aliquod conseruat.

35 *Et veniat super vos.*) Non modò detrahit illis quod sibi falsò arrogabant, sed Prophetis ornatos fuisse docet prorsus in diuersum finem, nequa ætas immunis esset ab impiæ rebellionis scelere. Nam pronomen *Vos* generaliter totam gentem à prima sua origine complectitur. Siquis obiiciat, non congruere Dei iudicio pœnam de patrum criminibus exigi à filiis: in promptu solutio est, Quum se impia cõspiratione simul implicuerint, non debere absurdum videri si Deus, communiter omnes puniens, pœnam patribus debitam in sinum filiorum reiiciat. Iustè ergo à tota gente, quocunque seculo alij atque alij vixerint, perpetui contemptus exigitur ratio, & pœna simul expetitur. Nam sicut Deus longo patientiæ suæ tenore cum totius populi malitia constanter certauit, sic inflexibilis peruicaciæ, quæ ad extremum vsque durauit: totus populus meritò reus peragitur. & sicuti ex compacto singulę ætates suos Prophetas necarunt, ita ad commune iudicium vocari æquũ est, ac cædes omnes quæ vno cõsensu patratæ sunt, in omnibus vindicari. *A sanguine Abel.* Tametsi Abel non à Iudæis occisus est, eius tamen necem ipsis imputat Christus, quia inter ipsos & Cain quædam erat impietatis cognatio: alioqui non quadraret quod dicit, sanguinem iustum ab initio vsque mundi effusum à generatione hac. Cain ergo Iudaici populi caput ac princeps autórque statuitur, quia ex quo Prophetas occidere cœperunt, successerint in eius locum cuius fuerunt imitatores. Porrò Zachariam nominat non quasi vltimum Martyrem: (neque enim tunc finem fecerunt Iudæi Prophetarũ cædibus: quin potius hinc creuit illis audacia & furor: & qui secuti sunt posteri, sese ingurgitarunt sanguine quem patres tantùm libauerunt) neque etiam quòd mors eius vulgo notior esset tametsi eam sacra Scriptura celebrat. sed alia ratio est, quę quum animaduersione digna esset, interpretes latuit. vnde etiam factũ est vt non modò hallucinati sint, sed etiam lectores implicuerint molesta quæstione. Lapsus enim memoria videri posset Christus, dum cædem vnam vetustam commemorans, innumeram propè stragem quæ postea sub
Ier. 31. a. 1. Manasse facta est, præterit. Neque enim ad tempus transmigrationis cessarunt apud Iudæos impiæ sanctorum virorum persequutiones. imò quum iam afflicti essent, scimus quàm immaniter in Ieremiam sæuierint. Atqui data opera Dominus non recentes illis cædes exprobrat, sed hanc magis antiquam deligit (quæ etiam initium & origo fuit sceleratæ licentiæ, vt postea in effrænem crudelitatem erumperent) quia hoc eius proposito aptius erat. Nam hanc consilij eius summam esse nuper exposui, quum gens illa ab impietate non desisteret, reum peragere omnium cædium quæ iam olim perpetratæ fuerant. Ergo non præsentis tantùm sæuitiæ vindictam denuntiat, sed rationem illis reddendam esse dicit de cæde Zachariæ, acsi eius sanguine madefactæ essent ipsorum manus. Neque enim probabilis est eorum opinio qui hoc ad Zachariam referunt qui populum ab exilio Babylonico reducem ad templum ædificandum hortatus est, cuius extant vaticinia. Tametsi enim libri inscriptio filium Barachiæ fuisse docet, occisum tamen fuisse nusquã legitur. deinde coacta est expositio, quòd medio tempore inter altaris & templi ædificationem occisus fuerit. De altero autem Zacharia Ioiadæ filio sacra historia refert quod huic loco optimè quadrat: nempe quum post mortem patris eius impia Regis & populi defectione collapsa esset vera religio, Spiritu Dei fuisse indutum, vt publicam idololatriam seuerè corriperet: ideóque in atrio templi fuisse lapidatum. Absurdum verò non est patri Ioiadæ honoris causa impositum fuisse Barachiæ cognomen: quia quum tota vita veri cultus fuisset assertor, meritò benedictus Dei censeri debuit. Siue autem binomius fuerit Ioiada, siue mendum sit in voce (sicuti Hieronymus existimat) de re certè nulla est dubitatio quin Christus sacrilegam illam Zachariæ lapidationem notet, quæ scribitur 2. Chro. 24. & 22. Circunstantia loci criminis atrocitatem auget: quòd scilicet templi sanctitatem reueriti non fuerint. Porrò *Templum* hic sumitur pro atrio, vt aliis locis. Huic propinquum erat altare holocaustorum, vt Sacerdos in conspectu populi victimas offerret. Apparet igitur nimis vesanam fuisse rabiem, quam altaris & templi conspectus sedare non potuit, quin sacrum locum nefando homicidio Iudæi fœdarent.

37 *Ierusalem, Ierusalem.*) His verbis clarius demonstrat Christus quàm iustam habeat excandescendi causam, quod Hierosolyma, quam sibi Deus in sacrum & quasi cæleste domicilium elegerat, non modo indignam se præstiterat tanto honore, sed (quasi spelunca latronum esset) hauriendo Prophetarum sanguini longo vsu assueuerat. Patheticè ergo exclamat Christus ad tantum portentum, quod sancta Dei ciuitas eò amentiæ delapsa erat, vt saluificam Dei doctrinam Prophetarum sanguine pridem extinguere conata esset. Atque huc spectat repetitio nominis, quia tam prodigiosa & incredibilis impietas detestatione non vulgari digna erat. Nec verò exprobrat Christus vnam tantùm, vel alteram cædem, sed hac consuetudine imbutam esse vrbem dicit vt Prophetas, quotquot mittuntur, occidere non desinat. Participium enim loco epitheti positum est: acsi dixisset Christus, Tu, quæ fidelis verbi Dei custos, cælestis sapientiæ magistra, lucerna mundi, fons rectæ doctrinæ, sedes diuini cultus, fidei & obedientiæ exemplar esse debueras, Prophetarum es interfectrix, vt iam habitum quendam contraxeris sanguinis eorum sorbendi. Hinc igitur patet, omni genere probrorum fuisse dignos, qui Dei sanctuarium tam fœde profanauerant. Quanquam etiam simul Christi consilium fuit, scandalo quod propè instabat, occur-

occurrere: ne fideles, quum eum indignè occidi Ierosolymitæ viderent, tale spectaculum sua nouitate turbaret. His enim verbis iam admoniti fuerunt, nihil mirum esse si vrbs iugulandis vel lapidandis Prophetis assueta, suum redemptorem crudeliter occideret. Cæterùm hinc apparet quantum tribuere locis conueniat. Nullam certè mundi vrbem æque splendidis elogiis ornauit Deus, vel tam honorificè extulit: videmus tamen quò se præcipitauerit sua ingratitudine. Conferat nunc Papa latrocinij sui sedem cum sancta illa vrbe: quid pari honore dignum reperiet? Iactant nobis mercenarij eius adulatores fidem illic olim viguisse. Quod vt verum esse demus, si hodie constat perfida defectione alienatam esse à Christo, & innumeris sacrilegiis refertam, quàm stultè honorem primatus ei affixum esse contendunt? Nos verò potius discamus ex hoc memorabili exemplo, vt quisque locus maioribus Dei beneficiis in sublime euectus est, adeóque à communi sorte exemptus, si degeneret, nō modò suis ornamentis spoliari, sed eo magis probrosum esse & execrabilem, quia turpiter Dei gloriam inquinauit, decus gratiarum eius fœdando. *Quoties volui.* Indignatio magis est quàm commiseratio. Vrbem quidem ipsam, super quam paulo ante fleuerat, adhuc misericordia prosequitur: sed in Scribas exitij authores durior & asperior est, sicuti meriti erant. Quanquam nec reliquis parcit, qui omnes eiusdem sceleris conscij & approbatores & socij erant: sed omnes in eundem reatum trahens, præcipuè inuehitur in ipsos duces, qui malorum omnium causa erant. Iam notanda est sermonis vehementia. Si simpliciter repudiata fuisset Dei gratia Hierosolymæ, iam minimè excusabilis fuisset ingratitudo: quum verò comiter & blandè ad se allicere Deus tentauerit Iudæos, ac nihil profecerit tanta benignitate, longè atrocius fuit tam superbæ contumeliæ crimen. Accessit etiam indomita obstinatio: quia non semel atque iterum ipsos Deus colligere voluit, sed per continuos successionis gradus alios atque alios submisit Prophetas, qui omnes ferè à maiori parte repulsi sunt. Nunc tenemus cur se Christus in Dei persona gallinæ compararet: nempe quò plus ignominiæ huic scelestæ genti irroget, quæ suaues & plusquam maternas eius inuitationes respuerat. Mirum hoc certè & incomparabile amoris documentum fuit, quòd se ad blanditias vsque demittere grauatus non est, quo cicuraret in suum obsequium rebelles. Similis ferè exprobratio apud Mosen legitur, Deuterom. 32. b. 11. quòd Deus tanquam aquila expansis alis populum illum complexus sit. Quanquam autem non vno modo alas suas expandit Deus ad fouendum illum populum, hanc tamen loquendi formam Christus peculiariter ad vnam speciem accommodat, quòd scilicet missi fuerint Prophetæ, qui vagos & dispersos in sinum Dei colligerent. Quo significat, nunquam proponi nobis Dei verbum, quin ipse materna dulcedine gremium suum nobis aperiat: nec eo contentus, vsque ad humile gallinæ studium descendat in fouendis pullis. Vnde sequitur plusquam monstrosam esse nostrā ferociam, si ab ipso colligi nō patimur. Certè si in mentem nobis veniat ab vna parte formidabilis Dei maiestas, ab altera autem sordida abiectáque nostra conditio, non sine pudore ad tantum bonitatis miraculum obstupescere cogemur. Quid enim hoc est, vt Deus se nostra causa eoúsque deiiciat? Quum maternam personam induit, immenso spatio descendit infra suam gloriam: quanto hoc maius, quòd gallinæ formam suscipiens, nos instar pullorum suorum habere dignatur? Adde quòd si veteri populo qui sub Lege vixit, hoc merito fuit obiectum, in nos longè magis competit. Etsi enim verum semper fuit quod nuper citaui ex Mose, veræ etiam sint querimoniæ quæ apud Iesaiam leguntur, quòd Deus frustra quotidie brachia sua extenderit ad amplexandum populum durum & rebellem, quòd manè surgendo nihil assidua cura erga illum profecerit: hodie tamen longè familiarius & suauius nos ad se per Filium suum inuitat. Quare horribilis nos vindicta manet, quoties Euangelij sui doctrinam proponit, nisi sub eius alas, quibus nos suscipere & tegere paratus est, placidè nos recondimus. Interea docet Christus, in tuto quiescere omnes eos qui fidei obsequio ad Deum se aggregant: quia sub eius alis inexpugnabile habent refugium. Notandum etiam est alterum illud exprobrationis membrū, quòd Deus peruersa veteris populi contumacia non ita mox fuerit offensus, vt & paternum amorem & maternam curam abiiceret, quando Prophetas prophetis cōtinua serie addere non destitit. Quemadmodum hodie, licet mundi prauitatē plus satis sit expertus, gratiæ tamen suæ cursum continuat. Subest tamen in his verbis altior notatio: nempe quòd Iudæi, simulatque eos Dominus collegerat, ab ipso diffluebant. Hinc tam frequentes dissipationes, quòd sub Dei alis vix ad momentum quieti manerent. qualis etiam hodie feritas in mundo cernitur, & omnib. seculis extitit. ideò necesse est vt vagos & palantes Deus ad se reuocet. Sed hic est desperatæ & vltimæ prauitatis cumulus, dum bonitatem Dei pertinaciter repudiant homines, & sub eius alas venire recusant. Porrò quod antehac dixi, Christum loqui in Dei persona, sic intelligo, sermonē hunc propriè in æternam eius Deitatem competere. Neque. n. hîc disserit quid facere inceperit ex quo fuit in carne manifestatus, sed quantum de salute populi illius ab initio fuerit sollicitus prædicat. Scimus autem Ecclesiam ita fuisse diuinitus gubernatam, vt ei præfuerit Christus, quatenus æterna erat Dei Sapientia. Quo sensu Paulus non Deum Patrem in deserto, sed Christum ipsum fuisse tentatum dicit, primæ ad Corinthios capite decimo b. 9. Quòd autem locus hic ad probandū liberum arbitrium, & arcanam Dei prædestinationem abolendam à sophistis arripitur, facilis est solutio. Vult Dominus omnes congregare, inquiunt: ergo omnib. liberum est venire, nec eorum voluntas à Dei electione pendet. Respondeo, voluntatē Dei, cuius hîc fit mentio, ab effectu esse considerandam. Nam quum verbo suo promiscuè omnes ad salutem vocet, atque hic sit prædicationis finis vt in eius custodiam & fidem omnes confugiant, meritò dicitur velle omnes ad se colligere. Non ergo hîc nobis arcanum Dei consiliū, sed volūtas quæ perspicitur ex verbi natura, describitur. Nam certè quos efficaciter colligere vult, eos Spiritu suo intus trahit, nō externa solùm hominis voce inuitat. Si quis excipiat, assiduè duplicem in Deo voluntatē fingi: respondeo, non aliter nos credere

Esa. 65. a. 1.

quàm vnicam & simplicem esse eius voluntatem: sed quia ad profundam arcanę electionis abyssum mentes nostræ non penetrant, pro infirmitatis nostræ modulo bifariam nobis Dei voluntatem proponi. Ac miror quosdam ita præfracto esse cerebro, vt ἀνθρωποπάθειαν, quæ passim in Scripturis occurrens nihil eos offendit, tantùm hac in parte non admittant. Sed quia hoc argumentum copiosè alibi tractaui, ne in re superuacua nunc lõgior sim, tantùm breuiter dico, simulac doctrina quæ vnitatis vexillum est, in medium profertur, Deum velle omnes colligere, vt quicunque non veniunt, sint inexcusabiles. *Et noluistis.* Hoc tam ad totam gentem referri potest quàm ad Scribas: ego tamen de his potius interpretor à quib. maximè impedita fuit collectio. Nã & toto contextu in eos inuectus est Christus: & nunc quum singulari numero Hierosolymam alloquutus foret, non temerè videtur mox numerum mutasse. Est autem inter velle Dei & ipsorum nolle emphatica oppositio: quia exprimitur diabolicus hominũ furor, qui Deo reluctari non dubitant.

38 *Ecce relinquitur.*) Templi vastationem & totius politiæ interitum denuntiat. Quantumuis enim impietate, flagitiis, omnique infamia deformes essent: peruersa tamen externi cultus & templi fiducia sic erant excæcati, vt Deum sibi obstrictum putarent. Ac semper hic clypeus in promptu illis erat, Quid? an migraret Deus ex hoc loco quem sibi vnum in terris delegit? Quod si habitat in medio nostrûm, tandem nos restitui necesse erit. Denique templum habebant pro inuicto propugnaculo, quasi in gremio Dei sederent. Christus autem frustra eos Dei præsentia gloriari contendit, quem suis sceleribus expulerant: & *Dominum ipsorum* vocans obliquè subindicat Dei amplius non esse. Hac quidem lege extructum erat templum vt Christi aduentu esse desineret sedes ac statio Dei: stetisset tamen quasi in signe monumentũ perpetuæ Dei gratiæ, nisi populi impietate destructum foret. Horribilis igitur hæc fuit Dei vltio, quòd locum tam magnificè à se decoratum non modò deseruit ac funditus euerti voluit, sed vsque ad finem mundi subiecit extremæ ignominiæ. Eant nunc Romanenses, & inuito Deo Babylonicam suam arcem extollere pergant, quum templum Dei auspiciis & mandato conditum videant populi sceleribus cecidisse.

39 *Dico enim vobis.*) Confirmat quod dixerat de propinqua Dei vltione: quia scilicet vnicum effugiendi interitus remedium illis tolletur. Nam illud erat tempus acceptum, ille dies salutis, quãdiu idem qui Redemptor illis aduenerat, testis ac præco erat redemptionis à se allatæ. Eius autem discessu, perinde ac solis occasu, lux vitæ euanuit. quare necesse fuit miseram hanc cladem, quam denunciat, succedere. Nunc quæritur quódnam tempus designet hac particula *Donec dicatis.* Quidam ad vltimum iudicij diem restringunt: alij vaticinium esse putant, quod paulo post impletum fuit, quum ex Iudæis quidam Christum supplices adorauerunt. Sed neutra interpretatio mihi probatur. Ac certè miror tam leuem scrupulum doctis hominibus obstaculo fuisse, dum anxiè quærunt quomodo de Christo dicturi sint increduli, *Benedictus, qui venit,* &c. Non enim quales futuri sint, sed quid ipse facturus sit pronuntiat. Nec verò aduerbium *Donec* longius extenditur quàm ad tempus quod præcedit. Ioseph non est cõgressus cum vxore donec illa Christum peperit. Nõ intelligit his verbis Scriptura post partum eos postea cohabitasse tanquam virum & vxorem: sed tantùm ostendit Mariam ante filij sui partum virginem fuisse à viro intactam. Præsentis ergo loci hic, meo iudicio, genuinus est sensus, Hactenus inter vos submissè & humaniter versatus sum, & officio doctoris functus: nunc peracto vocationis meæ cursu discedam, nec me posthac frui poteritis: sed quẽ nunc Redemptorẽ contemnitis & salutis ministrum, iudicem experiemini. Ita cõuenit hic locus cum illo Zachariæ, *Zach. 12. c. 10.* Videbunt quem transfixerunt. Quinetiam videtur Christus figuratè perstringere vanam eorum hypocrisin, quòd velut promissæ salutis ardenter cupidi, quotidie ex Psalmo canebant, Benedictus qui venit in nomine Domini: interea ludibrio habebant oblatum sibi Redemptorem. Denique se ad illos venturum negat, donec ad conspectum horrendæ eius maiestatis trepidi serò exclament, verè esse Dei Filium. Atque hæc comminatio ad omnes Euangelij cõtemptores pertinet: præsertim qui falsò eius nomen obtendunt, quum eius doctrinam respuant: quia tandem agnoscent se non posse eius manus effugere, cui nunc fucata sua simulatione illudunt. Nam & hodie eadem apud Papistas cantilena resonat, quibus tamen pro nihilo est Christus, donec vindicta armatus tribunal cõscendat. Monemur etiam, quandiu nobis apparet Christus Patris nomine, interpres salutis ac Mediator, nõ labris tantùm honorandum esse, sed syncerè optandum vt sibi nos totúmque mũdum subiiciat.

53 Luc. *Quum autem hæc ad illos.*) Iam prius admonui, superiores sententias nõ suo loco positas esse à Luca. Nam quum referret obiurgatos fuisse à Christo Scribas in quodam prandio, postremos etiam sermones, quibus eorum flagitia paulo ante mortem ab eo traducta sunt, contexuit. Ita etiam proxima obiurgatio decimotertio capite à Luca inseritur, vbi aliam historiam recitat. Siquis eorum opinionem sequi malit qui sæpius Christum eadem iterasse diuinant, non admodum repugno. Nunc Lucas, postquam maledictiones nuper expositas recensuit, tandem concludit, Scribas omnes magis fuisse Christo infestos, vt suarum captionum aucupiis insidias illi struere non cessarent. quod ad colloquium in mensa habitum magis referri debet quàm ad vltimam concionem. Sed ego non magni referri duxi, in tempore quod Euangelista neglexit, non esse curiosum.

MATTH.	MARC. XII.	LVC. XXI.
	41 *Et quum sederet Iesus ex aduerso gazophylacij, spectabat quomodo turba mitteret æs in gazophylacium. Et multi diuites mittebant multa.*	1 *Sublatis autem oculis vidit eos qui mittebant munera sua in gazophylacium diuites.* 2 *Vidit autem & quandam viduã pauperculam mitten tem illuc æra minuta duo.*

42 *Et venit quædam vidua pauper, misitq́ minuta duo, quod est quadrans.*

43 *Vocatísque ad se discipulis suis, dixit, Amen dico vobis quòd hæc vidua pauper plus misit quàm omnes qui miserunt in gazophylacium.*

44 *Nam omnes ex eo quod illis abundat miserunt: at hæc è penuria sua omnia quæcunque habebat, misit totum suum victum.*

3 *Et dixit, Verè dico vobis quòd vidua hæc pauper plusquam omnes intulit.*

4 *Nam omnes hi ex eo quod ipsis exuberat intulerunt in donaria Dei: hæc autem ex penuria sua vniuersum victum quem habebat intulit.*

43 *Amen dico vobis.*) Hoc Christi responsum doctrinam non parum vtilem continet, quicquid offerunt homines Deo non ab externo pretio æstimari, sed tãtùm ex cordis affectu, imò pluris esse eius pietatem qui pro suo modulo quantuluncunque habet Deo impendit, quàm qui centuplo plus offert ex sua abũdãtia. Porrò duplex est huius doctrinæ vtilitas. nam Dominus pauperculos qui benè agendi facultate destitui videntur, animat vt non dubitent vel tenui officio alacriter studium suum testari. quia seipsos consecrant, non minus pretiosa erit quæ in speciẽ vilis & friuola est eorũ oblatio, quàm si omnes Crœsi thesauros afferãt. Rursus monẽtur quibus vberior suppetit copia, & qui pluribus donis excellũt, non sufficere si largiẽdo gregarios & tenues longè superent: quia minus est coram Deo, diuitem ex magno aceruo mediocrem summam conferre, quàm pauperem, minutũ aliquid erogãdo, se exhaurire. Porrò non vulgaris fuit huius viduæ pietas, quæ ne vacua in cõspectũ Domini veniret, victu proprio se priuare maluit. Et hæc simplicitas à Domino laudatur, quòd sui oblita, testari voluerit se & sua omnia Dei esse. Sicuti etiam præcipuum sacrificiũ quòd à nobis exigitur, est nostri abnegatio. Quanquam autem sacras oblationes tunc non ritè, nec in legitimos vsus fuisse dispensatas credibile est: quia tamen adhuc vigebat legalis cultus, ideo eas non reiecit Christus. Et certè facere non potuit hominum corruptela quin sanctè ex Dei mandato probi eius cultores offerrent in sacrificia & alios pios sumptus.

MATTH. XXIIII.

1 *Et egressus Iesus discedebat è templo: & accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei structuras templi.*

2 *Iesus autem dixit illis: Nónne videtis hæc omnia? Amen dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem qui non destruatur.*

3 *Sedente autem eo in monte Oliuarum accesserunt ad eum secretò discipuli, dicentes, Dic nobis quando hæc erunt & quod signum aduentus tui & consummationis seculi.*

4 *Et respondens Iesus dixit eis, Videte nequis vos seducat.*

5 *Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: multósque seducent.*

6 *Audituri enim estis bella, & rumores bellorum: videte ne turbemini: oportet enim omnia fieri, sed nondum est finis.*

7 *Consurget enim gens contra gentem, & regnum contra regnum, & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus variis locis,*

8 *Hæc autem omnia initia sunt dolorum.*

MARC. XIII.

1 *Et quum exiret è templo, dicit illi quidam è discipulis eius: Præceptor, vide quales lapides, & quales structuræ.*

2 *Et Iesus respondens ait illi, Vides has magnas structuras? non relinquetur lapis super lapidem qui non diruatur.*

3 *Et quum sederet in monte Oliuarum è regione templi, interrogabãt illum secretò Petrus & Iacobus, & Iohannes & Andreas.*

4 *Dic nobis quando hæc erunt & quod signum est quando hæc omnia sunt consummanda.*

5 *At Iesus respondens illis, cœpit dicere, Videte nequis vos fallat.*

6 *Multi enim venient in nomine meo, dicentes Ego sum Christus: multósque decipient.*

7 *Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbemini: oportet enim fieri. at nondum est finis.*

8 *Insurget enim gens aduersus gentem, & regnum aduersus regnum: & erunt terræmotus in singulis locis, & erunt fames ac turbationes. initia dolorum, hæc.*

LVC. XXI.

5 *Et quibusdam dicentibus de templo quòd pulchris lapidibus ac donis ornatum esset, dixit.*

6 *Ex his quæ videtis, venient dies in quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non diruatur.*

7 *Interrogauerunt autem illum, dicentes, Præceptor, quando igitur hæc erunt. & quod signum quando ista fieri incipient?*

8 *At ille dixit, Videte ne seducamini: multi enim veniẽt sub nomine meo, dicentes, Ego sum: & tempus instat. ne igitur sequamini illos.*

9 *Cæterùm quum audieritis bella & seditiones, nolite terreri: oportet enim prius hæc fieri, sed non statim finis.*

10 *Tunc dixit illis, Insurget gens contra gentem, & regnum contra regnum.*

11 *Et terræmotus magni erunt variis in locis, & fames, & pestilentia, terrorésque de cælo, & signa magna erunt.*

1 *Et egressus Iesus.*) Senserunt proculdubio discipuli Christum hoc quasi vltimum vale templo dixisse. Restabat igitur vt nouum templū longè splendidius,& florentiorem regni statum sicuti prædictum erat à Prophetis,erigeret. Nam illi nihil cum eo templo in quo omnia erant aduersa. Iam verò incredibile erat discipulis, magnificum templi splendorem Christo cessurum. Atque hoc diligenter notandum est, quum ad miraculum vsque sumptuosa esset templi facies, præsenti illo fulgore perstrictos fuisse eorum oculos,vt vix sperarent posse Christi regnum emergere. Non fatentur quidem diserte suam dubitationem, sed eā tacitè insinuant, quum molem lapidum obiectant Christo,quæ superanda erat,imò in nihilum redigenda,si regnare vellet.Talis etiam Papatus admiratio multos simplices hodie detinet: nam quum maximis opibus, ingentíque potentia instructum esse videat,protinus obstupescūt,vt vilescat ignobilis & squalida Ecclesiæ facies.Multi etiam desipere nos putant dum eius ruinam molimur, non secus ac si quis tentaret solem è cælo detrahere. Nec verò mirum est si tam nobile illud spectaculum Christi discipulos tenuerit attonitos. quanti enim Herodi constiterit illud ædificium,vel hinc etiam colligere licet, quòd per octo cōtinuos annos decem artificum millia in eo occupauit. Non frustra lapides mirantur,quorum quum eximia esset pulchritudo,quindecim cubitos longos fuisse, altos duodecim,latos octo, Iosephus tradit. Iam verò tanta etiam in longinquis regionibus illius reuerentia,vt vix suspicari quisquam auderet posse vnquam deleri.

2 *Amen dico vobis.*) Quia discipulos templi magnitudo atque opulentia (tanquam velum eorum oculis oppositum) non sinebat fidem suam intendere ad futurum verum Christi regnū, ideo iureiurando affirmat breui peritura quæcunque ipsos morantur. Hæc igitur ruinæ templi prædictio viam rudibus & infirmis sternebat. Etsi autē vtile fuit templum dirui, ne Iudæos terrenis elemētis plus satis alioqui addictos,in vmbratili cultu teneret: hæc tamen specialis fuit ratio, quòd Deus Filij sui repulsam, gratiæque ab ipso illatæ contemptum voluit horribili exemplo in gente illa vlcisci. Quare hac denuntiatione discipulos à populi rebellis societate retrahi oportuit. Sicuti hodie quicquid de pœnis impiorum prædicit Scriptura,à sceleribus quæ iram Dei prouocant arcere nos debet. Quicquid etiam de caduca & euanida mundi figura docet, vanitatem sensus nostri debet corrigere,quę pompam & luxum & delicias nimis cupidè sectatur. Præsertim verò quod de tremendo Antichristi & sectæ eius interitu pronuntiant, remoras omnes, quæ nos impediunt in recto fidei cursus,debet offerre.

3 *Sedente autem eo.*) Marcus quatuor nominat, Petrum, Iacobum, Iohannem & Andream. Ipse autem & Lucas minus exprimunt quàm Matthæus:tantùm enim quæsiuisse dicunt de tempore ruinæ templi,& (quia res erat difficilis creditu) quodnam eius præsagium Deus è cælo daturus foret. Apud Matthæum verò de tempore aduentus Christi & consummationis seculi interrogant. Sed notandum est, quum perpetuum templi statum à pueritia imaginati essent, ac prorsus in eo defixæ essent eorum mentes, non putasse, stante mundi opificio,templum posse collabi. Itaque simulac periturum esse templum dixit Christus,vltro illis in mentē venit cōsummatio seculi. Atque (vt error errorē parit)quia persuasi erāt, statim ab exordio regni Christi se modis omnibus beatos fore præterita militia, ad triumphum protinus conuolant. Christi ergo aduentum & mundi finē cum templi euersione coniungunt,quasi res indiuiduas: ac finem mundi intelligunt omnium instaurationem, ne quid perfectæ piorum fœlicitati deesset. Nunc videmus ideo simul prosilire ad diuersas quæstiones,quia his figmentis impliciti erant, cadere templum non posse quin concuteret totum orbem: eundem vmbris Legalibus finem fore quem toti mundo: continuo pòst illustrandam esse regni Christi gloriam, quæ filios Dei in solidum bearet: instare visibilem mundi renouationē quæ res confusas momento in ordinem restitueret. Præsertim autem spes de præsenti Christi regno stultè præsumpta eos impellit vt præposterè ad beatam quietem festinent. Sicut & Actorum capite 1.b.9. dum Christum vident à mortuis resurrexisse, ad felicitatem quæ in cælo nobis reposita est,ad quam spe & patientia nos aspirare conuenit,pręcipites feruntur. Etsi autem dispar est nostra ratio, quia in Legis vmbris non sumus educati,vt nos illa de terreno Christi regno superstitio infatuet, vix tamen centesimus quisque reperitur qui non simili fere laboret morbo. Nam quum omnes à molestiis,certaminibus, omníque crucis specie natura abhorreant, vrget harum rerum tædium vt sine moderatione, sine spe,ad spei fructum intempestiuè properent. Ita fit vt sementem facere nullus velit, metere omnes ante tempus velint. Vt ad discipulos redeam, bonum quidem fidei semen animis conceperant,sed maturitatem non expectant:& simul prauis figmētis imbuti perfectionem regni Christi cum initio commiscent:& quòd in cælo quærendum erat, eo potiri in terra volunt.

4 *Respondens Iesus.*) Responsum tulerunt minimè ex animi sententia. nam quum triumpho, velut iam militia perfuncti,inhiarēt,Christus eos ad longam tolerantiam hortatur: ac si dixisset, Vos ab ipsis carceribus palmam arripere vultis: atqui prius stadium conficere necesse erat. Regnum Dei in terram detrahitis,quo potiri quisquam nequit nisi conscenderit in cælum. Quum autem hoc caput admonitiones ad regendum vitæ nostræ cursum apprime vtiles contineat,videmus admirabili Dei consilio factū esse vt nobis vtilis esset Apostolorum error. Summa hæc est,Euangelij prædicationem esse sationis instar: ideo patienter expectandum esse tempus messis: ac perperam molles esse & effœminatos, qui propter hyemis gelu, niues, nebulas, vel aduersas tempestates, animis frangūtur. Duo autem nominatim præcipit Christus discipulis, vt sibi à falsis doctrinis caueant,& ne scandalis turbentur. Quibus verbis significat Ecclesiam suam, quandiu peregrinabitur in mundo,his malis fore obnoxiam. Hoc autem minimè consentaneum videri poterat, quum longè aliter futurum Christi regnum describerent Prophetæ. Promittit Iesaias omnes Diuinitus fore tunc edoctos. Apud Ioelem habetur, Effundam de Spiritu meo super omnem carnem & prophetabunt filij vestri & filiæ vestræ: iuuenes vestri visiones videbunt,& senes somnia somniabunt. Vberior etiam intelligentiæ lux promittitur à Ieremia, Non docebit quisque posthac proximum suum, nec vir fratrem suum,dicēdo, Cognosce Dominum,quia omnes

Iesa.54.c.13. *Ioel.2.g.28.* *Iere.31.f.34.*

omnes cognoscent me à minimo vsque ad maximum. Ergo sole iustitiæ exorto, sicut à Malachia prædictum erat, nihil mirum si Iudæi ab omnib. errorum nebulis immunes se ac puros fore sperarent. vnde & Samaritana mulier dicebat, Messias quum venerit, docebit nos omnia. Iam verò scimus quàm magnificæ promissiones de pace, iustitia, gaudio, bonorúmque omnium affluentia passim occurrant. Quare nihil etiam mirum si Christi aduentu se à bellorum turbis, à rapinis, & qualibet iniuria, à fame denique & pestilentia exemptum iri credebant. Christus autem admonet, nō minus posthac molestos fore piis falsos doctores, quàm veteri populo fuerint falsi ꝓphetę: nec minores fore perturbationes sub Euāgelio, quàm olim sub Lege fuerint. Non quòd effectu careāt illæ Prophetię quas nuper attigi: sed quia solidū earum complementum nō primo statim die extat. satis enim est bonorum illorum gustum nūc fidelib. dari, vt spem solidæ fruitionis in posterum foueant. Ideóque multùm decepti fuerunt qui sibi statim ab exordio Euāgelij perfectè exhiberi volebant quæ quotidie impleri cernimus. Adde quòd hominum prauitas illam quam Prophetę regno Christi fœlicitatē tribuūt, licet penitus exinanire nō possit, tamē moratur, vel perturbat. Facit quidem Dominus, certādo cum hominum malitia, vt benedictiones suæ per quæuis obstacula viam inueniant: & certè absurdū esset, aboleri eorū culpa quod in gratuita Dei bonitate fundatum, ab illorum arbitrio non pendet. Vt tamen aliquam ingratitudinis suæ mercedem recipiāt, gratias suas (quæ alioqui vberrima copia sese effunderēt) tenuiter tātùm distillat. Hinc tot malorum labyrinthus, per quem tota vita errant fideles, licet duce Christo, & facem Euāgelij sui præferente, certam salutis viam teneant. Hinc tot certaminum congeries, vt duriter ipsis militandum sit, licet absque periculo. Hinc tot ac tam subitæ perturbationes, vt misera inquietudine vexentur, licet Christo innixi probè ad finem vsque consistant. Porrò quum discipulos cauere ab imposturis iubet Christus, sciamus modū cauendi illis nō defore, modò ne sibi desint. Quare ne dubitemus, si quisq; nostrum in sua statione sedulò ad excubias intentus sit, quascunq; insidias machinetur Satan, nos ab illis tutos fore.

Malach. 4.a.
Iohan. 4.d.25.

5 *Multi enim venient.*) Nondum in genere de peruersis & fallacibus doctrinis loquitur, sed speciem vnam attingit, quæ velut quoddam præludium fuit omnium errorum quibus variè conatus est Satan puram Euangelij doctrinam labefactare. Nam paulo post Christi resurrectionē exorti sunt impostores, quorum se quisq; professus est Christū. Quia autem non tantùm è medio sublatus erat verus Redemptor, sed ignominia crucis oppressus, & tamen spe redemptionis erectæ erant omnium mentes, & desiderio accensę, plausibilis fallendi occasio illis ad manum fuit. Nec dubium est quin talibus præstigiis Iudæos Iudæos exposuerit Deus, qui filiū suum tam indignè repulerant. Etsi autem breui dissipatæ sunt illæ insaniç, voluit tamē Deus Iudæos ita inter se tumultuari: primùm vt se infames & exosos redderent, deinde vt apud eos prorsus concideret salutis fiducia: deniq; vt toties frustrati, bruto stupore in suam perniciem ruerēt. Nam vbi à Filio Dei, cuius officium est in sacram vnitatem nos colligere, mundus diffluxit, æquum est huc & illuc tanquam procellis raptari. Et eadem Dei vindicta factū est vt stulta credulitas plures abriperet quàm recta fides in Dei obsequium adduxerat. Et hanc circunstantiam data opera Christus posuit, ne fideles, conspecta insanientium turba labascerent. Scimus.n. quàm procliue sit ad multitudinem deflectere, pręsertim vbi pauci sumus numero.

6 *Audituri estis bella.*) Motus tantùm Iudaicos hoc loco designat: nā paulo post latius spargendum esse incendium dicet. Quemadmodum autem prius cauere iussit nequis eos decipiat, sic nunc intrepido animo excipere iubet rumores bellorum, bella ipsa, nam periculum erat ne malis obruti deficerent, præsertim si tranquillum & lætum otium sibi fuissent polliciti. Addit oportere hæc fieri, causam non assignans, sed admonēs, nihil horum fortuitò vel absque Dei prouidentia accidere: ne frustra contra stimulum calcitrēt, nihil.n. ad nos subigendos efficacius quàm dum agnoscimus quæ maximè videntur confusa Deū suo arbitrio moderari. Ipsi quidem Deo nunquā iustæ causæ & optimæ rationes desunt cur mundum turbari sinat: verùm quia in mero eius placito fideles acquiescere conuenit, satis habuit Christus hortari discipulos vt animis ad ferendū cōpositis constantes manerent, quia ita Domino placet. *Sed nondum finis.* Apertius denūtiat quod iam dixi, quæ per se grauia erant maiorum tamen calamitatum quædam solum fore præludia: quia vbi flamma bellorum Iudæam corruperit, latius erumpet. Nam ex quo propagata fuit Euangelij doctrina, similis etiam apud alias gentes ingratitudo iram Dei accendit. Hinc factum est vt qui vinculum pacis cum Deo ruperant se mutuis dissidiis lacerarent: qui Dei parere imperio abnuerāt, hostium violentiæ succumberent: qui Deo recōciliari non sustinuerant, inter se vicissim tumultuarentur: qui denique cælesti salute se abdicauerant, alij in alios sæuiendo, cædibus terrā implerēt. Porrò quia nouerat quàm peruicax futura esset mūdi malitia, rursus addit hęc fore initia dolorū: non vt se mœrore conficiāt fideles (quib. semper in malis suppetit consolatio) sed vt se ad longi temporis patiētiam comparēt. Lucas pręterea addit *Terræmotus & signa è cælo.* Quarum rerum etsi certa historia non extat, sufficit tamen à Christo fuisse prædictas. Reliqua petant lectores ex Iosepho.

MATTH. XXIIII.

9 *Tunc tradent vos in afflictionem, & occidēt vos: & eritis inuisi cūctis gentibus propter nomen meum.*

10 *Et tunc scandalizabuntur multi: & alius*

MARC. XIII.

9 *Sed vos cauete vobis: tradent enim vos in concilia & in Synagogas: cædemini, & sub præsidibus ac Regibus ducemini propter me in testimonium illis.*

10 *Et apud omnes gentes oportet prius prædicari Euangelium.*

LVC. XXI.

12 *Sed ante hæc omnia iniicient vobis manus suas, & persequentur, tradentes in Synagogas, & carceres, trahendo vos ad Reges & præsides propter nomen meum.*

13 *Continget autem vobis in testimonium.*

alium inuicem tradet, seque odio habebunt inuicem.

11 *Et multi pseudoprophetæ surgent ac seducent multos.*

12 *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.*

13 *Qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*

14 *Et prædicabitur hoc Euangelium regni in vniuerso orbe in testimonium omnibus gentibus: & tunc veniet consummatio.*

11 *Quum autem duxerint vos tradentes, ne præcogitetis quid dicturi sitis, neq; meditemini: sed quicquid datum fuerit vobis in illa hora, hoc loquamini. non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.*

12 *Traditurus autem est frater fratrem in mortem, & pater filium: & insurgent filij aduersus parentes, ac morte afficient eos.*

13 *Et eritis exosi omnib. propter nomen meum. Sed qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*

14 *Habete igitur fixum in cordibus vestris, nō esse præmeditandā defensionem.*

15 *Ego enim dabo vobis os & sapientiam cui non poterūt contradicere neque resistere omnes qui aduersabuntur vobis.*

16 *Trademini autem etiam à parentibus, & fratribus, & cognatis, & amicis : & ex vobis morte aliquos afficient.*

17 *Et eritis exosi omnib. propter nomen meum.*

18 *Et pilus è capite vestro non perit.*

19 *In patientia possidete animas vestras.*

9 *Tunc tradent vos in afflictionem.*) Iam aliud tētationis genus prædicit Christus discipulis, quo præter communes afflictiones, ipsorū fides probanda sit: nempe ipsos toti mūdo exosos & detestabiles fore. Hoc per se filiis Dei triste ac durum est, promiscuè cū reprobis & Dei contemptoribus affligi, & iisdē subiici pœnis quas illi pro suis scelerib. sustinent. Hoc vero lōgè iniquius videtur, duriter opprimi grauibus malis à quibus impij sint immunes. Verùm sicuti triticū, vbi simul cum palea flagellis percussum fuerit, mola deinde contunditur ac teritur: ita Deus illos suos nō tantùm communiter cum impiis affligit, sed cruce etiam præ aliis subigit, vt videri possint reliquo genere humano miseriores. Sed propriè hic Christus de afflictionib. disserit quas pro Euangelio subituri erant discipuli. Etsi enim verum est illud Pauli, quos Deus elegit, eos quoq; destinasse ad ferendam crucem, vt cōformes sint imagini Filij sui: non tamē hac singulari nota omnes insignit, vt ab Euangelij hostib. persequutionē sustineāt. De hac crucis specie nūc concionatur Christus, dum fidelibus pro Euangelij testimonio impiorum odia subire, probris se obiicere, & furorem prouocare necesse est. Nā admonitos voluit discipulos, Euāgelij doctrinam (cuius futuri erant testes ac nuntij) mundo nequaquam fore gratā vel plausibilem: quemadmodū & prius illis exposuerat. Prædicit autem non modò cum paucis hostibus illis fore certamen, sed quocūque venerint, gentes omnes fore illis infestas. Hoc autē incredibile portentum fuit, quod vel fortissimos animos percellere & concutere posset, nomen Filij Dei tam infame esse & odiosum, vt omnibus eius cultoribus vbique inuidiam crearet. Ideo apud Marcum habetur, *Cauete vobis.* Quo verbo finē & vsum admonitionis notat, debere scil. ad tolerantiam paratos esse, ne incautos opprimat tētatio. Apud eundem Marcum additur, *Fore hoc regibus & præsidibus in testimonium*, quū ad illorū tribunal ducti fuerint Christi discipuli. Lucas paulo aliter, *Continget vobis hoc in testimonium*: sed prorsus eodē sensu. significat.n. Christus Euangeliū suū eo magis testatū fore, vbi mortis periculo defensum fuerit. Nā si tantùm prędicādo Euangelio operam dedissent Apostoli, nō etiā cōtra furiosos hostiū impetus constanter pro eo asserendo stetissent, non tam illustris fuisset eius confirmatio. Quū verò capita sua obiicere non dubitarent, nec vlli mortis terrores eos deiicerent à proposito, ex intrepida eorum cōstantia apparuit quàm seriò de causæ suæ bonitate persuasi forent. Fuit igitur hæc legitima Euāgelij obsignatio, Apostolos ad Regum vsque tribunalia absque formidine prodire & ingenuè illic Christi nomē profiteri. Ideóq; Petrus se testem vocat passionū Christi, quarum insignia ipse gestabat. Et Paulus Philippensiū primo c. 17. gloriatur se in Euangelij defensionē positū. Quod in primis notatu dignū est, ne turpi prętaricatione à fide excidant quos Deus tanto honore dignatur vt patronos veritatis suæ constituat.

Simil.

Rom. 8.f. 29.

11 Marc. *Ne præcogitetis.*) Hanc sententiam, sicut & proximā, exposuimus Matthęi capite 10. nempe quòd Dominus ab ea anxietate leuare velit discipulos q̄ nos in officio præstando impedit, dum scilic. pares nos oneri fore diffidimus. Non quòd prorsus securos in vtranque aurē dormire velit (quia nihil vtilius est quàm nos proprię infirmitatis conscios ad humilitatē institui, & stimulari ad preces) sed Christus in patris sinū curas nostras reiiciendas esse admonet, vt auxilio promisso confisi, alacriter in cursu pergamus. Promissio autē aliis verbis ponitur apud Lucam: non quòd à morte liberaturus sit suos Christus: (hoc enim non semper est sperandum) sed quòd daturus sit os & sapientiam quibus pudefiant aduersarij. Quanquam autem Christus & præsentē mentem & loquendi facultatem suppeditat: ego tamen duas istas voces per hypallagen coniūctas esse interpretor: ac si pollicitus esset Christus se moderaturum esse ipsorum linguas, vt prudenter & apposite respondeant. Addit, hanc sapientiam contra omnes hostes fore victricem: quia nec cōtradicere nec resistere poterunt. Non quòd veritati cedat eorum impudentia: sed quia de phrenetica ipsorū audacia triumphabit illa veritas quam frustra oppugnant. Atque vtinam in hanc fiduciam recumberēt omnes à quibus exigitur fidei confessio: alia enim Spiritus virtus & maiestas se exereret ad prosternēdos Satanę ministros. Nūc dum partim sensu proprio efferimur, & superbia inflati, temere præcipites ruimus, vel vltrà progredimur quàm oportet: partim verò in angustias peruersæ timiditatis nos cōstringimus: tristis experientia ostendit Dei gratia & Spiritus auxilio

nos

nos destitui. Porrò quum apud Matthæum & Marcum affirmet Christus Spiritum Patris esse qui in nobis loquitur, hîc autem se os daturum pronuntiet, colligimus proprium eius esse munus Spiritu nos instruere.

19 Luc. *In patientia vestra.*) Hîc longè alium tuendæ vitæ modum præscribit Christus discipulis suis, quàm dictet carnis ratio. Naturaliter enim vitam quisque in tuto locare cupit: præsidia quæ putamus nobis optima fore, hinc inde colligimus omnes, discrimen omne fugimus: denique nô videmur nobis viuere nisi probè muniti. Christus autem hanc vitę custodiam nobis mandat, vt semper ad mortem expositi, per ignē & aquam & gladios ambulemus. Et certè nemo spiritum suū verè in manus Dei reponet, nisi qui semper ad moriēdum paratus in diem viuere didicerit. In summa, iubet nos Christus vitam nostram possidere tum sub cruce, tum inter assiduos mortis terrores.

10 Matth. *Tunc scandalizabuntur.*) Nunc tentationes enumerat quæ ex malis exemplis proueniunt. Hæc autem violentia est in primis & difficilis ad vincendum, dum Christus ipse multis est lapis scandali, ad quem alij impingunt, vel cuius obiectu alij retrocedunt, alij deficiunt. Videtur autem mihi Christus hoc verbo multas perturbationum species complecti: quia non tantùm deficiunt qui rectum cursum ingressi erant, sed multi exasperantur aduersus Christum: alij modestiæ & æquitatis obliti, sese in rabiem proiiciunt: alij profanescunt, & exuunt omnem pietatis sensum: alij in rebus confusis scelerum licentiam sibi vsurpant.

11 *Multi pseudoprophetæ sur.*) Hæc admonitio à priore differt, vbi prædixit Christus multos in suo nomine venturos. nam illic tantùm de impostoribus sermo erat, qui paulo post Euāgelij exordia se Christos esse mentiti sunt, nunc verò subinde falsos doctores exorituros denūtiat qui sanam doctrinam erroribus corrumpēt: quemadmodum docet Petrus, Ecclesiam huic malo non minus fore obnoxiam sub Euāgelio quàm olim sub Lege. (2.Petr.2.b.8.) Quare non est quòd errores & quælibet diaboli fallaciæ, ac pietatis corruptelæ pias mentes labefactent: quia nemo in Christo rite fundatus est nisi qui contra tales insultus standum sibi esse didicit. Nam hæc demum vera est fidei nostræ probatio, dum surgentibus falsis doctrinis, minimè obruitur. Neque tantùm venturos pseudoprophetas dicit, sed fallendi quoque astutia præditos fore, vt sectas post se trahant. Est autem hîc opus non vulgari cautione: quia multitudo errantium, non secus ac violenta procella, cursum reflectere nos cogit, nisi penitus in Deo simus defixi. Qua de re paulo antè aliquid dictum est.

12 *Quoniam abundabit iniquitas.*) Quàm longè latéque pateat hoc malum neminem latere debet: sed paucissimi obseruant. Nā quia luce Euangelij clarus detegitur hominum malitia, etiam in probis & rectè animatis languescit ac ferè extinguitur beneficentiæ studium. Ita enim quisque secum reputat perire officia quæ in hunc vel illum conferunt, quum omnes ferè ingratos, vel perfidos, vel improbos experientia & quotidianus vsus ostendat. Grauis certè & periculosa tentatio. quid enim magis absurdum quàm doctrinam probare quæ probitatis studium & charitatis vigorem minuere videtur? Atqui vbi emersit Euangelium, charitas, cuius ardore accendi decebat omnium corda, potius refrigescit. Sed fons huius mali, quem Christus designat, notandus: multos scilicet ideo fatiscere, quia iniquitatis diluuio (quod passim exundat) pro sua infirmitate succūbunt. Hinc verò fortitudinem à suis Christus requirit, vt contra luctando persistant. Quemadmodum & Paulus præcipit ne benigne & humaniter nos gerendo fatigemur. (2.Thess.3.d.13.) Quanuis ergo iniquitatum mole oppressa multorum charitas deficiat, hoc quoque obstaculum superandum esse admonet Christus, ne fideles malis exemplis fracti resiliant. Ideo sententiam illam repetit, neminem posse saluum euadere nisi qui legitimè certauerit, vt in finem vsque perseueret.

14 *Prædicabitur hoc Euangelium regni.*) Quia Dominus concionem habuerat quæ non paruam tristitiæ materiam suggereret, opportune subiicitur hæc consolatio, quæ vel collapsos animos erigat, vel labentes confirmet: nempe, quicquid machinetur Satan, & quantumuis multiplices turbas ingerat, emersurum tamen Euangelium, donec per totum orbem spargatur. Quanquam autem incredibile hoc erat, oportuit tamen Apostolos hoc magistri testimonio fretos, præter spem benè sperare, & interea fortiter eniti ad exequendum suum munus. Quò d Antipodas quidam obiiciunt, & alios procul remotos populos, ad quos ne tenuis quidem Christi fama hactenus peruenit: huius nodi facilis est solutio. neque enim vel singulas mundi plagas specialiter designat Christus, nec certum tēpus præfigit: sed tantum affirmat, Euangelium (quod à Iudæa proprio domicilio mox exterminandum omnes putassent) vsque ad vltimos orbis terræ fines propagatum iri ante vltimum aduentus sui diem. Finem quoque prædicationis notat, Vt sit in testimonium cunctis gentibus. Quanquam enim nunquam ἀμάρτυρον se reliquit Deus, ac speciali modo Iudæis de se testatus est: hoc tamen præ aliis memorabile testimonium edidit, dum se patefecit in Christo suo: ideóque Paulus primæ ad Timotheum capite 2. b. 6. suis temporibus in lucem prodiisse dicit, quia hęc matura erat opportunitas totius mundi ad Deum vocandi. Discamus ergo, quoties prædicatur Euangelium, perinde esse acsi Deus ipse in medium prodiret, nósque solenni & legitimo ritu contestaretur ne incerti vagemur in tenebris: qui verò parere abnuunt, reddantur inexcusabiles. *Tunc veniet consummatio.* Quidam ad excidium templi, & cultus Legalis abolitionem perperam restringunt quod de fine & renouatione mundi intelligi debet. Nam quia discipuli illa duo simul miscuerant, quasi euerti non posset templum sine totius mundi ruina, Christus ad propositam quæstionem respondens, admonuit, longam & tristem malorum Iliada instare: nec ante illis festinandum esse ad palmam quàm multis certaminibus & molestiis perfuncti essent. Sic ergo resolui debet hoc postremum membrum. Non antè adueniet finis seculi quàm duris & laboriosis tentationibus Ecclesiam meam diu exercuerim. nam falsæ imaginationi quam apud se conceperant Apostoli opponitur. Vnde rursus discendum est, non præfigi certum diem, acsi eorum quæ nuper prædixit euentum continuo statim tenore vltimus dies exciperet. nam quæcunque suprà legimus, pridem experti sunt fideles: nec tamen mox apparuit Christus. Verùm non aliud fuit eius consilium quàm Apostolis nimium cupidè ad cælestem

gloriam transuolantibus frænum tolerantiæ inii-cere. ac si dixisset, non ita citò vt sibi finxerant instare redemptionem, sed interpositos esse longos anfractus.

MATTH. XXIIII.

15 *Quum ergo videritis abominationem desolationis quæ dicta est à Daniele Propheta stantem in loco sancto: (qui legit intelligat.)*

16 *Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes.*

17 *Qui in tecto, non descendat vt tollat quicquam de domo sua.*

18 *Et qui in agro, non reuertatur vt tollat vestes suas.*

19 *Væ autem prægnantibus & lactantibus in illis diebus.*

20 *Orate autem vt non fiat fuga vestra hyeme, neque Sabbatho.*

21 *Erit enim tunc afflictio magna, qualis non fuit ab initio mundi ad hoc vsque tempus, neque fiet.*

22 *Et nisi decurtati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos decurtabuntur dies illi.*

23 *Tunc si quis vobis dixerit, Ecce hic Christus aut illic, nolite credere.*

24 *Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia, ita vt in errorem inducantur (si fieri possit) etiam electi.*

25 *Ecce prædixi vobis.*

26 *Si ergo dixerint vobis, Ecce in deserto est, nolite exire: ecce in penetralibus, nolite credere.*

27 *Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & apparet vsque in Occidentem, ita erit & aduentus Filij hominis.*

28 *Vbicunque enim fuerit cadauer, illic congregabuntur & aquilæ.*

MARC. XIII.

14 *Porrò quum videritis abominationem desolationis quæ dicta est à Daniele Propheta, stantē vbi non oportet (qui legit intelligat) tunc qui fuerint in Iudæa, fugiant ad montes.*

15 *Qui verò fuerit in tecto, ne descendat in domum, nec ingrediatur vt quicquam tollat è domo sua.*

16 *Et qui fuerit in agro, ne reuertatur ad ea quæ reliquit à tergo, ad tollendum pallium suum.*

17 *Væ autem prægnantibus & lactātibus in illis diebus.*

18 *Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme.*

19 *Erunt enim dies illi afflictio, qualis non fuit à primordio rerum conditarum quas condidit Deus, vsque ad hoc tempus, nec futura est.*

20 *Et nisi Dominus abbreuiasset dies, non fuisset salua vniuersa caro, sed propter electos quos elegit, abbreuiauit dies.*

21 *At tunc si quis vobis dixerit, Ecce hic Christus, ecce illic, ne credatis.*

22 *Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & edent signa & prodigia ad fallendum (si fieri possit) etiam electos.*

23 *Vos autem cauete: ecce prædixi vobis omnia.*

LVC. XXI.

20 *Quum autem videritis circundari ab exercitibus Hierosolymam, tunc scitote quòd immineat desolatio eius.*

21 *Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad mōtes: & qui in medio eius, discedant: & qui in regionibus, non intrent in eam.*

22 *Quia dies vltionis hi sunt: vt impleantur omnia quæ scripta sunt.*

23 *Væ autem prægnantibus & mamma nutrientibus in illis diebus. erit enim afflictio magna super terram, & ira in populo hoc.*

24 *Et cadent acie gladij, & captiui ducentur in omnes gentes: & Ierusalem calcabitur à Gentibus, donec impleantur tempora Gentium.*

LVC. XVII.

22 *Et ait ad discipulos, Veniēt dies quando desiderabitis videre vnum dierum Filij hominis: nec videbitis.*

23 *Et dicent vobis, Ecce hic, ecce illic: nolite ire, neque sectemini.*

24 *Nam sicut fulgur coruscans è regione quæ sub cælo est, in alteram quæ sub cælo est fulget: ita erit Filius hominis in die suo.*

25 *Sed prius oportet illum multa pati, & reprobari à natione hac.*

15 *Quum videritis abominationem.*) Quia res incredibilis erat (vt iam diximus) templi & vrbis Hierosolymæ excidiū, totiúsq; Iudaicæ politiæ interitus: deinde absurdum videri poterat, saluos non aliter fore discipulos, quàm si ab eo populo auulsi essent penes quem deposita erat adoptio & æternæ salutis fœdus: Christus Danielis testimonio vtrunque confirmat. acsi diceret, Ne in templo, & Legalibus cæremoniis sitis defixi, certum finem illis imposuit Deus: ac pridem testatus est, quum veniret Redemptor, cessatura esse sacrificia: ne vobis molestum sit resecari à gente vestra. Deus etiam de futura illius abdicatione suos in tempore admonuit. Porrò talis prædictio nō modò ad tollendam scandali materiam valebat, sed etiam ad erigendas piorum mētes, vt in extremis cladibus se Diuinitus respici, suámque salutem curari scientes, ad sacram anchoram confugerent, in qua inter sæuissimas iactationes firma tamen & tuta illis erat statio. Verùm antequam vltrà progrediar, excutiendus est qui à Christo citatur locus. Falluntur autem, meo iudicio, interpretes, qui ex nono capite Danielis testimonium hoc petitum esse tradunt. Neque enim illic ad verbum habetur *Abominatio desolationis.*) & certum est, Angelum non de vltima vastatione, cuius hîc Christus meminit disserere, sed de temporali dissipatione quam attulit tyrannis Antiochi. Capite autem duodecimo Angelus finalem, vt vocant, Legalis cultus abrogationem, quæ futura erat Christi aduentu, prædicit. Postquam enim fideles ad infractam constantiam hortatus est, tempus certum tam ruinæ quàm instaurationis definit, Ex quo (inquit) ablatum fuerit iuge sacrificium, & posita fuerit abominatio desolationis, restabūt dies, mille ducenti & nonaginta. Beatus qui expectauerit

uerit, donec ad mille trecentos trigintaquinque dies perueniat. Scio hunc locum propter suam obscuritatem varie torqueri: sed mihi videtur simplex hic esse sensus, quòd Angelus, postquam semel templum ab Antiochi pollutionibus & idolis purgatum fuerit, pronuntiet venturum rursus esse tempus quo nouæ profanationi expositum, sine spe restitutionis sanctitatem suam omnémque reuerentiam perpetuò amittat. Quia autem funestus ac lugubris erat nuntius, iterum Prophetam ad annum vnum & biennium & sex menses reuocat. Quibus verbis tam malorum diuturnitas quàm exitus notatur. nam in continua malorum serie longus iam videtur anni circuitus. vbi autem duplicatur temporis spatium, multò magis crescit molestia. Hortatur ergo Spiritus fideles vt non modò ad integri anni (hoc est longi temporis) tolerantiam se comparent: sed vt statuant, continuo multarum ætatum tenore ferendas sibi esse afflictiones. Porrò in dimidio temporis subest non parua consolatio: quia licèt diuturnæ sint afflictiones, perpetuas tamen non fore ostendit Spiritus. Ac prius quidem vsus fuerat hac loquendi forma, Durabit Ecclesiæ calamitas per tempus, tempora & dimidium temporis. Nunc verò triennium illud cum sex mensibus per dies supputat, vt fideles in longiore malorum tractu magis obdurescant. Solenne enim est hominibus in rebus aduersis non per annos vel menses, sed per dies singulos tempus supputare: quia dies vnus illis instar anni est. Tandem beatos fore dicit qui sustinuerint vsque ad finem illius temporis, hoc est, qui inuicta patientia ad metam vsque pertigerint. Nunc Christus quod proposito suo quadrabat solùm eligit: nempe instare sacrificiis finem, & locandam in templo abominationem esse, quæ signum sit vltimæ desolationis. Quia autem in præsenti suo statu nimis tenaciter hærebant Iudæi, vt ad Prophetias quibus prædicta erat eius abolitio minimè attenderent, Christus, quasi aurem vellicans, attentè locum illum legere ipsos iubet: vt discant clarè testatum esse à Prophetis quod illis tam difficile est creditu. Abominatio tantundem valet ac profanatio. nam hac voce notatur immundities quæ purum Dei cultum vitiat aut euertit. Dicitur autem desolationis, quòd Templi & politiæ interitum secum traheret: sicuti prius capite 9. pollutionem ab Antiocho illatã, quasi vexillum temporariæ desolationis esse dixerat. sic enim nomen Alæ, vel Expansionis interpretor. Falluntur autem quibus videtur notari Hierosolymę obsidio: nec eorum errori suffragantur Lucæ verba, cui non idem, sed aliud dicere propositum fuit. Nam quia olim vrbs illa quasi in medio excidio liberata fuerat, nequid tale in posterum sperent fideles, simulátque ab hostibus circundata fuerit, pronuntiat Christus actum fore: quia prorsus nudata sit Dei auxilio. Sensus ergo est, non fore dubium euentum belli: quia exitio deuota sit vrbs illa, quod nihilo magis effugere poterat quàm cæleste decretum rescindere. Ideo aliquãto post subiicitur, ipsam à Gentibus calcatum iri: quæ loquutio vltimam ruinam significat. Porrò quia in speciem absurdum erat, sanctam vrbem ita prostitui Gentium libidini, additur consolatio, ad tempus gentibus permitti tantum licentiæ, donec maturescat earum iniquitas, atque in lucem erumpat quæ illis reposita est vltio.

16 *Tunc qui in Iudæa sunt.*) Postquam Prophetæ testimonio docuit Christus, templo profanato extinctum paulo post iri cultum Legalem, subiicit, diras & horrendas calamitates toti Iudææ instare, vt nihil optabilius sit quàm procul inde subduci. & simul adeò repentinas fore dicit, vt vix celerrimæ fugæ tempus suppetat. Huc enim pertinent loquutiones, *Qui in tecto est, ne intret in domum, Qui in agro est, ne reuertatur.* ne scilicet dum sua seruare cupiunt, seipsos perdant. Item, *Væ prægnantibus & lactantibus*: quia scilicet liberæ & expeditæ ad fugam non erunt. Item, *Orate ne hyeme aut Sabbatho contingat fuga vestra*: ne scilicet festinationem vel religio, vel itineris asperitas, & breuitas dierum impediat ac moretur. Consilium ergo Christi fuit, primùm suos expergefacere, ne beatam amplius quietem regníque terreni delicias imaginarentur: deinde eorum animos fortitudine munire, ne communibus ruinis succumberent. Violenta quidem fuit hæc admonitio, pro ipsorum tamen stupore & ingenti malorum grauitate necessaria.

21 *Erit enim tunc afflictio.*) Lucas etiam dies vltionis fore dicit, & iram in populo illo, vt impleantur quæcunque scripta sunt. nam quum obstinata populi malitia ruptum tũc fuerit Dei fœdus, terram ipsam & aërem prodigiosa mutatione concuti oportuit. Nulla quidem magis exitialis plaga inflicta fuit Iudæis quàm quòd extincta apud eos cælestis doctrinæ luce reiecti à Deo fuerunt. Verùm (quod in tanta duritie necesse erat) reiectionis suæ malum duris & grauibus flagellis sentire coacti sunt. Cæterùm tam horrendæ vindictæ causa fuit quòd ad summum cumulum peruenerat desperata illius gentis impietas. Nam quæ eorum morbis allata erat medicina, non superbè modò ab illis spreta fuerat, sed contumeliosè etiam reiecta: imò in ipsum medicum crudeliter, tanquam furiosi vel abreptitij, sæuierant. Quum verò in ipsis tam seuerè obstinatum Euãgelij contemptum vnà cum peruicaciæ rabie vltus sit Dominus, nobis semper ante oculos versetur eorum pœna: ac inde discamus nihil Deo magis esse intolerabile quàm pertinacem gratiæ suæ contemptum. Quanquam autem similes Euangelij contemptores manet eadem merces, in Iudæis tamen illud præ aliis memorabile documẽtum extare voluit Deus, quò illustrior ad posteros esset aduẽtus Christi gloria. Nullis.n. verbis exprimi potest sceleris illius indignitas, quòd Filiũ Dei, vitæ authorem cęlitus sibi oblatum, ad mortẽ rapuerint. Itaque illo plusquã nefando sacrilegio defuncti, non destiterunt subinde aliis atq; aliis criminibus omnes extremi exitij causas sibi accersere. Ideo negat Christus parem in mundo afflictionẽ postea fore, quia sicuti vna Christi repulsa, tot pręsertim scelestæ contumaciæ & ingratitudinis circunstantiis implicita, præ omnib. ætatum omnium peccatis maximè detestabilis fuit: sic etiam æquum fuit illius vindictæ atrocitate alias omnes superari.

22 *Nisi decurtati fuissent.*) Cladium atrocitatẽ amplificat, simul tamen admixta consolatione: quòd scilicet illis extingui possit Iudaicũ nomen, nisi Dominus electos suos respiceret, atque in illorum gratiam aliquid leuationis afferret. Conuenit autem hic locus cum illo Iesaię, Nisi Dominus residuum nobis fecisset exiguum semen, quasi Sodoma fuissemus, & similes Gomorrhæ. Iesa.1.c.9.

Nam & vindictam Dei quæ in exilio Babylonico contigerat, rursus Christi aduentu impleri oportuit, teste Paulo. Imò quo magis se impietas profuderat, grauior tunc exundare debuit vindicta. Ideo dicit Christus, nisi malis finem Deus imponat, perituros funditus Iudæos, vt ne vnus quidem residuus maneat: sed Deus gratuiti fœderis sui rationem habiturum, vt electis suis parcat, secundùm alterum illud Iesaiæ vaticinium, Si fuerit populus tuus vt arena maris, reliquiæ duntaxat saluæ fient. Est autem hoc insigne Diuini iudicij documentum, vbi visibilem Ecclesiam sic affligit vt funditus videatur perdita: & tamen ad seruandum aliquod semen, suos electos, & quidē paucos numero, mirabiliter ab interitu eripit, vt præter spem è gurgite mortis emergant. Sic enim terrentur hypocritæ, ne Ecclesiæ titulo & specie freti vanam spem immunitatis sibi fingant: quia modum inueniet Dominus quo Ecclesiam suam liberet, ipsis in exitium traditis: piis verò mira consolatio suggeritur, quòd nunquam ita frænū laxabit Deus iræ suæ, quin saluti ipsorum consulat. Sic in puniendis Iudæis horrendum in modū exarsit: & tamen præter spem hominum sibi moderatus est, ne quis ex electis periret. Atque hæc incredibilis miraculi fuit materia, quòd quum ex Iudęa oritura esset salus, ex paucis guttis fontis arefacti fluuios Deus creauit qui totum mundum irrigarent. nam (vt Gentium omnium odia in se contraxerant) parum abfuit quin vno die vbique locorum signo dato trucidarentur. Nec dubium est, quum multi talem eorum internecionem vrgerent, Diuinitus retentum fuisse Titum ne & milites & alios illius exęquendæ plus satis auidos, suo nutu armaret. Quòd ergo vltimam totius gētis cladem tunc compescuit Romanus imperator, hæc decurtatio fuit ad seruandum aliquod semen. Interea hoc notandum, quòd *Propter electos* impetum iræ suæ cohibuit, ne omnes obrueret. Cur enim ex ingenti multitudine paucos superstites restare voluit? & quid habuit causæ cur hos aliis præferret? Nempe quòd in populo quem adoptauerat, residebat eius gratia: ac, ne irritum esset eius fœdus, quidam æterno eius consilio ad salutem electi & destinati erant. Ideo Paulus causam gratuitæ electioni assignat, quòd ex immenso populo seruandæ sint reliquiæ. Facessant igitur hominum merita, quando ad merum Dei beneplacitum reuocamur, ne aliunde pendeat inter hos & illos discrimen, nisi quia saluos esse oportet qui electi sunt. Quod vt clarius & expressius commendet Marcus, pleonasmon addit, sic loquens, *Propter electos, quos elegit, abbreuiauit dies.* Certè poterat sufficere participium, nisi hoc disertè testatum vellet, non extraneis causis adduci Deum vt hos potius quàm illos fauore prosequatur: sed quia eligere illi placuit quos seruaret, in eorum salute arcanum gratiæ suæ propositum stabilire. Quæritur tamen quomodo propter electos cladibus modum imposuerit Deus, ne funditus Iudæos perderet, quum multi reprobi & desperati seruati fuerint. Solutio facilis est, liberatam fuisse gentis partem vt inde suos electos, qui permixti erant, quasi semen, excussa palea, educeret. Quanquam ergo communiter reprobis & electis temporalis contigit salus, quia tamen illis nihil profuit, meritò his solis adscribitur: sicuti mira Dei prouidentia in eorum gratiam directa fuit.

Rom.9.f.29.

Iesa.10.c.22.

Rom.11.a.5.

23 *Tunc si quis vobis.*) Iterum repetit quod de impostoribus dixerat: nec frustra. maius enim ab hac tentatione periculum instabat, ne miseri homines in rebus afflictis & desperatis, fallaci titulo decepti, laruas pro Christo quærerēt, & diaboli præstigias amplecterentur pro Dei auxilio. Nam quum Iudæi ob contemptam redemptionē tam duriter oppressi, violentis saltem remediis à perfidia retrahendi essent, nouas spes astutè illis obiecit Satan, quæ à Deo longius ipsos abducerent. Et certè nihil magis exitiale est quàm dum in rebus aduersis consilio destituimur, sub nominis Dei prætextu mendaciis decipi, quæ & resipiscentiæ ianuam nobis obstruunt, & infidelitatis tenebras augent, & tandem desperatione cōfusos ad insaniam præcipitant. Quare in tanto periculo minimè superuacua repetitio fuit: ac præsertim quum pseudoprophetas non leuibus machinis ad fallendum instructos fore admoneat Christus, nempe signis & portentis quæ obstupefaciant infirmas mentes. Nam quum miraculis virtutis suæ præsentiam testetur Deus, & ideo sigilla sint veræ doctrinæ, nihil mirum si impostorib. reuerentiam concilient. Et tali illusionis genere vlciscitur Deus hominum ingratitudinem, vt mendacio credant qui veritatem respuerunt, magísque ac magis obtenebrentur qui ad oblatam lucem clauserunt oculos. Quanquam & simul suorum constantiam exercet, quæ inde clarius refulget dum nullis fallaciis succumbunt. Porro quum antichristos & mendaces prophetas dominus miraculis armatos fore pronuntiet, non est cur tantopere superbiant Papistæ hoc obtentu, vel ipsorum iactantia territemur. Miraculis superstitiones suas confirmant: nempe quibus prædixit Filius Dei labefactandam esse multorū fidem. Quare tantum apud prudentes momenti habere non debent vt per se sufficiant ad probandum hoc vel illud doctrinæ genus. Si excipiant, hoc modo euerti ac in nihilum redigi miracula quibus tam Legiș quàm Euangelij sancita fuit authoritas: respondeo, certam Spiritus notam illis insculptam fuisse quæ dubitationem & errandi metum fidelib. eximeret. Neque enim quoties ad suos confirmandos virtutem suam exeruit Deus, ita confusè operatus est quin vera extaret nullique fallaciæ obnoxia distinctio. Adde quòd doctrinam sic obsignant miracula, vt illa quoque vicissim præluceat, & discutiat omnes nebulas quibus simplices mentes obfuscat Satan. Denique si ab imposturis cauere placet, sit apud nos indiuidua signorum & doctrinę coniunctio.

24 (*Si possibile est*) *etiam electi.*) Hoc additum fuit incutiendi terroris causa, quo magis solicitè intenti essent fideles ad cauendum. nam vbi tam effræni licentia grassantur pseudoprophetæ, tantáque fallendi efficacia illis conceditur, facilè esset securos & incautos eorum fraudibus illaqueari. Christus ergo discipulos suos ad excubias agendas hortatur & excitat. deinde etiam admonet non esse cur turbentur nouitate spectaculi, si multos passim in errorem abripi videant. Cæterùm vt curam suis iniicit, ne torpentes circunueniat Satan, ita rursum amplam fiduciæ materiam suppeditat, in quam quieti recumbant, dum ipsos promittit aduersus quascunque Satanæ insidias Dei præsidio & custo-

custodia tutos fore. Ergo quantumuis fragilis sit ac lubrica piorum conditio, firma tamen hic fultura ostenditur in qua consistant: quia possibile nõ sit eos à salute excidere, cuius fidelis est custos Filius Dei. Neque enim illis apud se tãta suppetit munitio quæ Satanæ machinis resistat, sed quia
Iob.10.c.28. Christi sunt oues, quas nemo poterit rapere ex eius manu. Notandum autem est quòd salutis nostræ firmitas non in nobis, sed in arcana Dei electione locatur. Quanquam enim custoditur salus
1.Pet.1.a.5. nostra per fidem (vt Petrus docet) altius tamen conscendere oportet, ideo nos in tuto esse quia nos Pater Filio suo dedit, & Filius ipse nihil quod sibi datum est periturum affirmat.

25 *Ecce prædixi.*) Plenius Domini mentem exprimit Marcus, *Vos autem cauete: ecce prædixi:* Quibus verbis docemur, nulla excusatione dignos esse quos offendicula à Christo prædicta cõsternant. nam quum nobis Dei voluntas pro regula esse debeat, sufficit nos in tempore esse admonitos, ita ei placere. Deinde quum fidelem se
1.Cor.10.c.13. pronuntiet, nec passurũ vt tentemur vltrà quàm simus ferendo, nunquam ad resistendum nobis virtus deerit. modò ne infirmitatem nostram alat torpor.

26 *Ecce in deserto est.*) Lucas hunc sermonem alteri Christi responso permiscet. nam quum à Pharisæis rogatus de aduentu regni Dei, negasset cum obseruatione venturum: sequitur in Lucæ contextu, quòd conuersus ad discipulos, admonuerit venturos esse dies quum amplius visuri nõ sint diem vnum Filij hominis. Quib. verbis monere voluit vt in luce ambularent antequã occuparentur noctis tenebris. debuit enim hic acerrimus illis esse stimulus, vt proficere studerent quã diu fruebantur Christi præsentia, dum audirent grauissimas perturbationes instare. Nescitur autem an eadem de re bis admonuerit Christus discipulos. Sed mihi probabile est, quum de regni Dei aduentu fieret mentio, quas hic inseruit sententias Lucam ex alio tempore desumptas attexuisse. quod illi non rarum esse, alibi vidimus. Cæterùm quia locus hic per inscitiam variè detortus est, vt genuinum sensum habeant lectores, notanda illis est antithesis inter latebras & longè latéque patentem regni Christi propagationẽ, eámque subitam & inopinatam, qualis est fulguris extẽsio ab ortu Solis vsque ad occasum. Scimus enim pseudochristos (quod crassæ & stultæ spei gentis illius consentaneum erat) quascunque poterant copias in receptacula deserti, vel in speluncas, vel in alios recessus contraxisse, vt iugum Romani imperij vi & manu armata à se excuterent. Sensus ergo est, quicunque opes suas in locum abditum colligit vt gentis libertatem armis recuperet, se pro Christo mendaciter venditare: quia missus sit Redemptor qui repentè & ex insperato gratiam suam in omnes mundi plagas expandat. Hæc autem inter se contraria sunt, redemptionem includere in aliquo angulo, & eam diffundere per totum orbem. Hoc modo admoniti fuerunt discipuli, non amplius in Iudææ latebris Redemptorem esse quærendum: quia regni pomeria ad vltimos vsque terræ fines subitò proferet. Atque hæc admirabilis celeritas, qua Euangelium per omnes mundi partes volitauit, illustre fuit Diuinæ potentiæ testimonium. Neque enim humana industria fieri poterat vt lux Euangelij, instar fulguris simulac emicuit, ab vna mundi plaga vsque ad oppositam penetraret: ideóque Christus non temere hac circunstantia cælestem suam gloriam commendat. Adde quòd hac regni sui amplitudine proposita, ostendere voluit Iudææ vastitatem sibi non posse obstare quin regnaret.

28 *Vbicunque fuerit cadauer.*) Sensus est, Quibuscunque artificiis conetur Satan huc & illuc distrahere filios Dei, in ipso tamen Christo sacrum esse vnitatis vinculum, quo deuinctos teneri conueniat. Vnde enim dissipatio nisi quia multi à Christo diffluunt, in quo solo sita est nostra firmitas? Ergo hic modus præscribitur fouendæ sanctæ coniunctionis, ne errorum distractiones corpus Ecclesiæ lacerent: nempe si in Christo defixi maneamus. Quod diligenter notandum est. neque enim vel ad Romanæ sedis primatum, vel ad alias nugas nos astringit Christus: sed hoc vnico modo Ecclesiam suam colligat, si ad ipsum vnicum caput omnes vndique respiciant. Vnde sequitur, quicunque ei cohærent pura fide, extra schismatis esse periculum. Eant nunc Romanenses, & schismaticos esse clament qui se à Christo alienari non sinunt, vt latroni fidem suam mancipent. Quòd Papistæ ipsi pro eorum societate accipiunt qui fidem vnam profitentur, & aquilas allegoricè exponunt pro acutis & oculatis, nimis insulsum est: quum aliud non fuisse Christi consilium palàm sit, quàm ad se vocare & in se retinere Dei filios, vbicunque sint dispersi. Nec verò hic simpliciter ponitur corpus, sed cadauer. Aquilis autem nihil tribuit Christus quàm quod apud nos coruis aut vulturibus congrueret, pro regionis quam incolimus natura. Neque etiam satis solida est aliorum argutia, qui odoriferam fuisse Christi mortem dicunt, vt electos Dei alliceret. nam, meo iudicio, ratiocinari voluit Christus à minori ad maius. Si tanta est in auibus sagacitas vt ex remotis locis ad cadauer vnum multæ conueniant, turpe esse fidelibus, non aggregari ad vitæ authorem, quo solo verè pascuntur.

MATTH. XXIV.	MARC. XIII.	LVC. XXI.
29 *Statim autem post afflictionem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum mouebuntur.*	24 *Cæterùm in dieb. illis post afflictionem illam sol obtenebrabitur, & luna non dabit splendorem suum:* 25 *Et stellæ cæli decident, & virtutes quæ in cælis sunt concutientur.*	25 *Et erunt signa in sole, luna & stellis, & in terris anxietas gentium in desperatione, resonante mari & fluctu:* 26 *Extabescentibus omnibus præ timore & expectatione eorum quæ superuenient orbi terra-*

30 *Et tunc apparebit signum Filii hominis in cælo: & tunc plangent omnes tribus terræ: & videbunt Filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute & gloria multa.*
31 *Et mittet Angelos cum magna voce tubæ: & congregabunt electos eius à quatuor ventis, à summo cælorum vsque ad terminos eorum.*

26 *Et tunc videbunt Filium hominis venientē in nubibus cum potestate multa & gloria.*
27 *Et tunc mittet Angelos suos, & aggregabit electos suos à quatuor ventis, à summo terræ vsque ad summum cæli.*

rum. Nam virtutes cælorum concutientur.
27 *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate & gloria multa.*
29 *His autem fieri incipientibus suspicite & attollite capita vestra. quoniam appropinquat redemptio vestra.*

Iam ad plenam regni sui manifestationem descendit Christus, de qua initio rogatus fuerat: ac promittit, postquam tot malis vexati fuerint, venturam suo tempore redemptionem. Nam hoc præcipuè spectauit in suo responso vt discipulos suos bona spe stabiliret, ne propter confusos motus animis deficerent. Ideo non simpliciter de aduentu suo loquitur, sed Propheticas loquendi formas vsurpat, quibus vt quisque magis erat intentus, ita durius tentationis certamen ex contrario euentu subire necesse habebat. Quid enim magis absurdum quàm regnum Christi non modò contemptibile, sed cruce oppressum, multis probris coopertum, & omni genere afflictionis obrutum cernere, de quo tam magnificè Prophetæ concionati erant? An non requiri poterat maiestas illa quæ soli & lunæ & stellis tenebras obduceret, totam concuteret orbis machinam, & visitatum naturæ ordinem mutaret? His tentationibus nunc Dominus occurrit, pronuntians, quāuis non statim compleantur hæc vaticinia, ipso tamen euentu comprobatum tandem iri. Sensus itaque est, quæ de prodigiosa tam cæli quàm terræ concussione olim prædicta erant, non debere ad redemptionis exordium restringi: quia totum cursum donec ad metam ventum foret, complexi fuerint Prophetæ. Nunc vbi tenemus Christi consilium, facilis est verborum intelligentia, quòd scilicet non statim obtenebrandum sit cælum, sed postquam afflictionibus defuncta fuerit Ecclesia. Non quòd vltimo demum Christi aduentu apparitura sit regni eius gloria & maiestas, sed quia illuc vsque differtur eorum complementum quæ fieri cœperunt post resurrectionem, & quorum duntaxat gustum aliquem Deus suis præbuit, vt longius eos per spei & patientiæ viam deduceret. Secundùm hanc rationem vsque ad vltimum diem fidelium mentes suspendit Christus, ne putent irritum esse quod testati sunt Prophetæ de reparatione futura. quia sub densa afflictionum caligine longo tempore submersum lateat. Perperam verò afflictionem dierum illorum quidam interpretes de Hierosolymæ excidio accipiunt: quum potius vniuersa sit malorum omnium, de quibus ante Christus disseruit, ἀνακεφαλαίωσις. Porrò hoc argumento ad tolerantiam eos animat, quòd afflictiones fœlicem tandem lætúmque habebunt exitum. Acsi dixisset, quamdiu peregrinabitur in mundo Ecclesia, tempus nubilum fore & obscurum: verùm simulac finis contigerit miseriis, superuenturum diem quo illustris appareat sua maiestas. Cæterùm quomodo sol obscurandus sit, hodie conijcere non possumus, sed euentus ipse ostendet. Stellas quidem non reipsa casuras intelligit, sed secundùm hominum sensum apud Lucam tantum prædicit fore signa in sole & luna & stellis. Sensus ergo est, tantam fore machinæ cæli concussionem, vt stellæ ipsæ cadere putentur. Additur etiā apud Lucam, de formidabili motu maris, vt homines præ metu & anxietate deficiant. Summa autem est, creaturas omnes sursum & deorsum, quasi præcones fore citandis hominibus ad horribile illud tribunal, cuius contemptu impiè ad vltimum vsque diem lasciuient.

30 *Tunc apparebit signum.*) Clarius hoc verbo discernit Christus præsentem regni sui statū à futura eius gloria. Etenim species cōcessionis, quòd in afflictionum caligine Christi maiestas non erit cōspicua, nec redemptionē ab eo allatam sentient homines. Nam certè confusa rerum permistio quę nūc cernitur, tum mentes nostras obnubilat, tum Christi gratiam obruit, & quasi euanescere facit ex oculis nostris, saltem vt carnis sensu non apprehendatur salus ab eo parta. Ideo se vltimo aduentu palàm emersum denuntiat, vt cælesti potentia præditus, quasi signo in sublime erecto, ad se conuertat totius mundi intuitū. Cæterū quia videbat maiorē hominū partem doctrinæ suæ contemptricē fore, regnóque suo aduersam, simul planctū & lamentationem denuntiat omnibus populis: quia scilicet æquum est vt rebelles conterat, perdátque sua præsentia qui absentis imperium spreuerunt. Hoc autem dicit, partim vt superbis ac præfractis terrorē incutiens, ad resipiscentiam eos adducat: partim etiam vt suorū animos confirmet in tanta mūdi contumacia. Est enim non leuis offendiculi materia, impiorū securitas: quia videntur impunè Deo illudere, deinde nihil procliuius est quàm prosperæ fortunæ qua fruuntur illecebris capi, vt nobis effluat Dei reuerentia. Ergo ne ebriæ illorū lætitię inuideāt fideles, Christus eā in luctū & stridorē dentiū pronuntiat tandem conuersū iri. Alludit autem, meo iudicio, ad duodecimū caput Zachariæ, d.11. vbi Deus memorabile iudicij sui specimen instare docens, planctū apud omnes familias fore asserit, qualis fieri solet in funere vnigeniti. Quare nō est quòd mundi cōuersionē quis expectet, quia serò & sine profectu tandem sentient quem confixerint. Sequitur deinde signi illius explicatio, quod Filium hominis videbunt super nubes venientem, qui sub habitu serui contēptibilis tunc in terra agebat. Atque hoc modo gloriam regni sui cęlestem fore admonet, non terrenam, vt falsò imaginati erant discipuli.

31 *Et mittet Angelos suos.*) Specimen suæ illius potentiæ describit, quod Angelos mittet qui electos suos colligant ab extremis mundi partibus. Nam summitas cælorum tantundem valet ac extrema regio. Sed hyperbolicè loquitur Christus, vt doceat, electos, etiam è terra sublati, & per aerem disiecti forent, rursus tamen congregatum iri, vt sub capite suo coalescant in vitam

æter-

æternam, & ſperata hæreditate fruantur. Voluit enim ſuos diſcipulos Chriſtus ſolari,ne triſtis Ecclesiæ diſſipatio eos frangeret. Quare & nos quoties vel Satanæ artificio diſtrahi Eccleſiam, vel impiorum ſæuitia lacerari vel turbari impiis dogmatibus, vel procellis iactari cernimus, ad hanc collectionem diſcamus referre oculos. Atque ſi res nobis videtur creditu difficilis, ſuccurrat nobis Angelica potentia,quam ideo proponit Chriſtus vt nos ſupra humana media erigat.Quanuis enim hominum malitia nunc Eccleſia vexetur,per varias fugas & exilia feratur inſtabilis, fluctibus etiam alliſa frangatur, & miſerè diſcerpta nihil habeat firmitatis in mundo, bene nihilominus ſperandum eſt: quia non humano modo,ſed cæleſti virtute (quæ omnibus obſtaculis longè erit ſuperior) eam colliget Dominus.

28 Luc. *His fieri incipientibus.)* Apud Lucam clarius exprimitur conſolatio qua ſuorum animos Chriſtus exhilarat. Quanquã enim hæc ſententia nihil à verbis Matthæi quæ nuper expoſuimus diuerſum continet: melius tamen oſtendit in quem finem dicantur venturi Angeli ad congregandos electos. Neceſſe enim fuit communi mundi triſtitiæ & anxietati piorum gaudium opponi quaſi è regione, & notari inter ipſos & reprobos diſcrimen, ne Chriſti aduentum exhorreſcerent. Scimus Scripturam non de vltimo tãtùm iudicio,ſed de omnibus quæ quotidie Deus exercet variè loqui, prout vel ad fideles vel ad incredulos dirigit ſermonem. Quorſum vobis dies Domini? (inquit Propheta) dies ille, caliginis eſt ac tenebrarum,non lucis: mœroris,non lætitiæ: exitij,non ſalutis.Contra filiam Siõ gaudere Zacharias iubet propter aduẽtum Regis ſui. Et meritò: quia (vt dicit Ieſaias) idem dies qui reprobis iram & vltionem adfert, beneplaciti & redemptionis eſt fidelibus. Docet igitur Chriſtus ſuo aduentu exorituram gaudij lucem ſuis diſcipulis,vt impiis terrore confuſis, propinqua ſalute exultent.Ideo hac nota eos Paulus 1. Corin. 1. inſignit,quòd diem vel aduentum Domini expectent. Nam & corona eorum & plena fœlicitas & refrigerium in illum diem differtur.Itaque vocatur hic *Redemptio*: (ſicuti ad Rom.cap.8. e. 23.) quia tunc liberationis per Chriſtum partæ effectus verè & ſolidè nobis conſtabit Quare nunc ſtent erectæ aures noſtræ ad Angelicæ tubæ clangorem,qui non ideo tantùm ſonabit vt reprobos percellat mortis horrore,ſed electos excitet in ſecundam vitam, hoc eſt, quos nunc viuificat ipſe Dominus Euangelij ſui voce, ad vitæ fruitionem vocet. Infidelitatis enim ſignum eſt, expaueſcere dum adeſt Filius Dei in ſalutem noſtram.

Amos 5. e. 18. *Zach. 9. b. 9.* *Ieſa. 35. b. 4.* *1. Cor 1. a. 7.* *2. Tim. 4. a. 8.*

MATTH. XXIIII.	MARC. XIII.	LVC. XXI.
32 *Ab arbore autem fici diſcite ſimilitudinem. Quum iã ramus eius tener fuerit, & folia fuerint enata, ſcitis quòd propè ſit æſtas.*	28 *A ficu verò diſcite ſimilitudinem. Quum ramus eius iam tener fuerit produxeritque folia, ſcitis quòd propè ſit æſtas.*	29 *Et dixit illis ſimilitudinem, Videte ficum & omnes arbores:*
		30 *Quum protrudunt iam gemmas, cernentes ex vobiſipſis ſcitis quòd iã inſtet æſtas.*
33 *Ita & vos, quum videritis hæc omnia, ſcitote quòd propè ſit in foribus.*	29 *Sic & vos quum hæc videritis fieri, ſcitote quòd prope ſit in foribus.*	31 *Ita & vos, quum videritis hæc fieri, ſcitote quòd inſtet regnum Dei.*
34 *Amen dico vobis non præteribit ætas hæc donec omnia iſta fiant.*	30 *Amen dico vobis quòd nõ præteribit ætas hæc donec omnia iſta fiant.*	32 *Amen dico vobis non præteribit ætas hæc antequam omnia fiant.*
35 *Cælum & terra præteribunt, verba autem mea non præteribunt.*	31 *Cælum & terra præteribunt, verba autem mea non præteribunt.*	33 *Cælum & terra tranſibunt, verba autem mea non tranſibunt.*
36 *Cæterũ de die illo & hora nemo ſcit, ne angeli quidẽ cælorum: niſi Pater meus ſolus.*	32 *Cæterùm de die illo & hora nemo nouit, ne angeli quidem qui in cælo ſunt, nec ipſe Filius: ſed ſolus Pater.*	

Non tantùm intelligo æquè certum fore ſignũ propinqui aduentus Chriſti in illa rerũ perturbatione cuius facta eſt mentio, atque certò cognoſcimus inſtare æſtatẽ dũ arbores virere incipiũt: ſed aliud quiddã meo iudicio denotat Chriſtus. Nam quũ hyeme arbores rigore frigoris contractæ plus roboris prę ſe ferant, vere autem ſoluta duritie magis fragiles appareant,quinetiã fundantur vt exitus nouis ramuſculis pateat: ſic nihil obſtare Eccleſiæ vigori quòd eã afflictiones ſecundũ carnis ſenſum emolliãt.Sicuti enim ſuccus interior per totã arborem infuſus, poſtquã mollitiem induxit, collectis viribus erumpit ad renouandũ quod emortuũ erat: ſic Dominus ab externi hominis corruptione plenã ſuorũ inſtaurationem producit.Summa eſt, ne ex debili & caduco Eccleſiæ ſtatu interitũ coniiciant,ſed potius ſperent immortalem gloriã, ad quã Dominus cruce & ærumnis ſuos præparat.Nã quod Paulus de ſingulis membris affirmat, in toto corpore impleri oportet: nempe ſi externus homo corrumpitur,internum renouari de die in diẽ.Cęterùm quod obſcurius à Matthæo & Marco dictum erat, *Scitote quòd propè ſit in foribus*,apud Lucã apertius exponitur, *Quòd inſtet regnũ Dei*.& hoc loco regnũ Dei non (vt alibi ſæpius) à ſuo exordio cenſetur,ſed à ſua perfectione,idque ex eorum ſenſu quos docebat Chriſtus.Neque enim regnum Dei apprehẽdebant in Euangelio,in pace gaudióque fidei, in ſpirituali iuſtitia: ſed beatam illam quietem & gloriam quærebant quæ ſub ſpe abſcondita eſt vſque ad vltimum diem.

2. Cor. 4. d. 16.

34 *Non præteribit ætas hæc.)* Quanquam vniuerſa nota vtitur Chriſtus,non tamen generaliter ad omnes Eccleſiæ miſerias extendit ſermonem: ſed ſimpliciter docet, nondum ætate vna completa quicquid diſſeruit euentu probatum iri: nam intra annos quinquaginta exciſa vrbs fuit,

templúmque dirutum, tota regio in stupendam vastitatem redacta, mundi contumacia sese aduersus Deum extulit. exarsit etiam furor ad delendam salutis doctrinam, exorti sunt falsi doctores qui syncerum Euangeliũ suis imposturis peruerterent, religio miris modis concussa, totus piorũ cœtus miserè vexatus fuit. Quanquam autẽ multis postea seculis eadem mala continuo tenore grassata sunt: verè tamen dictum fuit à Christo, ante finem vnius seculi fideles reipsa & claro experimento sensuros quàm verum esset suum vaticinium. nam eadem passi sunt Apostoli quæ hodie videmus. Nec verò consilium Christi fuit, finem calamitatum intra exiguum tempus suis promittere (quia hoc modo secũ ipse pugnasset, quũ prius admonuerit nondum esse finem) sed vt ad tolerantiam eos animaret, disertè prædixit ad ipsorum ætatem spectare. Sensus est igitur, Prophetiam hanc non esse de malis longinquis, quæ multis post seculis visura sit posteritas, sed quæ iam impendent, & quidem vna simul congerie, vt pręsens ętas nullius partis expers futura sit. Itaque Dominus omnes malorum species in vnam ætatem congerens, minimè ab iisdem posteros eximit: sed tantùm discipulos ad omnia constanter ferenda paratos esse iubet.

35 *Cælum & terra transibunt.*) Quò maiorem dictis suis fidem conciliet, eorum certitudinem comparatione illustrat: quòd scilicet magis stabilita sit ac firma quàm fabrica totius mundi. Cęterùm hanc loquendi formam variè exponunt interpretes. Quidam enim cæli & terræ transitũ ad vltimum diem referunt, quo abolebitur caduca eorum conditio. Alij autem sic resoluunt: Potius totam mundi fabricam esse perituram quàm vt euanescat vaticinium quod nuper audiuimus. Sed quia non dubium est quin Christus suorum mentes supra mundi intuitum attollere data opera voluerit, mihi videtur annotare assiduas inclinationes quæ in mundo cernuntur: acsi negaret æstimãda esse dicta sua ab instabili & quasi æstuosa mundi varietate. scimus enim, dum res in mũdo voluuntur, quàm procliue sit mentes nostras simul abripi. Ideo Christus discipulos vetat in mundi respectu occupari, sed quasi è sublimi Diuinæ prouidentiæ specula despicere quæ ventura prædixit. Interea ex hoc loco elicitur vtilis doctrina, salutem nostram (quia in Christi promissionibus fundata est) non fluctuare secundùm diuersas mundi agitationes, sed inconcussam stare, modò etiam fides nostra cęlo & terra superior ad ipsum vsque Christum transcendat.

36 *Cæterùm de die illo.*) Hac sententia Christus fidelium animos teneri suspensos voluit, ne falsa imaginatione tempus aliquod vltimæ redẽptioni præfigant. Scimus quàm volaticum nobis sit ingenium, atque vt nos vana plusquam oportet sciendi cupiditas titillet. Videbat etiam Christus discipulos intempestiuè ad triumphum properare. Vult ergo diem aduentus sui ita sperari & expeti, vt tamen nemo inquirere audeat quando venturus sit. Vult denique suos discipulos ita incedere in lumine fidei, vt de temporibus incerti reuelationem patienter expectent. Cauẽdum ergo ne vltrà quàm permittit Dominus, in temporum articulis simus soliciti. Nam præcipua pars sapientiæ nostræ in eo consistit, si nos intra verbi Dei cancellos sobriè continemus. Porrò ne hominibus molestum sit diem illum nescire, Angelos eis Christus associat: nimiæ enim superbiæ ac improbæ cupiditatis foret, plus nobis appetere, qui super terram reptamus, quàm cælestibus Angelis concessum sit. Apud Marcum additur, *Etiam Filius hominis.*) Porrò ter & quater insanus foret qui se grauatim ignorantiæ subiiceret, quam ne ipse quidem Dei Filius nostra causa subire abnuit. Cæterùm quia hoc Christo indignum esse multi putabant, conati sunt huius sententiæ duritiem suo commento lenire. Ad captandum etiam subterfugium eos fortè compulit Arrianorum malitia, qui hinc euincere conati sunt Christum non esse verum & vnicum Deum. Ergo secundùm eos, nesciuit Christus diem extremum, quia aliis patefacere noluit. Sed quum palàm sit, Christo communem cum Angelis ignorantiam tribui, alius sensus aptior nobis quærendus est, quem antequam profero, breuiter diluam eorum obiecta qui Filium Dei contumelia affici putant, si in eum vlla ignorãtia competere dicatur. Primò quòd obiiciunt, Deo nihil esse incognitum: facilis est solutio. Scimus enim duas naturas in Christo ita fuisse coniunctas in vnam personam, vt sua cuique proprietas maneret: præsertim verò quieuit Diuinitas, séque minimè exeruit quoties ad implendum Mediatoris officium interfuit humanam naturam seorsum operari quod suum erat. Quare nihil absurdi fuit, Christum, qui omnia sciebat, aliquid secundũm hominis sensum nescire: neque enim aliter & dolori & anxietati obnoxius, & nobis similis esse poterat. Quòd verò accipiunt quidam non congruere ignorantiam Christo (quæ pœna est peccati) plusquam absurdum est. Ac primò quidẽ inscitè nugantur, ignorantiam (quæ Angelis tribuitur) ex peccato manare sed in altero non minùs insulsi sunt, quòd non agnoscunt Christum ideo carnem nostram induisse vt debitas peccatis nostris pœnas in se susciperet. Quòd autem secundùm hominem Christus diẽ vltimum nesciuit, id nihilo magis Diuinæ eius naturæ derogat quàm quòd mortalis fuit. Cæterùm non dubito quin ad munus sibi à Patre iniunctum respiciat, quemadmodum suprà, quũ diceret, Nõ esse suum hos vel illos ad dexteram & sinistrã suam locare. Non enim (vt illic exposui) simpliciter hoc sibi detrahebat, sed sensus erat, non fuisse à Patre missum cũ hoc mandato, quandiu inter mortales versatus est. Sic etiam nunc intelligo, quatenus Mediator ad nos descenderat, donec sua prouincia defunctus esset, non fuisse illi datum quod postea à resurrectione accepit: nam tunc demum sibi datam esse rerum omnium potestatem asseruit.

MATTH. XXIIII	MARC. XIII	LVC. XVII.
37 *Sed sicut dies Noe, ita erit & aduentus Filij hominis.*	33 *Cauete, vigilate & orate: nescitis enim quando tempus sit.*	26 *Et sicut accidit in diebus Noe, ita erit & in diebus Filij hominis.* 27 *Edebant, bibebant, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vsque diem quo intrauit Noe in arcam: & venit diluuium, & perdidit omnes.*

38 *Sicut*

38 *Sicut enim erãt in diebus qui præcesserunt diluuium, edẽtes & bibentes, contrahentes matrimonium & nuptũ dantes, vsque ad eum diem quo intrauit Noe in arcam.*

39 *Et non cognouerunt donec venisset diluuium, & sustulisset vniuersos: ita erit & aduentus Filij hominis.*

40 *Tunc duo erunt in agro, vnus assumitur, & alter relinquitur.*

41 *Duæ molentes in mola: vna assumitur, & altera relinquitur.*

42 *Vigilate ergo quia nescitis qua hora Dominus vester venturus sit.*

28 *Consimiliter etiam sicut accidit in diebus Lot, ed bibebant: emebant, vendebant: plantabant, ædificabant.*

29 *Cæterum quo die exijt Lot è Sodomis, pluit ignis & phur è cælo, & omnes perdidit:*

30 *Secundùm hæc erit dies quo Filius hominis reuelabi*

31 *In illo die qui fuerit in tecto, & vasa eius in domo, n scendat ad tollendum illa: & qui in agro, similiter non redeat ad relicta.*

32 *Memores estote vxoris Lot.*

33 *Quicunque quæsierit animam suam seruare, perdet illam: & quicunque perdiderit illam, gignet in vitam.*

34 *Dico vobis, in illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus assumetur, & alter relinquetur.*

35 *Duæ erunt simul molentes: vna sumetur, & altera relinquetur.*

36 *Duo erunt in agro: vnus accipietur, alter relinquetur.*

37 *Tunc respondentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipse verò dixit eis, Vbi cadauer, illic cogentur & aquilæ.*

LVC. XXI.

34 *Cauete autem vobis nequando grauentur corda vestra crapula & ebrietate, & curis huius vitæ, subitúsque vobis immineat dies ille.*

35 *Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem totius terræ.*

36 *Vigilate itaque omni tempore, deprecantes vt liceat vobis effugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante Filium hominis.*

37 *Sicut dies Noe.*) Quanquam nuper suorum animos Christus suspẽdit ne de vltimo die nimis scrupulosè inquirerent: ne tamen securè mũdi delitiis indormiant, nunc ad solicitudinem eos hortatur. Sic ergo incertos de suo aduentu esse voluit, vt tamen quotidie, imò singulis momentis, ad eum expectandum intenti sint. Porrò vt illis torporem excutiat, & acrius ad cauendum stimulet, mundo in bruta socordia demerso venturum repẽte finem prædicit: quemadmodum in diebus Noe gentes omnes diluuio præter spem absorptę sunt, quum suauiter in delicias se ingurgitarent. Et paulò pòst Sodomitæ quum in suas libidines proiecti nihil metuerent, igne cælesti consumpti sunt. Quũ talis sub diem vltimum futura sit mundi securitas, non est cur sibi vulgi exemplo indulgeant fideles. Nunc tenemus Christi consilium, ne subitò obruantur fideles, semper agendas illis esse excubias, quia inopinatus adueniet vltimi iudicij dies. Sodomæ solus Lucas meminit, & quidem 17. capite, vbi per occasionem, posthabita ratione temporis, hunc Christi sermonem recitat. Sed absurdum nõ est duos Euangelistas vno exẽplo fuisse contentos, quamuis duo essẽt à Christo proposita, præsertim quum per omnia quadraret, totum genus humanum olim quum otiosa lætitia difflueret, paucis exceptis, repentè fuisse absorptum. Quòd autem dicit, edendo, bibendo, celebrandis nuptiis, & aliis negotiis secularibus tunc homines operam dedisse, quum Deus totum mũdum diluuio, & fulminibus Sodomam perdidit: his verbis significat perinde fuisse occupatos in commodis & deliciis præsentis vitæ, ac si nulla mutatio timenda esset. Etsi autem statim præcipiet discipulis vt sibi à crapula & terrenis curis caueant, hoc tamen loco directè non damnat illorum temporum intemperiem, sed potius contumaciã, qua factum est vt spretis Dei minis supini expectarent horribilem interitũ. Quũ ergo durabilem statum sibi promitterent, securè inconsuetis suis rationibus pergere nõ dubitarunt. Atque hoc quidem per se vitiosum ac dãnabile nõ fuisset, necessitatibus suis prospicere, nisi crassum stuporem opposuissent Dei iudicio, vt clausis oculis ad peccandi licentiam ruerent, quasi nullus esset in cælo vindex. Ita nunc Christus vltimam mundi ætatem prorsus stupidam fore docet, Vt nihil cogitet quàm de præsenti vita, suásque curas in lõgum tempus extendat, solitum vitæ cursum, ac si in eodem statu mansura semper esset terra, continuans. Sunt autem aptissimæ similitudines: quia si nobis proponimus quid tunc contigerit, non amplius nos decipiet eiusdem in mundi ordine tenoris aspectus, vt credamus perpetuò staturum. Nam triduo postquam in summa tranquillitate res suas quisque agebat, terra inundatione submersa fuit, & quinque vrbes igni consumptæ.

39 *Non cognouerunt donec venisset diluuium.*) Fons & causa ignorantiæ fuit quòd incredulitas excæcauerat eorum mentes: sicut rursum docet Apostolus vndecimo ad Hebræos, Nec fidei oculis occultam adhuc Dei vindictam eminus vidisse, vt maturè eam timeret. Et hîc Christus Noe cum reliquo mundo, Lot cum Sodomitis cõparat: vt discant fideles sese colligere, ne cum aliis vagantes euanescant. notandum autem est, ideo tunc reprobos obtorpuisse in suis malis, quia Dominus nonnisi seruos suos saluifica admonitione cauendi oportunè dignatus est: non quòd de futuro diluuio prorsus celati sint terræ incolę (quorum oculis Noe in arcæ fabrica per annos plus centum triste spectaculum obiecit) sed quia vnus homo specialiter de futura totius mundi clade admonitus cælesti oraculo, & in spem salutis ere-

ctus fuit. Nunc quanquam vulgò personat vltimi iudicij fama, quia tamen pauci Diuinitus edocti Christum suo tempore venturum iudicem sentiunt, hoc singulari Dei beneficio expergefieri conuenit, & acui eorum sensus, ne se communi socordia implicent. Nam Petrus in hunc finem arcam Noe confert Baptismo nostro, quod scilicet exigua hominum manus à multitudine segregata inter aquas seruetur. Quare ad hanc paucitatem referendi sunt animi, si cupimus salui euadere.

1.Pet.2.a.5.

40 *Tunc duo erunt in agro, vnus assumetur.*) Lucas antequam hoc referat, sententias quasdam inserit: quarum prima apud Matthæum ad Hierosolymæ excidium pertinet, *Qui fuerit in tecto, ne descendat in domum suam ad tollenda vasa.* Sed fieri potest vt Christus eadē verba ad res diuersas accommodauerit. Sequitur apud eundem Lucam admonitio, vt discipuli *Memores sint vxoris Lot:* nempe vt eorum quæ à tergo sunt obliti, ad metā supernæ vocationis contēdant. Nā ideo conuersa fuit in statuam salis vxor Lot, quòd dubitans an frustra ex vrbe migrasset, respexerit post tergum: quod erat fidem abrogare Dei oraculo. Probabile est etiā desiderio sui nidi, in quo placidè quieuerat, fuisse retractam. Quum ergo in ea æternum documentum extare voluerit Deus, firmādi sunt animi fidei constantia, ne hæsitatione in medio cursu flaccescant. deinde ad perseuerantiam formandi, vt illecebris caducæ vitæ valere iussis, libere & alacriter ad cælum aspirent. Tertia quoque sentētia apud Lucam additur, *Animas suas perdituros qui voluerint eas seruare.* Ne fideles impediat terrenæ vitæ cupiditas quominus per medias mortes intrepidè ad salutem sibi in cælis repositam festinēt. Et concinnè exprimit Christus præsentis vitæ fragilitatē, quū dicit animas ζωογονεῖσθαι (hoc est generari in vitam) vbi perditæ fuerint. Perinde enim est acsi homines negaret in terra viuere: quia veræ demū & solidæ vitę initiū est renuntiare mundo. Postea subiicit Lucas quod apud Matthæum quoque habetur, viros & fœminas tunc diremptum iri, ne copula quibus mutuo inter se diuincti sunt homines in mundo, pios retineant vel morentur. Sæpe enim contingit vt dum alij alios respiciunt, nemo gradum promoueat. Ergo vt quisque pro se, omni vinculo solutus & expeditus, celeriter currat, docet Christus ex vno pari alterū coniugē assumptum iri, altero relicto: non quòd necesse sit, quicunque inter se coniuncti sunt, ita diuelli (faciet enim sancta pietatis copula vt viro probo mulier quoque proba adhæreat, patrémque comitentur filij) sed tantùm voluit Christus, vt remoras omnes abscinderet, singulos ad festinationem hortari, ne qui iam accincti sunt, socios frustra expectēt. Apud Lucā subiicitur sententia illa, *Vbicunque fuerit corpus,* &c. restringi tamen ad diem vltimum nō debet, sed quum rogassent discipuli, *Vbi Domine?* hoc est, Quomodo & recti stabimus in tanta concussione, & tuti manebimus in tam grauibus procellis? & quæ latebræ nos coniunctos protegent? Christus (sicuti apud Matthæum) se firmæ vnitatis vexillum esse testatur, sub quo omnes filios Dei colligi oporteat.

ζωογονεῖσθαι.

42 *Vigilate ergo.*) Expressior vel magis specialis exhortatio refertur à Luca, *Cauēdū esse ne corda grauētur crapula & ebrietate & curis secularibus.* Et certè qui intemperanter viuendo sensus habet cibi vinóque obrutos, mēte ad cælestis vitæ meditationem nunquam consurget. Sed quia nulla est carnis cupiditas quæ non hominem inebriet, his omnibus danda est opera ne se mundo ingurgitent, si volunt ad Christi regnum properare. Apud Matthæum vno vigilātiæ nomine cōtinua illa notatur attētio, quæ facit vt erectis sursum mentibus in terra peregrinemur. Apud Marcum primò iubentur discipuli videre ne scilicet incautos vel torpentes circumueniat interitus: deinde iubentur vigilare: quia subinde obrepunt variæ carnis illecebræ, quibus sopiuntur mentes. Postea sequitur exhortatio ad preces: quia scilicet aliunde suppetias petere necesse est, quibus nostra infirmitas leuetur. Lucas ipsam precationis formā dictat. Primū vt nos dignetur Deus ex tam profundo & multiplici labyrintho eripere: deinde saluos & incolumes sistere in conspectū Filij sui. neque enim illuc peruenire licebit, nisi mirabiliter innumeras mortes effugerimus. Cæterùm quia ex periculis enatando, præsentis vitæ cursum transigere non sufficeret, Christus hoc tanquam præcipuum ponit, vt nobis ante suum tribunal stare liceat. *Quia nescitis diem.* Notandum est, incertum aduētus Christi tempus (quod plerisque ferè omnibus segnitiem inducit) attentionis & vigilantiæ stimulum debere nobis esse. Nam consultò abscōditum nobis esse voluit Deus, vt nullo momento securi continuas excubias agamus. Qualis enim fidei & patientiæ esset probatio, si fideles tota vita otiosè vagantes in suis deliciis, in Christi occursum triduo se antè accingerent?

MATTH. XXIIII.	MARC. XIII.	LVC. XII.
43 *Illud autem scitote, quòd si scisset paterfamiliâs qua hora fur venturus fuisset, vigilasset vtique & non siuisset perfodi domum suam.* 44 *Ideo & vos estote parati: quia qua hora nō putatis: ea Filius hominis venturus est.* 45 *Quisnam est fidelis seruus & prudens, quem præfecit dominus famuli-*	34 *Sicut homo qui peregrè agit, relicta domo sua, dedítque seruis suis potestatem ac suum cuique opus, & ianitori mandauit vt vigilaret.* 35 *Vigilate igitur: nescitis enim quando Dominus domus ven-*	35 *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ accensæ.* 36 *Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando reuertetur à nuptiis: vt quum venerit, ac pulsauerit, confestim aperiāt ei.* 37 *Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes. Amen dico vobis quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis.* 38 *Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati serui sunt illi.* 39 *Hoc autem scitote, quòd si scisset paterfami-*

tio suo, vt det illis cibum in tempore?

46 *Beatus seruus ille, quem quum venerit dominus eius, inuenerit sic facientem.*

47 *Amen dico vobis super omnia bona sua cõstituet eum.*

48 *Quòd si dixerit seruus ille malus in corde suo, Cunctatur dominus meus venire:*

49 *Cœperitque percutere conseruos, imò edere & bibere cum ebrÿs:*

50 *Veniet dominus serui illius in die quo non expectat, & hora qua ignorat:*

51 *Et dissecabit eum, partémque eius ponet cũ hypocritis: illic erit ploratus & stridor dentium.*

turus sit, serò, an medio noctis, an in gallicinio, an diluculo.

36 *Ne quum venerit repentè, offendat vos dormientes.*

37 *Cæterùm quæ dico vobis, omnibus dico, Vigilate.*

liâs qua hora fur venturus fuisset, vigilasset vtique, nec passus fuisset perfodi domum suam.

40 *Et vos igitur estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.*

41 *Ait autem ei Petrus, Domine, ad nos dicis istam parabolam, an etiam ad omnes?*

42 *Dixit autem Dominus, Quisnam est fidelis dispensator ac prudens, quem constituet Dominus super famulitium suum, vt det illis in tempore demensum cibum?*

43 *Beatus ille seruus, quem quum venerit dominus, inuenerit ita facientem.*

44 *Verè dico vobis quòd omnibus quæ possidet præficiet illum.*

45 *Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Differt dominus meus aduentum, & inceperit percutere seruos & ancillas, & edere, bibere, & inebriari:*

46 *Veniet dominus serui illius in die quo non sperat, & hora qua nescit, & dissecabit eum, partémque eius cum infidis ponet.*

47 *Ille autem seruus qui cognouit voluntatem domini sui & se non parauit, nec fecit secundùm voluntatem eius, vapulabit plagis multis.*

48 *Qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Porrò cuicunque multum datum est, multum quæretur ab eo: & cui multum commendarunt, plus petent ab eo.*

49 *Ignem veni missurus in terram, & quid volo si iam accensus est?*

50 *Sed baptismo habeo baptizari, & quomodo coarctor donec perficiatur?*

43 *Si scisset paterfamiliâs qua hora.*) Lucas hunc Christi sermonem alio loco recitat quàm Matthæus. Neque id mirũ: nam capite 12. ex variis cõcionibus summam doctrinæ cõtexens (sicut alibi ostendimus) hanc quoque parabolam inserit. Ad hæc generalis illic ponitur præfatio, vt discipuli lumbis præcinctis, & lucernas accensas manibus gestantes, dominum suum expectent. Cui sententiæ respondet parabola quæ paulo post sequetur apud Matthæum, de virginibus prudentibus & fatuis. Paucis autem verbis concinnè perstringit Christus quomodo fideles in mundo peregrinari oporteat. nam primò lumborum cincturam desidiæ opponit, lucernas autem ardentes, ignorantiæ tenebris. *Lumbi præcincti, & lucerna accensa.* Primùm ergo discipulos iubet Christus ad iter paratos & expeditos esse, vt per terram celeriter transeant, nec fixam quietámque stationẽ alibi quærant quàm in cælo. Admonitio valde vtilis. quanquam enim vitæ curriculum profani quoque homines in ore habent, videmus tamen vt in terra iaceant resides ad defixi. Deus autem filiorum honore non dignatur nisi qui terræ inquilinos se agnoscunt, nec tantùm ad migrandum semper parati sunt, sed continuo etiam cursu pergunt ad cælestem vitam. Iam verò quia tenebris vndique obuoluti sunt quandiu in mundo versantur, lucernis eos instruit, vt qui noctu facturi sunt iter. Priore itaque loco currendi strenuitas commendatur: deinde certa directio, ne errando frustra se fatigent fideles. nam alioqui præstaret in via claudicare quàm temere conficere cæcum iter. Quod ad lumborum cincturam spectat, loquutio ex cõmuni Orientalium more sumpta est, qui oblongis vtuntur vestibus.

36 Luc. *Et vos similes.*) Alia similitudine vtitur, quam Matthæus subticet, qui in hac parte breuior est. Se enim comparat patrifamiliâs, qui dum hilariter epulatur in nuptiis, vel alibi extra domum lætitiæ indulget, vult tamẽ seruos suos modestè & sobriè domi agere, legitimis operis intẽtos, ac reditum suum assiduè expectantes. Licèt ergo Filius Dei in beatam cæli quietem receptus à nobis absit: quia tamen cuique suum officium iniunxit, otiosos dormire absurdum est. Deinde quia se ad nos rediturum promisit, ad eum singulis momentis excipiendum paratos stare decet, ne sopitos deprehendat. Nam si hoc sibi deberi existimat mortalis homo, vt quacunque hora domũ redierit, præsto sint serui ad occursum, quanto maiori iure hoc à suis exigit, vt eius aduentum sobrij & vigiles semper expectent? Quo autem plus addat alacritatis, heros terrenos commemorat ista seruorũ promptitudine adeò delectari, vt etiam illis ministrent: non quòd omnibus dominis hoc sit vsitatum, sed quia hoc interdum accidit, vt herus qui natura comis & humanus est, seruos tanquam sodales ad communem mensam admittat. Quæritur tamen, quum passim Scriptura nos vocet filios lucis, & Dominus etiam nobis verbo suo præluceat, vt ambulemus tanquam in meridie, quomodo vitam nostram Dominus conferat nocturnis vigiliis. Sed huius nodi solutio ex Petri verbis petẽda est, qui verbũ Dei lucernæ ardentis instar fulgere docet, vt in loco caliginoso via sit nobis con-

Ephes. 5. 8. 1. Thess. 5. a. 5. 2. Pet. 1. d 19.

ſpicua. Ergo vtrunque notandum, quòd per obſcuras mundi tenebras iter nobis faciẽdum eſt: & tamen præeunte cæleſtis doctrinæ lucerna ab errãdi periculo tuti ſumus, præſertim quum nobis Chriſtus ipſe Solis officium præſtet.

42 Matth. *Illud autem ſcitote.)* Alia ſimilitudine nunc ad ſedulas excubias diſcipulos ſuos hortatur Chriſtus. Nam ſiquis fures noctu graſſari audierit, metus ipſe & ſuſpicio eum dormire non ſinent. Nunc ergo quum de furtiuo Chriſti aduentu ſimus admoniti, & nominatim hoc prædictum ſit, vigilãdum ſemper eſſe, ne dormientibus obrepens cum impiis nos abſorbeat: nulla eſt ignauiæ noſtræ excuſatio: præſertim quum hîc neque parietis tantùm fractura, neque rerum noſtrarum iactura timenda ſit, ſed lethale vulnus in animæ noſtræ exitium, niſi cauemus. Huc ergo tendunt verba, vt nos Chriſti admonitio expergefaciat: quia tametſi in longum tempus differatur vltimũ iudiciũ, ſingulis tamen momentis impendet, ideóque ſuſpecto tempore, & vicino periculo, torpere abſurdum eſt.

45 *Quiſnam eſt fidelis ſeruus.)* Diſtinctius hic locus traditur à Luca, vbi Petri interrogatio inſeritur, quæ occaſionem nouæ parabolæ dedit. Nam quum Chriſtus in furtiui ſui aduentus periculo ignauiæ locum eſſe negaſſet, quæſiuit Petrus eſſétne generalis hæc doctrina, an ad duodecim tantùm ſpectaret. ſemper enim (vt alibi vidimus) in mentem venire ſolebat diſcipulis, iniquè ſecum agi niſi exempti à communi ſorte alios omnes lõgè anteirent. Nunc dum illis proponitur parum optabilis & læta cõditio, tanquã attoniti huc & illuc circunſpectant. Huc verò tendit Chriſti reſpõſum, ſi quoſlibet ex medio vulgo vigilare conuenit, multo minus ferendum eſſe vt ſomnolenti ſint Apoſtoli. Quare ſicut in genere prius totam familiã Chriſtus ad vigilem ſui occurſum hortatus fuerat: ſic nunc ſingularem curã à præcipuis ſeruis requirit, qui ideo præfecti ſunt reliquis vt ſuo exemplo viam ſobriæ attẽtionis frugaliſque temperantiæ monſtrent. His verbis admonet non eſſe otioſa dignitate ornatos, vt deliciis ſecurè vacent: ſed quo excellentiorem adepti ſunt honoris gradum, eo plus oneris eis incumbere. ideóque ſpecialiter fidem & prudentiam ab illis præſtandam eſſe docet. Hinc diſcant quicunque ad honorificũ munus vocati ſunt, ſe magis adſtrictos eſſe, ne defunctoriè ſolùm operam ſuã impendant: ſed toto ſtudio & induſtria enitantur ad officium præſtãdum. Nam quum vulgaribus ſeruis ſatis ſit priuatæ operæ penſum abſoluere, longiùs progredi oportet œconomos, quorum munus totius familiæ curam complectitur. Alioqui ingratitudinem illis exprobrat Chriſtus, quòd quum delecti fuerint ante alios, honori ſuo non reſpondeant: quorſum enim eos Dominus reliquis præfert, niſi vt omnes ſingulari fide & prudentia ſuperent? Promiſcuè quidem omnibus iniungitur ſobria & ſedula attentio: ſed in paſtoribus turpior eſt & minus excuſabilis ſomnolentia. Poſtea etiam ſpe mercedis alacritatem in ipſis excitat.

48 *Quòd ſi dixerit ſeruus ille malus.)* His verbis breuiter docet Chriſtus vnde malis ſeruis obrepat ſecuritas: dum ſcilicet longiore mora confiſi, tenebras ſibi vltro inducunt: diem illum, quo reddenda ſit ratio, fingunt nunquam venturum. denique abſentiæ Chriſti prætextu impunitatem ſibi promittunt: fieri enim non poteſt quin expectatio eius, quoties nobis occurrit, ſoporem excutiat, ac multo magis laſciuiam comprimat, ne improbè efferamur. Itaque nullus exhortationis ſtimulus acrior vel efficacior quàm dũ illud ſeuerũ tribunal ſtatuitur in medium, quod nemo effugere poterit. Quare vt ſtrenuè quiſque noſtrûm ad partes ſuas exequendas inuigilet, vtque ſedulò & modeſtè ſe contineat in ſuis finibus, nobis ſubinde recurrat cogitatio ſupremi illius & inopinati aduentus Domini, cuius cõtemptu reprobi exultant. Obiter etiam admonet Chriſtus quàm facile ſit audaciam creſcere, vbi quis ſemel fræno excuſſo ad peccandum ſe proiecit. Neque enim ſeruum modò inducit Chriſtus diſſolutum & nequam, ſed qui contumaciter inſurgit ad turbandam totam domum, & poteſtate ſibi conceſſa proteruè abutitur, ſæuitiam exercet in conſeruos, luxurioſè diſsipat heri ſui bona, non ſine eius ludibrio. Additur etiam pœna ad terrorem, & ea quidem non vulgaris: quia ſcilicet grauiorem pœnam meretur tam effrænis improbitas.

47 Luc. *Ille autem ſeruus.)* Huic circunſtantiæ, quæ à ſolo Luca exprimitur, multum ſubeſt ponderis, quòd vt quiſque ſciens ac volens in Domini contemptum proſilierit, ita grauiore ſupplicio dignus eſt. Comparatio enim ſtatuitur maioris & minoris, in hunc finem, Si ſeruus qui imprudentia labitur, pœnam non effugit, quid fiet peruerſo & rebelli, qui velut data opera imperium domini ſui conculcat? Tenendum autem memoria eſt, qui regendæ Eccleſiæ præfecti ſunt, eos non ignorantia peccare, ſed peruersè & impiè fraudare Dominum ſuum. Hinc tamen generalis doctrina colligi debet, fruſtra ad ignorantiæ patrocinium confugere homines vt ſe à reatu liberent. Nam ſi hoc iuris ſibi vendicat mortalis homo, vt de ſua voluntate ſeruos velit inquirere, ne quid temerè vel confuſè domi geratur: quãto maior Filio Dei debetur autoritas, vt quicunque illi miniſtrant, ſolicitè doceri cupiant de eius mãdatis? nõ prorumpẽt ſuo arbitrio ad incertas operas, ſed toti pendeant ab eius nutu? præſertim quum nobis præceperit quid agendum eſſet, ac benignè rogantibus ſemper reſpondeat. Certum eſt ignorantiam noſtram ſupinæ craſſæque negligentiæ ſemper eſſe comitem. Fruſtra quidem hoc aſylum captari videmus, Qui neſciens errauit culpa vacare: quum ex aduerſo pronuntiet cæleſtis iudex, quanuis tales lapſus leuior caſtigatio maneat, non tamen prorſus impunitos fore. Iã verò ſi ne ignorantia quidem excuſat, quàm horribilis vindicta conſultò peccantibus impendet, qui contra conſcientiam furioſè ruentes, Deum prouocãt? Quare vt cuique vberior doctrina contigerit, ita ſimul augetur pœnæ materia, niſi docilitas & obſequiũ accedat. Vnde apparet quàm putida ſit & friuola eorum tergiuerſatio qui claram Euangelij doctrinam hodie reſpuentes, tali peruicaciæ Patrum inſcitiam obtendunt: quaſi verò ad repellendum Dei iudicium ſufficiat ignorantiæ clypeus. Cæterùm vt errantium delictis parcatur, eandem veniam ſpõte peccantibus concedi minimè æquum eſt, quando aduerſus Deum deſtinata malitia ferociunt.

48 *Quicunque multum.)* Altera circunſtantia docet Chriſtus grauius plectendos eſſe diſcipulos ſelectiores, ſi ſpreta vocatione, libidinosè ad omnem licẽtiam ſe proſtituant: quia vt quiſque præſtantior eſt, ita plus ſibi commiſſum cogitare debet, atque hac quidẽ lege vt reddenda ſit olim ratio. Quare vt quiſque noſtrûm maioribus donis

excellit,

excellit, nisi tanquam ager maiori impensa excultus prouentum vberiorem Domino afferat, magno illi constabit vel inutiliter suppressæ gratiæ vel profanatæ abusus.

49 *Ignem veni mit.*) Ex hac clausula facilè conÿcitur hunc vnum ex postremis Christi sermonibus fuisse, nec suo tempore à Luca fuisse narratū. Sensus autem est, summam mundi perturbationē aduectam esse à Christo, ac si cælum terræ miscere vellet. Nam metaphoricè Euangelium igni cōfertur, quia violenter rerum faciem mutat. Quum itaque falsò putarent discipuli quietis & dormiētibus venturum esse Dei regnum, terribile incendium opponit Christus, quo prius orbem flagrare oportet. Quia autem iam tunc apparebant primordia, hinc discipulos animat Christus, quia sentiant præsentem Euangelij virtutem. Quum iam (inquit) feruere incipient magni motus, adeò vos expauescere non decet vt sit hæc potius bonæ fiduciæ materia: ego quidem hunc operæ meæ fructū extare gaudeo. Hoc idem nunc ad se trasferant omnes Euangelij ministri oportet, vt turbato mundo alacrius ad officium suum incumbant. Notandum porrò est, eodem doctrinæ igni (dum promi-scue ardet) consumi paleas & stipulam, aurum verò & argentum purgari.

50 *Sed Baptismo habeo baptizari.*) His verbis extremum sibi actum restare asserit Dominus, vt sua morte renouationem mundi consecret. Quia enim formidabilis erat illa cuius meminit cōcussio, terroris etiam plenum illud humani generis incendium, primitias mox in sua persona offerendas esse docet, ne deinde graue sit discipulis partem aliquam sentire. Mortem (sicut alibi) Baptismo comparat, quia carnis interitu submersi ad tempus filij Dei in vitam paulo post resurgunt, vt mors nihil aliud sit quàm per medias aquas transitus. Dicit autem se angustiis constringi donec baptismo isto defunctus sit, quos singulos nostrū suo exemplo tam ad subeundam crucem quàm ad mortem oppetendam erigat. non quòd naturaliter mortem oppetere quisquam possit, vel vllam inclinationem præsentis status: sed quia dum cernimus in vlteriore ripa cælestem gloriam, beatam & immortalem quietem, earum desiderio non solùm patienter mortem subimus, sed cupidè etiam rapimur quò fides & spes nos trahunt.

MATTH. XXV.	MARC.	LVC.
1 *Tunc simile erit regnum cælorum decem virginibus, quæ sumptis lampadibus exierunt in occursum sponsi.*		
2 *Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque prudentes.*		
3 *Quæ erant fatuæ, acceptis lampadibus suis non sumpserunt oleum secum:*		
4 *Prudentes verò sumpserunt oleum in vasis suis vnà cum lampadibus.*		
5 *Tardante verò sponso, dormitauerunt omnes ac dormierunt.*		
6 *Porrò medio noctis clamor factus est, Ecce sponsus venit: exite obuiam ei.*		
7 *Tunc surrexerunt omnes virgines illæ, & apparauerunt lampades suas.*		
8 *Fatuæ autem prudentibus dixerunt, Date nobis de oleo vestro: quia lampades nostræ extinguuntur.*		
9 *At responderunt prudentes, dicentes, Nequaquam: ne non sufficiat vobis & nobis: sed ite potius ad eos qui vendunt, & emite vobisipsis.*		
10 *Porrò dum irent emptum, venit sponsus, & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias, clausaque est ianua.*		
11 *Postea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine, Domine, aperi nobis.*		
12 *At ille respondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.*		
13 *Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam in qua Filius hominis veniet.*		

Quanquam eodem fere tendit hæc exhortatio quo superior (vt patebit ex clausula) propriè tamen addita est vt fideles ad perseuerantiam confirmet. Nouerat Dominus quàm propensa sit ad mollitiem hominum natura, atque vt plurimum fieri non modò vt languescant longo temporis tractu, sed subito fastidio deficiant. Hunc morbū vt corrigeret, discipulos non probè munitos esse docuit, nisi tolerantia in longum tempus illis suppetat. Vbi cognitus fuerit hic parabolæ finis, non multùm in minutis argutiis laborandum erit, quę nihil faciunt ad Christi mentem. Multum se torquent quidam in lucernis, in vasis, in oleo, atqui simplex & genuina summa est, nō sufficere alacre exigui temporis studium, nisi infatigabilis constantia simul accedat. Hoc autem aptissima similitudine exprimit Christus. Paulo antè hortatus fuerat discipulos vt per obscura loca & caliginosa iter facturi lucernis instructi essent: sed quia nisi oleum suggeratur, paulatim arescit lucernæ ellychnium, & lumē suum amittit, iam dicit Christus assidua virtutis subministratione opus habere fideles, quæ lumen in eorum cordibus accensum foueat, alioqui fore vt in medio spacio deficiat eorum alacritas.

1 *Simile erit regnū cælorum.*) Hoc nomine status futuræ Ecclesiæ intelligitur, quæ Messiæ auspiciis colligēda erat. Tam insigni autē elogio data opera vtitur, ne falso beatæ perfectionis commento sese decipiant fideles. Porrò similitudinē ex communi vitæ vsu sumpsit. Puerilis enim Hieronymi & similium fuit speculatio, qui hoc ad virginita-

tis laudem traxerunt : quum nihil aliud Christo fuerit propositum quàm tædij molestiam leuare quæ ex mora sui aduentus concipi poterat. Dicit igitur nihil se à nobis exigere quàm quod vulgo amicis præstari solet in solenni ritu nuptiarum. Vsu autem receptum erat vt virgines (quæ teneræ sunt ac delicatæ) sponsum honoris causa in thalamum deducerent. Cæterùm in eo vertitur summa parabolæ quòd non satis est ad officium semel accinctos fuisse, & paratos, nisi ad finem vsque duremus.

2 *Quinque prudentes.*) In fine proximi capitis peculiariter Dominus sapere volebat œconomos: quia æquum est vt quo quisque plus oneris sustinet, & in arduis negotiis versatur, eo prudentius se gerat. nunc autem ab omnibus Dei filiis prudẽtiam in genere requirit: ne scilicet inconsideratè ruendo, Satanæ in prædam se exponant. Hanc verò prudentiæ speciem designat, vt necessariis subsidiis se instruere curent ad peragendum vitę cursum. Tẽpus enim quamuis breue, pro impatientiæ nostræ feruore nimis diu protrahi videtur: deinde ea est nostra inopia, quæ subsidiis in singula momenta egeat.

5 *Tardante autem sponso.*) Quòd dormitio à quibusdam in malam partem trahitur, quasi fideles vnà cum aliis socordiæ se dedant, & indormiãt vanitatibus seculi, à Christi mente & parabolæ contextu prorsus alienum est. Probabilius esset de morte accipere, quæ fideles occupat ante Christi aduentum. neque enim nunc tantùm expectanda nobis est salus, sed vbi vita defuncti in Christo quiescimus. Ego tamen simplicius accipio de negotiis terrenis, quibus implicari fideles necesse est quandiu in carne habitant. Etsi autem nunquam obrepere illis debet regni Dei obliuio, non tamen somno ineptè confertur occupationum huius mundi distractio. Neque enim sic intenti esse possunt in Christi occursum, quin eos vel distrahant, vel retardent, vel implicent variæ curæ. Vnde fit vt vigilando, ex parte dormiant. Quod ad clamorem spectat, metaphoricè positum esse interpretor pro subito aduentu. Scimus enim, quoties nouum aliquid & inopinatum accidit, solere homines tumultuari. Clamat quidem Dominus quotidie breui se venturum: sed tunc tota mundi machina resonabit, & terrifica maiestas sic implebit cælum & terram, vt non modò sopitos expergefaciat, sed mortuos educat è sepulchris.

8 *Fatuæ autem prudentibus.*) Hìc taxatur sera eorum pœnitentia qui suos defectus non antè sentiũt quàm dum præclusa est remediis ianua. Nam ideo stultitiæ damnantur qui sibi in longum tempus non prouident, quia securè in sua egestate sibi placent, ac mutuæ communicationis tempus sic prætereunt vt contemnant oblata auxilia. Quia ergo tempestiuè de comparando oleo non cogitant, Christus nimis seram notitiam deridens, quas stuporis sui pœnas daturi sint ostendit, quòd scilicet vacuos se & aridos sine profectu animaduertent.

9 *Ne sufficiat nobis.*) Scimus ideo variè distribui à Domino sua dona cuique ad propriam mẽsuram, vt mutuò alij alios iuuent, & conferant in commune quod apud singulos depositum est: atque hoc modo sacram in Ecclesia membrorum connexionem foueri. sed hìc tempus notat Christus quo sublatis sarcinis ad suum tribunal omnes vocabit, vt reportet quisque prout in corpore suo gesserit. Meritò itaque quam quisque acceptæ gratiæ partem sibi reposuit, viatico comparat, quòd pluribus non sufficeret. Proinde quod mox subiicitur, *Ite & emite vobis*, non admonitio est, sed exprobratio, hoc sensu, Fuit antehac emendi tempus, quod à vobis negligi non oportuit: prostabat enim tunc oleum venale, cuius recuperandi ablata est facultas. Quanquam hinc stultè inferunt Papistæ, virtutibus nostris vel industria acquiri perseuerantiæ donum. Nam in verbo emendi nequaquam pretium notatur: sicut ex Iesaia clarè patet, *Iesa. 55. a. 1.*
vbi Dominus nos ad emendum inuitans, nullam compensationem flagitat, sed in promptu se vinũ & lac habere dicit quod gratuitò donet. Ergo nõ alia est comparandi ratio quàm vt fide recipiamus quod nobis oblatum est. Tandem sequitur ianuã regni cælestis omnibus malè prouidis clausum iri, quia in medio cursu defecerint. Neque enim hìc scrupulosè quærendum est quomodo emendi gratia profectas fuisse stultas virgines dicat Christus: quia non aliud significat quàm omnes ab ingressu cælorum arcendos esse qui in ipso articulo parati non fuerint.

MATTH. XXV.	MARC.	LVC. XXI.
31 *Quum autem venerit Filius hominis in gloria sua, & omnes sancti Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem gloriæ suæ,* 32 *Et congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos alteros ab alteris, sicut pastor segregat oues ab hœdis.* 33 *Et statuet oues quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris.* 34 *Tunc dicet Rex ijs qui à dextris sibi erunt, Venite benedicti Patris mei: possidete regnum paratum vobis ab exordio mundi:* 35 *Esuriui enim, & dedistis mihi edere: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me:* 36 *Nudus, & operuistis me: infirmus, & visitastis me: in carcere eram, & venistis ad me.* 37 *Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & pauimus: aut sitientem, & dedimus tibi potum?* 38 *Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te: aut nudum, & cooperimus te?* 39 *Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te?*		37 *Docebat autẽ interdiu in tẽplo: noctu verò exiẽs diuersabatur in monte qui vocatur Oliuarum.* 38 *Et omnis populus diluculo veniebat ad eum, vt in templo eum audiret.*

40 Et

40 *Et respondens Rex dicet illis, Amen dico vobis, quatenus fecistis vni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis.*

41 *Tunc dicet & iis qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignē æternū, qui para-*
(tus est diabolo & angelis eius.

42 *Esuriui enim, & non dedistis mihi cibum. sitiui, & non dedistis mihi potum.*

43 *Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non operuistis me: infirmus & in carcere eram & non visitastis me.*

44 *Tunc respondebunt ei & ipsi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?*

Prosequitur Christus eandē doctrinā, & quod prius descripsit sub parabolis, nunc planè & sine figuris explicat. Sūma est, vt se fideles ad sāctè rectéque viuēdi studiū animēt, debere fidei oculis ad cæleste vitā respicere, quæ nunc abscōdita, vltimo tādē Christi aduentu patefiet. Nam quum pronūtiat se tunc sessurum in solio gloriæ suæ, vbi cum Angelis venerit, hanc vltimā reuelationē opponit cōfusis & incōpositis terrenę malitię agitationibus: acsi dixisset, se nō ideo apparuisse vt statim cōstitueret regnū suū: itaque spe & patientia opus esse, ne discipulos mora lōgior debilitet. Vnde colligimus hoc rursus esse additū vt discipuli exēpto errore pręsentis & subitæ fœlicitatis, mentes suas suspenderent vsq; ad secundū Christi aduentum: interea eius absentia nō conciderent nec labascerent: ideo tunc demum se Regis nomine insignē fore dicit. Nā etsi regnum suum auspicatus est in terris, & nunc ad Patris dexterā sedet, vt summo imperio gubernet cælum & terram: nondum tamen erectum est in hominum conspectu solium illud, vnde Diuina eius maiesta· lōgè plenius quàm nunc vltimo die fulgebit. Tunc enim constabit solidus effectus eius gloriæ quam nunc fide tantùm gustamus. Sedet ergo nunc Christus in solio cælesti, quatenus ad fræ nandos hostes ac tuendam Ecclesiam ipsum regnare necesse est: sed tunc palàm vt perfectum ordinem stabiliat in cælo & terra, vt hostes suos prosternat sub pedibus suis, vt fideles suos colligat in societatem æternæ & beatæ vitæ, tribunal conscendet: denique tūc reipsa patebit quorsum illi datum sit à Patre regnum. Dicit *Se venturum in gloria sua:* quia dùm versatus est in terris mortalis homo, sub contempto serui habitu iacebat. Et gloriam vocat suam, quam alibi Patri suo tribuit, eodem sensu: simpliciter enim Diuinam gloriam intelligit, quæ tunc lucebat in solo Patre, quum in ipso esset abscondita.

52 *Et congregabuntur.*) Amplis & magnificis elogiis regnum suum extollit, vt aliam fœlicitatem sperare discant discipuli quàm animis conceperant. Nam hoc vnum illis satis erat liberari gentem suam à miseriis quibus tunc oppressa erat, vt constaret Deū non frustra fœdus suum pepigisse cum Abraham & eius posteris. Christus verò lōgius extēdit redemptionis per se allatæ fructum: quia totius mundi futurus sit iudex. Deinde vt fideles ad piè viuēdum hortetur, negat illā promiscuè cōmunē fore bonis & malis: quia mercedem quę vtrisq. reposita est, secū afferet. In summa tūc ritè cōpositū fore regni sui statum pronūtiat vbi iusti adepti fuerint coronā gloriæ, improbis verò præmiū quod meriti sunt, solutū fuerit. Nā quæ in illū vsque diē differtur separatio hœdorum ab agnis, significat nūc sceleratos sāctis & probis esse permistos, vt viuant vnà in eodē grege Dei. Ac videtur cōparatio hæc ab Ezechiele sumpta esse, vbi Dominus de hœdorū petulātia conqueritur, qui & cornibus impetunt miseras oues & pascua corrūpūt, & aquā cōturbāt: séq. vindicē fore asserit. Quare huc tendit Christi sermo, ne fidelibus nimis acerba sit sua cōditio, si nunc cogantur cū hœdis agere, imò duros ab illis insultus & molestias sustineant: deinde vt sibi caueant ne ipsos quoque inficiat vitiorū contagio: tertiò, vt sciant piè & innoxie viuendo, se operam non ludere, quia tandem apparebit discrimen.

Ezec. 34. d. 21.

24 *Venite benedicti.*) Tenendum memoria est Christi cōsiliū: vult enim suos discipulos nūc spe cōtētos esse, vt cælestis regni fruitionē patienter & quietis animis expectēt: deinde vult eos seriò eniti, nec fatigari in recto cursu. Ad hoc posterius mēbrū refertur quod cęlorū hæreditatē nō aliis promittit nisi qui bonis operibus ad palmā supernæ vocationis cōtēdunt. Sed antequā de pręmio bonorū operū differat, obiter ostendit ex altiore fōte manare salutis initiū. Nā *Benedictos Patris* vocando, admonet ex gratuito Dei fauore salutē eorū profectā. Nā Hebræis tātūdē valet benedictus Dei ac Deo charus vel dilectus. Adde quod nō fideles modò hac loquēdi forma vsi sunt ad celebrādā Dei gratiā in hominibus, sed qui à vera pietate degeneres erāt, hoc tamē principium adhuc tenuerunt. Ingredere benedicte Dei, dicebat Labā seruo Abrahæ. Videmus dictatū fuisse illis elogiū Gen. 24. d.
à natura, quo acceptā Deo referrēt bonorū omniū laudē. Quare nō dubiū est quin Christus salu- 31.
tē piorū describēs, à gratuito Dei amore incipiat, quo prædestinati sunt ad vitā qui duce Spiritu in hac vita ad iustitiā aspirant. Eodē etiam pertinet quod dicit paulo pòst, paratū illis ab initio mūdi esse regnū, in cuius possessionē vltimo die mittētur. Quanuis.n. excipere prōptum sit, repositam fuisse mercedē futuris eorū meritis: si quis tamen sine cōtentione verba expendat, fatebitur tacitā esse cōmendationem gratiæ Dei. Quinetiā Christus non simpliciter ad possidendū regnū inuitat fideles, acsi illud suis meritis adepti forent: sed disertè exprimit tanquā hæredibus dari. Notandus tamen est alter finis in quem Dominus respexit. quāuis.n. piorū vita nihil aliud sit quā miserū ac triste exilium, vt vix terra eos sustineat: quanuis sub dura inopia, sub probris & aliis ærūnis laborent: vt forti & alacri animo superēt hęc obstacula, testatur Dominus paratum alibi illis esse regnum. Est nō vulgaris exhortatio ad patiētiā, dū certò persuasi sūt homines nō frustra se tendere. Ergo ne impiorū superbia, in qua nunc exultant, animos nostros deiiciat, ne etiā spem nostrā debilitent propriæ miserię, nobis semper in mentem veniat hæreditas quæ nos in cælo manet: quia nō ex dubio aliquo euentu pendet, sed antequam nati essemus, nobis Diuinit⁹ parata est. Dico autem, singulis electis, quia hîc Christus benedictos Patris compellat. Cæterùm quòd hîc tantùm *Ab exordio mundi paratum fuisse regnum* dicitur, alibi verò, *ante cæli & terræ creationem*, in eo nihil est absurdi. Neque enim hic Christus punctum temporis præfigit, quo vitæ æternæ hæreditas destinata sit filiis Dei, sed tantùm ad paternam Dei curam nos reuocat, qua nos cōplexus est antequam nati essemus: & spei nostræ certitudinem inde confirmat, quòd vitam nostram turbulentæ

mundi agitationes labefactare nequeant. *Esuriui.* Si hîc disputatio esset de salutis nostræ causa, non malè colligerêt Papistæ, nos bonis operibus vitā æternā mereri, sed quū nihil aliud propositum sit Christo, quàm suos ad bene rectéque agendi studiū hortari, perperam ex eius verbis elicitur quid valeant operum merita. Quòd in causali particula insistunt, infirmum est: scimus enim nō causam semper, sed consequētiam potius notari, quū vita æterna iustis promittitur. Quāquā alia est clarior solutio. neq; enim bonis operibus mercedē promitti negamus, sed gratuitam, quia ex adoptione pendet. Gloriatur Paulus sibi repositā esse coronā iustitiæ. sed vnde illi fiducia, nisi quia Christi mēbrū erat, qui vnicus est heres regni cælestis? Reddēdam sibi à iusto iudice prędicat coronam illā: sed vnde illud præmiū, nisi quia & gratis adoptatus est, & iustitia donatus qua sumus omnes vacui? Hæc igitur duo tenēda sunt, vocari fideles ad possessionem regni cælestis, bonorum operum respectu, non quia illud promeriti sunt operū iustitia, vel quòd sibi eius acquirendi fuerint autores: sed quia Deus iustificat quos prius elegit. Deinde quanuis duce Spiritu ad studiū iustitiæ aspirent: quia tamē Legi Dei nunquā satisfaciunt, nullā illis mercedē deberi, sed mercedem vocari quod gratis donatur. Cęterū nō enumerat Christus omnes piæ & sanctæ partes: sed tantùm exēpli gratia quædā charitatis officia attingit, quibus testamur nos Deum colere. Etsi enim hominum charitati præcellit Dei cultus, ideóque potior est fides & inuocatio quàm eleemosynæ: meritò tamen Christus testimonia veræ iustitiæ in mediū producit quæ magis apparent. Siquis contempto Deo, tantū beneficus esset erga homines, nihil illi prodesset talis misericordia ad Deū placādū qui interea iure suo fraudatus esset. Christus ergo iustitiæ summā in eleemosynis minimè statuit, sed tanquam à signis notioribus ostendit quid sit piè & iustè viuere: vt certè fideles non tantū ore profitentur, sed seriis exercitiis probant Deū se colere. Quare fanatici homines præposterè, huius loci prætextu, tū ab auditu Verbi, tū à sacræ Cœnæ vsu, & reliquis spiritualibus exercitiis se subducūt: quia eodē colore & finē, & crucis tolerātiā, & preces, & castitatē abiicerent. Atqui nihil minus voluit Christus, quàm viuendi regulā quæ continetur duabus Legis tabulis, restringere ad secundæ Tabulę partem. Stultè etiā Monachi & similes tabulæ sex opera misericordiæ sibi finxerūt: quia Christus nō plura cōmemorat. Quasi verò nō ipsis quoque pueris perspicuū sit, per synecdochen laudari omnia charitatis officia. nā cōsolari mœstos, iniustè oppressis succurrere, consilio iuuare simplices, eripere miseros è faucibus luporū, misericordia est non minori laude digna quā nudos vestire, vel pascere famelicos. Cæterū etsi Christus charitatē nobis cōmendans, officia quę pertinent ad Dei cultum nō excludit: admonet tamen suos discipulos, hanc fore legitimam sanctæ vitæ probationē si se in charitate exerceant, secundum illud Prophetæ, Misericordiā volo & non sacrificiū. Quia scilicet hypocritæ, quū auari sint, & crudeles, & fraudulenti, & rapaces, & superbi: fallaci tamē cæremoniarum pōpa sanctimoniā simulāt. Vnde etiam colligimus, si cupimus summo Iudici probari vitā nostrā, non esse vagandum in nostris figmentis, sed potius spectādū quid ille præcipuè à nobis exigat. Nam quicunque ab eius prę-ceptis discesserint, quantumuis sudēt ac se macerent in fictitiis operibus, vltimo tamē die hoc tādē audient, Quis hæc quæsiuit è manibus vestris?

1. Tim. 4. b.8. — ... c.6. — Iesa. 1. c. 12.

37 *Tunc respondebunt.*) Inducit Christus iustos dubitantes, qui tamen non ignorant eum sibi expensum ferri velle quicquid hominibus tribuitur. Sed quia hoc non ita penitus infixum est eorū animis vt decebat, ideo per hypotyposin repræsentat. Vnde enim fit vt ad beneficētiam adeò tardi simus ac remissi, nisi quia cordibus nostris verè non insidet illa prōmissio, cum fœnore olim à Deo repensum iri quod pauperibus largimur? Huc ergo tendit admiratio quam hic ponit Christus, vt discamus supra captum carnis nostræ assurgere, quoties fidem opémque nostram implorant miseri fratres, non contempti hominis aspectus beneficentiam nostram retardet.

39 *Amen dico vobis.*) Sicuti nuper sub figura docuit Christus, sensum nostrum nōdum capere quanti ipse æstimet charitatis officia: ita nunc apertè pronuntiat se accepta nobis laturū quæcūque in suos impenderimus. Nos verò plusquam socordes esse opotet, nisi ex visceribus nostris misericordiā exprimat hæc sententia Christum vel negligi, vel coli in eorū persona qui auxilio nostro indigent. Itaque quoties ad miseros iuuādos pigrescimus, veniat nobis Filius Dei ante oculos cui aliquid negare immane sacrilegiū est. His etiā verbis ostendit, ea se se demū beneficia agnoscere quæ gratis nullo præmij intuitu præstita fuerint. Et certè quū famelicis, & nudis, & hospitibus, & captiuis bene fieri iubeat, à quibus nulla sperari potēst mutua cōpēsatio, in ipsū respicere necesse est, qui se nobis spōte obstringit, & quod alioqui perditū videri posset, in rationes suas patitur referri. Solos autē fideles nominatim hic cōmendat: non quia velit in totum alios sperni, sed quia vt quisque propius ad Deum accedit, ita nobis clarior esse debet. nā etsi cōmune est societatis vinculum inter omnes filios Adā, sanctior tamen filiis Dei inter se est coniunctio. Ergo quia fidei domesticos extraneis pręferre conuenit, peculiariter eos nominat Christus. Quanquam autē illi propositū fuit, diuites & qui facultatibus pollent ad leuandam fratrum inopiam animare: hinc tamen ad miseros & inopes non vulgaris redit consolatio, quòd licèt probrosi sint, & abiecti coram mundo, non secus tamen Filio Dei pretiosi sunt quàm propria membra. Et certè fratres appellans, incredibili eos honore dignatur.

41 *Discedite à me maledicti.*) Nunc ad reprobos descendit, quos ita inebriat caduca sua prosperitas, vt se perpetuò beatos fore sōnient. Denuntiat ergo se illis venturū iudicē, qui delicias excutiat in quibus nūc sūt demersi: nō ꝙ terrorē illis iniiciat Christus aduentus (qui sibi videntur pactum habere cū morte, & securitatis callū sibi obducūt) sed vt de horribili eorū exitio admoniti fideles præsentē illis fortē nō inuideant. Nā vt nobis necessariæ sunt promissiones, quæ ad rectè viuēdi studiū nos incitent atque erigant: & minæ vicissim, quæ nos contineant in solicitudine & metu. Docemur ergo quàm optabile sit coniungi Filio Dei: quia æternus interitus & ignis tormentum eos omnes manet quos à se reiiciet vltimo die. Iubebit autem tūc à se discedere impios, quia multi hypocritæ perinde nunc sunt iustis permisti acsi propinqua illis esset cum Christo affinitas. Porrò alibi diximus, Ignis nomine metaphoricè adumbra-

umbrari pœnæ atrocitatem, quæ sensu nostro nõ comprehenditur. Quare superuacuum est subtilius cum sophistis inquirere de huius ignis vel materia vel forma. nam eadem ratione de verme disputandum esset, quem Iesaias igni coniungit. Adde quòd idem alio loco satis declarat metaphoricam esse loquutionem: quia Spiritum Dei flabello comparat, quo ignis accenditur: & sulphur quoque admiscet. Quare sub his vocibus futuram in reprobos Dei vindictam concipere oportet, quæ omnibus tormentis grauior potius horrorem incutiat quàm noscatur. Cæterùm notanda est ignis perpetuitas, sicuti gloriæ quæ nuper fidelibus promissa est. *Qui paratus est diabolo.* Diabolum sibi Christus opponit, tanquam reproborum omnium caput. Etsi enim diaboli omnes sunt Angeli apostatæ, multi tamen Scripturæ loci principatum vni deferunt, qui sub se impios omnes, veluti in vnum corpus, ad interitum colligit: sicuti fideles in vitam sub Christo simul coalescunt, & sub eodem crescunt, donec perfectionem adepti, solidè per ipsum Deo cohæreant. Iam verò dicit Christus gehennam diabolo paratam esse, ne se impij eam effugere posse confidant, dum audient in idem supplicium cum diabolo se constringi, quem certum est sine vlla spe liberationis, gehennæ pridem mancipatum esse & addictum. Quanquam autem per Angelos diaboli, quidam homines impios intelligunt, magis tamen probabile est de solis dæmonibus Christũ loqui. Atque ita sub his verbis subest tacita exprobratio, quòd homines ad spem salutis per Euangelium vocati, cum Satana perire maluerint, & reiecto salutis authore in hanc miseram sortem sponte se coniecerint. non quòd minus ipsi ad exitium destinati sint quàm diabolus; sed quia in eorum scelere palàm apparet exitij causa, dum vocationis gratiam respuunt. Quanuis itaque arcano Dei iudicio reprobi iã antequã nascãtur morti deuoti sint, quandiu tamen offertur illis vita, non censentur mortis heredes, vel Satanæ socij: sed ab incredulitate emergit ac detegitur eorum perditio, quæ prius abscondita erat.

Iesa. 30. g. 33. Iesa. 66. g. 24.

44 *Tunc respondebunt & ipsi.*) Eadem hypotyposis qua ante vsus fuerat Christus, nunc quoque repetitur: vt sciant reprobi nihil sibi vltimo die profuturos inanes prætextus quibus se nunc decipiunt. Vnde enim tam crudelis superbia in pauperes, nisi quia impunè se putant eos cõtemnere? Ergo vt tales blanditias illis excutiat Dominus, olim (sed nimis serò) sensuros admonet quod nunc reputare non dignantur: qui nunc scilicet tam abiecti videntur, Christo non minus pretiosos esse quàm propria membra.

MATTH. XXVI.	MARC. XIIII.	LVC. XXII.
1 *Et factum est quum consummasset Iesus omnes hos sermones, dixit discipulis suis,* 2 *Scitis quòd post biduum Pascha fit: & Filius hominis traditur vt crucifigatur.* 3 *Tunc congregati sunt principes Sacerdotum, & Scribæ, & Seniores populi in atrium principis sacerdotum, qui dicebatur Caiapha.* 4 *Et consilium inierunt vt Iesum dolo caperent, & occiderent.* 5 *Dicebat autem, Non in die festo, ne tumultus fiat in populo.* 6 *Quum autem Iesus esset Bethaniæ, in domo Simonis leprosi,* 7 *Accedit ad eum mulier habens alabastrum vnguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis.* 8 *Videntes autẽ discipuli, indignati sunt, dicentes, Ad quid perditio hæc.* 9 *Potuit enim istud vnguentum venundari magno, & dari pauperibus.* 10 *Hoc autem cognito, ait illis Iesus, Quid molesti estis mulieri? opus enim bonum operata est erga me.* 11 *Nam semper pauperes habetis vobiscum: me verò nõ semper habetis.* 12 *Quòd enim hæc vnguentum hoc misit super corpus meum, ad sepeliendum me fecit.* 13 *Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, narrabitur etiam in eius memoriam quod ipsa fecit.*	1 *Erat autem Pascha, & Azymorum dies* futuri *post biduum: & quærebant sũmi Sacerdotes & Scribæ quomodo eũ per dolum comprehensum occiderent.* 2 *Dicebant autem, Non in die festo, ne tumultus fiat populi.* 3 *Et quum esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi, accumbente eo, venit mulier habens alabastrum vnguenti nardi pisticæ pretiosæ: & comminuto alabastro effudit illi in caput.* 4 *Erant autem quidam qui indignarentur apud sese, ac dicerent, Ad quid perditio hæc vnguenti?* 5 *Nam poterat hoc vendi pluris quàm trecentis denariis, ac dari pauperibus. Et infremuerunt aduersus illam.* 6 *At Iesus dixit, Sinite illam: cur illi molesti estis? bonum opus operata est erga me.* 7 *Semper enim pauperes habetis vobiscum, & quandocunque volueritis, potestis illis benefacere: me verò non semper habetis.* 8 *Quod habuit hæc fecit: præuenit vt vngeret meum corpus ad sepulturam.* 9 *Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam hoc quod fecit hæc, dicetur in memoriam ipsius.*	1 *Instabat autem dies festus Azymorum qui dicitur Pascha.* 2 *Et quærebant principes Sacerdotũ, & Scribæ quomodo eum interficerent. timebant enim plebem.*

Nunc rursus confirmat Christus quod discipulis aliquoties fuisse ab eo prædictum vidimus: sed hæc vltima prædictio clarius ostendit quàm voluntarius se ad mortem offerret: idque necesse fuit, quia nisi obedientiæ sacrificio placari Deus non poterat. Simul etiam occurrere scandalo voluit, ne discipuli, necessitate coactum trahi ad mortem putantes, deficerent. Ita duplex fuit huius sententiæ vsus: primo vt testatum fieret, sponte ad mortem Filium Dei descendere, vt mundum reconciliaret Patri (quia neque aliter expiari poterat scelerum reatus, vel acquiri nobis iustitia) deinde non mori tanquam violentia oppressum, quàm effugere non posset: sed quia vltro se morti obiiceret. Pronuntiat igitur se consultò Hierosolymam venire, vt mortem illic oppetat. nam quum liberum esset retrocedere, & in tuto recessu transigere tempus illud, in ipso articulo sciens ac volens procedit in mediũ. Quanquam autem nihil tunc discipulis profuit de obsequio quod Patri præstabat esse admonitos, postea tamen hac doctrina non vulgariter ædificata fuit eorum fides. Sicuti etiam hodie non mediocris inde vtilitas ad nos redit: quia tanquam in viuo speculo proponitur nobis spontaneum sacrificium, quo deletæ sunt omnes mundi transgressiones. & filium Dei, alacriter & intrepidè ad mortem pergendo, iam mortis victorem conspicimus.

3 *Tunc congregati sunt.*) Non intelligit Matthæus in ipso biduo fuisse congregatos: sed hanc historiam inserit, Christum non humanitus edoctum fuisse vt diem morti suæ præfigeret: quibus enim coniecturis huc adduci potuit, quum ipsis hostibus in animo esset tempus differre? Sensus ergo est, Spiritu Prophetico loquutum esse de morte sua, quum nemo suspicari posset tam propè instare. Porrò Iohannes exponit qua de causa conuentum hunc habuerint Scribæ & Sacrifici: quia scilicet maior in dies populi concursus ad Christum fieret. Ac tunc quidem hortatu Caiaphæ decretum fuit è medio tollendum esse, quia nisi morte extinctus vinci non posset: sed non visa est matura opportunitas, donec præterito die festo dilapsa esset turba. Hinc colligimus quantumuis famelici illi canes inhiarent Christi morti, imò quantumuis rabiosè ad eam se proriperent, fuisse tamen arcano Dei fræno constrictos, vt nihil eorum consilio vel arbitrio actum sit. Quantum in se est expectant aliud tempus: Deus verò ipsis nolentibus horam accelerat. Ac magnoperè nostrâ refert hoc tenere, Christum non hostium suorum libidine temere abreptum fuisse ad mortem, sed Diuinitus adductum: quoniam in eo fundata est propitiationis fides, Deo litatum esse ea victima quam ab initio ordinauerat. Ideóque voluit ipso die Paschæ Filium suum immolari, vt vetus figura vnico æternæ redemptionis sacrificio cederet. Quibus nihil aliud erat propositum quàm Christum obruere, tempus aliud magis idoneum visum est: at Deus, qui eum expiandis peccatis in victimam destinauerat, diem proprium elegit, qui corpus vmbræ suæ coniunctim opponeret. Vnde nunc quoque clarius nobis refulget passionis Christi fructus.

6 *Quum esset Bethaniæ.*) Quod nunc Euangelista narrat, paulo ante acciderat quàm Christus Hierosolymam veniret. sed hîc tempestiuè inseritur, vt sciamus quænam repentè occasio Sacerdotes ad festinandum impulerit. Christum aperta vi aggredi non audebant: dolo autem opprimere non adeò facile erat. Nunc dum insperata ratio à Iuda præter spem offertur, ipsa agendi facilitas ad aliud consilium eos rapit. Quod autem Iohannes in hac historia paululum à Matthæo & Marco diuersus est, facilè diluitur absurditas, quæ interpretes quosdam perperam induxit vt aliam historiam esse fingerent. Nomen mulieris quæ Christum vnxit, quod duo nostri Euangelistæ subticent, à Iohanne exprimitur. Hominis verò qui Christum conuiuio excepit nulla fit mentio, quum disertè commemorent Matthæus & Marcus eum tunc apud Simonem leprosum cœnasse. Quòd autem Iohannes dicit vnctos fuisse pedes, nostri autem caput, in eo nulla est repugnantia. Scimus certè vnguenta non fuisse proiecta ad pedes: sed quum solito vberior copia tunc effusa esset, Iohannes, amplificandi causa, pedes ipsos rigatos fuisse tradit. Marcus etiam refert, fracto alabastro totum vnguentum fuisse super caput effusum. Quare optimè conuenit vsque ad pedes fluxisse. Ergò hoc fixum maneat, eandem ab omnibus historiam referri.

8 *Videntes discipuli.*) Hoc quoque Euangelistis non est insolitum, quod ab vno autore profectum est, pluribus tribuere, si illorum consensus accesserit. Iohannes à Iuda Christi proditore ortum fuisse murmur dicit, Matthæus & Marcus discipulos omnes simul cum eo inuoluunt: nempe quia nemo ex aliis obstrepere vnquam ausus fuisset, nisi impia Iudæ obtrectatio instar facis eos accendisset. Vbi autem specioso colore cœpit ille damnare superfluam impensam, facile ad omnes peruasit contagio. Atque hoc exemplo docemur quantum periculi sit à malignis & virulentis linguis. Nam qui natura æqui sunt & candidi & modesti, nisi prudenter sibi caueant, sinistris tamen sermonibus decepti, ad iniqua iudicia facilè labuntur. Quòd si Christi discipulos leuis & stulta credulitas societate Iudæ implicuit, quid nobis accidet, si susurrones, quibus rectè facta malignè carpere solenne est, nimia facilitate admittimus? Altera etiam hinc colligi debet admonitio, ne temere pronuntiemus de re non satis comperta. Arripiunt discipuli quod à Iuda dictum est: & quia prætextu non caret, iudicium malè præcipitant. Atque decebat propius inquirere an reprehẽsione dignum esset factum præsertim quum adesset magister, cuius standum erat iudicio. Sciamus ergo præpostere ferri sententiam nisi præeunte Dei verbo: quia nemo nostrûm (vt Rom. 14. docet Paulus) sibi viuit aut moritur, sed omnes si- b.10. sti oportet ad Christi tribunal, vbi reddenda e- 2.Cor.5.b. rit ratio. Quanquam autem inter Iudam & reli- 10. quos magnum fuit discrimen, quòd ille perfidè plausibilem fucum furto suo obduceret, alios autem impelleret stulta simplicitas: videmus tamen vt ipsos à Christo obductos sua imprudentia Iudæ copulauerit.

10 *Quid molesti estis.*) Mirũ est cur Christus, cuius tota vita tẽperantiæ & frugalitatis regula fuit & exemplar, immodicũ sumptũ nunc probet, quẽ luxui & superuacuis deliciis affinem fuisse apparet. Sed notãdũ est defensionis genus quo vtitur. neque

neque enim mulierem rectè fecisse pronuntiat, quasi idem quotidie fieri velit: sed quod semel ab ea factum erat, Deo gratum esse testatur, quia sic ob iustam causam fieri oportuerit. Quanquam ergo vnguenti vsum Christus minimè appeteret, hæc tamen illi vnctio propter circunstantiam placuit. Vnde colligimus, singularia quædam officia interdum probari Deo, quæ tamen in exemplum trahi non decet. Nec verò dubium est quin occulto Spiritus instinctu Maria ad Christum vngendum prosilierit: sicuti certum est, quoties ad opus aliquod extraordinarium vocati sunt sancti, insolito motu fuisse impulsos, nequid nisi duce & rectore Deo tentarent. Nullum extitit mandatum quòd Mariæ hanc vnctionem iniungeret, nec sanè opus fuit de opere vno legem præscribi: sed quia cælestis vocatio vnicum est ritè agendi principium, & à Deo respuitur quicquid à seipsis suscipiunt homines, afflatu Spiritus gubernata fuit Maria, vt certa fiducia Christo hoc officium præstaret. Cæterùm hoc Christi responso non tantùm defensa fuit mulieris vnius caussa, sed asserta fuit sancta omnium gloriatio, quibus sufficit sua opera Deo probari. Sæpe contingit non modò perstringi, sed palàm quoque damnari iniustè pios homines, qui tamen sibi probè conscij sunt nihil se nisi ex Dei iussu agere. atque hoc superbiæ tribuitur, si peruersa mũdi iudicia spernentes, sola Dei approbatione cõtenti sint. Quoniam hæc dura est tentatio, & fieri vix potest quin prauus multorum consensus nos percellat, tenenda est hæc doctrina, nullos vnquam ad bene agendum constanter fore animatos, nisi à solo Dei nutu pendeant. Ideo Christus discrimen bonorum & malorum hîc ad suũ vnius arbitrium reuocat. nam quum bonũ opus mulieris esse affirmat, quod iam damnatum erat à discipulis, hac voce compescit hominum temeritatem, qui iudicandi licentiam sibi indulgent. Quare & nos hoc elogio freti discamus securè floccipendere quicunque de nobis spargentur in mundo rumores: modò sciamus, quod homines damnant, Deo probari. Sic Iesaias impiis calum-
Iesa.50.c.7. niis oppressus, Deum appellat sponsorem. sic & Paulus ad diẽ eius prouocat. Discamus ergo non
1.Cor. 4.a.3. vltra hominum iudiciis deferre quàm vt nostro exemplo ædificentur in obsequium Dei: & quum magno strepitu mundus contra nos insurrexerit, hoc nobis solatium sufficiat, quod in terra malum censetur, bonum è cœlo pronuntiari.

11 *Pauperes semper habetis vobiscum.*) Non defendit simpliciter Christus vnctionem vt eam imitemur, sed admonet Deo ob causam placere. Quod prudenter attendere cõuenit, ne vnà cum Papistis sumptuosos Deo cultus præposterè fingamus. nã quum audirent voluisse Christum vngi à Maria, putarunt suffitu, cereis, magnifico ornatu, & similibus põpis oblectari. hinc tantus in eorum cæremoniis splendor: nec se legitimos Dei cultores fore confidunt nisi in sumptibus profusi sint. Atqui hic clarè excipit Christus, quod tunc semel fieri voluit, sibi in posterum minimè gratum fore. Nam quum pauperes semper in mundo fore dicit, inter quotidianum cultum distinguit, cuius vigere debet vsus inter fideles, & illum extraordinarium, qui cessauit ab eius in cælum ascensu. Volumúsne pecuniam benè locare in vera sacrificia? pauperibus erogemus. nam se nobiscum esse Christus negat, vt externis pompis colatur. Scimus certè, adeóque fidei experientia sentimus, virtute & gratia spirituali nobis esse præsentem: sed visibilis nobiscum non versatur vt terrenos honores à nobis recipiat. Quare vesana est eorum obstinatio qui ludicras impensas inuito & recusanti obtrudunt. Porrò quòd sẽper pauperes fore dicit, hinc colligimus non fortuitò multos egere, sed certo Dei consilio nobis offerri in quibus se charitas nostra exerceat. Huius loci summa est, licèt Dominus nos & nostra omnia sibi dicari iubeat, non tamen quo ad se alium quàm spiritualem cultum exigere, qui nullis impensis constat: sed potius velle in pauperes erogari quæ stultè ad eum colendum impendit superstitio.

12 *Ad sepeliendum me fecit.*) Confirmat his verbis Christus quod diximus, pretiosum vnguentum non odore suo, sed tantùm sepulturæ respectu gratum esse: quia scilicet hoc symbolo testatum esse voluit odoriferum fore suum sepulchrum vt vitam & salutem in totum mundum spirauit. Ideo apud Iohannem laudatur Maria quòd vnguentum illud seruasset in diem sepulturæ. Postquam verò extitit solida huius figuræ veritas, & Christus è sepulchro egrediens, in domum vnam, sed totum mundum viuifico mortis suæ odore perfudit: puerile esset repetere quod ratione & fructu careret.

13 *Vbicunque prædicatum.*) Honori fore hoc officium Mariæ prædicit, quia laudabitur Euangelij doctrina. Vnde colligimus, pretium operibus nostris statui non ex hominum opinione, sed verbi Dei testimonio. Quod verò in toto mundo honorificam eius memoriam fore dicit, hac comparatione obliquè suos discipulos perstringit: quia gentium omnium consensu apud exteros & in remotis mundi plagis factum hoc laudabitur, in quo damnando tantopere morosi fuerant ipsi domestici. Blandè etiam discipulos castigat Christus quia parum honorificè de futuro regno suo sentiant. sed interim hac voce testata fuit Gentium vocatio, in qua fundata est salus nostra. Cæterùm quomodo in toto mundo prędicandum Euangelium fuerit, diximus cap. 24.

MATTH. XXVI.	MARC. XIIII.	LVC. XXII.
14 *Tunc abiit vnus è duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotum.*	10 *Et Iudas Iscariotes vnus è duodecim abiit ad summos Sacerdotes vt proderet eum illis:*	3 *Intrauit autem Satanas in Iudam cui cognomen erat Iscariotes, vnũ è duodecim.*
15 *Et ait illis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis tradam illum? At illi constituerunt ei*	11 *Quo audito illi gauisi sunt, & polliciti sunt ei pecuniam se daturos. & quærebat quomodo opportunè illum traderet.*	4 *Et abiit & loquutus est cum principibus Sacerdotum ac Magistratibus, quemadmodum illum traderet ipsis.*

triginta argenteos.
16 *Et ex eo tempore quærebat opportunitatem vt eum traderet.*
17 *Cæterùm primo die Azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad edendum Pascha?*
18 *At ille dixit, Ite in vrbem ad quendam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum propè est: apud te facio Pascha cum discipulis meis.*
19 *Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Iesus, & parauerunt Pascha.*
20 *Vespere autem facto discubuit cum duodecim.*

12 *Ac primo die Azymorum quum Pascha immolarent, dicunt illi discipuli sui, Quò vis vt eamus, vt paremus vt edas Pascha?*
13 *Et emittit duos è discipulis suis, & dicit illis, Ite in vrbem, & occurret vobis homo hydriam fictilem aquæ plenam baiulans: sequimini illum:*
14 *Et quocunque ingressus fuerit, dicite patrifamilias, Magister dicit, Vbi est diuersorium, vbi Pascha cum discipulis meis edam?*
15 *Et ille vobis ostendet triclinium magnum stratum, paratum: illic parate nobis.*
16 *Et exierunt discipuli eius, & venerunt in ciuitatem, & repererunt quemadmodum dixerat illis, paraueruntque Pascha.*
17 *Et quum vespera iam esset, venit cum duodecim.*

5 *Et gauisi sunt, ac pacti sunt se illi pecuniam daturos.*
6 *Et ille spopondit: quærebátque opportunitatem vt traderet eum ipsis sine turba.*
7 *Venit autem dies Azymorum, in qua necesse erat immolari Pascha.*
8 *Et misit Petrum ac Ioãnem, dicens, Euntes parate nobis Pascha vt edamus.*
9 *At illi dixerunt ei, Vbi vis paremus?*
10 *Et dixit illis, Ecce introeuntibus vobis in vrbem occurret homo vas aquæ testaceũ portans: sequimini eum in domum in quam intrabit.*
11 *Et dicetis patrifamiliàs domus, Dicit Magister, Vbi est diuersorium, vbi Pascha cum discipulis meis edam?*
12 *Et ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum: ibi parate.*
13 *Euntes autem inuenerunt sicut dixerat illis & parauerunt Pascha.*
14 *Et quum iam esset tẽpestiuum, accubuit, ac duodecim Apostoli cum eo.*

Ad flectendum cor Iudæ, vel in melius corrigẽdum, adeò nihil profuit Christi admonitio, vt securè statim ad tractãdum cũ hostibus nefarium pactum transierit. Mirus autẽ ac prodigiosus fuit stupor, quòd in iactura vnguenti honestam tanto sceleri excusationẽ se nactũ putauit, deinde quòd verbis Christi admonitus, nõ sensit quid ageret. Sola mentio sepulturæ ferreũ cor mollire debuerat: quum inde colligere prõptum esset, Christum se pro salute humani generis in victimã offerre. Sed in hoc speculo perspicimus quanta sit malarum cupiditatum cæcitas, & quã efficaciter mentem fascinent. Furandi desiderio ardebat Iudas, longo vsu ad flagitium obduruerat: nunc quia aliunde præda nõ occurrit, Filium Dei vitæ authorem perfidè in mortem tradere nõ dubiat: &, quanuis sancta admonitione retractus, violenter prosilit. Quare nõ abs re Lucas nominatim exprimit, Satanam in eum intrasse, non quòd Dei Spiritus ipsum antè regeret (quia furtis & rapinis, nisi Satanæ fuisset mancipium, addictus esse nõ potuit) sed intelligit Lucas, tunc Satanæ penitus in possessionem fuisse traditum, vt desperatus in exitium suum rueret. Nã etsi ad quotidianos lapsus non impellit Satan, regnat autem in nobis dũ ad maiorẽ peccandi licentiam abripit: dicit tamẽ in reprobos demum intrare, quum euerso Dei metu, extincta rationis luce, pudore etiam excusso, sensus omnes occupat. Hoc verò extremũ vindictæ genus nõ in alios Deus exerit, nisi qui iã exitio deuoti sunt. Quare discamus maturè resipiscere, ne lõgior nostra durities Satanæ regnũ in nobis stabiliat. nã simulac in hanc tyrannidẽ cõiecti fuerimus, nullus insaniendi modus erit. Præcipuè notãdũ est, auaritiã in Iuda tãtę excæcationis fuisse causam & fõtem. vnde apparet, meritò à Paulo vocari omniũ malorum radicẽ. Porrò hîc quęrere an Substantialiter Satanas in Iudam intrauerit, friuola speculatio est. Hoc magis expẽdere cõuenit quàm horribile sit portentũ, homines, ad imaginem Dei cõditos, & spiritu sancto in tẽpla destinatos, non modò in fœtida stabula vel cloacas conuerti, sed fieri maledicta Satanæ domicilia. 1. Timot. 6.10.

17 *Primo die Azymorũ accesserũt.*) Quęritur primò cur dies Azymorum vocetur qui Agni immolationẽ pręcedit. Neque enim fermentum cessare Lex iubebat, donec agno vescerentur. Sed huius nodi facilis solutio est, quòd scilicet hæc notatio refertur ad diem sequentem, sicuti ex Marco & Luca satis liquet. Quum ergo instaret dies mactandi & edendi Paschàtis, cuius initium erat à vespere, rogant Christum discipuli vbinam Pascha edere velit. Difficilior autẽ inde nascitur quęstio, quòd Christus pridie ritu illo defunctus est quàm tota gens publicum Pascha celebraret. Apertè enim asserit Iohannes, dum crucifixus est, fuisse Iudæis parasceuem, non Sabbathi, sed Paschæ. Deinde non ingressos esse prætorium, ne se polluerent, quia postridie manducaturi erant Pascha. Scio à nonnullis quęri suffragia, sed quę minimè eos expediunt. neque enim vllis cauillis eludi hoc potest, quo die Christum crucifixerunt, non egisse diem festum (quo fas non fuisset supplicium de aliquo sumere) & tunc solennem fuisse apud eos præparationem, vt sepulto demum Christo Pascha ederent. Nunc quæritur quomodo

modo Christus anteuerterit. neque enim quicquam præter Legis præscriptum sibi in hoc ritu permisit. Quod studio Christi perdendi Pascha à Iudæis fuisse dilatum quidam putant, scitè hoc commentum à Bucero refellitur, imò sua vanitate concidit. Ego itaque non dubito quin & legitimus dies à Christo seruatus fuerit, & Iudæi receptum pridem vsum sequuti sint. Primò extra controuersiam est, pridie Sabbathi occisum fuisse Christum: quia ante solis occasum in vicino sepulcro celeriter fuit cõditus, eo quòd post vesperum feriari necesse erat. Iam verò nemini dubiũ est, vetusta obseruatione, quum Pascha & alij dies festi in diem Veneris inciderent, reiectos fuisse in diem posterum: quia populo nimis duræ fuissent continuæ bidui feriæ. Legem hanc proditam fuisse Iudæi affirmant statim post quam ab exilio Babylonico reuersus est populus: & quidem cælesti oraculo, ne quid videantur temere in Dei pręceptis mutasse. Quòd si tunc moris fuit duos in vnum dies festos coniungere (vt Iudæi quoque fatentur, & ex vetustis eorum monumentis constat) satis probabilis est coniectura, Christum qui pridie Sabbathi Pascha celebrauit, pręfixum à Lege diem seruasse. Scimus enim quàm sedulo cura uerit ne ab vllo Legis apice discederet. Nã quum Legi obstrictus esse voluerit, vt nos ab illius iugo eximeret, huius subiectionis in summo articulo minimè fuit oblitus. Itaque vsum externæ cæremoniæ omittere maluisset quàm iniunctum Diuinitus mandatum transgredi, atque ita se impiorum calumniis exponere. Certè ne Iudæi quidem ipsi inficias ibunt, quoties Sabbatho contiguum erat Pascha, vnas tantùm ferias fuisse seruatas, idque à Rabbinis fuisse institutum. Vnde sequitur, Christum, quum discederet à communi more, nihil tentasse præter Legem.

18 *Ite in vrbem ad quendam.*) Matthęus certũ hominem designat: reliqui duo missos fuisse discipulos narrant quasi ad ignotum: quia datum illis signum fuerit hominis hydriam aquæ gestantis. Sed facilè hæc discrepantia conciliatur: quia Matthæus, præterito miraculo, cum hominem notat qui tunc agnitus fuit à discipulis. neque enim dubium est, postquam domum venerunt, repertum ab illis fuisse vnum aliquem ex suis familiaribus. Nam & Christus illi pro suo iure mandat vt sibi ac suis hospitium paret, magistrum se nominans: & ille protinus obsequitur. Cæterùm quanuis hominem posset suo nomine exprimere, miraculo tamẽ discipulos suos dirigere ad eum maluit: vt quum exinanitum paulo pòst viderent, hoc tamen documento suffulta ipsorum fides staret. Neque enim hæc leuis erat confirmatio, quod paucis ante horis quàm ad mortem raperetur, Deus se manifesto iudicio testatus fuerat vt scirent non necessitate ipsum cogi, sed sponte cedere. Quanquam autem in ipso perturbationis momento nihil ferè hoc eis profuit, memoria tamen postea fuit vtilis. Sicuti hodie quoque ad superandum crucis scandalum hoc nostra scire refert, simul cum infirmitate carnis in Christo Deitatis gloriã apparuisse sub ipsum mortis tempus. *Tempus meum prope est.* Quanquam rite ex Legis præcepto Pascha celebraret, videtur tamen consultò hanc causam adducere vt morositatis culpã diluat. Sibi ergo festinandi causam esse dicit quominus se receptæ consuetudini accommodet, quia ad maius sacrificium vocetur. Interim tamẽ, vt diximus, in cæremonia nihil nouat. Toties verò inculcat propinquum esse mortis tempus, vt sciant sponte ipsum properare ad gerendum morem patris decreto. Quòd autem vmbratile sacrificium vero coniunxit, hoc modo fideles hortatus est vt quod re ipsa implebat cum veteribus figuris conferrent. Nam hæc cõparatio vim & effectum mortis eius non parum illustrat. neque enim Pascha in hunc tantùm finem iniunctum fuit Iudæis vt antiquæ liberationis essent memores, sed vt futuram (& quidem potiorem) à Christo sperarent. Huc spectat Pauli sententia, Christum Pascha nostrum esse immolatum, &c. 1.Cor.5.b.7.

19 *Fecerunt sicut iniunxerat.*) Quòd discipuli prompto animo obtemperant, in eo notanda est pia eorum docilitas. Succurrere enim poterat dubitatio, quum hominem ignotum sequuti essent, an essent à patrefamilias impetraturi quod magistri sui iussu petebant, quum scirent passim non modò contemptum, sed etiam exosum esse. Atqui non anxiè inquirunt de euentu, sed imperio placidè obediunt. Atque hæc nobis regula tenẽda est, si fidem nostram probare cupimus, vt solo præcepto contenti, pergamus quò Deus iubet, ac sperantes quem promittit successum, ne simus nimis soliciti.

20 *Vespere autem facto discubuit.*) Nõ vt ederet Pascha, quod stando fieri oportuit (sicut viatores, dum properant, calceati & cum baculo solẽt raptim cibum sumere) sed peracto solenni ritu, vt cœnaret discubuisse interpretor. Ideo dicunt Euangelistæ, *Vespere facto:* quia primo vespere mactabant agnum, & carnem eius assam edebãt.

MATTH. XXVI.

21 *Et edentibus illis dixit, Amen dico vobis quòd vnum vestrum me proditurus est.*

22 *Et mœsti redditi vehementer cœperunt singuli dicere ei, Nunquid ego sum Domine?*

23 *At ipse respõdens ait, Qui intinxit mecum manum in patina, hic me proditurus est.*

24 *Filius quidem hominis vadit sicut scriptum est de illo: væ autẽ homini illi per quem Filius hominis proditur. bonũ erat ei si natus non fuisset homo ille.*

MARC. XIIII.

18 *Et discumbentibus illis ac edentibus dixit Iesus, Vnus ex vobis me proditurus est, qui edit mecum.*

19 *At illi cœperunt mœrore affici, & quisque eorum ei dicere, Num ego? Et alius, Num ego?*

20 *Ille verò respondens dixit illis, Vnus è duodecim, qui intingit mecum in patinam.*

21 *Filius quidem hominis vadit sicut scriptum est de illo: sed væ homini illi per*

LVC. XXII.

15 *Et ait illis, Desiderio desideraui hoc Pascha comedere vobiscum antequam patiar.*

16 *Dico enim vobis, Posthac non edam vltrà ex eo, donec compleatur in regno Dei.*

Et paulo pòst:

21 *Veruntamen ecce manus prodentis me mecum est in mensa.*

22 *Et Filius quidem hominis secundùm quod definitũ est vadit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.*

25 *Respondens autem Iudas qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego sũ Rabbi? Dixit ei: Tu dixisti.* | *quem Filius hominis proditur. bonum erat ei si natus non fuisse homo ille.* | 23 *Et ipsi cœperunt quærere inter se quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.*

21 *Amen dico vobis quòd.*) Quo perfidiam Iudæ reddat magis detestabilem, hac circunstantia indignitatem auget, quòd quum in sacra mensa simul accumberet, proditionem moliebatur. Nam si quis extraneus hoc fecisset, mitius ferẽdũ erat: nunc verò vnum ex intimis hoc agitare, imò etiã inito nefario pacto in sacrum conuiuium amicitiæ prætextu se ingerere, incredibile portentum est. Ideo apud Lucam ponitur aduersatiua particula, *Veruntamen ecce manus prodentis me.*) Etsi autem peracta demum cœna hoc Christi dictum Lucas subiicit, non potest tamẽ inde colligi temporis series quam scimus sæpe ab Euangelistis negligi. Probabile tamen esse non nego, Iudam adfuisse quum corporis & sanguinis sui symbola Christus suis distribueret.

22 *Cœperunt singuli dicere.*) Nõ puto trepidasse dsicipulos, vt metu perculsi solẽt nulla causa se angere: sed quum scelus exhorreant, cupiunt ab eius suspicione purgari. Hoc quidẽ reuerentię signum est, quod obliquè perstricti, non stomacho sè respon sant magistro suo, sed eum sibi quisque iudicem constituit (sicuti hoc præcipuè nobis quærẽdum est vt ille suo ore nos absoluat) bona tamen conscientia freti, liberè testari volunt quã procul remoti sint à tanto scelere. Christus autem suo responso neque scrupulum illis eximit, neque designat Iudæ personam, sed tantùm confirmat quod nuper dixit, vnum ex familiaribus conuiuis esse proditorem. Quanquam autem durum illis fuit, suspensos & perplexos ad tempus relinqui vt se exercerent in reputanda sceleris atrocitate, alia deinde sequuta est vtilitas quum agnoscerent impletum Psalmi vaticiniũ, Qui mecum dulces capiebat cibos, calce me petiuit. Adhæc sub Iudæ persona Dominus suos omnibus seculis voluit esse admonitos ne frangantur vel exanimes concidant propter domesticos proditores: quia idem quod ipse expertus est, qui commune est Ecclesiæ caput, nobis qui membra sumus, accidere oportet.

Psal. 55. b. 15.

24 *Filius quidem hominis vadit.*) Hic scandalo Christus occurrit, quod grauiter pias mentes alioqui concutere poterat. quid enim magis absurdũ quàm Filium Dei perfidè à discipulo proditum, libidini hostiũ exponi, vt ad probrosam mortem trahatur? Christus autem hoc totum nonnisi Dei arbitrio fieri pronuntiat. Hoc porrò decretum probat Scripturæ testimonio, quia quod statutum erat, per os Prophetæ sui olim patefecit. Tenemus nũc quorsũ spectẽt Christi verba: nempe vt discipuli, sciẽtes Dei prouidẽtia gubernari quicquid agitur, vitam eius vel mortem casu volui nõ putent. Cæterùm latius patet huius doctrinæ vtilitas: quia tunc demum rite nobis sãcitur mortis Christi fructus, vbi non temerè ab hominibus ad crucem abreptum esse constat, sed æterno Dei decreto sacrificium illud fuisse ordinatũ ad expianda mundi peccata. Vnde enim nobis recõciliatio, nisi quia Christus Patrẽ sua obedientia placauit? Quare semper nobis occurrat Dei prouidentia, cui Iudã ipsum, & omnes impios (licèt inuitos, & aliud agẽtes) parere necesse fuit. Sẽper hoc fixum maneat, Christum ideo passum esse quia tale Deo placuit expiationis genus. Negat tamen Christus hoc prætextu absolui Iudam à culpa, quia nihil egerit nisi quod Diuinitus statutum erat. Nam etsi Deus recto suo iudicio pretium redemptioni nostræ statuit Filij sui mortem, Iudas nihilominus Christum prodendo, quia perfidia & auaritia plenus erat, iustam sibi damnationem conflauit. Denique quòd Deus mundum redemptum voluit, hoc nequaquam obstat quin Iudas sceleratus sit proditor. Hinc perspicimus, quanuis nihil possint homines nisi quod statuit Deus, non tamen ideò à reatu absolui, dum prauo affectu ad peccandum feruntur. Licèt enim Deus occulto fræno eos in finem illis incognitum dirigat, nihil minus illis præpositũ est quàm eius decretis obsequi. Videntur quidem hæc duo humanæ rationi parum consentanea, quòd Deus sic moderetur sua prouidẽtia res humanas vt nihil fiat nisi eius voluntate & nutu, & tamen perdat reprobos, per quos exequutus est quod voluit. Sed videmus quomodo Christus hic vtrunque conciliet, maledictioni subiiciens Iudam, quanuis Diuinitus hoc statutum esset quod ipse contra Deum machinatus est. non quòd proditio Iudæ propriè vocari debeat Dei opus, sed quia Deus Iudæ perfidiam ad implendũ consilium suum inflexit. Scio equidem quomodo nonnulli interpretes hunc scopulum declinent. fatentur Iudæ operâ impletum esse quod scriptum erat, quia Deus quod præsciuerat, vaticiniis testatus sit. Ergo vt doctrinam, quę illis videtur paulò asperior, mitigent, præscientiam Dei substituunt decreti loco, acsi eminus tantùm prospiceret Deus quæ futura sunt, non autem suo arbitrio disponeret. Sed lõgè aliter Spiritus hãc cõtrouersiam dirimit: quia non tantùm causam traditi Christi affert quòd ita scriptum esset, verùm etiam quòd ita definitum. Nam vbi Matthæus & Marcus Scripturam allegant, Lucas rectà nos ad cæleste decretum adducit: quemadmodum in Actis docet Christum non modò præscientia Dei, sed definito consilio fuisse traditum. & paulo pòst Herodem & Pilatum cum reliquis improbis fecisse quæ Dei manu & cõsilio præordinata fuerant. Vnde patet inscitè tergiuersari qui ad nudã præscientiam confugiunt. *Bonum erat.* Hoc verbo docemur quàm horribilis vindicta maneat impios, quibus satius esset nunquam natos esse. Atqui vita hæc quantumuis caduca & innumeris ærumnis referta, incomparabile est Dei beneficium. Rursum etiam hinc colligimus quàm detestabilis sit illorum impietas, quæ non tantùm extinguit pretiosa Dei dona, & in perniciem conuertit, sed facit vt pręstet nũquam gustasse Dei bonitatem. Notatu tamen digna est hæc particula, quod *Homini bonum fuisset non nasci*: quia quantumuis misera sit Iudæ conditio, Deo tamen bonum fuit illũ creasse, qui reprobos ad diem exitij destinans gloriam suam hoc quoque modo illustrat, sicut docet Solomo. Ita ab omni sinistra nota asseritur arcana illa Dei gubernatio, quę hominum consiliis & operibus præsidet, vt nuper attigi.

25 *Respondens autem Iudas.*) Quanquam sæpe videmus trepidare qui sibi malè conscij sunt, formidini tamen & cæcis tormentis implicitus est stupor, vt audacter ad negandum prosiliant: sed hoc tandem proficiunt sua impudentia, vt occultum

tum ſcelus detegant. Sic Iudas, quum illum mala conſcientia conſtrictum teneret, ſilere tamē nequit: adeò illū exagitat interior ille carnifex, dum metu & anxietate eundem deiicit. Porrò ſtupidā eius audaciam ſuo reſpōſo obliquè perſtringens Chriſt⁹ ad reputādū quod tegere volebat ſcelus ſolicitat. Sed iam diabolico furore mens occupata concipere talem ſenſum non potuit. Cæterùm hoc exēplo diſcamus, impios proteruè excuſādo, nihil aliud quàm maturius iudiciū ſibi accerſere.

MATTH. XXVI.

26 *Veſcentibus autem eis, accepit Ieſus panem: & quum egiſſet gratias, fregit, deditque diſcipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc eſt corpus meum.*

27 *Et accepto poculo, gratiis actis, dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.*

28 *Hic eſt enim ſanguis meus Noui teſtamenti, qui pro multis effunditur in remiſſionem peccatorum.*

29 *Dico autem vobis, Non bibam poſthac ex hoc fructu vitis vſque in diem illum quum illum bibam vobiſcum nouum in regno Patris mei.*

30 *Et quum hymnum cecini ſſent, exierunt in montem oliuarum.*

MARC. XIIII.

22 *Et edentibus illis, ſumpto Ieſus pane quum benedixiſſet, fregit, & dedit illis, ac dixit, Sumite, comedite: hoc eſt corpus meum.*

23 *Et accepto poculo, quum gratias egiſſet, dedit illis: & biberunt ex eo omnes.*

24 *Et dixit illis, Hic eſt ſanguis meus Noui teſtamenti qui pro multis effunditur.*

25 *Amen dico vobis, poſthac non bibam de fructu vitis vſque ad diem illum quum illum bibero nouum in regno Dei.*

26 *Et quum hymnum ceciniſſent, exierunt in montem oliuarum.*

LVC. XXII.

17 *Et accepto poculo gratias egit, & dixit, Accipite hoc, & diuidite inter vos.*

18 *Dico enim vobis quòd non bibam de fructu vitis, donec regnum Dei veniat.*

19 *Et accepto pane, quū gratias egiſſet, fregit ac dedit eis dicens, Hoc eſt corpus meum quod pro vobis datur: hoc facite in mei recordationem.*

20 *Similiter & poculum poſt quam cœnauit dicens, Hoc poculum, Nouum teſtamētum in meo ſanguine qui pro vobis effunditur.*

Quia Lucas bis porrectū à Chriſto calicē memorat, quærēdum eſt primo loco ſitne repetitio (vt interdum Euangeliſtæ bis rem vnam dicere ſolent) an verò Chriſtus, poſtquam ex calice libauerat, hoc idem ſecundo iterauerit. Quod poſterius mihi veriſimile eſt. ſcimus enim ſolēnem in ſacrificiis libādi ritum obſeruatū fuiſſe à ſanctis Patribus. vnde illud Pſalmi 116.a.13. Calicem ſalutis accipiam, & nomen Domini inuocabo Itaque non dubito, Chriſtum ex more vetuſto libaſſe in ſacro conuiuio, quod rite peragi aliter non poterat. idque diſertè refert Lucas antequam ad noui myſterii narrationem deſcēdat: cuius ratio diſtincta eſt ab agno Paſchali. Hoc quoque ex recepto ſolennique vſu fuit quòd *gratias egiſſe* nominatim dicitur *Accepto calice.* Nam initio Cœnæ precatum fuiſſe non dubito, vt nūquam ſine Dei inuocatione ad menſam accedere ſolitus eſt. Sed nunc rurſum eodem officio defungi voluit, ne cæremoniam omitteret quam ſacræ libationi fuiſſe annexam nuper oſtendi.

26 *Veſcentibus autem eis.*) Ego hæc verba non ita accipio quaſi cœnæ Paſchali hæc noua, & lōgè excellentior permiſta fuerit, ſed potius finem tūc priori conuiuio fuiſſe impoſitum. Quod etiam à Luca clarius exprimitur, vbi dicit, *Chriſtum, poſtquam cœnaſſet, calicem dediſſe.* Abſurdū enim fuiſſet, vnum & idem myſterium temporis diſtantia abrumpi. proinde nōn dubito, quin continuo tenore, poſtquam panem diſtribuerat, calicem addiderit. Quod verò de calice peculiariter narrat Lucas, ego ad panem quoque extendo. Veſcentibus ergo illis, panem Chriſtus accepit, vt eos ad nouæ Cœnæ participationem vocaret. Gratiarum actio, quædam præparatio fuit ac tranſitus ad reputandum myſterium. Sic finita cœna, ſacrum panem, & vinum guſtarunt: quia prius expergefacta fuit eorum ſecuritas, vt toti ad tā ſublime myſterium attēti eſſent. Et ratio ita exigit, à veteri vmbra clarum hoc ſpiritualis vitæ teſtimoniū oportuiſſe diſci. *Accepit Ieſus panem.* Incertum eſt an ritus qui hodie celebris eſt inter Iudæos, tunc etiam fuerit vſitatus. nam paterfamilias fragmentum à communi pane ſumptum ſub mappa recōdit cuius partes familiæ diſtribuat. Quia autē humana traditio eſt nullo Dei mandato fundata, non eſt cur nimis curioſè laboremus in quærēdo eius origine. Et fieri poteſt vt Satanæ artificio deinde excogitata fuerit ad obſcurandum Cœnæ Chriſti myſterium. Cæterùm ſi tunc apud Iudæos in vſu fuit hæc cæremonia, ita receptum morem ſequutus eſt Chriſtus, vt tamē ſuorum animos aliò traduceret, vſum panis in diuerſum finem mutando. Hoc quidem ſine controuerſia ſtatui debet, abolitis figuris Legalibus proditum hîc fuiſſe Chriſto nouū Sacramentum. *Quum gratias egiſſet.* Marcus & Matthæus Benedicendi verbo vtuntur: ſed quum eius loco legatur apud Lucam verbum εὐχαριστήσας, in ſenſu nulla eſt ambiguitas. Et quum deinde in calice gratiarum actionem ſubiiciunt, prioris dicti ſatis clari ſunt interpretes. Quo magis ridicula eſt Papiſtarum inſcitia, qui ſigno crucis benedictionem exprimunt, quaſi exorciſmo Chriſtus eſſet vſus. Memoriā verò tenendum eſt quod nuper attigi, hanc gratiarum actionem ſpirituali myſterio eſſe coniunctam. Neque enim vt gratias Deo agere iubentur fideles, quia eos in hac caduca vita ſuſtentet, Chriſtus duntaxat ad promiſcuum victum reſpexit, ſed intentus fuit ad ſacram actionem, vt pro æterna generis humani ſalute gratias Deo ageret. nam ſi alimenta quæ in aluum deſcendunt, hortari nos & ſtimulare debent ad paternum Dei fauorem laudandum, quāto nos vehemētius excitat, imò inflammat ad hoc pietatis officium, vbi animas noſtras ſpiritualiter paſcit? *Accipite, comedite.* Ne hîc ſim nimium pro-

lixus, tantùm breuiter perstringam qualis sit, & quid in se contineat Domini institutio: deinde quis sit eius finis & vsus, quatenus ex Euãgelistis colligere licet. Atque hoc primũ occurrit, Christum Cœnam instituere quam inter se cõmunicent discipuli. Vnde sequitur, diabolicum esse inuectum quòd se vnus homo à reliquo cœtu separans, priuatim Cœnam peragit. Quid enim minus consentaneum quàm distribui inter omnes panẽ & seorsum ab vno vorari? Quanuis ergo iactent Papistæ se in suis Missis Cœnæ Dominicæ habere substantiã, ex reipsa tamen constat, quotquot celebrant priuatas Missas, totidem à diabolo ad obruendam Christi cœnam erecta esse trophæa. Iisdem verbis docemur qualis in Cœna oblatio à Christo tradita fuerit. Iubet suos accipere: ipse est igitur solus qui offert. Quod ergo Papistæ Christum se in Cœna offerre fingunt, à contrario authore profectum est. Et certè mira est ista anastrophe, vt mortalis homo, dum Christi corpus accipere iubetur, sibi eius offerendi partes arripiat: atque ita Sacerdos à seipso creatus, Deo Filium suum immolet. Non disputo in præsentia quàm multis sacrilegiis scateat fictitia eorum oblatio: mihi probare sufficit adeo nihil habere Christi institutioni affine, vt directè potiùs repugnet. *Hoc est corpus meum.* Quod his verbis panem cõsecratum fuisse dicunt vt fieret carnis Christi symbolum non improbo, modò rectè hoc nomen ac dextrè sumatur. Panem ergo, qui alendo corpori destinatus erat, eligit ac sanctificat Christus in alium vsum, vt spiritualis cibus esse incipiat. Atq; hæc est conuersio cuius mentio fit apud vetustos Ecclesiæ scriptores. Sed tenendum est interea, nõ consecrari panem susurro & flatu, sed clara fidei doctrina. Et sanè magica incantatio est quum ad mortuum elementum dirigitur consecratio: quia panis non sibi, sed nobis symbolum corporis Christi efficitur. In summa nihil aliud est cõsecratio quàm solenne testimonium quo nobis terrestre & corruptibile signum Dominus in spiritualem vsum destinat. quod fieri non potest nisi clarè ad fidem ædificandam resonent eius mandatum, & promissio. Vnde rursum patet, obscuro murmure & flatu apud Papistas impiè profanari mysterium. Quod si consecrat panẽ Christus dũ nobis testatur corpus suum esse, non imaginanda est substantiæ mutatio: sed tenenda est solùm vsus nouitas. Porro nisi pridem diaboli astutia sic fascinatus esset mundus vt transsubstantiationis portento semel inuecto, nullam hodie verę interpretationis lucem in his verbis admittat, superuacuum esset longius in sensu quærendo insistere. Pronuntiat Christus panem esse corpus suum. de Sacramento habetur sermo. Fateri verò necesse est, Sacramentum visibili signo constare cui res signita coniuncta est, quæ est eius veritas. Iam & hoc satis tritum esse debet, rei signatæ nomen ad signum transferri. Quare nemo in Scriptura mediocriter versatus negabit quin sacramentalis loquutio metonymicè sumenda sit. Omitto generales tropos, qui passim occurrunt in Scriptura: hoc tantùm dico quoties externum signum dicitur id esse quod figurat, omnium consensu metonymiæ locum dari. baptismus si vocetur lauacrum regenerationis, si Petra vnde aqua Patribus in deserto fluxit, vocetur Christus: si colũba vocetur Spiritus sanctus, nullus controuersiam mouebit quin signis tribuatur nomẽ rerum quas figurant, quî fit ergo vt quod Sacramentis omnibus commune est, ad Cœnam aptari non sustineant quos tenet reuerentia verborum Domini? Simplex & literalis sensus eos delectat. Cur ergo in omnibus Sacramentis non valebit eadem regula? Certè nisi Petram substantialiter fuisse Christũ concedant, putida est qua nos grauant calumnia. Si panem exponimus vocari corpus quia sit symbolum corporis, labefactari obtẽdunt totam Scripturæ doctrinam. Neque enim hanc loquendi regulam nuper fabricauimus: sed ex veterum authoritate ab Augustino traditam omnes amplexi sunt, signis impropriè rerum spiritualium nomina ascribi: atq. ita debere exponi omnes Scripturæ locos, vbi de Sacramentis fit mentio. Quorsum ergo attinet, dum axioma sumimus passim receptum, quasi in re noua & insolita magnos clamores mouere? Cęterùm clamẽt vt libuerit præfracti homines, hoc apud sanos & modestos valebit, in his Christi verbis sacramentalem esse loquendi formam. Vnde sequitur, panem, quia symbolum est corporis Christi, vocari corpus. Porrò duo sunt hominum genera qui contra nos insurgunt. Papistæ sua transsubstantiatione delusi negant ostendi panem, quia tãtùm maneat species sine subiecto. 1.Cor.10.d.16.
sed eorum dilirium refutat Paulus, affirmãs panẽ quem frangimus, esse communicationem corporis Christi, deinde ab eorum figmento abhorret ipsa natura Sacramenti, cui non constabit sua integritas nisi verum sit externũ symbolum. Vnde enim discemus Christi carne pasci animas nostras si ver⁹ panis nõ statuatur nobis ante oculos, sed inane spectrũ? Ad hęc quid de altero symbolo dicent? Neque enim dicit Christus, Hoc est sanguis meus, sed *Hic est calix.* Ergo, secundum eos, nõ modò vinum, sed materiam ex qua conflatus erit calix, necesse erit transsubstãtiari in sãguinẽ. Iam quod apud Matthæum habetur, *Ne bibam de hoc fructu vitis*, clarè demonstrat vinũ fuisse quod bibẽdum porrexit. Ergo modis omnibus apertè refellitur Papistarum inscitia. Sunt autem alij qui figuram repudiant, & quasi phrenetici eandem mox recipiunt. Panis secundùm eos verè & propriè est corpus. neque enim illis placet transsubstantiatio: sicuti rationis colore prorsus caret. Sed dum rogantur an Christus sit panis & vinum, respõdent panem ideo vocari corpus quia hoc sub illo & cum illo in Cœna recipitur. Atqui ex hoc responso elicere promptum est, impropriè ad panem transferri nomen corporis cuius est signum. Ac mirum est, quum isti homines subinde in ore habeant, Christum ita loquutum esse vnionis sacramentalis respectu, eos non attendere quod dicunt. Qualis enim sacramẽtalis vnio rei & signi? annon quia Dominus arcana Spiritus sui virtute implet quod promittit? Ergo nõ minus ridiculi sunt isti posteriores literæ magistri quàm Papistæ. Hactenus à me ostensa fuit simplex verborum Domini expositio: nunc verò addendum est, non vacuum nec inane signum nobis proponi, sed verè carnis & sanguinis fieri participes qui fide promissionem hãnc recipiũt. Frustra enim iuberet suos Dominus panẽ edere, corpus suum esse affirmans, nisi effectus verè ad figuram accederet. Nec verò inter nos agitatur hæc quæstio, verène an tantùm significatiuè seipsum Christus in Cœna nobis fruendum offerat. Etsi enim nihil illic præter panem cernimus, non tamen frustratur nos vel ludit qui animas nostras suscipit carne sua alendas.

alendas. Vera igitur non signo tantũ monstratur, sed re ipsa quoque exhibetur carnis Christi manducatio. Sed hîc tria obseruare operæpretiũ est, ne perperam res spiritualis cum signo misceatur: deinde, ne quęratur in terra Christus, vel sub terrenis elementis. tertiò ne fingatur alia manducatio quàm quæ arcana Spiritus virtute Christi vitam nobis inspirat, quod ipsam nonnisi sola fide consequimur. Primùm (vt dixi) maneat inter signum & rẽ signatam distinctio, nisi velimus omnia peruertere. Neque enim vlla restabit sacramenti vtilitas, nisi nos pro ruditatis nostræ captu à terreni elementi intuitu ad cæleste mysterium deducat. Proinde quisquis corpus Christi à pane non discernet, & sanguinẽ à vino, nunquam intelliget quid velit Cœna, vel quorsum his symbolis vtãtur fideles. Sequatur deinde legitimus ille quęrendi Christi modus, hoc est, ne in terra mentes nostræ subsidant, sed sursum conscẽdant ad cęlestem gloriam in qua habitat. Neque enim Christi corpus incorruptibilem vitam induit vt naturã suã abiiceret: vnde sequitur finitũ esse. Iã verò suprà cælos ascendit, nequa nos in terrenis crassa imaginatio occupet. Et sanè si mysterium hoc cæleste est, nihil magis præposterum quàm Christum in terram deducere, qui nos sursum potius ad se vocat. Vltimum quod notandum esse admonui, est manducationis genus: neque enim sõniãdum est naturalem fieri substantiæ eius transitum in animas nostras: sed comeditur à nobis eius caro dũ ex ea vitam percipimus. Tenẽda enim analogia est vel similitudo panis cum carne, qua docemur non secus pasci animas carne ipsa Christi quàm panis vigorem corporibus instillat. Spirituale ergo alimentum est Christi caro, quia nobis viuifica est. Ideo autẽ viuificat quia vitã, quæ in ea residet, Spiritus sanctus in nos diffundit. Quanquam autem aliud est vesci Christi carne quàm in ipsum credere: sciendum tamen est non aliter Christo nos posse vesci quàm per fidem: quia manducatio ipsa fidei est effectus.

29 *Dico autem vobis.*) Hanc sententiam Matthæus & Marcus sacræ Cœnæ subiiciunt, postquã Christus symbolum sanguinis sui in calice dederat. Vnde colligunt quidã idẽ hic narrari à Luca quod paulò pòst repetet. Sed facilè soluitur hîc nodus: quia ad rem parum interest quo temporis momento hoc Christus dixerit. nam huc tantũ spectant Euangelistę, admonitos fuisse discipulos tam de propinqua Magistri sui morte, quàm de noua & cælesti vita. Nam quo propius instabat hora mortis, eo magis fuerunt confirmandi, ne prorsus deficerent. Deinde quum in sacra Cœna mortem suam quasi in speculo ante oculos illis ponere in animo haberet, non abs re iterum testatus est se iam è mundo migrare. Cæterũ quia plenus tristitiæ nuntius erat, mox additur cõsolatio, non esse cur mortẽ exhorreant, cui succedet melior vita. ac si dixisset, Nunc quidem ad mortem propero, sed vt inde ad beatam immortalitatem transeam, nec solus in regno Dei seorsum victurus, sed vos habiturus consortes eiusdem vitæ. Ita videmus vt manu ducat suos discipulos ad crucem, & inde in spem resurrectionis eos extollat. Sicut autem illos dirigi ad mortem Christi oportuit, vt per illam scalam in cælum ascenderent: ita nunc, ex quo Christus morte defunctus est ac in cælum receptus, à crucis intuitu in cælum deduci nos conuenit, vt inter se cohæreant mors & vitæ reparatio. Quod autem communem illis secum gloriam promittat, clarè ex verbis patet, *Donec bibam illud nouum vobiscum.* Quod verò obiiciunt quidam, non congruere cibum & potum regno Dei, friuolum est: quia nihil aliud intelligit Christus quàm mox priuãdos fore discipulos sua præsentia, ne posthac cum illis vescatur, donec simul fruantur vita cælesti. Quum porrò eius vitæ quæ cibi & potus adminiculis nõ indiget societas notetur, nouum tunc fore potionis genus dicit. Qua voce allegoricè ipsum loqui docemur. Ideo apud Lucam simpliciter dicit, *Donec veniat regnũ Dei.* In summa, Christus redemptionis quam morte sua peperit, fructum & effectum nobis commendat. Quod hoc quidam putant fuisse impletum quoties Dominus post resurrectionem cũ discipulis suis comedit, ab eius mente alienum est: nã quum ille inter mortalis vitæ cursum & cælestis vitæ metam medius esset status, tunc nondum patefactum erat regnum Dei: ideo & Marię dicebat, Noli me tangere: quia nondum ascendi ad Patrem. Adde quòd nondum ingressi erant discipuli in regnum Dei, vt vinum nouum cum Christo biberent eiusdem glorię participes. Quòd autem bibisse post resurrectionem Christum legimus, quum tamen id se facturum negasset nisi discipulis in regnum Dei collectis: facilè diluitur repugnantię species. neque enim pręcisè de cibo & potu loquitur, sed de vitæ præsentis consuetudine. Porrò scimus non ideo tunc bibisse Christum vt vel alimentis vires reficeret, vel in suo conuictu retineret discipulos: sed tantùm vt probata sua resurrectione (cuius adhuc erant dubii) eorum mentes sursum eueheret. Hoc itaque genuino sensu contenti simus, quòd Dominus suis discipulis promittat, quum hactenus mortalis homo cum illis in terra vixerit, posthac beatæ & immortalis vitæ secum fore socios.

19 Luc. *Quod pro vobis datur.*) Reliqui duo hanc particulam omittunt, quæ tamen minimè superuacua est. nã ideo nũc panis est nobis Christi caro quoniam in ea nobis semel parta est salus. Et quemadmodum nullis prodest caro ipsa cruci fixa nisi qui eam fide comedunt: ita viciſſim frigida esset ac nullius ferè momenti manducatio, nisi sacrificij semel oblati respectu. Ergo quisquis nutritiã sibi esse cupit Christi carnẽ, eam in cruce oblatam consideret vt nostræ cum Deo reconciliationis esset pretium. Cæterùm quod in panis symbolo subticent Matthæus & Marcus, in calice exprimũt: nempe quòd sãguis sit in remissionem peccatorum fundendus. Hæc verò nota ad vtrunque membrum extendi debet. Ergo vt rite Christi carne pascamur, spectanda nobis est eius immolatio, quia semel pro salute nostra dari oportuit vt quotidie nobis detur.

27 Matth. *Bibite ex hoc omnes.*) Quia Christi cõsilium fuit fidem nostram sibi totam obstringere, nequid extra ipsum quæramus, duobus symbolis vitam nostram in se inclusam esse testatus est. Indiget corpus hoc ad fouendam & sustinendam vitam cibo & potu. Christus vt se vnum nobis ad præstandas omnes salutis partes in solidũ sufficere doceat, sibi vices potus ac cibi tribuit, in quo mira eius indulgentia relucet, quòd fidei nostræ consulere volens, ad corporis nostri ruditatem ita se demittat. Quo magis detestabilis est sacrilega Papæ audacia, qui sacrum hoc vinculum rumpere nõ dubitauit. Audimus Filiũ

Dei vitæ plenitudinem quum suis confert, duobus symbolis pariter testatum esse. Quæ Diuinitus coniuncta erant, quo iure diuellere homini mortali fas fuit? Adde quòd consulto videtur Dominus præcipere omnibus vt *Ex calice bibant,* quo sacrilegiũ hoc ab Ecclesia sua arceret. De pane simpliciter dixisse legimus vt acciperent, cur bibere nominatim iubet omnes, & Marcus bibisse omnes disertè narrat, nisi vt sibi ab impia nouitate cauerent fideles? Nec tamen seuero hoc interdicto deterritus fuit Papa quin fixam à Domino legem mutare ac violare auderet. populum enim totum prohibuit ab vsu calicis. Atque vt se probaret nõ sine ratione furere, obtendit satis esse speciem vnã, quia per concomitantiam coniũctus sit sanguis cum carne. Quasi verò non eodẽ prætextu totum Sacramẽtum abolere liceat, quia æquè sui participes non facere Christus possit absque externo adminiculo. Sed istis puerilibus cauillis nihil iuuatur eius impietas: quia nihil magis absurdum est quàm vt traditis à Domino subsidiis sponte careant, vel priuari sustineant fideles: ideóque nihil minus ferendum quàm impia hæc mysterij laceratio.

28 *Hic est sanguis meus.*) Iam prius admonui, quum dicitur fundendus sanguis *In remissionem peccatorum,* his verbis nos dirigi ad mortis Christi sacrificium, sine cuius memoria nunquam rite Cœna celebratur. Nec verò aliter satiari possent fideles animæ nisi quatenus Deum sibi placatum esse confidunt. Cæterùm sub multorum nomine non partem mundi tantùm designat, sed totum humanum genus. multos enim vni opponit, acsi diceret, se nõ vnius hominis fore redemptorem, sed mortem obire vt multos à reatu maledictionis liberet. Nec dubium est quin Christus paucos alloquens communem pluribus doctrinam facere voluerit. Notandum tamen simul est quòd apud Lucam nominatim discipulos compellans, singulos fideles hortatur vt sanguinis effusionem in suum vsum accommodent. Ergo dum ad sacrã mensam accedimus, non solùm hęc generalis cogitatio in mentem veniat, redemptum Christi sanguine esse mundum, sed pro se quisque reputet peccata sua expiata esse. *Noui testamenti.* Lucas & Paulus aliter, *Nouum testamentum in sanguine:* eodem tamen sensu: quia fœdus hoc nonnisi spirituali sanguinis potione sancitur vt firmum sit & efficax. Cęterùm hinc colligere promptum est quàm stultè superstitiosi sint Papistæ & similes, dũ verba mordicus arripiunt. Quanuis enim crepent, hæc Spiritus sancti expositio reiici non potest, quòd calix vocetur sanguis, quia testamentum est in sanguine. Atqui eadem est panis ratio. vnde sequetur vocari corpus, quia testamentum est in corpore. Non est iam cur fidem simplicibus Christi verbis esse habendam contendant, extraneis verò commentis claudendas esse aures: Christus est ipse qui loquitur, quem idoneum sui sermonis interpretem esse non negabunt. atqui palam ostendit non alia ratione se panem vocasse corpus suum nisi quia nobiscum fœdus æternum pepigit, vt sacrificio semel oblato, spiritualiter nunc epulemur. Porrò hîc duo notatu digna sunt. nam ex voce Testamenti aut Fœderis colligimus inclusam esse promissionem in sacra Cœna. Quo refellitur eorum error qui fidem Sacramentis iuuari, foueri, fulciri & augeri negant. nã inter fœdus Dei & hominũ fidem semper mutua subest relatio. Epitheto Noui docere voluit iam desinere veteres figuras, vt stabili & ęterno pacto locum cedant. Est igitur obliqua inter hoc mysterium & Legales vmbras oppositio. vnde appareat quanto melior sit nostra quàm Patrum conditio, qui post peractum in cruce sacrificium solida veritate fruimur.

26 Marc. *Quum hymnum cecinissent.*) Omittunt tres nostri Euangelistæ Diuinos illos sermones quos Iohannes à Domino tam domi quàm in itinere habitos fuisse narrat. nã (vt alibi diximus) historiam rerum gestarum magis quàm doctrinam complecti illis propositum fuit. Hoc tantùm attingunt, vltro profectum esse quo venturus erat Iudas: vt sciamus sic dispensasse illius temporis momenta, vt proditori suo voluntarius occurreret.

MATTH. XXVI.	MARC. XIIII.	LVC. XXII.
31 *Tunc dicit illis Iesus, Omnes vos offendiculum in me patiemini in nocte hac: scriptũ est enim, Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.*	27 *Et dicit illi Iesus, Omnes in me offendiculum patiemini in hac nocte: quia scriptum est, Percutiam pastorem, & dispergentur oues.*	31 *Ait autem Dominus: Simon, Simon, ecce Satanas expetiuit vos vt cribraret sicut triticum.*
32 *Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.*	28 *Sed postquam resurrexero, præcedam vos in Galilæam.*	32 *Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: & tu aliquando conuersus confirma fratres tuos.*
33 *Respondens autem Petrus ait illi, Etsi omnes in te offendiculum passi fuerint, ego tamen nunquam offendiculum patiar.*	29 *Petrus autem dicit illi, Etiamsi omnes offendiculum passi fuerint, at non ego.*	33 *At ille dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerem & in mortem ire.*
34 *Ait illi Iesus, Amen dico tibi quòd in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.*	30 *Tunc dixit illi Iesus, Amen dico tibi quòd hodie in nocte hac priusquam bis gallus cecinerit, ter me negabis.*	34 *Ille verò dixit, Dico tibi Petre, non canet hodie gallus priusquam ter abneges me.*
35 *Ait illi Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.*	31 *At ille vehementius dicebat, Imò si me oportuerit tecũ mori, non te negabo. Similiter autem & omnes dixerunt.*	

31 *Omnes vos.*Quod Matthæus & Marcus extẽdũt pariter ad omnes diſcipulos, Lucas vni Petrõ dictum fuiſſe recitat. Quanquam autem communis ad omnes erat ſermo, probabile tamen eſt, Chriſtum eos alloquutum eſſe in vnius perſona, qui & præ aliis monendus erat, & ſingulari cõſolatione habebat opus, ne poſt Chriſtum negatùm deſperatio penitus eum obrueret.

31 Luc. *Ecce Satanas.*)Breuius alij duo & ſimplicius recitant, diſcipulis prædictum fuiſſe ſuum lapſum. In verbis autem Lucæ vberior ſubeſt doctrina: neque enim hiſtoricè tãtùm de futura perturbatione loquitur Chriſtus, ſed diſertè exprimit certamen illis cum Satana fore, & ſimul promittit victoriam. Eſt autem hæc apprimè vtilis admonitio, quoties aliquod nobis obiicitur ſcandalum, vt nobis ante oculos veniant Satanæ inſidiæ: quẽadmodum & Paulus docet non eſſe nobis luctam cum carne & ſanguine, ſed cum ſpiritualibus copiis, &c. Senſus ergo verborum eſt, Quum paulo pòſt me oppreſſum videritis, ſcitote Satanam his armis inſtructũ eſſe ad vos oppugnandos, & hanc illi commodam eſſe occaſionem vt fidem veſtrã labefactet. Ideo autem dixi vtilem eſſe hanc doctrinam, quia ſæpe contingit noſtra incogitantia nos circunueniri, dum tẽtationes negligimus, quæ nobis eſſẽt formidabiles ſi reputaremus ignita eſſe tela tam validi & robuſti hoſtis. Quãquam autem de acerrimo illo certamine nunc fit mẽtio quo ſemel perculſi fuerunt diſcipuli propè ad fidei vſque extinctionem, latius tamẽ patet hęc doctrina, quod Satan aſsiduè circumeat, inhians prędæ. Quum autem tam inſano feratur ardore ad nos perdendos, nihil magis abſurdum eſt quàm nos torpere. Ergo antequam appareat pugnandi neceſſitas, iam nos paremus: quia ſcimus expeti à Satana noſtrum exitium, & omnes nocendi modos aſtutè & ſedulò ab eo captari. Vbi verò ad conflictum ventum fuerit, ſciamus in illius hoſtis officina fabricatas eſſe omnes tentationes, vndecunque prodeant. Similitudo cribrandi nõ omni ex parte propriè quadrat: nam alibi vidimus vanno aut cribro conferri Euangelium, quo triticum purgatur à palea. ſed hîc ſimpliciter ventilare aut violenter excutere ſignificat: quia in morte Chriſti durius ſolito iactati Apoſtoli fuerũt. Hoc ideo tenendũ eſt, quia nihil minus Satanæ placet quàm fidelium purgatio. Cæterùm quanuis in alium finem eos exagitet, verè tamen hoc dicitur, nõ ſecus ac triticum in vanno huc & illuc ipſos propelli ac iactari. Porrò aliquid deterius impletũ fuiſſe in diſcipulis paulo pòſt videbimus. Atque hoc ſibi volunt Domini verba quibus apud Matthæum & Marcũ vtitur, *Vos omnes ſcandalum patiemini in me.*)Significant enim non modò impetendos eſſe, ſed propè ceſſuros: quia probroſa Chriſti deiectio eorum quoque animos proſternet. Nam quum ipſorum partes eſſent conſtanter pergere cum magiſtro ad crucem vſque, pauore retracti ſunt. Ita illis ſua infirmitas proponitur, vt precãdo & gemẽdo ad ſacrũ Dei aſylũ cõfugiant.

Ephes. 6.12.

31 Matth. *Scriptum eſt enim.*) Hoc vaticinio eos ad ſuperandum ſcandalum animat, quia Deus pro ouibus ſuis agnoſcere non deſinat quos ad tempus huc & illuc expellit diſſipatio. Poſtquam n. de Eccleſiæ reſtitutione diſſeruit Propheta, ne extremæ clades, quæ iam inſtabant, deſperatione obruerẽt pias mẽtes, pronũtiat, cõfuſa, imò euerſa gubernatione triſtem ac miſerã fore diſperſionẽ, victricem tamen fore Dei gratiam. Quanquã autem omnes ferè interpretes locum Zachariæ ad vnius Chriſti perſonã reſtringunt, ego tamen latius extendo, acſi dictum eſſet nullum fore ampli regimen, quo ſalus populi continetur: quia tollẽtur è medio paſtores. Neque enim dubito quin totum illud tempus complecti Dominus voluerit, quo poſt tyrannidem Antiochi nudatà bonis paſtorib. Eccleſia in vaſtitatem redacta fuit. tunc enim Deus gladium horrenda licentia graſſari paſſus eſt, qui extinctis paſtoribus miſerè turbaret populi ſtatum. Neque tãmen obſtitit hęc diſperſio quin Dominus tandem oues ſuas extenta manu colligeret. Cæterùm quanquam in genere denuntiat Propheta orbandam paſtoribus eſſe Eccleſiam, ad Chriſtum tamen verè & propriè hoc aptatur. nam quum paſtorum omnium princeps fuerit, à quo ſolo pendebat Eccleſiæ ſalus, eo mortuo præciſa videri potuit omnis ſpes. Atque hæc extrema tentatio fuit, redemptorem, qui ſpiritus & vita populi erat, quum gregem Dei colligere cœpiſſet, ſubitò ad mortem rapi. Quò illuſtrior fuit Dei gratia, dum mirabiliter ex diſsipatione & interitu reſiduus grex iterum coaluit. Videmus ergo Chriſtum hoc teſtimonio appoſitè vſum eſſe, ne futura diſperſio vltra modũ terreret diſcipulos: & tamen vt ſuæ infirmitatis conſcij in paſtorem ſuum recumberent. Senſus ergo eſt, Putatis quidem, quia veſtram debilitatem nondum experti eſtis, vos ſatis validos & robuſtos eſſe: ſed paulo pòſt conſtabit verè prædictum eſſe à Zacharia, occiſo paſtore diſsipandum eſſe gregem. Sed interim recreet vos ac ſuſtineat addita promiſsio, quòd Deus manum extendet, vt ad ſe reducat diſperſas oues. Docet autem hic locus, nullam eſſe ſaluificam vnitatem niſi quæ oues ſub Chriſti pedo coniunctas tenet.

32 *Poſtquam autem reſurrexero.*) Clarius hîc exprimit quod nuper attigi, diſcipulos metu perculſos ſic ad breue tempus diſperſis & palatis ouibus fore ſimiles, vt denuo tamen reuocandi ſint ad ouile. Neque enim ſimpliciter Chriſtus ſe reſurrecturum pronuntiat, ſed ſe illis ducem fore profitetur, eóſque ſibi adoptat comites, acſi integri ſtetiſſent. & quo plus concipiant fiduciæ locum edicit ad quem rurſus conuenient. acſi dixiſſet, Ego vos Hieroſolymæ diſperſos, in Galilæa rurſum colligam.

33 *Reſpondens Petrus.*)Quanquam nihil ſimulat Petrus, ſed ex ſincero affectu loquitur: quia tamen falſa virtutis ſuæ confidentia in ſtultam iactantiam effertur, meritò corripitur à Chriſto: & graues paulo pòſt temeritatis ſuæ pœnas luit. Ita oſtendit euẽtus Petrum de ſe plus eſſe pollicitum quàm pręſtandò foret: quia ſe probè excutere neglexerat. Hinc etiam melius perſpicitur quàm ſtupida ſit humanæ confidentiæ ebrietas, quòd ſuæ infirmitatis iterum à Filio Dei admonitus, & quidem interpoſito iureiurando, adeò non cedit, nec quicquam remittit de ſtulta perſuaſione, vt altos illos ſpiritus maiore impetu efflare pergat. Quæritur tamen annon Petro ſperare licuerit quod de ſe ſpõdet: annon etiam Chriſti promiſſione fretus de ſe hoc promittere debuerit. Reſpõdeo, quòd Chriſtus ſuis diſcipulis inuictæ fortitudinis Spiritum ante promiſit, ſpectaſſe ad tempus nouitatis quod reſurrectionem ſequutum eſt. Quia ergo nondum cæleſti virtute induti erant, Petrus à ſeipſo concepta fiducia, fidei metas tranſilit. Ac omnino duobus modis peccauit. nam & tempus anticipans, ſibi ipſe temerarius

fuit sponsor, non in promissionem Domini recubuit. Secundò, clausis oculis suam infirmitatem præteriens, securè magis quàm fortiter plus de se professus est quàm ratio ferebat. Hoc ideo notandum est vt quisque infirmitatis suæ memor, assiduè ad Spiritus sancti auxilium confugiat: deinde ne plus sibi quisquam sumere audeat quàm Dominus promittit. Sic quidem ad certamen accinctos esse decet fideles, vt de victoriæ successu nō dubij vel suspensi animosè timori resistant. nam trepidatio & nimia anxietas diffidentiæ signum est. Verùm ex altera parte cauendus est stupor, qui & solicitudinem excutit, & animos superbia inflat, & extinguit precandi studium. Hæc media ratio optimè à Paulo tēperatur, dum iubet nos salutē nostrā cū metu & timore peragere, quia Deus est qui velle & perficere operatur in nobis. nam ex vna parte humiliatos ad quærēdas alibi suppetias solicitat: rursū tamē, ne ignauos reddat solicitudo, ad strenuos conatus nos hortatur. Ergo quoties se nobis ingerit aliqua tētatio, primū nobis in mentē veniat nostra infirmitas, vt prorsus deiecti aliunde petere discamus quod nobis deest: deinde occurrat promissæ gratiæ memoria, quæ nos dubitatione liberet. Nā qui infirmitatis suæ obliti, non inuocato Deo, fortes se esse confidunt, perinde faciunt ac temulenti milites, qui ad arma temere prosiliūt: exhalata autem crapula nihil aliud quàm fugā meditantur. Mirū autē est quòd reliqui discipuli post reprehensum Petrum, tamen in eandem temeritatem erumpunt. vnde apparet quàm parum sibi noti fuerint. Quo exemplo docemur, nihil audendum esse nisi quatenus Deus manum porrigit: quia inconsiderato zelo nihil magis caducum vel euanidum. Videbant discipuli nihil esse magis turpe vel absurdum quàm magistrum deserere. Ergo hoc flagitium meritò detestantur: sed nulla promissionis fide instructi, & neglectis precibus perperam ad iactandam constantiam quæ nulla erat transuolant.

Philip. 2. b. 12.

MATTH.	MARC.	LVC. XXII.
		35 *Et dixit eis, Quando misi vos sine sacculo & pera & calceamentis, num defuit quid vobis? At illi dixerunt, Nihil.* 36 *Dixit ergo eis, Sed nunc qui habet sacculum, tollat: similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium.* 37 *Dico enim vobis quoniam adhuc quod scriptum est oportet perfici in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me finem habent.* 38 *At illi dixerunt, Domine, ecce hic gladij duo. At ille dixit eis, Satis est.*

Huc spectat totus Christi sermo, se hactenus pepercisse discipulis, ne quid illis plus imponeret molestiæ quàm pro ipsorum modulo. Ac prioris quidem temporis indulgentiam commendat, quo nunc alacrius ad duriorem militiam se comparent. Quorsum enim rudes adhuc tyrunculos procul à talorum iactu in vmbra & quiete continuit, nisi vt paulatim collectis in otio animis & viribus ad pugnandum assuescerent? Perinde igitur est acsi dixisset, Vobis hactenus fuit commoda & læta conditio, quia tanquam pueros molliter fouere volui: nunc maturum adest tempus quo vos instar virorum exerceam. Longius tamen patet diuersa quàm hîc ponit duorum temporum comparatio. nam si absque annona, quum res pacatæ ipsos sibi prospicere sineret, ad munus suum egressis nihil defuit: nunc multo magis in tumultu & feruore, deposita victus cura properare conuenit quò vocat necessitas. Quanquam autem hîc specialiter commemorat Christus, quid egerit cum duodecim Apostolis, simul tamen docet, dum adhuc nouitij sumus & debiles in fide, tantisper nobis inducias dari dum adolescamus in viros. itaque perperam eos facere qui sua quiete ad delitias vtuntur, quæ fidei robur eneruent. Cæterùm ne dubitemus quin hodie quoque rationem nostri habeat Christus, vt nouitios & imbelles nō præcipitet, sed priusquam ad conflictum mittat, armis instruat & virtute.

36 *Nunc qui habet sacculum.*) Figuratè ingentes turbas & acerrimos insultus instare denuntiat, perinde acsi Imperator milites volens in aciem producere, ad arma conclamet. Iubet autem omnibus aliis curis valere iussis, nonnisi ad pugnandum intentos esse, vt ne de victu quidem cogitent. docet enim (vt in extremis periculis fieri solet) omnia vsque ad peram & sacculum esse vendenda, vt se armis muniant. Cæterùm eos ad externam pugnam minimè vocat, sed tantùm sub bellandi similitudine admonet quàm difficiles illis obeundæ sint luctæ tentationum, & quàm graues spiritualium certaminum sustinendi sint impetus. Porrò quo libentius in Dei prouidentiam se reiiciant, prius illis (vt dictum est) in memoriam reduxit, Deo fuisse curæ vt vacuis & nudis nihilque ferentibus victus tamen suppeteret. Tale & tam oportunum Dei subsidium expertis nulla debuit in futurum tempus obrepere dubitatio quin laborantibus omni ex parte succurreret.

37 *Quoniam adhuc quod scriptum est.*) Huic aduerbio Adhuc subest emphasis: quia significat Christus nondum se omnibus officij sui numeris defunctum esse, donec iniquis & sceleratis accensus fuerit, tanquam vnus ex eorum ordine. Sed ne rei indignitas eorum animos nimis percellat, Iesaiæ vaticinium adducit ex capite 53. d. 12. quod certum est nonnisi de Messiah posse exponi. Iam quum illic dicatur reputandus esse inter impios, tali spectaculo (quanuis atroci) non decuit turbari fideles, nedum à Christo alienari, qui aliter redemptor esse non poterat quàm si probrum & dedecus scelerati hominis in se susciperet. Nullum enim aptius tollendis scandalis remedium est, vbi aliqua nos absurditas terret, quàm si agnoscimus ita Deo placere, nec temere fieri vel sine iusta ratione quod fit eius decreto: præsertim vbi olim prædictum fuit quod euentu ipso apparet. Quū ergo à discipulis sperandus esset redemptor qualē Deus olim promiserat, disertè autem testatus esset Iesaias, vt nos à scelerum reatu eximeret,

pœnam in ipſum oportere transferri: debuit hoc ad ſedandum horrorem ſufficere, ne Chriſtum mi noris facerent diſcipuli. Ideo ſubiicit. *Quæ ad ſe pertinent finem habere*:) ſignificans nihil à Prophetis fruſtra eſſe dictum. Nam loquutio hæc apud Græcos ſignificat Perfici, vel Ad effectum perduci. Iam quum euentu probatur quicquid loquuti ſunt Prophetæ, hoc ad fidei noſtræ confirmationem valere potius debet quàm nobis pauorem vel anxietatem incutere. Quanquam autem vno hoc argumẽto erigit & ſolatur Chriſtus diſcipulos, quia omnes prophetias compleri oporteat, ipſa tamen Diuini conſilij ratio non vulgarem fi duciæ materiam in ſe continet: nempe damnationi, quam omnes promeriti eramus, ſubiectum fuiſſe Chriſtum, & reputatum inter pios, vt nos, qui impij ſumus & ſceleribus oppreſsi, tãquam iuſtos Patri offerret. Nam hinc puri & ſoluti à peccatis coram Deo cenſemur, quia agnus ab omni macula purus & immunis in vicem noſtrã ſubiit, ſicuti proximo capite rurſus dicendum erit.

38 *Domine, ecce duo gladij.*) Turpis ſane & bruta fuit hæc ruditas, quod diſcipuli toties admoniti de ferenda cruce, ferreis gladiis ſibi pugnandum eſſe putant. Porrò incertum eſt duóſne gladios ſibi eſſe prædicent, acſi probe inſtructi forent contra hoſtes, an verò querantur armis ſe deſtitui. Hoc quidem clarum eſt, ita fuiſſe ſtupidos vt de hoſte ſpirituali non cogitarent. Porrò quod hinc eliciunt Canoniſtæ cornutos ſuos Epiſcopos duplici iuriſdictione eſſe præditos, non ſolùm putida eſt allegoria, ſed proteruũ ludibrium quo Dei verbo inſultant. Atque huc dementiæ prolabi oportuit Antichriſti mancipia, vt palàm ſacrilego contemptu ſacra Dei oracula calcarent.

MATTH. XXVI.

36 *Tunc venit Ieſus cum illis in villam quæ dicitur Gethſemane: & dixit diſcipulis, Sedete hic donec vadam, & orem illic.*

37 *Et aſſumpto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit affici dolore & mœſtitudine.*

38 *Tunc ait illis Ieſus, Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: manete hic, & vigilate mecum.*

39 *Et progreſſus puſillum, procidit in faciem ſuam, orans, ac dicens, Pater mi, ſi poſsibile eſt, tranſeat à me calix iſte: veruntamen non ſicut ego volo, ſed ſicut tu.*

40 *Et venit ad diſcipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, Adeò non potuiſtis vna hora vigilare mecum?*

41 *Vigilate & orate, vt ne intretis in tentationem: ſpiritus quidem promptus eſt, at caro infirma.*

42 *Rurſus altera vice abijt, & orauit dicens, Pater mi, ſi non poteſt hoc poculum tranſire à me niſi bibam illud, fiat voluntas tua.*

43 *Et venit, & reperit eos iterum dormientes. erant enim oculi eorum grauati.*

44 *Et relictis illis, iterum abijt, & orauit tertiò, eundem ſermonem dicens.*

MARC. XIIII.

32 *Et veniunt in locum cuius nomen Gethſemane: & dicit diſcipulis ſuis, Sedete hic donec orauero.*

33 *Et aſſumit Petrum & Iacobum & Iohannem ſecum: cœpitque expaueſcere: & mœrore affici.*

34 *Et dicit illis, Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: manete hic & vigilate.*

35 *Et progreſſus puſillum proſtratus eſt in terram: & orauit, vt ſi poſsibile eſſet, tranſiret à ſe hora.*

36 *Et dicebat, Abba, Pater, omnia poſsibilia ſunt tibi: aufer poculum hoc à me: veruntamen non quod ego volo, ſed quod tu.*

37 *Et venit, & offendit eos dormientes, dicitque Petro, Simon, dormis? non potuiſti vnam horam vigilare?*

38 *Vigilate & orate, ne intretis in tentationẽ: ſpiritus quidem promptus, at caro infirma.*

39 *Et rurſum digreſſus orauit, eundem ſermonem dicens.*

40 *Et reuerſus offendit illos rurſum dormientes. erant enim oculi eorum grauati, neque ſciebant quid illi reſponderent.*

LVC. XXII.

39 *Et egreſſus ibat (vt erat ſolitus) in montem Oliuarum: ſequuti autẽ ſunt illum etiam diſcipuli.*

40 *Et quum perueniſſet ad locum, dixit illis, Orate ne intretis in tentationem.*

41 *Et ipſe auulſus eſt ab eis fermè ad iactum lapidis, poſitisque genibus orabat,*

42 *Dicens, Pater, ſi vis, transfer poculum hoc à me: veruntamen non mea voluntas ſed tua fiat.*

43 *Apparuit autem ei Angelus de cælo, corroborans eum.*

44 *Et anxietate correptus, prolixius orabat: & erat ſudor eius ſicut guttæ ſanguinis decurrentes in terram.*

45 *Et quum ſurrexiſſet à precatione, veniſſetque ad diſcipulos ſuos, reperit eos dormientes præ mœrore,*

46 *Et ait illis, quid dormitis? Surgite & orate ne intretis in tentationem.*

36 *Tunc venit Ieſus.*) Lucas tantùm montem Oliuarum nominat: Marcus & Matthæus magis ſpecialem loci notam apponunt. Exprimit autem Lucas, quod magis ad rem pertinet, veniſſe illuc Chriſtum pro ſuo more. Vnde colligimus non quæſiſſe in ſeceſſu latebras quibus ſe abderet, ſed quaſi ex condicto ſe obtuliſſe ad mortem. Ideo Iohannes dicit notum fuiſſe proditori locum, quia illuc frequenter venire ſolitus erat Ieſus. Itaque hoc loco eius obediẽtia iterum nobis deſcribitur, quia Patrẽ nõ niſi voluntaria morte placaſſet. *Sedete hic.*) Diſcipulos procul relinquens, eorum infirmitati parcit: acſi quis extremũ diſcrimẽ ſibi in bello inſtare videns, vxorem & liberos in loco pacato deponeret. Cæterùm quamuis omnes extra telorum iactũ locatos velit, ſibi tamen propius adiunxit tres comites: ac fuit ille flos electus in quo plus erat vigoris. Neque tamen ipſos

assumpsit quòd pares ad sustinendum impetũ fore consideret, sed vt documento essent communis omnium defectus.

37 *Cœpit dolore affici.*) Iam ante vidimus Dominum cum metu mortis luctatum esse. sed quia nunc cum tentatione manus conserit, vocatur talis congressus doloris & mœstitiæ initium. Vnde colligimus, verũ experimentum virtutis non esse nisi in re præsenti. nam tunc se prodit carnis debilitas, quæ prius latebat, & affectus intimi sese effundunt. Ergo tametsi quibusdam prælludiis Filium suum iam exercuerat Deus, nunc tamen propiore mortis conspectu grauius vulnerat, & insolitum terrorem incutit. Porrò quia Diuina Christi gloria videtur hoc esse indignũ quòd pauore & mœstitiâ correptus fuerit, multi interpretes anxiè in quærendis effugiis sudarunt. Sed inconsideratus & parum vtilis fuit eorum labor: nam si nos timoris ac mœstitiæ eius pudet, effiuet ac peribit redemptio. Verè enim Ambrosius, Non solùm, inquit, excusandum non puto, sed etiam nusquam magis pietatem eius maiestatémque demiror. minus enim contulerat mihi, nisi meum suscepisset affectum. Ergo pro me doluit qui pro se nihil habuit quod doleret, & sequestrata delectatione Diuinitatis æternæ, tædio meæ infirmitatis afficitur. Confidenter ergo tristitiam nomino, quia crucem prædico. Neque enim speciem incarnationis suscepit, sed veritatem. Debuit ergo & dolorem suscipere, vt vinceret tristitiam, non excluderet. neque enim habent fortitudinis laudem qui stuporem magis vulnerum tulerint quàm dolorem. Hactenus Ambrosius. Certè qui ab humanis passionib. immunem fingunt Dei Filium, verè & seriò hominem non agnoscunt. Imò quum dicitur Diuina Christi virtus quasi abscondita ad tempus quieuisse, vt partes Redemptoris patiendo impleret, adeò in eo nihil est absurdum, vt aliter salutis nostræ mysterium impleri nequiuerit. Rectè enim Cyrillus, Quòd autem non voluntaria quodammodo fuerit crucis passio Christo, voluntaria autem propter voluntatem Patris, & propter salutem nostram, ex precatione eius facilè disces, Pater, si fieri potest, transeat à me calix iste. Eadem enim ratione qua verbum Dei Deus est, & ipsa naturaliter vita, nemo ambiget quod nullo modo mortẽ formidauit, caro autem factus permittit carni vt sua patiatur: & ideo vt verè homo præsentem iam in ianuis mortem expauescit, ac dicit, Si possibile est Pater, transeat à me calix iste. verùm quoniam aliter fieri non potest, fiat non vt ego volo, sed vt tu. Vides quemadmodum natura humana etiam in ipso Christo sua patitur ac formidat: sed à coniuncto sibi Verbo ad congruam Dei fortitudinẽ reducitur. Tandem concludit, Perspicis non fuisse propter carnem, voluntariam mortem Christo, fuit tamen voluntaria: quia propter eam, secundùm voluntatem Patris, salus & vita hominibus donata est. Hucusque Cyrillus. Separari tamen à nostra debet, quæ à Christo suscepta fuit carnis infirmitas: sicuti longè distat. Nam in nobis ideo nullus vitio affectus caret: quia omnes modum ac rectum temperamentum excedunt: Christus autem tristitia & metu sic turbatus fuit, vt tamen aduersus Deũ non insurgeret: sed maneret compositus ad veram temperantiæ regulam. Nec enim mirum est, quum integer esset, purúsque ab omni labe, puros & liquidos ab eo fluxisse affectus, quanuis humanæ infirmitatis testes forent: à corrupta autem hominum natura nihil manare nisi turbidum, & quod fæcem resipiat. Teneatur ergo hoc discrimen, Christum in metu & tristitia infirmum fuisse absque vlla vitij macula: nostros autem omnes affectus, quia in excessum ebulliũt, esse vitiosos. Iam ipsa affectuum species quibus tentatus fuit Christus, notãda est. Dicit Matthæus *Tristitia & mœrore* (vel anxietate) *fuisse affectum*: Lucas *Angore constrictum*: Marcus addidit *Expauisse.*) Vnde autem illi & mœror, & anxietas, & formido, nisi quia in morte tristius aliquid & magis horribile concepit quàm separationem animę & corporis? Et certè mortem subiit non tantùm vt è terra in cælum migraret, sed potius vt maledictionem, cui eramus obnoxij, in se suscipiens, nos ab ea eximeret. Non ergo mortem horruit simpliciter quatenus trãsitus est è mũdo, sed quia formidabile Dei tribunal illi erat ante oculos, iudex ipse incõprehensibili vindicta armatus: peccata verò nostra, quorum onus illi erat impositũ, sua ingenti mole eum premebant. Quare nihil mirum si horribilis exitij abyssus metu & anxietate duriter eum cruciauit.

Tristis est anima mea.) Tristitię suę cõscios facit, vt ad sympathiam expergefaciat: non quòd eum lateret ipsorum debilitas, sed quo magis in postremum eos socordiæ suæ puderet. Porrò hæc loquutio lethale doloris vulnus exprimit: acsi dixisset, tristitia se exanimem esse, vel semimortuum. Sic Ionas Domino respondet, (cap.4.a.1.) Iratus sum vsque ad mortem. Quod ideo admoneo quia ex vetustis scriptoribus quidam hunc locum argutè tractãdo, ineptè philosophantur, quòd Christi anima non in morte, sed vsque ad mortẽ tantùm tristis fuerit. Atque hic rursus tãti mœroris causa in mentẽ venire nobis debet. neque enim sic animum Filij Dei mors per se cruciasset, nisi cum Dei iudicio sensisset sibi esse negotium.

38 *Progressus pusil.*) Alibi vidimus Dominum quo se ad maiorem precandi vehementiam accẽderet, sine testibus precatum esse. Nam ab hominum conspectu subducti, melius sensus nostros colligimus, vt magis ad id quod agimus intenti sint. Necesse quidem non est, quoties orare volumus, in remotos angulos fugere: (imò non semper expedit) sed vbi maior aliqua vrget necessitas, quia liberius in solitudine se effundit orandi feruor, nobis vtile est seorsum orare. Quod si Filius Dei hoc adminiculum nõ neglexit, plusquam insana superbia foret nõ idem in vsum nostrum transferre. Adde quòd vbi solus Deus est arbiter, quia tunc timenda non est ambitio, magis familiariter sese denudat fidelis anima, & simplicius sua vota, gemitus, curas, pauores, spes & gaudia in Dei sinum exonerat. Deus autem multas ineptias suis permittit dũ seorsum orant, quæ in humano conspectu ostentatione nõ carerent. Ipso etiam gestu, quum in terram procidit, seriam orandi vehementiam testatus est. Nam etsi genuflectio, tanquam honoris ac reuerentiæ symbolum, cõmuniter precibus adhiberi solet, Christus tamen suppliciter in terra iacendo, pro magnitudine doloris sui ad miserabilem habitum se formauit. *Pater mi, si possibile est.*) Frustra laborant quidam vt ostendant non hîc precationem describi, sed querimoniam duntaxat. Ego verò tametsi abruptum fuisse votum fateor, non dubito quin precationem Christus conce-

conceperit. Nec obſtat quòd rem impoſſibilem ſibi concedi poſcit: quia non ſemper fidelium preces continuo tenore ad finem vſque fluunt: non ſemper æquabile temperamentum ſeruant, non ſemper etiam diſtincto ordine ſunt compoſitæ: quin potius implicitæ & perplexæ vel confligunt ſecum, vel in medio curſu ſubſiſtunt: ſicuti nauis procellis iactata quanuis ad portum tendat, non tamen rectum & æquabilem curſum tenere poteſt vt in mari quieto. Tenendum quidem eſt quod nuper dixi, non fuiſſe turbulentos Chriſti affectus, qui more noſtro eius animo puram moderationem excuterent: ſed quã tum ferre potuit ſana & integra hominis natura, metu perculſus & anxietate conſtrictus fuit, vt neceſſe foret inter violentos tentationum fluctus alternis votis quaſi vacillare. Hæc ratio eſt cur mortem deprecatus, mox ſibi frænum iniiciat, Patriſque imperio ſe ſubiiciens, votum illud ſubitò elapſum caſtiget ac reuocet. Sed quæritur quomodo æternum Patris decretum reſcindi poſtulet, cuius minime ignarus erat. Nam etſi interponitur conditio, *Si poſſibile eſt*, hoc tamen abſurdum videtur flexibile Dei conſilium facere. Sic enim penitus ſtatuere conuenit, fieri non poſſe vt Deus conſilium retractet. Apud Marcum verò videtur Chriſtus Dei potentiam decreto opponere, *Omnia*, inquit, *Tibi poſſibilia ſunt.* Atqui perperam huc Dei potentia extenditur, vt varium & mutabilẽ reddendo, veritatem eius infirmet. Reſpondeo, nihil eſſe abſurdi ſi Chriſtus, ex communi piorum more, omiſſo Diuini conſilij intuitu, deſiderium ſuum quo æſtuabat, in Patris ſinum depoſuerit. Neque enim fideles in fundendis precibus ſemper ad ſpeculanda Dei arcana conſcendunt, vel tanquam in otio expendunt quid factu ſit poſſibile: ſed votorum feruore interdum celeres feruntur. Sic Moſes petit
Exod. 32. 32. deleri de libro vitæ. ſic Paulus optauit anathema fieri.
Rom. 9. 3. Non fuit igitur hæc meditata Chriſti oratio, ſed vis & impetus doloris ſubitam ei vocem extorſit, cui ſtatim addita fuit correctio. Eadem vehementia præſentem cæleſtis decreti memoriam illi abſtulit, vt non reputaret in ipſo momento ſe hac lege miſſum eſſe humani generis redemptorem: ſicuti grauis anxietas ſæpe caliginem oculis obducit, ne ſimul in mentem veniant omnia. In ſumma, nihil abſurdi eſt ſi in precibus non ſemper occurrit præſens omnium rerum attentio, vt diſtinctus ordo teneatur. Quòd verò apud Marcum Chriſtus omnia Deo poſſibilia eſſe dicit, non huc ſpectat vt potentiam eius cum immutabili veritate ac conſtantia in certamen committat: ſed quia nihil erat ſpei (vt in rebus deploratis fieri ſolet) in Dei virtutem ſe reiicit. Poculi vel calicis nomine alibi dictum eſt notari Dei prouidentiam quæ ſingulis crucis & afflictionum menſuram diſpenſat, perinde ac paterfamilias demenſum cuique ſeruo aſſignat, ac inter liberos portiones diſtribuit. *Veruntamen non ſicut ego.*) Videmus vt Chriſtus ſtatim ab ipſis carceribus affectum ſuum cohibeat, ſeque ipſum maturè cogat in ordinem. Sed primùm hic quæri poteſt quomodo ab omni vitio pura fuerit eius voluntas, quæ tamen cum Dei voluntate non congruebat. Nam ſi vnica boni & æqui regula eſt Dei voluntas, ſequitur affectus omnes qui ab ea diſſident eſſe vitioſos. Reſpondeo, quamuis hæc vera ſit rectitudo, formare noſtros omnes affectus ad Dei arbitrium: eſſe tamen quandam obliquæ diſſenſionis ſpeciem quæ culpa caret, nec in peccatum imputatur: quemadmodum ſiquis tranquillum & florentem Eccleſiæ ſtatum expetat, ſi cupiat ærumnis liberatos eſſe Dei filios, ſublatas è medio omnes ſuperſtitiones, repreſſam impiorum libidinem ne quid noceant. Hæc quum per ſe recta ſint, rite poſſunt à fidelibus expeti, quanuis aliter Deo placeat, qui vult Filium ſuum regnare inter hoſtes, ſuos exerceri ſub cruce, & Euangelij victoriam contrariis Satanæ machinationibus illuſtrari. Videmus vt pia ſint vota quæ in ſpeciem à Dei voluntate diſcrepant, quia non exactè ſemper vel ſcrupuloſè à nobis inquiri vult Deus quid ſtatuerit ipſe, ſed quod pro ſenſus noſtri captu optabile eſt, flagitari à ſe permittit. Nondum tamen prorſus ſoluta eſt quæſtio. nam quum nuper dictum fuerit, rectè compoſitos fuiſſe omnes Chriſti affectus, quomodo nunc ſeipſum corrigit? ſic enim affectum ſuum ſubigit in obſequium Dei quaſi modum exceſſerit. Certè in primo voto non apparet placida illa moderatio quam dixi: quia mediatoris officio defungi, quantum in ſe eſt, renuit ac detrectat. Reſpondeo, in eo nihil fuiſſe vitij quod obiecto mortis terrore, ſimul oblata eſt caligo, vt aliis omnibus omiſſis ad votum illud proſiliret. Neque hìc ſubtiliter diſputare neceſſe eſt an illi obrepere potuerit ſalutis noſtræ obliuio: quia hoc vnum ſufficere nobis debet, quum in mortis deprecationem erumperet, de aliis non cogitaſſe quæ viam clauſiſſent. Si quis excipiat, primum motum (quem frenari antequam longius excurreret oportuit) non fuiſſe temperatum vt decebat: reſpondeo non poſſe in hac naturæ noſtræ corruptione perſpici affectuum feruorem cum temperie qualis in Chriſto fuit: ſed hunc dandum eſſe honorem Filio Dei ne eum æſtimemus ex nobis. Nam ſic in nobis æſtuant omnes carnis affectus vt proſiliant in contumaciam, vel ſaltem aliquid fęcis habeant admiſtum. Sic autem & doloris & metus feruore æſtuauit Chriſtus vt ſe tamen continuerit in ſua menſura. Imò ſicuti varij cantus & inter ſe diſcrepantes adeò nihil diſſonum habent vt potius concinnam ſuauémque harmoniam cõficiant: ita in Chriſto inſigne extitit ſymmetrię exemplar inter Dei & hominum voluntates, vt abſque conflictu & repugnantia inter ſe differant. Hic quidem locus clarè docet nimis inſipidos fuiſſe veteres hęreticos qui Monothelitę dicti ſunt, quòd fingerent Chriſtum nonniſi vna voluntate & ſimplici fuiſſe pręditum. neque enim quatenus Deus erat, aliud voluit quàm Pater. Sequitur ergo humanę eius animę ſuos fuiſſe affectus ab arcano Dei conſilio diſtinctos. Iam verò ſi Chriſtum oportuit captiuam tenere ſuam voluntatem, vt eam ſubiiceret Dei imperio, quanuis rectè moderata eſſet, quàm ſolicitè nobis reprimenda eſt affectuum noſtrorum licentia, qui & ſemper inconſiderati feruntur ac præcipites, & contumacia referti ſunt? Quòd ſi nos gubernet Dei Spiritus vt nihil velimus niſi rationi conſentaneum, Deo tamen hanc debemus obedientiam vt patienter feramus votis noſtris non dari ſucceſſum. Nam hæc fidei modeſtia eſt, Deo permittere vt aliter ſtatuat quã nos cupimus. Præſertim hæc regula tenẽda eſt vbi nobis nõ cõſtat

certa & specialis promissio, nequid petamus nisi sub hac conditione, vt Deus impleat quod decreuit. quod fieri non potest quin vota nostra illi resignemus. Iam quæritur quid orando Christus profecerit. Apostolus ad Heb. dicit exauditum fuisse à suo metu (sic enim exponi debet locus ille, non autem vt vulgò legitur, pro sua reuerentia) id porrò non quadraret si mortem simpliciter timuisset Christus: quia ab ea liberatus non fuit. Vnde sequitur grauioris mali timore ad deprecandam mortem fuisse adactum: nempe quum iram Dei sibi propositam videret, quatenus ad eius tribunal totius mundi peccatis oneratus se sistebat, necesse illi fuit profundam mortis abyssum exhorrescere. Quanquam ergo mortem sustinuit, quia tamen solutis eius doloribus (quemadmodum & Petrus docet) superior euasit in luctu, meritò dicit Apostolus exauditum fuisse à suo metu. Hic indocti homines insurgunt, remque indignam esse clamitant quòd veritus sit Christus absorberi à morte. Ego autem ipsos mihi respondere velim quémnam fuisse metum putent qui guttas sanguineas Christo expressit. nun quam enim nisi à diro & insolito horrore fluxisset mortalis ille sudor. Siquis hodie sudando sanguinem emittat, & quidem tanta copia vt guttæ in terram distillet, incredibile portentum erit: si cui hoc contingat mortis timore, pusillo & muliebri animo esse dicemus. Ergo qui Christum negant precatum esse vt eum Pater à mortis gurgite eriperet, mollitiem illi affingunt vel plebeio homine indignam. Siquis obiiciat infidelitatis esse timorem illum quem dico, in promptu solutio est, quum Diuinæ maledictionis horrore perculsus est Christus, sic tactum fuisse carnis sensu vt fides illæsa & incolumis maneret. Fecit enim naturæ eius integritas vt easdem quæ nos suis aculeis pungunt tentationes sine vulnere sentiret. Interim stultè imaginantur sine certamine victorē, qui tentationum sensu eum eximunt. Nec verò putare fas est quicquam eum simulasse dum conquestus est de mortali animæ suæ tristitia: nec mentiti sunt Euangelistæ, mœstitia fuisse correptum & expauisse narrantes.

Heb.5.c.7.

Act.2.d.24.

40 *Et venit ad discipulos.*) Quanquam nec metu solutus nec cura laxatus erat, remissa tamen precandi contentione, solatium hoc interposuit. Neque enim talis requiritur precandi assiduitas à fidelibus vt nunquam à Dei colloquio discedant. quin potius Christi exemplo suas orationes continuant, dum eousque progressi quò patitur infirmitas, ad exiguum quidem tempus cessant, subinde tamen recepto anhelitu se denuò ad Deum conuertunt. Fuisset autem non parua doloris leuatio, discipulos habere eius socios & consortes: contrà verò acerba mali accessio fuit ab ipsis quoque destitui. Etsi enim nullius ope indiguit, quia tamen vltro infirmitates nostras susceperat, atque in hoc maximè agone eius exinanitionis de qua meminit Paulus, specimen edere voluit, nihil mirum si eorum socordia quos sibi socios delegerat, graue & molestum onus addidit eius dolori. Neque enim fictè cum ipsis expostulat, sed ex genuino animi sensu dolere sibi testatur quòd desertus fuerit. Iusta autem fuit socordiæ exprobratio, quòd in extremis eius angustiis non vnius saltem horæ vigilias tulissent.

Philip. 2.a.7.

41 *Vigilate & orate.*) Quia in magistri periculo torpebant discipuli, ad seipsos reuocantur, vt proprij mali sensu expergefiant. Denuntiat ergo Christus, nisi vigiles sint & orent, statim à tentatione posse opprimi: acsi dixisset, Quando vos nulla tangit mei cura, nolite saltem vos negligere, quia vestra hîc res agitur: ac nisi cauetis, tentatio vos statim demerget. Nam intrare in tentationem, est succumbere. Notemus autem resisten di modum hîc præscribi, non vt nostra virtute & industria freti colligamus animos: sed potius vt conscij nostræ infirmitatis, arma & vires petamus à Domino. Nihil ergo sine precibus vigilantia nostra proficiet. *Spiritus quidem promptus.* Ne terrore exanimet discipulos, eorum segnitiem leniter adhibita consolatione bonæque spei materia castigat. Ac primùm quidem admonet, tametsi alacres ad rectè agendi studium ferantur, esse tamen cum infirmitate carnis luctandum, ideóque nunquam superuacuas esse preces. Videmus ergo promptitudinis laudem concedi ne sua eos infirmitas in desperationem coniiciat: & tamen stimulari ad preces, quia nondum prediti sint satis robusto Spiritu. Quare hæc admonitio propriè ad fideles spectat, qui Spiritu Dei regeniti cupiunt rectè agere, sub carnis tamen infirmitate adhuc laborant. nam etsi viget in ipsis Spiritus gratia, secúdùm carnem infirmi sunt. Quanquam autem solis discipulis sua debilitas ostenditur, quia tamen perinde in omnes competit quod de illis dicit Christus, hinc petenda est generalis regula, sedulas excubias precando nobis agendas esse: quia nondum in nobis eminet tantum Spiritus robur quin subinde labamur carnis infirmitate, nisi Dominus suo nos auxilio erigat ac sustineat. Cæterùm non est cur nimis anxiè trepidemus: quia remedium nobis certum proponitur, quòd nec longè nec frustra quærendum est. Superiores enim fore promittit Christus quicunque ad precandum intenti carnis suæ desidiam sedulò excutient.

42 *Altera vice abiit.*) His Matthæi verbis videtur Christus quasi subacto metu liberius ac magis soluto animo se Patri permittere. Neque enim amplius petit trāsferri à se poculum: sed hoc voto præterito, in hoc potius insistit vt Dei consilio pareat. Sed apud Marcum progressus hic non exprimitur, imò quum secundò reuersus est Christus, dicitur easdem iterasse preces. Et certè non dubito quoties orauit, metu & horrore ad deprecandam mortem fuisse impulsum. Probabile tamen est, secunda vice magis enixum fuisse ad obsequium Patri præstandum, & primo tentationis congressu fuisse animatum, vt maiore fiducia ad mortem accederet. Lucas distinctè non recitat diuersis vicibus ipsum orasse: sed tantùm dicit, quum vrgeret anxietas, prolixius & vehementius id fecisse, acsi fuisset continuus precandi tenor. verùm sancimus Euangelistas interdum omissis circunstantiis summam tantùm perstringere. Quòd ergo tandem in fine dicit venisse Christum ad discipulos, est hysteron proteron: sicut in altero membro, vbi prius Angelum è cęlo apparuisse narrat quā de angore Christi loquatur. Sed inuersus ordo nihil habet absurdi: quia vt sciremus non frustra missum illi fuisse Angelum, necessitas deinde exprimitur. Ita narratio posterior, est velut caussæ redditio. Quanquam autem non nisi à solo Dei Spiritu fortitu-

fortitudo ſuggeritur, id non obſtat quominus Angelis ſuis miniſtris Deus vtatur. Atque hinc colligere licet quàm ingentes pertulerit cruciatus Filius Dei, quòd oculari conſpectu Dei auxilium ei proponi oportuit.

43 *Reperit iterum dorm.*) Hæc ſomnolentia neque ex crapula, neque ex craſſo ſtupore, neque ex fluxa carnis hilaritate fuit, ſed potius ex immodico mœrore, quemadmodum docet Lucas. Vnde melius perſpicimus quàm procliuis ad torporem ſit caro noſtra, cui obliuionem Dei pericula ipſa inducunt. Ita vndique apta Satanæ occaſio & prõpta eſt ad tendendas nobis inſidias. Nam ſi nihil aduerſi metuimus, ebrio ſopore nos perfũdit: timore verò & mœſtitia, quibus ad precandum ſtimulari nos decebat, ſenſus noſtros obruit, ne ad Deum aſſurgant. ita modis omnibus effluunt homines, & à Deo alienantur, donec ipſos colligat. Notanda etiam circunſtantia eſt, quòd tam acriter obiurgati diſcipuli, eodem ferè momento ad ſomnũ recidunt. Neque hoc de tota cohorte dicitur, ſed de tribus quos ſibi præcipuos comites Chriſtus delegerat. quid ergo fiet gregariis, quũ hoc in flore acciderit? Porro iteratio eiuſdem ſermonis non fuit battologia (quam ſuprà damnauit Chriſtus in hypocritis, qui futili garritu ſe impetraturos ſperant quod nunquam ſincerè & ex animo petunt) ſed docuit Chriſtus ſuo exemplo, non decere nos animis frangi, nec fatigari precando, ſi non ſtatim fiamus votorum compotes. Hæc igitur eſt non ſuperuacua ſermonis repetitio, ſi tentatio repulſæ non extinguat precandi ardorem: quin tertiò & quartò petamus quod viſus fuerit Deus negaſſe.

MATTH. XXVI.

45 *Tunc venit ad diſcipulos ſuos, & dicit illis, Dormite iam, & requieſcite: ecce appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.*

46 *Surgite, eamus: ecce appropinquat qui me tradit.*

47 *Adhuc eo loquente, ecce Iudas vnus ex duodecim venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fuſtibus, à Sacerdotibus & Senioribus populi.*

48 *Qui verò prodebat eum, dederat illis ſignum, dicens, Quemcunque oſculatus fuero, ipſe eſt, tenete eum.*

49 *Et confeſtim accedens ad Ieſum dixit, Aue Rabbi. Et oſculatus eſt eum.*

50 *Dixitque illi Ieſus, Amice, ad quid ades? Tunc accedentes iniecerunt manus in Ieſum, & ceperunt eum.*

MARC. XIIII.

41 *Et venit tertiò, dicitque illis, Dormite poſthac, & requieſcite. ſufficit, venit hora. ecce traditur Filius hominis in manus peccatorum.*

42 *Surgite, eamus: ecce appropinquat qui me prodit.*

43 *Et continuò adhuc eo loquente, accedit Iudas qui vnus erat è duodecim, & cum eo turba multa cum gladiis & fuſtibus, à ſummis Sacerdotibus, & Scribis, & ſenioribus.*

44 *Dederat autem qui prodebat eum ipſis interſignium, dicens, Quemcunque oſculatus fuero, is eſt: comprehendite eum, & abducite cautè.*

45 *Et veniens, confeſtim accedit ad illum, ac dicit, Rabbi, Rabbi. Et oſculatus eſt eum.*

46 *Illi verò iniecerunt in eum manus ſuas, & ceperunt eum.*

LVC. XXII.

47 *Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & qui vocabatur Iudas, vnus è duodecim, antecedebat eos: & appropinquauit Ieſum, vt oſcularetur eum.*

48 *Ieſus autem dixit illi, Iuda, oſculo Filium hominis prodis?*

45 *Dormite iam, & requieſcite.*) Satis conuenit ironicè hîc Chriſtum loqui: ſed tenendum ſimul eſt quorſum ſpectet ironia. Quia enim Chriſtus diſcipulos monendo, nihil profecerat, non modò eorum ſocordiam obliquè perſtringit, ſed denũtiat, quãuis ſegnes eſſe velint, non fore illis amplius integrum. Senſus eſt igitur, Quia hactenus apud vos verba perdidi, iam vos hortari deſinam: ſed vtcunque vobis per me dormire liceat, hoc tamen vobis hoſtes non permittent, ſed inuitos cogent ad vigilandum. ideo apud Marcum additur, *Sufficit*: acſi dixiſſet non eſſe iam dormiendi tempus. Atque hoc modò plerumque Dominus hominum ſegnitiem caſtigat, vt qui ad verba ſurdi fuerunt malis tandem coacti euigilent. Quare diſcamus Domini verbis maturè attendere, ne quod ipſe ſponte à nobis elicere vult, ſerò extorqueat neceſſitas.

46 *Surgite, eamus.*) His verbis declarat, ex quo precatus fuit, nouis armis ſe eſſe inſtructum. Prius quidem ſatis voluntarius ad mortẽ fuerat, ſed in ipſo articulo cum carnis infirmitate durũ illi certamen fuit, vt libenter ſe à morte ſubduceret, ſi modò licitũ fuiſſet cum bona Patris venia. Precibus ergo & lacrymis nouam è cœlo virtutẽ obtinuit: non quòd vnquam vacillarit inopia virtutis: ſed quia ſub carnis infirmitate, quãniſ ſpõte ſuſceperat, anxiè & cum moleſto difficilique conatu laborare voluit, vt in ſua perſona victoriam nobis acquireret. Nunc verò ſedata trepidatione & timore ſubacto, rurſus vt voluntarium ſacrificium offerat Patri, non modò fugitat, ſed vltro ad mortem occurrit.

47 *Adhuc eo loquente.*) Sedulò exprimunt Euangeliſtę præuiſum fuiſſe à Domino quicquid accidit. vnde certo colligi potuit nõ externa violentia ipſum ad mortẽ trahi, niſi quatenus impij arcanum Dei conſilium exequebantur. Quanquã ergo lugubre & plenum terroris ſpectaculũ diſcipulis obiectum fuit: ſimul tamen oblatum eſt fiduciæ argumentum quo ſe erigerent, quum nihil fortuitũ agi res ipſa oſtenderet, ac Chriſti prędictio eos dirigeret ad ſpeculãdam Deitatis eius gloriam. Quod autem à Sacerdotibus miſſa fuit armata turba: quòd etiam tribunum & cohortem precariò ſumpſerunt à Pilato, hinc apparet mala conſcientia perculſos fuiſſe ac vexatos, vt omnia trepidè agerent. Quorſum enim ad Chriſtum ca-

piendum tantis copiis opus fuit, quem sciebant nullo armorum præsidio munitum esse? Hinc ergo tam solicitus apparatus, quòd diuina Christi virtus, quam multis documentis coacti fuerant sentire, intus ipsos torquebat. sed ex altera parte prodigiosus emergit eorum furor, quòd armorum potentia freti, aduersum Deum insurgere non dubitant.

48 *Qui verò prodebat eum.*) Non dubito quin vel reuerentia Domini vel sceleris sui pudore cohibitus fuerit Iudas vt palàm non auderet se vnũ ex hostibus profiteri: imò quòd apud Marcum milites admonet *Vt eum cautè deducant*, ideo factũ esse coniicio, quia memoria tenebat quàm multis documentis probasset aliàs Christus Diuinã suam virtutem. Sed mira interim dementia fuit, vel se occultare friuola simulatione, quum in Filij Dei conspectum prodiret, vel immensæ eius potentię opponere hominum industriam.

49 *Aue Rabbi.*) Non dubito quin Iudas quasi trepidus Magistri periculo, misericordiæ affectum his verbis simulauerit: ideo apud Marcum exprimitur pathetica repetitio, *Rabbi Rabbi.* Quãquam enim eum vrgebat Christi maiestas, sic tamen diabolus fascinauerat eius mentem, vt perfidiam suam osculo & verborum blanditiis probè celatum confideret. Hæc igitur salutatio vel acclamatio, compassionis fuit prætextus. idem & de osculo sentio. etsi enim mos satis tritus Iudæis fuit amicos osculo excipere: quia tamen paulo antè à Christo discesserat Iudas, videtur nunc quasi periculo repentè expauefactus, extremum osculum Magistro porrigere. Ita specie pietatis reliquos superat, dum videtur ægerrimè à Magistro suo auelli: interim quàm nihil suis fallaciis proficiat, apparet ex Christi responso.

50 *Amice, ad quid ades?*) Expressius apud Lucam, *Iuda, osculo Filium hominis prodis.* nisi quòd plus vehementiæ habet hæc exprobratio, quòd Magistri beneuolentia & summo honore sibi delato, ad extremam perfidiam impiè abutitur. Neque enim ironica est compellatio, dum Christus amicum vocat: sed ingratitudinem illi obiicit, quòd ex intimo & contubernali amico factus sit proditor, quemadmodum in Psalmo prædictum *Psalm 41. 10.*
fuerat. Si hoc fecisset extraneus, tolerandũ fuisset: nunc autẽ familiaris & domesticus, cum quo suauiter vescebar, qui me comitabatur in Templum Domini, sustulit contra me insidias. Hîc verò clarè videmus quod paulo antè admonui, quocunque artificio se tegant hypocritæ, & quoscunque fucos obtendant, vbi in conspectum Domini ventum est, eorum scelera proferri in medium: imò illis cedere in grauius iudicium, quòd in Christi gremium recepti, perfidè in ipsum insurgunt. nã Amici nomen (vt diximus) acrem in se aculeum continet. Cæterùm huic malo quod semel Christus in sua persona sustinuit, sciamus Ecclesiam sẽper fore obnoxiam, vt proditores in sinu suo foueat. Ideo & paulò antè dictum fuit, Proditor accessit, qui vnus erat è duodecim. Ne talibus exemplis vltra modum turbemur: quia vtroque modo probare vult Dominus fidem nostram, dum extrà per hostes apertos Satã nos & Ecclesiã oppugnat, intus verò per hypocritas clandestinam perniciẽ molitur. Simul tamen docemur sinceritatem cum Deo colere quicunque sumus ex eius discipulis. Nam & defectiones quas quotidie cernimus, ad timorem nos & veræ pietatis studium solicitant, vt dicit Paulus, Discedat ab iniquitate quisquis inuocat nomen Domini. Iubemur omnes osculari Dei Filium. videndum igitur ne hoc quisquam proditoriè faciat: alioqui magno constabit in tantum honorem fuisse euectos.

MATTH. XXVI.

51 *Et ecce, vnus ex iis qui erant cũ Iesu, extendens manum exeruit gladium suum: & percutiens seruum summi Sacerdotis, amputauit auriculam eius.*

52 *Tunc ait illi Iesus, Conuerte gladium in locum suum. omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt.*

53 *An putas quòd non possum nunc rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plusquam duodecim legiones Angelorum?*

54 *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quòd sic oportet fieri?*

55 *In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronem exiistis cum gladiis & fustibus ad comprehendendum me: quotidie apud vos sedebam, docens in Templo, & non me cepistis.*

56 *Hoc autem totum factum est vt complerentur Scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.*

MARC. XIIII.

47 *Vnus autem quidam astãtium educto gladio percussit seruum summi Pontificis, & amputauit eius auriculam.*

48 *Et respondens Iesus dixit illis Tãquam ad latronem exiistis cum gladiis & fustibus ad comprehendendum me?*

49 *Quotidie eram apud vos in Tẽplo docens, & non comprehendistis me. Sed* hoc factum est *vt implerentur Scripturæ.*

50 *Et eo relicto fugerunt omnes.*

51 *Vnus autem adolescentulus sequebatur eum circumamictus sindone super nudum: & comprehenderunt eum adolescentes.*

52 *Ille verò relicta sindone, nudus effugit ab illis.*

LVC. XXII.

49 *Videntes autem ij qui circa ipsum erant quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúsne gladio?*

50 *Et percussit vnus ex illis seruum summi Pontificis, & amputauit auriculam eius dextram.*

51 *Respondens autem Iesus dixit, Sinite hucusque. Et quum tetigisset auriculam eius, sanauit eum.*

52 *Dixit autem Iesus ad eos qui venerant ad se, principes Sacerdotum, ac Magistratus Templi, & seniores, quasi ad latronem exiistis cum gladiis & fustibus?*

53 *Quum fuerim quotidie vobiscum in Templo, non extendistis manus in me. sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.*

51 *Et ecce, vnus.*) Lucas dicit in hoc conspirasse omnes discipulos vt pro magistro certarent. Vnde rursus apparet quanto magis simus ad pugnas animosi ac prompti, quàm ad tolerantiam crucis. Quare prudenter semper expendere conuenit quid mandet Dominus, & quid à singulis nostrûm requirat, ne zeli nostri feruor sine ratione & modo ebulliat. Quòd autem discipuli Christum dicuntur rogasse, non eo animo fecerunt vt parerent eius imperio: sed his verbis testati sunt se ad vim hostium arcendam accinctos esse ac paratos. Nec verò expectauit Petrus dum sibi daretur percutiendi mandatum ac facultas, sed temere ad vim illicitam prosiliit. Videtur quidem primo intuitu hæc strenuitas laude digna esse: quòd discipuli suæ infirmitatis obliti, quanuis sint ad resistendum impares, corpora tamen sua pro magistro opponere, & ad certam mortem obiicere non dubitant. perire enim cum Domino malũt, quàm se viuis ac videntibus ipsum opprimi. Sed quia præposterè plus tentant quàm ferat Dei vocatio vel permittat, iure damnatur eorum temeritas. Quare discamus, vt Domino obsequia nostra placeant, ab eius nutu pendere, ne quisquam digitum moueat nisi quatenus ab illo iussus fuerit. Ac ideo præsertim huic modestiæ sedulò addictos esse conuenit, quia recti & compositi zeli loco tumultuosa vt plurimum in nobis regnat inæqualitas. Nomen Petri hoc quidem loco subticent Euangelistæ: sed Iohannes testatur, & ex contextu paulo pòst patebit fuisse Petrum, qui tacito nomine hîc notatur. Colligere tamẽ ex Luca promptum est, alios quoque eiusdem intemperantiæ fuisse socios. neque enim vnum duntaxat alloquitur, sed communiter omnibus dicit, *Sinite hucusque.*

52 *Conuerte gladium.*) His verbis confirmat Christus Legis præceptum, quo priuatis hominibus interdicitur vsus gladij. Ac præsertim notanda est pœnæ sanctio quę mox additur. neque enim statuta hominũ arbitrio fuit pœna qua proprium sanguinem vindicent: sed Deus ipse nos seuerè à cædibus prohibendo, testatus est quàm sibi charum sit humanum genus. Primùm ergo se vi & manu defendi non vult, quia Deus percutere in Lege vetuerit. Atque hæc generalis ratio est: mox verò ad specialem descendit. Cæterùm hîc mouetur quæstio, an nunquam liceat vi iniustam vim repellere. nam quum Petro negotium esset aduersus impios & scelestos latrones, damnatur tamen quòd gladium arripuerit. Si in hoc facto moderatæ defensionis exceptio non valuit, videtur Christus omnium manus ligare. Quanquam autem in quintũ caput fusius tractata à nobis fuit hæc quæstio, nunc tamen paucis verbis iudicium meum repetam. Primò inter ciuile & conscientiæ forum distinguere conuenit. nam si quis latroni resistat, quia aduersus communẽ generis humani hostem leges eum armant, publicæ pœnæ non erit obnoxius. Ita quoties iniustæ violentiæ opponitur defensio, cessat pœna quam exequendam terrenis iudicibus mandauit Deus. Cæterùm non simplex causæ bonitas à reatu conscientiam absoluit, nisi accedat purus affectus. Ergo vt quis ritè ac licitè se defendat, necesse est prius ipsum exuere & iracundiæ feruorem, & odium, & cupiditatem vindictæ, & omnes incompositos animi impetus, vt defensio nihil habeat in se turbulentum. Hoc quia rarũ est, imò vix vnquam contingit, meritò Christus ad generalem regulam suos reuocat, vt à gladio prorsus abstineant. Porrò stultè hoc testimonio abusi sunt fanatici homines vt gladium iudicibus excuterent. Nefas esse contendunt gladio percutere. Id verum quidem esse fateor: quia nemini licet gladium suo arbitrio sumere, vt sit author cędis, sed nego magistratus (qui ministri Dei sunt, & per quos iudicia sua exercet) in communi ordine censeri. Adde quòd his Christi verbis disertè illis hæc ipsa asseritur potestas. nam quum pronuntiet tollendos è medio esse homicidas, sequitur gladium in manus tradi iudicibus, vt iniustas neces vindicent. Continget quidem interdum sanguinarios homines aliis modis puniri, hæc tamen ordinaria est ratio, qua Dominus crudelem improborum ferociam compesci voluit ne impunè grassetur. Iam quòd huc impudentiæ prorumpere ausi sunt Canonistæ quidam, vt docerent nõ ablatum fuisse Petro gladium, sed mandatum esse vt reconditum teneret donec exerendi veniret oportunitas, hinc perspicimus quàm crassè & proteruè Dei verbo illuserint canes illi.

53 *An putas quod non possim.*) Sequitur nunc specialis illa ratio, cuius paulo antè memini. admonet enim Christus, longè melius defensionis genus & magis legitimum sibi ad manum fore, ni si quia parendum est decreto Patris. Hæc enim summa est, quum æterno Dei consilio destinatus sit in sacrificium, idque Scripturæ oraculis testatum sit, non esse contra pugnandum. Ita Petri temeritas alia circunstantia damnatur, quòd conetur non tantùm cæleste decretum labefactare, sed viam quoque obstruere humani generis redemptioni. Non solùm illicitè gladium extulit Petrus, sed stulti & amentes fuerunt discipuli, quòd pauci & imbelles contra militum cohortem & maximam turbam aliquid agere tentarunt. Ergo Dominus, vt eorum stultitiam euidentius coarguat, hanc comparationem ponit, Si quærendum sit tuendæ vitæ præsidium, sibi præstò fore non vndecim Angelos, sed copiosum & inuictum exercitum. quum ergo Angelos ad opem sibi ferendam non accersat, multo minus inconsideratum modum expetere, à quo nulla speranda sit vtilitas. Nihilo enim magis profuit tumultuari discipulos quàm si paucæ ranæ strepitum mouerent. Frustra autem hîc laborant quidam interpretes, quomodo Angelos impetrare Christus à Patre potuerit, ex cuius decreto mors illi obeunda erat. nam hæc inter se pugnant, quòd Filium suum morti exposuerit nudum & inermem: (quia sic necesse erat, & semel statutum) & tamen ad mittendas ei suppetias precibus flecti potuerit. Sed enim cõditionalis est Christi sermo, sibi longè potiorem esse modum tuendæ vitæ, nisi obstaret Patris voluntas. Sic tollitur omnis repugnantia, quoniam ideo à rogando Patre abstinuit Christus, quòd de cõtrario eius decreto certus foret. Hinc tamen elicitur vtilis doctrina, iniuriam facere Deo qui ad illicita media confugiunt necessitatis prætextu. Siquis legitimis opibus & adiumentis destituitur, ad praua consilia & vitiosos conatus præceps rapitur: nempe quia pauci ad arcanam Dei tutelam attendunt, quæ sola ad præstandam nobis quietem sufficere debebat. Imminet nobis periculum: quia exitus secundùm carnem non apparet, hoc vel illud excogitamus, quasi nulli sint in cælo Angeli, quos toties Scriptura positos salutis nostræ causa custodes esse dicit. Itaque nos eorum auxilio pri- Heb.1.d.14.

uamus. nam quoscunque sua inquietudo & nimia anxietas præcipitat vt manus ad vetita malorum remedia extendant, certum est eos Dei prouidentiæ renuntiare.

54 *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ?*) Hoc verbo intelligit Christus nihil sibi tentandum esse effugiendæ mortis causa, ad quam sciebat à Patre se vocari. Non egebat quidem ipse Scripturis ex quibus disceret sibi Diuinitus iniunctum esse tunc mori: sed quia non tenent mortales quid apud se Deus statuerit donec verbo patefiat, Christus discipulos respiciens, quod voluntatis suæ testimonium reddidit Deus, meritò in medium pro ducit. Scimus quicquid malorum nobis accidit, à Deo ipso infligi: sed quia de euentu sumus dubij, remedia quæ permittit quærendo, non insurgimus contra eius imperium: sed vbi comperta est eius volũtas, nihil aliud restat quã quiescere. Quãquam autẽ Christus hîc tantùm docet, patiẽter ferendã sibi esse mortem, quia Scripturis testatũ sit oportere sic fieri: huius tamẽ doctrinæ vsus latiùs patet, nẽpe Scripturam idoneũ esse domandæ carnis contumaciæ frænum, quia in hunc finem nobis ostendit Deus quid sibi placeat, vt nos contineat in voluntatis suæ obsequio. Ideo Paulus has Scripturæ proprias attribuit partes vt nos ad patientiam erudiat, & in rebus aduersis suppeditet quantum opus est consolationis. Breuius apud Lucam discipulos castigat Christus, *Sinite hucusque*: sed tamen asperè in eorum audaciam inuehitur, quia ad damnabile facinus progressi sint, quanquã simul spem veniæ facit, si prauo feruore sedato vltrà non prosiliant.

51 Luc. *Cum tetigisset auriculam eius.*) Stulto suo zelo Petrus grauem infamiam magistro suo eiúsque doctrinæ inusserat. Nec verò dubium est quin hoc artificio Satan tentauerit æterno probro Euangelium grauare, quasi Christus ad res nouandas sicariis ac tumultuosis comitibus vsus esset. Hanc igitur causam fuisse existimo cur vulnus ab eo inflictum Christus sanauerit. Cæterùm horribilis ac prodigiosus stupor tenuit hostes, quos nihil mouit tanti miraculi conspectus. Minus tamen mirum est in aliena persona Christi virtutem non esse intuitos, quum voce eius prostrati furere non destiterint. Hic est spiritus vertiginis, quo reprobos dementat Satan vbi in cæcitatem à Domino proiecti sunt. In ipso præsertim seruo qui sanatus fuit, notabile extat ingratitudinis exemplum. siquidem nec Diuina Christi virtute subactus fuit vt à sua duritie resipisceret, nec beneficio victus, vt ex hoste discipulus fieret. Stultè enim commenti sunt Monachi, animo quoque fuisse sanatum, ne mutilum esset Christi opus. quasi verò non se quotidie Dei bonitas ad indignos effundat.

55 Matth. *Tanquam ad latronem.*) His verbis expostulat Christus cum hostibus suis, qui ad cõflandam ei inuidiam magnis copiis instructi venerant. nam hic sensus est, Quid opus fuit contra me tanto armorum apparatu, ac si latro quispiam superandus foret? Atqui ego semper inermis ac placidus inter vos vixi: quum in Templo docerẽ, nullo militum impetu facile fuit me capere. Quãquam autem de malitia ipsorum conqueritur, quia violenter in se tanquam in hominem seditiosum irruerent: rursus tamen malam eorum conscientiam pungit, quòd duce proditore, nonnisi trepidè & cum multis diffidentiæ signis ad eum accederent.

56 *Hoc autem totum factum est.*) Paulo aliter reliqui duo. nam quod in sua persona recitat Matthæus, videtur Marcus Christo tribuere. Lucas etiam diuersis verbis vtitur, quòd *hæc sit ipsorum hora, & potestas tenebrarum.* Consilium tamen Spiritus Sancti certum est, quicquid machinati fuerint impij, nihil omnino sine Dei nutu & prouidentia fuisse actum. nam (sicuti prius dictum fuit) nihil testatus est Deus per suos Prophetas nisi quod apud se definierat. Hic ergo primùm docemur, quantumuis effræni libidine Satan exultet cum impiis omnibus, dominari tamen semper Dei manũ, vt inuitos trahat quocunque voluerit. Docemur secundò, quanuis impij compleãt quod Scripturis prædictum est, quia tamen ipsis Deus non vtitur tanquam legitimis ministris, sed arcano impulsu dirigit quò minimè vellent, non esse excusabiles: & quum Deus iustè ipsorum malitia vtatur, culpam in ipsis hærere. Notemus interea hoc à Christo fuisse dictum vt scandalum tolleret, quòd aliâs non parum turbasset infirmos, quum tam contumeliosè ipsum vexari conspicerent. Quanquam non discipulis tantùm cõsulere, sed hostium quoque superbiam retundere voluit, ne quasi parta victoria triumphos agerent. Ideo apud Lucam dicit *esse eorum tempus*: quo significat illis ad breue tempus à Domino permitti hanc licentiam. *Potestas autem tenebrarum* pro diabolica accipitur: quod verbum rursus ad euertendam ipsorum gloriam non parum valuit. nam vtcunque se efferant, Christus tamen docet nihil esse quàm diaboli mancipia. Porrò dum confusè omnia miscentur, ac diabolus tenebras spargendo totum mundi ordinem videtur euertere, sciamus sursum in cælis lucere Dei prouidentiam, vt tandem quæ turbata sunt componat: ideóque fidei oculos ad illam serenitatem erigere discamus. Quod dicuntur *fugisse omnes discipuli*, hinc iterum colligere licet quanto promptiores ad temerè pugnandum fuerint quàm ad sequendum magistrum.

51 *Vnus adolescentulus.*) Vnde factum sit vt quidam somniauerint hunc fuisse Iohannem, nescio, nec magnopere curandum est: hoc magis ad rem pertinet, tenere quorsum hanc historiam Marcus retulerit. Ego verò hunc illi propositum fuisse finem arbitror, vt sciremus, tumultuosè, absque pudore & modestia (vt in rebus perditis fieri solet) grassatos fuisse impios, quòd iuuenem hominem sibi incognitum & nullius criminis suspectum comprehenderint, vt vix eorum manus nudus effugerit. Probabile enim est adolescentem, cuius fit mentio, quum studiosus esset Christi, nocturno tumultu audito, absque vestibus linteo duntaxat opertum venisse, vel quo insidias detegeret, vel saltem ne deesset pietatis officio. Certè quod nuper dixi perspicitur, immani violẽtia grassatos fuisse impios, quando ne misero quidem adolescenti, qui seminudus è lecto ad strepitum accurrerat, pepercerint.

MATTH. XXVI.	MARC. XIIII.	LVC. XXII.
57 *At illi comprehensum Iesum duxerunt ad Caiapham principem*	53 *Et adduxerunt Iesum ad summum Sacerdotem: & conueniunt cum eo omnes*	54 *Comprehensum autem eum du*

Sacerdotum, vbi Scribæ & seniores conuenerant.

58 *Petrus autem sequebatur eũ procul vsque ad atrium summi Põtificis: & ingressus intrò, sedebat cũ ministris, vt videret finem.*

59 *Principes autem Sacerdotum & Seniores & totum Concilium quærebant falsum testimonium cõtra Iesum, vt eum morti traderent.*

60 *Et non inueniebant: etiam quum multi falsi testes accessissent, non inueniebant. Nouissime autem venerunt duo falsi testes,*

61 *Qui dixerunt, Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & triduo ædificare illud.*

principes Sacerdotum, & Seniores & Scribæ.

54 *Et Petrus eminus sequebatur eum vsque in atrium summi Pontificis: & erat sedens vnà cum ministris, & calefiebat ad lumen.*

55 *Principes autem Sacerdotum & totum Concilium quærebant testimonium aduersus Iesum, vt eum morti traderent: nec inueniebant.*

56 *Multi enim falsum testimonium dixerant contra eum, & non congruebant eorum testimonia.*

57 *Et quidam surgentes falsum testimonium tulerunt contra eum, dicendo:*

58 *Nos audiuimus eum dicentem, Ego diruam templum hoc quod manibus factũ est, & tribus diebus ædificabo aliud, non manufactum.*

59 *Et ne sic quidem congruebat eorum testimonium.*

xerunt, & induxerunt in domũ summi Pontificis. Petrus verò sequebatur eminus.

Aliam narrationis seriem tenet Lucas quàm Matthæus & Marcus. Verùm quod inter ipsos diuersum est, mox suo loco conciliare studebimus. Interim quæ notatu digna sunt in verbis Matthæi & Marci, breuiter perstringere conuenit. In primis, vt tollatur crucis scandalum, spectanda est vtilitas quam nobis peperit Christi exinanitio. sic enim fiet vt incomparabilis Dei bonitas & gratiæ efficacia quicquid deforme ac probrosum illic erit, suo fulgore aboleat. Filium Dei capi, vinciri & constringi secundùm carnem turpe fuit: at verò dum reputamus nos eius vinculis solutos esse à tyrannide diaboli, & reatu qui nos coram Deo tenebat implicitos, non solùm tollitur offendiculum ad quod impingere posset fides nostra, sed in eius locum succedit immensæ Dei gratiæ admiratio, cui tanti fuit nostra liberatio vt Filium vnigenitum impiis vinciendum tradiderit. Hoc quoq; nobis erit singularis Christi erga nos amoris pignus, quòd sibi ipse non pepercit, sed sponte carnis suæ laqueos induit vt animas nostras à vinculis multo peioribus eximeret.

Deu.17.b.8. 57 *Duxerunt ad Caiapham.*) Quanquam Iudæis adempta erat maior, quam vocant, iurisdictio, manebant tamen quædam reliquiæ eius iudicij quod Lex summo Sacerdoti defert, itaque cum mero imperio non erepta erat modica coertio. Hinc fit vt Christus ad summum Pontificem examinandus trahatur: non vt vltimum de ipso iudicium ad tribunal illud fiat, sed vt suo iudicio grauatum Sacerdotes deinde sistant coram Præside. Caiaphas Pontifex alio nomine vocatus fuit Iosephus, quem Iosephus historicus dicit à Valerio Grato Iudææ præside summo sacerdotio ornatum esse, quum honore amotus esset Simon Camithi filius. Solum autem cognomen ab Euãgelistis ponitur, quia fortè vulgò tunc notius magísque celebre erat. Sacerdotes in domum Caiaphæ Matthæus conuenisse dicit, non quòd iam ante Christum adductum media nocte congregati fuerint: sed quia condictus erat locus, vt audito nuntio maturè sub diluculum accurreret. Quanquam nuper vidimus quosdam ex ordine Sacerdotum ad (Ioseph. histor. lib.18.)

Christum capiendum cum militibus noctu egressos esse. Sed alibi sæpius vidimus in seruando tẽporis ordine Euangelistas non adeo fuisse curiosos. Certè in præsenti loco nihil aliud illis fuit propositum, quàm docere, impia totius Concilij factione oppressum fuisse Filium Dei. Et hìc horribile tremendúmque spectaculum nobis ante oculos statuitur. non enim alibi tunc vel Dei templum, vel legitimus cultus, vel Ecclesiæ facies, quàm Hierosolymæ summus pontifex vnici inter Deum & homines Mediatoris typus erat: qui aderant illi in consilio, totam Dei Ecclesiam repræsẽtabant: illi tamen omnes ad vnicam spem salutis extinguendam simul conspirant. Sed quia Dauidis vaticinio proditum erat, Lapidem ab architectis reiectum, nihilominus in caput anguli fore: item ab Iesaia prædictũ fuerat, Deum exercituum toti populo Israel fore in lapidem offendiculi, ad quem impingerent: ritè à Domino prouisum fuit ne talis hominum impietas fideles animas turbaret. (Psal. 117.d.22. Ies.8.c.14.)

59 *Quærebant falsum testimonium.*) His verbis Euangelistę notãt nihil Sacerdotibus minus fuisse in animo quàm de causa inquirere, vt re bene comperta, quid rectum esset decernerent. iã enim hoc illis prius fixum erat, Christum perdere: nunc tantùm eius opprimendi ratio ab ipsis quæritur. fieri autem non potest vt æquitati restet aliquis locus vbi causæ cognitio non præcedit. In falsis testibus quærendis perfida eorum crudelitas se prodit. Quod autem spe sua deiecti ne sic quidem desistunt, in eo melius conspicitur cæca eorum obstinatio. Ergo in illa furoris caligine refulsit tamen Filij Dei innocentia, vt diaboli ipsi insontẽ perire cognoscerent. Notandum præterea est, *Falsos testes* vocari non qui mendacium de nihilo conflatum proferunt, sed qui calumniosè peruertunt rectè dicta, & ad crimen detorquent, quale etiam exemplum hìc disertè refertur de templi ruina & noua instauratione. Dixerat quidẽ Christus, vbi dirutum esset templum corporis sui, se triduo excitaturum illud: nunc falsi testes non excogitant nouum commentum, sed deprauant

eius verba, ac si quasdam præstigias in templo ædificando iactasset. Quia autem leuis & nihili erat calumnia, hinc colligere promptum est quantopere sua rabie excæcati fuerint Sacerdotes & Scribæ, qui sine colore Christum tamen ad mortem postulant.

MATTH. XXVI.

62 Et surgens summus Sacerdos ait illi, Nihil respondes? quid isti contra te testificantur?
63 Iesus autem tacebat. Et respondens summus Sacerdos ait illi, Adiuro te per Deum viuentem vt dicas nobis an tu sis Christus Filius Dei.
64 Dicit illi Iesus, Tu dixisti: veruntamen dico vobis, amodo videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtutis, & venientem in nubibus cæli.
65 Tunc summus Sacerdos discidit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid insuper egemus testibus? ecce nunc audistis eius blasphemiam.
66 Quid vobis videtur? At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.
67 Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: alij autem palmas in faciem eius incusserunt.
68 Dicentes, Vaticinare nobis, Christe, quis est qui te percussit?

MARC. XIIII.

60 Et surgens summus Sacerdos in mediū, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquā? quid isti aduersum te testificantur?
61 At ille tacebat, neque quicquam respōdebat. Rursum summus sacerdos interrogauit, & dicit illi, Tu es Christus filius Benedicti?
62 Iesus autem dixit, Ego sum: & videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtutis, & venientem in nubibus cæli.
63 Summus autem Sacerdos discissis vestibus suis dixit, Quid adhuc opus habemus testibus?
64 Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes condemnarunt eum esse reum mortis.
65 Et cœperunt quidam conspuere in eum, & obuelare faciem eius, & colaphis eum cædere, & dicere illi: Diuina. Et ministri colaphis eum cædebant.

LVC XXII.

63 Et viri qui tenebant Iesum, illudebant ei cædentes.
64 Et quum eum vndique velassent, percutiebant faciem eius & interrogabant eum dicentes, Vaticinare, quis est ille qui te percussit?
65 Et alia multa conuitiantes dicebant in eum.
66 Atque vt illuxit, conuenerunt Seniores plebis, & principes Sacerdotum, & Scribæ, & duxerunt illum in consilium suum.
67 Dicentes, Num tu es Christus? dic nobis. Et ait illis, Si vobis dixero, non credetis:
68 Quòd si etiam interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.
69 Ex hoc tempore erit Filius hominis sedens à dextris virtutis Dei.
70 Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Qui ait, Vos dicitis me esse.
71 At illi dixerunt, Quid adhuc desideramus testimonium? ipsi enim audiuimus ex ore eius.

62 *Et surgens.*) Christum tacuisse certum est quum falsi testes eum premerent, non modò quia refutatione indigni erant, sed quia iam absolui non quærebat, sciens horam suam venisse. Caiaphas tamen eius silentio insultat, quasi victus obmutesceret, sicuti solent qui sibi malè cōscij sunt. Summa autem improbitas est, quòd Christum insimulat non carere culpa quia eū testes oppugnent. Tantundem enim valet interrogatio hæc, *Quid isti testantur contra te*? acsi dixisset, Quî fit vt tibi aduersentur isti homines, nisi quia cogit eos religio? neque enim sine causa tibi infensi essent. Quasi verò nesciret fraude subornatos esse. sed ita excusso pudore ferociunt impij, dum potentia & viribus sunt superiores. Rursum verò tacuit Christus non solùm quia friuola erat obiecto, sed quia sacrificio deuotus omnem priuatę defensionis curam abiecerat.

63 *Adiuro te per Deum viuentem.*) Hoc vnum crimen putauit ad damnandum Christum sufficere Pontifex si se Christum professus esset. atqui quum se iactarent omnes à Christo redemptionē sperare, quærendum prius fuerat itáne esset. Nullum fore Christum, per cuius manum liberandus esset populus, negare non fuissent ausi. Prodit Iesus in mediū cum Christi elogio: cur ad rē ipsam nō attendūt? cur non signa examinát vnde rectū iudiciū fieri poterat? Sed quia semel statutū illis erat Christum perdere, contenti sunt hoc sacrilegij prætextu, quòd Deitatis gloriam præ se tulerit. Et tamen iureiurando adhibito perinde rem examinat Caiaphas, ac si ea probè comperta paratus esset cedere. interim totam eius mentem occupant peruersum Christi odium & contemptus: sic deinde eam excæcant superbia & ambitio, vt pro confesso sumat, simulac de facto constiterit, omissa iuris inquisitione in manu esse iustam damnationis causam. Porrò ex Caiaphæ verbis colligere licet, celebrem tunc inter Iudæos fuisse Messię titulum, vt Dei Filium vocarent, neque enim aliunde quàm ex communi more sumpta fuit hęc interrogandi forma. Et sanè non minus ex Scripturæ oraculis Dei Filium esse tenebant quàm Dauidis. Ac videtur Caiaphas vel territandi Christi causa, vel augendæ inuidiæ, hoc epitheto vsus esse. ac si dixisset, Vide quò progrediaris: neque enim te Christum dicere potes quin simul arroges nomen Filij Dei, quo eum insignit Scriptura. Eodem spectat quod apud Marcum pro Deo habetur *Benedictus*. Illa enim reuerentiæ simulatio magis Christum grauabat quàm si sanctum Dei nomen profanasset.

64 *Tu dixisti.*) Apud Lucam inseritur alia responsio, qua perstringit Christus Sacerdotum malitiam, quòd scilicet non cognoscendi studio inquirant. *Non credetis*, inquit, *si dixero*, quibus verbis

bis significat, etiamsi centies probauerit se esse Christum, hoc tamen absque profectu fore apud obstinatos. Non enim audierant solùm, sed oculis conspexerant miracula, quæ tacente Christo cælestem ac diuinam eius potentiam assererent, adeóque clamarent Redemptorem esse olim promissum. Deinde subiicitur confessio, quæ tametsi pluribus verbis refertur apud Matthæum, diuersum tamen sensum non continet. Se ergo Christum esse prædicat Iesus, non declinandæ mortis causa, sed potius vt hostium rabiem in se inflammet. Quia verò tunc sub sordido habitu contemptibilis erat, imò ferè exinanitus, se tandem suo tempore cum regia maiestate venturum edicit, vt iudicem exhorreant quem nunc salutis autorem agnoscere non sustinent. Sensus ergo est, ipsos magnopere falli si ex præsenti intuitu æstimeat [illegible] snam sit: quia humiliari & ferè in nihilum redigi oporteat antequam appareat regni sui insignibus & magnifico splendore ornatus. nam hac particula *Posthac* secundum suum aduentum à priore distinguit. Porrò hinc elici potest vtilis doctrina, quæ longius pateat. vnde enim tanta impiis securitas? vnde tanta rebellandi proteruia, nisi quia Iesus crucifixus non in magno apud eos pretio est? Ergo reuocandi sunt ad horribile iudicium, quod suo stupore non effugient. Quanquam autem instar fabulæ subsannant quod de futuro Christi aduentu dicitur, non tamen frustra iudex ipse eos ad tribunal suum citat, ac citari iubet Euangelij sui præconio, quo magis reddantur inexcusabiles. Præcipuum verò apud fideles vsum habet hæc denuntiatio, vt iam spei oculis Christum in cælo ad dextram Patris sedentem quærant, ac patienter expectent dum adueniat, simúlque statuant non frustra lasciuire impios contra absentem: quia sursum è cælo venientem aspicere cogentur quem nunc non modò despiciunt, sed etiam fastu suo conculcant. Metaphora in nomine *Dexteræ* satis nota esse debet, quia frequenter in Scripturis occurrit. Dicitur autem Christus sedere ad dexteram Patris, quia summus Rex constitutus (qui eius nomine mundum gubernet) quasi secundam ab eo honoris & imperij sedem obtinet. Sedet ergo Christus ad Patris dexteram, quia eius est vicarius: & ideo vocatur hæc dextera virtutis, quia nonnisi per manum Filij sui virtutem suam nunc Deus exerit, ac die vltimo iudicium proferet.

65 *Tunc summus Sacerdos.*) Hinc perspicimus quàm nihil profuerint apud impios istos miracula, quibus Diuinitatem suam testatus erat Christus. Sed nihil mirum est sub humili serui forma contemptum ab illis fuisse Dei Filium quos nulla tangebat salutis promissæ cura. Nisi enim prorsus exuissent omnem pietatis sensum, in statu deplorato sollicitè ad redemptorem eos attendere decebat: nunc dum omissa inquisitione oblatum sibi respuunt, ánnon extinguunt, quantum in se est, omnes Dei promissiones? Ac primò quidem summus Sacerdos Christum pronuntiat blasphemum: deinde subscribunt alij. Ac vestium laceratio clarè ostendit quàm audacter ac improbè fallum zelum obtendant profani Dei contemptores. Hoc quidem summo Sacerdote dignum erat, quum Dei nomen probrose violari audiret, non modò intus vri ac cruciari, sed detestationis signum palàm dare: sed examen repudiās præposterè sibi ipse blasphemiam confinxit. Interea tamē perfidus hypocrita, alienam personam sumendo, Dei seruis præscripsit quàm grauiter ferendæ sint blasphemiæ, suóque exemplo turpem eorum ignauiam damnauit quos nihilo magis commouet violata religio, quam si scurras de futilibus nugis iocari audirent.

67 *Tunc expuerunt in faciem*) Vel inuersus est historiæ ordo apud Lucam, vel bis tantas contumelias pertulit Dominus. quod posterius mihi videtur probabile. Neque tamen dubito quin ministris creuerint animi, vt insolentius Christum cōspuerent ac percuterent postquam viderunt Concilij præiudicio morti addictum. Cæterùm huc spectarunt omnia ludibria, nihil minus esse consentaneum quàm vt princeps esset Prophetarum qui ne à colaphis quidem ob velum interpositum sibi cauere posset. Atqui hanc petulantiam longè aliò conuertit Dei prouidentia: quia sputis & colaphis fœdata Christi facies imaginem illā in nobis restituit, quæ per peccatum corrupta, imò deleta erat.

MATTH. XXVI.

69 *Petrus verò sedebat foris in atrio. Et accessit ad eum vna ancilla, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.*

70 *At ille negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicas.*

71 *Quum autem exisset in vestibulum, vidit eum altera, & ait his qui erant ibi, Hic etiam erat cum Iesu Nazareno.*

72 *Et iterum negauit cum iureiurando, Non noui hominem.*

73 *Post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua te manifestum facit.*

MARC XIIII.

66 *Et quum esset Petrus in atrio inferius, venit vna ancillarum summi Pontificis.*

67 *Quúmque vidisset Petrum se calefacientem, intuita illum, dicit, Et tu cum Iesu Nazareno fuisti.*

68 *At ille negauit, dicens, Non noui, neque scio quid dicas. Et exiuit foras in vestibulum: & gallus cecinit.*

69 *Et ancilla quum vidisset eum, rursus cœpit dicere iis qui astabant, Hic ex illis est.*

70 *At ille rursum negauit. Et paulo pòst iterum qui astabant dixerunt Petro, Verè ex illis es: nam & Galilæus es, & loquela tua conuenit.*

LVC. XXII.

55 *Quū autem accendissent ignē in medio aulæ, atque vnà consedissent, sedit & Petrus inter illos.*

56 *Quem quum vidisset ancilla quadam [illegible] tem ad lumen, defixis in illum oculis, dixit, Et hic cum illo erat.*

57 *At ille abnegauit eum, dicens, Mulier, non noui illum.*

58 *Et post pusillum alius videns eum, dixit, Et tu de illis es. Petrus verò ait, Homo, non sum.*

59 *Et interuallo interiecto ferè horæ vnius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus est.*

60 *Et ait Petrus, Homo, nescio quid dicas. Et continuò adhuc illo loquente, cecinit gallus.*

74 *Tunc cœpit execrari & iurare quòd non nosset hominem. Et continuò gallus cantauit.*

75 *Et recordatus est Petrus verbi Iesu, qui dixerat ei, Priusquam gallus cantet, ter me negabis. Et egressus foras fleuit amarè.*

71 *At ille cœpit execrari & iurare, Non noui hominem istum de quo dicitis.*

72 *Et iterum gallus cecinit: recordatúsque est Petrus verbi quod dixerat illi Iesus, Priusquam gallus cecinerit bis, abnegabis me ter. cœpítque flere.*

61 *Et conuersus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo dixerat ipsi, Priusquam gallus cecinerit, ter me negabis.*

62 *Et egressus foras Petrus fleuit amarè.*

Lapsus Petri qui hîc narratur, illustre infirmitatis nostræ speculum est. Rursum in eius pœnitentia memorabile bonitatis & misericordię Dei exemplum nobis proponitur. Itaque historia quæ de vno homine narratur, communem toti Ecclesiæ doctrinam (& quidem apprime vtilem) continet, tum quæ stantes ad solicitum timorem erudiat, tum quæ lapsos erigat veniæ fiducia. Ac primo quidem notandum est, inconsideratè fecisse Petrum quando in aulam vsque Pontificis ingressus est. Pietatis quidem officium fuit magistrum sequi: sed quia futuræ suæ defectionis admonitus fuerat, debuit potius in angulo aliquo latere, ne peccandi occasioni se offerret. Ita sæpe contingit fideles specie virtutis in tentationes se proiicere. Quare rogandus est Dominus vt nos contineat Spiritus sui fræno, ne modulo nostro egressi, statim pœnas demus. Rogandus etiam est, quoties aliquid suscipimus agendum, ne deficere nos sinat inter medios conatus, vel operis principia: sed robur ad finem vsque è cœlo suppeditet. Non debet quidem infirmitatis nostræ sensus nobis ignauiæ causa esse quin pergamus quocunque nos Deus vocat: sed temeritatem nostram cohibere debet nequid supra vocationem nostram tentemus: deinde nos ad preces stimulare, vt Deus, qui rectè incipere dedit, perseuerandi quoque gratiam addat.

69 *Accessit ad eum ancilla.*) Hîc videmus ad frangendum hominem non opus esse graui conflictu, nec multis copiis vel machinis: quisquis enim Dei manu non fuerit suffultus, ad leuem auram vel folij cadentis strepitum mox concidet. Petrus certè non minus animosus erat quàm quisquam nostrûm, & iam specimen excelsi animi (licèt in audacia præpostera) non vulgare ediderat: non tamen expectat dum ad pontificis tribunal trahatur, vel dum hostes vi illata mortem intentent: sed mulierculæ voce territus, magistrum protinus abnegat. Atqui nuper ad mortem vsque inuictus miles sibi visus fuerat. Meminerimus ergo ad magnos impetus sustinendos a deo nobis pares nō esse vires, vt in sola pugnę vmbra deficiant. Cæterùm ita iustam nostræ perfidiæ mercedem soluit Deus dum nos exarmat, ac destituit omni virtute, vt de nihilo trepidemus, postquam abiecimus eius timorem. nam si in corde Petri viguisset solidus Dei timor, inuictum fuisset propugnaculum: nunc autem nudus & inermis longè adhuc à periculo expauescit.

70 *Negauit coram omnibus.*) Hæc circunstantia crimen exaggerat, quòd Petrus in abnegando magistro ne turbam quidem testium veritus est. Et consultò hoc exprimere voluit Spiritus, vt ipse hominum conspectus nos ad retinendā fidei confessionem animet. Nam si coram infirmis Christum abnegamus, quia nostro exemplo concussi labascunt, totidem perdimus animas quantum in nobis est: si verò coram impiis Dei contemptoribus & Euangelij aduersariis Christum fraudamus debito testimonio, omnium ludibrio exponimus sacrum eius nomen. Denique sicut fortis & libera confessio pios omnes ædificat, ac incredulos pudefacit, ita defectio publicam in Ecclesia fidei ruinam & sanæ doctrinæ probrum secum trahit. Ergo quo quisque magis eminet, sibi attentius caueat: quia à gradu suo excidere non potest quin magis noceat. Porrò forma abnegationis quæ hîc ponitur satis ostendit nihil sua astutia proficere miseros sophistas, qui ambiguis & flexiloquis ambagibus effugiunt si quando ad reddendam fidei suæ rationem vocentur. Non abiurat disertè Petrus totam Euangelij doctrinam: tantùm negat se hominem nouisse. sed quia obliquè sub Christi persona oblatæ redemptionis lucem sepelit, fœdæ & turpis perfidiæ damnatur. Audierat nuper ex ore Domini, sacrificium Deo gratum esse fidei confessionem. minimè ergo excusabilis est negatio quæ Deum legitimo cultu & Christum suo honore frustratur. Teneamus ergo simulac à simplici & ingenua Christi professione disceditur, ipsum frustrari legitimo testimonio.

71 *Vidit eum altera.*) Ex Marci verbis potius coniicitur eandem fuisse ancillam: certè aliam à priore fuisse non exprimit. In eo tamen nihil repugnantiæ est, quia probabile est sermonem ab vna profectum volitasse per omnium ora, vt prima illa multis & sæpius indicauerit, ac simul aliæ subierint ad confirmandum & latius spargendum eius iudicium. imò Iohannes narrat non ab ancilla, sed à turba hominum secundò rogatum fuisse Petrum. vnde apparet, vocem quæ ab ancilla manauerat exceptam fuisse à viris astantibus, qui Petrū aggressi sunt. Aliud est inter Marcum & reliquos tres discrimen: quia ille duplicem galli cantum commemorat, alij verò dicunt tunc demum cecinisse gallum postquam ter Dominum abnegasset Petrus. Sed huius quoque nodi solutio non difficilis est, quia nihil contrarium aliorum historiæ refert Marcus: sed quod illi silentio prętereunt, explicatius tradit. Ego quidem non dubito, quum Christus Petro diceret, Priusquam gallus cantet, notatum fuisse ab eo gallicinium, quod multas vices in se repetitas continet. non enim semel tantū canunt galli, sed sæpius iterant cantus suos: vnius tamen vigiliæ nonnisi vnum gallicinium dicitur. Ergo Matthæus, Lucas & Iohannes Petrum ter Dominum abnegasse dicunt ante finem gallicinij: Marcus circunstantiam vnam distinctius exprimit, quòd scilicet breui temporis spatio vsque ad tertiam abnegationem abductus fuerit Petrus, & primo cantu admonitus non resipuerit. Porrò non dicemus inter profanos histori-

ricos esse dissidium, si vnus quispiam res ab aliis intactas recitet. Ergo quanquam diuersa est Marci narratio, non tamen cum aliis pugnat. Hoc verò notatu dignum est, quod Petrus postquam simplici abnegatione elabi nõ potuit, interposito iureiurando crimen duplicat: paulò pòst etiam, quũ vehementius vrgetur, vsque ad execrationem descendit. Vnde colligimus, postquam semel excidit peccator, in deterius subinde rapi. ita qui incipiunt à mediocribus delictis, præcipites deinde ruunt in fœdissima scelera quæ primò exhorruissent. Atque hęc iusta Dei vindicta est, ex quo nos Spiritus sancti auxilio priuamur, violentum in nos imperium tandem Satanæ permittere, vt sibi prorsus addictos & mancipatos huc & illuc proiiciat. Id verò præcipuè in fidei abnegatione contingit: quia vbi quis metu crucis deflexit à pura Euangelij professione si nondum hostibus satisfactum esse videat, vltrà progreditur: & quod nõ ausus fuerat purè fateri, sine vllis integumentis prorsus abiurat. Deinde hoc quoque obseruandum est quòd vno ferè temporis puncto ter Petrus defecerit: quia hinc apparet quàm lubrici & procliues simus ad cadendum quoties nos Satan impellit. certè nullus erit cadendi modus, nisi Dominus extenta manu nos retineat. Postquam in Petro extinctus fuit gratiæ Spiritus vigor, vt quisque in eum incidens de Christo rogasset, ad centum vel mille abnegationes fuisset paratus. Quanquam ergo turpissimum illi fuit ter cadere, Dominus tamẽ illi pepercit, linguas hostium cohibens ne plures insultus mouerent. Sic etiam quotidie Satanam ab ipso frænari necesse est, ne innumeris tentationibus nos obruat. Etsi enim multis machinis nos impetere non cessat, nisi tamen Dominus, infirmitati nostræ consulens, impetum furoris eius arceret, cum immensa tentationum mole nobis certandum foret. Itaque celebranda nobis est hac in parte misericordia Domini, quod hostis nostri libidine vix centesima ex parte in nos grassari patitur.

74 *Tunc cœpit execrari.*) Hac tertia abnegatione in summũ cumulum eripit Petri erga magistrum infidelitas. nam iureiurando nõ contentus, ad execrationem transilit, quà corpus & animam suam exitio deuouet. sibi enim maledictionem Dei imprecatur si Christum nouerit. atque perinde hoc valet acsi dixisset, Malè peream si quid mihi commune est cum salute Dei. quo magis admiranda est Christi bonitas, qui discipulũ è ruina tam lethali erectum sanauit. Cæterùm hic locus docet non protinus esse blasphemiam in Spiritum siquis infirmitate carnis lapsus, veritatem licèt cognitam abneget. Audiebat certè Petrus ex ore Domini quàm detestabilis sit perfidia coram hominibus ipsum negare: & quàm horribilis eos vltio coram Deo & Angelis maneat, qui ignauo crucis timore, fidei confessionem deserunt: imò non frustra paulo ante, mortẽ & quoduis tormentum Christi abnegationi prætulerat. Nunc ergo sciens & antè admonitus se præcipitat, veniam tamen postea obtinet. vnde sequitur, infirmitate, non autem insanabili malitia peccasse. Libenter enim Christo præstitisset debitũ pietati officium, nisi metu extinctæ recti affectus scintillæ fuissent.

75 *Et recordatus est Petrus.*) Ad vocem galli accessit etiam Christi intuitus, teste Luca. nam prius canentem gallum neglexerat, sicuti ex Marco audiuimus. A Christo igitur respici oportuit vt ad se rediret. Idem & in nobis singuli experimur. quis enim nostrûm securè non prętereit surdis auribus non dico varios & multiplices auium cantus (qui tamen nos ad Deum glorificandum incitant) sed ipsam Dei vocem, quæ clarè & articulatè in Legis & Euãgelij doctrina resonat? Neque vno tantùm die mentes nostras occupat tam brutus stupor, sed perpetuus est, donec suo nos aspectu dignetur qui solus corda hominum conuertit. Notare tamen operępretium est non fuisse vulgarem intuitum (quia Iudam prius respexerat, qui tamen nihilo inde redditus fuerat melior) sed in respiciendo Petro, oculis suis adiunxisse arcanam Spiritus efficaciam, atque adeò gratiæ suæ radiis in cor eius penetrasse. Quare sciamus, quoties lapsus fuerit quispiam, ei non esse pœnitentię initium nisi à Domini aspectu. *Fleuit amarè.* Verisimile est Petrum metu egressum esse, quia flere coram testibus non audebat. in quo se rursus adhuc prodidit eius infirmitas. Vnde colligimus, non satisfactione veniam fuisse promeritum, sed eam adeptum paterna Dei indulgentia. Atque hoc exemplo docemur quanuis claudicet nostra pœnitentia, bene tamen sperandum esse: quia ne debilem quidem resipiscentiã, modo syncera sit, Deus aspernatur. Interim occultæ Petri lacrymæ veram eius coram Deo & Angelis pœnitentiam testatæ sunt. nam ab hominum oculis subductus, Deũ sibi & Angelos proponit: ideóq. ex intimo cordis affectu manãt istę lacrymæ. Quod ideo notandũ est, quia videmus eas à multis largè profundi quandiu spectantur, quibus in secessu oculi mox arescunt. Porrò non dubium est quin lachrymas quæ Dei iudicio nullæ exprimuntur, eliciat ambitio & hypocrisis. Quæritur tamen an fletum requirat vera pœnitentia. Respondeo, fideles sæpe siccis oculis non fictè gemere ad Dominum, suámque culpam fateri vt veniam impetrent: sed in grauioribus peccatis nimis stupidos esse ac socordes qui non vulnerantur dolore ac tristitia, nec vsque ad lachrymas pudefiunt. Ideo Scriptura, postquam scelerum reos peregit homines, ad saccum & cinerem eos hortatur.

MATTH. XXVII.	MARC. XV.	LVC. XXIII.
1 *Manè autem facto consilium ceperunt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morti traderent.* 2 *Et vinctum eum adduxerunt, & tradiderunt Pontio Pilato præsidi.* 3 *Tunc videns Iudas, qui eum prodiderat quòd damnatus esset, pœnitentia ductus retulit triginta argentos principibus Sacerdotum & senioribus,*	1 *Et confestim diluculo consilio inito summi Sacerdotes cũ senioribus & Scribis ac toto cõ-*	1 *Et surgens vniuersa multitudo eorum duxit eum ad Pilatum.*

4 *Dicens, peccaui prodens sanguinem innoxium. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.*
5 *Et proiectis argenteis in templo, recessit: & abiens laqueo se suspendit.*
6 *Principes autem Sacerdotum acceptis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in Corbanam, quia pretium sanguinis est.*
7 *Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli in sepulturam peregrinis.*
Act.1.c.19. 8 *Quare vocatus est ager ille, ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.*
Zach.13.c.7. 9 *Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam, dicentem, Et acceperunt triginta argenteos, pretium æstimati, quem æstimarunt à filiis Israel.*
10 *Et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.*

sessu, Iesum vinctum abduxerunt, tradiderúntque Pilato.

1 *Mane autem facto.*) Quum prius nocte intempesta summus Pontifex cum suo consilio Iesum examinasset, tandem sub ortum solis decernunt sistendum esse coram præside. Atque in eo iudicij formam obseruant, ne suspecta sit eorum festinatio si ante tempus (vt fieri solet in tumultu) ad Pilatū accurrāt. Probabile tamē est, quū ab eorū cōsessu abductus esset Christus, consultationē mox ab illis fuisse habitam, & sine longiori mora statuisse quid facere vellent. Prius enim dictum fuit quo tempore Christus ab illis egressus Petro occurrerit, nempe post gallicinium & quum iam aurora instaret. Quare non intelligunt Euangelistæ loco fuisse motos, sed tantùm referunt primo diluculo Christum fuisse ab illis morti addictū, nec momētum vnum cessasse scelere suo strenuè exequendo. Quod autem prius dixit Lucas, *Manè fuisse congregatos*, de ipso principio exponi nō debet, sed de vltimo actu qui deinde subiicitur: acsi diceret, eos postquam illuxit, quia confessus erat Dominus se esse Dei filium, de eius morte suum decretum protulisse. Quòd si de hominis capite illis permissa fuisset cognitio, certatim omnes pro suo furore suis manibus in eum sæuissent: sed quia Pilatus capitalibus iudiciis præerat, cogūtur ad eius tribunal descendere: tantùm suo præiudicio ipsum illaqueant. Nam lapidatio Stephani (vt in rebus turbatis) seditiosè contigit. Dei autem Filium oportuit solenni ritu à terreno iudice damnari, vt nostrum in cælo reatum deleret.

3 *Tunc videns Iudas.*) Hoc aduerbio non designat Matthæus certum temporis articulum. nā paulo post subiūget, quia videbat Iudas proditionis mercedem à Sacerdotibus respui, in Templo eam proiecisse. Atqui ex ędibus Caiaphæ rectà in Prætorium venerunt, illícque steterunt vsque ad Christi damnationem. Vix ergo eo die fuisset in Tēplo reperti: sed quia de tragico synedrii furore agebat, mortē quoque Iudæ (in qua melius apparuit cæca eorum obstinatio & quasi ferrea durities) inseruit. Dicit autem Iudam pœnitentia fuisse tactum: non quòd resipuerit, sed quod illi displicuerit admissum facinus: vt sæpe Deus reprobis oculos aperit, vt sua mala sentire incipiant & horrere. Nam qui seriò dolent vt resipiscant, non tantū dicuntur μεταμελεῖν, sed etiam μετανοεῖν. Vnde & μετάνοια, quæ vera est hominis ad Deum cōuersio. Tædium igitur & horrorem concepit Iudas, non vt se ad Deum reciperet, sed potius vt desperatione obrutus, exemplum esset hominis à Dei gratia prorsus abdicati. Meritò quidem Paulus salutarem tristitiam esse prędicat quæ ad pœnitentiam adducit: verùm si quis in ipso limine impingat, nihil ei proderit confusus & informis dolor. Quin potius hac iusta vindicta impios tandem persequitur Deus qui iudicium eius contumaciter spreuerunt, quòd Satanæ sine spe solatij cruciandos tradit. Vera pœnitentia est peccati displicentia, concepta ex metu & reuerentia Dei, quæ simul amorem & desiderium iustitiæ ex se gignit. Ab hoc affectu procul absunt impij. cuperent enim nullum peccandi facere finem: imò quantum in se est, sibi ac Deo illudere conantur. sed inuitos & calcitrantes cæco horrore torquet conscientia, vt peccatum suum quanuis non oderint, tamen cum dolore & anxietate sibi graue & molestum esse sentiant. Hinc fit vt inutilis sit eorum dolor: quia non liberaliter se ad Deū cōuertunt, neq. etiā aspirant in melius, sed prauæ suæ cupiditati affixi, in tormento quod effugere non possunt tabescunt. Hoc modo (vt nuper dixi) eorum obstinationem vlciscitur Deus. nam etsi electos suos duriter castigans, reluctantes ad se trahit: vulnera tamē quæ inflixit opportunè sanat, vt sponte ad eum veniant cuius se manu percuti agnoscunt, & cuius ira terrentur. Priores ergo sine peccati odio Dei iudicium non minus fugitant quàm metuunt: atque ita incurabili plaga vulnerati pereunt inter suos dolores. Si Christi monitionem audisset Iudas, locus adhuc erat pœnitentiæ: sed quoniam ab eo contempta fuit tam benigna ad salutem inuitatio, in Satanæ magisterium traditur, qui eū in desperationē præcipitet. Cæterùm si rectè de pœnitentia docerēt Papistæ in suis scholis, in Iuda nihil desiderari posset, in quem tota eorū definitio cōpetit. Hîc enim cernitur & cordis cotritio, & oris cōfessio, & operis satisfactio, vt loquuntur. Vnde colligimus illos tantùm corticem arripere: quia omittunt quod pręcipuum erat, hominis ad Deum conuersionē, dum pudore & metu fractus peccator sibi renūtiat, vt se addicat in obsequiū iustitię. 2.Cor.7.10.

6 *Quid ad nos?*) Hîc describitur Sacerdotum stupor & vecordia, dum formidabili Iudæ exēplo admoniti, nō tamē ad seipsos redeūt. Fateor quidem, sicuti hypocritæ sibi blandiri solent, colorē illis fuisse in promptu quo suam causam & Iudæ distinguerent: quia sceleris socios se non putabant, licèt abusi essent proditoris perfidia. Atqui Iudas non modò se fatetur peccasse, sed Christi innocentiam prædicat. vnde sequitur homini iusto exitium molitos, ideóque nefariæ cædis reos esse.

esse. Nec verò dubium est quin Deus cauterio mordere voluerit ipsorum conscientias, quò d occultam saniem detegeret. Nos verò discamus, quoties terreri videmus sceleratos quibuscum aliquid nobis commune est, totidem esse ad pœnitentiam incitamenta, quorum neglectu culpam duplicant obstinati. Tenendum etiam est, vnius scelere minimè absolui eos omnes qui se quouis modo implicuerint: multo verò minus proficere sceleris authores, qui se à ministris suis disiungunt, ne eandem sustineant pœnam.

5 *Laqueo se suspendit.*) Hoc pretio vendit Satan illecebras quibus impios ad tempus demulcet, quòd illos in furorem vertit, vt ipsi spem salutis vltro sibi abscindentes non alibi quàm in morte solatium inueniant. Iudas triginta argenteos, quibus non minus suam salutem quàm Christum prodiderat, ipse proiicit, quáquam per alios frui licebat: nec modò se priuat eorum vsu, sed cum sacrilega mortis Christi mercede vitam quoque suam proiicit. Ita, quanuis manum Deus non admoueat, impios tamen suæ cupiditates frustrãtur, vt votorum suorum potiri non modò se abdicent inanium bonorum fruitione, sed inde potius laqueos sibi conficiant. Cæterùm quanuis sint sui carnifices, pœnam à se exigendo, nihil de atrocitate iræ Dei leuant aut minuunt. *Non licet eos.* Hinc clarè patet, hypocritas externam modò laruã sectando, crassè cum Deo ludere. modò ne suũ Corban profanent, in reliquis se puros esse fingunt: nec soliciti sunt de nefaria pactione, qua se Dei vindictæ non minus quàm Iudas obstrinxerant. Quòd si pretium sanguinis in sacro thesauro recondere nefas erat, cur potius licuit inde sumere? neque enim nisi ex Templi oblationibus diuites erant, nec aliunde sumptum erat quod nunc tanquam pollutum rursus miscere dubitant. Vnde autem pollutio nisi ab ipsis? Porrò quo magis sua flagitia tegere conantur impij, eo magis ad ea publicanda inuigilat Dominus. Sperabant honesto integumento sepultum iri crimen si agrũ sterilem sepeliendis hospitibus emerent. Atqui hoc admirabilis Dei prouidentia in contrarium euẽtum conuertit, vt ager ille quasi æternum memoriale foret eius proditionis quæ prius obscura fuerat. Neque enim nomen ipsi loco indiderunt, sed postquam vulgo res innotuit, publico consensu vocitatus est ager ille sanguinis: acsi Deus illorum probrum iussisset volitare in omnium linguis. Sepulturam verò peregrinis curare plausibile fuit, si quos Hierosolymæ mori contingeret qui ex longinquis regionibus sacrificandi causa illuc ascẽderant. Quoniam autẽ pars erat ex Gentibus, non improbo quod veteres quidam scripserunt, hoc symbolo datã fuisse spem salutis Gẽtibus, quia in pretio mortis Christi inclusæ essent. Sed quia subtile magis quàm firmum est commentum, in medio relinquo. Nomen Corbana Chaldaicum est, deductum ex Hebraico Corban, cuius alibi facta fuit mentio.

9 *Tunc impletum est quod d.*) Quomodo Hieremiæ nomen obrepserit, me nescire fateor, nec anxie laboro. certe Hieremiæ nomen errore positum esse pro Zacharia, res ipsa ostendit: quia nihil tale apud Hieremiam legitur, vel etiam quod accedat. Alter autem ille locus nisi dextre accommodetur, in alienum sensum malè detortus videri possit. verum si regulam tenemus quam in citanda Scriptura sequuti sunt Apostoli, cognitu facilè erit, aptè Christo congruere quod illic habetur. Postquam conquestus est Dominus, quandiu in regendo populo pastoris officio functus est, se malè operam locasse, tædio se & molestia cogi dicit vt labori renunciet. fracto igitur pedo se amplius fore pastorem negat. Postea subiicit, quum mercedem exigeret, sibi datos triginta argenteos. Quibus verbis significat, non minus sordidè se fuisse habitum quàm si ignobilis quispiam & vilis esset operarius. Nam cæremonias & inanes fucos quibus eius beneficia pensabant Iudæi, comparat triginta argenteis, tanquam indignæ & pudendæ bubulci vel opificis mercedi: ideo iubet proiici ad figulum in templo. acsi diceret, Hoc præclarum suum munus, quod mihi non minus probrosum esset accipere quàm contumeliosè offertur, potius ad emendas tegulas vel lateres impendant, quibus reficiant templi rimas. Iam quo certius constaret Christum esse Deum exercituum, in quem populus ab initio malignus fuerat & ingratus: vbi in carne patefactus est, quod figurate prius dictum fuerat, re ipsa & visibili modo in eius persona impleri oportuit. Ergo quum malitia eorum coactus illis vale diceret, suámq; operã subduceret indignis, eum triginta argenteis æstimarunt. Atque hic contemptus Filij Dei extremæ eorum impietatis cumulus fuit. *Pretium æstimati.*) Matthæus verba Zachariæ non refert: quia tantùm ad metaphoram alludit sub qua illic Dominus de populi ingratitudine conqueritur. Summa tamen eadem est quum se totos suáque omnia deberent Iudæi Domino, non sine contumelia cum seruili mercede ablegasse: acsi nihilo plus tot seculis ipsos gubernando meritus foret quàm bubulcus quispiam vnius anni opera. Se ergo tam vili pretio taxatum conqueritur, quum sit inæstimabilis. In fine autem vbi dicit, *Quem æstimarunt à filijs Israel*, indefinita est loquutio. Iudas cum Sacerdotibus pepigerat, qui populi totius nomen ac personam sustinebant: ita licitantibus Iudæis quasi præconis voce addictus fuerat Christus. Dignum autem pretium fuit quòd figulo daretur.

10 *Sicut constituit.*) Hac particula confirmat Matthæus non sine Dei prouidentia hoc esse factum: quia dum aliò tendunt, inscij complent vetus oraculum. Nam quî fieri potuit vt agrum à figulo emere veniret illis in mentem, nisi eorum errorem Dominus ad sui secreti executionem flexisset?

MATTH. XXVII.	MARC. XV.	LVC. XXIII.
11 *Iesus autem stetit ante Præsidem. Et interrogauit eum Præses, dicẽs, Tu es Rex Iudæorum? Dixit illi Iesus, Tu dicis.*	2 *Et interrogauit eum Pilatus, Tu es Rex Iudæorum? At ille respondens dixit illi, Tu dicis.* 3 *Et accusabant eum*	2 *Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Hunc deprehendimus euertentem gentem, ac vetantem tributa dari Cæsari, dicẽtem se Christum Regem esse.* 3 *Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tu es Rex Iudæorum? Ille verò respondens ei, ait, Tu dicis.*

12 *Et quum accusaretur à principibus Sacerdotum & Senioribus, nihil respondit.*

13 *Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quàm multa contra te testificantur?*

14 *Et non respondit ei ad vllum verbum, ita vt miraretur Præses vehementer.*

principes Sacerdotum de multis.

4 *Pilatus autem rursus interrogauit eum, dicens, Non respondes quicquam? ecce quàm multa aduersus te testantur.*

5 *Iesus autem deinde nihil respondit, adeò vt miraretur Præses.*

4 *Ait autem Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas, Nihil inuenio noxæ in homine hoc.*

5 *At illi inualescebant, dicentes, Commouet populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa vsque ad hunc locum.*

6 *Pilatus autem audita mentione Galilææ, interrogauit num homo Galilæus esset.*

7 *Atque vt cognouit quod ad Herodis ditionem pertineret, remisit eũ ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat tunc temporis.*

8 *Herodes autem viso Iesu gauisus est valde: tenebatur enim iam multo tempore cupiditate videndi illum, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat se signum aliquod visurum ab eo fieri.*

9 *Interrogabat autem eum multis sermonibus: at ipse nihil ei respondebat.*

10 *Stabant autem principes Sacerdotum & Scribæ acriter accusantes eum.*

11 *Spreuit autem eum Herodes cum exercitib. suis: quúmque illusisset, indutum veste splendida remisit ad Pilatum.*

12 *Et facti sunt amici inter se Pilatus & Herodes eodem die. Nam antea simultas inter eos intercesserat.*

11 *Iesus ergo stetit.*) Quanquam deforme fuit hoc spectaculum, & longè alienum à dignitate Filij Dei, quòd tractus fuit ad profani hominis tribunal, vt causam capitis tanquam maleficus ex vinculis diceret: tenendum tamen memoria est, in doctrina crucis (quæ Græcis stultitia est, & Iudæis scandalum) constare nobis salutem. Voluit enim Filius Dei vinctus sisti coram terreno iudice, & illic subire capitale iudicium vt nos reatu soluti ad cælestem Dei thronum liberè accedere non dubitemus. Ergo si respicimus quid nobis profuerit Christum iudicari sub Pilato, statim abstersum erit probrum tam indignæ subiectionis. Et certè nullos offendit Christi damnatio nisi vel superbos hypocritas, vel stupidos & crassos Dei contemptores, quos propriæ iniquitatis non pudet. Stetit ergo Dei Filius corã homine mortali reus, illícque accusari & damnari passus est, vt nos coram Deo stemus intrepidi. Æternam quidem illi infamiam irrogare conati sunt hostes: sed nobis potius spectandus est finis ad quem nos dirigit Dei prouidentia. Nam si in mentem veniat quàm formidabile sit Dei tribunal, nec tamẽ potuisse nos illic absolui nisi reus in terra Christus fieret, nunquam pigebit in eius vinculis gloriari. Rursum quoties audimus in tristi sordidóque habitu Christum stetisse coram Pilato, hinc petamus fiduciæ materiam, vt ipso intercessore freti in Dei conspectum læti & alacres prodeamus. Eodem etiam pertinet quod de silentio mox sequitur. Tacuit Christus quum vndique ipsum vrgerent Sacerdotes, nempe vt suo silentio nobis os aperiret. Nam hinc præclara illa facultas quam celebrat Paulus, vt pleno ore clamemus Abba Pater, vt statim iterum attingam. *Tu es Rex Iudæorum.*) Quanquam multis & variis criminibus Christum obruere tentarunt, probabile tamen est, malignè arreptum ab illis fuisse Regis nomẽ, ex quo summam inuidiam apud Pilatum illi conflarent. Ideo apud Lucam exprimitur quòd *Deprehenderint ipsum euertentem gentem, ac vetantem tributa dari Cæsari dicentem.*) Hoc verò crimine nihil odiosius apud Pilatum, cui nihil maiori curæ erat quàm quietum imperij statum tueri. Ex Iohanne perspicitur variè agitatã fuisse causam: sed ex toto contextu clarè apparet hoc præcipuum fuisse accusationis caput. Sicuti hodie quoque Satan hoc prætextu exosum vel suspectum reddere Euangeliũ molitur, quasi Christus, regnum suum erigendo, omnia mundi imperia labefactet, iuráque regum & magistratuum conuellat. Regum verò tam cæca plerunque superbia est, vt Christum sine potestatis suæ iactura regnare non posse existiment. Itaque plausibilis est semper apud eos actio qua semel iniustè grauatus est Christus. ideo Pilatus aliis posthabitis, in seditione maximè insistit: quia si Christum comperisset aliquid in statu publico turbasse, absque mora eum cupidè damnasset. hæc ratio est cur de regno eum interroget. Quãquam autem apud tres nostros Euãgelistas ambigua est Christi responsio, ex Iohanne tamen colligitur, Christum ingenuè cõfessum esse quod obiectum erat: sed crimen simul diluisse, quum negaret terrenum se esse Regem. Quia verò minimè illi propositum fuit sollicitè se purgare, quemadmodum rei solent, mediũ responsum Euangelistę ponunt. acsi dicerent, neque inficias iuisse quin Rex esset, obliquè tamen calũniam notasse qua præter meritum grauabant eum hostes.

Rom. 8. c. 15.

12 *Nihil respondit.*) Cur obmutuisse Christũ dicant Euangelistæ, cuius nuper responsionẽ ex eorũ ore audiuimus, hæc ratio est, quòd quum parata esset defensio, sponte abstinuerit. Nec certè prius de regno respondit, quòd absolui cuperet, sed tantùm vt se assereret illũ esse redẽptorẽ olim promissum, coram quo flectendum esset

omne

omne genu. Hanc patientiam miratus est Pilatus, quòd vltro innocentiam suam tacendo proderet Christus, quum frigidas & inanes calumnias refellere promptum esset. Tanta erat Christi integritas, vt sine patrocinio iudici manifesta esset. Verùm optabat Pilatus Christum sibi non deesse, quo minore inuidia absolui posset. Et hactenus quidem laudabilis est Pilati æquitas, quòd innocentiæ Christi fauens, ad eius defensionem ipsum pungit. Sed ne Christi silentium miremur quasi absurdum, sicut ille fecit, nos ad Dei consilium attendere oportet, qui filium suum (quem expiandis peccatis nostris victimam ordinauerat) quanuis in se purus esset, tamen quasi in persona nostra noxium damnari voluit. Siluit ergo tunc Christus vt nunc sit nobis patronus, ac sua intercessione à reatu nos liberet: siluit, vt gloriari possimus nos eius gratia iustos esse. Atque hoc modo impletum fuit Iesaiæ vaticinium, quòd tanquam ouis ad mactationem ductus sit, &c. Interim tamen enituit illa bona confessio, cuius meminit Paulus non verborum, sed realis: non qua sibi priuatim consuleret, sed qua absolutionem acquireret toti humano generi.

Ies.53.b.7.
1.Tim.6.c.12

4 Luc. *Ait autem Pilatus.)* Quum nostrorum criminum pœnam subiret Christus, prius iudicis sui ore absolui oportuit, vt deinde constaret alieno magis quàm suo nomine damnari. Cæterùm quia præ tumultu populi eum planè absoluere non audebat Pilatus, libenter oblatam sibi occasionem amplexus est, vt eũ Herodis iudicio permitteret. Erat autem hic Herodes cognomine Antipas, cui relicta fuerat Galilææ Tetrarchia, quum Iudæa in partem Syriæ prouinciæ, relegato Viennam Archelao, redacta foret. Etsi autem paulo pòst referet Lucas hoc munere placatum fuisse Herodem, qui prius infensus fuerat Pilato: hîc tamen nõ tam captare eius gratiam voluit, quàm honesto prætextu inuidiam à se depellere, & ita effugere necessitatem damnandi Christi.

8 *Herodes autem viso Iesu gauisus est.)* Hinc apparet quãtopere impios sua superbia inebriet, imò prorsus dementet. Quanuis enim non agnosceret Herodes Christum pro Dei filio, Prophetæ saltem loco eum habebat. Quare plusquam iniquũ fuit eius sordibus & ignominia delectari. Verùm quasi facta esset sibi iniuria quandiu Christi conspectu potitus non fuerat, nunc suæ libidini subiectum cernens, exultat quasi victor. Videmus etiam quomodo ab impiis & profanis hominibus amentur Prophetæ in quibus relucet Dei virtus. Iam diu optauerat Herodes Christum videre: cur nõ etiam audire optabat vt ex eius doctrina proficeret? Nempe quia Diuinæ virtutis theatricus spectator esse maluit quàm piè & suppliciter eam reuereri vt decebat. Atque hoc carnis ingenium est, sic Deum expetere in suis operibus vt eius imperio se non subiiciat: sic expetere cõspectũ seruorum eius, vt loquentem in ipsis audire fugitet. Imò Herodes quum speraret aliquod miraculum à Christo, reum tamen ad suos pedes iacere maluit quàm doctorẽ admittere. Quare mirum non est si Deus ab impiis gloriam suam subducat, qui sibi cuperent ludos ab eo non secus atque ab histrione aliquo præberi.

11 *Spreuit autem illum Herodes.)* Fieri aliter non potuit quin ab homine superbo, & sibi in lautitiis suis, regio honore & opibus placẽte sperneretur Christus, qui nihil tunc nisi contemptibile præ se tulit. Non tamen excusabilis est Herodis fastus, qui viam gratiæ Dei præclusit: nec dubium est quin Deus, vt pœnam sumeret de priore eius socordia, consultò indurauerit ipsius animum tali spectaculo. Indignus enim fuit qui vnam cælestis gloriæ scintillam in Christo conspiceret: quia tandiu ad plenum fulgorem cæcutierat, quo illustrata fuerat tota eius ditio. Nec tantùm ab vno Herode spretum fuisse Christum narrat Lucas, sed à toto eius satellitio: vt sciamus raro in aulis Regum haberi iustum Deo honorem. Nam quia pompis ferè dediti sunt omnes aulici, tãta eorum sensus occupat vanitas, vt spirituales Dei gratias vel securè despiciant, vel clausis oculis prætereãt. Cæterũ hoc Christi contemptu nobis parta est noua dignitas, vt nũc Deo & Angelis pretiosi simus.

12 *Facti sunt amici.)* Quòd Christus reconciliandæ inter pios gratiæ pignus fuit, hinc discamus quàm contemptibiles sint mundo filij Dei, ipsáque religio. Probabile est, quum vtrunque impelleret sua ambitio, in contentionem aliquam de imperio venisse: sed quæcunque fuerit dissidij origo, in terrenis negotiis neuter de suo iure vel tantillum alteri cessisset: quia tamen Christus pro nihilo ducitur, Pilatus Herodi facilè eum addicit, & vicissim Herodes Pilato remittit. Sic hodie videmus, quũ pro latronibus & aliis sceleratis inter se disceptent iudices, filios Dei tanquam quisquilias contemptim iactari. Pietatis autem odium impios sæpe inuicem placat, vt quibus nihil prius erat commune ad extinguendum Dei nomen simul conspirent. Nec verò quum ad mortem vltro citróque tradunt impij Dei filios, quasi pretiosa mercede redimunt mutuam amicitiam: sed quod vilissimum ipsis est, non grauatim obtrudunt, perinde ac siquis frustum panis cani proiiceret. Inter nos verò aliam pacem abolitis discordiis componere debet Christus: nempe vt Deo primùm reconciliati, pio sanctóque consensu tum ad colendam iustitiam iuuemus alij alios, tum vt fraternis officiis & mutua humanitate certemus.

MATTH. XXVII.	MARC. XV.	LVC. XXIII.
15 *In festo autem consueuerat Præses turbæ dimittere vnũ vinctum quem voluissent.*	6 *Cæterùm in festo dimittebat illis vnũ vinctum quencunque postulassent.*	13 *Pilatus verò, conuocatis principibus Sacerdotum ac Magistratibus & plebe,*
16 *Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barrabbas.*	7 *Erat autem qui dicebatur Barrabas, qui cũ seditionis authoribus fuerat vinctus, qui per seditionem cædem patrauerant.*	14 *Dixit ad illos, Obtulistis mihi hunc hominem quasi auertentem populum: & ecce, ego coram vobis interrogans, nullum crimen inuenio in homine isto, ex iis de quibus accusatis illum.*
17 *Congregatis ergo illis dixit Pilatus, vtrum vultis dimittam vobis, Barrabbã, an Iesum qui dicitur Christus.*	8 *Et quum clamas-*	15 *Sed ne Herodes quidem: nam remisi vos ad eum, & ecce, nihil di-*
18 *Scicbat enim quòd pro-*		

pter inuidiam tradidissent eum.

19 *Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi cum iusto illo. multa enim passa sum hodie per somnium propter eum.*

20 *Principes autem Sacerdotum & Seniores persuaserunt turbis vt peterent Barrabbam, Iesum verò perderent.*

21 *Respondens autem Præses ait illis, Vtrum vultis vobis è duobus dimittam? At illi dixerunt, Barrabbam.*

22 *Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam Iesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.*

23 *Præses autem ait, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes, Crucifigatur.*

set turba, cœpit flagitare quemadmodum semper fecerat ipsis.

9 *Pilatus autem respodit illis, dicens, Vultis dimittam vobis Regem Iudæorum?*

10 *Sciebat enim quòd propter inuidiam principes Sacerdotum illum tradidissent.*

11 *Principes verò Sacerdotum concitauerunt turbam, vt potius Barabbam dimitteret ipsis.*

12 *Pilatus verò respondens rursum dixit illis, Quid igitur vultis faciam ei quem dicitis Regem Iudæorum?*

13 *At illi rursum clamauerunt, Crucifige eum.*

14 *Pilatus verò dicebat eis, Quid enim mali fecit? At illi vehementius clamauerunt, Crucifige eum.*

gnum morte actum est ei.

16 *Castigatum ergo eum dimittam.*

17 *Necesse autem habebat dimittere eis in festo vnum.*

18 *Exclamarunt autem omnes in turba, dicentes, Tolle hunc, & dimitte nobis Barrabbam.*

19 *Qui erat propter seditionem quandam factam in vrbe & homicidium coniectus in carcerem.*

20 *Iterum autem Pilatus loquutus est ad eos, volens dimittere Iesum.*

21 *At illi clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.*

22 *Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim mali fecit? nullum crimen capitale comperio in eo: castigatum ergo illum dimittam.*

23 *At illi instabant vocibus magnis, postulantes vt crucifigeretur: & inualescebant voces eorum ac principum Sacerdotum.*

15 *In festo consueuerat.*) Hîc nobis tum implacabilis Sacerdotum crudelitas, tum furiosa etiam populi obstinatio describitur. mira enim vtrosq; amentiá correptos esse oportuit, quibus non satis fuit conspirare in mortem hominis innoxij, nisi etiam in eius odium latronem liberarent. Sic impios præcipitat Satan, postquã semel ruere cœperint, vt nullum quantumuis detestabile scelus horreant, sed excæcati & stupidi accumulent peccata peccatis. Non dubium est quin Pilatus, vt pudore eos flecteret, sceleftissimum hominem delegerit, cui Christus oppositus absolui posset. Et ipsa criminis atrocitas cuius Barrabbas reus erat, meritò debuit populi odia in eum transferre, vt saltem comparatione Christus liberaretur. Atqui nullo dedecore terrentur vel Sacerdotes vel tota gens, quin seditiosum & homicidam sibi dono dari postulent. Interim reputandum nobis est Dei consilium, quo factum est vt Christus quasi postremus hominum cruci destinaretur. Sæuiunt quidem in ipsum cæco furore Iudæi: sed quia Deus expiandis mundi peccatis κάθαρμα ordinauerat, etiam infra latronem & homicidam locari passus est. Huc verò redactum esse Dei Filium nemo rite expendet sine summo horrore, suíque displicentia, & detestatione suorum scelerum. Sed hinc quoque non vulgaris emergit fiduciæ materia, quia ideo in profundum ignominiæ demersus est Christus vt nobis ascensum in cæleste gloriã sua deiectione acquireret: ideo latrone habitus fuit deterior vt nos aggregaret Dei Angelis. Hic fructus si rite æstimetur, satis superque ad abolendum crucis scandalum valebit. Porrò quòd in die festo quempiam vnum ex vinctis Præses in populi gratiam dimittere solebat, exemplũ fuit stultè & perperam inductum, non sine aperta cultus Dei corruptela, nihil enim minùs consentaneum est quàm dies festos scelerum impunitate ornari. Nam ideo magistratus armauit Deus gladio vt crimina quæ tolerari sine publica pernicie nequeunt, seuerè vindicent. vnde apparet legum & pœnarum violatione minimè coli velle. Sed hoc scilicet proficiunt homines, quum à seipsis temere rationes colendi Dei excogitãt (quum nihil tentandum sit nisi ex præscripto verbi eius) vt honoris prætextu ipsum sæpe afficiant contumelia. Quare hæc nobis tenenda est sobrietas, nequid Deo offeramus nisi quod postulat. Adeò enim profanis muneribus non delectatur, vt iram eius magis prouocent.

19 *Sedente autem illo.*) Quanquam diurna meditatio insomnij causa esse potuit, minimè tamen dubium est vxorem Pilati non naturaliter (vt quotidie nobis accidit) sed singulari Dei instinctu hæc tormenta fuisse passam. Vulgo putarunt diabolũ, vt remoram iniiceret humani generis redemptioni, fœminam subornasse. quod minimè conuenit, quum eiusdem impulsu tãtopere arderẽt Sacerdotes & Scribæ ad Christũ perdendum. Sic ergo potius habendum est, pluribus modis probatum fuisse à Deo Patre Christi innocentiam vt constaret ipsum alieno (hoc est nostro) nomine mortem obire. Ideo & toties Pilati voce prius absolui quàm damnari voluit, vt in gratuita eius damnatione, legitima pro peccatis nostris satisfactio fulgeret. Cæterùm hoc nominatim refert Matthæus, nequis tam solicitum Pilati studium miretur, dum pro hominis contempti vita in tumultu populari dimicat. Et certè nocturnis vxoris terroribus illum Deus ad tuendam filij sui innocen-

nocentiam coëgit: non vt eriperet eum à morte, ſed tantùm vt teſtatum faceret, in aliorum vicem pœnæ quam promeritus non erat ſubiici. De sõnijs autẽ quæ ſunt inſtar viſionũ, alibi dictum eſt.

20 *Principes autem Sacerdotum.*) Præcipuos mali authores Euangeliſta deſignat, nõ quòd plebem (quæ aliunde impulſa fuit) excuſet ſtulta credulitas: ſed vt ſciamus non ſponte infenſam fuiſſe Chriſto, ſed dum obſequium ſuum venditat Sacerdotibus, tam omnis æquitatis & modeſtiæ quàm propriæ ſalutis fuiſſe oblitam. Hinc verò docemur quàm exitialis ſit impiorum authoritas quibus facile eſt huc illuc ad quoduis nefas hominum vulgus rapere, quo nihil magis flexibile eſt. tenendum interea eſt conſilium Euangeliſtæ, Chriſtum populi voce tam acriter ad mortem fuiſſe poſtulatum, non quòd ipſe paſſim exoſus foret, ſed quia maior pars ſuis Præſulibus ambitioſè morem gerere cupiens, poſthabito æquitatis reſpectu, linguam impiæ paucorum conſpirationi quaſi venalem addixit.

22 *Quid igitur faciam Ieſu.*) Quia ſic amentia videt excæcatos Pilatus vt cum maximo ſuo dedecore latronẽ à morte eripere nõ dubitẽt, alio artificio eos pungere conatur, vt ad ſanitatem reuocet: nẽpe quod mors Chriſti ignominiam ipſis inuret, eo quod vulgata eſſet fama de Ieſu, ipſum Regẽ & Chriſtum eſſe. acſi dixiſſet, Si vos hominis non miſeret, ſaltem conſulite honori veſtro: quia eius ſupplicio vulgò putabunt extranei vos omnes fuiſſe caſtigatos. Atque ne hoc quidem modo ſedatus fuit ſæuitiæ ardor, quin pergerent ſibi publicè magis eſſe inimici quàm priuatim Chriſto. Ideo apud Marcum, quo acrius pungat eos Pilatus, dicit etiam ab ipſis Ieſum vocari Regem, ſignificans, titulum hũc perinde celebrem eſſe acſi vſitatum eſſet cognomen. Atqui abiecto omni pudore pertinaciter vrgent Chriſti necem, quæ ſecum totius gentis ignominiam trahebat. Apud Iohannem exprimitur reſpõſio, quam tres noſtri ſubticent: nempe Regem illis nullum eſſe præter Cæſarem. Ita ſpe promiſſæ ſibi redemptionis priuari malunt, & in perpetuam ſeruitutem addici, quàm oblatum ſibi diuinitus redemptorem ſuſcipere.

16 Luc. *Caſtigatum ergo dimittam.*) Si quod leue delictum admiſſum erat abſque crimine capitali, eum qui deliquerat ſolebant Romani præſides virgis cædere: atque hoc pœnæ genus dictum fuit coerctio. Inique ergo Pilatus, qui Chriſtũ ab omni culpa abſoluens, quaſi mediocris delicti conuictum punire vult. Neque enim ſolùm teſtatur nullum ſe crimen morte dignum in eo comperiſſe, ſed eius innocentiam abſque exceptione aſſerit. Cur ergo eum flagellat? Sed ita ſolent terreni homines, quos Dei Spiritus in conſtanti recti ſtudio non confirmat, etiamſi æquitatem colere cupiant, ad modicas iniurias coacti deflectere. Nec modò hoc ſibi pro iuſta excuſatione ducunt quòd non grauiſsimè peccarint, ſed ex eo clementiæ laudem ſibi arrogant quòd pepercerint aliqua ex parte innoxiis. Interea nõn reputant, quamuis abſit extrema crudelitas, non aliter virgis quàm ſecuri violari iuſtitiam, quæ pretioſior eſt hominum vita. Quod ad Filiũ Dei ſpectat, hoc modo dimiſſus, probrum virgarum ſine ſalutis noſtræ profectu ſecum tuliſſet: in cruce verò, non ſecus atque in ſplendido curru, de hoſtibus ſuis ac noſtris triumphauit. Vtinam verò non multis hodie Pilatis refertus eſſet mundus. Sed idem videmus in membris compleri quod in capite cœptum eſt. Eadem qua Iudaici Sacerdotes ſæuitia Chriſtum ad mortem raptandum eſſe clamarunt, pios eius ſeruos perſequitur clerus Papalis. Multi quidem ex iudicibus voluntarios ſe carnifices præbent eorum furori: ſed quia abhorrent à ſanguine fundendo, vt eripiant homines innoxios à morte, Chriſtum ipſum (vnicam Dei iuſtitiam) flagellant. Quid enim aliud eſt, Dei cultores redimendæ vitæ cauſa ad Euangelij abnegationem cogere, quàm virgarum dedecori ſubiicere Chriſti nomen? Interea hoſtium eius violentiam obtendunt: quaſi hoc colore probè tegatur perfida eorum timiditas: quæ ſi in Pilato non fuit excuſabilis, ſummam in ipſis deteſtationẽ meretur. Cæterùm quanquam hoc prætereunt tres noſtri Euangeliſtæ, ex Iohanne tamen conſtat virgis cæſum fuiſſe Chriſtum, quum adhuc de ſeruanda eius vita contenderet Pilatus, vt ſpectaculi deformitas populi rabiem placaret. ſimul tamen addidit Iohannes implacabilem fuiſſe, donec extinctus eſſet vitæ author.

MATTH. XXVII.

24 *Videns autem Pilatus quòd nihil proficeret, ſed magis tumultus fieret, accepta aqua abluit manus coram populo, dicens, Innocens ego ſum à ſanguine huius iuſti: vos videritis.*

25 *Et reſpondens vniuerſus populus dixit, Sanguis eius ſuper nos & ſuper filios noſtros.*

26 *Tunc dimiſit illis Barrabbam: Ieſum autem flagellatum tradidit vt crucifigeretur.*

27 *Tunc milites Præſidis ſuſcipientes Ieſum in Prætorio, congregauerunt ad eum vniuerſam cohortem.*

28 *Et quum exuiſſent eum, circundederunt ei chlamydem coccineam.*

29 *Et coronam de ſpinis con-*

MARC. XV.

15 *Pilatus verò volens turbæ ſatisfacere demiſit illis Barrabbam: & tradidit Ieſum flagellatum, vt crucifigeretur.*

16 *Milites autem abduxerunt eum intro in atrium, quod eſt Prætorium & conuocant totam cohortem.*

17 *Et induunt illum purpura, & circumponunt ei contextam ſpinis coronam.*

18 *Et cœperunt ſalutare illum, Aue Rex Iudæorum.*

19 *Et verberabant illius caput arundine, & inſpuebant in illũ: & poſi-*

LVC. XXIII.

24 *Et Pilatus adiudicauit vt fieret quod illi poſtulabant.*

25 *Dimiſit autem illis eum qui propter ſeditionem & homicidium coniectus fuerat in carcerem, quem popoſcerant: Ieſum verò tradidit arbitrio eorum.*

26 *Et quum adducerent eum, apprehenderunt Simonem quendam Cyrenenſem, venientem rure: & impoſuerunt illi crucem vt portaret poſt Ieſum.*

27 *Sequebatur autem illum multa turba populi ac mulierum, quæ & plangebant & lamentabantur eum.*

28 *Conuerſus autem Ieſus ad illas, dixit, Filiæ Ieruſalem nolite flere ſuper me, ſed ſuper voſmet ipſis flete, & ſuper filiis veſtris.*

textam imposuerunt super caput eius, & arundinem in dextra eius: & genu flexo ante eum illudebant ei, dicentes, Aue Rex Iudæorum.

30 Et quum expuissent in eum, acceperunt arundinem: & percutiebant caput eius.

31 Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt vestib us suis, & adduxerunt eum vt crucifigerent.

32 Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum nomine Simonem: hunc adegerunt vt tolleret crucem eius.

tis genibus adorabant illum.

20 Et quum illusissent ei, exuerunt eum purpura, & induerunt illum vestibus propriis: & educunt eum vt crucifigerent eum.

21 Et coegerunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenensem, qui veniebat ex agro, patrem Alexandri & Ruffi, vt tolleret crucem eius.

29 Quoniam ecce venient dies in quibus dicent, Beatæ steriles, & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.

30 Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos:

31 Quia si in humido ligno hæc faciunt, in arido quid fiet.

32 Ducebantur autem & alij duo facinorosi cum eo, vt interficerentur.

24 *Videns autem Pilatus.)* Quemadmodum nautæ vim maiorem tempestatis experti ad extremum cedunt, & se in contrarium cursum rapi sinunt: ita Pilatus, se imparem videns ad compescẽdum populi motum, deposita iudicis authoritate insanos clamores sequitur. Quanquam autẽ diu resistere conatus erat, nõ tamen eum excusat necessitas: quia potius quiduis perferre debuit quàm ab officio deflectere. Nec verò culpam eius leuat puerilis cæremonia qua vtitur. quomodo enim sceleris labem abstergeret paucis aquæ guttis, quæ nullis piaculis deleri poterat? Quanquam etiam non hoc præcipuè spectauit vt suas coram Deo maculas purgaret, sed populo signum detestationis proposuit, si fortè exprimeret furoris pœnitentiam. acsi in hunc modum præfatus esset, Ecce, cogitis me ad iniustam cædem, ad quam trepidè nec sine horrore descendo. Quid ergo vobis futurum est, & quàm grauis vos manet Dei vindicta qui præcipui estis authores? Cęterùm qualecunque fuerit consilium Pilati, Deus tamen hoc modo testatã voluit Filij sui innocentiam, quo melius pateret in eo damnata esse peccata nostra. Sistitur ad tribunal iudicis terreni supremus & vnicus mundi Iudex: damnatur ad crucem tanquam sceleratus: quinetiam locatur medius inter latrones, quasi eorum princeps. Posset talis spectaculi fœditas primo intuitu sensus humanos non parum turbare, nisi occurreret hæc ratio, pœnam quæ nos manebat, Christo fuisse impositam, vt nunc sublato reatu, non dubitemus in conspectum cælestis iudicis prodire. Ergo aqua quæ Pilato ad eluendas sordes nihil profuit, in alium vsum hodie valere debet, vt oculos nostros ab omnibus impedimentis purget, quo liquidè in media damnatione, Christi iustitiam conspiciant.

25 *Sanguis eius super nos.)* Non dubium est quin securè se deuouerint Iudæi, acsi iusta illis coram Deo ratio constaret: sed zelus inconsideratus eousque ipsos præcipitat vt scelus inexpiabile designantes solenni quoque deuotione spem veniæ sibi abscindant. Hinc colligimus quã solicitè cauenda sit in omnibus iudiciis præceps temeritas. nam vbi audent homines neglecta inquisitione hoc vel illud arripere prout visum est, tandem à cæco impetu necesse est ad furorem ipsos delabi. Atque hæc iusta est Dei vltio, qua persequitur eorum superbiam qui recti & iniqui delectũ habere non dignantur. Putarũt Iudæi Christum occidendo gratum se obsequium Deo præstare. sed vnde prauus hic error, nisi ex impia contumacia & ipsius Dei contemptu? Quare meritò in hanc amentiam proiecti sunt, vt sibi vltimum exitium accerserent. Nos verò, vbi de cultu Dei & sacris eius mysteriis agitur, oculos aperire discamus, & reuerenter sobriéque de causa cognoscere, ne hypocrisis & audacia stupore nos dementent. Sicuti autem nunquam passus esset Deus execrandam hanc vocem effluere ex ore populi, nisi prius desperata fuisset eius impietas: ita iustè eam horrendis & insolitis modis postea vltus est. & tamen incredibili miraculo quasdam sibi reliquias seruauit, ne fœdus suum extingueretur totius gentis interitu. Adoptauerat sibi semen Abrahæ, vt esset gens electa, regnum Sacerdotale, sacrum peculium, & hæreditas. Nunc Iudæi ad tantæ gratiæ abnegationem quasi vna voce conspirant. quis non diceret totam gentem radicitus à regno Dei euulsam esse? Sed Deus in ipsorum perfidia illustrat fidei suę constantiam: atque, vt se non frustra fœdus cum Abraham pepigisse ostendat, quos gratis elegit, à generali eximit interitu. ita semper omnibus humanæ incredulitatis obstaculis superior emergit eius veritas.

26 *Tunc dimisit illis Barrabbam.)* Non exprimunt tres nostri Euangelistæ quod apud Iohannem habetur, Pilatum conscendisse tribunal vt inde sententiam ferret: quia tantũm significant libidine populi & cõfuso tumultu victum esse vt indignè Christum traderet ad mortem. Vtrũq. tamen notãdum est, quòd inuito extortus fuerit assensus, & tamen iudicis personam repræsentarit in eo damnando quem insontem esse pronuntiat. Nisi enim purus ab omni delicto fuisset Dei fili*, non esset ab eius morte expiatio petenda. rursum nisi vadis nomine subiisset quam nos promeriti eramus pœnam, nunc impliciti essemus scelerum nostrorum reatu. Filium ergo suum voluit Deus solenni ritu dãnari vt nos eius gratia absolueret. Ipsa verò supplicij atrocitas non minus ad confirmandam fidem nostram valet quàm ad nos metu iræ Dei terrendos, & malorum nostrorum sensu humiliãdos. nã si rite in meditãda Christi morte proficere cupimus, inde incipere decet vt pro pœnæ quam sustinuit grauitate exhorreamus nostra peccata. Ita fiet vt non modò nos pigeat nostri ac pudeat, sed vt serio dolore vulnerati, quo decet

ardore quæramus medicinã,& simul confusi trepidemus. nam neusquam lapideis cordibus nos esse oportet nisi vulneribus Filij Dei penitus saucienur: nisi oderimus ac detestemur peccata nostra, quibus expiandis tantum pœnarũ pertulit Dei Filius. Cæterum vt hic se profert horribilis Dei vindicta, sic ex altera parte vberrimæ fiduciæ materia nobis proponitur. neque enim timendum est vt in Dei iudiciũ amplius veniant peccata nostra, à quibus tam pretiosa mercede nos absoluit Dei Filius. Neque enim vulgari tantũ mortis specie defunctus est vt vitam nobis acquireret, sed vnà cum cruce nostram in se maledictionem suscepit, nequa amplius in nobis resideat immunditiès.

27 *Tunc milites Præsidis*)Hæc probrorum accessio non frustra narratur. Quòd filium suum vnigenitum Deus ludibriis omnegenus exposuit, scimus non ludicrum fuisse aliquod spectaculum. Primùm ergo quid meriti simus expendere conuenit, deinde compensatio à Christo oblata in bonam spem erigere nos debet. Digna est nostra fœditas quam abominetur Deus, & Angeli omnes conspuant. vt verò nos in Patris conspectum Christus puros & immaculatos sisteret, conspui ipse & omnibus contumeliis fœdari voluit. Quare illa quam semel in terra passus est deformitas, nunc gratiam nobis in cælo conciliat, & simul instaurat imaginem Dei, quæ non modò inquinata erat peccati sordibus, sed ferè deleta. Hinc quoque refulget inæstimabilis erga nos Dei misericordia, quòd vnigenitum Filium suum hucusque caussa nostra deiecerit. Hoc documento mirum erga nos suum amorem probauit Christus, quòd nullum ignominiæ genus pro salute nostra recusauerit. Sed hæc arcana potius meditatione quàm verborum ornatu indigent. Docemur interea, carnis sensu minimè æstimandum esse Christi regnum, sed fidei & Spiritus iudicio. Quãdiu enim in mundo subsistent mentes nostræ, non modò contemptibile nobis videbitur, sed pudendis etiam ignominiis refertum: verùm simulac fide in cœlum assurrexerint, non solùm occurret spiritualis maiestas Christi, quæ obliteret omne crucis probrum, sed sputa, flagella, colaphi & alia ludibria ad contemplandam eius gloriam deducent: quemadmodum docet Paulus datum illi fuisse nomen & summum imperium, vt coram ipso flectatur omne genu, quia seipsum sponte exinaniuit vsque ad mortem crucis. Quare si hodie etiam Christo mundus proteruè illudit, discamus fidei altitudine superare hęc scãdala: nec moremur quid impij Christo perperam affingant, sed quibus insignibus induerit illum cælestis Pater, quo illum sceptro & qua corona decorauerit, vt non modò longè supra homines, sed etiam supra omnes Angelos emineat. Quòd Marcus purpuram cocci loco posuit, quum diuersi sint colores, in eo minimè sudandũ est. Christum veste pretiosa fuisse indutum non est probabile, vnde colligimus non fuisse purpuream, sed quæ similitudinem aliquam referret: quemadmodum pictor veritatem imitatur in suis figuris.

Phil. 2. b. 10. & a. 8.

32 *Inuenerunt hominem Cyrenæum.*) Hac circunstantia exprimitur extrema tam gentis Iudaicæ quàm militum crudelitas. Non dubium est quin suas cruces tunc gestare soliti fuerint malefici vsque ad supplicij locum: sed quum nonnisi robusti latrones crucifigerentur, pares erant ad tale onus ferendum: Christi alia fuit ratio, vt ipsa corporis debilitas palàm demonstraret agnum immolari. Fieri etiam potest vt flagellis mutilatus multisque iniuriis duriter oppressus, crucis ponderi succubuerit. Narrant autẽ Euangelistæ rusticũ hominem & ignobilem coactum fuisse a militibus vt crucem gestaret: quia quum detestabile esset supplicium illud, solo etiam contactu pollui se omnes putabant. Qui vero ex contemptissima plebis fæce ad sordidũ & infame munus arreptus fuit, eum Deus per suos præcones nobilitat. neque enim superuacuum est quod non modò exprimunt Euangelistæ eius nomen, sed patriam quoque & filios commemorant. Nec dubium est quin hoc præludio nos admonuerit Deus, quum nullius simus per nos loci vel pretij, dignitatem & famam nobis oriri ex Filij sui cruce.

27 Luc. *Sequebatur autem eum.*) Quamuis in publico totus populus vno clam ore Christum dãnasset, videmus tamen quosdam non fuisse oblitos doctrinæ & miraculorum, sic in misera illa dissipatione exiguas sibi reliquias Deus seruauit. Quanquam autem imbecilla fuit istarum mulierum fides, credibile tamen est occultum fuisse pietatis semen, vnde postea suo tempore germen prodiit. Interea fletus earum valuit ad damnandam impiam nefandámque virorum crudelitatem, qui cum Scribis & Sacerdotibus in mortem Christi conspirauerant. Verùm aliud fuit Lucæ consilium, nempe vt sciremus, dum excusso fræno confuse exultat hominum impietas, Deum nõ otiose speculari quid agatur, sed vindicem sedere in cælo, qui mox de iniusta sæuitia pœnas sumat: nec ideo spernendam esse eius vindictam quia differtur in tempus idoneum: sed antequam appareat timendam esse.

28 *Nolite flere.*) Putarunt quidam obiurgari mulieres quòd stultè & inconsiderato affectu inanes lacrymas funderent. atqui non simpliciter eas castigat Christus, acsi perperam & sine ratione flerent: sed admonet longè maiorem flendi esse caussam ex horribili quod impendet Dei iudicio: acsi diceret, mortem suam Hierosolymæ & toti genti non finem, sed initium malorum esse. atque hoc modo significat se non ita expositum impiorum libidini quin Deo curæ sit. Nam ex pœna quę deinde sequuta est, clarè patuit Christi vitam Deo patri fuisse pretiosam quo tempore omnes putabant desertum prorsus & reiectum esse. Testantur quidem hæc verba quàm excelsa animi fortitudine præditus fuerit Christus: quia sic loqui non poterat nisi constanter & intrepidè ad mortem pergeret: sed huc præcipuè tendit, se in illo deformi sordidóque habitu respici tamen à Deo: impios verò, qui nunc quasi victores superbè triũphant, non diu insanæ lætitiæ fore compotes, quia paulo pòst sequetur incredibilis conuersio. Hæc doctrina hodie quoque nobis prodest, cum agnoscimus Christum non ideo minus charum fuisse patri quia ad momentum destitutus fuerit eius auxilio: sed tanti fuisse illi salutem nostram, vt ne vnigenito quidem parceret. Hoc autem insigni documento patefecit, quum vrbem sanctam & vbi vnicum Sacrarium sibi elegerat, funditus excidit, ac perdidit vnà cum incolis. Hinc ad meditandam mortis Christi caussam assurgere discamus. nã quũ Deus illam tam seuerè vltus sit, nunquam à filio suo obiri passus esset, nisi vt pro mundi peccatis esset expiatio.

29 *Quoniam ecce venient.*) Denuntiat non

vulgarem cladem, sed diram & prius inauditam instare, in qua palàm cernatur Diuina vltio: ac si dixisset, gentem illam non vno vel simplici interitus genere absumptum iri, sed multiplici ingentium malorum congerie interituram, vt multo satius sit mōtium ruinis opprimi, vel absorberi terræ chasmate, quàm inter sæuos diuturni exitij cruciatus tabescere. Nec verò irritæ minæ ceciderunt, sed hoc verborum fulmen superauit ipsa euentus atrocitas, quemadmodum ex Iosepho patet. Porrò quum istæ sint vltimæ desperationis voces optare à montibus opprimi & sobolem maledicere, his verbis docuit Christus sensuros tandem Iudæos non cum homine mortali, sed cum Deo bellum se gessisse. Ita iustam sacrilegi furoris mercedem persoluunt Dei hostes, vt frustra eius vindictæ terram pro clypeo opponere cupiant qui prius cęlum ipsum impetere ausi sunt.

31 *Si in humido.*) Hac sententia confirmat Christus nec inultam fore mortem suam, nec diu staturos Iudæos quorum matura iam, imò semiputrida erat iniquitas, ac vulgari similitudine probat fieri non posse quin iræ Diuinæ ignis statim illos incendio correptos deuoret. Scimus lignum aridum solere prius in ignem coniici: quòd si humidum & viride comburitur, tandem multo minus parcetur arido. Porrò verbum Faciunt indefinitè exponere licet hoc sensu, Si ante tempus ad ignem rapitur lignum viride, quid sicco & veteri fore putatis? Nisi fortè quis malit conferri homines cum Deo: ac si dixisset Christus, impiis qui similes sunt arido ligno, vbi iustos indignè perdiderint, paratas esse apud Deum vices suas. quomodo enim ipsi pridem exitio deuoti, cœlestis iudicis manum effugerent, qui tantum licentiæ ipsis ad tempus contra bonos & insontes permittit? Vtrouis autem modo accipere libeat, summa est, præposterè lamentari mulieres, nisi simul expectent ac metuant horribile, quod sceleratis impendet, Dei iudicium. Et quoties vltra modum nobis molesta est crucis acerbitas, hoc solatio mitigare conuenit, Deum, qui nunc suos iniustè affligi patitur, minimè tandem passurum vt impunè euadant scelerati. Nisi autem hæc spes nos fulciret, necesse foret identidem sub ærumnis concidere. Quanquam enim naturale est ac magis consuetum ex ligno arido potius quàm humido ignem fieri, Deus tamen diuersum ordinem sequitur: quia dū trãquillum otium reprobis concedit, varijs ęrumnis suos exercet. ideóque miserior est eorum cōditio si ex pręsenti intuitu æstimetur. Sed hoc opportunum remedium est, si patienter integrum Diuini iudicij cursum expectent. Ita enim succurret, pusilla mora nihil lucrari impios: quia vbi Deus fideles suos humiliauerit paternis ferulis, stricto gladio contra eos insurget quorum scelera visus est ad tempus non obseruare.

MATTH. XXVII.	MARC. XV.	LVC. XIII.
33 *Et venerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus.*	22 *Et ducunt eum in Golgotha locum, quod est, si interpreteris, Caluariæ locus.*	33 *Postquam venerunt in locum qui vocatur Caluaria, ibi crucifixerunt eum, & facinorosos, vnum à dextris, alterum à sinistris.*
34 *Et dederunt ei acetum adbibendum cum felle mistum: & quum gustasset, noluit bibere.*	23 *Et dederunt ei bibere myrrhatum vinum: sed ille non sumpsit.*	34 *Iesus autem dicebat, Pater remitte illis: nesciunt enim quid faciant.*
35 *Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserunt vestimenta eius sortem mittentes: vt impleretur quod dictum est per Prophetam, Diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestimentum meum miserunt sortem.* (Psal. 22.c. 19.)	24 *Quúmque crucifixissent eum, partiti sunt vestimenta eius, mittentes sortem super illa, quis quid tolleret.*	35 *Diuidentes verò vestimenta eius, miserunt sortem.*
36 *Et sedentes seruabant eum ib.*	25 *Erat autem hora tertia: & crucifixerunt eum.*	Paulo pòst.
37 *Et imposuerunt super caput eius causam eius scriptam,* HIC EST IESVS REX IVDÆORVM.	26 *Et erat inscriptio causæ illius inscripta,* REX IVDÆORVM.	38 *Erat autem & inscriptio scripta super eum literis Græcis, & Latinis, & Hebraicis,* HIC EST IESVS REX IVDÆORVM.
38 *Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones, vnus à dextris & alter à sinistris.* (Iesa. 53.d 12.)	27 *Et cum eo crucifigunt duos latrones, vnum à dextris, & alterum à sinistris eius.*	
	28 *Et impleta est Scriptura quæ dicit, Et cum iniquis deputatus est.*	

33 *Et venerunt in locum.*) Deductus fuit Iesus in locum vbi solebant supplicio affici scelerati, quo mors eius esset magis probrosa. Quanquam autem id ex more factum est, altius tamen Dei consilium expendere conuenit. nam Filium suum eiici voluit ex vrbe quasi indignum hominum consortio, vt nos in cæleste regnum suum cum Angelis reciperet. (Heb. 13.b. 12.) piat. Ideo Apostolus in Epistola ad Hebræos ad veterem Legis figuram hoc refert. Sicuti enim iubebat Deus extra castra comburi animalium corpora, quorum sanguis pro expiatione in Sanctuarium inferebatur: ita Christum dicit egressum esse ex porta vrbis, vt suscepta maledictione quæ nos premebat, quasi reiectitius fieret atque hoc modo expiaret nostra peccata. Quo autem plus ignominiæ probríque coram mundo sustinuit, eo gratius & nobilius in morte sua Deo & Angelis præbuit spectaculum. Neque enim obstitit loci fœditas quin illic gloriosum victoriæ suæ trophæum erigeret: neque fœtor cadauerum quæ illic iacebant, quominus suauis sacrificij eius odor spiraret per totum orbem, & in cœlum vsque penetraret.

34 *Dederunt ei acetum.*) Quanquam non ita curiosè

curiosè digerunt Euāgelistæ singula quęque ordine suo vt notari certò queant temporū momēta: ego tamē probabili ratione cōiicio,antequā tolleretur in crucem Dominus, pro more porrectū ex calice ei fuisse myrrhatum vinum, vel qualiscunque fuerit mistura,quam ex felle quoque & aceto confectam fuisse patet. Satis quidem inter omnes ferè interpretes conuenit, diuersam fuisse hanc potionem ab ea cuius meminit Iohannes,& de qua etiam paulo pòst dicetur.Hoc tantùm addo,mihi videri fuisse oblatum calicem Domino quum esset crucifigendus:postquàm verò crux in sublime erecta fuit,tunc demum spongiam fuisse ingestam. Quando autem potum inceperit petere,anxiè non disputo.si tamen omnia inter se cōferimus,non alienum est à ratione, postquam recusauerat amaram illam confectionem , subinde ludibrij causa illi fuisse obtrusam. Nam postea subiiciet Matthæus, milites inter potum dandum exprobrasse quòd se à morte eripere non posset. Vnde colligimus, obiecto remedio,risisse impotentiam Christi, quia conquestus fuerat se à Deo relictum.Quòd ad Iohannis historiam spectat,vnum hoc tenere sufficit, Christum ad leuādam sitim rogasse,vt sibi daretur communis potus,acetum verò myrrha & felle mistū accelerādæ mortis causa illi obtrusum fuisse.Atqui patiēter ferebat suos cruciatus,vt doloris tædio mortis festinationem minimè expeteret.Nam & hæc pars sacrificij & obedientiæ eius erat,languoris moram ad extremum vsque sufferre.Porrò fallūtur,meo iudicio,qui inter reliqua tormenta Filio Dei crudeliter inflicta acetum numerant. Magis probabilis est eorum coniectura qui putāt hoc potionis genus egerendo sanguini aptum fuisse, & ideo maleficis dari solitum quò mors ipsorum esset celerior.ideo Marcus vinum myrrhatum appellat.Cęterùm Christus(quemadmodum nuper attigi)nō tam amaritudine offensus, vinum vel acetum respuit, quàm vt ostenderet se placidè secundùm Patris mādatum ad mortem progredi,non autem impatientia doloris pręcipitem ruere.Nec obstat quod dicit Ioannes impletam fuisse Scripturam, *In siti mea potarunt me aceto.* Nam vtrunque optimè conuenit: datum fuisse remedium ad finiendos lentæ mortis cruciatus,& tamen duriter modis omnibus afflictum fuisse Christum: vt ipsum quoque leuamen pars esset vel accessio doloris. *Psal.69.c.21.*

35 *Diuiserunt vestimenta.*)Hoc quoque ex consuetudine milites fecisse certum est, quòd hominis damnati spolia inter se partiti sunt. vnū fortè singulare fuit,quòd sortem miserunt super tunica inconsutili.Sed quāuis nihil acciderit Christo in hac parte nisi quod omnes damnati patiebantur, summa tamen attentione digna est hæc narratio. nam Filium Dei suis vestibus nudatum Euangelistæ proponūt,vt sciamus hac nuditate partas nobis esse diuitias, quæ nos coram Deo exornent. Exui ergo Filium suū voluit Deus,vt nos iustitia ipsius & bonorum omniū copia vestiti,cū Angelis securè appareamus,quos priùs fœda turpitudo in lacero habitu à cælorum accessu arcebat.Christus ipse vestes suas instar prædæ passus est diripi, vt nos victoriæ suæ opibus ditaret. Porrò quod Matthæus dicit,ita impletum fuisse vaticiniū Dauidis,*Diuiserunt sibi vestimenta mea,*&c.)sic accipere conuenit, literaliter (vt loquuntur)& reipsa *Psal.22.c.19.* in Christo fuisse exhibitum quod Dauid sibi factū metaphoricè & sub figura conquestus est. Nam Dauid sub vestium nomine fortunas & honores suos intelligit: acsi diceret,se viuum & videntem prædæ fuisse hostibus,qui inuolauerāt in eius domum,adeóque non pepercerant reliquis bonis vt vxorem quoque raperent. Hanc crudelitatē metaphora amplificat,vestimēta sua sorte diuisa fuisse scribens. Quum autem vmbra & imago fuerit Christi,quod passurus erat Christus Spiritu prophetico prędixit.Quare in eius persona hoc quoque notabile est, quòd milites eius vestitum prędati sunt: quia in hac direptione signa & notas agnoscimus quibus olim insignitus fuerat.& simul tollitur scandalum,quod alioqui ex eius nuditate cōciperet sensus carnis:quia nihil passus est quod non verè & propriè in redemptoris personā competere Spiritus oraculum pronuntiet.

25 *Erat autem hora tertia.*)Hoc cū Iohannis testimonio videtur minimè esse cōsentaneū:narrat enim circiter horam sextā Christum fuisse damnatum. Verùm si reputemus quod ex aliis locis constat, diem fuisse in quatuor partes distributū, & singulas partes à prima exordij sui hora nomē sumpsisse,non difficilis erit solutio. Totum medium tempus ab exortu solis vsque ad secundam partem vocabant horam primam. Secunda pars vsque ad meridiē illis erat hora tertia. Sexta hora à meridie incipiens, vsque ad tertiam vel quartā pomeridianam durabat.Quum ergo tempus à Pilato extrahi viderēt Iudęi,& iā meridiem instare, dicit Iohannes vehemētiùs clamasse,ne totus dies effluerer.Verùm illud non obstat quominus circiter finem horæ tertiæ crucifixus fuerit Dominus. Nam satis liquet, ex quo tumultuariè dānatus est,subitò fuisse arreptum : tanto eius extinguendi studio Iudæi ardebant. Ergo Marcus non initium horæ tertiæ sed finem designat. Et hoc verisimilius est,Christum nōn longius tribus horis pependisse in cruce.

34 Luc. *Iesus autem dicebat.*)Hac voce probauit Christus se illum esse placidum ac mansuetum agnum,qui ad victimam ducendus erat,sicuti testatus fuerat Iesaias Propheta. Neque enim vindictam solùm remittit , sed eorum salutem commendat Deo patri à quibus plusquam crudeliter vexatur.Magnum hoc fuisset,de talione nihil cogitare : sicuti Petrus,dum eius exemplo nos hortatur ad patientiam,dicit non rependisse maledicta pro maledictis, nec vltum fuisse suas iniurias, sed hoc vno fuisse contentum quòd Deū haberet vindicē. Hæc verò longè superior ac præstantior fuit virtus,Deum precari vt hostibus ignosceret. Sicui videtur hoc non satis quadrare cum illa quā nuper citaui Petri sententia, in promptu est responsio. Nam quòd misericordiæ affectu inductus fuit Christus vt veniam suis persequutoribus à Deo posceret,id non obstitit quin acquiesceret iusto Dei iudicio, quod sciebat reprobis & obstinatis statutum esse. Quum ergo videret Christus cæco impetu tum plebem Iudaicam , tū milites in se furere, quanquam excusabilis non erat ignorantia eorum, tamen misertus est, vt se deprecatorem interponeret. Interea quum sciret Deum fore vltorem, iudicium illi contra desperatos permisit. Atque hoc modo affectum suum temperare debent fideles in malis tolerandis, vt persequutores suos saluos esse cupiant: *Iesa.53.b.7.* *1.Pet.3.b.9*

& tamen non dubitent vitam suam sub Dei esse præsidio: & hac consolatione freti quòd tandem impiis sua libido impunè non cedèt, sub crucis onere non deficiant. Huius moderationis exemplū nunc in duce & magistro nostro proponit Lucas: quia cū suos persequutores exitio deuouere posset, non modò ab imprecatione abstinuit, sed etiā illis bene precatus est. Notandum verò est, siquādo in nos totus mundus insurgat, & certatim nos omnes obruere conentur, hoc vincendę tentationi optimum esse remedium, si nobis in mentem veniat eorum cæcitas qui Deum in nobis oppugnant. sic enim fiet ne vltra modum nos perturbet multorum in nos solos & desertos conspiratio. Sicuti rursum quotidianus vsus ostēdit quàm valida sit ad concutiendos infirmos machina, dū se ab ingenti multitudine impeti vident. Ergo si ad Deum assurgere discamus, facilè nobis erit quasi ex alto despicere infidelium ignorantiam: quia vtcunque polleant viribus & magnis copiis, nesciunt tamen quid faciunt. Cæterùm verisimile est Christū nō promiscuè pro omnibus orasse, sed tantùm pro misera plebe, quā zelus incōsideratus, non autē deliberata impietas rapiebat. Nā vt de Scribis & Sacerdotibus nulla spes fuit residua, pro illis frustra orasset. Nec verò dubium est, quia à Patre cælesti exaudita fuit hæc precatio, hinc factum esse vt multi ex populo, quem fuderant sanguinem, fide postea biberent.

37 Matth. *Imposuerunt super caput.*) Quod breuiter attingunt Matthæus & Marcus, expressius narrat Lucas, inscriptum fuisse titulum tribus linguis, Iohannes etiam fusius persequitur. Quare inde petant lectores quod hîc breuitatis causa subticeo. Tantùm dicam, non sine Dei prouidentia hoc esse factū, quòd tribus linguis celebrata fuit mors Christi: nam etsi non aliud fuit Pilati consilium quàm gētem Iudaicam probrosè traducere, altius tamen respexit Deus. hoc enim quasi pręsagio testatus est passim nobilem fore Filij sui mortem, vt omnes vndique populi regē Iudæis promissum agnoscerent. Non fuit quidem hæc legitima Euangelij prædicatio, quia indignus fuit Pilatus quem Deus Filio suo testem daret: sed quod per veros ministros præstandum erat, in Pilato adumbratum fuit. Denique talem Christi pręconem censere licet qualis propheta fuit Caiaphas.

38 *Tunc crucifiguntur.*) Hoc ad extremi dedecoris cumulū accessit, quòd Christus inter duos latrones medius fuit suspensus. nam primū ei locū, non secus ac principi latronum dederunt. Si solus in crucem actus foret, separata ab aliis maleficis videri poterat eius causa: nunc autem non solùm miscetur, sed in sublime attollitur quasi omnium maximè detestabilis. Quare Marcus huc Iesaiæ vaticinium accommodat, Cum iniquis deputatus est. Hoc enim disertè Propheta de Christo commemorat, non magnifica pompa liberaturū esse suos à morte, sed quia pœnam eorum sceleribus debitam subibit. Ergo vt nos à reatu eximeret, necessarius fuit hic expiationis modus, vt se in locū nostrum subiiceret. Hîc verò perspicitur quàm horribilis sit iræ Dei contra peccata grauitas, cuius placandæ causa Christum, æternam iustitiam in ordinem latronum coniici oportuit. Perspicitur etiam incomparabilis erga nos Christi amor, qui vt sanctis Angelis nos aggregaret, vnus ex scelestis censeri sustinuit. *Iesa.53.d.12.*

MATTH. XXVII.	MARC. XV.	LVC. XXIII.
39 *Prætereuntes autem conuitia iaciebant in eum, mouentes capita sua,* 40 *Et dicentes, Tu ille qui destruebas templum, & in triduo ædificabas, serua temetipsum, si Filius Dei es, descende de cruce.* 41 *Similiter & principes Sacerdotum illudentes, cum Scribis & Senioribus, dicebant,* 42 *Alios seruauit, seipsum non potest seruare, si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei.* 43 *Confidit in Deo, liberet eum nunc, si vult eum: dixit enim, Filius Dei sum.* 44 *Idipsum autem & latrones, qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.*	29 *Et qui præteribant conuitiabantur ei, mouētes capita sua, ac dicentes, Væ qui demoliris Templum, & in tribus diebus extruis:* 30 *Serua teipsum, & descende de cruce.* 31 *Similiter & summi Sacerdotes illudentes inter se cum Scribis dicebant, Alios seruauit, seipsum seruare non potest.* 32 *Christus Rex Israel descendat nunc de cruce vt videamus & credamus. Et qui crucifixi erant cum illo probra iaciebant in eum.*	35 *Et stabat populus spectans: & deridebant eum principes cum illis, dicentes, Alios seruauit, seruet seipsum, si hic est Christus ille Dei electus.* 36 *Illudebant autem ei & milites accedentes, & acetum offerentes ei,* 37 *Dicentésque, Si tu es ille Rex Iudæorum, saluum te fac.* Paulo pòst. 39 *Vnus autem sceleratorum qui suspensi erant, conuitiabatur ei, dicens, Si tu es Christus, serua teipsum & nos.* 40 *Respondēs autem alter, increpabat eum, dicens, Ne Deum quidem tu times, quòd in ipsa damnatione es?* 41 *Et nos quidem iustè: nam digna factis recipimus: hic verò nihil magis gessit.* 42 *Et dixit ad Iesum, Domine, memento mei quum veneris in regnum tuū.* 43 *Dixit illi Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.*

39 *Prætereuntes autem.*) His circūstantiis magnū inest pondus: nā ante oculos nobis ponitur extrema Filij exinanitio, quò melius appareat quanti illi constiterit salus nostra: simulq; reputātes nos omnibus quas sustinuit pœnis iure esse obnoxios, magis ac magis incitemur ad pœnitentiā. Nam in hoc spectaculo palàm nobis Deus fecit quàm misera sit nostra conditio, si nobis deesset redēptor. Cęterùm quęcūq; in se pertulit Christus, ad leuationem nostrā referri debēt. Hoc certè omnibus tormētis certamē fuit durius, quòd omnes quasi à Deo proiectū ac desertū, probris & contumeliis vexarunt. Ideóque Dauid Psal. 22.a.7, Christi personā gerēs, hoc pręcipuè in suis malis deplorat. Et certè nihil est quod atrocius vulneret pias mētes, quàm dum impij, ad labefactandam fidem ipsorū, expro-

exprobrant Dei auxilio & gratia destitui. Hæc est dura illa persequutio qua Paulus dicit vexatum fuisse Isaac ab Ismael: non quòd gladio & vi armata in eum sæuiret, sed quia Dei gratiā subsannans, tentaret eius fidem subuertere. Porrò has tentationes perpessus est Dauid primùm, deinde Christus ipse, ne sua nouitate nos hodie nimium terreant. Neque enim vnquam deerunt impij qui nostris miseriis insultent. Et hoc est solenne Satanæ artificium, quoties non adest nobis Deus pro voto, sed auxilium suum paulisper occultat, obiicere, nos frustra sperasse, quasi irrita sit eius promissio.

Galat.4.d.

40 *Tu qui destruebas Templum.*) Vanitatis arguunt Christi doctrinam, quia virtutem, quam sibi asseruit, nunc dum necesse est, reipsa non ostendat. Atqui nisi mente & iudicio eos priuasset maledicēdi libido, paulo pòst illis conspicua fuisset eius sententiæ veritas. Dixerat Christus, Destruite templum hoc, & triduo suscitabo ipsum. Nunc inter ruinæ principia præconem triumphū agentes, tridui moram non expectant. Talis est impiorum contra omnes Dei filios insolentia, dum prætextu crucis spem futuræ vitæ illis præcidere conantur. Vbi (inquiunt) illa est immortalis gloria quam homines stultè creduli iactant? quum iaceat ferè ignobiles & despecti, alij tenuiter victitent, alij sub continuis languoribus ægrè animam trahant, alij per fugas & exilia iactentur, alij in carceribus tabescant, alij combusti in cinerem redigantur. Sic eos excæcat præsens externi hominis nostri corruptio, vt spem futuræ vitæ renouationis vanam & ridiculam esse fingant. Nobis autem expectandum est promissi ædificij maturum tempus, nec indignè ferendum si nunc crucifigimur cum Christo, vt resurrectionis eius postea simus consortes. *Si filius Dei es.*) Tale à Christo potentiæ suæ documentum exigunt impij, vt se Filium Dei probando Filius Dei esse desinat. Hac lege induerat carnem humanam, & in mundum descenderat, vt sacrificio mortis suæ reconciliaret homines Deo Patri. Ergo vt Filium Dei præstaret, necesse habuit in cruce pendere. Nunc reprobi isti sibi loco Filij Dei fore negant redemptorem, nisi à cruce descendens mandato Patris renunciet, ac scelerum expiatione valere iussa personam sibi Diuinitus impositam exuat. Nos verò hinc discamus fidem nostram confirmare quòd Filius Dei salutis nostræ gratia cruci affixus manere voluit, donec tum sæuissimis carnis tormentis, tum horrendis spiritus angustiis & morte ipsa defunctus esset. Ac ne simili modo nobis contingat Deum tentare quo fecisse istos videmus, sinamus Deum, quoties ita ei visum fuerit, potentiam suam abscondere, vt rursus pro suo arbitrio eam opportunè exerat. Eadem prauitas in altera quæ mox sequitur obiectione apparet, *Si Rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei.* Non enim regem amplecti ipsos decebat nisi qualis descriptus erat à Prophetis. atque disertè Iesaias & Zacharias Christum deformem, afflictum, damnatum, & maledictum, exanimem, pauperem, & contemptum inducunt, antequam regare solium conscendat. Præposterè ergo Iudæi dissimilem appetunt quem agnoscant pro Rege: quia sic testantur sibi minimè cordi esse Regem quem se daturum pollicitus fuerat Dominus. Nos verò contrà (vt solidè in Christum recumbat nostra fides) fulturam in eius cruce quæramus. neque enim aliter Rex Israel legitimus censeri posset nisi impletis Redemptoris partibus. Atq; hinc colligimus quàm exitiale sit, post speculationes nostras vagādo, à Dei verbo discedere. Nam quia Iudæi Regem imaginati sunt quem illis suus sensus dictabat, Christum crucifixum respuerunt, quia in ipsum credere absurdum putabant: nobis verò hæc optima & summa credendi ratio, quia crucis ignominiæ sponte causa nostra se subiecit.

42 *Alios seruauit.*) Hæc verò minimè excusabilis ingratitudo fuit, quòd præsenti Christi humiliatione offensi, omnia quæ prius ante ipsorum oculos ediderat miracula nihil æstimant. Fatētur eum alios seruasse. qua virtute? aut quo medio? cur saltem hac in parte non venerantur manifestum Dei opus? Porrò quia malignè suffocant, imò quantum in se est extinguere conantur Dei lucem, quæ in miraculis fulgebat, indigni sunt qui de crucis infirmitate rectè iudicent. Quia nō statim se eripit Christus à morte, impotentiam ei exprobrant. Atque hoc impiis omnibus nimis est consuetum potentiam Dei metiri præsenti aspectu, vt quicquid non facit, existiment non posse: ideóq; debilitatis ipsum insimulent quoties peruersæ eorum cupiditati non obtemperat. Nos verò teneamus, Christum, quum facilè potiet, non protinus se à morte liberasse, sed quia noluerit. Cur autem neglexit ad tempus salutem suam nisi quia maiori curæ erat nostra omnium salus? Cur se liberare noluit nisi vt nos omnes seruaret? Videmus ergo, quæ fidem nostram probè ædificant, Iudæos sua malitia ad suæ incredulitatis patrocinium traxisse.

43 *Confidit in Deo.*) Hoc, vt paulo antè dixi, acerrimū tentationis telum habet Satan dū fingit Deum nostri esse oblitum, quia non maturè & in ipso articulo succurrat. nam quum aduigilet Deus in suorū salutem, nec tātùm opportunè illis opem ferat, sed etiam præueniat ipsorum necessitatem (quemadmodum passim docet Scriptura) videtur minimè diligere quos non iuuat. Hac igitur dialectica nos in desperationem abducit, frustra nos confidere de amore Dei vbi palàm eius auxilium non apparet. Et quemadmodum hoc genus fallaciæ suggerit mentibus nostris, ita subornat suos ministros, qui salutem nostram à Deo proditam esse & abiectam arguant, quia auxilium suum differt. Ergo hoc agumentum tanquam vitiosum repudiare conuenit, non amari à Deo quos videtur ad tempus deserere. imò nihil magis absurdū est, quàm ad singulos temporis articulos restringere eius amorem. Deus quidem se liberatorem nobis fore promisit: verùm si quando ad mala nostra conniueat, mora patienter ferenda est. Quare fidei naturæ contrarium est vrgere aduerbium *Nunc* quos cruce & rebus aduersis ad obedientiam erudit, & ad preces nominisque sui inuocationem solicitat: quum hæc potius sint paterni eius amoris testimonia, sicuti Apostolus in Epistola ad Hebræos admonet. Hoc verò in Christo speciale fuit, quanuis dilectus esset Filius, non tamen à morte eripi donec pœnas à nobis debitas soluisset: quia illo pretio redempta fuit nostra salus. Quare iterum peruersè Sacerdotes, dum Filium Dei non esse colligunt, quia munus sibi à Patre iniunctum obeat.

44 *Idipsum autem & latrones.*) Matthæus & Marcus per synecdochē latronibus tribuūt quod

tantùm vni fuisse proprium ex Luca constat. Nec verò dura videri debet hæc locutio, quia duobus Euangelistis nihil aliud fuit propositū quàm docere vndiq; omnium cōuitiis impetitū fuisse Christum, vt ne latrones quidem iam semimortui ei parcerent. Quemadmodū Dauid Psal. 22. a. 7. suas calamitates deplorans, earum indignitatem inde amplificat quòd sit opprobrium quorumlibet hominum, & abiectio plebis. Quanquam autem omittunt memorabilem historiam quam de altero latrone refert Lucas, in eo tamen nihil est absurdi quòd dicunt ab omnibus derisum fuisse Christum vsque ad ipsos latrones. quia non de singulis personis habetur sermo: sed de ipso genere. Nunc itaque veniamus ad Lucam.

39 *Vnus autem scel.*) Hac contumelia quam à latrone passus est Filius Dei, nobis summus honor inter Angelos partus est, vt nos pro fratribus suis agnoscāt. Sed interim furiosæ obstinationis exēplū in hoc perdito homine nobis describitur, quādo neque inter medios cruciatus blasphemias cum ferocia spumare desinit. Ita solent desperati homines, quæ effugere nequeunt tormenta, per contumaciam vlcisci. Tametsi autem Christo exprobrat quòd neque seipsum neque alios seruare possit, hęc tamē obiectio in Deū ipsum dirigitur. Sicuti impij quoties non impetrant quod volunt, libenter Deum è cælo detraherēt. Deceret quidē ipsos plagis domitos māsuescere: sed hinc apparet quàm ferrea sit mali cordis durities, quæ nullis pœnis flectitur.

40 *Respondens autem alter.*) In hoc misero homine singulare nobis inopinatæ ac incredibilis Dei gratię speculū proponitur, tum quòd repētè sub mortē in nouū hominē mutatus est, atque ab ipsis inferis in cęlū retractus: deinde quòd omniū scelerū, in quibus tota vita demersus fuerat, veniam momento adeptus est, adeóque ante Apostolos & nouę Ecclesię primitias in cęlū receptus est. Primò igitur in huius hominis cōuersione insigne gratiæ Dei specimen refulget. neque enim proprio carnis instinctu immanē sæuitiam & superbū Dei contemptum exuit, vt statim resipisceret, sed manu Dei subactus est: sicuti tota scriptura docet, opus eius esse pœnitētiā. Ac eo magis excellit hęc gratia, quòd præter spē omniū obtigit. Quis enim vnquā putasset latronē inter vltimos spiritus non modò pium fore Dei cultorem, sed eximium fidei & pietatis magistrum toti mundo, vt nobis quoque ex eius ore petenda sit veræ & legitimæ confessionis regula? Ac primum quidē hunc suæ pœnitentiæ fructum protulit, quòd seuera castigatione cohibuit impiā socij sui petulantiam: deinde & secundum adiecit, sese humiliās ingenua scelerū suorū confessione, & Christo debitā iustitię laudē tribuens. Postea mirificā fidem testatus est, se totum ac salutem suam reiiciens in pręsidium Christi, quem tamen in cruce pendentem, & morti propinquū cernebat. *Ne Deū quidem tu times.*) Quanquā hęc verba variè torquent interpretes, mihi tamen simplex videtur esse sensus. Quid hoc sibi vult quòd ne hęc quidem damnatio te cogit ad timendū Deum? Nam socij sui duritiem inde exaggerat latro, quòd ad vltimam necessitatem redactus ne sic quidem Deum timere incipit. Verùm vt tollatur omnis ambiguitas, monēdi sunt lectores proteruum & impium cōuitiatorē qui se impunè ludere putabat, reuocari ad Dei tribunal: quia etiāsi tota vita stupidus fuisset, tunc contremiscere oportuit, quum sentiret armatam in se Dei manum, & paulo pòst reddēda esset omnium scelerum ratio. Signū ergo perditæ & diabolicæ obstinationis fuit quū vltimo iudicio constrictum Deus teneret, non redire tunc quoque ad sanam mentē: quia si qua pietatis gutta esset in corde hominis, coactus saltem ad Dei timorem se colligeret. Nūc tenemus verborū summam, desperatos esse, & omni Dei timore priuatos qui ne pœnis quidem emendantur. Ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι non pro eadem, sed ipsa pręsenti damnatione positum esse interpretor: acsi dixisset latro, Quum iam sis quasi in media morte, expergefieri decebat vt Deum iudicē tuum agnosceres. Porrò hinc colligimus vtilem doctrinam, Deo penitus resistere quos pœnæ ad humilitatem non erudiunt: quia pudore confusos obtumescere necesse est quicunque præditi sunt aliquo Dei timore.

41 *Et nos quidem iustè.*) Quia obiurgatio à damnatione sumpta in Christum cōpetere videri poterat, hîc eum latro à sua & socij causa discernit. Pœnam enim quæ cōmunis erat, sibi & socio iustè infligi fatetur, non autem Christo, quem non proprium crimen, sed hostium crudelitas ad mortis suppliciū rapuerat. Tenendum verò memoria quod nuper dixi, editū esse à latrone pœnitentiæ documētum quale Deus à nobis omnibus exigit, dum se confessus est dignam factis mercedem recipere. Præsertim verò hoc notandum est, quòd non obstiterit supplicij atrocitas quin se diris tormentis patienter subiiceret. Quare si nos scelerū verè pœnitet, discamus ea libenter absq; dissimulatione vbi opus erit detegere, nec refugere quā meriti sumus ignominiam. hæc. n. vnica ratio est qua sepeliamus peccata nostra corā Deo & Angelis, si ea apud homines vanis coloribus fucare non tentemus. Porrò quū inter varia integumenta quę captat hypocrisis, hoc maximè sit commune, quòd quisque alios secum inuoluit, vt eorum exemplo se excuset: latro contra non minus solicitè Christi innocentiam asserit, quàm simpliciter & liberè se & socium condemnat.

42 *Domine memento mei.*) Nescio an à mundo condito magis rarum & memorabile fidei exemplum vnquam extiterit. quo maiori admiratione digna est Spiritus sancti gratia quæ tam luculentè hîc se exeruit. Latro, qui non modò in Christi schola edoctus non fuerat, sed se nefandis cædibus efferando, conatus fuerat extinguere omnem recti sensum, repentè altius penetrat quàm Apostoli omnes & reliqui discipuli, in quibus docendis tantum operæ consumpserat ipse Dominus: neque id modò, sed Christum in patibulo regem adorat, regnum eius celebrat in horrenda & plusquam deformi abiectione: moribundum, pronuntiat vitæ authorem. Certè si imbutus fuisset ręcta fide, multa de Christi officio prius audisset, miraculis etiam fuisset in hoc ipso confirmatus: offusa tamen tā probrosæ mortis caligine euanescere potuit illa cognitio. nunc rudem & nouitium, imò prorsus mente corruptum statim à primis rudimentis in cruce maledicta salutem apprehendere & cælestem gloriam, plusquam admirabile fuit. Quibus enim notis vel insignibus ornatum videbat Christum, vt mentem ad eius regnum attolleret? Et certè hoc erat quasi ex profundis inferis supra cælos conscendere. Carni verò fabulosum hoc fuit ac ridiculum

lum, reiectitio & damnato (quem ferre mundus non poterat) regnum terrenum terrenis omnibus imperiis nobilius tribuere. Hinc colligimus quàm perspicaces ei fuerint mentis oculi, quib. vitam in morte, celsitudinē in ruina, gloriam in probro, victoriā in exitio, regnum in seruitute intuitus est. Quòd si latro Christū in cruce pēdentem, & quasi maledictione obrutum, fide sua in cæleste solium euexit, væ nostræ socordiæ si non reuerenter suspicimus à dextris Dei sedentem, si non spem vitę in eius resurrectione figimus, si non tendimus in cælum quò ingressus est. Iam si ex altera parte reputamus in quo statu Christi misericordiam implorauerit, crescet fidei eius admiratio. Lacero corpore iam exanguis extremam manum carnificum expectat, & tamen in sola Christi gratia acquiescit. Primùm vnde illi veniæ fiducia, nisi quia in Christi morte (quæ omnibus aliis detestabilis videtur) sacrificium boni odoris concipit ad expianda mundi peccata efficax? Quòd autem cruciatus suos animosè negligens, imò quasi sui oblitus ad spem & desiderium occultæ vitæ rapitur, humanum sensum longè superat. Quare & mortificationē carnis, & patientiā, & fidei altitudinem, & spei constantiā, & pietatis ardorem ab hoc magistro discere nō pudeat, quē Dominus ad humiliandam carnis superbiam nobis præfecit. nam vt quisque eum alacrius sequetur, ita propius ad Christum accedet.

43 *Amen dico tibi.*) Quanquam nondum Christus palàm de morte triumphauerat, eius tamen efficaciam & fructum in media sui exinanitione exerit. Atque hoc modo declarat nunquam se regni potentia fuisse exutum. nihil enim Regi Diuino magis excelsum aut magnificum quàm mortuis vitam restituere. Christus ergo licèt manu Dei percussus speciem hominis ferè deplorati præbuerit, quia tamen non destitit esse mundi seruator, cælesti potentia semper fuit præditus ad munus suum implendum. Ac primò quidem notanda est incredibilis facilitas, quòd sine mora latronem tam humaniter cōplectitur, sibíque beatę vitæ socium fore promittit. Quare minimè dubium est quin sine exceptione in regnum suum omnes admittere paratus sit qui ad eum confugient. Vnde certò statuere licet modò memor sit nostri, nos saluos fore. Porrò fieri non potest vt eorum obliuiscatur qui suam ei salutem commēdant. Quòd si latroni tam facilis transitus in cælum fuit, quia in vltima rerum omnium desperatione recubuit in Christi gratiam: multò magis hodie Christus mortis victor manum è solio suo nobis porriget, vt in vitæ societatem colligat. Absurdum enim esset, ex quo chirographum nobis contrarium affixit cruci, mortémque & Satanam profligauit, & in sua resurrectione triumphum egit de mundi principe, nobis non æquè facilem & promptum esse ac latroni transitum à morte in vitam. Quisquis ergo vera fide animæ suæ custodiam Christo moriens tradet, non extrahetur in lōgum tempus, vt suspensus langueat: sed eius voto eadem, qua erga latronem vsus est, benignitate Christus occurreret. Itaque facessat putidū illud sophistarum commentum de pœnæ retentione, quum culpa remittitur: quia videmus vt Christus quem à reatu absoluit, simul à pœna liberet. Nec obstat quòd latro pœnā cui addictus erat, nihilominus ad extremam vsque sustinet: quia hìc nulla compensatio nobis fingenda est quæ ad placandum Dei iudicium piaculi vice sit: (quemadmodū sophistæ delirant) sed pœnis corporalibus simpliciter electos suos Dominus ad displicētiā & odium peccati erudit. Itaque Christus latronē paterna disciplina ad sui abnegationē adductū, quasi gremio suo excipit, non ad ignē Purgatoriū ablegat. Notandū præterea est quibus clauibus latroni aperta fuerit regni cælorum ianua. neque enim hic vel Papalis confessio, vel satisfactiones in rationem veniunt: sed pœnitentia & fide contentus est Christus, vt ad se venientem vltrò excipiat. Atque hinc melius iterum confirmatur quod nuper attigi, si quis grauetur latronis vestigiis insistere & præeuntem sequi, dignum esse æterno exitio: quia impio fastu seipsum ab aditu cælorum arcet. Et certè sicuti in latronis persona cōmune obtinendæ veniæ pignus nobis omnibus Christus dedit, sic rursum tanto miserū illū honore dignatus est, vt omni propria gloria exuti, nonnisi in vna Dei misericordia glorietur. Quòd si verè & serio se quisque nostrûm excutiat, meritò nos pudefaciet immēsa scelerū nostrorum congeries, vt hominem perditum, qui mera gratia salutem adeptus est, ducem & antesignanum habere minimè pigeat. Porrò sicuti iam tunc fructum suum protulit mors Christi, ita hinc colligimus animas, vbi à corporib. migrarunt, superstites viuere. alioqui lusoria esset promissio Christi quam etiam iureiurando confirmat. De loco tamen paradisi curiosè & argutè disputandum non est. nobis sufficiat, quicunque fide insiti sunt in Christi corpus, esse eius vitæ participes, atque ita post mortem beata & læta quiete frui, donec in solidum pateſiat Christi aduentu perfecta cælestis vitæ gloria. Vnum adhuc residuum est, quod latroni promittitur, nō leuare præsentes eius miserias, nec quicquam ex corporali pœna minuere. Quo monemur, nō æstimandā esse Dei gratiam carnis sensu. sæpe enim accidet vt miserrimè affligi sinat Deus quibus tamen propitius est. Ergo si secundum corpus miserè torquemur, cauendum est ne gustum Diuinæ bonitatis nobis adimat doloris acerbitas. quin potius mala omnia temperet, ac leniat hęc vna consolatio, simulac fauore suo nos complexus est Deus, quicquid malorum perpetimur, nobis adiumento esse in salutē. Ita fiet vt nō modò ab omnibus miseriis fides nostra victrix emergat, sed in media pœnarum tolerantia suauiter quiescat.

MATTH. XXVII.	MARC. XIV.	LVC. XXIII.
45 *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super vniuersam terram vsque ad horam nonam.*	33 *Quum verò facta esset hora sexta, tenebræ ortæ sunt super totam terram vsque ad horā nonā*	44 *Erat autem fere hora sexta, & tenebræ factæ sunt super totam terram vsque ad horam nonam.*
46 *Et circa horam nonam clamauit Iesus voce magna, dicens, Eli, Eli, lamasabachthani? hoc est, Deus meus, Deus meus, cur deseruisti me?*	34 *Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicens, Eloi, Eloi, lamasabachthani? quod est, si quis interpretur, Deus meus, Deus*	

47 *Quidam autem illic astantium quum audissent, dicebant, Eliam vocat iste.*

48 *Et continuò currens vnus ex eis, quum acceptam spongiam implesset aceto, imposuit arundini, dabátque ei bibere.*

49 *Cæteri verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias liberaturus eum.*

50 *Iesus autem quum iterum clamasset voce magna, emisit spiritum.*

51 *Et ecce, velum templi scissum est in duas partes à summo vsque ad imū: & terra mota est, & petræ scissæ sunt.*

52 *Et monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorum qui dormierant surrexerunt.*

53 *Et egressi è monumentis post resurrectionem eius, venerūt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis.*

54 *Centurio verò, & qui cum eo erant custodientes Iesum, viso terræmotu & ijs quæ facta fuerant, timuerunt valdè, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.*

55 *Erant autem ibi mulieres multæ è longinquo spectantes, quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.*

56 *Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Iose mater, & mater filiorum Zebedæi.*

meus, cur me deseruisti?

35 *Et quidam astantium quum audissent, dicebant, Ecce Eliam vocat.*

36 *Accurrit autem quidam, & impleta spongia aceto, impositáque arundini, porrexit illi potum, dicens, Sinite, videamus an venturus sit Elias ad deponendum eum.*

37 *Iesus autem emissa voce magna expirauit.*

38 *Et velum templi scissum est in duas partes à summo vsque ad imum.*

39 *Quum vidisset autem Centurio, qui è regione eius astabat, quòd sic emisso clamore expirasset, dixit, Verè homo hic Filius erat Dei.*

40 *Erant autem & mulieres è longinquo spectantes, inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi parui & Iose mater, & Salome.*

41 *(Quæ etiam quum esset in Galilæa, sequutæ fuerant illum, & ministrauerant ei) aliæque complures, quæ simul ascenderant cum ipso Hierosolymam.*

45 *Et obscuratus est sol, & velum templi scissum est medium.*

46 *Et quum clamasset voce magna Iesus, ait, Pater in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc quum dixisset, expirauit.*

47 *Quum vidisset autem Centurio quod accidit, glorificauit Deum, dicens, Certè homo hic iustus erat.*

48 *Et omnes turbæ quæ conuenerant ad spectaculum illud quum vidissent quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur.*

49 *Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ eum sequutæ erant à Galilæa, hæc videntes.*

45 *A sexta autem hora.*) Quanquam in Christi morte carnis infirmitas Deitatis gloriam ad breue tempus operuit, imò ipse Dei Filius deformis iacuit sub probro & contemptu: & (quemadmodum Paulus loquitur) exinanitus fuit: quibusdam tamen notis eum ornare non destitit cęlestis Pater, atque in vltima deiectione quędam futuræ gloriæ præludia erexit, quæ pias mentes aduersus crucis scandalū fulcirent. Ita Christi maiestas solis defectu, terræmotu, petrarum fissura & veli fractione magnificè testata fuit: perinde acsi cælum & terra debitum suo opifici & fictori cultum præstarent. Cæterùm primo loco quæritur quorsum solis eclipsis. nam quòd veteres poetæ in suis tragœdiis subduci terris solis lumen fingunt vbi nefandum aliquod scelus patratur, ad notandum iræ Diuinæ portentum spectat. atque hoc quidē figmentum deductum fuit ex communi naturæ sensu. Ideo quidam interpretes in Christi morte immissas Diuinitus fuisse tenebras putant in signum detestationis: acsi Deus obtenebrato sole faciem suam à scelere omnium teterrimo abscon deret. Alij sole visibili extincto demonstratū fuisse dicunt interitum solis iustitiæ. Alij ad gentis excæcationem, quæ paulo pòst sequuta est, referre malunt. Nam Iudæi reiecto Christo postquam è medio sublatus est, cælestis doctrinæ luce priuati sunt, nec quicquam illis reliquum fuit præter desperationis tenebras. Ego verò potius existimo, quia præ stupore ad lucem cæcutiret ille populus, tenebris fuisse expergefactum vt admirabile Dei consilium in Christi morte reputaret. Nam insolita ordinis naturæ conuersio, nisi prorsus obduruissent, seriò debuit afficere eorum sensus, vt ad futuram mundi renouationem attenderent. Interea spectaculum illis exhibitum fuit terroris plenum vt ad Dei iudicium expauescerent. Et sanè fuit hoc incomparabile iræ Dei documentum, quòd nec vnigenito quidē Filio pepercit, nec aliter placatus est quàm illo expiationis pretio. Quod autem à Scribis, & Sacerdotibus, & magna populi parte securè neglecta, & clausis oculis præterita fuit solis extinctio, prodigiosa eorum amentia horrorem nobis incutere debet. nam brutis animalibus magis fuisse stupidos necesse est qui tali portento de cælestis iudicij rigore palàm admoniti, illudere nō desinerent. Sed hic est spiritus stuporis & vertiginis quo Deus reprobos inebriat, postquam diu certauit cum eorum malitia. Interim discamus, postquam Satanæ præstigiis fascinati sunt, gloriam Dei quantumuis conspicua sit, illis esse absconditam: saltem obtenebratas esse eorū mentes, vt vidēdo non videant. Cæterùm quia generalis illa fuit admonitio, nobis hodie prodesse debet, vt sciamus sacrificiū quo sumus redēpti, non minoris momēti fuisse quàm si sol è cælo cecidisset, vel collapsa fuisset tota mundi machina. Ita enim fiet vt peccata magis horreamus. Porrò quòd hanc solis defectionē quidam ad omnes mundi plagas extendunt, mihi consen-

consentaneum non videtur. nam etsi hoc ab vno aut altero scriptore proditum fuit, magis tamen celebris fuit illorum temporum historia quàm vt miraculum tam insigne taceri potuerit ab aliis permultis qui accuratè persequuti sunt quæ non ita memoratu digna erant. Adde quòd si toti mũdo communis fuisset defectio, quia credita fuisset naturalis, facilius hominum sensum fugisset. Sole autem alibi fulgente, tenebris obrui Iudæam, magis notabile fuit prodigium.

46 *Circa horam nonam clamauit.)* Quanquam apparuit plusquã humanus vigor in Christi clamore, certum tamẽ est vehementia doloris illi fuisse expressum. Et certè hic præcipuus fuit conflictus, & omnibus aliis tormentis durior, quòd in suis angustiis adeo leuatus non est Patris auxilio vel fauore, vt se quodammodo alienum sentiret. Neque enim corpus solum in pretium nostræ cum Deo reconciliationis obtulit, sed in anima etiam pertulit debitas nobis pœnas: atque ita verè factus est vir dolorum, sicut Iesaias loquitur. Et verò nimis insulsi sunt qui hac redemptionis parte posthabita, tantùm in externo carnis supplicio insistunt. nam vt pro nobis satisfaceret Christus reum ad Dei tribunal sisti oportuit. Nihil autem magis horribile quàm Deum sentire iudicem, cuius ira mortes omnes superat. Ergo quum species tẽtationis Christo obiecta est, quasi Deo aduerso iã esset exitio deuotus, horrore correptus est quo centies cuncti mortales fuissent absorpti, ipse autem mirifica Spiritus virtute victor emersit. Nec verò fictè vel theatricè cõqueritur se à Patre relictum. Et quòd nonnulli ex vulgi opinione sic loquutum obtendunt, insipidum est cauillum. nam interior animi mœstitia vi & ardore suo eum coegit in clamorem erumpere. Nec tantùm ocularis fuit redemptio qua defunctus est (vt nuper dixi) sed vt se vadẽ pro nobis obtulerat, verè Dei iudicium subire loco nostro voluit. Sed absurdum videtur, Christo elapsam esse desperationis vocem. Solutio facilis est, quanquam sensus carnis exitium apprehenderet, fixam tamen stetisse fidem in eius corde qua Deum præsentem intuitus est, de cuius absentia cõqueritur. Diximus alibi quomodo Deitas locum cesserit carnis infirmitati, quatenus salutis nostræ interfuit, vt omnes redemptoris partes Christus impleret. Discrimen etiam notauimus inter naturæ sensum & fidei notitiam, quare nihil obstat quominus Dei alienationem mente conceperit Christus prout sensus communis dictabat, & simul fide retinuerit Deum sibi esse propitium. Quod satis clarè patet ex duobus querimoniæ membris. nam antequam tentationem exprimat, præfatur se ad Deũ confugere tanquam Deum suum, atque ita clypeo fidei fortiter repellit illam quæ se ex opposito ingerebat derelictionis speciem. Denique in hoc diro cruciatu illæsa fuit eius fides: vt se relictum esse deplorans, propinquo tamen Dei auxilio confideret. Porrò vocem hanc in primis notatu fuisse dignam hinc apparet, quòd Spiritus sanctus, quo melius eam insculperet hominum memoriæ, Syraica lingua referri voluit. nam hoc perinde est, acsi Christum eadem quæ tunc ore suo protulit verba recitantem induceret. Quo turpior est eorum socordia qui tantam Christi mœstitiam & tã dirum pauorẽ quasi per iocum leuiter prætereunt. Quisquis autem reputat hac lege susceptam fuisse à Christo mediatoris personam vt reatum nostrum tam in anima quàm in corpore subiret, non mirabitur illi certamen fuisse cum mortis doloribus, quasi Deo irato in labyrinthum malorum proiectus foret.

Iesa. 53. a. 3.

47 *Eliam vocat iste.)* Qui hoc ad milites referunt rudes & ignaros Syraicæ linguæ, & Iudaicæ religioni non assuetos, falluntur meo iudicio. putant enim hallucinatos fuisse in vocum similitudine. Atqui mihi nullo modo probabile est inscitia elapsos esse, quũ potius data opera Christo illudere, & calumniosè peruertere eius orationem statutum fuerit. Nulla enim ad labefactandam piorum salutem aptior Satanæ machina est quàm vbi à Dei inuocatione ipsos depellit. Itaque suos ministros quantum potest huc impellit vt precandi affectum nobis excutiat. Sic impios Christi hostes impulit vt proteruè eius precationem in risum conuerterent: volens hoc artificio eum præcipuis armis spoliare. Et certè hæc admodum grauis tentatio est, dum videmus tantum abesse à profectu vt Deus nomen suum potius opprobriis exponat quàm se ostendat votis nostris propitium. Tantundem igitur valuit hæc ironia vel caninus latratus, acsi negassent Christo quicquam esse negotij cum Deo, quòd Eliam implorans in aliud asylum se conferret. Sic videmus omni ex parte fuisse vexatum, vt desperatione obrutus ab inuocando Deo absisteret: quod erat saluti renuntiare. Cæterùm si hodie tam conductitij Antichristi tabulæ quàm domestici etiam nebulones, quę à nobis rectè dicta sunt, suis calumniis indignè deprauant, ne miremur idem nobis quod capiti nostro accidere. Quanuis tamẽ Deum in Eliam transfigurẽt, vbi pro sua libidine nos subsannauerint, exaudiet tandem Deus gemitus nostros, séque tum vindicem gloriæ suæ ostendet, tum impuræ falsitatis vltorem.

48 *Et continuò currens vnus.)* Hinc probabilis coniectura elicitur, quum semel potum respuisset Christus, subinde molestię causa fuisse illi oblatum. Quanquam simul verisimile est initio porrectum illi fuisse in calice acetum, antequam in sublime elatus esset, postea admotam ori fuisse spongiam, quum iam penderet in cruce.

36 Marc. *Dicens, Sinite.)* Quòd hîc Marcus tradit, militem acetum porrigendo dixisse, Sinite, videamus, &c. Matthæus verò sermonem hunc cæteris attribuit, in eo nihil est repugnantiæ. Nam verisimile est ab vno cœpisse subsannationem, quæ ab aliis cupidè excepta clamorem inter omnes excitauit. Ita verbum Sinere, non est prohibentis, sed ludentis. Ergo qui primus Christum derisit, ironicè vicinos compellans, Expectemus, inquit, an veniat Elias. Protinus sequuti sunt alij, & quisque proximo suo eandem cantilenam occinuit: vt fieri solet in mutuo consensu. Nec verò in numero plurali vel singulari insistendum est: quia tantundem valet Sine quod Sinite: vice enim interiectionis positum est verbum, acsi dixissent, st, st.

50 Matth. *Quum iterum clamasset.)* Lucas qui prioris querimoniæ non meminit, huius secundi clamoris verba recitat, quæ Matthæus & Marcus prætereunt. Dicit autem clamasse, *Pater in manus tuas commendo Spiritum meum*: quo testatus est, quanuis duriter concussus esset violentis tentationibus, fidẽ tamen suam minimè fuisse concussam, sed suo loco semper inuictam stetisse. Nullus enim clarior agi potuit triumphus quàm dum in-

amorem se submittat. Et hoc quidem verum: sed Christi consilium (vt dixi) fuit, spirituale Ecclesiæ suæ regimen à terrenis imperiis discernere, ne Apostoli aulicas gratias ad se transferrent. nam vt quisque inter proceres à Regibus amatur, ad opes & præfecturas conscendit. Christus autem Pastores Ecclesiæ suæ præficit, non qui dominentur, sed ministrent. Ita refellitur Anabaptistarum error, qui Reges & Magistratus ab Ecclesia Dei exterminãt, quia Christus neget suis discipulis esse similes: quũ fiat hîc comparatio nõ inter Christianos & profanos homines, sed inter officia. Adde quòd non tam hominũ personas respexit Christus quàm Ecclesiæ suæ statum. Fieri enim posset vt qui pagi vel vrbis erit dominus, simul docẽdi quoque munus, vrgente necessitate, obeat. Sed Christo satis fuit quid ferat munus Apostolicum, & quid ab eo alienum sit, tractare. Quæritur tamẽ cur Christus, qui ordines in Ecclesia distinctos instituit, hoc loco gradus omnes repudiet: videtur enim sic omnes deiicere, vel saltem inter se æquare, vt nullus supra alios excellat. Atqui longè aliud dictat naturæ ratio. Et Paulus Ecclesiæ regimen describens, sic varia ministeria recenset vt Apostolatus dignitas superior sit Pastorum officio: & Timotheum & Titum haud dubiè ex Dei mandato cum authoritate aliis præesse iubet. Respondeo, si singula penitus excutimus, Reges ipsos nõ iustè, nec legitimè dominari, nisi seruiant: in hoc tamen differre munus Apostolicũ à terreno principatu quòd reges & Magistratus sua seruitus nõ impedit quominus imperent, & quidem cum magnifico splendore & pompa emineant supra subditos. Sic Dauid, Ezechias, & alij similes, quũ voluntarij essent omnium serui, sceptro tamen, diademate & solio, aliisque insignibus fuerunt ornati. Ecclesiæ autem gubernatio nihil tale admittit, quia Pastoribus nihil plus Christus detulit quàm vt ministri sint, à dominio autem prorsus abstineant. Hîc quoque notandum est, magis de re ipsa quàm de affectu haberi sermonẽ. Separat Christus Apostolos à Regum ordine, non quia Regibus sese efferre liceat, sed quia aliter habet regia conditio quàm munus Apostolicum. Ergo quum vtrosque humiles esse deceat, semper Apostolis videndum est quam regendæ Ecclesiæ suæ formã Dominus instituerit. Quod ad verba spectat, vbi Matthæus habet, *Reges exercere potestatem in eas*, apud Lucã legitur, *Vocari beneficos*, eodem sensu acsi diceret, rerum copiam affluere Regibus eósque magis opibus pollere, vt munifici & liberales esse possint. Tametsi enim Reges potentia sua magis gaudent, eámque terrori esse malunt quàm in populi consensu fundatam esse, laudem tamen munificentiæ appetunt. Vnde & nomen habent in lingua Hebraica: נדיבים enim vocantur à largiendo: quia non alium in finem illis penduntur vectigalia & tributa nisi vt ad sumptus honoris splendori necessarios sufficiant.

26 *Non ita erit inter vos.*) Nõ dubium est quin Christus stultam imaginationem perstringat, qua videbat Apostolos decipi. Stultè, inquit, & perperam regnum vobis fingitis, à quo ego abhorreo. Ergo si fidelem operam mihi impendere cupitis, alia vobis meditanda est ratio, vt certatim quisque vestrûm studeat aliis seruire. Cæterũ impropriè loquitur, ministrum fieri iubens qui magnus esse volet. neque enim patitur ambitio vt se quis fratribus addicat, imò subiiciat. Seruiliter quidem blandiri fateor qui ad honores aspirant, sed nihil illis minus propositum est quàm seruire. Sed mens Christi obscura non est. quia enim quisque in amorem sui rapitur, aliò hunc affectum transferri debere pronunciat. acsi diceret, Sit hæc vnica vestra magnitudo, excellentia & dignitas, fratribus vos submittere: sit etiam hic primatus, omnium esse seruos.

28 *Sicut Filius hominis.*) Exemplo suo Christus superiorem doctrinam confirmat: quia vltro serui personam induerit, ac seipsum exinanierit, sicuti etiam Paulus docet. Porrò vt clariùs probet quantum ab altitudine abfuerit, eos ad mortem suam reuocat: acsi diceret, Quia vos mihi honore proximos delegi, praua ambitio ad regnandum solicitat: ego verò (ad cuius exemplum vos formare vitam decebat) non veni vt me efferam, vel quicquam regium mihi vsurpem: quin potius vnà cum ignobili & contempto carnis habitu crucis ignominiam suscepi. Si quis obiiciat, Christũ ideo fuisse exaltatum à Patre vt coram eo flectatur omne genu, in promptu est solutio, quod nũc dicit, ad tempus humiliationis referre. Ideo apud Lucam additur, sic versatum esse inter eos acsi esset minister: non quòd fuerit illis vel specie, vel titulo, vel reipsa inferior (Magister enim & Dominus agnosci semper voluit) sed quia ex cælesti gloria ad tantam mansuetudinem descendit, vt ferendis eorum infirmitatib. subesset. Ad hæc memoria tenẽdum est, comparationem hîc fieri maioris & minoris, sicuti apud Iohãnem, Si ego qui Magister sum ac Dominus, vobis laui pedes, multò magis hoc debetis alij aliis præstare.

Philip. 2. a. 7.

Iohan. 13. d. 14.

Animam suam redemptionem.) Mortis (vt diximus) ideò facta est à Christo mentio, vt discipulos à peruerso regni terreni figmento abstraheret. Interea aptè scitéque vis & fructus eius exprimitur, dum vitam suam pretium nostræ redemptionis esse affirmat. vnde sequitur nobis gratuitam esse reconciliationem cum Deo, cuius nõ alibi quàm in Christi morte pretium reperitur. Itaque hac vna voce euertitur quicquid de putidis suis satisfactionib. garriunt Papistæ. Porrò quum nos sibi morte sua in peculium acquisierit Christus, adeò immensæ eius gloriæ nihil derogat hęc de qua loquitur submissio, vt eam maximè illustret. Multos ponit non definitè pro certo numero, sed pro pluribus: quia se aliis omnibus opponit. Atque hoc sensu capitur ad Romanos 5. c. 15 vbi Paulus non de aliqua hominum parte agit, sed totum humanum genus complectitur.

Rom. 5. c. 15.

MATTH. XX.	MARC. X.	LVC. XVIII.
29 *Et egredientibus illis ab Iericho, sequuta est eum turba multa.*	46 *Et veniunt Iericho, quúmque egrederetur ab vrbe Iericho, ac discipuli eius & turba copiosa, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta viam mendicans.*	35 *Accidit autem quum appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat iuxta viam mendicans.*
30 *Et ecce duo cæci sedentes iuxta viam, quum audissent quòd Iesus transiret, cla-*		36 *Et quum audiret turbam prætereuntem, interro-*

mauerunt, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.

31 *Turba autem increpabat eos vt tacerent. at illi magis clamabant, dicentes, Miserere nostri Domine, Fili Dauid.*

32 *Et stetit Iesus, & vocauit eos, & ait, Quid vultis vt faciam vobis?*

33 *Dicunt illi, Domine, vt aperiantur oculi nostri.*

34 *Misertus autem Iesus tetigit oculos eorum, & confestim visum receperunt eorum oculi, & sequuti sunt eum.*

47 *Et quum audisset quòd Iesus Nazarenus esset, cœpit clamare & dicere, Fili Dauid Iesu miserere mei.*

48 *Et increpabant eum multi vt taceret. At ille multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.*

49 *Et stetit Iesus, ac iussit illum vocari. Et vocant cæcum, dicẽtes illi, Bono animo esto, surge, vocat te.*

50 *Ille verò, abiecto pallio suo, surrexit, & venit ad Iesum.*

51 *Et respondens dicit illi Iesus, Quid vis faciam tibi? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, vt visum recipiam.*

52 *Iesus autem dixit illi, Abi, fides tua te saluum fecit. Et protinus cœpit visum, & sequebatur Iesum in via.*

gabat quid hoc esset.

37 *Dixerunt autem ei quòd Iesus Nazarenus transiret.*

38 *Et clamauit dicens, Iesu Fili Dauid miserere mei.*

39 *Et qui præibant increpabant eum vt taceret. Ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.*

40 *Stans autem Iesus iussit illum adduci ad se: & quum appropinquasset, interrogauit illum,*

41 *Dicens, Quid tibi vis faciam? At ille dixit, Domine, vt visum recipiam.*

42 *Tunc Iesus dixit ei, Recipe visum: fides tua te saluum fecit.*

43 *Et confestim visum recepit, ac sequebatur illum, glorificans Deum. & omnis plebs vt vidit, dedit laudem Deo.*

29 *Egredientibus illis.*) Arguté sibi Osiander visus est ex cæco vno quatuor facere. Atqui eius commento nihil est magis friuolum. Quia videbat Euangelistas in nonnullis verbis discrepare, finxit vni cæco in ipso vrbis ingressu redditum esse visum: secundum verò & duos alios illuminatos esse quum illinc Christus discederet. Atqui sic conueniunt omnes circunstantiæ, vt nemo sanus credat diuersas historias tractari. Scilicet (vt alia omittam) quum primum ad silentium conati essent adigere Christi comites, & pręter spem suam sanari vidissent, mox idem tentassent in tribus reliquis. Sed nihil opus est singula persequi, ex quibus sponte quiuis colliget rem vnam & eandem narrari. Sed offendit discrepantia, quòd Matthæus & Marcus miraculum vel in vno cæco vel duobus editum fuisse dicunt quum Christus iam ex vrbe egressus foret: Lucas autem id factum esse commemoret antequam in vrbem veniret. Deinde quòd Marcus & Lucas nonnisi de cæco vno loquuntur: Matthæus verò duos coniungit. Sed quum sciamus hoc passim occurrere in Euangelistis, vt in eadem historia vnus prætereat quod ab aliis dicitur: & rursũ quod ab illis tacetur, clarius exponat: nouum vel insolens in præsenti loco videri non debet. Ego quidem ita coniicio, dum vrbi appropinquaret Christus, cæcum clamasse: sed quum prę strepitu non esset auditus, viam obsedisse in vrbis egressu, & tunc demum fuisse à Christo vocatum. Itaque Lucas, à vero principio exorsus, non persequitur totam narrationem, sed transilit Christi hospitium in vrbe: alij autem duo solum tempus attingunt quod propius miraculo fuit. Coniectura autem probabilis est, vt sæpe Christus, fidem hominum probare volens, eos aliquantisper distulit, eodem examine in hoc cæco fuisse vsum. Secundi nodi perquàmfacilis est solutio: nam & alibi vidimus vnum dæmoniacum à Marco & Luca referri sanatum, vbi Matthæus duos nominat, sicuti & hoc loco. neque tamen ideo inter se dissident. quin potius probabilis est coniectura, quum initiò cæcus vnus Christi gratiam imploraret, eius exemplo commotum fuisse alterum: atque hac occasione visum duobus esse redditum. De vno verò tantùm loquuti sunt Marcus & Lucas, vel quia erat notior, vel quia in illo nõn minus insigne virtutis Christi specimen erat quàm in duobus. Certe propter celebrem notitiam videtur eum prætulisse Marcus, qui tam ipsius quàm patris nomen exprimit. non enim vel claritatem generis, vel diuitias commendat: nam mendicus erat ex infima plebe. Vnde apparet, quia vulgo nota erat eius calamitas, nobilius fuisse miraculum in eius persona. Hæc mihi ratio esse videtur cur eum solum nominent Marcus & Lucas, de altero tacẽtes, qui erat velut inferior accessio. Matthæus autem oculatus testis, ne hunc quidem, quanuis magis obscurum, prætermittere voluit.

30 *Domine, miserere.*) Dixi nuper initium clamandi ab vno esse factum: sed alterum facile impulit similis necessitas vt se quoque adiungeret. Porrò non vulgarem Christo honorem deferunt, petentes vt sui misertus, succurrat. Persuasos enim fuisse oportet, in eius manu esse auxilium vel remedium quo egebant, sed magis in eo spectanda est ipsorum fides quòd Messiam fatentur, quem scimus hoc elogio notatum fuisse apud Iudæos. Confugiunt igitur ad Christum, non modò tanquam ad Prophetam quemlibet, sed ad vnicum salutis authorem qui à Deo promissus fuerat. Clamor vehementiæ affectus indicium fuit. nam quũ scirent se apud pleros que odiosè loqui, quibus minimè gratus erat Christi honor, metum superauit ardor desiderij, vt vocem liberè nihilominus extollerent.

31 *Turba increpabat.*) Mirum est Christi discipulos, qui officij & reuerentiæ causa eum sequuntur, velle miseros à Christi gratia arcere, & quantum in se est viam obstruere eius virtuti. Sed hoc plerunque fieri solet, vt maior pars eorum qui nomen Christi profitentur, ab eius accessu nos

conciliatus fuit Deus. Nam in communi eorũ defectione quos aliis pcurrere decebat, quosdã ex medio grege animauit Deus qui se à trepidatione colligeret, futuri nobis eius historiæ testes sine cuius fide salui esse nõ possumus. De ipsis porrò mulierib. iterũ mox aliquid dicendum erit: in præsentia vnum obiter notare sufficiat, studio discendi à patria fuisse abductas, vt assiduè penderent ex ore Christi: nec labori aut facultatib. pepercisse, modò saluifica eius doctrina fruerentur.

MATTH. XXVII.

57 *Quum autem vespera esset, venit homo diues ab Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus erat Iesu.*

58 *Hic accessit ad Pilatum & postulauit corpus Iesu. tunc Pilatus iussit reddi corpus.*

59 *Et quum accepisset corpus Ioseph, inuoluit illud sindone munda.*

60 *Posuitque illud in monumento suo nouo quod exciderat in petra, & aduoluto magno lapide ad ostium monumẽti, abijt.*

61 *Erat autem ibi Maria Magdalene & altera Maria, sedentes contra sepulchrum.*

MARC. XV.

42 *Et quũ iam esset vespera (quoniam erat parasceue, quæ præcedit sabbathum.)*

43 *Venit Ioseph* ortus ex ciuitate, *Arimathæa, honestus decurio, qui & ipse erat expectans regnũ Dei: & sumpta audacia ingressus est ad Pilatum, & petiit* ab eo *corpus Iesu.*

44 *Pilatus autẽ admiratus est si iã mortuus esset: & accersito ad se Centurione, interrogauit illũ an iamdudum mortuus fuisset.*

45 *Et re cognita ex Cẽturione, donauit corpus ipsi Ioseph.*

46 *Et is mercatus sindonẽ, depositum eũ inuoluit sindone, & posuit in monumento quod erat excisum è petra: & aduoluit lapidem ad ostium monumenti.*

47 *Maria verò Magdalene & Maria Iose spectabant vbi poneretur.*

LVC. XXIII.

50 *Et ecce vir nomine Iosephe decurio, vir bonus & iustus.*

51 *Hic non consenserat consilio ac facto eorũ,* oriundus *ab Arimathæa vrbe Iudæorũ, qui expectabat & ipse regnum Dei.*

52 *Hic accessit ad Pilatum, & postulauit corpus Iesu.*

53 *Et depositum inuoluit sindone, & posuit illud in monumento quod erat in petra excisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

54 *Et dies erat parasceue, & sabbathum illucescebat.*

55 *Subsequutæ aũt mulieres quæ cum eo venerant à Galilæa viderũt monumẽtũ, & quẽadmodum positũ erat corpus eius.*

56 *Reuersæ verò parauerunt aromata & vnguenta: ac sabbatho quidem quieuerunt secundùm præceptum.*

Subiicitur nunc Christi sepultura, quasi medius transitus ab ignominia crucis ad resurrectionis gloriam. Voluit quidem Deus alia etiam causa Filium suum sepeliri, vt ita melius testatum fieret vera morte pro nobis esse defunctum. Sed hîc interim finis præcipuè spectãdus est, quòd hoc modo aboleri cœperit maledictio quam ad breue tempus susceperat: neque.n. vulgari more proiectum fuit eius cadauer in foueã, sed in sepulchro exciso honorificè conditum. Quanquam autem tunc adhuc ante oculos versata est carnis infirmitas, nec Diuina virtus Spiritus ante resurrectionem lucidè conspecta est: voluit tamen Deus hoc quasi præludio adumbrare quod paulo pòst facturus erat, vt Filium suum mortis victorem magnifice supra cælos eueheret.

57 *Quũ autem vespera esset.)* Intellige Ioseph non sub crepusculum venisse, sed ante occasum solis, vt citra sabbathi violationem hoc pietatis officium magistro præstaret. nã initium sabbathi erat ab illa vespera. Ergo necesse fuit Christum ante noctis tenebras in sepulchro deponi. Porrò à Christo mortuo vsque ad sabbathi obseruationẽ tres horæ liberæ restabãt. Quanquã autẽ Iohannes non solius Ioseph meminit, sed Nicodemum quoque illi adiungit comitem, quia tamen solus ipse suscepit negotium à principio, & Nicodemus ipsum ducem & autorem tantùm sequutus est, tribus Euangelistis in breui narratione satis fuit quid ab ipso vno gestum sit referre. Iam etsi rara laude dignus fuit hic Ioseph affectus, primò tamẽ nobis cõsideranda est Dei prouidentia, quod hominem inter suos nobilem & eximiæ dignitatis elegit qui sepulchri honore probrum crucis tegere inciperet. Et sanè quum totius gentis inuidiæ & odio, quum ingentibus periculis se exponeret, non dubium est arcano Spiritus instinctu tantum fiduciæ sumpsisse. nã licet antè vnus fuisset ex Christi discipulis, nũquam tamen liberè & palàm profiteri fidem suam ausus fuerat. Nunc dum in Christi morte spectaculum desperationis plenum occurrit, quod etiam viriles animos frangere posset, vnde illi repentè tam generosa animositas vt inter summos terrores nihil metuens, longius quàm rebus pacatis progredi non dubitet? Sciamus ergo Diuinitus per manum Ioseph sepultum fuisse Dei Filium. Huc etiam referri debent quæ hîc notantur circunstantiæ. Pietas Ioseph & vitæ integritas laudantur: vt discamus in Dei seruo agnoscere opus Diuinũ. *Diuitem* fuisse Euãgelistæ referũt, vt sciamus mira animi celsitudine superatum fuisse obstaculum quod alioqui eum coegisset retrorsum cedere. Nam, vt superbi sunt diuites, nihil difficilius est illis quàm sponte vulgi contemptum subire. Scimus autem quàm sordida & infamis fuerit opera, crucifixi hominis cadauer è manu carnificis suscipere. Ad hæc quo splẽdidior ei fuit fortuna, cautior etiam fuisset ac timidior (vt solẽt homines diuitiis suis addicti discrimẽ omne fugere) nisi è cælo indita fuisset illi audacia. Adscribitur ẽt dignitas ordinis, quòd *Decurio* fuerit, vel *Senator*, vt hac quoq; in parte reluceat Dei virtus: quia nõ ex obscura plebe suppositus est qui raptim & clanculũ Christi corpus defoderet, sed ex alto honoris gradu excitatus fuit officij huius minister. Nã quo minus credibile erat illũ pietatis cultũ Christo paratũ esse, eo clarius apparuit hoc totũ Dei cõsilio & manu gubernari. Docemur aũt hoc excẽplo, tãtùm ab excusatione abesse diuites si Christũ ho-

nore suo fraudet,vt duplicis culpę potius rei sint, dum stimulos quibus incitari eos decebat,côuertunt in obstacula.Fateor quidem hoc nimis consuetum esse & vulgare vt se à iugo subducât qui videtur præ aliis excellere, vt delicati sint ac molles,vt nimium prouidi & timidi: sed nobis ineûda est lôgè diuersa ratio,nisi opes & honores adiumenta sint ad colendû Deum nos illis perperã abuti.Circunstantia temporis docet quàm facile sit Deo corrigere prauos metus qui nos ab officio impediunt. Quum antè non auderet Ioseph reb.dubiis ingenuè se Christi discipulum profiteri,nunc,vbi maximè ardet hostium furor,& sæuitia grassatur,animum colligit,vt in apertum discrimen se côiicere non dubitet. Videmus ergo vt Dominus momento corda formet in nouos affectus, ac erigat spiritu fortitudinis qui prius collapsi erãt.Ceterùm si pio honorãdi Christi studio tantum fiduciæ sumpsit Ioseph quũ mortuus in cruce penderet,nisi hodie, postquã resurrexit à mortuis,idem saltem eius glorificandi viget in cordibus nostris zelus,væ nostræ socordiæ.

43 Marc.51. Luc. *Qui & ipse erat expectans regnum Dei.*)Hoc pręcipuo elogio ornatur Ioseph quòd expectaret regnum Dei. Laudatur quidem etiam à iustitia:sed expectatio hæc regni Dei,iustitiæ radix & origo fuit.Per *Regnum Dei* intellige promissam in Christo instaurationẽ.Nam ordinis integritas,quam vbique Prophetæ aduentu Christi futuram promiserant,stare nõ potest nisi quum Deus homines dissipatos sub imperiũ suũ colligit.Hac itaque nota commẽdatur pietas Ioseph,quòd in statu perdito spẽ redẽptionis aluerit quæ à Deo promissa erat.Hinc etiam nascitur timor Dei,& sanctè rectéque viuendi studiũ.neque enim fieri potest vt se Deo quisquã addicat nisi qui eum sperat sibi liberatorẽ fore.Notemus autem,quum omnib. Iudæis promiscuè destinata esset salus in Christo,eiúsque promissio omnibus communis esset, Spiritum sanctũ nonnisi de paucissimis testari quod hîc audiuimus de Ioseph. Vnde apparet incomparabilem Dei gratiam maligna totius ferè populi obliuione fuisse tunc sepultam.Volitabat quidem passim in linguis omnium de futuro Christi aduentu iactãtia:sed paucorum animis infixum erat Dei fœdus,vt fide ad spiritualem renouationem assurgerẽt. Horrẽdus sanè fuit ille stupor: ideóque non mirum si pura religio obsolcuerat,extincta salutis fide. Vtinam vero nõ similis esset huius infœlicis seculi corruptela. Apparuit semel Christus Iudæis & toti mũdo redemptor,vt Prophetarũ vaticiniis testatum fuerat:rebus ex confusa dissipatione in rectum & legitimum statum compositis,regnũ Dei erexit: tempus militię nobis præscripsit quo patientiam nostram exerceat,donec iterum è cælo adueniat perfector eius regni quod inchoauit. quotusquisque ad eam spem vel mediocriter adspirat? Annõ perinde terræ affixi sunt ferè omnes ac si nulla promissa esset resurrectio? Verùm vtcunque maior pars scopi sui oblita,huc & illuc diffluat,meminerimus hanc esse propriam fidelium virtutem,quę sursum sunt quærere: ac præsertim ex quo Dei gratia illuxit per Euãgeliũ,erudiens nos vt abnegata impietate & mũdanis côcupiscentiis, sobriè & iustè & piè viuamus in præsenti seculo, expectantes beatam spem & illustrationẽ gloriæ magni Dei,ad Titum,cap.2.c.11.12.13.

59 *Et quũ accepisset corpus.*) Breuius sepulturã perstringunt tres Euangelistæ: ideóque de aromaticis vnguentis nullus apud eos sermo,quæ solus Ioannes celebrat:tantùm sindonem mundam à Ioseph emptam fuisse narrãt. Vnde colligimus honorificè fuisse sepultum. Nec verò dubiũ est, hominem diuitem,quum sepulchrum suum Domino cederet,in reliquis etiã decorum splendorem & ornatum præstitisse. Et hoc etiam arcana Dei prouidentia magis quàm meditato hominũ consilio accidit,vt nouũ & adhuc purum sepulchrum nactus sit Dominus,qui primogenitus est ex mortuis,& primitiæ resurgentium. Deus itaque hoc symbolo Filium suum à toto generis humani grege distinxit, & vitæ nouitatẽ proposuit in sepulchro ipso. *Coloss.1.c.18. 1.Cor.15.c.20.*

61 *Erat autem ibi Maria Magdalene.*)Marcus & Matthæus tantùm narrant mulieres spectasse quid fieret, ac notasse locũ vbi positũ fuit corpus.Lucas verò consilium etiam simul exprimit, quòd scilicet reuersæ in vrbem parauerint aromata & vnguenta, vt biduo pòst funus suo ordine celebrarent.Vnde cognoscimus meliori odore perfusas fuisse earum mentes,quem Dominus in morte sua spirauit vt eas ad sepulchrum suum adductas altius extolleret.

MATTH. XXVII.	MARC.	LVC.
62 *Postera autem die quæ sequitur Parasceuen, conuenerunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,* 63 *Dicentes, Domine, recordati sumus quòd impostor ille dixit adhuc viuens, Post tres dies resurgam.* 64 *Iube ergo muniri sepulchrum vsque ad tertium diem, ne fortè veniant discipuli eius nocte vt furentur eum, dicántque plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouissimus error peior priore.* 65 *Ait illis Pilatus, Habetis custodiam: ite, munite sicut scitis.* 66 *Illi autem abeuntes munierunt sepulchrum, obsignato lapide, adhibitis custodibus.*		

62 *Postera autem die quæ.*) In hac narratione non tam Matthæo proposita fuit ostẽdere quàm obstinato furore Christũ persequuti sint Scribæ &Sacerdotes,quàm nobis velut in speculo repræsentare incredibilem Dei prouidentiam in resurrectione Filij sui probanda. Conspirant inter se homines astuti,certè in fraudib. & perfidia exercitati,&rationem excogitant qua memoriam extinguant hominis mortui.nam se nihil profecisse vident nisi opprimãt resurrectionis fidem. At verò dum id conantur,eam quasi ex professo in lucem notitię producunt. Certè obscurior fuisset Christi resurrectio, vel saltem eius negandæ maior illis fuisset libertas,nisi testes curassent ad sepulchrum locandos. Videmus ergo vt Dominus homines versutos non solum frustretur, sed etiã

propriis consiliis tanquam laqueis intortos, in suum obsequium trahat & cogat. Indigni quidē erant Christi hostes quib. patefieret eius resurrectio: sed illorum impudentiam coargui oportuit,& maledicendi prætextum illis detrahi,imò conuinci ipsorum conscientias,ne ignorantia excusabiles forent.Interea hoc notemus,Deū,quasi mercede conductos haberet, eorum opera ad illustrandam Christi gloriam vsum esse:quia nullus ad eam negandā mentiendi color relictus illis fuit, reperto vacuo sepulchro.nō quòd à vesana sua improbitate destiterint, sed hoc locuples apud omnes recto sanóque iudicio præditos testimonium fuit, Christū resurrexisse, cuius corpus sepulchro inclusum quum milites vndiq; obseptum seruarent,repertum non fuit.

63 *Recordati sumus quòd impostor.*)Diuino instinctu hæc illis suggesta fuit cogitatio,nō tātùm vt iustam sceleris vltionem de ipsis sumeret Dominus(quemadmodum cæcis tormentis mentes sibi malè conscias subinde exagitat)sed præcipuè vt impuras ipsorum linguas frenaret.Interea rursum perspicimus quātus stupor impios occupet, vbi fascinati sunt à Satana.*Impostorem* adhuc vocant,cuius Diuina virtus & gloria nuper tot miraculis refulsit. Hoc certè nō fuit oppedere nubibus,sed Solis obscurationem ridendo, contra os Dei(vt ita loquar)conspuere. Talibus exemplis docemur maturè nobis pia modestáque attētione considerādam esse Dei gloriam vbi se profert, ne duritiem nostram sequatur bruta & horribilis excæcatio. Quanquam autem prima specie durū hoc & absurdum videtur,quòd tam proteruè impij Christo mortuo insultant: ne hæc licētia nos cōturbet, prudenter semper despicere cōuenit quorsum Dominus eam reflectat. Videntur sibi impij totam Christi doctrinam cū miraculis vna ista quam superbè euomūt blasphemia obruere.atqui Deus non aliter quàm per ipsos Filium suum à sinistra imposturæ nota vindicat.Quoties ergo suis calumniis omnia peruertere parabunt impij,& sese in effrænem maledicentiā proiiciēt, æquis & sedatis animis expectemus dum lucē eliciat Deus ex tenebris.

65 *Habetis custodiam.*) His verbis significat Pilatus se eorum arbitrio permittere vt milites in excubiis statuant. Quo permissu magis fuerūt constricti nequibus cauillis effugerent. quanquam enim sine pudore Christo post resurrectionem obstrepere ausi sunt, signatorio tamen annulo Pilati os sibi magis obturarunt quàm sepulchrum.

MATTH. XXVIII.

1 *Vespera autem Sabbathorum quæ lucescit in primā Sabbathorum,venit Maria Magdalene,& altera Maria,vt viderent sepulchrum.*

2 *Et ecce,terræ motus factus est magnus.Angelus.n.Domini descendit de cælo,& accedēs deuoluit lapidem ab ostio,sedebátque super eum.*

3 *Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius candidum sicut nix.*

4 *Præ timore autem eius concussi sunt custodes, & facti sunt velut mortui.*

5 *Respondens autem Angelus dixit mulieribus,Nolite timere vos:scio enim quòd Iesum qui crucifixus est quæritis.*

6 *Non est hîc: surrexit.n. sicut dixit,venite,videte locum vbi positus erat Dominus.*

7 *Et citò euntes dicite discipulis eius quòd surrexit à mortuis:& ecce præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis.ecce, dixi vobis.*

MARC. XVI.

1 *Et quum præteriisset Sabbathum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Salome emerunt aromata, vt venirent & vngerent eum.*

2 *Et summo diluculo primi diei Sabbathorum veniunt ad monumentum exorto sole.*

3 *Dicebántque inter sese, Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?*

4 *Et quum respexissent,vidēt quòd reuolutus esset lapis. nam erat magnus valde.*

5 *Et ingressæ in monumētum viderunt adolescentem sedētem à dextris,amictum stola candida:& expauerunt.*

6 *At ille dicit eis,Ne expauescatis:Iesum quæritis Nazarenum,qui fuit crucifixus.surrexit,non est hîc,ecce locus vbi posuerant illum.*

7 *Sed abite,dicite discipulis eius & Petro quòd ille præcedit vos in Galilæam: illic eum videbitis,sicut dixit vobis.*

LVC. XXIIII.

1 *Prima autē die Sabbathorum profundo diluculo venerūt ad monumentum, portantes quæ parauerant aromata, & nonnullæ cum illis.*

2 *Repererunt autem lapidem reuolutum à monumento.*

3 *Et ingressæ non inuenerūt corpus Domini Iesu.*

4 *Et factū est dum mente consternatæ essēt de hoc,ecce duo viri steterunt iuxta illas in vestibus fulgurantibus.*

5 *Quum autem essent expauefactæ, & inclinarent vultum in terram dixerunt ad illas, Quid quæritis viuentem cum mortuis?*

6 *Nō est hic,sed surrexit: recordamini vt dixerit vobis quum adhuc esset in Galilæa.*

7 *Dicens quòd oporteret Filium hominis tradi in manus hominum sceleratorum, & crucifigi, & die tertio resurgere.*

8 *Et recordatæ sunt verborum eius.*

Iam ventum est ad redemptionis nostræ clausulam:nam hinc exurgit viua nostræ cum Deo reconciliationis fiducia, quòd Christus mortis victor ex inferis emersit, vt nouæ vitæ potestatem penes se esse ostenderet. Quare Paulus meritò dicit nullum fore Euangeliū, & spem salutis irritā ac euanidam,nisi tenemus Christum ex mortuis resurrexisse.Nam ita demum parta nobis fuit iustitia,& patefactus in cælum ingressus, deniq; adoptio nostra sancita, dum Christus resurgendo Spiritus sui potētiam exerens, Filium Dei se probauit. Quanquam autem aliter quàm carnis nostræ sensus expeteret resurrectionem suam patefecit:hæc tamen quæ illi placuit ratio nobis quoque optima videri debet. Sine teste egressus est è sepulchro,vt locus vacuus primum indiciū foret, deinde

1.Cor.15.b. 14.

deinde mulieribus per Angelos nuntiari voluit se viuere: paulo pòst illis apparuit, ac tandem Apostolis, idque sæpius. Ita paulatim suos pro eorum modulo ad pleniorem notitiam deduxit. Quod autem initium fecit à mulieribus, nec modò se illis visendum exhibuit, sed iniunxit etiam apud Apostolos Euangelij præconium, vt illorum quasi magistræ forent: in eo primùm castigatus fuit Apostolorum torpor, qui pauore fere iacebant exanimes, quum fœminæ sedulò ad sepulchrum properarent, quibus etiam non vulgaris merces repensa fuit. Etsi enim vitio non carebat vngendi Christi consilium, quasi adhuc esset mortuus, earum tamen infirmitati ignoscens singulari ipsas honore dignatus est, munus Apostolicum viris ereptum ad breue tempus resignans. Atque hoc modo specimen eius quod Paulus docet exhibuit, nempe quòd eligat quæ stulta sunt ac debilia in mundo, vt carnis altitudinem humiliet. Nec verò nos aliter rite comparati erimus ad hoc fidei nostræ caput discendum, nisi omni fastu deposito dociles nos mulierum testimonio subiicimus: nõ quòd fides nostra tam angustis finib. clausa manere debeat, sed quia Dominus, vt obedientiam nostram probet, stultos fieri nos velit, priusquam ad sua mysteria plenius cognoscenda admittat. Quòd ad historiam pertinet, Matthæus tãtùm dicit *duas Marias venisse vt viderent sepulchrum:* Marcus Salomen tertiam adiungens, dicit *emisse aromata vt vngerent corpus:* ex Luca autem colligitur nõ duas modò vel tres, sed complures venisse. Sed hoc sacris scriptorib. scimus esse visitatum, vt paucos tãtùm ex maiore numero exprimant. Probabilis etiam coniectura est, Mariam Magdalenam cũ altera comite, (siue præmissa fuerit, siue sponte prçcurrerit) ante alias ad sepulchrum accessisse. Atq; hoc videntur innuere Matthæi verba, quòd *videndi causa duæ illæ venerint:* quia nisi ex aspectu nõ constabat ratio Christi vngendi. Interea quod in animo habebant præstare officium subticet, quia hoc vnum maximè propositum erat, de resurrectione testari. Quæritur tamẽ quomodo studium hoc mulierum, quod superstitione mistum erat, Deo placuerit. Ego verò non dubito quin morem vngendi mortuos à Patrib. acceptum ad suum finem retulerint, vt consolationem in mortis luctu ex spe futuræ vitæ peterẽt. Peccasse quidẽ fateor quòd non statim mentes suas extulerint ad illam prædictionem quam ex ore magistri audierant: sed quia retinent generale principium de vltima resurrectione, ignoscitur defectus ille, qui totum actum (vt loquuntur) meritò vitiasset. Sic Deus sæpe paterna indulgentia sanctorum officia suscipit, quæ non modò sine venia non placerent, sed iure etiam cum ignominia & pœna repudiarentur. In eo igitur refulget mira Christi bonitas, quòd benignè & comiter mulierib. viuus occurrit, quæ perperam ipsum inter mortuos quærebant. Quòd si illas frustra ad sepulchrum suum venire passus non est, certò statuere conuenit, siquis fide nunc ad eum aspiret, minimè frustratum iri: quia non impediet locorum distantia quin potiantur ipso fideles, qui cælum & terram Spiritus sui virtute implet.

1.Cor.1.c.27.

1 Marc. *Et quum præteriisset sabbathum.*) Idem valet quod habetur apud Matthæum, *Vespera quæ lucescit in primam diem sabbathorum.* Item apud Lucam, *Prima die sabbathorum.* Nam quum sciamus Iudæos à primis noctis tenebris diem fuisse exorsos, intelligunt omnes, finito Sabbatho de sepulchro visendo mulieres inter se consilium cepisse, vt illuc ante auroram venirent. *Primam diem Sabbathorum* duo Euangelistæ nominãt, quę ordine prima erat inter duo Sabbatha. Quòd alij verterunt Vnam, erroris causam multis præbuit ob linguæ Hebraicæ inscitiam. nam quum אחד nunc vnum significet, nunc primum, Euangelistæ (vt in pluribus aliis locis) Hebraicam phrasin sequuti, μίαν dixerunt. Ego vero (ne ambiguitas falleret) eorum mentem clarius exposui. Sed in emptione aromatum à Marci verbis nonnihil dissidet Lucæ narratio, quòd in vrbem reuersæ parauerint aromata: deinde secundùm prçceptum Legis quieuerint vno die antequam iter ingressæ sint. Sed Marcus duas res diuersas eodem contextu referens tempora minùs accuratè quàm Lucas distinguit. nam quod prius actum erat, vnà cum profectione miscet. In re quidem ipsa optimè conueniunt, quòd sacra quiete defunctæ, adhuc inter noctis tenebras domo egressæ sint, vt sub primum diluculũ ad sepulchrum accesserint. Iterum verò memoriâ tenendum est quod prius attigi, ritum vngendi mortuos, licèt multis profanis gentibus communis foret, apud solos Iudęos legitimo fuisse in vsu: quibus à patribus traditus fuerat vt se in fide resurrectionis exercerent. Cadauer enim sensu priuatum condire sine hoc respectu, frigidum & inane solatium fuisset: sicut Ægyptios scimus hac in parte anxiè fuisse operosos sine vllo profectu. Atqui Deus hoc sacro symbolo incæis vitæ imaginem in morte repræsentabat, vt se ex putredine & puluere nouum vigorem recepturos sperarent. Porrò Christi resurrectio sicuti viuifico suo odore penetrauit omnia sepulchra, vt vitam in mortuos spiraret, ita externas illas cæremonias aboleuit. Quare non ipse adminiculis egebat, sed mulierum ruditas & inscitia, quia nondum probè tenebant ipsum à corruptione immunem esse.

3 Marc. *Dicebántque inter se.*) Hanc dubitationem solus Marcus exprimit: sed quum alij narrent lapidem ab Angelo fuisse reuolutum, facilè colligitur perplexas hæsisse & consilij dubias donec aditus Dei manu patefieret. Cæterùm hinc discamus, zelo suo abreptas sine consilio illuc venisse. Lapidem sepulchro viderant opponi, qui ab ingressu quosuis arceret: cur id domi per otium non venit in mentem, nisi quia metu & admiratione attonitas ratio & memoria deficit? Sed quia pio feruore cæcutiunt, vitium hoc illis Deus non imputat.

2 Matth. *Et ecce terræmotus.*) Pluribus signis gloriæ suæ præsentiam ostendit Dominus, vt ad reuerentiam meliùs formaret sanctarum mulierum corda. Nam quia res non leuis momenti erat, scire partam esse à Filio Dei de morte victoriam (in quo vertitur salutis nostræ summa) scrupulos omnes eximi oportuit, vt Diuina maiestas palàm & non obscurè illarum oculis se offerret. *Factum* ergo *terræmotum* dicit Matthęus, in quo sensibilis erat illa quam dixi cælestis potentia. Atque hoc portento mulieres expergefieri oportuit, vt nihil iam humanum vel terrestre conciperent, sed mentes suas extollerent ad nouum & minimè expectatum Dei opus. In Angeli quoque vestitu & forma, quasi per radios, Deitatis fulgor sese diffudit: vt sentirent non esse hominem mortalẽ qui facie hominis indutus propè

hh j

adſtabat. Etſi enim ad immenſam Dei gloriam nihil vel lucis coruſcatio, vel niuis cãdor, quinetiã, ſi eũ rite cognoſcere cupimus, nullus fingẽdus eſt color: externis tamen notis ſe propinquũ eſſe admonẽs, pro infirmitatis noſtræ captu nos ad ſe inuitat. tantùm ſciendum eſt viſibilia præſentię eius ſigna nobis offerri, vt eum inuiſibilem mẽtes noſtræ apprehendant: ſub corporeis formis guſtum nobis præberi ſpiritualis eius eſſentię, vt ſpiritualiter eam quæramus. Interea non dubium eſt quin externis ſymbolis cõiuncta fuerit interior quędã efficacia, quæ mulierum cordibus Deitatis ſenſũ inſculperet. Nam etſi initio obſtupefactæ ſunt, patebit tamen ex cõtextu, collectis animis gradatim ita fuiſſe edoctas vt præſentẽ Dei manũ ſentirent. Cæterùm tres noſtri Euangeliſtæ dum compẽdio ſtudent, prætereunt quod fuſius à Iohanne narratur capite 20. vſq; ad verſum 12. quod ſcimus illis non eſſe inſolitum. Hoc etiam diuerſum eſt, quòd apud Matthæum & Marcum vnius tantùm Angeli fit mentio, quum Iohãnes & Lucas duos ponãt. Verùm hæc quoque repugnãtiæ ſpecies facilè diluitur: quia ſcimus quàm frequentes in Scriptura ſynecdochæ paſsim occurrant. Cõſpecti ergo fuerunt duo Angeli, primùm Mariæ, deinde aliis comitibus. Sed quia aliter qui loquendi partes ſuſtinuit, præcipuè ad ſe conuertit illarũ mentes, Matthæo & Marco ſatis fuit eius legationem referre. Adde quòd vbi dicit Matthæus *Angelum ſuper lapidem ſediſſe*, in his verbis eſt ὕϛερον πρότερον: vel ſaltẽ neglecta eſt hiſtoriæ ſeries: quia nõ protinus apparuit Angelus, ſed quum ſuſpenſas & anxias mulieres rei nouitas & admiratio teneret.

4 *Præ timore cõcuſſi ſunt cuſtodes.*) Terruit cuſtodes Dominus, acſi cauterium imprimeret eorum conſcientiis, quòd inuitos cogeret Diuinam eius virtutem ſentire: ſaltem hucuſque valuit terror ne ſecurè eluderent quæ mox de reſurrectione ſpargenda erat fama. Nã etſi linguas venales proſtituere ipſos non puduit, coacti ſunt tamẽ, vellent nollent, intus agnoſcere quod apud homines improbè negabant. Nec verò dubium eſt quin vbi liberior loquendi facultas erat, apud ſuos familiariter confeſſi fuerint quod pecunia redempti nõ audebant vulgò proferre. Ac notandum eſt diſcrimen inter duas terroris ſpecies quas Matthæus inter ſe cõparat. Territi fuerunt milites aſſueti ad tumultus, & pauore ita abſorpti vt tanquam ſemimortui caderẽt: ſed proſtratos nulla virtus erexit. ſimilis fuit mulierũ pauor: ſed cõſolatio mox ſequuta animos propè defectos reſtituit, vt ſaltem melius aliquid ſperare inciperent. Et certè conſentaneũ eſt vt promiſcuè tam piis quàm reprobis horrorem metúmque incutiat Dei maieſtas, vt à facie eius ſileat omnis caro. Sed vbi electos ſuos humiliauit Dominus ipſe ac ſubegit, mox eorum formidinem mitigat, ne oppreſſi ſuccumbant: neque id modò, ſed gratiæ quoque ſuæ dulcedine vulnus inflictũ ſanat. reprobos verò vel panico, vt loquuntur, metu exanimat, vel tabeſcere ſinit ſub lentis tormẽtis. Nam quòd ad milites iſtos ſpectat, ſimiles quidẽ fuerũt mortuis, ſed abſque ſerio affectu, ſicuti mente alienati expaueſcunt quidem ad momentũ, ſimul tamen obliuiſcuntur ſe timuiſſe: nõ quòd prorſus deleta fuerit timoris memoria, ſed quia illis effluxit viua illa & efficax Diuinæ virtutis apprehenſio, cui cedere coacti fuerant. Sed hoc præcipuè tenendum eſt, quum peræquè timerẽt vt mulieres, non adhibitã fuiſſe medicinã quę ipſorũ timorem leniret. ſolis.n. mulierib. dixit Angelis, *Nolite timere*: materiam verò gaudij & ſecuritatis illis propoſuit in Chriſti reſurrectione. Apud Lucam additur obiurgatio, quod *viuentem quærant cum mortuis*, perinde ac ſi aurẽ illis vellicaret Angelus, ne amplius ſua deſperatione torperent.

7 *Et citò euntes dicite diſcipulis.*) Hìc mulieres extraordinario honore Deus ornat per Angelum, quòd præcipuum ſalutis noſtræ caput apud ipſos quoq; Apoſtolos promulgãdũ ipſis mãdat. Apud Marcũ nominatim iubẽtur nũtiũ hunc Petro afferre: non quia tunc dignitate excelleret, ſed quia tam fœda eius defectio ſpeciali cõſolatione opus habebat, vt ſciret ſe non eſſe abdicatum à Chriſto quamlibet turpiter ac ſceleratè lapſus eſſet. Iam ingreſſus fuerat ſepulchrũ, ac reſurrectionis Chriſti veſtigia cõſpexerat: ſed honorẽ illi Deus negauit quo paulo pòſt dignatus eſt mulieres, vt audiret ex ore Angeli Chriſtum reſurrexiſſe. Et certè hinc apparet quanto adhuc ſtupore laborauerit, quòd trepidus iterum refugit in ſuas latebras acſi nihil vidiſſet, quum Maria flens ad ſepulchrum ſederet. Quare non dubium eſt quin ipſa & eius comites in Angeli conſpectu retulerint patientiæ ſuę mercedẽ. Quòd diſcipulos in Galilęã accerſit Angelus, ideo factum eſſe arbitror vt Chriſtus ſe pluribus patefaceret. ſcimus enim diutius verſatum eſſe in Galilæa. Et ſuis liberius ſpatiũ dare voluit, vt paulatim in ipſo receſſu animos colligerẽt. Deinde locorum conſuetudo eos adiuuit, vt magiſtrum certius agnoſcerent. nam modis omnibus confirmari oportuit, nequid ad fidei certitudinẽ deeſſet. *Ecce dixi vobis.* Hac loquendi forma aſſeuerat Angelus verum eſſe quod dixit. Hoc autem nõ à ſe profert, quaſi primus eſſet author, ſed Chriſti promiſsioni ſubſcribit: ideóque apud Marcum ipſa Chriſti verba tantùm reducit in memoriã. Lucas ſermonem vlterius proſequitur, quòd admoniti fuerint à Chriſto diſcipuli, ipſum crucifigi oportere, &c. eodem tamen ſenſu: quia mortem ſuam vnà cum reſurrectione prædixerat. Additur etiam tunc *recordatas fuiſſe verborum Domini*: quo docemur, quanuis malè profeciſſent in Chriſti doctrina, eam non periiſſe, ſed fuiſſe ſuffocatam donec maturo tempore germen proferret.

MATTH. XXVIII.

8 *Et digreſſæ celeriter à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renunciarent diſcipulis eius. Quum autem irẽt ad renunciandum diſcipulis eius,*

9 *Tunc ecce Ieſus occurrit illis, dicens, Auete. Illæ autem acceſſerunt, & tenuerunt pe-*

MARC. XVI.

8 *Et abeuntes citò fugerunt à monumento: habebat enim illas tremor & ſtupor, neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.*

9 *Quum autem manè ſurrexiſſet primo die Sabbathi, apparuit primùm Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat*

LVC. XXIV.

9 *Et egreſſæ à monumento nunciauerunt hæc omnia ipſis vndecim & cæteris omnibus.*

10 *Erat autem Maria Magdalena, & Iohanna, & Maria Iacobi, & cæteræ quæ cum illis erant, quæ hæc dicebant Apoſtolis.*

11 *Et viſa ſunt apud illos*

des

des eius, & adorauerunt eum.
10 *Tunc ait illis Iesus, Nolite timere: ite, renuntiate fratribus meis vt eant in Galilæam: & ibi me videbunt.*

septem dæmonia.
10 *Illa profecta renuntiauit ijs qui cum illo fuerant lugentibus ac flentibus.*
11 *Et illi cũ audissent quòd viueret, ac visus esset ab ea, nõ crediderunt.*

ceu deliramentum verba earum, neque crediderunt eis.
2 *Surgens autem Petrus cucurrit ad monumentum, & prospiciẽs vidit linteamina sola posita: & abijt, secum admirans quod acciderat.*

8 *Et digressæ celeriter.*) Prætereunt tres Euangelistæ quod de Maria Magdalena narrat Iohãnes, illam scilicet nondum conspectis Angelis in vrbẽ rediisse, ac flebiliter conquestam esse de corpore Christi sublato. hîc tãtùm de secũdo in vrbẽ reditu agitur, in quo ipsa & aliæ comites nũtiarunt discipulis Christum resurrexisse: quod tam voce ac testimonio Angeli quàm Christi ipsius cõspectu didicerant. Porrò antequã Christus se ostenderet, iam currebant ad discipulos, sicuti iussæ erant ab Angelo: in itinere secunda cõfirmatio accessit, vt minus dubitanter asserere possent Domini resurrectionem. Dicit Matthæus, *Profectas esse cum timore & gaudio magno*: quibus verbis intelligit exhilaratas quidem fuisse voce Angeli, simul tamẽ fuisse metu perculsas, vt inter lætitiam & anxietatẽ æstuarent. Sic.n. interdum contrarij affectus piorũ corda ooccupant, & versant alternis vicib. donec tandem pax Spiritus compositum statum afferat. Nam si fides in illis fuisset solida, subacto timore prorsus eas sedasset: nunc timor gaudio permistus nõdũ rectè Angeli testimonio acquieuisse demõstrat. Hîc verò insigne misericordię specimen exhibuit Christus, quòd ita dubiis & trepidis occurrit vt quod residuũ erat dubitationis tolleret. Nõnihil tamen discrepant Marci verba, quòd *fugerint tremore & stupore correptæ*, vt præ metu obstupescerẽt. Sed solutio nõ adeò difficilis est: quia quum animus esset Angelo parere, non tamen suppetebat facultas nisi Dominus ipse soluisset silentium. Verùm in eo quod sequitur maior est repugnãtię species. Marcus enim non dicit obuiam illis fuisse Christum, sed tantùm Magdalenę *apparuisse primo diluculo*: Lucas huius visionis in totum nõ meminit. Sed hæc prætermissio quum minime fit Euãgelistis insolita, nobis absurda videri non debet. Quòd ad discrimẽ verborũ Matthæi & Marci spectat, fieri potest vt Magdalena tanti boni cõpos fuerit ante alias: vel etiã per synecdochen ad omnes extendat Matthæus quod vnius fuit propriũ. Probabilius tamen est, solam nominari à Marco, quia primo Christi conspectu & peculiari modo præ aliis potita fuerit, interea eius comites suo ordine Christum vidisse: ideóque communiter hoc omnib. apud Matthæum tribui. Fuit autem hoc admirabile bonitatis specimẽ, quòd cæleste suam gloriam miseræ fœminæ, quæ à septem dæmoniis possessa fuerat, Christus patefecit: & lucem nouæ æternæque vitæ proferre volens, inde exorsus est vbi nihil secundùm hominem nisi contemptibile & pudendũ. Sed hoc documento testatus est Christus, vbi semel gratiam erga nos suam exeruit, quàm liberaliter eius cursum prosequi soleat, & simul omnem carnis superbiam deiecit.

9 *Tenuerunt pedes eius.*) Videtur hoc cũ verbis Iohannis nõ congruere, vbi testatur prohibitam fuisse Mariam à Christi contactu. Sed facilis conciliatio est, quòd Dominus Mariam videns in pedum suorum amplexu & osculo nimis defixam esse, eam recedere iubeat: quia corrigẽda erat superstitio, & monstrandus resurrectionis finis, à quo Mariam partim terrenus crassúsque affectus, partim stultus feruor abstrahebat. Pedes verò suos primo congressu tangere passus est Dominus, nequid ad certitudinẽ deesset. Itaque continuò pòst subiicit Matthæus, ipsas *adorasse Dominum*: quòd signum fuit non ambiguæ notitiæ.

10 *Tunc ait illis Iesus.*) Timorem fuisse vitiosum colligimus, quo rursum Christus eas liberat. quanquam enim ex admiratione oriebatur, cõtrarius tamen erat tranquillæ fiduciæ. Ergo vt se attollant ad Christum mortis victorem, iubentur læto esse animo. Sed iisdem verbis docemur tunc demũ ritè à nobis cognosci Domini resurrectionem, si cõcepta fiducia gloriari audemus eiusdem vitæ nos esse factos participes. Certè hucusq; proficere debet fides nostra ne timor præualeat. Porrò Christus iubens nuntiari hoc discipulis, hac legatione dissipatam Ecclesiam de integro collegit & collapsam erexit. nam sicuti nos hodie pręcipuè viuificat resurrectionis fides, ita tunc oportuit vitam discipulis restitui vnde exciderant. Hîc quoq; notanda est incredibilis Christi humanitas, quòd transfugas qui eum turpiter deseruerant fratrum nomine dignatur. Nec dubium est quin tam blãda appellatione mœrorem, quo sciebat ipsos grauiter torqueri, lenire vltro voluerit. Cæterùm quia nõ solos Apostolos fratrũ loco cõplexus est, sciamus Christi mandato perlatũ fuisse hunc nuntium, vt ad nos deinde manaret. Quare frigidè audienda non est resurrectionis historia, quando iure fraternæ necessitudinis ad percipiendũ eius fructum Christus suo ore nos comiter inuitat. Quòd quidã interpretes sub *Fratrũ* nomine Christi cognatos intelligunt, eorum errorem satis superque refellit cõtextus: quia disertè exprimit Iohannes *Mariam venisse ad discipulos*. & mox sequitur apud Lucam *venisse mulieres ad Apostolos*. Cõsentit etiam Marcus *Mariam venisse*, scribens, *Atque hæc dixisse lugentibus discipulis*.

11 Marc. *Illi quum audissent.*) Marcus vnius tantùm Mariæ testimoniũ commemorat. mihi tamẽ persuasũ est, ab omnib. communiter relata fuisse Christi mandata: imò locus hic melius confirmat quod nuper dixi, nihil dissidij esse inter Euangelistas, dũ vnus peculiariter Mariæ Magdalenę assignat quod secundùm alios omnib. cõmune fuit, licèt nõ æquali gradu. Turpis verò socordia discipulos constrictos tenebat, vt in memoriam nõ reducerent completũ esse quod ex Magistro sæpius audierant. Siquid priùs inauditũ narrassent mulieres, meritò in re incredibili earũ sermoni nõ statim habita fuisset fides: sed nunc plusquam hebetes fuisse oportet, qui rem à Filio Dei toties promissam & testatam, vbi ab oculatis testibus completa esse narratur, pro fabula vel somnio ducunt. Adde quòd quum ipsos sua incredulitas rectа intelligentia priuauerit, non modò respuunt veritatis lucem, sed tanquam deliramẽtum reiiciũt, sicuti docet Lucas. Hinc apparet tentationi ita succubuisse vt ferè omnis verborum Christi gustus eorum animis excidisset.

12 Luc. *Surgens autem Petrus.*) Mihi non dubium est quin hîc à Luca inuersus sit historiæ ordo, sicuti ex verbis Ioannis elicere promptũ est. nec malè, meo iudicio, resoluetur *Currendi* verbũ in tempus plusquam perfectum. Sciũt autem mediocriter in Scriptura versati quàm hoc vsitatum sit Hebræis, quæ suo loco omissa erant, posterius referre. Atque hac circunstantia Lucas Apostolorum duritiē magis exaggerat, quòd aspernati sint mulierum verba: quum tamen Petrus, vacuum sepulchrum iam vidisset, ac manifesto resurrectionis signo in admirationem esset coactus.

MATTH. XXVIII. | MARC. | LVC.

11 *Illis autem proficiscentibus, ecce, quidam è custodibus venerunt in ciuitatem, ac renunciauerunt principib. Sacerdotum omnia quæ acciderant.*

12 *Et congregati cum Senioribus, consilio habito, pecuniam copiosam dederunt militibus,*

13 *Dicentes, Dicite quòd discipuli eius nocte venerint, ac furati sint eum vobis dormientibus.*

14 *Et si hoc auditum fuerit sub præside, nos persuadebimus ei, & securos vos faciemus.*

15 *At illi accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti, & diuulgatus est hic sermo apud Iudæos vsque in hodiernum diem.*

11 *Illis autem proficiscentibus.* Non modò credibile est, sed res ipsa ostendit, milites, quibus iniuncta erat sepulchri custodia, sic fuisse mercede corruptos vt ad nutum Sacerdotum mentiri parati essēt. Res illis nota erat, nihil magis Sacerdotes timere quàm ne fama obtineret Christum triduo post mortem resurrexisse: sciebant ideo se illuc fuisse missos vt seruato cadauere famam illã extinguerent. Homines ergo lucro addicti, imò quæstũ vndique captantes, postquam illis fructus suæ diligentię periit, rationem nouam excogitant emungendæ pecuniæ. Quòd autem dicit Matthæus *venisse ex illis quosdam*, incertum est an pauci astuti consilium ab aliis segregauerint, an verò missi fuerint communi omnium nomine. In hanc secundã partem magis inclinat coniectura, quia postea dicit Matthæus non vni vel duobus, sed in genere datam fuisse militibus mercedem periurij. Certũ quidem est, siue omnes simul conspirauerint, siue pars illorum, tamen ex crudeli & implacabili Sacerdotum contra Christum odio prædam venatos esse: deinde quum scelere obstrictos tenerent, mala eorum cõscientia ad extorquendam pecuniam fuisse abusos. Nam (quod sceleratis ferè omnibus contingit) Sacerdotes malè sibi conscij, vt dedecus suum tegerent, milites largo pretio corrũpere coacti sũt. Porro hinc patet, reprobos, postquã se ad peccandum præcipites semel dederunt, nouis subinde flagitiis implicari, idque dum pudorē suum tueri volunt apud homines, Dei offensa securè neglecta. Miseri isti non tantùm largitione redimunt milites, sed etiam si crimen in iudicium adductum fuerit, famam suam & caput noxæ obiiciunt. Quid autem eos præter sumptus iacturam ad tantum discrimen subeundum cogit, nisi quia obstinatus furor eos retrocedere non finit donec peccata peccatis accumulent?

15 *Diuulgatus est hic sermo.*) Hîc vindictæ Dei extremus fuit cumulus ad excæcandos Iudæos, quòd militum periurio sepulta fuit Christi resurrectio, & tam futile mendacium receptum. Atque hinc apparet voluntario errore fuisse deceptos qui Christum resurrexisse non putabant, sicuti mũdus sponte se ad ludendũ offert Satanæ imposturis. Neque enim, si quis tãtùm oculos aperuisset, longa inquisitione opus erat. Armati milites subreptum fuisse dicunt Christi corpus ab imbelli, trepido, & exiguo, & inermi hominum grege. Quis coloris prætextus? Addunt, se dormientibus hoc esse factum. Vnde igitur furtum diuinant? Quòd si qua erat suspicio de discipulis, cur non vestigia sequuti sunt? cur nullum strepitum mouerunt? Puerile ergo effugium hoc fuit, quòd impunè illis nõ cessisset si cum recto & cordato Præside fuisset negotium. Sed factum est Pilati conniuentia vt tanta improbitas euanuerit. Sicuti videmus quotidie accidere vt profani iudices non multum satagant vbi veritas fraude & malitia obruitur. quin potius, si nihil metuunt incommodi, cum perfidis nebulonibus colludere videtur. Quanquam autem hoc durum videri posset, quòd Deus falsum hunc rumorem grassari passus sit ad extinguendam Filij sui gloriam, iustæ eius vltioni habendus est qui debetur honor. Dignam enim fuisse illam gentem quã nebulę luce priuarent hinc perspicimus, quod inane friuolúmque mendacium tam cupidè arripitur: deinde quia omnes ferè impegerant in lapidem offensionis, obtenebrari oportuit oculos eorum ne viderent calicem vertiginis ipsis propinari, denique in omne genus dementiæ proiici, sicuti Iesaiæ vaticinio prædictum erat. Neque enim Deus vnquam tam stulta crudelitate ipsos decipi passus esset, nisi vt priuaret spe salutis à quibus ipse contemptus fuerat Redemptor. sicuti eodem pœnæ genere nunc mundi ingratitudinem castigat, laxans reprobis habenas vt in peius proficiãt. Cæterũ quãuis apud Iudæos præualuerit hoc mēdacium, non tamen obstitit quin liberè volitaret Euangelij veritas vsque ad vltimos terrę fines, sicuti cõtra mũdi obstacula victrix semper emergit. Ies. 6. c. 8.

MATTH. | MARC. XVI. | LVC. XXIV.

MARC. 12 *Posthæc autem duobus ex ipsis ambulantibus apparuit in alia forma euntibus rus.*

LVC. 13 *Et ecce, duo ex illis ibant eodem die in castellum quod aberat spatio stadiorum sexaginta ab Hierosolymis, nomine Emaus.*

14 *Et ipsi colloquebantur inter se de ijs omnib. quæ acciderant.*

15 *Et factum est, dum confabularentur ac disputarent, & ipse Iesus appropinquans ibat cum illis.*

16 *Cæterùm oculi illorum tenebantur ne eum agnôscerent.*

17 *Et*

17 *Et ait ad illos, Qui sunt hi sermones quos confertis inter vos ambulantes, & estis tristes?*

18 *Ac respondens vnus, cui nomen Cleopas, dixit ei, Tu solus peregrinus es Hierosolymis, neque cognouisti quæ facta sunt illic his diebus?*

19 *Quibus ille dixit, Quæ? Et dixerunt ei, De Iesu Nazareno, qui fuit vir Propheta, potens opere & sermone coram Deo & toto populo:*

20 *Et quomodo tradiderunt eum summi Sacerdotes & principes nostri in condemnationem mortis, & crucifixerunt eum.*

21 *Nos autem sperabamus eum esse illum qui redempturus esset Israel. atqui super hæc omnia tertius dies est hodie quòd hæc facta sunt.*

22 *Sed & mulieres quædam ex nobis attonitos reddidere nos quæ diluculo peruenerunt ad monumentum.*

23 *Et non inuento corpore eius, venerunt, dicentes se etiam visionem Angelorum vidisse qui dicerent eum viuere.*

24 *Et abierunt quidam eorum qui erant nobiscum ad monumentum, & ita repererunt sicuti mulieres dixerant: ipsum verò non viderunt.*

25 *Et ipse dixit ad eos, O stulti & tardi corde ad credendum in omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ!*

26 *Nónne hæc oportuit pati Christum, & intrare in gloriam suam?*

27 *Et exorsus à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso erant.*

28 *Et appropinquauerunt castello quò ibant: & ipse præ se ferebat se longius ire.*

29 *Et coegerunt illum dicentes, Mane nobiscum, quoniam vergit ad vesperam, & inclinatus est dies. Et intrauit vt maneret cum illis.*

30 *Et factum est, dum accumberet cum eis, accepit panem & benedixit, ac fregit: & porrigebat illis.*

13 *Et ecce duo.*) Etsi hanc historiam Marcus tantùm breuiter delibat, Matthæus & Iohannes ne verbo quidem attingunt: quia tamen cognitu apprime vtilis & memoratu digna erat, eam non frustra Lucas tam accuratè persequitur. Sed iam sæpe admonui, ita singulis Euangelistis suas partes aptè distribuisse Dei Spiritum, vt quod apud vnum vel duos non occurrit, ex aliis discere liceat. Nam & plures visiones, quarum mentio fit apud Iohannē, apud tres nostros tacentur. Porrò antequam ad singulas circunstantias veniā, hoc summatim præfari operæpretium erit, delectos fuisse duos istos testes, per quos Dominus non persuaderet Apostolis se resurrexisse, sed eorum tarditatem coargueret. quanuis tamen initio nihil promouerint, aliis deinde adminiculis testimonium eorum adiutum, apud ipsos iustum pondus obtinuit. Quinā verò fuerint dubium est, nisi quòd ex alterius nomine (quem Lucas paulo pòst Cleopam vocabit) coniicere licet non fuisse ex vndecim. Emaus vetus oppidū fuit, nec ignobile, quod postea Nicopolim vocarunt Romani: nec longa distantia fuit ab Hierosolymis, quum sexaginta stadia tantùm septem millia passuum efficiant & passus quadringentos. Sed locus non tam ob celebritatem quàm ad certitudinem historiæ à Luca expressus fuit.

14 *Et ipsi colloquebantur.*) Hoc pietatis signum fuit, quòd fidem in Christum, licèt infirmā & exiguam, vtcunque fouere conati sunt. neque enim aliò tēdebat colloquium nisi vt magistri sui reuerentiam crucis scandalo instar clypei opponerent. Quanquam autem sciscitando & deputādo inscitiam reprehensione dignam prodebant, quum pridem admoniti de futura Christi resurrectione, obstupescerent ad eius auditum: eorum tamen docilitas ad eximendum errorem, Christo aditum præbuit. Multi enim data opera quæstiones mouent, quia illis propositum est contumaciter verū respuere: quibus autem cordi est placidè verum amplecti, etiamsi vacillent ad minimas obiectiones, & ad leues scrupulos subsistāt, his gratiam coram Deo pium obediendi studium conciliat, vt quasi porrecta manu in solidam certitudinem adducti fluctuare desinant. Hoc quidem tenendum est, vbi de Christo inquirimus, si modesto discendi studio id fiat, ianuam ei apertam esse ad nos iuuandos: imò tunc velut doctorem ipsum accersimus, sicuti profani homines impuris suis sermonibus eum procul submouent.

16 *Oculi illorum tenebantur.*) Hoc disertè Euangelista testatur, ne quis putet mutatam fuisse corporis Christi figuram. Quanuis ergo similis sui maneret Christus, ideo agnitus non fuit quia capti erant videntium oculi, quo tollitur spectri vel falsæ imaginationis suspicio. Hinc verò docemur quanta sit in nobis sensuum omnium imbecillitas, vt neque oculi, nec aures officio suo fungātur, nisi quatenus illis assiduè suggeritur è cælo facultas. Naturaliter quidem suis dotibus prædita sunt membra nostra: sed quò melius constet precariò nobis concessas esse, Deus in manu sua earū vsum

retinet: vt hoc ipsum quod aures audiunt & oculi vident, in quotidianis eius beneficiis ponendum sit. quia nisi in singula momenta vegetet sensus nostros, tota eorum vis mox peribit. Fateor quidem, non sæpe teneri sensus nostros qualiter tunc accidit, vt in obiecta forma tam crasse hallucinentur: vno tamen exemplo ostendit Deus penes se esse quascunque homini facultates contulit dirigere, vt sciamus naturā subesse eius arbitrio. Iam si corporales oculi, quibus maximè proprium est videre, quoties Domino placet, sic tenentur vt oblatas sibi formas non discernant, non maiori acumine pollerent mentes nostræ, etiamsi illis sua maneret integritas. nunc verò in misera ista corruptione, postquam suum illis lumen ademptum est, innumeris fallaciis obnoxiæ sunt, adeóque crassa hebetudine oppressæ, vt nihil quàm errare possint: sicuti etiam subinde contingit. Itaque legitimum veri & falsi discrimē non ex ingenij nostri perspicacia, sed ex Spiritu prudentiæ nobis est. Præcipua autē hebetudo in rerum cælestium intuitu coarguitur, quia non tantùm falsas species pro veris concipimus, sed lucem claram vertimus in tenebras.

17 *Qui sunt hi sermones quos confertis inter vos?*) Quod palàm videmus à Christo tunc factum esse, quotidie in nobis arcano modo fieri sentimus, vt se vltro ad nos docendos insinuet. Cæterùm ex Cleopæ responso clarius apparet quod nuper dixi, nempe, quanquam anxij & perplexi essent de Christi resurrectione, reuerenter tamen sensisse de eius doctrina, vt minimè ad defectionem propensi essent. Neque enim expectant dū eos Christus se manifestando præueniat, vel honorificè de eo loquatur quisquis ille sit viator: quin potius ex tenui & obscura luce scintillas in hominem ignotum Cleopas spargit, quæ eius animū aliquatenus illustrent, si rudis & ignarus esset. Sic exosum & infame passim tunc erat Christi nomen vt honorificè de eo loqui tutum nō esset: atqui spreta inuidia Dei Prophetam nominat, & se profitetur esse ex eius discipulis. Etsi autem elogium hoc Prophetæ Diuina Christi maiestate lōgè inferius est, laudem tamen meretur mediocris commendatio, dum nihil aliud Cleopæ propositum est quàm acquirere Christo discipulos qui se eius Euangelio submittant. Incertum verò est an pro sua ruditate minus splendidè quàm decebat loquutus de Christo fuerit Cleopas: an verò à notioribus rudimentis incipere voluerit, vt gradatim altius conscenderet. Certè paulo pòst non simpliciter in communi Prophetarum ordine Christum recenset, sed à se & aliis creditum fuisse Redemptorem dicit.

19 *Potens opere & sermone.*) Eadem ferè verborum forma vsus est Lucas, Act. 7. c. 22. in Stephani persona, vbi Mosen celebrans, dicit potentē fuisse in verbis & factis: hoc autem loco dubium est an *Potens* vocetur Christus *Opere* propter miracula (acsi dictum esset, Diuinis virtutibus fuisse præditum quæ probarent è cælo missum esse) an verò latius hoc pateat, vt sensus sit, ipsum excelluisse tam facultate docendi quàm vitæ sanctimonia, & præclaris dotibus. Atque hic posterior sensus mihi arridet. Nec superuacua est adiectio, *Coram Deo & populo*, quæ significat Christi præstantiam ita fuisse testatam hominibus, & claris experimētis cognitam, vt fuco & inani ostentatione caruerit. Atque hinc colligi poterit breuis veri Prophetæ definitio, nempe qui sermoni operum quoque virtutem adiunget, nec tantùm apud homines excellere studebit, sed sincerè se gerere tanquam sub Dei oculis.

21 *Nos autem sperabamus.*) Ex contextu patebit non fuisse spem, quam de Christo conceperant, abruptam, licet hoc primo intuitu verba innuant. Sed quia narratio interposita de Christi dānatione hominem nullo Euangelij gustu imbutū alienare poterat, quòd ab Ecclesiæ præsulibus damnatus foret, huic scandalo spem redemptionis opponit Cleopas. Etsi autem trepidè & instar vacillantis postea ostendit in hac spe se manere, sedulò tamen quæcunque potest adiumenta ad eius fulturam colligit. Nam tertium diem ab ipso non alio fine notatum fuisse probabile est nisi quia Dominus se triduo resurrecturum promiserat. Quòd deinde corpus à mulieribus repertum non fuisse narrat, & oblatam illis Angelorum visionem, & quod de sepulchro vacuo dixerant mulieres, virorum quoque testimonio fuisse probatum, ad hanc summam refertur, Christum resurrexisse. Ita pius homo inter fidem & metum dubius, fidei adhibet fomenta, & contra metum pro suo virili luctatur.

26 *Et ipse dixit ad eos.*) Acrior & durior videtur hæc obiurgatio quàm pro infirmi hominis respectu: verùm qui circunstātias omnes expendet, facilè intelliget non abs re tam asperè castigatos à Domino fuisse, apud quos tamen malè diuturnam operā & propè absque vllo fructu locauerat. Notandum enim est non tantùm ad hos duos restringi quod hîc dicitur, sed obiici commune vitium quod statim ex eorum ore reliqui socij audiant. Toties Christus de sua morte eos præmonuerat, toties etiam disseruerat de noua & spirituali vita, suámque doctrinam Prophetarum oraculis confirmauerat: quasi apud surdos, vel potius truncos ac lapides verba fecisset, mortis horrore perculsi huc & illuc sese versant. Hanc igitur titubationem stultitiæ meritò tribuit, & eius causam facit socordiam, quòd ad credendum non magis propensi fuerint. Nec verò illis tantùm exprobrat quòd quum illis optimus fuerit magister, segnes ac tardi fuerint ad discendum: sed quòd Prophetarum dictis attenti non fuerint, acsi diceret excusatione carere eorum stuporem, quia nonnisi per eos steterit, quum & per se luculenta esset Prophetarum doctrina, & illis probè exposita. Sicuti hodie maior pars hominum eandem inscitiæ suæ culpam sustinet, quia indociles sunt ac præfracti. Notemus autem, quum nimis torpere discipulos videret Christus, vt eos expergefaciat, ab obiurgatione incipere. Sic enim subigendi sunt quos experti sumus vel duros vel ignauos.

26 *Nónne hæc oportuit.*) Non dubium est quin de Mesiæ officio quale descriptum est à Prophetis, concionatus sit Dominus, ne mors crucis offendiculo esset, & in itinere trium vel quatuor horarum satis fuit ad vberem rerum explicationem spacij. Non ergo tribus verbis asseruit Christum oportuisse pati, sed prolixè disseruit missum ideo fuisse vt mortis sacrificio peccata mundi expiaret, vt κάθαρμα fieret ad tollendam maledictionem vt suo reatu aliorum sordes elueret. Ideo sententiam hanc interrogatiuè protulit Lucas maioris vehementiæ causa. vnde colligitur, rationibus ostensam fuisse mortis necessitatem. Summa est, perperam turbari discipulos magistri sui morte, sine qua implere Christi partes non potuit: quia præcipuum

cipuum redemptionis caput erat eius immolatio) hoc enim modo ianuam obstruere ne in regnum suum accedat. Quod diligenter notādum est. nam quum Christus honore suo careat nisi censetur victima pro peccatis, vnicus illi in gloriam suam ingressus est exinanitio illa ex qua Redemptor emersit. Atqui in ordine præpostero nihil leuius hodie inter nos peccari videmus. nam ex eorum turba qui magnificè Christum Regem prędicant, eúmque extollunt Diuinis encomiis, vix decimus quisque gratiam morte eius nobis allatam cogitat.

Philipp. 2.a. 7.

27 *Et exorsus à Mose.*) Docet hic locus quomodo per Euangelium Christus nobis patefiat, nempe dum Lege & Prophetis illustratur eius notitia. Nemo enim vnquam magis dexter vel idoneus Euangelij doctor fuit quā ipse Dominus ipse, quem videmus ex Lege & Prophetis mutuari doctrinæ suæ probationem. Siquis excipiat, à rudimentis fuisse exorsum, vt paulatim discipuli, Prophetis valere iussis, ad perfectum Euangeliū transirent, facilè refellitur hoc commentum: quia postea dicetur omnibus Apostolis apertam fuisse mentem, non vt saperent absque Legis subsidio, sed vt Scripturas intelligerent. Quare vt nobis hodie Christus per Euangelium pateat, Mosen & Prophetas tanquam anteambulones in medium prodire necesse est? Quod ideo monendi sunt lectores ne fanaticis aurem præbeant, qui Legem & Prophetas supprimendo, Euangelium impiè mutilant. Quasi verò mutile esse velit Deus quicquid vnquam de Filio suo testatus est. Quo autem modo ad Christum aptanda sint quæ passim in Lege & Prophetis de ipso leguntur, non est præsentis operis explicare. Breuiter tenere sufficiat, non frustra vocari Christum finem Legis. Nam vt obscurè & procul eum Moses adumbret magis quàm exprimat, hoc quidem extra cōtrouersiam liquet, nisi in genere Abrahæ emineat vnum caput, sub quo populus in corpus vnum coalescat, dissipatum iri quòd cum sanctis Patribus fœdus pepigit Deus, & irritum fore. Deinde quum Tabernaculum & cæremonias formari Deus iusserit ad cæleste exemplar, sequitur, sacrificia & omnes templi ritus, ni aliunde sua illis cōstet veritas, inanem & infructuosum fore ludum. Atque hoc quidem argumentum, pluribus explicat Apostolus in Epistola ad Hebræos. sumpto enim illo principio, visibiles Legis cæremonias spiritualium rerum vmbras esse, in toto legali Sacerdotio, in sacrificiis, in forma Sanctuarij Christum quærēdum esse docet. Prudenter etiam alicubi diuinat Bucerus, in illa obscuritate certam methodum Scripturæ enarrādæ apud Iudæos fuisse in vsu, quam Patres illis per manus tradiderant. Sed ego, ne incerta sequar, genuina illa & simplici ratione contentus sum quæ passim apud omnes Prophetas occurrit, qui fuerunt apprimè idonei Legis interpretes. Rectè ergo elicitur Christus ex Lege, si reputemus, fœdus quod Deus cum patribus percussit, Mediatore fuisse subnixum: Sanctuarium, quo Deus gratiæ suæ præsentiam testatus est, sanguine fuisse consecratum: Legem ipsam cum suis promissionibus sanguinis aspersione fuisse sancitam: vnum Sacerdotem fuisse ex toto populo electum qui se omnium nomine in Dei conspectum sisteret, non vt vnus quispiam mortalium, sed sub sacro habitu: nullam spē hominibus suæ cum Deo reconciliationis illic fuisse datam, nisi oblata victima. Ad hæc apprime insigne est vaticinium de regni perpetuitate in tribu Iuda. Prophetæ verò ipsi (vt attigimus,) longè illustrius Mediatorem pinxerunt, qui tamen ipsi primam eius notitiam hauserunt à Mose, quia non aliud iniunctum illis erat munus nisi vt fœderis memoriam renouarent, clarius ostenderent spiritualem Dei cultum, fiduciam salutis in Mediatore fundarent: clariùs etiam ostenderent reconciliationis modum. Cæterùm quia Deo placuerat plenam reuelationem in Filij sui aduentum differre, non superuacua fuit interpretatio.

Heb. 9. d. 1.

28 *Et appropinquauerunt castello.*) Cur alium locum diuinent quidā interpretes quàm Emauntem, nulla ratio est. neque enim tam longum erat iter vt in propiore hospitio quiescendum fuerit. Scimus septem millia passuum (etiam siquis animi gratia lentè ambulet) quatuor ad summum horis confici. Itaque nō dubito quin Emauntem vsque progressus fuerit Christus. Iam quod quæritur an simulatio in eum cōpetat qui æterna est Dei veritas: respondeo, hac lege non fuisse obstrictum Dei Filium vt omnia sua consilia palàm faceret. Quia tamen simulatio quædam est mendacij species, nondum expeditus est nodus: quum præsertim hoc exemplum plerique trahant ad mentiendi licentiam. Ego verò respondeo, Christum sine mendacio peræquè simulasse quod hic dicitur, ac se viatorem esse præ se tulit. eadem enim est vtriusque ratio. Paulo argutior est Augustini solutio. nam fictionem hanc inter tropos & figuras, deinde inter parabolas & apologos censeri vult. Mihi verò hoc vnum sufficit sicuti Christus oculos eorum ad tempus velauit quibuscum loquebatur, vt tanquam aliena persona indutum vulgarem hospitem ducerēt: sic consilium longius pergendi ad tempus præ se tulisse, non aliud fingentem quàm quod reipsa facturus erat, sed quia volebat sui discessus modum celare. Longius enim profectum nemo negabit: quia tunc segregatus fuit ab hominum consortio. Ita hac fictione discipulos suos non fefellit, sed paulisper suspensos tenuit, dum maturum adesset manifestationis tempus. Quare nimis præposterè faciunt qui eum sibi accersunt mendacij patronum: ac nihilo magis nobis licebit eius exemplo quicquam fingere, quàm Diuinam eius virtutem æmulari in claudendis videntium oculis. Quare nihil tutius quàm præscriptam verè & simpliciter loquendi regulam tenere. Non quòd à Patris lege vnquam discesserit Dominus ipse, sed quia sine literalibus præceptis tenuit genuinam Legis mentem. sensus verò nostri imbecillitas alio fræno indiget.

Libr. 2. ad Crescentium, cap. 13. Item in lib. Quæstionum super Euangelia cap. 51.

30 *Accepit panem.*) Augustinus & cum eo plerique alij senserunt, panem non in edulium à Christo porrectum fuisse, sed in sacrum corporis sui symbolum. Et hoc dictu plausibile est, Dominum in spirituali demum Cœnæ speculo agnitum fuisse. nam discipuli corporalibus eum oculis intuiti non cognouerant. Sed quia nullo probabili iudicio coniectura hæc nititur, simplicius accipio verba Lucæ, quòd Christus panem in manus sumens, gratias suo more egerit. Peculiarem verò precandi ritum illi in vsu fuisse apparet, cui sciebat discipulos familiariter assueuisse, vt hac nota admoniti sensus suos excitarent. Interim discamus magistri exemplo, quoties pane vescimur, ipsi vitæ authori gratiarum actionem offerre, quæ nos à profanis hominibus discernat.

MATTH. MARC.XVI. LVC. XXIIII.

Marc. XVI.

13 *Et illi abierunt, ac nuntiauerunt reliquis, qui neque illis crediderunt.*

14 *Postea sedentibus illis vndecim apparuit, & exprobrauit illis incredulitatē suam & cordis duritiem, quòd iis qui ipsum viderāt resuscitatum, non credidissent.*

Luc. XXIIII.

31 *Et aperti sunt oculi, & agnouerunt eum: & ipse euanuit ex oculis eorum.*

32 *Et dixerunt inter se, Nónne cor nostrum ardebat in nobis, dum loqueretur nobis in via, & aperiret nobis Scripturas?*

33 *Et surgentes eadem hora regressi sunt Hierosolymam, & inuenerunt congregatos vndecim, & eos qui cum illis erant,*

34 *Dicentes, Surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni.*

35 *Tunc illi narrauerunt quæ gesta erant in via, & quomodo fuisset agnitus ipsis in fractione panis.*

36 *Dum autem hæc loquuntur, stetit Iesus in medio ipsorum, & dicit eis, Pax vobis.*

37 *Expauefacti verò & conterriti existimabant se spiritum videre*

38 *Et dixit eis, Quid turbati estis, & cogitationes ascendunt in cordibus vestris?*

39 *Videte manus meas & pedes meos, quia ego ipse sum: contrectate me & videte: quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere.*

40 *Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus & pedes.*

31 *Et aperti sunt oculi.*)His verbis docemur nullam fuisse in Christo metamorphosin, vt formarum varietate hominum oculos luserit (sicuti Protheum suum fingunt poëtæ) sed videntium oculos potius errasse, quia velati essent. Sicuti paulo pòst non euanuit ab iisdem oculis quia per se inuisibile fuerit eius corpus, sed quia Deo vigorem suum subtrahente, obtusa fuit eorum acies. Nec verò mirum est, Christum, simulac fuit agnitus, subitò disparuisse: quia nequaquam vtilis erat longior eius conspectus, ne (vt suopte ingenio nimis in terram procliues erant) rursus illum ad terrenam vitam detrahere cuperent. Ergo quatenus ad testandam resurrectionem necesse erat, viuēdum se exhibuit: subito autem discessu docuit, se alibi quàm in mundo quærendum esse: quia nouæ vitæ complementum erat in cælum ascensus.

32 *Nónne cor nostrum.)* Effecit Christi agnitio vt arcanam & latētem Spiritus gratiam, qua prius donati fuerant, viuo sensu perciperent discipuli. Sic enim nonnunquam operatur in suis Deus vt vim Spiritus ad tempus ignorent (cuius tamen nō sunt expertes) vel saltem vt eam distinctè non agnoscant, sed tantùm sentiant arcano instinctu. Sic discipuli ardorem quidem prius conceperant (cuius nunc recordantur) sed sine attētione: nunc ex quo innotuit illis Christus, demum reputare incipiunt quam prius sine gustu hauserant eius gratiam, séque hebetes fuisse intelligunt. nam seipsos insimulant socordiæ, acsi dicerent, Qui factum est vt inter loquendum non fuerit à nobis cognitus? nam quum penetraret in corda nostra, debuimus animaduertere quisnam esset. Cęterùm non simpliciter ex hoc nudo signo colligunt esse Christum, quia ad inflammandas mentes efficax fuerit eius sermo: sed quia debitum ei honorem tribuunt, dum ore loquitur, intus quoque Spiritus sui ardore corda accendere. Gloriatur quidem Paulus sibi datum esse ministerium Spiritus: & sæpe Verbi ministros his encomiis ornat Scriptura, quòd animos conuertant, mentes illuminent, renouent homines vt puræ sint ac sacræ victimæ: sed tunc non quid præstent ipsi propria virtute ostenditur, sed quid Dominus potius per eos efficiat. In vnum verò Christum vtrunque simul competit, externam vocem proferre, & efficaciter formare corda in obedientiam fidei. Nec verò dubium est quin tunc singularem notam duorum hominum cordibus insculpserit, vt sentirent tandem Diuinum ardorem loquendo ipsum spirasse. nam etsi semper ignis est verbum Domini, igneus tamen vigor peculiari & insolito more tunc se protulit in sermone Christi, qui Diuinæ eius potentiæ luculentus esset testis. nam solus est qui baptizat in Spiritu sancto & igni. Meminerimus tamen hunc cælestis doctrinæ, quisquis eius sit minister, legitimum esse fructum, ignē Spiritus in cordibus accendere, qui & carnis affectus excoquat & purget, imò exurat, & verè feruidum excitet Dei amorem totósque homines velut sua flāmā in cælū rapiat.

2.Cor.3.b.8.

Luc.3.c.16.

33 *Et surgentes eadem hora.*) Circunstantia temporis & locorum distantia ostendit quanto nuntij ad condiscipulos perferēdi studio duo isti homines flagrarint. Quum sub vesperam ingressi essent diuersorium, non ante noctis tenebras patefactum illis fuisse Dominum probabile est: iter trium horarum nocte intempesta conficere, incommodum erat: surgunt tamen eodem momento, & properè Hierosolymam currunt. Et certè si tantùm postridie venissent, suspecta fuisset tarditas: nunc verò quum se nocturna quiete fraudare maluerint quàm non celeriter facere lætitiæ suæ participes Apostolos, narrationi fidem addidit ipsa festinatio. Iam quando Lucas dicit *Eadem hora surrexisse*, circiter mediam noctem ad discipulos peruenisse credibile est. Atqui eodem Luca teste, illi tunc inter se colloquebantur. Hinc ergo cognoscitur eorum anxietas & diligentiæ ardor, quòd noctem ferè peruigilē duxerint, nec desierint vltrò citróque sciscitari, donec Christi resurrectio pluribus testimoniis plenius innotesceret.

34 *Dicentes, surrexit Dominus.* His verbis significat Lucas, qui lætum nuntium Apostolis attulerant ad confirmandos eorū animos vicissim de altera visione edoctos fuisse. Nec dubiū est quū hoc mutuæ confirmationis præmium à Deo retulerit pia eorum sedulitas. Porrò ex temporis ratione colligere licet, postquam è sepulchro redierat Petrus, solicitum æstuasse donec se illi Christus ostēderet: ideóque ipso die quo inuiserat sepulchrum, fuisse

fuisse voti cōpotem. Hinc illa gratulatio inter vndecim, iam non esse ambigendum, quia Dominus Simoni apparuerat. Sed videtur hoc cum Marci verbis non congruere, qui dicit *Ne his quidē duobus ab vndecim fidem fuisse habitam.* Nam qui fieri potuit vt repudiatis nouis testibus, in sua hæsitatione fluctuarint qui iam certi erant? Nā dicendo *Verè resurrexisse*, fatentur rem esse extra cōtrouersiam. Primùm dico, in generali loquutione esse synecdochen: quia & quidam duriores fuerunt vel minus prompti: Thomas verò reliquis omnibus obstinatior. Deinde facilè colligimus, ita fuisse persuasos vt solent homines attoniti, quibus res non est tranquillè meditata: tales autē subinde in varias dubitationes reuolui scimus. Quicquid sit, constat ex Luca, maiorem illorum partem in illo quasi ecstatico pauore non modò libenter amplexam esse quod dicebatur, sed contra suā diffidentiam pugnasse. Nam hac particula *Verè* dubitandi ansam sibi præcidunt. Certè paulo pòst videbimus, iterum & tertiò præ admiratione ad suas agitationes fuisse relapsos.

36 *Stetit Iesus ipse in medio.*) Quum eandem historiam copiose narret Ioannes, in quibusdam circunstantiis variat: Marcus etiam paulo aliter perstringit. Verùm quòd ad Ioannem spectat, quum tantùm colligat quæ omissa fuerunt à Luca, facilis est vtriusque conciliatio. Certe in summa rei nullum est dissidium, nisi quis fortè de tempore controuersiam moueat. Illic enim dicitur ingressus esse Iesus post vesperam: ex contextu verò Lucæ apparet multa iam de nocte apparuisse, quum scilicet ex Emaunte reuersi essent discipuli. Sed mihi præcisè non videtur vrgendum esse tempus vesperæ: quin potius quod dicitur, aptè & commodè extendi potest vsque ad seram noctem, nempe quum post vesperam fores clausissent Apostoli, séque occultè domi tenerent, tunc venisse ad ipsos Christum. Denique non primum noctis initium designat Iohannes, sed simpliciter significat transacto die & post solis occasū, adeóque inter medias noctis tenebras Christum præter spem venisse ad discipulos. Aliunde tamē nascitur quæstio, quia Marcus & Lucas vndecim cōgregatos fuisse memorāt quū illis Christus apparuit: Ioannes verò Thomā dicit tunc abfuisse. Sed absurdum non est pro ipsis Apostolis numerum vndenariū poni, quanuis vnus à cœtu abesset. Nuper verò diximus, & res ipsa ostendit, Ioannem magis distinctè singula exprimere: quia consilium eius erat referre quæ ab aliis prætermissa erant. Porrò eandem à tribus historiam narrari extra dubiū est, quum disertè Iohannes testetur bis tantùm visū fuisse Christum discipulis Hierosolymæ antequā in Galilæam profecti essent. Dicit enim *Tertio illis apparuisse ad mare Tiberiadis.* Duas autem visiones prius notauerat, hanc scilicet quæ contigit postridie resurrectionis, & alterā quæ octo pòst diebus sequuta est, quanquā siquis secunda exponere malit quod habetur apud Marcum, non valde reclamo. Nunc redeo ad Lucæ verba. Non exprimit quidem Christum Diuina sua virtute fores sibi patefecisse quæ clausæ erant: sed tamen verbo *Standi* tale aliquid subindicat. Quomodo enim nocte repentè Dominus stare potuit in medio ipsorum nisi mirabiliter ingressus esset? Eadem verò salutationis forma ab vtroque ponitur, *Pax vobis*: qua significant Hebræi se lætum & prosperum successum optare.

37 *Expauefacti verò.*) De hoc pauore non meminit Iohannes: sed quum dicat ipse quoque Christum manus suas & latus ostendisse discipulis, cōiicere licet fuisse aliquid ab eo omissum. Nec verò Euangelistis insolens est, dum compēdio student, partem duntaxat attingere. Porrò ex Luca discimus spectaculi nouitate territos, credere suis oculis ausos non fuisse. Paulò antè statuerant resurrexisse Dominū, & tanquā de re sibi probè nota asseueranter loquuti erant: nunc dum eum conspiciunt suis oculis, sensum illis excutit admiratio, vt spiritum esse imaginentur. Etsi autem vitio non caruit hic error qui ex infirmitate manauit, nō tamen ita sui obliti erant vt sibi timerent à præstigiis: sed quanuis sibi illudi non putent, magis tamen huc inclinant, sibi in visione per spiritū proponi resurrectionis imaginem, quam Christum ipsum, qui nuper in cruce mortuus fuerat, viuum adesse. Ita visionem fallaciæ suspectam non habebant, quasi inane esset spectrum: sed metu correpti, tantùm in spiritu sibi ostendi putabant quod reipsa positum erat sub oculis.

38 *Quid turbati estis?*) His verbis monētur à terrore colligere mentes suas, vt recepto sēluū vigore, de re sibi cōperta iudicent. Quādiu enim homines occupat perturbatio, in luce manifesta cæcutiunt. Ergo vt certā notitiā cōcipiant discipuli, iubentur rem sedatis & compositis animis expendere. Secūdo membro Christus aliud vitium castigat, quod scilicet alternādo inter varias cogitationes seipsos impediant. Dicit autem *Ascendere cogitationes*, significans veri notitiam in ipsis ideo suffocari vt videndo non videant: quia non cohibēt peruersas imaginationes, sed potius cursum illis laxando, in locum superiorem attollunt. Et certè nos hoc nimis verum esse experimur: quemadmodum nebulæ si manè serenum fuerit cælum, sursū elatæ claram solis lucem obscurant: ita dum nostris rationibus nimis liberè contra Dei verbum insurgere permittimus, quod antè nobis conspicuum erat, ex oculis nostris subduci. Licet quidē, vbi aliqua absurditatis species occurrit, expensis hinc inde rationibus disquirere: nec fieri aliter potest quin rebus dubiis huc & illuc versentur mentes nostræ: sed tenendus est modus & sobrietas, ne altius quàm oportet se efferat caro, & suas cogitationes procul in cælum emittat.

39 *Videte manus meas.* Corporales eorum sensus adhibet testes, ne vmbram sibi putent pro corpore obiici. Ac primò quidem corporeum hominem à spiritu distinguit: acsi diceret, Visus & tactus probabunt me esse verum hominem qui antehac vobiscum versatus sum: quia carne illa sum indutus quæ crucifixa fuit, & adhuc notas gestat. Porrò quum Christus palpabile esse corpus suum pronuntiet, & solidis ossibus compactum, hísque notis discernat à spiritu: scitè & verè adductus est hic locus à nostris hominibus ad refellendum crassum errorem de transsubstantiatione panis in corpus, vel de locali corporis præsentia, quas homines præposteri in sacra Cœna fingunt. Nam illic volunt esse Christi corpus vbi nullum corporis signum apparet. hoc autem modo sequetur naturam suam mutasse, vt esse desierit quod erat, & vnde ab ipso Christo probatur verum esse corpus. Si contra excipiant, latus tunc fuisse confixum, pedes clauorū vulneribus fuisse perforatos, atque etiam manus, nunc autem illæsum & integrum in cælo esse Christum: facilè discutitur hoc

cauillum, neque enim hoc tantùm agitur, quali habitu apparuerit Christus, sed quid testetur de vera carnis suæ natura. Hoc autem tanquam proprium illi attribuit, palpabilem esse, vt à spiritu differat. Ergo hodie quoque discrimen istud carnis à spiritu manare necesse est: quod perpetuum esse ex Christi verbis statuere licet. De vulneribus autem sic habendum est, hoc documento nobis omnibus testatum esse, Christum nobis potius resurrexisse quàm sibi, quum mortis victor, & beata cælestique immortalitate prçditus, suorum tamen causa crucis reliquias ad tempus gestare sustinuerit. Hæc certè mira fuit indulgentia erga discipulos, quòd aliquid sibi deesse maluit ad perfectam resurrectionis gloriam, quàm tali subsidio fidem illorum fraudari. Cęterùm stultum & anile deliriũ fuit, plagis adhuc confossum imaginari quum adueniet mundi iudex.

14 Marc. *Sedentibus illis vndecim.*) Participium ἀνακειμένοις non pro Discumbentibus (vt alij verterunt) sed pro Sedentibus positum esse existimo: neque id sine ratione, si tamen hoc conueniat, primam visionem hic describi. nam tempestiua non fuisset cœnatio circiter mediam noctẽ. Deinde si mensa fuisset apposita, non quadraret quod paulo pòst dicet Lucas, rogasse Christum num quid haberent edulij. Est autem phrasis Hebraica, Sedere pro Quiescere in aliquo loco. Quæ autem sequitur obiurgatio, magis in primam visionem quàm secundam competit: quia quum (teste Iohanne) viso Domino postridie Paschatis gauisi fuerint discipuli, correpta tunc fuit eorum incredulitas. Quòd nonnulli ad solum Thomam restringunt hæc Marci verba, coactum videtur. itaque simpliciter exponere malo Christum, quum primò apparuit Apostolis, eos increpuisse quòd oculatis resurrectionis suæ testibus non crederent. Quanquam non in eo solùm damnatur cordis durities quòd fidem hominibus non habuerint, sed quia ipso rei euentu conuicti, ne sic quidem demũ amplexi sint testimonium Domini. Quum ergo Petrus & Maria, Cleopas & sodalis non primi essent resurrectionis testes, sed tantùm verbis Christi subscriberent, sequitur à reliquis Apostolis factam fuisse Domino iniuriam quòd fidem abrogarent eius verbis, quæ tamen iam suo effectu probata erant. Quare meritò illis exprobratur cordis durities, quia ad tarditatem accesserit praua obstinatio: acsi data opera quod patebat esse verum supprimere cuperent. nõ quòd illis propositum fuerit extinguere magistri sui gloriam, vel eum vanitatis arguere: sed quia obstaculo illis erat stupor ne dociles se præberent. Denique hic non damnatur voluntaria peruicacia (sicuti prius dictum fuit) sed cæca socordia, quæ interdum homines, alioqui non improbos nec rebelles, indurat.

MATT.	MARC.	LVC. XXIIII.

41 *Adhuc autem illis non credentibus præ gaudio, & mirantibus, dixit eis, Habetis hîc aliquid edulij?*
42 *At illi obtulerunt ei partẽ piscis assi, & aliquid de fauo apiario.*
43 *Et accepit, & in conspectu illorum comedit.*
44 *Et dixit ad eos, Hæc sunt verba quæ loquutus sum ad vos quũ adhuc essem vobiscum: quòd necesse foret impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Mosis, & Prophetis, & Psalmis de me.*
45 *Tunc aperuit illorum mentem vt intelligerent Scripturas.*
46 *Et dixit eis, Sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die,*
47 *Et prædicari nomine eius pœnitentiam ac remissionem peccatorum in omnes Gentes, initio facto ab Hierosolymis.*
48 *Vos autem estis testes eorum.*
49 *Et ecce ego mitto promissum Patris mei super vos: vos autem sedete in ciuitate Hierusalem, quo adusque induamini virtute ex alto.*

41 *Adhuc illis non credentibus.*) Hic quoque locus ostendit non fuisse consultò incredulos, sicuti qui in animum inducunt non credere: sed quum eos ad cupidè credendum ferret voluntas, fuisse affectus sui vehementia constrictos vt acquiescere non possent. Nam certè gaudium cuius meminit Lucas, nonnisi ex fide oriebatur: & tamen obstaculo fuit ne victrix emergeret eorum fides. Notemus ergo quàm suspecta nobis esse debeat affectuum nostrorum vehementia, quæ quamuis ex bonis principiis oriatur, nos tamen à recta via transuersos rapit. Monemur etiam quàm sedulo nobis luctandum sit contra fidei impedimenta, quum gaudium ex Christi præsentia conceptum incredulitatis causa fuerit Apostolis. Rursũ verò perspicimus quã benignè & comiter suorũ infirmitati indulgeat Christus, qui nouo adminiculo labãtes fulcire non recusat. Et quidẽ licèt cælestis vitę nouitatem adeptus, cibo & potu nihilo magis indigeat quàm Angeli, se tamen ad cõmunẽ mortalium vsum sponte demittit. Toto vitæ suæ cursu edendi & bibendi necessitati se subiecerat: nũc ea exemptus, cibo in hunc finẽ vescitur vt discipulos de sua resurrectione persuadeat. Ita videmus vt posthabito sui respectu noster semper esse voluerit. Hęc vera est ac pia huius historiæ meditatio, in qua vtiliter insistent fideles, curiosis quæstionibus valere iussis, Si cõcoctus fuit hic cibus corruptibilis: quale inde alimẽtũ traxerit immortale Christi corpus: deinde quid factum sit excrementis. Quasi verò nõ sit in eius arbitrio, qui de nihilo omnia creauit, pauxillũ cibi in nihilũ, vbi ita visum est, redigere. Sicut ergo piscẽ & fauum verè gustauit Christus vt se hominẽ monstraret, ita nõ dubium est quin Diuina sua virtute quod in alimentũ trãsire opus non erat consumpserit. Sic Angelos in mensa Abrahę, sicuti veris corporibus induti erãt, verè comedisse & bibisse nõ dubito: neque tamen propterea concedo pro carnis infirmitate cibo & potu fuisse refectos: sed quum in gratiam Abrahæ humana forma induti essent, hoc etiam dedit seruo suo Dominus, vt ante eius tuguriũ cælestes illi hospites vescerentur. Porrò si fatemur corpora quæ ad tempus sumpserant, postquã legatione sua defuncti

defuncti sunt, in nihilū redacta esse, quis idem de alimentis factum esse negabit?

44 *Hæc sunt verba.*) Quanquam ex Matthæo & Marco postea patebit non absimilem sermonem in Galilæa fuisse habitum, mihi tamen probabile est, nunc à Luca narrari quod postridie resurrectionis cōtigit. Quod enim Iohannes de illo die tradit, *Sufflasse in eos* vt Spiritum sanctum conferret, conuenit cum verbis Lucæ quæ mox sequentur, *Aperuisse illis mentem vt intelligerent Scripturas.* Porrò his verbis Christus obliquè crassam & ignauam suorum obliuionem perstringit, quòd familiariter de futura resurrectione pridem admoniti, perinde attoniti forent acsi nihil vnquam illis fuisset dictum. Perinde enim valent eius verba acsi diceret, Quid hæretis quasi in re noua vel inopinata, quæ tamē sæpius à me prædicta fuerat: cur non potius verborum meorum recordamini? Nam si me veracem hactenus duxistis, hoc iam ex mea doctrina vobis cognitum esse debuerat priusquam accideret. In summa, tacitè conqueritur Christus, quum effluxerit sua doctrina, se operam apud Apostolos malè perdidisse. Acrius etiam eorum tarditatem pungit, quum se quicquam nouum protulisse negat: sed tantum in memoriam reuocasse quæ à Lege & Prophetis testata erant, quibus iam à pueritia imbutos esse decebat. Verùm vt totius doctrinæ pietatis ignari forent, nihil tamen magis absurdum fuit quàm non protinus amplecti quod à Deo profectum esse persuasi erant. Confessum enim in tota gente axioma istud erat, nullam esse religionem nisi quæ continebatur in Lege & Prophetis. Cæterùm hîc plenior habetur quàm aliis locis Scripturæ partitio: quia præter Legē & Prophetas, tertio loco adduntur Psalmi: qui tametsi iure inter Prophetias numerari queunt, aliquid tamen proprium habent ac distinctum. Bimembris tamē diuisio quam alibi videmus, totam nihilominus Scripturam complectitur.

45 *Tunc aperuit illorum mentem.*) Quia antea Dominus perfunctus doctoris officio, nihil aut parum apud discipulos profecerat, nunc Spiritu suo intus eos docere incipit. Frustra enim in aërem funduntur verba, donec intelligentiæ dono illustratæ sint mentes. Verum quidem est, instar lucernæ esse verbum Domini: sed lucet in tenebris ac inter cæcos, donec lux interior oculis detur à Domino, cuius proprium munus est illuminare cæcos. Atque hinc apparet quanta sit naturæ nostræ corruptio, quando nihil nobis prodest oblatum in oraculis cælestibus vitæ lumen. Iam verò si intelligentia non perspicimus quid rectū sit, quomodo ad præstandum obsequium sufficeret voluntas? Fatendum est igitur nos modis omnibus deficere, vt cælestis doctrina non aliter vtilis sit nobis vel efficax, nisi quatenus Spiritus & mentes nostras ad eam intelligendam, & corda nostra ad subeundum eius iugum format: ideóque vt idonei simus eius discipuli, necesse est deposita omni ingenij nostri fiducia, lumen è cœlo petere: stulta etiam liberi arbitrij opinione relicta, nos Deo regendos tradere. Nec verò abs re Paulus iubet stultescere homines, vt Deo sapiant: quia ad suffocandum Spiritus lumen nulla est deterior caligo quàm proprio acumini confidere. Obseruent præterea lectores, non fuisse apertos mētis oculos discipulis, quibus sine adiumento Dei mysteria perspicerent, sed vt comprehensa sunt in Scripturis: atque ita impletum fuit quod dicitur Psalm. 119. 18. Illumina oculos meos, vt considerem mirabilia Legis tuæ. Neque enim Spiritum Deus suis cōfert qui verbi sui vsum aboleat, sed potius qui fructuosum reddat. Quare perperam fanatici homines reuelationū prætextu spernendæ Scripturę sibi licentiam concedunt. nam quod de Apostolis nunc legimus, quotidie in suis omnibus Christus efficit, nempe vt Spiritu suo ad intelligendam Scripturam eos dirigat, non autem abripiat ad vagos ἐνθουσιασμούς. Sed quæritur cur operam Christus toto triennio in illis docendis perdere maluerit quàm statim illorum aperire mentes. Respondeo primùm, quanuis non extiterit tam citò fructus operæ, non tamen fuisse inutilem: quia donati noua luce, superioris quoque temporis profectum senserunt. Nam *Apertas illis fuisse mentes* interpretor nō modò vt in posterum essent dociles, si quid illis esset propositum, sed vt doctrinam frustra antè auditam, cum fructu in memoriam reuocarent. Deinde sciamus illa triennij inscitia vtiliter didicisse, non aliunde se quàm ex cælesti luce nouam perspicaciam esse adeptos. Adde quòd Christus certum in hac re Deitatis suæ specimen edidit: quia non externæ tantùm vocis fuit minister quæ in auribus sonaret, sed arcana virtute in mentes penetrauit: atque ita ostēdit, quod Paulus adimit Ecclesiæ doctoribus, in se vnum competere. Notandum tamen est, non ita vacuos & priuatos fuisse intelligentiæ luce Apostolos, quin exigua quædam principia tenerent: sed quia leuis tantùm erat gustus, censetur hoc veræ intelligentiæ principium, dum remoto velo, Christum in Lege & Prophetis conspiciunt.

46 *Dixit eis, sic scriptum est.*) Hoc cōtextu refellitur eorum calumnia qui externam doctrinam obtendunt superuacuam fore si nulla nobis ad intelligendum facultas naturaliter suppetat. Quorsum, inquiunt, apud surdos verba faceret Dominus? Atqui videmus, vbi Spiritus Christi, qui interior est magister, partes suas implet, non lusoriam esse ministri loquentis operam. Christus enim postquam intelligentiæ Spiritu donauit suos, non sine fructu apud eos ex Scripturis disserit. Apud reprobos verò licèt externa vox euanescat quasi mortua, ipsos nihilominus reddit inexcusabiles. Quod autem attinet ad verba Christi, sumpta sunt ex illo principio, Necesse est compleri quicquid scriptum est: quia nihil per suos Prophetas testatus sit Deus nisi quod certò facturus erat. Sed iisdē verbis monemur quid præcipuè ex Lege & Prophetis discendum sit, nempe quum finis & anima Legis sit Christus, quicquid sine ipso & extra ipsum cognoscitur, inane & ieiunum esse. Quare vt quisque in Scriptura optimè proficere cupiet, semper intentus sit ad hunc scopum. Iam quòd hîc priore loco mortem suam & resurrectionem ponit Christus, deinde fructum qui ex vtraque nobis prouenit. Vnde enim pœnitentia & remissio peccatorum, nisi quia homo vetus noster crucifixus est cum Christo, vt per eiusdem gratiā resurgamus in vitæ nouitatem? quia etiam sacrificio mortis eius expiata sunt peccata, & sanguine ablutæ sordes, resurrectione verò parta iustitia? Docet igitur in morte sua & resurrectione causam & materiam nostræ salutis esse quærendam: quia inde manat reconciliatio cum Deo, & regeneratio in nouam ac spiritualem vitam. Ideóque disertè exprimitur, non posse tam remissionem

Marginal notes: Psal. 145. b. 8. — 1. Cor. 3. d. 18. — Ibid. b. 7. — Rom. 6. a. 6.

peccatorum quàm pœnitentiam nisi in eius nomine prædicari: quia nec speranda est nobis iustitiæ imputatio, nec abnegatio nostri vitæque nouitas contingit, nisi quatenus ipse factus est nobis iustitia & sanctificatio. (1. Cor. 1. d. 3.) Porrò quia alibi copiosè tractauimus de hac Euangelij summa, satius est lectores inde petere siquid memoria non teneant, quàm repetitione onerari.

47 *In omnes Gentes, initio facto*, &c.) Nunc clarè demum aperit Christus quod antè celauerat, redemptionis à se allatæ gratiam communiter ad omnes gentes patere. Etsi enim à Prophetis non semel prædicta fuerat Gentium vocatio, non tamen sic erat patefacta vt eas facilè secum admitterent Iudæi in spem salutis. Ergo vsque ad resurrectionem non fuit Christus nisi vnius electi populi creditus redemptor. Ac tunc primùm diruta fuit maceria, vt qui extranei & prius dispersi fuerant, in ouile Domini aggregarentur. Interim tamen, ne irritum videri posset Dei fœdus, locauit Christus Iudæos in priore gradu, initiũ fieri præcipiens ab Hierosolyma. Nam quia genus Abrahę peculiariter adoptauerat Deus, reliquo mundo pręferri oportuit, hoc est ius primogeniturę quod illis assignat Ieremias 31 b. 9. Hunc quoque ordinem diligẽter vbiq; obseruat Paulus, quòd Christus aduenieus annuntiauerit pacem iis qui propè erant, deinde alienis & remotis. (Eph. 2. d. 17.)

48 *Vos autem estis testes.*) Nondum eos ad promulgandum Euangelium ablegat, sed tantùm admonet quorsum eos destinauerit, vt se in tempore comparent. Partim verò hac consolatione eorum tristitiam lenit, partim hoc stimulo corrigit eorum ignauiam. Quum recentis suæ defectionis conscij sibi forent, deiectis animis esse oportuit. Hîc præter spem incredibili honore eos Christus dignatur, legationem salutis æternæ toti mundo publicandam illis iniungens. Hoc modo non solùm eos in integrum restituit: sed nouæ gratię magnitudine flagitij memoriam prorsus abolet. Simul tamen eos (vt dixi) extimulat, ne ad fidem, cuius ordinati sunt præcones, adeò segnes sint ac tardi.

49 *Ecce, ego mitto.*) Ne Apostolos terreat sua imbecillitas, ad spem nouæ & aduentitiæ gratiæ eos inuitat: acsi diceret, Tametsi vos tanto oneri sentitis esse impares, non tamen est cur animos despondeatis: quia ego virtutem, qua vos destitui scio, è cælis sufficiam. Iam quò melius in hac fiducia eos confirmet, Spiritum sanctum commemorat à Patre fuisse promissum. Nam quò se alacriter ad opus accingerent, iam illos Deus sua promissione animauerat, eorum diffidentiæ occurrens. Nunc se Christus in locum Patris substituẽs, præstandi munus in se recipit: in quo iterum Diuinam sibi potentiam vendicat. Nam hæc pars eius gloriæ est quam Deus iureiurando negat se alteri daturũ, infirmos homines cælesti virtute induere. Itaque si in Christum competit, sequitur illum esse Deũ qui olim per os Prophetæ loquutus est. (Iesai. 41. b. 4) Quanquam autem Apostolis specialem gratiam pollicitus est Deus, & Christus contulit: tamen in genere hoc tenendum est, neminem mortalium per se Euangelio prædicando idoneum esse, nisi quatenus Deus Spiritu suo eos vestiens, ipsorum nuditati & inopiæ succurrit. Et certè vt non de solis Apostolis exclamat Paulus, Quis ad hæc idoneus reperietur? (2. Cor. 2. d. 16.) sed neminem inter mortales huic tanto oneri parem esse pronunciat: sic necesse est quoscunque Deus excitat Euangelij ministros, imbui cælesti Spiritu: ideóque omnibus Ecclesiæ doctoribus sine exceptione vbique promittitur. *Vos autem sedete.* Ne temerè ante tẽpus ad docendum prorumpant, quietem & silentium illis Christus imperat quousq; eos pro suo arbitrio emittens, tempestiuè vtatur eorum opera. Atque hæc vtilis fuit obedientiæ eorum probatio, quòd Scripturæ intelligentia prædiri, & afflati Spiritus gratia, quia tamen loqui vetuit Dominus, silent tanquam muti. scimus. n. quàm cupidè prodeant in medium qui sibi hoc videntur cũ laude & admiratione facturi. Et fortè hac dilatione, eorum torporem Christus multare voluit, quia non statim ex suo mandato in Galilæam eodem die profecti erãt. Quicquid sit, eorum exemplo edocti sumus nihil tentandum esse nisi vocãte Domino. Quare licèt publicè docendi non desit facultas, se tamen priuati homines in silentio contineant, donec eos sua manu in theatrum producat. Porrò quòd iubentur sedere Hierosolymę, id intelligere conuenit, postquam ex Galilæa reuersi fuerint. Nã (vt paulò pòst audiemus ex Matthæo) quanuis Hierosolymæ se videndum exhibuerit, non tamen mutauit quod prius de Galilęa decreuerat. Ideo sensus verborum est, postquam in loco condicto mandata illis dederit, velle tamen adhuc tacitos ad tempus manere, vsque dum nouam virtutem suppeditet.

MATTH. XXVIII.	MARC. XVI.	LVC.
16 *Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæam, in montem vbi constituerat illis Iesus.* 17 *Et quum vidissent illum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt.* 18 *Et accedens Iesus loquutus est eis, dicens, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.* 19 *Exeuntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti:* 20 *Docentes eos seruare omnia quæcunque præcepi vobis. & ecce, ego vobiscũ sum omnibus dieb. vsque ad consummationem seculi. Amen.*	15 *Et dixit eis, Ite in mundum vniuersum, & prædicate Euangelium omni creaturæ.* 16 *Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur.* 17 *Porrò signa eos qui crediderint hæc subsequentur, Per nomen meum dæmonia eÿcient: linguis loquentur nouis:* 18 *Serpentes tollent: & siquid lethale biberint, non nocebit eis: super ægrotos manus imponent, & bene habebunt.*	

16 *Vndecim autem discipuli.*) Matthæus præteriens quæ ex aliis tribus retulimus, tantùm docet vbi

vbi vndecim discipuli ad munus Apostolicum legati sunt. Neque enim (vt iam sæpius visum est) illis propositum fuit persequi singulas historię partes: quia Spiritui sancto, qui eorum stylum direxit, satis esse visum est ex coniunctis testimoniis summam complecti qualem videmus. Ergo quod nostra maximè intererat elegit Matthæus, nempe quũ Christus discipulis apparuit, eòs simul creasse Apostolos, qui æternæ vitæ legationem perferrẽt in omnes mundi plagas. Cæterùm quanquã montis non fuit alibi facta mentio, colligimus tamen hunc Galilææ locum Mariæ notum fuisse. Mirum tamẽ est quosdam Christo iam bis viso adhuc dubitasse. Sicui ad primam manifestationem hoc referre placeat, nihil erit absurdi: quia interdum res diuersas miscere solent Euangelistæ. Sed neque absurdum videri debet si reliquiæ pauoris quosdam ad nouam rursus vacillationem impulerint. Scimus enim, quoties apparuit Christus, donec collectis animis ad eius conspectum assueuissent, metu & stupore fuisse perculsos. Quare sensus est, meo iudicio, quosdã initio hæsitasse, donec propius & familiarius ad eos Christus accederet: vbi autem verè certóque innotuit, tunc eos adorasse: quia scilicet conspicuus erat Diuinæ eius gloriæ fulgor. Et fortè eadem ad dubitandum ratio ipsos repentè impulit quæ postea induxit vt adorarent: quia deposito serui habitu nihil tunc nisi cæleste præ se tulit.

18 *Et accedens Iesus loquutus*) Non dubium est quin hic accessus scrupulum omnẽ exemerit. Matthęus verò antequam discipulis iniunctum narret docendi munus, Christum de sua potestate præfatum esse dicit. nec abs re: non enim hîc sufficeret mediocris authoritas: sed summo veréque Diuino imperio pollere oportet qui suo nomine vitam æternam promitti mandat, totum orbem redigi sub ditionem suam, ac doctrinam promulgari quæ subacta omni altitudine totum humanum genus humiliet. Atque hac quidem præfatione non modò Apostolos erexit Christus ad liberam muneris sui exequendi fiduciam, sed fidem Euangelij sui in omnes ętates stabiliuit. Nunquam certè tam arduum munus aggredi Apostolis persuasum foret, nisi scirent in cælo sedere suum vindicem, cui summum imperium latum esset. nã sine tali præsidio impossibile fuisset quicquam proficere. Atqui vbi audiunt cælo & terræ præesse cui operam suam locãt, hoc vno ad superanda quæuis obstacula satis superque instructi sunt. Quod verò ad auditores spectat, si contemptibilis eorum qui Euangelium annuntiant forma eorum fidem debilitat vel moratur, sursum oculos ad ipsum authorem referre discant, à cuius potestate æstimanda est Euãgelij maiestas. ita fiet vt per suos ministros loquentem despicere non audeant. Disertè autem se tam cæli quàm terræ Dominum & regem facit, quia Euangelij prædicatione homines sub obsequium suum cogẽs, regni sui solium constituit in terra: & suos in nouam vitam regenerãs, & ad spẽ salutis inuitãs, cælos aperit, vt ad beatam immortalitatem cum Angelis attollat qui prius non solùm reptabant in mundo, sed in mortis abysso demersi erant. Meminerimus verò, quòd Christus iure suo semper apud Patrem habuit, hoc illi in carne nostra datum esse, vel (vt clarius loquar) in persona Mediatoris. Non enim æternam potentiam iactat, qua præditus fuit ante creatum mundum, sed quam nunc accepit, dum ordinatus fuit mundi iudex. Imò notandum est, imperium hoc non fuisse liquido cognitum donec à mortuis resurrexit: quia tunc demum summi Regis insignibus ornatus, in sublime prodiit. Quo etiam pertinet illud Pauli, Exinaniuit seipsum: propterea ex- *Phil.2.a.9.* altauit illum Deus, & dedit illi nomen quod est supra omne nomen, &c. Quanquam autem alibi sessio ad Patris dexteram in cælum ascensui subiicitur, tanquam ordine posterior: quia tamẽ resurrectio & in cælum ascẽsus res sunt inter se mutuò connexæ, meritò nunc de sua potentia tam magnifice concionatur Christus.

19 *Exeuntes ergo.*) Quanquam Marcus, postquam narrauit Christum apparuisse vndecim discipulis, mox subiicit mandatum de Euãgelio prædicando, non tamen continuum actum designat. quia ex Matthæi contextu colligimus hoc non prius esse factum quàm in Galilæa egressi essent. Summa autem est, vt Euãgelium vbique promulgando, in fidei obedientiam Gentes omnes adducant: deinde vt doctrinam suam obsignent ac sanciant Euangelij signo. Apud Matthæum initiò iubentur simpliciter docere: sed apud Marcum exprimitur doctrinæ genus, nempe vt Euangelium prædicent. Et paulo pòst apud Matthæum ipsum additur restrictio, vt doceant seruare quæcunque præcepit Dominus. Hinc discamus Apostolatum non esse inanẽ honoris titulũ, sed operosum munus, idcóque nihil magis esse absurdum vel minus tolerabile quàm vt sibi laruati homines vsurpent hunc honorem, qui otiose regnantes, docendi munus à se reiiciũt. A Papa Romano eiúsque cohorte superbè successio hæc iactatur, quasi cõmunem cum Petro & eius collegis personam sustineant: interim doctrinæ nihilo maior illis cura est quàm Lupercis, vel Bacchi & Veneris sacerdotibus. Verùm qua fronte, obsecro, in eorum locum se subrogant quos audiunt creatos fuisse Euãgelij præcones? Sed quamuis eos non pudeat impudentiam suam prodere, tamen apud omnes sani iudicij lectores hoc vno verbo satis validè prosternitur futilis eorum hierarchia, quòd nullus Apostolorum successor esse potest nisi qui suam in Euangelij prædicatione operam Christo impendit: denique quisquis doctoris partes non implet, perperam nomen Apostoli mentitur. imò hoc Noui testamenti sacerdotium est, spirituali verbi gladio homines in sacrificium Deo mactare. Vnde sequitur, degeneres esse & commentitios omnes sacrificos qui non sunt ad docendi officium intenti. *Docete omnes gentes.* Hîc Christus sublato discrimine Gentes æquat Iudæis, & vtrosque promiscuè in fœderis societatem admittit. Quò etiam pertinet *Exeundi* verbum. Nam Prophetis sub Lege præscripti erant Iudææ limites: nunc verò diruta maceria, Euangelij ministros procul exire iubet Dominus, ad spargendam per omnes mundi plagas salutis doctrinam. Quamuis enim (vt nuper attigimus) primogenituræ dignitas inter prima exordia manserit apud Iudæos, cõmunis tamẽ Gentibus fuit vitæ hæreditas. Sic impletum fuit illud Iesaiæ vaticinium cum similibus, datum esse Chri- *Iesa.49.b.6.* stum Gentibus in lucem, vt sit salus Dei vsque ad extremum terræ. Id Marcus intelligit per omnem creaturam: quia postquam domesticis annuntiata fuit pax, ad longinquos etiam & extraneos idem nuntius peruenit. Porrò quàm necesse fuerit clarè moneri Apostolos de Gentium vocatione, in- *Act.10.d.18.* de patet, quòd etiam post acceptum mãdatum, ad

eas accedere illis summo horrori fuit, acsi se & doctrinā polluerent. *Baptizantes eos.* Baptizari iubet Christus qui nomē Euangelio dederint, séque professi fuerint discipulos: partim vt illis Baptismus, vitæ æternæ sit tessera coram Deo, partim apud homines externum fidei signū. Scimus enim Deum nobis testari adoptionis suæ gratiam hoc signo: quia nos inserit in corpus Filij sui, vt nos in grege suo censeat: ideò & spirituale nostrum lauacrum, quo nos sibi recōciliat, & noua iustitia illic repræsentantur. Sed quemadmodum gratiam suā Deus hoc sigillo nobis confirmat, ita quicunque se ad baptismum offerunt, vicissim quasi data syngrapha obstringunt suam fidē. Porrò quum Apostolis disertè vnà cū prędicatione Euangelij mandatæ sint istæ partes, sequitur non alios Baptismi legitimos esse ministros nisi qui iidem simul doctrinā ministrāt. Quòd ergo priuatis hominibus, imò etiam fœminis permissa fuit baptizandi licētia, quia Christi institutioni minimè consentaneū est, nihil aliud fuit quàm mera profanatio. Adde, quum doctrinæ prior datur locus, inter hoc mysterium & adulterinos Gētium ritus, quibus se in sua sacra initiant, verum statui discrimen: quia donec verbo suo terrestre elementū Deus viuificet, nobis sacramentum non efficitur. Vt superstitio omnia Dei opera præposterè æmulatur, stulti homines varia sacramenta fabricāt pro suo arbitrio: sed quia non subest verbum, tanquam anima, inanes sunt ac lusoriæ vmbræ. Quare teneamus, doctrinæ virtute fieri vt signa nouā naturam induāt: sicuti externa carnis lotio spirituale regenerationis pignus esse incipit præeunte Euangelij doctrina. atque hæc genuina est consecratio, in cuius locum magicos exorcismos Papatus nobis inuexit. Ideóque apud Marcum dicitur, *Qui crediderit, & baptizatus fuerit.*) quibus verbis non modò à spe salutis excludit Christus hypocritas, qui fide vacui, externo tantùm signo inflati sunt, sed sacro vinculo doctrinę Baptismum copulat, vt hoc nihil aliud sit quàm illius accessio. Verùm quia docere prius iubet Christus quàm baptizare, & tantùm credentes ad Baptismum vult recipi, videtur non rite administrari Baptismus nisi fides præcesserit. Atque hoc prætextu multùm tumultuati sunt Anabaptistæ contra pædobaptismum. Solutio tamen non difficilis est, siquis præcepti rationem expendat. Iubet Christus perferri ad omnes Gētes legationem æternæ salutis: eam confirmat addito Baptismi sigillo. Meritò autem ante Baptismum locatur verbi fides, quum Gentes alienæ prorsus essent à Deo, nec quicquam haberēt cum electo populo commune. nam alioqui mendax esset figura quæ peccatorum remissionem & Spiritus donum offerret incredulis qui nōdum essent Christi mēbra. Fide autem aggregari scimus ad populū Dei qui prius dispersi erant. Nunc quæritur qua lege Deus qui ante fuerūt alieni in filios cooptet. Certè negari nō potest, vbi eos semel amplexus est in suum fauorem, quin eundē prosequatur erga eorū filios ac nepotes. Communiter se Christi aduentu Gentibus ac Iudæis patrem exhibuit. quæ ergo olim Iudæis data fuit promissio, inter Gētes hodie quoque vigeat necesse est, Ero Deus tuus, & Deus seminis tui post te. (Gen.17.a.7.) Ita eos qui fide in Ecclesiam Dei ingressi sunt, videmus cum sua sobole censeri in Christi membris, & in salutis hæreditatē simul vocari. Nec verò separatur hoc modo Baptismus à fide vel doctrina: quia licèt pueri infantes nondū per ætatem fide percipiant Dei gratiam, Deus tamen eorum parentes compellans ipsos etiam cōplectitur. Nego igitur temere Baptismum infantibus cōferri, ad quem Dominus eos inuitat dum se illis promittit fore in Deum. *In nomine Patris.* Hic locus docet, plenam & liquidam Dei notitiā quæ obscurè tātùm sub Lege & Prophetis adumbrata fuerat, demum emersisse sub Christi regno. Veteres quidem Deum nūquam ausi fuissent vocare suum patrem nisi hanc fiduciam sumpsissent à Christo capite: nec illis prorsus incognita erat æterna Dei sapientia, quæ fons erat lucis & vitæ. Vnum etiam ex confessis principiis erat, Deum suam virtutē in Spiritu sancto exercere. Sed exortu Euangelij longè clarius sub tribus personis patefactus fuit Deus: quia tunc Pater in Filio, viua & expressa sua imagine, conspicuū se exhibuit: Christus verò ipse claro Spiritus sui fulgore mundum irradiās, & hunc & seipsum cognoscendū prębuit. Cæterùm nō abs re Patris, Filij, & Spiritus expressa hîc fit mentio: quia aliter Baptismi vis apprehēdi non potest quàm si à gratuita Patris misericordia initium fiat, qui nos per Filiū vnigenitum sibi reconciliat: deinde in medium prodeat Christus ipse cum mortis suæ sacrificio: & tandem accedat etiam Spiritus sanctus per quem nos abluit ac regenerat: denique suorum omnium bonorum consortes facit. Ita videmus nec rite cognosci Deum nisi distinctè fides nostra tres in vna essentia personas concipiat, & inde Baptismi efficaciam fructúmque manare, quòd Deus Pater in Filio suo nos adoptat, & per Spiritum à carnis nostræ sordibus purgatos reformat in iustitiam.

16 Marc. *Qui crediderit.*) Hæc promissio fuit adiuncta, quæ totum humanum genus ad fidem alliceret. sicuti rursum ad terrēdos incredulos grauis exitij denuntiatio sequitur. Porrò mirum non est salutem promitti fidelibus: quia credendo in Filiū Dei vnigenitū, nō modò censentur ipsi inter Dei filios, sed gratuita iustitia & Spiritu regenerationis donati summam æternæ vitæ possident. Cum fide Euangelij Baptismus coniungitur, vt sciamus insculptam illic esse salutis nostræ notam: nisi enim ad testandam Dei gratiam valeret, impropriè dixisset Christus, *Saluos fore qui crediderint & baptizati fuerint.*) Quanquam simul tenendum est, non ita necessariò requiri ad salutem vt perire necesse sit quicunque eum adepti nō fuerint. neque enim hîc fidei adiungitur tanquam dimidia salutis causa, sed vt testimonium. Fateor quidem hominibus necessitatem imponi ne signum gratiæ Dei negligant: sed quamuis pro eorum infirmitate talibus adiumentis vtatur Deus, obstrictam esse eius gratiam nego. Hoc modo non simpliciter necessarium esse dicemus, sed tantùm obediētiæ nostræ respectu. Secundo membro, vbi condemnat Christus eos qui non crediderint, rebelles significat, dum oblatā salutem respuunt, grauiorem sibi pœnam accersere, nec iam communi tantùm humani generis interitu esse implicitos, sed propriæ ingratitudinis culpam sustinere.

17 *Signa eos qui crediderint, hæc, &c.*) Sicuti miraculis Euangelij sui fidē sancierat Dominus quandiu versatus erat in mundo, ita nunc eandem virtutem in futurum tempus propagat, ne putent discipuli alligatam corporali eius præsentiæ fuisse. Magnopere enim intererat vigere inter fideles Diuinam illam Christi potentiam, vt certò cōstaret resurrexisse à mortuis, quò superstes maneret

eius

eius doctrina, & immortale esset nomen. Porrò quòd fideles hoc dono instruit, ad singulos trahendum non est. scimus enim distributa variè fuisse dona, vt miraculorum potestas nonnisi penes quosdam fuerit. Sed quia commune totius Ecclesiæ fuit quod paucis dabatur, & quæ vnus miracula edebat, in omnium confirmationem valebant, meritò indefinitè credentes nominat Christus. Sensus ergo est, fideles eiusdem virtutis, quæ prius in Christo admirabilis fuerat, fore ministros, vt eo absente certior constet Euangelij obsignatio, sicuti apud Ioannem promittit eadem & maiora facturos. Porrò ad testandam Christi gloriā & Deitatem satis fuit paucos ex credentibus fuisse hac facultate ornatos. Quanquam autem non exprimit Christus velitne hoc temporale esse donū, an perpetuò in Ecclesia sua residere: magis tamē probabile est nonnisi ad tempus promitti miracula quæ nouum & adhuc obscurum Euangelium illustrēt. Fieri quidē potest vt ingratitudinis suæ culpa mūdus hoc honore priuatus sit: ego tamen statuo, miraculis hunc propriè impositum fuisse finem, nequa Euangelij doctrinæ sub initium deesset approbatio. Et certè videmus eorum vsum non ita multo pòst cessasse, vel saltem adeò rara fuisse eorum exempla vt colligere liceret non peræquè omnibus seculis esse communia. Fecit tamen præpostera eorum qui deinde sequuti sunt, vel cupiditas, vel ambitio, ne miraculis prorsus carerent, vt inania sibi fingerent. Atque hoc modo aperta fuit Satanæ fallaciis ianua, non solùm vt præstigiæ succederent in locum veritatis, sed vt signorum prætextu simplices abducerentur à recta fide. Et certè æquum fuit curiosos homines, qui legitima approbatione non contenti, noua subinde miracula peterent, talibus imposturis deludi. Hęc ratio est cur alibi prædixerit Christus regnum Antichristi signis mendacibus refertum fore: & Paulus idem testetur. Quare vt miracula fidem nostram rite confirment, in illa quam dixi sobrietate sese contineāt nostræ mentes. Vnde etiam sequitur, putidam esse eorum calumniam qui doctrinam nostram miraculis destitui obiectant. Quasi verò non eadem illa sit quam Christus satis superque olim obsignauit. Sed in hoc argumento breuior sum, quia iam pluribus locis plenius à me tractatum fuit.

Ioh. 14.b. 12.

Matt. 24. b. 24. 2. Thess. 2. b. 9.

20. Matth. *Docentes eos seruare.*) His verbis (vt antè admonui) Christus Apostolos mittendo, ostendit se illis in totum non resignare suas partes, quasi Ecclesiæ suæ magister esse desinat. nam Apostolos cum hac exceptione dimittit, ne propria commenta obtrudant, sed quod ipse mandauit, de manu (quod aiunt) in manum purè & fideliter dispensent. Atque vtinam ius quod sibi arrogat Papa, huic regulæ subiiceret. nos enim facilè pateremur ipsum esse Petri vel Pauli successorem, modò ne tyrannicè in animas dominaretur. Sed quum profligato Christi magisterio, putidis suis nugis Ecclesiam inficiat, satis hinc apparet quàm longè à munere Apostolico desciuerit. Teneamus in summa, his verbis præfici Ecclesiæ doctores, non qui proferant quicquid visum fuerit, sed ab ore vnius magistri ipsi quoque pendeant, vt ei, non sibi, acquirant discipulos. *Ecce ego vobiscum.* Quia prouinciam Christus mandabat Apostolis quam minimè obire poterant humana tantùm virtute freti, cælestis sui præsidij fiducia eos animat. Nam antequam se illis adfuturum promitteret, præfatus est se Regem esse cœli & terræ, qui manu sua & imperio omnia gubernet. Ergo emphaticè legendum est hoc pronomen *ego*: acsi dixisset, si officio suo strenuè defungi velint Apostoli, non respiciendum esse quid ipsi possent, sed iniuncta eius potestate nitendum esse sub cuius auspiciis militant. Modus autem præsentiæ quam Dominus suis promittit, spiritualiter intelligi debet: quia vt nobis auxilietur non opus est è cœlo descendere, quum Spiritus sui gratia, quasi extenta manu è cælo, iuuare nos possit. nam qui secundùm corpus immenso locorum spatio à nobis distat, non modò per totum mundum Spiritus sui efficaciam diffundit, sed in nobis quoque verè habitat. Notandum est præterea, non solis Apostolis hoc esse dictum: quia non in vnam modò ætatem, sed vsque ad finem mundi Dominus auxilium suum promittit. Perinde est igitur acsi diceret, vtcunque infirmi sint Euangelij ministri, rerúmque omnium inopia laborent, se illorum fore præsidem, vt victores emergant supra omnes mundi conflictus. Sicuti hodie clara experientia docet, arcano modo Christum mirabiliter operari, vt innumeris obstaculis Euangelium præualeat. Quo minus ferenda est cleri Papalis improbitas, dum sacrilegæ suæ tyrannidi hunc colorem inducunt. Negant Ecclesiam errare posse quæ à Christo regitur. Quasi verò Christus, non secus ac gregarius quispiam miles, aliis ducibus mercenariam operam locarit: ac non potius authoritatem sibi in solidum retinens, se doctrinæ suæ vindicem fore testatus sit, vt se eius ministri victores totius mundi fore confidant.

MATTH.	MARC. XVI.	LVC. XXIV.
	19 *Itaque Dominus quidem, postquam loquutus fuisset eis, receptus est in cælum, & consedit à dextris Dei.*	50 *Eduxit autem eos foràs vsque in Bethaniam: & sublatis in altum manibus suis, benedixit eis.*
	20 *Illi verò egressi prædicauerunt vbique, Domino cooperante, & sermonem confirmante per signa subsequentia.*	51 *Et factum est, quum benediceret illis, recessit ab eis, ac ferebatur in cælum.*
		52 *Et ipsi adorato eo regressi sunt Hierosolymam cum gaudio magno.*
		53 *Et erant semper in templo laudantes & benedicentes Deum. Amen.*

19 *Itaque Dominus.*) Quia magnificè supra totum mundum extulerat Matthæus regnum Christi, de ipsius in cælum ascensu nullus apud eū fit sermo. Loci etiam & formæ Marcus non meminit: quorum vtrunque exprimitur à Luca. Dicit enim *Eductos fuisse in Bethaniam discipulos*, vt à monte Oliuarum (vnde ad subeundam crucis ignominiam profectus erat Dominus) cæleste suum solium conscenderet. Sicuti autem non ab omnibus promiscuè rediuiuus voluit conspici, ita non quoslibet sui in cælum ascensus testes admisit: quia hoc fidei mysterium Euangelij præconio cognosci magis quàm oculis cerni volebat. Sequitur apud Lucam, Christū *sublatis in altum manibus Apostolos be*

nedixisse. Quo docuit benedicendi munus, quod sub Lege Sacerdotibus commissum erat, verè & propriè suum esse. Dum sibi mutuò benedicunt homines, id nihil aliud est quàm bene precari. Dei autem alia est ratio, qui non votis tantùm fauet, sed solo nutu præstat quicquid nobis optabile est. Sed quum omnis benedictionis vnicus sit author, quo tamen familiaris esset sua gratia, voluit suo nomine ab initio Sacerdotes benedicere tanquam mediatores. Sic Melchisedec benedixit Abrahæ. Et Numer. ca. 6. d. 23. perpetua huius rei lex tradita est. Eodem pertinet quod Psalm. 118. d. 26. legitur, Benedicimus vobis è domo Domini. Denique Apostolus signum præstantiæ esse dicit, aliis benedicere. Nam minor, inquit, à maiore benedicitur. Nunc vbi Christus (verus Melchisedec, & æternus Sacerdos) in lucem prodiit, in ipso compleri oportuit quod Legalibus figuris adumbratum erat, sicuti etiam docet Paulus, nos in ipso benedici à Deo Patre, vt diuites simus omnium cælestiũ bonorum. Ergo semel palàm & solenni ritu Apostolos benedixit vt rectà se ad ipsum conferant fideles, si Dei gratiæ compotes esse cupiant. *In manibus sublatis* describitur vetus ceremonia, qua scimus Sacerdotes olim fuisse vsos.

Gen. 14. d. 19. *Heb. 7. b. 7* *Eph. 1. a. 3.*

52 *Et ipsi adorato eo.*) Adorandi verbo primùm significat Lucas exemptã fuisse dubitationem Apostolis, quia tunc omni ex parte resplẽduit Christi maiestas, vt iam dubia esse non deberet eius resurrectio: deinde ob eandem causam cœpisse maiore reuerentia eum colere quàm dum eius consuetudine in terra fruebãtur. Cultus enim de quo nunc agitur, non tantùm vt magistro vel Prophetæ, neque etiam vt Messiæ, dimidia tantùm ex parte cognito, sed vt Regi gloriæ mundíque Iudici exhibitus fuit. Quia autem Lucæ propositum erat longius historiam suam texere, tantùm breuiter dicit quid decem diebus egerint Apostoli. Sũma autem est, præ gaudij feruore palàm erupisse in laudes Dei, & fuisse in templo assiduos. non quòd noctes diésque illic transegerint: sed quòd frequentarint omnes conuentus, statísque & solennibus horis adfuerint ad gratiarum actionem Deo reddendam. Hæc porrò alacritas timori opponitur, qui prius clausos & latentes domi tenebat.

19 Marc. *Consedit à dextris Dei.*) Aliis locis exposui quid valeat hæc loquutio, Christum scilicet in sublime euectum esse vt supra Angelos omnésque creaturas emineat, vt per eius manũ Pater mũdum gubernet: vt denique corã eo flectatur omne genu. Ergo perinde est acsi vocetur Dei vicarius, qui eius personam sustinet. Quare locũ aliquẽ imaginari non conuenit, quum metaphoricè dextera secundam à Deo potestatem significet. Consultò autem hoc addidit Marcus vt sciremus non receptum fuisse Christum in cælos vt beatam quietem procul à nobis colat, sed vt mundo præsideat in salutem omnium piorum.

20 *Illi verò egressi.*) Breuiter hîc attingit Marcus quæ secundo libro Lucas historicè prosequitur, pusillæ & ignobilis hominum cohortis vocem pertonuisse vsque ad extremos orbis fines. Nam quò res minus erat credibilis, eò certiùs refulsit cælestis potentiæ miraculũ. Christum morte crucis vel extinctum prorsus esse omnes putassent, vel ita oppressum vt nulla vnquã fieret eius mentio nisi probrosa & detestabilis. Apostoli, quos sibi testes elegerat, illo turpiter deserto sese in tenebras abdiderant: tanta ea eorum inscitia ac ruditas, tantus deinde contemptus, vt vocem in publico emittere vix auderent. An ab hominibus indoctis, nulliúsque pretij, atque etiam transfugis, sperandum fuit vt oris sui sonitu tot gentes dispersas sub crucifixi imperium cogerent? Magnum ergo pondus subest his verbis, quòd egressi, vbique prædicauerint, qui trepidè nuper in suo ergastulo silebant. momento enim tam inopinata conuersio humanitus accidere non potuit. Ideóque addit Marcus, *Domino cooperante*, significans hoc verè Diuinum fuisse opus. Neque tamen hac loquendi forma inter ipsorum operam vel laborem & Dei gratiam partitur, quasi seorsum ipsi quicquam præstiterint: verùm simpliciter à Deo fuisse adiutos intelligit, quia secundùm carnem frustra aggressi essent quod per ipsos tamen est perfectum. Fateor quidem Verbi ministros vocari Dei coadiutores quatenus ipsorum ministerio vtitur: sed tenendum est, nullam illis virtutem suppetere nisi quam idem subministrat: Deinde plantando & rigando nihil proficere, nisi ab arcana Spiritus efficacia proueniat incrementum. *Sermonem confirmante.*) Hîc, meo iudicio speciem designat Marcus eius quod proximè in genere posuit. nam aliis quidem modis cooperatus est Dominus, ne irrita esset Euangelij sui prædicatio: sed hoc illustre fuit auxilij eius documentum, quòd miraculis eam sanciuit. Docet autem hic locus quorsum referri debeant miracula, nisi ea in peruersas corruptelas trahere libeat, nempe, vt Euangelio subseruiant. Vnde sequitur, sanctum Dei ordinem inuerti, si à verbo Dei auulsa (cuius sunt appendices) ad ornandas impias doctrinas, vel fucandos vitiosos cultus trahuntur.

1. Cor. 3. b. 7.

LAVS DEO.

HARMONIÆ EX TRIBVS EVANgelistis Matthæo, Marco, & Luca compositæ

FINIS.

INDEX
EORVMQVÆ IN ISTA HARMONIA EXPONVNTVR. PRIOR NVMERVS PAGINAM, ALTER VERO VERsum capitum ostendit. Quòd si vnicus fuerit numerus, significat, id quod quæris, haberi in Commentario quod verba Euangelistarum proximè sequitur, cui versuum numerus nullus præponitur.

episcopi

INDEX CAPITVM ET VERSVVM SINGVLORVM
Euangeliſtarum, quota pagina reperiantur.

INDEX

INDEX
EORVM QVÆ HIS IN EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM COMMENTARIIS

continentur, aut etiam explicantur. Prior numerus caput, posterior versum designat.

euange-

Manus

FINIS.

IOHANNIS VIGNON
Symboli explicatio.

Quid crux cui flexu sinuoso inuoluitur anguis,
Uncáque quid sibi vult anchora iuncta cruci?
Una velut medicina fuit morientibus anguis
AEreus, impositus Mose iubente cruci:
Sic parit æternam Christi crux vna salutem,
Iactatósque malis anchora sola fouet.

COMMENTARIORVM

IN EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM IOANNIS CALVINI

Præfatio.

MAGNIFICIS DOMINIS, SYNDICIS, SENATVIQVE Geneuensi, dominis suis verè obseruandis Ioannes Caluinus Spiritum prudentiæ & fortitudinis, prosperúmque gubernationis successum à Domino precatur.

QVOTIES in mentem venit illa Christi sententia, qua tanti ęstimat, quod hospitibus colligendis impenditur humanitatis officium, vt in suas rationes acceptum ferat, simul occurrit quàm singulari vos honore dignatus sit, qui vrbem vestram non vnius vel paucorum, sed commune Ecclesię suę hospitium esse voluit. Semper apud homines profanos nō modò laudata, sed vna ex pręcipuis virtutibus habita fuit hospitalitas: ac proinde in quibus extremā barbariem ac mores prorsus efferatos damnare vellēt, eos ἀξένους, vel (quod idem valet) inhospitales vocabant. Laudis autem vestrę longè potior est ratio, quòd turbulentis hisce miserísque temporibus Dominus vos constituit quorum in fidem pręsidiúmque se conferrent pij & innoxij homines, quos non sęua minus quàm sacrilega Antichristi tyrannis è patriis sedibus fugat ac dispellit. Neque id modò, sed sacrum etiam apud vos domiciliū nomini suo dicauit, vbi purè colatur. Ex his duobus quisquis minimam partem vel palàm rescindere, vel furtim auferre conatur, nō hoc agit modò vt nudatā pręcipuis suis ornamentis vrbem vestrā deformet, sed eius quoque saluti malignè inuidet. Quanuis enim quę Christo & dispersis eius membris præstantur hîc pietatis officia, caninos impiorum latratus prouocent, meritò tamen hęc vobis vna compensatio satis esse debet quòd è cęlo Angeli & ex omnibus mundi plagis filij Dei benedicunt: vt securè putidam eorum maledicentiam spernere liceat quibus in Deum ipsum plus quàm in vos quiduis euomere, nulla est religio, nec pudor: imò qui vobis detrahere volentes, à Dei contumelia incipiunt. Quanuis eadem hęc occasio multorum in vos odia inflammet, nihil tamen inde vobis metuendū est periculi, quandiu eorum furori manus suæ tutelam opponet ille qui fidum se promisit earum vrbiū fore custodem vbi & sedes erit Euangelij sui doctrinę, & piis hominibus, quos ferre mundus nequit, dabitur aliqua statio. Omitto quòd de placando hoc hostium genere vos esse solicitos nihil attinet, quando nemo vobis infensus est Euāgelij causa, qui non vos alioqui vel perditos esse cupiat vel oppressos. Cæterùm vt demus nonnisi hanc ob causam vos professis sanæ doctrinæ aduersariis esse exosos, quia vestro patrocinio

eam defendi vident: posthabitis tamen eorum machinationibus ac minis, duo hæc inuicta propugnacula constanter tueri vos decet, puræ religionis cultum, & piam fouendæ Ecclesiæ curam, quam Christus alis vestris tegendam commisit. Quod ad conuitia pertinet quibus nos meritorij Papę rabulæ incessunt, defectionem ab Ecclesia esse quòd cum Romana sede fecimus dissidium: vtinam verò plena fiducia coram Deo & Angelis testari nobis liceret, ab illa colluuie quàm longissimè nos abesse, vt facilis est ac expedita eius criminis, quo nos grauare solent, defensio. Catholicę scilicet Ecclesię titulo gloriantur, qui in vniuersa Legis & Euangelij doctrina partem nullam à fœdis corruptelis integram reliquerunt, qui totum Dei cultum superstitionum suarum fœtore profanarunt, qui omnia Dei instituta suis figmentis adulterare non sunt veriti. Imò tam catholica est errorum congeries, quibus euersa ab illis fuit tota religio, vt obruendæ perdendæque centies Ecclesiæ sufficiant. Nunquam ergo satis magnificè pro merito immensam Dei bonitatem extollere licebit, qua factum est vt ab illo exitiali gurgite mirabiliter emersi, fixam habeamus in solida æternáque Dei veritate fidei nostræ anchoram. Et certè Papatum nihil aliud quàm mõstrum ex innumeris Satanę fallaciis conflatum esse, & quam obtendunt Ecclesiam, Babylone magis cõfusam, vnus hic Commentarius erit (vt spero) luculentus testis. Interea quod res habet, ingenuè fatebor: nos ab illius laçunę sordibus, quarum se cõtagio nimis longè diffundit, non satis procul distare. Queritur Antichristus nos sibi elapsos esse: nos autem gemere cogimur, nimis multa ex vitiis quibus orbem terrarum infecit, apud nos esse residua. Nobis restituta est syncera doctrinæ puritas, integra religio, simplex Dei cultus, genuina Sacramentorum ratio, qualis à Christo tradita est. Verum quominus vigeat ea quæ debebat morum vitæque correctio, hæc maximè causa est, quòd bona pars effrænis illius licentiæ memor qua Papistæ contra Deum impunè lasciuiunt, Christi iugo assuescere non potest. Itaque quòd hostes nostri (vt falsa nos inuidia apud imperitos grauent) odiosè clamitant solutam à nobis esse disciplinam, hoc vno abundè vel nobis tacentibus refellitur eorum calumnia, quòd nullum domi maius certamẽ nobis est, quàm de immodico (vt multis quidem videtur) nostro rigore. Atqui quum mihi collegísque meis sitis optimi testes, nõ magis austeros esse nos vel restrictos quàm flagitat officij necessitas, adeóque cogit: sicuti nos tutò in conscientiæ vestræ iudicio acquiescimus, ita vicissim quàm ridicula sit hac in parte hostium impudentia, tanquam ex re præsenti iudicare vobis promptum est. Nunc vt priuatim de me aliquid dicam, etsi compluribus meis scriptis, qualiter hanc Ecclesiam instituerim, toti mundo testatum esse confido, operæpretium tamen facturum me putaui si aliquod extaret singulare eius rei monumentum, quod nominis vestri inscriptionem haberet. Magni enim interest proponi in omnium conspectu doctrinæ genus quod à me traditum esse agnoscitis. Etsi autem in omnibus quos hactenus edidi libris, post mortem quoque meam vobis & populo vobis commisso prodesse studui, miniméque decet quæ ex vrbe vestra ad exteras nationes manauit doctrinam longè latéque vberem proferre fructum, in sua sede negligi, commẽtarium tamen hunc qui peculiariter vobis dicatus est, tenacius vestræ memorię hęsurum confido. Quod vt fiat, Deum ipsum precor vt cordibus vestris inscriptum ita penitus suo digito infigat, ne vllo vnquam Satanæ artificio deleatur. Nam eius est labori meo dare successum,

cessum, qui mihi hunc pridem animum dedit vt nihil magis cupiam quàm fideliter vestram omnium salutem curare. Porrò sicut ab exacta boni Pastoris diligentia, & aliis virtutibus, quas officij magnitudo excellentiáque postulat, me procul abesse coram mundo ingenuè fateor, & coram Deo tot vitia, quæ meum cursum impediunt, assiduè deploro: ita profiteri audeo, fidem mihi rectámque voluntatem non deesse. Quòd si interea obstrepere non desinant improbi, sicuti meum est bene agendo refellere eorum calumnias, ita vestrarum erit partium easdem sancta, qua polletis, autoritate compescere. Valete magnifici ac mihi in Christo venerandi domini, cuius præsidio vos commendo. Geneuæ, Calend. Ianuarij. M. D. LIII.

ARGVMENTVM IN IOANNEM.

VID significet Græcis Euangelij nomen, satis notum est: in Scriptura verò κατ' ἐξοχὴν pro læto & fœlici exhibitæ nobis in Christo gratiæ nuntio capitur: vt discamus, contempto mundo, & caducis eius opibus ac deliciis, incomparabile hoc bonum toto cordis affectu appetere, oblatúmque complecti. Quod profanos homines facere videmus, vt in vanis mundi gaudiis intemperanter exultent, nullo aut perquam exiguo spiritualium bonorum sensu tangantur, omnibus ferè nobis est ingenitum. Ergo Deus, vt vitium hoc corrigat, nuntium quem de Christo publicari iubet, Euangelij nomine peculiariter insignit. Ita enim admonet, non alibi verum & solidum gaudium posse obtineri, vt sanè in ipso completos habemus omnes beatæ vitæ numeros. Quidam Euangelij nomen ad gratuitas omnes Dei promissiones extendunt, quæ sparsæ sunt etiam in Lege & Prophetis. Nec verò negandum est, quoties se Deus propitium hominibus fore testatur, illísque peccata remittit, quin Christum simul offerat, cuius proprium est, vbicunque affulget, lætitiæ radios diffundere. Fateor ergo Patres eiusdem nobiscum Euangelij, quantum ad gratuitæ salutis fidem spectat, consortes fuisse: verùm quia Spiritus in Scripturis ita loqui solet, Christi demum aduentu publicatum fuisse Euangelium: nos quoque hanc loquendi formam retineamus. ac illa sit Euangelij definitio quam posui, solenne esse de patefacta in Christo gratia præconium. Qua ratione vocatur Euangelium, Dei potentia in salutem omni credenti: quia Deus iustitiam illic suam manifestat. Vocatur & legatio, qua sibi homines reconciliat. Porrò quoniam Christus diuinæ misericordiæ paternæque in nos amoris pignus est, ideo & propria est Euangelij materia. hinc factum est vt Euangelij nomen peculiariter obtinuerint historiæ quæ Christum apparuisse in carne, mortuum, & à morte suscitatum, ac tandem in cælos receptum fuisse narrant. Quanquam enim secundum rationem nuper adductam hoc nomine censetur Nouum testamentum, vsus tamen obtinuit vt per synecdochen sic vocetur pars ista quæ Christum nobis in carne exhibitum, mortuum esse, & ex morte resurrexisse testatur. Cæterùm quia non sufficeret nuda historia, imò ad salutem nihil prodesset, non simpliciter narrant Euangelistæ natum esse Christum, & mortuum, & mortis victorem: sed in quem finem natus fuerit, quorsum mortuus fuerit, ac resurrexerit, & quis inde ad nos redeat fructus, simul exponunt. Hoc tamen inter eos quoque est discrimen, quòd alij tres in narranda Christi vita & morte sunt fusiores: hic autem noster in doctrinam, qua & Christi

officium, & mortis resurrectionisque virtus explicatur, magis insistit. Non tacent illi quidem venisse Christum vt salutem mundo afferret, vt mortis suæ sacrificio mundi expiaret peccata, vt denique omnes Mediatoris partes perageret (quemadmodum & Ioannes in historica narratione aliquatenus versatur) sed doctrina quæ vim & fructum aduentus Christi nobis demonstrat, longè clarius in hoc apparet quàm in reliquis. Et quum omnibus communiter propositum sit Christum ostendere, priores illi corpus (si ita loqui fas est) in medium proferunt: Ioannes verò animam. Quamobrem dicere soleo, hoc Euangelium clauem esse quæ aliis intelligendis ianuam aperiat. Quisquis enim Christi virtutem, vt hîc graphicè expressa est, tenuerit, is verò demum cum profectu quæ ab aliis traduntur de exhibito Redemptore leget. Creditur Ioannes hoc maximè consilio ad scribendum adductus, vt Christi Diuinitatem contra impias Ebionis & Cerinthi blasphemias assereret: idque Eusebius & Hieronymus ex communi veterum sententia referunt: sed quæcunque illi tunc scribendi fuerit ratio, minimè tamen dubium est quin longius Ecclesiæ suæ Deus prospexerit. Sic ergo quatuor Euangelistis dictauit quod scriberent, vt distributis inter ipsos partibus corpus vnum integrum absolueret. Nunc ergo nostrum est, quatuor ita mutuo inter se nexu coniungere, vt nos patiamur quasi vno omnium ore simul doceri. Quòd quartum in ordine Ioannem locarunt, in eo habita fuit temporis quo scripserat ratio: sed in lectione diuersus ordo vtilior: vt scilicet apud Matthæum & reliquos lecturi Christum à Patre nobis esse datum, in quem finem manifestatus sit, primùm ex Ioanne discamus.

SANCTVM

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM.

IN principio erat Sermo,& Sermo erat apud Deum , & ille Sermo erat Deus.
2 *Hic erat in principio apud Deum.*
3 *Omnia per ipsum facta sunt,& sine ipso factum est nihil,quod factum est.*
4 *In ipso vita erat:& vita erat lux hominum.*
5 *Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*

IOANNIS CALVINI COMMENTARII.

Cur Iohānes Christi diuinitatē prædicet, idque ab effectibus.

1 IN *principio erat Sermo.*) Hoc exordio æternam Christi Diuinitatem prædicat, vt sciamus æternum esse Deum qui manifestatus est in carne. Porrò hic scopus est,generis humani instaurationem fieri oportuisse per Dei Filium, quum eius virtute creata fuerint omnia, quum solus creaturis omnibus vitam & vigorem inspiret,vt in statu suo maneant:ac præsertim in homine ipso singulare ediderit tam virtutis quā gratiæ suæ specimen:adeóque post Adæ lapsum ac defectionem,non tamen destiterit erga posteros liberalis esse ac beneficus. Atque hæc doctrina cognitu in primis necessaria est:nam quum extra Deū minime quærenda sit vita & salus, quomodo in Christum recumberet fides nostra,nisi certò constitutum esset quod hîc docetur? Ergo his verbis testatur Euangelista nos ab vnico & æterno Deo minimè discedere quum in Christum credimus: deinde eiusdē beneficio vitam nunc restitui mortuis qui natura adhuc integra, vitæ fons & caussa fuit.

Cur filius Dei sermo dicatur.

Quòd Sermonem vocat Dei Filiū, hæc mihi simplex videtur esse ratio, quia primum æterna sit Dei sapientia & voluntas,deinde expressa consilij eius effigies. Nam vt Sermo character mentis dicitur in hominibus,ita non ineptè transfertur hoc quoque ad Deum, vt per Sermonem suū dicatur nobis seipsum exprimere. Aliæ significationes τοῦ λόγου non ita conueniunt. Est quidem Græcis λόγος & definitio, & ratio, & supputatio: sed nolo supra fidei meæ captum argutè philosophari. Et videmus Dei Spiritum adeò eiusmodi argutias non probare, vt nobiscum balbutiens, quàm sobriè de tantis arcanis sapiendum sit, tacendo clamet. Porrò quemadmodum se Deus in creando mundo per Sermonem istum patefecit, ita prius habuit apud se reconditum:vt duplex sit relatio, prior ad DEVM, altera ad homines.

Seruetus. Filius Dei genitus ab æterno.

Seruetus superbissimus ex gēte Hispanica nebulo æternū hunc Sermonē tunc demum exortum esse fingit quum in mundi creatione exertus est. Quasi verò non prius fuerit quàm virtus eius externo opere fuit cognita. Longè aliud hic docet Euangelista: neque enim Sermoni assignat temporis initium,sed ab initio fuisse dicens,secula omnia transcendit. Nec me latet quid oblatret hic canis,& quid olim cauillati sint Arriani : nempe Deum Creasse principio cælum & terram, quæ tamen æterna non sint:quia *Principij* nomen magis ad ordinem respiciat quàm æternitatem designet.

Principiū quid hic significet.

Sed hāc calumniam Euangelista præuertit: quum dicit fuisse apud Deum. Si à tempore cœpit esse Sermo, aliquam in Deo temporum seriē inueniāt necesse est. Et sanè hac particula nominatim discernere voluit eum Iohannes à rebus omnibus creatis. Poterant enim multa venire in mentem,vbinam esset Sermo ille,quomodo vim suam exereret,cuius esset naturæ, vnde cognosci posset. Negat igitur in mundo & rebus creatis hærendū esse:quia semper Deo coniunctus fuerit antequam mundus extaret. Nunc qui principium ad cæli & terræ originem trahunt, ānon Christum redigunt in communem mundi ordinem,à quo disertè hîc eximitur? Qua in re non tantùm Filio Dei atrocem faciunt iniuriam, sed æterno quoque eius Patri, quem Sapientia sua priuant. Si Deum absque sua Sapientia imaginari nefas est,fateri oportet non alibi quærendam Sermonis originem quàm in æterna Dei Sapientia. Excipit Seruetus,nō prius comprehendi Sermonem posse quàm quum Deus à Mose loquens inducitur. Quasi verò nō substiterit in Deo quia palàm non innotuit,hoc est,quasi non fuerit intus,donec extrà prodire cœpit. Sed ansam insanis eiusmodi deliriis præcidit Euangelista quum sine exceptione affirmat Sermonem fuisse apud Deum.nā ab omnibus temporū momentis apertè nos reuocat. Qui ex tēpore verbi imperfecto colligunt perpetuū statū,non satis firma ratione nituntur. Verbū *Erat*,inquiūt,continuā seriē magis exprimit quàm si dixisset Iohannes, Fuit. Sed in tantis rebus magis solidè argumentandum est. Illud autem vnum quod attuli sufficere nobis debet,quòd Euangelista nos in æterna Dei adyta mittit,vt illîc sciamus quasi abscōditum fuisse

Quid fuisse apud Deum.

Ca. I. Sermonem, antequam se in externa mũdi fabrica patefecerit. Rectè ergo Augustinus principium hoc, cuius nunc fit mentio, principio carere admonet. Tametsi enim Pater ordine prior est quàm sua Sapientia, illum tamen sua gloria spoliant qui vllum temporis punctum imaginantur quo Sapientiam suam præcesserit. Atque hæc æterna est generatio, quæ ante cõditum mundum immenso spatio latuit quidé in Deo, (vt ita loquar) longis annorum successionibus obscurè Patribus sub Lege adumbrata, tandem plenius in carne exhibita fuit. Miror quid Latinos mouerit vt τὸν λόγον transferrent Verbum. sic enim vertendum potius fuisset τὸ ῥῆμα. Verùm vt demus aliquid probabile sequutos esse, negari tamen non potest quin Sermo longè melius conueniat. Vnde apparet quàm barbaram tyrannidem exercuerint theologastri, qui Erasmum adeò turbulentè vexarunt ob mutatam in melius vocem vnam.

Principiũ, principio carens.

Et sermo erat apud Deum. Iam diximus ita supra mundum & creaturas omnes locari, & omnibus seculis priorem statui Dei Filium. Verum simul hæc loquutio distinctam illi à Patre hypostasin attribuit: absurdè enim diceret Euangelista, semper cum Deo vel apud Deum fuisse, nisi propria quædam illi subsistentia in Deo foret. Ergo ad refellẽdum Sabellij errorem valet hic locus, quia ostendit Filium à Patre differre. Iam admonui, sobriè in tantis arcanis sapiendum esse, & modestè loquendum. Excusatione tamen digni sunt veteres Ecclesiæ scriptores, qui quum aliter rectam & syncerã doctrinam aduersus flexiloquas hæreticorum ambages non possent asserere, voces quasdam excogitare coacti sunt, quæ tamen non aliud sonarent quàm quod alioqui in Scripturis traditur. Tres hypostaseis vel personas in vna & simplici Dei essentia subesse dixerunt. Nomen Hypostaseos primo ad Hebræos capite in eo sensu habetur, cui Substantiæ nomen respondet, vt sumitur apud Hilarium. τὰ πρόσωπα vel personas vocarunt discretas in Deo proprietates, quæ se mentibus nostris conspiciendas offerunt: quemadmodum dicit Gregorius Nazianzenus se non posse vnum cogitare quin mox tria circumaffulgeant.

Christi à Patre distincta hypostasis.

Sabellius.

Cur inuẽta distinctio ὑποστάσεων καὶ προσώπων.

Et sermo erat Deus. Nequis de Diuina Christi essentia scrupulus maneat, clarè asserit esse Deum. Iam quum vnicus sit Deus, Christum eiusdem esse cum Patre essentiæ, & tamen in aliquo differre sequitur. Sed de hoc secundo membro iam dictum est. Quod ad essentiæ vnitatẽ spectat, nimia fuit Arrij improbitas, qui ne æternam Christi Diuinitatem fateri cogeretur, fictitium nescio quem Deum esse garriebat. Nos autem quum audimus Sermonem fuisse Deum, quid est quod de æterna illius essentia amplius moueamus controuersiam?

Christus ὁμοούσιος Patri.

Si Sermo Deus, ergo æternus.

2 *Hic erat in principio.*) Vt prædicta mentibus nostris altiùs infigat Euangelista, duo illa superiora membra in breuem epilogum colligit, quòd fuerit semper, & quidem apud Deum, vt principium intelligas omni tempore superius.

3 *Omnia per ipsum.*) Vbi Sermonem esse Deũ asseruit, & æternam eius essentiam prædicauit, nunc ab operibus Diuinitatem eius probat. Atque hæc practica est notitia, ad quam nos præcipuè assuefieri conuenit. frigebit enim apud nos nudum Dei nomẽ Christo attributum, nisi talem reipsa fides nostra eum sentiat. Aptè autem prædicat de Filio Dei quod in eius personam propriè competit. Interdum quidem simpliciter dicit Paulus, omnia per Deum esse, Rom. 11. d. 36. sed quoties cõparatur Filius cum Patre, hac nota distingui solet. Quare hic mos loquendi vsitatus est, Patrem omnia fecisse per Filium, & à Deo per eundem Filium omnia esse. Huc autem spectat Euangelistę consilium (sicut dixi) quòd statim ab ipsa mundi creatione Sermo Dei in externum actum prodierit. Nam quum in sua essentia prius esset incomprehensibilis, tunc eius vis effectu palàm fuit cognita. Quidã etiã ex philosophis Deũ ita constituunt mundi architectum, vt mentem illi in condendo hoc opificio adiungant. Id quidem rectè, quia congruenter cum Scriptura: sed quia mox in friuolis cogitationibus euanescunt, non est cur eorum testimonia cupidè appetamus. quin potius cælesti hoc oraculo contenti, plus multo dici sciamus quàm mens nostra concipiat.

Verbi Dei, id est, Christi diuinitas probatur ab operibus ipsius personæ propriis.

Philosophorũ, demẽte opinio.

Et sine ipso factum est nihil quod, &c. Tametsi variè hic locus legitur, ego tamẽ citra controuersiam, vno contextu ita lego, Factum est nihil quod factum est. Atque in eo consentiunt omnes ferè Græci codices, saltem magis probatæ autoritatis: deinde sensus omnino ita postulat. Qui particulam istam, Quod factum est, disiungunt à superiori oratione, vt ad sequentem sententiam annectant, coactũ sensũ adducunt. Quod factum est, in ipso erat vita, hoc est, viuebat, aut in vita sustinebatur. Sed hunc loquendi modum nusquam creaturis attribui ostendent. Augustinus more suo nimium Platonicus ad ideas rapitur, quòd Deus, antequam mundum conderet, formã totius opificij in mente sua conceptam habuerit: atque ita vita eorum quæ nondum extabant, in Christo fuerit, quia in eo ordinata erat mũdi creatio. Sed quàm illud sit à mente Euangelistæ longè remotum, mox videbimus. Nunc ad prius mẽbrum redeo. Non est vitiosa hæc περιττολογία, vt in speciem videtur, quia enim nihil non molitur Satan vt Christo aliquid detrahat, nominatim testari voluit Euangelista, eorum quæ facta sunt nihil penitus excipi.

Vita non dicitur esse in creaturis.

4 *In ipso vita erat.*) Hactenus docuit, per Sermonem Dei creata fuisse omnia: nunc eorum quę creata fuerant conseruationem similiter illi attribuit: acsi diceret, non subitam modò eius virtutem, quę mox transierit, apparuisse in mundi creatione: sed in eo esse conspicuam quòd stabilis & fixus naturę ordo durat: quemadmodum ad Hebręos ca. 1. a. 3. dicitur sustinere omnia verbo aut nutu potentię suę. Cęterùm vita hæc vel ad inanimata extendi potest (quę suo modo viuunt, etiamsi sensu careant) vel de solis animantibus exponi. Parum refert vtrum eligas: simplex enim sensus est, Sermonem Dei non modò fontem vitę fuisse creaturis omnibus, vt esse inciperent quæ nondum erant: sed viuifica eius virtute fieri vt in statu suo maneant. Nisi enim continua eius inspiratio mundum vegetet, necesse erit quęcunque vigent protinus decidere, aut in nihilum redigi. Denique quod Paulus Act. 17. 28. Deo ascribit, nos scilicet in ipso esse & moueri & viuere, Ioannes Sermonis beneficio fieri testatur. Deus ergo est qui nos viuificat, sed per ęternum Sermonem. *Vita erat lux hominum.* Alias interpretationes quę à mente Euangelistę dissidet, consultò pręterco. Hîc meo iudicio, partem vitę commemorat qua homines reliquis animantibus pręcellunt: acsi diceret non vulgarem hominibus

Sermone Dei omnia conseruantur.

d.tam fuisse vitam, sed quæ cum luce intelligentiæ coniuncta esset. Hominem porrò ex aliorum numero segregat: quia melius Dei virtutem sensu in nobis percipimus, quàm procul ipsam intuemur. Sic Paulus admonet in Actis, Deum non esse procul quærendum, quia se intus in nobis patefaciat. Postquam ergo generalem gratiæ Christi considerationem Euangelista proposuit, vt homines propius ad eam reputandam adducat, ostendit quid ipsis peculiariter datum fuerit: quòd scilicet creati non fuerint pecudibus similes, sed mente præditi gradum altiorem obtinuerint. Porrò quia Deus non frustra lucem suam in illorum mentibus accendit, sequitur in hunc finem esse conditos vt ipsum tam singularis boni autorem agnoscant. Et quando lucem hanc, cuius Sermo scaturigo erat, inde ad nos transfudit, instar speculi esse debet in quo diuinam Sermonis vim clarè cernamus.

Cur peculiariter facta hominum mentio.

Act. 14. & 17.

5 *Et lux in tenebris lucet.*) Obiici poterat, homines tam multis Scripturæ locis vocari cæcos, & cæcitatem cuius damnantur, plus satis notam esse. misere enim in tota sua ratione euanescunt. vnde enim tot errorum labyrinthi in mundo, nisi quòd homines proprio sensu nonnisi ad vanitatem & mendacium feruntur? Quòd si nulla in hominibus lux apparet, extinctum est illud diuinitatis Christi testimonium, cuius proximè Euangelista meminit. Ille enim tertius erat gradus (vt dixi) in vita hominum quiddam longè esse præstantius quàm sit motus & spiratio. Hanc quæstionem anticipat Euangelista: & primùm quidem admonet, lucem qua initiò donati fuerant homines, non esse ex præsenti eorum statu æstimandam, quia in hac vitiata & degenere natura lux in tenebras versa fuerit: interea tamen negat prorsus extinctam esse intelligentiæ lucem: quia in obscura humanæ mentis caligine adhuc quædam fulgoris scintillæ emicant. Nunc intelligunt lectores duo esse huius sententiæ mēbra. nam multum distare nunc homines dicit ab integra illa natura qua initiò præditi fuerant: mentem enim eorum quæ lucida omni ex parte esse debebat, tenebris immersam miserè cæcutire. itaque gloriam Christi in hac naturæ corruptione esse quasi obtenebratam. Sed rursus contendit Euangelista in mediis tenebris adhuc quasdam extare lucis reliquias, quæ diuinam Christi virtutem aliquatenus ostendant. Ergo fatetur Euangelista mentem hominis excæcatam esse: vt meritò censeatur tenebris oppressa. Poterat enim mitiore verbo vti, ac dicere obscuram vel caliginosam esse lucem: sed clarius exprimere voluit quàm misera sit post primi hominis lapsum nostra conditio. Quòd verò lucem in tenebris lucere affirmat, id ad naturæ corruptæ laudem minimè pertinet, sed potius ad tollendum ignorantiæ prætextum. *Et tenebræ eam non comprehenderunt.* Quanuis exigua hac luce quæ nobis residua est, semper ad se inuitauerit homines Filius Dei, dicit tamen Euangelista nullo profectu hoc esse factum, quia videndo non viderint. Ex quo enim alienatus fuit homo à Deo, sic ignorantia mentem eius oppressam tenet, vt quicquid lucis in ea restat, sine effectu iaceat suffocatum. Et hoc quotidie experientia probat. quicunque enim Spiritu Dei non sunt regeniti, quum ratione aliqua polleant, certo documento sunt, hominem non tantùm vt spiret esse conditum, sed vt intelligat. Cæterùm ab eo rationis suæ ductu ad Deum non perueniunt ac ne accedunt quidem. vt tota eorum intelligentia nihil tandem sit quàm vera vanitas. Vnde sequitur, de hominum salute actum esse, nisi nouo auxilio Deus succurrat: quia quum lumen in eos suum effundat Dei Filius, sunt tamen eousque hebetes vt vnde sit lumen istud non comprehendant, sed deliriis & prauis imaginationibus abrepti, prorsus desipiunt. Duæ sunt præcipuæ luminis partes, quod adhuc in corrupta natura residet. nam omnibus ingenitum est aliquod religionis semen: deinde insculptum est eorum conscientiis boni & mali discrimen. Sed qui tandem inde fructus emergūt, nisi quòd religio in mille superstitionum portenta degenerat: conscientia autem iudicium omne peruertit, vt vitium cum virtute confundat? In summa, nunquam naturalis ratio homines ad Christum diriget. Iam quòd prudentia ad regendam vitam instructi sunt, quòd ad præclaras artes ac disciplinas nati: id quoque totum sine fructu euanescit. Porrò tenendum est, Euangelistam de naturalibus tantùm donis loqui, regenerationis gratiam nondum attingere. Duæ enim sunt distinctæ Filij Dei virtutes: prior, quę in mundi architectura & naturę ordine apparet: altera verò, qua naturam collapsam renouat & instaurat. Vt est æternus Dei sermo, per eum conditus fuit mūdus, eius virtute acceptam semel vitam omnia retinent, homo in primis singulari intelligentię dono ornatus fuit: & quanuis sua defectione amiserit intelligentię lucem, videt tamen adhuc & intelligit: vt non sit penitus abolitum quod naturaliter ex filij Dei gratia habet. Sed quoniam lucem quę in eo adhuc residet, stupore suo & prauitate obtenebrat, superest vt nouum officium suscipiat Dei filius, hoc est Mediatoris, qui hominem perditum regenerationis spiritu reformet. Ergo prępostere philosophantur & intempestiuè qui lucem hanc, cuius meminit Euangelista, ad Euangelium referunt & salutis doctrinam.

Lux in hominibus extincta.

Quomodo cæcitas hominum nō comprehēdat lucem.

De regenerationis gratia nōdum loquitur Euangelista.

6 *Fuit homo missus à Deo, cui nomen Ioannes.*
7 *Hic venit in testimonium, vt testificaretur de lumine: vt omnes crederent per eum.*
8 *Non erat ille lux, sed vt testificaretur de luce.*
9 *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.*
10 *In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit.*
11 *In sua venit, & sui eum non receperunt.*
12 *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem vt filij Dei fiant: iis scilicet qui credunt in nomen eius.*
13 *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.*

Ca.I.

6 *Fuit homo.*) Nunc diſſerere incipit Euangeliſta quomodo Sermo Dei in carne manifeſtatus fuerit, ac nequis addubitet Chriſtum eſſe æternum Dei filium, Ioannis Baptiſtę pręconio celebratum fuiſſe recitat. Neque enim ſe tantùm hominibus viſendum Chriſtus exhibuit:ſed voluit etiam teſtimonio Ioannis ac doctrina innoteſcere. Imò Deus Pater teſtem hunc Chriſto ſuo pręmiſit,quò faciliùs oblatam ab illo ſalutem omnes reciperent. Poſſet tamen abſurdum prima facie videri, Chriſto aliunde dari teſtimonium,quaſi ipſe indigeat. Atqui pronuntiat ſe ab homine teſtimonium non quærere. Reſponſio facilis & nota eſt,teſtem hunc noſtra non Chriſti cauſa fuiſſe ordinatum. Siquis obiiciat nimis infirmum eſſe teſtimonium hominis, vt Chriſtus probetur eſſe filius Dei: hîc quoque in promptu eſt ſolutio, non citari Baptiſtam quaſi priuatum teſtem, ſed qui diuina autoritate præditus, Angeli magis quàm hominis perſonam ſuſtineat. Ideo non ſuarum virtutum elogiis ornatur, ſed hoc vno, quòd Dei legatus fuerit. Nec obſtat quòd Euangelij prædicatio Chriſto commiſſa fuit, vt ſibi ipſe teſtis eſſet. In hunc enim finem ſpectabat Ioannis præconium, vt ad Chriſti doctrinam & miracula attenderent. *Miſſus à Deo.* Vocationem Ioannis non confirmat, ſed obiter tantùm eius meminit. Hoc ad certitudinem non ſatis eſt,quum multi ſponte currentes, diuinitùs ſe miſſos iactent, ſed Euangeliſta paulo pòſt de hoc teſte plura verba facturus, ſatis habuit vno verbo præfari, non veniſſe niſi Dei mandato. Poſtea videbimus quomodo Deum miniſterij ſui autorem aſſerat. Nunc tenendum eſt (quod prius attigi) quod de Ioanne prædicatur, in omnibus Eccleſiæ doctoribus requiri, vt à Deo vocati ſint:ne alibi quàm in ſolo Deo fundata ſit docendi autoritas. Nomen exprimit non tantùm hominis deſignandi cauſa,ſed quoniam ex reipſa illi impoſitum fuit. neque enim dubium eſt quin Dominus ad munus reſpexerit cui Ioannem deſtinabat,quum ita vocari per Angelum iuſſit, vt inde omnes agnoſcerent eum diuinæ gratiæ præconem. Tametſi enim paſſiuè יוחנן accipi poteſt, atque ita ad perſonam referri, quòd Deo gratus Ioannes fuerit:ego tamen libenter ad fructum quem ex eo alij percipere debebant extendo.

7 *Hic venit in teſtimonium.*) Finem vocationis breuiter perſtringit: nempe vt Chriſto Eccleſiam pararet, quemadmodum ad Chriſtum omnes inuitans, ſatis oſtendit non ſua cauſa ſe veniſſe. Adeò autem commendatione opus non habebat Ioannes, vt Euangeliſta moneat ipſum non fuiſſe lucem, ne immodicus eius ſplendor Chriſti gloriam obſcuret. Sic enim quidam illi fixi hærebant vt Chriſtum negligerent. Quemadmodum ſi quis auroræ aſpectu attonitus,ad ſolem oculos vertere non dignetur. Porrò quo ſenſu accipiat nomen lucis Euangeliſta, mox videbimus. Sũt quidem pij omnes lux in Domino, quia eius Spiritu illuminati, non ſibi tantùm vidẽt, ſed alios etiam ſuo exemplo dirigunt in viam ſalutis. Apoſtoli etiam peculiariter lux vocãtur, quia Euangelij facem præferunt quæ mundi tenebras diſcutiũt. Sed hîc diſſerit Euangeliſta de vnico & æterno illuminationis fonte, quemadmodum ſtatim clariùs oſtendit.

Epheſ. 5. b 8.

Matth. 5. b 14.

9 *Erat lux vera.*) Vera lux non opponitur falſæ: ſed Chriſtum ab aliis omnibus diſcernere voluit Euangeliſta, nequis hoc illi putaret eſſe cum Angelis vel hominibus commune quòd lux dicitur. Hoc porrò diſcrimen eſt, quòd quicquid lucidum eſt in cœlo & in terra, aliunde mutuatur ſplendorem ſuum: Chriſtus autem lux eſt ex ſeipſa & per ſe refulgens, deinde irradians totum orbem ſuo fulgore: vt non alia ſit vſquam origo vel cauſa ſplendoris. Veram ergo lucem dixit cui natura proprium eſt lucere. *Quæ illuminat omnem hominem.* Præcipuè in hoc inſiſtit Euangeliſta vt Chriſtum lucem eſſe doceat, ab effectu quem in ſe quiſque noſtrûm ſentit. Poterat ſubtilius diſputare, quòd Chriſtus vtpote lux æterna, fulgorem ſibi ingenitum habeat, non aliundè accitum: ſed nos potius ad experiẽtiam quam habemus omnes reuocat. Nam quum nos omnes ſplendoris ſui participes faciat Chriſtus, fatendum eſt hoc honoris propriè in ipſum ſolum competere vt lux vocetur. Cæterum bifariam locus hic exponi ſolet. Quidam enim notam vniuerſalem ad eos reſtringunt qui Spiritu Dei regeniti, lucis viuificæ fiunt compotes. Auguſtinus ſimilitudinem adducit ludimagiſtri, qui ſi vnus in vrbe ſcholam habeat, dicetur omnium magiſter, etiamſi multi ad ſcholam non accedant. Ergo hoc comparatiuè dictum accipiunt, omnes illuminari à Chriſto, quia nemo iactare queat ſe aliter quàm eius gratia vitæ lucem adeptum eſſe. Sed quum omnes generaliter ponat Euangeliſta qui in hunc modum veniunt, mihi alter ſenſus magis arridet, quòd in totum genus humanum diffuſi ſint ab hac luce radij: ſicuti etiam prius dictum eſt. Scimus enim hoc homines præ aliis animantibus ſingulare habere, quòd ratione & intelligentia præditi ſunt, quòd diſcrimen recti & iniuſti in ſua cõſcientia inſculptum gerunt. Nemo itaque eſt ad quem non perueniat aliquis æternæ lucis ſenſus. Sed quia fanatici homines locum hunc temerè arreptum longius torquent, vt ſcilicet inde colligãt omnibus peręquè offerri illuminationis gratiam: meminerimus hîc tantùm agi de communi naturæ luce, quæ longè infra fidem ſubſidit. neque enim cum toto mentis ſuæ acumine ac perſpicacia quiſquã hominum in regnum Dei penetrabit. ſolus eſt Spiritus Chriſti qui ianuam cœlorum electis aperit. Deinde meminerimus, rationis lucem quam Deus hominibus indiderat, ſic obſcuratam fuiſſe per peccatum, vt vix in dẽſis tenebris, adeóque in horrenda ignorantia & errorum abyſſo exiguæ ſcintillæ emicent, quæ etiam protinus ſuffocantur.

10 *In mundo erat.*) Homines ingratitudinis accuſat, quòd ita quaſi ſponte cæcutierint, vt cauſa lucis qua fruebantur, illis incognita fuerit. Hoc autem ad omnes mundi ætates patet: quia antequam manifeſtatus ſit in carne Chriſtus, ſuam vbique virtutem proferebat. Ergo quotidiani illi effectus corrigere debebant hominum torporem. Quid enim magis abſurdum quàm haurire ex riuo fluente aquam, & mente non concipere fontem vnde riuus ipſe ſcaturiat? Igitur quòd mundus Chriſtum non cognouit antequam manifeſtaretur in carne, nulla reperietur iuſtæ ignorantiæ excuſatio: hoc enim eorum ignauia & maligno quodam ſtupore accidit qui eum ſemper virtute præſentem habebant. Summa eſt, nunquam talem fuiſſe Chriſti abſentiam à mun-

à mundo, quin homines eius radiis expergefacti in ipsum attollere oculos debuerint. Vnde sequitur culpam illis imputandam esse.

11 *In sua venit.*) Hic verò prorsus deplorata hominum prauitas & malitia, hîc plusquam scelerata impietas apparet, quòd quũ Filius Dei se in carne conspicuum exhibuit, & quidem Iudæis (quos sibi Deus ab aliis gentibus velut in peculium segregauerat) non tamen agnitus nec receptus fuit. Hunc etiam locum variè exponunt. aliqui enim promiscuè de toto mundo Euangelistam putant loqui. & certè nulla est pars mundi quam non sibi iure vendicet Dei Filius. Sensus ergo est secundùm illos, quum Christus in mundum descendit, non in alienos fines ingressum esse, quia totum genus humanum propria erat eius hæreditas. Sed rectius sentiunt, meo iudicio, qui referunt ad solos Iudæos: subest enim tacita comparatio, qua magis exaggerat Euangelista hominum ingratitudinem. Filius Dei sibi in vna gente domicilium elegerat: quum illic apparuit, reiectus est. Hinc ergo clarè perspicitur quàm malitiosa sit hominum cæcitas. Hoc autem omnino dicendum fuit, vt scandalum tolleret Euangelista quod multis tunc obiicere poterat Iudæorum incredulitas. Quum enim spretus ac repudiatus esset ab ea gente cui nominatim promissus fuerat, quis illum putasset totius mundi redemptorem? ideò videmus quantopere in hac parte laboret Paulus. Cæterùm tam in verbo quàm in nomine subest emphasis. Vbi prius erat Filius Dei, illuc eum Euangelista dicit venisse. Significat ergo nouum & extraordinarium præsentiæ modum, quo se Filius Dei manifestauit, vt illum homines propiore intuitu conspicerent. Quum dicit *in sua*, Iudæos aliis gentibus comparat: quia singulari priuilegio in Dei familiam cooptati erant. Christus ergo se illis primò obtulit tanquam domesticis, & qui peculiari iure ad eius imperium pertinebant. Eodem spectat

Iesa.1.a.3. illa Dei querimonia apud Iesaiam, Bos cognoscit possessorem suum, asinus præsepe domini sui: israel autem me non cognouit. Quanuis enim totius orbis habeat imperium, se tamen peculiarem Israelis dominum facit, quem velut in sacrum ouile collegerat.

12 *Quotquot autem.*) Ne quos moretur hoc obstaculum quòd Christum Iudæi contempserint ac respuerint, pios qui in ipsum credunt, supra cælum attollit Euangelista. dicit enim fide hanc gloriam consequi vt filij Dei censeantur. Et in particula vniuersali *Quotquot*, subest antithesis: cæca enim gloriatione Iudæi efferebantur, ac si soli Deum haberent sibi obstrictum. Pronuntiat ergo Euangelista mutuatam esse sortem, quia abdicatis Iudæis Gentes in vacuum locum succedant. perinde est enim ac si ius adoptionis ad

Rom.11.c.12. extraneos transferret. Hoc est quod dicit Paulus, interitum populi vnius, vitam totius mundi fuisse: quia Euangelium veluti ab illis expulsum, longè latéque per totum orbem dissipari cœpit, ita priuilegio quo excellebant spoliati sunt. Christo autem nihil obfuit eorum impietas: quia & alibi erexit regni sui sedem, & promiscuè ad spem salutis vocauit omnes populos, qui prius videbantur à Deo reiecti esse. *Dedit eis potestatem.* Nomen ἐξουσίας mihi dignitatem hoc loco significat: & præstaret ita vertere, ad refellendum Papistarum commẽtum. Hunc enim locum pessimè corrumpunt: quia intelligunt optionem tantùm nobis dari, si quidem beneficio hoc vti libuerit. Ita liberum arbitrium ex hac voce, tanquam ignem ex aqua, eliciunt. Habet hoc prima specie aliquid coloris, quòd Euangelista nõ dicat Christum facere Dei filios, sed dare potestatem vt fiant. Hinc ergo colligunt nobis gratiam hanc solùm offerri, in arbitrio nostro esse eius fruendæ vel respuendæ facultatem. Sed hoc friuolum vnius vocis aucupium contextus euertit. nam continuo pòst subiicit Euangelista, fieri Dei filios non propria carnis volũtate, sed quum ex Deo nascuntur. Quòd si fides nos regenerat vt simus filij Dei, & eam cælitus inspirat Deus: apertè constat non potentialiter tantùm à Christo nobis offerri adoptionis gratiam, sed ipso actu, vt loquũtur. Et sanè Græcis ἐξουσία αὐτὶ ἀξιώσεως interdum capitur: qui sensus huic loco optimè quadrat. Periphrasis autem qua vsus est Euangelista, plus ad commendandam gratiæ excellentiam valet quàm si vno verbo dixisset, omnes qui in Christum credunt, fieri ab ipso Dei filios. Nam de immundis & profanis hîc loquitur, qui perpetua ignominia damnati, in mortis tenebris iacebant. In eo itaque admirabile gratiæ suæ specimen exhibuit Christus, quòd tales hoc honore dignatus est vt subitò filij Dei esse inciperent. ac huius beneficij magnitudinem meritò extollit Euangelista, quemadmodum & Paulus ad Ephesios 2.a.4. Quòd sicui magis placeat communis nominis significatio, non tamen potestas hîc ab Euangelista statuitur media quædam facultas quæ plenum & solidum effectum tollat: sed potius intelligit datum fuisse immundis & incircuncisis à Christo quod impossibile videbatur. Incredibilis enim rerum conuersio tunc facta est, quum Christus ex lapidibus excitauit Deo filios. Est igitur potestas ἱκανότης cuius meminit Paulus ad Coloss. 1. b.12. vbi gratias agit Deo qui idoneos reddidit nos ad participandam sanctorum sortem. *Qui credunt in nomen.* Christi recipiendi modum breuiter notat, quum scilic. in eum creditur. Fide ergo insiti in Christum, ius adoptionis consequimur vt simus filij Dei. Et certè quum ille vnicus sit Dei filius, minimè ad nos pertinet hic honor nisi quatenus eius sumus membra. Rursus hinc illud commentum refellitur de potentia. Potestatem hanc dari Euangelista pronuntiat iis qui iam credunt. atqui certum est reipsa iam esse Dei filios. Fidei ergo nimis derogant qui tantùm hoc credendo consequi hominem dicunt vt filius Dei fiat, si velit: quia præsentis effectus loco, suspensam potentiam statuunt. Crassior adhuc repugnantia apparet in eo quod statim sequitur. Dicit Euangelista, iam ex Deo esse natos qui credunt. Non ergo facultas tantùm eligendi offertur, quum iam idipsum de quo agitur obtineant. Etsi autem Hebræis Nomen pro virtute sæpe accipitur, hic tamen relatio est ad Euangelij doctrinam. *Nomen Christi pro Christo.* tunc enim demum in Christum credimus quum nobis prędicatus est. Loquor de ordinaria ratione, qua nos Dominus ad fidem adducit. Idque diligenter notandum est, quia sibi multi confusam sine vlla doctrinæ intelligentia fidem stultè fabricant. Quemadmodum apud Papistas credendi verbo nihil magis tritum, vbi tamen nulla est ex Euangelij auditu Christi notitia. Ergo *Fides implicita.* Christus per Euangelium se nobis offert, nos au-

tem fide eum recipimus.

13 *Qui non ex sang.)* Quòd obliquè hîc prauam Iudęorum confidentiam perstringi quidam putant, libenter amplector. Habebant illi semper in ore generis sui dignitatem, quasi ex sancta progenie orti, naturaliter sancti essent. Et meritò gloriati fuissent Abrahę genere, si legitimi filij ac non degeneres fuissent: at fidei gloriatio nihil prorsus carnali genituræ arrogat, sed vni Dei gratiæ fert acceptum quicquid est boni. Dicit ergo Ioannes, qui ex Gentibus antè immundis Christo credunt, non ex vtero nasci Dei filios, sed à Deo refingi, vt esse incipiant. Sanguines videtur posuisse in numero plurali, quo longam generis successionem melius exprimeret. Nam hæc pars erat iactantiæ apud Iudæos, continua serie posse originem suam referre vsque ad Patriarchas. *Carnis voluntas & viri* idem mihi significat. Cur enim caro pro muliere sumatur (quemadmodum multi cum Augustino volunt) ego nō video. Potius rem vnam diuersis verbis repetens Euangelista, eam melius inculcat, & altius mentibus infigit. Tametsi autem Iudæos, qui in carne superbiebant, propriè respicit: ex hoc tamen loco generalis doctrina colligi potest, quòd filij Dei censemur, non esse hoc naturę nostræ proprium, neque ex nobis proficisci: sed quia Dominus voluntariè nos, hoc est gratuito amore genuit. Hinc primo sequitur, fidem ex nobis nō prouenire, sed spiritualis regenerationis esse fructum. Negat enim Euangelista posse quenquam credere nisi qui ex Deo genitus est. cæleste ergo donum est fides. Deinde fidem non frigidam esse nudámque notitiam, quum nullus credere posſit nisi Dei spiritu reformatus. Videtur tamē Euangelista pręposterè regenerationem fide facere priorē, quum potius effectus sit fidei, ideóque posterior. Respondeo vtrunque optimè cōuenire: quia & fide concipimus incorruptibile semen, quo in nouam & diuinam vitam renascimur: & tamen iam fides ipsa opus est Spiritus sancti, qui nonnisi in filiis Dei habitat. Ergo secundum diuersos respectus fides regenerationis nostræ pars est, & in regnum Dei ingressus, vt nos in filiis suis numeret. Quod enim spiritus mentes nostras illustrat, id iam ad renouationem nostri pertinet. Hoc modo ex regeneratione, tanquam ex fonte, manat fides. Sed quoniam eadem fide Christū recipimus, qui spiritu nos suo sanctificat, ideo dicitur adoptionis nostrę esse principium. Quanquam altera distinctio afferri potest clarior & magis expedita. Nam quū Dominus fidem inspirat, occultè nos & arcano quodā & incognito nobis modo regignit. Fide autē donati viuo conscientiæ sensu non adoptionis modo gratiam, sed vitæ quoque nouitatem & alia Spiritus sancti dona apprehendimus. Nam quum fides (vt dictum est) Christum recipiat, nos in omnium eius bonorum possessionem quodámodo inducit. Ita quātum ad sensum nostrū spectat, nonnisi post fidem Dei filij esse incipimus. Quod si adoptionis fructus est vitæ æternæ hæreditas, videmus vt Euangelista vni Christi gratię totam salutem nostram adscribat. Et sanè, vt se penitus excutiāt homines, Dei filiis nihil dignū reperiēt, nisi quod ipsis Christus contulerit.

14 *Et Sermo caro factus est, & habitauit in nobis: & vidimus gloriam eius, gloriam tanquam Vnigeniti à Patre: plenus gratiæ & veritatis.*

14 *Et Sermo caro factus)* Iam docet qualis ille fuerit Christi aduentus, de quo meminerat: nempe quod carne nostra indutus, se palàm mūdo ostendit. Etsi autē ineffabile arcanū, quod Dei filius humanam naturam induerit, breuiter attingit Euāgelista, mirè tamen perspicua est hęc breuitas. Ludūt hîc quidam & ineptiunt friuolis argutiis deliri homines, Sermonē dici carnem esse factū, quia Deus filium suum, vt mente cōceperat, hominem in mundum miserit: quasi Sermo ille, vmbratilis nescio quę fuerit idea. Atqui ostendimus veram in essentia Dei hypostasin exprimi hac voce. *Carnis* etiam nomen plus ad exprimendam eius mentem energię habet quàm si dixisset hominem esse factum. Ostendere voluit ad quàm vilem & abiectam cōditionem Dei filius nostra causa ex cęlestis suę glorię celsitudine descēderit. Scriptura quū de homine cōtemptim loquitur, carnē appellat. Quū autem tanta sit distātia inter spiritualem sermonis Dei gloriā & putidas carnis nostrę sordes, eousq; tamen se filius Dei submisit vt carnē istā tot miseriis obnoxiā susciperet. Cęterùm caro minimè hîc pro corrupta natura accipitur (vt sępe apud Paulum) sed pro homine mortali: tametsi fragilem & prope euanidam eius naturam per contemptum notat. Psal. 78. Recordatus est quia caro sūt: Iesaię 40. Omnis caro fœnum & similib. locis. Simul tamen obseruandum est synecdochicā esse loquutionē: quia pars inferior totū hominē cōprehendit. Stultè ergo Apollinaris, qui Christum fingebat corpore tātùm humano vestitū absq; anima. nā ex innumeris testimoniis colligere prōptū est nō minus anima quā corpore pręditū fuisse. Et Scriptura quū homines *Carnem* vocat, nō ideo exanimes ipsos facit. Clara igitur sentētia est, quod Sermo ante secula ex Deo genitus, & qui semper apud Patrē residebat, homo fuerit factus. In hoc fidei capite duo pręcipuè tenenda sunt: sic in vnā personā coaluisse duas in Christo naturas, vt vnus atque idē Christus verus sit Deus & homo. Alterū verò, nō obstare personę vnitatē quin distinctæ naturę maneāt, ita vt diuinitas quicquid sibi propriū est retineat, humanitas etiā seorsū habeat quod in eam cōpetit. Itaq; Satan, quū variis deliriis per hæreticos conatus sit sanam doctrinam subuertere, semper tamē ex duob. his errorib. alterutrū inuexit: vel Christū ita cōfusè filiū Dei esse & hominis, vt neq; sua illi diuinitas integra maneret, neque vera hominis natura esset circūdatus: vel ita carne esse vestitū vt quasi duplex esset, duásque haberet diuisas personas. Sic olim Nestorius disertè cōfitebatur vtranque naturam: sed Christū vnū fabricat Deū, & alterum, hominē. Eutyches autē cōtrà, quum Christū vnū agnosceret Dei & hominis filiū, neutram ex duab. naturis illi relinquebat, sed fingebat esse simul permistas. Et Seruetus hodie cum Anabaptistis talem fingit Christū qui confusè sit conflatus ex duplici natura quasi homo diuinus. Verbo quidē pronūtiat esse Deum: sed si vesana eius commēta recipias, Diuinitas ad tempus in naturam humanam cōuersa fuit: & nunc rursus natura hominis à diuinitate absorpta est. His ambob. sacrilegiis refellendis apposité loquitur Euan-

Psal. 78. d. 39.
Iesa. 40. b. 6.

Euangelista. Quum Sermonem dicit carnem esse factum, clarè hinc personæ vnitas colligitur. neque enim conuenit alium nunc esse hominem quàm qui verus semper fuit Deus: quum dicatur Deus ille factus esse homo. Rursum quũ distinctè Christo homini Sermonis nomẽ tribuat, sequitur, Christum, quum homo factus est, non desiisse tamen esse quod prius erat, & nihil in æterna illa Dei essentia quæ carnem induit, esse mutatum. Denique sic Filius Dei homo esse cœpit, vt tamen adhuc sit ille æternus Sermo qui nullum habet temporis initium. *Et habitauit.* Qui exponunt carnem fuisse Christo velut domicilium, non assequuntur Euangelistæ mentem. neque enim perpetuam mansionem hîc Christo in nobis assignat: sed dicit ad tẽpus (instar hospitis) versatum esse. Verbum .n. quo vtitur ἐσκήνωσεν à tabernaculis deductũ est. Nihil ergo significat aliud quàm Christũ in terris defunctũ esse munere sibi iniuncto, vel nõ tantùm momẽto vno apparuisse: sed versatũ esse inter homines donec officij sui cursum absolueret. *In nobis.* Cæterùm dubiũ est loquatúrne in genere de hominibus, an de se tantùm & reliquis discipulis, qui testes oculati fuerunt eius quod dicit. Ego hoc secundum magis probo: statim enim subiicit, *Et conspeximus gloriam eius.* Tametsi enim ab omnibus conspici potuit Christi gloria, tamẽ maximę parti propter cæcitatem incognita fuit: pauci tantùm, quib. oculos Spiritus S. aperuit, hanc glorię manifestationẽ viderunt. Summa est, Christum ita cognitum fuisse hominem, vt aliquid lõgè maius & excellẽtius in se conspiciendum præbuerit. Vnde sequitur, Dei maiestatem nõ fuisse exinanitam, quanuis carne circundata esset. latuit quidem sub carnis humilitate, sed ita tamen vt fulgorem suum emitteret. *Tanquam* non est improprietatis nota hoc loco, sed potius veram & solidam approbationem designat. Sicuti quum Paulus dicit, Tanquam filij lucis ambulate, vult nos verè operibus testari hoc ipsum quòd simus filij lucis. Intelligit ergo Euangelista conspectam fuisse in Christo gloriam quæ Filio Dei congrueret, certúmque esset diuinitatis testimonium. *Vnigenitum* vocat, quia vnicus est natura filius: acsi eum supra homines & Angelos locaret, ac illi vni assereret quod in creaturam nullam cõpetit. *Plenus gratiæ.* Proximæ sententiæ cõfirmatio est. Aliis quidem in reb. apparuit Christi maiestas: sed hoc præ aliis specimen elegit Euãgelista, vt nos in practica magis quàm speculatiua eius notitia exerceat. quod diligenter notandũ est. Certè quũ Christus sicco pede super aquas incederet, quũ fugaret dæmones, & aliis miraculis exereret suã potentiam, vnigenitus Dei Filius cognosci potuit: sed partem approbationis Euangelista in medium adducit, ex qua suauem fructum percipit fides: quia scilic. inexhaustũ gratiæ & veritatis fontem Christus reipsa se esse testatus sit. Dicitur etiam Stephanus fuisse plenus gratia: sed alio sensu. Plenitudo .n. gratiæ in Christo, fons ille est vnde nos omnes haurire oportet: sicuti fusius paulò post dicendũ erit. Posset hoc per hypallagen exponi pro veraci gratia: vel exegeticè, hoc modo, Plenũ fuisse gratia, quæ est veritas aut perfectio. Sed quia iterum statim repetet eandem loquendi formã, vtroque loco eundem esse sensum arbitror. Gratiam hanc & veritatem postea Legi opponet. ergo simpliciter interpretor, Christũ Apostolis inde agnitum fuisse pro filio Dei, quod complementum omniũ quæ ad spirituale Dei regnum pertinent, in se haberet: deniq; quòd in omnibus verè se pręstiterit Redemptorem & Messiam: quæ maximè insignis est nota qua discerni ab aliis omnibus debuit.

Ephe. 5.8.

Act. 7.g. 55.

15 *Ioannes testificatur de ipso, & clamauit, dicens, Hic est de quo dicebam, Qui post me veniens mihi præpositus fuit, quia excellentior me erat.*
16 *Et ex plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia.*
17 *Quia Lex per Mosen data est: gratia & veritas per Iesum Christum facta est.*
18 *Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarrauit.*

15 *Ioannes testificatur.*) Nũc recitat quale fuerit Ioannis præconiũ. Verbo præsentis temporis continuum actũ designat. Et certè perpetuò vigere debet hæc doctrina, acsi vox Ioãnis perpetuò aurib. hominũ insonaret. Sic *Clamandi* verbum deinde ponit, vt Ioannis doctrinã minimè obscuram vel ambagib. implicitam fuisse significet: nec illũ susurrasse inter paucos homines, sed palàm alta voce prædicasse Christum. Prima sententia huc spectat, Christi causa fuisse missum: itaque absurdum esse vt ipse emineat iacente Christo. *Hic est*, inquit, *de quo dicebam.* quib. verbis intelligit sibi hoc ab initio fuisse propositũ vt Christus innotesceret, atq; hunc suarum concionum fuisse finem: sicuti non aliter legationis suæ munus exequi potuit quàm ad Christum discipulos suos vocãdo. *Qui post me venit.* Tametsi aliquot mensib. maior natu erat quàm Christus, hîc tamẽ de ætate non agit: sed quia Prophetæ officiũ exercuerat aliquo tẽporis spatio priusquã in medium Christus prodiret, ideo se tẽpore facit priorem. Ergo publicæ manifestationis respectu Christus Ioannẽ sequutus est. Quæ sequuntur, ad verbum sic habẽt, Ante me factus est, quia prior me erat. Sensus autem est, Christum iure prælatum fuisse Ioanni, quia excellẽtior esset. Cedit igitur Christo, & lampadem (vt prouerbio dicitur) illi resignat. Sed quia posterior tẽpore exortus est, hoc non obstare admonet quominus præferendus sit pro dignitatis suæ merito. Sic omnes qui vel donis Dei vel honoris gradu excellunt, manere in suo gradu decet, vt infra Christum subsidant.

16 *Et ex plenitudine.*) Nunc de Christi officio concionari incipit, quod bonorum omnium affluentiam in se contineat, ita vt non aliundè vlla pars salutis petẽda sit. Apud Deum quidem est fons vitæ, iustitiæ, virtutis, sapientiæ: sed fons nobis occultus & inaccessus: sed horum omniũ copia nobis in Christo exposita fuit, vt inde petere liceat. Vltro enim ad nos fluere paratus est, si modò transitum illi fide demus. Pronuntiat in summa, extra Christum nihil prorsus quærendum esse boni. Quanquam hæc sententia pluribus mẽbris constat. primò enim ostendit omnes nos spiritualium bonorum inopes prorsus ac vacuos esse. In hoc enim abundat Christus vt defectui nostro succurrat, vt egestatem subleuet, vt ieiunos ac famelicos satiet. Secundò admo-

Cap. I. net, simulatque à Christo discessimus, frustra nos vel guttam vnam boni quærere: quia in ipso solo Deus quicquid est bonorum residere voluit. Ergo Angelos & homines aridos, inane cælum, sterilem terram, omnia denique nihili reperiemus, si aliter quàm per Christum velimus fieri donorum Dei participes. Tertiò admonet minimè timendum esse ne quicquam nobis desit, si modò hauriamus ex Christi plenitudine: quæ sic numeris omnibus perfecta est, vt sensuri simus verè inexhaustum esse fontem. Et Iohannes vnum se ex reliquis facit, nō modestię causa, sed vt clarius pateat neminem prorsus excipi. Dubium tamen est generalitérne de toto genere humano loquatur, an tantùm eos intelligat qui post Christum in carne exhibitum plenius facti sunt bonorum eius compotes. Certum quidem est, pios omnes, qui sub Lege vixerūt, ex eadem plenitudine hausisse: sed quia Iohānes mox temporum discrimen subiicit, magis probabile est hîc propriè ab ipso commendari vberem istam bonorum copiam quam Christus aduentu suo protulit. Scimus enim parcius sub lege gustata fuisse Dei beneficia: Christo autem in carne exhibito, quasi plena manu effusa fuisse ad satietatem. Non quòd vberiore quisquam nostrûm Spiritus gratia abūdet quàm Abraham: sed de ordinaria Dei dispensatione & de modo ac ratione dispensandi loquor. Ergo Iohannes, vt discipulos suos melius ad Christum inuitet, pronuntiat omnibus in eo propositam esse bonorum quibus destituuntur copiam. Quanquam si longius extendere placeat, nihil in eo etiam erit absurdi: imò contextus non malè hoc modo fluet, Omnes ab initio mundi Patres à Christo hausisse quicquid habuerint donorum: quia tametsi Lex per Mosen data esset, non tamen inde gratiam obtinuerint. Ego tamen quid mihi placeret, prius ostendi: nempe quòd hîc cum Patribus nos Iohannes conferat, vt hac comparatione quod nobis datū est amplificet. *Et gratiam pro gratia.* Quomodo locum hunc exponat Augustinus satis notum est, Quicquid scilicet bonorum identidem nobis à Deo suggeritur, & tandem vitam æternam, non meritis nostris rependi, quasi debitam mercedem: sed hoc meræ esse liberalitatis quòd priores gratias ita remunerat Deus, & dona in nobis sua coronat. Piè quidem id & scitè dictum, sed ad præsentem locum minus aptè. Simplicior esset sensus si comparatiuè acciperes particulam ἀντὶ: acsi diceret, Quascunque in nos gratias cumulat Deus, peręque ex hoc fonte manare. Posset etiā accipi quasi nota finalis causæ, Nos gratiam nunc accipere, vt aliquando Deus opus salutis nostræ cōpleat: quod erit gratię complementum. Ego tamen eorum sententiæ potius subscribo qui nos irrigari dicunt effusis in Christum gratiis. Quod enim à Christo accipimus, nō modò tanquam Deus nobis largitur, sed Pater in eum contulit, quod tanquam per canalem ad nos manaret. Hæc est vnctio qua delibutus fuit, vt nos secum omnes vngeret. vnde & ille Christus vocatur: nos, Christiani.

17 *Quia Lex per Mosen.*) Est prolepsis, in qua præuenit contrariam exceptionem. Tanti enim erat apud Iudæos Moses, vt ægrè quicquam ab eo diuersum admitterent. Docet ergo Euangelista quanto inferius fuerit Mosis ministerium Christi potestate. Simul comparatio hæc Christi virtutem non parum illustrat. nam quum Mosi nihil non deferrent Iudæi, admonet Euangelista perquam exiguum esse quod ille attulit, si cum Christi gratia conferatur. Erat enim alioqui magnum obstaculum, quod se ex Lege habere putabant quæ nonnisi per Christum consequimur. Cæterùm notanda est antithesis, quum Legem opponit gratię & veritati: nam vtrunque horum legi defuisse significat. *Veritas* autem, meo iudicio, pro firma & solida rerum stabilitate capitur. per nomen *Gratiæ* spirituale eorum complementum intelligo quorum nuda litera in Lege continebatur. Ac possunt duæ istæ voces per hypallagen eodem referri: acsi dixisset, gratiam, qua constat Legis veritas, in Christo, demum exhibitam fuisse. Verùm quia idem manebit sensus, connectásne an distinguas parum interest. Hoc quidem certum est, Euangelistam velle in Lege adumbratam duntaxat fuisse spiritualium bonorum imaginem, in Christo vero solidè præstari: vnde sequitur, si Legem à Christo separes, nihil illic restare pręter inanes figuras. Qua ratione dicit Paulus ad Coloss. illic esse vmbras, in Christo corpus. Neque tamen imaginandum est quicquam fallaciter in Lege fuisse ostēsum: Christus enim anima est quæ viuificat quod alioqui esset in Lege mortuum. Sed hîc aliud agitur, quid scilicet Lex per se & absque Christo valeat. negat autem Euangelista quicquam in ea solidum inueniri, donec ad Christum ventum fuerit. Porrò veritas hęc in eo consistit quòd per Christū obtinemus gratiam, quam Lex minimè potuit conferre. Itaque gratiæ nomen generaliter accipio tam pro gratuita peccatorū remissione quàm pro renouatione cordis. nam quum hîc discrimen Veteris & Noui testamenti breuiter notet Euangelista (quod fusius describitur à Ier.) quicquid ad spirituale iustitiam spectat, hoc verbo complectitur. Eius autem duæ sunt partes, quòd gratis se nobis Deus recōciliat, peccata nō imputādo: & quòd Legem suā cordib. insculpit, ac intus per Spiritum suum in illius obedientiam homines reformat: vnde apparet Legem perperā ac falsò exponi, si quos in se retineat, vel impediat quominus ad Christum accedant.

Coloss. 2. c. 17.

Iere. 31. c. 31.

18 *Deum nemo vidit vnquam.*) Aptissimè hoc ad proximæ sententiæ confirmationem additum. Cognitio enim Dei, ianua est qua in bonorum omnium fruitionem ingredimur. Ergo quum se Deus nobis per solum Christum patefaciat, hinc etiam consequitur, omnia à Christo petenda esse. Hæc doctrinæ series diligenter notanda est. Nihil magis tritum videtur, quàm pro fidei suæ modo percipere vnumquenque nostrûm quæ Deus nobis offert: sed pauci sunt qui cogitent vas fidei & notitiæ Dei afferendum esse, quo hauriamus. Quòd Deum à nemine visum esse dicit, non tantum de externo corporei oculi aspectu intelligendū: nā generaliter significat, quum Deus lucem habitet inaccessam, non posse nisi in Christo, viua sua imagine, cognosci. Porrò hunc locum ita vulgò exponunt, Quum nuda Dei maiestas in se sit abscondita, nunquam potuisse comprehendi, nisi quatenus se in Christo manifestauit. Deū ergo nōnisi in Christo Patribus olim fuisse cognitum. Ego verò potius hîc Euāgelistā in cōparatione iam adducta insistere sentio, quāto scilicet nostra quàm Patrum conditio sit potior: quia Deus, qui prius in arcana sua gloria

gloria latebat, se nunc quodammodo visibilem fecerit. Nam certè quum vocatur Christus expressa Dei imago, id ad peculiare Noui testamenti beneficium pertinet. Sic etiam hoc loco Euangelista nouum & insolitum quiddam designat, quum Vnigenitum, qui erat in sinu Patris, nobis exposuisse dicit quod alioqui occultum erat. Dei ergo manifestationem quæ per Euangelium nobis allata est, commendat: in qua nos à Patrib. discernit, facitque illis superiores. Quemadmodum & Paulus fusius tractat. nullum enim, vt sub Lege, amplius velum esse prædicat: sed Deum palàm in Christi facie conspici. Sicui absurdum videtur Patres Dei notitia priuari, ex quibus Prophetæ nobis hodie etiam facem præferunt: respondeo, non simpliciter aut præcisè illis negari quod nobis tribuitur, sed minoris & maioris (vt loquuntur) fieri comparationem: quia illi paruas tantùm viuæ lucis scintillas habebant, cuius plenus hodie fulgor nos illustrat. Si quis excipiat, Deum tunc quoque facie ad faciem esse visum, dico aspectum illum minimè cũ nostro conferri: sed prout tunc solebat Deus obscurè & quasi procul se ostẽdere, quib. clarius apparuerat, ij se facie ad faciẽ vidisse dicunt. itaque temporis sui respectum habent: interim Deum non videbant nisi multis inuolucris obtectum. Singularis fuit visio illa & reliquis ferè omnibus excellentior, quam in monte Moses impetrauit, & tamen nominatim Deus pronũtiat, Faciem meam videre non poteris, tantùm videbis tergum meum. Qua metaphora plenæ & liquidæ reuelationis tempus nondum venisse significat. Est etiam notandum, Patres, quum Deũ aspicere vellent, semper oculos ad Christũ vertisse. Non tantùm hoc intelligo quòd Deum in æterno suo Sermone intuiti sint, sed quòd ad promissam Christi manifestationem tota mente totóque cordis affectu intenti erant. Qua ratione dicet Christus ipse cap. octauo, Abraham vidit diẽ meũ. Porrò quod subalternatur non pugnat. Manet ergo illud fixũ, Deũ, qui prius erat inuisibilis, nunc in Christo apparuisse. Quum dicit *Filium in sinu Patris fuisse*, sumpta est ab hominibus translatio, qui in sinum suum admittere dicũtur quibuscum arcana omnia communicant. Sedes consilij pectus est: ergo Filium ab intimis secretis Patri fuisse docet: vt sciamus in Euangelio nos habere quasi apertum Dei pectus.

Heb. 1, a. 3. — 2. Cor. ca. 3. & 4. — Gen. 32. g. 30. — Exod. 33. d. 23.

19 *Et hoc est testimonium Iohannis, quando miserunt Iudæi Hierosolyma Sacerdotes & Leuitas, vt interrogarent eum, Tu quis es?*

20 *Et confessus est, & non negauit: confessus est,* inquam, *Non sum ego Christus.*

21 *Tunc interrogarunt eum, Quid ergo? Elias es tu? Et dixit, Non sum. Propheta es tu? Et respondit, Non.*

22 *Dixerunt ergo illi, Quis es? vt responsum demus iis qui miserunt nos. quid dicis de teipso?*

23 *Ego, inquit, vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, quemadmodum dixit* Iesaias *Propheta.*

19 *Et hoc est testimonium.*) Hactenus Iohannis concionem de Christo habitam retulit Euangelista: nunc descendit ad testimonium magis celebre, quod Sacerdotum legatis redditum fuit vt Hierosolymam perferrent. Dicit ergo Iohannem apertè professum esse quorsum à Deo missus esset. Quæritur primùm quo consilio ipsum interrogauerint sacerdotes. Vulgò existimant Christi odio falsum honorem Iohãni eos detulisse. atqui tunc nondum illis innotuerat Christus. Dicunt alij placuisse magis Iohannem, quod ex genere ac ordine Sacerdotali esset. Sed ne hoc quidem est probabile. nam quum fausta omnia sibi à Christo promitterent, cur sponte finxissent sibi falsum Christum? Proinde alia ratione inductos fuisse arbitror. Diu iam caruerant Prophetis: Iohannes repentè & ex insperato prodierat. erecti expectatione erant omnium animi. Adde quod propinquum Messiæ aduentum omnes animis conceperant. Ne in officio suo torpere videantur Sacerdotes si rem tanti momenti negligant aut dissimulent, quærunt ex Iohanne quisnam sit. Ergo initio nihil astutè egerunt: quin potiùs redemptionis desiderio impulsi scire cupiunt an Iohannes sit Christus: quia vsitatum in Ecclesia ordinem mutare incipit. Neque tamen nego quin simul retinẽdi sui iuris ambitio apud eos valuerit: sed tamen nihil minus habebant in animo quàm Christi honorem ad alium transferre. Nec quicquam agunt à persona quam sustinent alienum. nam quum gubernacula tenerent Ecclesiæ Dei, curare eos decebat nequis se temerè ingereret, nequis emergeret nouæ sectæ author, ne fidei vnitas in populo scinderetur, nequis nouos & extraneos ritus in medium proferret. Apparet ergo vulgatam fuisse de Iohanne famam quæ omnium mentes excitauerit. Hoc autem admirabili Dei prouidentia gubernatum fuit, quo illustrius esset hoc testimonium.

20 *Et confessus est.*) Hoc est, planè & sine ambagibus vel vlla simulatione confessus est. Confitendi verbum priore loco in genere capitur, quod rem vt erat exposuerit. Secundò repetitur ad exprimendam confessionis formam. Disertè ergo respondit se non esse Christum.

21 *Elias es tu?*) Cur Eliam potius quàm Mosen nominant? Quia ex prophetia Malachiæ hunc exorientis Messiæ quasi luciferum fore tenebant. Hoc tamen ex opinione falsò præsumta quærunt. nam quum hominis animam putarent ex vno corpore ad aliud migrare, dum Malachias propheta Eliam mittendum denuntiat, Eliam illum qui sub Achab vixit, imaginabantur venturum esse. Quare meritò & verè respondet Iohannes se non esse Eliam: loquitur enim ex eorum sensu. Christus autem ex genuina Prophetæ interpretatione Eliam ipsum esse affirmat. *Propheta es tu?* Perperam Erasmus ad Christum restringit. Nam quod articulus additur, nullam emphasin habet hoc loco: & postea satis declarant legati se alium à Christo Prophetam intellexisse. ita enim subsumunt, Si neque Christus es, neque Elias, neque Propheta. diuersas itaque personas videmus notari. Alij sciscitatos putant an esset aliquis vnus ex veteribus Prophetis: sed neque hæc expositio mihi probatur.

Malac. 4. a. 5. — Marc. 9. b. 13.

Cap. I. Potius hoc nomine Iohannis officium designant, an constitutus sit à Deo Propheta. Dum hoc negat, non modestiæ causa mentitur, sed syncerè & ex animo se à numero Prophetarum segregat. Nec tamen pugnat hoc responsum cum Christi elogio. Iohannem Christus ornat titulo Prophetæ: imò addit ipsum esse plus quàm Prophetam. Sed illis verbis nihil aliud quàm fidem & authoritatem eius doctrinæ vendicat:& simul muneris illi iniuncti præstantiam extollit. Iohannes autem hoc loco aliud spectat, nempe quòd nullũ proprium mandatum habeat, vt ordinarius mos Prophetarum fuit: sed tantùm præco sit Christo destinatus. Similitudine hoc clarius patebit. Quicunque etiam de rebus non magnis mittuntur legati, nomen & ius legatorum obtinent, siquidẽ propria habent mandata. Tales fuerunt omnes Prophetæ, qui certis vaticiniis instructi, propheticum munus exercuerunt. Si qua res maximi mõderis agatur, ac duo mittantur legati, quorum alter mox adfuturum nuntiet qui de tota rei summa transigat, hic posterior conficiendi negotij mãdatum habeat: annon prior legatio pars & appendix huius præcipuæ censebitur? Hæc in Iohanne ratio valuit, cui nihil aliud iniunxerat Deus nisi vt Christo discipulos pararet. Atque hic sensus ex circunstantia loci contextúque facilè elicitur. Nã oppositum membrum, quod mox sequitur, expendere conuenit. *Ego*, inquit, *non sum Propheta, sed vox in deserto clamans.* Quare hinc pendet discrimen, quòd vox clamans vt paretur via Domino, nõ sit Propheta separatam & sibi propriam functionẽ habens, sed subalternus tãtùm minister (vt ita loquar) & eius doctrina, quædam duntaxat audiendi alterius magistri præparatio. Hoc modo Iohannes, quanuis Prophetis omnibus excellentior, non tamen est Propheta.

Matt. 11.

23 *Vox clamantis in deserto.*) Quia docendi partes sibi temere sumpsisset nisi ministerio præditus, ostendit quænã sit sua functio eámque Iesaię testimonio cõprobat. vnde sequitur, eum nihil nisi Diuinitus iussum agere. Iesaias quidem non de vno Iohanne illic loquitur: sed Ecclesiæ instaurationem promittens, futurum prædicit vt adhuc audiantur lætæ voces, viam iubentes sternere Domino. Tametsi autem Dei aduentum notat, quum à Babylonico exilio populum reduceret: verum tamen complementum fuit Christi in carne manifestatio. Ergo in præconibus qui Dominum appropinquare nuntiarunt, principatum habuit Iohannes. Porrò argutè philosophari in vocis nomine (quod nonnulli faciunt) friuolum est. *Vox* dicitur Iohannes, quia imposita illi sit clamandi prouincia. Allegoricè quidem Iesaias desertũ vocat miseram Ecclesiæ vastitatem, quæ populo reditum negare videbatur: acsi diceret transitũ quidem obstructum esse captiuo populo, sed Dominum viam reperturum per inuia. Sed desertum illud visibile in quo Iohannes concionabatur, symbolũ vel imago erat vastæ solitudinis quæ spẽ liberationis tollebat. Si hãc similitudinẽ reputes, facilè videbis nõ torqueri Prophetæ verba. Nã ita Deus omnia cõposuit, vt populo suis miseriis attonito ante oculos poneret huius vaticinij speculũ.

Iesa. 40. b. 3.

24 *Porro qui fuerant missi, erant ex Pharisæis.*

25 *Itaque interrogauerunt eum, & dixerunt illi, Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?*

26 *Respondit illis Iohannes, dicens, Ego baptizo in aqua: medius autem inter vos stat quem vos nescitis:*

27 *Ipse est qui post me veniens, mihi prælatus est: cuius ego non sum dignus soluere corrigiam calceamenti.*

28 *Hæc in Bethabara facta sunt trans Iordanem, vbi erat Iohannes baptizans.*

24 *Erant ex Pharisæis.*) Dicit fuisse Pharisæos, qui tunc primatum tenebant in Ecclesia: vt sciamus nõ fuisse cõtemptibiles aliquos ex grege Leuitarum, sed homines authoritate præditos. hinc fit vt de Baptismo quæstionem moueant. Vulgares ministri qualicunque responso cõtenti fuissent: isti autem, quia elicere nequeunt quod cuperent, temeritatis insimulãt Iohannem quòd nouum ritum inducere audeat.

25 *Quid ergo baptizas.*) Quum hos tres gradus cõstituunt, videtur aptè ratiocinari, Si nec Christus es, nec Elias, nec Propheta. neque enim cuiusuis est Baptismi vsum instituere. Penes Messiã futura erat omnis potestas: de vẽturo Elia hanc opinionem conceperant, quòd ab eo inchoanda esset regni & Ecclesię instauratio. Prophetis etiã Dei cõcedunt vt prouinciam sibi iniunctam obeant. Constituunt igitur nouitatem esse illicitã, quòd Iohannes baptizat, quum nulla illi publica persona à Deo imposita sit. Sed in eo falluntur quòd Eliam illum esse non agnoscunt cuius fit mentio apud Malachiam: tametsi Eliam se esse neget quem ipsi somniabant.

Malac. 4. a. 5.

26 *Ego baptizo aqua.*) Hoc ad corrigendum eorum errorem satis valere debebat: sed profectu caret clara alioqui admonitio apud surdos. nam quum ad Christum eos mittit, iámque eum adesse pronuntiat, hinc constat, non modò Diuinitus constitutum esse vt sit Christi minister, sed esse verum Eliam qui ad testandam Ecclesiæ renouationem missus sit. Porrò nõ exprimitur hîc plena antithesis: quia disertè spiritualis Christi Baptismus non opponitur externo Iohannis Baptismo: sed facilè subaudiri potest istud posterius membrum de Baptismo Spiritus. & paulo pòst Euangelista vtrunque ponit. Duo autem huius responsionis sunt capita: quòd Iohannes nihil præter fas sibi vsurpet: quia authorem Baptismi sui Christum habet, in quo constat signi veritas. deinde quòd nihil habeat præter externi signi administrationem, vis autem & efficacia penes vnum Christum tota sit. Ita Baptismum suum asserit, quatenus eius veritas aliunde pendet: interim verò sibi adimendo Spiritus virtutem, Christi dignitatem extollit, vt in eum solum respiciant homines. Hoc optimum est temperamentum, vbi minister quicquid authoritatis sibi vendicat, ita mutuatur à Christo vt etiam ad eum referat, illi soli omnia tribuens. Cæterùm nimis leui hallucinatione factum est quòd

Iohan-

Iohannis Baptismum à nostro diuersum esse putarunt. neque enim hic Iohannes de Baptismi sui vtilitate & vsu disputat, sed tantùm cum Christi persona suam confert. Quemadmodum hodie si quæratur quæ sint nostræ & Christi partes in Baptismo, fateri oportet Christum solum præstare quod Baptismus figurat, nos præter nudam signi dispensationem nihil habere. Duplex est in Scriptura de sacramentis loquendi modus. nam alicubi docet lauacrum esse regenerationis, illic ablui peccata, nos inseri in Christi corpus, crucifigi veterem nostrum hominem, nos in vitæ nouitatem resurgere. Ac tunc quidem Christi virtutem hominis ministerio coniungit: vt certè nihil aliud est minister quàm Christi manus. Quare eiusmodi loquutiones non quid per se conferat homo, sed quid per hominem & signum, tanquam sua organa efficiat Christus, ostendunt. Verùm quia procliuis est in superstitionem lapsus, deinde homines pro ingenita sibi superbia ereptum Deo honorem ad se rapiunt, ideo Scriptura, vt sacrilegam hanc insolentiam compescat, ministros interdum à Christo discernit, vt hoc loco: vt sciamus nihil ministros esse vel posse. *Medius inter vos.* Eorum socordiam obliquè perstringit, quòd Christum ignorent, ad quem maximè animos aduertere debebant. ac semper hoc sedulò inculcat, nihil de suo ministerio posse cognosci donec ad authorem ipsum ventum fuerit. Dicit Christum inter eos medium stare, vt ad eum cognoscendum studia excitet. Summa autem huc redit, vt se deiiciat quantum fieri potest, ne qua in parte honor illi perperam delatus Christi præstantiam obscuret. Probabile autem est has illi sententias frequentes fuisse in ore, quum videret se immodicè peruersis hominum iudiciis extolli.

27 *Qui post me veniens.*) Duo hîc dicit, Christum à se tempore quidem secundum, sed gradu dignitatis longè priorem esse: quia Pater illum omnibus prætulerit. Tertium paulo pòst addet, Christum ideo aliis omnibus præpositum esse quia iure alios omnes antecellit.

28 *Hæc in Bethabara.*) Loci notatio non tantum ad fidē historiæ spectat, sed etiam vt sciamus in celebri hominum conuentu datum fuisse hoc responsum. Multi enim ad Iohannis Baptismum confluebant: hic autē ordinarius illi ad baptizandum locus erat. Et putāt fuisse Iordanis traiectū: vnde & nomen deducūt: nam interpretantur domum transitus. Nisi fortè eorum opinio magis placeat, qui ad memorabilem populi transitum hoc referunt, quum Deus per medias aquas viam sub Iosua patefecit. Alij legendū potius iudicant Betharaba. Bethaniæ nomē inscitè hîc à quibusdam positum fuit: nam postea videbimus quàm vicina Hierosolymæ fuerit Bethania. Bethabaræ autem situs, quem topographi describunt, optimè cum Euangelistæ verbis conuenit. quanquam de vocis pronuntiatione non contendo. *Iosua 3 c.13.*

29 *Postridie videt Iohannes Iesum venientem ad se, & dicit, Ecce Agnus Dei qui tollit peccatum mundi.*
30 *Hic est de quo dixi, Post me venit vir qui mihi præpositus est: quia excellentior me erat.*
31 *Et ergo non noueră eum: sed vt manifestaretur Israeli, propterea ego veni aqua baptizans.*
32 *Et testificatus est Iohannes, dicens, Ego conspexi Spiritum descendentem instar columbæ è cælo, & mansit super eum.*
33 *Et ego non noueram eum: sed qui me misit ad baptizandum aqua, ille mihi dixit, Super quem videris Spiritum descendentem, & manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.*
34 *Ego itaque vidi, & testificatus sum quòd hic est Filius Dei.*

29 *Postridie.*) Non dubium est quin iam prius de Messiæ exhibitione verba fecisset Ioannes: sed quum exortus est Christus, voluit breui tempore innotescere illius præconium: & iam instabat tempus quo Christus finem illius ministerio adferret: quemadmodum sole exorto aurora subitò euanescit. Ergo quum Sacerdotibus legatis testatus esset adesse iam & versari in medio populi à quo Baptismi veritas & virtus petēda esset, postridie eum palàm ostendit. Hęc enim duo continua temporis serie coniuncta, plus ad mouendos animos valent. Hæc eadem ratio est cur Christus se in eius conspectum offerat. *Ecce Agnus Dei.* Præcipuum Christi officium breuiter quidem, sed dilucidè exponit, quòd scilicet peccata mundi mortis suæ sacrificio tollens, homines Deo reconciliet. Alia quidem beneficia nobis confert Christus. sed hoc summum, & ex quo reliqua dependent, quòd iram Dei placādo, facit vt iusti & puri censeamur. Ex hoc enim fonte profluunt omnes bonorum riui, quòd Deus peccata non imputando in gratiam nos recipit. Ideo Iohannes vt nos ad Christum adducat, à gratuita, quam per ipsum consequimur peccatorum venia exordium facit. Porrò in voce *Agni* ad vetera Legis sacrificia alludit. Erat illi cum Iudæis negotium, qui sacrificiis assueti, aliter de peccatorum expiatione doceri non poterant quàm proposito in medium sacrificio. Quum autem variæ fuerint species, vna hîc per synecdochen ponitur. & probabile est Iohannē ad agnū Paschalem respexisse. In summa notandum est, Iohannem hac loquutione vsum esse, quæ ad docendos Iudæos aptior erat, & plus habebat energiæ. quemadmodum nos hodie propter Baptismi vsum melius apprehendimus quid valeat peccatorum remissio sanguine Christi parta, quum audimus nos illo ablui & purgari sordibus nostris. Interea quum superstitiosè de sacrificiis vulgò Iudæi sentirent, vitium illud obiter corrigit, quorsum spectarint illa omnia admonens. Hic pessimus erat sacrificandi abusus, quòd in symbolis defixam habebant fiduciam. Ergo Iohannes Christum proponens, ipsum testatur esse Agnum Dei: quo significat, quascunque sub Lege victimas Iudæi offerre soliti erant, minimè ad peccata expianda valuisse, sed fuisse tantum figuras, quarū exhibita fuerit veritas in Christo ipso. *Peccatum* singulari numero pro quauis iniquitate ponit: ac si diceret, quicquid est iniustitiæ quod Deum ab hominibus alienat, per Christum tolli. Et quum dicit *Mundi* peccatū, hāc gratiam

C. I. ad totum genus humanum promiscuè extendit: ne sibi solis Iudæi missum Redemptorem putet. sed hinc colligimus vniuersum mūdum eodem constringi reatu, & quia cuncti sine exceptione mortales rei sunt iniustitiæ coram Deo, reconciliatione opus habere. Ergo Iohannes generaliter de mundi peccato loquens, nos propriæ miseriæ sensu afficere, & quærendum remedium hortari voluit. Nunc verò quòd omnibus offertur beneficium, amplecti nostrum est: vt statuant singuli nihil sibi obstare quominus reconciliationem in Christo inueniant, si modò duce fide ad ipsum accedant. Porrò vnicam tollendis peccatis rationem statuit. Scimus, ab initio mundi, quum omnes conuictos teneret propria conscientia, anxiè in promerenda venia laborasse. Inde tot expiationum genera, quibus Deum placari falsò putabant. Fateor quidem adulterinos omnes placationum ritus è sancto principio originem duxisse: quia scilicet Deus sacrificia instituerat quæ homines ad Christum dirigerēt. Sed tamen proprium sibi quisque placandi Dei modum confinxit: Iohannes autem nos ad vnū Christum reuocat, nec aliter quàm eius beneficio Deum nobis esse propitium docet: quia ipse vnus tollit peccata. Quare non aliud peccatoribus reliquum facit nisi vt ad Christum confugiant: quo humanas omnes satisfactiones, piacula omnia & redemptiones euertit: vt certè nonnisi impia commenta sunt diaboli astu inuenta. *Tollendi* verbum bifariā exponi potest: vel quòd Christus onus quo eramus oppressi, in se recepe- *1.Pet.2.d.24.* rit (quemadmodum dicitur peccata nostra in ligno portasse: & Iesaias dicit pacis nostræ corre- *Iesa.53.b.5.* ctionem illi fuisse impositam) vel quòd peccata aboleat. Sed quia hoc posterius pendet à priore, ideo libenter vtrunque recipio, quòd scilicet Christus peccata nostra ferendo auferat. Quanuis ergo peccatum in nobis perpetuò hæreat, tamen quo ad Dei iudicium, nullum est: quia abolitum Christi gratia, nobis non imputatur. Nec displicet quod Chrysostomus annotat, verbo præsentis temporis continuum actum designari. nam expiatio, qua semel defunctus est, semper viget. Cæterùm non simpliciter peccatum à Christo tolli docet, sed modum simul designat, quòd scilicet Patrem nobis propitiauerit mortis suæ beneficio. hoc enim sub Agni nomine intelligit. Sciamus ergo tunc nos demum Christi gratia reconciliari Deo si rectà ad eius mortem nos conferimus, & statuimus illum cruci affixum vnicam esse victimam expiatricem, qua sublatus est omnis noster reatus.

30 *Hic est de quo dixi.*) Summatim comprehendit omnia, quum Christum affirmat esse quē sibi præferendum docuit. hinc enim sequitur, Iohannem nihil quàm præconem esse in illius gratiam missum: vnde rursus constat Christum esse Messiam. Porrò hic tria enumerat. nam quum dicit virum post se venire, significat se tempore fuisse priorem, vt viam Christo pararet, iuxta Mala- *Malach.3.a.1.* chiæ testimonium, Ecce mitto Angelum meum coram facie mea. Quum dicit sibi præpositū, hoc ad gloriam refertur, qua Deus Filium suum ornauit quum prodiit in mundum ad exemplum Redemptoris munus. Ratio tandem subiicitur, quia Christus dignitate Iohannem longè superet. Nō fuit ergo aduentitius honor quem illi detulit Pater, sed æternæ eius maiestati debitus. Cæterùm de hac loquutione suprà nonnihil attigi, præpositum scilicet esse, quia primus erat.

31 *Et ego non noueram.*) Ne suspectum sit testimonium quasi amicitiæ vel gratiæ datum, dubitationem præuenit, aliam se Christi notitiam habere negans quàm quæ diuinitus obtigit. Summa ergo est, Iohannem neque ex suo sensu, neque in hominis gratiam, sed instinctu Spiritus & Dei mandato loqui. *Veni*, inquit, *aqua baptizans.* hoc est, vocatus sum & ordinatus ad hoc munus, vt eum patefacerem Israeli. Quod postea clarius exponit & confirmat Euangelista, dum ipsum testificantem inducit quòd Diuino oraculo Christum cognitum habeat. Pro eo quod hic habetur, Veni ad baptizandum, illic disertè exprimit se missum esse. sola enim est Dei vocatio quæ legitimos Ecclesiæ ministros facit: quia quicunque se vltro ingerit, quacunque polleat vel doctrina vel facundia, nihil tamen autoritatis meretur, quia Deum authorem non habet. Quum autem Iohannem, vt legitimè baptizaret, oportuerit à Deo mitti, hinc collige non esse in vllius hominis arbitrio Sacramenta instituere: sed hoc ius vnius esse Dei proprium. Sicut alibi Christus, vt Iohannis Baptismum probet, quærit sitne è cælo, an ab hominibus. *Matt.21.d.25.*

32 *Vidi Spir. descend. instar columbæ.*) Impropria est vel figurata loquutio. quibus enim oculis Spiritum videre poterat? Sed quia columba certum & minimè fallax præsentiæ Spiritus symbolum erat, Spiritus metonymicè vocatur: non quòd verè sit, sed quòd ostendat quantum fert hominis captus. Atque hæc translatio trita est in Sacramentis. cur enim Christus panem appellat corpus suum, nisi quia rei nomen aptè ad signum transfertur, præsertim vbi signum, verum & efficax simul pignus est quo certiores reddamur, rem ipsam quæ signatur, nobis præstari? Non tamen intelligas Spiritum sub columba inclusum fuisse, qui cælum & terram implet, sed virtute fuisse præsentem: vt sciret Iohannes non frustra oculis suis obiici tale spectaculum. Quemadmodum nos Christi corpus scimus non alligatum esse pani, sed eius tamen participatione fruimur. Iam quæritur cur sub columbæ forma Spiritus tunc apparuerit. Tenenda semper est signorum analogia cum veritate. Quum Spiritus Apo- *Act.2.a.3.* stolis daretur, visæ sunt igneæ linguæ & dissectæ, quòd spargenda esset per omnes linguas Euangelij prædicatio, & igneam virtutem habitura. Sed hoc loco Deus repræsentare palàm voluit illam Christi mansuetudinem quam Iesaias *Iesa.42.a.1.* commendat, Lignum fumigans non extinguet, & calamum quassatum non confringet. Tunc enim primùm Spiritus super eum descendere visus est: non quòd prius eo vacuus fuisset, sed quia tunc quasi solenni ritu inauguratus fuit. Scimus enim instar hominis priuati per triginta annos latuisse: quia nondum manifestationis tempus aduenerat. Quum verò mundo se patefacere vellet, à Baptismo incepit. Tunc ergo non tam sibi quàm suis accepit Spiritum. atque ideo visibilis fuit descēsus ille, vt sciamus in eo residere donorū omnium copiam, quorum inopes & vacui sumus. Idque ex verbis Baptistæ colligere promptum est. quòd enim dicit, Super quem videris Spiritū descendentem, ac manētem super eum, is est qui baptizat Spiritu: perinde valet acsi diceret, in hunc finem Spiritum conspectum esse sub forma visibili,

visibili,& requieuisse superChristum,vt sua plenitudine omnes suos irrigaret.Quid sit baptizare Spiritu,suprà breuiter attigi:nempe suum Baptismo effectum dare,ne inanis sit vel irritus: quod Spiritus sui virtute præstat.

33 *Super quem videris.)* Hîc nascitur difficilis quæstio.nam si IohannesChristum non nouerat, cur recusat ad Baptismum admittere? Hoc certè
Matt.3.c.14. ignoto non diceret,Ego abs te potius debeo baptizari.Respondent quidam eatenus fuisse cognitum, quòd tanquam eximium Prophetam reuerebatur,Dei Filium esse nesciebat:Atqui frigida est hæc solutio.debet enim quisque absque vllius personæ respectu vocationi Dei parere. Itaque nulla est hominis dignitas vel excellentia quæ nos in officio nostro impedire debeat. Quare Deo eiúsque Baptismo fecisset iniuriam Iohannes si alteri cuius,præterquam Dei Filio, sic loquutus esset. Ergo necesse est Christum prius fuisse cognitum.Primò notandum est,hic de notitia agi quæ ex consuetudine & mutuo vsu gignitur. Tametsi ergo Christum agnoscit ex quo videt, non tamen definit hoc verum esse , non fuisse sibi inuicem notos communi hominum more: quia notitiæ initium ex Deo profectum est. Nondum tamen prorsus soluta videtur quæstio. dicit enim Spiritus conspectum fuisse indicationis notam, atqui Spiritum nondum viderat quum illum tanquam Filium Dei alloquitur. Ego eorum sententię libenter subscribo qui signũ hoc confirmationis causa additũ putant,neque id tam Ioannis respectu quàm nostri omnium. Solusquidẽ Ioannes vidit,sed aliis potius quàm sibi. Bucerus illud Mosis aptè citat,Hoc vobis erit signum,quòd itinere tridui confecto, sacrificabitis mihi in monte.Certè quum exirent,iam sciebant Deum liberationis ducem ac præsidem esse:sed hæc à posteriori (vt loquuntur) confirmatio fuit.Sic ad priorem reuelationem,quæ Ioanni data fuerat,hoc auctarium accessit. Exo.3.d.12

34 *Vidi,& testatus sum.)* Significat nihil se dubium proferre : quia Deus probè & penitus illi comperta esse voluit quorum futurus erat mundo testis. Atque hoc notatu dignum est, ipsum esse testatum quòd Christus esset Filius Dei,quia Spiritus sancti datorem Christum esse oporteat, quia in alium neminem honor a cmunus homines Deo reconciliandi competat.

35 ***Postridie rursus stabat Iohannes,& ex discipulis eius duo.***

36 ***Et intuitus Iesum ambulantem dixit,Ecce agnus Dei.***

37 ***Audierunt illum duo illi discipuli loquentem,& sequuti sunt Iesum.***

38 ***Conuersus autem Iesus,& intuitus illos sequentes se,dicit ipsis,Quid quæritis? Qui dixerunt illi,Rabbi(quod si interpreteris,exponitur Magister) vbi manes?***

39 ***Dicit illis,Venite & videte. Venerunt & viderunt vbi maneret, & apud eum manserunt diem illum:hora autem erat fere decima.***

36 *Ecce Agnus Dei.)* hinc clarius patet quod iam prius admonui,Iohannem, quum sentiret se ad stadij sui metam appropinquare, assiduè instare solitum vt Christo lampadem traderet. constantia etiam plus fidei testimonio conciliat.Sed quòd continuis diebus tam sedulò in repetenda Christi cõmendatione insistit,eo admonet peractum iam sibi esse cursum.Hic prętereà videmus quàm tenue & humile Ecclesiæ principium fuerit. Ioannes quidem Christo discipulos parabat: sed Christus nunc demum Ecclesiam colligere incipit. Porrò duos tantùm habet obscuros & ignobiles homines:sed hoc quoque ad illustrandam eius gloriam facit,quòd breui temporis spatio,nõ humanis opibus nec valida manu adiutus regnũ suum miro & incredibili modo propagat. Porrò notandũ est quorsum præcipuè homines adducat, nempe vt in eo peccatorũ remissionem inueniant. Sicuti autem Christus se consultò discipulis obtulerat vt ad se venirent, ita nunc benignè venientes animat & hortatur.neque enim expectat dum ipsi priores verba faciant, sed rogat, *Quid quæritis?* Hæc tam blanda & comis inuitatio,quę semel duobus facta est,ad omnes nũc pertinet. Quare timendum non est ne se nobis subducat Christus,vel facilem accessum neget,si modò nos ad se aspirare viderit. quin potius manu porrecta conatus nostros iuuabit. Et quomodo non occurreret ad se venientibus, qui vagos & errantes procul quærit,vt in viam reducat?

38 *Rabbi.)* Nomen hoc primariis hominibus & honore aliquo præditis commune erat:sed hic Euangelista alium tẽporis sui vsum notat , quòd scilicet hoc nomine salutabant doctores ac verbi Dei interpretes. Tametsi ergo Christum non dum agnoscunt vnicum Ecclesiæ magistrum, commoti tamen Ioannis elogio, illum Prophetæ & doctoris loco habent:qui primus est ad docilitatem gradus. *Vbi manes?)* Hoc exemplo docemur,talem ex primis Ecclesiæ rudimentis cõcipiendum esse Christi gustum qui nos ad proficiendi studium inflammet. deinde non debere nudo & euanido aspectu esse contentos, sed expetendum esse eius domicilium, vt nos ad se hospites recipiat. Sunt enim permulti qui Euangelium procul duntaxat olfaciunt, atque ita sinunt Christũ subito euanescere , & effluere quicquid de ipso didicerãt.Quanquam autẽ tunc non facti sunt perpetui eius discipuli, non tamen dubium est quin nocte illa plenius eos erudierit, vt paulo pòst sibi penitus addictos haberet.

39 *Hora autem erat ferè.)* Hoc est, Instabat vesper.quia duæ tantùm horæ ad occasum vsque solis restabant.Diem enim tunc in horas duodecim partiebãtur,quæ æstate lõgiores hyeme breuiores erant.Ex hac tamen temporis circumstãtia colligimus,duobus istis discipulis tantum audiendi Christi & propius noscendi fuisse ardorẽ, vt de nocturno hospitio soliciti non essent. Nos verò magna ex parte multum illis sumus dissimiles,qui sine fine procrastinamus:quia nobis nunquam commodum est Christum sequi.

40 ***Erat Andreas,Frater Simonis Petri,vnus ex duobus qui audierant ex Iohanne,& sequuti fuerant ipsum.***

Ca. I. 41 *Inuenit hic prior fratrem suum Simonem: & dicit illi, Inuenimus Messiam, quod interpretando dicitur Christus.*

42 *Adduxit itaque eum ad* Iesum. *Intuitus eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona, tu vocaberis Cephas, quod est, si exponas, Petrus.*

40 *Erat Andreas.*) Hinc spectat Euangelistæ consilium vsque ad finem capitis, vt sciamus quomodo paulatim adducti fuerint Christo discipuli. Hic de Petro narrat, postea Philippum & Nathanaelem adiunget. Quòd Andreas statim fratrem adducit, in eo exprimitur fidei natura, quæ lucem intus suppressam non suffocat, sed potius huc illuc spargit. Vix scintillam vnam habet Andreas, qua tamen irradiat fratrem suum. Væ igitur socordiæ nostræ, si plenius illuminati non alios studemus eiusdem gratiæ facere consortes. Imò in Andrea duo animaduertere licet quæ Iesaias exigit à Filiis Dei, nempe vt quisque manũ proximi sui apprehendat: deinde vt dicat, Venite, ascendamus in montem Domini, & ipse nos docebit. Fratri enim manum porrigit Andreas: sed interea hunc finem habet propositum vt sibi in Christi schola sit condiscipulus. Notandum præterea Dei consilium est, quòd Petrum, qui futurus erat longè præstantior, Andreæ opera & ministerio ad Christi notitiam deduci voluit: nequis nostrûm, quantumuis excellat, doceri à minori recuset. Graues enim morositatis suæ, vel potius superbiæ pœnas dabit qui propter hominis contemptum ad Christum venire non dignabitur.

Iesa.42.a.3.

41 *Inuenimus Messiam.*) Messiæ nomen Græcè interpretatus est Euangelista, vt quod arcanũ Iudæis erat, toti mundo vulgaret. Porrò hic ordinarius erat Regum titulus, quemadmodum solennis illis erat vnctio. Sed non ignorabant interea, Regem vnum diuinitus vngendum esse, sub quo speranda esset perfecta æternáque fœlicitas: præsertim quum terrenum Dauidis regnum minus stabile experti forent. Deinde quemadmodum ipsos variis ærumnis subactos & grauatos ad Messiæ expectationem erexit, ita clarius illis patefecit propinquum eius aduentum. Nam Danielis vaticinium præ aliis illustre est quantum ad Christi nomen spectat. non enim, vt superiores Prophetæ, Regibus illud tribuit, sed vnius redemptoris facit proprium. Hinc mos loquendi passim obtinuerat, quoties facta erat Messiæ aut Christi mentio, ne quem alium nisi Redemptorẽ intelligerent. Sic infrà capite quarto dicet Samaritana mulier, Messias venturus est. Quo magis mirũ est à tam paucis exceptũ fuisse qui iã cupidè ab omnib. expetebatur, & in ore omnium erat.

Dan.c.9.

42 *Tu es Simon,* &c.) Christus Simoni nomẽ imponit, non (vt fieri solet inter homines) ex præterito aliquo euentu, vel ex eo quod iam cernitur: sed qua Petrum facturus ipsum erat. Primùm dicit, *Tu es Simon filius Iona.* Mutilum patris nomen ponit: quod satis vulgare est quum in alienas linguas nomina transferuntur. Nam ex capite vltimo palàm constabit filium fuisse Iohanna, vel Iohannis. Hoc verò totum perinde valet acsi diceret, longè alium fore quàm nunc sit. Neque enim honoris causa patrem commemorat: sed quum obscuro genere natus esset, ac nullius inter homines existimationis, hoc sibi nõ fore obstaculo pronũtiat quominus reddat virum inuictæ fortitudinis. Ergo hoc tanquam vaticinium Euangelista commemorat, quòd Simoni impositum fuerit nouum cognomen. Vaticinium intelligo, non tantùm quia præuiderit Christus futuram in Petro fidei constantiam, sed quia prædixerit quid illi daturus esset. Ergo gratiam qua illum donare postea statuit, iam elogio commẽdat: ideo non dicit hoc illi in præsentia cognomen esse, sed differt in futurum tempus. *Tu vocaberis Cephas,* inquit. Pios quidẽ omnes Petros esse conuenit, qui in Christo fundati ad extruendum Dei templum aptẽtur: sed hic vnus propter singularem excellentiam ita vocatur. Interea ridiculi sunt Papistæ, qui eum in Christi vicẽ substituunt, vt sit Ecclesiæ fundamentum. Quasi verò non ipse quoque in Christo cum reliquis fundatus sit. Bis autem ridiculi, dum ex lapide caput faciunt. Extat enim in Gratiani rhapsodiis insulsus canon sub Anacleti nomine, qui nomen Hebræũ cum Græco permutans, & κεφαλὴν non distinguẽs à Cepha, Petrum putat constitutum hoc nomine Ecclesiæ caput. Porrò Cepha Chaldaicum magis quàm Hebræum est nomen: sed illa post Babylonicum exilium vsitata erat pronuntiatio. itaque in Christi verbis nihil est ambiguum. Petro enim quod minimè vnquam superasset promittit: & suam in eo gratiam seculis omnibus commendat, nequid illi obsit prior conditio, quum insignis hic titulus nouum hominem factum esse declaret.

43 *Postridie voluit Iesus exire in Galilæam: & inuenit Philippum: & dixit illi, Sequere me.*

44 *Erat autem Philippus ex Bethsaida, vrbe Andreæ & Petri.*

45 *Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit illi, Inuenimus Iesum filium Ioseph ex Nazareth: de quo scripsit Moses in Lege, & Prophetæ.*

46 *Dixit illi Nathanael, Ex Nazareth potest aliquid boni esse? Dixit illi* Philippus, *Veni & vide.*

43 *Sequere me.*) Hac vna voce quòd accensus fuit Philippi animus ad sequendũ Christum, inde colligimus quanta sit Verbi efficacia: sed non in omnibus promiscuè apparet. Deus enim multos compellat nullo profectu, perinde acsi inani sonitu eorum aures verberaret. Externa igitur Verbi prædicatio per se infructuosa est, nisi quòd reprobos lethaliter vulnerat, vt reddãtur coram Deo inexcusabiles. Sed quum arcana Spiritus gratia illam viuificat, necesse est sensus omnes sic affici vt homines quocũque Deus vocat sequi parati sint. Ergo rogandus Christus est vt eandem in nobis Euangelij potentiam exerat. Cæterùm in Philippo sequendi Christi peculiaris ratio fuit. iubetur enim sequi non modò vt quiuis nostrûm, sed tanquam contubernalis & indiuiduus comes Sed tamen hæc vocati specimen est vocationis omnium.

44 *Erat ex Bethsaida)* Videtur data opera positum huius vrbis nomē,quo illustrior in trib. Apostolis pateat Dei bonitas. Scimus quàm seuerè vrbi illi Christus alibi minetur ac maledicat.Quare ex gente adeò impia & scelerata quòd aliqui à Deo in gratiam recepti sunt, perinde habendum est acsi ex inferis educti essent.Quòd autem Christus ex profunda illa abysso ereptos tanto honore dignatur vt Apostolos constituat, id præclarum & memorabile beneficium est.

45 *Inuenit Philippus Nathanaelem)* Vtcunq; hæc Ecclesiæ incunabula despectui habeant superbi homines, nostrum tamen est maiorem in illis Dei gloriam perspicere quàm si magnificus ab initio & modis omnibus splendidus fuisset regni Christi status.Scimus enim in quantam mox segetem hoc exiguum semen excreuerit. Porrò idem hîc ædificandi studium in Philippo nobis proponitur quod prius in Andrea.Modestia etiam notatur, quòd nihil aliud cupit ac studet nisi vt habeat qui secum à communi omniū magistro discant.*Inuenimus Iesum.* Quàm tenuis fuerit modulus fidei in Philippo hinc patet, quòd de Christo quatuor verba profari nequit quin duos crassos errores permisceat.Facit illum filium Ioseph,& patriam Nazareth falsò illi assignat: & tamen quia syncerè fratri suo prodesse cupit,& Christum patefacere,Deo probatur hæc eius sedulitas,& prosperum etiam successum habet.Danda quidem opera est vt se quisque intra fines suos sobriè contineat. nec sanè Euangelista hoc quasi laude dignum in Philippo commemorat,quòd Christum bis deformet, sed eius doctrinam, vtcunque vitiosa esset ac errore implicita,vtilem fuisse refert: quia ad hunc scopum nihilominus tendebat vt Christus verè cognosceretur. Iesum stultè dicit filium Ioseph,imperitè Nazarenum facit:sed interea nō adducit nisi ad Filium Dei qui ex Bethlehem natus est: nec adulterinum Christum fabricat,sed tantùm vult cognosci qualis à Mose & Prophetis traditus est. Videmus ergo hoc in doctrina esse præcipuum, vt quoquomodo ad Christum perueniant qui nos audiunt. Multi quum subtiliter de Christo disputant, suis tamen argutiis ita eum obscurant & inuoluunt vt nunquam reperiri queat.In hunc modum Papistæ Christum non dicent esse filiū Ioseph:(distinctè enim tenent quid nominis habeat)sed interea virtutem eius exinaniunt, ita vt spectrū ostentent loco Christi.Annon præstaret cum Philippo crassè balbutire,& retinere verum Christum,quàm diserto argutóque loquendi modo fictitium inducere? Contra,multi sunt hodie pauperculi idiotę,qui dicendi rudes & ignari,multo tamen fidelius Christum docent quàm omnes Papæ theologi, cum altis suis speculationibus. Admonet itaque hic locus ne fastidiosè respuamus si quid minus aptè à simplicibus & indoctis de Christo dictum fuerit: modò nos ad Christum dirigant.Sed ne falsis hominum commētis à Christo abstrahamur, hoc nobis semper in promptu remedium sit,vt puram eius notitiā petamus ex Lege & Prophetis.

46 *Ex Nazareth.)* Initio refugit Nathanael, Christi patria (vt quidē à Philippo indicata fuerat)offensus. Sed primùm decipitur inconsiderato Philippi sermone. nam quod ille stulte putauerat,hic pro certo sumit.Accidit deinde præposterum iudicium ex loci odio vel contemptu. Vtrunque diligenter nobis obseruandū est.Parū abfuit quin hic sanctus vir accessum sibi ad Christum præcluderet. Quare hoc?Quia quod de ipso perperam dictum fuerat à Philippo, temere ipse credit. deinde quia præsumpta opinio eius animum occupauerat, vt nihil speraret boni à Nazareth. Nisi ergo nobis sedulò cauemus,non erimus extra idem periculum. Et sanè eiusmodi obstaculis quotidie molitur Satan nos arcere ab accessu Christi.Plurima enim mendacia spargi astutè curat,quę vel exosum vel suspectum nobis Euangeliū reddant,ne ipsum gustare audeamus. Alterum etiam lapidem mouere non desinit, vt Christum nobis contemptibilem reddat. Videmus enim quale multis offendiculum sit crucis humilitas,quæ tam in Christo capite quàm in eius membris apparet. Cæterū quia vix tam cauti esse possumus quin tētemur his Satanę artificiis, saltem nobis protinus succurrat *Veni, & vide.* Passus est Nathanael duplicem suū errorem hoc Philippi dicto corrigi. Itaque eius exemplo dociles nos primùm & morigeros præbeamus: deinde ne recusemus inquirere vbi Christus ipse dubitationes quæ nos vexāt,eximere paratus est. Qui affirmatiuè hanc sententiam legunt, vehementer errāt.quàm enim frigidè hoc esset dictū? Deinde scimus vrbē Nazareth non fuisse tunc in pretio habitam:& Philippi responsum satis ostēdit illam hęsitationis & diffidētiæ fuisse vocem.

47 *Quum vidisset Iesus Nathanaelem ad se venientem, dicit de illo,Ecce verè Israelita in quo dolus non est.*

48 *Dicit illi Nathanael,Vnde me nosti? Respondit Iesus,& dixit illi,Priusquam Philippus te vocaret, quum esses sub ficu,vidi te.*

49 *Respondit Nathanael,& dixit illi,Rabbi,tu es Filius Dei,tu es Rex Israelis.*

50 *Respondit Iesus,& dixit illi, Quoniā dixi tibi,Vidi te sub ficu,credis: maiora his videbis.*

51 *Tunc dixit illi, Amen amen dico vobis,posthac videbitis cælum apertum,& Angelos Dei ascendentes & descendentes super Filium hominis.*

47 *Ecce verè Israelita)* Quòd Christus Nathanaelē laudat, non facit in eius gratiam:sed sub eius persona communem doctrinam proponit. Nam quū pleriq; se fidelium titulo vēditent, qui nihil minus sunt quàm fideles, veros & probos à falsis aliqua nota discerni operæpretium est. Scimus quāto supercilio gloriati fuerint Iudæi in patre suo Abrahā,quàm cōfidenter generis sui sanctitatē iactauerint:interea vix cētesimus quisque reperiebatur nō prorsus degener & alienus à fide Patrū.ErgoChristus,vt hypocritis laruā detrahat,breuiter verū Israelitā definit:& simul scādalum tollit quod mox exoriturū erat ex impia gētis contumacia. nam qui censeri volebant filij Abrahæ & sanctus Dei populus, infesti Euāgelij hostes paulò pòst futuri erant. Ergo nequem exanimet vel perturbet cōmunis omniū ferè ordinum impietas,maturè admonet, ex multis qui

Cap.I. Israelitarum nomen obtendunt, paucos esse veros Israelitas. Porrò quia hæc etiam Christianismi definitio est, non leuiter prætereundus est hic locus. Verùm vt paucis teneamus Christi mentem, notandum est dolum synceritati opponi. Dolosos ergo vocat qui alibi dicuntur in Scriptura duplices corde. Nec tantùm crassa illa hypocrisis taxatur, quum se bonos viros simulant qui sibi malè cōscij sunt: sed alia etiam interior, dum ita cæcutiunt homines in suis vitiis, vt non aliis tantum sed sibi mentiantur. Cordis igitur coram Deo integritas, & erga homines rectitudo Christianum facit. Sed præcipuè dolum illum Psal.32.a.2. Christus notat cuius mentio fit in Psalmo. Ἀληθῶς hic plus significat quàm certè. Est quidem Græcis sæpe simplex affirmatio: sed quia hîc inter rem & nudum titulum subaudienda est antithesis, verè dicitur esse qui reipsa est qualis censetur.

48 *Vnde me nosti?)* Quamuis illi blandiri nollet Christus, audiri tamen ab eo voluit vt nouam interrogationem eliceret, cui respondens probaret se filium Dei. Non frustra autem interrogat Nathanael vnde notus sit Christo: nam hominis tam synceri, qui omni dolo vacuus sit, rarum est exemplum: & illam puritatem cordis nosse nonnisi Dei est. Cæterùm Christi responsio videtur parum apposita. neque enim si Nathanaelem sub ficu vidit, penetrare ideo potuit in altas cordis latebras. Verùm alia est ratio: nam sicuti Dei proprium est cognoscere homines nunquam visos, ita etiam videre qui oculis non apparent. Quum ergo sciret Nathanael se non humano more visum fuisse à Christo, sed verè Diuino intuitu: hinc colligere potuit non humanitus iam ipsum loqui. Est igitur probatio ex paribus sumpta. neque enim minus in Deum competit videre quæ sunt extra conspectum, quàm de cordis puritate iudicium ferre. Colligenda præterea est ex hoc loco vtilis doctrina, quum de Christo minimè cogitamus, ab ipso nos conspici, atque ita fieri necesse est vt auersos reducat.

49 *Tu es Filius Dei.)* Quòd ex diuina potentia Filium Dei agnoscit, non mirum est. Sed qua ratione Israelis Regem vocat? neque enim res coniunctæ videntur. Sed Nathanael altius respicit: iam Messiam esse audierat: huic doctrinæ confirmationem quæ data est, subnectit: tenet etiam aliud principium, non esse venturum Filium Dei nisi vt se Dei populo Regem præstet. meritò itaque Regem Israelis fatetur qui Filius Dei est. Et certè fides non in sola Christi essentia (vt ita loquar) hærere debet, sed eius virtutem & officium attendere. parum enim prodesset scire quisnam sit Christus, nisi hoc secundum accederet, qualis erga nos esse velit, & in quem finem missus fuerit à Patre. Hinc factum est vt Papistæ nonnisi vmbratilem Christum habeant: quia nudam essentiam apprehendere illis curæ fuit: regnū verò eius, quòd seruandi virtute constat, neglexerunt. Porrò quod Regem Israelis prædicat Nathanael, cuius tamen regnum ad extremos vsque mundi fines extenditur, confessio est ad fidei mensuram finita. necdum enim eò progressus erat vt sciret toti mundo destinatum esse Regem: vel potius vndiq; colligendos esse Abrahæ filios, vt totus mundus esset Israel Dei. Nos, quibus patefacta est regni Christi amplitudo, has angustias transilire conuenit. Interea Nathanaëlis exemplo fidem nostram exerceamus auditu verbi: confirmemus quibuscunque possumus adminiculis: nec maneat sepulta, sed in confessionem erumpat.

50 *Respondit Iesus.)* Non reprehendit Nathanaelem quasi nimium credulus fuerit, sed potius suo calculo probans eius fidem, maiora illi & reliquis confirmationis argumenta promittit. Adde ꝙ vni homini speciale hoc erat, visum esse sub ficu à Christo absente & procul remoto: nūc verò probationem quæ futura sit omnibus communis, Christus adfert: ideóque sermonem quasi ex abrupto ab vno homine ad omnes conuertit.

51 *Videbitis*, inquit, *cælum apertum*, &c.) Multum autem errant, meo iudicio, qui anxiè quærunt tempus & locum vbi & quando Nathanael & reliqui cælum apertum viderint. Potius enim quiddam continuum designat, quod semper extare debebat in eius regno. Fateor quidem aliquoties discipulis visos fuisse Angelos, qui hodie non apparent. Fateor aliam fuisse cælestis gloriæ manifestationem quum ascendit Christus in cælum, quàm nunc nobis constet. Sed si probè reputamus quod tunc factum est, perpetuò viget. Nam quum prius nobis clausum esset regnum Dei, verè in Christo apertum fuit. Huius rei visibile specimen editum fuit tam Stephano & tribus discipulis in monte, quàm aliis discipulis in Christi ascēsu. Verùm signa omnia quibus se Deus nobis præsentem ostendit, ad cæli apertionem pertinent, maximè vbi se nobis in vitam communicat. Sequitur alterum membrum de Angelis. Hi dicuntur *Ascendere & descendere*, vt diuinæ erga nos beneficentiæ sint ministri. Ergo hac loquutione mutua inter Deum & homines communicatio notatur. Hoc autem beneficium Christo acceptum ferre conuenit: quia sine ipso hostile potius Angelis nobiscum dissidium est quàm familiaris iuuandi nostri cura. Ideo super ipsum ascendere & descendere dicuntur: non quòd illi soli ministrent, sed quòd eius respectu atque in eius honorem complectantur sua cura totum Ecclesiæ corpus. Nec dubito quin ad scalam alludat quæ monstrata fuit Patriarchæ Iacob per somnium. verè enim in Gen.28.c.12. Christo præstatur quod visio illa adumbrabat. Denique huius loci summa est, Quū esset totum genus humanum extraneum à regno Dei, nunc cælorum ianuam nobis esse patefactam, vt simus ciues sanctorum & Angelorum socij: atq; vt hi ordinati salutis nostræ custodes, ex beata quiete ad opem miseriis nostris ferendam descendant.

CAP. II.

1 *Tertio die nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ: & erat mater Iesu illic.*
2 *Vocatus est autem etiam Iesus & discipuli eius ad nuptias.*
3 *Et quum vinum defecisset, dicit mater Iesu illi, Vinum non habent.*
4 *Dicit illi Iesus, Quid tibi mecum mulier? nondum venit hora mea.*

5 Dicit

6 *Erant autem illic hydriæ lapideæ sex positæ secundum purificationem Iudæorum, continen-*
tes singulæ circiter metretas duas vel tres.
7 *Dicit illis Iesus, Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas vsque ad summum.*
8 *Et dicit illis, Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt.*
9 *Quum autem gustasset architriclinus aquam vinum factam (non nouerat autem vnde es-*
set, sed ministri nouerant qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus.
10 *Et dicit illi, Omnis homo primò bonum vinum ponit: & quum inebriati fuerint, tunc id*
quod deterius est: tu verò seruasti bonum hucusque.
11 *Hoc principium signorum fecit Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam: &*
crediderunt in eum discipuli eius.

1 *Nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ.*) Quum historia hæc primum à Christo editum miraculum contineat, vel vno hoc nomine ad eam cõsiderandã maximè attentos esse nos decet. quanquam (vt postea videbimus) aliæ sunt causæ quæ nobis eam commendent. Sed ex progressu multiplex vtilitas dilucidius constabit. Locum primò nominat Euangelista Cana Galilææ, non illam quæ versus Sareptam sita, inter Tyrum & Sidonem, maior dicta est (huius alterius comparatione) quam alij in sorte tribus Zabulon locant: alij verò tribui Aser assignant. Nam & Hieronymus testatur adhuc suo tempore illic eius nominis extitisse oppidulum. Vicinam certè vrbi Nazareth fuisse credibile est, quum nuptiarum causa eò venerit Christi mater. Itinere diei vnius à Capernaum fuisse dissitam ex capite quarto constabit. Vicinitas quoque vrbis Bethsaida inde colligi potest, quòd triduo postquam in finibus illis Christus fuerat celebratas in Cana nuptias fuisse Euangelista commemorat. Fieri potest vt tertia etiam non procul Hierosolyma, & tamen extra Galilæam fuerit. Sed hoc, quia mihi ignotum, relinquo. *Et erat mater Iesu.*) Probabile est aliquem fuisse ex consanguineis Christi qui vxorem duxerit. Iesus enim matri tanquam comes hîc additur. Quòd discipuli simul vocantur, inde colligi potest quàm simplex & frugalis fuerit illis viuendi ratio, quia in commune cum illis viuebat. Sed hoc absurdum videri posset quòd homo non admodum diues nec copiosus (vt patebit ex vini defectu) in Christi gratiam quatuor aut quinque alios inuitet. Verùm inter inopes facilior est magis ingenua inuitatio: quia dedecus non verentur quemadmodum diuites) si minus lautè & splendidè hospites suos tractet. Priscum enim morem communicationis mutuæ pauperes magis retinent. Hoc tamen rursus parum ciuile quòd conuiuas suos patitur sponsus in media cœna vino destitui. nam parum considerati hominis est vinum quantum conuiuis sufficiat non habere. Respondeo, nihil hîc narrari quod non frequenter accidat, præsertim vbi non est quotidianus vini vsus. Deinde contextus ostendit sub finem conuiuij cœpisse vinum deficere, quum iam ex more saturos esse oporteret. Sic enim loquitur architriclinus, alij deterius vinum inebriatis apponunt: tu verò hucusque quod optimum erat seruasti. Adhæc non dubito quin hoc totum Diuina prouidentia gubernatum fuerit, vt locus esset miraculo.

3 *Dicit mater Iesu.*) Dubitari potest speréetne aliquid ac peat à Filio, quum nullum adhuc miraculum ipse edidisset. Et fieri potest vt tale remedium non expectans, eum admonuerit vt pia aliqua exhortatione conuiuis tædium eximeret, ac simul leuaret pudorem sponsi. Porrò hanc anxiæ συμπαθείας vocem fuisse interpretor. Nam quum videret sancta mulier posse conuiuium turbari, quod parum se honorificè accipi putantes qui vocati fuerant, fremerent aduersus sponsum, aliquid solatij optauit. Chrysostomus eam muliebri affectu sibi & Filio nescio quid fauoris captasse suspicatur, sed hæc coniectura nihil rationis habet. Sed cur tam duriter à CHRISTO repellitur? Respondeo, quanuis neque ambitio neque alius carnis affectus ipsam ageret, in eo tamẽ peccasse quòd fines suos excessit. Quod solicita est de aliorum incommodo, & mederi quoquomodo cupit, hoc humanitatis est, ac virtuti dandum: sed interea se ingerendo, Christi gloriam obscurare poterat. Quanquam simul notandum est, Christum non tam eius quàm aliorum causa sic loquutũ esse. maior eius erat modestia & pietas quàm vt adeò seuera castigatione opus haberet. deinde non peccabat ipsa sciens & volens. Sed Christus periculo tantùm occurrit, ne aliò quàm oportet trahatur matris dictum, quasi ex eius præscripto miraculum postea ediderit.

4 *Quid tibi mecum mulier.*) Græcè ad verbum est, Quid tibi & mihi? Sed Græcis tantundem valet hæc loquutio ac Latinis, Quid tibi mecum? Vetus interpres multos fefellit, qui putarunt Christum negare vini defectum pertinere ad suam & matris curam. Atqui ex secundo membro colligere promptum est quàm id remotum sit à Christi sensu. curam enim hanc suscipit ac suarum esse partium testatur, quum addit horam suam nondum venisse. Vtrunque ergo coniungi debet, Christum tenere quid facto sit opus: & tamen matris admonitu hac in re nihil facturum. Insignis certè locus. cur enim matri præcisè negat quod liberaliter aliis quibuslibet toties postea concessit? Deinde cur simplici repulsa non contentus, eam in vulgarem mulierum ordinem cogit, nec iam matris nomine dignatur? Hac Christi voce palàm constat denuntiari hominibus, ne nominis materni honorem superstitiosè in Maria euehendo, quæ Dei propria sunt in ipsam transferant. Sic ergo matrem Christus alloquitur, vt perpetuam ac communem seculis omnibus doctrinam tradat, ne immodicus matris honor Diuinam suam gloriam obscuret. Porrò quàm necessaria hæc admonitio fuerit, ex crassis fœdísque superstitionibus, quæ postea sequutæ sunt, plus satis notum est. Facta est enim Maria regina cæli, spes, vita, & mundi salus. Denique eò progressus est

C.I.I. vesanus furor vt Christi propemodum nudati spoliis eam ornarent. Quúmque has execrabiles in Filiũ Dei blasphemias damnamus, maligni & inuidi vocamur à Papistis. imò improbè calumniantur sanctæ Virginis honorem hostiliter à nobis impugnari. Quasi verò non habeat quantum illi honoris debetur, nisi Dea fiat: aut hoc illi sit honorificum, sacrilegis titulis ornatam in Christi locum subrogari. Atrocem ergo illi Mariæ iniuriã faciunt, quando, vt mentitis eam laudibus deforment, Deo eripiunt quod suum est.

Nondum venit hora mea.) Significat se hactenus non incogitantia vel torpore cessasse. Interea subindicat sibi rem curæ futuram vbi opportunitas aduenerit. Itaque sicut matrẽ insimulat quòd intempestiuè festinet, ita rursum miraculi spem facit. Vtrunque agnoscit sancta virgo. neque enim amplius eum compellat. & quum ministros admonet vt quicquid ille præceperit, faciãt, nouum quiddam sperare se ostendit. Cæterùm hæc doctrina latiùs patet, Quoties Dominus nos tenet suspensos, auxiliúmque suum differt, non ideo torpere, sed potius opera sua sic moderari vt nihil nisi opportunè agat. Qui ad fatalem temporum ordinationem hunc locum traxerunt, magis sunt ridiculi quàm vt verbo vno opus sit ad eos refellendos. Hora Christi aliquando dicitur quæ illi destinata est à Patre: & tempus suum postea vocabit quod illi cómmodum erat & aptum ad exequenda Patris mandata: hoc autem loco temporis ad agendum sumendi & eligendi arbitrium sibi vindicat.

5 *Dicit mater eius ministris.*) Hîc sancta Virgo specimen edit veræ obedientiæ, quam Filio debebat vbi non de humanis officiis, sed Diuina eius potentia agebatur. Modestè igitur acquiescit in Christi responso, aliósque similiter hortatur vt eius imperio pareant. Fateor quidem ex circunstantia præsenti Virginem sic loquutam esse acsi negaret hac in parte quicquam sibi esse iuris Christum suo vnius arbitrio factur ũ quod placuerit: sed si eius consilium spectes, latius patet hæc sententia. Potestate enim, quam sibi perperam sumpsisse videri poterat, se abdicat primùm & exuit: deinde totam vni Christo asserit, quum sequendum pręcipit eius imperium. Ergo generaliter hinc docemur si quid expetimus à Christo, non aliter nos votorum fore compotes nisi ab ipso toti pendemus, in eum respicimus, facimus denique quicquid iubet. Atqui nos ad matrem non ablegat, sed ad se inuitat potius.

6 *Erant autem illic hydriæ.*) Ex supputatione Budæi has hydrias admodum capaces fuisse colligimus. nam quum metreta faciat viginti congios, singulæ vt minimum huius regionis sextarium continebant. Largam ergo vini copiam suppeditauit Christus, nempe quæ plus centum & quinquaginta hominibus sufficeret ad hilare conuiuium. Adde quòd tam numerus hydriarum quàm modus ipse ad comprobandam miraculi veritatem facit. Si duo tantùm aut tres cõgij fuissent, suspicari multi poterant aliunde fuisse aduectos. si in vase tantùm vno facta fuisset conuersio aquæ in vinum, non ita perspicua testatáque fuisset miraculi certitudo. Non frustra igitur Euangelista numerum commemorat, nec frustra exprimit quantum caperent. Porrò hoc ex superstitione natum erat vt tot ac tam ampla vasa illic prostarent. Abluendi quidam ritum habebant ex Lege Dei: sed (vt mundus semper nimius est in rebus externis) Iudæi præscripta à Deo simplicitate non contenti, continuis aspersionibus ludebant. atque (vt ambitiosa est superstitio) non dubium est quin hoc etiam pompæ seruiret: quemadmodum hodie in Papatu videmus, quæcunque ad Dei cultum pertinere dicuntur, ad meram ostentationem esse composita. Duplex ergo vitium erat: quòd absque Dei mandato in fictitia & superuacua cæremonia temerè se occupabant: deinde quòd religionis prætextu ambitio in illo apparatu regnabat. Mira porrò in Papatu quorundam nebulonum fuit improbitas, qui hydrias obtrudere ausi sint primùm exiguę mensuræ, deinde etiam inæqualis. Atque hodie nihil eos pudet in tanta Euangelij luce tales adhuc imposturas venditare. hoc certè non est fallere pręstigiis, sed cæcis audacter illudere. Mundum verò à Satana fascinatum esse palam est, qui tam crassa ludibria non sentit.

7 *Implete hydrias aquâ.*) Ridiculum ministris hoc præceptum videri potuit: aquæ enim iam erat plus satis: sed hoc modo agere nobiscum Dominus solet vt illustrior emergat eius potentia ex insperato successu. Quanquam hæc circunstãtia ad miraculi commendationem addita est: nam quum ministri infusa aqua vinum hauriant, nulla hærere potest suspicio.

8 *Ferte architriclino.*) Eodem spectat quòd vini saporem ab architriclino probari voluit Christus priusquam gustaret ipse, aut quisquam alius ex conuiuis. Quòd autem tam placidè illi in omnibus obtemperant ministri, hinc colligimus multum in eo fuisse reuerentiæ ac dignitatis. Architriclinum vocat Euangelista qui instruendo conuiuio & mensis ordinandis pręfectus erat. non quòd lautum ac splendidum adeò conuiuiũ fuerit, sed quia honorificæ appellationes ex diuitum lautitiis ac splendore etiam ad pauperum nuptias transferuntur. Sed mirum est quòd Christus, frugalitatis magister, vini (& quidem præstantissimi) magnam copiam largitur. Respódeo, quum nobis quotidie Deus largum vini prouentũ suppeditat, nostro vitio fieri si eius benignitas irritamentum est luxuriæ: quin potius hæc temperantiæ nostræ vera est probatio, si in media affluentia parci tamen ac moderati sumus. Quemadmodum Paulus gloriatur se ad vtrunque edoctum esse, vt abundare & esurire sciat.

11 *Hoc principium signorum.*) Sensus est, hoc primùm fuisse ex Christi miraculis. Quòd enim Angeli pastoribus ipsum in Bethlehem natum nuntiarunt, quòd Magis stella apparuit, quòd Spiritus sanctus in specie columbæ super eum descendit, tametsi hæc miracula fuerunt, non tamen propriè ab ipso sunt edita. hic autem de miraculis agitur quorum ipse author extitit. Friuolum enim est ac ridiculum quod quidam dicunt, inter miracula quæ Christus in Cana Galilææ edidit, hoc primum numerari: quasi verò ad manifestandam virtutem suam sibi locum delegerit vbi nonnisi bis fuisse legitur. Quin potius Euangelistę consilium fuit temporis ordinem, quẽ in exerenda sua virtute Christus tenuit, notare. Nam ad annum vsque tricesimum domi se, tanquam priuatus quispiam homo, continuit. Baptismo initiatus, ad obeundam functionem suam inde in lucem prodire cœpit, & palàm claris documentis facere quorsum à Patre missus foret.

Philip. 4. c. 12.

Non mirum ergo si primum Diuinitatis suæ specimen in tempus illud distulit. Magnum coniugij decus, quòd nuptiale conuiuium non modò Christus sua præsentia dignatus est, sed primo à se edito miraculo ornauit. Extant vetusti quidam Canones quibus Clerici nuptias adire vetantur. Causa vetandi fuit, ne lasciuias, quæ illic vtplurimum grassantur, spectando, earum quodammodo approbatores essent. Aut verò longè præstitisset, tantum illuc grauitatis secum afferre vt licentiam compescerent quam sibi in latebris indulgēt proterui homines ac dissoluti. Nobis verò potius Christi exemplum sit pro lege: nec quicquam putemus vtilius esse factu quàm quod eum fecisse legimus. *Manifestauit gloriam.* Quia tunc scilicet memorabile & gloriosum specimen edidit vnde Filium Dei esse constaret. Quæcunque enim miracula ostendit mundo, totidem Diuinæ eius potentiæ testimonia fuerunt. Tunc autem opportunum illustrandæ eius gloriæ tempus aduenerat quum ex Patris mandato innotescere vellet. Vnde etiam colligitur miraculorum finis. perinde enim valet hæc loquutio acsi dictum esset, Christum, vt patefaceret gloriam suam, miraculum hoc edidisse. Quid ergo de miraculis sentiendum quæ gloriam Christi obscurant? *Crediderunt in eum discipuli.*) Si discipuli erant, aliqua fide iam imbutos esse oportuit. Sed quum hactenus non certa & explicita fide eum sequuti essent, tunc demum se illi addicere cœperunt, vt Messiam agnoscerent quasi iam illis prædicatus fuerat. Magna verò Christi indulgentia, quòd pro discipulis habet in quibus tam pusilla est fides. Et sanè hæc doctrina generaliter ad nos omnes patet. nam quæ adulta nunc est fides, infantiam prius suam habuit: imò in nemine tam perfecta est quin ad vnum omnes credendo proficere necesse sit. Ita qui iam credebant, quatenus ad scopum maiores quotidie faciunt progressus, credere incipiunt. Ergo qui fidei primitias adepti sunt, semper ad profectum contendant. Fructus etiam miraculorum hîc ostenditur: nempe quòd ad confirmationem profectúmque fidei referri debent. Qui aliò detorquet, totum eorum vsum corrumpit & adulterat. Sicuti Papistas videmus non alium in finem iactare fictitia sua miracula nisi vt fidem obruant, & à Christo mentes auertant ad creaturas.

Psal. 68. b. 10 12 *Post hoc descendit in Capernaum & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius: & illic mansit non multos dies.*

13 *Erat autem in propinquo Pascha Iudæorum. itaque ascendit Iesus Hierosolymam.*

14 *Et inuenit in templo quosdam qui vendebant boues, & oues, & columbas: numularios item sedentes.*

15 *Et facto ex funiculis flagello, omnes è Templo eiecit cum ouibus, & bobus: & numulariorum effudit pecuniam, mensásque euertit.*

16 *Et iis qui colūbas vēdebāt dixit, Tollite ista hinc: ne faciatis domū Patris mei domū mercatus.*

17 *Porro recordati sunt discipuli eius quòd scriptum sit, Zelus domus tuæ comedit me.*

12 *Descendit in Capernaum.*) Transit Euangelista ad nouā historiā. Quoniam autem propositum illi erat pauca memoratu digna, quæ alij tres omiserāt, colligere, tēpus designat quo hoc quod dicturus est gestum fuit. Narrāt enim reliqui quod hîc legimus Christum fecisse: sed diuersum tēpus, simile, non idē esse factum demonstrat. Bis ergo Christus Tēplum fœda & profana negotiatione purgauit: semel, circa legationis suæ exordia. iterum verò quum è mundo migraturus esset ad Patrē. Cæterùm vt summā teneamus, singula ordine breuiter excutiēda sunt. Quòd boues ac pecudes ac columbæ venales in tēplo prostabāt, quòd sedebāt illic collybistæ, honesto prętextu non caruit. iactare enim poterant, negotiationē quæ illic fiebat, minimè profanam esse: sed potius spectare ad sacrum Dei cultum, vt in promptu quisque haberet quod offerre posset Domino. Et certè piis hominib. valde commodum erat inuenire sub manu quasuis oblationes, & hoc modo leuari huc & illuc cursitādi molestia. Mirum ergo est cur tātopere id Christo displicuerit. Sed duæ rationes notandæ sunt. nā quia ad quæstum & auaritiā suam hoc mercatu abutebantur Sacerdotes, tale Dei ludibrium ferendum non fuit: deinde quicquid excusationis obtēdant homines, simul tamen ac paululum declināt à Dei mandato, reprehensione digni sunt, ac correctione opus habēt. Atque hac præcipuè de causa Christus Tēpli purgationē aggressus est: quemadmodum clarè pronuntiat Tēplum Dei non esse locum mercatus. Quæri tamē potest cur non potius auspicatus sit à doctrina. videtur enim hæc tumultuosa & prępostera esse ratio, manū admouere corrigendis vitiis priusquā adhibitum fuit doctrinæ remedium. Atqui aliud spectauit Christus. nā quia iā tēpus aduenerat quo iniūctū sibi à Patre munus publicè obiret, Tēpli possessionē quodāmodo adire voluit, ac Diuinæ suæ authoritatis documētum statuere. Atq; vt omnes ad eius doctrinā attēti essent, torpētes vt sopitas mētes nouo & insolito facinore expergefieri oportuit. Tēplum cælestis doctrinæ & pietatis sacrariū erat. Quū doctrinæ puritatē restituere vellet, operæpretiū fuit vt se templi dominū cōprobaret. Adde quod sacrificia & alia pietatis exercitia ad spiritualē suum finē reuocare nō aliter poterat quā abusum tollēdo. Ergo quod tunc ab eo gestum est, quoddā eius reformationis pręludiū fuit ad quā peragendā à Patre missus fuerat. In summa Iudæos excitari docuit hoc exemplo vt à Christo insolitum aliquid & minimè vulgare expectarēt: simul cōmonefieri decuit de vitiato & peruerso cultu Dei, ne emendationē respuerēt. *Et fr. eius.* Cur fratres se Christo comites adiūxerint incertum est: nisi fortè simul ituri erāt Hierosolymam. Cæterùm fratrū nomine quoslibet cognatos Hebraica lingua designari notum est.

Christus templum bis repurgauit.

13 *Pascha Iudæorū. itaque ascendit.*) Ad verbū Græcè habetur, & venit: sed Euangelista copulā posuit loco rationalis particulę. venisse enim tūc significat vt Pascha celebraret Hierosolymæ. Huius autē cōsilij duplex erat finis, nā quum nostra causa Legi subiectus esset Filius Dei, omnia Legis mandata exactè seruando, plenæ subiectionis & obediētiæ typum in sua persona exhibere voluit. Deinde quoniam in populi frequētia magis prodesse poterat, hac ferè occasione semper vsus est. Ergo quoties postea dicetur venisse Christum diebus festis Hierosolymā, hoc ideo ab ipso factū obseruēt le-

Cap. II. ctores, primū vt à Deo instituta pietatis exercitia cum reliquis coleret: deinde vt in maiore populi confluxu publicaret suam doctrinam.

16 *Ne faciatis domum Patris mei.*) In secunda eiectione grauius ac seuerius loquutū cōmemorāt alij Euāgelistæ: quòd sc. ex Téplo Dei faceret speluncā latronū. Atque ita agendū est vbi mitior castigatio profectu caruit. Nūc simpliciter admonet ne téplum Dei in alienos vsus vertendo, profanēt. Téplum, Dei domus vocabatur, quòd illic Deus peculiariter inuocari vellet, quòd virtutem illic suam exereret, quòd deniq; ad spirituales & sacros ritus illud destinasset. At se quidem Dei Filium pronuntiat Christus, vt sibi ius & authoritatem repurgandi templi vendicet. Porrò quia facti sui rationē hîc reddit Christus, siquem inde fructum colligere libet, in hac præcipuè sententia insistere conuenit. Cur ergo ementes & vendentes eiicit ex templo. Vt cultum Dei hominum vitio adulteratum suæ integritati restituat, atque hoc modo tēpli sanctitatem instauret ac asserat. Scimus autem extructum fuisse templum illud vt eorum vmbra esset quorum viua effigies extat in Christo. Itaque vt sacrum Deo maneret, nonnisi ad spirituales vsus applicādum erat. Hac de causa fas esse negat in emptorium conuerti. Principium enim sumit ex Dei instituto: quod semper nobis tenēdum est. Quibuscunque ergo præstigiis ludat Satan, quicquid à Dei mandato vel tantillum deflectit, sciamus peruersum esse. Speciosus ad fallendum erat ille fucus, iuuari & prouehi Dei cultum, quū ad manum fidelibus porrigebantur quę offerrent: sed quia Deus in alios vsus templum suum destinauerat, nihil moratur Christus quæ aduersus ordinem à Deo positum obiici poterant. Non eadem hodie templorum nostrorum est ratio: sed quod de veteri templo dicitur, ritè & propriè in Ecclesiam competit: est enim cęleste in terra Dei sacrarium. Quare ante oculos semper versari nobis debet Dei maiestas, quæ in Ecclesia residet, ne vllis inquinamentis polluatur. Manebit autem tunc demum integra eius sanctitas, si nihil in ea admissum fuerit à Dei verbo alienum.

17 *Recordati sunt discipuli.*) Frustra hîc se nonnulli impediunt, quærentes quomodo Scripturæ recordati fuerint discipuli cuius adhuc erant expertes ac ignari. Neque enim intelligendum est tunc illis subiisse in memoriam hunc Scripturæ locum: sed postea quum diuinitus edocti, apud se reputarēt quidnā sibi vellet hoc Christi facinus, directore Spiritu hic Scripturę locus illis occurrit. Et certè operū Dei non semper extēplò causa nobis apparet, sed postea temporis successu consilium nobis suum aperit. Atque hoc cohibendæ nostræ audaciæ aptissimū est frænum, ne Deo obstrepamus, siquādo nostro iudicio minusprobātur quę facit. Simul monemur, quū Deus nos quasi suspensos tenet, patienter expectādum esse plenioris notitiæ tēpus, & festinationē nimiam, quæ nobis ingenita est, cohibendam esse. Nam ideo plenā operum suorum manifestationem Deus differt vt nos in modestia contineat. Sensus ergo est, Discipulos tandē assequutos esse, Christum zelo domus Dei, quo flagrabat, impulsum fuisse vt profanationes illas è medio tolleret. Tēpli nomine proculdubio totum Dei cultum Dauid per synecdochen designat. Sic enim habet integer versus, Zelus domus tuæ comedit me, & opprobria exprobrātium tibi ceciderunt super me. Vbi secundum mēbrum priori respondet, imò nihil aliud est quàm exegetica repetitio. Summa vtriusque membri est, Dauidem tam anxiè de asserenda Dei gloria fuisse solicitum, vt libenter caput suum probris omnibus quæ in Deum iaciebant reprobi supposuerit: tanto zelo æstuasse vt hic vnus affectus alios omnes deglutiret. Atque hoc quidem sensu ille pręditum se fuisse testatur: sed non dubium est quin delinearit in sua persona quæ Messiæ propriè congruebant. Ideo dicit Euangelista hanc fuisse vnam ex notis quib. agnitus fuit Iesus à discipulis regni Dei vindex ac reparator. Obserua autē, Scripturæ ductum sequutos esse vt de Christo sentirent quod decebat. Et certè qualis sit Christus, vel quorsum pertineat quicquid gessit & passus est, nemo vnquam tenebit nisi duce & magistra Scriptura. Quare prout quisq; nostrûm proficere in Christi cognitione cupiet, sedula & continua Scripturę meditatione opus erit. Domus Dei non frustra meminit Dauid, vbi de illius gloria agitur. Nam Deus, quāuis sibi sufficiat ac se vno contētus esse possit, vult tamen in Ecclesia illustrari suam gloriam. In quo singulare amoris erga nos sui documentum præbet, quòd suam gloriam quasi indiuiduo nexu cū salute nostra coniungit. Restat nunc vt se ad Christi imitationem singuli comparent: quando in capitis exemplo generalis toti corpori doctrina proponitur: sicut docet Paulus Rom.15.a.3. Ne patiamur, quantum in nobis est sacrum Dei templum vllo modo inquinari. interea tamen cauendum nequis vocationis suæ fines transiliat. Zelum omnibus nobis cum Filio Dei communem esse oportet: at non omnibus protinus licet flagellum arripere, vt vitia manu corrigamus, neque enim nobis potestas data est, nec idem iniunctum munus.

18 *Responderunt ergo Iudæi, ac dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis quòd ista facias?*

19 *Respondit Iesus, & dixit eis, Destruite Templum hoc, & in tribus diebus erigam illud.*

20 *Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis extructum est templum hoc, & tu in tribus diebus eriges illud?*

21 *At ille dicebat de templo corporis sui.*

22 *Quum ergo resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quòd hoc dixisset eis: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem dixerat Iesus.*

18 *Quod signum ostendis nobis.*) Quòd in tanto cœtu nemo Christo manum iniecit, nullus ex pecuariis & numulariis violenter eum repulit, hinc colligere licet diuinitus fuisse omnes perculsos, vt attoniti stuperent. Quare nisi prorsus excæcati fuissent, hoc satis illustre erat miraculum, quòd vnus contra multos, inermis contra validos, ignotus contra tantos principes tantum ausus fuerat. Cur enim illi non obstabant, quum longè superiores essent, nisi quòd dissolutæ & quasi fractæ erant eorum manus? Causam tamen interrogandi aliquam habent, neque enim cuiusuis est, siquid vitiosum est aut displicet in templo Dei, statim mutare. Damnare quidem corruptelas omnibus liberum est: verùm si ad eas tollendas priuatus homo manum admouet, temeritatis

tatis arguetur. Quia mos vendendi in templo receptus erat, Christus rem nouam & inusitatam aggressus est: meritò postulant vt se à Deo missum probet. sumunt enim principium istud, In publica administratione non esse fas quicquam mutare sine certa vocatione ac mandato Dei. Sed in altero errabant, quòd admittere nolebant Christi vocationem nisi edito miraculo. neque enim id in Prophetis & aliis Dei ministris fuit perpetuum vt signa ederent, neque Deus ad hanc necessitatem se adstrinxit. Ergo in signo flagitando perperam Deo legem imponunt. Quòd Iudæos Euangelista interrogasse dicit, hoc nomine procul dubio multitudinem quæ illic adstabat, & quasi totum Ecclesiæ corpus intelligit. acsi diceret non vnius aut alterius hunc fuisse sermonem, sed populi.

19 *Destruite templum, &c.)* Est allegorica loquutio: ac data opera Christus ita obscurè loquutus est, quòd aperto responso indignos iudicabat.
Matth.13. Quemadmodum alibi testatur se in parabolis lo-
b.13. qui apud eos qui arcana cœlestis regni capere nequeunt. Primùm autem illis negat quod postulabant signum vel quia profectu caruisset, vel quia sciebat non esse opportunum tempus. Aliquid interdum etiam importunis eorum precibus concessit. nunc ergo magnam causam obstitisse oportet cur recusauerit. Interea tamen non vulgari signo potestatem suam approbatum ac sancitum iri significat, ne excusationis prætextum inde captent. nulla enim Diuinæ in Christo virtutis maior approbatio desiderari poterat quàm ipsius resurrectio à morte. Sed figuratè id insinuat, quoniam clara promissione eos non dignatur. In summa, tractat incredulos vt merentur, & simul ab omni contemptu se eximit. Nondum quidem obstinatos esse constabat: sed Christus satis tenebat qualis esset eorum affectus. Quæri tamen potest, quum tam multa & varia miracula ediderit, cur vnum hîc attingat. Respondeo, de aliis omnibus miraculis tacuisse, quia sola resurrectio ad os illis obstruendum sufficeret: deinde quia Dei virtutem eorum ludibriis prostituere nolebat. nam & ideo de resurrectionis suæ gloria allegoricè loquutus est. Tertiò, dico eum protulisse quod causæ quadrabat. nam his verbis demonstrat sibi ius omne in templum competere, quum in vero Dei Templo extruendo tantùm possit. Tametsi verò nomen
2.Cor.5.a. Templi ad rei circumstantiam accommodat, a-
4. ptè tamen & congruenter corpus Christi templum vocatur. Tabernaculum dicitur corpus cuiusque nostrûm, quòd in eo habitat anima: Christi autem corpus, Diuinitatis eius domicilium fuit. Scimus enim Filium Dei sic naturam nostram induisse, vt in carne quam assumpsit æterna Dei maiestas, tanquam in sacrario, habitaret. Quòd autem hoc loco abutebatur Nestorius, vt probaret non vnum & eundem esse Christum Deum & hominem, facilè refelli potest. Sic enim colligebat, Filius Dei in carne tanquam in templo habitauit: ergo disiunctæ naturæ, vt minimè idem esset Deus & homo. Atqui hoc argumentum ad homines transferri posset: sequetur enim, non vnum esse hominem, cuius anima in corpore habitat tanquam in tabernaculo. Proinde hæc loquendi forma ad tollendam personæ
1.Cor.6.d. in Christo vnitatem insulsè torquetur. Porrò
19. notandum est corpora etiam nostra vocari Dei templa, sed diuerso sensu, nempe quia per Spiritus sui vim & gratiam Deus in nobis habitat: in Christo autē plenitudo Diuinitatis corporaliter: ita vt verè sit Deus manifestatus in carne. *Erigam illud.* Hîc sibi Christus resurrectionis suæ gloriam vendicat, quum tamen Scriptura passim testetur opus esse Dei Patris. Sed hæc duo probè inter se conueniunt. Scriptura enim vt Dei potentiam nobis commendet, Patri hoc disertè adscribit, quòd excitauerit Filium à morte: hîc verò Christus peculiariter Diuinitatem suam prædicat. Ac Paulus vtrunque conciliat, ad Rom. 8. c. 11. nam Spiritum, quem facit resurrectionis auctorem, promiscuè nunc Christi Patris Spiritum nominat.

20 *Quadraginta sex annis.)* Consentit cum hoc loco Danielis supputatio. Septem enim Dan.9.g.
hebdomadas numerat, quæ annos quadraginta 25.
nouem efficiunt, sed antequam ad finem vltimæ ventum esset, absolutum templum fuit. Quòd in historia Esdræ longè breuius temporis spatium notatur, tametsi aliquam habet repugnantiæ speciem, minimè tamen cum Prophetæ verbis pugnat. Erecto enim sanctuario, antequam templi ædificium perfectum foret, sacrificia offerre cœperunt, postea diu intermissum fuit opus populi ignauia: quemadmodum ex querimoniis Aggæi clarè patet. seuerè enim Iudæos accusat, quòd nimis sedulò intenti ad extruendas Agg.1.a.4.
priuatas ædes, Dei templum mutilum relinquerent. Sed quorsum eius templi mentionem faciunt, quod ab Herode quadraginta antè annis vel circiter excisum fuerat? Nam quod tunc habebant templum, tametsi magnificentissimè & immani sumptu erat extructum, intra octo tamen annos Herodes præter hominum opinionem absoluerat, vt refert Iosephus libro Antiquit. 15 cap. vltimo. Mihi probabile videtur, perinde habitam fuisse nouam templi structuram acsi vetus illud semper in statu suo durasset, quo plus venerationis inesset: atque ita ex vulgari & vsitato more fuisse loquutos, quòd templum à Patribus summa difficultate vix per annos quadraginta sex conditum fuerat. Porrò hæc responsio satis ostendit quo animo signum petierint. nam si parati fuissent Prophetæ Diuinitus misso reuerenter obsequi, non ita superbè repudiassent quod de officij sui approbatione dixerat. Testimonium aliquod Diuinæ virtutis habere volunt: interea nihil admittunt quod non hominum modulo respondeat. Sic hodie Papistæ miracula flagitant, non quòd locum daturi sint Dei potentiæ: (nam illis fixum est, homines præferre Deo, nec vnguem vnum ab eo deflectere quod vsu & consuetudine receptum habent) sed ne absque ratione videantur Deo esse rebelles, colorem hunc prætexunt suæ peruicaciæ. Ita cæco impetu infidelium animi secum tumultuantur, vt Dei manum sibi ostendi cupiant, nec tamen Diuinam esse velint.

22 *Quum ergo surr. à mor. recordati.)* Recordatio hæc superiori fuit similis, cuius nuper meminit Euangelista. Loquentem Christum non intelligebant discipuli: postea suo tempore fructum protulit quæ frustra in aerem euanuisse videbatur doctrina. Ergo quamuis multa in Domini factis & dictis ad tempus obscura sint, non ideo tamen desperandum est, nec spernendum quod nō statim assequimur. Obseruandus est contextus,

Ca.I I. Quod scripturæ & Christi sermoni crediderint. significat enim Euangelista, Scripturam cum Christi sermone conferendo, fuisse adiutos vt in fide proficerent.

23 *Quum autem esset in Paschate Hierosolymis die festo, multi crediderunt in nomen eius, videntes signa quæ edebat.*

24 *Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis, eo quòd ipse nosset omnes,*

25 *Nec opus haberet vt quisquam testaretur de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.*

23 *Multi crediderunt*, &c.) Apposité hanc narrationem proximæ connectit. Signum quale petebant Iudæi Christus non dederat. Nunc quum pluribus miraculis nihil aliud profecerit apud eos nisi vt frigidam & vmbratilem fidem conciperent, satis comprobat hic euentus indignos fuisse quorum votis obtemperaret. Fuit quidem hic aliquis signorum fructus, quòd in Christum multi crediderunt, adeóque in nomen eius, vt se eius doctrinam sequi velle profiterentur. (*Nomen* enim authoritatis loco hîc positum est) poterat hæc qualiscunque fidei species, quæ adhuc erat euanida, in veram fidem demum emergere: poterat hæc vtilis esse præparatio ad celebrandum apud alios Christi nomen. est tamen illud verum quod diximus, procul abfuisse à recto affectu, vt in Diuinis operibus proficerent sicuti par erat. Cæterùm non fuit hæc fidei simulatio qua venditare se apud homines vellent: erant enim persuasi Christum esse magnum aliquem Prophetam. fortassis etiam tribuebant illi honorem Messiæ, cuius tunc magna passim erat expectatio. Sed quia proprium Messiæ officium non tenebant, præpostera erat eorum fides, quæ in mundo ac rebus terrenis hærebat. deinde frigida erat & serio cordis affectu vacua persuasio. Assentiuntur enim Euangelio hypocritæ, non vt se in obsequium Christi addicant, nec vt syncera pietate Deum sequantur vocantem: sed quia agnitam veritatem prorsus reiicere non audent, ac præsertim vbi nulla est repugnandi causa. Nam sicuti non inferunt vltro nec gratis bellum Deo, ita vbi sentiunt eius doctrinam carni suæ prauisque cupiditatibus esse aduersam, statim exacerbantur, vel saltem à fide iam concepta resiliunt. Quos ergo Euangelista credidisse dicit, ego non intelligo fidem simulasse quæ nulla esset, sed coactos aliquo modo fuisse vt Christo nomen darent. non fuisse tamen veram & legitimam eorum fidem inde constat, quòd illos è suorum numero Christus excludit, cuius iudicio standum est. Adde quòd fides ista tantùm ex miraculis pendebat, nullam adhuc radicem egerat in Euangelio: ita nec fixa nec stabilis esse potuit. Adiuuantur quidem miraculis filij Dei vt ad fidem perueniant: sed illud nondum est verè credere, quum Dei virtutem mirantur, vt doctrinam simpliciter credant esse veram, non autem penitus se illi subiiciant. Proinde vbi generaliter de fide sermo habetur, sciamus aliquam esse fidem quæ mente duntaxat apprehenditur, & postea facilè euanescit: quia in corde infixa non est. atque ea est quam Iacobus vocat mortuam. sed vera fides Spiritu regenerationis semper constat. Obserua non eundem esse apud omnes operum Dei profectum: quosdam enim ad Deum vsque adducunt: alios percellunt cæco tantùm motu, vt Dei quidem potentiam animaduertant, sed tamen non desinant vagari in suis cogitationibus.

Iacob.2.c.17 & d.26

24 *Iesus non credebat.*) Quod exponunt quidam Christum ab illis sibi cauisse, quia probos non esse ac fidos nouerat, mihi non videntur satis exprimere Euangelistæ mentem. Longe etiam minus conuenit quod adducit Augustinus de catechumenis. Potius hoc vult Euangelista, meo iudicio, non habitos fuisse à Christo pro germanis discipulis, sed tanquam leues ac friuolos fuisse contemptos. Locus diligenter notandus, non omnes qui se profitentur Christi esse, coram ipso tales censeri. Sed adiungi simul debet quæ mox sequitur ratio, *Quia omnes nouerat.* Nihil hypocrisi periculosius est, cum alias ob causas, tum quòd vitium est plusquam vulgare. Nemo ferè est qui sibi non placeat: dum autem inanibus blanditiis nos fallimus, Deum putamus nobiscum cæcutire. Hic autem monemur quantum eius iudicium à nostro distet. Nam quæ inuolucris tecta nos fugiunt, ipse perspicit: quæ fucato splendore perstringunt nobis oculos, ipse ex occulto fonte, id est intimo cordis affectu, æstimat. Hoc est Prou.21.a.1. quod dicit Salomon, Deum sua trutina ponderare corda hominum, quum illi sibi in viis suis blandiuntur. Meminerimus ergo eos demum veros esse Christi discipulos qui illi probati sunt, quia solus est idoneus huius rei arbiter ac iudex. Nunc quæritur, quum dicit Euangelista Christum *nouisse omnes*, eósne solos designet de quibus nuper loquutus est, an pertineat hoc ad vniuersum hominum genus. Extendunt hoc multi ad communem hominum naturam, ac putant hîc damnari totum mundum impiæ ac perfidæ simulationis. Et certè vera est sententia, nihil posse inueniri in hominibus cur illos Christus dignetur suorum numero. Sed ego contextui non video quadrare. restringo igitur ad eos quorum prius facta fuit mentio. Verùm quia dubitari poterat vnde hæc Christo notitia, hanc quæstionem anticipans Euangelista, respondet perspectum fuisse Christo quicquid in hominibus nos latet, vt posset iure suo inter homines discernere. Christus ergo, qui cordium est cognitor, monitore opus non habuit vt sciret quales essent isti. Eo autem ingenio præditos, & eo animi affectu esse nouerat, vt meritò à se alienos duceret. Quòd quidam rogant ánnon exemplo Christi suspectos etiam habere possimus qui suæ probitatis specimen nobis non dederunt, nihil ad præsentem locum facit. nostra enim ratio longè diuersa est: quia Christus ipsas arborum radices notas habebat: nos verò nonnisi ex fructibus qui palàm apparent, cognoscimus qualis sit vnaquæque arbor. Porrò quum charitas (teste Paulo) 1.Cor.13.c.4. suspicax non sit, de hominibus ignotis sinistrè absque causa suspicari fas non est. Cæterùm ne ab hypocritis semper fallamur, & ne improbis eorum fallaciis nimium exposita sit Ecclesia, proprium Christi est, nos Spiritu discretionis instruere.

CAP.

CAP. III.

1 *Erat autem homo ex Pharisæis, Nicodemus nomine, princeps inter Iudæos.*
2 Hic venit ad Iesum nocte, ac dixit illi, Rabbi, scimus quòd à Deo veneris magister. nemo enim hæc signa potest facere quæ facis, nisi sit Deus cum illo.
3 *Respondit Iesus & dixit illi, Amen amen dico tibi, nisi quis iterum natus sit, non potest videre regnum Dei.*
4 *Dicit illi Nicodemus, Quomodo potest homo nasci, quum sit senex? nunquid potest rursus in vterum matris suæ ingredi, & nasci?*
5 *Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest ingredi in regnum Dei.*
6 *Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex Spiritu, spiritus est.*

1 *Erat autem homo ex.*) Nunc in persona Nicodemi spectandum nobis Euangelista proponit quàm fluxa & caduca fuerit eorum fides, qui miraculis commoti Christo repentè nomen dederant. Hic enim quum ordine Pharisæus esset, & principem locum teneret in sua gente, longè supra alios excellere debuit. nam in vulgo vt plurimum regnat leuitas. Hunc autem qui doctrina & vsu pollebat, grauem quoque & cordatum hominem esse quis non putasset? Atqui ex responso Christi constat, nihil minùs quàm ad discenda pietatis rudimenta paratum venisse. Si primarius inter viros minus est quàm puer, quid de promiscuo grege sentiendum? Quanquam autem consilium Euangelistæ fuerit nobis velut in speculo monstrare quàm pauci Hierosolymis ad recipiendum Euangelium rite dispositi essent, aliis tamen nominibus hæc nobis historia apprimè vtilis est: ac præsertim quòd in ea docemur de corrupta humani generis natura, quis rectus sit in scholam Christi ingressus, quibus initiis formari nos ad profectum cælestis doctrinæ oporteat. Concionis enim quam habet Christus hæc summa est, vt veri simus eius discipuli, nos oportere fieri nouos homines. Verùm antequam longius progredimur, ex circunstantiis quas Euangelista hîc recitat, expendere conuenit quæ impedimenta Nicodemum tenuerint ne se totum Christo daret. *Ex Pharisæis.* Hoc quidem honorificum Nicodemo fuit apud suos: sed Euangelista illi titulum hunc non tribuit honoris causa: sed potius obstaculum fuisse notat quo minus liberè & soluto animo ad Christum veniret. Vnde monemur, qui in mundo excellunt, vt plurimum implicitos teneri pessimis laqueis: imò sic videmus multos teneri constrictos vt ne leuissimo quidem voto in cælum tota vita aspirent. vnde dicti sint Pharisæi alibi docuimus: nam quasi medullam Scripturæ & arcanum sensum tenerent, solos Legis interpretes se esse iactabant, atque hac ratione vocabant se Pherusim. Essenis tametsi austerior vita conciliabat sanctitatis famam, quia tamen eremitis similes à communi vita & hominum consuetudine diffidebant, ideo Pharisæorum secta in maiori pretio erat. Porrò Euangelista non tantùm commemorat Nicodemum ordine fuisse Pharisæum, sed vnum ex gentis suæ primoribus.

2 *Venit ad Iesum nocte.*) Quòd noctu venit, inde nimis timidum fuisse colligimus. suo enim splendore oculos quasi perstrictos habebat. Obstabat etiam fortè pudor: quia ambitiosi homines de sua fama actum esse putant si ad discentium ordinem ex magistrali fastigio semel descenderint. Nec dubium est quin stulta scientiæ opinione inflatus fuerit: denique quum se magni faceret, sibi decedere quicquam nolebat. Et tamen aliquod pietatis semen in eo se profert, quòd Dei Prophetam apparuisse audiens, doctrinam cælitus allatam non contemnit nec negligit, sed aliquo eius desiderio tenetur. quod studium non nisi ex Dei timore & reuerentia natum erat. Multos titillat friuola curiositas vt de rebus nouis auidè inquirant: sed non dubium est quin Nicodemum religio conscientiæ sensus impulerit vt Christi doctrinam familiarius nosse cuperet. Ac quanquam semen illud diu quasi emortuum latuit, mortuo tamen Christo fructum produxit qualem nemo vnquam sperasset. *Rabbi, scimus.* Tantundem valent hæc verba acsi dixisset, Magister, scimus quòd veneris magister. Sed quum tunc literati homines vulgo Magistri dicerentur, Nicodemus priore loco Christum ex more salutans, vsitatum nomen illi tribuit: postea autem *à Deo* missum esse affirmat, qui magisterio fungatur. Atque ab hoc principio pendet omnis doctorum authoritas in Ecclesia. Nam quum ex solo Dei verbo sapere nos oporteat, non alij certè audiendi sunt nisi quorum ore Deus loquitur. Et notandum est, quum apud Iudæos religio valde corrupta & propè dissipata esset, hoc tamen axioma semper fuisse retentum, Non esse legitimum doctorem nisi qui à Deo profectus erat. Cæterùm quia nulli superbius ac securius gloriantur Dei titulo quàm pseudoprophetę, discretione hîc opus est qua spiritus probetur. Ideo subiicit Nicodemus, constare Christum esse Diuinitus missum, quia Deus suam in eo virtutem potentius exerat quàm vt negari possit Deũ illi adesse. Sumit autem pro confesso, Deum nõ solere nisi per suos ministros operari, vt ita quod illis iniunxit munus obsignet. Neque id temere, quum miracula Dominus semper doctrinæ suæ sigilla esse voluerit. Rectè etiam Deum facit vnicum miraculorum authorem, quum dicit neminem posse hæc signa facere nisi Deus sit cum illo. perinde.n. est acsi assereret non humanitus fieri, sed Dei virtutem hîc regnare, & palàm eminere. In summa, quum duplex sit miraculorum fructus, vt præparent ad fidem, deinde vt eam ex verbo conceptam melius confirment: in priore parte Nicodemus rectè profecerat, quia verum Dei Prophetam ex miraculis Christum agnoscit. Videtur tamen hoc parum esse firmum: nam quum semel Prophetæ fallaciis suis imperitos non secus deludant quàm si veris signis Dei ministros se probarent, quale discrimen erit veritatis & mendacij,

C.III. si ex miraculis pendeat fides? Imò disertè Moses pronuntiat hoc modo nos tentari an Deum amemus. Nota quoque est Christi & Pauli admonitio, vt sibi à signis mendacibus caueant fideles, quibus Antichristus multorum perstringet oculos. Respondeo, fieri quidem iusto Dei permissu vt fallantur Satanæ præstigiis qui digni sunt: verùm id non obstare dico quin electis appareat Dei virtus in miraculis, quæ illis sit verę sanæque doctrinæ non spernenda approbatio. Sic Paulus gloriatur Apostolatum suum signis & virtutibus sancitum fuisse. Ergo vtcunque in tenebris se pro Dei simia iactet Satan, vbi tamen aperti sunt oculi, & lux spiritualis prudentiæ affulget, miracula Dei pręsentiam qualem hîc prædicat Nicodemus, satis solidè testantur.

Deut.13.a.3. Matt.24.b.24. 2.Thess.2.c.9. 2.Cor.12.d.12.

3 *Amen amen dico tibi.*) Quod bis vocem *Amen* repetit Christus, id facit excitandæ attentionis causa. nam de re omnium maximè seria & graui verba facturus, necesse habuit Nicodemum magis attentum reddere, qui alioqui totum hunc sermonem neglectim aut leuiter præteriisset. huc ergo spectat duplex asseueratio. Cæterum quanquam longè petitus & propè intempestiuus videtur hic sermo, aptissimè tamęn inde exorsus est Christus. Nam sicuti frustra in agro inculto semen spargitur, ita etiam temere proiicitur Euangelij doctrina, nisi prius subactus fuerit auditor, & rite ad obedientiam ac docilitatem compositus. Videbat Christus multis spinis refertum Nicodemi animum, multis vitiosis herbis præfocatum, vt vix spirituali doctrinæ vllus esset locus. Hæc igitur exhortatio, arationis instar fuit ad eum purgandum, ne quid doctrinæ profectum impediret. Quare meminerimus ita semel vni hoc fuisse dictum vt eadem quotidie voce nos omnes Filius Dei compellet. Quis enim nostrûm prauis affectibus vacuum se dicet, vt tali purgatione opus non habeat? Ergo si probè & vtiliter in Christi schola proficere libet, hinc exordium facere discamus. *Nisi quis iterum natus.* Acsi diceret, Quandiu non habes quod præcipuum est in regno Dei, non multi hoc facio quòd me agnoscis magistrum: hic enim primus in regnum Dei ingressus est vt sis nouus homo. Quoniam autem insignis est hæc sententia, singulas partes propius excutere conuenit. *Videre regnum Dei* idem valet ac Ingredi in regnum Dei: sicuti mox patebit ex contextu. Sed falluntur qui regnũ Dei pro cælo accipiunt: quum potius spiritualẽ vitam significet, quæ fide in hoc mundo inchoatur, magísque in dies adolescit, secundum assiduos fidei progressus. Ita sensus est, neminem verè aggregari in Ecclesiam posse, vt censeatur inter Dei filios, quin prius renouatus sit. Itaque breuiter hîc ostenditur quale sit Christianismi initium. Atque hac loquutione simul docemur, exules nos ac prorsus alienos à regno Dei nasci, ac perpetuũ nobis cum ipso dissidium esse, donec alios secunda genitura nos faciat. Generalis.n.est sententia, quæ complectitur totũ humanum genus. Si vni hoc dixisset Christus, vel paucis, non posse eos peruenire in cælũ nisi prius renati essent, possemus cõiicere certas personas duntaxat notari: sed de omnibus sine exceptione loquitur. Est enim indefinita oratio, quæ tantundem valet ac vniuersalis, Quicunque non fuerit renatus, &c. Porrò verbo Renascendi non partis vnius correctionem, sed renouationem totius naturæ designat. vnde sequitur nihil esse in nobis nisi vitiosum. Nam si in toto & singulis partibus necessaria est reformatio, corruptionem vbique diffusam esse oportet. Qua de re paulo pòst fusius dicendum erit. Erasmus, Cyrilli opinionem sequutus, aduerbium ἄνωθεν malè transtulit E supernis. Ambigua est, fateor illius significatio apud Græcos: sed Christum Hebraicè cum Nicodemo loquutum esse scimus. Porrò illic amphibologiæ locus non fuisset, qua deceptus Nicodemus, in secunda carnis natiuitate pueriliter hæsitat. Nihil ergo aliud concepit ex Christi sermone, quàm hominem rursum nasci oportere, antequam in regno Dei censeatur.

Renascendi verbo quid significetur.

4 *Quomodo potest homo nasci.*) Tametsi loquendi forma, qua vsus est Christus, in Lege & Prophetis expressa non erat, quum tamen passim in Scriptura renouationis mentio occurrat, sitque vnum ex primis fidei rudimentis, constat quàm infœliciter Scribæ tunc in Scripturæ lectione versati sint. Non fuit certè vnius hominis vitium, nescire quid sibi vellet regenerationis gratia: sed quum in friuolis argutiis se occuparent ferè omnes, quod in pietatis doctrina præcipuum est negligebatur. Quale hodie exemplum Papatus in suis theologis nobis præbet. nam quum tota vita se in reconditis speculationibus fatigent, quicquid propriè ad cultum Dei, ad salutis nostræ fiduciam, ad pietatis exercitia spectat nihilo illis notius est quàm sutori vel bubulco astrorum cursus: imò sibi in exoticis mysteriis placentes, genuinam Scripturæ doctrinam, quasi magistrali gradu indignam, ex professo contemnunt. Non est ergo quòd miremur Nicodemum hîc velut ad festucam impingere. est enim hæc iusta Dei vltio, vt qui sibi præstantissimi ac summi videntur doctores, quibus sordet ac vilis est communis doctrinæ simplicitas, in minutis articulis obstupescant.

5 *Nisi quis natus fuerit ex aqua.*) Locus hîc variè expositus fuit. quidam enim putarunt duas regenerationis partes distinctè exprimi, & sub Aquæ nomine veteris hominis abnegationem notari: per Spiritum verò intellexerunt nouam vitam. Alij tacitam antithesin subesse putant, quasi Aquam & Spiritum (pura scilicet ac liquida elementa) Christus terrestri & crassę hominum naturæ opponat. Ita allegoricè hoc accipiũt dictum, quasi iuberet Christus nos grauem & onerosam carnis massam exuere, & fieri aquæ & aëris similes, vt sursum tendamus, vel saltem non ita degrauemur in terram. Sed vtraque opinio mihi aliena videtur à Christi mente. Chrysostomus (cui maior pars subscribit) Aquæ nomen ad Baptismum refert. ita sensus esset nos per Baptismũ ingredi in regnum Dei, quia illic nos Spiritus Dei regenerat. Hinc factum est vt præcisa Baptismi necessitas statueretur ad spem vitæ æternæ. Atqui etiam si demus Christum hîc loqui de Baptismo, non tamen sic vrgenda sunt verba vt salutem in externo signo includat: sed ideo potius Aquam Spiritui adiungit, quia sub illo visibili symbolo, quam Deus Spiritu suo vitæ nouitatem solus in nobis efficit, testatur atque obsignat. Verum quidẽ est, Baptismi neglectu arceri nos à salute: atque hoc sensu necessarium esse fateor. sed salutis fiducia pręposterè sub signo includitur. Quantũ verò ad hunc

ad hunc locum attinet, nullo modo adducor vt Christum de Baptismo verba facere credam. hoc enim fuisset intempestiuum. Tenendum enim semper memoria est consilium Christi quod antè exposuimus: nempe quòd Nicodemum hortari voluit ad vitæ nouitatem, quia Euangelij capax non erat donec alius homo esse inciperet. Est igitur vna & simplex sententia, nos de integro nasci oportere, vt filij Dei simus atque huius secundæ genituræ Spiritum sanctum esse authorem. Nam quum Nicodemus Pythagoricam palingenesiam somniaret, Christus vt hunc illi errorem eximeret, interpretationis vice addidit non fieri naturaliter vt secundò nascantur homines, nec opus esse vt alterum corpus induant: sed nasci, quum mente & animo renouantur per Spiritus gratiam. Ideo Spiritum & Aquam pro eodem posuit: neque hoc durum aut coactum videri debet. frequens ac tritus loquendi mos est in Scriptura, quum de Spiritu fit mentio, ad exprimendam eius vim, Aquæ vel Ignis nomen adiungi. Iam aliquoties habuimus Christum esse qui baptizat Spiritu sancto & igni: vbi ignis nihil à Spiritu diuersum sonat, sed tantùm qualis eius in nobis sit efficacia ostendit. Quòd autem hîc proponit nomen Aquæ, non multum ad rem interest: imò hęc loquutio melius fluit quàm altera : quia scilicet metaphoram sequitur nuda & aperta sententia, acsi diceret Christus, neminem esse Dei filium donec per Aquam renouatus fuerit: hanc verò Aquam, esse Spiritum qui nos repurgat, & qui virtute sua in nos diffusa, vigorem inspirat cælestis vitæ, quum natura prorsus aridi sumus. Et meritò Christus, vt Nicodemo suam inscitiam exprobret, formam loquendi Scripturæ vsitatam adducit. debuit enim agnoscere tandem Nicodemus, quòd à Christo dictum erat, ex communi Prophetarum doctrina esse sumptum. Ergo Aqua nihil aliud est quàm interior Spiritus sancti purgatio & vegetatio. Adde quòd non est insolens copulam exegeticè sumi, quum scilicet posterius membrum explicatio est prioris. Ac mihi etiam contextus suffragatur. nam quum mox rationem Christus subiicit cur nos renasci oporteat, præterita aquæ mentione, solo Spiritu quam exigit vitæ nouitatem constare docet. vnde sequitur aquam non esse à Spiritu separandam.

Ezech. 36. Psalm. 51. Purificationes Legis.

6 *Quod natum est ex carne.*) Probat à contrariis clausum nobis omnibus esse regnum Dei, nisi per palingenesiam ingressus nobis patefiat. Sumit enim illud pro confesso, Non posse nos ingredi in regnum Dei, nisi spirituales simus. Atqui ex vtero nihil afferimus nisi carnalem naturam. Sequitur ergo nos omnes naturaliter exulare à regno Dei, & cælesti vita priuatos manere sub mortis seruitute. Porrò quum Christus hîc ratiocinetur renasci oportere homines, quia tantùm caro sunt: totum proculdubio hominem sub carne comprehendit. *Caro* itaque non corpus hoc loco significat, sed animam simul, adeóque singulas eius partes. Nam insulsè Papistæ theologastri ad partem quam vocant sensualem restringunt: quia hoc modo ineptum esset Christi argumentum, Secunda natiuitate opus esse, quia pars nostri vitiosa sit. Quod si Caro Spiritui opponitur, tanquam corruptum integro, peruersum recto, pollutum sancto, inquinatum syncero: inde colligere promptum est totam hominis naturam vno verbo damnari. Mentem ergo nostram & rationem Christus vitiosam esse pronuntiat, quia carnalis est : omnes cordis affectus prauos esse & reprobos, quia ipsi quoque sunt carnales. Verùm hîc obiici potest quæstio, Quum anima non gignatur ex humana sobole, præcipua nostri parte nos ex carne non nasci. Hinc factum est vt putarent multi non modò secundum corpus nos à parentibus ducere originem, sed animas simul ex traduce propagari. Absurdum enim videbatur, peccatum originale, quod propriam in anima sedem habet, ab vno homine diffusum esse in omnes posteros, nisi animæ omnes ex illius anima, tanquam ex fonte, manassent. Et certè hoc primo aspectu videntur innuere Christi verba, nos ideo esse carnem quia ex carne nascimur. Respondeo, quantum ad verba Christi spectat, non alium esse sensum, quàm nos omnes carnales esse vt nascimur: & quatenus in hunc mundum prodimus homines mortales, naturam nostram nihil nisi carnem sapere. Simpliciter enim hîc inter naturam & supernaturale donum distinguit. Nam quòd in persona vnius Adæ totum genus humanum corruptum fuit, non tam ex genitura prouenit quàm ex Dei ordinatione: qui sicut in vno homine nos omnes ornauerat, ita spoliauit suis donis. Quare non tam vnusquisque nostrûm à parentibus suis vitium & corruptionem contrahit, quàm omnes pariter in vno Adam corrupti sumus. quia statim post eius defectionem Deus quod naturæ humanæ dederat, abstulit. Suboritur etiam alia quæstio: certum enim est in hac degenere vitiatáque natura manere tamen aliquid donorum Dei residuum: vnde sequitur non omni ex parte nos esse peruersos. Solutio facilis est, Dona quæ nobis reliqua fecit Dominus post lapsum si per se æstimentur, laude quidem esse digna: sed quum per omnes partes grassetur mali contagio, nihil in nobis syncerum reperietur & omni inquinamento vacuum. Quòd aliqua Dei notitia nobis adnascitur, quòd in conscientia insculptum est aliquod boni & mali discrimen, quòd ingenio pollemus ad tuendam præsentem vitam, quòd denique tot modis antecellimus brutas pecudes, id per se, vt à Deo proficiscitur, præclarum est : sed in nobis perinde inquinata sunt hæc omnia, atque vinum vasis sui fœtore prorsus infectum ac imbutum, boni saporis gratiam perdit, imò gustu & amarum & noxium est. Notitia enim Dei, qualis nunc hominibus restat, nihil aliud est quàm horrenda idololatriæ & superstitionum omnium scaturigo: iudicium in rerum delectu & discrimine partim cæcum ac præposterum, partim mutilum & confusum: quicquid industriæ habemus, in vanitatem & nugas defluit: voluntas autem ipsa furioso impetu præcox, tota ad malum rapitur. Itaque in tota natura nulla rectitudinis gutta superest. Vnde constat secunda genitura nos ad regnum Dei formandos esse: idq; volunt Christi verba, Quia homo ex vtero matris carnalis tantum nascitur, Spiritu refingendum esse, vt spiritualis esse incipiat. Et Spiritus nomē bifariam hîc capitur: nēpe pro gratia, & effectu gratiæ. Priore enim loco Christus Spiritum Dei vnicum puræ & rectæ naturæ authorem esse docet: postea nos spirituales esse significat, ex quo sumus eius virtute renouati,

Caro quid.

C.III. 7 *Ne mireris quòd dixi tibi, Oportet vos nasci de integro.*
8 *Spiritus quo vult spirat, & vocem eius audis: sed nescis vnde veniat, nec quò vadat, sic est omnis qui genitus est ex Spiritu.*
9 *Respondit Nicodemus, & dixit illi, Quomodo possunt hæc fieri?*
10 *Respondit Iesus & dixit ei, Tu es magister Israelis, & hæc ignoras?*
11 *Amen amen dico tibi, quod nouimus, loquimur: & quod vidimus, testamur: & testimonium nostrum non recipitis.*
12 *Si terrestria dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?*

7 *Ne mireris.*) Variè hunc locum torquent interpretes. Quidam Nicodemi & similium crassitiem perstringi putant: ac si diceret Christus non esse mirum si cæleste illud regenerationis mysterium non capiant, quando ne in ordine quidem naturæ, eorum quæ sub sensus cadunt, rationem assequuntur. Alij argutum quidem, sed nimis coactum sensum excudunt. Sicuti liber est venti flatus, ita Spiritus genitura nos in libertatem restitui, vt soluti à peccati iugo, sponte ad Deum curramus. Alienum etiam prorsus est à Christi mente quod affert Augustinus, Spiritum Dei suo arbitrio esse efficacem. Melius Chrysostomus & Cyrillus, qui similitudinem à vento sumptam esse dicunt, atque ita accommodant ad præsentem locum, Quum vis eius sentiatur, originem tamen & causam latere. Ego, vt ab eorum sententia non longè discedo, ita Christi sensum & clarius & certius exponere conabor. Retineo principium illud quod similitudinem mutuetur Christus ab ordine naturæ. Incredibile ducebat Nicodemus quòd de regeneratione & noua vita audierat: quia regenerationis huius modus altior erat eius captu. Christus, vt eiusmodi scrupulum illi eximat, in vita etiam corporali mirificam Dei virtutem extare docet, cuius ratio occulta est. Hauriunt enim omnes, ex aere vitalem spiritum: ipsa aeris agitatio sensu percipitur: vnde tamē proueniat & quò abeat nescimus. Si in hac caduca & euanida vita tam potenter agit Deus vt mirari cogamur eius virtutem: quàm absurdum est, in cælesti ac supernaturali vita arcanum eius opus mentis nostræ apprehensione velle metiri, vt non plus credamus quàm apparet? Sic Paulus, quum aduersus eos inuehitur qui resurrectionis doctrinam ideo abiiciunt quòd impossibile videtur, corpus, quod nunc putredini obnoxium est, vbi in puluerem & nihilum redactum fuerit, beata immortalitate indui: socordiam illis exprobrat, quòd in grano tritici non considerent similem potentiam. neque enim germinat semen, donec putrefactum fuerit. Hæc illa est admirabilis sapientia de qua exclamat Dauid. Nimis ergo stupidi sunt, qui communi naturæ ordine admoniti, non altius assurgunt, vt Dei manum in spirituali Christi regno longè potentiorem agnoscant. Cæterùm quòd mirari vetat Christus, non ita accipere conuenit quasi sordere nobis velit tam præclarum Dei opus, & quod præcipua admiratione dignum est: sed admiratione nos teneri non vult quæ fidem nostram impediat. Multi enim respuunt, quasi fabulosum, quod nimis arduum ac difficile putant. In summa, ne dubitemus Spiritu Dei nos refingi, ac fieri nouos homines, quanuis agendi modus nos lateat.

1.Cor.15.e.36. Psal.104.e 24.

8 *Spiritus quo vult spirat.*) Non quòd propriè voluntas sit in flatu, sed quia libera sit agitatio, & vaga & varia. nunc enim aer in hanc, nunc in illam partem fertur. Hoc autem ad rem facit: quia si instar aquæ continuo motu flueret, minus esset in eo miraculi. *Sic est omnis.* Significat Christus non minus perspici in hominis renouatione Spiritus Dei motum & actionem, quàm aeris in hac terrestri & externa vita: sed modum esse reconditum. Nos ergo ingratos esse & malignos si incomprehensibilem Dei virtutem in cælesti vita non adoramus, cuius tam illustre specimen in hoc mundo nobis exhibet: si minus in restituenda animæ salute illi tribuimus quàm in tuendo corporis statu nobis demonstrat. Applicatio paulo erit clarior si sententiam ita resoluas, Talis est vis & effectus Spiritus sancti in homine regenito.

9 *Quomodo possunt hæc fieri?*) Videmus quid maximè obstet Nicodemo: quicquid audit, portento simile existimat, quia modum non assequitur. Ita nullum nobis peius obstaculum est quàm propria arrogantia, quòd scilicet sapere semper volumus plusquā oportet: ac proinde diabolico fastu reiicimus quicquid rationi nostræ non est expositū. Quasi verò immensam Dei potentiam ad tam angustum modulum restringi æquum sit. Licet quidem de modo & ratione operum Dei aliquatenus inquirere, modò sobriè & reuerenter: sed Nicodemus hac obiectione, quasi fabulam repudiat quod fieri posse non credit. Qua de re plenius tractabimus capite 6.

10 *Tu es magister Israelis.*) Quia frustra apud hominem superbum, tempus & operam, docendo, se consumere videt Christus, ad obiurgationē descendit. Et certè apud tales nullus vnquam doctrinæ profectus erit, donec prauæ confidentiæ flatu, quo turgent, exinaniti fuerint. Porrò hoc ad domandum fastum aptissimè illi obiicitur. nam in quo sibi maximè videtur acutus & prudens, eius inscitiam Christus exagitat. Hoc grauitatis & perspicaciæ esse ducebat rem impossibilem non admittere, quia stultè credulus est qui alterius dictis nondum bene comperta ratione annuit. Sed interea ridiculus est Nicodemus cum suo magistrali supercilio, quòd in primis elementis magis quàm pueriliter hæsitat. Talis certè dubitatio turpis ac pudenda est. qualis enim religio, qualis Dei notitia, qualis regula bene viuendi, qualis spes vitæ æternæ, nisi tenemus hominem Spiritu Dei renouari? Est ergo emphasis in voce *Hæc.* Quia enim hanc doctrinæ partem Scriptura identidem inculcat, ne postremis quidem tyronibus ignota esse debet. Nullo itaque modo ferendum est vt eius ignarus sit ac rudis qui doctorem se in Ecclesia profitetur.

11 *Quod nouimus, loquimur.*) Quidam ad Christum & Iohannem Baptistam hoc referunt: alij numerum pluralem loco singularis positum esse dicunt. Ego verò non dubito quin se Christus omni-

omnibus Dei Prophetis coniungat, & communiter loquatur in omnium persona. Philosophi enim aliique ventosi doctores nugas sæpe quas commenti sunt ingerunt: hoc autem Christus sibi & omnibus Dei seruis tanquam proprium vendicat, quòd nonnisi certam doctrinam tradunt. neque enim mittit Deus qui de reb. ignotis vel dubiis garriant: sed eos in schola sua format, vt quæ ab ipso didicerint, aliis deinde tradant. Porrò sicuti Christus hoc elogio doctrinæ suæ certitudinem nobis cõmendat, ita suis omnibus ministris Legem modestiæ præscribit, ne propria somnia vel coniecturas obtrudant: ne in medium proferant humana figmenta, quibus nihil solidi subest: sed fidele ac purũ Deo testimonium reddant. Videat ergo quisq; quid sibi à Domino reuelatum sit: nequis fidei suæ metas transiliat: nequis denique sibi loqui permittat nisi quod à Domino audierit. Notandum etiam est quòd Christus doctrinam suã iureiurando hîc cõfirmat, vt plena illi apud nos cõstet authoritas. *Testimonium nostrum non recipitis.* Hoc ideo additur nequid decedat Euangelio ob hominum ingratitudinem. Quia enim apud paucos fidem inuenit Dei veritas, passim verò repudiatur à mundo, à contemptu asserenda est: ne ideo minori in pretio sit eius maiestas quòd illam totus ferè mundus superbè despicit & sua impietate obscurat. Quanquam autem simplex & vnus est verborum sensus, duplex tamen ex hoc loco doctrina colligenda est. prior, ne labascat apud nos Euangelij fides, si paucos in terra discipulos habeat. acsi diceret Christus, Vtcunque non recipiatis doctrinam meam, manet nihilominus certa & stabilis: quia nunquam efficiet hominum incredulitas quin Deus perpetuò verax maneat. Altera, quòd non impunè effugient qui hodie abrogant fidem Euangelio, quando sacrosancta est Dei veritas. Hoc clypeo munitos esse nos oportet, vt aduersus hominum contumaciam in obedientia Euangelij pergamus. Tenendum quidem hoc principium est vt in Deo fundata sit fides nostra. Sed vbi Deum habemus autorem tanquam supra cælos euecti securè debemus totum mundum potius calcare, vel ex alto despicere, quàm vt nos quorundam infidelitas perturbet. Quòd testimonium suum non recipi conqueritur Christus, inde colligimus, verbo Dei omnibus seculis hoc fuisse quasi fatale, vt apud paucos fidem obtineret. Nam ad maiorem numerum, & ferè ad totum populi corpus pertinet verbum *Non recipitis.* Quare non est quòd hodie nos exanimet fidelium paucitas.

12 *Si terrestria.*) Cõcludit Christus, Nicodemo & similibus esse imputandum si in Euangelij doctrina minus proficiant. Per se enim nõ stare ostendit quominus omnes rectè instituat, quando ad terrã vsq; descendit vt nos in cælum attollat. Hoc nimis tritũ vitiũ est vt subtiliter & argutè doceri homines appetant. hinc tantopere bonæ parti arridẽt altæ & abstrusæ speculationes. Hinc etiã minoris Euangeliũ æstimant plerique quòd illic magniloquentiã non reperiũt quę ipsorũ aures impleat. itaque in studio vulgaris & humilis doctrinæ se occupare non dignãtur. Atqui nimia est ista improbitas, quòd ideo minus honoris deferimus loquenti Deo quia se ille ad ruditatem nostram demittit. Ergo quòd crassè & plebeio stylo nobiscum balbutit Dominus in Scriptura, hoc sciamus causa nostra fieri. Quisquis tali humilitate offendi se iactat, vel prætexit quominus Dei verbo se subiiciat, mentitur. qui.n. Deum sibi propinquum amplecti nõ sustinet, multo minus suprà nubes ad eum euolabit. *Terrestria* quidam exponunt rudimẽta spiritualis doctrinæ. Nã abnegatio nostri quoddam est pietatis tyrocinium. Sed potius iis subscribo qui hoc ad docendi formam referunt. tametsi enim cælestis fuit tota Christi concio, adeò tamen familiariter loquutus est vt sermo ipse terrestris quodammodo possit videri. Præterea non debent verba hæc restringi ad vnicam cõcionem. hîc.n. vsitata quam tenuit Christus docendi ratio (hoc est plebeia simplicitas) cum pompa & splendore confertur, cui ambitiosi homines nimis cupidè addicti sunt.

13 *Et nemo ascendit in cælum, nisi qui descendit è cælo, Filius hominis qui est in cælo.*

14 *Et sicut Moses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:*

15 *Vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.*

Num. 21. c.9. 16 *Sic enim Deus dilexit mundum vt Filium suum vnigenitum daret: vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.*

17 *Non enim misit Deus Filium suum in mundum vt condemnet mundum: sed vt seruetur mundus per eum.*

18 *Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus est: quia non credidit in nomen vnigeniti Filij Dei.*

13 *Nemo ascendit in cælum.*) Iterum hortatur Nicodemum ne sibi ac suæ perspicaciæ confidat, neminem enim mortalium posse sua industria in cælum penetrare, nisi qui duce Filio Dei illuc tendet. Ascensus enim in cælum puram mysteriorum Dei notitiam & spiritualis intelligentiæ lucem significat. Idẽ enim hoc loco docet Christus quod Paulus, quum pronuntiat non capere hominem animalem quę Dei sunt. (1. Cor. 2. d.14.) Itaque totum humani ingenij acumen à rebus diuinis arcet, quia longè infra Deum subsidit. Sed notanda sunt verba, solum Christum, qui cælestis est, in cælum ascendere, aliis omnibus pręclusum esse ingressum. Sed priore membro nos humiliat, quum totum mundum à cælo prohibet. Iubet Paulus stultescere apud seipsos quicunque Deo sapere cupiunt: nihil minus libenter facimus. (1. Cor. 3. d. 18.) Ergo tenenda est sententia, euanescere ac deficere sensus omnes nostros quum ad Deum venitur. sed postquam cælũ nobis clausit Christus, remedium in promptu offert, quum addit, Filio hominis datum esse, quod omnibus aliis negatum est. Neque enim quòd ascendit in cælum, id sibi priuatim ac solus facit, sed vt nobis dux sit & director. Atque hac causa vocauit se Filium hominis, ne dubitemus communem nobis cum eo esse ingressum: qui ideo carnem nostrã induit vt nos bonorum omnium consortes haberet. Quum

C.III. ergo vnus sit Patris consiliarius, admittit nos in ea arcana quæ in abdito alioqui laterent. Videtur tamen hoc esse absurdum, quòd se dicit esse in cælo quo tempore in terra habitat. Si respondeas verum esse illud respectu diuinitatis, loquẽdi modus aliud sonat: quòd scilic. homo ipse in cælo fuerit. Dici posset non fieri loci mentionẽ, sed conditione tantùm discerni Christum à reliquis, quia hæres sit regni Dei, à quo totum genus humanum exulat: sed quum in Christo propter vnitatem personæ satis frequens ac tritum sit, quod vnius naturæ proprium est, ad alteram transferri, non alia solutio quærenda est. Christ ergo qui in cælo est, carnem nostram induit, vt porrecta nobis fraterna manu, secum nos ad cælum euehat.

14 *Et sicut Moses.*) Clarius explicat quorsum dixerit se vnum esse cui apertum est cælum: nempe vt omnes illuc inducat, qui modò eum sequi ductorem volent. se enim palàm omnibus & apertè expositum fore testatur, vt suam ad omnes virtutem diffundat. *Ex altari* significat collocari in loco edito & excelso, vt omnium aspectui pateat. id factum est Euangelij prædicatione. Nam quòd de cruce quidam exponunt, contextui non quadrat, & alienum est ab instituto. Simplex ergo verborum sensus est, quòd Euangelij promulgatione instar vexilli erigẽdus fuerit Christus, quò intenderent omnium oculi, sicut prędixerat Iesaias. Huius exaltationis typum statuit in serpente æneo, qui à Mose erectus fuit, cuius conspectus salutare remedium iis erat qui lethali serpentum morsu vulnerati erant. Nota est historia quæ habetur Num. 21. c. 9. Porrò in hunc finem hoc loco adducitur, vt se doceat Christus Euangelij doctrina constituendum esse ante omnium oculos, vt quicunque ipsum fide intuiti fuerint, salutem percipiant. Vnde colligendum est, Christum nobis in Euangelio clarè proponi, nequis de obscuritate queratur, & patefactionem hanc omnibus esse communem, & suum esse fidei aspectum, quo tanquam pręsentem cernat: quemadmodum dicit Paulus, ipsum cum cruce sua graphicè depingi, quum verè prędicatur. Non est autẽ similitudo impropria vel longè petita, Sicut externa tantùm erat serpentis species, intus nihil tabificum aut venenosum: ita formã carnis peccatricis induit Christus, à peccato tamen puram & vacuam, quo lethale in nobis peccati vulnus sanaret. Neque enim frustra Dominus olim, quũ à serpentib. vulnerati essent Iudæi, talè antidoti genus opposuit. Atque hoc ad confirmationem sermonis à Christo habiti valebat. nam quum instar obscuri & abiecti hominis contemni se videret, nihil aptius afferre potuit serpentis exaltatione, acsi diceret, non debere videri absurdum si prẹter hominum opinionem ex infimo euehatur, quia id in serpentis typo iam adumbratum sub Lege fuerit. Quæritur nunc an se Christus serpenti comparet, quia sit aliquid simile: an verò sacramentum fuisse significet, quale fuit manna. Tametsi enim manna corporalis erat cibus, destinatus ad præsentem vsum, simul tamen mysterium spirituale fuisse testatur Paulus. Idem vt de serpẽte æneo sentiam tum hic locus me inducit, tum quòd in posterũ seruatus fuit, donec populi superstitione in idolum conuersus esset. Si quis aliter iudicet, non contendo.

Iesa.2.a.2

Gal.3.a.1.

1. Cor. 10. a.3.

16 *Sic enim Deus.*) Primam salutis nostræ causam & quasi fontem aperit Christus: idque nequa dubitatio hæreat. Neque enim tranquilla est animis nostris statio in qua quiescant, donec ad gratuitum Dei amorem ventum est. Ergo sicuti non alibi quàm in Christo tota salutis nostræ materia quærenda est, ita videndum vnde nobis Christus fluxerit, cur nobis oblatus sit seruator. Vtrunque hìc distinctè nobis traditur: quòd scilicet fides in Christum sit omnibus viuifica: & quòd ideo vitam attulerit Christus quia cælestis Pater genus humanum, quod amat, perire nolit. Atque hic ordo diligenter notandus est. vbi enim de salutis nostrę origine agitur, vt ingenita est naturæ nostræ impia ambitio, statim obrepũt diabolicæ imaginationes de propriis meritis. Deum ergo nobis ideo propitium esse fingimus quia dignos iudicauerit quos respiceret. Atqui Scriptura vbique meram & simplicem eius misericordiam extollit, quæ merita omnia aboleat. neque aliud sibi volunt Christi verba, quum in Dei amore causam statuit. Nam si altius conscendere libeat, Spiritus per os Pauli ianuam obserat, amorem hunc docens in proposito voluntatis eius fundatum esse. Et certè non obscurum est ita loquutum esse Christum, vt homines à respectu sui ad solam Dei misericordiam traduceret. Nec Deum, quia aliquid in nobis tanto beneficio dignum animaduerterit, ad nos liberandos inductũ pronuntiat: sed liberationis gloriam in solidum assignat eius amori. idque ex contextu melius etiamnum patet: datum enim esse hominibus Filium subiicit, ne pereãt. Vnde sequitur, donec perditos ope sua dignetur Christus, omnes esse æterno exitio destinatos. Hoc etiam Paulus ex tẽporis circunstantia demonstrat: quia scilicet dilecti fuimus quum adhuc inimici essemus per peccatũ. Sanè vbi regnat peccatum, nihil inueniemus præter iram Dei, quæ mortẽ secum trahit. Sola igitur misericordia est quę nos Deo reconciliat, vt simul restituat in vitã. Videtur tamen hic modus loquendi cum multis Scripturæ testimoniis pugnare, quę primũ diuini erga nos amoris fundamentum in Christo ponunt, extra ipsum verò ostendunt Deo nos esse exosos. Sed memoria tenẽdum est quod iam prius admonui, arcanum amorẽ, quo nos apud se complexus est cælestis Pater, quia ex æterno eius proposito manat, omnibus aliis causis superiorẽ esse: gratiam vero quam nobis testatam esse vult, & qua in salutis fiduciam erigimur, à reconciliatione per Christum parta incipere. Nam quum necesse sit illi peccatum esse odio, quomodo nos ab ipso amari statuemus, donec expiata sint peccata, quorũ respectu merito nobis irascitur? Ita Christi sanguinem intercedere oportet ad placandũ nobis Deum, priusquam vllus paternæ eius beneuolentiæ sensus ad nos perueniat. Cæterùm vt priore loco audimus, Deum, quia nos diligebat, Filium suum in mortem pro nobis dedisse: ita mox subiicitur, Christum vnum esse in quem propriè respicere fides debet. Dedit vnigenitum, vt quisquis in eum crediderit, non pereat. Hic (inquam) rectus est fidei intuitus, Christum sibi proponere, in quo Dei pectus in amorem effusum cernat: hæc firma & solida fultura, in mortem Christi, tanquam vnicum pignus, recumbere. *Vnigeniti* nomen ἐμφατικὸν est ad commendandam diuini in nos amoris vehemen-

Ephe.1.a.5

Rom. 5. b. 10.

vehementiam. Quia enim non facilè sibi homines persuadent à Deo se diligi: vt omnem dubitationem eximeret, nominatim expressit, tantopere nos Deo fuisse charos, vt ne vnigenito quidem Filio pepercerit nostra causa. Quum ergo satis superque testatam nobis suam charitatem fecerit Deus, quisquis hoc testimonio non contentus adhuc vacillat, non leuem Christo iniuriam facit, quasi vnus aliquis ex vulgò temerè in mortem proiectus fuerit. Quin potius ita reputandum est, quanti vnigenitum suum Filium Deus æstimat, tam pretiosam illi fuisse nostram salutem: cuius pretium vnigeniti ipsius mortem esse voluit. Cæterùm hoc nomen iure Christus obtinet, quia vnicus est naturâ Filius: nobiscum verò hunc honorem adoptione tunc demum communicat quum inserimur in eius corpus. *Qui credit in eum non pereat.* Insigne fidei elogium, quòd nos ab æterno interitu vindicat. Disertè enim exprimere voluit, quanuis ad mortem videamur nati, certam tamen offerri liberationem in Christi fide: ita mortem quæ alioqui nobis imminet, minimè timendam esse. Et vniuersalem notam apposuit, tum vt promiscuè omnes ad vitæ participationem inuitet, tum vt præcidat excusationem incredulis. Eodem etiam pertinet nomen Mundi quo prius vsus est. Tametsi enim in mundo nihil reperietur Dei fauore dignum, se tamen toti mũdo propitium ostendit, quum sine exceptione omnes ad fidem Christi vocat, quæ nihil aliud est quàm ingressus in vitam. Cæterùm meminerimus ita communiter promitti omnibus vitam in Christo qui crediderint, vt tamen minimè communis omnium sit fides. Patet enim omnibus Christus, ac expositus est, solis tamen electis oculos Deus aperit, vt fide ipsum quærant. Porrò hinc constat admirabilis fidei effectus, quia per eam Christum recipimus qualis nobis datus est à Patre: nempe qui nos æternæ mortis reatu solutos vitæ æternæ hæredes efficiat: quia mortis suæ sacrificio peccata nostra expiauit, ne quid obstet quominus nos pro filiis suis agnoscat Deus. Quando igitur Christum cum mortis suæ efficacia & resurrectionis fructu amplectitur fides, non mirum est si per eam Christi quoque vita potimur. Nondum tamen satis liquet cur & quomodo vitam nobis conferat fides, an quia Spiritu nos suo regenerat Christus, vt viuat in nobis ac vigeat Dei iustitia: an verò quia sanguine eius purgati à peccatis, gratuita venia iusti apud Deum censemur. Certum quidẽ est hæc duo semper coniuncta esse: sed quia hîc de salutis certitudine agitur, tenenda pręcipuè est hæc ratio, nos ideo viuere quia Deus peccata non imputando, gratis nos amat. Ideo nominatim sacrificij fit mentio, quo simul cũ peccatis maledictio & mors abolita est. Iam prius admonui quorsum spectent hæc duo membra: nempe vt sciamus vitam nos recuperare in Christo, qua sumus in nobis priuati. Nam in hac misera humani generis conditione prior ordine est redemptio quàm salus.

17 *Non enim misit.*) Confirmatio est proximæ sententiæ: quia non frustra Deus huc ad nos Filium suum misit. Atqui non venit vt perdat, sequitur ergo proprium esse Dei officium vt salutem per eum consequantur quicunque crediderint. Iam non est quod dubitet quisquam, vel anxiè laboret quomodo mortem possit effugere, quando tenemus hoc esse Dei consilium vt nos ab ea Christus eripiat. Repetitur iterum *Mundi* nomẽ, ne quis omnino arceri se putet, si modò fidei viam tenet. *Iudicare* hic pro damnare, vt multis aliis in locis, accipitur. Quòd autem se venisse negat ad damnandum mundum, in eo proprium aduentus sui finem notat. Quid enim opus fuit Christum ad nos perdendos venire, qui ter quatérque perieramus? Nihil ergo aliud in Christo considerandum quàm quòd Deus pro immensa sua bonitate opitulari nobis voluit, vt perditos seruaret. & quoties nos peccata nostra vrgent, quoties Satan ad desperationem solicitat, obiiciendus est hic clypeus, Deum nos æterno exitio nolle opprimi, quia Filium suum salutem mundi ordinauit. Quòd autem alibi docet Christus se in iudicium venisse, quòd vocatur Petra scandali, quòd dicitur positus in multorum ruinam: id accidentale est, vel (vt ita loquar) aduentitium. Qui enim oblatam in eo gratiam respuunt, digni sunt qui iudicem experiantur ac tam indigni fœdique contemptus vltorem. cuius rei in Euangelio luculentum specimen apparet: nam quum propriè sit Dei potentia in salutem omni credenti, facit multorum ingratitudo vt illis in mortem cedat. Vtrunque optimè expressit Paulus, quum se in promptu habere vindictam gloriatur in qua omnes suæ doctrinæ aduersarios conficiat, postquam impleta fuerit piorum obedientia. Perinde enim id valet ac si diceret, destinari præsertim ac primo loco Euangelium fidelibus, vt sit illis in salutem: sed postea non impunè cessurum incredulis, qui contempta Christi gratia, eum mortis authorem habere maluerint quàm vitæ. 2.Cor. 10.6.

18 *Qui credit in eum, non condemnatur.*) Quòd toties ac tam sedulò inculcat extra mortis periculum esse omnes fideles, hinc colligere licet quàm necessaria sit fiduciæ certitudo & stabilitas, ne perpetuò trepident ac æstuent conscientiæ. Iterum ergo pronuntiat nullam manere damnationem vbi crediderimus. quod etiam infrà 5. capite fusius exponet. Præsens tempus hîc accipitur loco futuri ex consuetudine linguæ Hebraicæ: vult enim fideles à metu damnationis securos esse. Proxima sententia *Qui verò non credit*, &c. significat non aliud esse remedium quo mortem quisquam hominum effugiat. ac si diceret, omnibus qui datã in Christo vitam reiiciunt, non restare nisi mortẽ: quum non alibi vita constet quàm in fide. Præteritum verbi tempus ἐμφατικῶς posuit, quo melius exprimeret de omnibus incredulis actum esse. Notandum autem, Christum peculiariter de his loqui quorum impietas se in manifesto Euangelij contemptu prodiderit. Tametsi enim verum est non aliud vnquam fuisse effugiendę mortis remedium quàm si ad Christum cõfugerent homines, quia tamen hîc Christus differit de Euãgelij prædicatione, quæ spargenda erat per totum mundũ, sermonem aduersus eos stringit qui accensam diuinitus lucem sponte ac malignè extinguunt.

19 ***Hoc autem est iudicium, quòd lux venit in mundum: & dilexerunt homines tenebras magis quàm lucem. erant enim mala eorum opera.***

C.III. 20 *Quisquis enim mala agit, odit lucem, & non venit ad lucem, ne arguantur opera eius.*
21 *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, vt manifestentur eius opera, quòd in Deo sint facta.*

19 *Hoc autem est iudicium.*) Occurrit murmuribus & querimoniis quibus exagitare solent profani homines nimium (vt ipsi putant) Dei rigorem, quum seuerius quàm optarent cum illis agit. Durum videtur, omnes qui in Christum non credūt, exitio deuoueri. Ne quis itaque suam damnationem Christo adscribat, propriæ cuiusque culpę imputandam esse docet. Ratio, quia infidelitas malæ conscientiæ testis est. vnde constat obstare suam prauitatem incredulis ne ad Christum accedant. Sunt qui putant notari hîc duntaxat signum damnationis. At Christi consilium est hominum improbitatem compescere, ne suo more tergiuersari vel cum Deo expostulare audeant, quasi iniquè eos tractet dum infidelitatem morte æterna punit. Tale ergo iudicium æquum esse, nullisque calumniis obnoxium demonstrat: non tantum quia peruersè faciunt qui tenebras præferunt luci, & lucem vltro sibi oblatam fugiunt: sed quia illud odium lucis nonnisi ex animo malè sibi cōscio & scelerato nascitur. Refulget quidem in multis pulchra sanctitatis species, qui tamen Euāgelio aduersantur: verùm vt sanctiores Angelis appareant, hypocritas esse minimè dubium est: quia non alia de causa repellunt Christi doctrinā nisi quia latebras suas amant, quibus tegatur eorū fœditas. Quum ergo sola hypocrisis infensos homines Deo reddat, tenentur omnes conuicti: quia nisi superbia excæcati in vitiis sibi placerēt, prompti ac voluntarij essent ad recipiendam Euangelij doctrinam.

20 *Quisquis enim mala agit.*) Sensus est, Ideo lucem ipsis esse odiosam quia mali sunt, & quantum in se est peccata sua tegere cupiunt: vnde sequitur, eos remedium abigendo, damnationis materiam quasi data opera fouere. Multū ergo fallimur si putamus pio zelo ferri qui aduersus Euangeliū insaniunt, quum potius lucem horreant, quo liberius sibi in tenebris adulentur.

21 *Qui autem facit.*) Hoc videtur impropriè & absurdè dici, nisi fateri velis rectos esse aliquos & veraces priusquam regeniti sint Dei Spiritu. quod minimè consentaneum est cum perpetua Scripturæ doctrina. fidem nanque radicem esse scimus ex qua proueniunt bonorum operum fructus. Hunc nodum vt expediat Augustinus, *Facere veritatem* exponit Agnoscere quàm miseri simus, ac omni bene agendi virtute destituti. Et certè hæc vera est ad fidem præparatio, quum inopiæ nostræ sensu compulsi, ad Dei gratiam confugimus. Sed hoc totum alienum est à Christi mente: simpliciter enim dicere voluit, eos qui syncerè agunt, nihil magis quàm lucem appetere, vt probentur eorum opera: quia tali examine habito, melius constat eos coram Deo fuisse veraces, ac omni dolo puros. Perperam verò & inscitè inferet aliquis, homines ante fidem sibi esse bene conscios. Neque enim Christus electos credere dicit vt bonorum operū laudem referant: sed tantùm quid facturi essent infideles, nisi malè sibi conscij essent. Porrò *Veritatis* nomine vsus est Christus, quia externo operum splendore decepti, non reputamus quid intus lateat. Ideo dicit, integros homines & minimè fucatos libenter in Dei conspectum prodire, qui solus operum nostrorum idoneus est iudex. nam Opera hîc dicuntur *in Deo facta*, quæ illi prodantur, ac secundum eius regulam bona sunt. Hinc discamus non esse de operibus iudicandum nisi admota Euangelij luce: quia ratio nostra prorsus cæcutit.

22 *Post hæc venit Iesus & discipuli eius in terram Iudæam, & illic versabatur cum ipsis, & baptizabat.*
23 *Erat autem & Iohannes baptizans in Ænon prope Salim: quia aquæ multæ erant illic. Veniebant ergo & baptizabantur.*
24 *Quia nondum coniectus erat in carcerem* Iohannes.
25 *Orta igitur quæstio est à discipulis Iohannis cum Iudæis de purgatione.*
26 *Et venerunt ad Iohannem, dixerúntque illi, Rabbi, qui tecum erat trans Iordanem, cui tu testimonium reddidisti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.*
27 *Respondit Iohannes ac dixit, Non potest homo accipere quicquā nisi datū illi fuerit è cælo.*
28 *Ipsi mihi testes estis quòd dixerim, Non sum ego Christus: sed missus sum ante eum.*

22 *Posthæc venit Iesus.*) Verisimile est Christū elapso die festo venisse in eam Iudææ partem quę vicina erat oppido Ænon, quod in tribu Manasse situm est. *Aquas* illic multas fuisse Euangelista dicit, quarum non ita frequens in Iudæa copia erat. Fuisse autem duo hæc oppida Ænon & Salim non procul à confluente Iordanis & Iaboc tradunt Geographi, quibus vicinam faciūt Scythopolim. Cæterùm ex his verbis colligere licet Baptismum fuisse celebratum à Iohanne & Christo totius corporis submersione. Quanquam de externo ritu minus anxiè laborandum est, modò cum spirituali veritate & Domini instituto ac regula cōgruat. Quantum verò coniicere licet, fecit illa vicinitas vt spargerentur varij rumores, multi sermones agitarentur passim de Lege, de cultu Dei, de Ecclesię statu, ob duos nouos baptistas simul exortos. Nam quòd Euangelista Christum baptizasse dicit, id ad prima exordia refero: quòd tunc scilicet munus sibi à Patre iniunctum publicè auspicatus fuerit. Tametsi autem per discipulos hoc agebat Christus, hîc tamen tanquam Baptismi autor nominatur, omissis ministris, qui nihil agebant nisi eius nomine ac mandato. Qua de re initio proximi capitis rursus aliquid dicetur.

25 *Orta igitur quæstio est,* &c.) Non frustra hîc Euangelista recitat ortam à discipulis Iohannis quæstionem. quominus enim doctrina instructi erant, eo confidentius ad disputandum se ingerunt, vt semper audax est inscitia. Si ipsos aggressi fuissent alij, excusari poterant: sed quod impares ad

res ad certamen sustinendum vltro lacessunt Iudæos, id temere faciunt ac perperam. Hoc autem sonant verba, motam fuisse ab illis quæstionem. Præterquam autem quòd de re incognita temere vltra scientiæ suæ modum disserendo peccabant, suberat alterum quoque non minus vitium quòd illis non tam propositum erat legitimum Baptismi vsum asserere quam tueri magistri sui causam, vt sua illi integra maneret authoritas. Vtrunque reprehensione dignum: quòd non tenentes quænam sit vera Baptismi ratio ludibrio exponũt sacrum Dei institutum: & quòd peruersa ambitione, magistri sui partes aduersus Christum suscipiunt. Itaque vno verbo perculsos ac fractos fuisse apparet, quum obiectum esset Christum quoque baptizare. Nam in hominis persona occupati, doctrinæ minorem habebant curam. Eorum exemplo docemur quorsum recidant qui prauis hominum studiis potius quàm Dei zelo aguntur: ac proinde monemur vnum hoc spectandum & modis omnibus curandum esse vt solus Christus emineat. *De purgatione.* Quæstio de purgatione fuit, quia Iudæis varia erant baptismata à Lege præscripta: nec Legalibus illis contenti multa insuper à maioribus accepta studiosè colebant. Quòd iam nouus purgandi ritus inducitur à Christo & Iohanne post tantam copiam & varietatem, id absurdum esse ducunt.

26 *Cui tu testimonium reddidisti.)* Hoc argumento vel Christum facere contendunt minorẽ Iohanne, vel illi reddere obstrictum, quia honore affectus fuerit. Quòd enim honorificis elogiis Christũ ornauit Iohannes, id in beneficio deputant, quasi verò tale illi præconiũ non debuerit: imò quasi non summa fuerit hæc eius dignitas, præconem esse Filij Dei. Nihilo rectius fuit Christum postponere Iohanni, quia eius testimonio commendatus fuerat. scimus enim quid testatus fuerit Iohannes. Quod dicunt *omnes ad Christum venire*, peruersæ æmulationis vox est. metuunt enim ne mox deseratur magister à frequentia.

17. *Non potest homo.)* Nonnulli ad Christum referunt, quasi impiæ aduersus Deum audaciæ accuset discipulos, qui adimere Christo nitantur quod illi à Patre datum est hunc itaque sensum esse volunt, Quod ille in tantum honorem breui emersit, Diuinitus factum est. frustra ergo deprimere contenditis quem Deus in altum sua manu extulit. Aliis autem videtur esse exclamatio, in quam præ indignatione prorumpat, quòd tam malè hactenus profecissent discipuli. Et certè nimis absurdum erat, quem toties audierant Christum esse, adhuc velle cogere in ordinem, ne supra ministrum suum emergeret. Meritò itaque pronuntiare Iohannes potuit, frustra consumi operam docendis hominibus, quia surdi sunt & stupidi donec mente renouati fuerint. Verùm ego potius eorum sententiæ subscribo qui de Iohanne exponunt: nempe quod in sua & illorum manu esse neget, magnum se creare, quando hæc nostra omnium mensura est vt simus quales esse nos Deus voluit. Nam si ne ipse quidem Dei Filius sibi honorem sumpsit, quis ex grege plus appetere audebit quàm datum fuerit à Domino? Vna hæc cogitatio si penitus omnium animis insideret, abundè sufficeret ambitioni cohibendæ. Porrò ambitione correcta & abolita, simul contentionum pestis sublata foret. Vnde enim fit vt se quisque plus iusto efferat nisi quia à Domino non pendemus, vt quem nobis gradum assignat, eo simus contenti?

28 *Ipsi mihi testes,)* Expostulat cum suis discipulis Iohannes quòd suis sermonibus fidem non habuerint. Sæpius monuerat se Christum non esse: ergo nihil restabat nisi vt seruus esset, Filio Dei subiectus vnà cum reliquis. Atque hic locus notandus est. negando enim se Christum esse, nihil sibi reliquum facit nisi vt capiti subiectus, tanquam vnus ex reliquis in Ecclesia ministret, neque ita euehatur vt obscuret capitis honorem. *Se ante missum* dicit, vt viam Christo pararet, sicut apparitores Regibus solent.

29 *Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi, qui stat & audit eum, gaudio gaudet*
propter vocem sponsi, hoc ergo gaudium meum impletum est.
30 *Illum oportet crescere, me autem minui.*
31 *Qui è supernis venit, super omnes est: qui ex terra est, ex terra est, & ex terra loquitur:*
qui è cælo venit, supra omnes est:
32 *Et quod vidit & audiuit, hoc testatur, & testimonium eius nemo recipit.*
33 *Qui autem recipit eius testimonium, signauit quòd Deus sit verax.* Rom. 3. a. 4.
34 *Quem enim misit Deus, is verba Dei loquitur: non enim ex mensura dat Deus Spiritum.*

29 *Qui habet sponsam.)* Hac similitudine melius confirmat, vnum esse Christum qui eximitur communi aliorum numero. Sicuti enim qui vxorem ducit, non ideo amicos inuitat & adhibet ad nuptias vt illis sponsam prostituat, vel iure suo cedens in societatem admittat thori coniugalis, sed potius vt coniugium honorificè ab illis cultum sanctius reddatur: ita Christus ministros suos non ideo ad docendi officium vocat vt Ecclesia subacta, dominium sibi vsurpent, sed vt fideli eorum opera ad eam sibi sociandam vtatur. Magnum hoc & præclarum est, præfici Ecclesiæ homines qui personam Filij Dei sustineant. Sunt igitur tanquam amici, quos sibi adiungit sponsus vt in commune nuptias celebrent. sed discrimen tenendum est, vt gradus sui memores, quod proprium est sponsi ad se non trahant. Summa huc redit, quantalibet excellentia polleant doctores, non tamen obstare Christo debere quin solus emineat, solus in Ecclesia sua dominetur, solus eam verbo suo regat. Subinde in Scriptura occurrit hæc similitudo, quum exprimere vult Dominus sacrum adoptionis vinculum quo nos sibi coniungit. Sicuti autem verè se fruendum nobis offert, vt noster sit: ita meritò fidem à nobis & charitatem mutuam stipulatur, quam vxor marito debet. Porrò coniugium hoc in Christo omni ex parte impletum fuit, cuius sumus caro & ossa, vt Paulus docet. Castitas quam requirit, præcipuè in Euangelij obedientia sita est, ne vllo modo à pura eius simplicitate abduci nos sinamus. Ephes. 5. g. 29.

C. III. quemadmodum idem tractat 2. Corinth. 11. a. 2. Vni itaque subesse Christo nos oportet, eum nobis esse vnicum caput, nec pilum quidem nos à simplici Euangelij doctrina deflectere, cum solum habere gloriæ principatum vt sponsi ius & locum apud nos retineat. Quid ministri? Certè eos accersit Dei Filius vt officium sibi in sacris nuptiis peragendis impendant. Quare eorum partes sunt, modis omnibus satagere vt sponsam, cuius illis mandata est cura, castam marito virginem exhibeant, quod se facere Paulus gloriatur eo quem citaui loco. Qui verò Ecclesiam sibi potiùs quàm Christo conciliant, perfidè violant connubium quod ornare deberent. Et quo maiori nos honore dignatur Christus, dum sponsæ suæ custodes facit, eo sceleratior est nostra infidelitas, nisi suum illi ius integrum tueri studemus. *Hoc ergo gaudium meum impletum est.* Significat se votorum omnium summam adeptum esse, nec iam esse quod desideret, vbi videt regnare Christum, & illi audientiam quam meretur dari. Quisquis ita affectus erit vt posthabito sui respectu Christum extollat, & eius honore contentus sit, fideliter & cum fructu Ecclesiæ præerit: quisquis autem ab hoc scopo vel minimum diuertet, impurus erit adulter, nec aliud poterit quàm sponsam Christi corrumpere.

30 *Illum oportet crescere.*) Vlterius progreditur. Quia enim prius in summam dignitatem à Domino euectus fuerat, hoc fuisse temporale admonet: nunc exorto iustitiæ Soli cedendum esse. Itaque non modò inanes honoris fumos, qui hominum errore in eum temerè congerebantur, repellit ac discutit: sed etiam solicitè cauet ne verus ac legitimus honos, quem illi Dominus contulerat, Christi splendorem obscuret. Hac ratione dicit, quod hactenus habitus fuit summus Propheta, se in tam excelso gradu nonnisi ad tempus fuisse collocatum, donec aduenerit Christus, cui lampas tradenda erat. Interea testatur, æquo animo se passurum vt in nihilum redigatur, modò suis radiis totum mundum impleat Christus & occupet. Atque hoc Iohannis studium omnes Ecclesiæ pastores imitari decet, vt Christo euehendo capita & humeros subiiciant.

31 *Qui è supernis.*) Alia similitudine ostendit quantum à reliquis omnibus distet Christus, & quanto sit superior. Regi enim vel summo duci eum comparat, qui ex alto tribunali verba faciens, pro imperij sui reuerentia audiendus est: sibi verò satis esse docet si ex imo subsellio loquatur. Christum dicit è supernis venisse, non tantùm quatenus Deus est, sed quia in eo nihil nisi cæleste ac maiestatis plenum cernitur. In secundo membro vulgaris translatio semel tantùm habet, *Qui ex terra est*: sed Græci codices in diuersa lectione consentiunt. Suspicor ab hominibus indoctis repetitionem, quam superuacuam ducebant, fuisse erasam. Sed perinde valet ac si diceretur, Qui è terra est, originem suam sapit, ac pro naturæ suæ conditione subsidit in ordine terreno. Hoc itaque solius Christi proprium esse asserit vt è sublimi loquatur, quia è cælo descendit. Sed quæri potest annon è cælo quoque profectus sit Iohannes, quantum ad vocationem & munus, ideóque audiendus fuerit Dominus per os ipsius loquens. videtur enim cælesti quam tradit doctrinæ esse iniurius. Respondeo, non simpliciter hoc esse dictum, sed comparatiuè. Si seorsum considerantur ministri, tanquam è cælo cum summa authoritate loquuntur quod à Deo mandatum est: simul autem atque incipiũt opponi Christo, nullos esse amplius oportet. Sic Apostolus ad Hebræos capite 12. f. 25. Legem cũ Euangelio committens, Quum impune, ait, non cesserit iis qui loquentem in terra aspernati sunt, videte ne eum aspernemini qui è cælis est. Vult ergo agnosci in suis ministris Christus, sed ita vt solus maneat Dominus, illi autem contenti sint ordine seruorum: præsertim vbi ad comparationem venitur, ita vult discerni vt solus emineat.

32 *Et quod vidit & audiuit.*) Pergit in suo officio Iohannes, nam vt Christo paret discipulos, eius doctrinam à certitudine commendat, quòd nihil proferat nisi quod à Patre suo accepit. Visus & auditus dubiæ opinioni, vanis rumoribus & figmentis quibuslibet opponuntur. significat enim nihil eum tradere nisi probè cognitum. Sed dicet quispiam parum fidei mereri qui nihil præter auditum habet. Respondeo, hoc verbo notari, Christum à Patre edoctum esse vt nihil nisi diuinum afferat, vtpote sibi diuinitus reuelatum. Id autem in totam Christi personam competit, quatenus à Patre missus est in mundum legatus & interpres. Postea mundi ingratitudinem accusat, qui tam certum ac fidelem Dei testem impiè & scelerate respuit. Occurrit autem scandalo quod multos à fide auertere, & multorum cursum impedire vel morari poterat. nam (vt solemus ab hominum iudicio nimium pendere) bona pars Euangelium ex mundi contemptu æstimat, saltem vbi videt passim reiici: hoc præiudicio occupata, difficilior est ad credendum & tardior. Proinde quoties videmus talem mundi peruicaciam, hæc tamen admonitio nos in constanti eius obedientia retineat, esse veritatem à Deo profectam. Quum dicit *Neminem recipere*, significat paucos esse & propemodum nullos fideles, si conferantur cum ingenti impiorum turba.

33 *Qui autem recipit eius testimonium.*) Hîc pios ad amplexandam intrepidè Euangelij doctrinam hortatur & animat. acsi diceret non esse causam cur eos pudeat suæ paucitatis ac pigeat, quando Deum habent fidei suæ authorem, qui vnus instar omnium abundè nobis sufficit. Ergo etiam si totus mundus Euangelio fidem abroget ac detrahat, non debet hoc bonis obstare quin Deo subscribant. Habent etiam in quo securè acquiescere liceat, quum sciunt, Euangelio credere nihil esse aliud quàm Dei oraculis subscribere. Interea colligimus hoc esse fidei proprium vt in Deum recumbat, & stabilita sit in eius verbo. nulla enim subscriptio esse potest nisi priores partes Deus loquendo occupauerit. Qua doctrina non tantùm ab omnibus humanis figmentis discernitur fides, sed etiam ab opinione dubia & suspensa. necesse enim est vt Dei veritati, quæ omni dubitatione exempta est, respondeat. Ergo sicut mentiri non potest Deus, ita fidem vacillare absurdum est. Hoc præsidio muniti, quibuscunque machinis nos turbare ac concutere Satan conetur, perpetuò stabimus victores. Hinc etiam monemur quàm gratum ac pretiosum coram Deo sacrificium sit fides. nam vt nihil illi pluris est quàm sua veritas, ita nullus illi acceptior cultus præstari à nobis potest quàm dum fide nostra profitemur illum esse veracem: tunc illi de-

mum suus honor verè constat. Rursum nulla grauior illi fieri iniuria potest quàm dum Euangelio non creditur. spoliari enim sua veritate nequit quin aboleatur tota eius gloria & maiestas. Atqui eius veritas in Euangelio quodammodo inclusa est, illicque eam vult agnosci. Quare increduli nihil Deo, quantum in se est, reliquum faciunt: non quod Dei fidem labefactet eorum impietas, sed quòd per eos non stat quin ipsum arguant vanitatis. Nisi plusquam saxei sumus, hoc tum præclarum elogium, quo ornatur fides, ardentissimum eius studium accendere in animis nostris debet. Quantus enim est hic honos, quo miseros homunciones dignatur Deus, vt qui natura nihil sunt aliud quàm mendacium & vanitas, idonei tamen censeantur qui sacram Dei veritatem subscriptione sua comprobent?

34 *Quem enim misit.*) Confirmat proximam sententiam: ostendit enim verè nobis esse cum Deo negotium quum Christi doctrinam recipimus: quia non aliunde profectus sit Christus quàm à Patre cælesti. Solus ergo Deus est qui per eum loquitur. Et certè Christi doctrinæ minùs tribuimus quàm oportet, nisi eam agnoscimus esse diuinam. *Non enim ex mensura.* Duobus modis exponitur hic locus: quidam enim ad communem dispensationem extendunt, quod Deus, qui fons est bonorum omnium inexhaustus, minimè se exinaniat quum largè & vbertim sua dona effundit in homines. Qui ex vase aliquo hauriunt quod distribuant, perueniunt tandem ad fundum: sed periculum non est nequid tale Deo contingat: neque vnquam tam larga erit donorum eius affluentia quin noua subinde largitate eam, vbi visum fuerit, superet. Videtur expositio hæc habere aliquid coloris, quia indefinita est oratio: ego tamen Augustinum potius sequor, qui de Christo interpretatur hoc esse dictum. Nec obstat quod nondum sit expressa Christi mentio in hoc membro, quum omnem ambiguitatem tollat posterius mēbrum, vbi ad Christum restringitur quod promiscue de multis dictum videri poterat. Nam hęc verba procul dubio exegeticè addita sunt, Patrem omnia Filio dedisse in manum, quia eum amet. ideo vno cōtextu legenda sunt. Et verbum præsentis temporis quasi cōtinuum actum designat. tametsi enim Spiritu semel donatus fuit ad summam vsque perfectionem, & tamen assiduè, tanquam ex scaturigine, longè latéque manat, ideo non ineptè nunc etiam accipere à Patre dicitur. Quod siquis simplicius interpretari malit, non est insolens temporis mutatio in eiusmodi verbis. Sensus nunc clarus est, Christo non esse ex mensura datum spiritum, quasi gratiæ qua pollet facultas ad aliquē modum finita sit. quemadmodum Paulus docet, 1. Cor. 12. a. 7. & Ephes 4. a. 7. singulis distribui secundum donationis mensuram, ita vt nemo vnus ad plenum abundet. Nam quum hoc mutuum inter nos fraternæ communicationis vinculum sit, vt nullus sibi seorsum sufficiat, sed vicissim alij aliis indigeant: in hoc à nobis differt Christus quod Pater immensam Spiritus sui copiam in eum effudit. Et sanè Spiritum absque mensura in eo residere oportet, quo hauriamus omnes ex eius plenitudine, quemadmodum primo capite habuimus. Atque huc spectat quod sequitur continuo post, *Patrem dedisse in eius manum omnia.* Neque enim his verbis Christi modo excellentiam prædicat Iohannes, sed opulentiæ qua præditus est finem etiam & vsum simul ostendit: vt scilicet tanquam arbiter à Patre constitutus, singulis, prout visum est atque expedit, distribuat: quemadmodum fusius explicat Paulus quarto illo ad Ephesios capite quod nuper citaui. Quantumuis ergo suos variè locupletet Deus, hoc vni Christo singulare est, habere omnia in manu.

35 ***Pater diligit Filium, & omnia dedit in manum eius.***

36 ***Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.***

35 *Pater diligit Filium.*) Sed quid sibi vult ista ratio? an alios omnes odio habet? Responsio in promptu est, non agi de vulgari amore, quo Deus homines à se conditos vel alia opera sua prosequitur, sed de singulari illo, qui à Filio incipiens, inde ad omnes creaturas manat. Facit enim hic amor, quo Filium amplexus, nos quoque in eo amplectitur, vt per illius manum nobis bona sua omnia communicet.

36 *Qui credit in Filium.*) Hoc addidit vt non tantùm sciamus bona omnia a Christo petenda esse, sed teneamus etiam fruendi modum. Porrò fruitionem in fide positam esse docet: nec immeritò, quandoquidem per eam possidetur Christus, qui secum & iustitiam, & vitam, iustitiæ fructum affert. Quòd autem vitæ causa vocatur fides in Christum, inde colligimus in solo Christo vitam contineri, neque eius nos aliter fieri compotes quàm Christi ipsius gratia. Sed non conuenit inter omnes quomodo ad nos perueniat Christi vita. quidam enim ita accipiunt, quoniam credendo, Spiritum recipimus qui nos in iustitiam regenerat, nos eiusmodi regeneratione salutem consequi. Ego autem, quanuis hoc esse verum fatear, fide nos renouari, vt Spiritus Christi nos regat, primo tamen loco considerandam esse dico gratuitam peccatorum remissionem, qua fit vt Deo accepti simus: dico item in hac sola totam salutis fiduciam & fundatam esse & consistere: quia non aliter iustitia nobis coram Deo imputari potest nisi dum peccata nobis non imputat. *Qui verò incredulus est.* Sicuti vitam in Christo proposuit, cuius dulcedine nos alliceret: ita nunc æternæ morti addicit quicunque Christo non credunt. Atque hoc modo amplificat Dei beneficium, quum admonet nullum esse aliud effugiendæ mortis remedium nisi nos Christus liberet. Inde enim pendet hæc sententia. Quod in Adam sumus omnes perditi. Si autem Christi officium est, quod perierat seruare, meritò qui oblatam in eo salutem respuunt, in morte manent. Diximus nuper hoc propriè ad eos pertinere qui Euangelium sibi patefactum reiiciunt. etsi enim eodem exitio implicitum est totum humanum genus, grauior tamen & duplex vltio eos manet qui Filium Dei recusant liberatorem. Nec certè dubium est quin Baptista mortem incredulis denuntiando, eius terrore nos ad Christi fidem stimulare voluerit. Porrò his verbis damnari palàm est redigiq. in nihilum

C.IIII. quicquid extra Christum iustitiæ se habere putat mundus. Nec est quòd obiiciat quispiam, iniquum esse vt qui pij alioqui & sancti sunt, ideo pereant quia non credunt. Frustra enim in hominibus fingitur aliqua sanctitas, nisi qua donati sint à Christo. *videri etiam* posuit pro frui vita. Cæterùm quo melius exprimat nihil restare nobis spei, nisi à Christo liberemur, dicit *iram Dei manere* super incredulos. Quanquam non displicet quod docet Augustinus, manendi verbo esse vsum, vt sciamus iam ab vtero nos morti esse destinatos, quia filij iræ omnes nascimur. Saltem eiusmodi allusionem libenter admitto, modò teneamus genuinum & simplicem esse illum quem dixi sensum, sic incredulis omnibus mortem incumbere, & eos tenere oppressos ac submersos, vt effugere nunquam posint. Et certè quanuis naturaliter damnati iam sint reprobi, sua tamen infidelitate nouam sibi mortem accersunt. Atque in hunc finem data est Euangelij ministris ligandi potestas. Hæc enim iusta est humanæ contumaciæ vindicta, vt qui salutare Dei iugum excutiunt, se constringant mortis vinculis.

CAP. IIII.

1 *Postquam ergo cognouit* Dominus *quòd audissent Pharisæi, Iesum plures discipulos facere & baptizare quàm Iohannem.*

2 *(Etsi Iesus ipse non baptizabat, sed discipuli eius.)*

3 *Reliquit Iudæam, & abijt rursus in Galilæam.*

4 *Oportebat autem ipsum transire per Samariam.*

5 *Venit ergo in vrbem Samariæ, quæ dicitur Sichar, vicinam agro quem dedit* Iacob *Ioseph filio suo.*

6 *Erat autem illic fons Iacob: Iesus autem fessus ex itinere sedebat sic super fontem, quum esset hora ferè sexta.*

7 *Venit mulier ex Samaria ad hauriendam aquam. Dicit illi Iesus, Da mihi quod bibam.*

8 *(Discipuli enim eius profecti erant in vrbem ad cibos emendos.)*

9 *Dicit illi mulier Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, potum à me petis, quæ sum mulier Samaritana? neque enim commercium habent Iudæi cum Samaritanis.*

1 *Postquam ergo cognouit.*) Nunc Euangelista de colloquio verba facturus quod habuit Christus cum Samaritide, principio causam profectionis exponit. Quum enim sciret Pharisæos malè affectos, noluit eorum furori se ante tempus obiicere. hæc illi ex Iudæa migrandi fuit ratio. Ita significat non venisse destinato consilio in Samariam vt illic habitaret, sed quòd transeundum per eam erat in Galilæam tendentibus. Nam donec sua resurrectione ianuam aperiret Euangelio, in colligendis ouibus Israel, ad quas missus erat, occupari oportuit. Ergo quod Samaritanos dignatus est sua doctrina, extraordinarium fuit, & quasi fortuitum, vt ita loquar. Sed cur secessum & latebras Galilææ petit, acsi innotescere nollet, quod maximè optandum erat? Respondeo, ipsum tenuisse rationem agendi, atque opportunitate temporis sic fuisse vsum vt ne momentum quidem præteriret. Stadium ergo suum ordine & quo decebat temperamento conficere voluit. Vnde etiam docemur, nos ita debere animis esse compositos, vt neque vllo metu terreamur quin pergamus in officio, neque in accersendis periculis simus nimium præcipites. Hâc porrò mediocritatem verè colent quicunque in suam vocationem erunt intenti. nam & Dominum constanter sequentur vel per medias mortes, nec temerè se proijcient, sed ambulabunt in viis suis. Meminerimus ergo, non vltra progrediendum esse quàm vocatio nostra postulat. *Pharisæos* solos commemorat Euangelista qui infesti Christo fuerint: non quòd alij Scribæ fuerint amici, sed quia secta hæc tunc regnabat, & ipsi pij zeli prætextu maximè insaniebant. Quæritur an Christo plures discipulos inuiderint, quia magis in Iohannem propensi, eius dignitati & famæ studerent. Alius est verborum sensus. nam quum eos id iam prius malè haberet, discipulos à Iohanne colligi, magis exasperauit eorum animos quum viderent plures adhuc Christo accedere. Ex quo autem Iohannes se nihil quàm præconem Filij Dei esse professus erat, maior ad Christum concursus fieri cœpit, & iam ministerio suo probè defunctus erat. Ita docendi & baptizandi munus paulatim Christo resignauit.

2 *Etsi Iesus ipse non baptizabat.*) Baptismus Christi vocatur, quem per aliorum manus contulit: vt sciamus Baptismum ex ministri persona minimè æstimandum esse, sed vim eius totam pendere ab authore cuius nomine & mandato confertur. Vnde singularis ad nos consolatio redit, dum scimus Baptismum nostrum ad nos abluendos & renouandos non minus habere efficaciæ, quàm si à Filio Dei nobis datus foret. Nec dubium est quin ab externa signi administratione quandiu in mundo versatus est consultò abstinuerit, vt testatum omnibus seculis faceret, nihil decedere ex virtute Baptismi dum ab homine mortali offertur. In summa, non tantùm intus baptizat Christus Spiritu suo, sed symbolum ipsum quod ab homine mortali suscipimus, perinde habendum esse acsi Christus ipse manum è cœlo exerens, ad nos vsque porrigeret. Quòd si Christi est Baptismus qui per hominem datur, qualiscunque sit minister, Christi esse non desinet. Atque hoc ad refellendos Anabaptistas sufficit, qui ministri vitio Baptismum quoque vitiari contendunt, & huius delirij causa Ecclesiam turbant. Quemadmodum contra Donatistas eodem argumento appositè vsus est Augustinus.

5 *Quæ dicitur Sichar.*) Hieronymus in epitaphio Paulę vitiosè ita legi putat, quũ potius legendum sit Sichem. Et certè hoc posterius antiquum & ve-

& verum esse nomen constat: verùm probabile est, iam Euangelistæ tempore vocem Sichar fuisse in vsu. De loco satis conuenit, vrbem fuisse sitam in latere montis Garizim, cuius incolæ à Simeone & Leui proditoriè cæsi fuerunt, & quam Abimelech indigena solo postea æquauit. Sed tāta fuit loci commoditas, vt tertiò vrbs illic condita fuerit, quàm Hieronymi seculo Neapolin vocabant. Et Euangelista omnem controuersiam tollit, tot additis circunstantiis. Nam ex Mose satis constat vbinam fuerit ager ille quem Iacob filiis Ioseph attribuit. montem quoque Garizim Sichimæ fuisse vicinum omnes fatentur. Templum illic fuisse extructum, mox dicemus. Quin illic diu habitauerit Iacob cum sua familia minimè dubium est. *Gen. 34. d. 15.*

6 *Iesus autem fessus ex itinere.*) Non simulauit lassitudinē, sed reuera fessus erat. nam quo magis ad sympathiam propensus foret, nobisque condolesceret, infirmitates in se nostras suscepit: quē admodū docet Apostolus. Huc pertinet temporis circunstantia. neque enim mirū quòd circa meridiem sitiens & lassus ad puteum quieuerit. nā quū dies ab ortu solis ad occasum vsque duodecim haberet horas, sexta erat meridies. Quum dicit sedisse, quasi gestum hominis fatigati exprimit.

7 *Da mihi quod bibam.*) Quòd aquam à muliere postulat, non simpliciter eo consilio facit vt eius docendæ materiam habeat: sitis enim eum vrgebat, vt bibere optaret. Sed hoc impedimento esse non potest quin docendi occasionem nactus, ea vtatur: quia suæ necessitati mulieris salutē præfert. Ergo sitis suæ oblitus, quasi colloquendi suppetat otium & commoditas, vt eam in vera pietate instituat, anagogen ab aqua visibili ad spiritualem deducit: & eius animum irrigat cælesti doctrina quæ aquam illi negauerat.

9 *Quomodo tu Iudæus quum sis.*) Exprobratio est, qua retaliat communem gentis suæ contemptum. Notum est Samaritanos fęcem populi fuisse ex alienigenis collectam. Quia corruperat Dei cultum, multósque peruersos & adulterinos ritus colebant, Iudæis meritò erant exosi. Interea tamē non dubium est quin Iudæi magna ex parte carnali suo odio Legis zelum prætexerēt. nam apud multos plus valebat ambitio & inuidia, & quòd illis dolebat regionem sibi destinatam à Samaritanis occupari, quàm quòd de violato Dei cultu soliciti essent ac tristes. Erat tamen iusta dissidij ratio, modò puri ac rectè compositi fuissent affectus. Ideo Christus quum ad primam Euangelij publicationem Apostolos mittit, vetat ne ad Samaritanos diuertant. Verū mulier hæc facit quod omnibus ferè est ingenitum. quia enim in pretio esse cupimus, ægerrimè ferimus nos contemni. adeóque hic est communis humanæ naturæ morbus vt velit quisque sua vitia placere aliis: siquis autem nos & nostra improbat, statim sine discrimine irascimur. Excutiat se quisque, & hoc superbiæ semen in animo suo reperiet, donec extirpatum à Spiritu Dei fuerit. Mulier ergo ista, quia gentis suæ superstitiones apud Iudæos damnari sciebat, nūc illis in Christi persona insultat. Quod mox sequitur, Iudæos *Nihil habere* cum Samaritanis *commercij*, à muliere dictum puto: alij ab Euangelista explicationis vice additum accipiunt. Et certè parum refert vtrumuis sēsum eligas: sed mihi videtur optimè cōgruere quòd mulier Christum hoc modo subsannet. Quid? an tibi fas est à me potum petere, quum vobis adeò profani simus? Siquis aliter malit, non contendo. Cęterùm fieri potest vt Iudæi à Samaritanis vltra modum abhorruerint. quemadmodum enim diximus falso zeli colore abusos esse, ita modum excedere promptum fuit, quemadmodum accidere solet omnibus qui prauis affectibus indulgent. *Luc. 9. g. 53*

10 ***Respondit Iesus, ac dixit illi, Si scires donum Dei, & quis sit qui tibi dicit, Da mihi potum: tu petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.***

11 ***Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus est altus: vnde ergo habes aquam viuam?***

12 ***Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius?***

13 ***Respondit Iesus, ac dixit illi, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet rursum:***

14 ***Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo illi, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.***

15 ***Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam hanc, vt non sitiam, neque veniam huc ad hauriendum.***

10 *Respondit Iesus.*) Nunc sumpta occasione incipit Christus de Spiritus sui gratia & virtute concionari, ídque apud mulierculam quæ indigna prorsus erat cum qua verbum faceret. Mirum certè bonitatis eius exemplum. quid enim fuit in misera fœmina, vt ex scorto, Filij Dei repentè discipula fieret? Quanquam in nobis quoque omnibus idem misericordię specimen exhibuit. Non omnes quidem mulieres sunt scorta, non omnes viri flagitio aliquo notati: sed quam vllus nostrum prętantiam in medium afferet cur nos cœlesti doctrina & adoptionis honore dignatus fuerit? Nec fortuitò accidit cum tali persona colloquium: nam quasi sub typo nobis ostendit Dominus, se nequaquam ex dignitate eligere quibuscum salutis doctrinam communicet. Atque hoc quidem prima specie admirabile consilium est, quòd tot prętermiserit in Iudæa magnos viros: interea cum hac muliere familiariter contulerit sermonem. Verùm nobis sub eius persona exprimi oportuit quàm verum sit illud Prophetæ, Inuentus sum à non quærentibus me: iis qui de me non rogabant palàm apparui: dixi non petentibus, Ecce ego adsum. *Si scires donum Dei.* Ego hęc duo membra, Si donum Dei scires, & quis sit qui tecum loquitur, ita distinctè lego vt posterius sit quasi interpretatio prioris. hoc enim singulare Dei erat beneficium, pręsentem Christum habere, qui vitam ęternam secum ferebat. Sensus clarior erit si vice copulę particulam exegeticam supponas, Si scires donum Dei, nempe quisnam sit qui *Iesa. 65. a. 1*

C.IIII. te cum loquitur. Cæterùm his verbis docemur, tūc nos demum ſcire quiſnam ſit Chriſtus quum tenemus quid nobis in eo dederit Pater, & quid bonorum ipſe nobis offerat. Ea autem cognitio ab inopiæ noſtræ ſenſu incipit. nam vt ad remedium quis aſpiret, cum prius neceſſe eſt malis ſuis affici. Itaque Dominus non ebrios ſed ſitientes, non ſaturos ſed famelicos inuitat vt comedant & bibant. Et quorſum ad nos mitteretur Chriſtus cum Spiritus plenitudine, niſi nos vacui eſſemus? Cæterùm vt multum profecit is qui defectum ſuum ſentiens, quantopere aliena ope indigeat iam agnoſcit: ita non ſufficeret ſub malis ſuis gemere, niſi prompti paratique auxilij ſpes accederet. quia hoc modo nihil poſſemus quàm mœrore tabeſcere, vel certè (quod Papiſtis accidit) huc illuc curſitando inutili & ſuperuacua laſſitudine nos conficere. Verùm vbi Chriſtus apparet, non amplius fruſtra vagamur remedium petituri vnde nullum dari poteſt, ſed rectâ ad eum pergimus. Hæc igitur vera demum & vtilis eſt gratiæ Dei cognitio, dum eam ſimus in Chriſto nobis eſſe expoſitam, eiúſque manu nobis porrigi. Simul admonet Chriſtus quàm efficax ſit bonorum ſuorum cognitio, vt pote quæ ad ea expetenda nos ſtimulat, animóſque noſtros accendit. *Si ſcires* inquit, *petiiſſes.* Porrò ſcopus verborum minimè obſcurus eſt: voluit enim mulieris deſiderium acuere, ne oblatam ſibi vitam contemptim reiiceret. *Dediſſet tibi aquam viuam.*) His verbis teſtatur Chriſtus, ſi ad ipſum dirigantur vota noſtra, minimè irrita fore. Et certè ſine hac fiducia prorſus frigeret petendi ſtudium. Verùm vbi ad ſe venientibus Chriſtus occurrit, atque ad omnes ſatiandos paratus eſt, iam non eſt pigritiæ vel ceſſationi locus. Atqui hoc nobis omnibus eſſe dictum nemo non ſentiret, niſi ſua cuique obſtaret incredulitas. Quanquam autem ex re præſenti nomen Aquæ ad Spiritum tranſtulit, ſatis tamen in Scripturis trita eſt hæc metaphora, & optimam rationem habet. ſumus enim inſtar aridæ ſteriliſque terræ: nullus in nobis ſuccus, nullus vigor, donec Spiritu ſuo nos Dominus irrigat. Vocatur etiam Spiritus alibi Aqua munda, ſed diuerſo ſenſu: quia ſcilicet ſordes quibus toti ſcatemus, abſtergit & purgat. Sed hîc & ſimilibus locis de arcana vegetatione agitur, qua vitam in nobis inſtaurat, tuetur & perficit. Sunt qui de Euangelij doctrina exponant: cui ego hāc appellationem congruere fateor. ſed ego Chriſtum exiſtimo totam renouationis gratiam hîc complecti. ſcimus enim in hoc miſſum eſſe, vt nouam vitam afferat. Aquam igitur, meo iudicio, bonorum omnium vacuitati, qua laborat ac premitur humanum genus opponere voluit. Porrò Aquam viuam non modò nominat ab effectu, quaſi viuificam: ſed ad diuerſas aquarum ſpecies alludit. Viua ergo dicitur ex viuo fonte ſcaturiens.

11 *Domine neque quo haurias habes.*) Sicuti à Iudæis deſpiciebantur Samaritani, ita hi viciſsim illos contemptui habebant. Itaque hæc mulier Chriſtum initio aſpernatur, adeóque eum ſubſannat. Satis intelligit Chriſtum figuratè loqui: ſed eum perſtringit contraria figura: acſi diceret plus eum promittere quàm præſtare queat. Deinde arrogantiæ eum inſimulat, quòd ſe præferat ſancto Patriachæ Iacob. Iacob, inquit, in ſuum & totius familiæ vſum contentus fuit hoc puteo: túne præſtantiorem habes aquam? Quàm vitioſa ſit hęc comparatio, inde ſatis liquet quòd ſeruum Domino, & hominem mortuum Deo viuenti opponit: & tamen quàm multi quotidie in hoc idē vitium incidunt? Quo magis cauendum eſt ne eouſque euehamus hominum perſonas vt Dei gloriam obſcurent. Reuerenter quidem colenda ſunt dona Dei, vbicunque apparent. Ergo pietate inſignes viros, aliíſque raris dotibus præditos honore proſequi par eſt, ſed eatenus vt ſemper Deus altè emineat ſuper omnes, vt Chriſtus cum ſuo Euangelio conſpicuus fulgeat. nam illi totum mundi ſplendorem cedere oportet. Notandum etiam quòd Samaritæ falsò gloriabantur ſe progeniem eſſe ſanctorum Patrum. Ita hodiè Papiſtæ quum ſpurij ſint & ſemen adulterinum, pluſquam ſuperbè iactant Patres, ac legitimis Dei filiis inſultant. Etiamſi ex Iacob ſecundum carnem orti fuiſſent Samaritæ, quia tamen prorſus erant degeneres, & à vera pietate alieni, præpoſtera fuiſſet hæc gloriatio. Nunc quum Cutthæi ſint origine, vel ſaltem ex profanis Gentibus collecti, non tamen ſancti Patriarchæ falsò nomen obtendere deſinunt, verùm id ſine profectu. Ita ſcilicet omnibus accidere neceſſe eſt qui perperam in luce hominum exultant, vt Dei luce priuentur; nec quicquam ſocietatis habeant cum ſanctis patribus, quorum titulo ſunt abuſi.

13 *Omnis qui bibit ex aqua.*) Vtcunque ſe parum proficere videat Chriſtus, adeóque ludibrio haberi ſuam doctrinam, pergit tamen clarius exponere quod dixerat. diſcernit enim vſum vtriuſque aquæ, quòd altera corpori ad tempus ſeruiat: vis alterius in vegetanda anima perpetua ſit. Nam vt corruptioni obnoxium eſt corpus, ita ſubſidia quibus fouetur, caduca & fluxa eſſe oportet. quod animam viuificat, nonniſi æternum eſſe poteſt. Cæterùm cum Chriſti verbis nō pugnat quòd vberioris gratiæ deſiderio vſque ad vitæ finē ardent fideles. neque enim vſque ad plenam ſatietatem primo ſtatim die nos potari ſignificat: ſed tantùm hoc vult, Spiritum ſanctum ſcatebrā eſſe perpetuò fluentē: ita non eſſe periculum vt exareſcant qui ſpirituali gratia renouati ſunt. Quanuis ergo tota vita ſitiamus, certum tamē eſt non in vnum diem vel ad breue aliquod tempus nos Spiritum hauſiſſe, ſed vt perpetuò ſcaturiens nunquam nos deficiat. Ita ſitiunt tota vita fideles, & quidem ardenter: & tamen viuifico ſucco interim abundant: quia quantulumcūque receperint gratiæ, id eos aſſiduè vegetat, vt nunquam ſint prorſus aridi. Quare ſatietas iſta non deſiderio, ſed tantùm ſiccitati opponitur. quod proximis verbis adhuc clarius exprimitur, *Fiet fons aquæ ſalientis in vitam æternam.*) Continua enim notatur irrigatio, quæ in hac mortali & caduca vita cæleſtem in illis ęternitatem fouet. Non ergo ad breue tempus in nos fluit Chriſti gratia, ſed ſe ad beatam vſque immortalitatem diffūdit: quia fluere non deſinit donec vita incorruptibilis quam inchoat, ſuis omnibus numeris conſtet. *Da mihi aquam hanc.*) Non dubium eſt quin ſatis agnoſcat mulier Chriſtū de aqua ſpirituali loqui: ſed quia eum contemnit, pro nihilo habet omnes eius promiſſiones. Obſtructus enim eſt doctrinę aditus quandiu is qui loquitur authoritate apud nos caret. Obliquè ergo Chriſtum inceſſit mulier, acſi diceret, Tu quidem multa iactas, ſed nihil video: ſi potes, reipſa oſtende.

16 Dicit

16 *Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.*
17 *Respõdit mulier, & dixit ei, Nõ habeo virũ. Dixit ei Iesus, Bene dixisti, Nõ habeo virũ.*
18 *Quinque enim viros habuisti, & nunc quem habes, non est vir tuus: hoc verè dixisti.*
19 *Dicit ei mulier, Domine, video quòd tu sis Propheta.*
20 *Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & vos dicitis quòd Ierusalem sit locus vbi oporteat adorare.*
21 *Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, venit hora quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis Patrem.*

16 *Voca virum tuum.*) Videtur hoc nihil ad rem facere: imò putare quis posset, Christũ mulieris proteruia fractum, & pudefactum, aliò deflectere sermoné. sed non ita est. Quum enim videret, scurrilibus dicteriis excipi quod dicebat, aptum huic malò remedium adhibuit. percutit enim mulieris conscientiam peccati sensu. Atque hoc rursus præclarum est misericordiæ specimen quòd propè inuitam trahit quæ sponte accedere nolebat. Sed illud quod attigi præcipuè notandum, vulnerandos esse peccati sensu qui nimium securi sunt ac propemodum stupēt. Talibus enim fabulosa erit Christi doctrina, donec ad tribunal Dei citati, eum qué spernèbant timere tanquam suum iudicem cogantur. In hũc modum tractandi sunt omnes qui scurrili sua dicacitate aduersus Christi doctrinam insurgere non dubitant, vt sentiant non impunè hoc sibi cessurum. Tanta etiam multorum contumacia est vt audientiam illi nunquam daturi sint nisi violenter subacti. Ergo quoties insipidum videmus esse Christi oleum, aceto miscendũ est, vt sapere incipiat. imò hoc nobis omnibus necessarium est. neque enim seriò afficimur loquente Christo nisi pœnitentia expergefacti. Ergo vt ritè quis proficiat in eius schola, propriæ miseriæ demonstratione, quasi aratro, eius duritiem subigi necesse est: quia sola hæc cognitio delicias omnes nobis excutit ne amplius audeamus Deo illudere. Itaque si quando nobis obrepat verbi Dei neglectus, nullum aptius remediũ erit quàm si se quisque ad peccata sua reputanda solicitet, vt ipsum sui pigeat, adeóque expauefactus Dei iudicio, humilietur ad eius obsequium, cuius cõtemptu ante lasciuiebat. *Non habeo virum.*) Nondum emergit illius admonitionis fructus, qua mulieris animum ad pœnitentiam Christus pungere voluerat. Et certè ita nos ebrius nostri amor sopitos tenet, vel potius hebetat, vt minimè nos excitent primæ punctiones. Sed huic quoque tarditati appositè medetur Christus, dum vlcus ipsum validius premit: apertè enim suum illi flagitium exprobrat. Quanquam non vnam scortationem hîc notari puto. nam quòd *Quinque* viros habuisse dicit, credibile est id fuisse factum quòd petulans mulier & immorigera maritos ad faciendum diuortium compulerit. Sic ergo verba interpretor, Quum te legitimis maritis Deus iunxisset, nullum fecisti peccandi finem, donec pluribus repudiis infamis, te ad scortationem prostitueres.

19 *Domine, video quod*, &c.) Hîc iam emergit obiurgationis fructus. neque enim modestè tantùm culpam suam agnoscit mulier, sed audiendæ Christi doctrinæ, quam prius respuebat, prompta & exposita, vltro eam appetit & flagitat. Ergo (vt iam dixi) veræ docilitatis initium est pœnitentia, & ad scholam Christi ingrediendam ianuæ apertio. Docet autem nos suo exemplo mulier, quum nobis oblatus est doctor quispiam, vtendum esse hac occasione, ne simus Deo ingrati, qui Prophetas nunquam nobis destinat quin veluti porrecta manu nos ad se inuitet. Tenendum autem est quod docet Paulus, diuinitus nobis mitti qui docendi facultate pollent. *Rom. 10. c. 15.*

20 *Patres nostri*) Falsum est quod quidam putant, eo quòd molesta esset ac odiosa mulieri obiurgatio, eá astutè aliò delabi, quin potius à specie ad genus transit, & de peccato suo edocta, generaliter in puro Dei cultu institui vult. Rite autem & ordine hoc facit, quòd Prophetã consulit, ne in colendo Deo erret: perinde acsi inquireret ex ipso Deo qualiter coli velit. nihil enim magis peruersum quã varios cultus arbitrio nostro fingere absque Dei verbo. Porrò inter Iudæos & Samaritas de vera adorandi regula perpetuũ fuisse certamen satis notum est. Tametsi enim Cutthęi & reliqui aduenæ qui decẽ tribubus in exilium abductis, Samariam translati erant, plagis coacti susceperant Legis ritus, ac se Deum Israel colere profitebãtur (vt 2. Reg. 17. c. 27. legimus) erat tamẽ mutila apud eos & multis modis vitiata religio, quod Iudæis tolerabile non erat. Sed magis accẽsa fuerat contentio post tẽplũ in montẽ Garizim extructum à Manasse Iohannis summi Pontificis filio, & Iaddi fratre, quo tempore Darius vltimus Persarum Rex per manũ Sanabaletis prefecti Iudæam tenebat. Nam Manasses ducta in vxorẽ satrapę filia, ne fratre esset inferior, sacerdotẽ se illic creauit, ac quoscũq. potuit apostatas pręmiis ad se pellexit, quemadmodũ Iosephus libro Antiquitatum 11. refert. Quod autẽ veræ pietatis desertoribus solenne est, vt patrociniũ sibi ex Patrum exẽplis quęrant, id tunc fecerũt Samaritani: sicuti ex verbis mulieris colligere licet, Patres nostri, inquit, adorauerũt in monte hoc. Certũ est non fuisse ea causa inductos vt sacrificia illic offerrẽt: sed postquã illic erexerãt peruersũ cultũ, sequuta est pertinacia, quæ ad prætextus captandos ingeniosa fuit. Fateor quidẽ interdũ, stulto zelo non secus atque œstro, stimulari leues & incõsideratos homines, vt quod à sanctis factũ fuisse audiunt, protinus sine iudicio in exẽplũ arripiãt. Sed alterũ illud vitiũ magis cõmune est, vt suis erroribus colorẽ inducãt ex factis Patrum. idque in Papatu cernere prõptũ est. Verũ quia hic locus insigni documẽto est quã præposterè faciant qui posthabito Dei mãdato se cõformãt ad Patrũ exẽpla, notãdũ est quot modis hîc peccare soleat mũdus. Sępe.n. contingit vt sine delectu pro Patribus maior pars sequatur qui minimè omniũ habẽdi erãt Patres. Ita hodie Papistas videmus, quũ inflatis buccis Patres decãtãt, nullũ Prophetis & Apostolis locũ dare: vbi autẽ paucos nominarũt honore dignos, coacervare ingẽtẽ hominũ sui similiũ cateruã, vel saltẽ descẽdere ad corruptiora secula: quibus etsi nõdũ tam crassa barbaries inualuerat, religio tamẽ & doctrinæ puritas multũ declinauerãt. Ergo tenẽdũ est sedulo discrimen, ne Patres cẽseãtur nisi quos cõstabit fuisse Dei filios:

C.IIII deinde, qui pietatis suæ excellētia hunc honoris gradū promeriti sint. Frequēter etiam in eo peccatur quòd temere ex Patrum factis communis lex statuitur. Vulgus enim non satis honoris se Patribus habere putat nisi eos eximat hominum numero. Ita dum nobis in mentem nō venit homines fuisse qui labi poterant, vitia virtutibus promiscuè miscemus. Vnde sequitur pessima in viuendi ratione confusio. Nam quum ad Legis regulam examinanda sint omnia hominum facta trutinam ipsam suis ponderibus subiicimus. denique vbi tanti fit Patrum imitatio, impunè post eos se peccare mundus putat. Tertium vitium est praua æmulatio, vbi scilicet nec eodem præditi Spiritu, nec eodem instructi mandato trahimus in exemplum quod Patrum aliquis fecit. *Exod.2.b.11.* Quemadmodum siquis priuatus gladio vlcisci velit fratrum iniurias, quia hoc fecit Moses: *Num.25.b.7.* siquis de scortatoribus pœnas sumat, quia fecit hoc Phinees. Hinc natus est immanis ille furor *Gen.22.a.2.* mactandi proprios filios (quemadmodum multi iudicant) quòd Iudæi patri suo Abrahæ similes esse volebant. Quasi verò generale hoc esset præceptum, Immola filium tuum Isaac: ac non potius singularis vnius hominis probatio. Talem κακοζηλίαν vt plurimum fastus & nimia confidentia parit, dum sibi plus nimio arrogant homines, nec suo modulo se quisque metitur. Interea Patribus nulli sunt recti imitatores, plurimæ simiæ. Ex hoc etiam fonte fluxisse bonam partem veteris monastices fatebuntur qui prudenter veterum scripta expendent. Ergo nisi sponte errare libeat, semper videndum est quo quisque spiritu donatus sit, quid ferat cuiusque vocatio, quid singulis conueniat, & quid singulis sit mandatum. Huic tertio vitio affine est aliud, confusio scilicet temporum, dum scilicet posteri in Patrum exemplis occupati, diuersam agendi legem sibi à Domino præscriptam esse non cogitant. Huic inscitiæ acceptum referri debet immensa cæremoniarum congeries, quibus obruta est Ecclesia sub Papatu. Statim ab Ecclesiæ exordio in hac parte peccari cœptum est, quia plus valuit stulta Iudaismi affectatio quàm decebat. Habebant Iudæi sua sacrificia: ne tali pompa carerent Christiani, inuentus est immolandi Christi ritus. Quasi verò deterior futura esset Christianæ Ecclesiæ conditio si cessassent omnes vmbræ quibus offuscari poterat Christi claritas. Sed postea longius erupit ac sine modo grassatus est furor. Ergo ne hîc labamur, semper ad præsentem regulam attentos esse nos oportet. Olim suffitus, luminaria, vestes sacræ, altare, vasa & similes ritus Deo placebant: nempe quia obedientia nihil habet gratius vel magis pretiosum. Nunc à Christi aduentu mutata est ratio. Ergo quid nobis in Euangelio præscribat considerādum, nè temere sequamur quod sub Lege Patres seruarūt. Nam quæ tunc fuit pia sacrorum obseruatio, hodie sceleratum sacrilegium foret. Hoc Samaritanos decepit, quia non reputabant in exemplo Iacob quantum differret temporis ratio. Patriarchis altaria passim erigere licuerat, quòd nondum ordinatus esset locus, quē postea Dominus elegit: ex quo verò Deus tēplū in monte Sion iussit extrui, cessauit prior liber- *Deut.12.8* tas. Hac ratione dicebat Moses, Posthac non facietis singuli quòd sibi rectum visum fuerit, sed tantùm quod vobis præcipio. Nam ex quo Dominus Legem tulit, rectum sui cultum alligauit ad Legis ipsius decreta, quum antè liberior esset vsus. Similis prætextus erat adorātibus in Bethel. illic enim solemne Deo sacrificium obtulerat Iacob, sed postquam locum Dominus Hierosolymis designauerat, amplius non erat Bethel, sed Bethauen. Nunc videmus quis fuerit status quæstionis. Samaritanis Patrum exemplum erat pro regula: Iudæi in Dei mandato fundati erant. Mulier hæc, tametsi gentis suæ consuetudinem hactenus coluerat, non tamen in ea acquiescit. Adorationem hîc intellige nō quamlibet: (nam quotidianis precibus vbique locus erat) sed cui annexa erant sacrificia, vt publica & solennis esset religionis professio.

21 *Mulier, crede mihi.*) Prima responsi sui parte breuiter cæremonialem cultum, qui sub Lege fuerat institutus, abolet. Nam quum dicit horam instare quæ nullum habeat propriū & peculiarē adorandi locum, significat temporale fuisse quod traditum à Mose fuerat, atque ita iam adesse tempus quo diruatur maceria. Hoc modo cultū Dei ex prioribus angustiis eductū latius extendit, vt eius participes fiant Samaritani. Quum dicit *Venire horam*, præsens est loco futuri: sensus est tamē, iam propè instare abrogationem Legis, quod ad templum & Sacerdotium spectat, & alios externos ritus. Deum nominando *Patrem*, videtur eum obliquè opponere Patribus quorum mentionem fecerat mulier: ac si diceret, Deum cōmunem fore Patrem omnibus, vt iam sine locorum & gentium discrimine communiter adoretur.

22 *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.*

23 *Sed venit hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu & veritate: etenim Pater tales quærit qui adorent ipsum.*

24 *Deus est spiritus: & eos qui adorant ipsum, in spiritu & veritate oportet adorare.*

25 *Dicit ei mulier, Scio quòd Messias venturus est, qui dicitur Christus. quum ergo venerit ille annuntiabit nobis omnia.*

26 *Dicit ei Iesus, Ego sum qui loquor tecum.*

Nunc quod breuiter attigerat de Legis abrogatione, fusius exponit. Summam tamen orationis partitur in duo membra: priore, formam colendi Dei, quæ in vsu fuerat Samaritanis, superstitionis & erroris damnat: apud Iudæos verò probam & legitimam fuisse testatur. Et causam differentiæ subiicit, quòd Iudæis constaret ex verbo Dei cultus sui certitudo: Samaritani autem nihil certi ex ore Dei tenebant. Secundò declarat ritus hactenus à Iudæis seruatos breui habituros finem.

22 *Vos adoratis quod nescitis.*) Memorabilis sententia, qua docemur nihil in religione temere vel fortuitò esse tentandum: quia nisi adsit scientia,

ſcientia, non iam Deus, ſed phantaſma vel ſpectrum colitur. Itaque hoc fulmine concidunt bonæ omnes intentiones quas vocant. habemus enim, homines nihil poſſe quàm errare vbi ſua eos regit opinio ſine verbo aut mãdato Dei. Nam Chriſtus perſonam & cauſam gentis ſuæ ſuſcipiens, Iudæos longè à Samaritanis diſtare docet. Cur id? *Quoniam ex ipſis eſt ſalus*, inquit. Quibus verbis ſignificat, hoc vno eos præſtare quòd æternę ſalutis fœdus cum illis pepigerat Deus. Quidam ad Chriſtum reſtringunt, qui ex Iudæis progenitus eſt. Et certè, quando in ipſo omnes Dei promiſsiones ratę ſunt ac firmę, nulla niſi in eo ſalus. Sed quia minimè dubium eſt quin Iudæos ideo præferat Chriſtus quòd non incognitum aliquod numen, ſed Deum vnum adorant, qui ſe illis patefecit, & à quo ſunt in populum adoptati: ſub nomine Salutis ſaluifica illa manifeſtatio quam ex cæleſti doctrina habebant, intelligi debet. Sed cur dicit ab illis eſſe, quum potius apud eos depoſita eſſet, vt ea ſoli fruerentur? Alludit, meo iudicio, ad id quod prædictum erat à Prophetis, Legem à Sion prodituram.
Ieſa. 2. a. 3. Nam ea conditione ſegregati ad tempus erant à reliquis populis vt ab ipſis tandem ad totum mundum pura Dei cognitio maneret. Summa tamen huc redit, non rite coli Deum niſi ex fidei certitudine, quam ex Dei verbo gigni neceſſe eſt. vnde ſequitur, ad idololatriam prolabi quicunque à verbo diſcedunt. Clarè enim teſtatur Chriſtus, idolum aut inane figmentum ſtatui Dei loco vbi verum Deum homines ignorant: damnat autem ignorantiæ omnes quib. ſe Deus ipſe non patefecit. Nam ſimulac verbi eius luce deſtituimur, regnant tenebræ & cæcitas. Notandum autem eſt, Iudæos, quum ſua perfidia aboleuerint vitæ æternæ fœdus cum Patribus ſancitum, theſauro illo priuatos eſſe quem tunc adhuc tenebant: nondum enim abdicati erant ex Eccleſia Dei. Nunc quum abnegent Filium, nihil cum Patre illis commune eſt. Idem de omnibus ſentiendum qui à pura Euangelij fide ad ſua & hominum commenta tranſuolarunt. Quantumuis ſibi in ſua pertinacia blandiantur & plaudant qui ex ſenſu ſuo vel hominum traditionibus adorãt Deum, hæc vna vox de cælo detonans quicquid ſe habere putant diuinum & ſanctum proſternit, Vos adoratis quod neſcitis. Itaq; vt Deo probetur noſtra religio, neceſſe eſt vt in ſcientiam ex eius verbo conceptam recumbat.

23 *Sed venit hora.*) Sequitur poſterius membrum de abrogando legali cultu. Quum dicit ho-
Hebr. 9. c. 10. ram venire, aut venturam, ordinem à Moſe traditum non fore perpetuum docet. Quum dicit horam iam nũc eſſe, finem imponit cæremoniis: atque ita admonet impletum eſſe correctionis tempus. interea templum & Sacerdotium rituſque omnes illis annexos probat, quãtum ad pręteriti temporis vſum. Porrò vt oſtendat Deum neque Hieroſolymis neque in monte Garizim velle adorari, altius principium ſumit, veram ſcilicet eius adorationem in Spiritu ſitam eſſe. Nam inde ſequitur ritè vbique locorum inuocari. Primùm tamen hîc quæritur cur & quo ſenſu ſpiritualis vocetur Dei cultus. Hoc vt teneamus, notanda eſt antitheſis inter ſpiritum & externas figuras, ſicuti inter vmbras & veritatẽ. Dicitur ergo ſpiritu conſtare Dei cultus, quia nihil aliud eſt quàm interior cordis fides, quæ inuocationẽ parit: deinde conſcientiæ puritas, abnegatio noſtri, vt addicti in Dei obſequiũ, ſimus illi quaſi ſacræ victimæ. Hinc exoritur altera quæſtio, Annõ ſub Lege ſpiritualiter eum Patres coluerint. Reſpondeo, quum ſemper ſui ſimilis ſit Deus, non alium ab initio mundi cultum probaſſe quàm ſpiritualẽ, qui eius naturę congrueret. Cuius rei Moſes ipſe ſatis locuples eſt teſtis: qui multis locis declarat non aliò ſpectare finem Legis quàm vt fide & pura conſcientia populus Deo adhęreat. Verùm id clarius exprimunt Prophetæ, quũ ſeuerè inuehũtur in populi hypocriſin: quin ſatisfactũ Deo putabat poſtquam ſacrificiis defunctus erat externáque illa põpa. Nihil op⁹ eſt multa huc teſtimonia adducere, quę paſſim occurrunt: inſignes tamen præ aliis loci sũt Pſalmo 50. Ieſaiæ 1. 58. & 66. Michææ 5. Amos 7. Cæterùm ita ſpiritualis fuit ſub Lege Dei cultus, vt tamẽ implicitus externis tot cæremoniis, carnale aliquid & terrenum in ſpecie ſaperet. Ideo Paulus Gal. 4. b. 9. cæremonias carnẽ appellat, & egena mundi elementa. Similiter author epiſtolæ ad Hebræos Sanctuarium vetus cum ſuis appendicib. terrenum fuiſſe dicit. Hebr. 9. a. 1.
Ideo cultum legis aptè dicemus fuiſſe in ſua ſubſtantia ſpiritualem: formæ reſpectu, carnalem quodammodo ac terrenum. Erat enim vmbratilis tota illa ratio, cuius veritas nunc palàm apparet. Nunc videmus quid nobiſcum Iudęi cõmune habuerint, & quid diuerſum. Omnib. ſeculis fide, precibus, gratiarum actione, puritate cordis & vitæ innocentia coli Deus voluit, nec aliis vnquam ſacrificiis delectatus eſt: ſed erãt in Lege variæ acceſsiones, vt ſpiritus & veritas ſub inuolucris laterẽt: nunc rupto templi velo, nihil obſcurum vel tectum. Sũt quidem & nobis hodie externa quædam pietatis exercitia, quibus ruditas noſtra indiget: verùm is eſt modus eáque ſobrietas quæ nudã Chriſti veritatem non obſcurẽt. Denique quod adumbratũ Patribus fuit palàm expreſſum habemus. Hoc verò diſcrimen in Papatu non modò confuſum, ſed penitus euerſum fuit. neque enim illic minor eſt vmbrarũ denſitas quàm fuit olim ſub Iudaiſmo. Quin manifeſtũ inter nos & Iudæos diſcrimẽ hîc ſtatuat Chriſtus, [neg]ari nõ poteſt. Quibuſcũq; elabi cauillis conẽtur, in [ext]erna tantum forma nos eſſe Patribus diſsimiles conſtat, quia illi ſpiritualiter Deũ colentes, cæremoniis adſtricti erant quæ Chriſti aduentu ſunt abolitæ. Chriſti ergo præſentia quantũ in ſe eſt Eccleſiã ſpoliant quicũque eã grauant immodica cæremoniarum turba. Nec moror euanidos illos colores, multos ex vulgo non minus hodie indigere talibus adminiculis quàm olim inter Iudæos. ſemper enim quo ordine Eccleſiã ſuã regi voluerit Dominus ſpectandũ eſt: quia vnus ille quid nobis expediat optimè nouit. Certũ autem eſt, rationi diuinitus ordinatæ nihil eſſe magis contrarium quàm craſſam & bis carnalem pompam, quæ regnat in Papatu. Spiritum quidẽ tegebãt Legales vmbrę, ſed iſtæ laruæ prorſus eũ deformant. Quare ad tã fœdas & indignas corruptelas minime cõniuendũ eſt. Vtcũque cauſentur aſtuti homines, vel ad vitia corrigẽda nimis timidi, res iſtas eſſe medias, ideóq; indifferẽter habẽdas: certè tolerabile nõ eſt præſcriptã à Chriſto nor[m]ã [vi]olari. *Veri adoratores.*) Videtur obiter taxare Chriſtus multo-

rum peruicaciam, quæ postea erupit. scimus enim quàm pugnaces & contentiosi patefacto Euangelio fuerint Iudæi in tuendis ceremoniis quib. assueuerant. Quanquam latius patet hæc sententia. quia enim sciebat mundum à superstitionibus nunquam purum fore, ideo pios & rectos cultores à peruersis fictis segregat. quo testimonio instructi Papistas damnare in suis omnibus figmentis & eorum probra contemnere ne dubitemus. Quid enim metuendum est quum audimus placere Deo nudũ hunc & simplicem cultum, qui Papistis ideo despectui est quia cæremoniarum congerie non turget? & quid illis prodest inanis carnis splendor, quo Christus testatur Spiritum extingui? Quid sit Deum colere *In spiritu & veritate*, ex superioribus dilucidè patet: nempe ablatis veterum rituum inuolucris, simpliciter retinere quod spirituale est in Dei cultu. nam veritas diuini cultus in spiritu consistit: cæremoniæ autem quiddam erant aduentitium. Atque hic rursus notandum est non conferri veritatem cum mendacio, sed cum externa figurarũ accessione, vt sit pura simpléxque (vt loquuntur) spiritualis cultus substantia.

24 *Deus est spiritus.*) Confirmatio ab ipsa Dei natura. Quum homines caro sint, non mirum est si illis arrideant quæ ipsorum ingenio respondent. Hinc fit vt multa comminiscantur in cultu Dei, quæ ostentatione plena, solidi nihil habent. Atqui hoc in primis expendere eos decebat, sibi cum Deo esse negotium, cui nihilominus est cũ carne dissidium quàm igni cum aqua. Hæc sola cogitatio, vbi de colendo Deo agitur, ad frenandam ingenij nostri lasciuiam sufficere debebat: quòd adeò similis nobis non est, vt quæ nobis maximè placent, illi nauseæ sint ac tædio. Quòd si hypocritas ita excæcat sua superbia vt Deũ suo arbitrio vel potius libidini subiicere non formident, sciamus tamen hanc modestiam non vltimum in vero Dei cultu locum tenere, vt nobis suspectum sit quod adlubescit secundum carnẽ. Porrò quia ad eius altitudinem conscendere non licet, meminerimus petendam esse ex eius verbo regulam qua dirigamur. Locus hic sæpe à Patrib. citatur aduersus Arrianos, ad probandã Spiritus diuinitatem: sed perperam eò torquetur: quia hîc simpliciter pronuntiat Christus spiritualis naturæ esse Patrem suum, ideóque rebus friuolis non affici, quemadmodum pro sua leuitate homines solent.

25 *Mesßias venturus est.*) Quanuis impura & multis erroribus confusa esset apud Samaritanos religio, principia tamen quædam ex Lege sumpta, eorum animis infixa erant: quale hoc fuit de Mesßia. Probabile autem est, quum ex Christi sermone colligeret mulier insolitam mutationem instare Ecclesiæ Dei, statim subiisse Christi memoriam, sub quo plenam rerum omnium instaurationem sperabant. Quum Mesßiam dicit venturum, de tempore propinquo videtur loqui. Et certè multis argumentis satis constat, passim tunc erectos fuisse omnium animos Mesßiæ expectatione, qui rebus miserè collapsis, imò perditis succurreret. Hoc quidem extra controuersiam est, mulierem Christum Mosi & Prophetis omnibus in docendi officio præferre. Tria enim paucis verbis complectitur: primò Legis doctrinam non fuisse numeris omnibus absolutam, sed illic rudimenta duntaxat fuisse tradita. Nisi enim vlterior quidam fuisset progressus, non diceret Mesßiam annuntiaturum omnia. est enim tacita inter eum & Prophetas antithesis, quòd propriæ illius sint partes discipulos ad metam perducere, ab illis tantùm initiatos, & quasi in stadium inductos. Secundò declarat mulier talem se Christum sperare qui futurus sit Patris interpres, & piorum omnium doctor ac magister. Postremò significat nihil eius doctrina melius vel perfectius esse appetendum: imò hunc vltimum sapientiæ scopum esse, vltra quem progredi fas non sit. Vtinam verò qui nunc se iactãt Christianæ Ecclesiæ columnas, saltem hanc mulierculam imitarentur, vt simplici potius Christi doctrina contenti forent quàm sibi magisterium nescio quod arriperent ad ingerenda sua commenta. Vnde enim conflata est Papæ & Mahumeti religio nisi ex prauis additamentis, quibus se finxerunt Euangelij doctrinam complere? quasi absque talibus deliriis mutila foret. Sed quisquis in Christi schola probè erit edoctus, non alios sibi magistros accerset, ac ne admittet quidem.

26 *Ego sum qui loquor tecum.*) Quum se mulieri esse Mesßiam fatetur, doctorem proculdubio se offert, quo spei ab ea cõceptæ respondeat. Itaque mihi verisimile est vberiorem doctrinam siti eius explendæ sequutam esse. Ac tale quidem gratiæ suæ documentum in paupercula fœmina extare voluit, vt testatum omnibus faceret nunquam se officio deesse vbi doctor appetitur. Periculum ergo non est nequem omnino frustretur quem paratum discipulum inueniet. qui verò se illi submittere grauantur (vt multos videmus superbos & profanos homines) vel qui aliunde perfectiorem sapientiam sperãt, vt Turcæ & Papistæ: digni sunt qui per innumeras præstigias circumacti mergantur in errorum labyrinthum. Cæterùm his verbis, Ego qui loquor, sum Mesßias Filius Dei, Mesßiæ nomen quasi sigillum commendat obsignandæ Euangelij sui doctrinæ. quia statuendum est à Patre fuisse vnctum, & Spiritum Dei in eo requieuisse, vt salutis nuntium ad nos perferret: quemadmodum testatur Iesaias cap. 61. a. 1.

27 *Interea autem venerunt discipuli eius, & mirati sunt quòd cum muliere loquebatur. Nemo tamen dixit, Quid quæris? vel, Quid loqueris cum ea?*
28 *Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in vrbem, & dicit hominibus,*
29 *Venite, & videte hominem qui mihi dixit omnia quæ feci, nunquid hic est Christus?*
30 *Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.*
31 *Interea rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, comede.*
32 *Ipse autem dixit illis, Ego habeo cibum edendum quem vos nescitis.*
33 *Dicebant ergo inter se discipuli, Num quispiam attulit illi quod ederet?*
34 *Dicit eis Iesus, Cibus meus est vt faciam voluntatem eius qui me misit, & perficiam opus eius.*

27 *Et mirati sunt.*) Quòd Euangelista refert miratos fuisse discipulos, duplex esse caussa potuit: vel quòd nos offenderet personę vilitas, vel quòd Iudęos pollui arbitrabantur si cum Samaritanis sermonem miscerent. Tametsi autem vtrunque ex pia Magistri reuerentia oriebatur, perperam tamen faciunt si mirantur, quasi absurdum, quòd mulierem prorsus abiectam dignetur ille tanto honore. Cur enim non se potius ipsos respiciunt? reperirent certè illic non minorem stupendi materiam, quòd nihili homunciones, & tanquam populi quisquilię, in summum honoris gradum euecti essent. Et tamen quod dicit Euangelista, non ausos fuisse rogare, vtile est obseruatu. docemur enim eorum exemplo, si quid interdum in Dei & Christi operibus aut verbis à sensu nostro abhorret, non esse laxandas nobis habenas vt audacter obstrepamus: sed modestè potius silendum, donec quod nobis absconditum est, è cælo patefiat. Huius porrò modestiæ fundamentum est Dei timor, & Christi reuerentia.

28 *Reliquit ergo hydriam.*) Hoc ad exprimendum studij ardorem narrat Euangelista. nam festinationis signum est quòd relicta hydria in vrbem redit. Atque hæc fidei natura est, vt facti vitæ æternæ compotes, alios in societatem colligere optemus: nec potest sepulta & otiosa in cordibus iacere Dei cognitio quin se apud homines

Psal. 116. a. 1. proferat. Illud enim verum esse oportet, Credidi propterea loquar. Eóque magis notandæ nobis sunt vehementia & alacritas mulieris quòd eas exigua tantùm fidei scintilla accendit: vixdum enim Christum gustauerat, dum in tota vrbe eum celebrat. Ergo qui iam mediocres in eius schola progressus fecerunt, illis plusquam turpe erit pigrescere. Sed videtur hoc potius reprehensione dignum, quòd adhuc rudis & minus solidè edocta fidei suæ limites transilit. Respondeo, inconsideratè fuisse acturam si docendi sibi partes sumpsisset: nunc verò quum nihil quàm excitare suos ciues cupiat vt Christum loquentem audiant, nō dicemus sui oblitam longius prorumpere quàm decebat: solùm tubæ vel campanæ officio fungitur vt ad Christum inuitet.

29 *Videte hominem.*) Quia dubitanter hîc loquitur, videri posset Christi authoritate non valde fuisse permota. Respondeo, quia ad disserendum de tantis mysteris idonea non erat, pro suo modulo eam satagere vt ciues sui à Christo se doceri sustineant. Porro hic ad eos excitandos optimus erat stimulus, quum ex signo non obscuro neque ambiguo Prophetam esse cognoscerent. nam quia ex doctrina facere iudicium non poterant, vtilis aptáque illis erat hæc inferior præparatio. Dum itaque res occultas mulieri aperuisse audiunt, hinc colligunt esse Dei Prophetam: quo constituto attendere ad eius doctrinam incipiunt. quanquam mulier vltrà progreditur: nam considerare eos iubet nunquid sit Messias: hoc vno scilicet contenta, si quod iam in Christo inuenerat, illi suo impulsu quærant. inuenturos enim sciebat plus quàm promitteret. Sed cur mentitur *Omnia* Christum sibi dixisse? Iam prius admonui, non de vna scortatione fuisse reprehensam à Christo, sed paucis verbis obiecta illi fuisse plura totius vitæ peccata. neque enim singulas sententias Euangelista recensuit: sed summatim docuit, Christum, vt mulieris dicacitatem compesceret, superiorem ac præsentem eius vitam in medium protulisse. Interea videmus accensam pio zelo mulierem, sibi suæque existimationi minime parcere, vt Christi nomen illustret. nam recitandis suis probris non abstinet.

32 *Ego cibum habeo.*) Mirum cur fessus & esuriens cibum recuset. nam si quis hoc facere eum dicat vt suo exemplo nos erudiat ad tolerandam inediam, cur non igitur perpetuò fecit? Sed aliò tendebat eius consilium quàm vt respuendum simpliciter esse cibum diceret. Tenenda est enim circunstantia hæc, quòd eum sic vrget præsentis negotij cura, totúmque eius animum occupat, vt cibum negligere illi molestum non sit. neque tamen sic intentum esse profitetur ad exequenda Patris mandata vt neque edat neque bibat: tantùm quid sibi prius sit vel posterius ostendit. atque ita suo exemplo docet, regnum Dei omnibus corporis commodis esse præferendum. Edere quidem & bibere nobis Deus permittit, modò ne ab eo quod præcipuum est abstrahamur: hoc est, vt suæ quisque vocationi seruiat. Dicet quispiam fieri aliter non posse quin auocamenta sint cibus & potus, quæ aliquid temporis melioribus studiis abstrahant. Et hoc quidem verum, fateor: sed quia Dominus pro sua indulgentia nobis concedit vt carnem nostram curemus quantū postulat necessitas, non desinit qui parcè & sobriè fouendo corpori dat operam, Dei obsequium interea præferre vt decet. Quanquam simul cauendum ne ita addicti simus horis nostris quin parati simus cibo nos fraudare, vbi proposita aliqua occasione quasi præsentem horam nobis Deus condicit. Talis opportunitas quum nunc in manibus Christo esset, quæ effluere poterat, eam obuiis vlnis amplectitur & retinet. Quia igitur negotiū à Patre iniunctum sic vrget vt alia omnia omittere necesse sit, cibum posthabere non dubitat. Et certè absurdum fuisset mulierem relicta hydria ad vocandum populum currere, in Christo minus cerni ardoris. Denique si nobis propositus hic erit scopus, non perdere ob vitam viuendi caussas, non difficile erit optimum modum tenere. Qui enim propositum hunc habebit vitæ finem vt Domino seruiat, à quo ne præsenti quidem mortis periculo fas sit nos abduci: hoc certè pluris quàm cibum & potum faciet. Metaphora cibi & potus eo gratiæ plus habet quòd tempestiuè ex præsenti sermone ducta est.

34 *Cibus meus est.*) Significat non modò hoc sibi esse antiquissimum, sed nihil esse quo magis delectetur, vel in quo libentius & cupidius se exerceat. Quemadmodum Dauid, vt Legem Dei *Psal. 19. c. 11.* commendet, non tantùm pretiosam sibi fuisse dicit, sed melle quoque dulciorem. Ergo vt Christum sequamur, non tantùm studiosè nos impendere Deo conuenit, sed tam esse voluntarios ad peragenda eius mandata vt minimè sit molestus aut grauis labor. Porrò quum addit Christus, *Vt perficiam eius voluntatem*, satis exponit quænam sit Patris voluntas ad quam intentus erat: nempe vt iniunctum sibi munus expleret. Ita singulis respicienda est sua vocatio, nequis Deo impensum ferat quod temerè suo arbitrio suscepit. Cæterùm quæ fuerit Christi functio satis notum est, promouere scilicet Dei regnum, animas perditas in vitam restituere, spargere lu-

C.IIII cem Euangelij, denique salutem afferre mundo. Harum rerum præstãtia lasso & famelico cibi & potus obliuionem induxit. Hinc tamen non vulgaris ad nos redit consolatio, dũ audimus Christum dei hominum salute adeò fuisse solicitũ, vt eam curare summa illi fuerit voluptas. neque enim dubium est similiter hodie quoque erga nos affici.

35 *Nonne vos dicitis, Adhuc quatuor menses sunt, & messis veniet? Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, & videte regiones, quoniam albæ sunt iam ad messem.*
36 *Et qui metit, mercedem accipit, & fructum congregat in vitam æternam: vt & qui seminat, simul gaudeat, & qui metit.*
37 *In hoc enim est sermo verus, quòd alius est qui seminat, & alius qui metit.*
38 *Ego misi vos ad metendum quod vos non laborastis. alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.*

35 *Nonne dicitis.*) Prosequitur superiorem sententiam. quia enim nihil sibi prius esse dixerat quàm perficere opus Patris, nunc ostendit quàm sit illud maturum: idque facit comparatione messis. sicuti enim vbi maturuit seges, messis ferre moram non potest, quia alioqui grana conciderent: ita nunc matura spirituali fruge tardandum esse negat, quia damnosa sit cessatio. Videmus quorsum adducta sit similitudo, nempe ad exprimendam festinationis causam. Particula hac *Nonne dicitis* obliquè notare voluit quanto attentiores sint hominum animi ad res terrenas quàm cælestes. sic enim messis desiderio æstuant vt anxiè supputent menses ac dies: interea in colligendo tritico cœlesti mirum vt torpeant. Atque hanc prauitatem non solum nobis esse ingenitã, sed vix à cordibus nostris reuelli posse quotidianus vsus arguit. Nam quum omnes terrestri vitæ in longum prospiciãt, quàm negligenter de rebus Diuinis cogitamus. Sic alibi Christus ipse, Hypocritæ, vos ex cæli facie iudicatis qualis futurus sit dies crastinus: tempus autem visitationis meæ non agnoscitis? Matth. 16. a. 3.

36 *Et qui metit, mercedem accipit.*) Alio argumento probat quàm sedulò incumbere nos deceat in opus Dei: quia scilicet ampla & splendida labori reposita sit merces. Fructum enim promittit, eúmque non corruptibilem nec caducum. Quanquam quod de fructu subiicit, bifariam exponi potest: vel vt sit mercedis declaratio (atque ita bis idem diceret diuersis verbis) vel vt commendet eorum operam qui Dei regnum locupletant: quemadmodum repetet cap. 15. c. 16. Ego elegi vos vt eatis, & fructum afferatis, & fructus vester maneat. Et sanè Verbi ministris vtrũque ingentes addere animos debet, ne vnquam sub labore fatiscant, dum sibi paratam esse in cælo gloriæ coronam audiunt, & sciunt fructum messis suæ non pretiosum modò fore coram Deo, sed etiam æternum. In hunc finem passim in Scriptura mercedis fieri solet mentio, non autem vt inde operum merita æstimentur. Quis enim, si ad calculum ventum fuerit, non pœna ignauiæ magis quàm diligentiæ pręmio dignus reperietur? Ergo optimis operariis nihil restabit aliud nisi vt supplices ad venię deprecationem confugiant. sed Dominus, qui paternè nobiscum agit, vt nostram ignauiam corrigat, & nos alioqui parum cordatos melius animet, gratuitam mercedem rependere dignatur. Porrò hoc adeò non euertit fidei iustitiam vt potius stabiliat. vnde enim fit vt quicquam in nobis quod remuneretur inueniat Deus, nisi quia Spiritu nos suo donauit? Atqui Spiritum arrham pignúsque adoptionis esse scimus. Secundò, vnde fit vt mutilis & vitiosis operibus tantum honoris Deus habeat, nisi quia post quam nos sibi gratis reconciliauit, vitia quæ operibus nostris adhærent, non imputando, præter vllum meritum accepta habet? Summa huius loci est, Laborem quem docendo impendunt Apostoli, minimè durum aut grauem debere illis esse, quum sibi tam vtilem, Christo & Ecclesiæ fructuosum esse sciant. *Vt & qui seminat.*) His verbis admonet Christus, fine cuiusquam fore querimonia quòd Apostoli alienæ culturæ fructum colligent. Atque hæc amplificatio notanda est. nam si in mundo eorum gemitus qui laboris sui fructum queruntur aliò transferri, non impediunt quin nouus possessor segetem ab alio iactam libenter metat: vbi mutuus est consensus, mutuum gaudium & gratulatio, quanto alacriores esse messores conuenit? Verùm vt hic locus probè intelligatur, tenenda est inter sationem & messem antithesis. Satio fuerat legis & Prophetarum doctrina: tũc enim semen in terram proiectum manebat quasi in herba. doctrina autem Euangelij, quia ad iustam maturitatem homines adducit, aptè messi confertur. Lex enim ab ea perfectione longè distabat quę in Christo demum exhibita fuit. Nota est etiam pueritię & virilis ętatis comparatio quam adducit Paulus ad Galatas cap. 4. 1. quę eodem tendit. Denique quum pręsentem salutem Christi aduentus secum attulerit, non mirum est si Euangelium, in quo aperta est regni cęlestis ianua, messis vocetur doctrinę Propheticę. Neque tamen hoc obstat quin Patres sub Lege collecti fuerint in Dei horreum. Verùm similitudo hęc ad docendi modum referenda est. nam sicuti Ecclesię pueritia vsque ad finem Legis durauit, pręDicato autem Euangelio mox successit adolescentia: ita tunc maturescere cœpit salus, huius sementem duntaxat fecerant Prophetę. Sed quum in Samaria hunc sermonem Christus habuerit, videtur sationem latius quàm ad Legem & Prophetas extendere. Et sunt qui promiscuè tam de Gentibus quàm de Iudæis hæc exponant. Fateor quidem pietatis quædam grana semper in toto orbe sparsa fuisse: & minimè dubium est quin præclaras sententias, quæ in Philosophis & profanis scriptoribus extant, Deus eorum manu quodammodo seminauerit. Sed quum adulteratum fuerit semen illud ab ima radice, & quæ inde enasci potuit seges (licet non proba nec genuina) immensa errorum congerie suffocata fuerit, tam noxiam corruptionem absurdum est sationi conferri. Deinde quod de consensu gaudij hîc habetur, in philosophos aut similes minimè competit. Nondum tamen solutus est nodus, quia Samaritanos Christus in speciem designat. Respõdeo, quãuis apud eos omnia corru-

Infrà 15. c. 16.

corruptelis infecta essent, fuisse tamen illic absconditum aliquod pietatis semen. Vnde enim simulac verbum de Christo audiunt, tanta eius quærendi promptitudo, nisi quia ex Lege & Prophetis venturum esse Redemptorem didicerant? Fuerat quidem Iudæa peculiaris Domini ager, quem per suos Prophetas excoluerat: sed quoniam aliquantula seminis portio in Samariam delata erat, non abs re dicit Christus illic quoque maturuisse semen. Si quis obiiciat, electos fuisse Apostolos vt Euangelium vulgarent toti mundo: responsio facilis est, Christum vt tempus ferebat loquutum esse, nisi quòd in Samaritanis Propheticæ doctrinæ semen, licet multis zizaniis mistum ac refertum, à spe fructus iam propè maturi commendat.

37 *In hoc enim verus est sermo.*) Prouerbium hoc vulgare erat, quo indicabant multos sæpe alieni laboris fructum percipere. quanquam hoc diuersum erat, quòd ægrè patitur is qui laborauit, fructum ab alio auferri, quum Apostoli socios lætitiæ habeant Prophetas. Neque tamen hinc potest colligi, Prophetas ipsos eorum quæ in Ecclesia hodie geruntur testes vel conscios esse: quia non aliò spectat Christi cõsilium quàm hoc affectu docuisse Prophetas quandiu vixerunt, vt de fructu quem illis colligere non dabatur, iam gauderent. Non absimilis est comparatio qua Petrus primo epistolæ suæ capite vtitur: 1.Pet.1 d.13. nisi quòd generaliter fideles omnes hortatur: Christus autem hîc solos discipulos compellat, & in eorum persona Euangelij ministros. Iubet autem his verbis ita in commune suas operas conferre, vt nulla inter eos praua sit æmulatio: qui priores ad opus mittuntur, ita debere ad præsentẽ culturã esse intentos, vt aliis qui deinde succedent, maiorem benedictionem non inuideant: qui mittuntur quasi ad maturam frugem colligendam, eo alacrius in partes suas incumbant. Nam comparatio quæ hîc fit inter Legis & Euangelij doctores, potest etiam his singulis inter se aptari.

39 *Ex vrbe autem illa multi Samaritanorum in eum crediderunt, propter sermonem mulieris quæ testificabatur, Dixit mihi omnia quæ feci.*

40 *Postquam ergo venerunt ad eum Samaritæ, rogarunt eum vt maneret apud ipsos. Et mansit duos dies.*

41 *Ac multo plures crediderunt propter sermonem eius.*

42 *Ac mulieri dicebant, Non amplius propter tuam orationem credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus quòd hic sit verè seruator mundi Christus.*

43 *Post duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæam.*

44 *Ipse enim Iesus testificatus est quòd Propheta in sua patria honorem non habet.*

45 *Quum autem venit in Galilæam, receperunt eum Galilæi, qui omnia viderant quæ fecerat Hierosolymis die festo. nam & ipsi venerant ad diem festum.*

Crediderunt propter sermonem mulieris.) Hîc refert Euangelista quantum valuerit mulieris præconium apud ciues suos. vnde apparet, spem & desiderium promissi Messiæ non parùm viguisse apud eos. Cæterùm *Credendi* verbum hîc impropriè significat mulieris sermone fuisse excitatos vt Christum agnoscerent Prophetam. Hoc autem est velut fidei initium, quum animi ad recipiendam doctrinam parati sunt. Talis ad fidem ingressus hîc honorificè vocatur fides, vt sciamus quanti Deus verbi sui reuerentiam faciat, quum tanto honore dignatur solam eorum docilitatem qui nondum edocti sunt. In eo autem se demonstrat fides illa quòd proficiendi desiderio tenentur: qua ratione apud se manere Christum cupiunt.

41 *Multo plures crediderunt.*) Ex successu ipso palàm est Christum non fuisse plus æquo facilem vt illis annueret. videmus enim quàm fructuosum istud fuerit biduum quod petentibus concessit. Quo exemplo docemur nunquam cessandum esse quoties regnum Dei propagare licet. Quòd si timemus ne obnoxia sit sinistris rumoribus nostra facilitas, vel sæpius sit inutilis, petamus à Christo Spiritum consilij qui nos dirigat. Hîc iam alio sensu ponitur *Credendi* verbum, quia non tantùm ad fidem præparatos fuisse significat, sed recta fide imbutos.

42 *Propter tuam orationem.*) Tametsi Erasmum in versione sequutus sum, quia barbarum est loquelæ nomen, quod habet vetus interpres: monendi tamen sunt lectores, λαλίαν idem ferè Græcis sonare quod Latinis significat loquentia. Et videntur iactare Samaritani sibi solidius iam esse fulcrum quàm in lingua mulieris, quæ vt plurimum futilis esse solet. *Credimus.* Melius exprimit qualis fuerit ipsorum fides, nempe ex ipso Dei verbo concepta: vt gloriari possint se magistrum habere Filium Dei, vt certè is solus est in cuius authoritate tutò acquiescere licet. Non adest ipse quidem nunc palàm, vt ore ad os nobiscum loquatur: verùm per quoscunque eum audire contingat, non tamen nisi in eum recumbere fides nostra potest. nec aliunde prouenit scientia cuius simul fit mentio. Nam profectus ab homine mortali sermo aures quidem implere & satiare poterit: sed animum in tranquilla salutis fiducia nunquam stabiliet, vt meritò se glorietur scire qui audiuit. Ergo in fide hoc primum est vt Christum sciamus esse qui per suos ministros loquitur: deinde vt suum illi honorem tribuamus, hoc est, ne dubitemus esse fidum ac veracem, vt freti tam certo authore, in eius doctrinam securè recũbamus. Cæterùm quòd Iesum *Mundi seruatorem & Christum* prædicant, id proculdubio habent ex auditu: Vnde colligimus, Euangelij summam intra biduum familiarius illis fuisse à Christo traditam quàm hactenus Hierosolymæ fuisset. Et Christus salutem quam attulerat, toti mundo communem esse testatus est: quo melius intelligerent ad se quoque pertinere. Neque enim tanquam legitimos hæredes ad participandam salutis gratiam eos vocauit: sed docuit se venisse vt in Dei familiam extraneos admitteret, ac pacem afferret iis qui procul erant.

44 *Ipse enim Iesus testif. est.*) Species repugnãtiæ

C.IIII quæ hîc primo intuitu apparet, diuersas expositiones peperit. Nimis argutum est quod affert Augustinus, Christum honore caruisse apud suos quia plus solo biduo apud Samaritanos profecerit quàm longo tempore apud Galilæos: absque miraculis plures acquisierit in Samaria discipulos quàm ingens miraculorum numerus in Galilæa lucrifecerat. Non placet etiam quòd Chrysostomus patriam Christi intelligit Capernaum, quia illic frequentius quàm alibi fuerit. Cyrillo itaque potius subscribo, qui relicta vrbe Nazareth, in diuersam Galilææ partem abiisse dicit. Illam enim nominant reliqui tres Euangelistæ quum hoc testimonium Christi referunt. Posset quidem hic esse sensus, quòd quum plenæ illustrationis tempus nondum venisset, latere in patria, tanquam in obscuriore recessu, voluerit. Quidam etiam exponunt, biduo substitisse in Samaria, quòd nulla erat festinandi ratio in eum locum vbi contemptus eum manebat. Alij putant rectà in Nazareth profectum, statim inde commigrasse. Sed quia nihil tale refert Iohannes, non audeo huic diuinationi dare locum. Ergo illud verius, quum in patria Nazareth contemptui se videret esse, diuertisse aliò potius. Quare mox sequitur, venisse in oppidum Cana. Et quod simul additur, fuisse exceptum à Galilæis propter miracula, reuerentiæ non contemptus signum fuit. *Propheta in sua patria.*) Non dubito quin hæc prouerbialis fuerit sententia. scimus autem prouerbiis celebrari quod sæpius & ἐπὶ τὸ πολὺ vsuuenire solet. Quare non est quærenda exactius perpetua veritas: quasi necesse sit semper verum esse quod illic dicitur. Certum quidem est, alibi Prophetas potius celebrari quàm in patria: fieri etiam interdum potest, & re ipsa accidit, vt Prophetam non minus colant ciues sui quàm extranei. sed prouerbium docet quid magis tritum sit ac vulgare, nempe Prophetis alibi potius vbiuis locorum honorem tribui quàm apud suos. Potest autem duplex origo esse huius prouerbij, ac sensus. est enim hoc vitium vniuersale, vt quos in cunis vagientes, quos pueriliter ineptientes vidimus, ij tota vita nobis despectui sint, quasi nulli profectus pueritiam sequuti essent. accedit & alterum malum, quod inter notos magis regnat, æmulatio scilicet. Mihi tamen probabile est natum inde prouerbium quòd Prophetæ à gẽte sua tam male accepti fuerint: nam boni & pij homines, quum tantam in Iudæa aduersus Deum ingratitudinem, tantùm Verbi contemptum, tantam contumaciam cernerent, meritò hanc querimoniam iactare poterant, Nusquam minus haberi honoris Dei Prophetis quàm in terra sua. Si prior sensus magis arridet, nomen Prophetæ generaliter sumendum erit pro quouis doctore, quẽadmodum Paulus Epimenidem appellat Cretensium Prophetam. *Receperunt eum.* An diuturnus fuerit hic honos non satis constat. nihil enim procliuius est quàm donorum Dei obliuio. Nec alio consilio hoc narrat Iohannes nisi vt sciamus sub multorum testium oculis edita fuisse à Christo miracula, vt longè latéque prædicata fuerint. Iterum notatur vna signorum vtilitas, quòd viam doctrinæ sternunt: nam faciunt vt Christus reuerentiam obtineat.

46 *Venit ergo Iesus iterum in Cana Galilææ, vbi verterat aquam in vinum. Erat autem regius quidam, cuius filius infirmus erat, in Capernaum.*

47 *Hic cum audisset Iesum ex Iudæa in Galilæam venisse, abijt ad eum, & rogauit eum vt descenderet, & sanaret filium suum: erat enim propinquus morti.*

48 *Dixit ergo illi Iesus, Nisi signa & prodigia videritis non credetis.*

49 *Dixit illi regius ipse, Domine, descende priusquam moriatur puellus meus.*

50 *Dixit illi Iesus, Vade, Filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem illi dixerat Iesus, & profectus est.*

51 *Quũ autem adhuc descẽderet, serui occurrerũt illi, & nuntiarunt, dicẽtes, Filius tuus viuit.*

52 *Sciscitatus ergo est ex ipsis qua hora melius habuisset: & dixerunt illi, Heri hora septima reliquit eum febris.*

53 *Cognouit ergo pater quòd fuisset eadem hora qua dixerat illi Iesus, Filius tuus viuit.* Et *credidit ipse, & domus eius tota.*

54 *Hoc rursus secundum signum fecit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.*

46 *Erat regius quidam.*) Hæc verior lectio, etiam si secus Erasmus sentiat. Fateor quidem illo tempore Regulos fuisse dictos qui nunc Duces vocantur, aut Barones aut Comites: sed talis erat tunc Galilææ status vt nemo eius ordinis in Capernaum habitare potuerit. Porrò vnum aliquem ex aula Herodis fuisse arbitror. nam qui à Cæsare missum putant, nihil habent coloris. Cæterùm nominatim hoc expressit Euangelista, quia in tali persona illustrius erat miraculum.

47 *Quum audisset Iesum.*) Quòd opem à Christo petit, fidei quidem hoc aliquod signum est: sed quòd opis ferendæ modum Christo præfigit, ex eo apparet quanta fuerit ruditas. Christi enim virtutem ad corporis præsentiam alligat. scilicet de Christo non aliud conceperat quàm Prophetam esse Diuinitus missum cum hoc mandato & facultate vt miraculis edendis se Dei ministrum probaret. Hoc tamen vitium, quanuis reprehensione dignum Christus dissimulans, alia de causa seuerè eum obiurgat, imo in genere omnes Iudæos, quòd miraculorum nimis cupidi forent. Sed vnde nunc tanta Christo asperitas, qui alios miracula appetentes comiter accipere solitus est? Fuit certè ei tunc certa aliqua ratio, quæ nos latet, cur seuerius quàm ex more suo ageret cum hoc homine. Et fortè non tam eius rationem habuit, quàm totius gentis. Videbat parum authoritatis habere suam doctrinam, neque tantùm negligi, sed prorsus sperni: interea defixos esse omnes in miraculis, & totos eorum sensus stupore magis quàm admiratione occupari. Impius ergo ille qui vulgo tunc regnabat verbi contemptus hanc illi queri-

querimoniam extorsit. Verum quidem est, etiam ex sanctis quosdam interdum, ne promissionum veritas apud eos vacillaret, confirmationem a signis optasse: videmus etiam Deum, quum placide eorum votis annuerit, minime irasci ostensum. Sed longe maior prauitas hic à Christo notatur: sic enim pendebant à miraculis Iudæi vt verbo nihil residuum facerent. Ac primò quidem hoc præposterum habebant, quòd apud stupidos & nimis carnales nulla erat doctrinæ reuerentia, nisi miraculis expergefacti essent. Oportuerat enim Dei verbum, in quo à teneris educati erant, illis plusquam familiare esse: deinde quũ miracula essent edita, adeò non sequebatur is qui debet profectus, vt attoniti stuperent. Sic nulla erat eorum religio, nulla apud eos Dei notitia, nullum pietatis exercitiũ nisi in miraculis. Quò spectat etiam illa Pauli exprobratio, Iudæi signa quærunt. Significat enim signis absque ratione & modo addictos nec Christi gratia, nec vitæ æternæ promissionibus, neque arcana Spiritus virtute affici: quin potius fastidiosè Euangelium respuere, quia illis præter signa nihil sapiat. Atque vtinam hodie quoque plurimos teneret similis morbus: sed hac voce nihil magis vulgatum, Præcedant miracula vt aures præbeamus huic doctrinæ. Quasi verò ita sordere nobis debeat Christi veritas, nisi aliunde fulciatur. Verùm etiamsi ingenti signorum aceruo Deus eos obrueret, mentiuntur tamen quum se credituros dicunt. externa quædam admiratio nasceretur, sed nihilo esset maior doctrinæ attentio.

49 *Domine, descende.*) Quando hic rogando pergens tandem impetrat quod volebat, collige non ideo reprehensum à Christo esse quasi eum abiicere prorsus vellet, ac preces repudiaret: sed hoc potius consilio fecisse vt corrigeret vitium illud quod illi aditum ad veram fidem obstruebat. Et tenendum est memoria quod prius dixi, hanc communem totius populi reprehensionem magis fuisse quàm vnius hominis propriam. Atque ita quod in votis nostris præposterum est, vel contortum, vel superfluum, necesse est corrigi vel resecari, vt noxia obstacula tollantur. Porro quum aulici homines lauti ac superbi esse soleant, nec libenter patiantur secum durius agi, notandum est hunc necessitate sua & orbitatis metu humiliatum, nón excandescere neque obstrepere quum asperius à Christo excipitur, sed obiurgationem illam modesto silentio transmittere. Idem & in nobis experimur: miræ enim sunt nostræ deliciæ, mira impatientia & morositas, donec malis subacti fastum & supercilium deponere cogimur.

50 *Filius tuus viuit.*) Hic primo relucet singularis Christi humanitas & indulgentia, quòd hominis ruditati ignoscens, longius virtutem suam extendit quàm sperauerat. Petebat vt Christus aduentu suo filium sanaret. Ægrotum quidem liberari à morbo posse, sed non mortuum excitari putabat: ideo festinationem vrget, ne mors præueniat. Ergo quum vtriusque veniam Christus facit, hinc colligere licet quanto apud eum in pretio sit vel pusilla fides. Hoc quoque obseruatu dignum quod Christus eius desiderio non obtemperans, plus multò cõcedit quàm petierat. nam testimonium habet de præsenti filij sanitate. Ita sæpe cœlestis Pater votis nostris quo ad circunstantias non obtemperans, modis inopinatis ad nos iuuandos operatur, vt discamus nihil illi præscribere. Quum dicit filium viuere, significat ex mortis periculo esse ereptum. *Credidit homo Sermoni.* Quia hac persuasione imbutus venerat, Christum esse Dei Prophetam, ideo tam facilis ad credendum fuit vt vocem vnam mox arriperet, arreptam in animum defigeret. Quanuis autem de Christi potentia minus honorificè sentiret quàm par erat, tamen breuis promissio nouã repente in eius animo fiduciam peperit: vt in vno Christi verbo filij sui vitam inclusam esse statueret. Atque hac promptitudine verbum Dei à nobis recipi decebat: sed multum abest quin tam præsentem in auditoribus semper effectum habeat. Quotus enim quisque est qui multis concionibus tantum proficiat quantũ hic semiprofanus vnica voce audita? Quo plus studij in excitanda nostra tarditate ponendum est: rogandus verò in primis Deus vt corda nostra sic afficiat ne minus ad credendum prompti simus quàm ipse ad pollicendũ facilis ac benignus est.

51 *Quum autem adhuc descend.*) Hic fidei effectus describitur vnà cum verbi efficacia. nam sicuti Christus puerum iam moriturum verbo in vitam restituit, ita Pater fide sua momento vno filium saluum recuperat. Sciamus ergo, quoties sua beneficia nobis offert Dominus, virtutem eius ad præstãdum quicquid promittit, semper fore expositam: modò ne ianuam illi obstruat nostra incredulitas. Hoc quidem non esse perpetuum, imò non esse frequens aut vulgare fateor, vt statim ad opem nobis ferendam Dominus manum suam exerat: sed quoties differt, sua illi constat ratio, & quidem nobis vtilis. Hoc quidem certum est, adeò nunquam ipsum in mora esse vt potius cum obstaculis nostris pugnet. Ergo quum præsens eius auxilium non apparet, reputemus quanta in nobis diffidentia lateat, vel saltem quam tenuis & restricta sit nostra fides. Atqui non mirum est si beneficia sua perire nolit, ac temerè in terram proiicere, sed deponere velit apud eos qui porrecto fidei sinu ea excipere parati sunt. Et quanuis non eodem semper modo suos iuuet, nunquam tamen irrita erit cuiusquam fides, quin sentiamus verum esse quod docet Propheta, Promissiones Dei, etiam vbi moram trahere videntur, maximè tamen festinare.

52 *Sciscitatus ergo est.*) Quòd seruos rogauit quando melius habere filius cœpisset, factum est arcano Dei impulsu, quo miraculi veritas magis illucesceret. Nam & nos ad suffocandam potentiæ Dei lucem natura plusquam maligni sumus, & in hoc variis artibus incumbit Satan vt operum eius aspectum obscuret. Quare vt laudem suam apud nos obtineant, ita conspicua nobis reddi necesse est, ne quis dubitationi superfit locus. Quamlibet ergo ingrati sint homines, non tamen patitur hæc circunstantia tam insigne Christi opus fortunæ adscribi.

53 *Credidit ipse, & domus.*) Videtur esse hoc absurdum, quòd fidei initium Euangelista in eo homine commemorat cuius fidem prius laudauit. nec potest *Credendi* verbum hoc quidem loco ad fidei progressum referri: sed tenendum est, hominum Iudæum & educatum in Legis doctrina iam aliquo fidei gustu præditum fuisse quum ad Christũ accessit. Quòd deinde credidit

C. V. sermoni Christi, illa fuit particularis fides, quæ non longiùs patebat quàm ad filij vitam: nunc autem alio modo credere cœpit quia scilicet Christi doctrinam amplexus, se vnum ex eius discipulis esse professus est. Ita non iam filium duntaxat Christi beneficio sibi incolumem redditum iri sperat, sed Christum agnoscit Dei filium, ac nomen dat eius Euangelio: totam familiam comitem habet, quæ miraculi testis fuerat. Nec tamen dubium est quin operam dederit vt secum omnes sui ad Christianismum concederent.

CAPVT V.

1 *Posthæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Christus Hierosolymam.*
2 *Est autem Hierosolymæ ad probaticam piscina quæ vocatur Hebraicè Bethesda, quinque porticus habens.*
3 *In his sedebat multitudo magna ægrotantium, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motionem.*
4 *Angelus enim per interualla descendebat in piscinam, & aquam turbabat, qui ergo primus descenderat post turbationem aquæ, fiebat sanus, quocunque olim morbo detentus fuisset.*
5 *Erat autem homo illic qui triginta & octo annos transegerat in infirmitate.*
6 *Hunc quum vidisset Iesus sedentem, & nouisset quòd iam laborasset multo tempore, dicit illi, Vis sanus fieri?*
7 *Respondit illi infirmus, Domine, hominem non habeo qui me, quum turbata est aqua, demittat in piscinam: interea autem dum ego venio, ante me alius descendit.*
8 *Dicit illi Iesus, Surge, tolle grabbatum tuum, & ambula.*
9 *Et statim sanus factus est homo ille, & sustulit grabbatum suum, & ambulauit. erat autem Sabbathum die illo.*

1 *Posthæc erat dies festus.*) Quanquam non exprimit disertè Euangelista quisnã dies hic fuerit, probabilis tamen coniectura est Pentecosten notari: si tamen quod hîc narratur, statim ex quo in Galilæam venerat Christus, factum est. Nam mox à Paschate Hierosolymam profectus, per Samariam transiens, quadrimestre tempus vsque ad messem numerabat: Galilæam ingressus sanauit aulici filium. Subiicit Euangelista diem hunc festum sequutum esse. Ergo temporis ratio huc nos ducit vt Pentecoste intelligi debeat: quanquam de ea re non contendo. Venit autem Christus Hierosolymam ad diem festum, partim quia tunc propter populi concursum magis erat propagandæ doctrinæ opportunitas, partim quia oportuit ipsum Legi subiectum esse, vt à Legis seruitute omnes redimeret, quemadmodum iam alibi monuimus.

2 *Ad probaticam piscina.*) Additur loci circunstantia: vnde colligimus non obscurum vel paucis notum fuisse miraculum. Quòd enim locus hominum frequentia celebris fuerit, quinque porticus indicio sunt, & templi vicinitas hoc ferebat. Adhæc nominatim dicit Euangelista iacuisse illic multos ægrotos. Quantum ad nominis rationem spectat, meritò à doctis reiicitur Hieronymi commentum, qui Betheder facit ex *Bethesda*, & Gregis domũ interpretatur. piscinæ enim hîc fit mentio, quæ foro pecuario propinqua erat. Ratione etiam carent qui Bethsęda legunt, quasi Locum Piscationis. Probabilius ergo sentiunt qui exponunt Locum effusionis. Nam אשר Hebræis defluxum significat. Euangelista autem Chaldaicè (vt tunc ferebat communis linguæ vsus) pronuntiauit Esda. Ego enim aquam per canales ductam fuisse arbitror, vt inde Sacerdotes haurirent. Nisi fortè impositum loco fuit nomen, quòd per siphones aqua funderetur. *Probatica* autem, meo iudicio, dicta fuit quòd pecudes illuc adducerentur in sacrificium offerendæ.

3 *Sedebat multitudo.*) Fieri potest vt in porticibus iacuerint ægroti ad rogandas eleemosynas, quum illac transiret populus qui templum adorandi causa petebat. Et illinc etiam eini solebant pecudes in sacrificium offerendæ. Interea Deus singulis diebus festis numerum aliquem sanabat, vt hoc modo præscriptum in Lege cultũ & templi sanctitatem commendaret. Videri tamen posset hoc absurdum, quòd quum nihil tale factum legamus quo tempore maximè florebat religio, imò quum Prophetarum seculo nonnisi extra ordinem edita fuerint miracula, rebus adeò collapsis & propè confusis, illustrior solito apparuerit Dei virtus & gratia in miraculis. Respondeo duas fuisse causas, meo quidem iudicio. nam quum Spiritus in Prophetis habitans satis locuples Diuinæ præsentiæ testis foret, non alia confirmatione tunc indigebat religio: signis enim plusquam idoneis sancita Lex fuerat, & Deus innumeris testimoniis non desiderat mandatum à se cultum comprobare. Sub Christi verò aduentum, quia Prophetis destituebantur, & miserrimus erat eorum status, variæque tentationes vndique ipsos vrgebant, extraordinario hoc subsidio habebant opus, ne putarent se à Deo prorsus destitutos, atque ita fracti deficerent. Scimus enim Malachiam vltimum fuisse ex Prophetis: atque ideo suæ doctrinæ clausulam hanc apponit, Vt recordentur Iudæi Legis à Mose traditæ, Malac. 4. b. 4.
donec Christus appareat. Vtile enim Deo visum fuit eos Prophetarum inopia suspensos ad tempus tenere, quo maiore Christi desiderio flagrarent, & sibi exhibitum exciperent maiore reuerentia. Interea ne testimonio careret templum, & sacrificia, & totus cultus vnde salus mundo proditura erat, hoc sanationis dono Iudæos retinuit Dominus, vt scirent non temerè se à reliquis gentibus esse à Deo segregatos. Nã Deus, ægrotos sanando, tanquam manu è cælo exerta, palàm monstrabat sibi probari hoc adorationis genus quod

quod habebant ex Legis præſcripto. Deinde non dubito quin tempus redemptionis inſtare, iámque propinquum eſſe Chriſtum ſalutis authorem talibus ſignis monuerit, quo melius omnium animi expergefierent. Duplicem hunc ſignorum vſum illa ætate fuiſſe arbitror, vt ſibi Deum adeſſe cognoſcerent Iudæi, atque ita conſtantes in Legis obedientia manerent: deinde vt intenti eſſent ad ſperandum nouum & inſolitum ſtatum. *Claudorum, cæcorum, aridorum.* Vt ſciamus non vulgares morbos à Domino curatos fuiſſe, quaſdam eorum ſpecies exprimit Euangeliſta. neque enim claudis, cæcis & aridis ſubuenire poſſunt humana remedia. Triſte quidem ſpectaculum illud fuit, videre in tanta hominum caterua multiplicem membrorum deformitatem. Verùm ibi clarius interim refulgebat Dei gloria quàm in conſpectu ingentis exercitus & optimè compoſiti. nihil enim magnificentius quàm vbi inſolita Dei potentia naturæ defectus corrigit & inſtaurat: nihil etiam nec pulcrius nec ſuauius quàm vbi pro immenſa ſua bonitate humanis miſeriis opitulatur. Quare illud nobiliſſimum theatrum extare Dominus voluit, in quo conſpicua eſſet non modò indigenis, ſed etiam quibuſuis hoſpitibus ſua maieſtas. Atque (vt iam attigi) non vltimum hoc templi ornamentum ac decus fuit, quum Deus extenta manu ſe adeſſe palàm faceret.

4 *Angelus enim.*) Fuit quidem proprium Dei opus, ægrotos ſanare, ſed quemadmodum manu & opera Angelorum vti conſueuit, ita Angelo mandauit partes iſtas. Qua ratione vocantur Angeli potentiæ aut virtutes: non quòd Deus ſuam illis virtutem reſignãdo, otioſus ipſe in cælo ſedeat: ſed quia potenter in ipſis agendo, virtutem ſuam magnificè nobis teſtatam facit. Male ergo illi & peruersè qui proprium Angelis quicquam affingunt, vel qui ita medios ſtatuunt inter nos & Deum, vt Dei gloriam quaſi procul remotam obſcurent, quum potius ſe in illis præſentem exhibeat. Ideo cauendæ ſunt deliræ Platonis ſpeculationes, quia nimia ſit inter nos & Deum diſtantia, adeundos eſſe Angelos, vt nobis gratiam concilient, quũ potius rectà ad Chriſtum venire nos oporteat, vt eius ductu, auſpiciis & mandato Angelos habeamus ſalutis noſtræ adiutores & miniſtros. *Per internalla.* Poterat momento vno ſimul omnes Deus ſanare: verùm vt miracula ſuum habent finem, ita & modum habere debent, quemadmodum & Chriſtus admonet, quum tot mortui ſint tempore Eliſæi, nonniſi puerum vnum fuiſſe excitatum: quum tot viduæ famelicæ eſſent tempore ſiccitatis, vnius tantùm inopiæ ab Elia fuiſſe ſubuentum. Ita ſatis habuit Dominus paucis ægrotis præſentiæ ſuæ ſpecimen edere. Cæterùm ſanandi modus qui hîc deſcribitur, ſatis admonet nihil minus eſſe conſentaneum quàm vt ſuo iudicio homines Dei opera ſubiiciant. Quid enim obſecro opis vel remedij ex aqua turbida ſperari poterat? Sed ita ſcilicet nos proprio ſenſu exutos Dominus ad fidei obſequium aſſuefacit. Nimis cupidè ſequimur quæ præter Dei verbum rationi noſtræ arrident. Ergo vt nos ſibi morigeros reddat, ea ſæpe obiicit quæ cum ratione noſtra pugnant. Tunc ergo demum docilitatem noſtram probamus vbi clauſis oculis ſequimur nudum verbum, etiamſi nullum operæpretium

2. Reg. 4. e.32. 1. Reg. 17. b.9. Luc. 4. d. 25.

videmur nobis facturi. Simile exemplũ habemus in Naaman Syro, quem lepræ curandæ cauſa Propheta ad Iordanem mittit, & ipſe quidẽ hoc velut ludibrium initio aſpernatus, reipſa tandẽ ſentit Deum ſic præter humanam rationem agere, vt nos tamẽ nunquã fruſtretur aut ludat. Interea aquæ turbatio clarum documentum fuit Deum pro ſuo arbitrio liberè elementis vti, & operis effectum ſibi vindicare. Eſt enim hoc pluſquam commune vitium, creaturis adſcribere quod vnius Dei eſt. Verùm nimiæ ſtultitiæ erit ſanitatis cauſam in aqua turbida quærere. Sic ergo externum ſymbolum commendat, vt ſymboli aſpectu ad ipſum vnicum gratiæ autorem ægroti reſpicere cogantur.

2. Reg. 5. c.10.

5 *Erat autem quidam homo.*) Varias circunſtantias colligit Euangeliſta quæ certam miraculo fidem faciunt. Diuturnitas morbi ſpem curationis abſtulerat: illo aquæ remedio priuari ſe conqueritur: ſæpius conatus fuerat ſe in aquam iniicere, ſed fruſtra: nullum illi ab hominibus auxilium: hinc magis conſpicua elucet Chriſti virtus. Eodem etiã tollendi grabbati præceptum ſpectabat, vt omnibus palàm foret non aliter ſanatum quàm Chriſti beneficio. Quum enim validus ac robuſtus omnibus membris, quibus antè captus fuerat, repentè ſurgit: tam ſubita mutatio magis excitare & afficere debet ſpectantium animos.

6 *Vis ſanus fieri?* Non ſciſcitatur quaſi de re dubia: ſed partim vt gratiæ quæ offerebatur deſiderium in eo accendat, partim vt teſtes qui aderant reddat magis attentos, quos aliud cogitãtes fugere poterat miraculum, vt ſæpe in rebus ſubitis accidit. Fuit igitur his duabus cauſis neceſſaria præparatio.

7 *Non habeo hominem.*) Facit hic ægrotus quod ſolemus ferè omnes: Dei enim auxilium ſua cogitatione includit, nec plus ſibi polliceri audet quàm mente concipiat. Quòd autem infirmitati eius ignoſcit Chriſtus, in eo ſpeculum habemus eius indulgentiæ quum quotidie experitur quiſque noſtrûm, dum nos in propinquis mediis hæremus defixi: ipſe verò manu præter ſpem ex locis abſconditis prolata demonſtrat quantum bonitas ſua fidei noſtræ anguſtias exuperet. Præterea hoc exẽplo ad tolerantiam nos erudiri decet. Longum fuit triginta annorum tempus, quo Deus beneficium ſuum in miſero hoc homine iuuando diſtulit, quod tamen illi ab initio præſtare ſtatuerat. Quantumuis ergo diu nos ſuſpenſos teneat, ſic anxiè gemamus ſub noſtris ærumnis vt tamen longi temporis tædium nunquam nos exanimet. Etſi enim nullus exitus appareat quum mala noſtra longius protrahuntur, ſtatuendum tamen ſemper eſt Deum mirificum eſſe liberatorem, qui virtute ſua obſtacula omnia facilè perrumpit.

9 *Erat autem Sabbathum.*) Minimè Chriſtum latebat quanta mox offenſio ſequuta eſſet quum hominem viderent ſarcinis onuſtum incedere. nam geſtare Sabbatho quicquam oneris nominatim Lex vetat. Sed duplex fuit ratio cur poſthabita huius periculi ratione tale ſpectaculum ederet Chriſtus, nempe vt miraculum vulgo melius innoteſceret: deinde vt occaſio daretur, & quaſi via pateficeret ei præclarę concioni quam mox habuit. Tanti porrò erat miraculi illius cognitio vt populi offenſionem ſecurè negligere debuerit:

Iere. 17. f. 21.

C. V. præsertim quum in promptu esset iusta defensio, qua etsi improbos non placauit, abundè tamen refutauit eorum calumnias. Tenenda igitur regula est, etiamsi totus mundus in iram efferueat, publicandam nobis esse Dei gloriam, prædicandáque eius opera, quatenus gloriæ eius interest nota esse. Nec verò fatigari nos vel frangi oportet, etiam si infœliciter nobis cedat nostrum hoc studium, modò illum quem dixi finem propositũ habeamus, nec transiliamus officij nostri metas.

10 *Dixerunt ergo Iudæi ei qui sanatus fuerat, Sabbathum est: non licet tibi tollere grabbatum.*
11 *Respondit illis, Qui me fecit sanum, ille mihi dixit, Tolle grabbatum tuum & ambula.*
12 *Interrogarunt ergo eum, Qui est ille homo qui dixit tibi, Tolle grabbatum tuum & ambula?*
13 *Porrò qui sanatus fuerat non nouerat quis esset: Iesus enim se subduxerat, quia turba erat in loco.*
14 *Post hæc inuenit eum Iesus in templo, & dixit ei, Ecce, sanus factus es: ne amplius pecces, nequid deterius tibi contingat.*
15 *Abiit homo, & nuntiauit Iudæis quòd esset Iesus qui sanum eum fecerat.*
16 *Et propterea persequebantur Iesum Iudæi, & quærebant eum interficere, quòd hæc faceret Sabbatho.*

10 *Sabbathum est.*) Quum tuenda omnibus esset Sabbathi religio, rectè & meritò hominem accusant. sed quum excusatio ab eo adducta illis non satisfacit, in eo iam peccare incipiunt: cognita enim causa absolui debuit. Gestare onus (vt dictum est) erat Sabbathi violatio: sed Christus, qui eius humeris onus imposuit, eum autoritate sua subleuat. Docemur itaque hoc exemplo à præcipiti iudicio cauendum esse, donec cuiusque facti ratio penitus nobis comperta sit. Quicquid pugnat cum Dei verbo, sine controuersia damnari meretur: sed quia hic sæpe hallucinari contingit, præcedat modesta & placida inquisitio, vt sanum sit ac sobrium iudicium. Nam quia Iudæi prauo affectu occupati inquirere non sustinent, iudicio & moderationi ianuam obstruunt. Quòd si passi fuissent se doceri, non modò sublata fuisset offensio, sed longius magno cum profectu ad Euangelij notitiam perducti essent. Nunc quatenus peccarint videmus, quia scilicet iustam defensionem non admittunt. Defensio autem est, quòd is sanatus fuerat, nihil se facere respondet nisi eius mandato qui ius & potestatem iubendi habuit. Tametsi enim nondum tenebat quisnam esset Christus, persuasus tamen erat, Diuinitus missum esse, quia Diuinam eius virtutem expertus erat: atque inde autoritate præditum esse colligit, vt necessario illi sit parendum. Sed videtur hoc quoque reprehensione dignum, quòd miraculum à Legis obedientia eum dimouet. Fateor quidem eum non satis firmo argumento niti vel pugnare: bis tamen alij peccant, quòd neque reputant hoc extraordinarium esse Dei opus, nec iudicium suspendunt donec Prophetam Dei verbo instructum audierint.

13 *Non nouerat quis esset.*) Noluit certè Christus tanti operis gloriam euanescere: sed prius notum ac celebre esse voluit quàm se eius authorem profiteretur. Ideo paulisper se subduxit, vt Iudæis liceret sine personæ respectu de re ipsa iudicium facere. Atque hinc colligimus non posse hominis fidei tribui quòd sanatus fuerat, qui ne sanus quidem medicum suum agnoscit: & tamen quòd iussus sustulit grabbatum, fide directrice factũ videtur. Ego verò sicuti nõ nego arcanum fuisse aliquem in eo impulsum fidei, ita ex contextu clarè patere dico, solidæ doctrinæ in qua acquiesceret, ac puræ lucis fuisse expertem.

14 *Posthac inuenit eum.*) Hæc verba clarius demonstrant, Christum non ideo latuisse ad tempus vt beneficij sui memoria periret: iam enim vltrò in medium se profert. tantum voluit priore loco opus cognosci: deinde se prædicari authorem. Porrò hic locus vtilissimam doctrinam continet. nam quum dicit Christus, *Ecce sanus factus es*, nos Dei beneficiis perperam abuti significat nisi ad gratitudinem excitemur. Neque enim exprobrat Christus quod dedit: sed tantum admonet ideo sanatum fuisse hominem vt gratiæ acceptæ memor, Deum liberatorem tota vita coleret. Ergo sicuti nos ferulis ad pœnitentiam erudit Deus & stimulat, ita ad eandem nos inuitat sua bonitate & clementia. Imò hic vniuersalis est tam redemptionis nostræ quàm omnium Dei donorum scopus, vt nos habeat prorsus sibi addictos. Porrò fieri hoc nequit nisi pœnæ iam elapsæ animis insideat recordatio: & qui veniam adeptus est, in hac meditatione tota vita se exerceat. Docet etiã hæc admonitio, quicquid patimur mali, peccatis nostris imputandum esse. neque enim fortuitæ sunt hominum calamitates, sed tot idem sunt castigatoriæ ferulæ. Primò itaque manum Dei quæ nos percutit agnoscere oportet, non cæcum fortunæ impetum imaginari in malis nostris: deinde hunc Deo honorem tribuere, quòd quum optimus sit Pater, ex nostris miseriis voluptatem non capiat: ideóque nunquam durius nos tractet nisi peccatis nostris offensus. Quum peccare vetat, non exigit vt ab omni peccato sit immunis, sed comparatio sit superioris vitæ. Hortatur enim Christus vt posthac resipiscat, neque maneat sui similis. *Ne quid deterius.* Si nihil ferulis proficiat erga nos Deus, quibus leniter nos tanquam teneros ac delicatos filios humanissimus pater castigat, nouam personam & quasi alienam induere cogitur. Flagella ergo ad domandam nostram ferociam arripit, quemadmodum in Lege denuntiat, Leuit. 26.b.14. Deut. 28.b.15. & Psal. 32.c.9. imò passim in Scripturis occurrunt eiusmodi testimonia. Itaque quòd nouis subinde malis assiduè premimur, id nostræ contumaciæ acceptũ referre decet. neq. enim refractariis equis & mulis

sumus

ſumus ſimiles, ſed plusquàm indomitæ belluę. Quare non mirum eſt ſi atrocioribus pœnis quaſi malleis conterat Deus quibus mediocris pœna nihil prodeſt: frangi enim æquum eſt qui corrigi non ſuſtinent. In ſumma, hic pœnarum vſus eſt vt cautiores in poſterum reddamur, ſi ad primos & ſecundos ictus opponimus obſtinatam cordis duritiem, ſeptuplo grauius feret. ſi dato ad breue tempus reſipiſcentiæ ſigno, mox ad ingenium redimus, hanc noſtram obliuioſam leuitatem & ſocordiæ plenam acrius caſtigat. Cæterùm in huius hominis perſona intueri operæpretium eſt quàm benignè & indulgenter nos toleret Dominus. Finge eum ſenio propinquum fuiſſe: in primo tamen ætatis flore morbo correptum fuiſſe oportuit: fortaſſe & à prima pueritia inuaſit eum morbus. nunc quàm grauis fuerit tot annorum pœna reputa. Atqui certum eſt nimiam Deo ſeueritatem obiici non poſſe quòd tam diuturno languore ſemimortuum hominem confecerit. Quòd ergo leuius plectimur, id fieri diſcamus quòd Dominus pro immenſa ſua bonitate ſummum pœnarum rigorem temperet. Diſcamus etiam nullas eſſe tam ſæuas & atroces pœnas, quibus non aliquid addere Dominus poſſit quoties viſum erit. Nec dubium eſt quin ſibi horrendos ſæpe & prodigioſos cruciatus miſeri homines improbis ſuis querimoniis acerſant, dum negant mala ſua augeri poſſe. Annon hæc abſcondita ſunt in theſauris meis? inquit Dominus Deut. 32. c. 34. Notandum præterea eſt quàm tardus ſit caſtigationum Dei in nobis profectus. Nam ſi Chriſti exhortatio ſuperuacua non fuit, colligere inde licet huius hominis animam nondum bene vitiis omnibus purgatam fuiſſe. Et certè altiores ſunt in nobis vitiorum radices quàm vt die vno vel altero euelli queant. Morborum verò animæ curatio longè difficilior eſt quàm vt exigui temporis remediis contenta ſit.

15 *Abiit homo.*) Nihil minus in animo habuit quàm conflare Chriſto inuidiam: nihil etiam minus ſperauit quàm vt tantopere furerent aduerſus Chriſtum. Pius ergo affectus fuit quum vellet iuſto ac debito honore medicum ſuum proſequi. Iudæi verò in eo virus ſuum produnt, quòd non modò Chriſtum accuſant violati Sabbathi, ſed in extremam ſæuitiam erumpunt.

17 *Ieſus autem reſpondit illis, Pater meus ad hoc vſque tempus operatur & ego operor.*
18 *Ob hanc igitur cauſam magis quærebant ipſum Iudæi interficere, quod non ſolùm ſoluebat Sabbatum, ſed & Patrem ſuum vocabat Deum, æqualem ſe faciens Deo.*
19 *Reſpondit ergo Ieſus, & dixit illis, Amen amen dico vobis, non poteſt Filius facere à ſeipſo quicquam, niſi quod viderit Patrem facientem. quæ enim ille facit, hæc & Filius ſimiliter facit.*

17 *Pater meus.*) Videndum quo defenſionis genere vtatur Chriſtus. non reſpondet Legem de colendo Sabbatho temporalem fuiſſe, & quæ iam abroganda ſit: quin potius violatam à ſe Legem fuiſſe negat, quia hoc Diuinum ſit opus. Fuit quidem illa vmbratilis ceremonia, cui finem impoſuit Chriſtus ſuo aduentu, ſicuti Paulus docet. ſed præſentis cauſſæ ſtatus in eo minimè vertitur. Iubentur enim homines à ſuis tantùm operibus feriari, ideo Circuncifio, quæ Dei eſt non hominum opus, Sabbatho aduerſa non eſt. In hoc Capite inſiſtit Chriſtus, non turbari Diuinis operibus ſanctã quietem quæ Lege Moſis mandata eſt. Atque hac ratione non ſuum modò factum excuſat, ſed eius etiam qui grabbatum ſuum tulit. erat enim appendix & quaſi pars miraculi: quia nihil quàm eius approbatio erat. Deinde ſi inter Dei opera cenſetur gratiarum actio & gloriæ eius præconium, non fuit Sabbathi profanatio Dei gratiam pedibus ac manibus teſtatam facere. De ſe tamen pręcipuè loquitur Chriſtus, cui Iudęi magis infeſti erant. Interea ſanitatem quam ęgroto reſtituit, Diuinę ſuę virtutis ſpecimen eſſe teſtatur. Filium ſe Dei prędicat, & ſibi communem eſſe cum Patre agendi rationem aſſerit. Quis ſit Sabbathi vſus, & quibus de cauſſis pręceptum fuerit, nunc pluribus non diſputo. quod ad præſentem locum ſufficit, adeo non abrumpit vel impedit curſum operum Dei Sabbathi religio, vt potius ipſis ſolis concedat locum: cur enim hominibus ceſſationem ab operibus propriis Lex edicit, niſi vt ad conſideranda Dei opera ſenſus omnes ſuos vacuos & ſolutos applicent? Impius ergo Legis euerſor eſt, nedum peruerſus interpres, qui liberum Dei operibus regnum in Sabbatho non concedit. Siquis obiiciat, proponi Dei exemplum hominibus, vt ſeptimo die quieſcant: ſolutio in promptu eſt, non in eo conformes eſſe homines Deo quòd ferias ille egerit, ſed quòd à turbulentis huius mundi actionibus ceſſantes, ad cæleſtem quietem aſpirent. Ergo Dei Sabbatum non ceſſatio eſt, ſed ſolida perfectio, quæ tranquillum pacis ſtatum ſecum adfert. Nec obſtat quod Moſes dixit Deum operibus ſuis finem feciſſe. ſignificat enim perfecto mundi opificio conſecraſſe diem illum, quem homines meditandis eius operibus impenderent. Interea non deſiit mundum à ſe conditum ſua virtute ſuſtinere, regere ſuo conſilio, bonitate fouere, & cuncta ſuo arbitrio in cælo & in terra ſtatuere. Ergo ſex diebus abſoluta fuit mundi creatio: regimen verò eius perpetuum eſt, & aſſiduè in tuendo & conſeruando eius ordine Deus operatur: quemadmodum Paulus docet in eo nos viuere, moueri & eſſe, Act. 17. f. 28. Et Dauid ſtare omnia docet quatenus ea Spiritus Dei vegetat, deficere autem ſimulac eius vigore deſtituta fuerint. Nec generali tantùm prouidentia creatam à ſe naturam tuetur Dominus, ſed ſingulas eius partes ordinat ac temperat. Præſertim verò ſuo præſidio ſeruat ac tegit fideles, quos in fidem tutelámque ſuam recepit. *Et ego operor.* Iam Chriſtus, omiſſo præſentis cauſſæ patrocinio, miraculi finem & vſum exponit, nempe vt inde agnoſcatur Dei Filius. Nam hoc in omnibus factis & dictis habuit propoſitum, vt ſe oſtenderet ſalutis autorem. Hoc Diuinitatis proprium eſt quod ſibi vendicat. quemadmodum etiam Apoſtolus Hebr. 1. a. 3. dicit eum ſuſtinere potenti ſuo nutu omnia. Sed ideo ſe Deum teſtatur, vt in carne manifeſtatus Chriſti officium præſtet: ita è cælo ſe profectum affirmat, vt præcipuè ſciri velit quorſum deſcenderit in terram.

Coloſſ. 2. c. 16.

Geneſ. 2. a. 2.

Pſal. 104. c. 29.

C.V. 18 *Ob hanc igitur causam.*) Hac defensione adeò non sedauit illorum rabiem vt potius irritauerit. Nec verò ignarus erat quàm maligna esset eorum improbitas, & quàm ferrea obstinatio: sed hoc primùm spectauit, vt paucis suis, qui tunc aderant, prodesset: deinde vt in lucem protraheret insanabilem eorum malitiam. Docuit autem nos suo exemplo nunquam cedendum esse impiorum furori, quin Dei veritatem, quantum necessitas exigit, toto mundo inuito & obstrepente asserere conemur. Nec est cur malè habeat Christi seruos si non proficiant apud omnes ex animi sententia: quando ne Christo quidem successit. Nec verò mirum est, quo magis se exerit Dei gloria, Satanam in suis membris & organis violentius tumultuari. Priore membro quum infensos Christo fuisse dicit Euangelista quia Sabbathum soluerat, ex eorum loquitur sensu. nam rem secus habuisse iam antè docui. Præcipua indignationis caussa est quod Deum Patrem suum vocauit. Et certè voluit Christus Deum peculiari quodam modo Patrem suum intelligi, vt se à cõmuni aliorum ordine eximeret. Æqualem se Deo fecit quum perpetuam sibi operationem tribueret. Adeò autem hoc Christus non negat, vt clarius confirmet. Quo refellitur Arrianorum vesania, qui sic fatebantur Christum esse Deum vt Patri æqualem non putarent. Quasi verò in vna & simplici Dei essentia reperiri aliqua possit inæqualitas.

19 *Respondit ergo Iesus.*) Videmus quod dixi adeò non dilui à Christo, quanquam calumniosum, quòd Iudæi obiecerant, vt verum esse apertius differat. Ac primò quidem in illo capite insistit, Diuinum esse opus quod carpebant Iudæi, vt intelligant cum Deo ipso sibi esse bellandum si damnare pergant quod illi necesse est adscribi. Locus hic variè olim agitatus fuit inter orthodoxos Patres & Arrianos. Arrius minorem Patre Filium inde colligebat quia ex se nihil possit. Excipiebant Patres, notari tantùm his verbis personæ distinctionem, vt sciretur Christum à Patre esse, non tamen intrinseca agendi virtute eum priuari. Atqui vtrinque erratum est: neque enim de nuda Christi Diuinitate habetur concio: & quæ mox videbimus, in æternum Dei Sermonem per se & simpliciter minimè competunt, sed tantùm quadrant Dei Filio quatenus in carne manifestatus est. Sit nobis ergo ante oculos Christus, vt à Patre missus est mundo redemptor. In eo Iudæi nihil humana natura altius reputabant. Ideo contendit se humanitus non sanasse ægroum, sed Diuina virtute quæ sub carne visibili latebat. Hic caussæ status est, Quum illi in carnis aspectu defixi Christum contemnerent, iubet eos altius consurgere, ac Deum intueri. Ad hanc antithesin referendus est totus sermo, longè errare eos qui sibi cum homine mortali negotium esse putant, dum Christum accusant de operibus verè Diuinis. Ideo tantopere affirmat, nihil in hoc opere sibi esse à Patre diuersum.

20 *Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat illi quæ ipse facit: & maiora his monstrabit illi opera, vt vos miremini.*

21 *Quemadmodum enim Pater suscitat mortuos & viuificat, sic & Filius quos vult viuificat.*

22 *Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:*

23 *Vt omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem. qui non honorat Filium non honorat Patrem qui misit illum.*

24 *Amen amen dico vobis, quòd qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in iudicium non veniet, sed transiuit à morte in vitam.*

20 *Pater enim diligit.*) Quàm dura sit & coacta veterum expositio nemo non videt. Deus (inquiunt) se in Filio amat. atqui hoc Christo carne induto pulchrè conuenit, quòd à Patre ametur. Imò scimus hoc insigni titulo tam ab Angelis quàm ab hominibus fuisse distinctum, Hic est Filius meus dilectus. Scimus enim electum fuisse Christum, in quo resideret totus Dei amor, vt inde quasi ex pleno fonte ad nos manaret. amatur enim Christus à Patre, vt est Ecclesiæ caput. Hunc amorem docet causam esse cur Pater omnia per eius manum efficiat. nam quum dicit *sibi monstrari*, hoc verbo intelligenda est communicatio. acsi diceret, Quemadmodum Pater animum suum, ita & virtutem in me effudit, vt in meis operibus Diuina gloria refulgeat: imò vt nihil Diuinum quærere homines possint quod non in me inueniant. Et certè extra Christum frustra Dei potentia quæretur. *Maiora his monstr. illi opera.* Significat his verbis, miraculum quod in sanando homine ediderat, non fuisse summum ex operibus sibi à Patre mandatis. tenuem enim duntaxat illic gustum præbuerat eius gratię cuius propriè & minister & autor est: nempe vt vitam mundo restituat. Quum addit *Vt miremini.* obliquè eorum ingratitudinem perstringit, quòd illud tam splendidum virtutis Dei specimen contemnerent. acsi diceret, Quantumuis hebetes sitis ac stupidi, quę posthac facturus est per me Deus, vel inuitos in admirationem rapient. Videtur tamen hoc minimè fuisse impletum, quum sciamus illos videndo non vidisse, sicuti etiam Iesaias dicit reprobos cæcutire ad lucem Dei. Respondeo, Christum hîc de eorum affectu loquutum non esse, sed tantum notasse quàm magnificè paulo pòst se Dei Filium probaturus esset.

Matt.3.d.17.

Iesa.6.c.9.

21 *Quemadmodum enim Pater.*) Summatim hîc comprehendit quale sibi datum sit à Patre officium. Tametsi enim speciem vnam eligere videtur, est tamen generalis doctrina in qua se vitæ autorem prædicat. Vitam autem & iustitiam, & omnia Spiritus sancti dona, & omnes salutis nostræ partes in se continet. Ac certè miraculum hoc ita oportuit speciale esse virtutis Christi documentum vt communem illum fructum proferret, nempe, vt aperiret Euangelio ianuam. Notandum porrò qualiter vitam nobis Christus conferat. omnes enim inuenit mortuos: ergo à resurrectione initium fieri necesse est. Nõ tamen superuacuum est quòd duo verba simul coniungit: quia non satis esset nos à morte esse ereptos nisi vitam plenè & solidè nobis restitueret Christus. Porrò hanc vitam non omnibus pro-

promiscuam facit. dicit enim se vitam dare *cui vult*. quo significat nonnisi certos homines (hoc est electos) hac gratia sé peculiariter dignari.

22 *Neque enim Pater.*) Genus ipsum nunc clarius exprimit, quòd Pater in Filij persona mũdum gubernet, ac eius manu imperium exerceat. *Iudicium* enim pro imperio & potestate accipit Euangelista secundum phrasim linguæ Hebraicæ. Nunc summam tenemus, quòd traditum sit Christo regnum à Patre, vt arbitrio suo cœlum ac terram moderetur. Sed videri posset hoc valde absurdum, quòd Pater, resignato imperij sui iure, tanquam priuatus quispiam homo in cœlo otietur. Responsio facilis est, hoc non tam Dei quàm hominum respectu dici. nam in Patre nihil mutatum est, dum Christum constituit summum regem, ac cæli terræque Dominum. est enim ipse in Filio, & in eo operatur. Sed quia dum volumus ad Deum ascendere, sensus omnes nostri statim deficiunt, ponitur nobis ante oculos Christus, tanquam conspicua Dei inuisibilis imago. Non est igitur cur frustra nos cœlorum adyta scrutando fatigemus, quum infirmitati nostræ consulat Deus vbi se propinquum in Christi persona ostendit. quin potius, quoties de mundi regimine, de nostro omnium statu, de cœlesti nostræ salutis præsidio agitur, discamus ad Christum vnum referre oculos (sicuti penes ipsum deposita est omnis potestas, & in eius facie Deus Pater, qui alioqui procul esset absconditus, nobis apparet) ne nuda Dei maiestas immenso suo fulgore nos absorbeat.

23 *Vt omnes honorent.*) Hoc membrum satis confirmat quod nuper attigi, Deum non ita in Christi persona regnare quasi ipse, vt solent ignaui reges, quiescat in cælo: sed quia in Christo potentiam suam declaret, séque præsentem exhibeat. Quid enim aliud sibi volunt hæc verba, Vt omnes honorent Filium, nisi quòd Pater agnosci vult ac coli in Filio? Ergo nostrum est Deum Patrem in Christo quærere, illic intueri eius potentiam, illic eum adorare. nam (sicuti continuò pòst sequitur) *Qui non honorat Filium*, legitimo honore Deum fraudat. Deum esse colendum fatentur omnes, adeóque hic sensus nobis à natura ingenitus altas habet in cordibus nostris radices, vt nemo simpliciter Deo honorem suum negare audeat: interea hominum mentes Deum extra viam quærendo euanescunt. Hinc tot fictitij dij, hinc tot peruersi cultus. Verum ergo Deũ non alibi quàm in Christo reperiemus, nec rite aliter eum colemus quàm Filium osculando, vt Dauid docet. Nam (vt alibi testatur Iohannes) qui Filium non habet, ille simul caret Patre. Pulchris quidem & splendidis titulis ornant Turcæ & Iudæi quem adorant deum: sed hoc tenendum est, Dei nomen, quum à Christo separatur, nihil quam inane esse figmentum. Ideo quisquis Deo vero cultum suum probari cupit, ne à Christo deflectat. Nec alia fuit Patrum ratio sub Lege: tametsi enim obscurum Christi aspectum habebant sub vmbris, nunquam tamen citra Christum se patefecit Deus. Sed nunc ex quo exhibitus fuit Christus in carne, & rex nobis impositus, totum mundum illi flectere genua oportet vt se Deo subiiciat. Nam quum illum sedere ad dexteram suam Pater iusserit, qui Deum imaginatur sine Christo, dimidia sui parte eum mutilat.

Psal. 2. c. 10.
1. Ioan. 2. d. 23.

24 *Qui sermonem meum audit.*) Hic modus & ratio honoris exprimitur, nequis in externo duntaxat aliquo ritu & friuolis cæremoniis situm esse putet. Nam Euangelij doctrina Christo instar sceptri est, quo fideles sibi à Patre subiectos regit. Atque hæc definitio in primis notatu digna est. Nihil magis tritum est, quàm falsa Christianismi professio. nam & Papistæ, qui infensissimi sunt Christi hostes, plusquam audacter tamen eius nomine superbiunt, sed hic Christus non alium à nobis honorem exigit quàm vt Euangelio suo obediamus. Vnde sequitur, quicquid honoris Christo deferunt hypocritæ, proditorium esse Iudæ osculum. Vt centies Regem ipsum nũcupent, regno tamen & omni potestate eum spoliant dum fidem non habent Euangelio. Fructum obedientiæ simul commendat quum dicit, *Habet vitam æternam*, quo simus ad eam præstandã magis voluntarij. Quis enim tam ferreus esse debet quin proposito æternæ vitæ præmio, sese libenter Christo submittat? Et tamen videmus quàm paucos sibi conciliet hac tanta benignitate. Ea est nostra prauitas vt sponte perire magis libeat quàm tradere nos Dei Filio in obsequium, vt eius beneficio seruemur. Vtrunque ergo hic complectitur Christus: & regulam pij synceríque cultus quem à nobis exigit, & rationem qua nos restituit in vitam. Neque enim quod prius docuit tenere sufficeret, eum scilicet ad suscitandos mortuos venisse, nisi etiam sciremus qualiter à morte liberet. Pronuntiat autem vitam obtineri doctrinæ suæ auditu: voce *Auditus* fidem intelligens, sicuti mox se declarat. Atqui fides non in auribus, sed in corde sedem habet. Vnde porrò tanta fidei vis alibi dictum est. Semper quid nobis Euangelium offerat respicere conuenit. neque enim mirum est, qui Christum cum suis omnibus meritis recipit, eum reconciliari Deo, & à mortis reatu absolui: qui Spiritu sancto donatur, eum indui cælesti iustitia, vt in vitæ nouitate ambulet. Particula quæ additur, *Credit in eum qui me misit*, ad stabiliendam Euangelij autoritatem valet, dum Christus à Deo profectum esse testatur, non humanitus fabricatum. Quemadmodum alibi negat à seipso esse quod loquitur, sed à Patre sibi mandatum. *In iudicium non venit.* Hic tacita subest antithesis inter reatum cui naturaliter omnes sumus obnoxij, & gratuitam absolutionem quam per Christum consequimur. Nisi enim omnes maneret damnatio, quorsum attineret inde eximere qui in Christum credunt? Sit igitur sententia nos esse extra mortis periculum, quia Christi beneficio absoluimur. Ergo vtcunque nos sanctificet Christus, ac regeneret Spiritu suo in vitæ nouitatem, specialiter tamen hic gratuita peccatorum remissio notatur, in qua sola consistit hominum beatitudo. Verè enim demum is viuere incipit qui Deum habet propitium. quomodo autem nos amaret Deus nisi peccatis nostris ignosceret? *Transiuit.* Quòd Latina quædam exemplaria habent in futuro tempore Transibit, ex inscitia & temeritate cuiuspiam natum est, qui mentem Euangelistæ non capiens, sibi concessit plusquam par erat. nam in Græco verbo nulla est prorsus ambiguitas. Transitum autẽ à morte iam esse factum non ineptè dicit, quia & incorruptibile est in filiis Dei vitæ semẽ ex quo vocati sunt, & iam in cælesti gloria per spẽ Christo consident, & regnum Dei intra se habent certò constitutũ. Nam

Rom. 6. a. 4.
Infrà. 14. c.

C.V. in cælesti gloria per spem Christo confident, & regnum Dei intra se habent certò constitutum. Nam quod abscondita est eorum vita, non ideo fide eam possidere desinunt: quòd vndique à morte obsidentur, non ideo tranquilli esse desinunt: propterea quòd se Christi præsidio norunt esse satis tutos. Interea meminerimus, fideles ita esse nunc in vita, vt mortis semper materiam circunferant: sed Spiritus qui in illis habitat, vita est, quæ reliquias mortis tandem abolebit. Est enim verum illud Pauli, mortem vltimum fore hostem qui destruetur. (1. Cor. 15. d. 26.) Nec sanè hîc vel de plena mortis abolitione, vel de solida vitæ exhibitione agitur. Sed quamuis inchoata tantùm sit vita in nobis, tantam eius certitudinem fidelibus constare pronuntiat Christus, vt sibi metuere à morte non debeant: nec mirum, quum in ipsum insiti sint, qui fons est vitæ inexhaustus.

25 ***Amen amen dico vobis quod ventura est hora, & nunc est, quando mortui audient vocem Filij Dei: & qui audierint, viuent.***

26 ***Quemadmodum enim Pater habet vitã in seipso, ita & Filio dedit vitã habere in seipso.***

27 ***Et potestatem ei dedit faciendi iudicij, quia Filius hominis est.***

28 ***Ne miremini hoc: quia ventura est hora qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius.***

29 ***Et exibunt qui bona fecerint, in resurrectionem vitæ: qui autem mala fecerint, in resurrectionem iudicij.***

25 *Amen amen dico.*) Quum toties iurantem in salutis nostræ caussa Dei Filium Euangelista inducit, hinc primùm quàm solicitum sit erga nos eius studium perspicimus: deinde quantopere referat fidem Euangelij bene ac penitus fixam sancitámque esse. Videtur certè incredibile nescio quid narrari, quum prædicatur hic fidei effectus de quo Christus disserit. ergo iureiurando cõfirmat adeò viuificam esse Euangelij sui vocem vt ad suscitãdos mortuos sit efficax. De morte spirituali eũ loqui satis conuenit. nã qui ad Lazarum & filium viduæ Nain & similes referunt, contextu ipso refelluntur. Primò admonet Christus nos omnes esse mortuos antequam nos ipse viuificet. atque hinc patet quid tota hominis natura ad salutem comparandam valeat. Papistæ quum liberum suum arbitrium erigere volunt, homini Samaritano comparant, quem semiuiuum latrones in via reliquerant. Quasi verò allegoriæ fumo obscurare claram sententiam liceat, qua nos Christus morti plane addicit. Et sanè quum post primi hominis defectionem alienati à Deo simus per peccatum, quicunque se æterno interitu oppressos non agnoscunt, nihil aliud quàm se decipiunt inanibus blanditiis. Fateor quidem in hominis anima aliquid manere vitę residuum (nam & intelligentia, & voluntas, & omnes sensus totidem sunt vitę partes) sed quia nulla pars est quę ad cęlestem vitam aspiret, non mirum est si totus homo, quantum attinet ad regnum Dei mortuus censetur. Atque hanc mortem pluribus verbis Paulus declarat, quum dicit nos alienatos esse à pura & sana ratione mentis, totóque cordis affectu Deo inimicos, & iustitię eius aduersos, cęcos errare in tenebris, & prauis concupiscentiis deditos. (Ephes. 2. a. 1. & 4. d. 17.) Si naturę adeò corruptę nullus est vigor ad iustitiam appetendam, sequitur extinctam esse vitam Dei in nobis. Ita Christi gratia, vera est à morte resurrectio. Hęc porrò gratia nobis per Euangelium confertur: non quòd externa vox tantum habeat energię, quę plerunque frustra aures verberat: sed quia Christus corda nostra intus Spiritu suo alloquitur, vt vitam nobis oblatam fide recipiamus. Neque enim promiscuè hîc de omnibus mortuis agit: sed electos tantùm intelligit, quibus Deus aures perforat & aperit, vt Filij sui vocem capiant, quę eos in vitã restituat. Imò distinctè Christus suis verbis duplicem gratiam nobis commendat, quum dicit, *Audient mortui vocem Filij Dei, & qui audierint, viuent.* Neque enim minus præter naturam est, mortuos audire quàm in vitam vnde exciderant reuocari. Ergo vtrunque arcanæ est Dei virtutis. Quum dicit, *Ventura est hora, & nunc est,* loquitur tanquam de re prius insolita. Et certè promulgatio Euangelij, noua & subita mundi resurrectio fuit. Si roget quispiam annõ semper vitam hominibus dederit verbum Dei, facilis est responsio, doctrinam Legis & Prophetarum, quum destinata esset Dei populo, magis hoc habuisse officij vt qui à Deo geniti erãt, in vita foueret, quàm vt reduceret à morte. Euangelij autẽ diuersa fuit ratio, quo gentes à regno Dei prius extraneæ, diuisæ à Deo, priuatę omni salutis fiducia, in vitæ societatem accitę sunt.

26 *Quemadmodum enim Pater.*) Ostendit vnde tanta voci suę efficacia, quòd scilicet ipse sit fons vitę, & eam voce sua in homines effundat. Neque enim nobis ex eius ore proflueret vita nisi penes ipsum esset eius causa & origo. Neque enim Deus vitam in se habere dicitur tantum quòd propria virtute & intrinseca solus viuat, sed quia vitę plenitudinem in se continens, omnia viuificat. Atque hoc quidem propriè in Deum competit, quemadmodum Psalmo 36. habetur, Apud te est fons vitę. (Psal. 36. c. 9.) Sed quia Dei maiestas, vt est procul à nobis dissita, similis esset scatebrę latenti & absconditę, ideo palàm se in Christo exeruit. Habemus itaque promptum & expositum fontem ex quo haurire liceat. Hic verborum est sẽsus, Quòd Deus vitam apud se occultam & quasi sepultam habere noluerit, atque ideo trãsfuderit in Filium vt ad nos manaret: Hinc colligimus propriè hunc titulum adscribi Christo quatenus in carne manifestatus est.

27 *Et potestatem dedit ei.*) Iterum repetit datum sibi fuisse imperium à Patre, vt plenam & in cœlo & in terra rerum omnium potestatem habeat. ἐξουσία hîc dignitatem significat: *Iudicium* verò pro regimine & imperio accipitur, acsi diceret constitutum esse Filium regem à Patre qui mundum gubernet, atque exerceat Patris ipsius potestatem. Ratio quę mox subiicitur, in primis notanda, *Quia Filius hominis est.* Significat enim tam magnifica potestate ornatum prodire ad homines, vt illis communicet quod à Patre accepit. Quidam non aliud hoc loco dici putant, quàm quod habetur apud Paulum ad Philippens. Quòd Christus, quum in forma Dei esset, seipsum exinaniuit forma serui accepta, séque humiliauit vsque ad mortem crucis. (Philip. 2. a. 7.) Et propterea extulit illum Pater, & dedit illi nomen omni nomine

nomine præstantiùs, vt coram ipso flectatur omne genu, &c. Sed ego longius extendo, Christũ, quatenus homo est, vitæ autorem à Patre fuisse ordinatum, ne procul nobis quærenda sit. Neque enim sibi Christus accepit quasi indigeret, sed vt nos locupletaret sua opulentia. Summa est, patefactum nobis esse in Christo homine quod in Deo reconditum erat: & vitam prius inaccessam, nunc in promptu esse. Quòd autem nonnulli rationem hanc à suo contextu auulsam sequenti membro connectunt, coactum est, & à Christi mente alienum.

28 *Ne miremini hoc.*) Videtur parum apposite ratiocinari, dum eius quod dixerat confirmationem ab vltima resurrectione petit. neque enim maius est corpora excitari quàm animas. Respondeo, non ex re ipsa hic comparationem fieri maioris & minoris, sed ex hominum sensu. Nam, vt sunt carnales, nihil mirantur nisi externum & visibile. Hinc fit vt animæ resurrectionem securè prætereant, carnis autem resurrectio plus habeat apud eos admirationis. Simul facit crassa hæc nostra stupiditas vt longè plus ad faciendam fidem valeant quæ oculis cernuntur, quàm quæ sola fide concipi possunt. Quia de vltimo die meminit, non amplius additur restrictio illa, *Et nunc est*: sed tempus aliquando fore simpliciter pronuntiat. Verùm occurrit altera exceptio. nam etsi fideles corporum resurrectionem expectant, non possunt tamen eius notitiæ inniti, vt statuant nunc animas eripi à morte, quia olim corpora è sepulchris resurgent. Apud impios verò quid magis ridiculum quàm ignotum (vt vulgò aiunt) per ignotius probare? Respondeo, hîc Christum de sua potentia gloriari apud reprobos, vt testatum faciat plenam rerum omnium instaurationem à Patre mandatam esse. acsi diceret, Quod nunc à me inchoari dico, aliquando sub oculis vestris absoluam. Et certè quod nunc Euangelij sui voce animos sub interitu demersas Christus viuificat, id quoddam vltimæ resurrectionis præludium est. Porrò quia totum humanum genus complectitur, mox inter electos & reprobos discernit. Quæ partitio ostendit, reprobos, vt nunc Christi voce ad iudicium citantur, ita eadem voce pertrahendos semel & sistendos ad eius tribunal. Sed c[...] sepulchris inclusos nominat, quasi partic[...] surrectionis futuri non sint alij, siue qui nau[...]gio perierunt, vel à bestiis sunt deuorati, vel in cinerem redacti? Verùm quia sepeliri communiter solent mortui, per synecdochen omnes intelligit qui pridem extincti sunt. Atque hoc magis emphaticum est quàm si mortuos tantùm dixisset. nã quos spiritu & luce mors iam priuauit, sepulchrum velut à mundo subducit. Vox Filij clangorem tubæ significat, qui Christi iussu & virtute personabit. Nam quod Angelus præco Matt.24.e.31. vel apparitor futurus est, id non obstat quo minus tribuatur iudici quod geritur eius autoritate 1.Cor.15.g.52. & quasi sub persona. 1.Thes.4.d.16.

29 *Qui bona fecerint.*) Fideles à bonis operibus designat, quemadmodum à fructu arborem cognosci alibi docet. Bona autem ipsorum opera laudat, quibus à sua vocatione operam dare cœperunt. Matt.7.e.17. Latro enim cui vitam in cruce Christus promisit, qui tota vita sceleribus deditus fuerat, inter extremos demum spiritus ad recti studium aspirat. Sed quia renascitur nouus homo, & ex peccati mancipio iustitiæ seruus esse incipit, totus superior vitæ cursus in rationem non venit coram Deo. Adde quòd ne peccata quidem quorum reatu se quotidie obstringunt fideles, illis Tit.2.d.14. imputantur. Nam sine venia nemo vnquam extitit in mundo qui bene vixisse censeri queat: imò nullum omnino bonum opus censebitur nisi cuius vitiis Deus ignoscet: quando omnia mutila sunt corrupta. Factores ergo bonorum operum hîc dicuntur, quos Paulus illorum studiosos aut zelotas vocat, Tit.cap.2.d.14. Sed æstimatio hæc ex paterna Dei indulgentia pendet, qui gratuitò probat quod reiici merebatur. Quòd ex locis istis colligunt Papistæ vitam æternam rependi meritis operum, nulla difficultate refellitur. Neque enim de salutis causa Christus tractat, sed tantùm electos à reprobis sua nota discernit: idque facit vt suos ad sanctitatem & innocentiam inuitet atque hortetur. Et nos certè fidem quæ nos iustificat, cum studio bene iustéque viuendi coniunctam esse non negamus: sed tantùm docemus, non alibi quàm in sola Dei misericordia quiescere fiduciam nostram posse.

30 *Non possum facere ego à meipso quicquam: quemadmodum audio, iudico: & iudicium meum iustum est. quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem Patris qui me misit.*
31 *Si ego testificor de meipso, testimonium meum non est verum.*
32 *Alius est, qui testatur de me: & noui quòd verum sit testimonium quod testificatur de me.*

30 *Non possum facere ego à me ipso.*) Superuacuum foret hic subtiliter disputare à seipsóne an aliunde possit Filius Dei, quod ad æternam eius diuinitatem spectat. neque enim talibus argutiis nos occupare voluit. Proinde nulla erat causa cur se tam anxiè torquerent veteres in repellenda Arrij calumnia, Filium Patri æqualem non esse nebulo ille iactabat, quia nihil posset à seipso. Respondent sancti viri, Filiũ iure Patri ferre acceptum quicquid habet: à quo personæ respectu, principium suum ducit. Sed primùm Christus hic de nuda sua diuinitate verba non facit: sed, vt carne nostra indutus est, se ab externa specie minimè æstimandum esse admonet, quia aliquid habeat homine altius. Deinde videndum quibuscum negotium habeat. Iudæos, qui ipsum opponere Deo tentabant, refellere illi propositum est. negat ergo se quicquam facere humanitus, quia ducem habeat & moderatorem Deum qui in se habitat. Hoc semper memoria tenendum, quoties de se loquitur Christus, sibi tantùm sumere quod hominis proprium est: quia Iudæos respicit, qui perperam eum quasi vnum aliquem ex hominum vulgo esse dicebant. Eadem ratione quicquid homine superius est ad Patrem refert. *Iudicandi* verbum propriè competit in doctrinam, sed ad totam simul administrationem pertinet. ac si diceret se Patrem in omnibus autorem habere, sibi pro regula esse eius arbitrium: ideóque illum fore vindicem. *Et iudicium meum iustum est.* Concludit extra aleam reprehensionis esse facta sua & dicta, quoniam nihil nisi mandato & ductu Patris aggredi sibi permittat. Rectum enim esse quicquid à Deo manat,

que controuersia fixum esse debet. Hanc modestiam primum inter nos pietatis axioma esse decebat, adeò reuerenter de verbo & operibus Dei sentire, vt solum Dei nomen ad probandam iustitiam & rectitudinem sufficeret: sed quā pauci reperiuntur, qui Deum, nisi cogantur, statuant iustum esse? Deus quidem suam iustitiā (Fateor) experientia nobis demonstrat: sed ipsam ad carnis nostræ sensum restringere, ne aliter de ea sentiamus quàm ingenium nostrum dictat, nimis licentiosa est impietas. Sit igitur certa & indubia consequentia, rectum & verum esse quicquid à Deo est, nec fieri posse quin verax sit Deus in omnibus verbis suis, iustus & rectus in omnibus factis. Simul monemur hanc esse vnicam bene agendi rationem, nihil nisi duce & auspice Deo aggredi. Quòd si totus in nos postea mundus insurgat, hæc inuicta defensio suppetet, Non errare qui Deum sequitur. *Quia non quæro voluntatem meam.* Hic minimè suam & Patris voluntatem quasi res contrarias inter se committit: sed tantùm refellit quod falsò putabant, eum humana audacia impelli magis quàm Dei authoritate regi. Negat igitur proprium sibi affectum esse, & separatum à iussu Patris.

31 *Si ego testificor de.*) Non detrahit hîc testimonio suo fidem, quam alibi fortiter asserit: sed est modus concessionis. Quia enim aliunde satis supérque instructus erat Christus, ne sibi credatur remittit. Si meum, inquit, de me testimonium vulgari hominum more vobis suspectū est, esto, ne valeat. Scimus autem pro vero & legitimo nō haberi quòd quisque de se prædicat, etiam si verè alioqui loquatur: quia nemo in propria causa idoneus est testis. Quamuis autem iniquum sit in hunc ordinem cogi Dei Filium, mauult tamen iure suo cedere, vt hostes suos Dei authoritate conuincat.

33 *Vos misistis ad Iohannem, & testimonium reddidit veritati.*
34 *Ego verò ab homine testimonium non accipio: sed hæc dico vt vos salui sitis.*
35 *Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autem voluistis exultare ad tempus in luce eius.*
36 *Ego verò habeo testimonium maius quàm Iohannis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio, testantur de me quod Pater me miserit.*

33 *Vos misistis ad Iohannem.*) Priusquam Dei testimonium proferat, vrget eos Iohannis responso, cui fidem detrahere honestè nō poterant. Quorsum enim ad eum mittere attinebat nisi eius dictis stare vellent? mittunt enim tanquam ad Dei Prophetam. itaque eius vocem sibi instar oraculi fore simulant. Tametsi autem subest hîc quoque altera concessio, clarè tamen illis exprobrat Christus, nihil præter malitiam obstare quo minus credant. Ideo ad rem plurimum facere videmus hanc circunstantiam, quòd miserint ad Iohannem, & quasi discendi animo sciscitati ab eo fuerint quisnam esset Messias, & tamen pro nihilo duxerint eius responsum.

34 *Testimonium ab homine non accipio.*) Atqui non frustra Deus ipsum sibi testem eligit: & alibi Christus ipse pronuntiat discipulos sibi fore testes. Respondeo, Christum Iohannis testimonio vti, non quòd indigeat, sed quatenus nostra refert inde aliquid habere confirmationis. Mutuantur homines inter se alij ab aliis testimonium, quia carere eo subsidio nequeunt. Alia est Dei & Christi conditio. nam virtutem philosophi prædicant non esse alienæ opis indigam, quid in se habet homo quo Dei veritatem fulciat? Et statim etiam Christus subiicit se Iohannis testimonium proferre eorum causa. significat non tam sui habere se respectum quàm hominibus consulere, dum Euangelij sui præcones excitat per quos nobis de voluntate sua testetur. In quo etiam mira eius bonitas relucet, dum omnia ad salutem nostram attemperat. Quare nostrum est vicissim dare operam ne frustra in nobis seruandis sit solicitus. *Act. 1. b. 8.*

35 *Erat lucerna ardens.*) Quod Iohannem vocat lucernam ardentem, inde magis arguitur eorum ingratitudo. sequitur enim nonnisi sponte eos cæcutire, quum accēsa fuerit Dei lucerna ante eorum oculos. Sensus itaque verborū est, Deus vos errare noluit: Iohannem enim constituit lucernam, cuius splendor vos dirigeret. Quòd ergo me non agnoscitis Dei Filium, fit errore voluntario. Sequitur alia exprobratio, quòd non modò clausis oculis lucem sibi oblatam præterierint, sed data opera abusi fuerint ad Christum opprimendum. Quòd enim Iohannem extollere supra iustum gradum parati erant, id ex maligno & perfido consilio oriebatur, ne Filio Dei locus esset. Peruersum hunc cælestis lucis abusum Christus eleganter lasciuiæ comparat: quemadmodum si paterfamiliâs lucernam seruis noctu accendat ad peragenda quæ mandauit officia: illi autem eius vsum ad comessationes & omne proteruiæ genus transferant. Porrò sicuti his verbis Iudæos accusat Christus, ita nos in commune omnes admonet ne piis doctoribus, quos rectæ viæ duces nobis Deus ordinat, ad vagandum huc & illuc abutamur. Et quàm vtilis sit admonitio, omnium temporum experientia ostendit. Toto vitæ cursu regendos suscipit Deus homines ad vltimam vsque metam. Prophetas suos mittit rectores. Ea est hominum intemperies vt proteruè saltare sine progressu quàm ambulando progredi malint: ea instantia & leuitas, vt perpetua directione spreta & reiecta rapiantur ad subitos suos affectus. Ideo dicit *Ad tempus*, vel Ad horam: qua voce eorum stultitiam perstringit, quòd putarint fluxa & euanida proteruia æternam Dei lucem posse extingui. Ita hodie Papistę, quotquot Deus pios doctores Ecclesiæ suæ tanquam accensa lumina dedit, in contrarium vsum trahunt, quasi illis propositum sit oculos lucis aspectu sibi perstringere. Nec modo lucernis abutuntur ad suffocandam Dei lucem, sed etiam in tenebris sæpe exultant, vt quum aduersus puram Euangelij doctrinam insulsis rabularum suorum commentis superbiunt. Cæterùm quod hic Christus de Iohanne prædicat, Paulus omnium fidelium commune facit, *Philip. 2. c. 15.* quia sermonem vitæ habentes, tanquam luminaria fulgere debeant in mundo. propriè tamen in Apostolos & Euangelij ministros competere docet Christus, quod facem reliquis præferunt. Nam quum omnes in tenebris cæci versemur,

Deus verbi sui luce nobis affulget. Sed hic peculiariter Iohannem ornat hoc elogio, per cuius ministerium Deus Ecclesiæ suæ multo luculentius affulsit.

36 *Habeo maius testimonium.*) Postquam in persona Iohannis praue à Iudæis corruptũ fuisse Dei donum ostendit, iam secundò repetit quod dixerat, sibi non opus esse hominis testimonio, quasi non sufficiat ipse sibi. Quanquam eo quòd despectui se esse videbat, eos more suo reuocat ad Patrem. *Opera enim quæ dedit.* Duo in mediũ profert quibus approbatus est Filius Dei. Pater, inquit, miraculis Filium suum esse testatur: & priusquam in mundum venirem, mihi in Scripturis sanctis locuples testimonium reddidit. Meminerimus semper quorsum tendat. Vult se promissum à Deo Messiam agnosci, vt audiatur. Talem ergo se nunc re ipsa fuisse exhibitum contendit qualem Scriptura prædicat. Quæritur an ad id probandum quantum satis est valeant miracula quum similia prius edita fuissent à Prophetis. Respondeo, quæ per manum Prophetarum Deus signa edidit, non vltra suum finem cui destinata erant protendisse, vt scilicet Dei ministros esse ostenderent, qui autoritatem aliter obtinere non poterant, sed Deus Filium suum altius extollere voluit. Atque hoc Dei consilium pro scopo in miraculis habendum est. Ergo nisi malitia occupati sponte oculos clausissent, Christus signorum virtute quis & qualis esset conspicuum facere poterat.

37 *Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me: neque vocem eius audistis vnquam, nec speciem eius vidistis.*

38 *Et sermonem eius non habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis.*

39 *Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in illis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testantur de me.*

40 *Et non vultis venire ad me vt vitam habeatis.*

37 *Et qui misit me.*) Perperam hoc ad vocem in Baptismo eius auditam restringitur. Patrem enim testatum in præterito tempore fuisse dicit, vt significet non ignotum se prodire, quia pridem in Lege & Prophetis illum Deus insignierat, vt notas suas secum afferret vnde posset agnosci. Deũ ergo testatum de Filio suo esse interpretor quoties olim veteri populo salutis spem fecit, vel plenam regni Israel instauratione pollicitus est. Ita Iudæos decebat conceptam habere ex scripturis Christi ideam, antequam in carne manifestaretur. Quòd præsentem cõtemnunt adeóque reiiciunt, eo planum faciunt nullum se habere Legis gustum: quod etiam illis Christus exprobrat. Legis scientia perinde gloriabantur acsi in Dei sinu educati essent. *Neque vocem eius audistis.* Christus postquam se non recipi conquestus est, acrius inuehitur in eorum cæcitatem. Quòd *Vocem* Dei eos nunquam audisse, & *speciem* nunquam vidisse dicit, metaphoricæ sunt loquutiones, quibus in summa docere vult, alienos esse prorsus à Dei notitia. Nam sicuti vultu & sermone homines se patefaciunt, ita Deus vocem ad nos suam Prophetarum voce emittit, & in sacramentis quasi visibilem formam induit, vnde cognosci pro modulo nostro queat. Verùm
2.Cor.3.d.14. qui Deum in viua sua effigie non agnoscit, satis hoc ipso prodit, nullum se numen colere nisi quod ipse fabricauit. Ideo Paulus oppositum oculis ipsorum velum dicit, ne cernant Dei gloriam in facie Christi.

38 *Et sermonem eius.*) Hic verus est profectus, dum radices agit in nobis sermo Dei, vt cordibus nostris infixus certam illic sedem habeat. Cælesti doctrinæ locum apud Iudæos negat esse Christus, quia Dei Filium, quem illa vbique cõmendat, non recipiunt: & meritò hoc illis obiicit. neque enim frustra per Mosen & Prophetas loquutus est Deus. Atqui non aliud habuit consilij Moses nisi vt ad Christum rectà omnes vocaret. vnde constat non esse eius discipulos qui Christum repudiant. Deinde quomodo sermonem vitæ habebit in se manentem qui vitã ipsam repellit? quomodo tenebit Legis doctrina Legis animam quantum in se est extinguit: nam Lex sine Christo inanis est, nec quicquam habet solidi. Quo igitur propius quisque nouit Christum, tantundem profecit in Dei sermone.

39 *Scrutamini Scripturas.*) Quod prius dixerat Christus se Patrem habere testem in cælo, ad Mosen & Prophetas referri diximus. nunc sequitur clarior explicatio: testimonium enim illud in Scripturis extare dicit. Iterum verò stultam eorum iactantiam perstringit, quòd vitam se habere in Scripturis profitebantur, quum mortuam tantùm literam arriperent. Neque enim simpliciter reprehendit quòd vita quæratur in Scripturis (quando nobis in eum finem & vsum destinatæ sunt) sed quòd Iudæi viuificam sibi esse Scripturam putarent, quum alieni essent à genuino eius sensu: imò quum lucem vitæ quæ illic continetur suffocarent. Quomodo enim sine Christo vitam Lex conferet, qui solus eam viuificat? Cæterùm docemur hoc loco, ex Scripturis petendam esse Christi notitiam. nam qui de Christo imaginantur quod ipsis libuit, tandem nonnisi vmbratile spectrum eius loco habebunt. Primò igitur tenendum est non aliunde quàm ex Scripturis Christum ritè cognosci. Quod si ita est, sequitur, hoc animo legendas esse Scripturas vt illic inueniamus Christum. Quisquis ab hoc scopo deflectet, vtcunque discendo se fatiget tota vita, nunquam ad scientiam veritatis perueniet. Quid enim sapere absque Dei sapientia possumus? Porro quemadmodum iubemur Christum in Scripturis quærere, ita hoc loco pronuntiat non irritum fore nostrum studium. sic enim illic de Filio suo testatur Pater vt eum nobis indubiè patefaciat. Sed hoc bonam partem impedit, quòd neglectim & quasi in transcursu tantùm superficiem inspiciunt. Atqui summa attentione opus erat. ideo penitus absconditum hunc thesaurum scrutari Christus iubet. Quare quod Iudæi, qui assiduè Legem in manibus habent, sic abhorrent à christo, eorum socordiæ imputandum est. Conspicuus enim gloriæ Dei splendor refulget in Mose: sed ipsi velum appetunt quod splendorem obscuret. *Scriptura* verò

C. V. Vetus testamentum intelligi satis notũ est. neque enim in Euangelio primùm manifestari cœpit Christus: sed qui à Lege & Prophetis testimonium habebat palàm se in Euangelio exhibuit.

40 *Et non vultis*) Iterum exprobrat nihil illis præter malitiam obstare quominus vitam in Scripturis oblatam percipiant. nam quum eos nolle dicit, ignorantiæ & cæcitatis causam prauitati & contumaciæ assignat. Et certè quum tam benignè se illis offerret, sponte eos cæcutire oportuit. quum verò lucem data opera fugerent, imo quum infidelitatis suæ tenebris solem obruere cuperent, meritò acrius eos obiurgat Christus.

41 *Gloriam ab hominibus non accipio.*

42 *Sed noui vos quod dilectionem Dei non habetis in vobis.*

43 *Ego veni in nomine Patris mei, & non suscipitis me: si alius veniat in nomine suo, illum suscipietis.*

44 *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam mutuò à vobis accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est non quæritis?*

45 *Ne putetis quòd ego accusaturus sim vos apud Patrem: est qui vos accuset, Moses in quem vos speratis.*

46 *Si enim crederetis Mosi, crederetis etiam mihi: nam ille de me scripsit.*

47 *Si verò illius scriptis non creditis, quomodo meis verbis credetis?*

41 *Gloriã ab hominibus.*) Pergit in obiurgatione: sed ne suspectus sit, quasi propriam causam agat, occupando præfatur se nihil morari hominum gloriã, nec sua referre, vel sibi dolere quòd contemnisse videat. Et certè maior est quàm vt pendeat ab hominum iudiciis, quando nihil detrahere illi potest totius mundi malignitas, ac ne pilum quidem ex eius amplitudine minuere. Sic autem insistit in refellenda calumnia vt supra homines se extollat. postea liberè in ipsos inuehitur, Deíque contemptum & odium illis obiicit. Tametsi autem multum à Christo honoris gradu distamus, sinistra tamen hominum iudicia securè nos contemnere oportet. Certè summopere cauendum ne ad iracundiam nos prouocet contemptus nostri: quin potius hac tantùm de causa irasci discamus si suus Deo nõ habetur honor. Hæc sancta zelotypia nos vrat & excruciet, quoties mundum videmus ita ingratum esse vt Deum reiiciat.

42 *Quòd dilect. Dei non ha.*) Dilectio Dei pro toto pietatis sensu hìc capitur. amare enim Deũ nemo potest quin eum suspiciat, séque totum illi submittat, quemadmodum vicissim vbi non regnat amor Dei, nullum potest esse obsequendi studium. Qua ratione hác Legis ἀνακεφαλαίωσιν ponit Moses, vt diligamus Deum nostrum ex toto corde, &c.

43 *Ego veni.*) Quòd Deum non ament nec reuereantur Iudæi probat Christus hoc argumento quia pseudoprophetas cupidè recepturi sint quum subiicere se Deo recusent. Sumit enim pro confesso, hoc praui & impij animi signum esse, quum posthabita veritate libenter mendaciis homines subscribunt. Si quis obiiciat errore hoc plerunque magis quàm malitia fieri, in promptu est responsio, neminem Satanæ imposturis esse obnoxium, nisi quatenus peruersa quadam cupiditate mendacium veritati præfert. Quî fit enim vt surdis loquatur Deus, promptos & alacres inueniat Satan, nisi quia à iustitia auersi, iniquitatem vltro appetimus? Quanquam notandum est, Christum propriè de his loqui quibus peculiariter illuxit Deus: sicuti Iudæos hoc priuilegio dignatus erat, vt edocti eius Lege, rectam salutis viam tenerent. Tales certum est aurem minimè præbere falsis doctoribus, nisi quia falli optant. Ideo dicit Moses Deut. cap. 13. quum surgunt pseudoprophetæ, hoc modo probari & examinari populum an Deum suum diligat. Deut. 13. a.3. Videtur quidem in multis innoxia esse simplicitas. sed minimè dubium est quin illis oculos perstringat hypocrisis quæ intus in eorum animis latet. 2.Thes. 2.c.10. Certum enim est Deum ianuam nunquam claudere pulsantibus, nunquam eos frustrari à quibus syncerè quæritur. Verè itaque Paulus hoc Dei vindictæ adscribit, dum efficacia illusionis datur Satanæ, vt credant mendacio qui reiecta veritate approbarunt iniustitiam: & eos perire dicit qui dilectionem veritatis non receperunt vt salui fierent. Ita hodie multorum hypocrisis detegitur, qui Papæ fraudibus ac impiis superstitionibus addicti, virulento furore in Euangelium exardent. Nam si compositos ad Dei timorem animos haberent, timor ille obedientiam simul gigneret. *In nomine Patris.* Hoc quidem titulo pseudoprophetæ se venditãt, vt hodie plenis buccis iactat Papa se Christi vicarium, imò non nisi hoc prætextu miseros homines ab initio decepit Satan. sed Christus hìc rem ipsam, non fucum designat. Nam se ideo Patris nomine venisse testatur, quia & à Patre missus sit, & fideliter quod mandatum est peragat. Porrò hac nota legitimos Ecclesiæ doctores à fucatis & adulterinis discernit. Quicunque igitur seipsos efferunt, ac proprium sibi in animas magisterium arrogant, intrepidè reiiciendos esse docet hic locus. nihil enim separatum à Deo habere debet qui eius seruus censeri cupit. Nunc si de tota Papæ doctrina fiat examen, cæci quoque ipsi videbunt proprio nomine eum venisse.

44 *Quomodo vos potestis.*) Quia durum videri poterat, eos qui Legis & Prophetarum domestici à pueritia discipuli fuerunt, tam crassæ inscitiæ damnari, & statui veritatis hostes: imò res videri poterat incredibilis: admonet Christus quid eos impediat quominus credant: nempe quòd illis sanam mentem ambitio adimeret. Propriè enim Sacerdotes & Scribas alloquitur, qui superbia turgidi subiicere se Deo non poterant. Est tamen hic insignis locus, qui docet omnibus præclusam esse fidei ianuam quorũ animos inanis terrenæ gloriæ cupiditas occupat. Necesse enim est, qui vult aliquis esse in mundo, vagum reddi & euanidũ, ita vt ad Deum minimè tendat. Tunc demum ad cælestis doctrinæ obe-

nę obedientiam se homo colligit, quum hoc sibi præcipuè tota vita quærendum sentit vt se Deo approbet. Sed videtur peruersa confidentia, qua se hypocritæ coram Deo extollunt, maius esse obstaculum quàm sit mundana ambitio: atqui scimus illo etiam morbo maximè laborasse Scribas. Responsio facilis est: falsam enim sanctimoniæ laruam qua rude vulgus fallebant, detrahere illis Christus voluit. Crassius itaque vitium quasi digito monstrat, vnde palàm fiat omnibus eos nihil minus esse quàm quod haberi volebant. Deinde quamuis aduersus Deũ exultet hypocrisis, semper tamen in mundo & coram hominibus ambitiosa est. Imò hęc sola est vanitas quę nos inflat, praua confidentia, dum nostro & aliorum potius quàm Dei iudicio stamus. Nam qui Deũ verè iudicem sibi proponit, necesse est vt fractus & prostratus concidat. Ergo vt quis gloriam à solo Deo quærat, necesse est pudore sui confusum, ad gratuitam illius misericordiam confugere. Et certè qui Deum respiciunt, damnatos se ac perditos vident, nec quicquam sibi esse reliquũ in quo glorientur præter Christi gratiam. talis gloriæ studium semper cum humilitate coniunctum erit. Quantum verò ad præsentem locum spectat, non aliter ad capiendam Euangelij doctrinam cõparatos esse homines significat Christus quàm vbi sensus omnes suos à mũdo abstractos in solum Deum conuertunt, ac seriò reputant sibi cum illo esse negotium, vt deliciarum quibus sibi illudere solent, obliti, in cõscientias suas descendant. Quare nihil mirum si tam paucos hodie dociles Euangelium inueniat, quum omnes sursum deorsum ferat ambitio. nihil etiã mirum si ab Euangelij professione multi deficiant. sua enim vanitate abrepti euolant. Quo maiore studio vnum hoc quærere nos decet, vt coram mundo contempti & abiecti, in nobis etiam confusi censeamur inter Dei filios.

45 *Ne putetis.*) Erga obstinatos & præfractos vbi doctrina & amicis monitionibus nihil proficitur, hæc ratio tenenda est, vt scilicet ad Dei tribunal citentur. Pauci quidẽ sunt qui apertè Deũ rideant: sed quàm plurimi Deum, cui hostiliter ipsi sunt aduersi, propitium sibi fingendo, inanibus blanditiis securè ludunt. Ita hodie gigantes nostri, qui totam Christi doctrinam impiè conculcãt, perinde tamen superbiunt acsi ex intimis essent Dei amicis. quis enim Papistis alibi quàm apud eos Christianismum esse persuadeat? Tales erant Scribæ quibuscum hic disputat Christus. quum summi essent Legis contemptores, Mosen tamen magnificè iactabant, vt non dubitarent eum instar clypei Christo opponere. Si grauẽ se illis & intolerabilem aduersarium fore minatus esset, sciebat hoc totum contemptum iri: ergo paratam illis à Mose accusationem denuntiat. Falluntur autem qui putant hic inter Mosis & Christi officium notari discrimen, quia Legis proprium sit reos peragere infideles. Neque enim eò respexit Christus, sed tantùm vt fiduciam excuteret hypocritis, qui Mosis reuerentia falsò gloriabantur. Quemadmodum siquis Papistis hodie regerat, nullos fore illis magis infestos hostes sanctis Ecclesiæ doctoribus, quorum titulum improbe mentiuntur. Porro hinc discamus nõ esse frustrà Scripturis gloriandũ: quia nisi vera fidei obedientia colimus Dei filium, extremo die accusatores in nos surgent quos illi testes Deus excitauit. Quũ dicit eos *Sperare in Mosen*, non insimulat eos superstitionis, quasi salutis suæ causam Mosi adscriberent: sed eos intelligit perperam niti Mosis præsidio, quasi eum impiæ contumaciæ patronum habituri essent.

46 *Si enim crederetis.*) Ostendit cur Moses futurus sit eorum accusator, quia scilicet eius doctrinam respuunt. Scimus autem non posse Dei seruis maiorem fieri iniuriam quàm dum contemnitur eorum doctrina, vel probro afficitur. Deinde quos Dominus verbi sui ministros constituit, eius quoque vindices esse oportet. Ergo duplicem omnibus suis prophetis imposuit personam: vt piis magistri essent ac doctores in salutem, reprobos olim suo testimonio cõfodiãt. Quod dicit Christus Mosen de se scripsisse, longa probatione non indiget apud eos qui Christũ agnoscunt esse finem Legis & animam. Verùm siquis eo non contentus locos sibi ostendi desideret, primùm consulo vt diligenter legat epistolam ad Hebræos, cui Stephani quoque concio respondet, Actorum cap. 7. deinde vt obseruet quæ Paulus ad suum institutum testimonia accommodat. Paucos certè locos esse fateor quibus Moses palàm Christum prædicet. sed quorsum tabernaculũ, sacrificia & ceremoniæ omnes, nisi vt figuræ essent ad primum illud exemplar formatæ quod in monte illi ostensum fuerat? Ergo euanescit totum Mosis ministerium. Deinde videmus vt populum ad fœdus Patrum assiduè reuocet, quod in Christo sancitum erat: adeóque vt Christum constituat præcipuum caput & fundamentum fœderis. Neque hoc sanctis Patribus ignotum fuit, qui semper in Mediatorem fuerunt intenti. Longior tractatio breuitati, cui studeo, non congrueret.

47 *Si enim illius scriptis.*) Videtur hic Christus minus sibi fidei quàm Mosi astruere: atqui scimus voce Euãgelij concussum esse cælũ & terram. Verùm Christus sermonem suum ad eos attemperat quibuscum loquitur. Nam Iudæis extra cõtrouersiam sancta erat Legis authoritas. ita fieri non poterat quin Christus Mose esset inferior. Huc pertinet antithesis *Scriptorum & verborum*: nam eorum infidelitatem inde exaggerat quòd Dei veritas quasi in tabulis consignata, fidem tamen apud eos non obtineat.

CAPVT VI.

1 *Postea abijt Iesus trans mare Galilææ, quod vocatur Tiberiadis.*
2 *Et sequuta est eum turba multa, quia viderat signa eius quæ ediderat super infirmos.*
3 *Ascendit verò Iesus in montem, & illic sedebat cum discipulis suis.*
4 *Erat autem propinquum Pascha, dies festus Iudæorum.*

C.VI. 5 *Sublatis ergo Iesus oculis, & intuitus quòd turba multa veniret ad eum, dicit Philippo, Vnde ememus panes vt isti comedant?*

6 *(Porrò hoc dicebat tentans eum: ipse enim nouerat quid facturus esset:)*

7 *Respondet ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt illis, vt quisque eorum pauxillum accipiat.*

8 *Dicit illi vnus ex discipulis eius, Andreas frater Simonis Petri.*

9 *Est hic puellus vnus qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisciculos: sed hæc quid sunt inter tam multos?*

10 *Dixit autem Iesus, Facite homines discumbere. Erat autem herba multa in eo loco, Discubuerunt ergo homines, numero circiter quinque millia.*

11 *Sumpsit autem panes Iesus, & gratijs actis distribuit discipulis: discipuli vero discumbentibus. Similiter & ex pisciculis quantum volebant.*

12 *Postquam vero satiati sunt, dixit discipulis suis, Colligite quæ supersunt fragmenta nequid pereat.*

13 *Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis quæ ex quinque hordeaceis panibus superfuerant iis qui comederant.*

1 *Postea abijt* Iesus.) Quum facta Christi ac dicta colligere soleat Iohannes quæ prætererant alij tres Euangelistæ, hoc loco historiam miraculi ab illis narratam præter morem suum repetit: verum hoc facit certo consilio, vt inde ad Christi concionem transeat quæ postridie habita est in Capernaum: quia res erant coniunctæ. Quare hæc narratio, tametsi illi communis est cum tribus reliquis, hoc tamen habet peculiare quòd in alium finem tendit, sicut videbimus. Dicũt alij hoc fuisse factum paulo post mortem Iohannis Baptistę: qua temporis circumstantia causam discessus Christi notant. Tyranni enim vbi semel imbuti sunt piorum sanguine, exardent in maiorem sæuitiam, non secus ac potandi intemperies sitim ebriosis acuit. Ergo Christus sua absentia Herodis furorem placare voluit. *Mare* Galilææ pro lacu Genesara accipit. Quum addit *Vocatum fuisse Tiberiadis*, melius locũ exprimit quò se contulit Christus: neque enim totus lacus habuit hoc nomen, sed tantùm pars ripæ vicina in qua sita erat Tiberias.

2 *Sequuta est turba.)* Hinc tantus sequendi Christi feruor, quòd perspecta eius virtute in miraculis, magnum aliquem esse Prophetam & à Deo missum persuasi erant. Cęterùm hìc omittit Euangelista quod alij tres referunt, docendo & sanandis ægrotis consumptam fuisse diei partem, & quum iam sol in occasum vergeret, rogatum fuisse à discipulis vt dimitteret turbas. Summam enim breuiter perstringere satis habuit, vt hac occasione nos ad reliquum contextum, qui postea sequetur, deduceret. Cæterum hìc primo loco perspicimus quanto audiendi Christi studio populus arderet, quòd omnes sui obliti noctem securè in loco deserto expectant. Quo minus excusationis habet torpor noster, vel potius socordia, quòd cælestem Christi doctrinam famis curæ adeò non præferimus vt minima quæque auocamenta subinde nos à vitæ æternæ meditatione abducant. imò rarissimè contingit vt Christus nos mundi obstaculis solutos & expeditos inueniat. Adeò nemo eum sequi vsque ad montem desertum paratus est, vt vix decimus quisque eum excipere sustineat quum se domi offert inter medias commoditates. Quanuis autem in toto ferè mundo grassetur hic morbus, certum tamen est neminem regno Dei aptum fore nisi qui excussis talibus delicijs, cibum animæ cupidius appetere discat quàm vt venter illi sit obstaculum. Sed quia nos caro semper ad sua commoda solicitat, hoc quoque rursus notandum est, eorum curam sponte à Christo suscipi qui seipsos negligunt. Neque enim expectat dum famelici inclament se inedia perire, nec suppetere quicquam cibi: sed cibum illis non rogatus parat. Dicet aliquis non esse istud perpetuum, quòd sæpe videamus pios, dum prorsus regno Dei sunt addicti, fame tamen confici, & propemodum tabescere. Respondeo, Christum, etiamsi hoc modo fidem & tolerantiam nostram probare velit, respicere tamen è cælo nostram inopiam, & de ea subleuanda, quantum nobis expedit, esse solicitum. quòd autem non statim succurrit, optima ratione, licet occulta, id fieri.

3 *Ascendit in montem.)* Secessum proculdubio quærebat Christus vsque ad festum diem Paschatis: ideo dicitur sedisse in monte cum discipulis. Atque id quidem consilij cepit secundum hominem, sed interea aliud fuit Dei consilium, cui libenter obsequutus est. Quanuis itaque hominũ conspectum fugeret, se tamen velut in celeberrimum theatrum produci Dei manu patitur. Maior enim hominum frequentia in deserto monte fuit quàm in populosa aliqua vrbe: maior etiam famæ celebritas ex miraculo nata est quàm si stetisset in medio foro Tyberiadis. Quare hoc exẽplo docemur sic ex rebus natis consilia capere, vt tamen si aliter succedit quàm putauimus, nobis non doleat superiorem esse Deum, qui omnia moderetur suo arbitrio.

5 *Dicit Philippo.)* Quod hic legimus dictum vni Philippo, alij omnibus dictum fuisse tradunt. sed in eo nihil absurdi. Probabile enim est Philippum ex communi omnium sensu loquutum esse: ideo peculiariter Christus illi respondet. Quemadmodum continuò post Andream loquentem inducit, vbi alij sermonem pariter omnibus assignant. Tentat discipulos in persona Philippi, an miraculum expectent quale mox visuri erant. Quum videt eos de extraordinario remedio nihil concipere, tunc eorum mẽtes quasi sopitas incitat, vt oculos saltem ad pręsentem rei conspectum habeant apertos. Hic autem scopus est

pus eſt omnium quæ diſcipuli adferunt, vt à populo retinendo Chriſtum dehortentur. Et fortè ſibi in eo priuatim conſulunt, ne pars incommodi in eos redundet. Quare neglectis eorum obiectionibus pergit Chriſtus in ſuo inſtituto.

Denarius. 7 *Ducentorum denariorum*) Quum denarius ex Budæi ſupputatione quatuor Caroleos valeat, & duos turonicos, ſumma hæc ad xxxv. Francicos vel circiter aſcendit. Hanc ſummam ſi diſtribuas in quinque hominum millia, ſingulæ centuriæ habebunt quatuordecim ſolidos turonicos. Nunc accedant vſque ad numerum millenarium mulieres & pueri, ita reperies Philippum ſingulis capitibus ſeſquituronicum in exiguo pane emēdo attribuere. Verùm (vt in magna turba fieri ſolet) plures fortè eſſe arbitrabatur. Cæterum quum tenues & minimè pecunioſi forēt diſcipuli, ſummæ magnitudine Chriſtum terrere voluit Andreas: acſi diceret non ſuppetere opes quæ ad paſcendum populum ſufficerent.

10 *Facite homines diſcumbere.*) Quòd non citius ad ſpem quam dabat Magiſter erecti fuerunt diſcipuli, nec illis in mentem venit eius potentiæ tribuere, quantum decebat, tametſi reprehenſione dignus fuit ſtupor, non paruam laudem meretur prompta eorum obedientia, quòd eius mandato nunc parent, quid conſilij habeat ipſe, & quo profectu facturi ſint quod faciunt, neſcientes. Eadem populo obſequendi facilitas: nam de fine incerti omnes, vno tantùm verbo iuſſi diſcumbunt. Atque hæc vera fidei probatio, quum Deus homines quaſi in tenebris ambulare iubet. Id vt fiat, diſcamus nobis non ſapere, ſed in rebus confuſis nihilominus ſperare proſperum euentum, quum Deum ſequimur ducem, qui ſuos nunquam fruſtratur.

11 *Gratiis actis.*) Non ſemel nos monuit exemplo ſuo Chriſtus, quoties cibum attingimus, à precibus auſpicandum eſſe. nam quæcunque in vſum noſtrum deſtinauit Deus, tanquam immenſæ eius bonitatis & paterni in nos amoris ſymbola, ad eum celebrandum nos inuitant. *1.Tim.4.a.4.* Et gratiarum actio (ſicut Paulus docet) ſolennis quædam ſanctificatio eſt, vt eorum vſus nobis purus eſſe incipiat. Vnde ſequitur ſacrilegos eſſe donorum Dei profanatores, qui ea neglecto Deo ingurgitant. Atque eo magis notanda eſt hæc admonitio, quòd videmus hodie bonam mundi partem ſe belluino more ſaginare. Quod *Panem* diſcipulis datum voluit inter eorum manus creſcere, hinc docemur quum alij aliis mutuò ſeruimus, Deum benedicere labori noſtro. Nunc *Summa totius miraculi.* totius miraculi ſummam colligamus. 1 Hoc autem habet cum aliis commune quòd in eo diuinam ſuam virtutem Chriſtus cum beneficentia coniunctam exeruit. 2 Eſt etiam nobis eius ſententiæ confirmatio qua nos exhortatur ad quærendum Dei regnum, reliqua omnia nobis adiectum iri promittens. Nam ſi eorum curam ſuſcepit qui ſubito tantum impetu ad eum delati fuerant, quomodo nobis deeſſet ſi eum conſtanti animi propoſito quæramus? Sinet quidem interdum (vt prius dixi) ſuos eſurire: nunquam tamen eos ſuo ſubſidio deſtituet. interim optimas cauſſas habet cur nobis non opituletur niſi in rebus extremis. 3 Adde quòd Chriſtus palàm fecit ſe non ſpiritualem tantùm vitam mundo conferre, ſed alendis etiam corporibus à Patre eſſe præfectum. Bonorum enim omnium affluentia illi in manum data eſt, vt tanquam canalis eam in nos effundat. quanquam impropriè canalem voco, quum potius fons viuus ſit ex æterno Patre ſcaturiens. Ideo Paulus quicquid eſt bonorum, communiter à Patre, & ipſo nobis precatur. *1.Cor.1.a.3.* Et alibi, in omnibus per eum gratias Deo Patri agendas docet. *Ephes.5.c.20.* Nec modò æternæ eius Diuinitatis proprium eſt hoc munus, ſed Pater etiam in carne œconomum nobis eum conſtituit, per cuius manum nos paſcat. 4 Quamuis autem non cernamus quotidie oculis miracula, non minus tamen liberaliter vim ſuam Chriſtus in nobis paſcendis explicat. Et certè non legimus eum, quoties ſuis cœnam dare voluit, nouis mediis vſum eſſe. Quare præpoſterum votum fuerit ſi quis inuſitato aliquo modo cibum & potum ſibi deferri flagitet. 5 Adde quod non magnas populo lautitias parauit Chriſtus, ſed pane hordeaceo & aridis piſcibus contentos eſſe oportuit qui mirificā eius virtutem palàm in cœna illa cernebāt. 6 Iam verò etiamſi quinque hominum millia non ſaturet hodie quinque panibus, totum tamen mundum mirabiliter paſcere non deſinit. Eſt quidem hoc nobis paradoxon, Non viuere hominem ſolo pane, ſed ſermone qui egreditur ex ore Dei. *Deut.8.a.3.* ſumus enim externis mediis adeò affixi vt nihil ſit difficilius quàm à Dei prouidentia pendere. hinc tanta trepidatio ſimulac non ſuppetit panis ad manum. Verùm ſi quis omnia rite expendat, Dei benedictionem in omnibus alimentis cernere cogetur: ſed vſu & aſſiduitate nobis vileſcunt naturæ miracula. Nec verò hac in parte tam ſtupor nobis obſtat quàm malignitas. quotus enim quiſque eſt qui non vago mentis errore cælum & terram centies circuire malit: quàm Deum ſe offerentem aſpicere?

13 *Impl. duodecim cophinos.*) Quum ſeptem panibus ſatiata fuiſſent quatuor hominum millia, Matthæus totidem quot fuerant panes ſportas ſuperfuiſſe ſcribit. *Matth.15.d.37.* quum ergo maiori hominum numero minor copia æquè ſufficit, & fere duplo amplius manet reſiduum, hinc melius perſpicimus quantum valeat illa Dei benedictio, ad cuius intuitum ſponte claudimus oculos. 7 Eſt etiam hoc obiter notandum, quanquam Chriſtus ad illuſtrandum miraculum impleri cophinos iubet, ſimul tamen ad frugalitatem ſuos hortari, quum dicit, *Colligite nequid pereat.*) neque enim maior Dei largitas luxuriæ irritamentum eſſe debet: Ergo qui abundant, ſe olim rationem reddituros eſſe meminerint immodicę copię, niſi ſedulò & fideliter in bonos & Deo probatos vſus reponant quod illis affluit.

14 *Homines ergo illi quum ſignum vidiſſent quod fecerat Ieſus, dicebant, Hic eſt verè Propheta qui venturus eſt in mundum.*

15 *Ieſus itaque quum noviſſet quòd venturi eſſent, & eum rapturi vt facerent Regem, diſceſſit rurſus in montem ipſe ſolus.*

16 *Quum autem veſper eſſet, deſcenderunt diſcipuli eius ad mare.*

17 *Et conſcenſa naui venerunt trans mare in Capernaum. & iam tenebræ erant, & non*

C.VI. *venerat ad eos Iesus.*

18 *Et mare vento magno flante intumescebat.*

19 *Quum ergo progressi essent stadia viginti quinque vel triginta, vident Iesum ambulantem super mare: & quum appropinquasset naui, territi sunt.*

20 *Ille autem dicit eis, Ego sum, ne terreamini.*

21 *Volebant ergo eum accipere in nauem: & continuò nauis appulit ad terram ad quam ibant.*

14 *Homines ergo.*) Videtur hic aliquis esse miraculi profectus quod authorem fatetur Messiam esse: neque enim aliò spectabat Christus. sed quod habent de Christo notitię conceptum, mox in alienum finem perperam conuertunt. Atque hoc plusquam vulgare hominibus vitium est, simulac illis se Deus patefecit, corrumpere suis mendaciis, ac peruertere eius veritatem: imò quum rectam viam ingressi videntur, mox à seipsis degenerant.

15 *Vt facerent regem.*) Quòd regis titulum & honorem Christo deferre in animo habebant isti homines, id ex ratione aliqua oriebatur: in eo verò multum errabant quod sibi licentiam sumebant creandi Regis: nam Scriptura hoc vni Deo vendicat, quemadmodum Psalmo 2. habetur, Ego constitui Regem meum, &c. Deinde quale illi regnum affingunt? Terrenum scilicet, quod prorsus alienum est ab eius persona. Hinc discamus quam periculosum sit in rebus diuinis relicto Dei verbo quicquam ex sensu nostro comminisci. nihil enim est quod non adulteret pręposterum mentis nostræ acumen. Et quid iuuat zeli prætextus, quum præpostero nostro cultu magis sumus in Deum contumeliosi quàm si consultò & data opera quispiam eius gloriam impugnet? Scimus quàm furiosi ad extinguendam Christi gloriam fuerint hostium conatus. Illa certè extrema vis fuit quum in crucem actus est. atqui hoc modo & salus mundo parta est, & de morte ac Satana Christus ipse magnificum triumphum egit. Si nunc Regem se creari passus esset, actum erat de spirituali eius regno, Euangelium ęterna infamia notatum esset, spes salutis prorsus deleta. Hoc tandem proficiunt fictitij cultus & honores temere ab hominibus excogitati, vt Deum vero suo honore spoliatum, dedecore tantùm onerent. Notandum etiam est *Rapiendi* verbum: Volebant Christum rapere, inquit Euangelista, hoc est, violento impetu Regem quamuis inuitum, facere volebant. Quare si probari illi cupimus quem deferimus honorem, semper quid postulet spectandum est. Et certè qui honores à se inuentos Deo obtrudunt, quodammodo vim illi & manum afferunt, quum recti cultus fundamentum sit obedientia. Hinc præterea discimus quàm reuerenter in puro & simplici Dei verbo manendum sit: quia simulatque paululum deflectimus, fermentis nostris inficitur veritas, vt iam desinat esse sui similis. Habebant ex verbo Dei regem fore qui promissus erat redemptor: sed ex suo capite regnum terrenum comminiscuntur, & præter Dei verbum regnū illi deferunt. Ita quoties verbo Dei opiniones nostras miscemus, fides in friuolas coniecturas degenerat. Ergo ad modestiam se assuefaciāt fideles, ne eos in peruersum zeli ardorem abripiat Satā, vt gigantū instar violenti in Deum irruant: qui tunc demum rite colitur quum illum amplectimur se nobis offerētem. Mirum autem est in quinque hominum millibus tam præcipitem fuisse audaciam vt in creando nouo Rege arma Pilati & imperij Romani potentiam in se prouocare non dubitarint. Et certum est nunquam eò fuisse progressuros nisi Prophetarum oraculis freti Deum à partibus suis staturum, séque ita superiores fore sperassent. Sed interea errabant, regnum fingendo quod nusquam Prophetæ commendauerant. Tantum ergo abest vt ad conatus suos iuuandos præsentem habeant Dei manum, vt se Christus potius subducat. Eadem ratio fuit cur tandiu sub Papatu miseri homines in densis tenebris quasi Deo absente vagati sint, quia eius cultum suis commentis totum polluere ausi fuerant.

16 *Descenderunt eius discipuli.*) Non dubium est quin tandiu latere voluerit Christus dum turba diffueret. Scimus quàm difficilè sit sedare popularem motum. atqui si palàm fuisset tentatū quod animis conceperant, sparsus mox fuisset rumor: postea verò nō ita facilè fuisset inustam semel maculam eluere. Totum interea illud tempus precibus impendit, quemadmodū alij Euangelistæ referunt: fortè vt Deus Pater illam populi intemperiem corrigeret. Quòd miraculo traiicit lacum, discipulis hoc prodest ad confirmandam rursus eorum fidem. Longius etiam fructus manat: quia postridie colligere promptum fuit toti populo, illum sua virtute, non nauigio aduectum. Ripam enim obsidebant ex qua eum soluere oportebat: & vix inde fuissent abstracti nisi vidissent discipulos aliò transire.

17 *Tenebræ iam erant.*) Iohannes multas circunstantias præterit, quas alij ponunt, qualis ista est, quòd per aliquot horas cum aduerso vento luctati sunt. Nam probabile est post primas noctis tenebras ortam fuisse tempestatem. dicunt autem quarta demum vigilia Christum apparuisse discipulis. Qui in dimidio lacus spatio adhuc eos fuisse coniiciunt quū illis apparuit Christus (quia Iohannes dicit tūc vigintiquinque aut triginta stadia fuisse progressos) in eo falluntur quòd putant eos nauigasse in vlteriorem vel aduersam ripam. Nam Bethsaida, prope quam editum fuisse miraculū Lucas testatur, & Capernaū, quò nauis appulit, sitæ sunt in eodem tractu. Plinius lib. 5. sex milliaribus lacum hunc latum esse tradit, longum autem sedecim. Ioseph. lib. 3. belli Iudaici centū illi stadia in lōgitudinē quadraginta in latitudinem assignat. Porrò quum octo stadia milliare vnū efficiant, hinc colligere prōptum est quantum alter ab altero discrepet. Quātum ad præsentem nauigationem pertinet, tantum spatij non recto cursu sed iactatione confectum fuisse diuino. Vtcunque res habeat, voluit docere Euangelista in summo periculo fuisse versatos quum se Christus ostendit. Posset autem videri absurdum quòd sic vexantur discipuli Christi, quū aliis tranquilla sit nauigatio. Sed ita sæpe Dominus suos exercet grauibus periculis,

lis, vt eum in liberatione melius & familiarius agnoscant.

20 *Territi sunt.*) Timoris causam exprimunt reliqui Euangelistæ, quòd spectrum esse putarēt. Fieri autem non potest quin consternatio & metus nos inuadat quum oculis obiicitur spectrum aliquod: quia vel Satanam nobis illudere putamus, vel Deum aliquid portendere. Cæterum hic tanquam in speculo nobis proponit Iohannes qualis concipi à nobis possit Christi notitia absque verbo, & quid afferat. Nam si nudum suæ Diuinitatis specimen exhibeat, statim ad figmenta nostra delabimur, ac sibi quisque idolum Christi loco fabricat: post mentis errores sequitur postea trepidatio & confusus animi pauor. sed vbi loqui incipit, ex eius voce tum liquidam percipimus solidámque notitiam, tum gaudium mentibus nostris & læta pax affulget. multum enim his verbis subest pondus, Ego sum ne terreamini. nam *Inf.18.6.*
hinc docemur, in sola Christi præsentia nos satis amplam habere fiduciæ materiam, vt tranquilli simus & securi. Sed hoc nōnisi ad Christi discipulos pertinet: postea enim videbimus impios eadem voce fuisse prostratos. Discriminis causa est quòd reprobis & incredulis iudex est missus in exitium: quare eius conspectum sustinere nequeunt quin statim absorbeantur. Pij autem, qui sibi agnoscunt propitiatorem esse datum audito eius nomine, quod illis est certū & Diuini amoris & suæ salutis pignus, quasi à morte in vitam excitati animos colligunt, & quasi serenum cælum hilares conspiciunt, quieti in terra resident: & omnium malorum victores, eius præsidium omnibus periculis opponunt. Cæterum non tantùm verbo eos solatur & erigit, sed etiam re ipsa timorem eximit, tempestatem sedando.

22 *Postridie turba quæ stabat trans mare, quum vidisset quòd nauis alia non erat illic, nisi ex sola in quam conscenderant discipuli eius: & quòd non venerat Iesus cum discipulis suis in nauem, sed soli discipuli abierant.*
23 *Porrò aliæ naues venerant Tiberiade, prope locum vbi comederant panem postquam Dominus gratias egisset.*
24 *Quum ergo vidisset turba Iesum illic non esse, nec eius discipulos, conscenderunt ipsi quoque in naues, & venerunt Capernaum, quærentes Iesum.*
25 *Et eo inuento trans mare, dixerunt illi, Rabbi, ex quo tempore hîc es?*

22 *Postridie.*) Hîc Euangelista circunstantias refert vnde coniicere posset turba diuinum fuisse Christi afflatum. Vna fuerat nauis, eam sine Christo soluere vident: veniunt postridie aliunde naues, quibus vehuntur Capernaum: illic Christum reperiunt. restat ergo vt miraculo aduectus fuerit. Est autem in verbis ἀκατάληπτον, sed sensus nihilominus satis clarus est. nam priore membro dicit Iohannes vnicam fuisse nauem, eam sub omnium oculis à ripa & loco illo soluisse, nec habuisse Christum vectorem: postea subiicit naues Tiberiade venisse, quibus aduecta fuerit turba, quæ ad ripam consederat, quasi exitus omnes obsidens, ne elabi Christus posset.

23 *Propè locum vbi comederant panem.*) Ambiguus est verborum sensus: possunt enim ita exponi, vel quod Tiberias vicina fuerit loco vbi satiati à Christo fuerant quinque panibus, vel quòd naues ad ripam loco propinquam & subiectam appulerint. atque hæc posterior expositio mihi magis probatur. Nam Bethsaida, prope quā editum fuisse miraculum illud Lucas exprimit, inter Tiberiadem & Capernaum media est. Itaque naues, quum ex superiore loco descenderēt, *Al. ex in-*
legebant ripam illam in qua turbæ stabant. nec *feriore lo-*
dubium est quin applicitæ ad terram fuerint ad *co ascen-*
recipiendos vectores. Quum Iohannes iterum *derent.*
commemorat Christum *Gratias egisse*, non est superuacua repetitio. significat enim precibus Christum impetrasse vt pauculi illi panes tot hominibus pascendis sufficerent. & quia frigidi ad preces ac ignaui sumus, bis idem nobis inculcat.

25 *Trans mare.*) Diximus antehac vrbem Capernaum non fuisse sitam in aduersa ripa. Tiberias enim in ea parte lacus sita est in qua latius se diffundit: sequitur postea Bethsaida: Capernaum verò in extremo recessu iacet, non procul *ab e- *Al. ingres-*
gressu Iordanis. Quod autem Iohannes trans lacum ipsum locat, non debet ita intelligi quasi *su.*
regio ex diametro opposita fuerit, sed quia in extremo illo recessu flexuosus lacus fuerit, ac propter sinum interpositum nō potuerit iter confici nisi per longos circuitus. Plebeio itaque more trans mare dicit Euangelista, quia rectum iter & vsitatum nisi nauigio non patebat.

26 *Respondit illis Iesus, ac dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia comedistis ex panibus, & saturi estis.*
27 *Operamini cibum, non qui perit, sed cibum qui manet in vitam æternam, quem Filius hominis vobis dabit: hunc enim Pater signauit Deus.*
28 *Dixerunt ergo illi, Quid facimus vt operemur opera Dei?*
29 *Respondit Iesus, & dixit illis, Hoc est opus Dei, vt credatis in eum quem ille misit.*

26 *Respondit illis Iesus.*) Non respondet Christus ad rogatum vt suam illis potentiam commēdet in miraculo, sed potius obiurgat quòd incōsideratè ruant, neque enim illis constabat vera & legitima facti sui ratio, quia aliud in Christo quàm Christum ipsum quærebant. Hoc itaque in illis vitij notatur, quòd Christum ventris non signorum causa quærant. Neque tamen negari potest quin miraculum respexerint. imò prius narrauit Euangelista signis fuisse commotos ad sequendum Christum. sed quia miraculis abutebantur in alienum finem, meritò illis exprobrat quòd maiorem ventris quàm signorum respectum habeant, acsi eos negaret in Dei operibus ritè proficere vt decebat. hic enim verus fuisset profectus, sic Christum agnoscere Messiam vt

C.VI. lli se docendos ac regendos traderet, ac eo duce itenderent ad cæleste Dei regnum. Atqui nihil ab eo maius expectant quàm vt bene habeant ac cômodè in hoc mundo. Porrò hoc est Christum spoliare præcipua sua virtute. datus enim ideò à Patre fuit, & ideo se patefecit hominibus, vt Spiritu sancto donatos in imaginem Dei reformet, vt sua iustitia indutos in vitam æternam ducat. Multum ergo interest quid in Christi miraculis spectemus: nam qui ad regnum Dei non aspirans in commodis præsentis vitæ hæret, non aliud quærit quàm vt ventrem impleat. Quemadmodũ hodie multi cupidè Euangelium amplecterẽtur, si crucis acerbitate vacuum carnis tantum delicias afferret. Imò multos videmus nomen Christo dare vt hilarius & solutius viuant. Alij spe lucri, alij metu, alij in eorum gratiam quibus placere volunt, Christi se discipulos profitentur. Ergo hoc in quærendo Christo primum est, vt contempto mundo quæramus regnum Dei & iustitiam eius. Cæterùm quia sibi vtplurimum homines imponunt, ac sibi persuadent optimè Christũ à se quæri dum totam eius virtutem adulterant, more suo Christus particulam *Amen* duplicat, quasi iureiurãdo vitium quod sub hypocrisi nostra latet, extrahere è tenebris velit.

27 *Operamini.*) Docet quorsum intenta esse suorum studia velit: nempe ad vitam æternam. sed quia pro ingenij nostri crassitie semper rebus terrenis addicti sumus, ideo prius corrigit ingenitum illum nobis morbum, quàm ostẽdat quid agendum sit. Illa fuisset simplex doctrina, Operamini cibum incorruptibilem: sed quia nouerat hominum sensus terrenis curis deuinctos teneri, primùm laqueis illis solui & expediri iubet vt in cælum assurgant: non quòd suos à labore prohibeat, quò sibi quotidianum victum acquirant: sed terrenam hanc vitam cælesti posthabendam esse admonet. quia hæc vna viuendi piis causa est vt in mundo peregrinantes festinent in cęlestem patriam. Deinde videndum quid hîc agatur. quia enim Christi virtutem adulterant qui ventri & rebus terrenis sunt addicti, quid in se quęrendum sit & qua de causa quærendus sit disputat. Cæterùm metaphoras vsurpat sermonis circunstantię congruentes. Si nulla fuisset cibi facta mentio, citra figuram dixisset, Vos deposita mundi cura, ad cælestem vitam eniti oportet. sed quia illi ad pabulum tanquam pecudes currebant, metaphoricè Christus sermonem suum contexit, ac cibum quidem vocat quæcunque ad vitæ nouitatem pertinent. Scimus autem animas nostras pasci Euangelij doctrina, dum in nobis est efficax per Spiritus virtutem Ergo quum fides sit animæ vita, quæcunque fidem alunt, & promouent, cibo comparantur. Hoc cibi genus incorruptibile vocat, & manere dicit in vitam æternam, vt sciamus non in diem animas nostras pasci, sed educari in spem beatæ immortalitatis: quia opus salutis nostræ inchoat Dominus, vt perficiat vsque in diem Christi. Ideo Spiritus dona recipere nos conuenit, vt tesseræ sint ac pignora vitæ æternæ. Nam etsi reprobi cibum hunc gustatum sæpe respuunt, vt in illis non permaneat: fideles tamen animæ vim istam manentem sentiunt, vbi vim istam Spiritus in eius donis minimè caducam, imò nunquam excidentem, percipiunt. Futilis est eorum argutia qui ex Operandi voce colligunt nos vitam æternam operibus mereri. figuratè enim (vt dictum est) Christus homines hortatur vt sua studia ad cælestis vitæ meditationem applicent, quum aliàs soleant mundo esse affixi. Et Christus ipse omnem scrupulum eximit, quum se testatur hunc *Cibum donare.* nam quod donatione eius consequimur, nemo propria industria sibi comparat. Est quidem in his verbis aliqua repugnantiæ species: sed facilè hæc duo inter se conueniunt, quod spiritualis animæ cibus gratuitum sit Christi donum, & quòd nos toto cordis affectu huc eniti conueniat vt fiamus tanti boni participes. *Hunc enim pater signauit.* Signatus.
Confirmat proximam sententiam: quia in hoc destinatus nobis sit à Patre. Perperam hunc locũ Veteres ad Diuinam Christi essentiam torserũt, quasi signatus dicatur quia character est, & expressa imago Patris. neque enim hîc de æterna sua essentia subtiliter disserit, sed quid sibi mandatum sit & iniunctum, quid habeat erga nos officij, & quid petere à se & sperare debeamus. Porrò apta metaphora ad vetustum morem alludit: nam quod volebant authoritate sua sancire, annulis signabant. Ita Christus, ne videatur quicquam sibi sumere, has partes à Patre sibi fuisse impositas pronuntiat, & hoc Patris decretum quasi insculpto sigillo patefactum esse. Summa est, Quum minimè sit cuiusuis pascere animas cibo incorruptibili, Christus in medium prodit, ac se authorem tanti boni promittens, simul adiungit se approbatum esse à Deo, & cum hac signatoria nota hominibus fuisse missum. Hinc sequitur, non irritum fore eorum studium qui animas suas Christo pascendas offerent. Sciamus ergo expositam nobis esse in Christo vitã, vt quisque nostrûm non fortuitò, sed certus de successu ad eam aspiret. Simul tamen docemur, crimine falsi teneri coram Deo quicunque laudem hanc aliò quàm ad Christum transferunt. Vnde cõstat Papistas omnibus doctrinæ suæ partibus prorsus esse falsarios. quotquot enim in Christi locum supponunt salutis media, toties quasi inductis lituris hoc Dei sigillum, quod vnum est authenticum, scelerata audacia & nefanda perfidia corrũpunt. Nos verò, ne in illum horribilem reatum incidamus, Christo integrum ac illibatum seruare discamus quicquid illi à Patre datum est.

28 *Quid faciemus vt,* &c.) Satis intellexerat turba hortatum esse Christum vt altius contenderent quàm ad præsentis vitæ commoda, nec debere in terra occupari quos Deus aliò vocat. Verùm qui sic interrogant, ex parte hallucinantur, quòd laborandi rationem non tenent: neque enim cogitant Deum per manum Filij nobis conferre quicquid ad spiritualem vitam necesse est. Primò quærunt quid facere ipsos oporteat: deinde quum opera Dei nominant, vagantur sine scopo: ita ignorantiam gratiæ Dei produnt. Quãquam videntur hîc superbè Christo obstrepere, quasi immeritò eos arguat: acsi dicerent, Nullámne æternæ vitæ curam nobis esse putas? quid ergo facere nos iubes vltrà quàm facimus? *Opera Dei* intellige quæ Deus exigit, & quæ illi probantur.

29 *Hoc est opus Dei.*) Loquuti erant de operibus: Christus ad vnum opus eos reuocat, hoc est ad fidem. quo significat, quicquid extra fidem homines moliuntur, inutile ac vanum esse, solam verò fidem sufficere: quia hoc vnum à nobis Deus postulat, vt credamus. Est enim hîc inter fidem

fidem & hominum studia ac conatus tacita antithesis. acsi dixisset, Frustra satagunt homines quum sine fide student placere Deo, acsi extra viam currendo ad metam non tenderent. Est ergo insignis locus, quòd homines, quantumuis miserè tota vita se fatigent, ludunt tamen operam nisi fides in Christum sit illis viuendi regula. Qui ex hoc loco colligunt fidem donum esse Dei falluntur: neque enim quid efficiat Deus in nobis, sed quid requirat ac velit, Christus docet. Videtur tamen id esse absurdum, nihil Deo probari præter vnam fidem: neque enim contemni debet charitas, nec alia pietatis officia locum & honorem perdunt. ergo vtcunque primatum teneat fides, non tamen superuacua sunt alia opera. Respõsio facilis est. neque enim fides vel charitatem vel vllũ aliud bonum opus excludit: quãdo omnia in se cõtinet. Fides enim vocatur vnicum Dei opus, quia per ipsam Christum possidentes, filij Dei efficimur, vt nos Spiritu suo gubernet. Quia ergo à fide Christus eius fructus nõ separat, non mirum est si in ea constituat proram (vt loquuntur) & puppim. Quid valeat credendi verbum diximus tertio capite. hoc semper memoria tenendum est, vt vis fidei nobis constet, definiendum esse quid sit Christus, in quem credimus, & cur nobis à patre datus sit. Cæterùm putida est eorum cauillatio qui huius loci prætextu operibus nos iustificari contendunt, si fides iustificat, quum ipsa quoque vocetur opus primum. Satis constat Christum impropriè loqui, quum fidei imponit nomen operis. sicuti quum Paulus legem fidei & legem operum inter se comparat. Deinde quum operibus negamus iustificari homines, opera intelligimus quorum merito sibi homines gratiam apud Deum concilient. Atqui fides nihil ad Deum affert: quin potius hominem vacuum & inopem sistit coram Deo, vt Christo eiúsque gratia impleatur. Quare passiuũ est opus, (vt ita loquar) cui nulla potest rependi merces: nec aliam confert homini iustitiam nisi quam à Christo recipit. *Fides quodammodo est passiuũ opus.*

30 *Dixerunt ergo illi, Quod ergo signum facis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?*
31 *Patres nostri manna comederunt in deserto, sicut scriptum est, panem cæli dedit eis edendum.* *Exod.16.*
32 *Dixit ergo illis Iesus, Amen amen dico vobis, non Moses panem vobis dedit è cælo, sed Pater meus dat vobis panem è cælo verum.*
33 *Panis enim Dei hic est qui descendit è cælo, & vitam dat mundo.*

30 *Quod signum facis?*) Hæc improbitas plus satis testatur quàm verè alibi dictum sit, Generatio hæc praua signum quærit. Signorum admiratione ad Christum prius tracti fuerant: nouo rursus signo obstupefacti Christum confessi sunt esse Messiam, & Regem volebant hac fiducia creare: nunc tanquam ab ignoto signum postulant. Vnde tam subita obliuio, nisi quia Deo ingrati ad conspectum virtutis eius malignè cæcutiunt? Nec dubium est quin fastidiant quæcunque hactenus viderunt miracula, quòd Christus eorum votis non obsequitur, nec eum reperiunt qualem sibi finxerant. Si spes oblata fuisset terrenæ fœlicitatis assiduos illi plausus dedissent: Propheta, & Messias, & Filius Dei absq; controuersia fuisset ab illis salutatus: nunc quia eos obiurgat quòd carni sint nimium dediti, audiendum amplius non putant. Et hodie quàm multi sunt illis similes? initio enim quia Christũ vitiis suis blandum fore sibi promittunt, cupidè arripiunt eius Euangelium, nullam eius probationem desiderant: sed vbi ad abnegationem carnis & crucis tolerantiam vocãtur, tũc fidem Christo abrogare incipiunt, quærunt vnde ortum sit Euangeliũ: denique magister illis esse desinit Christus simul atque eorum votis non respondet. *Matth. 12.39.* *A miraculis qui petunt vocationis testimonium.*

31 *Patres nostri.*) Ergo vlcus digito Christus tetigit, quum eos instar brutorum animalium venire diceret ad saginandum ventrem: hunc enim crassum affectum produnt quum Messiam postulant à quo pascantur. Et quòd magnificè extollũt Dei gratiam in manna, id astutè faciunt ad obruendã Christi doctrinam, qua immodicum studium corruptibilis cibi damnabat. nam ex aduerso opponunt splendidum elogium quo ornatur manna, quũ illi nomen tribuitur panis cælestis. Atqui non eo consilio Spiritus honorificè manna appellat panem cæli, quasi Deus populum suũ tanquam porcorum gregem saginando, nihil illi præstantius dederit. Ergo nihil excusationis habent quum spiritualem animæ cibum, qui nunc à Deo offertur, impiè respuunt.

32 *Amen amen dico vobis.*) Videtur negare Christus quod ex Psalmo citatum fuerat: sed tantùm per comparationem loquitur. Panis cæli man vocatur, sed corpori alendo: panis autem cælestis verè & propriè censetur qui spirituale est animæ alimentum. Ergo Christus hîc mundum cælo opponit, quia incorruptibilis vita non nisi in regno Dei quærenda est. Cæterùm veritas hoc loco non opponitur figuris, vt alibi sæpe: sed Christus respicit quænã vera sit hominis vita, nempe qua differt à brutis animalibus, & qua inter creaturas excellit. Quũ subiicit postea, *Pater meus dat vobis*, perinde valet acsi dixisset, Man quod à Mose datũ fuit Patrib. vestris, non attulit cælestem vitã: sed nunc verè panis cælestis vobis offertur. Patrem quidem huius panis datorẽ nominat. sed intelligit per manum suam dari. Ita antithesis nõ refertur ad Mosen & Deum, sed ad Mosen & Christum. Christus autẽ Patrẽ potius quàm se huius doni authorẽ facit, vt plus reuerẽtiæ cõciliet: acsi diceret, Agnoscite me Dei ministrum, cuius manu animas vestras pascere vult in vitã æternam. Sed rursus parum cũ Pauli doctrina cõsentaneũ videtur: Paulus enim man cibum appellat spiritualem. Respondeo, Christum pro captu eorum loqui quibuscum negotium habet. neque hoc Scripturæ insolens est. videmus vt variè Paulus ipse de Circuncisione disserat. quum tractat de institutione, fatetur fuisse fidei: dum illi cum pseudoapostolis certamen est, sigillum potius maledictionis facit, idque ex eorum sensu. Reputemus quid Christo obiectũ fuerit: nempe ipsum Messiam non probari nisi victum corporalem suis suppeditet. Ergo non

C.VI. proponit in medium cuius rei figura fuerit man, sed hunc verum fuisse panem negat quo ventres pascebat Moses.

33 *Panis enim Dei est.)* Ratiocinatur Christus à definitione ad definitum negatiuè, hoc modo, Panis cælestis est qui è cælo descendit ad dandam mundo vitam: in manna nihil fuit tale: ergo non fuit ille cælestis panis. Interea verò confirmat quod prius dixit, nempe se à Patre missum esse, vt longè excellentius homines pascat quàm Moses. Man quidem è cælo visibili (hoc est ex nubibus) descendit, sed nō ex regno Dei æterno, vnde ad nos manat vita. Et Iudæi quos alloquitur Christus, non altius spectabant quàm quòd in deserto bene referti & saginati fuerant Patrum ventres. Panem Dei nunc vocat quem prius dixit panem cæli: non quòd aliunde sit quàm à Deo qui nos in præsenti vita panis sustentat, sed quia ille demum censetur diuinus qui ad beatam immortalitatem animas viuificat. Cæterùm hic locus docet totum mundum Deo esse mortuum, nisi quatenus eum Christus viuificat: quia nusquam nisi in ipso reperietur vita. In *Descensu* è cælo duo notanda sunt, nempe quòd in Christo diuinam habemus vitam, quia à Deo profectus est vt nobis sit author vitæ: deinde quòd nobis propinqua est cælestis vita, vt supra nubes violare & mare traiicere opus nō sit. Nam ideo ad nos descendit Christus quia sursum ascendere nemo poterat. *Descensus è cælo.*

34 *Dixerunt ergo illi, Domine, semper da nobis panem hunc.*

35 *Dixit illis Iesus, Ego sum panis vitæ: qui venit ad me, non esuriet: & qui credit in me non sitiet vnquam.*

36 *Sed dixi vobis quod etiam vidistis me, & non creditis.*

37 *Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me non eiiciam foras.*

38 *Quia descendi è cælo, non vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit.*

39 *Hæc autem est voluntas eius qui me misit Patris, vt quodcunque mihi dedit, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in nouissimo die.*

40 *Hæc autem est voluntas eius qui me misit, vt quisquis videt filium, & credit in eum, habeat vitam æternam: & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*

34 *Semper da nobis.)* Non dubium quin ironicè loquantur, vt in eo Christum vanitatis insimulent quòd se panem vitæ dare iactabat. Ita miseri homines, dum promissiones Dei respuūt, vno hoc malo non contenti, Christum substituunt reum suæ infidelitatis.

35 *Ego sum panis vitæ.)* Docet primùm coràm adesse panem quem per ludibrium petebant: deinde obiurgat. Porrò à doctrina incepit, vt ingratitudinis magis conuictos ostenderet. Duæ autem sunt partes: quia vnde petenda sit vita ostendit, & quomodo ea potiamur. Scimus quid occasionem Christo præbuerit vt metaphoris istis vteretur, quia scilicet mannæ & quotidiani victus facta erat mētio. Sed tamen hæc figura ad docendos rudes aptior est quàm simplex oratio. Quū pane vescimur in alimentum corporis, tū infirmitas nostra, tum vis diuinæ gratiæ melius apparet quàm si absque pane arcanam virtutem Deus instillet ad corpus ipsum alendum. Ita anagoge à corpore ad animam sumpta facit vt Christi gratia melius sentiatur. nam quum audimus Christum esse panem quo animas nostras vesci oportet, hoc in animos nostros magis penetrat quàm si simpliciter Christus diceret se esse vitam nostram. Notandū tamen non exprimi *Panis* voce vim Christi viuificam, qualiter eam sentimus. neque enim panis vitam inchoat, sed quę iam est eā fouet ac tuetur in statu. At Christi beneficio non modò retinemus vitam, sed habemus vitę initium: quare impropria est ex parte similitudo. Verùm in hoc nihil absurdi est: quia Christus ex sermonis prius habiti circunstantia orationem suā contexit. Atqui mota fuerat quæstio vter pascendo homines esset præstantior, Moses, an ipse Christus. Hęc eadem ratio est cur panem tantùm nominet: quia illi māna solùm obiecerant, ideo satis habuit panem alterum opponere. Cæterùm simplex doctrina est, Non viuere animas nostras intrinseca (vt ita loquar) virtute, sed vitam à Christo mutuari. *Qui venit ad me.* Nunc vescendi modum definit: nempe quum fide ipsum recipimus: Neque enim quicquam incredulis prodest, Christum esse panem vitæ, quia vacui semper manēt: sed tunc Christus efficitur panis noster quum famelici ad ipsum accedimus vt nos impleat. Venire ad Christum & Credere idem in hoc loco valent: sed in priore verbo fidei effectus exprimitur, quòd scilicet inediæ nostrę sensu compulsi ad Christum petendę vitę causa cōfugimus. Porrò qui ex hoc loco manducationem Christi nihil aliud esse colligunt quàm fidem, non satis appositè ratiocinantur. Fateor certè non aliter nos Christum edere quàm credendo: sed manducatio ipsa effectus est ac fructus fidei potius quàm fides. Neque enim fides Christum intuetur duntaxat quasi procul remotum, sed eum amplectitur vt noster fiat, & in nobis habitet: facit vt coalescamus in eius corpus, communem habeamus cum ipso vitam, vnum denique simus cum ipso. Ergo verum est sola fide manducari Christū, modò simul teneamus qualiter nos cum ipso coniungat fides. *Non sitiet vnquam.* Videtur hoc præter rationem additum: quia officium panis non est sitim restinguere, vt esuriem sedat. plus ergo pani tribuit Christus quàm ferat eius natura. Iam dixi quòd panis tantùm nomen vsurpet, quia scilicet ita ferebat mannæ comparatio cum cælesti eius virtute qua animæ nostrę in vita sustinentur. interea panis nomine totam alimentorum summam intelligit: atque id ex trito gentis suæ vsu. Hebræi enim panem comedere per synecdochen pro cœnare aut prandere accipiunt: & quum à Deo petimus panem quotidianum, potum & reliquas vitæ partes comprehendimus. Sensus ergo est, Quisquis se ad Christum contulerit, vt ab ipso vitam habeat, nihil ei defutu-

defuturum quin ad satietatem vsque omnibus vitæ fouendæ præsidiis abundet.

36 *Sed dixi vobis.*) Iam eos increpat quòd donum Dei sibi expositum malignè reiiciant. Est autem hic nimis impius Dei contemptus, reiicere quod quis agnoscit ab ipso datum. Nisi testatam illis fecisset Christus suam virtutem, ac palàm fecisset se à Deo prodiisse, poterat eorum culpam subleuare ignorantiæ prætextus: sed quòd eius doctrinam repudiant quem prius Messiam Domini confessi sunt, extrema est indignitas. Verum quidem est, nunquam sic data opera resistere Deo homines vt sibi cum Deo negotium esse cogitent, quo pertinet illud Pauli, Nunquam Dominum gloriæ crucifixissent si ab illis fuisset agnitus. Sed increduli, quia sponte cæcutiunt ad lucem, meritò videre dicuntur quod statim euanescit ex eorum oculis: quia Satan eorum mentes obtenebrat. Hoc extra controuersiam est, quod dixit eos *Vidisse*, non de corporis aspectu debere accipi, sed potius notari voluntariam cæcitatem, quod illum qualis erat cognoscere potuerint, nisi ipsis sua malitia obstaret.

1.Cor.2.8.

37 *Quicquid dat mihi Pater.*) Nequid doctrinæ suæ deroget eorum incredulitas, tantæ contumaciæ causam esse dicit quòd reprobi sint & à grege Dei alieni. Hoc itaque consilio inter electos & reprobos hìc discernit, vt sua nihilominus maneat doctrinæ authoritas, quanuis apud multos fidem nõ obtineat. Nam & impij verbo Dei detrahũt, & pro nihilo habent, quia eius reuerentia non tangũtur: & multi infirmi ac rudes dubitant an verbum Dei sit quod à bona mundi parte respuitur. Huic scandalo Christus occurrit, quum suos esse negat quicunque nõ credunt, talibus si non sapiat Dei veritas, nihil esse mirũ: sed omnes Dei filios eam amplecti. Primo loco dicit ad se venire quoscunque illi Pater donat. Quibus verbis intelligit fidem non esse in arbitrio hominum, vt promiscuè vel fortuitò hic & ille credãt, sed Deum eligere quos Filio suo quasi de manu in manum tradat. Nam quum dicit venire quicquid datur, inde colligimus non omnes dari. Rursum colligimus, tanta Spiritus efficacia operari Deum in electis suis vt nemo eorum excidat. Nam *Donandi* verbum perinde valet acsi dixisset Christus, Quos elegit Pater, eos regenerat, & mihi in Euangelij obedientiam addicit. *Et eum qui venit ad me.* Hoc ad piorum consolationem additum est, vt certò statuant fide sibi patêre aditum ad Christum, &, simulac in fidem eius ac tutelam se tradiderint, benignè receptum iri. vnde sequitur salutarem fore omnibus piis Euangelij doctrinam, quia nemo se Christo discipulum offert qui non vicissim illum sentiat & experiatur fidum & probum doctorem.

38 *Quia descendi è cælo.*) Confirmatio est proximæ sententiæ, quòd frustra non quæratur à nobis Christus. Fides enim opus est Dei, quo demonstrat nos esse suos, & Filium constituit salutis nostræ præsidem. Atqui Filius nihil aliud propositum habet nisi vt impleat Patris mandata. nunquam igitur repudiabit à Patre missos. vnde tandem conficitur nunquam irritam fore fidem. Quòd discrimen ponit Christus inter suam & Patris voluntatem, in eo auditoribus se attemperat, quia (vt procliue est ad diffidentiam hominis ingenium) fingere nobis diuersum aliquid solemus quod dubitationem pariat. Vt prauis eiusmodi figmentis ansam præcidat Christus, se mundo exhibitum fuisse asserit, vt ratum faciat ipso effectu quod de salute nostra decreuit Pater.

39 *Hæc autem est voluntas*) Nunc testatur hoc esse Patris consilium vt in Christo certã salutem reperiant fideles. vnde iterũ sequitur, reprobos esse quicunque non proficiunt in Euãgelij doctrina. Quare si videmus multis cedere in exitiũ, non est quòd despondeamus animos: quia illi sponte malum sibi accersunt. Nobis sufficiat quòd semper ad colligendos in salutem electos Euangelium valebit. *Non perdam ex eo.* Hoc est, non patiar mihi auferri vel perire. quo significat non ad diẽ vnum vel paucos se esse salutis nostræ custodem, sed sibi ad extremum vsque curæ futuram, vt tanquam à carceribus ad metam vsque nos perducat. ideo mentionem facit vltimæ resurrectionis. Atque hęc promissio plusquam necessaria est miserè laborantibus in tanta carnis infirmitate, cuius sibi quisque nostrûm satis conscius est. Singulis certè momentis labefactari posset totius mundi salus, nisi fideles Christi manu suffulti, intrepidè ad diem resurrectionis tenderent. Sit ergo hoc animis nostris infixum, porrectam esse nobis manum à Christo, vt nos minimè in medio cursu deserat, sed quo eius ductu freti, securè ad diem vltimum oculos attollere audeamus. Alia etiam de causa meminit resurrectionis: quia dum vita nostra abscondita est, similes mortuis sumus. Quid enim differunt ab impiis fideles, nisi quòd miseriis obruti, & tãquam oues mactationi destinatæ, semper alterum in sepulchro pedem habent? imo parum abest quin à morte subinde absorbeantur? Vna ergo spei & patientiæ fultura restat, si omisso præsentis vitæ statu, ad diem illum vltimum animos sensúsque nostros conferimus, & per mundi obstacula transimus, donec fidei nostræ fructus tandem appareat.

40 *Hæc autem est voluntas.*) Dixerat tuendæ salutis nostræ partes sibi à Patre mandatas esse: nunc modum quoque definit. Hæc itaque obtinendæ salutis est ratio si obediamus Euangelio Christi. Hoc quidem iam nuper attigerat: sed nunc melius exprimit quod subobscurè fuerat dictum. Quod si Deus fide seruari vult quos elegit, & ęternum suum decretum hoc modo sancit ac exequitur, quisquis non contentus Christo, de æterna prędestinatione curiosè inquirit, quantum in se est pręter Dei consilium saluus esse appetit. Electio Dei per se occulta est & arcana: eam Dominus vocatione qua nos dignatur patefacit. Quare insaniunt qui suam vel aliorum salutem in labyrintho prędestinationis quęrunt, propositam sibi fidei viã non tenentes: imò prępostera hac speculatione vim prędestinationis & effectum euertere conantur. nã si nos in hunc finẽ elegit Deus vt credamus, tolle fidem, & mutila erit electio. Atqui in Dei consilio continuã & ordinatam principij & finis seriem abrumpere nefas est. Porrò vt indiuiduo nexu electio Dei vocationem secũ trahit, ita quum efficaciter nos Deus ad fidem Christi vocauit, hoc perinde apud nos valeat acsi insculpto sigillo suum de salute nostra decretũ comprobaret. Nã Spiritus testimoniũ nihil aliud est quàm adoptionis nostræ

obsignatio. Ergo sua cuique fides æternæ Dei prædestinationis locuples est testis, vt altius inquirere sacrilegium sit. quia atrocem Spiritui sancto iniuriam facit quisquis simplici eius testimonio subscribere detractat. *Videre & Credere* superiori sententiæ opponit. Iudæis enim exprobauerat quod non crederent, quum tamen vidissent: nunc in Filiis Dei cum sensu quem percipiunt Diuinæ in Christo virtutis, fidei obedientia coniungitur. Porrò hæc verba ostendunt fidem ex Christi notitia fluere: non quòd præter simplex Dei verbum quicquam desyderet: sed quia si Christo fidamus, qualis sit & quid nobis afferat sentire nos oportet.

41 *Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat, Ego sum panis qui descendi è cælo.*
42 *Et dicebant, Nónne hic est Iesus filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? quomodo ergo hic dicit, E cælo descendi?*
43 *Respondit ergo Iesus, & dixit illis, Ne murmuretis inter vos.*
44 *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui me misit, traxerit eum: & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*
Ies. 54. 13. Iere. 31. 34. 45 *Est scriptum in Prophetis, Et erunt omnes docti à Deo. Quisquis ergo audiuit à Patre, & didicit, venit ad me.*

41 *Murmurabant.*) Exortum inde fuisse murmur Euangelista docet quod Iudæi carnis humilitate offensi, nihil in Christo Diuinum aut cæleste conciperent. Quanquam duplex illis fuisse obstaculum ostendit. alterum enim sibi ex falsa opinione fingebant, quum dicerent, Hic est filius Ioseph, cuius patrem & matrem nouimus. Alterum erat ex peruerso iudicio, quòd Filium Dei Christum esse non putabant, quia carne indutus ad homines descenderat. Atqui nos nimium maligni sumus, si ideo despicimus Dominum gloriæ quòd se nostra causa exinaniuit, forma serui accepta. nam hoc luculentum potius immensi erga nos amoris & admirabilis gratiæ specimē fuit. Deinde non sic latebat diuina Christi maiestas sub contemptibili & abiecta carnis specie, quin multiplicis fulgoris sui radios emitteret. sed crassis hominibus & stupidis deerant oculi qui perspicerent manifestam eius gloriam. Vtroque modo nos etiam quotidie peccamus. Primò magnum hoc nobis impedimentum est quòd Christum non aspicimus nisi carnis oculis: ita fit vt nihil in ipso magnificū nobis appareat: vitioso enim nostro sensu quicquid in ipso est eiúsque doctrina peruertimus: adeò sinistri sumus interpretes. Deinde eo ipso non contenti, multa falsa arripimus quæ Euangelij contemptum pariant. Quinetiam multi sibi monstra fabricant, quorum prætextu Euangelium sibi exosum reddant. Ergo data opera repellit mundus Dei gratiam. Ac nominatim Iudæos exprimit Euangelista, vt sciamus profectum ab iis esse murmur qui fidei & Ecclesiæ titulo superbiebant: vt omnes discamus Christum reuerenter suscipere quum se ad nos demittit, & quo propior nobis est, eo libentius ad eum accedere, vt nos ad cælestem suam gloriam extollat.

43 *Ne murmuretis.*) Murmuretis culpam in eos reiicit: acsi diceret, Doctrina mea nullam continet offendiculi materiam: sed quia vos reprobi estis, virulentos animos vestros irritat: ac ideo non sapit, quia insipidum est vobis palatum.

44 *Nemo potest, &c.*) Non simpliciter eorum prauitatem accusat, sed simul admonet hoc peculiare esse Dei donum, propositam à se doctrinam amplecti. quod ideo facit ne ipsorum incredulitas infirmos conturbet. Multos enim tenet hęc stultitia, vt in rebus Diuinis ab hominum respectu pendeāt, ita fit vt Euangelium suspectum habeant simulatque vident non recipi à mundo. Rursum increduli sibi in sua peruicacia placentes, Euangelium damnare audent, quia ipsis non arrideat. Ex aduerso itaque pronuntiat Christus, Euangelij doctrinam, quamuis promiscuè omnibus prędicetur, non posse tamen ab omnibus percipi, sed opus esse noua mente & nouo sensu. non esse igitur fidem in hominum arbitrio, sed Diuinitus conferri. Quia *Venire* ad Christum metaphoricè hîc positum est pro credere. Euangelista, vt metaphoram contexat in membro opposito, *Trahi* eos dicit quorum mentes illuminat Deus, & corda flectit ac format in Christi obedientiam. Hęc summa est, non mirum esse si ab Euangelio multi abhorreant: quia nemo vnquam sponte ad Christum accedere poterit nisi quem Deus Spiritu suo pręueniet. Inde autem sequitur non omnes trahi, sed Deum hac gratia dignari quos elegit. Quantum ad trahendi modum spectat, non est ille quidem violentus qui hominem cogat externo impulsu: sed tamen efficax est motus Spiritus sancti, qui homines ex nolentibus & inuitis reddit voluntarios. Quare falsum est illud & profanum, non nisi volentes trahi: quasi homo se proprio motu obsequentem Deo prębeat. quòd enim homines Deum volentes sequuntur, id iam ab ipso habent qui eorum corda in suum obsequium formauit. *Venire ad Christum Trahi.*

45 *Est scriptum in Prophetis.*) Confirmat Christus Iesaię testimonio quod dixit, Neminem ad se venire nisi à Patre tractum. Prophetas nominat in plurali numero, quia in vnum corpus collectę erant omnes prophetię, vt meritò posset vnus censeri Prophetarum omnium liber. Porrò locus qui citatur extat apud Iesaiam, capite 54. c. 13. vbi de Ecclesię instauratione verba faciens filios illi promittit Dei magisterio edoctos. Vnde colligere promptū est non aliter posse restitui Ecclesiam, nisi Deus magistri partes suscipiens fideles ad se adducat. Docendi ratio de qua loquitur Propheta, non in externa tantū voce sita est, sed in arcana etiam Spiritus sancti operatione. In summa, hoc Dei magisterium est interior cordis illuminatio. Quòd dicit *Omnes*, ad electos restringi debet, qui soli sunt genuini Ecclesię filij. Iā nō difficile est videre quomodo vaticiniū hoc Christus ad pręsentē caussam accōmodet. Docet Iesaias tūc verè demū ędificari Ecclesiā quū filios habet Diuinitus edoctos. Aptè igitur

igitur infert Christus, non esse oculos hominibus ad perspiciendam vitæ lucem, donec aperiantur à Deo. Simul etiam in nota vniuersali insistit, quia inde ratiocinatur, omnes, qui à Deo docentur, efficaciter trahi vt veniant. atque huc pertinet quod mox subiicitur, *Quisquis ergo audiuit.* Summa est, reprobos esse & exitio deuotos quicunque non credunt: quia omnes Ecclesiæ filios & vitæ hæredes Deus sibi obedientes discipulos reddat. Vnde sequitur, neminem ex Dei electis à Christi fide alienum fore. Proinde sicuti prius negauit Christus homines ad credendum esse idoneos nisi trahantur, ita nunc pronuntiat efficacem esse Spiritus gratiam, qua trahuntur vt necessariò credant. His duobus membris prorsus euertitur tota liberi arbitrij facultas quam sibi somniant Papistæ. nam si tunc demum venire ad Christum incipimus quum nos traxit Pater, fidei initium minimè in nobis est, neque vlla præparatio: rursus si veniant omnes quos Pater docuit, non credendi tantum optionem dat illis, sed fidem ipsam. Ergo quòd directioni Spiritus sponte obsequimur, hęc pars gratiæ est, & quasi obsignatio: quia non traheret nos Deus si tantùm porrecta manu voluntatem nostram in medio suspensam relinqueret. Propriè autem nos trahere dicitur quum ad plenum vsque fidei effectum Spiritus sui virtutem extendit. *Audire à Deo* dicuntur qui Deo intus loquenti se ex animo subiiciunt, quia in illorum cordibus Spiritus regnat. *Venit ad me.* Ostendit indiuiduam coniunctionem quam cum Patre habet. sensus enim est, Fieri non posse quin se Christo addicant quicunque Dei sunt discipuli, & Deo esse indociles qui Christum reiiciunt: quia hæc sola est sapientia quam in Dei schola discunt electi omnes, ad Christum venire. neque enim Pater, qui eum misit, seipsum abnegare potest.

46 *Non quòd Patrem quisquam viderit, nisi is qui est à Deo, hic vidit Patrem.*
47 *Amen amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam.*
48 *Ego sum panis vitæ.*
49 *Patres vestri comederunt manna in deserto, & mortui sunt.*
50 *Hic est Panis qui è cælo descendit, vt ex eo edat aliquis & non moriatur.*
51 *Ego sum Panis viuus qui è cælo descendi. si quis ederit ex hoc pane, viuet in æternum: &*
panis quem ego dabo, caro mea est quam ego dabo pro mundi vita.

46 *Non quòd Patrem.*) Sicuti hactenus commendauit Patris sui gratiam, ita nunc sedulò ad se vnum reuocat fideles. nam vtrunque coniungi debet, nullam haberi posse Christi notitiam donec Pater illuminet suo Spiritu qui natura cæci sunt, & tamen frustra quæri Deum nisi præeunte Christo: quoniam altior est Dei maiestas quàm vt ad eum hominum sensus pertingant. Imo exitialis erit abyssus quæ putabitur esse Dei cognitiò extra Christum. Quum Patrem sibi soli cognitum esse dicit, significat hoc officium in se propriè competere vt hominibus eum manifestet, qui alioqui est absconditus.

47 *Qui credit in me.*) Proximæ sententiæ expositio. docemur enim his verbis tunc innotescere nobis Deum quum in Christum credimus. Deum enim inuisibilem tunc cernere quasi in speculo vel in viua & expressa imagine incipimus. Ergo maledictum sit quicquid de Deo nobis proponitur, nisi dirigat in Christum. Quid sit in Christum credere prius exposui. neque enim confusa & inanis fides imaginanda est, quæ Christum virtute sua spoliet, qualis est apud Papistas, qui de Christo credunt quantum libuerit. Nam ideo vitam fide consequimur quia scimus in Christo contineri omnes vitæ nostræ partes. Quòd quidam ex hoc loco colligunt, credere in Christum idem esse atque edere Christum vel carnem eius, non satis firmum est. hæc enim duo inter se tanquam prius & posterius differunt: sicuti ad Christum venire, & ipsum bibere: præcedit enim accessus. Fateor non manducari Christum nisi fide. sed ratio est, quia fide eum recipimus vt habitet in nobis, simúsque eius participes, adeóque vnum cum ipso. Quare manducatio, effectus est aut opus fidei.

48 *Ego sum panis vitæ.*) Præter id quod prius dixerat se viuificum esse panem quo animæ nostræ aluntur: vt id melius amplificet, simul antithesin repetit huius panis & veteris mannæ, vnà cum hominum comparatione. *Patres,* inquit, *vestri comederunt manna,* &c. Manna dicit eorum Patribus caducum fuisse cibum, qui eos à morte non exemit. Sequitur ergo, animas non alibi quàm in ipso cibum inuenire, quo in spiritualem vitam pascantur. Porrò tenendum est memoria quod alibi admonui, non hic haberi de manna sermonem quatenus Christi figura fuit arcana (nam eo respectu Paulus spiritualem cibum nominat) sed diximus Christum hìc auditoribus sermonem suum attemperare, qui tantum de pascendo ventre soliciti, nihil in manna altius spectabant. Meritò itaque patres eorum mortuos esse pronuntiat, hoc est, qui similiter ventri addicti fuerunt. Et tamen eos ad edendum inuitat, quum dicit se venisse *Vt edat aliquis.* perinde enim valet hæc loquutio ac si diceret, omnibus se in promptu fore qui tantùm edere volent. Neminem ex his qui Christum semel comederint, *Mori,* intellige, quia nunquam extinguitur quæ ab ipso nobis confertur vita, quemadmodum habuimus capite quinto. 1.Cor.10.3

51 *Ego sum panis viuus.*) Sæpius idem repetit, quia nec quicquam est magis cognitu necessarium, & pro se quisque sentit, quàm difficulter fidem apud nos inueniat, & quàm facilè ac citò effluat. Vitam omnes appetimus: sed stultè ac peruersè per ambages vagamur in ea quærenda; oblatam maior pars fastidiosè respuit. Quis enim non sibi vitam fingit extra Christum? quotus verò quisque est, cui Christus vnus satisfaciat? Non igitur superuacua est inculcatio, dum asserit toties Christus se vnum ad dandam vitam sufficere. sibi enim vni vendicat panis titulum, vt

Cap. VI.

omnes viuendi fictitias spes ex animis nostris reuellat. *Panem* viuum nunc appellat,quem prius dixit panem vitæ,eodem sensu nempe quo viuificum. Descensum cæli subinde commemorat, quia in hoc mundo,cuius præterit figura & euanescit,non reperietur spiritualis & incorruptibilis vita,sed tantùm in cælesti Dei regno. Quoties verbum *Edendi* ponit, ad fidem nos hortatur,quæ sola facit vt fruamur hoc pane in vitam. neque id frustra , quia pauci sunt qui manum extendere dignentur vt ori admoueant hunc panem : imò quum Dominus in os vsque illis porrigit,pauci sunt qui gustent : sed alij vento se ingurgitant:alij,quasi Tantalo similes,prope cibum ipsum sua vecordia esuriunt. *Panis quem ego dabo.* Quia vis illa arcana conferendæ vitæ, de qua loquutus est,ad diuinam eius essentiā referri poterat,nunc descendit ad secundum gradum,ac vitā illam in sua carne positā esse docet, vt inde hauriatur. Mirificum sanè Dei consilium quod in ea carne vbi sola prius mortis materia erat,vitam nobis proposuerit. Atque ita infirmitati nostræ consuluit,dum nos ad fruendā vitam non vocat supra nubes , sed eam exerit in terra: non secus ac si in regni sui abdita nos eueheret. Interea ingenij nostri superbiam corrigens, fidei humilitatem & obedientiam probat,dum vitam petituros, in carne sua , in speciem contemptibili, subsidere iubet. Sed obiicitur contrà , Christi carnem non posse vitam dare, quæ & morti fuit obnoxia,& nūc per se immortalis non est : deinde hoc minimè competere in carnis naturam vt animas viuificet. Respondeo,quanuis hæc virtus aliunde quàm ex carne proueniat , nihil tamen obstare quin aptè in eam competat hic titulus. Nam sicut æternus Dei Sermo fons vitæ est , ita caro eius veluti canalis, vitam,quæ intrinseca(vt loquuntur)in diuinitate residet,ad nos diffundit. Atque hoc sensu dicitur viuifica,quòd vitā quam aliunde mutuatur,nobis communicat. Id minimè obscurū erit si reputemus quænā sit vitæ causa,nēpe iustitiam. Atqui quanuis à solo Deo iustitia fluat,non alibi tamen plena eius exhibitio nobis constabit quàm in carne Christi: nā in ea impleta fuit hominum redemptio,in ea oblatum sacrificium expiandis peccatis , obedientia Deo præstita , quæ ipsum nobis placaret. ea quoque perfusa fuit sanctificatione Spiritus. ea tandē deuicta morte in cæleste gloriam recepta fuit. Sequitur ergo , omnes vitæ partes illic fuisse locatas , nequis possit iure conqueri se priuari vita, quia procul lateat. *Quam ego dabo pro mundi vita.* Dandi verbum varie accipitur : prior donatio, cuius prius meminit,quotidie fit,quoties scilicet se nobis Christus offert : secundo loco donationem illam vnicam notat quæ facta est in cruce, quum se Patri in sacrificium obtulit. tunc enim se in mortem exposuit pro hominum vita: nunc ad percipiendum mortis suæ fructum nos inuitat. Nihil enim nobis prodesset victimam illam semel esse immolatam nisi nunc sacro epulo vesceremur. Porrò hoc notandum est,quòd carnis suæ immolandæ partes sibi Christus asserit. vnde apparet quàm improbo sacrilegio se cōtaminent Papistę , qui sibi in Missa vsurpant quod vnici illius Sacerdotis proprium fuit.

Caro viuifica.

52 ***Decertabant ergo Iudæi inter se ,dicentes, Quomodo potest hic nobis dare carnem edendam?***

53 ***Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis,nisi ederitis carnem Filij hominis, & biberitis eius sanguinem,non habetis vitam in vobis.***

54 ***Qui manducat carnem meam ,& bibit meum sanguinem,habet vitam æternam:& ego resuscitabo eum in nouissimo die:***

55 ***Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.***

56 ***Qui manducat meam carnem,& bibit meum sanguinem, in me manet,& ego in eo.***

57 ***Quemadmodum me misit viuens Pater , ego quoque viuo propter Patrem: & qui manducat me,ille etiam viuet propter me.***

58 ***Hic est panis qui è cælo descendit:non quemadmodum comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt:qui manducat hunc panem,viuet in æternum.***

52 *Decertabant ergo Iudæi.*) Iudæos rursus nominat non honoris causa,sed vt suam illis incredulitatem exprobret, quòd familiarem de vita æterna doctrinam non recipiunt, vel saltem de re adhuc obscura & dubia non modestè inquirunt. peruicaciæ enim & contemptus signum est,quòd pugnasse eos dicit:qui verò ita contentiosè disputant, viam sibi obstruunt ad veri notitiam. Neque tamen hoc in illis simpliciter reprehenditur quòd de modo interrogauerint: nā eadem reprehensio in Abraham & beatam Virginem caderet. Ergo vel imperitia falluntur, vel parum candidè faciunt qui pręterita rixandi libidine & audacia (quas tantum damnat Euangelista) solam particulam *Quomodo* exagitant, quasi Iudæis nefas fuerit de modo manducationis inquirere. Atqui hoc socordię potius imputandum est quàm fidei obsequio tribuendum, si dubitationum nodos qui nobis soluuntur Domini verbo, scientes & volentes tenemus implicitos. Quare non inquirere tantum licet de manducandæ carnis Christi modo, sed eum quoque tenere operæpretium est quatenus in Scriptura exponitur. Facessat ille bis contumax humilitatis prætextus. Mihi vna illa Christi vox sufficit quum pronuntiat carnem suam verè cibum esse: ad reliqua libenter cęcutio. Quasi verò nō idem futurus sit hæreticis color, si sponte ignorent ex Spiritu sancto conceptum esse Christum , quia semen Abrahæ ipsum credentes , non vltrà inquirant. Solùm tenenda est hæc moderatio in arcanis Dei operibus, ne plus scire appetamus quàm verbo suo definit.

53 *Amen amen dico vobis.*) Hoc iusiurandum Christo extorsit indignatio , quum tam superbo contemptu gratiam suam respui videret : neque enim iam simplici doctrina vtitur,sed incutiendo terrori simul minas admiscet: æternum enim exitium denuntiat omnibus qui vitam à carne sua petere recusauerint,ac si diceret,Si caro mea

vobis

vobis contemptui est, scitote non aliam vobis spem vitæ restare. Hæc omnes gratiæ Christi cõtemptores manet vltio, vt cum sua superbia malè pereat. atque hac præcisa seueritate vrgendi sunt, ne sibi blandiri pergant. Nam si mortem ægrotis remedia aspernantibus minamur, quid impiis agendum est, dum vitam ipsam abolere quantum in se est nituntur? Quod dicit *Carnem Filij hominis*, emphasim habet: perstringit enim eorum contemptum, qui inde nascebatur quia reliquis hominibus similem videbant. Sensus ergo est, Contemnite me vt libet propter humilem & abiectum carnis meæ conspectum: tamen inclusa est in contemptibili hac carne vita, qua si vos priuatis, non alibi reperietis quod vos viuificet. Crassus fuit veterum error, qui infantulos putarunt vita æterna priuari nisi Eucharistiam illis porrigerent. neque enim de Cœna habetur concio, sed de perpetua communicatione quæ etiam extra Cœnæ vsum nobis constat. Nec verò rectè Bohemi, quum hoc testimonio probarent vsum calicis promiscuum debere omnibus esse. Quòd ad infantulos spectat, eos Christi institutio à Cœnę participatione arcet, quia nondum seipsos probare, nondũ colere memoriam mortis Christi possunt. Eadem institutio calicem omnibus vnà cum pane communem facit: mandat enim vt inde bibamus omnes.

Bohemi.

54 *Qui manducat carnem meam.*) Repetitio est, sed non superuacua: confirmat enim quod erat creditu difficile, non aliter carne sua & sanguine animas pasci quàm corpus potu & cibo sustinetur. Ergo sicuti nuper testatus est, omnibus qui vitã alibi quàm in carne sua quærunt, nihil residuum esse præter mortem: ita nunc pios ad bonam spem animat, dum vitam illis in eadem carne promittit. Obserua quòd resurrectionem toties adiungit vitæ æternæ: quia salus nostra ad illum vsque diem abscondita erit. Ergo quid nobis Christus conferat sentire nemo potest, nisi qui superato mundo resurrectionem vltimam sibi ante oculos ponit. Ex his verbis palàm apparet, perperam de Cœna exponi totum hunc locum: nam si verum esset, quicunque ad Sacram Domini mensam se ingerunt, carnis & sanguinis eius fieri participes, omnes similiter vitam referrent: scimus autem multis in exitium cedere. Et certè ineptum fuisset ac intempestiuum de Cœna tunc disserere, quam nondum instituerat: ideo de perpetua fidei mãducatione eum tractare certum est. Simul tamen fateor, nihil hic dici quod nõ in Cœna figuretur ac verè pręstetur fidelibus. adeóque sacram Cœnam Christus quasi huius concionis sigillũ esse voluit. Atque hæc ratio est cur apud Iohannẽ nulla fiat Cœnæ mẽtio. Itaque genuinum ordinẽ sequitur Augustinus, dum inter explicandum hoc caput Cœnam non attingit, donec ad finem vsque ventum est. Tunc autem docet mysterium hoc in symbolo repræsentari quoties Ecclesiæ sacram Cœnam celebrant, alibi quotidie, alibi tantum diebus Dominicis.

Sigillũ huius concionis Cœna Domini.

55 *Caro mea verè est cibus.*) Idem aliis verbis confirmat, sicuti inedia corpus tabescit & conficitur, ita animam, nisi cælesti pane reficiatur, mox fame perituram. Nam quum affirmat carnem suam verè esse cibum, animas, si careant cibo isto, famelicas esse significat. Tunc ergo vitam in Christo inuenies, si vitæ materiam quæras in eius carne. Ita cum Paulo iactare conuenit, nihil nobis excellere præter Christum crucifixum: quia simulatque à sacrificio mortis eius discessimus, nihil præter mortem nobis occurrit. Nec alia via nos ad Diuinæ suæ virtutis sensum deducit quàm per mortem & resurrectionem suam. Ideo Christum amplectere seruum Patris, vt se vitæ principem tibi ostendat. Nam quòd se exinaniuit, hoc modo ditati sumus omni bonorum affluentia: eius humiliatio ac descensus ad inferos nos in cælum extulit: crucis maledictionem subeundo, nobile iustitiæ trophæum erexit. Præposteri ergo sunt interpretes qui animas à Christi carne abducunt. Sed cur seorsum sanguinis sui meminit Christus, qui sub carne continetur? Respondeo habitam ab ipso rationem fuisse nostræ ruditatis. nam quum distinctè cibum & potum exprimit, vitam quam præstat numeris omnibus completam esse admonet, ne dimidiam tantùm vel mutilam nobis fingamus: acsi diceret, nullam nobis defore vitæ partem, si modò edamus carnem suam, & sanguinem bibamus. Sic etiam in Cœna, quæ huic doctrinæ respondet, non contentus panis symbolo, calicem simul adiungit, vt duplicem vitæ tesseram in ipso habentes, eo solo contenti esse discamus. neque enim partem vitæ reperiet in Christo nisi qui eum totam & solidam vitam sibi esse statuet.

1.Cor.2.2.

56 *Qui manducat carnem meam.*) Alia confirmatio. nam quum vitam solus in se contineat, eius fruendæ modum pręscribit, vt carnem suam edamus. acsi negaret se aliter nostrum fieri nisi quum fides nostra in eius carnem dirigitur. neque enim ad Christum Deum vnquam perueniet qui hominem negligit. Quare si tibi vis aliquid cum Christo esse commune, cauendum in primis est ne carnem eius fastidias. Quum dicit se in nobis *manere*, perinde hoc valet acsi diceret, hoc vnum esse vnitatis vinculum, & hac ratione se nobiscum coalescere, quum fides nostra in mortem eius recumbit. Porrò iterum hinc colligere licet, verba de externo symbolo non fieri: quod multi promiscuè ex infidelibus percipiunt, tamen à Christo alieni manent. Hinc præterea refellitur delirium illud, Iudam non minus sumpsisse Christi corpus quàm reliquos, dum omnibus porrectus est panis à Christo. nam sicuti ad externum signum inscitè restringitur hæc doctrina, sic tenendum est quod prius dixi, illic obsignari doctrinam quæ hîc habetur. Atqui certum est, Iudam nunquam fuisse Christi membrum: deinde plusquam absurdum est, carnem Christi mortuam & spiritu vacuam imaginari: postremò ridiculi sunt qui vllam carnis Christi manducationem absque fide somniant, quum sola fides os (vt ita dicam) animæ sit ac ventriculus.

57 *Quemadmodum misit me.*) Hactenus quomodo nos vitæ compotes fieri oporteat Christus disseruit: nunc ad causam principalem transit, quia prima vitæ origo in Patre est. Præuenit autem obiectionem. quia videri poterat Deo quod suum est detrahere, quum se faceret vitæ causam. Sic ergo se facit vitæ autorem vt aliunde sibi hoc datum concedat quod aliis ministrat. Notemus hanc quoque orationem accommodari ad eorum captum quibuscum loquebatur Christus: se enim Patri comparat tantum carnis suæ respectu. Tametsi enim Pater vitæ princi-

pium est, Sermo tamen æternus ipse quoque propriè est vita. Sed de æterna Christi Diuinitate hîc non agitur, quia seipsum proponit vt carne nostra vestitus se patefecit mundo. Quòd ergo se viuere propter Patrem dicit, non competit in nudam Diuinitatem, neque etiam simpliciter & per se humanæ naturæ conuenit: sed elogium est Filij Dei in carne manifestati. Deinde scimus Christo non esse insolens, Patri adscribere quicquid in se habebat Diuinum. Notandum autem est tres hic recenseri vitæ gradus: primum locum obtinet viuens Pater, qui scaturigo est, sed remota & abscondita: sequitur Filius, quem habemus velut fontem nobis expositum, & per quem ad nos vita diffunditur: tertia est vita quam nos ab ipso haurimus. Nunc tenemus summam, quia Deus Pater, penes quem residet vita, procul à nobis distat, Christus quasi medius statuitur, qui est secunda vitæ causa, vt inde ad nos vsque perueniat quod alioqui in Deo lateret.

Tres vitæ gradus.
Christus vt Deus homo factus, secũda vitæ causa est.

58 *Hic est panis.)* Redit ad comparationem mannæ & carnis suæ, vnde exorsus fuerat. sic enim claudendus illi sermo fuit, Non est cur mihi præferatis Mosen, quia Patres vestros in deserto aluerit: quum ego vobis longè præstantiorem cibum suppeditem. mecum enim cælestem vitam affero. Nam (vt supra dictum est) è cælo descendere panis dicitur qui nihil terrenum vel corruptibile sapit, sed immortalitatem spirat regni Dei. Hanc virtutem non experti sunt in manna, qui tantùm pascendo ventri intenti erant. Nam quum duplex fuerit mannæ vsus, Iudæi cum quibus hic Christus disputat, nihil spectabant præter cibum corporalem. Vita autem animæ minimè caduca est, sed proficit in melius donec totus homo renouatus fuerit.

59 *Hæc dixit in synagoga, docens in Capernaum.*

60 *Multi itaque ex discipulis eius, quum audissent, dixerunt, Durus est hic sermo, quis potest eum audire?*

61 *Iesus autem quum nouisset in seipso quòd de hoc murmurarent discipuli sui, dixit eis, Hoc vos offendit?*

62 *Si ergo videritis Filium hominis ascendentem vbi erat prius?*

63 *Spiritus est qui viuificat: caro non prodest quicquam. Verba quæ ego loquor vobis, Spiritus & vita sunt:*

64 *Sed sunt ex vobis quidam qui non credunt. Nouerat enim ab initio Iesus qui essent non credentes, & quis esset qui proditurus erat ipsum.*

59 *Hæc dixit in synagoga.)* Locum designat Iohannes, vt sciamus multos interfuisse: deinde concionem fuisse habitam vt de re graui & seria. Sequitur tamen mox, ex tanta turba vix paucu-los fuisse qui profecerint. imò hæc doctrina multis qui se Christi discipulos profitebantur, defectionis occasio fuit. Si aliquos tantum offensos esse dixisset Euangelista, iam istud ferè prodigij loco habendum esset: sed quòd turmatim insurgunt, & simul conspirant, quale exemplum esse dicemus? Quare penitus animis nostris insideat hæc historia, nequando nobis contingat Christo loquenti obstrepere. deinde siquid tale cernamus hodie in aliis, ne fidem nostram conturbet eorum superbia.

60 *Durus est hic sermo.)* Quin potius in illorum cordibus erat durities, non in sermone. Sed ita solent reprobi lapides ex Dei verbo sibi congerere, ad quos impingant. & quum ferrea sua contumacia ruant aduersus Christum, queruntur durum esse eius sermoné, qui potius ipsos mollire debuerat. Nam quisquis se humiliter Christi doctrinæ submittet, nihil in ea reperiet durum aut asperum: incredulis verò, qui se peruicaciter opponent, malleus erit conterens petras, sicut Propheta vocat. Porrò quum eadem nobis omnibus ingenita sit durities, si ex sensu nostro iudicemus de Christi doctrina, totidem paradoxa erunt quot verba. Quare nihil superest nisi vt Spiritus directioni quisque se commendet, vt cordibus nostris inscribat quod alioqui ne in aures quidem penetraret. *Quis potest eum audire?* Hic perspicimus quàm maligna sit incredulitas. nam qui salutis doctrinam impiè & sceleratè reiiciunt, excusatione non contenti, vltro Filium Dei reum substituere audent suo loco, & indignum pronuntiare qui audiatur. Ita hodie Papistæ non modò Euangelium audacter repudiant, sed simul crepant horrendas blasphemias, ne videantur absque causa repugnare Deo. Et certè quum tenebras appetant, non mirum est si fictis portentis illos deludit Satan. Sed quod illi pro sua intemperie ferre nequeunt, non tantùm modestis, ac docilibus erit tolerabile, sed eos eriget ac sustinebit. Interea reprobi obstreperis suis conuitiis nihil quàm grauius sibi exitium accersent.

Ier. 23. 29.

61 & 62 *Iesus autem quum nouisset)* Sciebat quidem Christus offensionem à reprobis conceptam non posse tolli (neque enim tam eos vulnerat doctrina, quàm putridum quod intus in corde vlcus alebant detegit) voluit tamen modis omnibus experiri num quis inter eos qui offensi fuerant, sanabilis adhuc esset, reliquis autem os obstruere. Interrogando, significat nullam eos causam habere: vel saltem in doctrina ipsa minimè esse scandali materiam. Sic cohibenda est eorum improbitas qui canina tantùm rabie perciti verbo Dei maledicunt: castiganda quoque eorum stultitia qui temere contra veritatem ruunt. Dicit Iesum in seipso nouisse, quia illi nondum ingenuè protulerant quid eos morderet, sed tacito murmure inter se fremebant. præuenit ergo apertas eorum querimonias. Si obiiciat quispiam non obscuram fuisse eorum naturam, quum disertis verbis respuerent Christi doctrinam: fateor quidem clara esse verba quæ prius retulit Iohannes: sed simul dico eos auersantium more iactasse inter se obstreperas istas, & quasi raucas voces. nam si sermonem habuissent cum Christo, spes fuisset longè melior, quòd aperta illi fuisset via ad docendum: nunc quum seorsum obloquuntur, viam sibi ad discendum præcludunt. Nihil ergo melius, quum Domini

sensum non statim assequimur, quàm rectà ad ipsum venire vt nodos omnes nobis expediat. *Hoc vos offendit?* Videtur hîc Christus non tam eximere scandalum quàm augere: si quis tamen propius expendat scandali causam, erat in hac sententia quod eorum animos placare deberet. Humilis & abiecta Christi conditio, quam oculis cernebant, quum carne indutus nihil ab hominū vulgo differret, illis obstaculo erat ne Diuinæ eius virtuti locum darent: nunc quasi subducto velo ad cælestis suæ gloriæ conspectum eos reuocat: acsi diceret, Quia inter homines sine honore versor, vobis sum contemptui, nec quicquā in me Diuinum agnoscitis: atqui paulo pòst fiet vt Deus magnifica virtute me ornatum, ab hoc contemptibili mortalis vitæ statu supra cælos ex tollat. Nā in Christi resurrectione talis apparuit Spiritus sancti potentia, quæ Christum esse Filiū Dei palàm faceret: sicut etiam docet Paulus ad
Psal. 2.7. Romanos. Et quum dicitur in Psal. Filius meus
Rom. 1.4. es tu, ego hodie genui te: resurrectio quasi specimen statuitur vnde ista Christi gloria agnosci debuit: ascensus verò in cælum, gloriæ istius cōplementum fuit. Quòd dicit *se prius fuisse in cælo*, humanitati propriè non quadrat, & tamen de Filio hominis loquitur. sed hæc loquendi forma insolens non est, quando duæ naturæ in Christo personam vnam constituunt, quòd vnius proprium est, ad alteram transferre.

63 *Spiritus est qui viuificat.*) His verbis docet Christus nullum apud Iudæos doctrinæ suæ profectum esse: quia quum spiritualis sit & viuifica, aures non reperiat bene præparatas. Sed quia variè expositus fuit hic locus, principiò genuinum verborum sensum tenere operæpretium est. hinc facilè patebit Christi consilium. Quòd carnem prodesse negat, malè Chrysostomus, meo iudicio, ad Iudæos refert, qui carnales erant. Fateor quidem in cælestibus mysteriis totam humani ingenij vim euanescere ac deficere: sed eam sententiam non continent Christi verba, nisi violenter torqueantur. Æquè in antitheto coactus esset sensus, quòd scilicet Spiritus illuminatio viuificet. Nec rectè etiam illi qui Christi carnem prodesse dicunt quatenus crucifixa est, comesam verò nihil nobis afferre: quin potius comedere eam necesse est, vt crucifixa prosit. Augustinus subaudiendum putat solam & per se, quia debeat cum Spiritu coniungi: quod cum re ipsa consentaneum est. nam Christus ad modum edendi simpliciter respicit. Non ergo quanuis excludit vtilitatem, quasi nulla percipi ex carne sua possit: sed ita demum inutilem fore pronuntiat si à Spiritu separetur. Vnde enim habet caro vt viuificet nisi quia spiritualis est? Ideo quisquis in terrestri carnis natura subsistit, nihil in ea reperiet nisi mortuum: sed qui oculos attollent ad Spiritus virtutem qua perfusa est caro, non frustra viuificam dici, ipso effectu & fidei experientia sentiēt. Tenemus nunc quomodo caro verè sit cibus, & tamen nihil prosit: nempe cibus est, quia per ipsā parta nobis est vita, quia in ipsa placatus nobis est Deus, quia in ipsa completas habemus omnes salutis partes: nihil prodest, si ex sua origine & natura æstimetur (neque enim vitam confert Abrahæ semen, quod per se morti est obnoxium) sed à Spiritu accipit vnde nos pascat. Quare nos quoque, vt ab ea verè alamur, spirituale fidei os afferre docet. Quòd autem adeò concisa est sententiæ breuitas, credibile est id factum esse quia sic agendum esse ducebat Christus cum incredulis. Ergo hac clausula quasi sermonem abrupit, quia indigni erant apud quos plus verborum faceret. Interim pios & dociles non neglexit: quia hîc paucis habent quod abunde illis satisfaciat. *Verba quæ ego loquor.* Allusio est ad proximam sententiam: nam Spiritus nomen hîc diuerso sensu accipit. Sed quia de arcana Spiritus virtute loquutus erat, eleganter hoc ad doctrinam suam transfert, quòd spiritualis sit. nam vox *Spiritus* in adiectiuum resolui debet. Porrò spiritualis vocatur sermo qui nos sursum inuitat, vt Christum, duce Spiritu, fide, non carnis sensu, in celesti sua gloria quæramus. scimus enim eorum quæ dicta sunt nihil nisi fide cōmprehendi. Ac notatu etiam dignum est quòd vitam cum spiritu connectit. Vitam ab effectu nominat sermonem suum, quasi viuificum: sed viuificum nemini fore docet nisi à quo spiritualiter percipitur. nā alij inde mortem potius haurient. Apud pios suauissimum hoc Euangelij elogium est, quòd certi sunt sibi in æternam salutem destinatum esse: simul tamen monentur vt idoneos se discipulos præbere studeant.

64 *Sed sunt quidam ex vobis.*) Rursus culpam illis adscribit quòd Spiritu vacui doctrinam suā malè corrumpant ac deprauent, & hoc modo vertant sibi in exitium. Poterant enim alioqui obiicere, Tu quidem viuificum esse iactas quod loqueris, sed nihil tale experimur. Dicit ergo illos sibi esse obstaculo. nam incredulitas, vt semper est superba, nihil vnquam assequetur in verbis Christi quæ contemptum despicit. Ergo siquid proficere cupimus sub hoc magistro, animos ad ipsum audiendum rite compositos afferamus: nisi enim humilitas & reuerentia aditum eius doctrinæ patefaciat, mentes nostræ plusquam saxeæ sunt, nec vllam sanæ doctrinæ partem admittent. Proinde quòd tam exiguus hodie Euangelij profectus cernitur in mundo, meminerimus hominum prauitate accidere. nam quotusquisque est qui sibi renuntians, Christo verè se addicat? Quòd tantùm quosdā dicit esse incredulos (quū hoc crimen ferè in omnes competeret) fecisse id eo videtur ne si qui adhuc essent sanabiles, desperatione animos abiiceret. *Nouerat enim ab initio.* Hoc ideo addidit Euangelista nequis putet temere iudicasse Christum de suis auditoribus. Multi se ex eius grege esse profitebantur: at subita defectio hypocrisin detexit. Sed eorum perfidiam, quum adhuc aliis occulta foret, Christo notam fuisse Euangelista dicit: ídque non tam ipsius causa, quàm vt discamus iudicium non ferre nisi de rebus bene compertis. nam quòd Christus ab initio sciuit, hoc Diuinitatis eius proprium fuit. Alia nostra est ratio: quia enim non sumus cordium cognitores, suspendere iudicium decet, donec externis signis se prodat impietas, atque ita arbor à fructibus censeatur.

65 ***Et dixit, Propterea dixi vobis quòd nemo potest venire ad me, nisi illi fuerit datum à Patre meo.***

C.VI. 66 *Ex eo multi eius discipuli abierunt retro, nec amplius cum eo ambulabant.*
67 *Dixit ergo Iesus ipsis duodecim, Num & vos vultis abire?*
68 *Respondit ergo illi Simon Petrus, Domine, ad quē discedemus: verba vitæ æternæ habes.*
69 *Et nos credimus & cognouimus quod tu es Christus Filius Dei viuentis.*
70 *Respondit illis Iesus, Nonne ego vos duodecim elegi, & vnus ex vobis diabolus est?*
71 *Dicebat autem Iudam Simonis Iscariotem: hic enim erat eum traditurus, quum vnus es-*
set ex duodecim.

65 *Propterea dixi.*) Iterum fidem admonet rarum admodum & singulare donum esse Spiritus Dei, ne miremur Euangelium non recipi passim ab omnibus. nam vt sinistri sumus interpretes, minus honorificè de Euangelio sentimus, quia totus illi mundus non subscribit. venit enim nobis in mentem quî fieri possit vt salutem suam maior pars hominum sponte reiiciat. Quòd ergo tanta est fidelium paucitas, causam assignat Christus, quia ad fidem sua perspicacia nemo hominum perueniat: omnes enim cæcos esse donec à Spiritu Dei illuminentur. solos igitur esse tanti boni compotes, quos eius participatione dignatur Pater. nam si promiscua omnibus hæc gratia esset, intempestiuè & extra rem eius mētio fieret hoc loco. Tenendum est enim Christi consiliū, non multos Euangelio credere, quia nonnisi ex arcana Spiritus reuelatione nascatur fides. *Donandi* verbo hîc vtitur pro eo quod prius dixerat *Trahere*: quo significat non aliam nos trahendi causam Deo esse nisi quia gratuitò nobis fauet. quod enim consequimur ex Dei dono & gratia, nemo sibi propria industria comparat.

66 *Ex eo multi discipulorum.*) Nunc recitat Euangelista quanta perturbatio concionem illā sequuta sit. Est autem hoc horribile portentum quòd tam benigna & comis Christi inuitatio alienare multorum animos potuerit, præsertim qui prius illi nomen dederant, adeóque familiares erant eius discipuli. Sed hoc exemplum nobis quasi speculi vice proponitur, in quo cernamus quanta sit mundi prauitas & ingratitudo, qui ex ipsa viæ planitie scandali materiam sibi struit ne ad Christum accedat. Dicerent multi satius fuisse non moueri eiusmodi sermonem, qui defectionis causa multis fuit: sed longè aliter nobis statuendum est. Nam quod de Christo prædictum fuerat, in eius doctrina perspici tunc oportuit, & nunc quotidie oportet, eum scilicet lapidem esse
Iesa.1.14. offensionis. Sic quidem temperanda est nobis doctrina, nequem nostra culpa offēdamus. quoad fieri potest retinendi sunt nobis omnes. denique cauendum ne inconsideratè loquendo, rudes vel infirmos turbemus. sed nunquam adhiberi tanta cautio poterit quin multis scandali occasio sit Christi doctrina: quia reprobi exitio deuoti venenum ex cibo saluberrimo, & fel ex melle sugunt. Certè quid vtile esset, optimè tenebat Filius Dei: videmus tamen eum non effugere quin multos ex suis offendat. Ergo vtcunque multi abhorreant à pura doctrina, supprimere tamen eam fas non est. Tantum meminerint Ecclesiæ doctores Paulinæ admonitionis, verbum Dei re-
2.Tim.2.15. ctè secandum esse: tum deinde per quæuis offendicula intrepidè pergant. Quòd si multos deficere contingat, ne ideo minus sapiat nobis verbū Domini quia reprobis non arridet: nimis enim delicati sunt ac molles quos defectio quorundā sic percellit vt illis cadentibus simul labascant. Quum addit Euangelista *non amplius ambulasse* cum Christo, significat non plenam fuisse apostasiam, sed tantùm quòd se à Christi contubernio subduxerint. damnat tamen eos quasi apostatas. Vnde discēdum est non posse nos latum pedem retrocedere quin procliuis ad perfidam abnegationem lapsus nos maneat.

67 *Dixit ergo Iesus duodecim.*) Quia grauiter concuti poterat Apostolorum fides, quum se ex magna turba restare tam paucos viderent, Christus sermonem suum ad eos conuertit: docétque non esse causam cur se aliorum leuitate & incōstantia abripi sinant. Nam dum eos rogat nunquid velint ipsi quoque discedere, ad confirmandam eorum fidem facit. dum enim se illis proponit apud quem maneant, simul hortatur ne se comites adiungant apostatis. Et certe si in Christo fundata erit fides, ab hominibus non pendebit, neque vnquam vacillabit, etiamsi cælum terræ misceri videat. Ac notanda est circumstantia, quòd Christus omnibus ferè discipulis priuatus, solos duodecim retinet. qualiter Iesaias prius ius- Iesa.8.16.
sus fuerat testimonium ligare, & legem obsignare in discipulis. Talibus exemplis docetur vnusquisque fidelium, etiamsi neminem socium habeat, Deum sequi.

68 *Respondit ergo ei Simon Petrus.*) Omniū nomine hic Petrus, sicut alibi, respondet: quia idem erat omniū sēsus, nisi quòd in Iuda nihil erat syncerū. Porro huius respōsi duo sunt membra: causam enim adducit Petrus cur libenter vnà cū suis fratribus acquiescat Christo: quia eius doctrinam sibi salutarem ac viuificam esse sentiunt. Deinde fatetur, quocunque se conferant eo relicto, nihil pręter mortē esse reliquū. Quum dicit *verba vitæ*, genitiuus loco epitheti ponitur, quod Hebræis frequens est. Insignè porrò Euāgelij encomium, quòd nobis vitam æternam ministrat, sicuti Pau- Rom.1.16.
lus testatur esse Dei potentiā in salutē omni credenti. Continet quidē & Lex vitā: sed quia mortis æternæ reatū transgressoribus denuntiat, non potest aliud quàm occidere. Longè aliter nobis in Euangelio vita offertur, dum videlicet gratis nos sibi Deus reconciliat, peccata non imputādo. Cæterùm nihil hîc vulgare de Christo prædicat Petrus, quum eum habere dicit *vitæ æternæ verba*: sed hoc vni illi vendicat tanquam proprium: vnde sequitur illud secundum quod nuper attigi, simulatque à Christo discessum est, vbique præter mortem nihil esse residuum. Quare omnes qui eo magistro non contenti ad hominum commenta transuolant, manet certus interitus.

69 *Et nos credidimus.*) Verba sunt præteriti tēporis, sed possunt resolui in tēpus præsens: atq. id ad sensum non multum interest. Porrò his verbis fidei summā breuiter Petrus cōplectitur. Sed videtur confessio hæc nihil ad præsentē causam facere: quæstio enim de manducanda Christi carne mota fuerat. Respōdeo, etiamsi non protinus assequuti sint duodecim quicquid docuerat Christus, satis tamen esse quòd pro fidei suæ modulo

salutis

salutis authorē fatentur,séque per omnia illi sub iiciunt. *Credendi* verbum priore loco ponitur, quia rectæ intelligentię initium est fidei obediẽtia:imò fides ipsa verè mentis oculus est. Verùm continuo pòst notitia subiicitur,quæ fidem ab erroneis falsísque opinionibus discernit. credunt enim Turcæ & Iudæi & Papistæ, sed nihil norũt neque tenent. At fidei annexa est cognitio. quia nobis certò & indubiè constat Dei veritas, non qualiter apprehenduntur humanæ scientiæ, sed dum eam cordibus nostris Spiritus obsignat.

70 *Respondit eis Iesus.*)Quum omnibus Christus respondeat, hinc colligimus omnes ex ore Petri loquutos esse. Porrò Christus hic vndecim Apostolos instruit & armat contra nouum scandalũ,quod iam instabat. Fuerat hæc grauis Satanæ machina ad quatiẽdã eorum fidẽ, quũ ad tam paruũ numerũ redacti essent:sed eos Iudæ lapsus penitus exanimare poterat.nam quum sacer ille numerus à Christo delectus esset,quis vnquã putasset ex eius integritate quicquã posse decerpi? Perinde igitur valet ista Christi admonitio acsi dixisset, Soli ex magna caterua duodecim reliqui estis.si fidẽ vestrã non labefecit multorũ infidelitas,parate vos ad nouum certamen:nã hæc manus quãuis exigua,adhuc vno homine minuetur. Quòd Christus *duodecim à se electos* dicit,non refertur ad æternum Dei consiliũ:(neque enim fieri potest vt quisquam eorũ excidat qui prædinati sunt ad vitam)sed quũ delecti essent ad munus Apostolicũ, pietate & sanctimonia præ aliis excellere ipsos dicebat. Ergo *Electos* pro eximiis & à vulgo segregatis posuit. *Diabolus est.* Non dubium est quin Iudam maximè detestabilem hoc nomine reddere voluerit. falluntur enim qui vocis atrocitatẽ extenuant: & certè qui tam sanctũ munus profanãt,eos nõ possumus satis execrari. Angeli vocentur doctores,qui legatione sua probè fungũtur. Iure ergo Diabolus censetur qui in ordinem ascitus tam honorificũ, sua perfidia & scelere degenerat. Est etiã alia ratio, quòd Deus in reprobos & sceleratos ministros Satanæ plus iuris & licentiæ permittit quàm in quosuis alios ex plebe homines. Quare si diabolicus furor eos agitat qui in pastores electi erant, vt similes sint feris belluis ac portentis,adeò hinc vilescere nõ debet ordinis dignitas vt potius nobis cõmẽdetur,quãdo eius profanationẽ sequitur dira vltio.

71 *Dicebat autem Iudam.*) Tametsi sibi male conscius erat Iudas, non legimus tamen fuisse commotum, adeò stupidi sunt hypocritæ vt vulnera sua non sentiant:coram hominibus verò frontis sunt adeò ferreæ vt se optimis quibusque præferre non dubitent.

CAPVT VII.

1 *ET ambulabat Iesus post hæc in Galilæa:non enim volebat in Iudæa ambulare , quia quærebant Iudæi eum occidere.* Leuit.23.34.

2 *Instabat autem dies festus Iudæorum,Tabernaculorum fixio.*

3 *Dixerunt ergo ei fratres sui,Transi hinc & abi in Iudæam:vt & discipuli tui videant opera tua quæ facis.*

4 *Nemo enim in occulto quicquam facit,& quærit manifestus esse.si hæc facis, manifesta teipsum mundo.*

5 *Neque enim fratres eius credebant in ipsum.*

6 *Dixit ergo illis Iesus,Tempus meum nõdum adest:tẽpus autem vestrũ semper est paratũ.*

7 *Non potest mundus odisse vos:me autem odit,quia ego testificor de ipso quòd opera eius mala sint.*

8 *Vos ascendite ad diem hunc festum:ego nondum ascendo ad diem hunc festum,quia tempus meum nondum impletum est.*

1 *Et ambulabat.*)Non videtur Euangelista continuam historiam texere, sed eligere ex diuersis temporibus quæ memoratu digna erant. Dicit hîc versatum esse ad tempus in Galilæa, quia apud Iudæos nusquã tuta erat statio. Siquis absurdũ esse ducit quòd latebras quęsierit Christus,qui nutu suo frangere & irritos reddere poterat omnes hostium conatus:prompta est solutio,quòd scilicet impositæ sibi à Patre personæ memor,intra hominis fines se continere voluerit.accepta enim serui forma se exinaniuit, donec Pater eum extolleret. humano itaque more fugit periculum. Siquis obiiciat, quum tempus mortis suæ præfixum teneret, non fuisse fugiẽdi causam, prior illa solutio huc quoque aptè quadrat. se enim vt hominem gerebat periculis obnoxium,quare in media discrimina temere irrũpere non debuit. Quid de nobis apud se statuerit Deus non est nostrum attendere in subeundis periculis, sed quid nobis mandet ac præscribat, quid ferat & postulet nostrum officium, qualis instituendæ vitę legitima sit ratio. Cęterùm ita pericula Christus declinauit vt tamen ob officij cursu ne latũ quidem vnguem deflecteret:quorsum enim vitę incolumitas nisi vt seruiamus Domino? Cauendum itaque semper ne propter vitam viuendi causas perdamus. Quòd autem contemptus Galilęę angulus hospitium Christo prębet:quem ferre nequit Iudęa, hinc perspicimus quàm non semper in pręcipuis Ecclesię sedibus pietas emineat ac Dei timor.

Philip.2.6

2 *Instabat autem dies festus.*)Tametsi nihil affirmo, probabile tamen est secundo post Baptismũ Christi anno hoc accidisse. De hoc festo die cuius meminit Euangelista, plura nunc dicere nihil attinet. in quem finem & vsum mandatus fuerit Moses docet Leuit. 23. nempe vt annuo ritu in memoriam reuocarent Iudęi, patres suos annis quadraginta sub tabernaculis vixisse, quũ domibus carerent, vt ita celebrarent liberationis gratiam. Suprà autem diximus duplicem Christo fuisse causam cur Hierosolymã veniret ad dies festos:quia scilicet Legi subiectus, vt ab eius seruitute nos omnes redimeret, ex eius obseruatione nihil pretermittere voluit : deinde quia in hominum frequentia & extraordinario confluxu melior erat promouendi Euangelij opportunitas. Nunc autem sic Christum in secessu

Cap. VII.

Galilææ quieuisse narrat Euangelista, quasi Hierosolymam venturus non esset.

3 *Dixerunt ergo ei fratres.*) Hoc nomine comprehendunt Hebræi cognatos omnes & consanguineos, in quocunque sint gradu. Ab illis derisum fuisse Christum refert, quòd lucem & celebritatem fugiens, in obscura & ignobili parte Iudææ lateret. Dubitari tamen potest an eos impulerit ambitio vt Christum inclarescere cuperent. Vt hoc demus, contemptim tamen eos illudere palàm est, quia non putant eum ratione & consilio agere: imò stultitiam illi exprobrant, quia quum velit aliquid esse, sibi diffidens non audeat prodire in hominum conspectum. Quum dicunt, *Vt & discipuli tui videant*, non tantùm domesticos intelligunt, sed quos sibi passim ex tota gente acquirere volebat. Subiiciunt enim, Tu omnibus vis notus esse, & interea lates. *Si hæc facis*. Hoc est, si aspiras ad tantam magnitudinem vt omnes te prædicent, fac vt in te vertas omniũ oculos. Et mundum opponunt paucis hominibus, inter quos sine honore degebat. Potest alius quoque sensus elici, Si hæc facis, hoc est, quum tanta virtute sis prędítus vt famam tibi miraculis concilies, noli ea perdere. nam quicquid à Deo tibi datum est, frustra hîc consumis, vbi nulli sunt testes ac æstimatores idonei. Hinc perspicimus quanta sit in reputandis Dei operibus hominum socordia: nunquam enim sic loquuti fuissent Christi cognati, nisi luculenta Diuinæ eius virtutis specimina, quæ cum summa admiratione debuerãt suspicere ac reuereri, quasi pedibus calcassẽt. Quod de Christo hîc audimus, quotidie vsuuenit, vt filiis Dei plus molestiæ propinqui exhibeãt quàm extranei: sunt enim Satanę organa, quę nunc ad ambitionem, nunc ad auaritiã solicitãt qui Deo purè ac fideliter seruire cupiunt. Sed Christus tales Satanas acriter repellẽs, suo exemplo admonet non esse stultis fratrum votis obsequendum.

5 *Neque enim fratres.*) Hinc colligimus quàm nihil sit carnalis propinquitas: perpetuam enim infamię notam Spiritus inurit Christi cognatis, quòd tot operum testimoniis conuicti, ne tum quidem credebant. Ergo, vt ait Paulus, quisquis in Christo censeri optat, sit noua creatura. nam qui se totos Deo addicũt, patris & matris & fratrũ locum apud Christum obtinẽt, alios à se prorsus abdicant. Quo magis ridicula est Papistarum superstitio, qui in virgine Maria, posthabitis omnibus aliis, solum sanguinis honorem efferunt, quasi non reprehensa ab ipso Christo fuerit mulier quę ex media turba clamabat, Beatus vterus qui te gestauit, & vbera quæ te lactarunt. Respondit enim Christus, Quin potius beati qui audiunt verbum Dei.

2.Cor.5.17 Galat.6.1. Luc.11.27

6 *Tempus meum nondum venit.*) De tempore mortis falsò quidam interpretantur. nam tempus profectionis suę notat. Atque in hoc se à cognatis differre testatur quòd illis liberum est ac impunè licet omnibus horis coram mundo prodire, quia mundum sibi amicum ac propitium habeant: ipse autem sibi meritò timeat, quia mũdum infestum habet. Significat autem his verbis eos perperam de re nota consilium dare: deinde carnales prorsus esse arguit, quum eos dicit non posse odio haberi à mundo. nam pax mundi impio in vitia & omne malorum genus consensu redimenda est.

7 *Me verò odit, quia testificor.*) Mundus hîc pro hominibus non renatis accipitur, qui ingenium suum retinent. Quicunque ergo nondum sunt Spiritu regeniti, eos sibi aduersarios esse Christus pronuntiat. Et cur? Eo quòd damnet ipsorum opera. Quòd si iudicio Christi acquiescimus, fateri necesse est totam hominum naturam adeò vitiosam ac peruersam esse, vt nihil inde recti, nihil synceri, nihil boni oriri queat. En cur sibi placeat quisquam nostrûm quandiu apud se manet. Iam dicit Christus se odio haberi quia testetur mundi opera mala esse. Significat non posse Euangelium ritè prędicari quin totus mundus ad Dei tribunal reus citetur, vt ita conteratur & in nihilum redigatur caro & sanguis: iuxta illud, Spiritus quum venerit, arguet mundum de peccato. Simul hinc discimus tantam esse hominibus ingenitam superbiam, vt sibi in suis vitiis blandiantur ac plaudant. Neque enim reprehensi excandescerent, nisi nimio sui amore cæci sibi adularentur in propriis malis, imò in hominum vitiis pręcipuum & maximè exitiale est fastus & arrogantia. Solus Spiritus nos mansuefacit, vt reprehensiones placidè feramus, adeóque nos sponte offeramus Euangelij gladio mactandos.

Infrà 16.8.

9 *Hæc autem quum dixisset illis, mansit in Galilæa.*

10 *Quum autem ascendissent fratres eius, tunc & ipse ascendit ad diem festum non palàm, sed quasi in occulto.*

11 *Iudæi ergo quærebant eum in die festo, ac dicebant, Vbi est ille?*

12 *Et murmur multum de ipso erat in turbis: hi quidem dicebant, Bonus est: alij autem dicebant, Non, sed seducit turbam.*

13 *Nemo tamen palàm loquebatur de eo propter metum Iudæorum.*

9 *Mansit in Galilæa.*) Hîc ab vna parte Euangelista sub oculis nobis statuit Christi cognatos, qui Dei cultum vulgari more prę se ferunt, sed tamen impiis sunt amici, atque ideo securè ambulant ab altera parte Christum ipsum, qui mundo exosus, clàm in vrbem venit, donec officij necessitas illum cogit apertè se ostendere. Quod si nihil miserius est quàm à Christo diuelli, maledicta pax, quę tanta mercede constat vt Christo renuntiemus.

11 *Iudæi ergo quærebant eum.*) Hic considerandum est qualis fuerit Ecclesię status. nam Iudęi illo tempore tanquam famelici promissę redemptioni inhiabant: tamen quum illis appareret Christus suspensi hęrent. hinc confusum illud murmur & varij sermones. Quòd clanculum susurrant, signũ est tyrannidis quam sibi sumpserant Sacerdotes & Scribę. Horribile certè exemplum, quum illa eo tempore vnica fuerit Ecclesia in terris, hîc nobis proponi velut confusum, & informe chaos. Qui pręsunt pastorum loco, metu & terrore oppressum tenent populum: in toto corpore fœda vastitas & tristis dissipatio. Per *Iudæos*, prospicuam plebem intelligit, quę iam

iam à duobus annis ad audiendum Christum assueta, eum requirit quãdo ex more non apparet. Nam quum dicunt, *Vbi est ille?* notum hominem non designant. & tamen vox ista ostendit non fuisse hactenus seriò affectos, & semper ambiguos pendere.

12 *Murmur multum.*) Significat vbicunque turmatim se homines aggregabant (vt fieri solet in magnis conuentibus) clãcularios sermones de Christo habitos fuisse. Dissensio quæ hic refertur indicio est non esse nouũ hoc malũ, vt varia sint de Christo hominum iudicia, etiam in medio Ecclesiæ sinu. Sicuti autem Christum recipere non dubitamus, qui pridem damnatus est à maxima gentis suæ parte: ita nos eiusmodi præsidio munitos esse decet, ne hodiernis dissidiis turbemur. Deinde quanta sit in rebus Diuinis hominum temeritas spectare licet. in minimo negotio non ita fuissent licentiosi: at vbi de Filio Dei & sacrosancta eius doctrina vertitur quæstio, extemplò iudicium præcipitant. Quo maior nobis seruanda est moderatio, ne inconsiderate vitam nostram cum æterna Dei veritate damnemus. Quòd si pro impostoribus nos mundus habet, meminerimus hæc esse Christi stigmata, modò interim reipsa nos præstemus veraces. Ostendit præterea hic locus, in magna multitudine, etiam vbi corpus ipsum confusum est, semper esse aliquos rectè sentientes: sed pauci mentis bene compositæ à multis insanis obruuntur.

13 *Nemo tamen palàm loquebatur.*) Iudæos hîc vocat primores, penes quos erant gubernacula. Tanto illi ardebant Christi odio, vt verbum nullum fieri sinerent in vtramuis partem: non quòd eos malè haberet quibuslibet probris eum lacerari: sed quia nullum videbant melius compendium quàm si sepultum obliuione esset eius nomen. Sic hostes veritatis postquam experti sunt truculentia sua nihil se proficere, nihil magis cuperent quàm suppressam esse eius memoriam: idque vnum moliuntur. Quòd *metu* subacti silebant omnes, id tyrannicum prorsus fuit, quemadmodum prius dixi. Nam vt in statu Ecclesiæ bene ordinato locum non habet effrænis licentia, sic vbi metu compressa tenetur omnis libertas, vt vocẽ nemo mittere audeat, miserrima est conditio. Atque eo clarior & admirabilior enituit Christi virtus, quòd sibi inter hostes armatos, & furiosa eorum odia, & in tam formidabili dominio sibi audientiam faciens, pleno (quod aiunt) ore veritatem asseruit.

14 *Festò autem die iam dimidio, ascendit Iesus in templum, & docebat.*

15 *Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo hic literas nouit, quum non didicerit?*

16 *Respondit illis Iesus, ac dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.*

17 *Siquis voluerit eius voluntatem facere, cognoscet de doctrina vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.*

18 *Qui à seipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui vero quærit gloriam eius qui misit eum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.*

19 *Nonne Moses dedit vobis Legẽ, & nemo ex vobis facit Legem? quid me quæritis interficere?*

14 *Ascendit in templ.*) Nunc videmus non sic timuisse Christũ vt suis partibus deesset. nam hæc illi moræ causa fuit, vt in celeberrimo conuentu habere concionem posset. Interdum igitur periculis cedere licet: sed nulla bene agendi opportunitas negligi vel omitti debet. Quòd in templo docet, facit hoc ex veteri instituto & more. nam quum Deus tot cæremonias mandauit, populum suum noluit in frigidis & vanis spectaculis occupari. Vt autem constaret vtilitas, doctrinam oportuit simul coniungi. Atque hoc modo externi ritus viuæ sunt rerum spiritualium imagines, dum formam suam habent ex Dei verbo. Quia autem tunc Sacerdotes ferè muti erant, Scribæ verò suis fermentis & falsis commentis adulterabant puram doctrinam, Christus docendi munus suscepit: & meritò, vt qui summus esset Sacerdos: quemadmodum paulò pòst nihil se nisi ex Patris mandato aggredi prædicat.

15 *Et mirabantur Iudæi.*) Falluntur qui sic exceptum fuisse putant Christi sermonem vt in pretio & honore esset. Sic enim mirantur Iudæi, vt contemptus occasionem inde captent. Nam ea est hominum ingratitudo vt in æstimandis Dei operibus sponte sibi semper accersant errãdi materiam. Si Deus vsitatis mediis agit & consueta via (vt loquũtur) media hæc quæ oculis apparent, quasi vela, nos impediũt à manus Diuinæ conspectu. nihil ergo nisi humanũ tunc agnoscimus. Sin verò insolita Dei virtus & naturæ ordine ac mediis vulgo notis superior refulget, obstupescimus, & quasi somnium euanescit quod sensus omnes nostros penitus afficere debebat. Nam (quæ est nostra superbia) pro nihilo ducimus cuius ratio non apparet. Erat hoc mirabile gratię & virtutis Dei specimen, quòd Christus à nullo magistro edoctus, eximia tamen Scripturę intelligentia pollebat: imò qui nunquam fuerat discipulus, pręstãtissimus erat doctor & magister. Atqui hoc ipso despiciunt Iudæi gratiam Dei, quia eorum captum superat. Proinde hoc exemplo moniti, maiorem quàm pro more Dei reuerentiam adhibere discamus in operibus eius considerandis.

16 *Mea doctrina non est mea.*) Quod Iudæis scandalum erat, Christus quasi scalam potius esse admonet, quæ sursum eos euehere debeat ad cernendam Dei gloriam: acsi diceret, Quando videtis doctorem non formatum in schola hominum, Diuinitus eruditum esse agnoscite. Nam ideo Filium suum ex mechanica potius officina prodire voluit cælestis Pater quàm ex Scribarum scholis, quo magis conspicua esset Euangelij origo, ne quis in terra fabricatũ putaret, vel hominem quempiam fingeret esse eius autorem. Sic & Christus Apostolos rudes ac idiotas sibi delegit, ac triennio passus est subsidere in crassa ignorantia, vt momento vno edoctos, quasi nouos homines adeóque Angelos è cœlo delapsos, proferret. Interea ostẽdit Christus vnde petenda sit spiritualis doctrinæ autoritas, nempe à solo Deo. Quòd autem doctrinam quæ Patris est,

suam esse negat, in eo captũ auditorum respicit, qui nihil de eo altius sentiebant quàm hominẽ esse. Ergo per concessionem ita diuersus à Patre haberi patitur vt nihil tamen proferat nisi ab ipso mandatum. Summa est, quod Patris nomine docet, non esse hominis, nec profectum ab homine, vt impunè contemni possit. Videmus quo argumento autoritatem conciliet suæ doctrinæ, nempe ipsam ad Deum autorem referendo. Videmus etiam quo iure & qua ratione audiẽtiam sibi postulet: nempe quia missus sit à Patre doctor. Horum igitur vtrumque habeat oportet quisquis docendi munus vsurpat, & sibi fidem vult haberi.

17 *Si quis voluerit.*) Occupatio qua contrarias obiectiones anticipat. nam quum illic multos aduersarios haberet, cuius promptum fuisset obstrepere, Quid tu nobis Dei nomen iactas, à quo te prodiisse non agnoscimus? Quid axioma istud nobis obtrudis (quod tibi minimè concedimus) nihil te docere nisi ex eius iussu? Excipit ergo hîc Christus, rectum iudicium manare ex timore Dei & reuerentia: ideo si animos habeant ad timorem Dei compositos, facilè agnituros an verum sit néc ne quod prædicat. Quo simul illos obliquè perstringit. nam vnde fit vt discernere nequeant, nisi quòd rectæ intelligentiæ caput ipsos deficit, pietas scilicet & studium obsequendi Deo? Sententia hæc in primis notatu digna est, Assiduè nobis insidiatur & Satan, & vndique tendit laqueos, vt suis fallaciis nos capiat. Hic nos Christus ad cauendum optimè præmunit, ne quibus eius imposturis simus vnquam obnoxij: nempe si parati simus in Dei obsequium, minimè illum nobis defore quin Spiritus sui luce affulgeat, vt discernere liceat inter veritatem & mendacium. Nihil ergo aliud nobis obstat quominus rectè iudicemus, nisi quòd indociles sumus ac pręfracti, ac iustam nostræ hypocriseos pœnã sustinemus quoties nobis Satan illudit. Sic Moses admonet, quũ

Deut.13.3. emergunt pseudoprophetæ, tentari nos ac probari à Domino: quia nunquam fallentur qui recto erũt corde. Hinc apparet quàm perperam & stultè hodie permulti, dum errandi periculum metuunt, hac trepidatione sese impediant ab omni discendi studio: quasi frustra dictum sit, pulsa-

Mat.7.7. te, & aperietur vobis. Nos potius, si Deo toti in obsequium simus addicti, Spiritum discretionis ab eo nobis datum iri ne dubitemus, qui perpetuus sit dux ac director. Si aliis fluctuari libet, sẽtient tandem quàm vani sint ignorantiæ suę prætextus. Et certè quicunque hodie hęsitant, & dubitationem suam fouere malunt quàm legendo vel audiendo seriò inquirere vbinam sit Dei veritas, eos in generalibus principiis securè Deum contemnere videmus. Dicet hic se pro mortuis precari, quia ingenio suo diffisus, quod de Purgatorio commẽti sunt peruersi homines, damnare non audeat: interea licentiosè sibi scortari permittet. Ille negabit sibi tantum esse acuminis vt inter puram Christi doctrinam & adulterina hominum figmenta distinguere possit: interim ad furandum vel peierandum satis habebit. Denique omnes isti Sceptici, qui dubitationis velum obtendunt in rebus hodie controuersis, manifestum Dei contemptum in rebus minimè obscuris produnt. Itaque nõ est quod miremur à paucissimis hodie recipi Euangelij doctrinam, quum tã rarus sit Dei timor in mundo. Cęterùm in his Christi verbis continetur vera pietatis definitio, quum scilicet ad sequendam Dei voluntatem ex animo parati sumus: quod facere nemo potest nisi qui se proprio sensu abdicauerit. *An ego à me ipso loq.* Notandum quomodo iudicium fieri velit Christus de quauis doctrina. nam quæ à Deo est, eam sine controuersia vult recipi: quæ autem est ab homine, eam liberè repudiari patitur. solam enim hanc notam qua inter doctrinas discernere conueniãt, ponit.

18 *Qui à seipso loq.* Hactenus docuit non alia caussa cæcutire homines nisi quia nõ regũtur Dei timore: nunc alteram quoque notam apponit in ipsa doctrina, vnde cognoscere liceat sitne Dei an hominis. nam quæcunque Dei gloriam illustrat, sancta est & Diuina: quæcunque autẽ hominum ambitioni seruit, & eos efferendo obscurat Dei gloriam, non modò nihil fidei meretur, sed acriter reiici debet. Nunquam igitur errabit qui scopum sibi proponet Dei gloriam: nũquam specie recti hallucinabitur qui ad hunc quasi Lydium lapidem exiget ac probabit quod sub Dei nomine affertur. Hinc etiam monemur neminem fideliter obire posse doctoris munus in Ecclesia, nisi qui ambitione vacuus, vnum hoc sibi agẽdum sumet, vt totis viribus promoueat Dei gloriam. Quum dicit *iniustitiam in eo non esse*, significat nihil prauum vel fucatum, sed agere quod probo & syncero Dei ministro dignũ est. Lydius Lapis.

19 *Nonne Moses.*) Non refert Euangelista continua serie habitum à Christo sermonem, sed tantùm capita rerum breuiter decerpit quæ ad summam totius rei faciũt. Accensi in eius odium fuerant Sacerdotes & Scribæ quòd paralyticum sanasset: hoc se Legis zelo facere profitebantur. vt hypocrisin eorum refellat, argumentum sumit non à re, sed à persona. Quia enim licentiose omnes suis vitiis indulgeant acsi nulla lex illis vnquã fuisset cognita, inde colligit nullo eos legis amore vel studio tangi. Non sufficeret quidem hæc defensio ad probandam caussam: (nam vt demus eos falsum colorem inducere & prauo & iniusto odio, non tamen sequitur rectè fecisse Christum siquid præter Legis præscriptum commisit: neque enim ab alienis peccatis petenda est culpæ nostræ leuatio) sed Christus duo membra hic coniungit: priore compellat hostium suorum conscientias, & quum se Legis patronos superbè iactarent, laruam hanc ipsis detrahit: nam exprobrat quòd sibi permittant violare legem quoties libet: itaque legem illis non esse curæ. Deinde ad caussam ipsam descendit, sicuti mox videbimus. sic constat suis partibus plena & solida defensio. Ergo huius membri summa est, nullum esse Legis zelum in eius contemptoribus. vnde infert Christus aliunde impelli Iudæos ad tantam rabiem, dum ipsum interficere cupiunt. In hunc modum extrahendi sunt impij ex suis latebris, quoties Deum & sanam doctrinam oppugnantes, pio se affectu hoc agere simulant. Qui hodie acerrimi sunt Euangelij hostes, & maximè strenui vindices Papatus, nihil habent ad fauorem magis plausibile quàm quòd zeli ardore incitantur: cæterùm si excutiatur eorum vita, omnes turpibus flagitiis operti palàm Deo illudunt. Quis in Papæ curia crassum Epicurismum regnare nescit? an ita vere-

cundè fœditatem suam tegunt Episcopi & Abbates, vt aliqua religionis species appareat? Monachi etiam & similes rabulæ nónne sic ad omnem nequitiam, ad libidines, auaritiã, & quæuis scelerum monstra proiecti sunt vt vita eorũ Dei prorsus esse oblitos clamitet? Nũc verò quũ nihil eos pudeat Dei & Ecclesiæ zelo se venditare, annon hoc Christi responso frænandi sunt?

20 *Respondit turba, & dixit, Dæmonium habes, quis te quærit interficere?*
21 *Respondit Iesus, & dixit illis, Vnum opus feci, & omnes miramini.*
22 *Propterea Moses dedit vobis Circuncisionem (non quòd ex Mose sit, sed ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.*
23 *Si Circuncisionem accipit homo Sabbatho vt non soluatur Lex Mosis, mihi irascimini quòd totum hominem sanum fecerim Sabbatho?*
24 *Ne iudicetis secundum aspectum, sed rectum iudicium iudicate.*

20 *Dæmonium habes.*) Perinde valet ac si dixissent, Tu insanis. fuit enim trita inter Iudæos loquutio, qui in hac doctrina exercitati erant, infestari à diabolo homines dum in furorem aguntur, vel dum illis mens & ratio adempta est. Et sanè sicuti lenes & moderatæ castigationes paternæ sunt Dei ferulę, ita vbi durius & seuerius nos tractat, non videtur manu sua nos percutere, sed potius adhibere diabolum carnificem & iræ suæ ministrum. Cæterùm turba simplici animo Christum obiurgat: neque enim vulgo nota erant Sacerdotum consilia. Stulti ergo isti homines insaniæ tribuunt quòd se Christus ad mortem captari conqueritur. Hinc docemur, solicitè cauendum esse ne sententiam feramus de rebus incognitis: verùm si quando ab imperitis nos temerè damnari contingat, patienter Christi exemplo deuoranda est huiusmodi indignitas.

21 *Vnum opus feci.*) Nunc personis valere iussis, de re ipsa tractare incipit. demonstrat enim minimè cum lege Dei pugnare quod edidit miraculum. Quòd dicit se vnum opus fecisse, sensus est, se vnius tantùm criminis reum agi, vel in vno tantùm opere reprehendi, quòd Sabbatho hominem sanasset: illos autem singulis Sabbathis plura opera eadem aut prorsus similia quum faciant, non vocare illa in crimen. nullum enim Sabbathum præteribat quin multi in Iudæa infantes circunciderentur. Hoc exemplo factum suum defendit: quanquam non simpliciter ratiocinatur à simili, sed est maioris & minoris comparatio. Hoc simile habebant Circuncisio & sanatio paralytici, quòd vtrunque erat diuinum opus: sed hoc secundum præstantius esse Christus contendit, quia beneficium ad totum hominem extenditur. Porrò si hominem à corporali tantùm morbo sanasset, non valeret comparatio: Circuncisio enim, quę ad animę sanitatem spectat, plus haberet excellentiæ. Christus ergo spiritualem miraculi fructum cum externo beneficio corpori præstito coniungit. itaque integram hominis salutem Circuncisioni meritò præfert. Posset etiam esse alia comparationis ratio: nempe quòd Sacramẽta non semper vim & effectum pręsentem habeant: ipse autem Christus efficaciter operatus sit in sanando paralytico. Sed priorem illam expositionem magis amplector, quòd malignè & calumniosè Iudęi opus improbent. in quo magis relucet Dei gratia quàm in Circuncisione, cui tantum honoris deferunt vt per eam Sabbathum minimè violari putent. Admiratio de qua loquitur significat murmur illud exortũ ex Christi facto: quia ausum fuisse putabant plusquam fas erat.

23 *Propterea Moses.*) Illatiua particula non videtur quadrare: ita nonnulli διὰ τοῦτο accipiunt pro διὰ τό. sed eorum opinioni Græca syntaxis repugnat. Simpliciùs itaque interpretor, Circuncisionem ita fuisse mandatam vt Sabbathis quoque necessarius foret eius symboli vsus. Propterea, inquit, quasi diceret inde illis satis fuisse monstratum non violari cultum Sabbathi diuinis operibus, vt Christus Circuncisionis exemplum ad pręsentem causam accommodet. mox tamen correctione vtitur quum dicit, Mosen non fuisse primum Circuncisionis ministrũ. Sed hoc illi satis erat quòd Moses tam seuerus Sabbathi exactor, iusserat tamen octauo die circuncidi infantes, etiam si in Sabbathum incidisset.

Ne iudicetis.) Postquam defensionem absoluit, obiurgatione etiam vtitur, quòd prauis affectibus abrepti, ex re & causa iudicium non faciunt. Circuncisio apud illos iustam reuerentiam obtinebat, quum Sabbatho fieret. sciebant Legem non violari, quia Dei opera inter se rite consentiant. cur non idem statuunt de Christi opere, nisi quia conceptum ex persona præiudicium illorum mentes occupat? Ergo nunquam rectum erit iudicium nisi quod ex veritate rei feretur. nam simulac personæ prodeunt in medium, oculos & sensus in se conuertunt, vt veritas protinus euanescat. Hęc admonitio cum in omnib. causis & negotiis valere debet, tum verò plusquam necessaria est vbi de cælesti doctrina agitur: nihil enim magis procliue est quàm ab ea nos hominum odio vel contemptu alienari.

25 *Dicebant ergo quidam ex Hierosolymitanis, Nónne hic est quem quærunt interficere?*
26 *Et ecce palàm loquitur, & nihil illi dicunt, An forsan verè nouerunt principes quòd hic sit verè Christus?*
27 *Sed nouimus vnde hic sit: Christus autem quum veniet, nemo cogniturus est vnde sit.*
28 *Clamabat ergo Iesus in templo, docens, & dicens, Et me nostis, & nostis vnde sim: & à meipso non veni, sed verax est qui misit me, quem vos non nostis.*
29 *Ego autem noui eum, quia ab ipso sum: & ille me misit.*
30 *Quærebant ergo eum comprehendere: & nemo misit in eum manum, quia nondum venerat hora eius.*

Cap. VII.

25 *Quidam ex Hierosolymitanis.*) Quibus scilicet compertæ erant principum insidiæ, & qui sciebant quantopere inuisus esset Christus. nam promiscuum vulgus (vt paulo antè visum est) hoc pro somnio aut delirio habebat. Isti ergo, qui norunt quàm impotenti aduersus Christum odio flagrēt gentis suæ primores, non frustra mirantur, illis quiescentibus Christum in templo non modò palàm versari, sed liberè etiam concionari. sed in eo peccāt quòd in miraculo prorsus diuino non reputant Dei prouidentiam. Sic carnales homines quoties insolitū aliquod cernunt Dei opus, mirantur quidem, sed nulla diuinæ virtutis consideratio illis interim in mentem subit. Atqui nostrum est prudentius expendere Dei opera: præsertim quum impij omnia machinando Euangelij cursum non impediunt vt cuperent, certò statuendum est irritos esse eorum conatus, quia Deus opposita manu sua eos disiiciat.

27 *Sed nouimus vnde hic sit.*) Hîc videmus nō modò quanta sit hominum cæcitas vbi iudicandum est de rebus diuinis, sed hoc illis vitium ferè esse innatum, vt ingeniosi sint ad struenda sibi obstacula quo minus ad veri notitiam perueniant. Sæpe quidem astu Satanæ occurrunt scandala quæ plerosque à Christo arceant: verùm si plana esset ac æquabilis via, quisque sibi scandalum fingeret. Quandiu alieni à Christo fuissent principes, sola eorum incredulitas huic turbæ obstitisset: nunc sublato illo impedimento, nouam sibi causam comminiscuntur ne ad fidem accedant. Imò quum principum exemplo par esset eos moueri, adeò non sequuntur quod rectum est vt in primo gradu sponte impingant. Ita scilicet deficere mox solent homines qui bene exorsi erant, nisi Dominus ad extremum vsq; eorum progressus dirigat. Porrò argumentum quo se impediunt tale est: Christi originem ignotam fore Prophetæ testati sunt: nouimus autem vnde hic prodierit: non est ergo pro Christo habendus. Hinc monemur quàm exitialis res sit Scripturas lacerare, adeóque Christum ipsum, vt dimidia tantùm sui parte censeatur. Deus liberatorem ex semine Dauidis promisit: atqui passim hoc sibi munus tanquam sibi proprium vendicat. Ergo Deum in carne manifestari oportuit, qui Ecclesiæ suæ redemptor esset. Mich.5.2. Sic Michæas locum designat vbi nasciturus sit Christus. Ex te, inquit, Bethlehem dux exorietur qui regat populum meum. Sed continuò pòst alterum egressum excelsiorem, ideóque reconditum & arcanum prædicat. Miseri autem isti homines dum nihil in Christo respiciunt nisi quod despectui subiacet, temerè colligunt non eum esse qui promissus fuerat. Sic igitur humilem in carne Christum intueri discamus vt hæc quæ ab impiis despicitur humilitas, nos ad cælestem eius gloriam euehat. Ita Bethlehem, vbi nasci debuit homo, ianua nobis erit qua ad æternū Deum ingredi liceat.

28 *Clamabat ergo Iesus.*) Acerbis verbis in eorum temeritatem inuehitur, quòd superbè sibi in falsa opinione placentes, à veri notitia se excluderent. acsi diceret, Vos omnia cognoscendo nihil tandem cognoscitis. Et certè nulla est deterior pestis quàm quum homines sic inebriat tantillæ quam habent scientiæ fiducia vt securè reiiciant quicquid ab eorum sensu discrepat. Ironicè loquitur quum dicit, *me nostis, & nostis vnde sim. A me ipso non veni.* Opinioni ab illis falsò conceptæ opponit quod verum est: ac si diceret, Dum habetis defixos in terram oculos, putatis me quoque totum illis subiectum: itaque me quasi ignobilem terræ filium contemnitis. atqui Deus testabitur è cælo me venisse. proinde vtcunque repudier à vobis, Deus me verè esse suum agnoscet. *Deum veracem* appellat eodem sensu quo Paulus fidelem: Si increduli sumus 2.Tim.2.13. (inquit) ille fidelis manet, abnegare se ipsum nō potest: scopus enim est, nihil minui ex Euangelij fide, vtcunque ipsum labefactare conetur mundus: quantumuis Christo detrahant impij, manere tamen eum integrum: quia Dei veritas solida & sui similis semper manet. Contemni se Christus videt: adeò non cedit vt magnificè potius vesanæ eorum arrogantiæ insultet, apud quos nihil habet pretij. Hac inuicta & heroica magnitudine fideles omnes præditos esse decet. Imò fides nostra nunquam stabilis ac firma erit, nisi impiorum proteruiam, dum in Christum insurgunt, ludibrio habeat. Præsertim verò pios doctores hoc præsidio fretos pergere in asserenda sana doctrina conuenit, etiam toto mundo reluctante. Sic Ieremias sponsorem ac vindicem suū appellat Deum, quia tanquam impostor damnatur: Decepisti me Domine, inquit, & deceptus Iere 20.7. sum. Sic Iesaias vndique calumniis & probris Iesa.50.18. obrutus, ad hoc asylum confugit, quòd Deum habiturus sit causæ suæ approbatorem. Sic Paulus 1.Cor.4.5. oppressus iniquis iudiciis, ad diem Domini prouocat omnes, tumultuanti mundo opponere vnum Deum satis habens. *Quem vos non nostis.*) Significat non mirum esse si notus Iudæis non sit, qui Deum ignorant: nam hoc est rectè sapiendi initium, in Deum respicere. Dei notitiam sibi tribuens, significat se non temere in tantam confidentiam efferri: & exemplo suo admonet non esse leuiter ingerendum Dei nomen, vt de patrono ac vindice causæ nostræ gloriemur. Sunt enim multi plus satis audaces in iactanda Dei authoritate. imò phreneticis, qui pro Dei oraculis commenta sua venditant, nihil ad repudianda omnium hominum iudicia promptius & animosius fingi potest. Sed his Christi verbis docemur à ventosa & futili confidentia in primis cauendum esse: tunc verò demum fortiter resistendum esse hominibus vbi propè comperta nobis est Dei veritas. qui autem sibi certo conscius est Deum à parte sua stare, non est cur insolentiæ crimen metuat, totam mundi altitudinem calcando.

29 *Quia ab ipso sum.*) Nonnulli duo hæc mēbra sic distinguunt vt prius ad diuinam Christi essentiam referant, alterum ad munus illi à Patre iniunctum, cuius obeundi gratia carnem naturámque humanam induit. quod tametsi reiicere non audeo, nescio tamen an ita argutè loqui voluerit Christus. Fateor quidem cælestem Christi exortum inde posse colligi, sed aduersus Arrianos hæc æternæ eius diuinitatis non satis firma esset probatio.

30 *Quærebant ergo eum comprehen.*) Non deerat nocendi voluntas, imo ne conatus quidem, & vires suppetebant. cur ergo in tanto ardore quasi pedibus & manibus ligatis torpent? Euangelista respondet, *quia nondum Christi hora venerat.* quo admonet, Christum contra illorum vim & furiosos im-

ſos impetus Dei præſidio tectum fuiſſe. Et ſimul occurrit crucis ſcandalo : quia non eſt cur turbemur quum audimus non pro hominum libidine abreptum fuiſſe Chriſtum ad mortem: ſed quia Patris decreto in tale ſacrificium deſtinatus erat. Atque hinc colligenda eſt vniuerſalis doctrina.nam vtcunque in diem viuamus, mortis tamen hora cuique conſtituta eſt apud Deũ. Res difficilis creditu , quod tot fortuitis caſibus obnoxij , tot hominum ferarũmque iniuriis & inſidiis expoſiti , tot obſeſsi morbis,ſimus tamen extra omnem periculorum aleam, niſi quum euocare nos Deus volet. Sed cum diffidentia noſtra luctandum : ac primùm quidem tenenda eſt doctrina qualem hic audimus: deinde finis quo ſpectat , & exhortatio quę inde ducitur , vt ſcilicet curis omnibus in Deum proiectis , quiſque vocationi ſuæ inſeruiat, nec vllo metu reuocetur ab officio. nemo tamen fines ſuos tranſiliat. Neque enim prouidentiæ Dei fiducia vltrà progredi fas eſt quàm Deus ipſe præcipit.

31 *Multi autem ex turba crediderunt in eum,& dicebant, Chriſtus quum venerit nunquid plura ſigna faciet quàm hic facit?*

32 *Audierunt Phariſæi turbam murmurantem hæc de eo:& miſerunt Phariſæi & ſacerdotes miniſtros vt comprehenderent eum.*

33 *Dixit ergo illis Ieſus, Adhuc paululum temporis vobiſcum ſum,& vado ad eum qui me miſit.*

34 *Quæretis me, & non inuenietis:& vbi ego ſum vos non poteſtis venire.*

35 *Dixerunt ergo Iudæi inter ſe, Quò hic iturus eſt quòd nos nõ inueniemus eum? an in diſperſionem Græcorum iturus eſt, & docturus Græcos?*

36 *Quis eſt hic ſermo quem dixit, quæretis me,& non inuenietis?& quò ego vado vos non poteſtis venire?*

31 *Multi autem ex turba.*) Videri poterat concionatus eſſe Chriſtus apud ſurdos & penitus obſtinatos: dicit tamen Euangeliſta ſequutũ fuiſſe aliquem fructum. Ergo vtcunque alij fremant, alij rideant, alij calumnientur, exoriantur variæ diſſenſiones:non tamen inutilis erit Euangelij prædicatio.Ideo ſpargendum ſemen, & patienter ſuſtinendum donec temporis ſucceſſu fructus ſe proferat. Cæterùm *credendi* verbũ hîc impropriè ſumitur, quia pendebant ex miraculis potius quàm doctrinæ innitebantur, necdũ perſuaſi erant Ieſum eſſe Chriſtũ: ſed quia ad ipſum audiendum cõparati erant,& ei tanquã magiſtro ſe dociles præbebant, talis fidei præparatio vocatur fides. Ergo quòd exiguam boni affectus ſcintillam tam honorifico titulo Spiritus dignatur, id nos animare debet ne fidem quantumuis exiguam Deo acceptam fore dubitemus.

32 *Audierunt Phariſæi.*) Hinc apparet Phariſæos, quaſi in excubiis locati eſſent,ad omnes occaſiones intentos fuiſſe ne Chriſtum emergere ſinerent. Priore loco eos Euãgeliſta ſolos nominat : deinde Sacerdotes illis adiungit , quorum ipſi pars erant. Non dubium eſt quin, vt præcipui haberi volebant Legis zelotæ , acrius reliquis omnibus ſe Chriſto oppoſuerint. Verùm quia ſoli pares non fuiſſent opprimendo Chriſto,negotiũ detulerunt ad totum Sacerdotũ ordinem. Ita qui inter ſe alioqui diſsidebant, vno iam conſenſu Satanæ auſpiciis inter ſe conſpirant aduerſus Dei Filium. Cæterùm quum tantus Phariſæorũ ardor & tam anxia ſedulitas fuerit pro tyrannide ſua tuenda & corrupto Eccleſiæ ſtatu, quanto nos feruentiores eſſe decebat in aſſerendo Chriſti regno ? Non minus hodie inſana eſt Papiſtarum contentio ad extinguendum Euangelium. Hoc interea peſsimum eſt, quod ſaltem ſuo exemplo ſtudia noſtra non acuunt , vt animoſius in piæ ſanæque doctrinæ patrocinio ſudemus.

33 *Adhuc paululum.*)Sũt qui exiſtimẽt ſermonẽ hũc ad præſentẽ populi cœtũ haberi: alij verò ad miniſtros qui miſsi ad capiendũ Chriſtum fuerant. ſed mihi non dubiũ eſt quin hoſtes ſuos propriè compellet Chriſtus à quibus initum perdendi eius conſilium fuerat. Deridet enim eorũ conatus,quòd fruſtra omnia moliantur , donec tempus à Patre decretũ aduenerit.Et interim cõtumaciam illis exprobrat , quod oblatã ſibi gratiam nõ modò reſpuant,ſed furioſè quoque oppugnent : & ſimul eam breui auferendam minatur. Quum dicit *vobiſcum ſum*,eorum ingratitudinem perſtringit , quòd quũ illis à Patre datus eſſet,quũ ad eos deſcendiſſet è cæleſti gloria, quũ familiariter illos ad ſe inuitans nihil magis cuperet quàm ipſis adeſſe , pauci tamẽ erãt qui eum admitterẽt.Quũ dicit adhuc puſillum temporis, admonet nõ diu paſſurũ Deum vt tam fœdo cõtemptui expoſita ſit ſua gratia.Interea verò ſignificat neque vitam neque mortem ſuam eorum arbitrio ſubiectam eſſe,ſed conſtitutum ſibi eſſe à Patre tempus, quod impleri oporteat. *vado ad eum qui me miſit.*)His verbis teſtatur ſe morte neququam extinctũ iri : quin potius vbi mortale corpus exuerit,ſe magnifico reſurrectionis triũpho declaratum iri Dei Filium: acſi diceret,Satagite quantum in vobis eſt : nunquam tamen efficietis quin Pater me legatione iniuncta perfunctũ in cæleſtem ſuã gloriã recipiat:Itaque nõ modò integer mihi ſtatus manebit poſt mortẽ, ſed longè excellentior conditio mihi tunc parata eſt. Cæterum hinc colligenda eſt generalis admonitio : nobis enim adeſt Chriſtus quoties in ſpem ſalutis per Euãgelij prædicationẽ nos vocat.Nam Epheſ 2.d.17. Euãgelij prædicatio non fruſtra vocatur Chriſti ad nos deſcenſus.Si manum ab ipſo porrectam apprehendimus, ipſe ad Patrem nos deducet: & quandiu peregrinandum nobis erit in mundo, non modò propinquum ſe nobis oſtendet,ſed in nobis perpetuò habitabit. quod ſi illius præſentiam negligimus, nihil illi decedet:ſed à nobis diſcedẽs,à Deo & vita prorſus alienos nos relinquet.

34 *Quæretis me.*)Quærebant illi Chriſtum vt interficerẽt. hîc Chriſtus in ambigua verbi ſignificatione ludit:quia mox futurũ erat vt alio modo

Cap. VI.

eum quærerent, nempe vt miseris suis ac perditis in rebus aliquid opis aut solatij inuenirent. ac si diceret, Molesta nunc vobis est ac intolerabilis exigui temporis præsentia: sed breui continget, vt me frustra quæratis: quia non corpore tãtùm, sed virtute etiam procul remotus, vestrum interitum è cælo spectabo. Sed potest hîc quæri qualis ista fuerit quærendi Christi ratio, quum satis constet de reprobis Christum loqui, qui ad extremum vsque in reiiciendo Euangelio obstinati fuerunt. Nonnulli ad doctrinam referunt: quia Iudæi iustitiam operum perperam sectando minimè consequuti sint quod volebant. Plures de Messiæ persona accipiunt, quòd Iudæi redacti ad extrema, Redemptorem frustra implorauerint. Ego autem simpliciter anxios impiorum gemitus hîc notari interpretor, dum necessitate coacti, ad Deum vtcunque respiciunt. Sed tunc quoque quærendo non quærunt. Nam incredulitas & peruicacia eos quasi obseratis cordibus à Deo arcet. Cuperent quidem Deum adesse liberatorem: sed impœnitentia & duritia cordis sui viam sibi obstruunt. Exemplum habemus in Esau, qui ob ereptam sibi primogenituram non mœrore tantùm afficitur, sed fremens ac frendẽs in furiosam indignationem prorumpit. Sed interim adeò procul abest à recta quærendæ benedictionis via, vt tunc se maximè ea indignum reddat. Sic Deus in reprobis gratiæ suæ contemptum vlcisci solet, vt vel atrocibus pœnis afflicti, vel miseriæ suæ sensu constricti, vel compulsi in alias angustias, querantur, clament, eiulent: sed nullo profectu: quia semper sui similes eandem quam prius ferociam intus alunt: neque ad Deum feruntur, sed potius eum mutatum vellent, quando abolere nequeunt. Hinc discamus maturè excipiendum esse Christum, vbi se quasi præsentem sistit: nec eius fruendi occasio nobis effluat. quia si semel clausa fuerit ianua, frustra ingredi tentabimus. Quærite Dominum, inquit Iesaias, dum inueniri potest: inuocate eum dum propè est. Sedulò itaque occurrere Deo conuenit, dum adest tempus beneplaciti, sicuti alibi loquitur idem Propheta: quia nescimus quandiu nostram socordiam laturus sit Deus. In verbis istis, *Vbi ego sum, non potestis venire*, tempus præsens loco futuri ponitur.

Gene. 27. 38. Heb. 11. 17. Iesa. 55. 6. Ibid. 49.

35 *Quo hic iturus est,*) Hoc consultò Euangelista addidit, vt ostenderet quantus fuerit populi stupor. ita impij non modò surdi sunt ad audiendam Dei doctrinam, sed horribiles quoque minas ludibundi prætereunt, quasi aliquid fabulosum audirent. Nominatim loquutus erat Christus de Patre, ipsi autem in terra subsidunt, nec aliud cogitant quàm migrationem in regiones longinquas. Græcos Iudæis vocari transmarinas gentes, satis notum est. non tamen intelligunt Christum ad incircuncisos venturum, sed ad Iudæos qui per varias mundi plagas dissipati erãt. Nam *Dispersionis* nomen indigenis cuiusque loci, & qui incolunt natale solum, non quadraret: Iudæis autem profugis & exulibus optimè conuenit. Sic Petrus epistolam suam priorem παρεπιδήμοις διασπορᾶς Ponti, Galatiæ, &c. inscribit. Et Iacobus duodecim tribus ἐν τῇ διασπορᾷ constitutas salutat. quę loquutio sumpta est ex Mose & Prophetis. Ergo sensus verborũ, Num hic mare traiiciet vt se ad Iudæos conferat qui habitant in mundo nobis incognito? Et fieri potest vt Christum hoc ludibrio vexare voluerint, Si hic est Messias, an regni sui sedem in Gręcia figet, quum Deus terram Chanaan proprium illi domicilium assignauerit? Verùm vtcunque res habeat, videmus seuera Christi denũtiatione nihil fuisse commotos.

37 *Porrò vltimo die, qui maximus erat diei festi, stetit Iesus & clamauit, dicens, Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.*

38 *Qui credit in me, quemadmodum dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuentis.*

39 *Hoc autem dicebat de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum. nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nondum glorificatus erat.*

37 *Vltimo die.*) Hîc primò notandum est, nullis hostium vel insidiis vel machinationibus territum fuisse Christum vt ab officio desisteret: quin potius vnà illi cum periculis creuisse animi magnitudinem vt fortius pergeret. Hoc & temporis circunstantia, & frequentia populi, & clamandi libertas testantur, quum manus vndique sibi intentas esse sciret. nam probabile est tunc ministros ad exequendum imperium fuisse paratos. Notandum deinde non alio quàm Dei præsidio fretum stetisse contra tam violentos eorũ conatus qui omnia poterant. Nam quæ alia ratio afferri potest, cur post instructam ab illis cateruam celeberrimo die, in medio templo, vbi quietũ regnum habebant, concionatus fuerit Christus, nisi quòd illorũ rabiem Deus cohibuit. Nobis tamen hoc ipsum valde vtile est, quòd Euangelista Christum pleno ore clamantem inducit vt ad se veniant quicunque sitiunt. nam hinc colligimus non vnum aut alterum tenui & obscuro susurro inuitari, sed ita omnibus promulgari hanc doctrinam vt neminem lateat, nisi qui vltro aures obturans, altum & sonorum clamorem non admittit. *Si quis sitit.* Hoc membro omnes hortatur ad bonorum suorum participationem, modò propriæ inopiæ sibi conscij iuuari cupiant. Nam omnes quidem sumus inopes, omniúmque bonorum vacui & indigi: sed non omnes ad quærendum remedium stimulat inopiæ suę sensus. Hinc fit vt multi pedem non mouentes, in misero defectu tabescant: imò permultos sua vacuitas non afficit, donec Dei Spiritus igni suo famem & sitim accendat in illorum cordibus. Ergo Spiritus officiũ est facere vt suã gratiã appetamus. Quantùm verò ad præsentem locum spectat, hoc principiò tenendum est, non alios ad obtinendas Spiritus diuitias vocari à Christo nisi qui illarum desiderio æstuant. Scimus enim acerrimum esse tormentum sitis, vt robustissimi quique & patientissimi omnium laborum in siti tamen deficiant. Sitientes tamen inuitat potius quàm famelicos: vt metaphoram continuet qua postea vtetur in nomine Aquę & verbo Bibendi, vt inter se respondeant omnes oratio-

Iesa. 55.1. orationis partes. Nec dubito quin ad Iesaiæ locum alludat. Omnes sitientes venite ad aquas. Nam quod illic Deo tribuit Propheta, in Christo demum necesse fuit impleri: sicuti rursum id quod cecinit beata virgo, quòd plenos & saturos inanes demittat. Ideo rectà ad se venire iubet, ac- Luc. 1. 53. si diceret, se vnum esse qui siti omnium explendæ sufficiat: falli autem & frustra laborare quicunque aliunde vel minimum sitis suæ leuamen petunt. *Et bibat.* Hortationi additur promissio. etsi enim hoc est hortandi verbum, promissionem tamen in se continet: quia testatur Christus non se aridam ac siccam esse cisternam, sed fontem inexhaustum, qui large & vbertim potum omnibus suppeditet. vnde sequitur non irritum fore desiderium, si ab eo expetamus quod nobis deest.

38 *Qui credit in me.*) Veniendi ratio hic ostenditur: nempe quòd fide, non pedibus accedere conueniat. imo venire nihil aliud est quàm credere, si tamen credendi verbum rectè definias. quemadmodum prius dictum est. In Christum nos credere dum eum amplectimur qualem se in Euangelio proponit, virtute, sapientia, iustitia, puritate, vita, & omnibus Spiritus donis refertum. Cæterùm promissionem quam nuper attigimus, hic clarius & plenius confirmat: docet enim plenam copiam sibi suppetere, qua nos ad satietatem reficiat. Est quidem satis dura in speciem metaphora, quum fluuios aquæ viuæ è ventre fidelium fluxuros esse dicit: sensus tamen minimè dubius est, quòd nihil spiritualium bonorum vnquam defuturum sit credentibus. *Aquam viuam* nominat, cuius scaturigo nũquam arescit, nec desinit continuus fluxus. *Fluuios plurali* numero vocari interpretor multiplices Spiritus gratias, quæ ad spiritualem animæ vitam necessariæ sunt. In summa, hic tam perpetuitas donorum Spiritus quàm affluentia nobis promittitur. Quidam *de ventre* credentium *aquas fluere* intelligunt, quum is qui spiritu donatus est partem ad fratres suos deriuat, vt mutua esse debet inter nos communicatio. Sensus tamen mihi simplicior videtur, quòd quisquis in Christum credet, fontem vitæ quasi in se scaturientem habebit. quemadmodum suprà capite quarto dicebat Christus, Qui biberit ex aqua hac non sitiet vnquam. nam quum ordinarius potus sitim nonnisi ad breue tempus restinguat, Christus fide nos haurire dicit Spiritum, qui fons sit aquæ salientis in vitam æternam. Neque tamen sic primo die fideles Christo saturos esse docet vt postea non esuriant neque sitiant: quin potius Christi fruitio nouum eius desiderium accendit. sed sensus est, Spiritum instar viui & semper irrigui fontis Rom. 8. 10. esse in credentibus. quemadmodum & Paulus ad Romanos capite octauo, testatur ipsum esse in nobis vitam, quanuis adhuc in reliquiis peccati mortis materiam circunferamus. Et sanè quum quisque pro fidei suæ mensura donorum Spiritus compos fiat, non potest in hac vita solida eorum plenitudo constare. Verùm sic fideles in fide proficiendo subinde ad noua Spiritus incrementa aspirant, vt primitiæ quibus imbuti sunt illis ad vitæ perpetuitatem sufficiant. Sed hinc etiam monemur quàm exiguus sit fidei nostræ modulus, quum vix guttatim in nobis distillent Spiritus gratiæ, quæ instar fluminum profluerent si iustum Christo locum daremus: hoc est, fides nos eius capaces redderet. *Quemadmodum dicit Scrip.* Quidam hoc restringunt ad superius membrum: alij ad posterius: ego autem ad totum orationis complexum extendo. Deinde, meo iudicio, non designat hic Christus certum aliquem Scripturæ locum, sed testimonium ex communi Prophetarum doctrina sumit. nam quoties Dominus Spiritus sui abundantiam promittens, eam aquis viuis comparat, præcipuè respicit ad Christi regnum, & eo dirigit fidelium mẽtes. Ergo omnia de aquis viuis vaticinia suũ in Christo complementum habent: quia ipse vnus reconditos Dei thesauros nobis aperit, & patefecit. Ideo effusæ sunt in eum Spiritus gratiæ, vt de plenitudine eius omnes hauriamus. Digni ergo sunt qui miserè pereant qui tam benignè ac comiter à Christo vocati, huc & illud vagantur. *Dicebat de Spiritu.* Interdum Aquæ nomen Spiritui tribuitur ob munditiem, quia eius est purgare sordes nostras: sed in hoc loco & similibus dissimilis est huius loquutionis ratio: quòd scilicet omni vitæ succo & humore destituimur, nisi quum nos Spiritus Dei vegetat, & nos arcano quasi vigore irrigat. est autem synecdoche, quia omnes vitæ partes sub vna voce Aquæ comprehenduntur. Vnde etiam colligimus, quicunque Spiritu Christi regeniti non sunt, pro mortuis habendos esse, quacunque vitæ larua se iactent. *Nondum enim erat Spiritus.* Scimus æternum esse Spiritum: sed Euangelista illam Spiritus gratiam quæ post Christi resurrectionem effusa fuit in homines, quandiu sub humili serui forma versatus est Christus in mundo palàm extitisse negat. Et comparatiuè quidem loquitur sicuti quum opponitur Nouum Testamentum Veteri, Deus Spiritum suum fidelibus promittit, ac si nunquam eum Patribus dedisset. iam tunc certè primitias Spiritus acceperant discipuli: nam vnde fides nisi à Spiritu? Ergo non simpliciter negat Euangelista gratiam Spiritus ante Christi mortem piis fuisse exhibitam, sed nondum ita illustrem & conspicuam tũc fuisse vt postea futura erat. Est enim hoc præcipuum regni Christi decus, quod Spiritu suo Ecclesiam gubernat. Atqui iustam & quasi solennem regni sui possessionem tunc adiit quum euectus est ad Patris dexteram. Non mirum ergo si plenam exhibitionem Spiritus ad illud tempus distulit. Superest tamen vna quæstio, num hic visibiles Spiritus gratias, an verò regenerationem intelligat, quæ adoptionis est fructus. Respondeo, in donis illis visibilibus, tanquam in speculis, Spiritum apparuisse, qui aduentu Christi promissus fuerat: propriè tamen hic agi de virtute Spiritus qua renascimur in Christo, ac efficimur nouæ creaturæ. Quòd ergo nunc Christus ad Patris dexteram gloriosus summáque imperij maiestate præditus sedet, nos in terra inopes & ieiuni ac propè inanes bonorum spiritualium iacemus: tarditati & angustiis fidei nostræ imputandum est.

40 *Multi igitur ex turba quum audissent hunc sermonem, dicebant, Hic est verè Propheta.*

41 *Alij dicebant, Hic est Christus. Alij autem dicebant, Nunquid ex Galilæa Christus venturus est?*

42 *Nonne Scriptura dicit quòd ex semine Dauidis, & ex oppido Bethlehem, vnde erat*

Cap. VII. *Dauid, venturus sit Christus?*

43 *Dissidium itaque in turba fuit propter ipsum. Porrò quidam ex ipsis volebant comprehendere eum: sed nemo iniecit in eum manus.*

40 *Multi igitur ex turba.*) Iam recitat Euangelista quis postremæ illius concionis fructus extiterit: nempe quòd aliis aliud sentientibus, dissidium exortum sit in populo. Notandum est Iohannem de professis Christi hostibus non loqui, vel qui sanæ doctrinæ odio iam imbuti essent: sed de vulgo hominum, vbi maior integritas esse debuerat. Tres autem enumerat species. primi Iesum fatebantur verè Prophetam, vnde colligimus non abhorruisse ab eius doctrina: sed rursũ quàm leuis & friuola fuerit hæc confessio inde apparet quòd doctorem probantes, quidnam tamen sibi velit & quid loquatur nec intelligunt nec gustant. Christum enim non poterant verè tanquam Prophetam amplecti, quin simul Filium Dei & salutis suæ authorem agnoscerent. Hoc tamen habent boni, quòd aliquid in Christo Diuinum sentiunt, quòd in eius reuerentiam ipsos inducit. nam ab hac docilitate facilis deinde esse poterat in fidem transitus. Rectiùs secundi, qui planè fatentur Christum esse: sed alij contrà insurgunt: vnde nascitur conflictus. Quo exemplo monemur non debere nobis hodie mirum videri si variis certaminibus inter se homines scindãtur. Audimus schisma ex Christi sermone fuisse ortum, neque id inter gentes à fide alienas, sed in media Christi Ecclesia, & quidem in prima Ecclesiæ sede: an propterea Christi doctrina, acsi turbarum materia esset, in crimen trahetur? Imò, vtcunque tumultuetur totus mundus, tam pretiosa est Dei veritas, vt optandum sit saltem à paucis recipi. Quare non est quòd labascant nostræ conscientiæ dum videmus etiam eos qui censeri volunt in Dei populo, inter se variis opinionibus certare. Quanquam simul notandum est dissidia propriè originem non habere ex Euangelio. neque enim solidus hominum consensus esse potest nisi in certam veritatem. Quòd ergo pacem inter se colũt qui Deum ignorant, id ex stupore magis quàm ex vero consensu prouenit. In summa, quæcunque dissidia emergunt quum prædicatur Euangelium, eorum causa & semen prius in hominibus latebat: sed tunc demum quasi ex somno expergefacti se mouere incipiunt: qualiter vapores aliunde quàm à sole procreantur, quamuis nonnisi exoriente sole emergant.

41 *Nunquid ex Galilæa.*) Ne temere Christũ reiicere viderentur, Scripturæ testimonio sese armant: quod tametsi perperam torquent aduersus Christum, habuit tamen aliquam veri speciem. In eo tantùm falluntur quod Christum Galilæũ faciunt. Sed vnde hæc ignoratio nisi ex contemptu? nisi enim grauati fuissent inquirere, Christus illis vtroque titulo insignis apparuisset, natus ex Bethlehem, & filius Dauidis. Sed tale est nostrum ingenium: in rebus minutis ignauos esse nos pudet, in regni cælestis mysteriis plusquam securè stertimus. Notare etiam operæpretium est, istos ad quærendum prætextum, quo se à Christo auertant, sedulos esse & industrios, qui alioqui ad capescendam sanam doctrinam mirè tardi erant & hebetes. En quomodo soleãt homines ex Scripturis ipsis, quæ ad Christum nos manu ducunt, sibi obstaculum struere ne ad Christum accedant.

43 *Quidam ex ipsis.*) His verbis significat Euangelista non modò contemptum ab illis fuisse Christum, sed impiæ eius reiectioni coniunctam fuisse sæuitiam & nocendi libidinem: vt semper crudelis est superstitio. Quòd autem irriti fuerunt eorum conatus, Dei prouidentiæ acceptum referri debet. quia enim Christi hora nondum venerat (vt prius dictum est) Patris sui fretus præsidio ac tectus, periculis omnibus fuit superior.

45 *Venerunt ergo ministri ad Pontifices & Pharisæos, atque hi dixerunt illis, Cur non adduxistis eum?*

46 *Responderunt ministri, Nunquam sic loquutus est homo, vt hic homo.*

47 *Responderunt ergo eis Pharisæi, Nunquid & vos seducti estis?*

48 *Num quispiam ex Principibus credidit in eum, vel ex Pharisæis?*

49 *Atqui turba hæc quæ non nouit Legem, sunt maledicti.*

50 *Dixit illis Nicodemus, is qui nocte ad eum venerat, quum vnus esset ex illis,*

51 *Nunquid Lex nostra iudicat hominem, nisi audierit de ipso prius, & cognouerit quid faciat?*

52 *Responderunt & dixerunt illi, Num tu quoque ex Galilæa es? scrutare & vide quòd Propheta ex Galilæa non surrexerit.*

53 *Et profectus est quisque in domum suam.*

45 *Venerunt igitur.*) Hîc cernere licèt quàm cæca sit impiorum arrogantia: magnitudinem, quæ excellunt in mundo, sic mirantur & adorant vt ius & fas superbè calcare non dubitent. siquid autem non succedat ex voto, libenter cælum terræ miscerent. Dum enim quærunt impij Sacerdotes cur non adductus sibi fuerit Christus, eóusque potentiam suam extollunt vt nihil imperio obstare debuerit.

46 *Nunquam sic loquutus est.*) Fatentur isti solo se Christi verbo fractos & domitos, nec tamen propterea resipiscunt, nec legitimum tribuunt verbo honorem. Si verum est nunquam sic loquutum esse hominem, cur non diuina vis quam sentire coacti sunt, eorum corda sic affecit vt se totos Deo addicerẽt? Sed ita scilicet impleri oportuit illud Iesaiæ, Prosternet impium Spiritu oris sui. Iesa. 11. 4. Quinetiã postea videbimus vt sola Christi voce confusi qui eum ad mortem quærebant non secus ac malleis percussi ceciderint retrorsum. Discamus ergo tantã Christi doctrinæ vim subesse vt impios quoque terreat: sed quum hoc illis

illis cedat in exitium, danda opera est vt molliamur potius quàm frangamur. Atqui plurimos hodie cernimus ministris istis nimium similes, quos tametsi Euangelij doctrina in sui admirationem inuitos rapit, adeò tamen non se Christo subiiciunt, vt in hostium castris nihilominus maneãt. Alij verò deteriores, qui in gratiam impiorum, doctrinam quam à Deo esse intus conuicti sunt, quibus possunt probris fœdè infamant.

47 *Nunquid & vos seducti.*) Sic ministros suos increpant vt tamen retineant in obsequio. Nam his verbis absurdum ac indignum esse significant, etiamsi totus populus deficiat, ipsos non stare. Videndum autem quo argumento fulti tam superbe Christo insultent. Plebeios tantum (inquiunt) & imperitos homines à parte sua habet: primores & eximius quisque ei sunt aduersi. *Pharisæos* nominatim exprimunt. quia præ aliis tam scientiæ quàm sanctitatis famam obtinebant, vt essent quasi principum principes. Videtur quidem hæc obiectio aliquid habere coloris: nisi enim præfectis, & Ecclesiæ rectoribus sua constet authoritas, nihil vnquam rite poterit cõstitui, nec status etiam bene compositus poterit diuturnus esse. Scimus quanta sit vulgi intemperies: quare deformis confusio mox sequatur necesse est vbi cuique quod libet licet. Est igitur ad moderandũ Ecclesiæ ordinem necessarium frænum, eorum qui præsunt authoritas. Atque ita Dei Lege cautum erat, vt siqua excitata esset quęstio vel controuersia, eius cognitio penes summũ Sacerdotem foret. Sed in eo peccant isti quòd summum ius sibi arrogantes, Deo subesse nolũt. Detulit quidem Deus summo Sacerdoti iudiciũ: sed nonnisi ex Lege sua pronuntiare eum voluit. Quicquid ergo authoritatis habent pastores, sub Dei verbo subsidit, vt omnibus in ordinem coactis, à summo, vsque ad infimum solus Deus emineat. Si pastores officio suo probè & syncerè fungentes, autoritatem sibi vendicant, hæc erit sancta & legitima gloriatio: sed vbi absque Dei Verbo nuda hominum authoritas effertur, euanida est ac futilis iactantia. sæpe autem contingit impios in Ecclesia dominari. ita cauendum est nequid tribuatur hominibus simulatque à verbo Dei discedunt. Hac molestia videmus Prophetas ferè omnes fuisse vexatos. nam ad obruendam eorum doctrinam subinde obiiciebantur magnifici isti tituli, Principum, Sacerdotum, & Ecclesiæ. Iisdem hodie armis instructi Papistæ non secus ferociunt quàm olim Christi & Prophetarum aduersarij. Est quidem horrenda hæc cæcitas, quòd mortalis homo Deo se opponere non veretur. Sed huc insaniæ adigit eos Satan quibus pluris est sua ambitio quàm Dei veritas. Nostrum est interea eam verbo Dei reuerentiam habere, quæ totum mundi splendorem extinguat, & discutiat inanes eius fumos. Malè enim nobiscum ageretur si à principum arbitrio penderet salus nostra: & nimium instabilis esset fides quæ illorum nutu staret vel caderet.

Deut. 17. 8.

49 *Turba hæc.*) Prior pars superbiæ erat quòd sacerdotij titulo freti, omnes sibi tyrannicè subiicere volebant. Altera est, quòd reliquos despiciunt quasi nullius pretij: vt semper in alios contumeliosi sunt quicunque sibi plus iusto placent: & immodicum nostri amorem sequitur fratrum despectus. Totam plebem execrabilem esse pronuntiant. qua de causa? Prætexunt quidẽ Legis ignorantiã: sed aliud suberat, quod scilicet nullam putabant esse sanctitatem nisi in suo ordine: quẽadmodum hodie dum Papales sacrifici se solos Ecclesiæ titulo venditantes, laicos (vt vocant) non secus ac profanos aspernantur. Atqui vt insanam hanc altitudinem deiiciat Deus, humiles & contẽptos summis quibusque & excellentissimis pręfert. Ac notandũ est Legis scientiam hic iactari, non quæ ad pietatem & timorẽ Dei homines erudiat, sed qualem ipsi habebant, quum magistrali supercilio tanquam soli idonei Legis interpretes responsa darent. Est quidem hoc verum, maledictos esse quicunque in Lege Dei edocti non sunt, cuius cognitio nos verè sanctificat: sed cognitio hæc non restringitur ad paucos, vt praua confidentia inflati, aliorum numero se eximant: verùm communiter ad omnes Dei filios spectat, vt à minimo vsque ad maximum simul in eandem fidei obedientiam colligantur.

50 *Dixit illi Nicodemus.* Euangelista Nicodemum nobis describit quasi hominem mediũ, qui neque seriò piæ doctrinæ patrocinium suscipere audeat, nec tamen sustineat veritatem opprimi. Quum dicit eum esse *Qui nocte venerat,* partim hoc ad laudem eius, partim ad dedecus facit. Nisi amasset Christi doctrinam nunquam se opponere ausus fuisset impiorum furori: sciebat enim, siquis tantum hisceret, protinus expositum iri inuidiæ & periculo. Ergo quòd vocem vnam, licet infirmam iactare audet, emicat ex eius corde tenuis quædam pietatis scintilla. sed quòd non defendit liberius Christum, in eo nimiam timiditatem prodit. Significat ergo Euangelista eum adhuc sapere noctis latebras: nec verum Christi esse discipulum. Noctu semel ad Christum venisse dicit, palàm verò stetisse inter hostes, & locum retinuisse in eorum castris. Hoc eo diligentius notandum est, quòd multi hodie dum obtendunt se Nicodemo esse similes, hac larua induti, Deo se impunè illudere confidunt. Vt demus quod postulant, nihil ipsos differre à Nicodemo, quid tamen obsecro tale eos exemplum iuuat? Nicodemus damnandum esse Christum negat donec auditus fuerit: nempe tantundem de latrone, de sicario dici posset. Notum enim ac celebre est illud, Satius esse absolui nocentes, quàm innocentes damnari. Deinde vt Christi personam leuare studeat, doctrinam ipsam relinquit ac deserit. quid hic pio & fideli homine dignum reperiemus? Ergo semen Euangelij, quod postea fructum tulit, adhuc suffocatum in eo latebat. Longè vtilius exemplum hoc aptabimus in alium finem, Dominum sæpe efficere vt doctrina quæ periisse videbatur, paulatim occultam radicem agat, & tandem post longum tempus germen aliquod emittat, primùm abortui simile, deinde viuum ac vegetum sicuti Nicodemi fideles nouum ex morte Christi & subitum vigorem traxit.

25 *Nunquid tu quoque ex Galilea es?*) Ex Galilæa esse dicunt quicunque fauent Christi partibus, idque probrosè, quasi neminem in secta sua habere possit nisi ex ignobili Galilææ angulo. Quòd autem tanta violentia feruntur in Nicodemum, inde apparet quàm furioso odio aduersus Christum arderent. neque enim quasi ex professo defensionem Christi susceperat, sed tantùm negauerat damnandum esse priusquam

Cap. VIII.

auditus esset. Sic hodie apud Papistas ne minimum quidem æquitatis signum quispiam dare potest ne Euangelium opprimatur, quin hostes furiis perciti hæreticum esse exclament.

53 *Et profectus est quisque in.*) Sequitur iam mirabilis actionis exitus. Si quis reputet quale tunc fuerit regnum Sacerdotum, quanta rabies, quantus apparatus ab altera parte Christum nudum & inermem nullóque hominum præsidio munitum cogitet: centies de ipso actum erat. Quòd sponte diffluit tam valida conspiratio, & omnes illi tanquam vndæ maris proprio seipsos impetu frangunt, quis non agnoscet manu Dei fuisse dissipatos? Manet autē Deus sēper sui similis. Itaq; quoties volet, omnes hostiū conatus discutiet, vt omnia habētes ad manū, ad cōsiliū suū exequēdū parati & instructi, rebus tamē infectis discedant. Et nos sæpius experti sumus, quicquid machinati erant hostes ad Euangeliū extinguendum incredibili Dei gratia irritū mox cecidisse.

CAPVT VIII.

1 *IESVS autem profectus est in montem Oliuarum.*
2 *Et manè rursum adfuit in templo: & totus populus ad eum venit, & sedens docebat eos.*
3 *Adducunt autem Scribæ & Pharisæi ad eum mulierem in adulterio deprehensam & sistentes eam in medio,*
4 *Dicunt ei, Magister, hæc mulier in ipso actu deprehensa fuit quum adulterium committeret.*
Leuit. 20. 10. 5 *In Lege autem Moses nobis mandauit vt eiusmodi lapidarentur: tu ergo quid dicis?*
6 *Porro hoc dicebant tentantes eum, vt materiam haberent eius accusandi. Iesus autem coniectis deorsum oculis, digito scribebat in terram.*
7 *Quum autem perstarent interrogando eum, sublatis oculis dixit ad eos, qui vestrum immunis est à peccato, primus lapidem in eam iaciat.*
8 *Et rursus deorsum aspiciens, scribebat in terram.*
9 *Illi verò quum audissent, & conscientia arguerentur, exierunt singuli, initio facto à Senioribus vsque ad vltimos: ita relictus est Iesus solus, & mulier quæ in medio stabat.*
10 *Iesus autem sublatis oculis quum neminem vidisset præter mulierem, dixit ei, Mulier, vbi sunt illi accusatores tui? Nemo te condemnauit?*
11 *Dixit illa, Nemo domine. Respondit ei Iesus, Neque ego te condemnabo: vade & ne amplius pecces.*

3 *Adducunt autem Scribæ & Pharisæi.*) Satis constat historiam hanc olim Græcis fuisse ignotam: itaque nonnulli coniiciunt aliunde assutam esse. sed quia semper à Latinis Ecclesiis recepta fuit, & in plurimis vetustis Græcorum codicibus reperitur, & nihil Apostolico spiritu indignum continet, non est cur eam in vsum nostrum accommodare recusemus. Quòd dicit Euangelista mulierem à Scribis adductam esse, significat id actum fuisse inter eos ex cōposito, vt insidias in Christum tenderent. Pharisæos nominatim exprimit, quia in ordine Scribarum præcipui erant. Fuit autem in captando calumniæ prætextu nimia eorum improbitas, quam ipsi quoque ore suo produnt. neque enim dissimulant clarum se habere Legis præceptum. vnde sequitur malitiosè eos facere quòd adhuc interrogant veluti de re dubia. Sed hoc illis consilium fuit, vt Christū ab officio prædicandæ gratiæ discedere cogerēt, vt videri posset varius & inconstans. ideo disertè commemorāt damnari adulteras à Mose, vt Christum Legis præiudicio illigatum teneant. neque enim absoluere fas erat quos Lex damnabat. Si Legi subscriberet, videri poterat sibi quodammodo dissimilis.

6 *Iesus autem coniectis deorsum oculis.*) Hoc gestu eorum contemptum præ se tulit. Itaque inscitè meo iudicio faciunt qui diuinant hoc vel illud scripsisse. Nec mihi probatur Augustini argutia, qui putat notatum fuisse hoc modo Legis & Euangelij discrimen, quia non scriberet Christus in tabulis lapideis, sed in homine, qui puluis & terra est. Potius enim voluit Christus rem nihil agendo ostēdere quā ipsi audientia indigni essent. queādmodū siquis alio loquente, digito suo lineas in pariete ducat, vel tergū obuertat, vel alio signo demonstret ad id quod dicitur se minimè attēdere. Ita hodie quum Satan variis modis nos à recto docendi cursu abducere conetur, multa quæ nobis obiicit, contēptim præterire nos decet. Multis friuolis cauillis, perinde ac sparsis in aërem nebulis, Papistæ quātum in se est nos exagitant. Si in singulis discutiendis anxiè se occupent pij doctores, telam Penelopes ordientur. Tales ergo remoræ, quæ nihil quàm Euangelij cursum impediunt, prudenter negliguntur.

7 *Qui vestrū immunis est.* Hoc dixit ex more Legis: instituit enim Deus vt maleficos & sceleratos suis manibus interficerent testes, secundum quos iudicatum erat: quo maior esset in testimoniis religio. Multi enim ad obruēdū periurio fratrem temere prosiliūt, quia nō cogitāt lethale sua lingua vulnus se afferre. Atque hæc eadem ratio apud istos quanuis perditos calūniatores valuit: quia in rē præsentē adducti feroces illos spiritus deponunt quibus inflati venerant. Quāquam hoc à Legis præscripto diuersum habent Christi verba, quòd illic simpliciter Deus monebat non esse lingua damnandum hominem, nisi quem propriis manibus occidere liceret: hic Christus perfectam à testibus innocentiam exigit: ne quis nisi purus & integer omníq; culpa vacuus crimen in altero vindicandū suscipiat. Quòd autē tunc paucis dixit, tanquā omnibus nobis dictum accipere Deu. 17. 7.

oportet:

oportet:nempe vt quisquis alium accusat sibi ipse indicat innocentiæ legem: alioqui non male facta persequimur, sed potius hominum personis sumus infesti. Verùm interim videtur ex mundo tollere iudicia, vt nemo scelerum vindicem se profiteri audeat. Quis enim reperietur iudex qui non aliqua in re sibi male conscius sit? quis testis prodibit nulli culpæ obnoxius? Videtur ergo testes omnes à foro, & iudices à tribunali arcere. Respondeo non esse hoc præcisum ac simplex interdictum, quo vetet Christus peccatores in corrigendis aliorum peccatis officium suum facere: sed tantùm hac voce reprehendi hypocritas, qui plusquam seueri, imò truces aliorum censores, sibi suisque vitiis benignè indulgent. Nemini igitur obstabunt sua peccata quominus aliena corrigat, & quum opus fuerit, etiam puniat modo tã in se quàm in aliis quicquid damnandum est oderit. imò hinc fieri initium debet, vt suam quisque conscientiam interroget, & aduersum se testis sit ac iudex, priusquam ad alios descendat. Ita fiet vt sine hominum odio cum peccatis bellum geramus.

8 *Et à conscientia arguerentur.*) Hìc apparet quanta sit vis malæ conscientiæ. Quum impij isti hypocritæ Christum suis cauillis eludere in animo haberent, simul tamen ac eorum conscientias vna voce pungit, perculsi diffugiunt. Hoc malleo frangenda est hypocritarum superbia, vt scilicet ad Dei iudicium reuocentur. quanquam fieri potest vt pudor illis apud homines incussus plus valuerit quàm Dei timor. Est tamen hoc magnum quòd se vltro reos fatentur, dum confusi diffugiunt. Notanda etiam circunstantia est quæ mox exprimitur, vt quisque eorum honore alios antecedebat, reatu suo citius tactum fuisse. Atque vtinam saltem in Scribis nostris, qui hodie suam operam ad Christum oppugnandum Papæ venditant, tantum esset verecundiæ: sed adeò ipsos depuduit vt flagitiis omnibus infames, eo ipso glorientur quòd probrosis impunè esse liceat. Porrò simul notandum est quantum à vera pœnitentia differat hic peccati sensus quo tacti fuerunt Scribæ. Sic enim affici nos Dei iudicio oportet, vt tamen latebras non captemus ad fugiendum iudicis conspectum, sed potius ad eum deprecandæ veniæ causa rectà nos conferamus. *Relictus est Iesus solus.* Hoc effecit spiritus prudentiæ vt impij frustra tentato Christo cesserint. Nec verò dubium est quin futuri simus quibusuis hostium machinis superiores, si modò regi nos ab eodẽ Spiritu sinamus. sed ideo sæpe opprimi nos contingit quòd neglectis eorum insidiis, de capiendo consilio parum sumus soliciti, aut freti nostra prudentia, minimè reputamus quàm necessarium sit nobis Spiritus regimen. Solum Christum mansisse dicit, non quòd relictus fuerit à plebe quam prius docebat: sed quia Scribæ omnes qui adulteram produxerant, non fuerunt illi amplius molesti. Quum dicitur *Mulierem* mansisse apud Christum, discamus hoc exemplo nihil nobis esse melius quàm ad eius tribunal reos adduci, modò nos eius iudicio placidè & obedienter tradamus.

11 *Neque ego te condemno.*) Non refertur hic simplex Christi absolutio, sed quòd mulierem liberam dimiserit: neque mirum. nihil enim sua persona alienum suscipere voluit. Missus erat à Patre ad colligendas oues perditas: ergo vocationis suæ memor, mulierem hortatur ad pœnitentiam, & gratiæ promissione illam subleuat. Qui hinc colligunt non esse capitali supplicio vindicanda adulteria, eadem ratione concedant necesse est hæreditates non esse diuidendas, quia Christus se in eo negotio arbitrum inter duos fratres interponere noluit. Imò nullum non scelus eximetur legum pœnis, si adulteris pœna remittitur: tunc enim & cuiuis perfidiæ & veneficiis & iugulationibus & furtis aperta erit ianua. Adde quòd adultera, quum falsum partum supponit, non tantùm furatur nomen familiæ, sed ius hæredum legitimæ soboli ereptum ad alienos transfert. Hoc verò malorum caput, quod vxor, quæ viro addicta erat, cum eius dedecore seipsam ad flagitium prostituit, & simul violat sacrum Dei fœdus, sine quo nulla in mundo sanctitas salua manet. Atqui hæc Papalis est theologia, Christum hoc loco legem gratiæ attulisse, qua detur adulteris impunitas. Et quum Christi gratiam, qualem vbique nobis commendat Euangelij doctrina, modis omnibus delere conentur ex animis hominum, hac sola in parte gratiæ legem sonorè prædicant. Cur istud, nisi vt effreni libidine thoros ferè omnes impunè contaminent? Hoc scilicet profectũ est à diabolico illo cælibatu, vt promiscuè scortentur quibus legitimam vxorem habere non licet. Nos verò teneamus sic remitti hominibus à Christo peccata, vt politicum tamen ordinem non subuertat, iudicia & pœnas legibus constitutas non aboleat. *Amplius noli peccare.* Hinc colligimus quisnam gratiæ Christi sit finis, nempe vt Deo reconciliatus peccator, salutis suæ authorem piè sanctéque viuendo colat. In summa, eodem Dei verbo, quum venia nobis offertur, simul vocamur ad pœnitentiam. Cæterùm tametsi exhortatio hæc in posterum tempus respicit, simul tamen peccatores superioris vitæ memoria humiliat.

12 *Rursum ergo Iesus illis loquutus est, dicens, Ego sum lux mundi: qui sequitur me non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.*

13 *Dixerunt ergo ei Pharisæi, Tu de te ipso testaris: testimonium tuum non est verum.*

14 *Respondit Iesus, & dixit illis, Etsi testificor de meipso, verum est testimonium meum: quia noui vnde venerim & quò iturus sim: vos autem non nostis vnde venerim, & quò iturus sim.*

12 *Ego sum lux mundi.*) Qui proximam historiam omittunt, hunc Christi sermonem contexunt cum illa concione quam vltimo die conuẽtus habuit. Est autem hoc pulcherrimum Christi elogium dum vocatur lux mundi. nam quum cæci omnes simus natura, remedium proponitur quo à tenebris eruti & liberati veræ lucis simus compotes. Neque vni aut alteri offertur hoc beneficium, quia se totius mundi lucem Christus prædicat. Neque enim hac generali sententia discrimen solum inter Iudæos & Gentes, sed etiam inter doctos & idiotas, inter eximios

Cap. VIII.

& vulgares tollere voluit. Sed primo loco tenenda est huius lucis quærendæ necessitas. neque enim vnquam Christo se illuminandos offerent nisi qui & hunc mundum tenebras esse & se penitus cæcos antè agnouerint. Sciamus ergo, quum lucis obtinendæ ratio nobis in Christo ostenditur, damnari nos omnes cæcitatis, & quicquid lucis alibi esse putamus, tenebris ac densæ nocti conferri. Neque enim refert Christus quid habeat cum aliis commune, sed hoc sibi proprium ac singulare vendicat. Vnde sequitur, extra ipsum ne scintillam quidem esse veræ lucis. Exit quidem aliqua splendoris species, sed fulgetri similis, quæ nihil quàm oculos perstringat. Notandum est præterea vim & partes illuminandi non restringi ad Christi personam. quanuis enim procul à nobis absit corporis aspectu, lucem tamen suam quotidie Euangelij doctrina & arcana Spiritus sui virtute erga nos exerit. Nondum tamen plena lucis huius definitio nobis constat, nisi discamus Euangelio & Spiritu Christi nos illuminari vt sciamus in ipso absconditum esse omnis scientiæ & sapientiæ fontem. *Qui sequitur me.* Doctrinæ exhortatio subiicitur, quam promissio mox addita confirmat. nam quum audimus extra errandi periculum esse quicunque se Christo regendos permittunt, incitari nos ad sequendum decet: & huc nos quasi porrecta manu trahit ipse. Plurimum quoque valere debet tam ampla ac magnifica promissio, quòd sibi per medias tenebras certam viam fore certi sunt qui in Christum oculos dirigent: neque id ad spatium aliquod duntaxat, sed donec ad metam peruentum sit. Nam id sibi volunt verba futuri temporis, quòd *In tenebris non ambulabunt, sed habebunt lumen vitæ.* Eodem pertinet hoc postremum, in quo disertè exprimitur lucis perpetuitas. Quare timendum non est ne in medio nos itinere deficiat, quum perducat vsque ad vitam. Genitiuus more Hebraico pro epitheto effectum notante capitur, acsi dixisset lumen viuificum. Porrò non mirum est tam crassam errorum ac superstitionum caliginem in mundo grassari, vbi tam pauci qui in Christum aspiciant.

13 *Dixerunt ergo Pharisæi.)* Obiiciunt quòd vulgò dici solet, nemini in propria causa fidem esse habendam. nam *Verum testimonium* pro legitimo & fide digno ponitur. In summa, significant temere eum verba perdere, nisi aliunde probationem habeat.

14 *Etsi ego testificor.)* Respondet Christus satis fidei & authoritatis esse suo testimonio, quia non sit priuatus quispiam ex communi hominum grege, sed longè aliam personam sustineat. Nam quum dicit se scire vnde venerit, & quò iturus sit, ita se eximit communi hominum numero. Sensus ergo est, quòd in propria causa quisque suspectus est, & legibus cautum est necui in rem suam loquenti credatur, id in Filio Dei, qui supra totum mundum eminet, locum non habere. non enim censeri in ordine hominum, sed hoc priuilegio ornatum esse à Patre vt solo verbo omnes homines in ordinem cogat. *Noui vnde venerim.* His verbis pronuntiat sibi non esse originem ex mundo, sed à Deo profectum esse: ideóque iniquum esse & absurdum suam doctrinam, quæ Diuina est, subiici hominum legibus. Sed quia tunc forma serui indutus propter carnis humilitatem illis contemptui erat, simul reuocat eos ad futuram resurrectionis suæ gloriam, quæ Diuinitatis prius occultæ & incognitæ illustre specimen fuit. Quare non debuit obstare medius ille status quin se vnico Dei legato pridem sibi in Lege promisso subiicerent Iudæi. Quum scire se dicit, illos verò nescire, significat suæ gloriæ nihil decedere per eorum incredulitatem. Porrò quum nobis idem testatum fecerit, omnes impiorum obloquutiones & strepitus despicere fides nostra debet. neque enim potest in Deo fundata esse quin summa mundi altitudine longè sit superior. Verùm vt sua Euangelio maiestas apud nos constet, nos in cælestem Christi gloriam semper intentos esse oportet, & sic audire in mundo loquentem vt meminerimus vnde prodierit, & quale nunc imperium legatione sua perfunctus obtineat. Nam sicuti ad tempus se humiliauit, ita nunc in dextera Patris residet, vt omne genu illi flectatur.

15 *Vos secundum carnem iudicatis: ego non iudico quenquam.*
16 *Et si ego iudico, iudicium meum verum est: quia solus non sum, sed ego & Pater qui me misit.*
17 *Porrò in Lege vestra scriptum est quòd duorum hominum testimonium verum sit.*
18 *Ego sum qui testificor de meipso, & testificatur de me Pater qui me misit.*
19 *Dixerunt ergo illi, Vbi est Pater tuus? Respondit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum. si me nossetis, Patrem etiam meum vtique nossetis.*
20 *Hæc verba loquutus est Iesus in gazophylacio, docès in templo. Et nemo apprehendit eum: quia nondum venerat hora eius.*

15 *Vos secundum carnem.)* Bifariam potest exponi, vel quòd ex prauo carnis suæ sensu, vel quòd ex personæ intuitu iudicium faciant: nam *Caro* interdum pro externa hominis specie capitur. & sensus vterque huic loco probè conueniet, quia siue dominentur affectus carnis, siue personæ intuitus in iudicio valeat, illic neque veritas neque æquitas locum habet. Sensus tamen mihi videtur fore certior, si carnem opponamus Spiritui, vt ideo legitimos ac idoneos esse neget iudices quia Spiritum non habent ducem. *Ego non iudico quenquam.* Hîc quoque variant interpretes. Quidam ita distinguunt, quòd non iudicet quatenus homo. Alij ad tempus referunt, quòd quum in terra esset nondum susciperet iudicis munus. Augustinus vtranque expositionem adducit iudicium suum suspendens. Atqui prior illa distinctio nullo modo quadrare potest. sunt enim duo huius sententiæ membra, quòd non iudicet Christus: & si iudicet, firmum sit & authenticum eius iudicium, quia Diuinum est. Itaque prius membrum, vbi se iudicare negat, potius ad loci præsentis circunstantiam restringo. Nam vt melius hostes suos superbiæ conuincat, hac cõparatione vtitur,

vtitur, quòd sibi licentiam vsurpent præposterè iudicandi, & interea ipsum simpliciter docentem & abstinentem iudicis partibus ferre nequeant.

16 *Et si ego iudico.*) Correctio est, ne videatur penitus iure suo cedere. Si iudico, inquit, verum est iudicium meum, hoc est, authoritatem meretur. Inde verò authoritas, quòd nihil agit nisi ex Patris mandato. Loquutio hæc, *Non sum solus*, perinde valet acsi negaret se vnum quemlibet esse ex hominum numero, sed considerandum cum persona à Patre imposita. Sed cur non potius disertè sibi Diuinitatem asserit, vt verè & meritò poterat? Nempe quia sub carnis velo latebat Diuinitas, Patrem, in quo magis conspicua erat, in medium adducit. Huc tamen spectat oratio, vt Diuinum censeatur quicquid agit ac docet.

17 *Porrò in Lege vestra.*) Posset infirmum prima specie videri argumentum, quòd nemo in propria causa testis admittitur. Sed memoria tenendum est quod iam dixi, Christum scilicet eximi debere à vulgo hominum: quia neque homo fit priuatus, nec priuatum suum negotium tractet. Quòd se diuersum à Patre facit, in eo se auditorum captui accommodat, idque pro officij ratione, quia tunc Patris erat minister: ideóque eum sibi totius doctrinæ authorem statuit.

19 *Vbi est pater tuus?*) Minimè dubium est quin per ludibrium de Patre quæsierint. præterquam enim quòd pro solito fastu contemptim ab illis exceptum fuit quod de Patre dixerat, simul eum subsannant, quòd magnificè extollat Patrem suum, acsi genus è cælo duxisset. Itaque his verbis Patrem Christi negant tanti sibi esse vt eius causa Filio quicquam tribuant. Atqui hinc tam audax Christi contemptus passim hodie erumpit, quòd pauci à Deo missum esse cogitant. *Neque me nostis.* Non dignatur eos certo responso: sed præcisè illis ignorantiam exprobrat in qua sibi placebant. Quærebant de Patre: interea quum Filium haberent oculis præsentem videndo non videbant. Hæc igitur iusta superbiæ & tam impiæ ingratitudinis pœna fuit, vt qui Filium Dei familiariter sibi exhibitum spreuerant, nunquam ad Patrem accederent. Quomodo enim ad Dei altitudinem quisquam mortalium conscendet, nisi eius manu in sublime tollatur? Porrò Deus in Christo se ad hominum humilitatem demisit, vt magnum porrigeret. qui Deum hoc modo sibi appropinquantem reiiciunt, nónne digni sunt qui cælo arceantur? Hoc idem sciamus & nobis omnibus dici. quisquis enim ad Deum aspirans exordium à Christo non facit, necesse est vt tanquam in labyrintho vagetur. neque enim frustra vocatur imago Patris, vt iam alibi dictum est. Cæterùm vt omni recta Dei notitia priuantur qui prætermisso Christo, gigantum instar, in cælum contendunt: ita quisquis in Christum mentem & sensus omnes diriget, is recta ad Patrem ducetur. neque enim falsò Apostolus pronuntiat, per Euangelij speculum nos Deum clarè intueri sub Christi persona. Hoc certè incomparabile est obedientiæ fidei præmium, quòd qui se coram Christo humiliat, supra cælos omnes penetrat, vsque ad ea mysteria quæ Angeli suspiciunt & adorant. 2. *Cor.* 3. 18.

20 *Hæc verba loquutus est*, &c.) Gazophylacium pars erat templi vbi sacræ oblationes reponebantur. Celebris ergo erat locus. vnde colligimus habitum fuisse huc à Christo sermonem in magna hominum frequentia, vt minus excusationis populus haberet. Simul admirabilem Dei potentiam in eo nobis commendat Euangelista, quòd Christum palàm in templo docentem coacti fuerint ferre, quem nuper ad mortē trahendum quærebant. Nam quum pacatum illis in templo imperium esset, vt tyrannica libidine illic dominarentur, poterant solo nutu Christū eiicere. Quòd autē docendi officium sibi sumere ausus est, cur non violentā manum illi statim iniiciunt? Videmus ergo Deum illi audientiam fecisse, & texisse suo præsidio, ne eum attingerent sæuæ belluæ, quum ad earū rictus expositus esset. *Horæ* iterum meminit, vt discamus Dei non hominum arbitrio nos viuere & mori.

21 *Dixit ergo rursum illis Iesus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Quò ego vado vos non potestis venire.*

22 *Dixerunt ergo Iudæi, Nunquid occidet seipsum, quia dicit, Quò ego vado, vos non potestis venire?*

23 *Tunc dixit illis, Vos estis ab infernis, ego de supernis sum: vos de mundo estis, ego non sum de mundo hoc.*

24 *Itaque dixi vobis, quòd in peccatis vestris moriemini. nisi enim credideritis quòd ego sum, in peccatis vestris moriemini.*

21 *Ego vado*) Postquam se nihil proficere videt apud obstinatos, denuntiat illis exitium. atque hic est eorum omnium finis qui Euangelium respuunt. Neque enim temere in aerem spargitur: sed necesse est odorem spiret vitæ vel mortis. Summa autem verborum est, sensuros tandem impios quanto suo malo reiecerint Christum vltro se ipsis offerentem: verùm id serò, quum amplius pœnitentiæ locus non erit. Atque vt magis pœnę propinquitate eos terreat, primùm se paulo pòst abiturum dicit (quo significat, tantum ad breue tempus illis prædicari Euangelium) quòd si hanc occasionem prætereāt, non semper acceptum fore tempus, & dies saluti destinatos. Sic etiam hodie quū ad ianuam nostram pulsat Christus, statim obuiam eundum est, ne ignauiam nostram pertæsus se nobis auferat. Et certè multis omnium temporum experimentis cognitum fuit quantopere metuendus sit hic Christi discessus. Sed primò tenendum est quomodo Christum quæsierint isti de quibus nunc agitur. nam si vera fuisset conuersio, non frustra eum quæsissent, quia non falsò promisit prȩsto se adfuturum quoties ingemuerit peccator. Non ergo intelligit Christus se recta fidei via ab illis quȩsitū iri, sed qualiter homines extremis malis anxij liberationem vndecunque appetunt. Nam increduli Deum sibi propitium habere cuperent, sed interea ipsum fugere non desinūt. Deus ipsos vocat: accessus in fide & pœnitē-

tia situs est. Atqui duritiem cordis opponūt Deo: & desperatione fracti, aduersus eum fremunt. In summa tantum abest vt ad Deum aspirent, vt locum non concedant eius auxilio, nisi seipsum abneget: quod nunquam facturus est. In hunc modum quantumuis impij essent Scribæ, redemptionem quæ per manum Messię promissa erat, libenter sibi aptassent, modò seipsum transfigurasset Christus ad illorum ingeniū. Proinde his verbis minatur Christus, ac denuntiat omnibus incredulis, tantis angustiis, postquam contempserint Euangelij doctrinam, constrictum iri, vt clamare ad Deum cogantur: sed irritum hunc fore vlulatum: quia (sicuti dictum est) quærendo non quærūt. Idque satis clarè proxima particula exprimitur, quū dicit, *Moriemini in peccato vestro.* Causam enim interitus fore docet quòd Deo ad extremum vsque immorigeri erunt ac rebelles. Quale autem hoc peccatum sit, mox videbimus.

22 *Nunquid occidet seipsum.*) Pergunt Scribę non modò in securo contemptu, sed etiam in proteruia. subsannant. n. quod dixerat, non posse ipsos sequi quò erat iturus. ac si dicerent, Si ipsū interficiat, fatemur non posse nos esse illi comites, quia non libet. Nam & Christi absentiam pro nihilo ducebant, & putabant eo se fore in omnibus superiores. Ideo iubent eum procul facessere quò volet. Horribilis sanè stupor: sed ita reprobos fascinat Satan vt plusquam temulenta vecordia se in mediam flammam irę Dei proiiciāt. Annon hodie eundem in multis furorem cernimus, qui obstupefactis conscientiis, quicquid audiunt de horribili Dei iudicio, iocosè & scurrili petulantia eludunt? Quanquam certum est hunc esse Sardonium risum, quia intus fodiuntur cęcis punctionibus: sed mox quasi priuati sensu in furiosos cachinnos erumpunt.

23 *Vos estis ab infernis.*) Quia indigni erant quos doceret, tantùm præcisis obiurgationibus eos percutere voluit: vt hoc loco pronuntiat eos non capere suam doctrinam, quia prorsus abhorreant à regno Dei. Porrò sub *Mundo* & *infernis* cōplectitur quicquid habent homines à natura: atque ita dissidium ponit inter Euangeliū suum, & acumen ac perspicaciam humanæ mētis: quia Euangelium cælestis sit sapientia, mens autem nostra in terra subsidat. Nemo itaque idoneus erit Christi discipulus, nisi quem Spiritu suo formauerit. Atque hinc fit vt tam rara sit in mundo fides: quia naturaliter totum humanum genus alienum est à Christo & auersum, nisi quos ipse sursum peculiari Spiritus sui gratia erigit.

24 *In peccatis vestris moriemini.* Pluralem numerum nunc ponit, quum antè singulari vsus esset in eodem sensu: nisi quòd priore loco notare voluit incredulitatem malorū omnium fontem ac causam esse: non quia incredulitas sola peccatum sit, vel sola nos æternæ mortis reatu coram Deo obstringat (vt quidam nimis hyperbolicè loquūtur) sed quia nos alienat à Christo, priuátque eius gratia vnde petenda erat à peccatis omnibus liberatio. Quod ergo obstinata malitia medicinam respuunt Iudæi, hoc illis lethale est malum: & hinc fit vt Satanæ mancipati peccata peccatis cumulare non desinant, nouósque sibi reatus subinde accersere. ideo mox subiicit, *Nisi credideritis quòd ego sim.* Neque enim perditis alia est salutis recuperādæ ratio nisi vt ad Christū confugiant. Cæterùm in hac loquutione, *Quòd ego sim*, subest emphasis: quia subaudienda sunt quæcunque Scriptura Messiæ tribuit, & ab ipso sperare iubet. Sūma tamen est & caput, Ecclesiæ instauratio, cuius principium est lux fidei, vnde nascuntur iustitia & noua vita. Quidam ex Veterib. perperam hoc ad diuinam Christi essentiam traxerūt, quum de officio erga nos suo disserat. Hæc sententia obseruatu digna: nam mala in quibus demersi sunt, nunquam satis reputant homines: deinde etiamsi interitum suum agnoscere cogantur, neglecto tamen Christo ad vana remedia circunspiciunt. Quare tenendum est, donec liberatrix Christi gratia se exerat, grassari innumeram malorum omnium colluuiem.

25 *Dixerunt ergo illi, Tu quis es? Dixit eis Iesus, A principio, quia & loquor vobis.*
26 *Multa habeo quæ de vobis loquar & iudicem: sed qui me misit verax est: & ego, quæ audiui ab ipso, hæc loquor apud mundum.*
27 *Non cognouerunt quòd Patrem illis diceret. Dixit ergo illis Iesus,*
28 *Quum exaltaueritis Filium hominis, tunc cognoscetis quòd ego sum, & à meipso nihil facio: sed quemadmodum docuit me Pater, hæc loquor.*
29 *Et qui me misit, mecum est. non me reliquit solum Pater, quia ego quæ illi placent semper facio.*

25 *A principio.*) Longè falluntur qui Principium nominandi casu accipiunt, acsi æternam suam diuinitatem Christus hîc assereret. Græcè nulla talis ambiguitas esse potest: sed tamen Græci quoque interpretes inter se variant. Conuenit hoc quidem inter omnes, subaudiendam esse præpositionem: sed multi aduerbialiter exponunt, quasi diceret Christus, in primis hoc tenendum esse. Nonnulli etiam, vt Chrysostomus, vno contextu legunt, Principium quod & loquor vobis, multa habeo quæ loquar de vobis & iudicem. Quam sententiā & Nonnus carmine reddidit. Diuersa tamen lectio magis recepta est, & genuina mihi videtur. Porrò τὴν ἀρχὴν interpretor A principio: atque ita meo iudicio sensus est: Non sum derepentè ortus, sed quemadmodū iam olim promissus fueram, nunc in medium prodeo. Et addit, *Quia & loquor vobis*: quo significat satis clarè se testari quisnam sit, si modò aures ipsi haberent. Causalis particula ὅτι, nō simpliciter ad reddendam causam posita est, quasi velit Christus probare se ab initio fuisse, quia nunc loquitur: sed talem cum illa cuius meminit æternitate doctrinæ suæ consensum affirmat, vt indubiæ confirmationis loco debeat haberi. Ita resolui posset, Secundū principium. hoc est, ille de quo iam olim sicuti & nunc quasi de integro cōfirmo: vel & sanè quod nunc quoque loquor, conforme est cū seculorum omnium oraculis: vt sit firma approbatio. In summa, duobus membris constat hoc responsum. nam *Principij* nomine cōtinuam ętatum seriem cōplectitur, ex quo Dei

fœdus

fœdus cum patribus sancitum fuerat. Quum se etiam *Loqui* dicit præsentem suam doctrinam antiquis vaticiniis coniungit, atque pendere docet. Vnde sequitur, non aliam fuisse ignorantiæ causam Iudæis nisi quia & Prophetis & Euãgelio essent increduli. nam vbique Christus vnus proponitur. Fingebant illi se Prophetarum esse discipulos, & in æternum Dei fœdus respicere: atqui interea Christum respuebant, qui ab initio promissus fuerat, & coram se illis offerebat.

26 *Multa habeo.* Quia surdis se canere videbat, non vltrà prosequitur sermonem, sed tantũ pronuntiat Deum eius doctrinæ quam contemnunt fore vindicem, quia eius author sit: Si vos accusare velim (inquit) amplam materiam mihi suppeditat vestra malitia & improbitas: sed ego nunc supersedeo. Pater autem, qui mihi docendi prouinciam iniunxit, non omittet partes suas: sibi enim constabit, vt verbum suum asserat ab impio & sacrilego hominum contemptu. Eodem ferè pertinet Christi dictum quò & illud Pauli,
2.Tim.2.13. Si abnegauerimus, ille fidelis manet, seipsum non potest abnegare. In summa, Dei iudicium minatur incredulis qui fidem abrogant eius verbo, quia necesse est vt suam veritatem defendat. Atque hæc vera est fidei nostræ stabilitas, quum Deum vnum sufficere statuimus ad stabiliendam doctrinæ suæ authoritatem, quanuis eam totus mundus repudiet. Hoc præsidio freti quicunque fideliter Christo seruiunt, securè possunt totum mundum mendacij reum peragere. *Et ego quæ audiui.* Nihil se proferre dicit quod non acceperit à Patre. Atque hæc vnica est doctrinæ approbatio, quum minister à Deo profectum ostendit quicquid loquitur. Porrò scimus Christum ministri personam tunc egisse: quare non mirum est si ideo audiri postulet quia ad homines perferat Dei mandata. Cæterùm suo exemplo communem toti Ecclesiæ legem præscribit, vt nemo nisi ex ore Dei loquens audiatur. Sed quemadmodum peruersam hominum arrogantiam deiiciunt qui se absque Dei verbo ingerunt, ita pios doctores qui suæ vocationis probè sibi conscij sunt, instruit & armat inuicta conscientia, vt Deo duce cunctis mortalibus audacter insultent.

27 *Non cognouerunt.*) Hinc apparet quàm stupidi sint quorum mentes possidet Satan. Nihil certè clarius esse poterat quàm ipsos citari ad Dei tribunal: atqui prorsus cæcutiunt, quòd & aliis Euangelij hostibus quotidie accidit. Porrò talis eorum excæcatio nos ad timorem instituere debet.

28 *Quum exaltaueritis.*) Stupore illo quem notauit Euangelista offensus Christus, indignos esse iterum pronuntiat qui plura audiant ex ore suo. Vos (inquit) nunc sensus omnes habetis quasi fascinatos, ideóque nihil eorum quæ dico intelligitis: sed erit aliquando tempus quum Dei Prophetam inter vos fuisse versatum vobisque loquutum scietis. Ita scilicet cum impiis agendum est: præcisè ad summi iudicis tribunal vocandi sunt. Est autem sera hæc cognitio cuius meminit Christus, dum impij ad pœnam tracti, Deum, quem placidè reuereri debuerant, suum iudicem inuiti agnoscunt. neque enim resipiscẽtiam illis promittit, sed pronuntiat, postquam nouo & inopinato iræ Dei horrore perculsi fuerint, torporem, in quo nunc acquiescunt, illis excussum iri. Sic Adæ aperti fuerunt oculi, vt pudore confusus, latebras frustra quæritando, se perditum esse tandem sentiret. Quanquam illa Adæ cognitio, quæ per se inutilis fuisset, Dei gratia in bonum eius cessit: reprobi autem desperatione obruti in hunc tantùm finem apertos habent oculos vt suum exitium cernant. Cæterùm ad hoc cognitionis genus ipsos variis modis Deus adducit. sæpe enim flagellis coacti Deum sibi infestum esse discunt: interdum nullo adhibito tormento intus eos cruciat: nonnunquam dormire patitur, donec eos è mundo euocet. *Exaltandi* verbo mortem suam designat Christus. Mortis autem suæ meminit vt præmoneat, etiamsi secũdum carnem eum extinguant, nihil profecturos. ac si diceret, Nunc me loquentem superbe eluditis: mox vltrà grassabitur vestra impietas, nempe ad cædem vsque: tunc quasi voti compotes triumphum canetis. sed breui pessimo vestro exitio sentietis quantum ab interitu mors mea differat. Exaltationis nomine vtitur vt magis eos pungat. Consilium ipsorum erat Christum in vltimos inferos demergere: hac sua spe longè ipsos frustratum iri asserit, ac prorsus contrarium fore euentum. Fieri quidem potest vt alludere ad externam mortis suæ formam voluerit, nempe quia in crucem tollẽdus erat: præcipuè tamen gloriosum eius successum respexit, qui præter omnium opinionem paulo pòst sequutus est. Iam quidem in cruce ipsa deleto peccati chirographo, & abolito mortis reatu, de Satana magnificè triũphauit coram Deo & Angelis: sed triũphus hic, prædicato Euangelio, tandem hominibus quoque conspicuus esse cœpit. Idem subinde postea accidit vt è sepulchro Christus in cælum emergeret. Quod nobis hodie sperandum est: quicquid enim ad Christum in doctrina sua & Ecclesia opprimendum machinentur impij, non modò ipsis inuitis emerget, sed scelestos eorum conatus conuertet in maiorem regni sui progressum. *Quod ego sum.* Iam admonui non ad diuinam Christi essentiam hoc referri, sed ad officium duntaxat. quod etiam ex contextu melius patet vbi negat se facere quicquam nisi ex Patris mandato. nam hoc perinde valet acsi diceret se diuinitus esse missum, & fideliter partibus suis fungi. *A me ipso nihil facio.* hoc est, non me ingero ad quicquam temerè aggrediendum. *Loquendi* verbum eodem spectat, nempe ad docendi munus. nam quum probare vult Christus nihil se facere Patris iniussu, dicit se loqui quemadmodum ab ipso edoctus est. Hæc itaque est verborum summa, In hac tota administratione quam damnatis, nihil est meum, sed tantùm exequor quod mihi Deus iniunxit. illius verba sunt quæ ex ore meo auditis: & vocationem meam, cuius author est ipse, solus gubernat. Cæterùm meminerimus (quod iam aliquoties attigi) ad captum auditorum attemperari hæc verba. Quia enim vnum ex hominum vulgo Christum censebant, suum esse negat quicquid diuinum habet, quasi diceret non esse hominis, neque ab homine: quia per ipsum pater nos docet, ac vnicum Ecclesiæ magistrum constituit: ideo se à Patre edoctum esse asserit.

29 *Et qui me misit.*) Iterum gloriatur, Deum, cuius ductu & auspiciis agit omnia, sibi adfuturum, ne frustra & sine profectu laboret: acsi diceret, virtutem Spiritus Dei cum suo ministerio

Cap. VIII.

coniunctam esse. Eadem fiducia pios omnes doctores præditos esse conuenit, vt non dubitent manum Dei fore sibi propinquam dum pura cõscientia se illi quales requirit ministros præstant. Neque enim verbo suo eos instruit Deus, vt frigido ac inani sonitu aerem verberent: sed arcana Spiritus sui efficacia dat verbo successum, & simul suo præsidio eos tegit, vt hostibus suis prostratis, contra totum mundum inuicti perstent. Et sanè si seipsos ac proprias facultates æstiment, singulis momentis concidere necesse erit. Vna igitur perstandi ratio, si persuasi sint se Dei manu sustineri. Sed notanda est causa cur profiteatur Christus Deum à partibus suis stare, nec se eius auxilio vnquam destitutum iri. quia scilicet totus ab eius nutu pendeat, & bona fide illi ministret. Hoc enim valet aduerbium *Semper*, non aliqua tantùm ex parte ipsum Deo obsequi, sed penitus ac sine exceptione eius obsequio esse addictum. Proinde si eandem Dei præsentiam experiri cupimus, ad eius imperium tota nostra ratio exigẽda est. Nam siquam partem regiminis occupet sensus noster, quia abierit Dei benedictio, studia nostra omnia incassum cedent. quòd si ad tempus læta species prosperi successus arrideat, exitus tamen demum infœlix erit. Quum dicit Christus *Se non fuisse relictum solum*, obliquè de gentis suæ perfidia conqueritur, in qua nullos ferè reperiebat qui manum darent. Interea ostẽdit, vnum hoc sibi satis supérque esse, Quòd Deum vindicem habeat. Sic & nos hodie animatos esse decet, ne fidelium paucitate frangamur. quanuis enim totus mundus doctrinæ nostræ aduersus sit, non soli tamen sumus. Inde simul apparet quàm stolida sit Papistarum iactantia, qui præterito Deo, sua multitudine superbiunt.

30 *Hæc eo loquente multi crediderunt in eum.*

31 *Dicebat ergo Iesus ad Iudæos qui illi crediderant, Si manseritis in sermone meo, verè discipuli mei estis.*

32 *Et cognoscetis veritatem, & veritas liberabit vos.*

33 *Responderunt illi, Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam: quomodo tu dicis, Liberi eritis?*

34 *Respõdit illis Iesus, Amen amẽ dico vobis quòd omnis qui facit peccatũ, seruus est peccati.*

35 *Seruus autem non manet domi in perpetuum, sed filius in perpetuum manet.*

36 *Si ergo Filius vos liberauerit, verè liberi eritis.*

37 *Scio quòd semen Abrahæ sitis: sed quæritis me interficere, quia sermo meus non habitat in vobis.*

38 *Ego quod vidi apud Patrem meũ loquor: & vos quod vidistis apud patrẽ vestrũ facitis.*

30 *Hæc eo loquente.*) Quanquam Iudæi tunc aridæ & sterili terræ erant ferè similes, non tamen passus est Deus verbi sui semen in totum perire. Ergo præter spem inter tot obstacula fructus aliquis exurgit. Cæterùm fidem Euangelista improprie nominat quæ solùm erat quædam ad fidem præparatio. Nihil enim altius de illis prædicat quã quòd propensi fuerunt ad recipiendã Christi doctrinã: quò etiam spectat proxima admonitio.

32 *Si manseritis in sermone meo.*) Hîc primùm admonet Christus non sufficere si quis bene cœperit, nisi progressus ad finem vsque respondeãt. Et hac ratione eos qui doctrinam suam gustarũt, ad fidei perseuerantiam hortatur, quum verè discipulos suos fore pronuntiat qui solidas in verbo suo radices egerint, vt in eo maneant. Significat multos professione esse discipulos qui tamen reipsa non sunt, nec censeri etiam merentur. Suos autem ab hypocritis hac nota discernit, quòd qui falsò iactarunt fidem, statim à carceribus, vel in medio stadij cursu deficiunt: fideles autem constanter pergunt vsque ad metam. Ergo vt nos pro discipulis habeat Christus, constantię studendum est.

32 *Cognoscetis veritatem.*) Veritatem cognituros dicit qui ad aliquam eius notitiam peruenerant. Valde quidem adhuc rudes erant & vix elementarij quos alloquitur Christus: ideo nõ mirũ est si ampliorem illis doctrinæ suæ intelligentiam promittat: verùm generalis est sententia. Proinde quantumuis quisque nostrũm in Euangelio profecerit, nouis incrementis se opus habere sciat. Hoc autem præmio dignatur Christus suorum constantiam, quòd se illis magis familiarem reddit. quanquam hoc modo nihil aliud quàm prius donum altero cumulat, nequis putet hominis merito quicquam rependi. Ipse enim est qui verbum suum cordibus nostris per Spiritum suum infigit: idem quotidie ignorantiæ nebulas abstergit in mentibus nostris, quæ Euangelij claritatem obscurant. Ergo vt nobis ad plenum pateat veritas, serio cõstantíque affectu ad eam eniti oportet. Porrò eadem est, non diuersa veritas, quam ab initio ad finem vsque suos Christus docet: sed quos initio quasi exiguis scintillis irradiat, tandem plena luce perfundit. Ita fideles, donec penitus confirmati fuerint, quodammodo id quod sciunt ignorant. nulla tamen tam exigua est vel obscura fidei cognitio, quæ non sit in salutem efficax. *Veritas liberabit.* Cognitionem Euangelij sui à fructu quem inde percipimus, vel (quòd idem est) ab effectu commendat: nempe quòd nos in libertatem restituat. Hoc porrò incomparabile bonum est. Vnde sequitur, Nihil Euangelij cognitione esse præstantius vel magis expetendum. Seruitutem omnes sentiunt ac fatentur rem esse miserrimam. quum ab ea nos Euangelium liberet, sequitur ab eo beatæ vitę thesaurum esse. Iam tenendum est qualis hîc à Christo libertas notetur, nempę quæ nos à Satanę, peccati & mortis tyrãnide manumittit. Quòd si eam consequimur Euangelij beneficio, hinc constat peccati nos omnes natura seruos esse. Porrò simul tenendus est liberationis modus. quandiu enim sensu ac ingenio nostro regimur, peccato sumus mancipati: quum autem nos Dominus Spiritu suo regenerat, simul liberos efficit, vt miseris Satanæ laqueis soluti sponte iustitiæ obediamus.

Atqui

Atqui ex fide regeneratio: vnde apparet ex Euangelio esse libertatem. Eant nunc Papistæ, & liberum arbitrium fastuosè extollant: nos autem seruitutis propriæ nobis conscij, nonnisi Christo liberatore gloriemur. Nam & hoc nomine Euangelium, quasi manumissionis nostræ vindicta censeri debet, quòd nos Christo offert, ac tradit à peccati iugo liberandos. Postremò & hoc notandum est, libertatem suos habere gradus pro fidei suæ modo. Quare Paulus iam manumissus, adhuc tamen gemit, ad plenam libertatem suspirans.

33 *Semen Abrahæ.*) Incertum est eosdémne hic Euangelista, an alios loquentes inducat. Ego ita sentio, vt in promiscua turba fieri solet confusè responsum fuisse Christo, & quidem à contemptioribus potius quàm ab iis qui crediderát. Est autem hic mos Scripturæ valde vsitatus, quoties de corpore populi fit mentio, generaliter adscribere omnibus quod in vnam partem tantùm competit. Porrò qui se obiiciunt esse semen Abrahæ, & semper fuisse liberos facilè colligebant ex Christi verbis, sibi libertatem tanquam seruis promitti. Hoc verò ferre nequeunt, se populum sanctum & electum in seruitutem addici. Quid enim proderat adoptio, & fœdus quo à reliquis gentibus segregati erant, nisi filij Dei censerentur? Ergo iniuriam sibi fieri putant, quum illis libertas quasi aduentitium bonum proponitur. Absurdum tamen videri posset quòd negant se vnquam seruisse, quum toties oppressi fuissent ab aliis tyrannis, & tunc Romano imperio subiecti sub grauissimo onere seruitutis gemerent. Hinc quidem videre promptum est quàm ridicula fuerit eorum gloriatio: erat tamen hic aliquis prætextus, quòd iniqua hostiũ dominatio non obstabat quin iure liberi manerent. Sed in eo primum errabant, quòd non reputabant ius adoptionis suæ in solo Mediatore esse fundatum. vnde enim liberum Abrahæ semen, nisi quòd singulari Redemptoris gratia à communi generis humani seruitute eximitur? Alter etiam error minùs tolerabilis, quòd quum prorsus essent degeneres, censeri tamen volebant inter Abrahæ filios: nec cogitabant solam esse Spiritus regenerationem quæ legitimos Abrahæ filios facit. Atque hoc omnibus ferè seculis vitium fuit nimis commune, referre ad carnis originem extraordinaria Dei dona: & quæ ad corrigendam naturam remedia confert Deus, naturæ adscribere. Interea videmus vt Christi gratiam à se arceât quicunque vana cõfidentia inflati sibi in sua sorte placent. Atqui ferè in totum mundum grassatur hæc superbia, vt vix centesimus quisque se Dei gratia indigere sentiat.

34 *Qui facit peccatum*, &c.) Argumentum à contrariis. Liberos se iactabant: peccati seruos esse probat quia carnis desideriis mancipati, assiduè peccent. Mirum est autem non conuinci propria experientia homines, vt deposito fastu se humiliare discant. Atque hodie hoc plusquam vulgare est, vt quo quisque maiori mole vitiorũ obrutus est, eo ferocius liberum arbitrium verborum ampullis extollat. Cæterùm nihil aliud in speciem Christus hîc pronuntiat quàm quod olim à Philosophis iactatum fuit, Qui suis cupiditatibus addicti sunt, eos sub deterrima seruitute agere. Sed altior est ac magis reconditus sensus. neque enim tantum quid mali sibi homines accersant, sed qualis sit humanæ naturæ conditio disputat. Philosophi putabant suo quemque arbitrio seruum fieri, & rursus redire in libertatem. verùm hic contendit Christus, seruituti obnoxios esse omnes quos ipse nõ liberat, adeóque origine seruos esse qui ex corrupta natura peccati contagionem trahunt. Tenenda est gratiæ & naturæ comparatio, in qua hic Christus insistit: vnde facilè constabit, libertate spoliari homines, nisi aliunde eam recuperent. Cæterùm ita est voluntaria hæc seruitus, vt qui necessariò peccant, non tamen cogantur ad peccandum.

35 *Seruus autem*, &c.) Addit similitudinem à legibus sumptam & iure politico. vt seruus, etiãsi ad tempus imperet, non tamen hæres est domus. vnde concludit non esse solidam & perpetuam libertatem, nisi quę per Filium obtinetur. Hoc modo vanitatis arguit Iudæos, quia laruam pro re ostentent. Nam quòd carnalis erant Abrahæ progenies, nihil nisi larua erant, locum occupabant in Ecclesia Dei, sed qualem Ismael ad breue tempus sibi vsurpauerat, seruus libero fratri insultãs. Summa est, Quicunque se Abrahæ filios esse glorientur, nihil præter fallacem & euanidam speciem habere.

36 *Si ergo vos Filius liberauerit.*) His verbis significat in se vnum competere ius liberatis: alios omnes, quum serui nascantur, nonnisi sua gratia liberari. Nam quod natura proprium habet, nobis adoptione communicat, dum fide inserimur in eius corpus, ac efficimur eius membra. Ita memoria repetendum est quod prius dixi, nos Euangelij vindicta ab eo manumitti. Christi ergo beneficium est libertas nostra: sed eam fide consequimur: quæ etiam facit vt nos Christus Spiritu suo regeneret. Quum dicit *Verè fore liberos.* emphasis est in aduerbio *Verè*: subaudiendum est enim antitheton stultæ persuasionis qua Iudæi turgebant: sicuti & tunc bona pars mundi regnum sibi imaginatur in miserrima subiectione.

37 *Scio quod semen Abrahæ sitis.*) Hoc per concessionis formam dictum interpretor. Interea tamen eorum stultitiam ridet, quod friuolo titulo glorientur: acsi diceret, Vt nobis detur istud in quo tantopere vobis placetis, quid tamen iuuat Abrahæ filios vocari qui aduersus Deum eiúsq; ministros insaniant? qui impio & scelerato veritatis odio perciti, ad innoxium sanguinem fundendum præcipites ferantur? Vnde sequitur, nihil minus esse quàm quod dici volunt. quia nihil simile habeant cum Abraham. *Quæritis me interf.* Quum dicit se ad mortem quæri, quia sermo suus non habeat in ipsis locum: significat non simpliciter esse homicidas, sed Dei & veritatis eius odio impelli ad talem insaniam: quod longè atrocius est. Neque enim tunc intra homines se continet iniuria, sed Deum simul violat. *Sermonis sui capaces esse ipsos* negat, quia malitia obstructos habeant animos, ne quid sani admittant.

38 *Quod vidi apud patrem.*) Sæpius iam Patris sui meminerat: nunc argumento à contrariis colligit, & Deo aduersos & diaboli filios esse qui suæ doctrinæ resistunt. Ego, inquit, non profero nisi quòd à Patre didici: qui fit ergo vt tantoperè vos exasperet sermo Dei, nisi quia patrem habetis contrarium? Se *Loqui* dicit, illos *Facere*, quia doctoris munus ipse obibat: ipsi autem furiosè eius doctrinam extinguere moliebantur. Interea

Cap. VIII. suum Euangelium à contemptu vindicat, quia nihil mirum sit si à filiis diaboli oppugnetur. Quidam vertunt, Facite: acsi diceret Christus, Agedum, monstrate vos esse diaboli filios, mihi repugnando. nam ego nonnisi ex Dei præscripto loquor.

39 *Responderunt, & dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si Filij Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis:*

40 *Nunc vero quæritis me interficere, hominem qui veritatem loquutus sum vobis, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.*

41 *Vos facitis opera patris vestri. Dixerunt ergo illi, Nos ex scortatione non sumus geniti, vnum Patrem habemus Deum.*

42 *Dixit illis Iesus, Si Deus Pater vester esset, me diligeretis: ego enim exiui à Deo, & veni: neque enim à meipso profectus sum, sed ille me misit.*

39 *Pater noster Abraham.*) Altercatio ista nimis clarè ostendit quàm superbè & ferociter omnes Christi obiurgationes contempserint. Hoc sibi perpetuò arrogant, se esse Abrahæ filios: nec tantum eo sensu quod geniti fuerint ex progenie Abrahæ, sed quòd sint factum genus, Dei hæreditas, & filij Dei. interea tamen nonnisi carnis fiducia nituntur. Atqui carnale genus sine fide nihil nisi mera est larua. Nunc intelligimus quid eos tantopere excæcauerit vt Christum etiam lethali fulmine attactum susque deque fecerint. Sic hodie Papistæ verbum Dei, quod lapides mouere posset, tanquam fabulosum rident, & audacter ferro & igni persequuntur tantùm quia fallaci Ecclesiæ titulo freti, Deo se posse & hominibus illudere confidunt. In summa, hypocritæ, simulac speciosum aliquod integumentum nacti sunt, quasi in eorum corda non penetret Deus ferream ei contumaciam opponunt. *Si filij Abrahæ essetis.* Iam Christus degeneres Abrahæ filios apertiùs à legitimis discernit. nam ipsum quoque nomen omnibus detrahit qui sunt Abrahæ dissimiles. Sæpe quidem contingit vt patres à quibus geniti sunt, filij moribus non referant: verùm hîc Christus de origine carnali non disputat: sed tantum inter Abrahæ filios coram Deo censeri negat qui fide non retinent gratiam adoptionis. Nam quum Dominus Abrahæ semini pollicitus esset fore in Deum, increduli omnes hac promissione abiecta, se abdicabant ex genere Abrahæ. Status ergo quæstionis est, an reputandi sint Abrahæ filij, qui oblatam sibi in verbo benedictionem abiiciunt, vt nihilominus sint gens sancta, peculium Dei, & regale sacerdotium. Hoc negat Christus, & meritò: quia Spiritu renasci oportet qui filij sunt promissionis, & nouas esse creaturas quicunque locum appetunt in regno Dei. Non erat quidem inutile ac nullius momenti carnale Abrahæ genus, siquidem accederet veritas. Residet enim Dei electio in semine Abrahæ: sed libera, vt hæredes vitæ reputentur quos Deus Spiritu suo sanctificat.

40 *Nunc verò quæritis.*) Demonstrat ab effectu, minimè esse Abrahæ filios, vt iactabant, quia resistunt Deo. quid enim præcipuè in Abraham laudatur nisi obedientia fidei? Hæc igitur discriminis nota est quoties ab extraneis discernere oportet eius filios. Nam inanes tituli, qualecúque pretium coram mundo concilient, apud Deum nihili sunt. Ergo iterum concludit Christus filios esse diaboli, quia veræ & sanæ doctrinæ iam infesti sint hostes.

41 *Nos ex scortatione.*) Non plus sibi vendicant quàm antea: idem enim apud eos pollebat, esse Abrahæ & Dei filium. sed in eo grauiter errabant, quòd Deum fingebant vniuerso Abrahæ semini obstrictum. nam ita ratiocinatur, Deus sibi Abrahæ genus adoptauit: ergo quum simus ex Abr ham geniti, nos Dei filios esse oportet. Videmus nunc vt sanctitatem ex vtero se habere putauerint, quia orti essent ex radice sancta. Denique Ecclesiam Dei se esse contendunt, quia originē ducant à sanctis Patribus. Quemadmodum hodie continua à Patribus successio Papistas inflat, & plusquam turgidos reddit. talibus eos præstigiis deludit Satan, vt Deū à verbo suo, Ecclesiam à fide, regnum cœlorum à Spiritu separent. Sciamus ergo, quanuis secundum carnem spurij non sint, sed plausibili Ecclesiæ titulo se venditent, nihil minus esse quàm Dei filios qui semen vitæ adulterarunt. Nam per quasunque circumeant ambages, nunquam tamen elabi poterunt quin hac sola iactantia efferantur, Nos sāctis Patribus successimus: ergo sumus Ecclesia. Quòd si refellendis Iudæis valuit Christi responsum, non minus hodie ad istos coarguendos sufficit. Nunquam fiet quidem quin perperam nomen Dei improbissima audacia mentiantur hypocritæ: sed nunquam efficient apud eos qui stabunt Christi iudicio quin ridiculæ sint mendaces istæ quas effutiunt gloriæ.

42 *Si Deus Pater vester.*) Tale est Christi argumentum, Quisquis est Dei Filius, primogenitum eius Filium agnoscet ac diliget: vos autē me odio habetis: non est ergo quod vos esse gloriemini Dei filios. Locus hic diligenter notandus est, Nullam esse pietatem, nullum timorem Dei, vbi Christus reiicitur. Ficta quidem religio. Deū audacter obtendit, sed quid consensus habere cū Patre possunt qui ab vnico eius Filio diffident? Qualis est ista Dei cognitio, vbi viua eius imago respuitur? Atque hoc sibi volunt Christi verba, quum se *à Patre venisse*, testatur. Significat enim diuinum esse quicquid habet: ideóque minimè consentaneum esse, vt veri Dei cultores eius veritatem ac iustitiam refugiant. Non veni (inquit) à meipso: nihil obiicere mihi potestis quod sit à Deo alienum: nihil denique vel terrestre vel humanum reperietis in mea doctrina totáque eius administratione. Neque enim de sua essentia, sed de officio differit.

43 *Quare loquelam meam non agnoscitis? quòd non potestis audire sermonem meum.*

44 *Vos ex Patre diabolo estis, & cupiditates patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas in ipso non est. Quum loquitur mendacium, ex proprius lo-*

prijs loquitur: quia mendax est, atque eius pater.

45 *Quia autem veritatem ego dico, mihi non creditis.*

43 *Quare loquelam.)* Exprobrat hoc loco Iudæis contumaciam, quæ tanta erat vt ne audire quidem loquentem sustinerent. Hinc colligit diabolico furore agi, ac rapi. Quid à sermone differat loquela non video: plus enim est dicere quàm loqui. Atqui non quadraret, quod minus esset priore loco poni. Multi sic distinguunt vt finis interrogationis sit in verbo *Agnoscitis*: quasi interrogatio istis tantùm verbis constaret, Cur loquelam meam non agnoscitis? vt mox sequatur causæ redditio. Quia non potestis audire sermonem meum. Ego autem potius legendum vno cótextu arbitror, acsi dixisset, Quid causæ est quòd sermo meus quasi barbarus & ignotus vobis est, vt loquendo vobiscum nihil proficiam, adeóque vt ne auribus quidem admittere dignemini quod dico? Priore igitur membro stuporem eorum perstringit: altero præfractum & impotens doctrinæ odium: postea vtriusque causam assignat, quum dicit ex diabolo esse genitos. Interrogando enim præcidere hoc illis voluit quod assiduè illi iactabant, se ratione & iudicio adduci ad resistendum.

44 *Vos ex Patre diabolo estis.)* Quod bis obscurius dixerat, nunc plenius exprimit, ipsos esse diaboli filios. Cæterùm antithesis subaudienda est, quòd non possint Filio Dei tam infesti esse nisi Patrem haberent perpetuum Dei hostem. Porrò diaboli filios vocat, non tantùm propterea quòd eum imitantur: sed quia eius impulsu ad oppugnandum Christum ferantur. Sicuti enim filij Dei nominamur non tantùm quia sumus illi similes, sed quia Spiritu nos suo gubernat, quia in nobis viuit ac viget Christus, vt nos ad Patris sui imaginem conformet: ita rursum diabolus eorum dicitur pater quorum mentes excæcat, quorum instigat corda ad omnem iniustitiam: in quibus denique potenter agendo, tyrannidem suam exercet. Cæterùm frustra & insulsè Manichæi ad probandum suum delirium hoc loco abusi sunt. Sicuti enim quum Scriptura appellat nos Dei filios, hoc ad traducem vel ad originem substantiæ non refert, sed ad Spiritus gratiam, quæ nos regenerat in vitæ nouitatem: ita hoc Christi dictum ad substantiæ traducem nihil pertinet, sed ad naturæ corruptelam, cuius causa & origo est hominis defectio. Quòd ergo homines diaboli filij nascuntur, non est creationi imputandum, sed peccati vitio. Christus autem ab effectu hoc probat, quia sponte & ex animo ad diabolum sequendum propensi sint. *Ille homicida.* Exprimit quænam sint illæ cupiditates: ac duas species commemorat, crudelitatem & mendacium: in quibus Satanæ nimium erant similes Iudæi. Quòd dicit *fuisse homicidam*, significat homini machinatum fuisse exitium. simul enim atque creatus est homo, praua nocendi libidine impulsus Satan ad eum perdendum vires suas contulit. Cæterùm Christus non creationis initium intelligit, quasi illi Deus nocendi studiũ indiderit: sed naturæ vitiositatem in Satana damnat, quam sibi ipse contraxit. Quod melius patet ex secundo membro, vbi dicit *in veritate non stetisse.* Quamuis enim subterfugere conentur qui diabolum natura malum fuisse fingunt, verba tamen hęc mutationem in deterius clare exprimũt: & ideo mendacem esse Satanam quia à veritate desciuerit. Ergo quòd mendax est, non ideo fit quod natura dissidium semper habuerit à veritate: sed quoniam voluntario lapsu ab ea excidit. Hæc Satanæ descriptio nobis perquam vtilis est, vt pro se quisque ab eius insidiis cauere studeat, & simul vim atque impetum arcere. Circuit enim tanquam truculentus leo, quærens quem deuoret, & mille ad fallendum artibus est instructus. quo magis fideles spiritualibus armis ad pugnandum munitos, & ad excubias agendas vigili sobrietate intentos esse oportet. Iam si Satan hunc affectum exuere non potest, nó est cur turbemur, quasi re noua & insolita, dum subinde emergunt varij errores: suos enim incitat Satan quasi flabella, qui suis imposturis mundum dementent. Nec mirum est tam valido conatu incumbere Satanam ad obruendam veritatis lucem: est enim vnica animæ vita. Ergo mendacium ad extinguendam animam præcipuum & maximè lethale telũ habet. Hanc Satanæ effigiem quum in Papatu hodie omnes oculati perspiciant, primùm reputare eos conuenit quocum hoste bellum gerant: deinde ad Christi sui ducis (sub cuius vexillo militant) præsidium confugere. Quod proximè sequitur, *Quia veritas in ipso non est*, confirmatio est ab effectu vel à posteriori (vt loquuntur) sumpta. Quia enim veritatem odit Satan, nec eam ferre potest, quin potius totus est mendaciis delibutus, hinc colligit Christus à veritate prorsus excidisse, & fuisse auersum. Ergo ne miremur si apostasiæ suæ fructus quotidie profert. *Quum loquitur mendacium.* Vulgò ita exponunt quasi mendacij culpam negaret Christus competere in Deum naturæ authorem, ac potius ex deprauatione esse diceret. sed ego simplicius interpretor: quod diabolo vsitatum sit mentiri, nec aliud nouerit quàm fraudes, corruptelas & præstigias fabricare. Neque tamen ineptè ex his verbis colligimus, diabolum à seipso hoc vitium habere, & sic esse illi proprium vt simul accidentale sit. Nam quum diabolum Christus mentiendi artificem facit, manifestè eum à Deo separat, imò contrarium pronuntiat. Eodẽ quoque pertinet *Patris* nomen, quod mox subiicitur. nam ideo Satan mendacij pater dicitur quia à Deo alienatus est, in quo solo veritas residet, & ex quo, tanquam ab vnico fonte, manat.

2.Cor.4.4 Ephes.2.2 & aliis in locis.

1.Pet.5.8.

45 *Quia autem veritatem.)* Confirmat superiorem sententiam: quia quum nulla illis resistendi causa sit nisi quòd illis exosa est ac intolerabilis veritas, palàm se filios Satanæ esse produnt.

46 *Quis ex vobis arguit me de peccato? Si autem veritatem dico, quare non creditis mihi?*

47 *Qui est ex Deo, verba Dei audit: propterea non auditis quia ex Deo non estis.*

48 *Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt Illi, Nonne bene dicimus nos quod Samaritanus es tu, & dæmonium habes?*

Cap. VIII.

49 *Respondit Iesus, Ego dæmonium non habeo: sed honoro Patrem meum, & vos contumelia me affecistis.*

50 *Ego verò non quæro gloriam meam: est qui quærat & iudicet.*

46 *Quis ex vobis.)* Hæc interrogatio ex fiducia est. nam quum nulli se probro obnoxium esse probè sciret, hostibus suis quasi victor insultat. Nec tamen immunem se ab eorum calumniis esse dicit: nam quum nulla obloquendi materia illis esset, non tamen Christum conuiciis incessere desinebant. sed nullum in se crimen hærere intelligit. Atque hoc significat verbum ἐλέγχειν, sicut Latini dicunt coarguere, vbi quis reipsa conuictus tenetur. Falluntur tamen qui putant Christum hîc perfectam suam innocentiam asserere, quia solus inter homines excelluit quatenus erat Dei Filius. Nam hæc defensio ad circunstantiam loci restringi debet, acsi quicquam sibi posse obiici negaret quominus fidus esset Dei minister. Quemadmodum & Paulus gloriatur se nulla in re sibi esse conscium. Neque enim ad totam vitam hoc extenditur, sed est solius doctrinæ & Apostolatus defensio. Hîc ergo abs re quidam de perfectione iustitiæ philosophantur, quæ soli Dei Filio conuenit, quum hoc vnum propositum habeat, fidem ministerio suo facere, sicuti clarius patet ex consequentibus. mox enim iterum subiicit, *Si veritatem dico*, &c. Vnde colligimus doctrinæ suæ magis quàm personæ causam agere Christum. 1.Cor.4.4

47 *Qui est ex Deo.)* Quia iure suo sumere hoc pro confesso potest se Patris cælestis legatum esse, & bona fide munus quod mandatum est exequi, vehementius in eos inuehitur. neque enim iam obscura erat eorum impietas, quum in respuendo Dei verbo tam essent contumaces. Ostēderat nihil sibi posse ab illis obiici quin doceret tanquam ex ore Dei. Concludit ergo nihil ipsos cum Deo habere commune, quia non audiant: ac præterita sui mentione, bellum illis cum Deo esse denuntiat. Cæterùm docemur hoc loco nullum esse clarius reprobæ mētis signum quàm vbi quispiam Christi doctrinam ferre non potest, etiamsi aliàs in speciem Angelica sanctitate fulgeat: quemadmodum si eam libenter amplectimur, habemus quasi visibile electionis nostræ sigillum. Nam qui verbum habet, fruitur Deo ipso: qui autem reiicit, iustitia & vita se priuat. Quare nihil nobis magis timendum quàm ne in istud horribile iudicium incidamus.

48 *Nónne bene dicimus.)* Magis ac magis produnt quantopere obstupefacti sint à Satana, qui plusquam conuicti, per mediam tamen desperationem ruere non verentur. Porrò quum duplex conuicium ingerant Christo, nihil tamen aliud volunt in summa quàm hominem esse detestabilem, & malo spiritu agi. Quia Samaritanos Iudæi pro apostatis habebant & Legis corruptoribus, quoties infamia grauare aliquem volebant, Samaritanum vocabant. Nunc ergo quia nullum habēt atrocius crimen quo Christum infament, temerè & sine iudicio triuiale istud arripiunt. Vt paucis dicam, petulanter eos videmus maledicere. sicuti solent qui canina rabie accensi non reperiunt quod dicant.

49 *Ego dæmonium non habeo.)* Quòd priore crimine omisso se tantùm de secundo purgat, quidā ideo factum putant quòd contumeliam personæ suæ factam neglexerit, tantùm autem susceperit doctrinæ patrocinium. sed meo iudicio falluntur: neque enim credibile est tam subtile vitæ & doctrinæ habitum fuisse à Iudæis discrimen. Deinde nominis huius odium (vt diximus) inde natum erat quòd Samaritani peruersi ac degeneres Legis cultores eam multis superstitionibus & corruptelis vitiauerant, totúmque Dei cultum polluerant extraneis figmentis. Augustinus ad allegoriam confugit, quòd Christus non abnuerit Samaritanus vocari, quia verus sit gregis sui custos. Sed aliud mihi videtur fuisse Christi consilium. quum enim eôdem spectarent duo probra quibus impetitus fuerat, sub vno vtrunque refellit. imò, si quis ritè expendat magis eum grauabāt Samaritanum vocando quàm dæmoniacum. Sed (quemadmodum iam dixi) simplici refutatione contentus est Christus, quam sumit à contrario, dum se Patris sui honori studere affirmat. Necesse enim est Spiritu Dei regi, & fidelem esse Dei seruum, qui rite & syncerè eū honorat. *Vos contumelia me affecistis.* Potest ita exponi hoc membrum, quasi queratur Christus non haberi sibi honorē quo dignus est qui Dei gloriam promouet. sed ego altius eum respicere puto: nempe quòd Patris gloriām cum sua coniungat. acsi diceret, Nihil mihi arrogo quod non cedat in Patris gloriā: nam in me relucet eius maiestas, eius potestas & imperium in me residet. Quum ergo tam indignè à vobis excipior, in Deum ipsum estis contumeliosi. Ideo protinus subiicit Deum huius fore iniuriæ vindicem. Poterant enim ambitionem illi obiicere, nisi testatus esset se non priuato carnis affectu de suo honore esse solicitum vel contemptu: sed quatenus honor vel contemptus Dei agitur. Cæterùm etsi longè à Christo distamus, certò tamen quisque statuat, si ad quærendam Dei gloriam ex animo intentus sit, satis amplam laudem apud ipsum esse sibi repositam, semper enim experiemur verum esse illud, Qui me honorant, eos honorabiles reddam. Si apud homines non modò contemptus est, sed etiam probris obruitur, æquo animo expectet dum illuceat dies Domini. 1.Sam.2.30.

51 *Amen amen dico vobis, si quis sermonem meum seruabit, mortem non videbit in æternum.*

52 *Dixerunt ergo illi Iudæi, Nunc cognouimus quòd dæmonium habes. Abraham mortuus est, & Prophetæ, & tu dicis, Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum.*

53 *Num tu maior es patre nostro Abraham, qui mortuus est? & Prophetæ mortui sunt.*

quem

quem te ipsum tu facis?

54 *Respondit Iesus, Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus qui me glorificat, quem vos dicitis Deum vestrum esse.*

55 *Et non nouistis eum: ego autem noui eum: & si dixero quòd non noui eum, ero similis vobis mendax: sed noui eum, & sermonem eius seruo.*

51 *Amen amen dico vobis.*) Non dubium quin aliquos in turba illa Christus sanabiles cognouerit, alios etiam doctrinę suæ minimè aduersos. Sic ergo terrere voluit impios quorum deplorata erat malitia, vt tamen consolationis materiam bonis relinqueret, vel ad se alliceret nondum perditos. Ergo vtcunque maior pars abhorreat à verbo Dei, nunquam tamen sic totus ad coarguendos improbos, intentus esse debet pius doctor quin filiis Dei simul salutis doctrinam impertiat, & conetur ad sanam mentem reducere siqui sunt non prorsus incurabiles. Hîc ergo Christus suis discipulis vitam æternam promittit: sed discipulos requirit qui non tantum auribus annuant, vt asini, vel ore profiteantur se probare eius doctrinam: sed qui seruent non secus ac pretiosum thesaurũ. *Visuros mortem* negat: quia vbi animam hominis fides viuificat, iam mors, retuso aculeo, & veneno absterso, lethale vulnus infligere non potest.

52 *Nunc cognouimus.*) Perstant reprobi in suo stupore, nec magis promissionibus quàm minis tanguntur. ita neque duci ad Christũ neque trahi possunt. Quòd nonnulli calumniosè torqueri ab ipsis verba putant, quia dicãt *mortem gustare*, quod ex Christo non audierant, mihi parum solidũ videtur. Potius sentio loquutiones Hebræis fuisse synonymas, Mortem gustare, & *mortem videre* pro Mori. Verùm in eo sunt sinistri interpretes quòd spiritualẽ Christi doctrinã ad corpus transferunt. Mortẽ nemo fidelium visurus est, quia ex semine incorruptibili renati, etiã moriendo viuunt: quia Christo capiti suo coniuncti, morte extingui nequeunt: quia mors illis transitus est in regnum cæleste: quia Spiritus in illis habitans vita est propter iustitiam, donec quod residuum est mortis absorbeat. Isti verò, vt carnales sunt, nullam agnoscunt à morte liberationem nisi quæ palàm in corpore appareat. Atque hic morbus nimis vulgaris est in mundo, vt pleriq. Christi gratiam pro nihilo ferè ducãt, quia eã æstimãt dũtaxat carnis sensu. Ergo, ne idẽ nobis cõtingat, expergefaciẽdæ sunt mẽtes vt spiritualem vitam in media morte percipiant.

53 *Patre nostro Abraham.*) Alterum vitiũ, quòd splendore Abrahæ & sanctorum, Christi gloriæ tenebras offundere conantur. Atqui non secus ac solis fulgor stellas omnes obscurat, ita præ immẽso Christi fulgore, quicquid gloriæ est in sanctis omnibus euanescere oportet. Iniquè ergo & prępostere faciunt quòd seruos opponunt Domino. Quinetiam Abrahæ & Prophetis iniurij sunt dũ illorum nomine abutuntur aduersus Christum. Verùm hæc quoque prauitas omnibus ferè seculis grassata est, & hodie adhuc grassatur, vt impij, lacerando Dei opera, ipsum sibi quasi contrarium faciant. Illustrauit Deus nomen suum per Apostolos & Martyres: Papistæ idola sibi ex Apostolis & Martyribus confingunt quæ Dei locum occupent: ánnon hoc modo sibi ex Dei gratiis fabricant machinas ad diruendam eius virtutem? Quãtulum enim restat Deo vel Christo, si habeant Sancti quod illis prodigè largiũtur Papistæ? Proinde sciendũ est cõfundi totũ regni Dei ordinem, nisi longè infra Christum subsidant Prophetæ, Apostoli, & quicquid est Sanctorũ, vt solus ipse emineat. Nec sanè magis honorifice de Sãctis possumus loqui, quàm quum ipsos Christo submittimus: Papistæ autem vtcunque fucum faciant imperitis, probos se iactando Sanctorum cultores, Deo & illis pariter iniuriam faciunt, quòd illis in sublime euectis, Christũ cogunt in ordinem. Ac dupliciter quidẽ hîc peccãt, quòd in doctrina Sãctos præferũt Christo: deinde quòd illos vestiẽtes Christi spoliis, eum propè sua virtute exinaniunt.

54 *Si ego glorifico.*) Antequam de iniqua illa cõparatione respõdeat, præfatur se non quærere propriam gloriam. atque ita occurrit eorum calumniæ. Siquis obiiciat Christũ se quoque ipsum glorificasse, prõpta est solutio, quòd hoc humanitus non fecerit, sed duce ac authore Deo: nam hîc (vt pluribus aliis locis) se per cõcessionem à Deo separat. In summa, pronuntiat nihil se gloriæ appetere nisi quod sibi à Patre datũ sit. Docemur autem his verbis, quãdo Deus Filium suum glorificat, non passurũ vt impunè eum contemptui habeat mundus. Interea ad Christum reuerenter colendum non parum animi addere debent fidelibus voces illæ Dei è cælo sonantes, Osculamini Filium, Adorẽt eum omnes Angeli, Flectatur illi omne genu, Ipsum audite, Ipsum Gentes requirant. Humilietur omnis caro. Monemur præterea his verbis, quicquid gloriæ sibi homines à seipsis conciliant, friuolum esse ac nihili. Quàm igitur cæca est ambitio, dum tam anxiè de nihilo laboramus? Ergo assiduè nobis ante oculos versetur illud Pauli dictum, Non qui seipsum commẽdat, ille probatus est, sed quem Deus commendat. 2.Cor.10 17.
Cæterùm quia destituimur omnes Dei gloria, discamus in vno Christo gloriari, quatenus nos facit suæ gloriæ per gratiam consortes. *Quem vos dicitis.* Falsum nominis Dei prætextum, quem arripere consueuerant, illis extorquet. Scio (inquit) quàm audacter iactetis vos esse populũ Dei: sed mendax est titulus ille, quia Deum non agnoscitis. Vnde etiam discimus quænam sit legitima fidei professio, nempe quæ ex vera notitia oritur. vnde autem notitia illa nisi ex verbo? Ergo quicunque Dei nomen absque Dei verbo iactant, nihil quàm mentiuntur. Interea Christus conscientiæ suæ fiduciam illorum proteruiæ opponit. atq. ita omnes Dei seruos animis compositos esse decet vt hoc vno contenti sint: Deum à parte sua stare, etiamsi totus mundus contra eum insurgat. Ita Prophetis olim & Apostolis cõtra terribiles totius mundi insultus stetit inuicta animi magnitudo: quia sciebãt à quo missi essẽt. Cæterũ vbi deest solida Dei notitia, nihil est quod nos sustineat.

55 *Et si dixero.*) Hac particula testatur Christus se officij necessitate cogi ad loquendum, quia silentium eius perfida esset veritatis proditio. Insignis sententia, quòd in hunc finẽ se nobis patefaciat Deus, vt fidem cordis apud homines ore profiteamur quũ opus est. Neque enim parũ terroris incutere nobis debet, quòd qui dissimulant in hominũ gratiam, ac Dei veritatem vel abnegãt, vel

Cap. VIII.

impiis commentis deformant, non leuiter tantùm carpuntur, sed ablegantur ad diaboli filios.

56 *Abraham pater vester exultauit vt videret diem meum: & vidit, & gauisus est.*
57 *Dixerunt ergo ei Iudæi, Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidisti?*
58 *Dixit illis Iesus, Amen amen dico vobis, priusquam fieret Abraham, ego sum.*
59 *Sustulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem absconditus est, & exiuit è templo.*

56 *Abraham pater vester.*) Concedit illis verbo tenus quod prius abstulerat, Abraham scilicet esse illorum patrem. Ostendit autem quàm friuola illa fuerit obiectio nominis Abrahæ. Ille (inquit) non alium tota vita finem habuit propositum quàm vt regnum meum florere conspiceret. Ille me absentem desiderauit: vos præsentem aspernamini. Quod de vno Abraham hic prædicat Christus, in omnes sanctos competit. sed in Abrahæ persona (quia totius Ecclesiæ pater est) hæc doctrina plus habet ponderis. Quisquis ergo in numero piorum censeri cupit, is Christi præsentiam qua decet lætitia excipiat, cuius desiderio Abraham exarsit. nam *Exultandi* verbo vehemens ardénsque affectus exprimitur. Nunc subaudienda est antithesis, Quum adhuc tam obscura esset Christi cognitio, tanto eius desiderio accensus fuit Abraham vt eius fruitionem bonis omnibus præferret: quàm fœda igitur eorum ingratitudo qui sibi palàm exhibitum spernunt, adeóque reiiciunt? *Dies* hoc loco æternitatem non significat (vt putauit Augustinus) sed tempus regni Christi, ex quo carne indutus mundo apparuit vt Redemptoris munus impleret. Sed nunc quæritur quomodo manifestationem Christi etiam oculis fidei Abraham viderit: nam hoc cum altera Christi sententia videtur minimè quadrare, Multi Reges & Prophetæ optarunt videre quæ videtis, nec tamen viderunt. (Luc.10.24) Respondeo, fidem in Christi intuitu suos habere gradus: quo fit vt Prophetæ veteres Christum procul conspexerint, sicuti promissus illis fuerat: nec tamen quasi præsentem cernere licuerit, quemadmodum familiariter ac penitus se conspicuum reddidit quum è cælo descẽdit ad homines. Porrò docemur his verbis, sicuti non frustratus est Deus Abrahæ votum, ita hodie non passurum vt quisquam sine profectu ad Christum aspiret, quin pio eius desiderio respondeat. Quòd ergo non se pluribus dat fruendum, in causa est hominum malignitas, quia à paucis expetitur. *Gaudium* Abrahæ testatur notitiã regni Christi pro incomparabili thesauro fuisse ab ipso habitum & in hunc finem dicitur *gauisus esse* viso die Christi, vt sciamus nihil cum pluris fecisse. Cæterùm hunc fidei suæ fructum pij omnes percipiunt, quòd Christo vno contenti, in quo plenè & insolidum beati sunt & fœlices, tranquillas & hilares conscientias habent. Et certè nemo ritè cognouit Christum, nisi qui hoc illi tribuit honoris vt in eo prorsus acquiescat. Alij exponunt Abraham morte iam defunctum sensisse Christi præsentiam quum mundo apparuit: atque ita desiderij & visionis tempora inter se diuersa faciunt. Et verum quidem est spiritibus sanctis post mortem patefactum Christi aduentum, cuius expectatione suspensi fuerant tota vita: sed nescio an expositio tam arguta Christi verbis conueniat.

57 *Quinquaginta annos.*) Christi dictum ab impossibili refellere conantur, quòd se Abrahæ ante multa secula mortuo æqualem faciat, nondũ ipse quinquagenarius. Tametsi autem nondum annos triginta quatuor natus erat Christus, plus tamen illi ætatis concedunt: ne videantur nimis exactè & præcisè cum illo agere. acsi dicerent, Tu certè non ita senem te facies vt te iactes annum quinquagesimum attigisse. Ideo qui coniiciunt faciem magis attrita fuisse quàm ætas ferebat, vel non fieri hoc loco mentionem de annis solaribus, vtrique de nihilo laborant. Papiæ verò figmentum qui Christum supra annos quadraginta vixisse tradidit, nullo modo recipiendum est.

58 *Priusquam fieret Abraham.*) Quia increduli nonnisi ex carnali aspectu iudicant, Christus se maius quiddam & altius humana specie habere admonet, quod sensibus carnis absconditum, solis fidei oculis cernitur. secundum hanc rationem se potuisse à sanctis Patribus videri, priusquam in carne palàm extaret. aliis tamen verbis vtitur, *Priusquam* (inquit) *Abraham nasceretur ego sum.* Sed his verbis eximit se è vulgo hominum, sibique cælestem virtutem ac Diuinam vendicat: cuius sensus ab initio vsque mundi in omnia secula diffusus fuerit. Quanquam bifariam exponi verba hæc possunt. aliqui enim simpliciter hoc in æternam Christi Diuinitatem competere putant, ac comparãt cum illo Mosis loco, Ego sum qui sum. (Exo.3.14.) Ego verò longius extendo: quia virtus & gratia Christi, quatenus mundi Redemptor est, omnium ætatum communis fuit. Conuenit igitur cum illo Apostoli dicto, Christus heri & hodie & in secula. (Heb.13.8.) sic enim videtur contextus exigere. Dixerat prius diem suum ardenti desiderio expetitum fuisse ab Abraham. quia hoc Iudæis incredibile erat, subiicit se tunc quoque fuisse. Porrò non satis firma erit causæ redditio nisi intelligamus iam tum agnitum fuisse mediatorem, à quo placandus esset Deus. Quòd tamen seculis omnibus viguit mediatoris gratia hoc ab æterna eius Diuinitate pendebat. Itaque hoc dictum Christi, insigne Diuinæ essentiæ elogium continet. Notanda etiam est solennis asseuerandi formula, *Amen amen.* Nec displicet, quòd Chrysostomus in Præsenti verbi tempore pondus esse existimat. Neque enim dicit, Eram, vel fui, sed *ego sum*: quo æquabilem & ab initio ad finem vsque mundi eundem statum significat. Nec dicit, Priusquam esset Abraham: sed, Priusquam fieret, principium illi tribuens.

59 *Sustulerunt ergo lapides.*) Credibile est hoc esse ab illis factum quasi ex Legis præscripto lapidandus esset Christus. vnde colligimus quanta sit inconsiderati zeli vesania. nullæ enim ad cognitionem causæ aures suppetunt, manus autem ad cædem sunt armatæ. Cæterùm non dubito quin se arcana sua virtute eripuerit Christus, sed tamen sub humilitatis specie: neque enim ad liquidum suam Diuinitatem exerere voluit quin aliquid

aliquid humanæ infirmitati relinqueret. Quòd aliqui codices habent, *Transiisse sic per medium illorum*, non temere coniicit Erasmus ex quarto Lucæ capite huc translatum esse. Hoc quoque obseruatu dignum est, quòd impij Sacerdotes & Scribæ, fugato Christo, in quo habitat tota plenitudo Deitatis, externi templi possessionem retinent. Atqui longè falluntur quum templum se habere putant Deo vacuum. Sic hodie Papa cum suis quum profligato Christo Ecclesiam profanauerint, mendaci Ecclesiæ larua stultè gloriantur.

CAPVT IX.

1 *ET præteriens Iesus vidit hominem cæcum à natiuitate.*
2 *Et interrogauerunt eum discipuli eius, dicentes, Rabbi, quis peccauit, hic, an parentes eius, vt cæcus nasceretur?*
3 *Respondit Iesus, Neque hic peccauit, neque parentes eius: sed vt manifestentur opera Dei in illo.*
4 *Me oportet operari opera eius qui misit me, donec dies est: venit nox quando nemo potest operari.*
5 *Quandiu fuero in mundo, lux sum mundi.*

1 *Vidit hominem cæcum.*) Hoc capite illuminationem cæci Euangelista describit, simul doctrinam admiscens quæ miraculi fructum commendet. *A natiuitate.* Hęc circunstantia Christi virtutem amplificat. neque enim humanis remediis curabilis erat cæcitas quam allatam ex matris vtero pertulerat ille ad virilem vsque ætatem. Inde autem discipulis oblata fuit mouendæ quæstionis occasio, cuius peccati hæc esset pœna. Primò quum testetur Scriptura ærumnas omnes quibus obnoxium est genus humanum, ex peccato prouenire: quoties aliquem miserum cernimus, fieri non potest quin statim veniat in mentem hęc cogitatio, incommoda quibus premitur, pœnas esse manu Dei inflictas. Sed hîc tribus modis errari solet: nam quum in alios quisque acerrimus sit censor, pauci sunt qui eandem in se, vt par erat, seueritatem adhibeant. Si res fratri meo sunt aduersæ, mox Dei iudicium agnosco: si me grauiore ferula castigat Deus, conniueo ad mea peccata. Atqui in reputandis pœnis quisque à seipso exordium facere debebat, vt nemini minus quàm sibi parceret. Quare si æqui in hac parte iudices esse volumus, in nostris potius quàm alienis malis discamus esse perspicaces. Secundus error est in rigore immodico: quia simulac tangitur quispiam Dei manu, capitale hoc esse odium interpretamur, & scelera facimus ex delictis, ac propè desperamus de eius salute: contrà autem, peccata nostra extenuando, vix delicti nobis conscij sumus vbi grauissimum scelus admissum est. Peccamus tertiò, quòd promiscuè arripimus ad damnationem quoscunque Deus cruce exercet. Certum quidem est quod nuper diximus, miserias omnes originem trahere ex peccato: sed Deus variis de causis suos affligit. Nam sicuti quorundam crimina non vlciscitur in hoc mundo, sed pœnas differt in futuram vitam, vt eas duriores exigat: ita durius sæpe tractat fideles suos, non quòd magis peccarint, sed vt in posterum carnis vitia mortificet. Imò interdum peccata eorum non respiciens, tantùm eorum obedientiam probat, vel ad patientiam erudit. Sicuti videmus sanctum Iob præ aliis calamitosum, nec tamen peccatis suis vrgeri: sed aliud esse Dei consilium, vt scilicet rebus etiam aduersis melius testata fiat eius pietas. Præposteri igitur sunt interpretes qui ærumnas omnes indifferenter peccatis assignant, acsi æqualis esset pœnarum modus, vel Deus aliud non respiceret in hominibus puniendis quàm vniuscuiusque merita. Quare duo hîc obseruanda sunt, iudicium incipere vt plurimum à domo Dei: ideoque ipsum præteritis impiis seuerè animaduertere in suos quum quid peccarunt, & eius flagella in corrigendis Ecclesiæ vitiis multò duriora esse. 1.Pet.4.17 Deinde cur homines affligat diuersos esse fines. nam Petrum & Paulum non minus quàm sceleratissimos latrones carnifici subiecit. Vnde colligimus, non semper in hominum pœnis extare causas quæ digito possint monstrari. Cæterùm quòd discipuli ex communi sensu interrogant quale Deus peccatum vltus fuerit in cæco simulac natus est, non tam id faciunt intempestiuè quàm dum quærunt an peccauerit nondum natus. Quanquam hæc tam absurda quæstio ex vulgari commento quod tunc inualuerat, sumpta fuit. Nam & ex aliis Scripturæ locis clarè apparet, μετεμψύχωσιν quam Pythagoras somniauit, ab illis fuisse creditam. Hinc videmus quàm profundus sit labyrinthus hominum curiositas, præsertim vbi accessit audacia. Alios nasci claudos, alios strabones, alios prorsus cæcos, alios monstroso corpore videbant. quum abscondita Dei iudicia reuereri deceret, voluerunt in eius operibus causam habere conspicuam. ita sua temeritate in illas pueriles nugas prolapsi sunt, vt putarent animam vita vna defunctam, in nouum corpus migrare, & ibi luere debitas anteactæ vitæ pœnas. Nec verò hodie Iudæos pudet tam fœdum delirium pro cælesti oraculo in suis synagogis iactare. Quo exemplo docemur, sedulò esse cauendum, ne si in Dei iudicia vltra sobrietatis modum inquirimus in horribiles abyssos nos abripiat vagus mentis error ac præcipitet. Prodigij sanè instar hoc fuit quòd in electo Dei populo, in quo cælestis sapiētiæ per Legem & Prophetas lux accensa fuerat, tā crasso figmento fuerit datus locus. Quòd si eorum audaciam tam seuerè vltus est Deus, nihil hac modestia in reputandis Dei operibus melius est, vt in admirationem erumpant mentes quoties illorum fugit ratio: ac linguæ protinus exclament, Iustus es Domine, & recta iudicia tua, licet comprehendi nequeant. Quod de parentum peccatis rogant discipuli, non abs re est. Etsi enim ob Ezech.18.20. patris noxam non plectitur innocens filius, sed anima quæ peccauit, ipsa morietur: non tamen

C.IX. irrita est illa denuntiatio, quòd Dominus parentum scelera reiicit in sinum filiorum, & vindex est in tertiam vsque & quartam generationem. Ergo ira Dei per multas ętates sępe in vna domo residet:& quemadmodum fidelium posteris in illorum gratiam benedicit,sic & impiam progeniē abiicit,filios cum patribus,in eundem interitum iusta vindicta destinans. Neque hoc modo conqueri potest quisquam se alieni peccati immeritò pœnam luere: quia vbi deest Spiritus gratia, ex malis coruis mala oua nasci necesse est. Hæc fuit Apostolis dubitādi occasio an Dominus aliquod parentum scelus in filio vltus esset.

Exo. 10.5.

3 *Neque hic peccauit.*) Non simpliciter Christus hominem cæcum ac eius parentes omni culpa liberat, sed tantùm negat causam cæcitatis in peccato quærendam esse. Atque hoc est quod prius dixi, aliud interdum esse Deo propositum, quum ærumnas iniungit hominibus, quàm peccata eorum persequi. Ideo quum latent afflictionū causæ,cohibenda est curiositas, ne & Deo faciamus iniuriam,& maligni erga fratres simus. Itaque aliam rationem adducit Christus, hominem hunc cæcum fuisse natum *vt in eo manifestarentur opera Dei.* Non dicit opus vnum, sed plurali numero Opera: quandiu enim captus fuit oculis, Diuinæ seueritatis exhibitū fuit in eo specimen, vnde timere ac se humiliare reliqui discerent. sequutū est postea liberationis beneficiū in quo refulsit mira Dei bonitas. Quare his verbis Christus discipulos erigere voluit in spem miraculi. sed interea generaliter admonet, causam hanc satis superque in mundi theatro debere iustam ac legitimā videri, quum Deus nomen suum illustrat. Nec est quod cum Deo expostulent homines, quum gloriæ suę organa eos constituit in vtranque partem, siue misericors, siue seuerus appareat.

4 *Me oportet op.*) Iam ad hoc se missum testatur vt Dei gratiam in cæco illuminando patefaciat. Porrò similitudinem ex communi vitę cōsuetudine mutuatur. orto enim sole surgit homo ad laborem, nox autem quieti destinata est, vt habetur Psal. 104. c. 22. *Diem* ergo vocat tempus sibi à Patre finitum, quo opus sibi mandatum perageret. Ita vt quisque ad publicum aliquod munus vocatus est, tanquam in operas diurnas incumbere debet ad exequendum quod muneris ratio flagitat. Inde porrò colligenda est vniuersalis regula, singulis vitæ suæ cursum quasi diem esse. Quare vt operarios ad sedulitatem & industriam stimulat lucis breuitas, ne ipsos noctis tenebræ inter primos conatus deprehendant: ita quum breue tempus vitę nobis datū cernamus, pudeat nos torpere in otio: denique simulac Deus per vocationem illucet, minimè cunctandum est, ne opportunitas effluat.

5 *Quandiu fuero in mundo.*) Hoc per occupationem additum interpretor: videri enim absurdum poterat, Christum sibi tempus operādi pręfigere, quasi periculum esset ne eum aliorum more nox opprimeret. Ergo se ab aliis ita segregat vt tamē sibi quoque finitum esse dicat operandi tempus. Se enim soli comparat, qui quum fulgore suo illustret terram, tamen quum occidit, diem secum aufert. Itaque mortem suam significat tāquam solis occasum fore: non quæ lucem eius extinguat vel obscuret, sed eius conspectum eripiat mūdo. Interea docet, quum in carne productus fuit, tunc verè lucidum mundi diem extitisse. Etsi enim omnibus seculis Deus illuxerat, nouum tamen & insolitum fulgorem Christus aduentu suo protulit. Vnde infert illustrandæ Patris gloriæ hoc maximè idoneum aptúmque esse tempus, quasi diem serenissimum, in quo mirificis operibus se magis conspicuum exhibere Deus voluerit. Verùm hîc exoritur quæstio, quia post Christi mortem maior Dei virtus tum in fructu doctrinæ, tum in miraculis enituit:& Paulus ad tempus suæ prædicationis propriè hoc accommodat, quòd Deus qui à principio mundi iussit è tenebris lucem splendescere, tunc per Euangelium in Christi facie resplenduerit. Et nunc non minus mundum Christus irradiat, quàm quum inter homines coràm versatus est. Respondeo, Christum, completo functionis suæ cursu, non minus potenter operatum esse per suos ministros, quàm per seipsum quum in mundo ageret. Id quidem verum esse fateor: sed non obstat primò quin per seipsum exequi debuerit quod à Patre mandatum erat, quo tempore in eum finem exhibitus fuit in carne. Non obstat deinde quominus corporalis eius præsentia verus & singularis fuerit dies mūdi, cuius splendor in omnia secula diffusus fuerit. Vnde enim & olim sanctis Patribus, & nobis hodie lux & dies, nisi quòd Christi exhibitio semper radios suos longè emisit, qui perpetuum diem texerent? Vnde sequitur, quicūque directorem non habent Christum, tanquam cæcos in tenebris palpitando confuse & sine ordine vagari. Interea tenendus est sensus ille, quòd sicuti sol pulcherrimum terræ ac cæli theatrum totúmque naturæ ordinem oculis operit, ita præcipuam operum suorum gloriam Deus in Filio conspicuam exhibuerit.

2. Cor. 4. 6.

6 *Hoc quum dixisset, despuit in terram, & fecit lutum ex sputo, & illeuit lutum super oculos cæci.*

7 *Et dixit ei, Vade, laua in piscina Siloæ, quod est si interpreteris, missus. Abijt ergo, & lauit, & venit videns.*

8 *Vicini itaque & qui viderant eum prius, eo quòd mendicus esset, dicebant, Nónne hic est qui sedebat & mendicabat?*

9 *Alij dicebant, Certè hic est. Alij verò, Similis est illi. Ille autem dicebat, Ego sum.*

10 *Dixerunt ergo illi, Quomodo aperti sunt oculi tui?*

11 *Respondit ille, & dixit, Homo qui vocatur Iesus lutum fecit, & illeuit oculos meos, & dixit mihi, Vade in piscinam Siloæ, & laua. Postquam verò abij & laui, vidi.*

12 *Dixerunt ergo ei, Vbi est ille? Dixit, Nescio.*

6 *Despuit in terram.*) Consilium Christi erat visum cæco restituere: sed rem aggreditur modo in speciem valde absurdam: nam luto oculos illinens, cæcitatem quodammodo duplicat.

Quis non vel misero homini eum illudere putasset, vel instar hominis deliri ridiculas ineptias agitare? Atqui hoc modo cæci fidem & obedientiam probare voluit, vt omnibus esset exemplo. Fuit certè hoc non vulgare fidei specimen, quòd cæcus nudum verbum amplexus, visum sibi redditum iri certò confidit: atque hac fiducia properat ire quò iussus est. Præclara etiam obedientiæ laus, quòd simpliciter obsequitur Christo, etiam si multa in contrariam partem auocent. Atque hoc veræ fidei experimentum est, quum pia mens simplici Dei verbo contenta sibi promittit quod incredibile aliàs videtur. Fidem sequitur mox obsequij promptitudo, vt se Deo regendum placidè tradat qui fidum sibi ducem fore persuasus est. Minimè dubium est quin ludibrij sui suspicio ac metus cæco in mentem venerit: sed per omnia impedimenta perrumpere illi facile fuit, quum statueret tutum esse Christum sequi. Siquis obiiciat, non agnitum fuisse Christum à cæco qualis erat, vt potuerit, tanquam Dei Filio iustum illi honorem habere. fateor id quidem: sed quia à Deo missum esse credebat, illi se subiiciens, & eum veracem esse non dubitans, nihil in ipso nisi diuinum intuetur: imò quòd in tam exigua notitia totum se Christo addixit, eo plus laudis meretur eius fides.

7 *Laua in piscina Siloa.*) Neque in luto neque in aqua Siloæ quicquam ad sanandos oculos fuisse virtutis certum est: sed Christus liberè externis istis symbolis sua miracula non semel ornauit, siue vt fideles assuefaceret ad signorum vsum, siue vt ostenderet suo arbitrio subesse omnia, siue vt testatum faceret tantum esse potentiæ in singulis creaturis quantum ipse dare velit. Quærunt tamen nonnulli quid lutum ex puluere & sputo compositum significet: & hanc fuisse Christi figuram interpretantur: quia puluis terrenam carnis naturã, sputum autem ex ore profectum, diuinam verbi essentiam notet. Ego autem allegoriam istam, quia plus argutiæ quàm soliditatis habet, omitto, hac simplicitate contentus, quod sicuti primùm ex luto homo conditus est, ita in refingendis oculis lutum adhibuerit Christus, in corporis parte eandem potentiam demonstrans quam Pater in toto homine fingendo exeruit: vel fortè hoc signo testatum voluit, sibi nõ esse difficilius discusso impedimento aperire cæci oculos, quàm hominum cuiuis lutum abstergere: rursum suæ esse potestatis tenere hominis visum, perinde ac siquis oculos luto illinat: quod posterius mihi magis arridet. *Lauare in piscina Siloa*, ideo fortè iussit vt Iudæis exprobraret nõ nisi per eos stare quominus sentirent præsentem Dei virtutem, quemadmodum suæ ætatis homines Iesaias obiurgat quod contemptis aquis Siloę tacitè fluentibus, rapidos & violentos fluuios appetant. Eadem quoque fuisse ratio mihi videtur cur Elisęus Naaman Syrum in Iordane lauare iusserit. Piscinam hanc, si Hieronymo credimus, efficiebant aquę certis horis ex monte Sion ebullientes. Interpretatio vocis *Siloa* consultò ab Euangelista additur, quia fons ille templo vicinus quotidie Iudæos venturi Christi admonebat: quem tamen coràm sibi oblatum aspernati sunt. Gratiam ergo Christi Euangelista nobis commendat, quod ipse vnus tenebras nostras illuminet, visúmque cæcis restituat. Nam in vnius hominis persona naturæ nostræ conditio depingitur, quòd scilicet luce & intelligentia omnes ab vtero priuati simus: deinde quod mali huius remedium à solo Christo petendum sit. Obserua autem quòd quum præsens illic esset Christus negligi tamen symbola noluit, ad coarguendum gentis stuporem, quæ inanem tantùm signorum vmbram retinebat, abolita substantia. Cęterùm mirifica Christi bonitas in eo refulget, quòd vltro ad cæcum medicus accedit, nec eius preces in ope ferenda expectat. Et sanè quum natura ab eo auersi simus, nisi occurrat priusquam vocetur, suáque misericordia in lucis & vitæ obliuione demersos pręueniat, actum de nobis est. Iesa.8.6.

8 *Vicini itaque qui vid.*) Non vicinis tantùm notus erat cæcus, sed passim etiam totius vrbis incolis, quod mendicus sedere ad portam templi solebat: tales autem vulgi oculos magis in se conuertunt. Hæc notitia hominis ad plures miraculi famam vulgauit. Cæterùm (vt ingeniosa est impietas in obscurandis Dei operibus) multi putarunt non eundem esse hominem quia in eo noua Dei virtus conspicua erat. ita quo splẽdidior est operum Dei maiestas, minus fidei apud homines inueniunt. Sed illorum dubitatio ad comprobandum miraculum valuit, quia hinc factum est vt suo pręconio cęcus Christi gratiam magis celebraret. Proinde omnes istas circunstantias non frustra colligit Euangelista, ex quibus miraculi veritas clarius enituit.

11 *Postquam verò abij, & laui.*) Tam fœlix obedientiæ successus nos admonet vt superatis omnibus obstaculis strenuè pergamus quocunque Dominus vocat: nec verò dubitemus prosperè cessurum quicquid eius ductu & auspiciis fuerimus aggressi.

13 *Adducunt eum qui aliquando cæcus fuerat ad Pharisæos.*

14 *Erat autem Sabbathum quum lutum fecerat Iesus, & aperuerat eius oculos.*

15 *Rursum ergo interrogarunt eum etiam Pharisæi quomodo visum recepisset. Ipse autem dixit eis, Lutum imposuit super oculos meos, & laui, & video.*

16 *Dixerunt ergo ex Pharisæis quidam, Hic homo non est à Deo, quia Sabbathum non seruat. Alij dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et dissidium erat inter ipsos.*

17 *Dicunt ei qui cæcus aliquando fuerat, Tu quid dicis de eo, quòd aperuit oculos tuos? Ille verò dixit, Propheta est.*

13 *Adducunt eum qui.*) Narratio quæ iam sequetur ostendit adeò non proficere impios in Dei operibus, vt quo magis vrgentur eorum potentia, virus intus conceptum egerant. Mollire certè vel lapideas mentes debuerat visus cæco redditus. saltem Pharisæi, rei nouitate & magnitudine perculsi, tantisper debebant hæsitare dum inquirerent an diuinum esset opus: sed eò ve-

Cap. IX.

cordiæ illos præcipites impellit Christi odium, vt quod audiunt ab ipso factum esse protinus damnent. Pharisæos Euangelista nominat,non quòd aliæ sectæ Christo propitiæ essent,sed quia hæc ad tuendum præsentem statum reliquis erat animosior.Sẽper hypocrisis crudelis est & superba: quum ergo falsa opinione sanctimoniæ turgerent, eos præcipuè vulnerabat Euangelij doctrina,quæ damnabat fictitias omnes eorum iustitias, præsertim verò asserendæ Legis prętextu pro sua potentia & regno dimicabant. Quòd Euangelista cæcum à turba ad Pharisæos adductũ esse commemorat, incertum est quo affectu,& cõsilio factum id fuerit: vix quemquam tunc latebat quàm hostiliter infensi Christo essent Pharisæi.Fieri ergo potest vt multi adulatores in eorum gratiam data opera miraculi gloriam obruere tentarint. Mihi tamen probabile est maiorem partem plebis suspenso iudicio (vt fieri solet)arbitros ac iudices facere voluisse qui gubernacula tenebant.interea vltro cæcutientes in sole tenebras sibi accersunt, quæ illius obscurent lucem. Hæc præpostera est vulgi religio, vt impios Ecclesiæ tyrannos Diuinæ reuerentiæ prætextu adoret:Deum verò ipsum tam in verbo suo quàm operibus contemnat,vel saltem respicere non dignetur.

14 *Erat autem Sabb.*) Consultò diem Sabbathi elegit Christus, qui scandali materiam præbiturus erat Iudæis. Iam satis in paralytico expertus erat hoc quoque opus calumniæ fore obnoxium.cur ergo offensionem (quod illi facillimũ erat) non præcauet,nisi quod malignè suscepta ab hostibus defensio ad illustrandam Dei virtutem factura erat? Dies Sabbathi ad illos acuendos instar cotis est,vt acrius de tota re inquirant. Quid verò tandem ex quæstione sedulò & anxiè habita proficiunt,nisi quòd miraculi veritas clarius refulget? Cæterùm hoc exemplo docemur, vt Christum sequamur,exasperandos esse Euangelij hostes: ac eos prorsus desipere qui sic conciliant mundum Christo vt quasuis offensiones damnent:quum potius Christus sciens ac volens impios irritauerit. Tenẽda ergo quam alibi pręscribit regula, Cæcos ac duces cęcorum negligendos esse.

15 *Interrogarunt eum e.Ph.*)Hãc cõfessionem ex ore cæci iam antè populus audierat. nũc eius testes Pharisęi quoq; fiũt, qui obiicere poterant rumorẽ sine capite temere excitatum, ab hominibus plebeiis non minus temerè fuisse exceptũ. Ac primò quidem omissa facti quæstione (vt loquuntur)de iure tantùm disputant:non enim negant quin visum Christus cæco restituerit, sed crimen inueniunt in circunstantia temporis: ac negant Dei esse opus quod violatum fuit Sabbathum. Sed primò quærendum erat an Diuinum opus esset Sabbathi violatio. Quid autem obstat quominus hoc videant,nisi quia prauo affectu & malitia excæcati nihil vident? Adde quòd iam prius satis supérque edocti fuerant à Christo, non magis cum Sabbatho pugnare quæ Deus hominibus largitur beneficia, quàm Circuncisionem.& Legis verba homines à suis tantùm, non Dei operibus, quiescere iubent. Quòd ergo errorem pro confesso sumunt tam valide refutatũ obstinatæ malitiæ imputandum est: saltem non alia de causa errant nisi quia errare libet. Ita Papistæ friuolas putidásque calumnias,quibus centies responsum est,subinde tamen perfricta fronte ingerere non desinunt.Quid ergo nobis agendum?Nempe quum locus datur,quantum in nobis est refellenda est eorum improbitas qui falsa inuidia Euangelium grauant & infamant.si nulla quantumuis iusta defensio os illis obturet, non est quòd fatiscamus:sed magno & intrepido animo obstinata hęc maledicendi libido, qua nos opprimere volunt, calcanda est. Axiomata sumunt quæ libenter illis concedimus,Non audiẽdos esse qui ab Ecclesia discessionem faciunt, & abrumpunt fidei vnitatem. Sed quòd præcipuè discutiendum erat, & quod dilucidè mille locis exposuimus,dissimulanter prętereunt,Papam cũ sua caterua nihil minus quàm Ecclesiam esse, farraginem ex commentis adulterinis cõflatam, & infectam tot superstitionum figmentis,multũ à syncera fide distare.Atqui furiosa sua petulãtia non efficient quin tandem pręualeat toties ac tã solidè testata à nobis veritas.In eundem modum Pharisæi plausibile aduersus Christum axioma sumebant, Non esse à Deo quisquis Sabbathum non seruabat. sed iniquè & falsò opus Dei iactabant Sabbathi esse violationem.

Matt. 15. 4.

Exod. 22.

16 *Quomodo potest homo peccator.*) Peccator hîc, sicut aliis pluribus locis, pro scelerato & Dei contemptore sumitur. Quare cum Publicanis & peccatoribus edit magister vester?hoc est, impiis & flagitiosis hominibus quorum vulgò infamis est nequitia.Nam ex Sabbathi violatione colligebant hostes Christi profanum esse ipsũ hominem, & omni religione vacuum. Isti contrà, qui medij sunt & æquius iudicant, pium & religiosum hominem esse statuunt qui ad edenda miracula insigni Dei virtute sit instructus. Quanquam non satis firmum videtur argumentum. nam & pseudoprophetis interdum Deus permittit signa quædam edere: & scimus Satanã instar simiæ,Dei opera imitari vt incautos fallat. Imò refert Tranquillus, quũ Vespasianus in Alexandria esset,ac ius in medio foro ex tribunali diceret,rogatum à cæco fuisse vt sputo eius oculos illineret: hoc remedium à Serapide sibi in somnis monstratum esse. Vespasianum, quia temere ludibrio exponere se nollet, cunctanter & ægrè eò adductum esse:quum tamen vndiq; amici instarent,cæco dedisse quod petebat:atque ita repente apertos fuisse eius oculos. Quis Vespasianũ propterea inter Dei seruos numeret,vel pietatis laude eum insigniat? Respondeo,apud pios & Dei timentes miracula indubias esse potentię Spiritus sancti tesseras:sed iusto Dei iudicio fieri vt miraculis fallacibus incredulos non secus ac præstigiis deludat Satan. Quod ex Suetonio nuper retuli,non puto esse fabulosum: sed iustæ potius Dei vindictæ hoc adscribo, quòd quum tot & tam præclara Christi miracula à Iudæis contempta essent, tandem, vt meriti erant,ad Satanam fuerint ablegati. Debuerant enim ex Christi miraculis in puro Dei cultu proficere,in Legis doctrina confirmari, & assurgere ad Messiam ipsum,qui finis erat Legis. Et certè Christus cæcũ illuminãdo se Messiam esse clarè testatus fuerat. Qui Deũ in suis operib.agnoscere recusant,quum non modò socordia, sed malitioso cõtẽptu recusẽt,annon digni sunt quos Deus Satanę fallaciis subiiciat? Meminerimus ergo Deũ

Marc. 2. 16.

Locus Suetonij.

syncero cordis affectu quærendum esse vt nobis Spiritus sui virtute se patefaciat: obedienter eius verbo præbendas esse aures, vt veros Prophetas miraculis non fallacibus distinctè notet ac designet. Ita fiet vt sua apud nos miraculis vtilitas constet, nec Satanæ imposturis simus obnoxij. Quod ad istos pertinet, tametsi hoc probè faciunt quòd de miraculis (in quibus apparet Dei potentia) reuerenter loquuntur, non tamen satis validam rationem opponunt cur censendus sit Christus Dei Propheta. Neque etiam Euangelista pro oraculo haberi voluit eorum responsum: tantùm impiam hostium Christi contumaciam in medium profert: qui malitiosè in conspicuis Dei operibus quod carpant captantes, ne admoniti quidem paulisper subsistunt. *Et dissensio erat inter eos.* Pessimum in Ecclesia Dei & maximè noxium malum est schisma: qui fit ergo vt Christus discordiæ materiam inter ipsos Ecclesiæ doctores seminet? Responsio facilis est, non alium fuisse Christo finem nisi vt omnes quasi porrecta manu ad Deum Patrem adduceret. dissensio autem ex eorum malitia orta est quibus animus non erat ad Deum accedere. Schismate ergo scindunt Ecclesiam quicunque Dei veritati parere non sustinent. Præstat autem inter se dissidere homines quàm simul omnes vno consensu, à pietate deficere. Proinde quoties emergunt dissidia, semper consideranda est origo.

17 *Dicunt ei qui cæcus fuerat.*) Quò magis sedulò inquirunt, eo se potentius exerit Dei veritas: perinde enim faciunt ac si flammam quis extinguere flatu suo vellet. Ergo quoties videmus omnia impios moliri ad opprimendam Dei veritatem, non est cur terreamur vel nimium de euentu simus soliciti: quia nihil quàm eius lucem magis eo modo accendent. Porro quòd sciscitantur à cæco quid sentiat, non ideò fit quòd morentur eius iudicium vel pili æstiment: sed quia hominem metu perculsum ex animi sui voto responsurum sperent. Qua in parte Dominus ipsos frustratur. nam certe quòd homo plebeius intrepidè neglectis eorum minis Christum asserit Prophetam esse, Dei gratiæ acceptum referre meritò conuenit, vt hæc fiducia sit quasi alterum miraculum. Quòd si tam cordatè & liberè Christum esse Prophetam confessus est, qui Dei Filium esse nondum tenebat: quàm pudenda est eorum perfidia qui metu fracti vel eum abnegant, vel conticescunt, quum sciant ad Patris dextram sedere, atque inde venturum totius orbis iudicem? Quum ergo exiguam notitiæ scintillam hic cæcus non suffocauerit, danda opera est vt ex pleno fulgore, qui cordibus nostris illuxit, ingenua & integra confessio refulgeat.

18 *Non crediderunt ergò Iudæi de ipso quòd cæcus fuisset, ac visum recepisset, donec vocarunt parentes eius qui visum receperat.*

19 *Et interrogauerunt eos, dicentes, Hic est filius vester, quem vos dicitis cæcum natum esse? quomodo igitur nunc videt?*

20 *Responderunt illis parentes eius, & dixerunt, Scimus quòd hic est filius noster, & quòd cæcus natus est:*

21 *Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus. ipse ætatem habet, eum interrogate: ipse de se loquetur.*

22 *Hæc dixerunt parentes eius quòd timerent Iudæos. iam enim conspirauerant Iudæi vt siquis eum confiteretur esse Christum, è synagoga eijceretur.*

23 *Propterea parentes eius dixerunt, Aetatem habet, ipsum interrogate.*

18 *Non crediderunt.*) Duo hîc obseruanda sunt, quòd non credant factum esse miraculum, & quòd spōte prauo Christi odio excæcati, quod palàm est non cernant. Ipsos Euangelista non credidisse refert. si ratio quæritur, non dubium est quin voluntaria fuerit eorum cæcitas. Quid enim obstat quominus luculentum Dei opus oculis suis subiectum non videant, imò quod plus quàm conuicti, non tamen credant quod iam habent compertum, nisi quod interior cordis malitia clausos tenet eorum oculos? idem in Euangelij quoque doctrina impleri Paulus docet: 2.Cor.4.3. velatam enim vel obscuram esse negat, nisi reprobis, quorum mentes excæcauit Deus huius seculi. Talibus exempli moniti, discamus non accersere nobis obstacula quæ nos à fide arceant. *Iudæos* per synecdochen Euangelista nominat qui populi gubernacula tenebant.

19 *Hic est filius vester.*) Quia priore via non successit, nouam aliam tentant: sed Dominus hîc quoque mirabili ratione non modò eorum conatus disturbat, sed in contrarium etiam finem vertit. Porro non vnum simpliciter quærunt, sed astute plura inuoluunt, vt responsionis ansam præcidant. Sed parentes cæci ex multiplici & captiosa interrogatione dimidiam tantùm partem excerpūt, ad quam respondent: filium suum esse testantur, & cæcum fuisse ab vtero. Hinc sequitur, non naturaliter eum videre, sed miraculo apertos fuisse illi oculos. sed hoc posterius, quia odiosum erat, prætereunt: quo silentio produnt suam ingratitudinē. Nam certè tam illustri Dei beneficio affecti, ad celebrandū eius nomen ardere toti debebant. Atqui metu conterriti gratiam Dei quantum in se est sepeliunt: nisi quod testem suo loco substituunt filium, qui & minore inuidia & maiori fide rem totam vt gesta est prędicet. Cæterùm etsi prudenter, dum periculum declinant, mediam hanc excogitant rationem vt per os filij sui obliquè de Christo testentur: hoc tamen non obstat quin per os Euangelistæ, Spiritus eorum mollitiem damnet, quia partes interim suas deserunt. Quanto itaque minus habebunt excusationis qui perfida abnegatione Christum cum sua doctrina, cum miraculis, cum virtute & gratia prorsus obruunt?

22 *Conspirauerant Iudæi, vt s.*) Hic locus docet veterem & seculis omnibus vsitatum excommunicandi morem fuisse: neque enim tunc primùm inuenta excommunicatio fuit: sed quæ iam olim aduersus apostatas & contemptores Legis vsu recepta erat pœna, in Christi discipulos versa fuit. Tenemus ergo ex vetustissima Ecclesiæ

Cap. IX.

disciplina ortum esse excommunicandi ritum: deinde non nuper cœpisse, neque vnius tantùm seculi esse hoc vitium vt sancta Dei instituta suis sacrilegiis impij homines corrumpant. Esse aliquam correctionis formam, qua rebelles cohiberentur, Deus ab initio voluit. hac potestate Pontifices & Scribæ non modò tyrannicè abusi sunt ad vexandos innoxios, sed Deum ipsum eiúsque doctrinam nefariè tandem oppugnarunt. Quum potentior esset Christi veritas quàm vt iure & ordine ad resistendum pares forent, excommunicationum fulmina vibrarunt ad eam opprimendam. Idem & in populo Christiano factum est: vix enim exprimi potest quàm barbaram tyrannidem exercuerint pseudoepiscopi in plebe subigenda, nequis mutire auderet. & nunc videmus quanta truculentia telum hoc excommunicationis in omnes Dei cultores torqueant. Sed ita statuendum est, vbi hominum libidine in alienum finem rapitur excommunicatio, securè posse contemni. neque enim Deus, quum ius excommunicandi Ecclesiæ suæ mandauit, gladio armauit tyrannos vel carnifices ad iugulandas animas: sed regulā præscripsit populi sui gubernandi: & quidem ea lege vt summum ipse imperium teneret, homines verò haberet ministros. Fulminent ergo vt libuerit pseudoepiscopi, non alios inanibus suis crepitaculis attonitos reddent quàm qui voce summi Pastoris nondum edocti quod-nam sit verum ouile, vagi & dubij errant. In summa, quos videmus non subesse Christo, certo certius est legitima excommunicandi potestate esse priuatos. Nec verò timendum est ne à suo cœtu nos abdicent, vnde Christus, vita & salus nostra exulat. Quin potius si Christo coniūcti esse cupimus sponte ex Papæ synagogis discedere nos oportet, tantum abest vt nobis obstet eiectionis metus. Cæterùm etsi ritus excōmunicandi tam indignè in veteri Ecclesia corruptus fuerat, Christus tamen aduentu suo extingui noluit: sed restituit suę puritati, vt de integro apud nos vigeret. Ita hodie quantumuis fœda in Papatu grassetur sanctæ huius disciplinæ profanatio, potius ad pristinam suam integritatem summo studio à nobis reuocanda est quàm vt eam aboleamus. Nunquam adeò bene res in mundo compositæ sunt quin sanctissimæ quæque Dei leges hominum vitio in corruptelas degenerent. Nimium profectò licentiæ Satanæ daretur si in nihilum redigere posset quicquid adulterat. nullus iam Baptismus nobis restaret, nulla Cœna, nulla denique religio, cuius nullam partem à suis inquinamentis reliquit intactam.

24 *Vocarunt ergo secundò hominem qui cæcus fuerat, ac dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos scimus quòd hic homo peccator est.*

25 *Respondit ergo ille, & dixit, An peccator sit, nescio: vnum scio, quòd quum cæcus essem, nunc video.*

26 *Dixerunt ergo ei rursum, Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos?*

27 *Respondit illis, Dixi vobis iam antè, & non audistis: quid rursum vultis audire? nūquid vos etiam vultis eius discipuli fieri?*

28 *Conuitiati sunt ergo illi, & dixerunt, Tu esto eius discipulus: nos Mosis sumus discipuli.*

29 *Nos scimus quod Mosi loquutus sit Deus: hic verò vnde sit nescimus.*

30 *Respondit homo, & dixit illis, Certè in hoc mirum est quòd vos nescitis vnde sit, & aperuit oculos meos.*

31 *Scimus autem quòd peccatores Deus non audit: sed si quis sit Dei cultor & faciat eius voluntatem, hunc audit.*

32 *A seculo non est auditum quòd aperuerit quisquam eius oculos qui natus fuisset cæcus.*

33 *Nisi esset hic à Deo, non posset facere quicquam.*

24 *Vocarunt ergo secundò.*) Non dubium est quin pudore coacti cæcum vocarint. quem nimis firmum & constantem prius experti fuerant. Ita quo vehementius luctantur aduersus Deum, subinde pluribus laqueis se induunt, & fortius se constringunt. Cæterùm ita interrogant vt in sua verba ipsum adigere conentur. Speciosa quidem præfatio est quum hortātur ad dandam Deo gloriam: sed statim imperiosè vetant ne ex animi sui sententia respondeat. Ergo sub nominis Dei prætextu seruile obsequium ab illo exigunt. *Da gloriam Deo.* Tametsi ad causæ circunstantiam referri hæc obtestatio potest, ne Dei gloriā obscuret cæcus, beneficium quod accepit in hominem transferendo: potius tamen subscribo eorum sententię qui solennem fuisse formulam existimant quæ adhiberi solebat quum iusiurandum ab aliquo exigerent. Nam & Iosue iisdem verbis Acham adiurat quū veram subrepti anathematis confessionem exprimere vult. (*Iosue 7.19.*) Monebant autem his verbis non leui contumelia Deū affici siquis per eius nomē falleret. Et certè quoties iurandum est nobis, occurrere debet hæc præfatio, vt non minus pretiosa nobis sit veritas quàm Dei gloria. Id si fieret, longè alia constaret iuramenti religio: nūc quia bona pars Deum abnegari non cogitans, quum ad mendacium asserendum inuocatur eius nomen, temere & cōtemptim ad iurandum prosilit: omnia periuriis referta sunt. Interea videmus vt hypocritæ, etiā dum maximam Dei reuerentiam obtendunt, nō modò fucum faciant, sed impudenter quoque illudant. simul enim addunt vt in sua verba impiè cum manifesto Dei probro cęcus iuret. Ita scilic. scelerata eorum consilia Deus in lucem protrahit, vtcunque variis coloribus inducere & fictitiis vmbris tegere conentur.

25 *An peccator sit nescio.*) Videtur cæcus ab ingenuo testimonio nōnihil metu deflectere. Neque enim credibile est de Christo ipsū dubitasse, vt verba sonāt: sed ego potius ironicè loquutū arbitror, quò ipsos acrius pungeret. Confessus paulò antè fuerat Prophetam: quū nihil proficere se videret, de persona iudicium suspendens,

rem

rem ipsam proponit. Ergo ista concessio subsannatione non caret.

26 *Dixerunt ergo ei rursum.*) Quum impios videmus tantopere in prauis suis actionibus satagere, pudeat nos torporis nostri, quòd tam frigidè in agendo Christi negotio versamur. Quum autem vndique calumniandi materiam venentur vt miraculum tenebris inuoluant, Dominus eorum conatus præclarè discutit infracta cæci constantia. neque enim tantùm in sententia perstat, sed liberè eos & seuerè obiurgat, quòd veritatē satis notam & compertam subinde quærendo obruere studeant. Peruersum etiam Christi odiū illis exprobrat, quum dicit, *Nunquid vultis fieri eius discipuli?* significat enim, quamuis centies conuicti fuerint, maligno hostilique affectu sic esse occupatos, vt nunquam cessuri sint. Mira sanè libertas, quòd homo contemptibilis & obscurus, imò propter mendicitatem ferè probrosus, securè omnium Sacerdotum furorem in se prouocat. Si exigua duntaxat fidei præparatio, quum ad pugnam ventum esset, illi tantum dedit fiduciæ, quid excusationis prętexent qui extra telorū ictum magni Euangelij præcones, in periculis obmutescunt? Porrò hæc quoque interrogatio est ironica. Significat enim maleuolentia eos, nō syncero veri studio impelli vt hanc quæstionem tam sedulò vrgeant.

28 *Conuitiati sunt ergo illi.*) Probabile est, quęcunque illis conuitia furiosæ iracundiæ impetus dictauit, tumultuosè in eum coniecisse: hoc autē vnum ex multis fuit, quòd Legis apostatam vocarunt. neque enim, eorum iudicio, Christi poterat esse discipulus quin à Lege Mosis deficeret. ac disertè hęc duo tanquam inter se pugnantia opponunt. Cæterùm hic in speciem pulcherrimus est color, quòd discedere à Mosis doctrina metuunt. Est enim hæc vera pietatis regula, audiendos esse Prophetas, per quos loquutum esse Deum certò constat: ne quibuslibet hominum doctrinis circunferatur fides. Ab hoc verò principio deducunt quam habent de Lege Mosis certitudinem: sed mentiuntur Mosis se esse discipulos, qui à Legis fine auersi sūt. Ita hypocritæ Deū lacerare solent, quum volunt eius nomen obtendere. Si Christus anima Legis est, vt Paulus docet, quid erit Lex ab ipso separata nisi corpus mortuum? Hoc exemplo docemur non verè audiri Deum, nisi quum attentus est auditor ad eius vocem, vt percipiat quidnam sibi velit ac loquatur. Quum dicunt se *nescire vnde sit* Christus, hoc ad patriam vel locum natalem non refertur, sed ad munus propheticum. Causantur enim se nullam habere vocationis eius notitiam, vt eum tanquam à Deo profectum recipiant. Rom.10.4.

30 *Certè in hoc mirum est.*) Obliquè perstringit eos quòd tam insigni miraculo nihil commoti, Christi vocationem sibi esse ignotam fingant: ac si diceret minimè esse consentaneum vt tale Diuinæ virtutis specimen pro nihilo ducatur, ac Christi vocatio sic probata & testata nihil tamē fidei apud eos obtineat. Et, quò magis eorum socordiam vrgeat vel malitiam, miraculi excellentiam ex eo amplificat quòd ab vltima hominum memoria nunquam fando auditum sit tale quicquam fuisse ab homine factum. Vnde sequitur, malignos esse atque ingratos qui ad conspectum Dei opus vltro conniuent. Colligit ergo à Deo esse missum qui tanta Spiritus Dei potentia instructus est ad comparandam sibi ac doctrinæ suæ fidem.

31 *Scimus autem quòd peccatores.*) Falluntur qui cæcum ex vulgi opinione sic loquutum esse putant. Nam peccator hîc quoque, vt paulo antè, impium & sceleratum significat. Est autem hæc perpetua Scripturæ doctrina, quòd Deus non exaudiat nisi à quibus verè & sincero corde vocatur. Nam quum sola fides ianuam nobis ad Deum aperiat, certum est impios omnes ab accessu eius arceri: imò testatur se abominari eorum preces, sicut ad eorum sacrificia nauseat. Singulari enim priuilegio filios ad se inuitat, & solus est Spiritus adoptionis qui in cordibus nostris clamat, Abba Pater. In summa, Rom.8.15. nemo ad Deum orandum rite est comparatus nisi qui cor fide purgatum habet. Impij verò, sicuti in suis precibus sacrum Dei nomen profanant, ita potius huius sacrilegij pœnas dare merentur quàm vt quicquam in salutem impetrent. Ideo non malè ratiocinatur cæcus, Christū à Deo profectum esse, quem suis votis ita propitium habet.

34 *Responderunt, & dixerunt ei, Tu in peccatis natus es totus, & tu nos doces? Et eiecerunt eum foras.*

35 *Audiuit Iesus quòd eiecissent eum foras: & quum inuenisset eum, dixit ei: Credis tu in Filium Dei?*

36 *Respondit ille, & dixit, Quis est Domine, vt credam in eum?*

37 *Dixit autem ei Iesus, Et vidisti eum: & qui loquitur tecum, ille est.*

38 *Dixit autem, Credo Domine. Et adorauit eum.*

39 *Tunc dixit Iesus, In iudicium ego veni in hunc mundum, vt qui non vident, videant: & qui vident, cæci fiant.*

40 *Hæc audierunt quidam ex Pharisæis qui erant cum illo, & dixerunt ei, Nunquid & nos cæci sumus?*

41 *Dixit illis Iesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum. nunc autem dicitis, Videmus. peccatum igitur vestrum manet.*

34 *In peccatis natus es.*) Non dubito quin ad eius cæcitatem alluserint: sicuti superbis hominibus mos est miseros & calamitosos vexare. Ergo perinde illi insultant acsi ab vtero matris cum scelerum suorum nota prodiisset. Nam passim Scribarum animis insidebat hæc persuasio, quòd animæ vna vita defunctæ in noua corpora migrarent, atque illic pœnas penderent priorum scelerum. Inde constituunt isti, eum qui cæcus natus est, iam tunc peccatis delibutum fuisse ac fœdatum. Hæc præpostera censura nobis documento esse debet, sedulò cauendum esse ne semper Dei flagellis cuiusque peccata metiamur. Habet enim (vt prius visum est) Domi-

Cap. IX.

nus varios fines cur ærumnas hominib. infligat. Præterquam verò quòd isti hypocritæ misero homini insultant, simul contumeliosè respuunt quamlibet sanctas & probas eius admonitiones: vt hoc plusquam commune est ne quis ab eo se doceri sustineat quem contemnit. Porrò quum semper audiendus sit Deus, per quoscunque tandem nobis loquatur: discamus neminem contemnere, vt Deus nos semper dociles ac mansuetos reperiat, etiamsi contemptissimo & nihili homine ad nos docendum vtatur. Nulla enim est deterior pestis quàm quum aures fastus nobis obstruit, ne audire dignemur qui vtiliter nos monent. Et Deus sæpe consultò viles & abiectos eligit ad nos docendos & monendos, quò altitudinem nostram subigat. *Eiecerunt eum foras.* Quanquam fieri potest vt impetu facto eum extra templum eiecerint, mihi tamen videtur alius esse Euangelistæ sensus, quòd eum excommunicauerint, atque ita fuerit eiectio iuris specie obtecta. Et hoc contextui melius quadrat: quia si per contumeliam tantùm eiectus fuisset, non erat hoc tanti momenti vt fama ad Christum perueniret. Nunc quòd Christus audiuit, inde coniicio rem quasi seriam solenni ritu ab illis actam esse. Cæterùm hoc exemplo docemur quàm friuola sint & minimè timenda hostium Christi anathemata. Si ab eo cœtu eiicimur in quo regnat Christus, horrendum illud iudicium in nos fertur, quod tradamur Satanæ, quia à regno Filij Dei exulamus. verùm ab eo loco vbi Christus per verbum & Spiritum suum non præsidet, sponte fugiendum est, si nemo nos expellat: tantū abest vt metuendum sit tyrannicum illud iudicium quo impij seruis Christi insultant.

35 *Et quum inuenisset eum.*) Si retentus fuisset in synagoga, periculum erat ne paulatim à Christo alienatus in idem cum impiis exitium mergeretur: nunc extra templum vaganti Christus occurrit, eiectum à Sacerdotibus excipit & amplectitur, erigit prostratum, vitã offert ad mortem addicto. Hoc idem & nostro tempore experti sumus. Nam quum Lutherus & alij similes initio crassiores Papæ abusus reprehenderent, vix tenuem habebant puri Christianismi gustū: postquam in eos fulminauit Papa, ac terrificis bullis à Romana synagoga eiecti sunt, manum illis porrexit Christus, ac penitus illis innotuit. Ita nobis nihil melius quàm ab Euangelij hostibus longissimè abesse, vt ipse propius ad nos accedat. *Credis in Filium Dei?* Iudæum alloquitur, qui Legis doctrina à puero imbutus promissum fuisse à Deo Messiam didicerat. Perinde igitur valet ista interrogatio acsi eum hortetur Christus vt Messiam sequatur, séque illi addicat. Quãquam magis honorifico nomine vtitur quàm tunc solebant: habebatur enim Messias tantùm filius Dauidis.

36 *Quis est, vt credam?* Ex hoc cæci responso apparet, quanuis de Christo nihil adhuc certi vel liquidi teneret, promptum tamen ac docilem fuisse. nam perinde sonant hæc verba ac si dicat, Paratus sum, simulac mihi ostensus fuerit, eum amplecti. Notandum autem quod à Christo Propheta cæcus doceri cupit: iam enim persuasus erat missum à Deo esse Christum. Quare fidem suam non temerè eius doctrinæ subiicit.

37 *Et vidisti eum?*) Nõ potuit cæcus his Christi verbis altius prouehi quàm ad frigidam ieiunámque fidei particulam. nam de virtute sua, & quorsum à Patre missus fuerit, & quidnam attulerit hominibus Christus nihil meminit. Atqui hoc in fide præcipuum est, vt sciamus sacrificio mortis eius expiata esse peccata, & nos Deo reconciliatos esse: resurrectionem deuictæ mortis triumphum esse: nos Spiritu eius renouari, vt carni & peccato mortui, iustitiæ viuamus: ipsum esse vnicum Mediatorem: Spiritum eius adoptionis nostræ arrham esse: in ipso denique constare omnes vitæ æternæ partes. Verùm Euangelista aut totum sermonem quem habuit Christus non recitat, aut tantùm significat cæcum dedisse Christo nomen, vt posthac vnus ex eius discipulis esse inciperet. Ego quidem non dubito quin Iesus voluerit ab eo Christus agnosci, vt ab isto fidei principio in pleniorem deinde sui notitiam eum adduceret.

38 *Et adorauit eum.*) Quæri potest an diuinum Christo honorem exhibuerit. Verbum quo vtitur Euãgelista nihil aliud significat quàm genuflexione vel aliis signis cultum & venerationem testari. Mihi certè probabile est hic rarum aliquid & insolitum notari, nempe quòd cæcus longè plus Christo honoris quàm homini vel Prophetæ detulerit. Nec tamen eousque tūc profecisse puto vt Christum sciret Deum in carne manifestatū. Quid ergo sibi vult adoratio? Quum persuasus esset cæcus Iesum esse Dei Filiū, quasi in mentis excessum admiratione raptus, coram eo se prostrauit.

39 *In iudicium veni in hunc m.*) Iudicij nomen hoc loco pro pœna quæ impiis & Dei contemptoribus infligitur, simpliciter accipi non potest, quia ad illuminationis gratiam extenditur. Iudicium ergo vocat Christus quod res cõfusas & dissipatas in legitimum ordinem restituit: significat tamen hoc admirabili Dei consilio fieri, & præter communem hominum sensum. Et sanè nihil minus consentaneum iudicat humana ratio quàm à luce mundi excæcari eos qui vidẽt. Est igitur hoc vnum ex arcanis Dei iudiciis quibus hominum superbiam deiicit. Porro notandū est, cæcitatem, cuius hîc fit mentio, non tam à Christo quàm ab hominum vitio esse. neque enim sua natura quenquam propriè excæcat: sed quum reprobi nihil quàm eius lucem extinguere cupiant, oculos mentis, quos habent malitia & prauitate infectos, oblata luce perstringi necesse est. In summa, quum Christus suapte natura lux sit mundi, hoc accidentale est quod eius aduentu quidam cæci fiunt. Quæri tamen rursum potest, quum omnes ad vnum passim damnẽtur cæcitatis, quinam sint isti videntes. Respondeo id per concessionem ironicè dictum esse, quia increduli quum oculis capti sint, se tamen valde acutos ac perspicaces putant. Atque hac fiducia elati, Deum audire non dignãtur, & extra Christum præclaram speciem habet carnis sapientia: quia mundus quid sit verè sapere non apprehendit. Videre ergo eos dicit CHRISTVS qui sub stulta sapientiæ fiducia se & alios fallentes proprio sensu feruntur, vanásque suas imaginationes pro sapientia habent. Tales, simulatque apparet Christus in Euangelij sui splendore, cæci fiunt: non modò quia detegitur quæ prius in tenebris infidelitatis latebat eorum stultitia, sed quia iusta Dei vindicta in altiores tenebras demersi, exiguum illud nescio quid lucis quod illis erat

erat residuum, amittunt. Cæci quidem nascimur omnes, sed tamen in corruptæ vitiosæque naturæ tenebris aliquæ adhuc scintillæ emicant, vt differant homines à brutis pecudibus. Nunc siquis superba sensus sui confidentia inflatus subiicere se Deo recuset, videbitur extra Christum sapiens: sed claritas Christi eum infatuabit. quia tunc demum patere incipit humanæ mentis vanitas quũ in medium prodit cælestis sapientia. Cæterùm plus quiddam (sicuti iam attigi) exprimere his verbis Christus voluit. nam hypocritæ priusquam affulgeat Christus non ita contumaciter resistunt Deo: sed simulatque lux propius admota est, aperto marte & quasi ex professo aduersus Deum insurgunt. Facit igitur ista prauitas & ingratitudo vt duplicetur eorum cæcitas, & Deus iusta vindicta oculos prius vera luce priuatos penitus configat vel confodiat. Tenemus nunc huius loci summam, quòd in mundum venerit Christus vt cæcos illuminet, eos verò qui sapere sibi videntur ad insaniam redigat. Priore autem loco illuminationis meminit, quoniam hæc propria est aduentus eius causa. neque enim venit vt iudicet mundum, sed potius vt seruet quod perierat: sicuti Paulus quum se vindictam in promptu habere prædicat contra omnes rebelles, simul addit huic pœnæ locum fore postquàm impleta fuerit piorum
2.Co.10.6 obedientia. Neque verò hæc vltio ad Christi personam restringi debet, acsi non idem quotidie efficeret per Euangelij sui ministros. Quo magis cauendum est nequis nostrûm insana sapientiæ opinione horribilem hanc pœnam accersat. sed experientia docet quàm verè hanc sententiam Christus protulerit. Plurimos enim videmus spiritu vertiginis & furoris percuti, non alia de causa nisi quòd exorientem iustitiæ solem ferre nequeunt. Viuebat tunc Adam, & vera intelligentię luce præditus erat, quum plus quàm fas erat, videre appetendo, Diuinum illud bonum perdidit. Nunc si in cæcitatem demersi, & ita humiliati à Domino, nobis tamen adhuc in tenebris nostris placemus, & phreneticum nostrum sensum opponimus cælesti sapientiæ, non mirum est si ingrauescat Dei vltio, ita vt bis cæci reddamur. Hęc quidem olim eadem pœna impiis sub Lege inflicta fuit: (nam Iesaias ad excæcandum populum
Iesa.6.9. veterem mittitur, vt videndo non videat, Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, &c.) verùm quo plenius se in Christo quàm Prophetis exeruit Diuinæ lucis fulgor, eo illustrius extare & conspici oportuit hoc excæcationis exemplum: sicuti hodie meridiana lux Euangelij in extremã rabiem hypocritas præcipitat.

40 *Audierunt quidam ex Pharisæis.*) Senserunt statim illo Christi dicto se vulnerari: & tamen videntur non fuisse ex pessimis. quia palàm infesti hostes magis à Christo abhorrebant quàm vt se illi adiungerent, isti autem sustinebant Christum audire, sed absque profectu, quia nemo idoneus Christi discipulus nisi qui seipsum exuerit à quo procul isti aberant. Porrò hæc interrogatio ex indignatione nata est, quòd sibi putabant iniuriam fieri si in cæcorum ordinem cogerentur: & simul fastuosum gratię Christi contemptum vnà cum ludibrio præ se fert. acsi dicerent, Tu igitur sine probro nostro inclarescere non potes? hoccine ferendum est vt tibi honorem ex contumelia nostra acquiras? Quòd autem cæcis nouam lucem promittis, abi hinc & facesse cum tuo beneficio: neque enim hac mercede illuminari abs te volumus, vt obtineas nos hactenus fuisse cæcos. Hinc perspicimus superbam & virulentam semper esse hypocrisin. Superbiæ est, quòd seipsis contenti sibi quicquam adimi nolunt: virulentiæ, quòd ostenso morbo, tanquam grauiter læsi exasperantur, & cum Christo expostulant. Hinc Christi & gratiæ quam offert contemptus. Emphasis est in particula *Etiam*: quia significant, quanuis reliqui omnes cęci sint, indignum tamen esse vt ipsi in communi ordine censeantur. Vitium iis qui supra alios eminent nimis familiare, vt fastu ebrij propemodum se obliuiscantur esse homines. *Si cæci essetis.* Duplex his verbis potest inesse sensus, vel quòd ignorantia subleuaret aliqua ex parte eorum culpam, nisi planè conuicti cum veritate data opera pugnarent: vel quòd medicabilis in ipsis esset ignorantiæ morbus, si modò eum agnoscerent. Priorem sententiam confirmant Christi verba quæ habebimus capite decimo quinto, Si non venissem, & loquutus fuissem eis, peccatum non haberent, &c. Sed quia hîc in contextu sequitur, *Quod se videre dicant*: vt inter se respondeant antitheta, videtur hoc melius congruere si exponas cæcum esse qui propriæ cæcitatis conscius remedium morbo quærit. Hoc modo summa erit, Si agnosceretis malum vestrum non esset prorsus incurabile: nunc autem, quia vos putatis sanos, manetis desperati. Quum peccatum eos non habere dicit qui cæci sunt, non ita excusat ignorantiam quasi innoxia & extra culpæ reatum esset: tãtùm significat promptum esse morbo remedium vbi seriò sentitur: quia dum cæcus ad liberationẽ aspirat, Deus ad ferendam opem paratus est. Insanabiles autem sunt qui in malis suis stupidi gratiam Dei spernunt.

CAPVT X.

1 *AMen amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in stabulum ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro.*

2 *Qui autem ingreditur per ostium, pastor est ouium.*

3 *Huic ostiarius aperit, & oues vocem eius audiunt: & proprias oues vocat nomine, & educit eas.*

4 *Et quum proprias oues emiserit, ante eas vadit, & oues eum sequuntur: quia nouerunt vocem eius.*

5 *Alienum verò non sequuntur, sed fugiunt ab eo: quia non nouerunt alienorum vocem.*

6 *Hanc similitudinem dixit illis Iesus: illi autem non intellexerunt quænam essent quæ dicebat illis.*

C.X. 1 *Amen amen dico vobis.*) Quia negotium Christo erat cum Scribis & Sacerdotibus, qui habebantur Ecclesię pastores: si vellet doctrinam suam recipi, necesse erat ipsos spoliari huius tituli honore. Poterat etiam multum fidei derogare eius doctrinæ credentium paucitas. Contendit ergo non omnes in pastorum vel ouium numero habendos qui externum in Ecclesia locum vsurpant: sed hac demum nota legitimos pastores à reprobis, genuinas oues ab adulterinis discerni, si ipse vnus omnium scopus sit, & principium, & finis. Hæc admonitio cùm omnibus seculis vtilis fuit, tum hodie præsertim necessaria est. Nulla est nocentior Ecclesiæ pestis quàm dum lupi sub pastorum larua grassantur. Scimus etiam quàm durum offendiculum sit quum spurij vel degeneres Israelitæ se pro Ecclesiæ filiis venditant, & hoc prætextu insultant fidelibus. Vtrique malo per continuos ferè ætatum successus obnoxia semper fuit Ecclesia: sed hodie rudes & infirmos nihil magis perturbat quàm quum sanctuarium Dei vident à summis Euangelij hostibus occupari. Neque enim facilè in animum inducunt Christi doctrinam esse cui tam acriter ab Ecclesiæ pastoribus resistitur. Deinde quia maior pars falsis doctrinis circunducitur per varios errores, dum singuli alios respiciunt & expectant, nemo ferè in rectam viam se patitur adduci. Ergo nisi lupis & furibus sponte nos exponere libet, ne in laruatis pastoribus vel ouibus fallamur in primis cauendum est. Magnificum est Ecclesiæ nomen, & meritò: sed quo plus reuerentiæ meretur, eo magis solicitè ad notandum veræ vel falsæ Ecclesiæ discrimen intentos esse nos decet. Apertè hîc negat Christus pro pastoribus habendos qui tales se iactant, vel censendos esse in ouibus quicunque externis insignibus gloriantur. De Iudaica Ecclesia sermonem habet: nostræ in hac parte non dissimilis est ratio. Spectandus est etiam consilij eius finis quē dixi, ne scilicet terreantur vel labascant infirmæ conscientiæ, quum Euangelio infestos vel contrarios cernunt qui pastorum loco regnant in Ecclesia: ne à fide propterea resiliant quòd paucos ex vulgo Christianorum in audienda Christi doctrina condiscipulos habent. *Qui non ingreditur.* Ineptè faciunt, meo iudicio, qui subtilius singulas partes huius parabolæ excutiunt. Nobis ergo summam hanc tenere sufficiat, quòd quum Ecclesiam Christus similem faciat ouili, in quo Deus omnes suos aggregat, se comparat ostio, quia non alius quàm per ipsum in Ecclesiam pateat ingressus. Hinc sequitur, eos demum probos esse pastores qui rectà ad Christum ducunt: eos in Dei ouile verè colligi, vt censeantur in eius grege, qui se vni Christo addicunt. Cæterùm hoc totum ad doctrinam refertur. nam quum in Christo abscon- *Coloss. 2. 3.* diti sint omnes sapientiæ & scientiæ thesauri, qui inde aliò deflectit, neque viam tenet, neque per ostium ingreditur. Nunc quisquis monitorem Christum non aspernabitur, facilè se ab ea dubitatione expediet (quæ tam multos perplexos tenet) quænam sit Ecclesia, & quinam sint pastorum loco audiendi. Nam si nos à Christo abducere tentant qui pastores vocantur, fugiendi sunt Christi iussu non secus ac lupi vel fures: nec cum alio grege ineunda vel colenda societas quàm qui in pura Euangelij fide conspirat. Hac ratione hortatur Christus suos discipulos vt se ab incredula totius gentis multitudine separent, ne impiis Sacerdotibus regendos se permittant, nec sibi fucum ex vanis & ventosis nominibus fieri sinant.

3 *Huic ostiarius aperit.*) Sicui Deum intelligere libeat, non repugno. imò videtur hîc Christus consultò Dei iudicium falsæ hominum opinioni opponere in approbandis pastoribus. acsi diceret, Aliis quidem plerunque mundus applaudit, eósque libenter honore prosequitur: sed Deus, penes quem imperium est, non alios agnoscit ac probat quàm qui oues hac via ducunt. Quòd *Nomine oues* dicit *vocari*, ad mutuum fidei consensum refero: quia vno Dei Spiritu inter se coniuncti sunt discipulus & doctor, vt præeat hic, sequatur ille. Quòd quidam priuatam notitiam exprimi putant, quam de singulis ouibus habere debeat pastor, an satis firmum sit nescio.

4 *Quia nouerunt vocem eius.*) Tametsi hîc de ministris loquitur, non tam ipsos tamen, quàm Deum per ipsos loquentem vult audiri. Tenenda enim est quam posuit exceptio, Quòd solus fidelis sit Ecclesiæ pastor qui sub Christi ductu & auspiciis oues regit. Notanda autem ratio est cur dicantur *Oues sequi*: quia scilicet pastores à lupis discernere nouerunt ipsa voce. Hic est Spiritus discretionis, quo electi, Dei veritatem à falsis hominum figmentis diiudicant. Ergo in Christi ouibus præcedit veri notitia: deinde accedit serium obsequendi studium, vt non modò intelligant quid verum sit, sed ex cordis affectu recipiant. Nec tantum in eo commendat obedientiam fidei quòd oues ad pastoris vocem placidè conueniunt: sed etiam quòd extraneis vocibus non auscultant, nec dissipantur quum quis eas inclamat.

6 *Hanc similitudinem.*) En cur sapientiæ iactantia elati, Christi lucem respuerent: nam in re non adeò obscura sunt plusquam hebetes. In his verbis, *Non intellexerunt quænam essent.* &c. varia est apud Græcos lectio. quidam codices habent ad verbum, *Non intellexerunt quæ loquebatur.* altera quam sequutus sum, plenior est, tametsi eodem redit sensus. Tertia est quòd non agnouerint esse Dei Filium qui de seipso loquebatur: sed hæc minus recepta.

7 *Dixit ergo rursum illis Iesus, Amen amen dico vobis quòd ego sum ostium ouium.*

8 *Omnes qui ante me venerunt, fures sunt & latrones: sed non audierunt eos oues.*

9 *Ego sum ostium, per me siquis ingrediatur, seruabitur: & ingredietur & egredietur, & pabulum inueniet.*

10 *Fur non venit nisi vt furetur, & mactet, & perdat: ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant.*

7 *Ego sum ostium.*) Nisi addita fuisset hæc expositio, tota oratio allegorica erat. nunc quod præcipuum erat in similitudine, clarius exponit, quum se ostium esse affirmat. Summa autem est (vt dixi-

(vt diximus)totius spiritualis doctrinæ qua animæ pascuntur, caput in ipso contineri. Vnde & Paulus vnus Pastorum, Nihil scire operæpretium duxit nisi Iesum Christum. Perinde autem valet hæc loquutio, ac si se vnum esse testatus foret Christus ad quem aggregari nos oportet. Itaq; omnes qui salutem appetunt, inuitat & hortatur vt ad se veniant. Quibus verbis significat frustra circumire quicunque eo relicto ad Deum contendunt: quia nonnisi ianua vna pateat, aliunde verò obstructi sint omnes accessus. 1. Cor. 2. 2.

8 *Omnes qui ante me.)* Ad verbum est, Omnes quotquot. Qui autem hoc ad Iudam Galilæum & similes restringunt, longè meo iudicio discedunt à mente Christi. nam generaliter falsas omnes doctrinas Euangelio, & omnes pseudoprophetas piis doctoribus opponit. Quinetiam vsque ad Gentes non absurdè extenditur hæc sententia, quòd quicunque ab initio mundi se professi sunt esse doctores, nec studuerunt oues ad Christum colligere, hoc titulo abusi sint ad perdendas animas. Cæterùm hoc ad Mosen & Prophetas minimè pertinet, quibus nihil aliud propositum fuit quàm vt Christi regnum stabilirent. Notandum enim est, Christi verbis res oppositas inter se conferri. Atqui inter Legem & Euangelij doctrinam adeò nihil dissidij reperietur, vt Lex nihil aliud sit quàm ad Euangelium præparatio. In summa testatur Christus doctrinas omnes quibus ab eo mundus abductus fuerat, totidem fuisse mortiferas pestes: quia extra ipsum nonnisi exitialis & horrenda fit dissipatio. Interea, videmus quanti sit apud Deum & quanti à nobis fieri debeat antiquitas, quoties veluti in certamen cum Christo committitur. Nequis enim moueatur quòd seculis omnibus extiterunt doctores quibus nihil minus curæ fuit quàm ad Christum homines dirigere, nominatim Christus ipse exprimit nihil referre quàm multi fuerint tales, vel quampridem emergere cœperint. quia hoc considerandum sit, vnicam esse ianuam, qua relicta, qui parietes fodiunt, vel rimas perforant, fures esse. *Non audierunt eos oues.* Clarius nunc confirmat quod obscurius iam dixerat sub allegoriæ figura, non fuisse scilicet ex Ecclesia Dei qui extra viam ab impostoribus abducti sunt. Hoc ideo primùm dicitur, ne quum magnam errantium turbam cernimus, eorum exemplo nobis perire libeat: deinde ne titubemus, quum impostoribus ad plurimos fallendos Deus habenas laxat. Neque enim hæc leuis est consolatio, vel tenuis fiduciæ materia, quum scimus inter multiplices insultus & insidias luporum & latronum Christum semper fido præsidio tutatum esse suas oues, nequa ab eo descisceret. Sed hîc exoritur quæstio, Quando quis incipiat ex grege Christi esse. Multos enim videmus magna vitæ parte palantes errare per deserta, qui tandem ad Christi ouile aggregantur. Respondeo, nomen *Ouium* hîc duob. modis sumi, quum posthac dicet Christus se alias adhuc habere oues, omnes Dei electos comprehendit, qui tunc nihil habebant ouium simile: nunc oues intelligit iam pastoris nota signatas. Natura certè nihil minus quàm oues sumus, quin potius omnes nascimur vrsi & leones, donec Spiritus Christi nos cicuret, & ex feris ac indomitis bestiis mansuetas pecudes formet. Ita secundùm arcanam Dei electionem in eius corde iam oues sumus nondum adhuc nati: vocatione qua nos in ouile suum colligit, oues in nobis esse incipimus. Iam qui in ordinem fidelium vocati sunt, eos magis tenaciter sibi hærere affirmat Christus quàm vt vagi & instabiles circunferantur qualibet nouæ doctrinæ aura. Si quis excipiat, posse interdum etiam qui se Christo addixerant errare, idque frequenti experientia probari, nec frustra has partes apud Ezechielem bono pastori tribui vt dispersas oues congreget: fateor equidem non raro hoc accidere vt qui fidei domestici fuerant ad tempus alienentur: sed non pugnat hoc cum Christi sententia, quia quatenus errant, quodammodo oues esse desinunt. Hoc simpliciter vult Christus, omnes Dei electos, etiamsi innumeris erroribus tentati fuerint, in puræ fidei obedientia retentos esse, ne Satanæ eiúsque ministris in prædam forent expositi. Hoc autem non minus admirabile est opus Dei quum oues paulisper euagatas iterum colligit, quàm si in ouili perpetuò clausæ manerent. Istud quidem semper & sine exceptione verum est, non esse nostros qui à nobis exeunt: sed qui ex nobis sunt, manere vsque in finem nobiscum. Cæterùm hic locus summum pudorem meritò incutere nobis debet. Primùm quòd ad pastoris nostri vocem tam malè sumus assueti, vt vix eam pauci frigidè auscultent: deinde quòd ad eum sequendum tam desides ac pigri simus. De bonis loquor, vel qui saltem sunt tolerabiles: nam magna pars eorum qui se Christi discipulos iactant proteruè aduersus eum recalcitrat. Postremò quòd simulatq; vox aliqua extranei personuit, huc illuc instabiles rapimur: hæc inconstantia & leuitas satis prodit quàm malè adhuc in fide profecerimus. Quòd si minor est credentiũ numerus quàm optandum sit, deinde si multi ex paucis subinde diffluunt, habent pij doctores consolationem qua se sustineant, quòd ab electis Dei audiuntur, qui Christi oues sunt. Nostrum quidem est sedulo dare operam, & modis omnib. satagere vt in fidei vnitatem, si fieri posſit, totus mundus coalescat: interim nostro numero contenti simus. Ezech. 34. 11. 1. Ioh. 2. 19.

9 *Per me siquis ingrediatur.)* Eximia piorum consolatio, quòd vbi semel Christum amplexi fuerint, extra periculum se esse audiunt. nam salutem illis & prosperum statum Christus promittit. Deinde partes duas exprimit, quòd tutò quocunque opus fuerit incedent: deinde quod ad satietatem vsque pascentur. Per *Ingressum & exitum* Scriptura sæpe omnes vitæ actiones significat, sicuti Gallicè dicimus *Aller & venir* pro Versari. Duplex ergo Euangelij vtilitas nobis commendatur his verbis, quòd in eo pabulum animæ nostræ reperient, quę alioqui famelicæ languent, nec nisi vento pascuntur, deinde quòd nobis fidelis custodia & propugnaculum erit aduersus luporũ & latronum incursus.

10 *Fur non venit.)* Hoc dicto Christus quasi aurem nobis vellicat, ne torpentes & incautos ministri Satanæ nos circumueniant. Facit enim nimia nostra securitas vt vndique nudi falsis doctrinis pateamus. Vnde enim tanta credulitas vt qui in Christo fixi quiescere debebant, per multos errores circumuolitent, nisi quia à tot falsis doctoribus non satis sibi metuunt nec cauent? Huc accedit quòd inexplebilis nostra curiositas nouis & extraneis hominum figmentis sic dele-

Cap. X. citatur, vt sponte insano cursu ad fures & lupos ruamus. Non abs re itaque Christus falsos doctores, quamlibet blandè se insinuent, lethale semper venenum afferre testatur, quo magis ad eos arcendos intenti simus. Similis est Pauli admonitio ad Coloss. cap. 2. b. 8. Videte ne quis vos prędetur per inanem philosophiam, &c. *Ego veni.* Altera similitudo: nam quum hactenus Christus ianuam se vocauerit, veros pastores qui ad hanc ianuam oues congregant: nunc pastoris induit personam: & quidem se vnicum esse pastorem prædicat. vt certè in neminem alium proprie hic honor & titulus competit. Quotquot enim fidi sunt Ecclesiæ pastores, quia eos ipse excitat, necessariis dotibus instruit, gubernat suo Spiritu, in illis operatur, non faciunt quominus ipse solus Ecclesiæ suæ præsit, & solus pastor emineat. Tametsi enim eorum vtitur ministerio, pastoris tamen munus sua virtute obire & exequi non desinit: ita etiam magistri sunt & doctores, vt eius magisterio non derogent. Denique pastoris nomen quum ad homines transfertur, subalternum est, vt dicunt. Et Christus ita honorem suum cum ministris communicat, vt tam ipsorum quàm gregis totius vnicus tamen maneat pastor. Nunc quum dicit *Se venisse vt vitam habeant oues*, significat eos tantum luporum & furum rapinis esse expositos qui sub eius pędo se non continent. Et, quo plus addat fiduciæ, quicunque ab eo non deficiunt, in illis vitam assiduo profectu augeri & confirmari prædicat. Et certè prout quisque in fide progreditur, eo propius ad vitæ plenitudinem accedit: quia in eo crescit Spiritus qui vita est.

11 *Ego sum pastor bonus: pastor bonus animam suam ponit pro ouibus.*
12 *Mercenarius autem & qui pastor non est, cuius propriæ non sunt oues, videt lupum venientem & relinquit oues, & fugit: & lupus rapit eas, & dissipat oues.*
13 *Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non est illi cura de ouibus.*
14 *Ego sum pastor bonus: & cognosco oues meas: & cognoscor à meis.*
15 *Sicut cognoscit me Pater, & ego cognosco Patrem, & animam meam pono pro ouibus.*

11 *Pastor bonus animam suam.*) Ex singulari amoris affectu quo oues prosequitur, quàm verè se illis pastorem exhibeat ostendit: quia de earum salute vsque adeò est solicitus vt ne propriæ quidem vitæ parcat: vnde sequitur plusquam ingratos esse, & centies dignos qui pereant, & ad omne noxæ genus sint expositi, qui tam benigni & amabilis pastoris custodiam respuunt. Porrò verissimum est quod Augustinus monet, proponi hîc quid in Ecclesiæ regimine expetendum, quid fugiendum, & quid tolerandum sit. Nihil magis optabile quàm vt à probis & studiosis pastoribus regatur Ecclesia. Se vnum esse bonum pastorem profitetur Christus, qui per se in primis, & deinde per sua instrumenta Ecclesiam sanam & incolumen præstat. Quoties ergo res bene sunt compositæ, & præsunt homines idonei, illic Christus re ipsa pastorem agit. Sed multi sunt lupi & fures qui pastorum larua tecti Ecclesiam scelerate dissipant. tales, quocunque nomine glorientur, fugiendos esse Christus denuntiat. Mercenariis si purgari posset Ecclesia, melius res haberet: sed quia hoc modo fidelium suorum patientiam Dominus exercet, simul etiam illo singulari beneficio indigni sumus vt Christus in synceris pastoribus nobis appareat: tolerandi sunt, vtcunque non probentur, ac meritò etiam displiceant. Mercenarios intellige qui doctrinam puram retinent, & qui per occasionem (vt Paulus loquitur) potius quàm recto zelo veritatem annuntiant. Tales etsi non Christo fideliter seruiant, audiendi sunt. Nã sicuti Pharisæos audiri voluit Christus, quia super cathedram Mosis sedebant: ita hoc honoris Euangelio nos habere cõuenit, ne eius ministros, licet minus probos, fastidiamus. Quoniam autem minima quæque offendicula insipidum nobis Euangelium reddunt, ne tales delicię nos impediãt, semper nobis in mentem veniat quod prius attigi, si non ita potenter in ministris viget Christi Spiritus vt palàm in illis pastorem se exhibeat, nos vitiorum nostrorum pœnas dare: & interea obedientiam nostram probari.

Phili. 1. 15.
Mat. 22. 3.

12 *Mercenarius autem, & qui pastor non est.*) Tametsi pastoris nomen Christus vni sibi vendicat, tacite tamen innuit organis suis in quibus agit, aliquo modo commune esse. Scimus enim quàm multi post Christum sanguinem pro salute Ecclesiæ fundere non dubitauerint: nec Prophetę ante eius aduentum vitæ suæ pepercerant. Sed in sua persona absolutum exemplar proponit, vt ministris suis regulam præscribat. Quàm enim fœda, & pudenda est nostra segnities, si nobis vita nostra pretiosior est Ecclesiæ salute, cui suam Christus posthabuit? Cæterùm quod de tradenda pro ouibus vita hîc dicitur, tanquam certum & præcipuum paterni affectus signum est. Voluit primò Christus testatum relinquere quàm singulare amoris erga nos sui specimen in morte sua ediderit: deinde ad imitationem exempli sui prouocare suos omnes ministros. Differentia tamen inter hos & illum notanda, quòd vitam suam impendit in satisfactionis pretium: sanguinem suum effudit ad purgandas animas nostras: corpus suũ in victimam expiatricem obtulit, qua Patrem nobis placaret. In Euangelij autem ministris nihil tale esse potest, qui omnes purgatione indigent, & vnico illo sacrificio expiantur, & Deo reconciliantur. Sed hîc non disputat Christus de mortis suę efficacia, aut fructu, vt se aliis cõparet, sed vt probet qualiter erga nos affectus fuerit: deinde vt alios inuitet ad sequendum suũ exemplum. In summa, sicut proprium Christi fuit, vitã nobis sua morte acquirere, & præstare quicquid Euangelium continet: ita commune pastorum omnium officium est doctrinam quam annũtiant vitæ suæ dispendio tueri, & Euangelij doctrinam sanguine suo obsignando, testari quàm nõ frustra doceant salutem sibi & aliis à Christo partã esse. Hîc tamen moueri potest quæstio, nunquid mercenarius habendus sit qui luporum occursum quãlibet ob causam declinat. Hęc quęstio olim quasi in re præsenti agitata fuit, quum tyranni in Ecclesiam crudeliter sæuirent. Tertullianus & similes nimis meo iudicio in hac parte fuerunt austeri.

Augusti-

Augustini moderatio longè melior, qui ita pastoribus fugere permittit si publicæ saluti sua fuga magis consulant, quàm gregem sibi commissum deserendo prodant. Hoc autem fieri indicat quum Ecclesia non destituitur idoneis ministris, & pastoris vita sic priuatim impetitur ab hostibus vt sua absentia eorum rabiem mitiget. Quòd si commune periculum est, magisque timendum ne fugere credatur pastor non consulendi voluntate, sed timore moriendi, nullo modo id licere contendit: quia fugæ exemplum magis nocebit quàm in posterum prodesse queat eius vita. Legat qui volet epistolam ad Honoratum Episcopum centesimam octogesimam. Secundum hanc rationem Cypriano fugere licuit, qui mortem adeò non horrebat, vt oblatam vitam perfida negatione redimere fortiter abnuerit. Solum hoc tenendum est, vt gregem suum pastor adeóque singulas oues vitæ suæ præferat. *Cuius propria non sunt oues.* Videtur hîc Christus omnes sine exceptione preter se vnum facere mercenarios. Nam quum ipse vnus sit pastor, nemini nostrum fas est oues quas pascit suas vocare. Sed meminerimus, qui Christi Spiritu aguntur, eos proprium sibi ducere quod capitis est: neque id vt sibi potestatem vsurpent, sed vt fideliter seruent quod sibi commissum est. Nam qui verè Christo coniunctus est, nunquam alienum à se ducet: quod illi tam charum fuit. Id est quod postea dicit, *Mercenarium fugere*: quia ouium curam non habet. acsi diceret gregis dissipatione non tangi, quia nihil ad se pertinere putat. Nam qui mercedem spectat, non gregem, vtcunque in tranquillo Ecclesiæ statu fallat, tandem vbi comminus certandum fuerit, perfidiæ suæ documentum edet.

14 *Et cognosco oues meas.*) Priore membro suum erga nos amorem rursus commendat: cognitio enim ex amore nascitur, & curam secum trahit: simul tamen significat súsque déque sibi esse omnes qui Euangelio non obtemperant, quemadmodum secundo membro repetit, & confirmat quod prius dixerat, se vicissim ab ouibus agnosci.

15 *Sicut cognoscit me Pater,*) Nihil attinet, ac ne expedit quidem, in spinosas illas speculationes ingredi, quomodo suam sapientiam Pater cognoscat: quia Christus simpliciter, quatenus vinculum est nostræ cum Deo coniunctionis, se inter illum & nos medium statuit. acsi diceret, Nō magis fieri posse vt nostri obliuiscatur quàm vt Pater eum reiiciat vel negligat. Interea mutuum à nobis officium exigit: quia sicuti ad nos tuendos confert quicquid à Patre accepit facultatis, ita vult nos habere obsequentes & sibi addictos: quemadmodū totus ipse est Patris, & omnia ad ipsum refert.

16 *Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili: illas etiam me oportet adducere, & vocem meam audient, & fiet vnum ouile, vnus pastor.*

17 *Propterea me Pater diligit, quia ego pono animam meam, vt rursus sumam eam.*

18 *Nemo tollit eam à me: sed ego pono eam à meipso. Potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. hoc mandatum accepi à Patre meo.*

16 *Alias oues habeo.*) Quanquam nonnulli ad omnes promiscuè hoc referunt, tam ex Iudæis quàm ex Gentibus, qui nondum erant Christi discipuli: mihi tamen dubium non est quin ad Gentium vocationem respexerit. *Ouile* enim appellat veteris populi collectionem, qua à reliquis mundi populis diremptus, in Dei peculium & vnum corpus coaluerat. Sic enim Iudæos sibi cooptauerat Deus, vt ritus & ceremonias velut quædam septa illis circūdaret, ne incredulis permisti essent. quanquam ostium stabuli gratuitum erat vitæ æternæ fœdus in Christo sancitum. Ideo *Alias oues* vocat quæ non eiusdem erant notæ, sed diuersi generis. Summa est, pastorale Christi officium Iudææ angulis non includi, sed longius patêre. Verum quidem est quod hîc dicit Augustinus, sicut intra Ecclesiam multi sunt lupi, ita foris multas esse oues: sed præsenti loco non per omnia conuenit, vbi de externa Ecclesiæ facie agitur: propterea quòd Gentes, quæ ad tempus extraneæ erant, postea in regnum Dei simul cum Iudæis adscitæ sunt. Quadrare tamen hac in parte fateor quòd oues nominat Christus incredulos, qui nihil minus quàm oues in se æstimari poterant. Nec verò tantum hoc nomine quales futuri sint docet, quin potius ad arcanam Patris electionem hoc refert: quia iam oues sumus Deo antequam ipsum sentiamus nobis esse pastorem: quemadmodum alibi dicimur fuisse inimici quo tempo-
Rom.5.10. re nos amabat. Qua ratione etiam Paulus dicit nos prius à Deo fuisse cognitos quàm illum cognosceremus. Galat. 4. b. 9. *Illas etiam oportet.* Significat ratam fore electionem Dei, vt nihil pereat quod saluum esse velit. Nam arcanum Dei consilium quo ordinati sunt ad vitam homines, tandem suo tempore patefacit vocatio: & quidem efficax, dum sibi Spiritu in filios regenerat qui prius ex carne & sanguine geniti erant. Quæritur tamen quomodo adducti fuerint Gentiles vt Iudæis aggregarentur. neque enim Iudæos fœdus quod cum Patribus Deus pepigerat, abiicere oportuit vt Christo nomen darent: nec rursum Gentes Legis iugum subire oportuit, vt in Christum insiti Iudæis associarentur. Hic tenenda est distinctio inter fœderis substantiam & externas accessiones. Nam aliter in Christi fidem concedere non poterant Gentes, quàm æternum illud fœdus amplexando, in quo fundata erat mundi
salus. Hoc modo impleta fuerunt vaticinia, Lo- Iesa.19.18.
quentur alienigenæ lingua Chanaan: Item, Ap- Zach.8.23
prehendent septem ex Gentibus pallium vnius Gen.17.5.
Iudæi, ac dicent, Ambulabimus vobiscum: Item, Matt.8.11
Venient ex longinquis partibus, & ascendent in montem Sion. Ideo etiam multarum gentium pater Abraham fuit dictus, quia ab Oriente & Occidente venturi erant qui cum eo accumberent in regno Dei. Quantum autem ad cæremo-
nias attinet, ille est medius paries quem Paulus Eph.2.14.
dirutum fuisse docet. Ita in fidei vnitatem Iudæis coniuncti fuimus quo ad substantiam. ceremoniæ autem abolitæ fuerunt, nequid obst[illegible] essent quominus illi manum nobis porrigerent. *Et fiet vnus grex.* Hoc est, Vt in corpus vnum coalescant omnes Dei filij; sicuti vnā fatemur Catholicā Ecclesiam, & vnius capitis vnum esse corpus
necesse est. Vnus Deus (inquit Paulus) vna fides, Ephes.4.4

C.X. vnum Baptisma. Itaque nos vnum esse oportet, sicuti in vnam spem vocati sumus. Quanquam autem in diuersa stabula videtur hic grex distinctus, communibus tamen septis inclusi sunt qui passim per totum orbem sparsi sunt fideles: quia omnibus idem prædicatur verbum, eadem in vsu sunt sacramenta, idem precandi ordo, & quæ ad fidei professionem requiruntur. Obserua modum quo grex Dei colligitur: nempe quum vnus est omnium pastor, & vox eius auditur. Quæ verba significant, vbi subest vni Christo Ecclesia, eius imperio paret, doctrinæque auscultat, tunc demum ritè compositum esse eius statum. Siquid tale apud se nobis Papistę ostendant, fruantur quo tantopere superbiunt Ecclesiæ titulo: si verò illic silet Christus, pedibus calcatur eius maiestas, ludibrio habentur sacra eius instituta: quid aliud est eorum vnitas quàm diabolica conspiratio, quæ omni dissipatione peior est ac magis execranda? Proinde meminerimus semper à capite sumendum esse exordium. Vnde & Prophetæ quum Ecclesiæ instaurationem describunt, semper Dauidem regem adiungunt Deo: acsi dicerent neque Ecclesiam esse vbi non regnat Deus, neque extare regnum Dei nisi vbi pastoris honos Christo defertur.

7 *Propterea me Pater diligit.*) Est quidem alia superior causa cur Pater Filium diligat. neque enim frustra vox audita fuit è cælo, Filium esse dilectum in quo Dei beneplacitum residet. Sed quia & nostra causa factus est homo, & in hunc finem eum Pater complexus est vt nos sibi reconciliaret: non mirum est quòd se ideo diligi affirmat quia salutem nostram propria vita chariorem habet. Mira verò Diuinæ erga nos bonitatis commendatio, & quæ nos meritò in admirationem sui totos rapere debeat, quòd non modò amorem Vnigenito debitum in nos vsque diffundit, sed ad nos, veluti ad finalem causam refert. Et certè nihil opus fuit Christum carnem nostram induere in qua diligeretur, nisi vt nos redimendo, paternæ misericordiæ pignus esset. *Vt rursum sumam eam.* Quia non paruo mœrore audita Christi mors discipulos afficere poterat, imò etiam grauiter concutere eorum fidem, consolatur eos ipse resurrectionis mox futuræ: acsi diceret non hac lege se moriturum vt absorbeatur à morte, sed vt victor mox resurgat. Et nos hodie ita Christi mortem reputare conuenit vt simul in mentem veniat resurrectionis gloria. Ita eum vitam fuisse agnoscimus, quia cum morte congressus, magnificè eam deuicit, & nobilem egit triumphum.

18 *Nemo tollit eam à me.*) Altera consolatio qua se discipuli in Christi morte sustentent: quòd non moritur coactus, sed sponte se pro salute gregis offert. Porrò non tantùm homines necis potestatem in se habere negat, nisi quatenus permiserit: sed à qualibet vi necessitatis se eximit. Alia nostri ratio, quibus propter peccata imposita est moriendi necessitas. Natus quidem est & Christus ipse mortalis homo: sed hæc voluntaria submissio fuit, non seruitus aliunde iniuncta. Munire ergo discipulos suos voluit Christus, ne ipsum paulò pòst ad mortem rapi videntes frangerentur animis, acsi oppressus esset ab hostibus: sed mira Dei prouidentia fieri agnoscerent vt mortem pro grege redimendo obiret. Et huic doctrinæ perpetua inest vtilitas, quòd ideo mors Christi piaculum est pro peccatis nostris quia voluntarium fuit sacrificium, iuxta illud Pauli, Obedientia vnius, iusti facti sunt multi. Hæc verba, *Pono eam à meipso* bifariam exponi possunt, vel quòd se vita exuat Christus, manens ipse integer, (ac si quis vestem à corpore suo deponeret, vel quòd suo arbitrio moriatur. *Hoc mandatum.* Reuocat nos ad æternum Patris consilium vt sciamus tantam illi fuisse curam salutis nostræ vt Filium suum vnigenitum, tantus quantus est, nobis dicauerit. Et Christus ipse qui in mundum venit vt Patri se obedientem præberet, confirmat se non alium habere in omnibus scopum quàm vt nobis consulat.

Mat.3.17.

Rom.5.19.

19 *Dissidium igitur rursus extitit inter Iudæos propter sermones istos.*
20 *Dicebant autem multi ex illis, Dæmonium habet ac insanit: quid eum auditis?*
21 *Alij dicebant, Hæc verba non sunt dæmoniaci: nunquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?*
22 *Facta sunt autem Encænia Hierosolymis, & hyems erat.*
23 *Et ambulabat Iesus in templo, in porticu Solomonis.*
24 *Circundederunt ergo eum Iudæi, ac dixerunt ei, Quousque animam nostram suspensam tenes? si tu es Christus, dic nobis liberè.*
25 *Respondit eis Iesus, Dixi vobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.*
26 *Sed vos non creditis, quia non estis ex ouibus meis, quemadmodum dicebam vobis.*
27 *Oues quæ meæ sunt, vocem meam audiunt: & ego cognosco eas, & sequuntur me.*
28 *Et ego vitam æternam do eis: & non peribunt in æternum: nec rapiet eas quisquam è manu mea.*
29 *Pater meus qui dedit mihi, maior omnibus est: & nemo potest rapere è manu Patris mei.*
30 *Ego & Pater vnum sumus.*

19 *Dissidium igitur.*) Hic fuit fructus concionis Christi, quòd aliquot sibi discipulos acquisiuit: sed quia multos etiam aduersarios eius doctrina habet, inde exoritur dissidium, vt scindantur inter se qui prius erant quasi vnum Ecclesiæ corpus. nam vno consensu omnes profitebantur se colere Deum Abrahæ, & Mosis legem sequi. nunc vbi Christus emergit, dissidere eius causa incipiunt. Si vera fuisset illa professio, Christus (qui summum est vinculum charitatis, & cuius officium est quæ dissipata sunt colligere) consensum eorum minimè abrumperet. Sed Euangelij sui luce multorum hypocrisin detegit, qui falso tantùm prætextu fucati, se populum Dei esse iactabant. Ita etiam nunc facit multorum prauitas vt dissidiis turbetur Ecclesia, & con-

& contentiones ferueant. interim qui conturbát pacem, culpam in nos reiiciunt, ac schismaticos vocant: hoc enim præcipuo crimine grauamur à Papistis quòd tranquillum Ecclesiæ statum concusserit nostra doctrina. Atqui si Christo placidè se ipsi submitterent, ac manum darent veritati, statim sedati essent omnes motus. sed quum ipsi fremant ac tumultuentur aduersus Christum, nec alia lege quiescere nobis permittant nisi vt extincta iaceat Dei veritas, & Christus à regno suo exulet: iniustè nobis obiiciunt schismatis crimen quod ipsis imputandum esse nemo non cernit. Dolendum sanè est intestinis discordiis lacerari Ecclesiam: sed præstat esse aliquos qui se ab impiis disiungant, vt Christo capiti suo vniantur, quàm omnes in contemptum Dei esse concordes. Itaque semper in schismatibus videndum quinam à Deo & pura eius doctrina discessionē faciunt.

20 *Dæmonium habet.*) Quàm possunt odiosissimo probro infamant Christum, vt eum audire omnes horreant. Nam impij, ne cedere Deo cogantur, furiosè & clausis oculis in superbum eius contemptum prorumpunt, & alios incitant ad eandem rabiem, ne qua vox Christi cum silentio audiatur. Atqui ipsa Christi doctrina satis in se defensionis habet aduersus calumnias. Atque hoc suo responso intelligunt fideles quum *Hæc verba* negant esse *Dæmoniaci.* perinde enim est acsi iudicium ex reipsa fieri poscerent. veritas enim (vt dictum est) seipsam satis asserit. Atq; hoc est vnicum fidei nostræ præsidium, quod nunquam efficere poterunt impij quin Dei virtus & sapientia in Euangelio refulgeat.

22 *Facta sunt encænia.)* Acsi diceres Innouationes: quia templum, quod pollutum fuerat, de integro consecratum fuit auspiciis Iudæ Machabæi: ac tunc institutum fuit vt quotannis festus ac celebris esset dedicationis nouæ dies: vt Dei gratiam, quæ finem Antiochi tyrannidi imposuerat, memoria repeterent. Tunc autem in templo Christus pro more apparuit, vt in frequenti hominum conuentu vberior esset prædicationis suæ fructus. *Porticum Solomonis* templū vocat Euangelista: non quòd Sanctuarium esset, sed templi solùm appendix. Nec porticū veterem intelligit à Solomone olim extructam (quæ à Chaldæis prorsus diruta fuerat) sed quam Iudæi fortè primùm ab exilio Babylonico reuersi, ad exemplar veteris illius conditam, nomine etiam ornauerant, vt plus haberet dignitatis: deinde Herodes noui templi conditor.

24 *Circundederunt ergo eum Iudæi.*) Non dubium est quin astutè Christum aggressi fuerint: saltem qui primi erant huius consilij authores. nam vulgus promiscuum potuit sine fraude expetere vt Iesus palàm manifestaret se missum esse à Deo liberatorem: sed pauci captiosè & per insidias vocem hanc in turba elicere volebant, vt per tumultum è medio tolleretur, vel Romani in eum manus iniicerent. Quòd se queruntur teneri *Suspensos*, eo præ se ferunt se redēptionis promissæ tam ardenter esse cupidos vt Christi desiderium assiduè eorum animos solicitet. atque hic verus est pietatis affectus, nusquam alibi inuenire quàm in solo Christo quod mentibus nostris satisfaciat, eásque verè tranquillet. Quemadmodum & ipse loquitur, Venite ad me omnes qui anxij estis & onerati, & ego reficiam vos, & quietem inuenient animæ vestræ. Ergo qui ad Christum veniunt, sic comparatos esse decet vt se isti fingunt esse. Sed immeritò Christum accusant, quasi hactenus non stabilierit ipsorum fidem: nam per eos tantùm steterat quominus plenam & solidam haberent eius notitiam. Sed hoc incredulis perpetuum est, fluctuari dubios malle quàm fundari in certo Dei verbo. Ita hodie plurimos videmus, quum vltro oculos claudant, spargere suæ dubitationis nebulas, quibus obscurent claram Euangelij lucem. Multos etiam videmus leues spiritus, qui per friuolas speculationes volitando, fixam stationem tota vita non reperiunt. Quum postulant vt Christus palàm vel *Liberè*, & cum fiducia se manifestet, sensus eorum est, ne obliquè amplius & quasi per ambages se insinuet. Ita obscuritatis insimulant eius doctrinam, quæ tamen satis aperta & sonora fuerat, nisi in homines surdos incidisset. Admonet autem hæc historia non posse nos malorum insidias & calūnias effugere si ad prædicandum Euangeliū vocati sumus. Quare in excubiis stare oportet, nec quasi re noua percelli quū idem nobis quod magistro accidet. Matt. 11. 21.

25 *Dixi vobis.)* Non dissimulat Dominus se esse Christum, neque tamen docet eos quasi sint ad discendum idonei: quin potius malitiam in qua obstinati erant, illis exprobrat: quia nihil hactenus profecerant, verbo & operibus Dei edocti. Quòd ergo non cognoscitur ab illis, id eorū vitio imputat, acsi diceret, Doctrina mea satis per se ad intelligendum facilis est: culpa autem in vobis hęret, quia Deo malignè resistitis. Postea de *Operibus* loquitur, vt duplicis contumaciæ ipsos cōuincat. nam præter doctrinam luculentum habebant in miraculis testimonium, nisi Deo fuissent ingrati. Bis ergo repetit eos *Non credere*, vt coarguat ipsos sponte, surdos esse ad doctrinam, cæcos ad opera. quod signū est extremæ ac desperatæ malitiæ. Dicit se *Opera fecisse in nomine Patris*, quia hic erat scopus vt Dei virtutem in illis testatam faceret: vnde palàm fieret ipsum esse à Deo profectum.

26 *Quia non estis ex ouibus.*) Altiorem causam adducit cur neque miraculis neque doctrinæ fidem habeant, nempe quia sint reprobi. Notandum autem est Christi cōsilium. nam quia se Dei Ecclesiam esse iactabant, nequid eorum incredulitas Euangelio deroget, credendi donum speciale esse pronuntiat. Et certè vt Deum cognoscant homines, prius necesse est ab ipso esse cognitos, vt dicit Paulus. Rursum quos Deus non respicit, semper ab eo manere auersos necesse est. Siquis obmurmuret, causam incredulitatis residere in Deo, quia penes eum solum sit oues facere: respondeo ipsum omni culpa liberari, quando homines nonnisi voluntaria malitia gratiam reiiciunt. Conciliat Deus sibi fidem quantum satis est; sed ferę bestiæ nunquam mansuescunt, donec in oues Spiritu Dei mutatæ fuerint. Qui tales sunt, frustra tentabunt feritatis suæ culpam in Deum reiicere, quæ ipsorum naturę propria est. In summa, significat Christus nihil esse mirum si paucos habeat Euangelio suo obsequentes, quia feroces sint ac indomitę bestię quicunque Spiritu Dei ad obsequium fidei subacti non sunt. Quo magis indignum est atque absurdum vt ab hominum fide pen- Galat. 4. 9.

C. X.

deat Euangelij authoritas: quin potius reputent fideles eò se magis Deo obstrictos esse, quòd quum alij in cæcitate maneant, Spiritus illuminatione ad Christum tracti fuerint. Hic etiam habent Euangelij ministri quo se consolentur, si non omnibus vtilis sit eorum labor.

27 *Oues meæ.*) Probat argumento à contrariis ipsos non esse oues, quia non obediant Euangelio. Deus enim quos elegit, efficaciter vocat: ita fide probantur Christi oues. Et certè Ouium nomen ideo ad fideles transfertur quia Deo se per manum summi Pastoris regendos tradunt, & deposita priore feritate, dociles se & morigeros præbent. Hæc etiam non parua est consolatio piis doctoribus, quòd vtcunque maior pars mundi Christum non auscultet, habet tamen ipse suas oues quas cognoscit, & à quib. vicissim cognoscitur. Quantum in se est studeant totum mundum ad Christi ouile aggregare: sed vbi non succedit pro voto, contenti sint hoc vno, quòd sua opera colligentur qui oues sunt. Reliqua iam suprà exposui.

Ouium nomen.

28 *Et non peribunt in æternum.*) Incomparabilis fructus hic fidei est quòd certos ac securos esse nos iubet Christus, quum fide in suum ouile sumus aggregati. Sed notandum est simul qua fultura nitatur hæc certitudo: nempe quia ipse futurus sit salutis nostræ fidelis custos: nam *In manu sua* ipsam esse testatur. Quòd si hoc nondum sufficiat, Patris virtute tutò seruatum iri dicit. In signis locus, quo docemur nō minus certam esse electorum omnium salutem quàm inuicta est Dei potentia. Porro non voluit Christus hanc vocem temere in aerem iactare, sed promissionem dare suis quæ penitus infixa eorum animis insideat. Ergo colligimus eò spectare sententiam Christi vt electis firma constet salutis certitudo. Validis quidem hostibus sumus circundati, & tanta est nostra imbecillitas vt singulis momentis parum distemus à præsenti morte: sequi ad *Maior* (siue potentior) *est omnibus* qui depositum nostrum seruat, non est quòd trepidemus quasi in periculo sit vita nostra. Hinc etiam colligimus quàm insana sit Papistarum fiducia, quæ in liberum arbitrium, in virtutem propriam & operum merita recumbit. Longè aliter suos Christus instituit, vt se in hoc mundo tanquam in media sylua, inter innumeros latrones esse meminerint: ac præterquā quòd sunt inermes prædæque expositi, materiam mortis in se inclusam esse agnoscāt: vt vna Dei custodia freti, securè ambulent. Denique ideo certa nobis salus quia in manu Dei est, quia & fides nostra infirma est, & nos ad vacillādum nimis procliues. Sed Deus, qui nos in manum suam recepit, satis robustus est vt solo flatu omnes hostium nostrorum machinas discutiat. Huc conuertere oculos operæpretium est, ne tentationum metus nos exanimet. Nam & Christus modum ostendere voluit quo inter lupos oues quietè versentur. *Et nemo potest rapere è manu Patris.* Copula illatiuæ particulæ loco hîc posita est. nā ex inuicta Dei potentia colligit Christus hostium libidini non esse obnoxiam piorum salutem, quia necesse foret Deum vinci, qui nos sub manus suæ tutela habet.

30 *Ego & Pater vnum sumus.*) Voluit impiorum sannis occurrere. iactare enim poterant nihil ad ipsum pertinere Dei potentiam, vt discipulis suis promitteret certum eius præsidiū. Testatur ergo sibi ita coniunctas esse cum Patre rationes, vt eius auxiliū sibi ac suis ouib. nūquam defuturū sit. Abusi sunt hoc loco veteres, vt probarent Christum esse Patri ὁμοούσιον. Neque enim Christus de vnitate substantiæ disputat, sed consensu quem cum Patre habet: quicquid scilic. geritur à Christo, Patris virtute confirmatum iri.

31 *Sustulerunt ergo iterum lapides Iudæi, vt lapidarent eum.*
32 *Respondit eis Iesus, Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo: propter quod eorum operum lapidatis me?*
33 *Responderunt ei Iudæi, dicentes, Non boni operis causa lapidamus te, sed blasphemiæ: & quòd tu, quum homo sis, facis teipsum Deum.*
Psal. 82. 6. 34 *Respondit eis Iesus, Nónne est scriptum in Lege vestra, Ego dixi, dij estis?*
35 *Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura:*
36 *Quem Pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis blasphemare quia dixi, Filius Dei sum?*

31 *Sustulerunt ergo iterum lapides.*) Sicuti pietas in asserenda Dei gloria suo zelo ardet, quem Spiritus Dei moderatur: ita infidelitas mater est furoris: & diabolus ita impios exagitat vt nihil quàm cædes spirent. Hic exitus demonstrat quo animo Christum interrogauerint. nam aperta confessio, cuius cupidos se fingebant, illos statim in rabiem adigit: & tamen quū ita violenter ferrentur ad opprimendum Christum, non dubiū est quin iudicij colorem obtenderint: quasi hoc agerent ex Legis præscripto, vbi Deus pseudoprophetas lapidari iubet.

Deut. 13. 5. 32 *Multa bona opera.*) Hîc Christus non tantùm causam esse negat cur ita sæuiant, sed eos ingratitudinis accusat, quòd Dei beneficiis tam iniquam mercedem rependant. Nec vno vel altero opere se de illis bene meritum esse commemorat, sed plurimis in reb. se fuisse erga eos beneficum: deinde non erga se modò, sed potius in Deum ingratos esse coarguit, quum se dicit Patris ministrum, qui eius virtutē in medium protulerit, vt illis nota testatáque foret. Nam quum dicit *Ex Patre*, significat Deum fuisse authorem. Summa est, Voluit Deus per me vobis innotescere, præclara beneficia vobis per manū meā largitus est: excutite me quantùm voletis, nihil inter vos gessi nisi laude & gratia dignum. necesse est igitur vt Dei dona in me nunc furiosè persequi velitis. Interrogatio autē plus habet momenti ad pūgendas eorum conscientias quàm si simpliciter asserendo loquutus esset.

33 *Non boni operis causa.*) Quamlibet apertè bellum cum Deo gerant impij, nunquam tamen sine honesto prætextu peccare volunt. Ergo dum insaniunt aduersus Filium Dei, hac crudelitate nondum contenti vltro eum accusant, séque Dei gloriæ patronos faciunt ac vindices. Quare necesse est vt bona conscientia murus sit nobis aheneus,

neus,quo probra & calumnias quibus impetimur, fortiter repellamus. Quocunque enim colore splendeat eorum malitia, & quicquid ignominiæ nobis ad tempus inurant, si pro causa Dei pugnamus,ille se minimè abnegabit quin veritatem suã asserat. Sed quia nunquam impiis desunt prætextus ad grauandos Dei seruos & simul accedit ferrea impudentia, vt victi maledicere non desinant: patientia & mansuetudine opus est quæ nos in finem vsque sustineat. *Blasphemiæ* nomen, quod apud profanos scriptores generale est pro quouis conuitio,Scriptura ad Deum refert,quum læditur eius maiestas & contumelia afficitur. *Quod tu, quum homo sis.* Duæ sunt blasphemiæ species:vel quum proprio honore spoliatur Deus, vel quum illi quippiam affingitur eius natura indignum & alienum.Christum ergo blasphemum & sacrilegũ esse contendunt, quia mortalis homo Diuinum sibi honorem vsurpet. Et vera erat hæc blasphemiæ definitio, si nihil aliud quàm homo fuisset Christus: tantùm in eo peccant quòd Diuinitatem,quæ in miraculis conspicua erat,cernere non dignantur.

Duæ sunt blasphemiæ species.

34 *Nonne est scriptum.*) Obiectum sibi crimen diluit,non negando se Dei Filium,sed tuendo rectè hoc dictum esse. Quanquam responsum suum magis aptat personis quàm rem ipsam penitus explicet.nam eorum malitiam refellere in præsentia satis habuit. Quo sensu vocauerit se Filium Dei obliquè insinuat magis quàm planè exprimat.Argumentum autem quo vtitur, non à paribus sumptum est,sed à minori ad maius.Scriptura deos vocat quibus functionem honorificam Deus imposuit: hoc ergo honoris titulo longè dignior est quem Deus segregauit vt supra alios omnes emineat.vnde sequitur, malignos & sinistros esse interpretes qui prius illud admittunt, in secundo autem arripiunt offensionis causam. Testimonium quod citat Christus in Psalmo 82. habetur, vbi expostulat Deus cum Regibus & Iudicib.terræ qui imperio & potentia tyrannicè ad suas libidines,ad opprimendos miseros, & quoduis iniquum facinus abutuntur. Exprobrat autem illis quòd parum memores vnde tantùm dignitatis acceperint,nomen Dei profanent. Hoc Christus ad præsentem causam accõmodat, quòd deorum nomine ornentur, quia ad regendum mundum Dei sint ministri. Eadem ratione & Angelos Scriptura deos appellat, quia per illos Dei gloria mundum irradiat. Notanda est loquutio, *Ad quos sermo Dei factus est.* Intelligit enim Christus certo Dei mandato esse instructos. Vnde colligimus imperia nõ temere,neq; hominum errore esse exorta,sed Dei arbitrio constituta esse: quia politicum ordinem vigere inter homines, ... æque ac legibus nos gubernari,velit. Qua ratione dicit Paulus, Deo rebelles esse quicunque potestati resistunt: quia non sit potestas nisi Diuinitus ordinata.Siquis obiiciat,alias quoque vocationes esse à Deo,& illi probari, neque tamẽ propterea agricolas aut bubulcos aut sutores vocari deos: respondeo non esse hoc generale,vt quicunque à Deo vocati sunt ad certum aliquod vitæ genus dij vocentur: sed Christum de Regibus loqui quos Deus in altiorem gradum extulit,vt pręsint atque excellant. In summa,sciamus magistratus ideo esse deos quia imperium Deus illis mandauit. *Legis* nomine hoc loco Christus totam doctrinam complectitur qua Deus veterẽ Ecclesiam gubernauit.Nam quia Prophetæ Legis duntaxat interpretes fuerunt,meritò & Psalmi cẽsentur Legis accessio. *Scripturam non posse solui,* perinde valet atque Scripturæ doctrinam esse inuiolabilem.

Psal.82.6.

Rom.13.1.

36 *Quem Pater sanctificauit.*) Quædam est piis omnibus communis sanctificatio: sed hic Christus aliquid longè præstãtius sibi vẽdicat:nempe quòd vnus ab omnibus aliis segregatus fuerit in quo se virtus Spiritus,& Dei maiestas exereret:quemadmodum suprà,se ab eodem Patre signatum esse dicebat. Propriè autem hoc ad Christi personam refertur,quatenus in carne manifestatus est. Itaque hęc duo coniuncta sunt,quod sanctificatus fuerit, & missus in mundum.sed simul tenendũ est quorsum & qua lege missus fuerit,vt scilicet salutem ex Deo afferret, atque omni ex parte probaret se ac pręstaret Dei Filium. *Vos dicitis blasphemare.* Torquebant hunc locum olim Arriani, vt Christum probarent non natura Deum esse, sed quasi precariam habere Diuinitatẽ.Sed facilis est huius erroris refutatio:quia nõ disputat hîc Christus quis in se sit, sed qualis ex miraculis in carne humana agnosci debeat. Neque enim vnquã apprehendi à nobis ęterna eius Diuinitas poterit nisi eũ amplexi fuerimus quatenus à Patre exhibitus est Redẽptor. Adhæc memoria tenẽdum est quod prius attigi,Christum hoc loco non palàm, neque disertè (vt inter suos discipulos) testari quisnã sit:sed magis insistere in refellenda hostiũ suorum calũnia.

Cap.6.27.

37 ***Si non facio opera Patris mei,ne mihi credatis.***
38 ***Si autem facio,etiamsi mihi non credatis, operibus credite: vt cognoscatis & credatis quòd in me est Pater,& ego in eo.***
39 ***Quærebant ergo eum rursus apprehendere:& exiuit ex manu eorum.***
40 ***Et iterum abiit trans Iordanem in locum vbi Iohannes primùm baptizabat:& mansit illic.***
41 ***Et multi venerunt ad eum,ac dicebant,Iohannes quidem signum nullum fecit: quæcunque autem dixerat Iohannes de eo,vera erant.***
42 ***Et multi illic crediderunt in eum.***

37 *Si non facio opera.*) Ne exciperent Iudæi, frustra ab eo iactari sanctificationem & quicquid inde pendebat, iterum inculcat sua miracula, in quibus satis luculentum ediderat specimen suæ Diuinitatis. Est autem concesionis species: acsi diceret, Nolo alia lege vos ad fidem mihi habendam obstringi quàm si res ipsa in medium prodeat: impunè vobis liceat me reiicere nisi mihi Deus palàm testimoniũ reddiderit. *Opera Patris* nominat, quæ verè Diuina erant,in quibus maior potentia refulgebat quàm vt possent homini ascribi.

38 *Si autem facio opera Patris mei.* Ostendit eos impij & sacrilegi contemptus teneri planè con-

Cap.XI. uictos, quia manifestis Dei operibus nihil honoris deferant. Est autē secunda concessio, quum dicit, Etiam vt de doctrina vobis dubitare permittam, saltem negare non licebit, quæ edidi miracula ex Deo esse. Deum itaque, non hominem ex professo reiicitis. Cæterùm quòd fidem postponit scientiæ, quasi ordine sit inferior, ideo facit quod illi cum incredulis & præposteris hominibus negotium est, qui nisi experientia victi & coacti nunquam Deo cedunt. nam rebelles prius scire volunt quàm credant. Et tamen nobis etiam eousque indulget Deus vt operum suorum notitia ad fidem nos præparet. Verùm cognitio Dei & arcanæ eius sapientiæ fidem ordine sequitur: quia fidei obedientia ianuam regni cælorum nobis reserat. *In me est Pater.* Idem repetit quod suprà aliis verbis dixerat, Ego & Pater vnum sumus. Huc tendunt omnia, quòd in sua administratione nihil à Patre diuersum habeat. *Pater* (inquit) *in me est.* hoc est, diuina virtus se in me profert. *Et ego in Patre sum.* hoc est, nihil ago nisi auspiciis Dei, ita vt mutua sit inter me & Patrem coniunctio. Neque enim hîc de essentiæ vnitate sermo habetur: sed de manifestatione diuinæ potentiæ in Christi persona vnde constabat diuinitus missum esse.

39 *Quærebant ergo eum apprehendere.)* Proculdubio vt eum ex templo extraherent statim lapidandum: neque enim Christi verbis mitigatus erat eorum furor. Quòd elapsum dicit *Ex eorum manu,* non aliter quàm admirabili Dei virtute fieri potuit. quo monemur, nos malorum libidini minimè esse expositos, quam Deus, quoties ita visum est, fræno suo cohibet.

40 *Abiit trans Iord.)* Transiit Christus vltra Iordanem, ne sibi assiduè non magno cum fructu pugnandum foret. Itaque exemplo suo docuit occasione vtendum esse. De loco secessus vide capite 1 d.28.

41 *Et multi venerunt ad eum.)* Concursus hic ostendit Christum solitudinem minimè quæsiisse vt ab officio desisteret, sed vt sacrariū Dei erigeret in deserto, quum eum Hierosolyma (quæ propria erat eius sedes) obstinatè repulisset. Et sanè hæc horribilis fuit Dei vltio, quòd quum templū à Deo electum spelunca latronum esset, Ecclesia Dei in loco ignobili collecta fuit. *Iohannes quidem.* Colligunt Christum Iohanne prҿstantiorem esse, quia tot miraculis sit insignis, quum Iohannes nullum miraculum edidisset: non quòd semper iudicium ex miraculis fieri debeat, sed quòd miracula doctrinæ adiuncta non leue pondus habeant, sicuti iam aliquoties dictum est. Porrò oratio hæc defectiua est: comparant enim Christum cum Iohanne, sed tantùm alterum membrum exprimunt. Deinde pro confesso sumunt Iohannem summum fuisse Dei Prophetam, & singulari Spiritus gratiâ præditum. Scitè ergo ratiocinantur, Christum Iohanni præferendum esse, quia hoc nonnisi certa Dei prouidētia factum fuerit vt Iohannes, maximus alioqui Propheta, nullo tamen miraculo commendatus esset: vnde conficitur, rationem Christi in eo fuisse habitam, vt pluris fieret. *Quæcunque autem dixerat.* Nō videtur hoc ab illis dictum, sed ab Euangelista additum esse, vt doceret duplici argumento eos fuisse adductos vt in Christum crederent: quia reipsa videbant verū esse testimonium quod ei Iohannes reddiderat, & plus illi dignitatis conciliabant miracula.

CAP. XI.

1 *AEgrotabat autem quidam nomine Lazarus, à Bethania castello, Mariæ & Marthæ huius sororis.*

Matt.26.7. Infrà 12.1. 2 *Maria autem erat quæ vnxit Dominum vnguento, & abstersit pedes eius capillis suis, cuius frater Lazarus ægrotabat.*

3 *Miserunt ergo sorores ad ipsum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, ægrotat.*

4 *Iesus autem hoc audito, dixit, Hæc infirmitas non est ad mortem, sed pro gloria Dei, vt glorificetur Filius Dei per ipsam.*

5 *Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius, & Lazarum.*

6 *Postquam ergo audiuit eum ægrotare, tunc mansit in loco vbi erat, duos dies:*

7 *Deinde post hoc dicit discipulis, Eamus in Iudæam iterum.*

8 *Dicunt ei discipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & rursum vadis illuc?*

9 *Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ diei? si quis interdiu ambulet, non offendit: quia lumen mundi huius videt.*

10 *Si quis autem ambulet noctu, offendit: quia lumen non est illi.*

1 *Ægrotabat autem quidam.)* Transit ad aliam historiam Euangelista, quæ miraculum continet in primis memorabile. Præterquam enim quòd Christus in suscitando Lazaro singulare diuinæ virtutis specimen edidit, simul viuam imaginem ante oculos posuit futuræ nostræ resurrectionis. & fuit hic quasi postremus actus & clausula: iam enim mortis tempus appropinquabat. Non mirum igitur si præcipuè gloriam suam in eo opere illustrauerit, cuius memoriam suorum animis volebat maximè infixam esse, vt quædam esset superiorum omnium obsignatio. Alios Christus mortuos suscitauerat: sed nunc in putrido cadauere potentiam suam exerit. Verùm circunstantiæ, quæ ad celebrandam in hoc miraculo Dei gloriam faciunt, suo loco & ordine notabuntur. Quòd Lazarum Bethaniensem *Ex castello Mariæ ac Marthæ* fuisse dicit, probabile est fuisse expressum quia obscurior inter fideles Lazari fama erat quàm sororum. Nam sanctæ istæ mulieres Christum hospitio excipere solebāt, quemadmodum ex Luca apparet. Nimis crassa hallucinatio fuit quòd Monachi & similes rabulæ sub Luc.10.38. Papatu *Ex castello* (id est oppidulo vel pago) arcem fecerunt. Eiusdem etiam inscitiæ est quòd Mariam hanc Lazari sororem, fingunt infamem illam & probrosæ vitæ mulierem fuisse, cuius meminit Lucas cap.7. Errori causam vnctio præbuit: Luc.7.37.

quasi

quasi verò non satis constet sæpius vnctum fuisse Christum, & quidem diuersis in locis. Mulier peccatrix de qua narrat Lucas, Hierosolymis, vbi degebat, Christum vnxit: Maria autem Bethaniæ idem postea fecit in suo pago. Præteritum verò tempus quo vsus est Euangelista, *Vnxit*, non ad tempus rei gestæ de qua nunc agitur, referri debet, sed ad tempus quo scribebat. acsi diceret, Hęc est Maria quæ postea vnguentum effudit, cuius causa exortū est murmur inter discipulos.

3 *Ecce, quem amas, ęgrotat.*) Breuis nūtius, sed vnde Christus facilè colligere poterat quidnam duæ sorores vellent. nam sub hac querimonia verecūdè preces suas insinuant, vt opem ferre velit. Non prohibemur quidem à longiore precandi forma: hæc tamen summa est, curas nostras, & quicquid nos malorum angit, in Dei sinum conijcere, vt remedium afferat. Sic & cum Christo agūt istæ mulieres: malum illi suum familiariter exponunt, ac inde leuationem sperant. Notandū etiam quòd impetrandi auxilij fiduciam concipiunt ex Christi amore: atque hęc perpetua est rite orandi regula: vbi enim amor Dei, illic certa est & pręsens salus: quia non amat, & deserit.

4 *Iesus autem hoc audito.*) Voluit hoc responso curam discipulis eximere, ne ipsos malè haberet: quòd tam securum in amici periculo cernerent. Ergo ne anxij sint interea de vita Lazari, morbum negat lethalem esse: quin potius nouam sibi glorię materiam fore promittit. Porrò tametsi mortuus est Lazarus, quia tamen paulo pòst vitæ eum restituit Christus, hūc exitum respiciens, morbum dicit non esse ad mortem. Alterum membrum *Pro gloria Dei*, nō ita opponitur quasi hoc perpetuum sit argumentum. Scimus enim, etiam dum pereunt reprobi, non minus in eorum interitu conspicuam refulgere Dei gloriam quàm in piorum salute. Sed Christus propriè hoc loco Dei gloriam notauit quæ cum officio suo coniuncta erat. Porrò in Christi miraculis non formidolosa Dei potentia, sed benefica suauitasque apparuit. Ergo quum mortis periculum esse negat, vbi suam & Patris gloriam vult manifestare, reputandum est quorsum & in quem finem à Patre missus sit: nempe vt seruet, non vt perdat. Magnum etiam pōdus habet hæc loquutio, *Pro Dei gloria, vt glorificetur Filius Dei.*) Inde enim colligimus Deum in Filij sui persona sic velle agnosci, vt quicquid sibi honoris haberi postulat, Filio tribuatur. Ideo habuimus suprà capite 5.d.23. Qui non honorat Filium, neque Patrem honorat. Quare frustra Turcæ & Iudæi, quum sint in Christum contumeliosi, se Deum colere obtendunt: imò Deum à seipso diuellere hoc modo conantur.

5 *Diligebat autem Iesus Martham.*) Videntur in speciem hæc pugnare, quòd biduum maneat Christus trans Iordanem, quasi Lazari vitam negligens: & tamē ipsum ac sorores amare dicatur. Nam quum solicitudinem amor gignat, statim accurrere debuit. Porrò quum Christus vnicum sit Diuinæ gratiæ speculum; docemur hac eius mora non æstimandum esse nobis amorem Dei à pręsenti rerum statu. Rogatus, sæpe auxilium suum differt, vel vt orandi ardorem magis acuat, vel vt patientiam nostram exerceat, simúlq; assuefaciat ad obsequium. Sic ergo Dei opem fideles implorent vt simul discāt vota sua suspendere, si quando tardius quàm videtur necessitas postulare, manum suam ad ipsos iuuandos proferat. Nam vtcunque cesset, nunquam tamen dormit, nec suorum obliuiscitur. Interea certò simus persuasi, ipsum, quoscunque diligit, velle saluos esse.

7 *Deinde post hoc dictum.*) Nunc tandem se curam Lazari habuisse demonstrat, quum putarent discipuli ipsum esse oblitum, vel saltem Lazari vitam aliis rebus posthabere. Hortatur ergo eos vt traiecto Iordane Iudæam petant.

8 *Rabbi, nunc quærebant.*) Quòd eum absterrent discipuli, non tam fortasse eius causa faciunt quàm sui respectu, quod sibi quisque timeat: sicuti commune erat omnibus periculum. Ergo quū crucem subterfugiant, idque fateri pudeat: quod magis est speciosum, se pro magistro solicitos esse obtendunt. Idem quotidie permultis accidit: nam qui ab officio declinant crucis metu, multiplices hinc inde prætextus sibi accersunt ad obtegendam suam mollitiem, ne videantur absque iusta causa Deum fraudare debito obsequio.

9 *Nonne duodecim sunt.*) Variè expositus fuit hic locus. Quòd putarunt nonnulli doceri his verbis mutabiles esse hominum animos, vt singulis interdum horis nouum ac diuersum consilium capiant, nimis remotum est à Christi mēte: nec sanè referre dignatus essem nisi quia in vulgare prouerbium cessit. Ergo genuino & simplici sensu contenti simus. Primùm similitudinem mutuatur Christus à nocte & die. nam siquis in tenebris iter faciat, non mirum si subinde impingat, vel erret, vel labatur: at lux solis interdiu viam monstrat, nequid sit periculi. Vocatio autem Dei instar lucis diurnæ est, quæ nos errare vel impingere non patitur. Quisquis ergo Dei verbo obtemperat, nec quicquam aggreditur nisi eius iussu, illum quoque habet è cælo ducem ac directorem, & hac fiducia securè & intrepidè viam arripere potest: nam (vt habetur Psalmo 91.) Quisquis in viis suis ambulat, Ange- Psal.91.11.
los habet custodes, & eorum ductu tutus est, ne ad lapidem pes eius offendat. Christus ergo hoc pręsidio fretus animosè pergit in Iudęā, lapidationē non metuens: quia nullū sit errādi periculum vbi Deus solis officium faciens nobis prælucet, cursúmque nostrum moderatur. His verbis docemur, quoties homo propriis cōsiliis sine Dei vocatione se permittit, totam eius vitam nihil quàm vanum & erroneū esse cursum: & qui maximè sibi sapere videntur, vbi os Dei non interrogant, ac Spiritum eius non habent actionū omnium pręsidem, cæcos esse in tenebris palantes: vnam hanc esse rectam viam, si vocationis Diuinæ probè nobis conscij, pręeuntem semper habemus Deum. Hanc bene instituendæ vitæ regulam sequitur certa fiducia prosperi successus: quia fieri non potest quin fœliciter gubernet Deus. Atque hæc cognitio plusquam necessaria nobis est: vix enim pedem ad sequendum eum mouere possunt fideles, quin mille statim obstacula ingerat Satan, varia hinc inde discrimina ostentet, modisque omnib. viam obstruere machinetur. Atqui vbi Dominus tāquam accensa luce sua nos ad pergendū inuitat, magno animo pergendū est, etiamsi multæ mortes iter obsideant: quia nūquam nos progredi iubet, quin addita simul promissione animet, vt certò statuamus bene & fœliciter nobis cessurū quicquid

Cap. XI.

ex eius mandato suscipimus. Hic cu us est no- ster, in quem quisquis se recipiet, situdine nũ- quam deficiet : imò si magis dua sint obsta- cula quàm vt per ipsa curru v. amur, his tamen alis instructi, semper re riemus exitum, do- nec ad metam peruentu fuerit: non quòd fide- libus nihil aduersi ac dat, sed quia res aduersæ illis adiumenta fi in salutem. Summa est, intentos sempe oculos Dei fore in eorum cu- stodiam qui ejus nutum intenti erunt. Hinc rursum colligimus, quoties homines neglecto & præterito Dei verbo sibi temerè indulgent, & quod adlubescit suscipiunt, totum vitæ eorum cursum maledictum esse à Domino, sempérque eorum audaciæ cæcæque libidini paratam esse vindictam. Diem autem hîc Christus ex more antiquo in duodecim horas partitur. Quanuis e- nim æstate ac hyeme dies varient, semper tamen diurnas horas duodecim, & totidem nocturnas habebant.

11 *Hæc loquutus est, & post hoc dicit illis, Lazarus amicus noster dormit: sed vado vt exper- gefaciam eum.*

12 *Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, saluus erit.*

13 *Dicebat autem de morte eius: illi autem putabant de dormitione somni eum dicere.*

14 *Tunc ergo palàm dixit illis Iesus, Lazarus mortuus est:*

15 *Et gaudeo propter vos, quòd non fuerim illic, vt credatis. Sed eamus ad eum.*

16 *Tunc Thomas, cognomine Didymus, dixit condiscipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum illo.*

17 *Venit itaque Iesus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumento habentem.*

11 *Amicus noster dormit.*) Quia prius nega- uerat lethalem esse morbum, ne re inopinata nimis turbentur discipuli, nunc simul mortuum esse indicat, & spem resurrectionis facit. Mira autem eorum ruditas, quod dictum Christi de somno accipiunt. Etsi enim metaphorica est lo- quutio, adeo tamen frequens ac trita est in Scri- pturis, vt Iudæis omnibus familiariter nota esse debuerit.

12 *Si dormit, saluus est.*) Quum somnum Laza- ro salubrem esse excipiunt, ita obliquè student dehortari Christũ ne illuc se cõferat. Neque ta- men astutè in suum commodũ deflectunt Chri- sti sermonem, sed quia de somno loquutum pu- tabant, libenter hanc fugiendi periculi occasio- nem arripiunt. Augustinus & multi post eum ar- gutè philosophantur in verbo Dormiendi: nem- pe ideo transferri ad mortem quia Deo tam fa- cile sit excitare mortuos in vitam, quàm facilè solemus nos expergefacere qui dormiunt. Sed nihil tale venisse Christo in mentem, ex perpe- tuo Scripturę vsu colligere licet. Imo quum hæc eadem translatio profanis quoque scriptoribus trita sit, certum est non alia ratione venisse in v- sum nisi quia sine sensu iacet exanime cadauer, sicuti & sopitũ hominis corpus, vnde & somnus non ineptè vocatur mortis imago, & apud Ho- merum, κασίγνητος θανάτου. Porro quum hoc nomi- ne corporum duntaxat notetur dormitio, nimis insulsè fanatici quidam ad animas trahunt, acsi intelligentia priuatæ, morti subiacerent. Porro Christus suam potentiam in eo cõmendat quòd se venturum dicit vt Lazarum excitet. Etsi enim, vt dictum est, in verbo Dormiendi non expri- mitur resurrectionis facilitas, Christus tamen dominum se mortis ostendit, quum se experge- facere dicit quos restituit in vitam.

14 *Tunc ergo dixit palàm illis.*) Insignis Chri- sti bonitas, quod tantam in discipulis crassitiem ferre potuit. Et certè ideo distulit ad tempus am- pliore Spiritus gratia eos donare, vt momento renouati maius esset miraculum. Quum dicit, *Et gaudeo propter vos*, significat suam absentiam illis fuisse vtilem, quod obscurior fuisset eius virtus si protinus opem Lazaro tulisset, nam quo propius ad ordinariam naturæ rationem accedunt Dei opera, eo magis vilescunt, ac minus est illustris eorum gloria: idque quotidie experimur. Nam si statim manum porrigit, opem eius non ap- prehendimus. Ergo vt Lazari resurrectionem verè diuinum esse opus agnoscerent discipuli, eam differri oportuit, vt longissimè ab humano remedio abesset. Cæterùm memoria repetendũ est quod prius attigi, paternam Dei erga nos in- dulgentiam hic repræsentari in Christi persona. Quum ergo nos Deus malis obrutos languere diu sinit, sciamus eum ita saluti nostræ consule- re. Nos quidem tunc anxij tristésq; gemimus, sed Dominus bono nostro gaudet : ac duplex eius humanitas refulget in hac parte, quòd non tan- tùm vitiis nostris ignoscit, sed lætus rationes in- uenit quibus ea corrigit. *Vt credatis.* Non intel- ligit hoc primum in illis fuisse fidei rudimentũ, sed inchoatæ iam fidei confirmationem, quum adhuc perquam exigua esset ac debilis. Interea subindicat, nisi palàm exerta fuisset Dei manus, ipsos non fuisse credituros.

16 *Tunc Thomas.*) Hactenus Christum re- trahere conati sunt discipuli : nunc sequi paratus est Thomas, sed absque fiducia : saltem promis- sione Christi se nõ munit, vt hilaris ac tranquil- lus eum sequatur. Hæc enim vox desperationis est, *Eamus vt moriamur*, quũ eos de vita certos deceret esse. Porrò relatiuum *Illo* tam de La- zaro quàm de Christo potest exponi : verùm si de Lazaro exponas, ironia erit: ac si dictum esset, Quid proderit illuc venire? nisi fortè non possu- mus aliter amicorum officio defungi nisi vt mortem simul oppetamus. Magis tamen alter sensus mihi probatur, quòd Thomas non recu- set cum Christo mori. Sed hoc, quemadmodum dixi, ex inconsiderato zelo manat : quia a- nimum potius ex fide promissionis colligere debuit.

18 *Erat autem Bethania propinqua Hierosolymæ, stadiis ferè quindecim.*

19 *Et multi ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam, vt eas de fratre suo con- solarentur.*

20 *Martha igitur quum audisset quòd Iesus veniret , ... iam illi venit : Maria autem*
domi sedebat.
21 *Dixit ergo Martha ad Iesum, Domine, si fuisses hîc, frater*
22 *Sed & nunc scio quòd quæcunque petieris à Deo, dabit tibi D non fuisset mortuus.*
23 *Dicit ei Iesus, Resurget frater tuus.*
24 *Dicit ei Martha, Scio quòd resurget in resurrectione in nouissimo d*
25 *Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiamsi mo us fuerit, vi-*
uet.
26 *Et omnis qui viuit, & credit in me, non morietur vnquam. Credis hoc?*
27 *Dicit ei, Certè Domine: ego credo quòd tu es Christus Filius Dei, qui in mundum ven-*
turus erat.

18 *Erat autem Bethania.*) Sedulò persequitur Euangelista quæ ad historiæ certitudinem faciunt. quàm vicina esset Hierosolyma castello Bethaniæ refert , nec cui mirum sit multos illinc ex amicis ad consolandas sorores venisse , quos miraculi testes Deus esse voluit. Nam etsi humanitatis officio adducti fuerant, arcano tamen Dei consilio in alium finem illuc fuerant collecti, ne obscura esset Lazari resurrectio, vel domesticos tantùm haberet testes. Hic autem maligna gentis ingratitudo conuincitur, quòd hoc tam luculentum Diuinæ virtutis specimen in loco celebri, in multa hominum frequentia, & prope vrbis portas (quasi in theatro) editum, statim ex omnium oculis euanescit. Imò Iudæi oculos malignè claudendo, data opera non viderunt quod sub oculis erat. Nec verò nouum est vel rarum vt homines qui nimis cupidè semper miraculis inhiant, ad eorum considerationem prorsus sint hebetes ac stupidi. Distantia locorum quæ notatur, minor duobus passuum millibus fuit. Stadium enim pedes sexcentos, hoc est centum & viginti quinque passus continet.

19 *Vt eas de fratre suo consolarentur.*) Hoc quidem spectabant illi: at Deus aliud , quemadmodum dictum est. Porrò inde apparet domum Lazari & sororum plenam fuisse dignitatis , & honorificè cultam. Cæterùm quia naturale est vt luctum & mœrorem hominibus mors suorum afferat, non improbandum est hoc officium cuius meminit Euangelista: nisi quòd vitiosus excessus, vt in aliis vitæ partibus, hîc quoque regnans, rem per se non vitiosam corrumpit.

20 *Martha igitur quũ audisset.*) Egreditur Martha extra pagum, vt postea videbimus, non tantũ fortassis reuerentiæ caussa, sed vt ipsum occultius exciperet: quia recens erat memoria periculi, necdum bene quieuerat hostium rabies , quæ Christi in Galilæam transitu paulùlum sedata, audito eius aduentu violentius deintegro erumpere poterat.

21 *Domine si fuisses hîc.*) Incipit à querimonia: quanquam hoc modo verecundè significat quid velit. Perinde enim est acsi diceret , Poteras tua præsentia fratrem meum eripere à morte, imò nunc etiam potes : quia nihil tibi negabit Deus. Sic autem loquendo, magis affectui suo indulget quàm se contineat sub fidei regula. Hæc quidem verba partim ex fide profecta esse fateor: sed dico permistos fuisse incompositos affectus, qui eam vltra metas abriperent. Nam quòd fratrem suum non fuisse moriturum sibi promittit si adfuisset Christus, vnde illi hæc fiducia? Certè non concepta erat ex aliqua Christi promissione: restat igitur vt temere suis votis potius obsequatur quàm se Christo subiiciat. Fidei est quòd Christo potentiam tribuit, summámque bonitatem: quòd autem sibi plus persuadet quàm à Christo audierat, id est à fide alienum. Tenendus enim semper est mutuus inter verbum & fidem consensus, nequid sibi temere præter Dei verbum homo fabricet. Adde quòd in præsentia Christi corporali nimis hærebat Martha. Ergo fides Marthæ immoderatis votis permista & implicita, superstitione etiam non omnino vacua, pleno fulgore elucere non potuit: ita tantùm eius scintillæ in his verbis emicant.

23 *Resurget frater tuus.*) Mira Christi comitas, quòd Marthæ in iis quæ diximus vitiis ignoscens, plus illi vltro promittit quàm præcisè & apertè petere ausa fuerat.

24 *Scio quòd resurget.*) Iam verò hîc nimia Marthæ timiditas se prodit, quòd Christi dictum extenuat. Diximus nuper , longius quàm par erat fuisse progressam, quum sibi ex proprio animi sui sensu spem fingeret : nunc in contrarium vitium labitur , quod Christo manum tendente quasi trepidans subsistit. Quare vtrunque nobis cauendum est, ne Dei verbo destituti, spes euanidas hinc inde quasi ventum hauriamus: rursum ne Dominus os suum aperiens, corda nostra vel occlusa vel nimis angustè restricta inueniat. Cæterùm hoc responso amplius aliquid elicere Martha voluit quàm sperare audebat ex Christi verbis. acsi diceret, Si de vltima resurrectione intelligis, nihil dubito quin excitandus sit frater meus extremo die, & hac fiducia me consolor: sed nescio an maius aliquid mihi significes.

25 *Ego sum resurrectio & vita.*) Primùm affirmat Christus se resurrectionem & vitam esse: deinde vtrunque eius sententiæ membrum seorsum & distinctè exponit. Resurrectionem priorè loco se nominat : quia ordine prior est restitutio à morte in vitam quàm vitę status. Atqui totum genus humanum in morte demersum est. Nemo itaque vitæ compos erit nisi qui prius resurrexerit à morte. Ita Christus se vitæ initium esse docet : postea autem subiicit vitę quoque perpetuitatem suę gratię opus esse. Porro de spirituali vita eum loqui clarè demonstrat expositio quę mox sequitur, *Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet.* Quare ergo Christus resurrectio est? Quia filios Adę , qui à Deo alienati erant per peccatum , Spiritu suo regenerat, vt nouam vitam viuere incipiant. qua de re fusius disserui suprà, capite 5. d. 21. & 24. & Paulus ad Ephesios optimus est huius loci interpres. Eant nunc qui naturę motu pręparari homines garriunt ad recipiendam Dei gratiam. Perinde est acsi dicerent mortuos ambulare. Nam quòd

C.XI. viuunt homines ac spirant, sensu, intelligentia & voluntate præditi sunt, id totum ad interitum tendit: quia nulla animæ pars est vel facultas quæ non corrupta sit, & à rectitudine auersa. Ita fit vt mors vbique regnum occupet. Nam mors animæ, alienatio est à Deo. Ergo qui in Christum credunt, quum prius mortui essent, incipiunt viuere: quia fides spiritualis est animæ resurrectio, & animam ipsam quodammodo animat, vt viuat Deo, secundum illud, Mortui audient vocem Filij Dei: & qui audierint, viuent. *Supr.5.25.* Præclarum sane fidei elogium, quod Christi vitam in nos transfundens à morte liberat.

26 *Et omnis qui viuit, & credit in me.*) Secundi membri expositio: nempe quomodo Christus vita sit: quia vitam, quam semel contulit, nunquam excidere patitur, sed ad finem vsque conseruat. Quid enim in tanta carnis fragilitate hominibus fieret, si vitam semel adepti, postea sibi relinquerentur? Ergo continuum vitæ statum in eiusdem Christi virtute fundatum esse oportet, vt quod cœpit perficiat. Fideles autem ideo dicuntur nunquam mori quia eorum animæ incorruptibili semine renatæ, Spiritum Christi in se manentem habent, quo assiduè vegetantur. Nam etsi corpus morti obnoxium est propter peccatum, Spiritus tamen ille vita est propter iustitiam, Rom.8.b.10. Quòd autem exterior homo quotidie in illis corrumpitur, adeò nihil inde veræ ipsorũ vitæ decedit, vt eius progressus adiuuet: quia interior homo renouatur de die in diem. Imò ipsa mors quædam illis à mortis seruitute manumissio est. *2. Cor.4.16.* *Credis hoc?* Videtur prima specie Christus ideo de spirituali vita disserere vt à præsenti desiderio Marthæ animum abducat. Optabat Martha restitui fratri suo vitam: excipit Christus, se vitæ præstantioris esse authorem: quia scilicet cælesti virtute fidelium animas viuificet. Cæterum non dubito quin duplicem gratiam complecti voluerit. generaliter ergo spiritualem vitam commendat, quam suis omnibus confert: sed inde gustum præbere vult huius virtutis quam mox in suscitando Lazaro ostensurus erat.

27 *Certè Domine.*) Vt probet Martha se credere de Christo quod audierat, ipsum esse resurrectionem & vitam, respondet se credere ipsum esse Christum, & Filium Dei: vt certè hæc cognitio summam bonorum omnium in se comprehendit. Tenendum enim semper est quorsum promissus esset Messias, & quod illi officium tribuant Prophetæ. Quum autem eũ esse Martha confitetur qui venturus erat, fidem suam confirmat Prophetarum vaticiniis. Vnde sequitur plenam rerum omnium instaurationem & solidam fœlicitatem ab eo sperandam esse: denique missum esse vt verum & absolutum regni Dei statum erigat & componat.

28 *Quum hæc dixisset, abijt, & vocauit Mariam sororem suam secretò, dicens, Magister adest, & vocat te.*

29 *Illa simulatque audiuit, surgit confestim, & venit ad eum.*

30 *Nondum autem venerat Iesus in castellum: sed erat in loco vbi occurrerat ei Martha.*

31 *Iudæi ergo qui erant cum ea domi, & consolabantur eam, videntes quòd Maria subitò surrexisset, & exisset, sequuti sunt eam dicentes, Vadit ad monumentum vt ploret illic.*

32 *Maria ergo postquam venit vbi erat Iesus, quum vidisset eum, cecidit ad eius pedes dicens ei, Domine, si fuisses hîc, non fuisset mortuus frater meus.*

33 *Iesus ergo vt vidit eam flentem, & Iudæos qui conuenerant cum ea flentes, infremuit spiritu, & turbauit seipsum.*

34 *Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni: & vide.*

35 *Lachrymatus est Iesus.*

36 *Dicebant ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.*

37 *Quidam autem ex illis dixerunt, Non poterat hic qui aperuit oculos cæci, facere vt etiam hic non moreretur?*

38 *Iesus ergo rursus fremens in seipso, venit ad monumentum: erat autem spelunca, & lapis positus super eam.*

28 *Vocauit sororem suam.*) Probabile est Christum Marthæ rogatu extra pagum substitisse, ne in tantam hominum frequentiam prodiret. Timebat enim periculum, quòd nuper è media morte vix elapsus esset Christus. Ideo, ne longius spargeretur fama de illius aduentu, clàm sorori suę indicat. *Magister adest.* Nomen *Magistri* ostendit quo loco inter pias istas matronas habitus fuerit Christus. Quanquam autem minus adhuc profecerant quàm decebat, hoc tamen iam erat magnum quod se illi discipulas proprias addixerant. Et subitus Marię discessus vt in eius occursum veniat, non vulgaris reuerentię testis est.

31 *Iudæi ergo qui erant cum ea.*) Tametsi Christi permissu Martha domum reuersa erat vt subduceret è turba sororem, aliud tamen consilium Christi fuit, vt Iudęos scilicet haberet miraculi testes. Hoc quidem illi minimè cogitant: sed nouum non fuit homines quasi in tenebris, arcana Dei prouidentia, quo nequaquam tendebant deduci. Mariam ad sepulchrum pergere existimant, ex eorum more qui luctus sui irritamenta quęrunt. Regnat enim vulgò hic morbus, vt mariti vxoribus vidui, parentes orbi liberis, & vicissim maritis vxores, & liberi parentibus priuati, vel cognatis vel amicis dolorem suum ambitiose quibus possunt modis augeant. & solenne est varia artificia in hunc finem conquiri. Ita scilicet quũ iam inordinati sint hominum affectus, nouis stimulis eos excitant, quo vehementius ac maiore impetu contra Deum ferantur. Porrò istorum officium erat Mariam retrahere, ne ex sepulchri aspectu luctus materiam colligeret: verum tam acre remedium adhibere non audent, sed fouent ipsi quoque intemperantiam doloris, comites

comites se præbendo. Ita sæpe accidit vt parum valeant eorum consolationes qui suis amicis nimium blandè indulgent.

32 *Accidit ad pedes eius.*) Quòd procidit ad eius pedes, inde colligimus vltra cõmunem hominum modum in illa domo cultum fuisse. Nam etsi coram regibus & principibus viris solebant se in terram prosternere: quia tamen nihil habebat secundum carnem Christus in se regale aut magnificum, alium in finem procidit Maria ad eius pedes. Nec verò id erat factura nisi persuasa fuisset Dei esse Filium. *Domine, si fuisses hic.* Quanquam honorifice in speciem videtur de Christo loqui, quid tamen in his verbis vitiosum sit nuper ostensum est. Neque enim Christi virtus, quæ cælum & terram replebat, restringi ad corporalem eius præsentiam debuit.

33 *Infremuit Spiritu.*) Nisi condoluisset Christus illorum lacrymis, stetisset potius vultu rigido: quum autem sponte se illis conformat vsque ad fletum, συμπάθειαν testatur. Caussam enim talis affectus, meo iudicio, exprimit Euangelista, quum dicit vidisse Mariam & reliquos flentes. Quanuis non dubitem altius eum spectasse, nempe ad communem generis humani miseriam. Tenebat enim quid sibi mandatum esset à Patre, & quorsum in mundum missus esset: nempe vt nos eximeret malis omnibus. Hoc vt opere ipso præstitit, sic ostendere voluit serio animi affectu se præstare. Ergo Lazarum suscitaturus antequam remedium opémque afferat, fremitu spiritus, arcto doloris sensu & lacrymis testatur malis nostris perinde se affici ac si ea in se pateretur. Sed quomodo fremitus & perturbatio in personam Filij Dei competunt? Quia videtur quibusdam absurdum esse si Christum dicamus tanquam vnum aliquem ex hominum numero fuisse humanis passionibus subiectum, non aliter existimant vel doluisse vel gauisum esse nisi quia affectus istos quoties visum est, arcana quadam dispensatione in se recepit. In hanc sententiam Augustinus ab Euangelista dictum putat quòd turbauerit seipsum, quum alios rapiant sui affectus, regnúmque vel potius tyrannidem ad turbandas eorum mentes exerceant. Sensum ergo esse putat, quòd Christus, alioqui sedatus, & ab omni passione immunis, fremitum & dolorem vltro accersiuerit. Atqui meo iudicio magis consentanea erit Scripturæ hæc simplicitas, si dicamus Filium Dei, quum carnem nostram induit, sponte etiam humanos simul affectus induisse, vt nihil à fratribus, excepto tantùm peccato, differret. Hoc modo nihil derogatur Christi gloriæ, quum voluntaria tantùm dicitur fuisse submissio, qua factum est vt in animæ affectibus nobis similis esset. Cæterùm postquam ab initio se submisit, non putandum est ab illis vacuum fuisse & immunem, atque in eo fratrem se nostrum probauit, vt sciamus mediatorem nobis esse qui infirmitatibus nostris facilè ignoscat, & succurrere paratus sit, quas ipse in se expertus est. Siquis excipiat, quum vitiosæ sint hominum passiones, non congruere vt Filio Dei communes sint nobiscum: respondeo, inter nos & Christum longam esse distantiam. ideo enim vitiosi sunt nostri affectus quia intemperanter ruunt, nec modum vllum tenent: in Christo autem, quia compositi fuerunt in Dei obsequium & moderati, vitio prorsus carebant. Imò dupliciter vitiosi sunt ac peruersi hominum affectus: primùm quia turbulento motu feruntur, nec ad veram modestiæ regulam ordinati sunt: deinde quia non semper oriuntur ex legitima caussa, vel saltem non referuntur ad finem legitimum. Intemperiem esse dico, quia nemo gaudet vel tristatur quantùm satis est, & quantum Deus permittit. Multi etiam frænum potius excutiunt. Facit etiam mentis nostræ vanitas vt doleamus vel tristemur ob res nihili, vel nulla de caussa: quia mundo nimium addicti sumus. In Christo nihil tale: nulla enim eius passio vltra suum modum vnquam erupit, nulla nisi iusta & ex ratione rectóque iudicio suscepta. Vt hoc clarius pateat, inter primam hominis naturam, qualis à Deo condita fuit, & hanc degenerem, quæ per peccatum corrupta est, operæpretium est distinguere. Deus quum hominem crearet, affectus illi indidit, sed morigeros & rationi obsequentes: quòd autem nunc sunt incompositi & rebelles, accidentale est vitium. Iam Christus humanos affectus suscepit, sed citra ἀταξίαν, qua fit vt qui passionibus carnis obsequitur, Deo non obtemperet. Turbauit quidem seipsum Christus & vehementer commotus fuit: sed ita vt se continuerit sub Patris voluntate. In summa, si passiones eius cum nostris conferas, non minus inter se distabunt quàm aqua pura & illimis, tranquillóque tractu fluens, à turbidis lutosísque spumis differt. Porrò ad ferream Stoicorum duritiem respuendam vnum Christi exemplum sufficere nobis debet: vnde enim, nisi ab ipso, petenda nobis est summæ perfectionis regula? Quin potius studendum est vt correcta domitáque contumacia, qua propter Adæ peccatum impliciti sunt nostri affectus, Christum sequamur ducem, qui nos in ordinem redigat. Sic Paulus non saxeum à nobis stuporem requirit, sed temperari luctum iubet, ne tristitiæ nos dedamus sicut increduli, qui spem non habent: nam & ideo in se recepit Christus nostros affectus vt eius virtute subigere possimus quicquid in illis vitiosum est. 1.Thess.4.13.

36 *Ecce quomodo amabat.*) Duplex hîc de Christo iudicium nobis describit Iohannes. nam priores isti qui dicebant, Ecce quomodo amabat eum, quanuis minus honorificè de Christo sentiant quàm par erat, vtpote nihil illi tribuentes nisi humanum, æquius tamen & modestius de ipso loquuntur quàm alij, qui malignè illi obtrectant quòd Lazarum à morte non eripuerit. Etsi enim virtutem Christi commendant (de qua tacebant alij) hoc tamen non faciunt sine exprobratione quadam. Satis inde patet non incognita illis fuisse quæ Christus miracula iam ediderat: sed eo fœdior est ingratitudo quòd obstrepere non dubitant, quia nunc in vna parte cessauerit. In eundem modum semper ingrati Deo fuerunt homines, ac esse pergunt. nisi votis nostris omnibus satisfaciat, statim ad querimonias prosilimus. Quum hactenus iuuare solitus sit, cur nunc me destituit ac frustratur? Duplex autem morbus hîc grassatur: quia temere optamus quod non expedit, Deum tamen volumus peruersis carnis nostræ votis subiicere: deinde quia importuni sumus flagitatores, & impatientiæ feruore ante tempus ruimus.

38 *Iesus ergo rursum.*) Quia non accedit Christus ad sepulchrum tanquam otiosus spectator, sed athleta qui se ad certamen instruit, nõ mirum est

C.XI. si iterum fremat. violenta enim mortis tyrannis, quæ illi vincenda erat, ante oculos versatur. Sunt qui exponant ex indignatione natum esse hunc fremitum, quòd eum offenderet ista incredulitas de qua diximus. Verùm altera ratio mihi videtur esse aptior: nempe quòd rem ipsam magis quàm homines intuitus fuerit. Sequuntur variæ circunstantiæ, quæ Christi virtutem in Lazaro suscitando magis illustrant: nempe tempus quatridui, quòd sepulchrum lapide obstructum erat, quem in omnium conspectu tolli iubet Christus.

39 *Dicit Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei soror eius qui mortuus fuerat Martha, Domine, iam fœtet: quatriduanus enim est.*

40 *Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi quòd si credas, videbis gloriam Dei?*

41 *Sustulerunt ergo lapidem vbi positus erat is qui fuerat mortuus: Iesus autem sustulit oculos sursum, & dixit, Pater, gratias ago tibi quòd me audisti.*

42 *Ego autem sciebam quòd me semper audis: sed propter turbam quæ circunstat, dixi, vt credant quòd tu me miseris.*

43 *Quum hæc dixisset, voce magna clamauit, Lazare, veni foras.*

44 *Et exiuit qui mortuus fuerat, fasciis vinctus pedes & manus, & facies eius sudario circunligata erat. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.*

39 *Domine, iam fœtet.*) Hoc signum est diffidentiæ: quia minus quàm deceat sibi de Christi virtute promittit. Radix mali est, quia immensam & incomprehensibilem Dei potentiam carnis suæ sensu metitur. quia enim vitæ nihil minus conuenit quàm putredo & fœtor, colligit Martha iam non esse remedio locum. Ita quum præposteræ cogitationes animos nostros occupant, quodammodo arcetur à nobis Deus, ne opus suum in nobis impleat. Certè non stetit per Martham quin frater perpetuò iaceret in sepulchro: quia spem vitæ eius sibi præcidens, viam simul ad eum suscitandum obstruere Christo nititur: & tamen nihil minus habebat in animo. Hoc facit fidei imbecillitas, vt distracti huc & illuc nobiscum ipsi pugnemus, & dum altera manu porrecta petimus à Deo auxilium, altera in promptu oblatum repellamus. non mentita quidem fuerat Martha quum diceret, *Scio quòd quicquid petieris à Deo, dabit tibi*: sed parum iuuat confusa fides & implicita, nisi, quum ad rem præsentem ventum est, in vsum applicetur. Cæterùm in Martha perspicere licet quàm multiplices sint fidei defectus etiam in optimis. Venerat prima in occursum Christi: hoc non vulgare pietatis testimonium: & tamen impedimenta illi obiicere non desinit. Ergo vt aditus ad nos patefiat Dei gratiæ, discamus longè maiorem illi potentiam tribuere quàm capiant sensus nostri. quòd si non satis apud nos viget prima & vnica Dei promissio, saltem quum nos secundò & tertiò confirmat, exemplo Marthæ acquiescamus.

40 *Nónne tibi dixi.*) Obiurgat Marthæ diffidentiam quòd non satis spei ex audita promissione concipiat. Apparet autem ex hoc loco plus aliquid Marthæ fuisse dictum quàm ad verbum Iohannes expresserit. quanquam (vt admonui) hoc ipsum volebat sibi Christus, quum se vocaret resurrectionem & vitam. Damnatur ergo Martha quòd non Diuinum aliquod opus expectet. *Si credas.* Hoc ideo dicitur, non solùm quia fides oculos nobis aperit, vt Dei gloriam in suis operibus fulgentem cernere nobis liceat: sed quia fides nostra Dei potentiæ & bonitati viam sternit vt se erga nos exerat, sicuti Psalmo 81. habetur, Dilata os tuum, & implebo illud. Quemadmodum rursus incredulitas obstruit accessum Deo, & quasi clausas tenet eius manus: qua ratione alibi dicitur, Non poterat illic Iesus signum edere propter eorum incredulitatem. Non quòd alligata sit Dei virtus hominum arbitrio, sed quia illam, quantum in se est, malitiæ suæ obstaculo arcent, indigni sunt quibus se patefaciat. Sæpe quidem fit vt superet Deus eiusmodi obstacula: sed tamen quoties manum suam retrahit ne incredulos iuuet, hoc ideo fit, quia illam non admittunt, infidelitatis suæ angustiis conclusi. *Videbis gloriam Dei.* Nota miraculum vocari Dei gloriam, in quo Deus manus suæ virtutem exerens, nomen suum glorificat. Iam verò Martha secundo hoc Christi dicto contenta, lapidem moueri patitur: nihil dum videt, sed quia audit non frustra hoc à Filio Dei mandari, ex solo eius imperio libenter pendet. *Matt. 13. 58.*

41 *Iesus autem sustulit oculos.*) Signum animi fuit ad precandum verè compositi: nam vt quis rite Deum inuocet, cum ipso oportet coniunctum esse. quod fieri nequit, nisi supra terram sublatus cælos ipsos conscendat. Non fit hoc quidem oculis: quando hypocritæ, qui in profundis carnis suæ sordibus demersi sunt, videntur toruo aspectu cælum ad se attrahere: sed quod illi simulant, filiis Dei syncere præstandum est, neque tamen qui in cælum oculos attollit, Deum illic sua cogitatione includere debet, qui vbique diffusus, cælum & terram implet: sed quia nunquã se expedire possunt hominum mentes à crassis figmentis quin humile aliquid & terrenum de Deo sentiant, nisi quum supra mundum erectæ sunt: illuc nos reuocat Scriptura, & testatur cælum Dei esse sedem, Quantum ad oculos spectat, non est perpetua cæremonia, & sine qua non constet legitima oratio. nam Publicanus qui deiecto in terram vultu precatur, cælum nihilominus fide sua penetrat. Vtile tamen est exercitium illud quo se expergefaciunt homines ad quęrendum Deum. Imò precandi ardor corpus sæpe ita afficit, vt pręter meditationem vltro mentem sequatur. Certè non dubium est quin Christus, quum oculos sustulit in cęlum, singulari vehementia illuc raptus fuerit. Adde quòd sicuti apud Patrem totus erat: ita alios quoque ad ipsum secum deducere voluit. *Gratias ago.* Orditur à gratiarum actione, quum nihil petierit, sed quanuis Euangelista precatum esse conceptis verbis non referat, minimè tamen dubium est quin præcesserit votum. neque enim aliter audiri potuit. *Ies. 66.1.*

Et cre-

Et credibile est inter illos fremitus quorum meminit Euangelista, orasse: quia nihil minus consentaneum est quàm secum intus, vt stupidi homines solent, esse tumultuatum. Nunc impetrata Lazari vita, gratias Patri agit. Porrò quòd acceptam Patri refert hanc virtutem, nec sibi arrogat, in eo se Patris duntaxat ministrum profitetur: nam prout se ad hominum captum attemperat, nunc palàm Diuinitatem suam asserens, sibi vendicat quicquid est Dei: nunc sustinere hominis personam contentus, totam Diuinitatis gloriam Patri concedit. Vtrunque vno verbo Euangelista optimè hic conciliat, quum dicit *audiri à Patre Christum: sed cum gratias agere, vt sciant homines quòd à Patre missus fuerit*. hoc est, vt Dei Filium agnoscant. Quia enim non poterat Christi maiestas in sua altitudine apprehendi, Dei virtus, quæ in carne eius apparuit, ad illam altitudinem gradatim subuexit rudes & tardos hominum sensus. Nam quum totus esse noster voluerit, non mirum est si variis modis se nobis accommodet. imò qui propter nos exinaniri passus est, nihil absurdi est si nostra caussa se demittat.

42 *Sciebam quòd semper.*) Occupatio est, ne quis putaret non tanta gratia pollere apud Patrem vt promptum illi esset quæcunque vellet miracula edere. Significat ergo tantum esse sibi cum Patre consensum vt ab eo nihil sibi negetur: imò nulla precatione fuisse opus, quum solùm exequeretur quod sibi à Patre mandatum sciebat. sed quo melius testatum fiat hominibus hoc verè Diuinum opus esse, ideo se inuocasse Patris nomen. Siquis excipiat, Cur non igitur omnes mortuos suscitauerit? facilis est responsio, certum modum Dei consilio finitum esse miraculis, quatenus sufficere nouerat in Euangelij approbationem.

43 *Voce magna clamauit.*) Quòd manu non attingit, sed voce tantùm inclamat, in eo melius se profert Diuina eius potentia: simul arcanam & mirificam verbi sui efficaciam nobis commendat. Quomodo enim vitam mortuis restituit Christus nisi verbo? Proinde in suscitando Lazaro visibile symbolum exhibuit spiritualis gratiæ, quam fidei sensu quotidie experimur dum vocem suam viuificam esse ostendit.

44 *Fascus vinctus.*) Diligenter recenset Euangelista sudarium & fascias, vt sciamus prodiisse Lazarum ex sepulchro sicuti positus illic fuerat. Hunc quoque sepeliendi morem retinent hodie Iudæi, vt corpus linteo tegentes, caput seorsum peplo inuoluant. *Soluite.* Restabat hoc ad amplificandam miraculi gloriam, vt Diuinum opus quod aspexerant suis oculis Iudæi, manibus etiam palparent. Facere enim poterat Christus vt fascias, quibus ligatus erat Lazarus, excuteret, vel vt sponte diffluerent: sed voluit Christus adstantium manus sibi adhibere testes. Per autem ridiculi sunt Papistæ, qui auricularem confessionem inde eliciunt. Christus (inquiunt) postquam Lazarum vitæ reddiderat, à discipulis suis solui voluit. ergo non satis est reconciliari nos Deo, nisi Ecclesia quoque peccata nobis remittat. Sed vnde soluendi Lazari iniunctas discipulis fuisse partes diuinant? Quin potius id Iudæis mandasse colligimus, quo illis omnem dubitationis scrupulum eximeret.

45 *Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.*
46 *Quidam autem ex illis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt illis quæ fecerat Iesus.*
47 *Collegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dixerunt, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit.*
48 *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum: & venient Romani, & tollent locum nostrum & gentem.*
49 *Vnus autem ex illis Caiaphas, qui pontifex erat anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam:*
50 *Neque reputatis quòd expedit nobis vt moriatur vnus homo pro populo, & non pereat tota gens.*
51 *Hoc autem à seipso non dixit: sed quum esset Pontifex anni illius, prophetauit quòd Iesus moriturus esset pro gente:*
52 *Nec pro gente solùm, sed vt filios Dei qui dispersi erant, congregaret in vnum.*

45 *Multi ergo.*) Non passus est Christus fructu carere quod ediderat miraculum: quia hoc modo quosdam ad finem adduxit. Tenendus est enim duplex miraculorum vsus: nempe vt vel ad fidem nos præparent, vel in fide confirment. Priorem hîc notat Euangelista: eos enim de quibus loquitur, Diuinam Christi potentiam miratos ac reueritos fuisse intelligit, vt se illi discipulos subiicerent: alioqui nudum miraculum sufficere ad fidem non poterat. Ideo *Credendi* verbo nihil aliud hîc intelligi debet quàm docilitas ad amplexandam Christi doctrinam. In aliis qui Christum deferunt, detestabilis ingratitudo apparet, vel potius horribilis furor: vnde colligimus quàm cæca & vesana sit impietas. Resurrectio certè Lazari vel lapidea corda mollire debuerat: sed nullum est Dei opus quod non impietas veneni sui amaritudine inficiat & corrumpat. Ergo vt proficiant ex Dei miraculis homines, necesse est cor ipsos habere purgatum. Nam apud quos non viget Dei metus & reuerentia, etiamsi cælum videant terræ misceri, præfracta ingratitudine sanam doctrinam respuere nunquam desinent. Sic hodie multos Euangelij hostes phreneticis similes cum exerta & conspicua Dei manu pugnare videas. Interim tamen miracula à nobis flagitant, sed non alium in finem nisi vt se hominum portenta, contumaciter resistendo esse ostendant. Quòd autem ad Phariseos Christus defertur, ideo fit quia pro sua hypocrisi acriores ad Euangelium oppugnandum erant. Eadem ratione paulò pòst nominatim eos exprimit, quũ narrat coactum fuisse concilium. Ipsi quidẽ pars erant Pontificum: sed eos specialiter nominat Euangelista

C.XI. quia ad inflammandam collegij totius rabiem quasi flabella erant.

47 *Collegerunt ergo Pontifices.*) Non minus prodigiosa cæcitas hic in Sacerdotibus describitur. Nisi plusquam stupidi essent ac bruti, aliqua saltem Christi reuerentia post tam illustre Diuinæ eius virtutis specimen tangi decebat: nunc ad obruendam Dei gloriam (cuius intuitu obstupescere coguntur) consultò datáque opera conueniunt. Non hoc quidem disertè iactant, velle se Deo bellum inferre : sed quum extinguere Christum nequeant nisi euersa Dei virtute, hac certè sacrilega audacia palàm & indubiè oppugnant. Semper quidem superba est Deique contemptrix infidelitas, sed non statim eò prorumpit vt cornua sua contra Deum attollat. Cæterum vbi diu reluctati Deo sunt homines, hic tandem est extremus actus , sine vllo Diuinitatis metu gigantum more ascensum supra cælos moliri. fatentur enim Christum multa signa edere. Et vnde illi tanta virtus? Ergo ex professo ad opprimendam Dei virtutem, quæ in Christi miraculis relucet, se accingunt. Interim non cessat Deus: sed quamuis dissimulet ad tempus, ridet stolidam eorum arrogantiam, donec veniat proferendæ iræ tempus, sicuti habetur in Psalm. 2.12. *Quid facimus*? His verbis ignauiam suam accusant, quasi dicerent sua cessatione fieri vt Christus longius serpat: quia possint strenuè agendo, cursum eius abrumpere. Hæc est impiorum confidentia, qua sibi nihil non vendicant: quasi in eorum manu sit agere prout libitum est: quasi etiam operis successus eorum votis subiaceat. Ac, siquis omnia ritè expendat, hîc suam industriam Diuinæ virtuti opponunt, quasi satagendo possint Deo superiores euadere.

48 *Si dimiserimus eum.*) Quid si non dimittant? nempe (vt iam dictum est) in suo arbitrio positum esse non dubitant, Christo viam obstruere ne vlterius pergat, modò sedulò contrà nitantur. Si fuisset Christus impostor quispiam, officium quidem ipsorum erat se interponere, ne oues à grege Domini abduceret: verùm miracula eius confitendo, satis declarant Deum se minimè curare, cuius virtutem tam securè fastuoséque contemnunt. *Venient Romani.* Sceleri obtenditur speciosus color, boni publici studium. Hic præcipuè metus eos angebat, ne concideret eorum tyrannis: verùm se de templo & cultu Dei, de Gentis nomine, de populi statu solicitos esse simulant. Et quorsum hoc? neque enim videntur fallendi caussa tales sibi prætextus accersere: non concionantur ad plebem: seorsum & in occulto inter se deliberant. Quum sibi sint omnes eiusdem perfidiæ conscij, cur non ingenuè sua consilia sensúsque in medium proferunt? Nempe quantumuis crassa sit & conuicta impietas , sociam tamen hypocrisin ferè habet. Ita obliquis ambagibus vel latebris se inuoluit, vt sub virtutis specie fallat. Præcipuum quidem illis consilium fuit, aliquam grauitatis, moderationis & prudentiæ imaginem ostentare, vt aliis fucum facerent: sed credibile est eos quoque inani ista larua fuisse deceptos, quum sibi iustam Christi persequendi occasionem esse fingerent. Ita hypocritæ, etiamsi intus coarguat eos conscientia, postea tamen vanis figmentis se inebriant, vt videantur peccando innoxij: interea manifestè secum ipsi dissident. Initio enim confessi sunt Christum multa signa edere: nunc sibi à Romanis metuunt : quasi non satis superque præsidij sit in Dei virtute, quæ se præsentem in illis signis exhibebat. *Venient Romani.* Significat Euangelista hanc fuisse deliberationis summam, vt quod instabat periculum cauerent. Siquid (inquiunt) in publico statu nouari Romani intellexerint , timendum est ne misso exercitu gentem nostram perdant vnà cum templo & cultu Dei. Peruersa autem consultatio est de cauendis periculis quæ effugere non licet nisi velimus à recto cursu deflectere. Primo loco quærendum est quid mandet Deus, ac fieri velit: qualiscunque nos maneat euentus, fixum illud manere debet. Isti verò tollendum Christum statuunt, nequid incommodi accidat si pergere ipsum qua cœpit passi fuerint. Quid autem si Diuinitus fuerit missus? an Dei Prophetam à se reiicient, vt pacem redimant cum Romanis? Hæc sunt eorum consilia qui verè & ex animo Deum non reuerentur , quid fas & rectum sit fúsque déque habent: quia tantùm pendent ex euentu. Atqui hæc vna est piè sanctéque deliberandi ratio , primùm vt quæramus quidnam Deo placeat, deinde vt intrepidè sequamur quicquid præscribit, nec vllo metu frangamur, etiamsi nos mille mortes obsideant. Nam actiones nostræ non ad quemlibet venti flatum, sed ad voluntatem vnius Dei perpetuò dirigendæ sunt. Quisquis securè discrimina contemnit, vel saltem superato eorum metu simpliciter Deo paret, fœlicem tandem exitum habebit. Nam præter omnium spem , constantiam quæ in verbi sui obedientia fundata est benedicit Deus : incredulis verò adeò nihil prosunt suæ cautiones , vt quo magis sunt meticulosi, pluribus se laqueis implicent. Cæterùm in hac historia seculi nostri formam graphicè depictam habemus. Qui prouidi & circumspecti haberi appetunt, cantilenam hanc identidem habent in ore, habendam esse publicæ tranquillitatis curam, nouationem quam molimur multis periculis non carere. Postquam hac falsa inuidia nos grauarunt, nullum melius inueniunt compendium , quàm vt Christum sepeliendo, turbis omnibus occurrant. Quasi verò prosperè illis cessurus sit tam impius gratiæ Dei contemptus, dum sedandis turbis hoc excogitant remedium, vt aboleatur salutis doctrina. Quin potius eueniet impiis quod timent. quanquam vt cõsequi possint quod sperant, nimis tamen indigna est hæc merces, offenso Deo mundum placare. *Locum nostrum.* Incertum est templúmne intelligant, an patriam suam. In vtroque autem salutem suam verti putabãt. Templo enim diruto cessabant sacrificia, solennis Dei cultus, & nominis eius inuocatio. Ergo si qua erat religionis cura, de templo solicitos esse decebat. Iam verò hoc magnopere intererat ad tuendum Ecclesiæ statum ne rursus è terra sua abducerentur. Memores adhuc erant exilij Babylonici, quod in primis seuera fuerat Dei vltio. Tritum etiam instar prouerbij apud eos erat quod sæpe in Lege occurrit, speciem esse abdicationis, si Dominus ipsos è terra illa eiiceret. Colligunt ergo, nisi perdatur Christus, incolumem non fore Ecclesiam.

49 *Vnus ex illis Caiaphas.*) Breuis fuit consultatio, quia passus non est Caiaphas , diu eos hæsitare. Porrò vnum redimendæ salutis modum assignat, vt insontem interficiant. En quò sceleris

ris erumpant qui sine Dei timore consilia ex sensu carnis suæ potius capiunt quàm ex Dei verbo, & vtile sibi fore confidunt quod per bonorum omnium authorem non licet. perinde est enim ac si Caiaphas diceret prouocandam esse iram Dei vt bene & prosperè habeant. Quare discamus nunquam separare vtile à licito: quando nihil boni aut læti sperandum est nisi ex Dei benedictione: quæ non impiis & rebellibus, qui subsidia ex diabolo petunt, sed fidelibus, qui simpliciter ambulant in viis suis, promissa est. Et tamen aliquid coloris habebat hæc ratio: quia publica vtilitas semper præponderare debet. Verùm (vt iam dixi) non magis seruatur populus scelerata insontis morte, quàm totum hominis corpus, dum petitur solum iugulum, vel pectus transfigitur gladio. *Qui Pontifex erat.* Non vocat anni illius Pontificem, quòd annuum duntaxat esset munus: sed, quum venale esset, transferretur ad varios homines præter Legis præscriptum. Honorem Deus finiri noluerat nisi morte hominis: sed rebus turbatis & confusis factum erat vt Romani sua libidine Sacerdotes subinde mutarent. Porrò Euangelista Caiapham negat hoc *à seipso dixisse*, non quòd tanquam arreptitius & fanaticus vocem non intellectam emiserit: (loquutus est enim ex proprio sensu) sed Euangelista significat superiorem fuisse linguæ eius impulsum: quia Deus aliquid altius quàm ipsi in mentem veniret, eius ore testatum esse voluit. Fuit ergo tunc quasi bilinguis Caiaphas. impium enim & crudele necandi Christi consilium, quod in animo conceptum habebat, euomuit: Deus verò linguam eius aliò flexit, vt sub ambiguis verbis vaticinium simul proferret. Voluit autem Deus ex sede Pontificia manare cæleste oraculum, quo minus excusationis esset Iudæis. Nam etsi ex toto illo cœtu nullius conscientia tacta fuit, senserunt tamen postea stupori suo veniam minimè deberi. Nec obstitit Caiaphæ impietas quin lingua eius Spiritus sancti esset organum: quia Deus sacerdotium à se institutum potius respexit quàm hominis personam. & illa fuit ratio quam attigi, vt vox sublimi loco emissa, clarius exaudiretur, & plus haberet reuerentiæ ac ponderis. Eodem modo per os Balaam, quem Spiritu prophetiæ donauerat, populo suos benedicere voluit. Sed plusquam ridiculi sunt Papistæ, qui inde colligunt habendum esse pro oraculo quicquid Romano Pontifici effutire libuerit. Primùm vt illis demus (quod vanum est) Prophetam semper esse quisquis est summus Sacerdos, probare tamen necesse habebunt, Romanum Pontificem Dei mandato creari. Nam sacerdotiũ hominis vnius, Christi aduentu abolitum fuit: neque vsquam legimus Diuinitus præscriptum postea fuisse vt vnus quispiam toti Ecclesiæ præesset. & hoc quoque secundo illis demus, ius & honorem Pontificis ad Romanum episcopum translatum esse: videndum quid Sacerdotibus profuerit quòd Caiaphæ vaticinium amplexi sunt. Vt subscribant illius sententiæ, conspirant in mortem Christi. Procul verò à nobis facessat talis obedientia, quę nos ad horribilem apostasiam, Filium Dei abnegando, impellat. Eadem voce blasphemat & simul prophetat Caiaphas: qui eius dicto obsequuntur, contempta prophetia blasphemiam arripiunt. Idem ne contingat nobis cauendum, si Romanum Caiapham audierimus: alioqui similitudo claudicaret. Quæro pręterea, an quia semel prophetauit Caiaphas, singula Pontificis verba totidem semper sint prophetiæ. Atqui paulo pòst summum ac pręcipuum fidei nostrę caput blasphemię damnauit. vnde colligimus, quod nunc Euangelista refert, extraordinarium fuisse, ac præposterè in exemplum trahi.

Num.

51 *Quòd Iesus moriturus esset.*) Primò salutis nostrę summam in eo consistere Euangelista ostendit si Christus nos in vnum aggreget. Nam hoc modo nos Patri reconciliat, penes quem est fons vitæ. Vnde etiam colligimus dissipatum esse genus humanũ & à Deo alienatum, donec sub Christo capite coalescant filij Dei. ita sanctorum communio, pręparatio est ad vitam ęternam: quia in morte manent omnes quos Christus ad Patrem non colligit: sicuti iterum 17. capite videbimus. Ideo & Paulus docet missum esse Christum vt quęcunque in cęlo sunt & terra, colligeret. Quare vt allata à Christo salute fruamur, sublato dissidio nos vnum cum Deo, Angelis, & inter nos fieri oportet. Huius vnitatis caussa & pignus fuit mors Christi, qua ad se omnia sustulit. sed quotidie per Euangelium in Christi ouile colligimur. Ephes. 1. 10.

52 *Nec pro gente solum.*) Significat Euangelista reconciliationem à Christo factam ad Gentes quoque extendi. Sed quomodo *Filij Dei* vocantur quos misera dissipatio, in qua errabant, hostes Dei reddebat? Respondeo, (vt iam alibi dictum est) fuisse in Dei pectore filios qui in seipsis vagę errant ac perditę oues: imò nihil minus quàm oues, sed potius lupi, & ferę bestię. Filios ergo Dei, etiam antequam vocentur, ab electione ęstimat, qui fide tandem & sibi & aliis manifestari incipiunt.

53 *Ab illa igitur die consultabant vt interficerent eum.*

54 *Itaque Iesus non amplius palàm ambulabat inter Iudæos: sed abiit illinc in regionem propinquam deserto, in vrbem quæ dicitur Ephraim, & illic versatus est cum discipulis suis.*

55 *Instabat autem Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex regione, ante Pascha, vt purificarent seipsos.*

56 *Quærebant ergo Iesum, & dicebant inter se quum in templo stetissent, Quid videtur vobis quòd non venerit ad diem festum?*

57 *Dederant autem Sacerdotes & Pharisæi mandatum, vt si quis sciret vbinam esset, indicaret, vt caperent eum.*

53 *Consultabant vt interficerent.*) Narrat Euangelista Christum iterum fugisse, quum tanto hostium furore se peti sciret. Meminerimus tamen non ita fugisse quo se Patris vocationi subduceret. neque enim aliud habuit propositum nisi vt tempore Diuinitus pręfixo, ad subeundam voluntariam mortem se sisteret. Porrò consiliũ, cuius Euangelista meminit, non tã de Christo occi-

Cap. XII.

dendo erat, quàm vt rationem ...quam inueniapud eos decrerent illius opprimendi. Hoc ...edio: altera tantùm tum erat, esse tollendum: ...omodo exequi possent deliberatio restabat, quod statuerant.

54 *Quæ dicitur ...phraim.*) Nomen vrbis quod hîc positum les...us, vel corruptè fuisse tunc pro ...ror, vel certè nouum. Scimus enuntiatum ... post exilium Babylonicum facta linnim quan... fuerit, & simul quàm diuersa terræ faguæ m... non mirum sit recenseri quædam loca cies ...um nulla antiquitus notitia fuerat. Discipu... Christi nominat non quicunque receperant eius doctrinam, sed qui assidui erant eius comites, & viuere solebant in eodem contubernio.

55 *Ascenderunt multi*, &c. *ante Pascha, vt purific.*) Non erat hoc præcisè mandatum vt se purificarent ante immolationem Paschatis. Ideo non dicit Euangelista venisse omnes, sed *multos*. Nemini quidem immundo licebat vesci: sed istam sanctificationem sponte & priuato affectu susceptam fuisse dico, vt alij minimè vesci prohiberentur, quanuis ante diem festum tali ritu præparati non essent. Cæterùm Euangelistæ consilium est ostendere quàm celebris fuerit per totam Iudæam de Christo fama. nam qui vndecunque in templum conueniunt, præcipuè intenti sunt ad quærendum Christum, & sermones inter se de eo agitant. Quærunt quidem ipsum humano more, sed tamen quærendo detegunt obstare Sacerdotum tyrannidem quominus palàm appareat.

CAP. XII.

IEsus ergo ante sex dies Paschæ venit Bethaniam, vbi erat Lazarus qui mortuus fuerat, quem suscitauerat ex mortuis.

2 *Fecerunt ergo ei illic conuiuium, & Martha ministrabat: Lazarus autem vnus erat ex discumbentibus cum eo.*

3 *Maria itaque accepta libra vnguenti nardi pisticæ pretiosæ, vnxit pedes Iesu, & extersit capillis suis eius pedes. domus autem impleta est odore vnguenti.*

4 *Dicit ergo vnus ex discipulis eius Iudas Simonis Iscariotes, qui traditurus erat eum,*

5 *Quare vnguentum hoc non vaniit trecentis denariis, & datum est pauperibus?*

6 *Dicebat autem hoc, non quòd pauperes illi curæ essent, sed quia fur erat, & marsupium habebat, & portabat ea quæ mittebantur.*

7 *Dixit ergo Iesus, Sine eam: in diem sepulturæ meæ seruauit istud.*

8 *Pauperes enim semper habetis vobiscum, me autem non semper habetis.*

1 *Iesus*, &c. *venit Bethaniam.*) Videmus nimis præceps fuisse eorum iudicium qui Christum venturum non putabant: quo monemur non ita properandum esse, quin patienter & quietis animis expectemus dum opportunitas adueniat nobis incognita. Venit autem Christus primò Bethaniam, vt inde Hierosolymam triduo pòst se conferat. Interea opportunum tempus & locum ad se prodendum dare Iudæ voluit, vt ipse ad statam horam adesset parata victima. Neque enim quid futurum sit ignorat, sed voluntarius ad immolationem occurrit. Quum autem sex diebus ante pascha venisset Bethaniam, illic quatriduo substitisse ex Matthæo & Marco colligere licet. Quo die factum illi fuerit conuiuium in quo à Maria vnctus est, Iohannes non exprimit: sed probabile videtur, non multò pòst quàm appulerat id esse factum. Porrò quòd vnctionem, cuius mentio fit apud Matthæum & Marcum, nonnulli ab hac diuersam esse putant, falluntur. Mouet eos temporis ratio, quia priusquam Euangelistæ duo Christum fuisse vnctum commemorent, designant tempus bidui. Verùm solutio facilis est, & quidem duplex. neque enim Iohannes dicit Christum primo die aduentus sui in Bethaniam vnctum esse. Ita potuit hoc fieri quum iam discessum pararet. Quanquam (vt iam dixi) altera coniectura probabilior est, quòd vno saltem vel altero die ante discessum vnctus fuerit. Certum enim est, Iudam, antequam duos ex discipulis Christus Paschati gratia misisset, eum Sacerdotibus pepigisse: atqui ad minimum, diem vnum intermedium fuisse oportet. Addunt Euangelistæ captasse commodum tempus tradendi Christi, ex quo pretium acceperat. Quòd ergo facta bidui mentione, vnctionis historiam subijciunt, quod prius acciderat posteriore loco narrant. Ratio autem est, quia quum retulissent Christi verba, Scitis quòd Filius hominis post biduum tradetur: quod prius omissum fuerat, nunc attexunt, quomodo & qua occasione proditus sit à discipulo. Iam satis conuenit Bethaniæ fuisse vnctum. Matthæus & Marcus dicunt cœnasse tunc apud Simonem leprosum. domus à Iohanne non exprimitur: verùm satis indicat alibi quàm apud Lazarum & Martham cœnatum esse, dum *Lazarum* facit *vnum ex discumbentibus*: nempe qui vnà cum Christo inuitatus esset. Nec verò quicquam in eo dissidij est quòd Matthæus & Marcus vnctum fuisse caput recitant, hic autem noster *pedes*. Ordinaria erat capitis vnctio: vnde & Plinius in nimia luxuria deputat quòd talos quidam vngerent. Consentiunt autem tres inter se, Christum non parcè à Maria fuisse vnctum, sed largam vnguenti copiam effusam. Quod ergo Iohannes de pedibus loquitur, perinde valet acsi dixisset, totum Christi corpus vsque ad pedes fuisse delibutum. Est enim auxesis in voce pedum, quod melius ex sequentibus patet, quum subiicit, Mariam abstersisse capillis suis pedes. *Domus autem impleta est odore.* Non erat simplex liquor ex nardo elicitus, sed varia erat cõfectio ex rebus odoriferis. itaque non mirum est odore perfusam fuisse totam domum.

4 *Dicit ergo vnus ex discipulis.*) Sequitur Iudæ obmurmuratio, quam Matthæus promiscuè discipulis, Marcus quibusdam eorum tribuit. Verùm Scripturæ familiare est per Synecdochen ad plures transferre quod vnius est vel paucorũ. Quanquam mihi verisimile est murmur à solo Iuda

Iuda ortum esse, reliquos autem fuisse commotos vt ei subscriberent, vt facile est susurris, quasi flabellis, varios in nobis affectus accendi: præsertim verò (vt nimium ad sinistra iudicia propensi sumus) obtrectationes locum in nobis inueniunt. Verùm credulitas quam Spiritus Dei in Apostolis reprehendit, nobis exemplo est ne audiendis malignis vocibus nimium simus faciles ac creduli.

5 *Quare vnguentum hoc non.*) Vulgaris vnguenti libra decem tantum denariis constabat, teste Plinio: sed summum pretium optimi vnguenti idem statuit trecentos & decem denarios. Consentiunt autem Euangelistæ fuisse hoc pretiosissimum vnguentum. quare non abs re Iudas libram trecentis denariis æstimat. quæ summa ad quinquaginta libras monetæ Gallicæ, ex supputatione Budæi, ascendit. Porrò quum omnes ferè deliciæ luxum superfluum implicitum habeant, quo maior erat pecuniæ iactura, eo plus coloris ad murmurandum habuit Iudas: acsi diceret, Si fecisset Maria exiguum sumptum, excusationis aliquid haberet: nunc verò quum in re nihili immanem pecuniæ summam perdiderit, nónne iniuriam fecit pauperibus, qui multum inde leuationis sentire poterant? Nullam ergo veniam meretur eius factum.

6 *Quia fur erat.*) Reliqui Apostoli non malo quidem studio, sed inconsideratè, Mariam damnant: Iudas autem sceleri suo honestum prętextum captat, quum pauperes in medium adducit, quorum nulla illi erat cura. Docemur autem hoc exemplo quàm monstrosa bellua sit habendi cupiditas: damnum quod sibi fecisse Iudas videtur, ablata furandi materia, ad tantam eum rabiem adigit vt Christum prodere non dubitet. Et credibile est non modò apud alios mentitum fuisse de pauperibus fraudatis: sed sibi quoque intus (vt hypocritę solent) blanditum esse, quasi leue delictum esset Christi proditio, qua pensare volebat acceptum damnum. Prodendi quidem Christi vna fuit caussa, vt prędam è manibus elapsam ad se quoquomodo retraheret. Nam concepta ob lucrum amissum indignatio eum ad prodendi Christi consilium impulit. Mirum autem est cur talem œconomum delegerit Christus, quem sciebat furem esse. quid enim hoc erat aliud quàm laqueum porrigere quo se strangularet? Non est quòd hîc respondeat mortalis homo, nisi Dei iudicia profundam esse abyssum. Interea Christi factum in communem regulam trahi non debet, vt pauperum curam vel aliud sacrum munus mandemus homini nequam & scelerato. Legem enim imposuit nobis Deus quinam ad Ecclesiæ regimen aliáque officia vocandi sint: hanc transgredi fas non est. Alia fuit Christi ratio: qui quum æterna Dei esset sapientia, arcanæ eius prædestinationi in Iudæ persona locum dedit.

6 *Sine eam.*) Quum Mariam omitti iubet Christus, perperam & iniustè facere docet qui proximis suis sine causa molesti sunt, ac litem de nihilo intentant. Longior est apud alios Euangelistas Christi responsio, summa tamen eadem. Vnctio quam Iudas culpabat, hoc nomine defenditur quòd sit sepulchralis. Ergo nō probat Christus quasi ordinarium cultum, & cuius communis in Ecclesia esse debeat vsus. nam si quotidie tale sibi officium præstari vellet, quiduis potius dixisset quàm hoc sepulturæ suæ datum. Et certè Deus externas pompas non moratur: imò quum nimis procliue ad carnales ritus hominis ingenium esse videat, subinde nos in illis parcos & sobrios esse iubet. Quare præposteri sunt interpretes qui ex Christi responso inferunt, placere Deo sumptuosos & magnificos cultus: quum potius Mariam excuset, eo quòd extraordinarium sibi officium præstiterit, quod ad perpetuam colendi Dei normam exigi non decebat. *In diem sepulturæ,* &c. Quum dicit seruatum fuisse vnguentum, significat non intempestiue profusum esse, sed pro temporis circunstantia. Seruari enim dicitur quod habetur quasi sub custodia, vt commodè & opportunè promatur. Certum enim est, siquis sumptuosis deliciis eum ante onerasset, non fuisse passurum. Atqui negat ex more fecisse Mariam, sed vt sibi extremum officium impenderet. Porrò corporum vnctio tunc non inanis cæremonia erat, sed potius spirituale symbolum, quod spem resurrectionis ante oculos poneret. Obscuræ adhuc erant promissiones, nondum resurrexerat Christus, qui non immeritò vocatur resurgentium primitiæ. Ergo opus talibus adminiculis habebant fideles, quæ ad Christum adhuc absentem eos dirigerent. Ideo non superflua tunc fuit Christi vnctio, quum mox sepeliendus foret. vngitur enim tanquam in sepulchrum condendus. Id nondum sciebant discipuli: & Maria proculdubio repentè impulsa fuit vt Spiritu directore id faceret quod prius non fuerat meditata. Verùm Christus ad spem resurrectionis suæ accommodat quod illi tantopere improbabant, vt ipsa vtilitas eos à praua morositate reuocet. Verùm vt Deus veteris populi pueritiam talibus exercitiis regi voluit, ita hodie absurdum esset idem tentare: nec sine Christi iniuria fieret, qui splendore aduentus sui tales vmbras discussit. Sed quia nondum eius resurrectio figuris Legis complementum attulerat, externo ritu ornanda fuit eius sepultura: nunc odor resurrectionis eius satis per se efficaciæ habet, absque nardo & aromatibus, vt totum orbem viuificet. Cæterùm meminerimus in iudicandis hominum factis standum esse vnius Christi sententiæ, ad cuius tribunal semel nos stare oportet.

1. Cor. 15. 20.

8 *Pauperes enim semper habetis.*) Tenendum est quod prius admonui, extraordinarium Marię factum disertè hîc à quotidiano Christi cultu discerni. Quare simię sunt, non imitatores, qui pompis & sumptuoso apparatu Christum colere affectant: acsi probaret Christus quod semel factū erat, ac nō potius in posterum fieri vetaret. Quòd se negat cum discipulis semper fore, ad genus pręsentię referri debet cui carnalis cultus & sumptuosus honor conueniat. Nam quòd Spiritus sui gratia & virtute nobis adest, quòd habitat in nobis, quòd nos etiam carne sua & sanguine pascit, nihil hoc ad corporeos cultus. Quare quicquid pomparum excogitarunt Papistę ad Christum colendum, frustra illi impensum ferunt, quum palàm repudiet. Quòd pauperes dicit semper nobiscum futuros, tametsi in eo Iudęorum hypocrisin perstringit, colligere tamen inde vtilē doctrinā licet: nempe, sacrificia quę Deo grata sunt & suauiter olent esse eleemosynas quibus inopia pauperum iuuatur, nec rite alios fieri sumptus in colendo Deo.

Cap. XII.

9 *Cognouit ergo turba m‥a Iudæorum quòd illic eſſet, venerúntque non propter Ieſum tan-*
tum, ſed vt Lazarum quor‥e viderent, quem ſuſcitauerat ex mortuis.
10 *Conſultarunt a‥em Principes Sacerdotum vt & Lazarum interficerent,*
11 *Quia multi I‥æorum propter ipſum diſcedebant, & credebant in Ieſum.*
12 *Poſtridie ‥ba multa quæ ad feſtum venerat, quum audiſſet venire Ieſum Hieroſolymam,*
13 *Accepi‥amos palmarum, & exierunt illi obuiam, & clamabant, Hoſanna, Benedictus qui*
venit in nor‥ne Domini: Rex Iſrael.
Zach. 9. 9. 14 *Q‥um autem inueniſſet Ieſus aſellum, ſedit ſuper eum, quemadmodum ſcriptum eſt, Ne ti-*
meas f‥ia Sion, quia Rex tuus venit ſedens ſuper pullum aſini.

9 *Cognouit ergo turba multa.*) Quo propius erat mortis Chriſti tempus, eo magis celebrari omnium ſermone oportuit eius nomen, vt hæc ad pleniorem fidem eſſet præparatio poſt mortem eius. Preſertim Euangeliſta commemorat celeberrimum fuiſſe recens illud miraculum excitati Lazari, & quia ſingulare in eo diuinitatis ſuæ ſpecimen Chriſtus ediderat, multos eius teſtes Deus eſſe voluit. Quum dicit *Non propter Ieſum tantùm veniſſe, ſed Lazari etiam cauſa,* non intelligit in gratiam Lazari, quaſi hoc illi honoris ſeorſum detulerint, ſed vt mirabile virtutis Chriſti ſpecimen in Lazaro conſpicerent.

10 *Conſultarunt autem.*) Pluſquam phreneticus certè furor, quòd extinguere moliuntur quem conſtabat diuinitus à morte fuiſſe excitatum. Sed iſte eſt Spiritus vertiginis quo Satan impios exagitat, vt nullum faciant inſaniendi finem, etiamſi cælum & terram & mare illis Deus opponat. Nam hæc tam nefaria conſultatio ideo deſcribitur vt ſciamus Chriſti hoſtes non errore vel ſtultitia fuiſſe inductos ad tantam pertinaciam, ſed rabioſa malitia, vt ne Deo quidem bellum inferre horrerent: deinde vt ſciamus non obſcuram fuiſſe Dei potentiam in Lazari reſurrectione, cuius delendæ non aliud remedium excogitare potuit impietas quàm vt ſcelerata & execranda cæde è medio tolleretur homo innoxius. Cæterum quum in hoc totus ſit Satan vt penitus obruat, vel vtcunque obſcuret Dei opera, noſtrum eſt ad continuam eorum meditationem ſedulò intentos eſſe.

12 *Poſtridie turba multa.*) Hunc Chriſti ingreſſum reliqui Euangeliſtæ fuſiùs enarrant: ſummam tamen omnium hic noſter complectitur. Primo autem loco hoc tenendum eſt Chriſti conſilium, nempe quòd Hieroſolymam vltro venit vt ſe morti offerat: nam mortem eius voluntariam eſſe oportuit, quia nonniſi obedientiæ ſacrificio poterat ira Dei erga nos placari. neque enim eum latebat euentus. Priuſquam tamen ad crucem trahatur, ſolenni ritu vult ſe tanquam Regem à populo excipi: imò palàm declarat ſe regnum ſuum auſpicari ad mortem pergendo. Etſi autem magna populi frequentia celebratur eius aduentus, hoſtibus tamen ignotus eſt, donec impletis vaticiniis (quæ poſtea ſuo loco videbimus) ſe verum eſſe Meſſiam comprobauit. Nihil enim omittere voluit quod ad ſolidam fidei noſtræ confirmationem faceret. *Turba multa quæ ad feſtum venerat.* Ergo aduenæ ad præſtandum Filio Dei pietatis officium longè promptiores fuerunt quàm ciues Hieroſolymæ, quos tamen exemplo eſſe aliis omnibus decebat. Nam quotidie habebant ſacrificia: templum ſemper erat in conſpectu, quod eorum corda ad ſtudium quærendi Dei accendere debebat: illic erant primarij Eccleſiæ doctores: illic lucis diuinæ ſacrarium. Nimis ergo fœda eorum ingratitudo, quòd talibus exercitiis à pueritia imbuti, Redemptorem ſibi promiſſum vel reſpuunt vel negligunt. Sed hoc vitium ſeculis ferè omnibus commune fuit, vt eò audacius Deum homines contemnant quo propius & magis familiariter ſe illis offert. In aliis autem, qui relictis domibus ad diem feſtum celebrandum conuenerant, multo plus feruoris, vt ſolicitè inquirant de Chriſto: & quum venire audiunt in vrbem, illi obuiam gratulandi cauſſa prodeunt. Nec verò dubium eſt quin arcano Spiritus inſtinctu ad eum occurſum excitati fuerint. Hoc prius factum fuiſſe non legimus. ſed quemadmodum tubæ clangore aut voce præconis ſubditos ſuos aduocant terreni principes, quum imperij ſui poſſeſſionem adeunt: ita Spiritus ſui impulſu Chriſtus populum hunc collegit, à quo Rex ſalutaretur. Quum in deſerto ipſum turbæ creare vellent Regem, clàm ſe in montem ſubduxit: tunc enim aliud regnum animo non agitabant quàm ſub quo bene ſaginarentur non ſecus ac pecudes. Stulto igitur ac præpoſtero eorum voto indulgere & obſequi non potuit Chriſtus quin ſeipſum abnegaret, munúſque abiiceret à Patre iniunctum. At nunc regnum ſibi aſſerit quale à Patre acceperat. Fateor quidem naturam huius regni ne plebi quidem quæ in eius occurſum prodiit probè fuiſſe cognitam: ſed in poſterum reſpexit Chriſtus. Interea nihil geri paſſus eſt quod non ſpirituali regno congrueret.

13 *Ramos palmarum, & exierunt illi obuiam.*) Palma, victoriæ & pacis fuit ſymbolum apud veteres. ſed ramis palmarum vti ſolebant quum alicui imperium deferrent, vel ſuppliciter victorem deprecarentur. Videntur tamen iſti ramos palmarum ſumpſiſſe in manus, tanquam lętitiæ & feſtiuitatis inſigne, quum nouum Regem exciperent. *Clamabant Hoſanna.* Hac voce teſtati ſunt ſe in Ieſu Chriſto Meſſiam illum agnoſcere Patribus olim promiſſum, & à quo redemptio & ſalus ſperanda erat. Nam Pſalmus 118. vnde ſumpta eſt iſta acclamatio, de Meſſia compoſitus fuit in hunc finem, vt ſancti omnes aſſiduis votis ardenter eius aduentum expeterent, & ſumma reuerentia eum exciperent quum eſſet exhibitus. Probabile ergo eſt, imò certò poteſt colligi, paſſim tritam fuiſſe precationem hanc apud Iudæos, adeoque in ore omnium verſatam. Ergo Spiritu Dei verba pręeunte bene precati ſunt homines iſti Chriſto, & pręcones ab eo delecti fuerunt qui teſtatum facerent Meſſiam veniſſe. Cęterùm vox Hoſanna, ex duabus Hebręis conflata, tantundem valet atque Serua, vel Saluum fac, obſecro. Hebręi quidem aliter pronuntiant, nempe *Hoſiah na*: ſed vſitatum eſt pronuntiationem corrumpi quoties verba in alienam linguam transferuntur. Conſultò tamen Euangeliſtę, quum

ſię, quum Grȩcè ſcriberent, retinuerunt vocem Hebraicam, quo melius exprimerent turbam ſolenni precandi formula vſam fuiſſe, quę primùm à Dauide tradita, & continua ętatum ſerie in populo Dei recepta, peculiariter in vſum illum ſacrata erat vt regno Chriſti benedicerent. Eodem ſpectat quod mox ſequitur, *Benedictus qui venit in nomine Domini.* Eſt enim hęc quoque fauſta precatio pro lęto & proſpero regni illius ſucceſſu, vnde pendebat Eccleſię Dei inſtauratio & fœlicitas. Quia tamen videtur in eo Pſalmo Dauid de ſe potiùs quàm de Chriſto loqui, nodus hic primùm ſoluendus eſt. nec difficilis eſt ſolutio: ſcimus enim in quem finem regnum penes Dauidem & eius poſteros ſtabilitum fuerit: vt ſcilicet quoddam velut pręludium eſſet ęterni illius regni quod ſuo tempore manifeſtandum erat. Neque enim Dauidem in ſe ſubſiſtere oportuit: & Dominus piorum omnium oculos aliò ſubinde conuertit per Prophetas. Quicquid ergo de ſe cecinit Dauid, merito ad Regem illum refertur qui ſecundum promiſſionem exoriturus erat ex eius ſemine Redemptor. Cęterùm vtilis hinc nobis colligenda eſt admonitio. Nam ſi memores ſumus Eccleſię, Dominus ad idem illud deſiderium quo fideles ſub Lege affectos eſſe voluit, nos hodie quoque ſollicitat: nempe vt toto corde optemus florere & proſperè habere Chriſti regnum. neque id modò, ſed vt precibus noſtris hoc teſtemur: &(quo plus ſit nobis animi ad precandum) notandum eſt verba ab eo nobis dictari. Vę igitur noſtrę ignauię, ſi feruorem illum quem Deus excitat, vel frigore noſtro extinguimus, vel tempore ſuffocamus. Interea ſciamus non irrita fore vota noſtra, qua duce ac magiſtro Deo concipimus. tantùm ne pigri ſimus, aut fatigemur rogando: ille fidus erit regni huius pręſes, vt ipſum inuicta ſua virtute pręſidióque tueatur. Manebit quidem, etiam nobis ceſſantibus, & ſtabit eius maieſtas: ſed quòd ſępe non ita magnificè viget vt decebat, quin potius collabitur (quemadmodum hodie horrendam cernimus diſſipationem eius ac vaſtitatem) id vitiis noſtris accidere certum eſt. Quòd autem exigua & ferè nulla apparet eius reſtitutio, vel ſaltem lentè procedit, torpori noſtro imputemus. Quotidie petimus à Deo vt regnum eius adueniat: ſed vix centeſimus quiſque ſeriò. Iuſtè ergo priuamur Dei benedictione, quam expetere grauamur. Docemur etiam hoc verbo, vnum eſſe Deum qui Eccleſiam ſeruat & tuetur: neque enim ſibi vendicat aut tribui iubet niſi quod ſuum eſt. Quum igitur eo linguas noſtras formante petimus vt regnum Chriſti ſeruet, fatemur, vt maneat regnum hoc in ſuo ſtatu, Deum ipſum vnicum eſſe ſalutis authorem. Vtitur quidem ad id hominum opera, ſed quos manu ſua aptauit. Deinde ſic homines adhibet ad promouendum Chriſti regnum vel conſeruandum, vt ſolus ipſe omnia Spiritus ſui virtute per eos inchoet ac perficiat. *Qui venit in nomine Domini.* Tenendum eſt primò quid ſibi velit hęc loquutio, Venire in Dei nomine. Nempe in nomine Dei venit qui non temerè ſe ingerit, neque honorem falsò vſurpat: ſed rite vocatus Deum habet actionum ſuarum ducem & authorem. Competit elogium hoc in omnes legitimos Dei miniſtros. Venit in nomine Dei Propheta, qui à Spiritu ſancto directus, ſyncerè quam è cœlo accepit doctrinam hominibus tradit. Venit in eodem nomine Rex, per cuius manum Deus populum ſuum gubernat. Sed quia ſuper Chriſtum requieuit Spiritus Domini, & idem eſt caput omnium, & quicunque ad regendam Eccleſiam vnquam fuerunt ordinati, eius imperio ſubiecti fuerunt, imò riuuli fuerunt ex fonte deducti: propriè dicitur in nomine Dei veniſſe. Nec tantùm imperij gradu præ aliis excellit: ſed quia totum ſe nobis Deus in illo exhibet. Nam in eo habitat plenitudo deitatis corporaliter, vt Paulus inquit, & viua eſt Dei imago: denique verus eſt Immanuel. Quare ſingulari quodam iure veniſſe in nomine Domini dicitur: quia per eum non ex parte (vt antea per Prophetas) ſed in ſolidum Deus ſe patefecit. Ab ipſo igitur ſumendum eſt exordium, tanquam à capite, quum benedicere volumus Dei miniſtris. Iam quia pſeudoprophetæ ſuperbè iactant Dei nomen, & fallaci hoc prætextu ſe venditant (quum tamen diaboli impulſu ad perdendam Eccleſiam ferantur) ſubaudienda eſt antitheſis, vt Dominus eos diſſipet, ac in nihilum redigat. Ita benedicere Chriſto non poſſumus quin maledicamus Papæ, & ſacrilegę tyrannidi quam aduerſus Chriſtum erexit. Sua quidem anathemata, non ſecus ac fulmina, magno impetu in nos vibrat: ſed quæ ſecurè contemnere velut inanes ampullas licet. Ex aduerſo autem Spiritus ſanctus horribile anathema hic nobis dictat, quo vſque ad vltimos inferos cum toto ſuo ſplendore & pompa mergatur. Nec verò Pontifice aliquo opus eſt qui maledictionem in eum pronuntiet, quando ſemel Chriſtus pueros hac poteſtate donauit, vbi ratum habuit eorum clamorem, ſicuti alij Euangeliſtæ narrant.

Coloſſ. 2. 9

14 *Quum autem inueniſſet Ieſus aſellum.*) Hanc hiſtoriæ partem magis diſtinctè alij Euangeliſtæ narrant: nempe quod duos miſerit Chriſtus ex ſuis diſcipulis qui aſinum adducerent. Iohannes, qui vltimus omnium ſcripſit, ſatis habuit rerum quæ iam à reliquis tractatæ erant ſummas breuiter notare. hinc fit vt multas circunſtantias omittat. Species autem repugnantiæ quæ pleroſque turbat, non magno negotio diſcutitur. Quòd Matthæus dicit Chriſtum ſuper aſinam ſediſſe, & pullum eius, ſynecdochicè accipi debet. Quidam fingunt inſediſſe primùm aſinæ, deinde eius pullo, & ex ſuo figmento allegoriam eliciunt, quòd primùm inſederit Iudaico populo, qui ferendo Legis iugo pridem aſſuetus erat: poſtea Gentes, tanquam rudem ac nouitium aſellum ſibi ſubiecerit. Sed illud ſimpliciter verum eſt, Chriſtum ſuper aſinum equitaſſe, qui vnà cum matre adductus fuerat: & conueniunt Prophetę verba, apud quem repetitio eſt Hebręis ſatis trita, quę idem bis diuerſis verbis exprimit, *Super aſinum,* inquit, *& ſuper filium ſubiugalis.* Euangeliſta noſter, qui breuitati ſtudet, omiſſo priore membro, poſterius tantùm adducit. Porrò Zacharię vaticinium, quod tunc impletum fuit, Iudęi quoque ipſi de Meſſia exponere coguntur: interea tamen nos ſubſannant, quòd aſini vmbra deluſi, filio Marię tribuamus Meſſiæ honorem. Atqui longè aliis teſtimoniis nititur fides noſtra. Nec verò quum dicimus Ieſum eſſe Chriſtum, hinc ordimur, quòd aſino inſidens Hieroſolymam ſit ingreſſus. Conſpicua enim in eo fuit

Cap. XII. gloria, qualis decebat Filiũ Dei, ficuti habuimus primo capite. Præcipuè autem Diuina eius virtus in resurrectione effulsit. Verùm hæc non spernẽnda est confirmatio, quòd Deus mirabili sua prouidentia in isto ingressu, quasi in aliquo theatro, completum Zachariæ vaticinium proposuit. *Ne timeas.* In hac Prophetæ sententia, vt eam Euangelista recitat, notandum est primò non aliter tranquillam animis nostris quietem constare, nec aliter nobis metum & trepidationem eximi, quàm vbi Christum inter nos regnare scimus. Alia quidem sunt Prophetæ verba (nam ad lætitiam & iubilum fideles hortatur) sed Euangelista noster expressit quomodo animi nostri solido gaudio exultent: nempe vbi ademptus est metus, quo torqueri omnes necesse est, donec reconciliati Deo pacem illam habeant: quæ ex fide nascitur. Hoc ergo boni nobis per Christum obtingit, quòd liberati à Satanæ tyrannide, confracto peccati iugo, soluto reatu, morte abolita, securè gloriamur, Regis nostri præsidio freti, sub *Rom. 5. 1.* cuius tutela positis nihil periculi timendum est. Non quòd vacui timore simus quandiu degimus in mundo: sed quia fiducia quæ in Christum recumbit, omni timore superior est. Quum adhuc procul abesset Christus, iubebat tamen Propheta lætos esse atque hilares illius seculi pios homines quia venturus esset. *Ecce* (dicebat) *Rex tuus veniet:* ergo ne timeas. nunc ex quo venit vt fruamur eius præsentia, eò fortius nobis cum timore luctandum est, vt ab hostibus nostris securi, placidè & alacriter regem nostrum colamus. Alloquebatur suo tempore Propheta Sionem: quia illic domicilium erat ac sedes Ecclesiæ: nunc ex toto quidem mundo Deus sibi Ecclesiam collegit: hæc tamen promissio peculiariter ad fideles dirigitur, qui se Christo submittũt vt in ipsis regnet. Quòd Christum inducit in asino equitantem, significat regnum eius à mundi pompa, splendore, opibus & potentia alienum fore: idque externa specie monstrari oportuit, vt spirituale esse omnes palàm agnoscerent.

16 *Hæc verò non cognouerunt discipuli eius primùm: sed quando glorificatus fuit Iesus, tunc recordati sunt quòd hæc erant de eo scripta, & hæc fecerant illi.*

17 *Testimonium ergo reddidit turba quæ cum eo erat quum Lazarum vocasset ex sepulchro, & suscitasset eum ex mortuis.*

18 *Propterea occurrit illi turba, quia ipsum audierat hoc signum fecisse.*

19 *Pharisæi porrò dixerunt inter se, Videtis quòd non proficitis quicquam? ecce mundus post eum abiit.*

16 *Hæc non cognouerunt*) Quemadmodum non germinat semen simulac in terram iactum est, ita nec statim operum Dei fructus emergit. Ministri Dei, sunt ad complendam prophetiam Apostoli: sed quid agant non intelligunt. Audiunt turbæ clamorem, nec illum confusum, sed quòd distinctè Christus Rex salutabatur: non tamen assequuntur quorsum hoc tendat, nec quid sibi velit. Est ergo illis inane spectaculum, donec aperit Dominus oculos. Quum dicitur, *Recordatos esse tandẽ quòd hæc de ipso scripta essent*, causa notatur tam crassæ ignorantiæ quæ scientiam præcessit: nempe quia tunc ducem non habebant Scripturam ac magistram, quæ ipsorum mentes ad rectam purámque considerationem dirigeret. nos enim nisi verbo Dei præeunte cæci sumus. Quanquam ne hoc quidem sufficit, vt nobis verbum Dei luceat, nisi vicissim illuminet oculos nostros Spiritus, qui alioqui ad plenam lucem cæcutiret. Hac gratia suos discipulos Christus post suam resurrectionem dignatus est: quia nondum aduenerat maturum tẽpus quo Spiritus sui diuitias quasi larga manu effunderet, donec receptus esset in gloriam cælestem, vt cap. 7. †. 39. habuimus. Nos verò hoc exemplo edocti, iudicium de omnibus quæ ad Christum pertinent, ex Scriptura, non proprio carnis nostræ sensu facere discamus. Teneamus deinde hanc peculiarem esse Spiritus gratiam, vt temporis successu nos erudiat, ne in reputandis Dei operibus stupidi simus. Membrum istud, *Quòd hæc de eo erant scripta, & hæc fecerant illi*, sic interpretor, quòd tunc venit primùm in mentem discipulis, non temere hæc facta fuisse Christo, neque homines istos inaniter lusisse, sed totum hoc negotium Dei prouidentia fuisse gubernatum: quia impleri necesse erat quæcunque scripta fuerant. Proinde ita resolue, Hæc ei fecerunt, sicut de ipso scripta erant.

17 *Testimonium reddit turba.*) Iterum repetit quod dixerat, multos fama tanti miraculi excitatos venisse Christo obuiam. Ideo enim turmatim exeunt quia passim sparsus fuerat rumor de Lazaro in vitam restituto. Iustam ergo materiam habebant isti cur filio Mariæ tribuerent Christi honorem, quum tam insignis eius virtus illis nota esset.

19 *Videtis quòd non proficitis quicquam?*) His verbis ad maiorem se rabiem instigant. Est enim quædam ignauiæ exprobratio, acsi dicerent, Plebem ideo ad Christum deficere quòd nimis tardi essent ac molles. Hic loquendi mos est desperatis hominibus, quum se ad extrema quæque tentanda parant. Quòd si tanta est ad malum pertinacia Dei hostibus, longè constantiores in recto proposito nos esse decet.

20 *Erant autem quidam Græci ex iis qui ascenderant vt adorarent die festo.*

21 *Hi ergo accesserunt ad Philippum, qui erat ex Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, volumus Iesum videre.*

22 *Venit Philippus, & dicit Andreæ, rursus Andreas & Pilippus dicunt ipsi Iesu.*

23 *Iesus autem respondit illis, dicens, Venit hora vt glorificetur Filius hominis.*

24 *Amen amen dico vobis, nisi granum tritici, quum cecidit in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum affert.*

25 *Qui amat animam suam, perdet eam, & qui odit animam suam in mundo hoc, in vitam æternam*

æternam custodiet eam.

26 *Si quis mihi ministrat, me sequatur: & vbi ego sum, illic etiam minister meus erit. quòd si quis mihi ministrauerit, honorem illi habebit Pater.*

20 *Erant autem quidam Græci.*) Non existimo Gentiles fuisse, vel incircuncisos: quia paulo pòst sequitur, venisse vt adorarent. Atqui seuerè hoc prohibitum erat legibus Romanis, & acriter vindicabant Proconsules aliique magistratus, siquis patrio cultu relicto ad Iudaismum transiisse compertus esset. Iudæis verò qui per Asiam & Græciam dispersi erant, licebat mare traiicere vt sacrificia offerrent in templo. Deinde nunquam passi fuissent Iudæi misceri sibi in solenni Dei cultu Gentiles, quia putassent hoc modo se & tēplum & sacrificia pollui. Tametsi autem progeniti erāt ex Iudæis, quia tamen procul trans mare habitabant, non mirum est si eos Euangelista inducat tanquam hospites, & eorum omnium ignaros quæ tunc Hierosolymæ & in vicinis locis fiebant. Sensus ergo est Christum non modò ab incolis Iudææ, qui ex pagis & vrbibus ad diem festum venerant, fuisse pro Rege exceptum, sed ad homines quoque transmarinos, qui ex longinquis terris venerant, famam eius manasse. *Vt adorarent.* Poterant id quoque in patria: sed Iohannes solennem cultum designat, qui cum sacrificiis erat cōiunctus. Quamuis enim religio & pietas non esset templo affixa, non tamen alibi licebat sacrificia Deo offerre, neque alibi habebant Arcam testimonij quæ Diuinæ præsentiæ symbolum esset. Spiritualiter quotidie domi suæ quisque Deum colebat: simul tamen externa cultus professio sanctis sub Lege præstanda erat qualis præcepta erat à Mose, vt se in templo sisterent coram facie Domini: in quem finem ordinati erant dies festi. Quòd si tam longa peregrinatio ab istis magno sumptu, maiore molestia, nec sine periculo suscepta fuit, ne externam pietatis suæ professionem negligerent: qualis hodie excusatio obtendi potest, nisi domi nostræ verum Deum nos colere testamur? Cessauit quidem Legalis cultus: sed Dominus Baptismum, & sacram Cœnam, & publicū orandi ritum Ecclesiæ suæ reliquit, in quibus se exerceant fideles. Horum ergo neglectus nimis frigidum pietatis studium in nobis esse prodit.

21 *Accesserunt ad Philippum.*) Hoc reuerentiæ signum est quòd Christum non compellant, sed per Philippum cupiunt patefieri sibi accessum. Reuerentia enim modestiam semper ex se gignit. Quòd autem hinc colligunt Papistæ inuocandos esse mortuos vt nobis apud Christum & Patrem sint Patroni, magis ridiculum est quàm vt refutatione indigeat. Loquuntur Græci coràm cum Philippo: qui mortuos inclamat, à quibus est separatus, quid obsecro habet simile? Sed hi sunt humanæ audaciæ fructus, postquam semel extra verbi Dei metas vagari sibi permisit. Sanctorum inuocationem temere commenti sunt Papistæ ex suo cerebro: nunc vt sibi fallacem ex verbo Dei prętextum concilient, corrumpunt ac lacerant Scripturam, ac indignis eam ludibriis exponere non dubitant.

23 *Venit hora.*) Multi hoc de morte exponunt, quia per eam illustrata fuit Christi gloria. itaque, secundum eos, Christus iam instare mortis suæ tempus pronuntiat. Sed ego potius ad Euangelij publicationem refero: acsi dixisset notitiam sui mox spargendam fore per omnes mundi plagas. Ita voluit consternationi occurrere, in quam discipulos coniicere mors ipsius poterat. Ostendit enim non esse cur animis concidant, quia Euangelij doctrina nihilominus per totum orbem publicabitur. Porrò ne ista gloriæ cogitatio paulò pòst euanescat, vbi adiudicatus fuerit morti, suspensus in cruce, ac demum sepultus: maturè anticipat, & mortis suæ ignominiam gloriæ nihil obstare admonet. Ad eam rem aptissima similitudine vtitur, *Nisi*, inquit, *granum frumenti mortuum fuerit*, siue putrescat, aridum manet ac sterile. Mors autem seminis melius ipsum viuificat, vt inde prodeat fructus. In summa, Christus mortem suam sationi comparat, quæ dum videtur ad interitum tritici tendere, longè vberioris prouentus causa est. Quanquam autem pręsenti temporis articulo maximè admonitio hæc necessaria erat; perpetuum tamen vsum habet in Ecclesia: Ac primum à capite incipere conuenit. Terribilis illa species ignominiæ & maledictionis, quæ apparet in morte Christi non modò obscurat eius gloriam, sed è conspectu nostro prorsus tollit. Non est igitur in morte solâ hærendum, sed fructus quem protulit resurrectio, simul reputandus est. Ita nihil impediet quominus vndique refulgeat eius gloria. Hinc deinde ad mēbra transeundum est, neque enim solum in morte interire nos putamus, sed vita quoque nostra instar est perpetuæ mortis, Coloss. 3. a 3. Actum ergo de nobis erit nisi ista consolatio succurrat, quâ nos erigit Paulus, Si exterior homo noster corrumpitur, interior renouatur de die in diem. Sit igitur hæc continua piorum meditatio, quum premuntur variis ærumnis, quum angustiis constricti tenentur, quum fame, aut nuditate, aut morbis laborant, quum iniuriis vexantur, quum videntur singulis momentis propemodum à morte absorbendi, hanc esse sationem, quæ suo tempore fructum proferet. 2. Cor. 4. 16.

25 *Qui amat animam suam.*) Doctrinæ exhortationem Christus annectit: nam si mori nos oportet vt fructum feramus, patienter ferēdum est vt Deus nos mortificet. Quia autem vitę amorem & odium inter se opponit, tenendum est quid sit vitam amare & odisse. Qui immodico vitæ præsentis desiderio implicitus nō potest nisi coactus mundum relinquere, vitā amare dicitur: qui autē per contemptū vitæ huius alto animo ad mortem pergit, dicitur vitam odisse: non quòd simpliciter vita odio habenda sit (quæ meritò censetur inter summa Dei beneficia) sed quia eam libenter abiicere debent fideles quum eos à Christi accessu remoratur. quemadmodum siquis onus molestū & incōmodum, quum vult aliò properare, à suis humeris excutiat. In summa, vitam hanc amare non per se malum est, modò in ea tantùm peregrinemur, semper ad scopum nostrum intenti. Nam hic legitimus est amandæ vitæ modus, si in ea manemus quandiu Domino visum fuerit, & eiusdem arbitrio subinde parati sumus ab ea migrare: vel (vt vno verbo dicā) si eam quasi manibus gestantes offerimus Deo in sacrificium. Quisquis vltra addictus est præsenti vitæ, vitam suam

Cap. XIII.

perdit, hoc est, coniicit in perpetuum exitium. Perdere enim hîc non significat amittere, aut facere rei charæ iacturam, sed exitio tradere. Satis vulgare est, *Animæ* nomen pro vita accipi. Quidam pro sede affectuum hoc loco accipiunt. ac si dixisset Christus, qui carnis suæ votis nimium indulget, ille animam suam perdit. Sed hoc nimis coactum est: illud alterum simplicius, quòd is demum optimam habet vitæ perpetuò fruendæ rationem qui eam negligit. Porrò vt clarior sit sensus particula *In mundo*, quæ semel tantùm exprimitur, bis repetenda est: vt sensus sit, pessimè eos vitæ suæ consulere qui eam in mundo amant: rursum eos verè scire quomodo seruanda sit vita, qui eam in mundo contemnunt. Et certè quisquis mundo affixus est, cælesti vita vltro se priuat, cuius non aliter futuri sumus hæredes, nisi inquilini simus & hospites in mundo. Ideo belluinus est ille affectus, qui regnat in omnibus incredulis, dum esse appetentes, suum illud esse in mundo includunt. hinc fit vt quo quisque magis solicitè intentus est in suam salutem, à regno Dei, (hoc est à vera vita) se alienet. *Qui odit animam suam.* Iam admonui hoc comparatiuè esse dictum: quia spernenda sit vita quoties nobis impedimento est ne Deo viuamus. Nam si præponderet cælestis vitæ meditatio in cordibus nostris, nullius momenti erit mundus vt nos retineat. Hinc etiã soluitur quæ hîc posset obiici quæstio, Multi per desperationem, aut aliis de causis (ac vitæ præsertim tædio) mortem sibi consciscunt: quos tamen non dicemus saluti suæ prospicere: alios ad mortem rapit ambitio, qui simul in æternum se præcipitant. Sed hic Christus disertis verbis odium aut contemptum caducæ vitæ commendat, quem ex sensu vitæ melioris concipiunt fideles. Proinde quisquis in cælum non respicit, nondum didicit quomodo seruanda sit vita. Porrò hoc posterius membrum addidit Christus vt terrorem incuteret terrenæ vitæ nimium cupidis: quia si demersi sumus in amorem mundi, vt non facile sit eius obliuisci, fieri non potest vt in cælum pergamus. Sed quũ tam violenter Christus nos expergefaciat, nimis absurdum esset exitialem somnũ dormire.

26 *Si quis mihi ministrauerit.*) Quò mors minus nobis acerba sit ac molesta, Christus ad eam libenter subeundam exemplo suo nos inuitat. Pudebit certè hoc honoris recusare vt simus eius discipuli. atqui non alia lege nos in suorum numerum admittit, nisi quam ipse præmonstrat viam sequamur. Est autem nobis dux itineris ad obeũdam mortem. Mitescit ergo & quodammodo suauis redditur mortis acerbitas, dum nobis eius subeundæ conditio cum Filio Dei communis est. Ergo tantum abest vt nos propter crucem abhorrere à Christo conueniat, vt potius in eius gratiam mors oppetenda sit. Eodem pertinet quod sequitur, *Et vbi ego sum, illic minister meus erit.* Exigit enim ne recusent sui ministri se morti subiicere, ad quam præire ipsum vident. Neque enim æquum est vt quicquam habeat separatum minister à domino suo. Futurum tempus in verbo *Erit* positum est vice Imperatiui, more Hebraico. Aliis videtur esse consolatio, quasi promitteret Christus consortes suæ resurrectionis fore quibus graue non fuerit simul mori: sed illud quod dixi probabilius est. Postea enim additur consolatio, quod Pater mercede non frustrabitur Christi ministros, qui indiuidui fuerint illi comites tam in vita quàm in morte.

27 *Nunc anima mea turbata est, & quid dicam? Pater, serua me ex hac hora: sed propter ea veni in horam hanc.*
28 *Pater glorifica nomen tuum. Venit ergo vox è cælo, Et glorificaui, & iterum glorificabo.*
29 *Turba ergo quæ stabat, & audierat, dicebat tonitru factum esse: alij dicebant, Angelus ei loquutus est.*
30 *Respondit Iesus, & dixit, Non propter me hæc vox facta est, sed propter vos.*
31 *Nunc iudicium est mundi huius: nunc princeps mundi huius eycietur foras.*
32 *Et ego si exaltatus fuero à terra, omnes traham ad meipsum.*
33 *Hoc autem dicebat, significans qua morte esset moriturus.*

27 *Nunc anima mea.*) Videtur initiò sententia hæc multùm discrepare à proximo sermone. Illud plusquam heroici pectoris signum erat, hortari suos non modò ad subeundam mortem, sed libenter & cupidè oppetendam vbi res ita postulat: nunc mortem refugiendo, mollitiem suam fatetur: Nihil tamen hîc legimus quod non optimè conueniat, quemadmodum quemque fidelium propria experientia docet. Si rideant nasuti homines, nihil mirum: neque enim potest hoc intelligi nisi praxis accedat. Cæterùm saluti nostræ vtile fuit, imò necessarium fit, affici Filium Dei. In morte eius præcipuè expiatio consideranda est, qua iram & maledictionem Dei placauit. Id porrò fieri non poterat quin reatum nostrum in se transferret. Mortem igitur quam subibat, horroris plenam esse oportuit: quia satisfactione pro nobis defungi non poterat quin horribile Dei iudicium sensu suo apprehenderet. Vnde melius cognoscitur peccati atrocitas, cuius tam diram pœnam ab vnigenito Filio exegit cælestis Pater. Sciamus ergo mortem non fuisse delicias aut lusum Christo, sed in extremos vsque cruciatus deiectum fuisse nostra causa. Nec verò absurdum fuit, Dei Filium sic turbari: Diuinitas enim occulta neque vim suam exerens, quodammodo quieuit, vt locum expiationi faceret. Ipse autem Christus non modò carnem nostram, sed humanos affectus induerat. Fuerunt quidem voluntarij isti in eo affectus: (quia non coactus timuit, sed quia timori sponte se subiecerat) statuendum est tamen, verè non fictè timuisse. Quãquam in hoc reliquis hominibus fuit dissimilis, quod affectus suos habuit temperatos in obedientiam iustitiæ Dei: sicuti alibi dictum est. Altera etiam vtilitas hinc ad nos redit. Si nulla in Christo fuisset turbatio ex mortis timore, quis nostrûm putaret ad se spectare eius exemplum? Neque enim mortem sine doloris sensu oppetere nobis datum est: sed quum audimus non fuisse

in eo

in eo ferreum robur, colligimus animos ad eum sequendum. neque obstat nobis carnis infirmitas, quæ mortem expauescit, quin duci nostro comites nos addamus ad luctandum. *Et quid dicam?* Hic tanquam sub oculis cernimus quanti constiterit salus nostra Dei Filio, dum in vltimas angustias redactus, neque verba inuenit quibus exprimat doloris vehementiam, nec consilium secundum hominem. Quod autem vnum restat, confugit ad preces, & se liberari à morte postulat. Rursum quia simul videt se æterno Dei consilio, destinatum esse victimam pro peccatis, votum illud quod ingens mœstitia expresserat, mox corrigit, & quasi iniecta manu seipsum retrahit, vt totus aquiescat Patris arbitrio. Notandi sunt hoc loco quinque gradus. nam primũ locum tenet queremonia, quæ erumpit ex immẽso dolore: secundò sentit se opus habere remedio, &, ne metu obruatur, secum quærit quidnam sit agendum: tertiò, ad Patrem se recipit, eúmque liberatorẽ implorat: quartò votum quod agnoscit vocationi suæ aduersum, retractat, & quiduis pati præoptat quàm vt non impleat quod sibi à Patre iniunctum est: postremò vna Dei gloria contentus, reliqua omnia obliuiscitur, ac pro nihilo ducit. Sed videtur hoc parum decere Filium Dei, quòd votum illi inconsideratè effluit cui statim renuntiandum est vt Patri obediat. Fateor certè hanc esse crucis stultitiam, quæ scandalo est superbis hominibus. Sed quò se magis exinaniuit gloriæ Dominus, eò luculentius habemus immensi eius amoris erga nos specimen. Cæterùm memoria tenendum est quod prius admonui, humanos affectus, à quibus Christus immunis non fuit, puros in eo fuisse, & à peccato immunes. ratio est, quia compositi erant, & temperati ad Dei obsequium. Neque enim obstat quin mortem naturaliter horreat Christus, & tamen cupiat parẽre Deo: nempe secundùm diuersos respectus. Hinc illa correctio, quum dicit, *Propterea veni in hanc horam.*) Vtcunque enim mortem per se timere liceat, quia tamen reputat quorsum missus sit, & quid exigat Redemptoris officium, conceptum ex naturæ sensu horrorem Patri domandum offert: vel potius eo domito, liber & solutus ad exequendum Dei imperium se accingit. Quòd si Christi affectus omni vitio puros ita subigi oportuit vt Patri obsequens esset, quanto studio in hoc incumbere nos oportet, quando totidem Dei sunt inimici in nobis quot ex carne nostra affectus scaturiunt? Sit hæc igitur piorum meditatio, vim sibi facere donec seipsos abnegauerint. Simul notandum est non tantùm affectus eos esse frænandos qui ex diametro pugnant cum Dei voluntate, sed qui vocationis nostræ cursum impediunt, etiamsi aliàs praui non sint nec vitiosi. Hoc vt clarius pateat, in primo gradu locanda est Dei voluntas: in secundo voluntas hominis syncera & integra, qualem Deus Adæ indiderat, & qualis in Christo fuit: in postremo nostra, quę peccati contagione infecta est. Voluntas Dei regula est cui subiici oportet quicquid est inferius. Iam pura naturæ voluntas Deo per se rebellis non erit: homini tamen, etiamsi totus ad rectitudinem formatus sit, multa impedimenta occurrent, nisi suos affectus Deo subigat. Christo igitur vnum & simplex certamen fuit, vt quod naturaliter timebat, timere desineret, quum agnoscit aliter Deo placere. Nobis autem duplex est, quia cum carnis nostræ contumacia luctandum est. Hinc fit vt fortissimi quique athletæ nunquam tamen absque vulnere superent. *Pater serua me.* Hic ordo nobis seruandus est quoties vel metu angimur, vel vrimur dolore, vt statim corda nostra se ad Deum efferant. Nihil enim deterius est vel magis noxium quàm intus alere quod nos cruciat. sicuti videmus bonam mundi partem se arrodere cæcis tormentis: atque in omnibus qui ad Deum non assurgunt; hæc iusta est socordiæ pœna, ne quicquam leuationis sentiant.

28 *Pater glorifica nomen.*) His verbis, Patris gloriam se aliis omnibus præferre testatur, etiam posthabita & neglecta vitæ ratione. Atque hæc vera demum est votorum omnium moderatio, si Dei gloriam ita expetimus, vt reliqua omnia locum ei cedant. Hæc enim compensatio abundè nobis sufficere debet, vt quæcunque grauia & molesta sunt, æquo animo feramus. *Et glorificaui*, Tãtundem valet acsi dixisset, Perficiam quod cœpi. neque enim Deus opus manuum suarũ inutilum deserit, vt habetur Psal. 138.8. Cæterùm quia Dei consilium fuit crucis scandalo occurrere, nõ modò promittit gloriosam fore Christi mortem, sed simul tot decora commendat, quibus eam iam prius ornauerat.

29 *Tonitru factum esse.*) Hoc certè prodigio simile, quòd ad tam apertum miraculum stupida fuerit turba quæ adstabat. Quidam surdis auribus quasi confusum sonum accipiunt quod distinctè protulerat Deus: Alij minus hebetes, multum tamen diminuunt ex maiestate Diuinæ vocis, quum Angelum fingunt authorem. Sed idem hodie quoque vsu venit. nam satis articulatè loquitur Deus in Euangelio, & illic vis & energia Spiritus se profert, quæ cælum & terram concutere debeat: sed tam frigida est apud multos doctrina, quasi tantùm ab homine mortali prodiret: aliis verò balbus est Dei sermo ac barbarus, non secus ac tonitru. Quæritur tamen an frustra & sine vllo profectu vox illa de cælo insonuerit? Respondeo, quòd hîc turbæ Euangelista tribuit, nonnisi in partem competere. Fuerunt enim præter Apostolos etiam aliqui minus sinistri interpretes: sed Euangelista breuiter notare voluit quid promiscuè in mundo fieri soleat: nempe quòd maior pars Deũ audiens clare & sonorè loquentẽ, non audit.

30 *Non propter me.*) Annon confirmatione opus habuit Christus, vel minorem eius curam quàm nostri habuit Pater? Sed tenendum est illud principium, sicuti Christus nostra causa carnem induit, ita quicquid bonorum accepit à Patre, nostra causa fuisse illi collatum. Deinde hoc quoque verum est, vocem è cælo fuisse editam populi respectu. neque enim externo miraculo opus ipse habebat. Porrò hîc tacita est exprobratio quòd Iudæi quasi lapidum instar, surdi sint ad Dei vocem: nam quum eorum causa loquatur Deus, nihil excusationis habet eorum ingratitudo, dum aures non accommodant.

31 *Nunc iudicium est mundi.*) Iam Dominus, quasi certamine defunctus, & iam non timoris solùm, sed mortis quoque victor exultat. Magnificè enim fructum mortis suæ prædicat, quæ discipulis consternationis poterat causa esse. *Iudicij* nomen aliis reformationem, aliis damnationem significat. ego prioribus magis assentior, qui ita

Cap. XII.

exponunt, quòd mundus in legitimum ordinem restituendus sit. nam vox Hebraica *Mishpat*, quæ per *Iudicium* redditur, rectam constitutionem significat. Scimus autem extra Christum nihil in mundo nisi confusum esse. Etsi autem iam regnũ Dei erigere cœperat Christus, mors tamen eius verum demum status rite compositi exordium,& plena mundi instauratio fuit. Notandum tamen simul quod hæc in mundo rectitudo constitui nequeat quin regnum Satanæ prius aboleatur, quin redigatur in nihilum caro, & quicquid Dei iustitiæ aduersum est. Denique necessum est vt mundi nouitatem mortificatio præcedat. Quare pronuntiat Christus eiiciendum esse mundi principem: quia hinc dissipatio & deformitas, quòd dum tyrannidem vsurpat Satan, grassatur iniquitas. Eiecto itaque Satana, mundus à defectione reuocatur sub Dei imperium. Si quis roget quomodo deiectus in morte Christi fuerit Satan, qui assiduè bellare non desinit: respondeo eiectionem hanc non restringi ad exiguum aliquod tempus, sed describi insignem illum mortis Christi effectum qui quotidie apparet.

32 *Quum exaltatus fuero.*) Sequitur modus statuendi iudicij, quòd scilicet Christus in crucem sublatus omnes ad se colliget, vt è terra in cælum ipsos attollat. Dicit Euangelista Christum speciem mortis suæ indicasse. Non dubium ergo est quin sensus sit, crucem instar vehiculi fore, quo secum ad Patrem omnes attollat: Videri tunc poterat euectus è terra, nequid amplius illi cum hominibus commune foret: sed longè aliter cessurũ pronuntiat: vt scilicet trahat sursum ad se qui in terra defixi erant. Quanquam autem alludit ad formam mortis, generaliter tamen intelligit, mortem suam non fore dissidium quo separetur ab hominibus, sed nouam terræ in cælum attrahendę rationem. Quòd *Omnes* dicit, referendum est ad Dei filios, qui ex grege sunt. Assentior tamẽ Chrysostomo, qui particula vniuersali vsum esse Christum tradit, quia ex Gentibus pariter & Iudæis colligenda esset Ecclesia, secundum illud, Erit pastor vnus & vnum ouile. Vetus interpretatio Latina habet, Omnia traham ad me: & Augustinus ita legendũ contendit: sed consensus Græcorum omniũ codicũ pluris apud nos valere debet. Suprà 10. 16.

34 *Respondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege quòd Christus in æternum manet: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis? Quis est iste Filius hominis?*

35 *Dixit ergo illis Iesus, Adhuc ad breue tempus lumen vobiscum est: ambulate donec lumen habetis, ne tenebræ vos comprehendant: & qui ambulat in tenebris, non nouit quo vadat.*

36 *Donec lumen habetis, credite in lumen, vt filij luminis sitis. Hæc loquutus est Iesus, & abiẽs absconditus est ab illis.*

34 *Nos audiuimus ex Lege.*) Non dubium est quin malignè verba Christi cauillari propositum illis fuerit: ideo sua eos malitia excæcat, vt in clara luce nihil cernant. Negant Iesum sibi habendum pro Christo, qui se moriturum dixerit, quum Lex Messiæ perpetuitatem tribuit. Quasi verò non habeatur vtrunque disertè in Lege expressum, quòd vbi mortuus fuerit Christus, florebit eius regnũ vsque in finem mundi. Isti verò ex secundo membro calumnię ansam arripiunt. Principium autem erroris fuit quòd ex sensu carnis splendorem regni Messiæ æstimabant. Hinc fit vt Christum respuant, quia non respondet eorum figmento. Sub *Legis* nomine Prophetas etiam comprehendunt: & tempus præsens in verbo *Manendi* pro futuro ponitur, secundum phrasin Hebraicam. Interrogatio ista, *Quis est iste Filius hominis?* ludibrium in se continet, acsi Christus breui illa refutatione victus iaceret. Vnde apparet quàm arrogans sit inscitia: perinde enim est acsi dixissent, I nunc, ac te Christum esse iacta, quum tua ipsius confessio te nihil affine habere coarguat.

35 *Adhuc ad breue tempus.*) Tametsi hoc responso Dominus benignè eos admonet, simul tamen acriter eos pungit: obiurgat enim eos quòd in luce cæcutiant, & simul denuntiat breui lucem ablatum iri. Quum dicit *Exiguum adhuc tempus* restare lucis, confirmat quod iam dixerat de morte sua. Quanuis enim lucem non corporalis suæ præsentiæ sed Euangelij intelligat, tamen ad discessum suum alludit. acsi diceret, Quum tunc abiero, non desinam lux esse: ita nihil mihi per tenebras vestras decedet. Quum dicit *Lumen* illis adesse, obliquè eos perstringit, quòd oculis clausis, lumen prætereant: ideóque indignos esse significat quorum soluatur obiectio, quia spõte sibi errandi materiam accersant. Quod dicit, *Lumen illis nonnisi ad breue tempus fulgere*, incredulis omnibus commune est: nam Dei filiis Scriptura Solem iustitiæ promittit oriturum qui nunquam occidat, Iesaiæ 60.19. Non fulgebit vobis posthac sol interdiu, neque luna per noctem: sed Dominus erit vobis in lucem æternam. Omnibus tamen sollicitè ambulandum est: quia lucis contemptum tenebræ sequuntur. Quæ & causa est cur tam densa nox & caliginosa antehac pluribus seculis mũdo incubuerit, quòd pauci dignati sunt ad cælestis sapientiæ fulgorem incedere. Nobis enim illucet Christus per Euangelium, vt quam monstrat salutis viam sequamur. Ergo qui Dei gratia non vtuntur, oblatum lumen quantum in se est extinguunt. Et (quo plus terroris incutiat) admonet quàm misera sit eorum conditio qui luce destituti toto vitæ cursu errant. Nam pedem mouere nequeunt sine lapsus vel etiam ruinæ periculo. Iam verò in tenebris nos esse pronuntiat Christus, nisi ipse nobis præluceat. Hinc collige quid valeat humanæ mentis perspicacia vbi ipsa sibi est dux & magistra extra Christum.

36 *Credite in lumen.*) Hortatur vt fide possessionem lucis retineant. *Filios* enim *Lucis* appellat, qui tãquam veri hæredes, ea in finẽ vsque fruuntur. *Hæc loquutus est Iesus.* Mirum videri posset cur se ab illis subduxerit qui tam cupidè eum exceperunt: sed ex aliis Euangelistis colligere prõptum est de hostibus haberi hîc sermonem, quos pium bonorum & simplicium studium pessimè vrebat. Nam aduenæ qui obuiã Christo progressi erant, eum prosequuti sunt in templum vsque, vbi, in Scribas & vrbanam turbam incidit.

37 *Porrò*

37 *Porrò quum*[a] *tanta signa fecisset coram ipsis, non crediderunt in eum:* — vel, tam multa.
38 *Vt sermo Iesaiæ Prophetæ compleretur quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro? & brachium Domini cui reuelatum est?* — Iesa. 53.1. Rom. 10. 16.
39 *Propterea non poterant credere, quia rursum dicit Iesaias:*
40 *Excæcauit eorum oculos, & indurauit cor eorum, vt non videant oculis, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.* — Iesa. 6. 9. Mat. 13. 14
41 *Hæc dixit Iesaias quum vidit gloriam eius, & loquutus est de ipso.*

37 *Quum tanta signa.)* Nequem impediat vel turbet quod Christus à Iudæis despectus fuerit scandalum hoc Euangelista remouet, ostendens præclaris & minimè ambiguis testimoniis fuisse instructum, quæ fidem illi & doctrinæ eius facerent: sed Dei gloriam & virtutem, quæ in miraculis palàm fulgebat, non fuisse à cæcis conspectam. Principio itaque tenendum est, per Christū non stetisse quin fidem sibi conciliaret apud Iudæos: quia pluribus miraculis abunde testatus est quisnam esset: ideo iniquum esse ac rationi minimè consentaneum vt eorum incredulitas quicquam illi detrahat. Sed quia ipsum multos tenere anxios & perplexos poterat, vnde tantus Iudæis stupor vt visibilis Dei potentia nihil eos moueret? vltra Iohannes progreditur, fidem scilicet nō ex communi hominum sensu nasci, sed singulare rarúmque Dei esse donum: atque hoc de Christo fuisse olim prædictum, quòd vix pauci Euangelio credituri essent.

38 *Vt sermo Iesaiæ.)* Non significat Iohannes necessitatem ex vaticinio Iudæis fuisse impositam: neque aliud protulit Iesaias quàm quod illi Dominus ex arcanis consilij sui thesauris patefecit. Tacente quidem Propheta id accidere oportuit: sed quia nesciebatur quid futurum esset nisi testatum Deus fecisset per os Prophetæ: rem alioqui hominibus obscuram & ferè incredibilem Euangelista in vaticinio, quasi in speculo, ante oculos ponit. *Domine quis credidit.* Duo sunt huius sententiæ membra: in priore Iesaias de Christo verba facere iam exorsus, quum præuideat, quicquid de Christo promulgat ipse, & deinde per Apostolos publicandum erat, passim à Iudæis reiectum iri, quasi ad immane prodigium stupens, exclamat, *Domine quis credet auditui nostro?* In secundo autem membro causam paucitatis agnoscit, quòd scilicet homines suo marte huc minimè perueniant: Deus autem non omnes vulgò illuminet, sed paucos Spiritus sui gratia dignetur. Quòd si inter Iudæos non debuit obstinata multorum incredulitas obstare fidelibus, quantumuis numero pauci essent: eadem hodie quoque apud nos valeat ratio, ne Euangelij nos pudeat, quanuis paucos habeat discipulos. In primis tamen notanda est ea ratio quæ subiicitur, quòd scilicet fideles non proprium acumen, sed Dei reuelatio faciat. *Brachij* nomine potentiam intelligi satis notum est. Dei brachium, quod in Euangelij doctrina inclusum est, Propheta latere admonet donec patefiat: ac simul testatur, non omnes promiscuè huius reuelationis esse participes. vnde sequitur, multos cæcitati suæ relinqui interioris lucis expertes, qui audiendo non audiant.

39 *Propterea non poterant credere.)* Hoc est aliquanto durius quia (vt verba sonant) obstructa Iudæis via, & præcisa credendi facultas fuit eo quòd Prophetæ vaticinium cæcitati eos addixerat, priusquam vtrumuis ipsi eligerent. Respondeo, nihil esse absurdi si accidere secus non potuit quàm Deus præuiderat. Sed notandum, simplicem nudámque Dei præscientiam rerum causam non esse. Quanquam hic non tam præscientię Dei quàm iudicij & vindictæ nobis habēda est ratio. Neque enim Deus quid è cælo speculetur facturos esse homines, sed quid ipse facturus sit pronuntiat: nempe quòd stupore & vertigine percutiet impios, vt de ipsorum malitia vltionem sumat. nam hic notatur causa propinqua: & inferior, cur verbum suum quod natura salutare est, Deus exitiale Iudæis ac mortiferum esse velit: nempe quòd sua malitia ita meriti essent. Hanc pœnam ipsis impossibile fuit effugere, quum semel Deo statutum esset ipsos in reprobum sensum conijcere, & verbi sui lucem illis vertere in tenebras. Nam posterius hoc vaticinium in eo dissimile est priori, quòd illic Propheta non alios credere testatur quàm quos Deus gratuito suo beneplacito illuminat, cuius causa non apparet. Nam quum ex æquo perditi sint omnes, Deus mera sua bonitate quos visum est à reliquis discernit. Hîc autem obdurationem commemorat, qua ingrati populi malitiam vltus est Deus. Hos gradus qui non obseruant, perperam diuersos Scripturæ locos confundunt.

40 *Excæcauit cor.)* Locus est ex sexto capite Iesaiæ sumptus, vbi Dominus maturè Prophetam admonet, non alium operæ eius quam docēdo insumet profectum fore, nisi vt deterior reddatur populus. Primùm ergo dicit, Vade, & dic populo huic, Audiendo audite & ne audiatis. Acsi diceret, Mitto te vt verba facias apud surdos. Postea subiicit, Excæca cor populi, &c. quibus verbis significat, verbum suum reprobis in pœnam se destinare, vt inde crassior reddatur eorum cæcitas, atque in altiores tenebras mergatur. Formidabile sanè Dei iudicium, quum humanas mentes doctrinæ luce ita obruit vt omni intelligentia priuentur: imò quum ex vnica eorum luce caliginem illis obducit. Porrò notandum est id accidentale esse verbo Dei quòd homines excæcat. nihil enim minus consentaneum quàm vt nihil à mendacio differat veritas, panis vitę mortiferum fiat venenum, & medicinâ augeatur morbus. Verùm id hominū malitiæ imputandum est, quæ vitam conuertit in mortem. Notandum præterea est, Dominum aliquando per seipsum excæcare hominum mentes, quum iudicio & sensu eas priuat: aliquando per Satanam & pseudoprophetas, quum eorum fallaciis illas dementat: aliquando etiam per suos ministros, quum illis noxia ac lethalis est salutis doctrina. Cæterùm modò fideliter incumbant Prophetæ in munus docendi, & laboris sui fructū Domino commendent, etiamsi minus ex voto succedat, eos deficere vel labascere non oportet. sufficiat potius quòd laborem suum Deo probari norunt, quamuis hominibus sit inutilis: imò odorem illum doctrinæ, quem sibi mortiferum reddunt

Cap. XII.

impij, bonum & suauem esse Deo, quemadmodũ testatur Paulus. *Cor* aliquando pro sede affectuum ponitur in Scriptura: sed hîc (vt in pluribus aliis locis) pars animæ intellectiua (quam vocant) notatur hac voce. In eundem modum loquitur Moses, Deut. 29. 4. Non dedit tibi Dominus cor ad intelligendum. *Vt non videant oculis.* Meminerimus sermonem haberi à Propheta de incredulis qui iam antè Dei gratiam respuerant. Certum quidem est tales fore omnes natura, nisi Dominus quos elegit, ad obsequium suum formaret: itaque ab initio par est & indifferens hominum conditio: sed postquam reprobi vltro & propria malitia Deo rebelles fuerunt, huic vindictæ locus est, vt in reprobum sensum coniecti ruere magis ac magis in suũ exitium non desinant. Proinde quòd Dominus eos conuerti non vult, ex eorum culpa manat, quia ipsi sibi desperationis fuerunt authores. Breuiter etiam his Prophetæ verbis docemur quale sit nostræ ad Deum conuersionis initium: nempe vbi corda illuminat, quæ ab ipso tandiu auersa esse necesse est dũ Satanæ tenebris occupantur. Contrà autem, ea est vis Diuinæ lucis vt nos ad se rapiat, & in imaginẽ Dei transformet. Fructus cõuersionis additur *Sanatio.* quo nomine intelligit Propheta Dei benedictionem ac prosperũm statum, adeóq. liberationem ex omnibus miseriis quæ ex ira Dei proueniunt. Iam si hoc repro bis contingit præter verbi naturam, tenenda est antithesis contrarij vsus, nempe in eum finem prę dicari nobis verbum vt nos illuminet in veram Dei notitiam, vt ad Deum conuertat, nosque illi reconciliet, quo beati ac fœlices simus.

2. Cor. 2. 15

41 *Hæc dixit Iesaias.*) Ne putarent lectores intempestiuè citari hoc vaticiniũ, disertè admonet Iohannes, Prophetam non vni seculo doctorem fuisse missum, quin potius ostẽsam illi fuisse Christi gloriam, vt eorum quæ sub regno eius futura erant, testis esset. Quorsum enim tendebant propheticæ reuelationes, nisi vt quod acceperant illi à Deo, reliquis quasi per manus traderent? Cæterum pro confesso sumit Euangelista quòd viderit Iesaias gloriã Christi. vnde colligit, doctrinã suã ad futurum regni illius statum accommodasse.

42 *Veruntamen etiam ex Principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, ne eÿcerentur extra synagogam.*

43 *Dilexerunt enim gloriam hominum magis quàm gloriam Dei.*

44 *Iesus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.*

45 *Et qui videt me, videt eum qui misit me.*

46 *Ego lux in mundum veni, vt quicunque credit in me, in tenebris non maneat.*

42 *Veruntamen etiam.*) Quum Iudæi confuso strepitu & ferocia Christum tam proteruè reiicerent, videri poterant ad vnum omnes conspirasse. dicit tamen Euangelista in illa communi insania gentis multos sanæ mentis fuisse. Memorabile sanè exemplum gratię Dei: nam impietas vbi semel præualuit, quædã est vniuersalis lues, quæ sua contagione singulas corporis partes inficit. Singulare ergo Dei donum est quum in populo ita corrupto sinceri aliqui manent. Quanquam eadem Dei gratia hodie quoque perspicitur in mundo: nam quantumuis passim grassetur impietas & Dei cõtemptus, ac furiosè conentur innumeri exterminare prorsus Euangelij doctrinam, subinde tamen aliquos inuenit recessus: ita fit vt suas quasdã stationes habeat fides, ne prorsus exulet à mundo. Particula *Etiam* est emphatica: nã in ordine Principum tam infestum & capitale Euangelij odium erat, vt incredibile esset vnum aliquem illic posse fidelem inueniri. eo magis admiranda Spiritus Dei virtus fuit, quæ eo penetrauit quò nullus accessus patebat. Quanquam non fuit illud vnius ætatis vitium, quòd præfracti & immorigeri Christo fuerint Principes: honor enim & opes & dignitas comitem ferè habent superbiam. Quare difficile est spontanea humilitate domari qui arrogantia inflati vix se homines esse agnoscunt. Quisquis ergo in mundo excellit, suam magnitudinem, si sapiat, habebit suspectam, ne illi sit obstaculo. Quòd *Multos* fuisse dicit, non ita accipias quasi aut maior aut dimidia pars fuerit: nam aliis comparati, quorum ingens erat turba, pauci erãt: sed iidem erant multi, si in se reputarentur. *Propter Pharisæos.* Impropriè loqui videtur, dum fidẽ à confessione separat. Corde enim creditur ad iustitiam, ore confessio fit ad salutem: nec fieri potest quin fides in corde accensa flammam suã proferat. Respondeo, hic notari quanta fuerit in illis fidei imbecillitas, qui adeò tepebant, vel potius frigebant. In summa, significat Ioannes Christi doctrinam amplexos esse quia à Deo profectam cognoscerent: sed non fuisse viuam in illis fidem, nec qua decet virtute præditam: quia non dat suis Christus Spiritum timoris, sed constantiæ, vt liberè & intrepidè confiteri audeant quod ab ipso didicerunt. Etsi non arbitror istos prorsus obmutuisse: sed quia non satis ingenua erat eorum confessio, Euangelista meo iudicio, simpliciter negat suam fidem professos esse. Ista enim legitima erat professio vt palàm Christo nomen darent. Quare nemo sibi blandiatur qui vlla in parte tegit ac dissimulat fidem suam, ne incurrat in hominum odia. Nam quantumuis odiosum sit Christi nomen, non est excusabilis timiditas quæ ab eius confessione vel minimum deflectere nos cogit. Obseruat etiam minus esse in principibus fortitudinis & constantiæ: quia ferè in illis regnat ambitio, qua nihil magis seruile est. Atque (vt vno verbo dicam) terreni honores quasi aureis compedibus hominem ligant, ne liberè officium suum faciat. Quo æquius obscuris & tenuibus sors sua ferenda est: quia multis (saltem pessimis) laqueis soluti sunt. Magnos interea & nobiles cum sua luctari fortuna decet, ne ipsos impediat quominus se Christo submittant. Pharisæos terrori fuisse commemorat Iohannes: non quòd per alios Scribas & Sacerdotes cuiquam impunè liceret Christi se vocare discipulũ: sed quia sub zeli specie impotentior in istis feruebat sæuitia. Eximia quidem virtus est tuendæ religionis zelus: sed vbi subest hypocrisis, nulla potest fingi pestis nocentior. Quo magis rogandus est Dominus vt nos mo-

nos moderetur certa Spiritus sui regula. *Ne eycerentur extra synagogam.)* En quid illis obstiterit, nempe infamiæ metus: quia eiecti fuissent è Synagoga. Porrò hinc apparet quanta sit hominum prauitas, quæ optima quæque Dei instituta non modò corrumpit & adulterat, sed in exitialem tyrannidem vertit. Excommunicatio neruus esse debuerat sanctæ disciplinæ, vt pœna esset in promptu si quis Ecclesiam cōtemneret. atqui eò traducta fuerat, vt quisquis fateretur se esse Christi, à societate fidelium exularet. quemadmodū hodie Papa ad eandem tyrannidem exercendam ius excommunicationis falsò prætexit: cæca rabie non modò fulminat contra omnes pios, sed Christum è cælesti solio deiicere conatur. Et tamen titulum sacræ iurisdictionis, qua Ecclesiam suam ornauit Christus, impudenter obtendere non dubitat.

43 *Dilexerunt enim gloriam.)* Quòd nulla istis iniecta fuerit superstitio, sed solùm apud homines probrum fugitarint, disertè exprimit Euangelista. Nā si plus apud eos valuit ambitio quàm timor Dei, sequitur inani conscientiæ metu fuisse liberatos. Iam obseruent lectores quantæ ignominiæ damnetur apud Deum eorum timiditas qui fidem suam apud homines inuidiæ metu dissimulant. Quid magis præposterum, imò quid magis belluinum est, quam Dei iudicio friuolos hominum applausus præferre? Atqui tali insania occupari omnes pronuntiat qui hominum Heb. 11. 27. inuidiam declināt vbi confitenda est pura fides, & meritò: nam Apostolus quum inuictam Mosis constantiam laudat, illum obduruisse dicit, acsi inuisibilem vidisset. Quibus verbis significat, vbi quis oculos in Deum defixit, infractū & plusquā adamātinū fore eius pectus. Hinc ergo mollities quæ nos ad perfidā simulationem diffluere facit, quòd in mundi aspectu sensus omnes nostri hebescunt, nam syncerus Dei aspectus statim omnes opum & honorum fumos discuteret. Eant nunc quib. leue aliquod & quasi veniale delictū videtur esse obliqua Christi abnegatio, quum ex aduerso pronuntiet Spiritus, fœdius hoc portentum esse quàm si cælum terræ misceatur. *Gloriam hominum amare* hoc loco significat velle apud homines in pretio haberi. Ergo intelligit Euangelista, ita mundo addictos fuisse istos vt hominibus quàm Deo placere mallent. Adde quòd dū Christi abnegatores hoc crimine accusat, simul ostendit vanam & nihili excommunicationem fuisse qua Pontifices præter ius & fas abutebantur. Quare inane esse terriculamentum sciamus quicquid hodie anathematum crepat Papa, vbi nobis certò conscij sumus nihil eum aliud moliri quàm vt nos à Christo abducat.

44 *Iesus autem clamauit.)* Huc spectat sententia vt suos animet Christus ad iustam & inflexibilem fidei cōstantiam: subest tamen increpatio, qua corrigere voluit peruersum illum metum. Clamor ad vehementiam facit, quia non simplex est doctrina, sed exhortatio ad ipsos acrius stimulandos. Sūma est, quòd fides in Christo non in hominem quempiam mortalem, sed in Deum recumbit: quia nihil in CHRISTO nisi Diuinum inuenit, imo in eius facie Deum intuetur: Inde absurdum esse colligit & indignum, eam quasi dubiam nutare. Maior enim fieri Deo iniuria non potest quàm si nobis eius veritas non sufficiat. Is ergo demum in Euangelio rite profecit qui fiducia hac subnixus, non se hominibus sed Deo credere, contra omnes Satanæ machinas firmus ac quietus persistit. Ergo vt Deo tribuamus suum honorem, nō solùm mundo vacillante, sed Satana etiam turbante & labefactante quicquid sub cælo est, standum in fide esse discamus. Dicuntur fideles in Christum nō credere quando in humano eius aspectu nō subsistūt. Nam hìc cum Patre se comparans, Dei virtutē respicere nos iubet, quia carnis infirmitas nihil per se firmitatis habet. Postea quum discipulos hortabitur vt in se credant, alius erit sensus. neque.n. illic opponitur Deus homini, sed Christus in medium cum suis omnib. donis statuitur quæ ad retinendam fidem nostram satis valere debent.

45 *Et qui videt me.)* Videre istud pro cognitione accipe: nam vt conscientias, quæ variis subinde agitationib. alioqui forent obnoxiæ, bene ac penitus tranquillet, ad Patrem nos reuocat. Ideo enim certa est firmáque fidei stabilitas quia mundo est superior. Vbi autē verè Christus cognoscitur; in eo refulget Dei gloria, vt certò sciamus nō pendere ab homine quam in ipsum habemus fidem, sed in Deo æterno fundatam esse: quia à Christi carne ad Diuinitatem assurgit. Quod si ita est, nō tantùm perpetuò in corde fixa esse debet, sed etiam intrepide se in lingua, vbi opus est, proferre.

46 *Ego lux veni.)* Quo discipulos suos fortiores & magis strenuos reddat, pergit adhuc in prædicanda fidei certitudine. Ac primò se in mūdum venisse testatur vt lux esset, qua eruantur homines à tenebris & erroribus: & simul potiundi tanti boni modum adscribit, dicēs, *Vt quicunque credit in me,* &c. Porrò ingratitudinis eos omnes insimulat qui suo Euangelio edocti, se ab incredulis non separant. Nam quo præstantius est hoc bonū, à tenebris vocari in lucem, eo minus excusationis habent qui lucem in se accensam ignauia sua vel neglectu suffocant. Multum ponderis inest his verbis, *Veni lux in mundum.* Nā etsi ab initio lux fuit Christus, non tamen frustra hoc se titulo insignit, quòd venerit ad præstandum lucis munus. Atque (vt habeamus gradus distinctos) aliis se lucē esse magis docet quàm sibi: deinde non tantùm Angelis, sed etiam hominibus: tertiò se exhibitum in carne vt plenū fulgorem emitteret. Vniuersalis particula consultò addita esse videtur, partim vt cunctis fidelibus sine exceptione bonū hoc commune faceret, partim vt incredulos ostenderet, ideo perire in tenebris quia sponte lucem fugiunt. Iam si in vnum coaceruetur tota mūdi sapientia, ne scintilla quidem veræ lucis in illa cōgerie reperietur, sed potius erit informe chaos: quando vnius Christi proprium est nos à tenebris liberare.

47 ***Et si quis audierit verba mea, neque crediderit, ego non iudico eum: non enim veni vt iudicem mundum, sed vt seruem mundum.***

48 ***Qui reycit me, & non accipit verba mea, habet qui ipsum iudicet: sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die.***

Cap. XII.

49 *Quia ego à meipso non loquutus sum: sed qui me misit Pater, ipse mihi mandatum dedit quid dicam, & quid loquar.*

50 *Et noui quòd mandatum eius vita æterna sit. Quæ itaque ego loquor, sicuti mihi dixit Pater, ita loquar.*

47 *Si quis audierit verba mea.*) Postquam de gratia sua disseruit, suósque hortatus est ad fidei constantiam, nunc pungere incipit rebelles. Quãquam hîc quoque seueritatem mitigat, qua digna est eorum impietas qui veluti ex animi proposito Deum reiiciunt. Iudicium.n. de his ferre supersedet quia potius venerit in omniũ salutẽ. Primo loco tenendum est, hîc nõ de quibuslibet incredulis loqui, sed qui scientes & volentes doctrinam Euangelij sibi monstratã reiiciunt. Cur ergo damnare eos Christus non vult? nempe hîc deposita ad tempus iudicis personã, quo plus animi omnes habeant ad resipiscentiam, salutẽ promiscuè omnibus offert, & brachia sua ad omnes amplexandos extendit. Quanquam interea crimẽ non leui circunstantia amplificat, si tam benignã & suauem inuitationem repudient. perinde.n. est acsi dixisset, Ecce ego adsto ad omnes vocandos, & oblitus personæ iudicis, hoc vnum habeo propositum vt alliciã omnes: & qui iam bis perditi videntur, ab interitu eripiam. Nemo igitur ob Euangelij contemptum damnatur, nisi qui amabile salutis nuntium aspernatus, vltro sibi exitium accersere voluit. *Iudicandi* verbũ, (vt patet ex antitheto *Seruare*) pro dãnare hîc accipitur. Hoc autem ad propriũ & genuinum Christi munus referri debet. Nã quòd Euangelij causa grauius damnantur increduli, accidentale est, non ex eius natura: vt aliquoties diximus.

48 *Qui reijcit me.*) Ne sibi indulgeant impij, quasi impunè aduersus Christum lasciuiant, hic horrendam denuntiationem addit, quòd etiamsi quiescat ipse, sola tamen doctrina sufficiat ad eos damnandos, quemadmodũ alibi alio iudice opus fore negat quàm Mose in quo gloriabantur. Sẽsus est igitur, Ego quidem, ingenti salutis vestræ desiderio flagrans, iure meo abstineo in vobis damnandis, & totus ad seruandum incũbo quod periit: sed non propterea putetis vos è manu Dei elapsos. Nam, vt maximè taceã, solus sermo qui à vobis contemptus fuerit, idoneus est iudex. *Et non accipit verba.* Posterius membrum exegesis est prioris: quia enim ingenita est hominib. hypocrisis, nihil illis facilius est quàm verbo tenus iactare se paratos esse ad recipiendum Christum. Et videmus quàm vulgaris sit etiam inter pessimos quosque hæc iactantia. Quare tenenda est ista definitio, Christũ reiici vbi nõ amplectimur purã Euangelij doctrinã. Papistę pleno quidẽ ore Christi nomen personant: simulatque profertur syncera eius veritas, nihil illis odiosius. tales non secus ac Iudas Christum osculantur. Ideo discamus eum in verbo suo includere, & illi præstare quem vnicè exigit obedientiæ cultum. *Sermo quem loquor.* Non potuit magis splendido elogio extolli Euangelij authoritas quàm dum illi iudicij potestas defertur. Nam secundùm hæc verba, nihil aliud erit extremum iudicium, quàm Euãgelicæ doctrinæ approbatio. Conscendet quidem ipse Christus tribunal, sed sententiam ex verbo quod nunc prædicatur laturum se asserit. Hæc denuntiatio extremum impiis terrorem incutere debet, quando eius doctrinæ iudicium effugere non poterunt cui nunc tam superbè insultãt: Significat tamen Christus nunc eos sensu carere, quando extremi iudicij mentionem facit. Tunc enim plàm fore admonet quæ nunc illis ludibrio est pœna. Rursum inæstimabilis ad pios consolatio hinc redit, quòd vtcunque nunc à mũdo dãnentur, se tamen iã in cælo absolutos esse non dubitant. quia vbicunque sedem habet Euangelij fides, erectũ est Dei tribunal ad seruandũ. Hoc iure freti non est quòd Papistas moremur cum pręposteris eorum iudiciis: quia fides nostra etiam supra Angelos eminet.

Suprà, 5. 45.

49 *Quia à meipso non loquor.*) Nequid externa hominis species de maiestate Dei detrahat, subinde nos reuocat Christus ad Patrem. hac de causa toties Patris meminit. Et certè quum nefas sit aliò trãsferre vllã diuinæ glorię micã, necesse est profectũ à Deo esse sermonẽ cui iudiciũ defertur. Hîc autem se à Patre Christus discernit, nõ secundum diuinam personã simpliciter, sed potiùs secundũ carnem: ne scilic. doctrina, humanitus æstimata, minus haberet põderis. Cæterùm si hominũ legib. ac doctrinæ subessent cõscientiæ, non congrueret hæc Christi ratio, *Sermo* (inquit) *meus iudicabit*, quia non prodiit ab homine, iuxta illud, Vnus est legislator, &c. Quinetiam hinc colligere licet quàm immane sit sacrilegiũ quòd animas ausus est Papa suis cõmentis obstringere: plus.n. sibi hoc modo arrogat quàm Dei Fili, qui se loqui negat nisi ex Patris sui præscripto. Iac. 4. 11.

50 *Mandatum eius vita æterna est.*) Iterum doctrinæ suæ fructum commendat, quo libentius se omnes illi submittant. Iam verò æquum est vt Dei vltionem sentiant impij, quem vitæ authorem habere nunc recusant.

CAP. XIII.

1 *ANte diem festum Paschæ, sciens Iesus venisse horam suam vt transiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos qui in mundo erant, in finem dilexit eos.*

2 *Et cœna facta, quũ diabolus iam immisisset in cor Iudæ Simonis Iscariotæ vt eum traderet:*

3 *Sciẽs Iesus quòd omnia dedisset illi Pater in manus, & quòd à Deo exijsset, & ad Deũ iret,*

4 *Surgit à cœna, & ponit vestes: & accepto linteo præcingit seipsum.*

5 *Deinde iacit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & abstergere linteo quo præcinctus erat.*

6 *Venit ergo ad Simonem Petrum: qui dicit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?*

7 *Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nunc non cognoscis, scies autem postea.*

1 *Ante diem festum.*) Multa consultò præterit Iohannes quæ à Matthæo & reliquis sciebat narrata esse: ipse verò tractādum sumit quod ab illis fuerat omissum: quo in numero est historia de pedum lotione. Tametsi verò postea clarius exponet quem in finem pedes lauerit Christus discipulis suis, vno tamen verbo hîc præfatur, testatū eiusmodi symbolo fuisse constantem ac perpetuum amorē quo semel illos complexus erat, vt eius conspectu priuati, certò tamen statuerent ne morte quidē fuisse extinctū. quæ persuasio etiam in cordibus nostris hærere nunc debet. Verba sunt, *Christum vsque in finem amasse suos qui in mundo erant.* Cur hac periphrasi Apostolos designat, nisi vt sciamus illos eo maiori curæ fuisse Christo quia in periculosa & difficili militia, vt nos, laborabant? Quare etsi procul videmur à Christo abesse, sciendum tamen est nos ab eo respici, quia suos diligit qui in mūdo versantur. Neque enim dubium est quin eundem nunc quoque affectum gerat quem in ipso mortis articulo retinuit. *Vt transiret ex hoc mundo ad Patrem.* Loquutio notatu digna: refertur enim ad Christi notitiam, quòd mortem suam nouerit transitum esse ad cæleste Dei regnū. Quòd si illuc properans solito amore non destitit suos prosequi, non est cur nunc putemus mutatum esse eius affectum. Iam quū primogenitus sit ex mortuis, pertinet ista mortis definitio ad totum Ecclesiæ corpus: quòd sit ad Deum transitus, à quo nunc peregrinantur fideles.

2 *Cœna facta.*) Totum Christi consilium in lauandis suorum pedibus; & fructum huius historiæ fusius mox tractabimus suo loco: nunc sequamur verborum contextum. Dicit hoc fuisse factum quum iam in animo haberet Iudas Christum prodere: non tantùm vt ostenderet miram Christi patientiam, qui tam scelerato & perfido defectori pedes lauare sustinuit: sed etiam tempus illud data opera sumpsisse, quo velut extremum vitæ suæ actum morti vicinus perageret. Quòd diaboli impulsu conceptum à Iuda proditionis consilium fuisse dicit, hoc ad exprimendam sceleris atrocitatem valet. fuit enim horribile istud & plusquam tragicum facinus, in quo se protulit Satanæ efficacia. Verum quidem est, nihil ab hominibus mali perpetrari quò non eos incitet Satan: sed vt quodque magis tetrum & execrandum est scelus, ita in eo magis considerandus est diaboli furor, qui homines à Deo relictos sursum ac deorsum rapit. Cæterùm etsi hominis concupiscentia Satanæ flabello accenditur, ipsa tamen fornax esse non desinit, ipsa ignem intus conceptum habet, ipsa flabelli agitationem cupidè recipit, vt impiis sublata sit omnis excusatio.

3 *Sciens Iesus quòd omnia dedisset.*) Hoc ideo additū fuisse interpretor, vt sciamus vnde Christo tam composita animi quies: nempe quòd iam mortis victor, animum ad triumphū, qui mox sequuturus erat, extulit. Solent homines metu perculsi multa agitare. nullum talem in Christo fuisse motum Euangelista significat: quia tametsi à Iuda mox tradendus esset, omnia tamen sciebat à Patre sibi esse tradita. Si quis roget quomodo igitur postea eousque mœroris redactus fuerit vt sanguinem sudaret: respondeo vtrunque fuisse necessarium, vt mortem horreret, ac nihilominus intrepidè perageret omnes Mediatoris partes.

4 *Posuit vestes.*) Superiorem tantùm vestem ab eo depositam fuisse intellige, non tunicam. scimus enim Orientales oblongis vestibus fuisse vsos. Quæ paulò pòst sequuntur verba, *Cœpit lauare pedes*, &c. consilium potius Christi quàm externum actum exprimunt. nam subiicit Euangelista eum à Petro exorsum esse.

6 *Domine, tu mihi lauas pedes?*) Oratio est abominantis rem absurdam & indignam: nam interrogando quidnam faciat Christus, quasi manū illi iniicit. Laudabilis quidē modestia, nisi quouis cultu atque honore potior obedientia esset apud Deum: imò nisi hęc vera & vnica humilitatis regula esset, subiicere nos in obsequiū Dei, & sensus omnes nostros habere eius arbitrio deuinctos: vt quicquid sibi placere pronuntiat, nobis quoque absque vlla controuersia probetur. In primis ergo lex ista rite colendi Dei tenenda est, vt parati simus absque mora subscribere simulatque aliquid mandat.

7 *Quod ego facio.*) His verbis docemur simpliciter obsequendum esse Christo, etiam si non appareat ratio cur hoc vel illud fieri velit. In domo bene morata consilium est penes vnum patremfamilias: illi seruos decet manus ac pedes impendere. Nimis ergo fastuosus est qui Dei imperium detrectat, cuius ratio ei nota nō fuerit. Quinetiam latius patet ista admonitio: ne scilic. nescire nobis molestum sit quę Deus vult nobis esse ad tempus abscondita. Nam quauis scientia doctior est hæc ignorātiæ species, quū Domino concedimus vt supra nos sapiat.

8 ***Dicit ei Petrus, Non lauabis pedes meos in æternum. Respondit ei Iesus, Si non lauero te, non habebis partem mecum.***
9 ***Dicit ei Simon Petrus, Domine, non pedes meos solùm, sed & manus & caput.***
10 ***Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non opus habet lauari nisi pedes, sed mundus est totus: & vos mundi estis, sed non omnes.***
11 ***Nouerat enim proditorem suum: propterea dixit, Non omnes mundi estis.***

8 *Non lauabis.*) Hactenus excusabilis fuit Petri modestia, quanquam ne illa quidem vitio carebat: nunc tamen grauius peccat, quòd correptus nondum cedit. Atque hoc commune vitium est vt ad errorem pertinacia accedat. Speciosus quidem color, quòd ex reuerentia oritur detrectatio. sed quia dicto simpliciter obsequens non est, ipsum quoque asserendi Christo sui honoris studium gratiam perdit. Hęc igitur vera est fidei sapientia, quicquid à Domino proficiscitur, tanquam rite & ordine factum probare & reuerenter amplecti. Nec certè aliter nomē eius sanctificari à nobis poterit. quia nisi statuamus, optima ratione fieri quicquid facit, subinde obstrepet caro nostra, vt proterua est, nec suum illi honorē nisi coacta cedet. In summa, donec se in Dei operib. iudicandi licētia homo abdicauerit, etiāsi Deū ipsum honore prosequi studeat, sub

Cap. XIII.

ſpecie humilitatis sẽper latebit ſuperbia. *Si nõ lauero te.* Hæc Chriſti reſponſio nondum exprimit quo conſilio lauare inſtituerit diſcipulis pedes: tãtùm ſimilitudine ab anima ad corpus deducta admonet nihil ſe nouum facere, aut à perſona ſua alienũ, diſcipulis lauando pedes. Interim oſtendit quàm ſtultè ſapiat Petrus. Idem & nobis accidet ſimulac nobiſcum litigare cœperit Dominus. quandiu tacet, non temere ab eo ſe diſſentire putãt homines: verùm nihil illi facilius quàm vno verbo refutare quicquid colorum obtẽdunt. Quia Dominus ac Magiſter eſt Chriſtus, abſurdum videtur Petro pedes ab eo ſuos lauari: atqui tale officium repellens, quod præcipuum eſt in ſalute ſua repudiat. Continet etiam hæc ſententia generalem doctrinam, nos omnes fœtidos eſſe & inquinatos coram Deo, donec ſordes noſtras Chriſtus abſtergat. Iam quum ipſe ſibi vni vendicet abluendi munus, ſuam quiſque immunditiem illi purgandam offerat, vt locũ obtineat inter Dei filios. Sed antequam vltra progredimur, tenendum eſt quid hîc ſignificet *Lauandi* verbũ. Sunt qui ad gratuitam peccatorum veniam, ſunt etiam alij qui ad vitæ nouitatem referant: tertij ad vtrunque extendunt. quod poſtremũ ego libenter admitto. Lauat enim nos Chriſtus quum peccata noſtra ſacrificij ſui expiatione delet, ne in Dei iudicium veniant: lauat rurſum quũ prauas & vitioſas carnis cupiditates Spiritu ſuo abolet. Sed quia paulo pòſt in cõtextu patebit de regenerationis gratia eum loqui, in illa ſententia præcisè non inſiſto, quod hîc ablutionem veniæ complexus ſit.

9 *Domine non tantum pedes.*) Quum audiret Petrus ſe eſſe perditum niſi purgationem Chriſto oblatam admitteret, hæc neceſsitas ad eum domandũ apta demũ magiſtra fuit. Ergo depoſita contentione cedit, ſed vult lauari totus: & verè quidem agnoſcit ſe totum, quantus quantus eſt natura ſordibus refertum eſſe: ideóque nihil agi ſi vna tantùm in parte abluatur. Sed hîc quoque per incogitantiam errat, quod acceptum iam beneficium pro nihilo ducit. perinde enim loquitur acſi nulla adhuc peccatorum remiſsione, nulla Spiritus ſanctificatione donatus eſſet. Itaque meritò hîc quoque à Chriſto reprehenditur. Quid enim illi antea contulerit, in memoriam reuocat: quanquam ſimul omnes ſuos admonet ſub vnius hominis perſona, vt acceptæ gratię memores, quid adhuc ſibi in poſterũ opus ſit reputent. Primò dicit fideles totos eſſe *mundos*, non quòd omni ex parte puri ſint, vt nulla in illis macula amplius hæreat: ſed quoniam præcipua ſui parte mundati ſunt, dum ſcilicet ablatum eſt regnum peccato, vt iuſtitia Dei ſuperior ſit: quemadmodũ ſiquis totum corpus ſanum dicat quod nullo vniuerſali morbo infectum eſt. Ergo vitæ nouitate nos Chriſti diſcipulos teſtemur oportet, quãdo ſe puritatis authorem in ſuis omnibus eſſe prædicat. Cæterùm hæc etiã altera ſimilitudo ad rem præſentem adducta eſt, ne lotio pedũ quaſi abſurda reiiceretur à Petro. Quemadmodũ enim Chriſtus à capite vſque ad pedes abluit quos ſibi diſcipulos initiat, ita in iis quos purgauit, inferior pars quotidie purganda reſtat. Neque enim primo ſtatim die toti regenerantur filij Dei, vt nihil quàm cæleſtem vitam ſpirent: quin potius manent in illis carnis reliquiæ, quibuſcũ tota vita certamẽ habẽt. Ergo *Pedes* metaphoricè vocantur omnes affectus & curæ quibus mundum contingimus. nam ſi omnes noſtri partes occuparet Spiritus, nihil cum mundi ſordibus nobis amplius eſſet: nunc verò qua parte ſumus carnales, humi reptando, vel ſaltem pedes in lutum figendo, tantũdem immundi ſumus. Ita sẽper inuenit Chriſtus quod in nobis purget. Porrò hîc de remiſsione peccatorũ non agitur, ſed de renouatione, qua paulatim & per continuos ſucceſſus Chriſtus ſuos prorſus à carnis cupiditatibus eximit.

10 *Et vos mundi eſtis.*) Hęc propoſitio eſt quaſi minor in ſyllogiſmo, vnde ſequitur pedũ lotionẽ ꝓpriè eos decere. Exceptio tamen additur, vt ſe quiſque excutiat, ſi fortè tangatur Iudas reſipiſcendi affectu: quanquam in tempore voluit reliquos diſcipulos munire, ne ſceleris quod mox patefaciendum erat atrocitas eos turbaret, acſi in corde cæleſti gratia imbuto conceptum eſſet. cõſultò tamen nomine abſtinet, ne illi reſipiſcẽtiæ ianuam pręcludat. Verùm quum ille deploratus eſſet, nõniſi ad augẽdam eius culpam valuit admonitio: diſcipulis autem valde profuit, quòd inde melius illis innotuit Chriſti Diuinitas: deinde ſenſerũt puritatẽ nõ eſſe vulgare Spiritus donũ.

12 *Poſtquam ergo pedes eorum lauit, & recepit veſtimenta ſua, diſcumbens rurſum, dicit illis, Scitis quid fecerim vobis?*

13 *Vos me vocatis, Magiſter & Domine. & bene dicitis: ſum etenim.*

14 *Proinde ſi ego, qui Dominus ſum & Magiſter, laui pedes veſtros: vos etiam debetis alij aliorum lauare pedes.* Matt. 10. 14.

15 *Exemplum enim dedi vobis, vt quemadmodum ego feci vobis, ita faciatis & vos.* Luc. 6. 40.

16 *Amen amen dico vobis, non eſt ſeruus maior domino ſuo, neque Apoſtolus maior eo qui ipſum mittit.* Infrà 15. 20.

17 *Si hæc noueritis, beati eſtis, ſi feceritis ea.*

12 *Poſtquam ergo,* &c.) Nunc tandem quo cõſilio lauerit Chriſtus diſcipulis pedes exponit. Nam quod inſeruit de ſpirituali lotione, quaſi digreſsio fuit à propoſito. niſi mora à Petro iniecta eſſet, Chriſtus de illa re verbũ facturus non erat. Nunc ergo facti ſui rationem aperit: nempe ſe, qui magiſter eſt omnium & dominus, exemplum tradidiſſe quod ſequantur pij omnes: nequis ad officium quantumuis abiectum & vile, fratrib. ſuis & æqualibus pręſtandum deſcendere grauetur. Nam hinc charitatis neglectus, quòd ſe quiſque pluris faciens, quàm par ſit, reliquos ferè omnes deſpicit. Nec ſimpliciter modeſtiam docere voluit: ſed ſimul pręſcribere hîc charitatis regulam, vt alij viciſsim aliis ſeruiant. Nulla enim eſt charitas vbi non eſt voluntaria in iuuando proximo ſeruitus. *Scitis quid fecerim.* Videmus Chriſtum ſic ad exiguũ tempus celaſſe diſcipulos, vt probata eorũ obediẽtia, tempeſtiuè illis patefecerit quod prius oportuerat ipſos neſcire.

nescire. Nec verò iam expectat dum interroget, sed vltro præuenit. Idem & nobis vsu veniet, si modò passi fuerimus etiam per ignotas vias nos ipsius manu regi.

14 *Si ego, qui Dominus sum.)* Argumentum à maiori ad minus. Impedit superbia ne ea quæ inter nos vigere debebat colatur ęqualitas: Christus verò, qui longè super omnes eminet, se demittit, vt pudorem superbis incutiat, qui ordinis sui & gradus obliti, à fraterna communicatione sese eximunt. Quem enim se putat mortalis homo, si fratrum onera ferre, si se accommodare aliorum moribus, si denique suscipere officia recusat, quibus continetur Ecclesiæ vnitas? Summa est, nimium sibi hominem arrogare, qui non cogitat ea lege se inter infirmos fratres versari, vt officiis etiam in speciem sordidis benignè & comiter se subiiciat. Notandũ est etiam quòd Christus se exemplum dedisse admonet. neque enim omnia eius facta promiscuè ad imitationem trahi conuenit. Papistæ se Christi exemplo quadragesimale ieiunium seruare iactant. atqui videndũ in primis erat, an exemplum prodere voluerit, ad cuius normam se discipuli formarent. Nihil verò legitur tale: quare non minus peruersa est æmulatio quàm si in cælum volare tentarent. Adde quòd vbi Christum sequi decebat, simiæ fuerunt magis quàm imitatores. Quotannis theatricam pedum lotionem instituunt: ita inani nudáque cæremonia se pulchrè defunctos esse putant: defuncti, sibi permittunt fratres contemnere. neque id modò: sed postquam duodecim hominibus lauerunt pedes, omnia Christi membra crudeliter lacerant, adeóque in faciem Christi ipsius conspuunt. Quare nihil quàm fœdũ Christi ludibriũ est comica illa pompa. Nec certè Christus hîc anniuersarium ritum commendat: sed nos tota vita paratos esse iubet ad lauandos fratrum pedes.

16 *Amen amen dico vobis.)* Sunt quidem prouerbiales sententię, quarũ vsus longius patet: quę tamen ad pręsentẽ circunstantiã aptandæ sunt. Quare falluntur, meo iudicio, qui generaliter eas accipiunt, quasi hîc discipulos Christus hortetur ad crucis tolerãtiam. verius enim est illis pro suo instituto vsum esse. Postea subiicit, *Beatos esse si hæc cognoscant & faciant.* neque enim vera cognitio dici meretur nisi quę fideles eousque adducit vt se capiti suo conforment. Vana potius imaginatio est, dum Christum & quæ Christi sunt, extra nos conspicimus. Hinc collige, donec se quis fratribus suis subiicere didicerit, eum nescire sitne Christus magister. Quum autẽ nemo se omni ex parte fratribus impendat, multi etiam lentè & frigidè se in charitatis officiis exerceãt, hinc apparet quantũ à plena fidei luce adhuc distemus.

Psa.41.11. 18 *Non de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: sed vt impleatur Scriptura, Qui edit panem mecum, sustulit contra me calcaneum suum.*

19 *Iam nunc dico vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis quòd ego sim.*

Matt.10.40. 20 *Amen amen dico vobis, qui recipit siquem misero, me recipit: qui autem me recipit, recipit eum qui misit me.*

18 *Non de omnibus vobis loquor.)* Iterum significat esse aliquem inter discipulos qui nihil minus sit reipsa quàm discipulus, idque facit partim causa Iudæ, quo magis eum inexcusabilem reddat: partim reliqui cœtus, nequem labefactet Iudæ ruina. Neque tãtùm eos animat, vt cadente Iuda ipsi nihilominus in sua vocatione perstent: sed quia non omnium communis sit fœlicitas cuius meminit, eo maiore studio expetendam esse docet, & constantius in ea manendum. Iam hoc ipsum quòd perstabunt, electioni suæ tribuit. Nam vt caduca est hominum virtus, ad quamlibet auram nutaret, leuissimóque impulsu rueret, nisi sustineret eam Dominus manũ sua: sed quia gubernat quos elegit, quascunque machinas admoueat Satan, nihil proficiet quin firma constantia ad finem vsque perseuerent. Nec tantùm perseuerantia hîc electioni accepta fertur, sed etiam pietatis initium. Vnde fit vt vnus magis quàm alter se Dei verbo addicat? nempe quia electus est. Vnde fit rursum vt pergat idem in recto piæ vitæ cursu, nisi quia propositum Dei stabile est, vt inchoatum manu sua opus absoluat? Denique hic fons est discriminis inter filios Dei & incredulos, quòd priores adoptionis Spiritu trahuntur ad salutem, alios caro sua nullo fręno cohibita in exitium rapit. Poterat alioqui dicere Christus, Scio qualis vnusquisq; vestrum futurus sit: sed nequid sibi arrogent, quin potius sola gratia non propria virtute à Iuda se differre agnoscant, electionem illis gratuitam statuit, in qua sint fundati. Quare discamus inde pendere omnes salutis nostræ partes. Quòd autem alibi Iudam inter electos numerat, diuersus est loquendi modus, non contrarius. nam illic notatur temporalis electio, qua Deus ad certum aliquod opus nos destinat: sicuti Saul, qui in Regem electus erat, reprobus tamen fuit. nunc autem de æterna electione disserit Christus, qua efficimur filij Dei, & qua Deus ante mundum conditum nos prædestinauit ad vitam. Et reprobos quidem interdum ornat Deus Spiritus donis, ad exequendum quod illis iniungit munus. Sic regiæ in Saule virtutes ad tempus refulgent: sic & Iudas egregiis dotibus pollebat, quales Apostolum Christi decebant. Sed alia longè est Spiritus sanctificatio, qua Dominus nonnisi filios suos dignatur: nam eos mente & corde renouat, vt in eius conspectu sancti sint & irreprehensibiles. Deinde viuam in illis radicem habet, quæ euelli nunquam potest: quia pœnitentia caret Dei adoptio. Hoc interea fixum manet, diuinæ esse electionis munus quod Christi doctrinam fide amplexi, vita etiam sequimur. atque hanc vnicam esse beatitudinis nostræ causam qua discernimur à reprobis, quòd illi destituti gratia Spiritus, malè pereunt: nos Christum habemus custodem, qui manu sua nos regit, virtutéque sua tuetur. Hîc præterea clarum diuinitatis suæ testimonium Christus reddit: primum quum se pronuntiat non iudicare humano more: deinde quum se electionis facit autorem. Nam istud *Scire*, de quo loquitur, proprium est Dei: sed alterum hoc efficacius, quum à se testatur fuisse electos qui ante mundi creationẽ electi sunt. Nam hoc tam insigne diuinæ eius potentiæ specimen

Cap. XIII.

magis afficere nos debet quàm si centies ipsum Scriptura vocaret Deum. *Vt impleatur Scriptura.* Videri absurdum poterat, qui ad ordinem tam honorificum electus fuerat, non simul vera pietate fuisse imbutum: prompta enim erat exceptio, cur non elegisset Christus quem inter Apostolos asciscere volebat: imò cur Apostolum creasset quem nouerat adeò scelestum fore. Sic ergo fieri oportuisse admonet, quia prædictum fuerat: vel saltem nihil nouum accidere, quia idem expertus fuerit Dauid. Quidam enim vaticinium citari existimant quod propriè in Christum competat. Aliis videtur esse simplex comparatio, quòd sicuti Dauid ab hoste domestico indignè proditus fuit, ita similis Dei filios maneat conditio. Secundùm hos sensus esset, Quòd vnus ex meis discipulis nefarius est proditor magistri, non incipit nunc primùm hæc perfidia grassari in mundo: quin potius hodie vsu venit quod Scriptura testatur fuisse iam olim factum. Sed quum in Dauide adumbratum fuerit quod plenius in Christo postea spectandum erat, prioribus libenter assentior, qui impletum propriè fuisse exponunt quod Spiritu prophetico prædixerat Dauid. Videtur præterea nonnullis abrupta esse oratio, in qua subaudiendum sit principale verbum. Verùm si vno contextu legas, Vt impleatur Scriptura, Qui mecum edit panem, eleuat contra me calcaneum: nihil deficiet. Porrò *Tollere calcaneum* metaphoricè significat prætextu amicitiæ aliquem per insidias adoriri, vt opprimatur incautus. Iam quod passus est Christus, qui caput nostrum est & exemplar, patienter quoque nobis ferendum est, qui sumus eius mēbra. Et certè ordinarium hoc seculis ferè omnibus in Ecclesia fuit, vt nullos haberet hostes magis infensos quàm domesticos. Quare ne fideles perturbet talis indignitas, maturè se ad tolerandos proditores assuefaciant.

19 *Iam nunc dico vobis.*) Hac sententia suos admonet adeò causam non esse cur labascant, quum ex eorum cœtu prodierit vnus reprobus, vt eorum fidem melius confirmari deceat. Nisi enim oculis cerneremus in Ecclesia quod de eius ærumnis & certaminibus prædictum est, meritò subiret animos nostros dubitatio vbinam vaticinia: quum autem Scripturæ veritas cum experientia nostra congruit, tunc meliùs sentimus nos curę esse Deo, eiúsque prouidentia gubernari. Cæterū in hac loquutione, *Credatis quod ego sum*, significat se Messiam illum esse qui promissus fuerat. non quòd Iudæ proditio ad fidem adducere cœperit discipulos: sed quia maiores progressus fides ipsorum fecit, quum ad earum rerū experientiam descenderent quas audierant prius ex ore Christi. Iam verò duplex potest esse sensus: vt post rei euentum credituros dicat, quia eū nihil latuerit, vel nihil eorum defuerit illi quę de Christo testatur Scriptura. Quoniam autem vterque non malè quadrat, liberum sit per me lectoribus hunc vel illum eligere.

20 *Amen amen dico vobis.*) Vel nouus hîc sermo describitur, & quidem abruptus ac mutilus, vel scandalo Christus occurrit quod exoriturum erat ex Iudæ scelere. Nam Euangelistæ non semper contexunt perpetuas conciones Christi, sed interdum diuersas sententias truncatim congerunt. quanquam magis probabile est, voluisse Christum offendiculo mederi. Plus satis apparet quàm teneri simus ad recipienda ex malis exemplis vulnera: ita fit vt vnius hominis defectio ducentis aliis lethale infligat vulnus ad extinguendam eorum fidem: decem aut viginti piorum hominum constantia vix vnum ædificet. Ergo quum tale monstrum poneret Christus ante oculos, simul necesse fuit discipulis manum porrigere, ne perculsi nouitate retrocederent. Nec illorum modò habuit rationem, sed posteris etiā consuluit. nam aliàs posset hodie quoque Iudę memoria nobis grauiter nocere. Quum enim diabolus non potest nos à Christo ipsius doctrinę odio alienare, vel tædium vel contemptum ex ministris ipsis ingerit. Hæc autem Christi admonitio ostendit iniustum esse vt quicquam ex dignitate Apostolica minuat quorundam impietas qui in officio perperam & sceleratè versantur. Ratio est, quia considerandus sit Deus ministerij author: in quo certè nihil reperiemus contemptu dignum: deinde etiam Christus ipse, qui cōstitutus à Patre vnicus doctor per Apostolos suos loquitur. Ergo quisquis Euāgelij ministros recipere non dignatur, Christum in illis, & Deū in Christo reiicit. Inepti autem & absurdi sunt Papistæ, dum ad stabiliendam suam tyrannidem hoc ad se encomium trahunt. Nam primùm se alienis & emendicatis plumis ornant, quum nihil habeant Christi Apostolis affine: deinde, vt Apostolos esse demus, nihil minus voluit Christus hoc loco quàm ius suum ad homines transferre. Quid enim aliud est recipere quos mittit Christus, nisi locum illis dare vt iniunctum sibi munus impleant.

21 *Hæc quum dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & testificatus est, ac dixit, Amen amen dico vobis quòd vnus ex vobis me tradet.*

22 *Aspiciebant itaque se mutuò discipuli, dubitantes de quo diceret.*

23 *Porrò vnus ex discipulis Iesu, quem Iesus diligebat, discumbebat in eius sinu.*

24 *Annuit ergo illi Simon Petrus vt interrogaret quisnam esset de quo diceret.*

25 *Quum ergo discubuisset ille super pectus Iesu, dicit illi, Domine, quis est?*

26 *Respondet Iesus, Ille est cui ego intinctam buccellam dedero. Et quum buccellam intinxisset, dat Iudæ, Simonis filio Iscariotæ.*

27 *Et post buccellam intrauit in eum Satanas. Dicit ergo ei Iesus, Quod facis, fac citius.*

28 *Hoc autem quorsum dixisset illi, nemo discumbentium sciuit.*

29 *Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quòd diceret illi Iesus, Eme quibus opus habemus ad diem festum: vel vt pauperibus aliquid daret.*

21 *Hæc quum dixisset Iesus.*) Quo sanctius est munus Apostolicum, maiórque eius excellentia, eo fœdior magísque detestanda fuit Iudæ proditio. Tale igitur támque immane portentum Chri-

tum Christo ipsi horrorem incussit, dum videt incredibili vnius hominis scelere fœdari sacrum illum ordinem in quo Dei maiestas relucere debuerat. Eodem pertinet quod subiicit Euangelista, eum *testificatum esse*. nempe quia res magis prodigiosa erat quàm vt simpliciter dicta statim credi posset. *Turbatum Spiritu* Christum dicit, vt sciamus non vultu modò & verbis speciem turbati hominis dedisse, sed penitus ita fuisse in animo suo affectum. & *Spiritus* pro mente capitur vel anima. Neque enim quorundam opinioni subscribo, qui Christum exponunt quasi violento Spiritus motu fuisse impulsum vt in hæc verba prorumperet. Fateor quidem Spiritum omnes Christi affectus fuisse moderatum: sed alia est mens Euangelistæ, quòd interior nec simulata fuerit hæc Christi passio. Idque nostra scire magni interest quia ipsius zelus nobis ad imitationem proponitur, vt seriò exhorreamus monstra ista quæ sacrum Dei & Ecclesiæ ordinem euertunt.

22 *Aspiciebant itaque se mutuò.*) Qui sibi non malè conscij sunt, anxij redduntur Christi dicto: vnus Iudas sic obstupuit in sua malitia vt non tangatur. Tanti apud discipulos erat Christi authoritas, vt certò persuasi essent nihil temere ab ipso dici. Satan verò ex corde Iudæ omnem reuerentiam excusserat, vt ad repellendas omnes admonitiones saxea rupe esset durior. Tametsi autem parum humaniter videtur facere Christus, qui innoxios ad tempus torquet: quia tamen illis profuit eiusmodi anxietas, nihil illis iniuriæ fecit Christus. Expedit enim vt audito impiorum iudicio filij Dei torqueantur etiam ipsi, quo seipsos excutiant, caueántque hypocrisin: inde enim illis datur occasio se & suam vitam examinandi. Docet autem hic locus, sic interdum taxandos esse impios vt non statim ostendantur digito, donec eos manu sua Deus traxerit in lucem. Occulti enim sæpe sunt in Ecclesia morbi, quos dissimulare non licet: interim nondum ita matura est hominum ipsorum nequitia vt detegi possit: tunc igitur hæc tenenda est media ratio.

23 *Quem Iesus diligebat.*) Peculiaris amor quo Christus Iohannem complexus est, clarè testatur non pugnare semper cum charitate siquos aliis magis amamus: sed totum in eo positum est vt amor noster Deum respiciat, & quo quisque Dei donis magis excellit, in eum feratur. Ab eo scopo nunquam vel minimum Christus deflexit. Nos verò longè aliter: nam (quæ est ingenij nostri vanitas) pauci sunt qui homines amando, propius ad Deum accedant. Atqui nunquam rectè composita erit hominum inter se dilectio, nisi quæ ad Deum referetur. Quod narrat Iohannes *se discubuisse in sinu Christi*, posset hodie id videri parum decorum: sed talis erat tunc discumbendi ratio. neque enim sedebant, vt nos, ad mensam: sed calceis exuti, & puluinis innixi, in lectulis semisupini iacebant.

26 *Cui ego intinctam buccellam.*) Siquis quærat quorsum attinuerit porrecta offula notari proditorem, quum posset Christus palàm eum nomine designare, si notum esse vellet: respondeo tale fuisse hoc indicium quo vni tantùm innotesceret Iudas, neque statim produceretur in omnium cōspectum. Cæterùm vtile fuit Iohannem huius rei testem esse, qui aliis postea suo tempore patefaceret. Consultò autem Christus manifestationem Iudæ distulit, quo æquius feramus latere hypocritas donec trahantur in lucem. Videmus Iudam inter alios sedentem, iudicis tamen ore damnatum. Nihilo melior est eorum conditio qui inter Dei filios locum occupant.

27 *Intrauit in eum Satanas.*) Quum certum sit nonnisi Satanæ instinctu tantum à Iuda conceptum fuisse nefas, cur nunc primùm dicitur in eum ingressus Satan, qui regnum in eius corde iam occupauerat? Verùm vt sæpe credere dicuntur qui in fide quam pridem habebant, magis confirmantur, atque ita fidei accessio vocatur fides: ita nunc quum Iudas prorsus Satanæ addicitur, vt furioso impetu rapiatur ad extrema quæque, dicitur in eum ingressus Satan. Nam vt gradatim proficiunt sancti, & quatenus nouis subinde donis augentur, Spiritu sancto dicuntur impleri: ita quatenus sua ingratitudine iram Dei in se impij prouocant, Dominus Spiritu suo omni rationis luce, adeóque humano sensu nudatos, Satanæ mancipat. Hæc horribilis est Dei vindicta, dum homines in sensum reprobum traduntur, vt nihil ferè à pecudibus differant: imò in flagitia ruant à quibus abhorrent ipsæ pecudes. Ergo in timore Domini solicitè ambulandum est, ne, si eius bonitatem malitia nostra vicerimus, tandem nos tradat Satanæ libidini. Cæterùm porrecta à Christo offula Satanæ locum minimè dedit: sed potius Iudas accepta offula se totum Satanæ tradidit: Fuit hæc quidem occasio, sed non causa. Debebat etiam plusquam ferreum pectus tanta Christi indulgentia molliri: nunc desperata & insanabilis eius obstinatio hoc meretur vt suo iusto iudicio Deus cor illius per Satanam magis induret. Sic dum benefaciendo hostibus carbones ignis congerimus in eorum capita, si prorsus sunt insanabiles, magis vruntur in suum exitium. neque tamen hæc beneficentiæ nostræ culpa est, quia ipsorum corda ad nos amandos inflammari decuerat. Falsò putauit Augustinus offulam hanc symbolum esse corporis Christi: quandoquidem extra Cœnæ actionem porrecta fuit. Nimis verò insulsè delirant qui diabolum fingunt essentialiter (vt loquuntur) Iudam intrasse. nam Euangelista nonnisi de vi & efficacia loquitur. Monemur autem hoc exemplo quàm formidabilis pœna eos omnes maneat qui Domini beneficia abusu suo profanant. *Quod facis fac citius.* Non ita Iudam hortatur Christus vt censeri possit impulsor: potius vox est detestantis. Hactenus illum variis modis reuocare studuerat, sed nullo profectu. nunc vt hominem deploratum alloquitur, Pereas, quando tibi decretum est perire. Atque in ea re iudicis officio fungitur, qui morti adiudicat non quos sponte perditos cupit, sed qui iam sua culpa seipsos perdiderunt. In summa, non imponit Iudæ Christus pereundi necessitatem, sed talem esse pronuntiat qualis iam prius erat.

28 *Nemo discumbentium.*) Vel nondum aliis locis retulerat Iohannes quid à Christo audisset, vel ita perculsi fuerunt vt non essent præsenti sen su: imò Iohannem ipsum verisimile est fuisse quasi extra se raptum. Cęterùm quod tunc accidit discipulis, sæpe in Ecclesia fieri cernimus, vt pauci fidelium discernant hypocritas, quos Dominus clara voce damnat.

29 *Vt pauperibus aliquid daret.*) Satis no-

Cap. XIII. tum est ex aliis locis quanta fuerit Christi tenuitas: tamen aliquid ex tantillo quod habebat pauperibus erogauit, vt nobis regulam præscriberet. Non enim diuinassent Apostoli de pauperibus loquutum esse nisi ex more ordinario iuuandi pauperes.

30 *Quum ergo buccellam sumpsisset ille, continuò exiuit, erat autem nox.*

31 *Quando ergo exiuit, dicit Iesus, Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est in eo.*

32 *Si Deus glorificatus est in eo, etiam Deus glorificabit eum in seipso, & continuò glorificabit eum.*

Suprà 7. 34. 33 *Filioli adhuc ad exiguum tempus vobiscum sum: quæretis me, & quemadmodum dixi Iudæis, quòd quò vado ego, vos non potestis venire: etiam nunc dico vobis.*

Infrà 15. 12. 34 *Præceptum nouum do vobis, vt diligatis inuicem, quemadmodum dilexi vos, vt etiam vos diligatis inuicem.*

35 *In hoc cognoscent omnes quòd discipuli mei sitis, si dilectionem habueritis inter vos mutuam.*

31 *Nunc glorificatus est.*) Instabat vltima hora: sciebat Christus quàm debiles essent suorum animi: quibus ergo fieri potuit modis eos voluit fulcire, ne conciderent. Nos hodie sola crucis Christi memoria ad trepidationem impellit, nisi mox occurrat consolatio, ipsum Satanæ, peccati & mortis victorem in cruce triumphasse. Quid ergo discipulis accidere potuit, quum mox Dominum visuri essent omni probrorum genere oneratum ad crucem rapi? annon adeò triste & deforme spectaculum centies eos obruere potuit? Quare huic periculo medetur Christus, & eos ab externo mortis aspectu ad spiritualem fructum reuocat. Ergo vtcunque in cruce appareat ignominia, quæ per se confundere fideles posset, testatur tamen Christus eandem crucem sibi esse gloriosam. Membrum quod proximè sequitur, *Et Deus glorificatus est in eo*, confirmationis vice additum est. Erat enim illud paradoxon, quòd gloria Filij hominis ex morte apud homines probrosa, & coram Deo etiam maledicta, emergeret. Ostendit igitur quomodo sibi gloriam pariturus sit ex tali morte: quia scilicet Deum Patrem glorificet. nam in Christi cruce, quasi in splendidissimo theatro, incomparabilis Dei bonitas toti mundo spectata fuit. Sursum quidem & deorsum in omnibus creaturis relucet Dei gloria: sed nunquam illustrior alibi fuit quàm in cruce, in qua admirabilis facta est rerum conuersio, ostensa omnium hominum damnatio fuit, abolitum peccatum, reddita hominibus salus: toto denique mundo reparato omnia in ordinem restituta. Quanquam autem particula *In* sæpe accipitur pro Hebraico Beth, ac tunc idem valet atque *Per*: malui tamen simpliciter vertere Deum in Filio hominis glorificatum, quia loquutio videbatur magis emphatica. Quum dicit, *Et glorificatus est Deus*, copula *Et* in causalem particulam, meo iudicio, resolui debet.

32 *Si Deus glorificatus est.*) Colligit Christus, se gloriosum triumphum relaturum esse ex morte, in qua hoc vnum propositum habet, vt glorificet Patrem suum. Neque enim Pater gloriam suam ita quæsiuit ex morte Filij, quin ipsum faceret eiusdem gloriæ participem. Mox igitur fore promittit vt deleta ignominia, quam ad breue momentum subiturus erat, magnificum eniteat in morte sua decus, quod etiam impletum est. Adeò enim non obscurat Christi dignitatem mors crucis quam perpessus est, vt illic maximè refulgeat: quatenus scilicet illic incredibilis eius amor erga humanum genus, immensa eius iustitia in expiando peccato & ira Dei placanda, mirifica eius virtus in vincenda morte, Satana subigendo, cælis denique aperiendis plenum fulgorem emisit. Iam ad nos etiam omnes extenditur hæc doctrina: quia etsi totus mundus in nostram infamiam conspiret, si tamen syncerè & ex animo seruire Dei gloriæ studuerimus, dubitandum non est quin ipse vicissim nos glorificet. Consolationem auget Christus à temporis breuitate, quum hoc *continuò* fore promittit. Porrò tametsi gloria hæc à die resurrectionis cœpit, hîc tamen maximè notatur quæ continuo pòst sequuta est eius propagatio, quum mortuos suscitans Euangelij & Spiritus sui virtute, nouum sibi populum creauit. Proprium enim mortis Christi decus est fructus qui inde manauit in salutem hominum.

33 *Filioli, adhuc paululum.*) Quia fieri non poterat quin grauissimo mœrore discipulos afficeret magistri discessus, ideo maturè præmonet se non futurum cum illis diutius, simúlque hortatur ad patientiam: postremò, vt tollat intempestiuum desiderij ardorem, eos negat statim posse sequi. *Filiolos* vocando, blanda ista appellatione non ideo se ab illis migrare docet, quia minus curet eorum salutem, quum tenerrimè ipsos amet. Induit quidem carnem nostram in hunc finem vt frater noster sit: sed in illo altero nomine maior amoris vehementia exprimitur. Quòd se apud eos Suprà 7. 34.
repetere dicit quod antè Iudæis dixerat, est quidẽ id verum quoad verba, sed in sensu discrimen est. Negat enim eos sequi posse vt temporalem sui absentiam æquo animo ferant: & quasi frænum illis iniicit, vt se contineant in statione sua donec militiam suam in terra compleuerint. Non igitur eos in perpetuum arcet à regno Dei, vt Iudæos: sed tantùm iubet vt placide expectent dum eos secum in regnum cæleste colligat.

34 *Præceptum nouum do vobis.*) Consolationi addit exhortationem, vt se mutuo diligant. acsi diceret, Interea dum corpore à vobis absum, mutua charitate testamini non frustra vos fuisse à me edoctos: sit hoc continuum vestrum studium: sit præcipua meditatio. Cur *Præceptum nouum* appellet non conuenit inter omnes. quibusdam videtur esse hæc ratio, quòd quum literale & externum esset quicquid de charitate olim in Lege præscriptum erat, Christus Spiritu suo

suo cordibus fidelium inscripserit. Ita lex, secundum eos, noua est, quam nouo modo promulgat vt habeat plenum vigorem. Sed illud, meo iudicio, nimis coactum est, atque alienum à Christi mente. Alij nouum ideo præceptum dici exponũt quòd tametsi lex ad dilectionem nos reuocet, quia tamen multis cæremoniis & appendicibus est implicita, illic doctrina charitatis non tam clare emineat: contrà autem, in Euangelio sine vllis vmbris statuatur in charitate perfectio. Ego vt hanc interpretationem non prorsus repudio, ita Christum simplicius loquutum esse arbitror. Scimus enim leges initiò diligentius seruari, sensim verò labi ex hominum memoria, donec tandem obsolescant. Ergo Christus quo melius infigat suorum animis charitatis doctrinam, à nouitate eam commendat. quasi diceret, Volo huius mandati vos perpetuò esse memores acsi lex esset recens nata. Videmus in summa, consilium Christi fuisse hoc loco ad charitatem suos hortari, ne vnquam ab eius studio se abduci, aut eius doctrinam sibi effluere sinerent. Porrò quàm necessaria fuerit hæc admonitio quotidianis experimentis discimus. Quia enim difficile est retinere charitatẽ, homines ea posthabita nouos sibi colendi Dei modos fingunt, & Satan multa suggerit in quibus se occupent. Ita accedit vt frustra satagendo, illudere Deo conentur, se autem decipiant. Ergo elogium hoc nouitatis subinde nos ad colendam charitatem excitet. Interea sciamus vocari nouum, non quod cœperit nunc primùm placere Deo, quando alibi vocatur legis complementum. *Diligatis vos mutuò.* Extenditur quidem etiam ad extraneos vsque charitas: quia sumus omnes ex eadem carne, omnésque ad imaginem Dei creati. sed quia in regeneratis clarius elucet Dei imago, vinculum amoris inter Christi discipulos multo arctius esse par est. Charitas in Deo causam quærit, inde habet suam radicem, & illuc refertur. ita vt quenque verè agnoscit esse Dei Filium, magis studiosè & ardenter complectitur. Deinde non potest mutuus esse amoris affectus nisi in iis qui eodem reguntur Spiritu. Primum ergo charitatis gradum hic notat Christus: sed rursum tenendum est, sicuti Dei bonitas se ad totum mundum extendit & diffundit, ita nobis omnes esse amandos, etiam qui nos odio habent. Suum exemplum proponit, non quia assequi ipsum possimus, qui immenso spatio nos præcedit: sed vt ad eundem saltem tendamus scopum.

35 *In hoc cognoscent omnes.*) Confirmat iterum Christus quod prius dixerat, non frustra fuisse in schola sua institutos qui mutuò inter se diligent. quasi diceret, Non ipsi tantùm scietis vos esse meos discipulos, sed professio vestra apud alios quoque vera probabitur. Quum autem hac nota discernat suos Christus ab alienis, frustra se fatigant qui relicta charitate nouos & commentitios cultus suscipiunt: qualis hodie vanitas in Papatu regnat. Nec verò superuacuum est quòd in hanc partem Christus tantopere insistit. Nihilo melius inter amorem nostri & proximi conuenit quàm inter ignem & aquam. Atqui amor nostri sic omnes sensus nostros deuinctos tenet vt charitas prorsus exulet. Putamus nos interea rite defungi: quia Satan multas illecebras habet, quibus fucum nobis faciat. Quisquis ergo verè Christi esse, & à Deo agnosci cupit, totam vitam componat & dirigat ad amandos fratres, & huc se assiduè solicitet.

36 *Dicit illi Simon Petrus, Domine quo vadis? Respondit illi Iesus, Quo vado non potes nunc me sequi: postea autem me sequeris.*

37 *Dicit illi Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te ponam.* Matt. 26. 34.

38 *Respondit illi Iesus, Animam tuam pro me pones? amen amen dico tibi, non canet gallus donec me ter negaueris.*

36 *Domine, quo vadis?*) Hæc interrogatio pendet ex dicto illo Christi, *Sicut dixit Iudæis*, &c. Hinc autem apparet quanta fuerit Petri ruditas, qui toties admonitus de Christi discessu, perinde turbatur acsi nouum aliquid audiret. Quanquam in eo nos illi nimium similes sumus. quotidie enim audimus ex ore Christi quæcunque ad vsum vitæ apta & cognitu necessaria sunt: vbi ad rem venitur, non secus percellimur ac nouitij quibus nihil vnquam dictum fuit. Ostendit deinde Petrus se immodico carnalis Christi præsentiæ desiderio teneri. Nam pro absurdo hoc ducit, se manente Christum aliò migrare: *Quò ego vado.* Coercet his verbis Christus importunum Petri desiderium. Præcisè autem loquitur, vt magistrum decet: mox tamen dicti sui acerbitatem temperat. Docet non fore hoc nisi ad tempus, quo disiunctus erit à suis. Cæterùm docemur hoc loco subiicere Deo vota nostra, ne fines suos transiliant: si quando lasciuiant, patiamur saltem hoc fræno retrahi. Cæterùm, ne animis frangamur, succurrat quæ mox addita est consolatio, dum fore promittit Christus vt aliquando ad ipsum colligamur. Significat enim Petrum nondum cruci ferendæ maturum esse, sed velut segetem adhuc in herba: formandum tamen & firmandum temporis successu, vt sequatur. Quare rogandus Deus vt quod inchoauit in nobis, in melius augeat, reptandum interea est donec celerius currere datum fuerit. Iam vt nos tolerat Christus dum adhuc molles sumus & teneri, ita discamus non abiicere infirmos fratres, qui longè adhuc absunt à meta. Optandum quidem est vt currant omnes summo ardore, addenda est etiam omnibus alacritas: sed siqui tardius incedunt, modò viam teneant, bene sperandum est.

37 *Quare non possum te sequi nunc?*) Declarat Petrus his verbis se ægrè tulisse Christi responsum. Intelligit se propriæ infirmitatis commonefactum esse: vnde colligit, suum vitium sibi obstare quominus statim Christum sequatur: sed hoc illi minimè persuasum est. Natura enim inflatum est humanum genus propriæ virtutis fiducia. Ergo vox ista Petri, qualis nobiscum opinio nascatur, demonstrat: nempe quòd plus satis viribus nostris tribuimus. Hinc fit vt quiduis aggredi audeant, non inuocato Dei auxilio, qui tamen nihil possunt.

Cap. XIIII.

effluant, nihil tamen habent nisi euanidum, & peruersis etiam erroribus implicitum.

7 *Si cognouissetis me.*) Confirmat quod iam diximus, stultam & noxiam esse curiositatem, quum homines eo non contenti, obliquis semitis ad Deum aspirant. Fatentur nihil esse Dei notitia melius: quum verò propè illis adest, & se familiariter insinuat, vagantur per suas speculationes, & supra nubes quærunt quem præsentem intueri non dignantur. Reprehendit ergo discipulos Christus quòd plenitudinem Deitatis non agnoscant sibi fuisse in ipso exhibitam. Video, inquit, non rite nec legitimè hactenus fuisse me à vobis cognitum: quia viuam Patris effigiem, quę in me expressa est, nondum cognoscitis. *Et ab hoc tempore.* Hoc addit non solùm vt acerbitatem reprehensionis mitiget, sed etiam vt eos accuset ingratitudinis ac socordiæ, nisi reputent & expendant quid sibi datum sit. Nam hoc in suæ potius doctrinæ commendationem dixit quàm vt fidem eorum extolleret. Sensus ergo est, Deum illis iam nunc conspicuum patêre, si modò aperiant oculos. In verbo *Videndi* exprimitur fidei certitudo.

8 *Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.*

9 *Dicit ei Iesus, Tanto tempore vobiscum sum, & non cognouistis me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: & quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem?*

10 *Non credis quòd ego in Patre, & Pater in me est: verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: Pater autem qui in me manet, ipse facit opera.*

11 *Credite mihi quòd ego in Patre, & Pater in me: sin minus, propter opera ipsa credite mihi.*

12 *Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, etiam ipse faciet, & maiora his faciet: quia ego ad Patrem meum vado.*

13 *Et quod petieritis in nomine meo, hoc faciam, vt glorificetur Pater in Filio.*

14 *Si quid petieritis in nomine meo, ego faciam.*

8 *Ostende nobis Patrem.*) Videtur esse valde absurdum quòd Domino ita subinde obstrepunt Apostoli. quorsum enim loquutus erat, nisi vt hoc ipsum doceret de quo interrogat Philippus? Nihil tamen vitiorum in illis hîc describitur quod nobis non sit cum illis commune. Testamur cupidè nos Deum quærere: dum se oculis nostris ingerit, cæcutimus.

9 *Tanto tempore vobiscum sum.*) Iure Philippum obiurgat Christus quòd puros fidei oculos non habuerit. Deum habebat pręsentem in Christo: eum tamen non intuebatur. Quid illi obstitit nisi sua ingratitudo? Ita & hodie malè in Euangelio proficiunt qui non contenti solo Christo, in erraticas speculationes feruntur vt Deum quærant. Stulta hæc cupiditas ex contemptu humilitatis Christi nascitur. quod est valde indignum, quum hac in parte immensam Patris bonitatem repræsentet.

10 *Quòd ego in Patre.*) Hæc verba non ad Diuinam Christi essentiam refero, sed ad modum reuelationis. Christus enim, quo ad arcanam suam deitatem, nihilo nobis notior est quàm Pater: verùm dicitur esse expressa Dei imago, quia se totum in illo patefecit Deus, quatenus illic immensa eius bonitas, sapientia & virtus in solidum apparet. Neque tamen perperam veteres, qui hinc testimonium sumunt pro asserenda Christi diuinitate. Sed quia non simpliciter disputat Christus quis sit in se, sed qualis debeat agnosci à nobis: virtutis potius quàm essentiæ elogium est. Pater ergo in Christo esse dicitur, quia in eo habitat plena Diuinitas, & virtutem suam exerit: Christus vicissim dicitur esse in Patre, quia Diuina virtute sese vnum cum illo esse ostendit. *Verba quæ ego loquor.* Probat ab effectu non alibi quàm in se quęrendum esse Deum: doctrinam enim suam, quum cælestis sit ac vere Diuina, testimonium esse contendit ac illustre speculum præsentiæ Dei. Siquis contrà obiiciat, Prophetas omnes pro Dei filiis habendos esse, quia Diuinitus loquuti sint ex Spiritus afflatu, Deúmque habuerint doctrinæ suæ authorem: solutio in promptu est, videndum scilicet esse quid contineat doctrina. Prophetę enim aliò discipulos suos ablegant: Christus autem in se retinet. Tenendum est etiam quod tradit Apostolus primo ad Hebræos capite, loqui nunc è cęlo Deū per os Filij sui, qui velut ex terra per Mosen loquutus est. *Non loquor*, inquit, *à meipso*, hoc est, vt homo duntaxat, vel humanitus: quia Pater vim Spiritus sui in doctrina proferens, suum in eo numen vult agnosci. Quum dicit *Patrem facere opera*, non debet hoc ad miracula restringi: potius enim priorem sententiam continuat, quòd Dei maiestas conspicuam se in doctrina præbeat. acsi diceret hoc esse verè Dei opus, vnde statui certò possit Deum in ipso manere. Ergo per opera Diuinæ potentiæ specimen intelligo.

11 *Credite mihi quòd ego.*) Primùm à discipulis postulat vt fidem habeant suo testimonio, dum se asserit Dei esse Filium. Quia autem hactenus nimis tardi fuerant, obliquè eorum ignauiam perstringit. Si mea (inquit) affirmatio nō facit fidem, & tam parui æstimor à vobis vt non putetis verbis meis credendum, saltem perspicite istam virtutem, quæ Dei præsentiæ visibilis est imago. Est quidem illud valde absurdum, non pendere prorsus ex ore Christi, quum amplecti sine vlla hæsitatione oporteat quicquid vel vno verbo indicauit. Sed hîc Christus discipulos obiurgat quòd toties eadem de re admoniti tam parum profecerint. Non docet quænam sit fidei natura, sed se habere testatur quod etiam ad coarguendos incredulos sufficiat. Quòd iterum inculcat, *Ego in Patre, & Pater in me*, non est superuacuum. nam plus satis experimur vt nos ad vanam curiositatem natura nostra solicitet. Nam extra Christum egressi, tantùm idola à nobis conficta habebimus: in Christo autem nihil est nisi Diuinum & quod nos in Deo retineat.

12 *Amen amen dico vobis.*) Quicquid hactenus de se prædicauit discipulis, quo ad ipsorum aspectum, erat temporale. ergo nisi addito hoc membro, consolatio plena non fuisset, præsertim quum in reputandis Dei beneficiis tam euanida sit nostra memoria. Qua in re non opus est alienis exem-

nis exemplis.nam vbi nos Deus omni bonorum genere cumulauerit, si quiescat dimidium mensem,putabimus non amplius eum viuere.Hac ratione Christus non præsentem modò virtutem suam, quam tunc oculis cernebant Apostoli, cōmemorat, sed perpetuum eius sensum in futurum tempus promittit. Et certè non solùm quandiu in terris versatus est, testata fuit eius diuinitas, sed postquam ad Patrem discessit, luculenta eius documenta experti sunt fideles. Sed nos vel stupor noster impedit, vel malignitas quòd neque Deum in suis operibus consideramus,neque Christum in operibus Dei. Multos tamen conturbat quòd Apostolos dicit, *Maiora quàm ipse fecerit,opera facturos.* Responsiones alias quæ huc afferri solent omitto, hac vna contentus:Principiò tenendum est quid velit Christus: adeò scilic. non alligatam esse corporis sui præsentiæ virtutem illam, qua se Filium Dei esse probat, vt pluribus se absente ac maioribus experimentis illustranda sit. Atqui ascensum Christi paulo pòst sequuta est admirabilis mundi conuersio, in qua potentius se exeruit Christi diuinitas quàm quum inter homines ageret. Ita videmus non fuisse in Christi persona inclusam diuinitatis eius approbationem,sed diffusam per totum Ecclesiæ corpus. Cæterùm hoc *Facere* de quo loquitur, neque solis Apostolis proprium est,neque singulis piis commune, sed ad totum Ecclesiæ corpus spectat. *Quia vado ad Patrem.* Ratio cur facturi sint discipuli maiora quàm Christus ipse, quoniam adita regni sui possessione suam potentiam plenius è cælo demonstraturus sit. Vnde apparet nihil de eius gloria minui quod post eius discessum excellentius operati sint Apostoli,qui tantùm fuerunt eius organa.Imò hoc modo apparuit ipsum ad dextram Patris sedere, vt omne genu corā ipso flectatur. Et ipse paulò pòst clarè affirmat, se omnium quę per manus Apostolorum ederentur fore autorem.

13 *Et quod petieritis.*) Sed quæritur annō Mediator iam tunc erat,cuius nomine rogandus esset Pater.Respondeo, Mediatoris officio clarius defunctum esse ex quo cæleste Sanctuarium ingressus est,vt rursus suo loco dicendum erit. *Vt glorificetur.* Congruit hic locus cum Pauli dicto, Vt omnis lingua confiteatur quòd Iesus Christus est in gloriam Dei Patris. Finis omnium est nominis Dei sanctificatio:sed legitimus sanctificandi eius modus hîc exprimitur, nempe in Filio,& per Filium. Nam quum nobis per se abscondita sit Dei maiestas,inChristo refulget:quū occulta sit eius manus, eam habemus in Christo visibilem. Ergo in beneficiis quæ nobis largitur Pater, Filiū ab eo separare fas nō est,iuxta illud, Qui non honorat Filiū, neque Patrem honorat. *Philip. 2. 11.*

14 *Siquid petieritis,&c.*)Non est inanis repetitio. vident omnes ac sentiunt se indignos esse qui ad Deum accedant: prorumpit tamen maior pars, quasi lymphatica, & Deum temerè superbéque compellat Postea quum subit in mentem illa quam dixi indignitas, varia sibi quisque media fabricat. Deus autem nos ad se inuitans, Mediatorem vnum, per quem exorabilis fit ac propitius, nobis proponit.Sed hic rursum exultat humani ingenij prauitas:quia maior pars non desinit, relicta via, per flexuosas ambages circumire.Hoc ideo fit quia nonnisi tenuiter & malignè apprehenditur in Christo Dei potentia & bonitas.Accedit & secundus error, quòd nō reputamus à Dei accessu nos omnes meritò arceri, donec ab eo vocemur: vocari autem nonnisi per Filium. Quòd si vnum testimonium non satis apud nos habet ponderis, sciamus tamen,quum Christus secundò iterat rogandum in suo nomine esse Patrem, quasi manum nobis iniicere, ne frustra quærendis aliis patronis operam perdamus.

15 *Si diligitis me,præcepta mea seruate.*
16 *Et ego rogabo Patrem,& alium Paracletū dabit vobis,vt apud vos maneat in æternum.*
17 *Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere:quia non videt eum,neque cognoscit eum.Vos autem cognoscitis eum:quia apud vos manet,ac in vobis erit.*
18 *Non relinquam vos orphanos:venio ad vos.*

15 *Si diligitis me.*) Erat verus amor & syncerus quo discipuli prosequebantur Christum, qui tamen aliquid habebat superstitionis admistum, vt sæpe nobis quoque accidit. Præposterū enim erat quod eum optabant in mundo retinere.Hoc vitium vt corrigat, amorem ipsos iubet alio intendere, nempe vt seruandis quæ dederat præceptis studium impendant. Vtilis certè doctrina: quia ex iis qui sibi Christum amare videntur, paucissimi sunt qui ritè eum colant: quin potius friuolis nugis defuncti,securè sibi indulgēt.Hic autem contrà,verus Christi amor ad obseruantiam doctrinæ eius,quasi ad vnicā regulā, exigitur.Cæterùm etiam monemur quàm vitiosi sint alij nostri affectus, quū ne amor quidem noster in Christum vitio careat,nisi ad puram obedientiam sit compositus.

16 *Et ego rogabo Patrem.*) Hoc quidem sedando quem ex Christi absentia concipere poterant dolori datum fuit remedium: simul tamē promittit Christus se præceptis seruandis vires daturum. nam alioqui parum efficax fuisset exhortatio. Ergo in tempore occurrit, docétque vtut absit ab illis corpore, nō tamen se passurum vt auxilio destituti iaceant: quia per Spiritū suū illis aderit.Spiritum hîc vocat donum Patris,sed quod ipse precibus suis impetrabit: Alibi à seipso dari promittet. Vtrunque verè & aptè dicitur: nam quatenus mediator & patronus noster est Christus, à Patre impetrat Spiritus gratiam: quatenus Deus est, eam à seipso largitur. Sensus huius loci est, Ego vobis à Patre paracletus datus fui, sed ad tempus: nunc defunctus cursu meo, alium petam vobis dari, qui temporalis non sit,sed perpetuo apud vos maneat. *Paracleti* nomen tam Christo quàm Spiritui hic tribuitur, & iure: vtrique enim commune munus est nos consolari & exhortari, & nos tueri suo patrocinio.Fuit suorum patronus Christus quandiu in mundo vixit: deinde Spiritus tutelæ & præsidio eos commisit. Si quærat quispiam annon sub Christi clientela etiam hodie simus, responsio facilis est, Christum esse perpetuum patronum sed non visibili modo. Quandiu versatus est *Infrà, 16. 7.*

Cap. XIIII.

in mundo, palàm se illis patronum exhibuit: nūc verò per Spiritum suum nos tutatur. *Alium* à se vocat propter bonorum quæ ab vtroque percipimus discrimen. Christi proprium fuit, expiando peccata mundi iram Dei placare, redimere à morte homines, iustitiam ac vitam acquirere: Spiritus proprium est, nos tam ipsius Christi quàm omnium eius bonorum facere participes. Quanquam non malè hinc personarum distinctio colligitur: proprietate enim differre Spiritū à Filio necesse est, vt alius sit.

17 *Spiritum veritatis.*) Ornat Spiritum Christus altero titulo, quòd sit magister veritatis. Vnde sequitur, donec ab eo intus simus edocti, vanitate & mendacio captas esse nostras omnium mentes. *Quem mundus non potest accipere.* Antithesis ista gratiæ excellentiam amplificat, qua Deus nonnisi electos suos dignatur. Significat enim non vulgare esse donum quo priuatur mūdus. Quo sensu etiam Iesaias, Ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: super te autem orietur Dominus. Eo enim plus meretur laudis Dei misericordia erga Ecclesiam, dum singulari priuilegio eam supra totum mundum extollit. Simul tamen discipulos hortatur Christus ne sensu carnis inflati, vt solet mundus, Spiritus gratiam à se repellant. Somnium est terrenis hominibus quicquid de Spiritu sancto prædicat Scriptura, quia ratione sua freti, cælestem illuminationem despiciūt. Tametsi passim grassatur hæc superbia, quæ Spiritus sancti lucē, quātum in se est, extinguit: nos tamen propriæ inopiæ conscij, sciamus non ex alio fonte manare quicquid sanæ intelligentiæ est. Interea ostendunt Christi verba nihil humano sensu posse de Spiritu sancto percipi, sed eū cognosci sola fidei experientia. *Mundus*, inquit, *capax non est Spiritus, quia eum non cognoscit: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet.* Solus ergo Spiritus est qui in nobis habitando, cognoscendum se præbet, aliàs ignotus & incomprehensibilis.

Iesa.60.2.

18 *Non relinquam vos orphanos.*) Docet hic locus quid sint & valeant homines Spiritus præsidio nudati: pupilli nempe sunt, expositi quibuslibet fraudibus & iniuriis, impares ad se regendos: denique ad nullam rem agendam per se idonei. Vnicum tanti defectus remedium est, si nos per Spiritum suum Christus regat, quod se facturum promittit. Primùm ergo suæ imbecillitatis monentur discipuli, vt sibi diffisi ab vno Christi præsidio pendeāt, deinde promisso remedio eos in bonā spē erigit, quia se illis non defuturū affirmat. Quū dicit, *Veniam ad vos*, ostendit quomodo in suis habitet, atq; impleat omnia: nēpe Spiritus sui virtute. Vnde etiā cōstat Spiritus gratiā insigne esse Diuinitatis eius testimonium.

19 *Adhuc paulullum, & mundus me non amplius videbit: vos autem videtis me, quia ego viuo, & vos viuetis.*

20 *In illa die cognoscetis quòd ego in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis.*

19 *Adhuc paululum.*) Prosequitur commendationē peculiaris gratię quę discipulis ad leuādum, imò tollendū mœrorem sufficere debebat. Quum subductus (inquit) ero à mundi cōspectu, vobis nihilominus adero. Cęterùm vt hoc arcano Christi intuitu fruamur, non æstimanda est carnis sensu præsentia eius vel absentia, sed fidei oculis ad perspiciendā eius virtutem intētos esse nos decet. Ita fit vt Christum spiritu pręsentem semper habeāt & aspiciant fideles, quātūuis corpore ab eo distent. *Quia ego viuo.* potest esse duplex sensus: vel vt hęc sentētia proximi mēbri cōfirmatio sit: vel vt seorsum legatur. Ideo victuros fideles quia viuit Christus. Priorē sēsum libēter amplector, ex quo tamē elicitur hęc altera doctrina, vitā Christi nostræ causam esse. initio causam discriminis notat, cur videndus sit à suis, non à mundo: quia videri nequeat Christus nisi secundum vitam spiritualem, qua mūdus orbatus est. Non videt Christum mūdus, nihil mirum: mors enim cæcitatis causa est. verùm simulac spiritu viuere quis cœpit, oculis etiam ad Christum videndum præditus est. Hoc autem ideo fit quia cum Christi vita etiam nostra coniuncta est: atque ex ea non secus ac ex fonte suo manat. Mortui enim sumus in nobis, & vita qua nobis blandimur, mors pessima est. Ergo quū de adipiscenda vita agitur, vertendi sunt in Christum oculi, & vita eius fide ad nos transferenda, vt certò statuant conscientiæ nostræ quandiu viuit Christus nos à periculo interitus esse tutos. Stat.n. istud fixum, nullam fore eius vitam membris mortuis.

20 *In illa die.*) Multi ad diem Pentecostes referunt: sed potius notatur continuus tanquam vnius diei tenor, ex quo virtutem Spiritus sui exeruit Christus vsque ad resurrectionem vltimam. Iam tunc cognoscere cœperant, sed erat tenue quoddam rudimentum: quia nondum tam efficaciter operatus in illis fuerat Spiritus. Nam huc verba tēdunt, non posse otiosa speculatione cognosci qualis sit sacra & mystica inter nos & ipsū vnio, qualis rursū inter ipsū & Patrem: sed hunc vnum eius noscendæ modū esse, quū vitam suā arcana Spiritus efficacia in nos diffundit. atque illud est fidei experimentum cuius paulò antè memini. Quòd autem olim abusi sunt hoc testimonio Arriani, vt Christum probarēt participatione tātùm & gratia Deum esse, facilè diluitur eorum cauillum. Neque enim Christus de æterna sua essentia simpliciter disserit: sed Diuinam illam virtutem quæ in eo fuit patefacta commendat. Quemadmodū enim Pater omnē bonorum plenitudinem in Filio deposuit, ita vicissim se totū in nos effudit Filius. Dicimur *in ipso esse*, quia in eius corpus insiti, iustitiæ bonorúmque eius omnium sumus cōsortes: ipse *in nobis esse dicitur*, quia Spiritus sui efficacia clarè demonstrat se nobis esse vitæ authorem & causam.

21 *Qui habet præcepta mea, & seruat ea, is est qui diligit me: & qui diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum & manifestabo meipsum ei.*

22 *Dicit illi Iudas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est quòd te nobis manifestaturus sis & non mundo?*

23 *Respondit Iesus, & dixit illi, Si quis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.*

24 *Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermo quem audistis non est meus, sed eius qui misit me, Patris.*

21 *Qui habet praecepta mea.*) Iterum repetit superiorem sententiam, quòd certa amoris erga ipsum nostri approbatio in eo sita sit, si praecepta eius seruemus. Cuius rei toties admonet discipulos, ne à scopo aberrent: quia nihil procliuius est nobis quàm ad carnalē affectum delabi, ita vt sub Christi nomine aliud quàm Christum
2. Cor. 5. 16. amemus. Quò spectat etiam illud Pauli, Etiamsi nouerimus secundum carnem Christum, non tamen amplius sic eum cognoscimus. Simus igitur noua creatura. *Habere praecepta* significat in illis esse rectè institutum: *Seruare* autem, se & vitam formare ad eorum regulā. *Qui diligit me.* Perinde loquitur Christus ac si Deum suo amore praeuenirent homines. quod absurdum est: nam quo tempore inimici eramus, reconciliauit nos sibi,
Ioh. 4. 10. Rom 5. b. 10. Et nota sunt Iohannis verba, Non quòd priores dilexerimus eū, sed ipse nos prior dilexit. Verùm hîc non est disputatio de causa vel effectu. Ideo perperam colligitur, amorem quo Christum complectimur, Dei erga nos amore esse ordine priorem. Tantùm enim hoc voluit Christus, beatos fore omnes qui ipsum diligent: quia vicissim ab ipso & Patre diligentur: non quòd tunc incipiat Deus ipsos diligere, sed quia ipsi insculptum in cordibus habent paterni eius amoris testimonium. Eodem spectat quod proximè sequitur membrum, *Manifestabo me illi.* Cognitio certè amorem praecedit: sed hoc voluit Christus se puris doctrinae suae cultoribus daturum vt in dies in fide proficiant: hoc est, Faciam vt propius & familiarius ad me accedant. Hinc collige, fructum pietatis esse progressum in Christi notitia. Nam is qui se habenti daturū promisit, reiectis hypocritis proficere facit omnes in fide, qui Euangelij doctrinam ex animo amplexi, se totos in eius obsequium formant. Atq; hinc fit vt multis retro abeuntibus, vix decimum quenque videamus in recto cursu progredi: quia maior pars indigna est cui se manifestet Christus. Notādum autem est, quòd hîc amplior Christi cognitio tanquam singulare nostri in Christum amoris praemium proponitur: vnde sequitur incomparabilem esse thesaurum.

22 *Dicit illi Iudas.*) Non abs re interrogat cur inter paucos lucem suam contineat Christus, qui Sol est iustitiae, à quo totum mundum illuminari decet, itaque minus consentaneum esse videtur vt paucis irradiet, ac non vbique diffundat absque discrimine suum fulgorem. Responsio Christi non explicat totam quaestionem: quia nulla illic fit mentio primae causae, cur se paucis manifestans Christus, maiorem hominum numerum celet. nam certè omnes initiò pares inuenit, hoc est à se prorsus alienos. quare neminem eligere potest qui ipsum amet: sed ex hostibus suis eligit quorum flectat corda in amorem sui. Verùm discrimen illud quod à proposito remotum erat, in praesentia attingere noluit. consilium eius erat, discipulos ad serium pietatis studium hortari, vt maiores in fide facerent progressus. Ergo contentus fuit hac nota discernere eos à mundo, quòd Euangelij doctrinam seruent. Haec autem nota posterior est fidei principio, quia vocationis est effectus. Alibi discipulos admonuerat Christus gratuitae suae vocationis, atque idem in memoriam illis postea reducet: nunc tantùm iubet in doctrinae suae obseruantiam & pietatem incumbere. Ostendit porrò Christus his verbis quomodo ritè obediatur Euangelio: nempe quum officia nostra & externae actiones ex illius amore nascuntur. Frustra enim laborant brachia & pedes totúmque corpus, nisi in corde regnet amor Dei, qui gubernet externa membra. Iam quum certum sit nos seruare Christi praecepta quatenus ipsum amamus, sequitur nullibi posse reperiri in mundo perfectum eius amorem: quia nemo est qui perfectè seruet eius mandata. Gratum tamen Deo est eorum obsequium qui ad hunc scopum vero conatu aspirant.

23 *Pater meus diliget eum.*) Iam prius exposuimus non statui in secundo ordine Dei amorem, quasi pietatem nostram sequatur vt amoris causam: sed vt certò persuasi sint fideles, obedientiam quam Euangelio praestant, Deo gratam esse: & noua subinde donorum incrementa ab eo exspectent. *Veniemus ad eum* qui me diligit. hoc est, sentiet in se residere Dei gratiam, & magis magísque in dies Dei donis augebitur. Ergo dilectionem nominat, non illam aeternam qua nondum natos etiam ante creatum mundum complexus est: sed ex quo eam cordibus nostris obsignat, quum nos facit adoptionis suae participes. Ac ne primam quidem illuminationem intelligit: sed eos fidei gradus per quos assiduè fideles pergere oportet, iuxta illud, Habenti dabitur. Perperam ergo ex hoc loco eliciunt Mat. 13. 12.
Papistae duplicem amorem quo Deum prosequimur: Fingūt Deum naturaliter à nobis diligi priusquam nos Spiritu suo regeneret: & hac etiam praeparatione nos mereri regenerationis gratiam. Quasi verò non passim doceat Scriptura, & ipsa etiam experiētia clamet, nos prorsus à Deo auersos esse, eiúsque odio infectos & refertos, donec corda nostra mutet. Tenendum est ergo illud Christi consilium, quòd venturi sint ipse & Pater, vt fideles in perpetua gratiae fiducia confirment.

24 *Qui non diligit me.*) Quia incredulis permisti sunt fideles in mundo, & eos tanquam in mari turbulento variis procellis agitari necesse est: hac rursum admonitione cōfirmat eos Christus, ne abstrahantur malis exemplis, acsi diceret, Ne respicite in mundum vt ab eo pendeatis: quia semper erunt qui me & meam doctrinam contemnāt: vos autem gratiam, quam semel amplexi estis, constanter ad finem retinete. Interea significat mundum istas suae ingratitudinis poenas dare quum in sua caecitate perit, quando verae iustitiae contemptu impium aduersus Christum odium prodit. *Et sermo quem audistis.* Ne propter mundi peruicaciam labascant aut vacillent discipuli, authoritatem rursus doctrinae suae conciliat, quum testatur ipsam à Deo esse, non humanitus in terra confictam. Atque in hoc fidei nostrę consistit firmitas, si Deum nobis ducem esse scimus, nec alibi quàm in aeter-

Cap. XIIII. na eius veritate esse fundatos. Quantumuis ergo cum sua proteruia insaniat mundus, sequamur Christi doctrinam, quæ supra cælum & terram longè eminet. Quum sermonem negat esse suum, accõmodat se discipulis: acsi diceret, Non humanum esse, quia fideliter tradat quod illi à Patre iniunctum est. Interea scimus, quatenus æterna est Dei sapientia, ipsum esse vnicum omnis doctrinæ fontem, & eius Spiritu loquutos esse quicunque ab initio fuerunt Prophetas.

25 *Hæc loquutus sum vobis apud vos manens.*

26 *Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæ vobis dixi.*

27 *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quemadmodum mundus dat, ego do vobis. ne turbetur cor vestrum, neque formidet.*

28 *Audistis quòd dixerim vobis, Vado, & venio ad vos. si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, Vado ad Patrem, quia Pater maior me est.*

25 *Hæc loquutus sum.*) Hoc ideo addit ne despondeant animum etsi minus profecerint quàm par erat. Spargebat enim tunc doctrinæ semen quod aliquandiu suffocatum latuit in discipulis. Ergo eos ad bene sperandum hortatur, donec fructum proferat doctrina quæ nunc videri posset inutilis. In summa, testatur illis, in doctrina quam audierant suppetere vberem consolationis materiam, nec alibi quærendam esse. Quòd si non illis statim appareat, iubet esse bono animo, donec spiritus interior magister, idem in ipsorum cordibus loquatur. Valde vtilis omnibus admonitio. nisi statim consequimur quicquid docet Christus, obrepit fastidium, & irritum in rebus obscuris laborem insumere nos piget. Atqui afferenda est prompta docilitas, præbendæ aures, & retinenda attentio, si ritè in Dei schola proficere cupimus: præsertim verò tolerantia opus est, donec patefaciat Spiritus quod frustra visi sumus sæpius legisse vel audisse. Quare, ne languescat in nobis discendi studium, vel in desperationem labamur vbi non statim assequimur loquentis Christi mentem, sciamus hoc nobis omnibus dici, *Spiritus* tandem *suggeret* quæ loquutus sum. Hanc quidem pœnam denuntiat incredulis Iesaias vt sermo Dei sit illis tanquam liber clausus: sed Dominus hoc etiam modo plerunque suos humiliat. Ideo patienter ac placidè expectandum reuelationis tempus, nec verbum propterea respuere decet. Cæterùm quum testetur Christus proprium esse Spiritus sancti munus docere Apostolos quod iam ex ipsius ore didicerant, sequitur irritam & nihili fore externam prædicationem nisi accedat Spiritus magisterium. Duplicem ergo habet Deus docendi modum. nam & hominum ore insonat nostris auribus, & intus Spiritu suo nos compellat: idque facit nunc eodem momento, nunc diuersis temporibus, prout illi visum est. Obserua autem quænam sint illa omnia quorum doctorẽ fore Spiritum promittit: Suggeret, inquit, vel reducet in memoriam *quæcunque dixi.* Vnde sequitur non fore nouarum reuelationum architectum. Hoc vno verbo refutare licet quæcũque sub prætextu Spiritus in Ecclesiam figmenta ab initio hucusque Satan inuexit. Mahometes & Papa commune habent religionis principium, Non contineri in Scriptura perfectionem doctrinæ, sed quiddam altius reuelatum esse à Spiritu. Ex eadem lacuna nostro tempore Anabaptistæ & Libertini sua deliria hauserunt. Atqui impostor est spiritus, non Christi, qui extraneum aliquod ab Euangelio commentum ingerit. Spiritum enim Christus promittit qui Euangelij doctrinã quasi subscriptor confirmet. Quid sit mitti Spiritum à Patre in Christi nomine, suprà exposui.

Iesa. 29. 11.

27 *Pacem relinquo vobis.*) Pacis nomine intelligit prosperum successum, quem sibi mutuò precari solent homines dũ simul conueniunt, vel alius ab alio digreditur. Hoc enim valet pacis nomen in lingua Hebraica. Alludit ergo ad vulgatum suæ gentis morem: acsi diceret, Relinquo vobis meum valete. Sed mox subiicit, longè pluris esse hanc pacem quàm soleat esse inter homines, qui plerunque frigidę tantùm cæremoniæ causa pacem in ore habent: vel si pacem alicui seriò precantur, non tamen eam reipsa dare possunt. Christus autem pacem suam non in nudo & inani voto sitam esse admonet, sed cum effectu coniunctam. Sũma est, discedere quidẽ ipsũ corpore, sed pacẽ eius manere penes discipulos. hoc est, fore eius benedictione semper fœlices. *Ne turbetur cor vestrum.* Iterum trepidationem corrigit quam ex suo discessu conceperant discipuli. Causam trepidandi esse negat: quia corporali tantùm eius aspectu careant, vera autem eius præsentia fruantur per Spiritum. Hoc præsentiæ genere nos quoque contenti esse discamus: nec carni indulgeamus quæ Deum semper externis suis figmentis alligat.

28 *Si diligeretis me.*) Amabant haud dubiè Christum discipuli, sed aliter quàm decebat. fuit enim aliquid carnale admistum, vt ab eo diuelli non sustinerent. Quòd si spiritualiter eum amassent, nihil magis illis fuisset cordi quàm eius ad Patrem reditus. *Quia Pater maior me est.* Variè detortus fuit hic locus. Ariani, vt Christum probarẽt quendam secundariũ esse Deum, obiiciebant minorem esse Patre. Patres orthodoxi, vt tali calumniæ ansam præciderent, dicebant hoc debere ad naturam humanam referri. Atqui vt impiè hoc testimonio abusi sunt Ariani, ita nec recta nec consentanea fuit Patrum solutio. hîc enim neque de humana Christi natura, neque de æterna eius diuinitate sermo habetur, sed pro infirmitatis nostræ captu se medium inter nos & Deum constituit. Et certè quia ad Dei altitudinem pertingere nobis datum non est, descendit ad nos Christus, vt nos eousque attolleret. Gaudendum, inquit, erat, quòd redeam ad patrem: quia hæc vltima est meta ad quã tendere vos oportet. Non ostendit his verbis quid à Patre in se differat: sed quorsum ad nos descenderit, nempe vt Deo nos vniret. donec eò peruentum fuerit, stamus velut in medio stadio. Nos quoque Christum nonnisi dimidium & lacerum imaginamur, nisi ad Deum nos perducat. Similis est locus Pauli, 1. Corinthior. 15. vbi dicit Chri-

Christum traditurum esse regnum Deo & Patri, vt sit Deus omnia in omnibus. Regnat certè Christus non in humana tantùm natura, sed quatenus Deus est manifestatus in carne. Quomodo igitur regnum exuet? Nempe quia Diuinitas, quæ nunc in sola Christi facie cernitur, tunc palàm in se conspicua erit. Hoc solùm dissimile est, quòd Paulus illic perfectionem vltimam describit Diuini fulgoris, cuius radij fulgere cœperunt ex quo ascendit Christus in cælum. Vt res clarius pateat crassius adhuc loquendum est. Non confert hîc Christus Patris Diuinitatem cum sua, nec humanam suam naturam Diuinæ Patris essentiæ comparat: sed potius statum præsentem cælesti gloriæ ad quam mox recipiendus erat. acsi diceret, Cupitis me retinere in mundo: atqui præstat in cælum ascendere. Sic ergo discamus Christum aspicere in carne exinanitum, vt nos ad beatæ immortalitatis fontem ducat. Neque enim dux nobis constitutus est vt tantùm in sphæram lunæ vel solis nos euehat, sed vt nos vnum efficiat cum Deo Patre.

29 *Et nunc dixi vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis.*

30 *Non amplius multa loquar vobiscum: venit enim mundi huius princeps, & in me non habet quicquam.*

31 *Sed vt cognoscat mundus quòd diligo Patrem, & quemadmodum mihi præcepit Pater, sic facio: surgite, eamus hinc.*

29 *Et nunc dixi vobis.*) Oportuit hac de re sæpius moneri discipulos: quia arcanum erat omni humano captu longè altius. Se autem prædicere testatur quòd futurum est, vt post euentum credant. Fuit enim hæc vtilis fidei ipsorum confirmatio, quũ memoria repeterẽt vaticinia Christi, & oculis completum cernerent quod ex ore illius antè audierant. Videtur tamen species esse concessionis: acsi diceret Christus, quia non dum tam reconditi mysterij capax est modulus vester, ego vobis ignosco vsque ad rei euentum qui vobis interpretis vice erit ad hanc doctrinam explicandam. Ergo tametsi ad tempus visus sit surdis canere, postea apparuit non frustra quasi in aerem sparsa fuisse verba, sed iactum fuisse in terram semen. Quemadmodum autem hîc de sermone suo & rerum euentu loquitur Christus, ita mors eius & resurrectio & in cælum ascensus in vnum cum doctrina coalescunt, vt fidem in nobis generent.

30 *Non amplius multa loquar vobiscum.*) Hoc verbo attentos sibi discipulos reddere voluit, & eorum animis suam doctrinam altius infigere. Satietas enim fastidium vt plurimum affert: ardentius autem expetitur quod non habetur ad manum, & excipitur maiori studio quod statim è medio tollendum est. Denuntiat ergo se breui abiturum, quo magis cupidi sint audiendæ doctrinæ. Quanquam autem toto vitæ cursu docere nos non cessat Christus, potest tamen etiam ad vsum nostrum aptari hęc sententia: quia quũ breue sit vitæ nostrę curriculum, occasione vtendum est. *Venit enim mundi huius Princeps, & in me.* Poterat simpliciter dicere breui se moriturum, ac iam instare horam mortis: sed circumloquitur, vt præmuniat eorum animos ne tam deformi & abominando mortis genere territi deficiant. Nam credere in ipsum crucifixum, nihil aliud est quàm vitam quęrere apud inferos. Primùm dicit hanc Satanæ potestatem datum iri: deinde addit, se ideo cessurum, non quòd necessitate cogatur, sed vt Patri obediat. Vocatur diabolus, mundi princeps, non quòd separatum aliquod regnum à Deo habeat, quemadmodum finxerunt Manichæi: sed quia Dei permissu suam in mundo tyrannidem exercet. Quoties itaque hoc diabolo epitheton tribui audimus, pudeat nos miseræ nostræ sortis. Quantumuis enim superbiant homines, diaboli mancipia sunt, donec regeniti sint Christi Spiritu. Nam *Mundi* nomine hîc comprehenditur totum humanum genus, Vnus est enim liberator qui nos ab hac horrenda seruitute eripit ac vindicat. Cæterùm quum hæc primi hominis peccato inflicta fuerit pœna, sicuti quotidie in deterius ob noua peccata augescit, discamus & nos & peccata nostra odisse. Sic autem captiui tenemur sub Satanæ imperio vt tamen non excuset nos à culpa hęc seruitus quę voluntaria est. Notandum est præterea tribui hîc diabolo quod ab impiis hominibus gestum est. Nam quum ferantur Satanæ impulsu, meritò opus eius censetur quicquid agunt. *In me non habet quicquam.* Quia factum est Adæ peccato vt mortis imperium habeat Satan, Christum, qui ab omni noxa immunis est, attingere non poterat, nisi se vltro subiecisset. Quanquam hæc verba, latius patere arbitror quàm exponi soleant. sic enim loquuntur interpretes. Nihil in Christo reperit Satan, quia nulla in eo mortis materia est, quum purus sit ab omni peccati labe. Atqui, meo iudicio, non suam tantùm munditiem hîc prædicat Christus, sed Diuinam quoque potestatem, quæ morti non erat obnoxia. Testatum enim esse discipulis oportuit, non infirmitate ipsum succumbere: ne minus honorificè de virtute eius sentirent. Verùm in hac generali sententia etiam illa prior includitur, quòd Satanæ in subeũda morte obstrictus non sit. Vnde colligitur, vicem nostram, quum se morti submitteret, obiisse.

Mani-chæi.

31 *Vt cognoscat mundus.*) Aliqui vno cõtextu legunt, Vt cognoscat, &c. surgite, eamus hinc: vt plena sit oratio. alij seorsum legunt verba illa, & hîc defectum esse putant. Quia non magni interest quo ad sensum vtrumuis eligas, in medio relinquo. Hoc pręcipuè notandũ est, hîc Dei decretum statui sũmo loco, ne Christũ putemus Satanæ violentia raptũ ita fuisse ad mortẽ vt quicquã illi præter Dei consilium acciderit. Deus enim est qui Filium suum ordinauit propitiatorem, & qui eius morte expiari mũdi peccata voluit. Hoc vt fieret, Satanæ ad breue tempus permisit quasi victorem illi insultare. Satanæ ergo non resistit Christus, vt Patris decreto obtemperet, atq; ita suã obedientiam in pretium iustitiæ nostrę offerat. *Surgite, eamus hinc.* Nõnulli existimant Christũ his dictis locum mutasse, & quę sequũtur, inter ambulandum fuisse ab eo dicta: sed quum po-

Cap. XV. stea subiiciat Iohannes egressum fuisse Christum, magis consentaneum videtur quod discipulos hortari Christus voluerit ad idem obsequium Deo præstandum cuius tam præclarum specimen in ipso cernebant: non autem quòd eodem momento ipsos eduxerit.

CAP. XV.

1 *EGo sum vitis vera, & Pater meus agricola est.*
2 Omnem palmitem in me non ferentem fructum tollet: & quicunque fructum affert, purgabit eum, vt abundantiorem fructum afferat.
3 Iam vos mundi estis propter sermonem quem loquutus sum vobis.
4 Manete in me, & ego in vobis. quemadmodum palmes non potest ferre fructum à seipso, nisi manserit in vite: sic neque vos, nisi in me manseritis.
5 Ego sum vitis, vos palmites. qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum: quia sine me non potestis quicquam facere.
6 Si quis non manserit in me, vbi eiectus fuerit foras tanquam palmes, & exaruerit, colligent ipsum, & in ignem conycient, & ardebit.

1 *Ego sum vitis.*) Summa huius similitudinis est, nos steriles esse atque aridos natura, nisi quatenus Christo insiti, nouam vim & aduentitiam ab eo haurimus. ἄμπελον alios sequutus vitem transtuli: κλήματα, palmites. Est autem vitis propriè planta ipsa, non ager vitibus consitus, quem vineam appellant. Quanquam interdum pro vinea capitur: sicuti quum Cicero pauperum agellos & viticulas coniungit. Palmites autem brachia sunt quæ vitis supra terram emittit. Quum autem κλῆμα Græcis vitem quoque significet, & ἄμπελος vineam, magis in eam sententiam inclino, quòd se Christus terræ vitibus consitæ, & nos plantis ipsis comparet. Quanquam ea de re cum nemine rixabor. tantùm monitos volui lectores vt sequantur quod magis probabile ex contextu visum fuerit. Initiò hîc succurrat quæ in omnibus parabolis tenenda est regula, non excutiendas esse singulas proprietates vitis: sed tantùm summatim spectandum esse quem in finē Christus simile istud accommodet. Tres autem præcipuæ sunt partes: quod nulla nobis bene agendi facultas nisi ab ipso suppetat: quod nos in ipso radicem habentes Pater purgando excolit: quod infructuosos palmites tollit, vt in ignem proiecti ardeant. Omnes ferè pudet negare, quicquid habent boni, sibi esse à Deo: sed postea gratiam vniuersalem sibi datam esse fingunt, quasi naturaliter ingenita esset. Christus verò pręcipuè in hoc insistit, vitalem succum à se vno manare: vnde sequitur, infructuosam esse omnísque boni vacuam hominum naturam: quia vitis naturam nemo sapit donec in eum fuerit insitus. Atqui hoc speciali gratia datur solis electis. Primus ergo bonorum omnium autor Pater, qui nos manu sua plantat: vitæ autem principium est in Christo, ex quo radicem in eo agere incipimus. Quū se veram vitem appellat, perinde est acsi dixisset, Ego verè sum vitis. itaque frustra se homines in quærendo alibi vigore fatigant: quia non aliunde proueniet vtilis fructus quàm à palmitibus ex me progenitis.

2 *Omnem palmitem.*) Quia Dei gratiam alij corrumpunt, alij malignè supprimunt, alij ignauia suffocant, solicitudinem his verbis incutit, quum ex vite tollendos pronuntiat quicunque erunt infructuosi palmites. Sed quæritur an fructu possit carere qui insitus est in Christo. Respondeo, multos in vite censeri opinione hominum, qui reipsa radicem in vite non habent. Ita Dominus vineam suam nominat apud Prophetas populum Israel. qui externa professione nomen Ecclesię habebat. *Et quicunq; fructum affert.* Docet his verbis, fideles, ne degenerent, opus habere assidua cultura, nec boni quicquam proferre nisi Deus manum subinde admoueat. Neque enim sufficiet nos semel factos fuisse adoptionis participes, nisi Deus gratiæ suę cursum in nobis prosequatur. Putationis meminit: quia superfluis & noxiis vitiis abundat caro nostra, eorúmque nimis fœcunda est quæ sine fine excrescunt & pullulant, nisi Dei manu purgemur. Quum dicit putari vites vt fructum vberiorem afferant, docet quales debeant esse piorum in pietatis cursu progressus.

3 *Iam vos mundi estis.*) Admonet iam in seipsis expertos esse quod dixerat, quia scilicet in ipso plantati, simul etiam purgati fuerint. Modum purgationis ostendit, nempe doctrinam. Nec dubium est de externa prædicatione eum loqui, quum disertè exprimat sermonem quem ex ore eius audierant. Non quòd in se tantum efficacię habeat vox hominis ore prolata, sed quatenus in corde operatur Christus per Spiritum: vox ipsa, purgationis organum est. Interea non intelligit Christus omni vitio puros esse Apostolos: sed experimentum illis proponit, vnde discant quàm necessaria sit gratiæ continuatio. Præterea Euāgelij doctrinam illis à fructu commendat, quo magis acuantur ad continuam eius meditationem, quum sit tanquam vinitoris cultellus ad sordes purgandas.

4 *Manete in me.*) Iterum ad studium & curam retinendæ gratię qua prediti sunt, ipsos hortatur: nunquam enim satis expergefieri potest carnis securitas. Nec certè aliò spectat Christus nisi vt nos, quasi gallina pullos suos, sub alis contineat: ne leuitate nostra abrepti, inde auolemus in nostrum exitium. Ergo vt probet se nō cœpisse salutis nostræ opus vt abrumpat in medio cursu, Spiritum suum promittit semper fore in nobis efficacem, si modò per nos nō steterit. *Manete in me*, inquit, quia in vobis manere paratus sum. Item, Qui in me manet, hic fert fructum multum. Quibus verbis declarat eos omnes qui viuam in se radicem habent, fructiferos esse palmites.

5 *Sine me nihil potestis*,) Clausula est atque applicatio totius parabolę, quandiu extra ipsum sumus, nihil boni fructus & Deo grati proferre: quia ad bene agendum minimè sumus idonei. Hanc sententiam Papistæ non extenuant modò, sed

ſed eneruant: imò prorſus eludunt. Etſi enim verbo tenus fatentur nos ſine Christo nihil poſſe, aliquid tamen facultatis ſuppetere nobis ſomniant, quod per ſe quidem non ſufficiat, Dei tamen gratia adiutum cooperetur. Neque enim hominem ita exinaniri ſuſtinent, quin aliquid ex ſe conferat. Verùm tam clara Christi verba eludere non ita promptum eſt. Tale eſt Papiſtarum commentum, Nos ſine Christo nihil poſſe: ab eo tamen adiutos, habere aliquid ex nobis præter eius gratiam. Christus verò contrà pronuntiat, nos nihil poſſe ex nobis. Palmes, inquit, fructum non fert à ſe ipſo. Ergo non tantùm cooperãtis ſuæ gratiæ auxilium hîc commendat, ſed nos penitus priuat omni virtute, niſi quam ſuppeditat ipſe nobis. Ergo hæc particula *Sine me* ſic reſolui debet, Nonniſi ex me. Sequitur aliud cauillum: palmitem enim obtendunt aliquid habere à natura: quia ſi alius ſurculus nõ frugifer in vineam inſeratur, nihil producet. Verùm hoc facilè diluitur: quia non diſſerit Christus quid genuinum habeat palmes antequam viti adhæreat: ſed intelligit potius, tunc nos demum incipere palmites fieri dum nos in ipſum coaluimus. Et certè Scriptura alibi oſtendit, nos, antequam in ipſo ſimus, inutile & aridum eſſe lignum.

6 *Si quis in me non manſerit.*) Iterum propoſita ingratitudinis pœna, eos ad perſeuerãtiam acuit & ſolicitat. Eſt quidem hoc Dei donũ, ſed non eſt ſuperuacua ad timorem exhortatio, ne caro noſtra exultans nos eradicet. *Areſcere* dicuntur inſtar emortui ſarmenti qui à Christo reſecti ſunt, quia ſicut initium vigoris ab ipſo eſt, ita & continuus tenor. Non quòd ex electis aliquem contingat vnquam exſecari, ſed quia multi hypocritæ in ſpeciem ad tempus florent & virent, qui poſtea in reddendo fructu ſpem Domini fruſtrantur.

7 *Si manſeritis in me, & verba mea in vobis manſerint, quod volueritis petetis, & fiet vobis.*
8 *In hoc glorificatus eſt Pater meus, vt fructum meum feratis, & ſitis mei diſcipuli.*
9 *Quemadmodum dilexit me Pater, ego etiam dilexi vos: manete in dilectione mea.*
10 *Si præcepta mea ſeruaueritis: manebitis in dilectione mea: ſicut & ego præcepta Patris mei ſeruaui, & maneo in eius dilectione.*
11 *Hæc loquutus ſum vobis, vt gaudium meum in vobis maneat, & gaudium veſtrum completum ſit.*

7 *Si manſeritis in me.*) Quia ſæpe ſentiunt fideles ſe famelicos eſſe, & procul abeſſe ab illa opima pinguedine quæ ad vberem fructum reddendum ſufficiat, ideo nominatim hoc additum eſt, quibuſcunque rebus indigeant qui in Christo ſunt, paratum eſſe eorum inopię ſubſidium ſimulatque à Deo petierint. Valde vtilis admonitio. nam vt nos in ſtudio precandi exerceat Dominus, ſæpe eſurire patitur: verùm ſi ad eum confugimus, nunquam votis noſtris deerit quin ſuppeditet ex ſua inexhauſta copia quicquid fuerit nobis opus. Quum dicit, *Si verba mea in vobis manſerint*, ſignificat nos fide in ipſo radicem agere. Nam ſimulac diſceſſum eſt ab Euangelij doctrina, Christus extra ſe quæritur. Dum nobis conceſſum iri promittit ſiquid voluerimus, quiduis optandi licentiam minimè indulget. malè enim conſuleret Deus ſaluti noſtræ, ſi ita facilem ſe nobis adeóque morigerum præberet. ſatis enim ſcitur quàm præpoſteris votis vt plurimum laſciuiant homines. Sed hîc vota ſuorum reſtringit ad legem ritè precandi, quę Dei arbitrio ſubiicit noſtros omnium affectus: ídque circunſtantia loci confirmat. *Velle* enim ſuos intelligit non diuitias, vel honores, vel aliquid ſimile, quod ſtultè expetit caro: ſed vitalem Spiritus ſancti ſuccum quo fructificent.

8 *In hoc glorificatus eſt.*) Confirmatio proximæ ſententiæ. Nam minimè dubitandum eſſe oſtendit quin exaudiat Deus ſuorum preces, dum ſe fructuoſos reddi cupient: quia hoc maximè facit ad eius gloriam. Simul tamen ab hoc fine vel effectu bene agendi ſtudium in illis accendit. quia nihil pluris nobis eſſe debet quàm vt per nos illuſtretur Dei nomen. Eodem etiam pertinet poſterius membrum, *Et ſitis mei diſcipuli*: quia pronuntiat neminem ſe habere in grege ſuo niſi qui in Dei gloriam fructificat.

9 *Quemadmodum dilexit me Pater.*) Longè aliquid maius voluit exprimere quàm vulgò putent. nam qui eum hîc de arcano Dei Patris amore, quo ſemper affectus fuit erga Filium, loqui putant, extra rem philoſophantur: quum potius Christi conſilium fuerit quaſi in ſinum noſtrum deponere certum diuini amoris erga nos pignus. Illa igitur argutia nihil ad præſentẽ locum, Quomodo ſe Pater in Filio ſemper amauerit: ſed amor cuius hîc fit mentio, ad nos referendus eſt: quia ſe diligi à Patre teſtatur Christus quatenus eſt Eccleſiæ caput, ſicuti pluſquam neceſſe nobis eſt. nam qui ſine Mediatore quærit quomodo à Deo ametur, labyrintho ſe implicat, in quo neque viã neque exitum inueniet. Ergo in Chriſtum conijciendi ſunt oculi, in quo reperietur expoſitum diuini amoris pignus. Nam in illum prorſus effuſus fuit Dei amor, vt ab ipſo in membra deflueret. Hoc titulo inſignitus fuit quòd eſſet Filius dilectus in quo acquieſcat Patris voluntas. Sed finis notandus eſt: vt Deus in ipſo nos gratos habeat. Itaque paternum erga nos omnes Dei amorem in ipſo, non ſecus ac in ſpeculo, contemplari licet: quia non ſeorſum nec ſua priuatim cauſa diligitur, ſed vt nos ſecum Patri coniungat. *Manete in dilectione mea.*) Quidam ita exponunt quòd Christus mutuum à diſcipulis amorem exigat. Melius alij, qui actiuè accipiunt dilectionem Christi. Nam amore quo nos ſemel complexus eſt vult nos perpetuò frui: ac propterea cauendum eſſe admonet ne eo nos priuemus. Multi enim oblatam ſibi gratiam repudiant: multi abiiciunt quod in manibus habebant. Ex quo itaque ſemel recepti ſumus in Christi gratiam, videndum eſt ne inde culpa noſtra excidamus. Quòd ex his verbis quidam inferũt, nihil efficaciæ eſſe in gratia Dei, niſi adiuuetur noſtra conſtantia, friuolum eſt. neque enim concedo, Spiritum à nobis tantùm exigere quæ facultatis noſtræ ſunt, ſed oſtendere quid fieri oporteat: vt ſi nobis deſunt vires aliunde petamus. Sicuti quũ hîc ad perſeuerantiã nos hortatur Christus, minimè noſtro marte & induſtria nitendum eſt: ſed rogãdus ipſe qui præcipit, vt nos in ſua dilectione confirmet.

Cap XV.

10 *Si præcepta mea.)* Modum perseuerantiæ ostendit: si sequamur quò ipse vocat. nam, vt dicit Paulus, Qui in Christo sunt, non ambulant secundum carnem, sed secundum Spiritum. (Rom. 8. 1.) Hæc enim inter se perpetuò sunt coniuncta, fides, quę apprehendit gratuitum Christi amorem, & bona conscientia vitæque nouitas. Et certè non reconciliat Christus Patri fideles vt impunè lasciuiant, sed vt Spiritu ipsos suo gubernans, sub Patris manu & imperio contineat. vnde sequitur, abiicere Christi amorem nisi qui vera obedientia probant se eius esse discipulos. Siquis obiiciat, pendere igitur à nobis salutis nostræ firmitatem: respondeo perperam trahi in illam partem Christi verba: quia obedientia quam illi præstant fideles, non tam causa est cur suum erga eos amorem continuet quàm amoris effectus. Vnde enim fit vt vocationi suæ respondeant nisi quia Spiritu gratuitæ adoptionis aguntur? sed videtur nimis ardua conditio nobis imponi, vt Christi præcepta seruemus, quibus continetur exacta iustitiæ perfectio, quæ modum nostrum longè superat. nam inde conficitur, irritum fore amorem Christi nisi angelica puritate præditi simus. Solutio facilis est. nam quum de studio rectè sanctéque viuendi agit Christus, quod in sua doctrina præcipuum est caput minimè excludit, nempe de gratuita iustitiæ imputatione, qua fit vt per indulgentiam veniæ Deo placeant nostra officia, quę mutila per se & impura reiici merebantur. Censentur itaque fideles seruare Christi præcepta quum huc suum studium applicant, etiamsi longe à meta distent: quia soluti sunt ab illo rigore Legis, (Deut. 27. 26.) Maledictus omnis qui non impleuerit omnia, &c. *Sicut & ego præcepta.* Sicut in Christo electi sumus, ita in eo nobis ad viuum expressa est vocationis nostræ effigies. Itaque meritò se hîc exemplar proponit, ad cuius imitationem se pij omnes conforment. In me, inquit, relucet eorum similitudo quæ à vobis postulo. videtis enim vt verè Patri meo addictus sim in obsequium, atque in hoc cursu pergam. Ipse vicissim non me ad momentum aut breue tempus dilexit, sed perpetuus est eius amoris erga me tenor. Hæc conformitas capitis & membrorum semper ante oculos habenda est, non tantùm vt se ad Christi exemplum formare studeant fideles: sed vt confidant Spiritu eius se quotidie in melius reformatum iri, vt ad finem vsque ambulent in nouitate vitæ.

11 *Hæc loquutus sum vobis.)* Subiicit, amorem suum minimè ignotum esse piis, sed fidei sensu percipi, vt beata pace fruantur conscientiæ. Nam gaudium cuius meminit, ex pace illa nascitur quã habent cum Deo quicunq. gratis iustificati sunt. Quoties ergo paternus erga nos prædicatur Dei amor, sciamus veri gaudij materiam nobis dari, vt tranquillis conscientiis de salute nostra certi simus. Porrò *Gaudium* vocatur Christi & nostrum, diuerso respectu: Christi est, quia nobis ab eo datur: ipse enim & author est & causa. Causam esse dico, quia exempti sumus à reatu, dum correctio pacis nostræ illi imposita fuit. Authorem simul voco, quia Spiritu suo metum & anxietatem in cordibus nostris abolet: vnde emergit serena ista hilaritas. Nostrum alia ratione dicitur, quia ipso fruimur ex quo nobis donatum est. Iam quum pronuntiet Christus se hæc ideo loquutum vt gaudium habeant discipuli, ex his verbis statuimus, quicunque in hac concione ritè profecerint, habere in quo acquiescant. *Manendi* verbo significat non caducum aut temporale esse gaudium de quo loquitur: sed quod nunquam excidat vel effluat. Quare discamus quærendam in Christi doctrina salutis fiduciam, quæ tam in vita quàm in morte vigeat. *Gaudium vestrum completum sit.* Addit solidum hoc & plenum gaudium fore: non quòd omni prorsus tristitia vacui sint fideles, sed quòd exuperet gaudij materia, vt nullus vnquam metus, nulla anxietas, nullus mœror eos absorbeat. Nam quibus in Christo gloriari datum est, illis neque vita, neque mors, neque vllæ miseriæ obstabunt quominus tristitiæ insultent.

12 *Hoc est præceptum meum, Vt diligatis inuicem sicut dilexi vos.*
13 *Maiorem hac dilectionem nemo habet, quàm vt quis animam suam ponat pro amicis suis.*
14 *Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego præcipio vobis.*
15 *Posthac non dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius: vos autem dixi amicos, quia quæcunque audiui à Patre meo, nota feci vobis.*

12 *Hoc est præceptum meum.)* Quum vitam nostram dirigere ad Christi præceptum conueniat, tenendum in primis est quid ipse velit ac mandet. Iam itaque repetit quod prius dixerat, sibi ante omnia placere vt fideles charitatem inter se mutuã colant. Præcedit quidem ordine amor ac reuerentia Dei: sed quia legitima eius probatio est charitas erga proximos, huius potissimum fit mentio. Porrò sicuti nuper in generali doctrinæ obseruantia, ita nunc in specie exemplar nobis proponit quod sequamur: complexus est enim suos omnes, vt se mutuò foueant. Cur de amandis incredulis nihil hoc loco disertè præcipiat, proximo capite dictum est.

13 *Maiorem hac charitatem.)* Amoris erga nos sui magnitudinem interdum commendat Christus, quo melius salutis nostræ fiduciam stabiliat: nunc verò longius progreditur, vt nos suo exemplo ad fratres amandos inflammet. Vtrunque tamen simul coniungit. nam immensam suæ bonitatis dulcedinem vult à nobis fide percipi, deinde hac ratione ad charitatis studium nos allicit. Ita Paulus ad Ephesios 5. 2. Ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo, in odorem suauitatis. Poterat nos Deus verbo aut nutu redimere, nisi aliter nostra causa visum esset, vt proprio & vnigenito Filio non parcens, testatum faceret in eius persona quantam habeat salutis nostræ curam. Iam verò plusquam ferrea aut lapidea corda esse oportet quæ non emolliet tam incomparabilis Diuini amoris suauitas. Quæritur tamen quomodo pro amicis mortuus fuerit Christus, quum hostes essemus antequam nos reconciliaret. Nam expiatis sacrificio mortis suæ peccatis, inimicitias quæ inter Deum & nos erant deleuit. Huius quæstionis solutio ex tertio capite petatur, vbi diximus, respectu qui-

ctu quidem nostri dissidium esse inter nos & Deum, donec morte Christi abolita sint peccata: cæterùm huius gratię quę in Christo exhibita est, causam fuisse perpetuum Dei amorem, quo etiam hostes suos prosequebatur. In hunc quoque modum Christus vitam suam pro alienis exposuit, sed quos iam tunc ipse amabat, mortem aliàs pro ipsis non subiturus.

14 *Vos amici mei estis.*) Non intelligit tantum nos honoris proprio aliquo merito consequi: sed tantù admonet, qua lege nos in gratiam recipiat, & censere inter amicos suos dignetur. quemadmodū nuper dixit, *Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea.* Apparuit enim gratia seruatoris Dei, erudiens nos vt abnegata impietate & mundanis desideriis, castè & iustè & piè viuamus in hoc seculo. Profani autem homines, qui impio Euangelij contemptu aduersus Christum lasciuiunt, eius amicitiæ renuntiant. *Tit.2.11.*

15 *Posthac non dicam vos seruos.*) Altero argumento suum erga discipulos amorem demonstrat quòd scilicet penitus se illis patefecerit, quemadmodum familiaris inter amicos communicatio locum habet. Ego, inquit, longè plus vobis detuli quàm mortalis homo seruis suis soleat. Hoc ergo pignus sit vobis, meæ erga vos charitatis, quòd comiter & amicè cælestis sapientiæ arcana, quæ ex Patre audieram vobis exposui. Præclarum certè Euangelij encomium est, quòd illic Christi cor habemus quodammodo apertum, ne dubius sit nobis vel obscurus eius amor. Non est quòd supra nubes transcendere, vel abyssos penetrare optemus ad petendam salutis nostrę certitudinem: sufficiat nobis hoc amoris testimonium quod in Euangelio continetur: quia nunquam fallet. Dicebat Moses veteri populo, Quæ tam inclyta sub cælo gens est quæ Deum habeat appropinquantem sibi, sicuti tecum hodie communicat Deus? *Deut.4.7.* Atqui magis excellit nostra nobilitas, ex quo Deus totum se in Filio effudit. Quo maior est eorum ingratitudo & peruersitas, qui admirabili Euangelij sapientia non contenti, superba libidine ad nouas speculationes transuolant. *Quæcunque audiui.* Certum est non omnia quę sciuit Christus nota fuisse discipulis: nec verò fieri poterat vt ad tantam altitudinem pertingerent: & quum sit incomprehensibilis Dei sapientia, vnicuique ad certam mensuram partitus est quantum satis erat scientiæ. Cur ergo se omnia patefecisse dicit? Respondeo, hoc ad Mediatoris personam & officium restringi. Medium se inter Deum & nos constituit, qui ex arcano Dei sanctuario acceperit quæ nobis de manu (quod aiunt) in manum traderet. Nihil ergo eorum quæ in salutem nostram erant, & quæ scire nostra referebat, omisit Christus apud suos discipulos. Ita quatenus ordinatus est Ecclesiæ magister ac doctor vnicus, nihil audiuit à Patre quod non fideliter suos docuerit. Tantùm adsit humile discendi studium ac docilitas, & sentiemus non frustra Euangelium à Paulo vocari sapientiam quæ perfectos reddat homines. *Coloss.1.28*

16 *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos: & constitui vos, vt eatis & fructum afferatis, & fructus vester maneat: vt quod petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.*

17 *Hæc præcipio vobis, vt diligatis vos mutuò.*

18 *Si mundus vos odit, scitis quòd me priorem vobis odio habuit.*

19 *Si ex mundo essetis, mundus quod suum esset diligeret: quia autem ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propter id vos odit mundus.*

20 *Mementote sermonis quem ego dixi vobis, Non est seruus maior domino suo: si me persecuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt.*

21 *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui misit me.*

16 *Non vos me elegistis.*) Clarius adhuc exprimit, non ipsorum merito, sed gratiæ suæ debere ferri acceptum quod in tantum honorem peruenerint. Nam quum se electum fuisse ab illis negat, perinde hoc valet acsi diceret, quicquid habent, minimè sibi propria arte vel industria comparasse. Vulgò mutuum quendam concursum fingunt Diuinæ gratiæ & humanæ voluntatis: sed ista antithesis, Ego vos elegi, non sum à vobis electus, insolidum vni Christo vendicat quod inter ipsum & hominem partiri solent, acsi dictum esset, non sponte moueri hominem ad quærendum Christum, donec quæsitus fuerit. Non agitur hîc quidem de communi piorum electione qua in filios Dei adoptantur, sed de particulari qua discipulos suos ad munus prædicandi Euāgelij destinauerat. Verum si gratis nullo suo merito electi fuerunt illi ad munus Apostolicum, certùm est multo magis gratuitam esse electionem qua ex filiis iræ & semine maledicto efficimur vitæ æternæ hæredes. Adde quòd gratiam suam Christus, qua electi fuerant in Apostolos, sic commendat in hoc loco vt priorem illam, qua insiti fuerant in Ecclesiæ corpus, simul coniungat. imò generaliter quicquid in ipsos contulerat dignitatis, his verbis complectitur. Interim fateor de Apostolatu disertè tractari. Consilium enim Christi est incitare discipulos ad munus suum strenuè obeundum. Materiam exhortationis sumit ex gratuito fauore, quo ipsos dignatus fuerat. Nam quo magis obstricti sumus Domino, ad præstanda quæ requirit officia feruentiores esse decet: alioqui fœdæ ingratitudinis crimen effugere non licebit. Vnde apparet nihil esse quod nos acrius ad sanctè piéque viuendi studium accendere debeat, quàm dum agnoscimus Deo nos omnia debere, nihil nos habere proprium, tam initium salutis nostræ quàm omnes quæ inde sequuntur partes fluere ex gratuita eius misericordia. Porrò quàm vera sit hæc Christi sententia, inde clarè perspicitur quòd eos sibi Christus Apostolos delegit qui omnium ineptissimi videri poterant. Quanquam in eorum persona perpetuum gratiæ suæ monumentum extare voluit. Nam (quemadmodum admonet Paulus) quis hominum reperietur ad obeundam legationem idoneus qua sibi Deus humanum genus reconciliat? Imò quisnam est mortalis homo, vt sustineat Dei personam? Solus ergo Christus est qui sua electione idoneos efficit. Ideo Paulus apo- *1.Cor.4.2.*

Cap. XV.

ſtolatum ſuum ex gratia deducit, Rom.1.5. item ad Gala. 1. 15. ſe ab vtero matris ſegregatum fuiſſe commemorat. Imò quum ſerui ſimus prorſus inutiles, qui omnium præſtantiſſimi videntur, ne minimæ quidem vocationi pares erunt, donec electi fuerint. Interea quo quiſque ad altiorem honoris gradum euectus eſt, meminerit ſe magis Domino eſſe deuinctum. *Conſtitui vos.* Electio occulta eſt donec re ipſa patefiat, quum munus homini iniungitur cui deſtinatus fuit: quemadmodum Paulus, eo quem nuper citaui loco, poſtquam retulit ſe ab vtero matris fuiſſe ſegregatum, poſtea ſubiicit Apoſtolum ſe creatum eſſe quum ita viſum eſt Deo. Sic & Dominus teſtatur Ieremiam 1.5. ſibi notum fuiſſe antequam eſſet in vtero matris, quem tamen ad munus Propheticum ſuo demum tempore vocat. Fieri tamen poterit vt quis rite formatus ad docendi munus accedat: imò hoc in Eccleſia ordinarium eſt ne quis vocetur niſi qui iam comparatus eſt ac inſtructus neceſſariis dotibus. Quòd Chriſtus ſe vtriuſque facit authorem, nihil mirum: quandoquidem nonniſi per ipſum agit Pater, & ipſe cum Patre agit. Ergo ambobus communis eſt tam electio quàm ordinatio. *Vt eatis.* Nunc oſtendit quorſum meminerit ſuæ gratiæ, vt eos ſcilicet alacriores ad opus redderet. Non otioſa erat dignitas Apoſtolatus, ſed cum ſummis difficultatibus certare ipſos decebat. Stimulum ergo addit Chriſtus, ne labores, moleſtias & diſcrimina refugiant. Hoc argumentum à fine ſumptum eſt. Deinde ab effectu ratiocinatur Chriſtus, quum dicit, *Et fructum afferatis.* Vix enim fieri poteſt vt ſeriò quiſquam & gnauiter operi incumbat niſi fructuoſum laborem ſperet fore. Ideo pronuntiat Chriſtus conatus ipſorum nō irritos fore nec inutiles, ſi modò prompti ſint ad obſequendum. Neque enim hîc tantùm præſcribit Apoſtolis quid ferat ac poſtulet eorum vocatio: ſed ne languidi ſint vel frigeant, proſperum illis ſucceſſum promittit. Vix dici poteſt quantum habeat momenti hæc conſolatio aduerſus tot tentationes quæ quotidie occurrunt Chriſti miniſtris. Ergo quoties nobis videmur operam ludere, in memoriam hoc veniat, facturum tandem eſſe Chriſtum ne ludicrum ſit & inane quod conamur. nam tunc maximè locum habet promiſſio quum nihil fructus apparet. Hodie naſuti homines, & quicunque ſapere mundo videntur, conatus noſtros tanquam inconſideratos ſubſannant, quia fruſtra tentemus cælum terræ miſcere: nam interea fructus votis noſtris non reſpondet. Sed quum Chriſtus ex aduerſo pollicitus fuerit ſequuturum operæpretium, quod ad tempus latet, ſedulò inter mundi ludibria in officio præſtando laboremus. Quæritur iam quare fructum hunc perpetuum fore Chriſtus dicat, quum dicit, *Et fructus veſter maneat.* Quoniam Euangelij doctrina animas Chriſto acquirit in æternam ſalutem, multis videtur hæc eſſe fructus perpetuitas: ſed ego ſententiam longius extendo, nempe quòd ad finem vſque mundi ſtatura ſit Eccleſia. Nam labor Apoſtolorum hodie quoque fructificat, & prædicatio noſtra non vnius eſt ſeculi, ſed Eccleſiam propagabit, vt poſt mortem noſtram nouus prouentus emergat. Quum dicit, *Fructus veſter*, perinde loquitur acſi partus eſſet eorum induſtria: quum tamen doceat Paulus, eos qui rigant vel plantant nihil eſſe. 1.Cor.3.7.

Et certè excellentius Dei eſt opus Eccleſiæ creatio quàm vt eius gloria hominibus adſcribi debeat: ſed quia virtutem ſuam exerit Dominus per manum hominum ne fruſtra laborent, ſolet etiam in ipſos transferre quod ſibi proprium eſt. Meminerimus interea tam benignè eum ornare ſuos diſcipulos vt eos animet, non inflet. *Vt quicquid petieritis.* Hoc membrum non additum fuit ex abrupto, vt multis videri poſſet. Nam quum docendi prouincia longè ſuperet hominum vires, accedunt innumeri Satanæ inſultus, qui nunquam ſuſtineri poſſent niſi Dei virtute. Ergo ne deficiant animis Apoſtoli, Chriſtus cum optimo ſubſidio occurrit. acſi diceret, Si vobis plus erit negotij quàm vt pares ſitis ad explendum munus veſtrum, non deerit vobis Pater meus. Nam hac lege conſtitui vos Euangelij miniſtros, vt manum ſuam ad vos iuuandos extentam habeat Pater, quoties in nomine meo petetis vt vobis opem ferat. Et certè quod plerique doctores vel per ignauiam flacceſcunt, vel prorſus concidunt deſperatione, non aliunde contingit niſi quòd in officio precandi torpent. Proinde hæc Chriſti promiſſio nos ad Deum inuocandum ſolicitat. Nam quiſquis agnoſcet à ſolo Deo eſſe ſucceſſum operis, cum timore & tremore ſuum ei laborem offeret: contrà verò, ſiquis induſtria ſua confiſus, Dei auxilium negligat, vel haſtam & clypeum abiiciet vbi ad rem ventum fuerit, vel multum ſatagendo, nihil tamen proficiet. Porrò hic duo vitia cauenda ſunt, arrogantiæ ſcilicet ac diffidentiæ: quia ſicuti Dei auxilium ſecurè prætereunt qui putant ſe iam rem habere in manu, ſic multi difficultatibus ſuccumbunt, quia non reputant ſe Dei virtute & præſidio pugnare, ſub cuius auſpiciis militant.

17 *Hæc præcipio vobis.*) Hoc quoque tempeſtiuè additum eſt vt ſcirent Apoſtoli in primis requiri mutuam inter miniſtros dilectionem, quo Eccleſiam Dei concordiæ ſtudio ædificent. Nullum enim maius impedimentum quàm dum ſeorſum quiſque laborat, nec in commune ſinguli operas ſuas conferunt. Niſi ergo fraternam inter ſe ſocietatem colant miniſtri, fieri poterit vt aliquas erigant moles, ſed diſſipatas: nullum interea erit Eccleſiæ ædificium.

18 *Si mundus vos odit.)* Poſtquam Apoſtolos armàuit Chriſtus ad pugnam, ſimul etiam ad patientiam hortatur. neque enim promulgari poteſt Euangelium quin protinus mundus inſaniat. quare nunquam fieri poterit vt mundi odia effugiant pij doctores. Hoc maturè prædicit Chriſtus, ne illis contingat quod tyronibus ſolet, qui propter imperitiam hoſtibus nondum viſis audaces, vbi ad pugnam ventum eſt, expaueſcunt. Nec tantùm ideo præmonet ſuos Chriſtus, nequid illis nouum vel inexpectatum accidat, ſed eos ſimul confirmat ſuo exemplo. Neque enim æquum eſt, quum ipſe exoſus mundo fuerit, nos qui eius ſuſtinemus perſonam, mundum (qui ſemper ſui ſimilis eſt) habere propitium. Verbum γινώσκετε in modo indicatiuo vertere malui. quanquam ſiquis imperatiuum malit, non repugno: quia ſenſus non mutatur. Plus eſt difficultatis in voce quæ proximè ſequitur. nam quum ſe *Priorem* diſcipulis vocat, tam ad tempus quàm ad dignitatē referri hoc poteſt. Prior expoſitio magis recepta eſt, nempe quòd Chriſtus ante Apoſtolos odio

odio habitus fuerit à mundo. verùm secunda mihi magis probatur, quòd quum Christus, qui longè præcellit, non tamen immunis fuerit ab odiis mundi, eadem conditio à ministris non recusanda sit. Eadem enim loquutio est cum ea quam pri-
Iohan. 1. 27. & 30. mo capite bis habuimus, Qui post me venit, mihi prælatus est quia prior me erat.

19 *Si ex mundo essetis.*) Alia consolatio, quòd ideo mundo sint exosi quia ab eo segregati sunt. Hæc autem vera est eorũ fœlicitas & gloria: quia hoc modo ab exitio erepti sunt. *Eligere* hîc segregare significat. Iam si electi fuerunt ex mundo, sequitur eos fuisse mũdi partem, soláque Dei misericordia discerni à reliquis qui pereũt. Cęterùm *Mundi* nomine omnes qui Spiritu Dei regeniti non sunt hoc loco Christus designat. nam Ecclesiam mundo opponit, vt plenius videbimus cap. 17. Neque tamen cum hac doctrina pugnat illa
Rom. 12. 18. Pauli exhortatio, Pacem habete cum omnibus quantum in vobis est. Nam quæ additur exceptio tantundem valet acsi diceret, Videndum esse quid nobis liceat & fas sit: nequis placendi studio mundi corruptelis indulgeat. Verùm potest adhuc alia obiici quæstio. nam sceleratos qui ex mundo sunt, vulgò non odio tantùm haberi cernimus, sed execrationi esse. hîc certè mundus non diligit quod suum est. Respondeo, terrenis hominibus qui aguntur pro sensu carnis suæ, nunquam verè odio esse peccatum: sed tantùm quatenus proprij commodi vel damni cura eos afficit. Quanquam Christi consilium non fuit negare quin mundus intestinis discordiis ferueat, & intra se tumultuetur: tantùm ostendere voluit, mundum nonnisi quod Dei est in fidelibus odio habere. Atque hinc quoque liquet quam stultè delirent Anabaptistæ, qui hoc vno argumento colligunt se Dei esse seruos, quia maiori hominum parti displiceant. Prõpta est enim exceptio, quòd multi qui ex mundo sunt, quos scilicet delectat fœda rerum omnium confusio, eorum doctrinæ faueant: multi item ex mundo eam oderint, quia politicum ordinem cupiunt manere saluum.

20 *Mementote sermonis.*) Posset etiam indicatiuo modo legi, Memores estis: sed sensu non admodum diuerso. Imperatiuus tamen modus, meo iudicio, melius congruit. Est autem confirmatio proximæ sententiæ, vbi dicebat Christus se mundo exosum fuisse, qui tamen discipulis erat præstantior, neque enim æquum est vt potior sit serui conditio quàm domini. Porrò vbi de personis loquutus est, mentionem etiam doctrinæ facit. nihil enim pios magis conturbat quàm dum doctrinam quæ Dei est, superbe ab hominibus contemni vident. Est enim portentum horribile, cuius aspectus fortissimum quodque pectus labefactare posset. Sed dum ex alia parte succurrit ipsum Dei Filium non minus contumaciæ expertum esse, non est quod miremur doctrinam Dei tam parum habere inter homines reuerẽtiæ. Quòd *Suã & illorum doctrinam* dicit, ad ministerium refertur. Vnicus est Ecclesiæ magister Christus: sed doctrinam suam, cuius magister primus fuerat, voluit deinde per Apostolos suos prædicari.

21 *Sed hæc omnia.*) Quia prodigiosus est mundi furor, dum ita in salutis suę doctrinam insanit, causam affert Christus quòd cæca ignorantia feratur in suam perniciem. nemo enim ex professo contra Deum in bellum insurgeret. cæcitas ergo est ac ignoratio Dei quæ mundum rapit vt bellum inferre Christo non dubitet. Semper ergo habenda est causæ ratio: nec alibi vera consolatio est quàm in testimonio bonæ conscientiæ. Hinc etiã ad grati tudinem erigendi sunt animi: quòd dum in cæcitate sua mundus perit, Deus nos sua luce dignatus est. Interea tenendum est, Christi odium ex stupore mentis prouenire, quum Deus non cognoscitur. Nam (vt sæpe dico) cæca est incredulitas: non quòd nihil intelligant vel sentiant impij, sed quia confusum est quicquid habent notitiæ, & statim euanescit. Qua de re alibi copiosius tractaui.

22 *Si non venissem, & loquutus fuissem eis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo.*

23 *Qui me odit, Patrem quoque meum odit.*

24 *Si opera non fecissem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem*
Psal. 35. 19 *& viderunt, & oderunt tam me quàm Patrem meum.*

25 *Sed vt impleatur sermo scriptus in Lege eorum, Quòd oderunt me gratis.*

26 *Quum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre, Spiritus veritatis, qui à Patre procedit, ille testificabitur de me.*

Vel, testes estis. 27 *Et vos etiam testimonium redditis, quia ab initio estis mecum.*

22 *Si non venissem.*) Quòd Iudæos dixerat odio prosequi Euangelium, quia Deum non cognoscerent: nequis hoc valere putaret ad leuandam eorum culpam, subiicit eos malignè cæcutire: quemadmodum siquis claudat oculos ne lucem aspicere cogatur. Nam alioqui obiectũ fuisset Christo, Si Patrem tuum ignorant, quí fit vt eorum errori non succurras? cur non saltem tentasti an prorsus essent indociles, nécne? Respondet se boni ac fidi doctoris officio perfunctum esse, sed sine profectu: quia eos malitia ad sanam mentem redire passa non fuerit. Porrò sub illorum persona terrorem incutere omnibus voluit, qui Dei veritatem vel sibi oblatam respuunt, vel cognitam volentes oppugnant. Etsi autem illos terribilis manet Dei vindicta, Christus tamen suos discipulos hic magis respicit, vt certa victoriæ fiducia eos animet, nequando succumbant impiorum malitiæ. nam vbi talem audimus fore exitum, iam quasi in media pugna triumphum agere licet. *Peccatum non haberent.* Videtur innuere Christus his verbis, solam incredulitatem peccatum esse: & sunt quibus ita videtur. Augustinus quidem magis sobriè, sed tamen ad eum sensum accedit. nã quia fides remittit & delet omnia peccata, dicit vnum esse incredulitatis peccatũ quod damnet. Verè hoc dicitur: quandoquidẽ non modo obstat incredulitas ne eximantur homines à mortis reatu: sed fons & causa est malorũ omniũ. Cæterùm tota illa disputatio nihil ad præsentem

Cap. XX. locum facit. neque enim generaliter accipitur peccati nomen, sed pro circunstantia causæ quæ tractatur. acsi diceret Christus nullo modo excusabilem esse eorum ignorantiam, eo quòd in sua persona malignè Deum respuissent. quemadmodum si insontem, iustum ac purum vocemus quem nonnisi ab vno crimine absoluere volumus, cuius reus erat. Ad vnam ergo peccati speciem restringitur ista Christi absolutio: quia in Euangelij contemptu & odio Iudæis ignorantiæ prætextum tollit. Exoritur tamen adhuc noua quæstio, Annon ante Christi aduentum satis fuerit incredulitas ad damnandos homines. Et sunt fanatici homines qui ex hoc loco perperam colligunt, quicunque ante Christi aduentum mortui sunt extra fidem, dubio suspensóque in statu fuisse, donec illis se Christus manifestauit. Quasi verò non extent complures Scripturæ loci qui solam conscientiam illis ad reatum satis fuisse testātur. Mors (inquit Paulus) vsque ad Mosen regnauit in mundo: Et alibi perituros sine Lege tradit qui sine Lege peccauerint. Quid igitur sibi vult Christus? Certè concessio est in istis verbis, qua significat nihil amplius restare Iudæis quod obtendant ad leuandam culpam, ex quo scientes & volentes oblatam sibi vitam repulerunt. Ita excusatio quam concedit illis, non absoluit penitus, sed tantùm sceleris grauitatem extenuat: iuxta illud, Seruus sciens voluntatem Domini sui, & spernens, grauius vapulabit. Neque enim Christi consilium fuit, veniam aliis promittere, sed hostes suos, qui contumaciter Dei gratiam reiecerant, tenere conuictos: quo palàm constaret omni venia & misericordia indignos esse. Notandum autem quòd non loquitur de nudo suo aduentu, sed qui cum doctrina coniunctus fuit. Neque enim ob solam corporis præsentiam tanto crimine obstricti fuissent: sed doctrinæ contemptus eos prorsus inexcusabiles reddidit.

Rom.5.14. Ibid.2.12. Luc.12.47

23 *Qui me odit.*) Insignis locus, quo docemur neminem odio habere Euangelij doctrinam quin suam aduersus Deum impietatem prodat. Aliud quidem multi ore præ se ferunt: nam quum ab Euangelio abhorreant, volunt tamen videri optimi Dei cultores. sed nugæ sunt: intus enim latet Dei contemptus. Ita fit vt doctrinæ suę luce Christus multorum hypocrisin detegat. Qua de re plura cap.3.20. diximus, in illum locum, Qui malè agit, odit lucem. Item cap.5.23. Qui non honorat Filium, neque Patrem honorat.

24 *Si opera non fecissem.*) Operum nomine complectitur, meo iudicio, quæcunque Diuinæ suæ gloriæ specimina edidit. Nam & miraculis, & Spiritus sancti potentia, & aliis documentis clarè probauit se esse Dei Filium: vt in eo conspicua esset vnigeniti maiestas, sicuti capite primo habuimus. De miraculis obiici solet, nec plura nec maiora ab eo facta esse quàm à Mose & Prophetis. Nota est solutio, hac ratione excellere Christum in miraculis quia non minister duntaxat, vt reliqui, sed propriè author fuerit. suo enim nomine, suo imperio, sua virtute vsus est ad edenda miracula. Cæterùm, vt dixi, in genere comprehendit omnia cælestis & spiritualis potentiæ testimonia, quibus illustrata fuit eius Diuinitas. *Viderunt & oderunt.* Concludit non posse tergiuersando effugere hostes suos, quandoquidem virtutem spreuerint quam prorsus Diuinam esse constabat, suū enim numen palàm Deus protulerat in Filio. quare frustra dicturi erant sibi duntaxat cum homine mortali fuisse negotium. Locus hic admonet vt ad consideranda Dei opera attenti simus: in quibus dum exerit virtutem suam, debitum sibi honorem haberi vult ac deferri. Vnde sequitur, ingratos aduersus Deum esse & malignos quicunque eius dona obscurant, vel contemptim prętereunt.

25 *Sed vt compleatur.*) Quod præter naturam est, videtur incredibile. atqui nihil minus rationi consentaneum quàm Deū odisse: ideo dicit Christus, tanta malitia infectos esse eorum animos, vt gratis oderint: quo ipsorum scelus amplificat. Citat autem Christus locum ex Psal.35.19. quem dicit nunc compleri: non quòd iam idem prius Dauidi non accidisset: sed vt obstinatam gentis malitiam perstringat, quæ per continuas ætatum series ab atauis ad abnepotes transmissa, sine fine regnabat. acsi diceret nihilo ipsos meliores esse patribus qui Dauidi sine causa infesti fuerant. *Legis* nomine Psalmos designat: quia tota Prophetarū doctrina nihil aliud erat quàm Legis appendix. & scimus Mosis ministerium ad tempus vsque Christi durasse. Ipsorum porrò Legem vocat, non honoris causa, sed vt acrius pungantur familiari elogio: acsi diceret, Legem habent quasi hæreditario iure sibi traditam, in qua mores suos graphicè depictos vident.

26 *Quum autem.*) Postquam ostendit Christus Apostolis non minoris debere esse Euangelium, quia multos habeat aduersarios etiam in Ecclesia ipsa, nunc impio illorum furori Spiritus testimonium opponit, quo suffultæ eorum conscientiæ nunquam labascant. acsi diceret, Sæuiet quidem mundus contra vos, aliis ludibrio erit vestra doctrina, alij eam execrabuntur: sed nulli erunt tam violenti motus qui fidei vestræ firmitatem labefactent, vbi Spiritus sanctus vobis datus fuerit, qui suo testimonio vos stabiliat. Et certè hoc vnum est nostrum præsidium, quum mundus vndique tumultuatur, quòd Dei veritas per Spiritum sanctum in cordibus nostris obsignata, quicquid in mundo est, infra se despicit. Nam si obnoxia esset hominum iudiciis, centies quotidie fidem nostrā obrui contingeret. Ergo diligenter notādum est vbinam inter tot varias agitationes cōsistere nos oporteat, nempe quia non spiritum huius mundi accepimus, sed Spiritū qui ex Deo est, vt sciamus quæ à Deo nobis donata sunt. Vnus ille testis potenter discutit, dissipat, euertit quicquid ab hoc mundo in altum attollitur ad obscurandam aut pessundādam Dei veritatē. Quicunque hoc Spiritu præditi erunt, adeò periculū non est vt propter mūdi odia vel contemptū animum despondeant, vt vnus quilibet eorum futurus sit totius mundi victor. Interea cauendū est ne ab hominū respectu pēdeamus. Quandiu enim ita vagabitur fides, imò simulac ex Dei sanctuario egressa fuerit, miserè fluctuari necesse est. Ergo ad interitus & arcanum Spiritus testimonium reuocāda est, quod sibi è cælo datum esse norunt fideles. Testari autem dicitur Spiritus de Christo, quia fidem nostrā in eo solo retinet ac sistit, ne vllam salutis partem alibi quęramus. Vocat rursum Paracletum, vt eius patrocinio freti nunquā trepidemus. voluit enim Christus hoc elogio fidem nostram munire, ne vllis tentationibus succumbat. Præsenti etiam circun-

circunstantię aptandum est quòd vocat Spiritum veritatis. subaudienda est enim antithesis, quòd extra hunc testem variè circunferantur homines, nec vsquam solidè resideant: vbicunque autem loquitur, omni dubitatione & fallaciæ metu liberet hominum mentes. Quòd dicit *Se à Patre missurum*, & rursum *A Patre procedere*, ad augendum authoritatis pondus facit. neque enim contra tam validos insultus, contra tot ac tam impetuosas machinas sufficeret Spiritus testimonium, nisi persuasi essemus à Deo profectum esse. Christus ergo est qui Spiritum mittit, sed ex cælesti gloria: vt sciamus non humanum esse donũ, sed certum diuinę gratię pignus. Vnde apparet quàm friuola fuerit Græcorũ argutia, quãdo horũ verborũ prętextu Spiritũ à Filio procedere negarũt. Patrem. n. suo more Christus hîc nominat, vt ad diuinitatis suæ intuitum attollat nostros oculos.

27 *Et vos testimoniũ redditis.*) Significat Christus nõ fore eiusmodi Spiritus testimoniũ, quod priuatim sibi habeãt Apostoli, & quo soli fruantur: sed quod latius se per ipsos diffundat: quia futuri erãt Spiritus organa, sicuti loquutus est ipsorum ore. Videmus nũc quomodo ex auditu fit fides, & tamen suam certitudinẽ habeat à sigillo & arrha Spiritus. Quib. nõ satis nota est humanę mẽtis caligo, hi fidẽ naturaliter ex sola prędicatione concipi existimãt: contrà verò plerisq; fanaticis sordet externa prędicatio, dũ magnifice arcanas reuelationes & ἐνθουσιασμοὺς spirant. atqui videmus vt duo hęc simul Christus cõiungat. Tametsi igitur nulla est fides donec mẽtes nostras illustret Dei Spiritus, & corda obsignet: non tamẽ ex nubib. petendæ sunt visiones vel oracula: sed verbũ quod prope nos est, in ore nostro, & corde, sensus omnes nostros sibi deuinctos & in se defixos habere debet. sicuti pulchrè Iesaias, Hoc fœdus meũ, inquit Dominus, Spiritus meus quem posui super te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non deficiẽt, &c. Particula ista, *Ab initio fuistis mecum*, ideo addita est vt sciamus plus fidei mereri Apostolos, quia oculati fuerũt eorum testes quę annũtiãt: sicuti dicit Iohannes, Quod audiuimus, quod vidimus, quod manus nostræ palparũt. Ita. n. modis omnib. consultũ nobis esse Dominus voluit, neq; ad solidã Euangelij approbationẽ deesset.

Deut. 30. 14. *Iesa. 59. 21* *1. Ioh. 1 1.*

CAP. XVI.

1 H*AEc loquutus sum vobis vt ne scandalizemini.*
2 *Alienos à synagoga facient vos: sed venit hora vt quisquis vos interfecerit, arbitretur se cultum præstare Deo.*
3 *Et hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrem neque me.*
4 *Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit hora, eorum reminiscamini quòd dixerim vobis. Hæc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiscum eram.* *Suprà, 15. 21.*
5 *Et nunc vado ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me, Quò vadis?*
6 *Sed quia hæc loquutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrum.*
7 *Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego vadam: si enim non abiero, Paracletus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos.*

1 *Hæc loquutus sum vobis.*) Rursus commemorat nihil eorum quę dixit superuacuum esse: nam quum pugnæ & certamina eos maneãt, legitimis armis ante tempus fuisse instruẽdos. Interea verò significat, si hanc doctrinam probè meditatã habeant, ad resistendum pares fore. Cæterùm quod tunc Apostolis dixit, nobis quoque dictũ esse meminerimus. Ac primò tenendũ est, Christum non mittere in arenam suos inermes: ideóque neminẽ in hac militia deficere nisi ignauiæ suæ culpa. Nec verò expectandũ est dũ in rẽ pręsentem ventum fuerit: sed potius danda opera vt assuefacti his Christi sermonibus ac familiariter imbuti, pugnã quũ opus erit capessamus. Neque . n. dubitandũ est quin victoria in manu sit quãdiu istæ Christi admonitiones penitus animis nostris infixę erunt. Nã quum dicit, *Ne scandalizemini*, significat minimè esse periculũ nequid nos à recto cursu auertat. Sed hinc apparet quàm pauci ritè hanc doctrinã discant, quòd qui sibi videtur eam extra teli iactũ memoriter tenere, vbi conferere manus oportet, tanquã eius prorsus ignari & rudes deficiunt. Sic ergo arma hęc nobis aptemus ne vnquam effluant.

2 *Alienos à Synagoga.*) Erat hoc non leue scandalum turbandis eorum animis, quòd tanquam scelerati homines ex piorũ cœtu profligandi erant, saltem qui se populum Dei esse iactabant, ac gloriabantur Ecclesiæ titulo. Neq; enim persequutionib. tantùm, sed probris & ignominiæ obnoxij sunt fideles, quemadmodũ dicit Paulus. Iubet tamen Christus etiam contra hunc insultũ firmos stare: quia priuati synagogis, nihilominus in regno Dei maneant. Sũma est, non debere nos frangi peruersis hominũ iudiciis quin fortiter subeamus crucis Christi opprobrium: hoc vno contẽti, quòd causa nostra, quam indignè & perperam damnant homines, Deo probetur. Porro hinc colligimus Euangelij ministros nõ tantùm à professis fidei hostib. malè tractari, sed etiam summa ignominia interdũ affici apud eos qui domestici Ecclesię videntur, imo etiam columnæ. Scribæ & Sacerdotes, à quib. damnati fuerũt Apostoli, diuinitus se cõstitutos esse Ecclesię iudices iactabant. & certè penes ipsos erat ordinarium Ecclesiæ regimen, & functio iudicandi à Deo erat, non ab hominibus: verùm sua tyrannide totũ ordinẽ à Deo institutũ corruperant. Ita fiebat vt potestas quæ in ædificationem illis cõcessa fuerat, nihil aliud esset quàm immanis seruorum Dei oppresio: excõmunicatio, quę medicina esse debuerat purgandæ Ecclesiæ, ad pietatẽ inde exterminandam conuersa foret. Id quum iam suo seculo experti fuerint Apostoli, nõ est quod nos hodie magnopere terreant Papæ anathemata, quib. in nos propter Euangelij testimoniũ fulminat. neque. n. timendũ est ne plus nobis noceant quàm vetera illa Apostolis. imò ni-

1. Cor. 4. 11

hil magis optandum quàm vt alieni simus ab eo cœtu à quo Christus exulat. Interea notemus, tã crasso excommunicationis abusu non fuisse tamen factum vt abolita fuerit disciplina quam ab initio Deus in Ecclesia sua statuerat. Nam quum in hoc totus sit Satan vt omnia Dei instituta adulteret, minimè illi cedendum est vt propter corruptelas è medio tollatur quod Deus in perpetuum sanciuit. Ergo excommunicatio nõ minus quàm Baptismus & Cœna Domini, correctis vitiis in purum ac legitimum vsum reuocanda est. *Sed venit hora.* In scandalo illo adhuc insistit Christus, quòd hoc sibi iuris arrogant Euangelij hostes vt se putent Deo sacras victimas offerre quum fideles occidunt. Iam per se durum est innoxios crudeliter vexari: sed longè acerbius ac molestius est, iniurias quibus Dei filios afficiunt impij, iustas censeri pœnas & debitas eorum sceleribus: sed tantùm nos præsidij in recta consciẽtia statuere decet vt patienter ita nos ad tempus opprimi feramus, donec appareat è cælo Christus causæ nostræ & suæ vindex. Sed mirum est, hostes veritatis, quum sibi malè conscij sint, non modò fucum facere hominibus, sed etiam coram Deo laudem ex iniusta sæuitia sibi vendicare. Respondeo, hypocritas, quantumuis eos coarguat conscientia, semper tamen blanditias accersere quib. se fallant. Ambitiosi sunt, crudeles, superbi: sed prætextu zeli omnia hæc vitia tegunt, quòd sibi impunè indulgeant. Accedit etiam furiosa quædam ebrietas, postquam sanguine martyrum fuerunt imbuti.

3 *Et hæc facient.*) Non frustra ad istam considerationem subinde Apostolos reuocat Christus, vnam esse causam cur ita in eos insaniant increduli, quia Deum ignorant. Neque tamen hoc leuandæ eorum culpæ causa dicitur, sed vt cæcũ eorum furorem altis animis despiciãt Apostoli. Sæpe enim fit vt authoritas qua pollent impij, & splendor qui in illis refulget, modestas concutiãt ac pias mentes. Contrà verò Christus sancta magnanimitate insurgere suos iubet, vt aduersarios contemnant, quos error duntaxat & cæcitas impellit. Hic enim murus noster aheneus, quũ certò persuasi sumus Deum à parte nostra stare: qui autem nos oppugnant, ratione destitui. Cæterùm his verbis monemur quàm graue sit malum Dei ignoratio, quæ facit vt ipsi quoque parricidæ laudem & plausum sceleri suo captent.

4 *Vt quum venerit hora eorum, reminiscamini.*) Repetit quod iam dixerat, non esse hanc vmbratilem philosophiam, sed quæ ad praxin & vsum aptanda sit: ac se nunc de his rebus concionari vt re ipsa ostendant non frustra se fuisse edoctos. Quũ dicit, *Vt recordemini,* primò iubet reposita esse in animis quæ audierunt: deinde quum vsus postulabit, eorum esse memores. tandem significat non parum in eo esse momenti quòd vaticinia profert de rebus futuris. *Non dixi ab initio.* Quum teneri adhuc & imbecilles essent Apostoli, quandiu cum illis versatus est Christus in carne, ipsis optimus & indulgentissimus magister pepercit, neque passus est vltra vires premi. Ergo non magnopere tunc confirmatione opus habebant, quum otium illis & immunitas à persequutionibus daretur: nunc mutandam illis esse rationem denuntiat, &, quoniam noua eos manet conditio, simul hortatur vt se ad luctandum comparent.

5 *Nunc vado ad eum.*) Temperat optima consolatione quem ex suo discessu concipere poterant dolorem: quod valde necessarium erat. Qui hactenus molliter habiti fuerant, vocabantur in posterum tempus ad graues & arduas pugnas. Quid ergo futurum erat nisi Christum scirent in cælo esse salutis suæ præsidem? nam *Ad Patrem ire* nihil aliud est quàm recipi in cælestẽ gloriam, vt summo imperio potiatur. Hoc igitur illis tristitiæ solatium ac remedium proponitur, quòd Christus corpore absens, sedebit tamen ad Patris dexteram, vt sua virtute fideles tueatur. Cæterum duo hîc vitia in Apostolis reprehendit, quòd visibili carnis suæ præsentiæ nimis addicti erant: deinde quòd ea sublata, mœrore occupati non attollebant altius oculos. Idem & nobis contingere solet. Christum enim sensibus nostris semper affigimus. deinde si pro voto non apparet, fingimus nobis desperationis materiam. Videtur quidem falso Apostolis hoc obiici, eos *Non rogare quo abeat magister,* quũ prius ea de re anxiè sciscitati essent. sed facilis est solutio, sic ipsos quæsiisse vt animos ad fiduciam nõ attollerent, quod in primis fieri decebat. Sensus ergo est, Audito meo discessu expauescitis, neque enim reputatis quò discedam, vel in quem finem.

7 *Sed ego veritatem.*) Vtilem fore absentiam suam testatur, vt desinant velle ipsum habere oculis præsentem: & speciem iurisiurandi adhibet. Quia enim carnales sumus, nihil difficilius est quam præposterum hunc affectum ex animis nostris reuellere, quo Christum è cælo ad nos detrahimus. Hanc verò vtilitatis speciem exprimit, quòd non aliter Spiritu sancto donandi erant, nisi ipse mundum relinqueret. Longè autem vtilior ac magis expetenda Christi præsentia qua per Spiritus sui gratiam & virtutem se fruendum nobis præbet, quàm si nobis ante oculos adesset. Neque hic mouenda est quæstio, annon potuerit Spiritum Christus elicere quum in terris ageret. nam pro confesso sumit Christus quicquid à Patre decretum est. Et certè vbi semel ostendit Dominus quid fieri velit, stulta est ac noxia de possibilitate disputatio.

8 *Et quum venerit ille, arguet mundum de peccato, & de iustitia, & de iudicio:*

9 *De peccato quidem, eo quòd non credunt in me:*

10 *De iustitia autem, quia ad Patrem meum vado, & amplius non videbitis me.*

11 *De iudicio autem, quia princeps mundi huius iudicatus est.*

12 *Adhuc multa habeo vobis dicenda, sed non potestis nunc portare.*

13 *Quum autem venerit ille*, nempe *Spiritus veritatis, ducet vos in omnem veritatem. Neque enim loquetur à seipso, sed quæcunque audierit, loquetur: & quæ euentura sunt, annuntiabit vobis.*

14 *Ille me glorificabit, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.*

15 *Omnia*

15 *Omnia quæ habet Pater mea sunt: propte... ...xi vobis, De meo accipiet, & annuntiabit vobis.*

8 *Quum venerit ille.*) Omissa expositionum varietate quam nobis peperit loci obscuritas, tantùm afferam quod mihi videtur ex genuino esse Christi sensu. Promiserat Spiritũ suũ discipulis. nunc doni præstantiam ab effectu commendat quia Spiritus hic non eos modò priuatim reget, sustinebit, ac tuebitur: sed vim suam & efficaciam latius diffundet. *Arguet mundum*, inquit, hoc est, non manebit inclusus in vobis: sed potentia eius se à vobis proferet in totum mũdum. Spiritum ergo illis promittit qui futurus sit iudex mũdi, & per quem eorum prædicatio adeò viua efficáxque futura sit, vt in ordinẽ cogat qui prius effręni licentia exultãtes nullo metu nec reuerẽtia tenebãtur. Notandũ autem est, Christum non de arcanis reuelationib. hìc loqui, sed de Spiritus virtute quæ in externa Euãgelij doctrina & hominũ voce apparet. Vnde enim fit vt in animos penetret vox hominis, radicẽ illic agat, fructificet denique, ex lapideis cordibus carnea faciens, & innouãs ipsos homines, nisi quia Spiritus Christi eam viuificat? Alioqui esset mortua littera & inanis sonitus: quemadmodum pulchrè docet Paulus, 2. Corinth. 3. vbi se ministrum Spiritus esse iactat, quia Deus potenter in eius doctrina operabatur. Sensus ergo est quũ Spiritu donati fuerint Apostoli, cælesti ac diuina virtute instructos fore, qua iurisdictionẽ in toto mundo exerceant. Cæterum hoc Spiritui potius quàm ipsis tribuitur, quia nihil habebunt proprię potestatis, vtpote qui ministri tantùm erunt & organa: solus autem Spiritus in illis præsidebit. Sub *Mundi* nomine tam eos qui verè conuertendi erant ad Christum quàm hypocritas & reprobos comprehendi existimo. Duobus enim modis homines arguit Spiritus in Euangelij prædicatione. quidam enim seriò tanguntur vt sponte se humilient, sponte iudicio subscribant quo damnantur. Alij etsi conuicti reatum non possunt effugere, non tamen ex animo cedunt, nec se submittunt in ius ac ditionem Spiritus sancti: quin potius subacti intus fremunt, & confusi non desinunt tamen intus contumaciam alere. Nunc tenemus quomodo Spiritus mundum arguere debuerit per Apostolos: nempe quia iudicium suũ Deus in Euangelio patefecit, quo perculsæ conscientię mala sua & Dei ipsius gratiam sentire cœperunt. Nam verbum ἐλέγχειν pro Conuincere hìc accipitur. Atque ad huius loci intelligentiam non parum lucis afferet quod habetur. 1. Corinth. 14. vbi sic Paulus, Si prophetent omnes ingrediatur autem incredulus vel idiota, arguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus: & sic occulta cordis eius manifesta fiunt. Propriè illic Paulus de vna arguendi specie agit, quum scilicet Dominus electos suos ad pœnitentiam adducit per Euangelium: sed hinc dilucidè patet quomodò Spiritus Dei in sonitu vocis humanæ homines prius iugo non assuetos imperium suum agnoscere & subire cogat. Quæritur nunc in quẽ finem hoc Christus dixerit. Nonnulli causam odij cuius meminerat notari putant: acsi diceret, ideo fore infensos mundo quia Spiritus vicissim per illos mundum vrgebit. Sed ego aliis potius subscribo, qui diuersum fuisse Christi consilium tradunt, sicuti iam initiò attigi. Magni enim interfuit vt ... ritus donum ... Apostoli non vulgare fore Spiritus donum. Singularis ergo eiu... illis promissum fuerat. Singularis... Deus hoc modo ... excellentia describitur, quòd ... dum totum orbem. ... suum erigat ad iudicandum totum orbem.

2. Cor. 3. 6. | *1. Cor. 14.*

9 *De peccato quidem.* ... stat quid sit *De peccato argue...* ...nc videndum restat ... infidelitatem facere solam pecc... videtur Christus ... variè ab interpretibus torquetur. ...usam: idque (quemadmodum præfatus sum) non referam q... singuli doceant vel sentiant. Primò notandum e... iudicium Spiritus à demonstratione peccati inc...e re, hoc enim spiritualis doctrinæ exordium est. Homines in peccato genitos nihil in se habere nisi peccati materiam. Porro infidelitatis meminit Christus, vt ostenderet qualis in se sit hominum natura. Nam quia vinculum quo se nobis vnit, est fides, donec in ipsum credimus, extra eum sumus, ab eo diuisi. Tantundem igitur valent hæc verba acsi dixisset, Spiritus quum venerit, ostendet ac conuincet, extra me regnare in mundo peccatum. Proinde hìc nominatur infidelitas, quia nos separat à Christo, atque ita facit vt nihil præter peccatum nobis relinquatur. In summa, damnatur his verbis naturæ humanæ corruptio & prauitas, ne putemus vel guttam vnam rectitudinis sine Christo nobis inesse.

10 *De iustitia.*) Tenenda est graduum series quam ponit Christus. Mundum nunc dicit arguendum de iustitia. neque enim iustitiam esurient ac sitient homines: imò cum fastidio respuent quicquid de ea dicetur, nisi tacti fuerint sensu peccati. Præsertim de fidelibus sic habendum est, non posse eos in Euangelio proficere, nisi primùm humiliati fuerint: quod fieri non potest nisi peccatis agnitis. Proprium quidem est Legis munus conscientias vocare ad Dei iudicium, & terrore vulnerare: sed rite Euangelium prædicari nequit quin à peccato in iustitiã, & à morte in vitam deducat. Proinde necesse est vt à Lege mutuetur primum istud membrum de quo loquutus est Christus. Cæterùm iustitiam hìc intellige quæ nobis per Christi gratiam communicatur. Eam Christus statuit in suo ad Patrẽ ascensu: nec immeritò. quemadmodum enim (teste Paulo) resurrexit propter iustificationem nostram, ita nunc ad dexteram Patris sedet, vt quicquid illi datum est potestatis exerceat, & sic impleat omnia. Denique è gloria cælesti, iustitiæ suæ odore mũdum perfundit. Spiritus autem per Euangelium pronuntiat hũc vnum esse modum quo iusti censeamur. Ideo à conuictione peccati secundus hic gradus est, vt conuincat Spiritus mundum quænam vera sit iustitia: nempe quòd Christus suo in cælum ascensu vitæ regnum cõstituit, & nũc sedet ad Patris dexteram vt veram iustitiam stabiliat. *Rom. 4. 25.*

11 *De iudicio autem.*) Qui *Iudicij* nomen pro damnatione accipiunt, ratione non carent: quia mox subiicit Christus, *Mundi principem esse iudicatum.* Mihi tamen videtur diuersus sensus magis congruere, nempe quòd accensa Euãgelij luce patefaciat Spiritus, Christi victoria, qua Satanæ imperium deiecit, statum mũdi rite & ordine fuisse compositum. acsi diceret, Veram esse

istam instaurationem qua reformantur omnia, quum ipse Christus subacto & triumphato Satana, solus regnum obtinet. Iudicium ergo rebus cõfusis & dissipatis opponitur, vel (vt breuius dicã) antitheton est τῆς ἀταξίας, acsi rectitudinẽ quis diceret: quo sensu frequenter sumitur in Scriptura. Sensus ergo est, Satanam, quandiu imperio potitur, miscere omnia & turbare, vt fœda sit ac deformis operum Dei confusio: sed vbi tyrannide sua exuitur per Christum, tunc mundo reparato ordinem bene temperatum lucere. Ita mundũ Spiritus de iudicio conuincit: hoc est, quod Christus deuicto iniquitatis principe, quæ prius collapsa erant & conuulsa, in ordinem restituit.

12 *Adhuc multa habeo.*) Non potuit tantum apud discipulos valere Christi concio quin sua eos ruditas adhuc perplexos in multis teneret: imo vix tenui gustu libabant quæ ipsos penitus reficere debebant nisi obstitisset carnis imbecillitas. Fieri ergo non poterat quin suæ inopię conscij, metu & anxietate laborarent. Christus autem cum consolatione occurrit, quòd accepto Spiritu noui & lõgè alij homines futuri sint. Quòd igitur pares ferendo esse negat si plura & altiora illis dixerit, huc pertinet, vt spe melioris profectus erecti non despondeant animos. Metiri enim gratiam qua donandi erant, ex præsenti sensu non oportuit, quum tam procul à cælo abessent. In summa, bono & forti animo esse iubet, quantumuis nunc sint debiles. Cæterùm quia nulla prẹter doctrinam fultura erat in quam recumberent, admonet Christus se illam temperasse pro eorum modulo: sic tamen vt altior & vberior breui speranda sit. acsi diceret, Si nondũ ad vos stabiliendos sufficit quod ex me audistis, tolerate paulisper: nam paulò pòst Spiritus magisterio edoctis nihil amplius deerit. absoluet ille quod rude adhuc in vobis est. Nunc quæritur quænam ista fuerint quibus discendis nondum idonei erant Apostoli. Papistæ, vt sua figmenta pro Dei oraculis obtrudant, hoc loco improbè abutuntur. Christus, inquiunt, nouas Apostolis reuelationes promisit. ergo in Scriptura subsistere non conuenit, suprà quàm ille suos vocat. Primùm, si cum Augustino loqui placeat, solutio ad manum erit. verba eius sunt: Quum tacuerit Christus, quis nostrûm dicat ista vel illa esse? aut, si dicere audeat, vnde probabit? quis tam vanus, aut temerarius qui, etiamsi vera dicat, sine vllo diuino testimonio affirmet ea esse, quæ dicere tunc Dominus noluit? Verùm certior nobis ad eos refellendos ex Christi verbis suppetit ratio. Perfectus veritatis magister dicitur Spiritus, quem pollicitus est Apostolis Christus. quorsum autem promissus est, nisi vt acceptam ab eo sapientiam per manus traderet? Datus est illis Spiritus, quo duce & directore iniuncto sibi officio defuncti sunt. Eos idem ille Spiritus *in omnem veritatem* perduxerat, quum doctrinæ suæ summam scriptis complexi sunt. Huic doctrinæ quisquis aliquid addendum putat, acsi mutila esset & semiplena, non modò Apostolos insimulat malæ fidei, sed in Spiritum blasphemus est. Si doctrina quam literis consignarunt, à tyronibus adhuc & nouitiis profecta esset, non superuacua esset accessio: nunc verò quum eorum scripta quasi perpetuæ sint eius reuelationis tabulæ quæ illis promissa & præstita fuit, non potest sine atroci Spiritus iniuria quicquam illis addi. Porro quum ad res ipsas ventum est, plusquam ridiculi sunt Papistæ. Illa enim arcana quibus portandis impares erant Apostoli, pueriles esse nænias definiunt, quibus nihil inanius vel magis fatuum. Descendere scilicet è cælo Spiritum oportuit vt discerent Apostoli quo ritu sacrandi essent calices cum suis altaribus, baptizandæ campanæ, benedicenda aqua lustralis, & Missa celebranda. Vnde igitur discunt moriones & pueri, qui ad vnguem tenent hæc omnia? Nihil itaque apertius est quàm Deo illudere Papistas, quum è cælo prodiisse fingunt quæ tam Cereris aut Proserpinę mysteria sapiunt quàm abhorrent à syncera Spiritus sapientia. Nos verò, nisi velimus ingrati esse Deo, acquiescamus in ea doctrina cuius authores esse Apostolos scripta eorum testantur: quando summa illic cęlestis sapientiæ perfectio nobis prodita est, quæ hominem Dei perfectum reddat. vltra eam progredi fas esse non putemus. Nam altitudo nostra & latitudo & profunditas in eo posita est, vt sciamus charitatem Dei quæ nobis exhibita est in Christo. Hęc cognitio omnem scientiam supereminet, vt inquit Paulus. Vt quum tradit in Christo absconditos esse omnes sapientię & scientiæ thesauros, non aliquem ignotum Christum fabricat, sed quem sua prędicatione ad viuum depinxit, vt cernatur quasi ante oculos nostros crucifixus, quemadmodum dicit ad Galatas. Cæterùm, nequa maneat ambiguitas, Christus ipse postea suis verbis explicat quænam illa sint quæ nondum ferre poterant Apostoli. *Quæ ventura sunt, annuntiabit vobis*, inquit. Hoc quidem nonnulli ad Spiritum prophetię restringunt: sed, meo iudicio, potius futurum regni sui spiritualis statum designat, qualem paulò post resurrectionem eius Apostoli viderunt, sed tunc comprehendere nullo modo poterant. Non ergo vaticinia illis promittit de rebus post eorum mortem futuris: sed tantùm significat aliam fore regni sui naturam, & gloriam longè maiorem quàm nunc animis concipere possint. Cuius arcanæ sapientiæ (quam per Ecclesiã cęlestes quoque Angeli cum admiratione discunt) thesauros Paulus explicat in epistola ad Ephesios, à primo capite vsque ad finẽ quarti. Quare non est quod à Papæ archiuis vel scriniis petatur. *Non enim loquetur à semetipso.* Confirmatio est illius particulę, *Ducet vos in omnem veritatem.* Scimus fontem veritatis Deum esse, atque extra eum nihil esse certi vel solidi. quare vt Spiritus oraculis plenam tutò adhibeant fidem Apostoli, Christus diuina fore pronuntiat: quasi diceret manare à Deo ipso quicquid Spiritus attulerit. Neque tamen his verbis minuitur Spiritus maiestas, quasi vel Deus non sit, vel Patre sit inferior: sed referuntur ad mentis nostræ captum. Quia enim propter velũ interpositũ non satis assequimur quãta reuerentia excipere deceat quæ nobis reuelat Spiritus, ideo expressa fit diuinitatis mentio: quẽadmodum alibi vocatur arrha qua nobis ratam facit Deus salutem nostram, & sigillum quo eius certitudinem nobis obsignat. In summa, docere Christus voluit, doctrinam Spiritus non fore mundi huius, acsi in aere nasceretur, sed ex cælestis Sanctuarij adytis prodituram.

Colos. 1.28 · Ephes. 3.18 · Colos. 2.3 · Galat. 3.1 · Ephe. 1.14

14 *Ipse me glorificabit.*) Iam admonet Christus non venturum Spiritũ qui nouũ aliquod regnũ erigat, sed potius qui stabiliat gloriã illi à Patre datam.

datam. Multi enim Christũ docuisse [illegible] tũm vt rudiméta traderet, postea discipu[illegible] mitteret in altiorem scholam. Hoc modo [illegible]

Gal. 3. 24. geliũ pluris non faciũt quàm Legem, quæ pæ[illegible] gogus fuisse veteris populi dicitur. Hũc errorem alter nihilo tolerabilior sequitur, quòd Christo valere iusso, acsi regno perfunctus nihil nunc esset, Spiritum in eius locũ subrogant. Ab hoc fonte Papatus & Mahometis sacrilegia fluxerũt, nam etsi inter se multis in rebus sunt dissimiles isti antichristi, commune tamen principiũ habent, Euangelio quidem nos initiari in rectam fidem, sed aliunde petendam esse doctrinæ perfectionẽ quę nos penitus expoliat. Si Papę obiicitur Scriptura, illic hęrendũ esse negat, quia Spiritus superueniens multis additamentis supra illam nos euexit. Mahometes prędicat sine suo Alcorano homines semper manere pueros. Falso itaque Spiritus prætextu fascinatus fuit mundus, vt à simplici Christi puritate discederet. nam simulac Spiritus à Christi sermone diuellitur, quibuslibet deliriis & imposturis aperta est ianua. Similẽ fallendi viam tentarunt hoc seculo multi fanatici. Doctrina quę scripta est, illis visa est literalis. nouam ergo theologiã excudere placuit quę ex reuelationib. constaret. Nũc videmus quàm non superuacua fuerit Christi admonitio, quòd per Spiritũ quem missurus erat, glorificandus esset: vt sciremus non alias esse partes Spiritus sancti quàm vt regnum Christi stabiliat, & quicquid illi à Patre datũ est asserat sanciátque in perpetuum. Quorsum igitur Spiritus doctrina? non vt nos abducat à schola Christi, sed potius vt rata sit vox illa qua iubemur ipsum audire. alioqui

Christi glorię detraheret. Additur ratio: *De meo recipiet*, inquit Christus. quibus verbis significat, [illegible] hunc finem Spiritum recipere vt beneficiamur. Quid.n. nobis confert? Vt [illegible]bluat vitę sanguine, vt aboleatur per eius mortem eius [illegible]ũ, vt vetus homo noster cru[illegible]sto Spiritu at eius resurrectio ad nos in quod in nos [illegible]andos, denique vt bonorũ sentiendum: nego nihil seorsum à Chri[illegible] cat vel tantillum a[illegible] sed à Christo sumit dicit Paulus, Christu[illegible]em & de doctrina item thesauros illos qui [illegible]minat vt abduti, referat. In summa, non a[illegible]õpleat quod tijs nos locupletat Spiritus, [illegible] sapientiã, 1. Cor. 1. 3. omnia illustret. [illegible]sc õdi.

15 *Quæcunque Pater habet, mea* [illegible]ui- videri poterat Christus Patri eripere [illegible] vendicabat, fatetur habere se à Patre qu[illegible] per Spiritũ nobis communicat. Cæterùm q[illegible] dicit, *Omnia Patris sua esse*, in persona Mediator[illegible] loquitur: quia de plenitudine eius haurire nos oportet. Semper ad nos respicit, vt dictum est. Atqui videmus vt se maior pars hominum fallat, quæ præterito Christo Deum per vages circuitus quærit. Alij exponunt commune esse Filio quicquid habet Pater, quatenus idem est Deus. Sed hîc nõ tam de arcana & intrinseca (vt sic loquar) potẽtia disserit quàm de iniũcto sibi erga nos officio. Deniq; suas diuitias prędic[illegible] s ad fruendũ inuitet: atq; inter dona quę per eius manum à Patre accipimus, Spiritum recenset.

16 *Paulisper, & non videtis me: & iterum paulisper, & videbitis me, quia ego vado ad Patrem.*

17 *Dixerunt ergo quidam ex discipulis eius inter se, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non videtis me: & iterum paulisper, & videbitis me? Et, Quòd ego vado ad Patrem?*

18 *Dicebant ergo, Hoc quid est quod dicit, Paulisper? nescimus quid loquatur.*

19 *Cognouit ergo Iesus quòd vellent eum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos quòd dixi, Paulisper, & non videtis me: & iterum paulisper, & videbitis me.*

20 *Amen amen dico vobis, quòd plorabitis vos & lugebitis, mundus autem gaudebit: vos autem tristabimini, sed tristitia vestra in gaudium vertetur.*

16 *Paulisper, & non videtis me.*) Sæpius de suo discessu Apostolus Christus præmonuit, partim vt eum fortiori animo ferrent, partim vt ardentius expeterent Spiritus gratiã, cuius non magnũ desiderium eos tenebat quandiu habebãt Christũ corpore pręsentem. Cauendũ ergo ne fastidiosè legamus quod non frustra Christus inculcat. Primò dicit se illis paulò pòst ereptum iri, vt cõspectu eius priuati in quo solo acquiescebant, nõ tamen desinãt præsenti esse animo. Deinde absentiæ suæ subsidium illis promittit: imò testatur se breui restitutum iri postquam ablatus fuerit: sed alio modo, nẽpe per Spiritus sancti pręsentiam. Quanquam hoc secũdum membrũ alij secus exponunt, Videbitis me quum à mortuis resurrexero: sed nonnisi ad exiguũ tempus: quia mox in cælum recipiar. Sed mihi verba eum sensum admittere non videntur, *Paulisper, & videbitis me.* Quin potius hac consolatione subleuat ac mitigat suę absentię mœrorẽ, quòd non diuturna futura sit: ac ita Spiritus gratiam cõmendat, per quã illis perpetuò adfuturus sit. ac si ꝓmitteret se nõ multò pòst rediturum, nec longum fore tempus quo eius conspectu carebunt. Neque absurdum existimari debet quod se videri dicit dũ Spiritu in discipulis habitat: nam etsi oculis non cernitur, certo tamen fidei experimento cognoscitur eius pręsentia. Verum est quidem quod docet Paulus, peregrinari fideles à Domino quamdiu 2. Cor. 5. 6. in terra versantur, quia per fidem ambulant, non per aspectum: sed æquè verum est, meritò interea gloriari posse quòd Christum fide habeant in se manentem, quòd illi adhæreant, vt capiti membra, quòd spe cælum cum eo possideant. Ergo gratia Spiritus nobis speculum est in quo aspici vult Christus secundum illud Pauli, Etiam Ibidem 16 si cognouerimus Christum secundum carnem, non tamen amplius cognoscimus. Siquis in Christo, noua creatura. *Quia ego vado ad Patrem.* Alij exponunt non videndũ amplius à discipulis Christũ, quia in cælo futurus sit, illi autem in terra. ego potius ad secũdum mẽbrum refero, Videbitis me breui: quia mors mea nõ est interitus qui me à vobis separet, sed trãsitus in cęlestem gloriam;

istam instaurationem qua reformantur omnia, quum ipse Christus subacto & triumphato Satana, solus regnum obtinet. Iudicium ergo rebus cōfusis & dissipatis opponitur, vel (vt breuius dicā) antitheton est τῆς ἀταξίας, acsi rectitudinē quis diceret: quo sensu frequenter sumitur in Scriptura. Sensus ergo est, Satanam, quādiu imperio potitur, miscere omnia & turbare, vt fœda sit ac deformis operum Dei confusio: sed vbi tyrannide sua exuitur per Christū, tunc mundo reparato ordinem bene temperatum lucere. Ita mundū Spiritus de iudicio conuincit: hoc est, quod Christus deuicto iniquitatis principe, quæ prius collapsa erant & diuulsa, in ordinem restituit.

12 *Adhuc multa habeo.*) Non potuit tantum apud discipulos valere Christi concio quin sua eos ruditas adhuc perplexos in multis teneret: imo vix tenui gustu libabant quæ ipsos penitus reficere debebant nisi obstitisset carnis imbecillitas. Fieri ergo non poterat quin suæ inopię conscij, metu & anxietate laborarent. Christus autem cum consolatione occurrit, quòd accepto Spiritu noui & lōgè alij homines futuri sint. Quòd igitur pares ferendo esse negat si plura & altiora illis dixerit, huc pertinet, vt spe melioris profectus erecti non despondeant animos. Metiri enim gratiam qua donandi erant, ex præsenti sensu non oportuit, quum tam procul à cælo abessent. In summa, bono & forti animo esse iubet, quantumuis nunc sint debiles. Cæterùm quia nulla pręter doctrinam fultura erat in quam recumberent, admonet Christus se illam temperasse pro eorum modulo: sic tamen vt altior & vberior breui speranda sit, acsi diceret, Si nondū ad vos stabiliendos sufficit quod ex me audistis, tolerate paulisper: nam paulò pòst Spiritus magisterio edoctis nihil amplius deerit. absoluet ille quod rude adhuc in vobis est. Nunc quæritur quænam ista fuerint quibus discendis nondum idonei erant Apostoli. Papistæ, vt sua figmenta pro Dei oraculis obtrudant, hoc loco improbè abutuntur. Christus, inquiunt, nouas Apostolis reuelationes promisit. ergo in Scriptura subsistere non conuenit, suprà quàm ille suos vocat. Primùm, si cum Augustino loqui placeat, solutio ad manum erit. verba eius sunt: Quum tacuerit Christus, quis nostrûm dicat ista vel illa esse? aut, si dicere audeat, vnde probabit? quis tam vanus, aut temerarius qui, etiamsi vera dicat, sine vllo diuino testimonio affirmet ea esse, quæ dicere tunc Dominus noluit? Verùm certior nobis ad eos refellendos ex Christi verbis suppetit ratio. Perfectus veritatis magister dicitur Spiritus, quem pollicitus est Apostolis Christus. quorsum autem promissus est, nisi vt acceptam ab eo sapientiam per manus traderet? Datus est illis Spiritus, quo duce & directore iniuncto sibi officio defuncti sunt. Eos idem ille Spiritus *in omnem veritatem* perduxerat, quum doctrinæ suæ summam scriptis complexi sunt. Huic doctrinæ quisquis aliquid addendum putat, acsi mutila esset & semiplena, non modò Apostolos insimulat malæ fidei, sed in Spiritum blasphemus est. Si doctrina quam literis consignarunt, à tyronibus adhuc & nouitiis profecta esset, non superuacua esset accessio: nunc verò quum eorum scripta quasi perpetuæ sint eius reuelationis tabulæ quæ illis promissa & præstita fuit, non potest sine atroci Spiritus iniuria quicquam illis addi. Porro quum ad res ipsas ventum est, plusquam ridiculi sunt Papistæ. Illa enim arcana quibus portandis impares erant Apostoli, pueriles esse nænias definiunt, quibus nihil inanius vel magis fatuum. Descendere scilicet è cælo Spiritum oportuit vt discerent Apostoli quo ritu sacrandi essent calices cum suis altaribus, baptizandæ campanæ, benedicenda aqua lustralis, & Missa celebranda. Vnde igitur discunt moriones & pueri, qui ad vnguem tenent hæc omnia? Nihil itaque apertius est quàm Deo illudere Papistas, quum è cælo prodiisse fingunt quæ tam Cereris aut Proserpinę mysteria sapiunt quàm abhorrent à syncera Spiritus sapientia. Nos verò, nisi velimus ingrati esse Deo, acquiescamus in ea doctrina cuius authores esse Apostolos scripta eorum testantur: quando summa illic cęlestis sapientiæ perfectio nobis prodita est, quæ hominem Dei perfectum reddat. vltra eam progredi fas esse non putemus. Colos. 1.28 Nam altitudo nostra & latitudo & profunditas in eo posita est, vt sciamus charitatem Dei quæ nobis exhibita est in Christo. Hęc cognitio omnem scientiam supereminet, vt inquit Paulus. Ephes. 3.18 Vt quum tradit in Christo absconditos esse omnes sapientię Colos. 2.3. & scientiæ thesauros, non aliquem ignotum Christum fabricat, sed quem sua prędicatione ad viuum depinxit, vt cernatur quasi ante oculos nostros crucifixus, quemadmodum dicit ad Galatas. Galat. 3.1. Cæterùm, nequa maneat ambiguitas, Christus ipse postea suis verbis explicat quænam illa sint quæ nondum ferre poterant Apostoli. *Quæ ventura sunt, annuntiabit vobis,* inquit. Hoc quidem nonnulli ad Spiritum prophetię restringunt: sed, meo iudicio, potius futurum regni sui spiritualis statum designat, qualem paulò post resurrectionem eius Apostoli viderunt, sed tunc comprehendere nullo modo poterant. Non ergo vaticinia illis promittit de rebus post eorum mortem futuris: sed tantùm significat aliam fore regni sui naturam, & gloriam longè maiorem quàm nunc animis concipere possint. Cuius arcanæ sapientiæ (quam per Ecclesiā cęlestes quoque Angeli cum admiratione discunt) thesauros Paulus explicat in epistola ad Ephesios, à primo capite vsque ad finē quarti. Quare non est quod à Papæ archiuis vel scriniis petatur. *Non enim loquetur à semetipso.* Confirmatio est illius particulę, *Ducet vos in omnem veritatem.* Scimus fontem veritatis Deum esse, atque extra eum nihil esse certi vel solidi. quare vt Spiritus oraculis plenam tutò adhibeant fidem Apostoli, Christus diuina fore pronuntiat: quasi diceret manare à Deo ipso quicquid Spiritus attulerit. Neque tamen his verbis minuitur Spiritus maiestas, quasi vel Deus non sit, vel Patre sit inferior: sed referuntur ad mentis nostræ captum. Quia enim propter velū interpositū non satis assequimur quāta reuerentia excipere deceat quæ nobis reuelat Spiritus, ideo expressa fit diuinitatis mentio: quēadmodum alibi vocatur arrha qua nobis ratam Ephe. 1.14 facit Deus salutem nostram, & sigillum quo eius certitudinem nobis obsignat. In summa, docere Christus voluit, doctrinam Spiritus non fore mundi huius, acsi in aere nasceretur, sed ex cælestis Sanctuarij adytis prodituram.

14 *Ipse me glorificabit.*) Iam admonet Christus non venturum Spiritū qui nouū aliquod regnū erigat, sed potius qui stabiliat gloriā illi à Patre datam.

datam. Multi enim Christū docuisse somniant, tātùm vt rudiméta traderet, postea discipulos trāsmitteret in altiorem scholam. Hoc modo Euan- Gal. 3. 24. geliū pluris non faciūt quàm Legem, quæ pædagogus fuisse veteris populi dicitur. Hūc errorem alter nihilo tolerabilior sequitur, quòd Christo valere iusso, acsi regno perfunctus nihil nunc esset, Spiritum in eius locū subrogant. Ab hoc fonte Papatus & Mahometis sacrilegia fluxerūt, nam etsi inter se multis in rebus sunt dissimiles isti antichristi, commune tamen principiū habent, Euangelio quidem nos initiari in rectam fidem, sed aliunde petendam esse doctrinæ perfectionē quę nos penitus expoliat. Si Papę obiicitur Scriptura, illic hęrendū esse negat, quia Spiritus superueniens multis additamentis supra illam nos euexit. Mahometes prędicat sine suo Alcorano homines semper manere pueros. Falso itaque Spiritus prætextu fascinatus fuit mundus, vt à simplici Christi puritate discederet. nam simulac Spiritus à Christi sermone diuellitur, quibuslibet deliriis & imposturis aperta est ianua. Similē fallendi viam tentarunt hoc seculo multi fanatici. Doctrina quę scripta est, illis visa est literalis. nouam ergo theologiā excudere placuit quę ex reuelationib. constaret. Nūc videmus quàm non superuacua fuerit Christi admonitio, quòd per Spiritū quem missurus erat, glorificandus esset: vt sciremus non alias esse partes Spiritus sancti quàm vt regnum Christi stabiliat, & quicquid illi à Patre datū est asserat sanciátque in perpetuum. Quorsum igitur Spiritus doctrina? non vt nos abducat à schola Christi, sed potius vt rata sit vox illa qua iubemur ipsum audire. alioqui Christi glorię detraheret. Additur ratio: *De meo accipiet*, inquit Christus. quibus verbis significat, nos in hunc finem Spiritum recipere vt beneficiis suis fruamur. Quid n. nobis confert? Vt abluamur Christi sanguine, vt aboleatur per eius mortem in nobis peccatū, vt vetus homo noster crucifigatur, vt valeat eius resurrectio ad nos in vitę nouitatem reformandos, denique vt bonorū eius simus participes. Ergo nihil seorsum à Christo Spiritus nobis confert, sed à Christo sumit quod in nos transfundat. Idem & de doctrina sentiendum: neque enim nos illuminat vt abducat vel tantillum à Christo, sed vt cōpleat quod dicit Paulus, Christum esse nobis factū sapientiā, 1.Cor.1.30 item thesauros illos qui in Christo sunt abscōditi, reserat. In summa, non aliis quàm Christi diuitijs nos locupletat Spiritus, vt eius gloriam per omnia illustret.

15 *Quæcunque Pater habet, mea sunt.*) Quia videri poterat Christus Patri eripere quod sibi vendicabat, fatetur habere se à Patre quicquid per Spiritū nobis communicat. Cæterùm quum dicit, *Omnia Patris sua esse*, in persona Mediatoris loquitur: quia de plenitudine eius haurire nos oportet. Semper ad nos respicit, vt dictum est. Atqui videmus vt se maior pars hominum fallat, quæ præterito Christo Deum per vages circuitus quærit. Alij exponunt commune esse Filio quicquid habet Pater, quatenus idem est Deus. Sed hîc nō tam de arcana & intrinseca (vt sic loquar) potētia disserit quàm de iniūcto sibi erga nos officio. Deniq; suas diuitias prędicat vt nos ad fruendū inuitet: atq; inter dona quę per eius manum à Patre accipimus, Spiritum recenset.

16 *Paulisper, & non videtis me: & iterum paulisper, & videbitis me, quia ego vado ad Patrem.*
17 *Dixerunt ergo quidam ex discipulis eius inter se, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper,*
& non videtis me: & iterum paulisper, & videbitis me? Et, Quòd ego vado ad Patrem?
18 *Dicebant ergo, Hoc quid est quod dicit, Paulisper? nescimus quid loquatur.*
19 *Cognouit ergo Iesus quòd vellent eum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos*
quòd dixi, Paulisper, & non videtis me: & iterum paulisper, & videbitis me.
20 *Amen amen dico vobis, quòd plorabitis vos & lugebitis, mundus autem gaudebit: vos*
autem tristabimini, sed tristitia vestra in gaudium vertetur.

16 *Paulisper, & non videtis me.*) Sæpius de suo discessu Apostolus Christus præmonuit, partim vt eum fortiori animo ferrent, partim vt ardentius expeterent Spiritus gratiā, cuius non magnū desiderium eos tenebat quandiu habebāt Christū corpore pręsentem. Cauendū ergo ne fastidiosè legamus quod non frustra Christus inculcat. Primò dicit se illis paulò pòst ereptum iri, vt cōspectu eius priuati in quo solo acquiescebant, nō tamen desināt præsenti esse animo. Deinde absentiæ suæ subsidium illis promittit: imò testatur se breui restitutum iri postquam ablatus fuerit: sed alio modo, nēpe per Spiritus sancti pręsentiam. Quanquam hoc secūdum membrū alij secus exponunt, Videbitis me quum à mortuis resurrexero: sed nonnisi ad exiguū tempus: quia mox in cælum recipiar. Sed mihi verba eum sensum admittere non videntur, *Paulisper, & videbitis me.* Quin potius hac consolatione subleuat ac mitigat suę absentię mœrorē, quòd non diuturna futura sit: ac ita Spiritus gratiam cōmendat, per quā illis perpetuò adfuturus sit. ac si promitteret se nō multò pòst rediturum, nec longum fore tempus quo eius conspectu carebunt. Neque absurdum existimari debet quod se videri dicit dū Spiritu in discipulis habitat: nam etsi oculis non cernitur, certo tamen fidei experimento cognoscitur eius pręsentia. Verum est quidem quod docet Paulus, peregrinari fideles à Domino quamdiu 2.Cor.5.6. in terra versantur, quia per fidem ambulant, non per aspectum: sed æquè verum est, meritò interea gloriari posse quòd Christum fide habeant in se manentem, quòd illi adhæreant, vt capiti membra, quòd spe cælum cum eo possideant. Ergo gratia Spiritus nobis speculum est in quo aspici vult Christus secundum illud Pauli, Etiam Ibidem 16 si cognouerimus Christum secundum carnem, non tamen amplius cognoscimus. Siquis in Christo, noua creatura. *Quia ego vado ad Patrem.* Alij exponunt non videndū amplius à discipulis Christū, quia in cælo futurus sit, illi autem in terra. ego potius ad secūdum mēbrum refero, Videbitis me breui: quia mors mea nō est interitus qui me à vobis separet, sed trāsitus in cęlestem gloriam;

vnde se diuina mea virtus ad nos vsque diffundet. Docere itaque, meo iudicio, voluit qualis futura sit sua post mortem cõditio, vt spirituali eius præsentia contenti essent, neque putarent quicquam sibi obesse quòd non amplius cum ipsis ageret vt mortalis homo.

19 *Cognouit Iesus.*) Quanquam videtur interdum Dominus surdis loqui, suorum ruditati sic tandem succurrit vt non sit inutilis eius doctrina. Nostrum est verò dare operam ne ad tarditatẽ accedat vel superbia vel ignauia, sed potius humiles nos præbeamus ac discẽdi cupidos.

20 *Plorabitis vos & lugebitis.*) Ostendit qua de causa suum discessum instare prædixerit, & simul promissionem addiderit de maturo reditu: nempe vt melius scirent quàm necessarium esset Spiritus subsidium. Dura, inquit, & ardua tentatio vos manet. nam vbi morte ablatus fuero, mundus suos triumphos aget. vos in grauissimo mœrore eritis: mundus se beatum, & vos miseros iudicabit. Volui igitur vos armis necessarijs ad hanc pugnam instruere. Tempus autem mediũ designat inter mortem suam & missionem Spiritus, quia tunc oppressa iacuit quodammodo eorũ fides. *Tristitia vestra in gaudium ver.* Gaudiũ intelligit quo præditi fuerunt accepto Spiritu: non quòd immunes postea fuerint à tristitia, sed quòd spirituali gaudio absorptũ fuerit quicquid ferendũ erat tristitiæ. Scimus Apostolos, quandiu vixerũt, certasse duram militiam, indignis probris fuisse tractatos, multas habuisse luctus causas: sed Spiritu renouati, priorem infirmitatis sensum exuerant, vt heroica altitudine facilè calcarent quicquid malorum ingerebatur. hîc ergo præsens infirmitas cũ Spiritus virtute confertur qua mox donandi erant. Nam ad tempus ferè obruti, postea non modò alacriter pugnarunt, sed splendidum egerunt triumphum in medijs pugnis. Quanquam simul notandum est, nõ modò innui tempus medium inter Christi resurrectionem & mortem Apostolorum, sed quod postea etiam sequutũ est. acsi diceret Christus, Iacebitis ad tempus exiguum tanquam prostrati, sed vbi vos erexerit Spiritus, incipiet nouum gaudium, quod per continuos progressus augebitur, donec recepti in cælestem gloriam solidè gaudeatis.

21 *Mulier quum parit, tristitiam habet, quia venit hora eius: quum autem peperit filium, nõ amplius reminiscitur afflictionis propter gaudium quòd natus sit homo in mundum.*

22 *Et vos igitur tristitiam quidem nunc habetis: rursum autem videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.*

23 *Et in illa hora me non interrogabitis quicquam. Amen amẽ dico vobis quòd quæcunque petieritis à Patre in nomine meo, dabit vobis.*

24 *Hactenus non petijstis quicquam in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudium vestrum plenum sit.*

21 *Mulier quum parit, tristitiam.*) Similitudine proximam sententiam confirmat, imò clarius sententiam suam exprimit, quòd scilicet nõ tantùm gaudio mutandus sit eorum mœror, sed materiam quoque ac segetem gaudij in se contineat. Fit sæpenumero, vbi rebus aduersis successit prosperitas, vt homines pristini doloris obliti, totos se in lætitiam effundant: dolor tamen qui præcessit, non est lætitiæ causa. Christus autem fructuosam suorum tristitiam fore significat quam Euangelij causa pertulerint. Et certè non alius dolorum omnium quàm infœlix exitus esse potest, nisi quum in Christo benedicuntur. Sed quia crux Christi semper inclusam habet in se victoriam, meritò dolorem qui inde concipitur, Christus ipse similem facit dolori parturientis fœminæ: qui mercede sua pensatur dum fœtus in lucem editus puerperam exhilarat. Non quadraret autem similitudo nisi gaudium pareret dolor in Christi membris, dum eius passionibus communicant: sicuti parturitio in muliere causa est partus. Huc etiam aptanda est similitudo, quòd quum acerrimus sit mulieris dolor, citò euanescit. Non parua igitur hęc leuatio erat discipulis, quum dolorem suum audirent minimè diuturnum fore. Iam ad nos accommodandus est huius doctrinæ vsus. Ex quo Spiritu Christi regeniti sumus, debebat in nobis vigere gaudium quod omnem malorum sensum abstergeret: decebat, inquam, nos puerperis esse similes, quę solo fœtus sui cõspectu sic mouentur vt illis suus dolor non doleat. Sed quia primitias tantùm accepimus, & quidem valde tenues, vix modicas sentimus spiritualis lætitię guttas, quæ dolori nostro aspersę eius acerbitatem leniant. Et tamen exigua ista portio clarè ostendit adeò nunquam obrui mœrore qui Christum fide intuentur, vt in extremis malis gloriosè tamen exultent. Interea verò quoniam hæc omnibus creaturis imposita est conditio vt parturiant vsque ad vltimum redemptionis diem, sciamus nobis quoque gemendum esse, donec ex cõtinuis præsentis vitę miseriis liberati, fidei nostræ fructum palàm cernamus. In summa, puerperis similes sunt fideles, quatenus in Christo renati, iam in cęleste Dei regnum & beatam vitam ingressi sunt: similes autem grauidis & parturientibus fœminis, quatenus adhuc captiui in carnis ergastulo ad fœlicem illum statum suspirant, qui sub spe latet absconditus.

22 *Gaudium vestrum nemo tollet.*) Gaudij pretium non parum auget perpetuitas. nam hinc sequitur leues esse ærumnas & æquo animo tolerandas, quæ momentaneæ sunt. Porro his verbis admonet Christus quodnam sit verum gaudium. Necesse est vt suis gaudiis cito priuetur mũdus, quæ nonnisi in rebus caducis quærit. Ergo ad Christi resurrectionem veniendũ, in qua æterna est stabilitas. *Visurum* se discipulos intelligit, quũ rursus eos visitabit Spiritus sui gratia, vt perpetuo eius conspectu fruantur.

23 *Non interrogabitis quicquam.*) Postquã discipulis lætitiam promisit Christus ex inuicta fortitudine & constantia, nunc alteram Spiritus gratiam qua donandi erant prędicat, nempe tantam intelligentiæ lucem quę ipsos ad cælestia vsque arcana euehat. Tanta erat tunc in illis tarditas, vt ad minimum quenque scrupulum hæsitarent. nam vt pueri alphabetarij versum vnum sine pluribus remoris non continuant, ita in singulis

gulis ferè Christi verbis quædam erat offensio quæ illorum profectum impediret. Paulo pòst verò Spiritu sancto illuminati, non amplius remoras vllas passi sunt quin familiaris ac nota illis esset Dei sapientia, vt inoffenso cursu inter Dei arcana pergerent. Non desierunt quidem Apostoli, etiam quum in summum sapientiæ gradum euecti essent, os Christi interrogare: sed hic tantùm fit duplicis status comparatio: acsi diceret Christus eorum ruditatem correctum iri, vt qui in minimis quibusque nunc subsistunt, facilè ad summa vsque mysteria nullo negotio penetrarent. Talis est locus Ieremiæ, 31.34. Non docebit quisque proximum suum, dicens, Cognosce Dominum: quia omnes à minimo vsque ad maximũ (dicit Dominus) me cognoscent. Non tollit certè Propheta neque abolet doctrinam, quæ in regno Christi maximè vigere debet: sed vbi Diuinitus edocti fuerint omnes, crassæ inscitiæ negat amplius fore locum, quæ hominum mentes occupat donec illis sol iustitiæ Christus per Spiritus sui radios illuxerit. Porrò quum nihil à pueris differrent Apostoli, imò truncis magis similes essent quàm hominibus, quales repentè extiterint Spiritus magisterio edocti, satis notum est. *Quæcunque petieritis à Patre meo.* Declarat vnde illis noua hæc facultas: quia scilicet ex Deo sapientiæ fonte quantum opus erit pleno ore haurire illis licebit: acsi diceret, Timendum non est ne destituamini intelligentiæ dono: quia Pater cum omni bonorum affluentia ad vos largè ditandos paratus erit. Cæterùm his verbis admonet, non ideo Spiritum promitti, vt quibus promissus est, illum ignaui ac stertentes exspectent: sed potius vt sedulò intenti sint ad petendam gratiam quæ offertur. In summa, pronuntiat se tunc ita functurum esse Mediatoris officio, vt liberaliter & supra votum illis impetret à Patre quicquid petierint. Sed hìc exoritur difficilis quæstio, An tunc primùm cœperit inuocari Deus Christi nomine, qui nunquã aliter hominibus propitius esse potuit quàm in Mediatoris gratiam. Tempus futurum designat Christus, quo daturus sit cælestis Pater discipulis quicquid nomine suo petierint. Si hæc noua est ac insolita gratia, colligi posse videtur, quandiu in terris versatus est, nondum egisse aduocati partes, vt per ipsum gratæ essent Deo fidelium preces. quod etiam mox clarius exprimit, *Hactenus*, inquit, *non petiistis quicquam in nomine meo.* Atqui probabile est, Apostolos orandi regulam quæ in Lege præscripta erat seruasse. Scimus autem Patres non sine Mediatore orare solitos, quũ tot exercitiis ipsos Deus ad talem orandi formam assuefecerit. Videbant summum Pontificem in Sanctuarium ingredi totius populi nomine: videbant quotidie sacrificia immolari, vt ratæ essent coram Deo Ecclesiæ preces. Erat igitur hoc vnũ ex fidei principiis, temere & frustra Deum inuocari nisi Mediatore interposito. Iam verò Christus eum se esse satis testatus fuerat discipulis: sed tam obscura erat cognitio vt preces suas nondũ rite ad eius nomen formare possent. Nec verò quicquam in eo est absurdi quod Deum precati sint sub Mediatoris fiducia ex Legis præscripto, nec tamen planè & liquidò intellexerint quidnã hoc sibi vellet. Adhuc extentum erat templi velum, Dei maiestas sub vmbra Cherubim abscondita erat, nondum cæli sanctuarium ingressus erat verus Sacerdos vt pro suis intercederet, nondum sanguine suo viam dedicauerat. non igitur mirum si Mediator non fuit agnitus: sicuti nunc, ex quo in cælo pro nobis apud Patrem apparet, sacrificio suo eum nobis reconcilians, vt audeamus nos miseri homunciones illuc cum fiducia prodire. Nam certè Christus peracta expiatione in cælum receptus, Mediatorem se palàm ostendit. Cæterùm notanda est tam frequens repetitio huius particulæ, quòd nos in Christi nomine orare deceat: vt sciamus impiam esse profanationẽ nominis Dei quum quis ipso præterito sistere se audet ad Dei tribunal. Quod si animis nostris probè infixa erit hæc persuasio, Deum nobis libenter & largè daturum esse quicquid Filij nomine petierimus, non aduocabimus hinc inde diuersos patronos in subsidium, sed vno illo contẽti erimus qui toties ac tam benignè suam operam nobis defert. Porrò dicimur *orare in Christi nomine* quum illum nobis aduocatum statuimus, qui gratiam apud Patrem conciliet, etiamsi nomen eius labiis disertè non exprimimus.

24 *Petite.*) Hoc ad tempus manifestationis refertur quæ paulo pòst futura erat. Quo minus excusabiles hodie sunt qui fictis Sanctorum patrociniis hanc doctrinæ partem obscurant. Veterem populum oportuit oculos ad vmbratilem suum Pontificem & pecudum victimas conuertere quoties precari vellet. Nos igitur plusquam ingrati, nisi sensus omnes in verum Sacerdotem defixos tenemus, qui propitiator nobis est exhibitus, per quem nobis facilis & peruius fit aditus ad thronum gloriæ Dei. Addit postremò, *Vt gaudium vestrum plenum sit*, quo significat nihil ad perfectam bonorum omnium copiam, nihil ad summam votorum, nihil ad tranquillam satietatem defore, si modò in suo nomine à Deo postulemus quicquid nobis opus est.

25 *Hæc in prouerbiis loquutus sum vobis: sed venit hora quando non amplius in parabolis vobiscum loquar, sed palàm de Patre annuntiabo vobis.*

26 *In illa hora in nomine meo petetis, & non dico vobis quòd ego rogabo Patrem pro vobis:*

27 *Ipse enim Pater amat vos. quia vos me amastis, & credidistis quòd ego à Deo exiui.*

28 *Exiui à Patre, & veni in mundum: rursus relinquo mundum, & proficiscor ad Patrem.*

25 *Hæc in prouerbiis.*) Consilium Christi est animos addere discipulis, vt de meliore profectu bene sperantes non putent inutilem esse quam audiunt doctrinam, quamuis in ea non multum assequantur. Poterat enim illis obrepere suspicio, Christum nolle intelligi, ac de industria ipsos tenere suspensos. Breui igitur fore denuntiat vt doctrinæ fructum sentiant, quæ sua obscuritate fastidium in eorum animis creare poterat. משל Hebræis prouerbium interdum significat: quia autem prouerbia vt plurimum figuras & tropos continent, inde fit vt Hebræi משלים appellent

Cap. XVI. ænigmata, vel insignes sententias, quæ Græcis ὑπαινίγματα vocantur, quæ aliquid ambiguum vel obscurum ferè habent. Sensus ergo est, Nunc figuratè vobiscum, & non simplici planáque oratione loqui videor: sed breui loquar vobiscum familiarius, vt nihil sit vobis in mea doctrina perplexum aut difficile. Nunc videmus quod iam attigi, animari discipulos maioris profectus fiducia, ne doctrinam abiiciant, quia nondum intelligunt quid sibi velit. Nisi enim spes proficiendi nos accendat, discendi studium frigere necesse est. Cæterùm res clarè ostendit Christum non ænigmaticè loquutum esse, sed facili adeóque crasso dicendi genere vsum apud discipulos: sed tanta erat eorum ruditas vt attoniti ex ore eius penderent. Quare ista obscuritas non tam in doctrina fuit quàm in eorum mentibus. Et certè idem nobis hodie accidit: nam sermo Dei non frustra hoc elogio ornatur quòd sit lux nostra: sed eius fulgorem tenebræ nostræ sic obnubilant, vt putemus nos meras allegorias audire. Nam sicuti minatur per Prophetam se barbarum fore incredu-
Iesa.28.11. lis & reprobis, acsi blæsis esset labiis: & Paulus E-
2.Cor.4.3. uangelium dicit absconditum esse talibus, quia eorum mentes excæcauit Satan: ita infirmis & rudibus magna ex parte confusum aliquid sonat, vt non possit intelligi. Nã etsi non prorsus tenebricosæ sunt eorum mentes, sicut infidelium: sunt tamen velut nebulis implicitæ. Et Dominus, vt nos propriæ inopiæ sensu humiliet, ita ad tempus stupere patitur: sed quos Spiritu suo illuminat, ita proficere facit vt illis familiaris ac notus sit ille sermo. Atque huc spectat posterius membrum, *Venit hora*, (hoc est, mox ventura est) quando nõ loquar vobiscum amplius figuratè. Certè non alia docuit Spiritus Apostolos quàm quæ audierant ex ore ipsius Christi: sed irradians eorum corda, tenebras eorum discussit, vt Christum quasi nouo & diuerso modo loquentem audientes, mentem eius facilè caperent. Quum dicit *annunciaturum se de Patre*, scopum hunc suæ doctrinæ esse admonet vt nos ad Deum adducat, in quo posita est solida fœlicitas. Sed restat vna quæstio, quomodo alibi dicat datum esse discipulis nosse mysteria regni Dei, quibus hîc fatetur se ænigmaticè loquutum: nam illic (hoc est Matth.13.11.) discrimen statuit inter eos & reliquum vulgus, quòd in parabolis apud vulgus loquatur. Respondeo, non fuisse tantam in Apostolis ruditatem quin tenuiter saltem gustarent quid vellet magister. Ita non sine causa eos è grege cæcorum eximit. Nunc sermonem suum illis hactenus allegoricum fuisse dicit, præ illa conspicua intelligentiæ luce quam mox per Spiritus sui gratiam illis daturus erat. Vtrunque igitur verum, quòd longè excellerent super eos quibus insipidus erat Euangelij sermo: & tamen adhuc alphabetarij essent respectu nouæ sapientiæ quam illis Spiritus attulit.

26 *In illa hora.*) Iterum causam repetit cur tam liberaliter tunc aperiendi sint cælestes thesauri, quia scilicet in nomine Christi petent quicquid sibi opus erit: Deus autem nihil quod Filij sui nomine petetur negabit. Sed videtur esse in verbis dissidium: subiicit enim continuo pòst Christus, superuacuum fore vt Patrem ipse roget. Quorsum autem attinet ipsius nomine precari, nisi suscipiat patroni munus? Et Iohannes 2.1. alibi eum nominat aduocatum nostrum. Paulus Rom.8.34.
etiam testatur eum nunc pro nobis intercedere. Idem confirmat author Epistolæ ad Hebræos 7.25. Respondeo, non simpliciter hoc loco negare Christum se intercessorem fore: sed hoc tantùm velle, tam propensum fore erga discipulos Patrem vt sine vlla difficultate sponte daturus sit quicquid precati fuerint. Occurret Pater, inquit, ac pro immenso erga vos suo amore patronum, qui alioqui pro vobis verba esset facturus, præueniet. Cæterùm quum dicitur intercedere Christus pro nobis apud Patrem, nihil de ipso carnale imaginemur, ac si ad Patris genua procumbens preces suppliciter conciperet: sed virtus sacrificij quo semel Deum nobis placauit, semper vigens & efficax, sanguis quo expiauit peccata nostra: obedientia quam præstitit, continua est pro nobis intercessio. Insignis est hic locus, quo docemur cor Dei nos tenere simulac Filij nomen illi opposuimus.

27 *Quia vos me amastis.*) Monemur his verbis vnicum esse vinculum nostræ cum Deo coniunctionis, si Christo coniuncti simus. coniungimur autem fide non ficta, sed quæ ex syncero affectu nascitur, quem *Amoris* nomine designat. neque enim purè in Christum credit nisi qui illum ex animo amplectitur: quare hoc verbo vim & naturam fidei bene expressit. Verùm si tunc demum amare nos Deus incipit ex quo Christum diliximus, sequitur à nobis esse initium salutis: quia Dei gratiam præuenimus. Atqui huic sententiæ reclamant plurima Scripturę testimonia. Promissio Dei est, Faciam vt me diligant. Et Iohannes
dicit, Non quòd priores dilexerimus eum. Super- 1.Ioh.4.10.
uacuum esset plures locos colligere: quia nihil hac doctrina certius, Dominum vocare quæ non sunt, suscitare mortuos, alienis se adiungere, formare corda carnea ex lapideis, apparere iis à quibus non quæritur. Respondeo, homines ante vocationem, si sunt ex electis, arcano modo à Deo amari, qui suos omnes diligit antequam creati sint: sed quia nondum reconciliati sunt, meritò
censeri Dei inimicos, sicut & Paulus loquitur. Se- Rom.5.10.
cundum hanc rationem hîc dicimur amari à Deo dum Christum diligimus: quia pignus habemus paternę eius dilectionis, quem antè horruimus vt iudicem nobis infestum.

28 *Exiui à Patre.*) Hæc loquutio Diuinam in Christo virtutem nobis commendat. neque enim firma in illum constaret fides nisi Diuinam eius potentiam apprehenderet. Parum enim aut nihil mors eius & resurrectio, duæ fidei columnę nos iuuarent, nisi cælestis virtus illis annexa esset. Nunc tenemus qualiter nos deceat Christum amplecti, ita scilicet vt consilium & virtutem Dei, cuius manu nobis offertur, fides nostra reputet. Neque enim frigidè accipiendum est quòd exierit à Deo: sed simul tenendum est quorsum vel in quem finem exierit, nempe vt esset nobis sapientia, sanctificatio, iustitia & redemptio. Secundo membro quod mox subiicit, notatur virtutis perpetuitas. Poterant enim cogitare discipuli, temporale illud esse beneficium quòd Redemptor mundo esset missus. Dixit ergo se redire ad Patrem, vt certò statuant nihil eorum bonorũ quæ attulit, suo discessu excidere: quia ex cælesti sua gloria mortis & resurrectionis suæ vim & effectum in mundũ effundat. Mũdum ergo relinquit

quum

quum infirmitates nostras exuens in cælum receptus est: sed viget nihilominus ergà nós eius gratia: quia sedet ad Patris dextram, vt potiatur totius mundi imperio.

29 *Dicunt ei discipuli eius, Ecce nunc palàm loqueris, & prouerbium nullum dicis.*

30 *Nunc nouimus quod noueris omnia, & non habes opus vt quis te interroget: in hoc credimus quòd à Deo existi.*

31 *Respondit illis Iesus, Nunc creditis? ecce ventura est hora, & nunc venit qua dispergamini quisque in sua, & me relinquatis solum. quanquam non sum solus: quia Pater mecum est.*

32 *Hæc loquutus sum vobis, vt in me habeatis pacem. in mundo tribulationem habetis: sed confidite, ego vici mundum.*

29 *Dicunt ei discipuli.*) Hinc apparet quàm efficax fuerit consolatio, quia deiectos prius & fractos animos subitò in magnam alacritatem erexit: & tamen certum est, minimè adhuc assequutos esse discipulos quid valeret Christi sermo. sed quanuis eius nondum capaces essent, solus odor eos recreauit. Quòd exclamant Magistrum *palàm loqui & absque figura*, in eo quidem modum excedunt: ex animi tamen sensu testantur quod res est. Quod nos quoque hodie experimur. nam qui pauxillum tantùm gustauit ex Euangelij doctrina, magis accenditur, & plus longè sentit energiæ in exiguo fidei modulo, quàm si totus Plato illi cognitus esset. Imò gemitus quos Spiritus Dei excitat in cordibus piorum, luculenti sunt testes Deũ arcano modo supra eorum captum operari. Nam
Rom.8.26 alioqui Paulus non vocaret ipsos inenarrabiles. Sic habendum est, Apostolos sensisse aliquid profectus, vt verè testari possent non prorsus ænigmatica iam sibi esse Christi verba: sed in eo fuisse deceptos, quòd sibi plus æquo sapere videbantur. Inde autem error, quòd nesciebant quale futurum esset Spiritus donum. Exultant ergo ante tẽpus, perinde ac siquis nummo vno aureo diuitem se putaret. Colligunt ex quibusdam signis, Christum à Deo prodiisse: perinde gloriantur acsi nihil amplius deesset. Atqui ab ea notitia longè adhuc aberant, quandiu non tenebant qualis sibi futurus in posterum esset Christus.

31 *Nunc creditis.*) Quia sibi nimium placebant discipuli, eos admonet Christus, vt infirmitatis suæ memores, potius se intra modulum suum cõtineant. Nunquam autem satis probè agnoscimus quid nobis desit, & quantum à fidei plenitudine distemus, quousque ad serium aliquod experimẽtum ventum est. Nam res ipsa tunc ostendit quàm debilis fuerit fides quam putabamus plenam esse. Huc reuocat Christus discipulos, ac breui fore pronuntiat vt ipsum relinquant. Est enim persequutio instar Lydij lapidis ad probandam fidem, cuius paruitas dum apparet, trepidare incipiunt & se contrahere qui prius inflati erant. Ergo interrogatio Christi est ironica: acsi dixisset, Itáne vos iactatis quasi fide referti? Atqui instat examen quod vacuitatem vestram prodet. Sic coercenda est nostra securitas dum nimis exultat. Sed videri possit vel nullam prorsus fuisse fidem in discipulis, vel tunc fuisse extinctam quum relicto Christo huc illuc dispersi sunt. Respondeo, vtcunque deiecta fuerit ac veluti succubuerit fides, tamen fuisse aliquid residuum vnde postea noui surculi pullularent.

32 *Non sum solus.*) Hæc correctio addita est, vt sciamus Christo nihil derogari dum ab hominibus relinquitur. Nam quum in ipso fundata sit eius veritas & gloria, neque à mundi fide pendeat, si contingat ipsum à toto mundo deseri, manet nihilominus integer: quia Deus est, non alieno subsidio indigens. Quòd dicit *Patrem secum fore*, perinde valet atque Deum ab eius parte staturum, vt minimè opus habeat quicquam ab hominibus mutuari. Hoc quisquis probè meditatum habebit, vel toto mundo nutante firmus consistet, nec eius fidem euertet aliorum omnium defectio. Nec enim Deo tribuimus iustum honorem nisi solus ipse nobis sufficiat.

33 *Hæc loquutus sum vobis.*) Rursus inculcat quàm necessariæ sint consolationes quibus fuerat apud ipsos vsus. Probat autem hac ratione, quòd eos in mundo plurimæ ærumnæ & tribulationes maneant. Notanda igitur primùm hæc admonitio, vt statuant omnes pij multis miseriis vitam suam subiectam fore, vt se ad tolerantiam comparent. Quum ergo instar maris tumultuosi nobis sit mundus, non alibi quàm in Christo reperietur vera pax. Iam eius fruendæ modus quem hîc definit, notandus est. Dicit *Pacem habituros* si in hac doctrina profecerint. Volumus ergo in mediis afflictionibus tranquillas habere & solutas mentes? attenti simus ad hanc Christi concionem quę nobis pacem in ipso conferet. *Confidite.* Sicuti variis afflictionibus torporem nostrum corrigi decet, ac nos expergefieri ad quærendum malorum remedium: ita non vult Dominus nos animis frangi, sed potius alacriter pugnare. quod fieri non potest nisi de successu certi simus. nam si dubio euentu pugnandum sit, totum studium nostrum mox concidet. Ergo Christus ad certamen nos vocans, certa victorię fiducia instruit: quanuis adhuc nobis sudandum sit. Porrò quia semper in nobis multa est trepidandi materia, hac ratione fidendum esse docet: quia ipse non sibi priuatim, sed nostra causa mundi fuerit victor. Ita fiet vt in nobis fere oppressi, magnificæ illius gloriæ intuitu, ad quam caput nostrum emersit, tutò possimus quicquid malorum nobis incumbit despicere. Proinde si Christiani esse cupimus, minimè nobis à cruce quærenda est immunitas: sed hoc vno contenti simus, quòd sub Christi auspiciis militantes, etiam in ipso conflictu, sumus tamen extra periculum. *Mundi* nomine complectitur hîc Christus quicquid aduersum est piorum saluti: præsertim verò corruptelas omnes quibus ad struendas nobis insidias abutitur Satan.

CAPVT XVII.

Cap. XVII 1 *HÆc loquutus est Iesus, ac sustulit oculos suos in cælum, & dixit, Pater, venit hora, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus glorificet te.*

2 *Quemadmodum dedisti illi potestatem omnis carnis: vt omnibus quos dedisti ei, det vitam æternam.*

3 *Hæc autem est æterna vita, vt cognoscant te solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.*

4 *Ego te glorificaui super terram, opus consummaui quod dederas mihi vt facerem.*

5 *Et nunc glorifica me tu Pater apud teipsum gloria quam habui apud te priusquam mundus esset.*

1 *Hæc loquutus est Iesus.*) Postquam de tolerantia crucis concionatus est Dominus ad discipulos, consolationes proposuit quibus innixi persisterent. Promisso Spiritus aduentu illos in spem meliorem inuexit: ac de regni sui gloria & splendore disseruit. Iam cõuertit se ad preces, idq. meritò: friget enim doctrina nisi diuinitus efficax reddatur. Proinde exemplum doctoribus proponit, ne tantùm spargendo verbo impendant operam, sed precibus quoque admistis, Dei opem implorent, vt eius benedictio fructuosum reddat eorum laborem. In summa, hæc Christi precatio quasi obsignatio fuit superioris doctrinæ: tum vt in se rata esset, tum vt certam haberet fidem apud discipulos. Quòd Iohannes narrat *sublatis in cælum oculis* Christum orasse, id ardoris & vehemẽtiæ non vulgaris signum fuit. verè enim hoc gestu Christus testatus est animi affectu se in cælo esse potius quàm in terra, vt relictis hominibus familiare haberet cum Deo colloquium. Cælum autem respexit, non quòd illic inclusus sit Deus, qui terram quoque implet: sed quia illic præcipuè apparet eius maiestas. Deinde quia cælorum cõspectus nos admonet supra omnes creaturas longè eminere Dei numen. Eodẽ pertinet manuum eleuatio in precibus. nam quum pigri sint natura homines ac tardi, terrestréq. ingenium eos deorsum inclinet, opus habent talibus excitamentis, imò vehiculis, quæ ad Deum ipsos extollant. Cæterùm si verè Christum imitari cupimus, cauendum est ne plus exprimant cæremoniæ quàm sit in animo: sed interior affectus oculos, manus, linguam, & quicquid est, impellat. Quòd Publicanus
Luc.18.13. deiectis oculis ritè Deum orauit, non est huic sententiæ contrarium. Nam etsi peccatis suis confusus se deiecit, non obstitit tamen illa humilitas quin veniam peteret cum fiducia. Christum precari aliter decuit, qui nihil habebat pudore dignũ. Deinde certum est Dauidem ipsum aliter atque aliter diuersis temporibus precatum esse prout res ferebat. *Pater venit hora.* Petit Christus illustrari suum regnum, vt vicissim ipse Patris gloriã illustret. Dicit horam venisse, quia tametsi patefactus miraculis & omni virtutum genere Filius Dei fuerat, adhuc tamen obscurum erat spirituale eius regnum, quod paulo pòst effulsit. Si quis obiiciat, nihil minus gloriosum fuisse Christi morte, quæ tunc instabat: respondeo, in morte illa nobis conspicuum esse immensum decus quod impiis est absconditum: quia illic agnoscimus expiatis peccatis mundum Deo reconciliatum esse, abolitam maledictionem, Satanam deuictum. Atque huc spectat votum Christi, vt cælestis Spiritus potentia mors sua fructum proferat qualis æterno Dei consilio fuerat decretus. Horam enim venisse dicit, non quæ hominum arbitrio sit præfixa, sed quam Deus statuerat. Nec tamen superuacua est precatio, quia sic pendet Christus à Dei voluntate, vt tamen sibi optãdum esse nouerit quòd ille certò futurum pollicitus est. Facturus quidem est Deus quicquid decreuit, non modò stertente toto mundo, sed etiam repugnante: verùm interea nostrum est, quæcunque promisit ab eo petere: quia hic promissionum est vsus vt nos ad precandum solicitent. *Vt & Filius tuus glorificet te.* Significat mutuam esse illustrationem gloriæ suæ & Patris. quorsum enim apparet Christus nisi vt nos ad Patrem ducat? Vnde sequitur, quicquid honoris defertur Christo, Patris honorem adeò non minuere vt magis stabiliat. Tenendum semper memoria est quam personam hoc loco sustineat Christus: neque enim sola eius æterna Diuinitas nobis consideranda est: quia loquitur quatenus Deus erat manifestatus in carne, & pro Mediatoris officio.

2 *Quemadmodum dedisti illi.*) Iterum confirmat nihil se nisi Patris voluntati consentaneum petere, sicuti hæc perpetua est orandi regula, non plus petere quàm quod vltro daturus esset Deus. quia nihil magis præposterum quàm proferre coram ipso quicquid nobis libuit. *Potestas omnis carnis* imperium significat quod Christo datum est quum Pater illum Regem & caput constituit: sed finis notandus est, nempe vt *vitam æternam* suis omnibus conferat. Imperium ergo accepit Christus non tam sibi quàm salutis nostræ causa. Spõte ergo nos subiicere Christo conuenit, non tantùm vt pareamus Deo, sed quoniam hac subiectione nihil magis amabile, quum nobis vitæ æternæ sit causa. Cæterùm non dicit Christus se toti mundo præfectum esse vt vitam omnibus promiscuè conferat: sed gratiam hanc restringit ad eos *qui sibi dati sunt.* Quomodo autem dati? nam & reprobos Pater illi subiecit. Respondeo, solos electos ex peculiari esse eius grege, cuius custodiam tanquam pastor suscepit. Ergo regnũ Christi ad omnes quidem homines extenditur, sed nõnisi solis electis est saluificum, qui voluntario obsequio sequuntur vocem Pastoris. alios enim parere sibi violenter cogit, donec tandem sceptro ferreo penitus eos conterat.

3 *Hæc autem est æterna vita.*) Nunc modum donandæ vitæ definit, quum scilicet electos illuminat in veram Dei notitiam. neque enim de fruitione vitæ quam speramus hîc tractat, sed tãtùm quomodo perueniunt homines ad vitam. Atque vt hæc sententia probè intelligatur, primò tenendum est, nos omnes in morte esse donec

illuceat nobis Deus, qui solus vita est: vbi autem illuxit, quia fide eum possidemus, simul ingredimur in vitæ possessionem. Hinc fit vt eius cognitio verè & meritò dicatur esse salutifica. Porrò singulis ferè verbis suum inest pondus: neque enim quælibet hîc notatur Dei cognitio, sed quæ nos in imaginem Dei transformat ex fide in fidem: imò eadem est cum fide qua insiti in Christi corpus, Diuinæ adoptionis consortes & cælorum hæredes efficimur. Quia autem nonnisi in Christi facie cognoscitur Deus, qui viua est atque expressa eius imago, ideo dicitur, *Vt cognoscant te & Christum quem misisti.* Nam quòd priore loco statuitur Pater, non refertur ad ordinem fidei, quasi mens nostra Deo cognito ad Christum postea descendat: sed sensus est, Deum Mediatore demum interposito cognosci. Adduntur duo epitheta *Veri & Solius*: quia necesse est primùm vt Deum fides ab hominum vanis figmentis discernat, ac firma certitudine eum amplexa, nusquam flectatur aut vacillet: deinde vt statuens nihil esse in Deo mutilum nec imperfectum, vnico ipso contenta sit. Quòd nonnulli ita resoluunt, Cognoscant te, qui solus es Deus, frigidum est. sensus ergo est, Solum te agnoscant pro vero Deo. Sed videtur hoc modo Christus sibi abdicare Diuinitatis ius & nomen. Siquis respondeat, Dei nomen Christo similiter vt Patri aptandum esse, eadem de Spiritu sancto quæstio mouebitur. Nam si Pater tantùm & Filius vnus sunt Deus, ab hoc gradu depellitur Spiritus: quod peræquè absurdum est. Solutio facilis est, siquis ad rationem loquendi attendat quam passim in Euangelio Iohannis tenet Christus, de qua iam suprà toties admonui lectores vt assuescere debuerint. Christus in hominis forma apparens, sub Patris persona Dei potentiam, essentiam & numen designat. Vnus ergo verus est Deus Christi Pater. hoc est, Deus ille qui pridem mundo Redemptorem promiserat, vnus est. Sed in Christo reperietur Deitatis vnitas & veritas: quia ideo humiliatus fuit Christus vt nos in altum eueheret. Vbi eò peruentum est, tunc Diuina eius maiestas se profert: tunc ipse totus in Patre, & totus in eo Pater agnoscitur. In summa, qui Christum à Patris Diuinitate separat, eum nondum agnoscit qui solus est verus Deus: sed potius alienum sibi Deum fabricat. Ideo iubemur Deum cognoscere, & Christum quem misit, per quem velut porrecta manu nos ad se inuitat. Quòd videtur quibusdam iniquum esse si ob solam Dei ignorantiam pereant homines, inde fit quia non reputant penes solum Deum esse vitæ fontem, & quicunque ab eo alieni sunt vita priuari. Iam si ad Deum non acceditur nisi fide, infidelitas necessariò in morte nos detinet. Siquis obiiciat, iustis alioqui & innocentibus fieri iniuriam si damnantur: responsio in promptu est, nihil in hominibus esse recti vel synceri quandiu in natura sua manent. Renouamur autem, teste Paulo, in imaginem Dei, per cognitionem. Nunc tria capita simul colligere operæpretium est, quòd Christi regnum, vitam & salutem afferat. Secundò, quòd non omnes inde vitam percipiant, neque etiam Christi officium sit vitam omnibus dare, sed tantùm electis quos eius tutelæ commisit Pater. Tertiò, quòd hæc vita in fide posita sit, & ea dignetur Christus quos in fidem Euangelij illuminat. Vnde colligimus, non omnium commune esse illuminationis & cælestis sapientiæ donum, sed peculiare electis. Verum quidem est offerri Euangelium omnibus, sed hîc Christus arcanum & efficacem docendi modum commendat, quo soli filij Dei trahuntur ad fidem. Colos.3.10

4 *Ego te glorificaui.*) Hoc ideo dicit quia tum in eius doctrina, tum in miraculis innotuerat Deus mundo. Hæc autem est Dei gloria, si agnoscimus qualis sit. Quum addit *se perfecisse opus* quod iniunctum erat, intelligit se defunctum esse toto vocationis suæ cursu: illud enim maturum fuit tempus quo ipsum recipi deceret in cælestem gloriam. Nec tantùm de munere docendi loquitur, sed alias etiam ministerij sui partes comprehendit. Nam etsi præcipuum caput adhuc restabat, nempe sacrificium mortis, quo expiaret omnium peccata: quia tamen iam aderat hora mortis, perinde loquitur acsi illam quoque subiisset. Hæc igitur summa est, vt à Patre mittatur in possessionem regni: quandoquidem confecto stadio nihil amplius illi residuum esset nisi vt Spiritus virtute fructum & effectum omnium proferret quæ ex Patris mandato in terra gesserat, iuxta illud Pauli, Exinaniuit seipsum, forma serui accepta, propterea extulit illum Pater, & dedit illi nomen, &c. Phili. 2.7

5 *Gloria quam habui apud te.*) Glorificari apud Patrem optat, non vt Pater intus eum glorificet sine teste, sed vt receptus in cælum, magnificè illic amplitudinem suam ac potentiam exerat, vt illi omne genu flectatur, &c. Itaque particula *Apud Patrem*, in priore membro, terrestri & caducæ gloriæ opponitur: quemadmodum Paulus, quum dicit semel mortuum peccato, nunc Deo viuere, beatam immortalitatem exprimit. Postea declarat se nihil aduentitium cupere, sed tantùm vt appareat talis in carne qualis fuit ante conditum mundum: vel (si clarius malis) vt Diuina maiestas, quam semper habuerat, nunc refulgeat in Mediatoris persona & in carne hominis quam induerat. Insignis locus, quo docemur Christum minimè esse nouitium vel temporalem Deum. Nam si æterna fuit eius gloria, ipse quoque semper fuit. Adde quòd inter eius & Patris personam manifesta hîc distinctio statuitur. vnde colligimus non modò æternum esse Deum, sed æternum quoque Dei sermonem, ex Patre ante secula genitum. Rom.6.10 Ibid.10.

6 *Manifestaui nomen tuum hominibus quos dedisti mihi ex mundo: tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruauerunt.*

7 *Nunc nouerunt quod omnia quæ dedisti mihi abs te, sunt.*

8 *Quia verba quæ dedisti mihi, dedi eis, & ipsi receperunt: & nouerunt verè quòd abs te exiui, & crediderunt quòd me miseris.*

9 *Ego pro ipsis rogo: non pro mundo rogo, sed pro iis quos dedisti mihi: quia tui sunt:*

10 *Et mea omnia, tua sunt: & tua, mea: & glorificatus sum in ipsis.*

11 *Et non amplius sum in mundo: ipsi autem in mundo sunt, & ego ad te venio. Pater sancte,*

Cap. XVII. *Serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, vt sint vnum sicut nos.*

6 *Manifestaui nomen tuum.*) Hîc incipit Christus pro discipulis suis Patrem orare: & quo amoris affectu statim mortem pro ipsis obiturus erat: nunc commendat eorum salutem. Prima autem ratio commendandi est quòd doctrinam amplexi sunt quæ homines efficit verè Dei filios. Non defuit quidem Christo fides & diligentia qua omnes ad Deum vocaret: sed in electis tantùm vtilis & efficax fuit eius labor. Communis omnibus fuit eius prædicatio quæ Dei nomen manifestabat: nec destitit etiam apud obstinatos gloriam eius asserere. Cur ergo se paucis tantùm manifestasse dicit, nisi quia soli electi Spiritu intus docente proficiunt? Collige ergo, non omnes quibus proponitur doctrina, verè & efficaciter doceri: sed quorum mentes illuminantur. Causam electioni Dei Christus assignat: quia non aliud discrimen ponit cur aliis præteritis manifestauerit quibusdam Patris nomen, nisi quia sibi dati erant. Vnde sequitur fidem ex æterna Dei prædestinatione manare, & ideo non omnibus promiscuè dari: quia non omnes ad Christum pertinent. Quum addit, *Tui erant, & eos mihi dedisti*, primùm his verbis notatur electionis æternitas: deinde quomodo à nobis consideranda sit. Declarat Christus Dei semper fuisse electos. Eos ergo Deus à reprobis discernit non fide aut vllo merito, sed mera gratia: quia dum maximè ab ipso alieni sunt, pro suis tamen in arcano consilio reputat. Certitudo in eo consistit quòd Filio tradit in custodiam quoscunque elegit, ne pereant. Et huc conicere oculos oportet, vt certò teneamus nos esse ex ordine filiorum Dei. nam in se abscondita est Dei prædestinatio: in solo autem Christo nobis patefit. *Sermonem tuum seruauerunt.* Hic tertius est gradus. Primus enim est electio gratuita: secundus autem, donatio illa qua transimus in Christi tutelam. Recepti à Christo, per fidem in ouile aggregamur. Reprobis effluit sermo Dei, sed apud electos radicem agit: vnde seruare eum dicuntur.

7 *Nunc nouerunt.*) Hic exprimitur quod in fide præcipuum est, dum ita in Christum creditur vt fides non subsistat in carnis aspectu, sed Diuinam eius virtutem concipiat. Quum enim dicit, *Nouerunt abs te esse quæcunque mihi dedisti*: intelligit, fideles quicquid habent sentire cæleste esse ac Diuinum. Et certè nisi Deum apprehendimus in Christo, perpetuò nos vacillare necesse erit.

8 *Et ipsi acceperunt.*) Exprimit modum huius notitiæ: quia traditam ab ipso doctrinam receperint. Sed nequis doctrinam eius putaret humanam esse, vel in terra natam, Deum eius authorem esse profitetur, quum dicit, *Verba quæ dedisti mihi, dedi eis.* Loquitur autem, suo more, in Mediatoris vel ministri persona, quum dicit se tantùm docuisse quod à Patre acceperant. Nam quia humilis adhuc erat ipsius in carne conditio, & sub forma serui Diuina eius latebat maiestas, Deum potius sub Patris persona designat. Interea tenendum est quod initio testatus est Iohannes, quatenus Christus ęternus erat Dei Sermo, vnum fuisse semper cum Patre Deum. Sensus est igitur, Christum fidelem fuisse Dei testem apud discipulos, vt eorum fides nonnisi in vna Dei veritate fundata esset, quum Pater ipse in Filio loquutus fuerit. Cæterùm inde receptio de qua loquitur, quia efficaciter per Spiritum manifestauit illis Patris nomen. *Et cognouerunt verè.* Idem quod prius attigerat, aliis verbis repetit. nam Christum exiisse à Patre, & fuisse missum, tantundem valet atque illud quod præcessit, à Patre esse quæcunque habet. Summa est, fidem rectà debere Christum intueri: sed ita vt nihil terrenum vel contemptibile de ipso sapiat, sed sursum feratur ad Diuinam eius potentiam: vt certò statuat Deum & quicquid Dei est, perfectè in ipso se habere. Notandum etiam quòd in priore membro *Cognoscendi* verbo vtitur: deinde *Credendi* verbum vsurpat. nam ita admonet, nihil rite de Deo posse cognosci nisi per fidem: sed in ipsa fide tantum subesse certitudinis vt meritò scientia vocetur.

9 *Ego pro ipsis rogo.*) Hactenus retulit Christus quod gratiam conciliare poterat discipulis apud Patrem: nunc precationem ipsam format, in qua ostendit nihil se petere nisi Patris voluntati consentaneum, quia Patri commendet duntaxat quos ipse vltro amat. Apertè enim se pro mundo orare negat, quia solicitus non sit nisi de proprio grege, quem ex manu Patris accepit. Posset tamen videri hoc absurdum. neque enim melior precãdi regula inueniri potest quàm si Christum ducem & magistrum sequamur. Atqui iubemur pro omnibus orare: deinde Christus ipse indifferenter postea pro omnibus orauit, Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Respondeo, preces quas pro omnibus concipimus, restringi tamen ad Dei electos. Hunc, & illum, & singulos optare debemus saluos esse, atque ita complecti totum humanum genus: quia nondum distinguere licet electos à reprobis: interea tamen aduentum regni Dei optando, simul precamur vt hostes suos perdat. Hoc tantum interest, quod pro omnium salute oramus quos cognoscimus ad imaginem Dei esse creatos, & quibus nobiscum eadem est natura: eorum interitum Dei iudicio permittimus quos ipse reprobos esse nouit. Precationis autem quæ hîc refertur, alia fuit quædam specialis ratio, quæ in exemplum trahi non debet. Neque enim ex nudo tantùm fidei & charitatis sensu Christus orat: sed adyta cælorum ingressus, ante oculos habet arcana Patris iudicia, quæ nos latẽt quandiu per fidem ambulamus. Porrò ex his verbis colligimus, Deum quos visum est sibi ex mundo deligere vitæ hæredes futuros, ac discrimen hoc non haberi ex hominum merito, sed ex mero illius beneplacito pendere. Nam qui in hominibus statuunt electionis causam, à fide incipiant oportet. Disertè autem pronuntiat Christus, Patris fuisse qui sibi dantur. Certum autem est ideo dari vt credant, & fidem ex hac donatione fluere. Si fidei origo est donatio ista, & eam ordine ac tẽpore pręcedit electio: quid aliud restat nisi vt fateamur gratis eligi quos Deus è mundo vult seruatos? Iam quum Christus pro solis electis oret, necessaria est nobis electionis fides, si salutem nostram Patri velimus ab ipso commendari. Grauem ergo fidelibus iniuriã faciunt, qui electionis notitiam delere conantur ex eorum animis, quòd eos Christi suffragio priuant.

uant. Refellitur præterea his verbis peruersus eorum stupor qui electionis prætextu sese ignauiæ dedunt, quum potius acuere in nobis precandi studium debeat, quemadmodum docet Christus suo exemplo.

10 *Et mea omnia tua sunt.*) Huc pertinet prius membrum, quòd certò exaudiendus sit à Patre. Non alios, inquit, tibi commendo nisi quos pro tuis agnoscis: quia nihil habeo abs te separatum: repulsam igitur non patiar. Secundo membro ostendit iustam sibi esse causam cur electos curę habeat: quia sui sint, ex quo sunt Patris. Omnia hæc ad fidei nostræ confirmationem dicta sunt. Salus non alibi quàm in Christo nobis est quærenda. Christo non erimus contenti nisi sciamus nos in illo Deum possidere. Tenenda est igitur vnitas ista Patris cum Filio, quæ facit vt nihil inter se diuisum habeant. Secundo membro cohęret quod subiicit, *Se glorificatum esse* in discipulis. sequitur enim, æquum esse vt vicissim eorum salutem promoueat. atque hoc confirmandæ fidei nostræ optimum est symbolum, quòd salutem nostram nunquam negliget Christus si in nobis glorificatus fuerit.

11 *Nunc non sum in mundo.*) Alteram causam adducit cur tam sedulo pro discipulis oret: quia scilicet mox destituendi sint corporali eius præsentia, sub qua hactenus quieuerant. Quandiu cũ ipsis versatus erat, non secus ac gallina fouebat eos sub alis suis: nunc discedens petit à Patre vt eos præsidio suo tegat: idque facit eorum respectu. Nam eorum trepidationi remedium affert, vt recumbant in Deum ipsum, cui nunc eos quasi de manu in manum tradit. Hinc autem non parua nobis consolatio, quum audimus Filium Dei eo magis de suorum salute solicitum esse, dũ eos relinquit secundũ corpus. nam inde colligẽdum est, nos hodie quoque, dum in mundo laboramus, ab eo respici, vt ex cælesti sua gloria nostris ærumnis succurrat. *Pater sancte.* In eum finem tendit tota precatio ne animis concidant discipuli, quasi deterior sit sua conditio propter corporalem magistri absentiam. Nam quum illis Christus ad tempus datus esset custos à Patre, nunc quasi prouincia sua defunctus, restituit eos in Patris manum, vt posthac eius auspiciis ac virtute seruentur. Summa igitur est, quum discipulis aufertur carnis Christi conspectus, nihil eos iacturæ facere: quia Deus in suam tutelam ipsos recipit, cuius virtus perpetua est. Modum seruandi adscribit, *Vt sint vnum.* Nam quos seruare decreuit cælestis Pater, eos in sanctam fidei & Spiritus vnitatem colligit. Sed quia satis est si quouis modo inter se homines conspirent, additur particula, *Sicuti & nos.* Tunc igitur demũ fœlix erit nostra vnitas si Dei Patris & Christi imaginem referat, quemadmodũ cera cui impressus est annulus, & formam ab eo accipit. Cęterùm quomodo Pater & Christus vnum sint paulo pòst exponam.

12 *Dum eram cum ipsis in mundo, ego seruaui eos in nomine tuo. Quos dedisti mihi, custodiui: & nemo ex illis perijt, nisi filius perditionis, vt Scriptura impleretur.*

13 *Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in seipsis.*

12 *Dum eram in mundo.*) Dicit se Christus seruasse eos Patris nomine, quia se ministrum duntaxat statuit, qui nihil nisi Dei virtute gesserit atque auspiciis. Significat ergo minimè esse consentaneum vt nunc pereant, quasi suo discessu extincta sit Dei virtus, aut emortua. Sed valde hoc absurdum videtur, quòd seruandi partes Christus Deo resignat: acsi confecto vitæ cursu desineret suorum esse custos. Solutio in promptu est, sermonem hìc tantùm haberi de visibili custodia quæ in Christi morte finem accepit: nam sanè quandiu in terra versatus est, nõ aliunde virtutem mutuari necesse habuit qua discipulos seruaret. sed totum hoc ad personam Mediatoris refertur, qui sub forma serui ad tempus apparuit. Iam vero discipulos iubet, ex quo destitui externo adminiculo cœperint, rectà in cęlum sensus suos attollere. Vnde colligimus, Christũ hodie non minus seruare fideles quàm olim: sed diuerso modo: quia Diuina in eo maiestas palàm refulget. *Quos dedisti mihi.* Rursum eodem argumento vtitur, minimè decere vt Pater vnquam abiiciat quos Filius eius mandato vsque ad finẽ ministerij sui seruauit. acsi diceret, Ego quod mihi iniunctum abs te erat, fideliter executus sum ac præstiti, nequid in manu mea periret: nunc quando tuum depositum recipis, tuum est prospicere vt saluum maneat. Quòd *Iudam* excipit, non caret ratione. Nam etsi non erat ex electis & ex germano Dei grege, officij tamen dignitas illam speciem præbebat. nec sanè quisquam aliter de eo sensisset quandiu in tam eximio ordine stetit. Est igitur quod ad Grammaticam attinet, impropria exceptio: verùm si rem expendimus, Christum ex communi hominum sensu ita loqui oportuit. Cæterùm nequis putaret labefactatam fuisse in Iudæ exitio æternam Dei electionem, simul adiecit illum esse *perditionis filium.* Quibus verbis significat ruinam eius (quæ repentè corã hominum oculis accidit) fuisse Diuinitus pridẽ cognitam, nam filium perditionis Hebræi vocant hominem perditũ vel exitio deuotum. *Vt Scriptura impleretur.* Refertur ad proximum mẽbrum, Excidit Iudas, vt impleretur Scriptura. Cæterùm perperam quispiam inde colligeret, defectionem Iudæ Deo potius quàm illi esse imputandam, quia necessitas ei ex vaticinio imposita fuerit. Neque enim rerum euentus ideo vaticiniis adscribi debet quia illic prędictus fuerit. Nec sanè aliud denũtiant Prophetæ quàm quod ipsis quoque tacentibus futurum erat. Non est igitur inde petenda rerũ causa. Fateor quidẽ nihil accidere nisi Diuinitus ordinatum: sed nunc tantum de Scriptura quęstio est, an eius prædictiones & vaticinia hominib. necessitatem afferant. quod iam falsum esse monstraui. Nec verò Christi cõsiliũ est causã exitij Iudæ in Scripturã trãsferre: sed tãtũ offendiculi materiã tollere voluit, quod infirmas animas cõcutere poterat. Tollendi autẽ ratio est, quia iam olim Spiritus Dei sic fore testatus esset. nã ferè ad res nouas & subitas expauescimus. Valde vtilis admonitio, & quæ latè patet. Vnde.n. fit vt hodie maior pars hominũ scãdalis succũbat, nisi quia Script. testimonia

non occurrunt quibus probè Deus suos muniuit, dum maturè prædixit quicquid malorum ac perturbationum visuri erant?

13 *Hæc loquor in mundo.*)Hîc ostẽdit Christus non ideo se tam sedulò Patrem orasse pro discipulis quasi anxius esset de futuro eorum statu,sed potius vt eorum anxietati remedium afferret.Scimus quantopere propendeat animi nostri ad externa subsidia:siqua se offerunt,mordicus apprehendimus,nec facilè patimur ab illis diuelli.Patrẽ ergo coram discipulis precatur Christus: non quia vllis verbis opus sit,sed vt illis dubitationem eximat.*Loquor*,inquit,*in mundo*, hoc est,ipsis audientibus,vt tranquilla sint eorũ corda. Iam.n.in tuto erat eorum salus, quũ à Christo deposita esset in manum Dei. *Gaudium* suũ nominat, quod discipulos oportebat ab ipso cõcipere.aut(si breuius mauis)cuius ipse author est,causa & pignus. Nam in nobis nihil nisi te ror & inquietudo : in Christo autem solo pax & hilaritas.

14 *Ego dedi illis sermonem tuum,& mundus eos odio habuit:quia non sunt ex mundo,sicuti ego non sum ex mundo.*

15 *Non rogo vt tollas eos è mundo,sed vt serues eos à malo.*

16 *Ex mundo non sunt,quemadmodum ego non sum ex mundo.*

17 *Sanctifica eos in veritate tua:sermo tuus veritas est.*

18 *Quemadmodum misisti me in mundum,ego etiam misi eos in mundum.*

19 *Ego pro eis sanctifico me ipsum,vt ipsi quoque sint sanctificati in veritate.*

14 *Ego dedi illis sermonem tuum.*) Alio nomine commendat Patri discipulos , quia propter mundi odium opus habeant ipsius auxilio. Simul causam odij assignat,quòd Dei sermonem amplexi sint, quem mundus ferre nequit. acsi diceret, Tuum est eos protegere qui propter sermonem tuum mundo exosi sunt. Iam tenendum est memoria quod nuper audiuimus,finem huius precationis esse vt impleatur Christi gaudium in nobis. Quoties ergo sic accensus est in nos mũdi furor vt videamur parũ ab interitu abesse , statim hunc clypeum opponere discamus , quòd Deus eos nunquam deseret qui pro Euangelio laborant. Dicit *non esse ex mundo* discipulos , quia à mundo separantur quoscũque Spiritu suo regenerat. Non sinet ergo Deus oues suas vagari inter lupos,quin se illis pastorem exhibeat.

15 *Non rogo vt tollas eos.*)Docet in quo piorũ cõsistat salus:nõ vt omni molestia liberati,otium & delicias colant,sed vt inter media pericula salui tamen maneant Dei auxilio.Neque.n.Patrem admonet quidnam expediat,sed cõsulit potius infirmitati suorũ,vt vota sua,quæ vt plurimũ metas transiliunt,hoc quem præscribit modo tẽperent. In summa,non promittit discipulis Patris gratiã quæ eos subducat ab omni cura & labore , sed quæ inuictũ robur aduersus hostes suppeditet,ne que obrui sinat ingenti mole certaminum quę sustinenda illis erũt.Ergo si cupimus secũdùm traditam à Christo regulã seruari, nõ optanda est à malis immunitas , nec rogandus Deus vt statim nos in beatam quietem trãsferat: sed contenti simus certa victorię fiducia,& fortiter malis omnibus interim resistamus,à quibus fœlicem exitum Christus nobis precatus est à Patre. In summa, non tollit suos Deus è mundo:quia nõ vult molles esse & ignauos:liberat tamen à malo , ne obruantur. Vult enim eos certare,sed non patitur lethaliter vulnerari.

16 *De mundo non sunt.*)Iterũ ait totum mundũ illis infensum esse , quo benignius eos iuuet cælestis Pater:& simul indicat non prouenire odium ex eorum culpa , sed quia Deo & Christo infensus sit mundus.

17 *Sanctifica eos.*)Sanctificatio iusta regnum Dei eiúsque iustitiam complectitur,quum scilicet nos Spiritu suo Deus renouat , & renouationis gratiam confirmat in nobis ac prosequitur vsque ad extremum. Rogat ergo primùm vt discipulos sanctificet Pater,hoc est totos sibi addicat & vẽdicet tãquam sacrum peculium.Deinde modum sanctificationis designat : neque id sine causa. phrenetici.n homines multa quidem de sanctificatione futiliter garriũt,sed prętерita Dei veritate,per quam ipse nos sibi consecrat. Rursum quia alij non minus deliri nugantur de veritate,& verbum interea negligunt, disertè exprimit Christus non alibi quàm in verbo extare veritatem qua filios suos Deus sanctificat. Nam *Sermo* pro Euangelij doctrinã capitur , quam ex Magistri ore Apostoli iam audierant , & cuius mox futuri erant apud alios pręcones. In hunc sensum tradit Paulus , Ephes. 5. f.26.mundatam esse Ecclesiam lauacro aquę in verbo vitæ.Deus quidem vnus est qui sanctificat , sed quia Euangelium est eius potentia in salutẽ omni credẽti, quisquis ab eo medio recedit, necesse est vt magis ac magis sordescat. *Veritas* hîc per excellentiam pro luce cælestis sapientiæ accipitur, in qua se Deus nobis patefacit , vt ad imaginem suam nos conformet.Hoc quidem per se non efficit externa verbi pręedicatio,quam ipsam reprobi impiè profanant:sed meminerimus Christum de electis loqui,quos Spiritus efficaciter per verbum regenerat. Quum autem Apostoli non prorsus expertes essent huius gratiæ, colligendum est ex Christi verbis non primo statim die perfici in nobis sanctificationem:sed continuo vitæ cursu nos in ea proficere , donec Deus tandem carne exutos,iustitia sua impleat. Rom.1.16.

18 *Quemadmodum tu me misisti.*) Alio argumento precationem suam confirmat : quia scilicet communis secum & eadem sit Apostolis vocatio. Ego, inquit, nunc personam illis impono quam hactenus iussu tuo sustinui. Ergo Spiritus tui virtute instrui necesse est , vt tanto oneri ferendo pares sint.

19 *Et pro his sanctifico meipsum.*) His verbis clarius explicat ex quo fonte fluat illa sanctificatio quæ per Euangelij doctrinam in nobis peragitur:nempe quia ipse Patri se consecrauit , vt eius sanctitas ad nos perueniret.Sicuti enim à primitiis benedictio diffunditur in totum prouentũ,ita Spiritus Dei nos Christi sanctitate aspergit,facítque eius participes.neque id imputatione solùm (nam hac ratione dicitur factus nobis esse

1.Cor.1.3. esse iustitia) sed dicitur etiam factus esse nobis sanctificatio,quia nos in sua persona quodammodo Patri obtulit,vt Spiritu eius renouemur in veram sanctitatem.Porrò sanctificatio hęc quanuis ad totã Christi vitã pertineat,in sacrificio tamen mortis eius maximè illustris fuit:quia tunc apparuit verus Sacerdos,qui tẽplum,altare, vasa omnia,& populum per Spiritus virtutẽ cõsecraret.

20 *Non pro ipsis autem rogo tantùm , sed & pro ijs qui credituri sunt per sermonem eorum in me.*

21 *Vt omnes vnum sint: quemadmodum tu pater in me,& ego in te,vt ipsi quoque in nobis vnum sint: vt mundus credat quòd tu me miseris.*

22 *Et ego gloriam quam dedisti mihi, dedi eis : vt vnũ sint, quemadmodũ nos vnũ sumus.*

23 *Ego in ipsis,& tu in me: vt ipsi perfecti sint in vnum, & vt cognoscat mundus quòd tu me miseris,& dilexeris eos sicut tu me dilexisti.*

20 *Non pro ipsis autem rogo tantùm.*) Nunc precationem qua solos Apostolos hactenus cõplexus fuerat,longius extendit,nempe ad omnes Euangelij discipulos qui futuri erant vsque ad finem mundi.Insignis certè fiduciæ materia:nam si per Euangelij doctrinam credimus in Christum,minime ambigendum est quin iam cum Apostolis collecti simus in fidelem custodiam, nequis nostrum pereat. Hæc Christi precatio tranquillus est portus,in quem quisquis se recipit,securus est ab omni naufragij periculo.Perinde enim valet acsi cõceptis solennibus verbis iurasset Christus curæ sibi ac studio esse salutem nostram.Initium autem fecit à suis Apostolis,vt eorum salus,quę nobis certa est,nobis certiorem propriæ salutis fidem faceret. Ergo quoties nos aggreditur Satan,opponere illum clypeum discamus, nos Apostolis sacro Filij Dei ore non frustra coniunctos esse:vt omnium salus in eodem quasi fasciculo inclusa esset. Proinde nihil est quod nos acrius ad Euangelium amplexandum stimulare debeat. Nam vt incõparabile bonum est Christi manu nos offerri Deo,vt ab interitu seruemur incolumes:ita meritò eius amorem & curam alijs omnibus præferri decet. Hac in parte prodigiosa est mundi væcordia. salutem expetunt omnes:indubium eius obtinendæ modum tradit Christus,à quo siquis deflectat,nihil illi bonæ spei fit residuum:vix tamen centesimus quisque recipere dignatur quod tam benignè oblatum erat.Notanda est autem loquendi forma. *Pro omnibus* rogat Christus *qui in ipsum credituri sunt.*quib. verbis admonet quod iam aliquoties diximus,fidem nostram debere in eum aspicere. Quod proximè sequitur membrũ,*Per eorum sermonem*,vim ac naturam fidei optimè exprimit:& simul familiariter nos confirmat, qui scimus fidem nostram Euangelio per Apostolos tradito fundatam esse.Ergo vt millies à mundo damnemur,sufficiat hoc vnũ, quod Christus in suo peculio nos agnoscit,& Patri commendat. Væ autem Papistis, quorum tam longè ab hac regula aberrat fides,vt eos non pudeat execrabilẽ blasphemiam vomere, nihil nisi ambiguum & flexiloquum haberi in Scriptura.itaque sola Ecclesię traditio illis credendi magistra est. Sed nos meminerimus,solam à Filio Dei vnico iudice probari fidem quæ ex Apostolorum doctrina concipitur.Porrò certum eius testimonium non alibi reperietur quàm in ipsorum scriptis. Notanda est etiam loquutio,*Credere per sermonem*,quæ significat fidem ex auditu nasci: quia organũ quo nos ad fidem trahit Deus,externa est hominũ prędicatio. Quare Deus propriè fidei author est:homines autẽ ipsi,ministri per quos creditur,quemadmodum & Paulus docet,1.Corinth.3.a.5.

21 *Vt omnes vnum sint,&c.*) Iterum fœlicitatis nostræ scopum in vnitate præfigit , ac meritò. Hic enim humani generis est interitus, quod à Deo alienatum , in se quoque mutilum ac dissipatum est. Contraria ergo est eius instauratio,si in corpus vnum rite coalescat: sicuti in eo Paulus Ecclesiæ perfectionem statuit, si inter se cohæreant fideles vno Spiritu: & ideo datos fuisse Apostolos , Prophetas , Euangelistas & Pastores dicit , vt corpus Christi ædificando instaurent , donec perueniatur in vnitatem fidei. Ideoque fideles exhortatur vt crescant in Christum , qui caput est , ex quo totum corpus compactum & connexum, per omnem iuncturam subministrationis , secundum efficaciam,in mensura cuiusque membri , augmentum sui facit in ædificationem. Proinde quoties de vnitate verba facit Christus , veniat nobis in mentem quæ extra ipsum est fœda mundi & horribilis dissipatio. Deinde sciamus hoc beatæ vitæ esse initium , si vno Christi Spiritu gubernemur omnes ac viuamus. Cæterùm tenendum est,quoties vnum se cum Patre esse in hoc capite pronuntiat Christus, sermonem non haberi simpliciter de Diuina eius essentia , sed vnum vocari in persona Mediatoris, & quatenus caput nostrum est. Sic quidem præcisè multi ex Patribus interpretati sunt , Christum vnum esse cum Patre , quia æternus sit Deus: sed huc eos abripuit contentio cum Arianis vt concisas sententias in alienum sensum torquerent. Longè autem aliud Christi consilium fuit, quàm ad nudam arcanæ suæ Diuinitatis speculationem nos euehere. siquidem à fine ratiocinatur,ideo nos debere vnum esse quia alioqui inanis & infructuosa esset quam habet cum Patre vnitas.Ergo vt rite comprehendas quò pertineat istud,Christũ & Patrem,vnũ esse,caue ne Christum exuas Mediatoris persona : sed eum potius considera vt est Ecclesię caput , & membris suis coniunge: ita optimè stabit contextus, ne irrita sit vel inutilis Filij cum Patre vnitas, eius virtutem oportere in totum piorum corpus diffundi. Vnde etiam colligimus , nos vnum cum Christo esse : non quia suam in nos substantiam transfundat, sed quia Spiritus sui virtute nobiscum vitam suam & quicquid accepit à Patre bonorum communicet. *Vt credat mundus.* Quidam *Mundum* exponunt electos qui tunc adhuc erant dispersi : sed quia toto hoc capite Mundi nomen pro reprobis accipitur,magis in diuersam sententiam inclino. Accedit quòd continuo pòst eundem mundum cuius nunc meminit, ab omnibus suis

Ephes. 4. 3.& 11.

Cap. XVII

separat. *Credendi* autẽ verbum impropriè posuit Euangelista, pro agnoscere: dum scilic. increduli experientia ipsa conuicti, cælestem ac diuinam Christi gloriam percipiunt. ita fit vt credendo non credant, quia hic sensus vsque ad interiorem animi affectum non penetrat. Atque hæc iusta Dei vltio est, vt oculos reprobis perstringat diuinæ gloriæ fulgor, quia syncero & liquido eius aspectu digni non sunt. Postea vtitur *Cognoscendi* verbo in eundem sensum.

22 *Et ego gloriam quam.*) Obserua, sic in Christo expressum fuisse perfectæ beatitudinis exemplar vt nihil sibi proprium habuerit, sed potius diues fuerit ad locupletandos suos fideles. Hæc nostra beatitudo est, vt in nobis reparetur ac de integro formetur Dei imago, quæ per peccatum deleta est. Christus non tantùm quatenus est æternus Dei Sermo, viua est imago ipsius: sed humanæ quoque naturę quam nobiscũ habet communem, insculpta fuit paternæ glorię effigies, vt membra sua in eam transfiguret. Idem etiam Paulus docet, 2.Cor.3.d.18. Nos retecta facie Dei gloriam intuendo in eandem imaginem transformari, tanquam ex gloria in gloriam. Vnde sequitur, neminem in Christi discipulis habendum nisi quo gloria Dei à Christi effigie, tanquam ab annulo signatorio, impressa conspicitur. Eodem spectant quæ paulo pòst sequuntur verba.

23 *Ego in ipsis, & tu in me.*) Docere enim vult in se residere omnem bonorum plenitudinem, & quod in Deo occultum erat, nunc in se palàm extare, vt in suos communicatione transfundat: sicuti aqua ex fonte huc illuc per canales defluens, agros passim irrigat. *Et dilexeris eos.* Significat diuini erga pios amoris istud maximè illustre esse symbolũ & optimum pignus, quod mundus quoque, velit nolit, sentire cogitur, dum in illis habitans Spiritus cælestis iustitiæ & sanctitatis radios emittit. Innumeris quidem aliis modis quotidie testatum nobis facit Deus quàm nos paternè diligat: sed iure præ omnibus eminet adoptionis nota. Subiicit prǫterea, *Et dilexisti eos sicut tu me dil.* quibus verbis causam & originem amoris notare voluit. Nam similitudinis particula in causalem resolui debet, perinde acsi dixisset, Eo quòd me dilexeris: vnus enim Christus est in quem competit elogium dilecti. Deinde cælestis Pater eodem quo Ecclesiæ caput amore complexus est, membra quoque omnia prosequitur, vt neminem diligat nisi in Christo. Quanquam species quædam repugnantiæ hîc ex oritur. nam Christus (vt alibi visum est) immensum Dei erga mundum amorem in causa fuisse prædicat vt Filium suum vnigenitum dederit. Si causam effectu suo priorem esse oportet, colligimus extra Christum homines à Deo Patre fuisse dilectos, hoc est, antequam ordinatus fuisset redemptor. Respondeo, amorem illic & in similibus locis vocari misericordiam qua Deus erga indignos, imò hostes quoque suos, affectus fuit, antequam eos sibi reconciliaret. Mirifica certè & humano ingenio incomprehensibilis Dei bonitas, quòd in homines, quos non poterat non odisse, beneuolus, causam odij sustulerit, nequid amori suo obstaret. Et dupliciter quidem docet Paulus nos in Christo fuisse dilectos: primùm, quia nos in ipso elegit Pater ante mundi creationem: deinde quia in eodem nos sibi reconciliauit, séque propitium exhibuit nobis. En quomodo & hostes simul simus & amici, donec expiatis peccatis redierimus cum Deo in gratiam: fide verò iustificati propriè à Deo, tanquam filij à Patre, demum amari incipimus. Ille verò amor quo factum est vt ordinatus sit Christus, in quo gratis nõdum nati, & iam tamen in Adam perditi eligeremur, in Dei pectore absconditus, humanæ mentis captum longè superat. Deum quidem nũquam propitium quisquam sentiet nisi qui in Christo placatum apprehenderit. Cæterùm sicuti Christo sublato euanescit omnis diuini amoris gustus, ita statuere tutò licet, ex quo fide insiti sumus in eius corpus, non esse periculum ne à Dei amore excidamus. Neque enim euerti potest fundamentum hoc, Diligi nos, quia Pater eum dilexerit.

Suprà, 3.16.

Ephes.1.4. Rom.5.10.

24 *Pater, quos dedisti mihi, volo vt vbi ego sum, illi quoque mecum sint: vt videant gloriã meam quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante creationem mundi.*

25 *Pater iuste, & mundus te non cognouit: ego verò te cognoui: & hi cognouerunt quòd tu me miseris.*

26 *Et manifestaui eis nomen tuum, & manifestabo: vt dilectio qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis.*

24 *Volo vt vbi ego sum.*) Velle pro optare positum est. neque enim præcipientis, sed rogantis est oratio. Potest tamen duplex esse sensus: vel quòd externa sui præsentia discipulos potiri velit: vel vt in regnum cæleste, quò præcedit ipse, Deus tandem eos adducat. Sic *videre gloriam* quidam exponunt frui gloriæ participatione quam habet Christus: alij autem, fidei experimento sentire quid sit Christus, & quanta sit eius maiestas. Ego omnibus probè expensis, de perfecta piorum beatitudine Christum loqui existimo: acsi diceret, non antè voto suo fore satisfactum quàm illi in cælum recepti sint. Eôdem gloriæ conspectum refero. Gloriam Christi iam tunc cernebant, vt scilicet per tenues rimas exiguum & obscurum lumen ad hominẽ in tenebris clausum peruenit: nunc optat Christus vt proficiant, eousque dum palàm solido fulgore in cælo fruãtur. Petit in summa vt Pater eos per continuos progressus ad plenum gloriæ suæ conspectum deducat. *Quia dilexistis me.* Hoc quoque longè melius personæ Mediatoris quàm nudæ Christi diuinitati conuenit. Durum est quòd Pater sapientiam suam dilexerit: verùm, vt illud recipiamus, contextus aliò nos ducit. Non dubium est, quum optauit priùs Christus vt coniuncti secum essent Apostoli, & gloriam regni sui viderent, quin loquutus sit vt erat caput Ecclesiæ: nunc amorem Patris causam esse dicit. quare sequitur fuisse dilectum quatenus destinatus erat mundo redemptor. Hoc amore complexus est eum Pater ante mundum conditum, vt esset in quo amaret suos electos.

25 *Pater iuste.*) Mundo comparat discipulos suos,

ſuos: vt inde eorum commendationem & gratiã apud Patrem amplificet. Iure enim eximios eſſe oportet qui ſoli Deum cognoſcunt, quem totus mundus reiicit. Iure eos ſingulari affectu commendat Chriſtus quibus non obſtitit mundi incredulitas quominus Deum agnoſcerent. Patrem iuſtum nominans mundo & eius malitiæ inſultat, acſi diceret, quantumuis ſuperbè mundus cõtemnat Deum, vel reſpuat, nihil tamẽ propterea illi decedere: nec poſſe fieri quin illi integer maneat iuſtitiæ ſuæ honor. Quibus verbis admonet, ſic in Deo fundatam eſſe debere piorum fidem, vt ruente toto mundo nunquam labaſcat. Sicuti hodie Papatus iniuſtitiæ nobis damnandus eſt, vt ſuam aſſeramus laudem Deo. Cæterùm non dicit ſimpliciter Chriſtus cognitum fuiſſe Deum à diſcipulis, ſed duos ponit gradus: quòd ipſe cognouerit Patrem, & diſcipuli cognouerint quòd ipſe à Patre miſſus eſſet. Sed quia continuo pòſt ſubiicit ſe illis manifeſtaſſe Patris nomen, commendat eos (ſicuti dixi) à Dei notitia, quæ à reliquo mundo eos ſeparat. Interea notandus eſt fidei ordo qualis hîc deſcribitur. Filiꝰ qui prodiit è ſinu Patris, ſolus eũ propriè cognoſcit. Ergo quicunque accedere ad Deum cupiũt, neceſſe eſt vt Chriſtũ obuiam venientem recipiant, ſéq; illi addicant. Ille tandem poſtquã agnitus fuerit, ad Deũ Patrẽ diſcipulos ſuos attollet.

26 *Manifeſtaui, & manifeſtabo.*) Functus eſt quidem Chriſtus officio doctoris: ſed ad Patrem manifeſtandum arcana Spiritus reuelatione, non autem ſolo vocis ſonitu, vſus eſt. Intelligit ergo ſe efficaciter docuiſſe Apoſtolos. Cæterum quia debilis adhuc erat eorum fides, maiores progreſſus in futurum tempus promittit: atque ita eos ad ſperandam ampliorem Spiritus gratiam præparat. Quanquam autem de Apoſtolis loquitur, communis inde exhortatio nobis colligenda eſt, vt ſtudeamus aſsiduè proficere, nec putemus tam bene nos cucurriſſe quin multũ viæ adhuc reſtet quandiu ſumus carne circundati. *Vt dilectio qua, &c.*) Hoc eſt, vt eos in me diligas: vel, vt amor quo me complexus es, ad eos vſque ſe diffundat. Nam dilectio qua nos proſequitur Deus, propriè loquendo non alia eſt quàm qua Filium ſuũ ab initio dilexit, vt in eo nos quoque gratos ſibi & amabiles redderet. Et certè (vt paulò antè dictum eſt) quantum ad nos ſpectat, ſumus extra Chriſtum Deo exoſi, tunc autem demum amare nos incipit dum in corpus Filij dilecti coaleſcimus. Inæſtimabile fidei priuilegiũ, quòd ſcimus dilectum fuiſſe Chriſtum à Patre noſtra cauſa, vt eiuſdem amoris eſſemus conſortes, ac perpetuò ſimus. Sed notanda eſt particula, *Ego in ipſis*, qua docemur, non aliter nos comprehendi in illo amore cuius meminit, niſi in nobis habitet Chriſtus. Quemadmodum enim Filium aſpicere non poteſt Pater quin totum eius corpus ſimul ante oculos habeat: ita ſi volumus in eo aſpici, verè eius membra eſſe oportet.

CAP. XVIII.

1 *HAEc quum dixiſſet Ieſus, egreſſus eſt cum diſcipulis ſuis trans torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipſe & diſcipuli eius.*

2 *Nouerat autem & Iudas, qui tradebat eum, locum: quia ſæpe conuenerat illuc Ieſus cum diſcipulis ſuis.*

3 *Iudas ergo quum accepiſſet cohortem, & à Sacerdotibus & Phariſæis miniſtros, venit illuc cum laternis, & lampadibus, & armis.*

4 *Ieſus autem quum nouiſſet quæcunque ventura erant ſuper eum, exiuit, ac dixit eis, Quem quæritis?*

5 *Reſponderunt ei, Ieſum Nazarenum. Dixit illis Ieſus, Ego ſum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum, cum illis.*

6 *Vt ergo dixit illis, Ego ſum, abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram.*

1 *Hæc quum dixiſſet Ieſus.*) In hac hiſtoria multa prꝙterit Iohannes quæ apud alios tres Euangeliſtas leguntur, idque facit conſultò: ſicuti multa memoratu digna colligere illi propoſitũ fuit de quibus alij tacent. Ergo quæ hîc deſunt, ab aliis mutuentur lectores. *Trans torrentem Cedron.* Additur Grꝙcè articulus, acſi à Cedris nomen haberet torrens: probabile tamen eſt errore obrepſiſſe. nam vallis vel torrentis Kidron ſꝙpius in Scriptura fit mentio. Ab obſcuritate ſic vocatus eſt locus, quòd vallis concaua, ideóque vmbroſa foret. Quanquam de ea re non contendo: tantùm affero quid ſit veriſimilius. Cõſilium Euangeliſtæ prꝙcipuè ſpectandum eſt in loci indicatione: nam oſtendere voluit Chriſtum ſpõte ad mortem prodiiſſe. Venit in locum quem Iudꝙ familiariter notum ſciebat. quorſum id, niſi vt ſponte ſe offerat proditori & hoſtibus? Nec eum fallebat incogitantia, quum omnium quæ inſtabant prꝙſcius eſſet. Poſtea etiam ſubiicit Iohannes, eum obuiam progreſſum eſſe. Mortem ergo non coactus ſed vltro ſubiit, vt volũtarium eſſet ſacrificium. nam ſine obedientia nobis expiatio parta non eſſet. Hortũ porrò ingreditur, non quꝙrendi latibuli cauſa, ſed vt liberius haberet orandi ſpatium. Quòd verò ter mortem deprecatus eſt, propẽſo quod diximus obſequio non repugnat. luctari enim cum difficultatibus eum oportuit, vt tandem vinceret: nunc ſubacto mortis horrore, liberè & alacriter ad mortem properat.

3 *Iudas ergo.*) Quòd militib. & tanto ſatellitio inſtructus venit Iudas, malæ conſcientiæ ſignum eſt, quæ ſemper trepidat nulla de cauſa. Cohortẽ à Prꝙſide precario ſumptam fuiſſe certum eſt, qui etiam tribunũ miſit ducẽ mille peditum. Nam & propter ſubitos motus conſtitutum erat in vrbe præſidium & Præſes ipſe, quocunque veniret, cohortem ducebat prætoriam: reliqui erant Sacerdotũ miniſtri. Sed ſeorſum Phariſæos nominat Iohannes, quorum in primis feruebat rabies, acſi maiori illis curæ eſſet religio,

Cap. XVIII.

4 *Iesus autem quum.)* Clarius exprimit Euangelista quàm prompto animo Christus ad mortem descenderit: simul tamen narrat quantam virtutem efflauerit in vocè vna: vt sciamus nihil in eum licuisse impiis nisi quantum permisit. Blandè respondet se eum esse quem quærunt: nec secus ac violento turbinis impetu, imò ictu fulminis, eos prosternit in terram. Non ergo defuit ei potestas ad cohibendas eorũ manus, si ita visum esset: verùm Patri obsequi voluit, cuius decreto se ad mortẽ vocari nouerat. Cæterùm hinc colligere oportet quàm horrenda & formidabilis futura sit impiis vox Christi, quũ tribunal ad iudicandum orbem conscenderit. Stabat tunc agnus paratus ad victimam: exinanita erat, quoad externam speciem, eius maiestas: vno verbo repente hostes suos armatos & intrepidos deiicit, & quod verbum non dirũ aliquod anathema in eos vibrat, sed tãtùm respondet, *Ego sum.* Quid ergo futurũ est quũ aduenerit, non iudicandus ab homine, sed iudex viuorum & mortuorũ: non in illo abiecto & cõtemptibili habitu, sed in cælesti gloria cum Angelis suis? Cæterùm eius efficaciæ quam illius voci tribuit Iesaias, specimen edere voluit. Inter alias Christi virtutes hanc cõmemorat Propheta, capite vndecimo, quòd terrã percutiet virga oris sui, & spiritu labiorum suorũ interficiet impium. Huius quidem prophetię cõplementum Paulus in finem vsque suspendit, 2. ad Thessalon. 2. b. 8. videmus tamen quotidie, ad Christi vocem concidere impios cum suo furore & superbia. Tunc autem quum ceciderunt qui ad Christum ligandũ venerant, visibile symbolum eius pauoris exhibitum fuit: quem, velint nolint, intus sentiunt omnes impij, Christo per suos ministros loquente. Cæterùm quum hoc velut accidentale fuerit voci Christi (cuius propriũ est miseros homines qui in morte iacebant erigere) vim istam procul dubio erga nos proferet, vt in cælum vsque nos attollat. Iesa. 11. 4

7 *Rursum ergo eos interrogauit, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.*
8 *Respondit Iesus, Dixi vobis quòd ego sum. si ergo me quæritis, sinite hos abire.*
9 *Vt impleretur sermo quem dixerat, Ex ijs quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.* Suprà, 17. 12.

7 *Rursum ergo eos interrogauit.)* Hinc apparet quid valeat excæcatio qua percutit Deus impiorum mentes, & quàm horribilis sit eorum stupor, postquam iusto Dei iudicio fascinati sunt à Satana. Boues & asini si cadant, sensu aliquo tanguntur: isti Diuinam Christi potentiam manifestè experti non minus securè pergunt quàm si ne hominis quidem vmbram in eo vidissent: imò Iudas ipse non mouetur. Discamus igitur metuere Dei iudicium quo reprobi in manum Satanæ permissi, magis obstupefiunt quàm brutæ pecudes. Nec dubium est quin Satan væsano eos impetu rapuerit ad tam supinam audaciam. nulla enim phrenesis est quæ tam violenter hominem præcipitet vt talis excæcatio. Nam perinde aduersus Deum ruunt impij, postquam coniecti sunt in sensum reprobum acsi cum musca tantùm negotium esset. Sentiunt quidem eius potentiam, sed non vt flectantur. centies enim potius frangi continget quàm vt cedant. Denique sua illis malitia velum est ne ad Dei lumen attendant: obstinatio plusquam lapideos reddit ne vnquam patiantur se domari.

8 *Dixi vobis quòd ego sum.)* Hîc videmus vt non tantùm sponte mortem subeat Filius Dei, vt sua obedientia transgreßiones nostras deleat: sed etiam vt boni pastoris officio ad gregem suum protegendum fungatur. Videt luporum insultum, non expectat donec peruenjant vsque ad oues quibus datus est custos: sed maturè se opponit. Quare non dubitemus, quoties in nos insiliet vel impij homines vel diaboli, quin præsto nobis sit idem auxilium. Interea suo exemplo pastoribus regulam Christus præscripsit quam sequãtur, si munus suum rite implere volunt.

9 *Non perdidi quenquam.)* Videtur hæc sentẽtia intępestiuè adduci, quę ad animas pertinet potius quàm ad corpora. Neque enim Christus incolumes vsque ad extremum seruauit Apostolos: sed hoc præstitit vt inter assidua pericula, & demum in media morte, tamen in tuto esset æterna eorum salus. Respondeo Euangelistã nõ simpliciter de corporali eorum vita loqui: sed hoc potius velle, quòd Christus illis ad tempus parcens, æternæ eorũ saluti consuluerit. Consideremus quanta adhuc fuerit illorũ imbecillitas: quid facturos putamus fuisse si ad viuũ examinati essent? Quum ergo noluit eos Christus supra vires quas dederat ipsis tẽtari, ab æterno exitio eripuit. Atque hinc colligere generalem doctrinã licet: quanuis multis tentationib. fidẽ nostrã probet, nunquam tamen nos in vltima discrimina venturos, quin robur simul ad vincendũ suppeditet. Et sanè videmus vt subinde nostræ infirmitati indulgeat, quando tot satanę & impiorum conatus occursu suo procul repellit: quia nos impares & nondum maturos videt. Denique suos nũquam producit ad certamen nisi bene instructos, vt etiam pereundo non pereant: quia lucrum illis paratum est tam in morte quàm in vita.

10 *Simon ergo Petrus habens gladium, eduxit eum, & percussit Pontificis seruum, & abscidit auriculam eius dextram. Erat autem nomen seruo Malchus.*
11 *Dixit itaque Iesus Petro, Mitte gladium tuum in vaginam: calicem quem dedit mihi Pater non vis vt bibam ipsum?*
12 *Tunc cohors, & tribunus, & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum.*
13 *Et abduxerunt eum ad Annam primùm. erat enim socer Caiaphæ qui erat Pontifex anni illius.*
14 *Erat autem Caiaphas qui consilium dederat Iudæis quòd expediret vnum hominem mori pro populo.*

10 Simon

10 *Simon ergo Petrus.*) Nunc stultus Petri zelus describitur, qui Magistrum aliter quàm licebat defendere conatus est. Animosè quidem & fortiter magnum discrimen pro Christo subit: sed quia non respicit quid ferat sua vocatio, & quid Deus permittat, adeò nihil laudis meretur eius factum vt grauiter à Christo reprehendatur. Cęterùm in persona Petri sciamus damnari à Christo quicquid suo arbitrio tentare audent homines. Quæ doctrina in primis notatu digna est. nihil enim magis vulgare quàm zeli prætextu tueri quicquid facimus. Quasi verò nihil intersit probetur Deo nécne quod homines rectum putant, quorum tota prudentia mera est vanitas. In Petri zelo si nihil vitiosum cerneremus, hoc tamen vno contentos esse deceret quòd Christus sibi non placere pronuntiat. Atqui videmus per eum non stetisse quin Christus à morte reuocaretur, & eius nomen perpetuæ infamiæ obnoxium foret. Quòd enim vim infert tribuno & militibus, in eo latronis more grassatur: quia potestati resistit à Deo ordinatæ. Quum iam plus satis exosus esset Christus mundo, potuit vnum hoc facinus colorem omnibus calumniis dare quibus eum hostes falsò grauabant. Deinde hoc nimis præposterum est quòd fidem suam vult probare gladio, & non potest lingua. Quum vocatur ad confessionem, negat: nunc Magistri iniussu tumultuatur. Quare nos tam insigni exemplo moniti, zelum nostrum moderari discamus. Et quoniam ad audendum plusquam Deus mandat, semper prurit carnis nostrę lasciuia, sciamus zelum nostrum malè cessurum quoties vltra Dei verbum quicquam audemus. Fiet interdum vt nobis arrideant principia: sed tandem dabimus temeritatis nostræ pœnas. Sit igitur fundamentum omnium quæ aggredimur obedientia. Monemur etiam, quibus caussam Christi agere propositum est, non semper ita dextrè se gerere quin aliquid vitij obrepat: quo magis soliciiè rogandus est nobis Dominus vt nos in singulis actionibus gubernet spiritu prudentiæ.

11 *Mitte gladium tuum.*) Hoc præcepto improbat Christus factum Petri. Notanda autem ratio est: quia priuato homini non licuit contra eos insurgere qui publica authoritate instructi erant. Nam id ex reliquis tribus colligi potest, à quibus refertur generalis Christi sententia, Qui gladio percusserit, gladio peribit. Cauendum ergo ne vi & armis repellere conemur hostes nostros, etiam qui iniustè nos lacessunt, nisi quantum permittunt leges ac ius publicum. Nam quisquis se vltra vocationis suæ metas ingerit, etiamsi plausum reportet à toto mundo, factum suum Deo nunquam probabit. *Calicem quem dedit.* Videtur specialis hæc esse ratio, quòd Christum obtumescere oportuit, vt instar agni duceretur ad victimam. Pertinet tamen ad exemplum: quoniam eadem à nobis omnibus tolerantia exigitur. Afflictiones potionibus comparat Scriptura: perinde enim ac paterfamiliâs cibum & potum filiis ac domesticis suis distribuit, ita hoc iuris in nos habet Deus, vt singulos tractet prout visum est. Siue autem prosperis rebus nos exhilarat, siue aduersis humiliat, propinare dicitur suauem vel amarum potum. Christo hæc destinata erat potio, vt mortem crucis pro mundi reconciliatione obiret. Dicit ergo bibendum sibi esse calicem quem Pater admensus est ac porrexit. eodem modo & nos ad crucis tolerantiam compositos esse oportet. Neque tamen audiendi sunt fanatici homines, qui morbis & aliis quibuslibet malis quærenda esse remedia negant, ne respuamus porrectum à Deo calicem. Quia semel nobis moriendum esse scimus, paratos ad mortem esse conuenit: quia autem mortis tempus nobis est incognitum, ordinatis à seipso subsidiis Dominus vitam nostram tueri nobis permittit. Ferendi patienter morbi, quamlibet carni nostræ graues sint: quandiu tamen nondum constat lethales esse, quærenda est leuatio: tatùm cauendum est nequid tentemus nisi quod per verbum Dei licet. Denique modò semper fixum istud in cordibus nostris maneat, vt Domini voluntas fiat, calicem ab eo datum bibere non desinimus, liberationem à malis quibus vrgemur, quærendo.

12 *Tunc cohors & trib.*) Posset videri absurdũ quòd Christus, qui voce sua milites prostrauit, nunc capi se patitur. Nam si volebat tandem hostibus se permittere, quorsum opus fuit edere tale miraculũ? Verùm ostensio Diuinæ potẽtiæ dupliciter profuit. valet enim ad tollendum offendiculum: ne Christum putemus infirmitate victũ cessisse. deinde comprobat quàm voluntarius ad obeundam mortem fuerit. Quatenus ergo vtile erat, suam cõtra hostes virtutem asseruit: sed vbi obediendum fuit Patri, continuit se vt victima fieret. Cæterùm meminerimus ligatum Filij Dei fuisse corpus, vt soluerentur animæ nostræ à peccati & Satanæ laqueis.

13 *Et abduxerunt ad Annam.*) Hoc prætereunt reliqui Euangelistæ, quia ad summam historiæ non multũ faciat: nihil enim illic memorabile gestum est. Loci fortè commoditas eos induxit vt in ædibus Annę Christum deponerent, quoadusque Pontifex Sacerdotum concilium vocaret. *Pontifex anni illius.* Non intelligit annuum fuisse summi sacerdotij munus (quod multi falsò putarunt) sed tunc temporis Caiapham fuisse pontificem: quod ex Iosepho apertè constat. Erat perpetuus honor ex pręscripto Legis, nec finiebatur nisi morte: sed ambitio & intestinę discordię fecerant vt Romani pręsides, deiecto vno Sacerdote, pro suo arbitrio aliũ, qui pecunia aut fauore pollebat, subrogarent. Ita Vitellius deiecit Caiapham, cui Ionathas Annę filius datus est successor.

14 *Qui consilium dederat.*) Repetit Euangelista sententiam Caiaphę quam prius habuimus, quòd Deus impuro perfidi & scelerati Pontificis ore vsus esset ad vaticinium edendũ, sicuti linguã Balaam pręter animi eius votum direxit vt populum cogeretur benedicere, cui mala imprecari optabat in gratiam regis Balaac. *Suprà, 11. 30.* *Nũ. 24. 5.*

15 ***Sequebatur autem Iesum Simon Petrus & alius discipulus. Erat autem discipulus ille notus Pontifici. Itaque ingressus est cum Iesu in aulam Pontificis.***

16 ***Petrus autem stabat foris ad ianuam. Exiuit ergo alter discipulus qui notus erat Pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum.***

17 ***Dixit ergo ancilla ostiaria Petro, Nũ & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Nõ sũ.***

Cap. XVIII.

18 *Stabant autem serui & ministri qui prunas accenderant, eo quòd frigus esset: & calefaciebant se.*

Erat autem & Simon Petrus cum illis stans, & calefaciens se.

15 *Alius discipulus.*) Quosdam fefellit leuis coniectura, vt hunc discipulum putarent esse Iohannem: nempe quia suppresso nomine de se loqui solet. Sed vnde cum superbo Pontifice familiaris notitia Iohanni, qui ignobilis erat piscator? Et quomodo fieri potuit vt Pontificis domum frequentaret, quum esset in Christi contubernio? Magis probabile est hunc non fuisse vnum ex duodecim: sed vocari discipulum quia doctrinam Filij Dei amplexus esset. Non est autem curiosus Iohannes in digerenda historia: quia satis habet breuem summam colligere. Nam postquam retulit Petrum semel Christum negasse, quædam alia permiscet, deinde redit ad alias duas negationes. Hinc factum est vt minus attenti lectores colligerent primam negationem fuisse in Annæ ædibus: sed nihil tale sonant verba, quin potius clarè exprimunt fuisse Pontificis ancillam quæ Petrum compulit ad Christum negandum. Tenendum ergo est, quũ adductus esset Christus ad Pontificem non fuisse quoslibet admissos, sed discipulum qui notus erat, sua gratia impetrasse aditum Petro. Iam minimè dubium est quin vterque pio studio Christum sequutus sit: sed quũ testatus esset voce sua Christus se Petro & aliis parcere, longè vtilius fuisset gemere & precari in obscuro aliquo angulo quàm prodire in oculos hominum, quum tam malè firmus esset. Nunc officium quod remisit illi Christus, cupidè vsurpat: in fidei autem confessione, in qua ad mortem vsque perstandum erat, deficit. Semper ergo videndum quid à nobis requirat Dominus: ne se, qui infirmi sunt, ingerant in res non necessarias.

17 *Dixit ergo ancilla.*) Introducitur Petrus in atrium Pontificis: sed nimis iniquo pretio, quòd Christum in ipso ingressu abnegare cogitur. Quũ in primo limine adeò turpiter impingat, detegitur iactantiæ eius vanitas. Gloriatus fuerat se inuictum fore athletam, & parem vincendæ morti: nunc vnius ancillæ voce, & ea quidem non admodum minaci, confusus arma proiicit. En humani roboris specimen. fumus certè est quicquid virium in hominibus apparet, quod flatu mox discutitur. Extra prælium fumus plus iusto animosi: sed experientia ostendit quàm stultè ac de nihilo superbiamus. imò quum nullas Satan machinas adhibet, ipsi nobis fingimus vanos terrores qui nos ante tempus conturbent. Voce muliérculæ territus fuit Petrus: quid nos? annon subinde trepidamus ad strepitum folij cadentis? Vana periculi species eminus Petrum perculit: annon puerilibus ludicris quotidie à Christo abducimur? Denique ea est nostra fortitudo quæ sine hoste vltrò ipsa concidat: ita scilicet humanam arrogantiam vlciscitur Deus, dum feroces animos effœminat. Homo non virtute, sed flatu tantùm refertus, sibi facilem contra totum mundum victoriam promittit: atqui visa cardui vmbra protinus expauescit. Quare discamus non alibi quàm in Domino fortes esse. *Non sum.* Non videtur quidē præcisa esse Christi abnegatio: sed quum Petrus fateri timet se ex eius discipulis, perinde est acsi negaret quicquam sibi cum illo esse. quod notandum est: ne quis sophisticè agendo, se elapsum putet vbi obliquè tantùm recedit à fidei confessione.

18 *Simon Petrus cum illis stans.*) Quòd addit Euangelista Petrum stetisse cum ministris & seruis ad prunas, id facit ad contextum historiæ, sicuti postea videbimus. Cæterũ hinc apparet quãtus fuerit Petri stupor, qui securè cum turba impiorum hominum se calefecit, quum magistrum negasset. Quanquam fieri potest vt metu retentus fuerit, ne egrediens è domo Pontificis, in alterum simile discrimen veniret.

19 *Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis & doctrina ipsius.*

20 *Respondit illi Iesus, Ego palàm loquutus sum mundo. ego semper docui in synagoga & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil.*

21 *Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus sim illis: ecce, hi sciunt quæ ego dixerim.*

22 *Hæc quum ipse dixisset, vnus ex ministris qui adstabat, dedit ei alapam, dicens, Sic respondes Pontifici?*

23 *Respondit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testificare de malo: si autem bene, quid me cædis?*

24 *(Miserat autem eum Annas ligatum ad Caiapham Pontificem.)*

19 *Interrogauit Iesum.*) Interrogat Pontifex Christum perinde ac factiosum aliquem, qui discipulos sibi cogendo Ecclesiam scidisset. interrogat quasi pseudoprophetam qui nouis & peruersis dogmatibus conatus esset fidei puritatem corrumpere. Christus perfunctus doctoris munere, nouam defensionem non aggreditur: ne tamen veritatis patrocinium deserat, ostendit se paratum esse ad tuenda omnia quæ docuerat. Interea simul coarguit Pontificis impudentiam, qui de re notissima tanquam dubia inquirat. Non satis est quod Redemptorem sibi oblatum respuerunt vnà cum promissa sibi salute, nisi totam Legis expositionem simul damnent.

20 *Ego palam loquutus sum.*) Puerilis est quorundam error, qui hoc Christi responso damnari existimant qui clàm & in cubiculis tractant verbum Dei, quum publicè per impiorum tyrannidem non licet. Neque enim disputat Christus quid liceat néc ne: sed illi propositum est refutare Caiaphæ impudentem malitiam. Videtur tamen hic locus pugnare cum altera Christi sententia, vbi Apostolos iubet publicare super tecta quæ illis in aurem dixerat. *Matt. 10. 27.* Item, quum pronuntiat non omnibus datum esse vt audiant arcana regni Dei: *Matt. 13. 11.* ac ideo se dignari hac gratia solos

los duodecim. Respondeo quum hoc loco negat se quicquam loquutum esse in occulto, id referri ad ipsam substantiam, quæ semper eadem fuit, quanuis diuersa esset docendi forma. Neque enim aliter loquutus est inter discipulos vt aliud traderet: neque id fecit astutè, quasi data opera celare vellet populum quę inter parietes paucis dicebat. Quare bona conscientia testari potuit se liberè professum esse, & syncerè publicasse doctrinæ suæ summam.

22 *Hæc quum ipse dixisset.*) Hoc ideo additum est, primùm vt sciamus quanta fuerit hostiũ Christi rabies & quàm tyrannicum imperium: deinde qualis inter Sacerdotes illos disciplina. Sedét quasi iudices: interea sæuiunt vt truculentæ belluæ. Coactum est concilium, in quo summa vigere grauitas debebat: minister vnus tantum licentiæ sibi sumit vt in media caussæ actione, in conspectu iudicum, reum, qui nulla in re noxius repertus est, cædat. Quare non mirum si in tam barbaro consessu damnatur Christi doctrina, à quo non modò omnis æquitas exulat, sed omnis quoque humanitas & pudor.

23 *Si malè loquutus sum.*) Hoc est, si peccaui, accusa: vt caussa dicta, pro modo delicti plectar. neque enim hæc est legitima agendi ratio: sed longè alius ordo & alia modestia iudiciis conuenit. Conqueritur ergo Christus grauem sibi factam esse iniuriam, si nihil peccauerit: quòd si peccauerit, legitimè tamen & non violento impetu agendum esse. Sed videtur hîc Christus minimè seruare quod alibi suis præcipit. Neque enim dextram maxillam ei porrigit à quo in sinistra percussus fuerat. Respondeo, non requiri semper in Christiana patientia, vt qui cæsus est, tacitus deuoret iniuriam: sed primùm vt æquo animo eam perferat: deinde vt de vltione non cogitans, potius studeat vincere malum bono. Improbos iam plus æquo spiritus Satanæ ad nocendum impellit, vt ut nemo illos irritet. Absurdè igitur exponunt Christi verba qui trahunt in eam partem, acsi iuberet nocendi plus satis cupidos nouis stimulis incitari. Neque enim aliud sibi vult, quàm vt ad secundam iniuriam ferendam quisque nostrum potius paratus sit quàm vt primam retaliet. Quare nihil obstat quin expostulet homo Christianus indignè læsus, modò animus ab iracundia vacuus sit, & manus à vindicta puræ. Matt.5.39

24 *Miserat autem Annas.*) Sententia hæc per parenthesin legenda. Quia enim dixerat Christum deductum fuisse ad Annæ ædes, & ita narrationem suam prosequutus fuerat, quasi illic habitus esset Sacerdotum conuentus: nunc admonet traductum fuisse in ædes Pontificis. Quia autem verbi tempus multos decepit, reddere malui in tempore plusquam perfecto, Miserat.

25 *Erat autem Simon Petrus stans & calefaciens. dixerunt ergo ei, Nunquid & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.*

26 *Dixit vnus ex seruis Pontificis qui cognatus eius erat cui Petrus absciderat auriculam, Nõnne ego te vidi in horto cum illo?*

27 *Rursum ergo negauit Petrus: & confestim gallus cecinit.*

25 *Negauit ille.*) Horrendus Petri stupor, qui magistro negato non modò nulla pœnitentia tangitur, sed ipsa peccandi licentia se indurat. Si singuli ordine eum rogassent, millies negare non dubitasset. En quorsum præcipitet Satan miseros homines postquam eos è gradu deiecit. Notanda etiam est circunstantia quam alij Euangelistæ exprimunt, nempe quòd execratione interposita testatus sit Christum sibi esse incognitum. Ita quotidie multis accidit. initio non tam grauis erit lapsus: accedet deinde consuetudo, postquam sopita fuerit conscientia. tandem qui se assuefecerit ad Dei contemptum, nihil sibi illicitum ducet, sed extrema quæque audebit. Quare nihil melius quàm sibi in tempore cauere, ne vel minimum quicquam sibi indulgeat qui tentatur à Satana, dum adhuc est integer.

27 *Confestim gallus cecinit.*) Galli cantum memorat Euãgelista, vt sciamus Petrum diuinitus in ipso articulo admonitum fuisse. Ideo alij dicunt tunc recordatum fuisse verborum Domini. Quanquam narrat Lucas non simplici gallicinio cõmotum fuisse Petrũ, donec eum Christus aspexit. Ita quisquis semel Satanæ impulsu ruere cœpit, nulla voce, nullo signo, nulla admonitione reuocabitur, donec oculos in eum Dominus ipse cõiiciat.

28 *Adducunt ergo Iesum à Caiapha in prætorium. Erat autem mane: & ipsi non introierunt in prætorium, vt ne contaminarentur, sed vt ederent Pascha.*

29 *Exiuit ergo Pilatus ad eos, & dixit, Quam accusationem affertis contra hominem hunc?*

30 *Responderunt & dixerunt ei, Si non esset hic maleficus, non tibi tradidissemus eum.*

31 *Dixit ergo illis Pilatus, Accipite eum vos, & secundum legem vestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi, Nobis non licet interficere quenquam.*

32 *Vt sermo Iesu impleretur, quem dixerat significans qua morte esset moriturus.*

28 *Adducunt ergo Iesum.*) Ante diluculum
Matt.20.19. examen illud, cuius meminit Euangelista habitum fuit. interea non dubium est quin sua flabella passim habuerint in vrbe, quibus plebem accenderent. Ita repentè exarsit populi furor, quasi vno omnium consensu deposceretur Christus ad mortem. Examen verò habitum fuit à Sacerdotibus: non quòd penes ipsos ferendæ sententiæ potestas esset: sed vt præiudicio suo oppressum iudici traderent, quasi iam satis de eo cognitum esset. *Prætorium* vocabant Romani tam domum præsidis quàm tribunal vbi exerceri solebant iudicia. *Vt ne contaminarentur.* Quod ab omni inquinamento abstinent, vt puri secundum Legis præscriptum, Pascha Domini edant, in eo quidem probanda est religio: sed duplex vitium est, ac vtrunque nimis crassum: quòd non cogitant plus se intus pollutionis ferre quàm contrahere possint ex ingressu quantumuis profani loci. deinde quòd in rebus minutis seduli plus

Cap. XVIII

quàm oportet, quod præcipuum est negligunt. Coinquinatis & infidelibus, inquit Paulus, nihil mundum: quia pollutæ sunt eorum mentes. Isti verò hypocritæ quum malitia, ambitione, dolis, crudelitate, auaritia scatentes, fœtore suo cœlum & terram propè inficerent, sibi tantùm ab externis inquinamentis metuunt. Ergo ludibrium minimè ferendum est, quòd Deum placare volunt, modò ne ex contactu rei immundæ sordes contrahant, veræ puritatis obliti. Altero vitio laborat hypocrisis, quòd cæremonias anxiè colendo, res maximas securè omittit. Neque enim in alium finem Iudæis mandabat Dominus ritus illos qui habentur in Lege, nisi vt ad veræ sanctitatis amorem ac studium assuescerent. Adde quòd nusquam in Lege prohibitum erat domum hominis Gentilis ingredi: sed cautio erat à patribus tradita, nequis per imprudentiam ex domo immunda aliquid contagij accerseret. Boni autem isti Legis interpretes in colando culice attenti, strenuè camelum deuorant. Atque hoc hypocritis ordinarium est, vt maius nefas esse ducant pulicem quàm hominem occidere. Cui vitio affine est illud alterum, humanas traditiones sacris Dei mandatis longè præferre. Ergo vt ritè Pascha edant, puros se seruare volunt. cæterùm immunditiem includunt Prętorij parietibus: interea cœlo & terra testibus innoxium ad mortem flagitare non dubitant. Denique Pascha vmbratile ficta & fallaci reuerentia colunt: ipsum autem verum Pascha non modò sacrilegis manibus violant, sed æterno interitu, quantum in se est, obruere conantur.

Tit.1.15.

Matt.23.24.

26 *Exiuit ergo Pilatus ad eos.*) Profanus homo superstitioni, quam ridet ac contemnit, non ægrè indulget. Cæterùm in ipso causæ cardine boni iudicis officio fungitur, quum proferre iubet siquid accusationis habeant. At Sacerdotes, quasi satis authoritatis habeant ad damnandum quem reum faciunt, nihil aliud respondent quàm suo præiudicio standum esse. Obliquè enim de Pilato queruntur, quia non satis confidat eorum probitati. Cur non (inquiunt) vltrò persuasum habes morte dignum esse quem nos persequimur? En quomodo impij, quos Deus in sublimem honoris gradum extulit, splendore suo quasi excæcati, quiduis sibi permittant. En etiam quàm temulenta sit superbia. Christum volunt censeri maleficum, quia eum accusant. Atqui, si ad rem ventum fuerit, quænam eius reperientur maleficia, nisi quòd ægros omne genus sanauit, dæmonia fugauit ex hominibus, paralyticos & claudos erexit, cæcis visum, surdis auditum, mortuis vitam restituit? Res quidem ita habebat, & ipsi plus satis conuicti erant: verùm, vt nuper dixi, nihil difficilius est quàm expergefieri homines superbia ebrios, vt sana & composita mente iudicent.

31 *Secundum legem vestram.*) Non dubium est quin Pilatus eorum barbarie & violentia offensus, illis exprobret, illam damnãdi formam quam vrgebant, à communi gentium omnium iure & humano sensu abhorrere. Interea simul eos perstringit, quòd gloriarentur se Legem habere à Deo traditam. Ironicè dicit, *Accipite eum vos:* neque enim passus esset iudicium ab illis de capite hominis fieri: sed perinde est acsi dixisset, Si vestra esset potestas, traheretur subitò ad supplicium indicta caussa. Hęccine est igitur Legis vestræ æquitas, hominem nullo crimine damnare? ita impij dum falsò nomen Dei obtendunt, sanctam eius doctrinam hostium calumniis subiiciunt: & maledicendi occasio cupidè à mundo arripitur. *Nobis non licet.* Falluntur qui putant Iudæos recusare quod illis delatum erat à Pilato: quin potius quum scirent sibi per ludibrium dictum esse, *Accipite eum vos*, excipiunt, Tu hoc non permitteres. ergo quum sis iudex, munus tuum exequere.

32 *Vt sermo Iesu,* &c.) Tandem subiicit Euangelista ita oportuisse fieri, vt impleretur quod prædictum à Christo fuerat, Tradetur Filius hominis in manus Gentium. Et certè hoc præcipuũ caput est, si cupimus mortis Christi historiam cũ fructu legere, vt æternũ Dei consilium spectemus. Sistitur Filius Dei ad tribunal mortalis hominis. Si hoc putemus geri hominum libidine, oculos autem non attollamus ad Deum, fidem nostram pudefieri ac confundi necesse erit: verùm vbi agnoscimus illo Christi reatu nostrũ coram Deo abolitum esse, quia cælesti Patri ita placuit reconciliare sibi humanum genus: hac sola cogitatione in sublime elati, intrepidè & sine pudore in ipsa Christi ignominia gloriamur. Discamus ergo in singulis huius historiæ partibus sensus nostros in Deum redemptionis nostrę authorẽ conuertere.

Matt.20.19.

Scopus historiæ passionis Christi.

33 *Ingressus est ergo iterum in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesum, & dixit ei, Tu es Rex Iudæorum?*

34 *Respondet ei Iesus, A teipso hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?*

35 *Respondit Pilatus, Num ego Iudæus sum? gens tua & Pontifices tradiderunt te mihi: quid fecisti?*

36 *Respondit Iesus, Regnum meum non est ex hoc mundo: si ex mundo hoc esset regnum meum, ministri mei vtique decertarent ne traderer Iudæis. nunc autem regnum meum non est hinc.*

33 *Ingressus est ergo.*) Probabile est multa vltro citroque fuisse dicta, quę Euangelista subticet: quod etiam promptum est ex aliis colligere. Sed hic noster in vno capite maximè insistit, Pilatum sedulò percontatum esse iusténe an iniustè tractus esset Christus in iudicium. Coram populo, vbi seditio feruebat, nihil potuit agi nisi tumultuosè: prętorium ergo ingreditur: & quidem consilium eius est Christum absoluere: Christus autem ipse, vt obediat Patri, damnãdum se offert. Atque hęc ratio est cur tam parcè respondeat. Quum iudicem haberet propitium, & qui aures libenter accommodasset, non difficilè illi erat causam suam agere: sed cogitat ad quid descenderit in mundum, & quorsum nunc à Patre vocetur. ideo sponte obmutescit, ne mortem effugiat. *Tu es Rex Iudæorum?* Quęstio de regno nunquam à Pilato sponte mota esset, nisi hoc crimine grauassent Christum Iudęi. Quod autem prę aliis omnibus odiosum erat sumit

Pilatus, vt eo transacto absoluat reum. Responsum Christi huc tendit, in ea accusatione nihil esse coloris. Ita obliquam refutationem continet. acsi diceret, Mihi ridiculè crimen obiicitur cuius ne minima quidem suspicio in me cadit. Iniquè verò tulisse Pilatus videtur quòd quæsierat Christus cur se haberet suspectum. itaque per indignationem exprobrat, quicquid mali est, esse à propria gente. Ego (inquit) sedeo iudex: non alieni, sed gentiles tui, te accusant: non est igitur cur me inuoluas discordiis vestris. Per me & Romanos vobis agere quietis liceret: sed ipsi vobis molestiam facessitis, cuius partē subire inuitus cogor.

36 *Regnum meum.*) Fatetur his verbis se regem esse: sed quantum ad probandam innocentiam satis erat diluit & purgat calumniam. Negat enim quicquam dissidij esse regno suo cum politico ordine. acsi diceret, Falso accusor acsi tentassem aliquid turbare, aut nouare in publico statu. Concionatus sum de regno Dei: sed illud spirituale est. ideo non est cur me regni affectati suspectum habeas. Cæterùm ista Christi defensio fuit apud Pilatum: sed eadem vtilis piis omnibus est doctrina vsque ad finem mundi. Nam si terrenū esset Christi regnum, quia præterit figura huius mundi, instabile & caducum esset: nunc quia cæleste vocatur, hinc simul asseritur eius perpetuitas. Ita si totum orbem terræ labefactari contingat, non modò inter motus & concussiones, sed etiam inter horribiles ruinas & interitus, stabiles nihilominus manent nostræ conscientiæ, modò ad Christi regnum attendant. Si tyrannicè vexamur ab impiis, salus tamen nobis integra constat in Christi regno: quod hominum libidini minimè obnoxium est. Denique quum innumeris procellis assiduè æstuet mundus, separatur inde regnū Christi in quo nobis quęrēda est tranquillitas. Docemur præterea qualis sit natura huius regni. nam si nos secundum carnem beatos redderet, nobisque afferret opes, delicias & quicquid optabile est ad vsus præsentis vitæ, saperet terram & mundum: nunc autem, quantumuis in speciem misera sit nostra conditio, salua tamen

Natura regni Christi.

manet nobis solida fœlicitas. Hinc quoque discimus quinam pertineant ad hoc regnum, nempe qui Spiritu Dei renouati cælestem vitam in sanctitate & iustitia meditantur. Quāquam simul notandum est non negari quin sit in hoc mundo Christi regnum. Scimus enim sedem suam in animis nostris habere: quemadmodum alibi etiam dicit Christus, regnum Dei intra vos est. Sed propriè loquendo regnum Dei in nobis habitans, in mundo peregrinatur: quia prorsus diuersa est eius conditio. *Ministri mei vtique decertarent.* Probat se terrenum regnum non affectasse, quia nemo se moueat, nemo arma capiat. nam si priuatus quispiam regnum sibi vsurpet, necesse est vt per factiosos homines vires acquirat. In Christo nihil apparet tale: sequitur ergo non esse terrenum regem. Sed quæritur hoc loco an regnum Christi non liceat armis defendere. nam quum iubentur Principes osculari Dei Filium, non tantum illis mandatur vt se priuatim subiiciant eius imperio, sed etiam vt conferant quicquid habent potestatis ad tuendam Ecclesiam & asserēdam pietatem. Primùm respondeo, perperam & inscitè facere qui hanc consequentiam deducunt, non debere Euangelij doctrinam & purum Dei cultum armis defendi, quia non est tunc defensus Christus in sua persona. Tantùm enim ex præsenti facto ratiocinatur Christus quàm friuolum sit quod calumniosè detulerant Iudęi. Deinde etiamsi Christi regnum gladio propugnent pij Reges, fieri tamen hoc alio modo quàm defendi soleant regna mundana. Regnum enim Christi, vt spirituale est, in doctrina & virtute Spiritus fundari oportet. Eodem etiā modo perficitur eius ædificatio. neque enim leges & edicta hominum, neque pœnæ ad conscientias vsque perueniunt: hoc tamen non obstat quominus per accidens regnum Christi tueantur Principes partim dum externam disciplinam constituunt, partim dum suum patrocinium commodant Ecclesiæ contra impios. Cæterùm facit mundi prauitas vt magis sanguine martyrum stabiliatur regnum Christi quàm armorum præsidiis.

Ad quos spectat.

Luc. 17.21

Psal. 2.11

37 *Dixit ergo ei Pilatus, Nunquid ergo Rex es tu? Respondit Iesus, Tu dicis quòd Rex sim ego. in hoc ego natus sum, & in hoc veni in mundum, vt testimonium reddam veritati. Quisquis est ex veritate, audit vocem meam.*

38 *Dicit ei Pilatus, Quid est veritas? Et quum hoc dixisset, rursum exiuit ad Iudæos, & dixit illis, Ego nullum crimen inuenio in eo.*

39 *Est autem vobis consuetudo vt vnum vobis dimittam in Paschate: vultis ergo vobis dimittam Regem Iudæorum?*

40 *Clamauerunt ergo rursus omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.*

37 *Tu dicis quod Rex sim ego.*) Tametsi iam ex priore responso intellexerat Pilatus Christum aliquod sibi regnum vendicare, Christus tamen hoc idem nunc certius affirmat: nec eo contentus, alteram sententiam subiicit, quæ sit veluti illius dicti obsignatio. Vnde colligimus, doctrinam de regno Christi non vulgarem esse, quum tanta asseueratione dignam ipse duxerit. Est quidem generalis sententia. *Ego in hoc natus sum vt testimonium reddam veritati:* præsertim tamen ad loci huius circunstantiam aptanda est. Cæterùm hoc sonant verba, Christo esse naturale vt sit verax: deinde in hoc à Patre esse missum: ideóque proprium esse eius munus. Quare non est periculum ne illi credendo fallamur: quandoquidem impossibile est eum aliud quàm verum tradere cui munus asserendæ veritatis Diuinitus attributum est, & studium natura ingenitum. *Quisquis est ex veritate.* Hoc addidit Christus non tam hortandi Pilati causa (quod se nullo profectu facturum esse sciebat) quàm vt suam doctrinam ab indignis contumeliis, quibus subiecta erat, vindicaret. acsi dixisset, Crimini hoc mihi ducitur quod me professus sim esse regē, atqui hæc indubia est veritas, quam reuerenter & sine controuersia excipiunt quicunque sunt recto iudicio sanáque intelligentia præditi. Quanquam ex veritate eos esse dicit non qui naturaliter verum per-

Cap. XVIII

spiciunt, sed quatenus Spiritu Dei reguntur.

38 *Quid est veritas.)* Quibusdam videtur Pilatus curiosè inquirere, vt solent interdum profani homines cupidè appetere ignotæ rei scientiam, interea nescientes cur hoc velint: illis enim tantùm propositum est aures suas pascere. Ego verò potius vocem esse fastidientis interpretor: putabat enim sibi non parũ iniuriæ fieri Pilatus quòd eum Christus omni veritatis notitia priuaret. Iam in Pilato agnoscimus communem hominũ morbum. quanuis ignorantiæ conscij nobis simus omnes, pauci tamen sunt qui fateri sustineant. hinc fit vt veram doctrinam maior pars respuat. Postea Dominus, qui doctor est humilium, superbos excæcando, quam merentur pœnam ipsis infligit. Ex eadem superbia nascitur fastidium illud, quòd se ad discendum submittere non dignantur: quia sibi perspicaciam & acumen ingenij omnes arrogant. Res creditu trita esset veritas: Deus autem contra testatur captu humanę mentis longè altiorem. Idem in aliis quoque accidit. Præcipua theologiæ capita sunt, De maledictione generis humani, De corrupta natura, De mortificatione carnis, De renouatione vitæ, De reconciliatione gratuita per vnicum sacrificium, De iustitiæ imputatione, qua acceptus est Deo peccator, De illuminatione Spiritus. Hæc quia sunt paradoxa, communis hominum sensus contemptim repudiat. Pauci ergo in Dei schola proficiunt, quia vix decimus quisque reperitur qui ad prima rudimenta attendat. Cur autem, nisi quia proprio sensu metiuntur arcanam Dei sapientiam? Quòd autem irrisoriè loquutus sit Pilatus, hinc apparet quòd statim egreditur. In summa, Christo succenset, quia veritatem se proferre iactet quæ prius in tenebris latuerit. Hęc tamen eius indignatio demonstrat impios nunquam adeò morosè reiicere Euangelij doctrinam quin aliqua eius efficacia tangantur. Nam etsi non eousque progressus est Pilatus vt docilem se præbeat, cogitur tamen intus punctionem aliquam sentire.

Cõmunis hominum morbus.

39 *Est autem consuetudo vobis.)* Hoc Pilatus semper in animo voluebat, qualiter eriperet Christũ à morte. quum autem tantopere arderet populi furor, mediam viam tenebat qua iratos animos placaret. putabat enim hoc satis fore, si Christus pro malefico dimissus, perpetua ignominia notatus esset. Ideóque Barabbam præcipuè delegit, vt eius comparatione Christi odium mitiget. erat enim ob scelerum atrocitatem omnibus maximè infensus. Quid enim detestabilius est latrone? Et Lucas commemorat aliis etiam criminibus fuisse reum. Quod autem eum Christo præferũt Iudæi, nõ absque singulari Dei prouidentia accidit. Minimè enim decuit tam indigno pretio à morte liberari Dei Filiũ. Interea in extremam ignominiã morte deiectus est, vt Barabba dimisso medius inter duos latrones crucifigeretur: quia omnium scelera in se susceperat, quorum non aliter peragi poterat expiatio. Et gloria resurrectionis quæ mox sequuta est, effecit vt mors quoque ipsa magnificus esset triumphus. Porrò in ista consuetudine turpe & crassum fuit vitium, quòd Romanus præses Iudæis vnum aliquem ex sceleratis in Paschate donabat. Hoc quidem fiebat ad celebrandam diei sanctitatem: sed re ipsa nihil aliud erat quàm fœda eius profanatio. Nam, teste Scriptura, abominatio est coram Deo qui nocentem absol- *Prouer.17 15.* uit. Multum ergo abest quin eum delectet pręposterа eiusmodi venia. Hoc ergo exẽplo discamus nihil magis esse præposterum quàm velle Deum nostris figmentis colere. Nam simulac proprias imaginationes sequi homines cœperint, nullus est modus, donec in extrema quæque deliria prolapsi, palàm Deo illudãt. Lex ergo Diuini cultus non aliunde quàm ex eius præscripto petenda est.

CAPVT XIX.

1 *TVnc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit.*

2 *Et milites plectentes coronam ex spinis, imposuerunt capiti eius: & vestem purpuream circumdederunt ei.*

3 *Ac dicebant, Salue rex Iudæorum. Et dabant ei alapas.*

4 *Exiuit ergo iterum foras Pilatus, & dixit eis, Ecce adduco eum vobis foras, vt sciatis quòd in eo nullum crimen inuenio.*

5 *Exiuit itaque Iesus foras, portans spineam coronam, & purpuream vestem. Tunc dixit eis, Ecce homo.*

6 *Quum ergo vidissent eum Sacerdotes & ministri, clamarunt, dicentes, Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite: ego enim non inuenio in eo crimen.*

1 *Apprehendit Pilatus Iesum.)* Perstat in suo consilio Pilatus. priori tamen ignominiæ secundam addit: quia Iudæos sperat mediocri ista castigatione contentos fore, vbi cæsus flagellis fuerit Christus. Quòd autem tam solicitè laborat, & nihil proficit, in eo cæleste decretum nobis reputandum est, quo destinatus erat Christus ad mortem. Interea eius innocentia sæpius testimonio iudicis asseritur, vt sciamus eum ab omni culpa immunem pro aliis reum substitui, & pœnam alienis peccatis debitam subire. In Pilato verò notabile exemplar trepidæ conscientiæ cernimus. Christum ore suo absoluit, & fatetur nullum in eo esse crimen: pœnam tamen infligit tanquam noxio. Ita huc illuc transferri, & in contrarias pugnantésque sententias distrahi necesse est, quibus non est tantum animi vt quod rectum est, inflexibili constantia defendant. Damnamus Pilatum omnes: interea dictu pudendum est quàm multos similes habeat mundus, qui Christum non modò in eius membris, sed in doctrina etiam flagellant. Multi, vt seruent à morte qui pro Euangelio laborant, eos cogunt ad impiam Christi abnegationem. quid hoc aliud est quàm Christum ludibrio exponere, vt infamem vitam degat? Alij dum pauca quædam excerpunt ex Euangelio quæ probent, totum Euangelium lacerant. Præclarum aliquid effectum putant si pauci crassi abusus

abusus correcti fuerint. atqui præstaret sepultam esse doctrinam ad tẽpus quàm sic flagellari. Nam diabolo & tyrannis omnib. inuitis renasceretur: nihil autem difficilius quàm suæ puritati restitui vbi semel corrupta fuit.

2 *Milites plectentes.*) Hoc proculdubio iussu Pilati factũ est, vt notam criminis inureret Filio Dei, quod se regem fecisset: atque id ad explendã Iudæorum rabiem, quasi persuasus esset Christũ iure ab illis fuisse accusatum. Militum tamen improbitas & lasciuia vltra iudicis imperiũ exultat: sicuti impij simulac malè agendi oblata est occasio, eam cupidè arripiunt. Mira autẽ gentis sæuitia, cuius animos tã triste spectaculum ad misericordiam non flectit. sed Deus hoc totũ gubernat, vt mundum sibi reconciliet Filij sui morte.

6 *Accipite eum vos & crucifigite.*) Noluit Christum tradere in eorum manus, neque libidini permittere: tantùm se fore negat eorum carnificem. quod ex ratione mox addita patet, vbi dicit, Se nullum inuenire in eo crimen. acsi diceret, se nũquam adductum iri vt sanguinem innoxiũ fundat in eorum gratiam. Quòd soli Sacerdotes & ministri eum ad crucem deposcunt, inde apparet non fuisse tantam in populo rabiem, nisi quatenus istis flabellis accensa deinde fuit.

7 ***Responderunt ei Iudæi, Nos Legem habemus, & secundum Legem nostram debet mori, quia Filium Dei se fecit.***

8 ***Quum ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.***

9 ***Et ingressus est rursus in prætorium, ac dixit Iesu, Vnde es tu? Iesus autem responsum non dedit ei.***

10 ***Dixit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis quòd potestatem habeam crucifigendi te, & potestatem habeam dimittendi te?***

11 ***Respondit Iesus, Non haberes potestatem vllam contra me, nisi tibi data esset desuper: propterea qui me tradidit tibi maius peccatum habet.***

7 *Nos Legem habemus.*) Significant se iure Christum persequi, non libidine aut odio. sentiebant.n. se obliquè perstrictos esse à Pilato. Loquuntur autem vt apud hominem Legis ignarum. acsi dicerent, Nobis permissum est more nostro viuere: religio autem nostra non patitur vt quis se pro Filio Dei venditet. Porrò hæc accusatio non prorsus carebat prætextu, sed in hypothesi grauiter errabant. Generalis quidem doctrina vera erat, fas non esse hominib. quicquam sibi Diuini honoris sumere: ac morte esse dignos quicunque ad se traherent quod vnius Dei proprium erat: causa autẽ erroris in Christi persona fuit, quòd neque reputarunt quibus elogiis Messiam prædicet Scriptura: quia inde colligere prõptum erat esse Filium Dei: nec etiam inquirere dignati sunt essétne Iesus ille Messias olim à Deo promissus. Videmus ergo vt ex vero principio falsam consequentiam deducant, quia malè subsumunt. Quo exemplo monemur inter doctrinã generalẽ & hypotheses sedulò distinguere. Multi enim imperiti & leues homines, si semel decepti fuerint veri prætextu, ipsa quoque Scripturæ principia reiiciunt. quæ licentia hodie plus iusto in mundo grassatur. Meminerimus ergo sic cauendũ esse à fallaciis, vt principia quæ vera sunt, integra maneant, nec labefactetur Scripturæ fides. Rursus hoc modo facilè refutare impios licebit, qui Scripturę testimonium, & quæ inde sumunt principia, malis causis falsò & perperam obtendũt. Sicuti quũ hodie Papistæ Ecclesiæ authoritatem magnificè extollunt, nihil afferunt in quo non consentiant omnes filij Dei. Ecclesiam esse fideliũ matrem, esse columnam veritatis, esse audiendam, regi à Spiritu sancto contendunt. nihil horũ negandum est: sed quum trahere ad se volunt quicquid iuris Ecclesiæ debetur, improbè & sacrilega audacia rapiunt quod nihil ad se pertinet. nam hypothesin expendere conuenit, an ipsi Ecclesię titulum mereantur. hîc autẽ prorsus deficiunt. Similiter quum furiosè in omnes pios sæuiũt, hoc se colore excusant quòd ordinati sint ad tuendam fidem & pacem Ecclesię: sed vbi propius ad rem ventum est, clarè perspicitur nihil minus eos habere in animo quàm verę doctrinę patrocinium, nulla minus quàm pacis & concordiæ cura tangi, sed pro sua tyrannide duntaxat pugnare. Qui generalib. principiis contenti ad circunstantias non attendunt, nos meritò putant à Papistis oppugnari: sed causę cognitio fumos illos quibus illudunt, facilè discutit.

8 *Magis timuit.*) Duplex potest elici sensus. prior est, quòd veritus fuerit Pilatus ne sustineret aliquam culpam si exortus esset tumultus, quia Christum non damnasset: alter, quòd audito Filij Dei nomine, mens eius religione tacta fuerit. Hunc secundum sensum confirmat quod sequitur in contextu, nempe quòd prætoriũ iterũ ingressus Christũ interrogat vnde sit. Inde enim apparet perplexũ fuisse & anxium: quia sacrilegij pœnam metueret si manum iniiceret in Filium Dei. Notandum autem est, quum rogat vnde sit Christus, non sciscitari de eius patria: sed hoc perinde valere, acsi dixisset, Esne homo natus in terris, an deus quispiã? Sic ergo hunc locum interpretor, quòd metu numinis perculsus Pilatus, inter sacrum (vt aiunt) & saxũ hæserit. Videbat.n. ab vna parte tumultum feruere, ab altera tenebat eum constrictum religio, ne vitãdi periculi causa in Dei offensam incurreret. Exemplum hoc inprimis notatu dignũ est: quum tam deformis esset Christi cõspectus, simul tamen ac Dei nomen audit Pilatus, eum inuadit timor ne diuinũ numẽ in homine plusquam abiecto & cõtempto violet. Si tantum in homine profano valuit Dei reuerẽtia, nónne ter reprobos esse oportet qui hodie de rebus Diuinis per lusum & iocũ securè & absq; vllo metu iudicãt? Nam certè documento est Pilatus, religionis sensum hominib. ingenitum esse à natura, qui non patitur eos audacter quouis ruere quum de rebus Diuinis agitur. Ideo dixi in sensum reprobum coniectos esse quos in tractãda Scripturę doctrina non magis afficit Dei maiestas quàm si de vmbra asini esset disceptatio. Sentient tamen olim in suum exitium quàm venerandũ sit Dei nomen, cui hodie tam cõtẽptim

Cap. XIX.

imò contumeliosè illudūt. Dictu horrendum est quàm superbè & ferociter à Papistis damnetur clara & testata Dei veritas, & innoxius sanguis fundatur. Vnde obsecro tam ebrius stupor, nisi quia in mentem illis non venit quicquam sibi negotij cum Deo esse?

9 *Iesus autem responsum non dedit.*) Quòd non respondet Christus, videri absurdum non debet, siquidem memoria tenemus quod prius monui, nōn stetisse eum coram Pilato ad causam suam agendam (vt rei solent qui absolui cupiunt) sed potius ad subeundum iudicium. nam eū suscepta nostra persona damnari oportuit. Hæc ratio est cur defensione abstineat. Nec tamē pugnat Christi silentium cum Pauli sententia, vbi dicit, Memento Christum sub Pilato edidisse bonam confessionem. *1. Tim.6. 13.* Quantum enim satis erat Euangelij fidem illic asseruit, neque aliud fuit mors eius quàm doctrinæ ab ipso traditæ obsignatio. Non defuit ergo legitimæ confessioni Christus, sed tacuit quoad petendam absolutionē. Adde quòd periculum erat ne Christum absolueret Pilatus tanquam vnum ex diis fictitiis: quemadmodum voluit eū Tiberius referre inter Romanos deos. Meritò itaque Christus stultam hanc superstitionem silendo repudiat.

10 *Nescis quòd potestatem.*) Hinc apparet, terrorem illum quo repentè commotus fuit Pilatus, euanidum fuisse, nec habuisse viuas radices. Nunc enim timoris oblitus prosilit in superbum & immanem Dei contemptum. perinde enim Christo minatur acsi nullus esset in cælo iudex. Sed hoc profanis hominibus semper accidere necesse est, vt excusso Dei metu mox ad ingenium suum redeant. Vnde etiam colligimus, non abs re vocari cor hominis fraudulentum. nam quum illic insideat aliquis Dei metus, simul ebullit mera impietas. Quisquis ergo non regenitus est Dei Spiritu, *Iere.17.9.* quanuis eius numē ad momentum reuereri se ostendat, contrariis factis mox simulatum fuisse hūc timorem prodet. Iam in Pilato imaginem cernimus superbi hominis, quem sua ambitio ad insaniam adigit. Nam dum potētiam suam vult efferre, iustitiæ laude & fama se priuat. Christum fatetur innoxium: parem ergo latroni se facit dum gloriatur se posse illum iugulare. Sic tumultuari impias conscientias necesse est in quibus non regnat fides & vera Dei cognitio, & illic varios carnis affectus inter se confligere. Et Deus hoc modo prçclarè se de hominum superbia vlciscitur dum fines suos transiliunt vt sibi immensam potentiam vsurpent: iniustitiæ vltrò se damnantes, summo probro & infamia se afficiunt. Quare nulla maior quàm superbiæ cæcitas: nec mirum, vtpote quæ manū Dei, cōtra quam impingit, sentiat vltricem. Quare meminerimus non esse temerè exultandum in futilibus iactantiis ne ridiculi fiamus. præsertim qui in sublimi gradu locati sunt modestè se contineant: nec eos pudeat Deo subiici, & legibus esse obnoxios.

11 *Non haberes potestatem.*) Aliqui generaliter exponunt quòd nihil nisi Dei permissu geratur in mundo. acsi diceret Christus, Pilatum, qui omnia se posse existimat, non plus tamen facturum quàm Deus concedet. Vera quidem est sententia, regi hunc mundum Dei arbitrio: atque vt omnia moliantur impij, non posse tamen vel digitum mouere nisi moderante arcana Dei potentia: sed rectius (meo iudicio) sentiunt qui locum hunc restringunt ad Magistratus officium. Stultam enim Pilati arrogantiam castigat Christus his verbis, quia perinde se extollat tanquam potestas eius non à Deo esset. acsi dixisset, Tu omnia perinde tibi sumis acsi non semel Deo reddenda esset ratio: atqui non sine eius prouidentia factus es iudex. cogita ergo cęleste eius tribunal tuo esse superius. Nulla aptior admonitio inueniri potest ad reprimendam eorum intemperiem qui aliis pręsunt, ne iure suo abutantur. Pater omnia sibi licere in filios putat, maritus in vxorem, dominus in seruos, princeps in populum: nisi quum in Deum respiciunt, qui certa lege eos dominari voluit. *Propterea qui me tradidit.* Putāt Iudæos maioris culpæ reos fieri quàm Pilatum, quia scelerato odio & perfida malitia contra iustum grassentur, & quidem priuati homines, nec legitimo imperio præditi. Ego verò aliter, hac circunstantia grauius & minus excusabile esse eorum crimen existimo: quia imperium diuinitus constitutū suæ libidini seruire cogūt. magnū enim sacrilegium est sancta Dei ordinatione ad quoduis nefas abuti. Iure detestabilis est latro qui miserū viatorē iugulat manu sua: sed qui prętextu iudicij insontem occidit, magis sceleratus. Cæterùm non amplificat illorum crimen vt Pilatū subleuet: neque enim hūc cū illis comparat, quin potius eodem reatu simul omnes constringit, quia sanctā potestatem pariter contaminant. Hoc tantùm est discrimen, quòd directè petit Iudæos: Pilatum verò, qui obsequitur eorum libidini, obliquè taxat.

12 *Ex eo quærebat Pilatus dimittere eum. Iudæi autem clamabant, dicentes, Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris. quisquis se regem facit, contradicit Cæsari.*

13 *Pilatus ergo quum audisset hunc sermonem, adduxit foras Iesum, & sedit pro tribunali, in loco qui dicitur Lapidibus stratus, Hebraicè autem Gabbatha.*

14 *Erat autem parasceue Paschæ, hora ferè sexta. Et dicit Iudæis. Ecce Rex vester.*

15 *Illi autem clamarunt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem vestrum crucifigam? Responderunt Sacerdotes, Non habemus regem nisi Cæsarem.*

16 *Tunc ergo tradidit eum illis vt crucifigeretur. Acceperunt autem Iesum, & abduxerunt.*

12 *Ex eo quærebat Pilatus.*) Quanuis nec cordatè se gerat Pilatus, & ambitione magis quàm iustitiæ studio regatur, ideóque miserè vacillet: laudanda tamē eius modestia, quòd seuerè à Christo reprehensus non succenset: imò ad eum liberandum magis inclinat. Iudex est, & tamen mansueto animo reum patitur esse censorem suum. Vix certè centesimus quisque reperietur qui obiurgationem tam placidè ab aliquo æquali suo ferat. *Non es amicus Cæsaris.* Minaciter extorquēt à Pilato vt Christum damnet. nihil enim magis odiosum obiicere poterant, & quod plus terroris posset incutere, quàm dū suspectū reddūt malæ in Cæsarem fidei. Tu (inquiunt) ostendis tibi

curæ

curę non esse Cęsaris imperium, si eũ absoluis qui omnia turbare conatus est. Hęc tandem improbitas fregit animum Pilati, qui antè concussus tantùm fuerat violẽtis clamoribus. Nec vero frustra istas circunstantias Euangelista tam sedulò persequitur & inculcat: quia nostra magnopere interest, Christum scire non prius fuisse damnatum à Pilato quàm ter & quater iam absolutus esset eiusdem ore: vt inde colligamus non suo ipsum nomine fuisse damnatum, sed pro nostris peccatis. Inde etiam colligere licet quàm voluntarius ad subeundam mortem fuerit, qui vti neglexit propenso illo in se iudicis affectu. Et certè hæc obedientia effecit vt mors eius boni odoris sacrificium esset expiandis omnibus peccatis.

13 *Sedit pro tribunali.*) Hinc apparet quàm variè distractus fuerit Pilatus, acsi histrio vnus duas ageret personas. Conscendit tribunal vt Christum solenni more supplicio addicat: interea palã declarat se hoc inuitum facere, & repugnante conscientia. Ironicè Christum vocat Regem, significans friuolam esse calumniam qua grauabant illum Iudæi: vel certè, vt compescat eorum furorem, probrosum hoc toti genti fore admonet, si rumor vulgatus fuerit fuisse ex ea damnatum aliquem regni affectati crimine. Quum Euangelista nomen Hebraicum loci *Gabbatha* fuisse refert, linguam Chaldæam intelligit vel Syriacam, quæ tunc in communi vsu erat. *Gabba* enim Hebræis excelsum significat. E sublimi itaque loco damnari Christum oportuit, vt ipse summus Iudex è cœlo adueniens nos extremo die absoluat.

14 *Hora ferè sexta.*) Videntur Euangelistæ in tempore notando varij esse & parum inter se consentientes. Dicunt tres alij tenebras ab hora sexta factas esse, quum iam in cruce penderet Christus. Marcus etiam disertè exprimit horam fuisse tertiam quum de eo lata fuit sententia. Solutio tamen non est difficilis. Satis patet ex aliis locis diem tunc in quatuor partes fuisse diuisum: sicuti nox vicissim quatuor habebat vigilias. Hinc factum est vt singulis diebus quaternas tãtùm horas interdum assignent Euangelistæ, & singulas horas in tres extendant. interea spatium vnius horæ quod ad finem inclinat, sequenti annumerant. Secundùm hanc supputationem Iohannes hora sexta damnatum fuisse Christum narrat: quia tempus diei ad horam sextam vel ad secundam partem vergebat. Hinc colligimus hora sexta vel circiter Christum fuisse crucifixum: locus enim (vt paulo pòst dicet) erat vrbi vicinus. inter sextam & nonam cœperunt tenebræ, quæ ad nonam vsque durarunt, qua mortuus est Christus.

15 *Non habemus Regem.*) Hìc verò se prodit horribilis furor, quòd Sacerdotes, qui exercitati in Lege esse debebant, Messiam reiiciunt, in quo tota populi salus inclusa erat, à quo pendebant omnes promissiones, in quo fundata erat tota religio. Certè gratia Dei & bonis omnibus se abdicant Christum repudiando. videmus ergo quanta væcordia correpti fuerint. Fingamus Christum non fuisse Christum: nulla tamen illis excusatio est quòd Regem præter Cæsarem nullum agnoscunt. Primùm enim deficiunt à spirituali regno Dei. Secundò tyrannidem Romani imperij, quam maximè execrabantur, iustæ gubernationi præferunt, qualis à Deo promissa erat. Ita impij vt Christum fugiant, non modò se priuant vita æterna, sed omne miseriarum genus sibi accersunt: contrà verò, vnica est piorum fœlicitas subesse Christi regno, siue iusto & legitimo dominio subiecti sint, quoad carnem, siue à tyrannis premantur.

16 *Tradidit eum illis.*) Coegit quidem Pilatum illorum importunitas vt Christum traderet: neque tamen id factum est tanquam in tumultu, sed more solenni damnatus fuit: quia & duo latrones causa cognita ad crucem simul dãnati sunt. Sed hoc verbo vtitur Iohannes quo melius confirmet implacabili populi sæuitiæ datum fuisse Christum, qui nullius delicti conuictus erat.

17 *Et gestans crucem suam exiuit in locum qui dicitur Cranij, Hebraicè Golgotha.*

18 *Vbi eum crucifixerunt, & cum eo duos alios, hinc & inde, medium autem Iesum.*

19 *Scripsit autem & titulum Pilatus, & posuit super crucem. Erat autem scriptum,* IESVS NAZARENVS REX IVDÆORVM.

20 *Hunc ergo titulum multi ex Iudæis legerunt: quia vrbi propinquus erat locus vbi Iesus crucifixus fuit. Et scriptum erat Hebraicè, Græcè, & Latinè.*

21 *Dixerunt autem Pilato Sacerdotes Iudæorum, Ne scribas, Rex Iudæorum: sed quòd ipse dixerit, Rex sum Iudæorum.*

22 *Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.*

17 *Exiuit in locum*, &c.) Circunstantiæ quæ hìc notantur, non modò ad historiæ certitudinem, sed fidei quoque nostræ ædificationem plurimum valent. Quærenda nobis iustitia est in expiatione à Christo peracta. Ergo vt se piaculum pro peccatis nostris esse probaret, tum educi extra vrbem, tum suspendi in ligno voluit. Hostiæ enim quarum sanguis pro peccato fundebatur, solebant extra castra efferri, ex Legis mandato: & eadem Lex maledictum pronuntiat quicunque in ligno pendet. Vtrunque in Christo impletum est, vt certò nobis persuasum sit peccata nostra sacrificio mortis eius expiata esse: ipsum fuisse execrationi subiectum, vt nos à maledictione Legis redimeret, Galat. 3. 13. factum esse peccatum, vt in eo simus iustitia Dei, 2. Corin. 5. 21. eductum esse extra vrbem, vt sordes nostras, quæ illi impositæ erant, secum è medio tolleret, Heb. 13. 12. Eodem pertinet quod postea de latronibus sequitur: quasi enim per se non sufficeret supplicij atrocitas, medius suspenditur inter duos latrones, quasi non vnus quilibet esset ex aliorum numero, sed omnium sceleratissimus, & maximè detestabilis. Semper enim memoria repetendum est illud, nihil fecisse impios Christi carnifices nisi quod Dei manu & consilio decretum esset. neque enim Filium suum exposuit Deus illorum libidini: sed ex suo arbitrio & animi sententia sibi tanquam victimam immolari voluit. Quòd si optima ratione non caruit Dei consilium in omnibus iis quæ pati Filium suum voluit, tum horribilis iræ illius grauitas aduersus

Leui. 6. 30 & 16. 23. Deute. 21. 23.

Cap. XIX.

peccatum, tum immensa erga nos bonitatis eius magnitudo nobis reputanda est. Non aliter aboleri potuit noster omnium reatus nisi Filius Dei κάθαρμα pro nobis fieret. Videmus eum quasi omni scelerum congerie pollutum in locum execrabilem cogi, vt illic coram Deo & hominibus maledictus appareat. Nimis certè stupidi sumus, nisi in hoc speculo clarè cernimus quantopere abominetur Deus peccata: plusquam verò saxei, nisi expauescimus ad tale eius iudicium. Dum autem altera ex parte testatur Deus sibi tam charam fuisse nostram salutem vt Filio vnigenito non peperit, quàm effusam bonitatis & gratiæ magnitudinem illic conspicimus? Quisquis ergo mortis Christi caussas ritè expendet vnà cum fructu qui inde ad nos redit, illi neque stultitia, vt Græcis, neque scandalum, vt Iudæis, erit crucis doctrina, sed potius inæstimabile Diuinæ tum virtutis, tum sapientiæ, tum iustitiæ, tum bonitatis specimen ac pignus. Quum dicit Iohannes loco nomen fuisse *Golgotha*, de lingua vel Chaldæa vel Syriaca accipit. Est autem nomen deductum à *Galgal*, hoc est à voluendo: quia in cranio est velut pilæ aut globi rotunditas.

1.Cor.1.23

19 *Scripsit autem & titulum.*) Inferit Euangelista memorabile Pilati factum post latam sententiam. Vsitatum quidem fortè fuit titulos apponere quum plecterentur malefici, vt pœnæ caussa in exemplū omnibus nota esset: atqui in Christo hoc extraordinarium est quòd sine ignominia titulus apponitur. Pilati enim consilium fuit, quo se obliquè vlcisceretur de Iudæis, qui sua peruicacia iniustum de homine innoxio supplicium extorserant, totam gentem in Christi persona damnare. Ita Christo nullam proprij sceleris notam inurit. Verùm longè altius prospexit Dei prouidentia, quæ Pilati stylum gubernauit. Non venit quidem Pilato in mentem celebrare Christum vt salutis authorem, & Dei Nazaræum, & Regem electi populi: Deus tamen hoc Euangelij præconium nescienti quid scriberet dictauit. Eodem arcano Spiritus impulsu factum est vt titulum publicaret triplici lingua. neque enim credibile est fuisse hoc ex communi vsu: sed Dominus hoc præludio monstrauit iam tempus instare quo Filij sui nomen vbique innotesceret.

21 *Dixerunt ergo Pilato Sacerd.*) Sentiunt se odiosè perstringi: atque ideo cuperent mutari titulum, qui sine gentis infamia Christum solum grauaret. Cæterùm interea non dissimulant quanto veritatis odio sint infecti, qui ne minimam quidem eius scintillam ferre queunt. Ita semper ministros suos instigat Satan, qui, simulac minimum aliquid emicat Diuinæ lucis, suis tenebris extinguere vel saltem suffocare conentur. Constantia verò Pilati Diuinæ prouidentiæ tribuenda est. neque enim dubium quin eius animum variis modis tentauerint. Sciamus ergo Diuinitus fuisse retentum vt inflexibilis maneret. Non cessit Pilatus Sacerdotum precibus, nec se ab illis corrumpi sustinuit: at Deus per os eius testatus est quàm stabile sit Filij sui regnum. Quòd si in Pilati scriptura maior ostensa fuit regni Christi firmitas quàm vt hostium machinis concuti posset, quid de Prophetarum testimoniis sentiendum, quorum ora & manus sibi Deus sacrauit? Pilati quoque exemplum officij nostri nos admonet, vt constantes simus in tuenda veritate. Non retractat homo profanus quod verè, licet sine mente & consilio, de Christo scripsit: quantum ergo dedecus, si minis vel periculis territi discedimus ab eius doctrinæ professione quam Deus cordibus nostris per Spiritum suum obsignauit? Notandum præterea est quàm execranda sit tyrannis Papistica quæ plebem ab Euangelij & totius Scripturæ lectione arcet. Pilatus, homo reprobus, & alioqui Satanæ organum, arcano tamen instinctu destinatus fuit Euangelij præco, vt breuem eius summam tribus linguis vulgaret. Qui ergo eius notitiam quantum in se est supprессam curant, quo loco nobis habendi sunt, quum se prodant Pilato nequiores?

23 *Milites ergo quum crucifixissent Iesum acceperunt vestimenta eius, & fecerunt quatuor partes, (vnicuique militi partem) & tunica inconsutilis, à summo contexta per totum.*

24 *Dixerunt ergo inter se, Ne scindamus eam: sed sortiamur de ea cuius sit. Vt scriptura impleretur, dicens, Partiti sunt vestimenta mea sibi, & super vestitu meo miserunt sortem. Et milites quidem hæc fecerunt.*

Psal.22.19.

23 *Milites erg.*) De vestibus Christi inter milites diuisis apud alios quoque Euangelistas fit mentio. Quatuor erant milites qui reliquum vestitum inter se partiti sunt. restabat tunica inconsutilis, quæ quum diuidi non posset, super eam sors iacta est. Vt mentes nostras in considerando Dei consilio retineant Euangelistæ, in hac etiam parte impletam fuisse Scripturam admonet. Locus tamen quem adducunt ex Psalmo 22. videtur intempestiuè ad præsentem caussam trahi. Nam quum illic queratur Dauid se hostibus prædæ fuisse, metaphoricè sub nomine vestium sua omnia designat: ac si vno verbo diceret Spoliatum se & nudatum ab improbis fuisse, quam figuram dum negligunt Euangelistæ, à natiuo sensu discedunt. Sed tenendum est primo loco, Psalmum ad Dauidem restringi non debere, quemadmodum ex pluribus sententiis patet, præsertim verò ex clausula vbi habetur, Celebrabo nomen tuum in Gentibus. quod de Christo exponere necesse est. Iam verò non mirum si obscurè in Dauide adumbratum fuerit quod in Christo expressius cernitur: quanto scilicet veritas suo typo clarior esse debet. Sciamus porrò nudatum fuisse Christum suis vestibus vt nos iustitia sua indueret: nudum eius corpus hominum probris fuisse expositum, vt nos cum gloria appareamus ad Dei tribunal. Quod allegorico sensu quidā hūc locum ad Scripturam torquent, quæ laceratur ab hæreticis, nimis coactum est. Non displicet quidem comparatio, quòd sicuti semel à profanis militibus diuisæ sunt Christi vestes, ita hodie peruersi homines totam Scripturam (qua Christus, vt se nobis conspicuum prębeat, vestitur) alienis commentis discerpunt. Sed minimè ferenda est Papistarum improbitas cum horribili Dei blasphemia coniuncta. Scripturam dicunt ab hęreticis lacerari: tunicam verò, hoc est Ecclesiam, integram manere:

manere:vt reiecta Scripturæ authoritate, fidei vnitatem in solo Ecclesiæ titulo consistere euincant. Quasi verò ipsa Ecclesiæ vnitas alibi fundata sit quàm in Scripturæ fide. Quum ergo fidem à Scriptura diuellunt, vt vni Ecclesiæ addicta subiaceat, tali diuortio non iam Christum despoliant, sed crudeli sacrilegio discerpunt eius corpus. Quanquam, vt illis demus Ecclesiæ symbolum esse inconsutilem tunicam, minimè obtinebunt quod captant: quia probandum restabit penes ipsos esse Ecclesiam, cuius nullum prorsus signum ostendunt.

25 *Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius & soror matris eius Maria Cleopæ, & Maria Magdalene.*

26 *Quum vidisset ergo Iesus matrem ac discipulum astantem quem diligebat, dixit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.*

27 *Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.*

25 *Stabant autem.*) Hîc obiter narrat Euangelista, Christum ita paruisse Deo Patri vt non neglexerit officium humanæ erga matrem pietatis. Seipsum quidem oblitus est, ac omnia, quatenus necesse fuit ad præstandam Patri obedientiam: sed hac defunctus, officium quod matri debebat, noluit prætermittere. Atque hinc discimus quomodo pietas in Deum & in homines colenda sit. Sæpe accidit quum nos aliquò vocat Deus, vt in diuersam partem reuocent parentes, vxor, liberi: vt non possimus omnibus pariter satisfacere: si homines æquamus Deo, peruersa ratio est. Præferendum ergo Dei mandatum, præferendus cultus & honor: postea, quoad licebit, ius suum hominibus quoque reddendum. Nec verò vnquam inter se confligunt prioris & secundæ Legis tabulæ præcepta, vt prima specie apparet: sed incipiendum à Dei cultu, postea hominibus inferior dandus est locus. Quò pertinent istæ sententiæ, Qui non oderit patrem & matrem propter me, non est me dignus. Sic ergo impendere nos hominibus decet vt à Dei cultu & obedientia nos minimè impediant. vbi Deo erimus obsequuti, tunc rite & ordine de parentibus, vxore & liberis cogitabimus. sicut Christus matris curam habet, sed ex cruce, ad quam vocatus erat Patris decreto. Cæterùm si loci & temporis circunstantiam expendimus, admirabilis fuit Christi erga matrem pietas. Omitto extremos cruciatus corporis, omitto probra: sed quum atroces in Deum blasphemiæ animum eius incredibili mœrore conficerent, & sustineret horribile cum morte æterna & diabolo certamen, nihil horum tamen obstat quominus sit de matre solicitus. Colligere etiam ex hoc loco licet quisnam sit honor ille quem Deus in Lege parentibus deferri iubet. Discipulo vices suas delegans Christus, alendam illi & curandam tradit matrem. Sequitur ergo, honorem qui parentibus debetur, non in cæremonia, sed in omnibus necessariis officiis positum esse. Iam ex altera parte consideranda est nobis mulierum fides. Fuit quidem non vulgaris amoris affectus quòd Christũ ad crucem vsque sequutæ sunt: verùm nisi fide instructæ nunquam adesse potuissent tali spectaculo. Quantum ad Iohannem ipsum spectat, colligimus hic suffocatam fuisse eius fidem ad breue tempus, vt tamen non prorsus fuerit extincta. Nunc pudeat nos si crucis horror nos à sequendo Christo moratur, quum nobis ante oculos etiam versetur resurrectionis gloria: quum præter ignominiam & maledictionem mulieres nihil cernerent. *Mariam* Cleopæ vocat, vel vxorem, vel filiam. hoc posterius mihi magis placet. Eam dicit fuisse matris Iesu sororem, secundum linguæ Hebraicæ phrasin, quæ omnes consanguineos fratrum nomine designat. Mariam Magdalenam videmus non frustra liberatam fuisse à septem dæmoniis, quæ tam fidelem se Christo discipulam ad extremum vsque præbuit.

Matt. 10. 37. Luc. 14. 26.

26 *Mulier, ecce filius tuus.*) Quasi diceret, Posthac non versabor in terris, vt possim tibi filij officia præstare. Hunc igitur in meum locum subrogo, qui partes meas suscipiat. Idem sibi vult quum Iohanni dicit, *Ecce mater tua.* Mãdat enim his verbis vt eam matris loco habeat, nec secus curet ac matrem. Quòd dicit, *Mulier*, & matris nomine abstinet, quidam ideo factum putant ne grauius doloris vulnus animo eius infligeret. quod ego non reiicio. Verùm altera coniectura non minus probabilis est, quòd ostendere voluerit Christus, peracto humanæ vitæ stadio iam se conditionem illam exuere sub qua vixerat, ac cæleste regnum ingredi, vbi Angelis & hominibus imperet. Scimus enim Christum semper fideles à carnis intuitu reuocare solitum. id autem in morte præsertim fieri oportuit.

27 *Accepit eam discipulus.*) Signum obseruantiæ est discipuli erga magistrum, quòd Christi mandato paret Iohannes. Hinc etiam patet, Apostolos habuisse suas familias: quia hospitio excipere non poterat Iohannes Christi matrem, nec eam apud se habere, nisi fuisset illi domus & certa viuendi ratio. Quare ineptiunt qui putant Apostolos relictis facultatibus, nudos & inanes ad Christum venisse. Plusquam verò stultè delirant quibus sita esse videtur in mendicitate perfectio.

28 *Post hoc sciens Iesus quod omnia iam impleta essent, vt impleretur Scriptura, dicit, Sitio.*

Psal. 69. 22.

29 *Porrò vas positum erat aceto plenum. Illi autem spongiam aceto impletam, hyssopo circundederunt & obtulerunt ori eius.*

30 *Quum ergo sumpsisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est. Et inclinato capite tradidit Spiritum.*

28 *Sciens Iesus.*) Multa consultò præterit Iohannes ab aliis tribus narrata: nunc postremum actum, in quo multum inerat ponderis, describit. Quum dicit Iohãnes vas illic fuisse positũ, loquitur tanquam de re vsitata: ac mihi probatur, genus potionis fuisse confectum ad mortem accelerandam, quum miseri homines satis diu torti essent. Potum verò non petit Christus donec omnia fue-

Cap. XIX.

rint impleta: quo immensum erga nos amorem & inæstimabile salutis nostræ studium testatus est. Nullis verbis exprimi satis potest quàm acerbos dolores perferret: non tamen eximere se cupit donec fuerit Dei iudicio satisfactum, fuisseque omnibus numeris constet expiatio. Sed quomodo dicit omnia fuisse impleta, quum adhuc præcipuum caput deesset, mors ipsa scilicet? deinde annon resurrectio ad salutis nostræ complementum facit? Respondeo Iohannem complecti quæ mox sequutura erant. nondum mortuus erat Christus: nondum resurrexerat: sed videbat nihil amplius obstare quin ad mortem & resurrectionem pergeret. Atque ita suo nos exemplo ad solidam obedientiam instituit: ne graue sit nobis suo arbitrio viuere, etiamsi inter maximos dolores languendum sit. *Vt impleretur Scriptura.* Ex aliis Euangelistis colligere promptum est, notari locum ex Psalmo 69. Dederunt in escam meam fel, & in siti mea potarunt me aceto. Hæc quidem loquutio metaphorica est, qua significat Dauid non modò sibi negatam fuisse opem qua egebat, sed mala crudeliter fuisse duplicata. sed nihil absurdi est, si in Christo clarius exhibitum fuerit quod tenuiter adumbratum fuerat in Dauide. Nam hinc melius perspicimus quãtum differat à figuris veritas, quum palàm & quasi in solidum apparent in Christo quæ tantùm figuratè passus est Dauid. Ergo vt ostenderet Christus se eum esse cuius Dauid sustinuerat personam, voluit aceto potari, idque in fidei nostræ confirmationem. Qui sensum allegoricum fabricant in verbo *Sitiendi*, argutiæ magis quàm veræ ædificationi student. Et palàm refellit eos Euangelista, qui petitum à Christo acetum fuisse dicit, quum ad mortem properaret. Quum dicit *Spongiam hyssopo fuisse circundatam*, intellige in arbusti baculo fuisse defixam, vt posset ad os Christi admoueri.

30 *Consummatum est.*) Idem verbum repetit quo nuper vsus fuerat. Cæterùm hæc Christi vox memoratu in primis digna est: qua docet in eius morte totum salutis nostræ complementum & singulas partes contineri. Iam antè monuimus non disiungi à morte resurrectionem: tantùm Christi consilium est fidem nostram retinere in se vno, ne huc vel illuc deflectat. Sensus ergo est, quicquid ad salutem hominum facit, in Christo constare, nec alibi quærendum: vel (quod idẽ est) salutis perfectionem in eo esse inclusam. Subest autem tacita antithesis: quia mortem suam veteribus sacrificiis & figuris omnibus opponit Christus, ac si diceret, Quicquid sub Lege in vsu fuit, nihil ad expianda peccata, ad iram Dei placandam, ad comparandam iustitiam per se valebat: nunc demum vera mundo ostensa & exhibita est salus. Huic doctrinæ annexa est omnium Legis rituum abrogatio. vmbras enim iam sectari, ex quo habemus in Christo corpus, præposterum esset. Quòd si in hac Christi voce acquiescimus, vna eius morte ad salutem contentos esse nos decet, nec vlla aliunde subsidia accersere fas est. Atqui huc spectat tota Papatus religio, vt homines sibi innumeros quærendæ salutis modos excogitent. vnde colligimus abominandis sacrilegiis scatere. Præcipuè hac Christi voce damnatur Missæ abominatio. Cessare omnia Legis sacrificia oportuit, quia vnico mortis Christi sacrificio perfecta fuit hominum salus. quo igitur iure vel prætextu sibi licuisse Papistæ dicent sacrificium nouum erigere quod Deum hominibus reconciliet? Excipiunt non esse nouum, sed illud idem quod Christus obtulit. atqui facilis est refutatio, quòd nullum offerendi mandatum ipsi habeant: deinde quòd Christus semel vna oblatione defunctus pronuntiet ex cruce totum esse perfectum. Ergo plusquam falsarij sunt, qui testamentum sacro Filij Dei sanguine obsignatum, perfidè corrumpunt ac violãt. *Emisit Spiritum.* Omnes Euangelistæ diligenter mortem Christi exprimunt: nec immeritò. nam hinc nobis vitæ fiducia: hinc etiam secura aduersus mortem gloriatio, quòd eam vice nostra obiit Dei Filius, & cum ea luctando superior euasit. Notanda autem est loquutio quam vsurpat Iohannes: qua docemur pios omnes qui cum Christo moriuntur, securè animas suas deponere in Dei custodiam, qui fidelis est, nec perire finet quod seruandum susceperit. Hoc inter filios Dei & reprobos discrimen est moriendi, quòd hi animas temerè exhalant: illi autem Dei tutelæ committunt quasi pretiosum depositum, cuius fidus erit custos vsq; in diẽ resurrectionis. Nomen *Spiritus* hîc pro anima immortali accipitur, queadmodum satis patet.

31 *Iudæi ergo (vt non manerent Sabbatho corpora in cruce, quia Parasceue erat, & erat magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur.*

32 *Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerunt crura, & alterius qui crucifixus erat cum eo:*

33 *Quum autem ad Iesum venissent, postquam viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura.*

34 *Sed vnus militum lancea eius latus aperuit, & continuò exiuit sanguis & aqua.*

35 *Et qui vidit, testimonium reddidit, & verum est eius testimonium, & ille nouit quòd vera dicit, vt vos credatis.*

Exod. 12. 48. 36 *Hæc autem facta sunt vt Scriptura impleretur, Os non comminuetis eius.*

Num. 9. 10. 37 *Et iterum alia Scriptura dicit, Videbunt in quem transfixerunt.*

Zach. 12. 10.

31 *Quia parasceue erat.*) Hæc quoque narratio ad fidem ædificandam valet. Primùm quia ostendit impletum fuisse in Christi persona quod in Scripturis prædictum erat: deinde quia mysterium continet non vulgaris momenti. Dicit Euangelista Iudæos rogasse vt corpora tollerentur è crucibus. Mandatum id quidem fuerat Lege Dei: sed Iudæi (vt solent hypocritæ) rebus minutis tantùm intenti, sine vllo scrupulo maxima scelera prætereunt. nam, vt Sabbathum suum religiosè celebrent, de externa pollutione anxij sunt: interea non reputant quàm nefandum fuerit scelus vita priuare hominem innoxium. Sic paulò antè vidimus non ingressos fuisse prætorium

rium ne se polluerent, quum totam regionem pollueret eorum impietas. Interea per eos exequitur Dominus quod salutis nostræ plurimum intererat, vt mirabiliter intactum maneat Christi corpus,& ex eius latere fluant sanguis & aqua. *Erat magnus dies illius Sabbathi.* Magis recepta lectio est,Erat magnus ille dies:hæc tamen quam posui, in multis vetustis & probatis exemplaribus habetur. eligant lectores vtram maluerint. Si legas ἐκείνου in genitiuo, Sabbathum pro ipsa hebdomade sumendum erit, acsi dixisset Euangelista fuisse illius septimanæ diem festum Paschatis respectu,celeberrimum. Loquitur autem Euangelista de proximo die, cuius initium erat ab occasu solis: quo maior erat religio cadauera suspensa relinquere. Sin verò magis placeat in nominatiuo casu legere, Erat ille magnus dies, eodem ferè recidet sensus, quantum ad summam rei: in verbis tantùm erit varietas, nempe quòd Sabbathum illud sanctius faceret Paschæ accessio.

33 *Quum autem ad Iesum venissent.*) Quòd fractis duorum latronum cruribus Christum mortuum inueniunt, atque ideo non attingunt eius corpus, in eo extraordinarium Diuinæ prouidentiæ opus apparet. Dicunt quidem profani homines, naturaliter fieri vt alius alio citius moritur: verùm qui totam historiæ seriem expendet, arcano Dei consilio adscribere cogetur quòd mors omnium opinione celerior Christum à fractione crurum exemit.

34 *Sed vnus militum lancea.*) Quòd lancea confossum fuit eius latus à milite, factum est ad mortem comprobandam: sed Deus longè altius respexit,vt mox videbimus. Puerile verò Papistarum commentum, qui ex lanceario,Lõginum fecerunt, proprium viri nomen esse fingentes: ac nequid fabulæ deesset, cæcum prius fuisse militem nugati sunt,& recepto visu ad fidem conuersum. Itaque ab illis in sanctorum catalogum relatus est. Talibus patronis quum suffultæ sint eorum preces quoties Deum inuocant, quid obsecro impetrare vnquam poterunt? Sed digni sunt quicunque spreto Christo suffragia mortuorum captant, quos diabolus ad laruas & lemures abripiat. *Exiuit sanguis, & aqua.* Hallucinati sunt quidam, miraculum hîc fingentes. Naturale enim est dum coagulatur sanguis, amisso rubore fieri aquæ similem. notum etiam est in membrana præcordiis vicina aquam contineri. Decepti sunt autem illi, quod tam sedulò Euangelista inculcat aquam fluxisse cum sanguine, acsi aliquid insolitum & præter naturæ ordinem referret. Sed aliud ei fuit consilium, nempe vt narrationem suam aptaret Scripturæ testimoniis quæ mox subiicit: præsertim verò vt inde elicerent fideles quod ipse alibi admonet, Christum scilicet venisse cum aqua & sanguine: quibus verbis significat secum attulisse veram expiationem & verum lauacrum. Nam peccatorum remissio & iustitia animæque puritas duobus illis symbolis in Lege figurabantur, sacrificiis & ablutionibus. In sacrificiis sanguis peccata expiabat, ac pretium erat iræ Dei placandæ: lauacra testimonia erant veræ puritatis, & remedia ad purgandam immunditiem ac delendas carnis sordes. Ne amplius in illis elementis subsistat fides, Iohannes quinto Epistolæ suæ capite testatur vtriusque gratiæ complementum esse in Christo: hîc autem visibile eius rei symbolum profert. Eodem spectant quæ Christus Ecclesiæ suæ reliquit sacramenta. nam in Baptismo purgatio & animæ puritas, quæ vitæ nouitate constat, nobis ostenditur: Cœna autem peractæ expiationis est pignus. sed longè à veteribus Legis figuris differunt: quia Christum offerunt veluti præsentem, quem adhuc procul abesse Legis figuræ indicabant.Quare non displicet quòd scribit Augustinus, ex Christi latere fluxisse nostra sacramenta:tunc enim verè demum à sordibus nostris abluimur, & renouamur in sanctam vitam:tunc redempti à morte, & soluti à reatu, coram Deo viuimus, quum Baptismus & sacra Cœna ad latus Christi nos deducunt, vt inde tanquam ex fonte, quod figurant,fide hauriamus.

36 *Os non comminuetis.*) Testimonium hoc sumptum est ex duodecimo Exodi, vbi Moses de agno Paschali tractat. Sumit autem Iohannes pro confesso, agnum illum symbolum veri & vnici sacrificij esse,quo redimenda erat Ecclesia. Nec obstat quod in memoriam redemptionis iam factæ immolabatur. sic enim volebat Deus illud beneficium celebrari,vt in futurum tempus spiritualem Ecclesiæ liberationem promitteret. Quare Paulus quoque sine controuersia ad Chri- 1.Cor.5.7. stum aptat quam agni comedendi formam præscribit Moses. Ex hac analogia & similitudine fructum non vulgarem colligit fides: quia salutem in Christo exhibitam, in omnibus Legis cæremoniis intuetur. Et huc spectat Iohannis consilium, Christum verum fuisse redemptionis nostræ non tantùm pignus, sed etiam pretium: quia in eo impletum cernitur quod olim sub figura Paschæ ostensum fuit veteri populo. Quo etiam monentur Iudæi, in Christo quærendam esse omnium substantiam quæ Lex figurauit, non re ipsa præstitit.

37 *Videbunt in quem transfixerunt.*) Locum hunc qui secundum literam de Christo exponere conantur,nimis volenter torquent. Nec verò in hunc finem ab Euangelista citatur: sed potius vt ostendat Christum esse Deum illum qui olim conquestus fuit per Zachariam sibi pectus à Iudæis transfodi. Illic autem Deus hominum more loquitur, significans perinde se vulnerari populi sceleribus, ac præsertim obstinato verbi sui contemptu, vt lethale est in homine mortali vulnus cui cor est transfixum. Sicut alibi dicit spiritum suum mœrore affectum esse. Iam quia Christus Deus est in carne manifestatus, dicit Matt.26. Iohannes in visibili eius carne palam fuisse im- 38. pletum, quòd Diuina eius maiestas, secundum rationem qua pati poterat, passa fuerat à Iudæis. non quòd iniuriis hominum obnoxius sit Deus, vel ad eum vsque perueniant quæ illi ex terra probra ingeruntur: sed quia hac loquutione exprimere voluit quanti sacrilegij rea sit hominum impietas,dum se contumaciter in cælum attollit. Meritò autem Iohannes Iudæis adscribit quod militis Romani manu peractum est: quemadmodum alibi dicuntur Filium Dei crucifixisse, quãuis digito non attigerint eius corpus. Nunc quæritur promittatne Deus pœnitentiam Iudæis in salutem, an se venturum vltorem minetur. Ego dum locum diligentius expendo, vtrunque complecti arbitror: quòd scilicet reliquias tandem ex perdita & desperata gente in salutem colliget Deus: & contemptoribus horribili sua

C. XIX. vindicta ostendet cum quo negotium habuerint. Scimus enim Prophetis non minus audacter solitos fuisse illudere quàm si absque vllo Dei mandato fabulati essent. Hoc illis impunè cessurum negat Deus: quia tandem causam suam asseret.

38 *Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph Arimathiensis (qui discipulus erat Iesu, occultus tamen propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Iesu, & permisit Pilatus. Venit ergo, & sustulit corpus* Iesu.

39 *Venit autem & Nicodemus (qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens misturam myrrhæ & aloes, circiter libras centum.*

40 *Sumpserunt ergo corpus Iesu, & ligarunt illud linteis cum aromatibus, vt mos est* Iudæis *sepelire.*

41 *Erat autem in loco vbi crucifixus fuit, hortus: & in horto, monumentum nouum, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

42 *Illic ergo propter parasceuen Iudæorum, quia monumentum propè erat, posuerunt Iesum.*

38 *Rogauit Pilatum Ioseph.*) Iam recitat Iohannes à quibus, & quo in loco, & quàm honorificè sepultus fuerit Christus. Duos nominat Iohannes qui Christum sepulturæ mandarunt, Ioseph & Nicodemum: quorum prior à Pilato sibi mortui corpus dari petit, quod alioqui expositum fuisset militum libidini. Illum Matthæus diuitem fuisse, Lucas verò decurionem, hoc est Senatorij ordinis testatur. Nicodemum verò capite tertio vidimus dignitate inter suos fuisse præditũ: fuisse verò etiam diuitem colligere promptum est ex tanto sumptu quem fecit in afferenda mistura. Ergo illis hactenus obstiterant diuitiæ ne Christo nomen darent, & in posterum non minus obstare poterant ne professionem susciperent tantopere odiosam & infamem. Et nominatim Euangelista commemorat Ioseph antehac metu fuisse retentum ne auderet se Christi discipulum profiteri. de Nicodemo autem repetit quod antea habuimus, clàm & noctu ad Iesum venisse. Vnde igitur repentè heroica illis animi fortitudo, vt in extrema desperatione intrepidè in lucem prodeant? Omitto manifestum discrimen quod subire necesse fuit. sed hoc magnum est, quòd æternum cum gente sua bellum suscipere non dubitarunt. Certum ergo est cælesti impulsu factum esse vt qui viuo debitum honorem propter metũ non detulerant, quasi mutati in nouos homines, accurrant ad cadauer mortui. Afferunt ipsi sua aromata ad condiendum Christi corpus: sed hoc nunquam fecissent nisi odore mortis eius perfusi & imbuti. Vnde apparet quàm verè dictum esset ab ipso Christo, (Ioh. 12.24.) Nisi granum frumenti mortuum fuerit, ipsum solum manet: postquam autem mortuum est, abundè fructificat. nam mortem pre vita ipsa fuisse viuificam illustre hîc habemus documentum. Et tantùm valuit odoris suauitas quem spirauit mors Christi in istorum duorum hominũ animos, vt omnes carnis affectus facilè extinxerit. Quum in illis regnaret opum amor & ambitio, insipida erat Christi gratia: nunc verò totus mundus illis sapere desinit. Cæterùm sciamus, eorum exemplo nobis præscribi quidnã Christo debeamus. Illi duo, vt fidei suæ specimen ederent, Christum è cruce sublatum non sine ingenti periculo, constanter tamen in sepulchrum tulerunt. turpis ergo & pudenda ignauia est, si regnantem in cælesti gloria fidei confessione fraudamus. Quo etiam minus excusabilis est eorum improbitas qui quũ hodie perfida simulatione Christum abnegent, Nicodemi tamen exemplum prætexunt. Ac vna quidem in re similes esse fateor, quòd Christum quantum in se est sepultum curant: sed nunc non est sepeliendi tempus, ex quo ascendit ad Patris dexteram, vt supra homines & Angelos conspicuus emineat, & omnis lingua summum eius imperium prædicet. (*Non est nunc sepeliendus Christus* Philip. 2. 9.) *Occultus propter metum Iudæorum.* Quia metus hic sanctæ constantiæ opponitur quam operatus est Spiritus Domini in corde Ioseph, probabile est non caruisse vitio. Non quòd omnis metus, quod sibi fideles à tyrannis, & Euangelij hostibus cauent, vitiosus sit: sed quia sese prodit fidei imbecillitas quoties metu supprimitur fidei confessio. Semper videndum quid mandet Dominus, & quousque nos progredi iubeat. Qui cessat in medio cursu, Deo se non fidere ostendit, & nihil excusationis habet qui pluris vitam suam facit quàm Dei mandatum. Quòd Euangelista titulo & honore discipuli Ioseph dignatur quo tempore nimis timidus erat, nec testari audebat fidem suam coram mundo: hinc agnoscimus quàm clementer agat Dominus cum suis, & quàm paternè eorum vitiis ignoscat. Neque tamen est cur sibi blandiantur falsi Nicodemitæ, qui non tantùm occultam intus fidem retinent, sed dum cõsensum simulant cum impiis superstitionibus, quantum in se est Christi se negant esse discipulos.

40 *Sicut mos est Iudæis.*) Postquam extrema ignominia defunctus erat Christus in cruce, honorificam eius sepulturam esse Deus voluit, vt esset gloriæ resurrectionis præludium. Sumptum non mediocrem faciunt Nicodemus & Ioseph, vt superuacuus videri possit: sed consilium Dei spectandum est, qui etiam Spiritu eos suo impulit ad præstandum hunc Filio suo honorem vt crucis horrorem nobis tolleret sepulchri odore. Cæterùm quæ extraordinaria sunt, in exemplum trahi non debent. deinde nominatim exprimit Euangelista sepultum fuisse quemadmodum Iudæis mos erat. quibus verbis significat, hanc fuisse vnam ex Legis cæremoniis. Nam veterem populum, cui non ita clarè testata erat resurrectio, & qui specimen eius ac pignus in Christo non habebat, talibus adminiculis fulciri oportuit, vt constanti fide Mediatoris aduentum expectaret. Quarè notandum est discrimen inter nos, quibus illuxit Euangelij claritas, & inter Patres, quibus figuræ Christi absentiam supplebant. Hæc ratio est cur tunc fuerit tolerabilis

maior

maior rituum pompa, quæ hodie vitio non careret. Nam qui hodie tam sumptuose mortuos sepeliunt, non tam mortuos homines quàm Christum ipsum Regem vitæ è cælo detractum sepulchro quantum in se est recondunt: quia eius resurrectio veteres illas cæremonias abrogauit. Fuit etiam magna inter Gentes sepeliendi cura & religio, quæ originem proculdubio à Patribus habuit, sicuti sacrificia. Sed quum nulla apud eos vigeret spes resurrectionis, non fuerunt Patrum imitatores, sed simiæ. Promissio enim & verbum Dei tanquam anima est quæ cæremonias viuificat, sublato verbo, quicquid rituum vsurpant homines, etiamsi externa specie piorum obseruationi conueniat, nihil aliud est quàm putida vel fatua superstitio. Nobis verò (vt dictum est) hodie colenda est hac in parte sobrietas ac parsimonia: quia immodici sumptus odorem resurrectionis Christi extinguunt.

41 *Erat autem in loco.*) Hoc tertium est caput quod obseruandum esse dixi in historia sepulturę. Locum exprimit Euangelista pluribus de causis: primùm non temere nec sine certa Dei prouidētia accidit quòd in sepulchro nouo conditum fuit Christi corpus. Tametsi enim communem obiit mortem cum aliis omnibus, quia tamen primogenitus ex mortuis futurus erat & primitiæ resurgentium, nouum illi sepulchrum datum est. Aliud quidem fuit Nicodemi & Iosephi consilium. nam quia pauxillum temporis restabat vsque ad occasum solis, (quod erat initium Sabbathi) quęsita fuit ab illis loci commoditas. Deus interea præter eorum mentem Filio suo sepulchrum adhuc intactum delegit. Ergo sanctis hominibus tantùm placet loci propinquitas, ne Sabbathum violent: Deus autem quod minimè quærebant, illis offert, vt Filij sui sepulturam symbolo aliquo à communi ordine discerneret. Huc etiam valebat circunstantia loci, vt illustrior esset resurrectio, & historiæ quæ proximo capite sequitur non parum lucis afferret.

CAPVT XX.

1 *Prima autem die Sabbathorum, Maria Magdalena venit manè quum adhuc tenebræ essent, ad monumentum, & videt lapidem sublatum è monumento.*

2 *Currit ergo, & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum discipulum quem diligebat Iesus, & dicit eis, Tulerunt Dominum è monumento, & nescimus vbi posuerunt eum.*

3 *Exiuit ergo Petrus & alter discipulus, & venerunt ad monumentum.*

4 *Currebant autem duo simul, & alter discipulus præcurrit celerius Petro, & venit prior ad monumentum.*

5 *Et capite inclinato, videt posita linteamina, non tamen ingressus est.*

6 *Venit ergo Simon Petrus sequens eum, & ingressus est in monumentum, & videt posita linteamina.*

7 *Et sudarium quod fuerat super caput eius, non simul cum linteis positum, sed seorsum inuolutum in vnum locum.*

8 *Tunc ergo ingressus est etiam alter discipulus qui venerat prior ad monumentum, & vidit & credidit.*

9 *Nondum enim nouerant Scripturam, quòd oporteret illum à mortuis resurgere.*

1 *Prima autem die Sabbathorum.*) Quoniam resurrectio Christi præcipuum est fidei nostræ caput, & sine quo spes vitæ æternæ iacet: ideo in ea probanda magis insistunt Euangelistæ: quemadmodum hic noster multa testimonia colligit, quibus certi simus Christum ex mortuis resurrexisse. Posset tamen videri absurdum quòd non profert testes magis classicos. nam à muliere initium facit: sed ita scilicet impletum fuit illud, eligi à Deo quod infirmum est in mundo & stultum & contemptibile, vt sapientiam, & virtutem, & gloriam carnis confundat. (1.Cor.1.37.) In discipulis certè nihilo plus fuit terrenæ dignitatis quàm in mulieribus quæ Christum sequutæ erant: sed quia Christo placuit eos habere primarios resurrectionis suæ testes, vno hoc nomine satis sunt authentici, omnique exceptione maiores. Sacerdotibus & Scribis totique populo, & Pilato etiam nihil aliud obstitit quominus Christum resurrexisse certò scirent, nisi crassa & voluntaria cæcitas. Fuerunt igitur omnes digni qui videndo non viderent. interea paruulo gregi se Christus patefecit. Cæterùm antequam vltrà progredimur, operæpretium est monstrare quomodo inter se Euangelistæ consentiant, in quorum verbis apparet prima specie aliquid dissidij. Iohannes nonnisi vnam Magdalenam nominat, Matthæus duas, Marcus tres, Lucas certum numerum non definit, sed tantùm commemorat venisse mulieres quæ Christum à Galilæa sequutæ erant. Verùm hic nodus facilè ita soluitur, quòd sicuti Matthæus ponit duarum nomina, quæ magis notæ erant ac celebres inter discipulos, ita Iohannes contentus est vnius tantùm Magdalenæ nomine: interea tamen alias non excludit: imò ex verborum eius contextu colligere promptum est illam non fuisse solam. nam paulo pòst dicit Maria plurali numero, Nescimus vbi posuerunt eum. Ergo quamuis de comitibus sileat Iohannes, nihil tamen narrat ab aliis diuersum, qui plures fuisse commemorant. De temporis varietate non difficilis est solutio. Quum dicit Iohannes *venisse ante lucem*, intellige superantibus adhuc noctis tenebris ingressas fuisse iter: antequam verò ad sepulchrum ventum foret, lux diei exorta fuit. vespere autem post solis occasum iam finito Sabbatho, emerant aromata. Atque huc referri debet aliorum narratio. Alia videtur esse repugnantiæ species, quòd Iohannes dicit sibi & Petro duntaxat loquutam esse Mariam: Lucas autem narrat ipsam ad vndecim Apostolos venisse, & eius sermonem habitū pro delirio. Sed facilè

Cap. XX.

discutitur: quia Iohannes collegas suos reliquos consultò præteriit: ipse enim & Petrus soli ad sepulchrum venerunt. Quòd Lucas solius Petri meminit, eiusdem est rationis cum eo quod nuper diximus de Maria Magdalena & reliquis mulieribus. Porrò credibile est alios nouem discipulos metu retentos esse, ne si turmatim prodiissent, nimis fuissent conspicui. Nec obstat quòd videtur innuere Lucas, spretum ab aliis fuisse Mariæ sermonem: quia continuo pòst subiicit *Petrum cucurrisse*. Quare simpliciter intelligit, primò auditu fuisse quasi attonitos: sed tandem collecto animo Petrum illam sequutum esse visendi causa. Quòd autem recitat Lucas Christum apparuisse Mariæ antequam discipulis nuntiasset sepulchrũ esse vacuum, inuersa est narrationis series: quod planum fit ex contextu. subiicit enim quod Iohãnes testatur accidisse priusquam illa Iesum videret. Nec verò quicquam in eo est absurdi, quum Hebræis tritum sit priore loco referre quod ordine temporis est posterius. *Prima Sabbathorum.* Non referunt Euangelistæ quando vel qualiter resurrexerit Christus: quia illis satis fuit exponere quando & quibus innotuerit eius resurrectio. Dicit ergo Iohannes *Mariam venisse prima die Sabbathorum.* Ad verbum quidem est *Vna*: sed Hebræis tritum est vnum ponere loco primi: quia in numeris principium incipit ab vnitate. Quum autem septimus quisque dies quieti esset dicatus, totam hebdomadam Sabbathum vocarunt: hoc honoris dantes dici sanctitati vt reliquum tempus denominationem ab eo sumeret. Venerunt ergo mulieres postridie Sabbathi ad sepulchrum, quum eodem die, sed post occasum solis emissent aromata: deinde clanculum sub noctis tenebris (vt in rebus trepidis fieri solet) vrbe egressæ essent. Prima autem dies Sabbathorum fuit respectu proximi Sabbathi: qui initium erat septimanæ cuius Sabbathum erat clausula.

3 *Exiuit ergo Simon Petrus.*) Mirum est, quum tam pusilla ac ferè nulla tam in discipulis quàm in mulieribus esset fides, tantum fuisse ardoris. Et certè fieri non potest quin pietas eos impulerit ad quærendum Christum. Manebat igitur semen aliquod fidei in eorum cordibus, sed ad tempus suffocatum, vt nescirent se habere quod habebant. Sic Dei Spiritus in electis sæpe arcano modo operatur. In summa, tenendum est fuisse aliquam occultam radicem ex qua fructum emergere cernimus. Quanuis autem fuerit confusus & multa superstitione implicitus hic pietatis sensus quem habebant, ego tamen fidei nomen illi impropriè tribuo: quia nonnisi ex Euangelij doctrina conceptus erat, nec alio tendebat quàm ad Christum. Ex hoc tandem semine se protulit vera & syncera fides, quæ relicto sepulchro ad cælestem Christi gloriam conscenderet. Scriptura quum de fidei rudimentis loquitur, Christum dicit innasci in nobis, & nos vicissim in ipso. Atqui discipuli ferè infra infantiam locandi sunt, dum Christi resurrectionem ignorant: sed Dominus tamen ipsos, quasi fœtus in vtero clausos, fouet. Prius fuerant similes pueris, & aliquousque progressi erant: sed tanta ex Christi morte debilitas superuenerat, vt iterum gignendi essent ac formandi, quemadmodũ Paulus de Galatis loquitur. Galat. 4. 19. Quòd Petrus, qui minus festinauerat, prior tamen ingreditur sepulchrum, hinc discamus multis in recessu plus dari quàm in fronte appareat. Et certè multos interdum, qui toti principiò feruebant, deficere videmus vbi ventum est ad conflictum: alios autem qui lenti & ignaui putabantur, imminenti periculo nouos animos induere.

5 *Videt posita linteamina.*) Erant linteamina velut exuuiæ quæ fidem resurrectionis Christi facerent. Neque enim probabile erat nudatum fuisse corpus, vt aliò transferretur. hoc neque amicus neque hostis facturus erat. Quòd *sudario* caput obtectum fuisse dicit, inde refellitur Papistarum vanitas, qui fingunt totum corpus linteo vno fuisse insutum, quod adorandum miseræ plebeculæ ostentant. Omitto Latinæ linguæ inscitiam, qua factum est vt totius corporis tegumento imponerent linteoli nomen quo sudor è facie abstergitur. Omitto impudentiam quod quinque aut sex in locis diuersis idem se habere sudarium iactant. Sed hoc tam crassum mendacium minimè tolerabile est, quod Euangelicæ historiæ palàm repugnat. Huc accedit fabulosum miraculum quod finxerunt de exarata in linteum corporis Christi effigie. Obsecro, si tale miraculum editum fuisset, an silentio supprimeret Euangelista, qui tam sedulò commemorat quæ minus habebant momenti? Sufficiat ergo nobis illa simplicitas, quod Christus abiectis mortis insignibus, testari voluit se beatam & immortalem vitam induisse.

8 *Vidit & credidit.*) Frigida est illa expositio quam nonnulli afferunt, Iohannem credidisse quod ex Maria audierat, sublatum scilicet fuisse Christi corpus. Nusquam enim Credendi verbum (præsertim vbi simpliciter & sine adiectione positum est) in hoc sensu reperies. Nec obstat quòd domum suspensi adhuc & perplexi redeunt Petrus & Iohannes: nam aliquot suprà in locis hac loquutione vsus est Iohannes, quum fidei profectum notare vellet. Iam verò narrat Lucas Luc. 24. 12. miratum esse Petrum visa tali sepulchri specie, quo significat venisse illi maius aliquid & altius in mentem quàm quod retulerat Maria. Sæpius audierant ex ore Christi quod tunc cernebant oculis: sed hoc ex eorum animis effluxerat. nunc verò nouæ rei conspectu admoniti, diuinitus de Christo sentire incipiunt: quanuis adhuc longè absint à pura & liquida fidei notitia. Ergo seipsum accusat Iohannes, dum hoc sibi fuisse credendi principium fatetur, vbi signa resurrectionis Christi conspexit. Adhæc suum & fratrum vitium amplificat: quòd non tantùm obliti essent verborum Christi, sed Scripturas non tenerent. Fidei enim defectum huic ignorantiæ adscribit. Vnde etiam colligi potest vtilis admonitio, socordiæ nostræ imputandum esse quum nos latent quæ de Christo cognoscenda erant: quia in Scripturis non profecimus quantum decebat, quæ Christi virtutem ad liquidum patefaciunt. Ne longius petamus exemplum, videtur quidem obscurè & tãtùm sub inuolucris illic indicari Christi resurrectio: verùm attentis lectoribus satis clara extant testimonia. Probat Paulus in Actis Act. 13. 34. Christum debuisse resurgere, quia Deus per Iesaiam pronuntiat, Iesa. 55. 3. sub eius regno misericordiam Dauidi promissam fore stabilem. Putaret imperitus quispiam nihil ad rem facere quod Paulus adducit. verùm quicunque tenet fidei principia, & ritè sunt in Scriptura exercitati, facile agnoscunt

ſcunt quàm apta ſit ratiocinatio. Nam vt Chriſtus gratiam Dei in perpetuum nobis ſtabiliat, eum perpetuò viuere neceſſe eſt. Plurimi ſunt ſimiles loci quos nunc colligere neceſſe non eſt. Tribus ergo ſimus contenti: Pſalmo 16.10. habetur, Non permittes vt ſanctus tuus videat corruptionem. Vaticinium hoc Petrus & Paulus de Chriſto exponunt: & meritò, quando nullus eſt ex filiis Adã qui non ſit per ſe corruptioni obnoxius. Ergo illic aſſeritur Chriſti immortalitas. Minimè etiam dubium eſt ad Chriſtũ ſpectare ſententiam illam, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponã inimicos tuos ſcabellũ pedum tuorũ. (Pſa.100.1) Mors autem nõ deſtruetur niſi vltimo die. Ergo tribuitur Chriſto regnum vſque ad finem mundi, quod ſtare non poteſt ſine eius vita. Omnium verò clariſſimè loquitur Ieſaias, qui poſtquam mortẽ Chriſti prædixit, continuo pòſt ſubiicit, ætatem eius fore inenarrabilem. (Ieſa.53.8.) In ſumma, tenendũ eſt adeò plenam & omni ex parte abſolutam eſſe Scripturæ doctrinã, vt eius ignoratio iure cenſeri debeat quicquid fidei noſtræ deeſt.

10 *Abierunt ergo rurſus diſcipuli in ſua.*

11 *Maria autem ſtabat foris ad monumentum plorans. porrò quum fleret, inclinauit ſe in monumentum.*

12 *Et vidit duos Angelos in veſtibus albis ſedentes, vnum ad caput, & vnum ad pedes, vbi poſitum erat corpus Ieſu.*

13 *Et dicunt ei illi, Mulier quid ploras? Dicit illis, Quia tulerunt Dominum meum, & neſcio vbi poſuerint eum.*

14 *Quum hæc dixiſſet, conuerſa eſt retrorſum, & videt Ieſum ſtantem, & neſciebat quòd eſſet Ieſus.*

15 *Dicit ei Ieſus, Mulier, quid ploras? quem quæris? Illa exiſtimans quòd hortulanus eſſet, dicit ei, Domine, ſi tu ſuſtuliſti eum, dic mihi vbi eum poſueris, & ego tollam eum.*

10 *Abierunt ergo.)* Dubiis adhuc & ſuſpenſis animis domum reuerſos eſſe credibile eſt. quanuis enim ſe Iohannes credidiſſe dicat, non fuit tamen firma illa fides, ſed confuſus quidam miraculi ſenſus, & ecſtaſi ſimilis, donec melior accederet confirmatio. Et certè ex nudo aſpectu ſolida fides concipi non potuit. Adde quòd illis ſe videndum non exhibuit Chriſtus donec melius à carnali ſuo ſtupore expergefacti eſſent. Laudabile quidem ediderant zeli ſui ſpecimen ad ſepulchrum properando: Chriſtus tamen abſconditus illis fuit: quoniam nimis ſuperſtitioſè illum quærebant.

11 *Maria autem ſtabat.)* Nunc incipit narrare Euangeliſta quomodo Chriſtus ad teſtandã ſuam reſurrectionem, tam mulieribus quàm diſcipulis apparuerit. Tametſi autem hîc nonniſi vnius Mariæ fit mentio, mihi tamen probabile videtur alias quoque mulieres ſimul cum ea fuiſſe. Nam quòd alij putant metu fuiſſe dilapſas, rationi non eſt conſentaneum. Volunt illi fugere repugnantiam, quæ tamen nulla eſt, vt prius oſtendi. Iam quòd diſcipulis in vrbem redeuntibus manent ad ſepulchrum mulieres, non eſt quòd magnopere præ illis laudentur. conſolationem enim & gaudium illi ſecum referunt: hæ verò in fletu inani & ſuperuacuo ſe occupant. Denique ſola eas ſuperſtitio cum affectu carnali ad ſepulchrum detinet.

12 *Videt duos Angelos.)* Mira Domini indulgentia, qui Mariæ eiúſque comitibus tot vitia cõdonat. neque enim vulgari eas honore dignatur, Angelos ſuos mittendo, & tandem ſeipſum manifeſtando: quod Apoſtolis negatum fuerat. Tametſi autem eodem morbo laborabant Apoſtoli & mulieres, illorum tamen ſtupor minus erat excuſabilis, qui tam probè & exactè edocti tam malè profecerant. Certè non ſine eorum pudore mulieres elegit Chriſtus quibus ſe primùm patefaceret. Porrò incertum eſt Angelóſne cognouerit Maria, an homines eſſe putauerit. Albas veſtes ſcimus gloriæ cæleſtis fuiſſe ſymbolum. (Mat.27.3) Sic albis veſtibus indutus fuit Chriſtus quum in monte tribus Apoſtolis conſpicua fuit eius maieſtas. Idẽ refert Lucas de Angelo qui Cornelio apparuit. (Act.10.30) Nec inficior lineas veſtes in vſu fuiſſe Orientalibus. ſed Deus in ornatu Angelorum ſingulare aliquid & inſolitum oſtendit, & quaſi notas impreſſit quibus diſcerni poſſent ab hominibus. Adde quòd Matthæus aſpectu... Angeli qui loquutus eſt cum mulieribus, fulguri comparat. Poteſt tamen fieri vt timorem ſolùm ex admiratione earũ mẽtibus incuſſerit. nam attonitas ſtetiſſe apparet. Cęterùm quoties viſibili hominum ſpecie & veſtibus indutos apparuiſſe Angelos legimus, hoc hominum ruditati datum fuit. Veris etiam corporibus interdum fuiſſe indutos non dubito. verùm an ſola fuerit corporũ ſpecies in duobus iſtis Angelis, quia ſuperuacuum eſt inquirere, in medio relinquam. Mihi ſufficit datam fuiſſe illis à Domino humanam formam, vt conſpici & audiri poſſent à mulieribus: ornatu autem non vulgari & inuſitato fuiſſe præditos, qui eos ab hominum ordine diſcernens, Diuinum aliquid & cæleſte oſtenderet. *Vnum ad caput, & vnum ad pedes.* Quòd apud Matthæum nonniſi vnius Angeli fit mentio à Iohannis narratione non diſcrepat, neque enim ambo ſimul Mariam alloquuti ſunt, ſed alter eorũ, cui commiſſa erat legatio. Allegoria Auguſtini non ſatis firma eſt, quod ille Angelorum ſitus indicauerit prædicandum Euangelium ab ortu ad occaſum vſque ſolis. Hoc potius notatu dignum eſt, talibus auſpiciis inchoaſſe Chriſtum regni ſui gloriam. Nam quòd Angeli ſepulchrum eius honorant, eo non tantùm aboletur crucis ignominia, ſed cæleſtis Chriſti maieſtas affulget.

13 *Mulier, quid ploras?)* Plura dixiſſe Angelum ex aliis Euangeliſtis colligere promptum eſt: ſed Iohannes ſummam breuiter delibat, quia hoc ſatis erat teſtandæ Chriſti reſurrectioni. Eſt autem obiurgatione & conſolatione miſta oratio: obiurgat Angelus importunum Marię fletum, ſimul tamen lætitiam miſcet dum flendi cauſam eſſe negat, quia reſurrexerit Chriſtus.

14 *Vidit Ieſum ſtantem.)* Quæri poteſt vnde

Cap. XX. hallucinatio hæc, quòd Iesum Maria non agnoscit, qui plusquam familiariter notus illi esse debebat. Putant quidam ipsum aliena forma apparuisse. Sed ego in mulierum oculis potius vitium fuisse existimo: quemadmodum de duobus discipulis habetur apud Lucam. Non ergo dicemus
Luc.24.16 Christum nouas subinde facies instar Protei cuiusdam induisse, sed esse in Dei arbitrio, qui oculos dedit hominibus, aciem eorum (quoties ita visum est) hebetare, vt videndo non videant. Imò in Maria habemus commune errorum humanæ mentis exemplar. Quanuis enim se offerat Christus in conspectum, varias tamen formas illi affingimus, vt quiduis potius concipiat sensus noster, quàm verum Christum. Nam quum per se fallax sit mentis nostræ aspectus, fascinatur etiam à mũdo & Satana nequid veri discernat.

15 *Domine, si tu sustulisti eum.*) Dominum appellat communi gentis suæ vsu. nam agricolas quoq; & alios ignobiles homines Hebræi dominos salutant. Videmus autem Mariam nihil adhuc nisi terrestre sapere. Christi tantùm cadauer nancisci cupit, vt sepulchro reconditum teneat: quod verò præcipuum est omittit, vt aspiret ad Diuinam resurrectionis eius virtutem. Quare non mirum est si tã crassus affectus velum opponat eius oculis.

16 *Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur, Magister.*

17 *Dicit ei Iesus, Ne me tangas. nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed vade ad fratres meos: & dic eis, Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum, & Deum meum, & Deum vestrum.*

18 *Venit Maria Magdalena annuntians discipulis quòd vidisset Dominum, & hæc dixisset ei.*

16 *Maria.*) Quòd Mariam ad breue tempus errare passus est Christus, vtile nobis fuit ad fidei certitudinem: nunc autem ab errore ipsam verbulo vno reuocat. Prius eam alloquutus fuerat: sed ille erat quasi ignoti hominis sermo: nunc recepta magistri persona, compellat nomine discipu-
Suprà 10. 9. lam: quemadmodum habuimus decimo capite, quòd bonus pastor nominatim ad se vocet singulas gregis sui oues. Vox ergo ista pastoris penetrat in animum Mariæ, oculos illi aperit, sensus omnes excitat & afficit, vt protinus se Christo tradat. Ita in Maria depictam habemus vocationis nostræ imaginem. Nam hic vnus in verã Christi notitiam ingressus est, si nos ipse prior cognoscat: deinde familiariter ad se inuitet, non illa communi voce quæ promiscuè insonat omnium auribus, sed qua peculiariter oues sibi à Patre da-
Gal.4.9. tas vocat. Ideo Paulus, Postquam (inquit) cognouistis Deum, imò cogniti estis ab eo. Porrò efficacia sermonis inde apparet, quòd statim Maria debitum Christo honorem tribuit. Nomen enim *Rabboni* non modò honorificum est, sed professionem continet obedientiæ. Testatur ergo Maria se Christi discipulam, & illi tanquam magistro se addicit. Hæc mirabilis est atque arcana humanę mentis conuersio, quum Deus suo eam Spiritu illustrans, obtusa, vel etiam penitus cæca, subitò perspicacem reddit. Præterea exemplum Mariæ exhortationis vice esse debet, vt quotquot Christus ad se inuitat, vicissim illi sine mora respondeant. Vox ipsa *Rabboni* Chaldaica est: quanquam illi Rabboni pronuntiant. sed vsitatum est verba mutari dum in alienam linguam vertuntur. Perinde autem valet ac Dominus meus, siue Magister. Sed inualuerat Christi tempore ratio loquendi, vt Rabbi & Rabboni sumerent pro magistro.

17 *Ne me tangas.*) Videtur hoc cum Matthæi narratione parum esse consentaneum. Nam ille disertè scribit mulieres amplexas esse pedes Christi. Iam quum palpari à discipulis voluerit, quid
Matt.28. 9. causæ fuit cur Mariam à tactu prohiberet? Facilis solutio est, si modo teneamus non antè repulsas fuisse mulieres à tactu Christi quàm quum in eo tangendo iam nimiæ fuissent. Quatenus enim ad eximendam dubitationem opus erat, se proculdubio tangi non vetuit: sed quum videret in pedum complexu nimis defixas esse, zelum illum inconsideratum moderatus est ac correxit. Hærebant enim in corporali præsentia, nec alium eius fruendi modum tenebant quàm si vnà in terris ageret. Quare statuendum est, non antè prohibitas fuisse à tactu quàm vidisset Christus stulto earum & intempestiuo desiderio se in mundo retineri. Notanda est etiam ratio quam subiicit, *Quia nondum ascendi ad Patrem.* Iubet enim his verbis mulieres affectum suum suspendere, donec in gloriam cælestem ipse esset receptus. Denique finem resurrectionis suæ ostendit, non qualem sibi illæ fingebant, vt rediuiuus in mundo triumpharet: sed potius vt suo in cælum ascensu possessionem adiret regni sibi promissi, & è Patris dextera Spiritus sui virtute Ecclesiam regeret. Hic ergo est verborum sensus, statum resurrectionis non fore plenum & numeris omnibus absolutum, donec cælitus ad Patris dexteram sederet. perperam ergo facere mulieres, quæ dimidia tantùm resurrectionis parte contentæ, illum in mundo præsentem habere cuperẽt. Duplex autem est huius doctrinæ vtilitas: prior est vt sursum mentes attollãt quicunque errare nolunt in quærendo Christo. secunda autem, vt terrenis carnis affectibus sese expediant quicunque ad eum tendunt, quemadmodũ Paulus admonet. *Vade ad fratres meos.* Quidam *Fratrum* nomen ad Christi cognatos restrin- Colo.3.1.8.
gunt. sed malè, meo iudicio: cur enim ad illos potius quàm discipulos misisset? Respondent illi, Quia alibi testatur Iohannes illos fuisse incredulos. Sed eos quorum illic fit mentio, Christum tanto honore dignatum esse probabile mihi non est. Iam verò concedãt oportet Mariam obedienter fecisse quod à Christo iussa erat. Atqui sequitur cõtinuo pòst, eam ad discipulos venisse. Vnde colligimus de illis loquutũ fuisse Christũ. Adhæc sciebat Christus vno in loco congregatos esse discipulos, quos isti opinione sua separant. Et valde absurdũ foret, habita nescio quorũ ratione, neglectos esse discipulos, qui in vnum locum aggregati anxiè inter spem & metum æstuabant. Adde quod loquutionem istam mutuatus esse videtur Chri- Suprà 7.5.

Psal. 22. 23. Christus ex Psalmo 22. Nuntiabo nomen tuum fratribus meis. Nam eius vaticinij cōplementum hoc loco referri, extra controuersiam est. Statuo igitur ad discipulos in commune missam esse Mariam: idque factum interpretor exprobrandi causa quòd ad credendum adeò tardi socordésque fuissent. Et certè non mulieribus tantùm, sed bobus quoque & asinis magistris digni erant, apud quos tam sedula docendi opera & assiduitate Filius Dei tam parum aut ferè nihil profecerat. Est tamen hæc mitis & placida castigatio, dum Christus ita discipulos ad mulierum scholam ablegat, vt per eas ad se reuocet. Inæstimabilis etiam eius bonitas in eo relucet quòd mulieres destinat ac constituit Apostolis testes resurrectionis suæ. Nam quæ illis mandatur legatio, vnicum est salutis nostræ fundamentum, & præcipuum cælestis sapientiæ caput continet. Quanquam simul notandum est, hoc fuisse extraordinarium & quasi accidentale. Iubentur nuntiare Apostolis, quod illi postea pro iniuncto sibi munere toti mundo publicarūt: sed hoc non faciunt vt Apostolæ. Quare perperam ex hoc Christi mandato legem eliciunt qui mulieribus permittunt baptizandi partes. Nobis sufficiat quòd in illis Christus immensos gratiæ suæ thesauros explicuit, dum illas semel præfecit Apostolis magistras: sic tamen vt nollet in exemplum trahi, quod singulari priuilegio factum est. Præsertim id in Maria Magdalena cernere licet, quæ septem dæmonum prius captiua fuerat: perinde enim hoc fuit acsi Christus ab vltimis inferis eductam supra cælos attolleret. Siquis obiiciat non fuisse cur Apostolis Christus mulieres præferret, quæ non minus carnales erant ac stupidæ: respondeo, discrimen inter has & illos non in nostro, sed iudicis arbitrio esse positum. Deinde acrius obiurgandos fuisse dico qui non modò præ aliis edocti fuerant, sed ordinati totius orbis doctores, vocati lux hominum & sal terræ, adeò turpiter defecerant. Interim placuit Domino in istis contemptis infirmísque organis virtutis suæ specimen exerere.

Matth. 5. 13. & 14. *Ascendo ad Patrem meum.* Ascensus nomine illā quam nuper exposui doctrinam confirmat: nēpe ideo se resurrexisse non vt morā traheret in terra, sed vt cælestem vitam ingressus, secum eò fideles traheret. In summa, hoc verbo Apostolos vetat in simplici & nuda resurrectione subsistere, sed vlterius iubet progredi, vsquedū ad spirituale regnum, ad cælestem gloriam, ad Deum ipsum perueniant. Magna igitur emphasis est in verbo hoc *Ascendo*, quia manum Christus suis porrigit, ne alibi quàm in cælo fœlicitatem quærant. Nam vbi thesaurus noster, ibi & cor nostrum esse decet. Christus autem sursum se ascendere prædicat. ergo ascendere nos oportet, nisi velimus ab eo separari. Cæterùm vbi addit se ad Deum ascendere, quicquid ex eius discessu tristitiæ & anxietatis concipere poterant Apostoli, facilè discutit. significat enim se diuina virtute forè semper suis præsentem. Ascensu quidē notatur locorum distantia: sed quanuis corpore absit Christus, quia tamen apud Deum est virtus eius vbique diffusa, spiritualem eius præsentiā clarè demonstrat. Quorsum enim ascendit ad Deum, nisi vt sedens ad eius dexteram in cælo & terra regnaret? Denique hac loquutione diuinā regni sui potentiam commendare voluit, ne carnis absentiam molestè ferrent discipuli. Iam verò illius fraternæ coniunctionis, cuius nuper facta est mentio, fructus & effectus exprimitur, dū Christus Deum & Patrem nobis communem secum facit. Ego (inquit) ad Patrem ascendo, qui etiam vester est. Alibi audimus nos omniū Christi bonorum factos esse consortes: sed hoc fundamentum est, quòd fontem ipsum bonorum nobiscum communicat. Hoc certè inæstimabile bonum est, quòd statuere tutò & securè possunt fideles suum esse Deum qui Deus est Christi, suum esse patrem qui pater est Christi. Nec verò timendum est ne temeritatis arguatur hæc fiducia, vbi in Christo fundata est, vel superba sit iactantia quam Christus ipse nobis ore suo dictauit. Porrò Christus *Deum* suum appellat quatenus sumpta serui figura seipsum exinaniuit. Est igitur hoc humanæ eius naturæ proprium: sed in totam personam confertur vnitatis respectu: quia idem est homo & Deus. Quod ad secundū membrum spectat, diuersa est etiam inter nos & illum ratio: ipse enim natura Dei Filius, nos adoptione duntaxat: sed gratiæ quam per ipsum consequimur ea est stabilitas vt nullis diaboli machinis concuti queat quin semper vocemus Patrem nostrum qui nos in Filio suo vnigenito adoptauit.

Matth. 6. 21.

19 *Quum ergo vesper esset diei illius qui primus erat Sabbathorum, & clausæ essent ianuæ vbi congregati erant discipuli propter metum Iudæorum, venit Iesus, & stetit in medio, & dicit eis, Pax vobis.*

20 *Et quum hoc dixisset, ostendit eis manus & latus suum. Gauisi ergo sunt discipuli viso Domino.*

21 *Dixit itaque illis Iesus rursum, Pax vobis: quemadmodum misit me Pater, etiam ego mitto vos.*

22 *Quum hoc dixisset, insufflauit, & dixit eis, Accipite Spiritum sanctum.*

23 *Quorum remiseritis peccata, remissa erunt illis: & quorum retinueritis, retenta erunt.*

18 *Quum ergo vesper esset.*) Iam narrat Euangelista Christi conspectu discipulis probatam fuisse eius resurrectionem. Non sine Dei prouidentia contigit quòd in vnum locum omnes conuenerant, vt certior ac luculentior esset rei fides. Notandum est quàm clementer egerit cum illis Christus, qui nonnisi ad vesperum suspensos tenuit. Adde quòd eis illuxit, nouæ vitæ pignus afferens quum se mundo tenebræ offunderent. Quòd simul conuenerant, fidei vel saltem pij affectus signum fuit: quòd se clausis ianuis tenebant occultos, in eo aliquid infirmitatis agnoscimus. Nam etsi in fortissimos & inuictæ cōstantiæ homines interdū cadit aliquis metus, sic tamen trepidasse tūc Apostolos colligere promptum est vt fidei defectum proderent. Exemplū

Cap. XX.

notatu dignum.nam etsi minus fortiter se gerunt quàm deceat, non tamen infirmitati suæ indulgent.Latebras quidē sibi quærunt fugiendi periculi causa: colligunt tamen animos vt simul maneāt: alioqui dilapsi essent huc & illuc,nec quisquam ausus fuisset alium aspicere.Hoc modo nobis cum infirmitate carnis nostrę luctandum est, nec fręnum timori laxādum qui nos ad defectionem solicitat.Et Christus zelum eorum benedicit dum ita congregatis apparet:& Thomas meritò priuatur communi fratrum suorum gratia, quòd tanquam vagus aut erraticus miles ab vnitatis vexillo discesserat. Discant ergo qui nimiū timidi sunt,sese acuere & hortari ad corrigendū carnis suæ timorem. In primis verò cauendū ne metus eos dispergat.*Et clausæ essent ianuæ.*Circūstantia hæc disertè addita fuit, quia Diuinæ in Christo potentiæ illustre specimen continet.Nā quòd putāt quidam reseratas illi fuisse fores per aliquem, & humano more ingressum, prorsus à mente Euangelistæ discrepat.Sic igitur habendum est, Christum non sine miraculo ingressum esse,vt documētum ederet suæ Diuinitatis, quo suos discipulos magis attentos redderet. interea tamen, verum esse minimè concedo quod asserunt Papistæ, Christi corpus penetrasse per ianuas clausas. Hoc ideo contendunt vt corpus gloriosum non modò reddant simile spiritui,sed immensum esse, nulloque loco contineri obtineant.Verùm nihil tale sonant verba:quia nō dicit Euangelista intrasse per ianuas clausas:sed repentè stetisse inter discipulos,quum tamen clausæ essent ianuæ, nec aditus illi esset patefactus manu hominis. Scimus Petrum è carcere obserato egressum esse: an ideo dicendum erit per medium ferrum & asseres penetrasse? Facessant ergo pueriles istę argutię, quæ nihil prorsus habent solidi, & secum trahunt multa deliria. Nobis sufficiat quòd Christus insigni miraculo resurrectionis suæ fidem sancire voluit apud discipulos. *Pax vobis.* Vulgaris est salutandi forma apud Hebræos, qui pacis nomine fausta omnia & prospera, quę expeti solent ad beatam vitam, designant. Tantundem ergo valet loquutio acsi dicas Bene & feliciter sit vobis. Quod ideo moneo quia nonnulli frustra de pace & concordia hîc philosophantur: quum nihil aliud Christo propositum fuerit quàm discipulis bene precari.

20 *Ostendit eis manus.*) Hanc confirmationem addi oportuit,vt modis omnibus illis compertum esset Christum resurrexisse. Sicui indignum & alienum esse videtur Christi gloria quòd vulnera adhuc à resurrectione gestet, primùm cogitet Christum non tam sibi quàm nobis resurrexisse: deinde quicquid in salutem nostram est, esse illi gloriosum. Nam quòd seipsum ad tempus exinaniuit, in eo nihil decessit eius maiestati: iam quum vulnera ista, de quibus nunc agitur,ad illustrandam resurrectionis fidem valeant,minimè derogant eius gloriæ, Siquis autem hinc colligat Christum adhuc habere confossum latus,& manus perforatas, ridiculus erit: quum certum sit temporalem fuisse vulnerum vsum, donec certò persuasi essent Apostoli ipsum à morte resurrexisse. Quum dicit Iohannes *gauisos* esse discipulos Domini conspectu,significat,quicquid mœroris mors Christi illis attulerat, noua vita fuisse discussū. *Dixit iterum,Pax vobis.*Secunda hæc salutatio non aliò mihi videtur spectare nisi vt sibi audientiam faciat Dominus,qualem merebatur rerū de quib. acturus erat magnitudo & grauitas.

21 *Quemadmodum misit me.*) His verbis suos Apostolos quodammodo inaugurat Christus in officium cui prius eos destinauerat.Dimissi quidem antè fuerant per Iudæam,sed tantùm vt præcones qui iuberent audiri summum doctorem, non autem vt Apostoli qui perpetuum obirent docendi munus.nunc autem eos Dominus legatos sibi ordinat,qui regnum eius in mundo constituant.Maneat igitur hoc fixum,Apostolos nūc primùm institui ordinarios Euāgelij ministros. Perinde autem valent eius verba acsi diceret se doctoris officio hactenus defunctum esse: completo igitur cursus sui stadio, se nunc easdem illis mandare vices.Nam intelligit hac lege se creatum fuisse à Patre Ecclesiæ doctorē vt præiret reliquis ad tempus,deinde subrogaret in suum locum qui absentis vices supplerent. Qua etiam ratione Paulus dicit eum dedisse alios Apostolos,alios Euangelistas,alios Pastores, qui Ecclesiam vsque ad finem mundi gubernent.Primùm itaque testatur Christus,quamuis ipse temporale habuerit docendi munus, Euangelij tamen prædicationem non exigui esse temporis, sed æternā fore. Deinde,ne minor sit doctrinæ authoritas in ore Apostolorum, iubet in eandem quam à Patre accepit functionē ipsos succedere,eandem illis imponit personam, ac idem iuris assignat. atque ita sanciri eorum ministerium oportuit: erant enim obscuri & gregarij homines.Deinde vt in illis esset summus splendor ac dignitas,scimus tamen,quicquid est hominū,fide esse longè inferius.Quare non abs re Christus cūApostolis suis communicat quam à Patre authoritatem accepit:vt hoc modo declaret,non humanitus,sed Dei iussu illis iniungi Euangelij prædicationem. Cæterùm non ita substituit in locum suum vt summo magisterio cedat,quod penes eum vnum residere voluit Pater.Manet igitur ipse æternùmque manebit vnicus Ecclesiæ doctor: sed hoc tātùm interest, quòd loquutus ore suo quandiu in terris versatus est,nunc per Apostolos loquitur. Talis ergo succesio qua nihil Christo decedat, sed illi ius suum saluum & intactum maneat,honórque integer.est enim inuiolabile illud decretum quo iubemur ipsum audire, non alios.In sūma,Christus non homines hîc ornare voluit, sed Euangelij doctrinā. Notandum præterea est,hîc non tractari nisi de Euangelio prędicando. neq; enim mittit Christus Apostolos ad expiāda mūdi peccata, ad iustitiam comparandam: sicuti à Patre missus fuerat.Quicquid ergo peculiare habebat,hoc loco nō attingit: sed ministros tātùm instituit ac pastores ad regendam Ecclesiam, & ea quidem lege vt solus ipse potestatem in solidū retineat: hi verò nihil sibi vendicent præter ministerium.

Ephes. 4. 11.

22 *Insufflauit.*) Quia ad tam arduum munus nemo penitus mortalium idoneus est,ideo Christus Spiritus sui gratia instruit Apostolos. Et sanè res humana facultate lōgè superior est,regere Ecclesiam Dei, perferre legationem æternæ salutis, erigere regnum Dei in terra, & homines ad cælos attollere.Quare nihil mirū est idoneum

neminem

neminem inueniri nisi Spiritu sancto afflatum. Nemo enim potest de Christo verbum vnum facere nisi Spiritus linguam eius gubernet: tantum abest vt sufficiat quisquam ad omnes tam pręclari officij partes fideliter & ex animo implendas. Cæterùm hæc vnius Christi gloria est, formare quos Ecclesiæ suæ doctores præficit. Nam ideo in eum effusa est plenitudo Spiritus, vt singulis ad certam mensuram conferat. Deinde quum vnicus maneat Ecclesiæ pastor, necesse est vt in ministris quorum opera vtitur, Spiritus, sui virtutem proferat. quod etiam externo symbolo testatus est quum in Apostolos sufflauit. neque enim hoc quadraret, nisi ab eo prodiret Spiritus. Quo magis detestabile est Papistarum sacrilegium, qui honorem Filij Dei proprium ad se rapiunt. nam cornuti eorum episcopi in creandis sacrificis Spiritum ructando se efflare iactant. Sed res ipsa clarè demonstrat quantum à diuino Christi flatu differat putidus eorum anhelitus: quia nihil aliud quàm ex equis asinos faciunt. Adde quòd non modò Spiritum Christus quem accepit, communicat cum suis discipulis. sed tanquam suum largitur, nempe quem habet cum Patre communem. Quare diuinitatis gloriam sibi vsurpant quicunque Spiritum se flatu dare profitentur. Iam verò notandum est, quos ad munus pastorale vocat Christus, necessariis etiam donis ornare, vt pares sint exequendo muneri, vel saltem non inanes nudique accedant. Quod si verum est, nullo negotio refellitur stulta Papistarum iactantia, qui dum suam hierarchiam magnificis præconiis extollunt, ne minimam quidem scintillam Spiritus sancti possunt in suis episcopis ostendere. Volunt vt legitimos credamus esse Ecclesiæ pastores, adeóque Apostolos & vicarios Christi, quos apparet omni Spiritus gratia prorsus esse vacuos. Atqui hic nobis certa regula præscribitur æstimandæ eorum vocationis qui Ecclesię Dei pręsunt, si videmus Spiritu sancto donatos. Præcipuè tamen voluit Christus ordinis Apostolici dignitatem efferre. Æquum enim erat vt singularis esset eorum authoritas qui primi & præcipui ad prædicandum Euangelium electi erant. Verùm si tunc flatu Spiritum Christus contulit Apostolis, videtur superuacua fuisse Spiritus sancti missio quę postea sequuta est. Respondeo, sic datum fuisse Apostolis Spiritum hoc loco, vt aspersi duntaxat fuerint eius gratia, non autem plena virtute imbuti. Nam quum apparuit in linguis igneis Spiritus super eos, prorsus fuerunt renouati. Et sanè non ita eos nunc constituit Euangelij sui præcones vt statim ad opus emittat: sed potius (vt alibi ha-

Act. 2.24. betur) quiescere eos iussit. Et, si rite omnia expendimus, non tam in præsentia necessariis eos dotibus instruit quàm in futurum tempus Spiritus sui organa destinat. Quare hic flatus ad magnificam illam Spiritus missionem, quam toties pollicitus fuerat, magna ex parte referri ac extendi debet. Porrò quum arcana inspiratione posset Christus gratiam cõferre Apostolis, visibilem flatum addere voluit ad eos melius confirmandos. Symbolum autem hoc sumpsit Christus à vulgari Scripturæ more, cui tritum est Spiritum conferre vento: cuius similitudinis ratio breuiter exposita fuit suprà capite tertio. Sed obseruent lectores externo & visibili symbolo simul verbum coniungi. nam & hinc sacramenta vim suam mutuantur. non quòd in voce quæ auribus personat, inclusa sit Spiritus efficacia: sed quia à testimonio Verbi pendet eorum omnium effectus quæ ex sacramentis percipiunt fideles. Flat Christus in Apostolos: hi non flatum modò, sed Spiritum quoque recipiunt. Cur? nisi quia illis Christus promittit? Similiter in Baptismo Christum induimus, abluimur eius sanguine, crucifigitur vetus homo noster vt regnet in nobis Dei iustitia. In sacra Cœna spiritualiter Christi carne & sanguine pascimur. Vnde tanta vis, nisi ex Christi promissione, qui Spiritu suo efficit ac pręstat quod verbo testatur? Sciamus ergo quæcunque commenti sunt homines sacramenta, nihil aliud quàm mera ludibria esse, aut friuolos lusus. quia nulla signis potest constare veritas nisi vbi adest verbum Domini. Quoniam autem nunquam ita in sacris luditur sine impia Dei contumelia & animarum interitu, summo studio cauendæ sunt tales Satanæ præstigiæ. Siquis obiiciat, non esse culpandum quod faciunt Episcopi Papales, dum flatu inaugurant suos sacrificos, quia illic verbum Christi annexum est signo: responsio in promptu est, Christum non loquutum esse Apostolis vt perpetuum sacramentum in Ecclesia institueret: sed semel testari voluisse quod nuper diximus, non aliunde quàm à se solo prodire Spiritum: deinde se nunquam munus iniungere quin simul virtutem suppeditet ministris suis, eósque facultate instruat. Omitto quòd in Papatu in finem longè diuersum, vel potius contrarium, sacrifici creantur, nempe ad mactandum quotidie Christum: quum ad homines Euangelij gladio immolandos creati fuerint Apostoli. Interea tenendum est illud quoque, Christum solum dare quicquid bonorum in signis externis figurat ac promittit: non enim ab externo flatu, sed à seipso Apostolos iubet Spiritum accipere.

23 *Quorum remiseritis peccata.*) Non dubium est quin hìc breuiter complexus sit Dominus Euangelij summam. Neque enim separanda est hæc potestas remittendi peccata à docendi officio, cui vno contextu annexa est. Dixerat paulò antè Christus, Sicut misit me viuens Pater, ita & ego mitto vos: nunc quorsum spectet, ac quid sibi velit ista legatio, declarat. tantùm interposuit quod necesse erat, se illis Spiritum sanctum dare, nequid ex seipsis agerent. Hic ergo præcipuus est Euangelij prædicandi finis, vt Deo reconcilientur homines. quod fit gratuita peccatorum venia, quemadmodũ & Paulus docet 2. Corint. 5.18. vbi Euangelium hac ratione appellat ministerium reconciliationis. Multa quidem alia continet Euangelium, sed hoc in primis agit illic Deus vt recipiat homines in gratiam, peccata non imputando. Quare si fideles Euangelij ministros pręstare volumus, summo studio in hanc partem incumbere decet. nam in hoc maximè differt à profana philosophia Euangelium, quia hominis salutem in gratuita peccatorum remissione constituit. Nam & hinc fluunt alia Dei beneficia, vt nos illuminet Deus, ac regeneret suo Spiritu, vt reformet ad imaginẽ suam, vt inuicta fortitudine contra mundum & Satanam nos armet. Itaque tota pietatis doctrina & spirituale Ecclesiæ ædificiũ fundamento illo nititur, quòd Deus nos à peccatis omnibus absolutos gratis sibi adoptat. Cęterùm ita mandatum

Cap. XX.

Christus iniungit Apostolis remittendi peccata, vt minimè quod suum est in ipsos transferat. Proprium eius est peccata remittere. hunc honorem, quatenus in ipsum competit, Apostolis non resignat: sed iubet suo nomine remissionem peccatorum testari, vt per eos Deo homines reconciliet. denique solus ipse, propriè loquendo, per Apostolos suos peccata remittit. Potest tamen quæri, quum testes solùm vel præcones huius beneficij, non authores eos constituat, cur tam magnificè extollat eorum potestatem. Respondeo, hoc stabiliendæ fidei nostræ fuisse datum. Nihil nostra magis interest quàm vt securè statuere nobis liceat, nō venire in memoriam peccata nostra coram Deo. Zacharias in suo Cantico hanc vocat scientiam salutis. Ad eam probandam quum Deus vtatur hominum testimonio, nunquam acquiescent conscientiæ, nisi in eorum persona Deum ipsum loquentem agnoscant. Ideo dicit Paulus, Hortamur vos vt reconciliemini Deo: tanquā Christo per nos obsecrante. Videmus nunc cur tā splendidò elogio commendet Christus ac ornet ministeriū quod Apostolis iniungit, nempe vt tutò sibi persuadeant fideles ratum esse quod audiunt de remissis peccatis: nec minoris faciant reconciliationē quæ voce hominum offertur, quàm si Deus ipse manum è cælo porrigeret. Ac vberrimum huius doctrinæ fructum quotidie percipit Ecclesia, dum pastores suos intelligit diuinitus ordinatos esse æternæ salutis sponsores: nec peccatorum remissionem, quæ apud illos est deposita, procul esse quęrendam. Nec verò propterea vilescere nobis debet incomparabilis hic thesaurus quia in vasis fictilibus exponitur: sed est cur agamus gratias Deo, qui tanto honore dignatus est homines vt in testanda peccatorum remissione suā ac Filij sui personam sustineant. Fanaticos autem homines sciamus, dum hanc legationem spernunt, Christi sanguinem pedibus calcare. Rursum plusquam insulsi sunt Papistæ, qui locum hunc ad magicas suas absolutiones detorquent. Nisi quis peccata sua confessus sit in aurem sacerdotis, nulla, secundum eos, speranda est remissio.

Luc. 1.77. *2. Cor. 5. 20.*

Christus enim peccata voluit per Apostolos remitti: absoluere autem nequeunt nisi causa cognita. ergo confiteri necesse est. Sed ridicula est eorum hallucinatio, dum summum causæ cardinem prętereunt, nempe hoc iuris concessum esse Apostolis ad asserendam Euangelij authoritatem, cuius illis commissa erat prædicatio. Neque enim confessionarios hîc instituit Christus, qui occultis susurris examen de singulis peccatis habeant: sed vocales Euangelij sui pręcones, qui gratiam expiationis per Christum partæ piorum cordibus obsignent. Quare tenendus est modus remittendi peccata, vt sciamus quænam sit ista quæ Apostolis data est potestas. *Quorum retinueritis.* Hoc secundum membrum addit Christus ad terrendos Euangelij sui contemptores, vt sciant non impune cessuram sibi esse hanc superbiam. Ergo sicuti Apostolis iniuncta est salutis vitæ æternæ legatio, ita rursum armati fuerunt vindicta aduersus omnes impios qui oblatam sibi salutem respuunt, vt docet Paulus 2. Corinth. 10. 6. Cæterùm ordine posterius est: quia priore loco ostēdi oportuit verum & genuinum Euangelij pręedicandi finem. Quòd Deo reconciliamur, hoc Euangelij proprium est: accidentale verò, quòd morti æternæ addicuntur increduli. Qua ratione Paulus, dum illam cuius nuper memini vindictam denuntiat incredulis, mox subiicit, Postquam impleta fuerit vestra obedientia. Significat enim proprium esse Euangelij vt inuitet omnes ad salutem: aduentitium autem esse vt interitum quibusdam afferat. Notandum tamen est, quisquis Euangelij vocem audit, nisi peccatorū remissionem illic sibi promissam amplectitur, reatu & æterna damnatione obstringi. Nam sicut Dei filiis odor est viuificus, ita iis qui pereunt odor est mortis in mortem. Non quòd necessaria sit damnandis reprobis Euangelij pręedicatio, quum natura perditi simus omnes, & pręter hæreditariam maledictionem nouas mortis causas sibi quisq; accersat: sed quia multo grauiorem pœnam meretur eorum contumacia qui scientes & volentes Filium Dei spernunt.

24 *Thomas autem vnus ex duodecim, qui vocabatur Didymus, non erat cum illis quando venit Iesus.*

25 *Dixerunt ergo ei alij discipuli, Vidimus Dominum. Ipse autem dixit eis, Nisi videro in manibus eius vestigium clauorum, & misero digitum meum in vestigium clauorum, manúmque meam misero in latus eius, non credam.*

26 *Post dies autem octo rursus erant intus discipuli eius, & Thomas cum ipsis. Venit ergo Iesus quum ianuæ essent clausæ, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.*

27 *Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas: & infer manum tuam, & mitte in latus meum: & ne sis infidelis, sed fidelis.*

28 *Respondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.*

29 *Dicit ei Iesus, Quia vidisti me Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderūt.*

24 *Thomas autem.*) Hîc Thomæ incredulitas refertur, vt inde melius confirmetur piorum fides. Non modò tardus ille & difficilis ad credēdum fuit. Sed etiam cōtumax. Fecit eius durities vt se rursus eadem specie videndum atque etiam palpandum Christus præberet. Hoc modo non illi solùm, sed nobis quoque nouum adiumentum accessit testandę Christi resurrectionis. Cęterùm nobis exemplo est Thomæ peruicacia, prauitatem hanc ferè omnibus esse ingenitam, vt sponte seipsos impediant dum patefactus est ad fidem ingressus.

25 *Nisi videro, &c.*) Hîc notatur fons vitij, quia sapere quisque vult ex proprio sensu, nimiúmque sibi indulget. Hęc verò verba nihil habent affine fidei: sed sensuale est (vt ita loquar) iudicium. Idem omnibus accidit qui sibi addicti sunt, vt verbo Dei locum non relinquant. Nihil interest locúmne clauorum, an figuram aut vestigium legas, fieri enim potest vt librarij τύπον verte-

verterint in τόπον vel econuerso: sensus tamē propterea non variat. Ideò liberum sit lectoribus vtrum magis placuerit eligere.

26 *Infer digitum tuum.*) De Christi ingressu & salutandi forma qua vsus est, iam semel diximus. Porrò quòd tam facilè Christus Thomæ concedit quod improbè petierat, adeóque ad manus suas palpandas, & contrectandum vulnus lateris vltrò eum inuitat: hinc colligimus quàm sedulò nostræ pariter & illius fidei consuluerit. Nec enim vnius Thomæ, sed nostri quoque habita fuit ratio: nequid ad stabiliēdam fidem nostram deesset. Mirus autem ac prodigiosus Thomæ stupor: simplici Christi aspectu non contentus, manus quoque habere volebat resurrectionis testes. ita non pertinax solùm sed superbus etiā, & in Christum contumeliosus erat. Nunc saltem viso Christo pudore confundi & expauescere debuerat. atqui perinde acsi nullius culpæ esset sibi conscius, audacter & intrepidè manum suam ingerit. Colligere enim promptum est ex verbis Euangelistæ non prius resipuisse quàm tactu ipso conuictus esset. Ita scilicet dum minus honoris quàm par sit tribuimus verbo Domini, sensim non cogitantibus obrepit deterior peruicacia quæ illius contemptum secum affert, omnémque eius reuerentiam nobis excutit. Quo magis laborandum est in cohibenda ingenij nostri lasciuia, ne sibi quisque plusquam fas est in repugnando promittens, quasi extincto pietatis sensu, fidei ianuam sibi prçcludat.

28 *Dominus meus, & Deus meus.*) Serò tandem expergiscitur Thomas: & quemadmodum solent qui ex alienatione mentis ad seipsos redeunt, præ admiratione exclamat, Dominus meus, & Deus meus. nam abrupta oratio plus habet vehementiæ. Nec dubium est quin pudore compulsus eruperit in hanc vocem, qua suam socordiam damnaret. Adhęc tam subita acclamatio fidem non prorsus in eo fuisse extinctam demonstrat, quanuis suffocata esset. Non enim Christi Diuinitatem in eius latere vel manibus attrectat: sed ex signis illis multo plus colligit quàm ostendit. Vnde hoc, nisi quia repente ex obliuione & veterno ad seipsum redit? Ergo verum esse apparet quod iam dixi, fidem quæ abolita videbatur, latuisse velut obrutam in eius corde. Idem & multis interdum contingit. nam ad tempus quasi abiecto Dei timore, lasciuiunt, vt nulla iam appareat in illis fides: simulac verò aliqua Dei ferula castigati sunt, subacta carnis ferocia redeunt ad sanam mentem. Certè morbus per se ad docendam pietatem non sufficeret. vnde colligimus, purgatis impedimentis emergere bonum semen quod iacebat oppressum. Cuius rei insigne extitit exemplum in Dauide. nam libidinis suæ compos videmus quàm securè exultet: nemo non putasset deletam eo tempore fidem ex eius animo fuisse. Atque breui Prophetæ admonitione tam subitò in viam reuocatur, vt colligere promptum sit igniculum aliquem, licet demersus esset, stetisse tamen in eius animo, qui mox in flammam erumperet. Quantum ad homines spectat, perinde rei sunt acsi & fide & omni Spiritus sancti gratia se abdicassent. sed fit immensa Dei bonitate ne electi in tantum alienationis præcipitium ruant. quare solicite cauendum est ne à fide excidamus. Statuendum tamen est Deum occulto fræno electos suos retinere ne exitialiter cadant, & miraculo fouere semper in eorum cordibus qualescunque fidei scintillas, quas nouo Spiritus sui afflatu suo postea tempore accendat. Cæterùm duo sunt huius cōfessionis membra. Fatetur Thomas Christum esse Dominum suum: deinde altius conscendit: ac Deum quoque nominat. Scimus quo sensu tribuat Christo Scriptura *Domini* nomen: quia scilicet constitutus est à Patre summus moderator qui imperio suo omnia contineat, coram quo flectatur omne genu: qui denique sit Patris vicarius in mundo gubernando. Ita propriè Domini nomen in eum competit quatenus Mediator est in carne manifestatus & caput Ecclesiæ. Sed Thomas ex quo Dominum agnouit, statim euehitur ad eius Diuinitatem. & meritò: nam ideo descēdit ad nos Christus, & primùm quidem exinanitus est, deinde collocatus ad Patris dexteram, cæli terræque dominium obtinuit, vt nos ad Diuinam suam & Patris gloriam attolleret. Quare vt fides nostra ad æternam Christi Diuinitatem perueniat, initiū fieri oportet ab ea notitia quæ propior est & magis facilis. Ita verè à quibusdam dictum est, à Christo homine nos deduci ad Christum Deum: quia sic gradatim proficit fides nostra vt Christum in terra apprehendens, natum in stabulo, suspensum in cruce, ad gloriam resurrectionis transeat: ac inde tandem ad æternam eius vitam & potentiam, in qua refulget Diuina eius maiestas. Interea sic habendum est: non posse Christum rite à nobis Dominum cognosci quin mox succedat Diuinitatis eius cognitio. Nec verò dubium est quin hæc communis piorum omnium debeat esse confessio, quam videmus à Christo probari. Nunquam certè passus fuisset honorem Patri ereptum falsò & temere in se transferri. atqui manifestè ratum habet quod dictum fuit à Thoma. Quare vnus hic locus ad refellendam Arij insaniam abundè sufficit. Neque enim duos imaginari deos fas est. Adde quòd simul hîc exprimitur personæ vnitas in Christo quum idem & Deus & Dominus vocatur. Emphaticè etiam *suum* bis appellat, vt declaret ex viuo & serio fidei sensu se loqui.

29 *Quia vidisti me Thoma.*) Nihil in Thoma reprehendit Christus nisi quòd adeò fuerit tardus ad credendum, vt violenter trahi ad fidem necesse fuerit sensuum experimentis. quod prorsus abhorret à fidei natura. Siquis obiiciat, nihil minus congruere quàm vt fides dicatur concepta ex tactu & aspectu persuasio: solutio facilis est ex his quæ iam prius dixi. neque enim solo tactu vel aspectu simpliciter adductus est Thomas vt Christum esse Deum suum crederet: sed expergefactus in memoriam reuocauit quæ prius ferè effluxerat doctrinam. Neque enim ex nudis rerum experimentis manare fides potest, sed necesse est vt originem habeat à verbo Dei. Thomam ergo ideo obiurgat Christus quòd verbo suo minus habuerit honoris quàm debebat, & fidem, quæ nascitur ex auditu, & prorsus in verbum intenta esse debet, ad alios sensus allegauerit. *Beati qui non viderunt & crediderunt.* Hîc fidem eo nomine commendat Christus quòd in simplici verbo acquiescens à sensu & ratione carnis minimè pendet. Breui ergo definitione vim & naturam fidei complectitur, nempe quòd nō subsistit in præsenti aspectu, sed penetrat vsque ad cæ-

Cap. XX. los, vt credat quę sunt abscondita ab humano sensu. Et certè hoc dandum est honoris Deo, vt nobis αὐτόπιστος sit eius veritas. Habet quidem suum aspectum fides, sed qui in mundo & terrenis obiectis minimè subsistit. qua ratione dicitur rerum inuisibilium vel non apparentium demonstratio. Paulus autem eam aspectui opponens significat non hærere in considerando præsentium rerum statu, nec circunspicere ad ea quæ in mundo apparent: sed ab ore Dei pendere, & verbo Dei fretam superare totum mundum, vt suam anchoram in cælo figat. Summa est, non esse rectam fidem nisi quæ in verbo Dei fundata, ad inuisibile Dei regnum consurgit, vt superior sit omni humana apprehensione. Si quis obiiciat hanc Christi sententiam cum altera pugnare, vbi pronuntiat beatos esse oculos qui ipsum præsentem cernunt: respondeo, non de corporali tantum aspectu Christum illic loqui, vt hoc loco: sed de reuelatione quæ piis omnibus communis est, ex quo ipse mundo Redemptor apparuit. Apostolos cum sanctis Regibus & Prophetis comparat, qui sub obscuris Legis Mosaicæ vmbris detenti fuerant. Nunc potiorem fidelium sortem esse dicit, quia plenior lux illis affulgeat: imò quia exhibita sit illis figurarum substantia & veritas. Christum tunc oculis carnis cernebant multi impij, qui tamē nihilo propterea beatiores erant: nos verò qui Christum nunquam oculis aspeximus, beatitudine ista fruimur quam Christus commendat. Vnde sequitur, beatos vocari oculos qui spiritualiter quod in eo cæleste est ac diuinum considerant. Nam hodie non secus intuemur Christū in Euangelio acsi presentem se nobis sisteret. Quo sensu dicit Paulus ad Galatas, Crucifigi eum ante oculos nostros. Quare si cupimus in Christo videre quod nos fœlices ac beatos reddat, discamus credere non videndo. His Christi verbis respondet quod habetur 1. Pet. 1.8. vbi laudātur fideles qui Christum diligunt, quem non viderunt: & exultant gaudio inenarrabili, quanuis eum non aspiciant. Quòd autem Papistæ hæc verba torquent ad suam transsubstantiationem probandam, plusquam friuolum est: Vt beati simus, credere nos iubent Christum esse in specie panis. sed nihil minus fuisse Christo propositum scimus quàm vt fidem subiiceret hominum commentis: quæ si minimum transiliat vltra Verbi metas, desinit iam esse fides. Si credere promiscuè oportet quæ non videntur, quicquid prodigiorum fingere hominibus placuerit, quicquid fabularum effutire, fidem nostram habebit obstrictam. Ergo vt locum habeat hæc Christi sententia, in primis probandum est ex verbo Dei id de quo ambigitur. Verbum quidem pro sua transsubstantiatione afferunt, sed quod probè expositum nihil eorum delirio suffragatur.

Hebr. 11. 1. 2. Cor. 5. 7. Matt. 13. 16. Galat. 3. 1.

30 *Multa quidem etiam alia signa fecit Iesus coram discipulis suis, quæ non sunt scripta in libro hoc.*

31 *Hæc autē scripta sunt vt credatis quòd Iesus est Christus Filius Dei: & vt credentes vitam habeatis in nomine ipsius.*

30 *Multa quidem*) Nisi addita fuisset ista occupatio, putassent lectores nullum ex miraculis quæ Christus edidit, à Iohanne fuisse omissum, séque hîc plenam habere & integram omnium historiam. Primùm ergo testatur Iohannes quædam tantùm ex multis se scripsisse: non quòd alia memoratu indigna fuerint: sed quia hæc ad fidem ædificandam satis erant. Neque tamen inde sequitur frustra fuisse edita: quia illi seculo proderant. Deinde etiamsi hodie nobis ignotæ sint eorum species, pro nihilo tamen minimè ducendum est quòd tenemus ingenti miraculorum copia obsignatum fuisse Euangelium.

31 *Hæc autem scripta sunt.*) His verbis significat, scriptis se mandasse quod nobis satisfacere deberet: quia abundè sufficiat ad fidei nostrę confirmationem. Vanæ enim hominum curiositati occurrere voluit, quæ inexplebilis est, & nimis licenter sibi indulget. Porrò Iohannem non latebat quid alij etiam Euangelistæ scripsissent, Quum autem nihil minus illi fuisset propositum quam abolere eorum scripta, proculdubio eorum narrationem à sua non separat. Videtur tamen absurdum esse fidem in miraculis fundari, quam Dei promissionibus & verbo penitus addictam esse oportet. Respondeo, non alium hîc vsum dari miraculis quàm vt fidei adminicula sint ac fulturæ. Valent enim ad præparandas hominum mentes, quo plus reuerentiæ deferant verbo Dei. Scimus enim quàm frigida sit & tarda nostra attentio, nisi aliunde stimulemur. Deinde non parum authoritatis accedit receptæ iam doctrinæ, quum eius fulciendæ causa potentem manum suam è cælo exerit: quemadmodum dicit Marcus docuisse Apostolos, Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis. Ergo quanuis propriè fides in verbum Dei recumbat, & ad verbum respiciat, tanquam ad vnicum suum scopum: non tamen vana est accessio ex miraculis, modò ipsa quoque ad verbum referantur, eóque fidem dirigant. Cur miracula vocentur signa, alibi diximus: nempe quòd illis Dominus ad considerandam suam virtutem excitat, dum aliquid nouum & insolitum ostendit. *Quòd Iesus est Christus.* Christum intelligit qualis in Lege & Prophetis fuerat promissus, nempe Mediator Dei & hominum, summus Patris legatus, vnicus mundi instaurator, & author perfectæ fœlicitatis. Neque enim nudum & inanem titulum arripuit Iohannes quo Filium Dei ornaret: sed complexus est sub Christi nomine quæcunque illi officia Prophetæ assignant. Ideo considerandus est nobis qualis illic describitur. Quo melius patet quod nuper dictum fuit, Fidem in miraculis non hærere, sed rectà deduci ad Verbum. Perinde est enim ac si dixisset Iohannes, miraculis comprobatum esse quod olim Prophetæ verbo docuerant. Et sanè videmus Euangelistas ipsos non simpliciter insistere recitandis miraculis, sed magis in doctrina occupari: quia per se miracula nihil nisi confusam admirationem parerent. Quare sensus verborum est, scripta hæc esse vt credamus, quatenus signis adiuuari potest fides. Addit, *Filius Dei*: quia ex communi hominum ordine nemo repertus fuisset ad res tantas peragendas idoneus, nempe ad Patrem nobis

Marc. 16. 20

nobis placandum, ad expianda mundi peccata, ad mortem abolendam, ad diruendum Satanæ regnum, ad veram iustitiam & salutem nobis afferendam. Cæterùm quum *Filij* nomen vnicè in Christum competat, sequitur non adoptione esse Filium, sed natura. quare in hoc nomine continetur æterna Christi diuinitas. Et certè qui Christum in tam luculentis documentis quæ in Euangelio extant, Deum non agnoscit, quia cæcutit in plena luce, ne solis quidem ac terræ intuitu dignus est. *Vt credentes vitam habeatis.* Hic quoque fidei effectus additus est ad cohibendam hominum cupiditatem, ne plura scire appetant quàm quæ sufficiunt ad vitam obtinendam. Quænam enim ista esset improbitas, non contentum esse æterna salute, ac velle transilire regni cælestis metas? Cæterùm hîc præcipuum doctrinæ suæ caput repetit Iohannes, Fide nos vitam æternam consequi: quia extra Christum mortui, sola eius gratia in vitam restituimur. Qua de re satis multa diximus suprà capite tertio & quinto. Quòd *Christi nomen* potius dixit quàm *Christum*, huius loquutionis ratio exposita fuit primo capite, b.12. eò se referat lector, si videbitur, ne sæpius eadem iterando molestus sim.

CAPVT XXI.

1 *Postea manifestauit se iterum Iesus discipulis ad mare* Tiberiadis. *manifestauit autem sic,*
2 *Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael, qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, & alij ex discipulis eius duo.*
3 *Dicit eis Simon Petrus, Vado piscatum. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Exierunt & ascenderunt in nauem statim, & illa nocte nihil ceperunt.*
4 *Mane autem iam facto stetit Iesus in littore: non tamen cognouerunt discipuli quòd Iesus esset.*
5 *Dicit eis Iesus, Pueri, num quid obsonij habetis? Responderunt ei, Non.*
6 *At ille dixit eis, Mittite in dextram nauigij partem rete, & inuenietis. Miserunt ergo, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piscium.*
7 *Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset, tunica succinxit se (erat enim nudus) & misit se in mare.*
8 *Alij autem discipuli nauigiolo venerunt (non enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete piscium.*
9 *Vt ergo descenderunt in terram, viderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panem.*
10 *Dicit eis Iesus, Afferte de piscibus quos prendidistis nunc.*
11 *Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus centum quinquaginta tribus. & quum tot essent, non est scissum rete.*
12 *Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Et nemo discipulorum audebat interrogare eum, Tu quis es? quum scirent quòd Dominus esset.*
13 *Venit itaque Iesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.*
14 *Hac iam tertia vice manifestatus est Iesus discipulis suis, postquam resurrexerat à mortuis.*

1 *Postea manifestauit.*) Incumbit adhuc Euangelista in Christi resurrectionem probandam, ac narrat septem eum discipulis apparuisse: inter quos Thomam numerat; non tam honoris causa quàm quòd eius testimonio citius credendum est, quo magis obstinata fuit eius incredulitas. Est autem satis prolixus Euangelista: quia circunstantias omnes diligenter colligit quæ ad certitudinē historiæ faciunt. Lacum Tiberiadis more Hebraico mare vocari alibi diximus.

3 *Vado piscatum.*) Quod operam piscationi dabat Petrus, non debet videri alienum eius officio. Flatu ordinatus fuerat Apostolus, vt nuper visum est: sed tantisper cessabat dum indueretur noua virtute. Nondum enim ad exercendum docendi munus prodire iussus fuerat: sed tantùm admonitus de futura vocatione, vt ipse & reliqui intelligerent non frustra se ab initio fuisse electos. Interea agunt quod solebant, & quod priuatos homines decebat. Paulus quidem in medio prædicationis cursu victum manibus quærebat: sed diuersa fuit illa ratio. sic enim partiebatur tempus ne labores manuarij eum à docendo abstraherēt: Petrus autem & eius comites, quia ab omni publica functione otium est, liberè se totos piscationi impendunt. *Illa nocte nihil ceperunt.* Tota nocte passus est Deus frustra eos satagere, ad illustrandam miraculi fidem. Nam si quid cepissent, non ita clarè in continuo successu innotuisset Christi virtus: sed dum tota nocte frustrati, subitò ingenti captura potiuntur, iusta illis datur occasio agnoscendæ Domini gratiæ. Eodem etiam modo fideles sæpe exercet Deus, quo suam illis benedictionem commendet. Si prosperè semper succederet quoties labori manum admouemus, nemo ferè Dei benedictioni acceptum ferret quod haberet operæ suæ pretium: iactarent omnes suam industriam, & manus suas oscularentur: sed vbi interdum nullo profectu se fatigant ac macerant, si quis postea melior fructus contingit, coguntur aliquid extraordinarium agnoscere. Ita fit vt laudem prosperi successus Dei gratiæ tribuere incipiant.

6 *Mitte in dextram partem.*) Non imperat Christus pro iure ac potestate Magistri ac Domini: sed consulit vt vnus quispiam è populo.

Cap. XXI. Discipuli autem consilij inopes, homini quáuis ignoto facilè obtemperant. si ante primũ iactum tale aliquid audissent, non fuissent tam prompti ad parendum. Quod ideo moneo, nequis miretur ita fuisse morigeros, quum iam longa & irrita fatigatione essent domiti. Quanquam non vulgare hoc fuit tolerantiæ documentum, quòd laborem, in quo se infœliciter exercuerant tota nocte, post exortam diei lucem continuant. Et certè vt Dei benedictioni locus detur, constanter expectanda est. nihil enim magis præposterum quàm manum statim ab opera retrahere, nisi fructuosa appareat. Seriò laborasse discipulos testis Petri nuditas. Atqui non detrectant periculum facere noui iactus, nequam occasionem negligant. Quòd tamen obsequuntur Christi præcepto, fidei adscribi non potest. audiunt enim tanquam ignotum hominem. Nunc si nobis molesta est nostra vocatio, quia videtur esse sterilis labor quem suscipimus: vbi tamen nos Dominus ad pergendi constantiam hortatur, colligere animos decet: non deerit tandem fœlix euentus, sed opportuno tempore.

7 *Dicit ergo discipulus ille.*) Suo exemplo docet Euangelista, quoties nobis præter spem bene succedit, tollendas esse ad Deum mentes. quia venire protinus in mentem debet, ex eius fluxisse gratia beneficium hoc, qui bonorum omnium author est. Pia ista Diuinæ gratiæ agnitio, quæ Iohannis animo insidebat, eum ad Christi quoque notitiam deduxit. neque enim Christum oculis cognoscit: sed quia persuasus est Diuinitus oblatam esse piscium copiam, colligit Christum esse à quo directæ fuerant ipsorum manus. Sed quemadmodum in Iohanne prior est fides, ita mox Petrus eum ardore superat, quando posthabita ratione periculi, in lacum se proiicit, sequũtur alij nauigio. Perueniunt quidem omnes tandem ad Christum: sed Petrum singularis ardor præ aliis rapit. Cæterùm ambulandóne an natando traiecerit ad ripam, dubium est. Hoc tenere sufficiat, quòd relicto nauigio iter arripuerit, nõ fuisse præcipitem temeritatis impetum: sed pro zeli sui mensura ante alios progressum esse. *Non valebant illud trahere.*) Primum in tam copiosa piscium captura Christus suæ virtutis specimen edidit: alterum verò, dum occulta sua virtute integrum rete seruauit, quod alias scindi ac disrũpi necesse erat. Iam accedunt aliæ circunstantiæ, quòd carbones in ripa accensos reperiunt discipuli, quòd adsunt pisces, quòd expositus est illic etiã panis. Quantũ ad piscium numerum, spectat, non est sublime aliquod in eo quærendũ mysterium. Argutè Augustinus ex repetitis numeris Legem inde & Euangeliũ conflat: verùm siquis propius expẽdat, reperiet puerilem esse lusum.

10 *Afferte de piscibus.*) Tametsi momento impletum fuerat rete citra magnum eorum laborem, capturam tamen illis Christus assignat. Sic panem vocamus nostrum, quem petentes nobis dari, fatemur ex Dei benedictione prouenire.

12 *Nemo discipulorum audebat.*) Quæri potest quid illis obstiterit, pudórne ex reuerentia, an aliud quippiam. Atqui si videbat Christus eos ambigere, debuit (vt sæpe aliàs) occurrere eorum dubitationi. Respondeo, non aliam fuisse pudoris causam nisi quia satis constabat esse Christũ. sciscitari enim solemus de rebus dubiis & obscuris. Significat ergo Euangelista non interrogasse discipulos Christum, quòd veriti fuerint illi iniuriam facere: adeò se clarè conspicuis signis patefecerat.

14 *Hac iam tertia vice.*) Numerus ternarius ad temporis distantiam refertur. Plus septies apparuerat Christus: sed quicquid vno die gestum fuerat, sub manifestatione vna complectitur. Significat ergo per interualla visum esse Christum discipulis, vt fidem suæ resurrectionis faceret.

15 ***Quum ergo pransi essent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon Iohannis, diligis me plus quàm hi? Dicit ei, etiam Domine. tu scis quòd amem te. Dicit ei, Pasce agnos meos.***

16 ***Dicit ei rursus secundò, Simon Iohannis, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu scis quòd amem te. Dicit ei, Pasce oues meas.***

17 ***Dicit ei tertiò, Simon Iohannis, amas me? Indoluit Petrus quòd dixisset sibi tertiò, Amas me? dixitque ei, Domine, tu omnia nosti: tu scis quòd amem te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.***

18 ***Amen amen dico tibi, quum esses iunior, cingebas te, & ambulabas quò volebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò non vis.***

19 ***Hoc autem dixit, significans qua morte glorificaturus esset Deum: Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.*** 2. Pet. 1. 14.

15 *Quum ergo pransi essent.*) Iam narrat Euangelista quomodo Petrus in eum honoris gradũ vnde exciderat, restitutus fuerit. Perfida certè illa Christi abnegatio, de qua audiuimus, illum Apostolatu indignum reddiderat. Quomodo enim esset idoneus fidei magister, qui turpiter ab ea defecerat? Creatus fuerat Apostolus, nempe cum Iuda. Ex quo autem loci sui desertor fuerat, simul etiam priuatus erat honore Apostolatus. Ergo nunc illi tam libertas docendi quàm authoritas restituitur, quarum vtramque amiserat sua culpa. Ac nequid illi obstaret defectionis infamia, eius memoriam abstergit Christus ac delet. Talis in integrum restitutio & Petro & eius auditoribus necessaria fuit: illi quidem, quo magis strenuè munus suum obiret, vocationis iterum sibi iniunctæ certus: his verò, ne macula in homine hærens, occasio esset spernendi Euangelij. Hodie quoque nostra plurimum interest Petrum ad nos prodire tanquam nouum hominem cuius abolitum sit dedecus quod obstare posset eius dignitati. *Simon Iohannis, amas me?* His verbis significat Christus neminem posse fideliter seruire Ecclesiæ, & operam impendere gregi pascẽdo, nisi altius respiciat quàm ad homines. Principiò munus pascẽdi per se laboriosũ est ac molestum: quando scilicet nihil difficilius est quàm homines continere sub Dei iugo: quorum multi

infirmi sunt, alij leues & proterui, alij tardi & segnes, alij duri & parum dociles. Iam Satan quascunque potest offensiones ingerit quibus frangat boni pastoris animum vel debilitet. Huc accedit multorum ingratitudo & aliæ tædij caussæ. Nunquam ergo in hoc officio constanter perget, nisi in cuius corde sic regnabit amor Christi, vt sui oblitus, totúmque se illi addicens, impedimenta omnia superet. Ita se affectum fuisse de-
2.Cor.5.14 clarat Paulus quum dicit, Charitas Christi constringit nos, hoc reputãtes quod si vnus mortuus est pro omnibus, omnes simul cõuenit esse mortuos. Quanuis enim amorem intelligat quo nos complexus est Christus, & cuius morte sua specimen præbuit, adiungit tamen mutuum affectum
1.Cor.16.22. qui ex tanti beneficij sensu nascitur. Rursum verò alibi improbos & falsos doctores qui Ecclesiam turbant, hac nota insignit, quòd non diligãt Dominum Iesum. Meminerint ergo qui ad regendam Ecclesiam vocantur, si munus suum ritè probéque exequi cupiunt, initium sibi esse faciẽdum à Christi amore. Interim luculentè testatur Christus quanti faciat salutem nostram, dum ita singulariter pastoribus eam commendat: atque hoc sibi documentum fore asserit quantopere ab illis ametur, si eam solicitè curent. Nihil certè efficacius potuit dici ad animandos Euangelij ministros, quàm dum audiunt nullum Christo gratius officium esse quàm quod pascendo eius gregi impenditur. Piis autem omnibus non vulgaris inde haurienda est consolatio, dum se Filio Dei tam charos esse ac pretiosos audiunt vt eos quasi in locum suum subroget. Sed eadem doctrina non parum terroris incutere debet falsis doctoribus qui Ecclesiæ regimen peruertunt: quia non leues Christo pœnas daturi sunt, qui se ab illis violari pronuntiat. *Pasce agnos.* Verbum Pascendi Scriptura metaphoricè ad quoduis regimen accommodat. hic autem quia de spirituali Ecclesiæ gubernatione agitur, operæpretium est notare quibus partibus constet officium Pastoris. Neque enim hîc nobis otiosa aliqua pingitur dignitas: nec Christus homini mortali imperium aliquod defert quod confusè exerceat pro sua libidine. Vidimus autem suprà capite 10. Christum propriè vnicum esse Ecclesiæ pastorẽ. vidimus etiam cur nomen hoc sibi sumat: nempe quia salutis doctrina regat oues suas, adeóque pascat, quia ille demum verus est animæ cibus. Iam verò quia hominum opera vtitur ad prædicandam doctrinam, nomen quoque suum ad eos transfert, vel saltem cum illis communicat. Legitimi ergo demum pastores coram Deo censentur qui sub Christo capite Ecclesiæ præsunt per verbi ministerium: vnde colligere promptum est quid oneris imponat Christus Petro, & qua lege eum gregi suo præficiat. Quo satis dilucidè refellitur Romanensium improbitas, qui locum hunc detorquent ad stabiliendam Papatus sui tyrannidem. Petro, inquiunt, præ aliis dictum est, Pasce oues meas. Cur illi potius dictum sit quàm reliquis iam antè exposuimus, nempe vt purus omni sinistra nota, liber esset ad prædicandum Euangelium: & ideo ter eum Pastorem constituit Christus, vt tres abnegationes, quibus sibi Petrus æternum probrum contraxerat, abolitæ eius Apostolatum non impediant: quemadmodum prudenter obseruant Chrysostomus, Augustinus & Cyrillus, & plerique alij. Cæterùm nihil Petro datum est his verbis quod non omnibus Euangelij ministris perinde sit commune. Frustra ergo Papistæ ideo contendunt esse primarium quia specialiter vnus vocetur. Atque, vt demus fuisse priuatim illi aliquid honoris delatum, vnde quæso euincent locatum fuisse in primatu? Fuerit sanè præcipuus inter Apostolos, an inde protinus sequetur fuisse vniuersalem totius orbis Episcopum? Adde quòd quicquid accepit Petrus, nihilo ad Papam magis pertinet quàm ad Mahometum. Quo enim iure pro hærede Petri se venditat? Deinde quis illi sanus concedet, hîc ius aliquod hæreditarium à Christo positum esse? successor tamen vult haberi. vtinam quidem esset. Nemo nostrûm illi repugnat quin & diligat Christum, & curam suscipiat pascendi eius gregis. sed neglecto Christi amore, & reiecto pascendi officio, successionem iactare nimis absurdum est, nec minus stultum. Quemadmodum autem Christus docendi prouinciam Petro mandans, solium idolo vel animarum carnifici erigere noluit, ex quo Ecclesiã miserè opprimeret: ita breuiter admonuit quale probet Ecclesiæ suæ regimen. Sic larua detrahitur cornutis omnibus Episcopis, qui sola theatrica pompa & inani titulo contenti, ius Episcopale sibi arrogant.

16 *Pasce oues meas.*) Non omnes promiscuè Christus pascendos tam Petro quàm aliis committit, sed tantùm agnos suos vel oues. Alibi autem definit quosnam reputet in suo grege. Oues, inquit, meæ vocem meam audiunt, & sequuntur me. vocem alieni non audiunt. Danda quidem est opera probis doctoribus vt omnes colligant ad Christum, &c. quia discernere nequeunt inter oues ac feras bestias, tentandum est modis omnibus an mansuefacere possint qui lupis similes sunt magis quàm ouibus. Sed postquam omnia conati fuerint, nonnisi electis ouibus proderit labor. Inde enim docilitas & fides, quòd Pater cælestis Filio tradit in obsequium quos ante conditum mundum elegit. Cæterùm admonet hic locus, nullos posse in salutem, Euangelij doctrina pasci, nisi mansuetos ac dociles. neque enim frustra Christus discipulos suos agnis & ouibus comparat. Sed simul notandum est, Dei Spiritu cicurari qui natura vrsi aut leones erant. Suprà, 10. 8. & 27.

17 *Indoluit Petrus.*) Proculdubio non sensit Petrus quorsum tenderet Christus idem toties rogando. Putat igitur obliquè se insimulari, quasi non responderit ex animo. Sed iam ostendimus non fuisse superuacuam repetitionem. Deinde nondum satis expertus erat Petrus quàm penitus oporteat Christi amorem eorum animis infixum esse quibus vincendæ sunt innumeræ difficultates. postea longo vsu didicit non frustra tale examen esse habitum. Porrò in eius persona docentur qui subituri sunt regendæ Ecclesiæ curam non leuiter tantùm se excutere, sed attinet examinare quo zelo prędititi sint, ne in medio cursu resiliant aut deficiant. Docemur etiam omnes, placidè & ęquis animis ferendum esse siquando nos Dominus rigidius examinet: quia iustas habet eius rei caussas, quę nobis plerunque sunt ignotę.

18 *Amen amen dico tibi.*) Postquam hortatus est Christus Petrũ ad pascendas oues, eundem quoque armat ad obeundam quę instabat militiam. Ita non modò exigit ab eo fidem ac diligentiam, sed inuictum animum in periculis & constantiam

Cap. XXI.

in toleranda cruce: deinde ad mortem obeundam, vbi opus fuerit, paratum esse iubet. Etsi autem non æqualis est pastorum omnium conditio, conuenit tamen admonitio hæc omnibus aliqua ex parte. Parcit Dominus multis, & ab eorum sanguine abstinet, hoc vno contentus quòd dum viuunt, bona fide se totos illi consecrant. Sed quia nouas subinde pugnas & multiplices mouet Satan, necesse est ad mortem paratos esse qui cunque pascendi munus suscipiunt: vt certè illis negotium est non solùm cum ouibus, sed etiam cum lupis. Quod ad Petrum spectat, voluit eum Christus, de exitu suo præmonitum, vt assiduè meditaretur sanciendam esse demum proprio sanguine doctrinam cuius erat minister. Quanquam videtur Christus in his verbis non eius tantùm habuisse respectum, sed martyris elogio apud alios ornasse, acsi dixisset fore longè alium athletam quàm se præstiterat. *Quum esses iunior.* Videtur senectus quieti & otio esse destinata: quare vacatio senibus dari solet ab oneribus publicis, & milites fiunt emeriti. Poterat ergo Petrus sibi in illa ætate promittere tranquillum vitę statum: contrà pronuntiat Christus inuersum iri naturæ ordinem, vt qui suo arbitrio iuuenis vixerat, senex alieno regatur, & quidem violentum imperium ferat. Cæterum in Petro insigne habemus communis nostræ sortis speculum. Multis commoda est ac iucunda vitæ ratio antequam à Christo vocentur: simulac nomen illi dederunt, ac recepti sunt in discipulos, vel saltem aliquanto pòst tempore, trahuntur ad graues pugnas, ad tumultuosam vitam, ad ingentia pericula, interdum ad ipsam quoque mortem. Hæc conditio tametsi dura est, non tamen ægrè ferenda. Interea sic temperat Dominus crucem qua vult seruos suos experiri, vt illis tantisper indulgeat dum maturuerit eorum virtus. neque enim ignota est illi eorum infirmitas vltra cuius modum eos non vrget. Sic Petro ignouit quandiu tenerum adhuc atque imbellem esse ipsum videbat. Discamus ergo nos illi ad extremum vsque spiritum offerre, modò robur suppeditet. Qua in re fœda multorum ingratitudo apparet. Nam quo mitius nobiscum agit Dominus, eo magis assuescimus ad perpetuam mollitiem. Ita vix centesimus quisque reperitur qui non obstrepat, si post longam indulgentiam durius tractetur. Atqui potius reputanda erat Dei humanitas, quòd nobis ad tempus parcit. Ita dicit Christus se, quandiu in terris versatus est, discipulos suos hilariter habuisse, acsi nuptiis interessent, quos postea manebant ieiunia & lachrymæ. *Alius te cinget.* Multi genus mortis notari putant, quod extẽsis brachiis suspensus fuerit: verùm ego simpliciter cingendi verbo comprehendi interpretor externas omnes actiones quibus se & vitam suam homo componit. *Cingebas te.* hoc est, induebas prout libitum erat: posthac autem tolletur hæc formandi habitus libertas. Porrò quo supplicij genere affectus fuerit Petrus, nescire præstat, quàm dubiis fabulis habere fidem. *Ducet quò non vis.* Sensus est, Petrum non suo fato, sed vi & gladio mo- *Matth. 9.*

riturum. Sed videtur absurdum quòd Christus mortem eius voluntariam fore negat. nam vt nulla constantia, sic nulla martyrij laus vbi quis ad mortem inuitus rapitur. Verùm hoc ad dissidium carnis & spiritus, quod sentiunt in se fideles, referri debet. nunquam enim tam libero solutóque affectu obsequimur Deo, quin mundus & caro velut funiculis quibusdam in contrarium nos retrahant. Vnde illa Pauli querimonia, Non quod volo bonum, hoc facio, &c. Præterea notandum est, naturaliter omnibus insitum esse mortis horrorem: quia naturæ repugnat velle dissolui. Itaque Christus, etsi toto corde compositus erat ad parendum Deo, mortem tamen deprecatur. Adde quod Petro formidabiles erant cruciatus ex hominum sæuitia. quare nihil mirum si mortem aliquatenus refugerit. Sed in eo clariùs probabit quam Deo obedientiam præstabat, quòd mortem, quam per se libenter fugisset, sponte tamen obiit: quia sciebat ita placere Deo. neque enim vlla fuisset patientiæ absque animi passione. Atque hæc cognitu valde vtilis est doctrina. nam & nos ad preces solicitat: quia nunquam absque singulari Dei auxilio vincere possemus mortis timorem: ideóque nihil restat nisi vt suppliciter nos offeramus illi regendos. Deinde valet ad subleuandas mentes nostras, ne prorsus concidant si quando trepidare in persequutionibus contigerit. Qui martyres nullo fuisse tactos metu fingunt, desperationis materiam sumunt ex proprio metu. Atqui non est quòd à sequendo illorum exemplo nos deterreat nostra infirmitas, cui similem experti sunt, vt non possent nisi secum pugnando, de hostibus veritatis triumphum agere. *Rom.*

19 *Significans qua morte.*) Magnum habet pondus hæc periphrasis. Etsi enim scopum hunc piis omnibus propositum esse decet vt Deum tam vita quàm morte sua glorificent, voluit tamen Iohannes peculiari elogio ornare eorum mortem qui sanguine suo Euangeliũ Christi obsignãt noménque illustrant: sicuti Paulus docet, Philipp. 1.c.19. Iam verò nostrum est quem mors Petri fructum protulit colligere. nam ignauiæ nostræ culpa est nisi inde confirmatur fides nostra, & eodem etiam tendimus, vt per nos illustretur Dei gloria. Hunc finem si cõsiderassent Papistę in morte martyrum, nunquam illis sacrilegum illud & detestabile commentum venisset in mentem, valere ad iram Dei placandam, pretiúmque pro peccatis soluendum.

Et quum hoc dixisset.) Hîc exponit Christus quorsum illa violentæ mortis prædictio spectaret, nempe vt se Petrus ad tolerantiam compararet. Quando, inquit, mors tibi subeunda est meo exemplo, sequere ducem tuum. Cæterùm quo libentius Deo ad crucem vocanti Petrus obtemperet, ducem se Christus proponit. Neque enim generalis est exhortatio qua eum ad sui imitationem inuitet, sed tantùm agit de specie mortis. Hoc autem vnum quicquid acerbitatis in morte est non parum mitigat, dum se ante oculos nostros offert Filius Dei cum beata sua resurrectione, quę triumphus est noster contra mortẽ.

20 *Conuersus autem Petrus videt discipulum quem diligebat Iesus, sequentem: qui & recubuit in Cœna super pectus eius, & dixit, Domine quis est ille qui tradit te?*

21 *Hunc ergo quum vidisset Petrus, dixit Iesu, Domine, hic autem quid?* *Suprà, 13. 23.*

22 *Dicit ei Iesus, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.*

23 *Exijt ergo sermo inter fratres quòd discipulus ille non moreretur: & non dixerat ei Iesus quòd*

quòd non moreretur: sed, Si volo eum manere donec veniam, quid ad te?

24 *Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc: & scimus quòd verum est testimonium eius.*

25 *Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur singulatim, ne ipsum quidem mundum capturum arbitror eos qui scriberentur libros.*

20 *Conuersus Petrus.*) Habemus in Petro nostræ non modo superuacuæ, sed etiam noxiæ curiositatis exemplum, quòd aliorum intuitu ab officio nostro abstrahimur. Est enim nobis ferè innatum, vt alienæ potius quàm vitæ nostræ rationem exigendo, vana inde captemus effugia. Hoc enim excusationis colore vltrò nos decipimus, quòd non sint alij meliores: quasi verò nos eorum ignauia absoluat. Vix autem centesimus quisque reputat quid valeat illud Pauli, Vnusquisque onus suũ portabit. Quare in vnius hominis persona communis est omnium reprehensio, qui huc & illuc circunspiciunt qualiter se gerant homines: quid autem sibi à Deo iniunctum sit negligunt. In eo præsertim nimis crassè hallucinantur, dum securè prætereunt quid postulet priuata cuiusque & singularis vocatio. Ex decem vnum Deus eliget, quem vel grauissimis ærumnis vel immensis laboribus exerceat: alios nouem quietos sinet, vel saltem leuiter tantùm exercebit. Deinde non eodem omnes modo tractat, sed de singulis prout visum est, experimentum capit. Quum ergo variæ sint Christianæ militiæ species, suum quisque ordinem tenere discat: nec tanquam otiosi de hoc vel illo quæramus, dum singulos nostrûm cælestis dux compellat: cuius imperio sic intentos nos esse decet vt alia omnia obliuiscamur. *Quem diligebat Iesus.* Ideo inserta hæc periphrasis fuit vt sciamus qua de caussa compulsus fuit Petrus ad mouendam quæstionem quæ hîc refertur. absurdum enim putabat, solum se vocari, omisso Iohanne, quem semper tantopere Christus dilexerat. Itaque prætextu non carebat ista Petri interrogatio, cur nulla fieret Iohannis mentio: acsi mutatus esset erga eum Christi animus. Eius tamen curiositati ansam Christus præcidit, respondens eius non referre quid alij acturi sint, dum obtemperandum est Dei vocationi.

Galat.6.5

22 *Si eum volo manere.*) Quòd vulgò truncata fuit hæc sententia, & prius membrum affirmatiuè legerunt, Sic eum volo manere donec veniam: librariorum inscitia factum est, non interpretis errore. Neque enim in Græca dictione falli potuit: sed apud Latinos facilè potuit obrepere vna litera, quæ totum sensum inuerteret. Tota igitur oratio interrogatiua est, ac legi debet vno contextu. voluit enim Christus manum iniicere discipulo, vt eum intra vocationis suæ metas contineret. Nihil tua refert, inquit, nec te sciscitari decet quid de collega tuo agatur: hoc meo arbitrio permitte: solùm de te cogita, & te ad sequendum accinge quò vocaris. Non quòd superuacua sit omnis cura de fratribus: sed modum habere debet, vt cura sit, non curiositas quæ nos impediat. Respiciat igitur quisque ad suos proximos, si quo modo valeat ipsos secum ad Christum trahere, non autem vt se illorum offendiculis remoretur.

23 *Exiit sermo.*) Narrat Euangelista, ex Christi verbis perperam acceptis manasse inter discipulos errorem quòd nunquam moriturus esset Iohannes. Porrò eos intelligit qui sermoni interfuerant, hoc est Apostolos: non quòd ad eos solos pertineat nomen fraternum, sed quòd fuerint quasi sanctæ vnitatis primitiæ. Potest etiam fieri vt præter vndecim, notentur etiam alij qui tunc cum illis agebant. ac *Exeundi* verbo significat sparsum vltrò citróque fuisse hunc errorem: quem tamen probabile est non fuisse diuturnum, sed tandiu inter eos obtinuisse donec Spiritu illustrati rectius & purius de Christi regno, abolitis crassis figmentis, sentirent. Cæterùm quod de Apostolis narrat Iohannes, quotidie accidit: nec mirum. nam si domestici & interiores Christi discipuli ita delusi fuerunt, quanto procliuior erit eorum lapsus qui non tam familiariter edocti sunt in Christi schola? Sed notemus simul vnde proueniat hoc vitium. Vtiliter nos docet Christus in ædificationem, & quidem perspicuè: sed nos luci tenebras inferimus prauis nostris commentis quæ ex proprio sensu accersimus. Nihil certi de Iohanne pronunciare voluerat Christus, sed tantùm sibi asserere plenam in eum vitæ & mortis potestatem. ita simplex ac vtilis per se erat doctrina: sed plus sibi fabricant ac imaginantur discipuli quàm dictum fuerat. Quare vt tuti simus ab eodem periculo, sobriè sapere discamus. Sed ea est humani ingenij lasciuia, vt toto impetu in vanitatem ruat. Quo factum est vt hic quoque error, à quo disertè Euangelista cauendum monuerat, nihilominus in mundo grassatus sit. Nam fabulati sunt, quum sibi effodi sepulchrum iussisset, atque illuc descendisset, vacuum postridie repertum esse. Quare videmus nullum fore errandi finem nisi simpliciter amplexi quod à Domino traditum est, aliena omnia commenta repudiemus.

24 *Hic est discipulus ille.*) Quia hactenus sui mentionem sub tertia persona fecerat Iohannes, nunc exprimit se illum esse: quo scilicet plus ponderis habeat testis oculatus, & cui penitus comperta fuerunt omnia de quibus sermonem facit. At verò, nequis eius sermonem suspectum habeat, acsi ad gratiam esset compositus, propterea quòd à Christo diligebatur, hanc obiectionem anticipat, plura à se præterita fuisse dicens quàm scripta, nec de quibusuis Christi actionibus loquitur, sed quæ ad publicum eius munus spectabant. Nec videri debet absurda hyperbole, quum ferantur quæ passim in profanis scriptoribus occurrunt. Non tantùm numerus operum Christi considerandus est, sed pondus quoque & magnitudinem expendere conuenit. Diuina illic Christi maiestas, quæ sua infinitate non modò sensus hominum, sed cælum & terram, vt ita loquar, exhaurit, suum illic fulgorem mirabiliter proferebat. In eum si Euangelista oculos coniiciens, attonitus exclamat, iustam narrationem ne à toto quidem mundo capi posse, quis miretur? Deinde minimè reprehendendus est si trita receptáque figura ad commendandam operum Christi excellentiam vtitur. Scimus enim vt se ad communem loquendi modum ac-

Cap. XXI. commodet Deus ruditatis nostræ caussa, imò interdum quodammodo balbutiat. Interea tenendum memoria est quod prius habuimus, quam Euangelistæ summam literis complexi sunt, tum ad instituendam fidem, tum ad salutem conferendam sufficere. Satis ergo supérque sapiet quisquis ritè sub iis magistris profecerit. Et certè quum Diuinitus nobis ordinati fuerint testes, sicuti fideliter defuncti sunt suis partibus, ita nostrum est vicissim ab eorum testimonio totos pendere, nec plus appetere quàm ab illis proditum est: præsertim quum eorum calami certa Dei prouidentia gubernati fuerint, ne immodica rerum congerie nos onerarent, & tamen delectu habito traderent quantum expedire nouerat qui solus sapiens est & fons vnicus sapientiæ Deus: cui laus & gloria in perpetuum. Amen.

FINIS.

IOANNIS CALVINI

COMMENTARII INTEGRI

In Acta Apostolorum,

Ab ipso authore recogniti, & magna accessione locupletati.

HORVM COMMENTARIORVM VTILItatem commonstrabunt duo Indices ad calcem operis adiecti: Prior rerum & verborum: Posterior locorum vtriusque Testamenti, quos author apposité ad sensum suæ interpretationis accommodat.

Anchora sacra mari iactatos vnica Christus

Fundat, & est omni tempore sola salus.

GENEVÆ,

EXCVDEBAT JOANNES VIGNON.

M. DCIX.

ILLVSTRISS. PRINCIPI D. NICOLAO RADZIVVIL, DVCI INOLIKA, PALATINO Vilenſi, Magni Ducatus Lithuaniæ ſupremo Marſalco & Archicancellario, &c. D. apprimè obſeruando, Ioannes Caluinus.

VOD Regum nomina, quibus hos commentarios dicaueram, induxi: ne in crimen leuitatis apud quoſdam imperitos mutatio incurrat, breuiter reddenda mihi ratio eſt. Nam quum & patris mortui memoria venerationem quam meretur apud me retineat, & filium qua decet obſeruantia colam: eorum tamen nomina in hac ſecunda editione expungere me coëgit quorundam importunitas, qui dum veſano in me odio perciti metuunt ne quid meis ſcriptis gratiæ conciliet Regum maieſtas, illis vehementer diſplicuiſſe iactant, nomen ſuum doctrinæ de Sacramentis quam improbant fuiſſe admixtum. Id verum ſit, nec ne, in medio relinquo. neque verò mea intereſt: quando neque priuatum lucrum, neque fauorem mihi captaui. Sed quia indecorum ac turpe mihi eſſet, ſcripta quæ ſatis multos reperiunt voluntarios Lectores, inuitis obtrudere, palàm nunc facere operæpretium fuit, nihil vnquam minùs mihi fuiſſe in animo: ſed plus ſperaſſe humanitatis quàm expertus ſum. In eo certè nihil eſſe offenſionis poteſt, ſi ab eorum, qui mea officia faſtidiunt, contemptu me ſubducens, ſuis quas appetunt, & quibus ſe oblectant delitiis, frui patior. Te verò Illuſtriſ. Princeps, non abs re delegi, quem duobus ſubrogarem: quia & te digniſſimum exiſtimo, cuius nomen in ſpirituali templi Chriſti ædificio appareat: neque metuo quin eadem beneuolentia quam erga me humaniſſimis literis declarare grauatus non es, librum quoque meum proſequaris. Sed omiſſo nunc priuatæ beneuolentiæ reſpectu, in altero immorabor. Adde quòd ſermonem cum altero prius habitum, iure optimo ad te accommodare licet. Nec verò præclaras virtutes, quibus ſumma tibi authoritas & ſingularis gratia apud ſereniſ. Poloniæ Regem parta eſt, celebrare hoc loco propoſitum

est. magis inclinat animus ad exhortationem, cuius hæc spectabit summa, vt qua alacritate initiò amplexus es puram Euangelij doctrinam, quàm strenua animi magnitudine hactenus verum Dei cultum asserere conatus es, eadem ad extremum vsque constantia hunc cursum prosequaris. Raræ quidem virtutis fuit, quum scires apud multos nihil magis esse exosum ingenua professione, liberóque studio pietatis, simul tamen ac tibi illuxit Euangelii Christi veritas, nomen dando non dubitasti illorum in te odia prouocare. Nec parum laudis merentur quæ fouendis augendísque Ecclesiæ primordiis officia impendere non desiisti: licet passim minimè plausibilis apud nonnullos proceres plurimum inuidiæ tibi hæc sedulitas conflaret. Sed quia non minus arduæ difficultates tibi restant: animum ad eas superandas, donec extremum actum compleueris, subinde colligere operæprecium est. & eò quidem attentius, quòd multi Principes, quum videant fœdè corruptum Ecclesiæ statum, remedia tamen nulla tentare audent: quia in malis ex vetusta & tranquilla possessione pellendis, quod metuunt ex nouitate periculum, eos ab officio retardat & impedit. Alii absurdum & stultum esse existimant, morbos insanabiles attingere. alii nescio qua prauitate omnem correctionem refugiunt & exhorrent. Verùm de obstaculis quæ te circunstant, apud te, cui plus satis cognita sunt, disserere superuacaneum foret. Quoscunque tamen insultus tibi ingerat Satan, & quibuscunque te pugnis ac certaminibus exerceat, nefas est in hac sacra militia, quam sub Christi vexillo professus es vnquam fatigari. Porrò quamlibet sis per te voluntarius: felicem propensi studii cursum subsidio hoc, quod tibi per manum meam Deus offert, iuuari ac prouehi, neque graue vt spero, neque inutile tibi erit. Quoties sursum ac deorsum volui res in mundo videntur, nulla stabiliendis conscientiis aptior aut solidior fultura inueniri potest, quàm vbi Christi regnum, quale nunc cernitur, ante oculos nobis ponentes, quænam ab initio ratio eius & natura, qualis status eius & conditio fuerit, reputamus. Quum de Christi regno sermo habetur, duo præcipuè spectanda nobis sunt: Euangelij doctrina, qua sibi Christus Ecclesiam colligit, & qua eandem collectam gubernat: deinde ipsa piorum societas, qui syncera Euangelii fide inter se coniuncti, verè Christi populus censentur. Viuam vtriusque effigiem in Actis Apostolorum quàm expressè depingat Lucas, præstat ex lectione

totius

totius libri cognoscere, quàm credere vel meo vel alterius cuiuspiam elogio. Nam etsi à prima vsque mundi origine semper regnauit Dei Filius: ex quo tamen in carne patefactus, Euangelium suum publicauit, tunc illustrius solito erigere cœpit tribunal, vnde nunc quoque maximè conspicuus apparet. Huc si se oculi nostri conuertant, non inani pictura (quod de Ænea suo prædicat Virgilius) sed solida earum rerum, vnde vita petenda est, notitia pascentur. Atque vt ad propositum sermonem reuertar: hic optimus est conscientijs receptus, vbi inter tumultuosas istas quibus mundus concutitur procellas, tranquillæ resideant. Hæc denique meditatio sola efficiet, ne vnquam nobis accidat quod de maiori hominum parte olim ab Ennio verè esse dictum nimis multa experimenta probant: Pelli è medio sapientiam, quoties vi res geritur. Nam si in summo & acerrimo præliorum feruore tantum apud Lacedæmonios potuit tibiarum concentus, vt ingenitã bellicoso populo ferociam leniret, impetúmque, qui vel immitibus alioqui ingenijs tunc supra modum exultat, temperaret: quantò id meliùs & efficaciùs cœlesti Spiritus sancti modulatione præstabit Christi regnum, quod non modò truculentas bestias cicurat, sed ex lupis, leonibus & vrsis agnos facit, quod lanceas in falces conuertit, & gladios in vomeres format? Quum ergo temperamenti genus tibi offeram, Princeps Illustriss. quale temporum flagitat necessitas, officium hoc Excellentiæ tuæ, quæ eius est æquitas, non ingratum fore confido, vt certè hoc confirmationis genus in primis vtile esse ac idoneum senties, in Ecclesiæ originem, qualis à Luca describitur, oculos conuertere, in qua & admirabilis sub crucis ignominia Dei virtus, & indefessa sub ingenti molestiarum onere seruorum Dei tolerantia refulget, & successus ipse mundi iudicio incredibilis vberrimum vtriusque fructum profert. Cæterùm vt reliqua omittam quæ ex Lucæ ipsius lectione petere satius est, quod propriè terrenis Principibus ac primariis Regnorum ac gentium ducibus conuenit, vnum attingam. Nempe cùm reluctante totius mundi potentia, omnibus qui tunc rerum potiebantur ad opprimendum Euangelium armatis, pauci homines obscuri, inermes & contempti, sola veritatis & Spiritus præsidio freti, in propaganda Christi fide tam strenuè laborauerint, nihil refugerint laboris vel discriminum, contra omnes pugnas steterint infracti, donec tandem victores emergerent: nihil restare

excusationis Christianis Proceribus qui dignitate aliqua excellunt, quando eos Deus ad tuendum Filii sui regnum gladio instruxit, nisi ad obeundum tam honorificum munus æquè saltem animosi sint ac constantes. Porrò quàm fidelis ac dexter fuerim interpres, prædicare non est meum. Certè fructuosus in commune, vt spero, erit labor. Tu verò, Illustriss. Princeps, mihi iterum rogandus es, atque etiam obsecrandus, vt & priuatim Christi imperio totum te addicas, quemadmodum pridem feliciter cœpisti: & tot nobilibus viris, quos & generis splendor, & virtutum præstantia commendat, in promouendo Christi regno fidelis sis ac indefessus non modò adiutor, sed etiam signifer. Singulari honoris priuilegio Deus regnum Poloniæ dignatus est, vt nobilitatis melior pars impijs superstitionibus, quæ totidem sunt cultus Dei corruptelæ & inquinamenta, valere iussis, legitimam pietatis formam & ritè compositum Ecclesiæ ordinem vno consensu appeteret. Atque his non parum fuisse in tua authoritate præsidij, satis notum est. Sed tibi & illis plus restat certaminum, quàm vt otio & quieti, quasi emeriti milites, indulgeatis. Primùm, vt nemo extraneus hostis molestiam vobis exhibeat, satis supérque aduersus mala intestina erit negotij. Iam estis experti quàm varijs artibus instructus sit Satan ad insidias struendas, quo labefactetur sancta inter fratres concordia, in qua consistit Ecclesiæ salus. Contingit scilicet apud vos, quod vbique solet, vt rebus incompositis sese ingerant homines turbulenti: qui dum vident paucos, & quidem debiles, ab immensa multitudine vexari, & veritatem, quæ crassis calumniarum nebulis obruitur, ægrè ab ipsis defendi, faciliùs quasi per cuniculos obrepunt. Hac verò astutia Ecclesiæ ruinam molitur ille fraudum omnium artifex, non tantùm scindendo & lacerando fidei vnitatem, sed nomen Christi falsa inuidia grauando: quia videntur piorum cœtus, quibus se improbi isti nebulones permiscent, quædam esse sordium omnium receptacula ac sentinæ. Sic dum Stancarus homo tumultuosi ingenii, pro sua ambitione, qua totus flagrat, deliria sua apud vos spargit, hinc erupit contentio quæ dissipationem aliquam minatur: & expositi fuistis multorum probris, quia creditum fuit sectam eius latiùs grassari. Ecce ex altera parte medicus quidam Georgius Brandata, Stancaro deterior, quò magis detestabili errore imbutus est, & plus occultæ

cultæ

cultæ virulentiæ in animo alit. Quò etiam plus reprehensionis meretur eorum facilitas, apud quos Seruetica impietas tantum fauoris subitò adepta est. Quanquam enim persuasus sum à peruersis illis & sacrilegis dogmatibus remotos esse: cautiores tamen esse oportuit, ne se in eorum consuetudinem insinuaret hæc vulpes. Quia nunquam deerunt huiusmodi pestes nec vnquam desinet Satan hos sibi deuotos athletas ad turbanda Euangelij principia in aciem producere, vobis perseueranter in procinctu standum est: atque vt grauioribus malis obuiam eatur, constituenda vobis est recta probáque gubernationis ratio, quæ fidelis est sanctæ pacis custodia. Nam vt animam Ecclesiæ constat esse doctrinæ puritatem, ita disciplinam neruis conferre meritò licet: quibus deuinctum & connexum corpus firmitatem suam tuetur. Iam altera ex parte studium vestrum acuere debet aliorum hostium improbitas: Romani Antichristi præcones dico, qui vt fucum rudibus faciant, nomen Ecclesiæ sonora voce assiduè ebuccinant. De Ecclesia nihil inter nos est controuersiæ, quin veneranda omnibus Dei filiis esse debeat eius authoritas: nisi quòd illi sub fallaci honoris prætextu, suæ libidini vmbratile Ecclesiæ nomen subiiciunt: nos ita Ecclesiam ex animo reueremur, vt sacrum eius nomen profanare, summum apud nos sit nefas. Vt alios omittam pios, sanæ, puræq; doctrinæ ministros: à me iam antehac compluribus in locis propè ad fastidium agitata fuit hæc quæstio: cùm de Ecclesia sermo habetur, cuius caput est Filius Dei: & quam idem, qui fons est vitæ æternæ, Spiritu suo semper vegetat: quàm ridiculum sit mutilum capite suo corpus, deinde mortuum cadauer proferre. Clamitant mercenarij Papæ adulatores, se Ecclesiam habere. Verum sit nécne quod iactant, non aliunde meliùs potest cognosci, quàm dum caput inspicitur. Id verò sacrilega eorum violentia abscissum esse constat & truncatum. Quomodo enim capitis locum retinebit Christus, sua omni virtute spoliatus, deiectus imperio, nudatus dignitate? Hac lege caput eum Ecclesiæ constituit cælestis Pater, vt Euangelij sui doctrina omnes à summo vsque ad infimum regat: vt vnicus sit Sacerdos, qui Patrem ipsum assiduè nobis propitiet, quemadmodum semel iram eius mortis suæ sacrificio placauit: vt eiusdem mors perpetua sit pro peccatis expiatio, sanguis vnicum lauacrum, obedientia solida satisfactio: vt solus sit intercessor, cuius patrocinio exaudiantur preces nostræ: vt fidus sit de-

fensor ac tutor, qui suo nos præsidio tegat: vt domitis carnis nostræ vitijs, in iustitiam & sanctitatem nos reformet: vt solus beatam in nobis vitam inchoet ac perficiat. Horum omnium siquid illi residuum fecerunt Papistæ, habeant sanè à parte sua Ecclesiam. Quòd si Papa sæua & plus quàm crudeli tyrannide conscientias opprimens, Christo imperium abrogauit: si regiminis formam inuexit ab Euangelij doctrina prorsus alienam: si nouum & exoticum sacerdotium commentus est, vt se mortalis homo reconciliatorem inter Deum & mundum ingerat: si quotidiana sacrificia fabricauit, quæ in mortis Christi vicem subeant: si mille piacula redimendis peccatis inuenit: si fictitia lauacra ex lacu Auerni eduxit, quæ sanguinem Filij Dei siccarent: si in eius locum innumeros patronos substituit: si iustitiam, quæ in solidum ab eo petenda erat, in mille frusta lacerauit: si liberum hominis arbitrium Spiritus sancti loco erexit: non est quod ambigat quispiam verum Christum procul à Papatu exulare. Mortuum cadauer pro viuo Christi corpore à Papistis ostentari ideo dixi, quòd extincta Euangelij doctrina (quæ vera Ecclesiæ anima est, eámque sola viuificat) vmbratilem tamen nescio quam Ecclesiam magnificè prædicant. Quàm corrupta sit apud eos doctrinæ puritas, imò quàm prodigiosis erroribus fœdata, palàm facimus. Illi non modò tegendis omnibus corruptelis Ecclesiæ vmbram obtendunt: sed quiritantur præterea grauem à nobis & indignam Ecclesiæ iniuriam fieri, quòd eam dicamus errare. Atqui primò examen doctrinæ habendum erat, vt inde Ecclesia agnosceretur. Æqui isti probíque æstimatores, fucosum titulum doctrinæ obruendo discrimini vim præiudicij habere volunt. Neque verò id fallendi causa. nam quibus præstigiis vel luscioſos oculos in tanta luce deludere tentarent? Sed quia hanc mentiendi licentiam in tyrannidis suæ parte deputant, sibi non videntur pro voto dominari, nisi contumeliosè miseras animas subsannent. Ne longiùs petatur exemplum, nostra ætate vidimus nunc Patres Tridentinos, nunc Bononienses, quum hostiliter inter se digladiarentur, vtrinque tamen ventosos suos Canones despumare. Et sanè si acquiescitur eorum principiis, vtrinque triumphus paratus erit. Sedent illic Episcopi nescio quot, & Abbates centum forsan cornutæ bestiæ. Si flos selectissimus totius gentis illic niteret,

nihil

nihil tamen esset aliud quàm scelerata in Deum conspiratio. Nunc verò postquam furfur & quisquilias impuri putidíque sui gregis in vnam lacunam congeßit Papa, inde subitò repræsentatiua Ecclesia emerget? Et adhuc nihil eos pudet Sacrum, Generale, & Legitimum Concilium vocitare, quod ne inanis quidem & comica Concilij larua dici meretur? Nos verò quibus data est promißio, Antichristum qui in templo Dei sedet, spiritu oris Domini oportere destrui: fœdam hanc & meretriciam impudentiam, sacrosancto illo verbo, cui tam audacter insultant, refellere non desinamus: vt palàm omnibus fiat, quid inter castam Christi sponsam, & fœtidum Belial scortum: quid inter sanctuarium Dei & Satanæ lupanar: quid inter spirituale piorum domicilium & porcorum haram: quid denique inter veram Ecclesiam & Romanam curiam intersit. Huius rei nulla certior, vel magis dilucida neque ab Euclide, neque ab Archimede afferri demonstratio potest, quàm si Ecclesiæ, qualis à Luca describitur, cum synagoga Papali fiat comparatio. Neque verò vsque adeò sum rigidus, vt ad normam Apostolorum, quæ Angelica est ac cælestis, confusum istud chaos, à quo naturæ ordo & humanitatis ratio penitus abhorret, exigere velim. Si modò ostendant quicquam sibi esse affine, per me sanè illis triumphare liceat. Sed cùm sint omnia contraria, etiamsi maior pars hominum sponte cæcutiat: toto saltem plaudente cælo, vecordem eorum superbiam non modò intrepidè contemnere sed liberè etiam traducere nobis licebit. Interea non leuis consolatio, nos sustentat: quòd quum Ecclesiæ titulum nobis superciliosè opponunt Papistæ, nobis tamen non nisi cum professis Christi hostibus bellum esse scimus. Optandum quidem est in primis, vt serenissimus Rex, qui pridem Romanæ curiæ fallacias pro sua prudentia cognouit, tandem inanibus bullis, quibus Concilium procul ostentat, euanescere iussis, liberius ad seriam integrámque Ecclesiæ restitutionem animum applicet. nulla tamen cunctatio remoram vobis afferre debet, quominus enitatur quisque vestrûm pro sua virili, ad propaganda quæ tam feliciter surgere cœperunt initia.

Vale Præstantiß. Domine, & Jllustriß. Princeps Dominus te semper Spiritu suo regat, dignitatem tuam modis omnibus amplificet: piósque tuos conatus benedicat vsque in finem. Geneuæ, Calendis Augusti, M·D·LX.

MANDATA PER SPIRITVM.) Admonet his verbis Lucas, non ita recessisse Christum à mundo, vt nostri curam abiecerit: nam quòd perpetuum in Ecclesia regimen constituit, hoc documento ostendit, se velle saluti nostræ consultum. Imò testatus est, se præesse & adesse suis velle vsque in finem: sicuti re vera adest per suos ministros. Significat ergo Lucas, non prius abiisse Christum, quàm Ecclesiæ suæ gubernationi prospexerit. Vnde solicitum esse de salute nostra colligimus: atque hanc prouidentiam disertè notauit Paulus loco nuper citato, quòd impleuerit omnia, constituens Apostolos, Euangelistas, Pastores, &c. Cæterùm, Mandata hæc, quæ dedisse Apostolis Christum narrat, interpretor de prædicando Euangelio: quemadmodum legati, ne quicquam temerè, præter eius à quo mittuntur voluntatem, tentent, certis præceptis instrui solent. Atq; hoc totum positum est in eius doctrinæ commendationem, quam Apostoli pertulerunt. Quod vt clarius pateat, singula ordine obseruanda sunt. Primùm electos à Christo fuisse dicit, vt eorum vocatio nobis certa sit ac comprobata. Neque enim hoc loco meritis hominum, Dei electionem opponit: sed tantùm asserit, diuinitus fuisse excitatos, nec temerè ad hoc munus irrupisse. Verum quidem est illud, gratia esse electos: sed nunc agitur de Lucæ consilio, quorsum spectet. Dico autem non aliò spectare, quàm vt certa nobis sit Apostolorum vocatio, vt discamus non in homines respicere, sed in Filium Dei authorem: quia semper hoc in Ecclesia vigere debet: ne quis sibi vsurpet honorem. Secundò dicit, Christi præceptis fuisse edoctos quidnam agere deberent. Ac si diceret, non protulisse sua commenta, sed quod à cælesti Magistro illis erat iniunctum, bona fide tradidisse. Et quò plus reuerentiæ habeat, quod illis præcepit Christus, addit, hoc Spiritus directione factum. Non quod aliunde regi opus habuerit Filius Dei, qui æterna est sapientia: sed quia homo quoque erat, ne quis putaret humano ingenio tradidisse Apostolis, quod tradidit, nominatim ad diuinā authoritatem nos reuocat: sicuti toties Dominus ipse nihil se tradere affirmat nisi quod à Patre accepit: ac proinde negat doctrinā suam esse suam. Significat itaque in Euāgelij prędicatione nihil esse humanum: sed diuinam esse Spiritus ordinationem, cui subiici totum mundū oporteat.

3 *Quibus & seipsum exhibuit viuentem, postquam passus erat, in multis probationibus, dum per quadraginta dies ab illis conspicitur, & disserit de regno Dei.*

4 *Et congregans eos præcepit ne discederent Ierosolymis: sed expectarent promissum Patris de quo, inquit, audistis ex me:*

5 *Quia Ioannes quidem baptizauit aqua: vos autem baptizabimini Spiritu sancto, post dies hos non multos.*

3 QVIBVS SEIPSVM.) Hoc ad faciendam resurrectionis fidem addidit, vt est res in primis cognitu necessaria, & sine qua totum Euangelium corruit, nec vlla reliqua est fides. Atque vt reliqua omittam, labascit tota Euangelij maiestas, nisi sciamus Christum viuentem è cælis loqui: quò maximè Lucas respexit. Ergo ne dubia esset huius rei veritas, dicit comprobatam fuisse multis signis. Quæ Erasmus, post veterem interpretem vocauit Argumenta, ego Probationes transtuli. Nam in signis quod est ἀναγκαῖον, Aristoteli τεκμήριον dicitur, libro Rhetor. 1. Hoc est quod dixi, Christum, ne sua resurrectio Apostolis incerta esset, multis euidentibus signis, & quæ vim necessariæ probationis haberent, testatam eam fecisse. Porrò, signa illa vel demonstrationes non enumerat: nisi quod dicit, ferè per sesquimensem fuisse ab illis sæpius visum. Vnus fortè aspectus suspicionis aliquid haberet: sed quum toties videndum se obtulerit, dubitationi nullum relinquit locum. Hoc etiam modo probrum ruditatis, quam fuisse in Apostolis narrauit, delet, ne fidem deroget eorum prædicationi

DISSERIT DE REGNO DEI.) Iterum admonet, probè ab vnico Magistro edoctos antè fuisse Apostolos, quàm orbis docendi prouinciam susceperint. Ergo quæcunque de regno Dei tam ore quàm scriptis prodiderunt, illi sunt sermones à Christo habiti. Cæterùm, hoc nomine breuiter indicat quorsum tendat Euangelij doctrina: nempe, vt in nobis regnet Deus. Huius regni initium est, regeneratio: finis ac complementum, beata immortalitas: medii progressus sunt in ampliore regenerationis profectu & augmento. Quo tamen res clariùs pateat, primò notandum est, nos à regno Dei extraneos nasci & viuere, donec in nouam vitam nos Deus refingat. Ergo propriè mundum, carnem nostram, & quicquid est in hominis natura, regno Dei opponere licet: Nam animalis homo sub mundi huius elementis sensus omnes suos continet. hîc felicitas quæritur, & vltimum bonum. Interea exulamus à regno Dei: & Deus quodammodo à nobis exulat: At Christus, Euangelij prædicatione, nos ad futuræ vitæ meditationem euehit. Quod vt fiat, corrigit ac reformat in nobis terrenos affectus, adeóque carnis nostrę vitiis exutos, à mundo nos segregat. Sicuti autem mors æterna omnes manet, qui secundum carnem viuunt: ita quatenus renouatur interior homo noster in spiritualis vitæ profectum, ad perfectionem regni Dei magis accedimus: quæ est diuinæ gloriæ societas. Regnare ergo Deus nunc vult in nobis, vt tandem nos regni sui participes faciat. Hinc colligimus, summam Christi sermonum fuisse, de humani generis corruptione, de tyrannide peccati, cui mancipati sumus: de maledictione & æternæ mortis reatu, cui subiacemus omnes: item de modo recuperandę salutis, de peccatorum remissione, de carnis abnegatione, de spirituali iustitia, de spe vitæ cælestis, & similibus. Et nos, si velimus in Christianismo ritè institui, huc studia nostra applicare decet.

4 CONGREGANS EOS PRÆCEPIT.) Iam prius Apostolatu functi erant: sed non nisi ad exiguum tempus, deinde eatenus vt suo pręconio expergefacerent Iudæos ad magistrum audiendum. Adeóque prius illud mandatum docendi, quod illis Christus in terris viuens iniunxerat, quasi pręludium quoddam erat futuri Apostolatus, cui nondum maturi erant. Non ergo ante Christi resurrectionem ordinarium munus illis impositum fuit: sed præconum instar, vt dixi, gentem suam excitarunt, vt Christo audientia fieret. A resurrectione demum creati sunt Apostoli, qui commissam sibi doctrinam per totum mundum publicarent. Quòd autem creatos, adhuc tamen abstinere à munere iubet Christus, id non fit sine legitima causa. Imò plures causę recenseri possunt, cur sic oportuerit fieri. Recens adhuc erat fœda illa magistri desertio: recentes multæ incredulitatis notæ. Quum tam absolutè fuissent edocti, omnium subitò obliti, specimen ediderant nimis crassæ ruditatis. Neque ab his vitiis aberat culpa ignauiæ: quæ non aliter commodè purgari poterat, quàm promissam gratiam differendo: vt magis eorum desiderium acueretur. Sed hæc causa in primis notanda est, quòd Dominus tempus certum mittendo Spiritui præfixit, quò magis conspicuum nobis esset miraculum. Deinde, eos tenuit aliquandiu otiosos, vt melius negotij, quod illis daturus erat, magnitudinem commēdaret. Atque inde nobis confirmatur Euangelij veritas, quòd se ad eius promulgandi munus accingere vetiti sunt Apostoli, donec temporis successu ritè præparati essent. Simul autem manere iussi sunt: quoniam vno omnes Spiritu donādi erant. Si fuissent dispersi, vnitas minus cognita fuisset. Postea,

tametsi

Matth.28. d.20.

Matth.10. a.7.

tametsi in varias partes fuerunt dispersi, quia tamen attulerunt quod hauserant ex eodem fonte, perinde id fuit, ac si vnum semper omnibus os fuisset. Pręterea Ierosolymis auspicari eos Euangelij prædicationem oportuit, vt impleretur prophetia: E Sion prodibit Lex, & sermo Domini ex Ierusalem. Quanquam participium συναλιζόμενος, variè transferri potest: mihi versio Erasmi placuit, quia Congregandi significatio contextui melius quadrabat. Esa.2.a.3.

EXPECTARENT PROMISSVM.) Qui Christi iugum paulò pòst imposituri erant mundo: prius ad obedientiam assuefaciendi erant. Et sanè exemplo suo nobis monstrarunt, non nisi Domini arbitrio quiescendum vel operandum esse. Nam si tota vita sub eius vexillo & auspicijs militamus, saltem non minus inter nos authoritatis habere debet, quàm habet quiuis dux terrenus in suo exercitu. Ergo, quemadmodum hoc fert disciplina militaris, ne quis imperatoris iniussu se moueat: ita nos neque egredi, aut quicquam tentare fas est quoad signum dederit Dominus: & simul atq; receptui canit, quiescere decet. Monemur etiam, spe fieri nos donorum Dei compotes. Verùm spei natura, qualiter hîc describitur, obseruanda est. Neque enim spes est, quam sibi temerè quisque fingit, sed quæ in Dei promissione fundata est. Ideo non permittit Apostolis Christus expectare quod ipsis libuerit: sed nominatim addit, Patris promissionem. Eius pręterea se testem facit: quia nobis constare debet ea certitudo, vt etiamsi contrà insurgant omnes inferorum machinæ, maneat istud in animis nostris fixum, Deo nos credidisse. Scio, inquit Paulus, cui crediderim. Cæterùm, hîc in memoriam reuocat quæ habentur Ioan.14. & 15. & 16. Rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis, qui vobiscum maneat: Spiritum, inquam, veritatis, &c. Item, Hæc locutus sum vobis, dum vobiscum sum. Spiritus autem quem mittet Pater nomine meo, docebit vos omnia, &c. Item, Quum venerit Spiritus veritatis, quem vobis mittam à Patre meo, testimonium de me perhibebit. Item, Si abiero, mittã vobis Paracletũ, qui mundum arguet. Dixerat etiam multò antè, Qui credit in me, flumina de vẽtre eius fluent aquę viuę, Ioan.7. 2. Timoth. 1. cap.12. Ioh.14.b. 16.14.d.25. Ioh.15.d.26. Ioh 16.b.7. Ioh.7.f.38.

5 QVIA IOANNES QVIDEM.) Hoc Christus ex Ioannis ipsius sermone Apostolis repetit. Nam pars eorum ex ore Ioannis audierant quod referunt Euangelistę, Ego quidem baptizo vos aqua: qui autem post me venit, baptizabit Spiritu sancto & igni. Nunc Christus pronuntiat sensuros re ipsa verum esse quod ille dixit. Porrò, hoc non parum ad confirmationem proximæ sententiæ valuit. Est enim argumentum ab officio Christi. Ioannes missus est, vt baptizaret aqua, impleuit suas partes, vt decuit Dei seruum. Filio mandatus est baptismus Spiritus: Restat ergo, vt ipse peragat munus suum. Neque enim fieri potest, quin exequatur quod illi Pater iniunxit, & cuius causa descendit in terram. Sed absurdum videtur, restringi ad visibilem Spiritus missionem, quod generaliter de gratia regenerationis dictum erat. Respondeo: Christum non tunc solùm baptizasse Spiritu, quum illum misit sub linguis igneis. Iam enim hunc baptismum prius Apostolis contulerat: & quotidie electos omnes sic baptizat. Sed quoniam insignis illa Spiritus sancti missio, symbolum fuit occultæ gratiæ, quam assiduè suis inspirat Dominus, congruenter ad eam accommodat Ioannis testimonium. Et certè fuit ille quasi totius Ecclesiæ communis baptismus. Præterquam enim quòd non sibi priuatim, sed in vsum omnium fidelium Spiritum receperunt Apostoli, illic quasi in speculo ostensa fuit vniuersalis Christi erga suam Ecclesiam gratia, dum pleno cornu, vt aiunt, Spiritus sui dona effudit. Tametsi igitur quotidie electos Patris sui baptizat Christus, non tamen hoc obstat, quo minus ritè hoc prę alijs memorabile specimen protulerit: vt scirent Apostoli, tantùm se inchoatos fuisse à Ioanne: neque id frustrà, quum perfectio instaret. Quòd autem ex hoc loco & similibus vulgò colligunt, diuersum fuisse Ioannis Baptismum à Christi baptismo, friuolum est. Neque enim hîc de baptismo disputatur: sed comparatio fit duntaxat vtriusque personæ. Quum dicebat Ioannes, se aqua baptizare, non tractabat qualis suus baptismus esset: sed quisnam esset ipse: ne quod proprium erat Christi, sibi arrogaret. Quemadmodum hodie ministris non aliter loqui de se fas esset, quàm vt Christo laudem omnium concedant quę in baptismo figurantur: sibi nihil reliquum faciant, præter externam administrationem. Nam quum baptismo tribuuntur hæc elogia, quòd sit lauacrum regenerationis, à peccatis ablutio, societas mortis & sepulturæ cum Christo, & insitio in eius corpus, iis non prædicatur quid homo externi signi minister efficiat, sed potius quid ipse Christus, qui solus dat signis efficaciam. Hæc distinctio semper retinenda est, ne homines nimium ornando, Christum spoliemus. Quæritur tamen, cur Ioannem potius quàm alium quempiam hîc nominet. Primùm, satis liquet, quòd Ioannes se aquæ ministrum professus fuerit, Christum verò spiritualis baptismi authorem. Nempe quia ipsum minui, Christum verò crescere oportebat. Atqui inter Apostolos tanta adhuc vigebat reuerentia Ioannis, vt posset Christi gloriam nonnihil obscurare. Ergo Christus, vt ad se vnum reuocet, tantùm externo baptismo à Ioanne initiatos fuisse commemorat: simul tamen eos confirmat, ne de promissione dubitent. Multum enim Ioanni deferebant: ideo persuasi erant non inanem esse baptismum, quem receperant ex eius manu: iam si eius efficacia & veritas à Christo expectanda est, certò debent sperare Apostoli, completum iri quod Ioannes figurauit. Sic nos statuere debemus, non frustrà hominis manu nos fuisse aqua baptizatos, quia Christus, qui id fieri mandauit, partes suas peraget, vt nos baptizet Spiritu. Sic fides ab externo signo consequentiam ducit ad interiorem effectum: neque tamen interea vel signo, vel ministro plusquam par est, tribuit: quia in signo promissionem intuetur quæ Christi est, & eundem solum agnoscit gratiæ authorem. Tale ergo temperamentum seruemus, vt nulla ex parte minuatur Christi honor: & tamen fructum, qui hîc notatur, speremus ex baptismo nostro. Temporis breuitate eos ad bene sperandum alacriores reddit. Vnde sequitur, non pœnitendam fuisse mortem, quæ mox tam pretiosum fructum attulit. Cæterum, hoc quoque obseruemus, baptismi nomen impropriè hîc vsurpatum, vt plena esset antithesis. Eadem ratione Paulus, postquàm Legem operum posuit, vt antitheton ex aduerso respondeat, Legem fidei vsurpat pro fide. Tit.3.b.5. Rom.6.a.4. Ioh.3.d.30. Rom.3.d.27.

6 *Illi verò quum essent congregati, interrogarunt eum dicentes, Domine, an in tempore hoc restituis regnum Israeli?*

7 *Dixit autem illis: Non est vestrum nosse tempora & opportunitates, quas Pater in sua ipsius potestate constituit.*

8 ***Sed accipietis virtutem, cùm superuenerit in vos Spiritus: & eritis mihi testes tam Ierosolymæ, quàm in tota Iudæa & Samaria, & vsque ad extremum terræ.***

6 Congregatos fuisse Apostolos refert, cùm mota fuit hæc quæstio: vt sciamus non vnius aut alterius stultitia esse motam, sed simul omnium. Mira verò illorum fuit ruditas, quòd tam absolutè, tantáque cura per triennium edocti, non minorem inscitiam produnt, quàm si nullum vnquam verbum audissent. Totidem in hac interrogatione sunt errores, quot verba. Quærunt de regno: sed regnum somniant terrestre,

quod opulentia,deliciis,externa pace,& similibus bonis constet.Eius restitutioni dum præsens tempus assignant,triũphare cupiunt ante militiam. Priusquam enim operi,cui destinati sunt,manum admoueat,fructu laboris volunt potiri.Falluntur etiam in eo,quod ad carnalem Israelem restringunt Chisti regnum:quod ad vltimos vsq; mũdi fines propagãdum erat.In tota porrò quæstione hoc vitij est,quod sapere appetunt vltra iustam mensuram. Non ignota procul dubio illis erant Prophetarum vaticinia,de instaurando Dauidis regno:Christum sæpius hac de re concionantem audierant:res denique vulgò trita erat,vt in miserrima populi seruitute,tamen futuri regni expectatione erecti omnium animi essent.Iam verò instaurationem hanc sperabant aduentu Messiæ.Inde factum est vt Apostoli,cum viderent Christum excitatum,protinus ad illam mente transuolarent.Sed interea ostendunt quàm malè profecerint sub optimo magistro. Itaque Christus breui responso singulos errores scitè perstringit:vt mox dicam. RESTITVERE, hìc, Rursum vel deintegro statuere significat,quod collapsum & multis ruinis deforme erat : Nam ex arido trunco Isai , nasci surculum oportuit:& tabernaculum Dauidis miserè dissipatum erigi.

7 NON EST VESTRVM.)Generalis est totius quæstionis reprehensio.Curiosa enim erat, cùm scire appeteret Apostoli, quod Dominus volebat absconditum.Est autẽ hic sapiẽdi modus,vt quantum ille progreditur docendo,ad discendum parati simus: libenter autem ignoremus quicquid ipse nos celat. Quando autem nobis ferè omnibus ingenita est stulta & inanis curiositas,cui mox accedit audacia , diligenter obseruanda est hæc Christi admonitio, qua vtrumque vitium corrigit. Verùm vt intelligamus eius mentem , simul tenenda sunt duo membra quæ coniungit. NON est, inquit,vestrum scire,quæ Pater in sua potestate posuit. Loquitur quidem de temporibus:sed cum aliarum rerum eadem sit ratio,vniuersale præceptum statui debet vt cõtenti Dei reuelatione,nefas esse putemus de aliis inquirere.Hoc verum est temperamentum inter duo extrema.Papistæ,vt habeant crassæ inscitiæ prætextum, se Dei arcana omittere causantur. Quasi verò tota fides ac religio nostra aliunde constet,quàm ex Dei arcanis.Facessat ergo Christus cum suo Euangelio , si penitus à Dei arcanis abstinendum est.Verum tenenda est,vt dixi,mediocritas. Cupidi enim ad discendum esse debemus,quatenus nos docet cælestis Magister:quæ autem latère vult, ea ne quis attingere audeat: vt non nisi ad sobrietatem sapiamus. Itaque,quoties stulta plus sciendi quàm oportet, cupiditas nos solicitat, in memoriam reuocemus hoc Christi dictum : Non est vestrum nosse. Nisi enim inuito ipso & vetante perrumpere libeat,satis ad lasciuiam ingenij nostri cohibendam habebit ponderis. Nunc quòd ad temporum præscientiam attinet , eam modò inuestigationem damnat christus , quæ vltra diuinæ reuelationis mensuram penetrat.Idque secundo membro,quemadmodum dixi , notatur : QVAE Pater in sua potestate posuit.certè hyemem & æstatem,& reliquas anni partes,frigus ac calorem, serenum aut pluuium tempus, Ge.1.b.41. in sua potestate Deus habet. Sed quia perpetuam fore annorum seriem testatus est , non dicitur in sua potestate locasse quod hominibus communicauit.Quicquid arte, doctrina,iudicio,vsu , comprehendunt philosophi aut agricolæ,hoc Deus non dicitur retinuisse sibi, quia apud eos quodammodo deposuit. Idem & de Prophetis sentiendum. Nam illorum officium fuit , scire quæ Dominus manifestabat. Verùm cæcutire nos oportet in abscondito rerum successu, quoad futurum tempus. Nihil enim est quod nos magis ab officio retardet, quàm nimis anxia hac in parte inquisitio. Semper enim ex futuro euentu consilium capere volumus:atqui,Dominus euentum occultans,nobis præscribit quid facto sit opus.Hic conflictus exoritur, quia non libenter Dèo finimus quod suum est , vt euentus ipse solus gubernet: sed ingerimus nos in alienam & importunam solicitudinem.In summa,prohibet christus,ne ad nos transferamus, quod Deus sibi vendicat. In eo genere est eorum præscientia, quæ sibi ipse suo arbitrio, præter nostram opinionem & supra ingenij nostri captum moderanda sumpsit.

ACCIPIETIS VIRTVTEM.)Quod optimum frænandæ curiositati remedium erat, christus eos reuocat tam ad Dei promissionem,quàm ad mandatum.curiositas ferè ex otio & diffidentia nascitur:diffidentiæ medetur promissionum meditatio.Mandata,vbi nos & nostra studia deceat occupari ostendunt.Iubet ergo discipulos patienter expectare quod Deus promisit,& intentos esse ad munus quod Deus iniunxit, exequendum. Interea nimiam eorum festinationem perstringit,quòd nondum Spiritu sancto donati,quæ propria sunt eius dona,præposterè anticipant.Neque enim id est recta via ingredi, quum ad militandum vocati essent, velle omissis laboribus molliter quiescere.Quum ergo dicit,Accipietis virtutem,eos suæ imbecillitatis admonet, ne ante tempus sectentur ea, quæ consequi nequeunt. Vtrumque legi potest.Accipietis virtutem Spiritus: aut,Veniente in vos Spiritu. Secundum tamen meliùs conuenit : quia pleniùs eorum defectum exprimit, Donec Spiritus superueniat.

ERITIS MIHI TESTES.) Duos hac vna voce errores corrigit : Nam & priùs esse pugnandum significat,quàm aspirent ad triumphum : & aliam regni Christi naturam esse docet , quàm putarent. Eritis ergo mihi testes:hoc est,Agricolam laborare oportet , antequam fructum percipiat.Hinc colligamus , in viam qua peruenitur ad regnum Dei coniiciendos nunc esse oculos potius , quàm vt de statu futuræ vitæ subtiliter philosophemur.Inquirunt multi,qualis olim futura sit sua beatitudo , quum in cælum recepti fuerint: quomodo autem illuc saltem accedant,nulla illis cura est. Atqui in primis renuntiandum erat mundo. Disputant de qualitate futuræ vitæ,quam habituri sunt cum Christo:interim non cogitant mortis eius opor-
2.Tim.2.b.11. tere nos esse participes vt postea cum eo viuamus.Insistat igitur quisque in opere præsenti : militemus omnes strenuè sub Christo: constanter & indefessis animis in cursu vocationis nostræ peragamus: fructum Deus in tempore proferet.Sequitur altera correctio,vbi TESTES sibi fore asserit.Hac enim voce falsam de regno terreno imaginationem excutere voluit discipulis:quia breuiter significat in Euangelij prædicatione consistere.Non est igitur cur opes,delicias,externam potentiam,aut quicquam terrenum somnient,dum audiunt tunc regnare Christum,vbi per Euangelij doctrinam sibi mundum subiugat. Vnde sequitur, spiritualiter ipsum,non iuxta rationem mundi,imperare. Quod autem de carnali regno animis præsumpserant Apostoli,ex communi totius gentis errore fluxit.Nec verò mirum est , hac in parte omnes fuisse hallucinatos.Primùm enim quum illud metimur sensu nostro,quid possumus nisi crassum & terrestre concipere?Huc accedit,quòd pecudũ instar toto sensu ad id quod carni nostræ commodũ est ferimur. Ideo magis arripimus quod præsens est.Quare & Chiliastas eòdẽ videmus fuisse delapsos.Hinc quoq; factũ est, vt vaticinia omnia quæ figuratè christi regnũ sub imagine terrestriũ regnorum describunt,ad carnis cõmodum traherẽt: quum tamen Dei consilium esset altiùs eorum mentes euehere.Nos verò ne iisdem implicemur erroribus, discamus animos nostros ad Euangelij præconium referre,quod sedem Christi regno in cordibus nostris statuit.

IN TOTA IVDAEA.)Primùm,non vnius diei laborem fore significat , dum totum illis orbem assignat Euangelij doctrina lustrandum.Præterea,falsam,quam de Israele conceperant, opinionem obliquè refutat. Solos in eo ordine censebant,qui ex Abraham geniti erant secundum carnem.Testatur Christus, Samariam aggregan-

aggregandam esse: quæ tametsi loco vicina, animis tamen maximè disiuncta erat. Testatur aliàs omnes regiones & remotas & profanas, sancto populo vniendas esse, vt eiusdem fiant gratiæ participes. Quantopere abhorruerint Iudæi à Samaritanis, notum est. Nunc quasi rupta maceria, vnum ex vtrisque fieri corpus iubet Christus, vt regnum suum vbique erigatur. Ierosolymam & Iudæam nominans, quas experti fuerant discipuli infestissimis hostibus refertas esse, satis negotii ac molestiarum eos manere admonet, vt de propinquo triumpho cogitare desinant. Neque enim parum horroris incutere illis debuit prodire coram tot sæuissimis hostibus ad inflammandam eorum rabiem. Ac Iudæis quidem priorem locum tribuit, quia veluti primogeniti erant. Gentes tamen omnes, quæ prius alienæ à spe salutis fuerant, promiscuè vocat. Hinc enim discimus, diserto Christi mandato Euangelium vbique fuisse prædicatum, vt ad nos manaret. Ioh.4.b.9. Eph.2.c.14. Exo 4.e.22. Eph.2.b 7.

9 *Atque hæc locutus, videntibus illis in altum sublatus est, & nubes subduxit illum ab oculis eorum.*

10 *Quum autem essent defixis in cælum oculis, eunte illo ecce viri duo astiterunt illis amicti vestibus albis:*

11 *Qui & dixerunt: Viri Gallilæi, quid statis intuentes in cælum? Hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet, quemadmodum euntem ipsum vidistis in cælum.*

9 Quid nobis prosit Christi ascensio, ex Institutione nostra discant lectores. Quia tamen vnum est ex primis fidei nostræ capitibus, sedulò ad faciendam eius fidem incumbit Lucas. Imò potius, eam omni dubitatione eximere Dominus ipse voluit, cùm ita palàm in cęlum ascendit & aliis circunstantiis testatam fecit ascensus sui certitudinem. Si enim clàm euanuisset, hæsissent attoniti discipuli: nunc cùm in edito & vndique aperto ac patente loco constituti, eundem quocum versati erant, quem nunc quoque loquentem audiunt, vident sursum attolli, oculis suis prosequuntur, nube subduci vident, non est cur dubitent quorsum abierit. Adsunt pretera Angeli, qui suo testimonio id confirmant. Historiam verò ita diligenter nostra causa præscribi oportuit, vt Filium Dei, tametsi nusquam in mundo compareat, in cælis tamen viuere sciamus. Quòd autem nubes, eius conspectum prius abstulit, quàm in cęlestem gloriam intraret, ideò factum videtur, vt suo modulo contenti, altiùs inquirere desinerent. Nos quoque docemur sub eorum persona, non esse tantam mentis nostræ perspicaciam, vt ad gloriæ Christi altitudinem conscendat. Nubes igitur ista sit coercendæ nostræ audaciæ obstaculum: non secus ac fumus tabernaculi atrium occupans sub Lege.

10 DVO VIRI.) A forma sic denominat Angelos. Quanquam enim fieri potest, vt verè humanis corporibus induti fuerint (qua de re neutram in partem pugnare volo) non tamen homines certè erant, sed quia frequenter in Scripturis occurrit huius metonymiæ vsus, præsertim 1. lib. Mos. longiùs non immoror. VESTES albæ, symbolum fuerunt raræ, & obseruandæ dignitatis. Nam hoc quasi insigni discernere eos voluit Deus a vulgo hominum, quo essent discipuli ad eorum dicta attentiores: atque vt nos quoque hodie sciamus, oblatam diuinitus illis fuisse hanc visionem.

VIRI GALLILÆI.) Ego iis nequaquam assentior, qui probrosè nomen hoc fuisse Apostolis inditum putant, quasi Angeli tarditatem ac hebetudinem eorum increparent. Meo iudicio hoc quoque ad excitandam attentionem valuit, quòd eos, ignoti & nunquam priùs visi, tanquam notos compellant. Videntur tamē immeritò reprehendi quòd in cælum suspiciant. Vbi enim potius quærendus est Christus? annon Scriptura subinde nos illuc inuitat? Respondeo non ideo reprehendi, quia sursum oculos attollant: sed quia oculis requirant Christum, quū nuper interposita nubes corporeos omnes sensus ab eo inuestigando arceret. Deinde, quòd mox sperabant rediturum, vt eius conspectu iterum fruerentur: quum ascenderit vt in cęlo maneat, donec secundò appareat iudex mundi. Quare, discamus primùm ex hoc loco, Christum neque in cælo, neque in terra aliter quàm fide quærendum esse: deinde, non expetendam esse corpoream eius præsentiam, vt nobiscum in mundo versetur. Nam qui in alterutro istorum hærebit, longiùs subinde ab eo abscedet. Ita admiratio reprehenditur, non simpliciter, sed quatenus eos obstupefaciebat rei nouitas: quemadmodum sæpe ad magnitudinem operum Dei inconsideratè rapimur, studium verò non applicamus, ad finem reputandum.

IESVS QVI ASSVMPTVS EST.) Duo sunt huius sententiæ membra. Prius est Iesum cælo receptum esse, ne amplius ipsum stulto voto in terram retrahant. Alterum verò consolationis vice mox additur, de secundò eius aduentu. Ex his duobus simul coniunctis, & ex vtrouis seorsum firmum argumentum ducitur ad refutandos Papistas, & quosuis alios, qui carnalem in panis & vini symbolis Christi præsentiam, imaginatione sua statuunt. Nam cùm assumptus in cælum dicitur Christus, certè apertè notatur locorum distantia. Fateor quidem CÆLI nomen variis modis accipi: nunc pro aere, nunc pro toto sphærarum complexu, nunc pro glorioso Dei regno, vbi Dei maiestas propriam habet sedem, vtcunque totum mundum impleat. Qua ratione Paulus Christum supra cælos omnes collocat, quia mundo sit superior & in illo quoque beatæ immortalitatis domicilio supremum gradum obtineat: quia supra omnes Angelos eminet, quorum est caput. Sed hoc non obstat, quominus absit à nobis, & Cælorum nomine separatio à mundo signetur. Eph.1.4.&. 10. Quantumlibet cauillentur, cælum quò sublatus est Christus vniuersæ mundi machinæ opponi, planum est. Ergo vt in cælo sit, extra mundum esse oportet. Verùm in primis, quò intendant Angeli, spectandum est: nam inde certius de verborum sensu fiet iudicium. Reuocare volunt Angeli discipulos à carnalis præsentiæ desiderio. In hunc finem non nisi secundò venturum denunciant. Nam huc pertinet temporis illius designatio, ne frustrà antè venturum expectent. Quis non videt iisdem verbis, corporis eius absentiam è mundo exprimi? Quis non videt prohiberi, ne in terra habere expetamus? Arguto sophismate elabi se putant, cùm dicunt tunc visibili forma venturum: nunc autem quotidie inuisibilem venire. Sed hîc de forma non est disputatio, tantùm admonentur Apostoli, sinendum esse in cælo Christum, donec extremo die appareat. Votum enim corporeæ præsentiæ, tanquam absurdum & peruersum damnatur. Negant carnalem esse carnis præsentiam, dum gloriosum corpus supernaturali modo & per miraculum nobis adest: sed eorum commenta de corpore glorioso, tanquam ludicra & puerilia, respuere licet. Miraculum sibi fingunt ipsi, nullo Scripturæ testimonio. Iam gloriosum erat Christi corpus, dum à resurrectione versatus est cum suis discipulis. Id extraordinaria & arcana Dei virtute factum est. Eo tamen modo Angeli posthac desiderari vetant, & negant ad homines venturum esse. Ergo, iuxta eorum præceptum, ne eum è cælo figmentis nostris detrahamus: nec manibus aut reliquis sensibus magis quàm oculis, putemus fore nobis præsentem. De corpore semper loquor. Nam quòd infinitum esse dicunt, vt absurdum somnium est, ita securè repudiandum. Interea libenter fateor, Christum ascendisse, vt impleat omnia sed dif-

fusum vbique esse dico, Spiritus sui virtute, non carnis essentia. Fateor præterea, & verbo & sacramentis eum nobis adesse. Neque verò dubitandum est, quin verè participes fiant carnis & sanguinis ipsius, qui illorum symbola fide recipiunt. Sed hæc communicatio nihil commune habet cum Papistarum deliriis. Perinde enim Christum sibi ad altare fingunt, vt Numa Pompilius Iouem suum Elicium deuocabat: aut Sagæ Lunam suis incantationibus è cælo detrahunt. Christus autem, panem in Cœna porrigendo, in cælum nos inuitat, vt fide vitam ex sua carne & sanguine hauriamus. Ita caro eius, vt nobis viuifica sit, nequaquam in nos traiicitur, sed arcana Spiritus sancti virtute, suam in nos vim transfundit.

Sic veniet.) Dixi hac consolatione mitigari, imò prorsus tolli absentiæ tristitiam, quum rediturum Christum audimus. Nam finis simul notandus est: quòd scilicet adueniet redemptor, qui secum nos in beatam immortalitatem colligat. Nam vt nunc nō sedet in cęlo otiosus (quemadmodum dij Homerici finguntur deliciis suis vacare) ita nec sine fructu iterum videbitur. Ergo sola Christi expectatio, & importuna carnis nostræ desideria compescere, & nostram in aduersis omnibus patientiam sustentare, & tædium nostrum solari debet. Atque id efficit apud fideles, qui eum sibi redemptorem statuunt. nam impiis non alium quàm formidinis & horroris sensum affert. Atque vt nunc subsannent, quum de eius aduentu fit mentio, aspicere cogentur pro tribunali sedentem, quem nunc loquentem audire non dignantur. Porrò, quæstionem de vestibus mouere, quibus credibile est ipsum fuisse tunc amictum, an cum illis venturus sit, nugatorium est. Quod Augustinus ad Consentium attingit, epistola 146. refellere animus non est: quod tamen explicare nequeo, præstat intactum relinquere.

12 *Tunc reuersi sunt Ierosolymam, à monte qui vocatur Olíueti, qui vicinus est Ierosolymæ, distans Sabbati iter.*

13 *Et ingressi ascenderunt in cœnaculum, vbi manserunt Petrus & Iacobus, Iohannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi, & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi.*

14 *Hi omnes perseuerabant vnanimiter in oratione & precatione, cùm" vxoribus & Maria matre Iesu, & cum fratribus illius.*

vel mulieribus.

12 Vt transitum sibi ad aliam historiam faciat, refert discipulos, quum Ierosolymam reuersi essent, simul habitasse in vno cœnaculo. Erat autem pars superior domus, quæ locari solebat inquilinis: pars enim quæ commodior erat, retinebatur à dominis. Quare hac voce significat Lucas, quasi in angustum locum fuisse constrictos: neque tamen compulsos fuisse hoc incommodo, vt alij ab aliis discederent. Poterant quidem seorsum agere paulò commodius, sed distrahi fas non erat ante acceptum Spiritum. Quòd notat loci distantiam, ad fidem historiæ facit: nisi fortè hoc quoque exprimere voluit, non fuisse periculi metu territos, quin simul redirent, & coirent in vnas ædes, eásque non adeò amplas, quin turba maior quàm ferebat loci spatium, aliquid rumoris creare posset. Iter Sabbati duo millia passuum habuit: eáque supputatio congruit cum loco Iohannis, vbi dicit Ierosolymam distare à Bethania quindecim ferè stadiis, quæ mille & nongentos circiter passus continet. Mons autem Olíueti ad latus erat Bethaniæ. Iter Sabbati à Lege præscriptum non erat: simpliciter enim quietem Dominus in Lege præcipit: sed quia non facilè continebantur Iudæi, quin Sabbato ad sua negotia excurrerent (quemadmodum videmus Dominum conqueri quòd onera efferant extra portas) ideo credibile est ad cohibendam eiusmodi lasciuiam, communi Sacerdotum concilio edictum fuisse, ne vltra duo millia Sabbato conficere liceret. Tametsi Hieronymus in responsis ad Algasiam hanc traditionem à duobus Rabbinis fluxisse commemorat, Attriba scilicet, & Simone Heli.

Ioh. 11. b. 18.

Iere. 17. d. 24.

13 Vbi manserunt.) Alij vertunt, Manebant: quasi habitare illic soliti essent. Ego autem conductitio loco potius vsos tunc primùm ad cohabitandum fuisse arbitror, donec adueniret Spiritus. Plusquam ridiculi sunt Papistæ, dum Petri primatum ex eo deducunt, quod hîc primus nominatur inter Apostolos. Quanquam vt fateamur primum fuisse inter duodecim, non tamen propterea consequens est, toti mundo præfuisse. Verùm, si ideo Apostolorum est princeps, quia nomen eius in catalogo primum ponitur: ego vicissim inferam Matrem Christi, mulierem omnium postremam fuisse, quia in vltimum locum hîc reiecta est. Quod nullo modo admittent, vt certè nimis absurdum foret. Quare nisi Papatum suum velint exponere omnium ludibrio, vt hactenus fecerunt, desinant talibus ipsum ineptiis ornare. Sed quid facerent? probare volunt ex Scripturis secundarium aliquòd à Christo fuisse Ecclesiæ caput. Nulla prorsus syllaba extat, quæ eorum commento suffragaretur. Non mirum igitur si hinc-inde temerè locos arripiant, quos, etiamsi nemo illis excutiat, spontè tamen è manibus amittent. Verùm illis omissis, potius obseruemus Lucæ consilium, Quoniam turpiter diffugerant à Christo discipuli, & dilapsi fuerant quò suus quenque timor expulerat, merebātur tanquam desertores aut perfugæ honore abdicati. Ergo, vt sciamus iterum auspiciis Domini de integro collectos ac restitutos in suum gradum, Lucas singulorum nomina exprimit.

Matth. 26. f. 56.

14 Cum vxoribus.) Alij Mulieres vertunt, & putant eas designari quæ fuerant Christi comites. Ego, vt nolim cum quoquam de hac re rixari, ita præferre non dubitaui quod probabilius esse iudicabam. Fateor vtroque modo posse accipi verbum quod vsurpat Lucas. Verùm, cur de vxoribus loqui putem, hæc ratio est, quòd cùm vxores suas circunducere postea soliti fuerint, teste Paulo, non est verisimile fuisse tunc diuisos. Multò enim facilius erat vno in loco quiescere, quàm peregrinando subinde mutare locum. Deinde, cur propinquum Spiritus aduentum expectantes, tanti boni societate vxores priuassent? Petro vxor futura erat paulò pòst adiutrix. Idem & de reliquis sentiendum. Heroica fortitudine & constantia opus habebant mulieres illæ, ne deficerent. Quis ergo credat fuisse à maritis exclusas, dum Spiritus virtutem expectant? Quod si nomen generale retinere placeat: saltem coniuges in numero censeri, rationi consentaneum est. Vtcunque sit, voluit Lucas obiter nos monere quantum mutati essent in melius animi. Nam quum viri antè metu perculsi fugissent, nunc simul cum ipsis collectæ sunt mulieres, nec periculum vllum formidant. Matrem Christi adiungit aliis mulieribus, quam tamen domi suæ Ioannes aluisse dicitur. Verùm omnes, vt dixi, non nisi ad tempus conuenerant. Postea non dubium est, quin alij aliò migrauerint. Sub fratrum nomine, quoslibet cognatos ab Hebręis comprehendi satis notum est.

1. Cor. 9. a. 5.

Hi omnes perseuerabant.) Hic ostendit animis intentos fuisse in Spiritus expectationem Hæc enim illis est precandi causa, vt Christus Spiritum mittat, sicuti promisit. Vnde colligimus eam demum esse veram fidem, quæ nos ad Deum inuocandum solicitat. Multum enim differt à socordia, fidei securitas. Nec sanè ideo Dominus nos gratiæ suæ certiores reddit, vt se in torporem mentes nostræ abiiciant: sed potius vt precandi studium acuat. Neque verò dubitationis signum est precatio, sed potius fiduciæ testimonium: quia petimus à Domino quæ pollicitum esse scimus, vt precibus nostris concedat. Ita nos quoque eorum

eorum exemplo precibus instare conuenit, vt quotidiana Spiritus augmenta impetremus. Augmenta dico: quia priusquam orationem concipere liceat, primitiis nos donatos esse necesse est. Quandoquidem vnus est idoneus ritè orandi magister, qui non modò verba nobis dictat, sed interiores affectus regit. Duo praeterea exprimit Lucas, quae sunt verae orationi propria: nempe quòd perstiterint, & fuerint vnanimes. Fuit hoc patientiae ipsorum exercitium, quòd aliquandiu eos Christus suspensos tenuit, quum statim posset Spiritum mittere. Ita Deus saepe differt, ac quodammodo nos languere patitur, vt ad perseuerantiam assuefaciat. Vitiosa est imò noxia pestis, votorum festinatio: quare non mirum est si eam Dominus castiget. Interea, vt dixi, ad precandi constantiam nos exercet. Ergo si volumus non frustrà orare, ne mora temporis fatigemur. Quantum ad animorum concordiam spectat, dissipationi quam attulerat pauor, opponitur. Simul tamen in genere, quàm sit in orando necessaria, vel hinc colligere promptum est, quod Christus singulos pro toto corpore, & in commune, quasi sub omnium persona orare iubet: Pater noster, Da nobis, &c. Vnde haec linguarum vnitas, nisi ab vno Spiritu? Quare Paulus 15. ad Rom. quum vult Iudaeis & Gentibus bene orandi regulam tradere, omnem procul simultatem amouet: Vt vnanimes, inquit, vno ore glorificemus Deum. Et certè vt Deus inuocetur à nobis Pater, fratres nos esse, & fraternè consentire oportet.

Ro. 8. e. 26.
Matth. 6. b. 9.
Ro. 15. b. 6.

15 *In diebus illis exurgens Petrus in medio Discipulorum, dixit: (erat autem turba nominum simul ferè centum viginti.)*

16 *Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc: quam praedixit Spiritus sanctus per os Dauidis, de Iuda, qui fuit dux iis qui comprehenderunt Iesum:*

17 *Qui cooptatus fuerat in numerum nostrum, & sortitus erat partem ministerii huius.*

18 *Et hic quidem "possedit agrum ex mercede iniquitatis, suspensúsque crepuit medius, & effusa sunt omnia eius viscera.* vel, parauit

19 *Et innotuit omnibus habitantibus Ierosolymae. Ita vt vocatus sit ager ille lingua eorum Haceldema, hoc est ager sanguinis.*

20 *Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat habitatio eius deserta, & non sit qui inhabitet, & episcopatum eius accipiat alius.*

21 *Oportet igitur ex iis qui nobiscum fuerunt congregati toto tempore quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Iesus.*

22 *Incipiens à baptismate Iohannis vsque in diem qua assumptus est à nobis, vnum fieri testem nobiscum resurrectionis eius.*

15 Subrogari in locum Iudae Matthiam oportuit, ne vnius hominis perfidia concidisse, vel abruptum esse videretur quod semel Christus statuerat. Non temerè initio duodecim elegit primarios Euangelii sui praecones. Nam quum iudices duodecim tribuum Israel fore denuntiat, consultò hìc factum fuisse docet, vt Tribus Israel per totum orbem dispersas in vnam fidem colligerent. Postquam autem Iudaei oblatam sibi gratiam respuerunt, Israelem Dei etiam ex gentibus vniuersis colligi oportuit. Erat ergo hic veluti sacer numerus, qui si imminutus fuisset Iudae scelere, minus fidei habuisset, atque hodie haberet Euangelij praedicatio: cuius exordium, vt ita loquar, claudicaret. Quanuis ergo Iudas Christi institutum, quantum in se fuit, violasset, stetit nihilominus firmum ac inuiolabile. Periit ille, vt dignus erat: Apostolorum tamen ordo integer mansit. Matth. 19. d. 24.

TVRBA NOMINVM.) Incertum est an viros hac locutione designet, qui soli propriè nomen habent, quum mulieres sub virorum nomine censeantur: an verò simpliciter Nomina pro singulis capitibus accipiat, vt Hebrei animas dicût. Dubitari etiã potest, sintne soliti quotidie frequẽtare coenaculum illud in quo degebãt Apostoli, an simul perpetuò habitarint. Vix enim tantae multitudinis capax fuisset locus, ad omnes vitae necessitates. Et certè mihi est verisimilius Lucam hìc exprimere numerum, vt sciamus tunc fuisse congregatos omnes quum habuit Petrus concionem. Vnde coniici potest non semper adfuisse. Ego quanquam nihil affirmare audeo, probabili tamen coniectura adductus potius huc inclino, tunc accitam fuisse totam ecclesiam: quia de re seria agendum erat: atque huc tendit Surgendi verbum.

16 OPORTVIT IMPLERI SCRIPTVRAM.) Quia Petrus verba facit, Papistae eum vniuersae Ecclesiae faciunt caput. Quasi nemo in coetu piorum loqui possit, quin Papa exemplò fiat. Fatemur sane, vt necesse est vnum aliquem in quouis coetu primas tenere: ita Apostolos detulisse Petro hunc honorem. Sed quid hoc ad Papatum? Quare, illis valere iussis, expendamus quid per os eius Spiritus pronuntiet. Praefatur oportuisse impleri Scripturam: ne quem turbaret horribilis Iudae casus. Minimè enim consentaneum videbatur, vt qui selectus fuerat à Christo ad munus tam praeclarum, initio sui cursus ita foedè corrueret. Eiusmodi scandalum tollit Petrus, quum Scripturis fuisse praedictum recitat. hinc elicitur admonitio ad quotidianam praxin valde apposita, hunc Scripturae praedictionibus dandum esse honorem, vt ad sedandas in rebus inopinatis consternationes valeant. Nihil enim magis nos conturbat quàm dum subsidimus in proprio sensu, nobis ipsi creamus offendicula, quibus mederi paratus esset Deus, si hoc nobis fixum esset, nihil esse absurdum quod ille praeuidit, statuit, atque etiam praedixit vt nos redderet fortiores. Neque tamen ideo excusabilis fuit Iudas, quia praedictum fuerat quod illi accidit, quando non prophetiae impulsu, sed cordis sui malitia desciuit. Est autem bimembris Petri oratio. Priore enim loco offensionem diluit, quam ex Iudę ruina piae mentes concipere poterant: imò inde exhortationem colligit, vt discant reliqui Deum timere. Deinde, restare admonet, vt alius in eius locum subrogetur. Vtrumque probat Scripturae testimonio.

QVAM PRAEDIXIT SPIRITVS SANCTVS.) Tales loquendi formulae maiorem Scripturis reuerentiam conciliant, dum admonemur Dauidem omnésque Prophetas sola Spiritus directione locutos esse, vt non ipsi prophetiarum sint authores, sed Spiritus, qui eorum lingua tanquam organo vsus est. Quum igitur ea sit nostra socordia, vt Scripturis longè minus deferamus quàm decebat, diligenter notandae sunt formulae istae, atque ipsis etiam assuescendum, vt Dei authoritas ad confirmandam nostram fidem subinde memoriae nostrae recurrat.

17 COOPTATVS.) Ad verbum est Adnumeratus. Dicit autem vnum ex numero fuisse, vt innuat, locum vacuum oportere impleri, quò numerus integer maneat. Eódẽ pertinet quod sequitur, Eum ministerii partem

A iiij

fortitum esse. Inde enim sequitur, mutilum quodammodo fore corpus, si pars illa desit. Fuit quidem stupenda res, eum qui in tam excelsum honoris gradum euectus à Christo fuerat, præcipitari in tale exitium. Quæ circunstantia atrocitatem sceleris auget: atque reliquos admonet, vt sibi caueant & metuant. Nec dubium quin valde tristis & acerba eius commemoratio fuerit inter discipulos. Sed nominatim exprimit Petrus functionis excellentiam, quò magis attenti sint ac soliciti ad quærendum remedium.

18 ET HIC QVIDEM.) Mihi verisimile est, narrationem hanc de Iudæ exitu interpositam fuisse à Luca: ideóque parenthesi includere placuit, vt à Petri concione separetur. Quorsum enim attinebat, discipulis rē notam recenseri? Deinde absurdum fuisset, ita loqui apud eos: Agrum ex proditionis mercede emptum, à Iudæis sua lingua vocari Haceldema. Nam quod respondent quidam, Petrum hoc dicere Galilæis, qui distinctam à Iudæis linguam habebant, friuolum est. Pronunciatio quidem erat aliquantum dissimilis: sed ita, vt se mutuò familiariter intelligerent: vt Parisienses, & Rotomagi. Præterea qui conueniret nomen Ierosolymæ, vbi Petrus sermonem habebat? Quorsum inter Hebræos vernaculæ linguæ Græca interpretatio? Ergo Lucas, ne lectoribus obscura essent Petri verba propter ignorantiam historiæ, sententiam de morte Iudæ in sua persona interposuit.

POSSEDIT AGRVM.) Media est verbi significatio. Sed hîc potius, meo iudicio, possidere significat quàm parare. Quia tamen parum refert vtrumuis legas, in medio relinquo. Sic autem loquitur, non quòd vsum agri habuerit Iudas, vel quòd agrum emerit ipse, qui emptus fuit eo iā mortuo. Sed Lucas dicere voluit, sepulturā cum perpetua ignominiæ nota, perfidiæ & sceleris illi fuisse præmium. Neque enim tam christū triginta denariis, quàm suum Apostolatum vendidit. Argento potitus non est: agrum duntaxat retinuit. Porrò admirabili Dei prouidentia factum est, vt vulgare agri nomen publica infamia notaret sacerdotes, qui sanguinem innoxium à proditore emerant. Dicit Hebræos sua lingua sic vocasse, quia natione Græcus erat. Et linguam Hebraicam vocat, qualis post exilium Babylonicū in vsu erat Iudæis, mixta scilicet ex Syriaca & Chaldaica.

SCRIPTVM EST IN LIBRO PSALM.) Scandalum quod alioqui paritura erat Iudæ abdicatio, Scripturæ authoritate tollit. Videri tamen posset locus hic violenter detortus: primùm, hæc Dauid non vni tantùm homini, sed hostibus suis plurali numero imprecatur. Deinde quæ de hostibus Dauidis dicta sunt, videtur Petrus malè ad Iudam trahere. Respondeo, sic loqui illic de se Dauidem, vt conditionem regni christi describat. Psalmus, inquam, ille communem totius Ecclesiæ, quæ corpus est Filij Dei, imaginem continet. Proinde in capite ipso, quæ illic habentur, impleri oportuit, sicuti impleta Euangelistæ referunt. Nunc si quis obiiciat, non competere in Iudam, quæ in hostes Dauidis fuerant dicta: promptum erit excipere, eo ipso competere potius, quia Dauid non se illic solum respiciat, quasi ab Ecclesiæ corpore separatum: sed potius tanquam vnum ex Christi membris, adeóque eius imaginem gestans prodeat in medium illius nomine. Hanc singularem personam Dauidi fuisse impositam quisquis tenebit, vt christum figuraret: non mirabitur huic aptari, quod in illo fuit adumbratum. Quare etsi totam Ecclesiam comprehendat, à capite sumit initium, ac præcipuè describit quæ passurus esset christus ab impiorum manu. Scimus enim ex Pauli doctrina, quicquid malorum patiuntur sancti, afflictionum Christi esse partes, & ad complementum earum spectare. Illa certè connexio ac series à Dauide fuit obseruata, vel potius à Spiritu Dei, qui per os Dauidis totam Ecclesiam docere voluit. Quod autem de Christi persecutoribus communiter dictum est, iure in antesignanum confertur, cuius vt impietas & scelus eminet, sic pœna conspicua & memorabilis esse debet. Si quis rursum obiiciat, imprecationes referri in Psalmo, non vaticinia: ideóque impropriè Petrum colligere, hoc oportuisse fieri: facilis est solutio. Neque enim Dauid peruerso aut vitioso carnis affectu ad vindictam expetendam incitatus fuit, sed Spiritum habuit ducem ac directorem. Vim ergo prædictionum habent, quæcunque instinctu Spiritus precatus est, quia non alia Spiritus exposcit, quàm quæ præstare Deus apud se decreuit, & nobis quoque vult polliceri. Quum autem duo ex Psalmis diuersa testimonia citet Petrus, prius huc tendit: Iudam cum nomine & familia fuisse delendum, vt vacuus esset locus: alterum verò, quod ex Psalmo centesimo nono adducitur, fuisse alium subrogandum, qui in eius vicem subiret. Pugnare quidem in speciem videntur, Habitatio deserta, & Successio: sed quia priore loco Spiritus tantùm è medio tollendos Ecclesiæ aduersarios pronunciat, vt locum vacuum & sine habitatore relinquant quantum ad ipsos pertinet: hoc non impedit, quin alienus postea successor locum desertum occupet. Imò hoc pœnæ grauitatem auget, quòd honos, postquam ablatus est indigno, transfertur ad alienum.

ET EPISCOPATVM EIVS.) Non potuit magis propriè Hebraica vox transferri, PECVDAH: Præfecturam enim significat, ab inspectione sic dictam. Nam qui vxorem interpretantur, eos contextus refellit. De vxore enim sequitur proximo versu, Vt fiat vidua. Ergo postquam vita optauit priuari impium, simul etiam addit, vt honore spolietur: neque id modò, sed vt illi alius succedat: quo pœna, vt prius memini, duplicatur. Obliquè interea notat, fœdifragum & sceleratum de quo loquitur, non fore ex vulgo quemlibet: sed præditum dignitate, à qua tamen excidet. cæterum discendum est ex hoc loco, non impunè cessurum impiis, quòd Ecclesiam Dei persecuti fuerint. Hic enim infelix exitus omnes manet.

21 OPORTET IGITVR.) Videri primo intuitu posset longè petita illatio. Neque enim si de Episcopatu Iudæ transferendo loquutus est Dauid, ideo protinus sequitur eligendum esse successorem à discipulis: sed quia sciebant iniunctam constituendæ Ecclesiæ curam sibi esse, simul atque ostendit hoc placere Domino fieri, meritò inde colligit, debere ipsos exequi. Nam quum opera nostra vti velit Deus ad tuendum Ecclesiæ regimen, simul ac de eius voluntate redditi sumus certiores, cessare fas non est, quin strenuè præstemus quicquid ministerij nostri ratio postulat. Id extra controuersiam erat, quænam essent Ecclesiæ partes. Sicuti hodie, quum audimus abdicandos esse officio, qui se perperam & flagitiosè gerunt, & alios subrogandos, hanc curam suscipere Ecclesia debet. Quare, superuacuum fuit, de re indubia mouere quæstionem. Ergo meminerimus semper reputare, quid officii nostri sit, vt præsto sint Domino nostra obsequia. Quum autem de creando Apostolo disserat, testem resurrectionis dicit oportere fieri. Quod significat, non esse Apostolatum sine Euangelii præconio. Vnde etiam apparet, quàm friuoli sint Episcopi Papales, qui mutis tantùm laruis induti, tamen Apostolorum successione gloriantur. Verùm quid simile? fateor

Ioan.1.f. 15 quidem requiri hic à Petro testem oculatum, qualem se Ioannes prædicat, quum dicit: Qui vidit, testimonium perhibet. Nam hoc ad fidem adstruendam non mediocriter valebat: Sed interea docendi necessitate se & collegas adstringit Petrus dum facit resurrectionis christi præcones. Resurrectionem nominat, non quòd de ea sola testari conueniat: sed quia primùm sub hac comprehenditur mortis prædicatio: deinde quoniam in ea finem redemptionis nostræ, & complementum habemus, & secum trahit cæleste christi imperium & Spiritus potentiam in suis tuendis, in stabilienda iustitia & rectitudine, in ordine instaurando: rursum in abolenda peccati tyrannide & omnibus Ecclesiæ hostibus profligandis. Sciamus itaque hoc nomine

nomine nequaquam excludi quæ necessariò cohærent. Interea notemus resurrectionem præ aliis commemorari, quasi primarium Euangelij caput quemadmodum etiam Paulus docet, 1. Corinth. 15. Sed an soli Apostoli resurrectionis testes fuerunt? Annon hoc reliquis etiam discipulis fuit commune? Videtur enim Petrus 1. Cor. 15. c. 17. has partes solis Apostolis vendicare. Respondeo ipsis ideo tribui eiusmodi elogium: quia peculiariter ad id delecti erant, & principem habebant locum in perferenda hac legatione, non ergo soli erant, tametsi pręcipui.

Toto tempore.) Initium temporis sumit ex quo cœpit Christus innotescere mundo. Quod diligenter obseruandum est, sicut prius admonui. Nam ferè vsque ad annum tricesimum, quasi priuatus homo latuit. Luc. 3. c. 23. Cognosci enim noluit, nisi quatenus salutis nostræ referebat. Ergo quum adesset tempus obeundi muneris, quod illi à Patre erat iniunctum, quasi nouus homo & nuper natus prodiit. Hoc quantum ad frænandam nostram curiositatem valeat, cuius animaduertere promptum est. Tota sanè Christi vita admirabile speculum plusquam absolutæ perfectionis esse potuit: & tamen, vt nos in eorum studio & consideratione retineret, quæ erant cognitu maximè necessaria, maiorem vitæ suæ partem obscuram & quasi sepultam esse voluit. Quis iam audeat extra Christum euagari, quum ipse sui notitiam ad fidei ædificationem attemperet? Intrare & exire Hebręi accipiunt pro Versari inter homines, & habere communem vitæ consuetudinem. Quo sensu dicuntur incolæ vrbis ingredi, & egredi per eius portas. Sic Ioannis 10, Si quis per me introierit, ingredietur & exibit, & pascua inueniet. Quanquam 2. Chronic. 1. videtur esse nota imperii aut præfecturæ. Ioan. 10. b. 9. 2. Parali. 1. c. 10.

23 *Tunc statuerunt duos, Ioseph cognomine Barsabam, qui vocabatur iustus, & Matthiam:*

24 *Et precando dixerunt, Tu Domine, qui cognoscis corda hominum, ostende vtrum ex his duobus elegeris.*

25 *Qui accipiat sortem ministerij huius & Apostolatus, ex quo Iudas excidit, vt abiret in locum suum.*

26 *Et dederunt sortes eorum, & cecidit sors super Matthiam: & conscriptus fuit vndecim Apostolis.*

23 Vnus sufficiendus erat in locum Iudæ: duos sistunt in medio. Quæri potest, cur non vno contenti fuerint. An quia tanta erat paritas, vt discernere non potuerint, vter magis esset idoneus? Certè non fuisset hæc satis valida ratio, cur iudicium sorti permitterent. Et videtur alioqui Ioseph pluris fuisse habitus. An quia in diuersa trahebantur studia? Hoc verò minimè probabile est: neque id patitur præclarum consensus testimonium quod nuper illis dedit Lucas; denique absurdũ fuisset tali dissidio fœdari Apostoli electionem: sed ideò potius sors fuit interposita, vt sciretur ac testatum fieret non tam electum hominum suffragiis Matthiam, quàm diuino iudicio creatum. Hoc enim habebant Apostoli diuersum à Pastoribus, quòd quum hi simpliciter eligerentur ab Ecclesia, illos diuinitus vocari oportuit. Qua ratione Paulus in præfatione Epist. ad Galatas, Apostolum se neque ab hominibus, neque per homines factum prædicat. Ergo, Gal. 1. a. 1. sicut huius muneris singularis erat dignitas, ita æquum fuit in Matthię electione relinqui Deo summum iudicium, vtcunque suis partibus fungerentur homines. Christus reliquos sua voce designauerat. Si hominum tantùm electione in eorum ordinem cooptatus esset Matthias, minus habuisset authoritatis. Medium fuit temperamentum, vt Deo offerrent discipuli quos habebant præstantissimos, ipse verò sibi assumeret, quem sciret fore maximè idoneum. Ita Deus sortis euentu ratum sibi esse Matthiæ Apostolatum pronuntiat. Sed videntur temerè & præposterè facere discipuli, qui sorti rem tantam committunt. Qualis enim inde certitudo colligi potuit? Respondeo, non nisi Spiritus instinctu, eos ad sortem confugisse. Tametsi enim hoc Lucas non exprimit, quia tamen discipulos temeritatis damnare non vult, quin potius electionem legitimam & Deo probatam refert, hinc constituo, præeunte Spiritu sancto, hanc viam fuisse egressos. Quemadmodum & totam actionem à Spiritu illis fuisse dictatam, non dubium est. Cur non enim precantur, vt Deus quem velit ex tota multitudine eligat? Cur eius iudicium ad duos restringunt? Annon hoc est eripere Deo suam libertatem, quum eum suis suffragiis alligant, & quodammodo subiiciunt? At quisquis placidè rem expendere volet, clarè agnoscet ex Lucæ consilio, nihil ausos fuisse discipulos, nisi quod scirent officij sui esse, sibíque à Domino mandatum. Contentiosos autem valere sinamus.

24 Precando dixervnt.) Ad verbum, Precati dixerunt. Verùm in sensu nulla obscuritas: quia tantùm dicere voluit, in hanc formam, quæ sequitur, precatos fuisse. Neque tamen verba omnia enumerat, contentus summam breuiter iudicare. Quum itaque ambo probatæ vitæ essent, imò sanctitate & aliis virtutibus excellerent: quia tamen cordis integritas, cuius vnicus cognitor & iudex est Deus, primas tenet, discipuli precantur, vt quod hominibus est absconditum, in lucem proferat. Idem & hodie in eligendis pastoribus petendum est. Nam vtcunque non statuendi sint duo pro vno: quia tamen falli vt plurimùm possumus, & discretio spirituum à Domino est, semper rogandus est Deus, vt nobis ostendat quos habere velit Ministros, vt consiliis nostris præsideat. Hinc etiam colligere licet, quanta in eligendis Pastoribus habenda sit integritatis ratio, sine qua in fumum abeunt & eruditio & facundia, & quicquid præstantiæ fingi potest.

29 Dedervnt sortes eorvm.) Hîc de sortibus texenda non est longa disputatio. Qui sortiri in totum nefas esse putant, partim imperitia labuntur, partim non capiunt quid valeat hoc nomen. Nihil est quod non vanitate & audacia sua corrumpant homines. Ita factum est, vt sortes in abusum & superstitionem traxerint. Diuinatio enim quæ sortibus fit, prorsus est diabolica. Sed quum magistratus inter se Prouincias sortiuntur, & fratres hæreditatem, res est licita. Idque clarè testatur Solomo, quum Deum facit euentus moderatorem. Prou. 16. d. 33. In sinum coniiciuntur sortes, inquit, & iudicium illarum exit à Domino. Hoc institutum non magis vitiat corruptela, quàm genuinam astrologiam adulterina Chaldæorum vanitas. Chaldæi, dum prauæ curiositati prætextum captant ex Astrologiæ nomine, scientiam vtilem & laude dignam infamant. Idem faciunt sortilegi, quos vocant: sed nostrum est, inter legitimum vsum & corruptelam discernere. Cæterùm datas fuisse sortes dicit, vt in vrnam vel sinum coniectæ, postea extraherentur. Notandum quoque est variè hoc loco accipi sortis nomen. Nam quum prius diceret, Iudam obtinuisse sortem ministerii, ex communi Scripturæ vsu intelligebat, portionem illi attributam à Domino. Postea de sorte propriè & citra figuram loquitur. Verisimile tamen est, quum nomen goral vtrique rei commune sit apud Hebręos, Petrum alludere ad id voluisse quod facturi erant: & Lucam eòdem similiter respexisse.

Ministerii et apostolatvs.) Quia humile erat verbum Ministerij, Apostolatum addidit, in quo plus dignitatis inest. Quanquam sensus erit clarior, si exponas, Ministerium Apostolatus. Sunt enim frequentes

Scripturis sanctis hypallagæ. Certè Lucas cum onere coniungere voluit muneris præstantiam, reuerentiæ & authoritatis conciliandę gratia: simul tamen monere, ad laboriosam prouinciam vocari Apostolos.

SORS SVPER MATTHIAM.) Ita accidit quod nemo sperasset: hunc enim alteri fuisse posthabitum ex superioribus colligere licet. Præterquàm enim quòd priorem illi locum dederat Lucas, duo cognomina quibus fuit insignitus, raræ cuiusdam existimationis fuisse indicant Barsaba. Hoc est filius iurisiurandi vel quietis, à re ipsa fuit dictus, quasi speculum quoddam esset vel fidelitatis ac innocentiæ, vel placidi modestique ingenii. Alterum cognomen eximiam probitatem notabat. Ille ergo hominum iudicio prior: at Deus illi Matthiam prætulit. Vnde admonemur non gloriandum esse si in cælum vsque inferamur opinione hominum, & eorum suffragiis præstantissimi censeamur: sed hoc potius curandum, vt nos approbemus Deo, qui vnicus est legitimus iudex, cuius sententia stamus & cadimus. Cæterùm, hoc quoque sæpe animaduertere licet: Deum præterire qui maximè eminent in hominum conspectu, vt omnem carnis superbiam prosternat. Quòd addit conscriptum fuisse reliquis, sinistram omnem temeritatis notam abstergit à sortitione: quia tanquam diuinitus electum amplexa est Ecclesia super quem sors ceciderat.

CAPVT II.

1 *ET DVM compleretur dies Pentecostes, erant omnes vnanimiter congregati simul:*
2 *Et factus est repentè è cælo sonitus, quasi violento flatu irruente, & impleuit totam domum vbi sedebant:*
3 *Et visæ sunt illis dissectæ linguæ, tanquam igneæ, seditque super vnumquemque illorum.*
4 *Et impleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui alienis linguis, quemadmodum Spiritus dabat illis eloqui.*

1 DVM COMPLERETVR.) Compleri pro Aduenire capitur. Nam illorum perseuerantiæ iterum Lucas testimonium reddit, quum dicit, Stetisse omnes eodem loco, vsque ad constitutum illis tempus. Huc pertinet aduerbiū VNANIMITER. Porrò cur Dominus aduentum Spiritus totum sesquimēsem distulerit, suprà attigimus. Cur autem illo potissimum die miserit, quæritur. Ego illam Augustini anagogen refutare nolo: quòd sicuti quinquagesimo post Pascha die Lex veteri populo data fuit, manu Dei scripta in tabulis lapideis: ita Spiritus, cuius officium est eam cordibus nostris inscribere, totidem diebus post resurrectionem Christi, qui verum est Pascha, impleuit quod in Legis promulgatione figuratum fuerat. Quòd tamen hanc argu- [1.Cor.5.c.7.] tiam quasi necessariam vrget, lib. quæsti. in Exod. & Epist. ad Ianuarium, 2. in eo cuperem magis sobrium & modestum esse. Fruatur tamen ipse suo sensu. Ego interea quod magis solidum est amplector: Festo die quo Ierosolymam confluere solebat ingens hominum multitudo, editum fuisse miraculum, vt illustrius redderetur. Et certè hac occasione in vltimos vsque terræ fines sparsum fuit: vt mox videbimus. Eodem consilio [Ioh.2.5.7. 10.11.] sæpe Christus Ierosolymam ascendit diebus festis, quò pluribus innotescerent virtutes quas edebat: atque vt in maiore hominum frequentia vberior esset doctrinæ fructus. Sic enim postea referet Lucas, Paulum [Act.20.d.16.] festinasse, vt ante diem Pentecostes Ierosolymam perueniret, non religione aliqua, sed propter frequentiorem conuentum, quò pluribus prodesset. Ergo in diei electione miraculi vtilitas spectata fuit: primùm vt Ierosolymæ magis celebraretur: quia tunc ad consideranda Dei opera magis attenti erant Iudæi: deinde vt in regiones procul dissitas perueniret eius fama. Diem verò quinquagesimum vocabant, facta à primitiis supputatione.

2 FACTVS EST REPENTE.) Donum visibile esse oportuit, vt sensus corporalis discipulos magis excitaret. Nam, quæ nostra est segnities ad æstimanda Dei dona, nisi sensus omnes nostros prius expergefaciat, virtus eius incognita præteribit ac effluet. Hæc igitur præparatio fuit, quò melius agnoscerent iā adesse promissum à Christo Spiritum. Quanquam non tam eorum causa id factum est, quàm nostra: sicuti quòd dissectæ & igneæ linguæ apparuerunt, in eo nostri potius & vniuersæ Ecclesiæ habita ratio fuit, quàm illorum poterat enim Deus instruere eos facultate ad Euangelium publicandum necessaria, etiamsi nullum symbolum adiungeret. Sciuissent ipsi non fortuitò, neque sua industria, se fuisse tam repentè mutatos: verùm quæ hic referuntur signa, omnibus seculis profutura erant: vt prodesse hodie nobis sentimus. Cæterùm breuiter obseruanda est signorum analogia. Vehementia flatus, ad terrorem incutiendum spectabat. Nunquam enim ad recipiendam Dei gratiam ritè sumus comparati, nisi domita carnis confidentia. Quemadmodum enim fide nobis patet ad eum accessus, ita humilitas & timor facit, vt aperta sit illi ad nos ianua. Cum superbis & securis, sibíque placentibus nihil illi negotij. FLATV designari Spiritum, vulgare est. Nam & Christus, quum Apostolis Spiritum daturus esset, in eos sufflauit. Et in Ezechielis visione turbo, & ventus. Imò nomen i- [Ioh.20.c.22.] psum Spiritus translatitium est. Nam quia illa diuinæ essentiæ hypostasis, quæ Spiritus vocatur, per se incomprehensibilis est, Scriptura nomen à flatu mutuatur, quia virtus Dei est, quam Deus veluti spirando, [Ezech.1.a.4.] in omnes creaturas diffundit. LINGVARVM species ad præsentem circunstantiam restringitur. Nam sicuti columbæ figura, quæ super Christum descendit, significationem habebat aptam Christi naturæ & offi- [Ioh.1.d.32.] cio, ita nunc Deus signum elegit, quod rei signatæ congrueret: nempe, vt effectum Spiritus sancti in Apostolis ostenderet, qualis postea secutus est. Linguarum diuersitas quoddam veluti obstaculum erat, ne Euangelium latius manaret. Ita si vna tantùm lingua fuisset eius præconibus, omnes Christum putassent in angulo Iudææ inclusum, Deus autem viam inuenit, qua perrumperet, dum linguas Apostolorum secuit, vt per omnes populos dispergerent quod ipsis traditum fuerat. In quo refulget mirabilis Dei bonitas: quia pœna humanæ superbiæ in materiam benedictionis versa est. Vnde enim diuersitas linguarum, nisi vt impia & scelerata hominum consilia dissiparentur? Nunc Deus Apostolos instruit linguarum varietate, vt in beatam vnitatem homines huc & illuc palantes reuocet. Linguæ istæ dissectæ fecerunt, [Gen.11.b.7.] vt omnes loquantur lingua Chanaan quemadmodum Isaias prædixerat. Nam quocunque loquantur idio- [Isa.19.c.18.] mate, omnes tamen vno ore & vno Spiritu eundem inuocant Patrem in cælis. Nostra id causa factum esse [Rom.15.b.6.] dixi, non tantùm quia fructus ad nos peruenit: verum etiam quia agnoscimus non temere volitasse ad nos Euangelium, sed Deo ordinante, qui linguas Apostolis in hunc finem dissectas contulit, ne qua natio doctrinæ illis commissæ expers foret. Quo Gentium vocatio comprobatur: deinde fides asseritur eorum doctrinæ, quam scimus non humanitus esse fabricatam, quum in eorum linguis Spiritum habitasse audiamus. Nunc dicendum restat, quid sibi IGNIS velit. Procul dubio efficaciæ fuit symbolum, quæ exercenda erat in Apostolorum voce. Alioqui etiamsi personuissent ad extremos vsque mundi fines, nihil aliud quàm

aerem

aerem sine profectu verberassent. Demonstrat itaque Dominus igneam fore eorum vocem, vt hominum corda accendat: vt exusta consumptáque mundi vanitate, purget ac renouet omnia. Alioqui nunquam tam arduum munus aggredi fuissent ausi, nisi Dominus de prædicationis virtute certiores illos fecisset. Hinc factum est, vt non resonuerit tantùm in aere Apostolorum doctrina, sed in hominum mentes penetrarit, ac eas cælesti ardore impleuerit. Neque hæc vis tantùm in ore Apostolorum fuit ostensa, sed quotidie ostenditur. Atqui eo magis cauendum est, ne quum ignis ardet, instar stipulæ simus. Porrò Spiritum sanctum Dominus semel discipulis suis contulit sub visibili specie, vt certò statuamus, nunquam Ecclesiæ defuturam inuisibilem & occultam eius gratiam.

SEDITQVE.) Quoniam subita est numeri mutatio, dubium est an de igni loquatur. Dixerat linguas tanquam ex igni apparu isse, sequitur mox: Seditque super eos. Ego tamen ad Spiritum refero. Hebræis enim familiare est, substantiuum verbi, quod priore membro omiserant, in secundo exprimere. Quale hîc exemplum est: SEDIT super eos & repleti sunt omnes Spiritu sancto. Scimus autem Lucam, tametsi Græcè scripserit, Hebraismis tamen abundare. Iam quòd Spiritum sanctum LINGVAS vocat, ex vsu Scripturæ est. Nam & columbam Ioannes eodem nomine appellat: quia eiusmodi symbolo Spiritus sui præsentiam testari Dominus volebat. Si inane esset signum absurda esset appellatio: sed vbi res est annexa, congruenter eius nomen signo tribuitur, quod ipsam sensibus nostris percipiendam offert. Plenitudo Spiritus, qua singulos fuisse donatos asserit, non exprimit æqualem donorum mensuram in vnoquoque, sed excellentiam quæ obeundo muneri par futura esset. Ioh. 1. d. 32

4 COEPERVNT LOQVI.) Præsentem effectum extitisse admonet, ac simul in quem vsum aptandæ fuerint linguæ. Cæterum, quia paulò pòst subiicit Lucas, aduenas ex diuersis regionibus miratos esse, quòd singuli audirent sua lingua Apostolos loquentes: probabile nonnullis videtur, non loquutos esse varijs linguis, sed quod lingua vna pronunciatum erat, sic fuisse à singulis perceptum, quasi natiuam linguam audirent. Eundem ergo sonitum vocis putant variè fuisse distributum inter auditores. Alteram coniecturam habent quòd Petrus vnam concionem apud multos ex variis gentibus collectos habuerit: qui eius sermonem intelligere non poterant, nisi alia vox ad eorum aures perueniret, quàm ore ipsius prolata erat. Verùm primo loco notandum est, verè locutos fuisse extraneis linguis discipulos: alioqui non in ipsis, sed in auditoribus fuisset miraculum. Ita falsa fuisset similitudo, cuius antè meminit: nec tam ipsis datus esset Spiritus quàm aliis. Audimus etiam vt Paulus Deo gratias agat, quòd diuersis linguis loquatur. Certè earum & intelligentiam & vsum sibi vendicat. Neque verò hanc facultatem consequutus fuerat suo studio vel industria, sed habebat ex dono Spiritus. Eodem loco, speciale donum esse affirmat, quo non omnes sint præditi. Ex his planum esse arbitror, varietate intelligentiáque linguarum donatos fuisse Apostolos: vt Græcis Græcè, Italis Latinè loquerentur, haberéntque veram cum auditoribus communicationem. An tamen accesserit secundum miraculum, vt Ægyptij & Elamitæ Chaldaicè loquentem Petrum intellexerint, ac si diuersas voces ederet, in medio relinquo. Sunt enim coniecturæ, quæ huc ducunt, & tamen non ita firmæ, quin refelli queant. Fieri enim potest, vt loquuti sint diuersis linguis prout incidebant in hunc vel illum, & se dabat occasio: & quidem alius alia lingua vsus fuerit. Clarum ergo miraculum erat, quum in promptu illis viderent esse diuersa idiomata. Quod ad Petri concionem spectat, potuit à maiori parte intelligi, vndecunque nati essent: quia plurimos eorum qui Ierosolymam confluxerant, verisimile est linguæ Chaldaicæ fuisse peritos. Deinde nihil erit absurdi si dicamus & aliis linguis loquutum esse. Quanquam de hac re multum litigare nolo: modò hoc extra controuersiam ponatur, Apostolos verè sermonem mutasse. 1. Cor. 14. d. 18.

5 *Erant autem Ierosolymæ commorantes Iudæi, viri pij ex omni gente earum quæ sub cælo sunt.*

6 *Vulgato hoc rumore, conuenit multitudo & confusa est: quia audiebat quisque sua lingua eos loquentes.*

7 *Stupebant autem omnes & mirabantur, dicentes inter se, Nonne, en, omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?*

8 *Et quomodo nos audimus quisque eos suo idiomate loquentes, in quo nati sumus?*

9 *Parthi & Medi, & Elamitæ, & incolæ Mesopotamiæ, Iudææ, & Cappadociæ, Ponti & Asiæ,*

10 *Phrygiæ & Pamphiliæ, AEgypti, & partium Lybies versus Cyrenem, & aduenæ Romani.*

11 *Iudæi & proselyti, Cretes & Arabes, audimus loquentes ipsos nostris linguis magnifica Dei.*

12 *Stupebant ergo omnes & mirabantur, dicentes alij aliis: Quid sibi vult hoc? Alij subsannantes dicebant: Musto pleni sunt.*

5 ERANT AVTEM COMMORANTES.) Quum VIROS religiosos nominat, innuere videtur eos Ierosolymam cultus Dei causa venisse: sicuti Deus omnibus post dissipationem seculis quasi erecto vexillo residuum aliquod semen in vrbem illam collegit: quia adhuc vigebat templi vtilitas, interea tamen obiter admonet apud quos proficiant, & quibus prosint miracula, quibus Dominus potentiam suam declarat. Nam impij & profani homines vel rident, vel non curant, quemadmodum statim videbimus. Præterea, eos voluit citare testes, quibus ob suam religionem habeatur plus fidei. Quum dixit EX OMNI GENTE, intelligit ex diuersis regionibus & longè inter se dissitis. Nam & postea terras commemorat quæ ingenti spatio distabant, cuiusmodi sunt Lybie & Pontus, Roma & Parthia, atque Arabia & similes. Hoc ad augendam rei magnitudinem valet. Nam Cretenses & Asiatici propter viciniam poterant habere aliquod linguæ commercium: at non eadem ratio inter Italos & Cappadoces, inter Arabes & Ponticos. Fuit autem memorabile hoc Dei opus, & summa admiratione dignum, quòd in tam vasta & horrenda populi dissipatione, nonnullas tamen reliquias vbique seruauit, imò fecit vt populo tam afflicto, & quasi perdito quidam alieni se adiungerent. Tametsi enim huc & illuc in longinquum exilium dispulsi, diuersi diuersos quodammodo mundos incolebant, inter se nihilominus tenebant fidei vnitatem. Neque enim eos temerè pios & Dei timentes nominat.

6 VVLGATO HOC RVMORE.) Græcè quidem ita Lucas dicit, Facta hac voce:sed intelligit sparsam fuisse famam,qua factum est vt multi simul confluerent. Nam si alius post alium diuerso loco & tempore loquentes audisset diuersis linguis Apostolos, non ita illustre fuisset miraculum. Conueniunt ergo in vnum locum omnes,vt linguarum diuersitas ex præsenti comparatione melius appareat. Accedit & altera circunstantia, quòd vulgo nota est patria Apostolorum,& vulgo hoc notum est,nunquam fuisse ex patria egressos, vt peregrinas linguas discere potuerint.Quum ergo indiscriminatim,prout tulit occasio,alius Latinè, alius Græcè,alius Arabicè loquitur,& singuli etiam linguas variant,hinc magis conspicuum redditur opus Dei.

11 MAGNIFICA DEI.)Duo notat Lucas, quæ auditoribus admirationem fecerunt:quòd Apostoli rudes prius idiotæ nati in contempto angulo, magnificè tamen de rebus diuinis & cælesti sapientia dissererent. Alterum quod nouis linguis subitò essent donati.Vtrunque notatu dignum, quia temerè & futiliter verba fundere,non tam valuisset ad permouendos animos:rerum verò maiestas magis afficere debuit ad miraculum considerandum.Etsi autem in eo tribuunt debitum Deo honorem, vbi attoniti hærent: præcipuus tamen exprimitur miraculi fructus,quòd inquirunt:atque ita ostendunt, se ad discendum paratos esse: nam stupor alioqui non multum profuisset.Et sanè ita cum stupore admirari Dei opera conuenit, vt simul accedat consideratio,& intelligendi studium.

12 ALII SVBSANNANTES.) Hinc apparet,quàm prodigiosa sit hominum tam socordia quàm improbitas. quum illis Sathan mentem abstulit. Si palàm è cælo descendat Deus, vix clarius conspici posset eius maiestas,quàm in hoc miraculo.Quisquis guttam integri sensus habet,eum solo auditu percelli necesse est. Quã igitur beluini illi,qui oculis cernunt, & tamen subsannant?suisque facetiis Dei potentiam eludere conantur?Verùm ita res habet.Nihil tam admirabile esse potest, quod non in ludibrium vertant: qui nulla Dei cura tanguntur, quoniam data opera callum inscitiæ in rebus maximè dilucidis sibi obducunt. Et iusta est Dei vltio aduersus talem superbiam:vt Sathanæ in cæcum furorem præcipitandos tradat.Quare non est quod miremur,si hodie plerique ad tantam lucem cæcutiunt, si surdi sunt ad tam apertam doctrinam, imò petulanter respuunt oblatam sibi salutem. Nam si insolita Dei opera, quibus magnificè potentiam suam illustrat,obnoxia sunt hominum ludibriis,quid de doctrina fiet,quæ nihil apud eos resipit, nisi vulgare? Quanquam Lucas non pessimos fuisse aut penitus deploratos significat,qui riserunt: sed exponere potius voluit, qualiter affectum fuerit hominum vulgus hoc miraculo.Et sanè ita semper res habuit in mundo,vt pauci vero Dei sensu tacti fuerint, quoties se patefecit. Nec mirum:rara enim & paucorum hominum virtus est religio:quæ sanè intelligentiæ initium est.Cæterùm,vt maior pars ferrea quadam peruicacia operum Dei considerationem repellat,nunquam tamen fructu carent:Quemadmodum videre in hac historia licet.

14 *Stans autem Petrus cum vndecim,extulit vocem suam,& loquutus est illis:Viri Iudæi, & omnes qui habitatis Ierosolymæ,notum hoc sit vobis,& auribus percipite verba mea.*

15 *Non enim,quemadmodum existimatis,isti ebrij sunt:est enim hora diei tertia.*

16 *Sed hoc est quod dictum est per Prophetam Ioel:*

17 *Et erit in vltimis diebus,dicit Deus, effundam ex Spiritu meo super omnem carnem & prophetabunt filij vestri, & filiæ vestræ,& iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt:*

18 *Vtique super seruos meos, & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo & prophetabunt.*

19 *Et dabo prodigia in cælo supernè,& signa super terram infernè,sanguinem & ignem,& vaporem fumi:*

20 *Sol vertetur in tenebras,& luna in sanguinem, priusquam veniat dies Domini magnus & illustris.*

21 *Et erit,quisquis inuocauerit nomen Domini,saluus erit.*

14 STANS AVTEM PETRVS.)Standi verbo grauem in cœtu concionem fuisse habitam significat. Surgebant enim verba ad populum facturi,quò facilius audiri possent.Summa autem huius concionis est: quòd ex dono Spiritus sancti quod cernebant,colligit exhibitum iam esse CHRISTVM. Prius tamen falsam illam opinionem refellit,quòd putarent ebrios esse discipulos.Refutatio autem probabili argumento constat: quia non soleant manè homines inebriari.Nam vt inquit Paulus,Qui ebrii sunt,nocte sunt ebrii. Pudore enim lucem fugiunt.Et sanè tanta est huius vitii fœditas, vt meritò lucem horreat. Neque tamen hoc argumentum perpetuò valeret.Iam enim suo tempore inuehebatur Isaias in eos,qui ad sectandam ebrietatem manè surgebant.Et hodie non pauci sunt,qui porcis similes statim à somno ad pocula transiliunt.Sed quoniam hoc abhorret à communi hominum more,verisimile esse Petrus negat.Qui mediocriter antiquitatis sunt periti, diem ciuilem ab ortu solis ad occasum vsque in duodecim horas distributum fuisse sciunt. Ita horæ æstate longiores,hyeme breuiores erant.Ergo quæ nunc hyeme nona esset ante meridiem,æstate verò octaua, veteribus tertia fuit.Quod autem leuiter tantùm opinionem ebrietatis diluit Petrus,ideo fit, quia superuacua fuisset magis anxia excusatio.Ergo:vt in re indubia, eos qui ridebant magis compescit quàm docere laborat.Cæterùm,non tam eos ex temporis circunstantia refellit, quàm Ioelis testimonio. Nam quum dicit, EXHIBERI quod prædictum fuerat,eorum ingratitudinem perstringit, quòd tam insigne beneficium, iam sibi olim promissum,nunc,dum ante oculos est, non agnoscant.Quòd autem omnibus exprobrat paucorum vitium,non ideo facit,vt omnes eadem inuoluat culpa:sed quoniam ex illorum subsannatione opportuna occasio se dabat omnes simul docendi,eam non negligit.

1.The.5. b.6.

17 ERIT IN NOVISSIMIS DIEBVS.)Ab hoc effectu probat exhibitum iam esse Messiam: Ioel quidem nouissimos dies non exprimit:sed quum de plena Ecclesiæ restitutione differat, non dubium quin prophetia illa in solam competat vltimam ætatem. Quare nihil à Ioelis mente alienum attulit Petrus: sed tantùm explicandi causa hoc verbum addidit,vt scirent Iudæi non aliter posse instaurari Ecclesiam, quæ tunc collapsa erat,quàm si Dei Spiritu renouarentur.Porrò quia Ecclesiæ reparatio,quasi nouum seculum futura erat,ideo Petrus in dies nouissimos eam confert.Et sanè hoc tritum ac familiare Iudæis erat, magnificas omnes promissiones

Ioel 2.g. 28.

missiones de beato & bene composito Ecclesiæ statu, non antè completum iri, quàm dum Christus aduentu suo omnia in integrum restitueret. Proinde extra controuersiam inter ipsos erat, pertinere ad vltimum tempus quod adducitur ex Ioele. Iam per dies vltimos vel plenitudinem temporis, notatur stabilis Ecclesiæ conditio in Christi manifestatione.

EFFVNDAM DE SPIRITV MEO.) Vult probare (vt iam dictum est) non aliter reparari posse Ecclesiam, quàm dato Spiritu sancto. Quum ergo spem omnes haberent propinquæ restitutionis, socordiæ eos insimulat, quòd de illius ratione ac modo non cogitent. Cæterum, quum Propheta dicit, Effundam, minimè dubium est, quin largam affluentiam hoc verbo notare voluerit. Eodem verò sensu accipere conuenit, EFFVNDAM de Spiritu, vel ex Spiritu, ac si dictum esset simpliciter, Effundam Spiritum. Nam hoc posterius apud Prophetam habetur. Petrus autem Græcos secutus est, qui vocem Hebraicam ET ri, verterunt ἀπὸ. Frustrà ergo quid in subtilius hic philosophantur: quia vtcunque mutentur verba, retinenda tamen est mens Prophetæ. Cæterea quum Deus effũdere Spiritum dicitur, sic accipi debere fateor, quòd ex Spiritu suo tanquam ex viuo & inexhausto fonte, multiplicem donorum varietatem profluere in homines faciat: Nam teste Paulo, diuersa quidem sunt dona, sed vnus Spiritus. Hinc verò colligimus vtilem doctrinam: Nihil nobis præstantius à Deo posse dari, quàm Spiritus gratiam: imò sine hac, nihili reliqua omnia esse. Nam quum in summa Deus populo suo vult salutem promittere, Spiritum se daturum affirmat. Hinc sequitur, nihil nos bonorum posse adipisci, donec spiritu sancto donemur. Et certè tanquam clauis est, quę ostium nobis reserat, vt penetremus in omnes spiritualium bonorum thesauros: atque etiam ingrediamur in regnum Dei. 1.Cor.12. a.4.

SVPER OMNEM CARNEM.) Quid hæc vniuersitas valeat ex sequentibus patet. Nam primùm in genere ponitur Omnis caro: deinde partitio additur, qua Propheta significat, nullum fore ætatis vel sexus discrimen, quin Deus omnes promiscuè in gratiæ suæ communionem admittat. OMNIS igitur caro: quia adolescentes simul ac senes, masculi ac fœminæ. Quæri tamen potest, cur tanquam nouum & prius inauditum bonum polliceatur Deus populo suo, quod ab initio seculis omnibus præstare solitus fuerat. Nullum enim seculum gratiæ Spiritus expers fuit. Huius quæstionis solutio in his duobus verbis posita est, Effundã, & Super omnẽ carnẽ. Duplex enim hìc antithesis notanda est inter veteris & noui Testamenti tempus. Effusio enim, vt dixi, vberem plenámque copiam significat: quum sub Lege parcior fuisset distributio. Vnde etiam Ioannes Spiritum sanctum datum fuisse negat, donec in cælum ascenderet Christus. OMNIS CARO significat immensam multitudinem: quum Dominus antea paucos, tam ampla Spiritus sui participatione dignatus esset. Porrò, in vtraque comparatione minimè negatur, quin Patres sub Lege, eiusdem gratiæ nobiscum participes fuerint: sed Dominus nos illis superiores esse, sicuti sumus, ostendit. Eodem, inquam, & intelligentiæ & iustitiæ, & sanctificationis Spiritu prędit fuerunt pij omnes à primo mundi exordio, quo nos hodie Dominus illuminat & regenerat: verùm pauci tunc cognitionis luce donati fuerunt, si cum ingenti fidelium multitudine conferantur, quos repentè Christus aduentu suo collegit. Deinde, obscura & tenuis fuit illorum cognitio, & quasi velo obtecta, si conferatur cum ea quam hodie ex Euangelio habemus: vbi Christus, sol iustitiæ, pleno fulgore, velut in meridie lucet. Nec obstat, quòd pauci quidam tanta fide excelluerunt, vt neminem forsan hodie parem habeant. Nam eorum intelligentia nihilominus pædagogiam Legis resipiebat. Est enim illud semper verum, pios Reges & Prophetas non vidisse nec audisse quæ Christus aduentu suo patefecit. Ergo vt noui Testamenti præstantiam commendet Ioel, Matth.13.b. vberiorem sub ipso tore Spiritus gratiam denuntiat: deinde ad plures homines peruenturam. 17

ET PROPHETABVNT.) Prophetiæ verbo, rarum & singulare intelligentiæ donum notare voluit. Ac eôdem Luc.10.d. spectat, quæ mox sequitur, partitio: IVVENES vestri visiones videbunt, & senes somniabunt somnia. Fuisse enim 24. Num.12. duas istas ordinarias rationes, quibus se Dominus Prophetis manifestare solitus sit, ex duodecimo Numerorum capite colligitur. b.6. Nam illic Dominus Mosen eximens à communi Prophetarum ordine, dicit: Ego seruis meis per visionem vel per somnium appareo: cum Mose verò facie ad faciem loquor. Videmus ergo generi subiici duas species, confirmationis vice. Summa tamen huc redit, fore omnes Prophetas simul ac effusus è cælo Spiritus fuerit. Verùm hic obiicitur, nihil tale extitisse, etiam in ipsis Apostolis; nedum in vniuerso fidelium grege. Respondeo, hunc Prophetis vsitatum fuisse morem, vt regnum Christi sub tropis seculo suo congruentibus adumbrent. Dum loquuntur de cultu Dei, nominant altare, sacrificia, auri, argenti, thuris oblationem. Scimus tamen altaria nunc cessare, abolita esse sacrificia, quorum sub Lege vsus fuit: & Dominum altius quidam requirere à nobis, quàm opes terrenas. Verum id quidem est, sed Prophetæ, dum stylum attemperant ad captum sui temporis, figuris quæ tum familiares populo erant, inuoluunt ea, quæ nunc aliter exhibita videmus, quemadmodum alibi dum ex Leuitis se facturum sacerdotes promittit & ex plebe Leuitas, non aliò tendit, nisi infimum Isa.66.g.21. quemque sub regno Christi honorifico fore in gradu. Ergo si verum & genuinum huius loci sensum habere cupimus, non vrgenda sunt verba quæ ex veteri Legis œconomia sumpta sunt, sed tantùm quærenda sine figuris veritas. Ea autem est quòd Apostoli subito Spiritus afflatu, de cælestibus mysteriis propheticè, hoc est diuinè, & supra vulgarem modum disserebant. PROPHETIAE itaque nomen, nihil aliud designat, quàm rarum & insigne intelligentiæ donum: ac si diceret Ioel, Sub Christi regno non paucos tantùm fore Prophetas quibus arcana sua Deus reuelet, sed omnes ad Propheticam vsque excellentiam, spirituali sapientia donandos esse. Quemadmodum & apud Ieremiam habetur: Non docebit quisque proximum suum amplius, quia omnes me cognoscent à minimo vsque ad maximum. Iere.31.f.34. Cæterum, his verbis Petrus Iudæos quos alloquitur, ad eiusdem gratiæ communicationem inuitat. Ac si diceret, Spiritum, quem in nos effudit, paratus est Dominus longè latéque effundere. Ergo, nisi per vos steterit, haurietis ex hac plenitudine nobiscum. Quod autem Iudæis tunc dictum fuit, sciámus & nobis hodie dici. Tametsi enim cessarunt illę visibiles Spiritus gratiæ, non tamen Spiritum suum ab Ecclesiã sua Deus subduxit. Quare, hac promissione eum nobis indiscriminatim omnibus quotidie offert. Vnde nos non nisi nostra ignauia egeni sumus ac inopes: & simul clarè patet, impios & sacrilegos esse Spiritus hostes, qui plebem Christianam arcent à Dei notitia, quum ipse fœminas simul ac viros, iuuenes ac senes, non admittat modò, sed nominatim aduocet.

18 SVPER SERVOS MEOS.) His verbis restringitur promissio ad Dei cultores. Neque enim Spiritum suum profanat Deus: quod fieret si prostitueret incredulis ac contemptoribus. Certum quidem est, nos Spiritu fieri Dei seruos: ideóque non esse, donec eum receperimus: sed primùm quos Deus in familiam suam cooptauit, & quos Spiritu suo formauit in suum obsequium, nouis postea donis cumulat. Deinde, non respexit Propheta ad illum temporis ordinem, sed tantùm hanc gratiam Ecclesiæ propriam facere voluit. Quum autem Ecclesia, non nisi apud Iudæos esset, eos honorificè appellat Seruos & ancillas Dei. Verùm, ex quo Deus, diruta maceria, Ecclesiam vndique sibi collegit, quotquot in fœderis societatem recepti sunt, eodem nomine censentur. Tantùm meminerimus peculiariter Ecclesiæ Spiritum destinari.

19 ET DABO PRODIGIA.) Primo loco videndum est quisnam sit iste dies magnus Domini. Alij de priore

christi aduentu in carne exponunt:alij verò referunt ad vltimum resurrectionis diem:Neutra mihi opinio probatur.Propheta enim,meo iudicio,totum Christi regnum comprehendit. Atque ita DIEM magnum vocat, ex quo manifestari in carne cœpit Filius Dei,vt nos ad complementum regni eius ducat.Non ergo certum vnum diem præfigit,sed à prima Euangelij promulgatione diem istum inchoat, & vsque ad vltimam resurrectionem extendit.Qui ad ætatem Apostolorum restringunt,mouentur hac ratione, quòd Propheta hoc membrum cum proximo connectit.Sed in eo nihil absurdi,quòd Propheta tempus signat,quo hæc fieri cœpta sunt, vtcunque assiduos habeant progressus vsque ad finem mundi. Porrò, quòd dicit SOLEM conuersum iri in tenebras,& LVNAM in sanguinem,metaphoricæ sunt locutiones,quibus significat, Dominum signa per totam orbis machinam daturum iræ suæ,quæ homines terrore exanimen̄t,ac si horrenda fieret totius naturæ conuersio. Sicuti enim sol & luna paterni erga nos fauoris Dei testes sunt,dum lucem vicibus suis terræ ministrant, ita ex aduerso dicit Propheta, irati & offensi Dei fore nuntios.Atque hoc secundum est membrum prophetiæ. Postquam enim de spiritualis gratiæ affluentia disseruit super omnem carnem : ne quis omnia simul prospera & tranquilla imaginaretur, subiicit turbulentum multóque horrore plenum fore statum mundi sub christo. Quemadmodum & christus ipse plenius admonet Matthæi 24. & Lucæ 21. Sed hoc ad gratiæ commendationem plurimùm valet,quòd vbi omnia minantur exitium,quisquis tamen nomen Dei inuocat, salutis suæ securus est.Per Caliginem solis,per Sanguinolentum lunæ defluxum,per Atrum vaporem fumi, exprimere voluit Propheta,quocunque homines vertant oculos,vbique sursum & deorsum multa apparitura, quæ terrorem incutiant:quemadmodum iam attigit.Perinde ergo hoc valet,ac si dixisset, nunquam tam miserè habuisse res in mundo,nunquam tot & tam atrocia iræ Dei signa extitisse.Hinc colligitur, quàm inæstimabilis sit Dei bonitas qui præsens remedium tantis malis offert:& rursus quàm ingrati sint Deo ac peruersi, qui ad propinquum & obuium salutis asylum non confugiunt. Neque enim dubium est, quin hac tam tristi descriptione, pios omnes excitare Deus velit,vt ardentiore desiderio salutem expetant.Et Petrus in eundem finem citat: vt sciant Iudæi se plusquam calamitosos fore, nisi oblatam sibi Spiritus gratiam suscipiant. Quæritur tamen,qui conueniat, Christo manifestato, tantum simul mare malorum exundare. Absurdum enim videri potest, ipsum diuini erga genus humanum amoris vnicum esse pignus,in quo cælestis Pater omnes bonitatis suæ thesauros explicat: imò viscera misericordiæ suæ in nos effundit,& tamen eiusdem aduentu iram Dei solito violentius ardere, vt cælum & terram vno quasi incendio corripiat. Sed primò obseruandum est quia nimium pigri sunt homines ad recipiendum Christum,variis afflictionibus quasi flagellis vrgendos esse. Deinde, quum laborantes & malis grauatos ad se Christus vocet,multis prius malis domari nos necesse est,vt humilitatem discamus. Nam ex secundo rerum suarum statu, cornua superbiæ induunt homines. Nec fieri aliter potest, quin ferociter christum contemnat,qui sibi felix videtur. Tertiò,quia plus æquo propensi sumus ad quærendam carnis pacem : vnde etiam fit,vt Christi gratiam multi alligent præsenti vitæ, ad diuersam cogitationem nos assuefieri expedit, vt sciamus spirituale esse christi regnum.Ergo Deus vt cælestia christi bona esse doceat, multis ærumnis secundum carnem nos exercet.Ita fit,vt nostram felicitatem extra mundum quæramus. Miserias etiam cumulat hominum ingratitudo.Seruus enim qui voluntatem domini sui tenet,nec obsequitur,dignus est grauioribus plagis.Quo familiarius nobiscum Deus in Christo communicat,magis crescit nostra impietas, & in apertam contumaciam erumpit:ita nihil mirum,si Christo manifestato, multa vltionis diuinæ signa ex aduerso appareant, quum homines impio contemptu hinc grauius in se prouocent Deum,irámque eius inflamment. Certè quòd formidabilis est Christi dies,accidentale est,siue nostram segnitiem corrigere velit Deus, nos adhuc indociles subigere:siue ingratitudinem punire:per se enim nihil affert nisi iucundum.Sed Deum meritò prouocat gratiæ suæ contemptus ad horribilem excandescentiam.

Matth.11. d.24.

Luc. 12. f.47.

21 QVISQVIS INVOCAVERIT.)Insignis locus. Nam sicuti Deus minis ac terroribus nos tanquam ignauos asinos ad quærendam salutem instigat:ita,postquam cælum & terram tenebris inuoluit, modum tamen ostendit,quo salus ante oculos nostros affulgeat:nempe si ipsum inuocabimus. Est enim diligenter notanda hæc circunstantia.Si Deus salutem simpliciter promitteret,hoc iam quidem esset magnum,sed longè maius est, dum inter multiplices mortis abyssos,eam promittit.Dum omnia,inquit,confusa fuerint, & exitij formido omnia occupauerit,tantùm inuocate me,& salui eritis.Ergo,vtcunque malorum gurgite absorptus sit homo,proponitur illi tamen remedium,quo effugiat.Notanda etiam vniuersalis particula,QVICVNQVE. Nam sine exceptione omnes Deus ad se admittit, & hoc modo ad salutem inuitat: quemadmodum Paulus colligit decimo ad Roman.capite,& antè à Propheta traditum fuerat: Tu Deus exaudiens precationem, ad te omnis caro veniet. Quando itaque nemo excluditur ab inuocatione Dei, omnibus aperta est salutis ianua. Nec aliud est quod nos ab ingressu arceat,quàm propria infidelitas.Omnes dico,quibus se per Euangelium Deus patefacit. Verùm,sicuti in Dei inuocatione,certa est salus:ita statuendum est,sine ipsa ter miseros esse nos ac perditos. Cæterùm,quum salus nostra locatur in Dei inuocatione, nihil interea adimitur fidei, quando hæc inuocatio non nisi in fide fundata est. Est alia quoque circunstantia non minus notatu digna: quòd Propheta vltimis diebus propriè congruere significat, Dei inuocationem. Nam etsi omnibus seculis inuocari voluit, ex quo tamen in Christo se exhibuit Patrem, faciliùs nobis ad eum accessus patet. Quod & maiorem nobis fiduciam addere, & torporem excutere debet: Vt etiam ratiocinatur ipse hoc priuilegio alacritatem ad precandum nobis duplicari : Hactenus non petiistis quidquam in nomine meo: petite & impetrabitis:quasi diceret, Ante hac quanuis nondum apparuerim mediator in carne & aduocatus, precati tamen estis: nunc vbi patrocinium meum accedet, quanto animosiùs id facere conueniet?

Rom. 10. d.20.

22 *Viri Israelitæ, audite hos sermones: Iesum Nazarenum, virum à Deo ostensum erga vos, virtutibus, & prodigiis, & signis, quæ fecit per ipsum Deus in medio vestri, quemadmodum & ipsi nostis:*

23 *Hunc inquam, definito consilio, & præscientia Dei traditum per manus impiorum accepistis, & cruci affixum interemistis.*

24 *Quem Deus suscitauit, solutis doloribus mortis, quandoquidem impossibile erat ipsum teneri ab ea.*

22 IESVM NAZARENVM.) Nunc Petrus ad suum institutum prophetiam Ioelis accommodat:nempe vt inde agnoscant Iudæi adesse instaurationis tempus:& ideo Christum sibi esse datum.Neque enim aliter quàm aduentu

uentu Mediatoris, complenda erat hæc promissio. Atque hic demum rectus est vsus donorum omnium quæ per Christum percipimus, dum nos ad Christum ipsum veluti ad fontem deducunt. Verùm hic sensim progreditur. Neque enim statim à principio, Iesum fuisse Christum affirmat: sed tantùm dicit, HOMINEM fuisse diuinitus missum, idque probat ex miraculis. Postea addit, A MORTE resurrexisse, quum esset occisus. Vnde certius & plenius apparet non fuisse vnum aliquem ex Prophetis, sed ipsum Dei Filium, qui promissus fuerat omnium reparator. Sit ergo hoc primum membrum, Iesum Nazarenum hominem fuisse luculentis testimoniis approbatum à Deo, vt sperni quasi vulgaris aut obscurus non deberet. ἀποδεδειγμένον, vetus interpres non malè reddidit Approbatum. Ac fallitur Erasmus, qui putat eum secus legisse. Ipse verò Lucæ mentem minimè expressit, quum vertit Exhibitum. Nam quum verbum illud Græcis significet Demonstrare: vnde & Mathematici, ἀποδείξεις vocant argumenta, quibus oculis rem perspicuè subiiciunt: voluit dicere Lucas, Iesum non venisse incognitum, ac sine vllo testimonio vel approbatione: sed in hoc valuisse quæ Deus per illum edidit miracula, vt illustris & eximius esset. Ideo dicit OSTENSVM erga Iudæos: quia Deus inter illos Filium suum insignem & magnum haberi voluit. Ac si diceret, miracula non aliis gentibus fuisse destinata, sed Iudęis: vt Iesum diuinitus sibi missum agnoscerent.

VIRTVTIBVS) Miracula tribus istis nominibus designat. Et sanè quoniam Deus potentiam in illis suam nouo & insitato modo exerit, vel saltem plus admirationis excitat, meritò dicuntur virtutes. Solemus enim, quum aliquid extra ordinarium accidit, magis commoueri. Qua ratione etiam dicuntur Prodigia: quoniam obstupescere nos cogunt. Signa autem ideo vocantur: quia Dominus mentes hominum ibi fixas hærere non vult, sed altius attollit: sicuti in alium finem referuntur. Tres autem voces posuit, vt magis extolleret Christi miracula, & hac congerie ad eorum considerationem vehementius populum impelleret. Porrò, Christum non facit primarium autorem, sed ministrum duntaxat: quia gradatim, vt dictum est, procedere instituit. Quæri tamen posset, an miracula ad iustam approbationem sufficiant: quia hoc modo suis imposturis fidem facerent Magi. Respondeo, multùm à Dei virtute differre Sathanæ pręstigias. Denuntiat quidem alibi Christus, regnum Antichristi fore in prodigiis: sed mox addit Mendacibus. Si quis excipiat, non esse promptum discernere, quia dicit tantum 2.Thess.2. c.9.
coloris habitura, vt etiam electos, si fieri posset, in errorem abducant: respondeo iterum, hallucinationem non Matth.24. b.24.
nisi ex defectu nostro (quia scilicet obtusi sumus ac hebetes) prouenire. Deus enim virtutem suam satis clarè ostendit. Ergo in miraculis quę edit Deus, satis firma est vel doctrinæ vel ministerii approbatio, modò ne desint nobis oculi. Quod autem inualida est apud impios, quia falsis Sathanæ miraculis possunt subinde decipi, hoc eorum cæcitati imputandum est: sed quisquis est mundo corde, puris quoque mentis oculis Deum agnoscit, quoties se demonstrat. Nec aliter illudere potest Sathan, nisi vbi cordis nostri malitia vitiatum est iudicium, & quasi tenebrę oculis nostris offusæ sunt, vel segnitie contracta lippitudo.

23 HVNC INTEREMISTIS.) Mortis Christi hac maximè de causa meminit, vt plenior constaret resurrectioni fides. Res nota erat apud Iudæos, Christum fuisse cruci affixum. Ergo quòd resurrexit, ingens est atque admirabile specimen diuinæ virtutis. Interea, vt pungat eorum conscientias peccati sensu, dicit ab illis fuisse occisum. Non quòd suis eum manibus crucifixerint, sed quòd vna totius populi voce postulatus fuerit ad necem. Et quanquam multi ex auditoribus quos alloquitur, non consenserant scelestæ crudelitati & impiæ, iustè tamen eam genti imputat: quia silentio vel incuria omnes se polluerant. Nec ignorantiæ prætextus locum habet, quum prius fuisset à Deo ostensus. Hic ergo reatus cui eos subiicit, præparatio est ad pœnitentiam.

DEFINITO CONSILIO.) Occurrit offendiculo, quoniam absurdum prima specie videtur, quòd is homo quem Deus tantoperè ornauerat, postea ad omne ludibrium prostitutus, mortem adeò probrosam subeat. Quoniam ergo crux Christi primo aspectu nos turbare solet, ideo Petrus admonet nihil fortuitò passum esse, vel quia illi ad se liberandum facultas defuerit, sed quia sic à Deo constitutum fuerat. Hæc enim sola cognitio, quòd mors Christi æterno Dei consilio ordinata fuerit, ansam præcidit stultis ac prauis cogitationibus, & offensiones præuertit, quæ concipi alioqui poterant. Sic enim habendum est, Deum nihil frustrà vel temerè decernere. Vnde sequitur, iustam fuisse causam, cur voluerit Christum pati. Eadem Diuinæ prouidentiæ cognitio, gradus est ad considerandum mortis Christi finem ac fructum. Protinus enim in Dei consilio hoc nobis occurrit, Iustum fuisse morti addictum pro peccatis nostris: atque eius sanguinem fuisse mortis nostræ pretium. Hic autem insignis est locus de prouidentia Dei; vt sciamus ab ea gubernari tam vitam nostram, quàm mortem. Tractat quidem Lucas de Christo: sed in eius persona speculum habemus, quod nobis vniuersalem Dei prouidentiam repræsentat, quæ per totum mundum se extendit: specialiter tamen relucet nobis, qui sumus Christi membra. Hîc duo ponit Lucas, Præscientiam, & Dei decretum. Quanquam autem ordine prior est præscientia, (quia Deus quid statuere velit antea videt, quàm re ipsa statuat) consilio tamen vel decreto eam subiicit, vt sciamus Deum nihil voluisse aut statuisse, nisi quod longè antè direxerat in suum finem. Multa enim sæpe temerè decernunt homines, quia subitò. Ergo vt Dei consilium ratione non carere doceat Petrus, præscientiam illi sociam adiungit. Nunc ista duo nos distinguere oportet; atque eò diligentius, quòd multi hac in parte falluntur. Præterito enim consilio Dei, quo moderatur totum orbem, nudam præscientiam arripiunt. Inde vulgaris illa distinctio, quòd tametsi præuidet Deus omnia, nullam tamen creaturis necessitatem imponit. Et certè verum est Deum hoc vel illud ideo præscire, quia futurum est: sed quemadmodum videmus, non tantùm Deo præuisum Petrus docet quicquid Christo accidit, sed ab eo fuisse decretum. Hinc autem colligi debet generalis doctrina: quia Deus non minus in totius mundi gubernatione, quàm in ordinanda morte Christi suam prouidentiam ostendit. Dei ergo est, non futura modò pręscire, sed suo arbitrio statuere quid fieri vult. Hoc secundum indicauit Petrus, quum dixit, Certo aut definito Dei consilio fuisse traditum. Quare, aliud est præscientia, quàm voluntas Dei qua regit ac temperat omnia. Nonnulli qui acutius cernunt, Deum non modo præscire, sed nutu etiam quæcunque fiunt in mundo, moderari fatentur. Interea tamen confusum regimen imaginantur: quasi Deus fræna laxaret creaturis, vt singulæ sequantur naturæ suæ ordinem. Dicunt solem arbitrio Dei regi, quoniam nobis lucendo officium peragit, quod illi semel à Deo iniunctum est. Hoc modo liberum homini arbitrium relinqui putant quoniam ad liberam boni & mali electionem disposita est eius natura. Sed qui ita sentiunt, Deum fingunt sedere in cælo otiosum. Longè aliter Scriptura, quæ speciale Deo regimen in rebus singulis, & in hominum actionibus vendicat. Nostrum tamen est expendere, in quem finem hoc doceat. Cauendæ enim sunt deliræ speculationes, quibus multos abripi videmus. Scriptura vult fidem nostram exercere, vt sciamus nos protegi Dei manu, ne simus Sathanæ & impiorum iniuriis obnoxij. Hoc vnum amplecti vtile est: neque enim aliud sibi voluit Petrus hoc loco. Imò in Christo sobriè sapiendi exemplum nobis proponitur. Non enim dubium est, quin obnoxia fuerit corruptioni eius caro secundum naturam. Atqui, immunem fecerat

Ioh.19.f. 36. Dei prouidentia.Si quis roget an non fragilia fuerint ossa Christi:non erit negandum, fuisse quidem naturaliter, sed tamen nullum os potuisse minui, quoniam sic Deus statuerat. Hoc, inquam, exemplo admonemur, sic dandum esse principatum Dei prouidentiæ, vt intra limites nostros stemus: neque nos temerè ingeramus in Dei arcana, quò minimè penetrat oculi nostri acies.

PER MANVS IMPIORVM.) Quia videtur innuere Petrus, impios paruisse Deo, hinc sequitur ex duobus absurdis alterutrum: vel Deum esse malorum authorem: vel homines quoduis scelus perpetrando, non peccare. Respondeo de secundo, impios, vtcunque exequantur quod apud se Deus statuit, nihil tamen minus quàm Deo obedire. Nam obedientia ex voluntario affectu nascitur. scimus autem impiis longè aliud esse propositum. Deinde, nemo obedit Deo, nisi cui comperta est eius voluntas. Obedientia igitur ex notitia pendet diuinæ voluntatis. Porrò, Deus in Lege suam nobis voluntatem patefecit. Quare, illi demum obediunt Deo, qui opera sua exigunt ad Legis regulam: deinde eius imperio se voluntarii subiiciunt. Nihil tale in omnibus impiis cernimus, quos Deus huc vel illuc nescientes impellit. Nemo igitur excusabiles hoc prætextu esse dicet, quia pareant Deo: quum & Dei voluntas in Lege nobis quærenda sit: & illi, quantum in se est, repugnare Deo cupiant. Quantum ad alterum pertinet, nego Deum mali esse authorem: quia in hac voce certa est notatio praui affectus. Maleficium enim æstimatur ex fine, quò quisque tendit. Homines quum vel furtum vel homicidium perpetrant, ideo peccant, quia fures sunt aut homicidæ. In furto autem & homicidio, sceleratum consilium. Deus qui illorum malitia vtitur, in superiore gradu locandus est. Longè enim aliud spectat, quia alterum vult castigare, alterius exercere patientiam: atque ita nunquam à sua natura, hoc est, à perfecta rectitudine deflectit. Ita, quòd traditus fuit Christus per manus impiorum, quòd crucifixus, factum est Dei nutu & ordinatione. Proditio autem, quæ per se nefaria est, & cædes quæ tantum scelus in se continet, Dei opus non debet censeri.

24 SOLVTIS DOLORIBVS.) Per mortis dolores, plus quiddam intelligo quàm corporeum sensum. Nam qui verè expendunt mortis naturam, quia audiunt esse Dei maledictionem, ipsos Deum iratum in morte concipere necesse est. Hinc mirus horror: in quo plus mali est quàm in morte ipsa. Hac porrò conditione mortem obiit Christus, vt reatum nostrum subiret. Ille interior conscientiæ metus, qui illum ad sudorem vsque sanguineum

1.Cor. 15.g. 54. expauescere coegit, quum se sisteret ad Dei tribunal, multò plus illi anxietatis, & horroris attulit, quàm omnes carnis cruciatus. Cæterùm, quòd luctatum cum huiusmodi doloribus Christum fuisse Petrus docet, & victorem simul prædicat: hoc facit, vt nunc mortem horrere non debeant fideles. Neque enim eadem est nunc mortis qualitas, quæ fuit in Adam: quoniam per Christi victoriam absorpta est Dei maledictio. Sentimus quidem adhuc dolorum punctiones, sed quæ nos totaliter non vulnerant, dum fidei clypeus opponitur. Rationem addit, Quia possibile non erat Christum morte opprimi, vtpote qui vitæ author est.

25 *Dauid enim dicit de ipso, Prouidebam Dominum coram me semper: quoniam à dextris est mihi, ne commouear.*

26 *Propter hoc lætatum est cor meum, & exultauit lingua mea: quin & caro mea requiescet in spe.*

27 *Quoniam non derelinques animam meam in inferno: nec permittes vt Sanctus tuus videat corruptionem.*

28 *Notas mihi fecisti vias vitæ, replebis me lætitia cum facie tua.*

29 *Viri fratres, quando licet mihi cum fiducia dicere apud vos de Patriarcha Dauid, quòd & mortuus est, & sepultus, & sepulchrum eius apud nos vsque in hunc diem.*

30 *Propheta ergo quum esset, & sciret quòd iureiurando iurasset sibi Deus, futurum vt de fructu lumbi eius, quo ad carnem, exoriretur Christus, qui sederet super thronum eius,*

31 *Præscius locutus est de resurrectione Christi, quòd non derelicta sit in inferno anima eius, nec caro eius viderit corruptionem.*

25 Resurrectio Christi, quæ tum certis clarísque vaticiniis testata erat, tum colligi poterat ex perpetua Prophetarum doctrina, quasi res noua & inaudita Iudæis probanda fuit. Nec mirum, videmus enim, quum sæpius eâ discipulis inculcasset Christus, parum tamen profecisse. Et tamen retinebant certa veræ doctrinæ principia, quæ aditum illis patefacerent ad Christi notitiam: vt mox videbimus. Quoniam ergo fructus resurrectionis Christi erat donum Spiritus, confirmat Dauidis testimonio, christum oportuisse resurgere: vt inde agnoscant Iudæi, eum doni authorem. Sumit enim pro confesso, fuisse excitatum à morte, non vt sibi, sed vt suis viuat. Nunc videmus quò tendat consilium Petri. Non debere videri nouum, quod ita multò antè prædictum fuerat. Iesum quoque esse christum quia de eo, tanquam Ecclesiæ capite, vaticinatus fuerit Dauid. Principio videndum est, an

Psal.16.b.8 omnino de christo intelligi debeat hic locus, quemadmodum Petrus contendit: deinde, si quid erit in verbis notatu dignum, excutiemus suo ordine. Negat Petrus competere in Dauidem, quod hic dicitur: NON permittes vt Sanctus tuus corruptionem videat quia Dauidis cadauer in sepulchro corruptum fuerit. Videtur in speciem leue esse argumentum. Promptum enim esset excipere, Non vrgendum esse verbum, quum nihil aliud voluerit Dauid, quàm se ab interitu eximere. Ergo vtcunque eum attigerit corruptio, id tamen non obstat, quo minus tutum se ab eius periculo iure prædicet: quia nouerat se à Domino liberandum. Imò videtur repetitio esse proximi membri, ex familiari linguæ Hebraicæ vsu. Quod si ita est, simplex erit sensus, Non passurum esse Deum vt opprimatur mortis imperio, vel vt eum mors absumat. Atque hanc interpretationem confirmat, quòd vbi Infernum legimus, Hebraicè habetur, SEOL: vbi legimus corruptionem, illic est SHACHAT. Vtraque autem vox Sepulchrum significat. Hoc modo bis diceret Dauid, se à morte ereptum iri per Dei gratiam. Deni-

Psal. 49.d. 16. que, idem hîc dicit, quod Psal.49. Redimet Deus animam meam è manu inferni. Sicut è conuerso, quum de reprobis agit, Descensum in sepulchrum, pro Exitio capere solet. Respondeo breuiter, maius hic quiddam exprimi, quàm communem piorum redemptionem. Dauid quidem æternum sibi tam in vita quàm in morte Deum liberatorem fore promittit. Neque verò multum profuisset, ereptum semel esse ab vno periculo, nisi confisus esset Dei protectione se vsque in finem fore saluum: sed incolumitatem designat superiorem communi sorte.

sorte. Et certè verba sonant de nouo & singulari priuilegio eum gloriari. Vt concedam repetitionem esse, atque istis duobus membris vnum dici. Non deseres animam meam in inferno: &, Non permittes, vt videam corruptionem: nego tamen simpliciter intelligi, quòd Deus sanctum suum vindicare ab æterno interitu velit. Siquidem, nominatim immunitas à corruptione promittitur. Nec moror quòd SHACHAT sepulchrum significat, sicuti SEOL quod priore membro positum est. Nam vt de verbis non contendam, etymologia tamen spectanda est. Quum ergo SHACHAT ideo Sepulchrum vocetur, quia corpus hominis putredine corrumpit, non dubium est, quin illam qualitatem notare voluerit Dauid. Ergo non tam locus hoc nomine exprimitur, quàm putrescendi conditio. Ita sensus est, Non passurum Deum, vt in sepulchro putrescat ille de quo Psalmus loquitur. Quum autem ab hac necessitate immunis non fuerit Dauid, sequitur vaticinium non solidè nec perfectè fuisse in eo impletum. Quod autem omnino de Christo exponi Psalmus debeat, res ipsa conuincit. Nam quum Dauid, vnus esset de filiis Adæ, illam vniuersalem generis humani sortem effugere non poterat: Puluis es, & in puluerem redibis: apertum est, inquam, omnibus Adæ filiis sepulchrum, quod ipsos omnes deglutiat, & absumat: vt nemo se eximere à corruptione possit. Ita quum nos intuemur seorsum à Christo, paratum nobis sepulchrum cernimus, quod nobis putredinem minatur. Quare, si à Christo separetur Dauid, minimè in eum competet quod hic dicitur, Seruandum esse à Sepulchro. Quum ergo gloriatur se expertem sepulchri fore, quòd ad putredinem attinet, procul dubio se in Christi corpore constituit: in quo mors deuicta est, atque abolitum eius regnum. Quòd si Dauid, non alia sibi ratione exemptionem à sepulchro promittit, nisi quatenus est Christi membrum, hinc apparet, à Christo tanquam à capite faciendum esse exordium. Quisquis sani erit iudicij, facilè agnoscet valere hoc argumentum, Totum humanum genus corruptioni Deus subiecit: Ergo Dauid, quatenus vnus erat ex hominum numero, inde eximi non potuit. Nec verò dubium est, quin Iudæi, apud quos habebatur hæc concio, quum extra controuersiam axioma istud inter eos valeret, A solo Christo sperandam esse restitutionem, ideo facilius acquieuerint Petri dictis: quia videbant non aliter constare quod verba sonant, quàm si ad Messiam ventum esset. Neque enim eo impudentiæ proruperant, saltem isti quorum fit mentio, vt auderent in rebus apertis cauillari. Deus enim pios & dociles auditores suis discipulis tunc obtulerat. Quærebant in veteri Testamento Messiam. Eius typum sciebant delineatum fuisse in Dauide. Erat religio, & Scripturæ reuerentia. At hodie totius ferè gentis desperata est impudentia. Vtcunque vrgeantur, eludunt. Vbi nullum est effugium, tamen perrumpunt. Victi nunquam cedent. Nec dubium, quin hæc illiberalis proteruia, impietatis eorum pœna sit: sed redeamus ad Petri concionem. Quando non tantùm prædicat Dauid liberatorem sibi fore Deum, sed modum quoque singularem exprimit: nempe, quòd sepulchri corruptioni non erit obnoxius, meritò colligit Petrus, id non in ipsum propriè competere: quum eius cadauer in sepulchro corruptum fuerit. Quia autem hoc dictu asperum fuisset apud Iudæos, verborum circuitu duritiem præmollit. Non enim præcisè vno verbo negat, verè id fuisse in Dauide impletū, sed obliquè tātùm significat, quia vulgari aliorū more in sepulchro cōsumptus iaceat. cæterùm ita de Christo vaticinatus est Dauid, vt & sibi priuatim aptarit hāc consolationē, & extēderit ad vniuersū Ecclesiæ corpus. Nā quod in capite solidū est ac perfectū, diffusum postea in singula membra distribuitur. Neque verò negandum est, de se ipso Dauidem hic loquutum: sed quatenus in Christo, quasi vitæ speculo, se intuebatur. Primus ergo respectus in Christum: inde ad se & alios fideles oculos conuertit. Ita nobis hic præscribitur generalis doctrina, de natura fidei, de spirituali conscientiæ gaudio, de spe æternæ liberationis.

PROVIDEBAM.) Hoc principium tenendum est, si Deum velimus nobis adesse, vt illum statuamus nobis ante oculos: & quidem antequam appareat. Fidei enim prospectus multò longius quàm ad præsentem experientiam penetrat. Ergo hoc habet proprium fides, vt in rebus confusis & periculis omnibus Deum semper ducem sibi proponat. Nihil enim est quod nos sustineat, quàm præsentiæ Dei agnitio: sicut absentiæ opinio nos subinde consternat & tandem penitus exanimat. Subiicit Dauid, non frustrà se ad directionem illam Dei fuisse intentum. Mihi, inquit, A DEXTRIS est: quo significat, non esse periculum, ne vnquam nos ac fidem nostram frustretur, quum illum proponimus nobis præsentem: semper enim præsentissimum eius auxilium sensuros. Fides quidem in sperando Dei auxilio omne experimentum & quicquid sensu percipitur, anteuertere debet: verùm vbi hanc Deo gloriam tribuerit, vt eum, licet absentem, adeóque inuisibilem, in Verbo aspiciat, ipso tandem rei effectu, superabitur. Est enim angustior fidei mensura, quàm vt immensam diuinæ potentiæ & bonitatis amplitudinem capiat. Similitudine autem vtitur ab iis sumpta, qui vt debiles fulciant, vel timidos confirment, ad latus se coniungunt. Non commoueri, est non deiici è gradu, sed firmum in statu manere: quemadmodum & Psal. 46. Deus in medio eius, itaque non commouebitur. Etsi enim duriter pios quatefieri sæpe contingit, tamen quia ad se ipsos redeunt, dicuntur firmi manere. Non est igitur cur sibi à lapsu timeant, qui Dei auxilio sustinentur. Sicut è conuerso qui alibi quàm in Deo robur suum statuunt, ad minimum quemlibet auræ flatum nutabunt, ad mediocrem autem tentationis ventum corruent. Psal. 46. a. 6.

PROPTER HOC LAETATVM.) Fiduciam sequitur gaudium animæ, linguæ exultatio, & corporis totius securitas. Nisi enim stupeant homines, anxios & tristes esse oportet, adeóque miserè cruciari, quandiu se destitutos ope Dei sentiunt. At fiducia quæ in Deo collocatur, non anxietate modò nos liberat, sed miro gaudio animos nostros perfundit. Istud est gaudium, quod suis discipulis plenum Christus promisit, & quod non posse illis eripi testatus est, Ioan. 16. & 17. Magnitudinem gaudii exprimit, quum negat posse intus contineri, quin erumpat in linguæ exultationem. CABOD, gloriam quidem significat: sed hîc, vt aliis pluribus locis, pro Lingua capitur. Atque ita rectè verterunt Græci. CARNIS autem quies totius hominis securitatem significat, quam nobis affert Dei tutela. Nec obstat, quod perpetuo inquieti sunt ac trepidant fideles: nam sicuti in media tristitia nihilominus lætantur: ita nullæ sunt tantæ agitationes, quæ illorum quietem abrumpant. Si quis obiiciat, in spiritu consistere pacem fidelium, non autem esse carnis: respondeo, corpore quiescere fideles: non quia sint immunes à molestiis, sed quia totos se Deo curæ esse confidant, neque animam modò eius protectione fore saluam, sed corpus etiam tutum. Iohn. 16. e. 22. & 17. c. 13.

27 QVIA NON RELINQVES.) Animam relinquere in inferno, est permittere vt interitu opprimatur. Duæ voces ponuntur, quarum vtraque sepulchrum Hebræis significat. Quia Shaal petere significat, Seol puto dictum esse, quia mors insatiabilis est: vnde & illa translatio, Dilatauit infernus animam suam. Item, Dilatauit quasi infernus os suum. Quia verò posterior Sahath à corruptione vel à consumptione ducta est, qualitas ista consideranda est, sicuti eam notare voluit DAVID. Quæ hîc à quibusdam de Christi ad inferos descensu disputantur, meo iudicio superuacua sunt: quia remota à Prophetæ mente & consilio. Neque enim ANIMA tam spiritum immortalis essentiæ significat, quàm vitam ipsam. Nam quum homo extinctus in sepulchro iacet, sepulchrum dicitur eius vitæ dominari. Vbi Græci verterunt SANCTVM, Hebraicè est CHASSITH, quod propriè mansuetum sonat: sed hoc, quia nihil ad præsens institutum faciebat, Lucas neglexit. Porrò in fidelibus toties laudatur humanitas, quia eos Patris sui naturam imitari conuenit, ac referre.

28 NOTAS MIHI FECISTI.) Significat se Dei gratia,receptũ esse à morte in vitam.Nam quod tanquam rediuiuus emersit,singulari Dei beneficio fert acceptum. Hoc in christo sic fuit impletum, vt nihil deesset ad perfectionem.Membra verò suam habent mensuram.Itaque Christus expers fuit corruptionis, vt sit primitiæ resurgentium.Nos eum tandem sequemur nostro ordine,sed in puluerem prius redacti. Quod addit,SE LAETITIA repletum cum vultu Dei,conuenit cum illo:Ostende nobis faciem tuam,& salui erimus.Item,Signatum est super nos lumen vultus tui:dedisti lætitiam in corde meo.Sola enim est diuini vultus serenitas, quæ nos non exhilarat modò,sed viuificat:rursum,eo auerso vel turbato,nos deficere necesse est.

1.Cor.15. c.20. 1.Cor.15. c.42. Psa.16.b.11. Psa.80.a.4

30 PROPHETA IGITVR QVVM ESSET.) Duabus rationibus admonet, non esse mirum si Dauid longè vltra suam ætatem loquendo,euehatur:prior est,quòd Propheta erat.Scimus autem Prophetis res futuras & procul ab hominum notitia remotas patefieri.Ergo eorum sermones vulgari aliorum modo iniquum est metiri, quum Spiritu directore longos annorum circuitus transcendant. Vnde & Videntes dicuntur: quòd tanquam in alta specula collocati,videant quæ propter longinquam distantiam aliis sunt abscondita.Altera ratio est,quòd peculiariter illi promissus fuerat christus.Hoc autem axioma passim ita receptum erat apud Iudæos, vt filium Dauidis subinde in ore haberent,quoties de christo fiebat mentio.Non sunt quidem eiusmodi argumenta, quæ necessariò euincant,de christo exponendum esse hoc vaticinium:neque etiam fuit istud Petri consilium: sed primò contrariam obiectionem præuenire voluit,vnde talis Dauidi rei incognita diuinatio. Dicit ergo, & reuelatione prophetica & singulari promissione notum illi fuisse christum. Deinde, apud sanos & integros valebat hoc principium quod Paulus tradit Christum esse finem Legis. Nemini ergo tunc dubium erat,quin Prophetis omnibus hic fuisset scopus, ad christum pios manu ducere: Ideo quicquid insigne & quasi extraordinarium loquuti erant,vulgò persuasum erat in christum verè competere. Proinde notandum est, solidè ratiocinari Petrum,quum Dauidi non fuisse obscurum colligit, quod summum erat reuelationum omnium caput.

Ro.10.a.4.

IVREIVRANDO IVRASSET.)Iurauit Deus,non tantùm vt fidem suæ promissioni apud Dauidem faceret, sed etiam vt pluris æstimaretur res promissa.Et in hunc finem,meo iudicio,hîc repetitur,vt cogitent Iudæi, quantum habuerit momenti promissio,quam Deus ita insignierat. Et nobis quoque vtilis est eadem admonitio.neque enim dubium est, quin pacti excellentiam commendare Dominus voluerit solenni interposito iureiurando. Interea & fidei nostræ infirmitati hoc aptum est remedium, sacrum Dei nomen pignoris instar nobis obiici, quod eius dictis fidem arroget.Particula,SECVNDVM CARNEM,aliquid in christo fuisse carne nobilius subindicat.Sic ergo ex semine Dauidis Christus progenitus est homo,vt suam interea diuinitatem retineat,atque ita disertè exprimitur inter duas naturas distinctio: quando eadem ratione dicitur christus Filius Dei secundum æternam suam essentiam,qua semen Dauidis secundum carnem.

32 *Hunc Iesum excitauit Deus:cuius omnes nos sumus testes.*
33 *Dextera ergo Dei exaltatus, & promissione Spiritus sancti accepta à Patre, effudit hoc quod vos nunc videtis & auditis.*
34 *Neque enim Dauid ascendit in cælos. Atqui dicit ipse:Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis.*
35 *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*
36 *Certò igitur cognoscat tota domus Israel, quòd Dominum & eundem Christum Deus fecit hunc Iesum,quem vos crucifixistis.*

32 HVNC IESVM.)Postquam Dauidis testimonio probauit oportuisse christum resurgere, dicit se & reliquos collegas huius resurrectionis oculatos esse testes. Neque enim patitur contextus aliò trahi Excitandi verbum. Vnde sequitur in Iesu Nazareno impletum fuisse quod Dauid de christo prædixerat.Postea de fructu vel effectu differit.Illud enim priore loco demonstrandum fuit,christum viuere. Alioqui absurdum & incredibile fuisset eum tanti miraculi esse authorem.Simul tamen admonet,illum non sibi priuatim resurrexisse, sed vt effuso Spiritu,totam Ecclesiam vitæ suæ participem faceret.

33 DEXTERA IGITVR DEI.) dextera hîc pro manu aut virtute capitur,vt passim in Scriptura. Vult enim dicere,hoc fuisse memorabile Dei facinus,quòd christum suum,quem homines morte extinctum putabant, in tantam gloriæ celsitudinem extulit,PROMISSIO Spiritus,pro Spiritu promisso.Iam enim Spiritum prius Apostolis sæpius promiserat.Significat ergo Petrus Christum præstandi facultatem à Deo Patre impetrasse. Et Promissionem disertè exprimit,vt sciant Iudæi hoc non subitò contigisse,sed nunc fidem constitisse Prophetæ verbis,quæ rem ipsam multo antè præcesserant. Porrò quod dicitur A PATRE impetrasse,in Mediatoris personam competit.Vtrumque enim rectè dicitur,quòd à se ipso miserit christus Spiritum,& à Patre. A se ipso misit: quia æternus est Deus.A Patre:quia quatenus homo est,à Patre accipit quod in nos transfundat. Prudenter autem pro captu rudium loquitur Petrus,ne quis intempestiuam de Christi virtute quæstionem moueat. Et certè quũ officium christi sit,nos ad Patrem dirigere, hæc ad vsum pietatis aptissima est loquendi forma, quòd Christus quasi inter Deum & nos medius,accepta ex Patris manu dona,manu sua nobis tradat.Præterea hic ordo notandus est,quòd missum à Christo Spiritum fuisse dicit,postquam exaltatus est. conuenit hoc cum illis sententiis: Nondum Spiritus datus erat,quia nondum glorificatus erat christus. Item, Nisi abiero, Spiritus non veniet. Non quòd tunc primùm cœperit tradi Spiritus,quo præditi fuerunt sancti patres ab initio mundi: sed quia luculentiorem hanc gratiæ abundantiam distulit eò vsque Deus, dum Christum in regia sede collocasset: quod significat effusio, vt paulò antè vidimus. Nam hoc modo vis ac fructus mortis & resurrectionis obsignatur: & simul inde agnoscimus nihil nos iacturæ fecisse quum è mundo migrauit: quoniam absens corpore Spiritus sui gratia nobis melius adest.

Ioh.7.f.39. Ioh.16.b.7

34 NEQVE ENIM DAVID.) Tametsi ab ipso effectu quem oculis cernebant, colligere promptum erat, datum Christo fuisse principatum, quò tamen plus fidei habeat eius gloria, probat Dauidis testimonio,sic iam olim fuisse à Deo constitutum, vt Christus in summum honoris gradum extolleretur. Tantundem enim valet ista locutio, SEDERE ad dextram Dei, ac summum imperium obtinere, quemadmodum postea fusius dicetur. Priusquam tamen vaticinium recitet, præfatur, non competere nisi in Christum. Ideo vt sensus sit clarior, sic texenda est oratio. Pronunciat Dauid decretum esse à Deo, vt Rex ad dextram eius sedeat. Atqui hoc ad Dauidem non pertinet, qui in tantam altitudinem nunquam euectus fuit. Ergo hoc de Christo prædicat. Porrò quòd Spiritus sancti oraculo prædictum fuerat, Iudęis non debebat nouum videri.Hinc liquet

liquet quo sensu neget Petrus, Dauidē in cęlú ascendisse. Non agitur hic de anima Dauidis, an recepta in beatā quietem ac cæleste domicilium fuerit: sed ascensus in cælum sub se comprehendit quæ Paulus docet 4. ad Ephesios capite: vbi Christū supra omnes cælos collocat, vt impleat omnia. Quare, penitus superuacua hoc loco est [Eph 4.b 9.] de statu mortuorum disputatio. Non enim aliud cōtendit Petrus, quàm vaticinium de sessione ad Dei dexteram non fuisse in Dauide completum: ideóque alibi quęrendam esse eius veritatem. Quum autem inueniri nisi in Christo nequeat: superest vt Iudæi prophetia admoniti, agnoscant sibi in Christo monstrari, quod tantò antè prædictum fuerat. Verum quidem est, Dauidem authore Deo regnasse & aliquatenus fuisse eius vicarium: non tamen vt superior esset omnibus creaturis. Quare sessio hæc nemini conuenit, nisi supra totum mundum emineat.

DIXIT DOMINVS DOMINO MEO.) Quoniam hæc legitima est imperandi ratio, vbi Rex (aut quocunque alio vocetur nomine qui præest) diuinitus se ordinatum esse nouit: ideo Dauid nominatim Christo datum esse regnandi mandatum pronuntiat. [Psa.101.a.1. Heb.5.b.5.] Ac si diceret, Non sibi temerè sumpsisse honorem, sed tātùm paruisse Deo iubenti. Nunc videndum est, an satis firma sit Petri ratio. Colligit sermonem haberi de Christo, quia Dauidi sessio ad Dei dexteram non conueniat. Videtur hoc refelli posse: quoniam peculiari Dei iussu, nomine, & auspiciis regnauit Dauid: quod est ad dexteram Dei sedere. Atqui Petrus pro confesso sumit quod verum est, ac iam breuiter attigi, amplius hic & magis augustum imperium notari quàm quo potitus est Dauid. Vtcunque enim vices Dei obierit, & quasi eius personam sustinuerit regnando, hæc tamen longè inferior est potestas, quàm vt ad dexterum vsque Dei latus emineat. Hoc enim Christo tribuitur, quia constitutus est supra omnem principatum, & omne nomen quod nominatur: non tantùm in hoc seculo, sed etiam in futuro. Quum longè infrà Angelos subsidat Dauid, non adeò celsam sedem occupat, vt secundus à Deo censeatur. [Eph.1.d.21.] Omnes enim cælos transcendere oportet, vt veniatur ad Dei dexteram. Quare, nemo in ea verè & propriè sedere dicitur, nisi qui creaturas omnes honoris gradu superat. Qui autem inter creaturas residet, etiamsi in ordine Angelorum censeatur, infra illam altitudinem manet. Denique, inter creaturas non est quærenda Dei dextera, sed omnes etiam cælestes principatus supereminet. In ipso præterea orationis complexo inest magnum pondus. Iubetur hic Rex tenere summum imperium, donec inimicos eius omnes Deus prostrauerit. Certè etiamsi concedam terreno dominio nomen tam honorificæ sessionis posse aptari, nego tamen tandiu regnasse Dauidem, donec subacti essent omnes eius hostes. Nam hinc meritò colligimus æternum esse Christi regnum. Regnum autem Dauidis non modò fuit temporale, sed caducum & exiguæ durationis. Ad hoc, ipse moriens multos hinc inde superstites aduersarios reliquit. Multas quidem insignes victorias obtinuerat: sed multum abest quin omnes suos hostes domuerit. Quosdam ex vicinis populis sibi fecit tributarios, quosdam profligauit aut deleuit: sed quid hoc ad vniuersitatem? Ex toto dēnique Psalmi contextu euincere licet, non aliud quàm Christi regnum posse intelligi. Vt alia taceam, quod illic habetur de æterno sacerdotio à Dauidis persona nimis est alienum. Scio quid Iudęi obganniant, alibi quoque Regios filios COHENIM nominari. Verùm hîc de sacerdotio agitur, quale Moses Regi Melchisedec adscribit, & sancitur solenni iureiurando nouum quoddam sacerdotium. Ideóque nihil hîc vulgare aut ordinarium cogitandum est. Atqui, Dauidi nefas fuisset, se ingerere in aliquam partem muneris sacerdotalis. Quomodo igitur diceretur COHEN Aaron maior, & in perpetuum à Deo cōsecratus? Cæterùm quia præsentis instituti non est, totum Psalmum exponere, sufficiat hæc ratio quam Petrus adducit, præfici terræ & cælis Dominum, qui in dextera Dei sedem habet. Quantum ad secundum membrum versus, de sternendis sub pedes hostibus, lege quæ annotaui in caput prioris ad Corinth. 15. [1.Cor.15.c.25.]

36 CERTO IGITVR COGNOSCAT.) Confitebatur domus Israel venturum esse Christum, qui promissus fuerat: quisnam verò hic esset, non tenebat. Itaque concludit Petrus, Iesum qui tam contumeliosè habitus fuerat, imò cuius nomen tantoperè execrabantur, eum esse quem agnoscere pro Domino & reuereri debeant. Fecit eum Deus, inquit, Dominum & Christum, hoc est, non alius vobis sperandus est, quàm hic creatus & datus à Deo. Porrò dicit FACTVM, quia Deus Pater hunc illi honorem contulerit. DOMINI titulum coniungit cum CHRISTI nomine, quia vulgò tritum erat apud Iudæos, hac lege vngendum esse Redemptorem, vt caput esset Ecclesiæ, atque illi gubernandi potestas summáque rerum omnium daretur. Et totam Israelis domum compellat: ac si diceret, Quicunque inter filios Iacob censeri volunt, ac promissum etiā spectant, certò sciant hunc esse, non alium. DOMVS nomine vtitur, quia nomen illud & familiam Deus à reliquis omnibus populis segregauerat. Et dicit ἀσφαλῶς, vel securè, non modò vt eorum mentes solida fiducia sistat in Christo: sed vt omnes hæsitandi ansas præcidat multis qui de certis quoque rebus sæpe libenter ambigunt. In clausula orationis iterum illis exprobrat quod eum crucifixerint, vt maioris conscientiæ dolore tacti, ad remedium aspirent. Quum autem iam Christum Domini Ecclesiæ præsidem, & Spiritus sancti datorem Iesum esse sciant, eò plus vehementiæ habet accusatio. Nam eius cædes, non crudelitatis modò & sceleris plena erat, sed etiam immanis aduersus Deum perfidiæ, sacrilegij, & ingratitudinis, denique apostasiæ testimonium. Verùm ita vulnerari oportuit, ne ad quærendam medicinam tardi essent. Neque tamen propriis manibus eum crucifixerant: sed hoc ad reatum plus satis sufficit, quòd eum postulauerant ad mortem. Nos quoque hac voce rei peragimur, si iam in cœlo glorificatum, crucifigimus in nobis, ostentui eum habentes, vt ait Apostolus Heb. 6. [Heb. 6.b.6]

37 *His verò auditis, compuncti sunt corde, & dixerunt Petro, & reliquis Apostolis: Quid faciemus viri fratres?*

38 *Petrus dixit illis, Pœnitentiam agite, & baptizetur quisque vestrum in nomine Iesu Christi, in remissionem peccatorum, & accipietis donum Spiritus sancti.*

36 *Ad vos enim pertinet promissio, & filios vestros, & omnes qui procul sunt: quoscunque aduocauerit Dominus Deus noster.*

37 COMPVNCTI SVNT.) Nunc concionis fructum Lucas refert, vt sciamus non modò in linguarum varietate exertam fuisse Spiritus sancti virtutem, sed in eorum etiam cordibus qui audiebant. Duplicem verò profectum notat: primùm quòd tacti fuerunt doloris sensu: deinde, quòd obsequentes se Petri consilio præbuerunt. Hoc pœnitentiæ initium est, hic ad pietatem ingressus, tristitiam ex peccatis nostris concipere, ac malorum nostrorum sensu vulnerari. Quandiu enim securi sunt homines, fieri non potest vt seriò animum attendant ad doctrinam. [Ioh.15.d.16] Ideo verbum Dei gladio comparatur: quia carnem nostram mortificat, vt Deo in sacrificium offeramur. [Heb.4.c.12] Sed compunctioni accedere debet promptitudo ad parendum. Compuncti fuerunt Cain & Iudas, sed obstitit desperatio quominus se Deo subiicerent. [Gen.4.13. Mat. 27.a.3.] Nā mens horrore occupata, nihil aliud quàm fugere Deum potest. Et certè Dauid spiritum contritum & cor humilitatū asserens sacrificium esse gratū Deo, de

compunctione voluntaria loquitur: quum impiorum compunctionibus permixti sint fremitus. Bene ergo sperandum est,& hac salutis fiducia erigendus animus,vt parati simus addicere nos Deo, ac sequi quicquid iusserit Multos quotidie pungi videmus,qui tamen fremunt ac obmurmurant,vel etiam proterue reluctantur,adeóque furiosè insaniunt:Imò hæc illis insaniendi causa, quòd punctiones inuiti sentiunt. Vtiliter ergo hi soli punguntur,qui voluntarium dolorem suscipiunt,ac simul petunt à Deo remedium.

38 PETRVS DIXIT.)Hinc perspicimus nunquam irritos discedere,qui os Domini interrogant,ac se illi regendos docendósque offerunt: neque enim fallere potest illa promissio. Pulsate & aperietur vobis. Ergo quisquis verè ad discendum erit compositus,pium eius desiderium Dominus non frustrabitur:est enim optimus ac fidelissimus magister,modò discipulos habeat dociles ac studiosos.Quare, non est cur metuamus ne destituat nos sano consilio,si tantùm attenti simus ad eum audiendum:nec recusemus,quicquid præceperit, amplecti.Cæterum eorum nos consilio & authoritate regi sinamus, quos nobis offert doctores. Inde enim tam prompta repentè obedientia in his qui se permittunt atque addicunt Apostolis,quia persuasi sunt diuinitus sibi esse missos ad monstrandam salutis viam.

Mat.7.b.7.

POENITENTIAM AGITE.) Maior verbo Græco subest emphasis:nam Conuersionem mentis sonat, vt totus homo innouetur,& alius fiat. Quod diligenter notandum est:quia miserè corrupta fuit hæc doctrina sub Papatu.Nam Pœnitentię nomen ferè ad externos nescio quos ritus transtulerunt. Balbutiunt quidem nonnihil de ficta contritione cordis, sed eam partem quasi defunctoriè attingunt: præcipuè autem insistunt in externa corporis exercitia, quæ, etiamsi nihil inesset vitii, parum momenti haberent. Atqui, nihil propemodum inculcant præter commentitias nugas, quibus inutiliter homines fatigantur. Quare, sciamus hanc esse veram pœnitentiam, dum spiritu mentis suæ innouatur homo, quemadmodum Paulus docet duodecimo ad Romanos. Nec dubium est, quin Petrus de vi & natura resipiscentiæ disertè concionatus fuerit: sed Lucas capita tantùm perstringit, non autem verba orationis ab ipso habitæ recenset. Sic ergo habendum est, quod Petrus primò hortatus fuerit Iudæos ad pœnitentiam: deinde erexit eos venię fiducia. Nam peccatorum remissionem illis promisit. Ac duę quidem illę sunt Euangelii partes, quemadmodum satis notum est. Ideóque, quum Christus summatim tradere vult quid contineat Euangelii doctrina, dicit oportuisse prędicari in nomine suo pœnitentiam,& remissionem peccatorũ. Porrò,quia non reconciliamur Deo,nisi intercedente Christi morte,nec aliter quàm eius sanguine peccata nostra expiatur & delentur,ideo nominatim Petrus ad ipsum nos reuocat. Quarto loco baptismum ponit,tanquam sigillum quo gratiæ promissio confirmatur. Quare, in his paucis verbis totam ferè habemus Christianismi summam:nempe,vt homo sibi renuntians & mundo,totum se Deo addicat.Deinde vt gratuita peccatorum remissione à reatu mortis liberetur,adeóque adoptetur inter Dei filios.Quando autem nihil horum consequi sine Christo potest, simul Christi nomen in medium proponitur, tanquam vnicum fidei ac pœnitentiæ fundamentum. Cæterùm, & hoc notandum est, sic inchoari à nobis pœnitentiam, vbi primùm ad Deum conuertimur, vt tota vita eam prosequi oporteat. Proinde, resonare in Ecclesia quotidie debet hæc concio, Pœnitentiam agite: non vt eam ordiantur qui censeri volunt fideles, ac iam in Ecclesia locum habent: sed vt in ea proficiant: quanquam multi nomen vsurpant fidelium, qui nullum vnquam pœnitentiæ initium habuerunt. Quare hic docendi ordo tenendus est, vt qui adhuc mundo & carni viuunt,veterem hominem crucifigere incipiant, vt resurgant in vitæ nouitatem: qui autem iam ingressi sunt in pœnitentiæ stadium ad metam assiduè contendant. Porrò quoniam interior animi conuersio producere fructus in vita debet doceri ritè pœnitentia non potest, quin opera exigantur: non illa friuola, quæ sola in pretio sunt apud Papistas, sed quæ solida sint innocentiæ & sanctitatis testimonia.

Ro.12.a.2.

Luc.24.g.47.

Marc.1.b.15.

BAPTIZETVR VNVSQVISQVE VESTRVM.) Tametsi in contextu verborum baptismus remissionem peccatorum hîc præcedit, ordine tamen sequitur: quia nihil aliud est, quàm bonorum, quæ per Christum consequimur, obsignatio, vt in conscientiis nostris rata sint. Ergo, postquam de pœnitentia disseruit Petrus, Iudæos ad gratiæ fiduciam, & spem salutis inuitat. Ideo postea Lucas in concione Pauli fidem pœnitentiæ coniunget eodem sensu quo hîc remissionem peccatorum ponit. Et meritò: neque enim alibi quàm in gratuita iustitiæ imputatione consistit salutis fiducia. Iusti autem gratis reputamur coram Deo, dum peccata nobis remittit. Quemadmodum autem prius admonui, doctrinam pœnitentiæ quotidianum habere in Ecclesia vsum, ita & de peccatorum remissione statuendum est, quòd nobis assiduè offeratur. Et sanè toto vitæ curriculo, non minus necessaria nobis est, quàm primo in Ecclesiam ingressu. Ita nihil nobis prodesset, à Deo semel in gratiam receptos esse, nisi hæc legatio continuum haberet cursum, Reconciliamini Deo: quia is qui peccatum non nouerat, pro nobis factus est peccatum, vt iustitia Dei essemus in eo. Hanc quoque alteram Euangelij partem sic deprauant & adulterant Papistæ, vt peccatorum remissionem, quæ per Christum obtinenda erat, prorsus exterminent. Fatentur in baptismo gratis remitti peccata, sed post baptismum, satisfactionibus redimi volunt: & quamuis Christi gratiam simul admisceant, quia tamen eam inuoluunt hominum meritis, totam Euangelij doctrinam hoc modo euertunt. Nam primùm excutiunt conscientiis fidei certitudinem: deinde quum inter mortem Christi & satisfactiones nostras dimidiant, omnino nos priuant Christi beneficio. Neque enim Christus ex parte, sed in solidum Deo nos reconciliat. nec per eum peccatorum venia obtineri, nisi tota & integra potest. Sed in eo vehementer errant Papistæ, quòd Baptismum ad natiuitatem & superiorem vitam restringunt, quasi eius significatio & vis non pateret ad mortem vsque. Sciamus ergo in solo Christo fundatam esse remissionem peccatorum, nec de alia expiatione cogitandum esse, nisi quam præstitit mortis suæ sacrificio. Atque hac ratione, vt dictum est, eius nomen exprimitur à Petro, quo significat nihil istorum ritè doceri posse, nisi statuatur Christus in medio, vt in eo quæratur ipsius doctrinæ effectus. Cæterùm, longa expositione non indiget, quod baptizari iubet in remissionem peccatorum. Tametsi enim semel homines sibi reconciliauit Deus in Christo, non imputando illis peccata, & nunc huius reconciliationis fidem cordibus nostris per Spiritum suum imprimit: quia tamen baptismus sigillum est, quo hoc beneficium nobis confirmat, adeóque arrha & pignus adoptionis nostræ, meritò dari nobis in remissionem peccatorum dicitur.Nam quia fide percipimus Christi dona,fidei autem confirmandæ & augendę baptismus adminiculum est,illi,tanquã inferiori medio,remissio peccatorum,quæ fidei est effectus, annectitur. Porrò non est sumenda ex hoc loco definitio baptismi,quia eius partem duntaxat Petrus attingit.Per baptismum, vt Paulus docet, crucifigitur vetus homo noster, vt in vitæ nouitatem resurgamus, Rom.6.Item, Induimus Christum ipsum, 1. Cor.12. & passim docet Scripura esse pœnitentiæ quoque symbolum. Sed quia Petrus hîc non differit ex professo de tota baptismi natura, sed de peccatorum remissione verba faciens,obiter ostendit eius confirmationem esse in baptismo, nihil absurdi est,si partem alteram prætereat.

2.Cor.5.d.20.

2.Cor.5.d.19.

Rom.6.a.4.6.

Gal.3.d.27.

IN NOMINE CHRISTI.)Quanquam baptismus non inanis est figura,sed verum & efficax testimonium:ne quis tamẽ elemento aquæ tribuat quod illic offertur,disertè expressum est CHRISTI nomẽ vt sciamus tũc demũ vtile nobis

nobis signum fore, si in Christo vim & effectum eius quæramus: sciamúsque ideo nos in Baptismo ablui, quia sanguis Christi ablutio nostra est. Et hinc simul colligimus, Christum esse scopum quò nos dirigit baptismus. Quare, tantum quisque proficit in baptismo, quantum discit in Christum respicere. Sed hîc exoritur quæstio: An Petro licuerit mutare formam à Christo præscriptam? Sic quidem putant vel fingunt Papistæ, & inde prætextum licentiæ arripiunt in mutandis vel abrogandis Christi institutis. Fatentur quo ad substantiam nihil esse mutandum: sed in forma, liberum Ecclesiæ esse volunt nouare quicquid visum fuerit. Verùm nullo negotio refellitur hoc argumentum quod obtendunt. Nam primò tenendum est, Christum non dictasse Apostolis verba magica ad incantationem, sicuti Papistæ somniant: sed mysterij summam paucis verbis comprehendisse. Deinde nego, Petrum hîc de forma baptismi loqui: sed simpliciter indicare, totam baptismi virtutem contineri in Christo. Quanquam nec Christus fide potest concipi sine Patre, à quo nobis datus est, & Spiritu, per quem nos renouat & sanctificat. In eo tantum posita est solutio, quod hîc non agitur de certa baptizandi formula: sed reuocantur fideles ad Christum, in quo solo nobis confertur quicquid baptismus figurat. Nam & mundamur eius sanguine, & mortis ac resurrectionis eius beneficio nouam vitam ingredimur.

ACCIPIETIS DONVM SPIRITVS.) Quoniam admiratione tacti fuerant, quum viderent Apostolos alienis linguis repentè cœpisse loqui: Petrus eiusdem doni ipsos fore compotes dicit, si ad Christum transierint. Præcipua quidem erant remissio peccatorum, & vitæ nouitas: sed hæc erat velut accessio, vt Christus aliquo dono visibili suam illis virtutem exereret. Neque enim de sanctificationis gratia, quæ generaliter piis omnibus confertur debet hic locus intelligi. Donum ergo Spiritus illis promittit, cuius specimen in linguarum diuersitate cernebant: Ideo hoc proprie ad nos non spectat. Nam quia illis miraculis illustrare voluit CHRISTVS regni sui exordium, non nisi ad tempus extiterunt: sed quoniam visibiles gratiæ, quas suis distribuebat Dominus, quasi in speculo monstrabant CHRISTVM Spiritus sancti esse datorem, ideo aliquatenus ad totam Ecclesiam pertinet quod dicit Petrus: Accipietis Spiritus donum. Tametsi enim non accipimus vt linguis loquamur, vt simus Prophetæ, vt sanemus ægrotos, vt miracula edamus: nobis tamen in præstantiorem vsum datur, vt corde credamus ad iustitiam, vt linguæ nostræ in veram confessionem formentur: vt transeamus à morte in vitam: vt qui inopes sumus & vacui, locupletemur: vt aduersus Satanam & mundum inuicti stemus. Baptismo itaque semper annexa erit Spiritus gratia, nisi à nobis impedimentum occurrat. Rom. 10. b. 10. Ioh. 5. d. 24.

39 AD VOS ENIM PERTINET PROMISSIO.) Hoc nominatim addi opportuit, vt certò statuerent Iudæi sibi communem esse cum Apostolis Christi gratiam. Inde autem probat Petrus, quia illis destinata sit Dei promissio. Nam huc semper coniiciendi sunt oculi: quia non aliter nobis nota esse potest Dei voluntas, quàm per verbum. Sed non satis est habere verbum generale, nisi sciamus nobis destinari. Dicit ergo Petrus Iudæis, quæ in se & collegis cernunt Dei beneficia, olim promissa esse: quia hoc ad fidei certitudinem necessario requiritur, vt singuli animo infixum habeant, se comprehendi in eorum numero quos alloquitur Deus. Denique, hæc verè credendi est regula, quum ita persuasus sum, meam esse salutem, quia ad me pertinet promissio, quæ illam offert. Hinc etiam maior confirmatio accedit, quùm ad eos promissio extenditur, qui prius remoti erant. Fœdus enim cum Iudæis Deus pepigerat. Si eius vis & fructus peruenit vsque ad Gentes, non est quòd de se Iudæi dubitent, quin sensuri sint firmam ac ratam Dei fidem. Notandi autem sunt tres isti gradus, quòd primùm Iudæis, deinde filiis ipsorum facta sit promissio: postremò quòd Gentibus quoque communicanda sit. Nota est Ratio, cur Iudæi aliis præferantur: sunt enim velut primogeniti in Dei familia, imò singulari priuilegio segregati tunc erant à reliquis omnibus. Ergo legitimum ordinem Petrus obseruat, quum Iudæis assignat priores honoris partes. Quòd illis filios adiungit, pendet ex verbis promissionis: Ero Deus tuus, & seminis tui post te. Vbi Deus filios patribus accenset in adoptionis gratia. Hic ergo locus abunde refellit Anabaptistas, qui infantes ex fidelibus genitos, à baptismo arcent, quasi non sint Ecclesiæ membra. Effugium in allegorico sensu captant, ac filios interpretantur, qui spiritualiter geniti sunt. Sed nihil proficiunt tam crassa impudentia. Palàm est, hoc dictum fuisse à Petro, quia Deus gentem vnam peculiariter adoptauerit. Quòd autem ius adoptionis etiam infantibus commune esset, testis fuit circuncisio. Quemadmodum ergo fœdus suum Deus cum Isaac nondum nato percusserat, quia semen erat Abrahæ: sic Petrus omnes Iudæorum filios in eodem fœdere contineri docet, quia semper vigeat illud: Ero Deus seminis vestri. Exo. 4. e. 22. Ge. 17. a. 7.

ET IIS QVI SVNT PROCVL.) Vltimo loco nominantur Gentes, quæ prius fuerant extraneæ. nam qui ad Iudæos referunt, qui procul in longinquas regiones expulsi fuerant, multùm falluntur. Neque enim hîc agitur de locorum distantia: sed discrimen Petrus notat inter Iudæos & Gentes, quòd priores Deo coniuncti erant ratione fœderis, adeóque eius domestici: Gentes autem exulabant ab eius regno. Eadem locutione vtitur Paulus 2. ad Ephes. Quòd cùm Gentes alienæ essent à promissionibus, nunc per Christum Deo appropinquauerint. Quia Christus diruta maceria, vtrosque recóciliauit Patri, & veniens annuntiauit pacem his qui prope erāt, & his qui procul. Nunc tenemus Petri mentem. Nam vt Christi gratiam amplificet, eam Iudæis sic proponit, vt Gentes quoque fore consortes dicat. Ideo vtitur verbo aduocandi, ac si diceret: Quemadmodum vos prius in vnum populum sua voce collegit Deus, ita vox eadem vbique personabit, vt qui remoti sunt, ad vos accedant, vbi nouo Dei edicto fuerint accersiti. Eph. 2. c. 11.

40 *Pluribus etiam aliis sermonibus testificatus est atque hortatus, dicens: Seruamini à generatione hac praua.*

41 *Qui ergo libenter amplexi sunt sermonem eius, baptizati sunt: & additæ sunt die illa animæ circiter ad tria millia.*

42 *Erant autem perseuerantes in doctrina Apostolorum, & communicatione, & fractione panis & precibus.*

40 PLVRIBVS ETIAM ALIIS.) Quanquam in his quæ hactenus habuimus, non retulit Lucas Petri verba, sed tantum capita breuiter attigit: rursum tamen hic admonet, Petrum non simplici nudáque doctrina vsum esse sed addidisse exhortationum stimulos. Et nominatim exprimit, multum institisse in hanc partem. Quòd dicit, HORTATVM & obtestatum, in eo vehementiam notat. Nam erroribus protinus valedicere quibus pridem fuerant imbuti, & sacerdotum imperium abiicere cui assueuerant, non tam facile erat. Violenter ergo ab hoc luto eripi oportuit. Summa autem fuit, vt sibi cauerent à generatione praua. Neque enim Christi esse poterant, nisi discederent à professis eius hostibus. Sacerdotes & scribæ summa authoritate tum pollebant, & quum prætexerent Ecclesiæ laruam, faciebant fucum simplicibus. Hoc magnum erat impedimentū plerisque, ne ad Christum accederet. Poterāt etiā alij vacillare, alij à recta fide deficere. Petrus itaque

ipsos generationem prauam esse apertè declarat, vtcunque se Ecclesiæ titulo venditent. Ideo præcipit auditoribus, vt se ab illis separent, ne se impia & pestifera illorum societate illigent. Quòd dicit, SERVAMINI, significat illis fore exitiale, si se cum tali peste commisceant. Et sanè experientia docet quàm miserè sursum & deorsum agantur, qui vocem pastoris à voce alienorum non discernunt, deinde quantum remoræ afferat mollities & ignauia plerisque, dum medij stare appetunt. Discessionem ergo ab impiis facere iubet, si velint salui esse. Atque hæc doctrinæ pars minimè negligenda est. Neque enim sufficeret, nobis proponi Christum, nisi fugere doceremur quæ ab ipso nos abducunt. Et boni pastoris est, oues à luporum accessu prohibere. Ita hodie vt retineamus in syncera Euangelii doctrina populum, ostendere & subinde testificari cogimur, quantum à Christianismo differat Papatus, & quàm noxia sit pestis, implicari cum perfidis Christi hostibus. Nec maledicentiæ tribui debet, quòd venerandos Patres, penes quos tunc erat ordinarium Ecclesiæ regimen, Petrus nominat GENERATIONEM prauam. Pericula enim quæ animæ interitum afferre possunt, indicanda sunt suis nominibus: neque enim à veneno sibi cauebunt homines, nisi venenum esse intellexerint.

41 QVI ERGO LIBENTER.) Clarius ergo refert Lucas, quantum fructum retulerit vna Petri concio: nempe quòd circiter tria hominum millia Christo lucrifecit. Simul vim ac naturam fidei indicat, quum dicit, Prompto vel hilari animo sermonem amplexos. Ab hac ergo promptitudine, & alacri obediendi studio incipere debet fides. Sed quoniam multi initio se admodum voluntarios ostendunt, qui deinde nihil habent constantiæ aut tenoris: ne putemus subitum fuisse impetum, qui mox concideret, paulò pòst commendat Lucas simul eorum perseuerantiam, quos dixerat, LIBENTER amplexos eorum sermonem, adiunctos Christi discipulis fuisse narrans, vel in idem corpus insitos, & perseuerasse in doctrina. Ergo nec tardos ad obediendum nos esse oportet, nec ad resiliendum celeres: sed doctrinæ quam protinus fuerimus amplexi, tenaciter fixóque pede inhærendum. Porrò, hoc exemplum non paruum nobis pudorem debet excutere. Nam quum vna concione, ad Christum tanta multitudo conuersa fuerit, vix centum conciones paucos nostrûm afficiunt: quum illos perseuerasse narret Lucas, vix decimus quisque mediocre proficiendi studium ostendit, quin potius maior pars citò fastidit doctrinam. Væ ergo mundi ignauiæ & leuitati.

IN DOCTRINA.) Lucas non tantùm fidei aut pietatis constantiam in illis laudat: sed dicit constanter incubuisse exercitiis quæ ad confirmationem fidei valent: nempe quòd assiduè prosequuti fuerint, Apostolos audiendo: quòd frequentes fuerint in precibus: quòd communicationem & fractionem panis sedulò coluerint. Quantum ad doctrinam & preces, non obscurus est sensus. COMMVNICATIO & FRACTIO panis variè accipi possunt. Quibusdam Fractio panis, cœnam significat: aliis eleemosynas: aliis quòd inter se communiter epulabantur fideles. *κοινωνίαν* nonnulli sacræ cœnæ celebrationem esse putant: sed ego potius aliis assentior: qui eam notari putant per Fractionem panis. Nam *κοινωνία* sine adiecto nusquam hoc sensu inuenitur. Ego igitur ad mutuam coniunctionem, eleemosynas, aliaque fraternæ coniunctionis officia potius refero. Cur fractionem panis hoc loco de cœna Dominica interpretari malim, hæc ratio est, quòd Lucas ea commemorat, quibus publicus Ecclesiæ status continetur. Imò, hic quatuor notas exprimit ex quibus vera & genuina Ecclesiæ facies diiudicari queat. Quærimus ergo veram Christi Ecclesiam? Hic nobis ad viuum depicta est eius imago. Ac initium quidem facit à doctrina, quæ veluti Ecclesiæ anima est. Nec quamlibet doctrinam nominat, sed Apostolorum, hoc est, quam per ipsorum manus Filius Dei tradiderat. Ergo vbicunque personat pura vox Euangelii, vbi in eius professione manent homines, vbi in ordinario eius auditu ad profectum se exercent, illic indubiè est Ecclesia. Hinc statuere promptum est, quàm friuola sit Papistarum iactantia, dum inflatis buccis securè detonant Ecclesiæ nomen: quum tamen totam Apostolorum doctrinam fœdissimè corruperint. Nam si iustum fiat examen, nulla omnino reperietur pars integra: in plerisque verò non minus est dissidium, quàm luci cum tenebris. Regula colendi Dei, quæ ex vno eius Verbo peti debuerat, tantùm ex superstitiosis hominum inuentis illic conflata est. Salutis fiduciam quæ in solo Christo residere debuerat, ad operum merita transtulerunt. Dei inuocatio innumeris profanis deliriis prorsus est obrupta. Denique quicquid illic auditur, vel deformatio est apostolicæ doctrinæ, vel euersio. Proinde, quàm facile est Papistis obtendere Ecclesiæ titulum, tam nobis promptum erit stultam eorum arrogantiam refellere. Hic enim erit status: An doctrinæ puritatem retinuerint, à qua non minus procul absunt, quàm inferi à cælo. Verùm in eo scilicet sunt prudentes, quòd de doctrina moueri controuersiam nolunt. Nobis tamen, vt dixi, inanem istam laruam impune contemnere licebit: quando quidem Spiritus sanctus pronuntiat, ab hac nota præcipuè æstimandam esse Ecclesiam, si doctrinæ per Apostolos traditæ simplicitas in ea vigeat.

IN COMMVNICATIONE.) Hoc membrum & postremum, ex primo tanquam fructus vel effectus manant. Doctrina enim vinculum est fraternæ inter nos communicationis, & simul ianuam nobis aperit ad Deum, vt à nobis inuocetur: cœna autem ad doctrinam, vice confirmationis accedit. Quare non temerè hæc quatuor recenset Lucas, quum describere vult nobis ritè constitutum Ecclesiæ statum. Et nos ad hunc ordinem eniti conuenit, si cupimus verè censeri Ecclesia coram Deo & Angelis, non inane tantùm eius nomen apud homines iactare, certum est, ipsum de publicis precibus loqui. Itaque non satis est singulos priuatim suas preces domi concipere, nisi omnes ad precandum conueniant: in quo etiam sita est fidei professio.

43 *Accidit autem omni animæ timor, multáque prodigia & signa per Apostolos edebantur.*

44 *Omnes autem credentes erant coniuncti, & habebant omnia communia,*

45 *Ac possessiones & substantias vendebant, diuidebántque ea omnibus, prout quisque opus habebat.*

43 ACCIDIT AVTEM.) Significat talem fuisse Ecclesiæ conspectum, vt attonitos redderet alios qui in doctrinam non consentiebant. Id autem factum fuit, conseruandæ & promouendæ Ecclesiæ causa. Vbi secta aliqua exoritur, omnes sese acriter opponunt: atque, vt odiosa est nouitas, nunquam passi fuissent Iudæi ad momentum stare Christi Ecclesiam, nisi Dominus ipsos timore, quasi fræno, cohibuisset. Porrò TIMORIS speciem notat Lucas, non qui ad Christi obedientiam homines adducat, sed qui suspensos tenet adeóque constrictos, ne opus Domini impedire audeant. Quemadmodum hodie multi sunt qui sponte nescire volunt quid sit Euangelium, vel certè mundi curis tenentur impliciti, ne se penitus Christo coniungant: non tamen adeò sunt ferrei, quin agnoscant à nobis stare Dei veritatem: ideo quasi medij quiescunt, nec fauent impiorum sæuitiæ: quia in Deum impingere metuunt. Cæterùm, quòd dicit, OMNEM ANIMAM, est synecdoche. Certum enim est à multis contemptã fuisse Dei manum: alios nullo metu fuisse deterritos, quin furiosè aduersus Ecclesiam sæuirent. Sed hoc voluit Lucas, talem Dei virtutem fulsisse in Ecclesia, vt populus magna ex parte obmutesceret.

MVLTAQVE

MVLTAQVE PRODIGIA.)Hoc etiam membrum ad caussæ redditionem pertinet.Nā vnà cum aliis Dei operibus,ad terrorem incutiendum valebant miracula: quanquam hæc non sola fuit ratio, sed vna ex multis, quòd Deo aduersari metuerant,quem ex miraculis colligebant stare ab illa parte:vnde colligimus,non in hoc modò prodesse,vt homines subiiciant in obsequium Dei,sed vt mansuefaciant aliquatenus impios, ac doment eorum ferociam.Insignis præ aliis desperatæ contumaciæ fuit Pharao: & tamen videmus vt miracula interdum obstinatum pectus percellant.Mox quidem obliuiscitur, sed quum ipsum vrget Dei manus, formidine cedere cogitur.In summa, retentos hoc modo Iudęos Lucas docet, vt Ecclesia quæ facilè destrui poterat, emergeret.Idque nostra etiam ætate subinde sumus experti.Nec tantùm metu cohibitos fuisse docet, ne ad nocendum auderent quantum ferebat libido: sed reuerentia quoque fuisse humiliatos in Euangelii gloriam. Exo.8.b.8. & c.19.

44 OMNES AVTEM.)Vbi ego verti CONIVNCTOS,ad verbum apud Lucam legitur, In idem, vel In vnum, quod de loco posset exponi:ac si dixisset,Simul eodem in loco habitare solitos.Ego tamen de consensu malo accipere:sicuti cap.4.dicet, Fuisse illis cor vnum. Atque ita optimo ordine progreditur, dum ab animis incipit. Act.4.f.32. Postea beneficentiam subiicit, tanquam fructum inde prodeuntem. Significat ergo, fraterno amore verè inter se fuisse coniunctos,idque re ipsa testatum fecisse, quòd diuites sua vendebant, vt subuenirent pauperibus.Est autem hoc singulare exemplum charitatis, atque ideo refertur à Luca, vt sciamus nostra abundantia subleuandam esse fratrum inopiam. Verùm, sana expositione indiget hic locus propter spiritus fanaticos, qui bonorum κοινωνίαν fingunt, qua omnis politia euertatur: quemadmodum hoc seculo tumultuati sunt Anabaptistæ, quia nullam putabant esse Ecclesiam, nisi in communem aceruum congesta essent singulorum bona, vt inde promiscuè omnes sumerent. Quare, hìc duo extrema cauenda sunt. Nam multi politiæ prætextu intus supprimunt quicquid habent,pauperes defraudant, séque bis iustos esse existimant, modò non rapiant alienum. Alij feruntur in diuersum errorem,quia vellent omnia confusa. Quid autem Lucas?Certè distinctum ordinem notat, quū dicit,In distributione habitum fuisse delectum.Si quis obiiciat,nihil fuisse proprium,quum omnia essent communia,solutio est facilis.nam ista communitas ad circunstantiam,quæ mox additur, restringi debet: nempe, vt iuuarētur pauperes prout quisque indigebat.Notum est vetus illud prouerbium:Omnia amicorum communia: Quum ita loquebantur Pythagorici, non negabant quin suam quisque domum priuatim regeret, neque illis consilium erat,proprias vxores vulgare. Ita communitas ista quam Lucas commendat, non tollit œconomiam: idque melius constabit ex quarto capite,vbi ex tot millibus duos tantùm nominat qui vendebant possessiones. Vnde colligimus quod iam dixi,non aliter collata in medium bona fuisse, nisi vt præsenti inopiæ succurrerent. Ridicula autem fuit monachorum impudentia,qui regulam Apostolicam se tenere professi sunt, quia nihil nominent proprium:atque interea nec vendunt quicquam, nec soliciti sunt si quisquam egeat: sed ventrem otiosum farciunt pauperum sanguine, nec aliud in communitate sua spectant, nisi vt bene saturi sint ac lauti, etiamsi totus mundus esuriat. Quid ergo cum primis discipulis habent simile, quorum æmuli haberi volunt?

46 *Quotidie autem perseuerantes vnanimiter in templo, & frangentes per domos panem, sumebant cibum in exultatione & simplicitate cordis,*

47 *Laudantes Deum, & habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem quotidie addebat congregationi qui salui fierent.*

46 PERSEVERANTES IN TEMPLO.) Notandum est ideo templum frequentasse, quòd illic maior promouendi Euangelij commoditas & occasio se offerebat. Neque enim eos trahebat loci sanctitas, quum scirent cessasse Legis vmbras: neque alios suo exemplo ad templi cultum inducere volebant: sed quia multus illuc erat piorum concursus, qui depositis priuatis curis, quibus alibi magis distracti fuissent, Dominum quærebant: vt tales lucrifacerent Christo, in templo erant assidui. Potuit etiam alia ratio apud ipsos valere, vt mutuam haberent inter se doctrinæ communicationem: quod in priuatis ædibus minus fuisset commodum, præsertim ex quo in tantum numerum creuerant.

FRANGENTES PANEM PER DOMOS.) Significat Lucas, non tantùm in publico ipsos veræ pietatis signum dedisse, sed eundem fuisse priuatæ vitæ cursum ac tenorem. Nam quòd hìc Fractionem panis nonnulli interpretantur sacram Cœnam, alienum mihi videtur à mente Lucæ. Significat igitur, simul vesci solitos, & quidem frugaliter. nam qui sumptuosa conuiuia agitant, non ita familiariter inter se vescuntur. Deinde addit Lucas, IN SIMPLICITATE cordis: Quod etiam temperantiæ signum est. In summa, dicere vult, rationem viuendi inter eos fraternam & sobriam fuisse. Quidam exultationem & simplicitatem cordis coniungunt Dei laudi:& probabilis est vterque contextus.Sed quia in laudando Deo non potest esse cordis simplicitas,nisi constet in omnibus vitæ partibus,ideo certum est eius fieri mentionem hoc sensu,quòd fideles eam vbique coluerint.Notanda est autem circunstantia temporis,quòd variis periculis circumdati,læti essent ac hilares.Hoc boni nobis affert diuini erga nos amoris agnitio, & tutelę fiducia, vt securis animis laudemus Deum,quicquid mundus minetur. Sicuti autem Lucas de publico Ecclesiæ statu paulò ante loquutus est: ita nunc qualis fuerit inter fideles viuendi forma, recitat: vt eorum exemplo discamus & nos frugalem in victu sodalitatem, & in tota vita simplicitatem colere, frui spirituali gaudio, & nos exercere in Dei laudibus. Porrò, Simplicitas cordis latè patet: verùm, si hìc coniungas cum fractione panis, tantundem valebit ac syncerus amor, vbi alij aliis sunt expositi, nec astutè quisque commodum suum captat. Ego tamen anxietati oponere malo, qua se torquent nimium prouidi homines. Nam vbi non reiicimus curas nostras in Deum, hæc iusta impendet merces,vt in quiete trepidemus.

47 HABENTES GRATIAM.) Hìc vitæ innoxiæ fructus est, gratiam habere, etiam apud extraneos. Nec tamen dubium est,quin exosi fuerint multis. Sed Lucas quanuis vniuersaliter loquatur de populo, eam solam partem intelligit quæ integra erat,nec infecta vllo odij veneno. Breuiter significat,fideles ita se gessisse,vt propter vitæ innocentiam populo grati ac probati essent.

DOMINVS QVOTIDIE ADDEBAT.) Ostendit his verbis eorum sedulitatem profectu non caruisse. Studebant quantum in se erat, vagos & errantes colligere in ouile Domini. Non frustrà, neque inutiliter eos in hac parte laborasse dicit: quia Dominus in dies Ecclesiam augebat. Et certè, quòd Ecclesia minuitur potius quàm crescat, id nostræ ignauiæ vel etiam prauitati imputandum est. Cæterùm, quanuis strenuè omnes incumberent ad augendum Christi regnum, Lucas tamen hunc soli Deo honorem vendicat, quòd adduxerit extraneos in

1.Cor.3.b.6. Ecclesiam. Et sanè hoc proprium est eius opus. Plantando enim & rigando nihil proficiunt ministri, nisi Spiritus sui virtute eorum laborem efficacem reddat. Notandum præterea quod dicit, Aggregatos fuisse ad Ecclesiam qui seruandi erant. Hunc enim obtinendæ salutis modum esse docet, si in Ecclesiam cooptamur. Nam sicuti extra eam non est remissio peccatorum, ita nec spes vitæ æternæ. Hæc porrò eximia est piis omnibus consolatio, quòd in Ecclesiam recepti sunt, vt salui fierent: sicuti Euangelium vocatur Dei potentia in salutem omni credenti. Ro.1.b.16 Iam quum partem duntaxat vel certum numerum aggreget Deus, restringitur hæc gratia ad electionem: vt prima sit nostræ salutis causa.

CAPVT III.

1 SIMVL autem Petrus & Ioannes ascendebant in templum circiter horam precationis nonam. *Vel, illo fere tempore.*

2 *Porrò, vir quidam, qui claudus erat ab vtero matris suæ, ferebatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, vt eleemosynam peteret ab his qui ingrediebantur in templum.*

3 *Is quum vidisset Petrum & Ioannem appropinquare templo, petiit eleemosynam.*

4 *Intuitus autem in eum Petrus cum Ioanne, dixit, Respice in nos.*

5 *Ille autem attendit ad eos, putans se ab ipsis aliquid accepturum.*

6 *Petrus verò dixit: Argentum & aurum non est mihi: sed quod habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula.*

7 *Et apprehensa manu eius dextera, erexit eum, & continuò stabilitæ sunt eius plantæ & crura:*

8 *Et exiliens stetit, & ambulauit, & ingressus est cum ipsis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.*

9 *Et vidit omnis populus ambulantem, & laudantem Deum.*

10 *Nouerant autem eum, quòd is esset qui solitus erat sedere ad eleemosynam iuxta Speciosam portam templi. Et impleti sunt admiratione & stupore super eo quod illi acciderat.*

11 *Porrò, quum teneret claudus qui sanatus fuerat, Petrum & Ioannem, cucurrit ad eos totus populus in porticum quæ dicitur Solomonis, obstupefactus.*

1 Prius vidimus multa signa per manus Apostolorum edita fuisse: nunc suo more, Lucas vnum ex multis, exempli causa, recitat: nempe quòd claudus, qui ab vtero matris captus pedibus fuerat, plenam sanitatem receperit. Sedulò autem circumstantias omnes colligit quæ ad miraculum illustrandum pertinent. Si fuisset laxatio aliqua crurum, vel morbus accidentalis, facilior curatio fuisset. Naturæ autem vitium non ita facilè corrigi potuit. Quum dicit fuisse PORTATVM, ex eo colligimus, non leuem fuisse claudicationem, sed hunc hominem iacuisse quasi mortuis cruribus. Quum solitus esset quotidie eleemosynam petere, hinc toti populo notior esse potuit. Quòd hora precationis in templo sanus ambulat, hoc ad vulgandam miraculi famam multùm valuit. Hoc quoque non paruam addit commendationem, quòd subitò in pedes erectus, simul exilit, & alacriter ambulat.

SIMVL ASCENDEBANT.) Quum particula ἐπὶ τὸ αὐτὸ, non magis locum quàm tempus notet, videtur hic posterior sensus ad Petri contextum melius quadrare: quia tamen hoc non multum habet momenti, in medio relinquam. Cæterùm, Hora nona precationis vocatur, quum iam vergere inciperet dies ad vesperum. Nam quum dies ab ortu vsque ad occasum solis, horas duodecim haberet, vt alibi diximus, totum illud tempus in quatuor partes diuidebatur. Sic per Horam nonam vltima diei portio intelligitur: sicuti hora prima vsque ad tertiam, tertia vsque ad sextam, sexta vsque ad nonam durabat. Hinc probabili coniectura potest colligi, horam illam sacrificio vespertino destinatam fuisse. Porrò, siquis roget, An Apostoli in templum ascenderint, vt secundum legis ritum precarentur: id non tam mihi est verisimile, quàm vt melior daretur occasio propagandi Euangelii. Si quis autem abuti hoc loco velit, quasi superstitiosos cultus suscipere liceat, dum inter rudes ac infirmos versamur, friuola erit ratio. Instituerat Dominus, vt sacrificium vesperi & mane Iudæi offerrent. Exod. 29. g.41. Num. 28. a.2. Hoc exercitio docebantur, ab inuocatione & cultu Dei incipere diem & claudere. Petro itaque & Ioanni liberum fuit venire in templum Deo consecratum: nec verò se polluebant, quum Deum Israel, testandæ pietatis causa, inuocarent. Primùm quòd statas horas Deus veteri populo esse voluit: inde colligimus, non posse carere Ecclesiam certa disciplina. Ac hodie, nisi obstaret nimius torpor, vtile esset quotidie habere tales conuentus. Quòd autem Apostoli illa hora ascendunt, hinc colligimus, nullam occasionem promouendi Euangelij à nobis negligendam esse.

3 PETIIT ELEEMOSYNAM.) Videmus qualiter Deus præter spem, huic claudo sanitatem contulerit. Quia morbum incurabilem esse putabat, tantùm solicitus erat de victu. Datur illi quod petere nunquam ausus fuisset. Eodem modo sæpe nos præuenit Deus, neque exspectat dum à nobis prouocetur. Cæterùm, hinc captanda non est desidiæ occasio, quasi sponte ideo nobis Dominus occurrat, vt otiosi & desides sinamus ipsum nobis benefacere. Habemus enim precandi mandatum. Ergo partes nostras non omittamus. Sed primùm sub claudi persona, nobis exemplum proponitur hominis nondum fide illuminati, vt ritè precandi rationem teneat. Tales vltrò Deus præuenit, vt necesse est. Itaque, quum animas nostras restituit non modò in sanitatem, sed etiam in vitam, ad hoc ipse sibi causa est. Nam hoc vocationis nostræ initium est, vt faciat esse quæ non sunt: vt iis se ostendat à quibus non quæritur. Ro.4.c.17. Præterea, vtcunque ad Deum precandum fide iam edocti simus, quia tamen non semper sentimus mala nostra, non venit in mentem remedium petere: itaque Dominus gratuitum & minimè speratum affert. Denique quantumuis intenti simus ad precandum, spem tamen & vota nostra bonitate sua superat.

4 RESPICE IN NOS.) Non ita loquitur Petrus, quin de consilio Dei certus sit. Et certè his verbis singulare aliquod & insolitum beneficium sperare iubet. Quæri tamen potest, An facultatem habuerint edendi miracula, quoties liberet. Respondeo, sic ministros fuisse diuinæ virtutis, vt nihil suo arbitrio vel proprio motu tentarint,

tentarint, sed Dominus per ipsos egerit, quum ita expedire nouerat. Hinc factum est, vt vnum sanarint, non autem promiscuè omnes. Ergo, quemadmodum in aliis rebus ducem ac directorem habebant Dei Spiritum, ita etiam in hac parte. Ideo, priusquam claudum surgere iubeat Petrus, coniecit in eum ac defixit oculos. Talis intuitus non caruit peculiari Spiritus motu. Hinc fit, vt tam securè de miraculo pronuntiet. Porrò, excitare hoc verbo claudum voluit ad recipiendam Dei gratiam: ille tamen nihil quàm eleemosynam expectat.

6 ARGENTVM ET AVRVM.) Verè excusat Petrus se eo auxilio destitui quod claudus petebat. Itaque testatur, si posset eius inopiæ succurrere, libenter se facturum: sicuti expendere vnusquisque nostrûm debet quid sibi à Domino datum sit, vt inde proximos iuuet. Quicquid enim facultatis Deus singulis distribuit, charitatis exercendę vult esse organum vel adminiculum. Ideo dicit se dare quod habet. Principiò quidem erat hoc lusorium, postquam ad raram spem attraxerat Petrus claudi animum, de inopia sua præfari, quasi vellet hiantem coruum deludere: sed mox solatium adiecit, vt cresceret ipsa comparatione miraculi pretium. Horrenda est impietas, quòd Papa dum creatur, in comicum vel potius scurrilem lusum, hoc loco impudenter abutitur. Duæ sunt lapideę sellæ, quarum in altera dum sedet, & à populo eleemosynam poscitur, his Petri verbis respondens, cruces digitis in aerem spargit. In vicinam sellam traductus, sacculos habet pecunia refertos. Tum Psal.112.b.9. illi sui angeli acclamant, Dispersit, dedit pauperibus. Hoc ideo retuli, quò melius omnes perspiciant Sathanã illic planè regnare, vbi tam aperto ludibrio sacrum Dei verbum habetur. Vt autem ad priorem sententiam reuertar, satis liquet, Petrum certa reuelatione instructum fuisse, quum se donum sanitatis habere prædicat.

IN NOMINE IESV) Præfatur hoc opus ac beneficium Christi esse, quòd claudo pedum vsum restituit, NOMEN enim pro Imperio ac virtute accipitur. Neque enim in vocis sonitu somnianda est vis magica: quo modo Iudęi in nomine Iehouah delirant. In summa, testatum voluit Petrus nihil quàm ministrum se esse, Christum verò miraculi authorẽ. Hoc enim curę habere debuit, vt Christus mundo innotesceret, ac sanctificaretur eius nomen. Cur autem Christo epitheton Nazaræi adscribit? Aliis relinquo suum iudicium: sed ego ita sentio: Quum ita per contemptum Christus vocaretur, Petrum data opera voluisse exprimere Iesum illum qui crucifixus fuerat & cuius nomen contemptibile ac inglorium erat Iudæis, plerisque etiam detestabile, esse tamen Messiam à Deo promissum, & illi datam esse omnem à Patre potestatem: quemadmodum dicit Paulus, Christum se 1.Cor.2.a.2. prædicare, & hunc crucifixum.

SVRGE ET AMBVLA.) Videri poterat hoc perquàm ridiculum. Claudo enim promptum erat excipere, Cur non mihi prius crura & pedes dedisti? Hoc enim illudere est, quum hominem pedibus orbum iubes incedere. Sed fidem habuit Petri verbis: & qui initiò sic tardus erat, nunc erecto & alacri animo, Dei donum amplectitur, vnde & verbi efficacia, & fructus fidei apparet. Efficacia autem verbi duplex: & quòd claudus sic afficitur, vt protinus sine difficultate obtemperet: & quòd vigorem membris emortuis infundit, ac quodammodo hominem renouat. Fidei autem constat sua merces, quòd non frustrà surgere iubenti, paret. Videmus ergo, qualiter Deus per verbum operetur: nempe, quum eius prædicationi dat successum, vt in hominum animos penetret: deinde quum manu sua exhibet quæ illic promittit: adhęc fidem esse irritam non patitur, quin verè potiatur bonis omnibus quæ sibi per verbum oblata expectat. Tenendum autem memoria quod iam dixi, in hac historia nos habere quasi vniuersalem spiritualis nostræ restitutionis typum: nempe, quòd sicuti verbum fide apprehensum, sanitatem claudo præstitit, ita Dominus per verbum penetrat in animas, vt eas instauret. Ac primum quidem hominum ore loquitur, & nos ad fidei obedientiam extimulat: deinde intus corda mouet suo Spiritu, vt verbum in nobis viuas radices agat: denique, manum porrigit, & modis omnibus suum in nobis opus implet. Sic tractanda esse miracula ex Matthæo colligimus.

9 ET VIDIT OMNIS POPVLVS.) Iam fructum incipit miraculi narrare, quòd scilicet claudus gratitudinem suam testatus sit, laudando Deum: & totus populus in admirationem raptus fuerit. Hîc verò est duplex fructus. Nam qui sanatus est, Dei beneficium agnoscit & celebrat, populus ex altera parte commouetur, & fama longius sparsa, accurrunt multi ad spectaculum. Cæterum, quòd dicit Lucas, STVPORE repletos fuisse, præparationem tantùm indicat, quàm plenior tandem sequutus est profectus. Vltrà enim progredi oportuit, quia per se non multum valuisset admiratio, quæ attonitos magis reddebat, quàm ad Deum adduceret. Fuit ergo quasi fundamentum futuri ædificij, quod populus stupore tactus fuit. Nam si contemptim præterimus Dei opera, nihil vnquam poterimus ex illis proficere. Porro, hic locus documento est, quid per se in hominibus efficiant miracula: nempe quod stuporem confusum gignunt. Tametsi enim Dominus suam illic potentiam & bonitatem conspicuè monstrando, rectà nos ad se vocat, quę tamen est ingenii nostri imbecillitas, impingimus vel deficimus in medio cursu, donec accedat subsidium doctrinæ. Discamus ergo reuerenter considerare Dei opera, vt eorum admiratio, doctrinæ aditum patefaciat. Nam quum apud nos friget, ac inutilis est doctrina, Deus ingratitudinem nostram hoc modo iustè vlciscitur, quia operum suorum gloriam contempserimus. Rursum, quia non tam sumus perspicaces, vt in solis Dei operibus cernamus quantum satis est, si volumus ad scopum peruenire, discamus adiungere doctrinæ adminiculum. In summa, alterum ab altero separari non debet. Cuius rei locuples testis est experientia. Hinc enim factum est, vt mundus adeò perperam abusus sit miraculis. Papistæ identidem miracula obiiciunt. Fingamus vera esse quęcunque iactant: magnopere tamen errant in eo, quòd in alienum finem illa detorquent: nempe, vt obscurent Dei nomen, & puram Euangelij veritatem suis commentis inficiant. Vnde enim tot superstitiosi & impij sanctorum cultus, nisi ex miraculorum abusu? Nam quum miraculum aliquod editur, commoueri homines necesse est. Quia autem surdi ad verbum, nec attendunt quid sibi Deus velit, astutè Sathan ex stupore nostro superstitionis ansam captat. Exempli gratia: Agnoscam Dei potentiam in miraculo. Si à Petro editum fuit, extemplò suggeret mihi Sathan: Vidésne hunc diuinum esse hominem? Diuinum ergo illi cultum debes. Idem contigisset Iudæis, nisi attonitos in viam reuocasset Petri concio. In Papatu verò, vbi nullus coarguebat superstitionem, facilè obtinuit præpostera hominum admiratio. Quò magis solicitè à Verbo petenda est medicina, vt miraculis erectos, doctrina in rectum finem dirigat.

11 IN PORTICV.) Verisimile est extructam eo loco fuisse porticum, vbi aliquando Solomonis porticus fuerat, indéque nomen sumpsisse. Nam vetus templum dirutum fuerat: sed eius formam, quantum in se erat, Zerubabel & Esdra imitati fuerant. Postea Herodes renouauerat, maiore quidem splendore, sed inanes quos fecerat sumptus, Solomonis memoriam non extinxerant in populi cordibus. Nominat autem Lucas tanquam locum maximè celebrem, ad quem concursus populi factus fuerit.

12 *Videns autem Petrus, respondit ad populum, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc, vel intuemini in nos, quasi propria potentia vel pietate hunc fecerimus ambulare?*

13 *Deus Abraham, Isaac, & Iacob, Deus patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos tradidistis, & quem negastis coram facie Pilati, quum ille iudicasset absoluendum.*

14 *Vos autem Sanctum & Iustum negastis, & petiistis virum homicidam vobis dari.*

15 *Vitæ autem principem interemistis: quem Deus suscitauit ex mortuis: cuius nos testes sumus: & in fide nominis eius hunc, quem conspexistis & nouistis, stabiliuit nomen eius.*

16 *Et fides quæ per ipsum est, dedit illi integram hanc sanitatem coram omnibus vobis.*

VIRI ISRAELITÆ.) concionem suam à reprehensione populi orditur. Neque tamen simpliciter reprehendit eos quòd mirentur: id enim omnino vtile erat ac laude dignum: sed quòd diuini operis laudem perperam ad homines transcribant. Ac si diceret, Perperam facitis, in nobis hærentes, quum oculos potius in Deum & Christum coniicere deceat. Ergo hoc est perperam obstupescere, quum in hominibus mentes nostræ subsistunt. Notandum est autem, quòd damnet hominum respectum. Quasi nostra, inquit, potentia ac virtute. In eo itaque error ac vitium est, si hominum pietati aut virtuti, quod Dei & Christi proprium est, tribuimus. Ac de virtute quidem concedent omnes non nisi à Deo manare: sed quum hoc vno verbo confessi sunt, non desinunt tamen ius suum Deo præripere, vt eius spoliis creaturas ornent. Qualiter videmus Papistas, Dei virtutem locare in sanctis: imò eius numen in lapide vel ligni trunco includere, simul atque statua Barbaræ vel Chrysogono consecrata est. Sed tamen fingamus in illo priore membro non peccare. At stultè se defunctos erga Deum putant, quum illi relinquunt potentiam: miracula verò pietati Sanctorum assignant. cur enim ad ipsos confugiunt, dum volunt aut pluuiam impetrare, aut serenum, aut liberationem à morbo, nisi quòd sua pietate id promeritos esse imaginantur, vt hoc iuris ac priuilegij Deus illis concederet? Puerile ergo effugium est, quum Deum fatentur authorem esse potentiæ: beneficia autem quæ illis confert, Sanctorum pietati accepta ferunt. Quoscunque obtendant prætextus, hoc semper tenendum est, damnari generaliter à Petro qui in miraculis sic homines intuentur, vt eorum sanctitatem causam esse putent. Hæc prima pars concionis, qua superstitio corrigitur. Ac obseruanda est hæc docendi ratio & series. Quia enim nihil procliuius est quàm à Deo ad creaturas delabi, operę pretium est maturè huic vitio occurrere. Quòd si in Apostolos respicere vetitus fuit populus, multo magis ab inuocatione cuiuslibet Sanctuli nos Spiritus abstrahit.

13.14 DEVS ABRAHAM.) Nunc remedium subiicit, eos ad Christum reuocans. Summa autem est, Deo hoc propositum esse in miraculis quæ per Apostolos edit, vt Christi sui gloriam illustret. Vnde sequitur, peruersè facere omnes qui Petrum vel alium quempiam extollunt, quum omnes minui oporteat, Christum verò solum eminere. Hic iam clarè discrimen inter christum & Apostolos elucet. Primùm, ille author, hi duntaxat

Ioh.3.d.30. ministri. Deinde legitimus finis est, vt solus ille gloriam in solidum obtineat: horum verò quantum ad gloriam attinet, nullus respectus. Nam certè qui alios quàm Christum in miraculis glorificant, palàm repugnant Dei consilio. DEVM Abraham, Isaac & Iacob nominat, vt testatum faciat populo, sibi nihil minus in animo esse, quàm eos abducere à prisco veri Dei cultu, qualem à Patribus acceperant. Hunc porrò sibi titulum indiderat Deus, vt nota aliqua se discerneret ab idolis. Neque enim Deum in sua essentia, quæ inuisibilis & infinita est, comprehendimus. Rationem ergo nobis congruam attemperat, qua nos deducat in sui notitiam. Turcæ autem Deum se colere iactant creatorem cæli & terræ: sed priusquam accedant ad cælum, euanescunt. Ergo, vt populum suum arceret Deus à vagis & erroneis commentis, illum in fœdere suo continebat. Quare, se Deum A-

Deu.30.c.12. brahæ vocans, breuiter docebat quod fusius Moses exponit: Ne dicas, Quis ascendet in cælum? quis descendet in abyssum? vel, quis transfretabit mare? Prope est verbum, &c. Porrò sicuti apud Iudęos fauorabile erat sanctorum Patrum nomen: ita Petrus tacitè admonet, sine vnigenito Dei Filio non esse aliis præstantiores. Hodie au-

Deut.13.a.3. 1.Cor.3.b.11. tem clariore adhuc nota vult cognosci, quum se Patrem Iesu christi nominat. Nunc redeamus ad Petrum. Negat se religionem nouam inducere, vt populum à Lege & Prophetis abstrahat. Nam si quis hoc tentaret, illi Deus vetuerat audientiam fieri, Deut.13. Sicuti Paulus in spirituali ædificio retinendum esse vnicum fundamentum, admonet: quia vbi vel minimùm à Christo disceditur, nihil quàm ruina sequi potest. Hinc etiam discernere promptum est, quo sensu vocet Deum Patrem. neque enim hoc pro generali axiomate sumit: qualemcunque Dei cultum habuerint Patres, in eo manendum esse: qualiter Papistæ stolida hac iactantia se efferunt, quòd paternos cultus sequantur. Nominatim siquidem Petrus Abraham, Isaac, & Iacob recenset, à quibus profecta erat

Ezech. 20.c.18. vera religio, & diuinitus tradita: quo significat, non quoslibet Patres nobis esse imitandos: ex quibus multi fuerunt à primis degeneres, solis Dei filiis deberi hunc honorem, alios esse repudiandos. Quod Prophetæ quoque passim inculcant: In viis Patrum vestrorum ne ambuletis, &c.

QVEM VOS TRADIDISTIS.) Doctrinæ miscet seueram obiurgationem, vt res postulabat. Neque enim verè adduci poterant Deo, nisi peccatum suum agnoscerent. Nec verò leuiter eos tantùm perstringit, sed admissi criminis atrocitatem grauiter demonstrat. Huc pertinet illa comparatio, quòd morti tradiderint quem Pilatus volebat absoluere. Item, quòd homicidæ parcentes, vitæ principem interfecerint: quòd abiecerint iustum & sanctum. Sic feriendi sunt homines, vt agnito reatu, ad veniæ remedium seriò confugiant. Talem quoque vehementiam Petrus in prima concione adhibuit. Postea dicit, EXCITATVM à Deo fuisse. Vnde agnoscere debent, Christum interficiendo, se gessisse cum Deo bellum. Quanquam Petrus altius respexit: nempe quòd christi gloriæ nihil detraxerit eorum crudelitas: quia Deus eum nihilominus in vitam asseruit. Quum se & collegas resurrectionis testes dicit, oculatos significat. Itaque non ad Apostolicum duntaxat

Luc.24.g.48. munus hoc refertur: sed quia Christum à morte rediuiuum oculis suis conspexerant. Quanquam & hoc secundum comprehendi assentior. quia probabile est, vt sibi authoritatem conciliet Petrus, iniunctum sibi munus prædicare.

15 ET IN FIDE NOMINIS EIVS.) Quum dicit, In fide nominis, & Nomen, & rursum, Fides quæ per eum est: eiusmodi repetitio, ardentis affectus indicium est. Nam quia ad vindicandam christo suam gloriam penitus intentus est, idem sæpius inculcat. Videmus etiam Paulum, quoties in prædicanda christi gratia versatur, nunquam sibi satisfacere. Et certè, vt maligna est hominum natura, non potest tam magnificè prædicari Christus, vt suus illi honor integer maneat. Meminerimus ergo hac copia Petrum exundasse, vt nos in Christo sisteret. Quantum ad locutionem attinet, quum dicit, NOMEN EIVS, IN FIDE nominis stabiliuit causam, & modum notat. Virtus Christi claudum sanauerat, sed per fidem. Quum dicit FIDES quæ per eum est, hoc verbo significat, fidem nostram non aliter ad Deum assurgere, nisi in Christo fundata sit, adeóque fidem nostram christum respicere, & eo subniti, atque ita subindicat hoc medio præterito nullam esse in Deum rectam fidem. Porrò, vt se prius & reliquos Apostolos testes vitæ christi constituit: ita nunc admonet, Iudæis vitam

hanc signo vel effectu fuisse comprobatam: quia videant sanatum claudum, in quo illustre habebant diuinæ Christi potentiæ specimen: atque hoc postremo membro, fidem causam sanitatis faciens, obliquè eos coarguit ingratitudinis, nisi fidei assignent debitam laudem. Etsi autem fides tam ad hominem sanatum, quàm ad Apostolos referri potest, non est tamen anxiè de hac re laborandum, quia per synecdochen Euangelii virtus commendatur.

17 *Et nunc, fratres, scio quòd per ignorantiam fecistis: quemadmodum & Principes vestri.*

18 *Deus autem quæ pronuntiauerat per os omnium Prophetarum suorum, Christum passurum esse, sic impleuit:*

19 *Pœnitentiam ergo agite, & conuertimini, vt remittantur peccata vestra:*

20 *Quum venerint tempora refrigerij à conspectu Domini, & miserit eum qui ante "prædicatus fuit, Iesum Christum.* "Vel, ante oculos positus, ac re præsentatus.

21 *Quem oportet cælum capere vsque ad tempora restitutionis omnium, quæ loquutus est per os omnium sanctorum Prophetarum à seculo.*

17 Quoniam periculum erat ne desperatione fracti, doctrinam respuerent, eos aliquantulum subleuat. Sic temperandæ sunt nostræ conciones, vt auditoribus prosint. Nisi enim spes veniæ relinquitur, terror pœnæ animos contumacia obdurat. Verum enim est illud Dauidis, timeri à nobis Deum, vbi nobis propicium ac placabilem sentimus. Hac ratione peccatum suæ gentis propter ignorantiam extenuat Petrus. Neque enim sustinere hanc conscientiam poterant, si Filium Dei scientes ac volentes negassent, ac in mortem tradidissent. Blandiri tamen illis non vult, quum ignorantia fecisse commemorat: sed eò vsque mitigat sermonem, ne desperatione ipsos obruat & absorbeat. Porrò non sic debemus verba accipere, quasi populus simpliciter ignorantia peccauerit: nam sub hac latebat hypocrisis: sed prout malitia vel ignorantia exuperat, ab hac vel illa denominatur actus. Hoc ergo intelligit Petrus, errore eos & cæco zelo potius fecisse, quàm destinata malitia. Verùm hîc quæri potest. Si quis sciens ac volens peccauit, an eum maneat desperatio? Respondeo, non de quolibet peccato hîc fieri mentionem, sed de Christi abnegatione, & extincta, quantùm in ipsis erat, Dei gratia. Si cui plura scire libeat, ex 1. capite prioris ad Tim. petere licebit. Psa.130. a.4. 1.Tim.1. c.13.

SICVT ET PRINCIPES.) Primum videtur impropria comparatio. Scribæ enim & Sacerdotes mira rabie ferebantur, & pleni erant scelerata perfidia: populum verò peruersum Legis studium incitabat. Deinde populus in Christum exarsit, quatenus eum principes incitabant. Respondeo, non omnibus eundem fuisse animum: multi enim procul dubio fuerunt Paulo similes, ad quos verè spectat quod alibi de principibus huius mundi scribit, Si cognouissent Dei sapientiam, Dominum gloriæ non fuisse crucifixuros. Ergo non in vniuersum de principibus loquitur: sed si qui sunt sanabiles, eos ad resipiscentiam inuitat.

18 DEVS AVTEM.) Hinc clarius patet, quorsum ignorantiæ meminerit. Nam quum refert, Deum exequutum esse quæ prædixerat, sic culpam eorum taxat in morte Christi, vt sit tamen ipsis in salutem. Vos, inquit, ignorantia in reatum coniecit: Deus tamen peregit quod statuerat, vt Christus vobis morte sua esset liberator. Est pulcherrima ista consideratio, dum reputamus, admirabili Dei consilio mala nostra in alium finem nobis conuerti. Cæterùm, hoc nihil ad excusationis colorem. Nam quantum in nobis est, peccando nos perdimus: illa autem conuersio, quam dixi, insigne est diuinæ misericordiæ opus quod cum humilitate prædicare nos decet. Non stetérat per Iudæos quo minus spes vitæ extingueretur in Christi persona. Interea mors illa tam illis quàm toti mundo viuifica fuit. Memoria etiam repetere conuenit quod alibi visum est: ne obreperet falsa & absurda opinio, Christum fuisse expositum impiorum libidini, Deum statui summum authorem, cuius arbitrio passus fuerit Vnigenitus Filius.

19 POENITENTIAM AGITE.) Notandum est, quòd quum ad pœnitentiam hortatur, simul declarat paratam illis esse coram Deo peccatorum remissionem. Nam, vt nuper attigi, excitari ad pœnitentiam nemo potest, nisi salute proposita. Qui autem de venia diffidit, quasi exitio iam deuotus, aduersus Deum obstinatè ruere non dubitat. Hinc fit, vt Papistæ pœnitentiæ doctrinam tradere nequeant, multum quidem de ea garriunt: sed quia euertunt gratiæ fiduciam, fieri non potest, vt resipiscendi studium suis discipulis persuadeant. Aliquid etiam, fateor, balbutiunt de peccatorum remissione: sed quia suspensas & trepidas animas relinquunt, præterea variis commentis coniiciunt in labyrinthum, hac doctrinæ parte corrupta, alteram pariter confundunt.

20 VT QVVM VENERINT.) Si Erasmum & vetustum interpretem sequimur, erit ecliptica oratio, quę sic plena fiet. Quum venerint tempora refrigerij, vos quoque hoc refrigerio fruamini: quum venerit Christus ad iudicandum orbem, ipsum redemptorem, non iudicem sentiatis. Sed quoniam commodè vertit Beza, Postquã venerit, satius est amplecti quod minus coactum est: modò ita resoluas, remitti peccata in diem vltimi iudicij: quia nisi ad solium Dei citemur, non admodum sumus de propitiando Deo soliciti. Primo loco notandum est illis in medium proponi iudicij diem, quò plus efficacię habeat superior exhortatio. Nihil enim acrius nos pũgit, quàm dum monemur reddendam aliquando esse rationem. Quandiu enim in hoc mundo detinentur sensus nostri, quodam, vt ita loquar, veterno obruti sunt. Quare, nuntium vltimi iudicij quasi tubam insonare necesse est, quæ nos ad tribunal Dei citet. Tunc enim demum verè expergefacti, cogitare de noua vita incipimus. Eodem modo Paulus dum Athenis concionatur: Deus, inquit, nunc omnes admonet vt resipiscant: quia Diem constituit, quo iudicaturus est mundum. Summa est, Christum, qui nunc apud nos magistri officio fungitur, quum per Euangelium nos docet, constitutum esse à Patre iudicem, & suo tempore venturum: itaque maturè parendum esse eius doctrinæ, vt fidei nostræ tunc fructum colligamus. Atqui obiiciet quispiam, Petrum aliter loqui de die extremo. Hoc enim ad incutiendum timorem non spectat, quum dicit, TEMPVS REFRIGERII. Respondeo: duplicem esse stimulum quo incitantur fideles, quum illis de extremo iudicio fit sermo. Nam in hoc mundo fidei vtilitas non apparet, quin potius bene & prosperè videtur esse Dei contemptoribus: piorum autem vita innumeris miseriis referta est. Ergo nos subinde animi deficerent, nisi in mentem veniret, venturum quietis diem, qui omnes molestiarum nostrarum æstus componat, finémque afferat miseriis. Alter stimulus est quem dixi, quum formidabile Dei iudicium delicias nobis & somnum excutit. Ita Petrus hoc loco minas promissionibus miscet, vt partim alliciat Iudæos ad Christum, partim metu stimulet. Porrò hic familiaris est Scripturæ vsus, prout vel reprobos compellat, vel ad electos sermonem dirigit, nunc tristem & formidolosum diem Domini, nunc lætum & optabilem facere. Aptè ergo Petrus, qui dum in spem veniæ erigit Iudæos, iucundum illis facit Christi diem, vt ad eum aspirent. Act.17. d.16.

ET MISERIT EVM.) Nominatim Christum fore iudicem pronuntiat, vt sciant non impunitum fore Euangelii contemptum. Quomodo enim non vltor eius Christus foret? Interea hoc eximiam affert consolationem fidelibus, dum sciunt in eius manu fore salutis arbitrium, qui nunc eam promittit atque offert. Addit præterea, VENTVRVM eum qui nunc illis prædicatur. Quo tollit omnem excusationem ignorantiæ. Ac si diceret, Nunc prædicatur vobis Christus, antequam mundi iudex adueniat: vt qui eum amplexi fuerint, fidei suæ fructum tunc colligant: alij verò qui eum respuerint, luant incredulitatis suæ pœnas. Quanquam apud Grecos hìc duplex est lectio: quidam enim codices habent, προκεκηρυγμένον: id est antè prædicatum: alij verò, προκεχειρισμένον: id est ostensum, vel ante oculos positum. Sed vtraque in eundem sensum redit: quòd scilicet non frustra illis nunc christus offertur per Euangelii doctrinam: quia secundò à Patre iudex mittetur armatus ad vindictam: nisi redemptorem nunc suscipiant.

21 QVEM OPORTET CAELVM CAPERE.) Quoniam ad crassum terrenúmque Dei & christi aspectum semper propendent hominum sensus, poterat in mentem Iudæis venire, christum quidem prædicari à mortuis excitatum, sed vbinam esset, non ostendi. Præuenit ergo Petrus, quum in cælo esse docet. Vnde sequitur, tollendas in altum esse mentes, vt Christum fidei oculis requirant, quamuis immensa locorum distantia sit remotus, quamuis in cælesti gloria extra mundum habitet. cæterùm locutio est ambigua: quia tam intelligere possumus christum cœlo capi vel contineri, quàm cælum capere. Ne ergo verbum dubiæ significationis vrgeamus: sed eo contenti simus quod certum est, Christum, interea dum speratur vltima rerum omnium instauratio, non alibi quàm in cælo quærendum esse: quia remotus à nobis erit, donec mentes nostræ mundum transcendant.

VSQVE AD TEMPORA RESTITVTIONIS.) Quantum ad vim & causam pertinet, Christus iam morte sua omnia restituit: sed effectus nondum plenè extat: quoniam restitutio illa adhuc in cursu est, adeóque redemptio quando adhuc sub onere seruitutis gemimus. Sicuti enim duntaxat inchoatum est christi regnum, & in diem vltimum differtur eius perfectio, ita & quæ illi annexa sunt, tantùm dimidia ex parte nunc apparent. Ergo, si multa hodie in mundo confusa cernimus, erigat nos ac recreet fiducia ista, quòd aliquando adueniet christus, vt in integrum omnia restituat. Interim si videmus hærere in nobis peccati reliquias, si vndique obsessi sumus variis miseriis, si mundus dissipatione plenus est, defleamus quidem mala ista, sic tamen vt spes instaurationis nos sustineat. Atque hæc ratio est, cur non statim appareat Christus, quia nondum completa est Ecclesiæ militia, cui præfixum à Deo tempus anteuertere nostrum non est.

QVAE LOQVVTVS EST.) Non de temporibus solùm interpretor: sed ad totum complexum refero: vt sensus sit, Quicquid de regno christi prius disseruerat, testimonium à Prophetis omnibus habere. Hinc certè non parum fidei accedit Euangelio, quòd ex quo se manifestare cœpit Deus mundo, christum semper proposuit: ex quo cœpit Patribus loqui, semper hoc posuit doctrinæ fundamentum. Eodem argumento Paulus tam initio
Rom. 1.a.1. Epistolæ ad Romanos, quàm in clausula, Euangelium commendat, quòd scilicet nouum non sit, sed ab vltima
& 16.d.25. ætate promissum. Hæc vera antiquitas est quæ doctrinæ fidem conciliet: vbi Deus ipse author: sancti Prophetæ sunt testes: & continua temporum series testimonium confirmat. Hæc confirmatio præsertim apud Iudæos necessaria erat, qui in Legis doctrina educati, nihil nisi illi consentaneum admittere debebant. Itaque, recognoscere tantùm eos iubet Petrus, quæ de Christo testati sunt Prophetæ.

22 *Moses quidem ad Patres dixit: Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: eum audietis secundum omnia quæ loquetur vobis.*

23 *Erit autem vt omnis anima quæ non audierit Prophetam illum, deleatur è populo.*

24 *Et omnes quidem Prophetæ à Samuele, & deinceps quicunque loquuti sunt etiam prænuntiarunt dies istos.*

22 Hoc argumento probat, se defectionem à Mose non ingerere, quia pars Legis sit docilem se & morigerum præbere huic summo doctori. Dubitari posset, cur hoc Mosis testimonium præ aliis citandum Petrus censuerit, quum multa alia in promptu forent magis illustria: sed hoc ideo fecit, quia hìc de authoritate doctrinæ agitur. Hic autem legitimus ordo erat, vt Iudæos adduceret christo discipulos. Nam frustrà de aliis omnibus concionatus esset, nisi persuasum habuissent, reuerenter excipiendam esse eius doctrinam. Hoc ergo efficere vult Petrus, vt christum libenter, tanquam ordinatum sibi à Deo magistrum, audiant. Sed altera quæstio hic occurrit multò difficilior: Quòd scilicet Petrus ad christi personam accommodat, quod in genere dixerat Moses de Prophetis. Tametsi enim Prophetam nominat singulari numero, contextus tamen clarè indicat, non de vno tantùm haberi sermonem: sed indefinitè nomen hoc poni. Postquam enim vetuit Moses ne populus, Gentium superstitionibus se dedat, declinando ad magos & ariolos, simul remedium ostendit quo sibi ab omni vanitate caueat: nempe, si totus pendeat ab vnico Dei verbo. Hac ratione promittit Deo curæ futurum, vt Prophetas semper habeat, qui ritè eum doceant. Ac si diceret, Deus nunquam vos Prophetis destituet, à quibus discatis quicquid erit vobis vtile cognitu. Et nominatim dicit Moses, EX FRATRIBVS tuis: vt sciant Iudæi non aliunde petenda esse Dei oracula, quum Deus ex genere Abrahæ doctores illis destinasset. Addit præterea, SICVT ME: vt sciant non vno duntaxat tempore, nec per os vnius hominis audiendum esse Deum: sed quemadmodum continua ætatum serie per varios ministros Deus nos docere pergit, ita in obedientia Verbi pergendum nobis esse. Iam ad Mosis reuerentiam assueti erant Iudæi: itaque Prophetis eundem honorem conciliat. Scio quosdam multum laborare, vt ad Christum restringant. Arripiunt verbum istud, Quòd Mo-
Deut. 18.c.15. ses Prophetam similem sibi fore testatur: quum tamen scriptum sit, nullum talem resurrexisse. Fateor eandem similitudinis notam vtroque loco poni, sed diuerso sensu. Nam secundo loco paritas vel æqualitas exprimitur, quemadmodum clarè apparet. Arripiunt etiam aliud, Quòd Mose futurus sit excellentior Propheta, cui ille testimonium tanquam præco reddit. Sed hoc nihilo magis est validum: quia simpliciter fidem verbo Dei asserere vult Moses, per quoscunque afferatur. Non est ergo cur nos Iudæis ridendos propinemus, violenter torquentes Mosis verba, quasi solum christum hìc designet. Videndum est tamen, an aptè adductum sit
Heb. 1.a.1. testimonium à Petro, cuius authoritas pro solida ratione nobis esse debet. Dico, in Petri sermone nihil es-
Mal. 4 b.4. se quod non optimè conueniat. Vidit enim quod inter omnes confessum esse decet, sic pertinere hoc elogium ad alios Prophetas, vt tamen præcipuè Christum commendet, non modò quia Prophetarum omnium est princeps, sed quòd in ipsum dirigebantur omnes superiores prophetiæ, & quòd tandem Deus per os eius absolutè loquutus est. Nam Deus multifariam & variis modis loquutus olim Patribus per Prophetas,

phetis,tandem vltimis diebus in Filio vnigenito clausulam apposuit.Ideo factum est,vt aliquot ante aduentum eius secula,Prophetis carerent:quod perspicuè ex Malachiæ verbis colligitur:qui postquam iussit populum esse memorem Legis,statim ad Ioannem Baptistam & christum transit:ac si diceret,finem iam impositum esse prophetiis,donec veniat vltima reuelatio:secundum illud,Lex & Prophetæ vsque ad Ioannem : ex eo euangelizatur regnum Dei.Idque adeò tritum erat in populo, vt mulier Samaritana ex fama & opinione communi diceret,Scimus Messiam venturum,qui nos docebit omnia.Itaque,videmus à reditu populi cessasse omnes Prophetas,vt attentior,eo silentio vel reuelationum intermissione,ad audiendum christum redderetur. Non ergo locum hunc detorsit Petrus,vel eo per inscitiam abusus est , sed receptam apud omnes doctrinam loco principij sumpsit:quòd Deus se populi sui doctorem pollicitus esset,initiò per Prophetas velut intermedios, sed præcipuè tandem per christum,à quo plena & solida omnium manifestatio speranda erat. Quò pertinet insigne illud elogium quo Pater eum commendat,dicens,Ipsum audite. Matth.11.b.13. Ioh.4.d.25. Mat.17.a.5.

23 OMNIS ANIMA.) Hic grauissima aduersus rebelles pœna sancitur,Prophetarum quidem omnium, sed maximè christi authoritas.Et meritò:nam quum Deus verbo suo nihil pretiosius habeat, fieri non potest, vt id patiatur impunè contemni.Itaque,si quis Legem Mosis abiiceret,edicta erat capitalis pœna. Atque huc respexit Moses,quum dixit,Exterminabitur è populo.Nam sibi Deus hac lege adoptauerat Abrahæ genus, vt hoc ad summam felicitatem sufficeret,reputari in illo numero:sicuti in Psalmo dicitur, Beatus populus cui Iehoua est Deus.Et alibi,Beata gens quam sibi in hæreditatem elegit.Quare minimè dubium est,quin pronuntiet deletum iri ex libro vitæ, quisquis christum audire recusauerit. censeri enim in Ecclesia non meretur,qui eum magistrum repudiat,per quem solum Deus nos docet,vúltque à nobis audiri: & se à corpore abscindit, qui subesse capiti recusat.

24 ET OMNES QVIDEM.) Quum dicit,Omnes vno consensu Prophetas suos discipulos ad christum mittere, hinc melius constat quod dixi,contineri sub illo Mosis testimonio Euangelii commendationem, adeóque præcipuè notari vltimam Prophetiarum clausulam.Deinde,hoc ad Euangelii certitudinem non parum valet,quòd Prophetæ omnes longa temporum successione, vno tamen consensu docendi formam sic temperant, vt simul testentur melius quiddam & perfectius sperandum esse.Proinde,quisquis Mosi & Prophetis credet, necesse est vt Christi doctrinæ se subiiciat,sine qua mutilum est quicquid ab illis fuit proditum. Ioh.5.f.47.

25 *Vos estis filij Prophetarum, & testamenti quod statuit Deus ad Patres nostros, dicens ad Abraham,Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.*

26 *Vobis primùm Deus excitauit Filium suum Iesum,ac misit eum benedicentem vobis, dum vnumquemque conuertit ab iniquitatibus suis.*

25 VOS ESTIS FILII.) Significat illis propriè destinari fœderis gratiam quod cum Patribus Deus pepigit.Atque ita sicuti incusso pœnæ terrore eos ad parendum Euangelio stimulauit, nunc rursum eos allicit, vt propositam in Christo Dei gratiam recipiant.Ita videmus,Deum nihil omittere,vt nos ad se adducat. Et prudentis ministri est,sic pigros ac resides acriter pungere, vt dociles blandè ducat. Notanda est etiam sedulò hæc docendi series,vbi Petrus Iudæis destinatum esse Euangelium ostendit.Neque enim sufficit Dei misericordiam nobis in genere prædicari,nisi nobis quoque certa Dei ordinatione offerri sciamus.Ideo tantopere laborat Paulus in asserenda Gentium vocatione:quia si quis putaret, Euangelium fortuitò sparsum ad se venisse,vacillaret fides:imò,loco fidei,dubia tantùm esset opinio.Ergo vt solidam apud nos fidem inueniat salutis promissio,hæc applicatio,vt ita loquar necessaria est : Deum non iactare incertas voces quæ in aëre suspensæ maneant, sed ad nos certo consilio dirigere. Secundum hanc rationem vt libentius Christum suscipiant Iudæi, Petrus illis promissum esse admonet. Vnde autem hoc probat? quia filij sunt Prophetarum & Testamenti. FILIOS PROPHETARVM vocat,qui ex eadem gente ducebant originem,ideóque fœderis hæredes erant,quod ad totum populi corpus spectabat.Sic enim argumentatur:Percussit Deus fœdus suum cum patribus nostris. Ergo nos qui sumus eorum posteri,in fœdere comprehendimur. Quo refellitur delira Anabaptistarum argutia, qui filios Abrahæ tantùm allegoricè exponunt: ac si nulla generis ratio habita esset à Domino,quum dixit, Ero Deus seminis tui. Certè non de Legis vmbris sermonem hìc habet Petrus:sed hoc sub Christi regno valere affirmat, quòd Deus vnà cum patribus etiam filios adoptet:atque ita salutis gratia ad eos qui nondum nati sunt,extendatur. Fateor quidem multos qui ex fidelibus secundum carnem nascuntur, spurios censeri, non legitimos,quoniam sua infidelitate à sancta progenie se abdicant. Sed hoc non obstat quominus semen piorum Dominus in societatem gratiæ suæ vocet ac admittat,atque ita communis electio quanuis non sit in omnibus efficax, ianuam speciali aperiat:quemadmodum Paulus disserit 11.ad Rom.cap.vnde huius quæstionis solutio petenda est. Ro.15.b.8. Eph.3.a.3 & 4. Gen.17.a.7. Ro.9.b.7. Ro.11.c.15.

ET IN SEMINE TVO.) Fœdus cum patribus initum fuisse confirmat,quia dictum fuerit Abrahæ. In semine tuo benedicentur omnes gentes.Atqui,si recipitur Pauli interpretatio,nihil ad præsentem causam faciet hoc testimonium.Paulus semen hoc,christum esse tradit.Si benedictio vniuerso generi humano per Christum promittitur,quid hoc ad speciale gentis vnius priuilegium? Deinde videtur Petrus ipse paulò pòst subscribere Paulinæ expositioni, quum dicit, Missum esse Christum,in quo Iudæi benedicantur.Neque enim hoc staret,nisi Christus benedictum esset illud semen. Respondeo, Quum Paulus ad christum refert , non insistere ipsum in voce Seminis,sed altius respicere:quòd scilicet non possit vnum esse semen,nisi in christo , tanquam capite, vniatur. Ismael enim & Isaac tametsi ambo sunt filij Abrahæ , non faciunt vnum semen : quia sunt in duos populos diuisi. Itaque,quum multi alienati sint à familia Abrahæ, qui ex huius carne progeniti erant, vnum tamen certum corpus designat Moses , quum benedictionem promittit semini Abrahæ. Vnde autem vnitas , nisi à capite christo ? Hoc sensu Paulus,quanuis collectiuum sit Seminis nomen,de christo tamen accipit:quoniam si ab eo discedas,posteri Abrahæ veluti lacera membra erunt , nec aliud in ipsis extabit , quàm mera dissipatio. cum illa doctrina consentit Petrus, quia benedictionem sic ad totum populum extendit, vt fontem nihilominus in christo quærat. Porrò , quoniam Iudæi nullum non mouent lapidem vt nobis hoc testimonium extorqueant, munire se debent pij lectores aduersus eorum cauilla : & eò quidem magis quòd nimium securi in hac parte fuerunt christiani scriptores : sicuti admonui in Epistola ad Galat. Primùm quòd ad vocem Seminis attinet, non est quòd obganniant , perperam à Paulo ad Christum restringi. Neque enim simpliciter hoc facit , sed eo quem dixi, respectu. In quo interpretes nostros tam Græcos quàm Latinos errasse fateor. Nunc videndum quid locutio illa valeat , BENEDICI gentes in semine Abrahæ. Nostri causam notari sentiunt. nempe , quòd per semen illud benedicendæ sint gentes. Hoc Iudæi valde exagitant, quia passim in Scripturis hæc locutio Exemplar vel Similitudinem significat: Gen.22.d.18. Gal.3.c.16. Gal.3.c.16.

quemadmodum è conuerso Maledici in Sodoma,vel Israele, vel in aliis populis, est illos sumere tanquam memorabile execrationis exemplar. Respondeo,ambiguam esse locutionem, & variè accipi pro locorum circunstantia:quod malignè Iudæi, & astutè dissimulant.Colligunt enim plures locos,ex quibus probant fieri comparationem:ac si diceretur,Cupient gentes benedici instar seminis Abrahæ.Sed quum alibi Scriptura dicit,Benedicent se in Deo viuo:vt Iere.4.Iesa.65.Item,Benedicere in nomine Domini,vt Deutero.10. & aliis locis similibus:quis non videt causam exprimi?Dico igitur,hanc loquendi formam pro locorum circunstantiis debere accipi.Iam verò quum demonstrauerim semen Abrahæ non nisi in Christo posse inueniri, restat vt consideremus quale sit Christi officium.Ita indubiè liquebit,ipsum non statui quasi nudum exemplar,sed verè in ipso promitti benedictionem:quia extra ipsum maledicti sumus omnes. Superest tamen adhuc vna difficultas,Nam certè vtrumque eodem sensu dicitur:Benedicentur in te, & In semine tuo. Abraham verò nihil quàm benedictionis typus fuit vel speculum.Respondeo,In persona quoque Abrahæ designari corpus illud quod ab vno capite pendet,& in ipso est colligatum.

Iere.4.a.2. Esa.65.c.16.Deut.10.b.8.

OMNES FAMILIAE.)Iudæi crassè exponunt, quòd gentes omnes sibi bene esse cupient instar seminis Abrahæ.Nos verò aliter,Quòd in societatem inserentur.Nam & huc spectauit nomen Abraham, quia futurum erat vt Deus populos omnes ad eum colligeret. Prophetæ quoque dum exponere volunt quid hoc valeat,passim gentibus communem fore salutis hæreditatem prædicunt. Atque hinc perspicimus, vt fœdus Dei,quod tunc Iudæis peculiare erat,non modo promiscuum sit omnibus,sed nominatim feriatur nobiscum. Alioqui non satis firmam ex Euangelio salutis fiduciam possemus concipere. Ergo ne patiamur nobis hanc promissionem excuti,quæ veluti solennis nuncupatio est,qua Dominus nos hæredes suos vnà cum patribus constituit. Quò etiam respexit Petrus,quum paulò pòst dicit,christum Iudęis primò fuisse missum.Significat enim & gentibus missum esse,licet secundarium ordinem.

26 EXCITAVIT FILIVM.)colligit ex verbis Mosis,exhibitum nunc esse Christum. atqui, nihil tale videntur sonare:sic tamen aptè ratiocinatur,quia non aliter constaret benedictio,nisi eius initium à Messia flueret. Semper enim memoria tenendum est,maledictum esse totum humanum genus:ideóque singulare remedium nobis promitti,quod non nisi per Christum præstatur.Quare,solus ipse fons & origo benedictionis. Quòd si in hunc finem aduenit Christus,vt Iudęis primùm,deinde & nobis benedicat,impleuit procul dubio,suas partes:ac nos huius officij vim & effectum in nobis sentiemus,nisi per nostram incredulitatem steterit.Hæc, sub lege, Sacerdotalis officij pars erat,benedicere populo:ac ne inanis hæc esset ceremonia,addita erat promissio: vt habetur Nume.6.capite.Quod autem in veteri sacerdotio adumbratum fuit,verè in Christo præstitum est. Qua de re plura diximus in septimo capite ad Hebræos. Erasmi versio mihi non placet.ponit enim, Quum suscitasset: quasi verba fierent de re pridem transacta.Petrus autem potius intelligit,excitatum fuisse christum, vbi ostensus fuit benedictionis author,quod nuper & repentè factum animos magis afficere debebat. Sic enim Scriptura loqui solet:quemadmodum in proximo loco Mosis,ad quem alludit Petrus.Excitare Prophetam,est instruere necessariis donis ad munus suum exequendum, & quasi in gradu ipso prophetici honoris collocare. At tunc quidem excitatus est Christus,quum munus peragit sibi à Patre iniunctum: sed quotidie idem fit quum per Euangelium offertur,vt inter nos emineat.In aduerbio ordinis,PRIMVM,diximus notari ius primogenituræ, quia à Iudæis incipere Christum oportuit,vt postea transiret ad Gentes.

Nu.6.d.27. Heb.7.a.16.

DVM VNVMQVENQVE.)Doctrinam pœnitentię iterum commendat,vt discamus, sub Christi benedictione includere vitę nouitatem)sicut & Isaias venturum Zioni redemptorem promittens,restrictionem attexit, Qui in Iacob conuersi fuerint ab iniquitatibus suis. Neque enim fidelium peccata delet christus, vt sibi hoc prætextu ad peccandum indulgeant: verùm simul reddit nouos homines.Quanquam hæc duo quæ cohærent beneficia, prudenter distinguere conuenit,vt maneat hoc fundamentum,nos reconciliari Deo gratuita venia.Scio ab aliis secus verti:sed hic germanus est sensus Lucæ. Ad verbum enim sic loquitur: In conuertendo vnumquenque à suis malitiis.

CAPVT IV.

1 *LOquentibus autem illis ad populum,superuenerunt illis Sacerdotes, & præfectus templi,& Sadducæi,*

2 *AEgreferentes quòd ipsi docerent populum, & annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.*

3 *Et iniecerunt in eos manus,& posuerunt in custodiam vsque in crastinum.Erat enim iam vespera.*

4 *Multi autem eorum qui audierant sermonem,crediderunt:& factus est numerus virorum circiter quinque millia.*

Tria in hac narratione præcipuè nobis consideranda sunt. Quòd simul atque emergit Euangelij veritas, ex aduerso quibuscunque potest modis,se opponit Sathan,& omnia molitur vt ipsam opprimat in ipsis principiis. Secundò,quòd inuicta fortitudine Dominus instruit suos,vt firmi ac immoti perstent aduersus omnes Sathanæ machinas:nec impiorum violentiæ cedant.Postremò,obseruandus est euentus, quòd vtcunque penes aduersarios imperium & summa rerum esse videatur,& ipsi ad delendum CHRISTI nomen nihil omittant: contrà autem sanæ doctrinæ ministri velut oues sint in faucibus luporum:Deus tamen Filij sui regnum propagat,accensam Euangelij sui lucem fouet,salutémque suorum tuetur.Proinde,quoties exoriente Euangelij doctrina, varij contrà motus insurgunt, multísque obstaculis turbatur eius cursus, non est quòd labascant aut trepident piæ mentes,veluti ed rem insolitam:quin potius meminerint hos esse ordinarios Sathanæ conatus:adeóque hoc nos priusquam accidat, bene meditatum habere oportet, fieri aliter non posse quin suos impetus euomat Sathan, quoties in medium christus cum sua doctrina prodit. Interea reputemus Apostolorum constantiam nobis in exemplum proponi,ne vllis vel periculis, vel minis, vel terroribus victi, resiliamus ab ea fidei professione quam à nobis Dominus exigit.Huc accedat consolatio,non metuendum esse,quin Dominus prosperum euentum daturus sit,vbi fideliter officio nostro defuncti erimus.

1 LOQVENTIBVS ILLIS.)Hinc apparet quàm sedulò vigilent impij: quoniam in ipso articulo adsunt vt os obstruant christi seruis.Neque enim dubium est,quin tanquam ad incendium extinguendum accurrerint. Idque significat

significat Lucas, quum narrat custodem templi adfuisse, & addit eos moleste tulisse quod Apostoli docerent. Non ergo fortuito superuenerunt, sed consulto: vt Apostolos pro imperio cohiberent. Habent interea aliquã iuris & recti speciem. Nam siquis temere se ingerebat, officium Sacerdotum erat talem audaciam reprimere: similiter etiam populum retinere in Legis & Prophetarum obedientia, & viam praecludere nouis doctrinis. Quum itaque ignotos homines & nulla publica authoritate pręditos in templo ad populum concionari audiũt, videntur pro muneris sui ratione atque ex Dei mandato se accingere ad remedium adhibendum. Et certè in actione ipsa nihil primo intuitu reprehensione dignum apparet: sed exitus tandem sceleratum fuisse eorum consilium, & improbum affectum ostendit. Rursus sinistram notam & probrum effugere Apostolis difficile fuit, quòd contempti idiotae ius publicum sibi perperam arrogarent. Nempe quia in rebus confusis multa pręter receptum morem tentare necesse est: ac pręsertim vbi afferenda est religio, & Dei cultus. praesules autem ipsi vias omnes obstruunt, ac munere sibi diuinitus iniuncto contra Deum insultant. Haec ignominia fidelibus Christi athletis in Papatu deuoranda est. Nam mille aestates antè praeteribunt, quàm maturescat apud eos vlla correctio in melius. Ideo in hac parte insistit Lucas, quum eos tristes & anxios fuisse dicit, quòd resurrectio praedicaretur in Christi nomine. Nam hinc sequitur odio doctrinae prius fuisse imbutos, quàm ad cognitionẽ ventum esset. SADDVCAEOS nominatim exprimit, tanquam in hac causa animosiores. Erant enim & ipsi ferè pars Sacerdotum: sed quia de resurrectione quaestio vertitur, acrius se reliquis opponunt. Porrò haec prodigiosa confusio fuit inter Iudaeos, quòd haec tam profana secta, authoritate pręstabat. Quid enim pietatis reliquum esse potuit, quum animorum immortalitas impune pro fabula haberetur? Verùm in praeceps homines ruere necesse est, vbi puram Dei doctrinam apud se collabi passi sunt. Quò diligentius nobis cauendum est ab omni prauo deflexu, ne tale praecipitium mox sequatur. PRAEFECTVM templi quidam ex Sacerdotibus delectũ fuisse putant: sed ego Tribunum potius aliquem Romani exercitus fuisse existimo. Erat enim locus tum natura, tum artificio munitus. Deinde Herodes arcem illic construxerat nomine Antoniam. Ita probabile est, collocatum illic fuisse praesidium, & praefuisse templo Romanum custodem: ne receptaculum esset Iudaeis, si motum aliquem excitassent, quod etiam ex Iosepho colligere licet. Atque hoc optimè conuenit, quòd brachium seculare implorauerint hostes Christi, cohibendi tumultus praetextu. Interea fauorem captant apud Romanos, quasi de seruando imperij iure sint solliciti.

4 MVLTI AVTEM EORVM.) Inclusi quidem sunt Apostoli in carcerem: sed eorum praedicatio vim suam longè 2.Tim.2 propagat, ac liber est eius cursus. Qua de re magnificè gloriatur Paulus, sermonem Dei non esse secum alligatum. Atque hinc perspicimus, Sathanae & impiis laxari quidem fraenum, vt in filios Dei saeuiant: non tamen eos efficere omnia machinando, quin Deus regnum Filij sui promoueat, quin Christus colligat oues suas, quin plus exerant potentiae in sola voce pauci ac imbelles homines, nullisque praesidiis instructi, quàm totus mundus contrà insaniendo. Est quidem hoc non vulgare Dei opus, quod vna concio tam copiosum & vberem fructum produxit: sed hoc maiori admiratione dignum, quòd praesenti periculo non terrentur fideles, quo minus Christi crucem vnà cum fide suscipiant. Fuit enim durum hoc nouitiis rudimentum. Hac doctrinae efficacia melius se Christus viuere ostendit, quàm si corpus suum palpandum manibus, & oculis spectandum praeberet. Caeterùm, quòd NVMERVS credentium circiter ad quinque millia creuisse dicitur, non de noua accessione intelligo, sed de tota Ecclesia.

5 *Factum est autem vt postridie congregarentur eorum Principes, & Presbyteri, & Scribae Ierosolymis,*

6 *Et Annas summus sacerdos, & Caiaphas, & Ioannes, & Alexander, & quicunque erant ex genere Sacerdotali.*

7 *Et sistentes illos in medio, interrogarunt: In qua potentia, vel in quo nomine id fecistis?*

8 *Tunc Petrus repletus Spiritu sancto, dixit illis, Principes populi, & Presbyteri Israel,*

9 *Si nos hodie iudicamur de sanitate hominis qui infirmus erat, quomodo incolumis factus sit:*

10 *Notum sit vobis omnibus: & toti populo Israel, quod in nomine Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit ex mortuis, hic stat coram vobis sanus:*

11 *Hic est lapis qui reiectus à vobis aedificantibus, locatus est in caput anguli:*

12 *Neque est in vllo alio salus. Neque enim nomen est aliud sub caelo datum hominibus, in quo nos oporteat saluos fieri.*

5 Hic notare operae pretium est, impios vt Euangelium & Christi nomen deleant, nihil astutiae omittere, & tamen minimè consequi quod sperabant: quoniã Deus eorum consilia frustratur. Conuentũ enim habent, in quo sic tyrannicè agunt omnia, vt tamen libido iuris speciem habeat, libertas autem procul arceatur, ac tandem iure videri possit damnata veritas. Verùm Dominus subitum illis terrorem incutit, vt quod possunt & maximè volunt, efficere tamen non audeant. Quicquid pro defensione causae suae attulerint Apostoli, intra parietes clausum ac sepultum manebit, vbi nullus est qui faueat. Itaque nullus veritati locus. Videmus tamen vt Dominus eorum consilium dissipet, dum populi metu retenti, subsistunt, frenúmque iniiciunt suo furori declinãdae inuidię causa. Mirum est autem quòd Lucas hìc Annam faciat summũ Pontificem, quum ex Iosepho pateat, hunc honorem Caiaphae non fuisse ereptum, donec Vitellius, Pilato Romam ire iusso, Ierosolymam cum imperio ingressus est. Dominum anno Tiberij 18. fuisse crucifixum inter omnes conuenit. Vsque ad finem imperij illius, numerantur adhuc anni quatuor. Non minus quàm triennium à morte Christi fluxisse oportet, vsque dum Proconsulis officio abdicatus fuit Pilatus. Mortuo enim Tiberio, Romam demum peruenit. Ita tribus post mortem Christi annis adhuc pontifex erat Caiaphas. Quare probabile est quod hìc narrat Lucas, non statim post Christi resurrectionem contigisse. Quanquam nec sic quidem soluta erit tota difficultas. Iosephus enim in locum Caiaphae subrogatum fuisse tradit Ionathan: sed quia hic Ionathas Annae erat filius, à verisimilitudine non abhorret, nomen patris simul illi fuisse inditum: quemadmodum & Caiaphas binominis fuit: nam Iosephum simul vocabant.

7 IN QVA POTENTIA.) Adhuc praetexunt Dei zelum. Sibi enim curae esse simulant ne aliò transferatur Dei honor. NOMEN hìc pro authoritate capitur. In summa, non secus agunt ac si optimi essent gloriae Dei vindices. Mira interim eorum importunitas, quòd de re indubia sciscitando saepius, ad abnegationem adigere vo-

lunt Apostolos, & metu extorquere aliud quàm confessi fuerant: Deus autem eorum astutiam deludens, facit vt audiant quod nolunt.

8 PETRVS REPLETVS SPIRITV SANCTO.) Non abs re est quòd nominatim hoc addit Lucas, vt sciamus Petrum non à se ipso tam magnificè loquutum esse. Et sanè qui ad vocem mulierculæ expauefactus, Christum negauerat: coram tali consessu ad solum pompæ conspectum exanimis concidisset, nisi Spiritus virtute esset erectus. Opus habuit fortitudine & prudentia. In vtraque sic excellit, vt verè diuina sit responsio. Hîc longè alius est, quàm prius fuerat. Hoc porrò dupliciter nobis prodest. Nam & hoc elogium ad commendationem doctrinæ, quæ mox sequetur, non parum valet, quum dicitur à Spiritu sancto profecta. Et nos monemur, in fide nostra profitenda petendum esse à Domino Spiritum prudentiæ & fortitudinis, qui mentes, animos & corda nostra gubernet. Plenitudo Spiritus pro ampla & non vulgari mensura capitur.

Matth.26. c.70.

9 SI NOS HODIE.) Non dubium quin hîc Sacerdotes & Scribas tyrannidis insimulet Petrus, quòd iniustum de beneficio laude digno examen habeant, ac si facinus aliquod scelestum perpetrasset ipse cum collega. Si nos, inquit, ideo rei agimur, quia sanitatem contulerimus homini ægroto. Hîc Petrus prauum animi affectum magis respicit, quàm ipsum quæstionis ordinem. Nam si miraculi prætextu voluissent abducere Apostoli populum à recto synceróque Dei Cultu, meritò ad causam dicendam vocati essent: quia religio longè omnibus præsentis vitæ bonis præstat. Sed quum illi nihil habentes causæ, in crimen malignè raperent quod honore prosequi debuerant, suffultus hac fiducia Petrus eos initiò falsè ironica præfatione perstringit, quòd ad damnanda benefacta sedeant iudices. Leuiter tamen hanc partem attingit, vt sibi transitum ad causam faciat.

10 NOTVM SIT VOBIS.) Poterat, sicut iam dixi, Petrus ad multa subterfugia deflectere, si noluisset in causam ingredi: sed quia in hunc finem editum fuerat miraculum, vt illustraretur Christi nomen, huc statim descendit. Sciebat enim se tam praeclare Dei virtutis fuisse ministrum, vt sigillum haberet confirmandæ suæ doctrinæ. Interea coguntur audire impij, quod penitus sepultum volebant. Proficiunt vna in re solùm, omnia machinando, vt illis in faciem obiiciat & asserat Petrus, quod tam indignè ferebant aliis esse dictum. Primò autem Christum miraculi authorem facit. Deinde, quia absurdum & incredibile videbatur, mortuum hominem diuina potentia esse præditum, testatur Christum viuere, quia Deus illum à morte excitauerit, vtcunque eum crucifixissent. Ita miraculum prædicandæ Christi resurrectionis illi occasio est. Hoc autem testimonio probare voluit Petrus, ipsum esse verum Messiam. CRVCIFIXVM ab illis commemorat, non tantùm exprobrandi causa, vt culpam agnoscant: sed vt intelligant se frustrà pugnasse aduersus Deum: atque ita infeliciter & exitiali euentu furere desinant.

11 HIC EST LAPIS.) Confirmat Scripturæ testimonio non esse nouum quòd Ecclesiæ præsules, qui splendidis titulis superbiunt, & primam sedem occupant in templo Dei, impiè tamen Christum reiecerint. Citat ergo locum ex Psalmo 118: vbi conqueritur Dauid se à populi ducibus reiectum esse, & tamen à Deo se fuisse electum gloriatur, qui primas teneret. Porrò vsitata metaphora Ecclesiam vel regni statum ædificio comparat. Qui gubernacula tenent, eos vocat Architectos: se verò primarium lapidem facit, quo nitatur tota ædificii moles. Id enim sibi vult CAPVT anguli. Hæc igitur est Dauidis consolatio, quòd vtcunque damnatus fuerit à primoribus, vt ne extremum quidem locum illi relinquerent, non tamen obstiterint praui & iniqui eorum conatus, quin euectus in primum honoris gradum à Deo fuerit. Atqui, adumbratum in Dauide fuit quod Deus absolutè in Messia exprimi volebat. Aptè itaque Petrus, dum apud Iudæos verba facit, hoc adducit tanquam de Christo prædictum, sicuti in eum propriè competere nouerant. Tenemus nunc quorsum citatus fuerit à Petro Psalmus: ne Presbyteri scilicet & Sacerdotes honore suo temerè elati, ius & arbitrium probandi quiduis vel improbandi sibi arrogarent. Constat enim lapidem qui ab architectis repudiatus fuit, Dei manu statui in primo loco, vt totam domum sustineat. Porrò, hoc non semel tantum accidit, sed quotidie impleri oportet: saltem nouum & absurdum censeri non debet, si nunc quoque architecti Christum reiiciant. Vnde palàm refellitur friuola Papæ iactantia, qui nudum titulum obiectat, vt sibi vsurpet quicquid est Christi. Vt Papæ & cornutis eius bestiis demus quod postulant, nempe ordinarios esse Ecclesiæ pastores, non vltrà progredi tandem poterunt, quàm vt vocentur architecti cum Anna & Caiapha. Planum autem est quid valeat hic titulus, quem illi ad cælum terræ miscendum sufficere putant. Iam ex hoc loco summatim quædam notatu digna colligamus: Quod ARCHITECTI vocãtur qui Ecclesię præsunt, nomen ipsum eos officii sui admonet. Se ergo totos ædificando Dei templo impendant. Et quoniam non omnes fideliter munus suũ obeunt, videant quęnam sit legitima ritè ædificandi ratio, nempe Christum pro fundamento retineant: deinde ne fœnum admisceant vel stipulam, sed totum ædificium ex pura doctrina absoluant: quemadmodum Paulus docet prioris ad Corinth 3 capite. Quòd Deus Christum extulisse dicitur, qui reiectus ab architectis fuerat, hoc erigere animos nostros debet, si quãdo ipsos quoque Ecclesiæ pastores, vel qui saltem honore pollent, videmus impiè aduersus Christum insurgere vt eum exterminent. Securè enim, quas nobis opponunt laruas, contemnere licet: ne dubitemus honorem deferre Christo, quem illi Deus vendicat. Quòd si ad tempus quiescendo conniueat, è sublimi tamen hostiũ audaciam ridet, dum in terra fremunt ac tumultuantur. Pręterea, si validæ sint ac præsidiis omnibus instructę eorum conspirationes, statuere tamen debemus saluum semper Christo honorem suum fore. Huius etiam fiducię sequatur fructus, vt fortes simus & intrepidi in asserendo Christi regno, cuius Deus inuictum se fore vindicem pronunciat. De Petri constantia iam dictum est, quod vnus homuncio iudices habens tam infestos, solum tamen habens periculi socium, nullum timoris signum ostendit, quin liberè profiteatur in rabioso illo cœtu quod tam aduersis animis exceptum iri sciebat. Quòd autem illis seuerè exprobrat admissum ab ipsis scelus, hinc petẽda est nobis loquendi regula, vbi cum professis veritatis hostibus nobis negotium est. Duo enim vitia hinc nobis cauenda sunt, ne tacẽdo aut cõniuendo videamur blandiri: perfidum enim esset illud silentium, quo proderetur veritas. Rursum, ne efferamur petulantia, aut immodico calore quemadmodum sępe animi, plus quã par sit, in contentione ebulliunt. Hic ergo vigeat grauitas, sed moderata: sit libera obiurgatio, sed citra maledicendi feruorem. Hanc rationem videmus à Petro seruari. Initiò siquidem honorificè ipsos compellat: vbi ad rem ventum est, grauiter in ipsos inuehitur: nec verò tam scelerata ipsorum impietas sileri poterat. Hoc exemplum qui sequentur, non tam Petrum, quàm Dei Spiritum ducem habebunt.

Psal.118. c.22.

1.Cor.3. c.12.

12 NEC EST IN VLLO ALIO SALVS.) A specie transit ad genus: & à beneficio corporali conscendit ad integram salutem. Et sanè Christus vnum hoc gratiæ suæ specimen ediderat, vt agnosceretur vnicus vitæ author. Hoc in singulis Dei beneficiis considerandum est, eum scilicet esse salutis fontem. Cæterùm, hac sententia pungere voluit sacerdotes, quum negat alibi salutem esse, quàm in Christo, quem extinguere moliebantur. Ac si diceret, bis damnatos esse, qui salutem à Deo sibi oblatam non modò respuerent, sed in nihilum redigere studerent, eiúsque fructum & vsum eriperent toti populo. Tametsi autem videtur surdis verba facere, concionatur ta-

tur tamen de Christi gratia, si fortè quidam audire sustineant: sin minus, hoc saltem testimonio reddantur magis inexcusabiles.

NEQVE ENIM ALIVD EST NOMEN.) Explicat proximam sententiam, addita explicatione. In solo Christo est salus, inquit, quoniam Deus ita decreuit. Nam per NOMEN intelligit causam vel medium. ac si dixisset, Quū penes solum Deum sit salus, non vult alio modo eam nobis esse communem, quàm si à Christo solo petatur. Quod dicit, SVB CAELO, vulgò ad creaturas referunt: ac si diceret, Soli Christo inter creaturas, vim & potentiam seruandi datam esse: ego tamen potius existimo hoc fuisse additum, quoniam in cælum vsque conscendere nequeant homines, vt ad Deum vsque perueniant. Quum ergo tam procul distemus à regno Dei, necesse est vt non modò nos ad se inuitet, sed vt longè porrecta manu, salutem nobis fruendam exhibeat. id effecisse in Christo, nunc Petrus docet, quia ideo in terram descendit, vt salutem secum adferret. Nec verò repugnat huic doctrinæ, quod Christus supra omnes cęlos ascendit. Nam ideo carnem nostram semel induit, vt perpetuum esset adoptionis nostræ pignus. Sacrificio mortis suæ, Patrem nobis in ęternum placauit: resurgendo, vitam æternam nobis acquisiuit. Nunc quoque nobis adest, vt fructum æternæ redemptionis percipere nos faciat: sed hîc de salutis reuelatione agitur: scimus autem in Christo ita fuisse manifestatam, vt non amplius dicendum sit, Quis ascendet in cælum? Rom. 10. Quòd si probè omnium animis insideret hæc doctrina, sedatę essent tot de salutis causis controuersiæ, quibus hodie vexatur Ecclesia. Fatentur Papistæ, nobiscum, salutem non nisi in Deo esse, sed mox innumeras eius quęrendæ rationes sibi fabricant. Petrus autem ad solum Christum nos reuocat. Negare quidem prorsus non audent illi, salutem nobis conferri per Christum: sed dum tot adminicula confingunt, vix centesimam salutis partem illi faciunt residuam. Atqui, salus in solidum ab eo petenda erat: alia enim omnia media dum palam excludit Petrus, perfectam integrámque salutem, non aliquam duntaxat partem, in solo Christo statuit. Ita multum abest quin hanc doctrinam teneant. Eph.4.b.10 Ro.10.b.6.

13 *Videntes autem Petri fiduciam & Ioannis, & reputantes, quòd homines essent illiterati & idiotæ, mirabantur, agnoscebántque eos quòd cum Iesu fuissent.*

14 *Hominem vero videntes cum ipsis stantem qui sanatus fuerat, nihil habebant quod contradicerent.*

15 *Iussis autem ipsis excedere ex concilio, consultabant inter se,*

16 *Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? Signum enim notum editum est per eos, omnibus incolis Ierosolymæ manifestum: nec possumus negare.*

17 *Sed ne amplius diuulgetur ad populum, minando minemur illis, ne cui hominum posthac loquantur in hoc nomine.*

18 *Tunc vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur, néve docerent in nomine Iesu.*

13 Hîc emergit mala conscientia: nam iure & ratione destituti, prosiliunt ad manifestam tyrannidem, cuius odium effugere tentauerant. Primùm ergo eos fuisse conuictos narrat, vt appareat scientes & volentes instar gigantum cum Deo belligerari. Nam in homine sanato vident præclarum eius opus, cui tamen scelerate insultant. In FIDVCIA Petri & Ioannis, quòd sciūt indoctos & rudes fuisse homines, aliquid plusquam humanum agnoscūt: ergo, velint nolint rapiuntur in stuporem. Eo tamen impudentię prorumpunt, vt non dubitent tyrānicam rationem quærere opprimendæ veritatis. Quum fatentur illustre esse SIGNVM, iam malæ conscientiæ in eo se damnant. Quum dicunt esse NOTVM omnibus, ostendunt se præterito Deo, solos homines respicere. Nam ferream frontem eo produnt, quòd tergiuersari non dubitassent, si quis fuisset negandi color. Quum verò interrogant quid facturi sint, obstinatam malitiam produnt. Deo enim cedendum erat, nisi eos diabolicus furor aliò abriperet. Hic Spiritus vertiginis & insaniæ, quo Deus hostes suos inebriat. Sic cùm paulò pòst minis se posse adipisci confidunt ne longius serpat fama, quid magis fatuum? Nam vbi compescuerint duos homunciones, an fractum erit Dei brachium?

17 MINANDO MINEMVR.) Hinc apparet quàm exitiale malum sit potestas sine Dei timore. Nam vbi non regnat ea quæ debet, religio, quo sanctiorem quisque locum occupat, eò audacius insanit. Quò magis semper cauendum est, ne euehantur improbi ad Ecclesiæ regimen. Qui verò hoc munere funguntur, reuerenter & modestè sibi temperare debent, ne armati videantur ad nocendum. quòd si honore suo abuti eos contingat, ibi verò tanquam in speculo demonstrat Spiritus, quàm pro nihilo ducendum sit quicquid decernunt & iubent. Certis præsertim finibus continetur pastorum authoritas, vltra quos progredi illis fas non est. Quòd si audeant, nobis fas est obsequium illis negare, quod præstare summum esset nefas: quemadmodum nunc sequitur.

19 *Petrus autem & Ioannes respondentes illis, dixerunt, An iustum sit coram Deo, vos potius audire quàm Deum, iudicate.*

20 *Nos enim non possumus quæ vidimus & audiimus, non loqui.*

21 *Illi autem additis minis dimiserunt eos, nihil inuenientes cur punirent eos, propter populum: quia omnes glorificabant Deum, super eo quod acciderat.*

22 *Annorum plusquam quadraginta erat homo, in quo editum fuerat signum sanationis.*

23 *Porrò illi dimissi venerunt ad suos, & annuntiarunt quæcunque illis Sacerdotes & Presbyteri dixerant.*

19 AN IVSTVM SIT.) Meminerimus quibus hoc respondeant. Nam consessus quidem ille Ecclesiam repræsentabat: quia tamen iure suo abutuntur, illis obediendum esse negant Apostoli. Atque vt in causa minimè dubia fieri solet, parti aduersæ iudicium exprobrandi causa, permittunt. Porrò hoc operæ pretium est notare, quod Dei authoritatem eorum decretis opponunt. Quod intempestiuè fieret, nisi Deo aduersi essent, qui tamen alias ordinarij erant Ecclesiæ pastores. Plus etiam exprimunt Apostoli: nempe obedientiam, quæ malis & infidis pastoribus defertur, vtcunque legitimum Ecclesiæ regimen obtineant, esse Deo contrariam. Hanc quæstionem lepide dirimit Papa: quia quæcunque illi effutire libuit, diuina oracula esse pronuntiat.

Hoc modo sublatum est repugnantiæ periculum. Atqui,nihil amplius sibi hodie sumere possunt Episcopi,quàm tunc Deus ordini Sacerdotum detulerat. nimis ergo puerile nugamẽtum est,Non posse eos nisi ex Dei mandato præcipere. Quin potius res ipsa clarè ostendit, tunc nullum fore conflictum, si prostrata abiectáque Christi doctrina, vagam & effrænem eorum libidinem impunè vagari sinant. Quocunque ergo titulo prædici sint homines, non nisi sub hac exceptione audiendi sunt, ne à Dei obedientia nos abducant. Ita quicquid tradent, ad verbi Dei regulam exigendum erit.Principibus & aliis qui sunt in potestate constituti parendum est:sed ita, vt Deo, summo Regi, Patri, ac Domino, ius suum minimè abrogent. Si in politicis imperiis tenenda est hæc moderatio, in spirituali Ecclesiæ regimine multò magis valere debet. Ne autem pro solito fastu putent ius suum minui, vbi supra eos extollitur Deus, ab his blanditiis abstrahit eos Petrus, hanc causam admonens ad Dei tribunal definiendam esse, disertè enim Coram Deo exprimit: quia vtcunque cœcutiant homines, Deus tamen nunquam præferri sibi quenquam patietur. Et sanè hoc responsum Spiritus in os Apostolis subiecit, non tantùm vt hostium ferociam reprimeret, sed vt nos etiam moneret officij nostri, quoties eò superbiæ efferuntur homines,vt velint excusso Dei iugo, suum nobis imponere. Tunc ergo nobis in mentem veniat sacrosancta Dei authoritas, quæ inanem cuiusuis humanæ præstantiæ fumum dispellat.

20 NON ENIM POSSVMVS.) Multa quidem auditu & visu comperta sileri possunt, imò debent, vbi de redimenda pace agitur. Est enim hoc inhumanum, & prauæ contumaciæ, tumultum mouere ob res non necessarias: sed generaliter non loquuntur Apostoli, quum loquendi necessitatem obtendunt. Agitur enim de Christi Euangelio, in quo & Dei gloria & hominum salus consistit. Eam supprimi hominum interdictis indignum & sacrilegum est nefas: iubet enim Deus Euangelium suum prædicari: præsertim quum scirent se electos esse testes ac præcones Christi: & os sibi diuinitus apertum. Quisquis ergo silentium imperat Dei gratiam quantum in se est, & salutem hominum abolere nititur: Quòd si tam impia prohibitio os nobis obstruit, væ nostræ ignauiæ. Nunc videant singuli quam ab ipsis confessionem Deus postulet: ne vbi tacuerint in hominum gratiã horribilem ex ore Christi vocem audiant, qua damnetur eorum perfidia. Præsertim verò qui ad docendi munus vocati sunt, nullis hominum minis, nullo imperij colore terreantur, quin liberè exequantur quod sibi à Domino iniunctum esse norunt. Væ mihi, inquit Paulus, nisi euangelizem: quia munus mihi creditum est. (1.Cor. 9. c.16.) Nec tyrannicis modò hominum imperiis hoc Dei mandatum opponere oportet: sed obstaculis omnibus, quæ subinde ingerit Sathan, ad frangendum vel prohibendum Euangelij cursum. Duro enim clypeo opus est ad sustinendos tam graues insultus. hos sentiunt omnes Christi ministri: verùm quicquid accidat, hic est murus aheneus, Deo placere Euangelij prædicationem: ideo nulla de causa posse eam supprimi.

21 ILLI VERO ADDITIS MINIS.) Hic est verò factionis exitus, quòd impij suam rabiem efflare non desinunt, frænantur tamen arcana Dei virtute, vt illis nocendi via non pateat. Quî fit vt minis contenti, non sæuiant etiam in corpora, nisi quòd Dei virtus tanquam catena illos constringit? Non quòd apud eos valeat timor Dei, nam solus populi respectus eos impedit: sed Dominus eos nescientes,suis vinculis ligat. Nobis verò Lucas Dei prouidentiam commendat in custodienda suorum salute: & quanuis impios lateat, fidei oculis intuenda nobis est. Præterea, mirabile Dei consilium hic se ostendit, quòd per infensissimos hostes promouetur Christi gloria. Nam quòd Sacerdotes simul coeunt, non fit sine magno rumore. Pendent omnium animi, expectatione rari & singularis cuiusdam euentus, discedunt Apostoli à reatu soluti. Non tantùm ergo victi hostes iacent: sed inuiti Euangelium confirmant. Rursus tamen obseruare conuenit, sic victoriam concedi fidelibus, vt semper humilientur sub cruce. Minæ enim repetuntur, ne posthac in Christi nomine doceant. Sic ergo vincunt,vt minimè tamen triumphent, nisi sub crucis opprobrio. Quòd dicit Lucas, OMNES GLORIAM dedisse Deo, fructum miraculi iterum notat: quanquam fieri potest, vt non omnes ad iustum finem perducti fuerint. Nam qui diuinæ virtutis sensu tactus, ad Christum non venit, nec miraculum habet pro fidei sigillo, hic quasi subsistit in medio cursu. Fuit tamen hoc aliquid, licet non totum, quòd agnita fuit Dei virtus in sanatione hominis, vt hostes pudore confusi à rabie sua desisterent, vel paulisper retrocederent.

23 PORRO ILLI DIMISSI.) Quorsum retulerint aliis discipulis quæ secum acta erant,mox patebit:nẽpe, vt plus animi ac fiduciæ in posterum ex Dei gratia sumerent: deinde vt aduersus feroces hostium minas precibus se munirent. Atque ita agendum est, vt alij alios extimulent, & pium syncretismum inter se agant filij Dei, vt sub Christi vexillo communem hostem simul debellent. Quæ impendent pericula secum reputant, quo sint illis obeundis paratiores: quanuis hostes acriter instare videant, ne pigeat subinde certamen nouum repetere: confidant eadem, qua antè vicerunt, Dei virtute,se fore semper inexpugnabiles.Quod autem à Luca non exprimitur, probabile est Apostolos suo priore responso contentos non litigasse cum illis furiis: neque tamen ita fuisse prioris constantiæ oblitos, vt seruiliter exciperent impium decretum.

24 *Illi autem quum audissent, vnanimiter extulerunt vocem ad Deum, ac dixerunt, Domine, tu es Deus qui fecisti cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt.*

25 *Qui per os Dauidis serui tui dixisti. Vt quid fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania?*

26 *Adstiterunt Reges terræ, & principes conuenerunt in vnum: aduersus Dominum, & aduersus Christum eius.*

27 *Verè enim conuenerunt in hac vrbe aduersus sanctum Filium tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum Gentibus & populis Israel,*

28 *Vt facerent quæcunque manus tua, & consilium tuum prius decreuerat fieri.*

29 *Et nunc Domine, respice in minas istorum, & da seruis tuis vt cum omni fiducia loquantur sermonem tuum.*

30 *Manum tuam porrigendo in hoc, vt sanatio, & signa, & prodigia fiant per nomen sancti Filij tui Iesu:*

31 *Et quum illi precati essent, motus est locus in quo erant congregati. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebantur sermonem Dei cum fiducia.*

Docemur hoc exemplo, quænam sint nostræ partes, dum imperiosè nobis minantur aduersarij. Neque enim in periculis securos ridere decet, sed timor periculi stimulus nobis esse debet ad postulandum Dei auxilium: atque

atque hoc remedium est ad nos erigendos, ne minis territi, officium nostrum deseramus. Hic duplex est præsentis historiæ fructus: discipulos Christi, quum minaciter hostes sibi instare audiunt, non iocari vt socordes ac stupidi homines solent, sed metu solicitos ad opem Dei confugere: rursum, non expauefieri, vel immodicum terrorem concipere, qui eos ab officio abducat: sed piis votis ad inuictam constantiam eniti.

24 TV ES DEVS QVI CREASTI.) Hoc diuinæ potentiæ elogium tametsi generale est, tamen ad hypothesin referri debet. Sic enim Dei potentiam in mundi totius opificio agnoscunt, vt simul accommodent ad præsentem vsum. Qualiter sæpe à Prophetis celebratur ad corrigendos qui ex hostium potentia nos conturbant metus. Promissionem deinde adiungunt: atque hæc duo veluti fundamenta iaciunt fiduciæ ad precandum. Et sanè tunc demum legitimæ sunt & Deo acceptæ nostræ preces, quum eius promissionibus & simul virtuti inixi, cum certa spe impetrandi oramus. Neque enim aliter vera concipi fiducia potest, quàm quum ad se nos Deus inuitat, séque ad iuuandum paratum pollicetur: deinde, quum agnoscimus satis ad præstandum habere virtutis. Quare, in hac duplici meditatione se exerceant fideles, quoties ad orandum se accingunt. Hinc præterea colligimus qualiter nobis consideranda sit mundi creatio: nempe, vt sciamus Deo omnia subesse, eiúsque arbitrio regi: & quicquid satagat & conetur totus mundus, non aliud euenturum quàm quod decreuit: imò petulantiam impiorum prodigiosam esse, ac si lutum contra figulum insurgeret. Generaliter enim hoc volunt fideles, quæcunque immineant discrimina, Deum posse innumeris modis occurrere, quando in manu habet omnia: & singulas terræ ac cæli partes, quarum est opifex, ad obsequium trahere.

25 QVI PER OS DAVIDIS.) Iam descendunt ad secundum membrum, nihil se petere nisi quod se facturum testatus est Deus. Ita eius potentię adiungitur voluntas, vt plena sit impetrandi fiducia. Quia autem de regno Christi agitur, Dei promissionem adducunt in medium, qua se testatur illius fore vindicem: vt frustrà eius ruinam totus mundus machinetur. In eo autem se ostendit eorum pietas & syncerus zelus, quòd non tam de priuata sua salute, quàm de regni Christi augmentis sunt soliciti.

QVARE FREMVERVNT.) Non negandum est quin de se ipso loquatur Dauid qui quum Rex electus esset à Domino, & per manum Samuelis vnctus, per summas difficultates regno potitus est, quòd vndique obsisterent aduersarij. Scimus qualis fuerit Principum & totius populi conspiratio cum Rege Saul eiúsque familia: Philistęi deinde, & alij externi hostes spreta eius nouitate, certatim bella mouerunt. Quare non abs re conqueritur Reges tumultuari & consilia capere, & populos varia moliri. Quia tamen regnum suum Dei manu sustineri nouerat, deridet stultos eorum conatus, ac irritos fore pronuntiat. Cæterum, quia in hoc institutum erat eius regnum, vt regni Christi imago foret, non hæret Dauid in vmbra ipsa, sed solidum corpus apprehendit: imò Spiritus sanctus, vt verè hic repetunt Apostoli, ridiculam mundi insaniam exagitat, quòd audeat regnum Christi à Deo stabilitum inuadere, tam in persona Dauidis, quàm Christi ipsius. Est autem hæc eximia consolatio, quòd dum militamus sub regno Christi, Deum stare à parte nostra audimus. Hinc statuendum est, vtcunque omnes homines summi & infimi, impia & nefaria conspiratione regnum hoc oppugnent, nihil tamen profecturos. Quid enim totus mundus ad Deum? Sed hoc primo loco habendum est, Deum Filij sui regnum, cuius est author, tueri perpetuò velle, vt possimus inuiolabile eius decretum opponere hominum temeritati: vt manus eius præsidio freti, non dubitemus omnes, quamuis terrificos hominum apparatus spernere. Et sedulò exprimit quantæ sint hostium copiæ: eos omnia machinari dicit, consilia etiam recenset, ne quid horum omnium nos terreat. Porrò, quũ docet Psalmus statutum inuitis hostibus esse Christi regnum, simul indicat fore multos aduersarios, qui euertere ipsũ conetur. Hinc Reges frementes inducit, inde tumultuantes populos, quo significat omnes ordines infensos illis fore. Nec mirum, quia nihil magis carni aduersum est, quàm spiritualis Euangelij gladius, quo nos Christus mactat, vt subigat in suum obsequium. Monendi ergo sumus, nunquam in mundo tranquillum fore Christi regnum: ne vbi pugnandum erit, quasi ad rem insolitam trepidemus. Rom 15. d.16.

26 ADVERSVS DOMINVM ET CHRISTVM EIVS.) Hoc verbo docet Spiritus, eos omnes qui Christo subiici recusant, bellum aduersus Deum suscipere. Hoc quidem ipsi sæpe non cogitant: sic tamen res habet, quia Deus non nisi in Filij sua persona regnare vult, eius imperium à nobis excuti, quoties sumus Christo rebelles. Quemadmodum pronunciat Dominus ipse apud Ioannem Quisquis non honorat Filium, neque Patrem honorat. Quare & millies profiteantur hypocritæ sibi nihil minus esse in animo, quàm Deo bellum inferre, sentient Deum sibi professum hostem, nisi Christum cum suo Euangelio amplectantur. Duplex est huius doctrinæ vsus. Nos enim aduersus omnes carnis terrores munit, quia minimè timendum est, vt Deo sint superiores, qui Euangelium oppugnant. Rursus cauendum est, ne piæ doctrinæ contemptu, aduersus Deum efferamur in nostram perniciem.

27 CONVENERVNT IN HAC VRBE.) Hoc vaticinium euentu fuisse comprobatum referunt, quò certius in eius fidem recumbant. Sensus enim est, Domine tu dixisti, & nos re ipsa experti sumus verum esse. Reuocant autem in memoriam quod quadriennio antè vel circiter, gestum fuerat. Sic rerum, quæ prædictæ sunt, euentus, ad fidei nostræ confirmationem applicare conuenit: sed quia tunc longè aliter videri poterat res cessisse, quàm Psalmus pronuntiet, quando non frustra tumultuati erant hostes, nec irriti fuerant eorum impetus occiso Christo, & eorum violentia formidabili modo deinde grassata erat: hoc scandalum auertunt fideles: ac hostes nihilo plus potuisse dicunt, quàm Deus statuerat. Ergo vtcunque Christum morte extinctum putarent impij, ac iam inanes sibi triumphos canerent, fideles tamen agnoscunt frustrà tumultuatos esse. Cæterùm, quæri potest, cur Gentes & populos Israel nominet, quum vnum esset corpus. Puto hîc notari regionum varietatem, ex quibus ad diem festum Iudæi confluxerant: ac si dictum esset, Iudæos ex diuersis locis oriundos, quasi concursu facto, aggressos esse Christi regnum, effectu tamen caruisse eorum furorem.

SANCTVM FILIVM TVVM.) Idem est nomen apud Græcos, quod nuper seruum reddidi, quum fiebat Dauidis mentio: παῖδα enim illi nunc Seruum appellant, nunc Filium. Dauid autem ideo sic vocatur, quia tam in regendo populo, quàm in Prophetæ officio, fuit Dei minister. In Christi autem persona melius quadrat Filij nomen, nisi fortè cui magis placeat, Lucam in significatione ambigua vocis, voluisse ad similitudinem alludere quam habuit Dauid cum Christo. Nominatim dicitur Deus Filium suum vnxisse, vt in ipsum verè competat quod in Psalmo habetur: vngendo enim eum, consecrauit Deus in Regem. Simul tamen notandum est quale fuerit vnctionis genus: scimus enim non visibili oleo, sed Spiritu sancto fuisse vnctum.

28 VT FACERENT.) Quorsum hoc dicatur, iam exposui: adeò scilicet illa conspiratione non euersum fuisse Christi regnum, vt tunc verè effloruerit. Hic tamen continetur insignis doctrina: Deum arcano suo consilio sic moderari omnia, vt per impios etiam exequatur quod statuit. Non quòd sponte illi manus ad tale ministerium præbeant, sed quòd eorum consilia & conatus retrorsum agit: vt distinctè hinc æquitas & summa rectitudo, inde scelus & iniquitas appareat. Qua de re plenius tractauimus capite secundo. Obiter hîc discamus sic considerandam esse nobis Dei prouidentiam, vt sciamus summam & vnicam esse moderatricem omnium

quæ in mundo aguntur: fræno eius Diabolum & omnes impios cohiberi, ne quid nobis noceant: quum maximè insultant, non tamen solutos esse, vt faciant quicquid libuerit: sed aliquatenus modò laxari illis frænum, quoad expedit ad nos exercendos. Qui solam Dei præscientiam agnoscunt, non autem fatentur omnia geri eius arbitrio, facilè coarguuntur his verbis, Quòd Deus præordinauerit fieri quod factum est. Imò Lucas non contentus CONSILII nomine, MANVM quoque expressit: impropriè id quidem, sed vt clarius ostenderet, non tantùm gubernari Dei consilio rerum euentus, sed virtute etiam manúque ipsius temperari.

29 ET NVNC DOMINE.) Rectè ad se extendunt quod de Christo citarunt: quia non vult ab Euangelio separari: imò quidquid molestiæ infertur suis membris in personam suam transfert. Petunt autem vt Dominus hostium sæuitiam reprimat: sed non tam id sua causa vt quietè & sine molestia viuant, quàm Euangelij propagandi studio. Neque enim optabilis fuit illis vita, quam deserta vocatione in ocio consumerent. Addunt enim, DA SERVIS tuis Domine, vt confidenter loquantur. cæterùm, notanda est hæc locutio, vt Dominus minas respiciat. Nam quum eius proprium sit munus superbis resistere, & eorum deiicere supercilia: quo insolentius se iactant, non dubium quin magis prouocent in se iram Dei, & quin Deus ipse tanta indignitate offensus, remedium afferre velit. Sic Ezechias vt opem in rebus extremis impetret, arrogantiam Sennacherib & atroces minas in medium profert. Quare, hostium crudelitas & contumeliæ, studium precandi in nobis potius excitent, quàm debilitent nobis animos, quo minus in officii nostri cursu pergamus.

Isaiæ 37.b. 14.& 17.

30 DA SERVIS TVIS.) Quum tantopere hostes irritasset miraculum vnum, quomodo sancti homines noua quotidie fieri optant? Hinc ergo colligimus quod iam attigi, tanti esse illis Dei gloriam, vt præ hac súsque déque reliqua omnia habeant. Vnum hoc spectant, illustrari miraculis Dei virtutem, quod piis semper est optabile, etiamsi rumpantur aduersarii, & toti inferi in rabiem ebulliant. Idem & de loquendi fiducia sentiendum est. Sciebant nihil minus ferre impios posse, quàm liberum Euangelij cursum: sed quia vitæ doctrinam esse norunt, quam Deus vult publicari, quicquid accidat: eius prędicationem, quia Deo grata est, aliis omnibus indubiè præferunt. Cæterùm, docemur tunc ritè vt decet à nobis agnosci Dei beneficia, si hac occasione ad precandum stimulamur, vt confirmet quod cœpit. Specimen heroicę fortitudinis ediderant Apostoli: nunc rursum orant vt instruantur fiducia. Sic Paulus fideles rogat, vt sibi apertionem oris à Domino petant, quum tamen vbique vox eius personaret. Proinde, quò magis nos à Domino adiutos esse sentimus, discamus nouos in posterum progressus petere: præsertim quum libera Euangelii confessio singulare sit eius donum, assiduè rogandus est, vt in ea nos retineat.

Eph. 6. d. 19

13 ET QVVM PRECATI ESSENT.) Iam narrat Lucas non modò exauditam fuisse hanc precationem à Deo, sed visibile signum è cælo datum esse, quo id testatum fieret. LOCI enim concussio per se nihil profuisset: verùm in alium finem tendit, vt fideles Deum sibi adesse sciant. Denique, nihil quàm diuinæ præsentiæ symbolum est. Fructus autem sequitur, quòd omnes Spiritu sancto repleti sunt, ac maiore donati fiducia. In hoc secundo membro magis insistere conuenit. Nam quòd tunc concussione loci virtutem suam testatus est Deus, rarum fuit & extraordinarium: quòd autem ex effectu apparuit impetrasse discipulos quod petierant, hæc perpetua est orationis vtilitas, quæ etiam nobis in exemplum statuitur.

32 *Multitudinis autem credentium erat cor vnum & anima vna: & nemo quicquam eorum quæ possidebat, dicebat esse suum, sed erant illis omnia communia.*

33 *Et magna virtute reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Domini Iesu, magnáque gratia erat super omnes ipsos.*

34 *Nemo enim inter ipsos egens erat. Nam quotquot erant possessores agrorum vel domorum vendentes afferebant eorum quæ vendita erant, pretia.*

35 *Et ponebant ad pedes Apostolorum. Distribuebatur autem singulis quantum cuique opus erat.*

36 *Ioses autem cognominatus Barnabas ab Apostolis (quod est filius consolationis) Leuita, Cyprius genere.*

37 *Quum illi esset ager, vendidit & attulit pecuniam, posuitque ad pedes Apostolorum.*

23 MVLTITVDINIS.) Hic tria laudantur: quòd animis inter se coniuncti fuerint fideles: quòd mutua fuerit inter eos bonorum communicatio: quòd Apostoli in asserenda Christi resurrectione fortes & strenui fuerint. Dicit COR VNVM fuisse in multitudine: quia hoc longè pręstantius fuit, quàm si pauci homines mutuum consensum haberent. Ante hac autem narrauit creuisse Ecclesiam vsque ad quinque millia. Quod ergo non parum est difficile, concordiam in tanto numero regnasse dicit. Et sanè vbi regnum habet fides, animos ita conciliat, vt idem omnes velint & nolint: hinc etenim discordiæ, quòd non regimur eodem Christi Spiritu. CORDIS & ANIMÆ nominibus, satis notum est voluntatem indicari. Quia verò sæpe improbi in malum conspirant: ideo sancta fuit & laudabilis hæc concordia, quia viguit inter credentes.

NEMO QVICQVAM EORVM.) Hoc secundum est membrum: quòd charitatem externis officiis coluerint. Qualis porrò fuerit bonorum communicatio, mox videbimus. Hoc nunc in contextu Lucæ notare operæ pretium est, quòd præcedit interior animorum vnitas, tanquam radix, sequitur deinde fructus. Et sanè hic ordo inter nos valere debet, vt syncero cordis affectu nos viciffim amemus, deinde vt charitas nostra in externos effectus se proferat. Nam & externa beneficentia nisi oriatur ex corde, nihili est coram Deo. Et frustrà de recto affectu gloriamur, nisi in externis officiis appareat eius testimonium. Subindicat etiam Lucas non fuisse concordes propriæ vtilitatis respectu, quum diuites liberaliter sua erogando, nihil minus quàm lucrum captarent.

13 ET MAGNA VIRTVTE.) Hoc tertium membrum ad doctrinam spectat. Significat enim Lucas, adeò non imminutum fuisse zeli feruorem in Apostolis, ad prædicandum Euangelium, vt noua potius illis virtus accesserit. Quòd solam Christi Resurrectionem nominat, est Synecdoche: hæc enim pars pro toto Euangelio ponitur. Sed de sola resurrectione ideo meminit Lucas, quia est veluti Euangelij complementum: deinde quòd eius causa nuper sustinuerant graue certamen, & eam ægerrimè ferebant Sadducæi, qui tunc rerum potiebantur.

MAGNAQVE GRATIA.) Significat non parum hoc valuisse ad doctrinæ propagationem, quòd benignè pauperes iuuando, apud alienos quoque gratiam acquirerent. Amabiles enim fuisse dicit, eò quòd benefici essent. Itaque

que in his verbis, NON ERAT quisquam egens inter eos: est causæ redditio. Quanquam dubium non est quin probitas etiam & temperantia & modestia & tolerantia & aliæ virtutes, multorum flexerint animos ad beneuolentiam. Postea qualis fuerit illa bonorum communicatio quam attigerat, latius exponit: quòd scilicet agros suos ac domos vendiderint diuites, vt pauperum inopiæ succurrerent.

34 NAM QVOTQVOT ERANT.) Quanquam vniuersalis est locutio, non tamen plus valet quàm indefinita. Et certè probabile est fuisse multos qui possessiones suas non attigerint, idque ex contextu potest colligi. Nam mox quum de Iose loquitur, non dubium est quin memorabile præ aliis exemplum notare voluerit. Ergo omnes fecisse dicit, quod passim à multis fiebat. Neque hoc abhorret à communi Scripturæ vsu. Deinde non intelligit fideles vendidisse quicquid habuerint, sed quantum exigebat necessitas. Amplificandi enim causa hoc dictum est, quòd diuites non ex annuo tantùm agrorum prouentu leuarint fratrum inopiam, sed eò vsque fuisse liberales, vt ne agris quidem pepercerint. Hoc autem fieri potuit, etiam si se non spoliarent in totum, sed aliqua ex parte reditus suos minuerent. Quod rursum ex verbis Lucæ colligere licet, nam finem hunc exprimit: vt nemo egeret. Simul ostendit, adhibitam fuisse prudentiam: quia distribuebatur quantum cuique opus erat. Non ergo æqualis fuit bonorum partitio, sed moderata dispensatio, ne quis egestate vltra modum premeretur. Atque hoc fortè titulo nominatim laudatur Ioses, quòd agrum vendiderit, quem solum habebat, nam ita alios omnes vicit. Hinc apparet quid valeat illud, quòd nemo sibi quicquam proprium esse duxerit, sed habuerint omnia communia. Neque enim sibi quisque priuatim suum habebat, vt eo solus frueretur, aliis neglectis: sed prout necesse esset, parati erant in commune conferre. Iam verò plusquam ferrea nobis viscera esse oportet, quod non aliter huius historiæ lectione afficimur. Tunc fideles de suo abundè largiebantur: nos hodie non contenti malignè supprimere quod in manu nostra est, aliena crudeliter rapimus. Illi simpliciter & bona fide suum proferebant: nos mille excogitamus obliquas artes, quibus omnia hinc inde fraudulenter ad nos trahamus. Illi ad pedes Apostolorum offerebant: nos sacrilega audacia, quod Deo oblatum erat, prædari non veremur. Vendebant olim suas possessiones: nunc insatiabilis regnat emendi cupiditas. Tunc quod proprium erat singulis, commune egenis faciebat charitas: nunc tanta est quorundam inhumanitas, vt communem terræ habitationem, cõmunem aquæ, aëris, & cæli vsum pauperibus inuideat. Quare, hæc in pudorem ac dedecus nostrum scripta sunt. Quanquam pars huius mali in ipsis pauperibus residet. Nam quum talis bonorum communicatio esse nequeat, nisi vbi viget pius consensus, regnátque cor vnum & anima vna: tantum in multis reperitur superbię, vel ingratitudinis, vel ignauiæ, vel rapacitatis, vel hypocriseos, vt benefaciendi studium non modò extinguant, quantum in se est: sed facultatem prohibeant. Et tamen memoria tenenda est illa Pauli admonitio, ne benefaciendo fatigemur. Ceterùm, quòd hoc prætextu nostro Gal. 6. b. 9. tempore tumultuati sunt Anabaptistæ & fanatici homines, quasi nulla ciuilis debeat esse bonorum proprietas inter Christianos, hoc delirium breuiter iam refutaui 2. capite. Nam neque hîc vniuersis legem præscribit Lucas, quam necesse habeant sequi, dum recitat quid egerint illi, in quibus singularis quædam Spiritus Dei efficacia se exeruit: nec sine exceptione de omnibus loquitur, vt possit colligi, non fuisse pro Christianis habitos, nisi qui sua omnia venderent.

CAPVT V.

1 *VIR autem quidam, Ananias nomine, cum Sapphira vxore sua, vendidit possessionem,*

2 *Et subduxit de pretio, conscia etiam vxore sua: & partem offerens, ad pedes Apostolorum posuit.*

3 *Dixit autem Petrus: Anania, cur impleuit Sathan cor tuum, vt mentireris " Spiritui sancto, & subduceres ex pretio agri?* "Vel, Spiritum sanctum.

4 *Annon manens tibi manebat? & venditus, in tua erat potestate? Qui factum est, vt in corde tuo hanc rem posueris? Non mentitus es hominibus, sed Deo.*

5 *Ananias auditis his sermonibus, cadens expirauit. Et factus est timor magnus super omnes qui hæc audierant.*

6 *Porrò iuuenes qui aderant, collegerunt eum, & efferentes sepelierunt.*

1 Quę hactenus retulit Lucas, cœtum illum qui sub Christi nomen collectus fuerat, Angelorum magis quàm hominum esse ostendebant. Illa quoque incredibilis erat virtus, quòd se vltrò spoliabant diuites non pecunia tantùm, sed etiam fundis, vt pauperibus succurrerent. Nunc verò ostendit, Sathanam fraudem excogitasse qua penetraret in sanctum illum coetum: idque tam præclaræ virtutis prætextu. Miros enim habet flexus hypocrisis, quibus se insinuet. Hac autem adoritur Sathanas Ecclesiam Dei, vbi aperto marte nihil proficit. Sed consilium Spiritus sancti hîc maximè spectandum est. Testatum enim hac historia voluit, primò, quàm grata sit Deo cordis synceritas, & quantæ abominationi fucum & prauam simulationem habeat: deinde quantopere illi probetur sancta puráque Ecclesiæ suæ politia. Nam præcipuum caput est pœna, quam Deus Ananiæ vxoríque eius inflixit. Eius grauitas vt horrorem tunc omnibus incussit, ita nobis testimonio est, perfidiam hanc non posse ferri à Deo vbi mentiendo sanctitatem, quæ nulla est, cum eo contemptim ludimus. Nam si post expensas omnes circunstantias, summam quærimus: non aliud crimen in Anania damnat Lucas, quàm quòd ficta oblatione, Deum & Ecclesiam fallere voluit. Sed in hac fictione plura mala suberant: contemptus Dei, quem suæ prauitatis conscium non reueretur: sacrilega fraudatio, quia partem ex eo subducit quod sacrum esse Deo profitebatur: peruersa vanitas & ambitio, quia posthabito Dei iudicio, hominibus sę venditat: infidelitas, quia hanc viam illicitam non aggressus esset, nisi Deo diffisus: pij sanctíque instituti corruptio: ipsa porrò hypocrisis magnum per se erat malum. Accessit huc quoque obstinata mentiendi audacia. Præclarũ in speciem & memorabile erat factum Ananiæ, etiamsi dimidiam tantùm partem agri sui dedisset. Neque hæc parua est virtus, hominem diuitem ex æquo sua cum pauperibus partiri: sed abominabiles sunt Deo impiorum victimę: nec quicquam illi gratum esse potest, vbi abest cordis simplicitas. Hinc fit vt duos asses à vidua oblatos pluris æstimet Christus, quàm ingentes aliorum summas, qui ex magnis aceruis erogant. Hæc causa est cur tam seueræ vltionis exemplum Deus in Anania ediderit. Nunc singula persequamur. POSVIT ad pedes A- Prou. 15. b. 8. Luc. 21. a. 2.

postolorum. Vide quid ambitio facit. Pudet Ananiam non haberi vnum ex optimis, quamuis ergo pecuniæ sit cupidus, vt famam acquirat inter homines, facultatum suarum parte se priuat. Interea non cogitat se in Dei conspectu mentiri ac fallere, & Deum huius mendacij fore vltorem. Ita fit, vt pedes Apostolorum magis honoret, quàm Dei oculos. Quo magis cauendum est, ne in rectè agendo theatri plausum appetamus: nec verò frustrà admonet Christus, vtile esse quum damus eleemosynam, nescire manum sinistram quid faciat dextera.

5 Dixit autem Petrus.) Vnde Petro comperta erat fraus Ananiæ? Procul dubio ex reuelatione Spiritus. Significat ergo Lucas, Apostolos sustinuisse quodammodo Dei personam, eiúsque vice functos esse. Quod si Dei Spiritus per os hominis mortalis ita præcisè vrget hypocritam, specioso alioqui virtutum colore fucatum, quomodo vocem ipsius Dei cum tubæ clangore, reprobi sustinebunt, quum ad eius tribunal ventum fuerit? Porrò, sua interrogatione Petrus criminis atrocitatem designat, vbi dicit, cor Ananiæ fuisse impletum à Sathana. Nemo enim est cuius cor non pungatur stimulis Sathanæ: obrepunt etiam singulis multæ tentationes, & in eorum animos penetrant: sed vbi Sathan, cor occupat, regnum, veluti expulso Deo, obtinet in toto homine. Hoc reprobi hominis signum, Sathanæ sic addici, vt Dei Spiritus nihil loci habeat. Quod de mendacio sequitur, duplicem habere sensum potest: vel quòd falsò præ se tulerit Spiritum, vel quòd in Spiritum mentitus sit. Et certè ad verbum est, spiritum mentiri: sed quum Græcum verbum ψεύσασθαι duplici accusatiuo iungatur, idque contextui melius conueniat, ego quoque huc magis inclino, reprehendi Ananiam, quòd Spiritui sancto perfidè illuserit. quod paulò pòst confirmat, exprobrans quòd Deo non hominibus mentitus sit. Quò magis cauendum est, ne dominetur in nobis hypocrisis: cuius propria est ista improbitas, velle Deum fallere, & veluti cornici, vt prouerbio dicitur, configere oculos: quod sine indigno ludibrio fieri non potest. Quare, non immeritò dicit Petrus, vbi hoc fit, cor à Sathana esse possessum. Quis enim nisi omnis sanæ rationis expers, tam contumeliosus in Deum esse auderet? Ideo Petrus quasi de prodigio interrogat: quoniam horrenda est eiusmodi cæcitas.

4 Annon manens.) Culpam exaggerat, eò quòd nulla necessitate impulsus peccauerit. Nam quum nec hæc quidem satis iusta sit excusatio, aliunde fuisse incitatum, quanto deterius est sponte ad malum ruere, & quasi data opera sibi accersere Dei vindictam? Cæterùm, hinc colligimus, nulli fuisse impositam legem sua alienandi. Petrus enim liberam fuisse Ananiæ potestatem dicit tam retinendi agri, quàm seruandæ pecuniæ: quia in secundo membro Ager venditus pro ipso pretio capitur. Ergo suum retinendo, fidelis nihilominus habitus fuisset. Vnde patet, omnino freneticos esse qui fidelibus licere negant quicquam habere proprium.

Non mentitus es hominibus.) Tametsi diuersa est verborum syntaxis, non tamen dubito quin superiorem sententiam confirmet. Nam hypocritæ tot se inuolucris tegunt, vt putent sibi non esse cum Deo negotium. Nominatim verò sic Petrus loquitur, quia fucum Ecclesiæ fecerat Ananias. Atqui, re-
Mat.18.20. putare debuerat, Vbi duo aut tres congregati sunt in Christi nomine, illic eum adesse præsidem: nec secus in eo cœtu se gerere, quàm si Deum oculis cerneret. Nam quum in Ecclesia regnare velit Deus, si quid illi reuerentiæ deferimus, religiosè colendum à nobis est imperium illud quod verbo exercet. Homines quidem erant Apostoli, sed non priuati homines: quia Deus illis vices suas mandauerat. Notandum præterea est quòd Deo mentiri dicit, qui Spiritui sancto mentitur. Nam hac loquendi forma clarè asseritur Spi-
1.Cor. 3. c. 16. & d. 17. & cap. 6. d. 9. ritus sancti diuinitas. Eodem etiam modo Paulus: Templa Dei estis, quia Spiritus eius in vobis habitat, 1. Corinth. tertio capite.

5 Ananias auditis his.) Mors Ananiæ verbi efficaciam, quàm magnificè extollit Paulus, re
2.Cor.2.d. 16. ipsa comprobat: nempe quòd sit odor mortis in mortem iis qui pereunt: 2. Corinth. 2. Loquitur quidem de spirituali animæ morte, sed in corpore Ananiæ, eius pœnæ quæ oculos hominum fugit, visibile fuit symbolum. Non gladio, non vi, nec manu occisus fuit, sed solo vocis auditu extinctus. Hoc quum audimus, terreant nos Euangelij minæ, & maturè humilient, ne experiamur ipsi quoque similem effectum. Nam quod de
Esa.11. a.4. Christo prædicatur: Spiritu oris sui interficiet impium: non modò ad caput impiorum, sed ad singula etiam membra pertinet. Etenim qui oblatam in verbo eius salutem respuunt, iis mortiferum esse oportet, quod suapte natura salutare erat. Si cui autem absurdum videtur, Apostolum corporalem pœnam sumpsisse: primò respondeo, hoc fuisse extraordinarium: deinde, hoc fuisse vnum ex donis Spiritus: quemadmodum ap-
1.Cor. 11. b.10. Act.13.b.8. paret ex 12. prioris ad Corinth. cap. Qua ratione postea videbimus, cæcitate percussum fuisse à Paulo Elymam magum. Nihil ergo à munere suo alienum egit Petrus quum telum sibi à Spiritu sancto datum, in tempore exeruit. Quòd autem nonnulli nimis crudelem fuisse pœnam arbitrantur, hoc fit, quia sua, non Dei trutina ponderantes Ananiæ peccatum, pro leui delicto habent grauissimum crimen, quod tot sceleribus scatere ostendimus. Alij hoc fabulosum ducunt, quia quotidie plurimos hypocritas impunè vident euadere, qui Deum non minori ludibrio habent quàm Ananias: imò quia ipsi quum sint crassissimi Dei contemptores, suæ tamen impietatis pœnam non luunt. Sed quemadmodum visibiles initiò gratias in Ecclesiam suam Deus effudit, vt certò sciamus illum arcana Spiritus sui virtute nobis adfuturum: imò palàm externis signis exhibuit, quod nos intus fidei experimento sentimus: ita visibili duorum pœna testatus est, quàm horribile hypocritas omnes iudicium maneat, qui derisui ipsum & Ecclesiam habuerint.

Et factus est timor.) Hoc Domini consilium fuit, vnius pœna metum reliquis incutere, vt religiosè ab omni fictione abstinerent. Et quod refert Lucas, illos timuisse, ad nos quoque pertinet. Nam commume seculis omnibus documentum tunc edere voluit Deus: vt cum eo syncerè agere omnes discant. Interim pios animare debuit huius scelerati pœna quò liberalius in posterum sua Deo & pauperibus consecrarent: quia colligere poterant: quàm pretiosæ essent Deo eleemosynæ quarum profanatio tam grauiter castigata fuerat.

7 *Præteriit autem circiter trium horarum spatium, quum vxor eius nesciens quid factum esset, ingressa est.*

8 *Dixit autem illi Petrus, Dic mihi, tantíne agrum vendidistis? Respondit illa, Certè tanti.*

9 *Petrus autem illi dixit, Quid hoc est, quòd inter vos conuenit ad tentandum Spiritum Domini? Ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum ad ianuam, qui te efferent.*

10 *Cecidit autem extemplo ad pedes eius, & expirauit. Porrò iuuenes ingressi inuenerunt eam mortuam, & elatam sepelierunt iuxta virum suum.*

11 *Factúsque est timor magnus super totam Ecclesiam, & super omnes qui hæc audierunt.*

7 Pœna quam Sapphiræ irrogauit Deus, nihil nouum continet: nisi quòd inde accessit maior confirmatio ad exemplum. Factum autem est certa Dei prouidentia, vt perfidum vtriusque animum & obstinatam malitiam seorsum Ecclesia perspiceret. Quum in pari essent causa, potuit vna simul haberi cognitio: sed hoc ad Ecclesiæ ædificationem aptius fuit atque vtilius, vt propriam impietatem apertius vterque proderet. Neque enim mariti conspectus, vt sæpe fieri solet, Sapphiræ fuit fingendi causa, vt pudori adscribi posset delictum sed sponte, nec aliunde incitata, marito nihilo melior apparet: par quoque mentiendi improbitas, quum ex Petri interrogatione fraudem videat deprehensam.

8 DIC MIHI.) Videmus vt non subitò impetu ad pœnam Deus prosiliat, sed iustum prius habeat examen: ne vindictam sumat nisi de obstinatis, & qui sibi veniam præcidunt. Nam quum Sapphira rem sciret esse occultam, hac Petri interrogatione percelli debuit, non secus ac si ad Dei tribunal citata esset. Tempus illi ad resipiscendum datur: imò, hæc quasi placida est ad pœnitentiam inuitatio: Ipsa autem securè pergendo, se insanabilem ostendit: quia nullo Dei timore afficitur. Atque hinc docemur studiosè laborandum esse, vt in viam peccatores redeant. Hanc enim moderationem tenet Dei Spiritus: sed vbi ad crimen accedit peruicacia, & peruicax Dei contemptus, iam maturum est tempus pœnæ. Nimium ergo arroganter illi, quibus displicet immodicus Dei rigor. Nostrum est potius meditari, quomodo olim staturi sumus ad eius tribunal. Quanquam hoc est sacrum eius numen nimium despicere, si volumus fucum illi impunè fieri. Præterea, tot illæ circunstantię quas prius collegi, non vna morte dignos fuisse Ananiam & Sapphiram satis supérque probant. Nam primùm hypocrisis per se summopere abominabilis est Deo: deinde, quòd inducunt in animum Deo mentiri, hoc nascitur ex maximo contemptu. Quòd Christum non reuerentur in suorum cœtu præsidentem, impietas est cum impudentia coniuncta: quia modò probrum & dedecus effugiant apud homines quibus se venditare statuerant, súsque déque illis est manifestum scelus Deo negare. Quòd pertinaciter negant suum peccatum, hic est veluti summus cumulus. Quòd autem innumeri hypocritæ quotidie Deo & Ecclesiæ non minus illudunt, qui tamen morte non plectuntur, iam dixi cur non debeat videri absurdum. Quum Deus sit vnicus mundi iudex, eius est singulos punire suo arbitratu, quando & quomodo visum est. Quare, certum illi pœnarum modum præscribere fas non est. Sed in corporali duorum pœna, tanquam in speculo, spiritualis iudicij, quod adhuc occultum est, grauitas nobis proposita fuit. Nam si reputamus quid sit proiici in ignem æternum, non iudicabimus hoc extremum malorum esse, cadere mortuum coram hominibus. Vide caput decimum prioris ad Corinth. 1. Cor. 10. a. 5.

9 AD TENTANDVM SPIRITVM.) Alia locutione idem quod prius designat: nempe, quòd irreligiosè & contemptim ludebant cum Deo. Sed eos TENTASSE Spiritum dixit, quia fraudem suam securè composuerant, ac si Dei Spiritus non esset cordium cognitor. Nimiæ enim socordiæ fuit, quum alter alterum sceleris sui conscium faceret, quasi Deo excluso inter se pacisci. Tentari enim Deum Scriptura dicit, vbi vel sua illi potentia eripitur, vel detrahitur rerum omnium cognitio. Porrò, SPIRITVM intelligit, qui Ecclesiam regebat per Apostolos. Nam quum dicit Christus, Spiritus veniens iudicabit mundum, non aliam iurisdictionis speciem notat, nisi quam per Ecclesiæ ministerium exercet.

11 FACTVSQVE EST TIMOR.) Iterum repetit, pœnam vnius fuisse omnibus documento, sed hîc nominatim duplicem timorem exprimit. Dicit ECCLESIAM timuisse, quia fideles nunquam sic perfectè timent Deum, quin iudiciis eius admoniti, magis adhuc proficiant. Itaque quotquot olim pœnas impiis legimus fuisse inflictas, & quotidie infligi cernimus, toties nos Deus metu reuocat à peccandi illecebris & licentia. Sic enim subinde cohibenda est caro: quia vix frænum vnum illi sufficeret. Diuersus fuit in extraneis timor, non qui eos perduceret ad syncerum vsque Dei cultum, sed tamen qui cogeret Deo gloriam dare.

12 *Per manus autem Apostolorum fiebant signa & prodigia multa in populo. Et erant vnanimiter omnes in porticu Solomonis.*

13 *Aliorum verò nemo audebat se illis adiungere: sed magnificabat eos populus.*

14 *Magis autem accrescebat multitudo credentium Domino, tam virorum, quàm mulierum.*

15 *Ita vt in plateas exportarent infirmos, & ponerent in lectulis ac grabatis, vt venientis Petri vel vmbra obumbraret aliquem illorum.*

16 *Conueniebat & multitudo vicinarum ciuitatum Ierosolymam, afferens ægros ac vexatos à spiritibus immundis, qui sanabantur omnes.*

12 Redit ad miracula diuersi generis quæ Euangelij magis propria sunt: nempe quibus non potentiam modò suam Christus testatur, sed etiam bonitatem: vt gratiæ suæ dulcedine homines ad se alliciat. Venit enim vt seruet mundum, non vt damnet. Quòd ergo sanantur infirmi, & liberantur alij à dæmoniis, hæc beneficia quæ præstantur corporibus, repræsentant spiritualem Christi gratiam: itaque sunt ex genuino ipsius officio, vt ita loquar. Formidabile illud signum quod editum fuit in Anania & Sapphira, quasi accidentale erat. Narrat Lucas miraculis auctam fuisse Ecclesiam, quia fidei subseruiunt, vt diximus, alios præparando, alios confirmando. Vnde rursum probatur, quod alibi monui, nunquam separanda esse à verbo miracula. Signorum multitudinem hinc demonstrat Lucas, quòd ægroti passim in publicum afferebantur, vt sanitatem reciperent. Sic enim Euangelium Filij sui Deus illustrare voluit, præsertim inter initia: vt certò testatum esset Iudæis, adesse illam omnium rerum instaurationem, quæ toties promissa fuerat, & in qua spes omnes suas esse sitas præ se tulerant. GRABATOS, satis notum est, lectulos fuisse in quibus meridiari solebant veteres. Quoniam facilior erat eorum exportatio, illic ægrotos locabant.

ET ERANT OMNES VNANIMES.) Significat, certis horis conuenire solitos non modò precum & doctrinæ causa, sed vt alios lucrifacerent Domino, prout se occasio dederat. Domi enim suæ quisque degebat, sed illic habebant suos conuentus, vt certè nullum Ecclesiæ corpus aliter stare potest. Nam si quisque sibi priuatim doctor esse velit, ac seorsum precari: nulli autem sint publici cœtus, quamlibet præclarè instituta fuerit Ecclesia, collabi & mox pessum ire necesse erit. Dicit fuisse VNANIMES, vt sciamus sponte omnes coluisse eum ordinem, neminem fuisse refractarium, qui publico cœtu neglecto, intra priuatos parietes se teneret. In quo non modestiæ tantùm specimen exhibebant, sed etiam constantiæ. Non enim hoc periculo carebat, quum locus esset tam celebris. Quo maiori laude dignus fuit omnium consensus ad discrimen subeundum.

13 ALIORVM VERO NEMO.) Hic secundus fuit miraculorum fructus, quòd infideles tam insigni Dei

potentia conuicti, non audent Apostolos contemnere, quin potius Ecclesiam reuereri coguntur. Videri tamen absurdum illud posset, quòd miraculis territi Deum & populum eius fugiunt. Respondeo, sua culpa sufflse impeditos, ne accederent. Neque enim dubium est, quin miraculis nos ad se Deus inuitet. Ergo quicunque eo vsque non proficiunt, vt Dei gratiam, quæ illic relucet, cupidè exosculentur, illis obstat mala conscientia. Est tamen hic aliquis fructus, quòd Deus aliquem metum illis extorquet: quanquam hoc non tantùm miraculis ascribit Lucas, sed potius omnia simul complectitur quæ ad Ecclesiæ dignitatem augendam facere poterant. Sic enim composita erant omnia, vt diuina quædam maiestas illic refulgeret: nam ab aliis non secus differebant, quàm Angeli ab hominibus. Est enim in sancta disciplina & in syncero pietatis cultu arcana quædam σεμνότης, quæ malos etiam inuitos constringat. Sed qualis ea sit, hodie nescimus, quin potius profana malè viuendi licentia nos vnà cum Euangelio reddimus contemptibiles. Pœna etiam Ananiæ & vxoris non parum valebat terrendis impiis, ne temerè prorumperent in eorum cœtum, vbi Deus tam seuerum vindicem se ostenderat. Notandum tamen est, medios homines hìc designari, & qui ex pessimis non erant. Fuerunt enim tunc permulti Ierosolymæ, quos nulla prorsus vel signorum, vel angelicæ piorum sanctitatis reuerentia tangeret. Moderatos ergo homines intelligit Lucas, in quibus suberat aliquod timoris Dei semen: quales hodie videmus quosdam, quos mundi quidem vanitas retinet, ne Christi iugum suscipiant: sed quia illis diuinum aliquid subolet nostra doctrina, religio illis est eam contemnere. Simul tamen apparet quàm exitialibus laqueis detineat Sathan omnes Christi spiritu vacuos, vt non solùm sibi consulere metuant, sed consultò fugitent oblata in salutem remedia. Vident & probant quæ & sancta & vtilia sunt, & tamen vel in deteriora feruntur, vel in cœno suo torpent.

15 VENIENTIS PETRI VMBRA.) Hoc prætextu abutuntur Papistæ, non modò vt ficta miracula commendent, quæ ad Martyrum sepulchra fieri dicunt: sed vt reliquias nobis suas venditent. Cur potius, inquiunt, sanandi virtutem habuit Petri vmbra, quàm habebit sepulchrum, aut vestis, vel etiam ossium tactus? Respondeo, non protinus rectum debere censeri, quod à rudibus & puræ fidei ignaris factum esse narrat Lucas. Certior tamen in promptu est refutatio. Nam hac virtute ideo præditi fuerunt Apostoli, quod Euangelij ministri essent. Quatenus ergo ad promouendã Euangelij fidem intererat, hoc dono vsi sunt: imò Deus vim suam non minus in illorum vmbra, quàm ore exeruit. In miraculis de quibus garriunt Papistæ, adeò nihil affine est, vt sint omnia potius contraria. Hic enim finis est, vt mundus à Christo abductus, ad sanctos transfugiat.

17 *Surgens autem summus Pontifex, & omnes qui cum eo erant, hoc est, secta Sadducaeorum, repleti sunt zelo.*

18 *Et iniecerunt manus in Apostolos, posuerúntque eos in custodiam publicam.*

19 *Angelus autem Domini nocte aperuit ianuam carceris, & educens eos, dixit:*

20 *Ite, & stantes loquimini in templo populo omnia verba vitæ huius.*

21 *Hoc audito, sub auroram ingressi sunt in templum, & docebant. Adueniens autem summus Pontifex, & qui cum eo erant, conuocarunt concilium, & totum Senatum filiorum Israel, & miserunt in publicum carcerem, vt adducerentur.*

22 *Ministri autem cùm venissent, non inuenerunt eos. Itaque reuersi, nunciarunt, dicentes:*

23 *Carcerem quidem inuenimus clausum cum omni diligentia, & custodes stantes ad ianuam, aperto autem carcere, neminem intus inuenimus.*

24 *Vbi audierunt hos sermones, summus Pontifex & præfectus templi, & sacerdotes anxij erant super his, quidnam hoc esset.*

25 *Porrò, quidam adueniens, nuntiauit illis, dicendo: Ecce homines quos posueratis in carcerem, stant in templo docentes populum.*

26 *Tunc abiens præfectus cum ministris, adduxit eos sine vi. timebant enim populum ne lapidarentur.*

17 Hactenus narrauit Lucas, auctam fuisse Ecclesiam hominum numero, magnificè ornatam variis dotibus, miraculis excelluisse, floruisse denique illic modis omnibus Christi regnum: nunc incipit narrare, his de causis accensam fuisse impiorum rabiem, vt de integro violentius sæuirent. Vnde colligimus, quàm cæco furore impellat eos Sathan, quando conspicua Dei virtute adeò non terretur, vt audacius maioreque impetu ruant, ac se proiiciant quasi ad cælum ipsum euertendum. Hæc tanta cæcitas, vt est horribilis Dei vltio, monere omnes debet, vt se maturè Deo subiiciant, ne & ipsi spiritu vertiginis correpti, dum impingunt contra Dei manum, ab ipsa conterantur. Sciamus intereà, Deum sic velle Ecclesiam suam bonis spiritualibus augere, vt tamen vexari ab impiis permittat. Ergo nos semper ad certamen paratos esse oportet. Neque enim dissimilis est hodie nostra ratio. Præcipuè agnitio donorum Dei, quibus se nobis adesse testatur, animosos reddere nos debet, ne terreat nos impiorum furor & audacia. Nam hæc consolatio est non vulgaris, quum scimus Deum nobis adesse.

QVI CVM EO ERANT.) Eos intelligit qui summo Pontifici coniunctiores erant, quorum vti consilio solebat, & quos habebat ex toto ordine quasi selectos, non iudicio quidem, sed factionis suæ amore & studio: vt tunc absque pudore hostiliter inter se certabant. Porrò, Lucas iterum repetit, Sadducæos fuisse, penes quos tunc rerum omnium potestas erat: vt sciamus totam Ecclesiæ gubernationem horrenda vastitate tunc fuisse confusam: quum talis secta dominari potuerit. Sed in hoc scilicet extremum probrum Deus synagogam demergi passus est, postquam inde Ecclesiam suam segregauerat, quò haberent minus excusationis, qui spreto Euangelio, manerent in tali colluuie. Intereà quid porcos istos impulit, quos nulla futuræ vitæ cura tangebat, nisi mera ambitio & libido retinendæ quam occupauerant dominationis?

REPLETI SVNT ZELO.) Verbum Græcum retinere malui (præsertim quum sit alioqui satis tritum) quàm Æmulationẽ reddere. Generaliter enim de peruerso ac violento impetu loquitur, quo feruntur & ardent hypocritæ ad suas superstitiones asserendas. Vnde apparet quid valeat hominum zelus coram Deo, & quam mereatur laudem, vbi ratione & prudentia non regitur: hoc est, vbi Spiritum Dei non habet ducem. Hodie videmus diabolico furore percitos, qui præ aliis deuoti haberi volunt, grassari immaniter ad fundendum innoxium sanguinẽ. Intereà tamen notemus non de inconsiderato zelo hìc agi, qualem in multis Iudæis Paulus fuisse

prædicat

prædicat, sed potius intelligimus feruidum & effrænem impetum. Quamuis enim sibi male conscij sint reprobi, qui scientes oppugnant pietatem, fallaci tamen zeli specie se decipiunt, quia iustum sit rebus nouis occurrere. Ita hodie ferè in toto Papatu solo zeli nomine sese venditant: quum tamen zelotæ sint ventris sui. Sed vt demus verum esse quod obtendunt, quid hoc ad excusandum sæuitiæ ardorem quo eos impellit sua cæcitas? quasi verò hæc summa sit virtus, fræna iracundiæ suæ laxare ad vindicandum quicquid displicet. Atqui, hoc ordine prius erat: habere boni & mali discrimen, ne temerè quicquam improbetur.

19 ANGELVS AVTEM DOMINI.) Eduxit Apostolos Dominus ex carcere, non quòd prorsus liberatos vellet ex manu hostium: postea enim retrahi iterum ipsos, virgísque cædi passus est. Sed hoc miraculo testatum esse voluit, in manu tuteláque sua ipsos esse, ad fidem Euangelio suo afferendam: partim vt noua inde confirmatio Ecclesiæ accederet: partim vt impiis tolleretur omnis excusatio: quare non semper sperandum est, ac ne optandum quidem, vt Deus nos à morte eripiat: sed contentos hoc vno esse decet, vitam nostram eius manu protegi quatenus expedit. Quòd Angeli opera ad hoc vtitur, id facit ex ordinario suo more: nam passim in Scriptura testatur, Angelos beneficentiæ erga nos suæ ministros esse. Neque ea est inanis speculatio. Est enim hoc vtile nostræ infirmitatis subsidium, quòd scimus non modò Deum curam habere nostri, sed spiritus etiam cælestes pro salute nostra excubias agere. Deinde non vulgare hoc diuini erga nos amoris pignus, quod creaturæ omnium nobilissimæ ad salutem nostram curandam ordinatæ sunt. Nocte autem Angelus carcerem aperit: quia miraculum coram impiorum oculis edere nolebat: quanquam editum vellet ex euentu ipso agnosci.

20 LOQVIMINI IN TEMPLO.) Hic est liberationis finis, vt strenuè operam suam impendere pergant in Euangelio prædicando, & animosè lacessant suos hostes, donec fortiter occumbant. Tandem enim peracto suo cursu, quiescente Dei manu ad mortem tracti sunt. Sed nunc Dominus illis carcerem aperit, vt liberi sint ad munus suum exequendum. Id obseruatu dignum est, quia plerosque videmus, si euaserint ex aliqua persecutione, obmutescere in posterum, quasi erga Deum defuncti sint: alij etiam viam sibi faciunt Christi abnegatione. Dominus autem suos liberat, non vt cessent ab incœpto cursu, sed magis vt in reliquum tempus plus feruoris concipiant. Poterant quidem obiicere Apostoli; Satius est silere ad tempus, quando verbum absque periculo non sumus facturi. Nunc capti tenemur ob vnam concionem, quanto magis posthac inflammabitur hostium rabies, si viderint nullum nos finem facere. Sed quia viuendum Domino & moriendum esse norunt, non detrectant mandatum. Ita, quas nobis Deus partes iniungat, semper respicere conuenit. Multa sæpe occurrent quæ animos nostros debilitent, nisi simplici Dei mandato contenti officio nostro instemus, successum illi commendantes.

VERBA VITÆ HVIVS.) Insigne Euangelij elogium, quòd viuifica sit doctrina, salutem hominibus afferens. Patefit enim illic nobis Dei iustitia, & Christus illic se nobis offert cum sacrificio mortis suæ, cum spiritu regenerationis, cum diuinæ adoptionis arrha. Atque hoc nominatim Apostolis dicitur, vt animosius quæuis certamina pro Euangelio subeant, quando audiunt se æternæ salutis ministros esse. Demonstratiuum apponitur, maioris certitudinis causa: ac si vitam digito monstraret Angelus: vt certè non procul quærenda est vbi Verbum habemus in ore & in corde: nisi forte per hypallagen quispiam accipere malit, VERBA vitæ huius, pro HÆC verba: quod non reiicio: sed tamen prior ille sensus magis placet. Erat enim noua Christi reuelatio, in quo vitam habebant præsentem. Ro.i.b.17.

21 ADVENIENS AVTEM SVMMVS PONTIFEX.) Totum concilium nunc aduocat Pontifex, ne si honorem sectæ suæ deferens, alios prætereat, par non sit oneri sustinendo. Metu igitur ad conuocandam multitudinem impellitur. Sedulò tamen & exactè iuris formam retinent. Vocantur SENIORES, penes quos regimen erat, vt nihil nisi de consilij sententia & authoritate agatur. Ex talibus initiis quis non sperasset moderatum exitum? Et certè quencunque possunt colorem obtendunt, ne vi & tyrannide videantur opprimere veritatem. Sed quum audiunt, docere in templo Apostolos, vtcunque sciant non fraude humana exiisse, sed miraculo, non desinunt institutum suum persequi. Vnde apparet cum morum impietate & Dei contemptu, horribilis væsania. Ergo nunquam speciosi iuris prætextus, sic tegunt hypocritas, quin malitiam tandem suam prodant. Ex omnibus circunstantiis certò colligere debent, esse Dei opus quod carcer apertus fuit: palàm tamen aduersus Deum furere non dubitant. Hæc tempori etiam nostro conueniunt. Scimus quam superbè suum illud axioma Papistæ iactent, Legitimis conciliis obediendum esse, quia Ecclesiam repræsentent. Legitima porrò nominant & haberi volunt, in quibus nihil deest ad externam formam. Atqui tale hoc erat, de quo hic refert Lucas: quod tamen coactum fuisse scimus ad extinguendum Christi nomen. Quanuis enim fraude, vel ambitu, vel aliis malis artibus tunc Sacerdotes ad honorem obreperent, vel etiam pretio & mutuis cædibus perrumperent, ipsa tamen sacerdotij dignitas adhuc durabat, Christo nondum patefacto. Erat in Seniorum consessu, Ecclesiæ repræsentatio: verum vbi non quæritur Dei veritas, tota externa species nihil est quàm mera larua. Frustrà igitur Papistæ sub vmbra huius clypei abominationes suas tegere conantur. Quia non sufficit eos congregari qui Ecclesiæ præsunt, nisi hoc fiat in Christi nomine. Alioqui quum vsitatum sit Sathanæ artificium, se transfigurare in Angelum lucis, dabimus illi quam potest optare aptissimam latebram sub Ecclesiæ titulo. 2.Cor.11.d.14.

ADDVXIT EOS SINE VI.) De præfecto templi aliquid prius dictum est. Neque enim mihi probabile est permissum fuisse Iudæis præficere templo quem vellent, sed constitutum fuisse à Præside prouinciæ, qui templi custodiæ præesset. Dicit autem adductos fuisse SINE VI, hoc est, non violenter attractos: ne seditio excitaretur. Ita quum Deum non timeant nec reuereantur, sibi ab hominibus metuunt. Modestia quoque Apostolorum in eo se ostendit, quod quum septi sint magno hominum numero, patiuntur tamen à ministris se deduci, ne sint tumultus authores.

27 *Adductos autem eos stiterunt coram concilio: & interrogauit eos summus Pontifex.*

28 *Dicens: Annon præcipiendo præcepimus vobis, ne doceretis in nomine hoc? Et ecce, repleuistis Ierosolymam doctrina vestra, vultísque adducere super nos sanguinem hominis huius.*

28 Duo crimina summus Pontifex obiicit Apostolis. Nam quia concilij decreto non paruerint, contumaciæ eos accusat. In secundo membro malam cōscientiam prodit, vel saltē priuatum se magis negotiū, quàm causam publicam agere demonstrat. Conqueritur enim quòd mortis Christi inuidiā in sacerdotes & Scribas transferre velint Apostoli. En itaque quid eos vrat, quòd impiæ cædis vltionem ac pœnam timent. Prætexit quidem

initio doctrinam: sed ex fine colligere licet, de doctrina non esse adeo solicitum. Interea seditionis accusat Apostolos: nam pro confesso sumit, Christum iure occisum fuisse. Præcipuum tamen accusationis caput est, quòd inobedientes fuerint Sacerdotum edicto. Summo Pontifici non obtemperare, capitale erat: quanto itaque magis spernere totum ordinem? Sed non reputat Pontifex quid Deo & Ecclesiæ vicissim præstare debeat: quasi potestatem habeat legibus omnibus solutam, ea ad tyrannidem abutitur. Quemadmodum hodie nobiscum agit Papa. nam quum sibi effræne imperium arroget, non dubitat nos pro schismaticis damnare, simul ac sua decreta repudiari à nobis videt. Arripit enim istas sententias: Qui vos spernit, me spernit: & inde consequentiam deducit, nos esse Deo rebelles. Atqui, vt audiatur tanquam Christi legatus, ipsum ex Christi ore loqui oportet. Nunc quum palàm Sathanæ ministrum agat, ex Christi nomine authoritatem sine pudore & sine colore mutuatur. Ipsa etiam loquendi forma qua vtitur Pontifex argumento est, quàm supina sit quiduis audendi licentia in spiritualibus tyrannis, qui dominationem sibi vsurpant verbo Dei non subiectã. PRÆCEPTO, inquit, præcepimus. Vnde tam præcisus rigor, nisi quia sine discrimine excipiendum putant quicquid iusserint.

Luc 10. c.16.

29 *Respondens autem Petrus & Apostoli, dixerunt, Obedire oportet magis Deo quàm hominibus.*

30 *Deus patrum nostrorum excitauit Iesum, quem vos suspendentes in ligno, interemistis.*

31 *Hunc Deus Principem & Seruatorem exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israeli, & remissionem peccatorum.*

32 *Nósque eius testes sumus de ijs" verbis: insuper & Spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus ipsi.* (aut" rebus:)

33 *His auditis dissecabantur, & volebant occidere ipsos.*

26 Hæc summa est defensionis: Deum hominibus præferre licet, imò necesse est. Deus nos iubet Christo reddere testimonium: ergo frustrà silentium nobis imperatis. Cæterùm, quando locum habeat hæc sententia, Deo magis obediendum esse quàm hominibus, suprà cap.3. exposui. Sic Deus nobis homines præficit cum potestate, vt suum sibi ius integrum retineat. Eatenus ergo iis qui præsunt mos gerendus, vt non violetur Dei imperium. Vbi legitimus est potestatis vsus, intempestiua est Dei & hominis comparatio. Si fidelis pastor ex Dei verbo iubeat ac vetet, frustra obiicient præfracti homines, Deo esse obediendum. Vult enim Deus per hominem audiri. Imò homo nihil aliud est, quàm Dei organum. Si magistratus ritè officio suo fungatur, præposterè illum cum Deo quispiam committet, quum nihil habeat dissentaneum. Quin potius tunc valet diuersa regula: Vt Deo obsequamur, parendum esse eius ministris eadem in parentibus & dominis ratio. Verùm, simul atque à Dei obedientia nos abducunt præfecti, quoniam sacrilega audacia cum Deo confligunt, cogendi sunt in suum ordinem, vt Deus cum sua authoritate emineat. Tunc euanescunt omnes honorum fumi. Neque enim honorificis titulis dignatur homines Deus, qui suam gloriam obscurent. Ergo si pater gradu suo non contentus summum Patris honorem Deo eripere tentat, nihil est quàm homo. Si Rex aut Princeps, eò vsque se extollit, vt Dei honorem ac ius minuat, non nisi homo est. Idem & de Pastoribus sentiendum. Qui enim munus suum transgreditur, quia Deo se opponit, spoliandus est honoris sui titulo, ne sub larua decipiat. Præclarum est Pastoris munus, magna Ecclesiæ dignitas: verùm ne quid Dei potestate Christique magisterio derogetur. Vnde colligere promptum est, ridiculam esse Papæ iactantiam, qui dum pedibus calcat totum Christi regnum, & palàm aduersus Deum insurgit, vult tamen sub Dei nomine latêre.

30 DEVS PATRVM.) Ad hypothesin descendunt, vt se non temerè pro nihilo duxisse ostendant, quod sibi à Sacerdotibus mandatum fuerat. Neque enim, vt iam dixi, locum habet Dei & hominum comparatio, nisi quum aliquid est contrarium. Hinc ergo probant se Dei timore cogi ad repudiandum Sacerdotum mandatum: quia quòd ij vetant, Deus iubeat. Primo itaque loco dicunt, Christum fuisse à Deo EXCITATVM, vulgari Scripturæ more. Passim enim occurrit hęc locutio, Excitatos fuisse à Deo Prophetas, vel iudices, vel alios ministros, quibus ad magnum aliquod opus vti decreuit: quod tantundem valet atque imbecillam esse quamlibet naturæ præstantiam, nisi peculiaribus donis eos Deus instruat, quibus eximium aliquod vel præclarum munus iniungit. Fortè etiam alludunt ad celebrem illum Mosis locum, quẽ in prima sua concione Petrus citauit. Nominatim DEVM PATREM authorem citant, vt testentur sẽ nouam religionis formam minimè inducere, aut nouitium aliquem Deum obtrudere populo. Diluenda enim erat calumnia qua se grauari sciebant: quasi à Lege ac Prophetis populum abducere tentarent. Non quòd cultum quemlibet à Maioribus receptum probent, sicuti profani homines hoc solo argumento contenti sunt, Patres ita docuisse, nihil se agere nisi ex more institutóque Maiorum: sed hîc Apostoli PATRES intelligunt, quibuscum fœdus suum Deus pepigerat, qui rectam puramque doctrinam secuti erant, qui salutis promissionem vera fide amplexi erant, qui denique originem ducebant à cælesti Patre, & qui per Vnigenitum erant communes Dei filij vnà cum suis posteris.

Deu.18. c.15. Sup.3.22.

QVEM VOS.) Hoc membro manifestos esse Dei hostes coarguunt Apostoli, qui sibi tanquam Ecclesiæ præsulibus, summum haberi honorem volebant. Vnde sequitur, indignos esse qui vel minimum authoritatis habeant. Quanquam simul est occupatio, signum fiduciæ, vbi vltrò & liberè prędicat quod illi pudendum ducebant: ne scilicet videatur quicquam imminutum de Christi gloria, quòd ignominiosam in cruce mortẽ pertulit: ac si dictum esset, Vos quidem eum interemistis, nec simplex mors aut vulgaris, sæuitiæ vestræ satis fuit: suspensus enim fuit in ligno. Sed neque mors extinguere eius virtutem, nec dedecus illi à vobis inustum, eius honorem abolere potuit. Firma igitur & rata manet Dei vocatio. Ergo sicut Sacerdotibus scelus ab illis admissum & impietatem exprobrant Apostoli: ita speciem probrosæ mortis qua effectus fuerat Christus, per concessionem exprimere anticipant, ne sceleris authores quasi parta victoria exultent.

31 HVNC DEVS PRINCIPEM.) Quicquid ergo machinati sunt impij, non obstare Apostoli significant, quominus iniunctum sibi à Patre munus Christus peragat. DEXTRA DEI pro Virtute hîc capitur. Neque enim hîc eadem est metaphora quæ prius cap.2. & quæ alibi sæpe occurrit, quum dicitur Christus ad dexteram Patris euectus, sed huius loci sensus est, Christum, qui manu hominum occisus fuerat, Dei virtute in sublimi euectum esse, vt Angelis & hominibus imperet. Ac videtur cunctis Sathanæ & mũdi machinationibus tacitè opponi: ac si diceret

diceret profectu cärituras, quia nunquam ita altè transcendent, vt impediant Dei manum; qua & iam potenter operatus est in Filio vnigenito, neque vnquam desinet. Finis tamen simul additur, vt sit dux & seruator. nam Deus quoties spem salutis dabat populo, promittere solebat Principem aut Regem, per cuius manum omnia in integrum restitueret. Hunc principatum Apostoli testantur Christo datum esse. Altero tamen epitheto clarius exprimunt eius officium. Summa est, Christum in summo honoris gradu collocatum esse, vt populum Dei gubernet: neque id modò, sed ducem saluificum vel salutis authorem præstet.

AD DANDAM POENITENTIAM.) Modum hîc ostendunt quo regnat Christus in populi salutem: quum scilicet ad pœnitentiam adducit suos, & peccatorum remissione cum Deo reconciliat. Porrò his duobus contineri scimus totam Euangelij summam. Quare Apostoli non tantùm hîc causæ suæ defensioni insistunt, sed de Christi officio luculenter concionantur: vt aliquos etiam, si fieri potest, ex infestis pietatis hostibus lucrifaciant. Porrò quid valeat nomen POENITENTIÆ, prius dictum est: nempè, quòd sit interior hominis ad Deum conuersio, quæ se postea externis operibus demonstrat. Nam ideo spiritum regenerationis affert nobis Christus, vt nos intus renouet: quò nouitatem mentis & cordis sequatur deinde noua vita. Quòd si in Christum competit munus dandæ pœnitentiæ, sequitur non esse rem in hominis facultate positam. Et certè quum sit mirifica quædam reformatio, quæ nos facit nouas creaturas, imaginem Dei in nobis reparat, à peccati seruitute in obsequium iustitiæ traducit: nihilo se magis conuertere homines poterunt, quàm se ipsos creare. Est quidem pœnitentia, voluntaria conuersio: sed vnde hæc voluntas, nisi quòd Deus cor nostrum mutat, vt ex lapideo, Ezec.11. fiat carneum: ex duro & præfracto, flexibile: ac denique ex prauo rectum? Id autem fit, quum nos Christus c.19. suo Spiritu regenerat. Nec verò hoc vnius momenti donum est, sed quotidie tota vita augeri oportet, donec plenè adhæreamus Deo: quod tunc fiet demum, vbi carnem nostram exuerimus. Est quidem hoc pœnitentiæ initium, quum homo, qui prius à Deo auersus erat, sibi & mundo renuntians, nouam vitam instituit: sed quia viam ingressi, procul à meta distamus, assiduè progredi necesse est, vtrumque consequimur Christi beneficio. Nam sicut pœnitentiam in nobis incipit, ita & perseuerantiam donat. Hæc quidem inæstimabilis est gratia: sed parum prodesset, nisi coniuncta cum peccatorum remissione. Nam & hostes Dei nos primùm inuenit Christus, & semper hærent in nobis vitia, quæ dissidium inter nos & illum faciant: vt meritò nobis infensus sit, magis quàm propitius. In eo autem iustitia consistit, si peccata nobis Deus non imputat. Ergo hæc posterior gratia à priori disiungi nunquam debet. Quin potius mutilum erit & corruptum Euangelium, nisi duobus his membris constet: hoc est, nisi doceantur homines gratuita iustitiæ imputatione se Deo reconciliari per Christum, & regenerationis spiritu refingi in nouam vitam. Ita breuiter tenemus, quomodo obtinenda sit in Christo salus.

32 NOSQVE EIVS TESTES.) Postquam testati sunt profectam à Deo esse suam doctrinam, nunc ad alteram partem descendunt: se non loqui nisi à Deo iussos, ne temerè quicquam aggredi videantur. Fuit enim hæc quoque necessaria defensio: sicuti est omnibus Euangelij ministris, nempe, vt testatum faciant, nihil se proferre in medium, quod non à Deo acceperint. Deinde ad hoc se vocatos esse, vt docendi necessitatem effugere nequeant, quin Deo sint rebelles. VERBA hîc pro rebus secundum phrasin Hebraicam posuit Lucas. Quanquam si de ipso sermone accipere magis libeat, non repugno. Summa est, vbi à Deo producti sunt testes, fas non esse tergiuersari, quin promulgent quod ille præcepit.

INSVPER ET SPIRITVS.) Ab effectu vocationem suam confirmant. Erat enim hoc quasi sigillum approbandæ eorum doctrinæ, quum Deus Spiritu sancto credentes donaret. Siquidem hinc constabat, probari illi ac gratam esse Euangelij fidem. Quod dicunt, OBEDIENTIBVS ipsi, ego ad Christum refero: ac si dictum esset, Qui in Christum credunt, amplam à Deo referunt obedientiæ suæ mercedem. Vult ergo Deus Christo obediri, quare & nostrum ea in re ministerium illi placet. Quæri tamen potest, quum fidem habeamus ex Spiritus reuelatione, quomodo hîc dicatur post fidem dari. Respondeo, donum linguarum, prophetiæ, interpretationis, sanationum, & similia notari, quibus Ecclesiam suam tunc Deus ornabat. Sicuti & apud Paulum, vbi interrogat Galatas, ex legéne acceperint spiritum an ex auditu fidei. Ita illuminatio Spiritus fidem Gala.3.a.2. præcedit, quia eius causa est: sed postea aliæ gratiæ sequuntur ad profectum: iuxta illud, Habenti dabitur. Matth.13. Nos quoque si velimus nouis subinde donis Spiritus ditari, fidei sinum aperiamus Deo. Sed longè diuersum b.12. præmium hodie reportat nostra incredulitas, quòd bona pars Spiritu Dei destituta, nihil sapit aut videt.

33 DISSECABANTVR.) Debuerant permoueri Sacerdotes, etiamsi ferreis essent cordibus, sed rumpuntur. Vnde colligimus, nihil valere aut proficere quasuis rationes apud reprobos, vt in Dei obedientiam flectantur. Nisi enim Deus intus loquatur, externa doctrina nihil aliud quàm aures verberare poterit. Efficere potuerunt Apostoli, vt hostes victi obmutescerent: sed adeò non fuit domita vel correcta eorum ferocia, vt magis insaniant. Simul tamen notanda est Verbi efficacia: quia tametsi reprobos non mutat in melius, penetrat tamen in eorum corda, vt eorum conscientias vrgeat. Nam inde furor, quòd se à iudice suo premi sentiunt. Libenter illuderent totum euangelium: sicuti nihil non agunt, vt possint illud pro nihilo ducere: sed inest occulta quædam maiestas, quæ omnes illorum delicias violenter discutit. Præsertim verò quum clangore tubæ ad Dei tribunal citantur, tunc rabies apparet.

34 *Surgens autem quidam in concilio Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, pretiosus toti populo, iussit paulisper educi Apostolos foras.*

35 *Tunc dixit illis, Viri Israelitæ, attendite vobis ipsis, quantum ad homines istos quid sitis facturi.*

36 *Nam ante hos dies surrexit Theudas, dicens se aliquem esse magnum, cui consensit numerus hominum circiter quadringentorum: qui periit, & dissipati sunt omnes qui illi obedierant, redactique in nihilum.*

37 *Post hunc surrexit Iudas Galilæus in diebus descriptionis, & abduxit populum multum post se: ille quoque periit, & omnes qui illi paruerant, dissipati sunt.*

38 *Nunc itaque dico vobis, Abstinete ab his hominibus, & sinite eos. Nam si ex hominibus est hoc consilium vel hoc opus, dissoluetur.*

39 *Sin verò ex Deo, non potestis dissoluere: ne quando etiam cum Deo pugnare reperiamini.*

34 Iam narrat Lucas qualiter Dominus illum impiorum furorem dissipauerit. Habebant in animo interficere Apostolos: Gamaliel se medium interponit, vt insanam illam consultationem abrumpat. Porrò circunstantias notat, vt sciamus quomodo tantum vir vnus potuerit contra multos. Dicit fuisse PHARISÆVM, quæ secta erat in præcipua æstimatione, vt scimus. Dicit fuisse IN pretio apud populum: illi autem populum timebant. Hinc fit, vt contra eius sententiam minus audeant. Ita plerunque Deus subitos terrores ex inopinato hostibus suis opponit, ad sistendam eorum violentiam. Porrò, iubet Gamaliel Apostolos secedere, ne maiorem ex verbis suis audaciam concipiant. Neque enim verisimile est, ideo sic loquutum esse, quia probaret Euangelij doctrinam, vel eius patrocinium suscipere vellet: sed quia alios omnes videt rabie accensos, vir humanus & moderatus medio sermone excessum illum temperat. Cæterum, si quis omnia ritè expendat, indigna est homine prudenti sententia. Scio quidem à multis haberi pro oraculo: sed eos perperam iudicare vel hinc satis clarè patet, quòd hoc modo abstinendum esset ab omnibus pœnis nec amplius vllum maleficium corrigendum. imò repudienda quælibet vitæ subsidia, quam ne momento quidem prorogare in arbitrio nostro est. Verè quidem vtrumque dicitur, Non posse vllis hominum studiis dissolui quod ex Deo est: quod autem est ex hominibus, minus firmum esse quàm vt consistat. Sed hinc perperam colligitur, cessandum interea esse. Potius videndum est quid nobis Deus mandet: vult autem maleficia per nos coerceri. In hunc finem instituit magistratus, eósque gladio armauit. In hunc finem Seniores Ecclesiæ suæ præfecit, qui in ordinem proteruos cogant, nec patiantur impunè grassari peccandi licentiam. Perperam itaque colligitur cessandum nobis esse, quia Deus per se ad mala tollenda sufficiat. Quanqam integrum consilium tale est. Admonet Gamaliel, ne bellum cum Deo suscipiant Scribæ & Seniores. Loquitur autem quasi de re dubia, vnde apparet iam à fundamento eum nihil habere firmi: quando in causæ qualitate suspensus hæret, nec statuere audet, bonáne an mala sit, sed tantùm ad tempus differri iubet, donec melius de causa liqueat. In summa, Gamaliel ex veris principiis peruersam consequentiam deducit: quia quod fidei tantùm seruire debet, ad externum officium & agendi rationem perperam accommodat. Ex opposito, hæc sit nostra Dialectica: Quod ex Deo est, etiam toto mundo inuito, necesse est stare: ergo intrepide aduersus quosuis Sathanæ & hominum insultus consistere debet fides, quæ æterna Dei veritate fulcitur: etiam si cælum ruat, in tuto est salus nostra, quæ Deum authorem & custodem habet: quia regnum Christi Deus tuetur, nulla vnquam vi euerti poterit: quia in Deo fundata est Euangelij doctrina, vtcunque eam oppugnent, vel quatefaciant homines, firma nihilominus manebit. Rursum, quantumuis satagant impij, nullósque non moueant lapides, vt Ecclesiam perdant, quantumuis furiosè oppugnent Christum & eius Ecclesiam, non tamen præualebunt: quia Dei proprium est, hominum consilia dissipare: atque hoc modo eorum temeritatem vlciscitur. Videmus fidei rectè aptari vtrúque membrum. Sed interea non est quòd minus seduli esse debeant Christi serui in veritate asserenda: cur Ecclesiam sua ignauia collabi sinant: cur resides conniueant ad eorum improbitatem, qui sursum ac deorsum omnia voluere conantur.

Ioan.3.a 4.

36 SVRREXIT THEVDAS.) Si fides habetur Iosepho, hîc veram historiæ seriem inuertit Gamaliel. Narrat enim ille Iudam Gaulanitem, ex oppido Gamala ortum, Quirinio, vel Cyrenio Proconsule, tumultuatum esse cum suis, ne census ageretur: Theudam verò, Cuspio Fado Procuratore, se venditasse pro Dei propheta. Fadus autem à Claudio Cæsare in Iudæam missus fuerat. Prior historia libr. 18 antiquitatum refertur: altera autem vicesimo. Sed existimo Lucam, quum dicit, POST HVNC EXTITIT Iudas, non notare temporis ordinem, quasi posterior fuerit: sed quum duo exempla similia proferret Gamaliel, non habito temporis respectu, promiscuè miscere potuit. Itaque particula POST, tantundem valet atque Insuper vel Præterea. Porrò ne hæc quidem exempla quibus sententiam suam confirmat Gamaliel, præsenti causę satis congruunt. nam quia non statim obuiam itum est Iudæ, multis cladibus occasionem dedit seditio ab ipso mota, & tandem manu & armis cohibitus fuit. Theudas etiam longè plus nocuisset, nisi Cuspij Fadi industria maturè esset profligatus. Sed hoc tantùm respicit Gamaliel, infaustos esse exitus, quum se temerè ingerunt homines: idque fieri iusta Dei vindicta. Cæterùm, quia Deum rectè monentem audire renuunt impij Sacerdotes, digni sunt quos friuolis rationibus obstupefaciat homo, stulta perplexitate in diuersa vacillans. Porrò ex temporum supputatione colligere licet, duodecim vt minimùm annos fluxisse à morte Christi, antequam Apostoli cæderentur. nam quinque annis, qui restabant ex Tyberij imperio, addendi sunt tres & dimidius quibus regnauit Caligula. Fadus à Claudio in Iudæam missus est non ante secundum vel tertium Imperij annum: Rem gestam commemorat Gamaliel, non vno aut altero pòst die. Ergo conficitur illud quod dixi temporis spatium. Quò præstantior fuit Apostolorum constantia, qui quum post diuturnos labores obitos tam indignam mercedem reportent, non tamen franguntur, neque desinunt cursum suum persequi.

ALIQVEM ESSE MAGNVM.) Alij codices habent, Dicens se esse aliquem: eodem tamen sensu. Nam se Prophetam iactabat, qui Iordanem, ad præbendum suis transitum, siccare posset. Interea videmus quàm longè absit à recta cognitione Gamaliel, qui impostoribus & latrunculis confert sanctos Christi ministros: etsi postea verba mitigat, & in meliorem partem inclinans, in medio relinquit, an Deo authore causam hanc susceperint. Dubitanter tamen loquitur, quia disquisitione submota tantùm otio consulit. Hoc tantùm in eius sermone probandum, quòd impios deterret ab impia audacia, quia nihil magis formidabile quàm Deo aduersari.

40 *Paruerunt autem illi:*

Et quum aduocassent Apostolos, cæsis præceperunt ne loquerentur in nomine Iesu, & dimiserunt eos.

41 *Illi ergo ibant gaudentes à conspectu concilij, quòd digni essent habiti, qui pro nomine eius ignominiam paterentur.*

42 *Et quotidie in templo & per singulas domos non cessabant docere & annunciare Iesum Christum.*

40 CÆSIS PRÆCEPERVNT.) Dicit receptum fuisse Gamalielis consilium: verberantur tamen Apostoli, & docere prohibentur. Hinc colligimus quanta fuerit hostium rabies, qui iam placati vel saltem mitigati, adeò tamen intemperanter se gerunt. Simul etiam apparet quàm infœliciter cedant media consilia, in quibus posthabita Dei veritate tantùm hominibus prospicitur. Impetrat quidé Gamaliel vt vitæ Apostolorum parcatur, sed

interim

interim contumelia afficitur Filius Dei in illorum persona. Æterno silentio, quantum est in hostibus, sepeli-
tur Euangelii veritas. Deus quidem hac ratione mirabiliter propagat verbum suum: consilium tamen illud
prauum esse non desinit. Quod ?o notandum est, quia hodie plerique non leue se Deo obsequium præstare
putant, si modò saluam relinquant tam iis qui ob Euangelij doctrinam periclitantur, vel flectant ad leni-
tatem hostes alioqui sanguinarios: in ea ad sceleratam Christi abiurationem eos adigere non verentur, cuius
confessio longè coram Deo pretiosior quàm omnium hominum vita: sed quid facerent, qui omissa pietatis
cura, humanitatis officio se apud Deum ?limere volunt?

41 ILLI ERGO IBANT GAVDENTES.) Non putandum est adeo stupidos fuisse Apostolos, quin
dedecus sentirent, ac dolerent etiam mali sensu: neque enim naturam prorsus exuerant: sed cum reputa-
rent causam, præualebat gaudium. Ita dupliter affectos esse oportet fideles, quoties persecutionem pro
Euangelio sustinent: vt malorum quidem acerbi?pungantur, spirituali tamen gaudio tristitiam hanc supe-
rent. Nam mox retro vela flexissent, nisi nouum ?rem dedisset ex gaudio nata alacritas. Non dubium,
quin Petro mors quoque perinde suauis & iucunda fu?, quam tamen Dominus ei acerbam fore testatur.
Discamus ergo cum dolore & anxietate luctandum esse, ?eti ad obeundam crucem pergamus, & nobis
impositam feramus.

QVOD DIGNI ESSENT HABITI.) Hoc prima specie absurdu?deri posset, quòd honorem in dedecore
constituit Lucas: sed hoc facit discrepantia inter mundum & Deum, quod maximè probrosum apud homi-
nes ducitur, coram Deo eiúsque Angelis magna dignitate & gloria ex? Scimus mortis genus quod Chri-
stus pertulit, fuisse præ aliis ignominiosum, & tamen in cruce nobilissi? triumphum egit: ita quum illi
configuramur, meritò possumus gloriari esse hoc insignis præstantiæ, quòd ?us coram mundo probrosi. Sic
Paulus Christi stigmata prædicat. Nam hîc causa respici debet, quæ nos Fi?i associat, qui non modò Gal. 6.d.17
sua gloria dedecus mundi absorbet, sed contumelias, probra, & ludibria in ?um honorem conuertit.
Quare, non mirum est tam paucos ad ferendam crucem fortes & strenuos inueniri? ?a omnes ferè carnis
sensu obruimur: ignominiam verò Christi omnibus mundi triumphis præstare, vix ?imus quisque ap-
prehendit, quæ vnica est consolationis materia. Quo maior in meditanda hac sententia ?hibenda sedu-
litas: nos hodie conformari Christi passionibus, vt gloriæ eius socij & consortes simus.

42 NON CESSABANT.) Gaudio comes etiam accessit constantia. Vnde enim fit vt nos frangat & ?nimet
persequutio, nisi quia nullus se ad Christum erigit, vt iam fructum victoriæ animo præsumens ad toleran?
instigetur? Qui autem beatum se reputat quum pro Christo patitur, nunquam deficiet, quantumuis dura
certamina obeunda sint. Ergo Apostoli verberibus quodammodo armati fuerunt, vt intrepidè ad mortem
properarent. Væ ergo nostris deliciis, qui minima persequutione defuncti, quasi iam emeriti essemus milites,
facem statim aliis resignamus.

CAPVT VI.

1 IN diebus autem illis crescente numero discipulorum, ortum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, quòd despicerentur in ministerio quotidiano illorum viduæ.

2 Duodecim itaque aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, "Non placet, derelicto sermone Dei, nos ministrare mensis. "Vel, non præstat.

3 Dispicite ergo fratres, viros ex vobis testatæ probitatis septem, plenos Spiritu sancto & sapientia quos præficiemus huic negotio.

4 Nos autem precationi & ministerio sermonis incumbemus.

5 Placuit sermo vniuersæ multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide & Spiritu sancto: & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam & Nicolaum proselytum Antiochenum.

6 Hos statuerunt coram Apostolis: & precati, imposuerunt illis manus.

1 Hic refert Lucas qua primùm occasione, & quo consilio, deinde quo ritu creati fuerint Diaconi. Dicit autem, quum EXORTVM esset murmur inter discipulos, hoc remedio sedatum esse, quemadmodum vulgari prouerbio dicitur, Ex malis moribus ortas esse bonas leges. Posset autem mirum videri, quum tam præclarum sit hoc & Ecclesiæ necessarium munus, cur non sponte ab initio in mentem Apostolis venerit Diaconos instituere, & cur Dei Spiritus non illis dederit eiusmodi consilium, quod nunc tanquam coacti accipiunt. Verùm quod accidit, & tunc fuit melius, & ad exemplum hodie quoque magis nobis prodest. Si de eligendis Diaconis loquuti essent Apostoli, antequam vlla necessitas id flagitaret, minus propensum habuissent populum: visi fuissent laborem & molestiam fugere: non tam liberaliter multi in aliorum manus obtulissent. Ergo oportuit experimento conuinci fideles, vt libenter Diaconos eligerent, quibus se videbant carere non posse: & quidem propria culpa. Nos verò ex hac historia primùm discimus, non ita statim formari posse Ecclesiam, quin aliquid corrigendum restet, nec posse tantæ molis ædificium primo die sic absolui, vt non aliquid ad perfectionem addi possit. Discimus præterea nullum esse tam sanctum & laudabile Dei institutum, quod non hominum vitio vel deprauari vel minus vtile reddi contingat. Miramur nunquam res in mundo tam bene esse comparatas, vt non semper mali aliquid bonis sit admixtum: sed hoc facit ingenij nostri prauitas. Erat ille verè diuinus ordo quem Lucas prius retulit, quum omnium facultates Deo sacratæ, in commune distribuerentur: quum Apostoli, tanquam Dei & pauperum œconomi, eleemosynis præessent. Atqui, paulò pòst exoritur murmur quod rationem istam conturbet. Hîc illa, quam dixi vitiositas hominum apparet, quæ nos non patitur bonis nostris vti. Simul obseruandum est Sathanæ artificium, qui, vt donorum Dei vsum nobis auferat, hoc assiduè satagit ac molitur, ne purus & integer maneat: sed aliis incommodis permixtus, veniat in suspicionem, postea in fastidium, ac tandem aboleatur. Verùm Apostoli suo exemplo nos docuerunt eiusmodi Sathanæ machinis minimè cedendum esse. Neque enim murmure offensi, ministerium, quod Deo placere sciunt, tollendum statuunt è medio: sed remedium excogitant potius, quo tollatur offensio, & retineatur quod Dei est. Sic omnino agere conuenit. nam quicquid offendiculorum excitet quotidie Sathan, prudenter cauendum est, ne salutaria alioqui instituta nobis excutiat.

CRESCENTE NVMERO.) Nihil magis optandum, quàm vt Ecclesiam suam Deus augeat, ac vndique quàm plurimos aggreget ad suum populum: sed obstat ingenij nostri corruptela, ne quid omni ex parte sit beatum. Nam ex Ecclesiæ incrementis multa simul incommoda nascuntur. Nam difficile est in turbam non obrepere multos hypocritas, quorum non statim detegitur malitia, donec sua contagione gregis partem infecerint. Multi etiam improbi, proterui, dissoluti, fallaci pœnitentiæ prætextu se insinuant. Atque vt innumera alia taceam, nunquam inter multos tam facilè conuenit: sed pro morum varietate diuersa sunt studia: vt vix vnum & idem omnibus similiter placeat. Hoc scandalum facit vt multi sibi deligere cupiant paucos, Ecclesiæ loco, multitudinem fastidiant, vel etiam oderint. Verùm nulla molestia, nullum tædium tanti esse debet, quin semper nobis cordi sit Ecclesiæ augmentum, quin propagare ipsam studeamus, quin foueamus, quantum in nobis est, cum toto corpore vnitatem.

GRÆCORVM MVRMVR.) Hinc apparet non fuisse plenè Spiritu Dei regenitos, quibus dissidij occasio est gentis & patriæ discrimen. nam in Christo neque Iudæus est, neque Græcus: proinde ista æmulatio carnem & mundum resipit. Quò magis videndum est ne quid tale vnquam nobis obrepat. Aliud vitium sequitur, quòd indignationem suam murmure declarant. Porrò an vera fuerit queremonia, incertum est. Nam quum Græcos MVRMVRASSE dicit Lucas, quòd eorum viduis non habebatur honor, non quid re ipsa factum fuerit, sed quid senserint illi, refert. Fieri autem potuit, quum Iudæas præferrent Apostoli quia notiores erant, Græci suas falsò putauerint contemni tanquam extraneas: Atque hoc magis probabile videtur. Nomen quoque MINISTERII bifariam exponi potest, actiuè vel passiuè. Scimus enim initio Ecclesiæ delectas fuisse viduas ad diaconiam. Ego tamen potius existimo conquestos fuisse Græcos, quòd minus benignè suis viduis subueniretur. Ita Ministerium erit quotidiana illa distributio quæ fieri solebat.

2 DVODECIM ADVOCATA MVLTITVDINE.) Quòd non magis excandescunt Apostoli, tolerantiæ & æquitatis est: quòd maturè nascenti malo occurrunt, nec differunt remedium, prudentiæ est ac piæ solicitudinis. Dissensio enim omnis ac simultas postquam vires collegit, vulnus est ad sanandum difficile. Ex conuocatione apparet ordine & ratione gubernatam fuisse Ecclesiam, vt penes Apostolos esset authoritas, cum plebe tamen communicarent sua consilia. Obseruandum etiam, discipulos poni pro fidelibus aut Christianis, in quibus impleri debet illud Isaiæ, Omnes edoctos esse à Deo. Item illud Ieremiæ, Omnes cognituros meum à minimo vsque ad maximum.

NON PLACET.) Græcè habetur οὐκ ἀρεστόν. Quo nomine Græci nunc quod aliis præstat & tanquam melius præferendum est, nunc quoduis placitum designant. Ego Apostolos potius censeo, quid vtile sit referre, quàm simpliciter quid decreuerint. Cæterùm, si non expedit hac cura ipsos inuolui, iam videntur aliquam in eo culpam agnoscere, quòd hactenus ministrauerint. Et certè verum est illud, Prudentiæ vsum esse patrem. Quare, nihil absurdi erit, si dixerimus Apostolos, postquam experti sunt munus illud sibi non congruere, ab Ecclesia petere vt liberentur. Verùm si qua erat culpa, necessitati magis quàm illis imputari debuit. Neque enim cupidè onus hoc arripuerant: sed cum alia ratio nondum extaret, se vltra modum grauari malebant, quàm pauperes negligi. Cæterùm, quum negant ÆQVVM esse relicto sermone Dei se occupari in curandis pauperibus, significant se vtrique oneri sustinendo impares esse, vt alterutrum omittere necesse habeant. Perinde enim est, ac si dicerent: Si vultis nostro ministerio frui in Euangelij prædicatione, liberate nos à cura pauperum, quia vtrique muneri subeundo non sufficimus. Atquì, videtur hoc intempestiuè ab illis dici, quia prius non reliquerant docendi prouinciam, tametsi eleemosynis præerant. respondeo, quum administratio confusa esset, sic fuisse implicitos, vt non possent toti in doctrinam incumbere, sicuti par erat. Munus ergo recusant quod à libera & solida docendi cura eos abstrahit. Neque tamen intelligamus eos penitus abiecisse pauperum curam, sed leuationem quæsiisse, vt suo muneri intenti esse possent. Interea ostendunt Verbi ministerium sic operosum esse, vt hominem prorsus detineat, neque aliis negotiis vacare sinat. Quod si ritè perpensum fuisset, longè aliter distributa fuisset in Ecclesia ratio. Diaconiæ prætextu largas opes ingurgitarunt Papales Episcopi: interea variis negociis se implicuerunt: quibus si singuli decem haberent capita, vix sufficerent. Ea tamen est improbitas, vt Ecclesiam consistere negent posse, nisi in hac abysso demersam: nec se Apostolorum successores iactare desinunt, quum nihil magis contrarium esse appareat. Id quidem prudenter cauerunt, ne mensarum cura occupati, suas delicias relinquere cogerentur. Quisque enim de propria mensa solicitus, ab aliis vacationem sibi sumit. Verùm, omissis illis, sententiam hanc in vsum nostrum notemus. Scimus quàm sancta res sit pauperum curam gerere. Quum ergo Euangelij prædicationem Apostoli præferunt, inde colligimus nullum hoc esse gratius Deo obsequium. Simul tamen difficultas monstratur, quum se duobus istis officiis pares esse negant. Nos certè illis non sumus præstantiores: proinde quisquis ad docendum vocatus est, Spartæ suę ornandæ (vt est in prouerbio) totum se addicat. Nihil enim magis procliue quàm vt in segnitiem labamur. Deinde caro speciosos prætextus suppeditat, vt se à munere suo abduci non statim sentiant, qui se extraneis negotiis inuoluunt. Quare, vt sibi instent ministri, hanc sententiam subinde memoria repetant, qua testantur Apostoli, quum ad docendi munus vocati sint, posthabendam sibi esse pauperum curam. Quam ergo excusationem habebunt profanæ occupationes, vel priuati commodi gratia susceptæ, vbi cedit quod alioqui in parte non vltima diuini cultus censetur?

3 DISPICITE ERGO FRATRES.) Iam perspicimus quorsum creati fuerint DIACONI. Nomen quidem ipsum generale est, propriè tamen pro œconomis pauperum accipitur. Vnde apparet quàm licentiosè Deo & hominibus Papistæ illudant, qui suis Diaconis non alias assignant partes, nisi vt patenam & calicem tractent. Certè longa disputatione opus non est, vt probetur nihil commune ipsos vel consentaneum habere cum Apostolis. Verùm hac de re si plura volent lectores, ex nostra Institutione petere licebit. Quod ad præsentem locum spectat: primum electio permittitur Ecclesiæ. Est enim tyrannicum, si vnus quispiam ministros suo arbitrio constituat. Ergo hęc legitima est ratio, communibus suffragiis eligi qui publicum aliquod in Ecclesia munus obituri sunt. Præscribunt autem Apostoli, quales deligi oporteat: viros scilicet probatæ fidei, prudentia & aliis Spiritus donis præditos. Atque hoc inter tyrannidem & confusam licentiam medium est, vt nihil quidem agatur nisi ex consensu & approbatione plebis: pastores tamen moderentur, vt eorum authoritas instar freni sit ad cohibendos plebis impetus, ne vltra modum exultent. Interea hoc notare operæ pretium est, legem imponi fidelibus, ne quem nisi idoneum præficiant. Deo enim non leuem iniuriam facimus, si fortuito quoslibet accipimus, qui domum eius gubernent. Ergo adhibenda est summa religio, ne quis ad sacram Ecclesiæ functionem sumatur, nisi qui experimentum sui dederit. Numerus septenarius tantum ad præsentem necessitatem accommodatus fuit: ne quis mysterium aliquod subesse putet. Quòd dicit Lucas, PLENOS SPIRITV & sapientia, sic interpretor: Requiri vt instructi sint cum aliis Spiritus gratiis,

Gal. 3.

Cap. 8.

gratis, tum verò prudentia, sine qua probè exerceri munus illud non potest: tum vt sibi ab impostoris & fraudibus eorum caueant, qui ad mendicitatem nimis propensi, exugunt quod fratrum egestati necessarium erat: tum ab eorum calumniis, qui etiamsi nulla sit occasio, obtrectare non desinunt. Est enim prouincia illa non laboriosa modò, sed obnoxia sinistris murmuribus.

4 NOS AVTEM PRECATIONI.) Rursum ostendunt sibi satis superque alias fore negotij, in quo se tota vita exerceant. Huc enim aptè quadrat vetus prouerbium, quod olim in sacris vsurpatum fuit, Hoc age. Itaque verbo προσκαρτερῆσαι vtuntur, quod velut affixum esse alicui rei districtúmque significat. Non est ergo quòd se defunctos putent Pastores, si aliquantum temporis docendo quotidie consumpserint. Aliud studium, alius feruor, alia assiduitas exigitur, vt verè gloriari possint in eam rem se intentos esse. Adiungunt PRECATIONEM, non quòd soli precari debeant, (est enim commune istud piorum omnium exercitium) sed quia peculiares habent præ aliis orandi causas. Nemo quidem est qui non de communi Ecclesiæ salute debeat esse sollicitus, quanto itaque magis pastor, cui partes istæ nominatim iniunctæ sunt anxiè pro ipsa laborare debet? Exo. 17. c. 11.
Sic Moses alios quidem ad preces hortatus est, sed tanquam antesignanus præibat. Nec frustra Paulus toties Rom. 1. b. 10.
precum suarum mentionem facit. Deinde venire semper illud in mentem debet, nos arando, serendo, & rigando operam lusuros, nisi è cælo incrementum proueniat. Non ergo satis fuerit strenuam docendo operam 1. Cor. 3. b. 7.
nauare, nisi à Domino simul benedictio petatur, ne infructuosus sit & irritus labor. Hinc apparet non frustrà precandi studium commendari Verbi ministris.

5 STEPHANVM PLENVM FIDE.) Non ideo fidem à spiritu separat Lucas, quasi non ipsa quoque sit donum Spiritus, sed per SPIRITVM, alias dotes, quibus ornatus erat Stephanus, designat: quales sunt zelus, prudentia, dexteritas, fraternus amor, diligentia, integritas bonæ conscientiæ: præcipuam deinde speciem exprimit. Significat ergo excelluisse Stephanum in primis fide & deinde aliis virtutibus, vt planè constaret ipsum abundare Spiritus gratia. Alios non ita laudat, quia procul dubio inferiores erant. Quinetiam magno consensu veteres tradunt hunc Nicolaum, qui vnus fuit ex septem, illum esse cuius Ioannes in Apoc. 2. d. 15.
Apocalypsi meminit: nempe, turpis ac flagitiosæ sectæ authorem: quum mulieres prostitui vellet. Quo minus torpere nos conuenit in eligendis Ecclesiæ ministris, nam si eos quoque fallit hominum hypocrisis qui ad cauendum summopere aduigilant, quid securis & negligentibus fiet? Interea si adhibito, quod decet, studio, nos tamen falli contingat, ne vltra modum turbemur, quum huic malo obnoxios fuisse etiam Apostolos Lucas referat. Quæret aliquis, quidnam ergo profuerit exhortatio? quid preces? quando euentus ipse ostendit non gubernatam in totum fuisse electionem à Spiritu Dei? Respondeo, hoc magnum esse quòd Spiritus in sex hominibus eligendis iudicia direxerit: quòd in septimo passus est Ecclesiam errare, non debere videri absurdum. Sic enim nos variis modis humiliari conuenit, partim vt nos mali & improbi exerceant: partim vt eorum exemplo moniti, discamus nos penitus excutere, ne qui sint in nobis occulti fraudis recessus: partim vt magis attenti simus ad discernendum, & quasi perpetuò simus in excubiis, ne fraudulenti ac perfidi homines nos circumueniant. Fieri etiam potest vt fuerit ad tempus vtile Nicolai ministerium, postea in illum prodigiosum errorem prolapsus sit. Quòd si ille ex tam honorifico gradu ita cecidit, quò quisque nostrûm altius euectus fuerit, cum modestia & timore Deo se submittat.

6 PRECATI IMPOSVERVNT ILLIS MANVS.) Impositio manuum solemne consecrationis symbolum erat sub Lege. In hunc finem nunc Apostoli manus Diaconis imponunt, vt se offerri Deo agnoscant. Quia tamen inanis per se esset ceremonia, simul additur precatio, qua fideles Deo commendant quos illi ministros offerunt. Refertur quidem hoc ad Apostolos: neque enim totus populus Diaconis manus imposuit: sed quum Apostoli preces Ecclesiæ nomine conciperent, alii etiam sua vota addiderunt. Hinc colligimus manuum impositionem, quum Apostolis in vsu fuerit, ritum esse ordini & decoro congruentem: nec tamen quicquam habere per se efficaciæ aut virtutis, sed vim & effectum à solo Dei Spiritu pendêre. Quod etiam generaliter de omnibus ceremoniis statuendum est.

7 *Porrò sermo Dei crescebat, & augescebat valde numerus discipulorum Ierosolymis: multáque turba Sacerdotum obediebat fidei.*

8 *Stephanus autem plenus fide & potentia edebat prodigia & signa magna in populo.*

9 *Surrexerunt autem quidam ex synagoga, quæ vocabatur Libertinorum & Cyrenensium, & Alexandrinorum & eorum qui ex Cilicia erant & Asia disputantes cum Stephano.*

10 *Et non poterant sapientiæ resistere, & Spiritui quo loquebatur.*

7 Iterum Ecclesię incrementa Lucas prædicat, quò melius in continuo progressu gratiam & virtutem Dei illustret. Hoc quidem iam præclarum erat Dei opus, repentè & quasi momento excitatam esse Ecclesiam; sed hoc non minori admiratione dignum, quòd opus à se inchoatum inter tot obstacula promouet, quòd eorum numerus augetur, in quibus minuendis, adeóque tota stirpe profliganda, mundus tantopere laborat. Quòd dicit, SERMONEM DEI creuisse, sensus est, Longius fuisse propagatum. Dupliciter crescere dicitur sermo Dei, vel quum ad eius obedientiam noui discipuli accedunt: vel prout quisque nostrum in eo proficit. Hic de priore crescendi modo agit Lucas. nam se continuò pòst exponit, quum de numero discipulorum loquitur. Hoc tamen fidei augmentum ad vnam vrbem restringit. Nam etsi credibile est alibi quoque sparsos fuisse discipulos, nullum tamen præterquam Ierosolymis erat certum corpus.

MVLTAQVE TVRBA.) Quum propriè loquendo fides nostra obediat Euangelij doctrinæ, metonymica est locutio, quum dicit Lucas, Obedisse fidei. nam pro Dei verbo & ipsa Christianismi professione, FIDEI nomen accipit. SACERDOTES verò nominatim refert, quia vt plurimùm aduersi erant: quò magis admirabile fuit Dei opus, quorundam duntaxat, nedum multorum conuersio. Hac enim insultatione initiò ferociebant contra Christum ipsum, An quisquam ex Principibus crediderit in eum? Sed turba hæc quæ non nouit Legem, maledicti sunt.

STEPHANVS AVTEM.) Hîc nouum Ecclesiæ certamen Lucas refert: vnde apparet Euangelij gloriam semper cum cruce & variis molestiis coniunctam fuisse. Hæc autem summa est, in persona vnius hominis impetitam fuisse Ecclesiam. Vnde factum est, vt maiorem audaciam sumerent hostes: & imbuti innoxio sanguine, solitò atrocius sæuirent. Antea enim vltra carcerem & virgas progressi non fuerant. Verùm vt sciamus tam in vita quàm in morte Stephani, glorificatum fuisse Christi nomen, initiò dicit Lucas, PLENVM FIDE & potentia fuisse. Quo significat insignem fuisse eius fidem, & excelluisse miraculorum virtute. Neque enim imaginãda est fidei perfectio, quia plenus fide dicatur: sed hic mos loquendi, Scripturæ non est insolens Plenos vocare

Dei donis,qui illis abundè præditi sunt. POTENTIAM pro facultate edendi miracula, sine controuersia accipio. FIDES non modò intelligentiæ donum,sed zeli quoque ardorem comprehendit. Hac præstantia quum celebre esset eius nomen,inde factum est vt impiorum rabies vno quasi impetu in eum versa fuerit. Nam prout se exerit ac profert vis & gratia Spiritus,simul vsitatum est concitari Satanæ furorem. Patebit autem ex contextu,Stephanum in spargenda Euangelij doctrina sedulum & animosum fuisse: verum hoc non subticet Lucas, contentus fidem laudasse,quæ ignaua & sopita iacere non potuit.

SVRREXERVNT AVTEM QVIDAM.) Hoc persecutionis exordium fuit,quòd impii, postquã disputando frustra se Christo opponere tentarunt,vbi priorem illum conatum irritũ vident,ad calumnias & tumultus confugiunt,ac tandem prorũpunt ad vim vsque & cædes. Ergo SVRGENDI verbo significat Lucas, eos de quibus loquitur,doctrinam Euangelii lingua oppugnasse,nec statim Stephanũ traxisse ad iudicium,sed prius cõtrariis disputationibus fuisse aggressos. Eos porrò hospites fuisse significat,qui vel negatiãdi causa,vel discendi studio in Iudęa agebãt. Partim ergo Cyrenenses,partim Alexandrinos,partim Cilicas,partim Asiaticos fuisse commemorat. Omnes ex synagoga Libertinorũ fuisse dicit. Probabile est ciuium Romanorum libertos suis sumptibus extruẽdam curasse synagogam,quæ peculiaris esset Iudæis,qui Ierosolymam ex prouinciis commeabant. Ergo qui per Dei gratiam illuc adducti tantò cupidius amplecti Christum debebant,eum primi oppugnant, & velut classico inflammant aliorum rabiem. Ac multis postea locis ostendet Lucas,prouinciales Iudæos in primis sanæ doctrinæ infestos,& in mouendis turbis maximè virulentos fuisse. Multos commemorat,quò illustrior sit veritatis victoria,dum multi ex variis regionibus collecti, ab vno homine superati discedunt, neque enim dubium est quin obmutescere cum pudore coacti fuerint. Iam fides & miracula gratiam Stephano & dignitatem conciliauerant,nunc disputatoribus ita respondet,vt longè appareat superior. SAPIENTIAM ET SPIRITVM, quibus impares fuisse illos narrat,non ponit tanquam res diuersas,sic igitur voces istas resolue: Non poterant resistere sapientiæ quam Spiritus Dei suggerebat. Exprimere enim voluit Lucas,non fuisse vtrinque humanitus pugnatum, sed ideo fractos fuisse hostes Euangelii,quia cum Spiritu Dei,qui per os Stephani loquebatur, illis erat certamen. Cæterùm,quum eundem Spiritum Christus omnibus seruis suis promiserit,tantùm bona fide pro veritate pugnemus,& os ab eo ac sapientiam petamus:& satis erimus ad loquendum instructi, ne vnquam vel acumen,vel garrulitas hostium nos pudefaciat. Ita nostro seculo tam efficax fuit Spiritus in ore Martyrum qui ad ignis supplicium rapiebantur, & eundem quotidie adhuc vigorem profert, vt quum homines essent idiotæ, summos Papatus Theologos sola voce non minus quàm fulmine attonitos redderent.

11 *Tunc subornarunt viros qui dicerent: Audiuimus hunc proferentem verba contumeliosa in Mosen & Deum.*

12 *Commouerunt autem populum & Seniores & Scribas. Et inuadentes corripuerunt eum, & adduxerunt in concilium.*

13 *Statuerúntque falsos testes qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba contumeliosa aduersus locum hunc sanctum & Legem.*

14 *Audiuimus enim eum dicentem quòd Iesus hic Nazarenus destruet locum hunc, & mutabit instituta quæ nobis tradidit Moses.*

15 *Et quum omnes qui sedebant in concilio intuiti essent in eum, viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.*

11 Prostrati Spiritus virtute disputationem omittũt,sed subiiciunt falsos testes, qui eum calumniis opprimant: vnde apparet eos mala conscientia pugnasse. Quid enim magis indignum, quàm in mendaciis causæ suæ præsidium constituere? Fingamus hominem alioqui nocentem: non tamen falsis testimoniis est opprimendus. Verùm hypocritæ zeli sui prætextu,securè in eo sibi indulgent. Videmus vt hodie Papistæ scientes deprauent apertos Scripturæ locos,dum falsò testimonia in nos torquere volunt. Fateor quidem inscitia vt plurimum peccare,sed nemo eorum reperietur,qui non sibi permittat & sensum & verba Scripturę corrumpere,vt doctrinam nostram odiosam reddat: pro suggestu etiam prodigiosas calumnias in nos confingunt. Si rabbinos istos interroges,sítne fas hominem calumniari,in genere quidem negabunt: sed vbi ad nos ventum est, bonus zelus eos excusat,quia nihil illicitum esse putant,quod nos & causam nostram grauare possit. Ergo in mendaciis, perfidia & canina impudentia sibi blandiuntur. Eiusmodi hypocrisis eos quoque excæcauit, quos hîc Lucas refert falsis testimoniis ad perdendum Stephanum abusos esse. Nam vbi regnum obtinet Satan,non modò ad crudelitatem reprobos instigat,sed oculos quoque perstringit,vt omnia sibi licere putent. Præsertim hoc exemplo docemur, quàm periculosus sit boni zeli color, nisi à Spiritu Dei regatur: nam semper in furiosam insaniam erumpit, & interim quibuscunque sceleribus tegendis mira est larua.

14 AVDIVIMVS.) Satis ex defensione Stephani constabit, nunquam de Mose vel templo nisi honorificè loquutum esse. Et tamen non fuit obiectum hoc illi conuitium de nihilo. Legis enim abrogationem docuerat, sed in eo falsi sunt testes & ad mentiendum subornati,quòd bene & piè dicta consultò deprauant. Ita christus se purgare coactus est,quòd non venisset ad Legem soluendam,quia quum de abrogandis ceremoniis concionatus esset,hoc improbi aliò trahebant,quasi abolere totam Legem vellet. Improbè quoque ad templum Ierosolymitanum torserunt hostes quod de corpore suo dixerat. Quid? an non Paulo obiectum est,eum docere facienda esse mala,vt eueniant bona? Quare non est quòd hodie miremur, tam calumniosè rapi in sinistrum ac peruersum sensum,quæ piè,rectè & vtiliter docemus. Quin potius ita statuendum est, nunquam ita cautè & moderatè Euangelii doctrinam posse tractari,quin sit calumniis obnoxia. Semper enim Satan, qui mendacii pater est,in officium suum incumbit. Deinde quia multa sunt dissentanea à ratione carnis, nihil magis hominibus est procliue,quàm calumnias admittere,quæ genuinum & syncerum doctrinæ sensum adulterent. Hæc quidem Satanæ malitia,& hæ insidiæ cautiores & magis intentos reddere nos debent,ne quid nobis præposterum, vel minus propriè & aptè dictum excidat,quo ipsi ad pugnandum armentur. Solicitè enim improbis præcidenda est,quam captant,occasio. Cæterùm,si doctrinam ritè & piè à nobis explicatam,videmus prauis calumnijs corrumpi,deformari & lacerari,non est quòd nos cœpisse pœniteat,vel cur reddamur in posterum tardiores. Neque enim æquum est nos à virulentis Satanæ morsibus tutos & immunes esse,quos ne Filius quidem Dei cauere potuit. Nostrum interea est discutere ac diluere mendacia quibus grauatur Dei veritas: sicut videmus christum ab iniusta ignominia Euangelii doctrinam vindicare. Tantùm animo & studio ita simus compositi, ne ista indignitas

indignitas cursum nostrum impediat. Quoniam docemus sic vitiatos esse homines, vt prorsus sint peccati & malarum cupiditatum mancipia: inde hostes calumniam excudunt, quòd homines negemus sponte peccare, sed aliunde ad malum impelli, vt nihil culpæ sustineant: insimulant etiam extingui à nobis bene agendi studiū. Quia sanctorum opera propria dignitate meritoria esse negamus, quòd semper aliquid vitij aspersum habeant, cauillantur bonorum & malorum discrimen à nobis tolli. Quia hominis iustitiam in sola Dei gratia repositam esse dicimus, nec alibi quiescere pias animas posse, quàm in morte Christi: laxari hoc modo carni habenas obiiciunt, ne quis amplius sit Legis vsus. Dum nos suum Christo honorem asserimus, quem ipsi in mille frusta laceratum instar prædæ huc illuc, prout libitum est, distribuunt, nos sanctorum esse hostes fingunt. Pro spiritus libertate, nos carnis licentiam quęrere mentiuntur. Sacram Christi Cœnam dum restituere conamur in purum & legitimum vsum, eam à nobis euerti ac destrui impudenter clamitant. Alij etiam qui more Academicorum omnia conuellunt, quia plausibile non est quod de arcana Dei Prædestinatione ex Scripturis tradimus, odiosè criminantur, nos Deum facere tyrannum, qui se oblectet perdendis innoxiis hominibus, vtpote qui nondum natos morti æternæ iam addixerit: & quæ in hanc partem dici possunt: quum tamen satis superque conuicti sint nos reuerenter de Deo sentire, neque aliter loqui quàm ipse ore suo docet. Graue quidem ac durum est, talem inuidiam subire: non tamen propterea deserendum nobis est bonæ causæ patrocinium. Pretiosa enim est Deo sua veritas, & esse nobis debet: quamuis reprobis odor sit mortis in mortem. Sed iam ad Stephani accusationē redeo, cuius hoc præcipuum est caput, quòd blasphemus in Deum & Mosen fuerit. Meritò communem Dei & Mosis iniuriam faciunt: quia nihil Moses in sua doctrina proprium vel à Deo separatum habuit. Probant: quia contumeliosè loquutus sit aduersus templum & Legem. Porrò blasphemiam in eo statuunt, quia finem templo & ceremoniis, Christi aduentu dixerit esse impositum. Non est credibile sic loquutum fuisse Stephanum, vt referunt: sed bene ac piè dicta malignè torquent, vt colorem inducant falsæ accusationi. Cæterùm, etiamsi in verbis nihil mutassent, adeò tamen nullam templo & Legi iniuriam fecit Stephanus, vt non potuerit melius veris laudibus ornare. Iudæi de templi honore actum putabant, nisi perpetuò duraret vmbratilis eius status: irritam & nullius momenti esse legem Mosis, nisi ceremoniæ perpetuò vigerent. Atqui in hoc magis consistit templi præstantia & ceremoniarum vtilitas, dum ad Christum referuntur, tanquam ad primarium suum exemplar. Ergo vtcunque accusatio aliquid coloris habeat, iniqua tamen est ac peruersa. Cæterùm, quanuis in quæstionem veniat factum: hoc est, an ita res habeat quemadmodum aduersarij insimulant, status tamen propriè est qualitatis. Stephanum enim accusant, quia mutandam esse docuerit cultus Dei formam, quæ tunc recepta erat: & hoc in Deum & Mosen blasphemiam esse interpretantur. Ergo de iure, vt loquuntur, potius quàm de facto disceptatio est. Quæritur enim an aduersus Deum & Mosen iniurius & impius sit, qui tēplum visibile admonet esse imaginem excellentioris sanctuarij, in quo habitat plenitudo Deitatis, & Legis vmbras temporales esse docet. 1.Cor.2.d.6.

IESVS ISTE NAZARENVS.) Contemptim ita loquuntur de Christo, ac si detestabilis esset eius memoria. Interea colligi potest ex eorum calumniis, Stephanum in Legis abrogatione opposuisse vmbris corpus, & figuris substantiam. Nam si per Christum abolentur ceremoniæ, spiritualis est earum veritas. Iudæi, qui perpetuas esse volebant, nihil in illis reputabant nisi crassum, carnale, terrenum & oculis expositum. In summa, si perpetuus esset ceremoniarum vsus, caducæ essent ac euanidę: quia nihil præter externam speciem haberent: ita nihil subesset solidi. Itaque hæc vera est earum perpetuitas, dum Christi aduentu abrogantur: quia hinc sequitur, vim & effectum earum in Christo constare.

MVTABIT INSTITVTA.) Non dubium est quin de ceremoniali tantùm parte hoc Stephanus intelligeret: sed vt solent homines externis pompis magis insistere, perinde accipiunt isti quod dictum est, ac si totam Legem in nihilum redigeret Stephanus. Præcipua quidem Legis præcepta de spirituali Dei cultu, de fide, iustitia & iudicio erant: sed isti, quia pluris faciunt externos ritus, per excellentiam INSTITVTA Mosis nominant, qui de sacrificiis ritus præcipiuntur. Hoc ab initio mundi fuit ingenium, & erit vsque in finem. Quemadmodum hodie Papistæ nullum agnoscunt Dei cultum, nisi in suis laruis. Quanquam multùm à Iudæis differunt, quòd pro Dei institutis non nisi friuola sequuntur hominum commenta.

QVVM INTVITI ESSENT.) Vsitatum est in iudiciis, oculos in reum conuertere, quum expectatur eius defensio. Dicit autem Lucas Stephanum Angelo visum esse similem. Hoc de natiua facie non dicitur, sed potius de præsenti vultu. Nam quum pallere soleat facies reorum, quum balbutiant loquendo, & alia trepidationis signa edant, Lucas nihil tale fuisse in Stephano docet: sed quod potius maiestas quædam in eo refulsit. Scriptura enim similitudinem ab Angelis hoc sensu interdum mutuari solet, vt 1.Sam.24. & 2.14. & 19. 1.Sam.14.d 9. 2 Sam.14.d 17. 2 Sam.19.e.27.

CAPVT VII.

1 *DIXIT autem summus Sacerdos, Hæc-ne ita habent?*
2 *Respondit ille, Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ visus fuit patri nostro Abrahæ, quum esset in Mesopotamia, priusquam habitaret in Charran.*

3 *Et dixit illi, Exi è terra tua, & è cognatione tua, & veni in terram quam tibi monstrauero.*

4 *Tunc egressus è terra Chaldæorum, habitauit in Charran. Illinc postquam mortuus erat pater eius, transtulit eum in terram hanc, quam vos nunc incolitis.*

1 Adhuc in summo Sacerdote & concilio fucus aliquis æquitatis apparet: & tamen in eius verbis est iniquissimum præiudicium. Neque enim quas habuerit sic docendi causas interrogat, neque ad iuris defensionem (quæ tamen præcipua erat) ipsum admittit: sed præcisè quærit an verba illa, qualiacunque sint protulerit Stephanus: quemadmodum hodie Papistæ qualis sit doctrina, & an ex Scripturis probari queat, quærere non sustinent: sed tantùm hoc quærunt, an ausus fuerit aliquis contra eorum superstitiones mutire, vt conuictum protinus Vulcano deuoueant. Porrò Stephani responsio, prima specie absurda & inepta videri posset. Primùm ab ouo (vt aiunt) orditur: deinde verbosam narrationem texit, in qua nulla ferè præsentis causæ fit mentio. Nihil autem magis vitiosum, quàm multa verba profundere & extra rem vagari. Verùm quisquis propius expendet, facilè animaduertet, nihil esse in hoc longo sermone superuacuum: & Stephanum appositè, vt causa postulat, loqui. Accusatus fuerat tanquam apostata, qui religionem ac cultum Dei euertere tentaret. Seduló igitur inculcat se Deum illum retinere, quem semper coluerunt Patres. Ita impiæ defectionis crimen auertit:

hostes autem suos nihil minus quàm Legis zelo impelli ostendit. Simulabant enim nihil sibi esse propositum, quàm Dei gloriam augere. Hanc itaque mendacem iactantiam illis extorquet. Quoniam autem patres semper in ore habebant, & turgebant gentis suæ gloria, ostendit etiam Stephanus, hinc nullam ipsis esse superbiendi causam: quin potius tot ac tanta fuisse patrum vitia, vt eos pudefieri & humiliari doceat. Quantum ad præcipuum causæ statum & cardinem attinet, quia de templo & ceremoniis agebatur, disertè commemorat electos à Deo fuisse eorum patres in populum peculiarem, priusquam staret templum & natus esset Moses. Atque huc spectat altius repetitum exordium. Secundò, admonet externos omnes ritus, quos Deus per manum Mosis tradidit, ad cæleste exemplar fuisse formatos. Vnde sequitur, Legem ceremonialem ad alium finem referri, stultéque ac perperam facere eos, qui omissa veritate in signis hærent. Ad hæc capita si referent Lectores totam Stephani orationem, nihil in ea reperient quod non optimè ad causam quadret: quemadmodum in fine iterum breuiter repetam. Interea non obstabit ille totius orationis scopus, quin excutere singula liceat, quæ obseruatu digna erunt.

2 VIRI FRATRES ET PATRES.) Tametsi magna ex parte videbat Stephanus iuratos esse Euangelij hostes qui in concilio sedebant, quia tamen adhuc penes eos ordinaria erat populi gubernatio, ac præerant Ecclesiæ quam Deus nondum abiecerat, ideo non dubitat modestiæ causa eos vocare Patres. Nec verò adulatoriè fauorem sibi conciliat: sed hunc honorem ordini & regimini diuinitus instituto defert, donec mutata ratione ius illis oblatum foret: interea tamen illi non obstat, neque os obstruit loci, quem occupant, reuerentia, quin liberè ab ipsis dissideat. Vnde apparet quàm ridiculi sint Papistæ, qui nudis & quidem inanibus commentitiis titulis ita nos esse deuinctos volunt, vt quamlibet impiis eorum placitis subscribere cogamur.

DEVS GLORIÆ.) Hoc exordio testatur se à Patribus religione vera, & quam sequuti sunt, minimè discedere. Tota enim religio, cultus Dei, doctrina Legis, prophetiæ omnes, ex fœdere illo pendebant, quod Deus cum Abraham pepigerat. Ergo Stephanus, dum fatetur Deum visum fuisse Abrahæ, Legem & Prophetas amplectitur, quæ ex prima illa reuelatione, tanquam ex fonte, manant. Ideo etiam DEVM GLORIÆ appellat, vt à falsis & fictitiis deis eum discernat, qui solus gloria dignus est.

QVVM ESSET IN MESOPOTAMIA.) Sic regionem vocari notum est, quæ inter duos fluuios Tygrim & Euphratem media est. Dicit autem, PRIVSQVAM HABITARET in Charran: quia oraculo admonitus Abraham, Charras ex Chaldæa migrauit, quod oppidum Mesopotamiæ est, Crassi & Romani exercitus clade famosum: quanquam Plinius Arabiæ ipsum attribuit. Nec mirum est sub MESOPOTAMIÆ nomine Chaldæam hìc comprehendi: quia tametsi propriè regio illa, quæ Euphrate & Tygre cingitur, interamnis est, Assyriæ tamen & Chaldææ Geographi communiter nomen hoc imponunt. Summa est, quòd Abraham certo Dei mandato patriam reliquerit: atque ita preuentus fuerit mera Dei bonitate, quando quæsiuit quod domi vltrò oblatum est. Vide vltimum caput Iosue. Atqui videtur Mosis narratio ab hac nonnihil discrepare. nam quum ad finem capitis vndecimi narrasset, Abraham relicta domo solum vertisse, subiicit initio duodecimi capitis, Deum Abrahæ fuisse locutum. Solutio facilis est: Neque enim hoc posteriore loco commemorat Moses quid post Abrahæ discessum contigerit: sed ne quis putaret Abraham temerè relicta domo in alienis terris errasse, quemadmodum leues & inconsiderati homines interdum solent, causam discessus reddit, quòd scilicet iussus à Deo esset aliò migrare. Atque hoc sonant oraculi verba. nam si inquilinus fuisset in alia terra, non poterat illi Deus præcipere vt è natali solo migraret, relictis cognatis & paterna domo. Videmus ergo cum verbis Mosis optimè congruere hunc locum. Postquam enim retulit Moses Abraham Charras profectum esse, vt iter hoc non humana leuitate, sed Dei iussu fuisse susceptum ostendat, quod antè prætermiserat postea inserit: quę loquendi ratio Hebræis trita est.

3 EXI E TERRA TVA.) Quasi non satis per se acerbum esset patria exulare, Deus verborum congerie vtitur, quò magis Abrahæ animum vulneret. Idque valuit ad probandam eius fidem: quemadmodum & istud alterum, quòd Deus nullam illi terram designat in qua habitet, sed tenet aliquandiu suspensum ac dubium. Quo magis laudanda fuit Abrahæ obedientia, quia nec dulcedo natalis soli eum retinet, quo minus sponte quasi in exilium concedat: & Deum sequi non dubitet, etiamsi nulla apparet certa statio, sed vagari ad tempus iubetur. Quòd illi differtur terræ demonstratio, non multùm à frustratione differt. Porrò, quàm vtile Abrahæ fuerit talibus rudimentis imbui, quotidie nostro vsu discimus. Multi enim pio affectu ad res magnas aggrediendas feruntur: sed mox vbi ardor deferbuit, consilij sui eos pœnitet, ac libenter cursum reflecterent. Ergo ne Abraham, eorum quæ reliquerat memoria, in medio cursu fatisceret, animum eius statim ab initio penitus excutit Deus, ne quid leuiter & inconsultè suscipiat. Huc pertinet parabola quam Christus nobis pro-

Luc.14 f.28. ponit de extruenda turri. Sumptus enim prius supputandos esse docet, ne inchoatum ædificium turpiter deserere cogamur. Etsi autem hoc in Abraham fuit singulare, quòd iussus est è patria egredi, & proficisci in terram longinquam: quòd Deus huc illuc eum circunduxit, est tamen in his verbis aliquis nostræ omnium vocationis typus. Non iubemur simpliciter omnes relinquere patriam, sed iubemur nos abnegare: non iubemur paterna domo egredi, sed propriæ voluntati & carnis nostræ desideriis valedicere. Deinde si nobis obstant ne Deum sequamur, pater & mater, vxor & liberi, omnibus renuntiandum est. Abrahæ simplex migrandi datur mandatum: sed nobis sub conditione idem præcipitur. Nam sicubi non liceat seruire Deo, eligendum potius exi-

Rom.14. c.16. lium, quàm vt pigri & desides in nido maneamus. Ergo, sit nobis Abrahæ exemplum semper ante oculos. Pater est fidelium, tentatus modis omnibus: patriæ tamen, suorum, suíque obliuiscitur, vt se totum Deo addicat. Nos si Dei filij censeri volumus, ab illo degeneres esse non oportet.

QVAM MONSTRAVERO.) Notandum est quod prius attigi, suspensum teneri Abraham, vt probetur eius patientia. Atque id quoque in vsum nostrum transferre decet, vt discamus toti à verbo Dei pendêre. Et sanè hoc præcipuum fidei exercitium est, confidere Deo, etiam vbi nihil cernimus. Ostendet quidem sæpe nobis Deus terram in qua domicilium nobis concedit: sed tamen quia peregrini sumus in mundo, nusquam fixa est

Col.3.a.3. perpetua sedes. Deinde vita nostra, vt inquit Paulus, abscondita est: & similes mortuis speramus salutem in cœlo absconditam. Ergo, quantum ad perpetuam habitationem spectat, Deus à nuda sua promissione nos suspendit, quando peregrinari iubet. ne eiusmodi dilatio animos nostros frangat, tenenda est generalis fidei regula: pergendum esse quò Deus vocat vtcunque nondum ostendat quod promittit.

4 TVNC EGRESSVS.) His verbis laudatur fidei promptitudo. Vocatus enim non procrastinat, sed moras omnes rumpit, affectúsque omnes suos subigit, vt cedant imperio Dei. Qua autem de causa substiterit Charris, incertum est, fieri tamen potest, vt moram illi attulerit patris debilitas, quem illic paulò pòst mortuum esse legimus: vel non ausus fuerit vltra progredi, donec patefactum esset iter à Domino. Mihi magis probabile est, lassitudine ac morbo patris fuisse illic paulisper retentum, quia nominatim exprimit Stephanus, illinc post mortem patris eductum esse.

5 *Et non*

5 *Et non dedit illi hæreditatem in ea, ne vestigium quidem pedis: & promisit illi eamse da-*
turum in possessionem, & semini eius post eum, quum illi non esset filius.
6 *Loquutus est autem Deus in hunc modum: Erit semen tuum inquilinum in terra aliena, &*
seruituti illud subiicient: & malè tractabunt annis quadringentis.
7 *Et gentem cui seruierint, ego iudicabo, dixit Deus. Et postea exibunt, & colent me in*
hoc loco.
8 *Et dedit illi fœdus Circuncisionis: atque ita genuit Isaac, & circumcidit eum die octauo, Et*
Isaac genuit Iacob, & Iacob duodecim Patriarchas.

5 Tria hîc obseruanda sunt: quòd Deus serui sui patientiam exercuerit, quia eductum ex patria, tanquam inquilinum in terra Chanaan habuerit. Vestigium enim pedis non possedit Abraham, nisi quod sibi emit in sepulchrum. Illa autem non censetur possessio, quæ ad præsentis vitæ vsus non spectat. Deinde quum pretio emptus fuerit ager ille, meritò negat Stephanus, quicquam à Domino fuisse Abrahæ datum. Neque enim pecunia vel alio humano modo acquiri oportuit, quod Abraham ex promissione sperabat. Secundò notandum est, quòd Deus rem ipsam Abrahæ nondum ostendens, verbo tamen suo eum sustinuit. Atque hæc nostra fultura est, quum Deus nobis repositum esse promittit, quod nondum tenemus. Ergo quum res, hoc est, terræ possessio, deficeret, Abraham Dei promissionem subsidij loco habuit: & ea sola contentus, nihil præter vagum & instabile hospitium in terra Chanaan appetiit. Quum ἐπαγγέλλεσθαι simpliciter Promittere significet, non putaui esse causam, cur hîc Deum repromisisse verterem cum Erasmo. Nam aduersatiuè resoluo, quamuis promiserat, vt obliquè notetur species frustrationis. Nisi fortè ad promissiones sæpius repetitas accommodare libeat quod liberum relinquo. Tertiò notandum est, eiusmodi fuisse promissionem quæ nihil aut parùm à mero ludibrio differret. Promisit Deus Abrahæ semini terram, quum ipse octogenarius esset, vxorem haberet sterilem, nec spes esset vlla procreandæ sobolis. Videtur hoc esse plusquam friuolũ. Cur non enim potius semen illi se daturum promittit? sed hoc insigne fuit experimentum fidei, quòd Abraham non disquirens nec curiosè disceptans, placidè & obedienter amplexus est quod ex Dei ore audierat. Meminerimus ergo Deum ita serui sui animum verbo erigere & solari, vt non tãtùm rei exhibitionem differat, sed videri possit quodammodo illudere. quemadmodum & nobiscum aliqua ex parte agit. Nam quum nos mundi hæredes nuncupet, patitur sæpe nos egere tenui victu & necessariis adminiculis. Hoc autem consultò facit, vt carnis nostræ prudentiam exinaniat, quando non aliter iustum verbo eius honorem deferimus. Iacob. 5.

Erit semen tvvm peregrinvm.) Reuocat Stephanus Iudæis in memoriam quàm misera & probrosa fuerit Patrum conditio in Ægypto: & ostendit non fuisse hanc fortuitam seruitutem, qua oppressi sunt: quia Dei oraculo longè antè prædicta fuerit. Valere autem debebat hæc historia, partim ad feroces illorum spiritus domandos, & docendam modestiam, partim ad commendationem diuinæ gratiæ: quòd Deus semper gentis illius curam habuerat. Est enim hoc singulare beneficium, quòd populus mirabiliter quasi à morte in vitam restituitur. Interea commonefiunt Iudæi, fuisse Dei Ecclesiam alibi quàm in terra, in qua degebant: fuisse electos Patres in populum peculiarem, & sub fide tutelâque Dei protectos, antequam staret templum: vel instituti essent externi Legis ritus. Hæc ad generalem concionis scopum pertinent. Cæterùm, colligi hinc potest vtilis admonitio. Dura est per se & acerba seruitus: vbi autem accedit dominorum sæuitia, minimè videtur tolerabilis. Quare, grauiter animum pij viri vulnerari oportuit, quum audiret genus suum seruum fore, & indignè ac crudeliter tractatum iri. Adde quòd non leuis erat ista tentatio: quandoquidem res erant in speciem contrariæ, hæreditas terræ Chanaan, quæ iam promissa erat, & seruitus in terra aliena. Quis enim non putasset Deum quasi prioris verbi oblitum, denuntiare Abrahæ miseram generis eius seruitutem? Dicit initiò, se daturum semini terram. Atquî semen adhuc nullum extabat: imò spes sobolis iam præcisa erat. Sed quando se tandem daturum promittit? Post mortem eius. Continuò pòst subiicit, abductum aliò iri semen illud, vt alienis seruiat. Et quantum temporis? Per annos quadringentos. Annon hoc modo videtur manum retrahere, ne præstet quod promisit? Hoc non semel duntaxat sciamus factum esse: sic enim sæpe nobiscum agit Deus, vt secum videatur pugnare: sic etiam loquitur, vt videri possit retractare quod promiserat. Fieri ergo non potest quin eum sibi contrarium iudicet caro: sed fides optimè congruere inter se Dei verba, & cum operibus agnoscit. Atque hoc Dei consilium est, vt fidei nostræ intuitum longius extendat, promissiones suas, quasi interposito longo spatio, procul ostendere. Nostrum ergo est ad salutem nobis propositam, per innumeros anfractus, per varia obstacula, per longam distantiam, per medias abyssos, per mortem denique ipsam tendere & eniti. Præterea, quum videmus populum à Deo selectum seruisse Ægyptiis, & inhumaniter afflictum fuisse, nos frangi animis non oportet, si eadem hodie nos manet conditio. Neque enim nouum est vel insolitum, Ecclesiam Dei sub tyrannide iacere oppressam, & quasi calcari impiorum pedibus.

7 Gentem cvi servierint,) Hoc iudicium cum liberatione populi coniunctum est. Quòd enim Ægyptiorum tyrannidem & sæuitiam Deus vlciscitur, id facit in gratiam populi, quem in fidem suam suscepit, vt Ecclesiæ liberator appareat. Proinde, quoties iniustè ab improbis affligimur, veniat nobis in mentem Deum esse iudicem mundi, qui nullas iniurias inultas sinet: ac sic cum animo suo quisque reputet, Quum ergo in tutela Dei sim, qui iudex est mundi, & cuius proprium est de omnibus iniuriis vindictam sumere: non effugient eius manum qui nunc mihi molesti sunt. Similis est locus Deuteronomij 32. vbi Deus suam esse vindictam pronuntiat. Deu 32. f. 41. Vnde colligit Paulus, dandum esse locum iræ: ac si diceret, debere hoc ad corrigendam impatientiam & frenandos malos affectus valere, quòd Deus vindicem se fore promittit. nam qui se ipsum vlciscitur, Deo præripit suas agendi partes. Rom. 12. d. 19. Neque tamen intercidet quod dixi, peculiari cura Deum tangi ad vindicandas suorum iniurias, vt legitur in Psalmo, Ne lædatis Christos meos, & ne Prophetis meis sitis molesti.

Exibvnt inde et servient mihi.) Ergo redemptio tempore prior fuit quàm Templum & Legis cultus. Vnde sequitur, Dei gratiam non fuisse ceremoniis alligatam. Interea finem liberationis notat Stephanus, quòd Deus & populum & locum peculiarem delegerit ad purum nominis sui cultum. Vnde rursum colligimus, spectandum ac reputandum esse, quid exigat ipse ac probet. Aliæ quoque gentes Deum colere in animo habebant, sed quia vbique degeneres erant ac corrupti ritus, Iudæos ab aliis Deus segregat, & locum illis assignat, vbi sincerè & ritè colatur. Cæterùm, hic locus nos admonet referenda in eum finem esse Dei beneficia, vt se illi totos addicãt homines. Nunc ex quo gratiæ suæ thesauros Deus per totũ orbem dispersit dare operã

conuenit, vt eum purè sanctéque colendo sanctificemus, quascunque colimus regiones.

8 DEDIT ILLI FOEDVS.) Quum Circumcisionem fatetur esse diuinum fœdus, calumniam sibi impositam abundè purgat: sed interea perperam facere Iudæos ostendit, si in externo symbolo salutis suę initium statuant. Nam si prius vocatus fuit Abraham & promissa eius semini terra ac redemptio quàm circuncideretur, satis apparet totius generis gloriam à Circuncisione minimè pendere. Eodem & Paulus argumento vtitur quarto capite ad Romanos. Nam quum iustitiam in præputio adeptus sit Abraham, & Deo placuerit, inde Circuncisionem colligit non esse iustitiæ causam. Videmus ergo Stephanum minimè vagam & otiosam narrationem texere: quia hoc ad causam plurimum intererat, vt memoria tenerent Iudæi quomodo cum patribus suis adoptati à Deo essent: ac probabile est vtrumque disertè à Stephano fuisse expressum: quòd tametsi diuinitùs tradita fuerit Circuncisio, vt gratiæ symbolum esset, eam tamen ordine & tempore adoptio præcesserit. Cæterùm, de vi & natura Circuncisionis hîc longius disputari necesse non est, tantùm hoc notemus, Deum prius Abrahæ promittere quæ per Circuncisionem postea confirmat: vt sciamus signa, nisi præeunte verbo, vana & nihili esse. Notemus etiam in nomine FOEDERIS vtilem doctrinam contineri: Deum scilicet nobiscum in sacramentis pacisci, vt amorem erga nos suum testetur. Quod si verum est, primùm non modò externæ sunt professionis notæ apud homines: sed intus coram Deo ad fidei confirmationem valent. deinde, non inanes sunt figuræ: quia Deus, qui verax est, nihil illic figurat quod non præstet.

Ro.4.b.11.

9 Et Patriarchæ æmulatione moti, Ioseph vendiderunt in Ægyptum. Erat tamen Deus cum illo.

10 Et eripuit eum ex omnibus afflictionibus eius: ac dedit illi gratiam & sapientiam coram Pharaone Rege Ægypti, qui constituit eum principem super Ægyptum, & totam domum suam.

11 Venit autem fames super totam terram Ægypti & Chanaan, & afflictio magna: nec patres nostri victum inueniebant.

12 Iacob autem quum audiisset esse in Ægypto frumenta, misit illuc patres nostros primùm.

13 Secundo autem aduentu agnitus fuit Ioseph à fratribus suis. Et innotuit Pharaoni genus ipsius Ioseph.

14 Misit ergo Ioseph, & euocauit patrem suum Iacob, & totam cognationem suam, ad animas septuaginta quinque.

15 Descendit autem Iacob in Ægyptum, & mortuus est ipse ac patres nostri.

16 Et translati sunt in Sichem, & positi sunt in sepulchro quod emerat Abraham pretio argenti à filiis Hemor, filij Sichem.

9 Iam sequitur maximum flagitium gentis Israeliticæ: quòd impia & nefaria conspiratione fratrem innoxium oppresserint: quæ crudelitas à natura abhorret. Nec poterant excipere Iudæi, priuatum fuisse paucorum crimen: nam ad totum populum pertingit infamia, quum patriarchæ omnes, excepto vno Beniamin, se perfidia illa simul polluerint. Itaque quòd honorifico nomine eos dignatur Stephanus, id in maiorem gentis ignominiam redundat. Superbè iactabant patres suos, quales fuerint eorum præcipui ostendit: nempe fratricidæ, quantum in ipsis erat. Præterquàm enim quòd seruitus erat mortis species, scimus quid initiò agitauerint, deinde quàm atrocia supplicia perpessus fuerit Ioseph, quorum omnium rei erant fratres. Hinc perspicuum est, Deum quasi inuitis & repugnantibus benignum ac beneficum fuisse. Nam qui futurus erat salutis minister, eum extinctum ac perditum volunt. Quare per eos non stat, quin omnibus Dei beneficiis renuntient. Sic postea dicet reiectum fuisse Mosem, quum oblatus esset à Deo redemptor. Non est igitur quòd generis sui præstantia superbiant Iudæi: sed hoc illis tantùm residuum est, vt pudore confusi, quicquid sunt, vni Dei misericordiæ acceptum ferant, & attendant eius illustrandæ causa datam esse Legem.

FVIT DEVS CVM ILLO.) Non ita adfuit illi Deus, vt semper virtutem suam patefecerit in eo iuuando. Neque enim leue est quod in Psalmo dicitur, Ferrum pertransiisse animam eius. Certè ingenti mœrore confodi oportuit, quum omni præsidio destitutus, vnà cum vinculis & scelerati hominis pœna, probrum quoque sustineret: sed ita suis sæpe Deus adesse solet, vt ad tempus lateat. Exitus autem illustre specimen fuit eius præsentiæ, quam initio Ioseph non cernebat. Porrò subinde redire hoc in memoriam nobis debet, non fuisse liberatum Ioseph quia Deum in templo inuocasset, sed procul in Ægypto.

Psalm.105.
b.18.

10 Modum adscribit Stephanus, quia Deus gratiam illi coram Pharaone dederit. Poterat quidem Deus alio modo eum eripere: sed longius respiciebat eius consilium, vt Ioseph regno præfectus, patrem totámque familiam exciperet. Cæterùm, in his duobus verbis, GRATIAM & SAPIENTIAM, est hypallage. nam sapientia qua præditus fuit Ioseph, causa illius fauoris fuit. quanquam duo fuisse distincta beneficia fateor. Neque enim Ioseph, tametsi fidelis somniorum interpres erat, & pollebat diuina prudentia, tamen à superbo tyranno in tantum honorem vnquam euectus foret, nisi Pharaonis animum ad quendam insolitum amorem flexisset Deus: sed tamen considerandus est ordo ille, quo illi Deus gratiam conciliat. SAPIENTIAM non tantùm donum prophetiæ significat in somniis interpretandis, sed in dando etiam consilio prudentiam: vtrunque enim ponit Moses. Quod autem de vno hîc refert Stephanus, ad omnes extenditur: quæcunque enim in hominibus est dexteritas, inter Dei dona, & quidem specialia, pro modo inæquali censeri debet. Atque idem prout libet prosperum successum adiungit, vt prosint sua dona quorsum illi visum est conferre. Ergo tametsi à Pharaone præficitur Ioseph regno Ægypti, propriè tamen nonnisi Dei manu extollitur in illum honorem.

11 VENIT AVTEM FAMES.) Hinc apparet liberationem Ioseph commune fuisse beneficium toti familiæ Iacob. nam quum ventura esset fames, maturè præmissus est Ioseph, qui ad pascendos famelicos victum in manu haberet: quemadmodum ea in parte admirabile Dei consilium ipse quoque agnoscit. Interea gratuita Dei bonitas in persona Ioseph melius relucet, dum nutritius instituitur fratribus suis, qui pretio venditum, longe ipsum expulerant, ac putabant à mundo prorsus exterminatum: cibum in os ipsis ingerit, à quibus in specum proiectus, aëre & spiritu communi priuatus fuerat. tolerat denique & fouet illorum vitam, qui vitam illi adimere non dubitauerant. Interea Iudæis in memoriam reducit Stephanus, Patriarchas coactos ex ea terra migrasse,

migrasse, quæ illis in hæreditatem data fuerat, & alibi esse mortuos. Ergo quum in ea inquilini fuerint, tandem inde exulant.

14 Quod dicit Iacob venisse in Ægyptum cum septuaginta quinque animabus, non conuenit cum verbis Mosis. Nam Moses tantùm septuaginta numerat. Hieronymus Lucam existimat non retulisse ad verbum quæ dixerat Stephanus, sed ex Græca versione Mosis sumpsisse hunc numerum: vel quòd ipse qui Proselytus erat non tenuerit linguam Hebraicam: vel quòd Gentibus hoc concedere voluerit, apud quas recepta erat illa lectio. Porrò, incertum est an de industria numerum illum posuerint Græci interpretes, an errore postea obrepserit. Quod, posterius scilicet, procliue fuit, quum Græci literarum notis numeros signare soleant. Augustinus libro 16. de Ciuitate Dei, comprehendi putat nepotes ac pronepotes Ioseph: atque ita nomen DESCENSVS, illi significat totum illud tempus quo vixit Iacob. Verùm coniectura illa nullo modo recipi potest. nam interea nati sunt aliis quoque Patriarchis complures liberi. Mihi certè verisimile est, septuaginta Interpretes verè transtulisse quod erat apud Mosem. Neque enim dici potest, fuisse hallucinatos: quum Deuter. 10. vbi numerus iste repetitur, cum Mose consentiant. saltem vt Hieronymi tempore locus ille sine controuersia legebatur. Nam quæ hodie excusa sunt exemplaria, aliter habent. Hinc itaque discrepantiam ex errore librariorum ortam esse coniicio. Res autem non erat tanti momenti, cuius causa Lucas gentes Græcæ lectioni assuetas turbare debuerit. Et fieri potest vt posuerit ipse verum numerum: quispiam verò ex loco illo Mosis perperam correxerit. Nouum enim Testamentum scimus ab his tractatum fuisse, qui Hebraicæ linguæ ignari Græcam familiariter tenebant. Ergo vt consentanea essent Stephani verba cum loco Mosis, probabile est falsum illum numerum, qui reperiebatur in Græca versione Geneseos, in hunc quoque locum transtulisse, de quo si quis pertinacius litiget, sapere extra modum sinamus. nobis in mentem veniat, non frustra nos vetari à Paulo, de genealogiis anxiè esse curiosos. Cæterùm, consultò exprimitur tam exiguus numerus, quò illustrior sit Dei potentia in tanta generis propagatione, quæ non ita longo tempore extitit. Neque enim humana generandi ratione tantula hominum manus intra annos ducentos quinquaginta, in multitudinem illam immensam quæ in Exodo refertur, excrescere poterat. Miraculum istud quod nobis Spiritus commendat, expendere magis conuenit, quàm anxiè de litera vna laborare, qua mutatus est numerus. Aliæ quæstiones, & quidem magis difficiles ad soluendum nascuntur ex reliquo contextu. Gen. 46. c. 27. Exo. 12. 37.

16 Dicit Stephanus TRANSLATOS fuisse in terram Chanaan Patriarchas post mortem. Atqui Moses non nisi ossa Ioseph commemorat. Et Iosue 24. habetur, Sepulta fuisse ossa Ioseph, præterita aliorum mentione. Respondent nonnulli Mosem honoris causa solum Ioseph nominare, quia de ossibus suis nominatim ille mandauerat: quod ab aliis non legimus esse factum. Et certè Hieronymus in peregrinatione Paulæ, quum per Sichem iter fecisse narrat, dicit eam illic vidisse duodecim Patriarcharum sepulchra: sed alibi non nisi sepulchri Ioseph meminit. Et fieri potest, vt aliis erecta sunt κενοτάφια. Ego quod pro certo asseram non habeo, nisi quòd vel synecdochica est locutio: vel quòd Lucas non tam ex Mose quàm ex veteri fama hoc retulit: vt Iudæi multa habebant olim à Patribus quasi per manus tradita. Quod autem subiicit postea fuisse IN SEPVLCHRO positos, quod emerat Abraham à filiis Hemor, in nomine Abrahæ erratum esse palàm est. Speluncam enim duplicem sepeliendæ vxori emit Abraham ab Ephron Chetæo: sed alibi sepultus est Ioseph: in agro scilicet quem pater Iacob à filiis Hemor centum agnis emerat. Quare hic locus corrigendus est. Ge. 50 b. 25. Iosue. 24. g. 32. Ge. 23. b. 9.

17 *Vt autem appropinquauit tempus promißionis, quam iurauerat Deus Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in Ægypto.*

18 *Donec surrexit Rex alius, qui non nouerat Ioseph.*

19 *Hic callide deludens genus nostrum, malè tractauit patres nostros, vt exponerent infantes suos, ne propagarentur.*

17 Transit Stephanus ad redemptionem populi, cuius præludium fuit numerosa illa soboles, quæ vltra vsitatum modum non longo temporis spatio creuerat. Ergo tanquam singulare Dei donum hoc ponit quòd auctus fuerit populus, vt sciamus id non ex communi more vel consueto naturæ ordine fuisse factum. Verùm, ex altera parte videtur Deus Iudæis spem auferre: quia tyrannicè eos affligit Pharao, & seruitus magis in dies ingrauescit. Quum autem iubentur masculos infantes exponere, videtur præsens adesse interitus totius gentis. Alterum datur redemptionis signum, quum emergit Moses: sed quia mox respuitur, & fugere cogitur in exilium, nihil restat nisi mera desperatio. Summa est, Deum promissionis suæ memorem, populum in tempore auxisse, vt præstaret quod Abrahæ iurauerat: sed Iudæos, vt ingrati erant ac peruersi, repudiasse Dei gratiam, ita vt per eos non steterit, quin sibi aditum præcluderent. Porrò hic notanda est Dei prouidentia, dum temporum cursum ac vices ita temperat, vt semper eius operibus constet sua opportunitas. Homines autem qui præposterè in suis desideriis festinant, ideo patienter sperare nequeunt & quiescere, donec manum suam Deus ostendat: quia ad illud, quod dixi, temperamentum non attendunt. Cæterùm, vt Deus fidem suorum exerceat, quoties cum lætis gratiæ signis affulget, alia opponit ex aduerso, quæ spem salutis subitò præcidant. Quis enim non dixisset de Hebræis prorsus actum esse, quum Regis edictum totam masculam sobolem morti addicit? Quo magis necessaria nobis est doctrinæ illius meditatio, Deus mortificat & viuificat: deducit ad inferos & reducit.

CALLIDE DELVDENS.) Non malè vetus interpres reddidit, Circumuenire. Significat enim Stephanus nouas artes & obliquos prætextus dolosè excogitatos fuisse à Rege Ægypti, vt grauiora subinde onera populo imponeret: sicuti ferè tyranni omnes, quantumuis iniquè suos vexent, plusquam ingeniosi sunt in causis fingendis. Nec dubium est quin Pharao honesto hoc colore abusus fuerit, quòd minimè æquum esset Iudæos inquilinos gratuitum in regno suo hospitium habere: & quum magnis commodis fruerentur, ab oneribus esse immunes. Ita captiosè ex liberis hominibus fecit vilia mancipia. Quum dicit Stephanus IOSEPH huic tyranno non fuisse cognitum, hinc apparet quàm fluxa sit beneficiorum apud homines memoria. Etsi enim vno consensu ingratitudinem detestantur omnes, nullum est magis commune vitium.

NE PROPAGARENTVR.) Minus propriè Erasmus, meo iudicio. Nam ζωογονεῖσθαι plus exprimit quàm, Ne fœtus essent vitales. Inde enim deductum est verbum, quòd populus semper viuus ac superstes in sobole manet. Porrò Stephanus non omnes malæ tractationis partes enumerat: sed exemplum vnum ponit extremæ sæuitiæ, vnde colligere promptum est, quàm parum ab interitu abfuerit totum Abrahæ semen. Videbatur enim Pharao omnes simul crudeli illo edicto, quasi vno ictu gladij iugulasse. Sed tam violenta barbaries inopinatam atque incredibilem Dei virtutem magis illustrat: quia modis omnibus contrà luctando nihil tandem proficit.

20 *Tempore illo natus est Moses, qui Deo gratus fuit. Et educatus est per tres menses in domo patris.*

21 *Expositum verò ipsum sustulit filia Pharaonis: & educauit sibi in filium.*

22 *Et institutus fuit Moses in omni sapientia Ægyptiorum, erátque præstans factis ac dictis.*

23 *Vt autem impletum fuit tempus quadraginta annorum, subiit in animum eius, vt inuiseret fratres suos, filios Israel.*

24 *Quum autem vidisset quendam iniuria affectum, defendit, & vindicauit eum qui affligebatur, percusso Ægyptio.*

25 *Existimabat autem intelligere fratres suos, quòd Deus per manum eius daret eis salutem: at illi non intellexerunt.*

26 *Sequenti die conspectus est illis litigantibus, & reduxit eos in concordiam, dicens: Viri, vos estis fratres: cur vos inuicem læditis?*

27 *Is autem qui iniuriam faciebat proximo, repulit eum dicens: Quis te constituit principem ac iudicem super nos?*

28 *Nunquid me interficere tu vis, quemadmodum heri interfecisti Ægyptium?*

29 *Fugit autem Moses ad dictum hoc: & factus est aduena in terra Madian, vbi generauit filios duos.*

20 Non temerè circunstantiam temporis notat Stephanus. Natus est Moses quum Rex iussisset ad mortem exponi omnes masculos: ergo redemptionis minister prius videtur mortuus esse, quàm nascatur: sed tempus illud agendi, Deo maximè est opportunum, quum humanitus nihil opis vel consilij suppetit. Simul autem per-
2.Cor.12. c.9. spicuè apparet, quomodo suam virtutem Deus in hominum infirmitate perficiat. Seruatur Moses tribus mensibus, sed tandem parentes, vt vitæ propriæ consulant, coguntur eum in flumen proiicere. Tantùm includunt in arculam, ne mox pereat. Quum à filia Pharaonis excipitur, mortem quidem euadit: sed ita vt reiectus à genere Israel, in alienam gentem transeat. Imò genti suæ molestissimus hostis futurus erat, nisi eius animum Deus retinuisset. Priusquam aliquod fraternæ beneuolentiæ signum edat, quadraginta anni præterunt.

22 Quòd in OMNI SAPIENTIA Ægyptiorum institutum fuisse refert Lucas, id quidem tanquam excellentiæ partem in laude ponit; potuit nihilominus accidere, quod plerunque solet, vt profanis scientiis inflatus, vulgus ignobile contemneret: quia tamen Deo populum suum redimere decretum est, tam Mosis animum, quam reliqua omnia, ad opus suum peragendum interea comparat. Hic obstreperet carnis ratio, Cur conniuet Deus ad tam longas populi ærumnas? Cur Pharaonem in dies finit atrocius sæuire? Cur Mosen non patitur adolescere apud suos? Cur adoptatum à filia Regis, à genere Israel quodammodo abdicat? Cur ad annum quadragesimum inter aulicas delicias sedere vult, ac non potius inde abstrahit? Verùm exitus ipse tantum admirationis habet, vt fateri cogamur, ad illustrandam Dei gloriam omnia hæc singulari consilio & ordine fuisse gubernata. Quod dixi honoris causa Lucam hìc de Ægyptiorum doctrina loqui, non ita accipi volo, quasi nihil in ea vitiosum fuerit. Quum Astrologia mirabile Dei opificium non modò in stellarum positu, & tam bene distincta varietate, sed etiam in motu, vi & arcanis officiis consideret, scientia est vtilis ac meritò laudanda. In hac multum studij posuerunt Ægyptij: sed non contenti simplici naturæ ordine, in multis etiam stultis & ineptis speculationibus vagati sunt, quemadmodum Chaldæi. His superstitionibus imbutus fuerit Moses nécne, incertum est. Vtcunque tamen res habeat, videmus quàm synceriè, imò rudi Minerua, in mundi fabrica considerandum proponat quod ad pietatem facit. Insignis certè modestia, quod is qui subtiliter cum doctis & acutis hominibus de naturæ arcanis disserere poterat, non modò sublimiores argutias omittit, sed descendit ad vulgarem infimi cuiusque captum, & plebeio stylo indoctis prædicat quæ visu percipiunt. Iustinus quum de Mose fabulatur, magum facit, qui præstigiis & incantationibus populo transitum per mare rubrum fecerit. Ita Satan Dei virtutem non modò obruere, sed probrosa etiam nota aspergere conatus est. Atqui, scimus Mosen non arte magica cum incantatoribus certasse, sed exequutum fuisse duntaxat quæ illi iniuncta à Deo erant. Habebant etiam Ægyptij mysticam theologiam, quæ stultis & deliris commentis, & prodigiosis abominationibus colorem induceret, ac si probare vellent non absque ratione se insanire: quemadmodum Papistæ, quum histrionicè in sua Missa & aliis insulsis ritibus ludant, mysteria tamen comminiscuntur, vt persuadeant nihil illic esse nisi diuinum. Gregarij quidem sacerdotes ad illam vsque altitudinem non conscendunt: sed qui volunt inter eos haberi magis perspicaces, nullum quantumuis puerilem aut ludicrum ritum omittunt, cui non affingant spirituale aliquod mysterium. Extat in eam rem ineptissima farrago, quam rationale diuinorum officiorum vocant. Sed quum eiusmodi deliria soli sacrifici inter se tractarent, Mosen fuisse in illis versatum non est probabile, cuius regalis fuit institutio: sed ingenuis artibus fuisse imbutum.

ERAT POTENS IN SERMONIBVS.) Hæc locutio Hebræis duplicem præstantiam significat, dum is qui ingenio pollet ac doctrina, simul etiam ad res præclaras gerendas aptus est. Intelligit ergo Stephanus Mosen raris dotibus fuisse instructum, vt omnes eximium quendam virum agnoscerent. Cæterùm quum tali in pretio esset, minus spei dabatur Israelitis eum redemptionis fore ministrum.

23 QVVM IMPLETVM ESSET TEMPVS.) Inde multi coniiciunt, Mosen nunquam animo alienum fuisse à gente sua: verùm Stephani verba in diuersam partem magis inclinant: quòd scilicet animum eius tandem, velut è somno excitauerit Spiritus Dei, vt fratres diu neglectos inuiseret. Originis quidem suæ non fuisse ignarum verisimile est, cuius notam in carne sua gestabat, & cuius rumor volitauerat in aula: quia Regis filia sine flagitii suspicione non poterat eum adoptare, nisi genus compertum esset, diu tamen non fuit tantum in eo animi, vt cognationis suæ amorem palàm monstrare auderet. Hoc verò ad augendam Dei gloriam non parum facit, quòd Moses vocationis suæ inscius in aula Regis per longum tempus desidet: postea subitò præter spem omnium & suam ipsius, à Domino vocatur. Hæc igitur noua fratrum cura, quæ in eius animum subiit, ex nouo & insolito Spiritus impulsu nata est.

24 QVVM VIDISSET QVENDAM.) Non oblatum fortuitò Mosi fuit tale spectaculum, sed quum Deus eum populo suo redemptorem destinasset, specimen & quasi præludium hoc per eius manum edere voluit. Nam

Stephanus

Stephanus disertè exprimit, nihil eum temerè aggressum esse: sed vocationis suæ con. populi vindicem decebat. Nisi enim eum armasset Deus, hominem quantumuis noxium ecisse quòd occidere illi fas non erat. Pium est ac laude dignum opus, improbis se opponere, cohibere maleficum tiam, tueri bonos aduersus eorum iniurias: sed vindictam sumere, non est hominis priuati. Ne violen- Mosi Ægyptium interficere, nisi quia pro vocationis suæ iure, gladius illi in manum à Domino porr- ergo Verùm hæc heroica animi magnitudo, Spiritus sancti opus fuit, quia quos Deus ad res magnas ordinarat. vim suam potenter exerit, vt functioni suæ pares sint. In summa, intelligit Stephanus iam tunc oblatum lo Mosem fuisse redemptionis ministrum, quum dies ex pactione Abrahæ facta instaret: sed populum n. minus sperasse.

26 SEQVENTI DIE CONSPECTVS EST.) Iam ostendit Stephanus non modò neglectam à Patribus fuisse Dei gratiam, sed malignè quoque reiectam. Quamuis enim malum quod narrat, ab vno homine profectum sit, culpam tamen omnibus iure assignat. Nam si grati Deo fuissent, illius proteruiam simul reprimere debuerant. Sed tacent omnes, ac Mosi exprobrari sinunt quod illis præstiterat beneficium: ac quantum in se est, vltimo discrimini exponunt, quem oppositis suis capitibus protegere debuerant. Huc itaque tendit oratio, non nisi per populum stetisse, quo minus leuationem aliquam citius sentiret. Ita sæpe Deo remoram iniicere solet hominum prauitas. Maturè certè suis opem ferre paratus est, sed nos variis obstaculis eius manum à nobis arcemus: postea inuitè conquerimur de eius tarditate. Porrò, hæc nimis impia aduersus Deum, & crudelis in Mosem ingratitudo fuit. Agendæ erant Deo gratiæ, quòd tam fidum patronum in Regis aula dedisset. Moses omni amore & obseruantia colendus. Atqui, pessimam & iniquissimam mercedem repositat, probra & minas. Deinde, quòd facinus ad Regem delatum est, id perfidiæ populi imputare conuenit. Quemadmodum ergo postea quum iam terra Chanaam in conspectu esset, populus sibi aditum suo vitio præclusit: ita nunc Dei gratiam in vnius hominis persona repudians, tempus redemptionis per annos quadraginta differt. Quanquam enim statuerat Deus quid facturus esset, moræ tamen culpa in eos iure reiicitur, qui Mosem in suo officio impediunt ac turbant.

VIRI VOS ESTIS FRATRES.) Est quidem generalis inter homines coniunctio, vt mutuò inter se humanitatem colere debeant, & abstinere ab iniuriis omnibus: sed hoc indignius ac minus ferendum, quum se inuicem lædunt qui arctiore vinculo inter se sunt coniuncti. Ergo non tantum generalis ratio à Mose proponitur, quæ ad æquitatem reuocet animos nocendi cupidos: sed cognatio & sanguinis societas commemoratur ad amoliendam ferociam. Nullus tamen sequitur profectus: nam qui iniuriam proximo fecerat, proteruè ac minaciter eum repellit. Atque hoc vsitatum est, vt mala conscientia ad furorem homines impellat, atque vt cuiusque deterior est causa, ita ille audacius ac truculentius se efferat. Sed quo prætextu aduersus Mosem tam contumaciter insurgit, qui malam causam habet? Negat iudicem esse. Atqui Moses eum non corripuerat pro imperio: sed tantùm amicè eos pariter monuerat. An solius iudicis est nos monere quum delinquimus? sed hoc omnibus præfractis & immorigeris commune est vitium, nullis monitionibus locum dare, nisi quum vi & imperio coguntur: imò phreneticis sunt similes, qui medicos suos furiosè impetunt. Quò magis studendū est frænandis nostris cupiditatibus: ne ita cæco impetu ruamur aduersus eos, qui sanare nostra vitia cupiunt. Monemur etiam hoc exemplo, non posse in tam peruersis hominum moribus seruos Dei officium suum facere, quin multas iniurias subinde perferant, subeant multas offensas, in pericula incurrant: præsertim benefaciendo malè audiant. Sed horum malorum indignitas illis est deuoranda, ne propterea agere desinant quod sciunt sibi à Domino esse mandatum, ac proinde ei probari. Atroci calumnia hîc grauatur Moses, quòd ius principis sibi vsurpet: atque hoc modo crimen læsæ maiestatis illi intenditur. Deinde probrosè illi obiicitur, quòd de homine Ægyptio vindictam sumpserit. vtrumque valde odiosum erat. Vnde colligere licet, quàm periculosa tentatione perculsus fuerit sancti viri animus. Quum autem videmus neque exilio, neque aliis malis fuisse fractum, vt eum rectè fecisse pœniteret: nos quoque eius exemplo discamus contra omnes huiusmodi Satanæ machinas, firmum & inexpugnabilem animum habere.

30 *Et expletis annis quadraginta, visus est illi in diserto montis Sina Angelus Domini in flammeo incendio rubi.*

31 *Moses verò, vt vidit, admiratus est visionem. Porrò, quum accederet ad considerandum facta est ad eum vox Domini:*

32 *Ego sum Deus Patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat accedere.*

33 *Dixit autem illi Dominus: Solue calciamentum pedum tuorum. Locus enim in quo stas, terra sancta est.*

34 *Videndo vidi afflictionem populi mei in Ægypto, & gemitum eorum audiui, & descendi ad eos liberandos. Et nunc veni, mittam te in Ægyptum.*

30 EXPLETIS ANNIS QVADRAGINTA.) Vt homo erat non stupidus Moses, cuius nostrûm coniicere promptum est, quàm multa illi in mentem venire potuerint ad labefactandam vocationis suæ fidem. Captiosæ sunt Satanæ artes: nos ad diffidentiam natura plusquam propensi, quæcunque de verbo Dei obrepunt dubitationes, facilè admittimus. Dura mutatio, ex aulicis deliciis & vita splendida, ad sordidum & laboriosum pascendi munus detrudi: præsertim verò quum tam longum temporis spatium effluere videret Moses, interea in solitudinem relegatus, quid statuere aliud potuit nisi inane ac lusorium fuisse quod illi Deus promiserat? Quum iam octogenarius in pascendo soceri pecore occuparetur, quando tandem vsui fore suam operam sperasset in liberando populo? Hæc piorum certamina assiduè meditari vtile est, donec memoriæ nostræ penitus insideant, ne labascant animi, si quando nos diutius, quàm pro votis nostris, suspensos Dominus teneat. Rursum, in eo insigne modestiæ documentum edit Moses, quòd toto intermedio tempore non satagit, nec tumultus concitat, nec se vllo modo ingerit ad occupandum principatum: vt mos est turbulentis hominibus: sed pecuario muneri non secus intentus est, quàm si nunquam ad maiorem prouinciam esset vocatus. Dum autem sic quietus expectat, in tempore illi Dominus apparet.

VISVS EST ILLI ANGELVS DOMINI.) Quæritur primùm, quis iste fuerit Angelus: deinde, cur sub tali figura conspiciendum se præbuerit. Postquam enim Lucas ANGELVM vocauit, mox inducit sic loquentem:

Ego sum Deus Abrahæ, &c. Respondent quidam: Sicuti Deus quæ sibi maximè propria sunt, ministris suis interdum attribuit & communicat: ita non esse absurdum, si ad ipsos transferatur eius nomen. Sed quum apertè pronunciet hic angelus, se DEVM esse æternum, qui solus est, & in quo omnia subsistunt, necesse est hoc elogium restringere ad Dei essentiam: nullo enim modo in Angelos competeret. Aptius diceretur, Angelum, quia Dei nomine loquitur, suscipere eius personam: ac si mandata sua, ad verbum, tanquam ex ore Dei referret. Qui mos loquendi satis etiam tritus est Prophetis. Sed quando postea dicet Lucas, hunc eundem fuisse Angelum, cuius auspiciis & ductu Moses populum liberauit: & Paulus prioris ad Corinthios decimo, Christum fuisse ducem istum pronuntiat, non est quòd iam miremur, Angelum sibi sumere quod vnius Dei proprium est. Statuamus itaque primo loco, nullam ab initio fuisse Dei communicationem cum hominibus, nisi per Christum. Nihil enim nobis cum Deo, nisi adsit mediator, qui illum nobis concilier. Ita hic locus æternæ Christi diuinitati luculentum testimonium reddit, & eiusdem cum Patre essentiæ eum esse docet. ANGELVS porrò ideo vocatur, non modò quia Angelos semper comites habuit, & quasi apparitores, sed quòd illa populi redemptio, nostram omnium adumbrauit, cuius causa mittendus erat Christus à Patre, vt formam serui cum carne nostra indueret. Certum quidem est, Deum hominibus nunquam apparuisse qualis est, sed sub specie aliqua, quæ eorum captui congrueret. Alia tamen, vt dixi, in Christo nominis ratio est, quòd æterno Patris consilio destinatus hominibus salutis minister, in hunc finem Mosi apparet. Neque huic doctrinæ repugnat quod habetur secundo ad Hebræos capite, Christum nunquam sumpsisse Angelos, sed Abrahæ semen. Tametsi enim Angeli speciem ad tempus induit, nunquam tamen Angelicam suscepit naturam: quemadmodum scimus verè hominem factum esse. Restat, vt aliquid de RVBO ardenti dicamus. Tritû est illud, Deum similitudine quadam rebus signa aptare. Atque hæc ferè communis est Sacramentorum ratio. Porrò nihil magis appositum ostendi Mosi potuit ad confirmandam eius fidem in præsenti negotio. Sciebat in quo statu gentem suam reliquisset, tametsi ingens esset hominum numerus, erat tamen rubo non absimilis. Nam vt rubus quò densior est, & compactis arbustis magis abundat, eò ad flammam excipiendam magis est obnoxius, vt incendium per omnes partes grassetur: ita infirma erat populi Israelitici manus ad omnes iniurias exposita: & sua quasi mole grauata imbellis multitudo, Pharaonis sæuitiam tantùm prospero crescendi successu accenderat. Ergo populus dira tyrannide oppressus, veluti quadam ligni congeries est incendio vbique correpta: nec quicquam obstat quominus in cinerem mox redigatur, nisi quia Dominus in medio eius sedet. Quanquam autem insolitus persecutionum ignis tum flagrabat, quia tamen Ecclesia Dei nunquam ab afflictionibus prorsus immunis & libera est in mundo, hîc perpetua eius conditio quodammodo depicta est. Quid enim aliud sumus quàm flammæ pabulum? Innumeræ verò Sathanæ faces assiduæ volitant, quæ ignem subiiciant & corporibus & animis: sed Dominus mira & singulari gratia nos à consumptione vindicat ac tuetur. Ardere ergo incendium necesse est, quod in hac vita nos vrat. Sed quia Dominus in medio nostri habitat, efficiet ne quid afflictiones nobis noceant: quemadmodum etiam Psalmo quadragesimo sexto dicitur.

1. Corin. 10.a.2. — Hebr. 2. d.16. — Psalm. 46. a.6.

31 ADMIRATVS EST VISIONEM.) Sciamus ita Deum cum Patribus agere solitum fuisse, vt certò eius maiestatem agnoscerent: voluit enim clarum esse discrimen inter visiones quas præbuit, & Satanæ præstigias. Atque hæc certitudo plusquam necessaria est. Quum enim alioqui fidem haberent Dei oracula, quibus fœdus æternæ vitæ continetur? Ergo quum hæc sola sit vera fidei fultura, Deum habere authorem necesse est, vt indubiè se eum esse monstret, qui loquitur. Deinde quando semper obambulat Satan, & miris artibus se insinuat, tótque habet fallendi modos, presertim verò Dei nomen fallaciter obtendit: sedulo eius ludibriis cauendum est. Videmus vt olim gentes omnes & Papistas etiam luserit. Omnia enim superstitionum portenta, omnia errorum deliria, quæ olim fuerunt, & hodie adhuc regnant sub Papatu, ex somniis, spectris & falsis reuelationibus nata sunt. Quinetiam Anabaptistæ suas illusiones habent. Ergo vnicum hoc remedium est, vt certis notis Deus quas præbet visiones, insigniat. Tunc enim extra errandi periculum sumus, quum suam maiestatem nobis patefecit. Hac ratione animus Mosis admiratione percutitur: deinde ad considerandum accedit: post accessum propiorem Dominus eum magis viuo præsentiæ suæ sensu tangit, vt expauescat. Fateor quidem nihil horum esse quod non æmuletur Satan: sed perperam, vt simia. Et Dominus non modò talibus signis se manifestat, sed hebetudini nostræ suppetias ferens, oculos simul aperit, ne hallucinemur. Deinde Spiritus sanctus notas & symbola diuinæ præsentiæ cordibus insculpit, ne quid dubitationis restet.

32 EGO SVM DEVS PATRVM TVORVM.) Nunc videmus quorsum oblata fuerit Mosi visio: nempe, vt sua verbo Dei authoritas constaret. Parùm enim nudæ visiones prodessent, nisi accederet doctrina. Accedit autem non tanquam pars inferior, sed tanquam visionum omnium causa & finis. Quòd autem se DEVM Abrahę Isaac & Iacob nominat, huius appellationis duplex est ratio. Vt infinita est Dei maiestas, si eam comprehendere volumus, potius sensus nostros absorbet: si ad eam ascendere conamur, euanescimus. Se ergo titulis ornat & vestit, sub quibus comprehendi à nobis queat. Sed notandum est, Deum sibi deligere titulos, quibus nos ad Verbum reuocet. Ideo enim Deus Abrahæ Isaac & Iacob vocatur, quia salutis doctrinam apud eos deposuit, qua mundo innotesceret. Verùm Deus propriè ad circunstantiam præsentem respexit, quum ita Mosi loquutus est. nam visio hæc, & spes liberandi populi, & mandatum quod Mosi daturus erat, à fœdere pendebant, quod pepigerat olim cum Patribus. Ita nouitatis suspicio tollitur, & erigitur animus Mosis ad sperandum redemptionem, quæ in veteri Dei promissione fundata est. Perinde ergo valet elogium hoc, ac si dixisset Deus: Ego qui salutem vestram mihi curę fore Patribus vestris olim promisi, qui genus Abrahæ gratuito fœdere in fidem meam accepi, imò qui præfixi hoc tempus finiendæ gentis vestræ seruituti, nunc ad præstandam dictis meis fidem, tibi appareo. Quemadmodum hodie omnes Dei promissiones, vt nobis stabiles ac firmæ sint, hoc fundamento niti oportet, quòd Deus in Christo nos adoptauit, séque Patrem ac Deû nobis fore pollicitus est. Cæterùm, ex hoc loco Christus non absque optima ratione colligit pios esse post mortem superstites. Nam si totus homo in morte intereat, inepta esset locutio, Ego sum Deus Abrahæ. Fingamus nullam esse amplius Romam: annon ridiculus erit, qui se vocabit Romanum Consulem? Hoc enim exigit relatio, vt membra inter se respondeant. Alia etiam ratio consideranda est, quòd quum Deus vitam & mortem in manu habeat, procul dubio viuos seruat quibus vult esse in patrem, & quos in filiis suis censet. ergo Abraham, Isaac & Iacob, quanuis carne perierint, spiritu tamen apud Deum viuunt.

Matth. 22. c.32.

TREMEFACTVS AVTEM MOSES.) Posset hoc videri absurdum, quòd vox consolationis plena, Mosem terreat potius quàm exhilaret: sed vtile fuit, Mosem sic terreri Dei præsentia, quò se ad maiorem reuerentiam componeret. Nec verò sola vox Dei eius animum percellit: sed ipsius maiestas, cuius signum in rubo ardenti cernebat. Et quid mirum, si homo ad Dei conspectum tremat? Præsertim verò meminerimus, hoc modo animos ad timorem & reuerentiam parari, quemadmodum Exodi 20. habetur. Vidisti signa, audisti tubæ sonitum,

nitum, vt discas Deum timere. Sed excipiet aliquis: Cur nunc Moses tremefactus ce non audet, qui prius accedere non dubitabat? Respondeo, Quo propius ad Deum accedimus, prou ius gloria affulget, ita maiore nos metu iure affici. Cæterum, non alia causa Mosem Deus tremefacit t obse- entem reddat. atque hic metus præparatio fuit non incommoda ad maiorem fiduciam. Quo perti- net quod sequitur, Solue calciamentum. monetur enim hoc symbolo, vt Dei mandata reuerenter ac debitam illi gloriam modis omnibus præstet. Exod. 20. d. 2.

33 Qvia locvs in qvo.) Hoc loci elogio Mosis animum quasi in cælum attollere voluit Deus, ni terrenum cogitaret. Quòd si tot stimulis pungendus fuit Moses, vt terræ oblitus, Deo se attentum præb. annon quasi fodiendi sumus, quum simus centuplo tardiores? Quæritur tamen vnde hæc loco sanctitas? Neq. enim ante diem illum aliis sanctior fuerat. Respondeo, hunc Dei præsentiæ, non loco haberi honorem, & hominum causa prædicari loci sanctitatem. Nam si terram sanctificat Dei præsentia, quanto maiorem eius vim ab hominibus percipi æquum est? Simul tamen notandum est, sic locum ad tempus ornatum fuisse, vt Deus suam illic gloriam minimè affigeret quemadmodum Iacob altare Deo erexit in Bethel; quum præsentiæ illic suæ Deus signum dedisset. Idem quum posteri imitarentur, peruersus cultus fuit. Denique, vnius Mosis causa locus vocatur sanctvs, vt se ad timorem Dei & obsequendi studium melius componat. Nunc quum Deus vbique se in Christo præsentem nobis exhibeat, idque non obscuris figuris, sed plena luce ac veritate solida; non tantùm pedes calceis nudare, sed nos totos exuere conuenit. Gen. 35. b. 7.

34 Videndo vidi.) Nunc Deus se populi fore liberatorem promittit, vt Mosem ministrum rursus de integro constituat. quia tam longo temporis spatio superior obiectio fuerat interrupta. Dicitur enim Deus videre mala nostra, quum rationem nostri habet, ac curam salutis nostræ suscipit: sicuti rursum, claudere oculos, & tergum obuertere dicitur dum causam nostram negligere videtur. Eadem est ratio descensus. Minimè opus est, vt se Deus loco moueat opis ferendæ causa: manus enim eius per cælum & terram extenta est: sed hoc ad sensum nostrum refertur. nam quum afflictionem populi non leuaret, procul abesse & curare aliud in cælo videri poterat. Nunc denuntiat, Israelitas propinquum sibi sensuros. Totum huc spectat, vt Moses de voluntate Dei factus certior, illum sequi ducem non dubitet, seque maiore fiducia impendat in populi redemptionem, quam Dei opus esse nouit. Notandum etiam est, quòd Deus se gemitvm audisse commemorat. nam quum miseros & iniustè oppressos respiciat, præcipuè tamen quum in eius sinum deponimus gemitus nostros & querelas, ad misericordiam flectitur. Quanquam nomen hoc, vt sæpe alibi, pro cæcis & confusis querimoniis accipi potest, quæ ad Deum non diriguntur.

35 *Hunc Mosem quem negauerant dicentes: Quis te constituit principem ac iudicem? hunc inquam, Deus principem & redemptorem misit in manu Angeli qui visus illi fuerat in rubo?*

36 *Hic eduxit eos editis prodigijs & signis in terra Ægypti, & in mari rubro, & in deserto per annos quadraginta.*

37 *Hic est Moses qui dixit filiis Israel: Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester è medio fratrum vestrorum, sicut me: ipsum audite.*

35 Multa omittit Stephanus, quia ad hanc summam properat, vt intelligant Iudæi, non ideo redemptos fuisse Patres, quòd id sua pietate promeriti essent, sed indignis præstitum fuisse hoc beneficium: deinde ex illis primordiis sperandum esse aliquid perfectius. Quum Moses ordinatus è Deo vindex eorum ac redemptor, iam foret quodammodo in procinctu, viam illi præcluserant. nunc ergo Deus quasi inuitos redimit. Quod de miraculis & portentis additur, tam ad gratiæ Dei commendationem, quàm ad illustrandam Mosis vocationem pertinet. Mirum certè est, quòd Deus tam ingrati populi causa, virtutem suam variis portentis exigere dignetur. Sed interea seruo suo authoritatem conciliat. Ergo quòd postea minus illi deferunt Iudæi, nunc conuitiis eum abigere tentant, nunc fastidiunt, nunc cum eo rixantur, nunc illi obstrepunt, nunc tumultuosè in eum insurgunt, in eo & malitiam suam & impium gratiæ Dei contemptum magis produnt. Ita semper aucta fuit indignitas, vt Deum oportuerit mira patientia certare cum tam peruerso & contumaci populo.

Principem et redemptorem.) Subaudiendæ sunt antitheses, quæ crimen exaggerant. Mosi paruissent, si præfectus fuisset à tyranno iudex, à Deo autem constitutus, & quidem redemptor, superbè contemnitur ac respuitur. Ita imperium spernendo, impij: gratiam reiiciendo, ingrati quoque fuerunt. Quòd autem adeò honorificum elogium tribuitur Mosi, in eo non ita Deus debitum sibi honorem homini transcribit, vt quicquam de iure suo minuat. neque enim alio sensu redemptor vocatur Moses; nisi quia Dei minister fuit. Atque hoc modo penes vnum Deum totius operis gloria in solidum manet. Discamus ergo quoties Dei titulis ornantur homines, non spoliari Deum suo honore: sed quod per manum eorum opus exequitur, ita commendari. Huc spectat quod dicit Stephanus, mandatam fuisse Mosi hanc prouinciam in manu Angeli. Nam hoc modo subiicitur Moses Christo, vt sub eius ductu ac auspiciis obsequium Deo suum præbeat. manvs enim hic non pro ministerio, sed principatu capitur. Quare sic vsus est Deus Mosis opera, vt Christi virtus supra ipsum emineret. Quemadmodum & hodie in peragenda Ecclesiæ salute summus est moderator. Imò sic homines adhibet ministros, vt vis & effectus ab eo solo pendeat.

37 Prophetam vobis svscitabit.) His verbis non dubium est quin probare velit Stephanus, Christum esse finem Legis: quanuis hoc clarè non exprimat. Et sanè (vt iam diximus) non recenset hic ad verbum Lucas quæcunque tunc à Stephano dicta sunt: sed rerum capita notasse illi satis est. Porrò suprà capite tertio diximus sic ritè hoc testimonium aptari Christo, vt tamen aliis quoque Prophetis conueniat. Postquam enim Moses populum vetuit huc illuc prauis gentium superstitionibus iactari quidnam sequi debeat, ostendit. Non est, inquit, quòd magos tibi vel ariolos appetas: Deus enim nunquam te Prophetis destituet, qui te fideliter erudiant. Iam verò certum est temporale fuisse Prophetarum ministerium, sicuti Legis: donec Christus plenam sapientiæ perfectionem mundo afferret. Hic itaque spectat Stephani oratio, Mosem, dum alium doctorem proponit ac commendat, populum non tenere sibi vni addictum. Fuerunt quidem Prophetæ, Legis interpretes, & tota eorum doctrina, veluti appendix eorum quæ per Mosem prodita fuerant: sed quum simul istud constaret, perfectius quoddam doctrinæ genus à Christo afferendum esse, vt qui finem impositurus esset prophetiis omnibus, sequitur, eum summo loco constitui: & præcipuum, vt ita loquar, magisterium illi asseri, ne ambigua sit Euangelii fides. Tenemus nunc quorsum Mosis testimonium inseruerit Stephanus: nempe vt illum ipsum quem plenis buccis iactabant sibi vnicum esse Doctorem, ostendat non minus indignè à Iudæis

Ioh.5.g.46 mortuum conte[...], quàm olim dum viuebat, impiè ac proteruè repudiatus fuerit. Quisquis enim fidem habet Mosi, Ch[...], cuius ille fuit præco, esse discipulus non recusabit. Reliqua pete ex capite tertio.

38 *[...]est qui fuit in Ecclesia in deserto cum Angelo qui* *Vel loquebatur illi in monte. *loquutus illi fuerat in monte Sina, & cu[m] Patribus nostris: qui suscepit viua oracula, vt nobis daret:*

39 *Cui noluerunt obedire Patres nostri, sed repulerunt, & auersi sunt cordibus suis in AEgy[p]tum,*

40 *Dicentes Aaroni, Fac nobis deos qui nos præcedant: nam huic Mosi qui nos eduxit ex terra AEgypti, nescimus quid acciderit.*

41 *Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam idolo, & lætati sunt super operibus manuum suarum.*

38 Pergit Stephanus in narranda populi prauitate, qui tot Dei beneficiis prouocatus, nunquam tamen malignè illum reiicere destitit. Si Deo prius immorigeri & parum grati fuerant, tam mirifica saltem liberatio eos ad saniorem mentem reuocare debuerat: atqui eos semper sui fuisse similes ostendit. Tot certè miracula non modò hærere in eorum animis, sed in oculis etiam versari æquum erat. Illi verò omnium obliti, ad Ægypti superstitiones repentè transuolant. Recens erat duræ seruitutis memoria, quam traiecto mari effugerant: sed tyrannos, à quibus plusquam inhumaniter afflicti sunt, redemptori suo præferunt. Hic ergo desperatæ impietatis cumulus fuit, quod Dei beneficiis frangi ac vinci eorum contumacia non potuit, quin semper ad ingenium redirent. Multum criminis atrocitatem auget quod dicit Stephanus, Mosem tunc fuisse cum illis in deserto. Præterquam enim quòd rara hîc & inæstimabilis Dei bonitas in ipsis tolerandis apparet, nihil sibi ad excusationem reliquum faciunt, dum tot vndique angustiis obsessi, tot necessitatibus constricti, Mosem habëtes ducem sui itineris, & fidum vitæ custodem, perfidè nihilominus à Deo ipso deficiunt. Denique indomitis bestiis similes fuisse apparet, quos Deus tot vinculis retinere in obsequio non potuit. Quòd ergo illos Moses sub ducatu & præsidio Angeli per desertum regere non destitit, ex hac temporis circunstantia colligere promptum est, quàm obstinata & insanabilis fuerit eorum prauitas. Sicuti prodigiosæ contumaciæ fuit, non humiliari tot malis & ipso mortis conspectu. Quòd Mosem cum ANGELO & Patribus fuisse dicit, longè diuersa est ratio. Patribus enim adfuit, vt se illis ducem ex Dei mandato præberet: fuit cum Angelo tanquam minister. Vnde sequitur non priuato homini factam fuisse iniuriam, sed gubernationi diuinæ: quando non obstitit vtriusque reuerentia, quin populus in sceleratam perfidiam se proriperet. De Angelo iam prius diximus. Sed participium λαλῶντος, ambiguum sensum habet. nam vel de prima visione potest intelligi, qua vocatus fuit Moses ad redimendum populum: vel de sermone quem Deus cum Mose habuit post traiectum mare rubrum. Quoniam autem vtroque modo se redemptionis esse authorem testatus est Christus, non multum refert vtrũ eligas: imò nihil impedit quominus ad vtrumque extendas. Nam qui Mosi loqui ab initio cœperat, vt eum in Ægyptum mitteret, continuauit postea sermonis sui tenorem, donec perfectum esset opus.

QVI SVSCEPIT VIVA ORACVLA.) Erasmus transtulit Sermonem viuum: sed qui Græcè norunt, melius fuisse à me redditum quod dicit Stephanus, agnoscent. Nam in oraculis maior quàm in sermone inest maiestas. Tantùm de voce loquor: scio enim oraculum esse quicquid ex ore Dei manat. Porrò his verbis authoritatem Mosis doctrinæ conciliat, quia nihil in medium protulerit, nisi à Deo profectum. Vnde sequitur, non tam Mosi quàm Deo in illius persona rebelles fuisse Iudæos. quo magis detegitur ferrea eorum improbitas. Est autem hæc generalis ratio sanciendæ doctrinæ: quum homines nihil tradunt nisi diuinitus sibi mandatum. Quisnam enim hominum Mosem sibi postponere audebit: cui hoc tantùm iure adhibendam fuisse fidem pronuntiat Spiritus, quia doctrinam à Deo acceptam fideliter populo exposuerit? Sed quæritur, cur Legem VIVVM sermonem appellet. Videtur enim minimè hoc elogium cum Pauli verbis congruere: vbi Legem dicit esse ministerium mortis, & iram operari, & peccati esse virtutem. Si intelligas Viuum sermonem, qui sit efficax, & qui hominum contemptu irritus fieri nequeat, nulla erit repugnantia: sed ego actiuè pro Viuifico positum interpretor. nam quum Lex piè sanctéque viuendi perfecta sit regula, & iustitiam Dei ostendat, meritò vitæ & salutis doctrina censetur. Quò pertinet solennis illa Mosis contestatio, dum cælum & terram adiurat, quòd proposuerit viam vitæ & mortis. Quo sensu etiam Ezech. cap. 20. conqueritur Deus, Legem suam bonam violatam esse, præcepta sua bona de quibus dixerat, Qui fecerit hæc, viuet in illis. Lex igitur in se vitam continet. Siquis tamen Viua interpretari malit efficaciæ & virtutis plena, vehementius non contendam. Quòd autem ministerium mortis dicitur, id illi accidentale est propter corruptam hominum naturam. Peccatum enim ipsa non generat, sed inuenit in nobis. Vitam offert: sed nos, quia vitiosi sumus, nihil quàm mortem referre inde possumus. Itaque, non nisi hominum respectu mortifera est. Quanquam altius respexit hoc loco Stephanus: neque enim de nudis præceptis loquitur, sed totam Mosis doctrinam comprehendit: in qua inclusæ sunt gratuitæ promissiones, atque adeò Christus ipse vnica hominum vita & salus. memoria tenendum est quibuscum hominibus negotium erat Stephano. Præposteri erant Legis zelotæ, qui in mortua tantùm & mortifera litera hærebant: ac interea contra Stephanum insaniebant, quòd Christum in Lege quæreret, qui verè est illius anima. Obliquè ergo peruersam eorum inscitiam perstringens, maius aliquid & excellentius in Lege reconditum esse significat, quàm ipsi hactenus nouerint. Nam, vt carnales erant, externa specie contenti, nihil in ea spirituale quærebant, imò nec sibi ostendi patiebantur.

2. Cor 3. b.7.

VT NOBIS DARET.) Hoc ad diluendam calumniam valet, qua falsò grauatus fuerat. Nam quum se Legis iugo subiiciat, séque vnum ex Mosis discipulis esse profiteatur, multum abest, quin fidem illi apud alios abroget, quin potius obiectum sibi crimen in calumniæ authores retorquet. Nam istud totius populi commune quodammodo probrum erat, quòd Patres Legi parere noluerant. Interea tamen admonet non suo tantùm seculo Mosem datum esse prophetam, sed vt mortui apud posteros vigeret authoritas. Neque enim Dei doctrinam vnà cum Ministris extingui conuenit, aut è medio tolli. Quid enim minus consentaneum, quàm ipsam emori, qua nobis confertur immortalitas? Sic hodie quoque statuendum est: sicuti suæ ætatis hominibus loquuti sunt Prophetæ & Apostoli, ita nobis scripsisse, ac perpetuum esse doctrinæ illorum vigorem, quia authorem Deum potius quàm homines Ministros referat. Admonet interea, si qui destinatum sermonem reiiciunt, Dei consilium reiicere.

36 REPVLERVNT ET AVERSI SVNT.) Mosem à Patribus reiectum fuisse dicit & simul causam notat, quòd Ægypti superstitionibus se potius addixerint. Fuit autem hic horribilis & plusquam cæcus furor, Ægypti mores &

res & instituta appetere, vbi nuper tam grauia perpessi fuerant. AVERSOS cordibus in Ægyptum dicit, non quòd illuc reuerti optarint, sed quia animos reflexerint ad eas corruptelas, quarum nulla illis memoria manere debuerat, nisi cum summa execratione & odio. Verum quidem est, semel agitatum inter Iudæos fuisse de reditu: sed historiam illam Stephanus nunc non attingit. Porrò contumaciam magis exprimit, quum dicit fuisse AVERSOS. Rectam enim viam duce & rectore Deo ingressi, repentè aliò se proripiunt: acsi equus refractarius sessoris impatiens proternè se retro ageret.

40 FAC NOBIS DEOS.) Quum variis modis cursum reflexerint Iudæi, memorabile præ aliis exemplum fœdæ ac detestandæ eorum perfidiæ hîc eligit Stephanus: quum scilicet vitulum sibi fabricauerunt, quem loco Dei colerent. Nihil enim hac ingratitudine turpius fingi potest. Fatentur se redemptos esse ex Ægypto: neque hoc Dei gratia & Mosis opera factum esse dissimulant: interea tanti boni authorem simul cum Ministro securè reiiciunt. Et quo prætextu? Nescire se obtendunt quid Mosi acciderit. Atqui in monte esse non ignorant. Illuc euntem prosequuti sunt oculis suis, donec opposita nube Deus illum ad se reciperet. Sciunt præterea salutis suæ causa Mosem abesse, qui se in tempore rediturum promiserat, vt Legem à Deo latam ad ipsos perferret. Iussit tantùm paulisper quiescere. Insanos repentè intra exiguum tempus tumultus sine causa mouent, sed vt rationis colore furorem suum tegant vel honestent, deos volunt habere sibi præsentes, quasi verò nullum illis Deus præsentiæ suæ signum hactenus dedisset. Atqui, eius gloria quotidie in nube & columna ignis conspicua erat. Videmus ergo quàm maligno Dei fastidio ad idololatriam properent, vt interea taceam quàm turpis & scelerata ingratitudo fuerit, quòd illis tam breui spatio miracula exciderant, quorum memoria in finem vsque mundi celebranda erat. Quare ex hac vna defectione abundè patet, quàm peruicax & intractabilis fuerit populus. Adde quòd hanc potius rebellionis historiam, quàm alias referri, ad causam Stephani faceret. Nam populus Dei cultum palàm euertit, Legis doctrinam repudiat, peregrinam & profanam religionem inducit. Cæterùm, insignis est hic locus, quia fontem ostendit, ex quo omne genus superstitiones ab initio fluxerunt: præsertim verò quæ fabricandis idolis prima origo fuerit: nempe, quòd homo qui carnalis est, Deum tamen pro carnis suæ captu habere vult præsentem. Hæc causa est, cur seculis omnibus tanta in fingendis idolis, hominum lasciuia fuerit. Ac Deus quidem se ruditati nostræ huc vsque accommodat, vt se quodammodo sub figuris offerat visibilem. Nam sub Lege plurima erant symbola ad testandam eius præsentiam. Et hodie per Baptismum & Cœnam, adeoque per externam Verbi prædicationem ad nos descendit. Verùm, dupliciter hîc peccant homines: primùm, ordinatis à Deo mediis non contenti, noua sibi audacter accersunt. Hoc iam non leue est vitium, quòd nullum modum tenentes, pruriunt semper ad noua figmenta, atque ita fines à Deo positos transilire non dubitant. Atqui nulla esse potest vera Dei imago, nisi quam ipse instituit. quæcunque ergo præter ipsius verbum finguntur hominum arbitrio, falsæ sunt & adulterinæ. Sequitur deinde alterum vitium non magis tolerabile, quòd mens humana, vt nihil nisi crassum & terrenum de Deo concipit, ita ad eandem crassitiem transfert omnia diuinæ præsentiæ symbola. Nec modò in idolis à se fabricatis adeò perperam ludit, sed etiam quicquid à Deo institutum fuerit in contrarium finem detorquens corrumpit ac vitiat. Descendit quidem, vt dixi, ad nos Deus: sed hoc consilio, vt nos in cælum attollat. Nos autem, qui terræ sumus affixi, illum similiter volumus in terra habere. Hoc modo deformatur cælestis eius gloria, & omnino impletur quod hîc dicunt Israelitæ, FAC NOBIS DEOS. Nouum enim sibi numen creat quisquis non spiritualiter Deum colit. & tamen si omnia propius expendas, nolunt Israelitæ data opera Deum habere à se creatum. quin potius sub vituli aurei effigie, verum & æternum Deum habere se putant. Seriò enim ad condictum sacrificium adsunt, & quod Aaron pronuntiat, illos esse deos à quibus educti sunt ex Ægypto, consensu suo approbant. Verùm, Dominus friuolas istas imaginationes nihil moratur: sed alienos deos in locum suum conqueritur supponi, simul atque à verbo suo vel tantillum homines deflectunt.

41 ET VITVLVM FECERVNT.) Cur hæc magis placuerit effigies, facilè ex superioribus verbis colligitur. Quanquam enim innumeris idolis scatebat Ægyptus, bouem tamen in præcipuo fuisse honore notum est. Vnde autẽ idoli cupiditas, nisi quia cordibus in Ægyptum auersi erant, quemadmodum iam dixit Stephanus? Notãda autem est locutio, quum dicit, eos HOSTIAM idolo obtulisse. Edicit Aaron, vt ad colendum Deum populus conueniat: congregantur omnes. Testantur ergo sibi nihil minus in animo esse, quàm fraudare Deum suo cultu, vt ad vitulum transferant. quin potius illis propositum est, Deum in imagine vituli colere. Sed quia idolum fabricando, verum Deum reliquerunt, quicquid postea sequitur, idolo censetur dari: quia Deus prauos omnes cultus respuit. Neque enim æquum est, impensum ei ferri quod non mandauit, & quia nominatim vetuit visibile simulacrum sibi erigi, sacrilegium est, quicquid in eius honorem postea tentatur.

LÆTATI SVNT SVPER OPERIBVS.) Loquutio hæc ex Isaia sumpta est, imò ex Prophetis, qui similiter exprobrant Iudæis, oblectatos fuisse suis figmentis. Et sanè mira dementia est, dum sibi quidquam in rebus diuinis arrogant homines. Lætitiam interpretor, solenne illud tripudium, quod refert Moses Exodi tricesimo secundo cap. Commune tamen vitium Stephanus taxat, quo laborant idololatræ. Nam quum in religione nihil hominibus fas sit suscipere, nisi à Deo præscriptum: temerè quiduis excogitant & neglecto Dei verbo, eligunt manuum suarum opera. Stephanus autem ostendit, dum ita sibi in hac licentia placent, eò magis ipsos displicere Deo. Quare, si cultum nostrum probari volumus, ab operibus manuum nostrarum, hoc est, à propriis inuentis abstinendum est. Nihil enim aliud quàm sacrilega profanatio est, quicquid à se ipsis homines excogitant. Propriè quidem idolum probri causa sic vocatur, quasi res nihili, quia nulla ratio patitur Deum ab homine fabricari.

42 *Conuertit autem se Deus, & tradidit eos ad colendam militiam cæli: quemadmodum scriptum est in libro Prophetarum, Nunquid victimas & hostias obtulistis mihi per annos quadraginta in deserto, domus Israel?*

43 *Et sustulistis tabernaculum Moloch, & astrum dei vestri Rempham, & figuras quas fecistis ad colendum eas. Ideo transferam vos vltra Babylonem.*

Docebit hîc Stephanus, nullum Iudæos fecisse peccandi finem, sed longius subinde in peruersis suis erroribus euagatos: vt primus ille lapsus illis velut ingressus in labyrinthum fuerit. Hoc autem iustæ Dei vindictæ assignat, quòd ab eo tempore creuit insania, vt sibi pro vno idolo, innumera accerserent. Admonet hoc exemplum, vt solicitè ad sequendam Dei regulam intenti simus: quia simulatque vel tantillum ab ea deflexi- mus, huc & illuc variis deliriis raptari, implicari plurimis superstitionibus, & penitus demergi in vastam er-

rorum colluuiem necesse est. Atque hanc Deus pœnam iustè hominibus irrogat, qui eius verbo parêre abnuerunt. Ideo dicit Stephanus CONVERSVM fuisse Deum: quæ locutio perinde valet, ac tergum obuertere. Oculos enim quodammodo in populum defixos habebat, quum singularem in eo regendo curam ostenderet, nunc defectione offensus, faciem suam aliò conuertit. Hinc simul colligere licet, non aliter posse nos rectam viam persequi, nisi quum Dominus nobis regendis inuigilat: auersa autem eius facie nos statim in errores ab-
Rom.1.d. strahi. Iam tunc quidem à Deo relicti erant Israelitæ, quum vitulum fabricarunt: verùm Stephanus pœnæ
28. atrocitatem exprimere voluit, ac si dixisset tunc planè in sensum reprobum fuisse coniectos. quemadmodum & Paulus eos qui gloriam Deo non dederunt quum se illis manifestasset, in cæcitatem & stuporem, & in cupiditates probrosas tradi, iusta Dei vindicta, docet. Hinc factum est, ex quo vitiari cœpit religio, vt paucis superstitionibus innumeræ abominationes, & leuibus corruptelis crassa idololatriæ portenta successerint. Quia enim lucem sibi accensam neglexerunt homines, iusto Dei iudicio prorsus obstupefacti fuerũt, vt nihilo rectius quàm brutæ pecudes iudicarent. Est quidem fertilis idololatria, vt ex vno deo fictitio, centum mox gignantur: ex superstitione vna, mille scaturiant. Sed hinc tanta hominum insania, quòd Deus Satanę illos tradens, se ipsum vlciscitur: quia ex quo nos suscepit regendos, nulla contingit in parte eius mutatio, sed temeraria nostra leuitate
Amos 5.g. à nobis distrahitur.
25. NVNQVID VICTIMAS ET HOSTIAS.) Locus hic ex quinto capite Prophetæ Amos sumptus est. Locutio qua Stephanus vtitur, prophetias omnes in vnum corpus fuisse collectas ostendit. Cæterùm Amos illic, postquam in idololatriã & varia populi scelera inuectus est, subiicit, non esse nouum hoc malum, vt Deo rebelles sint Iudæi: quia iam in ipso deserto illorum patres à vera pietate desciuerant. Porrò victimas sibi oblatas fuisse negat, non quòd illic nulla prorsus fuerint sacrificia, sed quia Deus adulterinum cultum respuebat: quemadmodum
Isa.43.d.22 & apud Isaiam expostulat cum populo quòd nullis ab eo sacrificiis honoratus fuerit, Tu, inquit, non inuocasti me, Iacob, nec sacrificiis tuis me honorasti, neque ego seruire te feci in oblatione vel suffitu. Non emisti mihi calamum, neque adipe satiasti me. Tu verò onerosus mihi fuisti in peccatis tuis, & seruire me fecisti in tuis iniquitatibus. Certè eiusmodi omnia quotidie fiebant à Iudæis: sed nullum ab impiis obsequium recipit Deus, vel ratum habet. deinde abominatur quicquid aduentitiis mixturis fœdatum est. In hunc modum etiam de Patribus apostatis loquitur Amos. Quod statim subiicitur, vel ad eosdem, vel ad posteros referri potest.

43 SVSTVLISTIS tabernaculum Moloch.) Copulam, aduersatiuæ particulæ loco quidam accipiunt: ac si diceret, Quin potius honorem exhibuistis idolo. Posset etiam in particulam causalem resolui, hoc modo, Non mihi obtulistis sacrificia, quoniam erectum fuit à vobis tabernaculum Moloch. Ego autem paulò aliter interpretor, quòd scilicet maioris vehementiæ causa Deus initio Patres accuset: deinde posteros subiiciat in deterius superstitiones auxisse, quoniam noua & varia idola sibi acciuerint: ac si ita loquutus esset Propheta in persona Dei, Si ab vltima vetustate repetam qualiter se genus vestrum erga me gesserit ô domus Iacob, iam in ipso deserto Patres vestri mandatum à me cultum corrumpere ac peruertere cœperunt: sed vos illorum impietatem vicistis, nam innumera deorum turba à vobis inuecta est. Atque hic ordo ad institutum Stephani melius quadrat. Vult enim probare (vt iam dictum est) ex quo in alienos ac degeneres ritus prolapsi sunt Israelitæ, nullum fecisse peccandi modum: sed cæcitate à Deo percussos, nouis subinde idololatriis se polluisse, donec ad extremum impietatis ventum est. Ergo Stephanus Prophetæ testimonio sententiam hanc appositè confirmat, quòd Iudæi ex Patribus impiis ac immorigeris progeniti, tamen in peius ruere nunquam cessassent. Cæterùm, quamuis paulò diuersa sint Prophetæ verba, sensus tamen idem est. Probabile est Stephanum, cui sermo erat cum Iudæis, recitasse ad verbum, eorum lingua, quod habetur apud Prophetam: Lucas, qui Græcè scribebat, interpretem Græcũ sequutus est. Propheta dicit, Honorastis Succuth Regem vestrum, & Ciium imaginem vestram, sydus deorum vestrorum. Græcus interpres ex proprio nomine appellatiuum fecit, propter affinitatem vocis Succoth, quæ tabernaculum significat. Vnde porrò suum illud Rempham sumpserit, nescio: nisi quod potuit nomen illud ea ætate magis esse vsu receptum.

ET FIGVRAS QVAS FECISTIS.) Nomen Imaginis quod est apud Prophetam per se nihil vitij denotat. Nomen etiam τύπου apud Græcos in bonam partem capitur. τύποι enim vocantur omnes ceremoniæ quas Deus instituit. Damnat tamen nominatim Propheta τύπους à Iudæis confictos. Cur istud, nisi quia Deus sub visibili & externa forma coli non vult? Si quis excipiat, Mentionem hic fieri de syderibus: verum quidem esse fateor: sed in hoc tantùm insisto, Prophetam, quamuis honestum nomen idolis concedat, vitiosum tamen cultum acriter & seuerè damnare. Quo refutatur inepta & puerilis Papistarum cauillatio. Imagines & statuas quas adorant, quia negant esse idola, cultum in quo insaniunt εἰκονοδουλείαν esse dicunt, non autem εἰδωλοδουλείαν. Quum sophisticè Deo illudant, nemo communi tantùm sensu præditus, non videt in talibus ineptiis plusquam esse ridiculos. Nam vt de voce litem ipsis non moueam, certum est nomen τύπου magis honorificum esse quàm εἰκόνος. Atqui, simpliciter hìc damnantur τύποι quos sibi homines fabricant, non tantùm πρὸς τὴν λατρείαν, sed πρὸς τὴν προσκύνησιν hoc est, ad quamlibet adorationem. Ergo concidit putida illa distinctio, in qua Papistæ callidum effugium habere se putant.

VLTRA BABYLONEM.) Propheta Damascum nominat: nec dissentit Græca interpretatio. Quare fieri potest vt hìc nomen BABYLONIS errore obrepserit. quanquam in summa rei nihil est discrepantiæ. Babylonem transferendi erant Israelitæ: sed quia præsidium sibi certum & inexpugnabile in Syriæ regno statuebant: cuius caput erat Damascus, ideo Propheta denuntiat, Damascum non fore obstaculo quin Deus illos longius expellat, acsi diceret, Quandiu Damascum habetis hostibus vestris oppositam, putatis vos egregiè munitos esse: atqui, Deus vltra vos transferet: in Assyriam scilicet atque in Chaldæam.

44 *Tabernaculum testimonij fuit Patribus nostris in deserto, quemadmodum ordinauerat loquens Mosi, vt faceret illud secundum formam quam viderat.*

45 *Quod etiam induxerunt qui successerunt Patres nostri cum Iesu in possessionem gentium, quas expulit Deus à facie Patrum nostrorum vsque ad dies Dauid.*

46 *Qui inuenit gratiam coram Deo: & petiit vt inueniret habitaculum Deo Iacob.*

47 *Solomon autem ædificauit illi domum.*

48 *Sed Altissimus non in manufactis templis habitat: quemadmodum Propheta dicit,*

49 *Cælum mihi sedes, terra verò scabellum pedum meorum. Qualem domum ædificabitis mihi dicit Dominus: vel, quis locus requietis meæ?*

50 *Annon manus mea fecit hæc omnia?*

44 TABERNACVLVM TESTIMONII.) Hîc ostendit Stephanus, non posse adscribi culpam Deo, quòd Iudæi variis superstitionibus se polluerint, quasi eos sine fræno vagari passus fuerit. Deum enim MANDASSE dicit, qualiter ab ipsis coli vellet. Vnde sequitur, non alia causa fuisse tot erroribus implicitos, nisi quia præscriptam à Deo formam sequi noluerint. Quanquam duplici eos nomine perstringit: Quòd vna Dei regula non contenti, temerè ipsi alienos cultus sibi finxerint: deinde, quòd in templo quoque & institutis à Deo ceremoniis, rectum finem non spectarint. Nam quum spiritualis cultus exercitia illis deberent esse, pro crasso suo ingenio nihil nisi terrenum & carnale apprehenderunt: hoc est, pro corpore ipso, vmbram. Videmus ergo in Iudæis primo reprehendi audaciam, quòd simplici Dei verbo non contenti, post sua commenta abrepti sint. Deinde reprehendi præposterum veri ac synceri cultus abusum: quia carnem pro Spiritu sequuti sint. TABERNACVLVM, inquit, TESTIMONII illis fuit. Ergo nihil eos impulit ad peccandum, quàm propria lasciuia & temeritas. nam quum probe edocti essent quænam esset iusta colendi Dei ratio, sublatus erat ignorantiæ prætextus. Quod obseruatu dignû est. nam quum Deus voluntatem nobis suam patefaciens, frænum quodammodo imponat, si post acceptum eius mandatum huc vel illuc deflectimus, duplex nos reatus manet. quia seruus sciens voluntatem domini sui & non faciens, grauius vapulabit. Hæc prima nota est, qua degeneres ac vitiosos omnes cultus à probo & syncero Spiritus sanctus discernit. Imò, vt breuius loquar, recti cultus & idololatriæ primum est discrimen, quòd pij nihil nisi ex Dei verbo suscipiunt: alij autem quicquid libuit, putant esse licitum: atque ita suum arbitrium pro lege habent, quum Deus nihil probet nisi quod ipse præscripsit. Huc etiam pertinet TESTIMONII nomen. Vox quidem Hebraica MOED, statutum locum, & tempus, vel conuentum hominum significat: sed ratio quæ exprimitur apud Mosen, aliam appellationis causam esse ostendit. Apud quem sępius repetit Deus, Ego illic conueniam vobiscum. Ergo fœdere ac verbo Domini consecratum erat tabernaculum, & illic assiduè vox eius personabat, vt à prophanis omnibus locis differret.

SECVNDVM FORMAM QVAM VIDERAT.) Hoc ad secundam partem quam attigi, refertur. Fieri enim potest vt qui tantum præceptis à Deo ceremoniis vtetur, peruersè tamen Deum colat. ritus enim externos Deus non moratur, nisi quatenus cęlestis veritatis sunt symbola. Ità structuram tabernaculi veteris ad cælestem archetypum exigi voluit, vt scirent Iudæi, non esse in externis figuris hærendum. Porrò, quid sibi voluerit typus ille, cuius mentio fit apud Mosem, Exodi 25. petat qui volet ex meis in Epistolam ad Hebræos commentariis. Hic breuiter tantùm admonet Stephanus, spiritualem fuisse cultum quem mandauit Deus Iudæis, sed illos pro carnali suo stupore malos ac peruersos fuisse interpretes. Ergo, sicuti diximus nullum probari Deo cultum, nisi qui in eius mandato fundatus est: ita hic docemur ad legitimum mandati vsum requiri, vt spiritualis adsit veritas. quo confesso, lis similis erat quam diximus versatam fuisse in hoc cardine, Cedere debeant nec ne vmbræ corpori. Quòd dicitur Moses, FORMAM vidisse, eò significat Dei Spiritus, non licere nobis formas pro arbitrio comminisci, sed in forma à Deo ostensa defixos esse oportere omnes nostros sensus, vt ad eam formetur tota religio. Nomen TYPI hoc loco primarium exemplar significat, quod nihil aliud est quàm spiritualis veritas. Exod. 25. d. 40. Heb. 8. b. 5.

45 QVOD INDVXERVNT.) Hoc ad augendam gentis peruicaciam facit, quòd quum Tabernaculum apud eos maneret, atque illud gestarent quocunque proficiscerentur, non tamen potuerint in Dei testimonio retineri, sed perfida leuitate in alienos & profanos ritus transierint, nempe testantes in medio sui Deum habitare, à quo tam remoti erant & quem profligabant ex hæreditate sibi ab illo data. Huc accedit quòd Deus Tabernaculum suum variis miraculis ornabat: victoriis enim quibus potiti sunt Iudæi, sancita fuit illius dignitas, vt patet ex compluribus sacræ historiæ locis. Valde ergo præfractos fuisse necesse est, qui à cultu tot modis approbato subinde resilire non destiterunt.

VSQVE AD DIES DAVIDIS.) Tametsi diu in Silo stationem suam habuerit arca Domini, non tamen vsque ad regnú Dauidis certa illi fuit sedes. Neque enim hominibus fas fuit locum illi eligere, sed collocáda fuit in eo loco quem Dominus monstrasset, sicuti Moses sæpius meminit. Neque verò Dauid ipse ab hostibus receptam ausus est in aream Areunæ adducere, donec illi per Angelum è cælo testatus est Dominus illam esse sedé quam elegerat. Non immeritò autem hoc in singulari Dei beneficio deputat Stephanus quòd ostensus fuit locus Dauidi, in quo Deum posthac Israelitæ colerent. Sicut in Psalmo, tanquam alia re non vulgari sibi gratulatur: Lætatus sum in dicentibus mihi, In domum Iehouæ ibimus, stabiles erunt pedes nostri in atriis tuis, Ierusalem. Coniunctum erat sacerdotium cum regno. Ergo in statione Arcæ, regni stabilitas Dauidi ostenditur. Ideo tam anxiè hoc optasse dicitur, vt solenni voto se obstringeret, non se prius habitaturum domi suæ, non daturum somnum oculis, nec palpebris suis dormitationem, donec sciret locum Domino, & tabernaculum Deo Iacob. Porrò Dauidi ostensus fuit locus, Solomoni verò permissum est templum extruere. 1. Sa. 1. a. 3. 24. 2. Sa 24. d. 11. Psal. 132. a. 3. 1. reg. 5 a. 5.

47 SOLOMON ÆDIFICAVIT.) Videtur hîc obliquè Stephanus Solomonem perstringere, quasi Dei naturam non respexerit in extruendo templo: tamen opus illud non absque Dei iussu aggressus est. Addita fuit etiam promissio, qua testatus est Deus se præsentem illic suis adfore. Respondeo, quum negat Stephanus Deum habitare in templis manufactis, ad Solomonem id minimè referri: qui satis agnouit quærendum in cælo Deum esse & illuc attollendas fide esse mentes. Quod etiam solenni quam habuit precatione, disertè præfatus est. Cæli cælorum te non capiunt: & quanto minus domus hæc? sed populi stuporem reprehendit, qui templo abusus est: quasi Deum sibi haberet obstrictum. Quod clarius patet ex Esaiæ testimonio quod simul attexuit: Deus, inquit, templum sibi voluit per Solomonem extrui, sed longè errarunt qui eum veluti inclusum putarunt eiusmodi structura: quemadmodum per Prophetam suum conqueritur, iniuriam sibi à populo fieri, dum loco alligatus fingitur. Cæterùm non ideo solùm inuehitur Propheta in Iudæos, quòd Deum superstitiosè colerent, putantes templo affixum esse eius numen: sed quia illum æstimantes ex suo affectu, postquam sacrificiis & externa pompa defuncti erant, fingebant sibi placatum esse, adeóque obnoxium. Hic ferè communis fuit omnium ætatum error, quòd homines frigidas ceremonias putarunt abundè ad cultum Dei sufficere. Ratio est, quia quum sint carnales mundóque addicti, Deum imaginantur sui similem. Ergo Deus, vt hunc illis stuporem excutiat, se omnia prædicat implere. Isa. 6. 61

49 Nam quòd CÆLVM dicit esse sedem suam, & TERRAM assignat scabellum pedibus suis: non ita accipi debet, quasi sit corporeus vel more hominum diuidi possit in partes: sed quia immensus est, negat se vllis locorum spatiis contineri. Falluntur itaque qui ex sua natura Deum vel eius cultum æstimant. Quia autem Prophetæ negotium est cum hypocritis, non de essentia Dei tantùm disputat: sed generaliter docet, hominibus valde esse dissimilem, nec eorum more, vano huius mundi splendore affici. Hîc rursum exoritur illa quæstio, cur Prophetis nullum in mundo quietis locum Deo esse pronunciet, quum tamen diuersum alibi palàm affirmet Spiritus, Psalmo 132. Hæc requies mea in seculum seculi. Quinetiam Isaias hoc eodem elogio Ecclesiam ornat, quòd sit Psal. 132. c. 14

gloriosa Dei requies: ad templum scilicet alludens. Respondeo, quum præsentiæ suæ symbola in templo & sacrificiis olim instituit Deus, non hoc fecisse, vt se illic & suam virtutem affigeret. Peruersè ergo Israelitæ, qui defixis in symbola mentibus, terrestrem sibi fabricati sunt deum. Peruersè etiam qui hoc prætextu, peccandi licentiam sibi sumpserunt, quasi in nudis ceremoniis promptum ac facilem haberent eius placandi modum. Ita solet mundus cum Deo ludere. Quum externis symbolis Deus se præsentem suis fore testatur, vt in medio eorum habitet, sursum eos inuitat, vt spirituali modo ab ipsis quæratur. Hypocritæ mundo impliciti, Deum potius è cælo detrahere volunt: & quum nihil habeant præter nudas figuras, stolida confidentia inflati, securè sibi in peccatis indulgent. Sic hodie in Papatu Christum imaginatione sua includunt in pane & vino. Deinde, ludicro cultu erga suum idolum defuncti, superbè se efferunt, quasi nihil ad angelicam sanctitatem deesset. Hæc duo vitia sedulo notanda sunt, quòd homines superstitiosè mundanum ac carnalem sibi Deum fabricant, qui ad ipsos ita descendat, vt maneant in terra defixi, neque ad cælum aspirent. Deinde, friuolis obsequiis placari Deum somniant: Hinc fit, vt obstupescant in signis visibilibus: deinde vt neglecta pietate, Deum puerili modo, & nihili rebus demereri satagant. Nunc tenemus quo sensu dicat Propheta, nusquam esse Deo in mundo locum quietis. Templum quidem præsentiæ suæ signum ac pignus esse voluerat, sed piis qui corde in cælum ascenderent, qui pura fide spiritualiter illum colerent. Sed apud superstitiosos, qui stupidis suis figmentis eum mundi elementis alligant, aut terrenum illi cultum stultè erigunt: apud hypocritas, qui ebria confidentia turgescunt, quasi optimè erga Deum defuncti sint, postquam in suis ineptiis luserunt, non habet quietis locum. In summa, promissio fide accepta facit, vt Deus tanquam præsens nos in templo exaudiat, virtutem suam exerat in Sacramentis: sed nisi fide ad ipsum assurgimus, nullam habebimus eius præsentiam. Hinc colligere promptum est, quum in medio suorum habitat, nec terræ affixum esse, nec vllo loco comprehendi, quia spiritualiter ipsum in cælo quærunt.

50 NONNE MANVS MEA.) His verbis admonet Propheta, neque auro, neque pretioso templi ornatu, neque sacrificiis Deum indigere, vnde sequitur, verum eius cultum ceremoniis non contineri. Nihil enim eorum quæ illi offerimus sua causa desiderat, sed tantùm vt nos exerceat in studio pietatis, quod argumentum fusius tractatur Psalmo 50. Etsi enim pudenda est fatuitas, Deum velle sacrificiis pascere: nisi tamen in ea demersi essent hypocritæ, non tanti res ludicras facerent: quia insipidum est coram Deo quicquid à spirituali cultu discrepat. Ideo sciamus nos quæri à Deo non nostra, quæ precariò tantùm ab eo obtinemus. Atque hinc simul patet, quàm procul à carnalibus hominum figmentis distet vera religio.

51 *Duræ ceruicis, & incircuncisi corde & auribus, vos semper Spiritui sancto restitistis: sicut Patres vestri, ita & vos.*

52 *Quem Prophetarum non persequuti sunt patres vestri? & occiderunt eos qui prænuntiarunt de aduentu Iusti. cuius nunc vos proditores & homicidæ facti estis.*

53 *Qui accepistis Legem in dispositionibus Angelorum, nec seruastis.*

51 Quum Stephanus disertè ad capita accusationis non respondeat, libenter iis assentior qui plura dicturum fuisse putant, nisi tumultuosè abrupta fuisset eius oratio. Scimus enim qualem consessum iudicum habuerit. Quare non mirum est, si strepitu & insanis clamoribus illum tacere coegerint. Et videmus etiam eum data opera longis insinuationibus vsum esse, vt eos quasi truces belluas mulceret. Sed illorum rabiem tunc fuisse accensam probabile est, quum ostenderet Legem ab ipsis pessimè fuisse corruptam, templum eorum superstitionibus pollutum, & apud eos nihil esse syncerum, quia in nudis figuris hærentes, spiritualiter Deum non colerent: quia ceremonias non referrent ad cęlestem typum. Cæterùm, etsi non rectà statim in causam ingressus est Stephanus, sed paulatim lenire feroces animos tentauit: appositè tamen disseruit ad purgandum quod illi obiectum fuerat crimen. Duo hæc, vt dictum est, præcipua erant quæstionis capita, Quòd in Deum ac eius templum contumeliosus fuisset Stephanus, Quòd Legem abrogare conatus esset: Stephanus, vt calumnias istas dilueret, à vocatione Abrahæ exorsus, Iudæos non natura, non iure proprio, non operum meritis Gentibus præcellere ostendit, sed gratuito priuilegio, quòd Deus in Abrahæ persona eos adoptasset. Facit similiter ad causam, quòd fœdus salutis cum Abraham percussum erat, antequam esset templum, ceremoniæ, adeóque ipsa circuncisio. Quibus rebus ita gloriabantur Iudæi, vt nullum sine illis Dei cultum, nullámque sanctitatem esse dicerent. Narrauit postea quàm mirifica & quàm multiplex fuisset erga genus Abrahæ Dei bonitas, & quam malè vicissim ac peruersè populus, quantum in se erat, repulisset Dei gratiam. Vnde constat, non posse eius meritis adscribi, quòd censeatur Dei populus: sed quia Deus indignum vltro sibi elegerit, & ingrato benefacere non destiterit. Hoc modo ad humilitatem subigi ac domari poterant alti & superbi eorum spiritus, vt stultæ gloriæ flatu exinaniti, ad Mediatorem venirent. Tertiò exposuit in ferenda Lege & redimendo populo præsidem fuisse Angelum: & Mosem ita ministerio suo functum esse, vt alios in posterum Prophetas fore diceret: quorum tamen summum esse aliquem principem necesse erat, qui finem prophetiis & vaticiniis omnibus imponeret, ac solidum afferret complementum. Vnde colligitur, nihil minus quàm Mosis esse discipulos, qui promissum in Lege, ac laudatum doctrinæ genus vnà cum ipso authore repudiant. Ostendit postremò totum veterē cultum: qui à Mose præscriptus erat, per se minimè æstimandum, sed debere potius in alium finem referri: quia ad cælestem archetypum formatus fuerit: Iudæos autem prauos semper fuisse Legis interpretes: quia nihil nisi carnale ac terrenum cōciperent. Hinc conficitur nullam templo ac Legi iniuriam, quum Christus tanquam vtriusque finis & veritas, in medium statuitur. Cæterùm, quia status causæ in hoc præcipuè cardine vertebatur, cultum Dei in sacrificiis & aliis rebus propriè non consistere, & ritus omnes nihil quàm adumbrasse Christum, Stephani consiliū erat, insistere potissimùm in hanc partē, si passi fuissent Iudæi: sed quia vbi ad epitasin ventum est, furore accensi plura audire non sustinent, deest eorū omnium applicatio quæ dixerat ad præsentem causam. Et pro epilogo acerbam obiurgationem subtexere cogitur: DVRÆ, inquit, CERVICIS. Videmus vt sancto zelo repente in eos excandescat: sed quia videbat absque profectu se verba fundere apud surdos, doctrinæ suæ contextum abrumpit. Est autem sumpta ab equis aut bobus metaphora, quam frequenter vsurpat Moses, quum dicere vult populum suum peruicacē ac immorigerum Deo esse, adeóque indomitū. Exprobratio quæ sequitur, plus habuit apud eos vehemētiæ. Circuncisio enim illis ad vitia omnia tegenda velum erat. Ergo, quum INCIRCVNCISOS CORDE vocat, nō modò significat Deo rebelles esse ac præfractos, sed in eo symbolo quo superbiebant, perfidos ac fœdifragos inueniri, atque ita quod iactabāt in suam gloriā, aptissimè retorquet in eorū dedecus: Perinde enim hoc valet, acsi dixisset, fœdus Domini eos adulterasse, vt irrita eorū Circumcisio ac profana esset: Hæc autē locutio sumpta est ex Lege & Prophetis. quemadmodū enim Deus symbolum instituit, ita Iudæos scire voluit quorsum circunciderentur:

Exo.32.b.9. & 33.a.3.5.

derentur: nempe, vt corda sua & omnes vitiosos affectus Domino circunciderent: sicut legimus. Et nunc circuncidite corda vestra Deo. Quare, litera Circuncisionis, sicuti Paulus nominat, inanis est ac nihili larua apud Rom. 2. d. 28.
Deum. Ita quum hodie Baptismi nostri veritas spiritualis sit ablutio, timendum est ne iure nobis obiici possit, nos minimè Baptismi esse participes, quia carnem & animam habeamus sordibus inquinatas.

VOS SEMPER RESTITISTIS.) Initium fratrum ac patrum nomine dignatus fuerat Stephanus, in quos tam asperè inuehitur. Quandiu ergo spes erat posse eos ad mansuetudinem flecti non amicè modò cum illis egit, sed honorificè eos alloquutus est: nunc vbi desperatam cernit eorum contumaciam, non modò illis detrahit omnê honorem, sed ne quid habeat cum illis commune, eos tanquam ex alieno genere ortos compellat. VOS, inquit, patribus vestris similes estis, qui semper in Dei Spiritum rebelles fuerunt. Atqui ex iisdem ipse quoque patribus originem ducebat: verùm vt Christo se adiungat, genus suum, quatenus impium fuerat, obliuiscitur. Neque tamen omnes eodem, quod aiunt, fasciculo comprehendit, sed turbam ipsam compellat. Cæterùm REBELLES Spiritui dicuntur, qui eum in Prophetis loquentem contumaciter reiiciunt. Neque enim de arcanis reuelationibus hìc agitur, quas Deus cuique intus inspirat, sed de externo ministerio. Quod diligenter notandum est. Omnem excusationis colorem vult Iudæis tollere. Itaque exprobrat quasi data opera & ex proposito, non autem ignorantia fuisse Deo rebelles. Vnde apparet, quanti Dominus verbum suum faciat, & quàm reuerenter à nobis suscipi velit. Quare, ne gigantum instar cum Deo bellum geramus, ministros quorum ore nos docet, discamus placidè audire.

52 QVEM PROPHETARVM.) Quum patrum crimen sustinere non debeant, videtur iniquus esse Stephanus, qui inter eorum crimina quos alloquitur, hoc referat: verùm iustas causas habuit, cur id faceret. Primùm, quia superbè iactabant se Abrahæ sanctam esse progeniem, operæ pretium fuit illis ostendi, quanta esset ista vanitas, ac si diceret Stephanus, Non esse cur genus suum iactent, quum ex impiis Prophetarum occisoribus sint progeniti. Ita obliquè perstringit, quod apertius apud Prophetas occurrit, non Prophetarum esse filios, sed degenerem ac spuriam sobolem, semen Chanaan, &c. Quod idem hodie in Papistas referre licet, vbi suos patres magnificè efferunt. Deinde hoc ad amplificationem valet, quòd dicit non illis nouum esse, vt veritati repugnent: sed quasi hæreditariam ipsos à patribus hanc malitiam habere. Porrò laruam Ecclesiæ hoc modo ipsis detrahi oportuit, qua grauabant Stephanum. Erat indignum hoc præiudicium contra Euangelij doctrinam, quòd se Dei Ecclesiam esse gloriabantur, húncque titulum sibi ex longa successione arrogabant. Stephanus ergo contrà occurrit, ac demonstrat patres eorũ non minus quàm ipsos impio sanè doctrinæ contemptu & odio aduersus Prophetas insaniisse. Postremò hic perpetuus Scripturæ mos est, filios ad patrum reatum aggregare, cùm iisdem sceleribus se obstringunt. ac respondet celebris Christi sententia: Implete mensuram Patrum, donec veniat sanguis iustus super vos, ab Abel vsque ad Zachariam.

QVI PRÆNVNTIARVNT.) Hinc colligimus intentos huc fuisse Prophetas omnes, vt gentem suam ad Christum dirigerent: sicuti ipse est finis Legis. Prophetias omnes, quibus prædictus fuit Christi aduentus, colligere, Rom. 10. a.
nimis longum esset. Hoc generaliter tenere sufficiat, commune fuisse Prophetis officium, salutem ex Christi gra- 4.
tia promittere. Nomen IVSTI, Christo hìc tribuitur, non modò ad notandam innocentiam, sed ab effectu: quia proprium eius est, iustitiam in mundo constituere. Hoc autem loco Iudæos coarguit Stephanus, plusquam indignos esse redemptionis beneficio, quia iam olim patres non modò respuerunt quod illis testatum erat per Prophetas, sed crudeliter gratiæ nuntios trucidarunt: filij verò iustitiæ & salutis authorem sibi oblatum, conati sunt extinguere. qua comparatione Christus scelestam hostium suorum conspirationem cumulum impietatum omnium esse admonet.

53 QVI ACCEPISTIS LEGEM.) Furorem quo ardebant aduersus Stephanum, vocabant zelum Legis: quasi ipse Legis desertor & apostata, alios ad eandem defectionem impelleret. Hanc calumniam quum diluere in animo haberet, responsionem suam non pertexuit. neque enim illi dabatur audientia, & verba apud surdos profundere inutile erat. Ergo illis vno verbo falsum prætextum excutere contentus est. VOS, inquit, mentiri constat, quum obtenditis Legis studium, quam vos transgredi & violare non cessatis: ac sicuti proximis verbis proditoriam iusti cædem illis obiecit: ita nunc exprobrat defectionem à Lege. Dicet quispiam non leuari Stephani causam, eò quòd Iudæi in Legem peccent. Verùm, vt diximus, Stephanus non ita eos obiurgat, quasi in hoc cardine sua vertatur defensio, sed ne sibi in fallaci iactantia placeant. Sic enim tractandi sunt hypocritæ, qui quum securè Deum contemnant, videri tamen volunt acerrimi gloriæ eius vindices. Est etiam hìc apta antistrophe, quòd Legem apud se depositam suscipere simulauerant, quæ tamen ab illis contumeliosè spreta fuit.

IN DISPOSITIONIBVS ANGELORVM.) Ad verbum est, IN DISPOSITIONES, sed perinde valet. Porrò huius dicti non alius interpres nobis quærendus est quàm Paulus, qui per Angelos dispositam fuisse Legem docet, vel ordinatam. Participio enim illic vtitur, vnde nomen hoc deductum est. Intelligit autem Angelos Dei Gal. 3. c. 19.
internuntios fuisse ac testes in Lege promulganda, vt rata & stabilis esset eius authoritas. Quum ergo Deus Angelos quasi ad solennem contestationem aduocauerit, quum Legem suam dedit Iudæis, iidem Angeli testes eorum perfidiæ futuri sunt. Et hoc consilio, Angelorum meminit Stephanus, vt coram ipsis reos peragat Iudæos, quòd transgressi Legem fuerint. Hinc colligere licet, quid futurum sit Euangelij contemptoribus, quod supra Legem tantopere excellit: vt eius gloriam quodammodo obscuret: quemadmodum tractat Paulus 2. ad Cor. 3.

54 *Porrò hæc audientes, dissecabantur cordibus suis, & stridebant dentibus in ipsum.*
55 *Ipse autem quum plenus esset Spiritu sancto, intentus in cælum vidit gloriam Dei, & Iesum stantem à dextris Dei.*
56 *Et dixit: Ecce, video cælos apertos, & Filium hominis à dextris Dei stantem. Clamantes autem voce magna continuerunt aures suas.*
57 *Et vnanimiter in eum impetum fecerunt.*
58 *Et eiectum extra vrbem, lapidarunt.*

54 AVDIENTES HÆC.) Initium actionis aliquam iudicij speciem habebat: sed tandem Iudices rabiem suam continere nequeunt. Aduerso primùm murmure ac strepitu abrumpitur eius oratio. nunc infestis clamoribus tumultuantur, ne qua vox ad eorum aures perueniat. postea sanctum virum ad mortem trahunt. Pulchrè autem exprimit Lucas, quanta sit vis Satanæ in agitandis Verbi aduersariis. Quum dicit intus fuisse DISRVPTOS, non

non simpliciter excanduisse, sed rabie percitos fuisse significat. Et furor ille in dentium stridorem, quasi violentus ignis in flammam, erumpit. Sic verbi Dei auditu necesse est affici reprobos omnes, quibus imperat Satan. atque hæc Euangelij conditio est, vt hypocritas, qui modesti prius videri poterant, ad insaniam adigat. quemadmodum si ebrius somnum appetens, repentè excitetur. Ideo hoc Christo tanquam proprium assignat Simeon, (Luc.2.c.35.) retegere cogitationes ex multorum cordibus. Nec tamen hoc salutis doctrinæ adscribi debet, cui potius hic finis est propositus, vt subactos hominum animos, in Dei obedientiam reformet. Verùm vbi animi à Satana possessi sunt, si Verbo vrgeantur, fieri non potest quin emergat impietas. Ergo accidentale est hoc malum. His tamē exemplis monemur, minimè sperandum esse vt Dei verbum omnes ad sanam mentem reuocet. Quæ doctrina nobis ad constantiā valde necessaria est. Qui docendi munus sustinent, fideliter obire illud, & exequi nequeunt, quin Dei contemptoribus acriter se opponant, quum autem nunquam desint scelerati homines, à quibus vilipenditur Dei maiestas, decurrere ad istam Stephani vehementiam subinde necesse est. Non enim conniuere fas est, vbi Deo suus eripitur honor. Quid autem inde eueniet? nempe, magis inflammabitur impietas. ita videbimur oleum camino (quod aiunt) addere. Verum quicquid accidat, non tamen impiis parcendum est: sed fortiter premendi sunt: etiamsi omnes inferni furias euomere debeant. ac certum est eos qui impiorum aures delicijs mulceri volunt, non tam respicere profectum, quàm periculi timore molles esse. Nos verò vtcunque non semper respondeat euentus votis nostris, sciamus fortitudinem in asserenda pietatis doctrina, sacrificium boni odoris esse Deo.

55 QVVM ESSET PLENVS SPIRITV.) Dici vix potest quantis angustiis constrictus fuerit seruus Christi, quum se vndique circundatum videret rabiosis hostibus: bonitatem causæ suæ partim calumniis & malitia, partim vi & insanis clamoribus oppressam: vndique truculenti vultus instarent: ipse ad dirum & horrendum mortis genus traheretur, nusquam apparet subsidium vel leuamen. Ergo ita destitutus hominum auxilio, ad Deum se conuertit. Hoc primo loco notandum est, quòd Stephanus in vltima rerum omnium desperatione, dum sola mors in oculis versatur, ab hominum & mundi intuitu se auertens in Deum vitæ & mortis arbitrū coniecerit oculos. Deinde hoc simul addendum, frustratum expectatione sua non esse, quia protinus illi Christus apparuit. Quanquam significat Lucas iam insuperabili Spiritus virtute fuisse armatum, ne quid cælorum aspectum impediret. IN CÆLVM ergo respicit Stephanus, vt Christi conspectu fretus, animū colligat, ac moriens deuicta morte splendidè triumphet. Nos verò quum in terram nimium defixi simus, nihil mirum, si se Christus nobis non ostendat. Hinc fit vt non tantùm in morte, sed ad leuissimum quemque periculi rumorem, atque ad strepitum folij cadentis, animi nos deficiant. Et meritò. vbi enim nostra, nisi in Christo fortitudo? Atqui, perinde ac si nihil nobis præsidij nisi in mundo foret, cælum omittimus. Porrò, vitium hoc corrigi aliter non potest, quàm si nos Dei Spiritus natura ad terram inflexos, sursum erigat. Itaque hanc causam assignat Lucas, cur Stephanus oculos in cælum intenderit: quia plenus erat Spiritu. Hoc nos etiam directore & duce in cęlum animis ascendere oportet, quoties malis vrgemur. Et certè donec ipse illuceat: nobis oculi minimè adeo sunt perspicaces, vt ad cælum perueniant. Imò magis hebetes sunt carnis oculi, quàm vt cælum requirant.

VIDIT GLORIAM DEI.) Significat Lucas, quemadmodum dixi, ex quo Stephanus in cælum sustulit oculos, statim illi visum fuisse Christum. sed ante admonet fuisse aliis oculis donatum quàm terrenis, vt quorum perspicacia ad Dei vsque gloriam euolat. Vnde nobis colligenda est generalis consolatio, Deum non minus nobis adfuturum, si relicto mundo, ad eum sensus omnes nostri contendant. non quòd per externam visionem nobis appareat, sicuti Stephano, sed ita se intus nobis patefaciet, vt eius præsentiam verè sentiamus. Atque hic modus videndi nobis sufficere debet, quum Deus sua virtute & gratia, non modò se propinquum esse demonstrat, sed etiam probat se in nobis habitare.

56 ECCE VIDEO CÆLOS.) Non priuatim modò consulere seruo suo voluit Deus, sed hostes quoque suos vrere ac torquere: quemadmodum Stephanus illis animosè insultat, quum palàm prędicat oblatum sibi miraculum. Quæritur autem quomodo aperti fuerint cæli. Quantum ad me attinet, nihil in cælorum natura mutatum fuisse arbitror: sed datam Stephano nouam aciem, quæ per obstacula omnia vsque ad inuisibilem regni cælestis gloriam penetraret. Nam vt demus fuisse aliquam cæli scissuram, nunquam tamen hominis oculus eò vsque transcenderet. Deinde, soli Stephano conspicua fuit Dei gloria. Impiis enim qui eodem loco stabant, non modò latebat tale spectaculum: sed intra se excæcati, apertam veritatis lucem non cernebant. Sic ergo apertos sibi esse cælos dicit, quia nihil eum impediat à gloriæ Dei aspectu. Vnde sequitur, non in cælis, sed potius in eius oculis editum fuisse miraculum. Quare non est quòd hìc multum disputemus de visione physica: quia certum est minimè naturali ordine vel modo, sed noua & singulari ratione visum illi fuisse Christum. Et quos, obsecro, colores habuit Dei gloria, qui naturaliter in carnis oculos incurrerent? Ergo in hac visione nihil nisi diuinum cogitare decet. Hoc præterea notare operæ pretium est, Dei gloriam Stephano non apparuisse in solidum qualis erat, sed quantum ferebat hominis captus. neque enim illa immensitas creaturæ modulo comprehendi potest.

FILIVM HOMINIS STANTEM.) Christum videt in ea carne regnantem, in qua exinanitus fuerat: vt certè in hoc vno posita erat victoria. Non est igitur superuacuum, quòd illi Christus apparet. & hac causa etiam vocat Filium hominis, ac si diceret, Hominem illum quem morte abolitum putatis, video cælorum imperio potiri. stridete ergo, vt libet: non est quòd ad sanguinem vsque dubitem pro eo pugnare, qui futurus est & causæ suæ & salutis meæ vindex. Quæritur tamen, cur stantem viderit, qui alibi sedere dicitur. Augustinus, vt est interdum plus æquo argutior, dicit sedere tanquam iudicem, tunc stetisse tanquam aduocatum. Ego verò tametsi diuersæ sunt istæ locutiones, idem tamen vtráque notari arbitror. Neque enim vel sessio vel statio, qualiter compositum sit Christi corpus, designat: sed hoc ad potentiam & regnum refertur. Vbi enim illi collocabimus tribunal, in quo sedeat ad Patris dexteram: quando sic Deus omnia implet, vt nullus dextræ eius locus affingi debeat? Est igitur in toto contextu metaphora, quum STARE, vel SEDERE dicitur Christus ad Patris dexteram. ac simplex sensus est, Christo traditam esse omnem potestatem, vt in carne, in qua humiliatus fuerat, regnet Patris vice, sitque illi secundus. Cæterùm, tametsi potestas hæc per cælum & terram diffusa sit, perperam tamen quidam imaginantur Christum in humana sua natura vbique esse. Nam quòd certo loco continetur, id non obstat, quin virtutem suam exerat per totum mundum. Quare si illum gratiæ suæ efficacia sentire præsentem cupimus, in cælo quærendus est: quemadmodum se illinc patefecit Stephano. Ridiculè etiam ex hoc loco nonnulli contendunt, Stephano appropinquasse, vt videri ab eo posset. Diximus enim, Spiritus virtute ita per fidem euectos fuisse Stephani oculos, vt nulla locorum distantia eorum aciem abrumperet. Fateor quidem, propriè loquendo, hoc est philosophicè, nullum supra cælos esse locum. Sed mihi hoc satis est, peruersum esse delirium, Christum alibi quàm in cælo & supra mundi elementa locare.

57 Clamantes voce magna.) Vel hæc fuit zeli ostentatio, quemadmodum [illegible]per ferè hypocritas ambitio impellit, vt immodico feruore ebulliant: sicuti Caiphas ad illam Christi vocem, [illegible]sthac videbitis filium hominis &c. vestes suas in signum indignationis scindit, ac si esset intolerabilis blasphem[illegible] vel certe tam graue illis tormentum fuit gloriæ Christi præconium, vt insania ipsos crepare oporteat. In quam [illegible]entiam magis inclino: postea enim dicit Lucas, quasi impetu raptos esse, vt solent qui sibi temperare nequeunt, [illegible]bitò & intemperanter prosilire.

58 Lapidarvnt.) Hoc pœnæ genus in Pseudoprophetas Deus in Lege constituerat: quemadm[illegible]dum habetur Deuteronomij decimo tertio: sed Deus illic etiam quisnam in eo numero habendus sit definit: [illegible]mpe, qui populum abducere conatus fuerit ad deos alienos. iniusta ergo & nefaria fuit Stephani lapidatio, quòd [illegible]o crimine damnatus est. Sic Christi Martyres similem cum sceleratis pœnam subire oportet. Sola est causa quæ [illegible]os discernit: sed tanti est coram Deo, & coram Angelis eius hoc discrimen, vt Martyrum probra dignitate om[illegible] mundi glorias superent. Quæri tamen hoc loco potest, Quomodo Iudæis Stephanum lapidare licitum fuerit, quibus ablatum erat imperium. nam in Christi causa respondent, Nobis fas non est interficere quenquam. Respondeo, per vim & tumultum hoc fecisse. Quòd autem hoc facinus non vltus est Præses, fieri potest, vt in populo turbulento & propè indomito multa dissimulanter tulerit, ne odium quo flagrabat Christi nomen, in se prouocaret. Videmus præsertim Romanos Præsides de industria conniuere solitos ad intestinas illius gentis discordias: vt mutuò confecti citius deinde subigerentur.

Testes autem deposuerunt vestimenta sua ad pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus.

59 *Et lapidabant Stephanum inuocantem, ac dicentem: Domine Iesu, suscipe spiritum meum.*

60 *Positis autem genibus clamauit voce magna: Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et hoc dicto, obdormiuit.*

61 *Saulus autem consentiebat in necem eius.*

Testes avtem.) Significat Lucas, in tumultu illo seruatam tamen fuisse aliquam iudicij speciem. Non fuerat hoc temerè mandatum, vt lapidationis initium fieret à testibus: quia vbi propriis manibus perpetranda est cædes, multos tenet religio, qui alioqui minus horrent linguæ periurio iugulare innoxios. Sed interim colligimus, quàm cæca & vesana fuerit testium istorum impietas, qui iam lingua homicidæ, sanguinarias etiam manus insonti afferre non dubitent. Quòd depositas dicit fuisse vestes ad pedes Sauli, ostendit per eum non stetisse, quo minus in sensum reprobum coniectus, cum aliis periret. Quis enim desperatum non putaret, qui suam adolescentiam tali iam tyrocinio imbuerat? Neque ætas ad extenuandum crimen exprimitur, quemadmodum imperiti quidam in eo laborant: iam enim eò ætatis peruenerat, vt excusatio ab inscitia peti non posset. Et paulò pòst referet Lucas, missum fuisse à summo Sacerdote ad persequendos fideles. Pueritiam ergo excesserat, vt iam inter viros censeri posset. Cur ergo adolescentiæ fit mentio? nempe, vt secum quisque reputet, quantum nociturus Ecclesiæ fuerit, nisi maturè eum cohibuisset Christus. Atque in eo nobilius tum potentiæ Dei tum gratiæ specimen refulget, quòd immanem belluam in summo feruore momento domuit; & quòd tam honorificè miserum homicidam extulit, qui suo scelere iam ferè vsque ad inferos demersus erat.

59 Invocantem.) Quia iam satis verborum apud homines perdiderat, meritò ad Deum se conuertit, & ad omnia perferenda precibus se armat. Nam quum in toto militiæ nostræ cursu ad Dei suppetias singulis momentis confugere necesse fuerit, in vltimo conflictu, qui omnium est durissimus, maximè necessaria est Dei inuocatio. Quàm verò præcipiti rabie correpti fuerint, iterum exprimit Lucas: quòd quum seruum Christi suppliciter precari viderent, tamen non fuerit mitigata eorum truculentia. Porrò, bimembris hic Stephani precatio refertur. Priore membro, vbi spiritum suum Christo commendat, fidei suæ constantiam ostendit. Altero, vbi orat pro inimicis, charitatem testatur erga homines. Quum his duabus partibus constet tota pietatis perfectio, habemus in morte Stephani rarum piè sanctéque moriendi exemplum. Credibile est, pluribus aliis verbis fuisse vsum, sed huc redibat summa.

Domini iesv.) Iam dixi, precem hanc fiduciæ testem fuisse: & certè ingens fuit animi magnitudo, quòd lapides iam volitare cernens, quibus mox sit obruendus, diras vndique execrationes & probra in caput suum audiens, securè tamen in Christi gratiam recumbit. Ita scilicet Dominus seruos suos interdum vult quasi in nihilum redigi, quò mirabilior sit eorum salus. Nos verò hanc salutem definiamus non carnis nostræ sensu, sed fide: Et videmus, vt minimè carnis iudicio Stephanus indulgeat, quin potius se in ipso interitu saluum fore confidens, æquo animo oppetat mortem. Hoc enim procul dubio infixum gerebat, vitam nostram cum Christo absconditam esse in Deo. Itaque, iam de corpore minimè solicitus, animam suam in Christi manus deposuisse contentus est. Neque enim ex animo ita precari poterat, nisi præsentis vitæ oblitus, & prorsus abiecta eius cura. Col.3.a.3.
Quàdiu versamur in mundo, quia mille mortibus sumus semper obsessi, spiritum nostrũ quotidie in Dei manus Psal.31.b.6.
cum Dauide commendare nos decet: vt scilicet vitam nostram à periculis omnibus eripiat: sed vbi certò ad mortem vocamur, confugiendum est ad hanc precem, vt Christus spiritum nostrum suscipiat. Nam in hunc finem spiritum ipse suum deposuit in Patris manus, vt nostrorum perpetuus sit custos. Hæc inæstimabilis consolatio est, quòd scimus animas nostras è corporibus migrantes, non fortuitò vagari, sed à Christo suscipi in fide- Luc.23.f.
lem custodiam, si modò eas in ipsius manum deponimus. Hæc fiducia instituere nos debet ad placidam mortis 46.
tolerantiam: imò quisquis serio fidei affectu animam suam Christo commendat, necesse est, vt eius arbitrio simul obedienter totum se resignet. Cæterùm, hic locus claro testimonio est, animam hominis non euanidum esse flatum, vt quidam phrenetici delirant, sed essentialem spiritum, & huic vitæ superstitem. Hinc præterea docemur, Christum ritè & legitimè à nobis inuocari: quoniam omnis illi potestas ideo à Patre data est, vt in eius fidem se omnes conferant.

60 Positis genibvs clamavit.) Altera pars est precationis, in qua Stephanus hominum amorem cum fide in Christum coniungit: & certè si cupimus Christo in salutem aggregari, hunc nos affectum induere oportet. Stephanus pro inimicis orans, & quidem capitalibus, & ipso temporis articulo, quo eorum sæuitia ipsum ad vindictæ cupiditatem stimulare poterat, satis declarat quo sit in omnes alios affectu. Quòd autem Stephanum fecisse narrat Lucas, scimus nobis omnibus à Christo præcipi: sed quia vix quicquam est difficilius Matt.5.f.
quàm iniurias ita remittere, vt his bene precemur, qui nos perditos volunt: ideo intuendus semper nobis est an- 44.
te oculos Stephanus in exemplum. Clamat quidem voce magna, sed nihil præ se fert coram hominibus, quod

non syncerè & ex animo dici, testis sit Deus ipse. Vocem tamen attollit, ne quid ad mitigandam hostium ferociam prætermittat. Non statim apparuit profectus, certum tamen est, non frustrà eum orasse: & Paulus illustre documentum est, non omnibus statutum fuisse peccatum hoc. Equidem non dicam cum Augustino, nisi Stephanus orasset, Ecclesia Paulum non haberet: est enim hoc duriusculum: tantùm dico, quòd Paulo Deus ignouit, ex eo constare, non fuisse irritum Stephani votum. Exoritur hîc quæstio, Quomodo pro his oret Stephanus, quos nuper dixerat Spiritui sancto rebelles esse? atqui hoc videtur esse contra Spiritum peccatum, cui in perpetuum venia negatur. Responsio facilis est, generaliter pronuntiari de omnibus, quod passim in multos competit. Ergo non ita corpus populi rebelle dixit, quin aliquos exciperet: deinde supra exposui qualem resistentiæ speciem illic damnaret: neque enim protinus sequitur, in Spiritum sanctum peccare, qui ad tempus illi repugnant. Quum petit, NE statuat Deus illis peccatum, hoc intelligit, ne reatus in illis resideat.

HOC DICTO OBDORMIVIT.) Hoc additum est, vt sciamus, editam inter vltimos spiritus fuisse vocem illam, quod miræ constantiæ documentum est: placidum etiam mortis genus notat dormitio. Iam quia moribundus hanc precationem concepit, non spes impetrandæ veniæ ipsum agebat, vt tantopere de hostibus suis molliendis anxius esset: sed tantùm vt resipiscerent. DORMIENDI verbum, quum pro Mori capitur in Scriptura, ad corpus referri debet: ne quis cum indoctis hominibus ridiculè fingat animas etiam dormire.

CAPVT VIII.

1 *FACTA est autem illo die persecutio magna aduersus Ecclesiam quæ erat Ierosolymis. Itaque dispersi sunt omnes per regiones Iudææ, & Samariæ præter Apostolos.*
2 *Curarunt autem vnà Stephanum viri religiosi, & fecerunt planctum magnum super eum.*
3 *Saulus autem vastabat Ecclesiam, ingrediens domos, & inde trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam.*
4 *Illi autem dispersi peragrabant annuntiantes sermonem Dei.*

Psal.44.c.32. 1 In hac historia primùm ostenditur piorum conditio in hoc mundo. nempe, quòd sint velut oues mactationi destinatæ, sicuti in Psalmo habetur: ac præsertim vbi Dominus hostibus frænum laxat, vt conceptam animi sæuitiam exequi possint. Exitus deinde persecutionum ostenditur: quòd scilicet adeò non abrumpunt Euangelij cursum, vt potius ad eum prouehendum admirabili Dei consilio adiumenta fiant. Quemadmodum illustre miraculum fuit, quòd dispersio, cuius meminit Lucas, multos qui prius alienati à Deo fuerant, in fidei vnitatem collegerit. Nunc singula ordine expendamus.

ILLO DIE.) Initium à Stephano fuit: inde accensa rabies promiscuè in omnes exarsit. Impij enim non secus ac feræ bestiæ gustatum sanguinem multò auidius expetunt, & ipsis cædibus magis ac magis efferuntur. Satan enim omnis sæuitiæ pater, illos innoxio sanguine imbutos primum humanitatis sensu exuit: deinde sitim inexplebilem in ipsis excitat: hinc violenti isti ad trucidandum impetus, vt semel exorsi, nunquam sponte desinant. Adde quòd quum impunè nocendi facta est potestas, successu ipso crescit audacia, vt magis intemperanter ruant. quod etiam notat Lucas, quum dicit, MAGNAM fuisse persecutionem. Prius certè non omnino quieta erat Ecclesia, neque ab improborum vexatione immunis, sed Dominus suis ad tempus parcebat, vt aliquid laxamenti haberent: nunc verò durius vrgeri cœperunt. Hæc etiam ad nostrum tempus accommodanda sunt. Si quando velut sopitus videtur hostium furor, vt flammas procul non egerat, sciamus Dominum imbecillitati nostræ consulere: sed interea ne fingamus nobis perpetuas inducias, verùm parati simus ad maiores insultus sustinendos, quoties subitò eruperint. Meminerimus etiam, si quando vnius hominis constantia reprobos ad crudelitatem acuit, ipsi iniquè adscribi mali culpam. neque enim Stephanum ignominia notat Lucas, quum eius occasione Ecclesiam solito grauius fuisse vexatam recitat: sed hoc magis in laude eius ponit, quòd tanquam antesignanus reliquos ad fortiter pugnandum animaduertit suo exemplo. Quum IEROSOLYMITANAM Ecclesiam nominat, non intelligit alibi quoque fuisse Ecclesias, sed transitum sibi ad ea facit quæ inde sequuta sunt. Quum enim vnicum esset hoc in mundo corpus piorum, fuga laceratum fuit, sed ex mutilis membris ac dissipatis, statim ortæ sunt plures Ecclesiæ, & ita corpus Christi longè latéque diffusum fuit, quum prius intra muros Ierosolymæ inclusum esset.

DISPERSI SVNT OMNES.) Certum est non fuisse omnes dispersos. verùm Scriptura vniuersali nota vtitur, pro eo quod dicimus, Passim aut Vulgò. Summa est, non fuisse paucis quibusdam periculum: quia per totam Ecclesiam grassata sit hostium crudelitas. Multi sæpe animi mollitie ad leuiculum rumorem diffugiunt, sed horum longè diuersa est ratio. neque enim temerè consternati fugam arripiunt, sed quòd non posse aliter sedari impio-
Eph.2.c.14 rum furorem videbant. Dicit autem, non modò per varia Iudææ loca fuisse dissipatos, sed vsque in Samariam venisse: ita dirui cœpit medius paries, qui Iudæos à Gentibus diuidebat. Samariæ enim conuersio, quasi primitiæ fuerunt vocationis Gentium. Quanquam enim communis illis Circuncisio erat cum populo Dei, scimus tamen magnum fuisse dissidium. neque id immeritò, quum in Samaria non nisi fictitiũ Dei cultum fuisse, Christus pronuntiet, quia tantùm insipida erat æmulatio. Ianuam ergo Deus tum Euangelio aperuit, vt Christi sceptrum Ie-
Marci 16. rosolyma emissum, ad Gentes vsque perueniret. Ab hoc numero Apostolos excipit, non quòd illi essent extra
c.16. commune periculum: sed quia boni pastoris est, luporum incursus excipere pro salute gregis. Quæri tamen potest, Quum mandatum habuerint spargendi per totum orbem Euangelij, cur Ierosolymę substiterint, etiã quum vi & manu illinc expellerentur? Respondeo quum iussisset illos Christus ab Ierosolyma incipere, illuc incubuis-
Luc.24 g. se, donec alio eius manu deducti, certò scirent illum sibi esse ducem. Et videmus quàm timidè progressi sint in
47. publicando Euangelio: non quòd refugerent iniunctũ sibi munus: sed quia ad rem nouã & insolitam stupebant. Ergo, quum Ierosolymæ videant tam potenter oppugnari Euangelium, aliò transire non audent, donec primam illam difficultatum molem perruperint. Certè nec otio suo, nec securitati, nec commodis, illic subsidendo, consulunt: laboriosam enim prouinciam sustinent: inter varia discrimina assiduè versantur: conflictantur cum summis molestiis: quare non dubium est, quin illis partes suas exequi propositum sit. Præsertim verò, quòd omnibus

aliis

aliis fugientibus manent, id clarum documentum est intrepidæ constantiæ. S.
partiri ac distribuere prouincias, vt non omnes vno in loco occuparentur: rei obiiciat, Potuisse inter se
satis omnibus exhibuisse negotij. In summa, hoc tanquam laude dignum commeo, solam Ierosolymam
vitandæ persecutionis causa, in voluntarium exilium sequuti non sint. Neque tamen at Lucas, quòd alios
dit, quorum liberior fuit conditio. Reputabant enim Apostoli, quid singulare haberem fugam reprehen-
vt lupis in ouile incurrentibus, stationem suam seruarent. Nimius fuit ille Tertulliani ac vocatio. nempe,
indifferenter fas esse negabant persecutionis metu fugere: melius Augustinus, qui fugam um rigor, qui
desertæ à pastoribus Ecclesiæ hostibus prodantur. Hoc certè optimum est temperamentum, quæ permittit, ne
timidati nimis indulget, nec temerè in mortem præcipitat, quibus vitam suam seruare licet. Lege que carnis
Epistolam 180. ad Honoratum. Vt redeam ad Apostolos: si persecutionis metu inter ipsa exordia dui volet
sent, quis non iure mercenarios dixisset? Quàm noxia & turpis in præsens fuisset loci desertio? quæ fuis-
freg isset omnium animos? quantum apud posteros exemplo nocuisset? Accidit quidem interdum, vt pere
quoque fugere liceat: hoc est, si solus ipse impetitur, si non timetur propter eius absentiam Ecclesiæ dissi
tio. Quòd si commune illi est cum grege certamen, nisi ad extremum sustineat, perfidus est officij desertor
Priuatis maior est libertas.

2 CVRAVERVNT STEPHANVM.) Ostendit Lucas, in ipso persecutionum ardore non sic tamen concidisse piorum animos, quin zelo flagrantes, pietatis officia colerent. Res exigui momenti esse videtur sepultura: potius quàm eam negligant, non obscurum adeunt vitæ discrimen. Quemadmodum autem fortiter mortem eos contempsisse, temporis circunstantia testatur: ita ex eadem vicissim colligimus, non sine magna & necessaria causa fuisse in hac re tam solicitos. Hoc enim ad exercendam eorum fidem plurimum intererat, non relinqui proiectum & feris expositum sancti Martyris corpus, in quo nobilem triumphum Christus pro Euangelij sui gloria egerat. Nec verò poterant Christo viuere, nisi Stephano in mortis societatem aggregari parati essent. Sepeliendi ergo Martyris studium, illis ad inuictam profitendæ fidei constantiam meditatio fuit. Itaque, in re superuacua non satagebant, vt aduersarios inconsiderato zelo prouocarent. Quanquam generalis etiam ratio, quæ semper & vbique apud pios valere debet, procul dubio apud eos pondus habuit. nam sepeliendi ritus ad spem resurrectionis spectat, sicuti in hunc finem diuinitus ordinatus fuit ab initio mundi. Quare, immanis hæc barbaries semper habita fuit, corpora insepulta sponte relinquere. Nesciebant profani homines, quorsum tam sanctum ius sepulchri esse ducerent: nobis verò finis non est incognitus, nempe vt agnoscant superstites, mandari terræ corpora velut in custodiam, donec inde excitentur. Vnde apparet, viuis potius quàm mortuis vtile esse hoc officium. Tametsi humanitatis quoque nostræ est, debitum impendere corporibus honorem, quibus beatam immortalitatem promissam esse scimus.

FECERVNT PLANCTVM MAGNVM.) In planctu quoque pietatis & fidei professionem commendat Lucas. Facit enim plerunque tristis & infaustus euentus, vt quæ prius causæ placuerant, relinquantur. Isti contrà luctu suo declarant, se morte Stephani minimè terreri, quo minus in causæ approbatione persistent, simul, quantam vnius hominis interitu iacturam fecerit Dei Ecclesia, considerant. Repudianda autem est vesana illa philosophia, quæ homines prorsus stupidos esse iubet, vt sapiant. Stoicos olim sensus communis expertes fuisse oportet, qui affectus omnes arcebant ab homine. Hodie quidam fanatici eadem deliria libenter in Ecclesiam inueherent: & tamen quum ferreum ab aliis pectus exigant, nihil illis est mollius vel magis effœminatum. Lacrymulam vnam in aliis ferre non possunt: si quid illis præter animi votum accidat, nullus est lamentationis modus. Ita scilicet eorum arrogantiam iocosè, vt ita loquar, Deus vlciscitur, quum vel pueris ridendam propinat. Nos verò sciamus affectus, quos humanæ naturæ Deus indidit, per se non magis esse vitiosos, quàm ipsum authorem: sed primùm à causa æstimandos esse: deinde, si modum ac moderationem tenent. Dei certè donis qui gaudendum esse negat, trunco vel lapidi magis similis est quàm homini: ergo, quum auferuntur, non minus erit licitus dolor. Ac ne extra præsentem locum egrediar, fideles non in totum lugere vetat Paulus, quum aliquis suorum illis morte eripitur, sed discrimen esse vult inter ipsos & incredulos: quia spes illis solatium esse debet, & impatientiæ remedium. Ipsa enim mortis origo nobis meritò luctuosa est: sed quia vitam scimus in Christo restitui, habemus quod ad sedandum dolorem sufficiat. Similiter, quum Ecclesiam dolemus priuari raris & præstantibus viris, legitimam causam habet dolor: tantùm petenda est consolatio, quæ excessum corrigat.

3 SAVLVS AVTEM.) Duo hîc notanda sunt: quanta fuerit hostium atrocitas, & quàm mirifica bonitas Dei qui Paulum dignatus est ex tam crudeli lupo, facere pastorem. Illa enim vastandi libido qua feruebat, spem omnem præcidere videbatur. Itaque, eo illustrior postea fuit ipsius conuersio. Nec dubium est, hanc diuinitus inflictam ei fuisse pœnam, ex quo in mortem Stephani cum aliis impiis conspirauerat, vt signifer esset crudelitatis. Sæpe enim grauius in electis quàm in reprobis peccata Deus vlciscitur.

4 ILLI AVTEM DISPERSI.) Et hîc Lucas incredibili Dei prouidentia factum esse narrat, vt fidelium dissipatio ad fidei vnitatem multos adduceret: ita solet Dominus lucem ex tenebris, & vitam ex morte elicere. Nam vox Euangelij, quæ vno tantùm in loco audiebatur, nunc vbique personat. interea monemur hoc exemplo, persecutionibus minimè cedendum esse: sed potius ad fortitudinem colligendos esse animos. Nam quum aufugiunt fideles Ierosolyma, neque exilio ac præsentibus miseriis, nec vllo in posterum metu franguntur, vt degenerent ad ignauiam vel tarditatem: sed in ipsa calamitate perinde sunt ad Christum prædicandum alacres, ac si nihil vnquam subiissent molestiæ. Quin etiam videtur notare Lucas, hospitia subinde mutando erraticam vitam egisse. Ergo, si cupimus horum censeri fratres, sedulò nobis instemus, ne vlla nos crucis acerbitas aut vllus metus exanimet, quin pergamus in edenda fidei confessione: nec vnquam in promouenda Christi doctrina fatigemur. Est enim absurdum, vt exilia & fugæ, quæ martyrij tyrocinia sunt, mutos & exanimes nos reddant.

5 *Philippus autem quum venisset in vrbem Samariæ, prædicauit illis Christum.*

6 *Attentæ autem erant turbæ his quæ dicebantur à Philippo, vnanimiter audientes & videntes signa quæ edebat.*

7 *Nam quum spiritus immundi multos detinerent, clamantes voce magna, exibant. Multi quoque paralytici & claudi sanati fuerant.*

8 *Ita fuit gaudium magnum in vrbe illa.*

9 *Vir autem nomine Simon, prius fuerat in vrbe, artem magicam exercens, & demen-*

tans gentem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum.
10 *Cui intenti erant omnes, à paruo vsque ad magnum, dicentes: Hic est virtus Dei magna.*
11 *Intenti autem erant, quòd multo tempore eius magiis obstupefacti fuerant.*
12 *Porrò, quum Philippo credidissent euangelizanti de regno Dei, & nomine Iesu Christi, baptizati sunt viri simul ac mulieres.*
13 *Ac ipse quoque Simon credidit, & baptizatus adhærebat Philippo: vidénsque signa & virtutes magnas quæ fiebant, obstupebat.*

5 Dixit Lucas, passim omnes annuntiasse Dei sermonem, nunc peculiariter meminit Philippi, tum quòd efficax & fructuosa præ aliis fuerit eius prædicatio, tum quòd sequutæ sint memorabiles historiæ, quas deinde texet. VRBEM Samariæ posuit, pro vrbe Samaria, quæ ab Hircano diruta, & rursus ab Herode instaurata, Sebaste vocata est. Vide Iosephum libro Antiquitatum decimo tertio, & decimo quinto. Quum dicit, PRÆDICATVM fuisse Christum à Philippo, totam Euangelij summam in Christo comprehendi significat. Locutio altera quam paulò pòst subiicit, plenior quidem est: idem tamen valet. Coniungit regnum Dei cum Christi nomine: sed quia per Christum consequimur hoc boni, vt in nobis Deus regnet, ac renouati in spiritualem iustitiam, mundóque mortui, cælestem vitam agamus: ideo hanc quoque partem sub se continet Christi prædicatio. Huc autem redit summa, vt mundum perditum Christus sua gratia reparet quod fit, dum Patri nos reconciliat: deinde, quum nos regenerat suo Spiritu, vt profligato Satana, regnum Dei in nobis erigatur. Porrò quum antè narrauerit, Apostolos non mouisse pedem Ierosolyma, probabile est vnum ex septem Diaconis, cuius etiam filiæ prophetabant, hîc designari.

6 ATTENTÆ AVTEM ERANT.) Quomodo amplexi sint Philippi doctrinam Samaritæ, refert Lucas. Dicit enim eos audiisse, vnde gustum aliquem ceperunt. accessit stimulus alter ex miraculis: tandem sequuta est attentio. Hic est legitimus ad fidem progressus. Qui enim doctrinam necdum auditam respuunt, quomodo ad fidem vnquam peruenirent, quæ ex auditu nascitur? Ergo quòd se ad audiendum faciles præbuerunt, ad reuerentiam & attentionem primus fuit gradus. Ac proinde, non mirum est, si tam rara hodie ac penè nulla sit in mundo fides. quotusquisque enim aurem Deo loquenti præbere dignatur? Ita fit, vt maior pars veritatem incognitam, ac ne minimo quidem gustu libatam, reiiciat. Cæterùm, quemadmodum fidei exordium est auditus: ita per se non sufficeret, nisi animos simul afficeret doctrinæ maiestas. Et certè, quisquis negotium sibi esse cum Deo reputat, fieri non potest, vt contemptim ipsum audiat loquentem. & ipsa doctrina, quæ eius Verbo continetur, authoritatem sibi acquiret: ita sponte ex auditu fluet attentio. Quantum ad miracula spectat, scimus duplicem esse eorum vsum: vt nos ad audiendum Euangelium præparent: & in eius fide confirment. Aduerbium VNANIMITER, tam cum auditu quàm cum attentione coniungi potest. Mihi hoc posterius magis placet, quòd vno animo essent attenti. In eo autem vim & efficaciam prædicationis Lucas commendat, quòd magnus hominum numerus vno consensu subitò ad seriam audientiam comparatus fuerit.

Rom.10. c.14.

7 SPIRITVS IMMVNDI.) Species quasdam breuiter attingit, vt sciamus cuiusmodi miraculis adducti Samaritæ fuerint, vt Philippo authoritatem tribuerent. Clamor quem edebant spiritus immundi, signum erat repugnantiæ. quare, hoc ad illustrandam Christi virtutem non parum valebat, quòd diabolos imperio suo contumaciter licet renitentes constringeret.

8 GAVDIVM cuius meminit, fructus est fidei. Fieri enim aliter non potest, vbi Deum nobis esse propitium sentimus, quin efferantur animi nostri incomparabili gaudio, & quod omnem sensum exuperat.

Phil.4 b.7.

9 VIR QVIDAM NOMINE SIMON.) Hoc tale erat obstaculum, vt videri posset præclusus Euangelio aditus apud Samaritanos. Fascinatæ enim Simonis præstigiis erant omnium mentes. Atque hic stupor longo iam temporis spatio inualuerat. Porrò, quàm difficile sit, errorem ex hominum animis reuellere, postquam diuturnitate temporis radices egit, & reuocare ad sanam mentem, qui iam obduruerunt, experientia docet. Magis obstinatos in errore reddebat superstitio: quòd Simonem habebant, non modò quasi Dei Prophetam, sed quasi Spiritum ipsum.

10 Nam cognomen MAGNÆ virtutis, huc spectabat, vt quicquid alioqui diuinum esset, hac magnitudine obrutum vilesceret. Hinc ergo clarius elucet Christi potentia, quòd per ista obstacula Philippus perruperit. Hoc autem Lucas amplificat,

11 Quum dicit, OBSTVPEFACTOS fuisse à magno vsque ad paruum. Nam quum omnium ordinum homines delusi essent, quisnam erat Euangelio aditus? præsertim quum non mediocris esset impostura. Sensus enim omnes capti erant stupore. Præterquam autem quòd inde apparet quàm potens sit veritas, simul constantiæ exemplum in Philippo nobis proponitur: quia tametsi viam non cernit, infracto tamen pectore opus Domini aggreditur, qualem ipse volet dare successum, expectans. Atque ita omnino agendum, vt intrepidè tentemus quicquid Deus mandat, etiam vbi videntur irriti fore conatus. Porrò, quod Samaritanis accidit, vt Satan ita eos dementaret: sciamus communem esse infidelitatis pœnam. Non omnes quidem fascinantur magorum præstigiis, neque vbique sunt Simones, qui talibus imposturis ludant: sed intelligo, non esse mirum aut insolens, si Satan in tenebris variè illudat. Omnibus enim errorum capturis obnoxij sunt, quicunque Dei luce non reguntur. Præterea, quum narrat Lucas, SEDVCTOS promiscuè fuisse omnes: monemur neque ingenij acumen, nec quicquid in nobis est rationis & prudentiæ, ad cauendam Satanæ astutiam sufficere. Et sanè videmus quàm stultis & deliris erroribus impliciti fuerint, qui præ aliis habiti sunt in mundo perspicaces.

VIRTVS DEI MAGNA.) Ergo Dei nomine abusus fuerat Satan ad fallendum: quod pestilentissimum est deceptionis genus, tantum abest vt ad excusationem valeat. Dictum fuit suprà, nomen præcipuæ Dei virtutis Simonem sibi arrogasse, vt quicquid alibi esset diuinum, supprimeret: quemadmodum sol luce sua stellas omnes obscurat. impia fuit hæc & scelerata nominis Dei profanatio. Verùm, nihil hîc factum legimus, quod non quotidie adhuc fiat. Nihil enim hominibus magis procliue, quàm ad Satanam transferre quod Dei proprium est. Prætexitur quidem religio: sed quid Samaritanos iuuit hic prætextus? Bene ergo nobiscum agitur, quum suam in Christo virtutem Deus nobis patefacit, & non alibi quærendam esse demonstrat: atque vt nos in se retineat, artes & imposturas Satanæ quæ fugiendæ sunt, detegit.

Marc.18. g.17.

12 QVVM CREDIDISSENT.) Illud est quod dixi miraculum, quòd Philippum audierunt, qui prorsus erant Simonis illusionibus attoniti: quòd cœlestis sapientiæ compotes facti sunt, qui stupidi erant & hebetes. Ita,

quodammodo

quodammodo ex inferis in cælum euecti sunt. Quòd Baptismus fidè postèri
instituto, quantum ad extraneos spectat. Fide enim oportuit inseri in Ecclesiæ it, consentaneum est Christi
ciperent: sed nimis ineptiunt Anabaptistę, dum ex his locis probare nituntur, arcus, antequam symbolum ac-
Baptizari non poterant viri & mulieres, quin fidem profiterentur: sed hac lege adis esse infantes à Baptismo.
Deo simul consecrarentur eorum familiæ: sic enim habet fœdus Ero Deus tuus, & se sunt ad baptismum, vt Ge. 17. a. 7.

13 SIMON QVOQVE IPSE) Qui totam vrbem fallaciis suis infatuauerat, Dis tui.
aliis recipit. Qui summam Dei virtutem se esse iactauerat, Christo se submittit: quanquitatem simul cum
quàm totius gentis causa, illuminatus fuit in Euangelij notitiam, vt scandalum tolleretur, quontam sua vnius
rari poterat. Atque huc pertinet quod postea dicit Lucas, miratum fuisse signa. voluit enim imperitos mo-
quem pro semideo habebant Samaritæ, in triumpho ducere: quod fit, dum excussa inani iactantiminus, hunc
culis gloriam dare cogitur. Neque enim syncero cordis affectu se Christo tradit: alioqui non itatis mira-
ret peruersa eius ambitio, & donorum Spiritus impia & profana æstimatio. Non tamen multis assentumpe-
simulasse duntaxat fidem putant, quum minimè crederet. Apertè Lucas testatur eum credidisse: & atqui
ratio, quòd admiratione tactus fuerit quomodo igitur se paulò pòst hypocritam esse prodit? Respondeotur
ter fidem & meram simulationem aliquid esse medium. Epicurei, & Lucianici credere se profitentur, quum
tamen intus rideant, quum illis fabulosa sit spes vitæ æternæ, quum denique nihilo plus habeant pietatis,
quàm canes & porci. At multi sunt, qui vtcunque Spiritu adoptionis non sint regeniti, nec vero cordis affectu se Deo addicant, Verbi tamen potentia victi, non modò verum esse agnoscunt quod docetur, sed tanguntur Dei timore, vt doctrinam recipiant. Concipiunt enim Deum esse audiendum, illum & salutis authorem esse & mundi iudicem. Non ergo fingunt coram hominibus fidem, quæ nulla sit, sed credere se putant. Atque hæc fides temporaria est, cuius meminit Christus apud Marcum: dum scilicet Verbi semen animis conceptum, mox tamen suffocatur variis mundi curis, aut prauis affectibus, vt nunquam maturescat, imò potius in herbam inutilem degeneret. Talis ergo fuit Simonis fides: sentit veram esse Euangelij doctrinam, & conscientiæ suæ sensu ad eam recipiendam cogitur: sed deest fundamentum: hoc est, sui abnegatio. Vnde sequitur, animum eius simulatione fuisse inuolutum, quam mox prodit. Verùm, talem fuisse hypocrisin sciamus, in qua se ipse deceperit: non crassam illam qua se venditant Epicurei & similes: quia Dei contemptum fateri non audent. Matc. 4. Luc. 8. b. 13.

BAPTIZATVS EST.) Hoc Simonis exemplo clarè patet, non conferri omnibus indifferenter in Baptismo gratiam, quæ illic figuratur. Papistarum dogma est, Nisi quis ponat obicem peccati mortalis, omnes cum signis recipere veritatem & effectum. Ita magicam vim tribuunt Sacramentis, quasi absque fide prosint. Nos autem, sciamus offerri nobis à Domino per Sacramenta, quicquid sonant annexæ promissiones, & non frustrà nec inaniter offerri, modò fide ad Christum directi, ab ipso petamus quicquid Sacramenta promittunt. Quanuis autem nihil illi tunc profuerit Baptismi receptio, si tamen conuersio postea secuta est, vt nonnulli coniiciunt, non extincta fuit nec abolita vtilitas. Sæpe enim fit, vt post longum tempus demum operetur Spiritus Dei, quò efficaciam suam Sacramenta proferre incipiant.

ADHÆREBAT PHILIPPO.) Quòd eum Philippus admisit, in eo apparet, quàm difficile sit hypocritas discernere. Atque hæc patientiæ nostræ est probatio. sic Demas temporarius Pauli comes, postea factus est perfidus desertor. denique, malum hoc effugere non possumus, quin se interdum nobis improbi & fraudulenti homines adiungant. ac si quando se nobis astutè insinuant improbi, iniustè nos grauant superbi censores, ac si præstanda nobis essent eorum scelera. Quanquam sedulò cauenda est facilitas quæ sæpe ignominiam aspergit Euangelio. atque eò prudentius attendere nos decet, ne quoslibet sine delectu admittamus, quando magnos viros fuisse deceptos audimus. Dicit, ATTONITVM fuisse magnitudine signorum: vt sciamus magnam illam virtutem, qua se iactabat, nihil quàm præstigias fuisse ac fumos. Neque enim simplex admiratio hîc notatur, sed ecstasis, quæ hominem extra se rapit. 2. Tim. 4. 2. 10.

14 *Quum autem audissent Apostoli qui Ierosolymæ erant: quòd Samaria recepisset sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum & Ioannem.*
15 *Qui quum descendissent, precati sunt pro eis, vt reciperent Spiritum sanctum.*
16 *Nondum enim super quenquam eorum illapsus fuerat: sed baptizati tantùm erant in nomine Christi Iesu.*
17 *Tunc imposuerunt manus super eos, & receperunt Spiritum sanctum.*

14 Hîc Lucas progressus gratiæ Dei in Samaritanis describit, sicuti maioribus Spiritus sui donis fideles assiduè locupletare solet. neque enim putandum est, consilium de quo Lucas loquitur, Apostolos cepisse, nisi eiusdem Dei instinctu, qui opus suum in Samaria iam Philippi manu inchoauerat. Variè autem pro suo arbitrio vtitur ad diuersas operis partes suis organis. Philippi opera eos ad fidem adduxerat: nunc Petrum & Ioannem Spiritus conferendi ministros ordinat. Ita scilicet Ecclesiæ suæ vnitatem fouet, dum alij aliis manus porrigunt: nec homines tantùm vicissim inter se, sed totas quoque Ecclesias conciliat. Poterat quidem per Philippum, quod cœperat, absoluere: sed vt melius discerent Samaritani, fraternam coniunctionem sanctè cum prima Ecclesia colere, hoc quasi vinculo obstringere eos voluit: deinde, Apostolos, quibus promulgandi vbique in toto orbe Euangelij mandatum dederat, hoc priuilegio ornare voluit, vt in vnam Euangelij fidem melius omnes coalescerent. Et scimus alioqui periculum fuisse, quum animis & moribus inter se longè dissiderent Iudæi & Samaritani, ne ita diuisi, Christum scinderent: vel saltem seorsum sibi fingerent nouam Ecclesiam. Interea videmus, quàm sedulò ad iuuandos fratres intenti fuerint Apostoli. neque enim expectant dum rogentur, sed vltro hanc curam suscipiunt. Nec verò hoc Apostoli faciunt diffidentia, quasi Philippum suspicentur minus dextrè, quàm par esset, suis partibus defungi: sed laboranti subsidium offerunt: & veniunt Petrus & Ioannes, non socij modò laborum, sed approbatores futuri. Non queritur rursum Philippus, sibi quicquam detrahi, quòd incepto à se ædificio alij extremam manum imponant, sed vtrinque comiter sua studia in commune bona fide conferunt. Et certè sola est ambitio, quæ sanctæ communicationi ianuam claudit. Quòd narrat Lucas, MISSVM à reliquis Petrum fuisse: hinc colligi potest, non exercuisse in collegas imperium, sed ita excelluisse inter eos, vt tamen corpori subesset ac pareret. Marc. 6. c. 15.

QVI IEROSOLYMÆ ERANT.) Duplex potest esse sensus, vel Apostolos tunc fuisse omnes Ierosolymæ, vel residuos fuisse illic quosdam, quum alij huc & illuc profecti essent. Atq; hoc posterius magis amplector: probabile

enim est, sic inter se partitos fuisse, vt sẽper aliqui ex numero varias legationes, prout occasio se dabat, obirent: pars aliqua Ierosolymæ, quasi in statione præcipua maneret. Fieri etiam potest, vt postquam in sua quisque expeditione aliquandiu fuerat, illuc conuenire soliti sint. Certum quidem est, tempus illud, quo Ierosolymæ fuerunt, non fuisse in desidia consumptum: deinde, eos non fuisse quasi nido affixos, quum Christus peragrare mundum iussisset.

Marc.16. c.15.

15 PRECATI SVNT.) Minimè dubium est, quin primùm docendi partes susceperint: scimus enim non mutas fuisse personas: sed Lucas, quod illis cum Philippo commune fuit, subticens, tantùm commemorat quid noui eorum aduentus Samaritanis contulerit: nempe, quòd tunc demum Spiritu sancto donati sunt.

10 Sed hic occurrit quæstio. Dicit enim tantùm fuisse BAPTIZATOS in nomen Christi, atque ideo nondum fuisse Spiritus participes. Atqui, vel inanem, & omni virtute & gratia carere Baptismum oportet, aut à Spiritu sancto habere quicquid efficaciæ habet. In Baptismo abluimur à peccatis: atqui, lauacrum nostrum Spiritus sancti opus esse docet Paulus. Aqua Baptismi, sanguinis Christi symbolum est: atqui, Petrus Spiritum esse prædicat, à quo irrigamur Christi sanguine. In Baptismo crucifigitur vetus noster homo, vt suscitemur in vitæ nouitatem: vnde autem hoc totum, nisi ex sanctificatione Spiritus? Denique Baptismo nihil reliquum fiet, si à Spiritu separetur. Ergo Samaritanos, qui verè CHRISTVM in Baptismo induerant, Spiritu quoque eius vestitos fuisse, negandum non est. Et sanè Lucas hîc non de communi Spiritus gratia loquitur, qua nos sibi Deus in filios regenerat, sed de singularibus illis donis, quibus Dominus initio Euangelij quosdam esse præditos voluit, ad ornandum Christi regnum. In hunc modum intelligi debent Ioannis verba, Discipulis nondum fuisse datum Spiritum, quum adhuc Christus in mundo ageret. non quòd Spiritu prorsus vacui essent, scilicet à quo & fidem & pium sequendi Christi affectum acceperant: sed quia nondum pollebant eximiis donis, in quibus postea amplior refulsit regni Christi gloria. In summa, quum iam Spiritu adoptionis donati essent Samaritani, quasi in cumulum accedunt insignes Spiritus gratiæ, in quibus Deus quasi visibilem Spiritus sui præsentiam Ecclesiæ suæ ad tempus exhibuit, vt Euangelij sui authoritatem in perpetuum sanciret, ac simul testatum faceret, Spiritum suum semper fidelium præsidem ac directorem fore.

Tit.3.b.5. 1.Pet.1.1.2. Ro.6.a.6. Gal.3.d.27. Ioan.7.f.39.

TANTVM BAPTIZATI ERANT.) Non debet hoc accipi tanquam contemptim de Baptismo dictum: sed intelligit Lucas, non nisi communis adoptionis & regenerationis gratia, quæ piis omnibus in Baptismo offertur, tunc donatos fuisse. Hoc vero extraordinarium erat conferri quibusdam Spiritus dona, quæ regnum Christi & Euangelij gloriam illustrarent. hic enim illorum erat vsus, vt quisque pro facultatis suæ modo, Ecclesiæ prodesset. Hoc ideo notandum est, quia Papistæ dum fictitiam suam confirmationem extollere volunt, in hanc sacrilegam vocem prorumpere non dubitant, Semichristianos esse, quibus manus nondum fuerunt impositæ. Hoc iam tolerabile non est, quod quum symbolum hoc temporale esset, ipsi perpetuam legem finxerunt in Ecclesia, quasi Spiritus sanctus illis ad manum esset. Scimus, quum testimonium ac pignus gratiæ Dei frustrà & sine re ipsa proponitur, nimis fœdum esse ludibrium: atqui, fateri coguntur ipsi quoque, Ecclesiam, non nisi ad tempus, donis istis fuisse ornatam. Vnde sequitur, impositionem manuum qua vsi sunt Apostoli, finem habuisse quum effectus cessauit. Omitto quòd oleum addiderunt manuum impositioni: sed hoc, vt iam dixi, nimiæ audaciæ fuit, perpetuam legem Ecclesiæ imponere, vt generale sacramentum esset, cuius peculiaris vsus fuerat Apostolis: vt perpetuo duraret signum, postquam res ipsa desierat. Verùm accessit execrabilis blasphemia, quòd Baptismo dixerunt tantùm peccata remitti: Spiritum regenerationis conferri per putidum illud oleum, quod sine Dei verbo inuehere ausi sunt. Scriptura nos Christum in Baptismo induere testatur, & in eius corpus inseri, vt vetus homo noster crucifigatur, & renouemur in iustitiam. Sacrilegi isti prædones detracta Baptismo spolia ad fallacem sacramenti sui laruam transtulerunt: neque hoc vnius hominis commentum fuit, sed concilij vnius decretum, quod in suis omnibus scholis quotidie blaterant.

Marc.6.b.13. Gal.3.d.3. Ro.6.a.6.

17 QVVM IMPOSVISSENT MANVS.) Preces sequitur manuum impositio, quo testantur, minimè inclusam esse in externa ceremonia spiritus gratiam quam supplices aliunde postulant. Neque tamen Deum fatendo authorem ceremoniam negligunt, quæ diuinitus in hunc vsum tradita illis erat: & quia non temerè vsurpant, simul annexus est effectus. Hæc signorum est vtilitas & efficacia, quòd in illis Deus operatur, & tamen vnus manet gratiæ donator, eiúsque dispensandæ pro iure suo arbiter: sed meminerimus organum Dei fuisse manuũ impositionem, quo tempore visibiles Spiritus gratias suis contulit. ex quo verò talibus diuitiis priuata fuit Ecclesia, inane duntaxat esset spectrum.

18 *Intuitus verò Simon, quòd per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit illis pecuniam.*

19 *Dicens: Date & mihi potestatem hanc: vt cui imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.*

20 *Petrus autem illi dixit, Pecunia tua tecum sit in exitium: quia donum Dei existimasti pecuniis acquiri.*

21 *Non est tibi pars neque hæreditas in ratione hac. Cor enim tuum non rectum est coram Deo.*

22 *Resipisce igitur à malitia hac, & precare Deum, si fortè remittatur tibi cogitatio cordis tui.*

23 *Nam in felle amaritudinis, & colligatione iniustitiæ video te esse.*

24 *Respondens verò Simon dixit: Precamini vos pro me apud Deum, ne quid eorum quæ dixistis mihi eueniat.*

25 *Illi ergo testificati, & loquuti sermonem Domini, redierunt Ierosolymam, & per multos pagos Samaritanorum euangelizarunt.*

18 INTVITVS AVTEM SIMOM.) Iam detegitur Simonis hypocrisis, non quòd prius se credere finxisset: conuictus enim seriò manus Christo dederat, qualiter multi Euangelio cedunt, ne bellum gerant cum Deo, sed manent interea sui similes: quum veram fidem sequi debeat nostri abnegatio. Hoc verò est Christum cũ Satana miscere, cùm doctrina vsque ad reconditos cordis affectus non penetrat, sed interior immundities quasi sepulta illic latet. Nunc ergo fucũ illũ abstergit Deus in Simone, ne amplius Christi nomen profitẽdo

tam se

tam se quàm alios fallat. Ambitio enim quæ occulta erat, nunc se profert, m se Apostolis æquari cupit. Hoc
iam vnum vitium est: alterum verò, quòd gratiam Dei venalem existimans, lt eam ad quæstum prostitue-
re. Vnde apparet, profanum esse hominem, qui nondum veræ pietatis rudim gustarit: nullo enim gloriæ
Dei studio tangitur: imò, non cogitat quid sit esse Dei ministrum. Quemadm um quæstum hactenus ex
sua magia fecerat: ita, quæstuosum sibi putauit fore, si gratias Spiritus conferret que enim dubium est,
quin opes & gloriam coram mundo captauerit: simul grauem Deo facit iniuriam, qu cælestem hanc virtu-
tem nihil putauit à magicis suis incantationibus differre. Nunc breuiter tenemus, qu & quot modis pec-
cauerit Simon: In donis Spiritus, non adorat neque agnoscit Christi potentiam: non ag cit cælesti virtu-
te instructos Apostolos, vt Christi gloriam suo ministerio illustrent: sua eum ambitio impellit rapit, vt Deo
posthabito, eminere cupiat, & mundum sibi facere obnoxium: Spiritum sanctum mercari vu quasi pretio
subiaceret.

20 RESPONDIT PETRVS.) Hîc acriter eum repellit Petrus: nec contentus obiurgatione, diram im catio-
nem addit, VT pereat Simon cum sua pecunia. Quanquam non tam illi imprecatur exitium, quàm iusta vin-
dictam Dei, incutiendi terroris causa, denuntiat prope impendere. In summa, ostendit quid promeritu
quum fœdæ nundinationi subiecit Dei Spiritum: ac si dixisset, Dignus es qui pereas cum tua pecunia, quant
tanta contumelia afficis Spiritum Dei. Nam quòd saluum potius Simonem quàm perditum cuperet Petrus, ex
sequentibus facilè intelligi poterit. sed quasi iudicis personam sustinens, quam pœnam mereatur Simonis im-
pietas, pronuntiat: ac tanta vehementia reum peragi oportuit, vt sceleris atrocitatem sentiret. Eòdem spe-
ctat quòd pecuniam addixit exitio. Significat enim quòd ad tam nefarium vsum oblata esset, quasi sceleris
contagione infectam ac pollutam esse. Et certè, optandum est potius vt pereat totus mundus, quàm vt gloriam
Dei obscurent quæ præ ipsa nullius sunt pretij. Cæterùm, quum ita imprecatur homini sacrilego, non tam per-
sonam respicit quàm factum. sic enim excandescere aduersus hominum scelera debemus, vt prosequamur ho-
mines ipsos misericordia. Tales sunt Dei sententiæ, quæ adulteros, fures, & ebriosos, & iniurios exitio deuo- 1.Cor.6.b.9.
uent: neque enim quatenus homines sunt, spem illis præcidunt salutis, sed tantùm referuntur ad præsentem Ephes.5.a.5
eorum statum: & si obstinatè pergant, qualis eos maneat exitus denunciant.

21 NON EST TIBI PARS.) Quidam aliter orationem contexunt, Simonem non esse participem gratiæ, quòd
eam pecunia æstimet. Sed altera lectio quam sequuti sumus, magis recepta est: nempe, vt ratio illa superiori
membro iungatur. Et certè melior est illa connexio, Pecunia tua pereat tecum, quando ea compensari posse
existimas inæstimabile Spiritus donum. Vbi vetus interpres posuerat, In sermone hoc: aptius Erasmus reddi-
dit, In ratione hac. Significat enim Petrus, nihil in tota illa administratione commune esse homini sacrilego
qui eam impiè profanat. Porrò, de Simonia multùm & veteres Theologi & Papistæ disputarunt: sed quod
Papistæ Simoniam appellant, cum Simonis facto minimè conuenit. voluit Simon Spiritus gratiam pecunia
emere: Papistæ crimen Simoniæ ad otiosos prouentus suos trahunt. Neque tamen hoc dico, vt flagitia exte-
nuem, quæ emendis & vendendis sacerdotiis hodie grassantur in Papatu. Iam per se satis fœdum est hoc scelus,
quòd talem in Ecclesia Dei mercatum exercent. Interea verò tenenda est propria Simoniç definitio: nempe
quòd sit impia donorum Spiritus nundinatio, vel aliud simile, dum illis quispiam ad ambitionem, vel alias
corruptelas abutitur. Quanquam Simonis imitatores esse omnes fateor, qui malis artibus ad Ecclesiæ regimē
aspirant: quod passim hodie nullo pudore fieri videmus, tanquam liceat: ac secundum hanc rationem, vix in
toto Papatu reperietur sacerdos, qui non palàm sit Simoniacus: quando nullus illuc emergere potest, quin se
obliquè insinuet. Quanquam fatendum est, quod magno nostro pudore pueri vident, non minore licentia
apud quosdam pseudoeuangelicos grassari. Nos autem vt à Simonis contagione puri simus, primùm Spiritus
dona meminerimus non pecunia acquiri: sed conferri mera & gratuita Dei bonitate, idque in Ecclesiæ ædifi-
cationem. hoc est, vt studeat quisque pro facultatis suæ modo fratres suos iuuare: vt modestè quisque conferat
in commune Ecclesiç bonum, quod accepit: nec obstet cuiusquam hominis excellentia, quin solus Christus
supra omnes emineat. Mirum tamen videri posset, quòd Simonem excludat Petrus à Spiritus participatione,
quòd ad dona specialia pertinet: quia cor non habeat rectum coram Deo. neque enim fecit Iudæ prauitas,
quin Spiritus donis polleret: nec Spiritus dona apud Corinthios sic corrupta fuissent, si cor habuissent coram
Deo rectum. Non videtur itaque ratio quam assignat Petrus, sufficere: quia multi qui impuro sunt corde, Spi- 1.Cor.14.
ritus donis plerunque excellunt. Sed primò, nihil absurdi est, si indignis quoque tales gratias conferat Deus.
deinde Petrus non præscribit hîc generalem regulam, sed quia communio donorum Spiritus peculiaris est
Ecclesiæ, Simonem, qui alienus est à Christo, indignum esse pronuntiat, qui tanquam vnus ex domesticis
Dei easdem cum fidelibus gratias participet. Adde quod directa fuerat contumelia in ea dona quibus ab-
dicatur.

22 RESPICE IGITVR.) Quòd illum ad pœnitentiam hortatur, & preces, in eo spem veniæ residuam illi
facit. nullo enim vnquam resipiscendi affectu quispiam tangetur, nisi qui propitium sibi fore Deum confidet:
contrà, desperatio homines semper rapiet præcipites ad audaciam. Prçterea scriptura docet, non inuocari
ritè Deum, nisi ex fide. Videmus ergo, vt Petrus Simonem diris verborum fulminibus antè prostratum, nunc
rursus in salutis fiduciam erigat: & tamen non leue peccatum erat Simonis. Verùm, si fieri possit, ab ipsis in-
feris extrahendi nobis sunt homines. Proinde, donec se manifestis signis etiam sceleratissimi quique reprobos
esse prodant, nemo tam seuerè tractandus est, quin illi simul peccatorum remissio ante oculos ponatur. Imò,
quibus ob duritiem & peruicaciam acrior obiurgatio vtilis est, sic tamen vna manu deiicere ipsos decet, vt
altera subleuentur. nam anathemate ferire Spiritus Dei non permittit. Sed metum ac dubitationem iniicere
videtur Petrus, quum dicit, SI FORTE. Et Papistæ hoc loco & similibus probare contendunt suspensis ac du-
biis animis precandum esse: quia temerè certum sibi successum homines in suis votis promittant: sed facilis
est solutio. Nam dictio εἰ ἄρα tantundem valet ac si quis Latinè dicat, Si quâ tibi remittat Deus. Eam verò
Petrus vsurpat, non vt perplexum relinquat animum Simonis, sed vt magis ad vehementiam precandi stimulet.
Nam ipsa difficultas non parum ad nos excitandos valet: quia vbi res videtur sub manu esse, nimium securi &
ignaui sumus. Ergo non incutit Petrus Simoni terrorem, qui impetrandi fiduciam euertat in eius corde, vel
perturbet: sed spem illi certam faciens, si supplex petierit ac ex animo, tantum excitandi ardoris causa, veniam
pro sceleris grauitate difficilem esse commemorat. Necesse enim est, vt fides nobis in adeundo Deo præluceat:
imò, vt sit precationis mater.

23 IN FELLE ENIM AMARITVDINIS.) Iterum Simonem Petrus durè exagitat, & Dei iudicio percellit. nisi
enim coactus fuisset in se descendere, nunquam seriò ad Deum conuersus esset. Nihil enim stupidis magis exi-
tiale est, quàm quum illis blandimur, vel quū leuiter tantùm radimus summā cutem, quum potius fodiendi sint.
Ergo donec ex peccati sui sensu veram tristitiam & dolorem conceperit peccator, talis adhibenda est seueritas,

quę eius animum vulneret: alioqui putridum vlcus intus fouebitur, quod sensim ipsum hominem absumet. Semper tamen modus ille teneatur, vt hominum saluti, quantum in nobis est, consulamus. Porrò, in verbis Petri duæ sunt elegantes metaphoræ: quarum altera ex Mose sumpta videtur, vbi vetat, ne sit in nobis radix germinans fel & absynthium, Deut.29. Hac autem locutione interior cordis malitia notatur: quum impietatis virus ita concepit, vt eo imbutum nihil quàm amaritudinem proferre queat. Eòdem spectat COLLIGATIO impietatis: quum scilicet totum cor vinctum & constrictum à Satana tenetur. Nam sæpe accidet vt pij alioqui homines in mala opera erumpant, qui tamen intimum cor veneno corruptum non habebunt. Scimus hominum naturæ ingenitam esse hypocrisin: sed vbi lucet Spiritus Dei, non ita cæcutimus in nostris vitiis, vt tanquam occultum fasciculum intus alamus. Significat ergo Petrus non vna tantùm in parte Simonem lapsum esse, sed ipsam cordis radicem vitiosam esse & amaram: non modò in vna specie peccati incidisse in Satanæ laqueos, sed omnes eius sensus teneri implicitos, vt totus sit addictus Satanæ, & quasi iniquitatis mancipium. Interea monemur, scelerum grauitatem non tam à flagitio quod apparet, quàm ab affectu cordis æstimari.

Deut.29. c.18.

24 RESPONDIT SIMON.) Hinc colligimus, non ita acceptum ab illo fuisse quod minatus erat Petrus, quin salutem suam quæri reputaret. Tametsi autem vnus tantùm Petrus loquutus erat, sermonem omnibus promiscuè tribuit propter consensum. Nunc exoritur quæstio, Quid sit de Simone sentiendum? Scriptura non longius quàm ad coniecturam nos ducit, Quòd obiurgationi cedit, & tactus peccati sui sensu, Dei metuit iudicium: deinde ad Dei misericordiam se confert, séque precibus Ecclesiæ commendat: hæc certè non minima sunt pœnitentiæ signa: coniicere ergo licet ipsum resipuisse. Et tamen veteres vno consensu tradunt grauem postea fuisse Petro aduersarium, & Romæ cum eo per triduum disputasse. Extat etiam scripta disputatio sub nomine Clementis, sed quæ tam putida deliria continet, vt mirum sit, à Christianis auribus posse ferri. Deinde, ostendit Augustinus ad Ianuarium, varios & fabulosos rumores ea de re suo tempore Romæ vagatos fuisse, quare nihil tutius est, quàm incertis opinionibus valere iussis, simpliciter amplecti quod Scripturis proditum est. Quod alibi de Simone legimus, meritò plures ob causas suspectum esse potest.

25 ILLI AVTEM TESTIFICATI.) His verbis docet Lucas, non ideo tantùm venisse Petrum & Ioannem, vt donis Spiritus ditarent Samaritanos, sed vt comprobando Philippi doctrinam, illos in fide iam recepta stabilirent. Hoc enim valet TESTIFICANDI verbum: ac si diceret, eorum testimonio factum esse, vt plena & solida verbo Dei authoritas constaret, ac vigeret tanquam probè testata & authentica veritas. Simul tamen fidos Dei testes fuisse admonet Lucas, quum addit protulisse DEI sermonem. Hæc ergo doctrinæ Apostolicæ summa fuit, fideliter proferre quæ à Domino didicerant: non sua vel cuiusquam hominum commenta. Dicit non in vna solum vrbe hoc fecisse, sed etiam in VICIS. Videmus ergo sic ad promouendam Christi gloriam fuisse accensos, vt quocunque venirent, illum haberent in ore. Ita ab vna vrbe per totam regionem semen vitæ spargi cœpit.

26 *Angelus autem Domini loquutus est Philippo dicens: Surge, & vade meridiem versus, ad viam quæ descendit à Ierusalem, Gazam: ipsa est deserta.*

27 *Et surgens, profectus est. Et ecce vir Æthiops, eunuchus, Præfectus Candaces Reginæ Æthiopum, qui præerat toti eius gazæ, qui venerat Ierosolymam adoraturus,*

28 *Reuertens autem ac sedens in curru suo legebat Prophetam Isaiam.*

29 *Dixit autem Spiritus Philippo: Accede, & adiungere ad hunc currum.*

30 *Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Prophetam Isaiam, ac dicit: Intelligísne quæ legis?*

31 *Dixit ille, Quomodo possem, nisi quispiam me dirigat? Rogauit autem Philippum, vt ascenderet ac sederet secum.*

26 ANGELVS DOMINI.) Transit Lucas ad nouam historiam, quomodo scilicet Euangelium ad Æthiopes vsque peruenerit. tametsi enim vnum hominem duntaxat ad Christi fidem conuersum fuisse refert, quia tamen magna erat in toto regno eius authoritas & potentia, fides eius odorem longè latéque spirare potuit. Scimus enim ex tenuibus principiis Euangelium creuisse: & in eo clarius refulsit vis Spiritus, quòd granum vnum seminis breui temporis spatio amplam regionem impleuit. Primò iubetur Philippus ab Angelo ire versus meridiem: quo profectu, vel in quem finem, Angelus illi non exprimit. Atque ita sæpe Dominus cum suis agere solet, ad probandam eorum obedientiam, quid facere ipsos velit demonstrat: hoc vel illud præcipit: successum verò penes se absconditum tenet. Ergo simplici Dei imperio contenti simus, etiamsi ratio eius quod iniungit, vel obedientiæ fructus non statim apparet. nam etsi disertè hoc non exprimitur, omnia tamen Dei mandata tacitam promissionem continent, quoties illi paremus, non posse, quicquid suscipimus operis, nisi prosperè cedere. Adde, quod sufficere nobis debet, probari Deo nostra studia, quum nihil temerè & sine illius iussu suscipimus. Siquis obiiciat, non descendere quotidie è cælo Angelos, qui nobis quid agendum sit patefaciant: in promptu est responsio, Abundè nos doceri verbo Domini quidnam agendum sit: nec consilio destitui quicunque os illius interrogant, & Spiritus gubernationi se submittunt. Itaque, quo minus ad sequendum Deum prompti & alacres simus, nihil nos impedit vel moratur nisi nostra segnities precandíque incuria.

AD VIAM QVÆ DESCENDIT GAZAM.) Inter doctos omnes conuenit, Gazam hîc vocari, quæ Hebræis dicitur HAZA. Quare fallitur Pomponius Mela, qui nomen vrbi à Cambyse Persarum Rege impositum fuisse tradit: quòd bellum gerens cum Ægyptiis illic opes suas repositas haberet. Verum quidem est, Gazam Persis thesaurum vel opulentiam dici: atque hoc sensu paulò pòst vsurpat Lucas, quum dicit, Eunuchum Candaces gazæ fuisse profectum: sed quia ante natum Cambysen, Hebraicum illud nomen in vsu erat, non dubito, quin postea corruptum fuerit, litera HETH in G. mutata, quod in aliis ferè omnibus fuisse factum videmus. Epitheton DESERTÆ ideo additur, quia veterem illam Gazam Alexander Macedo euertit. Qui Constantinum secundæ & nouæ Gazæ conditorem faciunt, à Luca refelluntur, qui centum & quinquaginta annis prius extitisse affirmat; sed fieri potest, vt conditam vrbem ornauerit & auxerit. Cæterum, hanc nouam maritimam fuisse, & ab antiqua viginti stadiis dissitam, omnes consentiunt.

27 ECCE VIR ÆTHIOPS.) Virum appellat, quem paulò pòst Eunuchum fuisse dicit: sed quia in Oriente solebant Reges & Reginæ eunuchos præficere summis negotiis: inde factum est, vt Dynastæ promiscuè vocarentur eunuchi, quum tamen viri essent. Porrò, nunc demum re ipsa comperit Philippus, non frustra se Deo fuisse

morigerum

morigerum. Ita, quisquis successum Domino committens, perrexerit q
feliciter succedere quicquid eius auspiciis & mandato suscipitur. Nomen cale iubet, tandem experietur,
næ fuit: sed quemadmodum Cęsarum nomen commune fuit Romanis Imperatoribus, non vnius tantùm Regi-
suas Reginas vocabant Candacas. Hoc quoque ad rem facit, quòd nobile illud ta Æthiopes, teste Plinio,
tradunt historici, quia ex eius amplitudine & potentia, quàm splendida fuerit eunuc itum fuisse regnum
colligi melius potest. Caput & primaria sedes fuit Meroe. Lucæ testimonio suffragantconditio & dignitas,
mulieres illic regnare solitas referunt. fani scriptores, qui

VENERAT ADORATVRVS.) Hinc colligimus, longè sparsum veri Dei nomen, vt in long
aliquos haberet cultores. Certè hunc virum oportuit palàm diuersum à gente sua cultum prois regionibus
potuit furtim venire in Iudæam tantus dynastes: nec dubium est, quin magnum comitatum neque enim
Nec verò mirum est, fuisse passim in toto Oriente aliquos qui verum Deum colerent: quia ex qutraxerit,
fuerat populus, simul diffusus fuerat aliquis puræ Dei notitiæ odor, per gentes exteras: imò, ex dissipatus
quædam fuerat pietatis veræ propagatio. Quinetiam Romanos videmus, quum atrocibus edictis Iudaeorum
religionem damnarent, vix tamen effecisse, quin turmatim multi ad eam transirent. Hæc erant vocatm
gentium præludia, donec Christus aduentus sui fulgore, Legis vmbras discutiens, discrimen inter Iudæos &
Gentes tolleret, dirutáque maceria, vndique colligeret Dei filios. Quòd adorandi causa Ierosolymam venit
Eunuchus, superstitioni tribuendum non est. Poterat quidem in patria Deum precari: sed quæ præscripta erāt exercitia Dei cultoribus, hic pius vir omittere noluit, adeóque hoc habuit propositum, vt non fidem modò priuatim & clanculum in corde aleret, sed eam apud homines profiteretur. Neque tamen tale cum gente sua diuortium facere potuit, quin multis se odiosum fore sciret: sed externa religionis professio, quam à Domino exigi sciebat, pluris illi fuit quàm hominum gratia. Quòd si exigua scientiæ Legis scintilla vsque adeò in illo emicuit, quàm probrosum nobis erit, plenam Euangelij lucem perfido silentio suffocare? Si quis obiiciat, iam tunc abrogata fuisse sacrificia, ac iam fuisse tempus quo vellet Deus vbique absque locorum discrimine inuocari: responsio facilis est, Sine superstitione retentos fuisse in Legis vmbris, quibus nondum patefacta erat Euangelij veritas. Nam quòd Lex dicitur à Christo fuisse abolita quantum ad ceremonias, sic intelligendum est: vbi se palàm exhibet Christus, euanescere ritus illos veteres, qui illum absentem figurabant. Quòd passus est Dominus Eunuchum venire Ierosolymam priusquam illi doctorem mitteret: credibile est ideo factum esse, quia vtile erat, Legis rudimentis adhuc formari, vt postea ad recipiendam Euangelij doctrinam aptior foret ac magis idoneus. Quòd autem Ierosolymæ neminem ex Apostolis illi Deus obtulerit, causa in arcano eius consilio latet: nisi fortè, vt thesaurum repentè ac præter spem oblatum, pluris faceret: vel quia satius erat, postquam ab externa ceremoniarum pompa templique aspectu subductus, salutis viam liberius in otio & quiete quæreret, Christum illi proponi.

28 LEGERAT ISAIAM.) Lectio Prophetæ, ostendit Eunuchum non temerè ex capitis sui sensu Deum adorasse, quem sibi finxisset, sed quem cognouerat ex Legis doctrina. Atque hæc certè legitima est colendi Dei ratio, non arripere nudos & inanes ritus, sed Verbum simul adiungere: alioqui nihil nisi fortuitum erit ac confusum. Nec verò forma adorandi in Lege præscripta, alia in re differt ab hominum commentis, nisi quòd illic Deus Verbo suo prælucet. Deum ergo soli eius discipuli ritè adorant, hoc est, qui edocti sunt in eius schola. Sed videtur operam ludere, quum sine profectu legit. fatetur enim se, nisi adiutum alterius magistri opera, Prophetę sensum minimè assequi. Respondeo, Sicut discendi animo Prophetam legebat, ita fructum aliquem sperasse, & re ipsa etiam sensisse. Cur ergo se intelligere posse negat quem in manibus locū habet? Nempe, inscitiam suam modestè in locis obscurioribus agnoscit. Multa sunt apud Isaiam quæ longa expositione minimè indigent: vt quum de bonitate & potentia Dei concionatur, partim vt ad fidem inuitet homines, partim vt ad sanctam vitam hortetur & erudiat. Nemo itaque tam rudis erit idiota, qui librum illum legendo, non aliquantum proficiat. vix tamen fortè decimum quemque versum solidè intelliget. Talis fuit Eunuchi lectio. nam quum pro captu suo colligeret quæ ad ædificationem valebant, certa illi vtilitas ex studiis suis constabat. Interim si multa eum latebant, tædio non afficiebatur vt librum abiiceret. Sic omnino legenda est nobis quoque Scriptura: quæ aperta sunt, & in quibus mentem suam Deus aperit, auidè & prompto animo suscipere decet: quæ adhuc nobis obscura sunt, præterire conuenit, donec plenior lux affulgeat. Quòd si legendo non fatigabimur, fiet tandem, vt Scriptura assiduo vsu familiaris nobis reddatur.

31 QVOMODO POSSEM.) Insignis Eunuchi modestia, qui non tantùm se à Philippo homine plebio interrogari æquo animo patitur, sed vltrò & ingenuè fatetur suam inscitiam. Et certè minimè sperandum est, vt se docilem vnquam præbeat, qui proprij ingenij fiducia inflatus est. Hinc etiam fit, vt hodie tam paucis fructuosa sit Scripturæ lectio, quia vix centesimus quisque reperitur, qui se libenter ad discendum subiiciat. nam dū nescire omnes ferè pudet quod nesciunt, ignorantiam suam superbè quisque fouere mauult, quàm aliorum discipulus videri. Imò, bona pars superciliosè sibi in alios magisterium vsurpat. Meminerimus tamen Eunuchum sic ignorantiæ suæ conscium fuisse, vt tamen Scripturam legendo, vnus esset ex Dei discipulis. Hæc vera demum est Scripturæ reuerentia, quum agnoscimus illic reconditam esse sapientiam, quæ sensus omnes nostros superet ac fugiat: nec tamen ideo sumus fastidiosi, sed sedulò legentes pendemus à reuelatione Spiritus, & interpretem nobis dari expetimus.

ROGAVIT PHILIPPVM VT ASCENDERET.) Alterum modestiæ specimen, quòd interpretem & magistrum sibi quærit. Poterat pro communi diuitum fastu Philippum reiicere: erat enim quædam tacitæ ignorantiæ exprobratio, quum diceret Philippus: INTELLIGISNE quæ legis? Diuites autem iniuriam sibi fieri putant, si quis eos liberius compellat. Itaque statim prorumpunt in has voces, Quid ad te, vel, Quid tibi mecum? Eunuchus autem se Philippo docendum submissè tradit. Ita animo compositi simus oportet, si Deum cupimus habere doctorem, cuius Spiritus super humilem & mansuetum quiescit. Quòd si quis sibi diffidens, docilem se præbeat, potius è cœlo descendent Angeli ad nos docendos, quàm vt frustrà nos Dominus laborare sinat. Quanquam Eunuchi exemplo, adminiculis omnibus vtendum est, quæ Dominus ad intelligendam Scripturam nobis proponit. Phrenetici homines ἐνθουσιασμοὺς è cælo petunt, & interea Ministrum Dei contemnunt, cuius manu regi debebant. Alij perspicacia sua freti, neminem audire, nullos commentarios legere dignantur. Atqui, Deus subsidia quę nobis destinat, non vult contemni, & eorum contemptum impunè cedere non patitur. Atque hîc memoria tenendum est, non modò datam nobis esse Scripturam, sed interpretes simul & doctores esse additos, qui nos adiuuent. Hac ratione Philippum Dominus Eunucho potius destinauit, quàm Angelum. quorsum enim hic circuitus spectabat, quòd Angeli voce Philippum Deus accersit, non rectà mittit Angelum ipsum, nisi quòd ad audiendos ho-

Psal. 141. (margin) Isa. 66. a. 2. (margin)

mines assuefacere nos voluit? Hæc certè non vulgaris est externæ prædicationis commendatio, quòd Angelis tacentibus, in ore hominum vox Dei in salutem nostram personat. Qua de re plura in caput nonum & decimum sum dicturus.

32 *Porrò sententia scripturæ quam legebat, erat hæc: Tanquam ouis ad victimam ductus est,*
& tanquam agnus coram tondente mutus, ita non aperuit os suum.
33 *In humilitate eius iudicium eius sublatum est. Generationem eius quis enarrabit? quia*
tollitur è terra vita eius.
34 *Respondens autem Eunuchus Philippo, dixit: Rogo te, de quo hoc dicit Propheta? de se ipso, an de alio quopiam?*
35 *Aperiens autem Philippus os suum, & exorsus à Scriptura hac, prædicauit illi Iesum.*

32 SENTENTIA SCRIPTVRÆ.) Propriè, Continens vel complexum. Sciamus, non incidisse casu in hunc locum, sed mira prouidentia Dei id factum esse, vt thesin vel principium haberet Philippus, vnde tota Christianismi summa aptè deduci posset. Ergo, primum occulta Spiritus directione, plenæ institutionis materia datur illi in manum: deinde, palàm hominis ministerio forma aptatur. Est autem illustre hoc, & præ aliis memorabile vaticinium de Christo: quia sine inuolucris illic pronuntiat Isaias, talem redimendæ Ecclesiæ fore modum, vt Filius Dei morte sua vitam hominibus acquirat: vt se victimam constituat expiandis hominum peccatis: vt atteratur Dei manu, & vsque ad inferos ipsos descendat, quo nos ab interitu emersos erigat vsque in cælum. in summa, perspicuè tractat hic locus quomodo reconcilientur homines Deo, quomodo iustitiam obtineant, quomodo liberati à Satanæ tyrannide, & peccati iugo soluti, in regnum Dei perueniant: breuiter, vnde petendæ sint omnes salutis partes. Ego tamen, quæ hìc citantur à Luca, tantùm exponam: ac duo quidem membra sunt: priore docet, Christum, vt Ecclesiam redimat & restituat in vitam, sic conterendum esse, vt similis appareat perdito & desperato. Deinde, mortem eius pronuntiat fore viuificam, & ex summa desperatione exiturum singularem triumphum. Quòd AGNO Christum comparat, qui
Ioan. 18.8. f 34 36. ad mactationem duci se patitur: & OVI, quæ se tonsioni placidè offert, significat voluntarium fore Christi sacrificium. Et certè, & placandi Dei fuit ratio, quòd se obedientem præbuit. Loquutus est quidem coram Pilato: sed non redimendæ vitæ causa, quin potius vt se offerret vltro in victimam, sicuti à Patre destinatus erat, adeóque supplicium quod nos manebat, sibi accerseret. Vtrumque ergo docet Propheta, oportuisse Christum mori, vt vitam nobis acquireret: & sponte mortem illi fuisse subeundam, vt hominum contumaciam obsequio suo deleret. Cæterùm, hinc colligenda est ad patientiam exhortatio: sicuti facit Petrus, sed ordine præcedit illa, quam attigi, fidei doctrina.

33 IN HVMILITATE IVDICIVM EIVS.) Vel Græcũ volumen Eunuchus habuit, vel Lucas suo more lectionem tunc vsitatam retulit. Dicit Propheta, Christum de angustia & iudicio sublatum. quibus verbis admirabilem victoriam celebrat, quæ eius deiectionem mox sequuta est. nam si morte fuisset oppressus, nihil ab eo sperari poterat. Ergo Propheta, vt nostram in Christo fiduciam stabiliat, postquam manu Dei percussum, & mactationi subiectum descripsit, nunc illi nouam personam induit: quòd scilicet victor ex mortis abysso emergat, & ex inferis ipsis prodeat author vitæ æternæ. Scio quidem locum hunc variè exponi: sunt qui intelligant à carcere ad crucem raptum esse: aliis TOLLI perinde valet, atque In nihilum redigi. Et ambigua est Hebraici verbi, LACHAH, non minus quàm Græci, αἴρεσθαι, significatio. Verùm, qui contextum propius expendet, mihi in eo quod dixi, assentietur: ab illo tristi & deformi spectaculo quod proposuerat, transitum nunc fieri ad nouum insperatæ gloriæ exortum. Ideo in summa rei non multum differt Græca interpretatio à Prophetæ verbis: nam in humilitate vel abiectione sublatum est Christi iudicium: quia quum oppressus videri posset. Pater eius causam asseruit. Hoc modo IVDICIVM, sicuti multis aliis locis, pro Iure sumetur. Sed in Hebraico contextu Damnationem significat. Dicit enim Propheta, Christum, postquam in vltimas angustias redactus fuerit, & damnato ac perdito similis, Patris manu erectum iri. Ergo sensus est, Oportuisse Christum prius morti addici, quàm Pater illum in regni sui gloriam extolleret. Quæ doctrina ad totum Ecclesiæ corpus transferenda est: quia pios omnes mirabiliter oportet erigi Dei manu, ne morte absorbeantur. Deus autem, quum vindex suorum apparet, non modò eos restituit in vitam, sed ex multis mortibus insignes illis triumphos comparat: sicuti Christus præclarum illud trophæum in cruce statuit, de quo meminit Apostolus secundo ad Colossenses capite.

GENERATIONEM EIVS.) Postquam victricem Christi mortem celebrauit Propheta, iam subiicit, non exigui temporis fore victoriam, sed quæ propaganda sit vltra omnem annorum numerum. Nam Prophetæ exclamatio perinde valet, ac si perpetuitatem regni Christi negaret hominum lingua exprimi posse. Cæterùm, hunc locum miserè torserunt interpretes. Quòd æternam Verbi Dei generationem hinc veteres probare conati sunt aduersus Arrium, nimis à mente Prophetę dissentaneum est, nihilo verior Chrysostomi expositio, qui ad humanam generationem refert. neque illi Prophetæ sensum assequuntur, qui in illius ætatis homines eum inuehi putant. Melius alij, qui de Ecclesia accipiunt dictum, nisi quòd falluntur ipsi quoque in voce GENERATIONIS, quæ illis Posteritatem aut Sobolem significat. Atqui, nomen DOR quod est apud Prophetam, Hebræis Seculum aut vitę humanæ durationem significat. Sensus itaque Prophetæ procul dubio est, vitam Christi perpetuam fore, quum semel Patris gratia liberatus à morte fuerit: quanquam vita hæc quæ fine caret, ad totum Ecclesiæ corpus pertinet: quia non vt sibi viuat, sed suis, Christus resurrexit. Fructum ergo & effectum illius quam in capite posuit victoriæ, nunc in membris omnibus celebrat. Quare ex hoc loco vitæ æternæ fiduciam concipere vnusquisque fidelium potest: deinde, Ecclesiæ potius perpetuitas in persona Christi asseritur.

QVIA TOLLITVR E TERRA.) Valde absurda in speciem ratio, quòd tam magnificè regnet Christus in cælo & in terra, Quia excisus fuit. Quis enim interitum, vitæ causam esse credat? Sed hoc admirabili Dei consilio factum est, vt inferi scalæ essent, quibus in cælum Christus conscenderet: ignominia transitus illi esset in vitam: ex crucis horrore & tenebris emergeret lætus salutis fulgor: ex mortis abysso beata immortalitas manaret.
Phili. 2. b,10. Quia se ipsum exinaniuit, propterea extulit ipsum Pater, vt coram ipso omne genu flectatur, &c. Nunc quę nobis sit cum Christo societas, cogitandum est, ne cui graue aut molestum sit eadem via pergere.

34 DIXIT Eunuchus Philippo.) Hìc apparet, quanto discendi studio flagraret Eunuchus. Vagatur in multis Isaiæ vaticiniis quasi per dubias ambages, nec tamen legendo fatigatur. Dum autem nihil sibi arrogat, præter spem

spem repente plus longè consequitur, quàm tota vita multùm sudando co tulisset. Ita & nobis Dominus, si ruditatis nostræ conscij, submittere nos ad potêrat; si acumen suum ægister paruulis occurret. Et quemadmodum semen sub terra locatum, ad temendum non grauemur, ma- suo affulgens, efficiet, vt lectio quæ sterilis & fructu vacua nihil quàm tædium parit, ita Dominus Spiritu lucem habeat. Dominus quidem nunquam ita clausos suorum oculos tenet, quin àpspicuam intelligentiæ salutis via in Scriptura pateat: quin legendo subinde proficiant: sed hærere sæpe patitur, statim ingressu illis cursum eorum tardari, tum vt fidei patientiam in illis probet, tum vt inscitiæ suæ admoniti obiice posito, erudiat, tum vt torpore excusso, attentiores reddat, tum vt precandi ardorem accendat, tum ad humilitatem deinde eos magis stimulet ad veritatis amorem, tum vt cælestis suæ sapientiæ excellentiam, quin ipso desy- pretio non habetur, melius commendet. Verùm, vtcunque non statim ad metam solidæ notitiæ aliàs in fideles, laborem tamen suum semper sentient irritum non esse, modò ne sibi viam superbo fastidio præcludant. Dum adueniat tempus plenæ reuelationis, sufficiat nobis hic profectus, quòd quantumuis exiguus noldant. stus timorem Dei & fidem nobis instillat. qui-

35 PHILIPPVS aperiens os suum.) Aperire os, in Scripturis, est ordiri longum sermonem de re graui & ria. Significat ergo Lucas, Cœpisse Philippum quasi pleno ore differere de Christo. Dicit, INITIVM fecisse ab hac prophetia, quia nulla clarius Christum depingit: & tunc in manum commodè oblata erat. Postquam ergo ostendit Philippus ex Prophetæ verbis, qualis futurus esset Christi aduentus, & quid ab eo sperandum, rem ipsam deinde contulit, vt sciret Eunuchus iam exhibitum esse Christum illum qui promissus fuerat: & virtutem eius teneret. Vbi vertimus PRÆDICASSE Christum, Lucas habet Euangelizasse. Sensus est, docuisse de Christo quod Euangelio suo promulgauit ipse & tradi iussit. Vnde colligimus, vbi cognoscitur Christus, Euangelij summam nobis constare.

36 *Quum autem pergerent in via, venerunt ad aquam: Et dixit Eunuchus: Ecce aqua, quid vetat quo minus baptizer?*

37 *Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Respondens ille dixit: Credo Filium Dei esse Iesum Christum.*

38 *Tunc iussit sisti currum, & descenderunt ambo in aquam, Philippus scilicet ac Eunuchus: & baptizauit eum.*

39 *Quum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, & non vidit eum amplius Eunuchus. Perrexit itaque in via sua gaudens.*

40 *Philippus autem repertus est Azoti: & proficiscens euangelizabat vrbibus cunctis, donec veniret Cæsaream.*

36 QVID VETAT?) Sequitur Eunuchi Baptismus, vnde colligimus, quantum exiguo tempore profecerit, quando ad dandum Christo nomen vltrò se offert. Iam enim maturam quodammodo fidem in eius corde fuisse oportet, quum ad externam professionem cupidè descendit. Non recipio quod annotat Chrysostomus. Modestia retentum esse, ne Baptismum apertè peteret: plus enim vehementiæ habet interrogatio ista, quàm si simpliciter Philippo dixisset, Volo vt me baptizes. Cæterùm, videmus ita prædicatum fuisse illi Christum, vt Baptismum sciret nouæ in illo vitæ esse symbolum, ideóque minimè negligeret, quia accessio erat ad sermonem, & quidem ab ipso inseparabilis. Sicuti ergo quod de Christo audiuit, libenter amplexus est, ita nunc pio feruore in externam fidei confessionem prorumpit, nec satis illis est intus coram Deo credere, nisi se Christianum apud homines esse testetur. Multa illi venire poterant in mentem, quæ à Baptismo eum arcerent, ne & Reginæ, & totius gentis suæ odiis ac probris se exponeret. sed horum quicquam sibi obstare negat, quo minus censeri cupiat inter Christi discipulos. Si paucarum horarum rudimentis eo vsque prouectus est, quàm pudenda est eorum segnities, qui fidem quinque, decem, aut viginti anorum doctrina conceptam intus suppriment?

SI CREDIS ex toto corde.) Quod non admittitur Eunuchus ad Baptismum nisi fidem professus, hinc sumenda est vniuersalis regula, Non antè recipiendos esse in Ecclesiam qui ab ea prius fuerant alieni, quàm vbi testati fuerint Christo se credere. Est enim Baptismus quasi fidei appendix: ideóque ordine posterior est. Deinde, si datur sine fide, cuius est sigillum, & impia & nimis crassa est profanatio. Sed inscitè ac perperam fanatici homines pædobaptismum hoc prætextu impugnant. Cur fides in Eunucho Baptismum præcedere debuit? Nempe, quum hac nota solos Ecclesiæ domesticos Christus insigniat, inseri in Ecclesiam oportet qui baptizandi sunt. Sicut autem adultos fide inseri certum est, ita piorum liberos dico Ecclesiæ filios nasci, & ab vtero reputari in Christi membris: quia hac lege nos Deus adoptat, vt sit etiam seminis nostri pater. Tametsi ergo fides in adultis exigitur perperam transfertur hoc ad infantes, quorum longè diuersa est ratio. Cæterùm abusi sunt testimonio magni quidam viri, quum probare vellent, fidem nihil habere confirmationis ex Baptismo: sic enim ratiocinabantur: Iubetur Eunuchus afferre perfectam fidem ad Baptismum: ergo nihil accedere potuit. Sed Scriptura Totum cor sæpe accipit pro Syncero & non fucato, cui opponitur Cor duplex. Ita, non est quod perfectè credere imaginemur, qui ex toto corde credunt: quando infirma & pusilla fides in eo esse poterit, cui tamen integer erit animus & omni fictione purus. Sic accipere conuenit quod Dauid iactat, se diligere Dominum ex toto corde. Philippus certè Samaritanos prius baptizauerat, quos tamen sciebat longè adhuc à meta distare. Fides ergo totius cordis est, quæ in corde viuas radices habens, ad quotidianos tamen profectus aspirat.

CREDO Filium Dei.) Sicuti in Christo fundatus est Baptismus, & illic vis eius ac veritas continetur: ita Eunuchus Christum vnum sibi proponit. Sciebat Eunuchus antea vnum esse Deum, qui fœdus cum Abraham pepigerat, qui Legem dederat per manum Mosis, qui populum vnum segregauerat à reliquis gentibus, qui Christum pollicitus fuerat, per quem propitius esset mundo: nunc IESVM fatetur esse illum mundi redemptorem & DEI FILIVM: sub quo titulo summatim complectitur quæcunque Scriptura Christo tribuit. Hæc perfecta est fides, cuius nuper meminit Philippus, quæ Christum recipit, qualis & promissus est olim, & tandem exhibitus, & quidem serio cordis affectu, sicuti Paulus eam requirit non fictam. Hanc quisquis non habet iam adultus, frustrà infantiæ suæ Baptismo gloriatur: nam in hunc finem infantes sibi Christus

Baptiſmo initiat, vt quum primum ætatis captus tulerit, ſe illi diſcipulos addicant, & Spiritu eius baptizati, virtutem eius, quam figurat Baptiſmus, fidei intelligentia teneant.

38 DESCENDERVNT in aquam.) Hìc perſpicimus, quiſnam apud veteres baptizandi ritus fuerit: totum enim corpus in aquam mergebant: nunc inualuit vſus, vt miniſter corpus vel caput tantùm aſpergat. Cæterùm, non tanti eſſe nobis debet tantillum ceremoniæ diſcrimen, vt Eccleſiam propterea ſcindamus, vel rixis turbemus. Pro ipſa quidem Baptiſmi ceremonia, quatenus nobis à Chriſto tradita eſt, centies potius ad mortem vſque digladiandum, quàm vt eam nobis eripi ſinamus: ſed quum in aquæ ſymbolo teſtimonium habemus tam ablutionis noſtræ, quàm nouæ vitæ: quum in aqua, velut in ſpeculo, ſanguinem nobis ſuum Chriſtus repræſentet, vt munditiem inde noſtram petamus: quum docet nos Spiritu ſuo refingi, vt mortui peccato, iuſtitiæ viuamus: nihil quod ad Baptiſmi ſubſtantiam faciat, deeſſe nobis certum eſt. Quare, ab initio liberè ſibi permiſit Eccleſia, extra hanc ſubſtantiam, ritus habere paululum diſſimiles. Nam alij ter, alij autem ſemel tantùm mergebant: quare non eſt quod in rebus non ita neceſſariis nimium moroſi ſimus: modò ne aduentitiæ pompæ ſimplicem Chriſti inſtitutionem contaminent.

39 QVVM aſcendiſſent.) Nunc vt ſermonem de Eunucho claudat Lucas, dicit PHILIPPVM ab eius conſpectu raptum eſſe: idque ad eius confirmationem non parum valuit quum videret diuinitus hominem illum inſtar Angeli miſſum eſſe, & repentè euanuiſſe antequam laboris precium offerret: vnde colligere promptum erat, non fuiſſe quæſtuariam inſinuationem: quando ne obolo quidem locupletatus diſparuerat. Quòd nihil mercedis ab Eunucho retulit Philippus, hinc diſcant ſerui Chriſti gratuitam illi operam impendere, vel potius ita gratis ſeruiant hominibus, vt mercedem è cælo ſperent. Permittit quidem Dominus vt mercedem recipiant
1 Cor. 6. b.9. Euangelij miniſtri ab his quos docent: ſed illos ſimul mercenarios eſſe vetat, qui lucri cauſa laborent. Nam hoc
Io.B.10. illis propoſitum eſſe debet, vt homines ipſos Deo lucrentur.
b.12.13. GAVDENS.) Fructum hunc ſemper ex ſe profert fides ac Dei notitia. Quæ enim gaudij materia verior fingi poteſt, quàm vbi Dominus non modò miſericordiæ ſuæ theſauros nobis aperit, ſed cor ſuum (vt ita loquar) in nos effundit, ſéque in Filio ſuo nobis donat, nequid ad ſolidam felicitatem nobis deſit? Tunc & cælum ſerenum, & terra quieta eſſe incipit: tunc conſcientia triſti & horrendo iræ Dei ſenſu liberata, ſoluta Satanæ tyrannide, ex tenebris mortis egreſſa, vitæ lucem aſpicit. Ideo, Prophetis ſolemne eſt, quoties de Chriſti regno verba facturi ſunt, ad lætitiam, iubilum, exultationem, & triumphales pæanas nos hortari. Sed quia ad hoc ſpirituale gaudium erigere ſe nequeunt, quorum animi occupati ſunt vanis mundi gaudiis, mundum eiúſque illecebras omnes contemnere diſcamus, vt nos verè Chriſtus exhilaret.

40 REPERTVS FVIT AZOTI.) Azotum vnam fuiſſe ex vrbibus vnde non potuerunt expelli Enacim, ex libro Ioſue notum eſt, cap. 11. Diſtat ab Aſcalone ducentis ferè ſtadiis: Hebræi ASDOD vocant. Delatus ergo fuit illuc
Iof.11.d.22. Philippus: inde pedibus iter humano more facere cœpit, Euangelij ſemen quocunque tranſibat, ſpargens. Rara ſanè & mirabilis ſtrenuitas, quòd in itinere ſpargit nomen pietatis. Quòd autem nominatim exprimit Lucas in ſingulis vrbibus prædicaſſe donec veniſſet Cæſaream, nec rediſſe Samariam narrat, inde probabilis coniectura ſumi poteſt, Cæſareæ ad tempus ſubſtitiſſe: quod tamen in medio relinquo.

CAPVT IX.

1 *SAVLVS autem adhuc ſpirans minas & cædem contra diſcipulos Domini, ve-*
niens ad ſummum Sacerdotem,
2 *Petiit ab eo epiſtolas Damaſcum ad Synagogas, vt ſi quos inueniret huius ſectæ*
ſeu viros ſeu mulieres, vinctos duceret Ieroſolymam.
3 *Quum autem eſſet in itinere, accidit vt appropinquaret Damaſco: & repentè*
circunfulgurauit illum fulmen è cælo,
4 *Et proſtratus in terram, audiuit vocem dicentem ſibi, Saul, Saul, quid me perſequeris?*
5 *Dixit autem: Quis es Domine? Dominus autem dixit: Ego ſum Ieſus quem tu perſequeris.*
Durum eſt tibi contra ſtimulos calcitrare.

1 SAVLVS AVTEM.) Hìc Lucas nobilem & memoratu inprimis dignam hiſtoriam de Pauli conuerſione refert: nempe, qualiter eum Dominus, quum inſtar belluæ indomitæ fureret, non modo eum ſuo imperio ſubiecerit, ſed alium prorſus & nouum fecerit hominem. Sed quia Lucas, vt in opere Dei memorabili, ſingula ordine proſequitur: ſatius erit eius contextum ſequi, vt in ſuum locum veniat quicquid notatu vtile erit. Quum dicit eum ADHVC SPIRASSE minas & cædem, ſignificat, Ex quo ſemel imbutus fuerat ſanguine innoxio, proſequutum fuiſſe eandem ſæuitiam, & ab infauſto tyrocinio, cuius meminit in morte Stephani, rabidum ſemper & ſanguinarium fuiſſe Eccleſiæ hoſtem. quò magis incredibile erat tam ſubitò poſſe mitigari. Quòd autem tam crudelis lupus non modò in ouem conuerſus eſt, ſed paſtoris ingenium induit: in eo palàm ſe exeruit mirifica Dei manus.

2 Simul Lucas deſcribit inſtructum fuiſſe armis ac potentia ad nocendum, quum dicit IMPETRASSE à ſummo Pontifice epiſtolas, vt vinctos adduceret Ieroſolymam, quoſcunque inueniret Chriſtum profitentes. MVLIERVM fit mentio, vt melius pateat quantopere ſanguinis fundendi cupidus fuerit, qui nullum ſexus reſpectum habuit, cui etiam armati hoſtes in medio belli ardore parcere ſolent. Ergo feram & truculentam belluam nobis proponit: cui non modò ad graſſandum laxatæ erant habenæ, ſed ad pios homines perdendos & vorandos vis addita, ac ſi datus eſſet gladius in manum furioſi. Vbi ego SECTAM tranſtuli, Lucas Viam habet: quæ metaphora, Scripturæ ſatis trita eſt. Ergo, Pauli conſilium erat, pios omnes crudeliter delendo, Chriſti nomen extinguere.

3 QVVM eſſet in itinere.) Epiſtolas à Sacerdote poſtulans, ſponte ruebat contra Chriſtum: nunc inuitus ad obſequium cogitur. Inſignis certè Dei miſericordia, quòd ad ſalutem præter animi ſui propoſitum reuocatur, quem tantus ardor præcipitem in exitium ferebat. Quòd illum Dominus epiſtolas accipere ſinit, & vrbi appropinquare: hinc perſpicimus, quam probè notos habeat temporum articulos ad quiduis opportunè agendum. Poterat maturius occurrere, ſi ita viſum eſſet, vt pios metu & anxietate eximeret: ſed beneficium ſuum inde magis illuſtrat, quòd non niſi in ipſo ouilis ingreſſu, hiantis lupi fauces conſtringit. Scimus etiam ipſo progreſſu mirè creſcere hominum contumaciam: quare, eò difficilior fuit Pauli conuerſio, quum furorem ſuum continuando, iam obſtinatior factus eſſet.

CIRCVNFVLGVRAVIT eum.) Quia non facile erat tantam fu
ces impetus, tam cæcum praui zeli feruorem sedare, cohibere denique piam domare, frangere tam fero-
tuit Christum maiestatis suæ signum aliquod dare, vnde sentiret Paulus cum quàm effrænem bestiam: opor-
ne mortali, sibi esse negotium. quanquam eius humiliandi habita fuit ratio, qui ipso, non autem cum homi-
Spiritus sui iugo ad obsequium statim assuefaceret Christus, ac vix capax erat tantæ indignus erat quem suaui
lenter fracta esset truculentia. Non potest quidem diuinam Christi gloriam, qualis consuetudinis, donec vio-
sus: verùm sicuti Deus formas sæpe induit, quibus se manifestaret, ita nunc Christus capere hominum sen-
testatã fecit, ac præsentiæ quidem suæ specimen edit, quod Paulo terrorem incuteret. Nam diuinitatem Pauld
spectum trepidant, Paulum tamen longè aliter expauescere oportuit, quum diuinam Christi pij ad Dei con-
aduersam sentiret. potentiam sibi

4 Itaque dicit Lucas, CECIDISSE in terram, quid enim accidere homini aliud potest, quàm
& propè in nihilum redactus iaceat, quum præsenti gloriæ Dei sensu obruitur? Hoc autem in Paulo confusus
tionis principium fuit, vt docilis esset ad audiendam Christi vocem, quam fastuosè equo insidens, spe humilia-
SAVL, SAVL.) Lucem quæ Paulum vndique inuasit, Lucas comparat fulguri, etsi non dubito, qui bat.
getra in aëre volitauerint. Hæc autem vox quam ad fastum illius conterendum iaculatus est Christus, FVLMI-
aptè vocari posset, quòd non modò eum perculit ac reddidit attonitum, sed prorsus confecit, vt apud se iam
nullus esset, qui sibi tantopere prius placebat, & sibi ius arrogabat profligandi Euangelij. Eius nomen Hebraicum ponit Lucas hoc loco, Saul, Saul, quia Christi verba refert, qui eum procul dubio alloquutus est ex communi gentis more.

5 QVIS ES, Domine?) Iam Paulum habemus velut cicuratum, sed nondum est Christi discipulus. Correcta est in eo superbia, & subacta ferocitas, nondum eò vsque sanitatis profecit, vt christo obediat: tantùm ad iussa capessenda paratus est, qui prius blasphemias crepabat. Itaque, hæc interrogatio, hominis est, attoniti & stupore confusi. cur enim ex tot diuinitatis signis Deum esse non agnoscit, qui loquitur? Suspensi ergo & hæsitantis animi vox illa fuit. Ergo christus eum ad resipiscentiam propius vrget. Quum subiicit, EGO SVM IESVS: meminerimus hanc vocem sonuisse è cælo, debuit itaque perfodere animum Pauli, quum reputaret se hactenus bellum cum Deo gessisse: debuit ad veram submissionem protinus eum flectere, quum reputaret, non impunè sibi cessurum, si contra eum insurgere pergeret, cuius manum effugere non poterat. Cæterùm, hic locus doctrinam apprimè vtilem continet: ac multiplex quidem est vtilitas. nam primò ostendit Christus, quanti Euangelium suum faciat, dum causam suam esse pronunciat, à qua nihil habere vult separatum. non ergo eius defensionem magis vnquam abiicere, quàm se ipsum abnegare poterit. Eximia deinde ad pios consolatio redit, quòd dum pro Euangelii testimonio laborant, socium crucis sibi esse audiunt Filium Dei, qui ad leuandam oneris partem humeros suos quodammodo supponit. neque enim de nihilo pronunciat, se in persona nostra pati, sed hoc nobis certò persuasum esse vult, eadem ipsum sympathia tangi, ac si nos Euangelii hostes per eius latus vulnerarent. Quare, Paulus ipse dicit deesse christi passionibus, quicquid pro Euangelij defensione persecutionum hodie sustinent fideles. Hæc porrò consolatio, non tantùm eò spectat, ne nobis graue sit cum capite nostro pati, sed vt vindicem malorum nostrorum fore speremus qui è cælo clamat, commune sibi esse nobiscum quicquid patimur. Postremò, hinc colligimus, quàm horribile iudicium maneat Ecclesię persecutores, qui gigantum more, cælum ipsum oppugnant, ac tela vibrant mox in caput suum reditura: imò cælum turbando fulmen iræ Dei in se prouocant. Monemur etiam in genere omnes nequis fratrem suum iniustè lædendo, in Christum incurrat: præsertim verò, ne quis veritatem temerè & cæca rabie zeli colore oppugnet. Col. 1. d. 24.

DVRVM EST TIBI.) Sententia est prouerbialis à bobus aut equis sumpta: qui dum stimulis punguntur, calcitrando nihil proficiunt, nisi quòd stimulis altius infixis malum duplicant. Hoc simile Christus ad se optimè accommodat: quia contra eum luctando, duplex malum homines sibi accersent, quibus necesse est, velint nolint, eius imperio subesse. Qui se Christo sponte submittunt, adeò nullam ab eo sentiunt punctionem vt in eo paratum habeant omnium vulnerum remedium: sed impij omnes qui virulentos suos aculeos in ipsũ iacere conantur, sentient tandem se asinos esse vel boues stimulo obnoxios. Ita, piis fundamentum est in quo recumbunt: sed reprobis qui in eum impingunt, lapis est qui sua duritie ipsos conterit. Quamuis autem hic sermo habeatur de Euangelij hostibus, latius tamen extendi potest hæc admonitio: ne scilicet frænum mordendo, quoties nobis cum Deo negotium est, putemus nos quicquam profecturos: sed mansuetis equis similes, flecti nos ac regi eius manu placidè sinamus: & si quando nos pungit, reddamur eius stimulis ad obsequium promptiores, ne quod in Psalmo dicitur nobis accidat. Equis ac mulis refractariis maxillas constringi & lupato duriter cohiberi, ne insiliant, &c. Cæterùm in hac historia habemus velut typum vniuersalem eius gratię quam Dominus quotidie in vocandis nobis omnibus exerit. Non omnes quidem tanta violentia aduersus Euangelium se efferunt: sed omnibus tamen ingenita est tum superbia, tum rebellio contra Deum: omnes natura praui sumus & sæui, quòd ergo ad Deum conuertimur, id præter naturam fit mirabili & arcana Dei potentia. Adscribunt quidem Papistę quoque gratiæ Dei conuersionis nostræ laudem, sed ex parte duntaxat: quia nos cooperari fingunt. At verò, quum carnem nostram mortificat Deus, non aliter nos subigit quàm Paulum: nec pilo vno propensior est nobis ad parendum voluntas, quàm Paulo fuit, donec confusa cordis nostri superbia, nos non modò flexibiles, sed ad sequendum voluntarios reddiderit. Tale igitur conuersionis nostræ initium est, vt Deus minimè vocatus aut quæsitus, vagos & errantes vltrò quærat: vt præfractos cordis nostri affectus mutet, quò nos sibi dociles habeat. Valet præterea hæc historia ad Paulinę doctrinæ confirmationem. Si Paulus semper vnus fuisset ex Christi discipulis, possent improbi & proterui homines extenuare testimonij pondus quod magistro suo reddit. Si facilem se & morigerum statim præbuisset, nihil nisi humanum cerneremus? sed quum infestus christo hostis, rebellis Euangelio, sapientię suæ fiducia turgidus, odio veræ fidei ardens, cæcus hypocrisi, ad delendam veritatem plusquàm pertinax, repentè insolito modo in nouum hominem mutatur: nec tantùm conuertitur lupus in ouem, sed pastoris ingenium induit: perinde est, ac si Angelum aliquem cælitus missum christus manu sua in medium produceret. neque enim Saulum illũ Tarsensem iam conspicimus, sed nouum hominem Spiritu Dei formatum: vt iam ipse per os eius tanquam è cælis loquatur.

6 *Ipse autem tremens ac pauens, dixit: Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad illum: Surge, & ingredere in vrbem, vbi dicetur tibi quid te oporteat facere.*

7 *Homines autem qui comites erant itineris, stabant attoniti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes.*

8 *Excitatus autem Saul* [fold] *terra, quum aperti essent eius oculi, neminem videbat: sed eum*
manu agentes, adduxeru[fold] *amascum.*
9 *Et fuit tres dies n*[fold]*idens, necedens aut bibens.*

6 Sequitur illius obi[fold]onis fructus, qua diximus oportuisse Paulum duriter quassari, vt eius durities frangeretur: nunc enim [fold]quendis eius quem nuper spernebat iussis paratum se offert. nam quum rogat, QVIDNAM velit Christus [fold] illi & potestatem concedit. Terrentur quidem etiam reprobi Dei minis, vt reuereri ipsum & eius i[fold]o se subiicere cogantur: sed fremere interea non desinunt, & cõtumaciam intus fouere. Verùm, sicuti P[fold]m Deus humiliauit, ita efficaciter operatus est in eius corde. Neque enim naturæ bonitate factum est[fold]bentius se Deo Paulus subiiceret, quàm Pharao: sed quia Pharao incudi similis, Dei flagella, quibus sub[fold]ndus erat, sua duritie, non secus ac ictus mallei, repulit: cor autem Pauli ex ferreo repentè carneum e[fold], postquam illi à Spiritu data est mollities, quam minimè à natura habebat. Idem & in nobis quotidie e[fold]rimur: increpat nos verbo suo, minatur, terret, addit etiam ferulas, & variis modis ad subiectionem nos [fold]parat: verùm, hæc omnia adiumenta nunquam efficient, vt perueniat quisquam ad bonam frugem, nisi S[fold]itus Dei corda intus molliat.

Exo.7.b.13.

ET DOMINVS AD ILLVM.) Postquam ferream ceruicem Paulus Christi iugo submisit, iam ipsius manu regitur. Neque enim Dominus sic nos in viam inducit, vt nos vel in ipsis carceribus, vel in medio stadio destituat: sed gradatim ad metam vsque perducit. Continuam hanc gubernationis diuinæ seriem nobis hîc depingit Lucas: nam quem sibi docilem reddidit, postea suscipit docendum. Nec obstat, quòd hominis ministerio in hac parte vtitur: quia penes ipsum nihilominus authoritas & virtus manet, vt per hominem opus suum peragat. Quanquam videri posset absurdum, quòd Christus æterna Dei sapientia, discipulum, qui ad audiendum iam attentus est, & ad capessendam doctrinam quasi inhiat, suspensum aliò ablegat discendi causa. Sed respondeo, Non abs re id esse factum. nam Dominus hoc modo Pauli modestiam probare voluit, quum vni ex suis discipulis eum attribuit docendum: ac si nondum familiariter eum alloqui dignetur, sed amandet ad suos seruos: quorum & tam superbus contemptor, & tam immanis persecutor nuper fuit. Nos quoque sub eius persona ad humilitatem erudimur. nam si Paulum Christus gregarij discipuli magisterio subiecit, quis nostrûm quemuis audire doctorem grauetur, modò sit à Christo ordinatus: hoc est, re ipsa eius ministrum se comprobet; Quod ergo ad Ananiam mittitur Paulus, sciamus ad ornandum Ecclesiæ ministerium id fieri. Hic certè non vulgaris est honor, quo Deus humanum genus dignatur, quum fratres nostros è medio nostri deligit, qui sint voluntatis suæ interpretes, quum in ore hominis naturaliter profano, ac mendaciis & vanitati dedito, sacra tamen sua oracula personare facit. Sed hîc rursum fœda mundi ingratitudo se profert, quod Deum per os hominis loquentem nemo audire sustinet. Cuperent omnes Angelos ad se volare, vel cælum subinde scindi, & illinc prodire visibilem Dei gloriam. Hæc præpostera curiositas, quum ex fastu & impio verbi contemptu nascatur, ianuam aperit multis deliriis, & vinculum dissoluit mutuæ inter fideles consensionis. Ergo, Dominus non tantum placere sibi testatur doceri nos per homines, sed ordinem à se positum commendat ac sancit. Huc quoque elogia ista pertinent, Qui vos audit, me audit: vt iustam verbo suo reuerentiam Christus concilíet.

Luc.10. b.16.

DICETVR TIBI.) Constituit his verbis Christus Ananiam suo loco, quantum ad docendi vices: non quòd authoritatem illi suam resignet, sed quia futurus est Euangelij minister fidus & syncerus. Ideo semper tenenda hęc moderatio, vt audiatur solus Deus in Christo & solus ipse Christus, sed per ministros suos loquens: duóque hæc vitia cauenda, ne tam pretiosæ functionis prætextu superbiant ministri, vel sordida eorum conditio cælesti sapientiæ deroget.

7 HOMINES AVTEM.) Nunc obiter de comitibus Pauli meminit, quòd testes fuerint visionis. Videtur tamen hæc narratio nonnihil discrepare à Pauli verbis, quæ videbimus capite vicesimo secundo. nam illic dicet, comites suos fuisse territos luminis aspectu, sed vocem non audisse. Quidam existimant esse mendum, & librarij inscitia transpositam esse negationem. Mihi solutio non videtur esse difficilis: quia fieri potest, vt audierint quidem vocis sonitum, non tamen discernerent, vel quis verba faceret, vel quid diceretur. VOCEM, inquit, non audiebant loquentis mecum. certè nihil aliud significat, quàm sermonem Christi sibi vni fuisse cognitum. Inde non sequitur, quin aliorum aures vox obscura & ambigua ferire potuerit. Quum hoc loco dicit Lucas VOCEM AVDITAM, & neminem fuisse visum significat, non ab homine profectam fuisse vocem, sed diuinitus emissam. Ergo, vt miraculo constet fides, comites Pauli lumen instar fulguris conspiciunt, Paulum vident prostratum, vocem audiunt quanuis non articulatè sonantem è cælo: Paulus interea solus docetur quidnam sibi agendum sit.

Act.22.c.9.

8 SVBLATVS EST E TERRA.) Nunc addit Lucas, tanto metu fuisse perculsum, vt se attollere non posset: neque id modò, sed oculis ad tempus fuisse captum, vt pristinum suum acumen obliuisceretur. Quum dicit, OCVLIS APERTIS non vidisse: videtur non congruere cum aliis verbis quæ mox sequentur, OCVLOS eius fuisse opertos quasi squammis: verùm, huius loci sensus est, Veram fuisse hanc cæcitatem, ac visu fuisse priuatum triduo illo, quòd quum oculos aperiret, nihil videbat.

9 Quòd dicit NON EDISSE nec bibisse per triduum, in parte miraculi ponendum est. Nam etsi Orientales inediam melius tolerant quàm nos, ieiunium tamen tridui tulisse non legimus, nisi quos vel cibus deficeret, vel aliqua maior vrgeret necessitas. Ergo Paulum mirè expauefactum fuisse colligimus, quòd cibum triduo similis exanimi non gustauit.

10 *Erat autem discipulus quidam Damasci, nomine Ananias, ad quem Dominus in visione dixit: Anania. Ille autem dixit: Ecce ego, Domine.*

11 *Dominus autem ad eum, Surge, & proficiscere in viam quæ vocatur Recta: & quære in domo Iudæ, Saulum nomine Tarsensem. Ecce enim orat.*

12 *Et vidit in visione virum nomine Ananiam ingredientem & imponentem sibi manum vt videret.*

10 Diximus antea, hunc fuisse potius electum, quàm ex Apostolis quempiam, vt Paulus deposito arrogantiæ tumore, minimos audire disceret, atque ex nimia altitudine descenderet vsque ad infimum ordinem. Erat autem hæc visio Ananiæ necessaria, ne iniunctum sibi docendi Pauli munus metu detrectaret. Nam quanuis à Domino se vocari sciat, refugit tamen adhuc, aut saltem excusat. Necesse ergo fuit certum vocationis suæ testimonium,

& felicem eius labori successum promitti, vt alacri fortíque animo susc
rò, sicuti animat Christus & confirmat Ananiam, in visione illi apparens quod Dominus mandabat. Porreuerenter Ananiam, non secus atque Angelum è cælo delapsum, excipiat. Paulum ad omnia præparat, vt Ananiam mittere, & domum indicare, sed ad cōfirmationem hoc fuit aptius: qat Dominus rectà Paulum ad curam à Domino fuisse. Et simul gratiam suam nobis Dominus commendat, quòd elius cognouit habitam sui ita nunc rursus manum illi suam vltrò per ministrum porrigit. Interea vicissim doceti prius occurrit Paulo; vt adqu ærendas oues perditas promptiores simus magísque soliciti. & nos eius exemplo,

IN VISIONE.) Visio hîc significat symbolum aliquod oculis obiectum ad testandam De
est visionum vsus, vt Verbi maiestas ritè comprobata, fidem apud homines obtineat. Atq sentiam. Nam hic nis specie sæpe vsus est Deus erga Prophetas: sicuti dicit, se per visionem vel per somnum confirmatio- Permisit quidem Satanæ fallacibus spectris decipere coràm incredulos. Sed quum Satanæ præstigiis suis loqui. tenebris vigeant: Deus suorum mentes illustrat, vt certò statuant non esse timendum ab impostu onnisi in spondet Ananias, ADSVM, DOMINE: Deum scilicet agnoscens. deo re-

11 ECCE ENIM ORAT.) Ostendit Lucas, Paulum triduo illo precibus fuisse intentum: atque hæc vna fuit ex causis ieiunij. quanquam certum est, vt iam diximus, tam longæ inediæ fuisse patientem, q sensu quodammodo priuatus esset, sicuti ecstatici homines solent. Christus certè non de precatione momenti vnius hîc agit, sed potius indicat Paulum in hoc genere exercitij fuisse assiduum, donec quieto & planè composito animo esse daretur. Nam præter alias terroris causas, potuit vox illa eius auribus insonare, SAVL, Saul, quid me persequeris? Nec dubium est, quin mirè eius animum cruciauerit anxia plenæ reuelationis expectatio: ac Domino hæc ratio fuit, cur illum triduo differret, vt precandi ardorem magis in eo accenderet.

12 VIDIT VIRVM NOMINE ANANIAM.) Incertum est, referátne adhuc Lucas verba Christi, an hoc de suo adiiciat. Qui accipiunt in persona Lucæ, specie absurditatis mouentur, quia probabile non sit, Christum his verbis vsum esse. Quanquam hoc dilui facilè posset: nempe, quòd hoc modo Ananiam confirmet Christus. Non est quod dubites quin libenter te excipiat, quando iam ex visione ideam tuam notam habet. nomen etiam tuum, & quicquid cum eo acturus es, illi patefeci. Liberum tamen sit lectori, eligere vtrum malit.

13 *Respondit autem Ananias, Domine, audiui à multis de viro hoc: quanta mala intulerit seruis tuis Ierosolymæ:*

14 *Et hîc habet potestatem à Sacerdotibus vinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.*

15 *Dixit autem illi Dominus, Vade, quia organum electum mihi est iste ad portandum nomen meum coram Gentibus & Regibus, & filiis Israel.*

16 *Ego enim ostendam ei, quanta oporteat ipsum pro nomine meo pati.*

13 DOMINE, AVDIVI.) Quòd periculum Domino obiicit Ananias infirmitatem fidei suæ in eo prodit. Ita videmus, in sanctos & Christi seruos cadere mortis timorem, qui ab officio eos retardet, imò ad vacillationem interdum impellat. Libenter certè cursum aliò flecteret Ananias: sed hoc boni est, quòd non eo vsque vitioso timori indulget, vt se subducat à Christi obsequio. Itaque hoc raræ pietatis signum est, quòd tametsi mortem exhorrens, initio pigrescit, mox tamen sui oblitus celeriter properat, quò vocauit Christus. Nec tamen his verbis palàm detrectat facere quod iubetur: sed obliqua excusatione verecundiæ vtitur. Quid hoc sibi vult, Domine, quòd me ad carnificem mittis? Ergo mixtum timore parendi studium perspicere licet.

14 POTESTATEM HABET VINCIENDI.) Colligimus ex his verbis, famam persecutionis quam parabat Saulus, longè latéque fuisse sparsam: quo magis celebris esse debuit eius conuersio. Interea passus est Dominus fideles suos miserè cruciari, vt illustrius postea esset tam subitæ liberationis beneficium. Notanda est locutio, quum dicit INVOCARI à piis Christi nomen. Nam siue intelligas, quòd professi fuerint se Christi esse, in eo igitur gloriati sunt, siue quòd ad eius præsidium confugere soliti sint, non potest sine fiducia esse inuocatio. Quo vtroque non tantùm clarè probatur Christi diuinitas, sed si secundum recipitur, quod videtur magis genuinum, exemplo fidelium docemur: quum nobis prædicatus est Christus, eius nomen inuocare.

15 VADE, QVIA ORGANVM ELECTVM.) Iussio secundò repetita, & simul addita successus promissio, quicquid erat dubitationis exemit. Ergo, excusatione carebit torpor, si pluribus admotis stimulis, nunquam corrigatur: quemadmodum videmus permultos, vtcunque illis Dominus assiduè inclamet, non modò cessare tota vita, sed quibus possunt blanditiis, fouere suam ignauiam. Quò magis notandum est Ananiæ exemplum, qui ad secundum mandatum moras omnes abrumpit. Si quis obiiciat, Non loqui Dominū hodie in visione. Respondeo, Quum abundè nobis sancita sit Scripturæ authoritas, illic audiendum esse Deū. VAS ELECTIONIS, vel quemadmodum vertit Erasmus, Organum electum, pro eximio ministro accipitur. Vox ORGANI demonstrat nihil posse homines, nisi quatenus eorum opera Deus pro suo arbitrio vtitur. Nam si nos instrumenta sumus, ipse vnus propriè author est: penes eum agendi est vis & facultas. Quod autem de Paulo Christus hîc prædicat, promiscuè ad omnes pertinet. Proinde, quantumuis strenuè quisque laboret ac præclarè se in officio gerat, non est tamen cur vllam sibi laudis partem arroget. Qui in VASIS nomine philosophantur, inscitia Hebraicæ linguæ ineptiunt. Pro epitheto Lucas genitiuum posuit, sed id etiam ex communi Hebraicæ linguæ vsu. Cæterùm, præstantiam exprimere Lucas voluit: ac si dixisset, Non fore vulgarem hunc Christi ministrum: sed insigni præ aliis excellentia præditum. Interim notandum est, à gratuito Dei fauore pendere, si quid est eximium: quemadmodum Paulus ipse alibi docet. Quis est qui te segregat? vt scilicet excellas supra alios. In summa pronuntiat Christus Paulum ad res magnas & præclaras delectum esse. 1.Cor.4. b.7.

AD PORTANDVM NOMEN MEVM INTER GENTES.) Qui prius opprimere Christi nomen conatus est, illi nunc portandum committitur. Si σκεῦος accipere liberet pro Vase, esset hîc continua metaphora: quia Euangelij minister ad publicandum Christi nomen vasis partibus fungitur: sed quia Hebræis magis organum quodvis in genere significat, simpliciter accipio, PORTARE nomen, pro Euehere, vel extollere in suum honorem. Locatur enim quodammodo Christus in regia sua sede, quum Euangelij prædicatione cogitur mundus in eius potestatem.

16 Quia autem id facturus non erat Paulus, quieto Satana, & mundo libenter cedente, ideo subiicit Lucas, ad crucis tolerantiam simul eruditum iri. Sensus enim verborum est, Ego illum ad subeundas molestias, ad ferendā probra, ad certamina quæuis sustinenda assuefaciam, nequid eum ab officio deterreat aut moretur. Quū verò se Christus Pauli doctorem hac in re facit, admonet quantum quisque profecit in sua schola, simul ferendæ cruci

quam rem maximè aduersam refugimus, donec animos nostros ad
parem esse. Luctamur enim contrà, ... hic locus neminem ad prædicandum Euangelium, mundo repugnan-
mansuetudinem composuerit. Ca... patiendum animo comparatus est. Ergo vt nos fideles Christo ministros
te, idoneum esse ostendit, nisi ...entiæ & prudentiæ ab eo petendus est, sed constantiæ etiam & fortitudinis,
præstemus, non modò Spirit...m conditio est, vnquam frangamur.
ne miserè laborando, quæ ...

...Ananias, & ingressus est in domum, & impositis super eum manibus: dixit:
17 *Abiit aute... me misit, Iesus scilicet qui tibi visus est in via qua veniebas, vt visum recu-*
Saul frater, Dom...s Spiritu sancto:
peres, ac imple...tinuò ceciderunt ab oculis eius quasi squammæ, visúmque extemplò recuperauit: &
18 *Et ...ptizatus est.*
surgens, ...sumpto cibo roboratus est.
19

Impositis super eum manibus.) Diximus alibi solenne hoc & quasi ordinarium fuisse Iudæis, vt quoties aliquem Deo commendabant, manus imponerent. Morem illum à sacrificiis sumptum, Apostoli in vsum suum transtulerunt: vel quum gratias Spiritus visibiles conferrent: vel quum aliquem constituerent Ecclesiæ ministrum. In hunc finem Ananias nunc in Paulum manus imponit, partim vt illum Deo consecret, partim vt impetret illi Spiritus dona. Tametsi autem nulla hîc fit doctrinæ mentio, tamen ex Pauli narratione postea constabit, Ananiæ mandatum etiam fuisse docendi munus, & ex Baptismo qui ordine posterior est, colligimus fuisse in fide edoctum. Quomodo ad Spiritum dandum efficax sit ceremonia, petant lectores ex capite proximo. Cæterùm quum Ananiæ manu Spiritum receperit Paulus, plusquàm ridiculi sunt Papistæ, qui solis Episcopis manuum impositionem asserunt.

18 Ceciderunt ex oculis quasi squammæ.) Excæcatio Pauli, quemadmodum prius dictum est, non ex solo metu, vel stupore contigerat: sed hoc modo admonitus fuit pristinæ cæcitatis, vt confidentiam, qua tumebat, prorsus exueret. Gloriatur se ad pedes Gamalielis fuisse edoctum: nec dubium est, quin sibi multum placuerit in sua perspicacia, quæ tamen mera erat cæcitas. Ergo, oculis per triduum priuatur, vt mente videre incipiat: stultescere enim oportet, quicunque sapere sibi videntur, vt ad veram sapiendi rationem formentur. Nam quum Christus sit sol iustitiæ, extra ipsum videndo, non videmus: idem etiam est, qui mentis oculos aperit. vtrumque Paulo ostensum fuit, & nobis in eius persona ostenditur: squammis enim constrictos habet oculos: vt totum suum acumen, ignorantiæ damnans, noua luce qua hactenus caruit, se opus habere discat: & monetur veram lucem non aliunde petendam esse, quàm à Christo, nec aliter quàm eius beneficio conferri. Quòd porrò tridui inedia confectus non properat tamen ad cibum nisi suscepto Baptismo, discendi feruentissimum studium inde apparet: quia non refecit cibo corpus, donec vegetata esset anima.

Act.22.a.3.

Fuit autem Saulus cum discipulis qui Damasci agebant, per dies aliquot.
20 *Et continuò prædicauit Christum, quòd ipse esset Filius Dei.*
21 *Obstupescebant autem omnes qui audiebant, ac dicebant: Nónne hic est qui vastauit Ierosolymæ eos qui inuocabant nomen hoc, & huc eo consilio profectus erat, vt vinctos duceret eos ad Sacerdotes?*
22 *Saulus autem magis inualescebat. & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, confirmans quòd hic esset Christus.*
23 *Quum autem dies complures transacti essent, consilium inter se ceperunt Iudæi de interficiendo ipso:*
24 *Innotuerunt autem Saulo insidiæ eorum. Custodiebant autem portas nocte diéque, vt eum interficerent:*
25 *Sed discipuli noctu acceptum, deposuerunt per murum, demittentes in sporta.*

20 Nunc exequitur Lucas, quàm fructuosa fuerit Pauli conuersio: nempe, quòd statim prodierit in publicum: nec modò se Christi discipulum professus sit, sed fortiter Euangelium asserendo, se hostium odiis ac furori obiecerit. Ergo qui nuper in Christum furioso impetu ruebat, non modò placidè eius imperio se submittit, sed quasi antesignanus pro vindicanda eius gloria, vsque ad extremum periculum dimicat. Certum quidem est, non fuisse tam celeriter opera Ananiæ formatum: sed vbi rudimenta imbibit ex ore hominis, diuinitus fuisse ad sublimiora euectum. Summam prædicationis breuiter perstringit, quum dicit, quòd Christus esset Filius Dei. Eodem sensu paulò pòst subiicit, quod esset Christus. Intellige autem Paulum, quum de vero Messiæ officio ex Lege & Prophetis dissereret, simul docuisse quicquid de Messia promissum erat & sperandum, in Christo exhibitum esse: Id enim verba significant, quum dicit prædicasse Christum esse Dei Filium. Principium illud extra controuersiam erat apud Iudæos, Venturum à Deo redemptorem, qui omnia in felicem statum restitueret. Hunc Paulus docet esse Iesum Nazarænum: quod facere non potest, quin crassos illis errores excutiat, quos de terreno Messiæ regno conceperant. Certum est igitur tractasse Paulum, qualis promissus esset in Lege Christus, & in quem finem: sed quia in hunc scopum tendebant omnia, vt filium Mariæ probaret, illum esse de quo Lex & Prophetæ testimonium reddebant, ideo hoc vno verbo contentus est Lucas.

21 Obstupescebant omnes.) Hoc additur, vt sciamus agnitam fuisse Dei virtutem: nam quum vulgò celebris esset Pauli ardor contra Euangelium, causam tam subitæ mutationis non aliam videbant, quàm Dei manum. Est ergo hîc quoque vnus fructus miraculi, quòd nouum hominem repentè factum omnes mirantur, vt eius doctrina magis animos afficiat. Quòd dicunt magna sæuitia grassatum esse, & nuper venisse Damascum, vt in proposito suo pergeret: circunstantiæ istæ ad miraculum augendum valent. Notanda etiam est locutio, eos qui inuocant hoc nomen: quæ testatur pios sic Christi nomen professos esse, vt totam in eo salutis fiduciam locarent, iuxta illud, Hi in curribus, & alij in equis, nos autem in nomine Domine inuocabimus. Denique quicquid de inuocatione Dei præcipit Scriptura, in Christi personam competit.

Psal.20.b.8.

22 Savlvs

22 SAVLVS AVTEM magis inualescebat.) Hic non modò stren... Pauli zelum commendat Lucas in fide Christi confitenda: sed docet etiam validis rationibus pugnasse, quibu... dæos conuinceret. INVALESCEBAT, inquit, hoc est, Superior erat disputando, eius confessio vim & ener... n coniunctam habebat, quia scilicet Scripturæ testimoniis, & aliis Spiritus sancti præsidiis instructus, omn... aduersarios quasi obruebat: TVRBANDI enim verbum, quo Lucas vtitur, significat, Quum Paulus eos vlt... perculsos, vt apud se non essent. Modus turbandi exprimitur, quòd Paulus confi... dum vrgeret, sic fuisse stum. Sensus enim est, Quum maximè repugnare vellent Iudæi, fuisse tamen victos ... uerit Iesum esse Christum ... onfusos. Ita experimento probauit Paulus verissimum esse quod pronunciat Scripturam vtilem esse ad red... gendum. Præstitit etiam quod alibi exigit ab Episcopo & doctore: fuit enim ad veritatem asserendam verb... Dei armatus. Et duo quidem comprehendit Lucas: Paulum disputando ita fuisse victorem, vt Iudæos labefa... et: neque tamen fractam sic ac domitam fuisse eorum peruicaciam, vt veritati cederent: quia intus nihil... inus tumultuantur eorum conscientiæ, & de gradu falsæ opinionis deiecti, Christo se minimè submittunt. Vnde hæc Paulo victoria, nisi quia illi Scriptura gladius fuit? Proinde, quoties ad oppugnandam rectam fidem ... rgunt hæretici, quoties impij conuellere totam pietatem moliuntur, quoties abstinatè resistunt improbi, l... petenda esse arma meminerimus. Papistæ, quia nihil armorum in Scriptura reperiunt, imò ipsam totam si... dueisam esse vident, confugiunt ad miserum hoc asylum, Non esse disputandum cum hæreticis, Et ex Scriptura nihil certò posse statui. Atqui, si verbo gladij conficitur Satan ipse, cur non ad profligandos hęreticos valebit? non quòd manus daturi sint, vel obstrependi finem facturi: sed quia in se ipsis conuicti iacebunt. Quòd si hanc perturbationem cupimus effugere, ne moueamus ipsi turbas contra Deum: sed mansueto & placidò spiritu recipiamus quam nobis Scriptura pacem offert. 2.Tim.3.d.16. Tit.1.b.9.

23 QVVM DIES complures.) Complures dies elapsos fuisse narrat: vt sciamus concessum Paulo temporis spatium, quo prodesset. quamuis enim illi statim à primo die restiterint Iudæi, non tamen bene cœptum cursum passus est Dominus tam citò abrumpi: sic admirabili consilio hostium consilia impedit, conatus moratur, militiam & rabiem coërcet, donec Euangelium promoueat: simul videmus quid faciat veritatis odium. Impij enim, vbi se impares ad resistendum vident, ad sanguinariam rabiem feruntur. Libenter contemnerent verbum Dei, si possent: sed quia coguntur, velint nolint, eius potentiam sentire, tanquam rabidæ belluæ cæco & præcipiti impetu ruunt. Semper ferè in talem sæuitiam ebulliet inconsideratus zeli feruor, nisi homines se verbo Dei regendos tradant. Horrenda quidem est hæc cæcitas. Cur enim ita insaniunt, nisi quia vulnus eorum conscientiis inflictum ipsos excruciat? Sed ita eorum hypocrisin vlciscitur Deus: quibus ideo odiosa est sana religio, quia tenebris amici, lucem fugiunt. Videmus præterea, quàm suauiter quiduis sibi indulgeant præposteri illi zelotæ, quum semel ad persequendam veritatem eos Satan impulit. Consilium enim de cæde hominis, quod sciunt nefarium esse, suscipere tamen zeli prætextu non dubitant: sicut hodie Papistæ nihil non sibi licere ducunt, modò extinguant Euangelij doctrinam: non ferro tantùm audacter grassantur: sed insidiis, perfidia, & plusquam execrandis artibus nos perdere satagunt. Id ne nobis eueniat, primò cauendum est, ne tuendis malis causis nos implicemus: deinde, vt causas quæ bonæ erunt, bene agamus. Probabile autem est clanculum eos struxisse insidias Paulo: deinde, quum hac via nihil proficerent, venisse ad Præfectum vrbis, & tunc positas fuisse in portis vrbis custodias, vt eum quouis modo interciperent. Nam Paulus Aretam regium Præfectum mandasse narrat, quod hîc Lucas Iudæis tribuit.

25 DISCIPVLI nocte acceptum.) Mouetur hîc quæstio, Licueritne discipulis Paulum hoc modo seruare? sitne etiam Paulo fuerit, hoc modo effugere periculum? Leges enim, sanctos esse vrbium muros, & portas sanctas esse pronuntiant. Mors ergo potius subeunda fuit, quàm vt turbari sua causa sineret publicum ordinem. Respondeo, Considerandum esse finem, cur leges sanctione interposita, vetent muros violari: Ne scilicet vrbes latrociniis sint expositæ, atque vt tuti sint à proditionibus ciues. Vbi de liberando homine innoxio agitur, cessat illa ratio. Non minus itaque fidelibus licuit Paulum demittere in sporta, quàm licebit priuato homini murum transilire, vt subitum hostis incursum propulset. Hoc posterius membrum tractat Cicero, & rectè definit, etiamsi peregrinum lex arceat à muri accessu, minimè tamen peccare qui murum conscendet seruandæ vrbis causa, quia leges semper ad æquitatem flectendæ sint. Ergo reprehensione caret Paulus, quòd furtim euasit, quum id posset absque populi tumultu. Interea videmus qualiter suos humiliare Dominus soleat, quando vitam suam vrbis custodibus furari Paulus cogitur, si vult saluus elabi. Ideo hoc exemplum inter suas infirmitates commemorat. Hoc tyrocinio ad crucem ferendam maturè assuefactus fuit. 2.Cor.11.32.

26 *Quum autem esset Saulus Ierosolymæ, tentauit se adiungere discipulis, & omnes timebant eum, non credentes quòd esset discipulus.*

27 *Barnabas autem eum acceptum adduxit ad Apostolos: & narrauit illis, quomodo in via vidisset Dominum, & quòd loquutus esset ei, quomodo Damasci confidenter se gessisset in nomine Iesu.*

28 *Et versatus est cum ipsis Ierosolymæ: & sumpta fiducia, in nomine Domini nostri Iesu,*

29 *Loquebatur, & disputabat cum Græcis. Illi autem conati sunt eum interficere.*

30 *Quod quum innotuisset fratribus, eduxerunt eum Cæsaream, & miserunt eum Tarsum.*

31 *Ecclesiæ ergo per totam Iudæam, & Galilæam, & Samariam habebant pacem: & ædificabantur, & ambulabant in timore Domini, & consolatione sancti Spiritus replebantur.*

26 QVVM ESSET SAVLVS.) Dura & aspera Paulo adhuc tyroni rudimenta hæc fuerunt: quod vix è manibus hostium elapsus, non admittitur à discipulis. Ita enim videri poterat quasi per ludibrium hinc inde iactari, vt nusquam consistere daretur: totam gentem suam Christi nomine sibi infestam habebat: respuitur à Christianis: annon quasi eiectus hominum consortio, animum & spem abiicere potuit? Primùm, quid superest, nisi vt deficiat ab Ecclesia, postquam non recipitur? Sed anteactæ vitæ memor, se horrori esse non miratur. Itaque, patienter sustinet à fratribus iusto metu se arceri. Hæc vera fuit conuersio, quòd quum atrociter prius sæuiret: persecutionum procellas nunc fortiter excipit & intereà quum locus illi apud pios negatur, mansueto animo expectat, dum illos sibi Deus reconciliet. Et diligenter notandum est, quid expetat: nempe, vt

censeatur inter Christi discipulos: id verò nõ impetrat, nulla hìc regnat ambitio: sed ita erudiendus fuit vt pluris faceret vel vltimum locũ inter Christi discipulos, quàm omnia in corruptis & apostaticis synagogis magisteria. Ab hac verò submissione in summum honoris gradum peruenit, vt præcipuus sit Ecclesiæ Doctor vsque ad finem mundi. Verùm, nemo ad docendum in Ecclesia idoneus est, nisi qui sponte in ordinem se cogit, vt aliis sit condiscipulus.

27 APPREHENSVM EVM BARNABAS.) Quòd discipuli tantopere fugerunt Paulum, id nimiæ forsan timiditatis fuit. nec tamen de vulgaribus sermo habetur, sed de ipsis Apostolis. Verùm eorum culpam vel extenuat, vel leuat, quòd meritò suspectum habebant, quem experti fuerant tam infestum hostem, & timendum erat, ne periculum sibi temerè accerserent, si præbuissent se adeò faciles. Itaque timorem iusta de causa conceptum, non puto illis vitio vertendum esse, vel saltem accusationem aliquam mereri. Nam si ad reddendam fidei rationem vocati fuissent, non Paulum modò, sed omnes inferorum furias intrepidè prouocassent. Vnde colligimus, non esse damnandum quemuis metum, sed qui ab officio deflectere nos cogit. Narratio quæ subiicitur à Luca, tam ad Barnabæ quàm Pauli personam referri potest, mihi tamen probabilius videtur, Paulum narrasse Apostolis quid secum actum esset. Potest tamen Barnabæ congruere oratio, præsertim in ea parte, vbi de Pauli fiducia agitur.

28 Dicit postea Lucas, Paulum cum discipulis INGRESSVM, & egressum esse: quæ locutio Hebręis familiarem consuetudinem significat: sicuti incolæ vrbis & ciues portas ingredi, & egredi dicuntur. Ergo, Paulus Barnabæ testimonio commendatus haberi cœpit vnus ex grege, vt Ecclesiæ penitus innotesceret. Iterum addit Lucas, eum CONFIDENTER egisse in nomine Domini: quibus verbis fortitudinem eius laudat in profitendo Euangelio. nam inter tot obstacula nunquam hiscere ausus esset, nisi rara constantia præditum fuisset eius pectus. Interea omnibus præscribitur quidnam agere debeant: quisque scilicet pro fidei suæ modo. Nam etsi non omnes sunt Pauli, tantum tamen fiduciæ in animis nostris gignere debet Christi fides, vt non prorsus obmutescamus, quum necesse est loqui. NOMEN DOMINI hic accipio, pro Euangelij professione: hoc sensu, quòd Paulus Christi causam fortiter tutatus sit.

29 DISPVTABAT CVM GRÆCIS.) Rectè annotat Erasmus, Græcos hìc vocari, non qui oriundi essent ex Græcis, sed potius Iudæos, qui tunc sparsi erant per varias mundi plagas. Solebant autem Ierosolymam confluere ex suis prouinciis adorandi causa. Cum aduenis autem & hospitibus Paulum disputasse potius, quàm cum indigenis credibile est, quia hi posteriores nunquam eum tulissent, neque consultum fuisset eorum oculis se offerre. Exclusus ergo ab his qui prius eum nouerant, tentauit num qua spes esset profectus apud ignotos: ita indefesso animi robore omnes strenui militis partes impleuit.

VOLVERVNT EVM INTERFICERE.) En nobis rursus pro zelo furor. nec fieri aliter potest, quàm vt sæua & crudelis sit hypocrisis & superstitio. Pios quidem sancta iracundia accendi decet, quum vident falsis & reprobis dogmatibus corrumpi puram Dei veritatem: sed ita vt moderentur zelo suo, vt nihil statuant nisi causa bene perspecta: deinde, vt conentur in viam reducere errantes. Postremò, si deploratam vident peruicaciam, non arripiant tamen ipsi gladium, quia sciant vltionem sibi non esse à Domino mandatam. Hypocritæ verò causa incognita, statim ad sanguinem fundendum prosiliunt. Ita superstitio cæco & præcipiti furore sanguinaria est. Paulus autem qui nuper ad vexandos pios huc illuc cursitabat, iam nusquam potest pedem figere. Verùm, illi multò potior hæc conditio fuit, quàm si fideles ex sedibus suis profligans, quietus & tranquillus vbique regnasset.

30 Quòd TARSVM concessit, hoc animo procul dubio factum est, vt illuc Euangelij doctrinam perferret: quia spes erat: aliquid in patria gratiæ & authoritatis illi fore, vbi celebratum fuerat eius nomen. Deductus tamen fuit à fratribus, vt eum ex insidiis eriperent.

31 ECCLESIÆ ERGO) Significat Lucas, Euangelij hostibus Pauli præsentiam, graue fuisse irritamentum. Cur enim eius discessu pax repentè ecclesiis affulsit, nisi quia eius conspectus, hostium furorem incitabat? neque tamen hoc illi probro vertitur, ac si velut bellica tuba fuerit: sed hoc potius in eius laude ponit Lucas, quòd solo propinquitatis suæ odore impios egerit in rabiem. Ita enim triumphare in ipso Christus voluit, vt Ecclesiæ suæ non minus molestiæ, quàm decoris aspergeret. Monemur itaque hoc exemplo minimè protinus damnandos, qui impiorum rabiem magis quàm alij inflammant. Quæ admonitio non parum vtilis est. nam vt nimium molles sumus & propriæ quietis amantes, etiam nunc optimis quibusque & præstantissimis Christi seruis irascimur, si eorum vehementia putamus malos incitari ad nocendum. Hoc autem modo iniurij sumus aduersus Dei Spiritum, cuius vis & afflatus totam istam flammam accendit. PACEM verò quam dicit Lucas fuisse in ecclesiis, sciamus non fuisse perpetuam, sed quia Dominus seruis suis aliquid relaxationis ad breue tempus concessit. sic enim nostræ infirmitati indulget, quum persecutionum turbines ac procellas sedat, vel mitigat, ne continuò tenore vltra modum nos vrgeant. Atque hæc benedictio est non spernenda, nec vulgaris, quum pacatę sunt ecclesiæ. sed alia subiicit Lucas, quę longè maioris sunt pretij, nempe, quòd ÆDIFICABANTVR ecclesiæ, ambulabant in timore Domini, & Spiritus consolatione replebantur. Nam vt solemus in pace luxuriari & defluere, ecclesiæ plerunque inter medios bellorum tumultus, beatiores sunt, quàm si suauissima quiete ex voto fruantur. Quòd si sancta conuersatio, & Spiritus consolatio, quibus illarum status viget, tollantur: non modò felicitatem suam perdunt, sed concidunt in nihilum. Discamus ergo non abuti externa pace ad delicias & torporem: sed quo plus nobis ab hostibus quietis datur, animos ad pietatis profectum sedulò, dum licet, colligere. Si quando autem Deus habenas laxat impiis ad nos turbandos, sufficiat nobis interior Spiritus consolatio. Denique, tam in pace, quàm in bello semper ad nostrum agonotheten alacres tendamus. ÆDIFICATIO, vel pro Incrementis accipi potest, dum scilicet augescunt ecclesiæ numero fidelium: vel pro eorum qui iam in grege sunt, profectu, dum scilicet cumulantur nouis donis, & maiorem pietatis confirmationem accipiunt. Priore modo ad personas referetur: secundo, ad dona Spiritus. Ego libenter vtrunque complector: quòd aggregabantur subinde ad Ecclesiam, qui prius alieni fuerant, & ipsi Ecclesiæ domestici in pietate & aliis virtutibus crescebant. Metaphora porrò ædificij optimè conuenit: quia Ecclesia templum est ac domus Dei, & singuli etiam fideles templa sunt. Duo certè quæ sequuntur, AMBVLASSE in timore Domini, & SPIRITVS consolatione fuisse repletos, ædificationis illius sunt partes. Ergo, quum pacem haberent ecclesiæ, non inebriatæ sunt deliciis, & terreno gaudio, sed fretæ Dei præsidio, plus animi & fiduciæ ad Deum glorificandum sumpserunt.

1.Tim.3.d.15. 1.Cor.3.c.16.d.19.

32 *Accidit autem, dum Petrus per omnes peragraret, vt veniret etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ.*

33 *Inuenit*

33 *Inuenit autem illic hominem quendam Æ eam nom. ab annis octo decumbentem in*
grabato qui erat paralyticus.

34 *Et ait illi Petrus : Ænea : sanet te Iesus Christus : surge sterne tibi. Et continuò*
surrexit:

35 *Et viderunt eum omnes qui Lyddæ habitabant, & Assarone qui conuersi sunt ad*
Dominum.

32 Narrat Lucas quæ ex miraculis incrementa Ecclesiæ contigerint. Miracula autem duo citat: quòd homo qui decubuerat per octo annos paralyticus, repentè sanatus fuerit: mulier autem à morte ex ata. Initiò dicit Petrum, quum PER OMNES circumiret, venisse Lyddam. Omnes verò intellige non eccles sed fideles, quia est Græcè masculini generis, etsi ad sensum id parum refert. Oportuit autem Apostolos, quibu ulla erat certa statio attributa, huc illuc quocunque ferebat occasio, pergere. quare, dum singuli diuersis in part ns occupantur, hanc prouinciam obiuit Petrus. Vnde refellitur Papistarum stultitia qui ex iure visitandi, Pet primatum colligunt. Quasi verò reliqui Apostoli, quum Petrus ecclesias lustraret, Ierosolymæ, tanquam pri i homines, otium coluerint. deinde, vt demus fuisse primarium Apostolum, quòd Scriptura sæpe ostendit, an inde sequitur fuisse caput orbis? sed vtinam Romanus Episcopus, qui censeri vult Petri successor, eius exemplo ad fratres animandos cursitaret, & vbique re ipsa probaret se Christi Apostolum. Nunc qui ex sua sede plusquam tyrannico dominio ecclesias omnes opprimit, Petrum obtendit magno cum labore lustrasse ecclesias.

QVI HABITABANT LYDDÆ.) Lydda, quæ postea vocata fuit Diospolis, vrbs tam vetustate sua, quàm multis dotibus nobilis, non procul à mari mediterraneo sita erat. Huic vicina erat Ioppe, quæ portum celebrem habebat, licet saxosum. Vrbs ipsa in edita rupe sita erat, vnde in longum prospectus patebat Ierosolymam vsque. Nunc tantùm antiquæ vrbis ruinæ illic apparent, nisi quòd manet portus, quem vulgo appellant Iaphet. ASSARON hîc videtur à Luca nominari tanquam oppidum aliquod. Hieronymus Saronas legit, & putat notari totam planitiem, quæ inter Cæsaream & Ioppen media erat: Sed quia Hieronymus rationem non adducit, cur lectionem communiter receptam mutet, libenter amplector quod Lucæ textus mihi ostendit, nempe, vicinum fuisse oppidum. Sed ego hac de re non contendo: sicuti neque ambitiosè congero quæcunque ad ostentationem facere possent: quia piis lectoribus satis erit tenere quæ ad Lucæ sensum faciunt.

34 SANET TE IESVS CHRISTVS.) Certum est nunquam Apostolos ad edenda miracula aggressos esse, quin iam de voluntate Dei, à qua effectus pendebat, certi essent. Neque enim tali Spiritus potentia instructi erant, vt illis ægrotos omnes sanare liberum esset: sed sicuti Christus modum adhibuit miraculis: ita non plura edi per suos Apostolos voluit, quàm vtile esse nouerat. Non ergo temerè Petrus in hanc vocem prorupit: quia se ludibrio exponere poterat, nisi iam patefacta illi esset Domini voluntas. Fieri potest, vt seorsum precatus sit. Spiritus quidem qui miraculorum omnium author fuit, & qui per manum Petri operabatur, eius quoque linguam tunc direxit, & cor impulit secreto instinctu. Cæterùm his verbis palàm ostendit Petrus, se miraculi duntaxat ministrum esse, sed prodire ex virtute Christi: vt ita solum Christi nomen illustret.

STERNE TIBI.) Circunstantiæ istæ miraculi gloriam amplificant, quòd non tantùm ad surgendum, vigorem recuperat, sed potest etiam sibi lectum sternere, qui prius membrum nullum mouere poterat. Eòdem pertinet morbi diuturnitas: neque enim paralysis octo annorum facilè curatur. Eadem ratione dicitur iacuisse IN GRABATO: vt sciamus membris omnibus fuisse captum: erat enim lectulus in quo meridiari solebant. Quod Æneas ad tentanda membra sua tam promptus fuit, in eo probauit fidei suæ obsequium. Etsi enim redditum sibi vigorem sensit, vocis tamen efficacia maximè excitatus fuit ad surgendum.

35 VIDERVNT EVM OMNES.) Significat passim innotuisse miraculum, & in tota vrbe fuisse celebre. Nam quum OMNES Scriptura nominat, non comprehendit vsque ad vnum, quotquot designat: sed Omnes pro multis, aut pro maiori parte, aut pro vulgo hominum ponit. Sensus ergo est, Quum exiguus piorum esset illic numerus, Ecclesiam ex magna populi parte fuisse collectam. Cæterùm, in hac clausula exprimitur miraculi fructus quod Christum eiúsque Euangelium illi amplexi sunt. Quare, miracula adulterant quicunque in hominibus defixi, in hunc scopum non conuertunt oculos, vt de Christi potentia & gratia edocti, illi vni adhæreant. Specimen ergo quod Christus diuinæ potentiæ suæ edidit, initium & præparatio fuit conuersionis ad ipsum.

36 *Ioppæ autem quædam erat discipula, nomine Thabita, quæ si interpreteris, dicitur Dorcas.*
Hæc erat plena bonis operibus, & eleemosynis, quas faciebat.

37 *Accidit autem diebus illis, vt ægrotaret, ac moreretur. Quum autem eam lauissent, posuerunt in cœnaculo.*

38 *Et quum propinqua esset Lydda Ioppæ, discipuli qui audierant Petrum illic esse, miserunt duos homines ad eum, rogantes ne grauaretur ad se venire.*

36 Sequitur illustrius virtutis Christi specimen, quantò scilicet difficilius est mortuo vitam restituere, quàm sanitatem dare ægroto. Sed Lucas primùm Thabitæ personam, in qua editum fuit miraculum, cõmendat, ídque duplici elogio: quòd scilicet fuerit Christi discipula, & fidem suam bonis operibus & eleemosynis approbauerit. Iam aliquoties DISCIPVLI nomen pro Christiano posuit: ne putemus id solis viris congruere, idem tribuit mulieri. Admonet autem hic titulus, Christianismum non esse absque doctrina: & eam præscribi discendi formam, vt idem omnibus solus Christus sit magister. Hæc prima laus, hoc sanctæ vitæ initium, hæc omnium virtutum radix, didicisse à Filio Dei quænam sit viuendi ratio, & quæ vera sit vita. Ex fide postea emergunt bonorum operum fructus. BONA autem opera, interpretor Officia charitatis, quibus proximi iuuantur: & Lucas præcipuum specimen in eleemosynis ponit. magna certè beneficentiæ laus, quòd teste Spiritu sancto, piæ ac perfectæ vitæ summam in se continet. Nunc tenemus quibus elogiis ornetur Thabita. Priorem enim locum obtinet religio erga Deum, siue fides: deinde, quod se exercuerit iuuandis fratribus: præsertim verò subleuanda pauperum inopia. Nam vsus obtinuit, vt ELEEMOSYNÆ nomen significet quicquid

opis confertur in pauperes ac miſeros. THABITA, Syriacum potius eſt, quàm Hebræum nomen, quod Græcè reddidit Lucas: vt ſanctæ mulieris virtutibus non fuiſſe conforme ſciremus, & in nomine parum honorifico fuiſſe quaſi deiectam. DORCAS enim eſt caprea: ſed vitæ ſanctitas, nominis parum honeſti maculam facilè deleuit.

37 ACCIDIT VT ÆGROTARET.) Morbum diſertè commemorat, quò magis teſtatam faciat mortem, quæ ſecuta eſt. In eundem finem dicit, LOTVM fuiſſe cadauer, & in cœnaculo poſitum. Ergo, iſtæ circunſtantiæ ad conciliandam miraculo fidem valent. Quòd non ſtatim ad ſepulchrum deferunt, ſed in ſuperiorem domus partem, vt illic aſſeruent, id teſtimonio eſt, aliquid eos ſperaſſe de recuperanda vita. Lauandi ritum, cuius Lucas meminit, vetuſtiſſimum fuiſſe probabile eſt. nec verò dubito, quin à ſanctis Patribus continua ætatum ſerie, quaſi per manus traditus fuerit, vt in morte ipſa viſibilis aliqua reſurrectionis imago piorum animos in bonam ſpem erigeret: nempe, quum nondum tam conſpicua eſſet vitæ æternæ manifeſtatio: imò, quum nondum Chriſtus vitæ æternæ pignus & ſubſtantia, manifeſtatus eſſet, oportuit talibus adminiculis, & doctrinæ obſcuritatem, & Chriſti ipſius abſentiam ſuppleri. Ergo mortuorum corpora lauabant, vt pura aliquando ad Dei tribunal ſiſterentur. Denique, in mortuis eadem erat quæ in viuis abluendi ratio, quotidianæ ablutiones monebant, non poſſe quenquam placere Deo, niſi qui ſordibus ſuis purgatus eſſet. Ita in ſepeliendi more, Deus ſymbolum ...tare voluit, vnde commonefierent homines, ſe ob ſordes in mundo contractas, ex hac vita migrare inquinatos. Mortuis quidem nihilo magis proderat lotio quàm ſepultura, ſed ad ſuperſtites docendos adhibebatur. nam quia mors ſpeciem habet interitus, ne reſurrectionis fidem extingueret, ſpecies contrarias opponi vtile fuit, quę vitam in morte repręſentarent. Hanc ceremoniam Gentes quoque ad ſe traxerunt. vnde illud Ennij, *Tarquinij corpus bona fœmina lavit, & vnxit.* Sed præpoſtera fuit hac in parte, vt in ceremoniis omnibus imitatio. Inconſideratè etiam Chriſtiani hoc exemplum ad ſe traxerunt: quaſi perpetua eſſe deberet figuræ Legalis obſeruatio. Nam inter Euangelij primordia, tametſi abolita erat neceſſitas, vſus tamen licitus fuit, donec temporis ſucceſſu obſoleſceret. Atqui hodie monachi non ſecus Iudaiſmum æmulantur, atque olim Gentes, ſine delectu & iudicio. Lauantur enim apud eos cadauera, vt Chriſtum in vmbris ſepeliant, quæ in eius ſepulchrum abditæ, nunquam in vſum reuocari debuerant.

38 DISCIPVLI QVI AVDIERANT.) Lotio corporis oſtendit diſcipulos fuiſſe incertos de euentu. Nam hoc modo corpus ad ſepulturam parant. Spei tamen ſignum eſt, quod reponunt in cœnaculo, & mittunt ad Petrum. Porrò, non obſtrepunt Deo, nec clamitant rem eſſe indignam: ſed opem Domini ſuppliciter implorant: non quòd Thabitam velint reddere immortalem, ſed tantùm optant eius vitam ad tempus prorogari, vt adhuc proſit Eccleſiæ.

39 *Surgens autem Petrus, venit cum illis, quem quum adeſſet, adduxerunt in cœnaculum, & ſliterunt ſe illi omnes viduæ flentes, & oſtendentes tunicas & veſtimenta quæ faciebat Dorcas, cum ipſis manens.*

40 *Eiectis autem foras omnibus, Petrus poſitis genibus precatus eſt: & conuerſus ad corpus, dixit: Thabita ſurge. Illa autem aperuit oculos ſuos, & viſo Petro, reſedit.*

41 *Porrecta autem manu ſuſtulit eam, & quum vocaſſet ſanctos & viduas, exhibuit eam viuam.*

42 *Id innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.*

43 *Accidit autem vt ipſe dies complures maneret Ioppæ apud quendam Simonem coriarium.*

39 SVRGENS AVTEM PETRVS.) Dubium eſt, an cauſam expoſuerint Petro nuntij, cur eum accerſerent. veri tamen ſimilius eſt, diſertè rogaſſe, vt veniret ad miraculum edendum. Sed naſcitur alia quæſtio, An Dei conſilium illi cognitum fuerit, nécne. nam de ſucceſſu diffidens, profectionem temerè ſuſciperet. Reſpondeo, etiamſi nondum compertum habuerit, quidnam eſſet facturus Dominus, non poſſe tamen culpari, quia fratrum precibus indulgeat. Et erant aliæ rationes cur veniret: nempe, ad leuandum mœrorem: ad eos piis exhortationibus confirmandos, ne vnius mulieris morte fracti deficerent: ad ſtabiliendam Eccleſiam: quæ adhuc tenera & quaſi infans erat. poſtremò, vnum hoc ſufficere illi debuit, quia recuſando viſus fuiſſet ſuperbè fratres contemnere, ſimul tamen habendum eſt, quoties Dominus virtutem ſuam aliquo miraculo per Apoſtolos exerere ſtatuerat, arcano Spiritus impulſu eos direxiſſe. Ego certè non dubito, quin Petrus, etiamſi de Thabitæ vita nondum certus foret, Deum tamen itineris ſui ducem & auſpicem indubiè ſenſerit: vt ſuſpenſus licet ac de euentu incertus non temerè ſe ad profectionem accingeret.

OMNES VIDVÆ FLENTES.) Hîc cauſam notat Lucas, cur ſuſcitata fuerit Thabita: nempe, quòd Deus pauperum miſertus, eorum votis ſanctæ fœminæ vitam conceſſit. Fuerunt quidem & alij fines. nam quum duplicem vitam obtinet, in eius perſona ornantur virtutes illæ, quas prius laudauit Lucas: præcipuus verò finis, vt illuſtretur Chriſti gloria. Poterat enim Deus illam ſuperſtitem diutius ſeruare. nec verò mutat conſilium, quaſi pœnitentia ductus, quum mox illi vitam reſtituit, ſed quia multi erant ex diſcipulis infirmi & nouitij, qui confirmatione indigebant, Deus in ſecunda Thabitæ vita, Filium ſuum eſſe vitæ authorem declarat. Ergo, ſic Deus pauperum & viduarum rationem habuit, vt eorum inopiæ ſuccurrens, Euangélij ſui fidem in eorum animis ſanciret. Dedit enim in hoc miraculo amplam profectus materiam.

40 EIECTIS OMNIBVS FORAS.) Quum ſibi tempus ſumit ad precandum, videtur adhuc dubitare quidnam futurum ſit. Quum Æneam ſanaret, ſecurè in hanc vocem ſtatim prorupit, Sanet te Ieſus Chriſtus, Ænea. Verùm vt operatio Spiritus non par & eadem ſemper eſt, fieri poteſt, vt cognita Dei virtute, gradatim tamen ad miraculum proceſſerit. Videtur tamen abſurdum, quòd omnes ſanctos è cœnaculo eiicit, quos præſtabat oculatos eſſe teſtes: ſed quia Dominus illi nondum tempus & modum edendæ ſuæ virtutis patefecerat, ſolitudinem quæ-
2. Reg. 14. rit, quæ ad precandum aptior eſt. Potuit etiam illi conſtare diuerſa eius conſilij ratio, quæ nos latet. Idem ab
f. 32. Eliſæo factum eſſe refert ſacra Hiſtoria: ſolus enim, ne matre quidem admiſſa, ter corpori mortuo incubat. Habet enim Spiritus Dei vehementes ſuos impulſus, quos ſi quis ad communem & vſitatum hominum morem exigere volet, vel ex carnis ſenſu metiri, perperam & iniquè faciet. Hoc quidem tenendum eſt: quum Petrus velut hæſitans, ſuceſſum quærit, ſuperſtitioni occurrere, ne quis eius virtuti diuinum opus cuius tantùm miniſter eſt, adſcribat. Nam qui anxiè remotis arbitris ac teſtibus ad preces confugit, ſatis profitetur rem non eſſe in

manu

manu sua. Petrus ergo quid Domino placeat expectans, illum vnum operis authorem confessus est. GENV flexio in precibus, humilitatis symbolum est, cuius duplex est vtilitas: vt omnes nostri partes ad Dei cultum applicentur: atque vt mentis imbecillitatem adiuuet externum corporis exercitium. Nobis autem quoties in genua procumbimus, videndum est, vt ceremoniæ, ne fallax sit ac lusoria, interior cordis submissio respondeat.

CONVERSVS AD CORPVS.) Hoc quoque rationi videtur minus consentaneum, quòd cadauer sensu vacuum compellat. Verùm, ista allocutio ad corpus exanimum, vna fuit pars vehementiæ, ad quam Petrum impulit Dei Spiritus. Quòd si quis rationem desyderat, Dei potentiam in suscitandis mortuis clarius exprimit talis loquendi forma, quàm si in tertia persona diceretur, Corpus hoc rursus animetur & viuat. Itaque, Ezechiel liberationem populi sub resurrectionis typo adumbrans: Ossa arida, inquit, suscipite verbum Domini.
Et Christus: Veniet tempus, quum mortui audient vocem Filij Dei. Fuit enim ista verè Christi vox, quæ per Ezec. 37. a.4.
os Petri emissa, spiritum reddidit corpori Thabitæ. Circunstantiæ quæ sequuntur, ad miraculi certitudinem Ioan. 5.
positæ sunt. e.28.

41 In fine iterum repetit Lucas, CORAM fuisse exhibitam discipulis. vnde colligimus, aliorum causa magis fuisse excitatam, quàm sua. Fanatici quidam, qui animam hominis nihil quàm flatum esse somniant, qui ad diem vsque resurrectionis euanescit, locum hunc arripiunt probando suo delirio. Quorsum, inquiunt, attinebat, Thabitæ animam, si in beatam quietem recepta erat, in corporis ergastulum reuocari, vbi tot miseriis confligando ægrè laboraret? Quasi verò non licuerit Deo, gloriæ suæ habere respectum, tam in morte Phil.1.c.21.
quàm in vita. quasi etiam non vera sit hæc piorum felicitas, illi viuere & mori: imò quasi Christus non sit nobis lucrum, tam viuendo quàm moriendo, quum nos illi dicamus. Ergo, nihil absurdi erit, si maiorem gloriæ suæ rationem habuerit Dominus, quàm ipsius Thabitæ. Quanquam, vt semper annexa est fidelium vtilitas Dei gloriæ, cessit hoc illi in maius bonum; quòd reuixit, vt illustrius esset diuinæ bonitatis & potentiæ organum.

42 ET CREDIDERVNT.) Iam multiplex apparet miraculi fructus. Pauperes enim Deus solatus est, Ecclesiæ reddita est pia matrona, in cuius morte multum iacturæ factum erat, & multi ad fidem vocantur. Nam etsi Petrus tantæ virtutis fuerat minister, homines tamen in se non retinet: sed ad Christum potius dirigit.

43 Quum dicit, Petrum HABITASSE apud coriarium, coniici hinc potest, ex quo hominum genere constaret Ioppensis ecclesia. nam si ad Christum conuersi essent vrbis primores, excepisset certè eorum quispiam hospitio Petrum. fuisset enim nimis immane, Christi Apostolum sic negligi. Illic ergo Dominus, vt passim, ecclesiam sibi ex gregariis hominibus collegit, vt carnis superbiam prosterneret: simul in eo se profert Petri humanitas, quòd eius ordinis hospitem non aspernatur. Quanquam mediocris videtur fuisse mercator, potius quàm ex infimo genere opificum. referet enim postea Lucas, fuisse illic qui Petro ministrarent: vnde apparet, commodè & honestè fuisse habitum.

CAPVT X.

1 *VIR autem quidam erat Cæsareæ nomine Cornelius, centurio ex cohorte quæ vocabatur Italica:*
2 *Pius, & timens Deum cum tota domo sua, faciénsque eleemosynas toti populo; & orans Deum assiduè.*
3 *Vidit in visione palàm circiter horam nonam diei Angelum Dei ingredientem ad se, & dicentem sibi, Corneli:*
4 *Ille verò intuitus & territus, dixit: Quid est Domine? Tum dixit illi, Precationes tuæ, & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam coram Deo.*
5 *Et nunc mitte Ioppen homines, & accerse Simonem, qui vocatur Petrus:*
6 *Hic diuersatur apud Simonem coriarium, cui domus est ad mare, hic dicet tibi quid te oporteat facere.*

1 Transit nunc Lucas ad historiam memorabilem: nempe, quòd Deus hominem alienigenam & incircuncisum, præ omnibus Iudæis, singulari honore dignatus sit: quia & Angelum suum illi destinat, & eius causa Petrum Cæsaream adducit, à quo instituatur in Euangelio. Sed primo loco ostendit Lucas, qualis fuerit hic Cornelius, in cuius gratiam Angelus è cælo descendit, & Deus Petro in visione loquutus est. CENTVRIO erat cohortis Italicæ. Cohors ex mille peditibus constabat, præerat autem Tribunus. Deinde, singulæ centuriæ suos habebant duces. Legio cohortes quinque vt plurimum habebat. cohors illa ITALICÆ nomen habuit, quòd Romani sæpe ex prouincialibus & sociis, milites scribebant, sed robur exercituum legebant ex Italia. Ergo Italus natione erat Cornelius. CÆSAREÆ autem ad præsidium vrbis, cum sua centuria degebat. sic enim solebant Romani stationes distribuere, vt aliquid præsidij singulæ vrbes nobiles haberent ad cohibendos subitos motus. Rarum sanè exemplum, quòd miles tantæ in Deum pietatis, tam integer atque humanus fuerit erga homines. nam tunc Itali, quum militiæ causa vehebantur in prouincias, tanquam lupi famelici, ad prædandum irruebant: vulgò non maior illis erat, quàm belluis religio: innocentiæ studium, quale latronibus. quò plus laudis merentur cornelij virtutes, quòd in vita militari, quæ tunc corruptissima erat, Deum tamen sanctè coluit; & inter homines sine maleficio & iniuria versatus est. Nec parua est laudis amplificatio, quòd abiecta superstitione in qua natus & educatus fuerat, purum veri Dei cultum esset amplexus. Scimus enim quàm fastuosè sibi placuerint Itali, & alios despexerint. Tunc verò sic omnibus contempti & exosi erant Iudæi, vt eorum causa, syncera religio infamis, & propemodum execranda haberetur. Quòd nihil horum obstiterit cornelio, quin relictis suis idolis, legitimum vnius Dei cultum susciperet: rara & eximia synceritate præditum fuisse oportet. adde quòd inter ipsos Iudæos vix quicquam reperire potuit, quo alliceretur ad pietatis studium: quia tunc vix millesimus quisque exigua Legis notitia leuiter tinctus erat. Nec dubium est, quin singulari priuilegio in probum aliquem Dei cultorem inciderit cornelius, qui ab adulterinis dogmatibus integer Legem fideliter nullo fermento admixto ei exponeret. Verùm, quia compluribus elogiis eum insignit Lucas, notanda sunt singula.

2 PIVM & Dei timentem fuisse dicit: deinde, quòd tanquam probus paterfamilias, curam habuerit instituendę familię: postea eum laudat ab officiis charitatis, quòd BENEFICVS fuerit passim erga populum: postremò, quòd

DEVM assiduè precatus sit. Summa autem est, Cornelium excelluisse virtutibus, quibus constat piorum integritas, vt vita eius ad regulam quam nobis Deus præscribit, omni ex parte composita fuerit. Quia autem Lex duabus tabulis continetur: priore loco Cornelij pietatem commendat Lucas: deinde ad secundam partem descendit, quòd charitatis officia exercuerit erga homines. Hoc in primis vtile est obseruatu, quia in eius persona, rectè viuendi nobis ratio describitur. Quare, in vita ritè instituenda, fundamentum sit fides ac religio, quo sublato, nihil aliud quàm fumi sunt reliquæ omnes virtutes. TIMOREM Dei, & preces recenset Lucas, tanquam fructus & testimonia pietatis, ac cultus Dei, & meritò. Neque enim à Dei timore & reuerentia, religio auelli potest: nec pius censeri quisquam potest, nisi qui Deum & patrem & dominum agnoscens, ei se addicit. Sciamus autem hîc spontaneum timorem laudari, quum se libenter & ex animo Deo subiiciunt, qui verè secum reputant quid illi debeatur. Porrò, quia fictitiis nugis, Dei cultum bona pars mundi adulterat & deprauat, meritò subiicit Lucas, Cornelium ASSIDVE precatum esse: quo significat, non externis tantùm ceremoniis probasse suam pietatem, sed Deum spiritualiter coluisse, dum se in precibus exercuit. Simul notanda est precum assiduitas: vnde colligimus, non frigido officio precandi ex vulgari more fuisse defunctum, sed seriò intentum fuisse ad preces, sicuti assidua Dei beneficia illuc nos inuitant & stimulant, & vis fidei illic se proferre debet. Quare exemplo Cornelij se ad orandi perseuerentiam quisque nostrûm hortetur.

CVM TOTA DOMO.) Non leuiter præterire hanc laudem decet, quòd domesticam habuerit Ecclesiam Cornelius. Et certè, verus Dei cultor non patietur quoad in se erit, eum exulare à domo sua. Quàm enim præposterum est, ius suum pertinaciter tueri, vt illi vxor, liberi, serui, & ancillæ pareant: Dei verò contemptum súsque déque ferre? Accidet quidem interdum, vt vir pius ne vxorem quidem sibi consentientem habeat. Sed studendum est modis omnibus, vt qui aliis præest, Deo vindicet suum imperium: & nihil æquius est, quàm Deo consecrare nostra omnia, vt nos ipsos. Ergo, si vir pius filios sibi dissimiles habeat, vel vxorem malè moratam, vel seruos nequam & improbos: ne conniueat, nec sua ignauia patiatur domum suam pollui. In Cornelio non tantùm laudatur sedulitas, sed Dei benedictio: qua factum est, vt domum haberet in pietate sibi obsequentem. Nec omittenda est circunstantia, quòd familiam in Dei timore instituit, contempto periculi metu, quod inde instabat, valde enim exosa erat Iudaica religio: nec impunè erat ciui Romano peregrinam, vt vocabant, religionem suscipere. Quare, etsi hodie pessimè in mundo audit syncera Euangelij professio, tamen nimis vitiosa est timiditas, si quem impediat iniustum istud odium, ne suam familiam Deo audeat in sacrificium sua pia institutione offerre.

FACIENS ELEEMOSYNAS.) Est etiam in hoc membro synecdoche. Nam sicuti Dei cultum orationibus probari, nuper dictum est: ita nunc cum de charitate fit mentio, vnam speciem eligit Lucas: vnde ostendit Cornelium, hominem fuisse liberalem & beneficum. Sic enim pietas nostra debet ad homines emergere, vt benignitatem & iustitiam colendo, Deum nos timere testemur. ELEEMOSYNÆ nomen, quum propriè miseEsa. 58 b.7. ricordia sit interior cordis affectus, ad externa officia quibus iuuamus pauperes, translatum est. nam ex hoc fonte nascitur vera & ritè ordinata beneficentia, si nos misericordia afficiunt fratrum nostrorum ærumnæ, si vnitatem, quæ inter nos est, reputantes, non secus ac carnem nostram eos fouemus & curamus, non secus ac propriis membris illis studemus opitulari. Sunt quidem & hypocritæ interdum liberales, vel saltem largi: verùm, vt omnia profundant, nullum quod pauperibus subsidium erogabunt, dignum erit eleemosynæ titulo. nam tenendum est illud Pauli, Qui charitatem non habet, nihil esse, etiamsi totam suam substantiam 1. Cor. 13. b.3. distribuat in pauperes. Discamus ergo ex hoc nomine, probari tunc demum nostram beneficentiam Deo, si propter sympathian succurrimus pauperum inopiæ, & quasi apertis visceribus erogamus quod suppeditat Dei liberalitas. Quòd dicit Lucas, TOTI populo fecisse eleemosynas: perinde valet, ac Passim omnibus egenis. Erant enim diuites non pauci, quibus dare absurdum fuisset. Cæterùm, Iudæis tam se liberaliter impendens, testatum fecit, quem habebat cum illis religionis consensum. qua ratione paulò pòst dicit Lucas, fuisse probatum omnibus Iudæis. Quòd si tenuibus fidei rudimentis imbutus quum tam multa offendicula occurrerent, tam præclarum probitatis & sanctimoniæ speculum fuit, annon pudere nos debet, qui censeri volumus Christianissimi doctores, & in pietatis exercitiis tantopere frigemus; Si modica fidei scintilla tantum in illo potuit, quid in nobis efficere deberet plenus scientiæ fulgor? sed Christum plenis buccis iactantes, quàm longè à sancti viri exemplo absumus plerique, vt vix vmbra nescio quæ earum virtutum quibus plenus fuit, appareat. Quantus enim in nobis est precandi torpor; ad misericordiæ officia, quàm segnes ac pigri sumus? imò non tantùm multos impediunt sordes & auaritia, ne de suo liberaliter erogent, quantum decebat: sed ita ardent insana habendi cupidine, tanta crudelitate sunt efferati, vt pauperum substantiam rapere, & carnem ipsam vorare non dubitent.

5 VIDIT IN VISIONE.) Visionem ponit Lucas, pro diuini oraculi specie, vt sciamus adductum cælitus fuisse Cornelium ad Christi fidem. Sed quia sæpe luduntur homines præstigiis suspicionis tollendæ causa, Lucas tempus designat HORAM NONAM. Tunc verò ab ortu solis ad occasum vsque, diem partiri solebant in horas duodecim. Vnde sequitur, tunc clarum fuisse diem, quum apparuit Angelus, vt conspicua esse posset visio. Quanquam visionibus addita semper fuerunt sigilla quæ præstigiarum metu eximerent Dei seruos. quia dum per somnia apparuit: notæ tamen certitudinis fuerunt impressæ, quæ in animis penitus defixæ, nullam dubitationem admitterent.

4 ILLE INTVITVS AC TERRITVS.) Nominatim attentio exprimitur à Luca, vt sciamus non vanam fuisse imaginationem quæ homini somnolento, vel aliud agenti furtim obrepserit. Terror quo coreptus fuit, ex sensu diuinæ maiestatis profectus est. simul enim atque Dei præsentiam concipiunt homines, expauescere adeóque metu ipsos confundi necesse est. Quòd autem nihil nobis incutit terroris verbum eius, id socordiæ nostræ imputandum est, quia non agnoscimus nec sentimus Deum esse qui loquitur. pij autem, quibus se patefacit Deus in verbo suo, ad eius auditum tremunt, sicuti dicit Isaias, porrò, ipsis terribilis est Dei conspectus, non vt confusi semper iaceant, & absorbeantur à timore, sed tantum vt se ad eius reuerentiam humiliter comparent.

Isa. 66. a.2.5. QVID EST DOMINE.) Ex hoc responso satis patet, tactam religione fuisse Cornelij mentem, vt sciret cum Deo sibi esse negotium. vulgaris igitur translatio malè habet, QVIS es Domine? ac probabile est suppositititium esse quod illic legitur, quando in sermone Græco nulla est ambiguitas in qua hallucinari potuerit interpres. & exemplaria omnia consentiunt in hac lectione, τί ἐστι. Et certè Cornelius Deum esse sentiens qui loquitur, se ad obediendum submittit: sicuti responsio nihil aliud est quàm imperium.

ORATIONES TVÆ, ET ELEEMOSYNÆ.) Quia Deus, nisi protinus votis nostris respódeat, videtur quodammodo surdas habere aures, hinc ducta est loquutio, quòd ad eum preces nostræ perueniant, & earũ sit memor. Porrò, hanc causam Angelus assignat, cur dignetur Cornelium Dominus plena Euangelij sui luce quia preces eius exaudierit

exaudierit, & gratas habuerit eius eleemosynas. Vnde colligimus, virtutes & benefacta non tantùm placere Deo, sed ornari etiam splendida hac mercede, quòd in eorum gratiam cumulat nos amplioribus donis, & locupletat: iuxta illud, Habenti dabitur. Item, Euge serue bone & fidelis: fidelis fuisti in paucis, super multa te constituam. Sic enim continua donorum suorum serie Dominus suos quasi certis gradibus euehit, donec ad summum perducat. Sed Papistæ bifariam hoc loco abutuntur. nam quia preces & eleemosynas Cornelij Deus respexit, vt eum Euangelij fide donaret, id ad præparationes à se confictas detorquent quasi sua industria & virtute homo acquirat fidem, & Dei gratiam operum meritis anteueniat. deinde generaliter colligunt, bona opera sic esse meritoria, vt singulis augeantur Dei gratiæ prout meriti sunt. In priore nimis pueriliter falluntur, dum fingunt accepta fuisse Deo Cornelij opera, antequam fide illuminatus esset. Nec verò ad refellendam eorum inscitiam longè petenda est probatio: nihil enim precibus consequi potuit, quin fides præcederet, quæ sola nobis ad orandum ianuam aperit. atque id prudenter expendit Augustinus, qui Pelagium deridens, quod diceret fidem precibus impetrari, antequam in homine vlla esset: Quis medicum quæret, inquit, nisi qui iam ex parte sanatus erit? Ipsa autem est fidei sanitas, quæ nos pulsare docet. Præterea, timor Dei, & pietas, clarè demonstrant, Spiritu fuisse regenitum. nam Ezechiel hanc laudem soli Deo vendicat, vt formet corda hominum ad sui timorem, & Esaias, Spiritum timoris Domini in Christo dicit requiescere: vt sciamus nusquam posse inueniri, nisi in eius membris. Plusquam igitur stultum est, hic hominem fingere in Cornelij persona, qui natura duce ad vitam æternam aspiret, vel nitatur. Ideo insulsè ratiocinantur, Nos operum meritis posse Dei gratiam præuenire. Quod ad secundum errorem spectat, dum fingunt quenque nostrûm prout meritus est, augeri maioribus gratiis, non magno negotio refelli potest. Primùm, negamus quicquam bonorum operum nobis suppetere, quod non Deus gratuitò in nos contulerit. deinde, rectum donorum Dei vsum ab ipso quoque esse dicimus, atque hanc secundam esse eius gratiam, quòd rectè vtimur prioribus eius donis. tertiò, negamus quicquam nos operibus mereri, quæ semper mutila sunt & vitiosa. Conciliant quidem nobis bona opera gratiæ augmentum, sed non suo merito: accepta enim Deo esse nequeunt, nisi cum venia, quam fidei beneficio impetrant. quare, sola est fides quæ pretium illis statuit. Hoc modo precibus suis, & eleemosynis obtinuit Cornelius pleniorem Christi notitiam: sed quòd Deum eleemosynis suis ac precibus fauentem & propitium habuit, id iam ex fide pendebat. Porrò, si fide ęstimantur opera, indulgentiæ est, non meriti, quòd Deo probantur, nam quia nihil in nobis dignum inuenit fides, cur Deo placeamus, à Christo mutuatur quod nobis deest. Est autem hoc plusquàm peruersum, quod quum nomen Meriti subinde in ore habeant Papistæ, & inani fiducia stultos inflare non desinant, nihil tamen afferunt, quo incitentur hominum studia ad rectè agendum. semper enim in suspenso relinquunt conscientias: placeant nécne Deo opera, dubitare iubent. Vbi talis animos trepidatio occupat, annon desides & ignauos flaccescere necesse est? Nos verò, etsi meritum operibus detrahimus, tamen vbi docemus repositam esse illis mercedem, optimo & acerrimo stimulo incitamus ad rectè viuendi studium homines. tunc enim demum alacriter ad seruiendum Deo nos accingimus, quum persuasi sumus operam nos minimè ludere. Quòd autem non vberior hodie conspicitur donorum Spiritus affluentia, quin potius maior pars arescit, nostræ ingratitudini acceptum ferre conuenit. Nam sicuti Cornelij preces, eleemosynas & sanctitatem pretiosa Euangelij sui gemma coronauit Deus: ita, nos quum Euangelij sui thesauro impiè ac nequiter abuti videt, iusta causa est, cur ad ieiunam inopiam redactos tandem fame conficiat. Potest tamen hîc quæri, Requiratne fides Christi notitiam, an simplici misericordiæ Dei persuasione contenta sit? videtur enim Cornelius de Christo nihil prorsus tenuisse. Verùm solidis probationibus probari potest, fidem non posse à Christo separari. nam si apprehenditur nuda Dei maiestas, potius obruimur eius gloria, quàm vllum bonitatis gustum sentiamus. Christum ergo intermedium esse oportet, vt Deum propitium concipiat mens hominis. nec verò frustrà imago Dei inuisibilis vocatur: quia non nisi in eius facie Pater spectandum se exhibet. adhæc, quum via sit, veritas & vita, quocunque extra ipsum concedas, vndique errorum & deceptionum tendiculæ te inuoluent, & vbique mors occurret. De Cornelio facilè nodus expeditur. nihil spiritualium donorum nobis offertur, nisi in Christo. ipsa pręsertim regeneratio vnde prouenit, nisi quia dum inserimur in Christi mortem, crucifigitur vetus homo noster? quod si particeps spiritus Christi fuit Cornelius, non est quòd putemus prorsus eius fide fuisse vacuum. Nec verò cultum veri Dei, quem soli Iudæi adorabant, sic amplexus erat, quin aliquid simul de Mediatore promisso audisset: obscura licet fuerit & implicita eius cognitio, aliqua tamen fuit. Quisquis tunc in Iudæam accesserat, de Messia aliquid audire cogebatur, imò, per regiones longè dissitas sparsa erat nonnulla eius fama. Proinde, in veterum Patrum catalogo qui salutem à Redemptore nondum patefacto sperarunt, ponendus est Cornelius. Et impropriè ab Augustino dictum est, Fundatam eius fidem à Petro fuisse: quum iam prius firmum fundamentum habuerit: quanquam in re ipsa nobiscum Augustinus sentit, qui disertè affirmat, non potuisse orare Cornelium, nisi fidelis esset: libro de Prædestinatione sanctorum, & aliis locis.

Mat.25.c.21. & 23. d.29. | Ezec.32. g.40. Esa.11.a.2. | Col.1.b.15. Ioan.14. a.6. | Ro.6.a.5.6

5 NVNC MITTE IOPPEN.) Mira Dei indulgentia, quòd Cornelium non iubet proficisci, sed nuncios ad Petrum mittere, vt domi quietus expectet, Petrus autem eius causa suscipiat itineris molestiam. Sed ne miremur tam humaniter cum Cornelio actum esse, quum Dominus quotidie verbi sui ministros ferè inuitis obtrudat: ita vltrò apparet non quærentibus, sicuti per Isaiam commemorat. Sed cur non potiùs doctoris partes implet Angelus? non videtur parum rationi consentaneum, quòd homini mortali munus suum resignat: maior enim miraculo fuisset authoritas, quàm quum illi Euangelium hominis ore prædicatur. Nempe, sicuti Christus Paulo se per visionem ostendens, eius tamen docendi partes Ananiæ reliquit, vt prædicandi Euangelij ministerium, quod Ecclesiæ suę mandauit, tali exemplo sanciret: ita nunc Angelus Petro locum cedit, vt munus sibi à Christo commissum exequatur. Ergo, quisquis vult Christi esse discipulus, & illuminari cælestis sapientiæ luce, ad externam hominum vocem, qua Christus tanquam organo vtitur, & cui fidem nostram vult esse annexam, attentum se ac docilem præbere ne grauetur. Et videmus quàm horrendis modis vltus sit Dominus furiosam eorum superbiam, qui contempta prædicatione, reuelationes è cælo captarunt, nam quum in hominibus audiri velit, non possunt sine eius contemptu & contumelia sperni ministri apud quos verbum suum deposuit. Interea, probandos esse spiritus fateor, ne audiamus absque delectu, quicunque se Christi ministros obtendunt. sed quia fides ex auditu est, nemo ad eam perueniet, qui Verbum pręedicatum respuet atque aspernabitur.

Isa.65.a.1. | Act.9.b.10 | 1.Ioan.4.a.1. | Rom.10.d.17.

7 *Postquam verò abiit Angelus qui Cornelio loquutus erat, hic vocans duos ex seruis suis, & militem pium ex his qui sibi astabant:*

8 *Quum exposuisset eis omnia, misit ipsos Ioppen.*

9 *Postridie verò, quum illi iter facerent, & appropinquarent vrbi, ascendit Petrus in fastigium domus ad precandum circiter horam sextam:*

10 *Erat autem ieiunus. Itaque voluit gustare. Interea autem dum parabant, cecidit super eum mentis excessus.*

11 *Videt cælum apertum, & vas descendens super se instar lintei magni, quatuor initiis ligatum, & recumbens in terra,*

12 *In quo erant omnia quadrupedia terræ, & feræ, & reptilia, & volucres cæli.*

13 *Et fuit vox ad eum: Surge Petre, macta, & comede.*

14 *Petrus autem dixit, Nequaquam, Domine: quia nunquam comedi quicquam commune vel immundum.*

15 *Et vox rursus ad eum secundò: Quæ Deus mundauit, tu ne communia facias.*

16 *Hoc autem accidit ter, & rursus receptum fuit vas in cælum.*

7 POSTQVAM VERO ABIIT ANGELVS.) Hîc narrat Lucas quàm prompta Cornelij obedientia fuerit: quando ne momento quidem temporis cunctatur, quin sedulò faciat quod iussus est. Hinc autem tam facilis promptitudo, quòd fidem promissioni habuit: sicuti nostræ ad sequendum Deum tarditatis causa est incredulitas. Non aduolant quidem ad nos Angeli è cælo, vt certos nobis homines designent: sed omnium auribus illa Christi vox insonat, Quærite, & inuenietis: pulsate & aperietur vobis: qui fit, vt vix ex centum vnus & alter pedem moueant, vt alij lentè reptando, tam parum promoueant, nisi quia promissioni non seriò credimus? Discamus ergo non esse procrastinandum, quin audita Dei voce, strenuè quisque properet quò vocatur.

Mat.7.b.7.

DVOS EX SERVIS SVIS.) Hoc diligentiæ suæ in familia docenda præmium retulit Cornelius, Quòd fidos habuit famulos & probos, qui libenter suam illi operam impenderent: quibus etiam tutò posset quiduis committere. Contrà, Dominus sæpe iustis pœnis vlciscitur dominos, quibus nulla instituendæ familiæ cura fuit. nam quos ad pietatem & timorem Dei formare neglexerunt, illos vicissim sibi immorigeros & infidos meritò sentiunt. atque etiam metuunt ab eorum perfidia.

MILITEM PIVM.) Quum hîc Miles plus consuetudinis haberet cum Cornelio, illum etiam Dei timore, vt suos domesticos, imbuerat. Hîc memoria repetere conuenit quod prius attigi, Nullum esse vitæ genus quod nos excuset, quin purè Deum nos colere deceat. Nam vita militaris tunc corruptissima erat, ex prisca enim disciplina in fœdam licentiam desciuerant, & tamen Spiritus Dei militibus, pietatis testimonium hîc reddit. Quare non est vt sibi militiæ prætextu vacationem à colendo Deo postulent, qui ab omni rectitudine quouis modo immunes esse cuperent. Si negant se Deo posse seruire, quia milites sunt: duos istos milites in die vltimo testes & iudices idoneos habebunt, à quibus damnentur. Interea damnantur & phrenetici homines, qui nefas Christianis esse clamitant, arma gestare. Pietatem enim colebant isti cum militia: & Christum suscipiendo, priorem viuendi rationem non relinquunt, arma non abiiciunt quasi noxia, nec ordini suo renuntiant.

8 Quòd militi & famulis Cornelius omnia exponit, huc tendit, vt magis eos animet ad exhauriendum mandatum, quòd Dei potiùs quàm hominis esse vident. quos autem ingenuè prius instituerat, eos non dubitat tantæ rei facere nunc conscios.

10 POSTRIDIE, QVVM ITER FACERENT.) Sicuti narrauit Lucas oraculo admonitum fuisse Cornelium, vt Petrum vocaret: ita nunc oppositam visionem refert, quia iubetur Petrus ad eum venire. vnde clarius apparet, totam hanc rem admirabili Dei consilio fuisse gubernatam, qui & Cornelium ad docilitatem comparat, imò ad discendi studium & desiderium accendit, & vicissim Petro animum facit, vt voluntarius sit ad obeundum docendi munus. Verùm, notandæ sunt circunstantiæ, quibus historiam illustrat.

ASCENDIT PETRVS SVPER TECTVM, VT PRIVATIM SOLVS ORET.) Magnum enim orationis adiumentum est secessus, quod ne à Christo quidem omissum est, vt mens auocamentis omnibus libera melius in Deum intenta sit. Alia autem Iudæis ædificiorum forma erat, quàm quæ nobis sit in vsu: nam in tectis ambulationes habebant. HORA sexta tunc erat meridies. Non dubium autem, quin ex more tunc se ad precandum contulerit. nam quia totum ferè diem distrahimur variis negotiis; nec finis est tumultuandi, nisi tanquam iniecto fræno nos retinemus: vtile est certas horas habere precibus dicatas, non quòd horis simus astricti, sed ne memoria effluat oratio, quæ omnibus curis debebat prior esse. Denique, idem de tempore sentiendum est, quod de loco: esse scilicet remedia quæ nostræ infirmitati subueniunt, quæ si apta sibi duxerunt Apostoli, quanto studiosius à pigris & lentis colenda sunt?

10 MENTIS EXCESSVS.) Quia mentes habemus quasi in terra depressas, vt capax oraculi esset Petrus, mentem eius quasi loco moueri & sursum rapi oportuit: atque hoc modo preparatus est ad suscipiendum oraculum, dum insolito modo supra mundum euehitur.

11 CÆLI apertio aliud meo iudicio hîc significat, quàm septimo capite. Illic enim apertum Stephano cælum fuisse dicitur, vt Christi gloriam conspiceret: hîc Petro cælum nostrum visibile scindi videtur, vt inde linteum exeat.

Act.7.g.56

12 Si quis roget, Qualiter ingentem animalium turbam potuerit simul videre: facilè soluitur questio. Lucas enim dicit OMNE genus, quia promiscuè illic diuersa genera permixta erant. non igitur incipit à prima specie, vt numerum sequatur vsque ad vltimam. Deinde, prospectum hunc humano more non debemus metiri, quia ecstasis Petro alios oculos dabat. Verùm, antequam vltrà progrediamur, tenendum est, quis fuerit visionis scopus. de eo quidam argutius disputant quàm locus meo iudicio postulet. Sentio igitur, Petro generaliter ostendi discrimen quod Deus olim posuerat, nunc sublatum esse. Sicuti autem inter animalia discreuerat: ita vno populo sibi delecto, gentes omnes ducebat immundas & profanas: nunc sublato inter animalia discrimine, à consequenti docet, nô diffidere amplius homines vt olim, nec differre Iudæum à Græco. Hinc monetur Petrus, ne posthac à Gentibus, tanquam immundis, abhorreat. Non dubium est, quin Deus animum facere Petro voluerit, vt intrepidè ad Cornelium veniret. Atqui, populum vnum sibi ab aliis segregauerat, sicut dicit Moses in Cantico, Quum distribueret altissimus gentes, posuit funiculum suum in Iacob, &c. Ideo hæreditatem suam & peculium vocabat. secundum hunc ordinem, fas Petro non fuisset fœdus salutis ad Gentes perferre: nam illud

Deu.32.b.9

lud erat panem sumere filiorum, & proiicere canibus. nisi fortè asscita circuncisione, in Iudaismum transirent. Tales enim dediticios recipere fas erat. Quare Apostoli, quum prius ad prædicandum missi essent, vetantur deflectere ad Gentes. Matth.15. c.17. Quum autem res sanctissima sit, & maximi momenti Euangelij prædicatio, non Mat 10.a.5. debuit in ea quicquam dubio & vacillanti animo aggredi Petrus. Ergo vt illi vocationis suæ certitudo constet, palàm Deus, quasi in pictura demonstrat, legalem mundi & immundi differentiam abolitam esse: vnde colligat, parietem qui medius hactenus fuerat inter Iudæos & Gentes, nunc esse dirutum. Paulus autem Eph.2.c.14 mysterium esse dicit à seculis absconditum, quòd Gentes eiusdem cum populo Dei salutis sint participes, ac Eph.3 b 9. in vnum corpus insitæ. Ideo Petrus nunquam ausus fuisset Gentibus aperire ianuam cælorum, nisi Deus ipse, sublata maceria planum iter & ingressum omnibus patefecisset. Nullum quidem fuisse tempus nuper dixi, quo non liceret Gentiles admittere ad cultum Dei, modò circunciderentur: sed quandiu in præputio manebant, alieni erant à Deo. Nunc autem Deus fœdus vitæ, quod in gente vna quasi clausum thesaurum deposuerat, commune fecit toti mundo: vnde colligimus, visionem hanc non parum vtilem nobis esse. Quando enim docet, temporale duntaxat fuisse dissidium inter Iudæos & Gentes: perinde est ac si pronuntiaret Deus è cælo, se omnes mundi populos amplecti in gratiam, vt sit omnium Deus. Denique, clarum habemus è cælo præconium, quod ad spem vitæ æternæ nos inuitat. Sed obiiciet quispiam, Hac de re prius edoctum fuisse Petrum. Nam illi & reliquis datum erat mandatum publicandi Euangelij per totum orbem. Ergo aut Marc. 16. c 15. ipse ignarus vocationis suæ fuit, aut superuacua erat hæc visio. Respondeo, Tantum in ipsa nouitate & Supr.2.f.36 insolentia fuisse difficultatis vt non statim assuescere potuerint. Tenebant quidem & Prophetarum vaticinia, & recens Christi præceptum de vocandis per Euangelium Gentibus: sed quum ad rem ipsam ventum est, nihilominus re insueta perculsi, hæsitarunt, quare non mirum est, si Petrum nouo signo confirmet Dominus. Qua de re proximo capite aliquid adhuc dicendum erit.

13 VOX E CÆLO.) E cælo vox descendit sicuti linteum, vt Petrus vtrumque à Deo profectum agnosceret. nec verò aliter quicquam profuisset aspectus, nisi hac voce purificasset Deus quæ antè fuerant immunda. Quòd allegoriam eliciunt quidam ex verbo MACTANDI, quasi significet Deus immolari sibi homines spirituali Euangelij gladio, non insector: sed mihi magis placet simplicitas, quòd hac voce Legem abroget Deus de animalium delectu, vt simul doceat nullum se populum reiicere. Nam si immolatio notetur priore verbo, Rp.15.d.16 quid erit comedere?

14 NEQVAQVAM, DOMINE.) Vox est non tam recusantis quàm obiicientis Deo suum præceptum: nam quod sibi Lege Dei vetitum esse nouit, meritò attingere horret. Opponit igitur Deo Legem quam ipse Leuit.11. tulit, ne temerè in eius offensum incurrat. Erat quædam repugnantiæ species inter visionem & Legem. Non 21.&c. festinat ergo Petrus, sed scrupulum prius sibi eximi petit, quàm à Legis obseruatione discedat. Mirum tamen videri possit, quod magis resistat Petrus in cibis, quàm Abraham in mactando filio: habebat enim plura Abrahami quæ Deo obiiceret. Non audeo dicere hîc Petro accidisse, quod hominibus nimis commune est, vt Gen.22. b.9.10. rebus externis & minutis magis insistant, quàm præcipuis Legis capitibus: potius respondeo, quod extra controuersiam est, sic persuasum fuisse animum Abrahæ, & ea Spiritus virtute statim fuisse instructum, vt quæcunque morari poterant eius cursum, excelsa & heroica fortitudine superaret: in Petro autem lentè operatus est Spiritus Dei. Quo monemur, nihil esse tam minutum, quod non anxietatem iniiciat, nisi nos Dominus consilio instruat, & constantia ad trepidationem vincendam. Piè tamen & religiosè facit Petrus, quòd inter varias cogitationes alternans, nihil aggredi audet, donec melius liqueat quid sequendum sit. COMMVNE hoc loco Profanum significat. Nam quia Deus sibi Iudæos, vt dictum est, elegerat in populum peculiarem, hunc ritum & formam viuendi illis præscripserat, quæ à profanis Gentibus illos distingueret. Quicquid ergo Gentibus in vsu erat præter Legis normam, id vocabant Commune: quia nihil sanctum vel purum, nisi quod Deus in vsum populi sui destinauerat.

15 QVOD DEVS MANDAVIT.) De cibis quidem agitur: sed extendi ad omnes vitæ partes debet hæc sententia. Ad verbum est: QVOD DEVS mundauit, tu ne profanaueris: sensus autem est, Non esse nostrum probare vel damnare quicquam: sed sicuti vnius Dei iudicio stamus & cadimus, ita ipsum esse rerum omnium iudicem. Quantum ad cibos spectat, post Legis abrogationem, Deus omnes puros esse & mundos Ro.14.a.4. pronuntiat. Si contrà insurgit mortalis homo, qui nouum discrimen statuat à quibusdam interdicens, ius & imperium Dei sacrilega audacia sibi arrogat & rapit. Tales fuerunt veteres hæretici, Montanus, Priscillianus, Donatistæ, Tatiani, & omnes Encratitæ. Postea Papa, vt omnes istas impias sectas in fasciculum colligeret, legem de cibis tulit: nec est quod garriant huius impietatis patroni, nullam se immunditiem cibis affingere, sed tantùm macerandæ carnis causa certis diebus prohiberi ab esu carnium homines. nam quum lautissimis cibis & ad delicias & luxuriem maximè appositis, vescantur: cur à tactu laridi, tanquam à summo piaculo abhorrent, nisi quia quod Idoli sui lege vetitum est, immundum esse fingunt ac pollutum? Eadem superbia in omnibus vitæ partibus grassatur Papæ tyrannis: nihil enim est, vbi non miseris conscientiis laqueos iniiciat. nos verò cælesti oraculo freti, securè omnia eius interdicta spernamus. Semper os Domini interrogandum est, vt inde statuamus, quid nobis liceat ac liberum sit: quando ne Petro quidem licuit profanum facere, quod ex Dei verbo licitum erat. Valet præterea hic locus ad coercendam hominum proteruiam, qua in peruersis iudiciis exultant. Nemo ferè est, qui non sibi permittat de aliorum factis iudicium ferre. iam vt morosi sumus & maligni, magis pendemus in sinistram partem: ita, Deo quod suum est, eripimus. Ad corrigendam huiusmodi audaciam sufficere debet hæc sola vox, Nobis fas non esse, hoc vel illud facere immundum: sed hanc vnius Dei esse potestatem. Cæterùm, his verbis etiam innuitur, Iudæos non ideo sanctum fuisse Dei populum, quòd propria dignitate præstarent, sed solæ diuinæ adoptionis gratiâ. nunc postquam Gentes in fœderis societatem Deus asciuit, æquale est ius omnium.

16 HOC ACCIDIT TER.) Repetitio visionis ad confirmationem valuit, ne qua dubitatio, vel anxietas, vel scrupulus in Petri animo hæreret. vnde colligimus, quàm altas illic radices egisset Legis obseruatio. Cur autem perplexum Deus reliquerit, donec ex consequenti euentu visionis causam disceret, non alia mihi ratio occurrit, nisi quòd attonitus non petiit sibi manifestari quid hoc vellet. Quanquam satis tempestiuum fuit, nuntios Cornelij paulò pòst venire interpretes. Tandem VAS in cælum receptum fuit, quò certior fieret Petrus, à Deo prodire hunc nuntium.

17 *Quum autem in se ipso anxiè dubitaret Petrus, quænam esset visio quam viderat: ecce, duo viri missi à Cornelio, sciscitati de domo Simonis, steterunt ad ianuam.*

18 *Et quum inclamassent, interrogarunt an Simon, qui cognominabatur Petrus, illic hospitium haberet.*

19 *Petro autem cogitante super visione, dixit illi Spiritus, Ecce, viri tres te quærunt.*

20 *Surge, descende, & proficiscere cum eis nihil hæsitans, quia ego misi eos.*

21 *Quum autem descendisset Petrus ad viros qui missi erant à Cornelio ad ipsum, dixit:* Ecce, *ego sum quem quæritis. Quæ causa est cur adsitis?*

22 *Dixerunt illi. Cornelius centurio, vir iustus & timens Deum, testimonium habens à tota gente Iudæorum, oraculo admonitus est ab Angelo sancto, vt te vocaret in domum suam, & audiret abs te verba.*

23 *Porrò, intrò vocatos accepit hospitio.*

17 Non visione tantùm, sed Dei verbo edoctus fuerat Petrus: & tamen videndo non videt, donec Spiritus illi sit interpres: illustre scilicet tarditatis nostræ speculum. Quanquam nos Petro longè adhuc sumus dispares: nam adeò non statim assequimur quidnam velit Deus, aut quorsum loquatur nobis, vt vix tandem multiplex interpretatio nobis sufficiat. Verùm simul notandum est quod addit Lucas, PETRVM intento animo super visione meditatum esse: nempe postquam animum ex stupore collegit: fuit enim hoc piæ reuerentiæ signum, quòd visionem sibi elabi vel diffluere neglectim passus non est. Itaque, pulsanti Deus aperuit. Nos verò iustas ignauiæ nostræ pœnas damus, quòd non melius proficimus in verbo Domini, quando tam frigidi sumus ad inquirendi studium.

Mat.7 b.7. 20 PROFICISCERE, NIHIL HÆSITANS.) Hoc verbo sæpe vtitur Scriptura, dum exprimere vult, qualis fidei obedientia esse debeat. Sic Paulus 4. ad Romanos capite, dum Abrahæ fidem commendat, dicit, Non hæsitasse, quum Deus illi iam effœto & caduco semen promitteret. Et capite 14. vbi disserit de cibis, damnat conscientias hæsitantes. Est autem propriè disceptare in vtramque partem, vt loquuntur: quum scilicet oppositas rationes colligendo, huc & illuc alternis vicibus impellimur. Atqui, non dubio nec fluctuante animo, sed composito & constanti nos sequi oportet. In summa, tantum sibi Dominus à nobis deferri vult, vt eo audito, non amplius disputemus quid factu opus sit: sed absque controuersia statuamus, id agendum esse quod mandat. Et certè, digna est eius voluntas, quæ discussis omnibus nebulis, præluceat nobis ad viam monstrandam, & abrupta omni altercatione, sensus omnes nostros sibi in promptum obsequium subigat: quod etiam ex proximo contextu melius colligitur. Ratio enim additur, cur Petro fas non sit in re incerta suspendere iudicium: quia Deus author sit negotij. quia perinde est, ac si diceretur. Solo Dei nutu contentos nos esse debere, vt imperio pareamus. Cæterùm, hinc etiam vicissim monemur, non aliter tranquillas fore conscientias, vt tutò agant homines quod agunt, quàm vbi verbo Dei edoctæ, nihil se, nisi eius auspiciis ac iussu aggredi statuunt.

Ro.4 d.19. ib. 14.d.23

21 ECCE, EGO SVM QVEM QVÆRITIS.) Iam refert Lucas, quàm promptus ad obsequendum fuerit Petrus, deinde, ex nuntiis demum intellexisse, quorsum visio oblata esset. Audit enim se à Cornelio vocari, Gentili homine, quem profanum duxisset ac familiari congressu indignum, nisi correctum fuisset eius iudicium hac voce, Quod Deus purum vocat, tu ne commune censueris. Hoc est verè sapere, dum exinanita omni confidentia, & correcta pertinacia, nos Dei authoritas ad se rapit, mentésque nostras sic occupat, vt nobis nihil rectum sit, nisi quod illa præscribit.

22 CORNELIVS VIR IVSTVS.) Non ambitiosè neque adulandi causa ministri Cornelium laudant: sed vt Petrus ab eius congressu minus abhorreat. Atque ideo PROBATVM esse Iudæis dicunt, vt sciat Petrus, non esse à vera & syncera pietate alienum. nam & superstitiosi, quum idolis seruirent, iactabant se Dei cultores. Sed Cornelius Iudæos, qui Dei vnius cultum retinebant, suæ pietatis habere non potuit testes, nisi professus fuisset se cum illis Deum Abrahæ colere. Hoc Porrò, sicuti rarum exemplum erat, sic non parum mouere Petrum debuit. Quanquam hoc maximè argumento nituntur vt illi persuadeant quod volunt, totum hoc Dei iussu gubernari: ac si dicerent, Non tam ab homine mortali vocari ipsum, quàm à Deo qui per Angelum ita præceperat.

23 Et Petrus etiam Dei authoritate victus, nihil iam deliberat: sed viros recipit hospitio, vt mox cum illis iter arripiat. Ita nos Deo placidè cedere conuenit: nec quicquam superest aliud, cognita eius voluntate, nisi vt celeriter curramus quo vocat. Reliqua nihil habent difficultatis.

Postridie Petrus exiuit cum illis, & quidam ex fratribus qui ex Ioppe erant, comitati sunt ipsum.

24 Et *postero die ingressi sunt Cæsaream. Cornelius autem expectabat eos, accitis cognatis suis & necessariis amicis.*

25 *Quum autem ingrederetur Petrus Cornelius illi occurrens, procidens illi ad pedes, adorauit.*

26 *Petrus verò eum sustulit, dicens: Surge. Ego quoque homo sum.*

27 *Et colloquens cum ipso, ingressus est: & inuenit multos qui conuenerant.*

28 *Dixitque illis: Vos scitis vt nefas sit homini Iudæo adhærere homini extraneo: vel ad eum ingredi: at mihi Deus ostendit nullum hominem communem vel immundum dicendum esse.*

29 *Propterea, sine contradictione veni accitus. Rogo igitur, quam ob causam me vocaueritis.*

POSTRIDIE EXIVIT.) Appulerant, vt verisimile est, sub vesperum: quia nondum meridie vrbem ingressi erant: nec verò vnius tantum momenti fuit visio ter repetita. Nocturna igitur quiete refecti ex sua lassitudine ad reditum se accingunt. Officium porrò humanitatis fuit, quòd Petro se comites adiungunt quidam ex fidelibus, quos à tota Ecclesia missos esse credibile est, & deducunt Cæsaream vsque. Ac illi quidem beneuolentiæ & honoris causa commune iter cum Petro suscipiunt: sed Dominus eos adducit, vt gratiæ suæ testes habeat. Ita, amplum suæ gratitudinis præmium referunt, dum in fidei suæ confirmationem, Christi regnum ad Gentes propagari vident.

24 CORNELIVS EXPECTABAT EOS.) Pium Cornelij affectum Lucas non tantùm hac in parte laudat, quòd Petri aduentum cupidè expectauerit, sed quòd amicos & cognatos fidei socios habere voluerit. Res certè periculo non carebat, cateruam hominum vocare, vt nouam religionem susciperent. Nec deerant rationes quarum prętextu sibi blandiri posset. neque enim alios in societatem vocare iussus fuerat, quin potius illis præteritis, vnus fuerat delectus, qui tanti boni compos fieret: sed quantum & Dei gloriæ, & fratrum saluti deberet, apud se reputauit: iniquum esse, vt erat, & inhumanum agnouit, quenque sibi priuatim consulere aliorum ratione posthabita: fœdę socordiæ esse duxit, defodere sub terram Euangelij thesaurum. Ergo, præstitit quod Dominus per Isaiam & Micheam à suis omnibus requirit, vt singuli, fratres suos quasi apprehensa manu inuitent, atque hortentur ad fidem. Docuit ergo nos Cornelius suo exemplo, quum nobis se patefacit Deus, lucem huius notitię non esse ignauia vel metu intus suffocandam: sed potius dandam operam esse, vt fides nostra aliis ad monstrandam viam præluceat. Neque enim ea est regni cælorum hæreditas, vnde vel minima portio nobis decrescat, si multi ad eam participandam admissi fuerint, quin potius gloriam nostram augebit cohæredum accessio. Obseruandum præterea est, quàm procul absit ab omni ostentatione. Vocat enim, vt condiscipulos habeat, paratus ipse ad discendum. Hoc verum est pietatis studium, vbi vnà cum zelo talis apparet simplicitas, vt non pudeat nos ab ore Dei pendere. multos enim impellit ambitio, vt operam suam docendis rudibus impendant, & vitium detegit stulta loquacitas, dum cupidius verba profundunt, solique audiri appetunt. Atqui, vnum hoc omnibus propositum esse decebat, se & totum mundum Deo subiicere, vt hominibus ad veram humilitatem subactis, emineat ipse solus. Qui pollet docendi facultate & gratia, ne recuset fratribus se magistrum præstare, absit modò iactantia & ventosa eminendi cupiditas: cui datum non est se doctorem profiteri, is intra modulum suum se contineat, neutri magisterium appetant: sicuti etiam monet Iacobus, verùm, sic alij alios mutuò ædificent, vt neque doctos, neque indoctos in ordinem cogi pudeat. Quæritur tamen, quos in Iudæa cognatos habere potuerit, quum alienigena, & temporalis militiæ causa, illuc profectus esset? Ego, vt nihil affirmo, ita hoc tanquam maximè probabile, amplector, Quòd in sua turma aliquos habuerit ex cognatis. Solebant enim propinqui & inter se noti, sub idem vexillum coire. Nec dubium est, quin sub Cornelij vexillo, quum Centurio esset, libentius militauerint cognati. ἀναγκαίους vocat Familiares amicos, sicuti apud Latinos Necessarij vocantur, qui arctiore vinculo inter se coniuncti sunt.

25 PROCIDENS ILLI AD PEDES, ADORAVIT.) Hîc est verbum προσεκύνησεν quod aut genuflexione, aut capite submisso, aut alio quouis gestu, honorem cultúmque testari significat. Nunc quæritur, An modestiæ tantùm causa hāc adorationem recuset Petrus, an verò, vt rem illicitam prorsus improbet? Quòd Petro displicuerit Cornelij factum apparet ex ratione mox addita: SVRGE, nam & ego homo sum. Colligere enim licet ex his verbis, diuinum fuisse aliquid in eo cultu, quod debitum vni Deo honorem homini mortali transcriberet. Atqui, Petrum loco Dei habitum fuisse à Cornelio, minimè credibile est. nam si Dei honorem ad hominem transtulit, vbi illa pietas & religio, cuius elogio nuper ornatus fuit? Ego igitur sic existimo, nihil minus illi in animo fuisse, quàm spoliare Deum legitimo cultu, vt homini daret: sed quum vellet Prophetæ, Christíque Apostolo singularem honorem habere, ad immodicum reuerentiæ signum prolapsus est, atque ita excessu peccauit. Vix enim satis exprimi verbis potest, quàm procliuis sit ad superstitionem lapsus, vbi defertur honor Christi ministris, qui vel minimam diuini cultus speciem præ se ferat. nam quò minimè putauimus, facilè delabimur per imprudentiam. In Rege vel huius mundi primoribus minus esset periculi. nam qui regem supplex adorat, sese intra ciuilis & terreni honoris modum continet: in Christi ministris diuersa est ratio. siquidem vt spirituale est eorum officium, ita, si quis ad eorum pedes procumbat adorandi causa, hic honor spirituale quiddam habet. Tenenda enim est distinctio inter ciuilem adorationem, qua inter se homines vtuntur pro ratione politici ordinis, & eam cui subest religio, vel quæ directè honorem Dei respicit: sicuti & inter leges, quæ vel ad temporale regimen feruntur, vel conscientias obstringunt. Nimis enim falluntur inepti quidam homines, qui genuflexionem hîc per se & simpliciter damnari putant. Verum omninò illud est quod dixi: Cornelius non Proconsulem hîc suum vel Imperatorem politico ritu salutat: sed ad Petri conspectum admiratione perculsus tanquam præsenti Deo honorem defert. Ita, quasi sui oblitus, plus homini tribuit quàm fas sit. Nihil, vt iam dixi, minus habuit propositum, quàm Deo eripere quicquam sui honoris, vt eius spoliis hominem ornaret: sed vbi hominis adoratio mixtum habet & implicitum aliquid cum Dei honore, statim vitium præter spem & opinionem obrepit, vt supra humanum gradum euehatur, qui colitur in Dei honorem. Papistæ illa distinctione omissa, membrum duntaxat vnum arripiunt. nam sola religiosa adoratio inter eos tractatur: eius partem, vt cum honesto aliquo prætextu deriuent ad creaturas, in latriam, duliam, & hyperduliam, secant. Et latriam quidem asserunt vni Deo: ac si dicerent, adorationem cultus illi soli deberi. adorationem duliæ, promiscuam mortuis & eorum ossibus, statuis & picturis faciunt. Hyperduliam, virgini Mariæ, & cruci in qua pependit Christus, assignant. Vt taceam puerili inscitia illos garrire, quotusquisque eorum putidam illam distinctionem tenet? nec de plebeiis tantùm loquor, sed de ipsis primoribus. Omnes ergo eorum cultus praua superstitione infectos & corruptos esse oportet, quum creaturas Deo inconsideratè aggregent. Sed hîc non dicit Lucas, Cornelium latriam exhibuisse Petro: generali tantùm Adorationis nomine vtitur, & addit fuisse tamen reprehensum, quia perperam hominem plus iusto efferret. Certè si locum haberet nouum istud dogma de dulica adoratione, monere debuerat Petrus Cornelium, ne vltra duliam procederet. Sed quia nulla adoratio, cui religio annexa est ac diuini honoris respectus, intactum Deo relinquit suum honorem, quocunque tandem nomine tegatur: ideo hac vna ratione contentus est Petrus, quòd homo sit. Quinetiam, ex Papistis scire peruelim, an Ioannem tam stupidum fuisse putent, vt ereptam Deo latriam Angelo tribueret? Certè, nihil aliud ad Angeli adorationem eum impulit, quàm nimia & præpostera reuerentia, & quidem in Dei honorem, cuius gloria in Angelo fulgebat: damnatur nihilominus eius factum. Ergo, vt Deo quod suum est reddatur, spiritualis adoratio cui subest religio, intacta illi maneat.

28 VOS NOSTIS, VT FAS NON SIT.) Videtur parum amica esse præfatio, & quæ illorum animos exasperet magis quàm conciliet, dum se tam impuros haberi audiunt, vt consuetudine sua & colloquio sanctos polluant: quod graui in eos contumelia non caret. Verùm, Petrus in hunc modum præfari necesse habuit, ne malæ conscientiæ suspectum eum haberent, quòd contra morem à Patribus traditum, quasi Legis contemptor, venisset. Quum autem diuinitus se missum affirmat, sublata est ac purgata eiusmodi suspicio. Adde quòd offensionem quæ ex veteri inter Gentes & Iudæos dissidio, illorum animis iam insidebat, optimè mitigat his verbis, vt aptius non potuerit orationi suæ aditum facere. Nam qui hactenus immundi habiti fuerant, eos nunc puritate donatos esse pronunciat, vt iam cum sanctis mutua sit illis communicatio. Porrò, quòd Iudæis nefas esse dixit, AD GENTES ingredi, sciendum est, non tam ex Lege hoc fluxisse, quàm ex obseruatione Patrum. Vetuerat quidem Deus, ne se coniugiis aut fœderibus illigarent. simul vesci, aut communia vitæ negotia tractare, nusquam pro- Deu. 7. a. 3.

habebantur. Sed ne frequentior vsus vel necessitudo ad id quod vetitum erat ipsos alliceret, traditum à Patribus morem seruabant, ne quid haberent consuetudinis. Hic disputare nihil attinet, an ea traditio conscientias ligaret: neque enim Petrus ex professo docet quid secundum Deum liceat, sed quid vulgò receptum esset.

NVLLVM HOMINEM.) Clarius summam visionis & scopum demonstrat, quod de cibis fuerat dictum, ad homines referens. Cæterùm, quòd NVLLVM immundum esse dicit, ne intelliges de indiuiduis. certum enim est, incredulos omnes conscientiæ immunditie pollutos esse, vt etiam solo attactu, quæ alioqui pura sunt, contaminent. Paulus etiam eorum liberos dicit immundos manere, donec fide purgentur. denique, si sola est fides quę purificat hominum corda, incredulitas ea profanat. Sed Petrus hîc tantùm Iudæos confert cum Gentibus: & quoniam diruta maceria, fœdus vitæ & salutis vtrisque nunc pariter commune est, pro alienis habendos esse negat, qui diuinæ adoptionis sunt consortes.

29 Notandum est etiam quod subiicit, SINE CONTRADICTIONE se venisse. Nam hoc est sanctum fidei silentium, quum Deo non obstrepentes, placidè suscipimus quicquid mandat, aduersas rationes, quæcunque se ingerant, procul abigendo.

30 *Tum Cornelius ait, Quarto ab hinc die vsque ad hanc horam eram ieiunus, & circiter horam nonam precabar domi meæ: & ecce, vir stetit coram me in veste splendida,*

31 *Qui dixit: Corneli, exaudita est tua precatio, & eleemosynæ tuæ venerunt in memoriam coram Deo.*

32 *Mitte igitur Ioppen, & accerse Simonem, qui cognominatur Petrus, hic hospitium habet in domo Simonis coriarij: is, quum affuerit, loquetur tibi.*

33 *Ex ea igitur hora misi ad te, ac tu rectè fecisti quòd adsis. Nunc itaque nos omnes adsumus coram Deo, ad audienda omnia quæ tibi à Deo ordinata sunt.*

Quia hæc Cornelij responsio nihil præter nudam historiæ repetitionem continet, non opus erit longius in ea insistere. Summa est, Quòd Dei iussu Petrum vocauerit.

30 ERAM IEIVNVS.) Multi Græci codices habent ἤμην, Sedebam. Vetus interpres nomen IEIVNII omittit: quod ego errore vel incuria factum esse puto, quia in omnibus Græcis codicibus exprimitur. Porrò disertè Ieiunij fit mentio, partim vt sciamus non frigidè vel defunctoriè tunc orasse Cornelium: deinde, vt minus suspicionis habeat visio. neque enim cerebrum ieiuni hominis vbi moderata est sobrietas, hallucinationes in spectris facilè admittit. Significat ergo Cornelius, Angelum sibi apparuisse, quum ad precandi studium probè intentus esset, ac mentem solutam haberet omnibus impedimentis, quæ nos phantasmatibus ac spectris obnoxios reddere solent. Eòdem & temporis circunstantia pertinet, quòd illud accidit claro adhuc die, horis tribus ante Solis occasum.

VIR STETIT IN VESTE SPLENDIDA.) Virum appellat, quem scit Angelum Dei fuisse. sed visitatum est, ad Deum vel Angelos, visibilis formæ, sub qua apparent, nomen transferri. Sic promiscuè Moses nunc homines, nunc Angelos appellat, qui visi sunt Abrahæ humanis corporibus induti. VESTIS splendida cœlestis gloriæ indicium fuit, & quasi insigne diuinæ maiestatis, quæ fulgere in Angelo debuit. Talem in Christi veste splendorem Euangelistæ fuisse testantur, quum gloriam suam tribus discipulis in monte patefaceret. Idem & de Angelis narrant, qui ad testandam Christi resurrectionem missi sunt. nam sicuti Dominus hucusque infirmitati nostræ concedit, vt Angelos suos sub carnis nostræ forma descendere iubeat, ita simul quosdam gloriæ suæ radios illis aspergit, vt reuerentiam mandatis quæ perferenda commisit, ac fidem concilient. Hîc nascitur quæstio: Verúmne fuerit corpus illud & naturale, veráne etiam vestis, an talis duntaxat species oculis Cornelij fuerit obiecta. Quanquam autem hoc non adeò cognitu necessarium est, & vix quicquam afferi pro certo potest: mihi tamen, quòd ad coniecturam spectat, magis probabile videtur, Deum cuius est omnia creare, dedisse verum Angelo corpus, & simul magnificum vestis decus circundedisse. Verùm, simul ac legationis munere defunctus est Angelus, corpore & vestitu in nihilum redactis, restitutum suæ naturæ esse: neque tamen humani quidquam passum, quandiu in habitu humano conspectus fuit.

33 NVNC ITAQVE NOS OMNES ADSVMVS.) Hîc quò promptior ac magis voluntarius sit Petrus ad docendum, se & reliquos Cornelius affirmat dociles fore, & ad obsequium Dei paratos: nam hoc ad doctorem incitandum non parum valet, vt operam suam alacrius impendat auditoribus: vbi certum inde fructum sperat. Particula CORAM DEO, duplicem sensum habere potest, vel vt sit quasi iusiurandum, vel vt simpliciter profiteatur Cornelius, cœtum illum domi suæ congregatum esse, non secus ac sub Dei conspectu, vt vocem hominis perinde excipiant, ac si ex ipso Dei ore prodiret. Vtrumuis eligas, idem semper erit finis. nam quò maiorem synceritatis suæ fidem Cornelius faciat, testatur se Deum habere præ oculis, cui per simulationem illudere fas non est. Et certè, quoties nobis proponitur Dei verbum, hîc sensus animos nostros subire, & seriò afficere debet, non esse nobis cum homine mortali negotium, sed Deum pręsentem nos vocare. nam ex hoc Dei respectu oritur Verbi maiestas, & eius audiendi religio. Videtur tamen pro aliis temerè spondere in re tam graui, quis enim alienæ fidei idoneus est fideiussor? Sed quia pro se quisque obedientiam pollicitus fuerat, meritò sic affectos esse confidit: nec dubium est, quin re sibi indicata, iam antè polliciti fuissent se fore dictis obsequentes, ac tum quoque singuli confirmauerint quod ab vno dictum fuerat.

AD AVDIENDA OMNIA.) Hæc vera demum est fides, vbi non ex dimidia tantùm parte amplectimur Dei verbum, sed illi nos in solidum addicimus & tamen huius plenæ & vniuersalis fidei rara sunt in mundo exempla, maior enim pars tanquam pactionem habeat cum Deo, eius doctrinæ se minimè subiicit, nisi quatenus adlubescit: si quid displicet, securè vel negligit vel improbat. Cæterùm, prudenter Cornelius inter Deum & hominem discernit. nam Deum facit doctrinæ authorem: homini verò nihil relinquit præter ministerium & legationem. Attentos, inquit, discipulos & obsequentes habebis in omnibus quæ tibi Deus mandauit: vt solus ille imperium habeat, tu sis duntaxat minister: ipse solus loquatur, sed ex ore tuo. Atque hoc seruis suis omnibus

Ezec.33.b.7 in Ezechielis persona Deus præscribit. Sume, inquit, ex ore meo sermonem, & annuntiabis illis ex me.

34 *Petrus autem aperiens os, dixit: In veritate comperio, quòd non sit personarum acceptor Deus:*

35 *Sed in omni gente, qui timet eum, & facit iustitiam, acceptus est ei.*

36 *De re*

36 *De re quam misit Deus Filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum (hic est omnium Dominus.)*

37 *Vos nostis, quomodo Verbum sparsum fuerit per totam Iudæam, exorsum à Galilæa post Baptismum quem prædicauit Ioannes.*

38 *Quomodo Iesum à Nazareth vnxerit Deus Spiritu sancto & virtute, qui transiit benefaciens, & sanans omnes qui detinebantur à Diabolo: quia Deus cum illo erat.*

34 APERIENS OS.) Iam antè admonuimus hac locutione vti Scripturam, quum grauem & seriam orationem habitam fuisse significat. Matthæi quinto dicitur Christus aperuisse os suum, quum apud discipulos concionem habere vellet, ac disserere de rebus maximis: ac si Latinè quis dicat, Exorsus est loqui: nempe iam probè meditatus quid dicturus foret. Mat 5. a.t.

IN VERITATE COMPERIO.) καταλαμβάνεσθαι, est Apprehendere, vel colligere ex rationibus, signis & coniecturis. Gentilis erat Cornelius natione: exaudit tamen Deus eius preces, luce Euangelij eum dignatur, Angelum illi peculiariter destinat: inde agnoscit Petrus absque personarum respectu, Deo placere quicunque piè & innocenter viuunt. nam antè (hoc præiudicio occupatus, solos Iudæos à Deo amari, sicuti ex omnibus populis soli electi erant) non putabat Dei gratiam posse ad alios peruenire. Non erat quidem tam crassus, vt putaret nomine Gentili reiici vel damnari pietatem ac vitæ innocentiam: sed quum simpliciter illud arriperet, Extraneos esse à regno Dei & profanos quicunque incircuncisi essent: imprudens se intricabat tam absurdo illo errore, quòd Deus purum sui cultum, & sanctam vitam sperneret, vbi non adesset Circuncisio, quia virtutes omnes Iudæis præputium insipidas reddebat. Quo exemplo monemur, quantopere cauenda sint præiudicia, quæ nobis viam ad rectè iudicandum præcludunt. Porrò, notandum est, quid valeat nomen PERSONÆ: quia in eo multi falluntur, dum generaliter exponunt, neminem alteri præferri. Sic olim Pelagius alios eligi, alios reprobari à Deo negabat: quia non esset personarum acceptio apud Deum. Atqui, hoc nomine externus status vel apparentia, vt vulgò loquuntur, intelligi debet: & quicquid est circa hominem ipsum, quod illi vel fauorem conciliat, vel detrahit: diuitiæ, nobilitas generis, clientelæ, honores hominem gratiosum reddunt: paupertas, ignobilitas, & quidquid tale est, contemptibilem. Hac ratione subinde vetat Dominus personas accipi: quia fieri non potest, vt rectum sit iudicium, quoties externi respectus iudicem à causa abducunt. Hoc loco ad nationem refertur: ac sensus est, Non obstare præputium quin Deus iustitiam in homine Gentili gratam habeat ac probet. Sed videbitur hoc modo ad tempus valuisse apud Deum personæ respectus. nam quum Iudæos, præteritis Gentibus, sibi in populum delegit, annon respexit personas? Respondeo, Causam huius discriminis minimè in hominibus quærendam esse: sed totam pendere ab arcano Dei consilio. nam quòd Abraham sibi adoptauit, apud quem fœdus suum deponeret potius quàm apud Ægyptios, minimè hoc, externo aliquo respectu prouocatus, fecit: sed tota causa in admirabili eius consilio residebat. ergo personis nunquam illigatus fuit Deus. Nondum tamen soluta est difficultas: quia negari non potest, quin placuerit Deo Circuncisio, vt in populo suo censeret, qui symbolum illud sanctificationis gestabant. Sed hîc quoque in promptu est responsio, Quòd circuncisio posterior fuerit Dei gratia, quum eius esset sigillum: vnde sequitur, causam non fuisse. Interim sic Iudæis adoptionis gratuitæ pignus erat, vt non obstaret Deo præputium, quin admitteret, si quos vellet ex Gentibus in societatem eiusdem salutis. Sed hoc nouum & speciale habuit Christi aduentus, quòd diruta maceria, Deus promiscuè totum mundum amplexus est. atque hoc sonant verba IN OMNI GENTE. Quandiu enim Abrahæ semen sacra fuit Dei hæreditas, videri poterant Gentes prorsus ab eius regno exulare. sed Christo in lucem gentium exhibito, fœdus vitæ æternæ, peræquè omnibus commune esse cœpit. Ephe.2.c.14

35 QVI TIMET DEVM, ET FACIT IVSTITIAM) His duobus membris comprehenditur totius vitæ integritas. TIMOR enim Dei, nihil aliud est, quàm pietas & religio: IVSTITIA autem, æquitas est quam inter se homines colunt, cauentes ne cui noceant, studentes autem omnibus prodesse. Sicuti his duabus partibus lex Dei constat (quæ est bene viuendi regula:) ita se nemo Deo probabit, nisi qui actiones suas omnes huc referet ac diriget, nec quidquam in omnibus officiis erit solidum, nisi in Dei timore fundata sit tota vita. Cæterùm, videtur hic locus causam salutis operum meritis tribuere. Nam si nobis gratiam apud Deum conciliant opera, vitam simul nobis comparant, quæ in amore Dei erga nos posita est. Alij etiam nomen IVSTITIÆ arripiunt, vt probent non gratuitò per fidem sed operibus nos iustificari. Atqui, hoc posterius nimis est friuolum iam enim ostendimus, non accipi pro tota & integra Legis obseruatione, sed restringi ad secundam Tabulam, & officia charitatis. est ergo, non iustitia vniuersalis, qua iustus censeatur homo coram Deo: sed probitas & innocentia quæ homines respicit, dum cuique quod suum est tribuitur. Ergo, residua est altera illa quæstio, An opera, Dei fauorem nobis concilient? ad quam expediendam, principiò notandum est, duplicem esse respectum Dei in hominibus diligendis. Quum enim filij iræ nascamur omnes, adeò nihil reperiet Deus in nobis amore suo dignum, vt tota potius natura nostra ad odium nostri eum prouocet. qua ratione, Paulus inimicos illi esse pronuntiat omnes, donec reconcilientur per Christum. Prior itaque Dei acceptio, qua nos in gratiam amplectitur, prorsus gratuita est. nondum enim vlla operum ratio haberi potest, quum omnia vitiosa sint & praua, suámque originem resipiant. Iam, quos sibi Deus filios adoptauit, eos quoque Spiritu suo regenerat, suámque in illis imaginem reformat: vnde exoritur secundus ille respectus. Neque enim nudum hominem tunc Deus inuenit, & omni gratia vacuum ac destitutum: sed suum quoque in ipso opus, imò se ipsum agnoscit. proinde, fideles Deus, quia piè & iustè viuunt, acceptos habet. Nec verò negamus, grata Deo esse bona sanctorum opera: sed hîc aliud quæritur, Præueniátne homo Dei gratiam suis meritis, séque in eius amorem insinuet: an verò, quum odio tantùm dignus sit, gratis initiò, & fine operum respectu ametur. Porrò, quum homo suo ingenio relictus, nihil quàm odij materiam adferre possit, gratis eum diligi necesse est: vnde sequitur, Deum sibi ipsi causam esse, quòd nos diligat: suáque misericordia, non meritis nostris, prouocari. deinde, notandum est, etiamsi cum bonis operibus, & operum respectu placeant Deo fideles post regenerationem, non tamen id fieri operum merito. nunquam enim tam exacta est operum mundities, vt sine venia Deo placeant: imò, quum semper habeant vitij aliquid admixtum, digna sunt quæ respuantur. Ergo, precium operibus minimè statuit propria eorum dignitas, sed fides, quæ à Christo mutuatur id quod operibus deest. Eph.2.a.3. Ro.5.a.6.8

36 DE RE.) Quoniam abruptus est Græcus contextus, quidam Accusatiuum pro Nominandi casu positum esse putant: vt sit sensus, Hic sermo est, quem misit Deus filiis Israel. Alij referunt ad verbum Nostis, quòd postea sequitur: & propter sententiæ hyperbaton, existimant additum fuisse aliud nomen. nam Lucas priore

loco ponit λόγον: deinde, ῥῆμα. Sed quum Græcis tritum sit ac familiare, subaudire præpositiones: hic sensus quem reddidi, mihi aptius congruere visus est. quanquam si magis dextrè mitigari queat sermonis asperitas, libenter assentiar. Hoc igitur membrum vice præfationis accipio, quòd ad hoc memorabile Dei opus spectat, quod edidit inter filios Israel, annuntians pacem per Christum. deinde, subiicitur narratio: tandem in clausula orationis suæ ostendit Petrus, in quem finem exhibitus fuerit Christus mundo. Porrò, non temerè ab hac commemoratione orditur, Quòd Deus sermonem miserit filiis Israel. Sermo autem pro Re, Hebraica phrasi ponitur. Erat tunc celebris fama æterni fœderis quod Deus cum populo illo pepigerat. Inter Iudæos nihil magis vulgò notum erat, quàm Redemptorem iam olim promissum fuisse Patribus qui res collapsas in statum florentem ac beatum restitueret. Hoc idem sciebant quicunque familiariter versati erant cum Iudæis. Petrus ergo, quò sibi plus fidei concilient, non de re ignota aut noua se verba facturum præfatur: sed de Ecclesiæ restitutione quæ ab æterno Dei fœdere pendebat, & quæ nunc præstita non obscurè fuit: & celebrata scilicet omnium sermone.

ANNVNCIANS pacem.) Docet hìc Petrus, qualis fuerit rei & sparsi rumoris species: nempe, quæ pacem constitueret. PACEM hìc pro hominum & Dei reconciliatione accipio, quæ tamen solidam & perfectam Ecclesiæ salutem in se continet. Sicuti enim dissidium & alienationem à nobis sequitur horrenda confusio, & quasi tetrum chaos: ita, simulatque affulget paternus Dei fauor, Ecclesiam suam à dissipatione colligit, & renascitur vera felicitas. Hoc ergo significat Petrus, quòd Deus in Christo se populo suo propitium ostenderit, & rursus Abrahæ filios amplexus fuerit, quos ad tempus abiecisse visus fuerat, vt prosperum & florentem statum apud eos stabiliret. Sicuti autem pacis huius authorem facit Deum, ita Christum in medio statuit, tanquam eius pignus, vt rata sit & sancta. PACEM nominatim prædicationi coniungit, quia hæc vna demum ratio est, qua reconciliationis à Christo partæ fructus ad nos vsque peruenit. Eodem modo Paulus, postquam docuit Christum esse pacem nostram, mox subiicit, Ipsum venisse, vt pacem annunciaret iis qui propè erant & qui procul. Eph.2.d.17

37 NOSTIS verbum.) Constat hæc Petri concio duobus præcipuè membris. nam priore loco historiam recitat: deinde, ad historiæ fructum descendit. Nam quum aduentus Christi in mundum, mors & resurrectio, materia sint salutis nostræ, non aliter proponi in salutem Christus potest, quàm si primò teneamus ipsum induisse carnem nostram, ita versatum inter homines, vt se Filium Dei certis testimoniis esse probaret: tandem cruci affixum, & Dei virtute excitatum à mortuis. Rursum, ne frigida & inutilis sit historiæ cognitio, simul tradendus est finis, cur ex gloria cælesti in mundum descenderit, cur mortem crucis pertulerit tam probrosam apud homines, & Dei ore maledictam. Tradenda est resurrectionis causa, vnde horum omnium effectus fructúsque colligitur: nempe, quòd exinanitus fuerit Christus, vt nos, qui perditi eramus, in beatitudinem integram restitueret: quòd simul cum carne nostra fraternum erga nos amorem induerit: quòd nostras in se infirmitates suscipiens, earum onere nos leuarit: quòd peccata nostra mortis suæ sacrificio expiauerit, vt Patrem nobis propitium redderet: quòd victor ex morte emergens, vitam æternam nobis acquisierit: quòd cælum suo ingressu nobis patefecerit: quòd tota vis Spiritus in eum effusa fuerit, vt nos sua abundantia ditaret. Hunc docendi ordinem seruat Petrus, quum exordium facit ab historia Euangelij: postea verò demonstrat, quid nobis Christi in terram descensus, quid mors & resurrectio attulerint. Principio narrat, CHRISTVM Nazarenum prodiisse post Ioannis baptisma. Nam quia huc destinatus erat Ioannes, Dei consilio, vt populi animos erigeret ad Christi expectationem, non debuit hæc pars omitti. Eximius Dei Propheta habitus fuerat: ergo ad fidem Christo asserendam, maximè apud rudes & tyrunculos non parum valebat eius authoritas. Notanda est locutio, QVOD Ioannes Baptismum prædicauerit. Complectitur quidem Lucas sub BAPTISMI voce totum Ioannis ministerium: sed interea admonet, non fuisse mutum signum & doctrina vacuum. Et certè, hoc in Sacramentis omnibus caput est, vt Dei verbum illic insculptum refulgeat, & clara vox personet quò magis detestanda est impia profanatio quæ in Papatu cernitur, quòd sepulta prædicatione, Sacramenta magico tantùm murmure incantant.

Isa.53.a.4.

38 IESVM à Nazareth.) Hìc Nazarenum appellat, non quòd illic natus fuerit, sed quia inde prodierit ad munus suum exequendum. deinde quia inualuerat vulgo hoc cognomen. VNCTVM dicit spiritu & virtute, per hypallagen. nam potentia qua excelluit Christus, non aliunde quàm à Spiritu erat. Ergo Pater cælestis Filium suum vngendo, Spiritus sui potentia eum instruxit. Subiicit continuò Petrus, VIRTVTEM hanc apparuisse in miraculis: tametsi speciem vnam disertè exprimit, quòd testatus fuerit Christus, Spiritus sancti virtute se præditum, vt beneficus esset mundo. neque enim terrificam Dei virtutem in ipso exeri oportuit: sed quæ suaui bonitatis & gratiæ gustu mundum alliceret ad eum amandum & expetendum. VNCTIONIS metaphora, quum de Spiritus sancti donis agitur, satis trita est: nunc ad Christi personam accommodatur: quia hoc modo consecratus à Patre Rex fuit & Sacerdos. Scimus autem, oleum solenne fuisse consecrationis symbolum sub Lege. TRANSITVS Christi, pro Vocationis cursu accipitur: quasi diceret, ad præfixum temporis spatium munere suo perfunctum esse. Similitudo à viatoribus sumpta est, qui in itinere suo pergunt, donec ad locum destinatum perueniant. Quanquam simul admonet Iudæam triennio peragrasse, vt nullus angulus expers beneficiorum eius fuerit.

QVI detinebantur à diabolo.) Hoc etiam diuinæ in Christo potentiæ illustrius specimen fuit, quòd non tantùm à vulgaribus morbis sanabat, sed remedium afferebat malis desperatis. Sunt quidem omnes morbi, totidem ferulæ quibus nos Deus castigat: sed quum Deus mitius nobiscum agit pro paterna indulgentia, tunc dicitur manu sua nos ferire: in grauioribus autem flagellis, Satanam iræ suæ ministrum, & quasi carnificem adhibet. Atque hæc distinctio sedulò tenenda est: absurdum enim esset dicere, A diabolo torqueri, qui febri, aut alio quolibet communi morbi genere laborat: sed mentis alienatio, rabiosus furor, & cætera quasi prodigiosa mala, aptè & propriè Satanæ tribuuntur. Secundum quam rationem, Scriptura Dæmoniacos vocat, arreptitios homines, qui tanta impotentia feruntur, & videantur propè in belluas conuersi.

QVIA Deus erat cum illo.) Breuiter notat Petrus, quorsum spectarint virtutes per manum Christi editæ: nempe, ad conciliandam illi fidem apud homines, qui Deum veluti præsentem intuebantur. atque hic verus miraculorum vsus fuit, quemadmodum iam aliquoties dictum est, ac postea suis locis iterum videbimus. Nam in hoc principio acquiescere nos oportet, imminui Dei maiestatem, nisi quos insignit seruorum suorum nota, suspicimus ac reuereamur. Proinde quando virtutes palàm fecerunt è cælo prodiisse Christum, extra sortem iudicij humani locatur eius dignitas.

39 *Et nos sumus testes omnium quæ fecit in regione Iudæorum, & Ierosolymæ: quem suspensum in ligno, occiderunt.*

40 *Hunc*

40 *Hunc Deus suscitauit tertio die, & conspicuum exhibuit.*

41 *Non toti populo, sed testibus ad hoc prius designatis à Deo: nobis scilicet, qui comedimus & bibimus cum eo, postquam resurrexerat à mortuis:*

42 *Et mandauit nobis, vt prædicaremus populo, ac testificaremur quòd ipse definitus sit iudex viuorum & mortuorum.*

43 *Huic omnes Prophetæ testimonium reddunt, quòd remissionem peccatorum accipiat per nomen eius, quisquis in eum credit.*

39 ET NOS sumus testes.) Vt fidem verbis suis afferat, se & collegas pronuntiat oculatos esse omnium testes, quæ de Christo tradunt: ita loqui de rebus probè compertis. Paulò pòst in sensu diuerso, nomen TESTIS accipit: quum dicit, Certos testes à Deo fuisse ordinatos. quo significat, publicam Apostolis impositam esse personam: atque ad hoc peculiariter delectos esse, & quasi diuinitus produci, vt suo præconio ad Christi fidem homines adducerent. Ita Paulus prioris ad Corinthios decimo quinto: Nos, inquit, falsi testes Dei inueniremur, nisi Christus à mortuis resurrexisset. Et iam antè audiuimus ex ore Christi, Vos eritis mihi testes in Iudæa, Samaria & Ierosolymæ. Nunc verò se tantùm historicum testem vocat Petrus, quia rerum gestarum fuit spectator. Cæterùm, hìc mortem vno verbo attingit, quia passim nota erat: in resurrectione, quæ plus habebat dubitationis, & cuius cognitio multò plus habebat ad fidem momenti, longius insistit. 1.Cor. 15. b.15.

41 Si quærat hìc quispiam, Cur non palàm Deus Filium suum à resurrectione, omnibus ostenderit: respondeo, Etiamsi nulla ratio constaret, modestis tamen & sobriis debere vnum Dei consilium sufficere, vt citra controuersiam certò sibi persuadeant optimum esse quod Deus censuit. Neque tamen dubium est, quin Deus optimo consilio tale temperamentum adhibuerit. nam resurrectionis certitudo satis multis ac firmis testimoniis probata fuit. hoc autem ad exercendam piorum fidem vtile erat, Euangelio potius quàm oculis suis credere. Quantum ad impios pertinet & professos Christi hostes, quum toties conuicti, nunquam Deo cessissent, indigni erant, quos ad conspiciendam resurrectionis suæ gloriam Christus admitteret. Quanquam & ipsi militum relatu, quos ad custodiam sepulchri conduxerant, satis supérque fuerunt conuicti: vt alias rationes omittam quas petere licebit ex Harmonia. Hoc ergo nobis fixum sit, sancto Dei decreto delectos fuisse Apostolos, quorum testimonio, resurrectionis Christi veritas staret. In hac approbatione quisquis non acquiescit, cōuellat, si potest, atque euertat inuiolabile illud Dei decretum, quod nobis hìc Petrus commendat. Nos verò, si Deum cupimus haberet certum fidei nostræ authorem, testibus contenti esse discamus, quos à se ante mundum conditum destinatos, suo tempore in medium produxit, quasi sua manu.

QVI COMEDIMVS.) Hinc verò apparet, quantam nostræ ruditatis curam & rationem habuerit Christus, qui eo vsque se demisit nostra causa, vt cælesti gloria iam præditus, ederet tamen ac biberet tanquam homo mortalis. Quare, non est quòd queramur obscuram esse aut dubiam Christi resurrectionem. nam ideo tardos ac difficiles ad credendum discipulos suos esse passus est, quò melius confirmati, omnem dubitationis scrupulum nobis eximirent. quin potius, danda est opera, ne tantam Filij Dei ergo nos indulgentiam nostra malignitas & ingratitudo obscuret. Cæterùm, quum Scriptura narrat, Christum comedisse, quæstionem mouent curiosi homines, Quid cibo illo factum fuerit: sed solutio facilis est: Quòd sicuti ex nihilo creatus fuerat, ita in nihilum facilè redactus fuerit diuina Christi virtute. Qui in alimentum corporis sumitur cibus, concoquitur, ac postea digeritur: sed hunc cibum alendæ nostræ fidei à Christo sumptum esse scimus, atque in hoc vsu consumptum. Falluntur autem, qui putant Christum comedentis tantùm speciem præbuisse. Quid enim profuisset tale spectrum? Nec video quorsum attineat eiusmodi subterfugia quærere. nam quum dicimus, non sua necessitate compulsum fuisse Christum vt ederet, sed voluisse tantùm suis consulere, ansa friuolis hominum commentis præcisa est.

42 ET mandauit nobis.) Hìc de regno christi tractare incipit. quum dicit, CHRISTVM ideo resurrexisse vt mundum semel iudicet. nam eodem iure, cæli terræque imperium, & perpetua Ecclesiæ gubernatio illi asseritur. VIVORVM ET MORTVORVM iudicem fore dicit, quia vbi resurrexerint mortui, etiam alij qui tunc erunt superstes, momento immutabuntur, quemadmodum docet Paulus prioris ad corinthios capite quinto decimo, & 1. Thessalonic. capite quarto. In verbo TESTIFICANDI subest pondus: quia vt natura ad incredulitatem propensi sunt homines, minus efficaciæ ac vigoris haberet simplex Euangelij prædicatio, nisi eam Dominus validis obtestationibus sanciret. Præsertim verò plus satis quisque nostrûm in se sentit, quàm difficile sit, tum mentes terrenis laqueis implicitas ad sperandum christi aduentum, supra cælos erigere, tum in assidua hac meditatione tenere defixas, quando non desinunt sua leuitate huc illuc raptari. 1.Cor.15. g 51.52. 1 Thess.4. d.17.

43 HVIC omnes Prophetæ.) Summam concionis, vt dictum est, cursim perstringit Lucas: ideo tam breuis est in fructu historiæ notando, vel potius concisus. Sciamus ergo, hìc non recitari, quæ verba Petrus fecerit: sed tantùm quibus de rebus disseruerit, indicari. Tria autem hìc consideranda sunt, Quòd proprium christi sit munus, abolitis peccatis, reconciliare homines Deo: quòd fide consequamur peccatorum remissionem: quòd hæc doctrina non noua aut nuper fabricata sit, sed iam olim ab vltimis seculis testes habuerit omnes Dei Prophetas. Quod ad primum spectat, si Deus nobis pacatur, peccata non imputando, hinc constat, totum humanum genus exosum illi esse & infensum, donec per gratuitam veniam placere incipiat. Itaque peccati damnamur omnes, quod nos subiicit iræ Dei, & mortis æternæ reatu constringit: & quia iustitia destituimur apud nos, confugere docemur ad Dei misericordiam, tanquam ad vnicum asylum. Quum dicit fideles ACCIPERE remissionem peccatorum, subest tacita inter ipsos & Deum antithesis. sponte enim à Deo offerri necesse est, vt deinde fideles accipiant. Quum dicit, conferri per christi NOMEN, significat vnius christi beneficio nos redire cum Deo in gratiam quia scilicet illum semel morte sua nobis placauit: vel quemadmodum vulgò loquuntur, mediante solo christo, ac nullis aliis mediis, nos peccatorum remissionem consequi. Nunquam ex animis hominum delere reatus sui sensum potuit Satan, quin de petenda à Deo venia soliciti essent: sed quum vna esset obtinendæ veniæ ratio & via, miseri homines, Satanæ præstigiis delusi, miros sibi labyrinthos finxerunt, per quorum ambages frustrà se fatigarent. Primus hic error à recta via eos abduxit, quòd tentarunt promereri veniam, quæ gratuita offertur, & recipitur sola fide. postea inuentæ sunt innumeræ piaculorum species, quibus Deo satisfactum est. Eorum quidem origo ex Dei verbo manauit, sed quum Deus sacrificia & oblationum ritus Patribus commendans, christum adumbraret, cæci & profani homines, christo posthabito, inanem vmbram sectantes, quicquid Dei erat in piaculis, adulterarunt. Quare, quæcunque ab exordio mundi piacula in vsu fuerunt Gentibus, & quæ hodie sunt Turcis ac Iudæis, christo opponere licet, tanquam res pe-

nitus contrarias. Nihilo meliores sunt Papistæ, nisi quòd suis satisfactionibus Christi sanguinem aspergunt: sed in eo nimis sunt præposteri, quòd non contenti vno Christo, mille piaculorum modos sibi vndique accersunt. Proinde, quisquis remissionis peccatorum compos cupit fieri, ille à Christo ne minimum quidem vnguem deflectat. Quum audimus, CREDENDO accipi remissionem, vis & natura fidei tenenda est, sicuti procul dubio copiosè disseruit Petrus, qualiter Christo credendum sit. hoc autem nihil aliud est, quàm syncero animi affectu eum amplecti, qualis in Euangelio proponitur. Ita fides ex promissionibus pendet. videtur tamen perperam facere Petrus, quòd quum duo præcipua Christus nobis attulerit, non nisi alterum ex his commemorat. nulla enim hîc pœnitentiæ & nouæ vitæ fit mentio, quæ in Euangelij summa prætermitti minimè debuerat. Sed responsio facilis est, Regenerationem Spiritus sub fide comprehendi, sicuti eius est effectus. nam ideo credimus in Christum, partim vt gratuita iustitiæ imputatione, restituat nos in Patris gratiam: partim, vt nos Spiritu suo sanctificet. Et scimus, hac lege nos adoptari à Deo in filios, vt Spiritu nos suo gubernet. Satis ergo habuit Petrus ostendere quomodo homines, qui natura à Deo alienati erant, cum ipso redeant in gratiam. Quod ad tertium membrum pertinet, non opus est recensere omnes Prophetarum locos, vbi Christum Mediatorem proponunt, qui veniam peccatis nostris impetrando, Deum nobis propitiet: sed hæc illis perpetua est docendi ratio, & quasi regula, vt pios omnes ad fœdus illud reuocent, quod Deus, Mediatore interposito, cum Abraham pepigerat. Porrò, hoc caput cognitu valde necessarium est, Gratiam quæ exhibita demùm à Christo fuit, eandem esse, quam Lex & Prophetæ olim Patribus sperandam tradebant. præsertim apud Cornelium & similes plurimum valebat, qui Legis & Prophetarum reuerentia imbuti erant, vt scirent in Christo re ipsa præstitum ac completum esse, quod Prophetarum oraculis testatum fuerat. Ergo vt ministri Ecclesiæ consentientem habeant docendi formam cum Prophetis, Christum suo præconio ornare studeant: assiduè testentur ab eo vno petendam esse iustitiam quæ gratuita peccatorum remissione constat. Hæc longè alia est vetustas, quàm quæ à Papistis ostenditur cum magna iactantia, dum pro sanguinis Christi pretio, putida satisfactionum suarum figmenta ingerunt.

44 *Adhuc loquente Petro verba hæc, delapsus est Spiritus sanctus super omnes qui audiebant sermonem:*

45 *Et obstupuerunt, qui ex circuncisione erant fideles, quicunque venerant cum Petro, quòd etiam super Gentes dona sancti Spiritus effusa essent.*

46 *Audiebant enim eos loquentes linguis, & glorificantes Deum. Tunc respondit Petrus:*

47 *Nunquid aquam prohibere quis potest, quo minus baptizentur hi qui Spiritum acceperunt sicuti & nos?*

48 *Iussitque eos baptizari in nomine Domini, Tunc rogarunt ipsum vt maneret dies aliquot.*

44 Adhuc loquente Petro.) Iam nouo miraculo confirmat Deus doctrinam Euangelij sui Gentibus peræquè ac Iudæis communem esse. adeóque hoc vocationis Gentium insigne sigillum est: quia nunquam Gentiles Dominus Spiritus sui gratiis dignatus esset, nisi vt testatum fieret ipsas quoque in fœderis societatem cooptatas esse. Differunt quidem à gratia regenerationis hæc dona, quorum meminit Lucas: minimè tamen dubium est, quin Deus hoc modo obsignauerit tum Petri doctrinam, tum eorum qui audierant, fidem ac pietatem. OMNES Spiritu donatos fuisse narrat. sicuti iam antè vidimus, omnes ad discendi & obediendi studium animatos venisse. Hoc autem visibile symbolum nobis quasi in tabula repræsentat, quàm efficax sit diuinæ potentiæ organum, Euangelij prædicatio. SPIRITUM enim suum loquentem Petro effudit, vt ostenderet se non eò mittere Doctores, vt inani vocis sonitu aërem verberent, sed vt potenter per ipsorum vocem operetur, eámque Spiritus sui virtute in salutem piorum viuificet. Secundum hanc rationem Paulus Galatis in memoriam reducit, quòd Spiritum sanctum ex auditu fidei acceperint. & alibi, se ministrum Spiritus non literæ esse prædicat. Cessarunt quidem in Ecclesia iampridem donum linguarum & reliqua eius generis, sed viget ac semper vigebit intelligentiæ & regenerationis Spiritus, quem Dominus cum externa Euangelij prædicatione coniungit, vt nos in verbi sui reuerentia contineat, & occurrat exitialibus deliriis, quibus se fanatici homines inoluunt, dum relicto Verbo, vagum nescio quem, & erraticum spiritum comminiscuntur. Cæterùm, non semper continget, quicunque hominis vocem auribus rapiunt, Spiritum simul haurire, & rarò etiam in tales auditores incidunt ministri, quales nactus erat Petrus: qui vno consensu voluntarij sint ad sequendum Deum. Facit tamen vt Verbi externi, & arcanę Spiritus virtutis consensum electi omnes in se sentiant.

Gal. 3.
2. Cor. 3.

45 OBSTVPVERVNT fideles.) Fideles vocat, qui tamen prauo errore adhuc detinebantur. Ita Dominus non statim omnibus ignorantiæ nebulis suos abstergit, quæ tamen fidei laudem coram Deo non obscurant, quia erroribus ignoscens tanquam puram & liquidam fauore suo dignatur. Mirum tamen est, quòd quum scirent Petrum diuinitus missum esse, nunc quasi ad rem nouam attoniti stupescant, quòd Spiritus sui gratiam his conferat Deus, quibus Christum prædicari iam voluerat: sed hoc facit subita mutatio, quòd quum Deus ad illum vsque diem Gentes tanquam extraneas ac profanas à populo suo segregasset, nunc eodem fauore complectitur, & in eundem honoris gradum attollit. Quanquam hoc exemplo simul monemur, quàm difficile sit nos à conceptis erroribus extricare, præsertim vbi diuturnitas accessit.

46 AVDIEBANT enim ipsos.) Exprimit quænam Spiritus dona in illos effusa sint, & simul vsum notat: nempe, linguarum varietate donatos esse, vt Deum pluribus linguis celebrent. colligi etiam potest ex hoc loco, non tantùm necessitati datas fuisse linguas, vbi Euangelium exteris & diuersi idiomatis hominibus prædicandum erat, sed etiam in ornamentum ipsius Euangelij ac decus. sed hunc secundum vsum postea corrupit ambitio, quum multi ad ostentationem & pompam transferrent, quod illustrandæ cælestis sapientiæ dignitati acceperant: sicuti vitium hoc Paulus acriter insectatur in Corinthiis. Itaque nihil mirum si Deus paulò pòst abstulerit quod dederat, nec passus fuerit vitiari longiore abusu.

47 RESPONDIT Petrus.) Ratiocinatur Petrus à re ad signum. nam quum Baptismus spiritualis sit gratiæ appendix: qui Spiritum accepit, simul ad Baptismum recipiendum est idoneus: atque hic legitimus est ordo, vt quos Deus Spiritus sui tessera ac pignore filios suos esse testatus est, minister ad externum signum admittat. Ita priores partes tenet doctrina & fides. Quòd autem indocti homines inde inferunt, arcendos esse à Baptismo infantes, ratione prorsus caret. Fateor arcendos esse, qui ab Ecclesia sunt extranei, priusquàm illis conferatur

feratur adoptionis symbolum: sed fidelium liberos, qui in Ecclesia nascuntur, dico ab vtero esse domesticos regni Dei. imò, argumentum quo ipsi præposterè nos oppugnant in eos retorqueo. nam quum fidelium liberos, antequam nascantur, Deus adoptauerit, inde constituo, minimè externo signo fraudandos esse, alioqui, illis eripere homines audebunt quod Deus concessit. quantum ad manifestam Spiritus gratiam spectat, in eo nihil absurdi est, si tempore Baptismum in illis subsequatur. Quemadmodum autem illorum errori minimè suffragatur hoc testimonium, ita Papistarum superstitionem validè refellit, qui Spiritus gratiam signis alligant eámque exorcismis non secus elici putant è cælo, quàm olim Sagæ Lunam suis carminibus detrahere se putabant. Atqui, quum narret Lucas Spiritu sancto iam fuisse donatos, qui nondum Baptismo initiati erant, Spiritum Baptismo minimè inclusum esse ostendit. Obseruandum est postremò, sola aqua fuisse contentos Apostolos ad conferendum Baptismum. atque vtinam hæc simplicitas à posteris retenta esset, neque affictæ fuissent hinc inde tot nugæ quibus refertus est Baptismus in Papatu. Oleo, sale, sputo, cereo, ornari putant Baptismi dignitatem, quum potius fœda sint inquinamenta, quæ puram ac genuinam Christi institutionem corrumpunt.

48 IVSSITQVE eos baptizari.) Non necesse fuit administrari Baptismum Petri manu, quemadmodum & Paulus testatur Corinthi se paucos baptizasse: poterant enim alij ministri has partes suscipere. Quod dicit, IN NOMINE DOMINI, ad formam restringi non debet, sicuti tertio capite diximus, sed quia proprius Baptismi scopus est Christus, ideo dicimur in eius nomen baptizari. Quum postremò dicit Lucas, Petrum à Cornelio eiúsque cognatis ROGATVM ESSE, vt maneret ad dies aliquot, proficiendi votum in illis commendat. erant quidem Spiritu sancto præditi, sed non ita peruenerant ad summum, quin adhuc vtilis esset illis confirmatio. Eorum quoque exemplo, quoties nobis profectus occasio se offert, ea sedulò vtendum est: neque fastu turgeamus qui ingressum obstruat doctrinæ.

CAPVT XI.

1 *AVDIERVNT autem Apostoli & fratres qui in Iudæa erant, quòd Gentes quoque amplexæ essent sermonem Dei:*

2 *Et vbi ascendit Petrus Ierosolymam, disceptabant cum eo qui erant ex Circuncisione,*

3 *Dicentes: Tu ad viros præputium habentes ingressus es, & comedisti cum illis.*

4 *Exorsus autem Petrus, exposuit illis ordine, dicens:*

5 *Ego eram in vrbe Ioppe, orans, & vidi in raptu mentis visionem: nempe, vas quoddam descendens è cælo, quasi linteum magnum, quatuor initiis alligatum, quod vsque ad me venit:*

6 *Quod quum intentus considerarem, tunc vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & aues cæli.*

7 *Audiui autem vocem dicentem mihi: Surge Petre, macta, & vescere.*

8 *Tum dixi, Nequaquam Domine: quia nihil vnquam commune, vel immundum in os meum ingressum est.*

9 *Respondit autem mihi vox secundò, è cælo: Quæ Deus mundauit, tu ne profana.*

10 *Hoc autem factum est tertiò. Et rursus omnia in cælum recepta sunt.*

11 *Et ecce, eadem hora tres viri steterunt prope domum in qua sedebam, missi ad me Cæsarea.*

12 *Iussit autem Spiritus me cum ipsis proficisci, nihil hæsitantem. Venerunt autem mecum, & hi sex fratres. Et ingressi sumus domum viri,*

13 *Nuntiauitque nobis quomodo vidisset Angelum domi suæ stantem, ac dicentem sibi: Mitte Ioppen viros, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus,*

14 *Qui loquetur tibi verba, quibus seruaberis tu, & tota domus tua.*

15 *Porrò, quum exorsus essem loqui, delapsus est Spiritus sanctus in eos, sicut & in nos, principiò.*

16 *Recordatus sum autem verbi Domini, quomodo dixisset: Ioannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto.*

17 *Quum ergo par illis donum contulisset Deus, sicut & nobis, qui credideramus in Dominum Iesum Christum, ego quis eram qui possem prohibere Deum?*

18 *Quum hæc audissent, quieuerunt, & glorificarunt Deum, dicentes: Ergo, & Gentibus Deus pœnitentiam dedit in vitam.*

1 AVDIERVNT AVTEM.) Quòd famam vnius domus conuersæ passim inter fratres fuisse vulgatam Lucas narrat, id ex admiratione natum est: monstri enim loco habebant Iudæi, Gentiles sibi aggregari, non secus ac si ex lapidibus homines formatos audissent. obstabat etiam immodicus gentis suæ amor, quo minus Dei opus agnoscerent. Videmus enim propter hanc ambitionem & fastum turbatam fuisse Ecclesiam: quia æqualitas quæ dignitatem ipsorum minuebat, non erat tolerabilis. Vnde tam pertinaciter certarunt de Gentibus sub iugum adigendis. Sed quum tot Prophetarum vaticiniis prædictum foret Ecclesiam ex omnibus populis colligendam esse, post Messiæ aduentum, & Christus mandatum Apostolis dedisset de Euangelio per totum orbem prædicando: quî fieri potest, vt paucorum hominum conuersio alios tanquam inauditum quiddam commoueat, aliis verò, tanquam prodigium, sit horrori? Respondeo, quicquid de Gentium vocatione prædictum erat, sic fuisse acceptum, quasi Gentes in Legem Mosis concessuræ essent, vt locum haberent in Ecclesia. Modus autem vocationis cuius tunc cernebant initia, non modò incognitus erat, sed ab omni ratione alienus videbatur. nam abolitis ceremoniis, Gentes cum filiis Abrahæ misceri in vnum corpus non posse

somniabant, quin sancto Dei fœderi grauis fieret iniuria. quorsum enim Lex, nisi vt ad notandum dissidium medius esset paries? deinde, quoniam ad dissidium illud tota vita assueti fuerant, adeò eos percellit inopinata rei nouitas, vt eorum animis excidat, quicquid admirationem sedare debuisset: denique, mysterium non statim capiunt, quod à creato vsque mundo Angelis occultum fuisse docet Paulus.

2 DISCEPTABANT CVM EO.) Errori vt plurimum comes accedit peruicacia. Hoc iam nimis crassæ ignorantię vitium erat, quòd Gentes eodem fidei Spiritu sibi vnitas non placidè recipiebant in suum gremium. atqui, non resiliunt modò, sed contentiosè cum Petro litigant, atque in crimen vocant eius factum, quod summa laude dignum erat. Gentes audiunt sermonem Dei amplexas, quid obstat igitur quo minus eas amplexi, societatem sub Dei vnius imperio colant? quod enim sanctius esse potest coniunctionis vinculum, quàm dum vno consensu omnes simul Deo adhærent? & cur non coalescerent in vnum corpus, qui Messiam Dei sibi caput constituunt? Sed quia videbant externam Legis formam violari, putabant quodammodo misceri cælum terræ. Obserua autem, quum prius dixerit Lucas Apostolos & fratres famam hanc audiuisse, de offensione non fecisse verbum, nunc autem inducere quasi nouam hominum sectam, quæ certamen cum Petro susceperit. AVDIERVNT, inquit, fratres. nihil postea addit: sequitur, QVVM VENISSET Petrus Ierosolymam, qui ex Circuncisione erant, cum eo litigarunt: quos certè à prioribus diuersos fuisse oportet, deinde, particula περιτομῆς non simpliciter Iudæos notat, sed qui ceremoniis Legalibus nimium addicti essent. Nulli enim Ierosolymitani tunc erant in Christi grege, nisi circuncisi. à quibus igitur istos discerneret? Postremò, verisimile non videtur quòd Apostoli & qui ex fidelium numero erant moderatiores, aggressi fuerint hoc certamen. Etsi enim fuissent offensi, poterant tamen priuatim Petrum conuenire, & ab eo exigere facti rationem. His rationibus moueor, vt eos ex Circuncisione dici existimem, quos tanta circuncisionis religio tenebat, vt nemini locum in regno Deo permitterent, nisi qui Legis professionem susciperet, atque hoc sacro ritu initiatus in Ecclesiam immunditiem exueret.

3 AD VIROS PRÆPVTIVM HABENTES.) Non erat hoc Lege Dei vetitum, sed obseruatio erat à Patribus per manus tradita. Nec tamen excipit Petrus hac in parte nimis pręcisè secum agi, se humanæ legis necessitate minimè obstringi. totam hanc defensionem omittit: sed tantùm respondet, ipsos ad se priores venisse, vt sibi quasi Dei manu oblatos. Cæterùm, videmus hic raram Petri modestiam, quòd quum fretus bonitate causæ, homines imperitos, qui iniustè molesti erant, spernere posset: se tamen illis, vt decet inter fratres fieri, comiter excusat. Fuit quidem hæc non leuis tentatio, quòd indignè accusaretur, propterea quòd fideliter Deo obsequutus esset: sed quia hanc legem toti Ecclesiæ impositam esse nouerat, vt quisque ad reddendam doctrinæ & vitæ rationem paratus sit, quoties ita res postulat: & meminerat se vnum esse ex gre-
1.Cor.14.f.29.&.32. ge, non modò in ordinem se cogi patitur, sed sponte Ecclesię iudicio se submittit. Doctrina quidem, si ex Deo sit, supra humani iudicij aleam locata est, sed quia Dominus prophetiam vult iudicari, hæc conditio minimè recusanda est illius seruis, vt se esse probent quales haberi volunt. Cæterùm, quo vsque debeat progredi tam doctrinæ quàm factorum defensio, mox videbimus. Hoc in præsentia tenendum est, Petrum ad causam dicendam libenter descendere, quum eius factum improbatur. Quòd si Petri successor est Romanus Papa, cur non eadem lege tenebitur? Vt demus hoc voluntarium fuisse submissionis genus, cur tamen ostensum sibi tale modestię exemplum non imitatur successor? Quanquam non longo circuitu hic opus est. nam si verum est quod in sacrilegis suis Decretis vomunt Papę, perfidè sedis suæ priuilegia deseruit Petrus: atque ita Romanæ sedis proditor fuit. postquam enim Papam totius mundi iudicem fecerunt, qui hominum iudicio non subiaceat: postquam eum extulerunt supra nubes, vt à reddenda ratione immunis, arbitrium suum ac libidinem pro lege habeat: mox sedis Apostolicæ patronum constituunt, qui eius priuilegia strenuè tueatur. Cuius ergo ignauiæ damnandus erit Petrus, si ius sibi à Deo collatum, tam facilè cedendo abiecit? cur non saltem obiiciebat, Se legibus solutum esse, & communi ordine exemptum? Atqui, nihil tale præfatur, sed rectà ingreditur in causam. Nos verò meminerimus, nihil obstare quominus idolum illud securè contemnere liceat, quando sibi tam effrenem tyrannidem vsurpans, se ex Episcoporum numero expunxit.

EXORSVS autem Petrus.) Quia eadem est narratio quam proximo capite habuimus, & iisdem propè verbis repetitur: si quid interpretatione indiget, inde petant lectores. Consilium verò Petri & tota orationis summa, ex clausula patebit. Antequam tamen illuc veniam, breuiter obseruandum est, quòd prædicationem Euangelij salutis causam facit. AVDIES, inquit, verba in quibus salutem habeas. non quòd in voce hominis, salus inclusa sit: sed quia Deus illic Filium nobis offerens in vitam æternam, simul efficit, vt per fidem ipso fruamur. Mirabilis sanè Dei bonitas, qui homines nihil quàm mortis materiam habentes, nec tantùm in se morti obnoxios sed aliis mortiferos, vitæ tamen ministros facit. Interim, fœda mundi ingratitudo hac in parte se prodit, qui veram certámque sibi propositam salutem fastidiens, & quasi ad pedes abiectam relinquẽs, varias & lusorias salutes sibi imaginatur, quibus quærendis famelicus inhiare mauult, quàm satiari obuia & præsente Dei gratia.

Act.1.a.5. 19 RECORDATVS sum verbi Domini.) Iam primo capite satis fusè docuimus, quum sententiam illam Christus proferret, non fecisse comparationem duplicis Baptismi, sed quid à Ioanne differret, voluisse testari. Sicuti enim signum à veritate sua distinguimus, ita ministrum ab authore discerni operæ pretium est: ne, quod proprium est Dei, mortalis homo ad se trahat. Signum habet homo in manu, solus est Christus qui abluit & regenerat. multum enim interest quorsum dirigantur hominum mentes in quærendis Dei gratiis qui extra Christum ne gutta quidem illis stillabit. hoc ergo inter Christum & omnes Ecclesiæ ministros generale est discrimen, quòd hi quidem externum aquæ signum conferunt: ille autem Spiritus sui virtute, signi effectum implet ac præstat. De hac re rursus monendi hoc loco fuerunt lectores: quia Ioannis Baptismum à nostro fuisse diuersum, perperam hinc multi inferunt: dum Christus Spiritum sibi vendicans, Ioanni præter aquam nihil reliquum facit. Cæterùm, si quis etiam hoc testimonio fretus, Baptismum faciat frigidum spectaculum & vacuum omni Spiritus gratia, is etiam longè falletur. Dupliciter enim, vt alibi dictum est, de Sacramentis
Tit.3.b.5. loqui Scriptura solet. quia enim Christus in suis promissis fallax non est, non patitur inane esse quod instituit, sed quum Scriptura Baptismo vim tribuit lauandi & regenerandi, adscribit hoc totum Christo, ac tantùm docet quid ille Spiritu suo per manum hominis & visibile symbolum efficiat. Vbi ita coniungitur Christus cum ministro, & Spiritus efficacia cum signo, Sacramentis tribuitur quantum opus est. Cæterum, ea coniunctio non sic confusa esse debet, quin hominum mentes à mortalibus, caducis & sui similibus mundíque elementis abstractæ ab vno Christo salutem petere, & in vnam Spiritus eius virtutem respicere discant: quia aberrat à fidei scopo quisquis vel minimum à Spiritu ad signa deflectit & sacrilegus est, qui tantillum delibat ex Christi laude, ornandi hominis causa. Cæterùm, memoria quoque repetendum est, Christum sub nomine Spiritus, non modò linguarum donum & similia designasse, sed totam renouationis nostræ gratiam. Verùm quoniam dona ista

na ista insigne erant potentiæ Christi documentum, illis aptè congruit hæc sententia. Dicam clarius: Quum Apostolis visibiles Spiritus gratias Christus conferret, Spiritum in manu sua esse palàm fecit. Ita, hoc modò testatus est, se puritatis, iustitiæ & totius regenerationis vnicum esse authorem. Petrus autem sic ad suum institutum accommodat, quòd quum præiret Christus, Baptismi vim secum ferens, sequi ipse cum accessione, hoc est externo aquæ symbolo, debuerit.

17 EGO QVIS ERAM.) Nunc videmus, quorsum illam narrationem texuerit Petrus: nempe, vt testatum faceret, Deum totius rei authorem ac præsidem fuisse. Ergo, status quæstionis in Dei authoritate vertitur: annon præponderet cibus humanis consiliis Nihil à se nisi ritè & ordine factum Petrus contendit, quia paruit Deo: Euangelij doctrinam non malè se nec temerè locasse demonstrat, vbi Christus Spiritus sui gratias deposuit. Ad hanc normam exigenda est omnis tam doctrinæ quàm factorum nostrorum approbatio, quoties à nobis rationem homines postulant. Quisquis enim Dei mandato nititur, ille satis supérque defensionis habet: si hominibus non satisfacit, non est quòd peruersa eorum iudicia amplius moretur. Atque hinc colligimus, ita posse fideles verbi Dei ministros rationem doctrinæ suæ reddere, vt nihil eius fidei ac certitudini derogent: nempe, si traditam sibi diuinitus ostendant. quòd si cum hominibus iniquis negotium erit, quos Dei reuerentia ad cedendum non cogat, valere cum sua pertinacia eos sinamus prouocando ad diem Domini. Simul notandum est non tantùm palàm reluctando sed etiam cessando nos Deo resistere, si non exequimur quod vocationis nostræ proprium est. hîc enim Petrus se Baptismum Gentibus & fraternam societatem non potuisse negare dicit, quin Dei aduersarius esset. Atqui, nihil palàm Dei gratiæ aduersum conatus esset. verum id quidem: sed qui non recipit quos Deus offert, & ianuam à Deo apertam claudit, is, quantum in se est, Dei opus prohibet: quemadmodum hodie bellum cum Deo suscipere dicimus, qui pædobaptismum oppugnant: quia quos Dei promissio adoptat in Ecclesiam, ipsi crudeliter abdicant ab Ecclesia: & quos Deus filiorum nomine dignatur, priuant externo symbolo. Huic affine est resistendi genus quòd multi simulatores, qui dum sunt in magistratu pro officij sui ratione Christi Martyribus adiutores esse debuerant, obstruere nituntur eorum ora & libertatem compescere. Quoniam enim odiosa est veritas suppressam cuperent.

18 HIS AVDITIS QVIEVERVNT.) Exitus demonstrat non fuisse malitia impulsos, qui litem Petro mouerunt. Hoc enim clarum est pietatis signũ, quòd de voluntate Dei edocti, mox desinunt contendere. Quo exemplo docemur non esse negligendos, qui zelo inconsiderato offensi perperam aliquid reprehendunt: sed pacandas esse eorum conscientias verbo Domini, quæ errore turbantur, & hucusque saltem experiri eorum docilitatem. Quantum ad nos spectat hinc similiter discimus, vnde pendere debeat nostrum iudicium: nempe, ex solo & simplici Dei nutu. nam hoc illi honoris debetur, vt eius voluntas nobis certa sit, & summa iusti veríque regula. quoties nostra interest, causam cuiusque rei scire, Dominus eam minimè subticet: verum, vt fidem nostram ad iustum obsequium assuefaciat, nobis interdum simpliciter ac præcisè hoc vel illud sibi placere pronuntiat. qui vltrà inquirere sibi permittit, sibíque in sua curiositate indulget, nihil aliud quàm diabolica audacia se præcipitat. Nec verò istos tacuisse modò narrat Lucas, sed etiam dedisse gloriam Deo. Quosdam tacere cogit pudor, qui tamen intus sub animis premunt quod non audent proferre, illa est modestiæ simulatio potius, quàm docilitas. Isti autem se Deo ita penitus submittunt, vt non vereantur statim palinodiam canere.

ERGO ET GENTIBVS POENITENTIAM.) His verbis breuiter ostendit Lucas, quid contineat Euangelium, & quorsum spectet: nempe, vt homines Spiritu suo renouatos, Deus sibi reconciliet. Solum quidem POENITENTIÆ nomen hic exprimitur: sed quum additur, AD VITAM, satis apparet illam à fide non disiungi. Quisquis ergo ritè in Euangelio proficere volet, is veterem hominem exuens, vitę nouitatem meditetur: deinde, certò teneat se non frustra ad pœnitentiam vocari, sed salutem sibi in Christo paratam esse. Ita fiet, vt salutis fiducia non nisi in gratuitam Dei misericordiam recumbat, nec tamen peccatorum remissio ignauæ securitatis causa sit. Particula hæc, DARE POENITENTIAM, potest duplici modo exponi: vel quòd locum pœnitentiæ Deus Gentibus dederit, quum illis voluit Euangelium suum publicari: vel quòd circunciderit Spiritu suo corda, sicut dicit Moses: & ex lapideis carnea fecerit, sicuti Ezechiel loquitur. Proprium enim opus Dei est, refingere ac regignere homines, vt nouę creaturæ esse incipiant: atque hoc secundo melius quadrat, minus coactũ est, & Scripturæ phrasi magis consentaneum.

Eph.4.c.22 Deut. 30. b.6. Eze.11.c 9.

19 *Qui ergo dispersi fuerant à tribulatione quæ contigerat sub Stephano, transierant in Phœniciam vsque, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes sermonem, nisi Iudæis tantùm:*
20 *Erant autem ex ipsis quidam homines Cyprij & Cyrenæi, qui ingressi Antiochiam loquuti sunt cum Græcis, annuntiantes Dominum Iesum.*
21 *Et manus Domini fuit cum illis: Itaque, multus numerus, quum credidisset, conuersus est ad Dominum.*
22 *Peruenit autem sermo de ipsis ad aures ecclesiæ quæ Ierosolymæ erat, & miserunt Barnabam, vt transiret Antiochiam vsque.*
23 *Qui quum venisset, ac vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortatus est omnes vt proposito cordis manerent, adhærentes Domino.*
24 *Quia erat vir bonus, & plenus Spiritu sancto & fidę. Et addita est turba multa Domino.*

19 QVI DISPERSI FVERANT.) Nunc ad contextum superioris historiæ Lucas redit, prius enim attigerat, post occisum Stephanum, crescente impiorum sæuitia plerosque metu perculsos huc illuc fugisse: ita vt soli ferè Apostoli Ierosolymæ subsisterent. Quum hoc modo laceratum esset Ecclesiæ corpus, & profugis sua timiditas silentium imponeret, vel exterorum contemptus, sequutum fuisse euentum docet, quem minimè quispiam sperasset: quemadmodum enim spargitur semen, vt fructum proferat: sic illorum fuga & dissipatione factum esse, vt Euangelium vsque ad regiones procul dissitas spargeretur, quod prius vnius vrbis mœnibus quasi horreo inclusum erat. Eadem ratione factum est, vt Christi nomen montes & maria traiiciés, vsque ad vltimos orbis fines manaret. Atque hoc modo secundum Isaiæ vaticinium, consumptio exundauit in iusticia. Si non expulsi fuissent Ierosolyma tot pij, nihil Cyprus, nihil Phœnicia de Christo audissent: imò nihil Italia & Hispania, quæ longius erant remotæ. Dominus autem effecit, vt ex qui-

busdam laceris membris plura corpora nascerentur. Vnde enim & Romæ & Puteolis collectæ erant ecclesiæ, nisi quia pauci exules ac profugi, illuc secum Euangelium attulerant? Quemadmodum autem tunc Dominus Satanæ conatus mirabiliter elusit, ita minimè dubitandum est, quin hodie ex cruce & persecutione sibi triumphos sit facturus: vt Ecclesia ex dispersione melius coalescat. Phœnicia Syriæ contigua est, & vicina Galilææ. Antiochia vrbs est celeberrima Syriæ, qua parte Ciliciam attingit.

Marc. 16. b. 15. NEMINI LOQVENTES.) Non obstabat fortè solus persecutionis metus quin Gentibus quoque auderent loqui, sed stulta quoque illa religio, quòd putabant panem filiorum canibus proijci, quum tamen promiscuè iussisset Christus à resurrectione sua toti mundo Euangelium prædicari.

20 Tandem Lucas quosdam ex ipsis thesaurum hunc vsque ad Gentes protulisse narrat. Græci autem isti nô ἕλληνες vocantur à Luca, sed ἑλληνισταί. Ideo exponunt multi, fuisse illos ex Iudæis quidem oriundos: sed Græciæ incolas, quòd ego nequaquam recipio. nam Iudæos de quibus paulò antè meminit, quum partim Cyprij essent, necesse esset in illo numero censeri: quia Cyprum in parte Græciæ Iudæi numerant. Atqui, Lucas ab illis discernit, quos postea ἑλληνιστὰς nominat. Præterea, quum dixisset, NON NISI Iudæis annuntiatum initio fuisse sermonem, & eos notaret qui patria extorres in Cypro & Phœnicia degebant, quasi exceptionem hanc corrigens dicit GRÆCOS ab eorum quibusdam fuisse edoctos. Ista certè antithesis de Gentibus cogit exponere. Significat enim Lucas, paucos liberius Euangelij doctrinam sparsisse, quòd illis non ignota esset Gentium vocatio. Cæterùm, non parum laudis meretur omnium constantia, quòd ex media ferè morte erepti, suum tamen officium Deo præstare, vel cum periculo, non dubitant: vnde colligimus, in quem finem, & quatenus Christianis liceat persecutionem fugere: nempe, vt quod reliquum est vitæ, ad propagandam Dei gloriam strenuè impendant. Si quis roget, Vnde tanta fiducia nouis hospitibus, & qui suspecti Iudæis omnibus infensíque esse poterant, propterea quòd Ierosolyma fugati essent: Respondeo, singulari Dei impulsu hoc esse factum, & eos subitò ex occasione sibi oblata consilium cœpisse. Neque enim carnis & sanguinis est hæc deliberatio.

21 FVIT MANVS DOMINI.) Ex successu probat Lucas, non temerè nec inconsideratè Gentibus quoque oblatum fuisse Euangelium à Cypriis & Cyreneis fratribus: quia vtilis ac fructuosus fuit eorum labor. Atqui, talis profectus nunquam sequutus esset, nisi iubente Deo & fauente. sequitur itaque, Deo placuisse vocari Gentes. MANVS, vt satis notum est potentiam ac virtutem significat. Hoc ergo vult Lucas, Deum præsenti suo auxilio testatum fecisse, Gentes suo ductu ad participandam Christi gratiam fuisse vnà cum Iudæis vocatas. nec parum valuit hæc Dei benedictio ad confirmandos omnium animos. Cæterùm, admonet hic locus, quicquid operæ ac studij ministri Dei conferant ad docendum, inane ac irritum fore, nisi è cælo, ipsorum co-

1.Cor.3 b.6 natus Deus benedicat. nostrum enim est plantare ac rigare, vt docet Paulus, sed à solo Deo incrementum prouenit, in cuius manu sunt corda hominum, vt ea pro suo arbitrio flectat & formet. Ergo, quoties de fide agitur, subeat in memoriam hæc locutio, Quòd Deus per suos ministros operatus sit, ac sua manu, hoc est, arcano afflatu Spiritus doctrinam reddiderit efficacem. Proinde, nihil minister ingenii vel industriæ suæ fiducia teneat, sed commendet laborem suum Domino, à cuius gratia totus pendet successus. vbi autem efficax fuerit doctrina discant qui crediderint, fidem suam Deo ferre acceptam. Notandum præterea est quod dicit Lucas. Fide plurimos ad Deum esse conuersos: quia vim naturámque fidei probè exprimit, quòd non sit otiosa frigidáque notitia: sed quæ homines prius à Deo auersos, sub eius imperium restituat, eiusque iustitię deuinciat.

22 PERVENIT AVTEM SERMO.) Si ante Petri excusationem allatus fuisset hic rumor, reprehensi acriter à multis fuissent illi boni viri, quorum tamen ministerium Deus Spiritus sui gratia obsignauerat: sed iam abstersa ex animis eorum erat illa superstitio, quum Deus euidentibus signis monstrasset, nullam gentem profanā esse habendam. non ergo amplius disceptant, nec temeritatis arguunt, quòd aliqui Gentibus Christū proponere ausi fuerint, sed subsidium mittendo, quod ab illis factum est, sibi probari testantur. Porrò, mittendi Barnabæ hæc fuit causa. tunc totum regni Christi onus Apostoli sustinebant: ideo eorum partes erant, ecclesias vbique formare: quicquid fidelium passim erat, retinere in puro ac sancto fidei consensu: vbicunque esset aliquis piorum numerus, ministros & pastores constituere. Notum est Satanæ artificium: simul ac videt patefactam Euangelio ianuam, modis omnibus quod syncerum est adulterare conatur: ita factum est, vt statim cum Christi doctrina variæ hæreses ebullierint. Proinde, quò maioribus vnaquæque ecclesia donis excellit, eò magis solicita esse debet, ne quid inter rudes & parum adhuc in recta fide stabilitos misceat vel turbet Satan: quia nihil facilius est quàm segetem in prima herba corrumpi. In summa, missus fuit Barnabas, qui fidei rudimenta altius proueheret, qui res componeret in certum ordinem, qui ædificio inchoato formam daret, vt legitimus esset Ecclesiæ status.

23 QVVM vidisset gratiam Dei.) His verbis primùm docet Lucas, verum fuisse Euangelium quod illi amplexi erant: deinde, nihil aliud fuisse à Barnaba quæsitum præter Christi gloriam. nam quum VIDISSE Dei gratiam narrat, & hortatum fuisse vt pergerent, hinc colligimus, ritè fuisse edoctos. GAVDIVM verò, ipsius synceræ pietatis testimonium est. Inuida est ac maligna semper ambitio: ita, videmus plurimos ex aliorum reprehensione laudem captare, quòd suæ magis quàm Christi gloriæ sint cupidi. Fideles autem Christi seruos, Barnabæ exemplo gaudium concipere decet ex Euangelii profectu, per quoscunque tandem Dominus nomen suum illustrauerit. Et certè, qui sic operas suas in commune conferunt, vt opus Dei esse agnoscant, quicquid inde emergit effectus, nunquam inuidebunt alii aliis, neque aucupia tendent ad carpendum, sed vno ore & eodē animo celebrabunt Dei virtutem. Iterum hoc notatu dignum est, quòd fidem Antiochenorum & quicquid illic laude dignum erat, Dei gratiæ Lucas tribuit. Poterat singulas virtutes quæ ad hominum laudem facerent, recensere: sed quicquid prestantiæ in illa Ecclesia fuit, vno GRATIÆ nomine complectitur. Postremò, notanda est exhortatio Barnabæ. Iam prius diximus, Barnabam priori doctrinæ quam illi amplexi erant, subscribere. cæterùm ne effluat doctrina, eam assiduis exhortationibus necesse est in animos fidelium penitus defigi. quando enim nobis cum tot ac tam validis hostibus continuum est bellum, mentes autem nostræ adeò lubricę sunt, nisi se quisque sedulò muniat, statim excidet: ídque innumeri quotidie sua defectione nimis verum esse ostendunt. Quòd hunc perseuerandi modum definit, vt cordis proposito maneant: hinc docemur, fidem viuas tunc demum egisse radices, quum sedem habet in corde. quare, nihil mirum est, vix decimum quemque ex eorum numero, qui fidem profitentur, ad fidem vsque perstare, quum paucissimi nouerint, quid valeat affectus & propositum cordis.

24 ERAT ENIM VIR BONVS.) Laudatur quidem Spiritus sancti elogio Barnabas sciendum tamen est, non tam eius quàm nostri habitum esse respectum. Malitiæ enim & improbitatis damnātur omnes quicunque aliorum laboribus inuident, & successu vruntur. Notanda etiam in BONI viri descriptione epitheta, PLENVS

Spiritu

Spiritu, plenus fide. postquam enim integrum dixit ac probum, huius bonitatis fontem demonstrat, quòd carnis affectibus valere iussis, duce Spiritu pietatem toto animo coleret. Sed cur fidem à Spiritu separat, cuius est donum? Respondeo, Non seorsum nominari quasi res esset diuersa, sed potius disertè proponi tanquam præcipuum specimen, vnde Barnabam constaret plenum esse Spiritu.

ADIECTA FVIT TVRBA.) Quum iam copiosus esset numerus piorum, Lucas Barnabæ aduentu creuisse dicit. Ita, progreditur Ecclesiæ ædificium, quum alii alios mutuo consensu adiuuant, & quod ab vno cœptum est, candidè alter probat.

25 *Profectus est autem Tarsum Barnabas ad quærendum Saulum:*

26 *Et inuentum Antiochiam adduxit. Accidit autem vt totum annum agerent in Ecclesia, & docerent turbam multam, vt Antiochiæ primùm Discipuli nominarentur Christiani.*

25 Iterum commendatur nobis Barnabæ simplicitas, quòd quum primas tenere posset Antiochiæ, in Ciliciam tamen profectus sit, vt inde Paulum accerseret, quem sibi nouerat prælatum iri. Videmus ergo, vt sui oblitus nihil aliud spectet, nisi vt emineat vnus Christus, vnam Ecclesiæ ædificationem habeat præ oculis, prospero Euangelij successu sit contentus. Non ergo metuit Barnabas, ne quid sibi detrahat Pauli aduentus, modò Christum glorificet.

26 Subiicit postea, tam piam concordiam cælitus benedictam fuisse. neque enim hic vulgaris fuit honor, quòd sacrum Christianorum nomen illinc toti mundo exortum est. Quum tandiu Ierosolymæ docuissent Apostoli, nondum tamen Deus insigni hoc Filii sui titulo ecclesiam, quæ illic erat, fuerat dignatus: siue quòd Antiochiæ tam ex Iudæis quàm ex Gentibus multus populus in vnum corpus coaluerat: siue quòd rebus tranquillis Ecclesiam melius constituere licuerat: siue quòd ad fidem suam liberè confitendam magis fuerunt animosi. Erant quidem re ipsa prius Christiani tam Ierosolymæ quàm Samariæ: & scimus Ierosolymam verum fuisse fontem ex quo primùm fluxit Christianismus. Et quid aliud est, discipulum esse Christi, quàm esse Christianum? Sed quum palàm cœperunt dici quod erant, multum ad illustrandam Christi gloriam nominis vsus valuit. quia hoc modo tota religio ad Christum vnum referebatur. Ergo, egregium fuit vrbis Antiochiæ decus, quòd illinc nomen suum instar vexilli Christus protulit, vnde palàm fieret toti mundo, populum esse aliquem qui Christum haberet pro duce, eiúsque titulo gloriaretur. Quod si haberet Roma talem superbiendi prætextum, quis insolentes Papæ & suorum iactantias ferre posset? Tunc non sine colore detonarent Romam esse ecclesiarum omnium matrem & caput: sed bene habet, quòd quum nihil non sibi arrogent, quum ad rem ventũ est, inanes prorsus deprehenduntur. Cæterùm, Antiochia ipsa nimis clarum documentum est, quàm non sit perpetua loci vnius conditio. Vt demus Romanis plausibiles istos titulos, Fuimus aliquando: an tamen dimidium eius, quod in Antiochiam competit, sibi sumere audebunt? An autem ideo nunc maior est Antiochię dignitas, quia inde Christiani nomen duxerunt? Quin potius horribilis Dei vindictæ illustre speculum est. Nam quum illic præter deformem vastitatem nihil cernatur, hoc scilicet nobis restat, vt nos humiliare discamus sub potenti Dei manu, ac sciamus non tantum ingratis hominibus dari licentiæ, vt impunè Deo illudant. Iac.4.c.10.

27 *In illis diebus venerunt ab Ierosolyma Prophetæ Antiochiam.*

28 *Surgens autem vnus ex illis nomine Agabus, significauit per Spiritum famem magnam futuram in toto orbe, quæ accidit sub Claudio Cæsare.*

29 *Vt autem cuique Discipulorum suppetebat facultas, decreuerunt singuli ipsorum, in ministerium mittere fratribus qui in Iudæa habitabant.*

30 *Quod & fecerunt, mittentes ad Presbyteros, per manum Barnabæ & Sauli.*

27 Fidem Antiochenorum hîc Lucas commendat à fructu, quòd eius ecclesiæ vnde Euangelium acceperant, inopiam leuare studuerint sua copia: idque fecerint non rogati. Tam solicita cura pro fratribus, satis ostendit quàm seriò Christum omnium caput colerent. Celebrem ecclesiæ illius famam fuisse Lucas significat, quum insignes illuc viros dicit IEROSOLYMA venisse. Cæterùm, quum Prophetæ nomen variè sumatur in nouo Testamento, vt ex priore ad Corinthios epistola discere licet, PROPHETÆ vocantur hoc loco, qui vaticinandi dono præditi erant. quemadmodum eodem titulo filiæ quatuor Philippi postea insignientur. Quum verò famis prędictio vni Agabo tribuitur, hinc colligere licet, vnicuique ad certam mensuram hoc fuisse datũ, vt res futuras cognosceret.

28 SIGNIFICAVIT PER SPIRITVM.) Disertè exprimit Lucas, Spiritum Dei huius vaticinii fuisse authorem, vt sciamus non ex astris neque aliis naturalibus causis sumptam fuisse coniecturam: denique, nõ humanitus philosophatum fuisse Agabum, sed ex arcano Spiritus afflatu protulisse quod Deus statuerat. Potest quidem ex astrorum positu interdum sterilitas prædici, sed in eiusmodi prædictionibus nihil certi est, tum propter oppositos concursus, tum præcipuè, quia Deus vt à peruerso astrorum aspectu homines abducat, suo arbitrio longè aliter res terrenas moderatur, quàm ex astris colligere liceat. Cæterùm, etsi prædictiones illæ suum gradum habeant, Spiritus tamen vaticinia longè supereminent. Atqui, infelix & parum optabilis de fame prophetia fuisse videtur. quorsum enim attinebat prædictio tristi euentu homines ante tempus reddi miseros? Respondeo, multas esse causas, quum impendent Dei iudicia & debitæ peccatis pœnæ, cur de illis maturè homines præmoneri expediat. alias omitto, quæ passim in Prophetis occurrunt, quòd resipiscendi spatium datur, vt Dei iudicium præueniant, qui eius iram in se prouocarunt: quòd in tempore erudiuntur fideles, vt se ad tolerantiam comparent: quòd obstinata impiorum malitia conuincitur: quòd discunt boni perinde ac mali non fortuitò contingere ærumnas & clades, sed pœnas esse quibus mundi peccata Deus vlciscitur: quòd hoc modo à suo torpore expergefiunt qui sibi in vitiis nimium placebant. Præsentis vaticinii vtilitas perspicuè apparet ex contextu: quia Antiochenis stimulus fuit, vt miseris fratribus opem ferrent.

QVÆ ACCIDIT SVB CLAVDIO.) Huius famis Suetonius quoque meminit, qui narrat crustis in medio foro impetitum fuisse Claudii caput, cúmque lapidationis metu sic fuisse perculsum, vt tota deinde vita singularem annonæ curam habuerit. Iosephus autem libro Antiquitatum decimo quinto, Iudæam graui inopia afflictam fuisse commemorat, propter continuas siccitates.

29 Sed hîc occurrit quæstio, Quum malum esset omnibus commune, cur vni magis populo succurri oportuerit, quàm reliquis? Respondeo, Quum multis bellorum cladibus aliisque malis exhausta esset Iudæa, Antiochenos, fratrum, qui illic erant, miseria non abs re magis fuisse commotos: deinde, quo atrocius illic sæuiebant hostes, eò durior erat fratrum conditio. Denique in Epistola ad Galatas satis clarè demonstrat Paulus, speciales fuisse Iudææ necessitates, quarum non temerè habita fuerit ab omnibus aliis ratio. Fuit autem hæc gratitudo, non parua laude digna, quòd suo subsidio iuuandos Antiocheni duxerunt egenos fratres, à quibus Euangelium acceperant. neque enim quidquam æquius, quàm eos qui spiritualia seminarunt, terrena metere. Vt quisque plus satis ad cauendum sibi intentus est: tunc singulis excipere promptum erat, Cur non mihi potius cauebo ac prospiciam? sed dum succurrit quid fratribus debeant, immodica illa anxietate omissa, ad ipsos iuuandos se conuertunt. In summa, duplex fuit huius eleemosynæ finis: nam & charitatis officio erga egenos fratres defuncti sunt Antiocheni, & testati sunt hoc symbolo, quanti Euangelium facerent, dum honore locum vnde fluxerat, prosequuti sunt.

Gal. 3.

VT CVIQVE suppetebat facultas.) Hîc Antiochenos videmus, quem Paulus Corinthiis modum præscribit, tenere: siue hoc sponte fecerunt, siue eius præcepto edocti. nec verò dubium est, quin vtroque loco sibi constiterit. Hæc igitur sequenda est regula, vt quisque reputans quantum sibi datum sit, tanquam rationẽ redditurus, benignè cum fratribus communicet: ita fiet, vt quis tenuis est, liberalem habeat animum: & exiguum munus optimi & splendidi sacrificij loco habeatur. DECERNENDI verbo, significat Lucas voluntariam fuisse oblationem. Quod etiam Paulus fieri debere admonet: vt non coacti & quasi ex necessitate, sed alacriter manum egentibus porrigamus. Quum SINGVLOS nominat, perinde est ac si diceret, Alios non imposuisse legem aliis, nec suo præiudicio grauasse, sed vnumquemque sibi propriæ beneficentiæ fuisse arbitrum. Notandum est etiam nomen Διακονίας, quo docemur ea lege maiorem diuitibus copiam dari in manum, vt pauperum sint ministri: in dispensatione sibi diuinitus commissa. Postremò, docet Lucas non toti genti missam fuisse benedictionem, sed tantùm fidei domesticis: non quòd beneficentiæ nostræ & humanitatis semper expertes esse debeant increduli, quando ad totum genus humanum extendere se debet charitas: sed quia præferendi sunt, quos Deus propius & sanctiore vinculo nobis coniunxit.

2. Cor. 8. a. 6.
2. Cor. 9. b. 7.

30 MITTENTES ad presbyteros.) Duo hîc notanda sunt: quòd fidos homines elegerint Antiocheni, & cõpertæ probitatis, qui suam benedictionem perferrent: deinde, quòd miserint ad seniores, qui prudenter erogarent. nam si in vulgus proiicitur eleemosyna, vel in medio ponitur, quisque mox veluti expositam prædam ad se rapiet. atque ita audacissimus quisque fraudabit egenos, imò sua rapacitate famelicos iugulabit. Obseruemus itaque hos locos, qui docent non tantùm syncera fide esse agendum, sed requiri etiam certum ordinẽ & prudentiam tam in habendo delectu, quàm tota administratione. SENIORES vocantur penes quos erat Ecclesiæ regimen, in quibus primum gradum tenebant Apostoli: illorum iudicio submittunt Antiocheni sacram pecuniam, quam pauperibus destinarunt. Si quis obiiciat, has Diaconis iniunctas fuisse partes, quum negarent Apostoli se mensarum & doctrinæ ministerio simul sufficere, responsio facilis est, sic mensis præfuisse Diaconos, vt Presbyteris tamen subessent, nec quicquam nisi ex eorum authoritate agerent.

CAPVT XII.

1 *CIRCITER tempus illud, misit Herodes Rex manus, vt affligeret quosdam ex Ecclesia.*
2 *Interfecit autem Iacobum fratrem Ioannis gladio.*
3 *Et videns quòd hoc placeret Iudæis, perrexit comprehendere & Petrum: Erant autem dies Azymorum.*
4 *Quum & hunc cepisset, posuit in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum custodiendum, volens post Pascha producere ipsum populo.*
5 *Petrus itaque custodiebatur in carcere. Fiebat autem pro ipso assidua precatio ab Ecclesia ad Deum.*

1 Sequitur noua persecutio ab Herode excitata. Videmus Ecclesiæ datas fuisse breues inducias, vt paulisper quasi respirando animum in futurum tempus colligeret, ac tunc deintegrò pugnaret. Ita hodie non est cur perpetuam sibi quietem fideles vna vel altera pugna defuncti promittant, aut sibi vacationem petant qualem habere solent emeriti milites: sufficiat si Dominus ad vires reficiendas temporis aliquid concedit. Cæterùm hic Herodes fuit Agrippa maior, Aristobuli filius, quem pater occiderat. Eum Iosephus nusquam Herodem nominat: fortè quia fratrem habebat Regem Chalcidis, qui Herodes vocabatur. Hic ad vexandam Ecclesiam, non tam religionis studio accensus fuit, quàm vt deliniret hoc munere plebem sibi parum alioqui propitiam, vel certè tyrannica sæuitia, quòd sibi à nouis rebus metueret, quas semper tyranni suspectas habent, ne conturbent tranquillum imperij statum. Probabile tamen est, sanguinem innoxium fudisse, vt pro communi artificio Regum, furenti populo gratificaretur: quia paulò post narrabit Lucas custodiæ traditum fuisse Petrum, vt iucundum esset spectaculum.

OCCIDIT IACOBVM.) Non dubium est quin arcana Dei virtute, retenta & cohibita fuerit insani hominis crudelitas. neque enim vna atque altera cæde contentus, sibi ab aliis persequendis temperasset, quin potius ingentes cumulasset aceruos martyrum, nisi Deus opposita manu gregem suum tutatus esset. Ita quũ videmus pietatis hostes rabie plenos, non edere horrendas strages, vt omnia sanguine misceant, sciamus non fieri hoc moderatione ipsorum vel clementia, sed quia Dominus ouibus suis parcens, non patitur eos nocere quantum vellent. Non erat certè tam humanus hic Herodes, vt centum hominum vel plurium supplicio pacem vel popularem gratiam redimere dubitaret. Quare statuendum est, constrictam maiore imperio fuisse eius libidinem, ne Ecclesiam vehementius premeret. IACOBVM occidit, quemadmodum vbi seditio aliqua mota est, in duces & capita animaduerti solet, vt eorum supplicio promiscuum vulgus terreatur. Interea Dominus eum quem constantia instruxerat, vt fortis & inuictus athleta moriendo vinceret, ad mortem rapi passus est. Ita quicquid tyranni machinentur, Deus tamen victimas sibi grati odoris deligit ad sanciendam Euangelij sui fidem. FRATREM Ioannis Lucas nominat hunc Iacobum qui occisus est, vt à filio Alphæi distinguat. Nam quòd alij tertium faciunt Christi cognatum, qui vnus tantùm fuerit ex discipulis, mihi non probatur: quia firmis rationibus adducor, ne plures esse credam. Eas qui volet petat ex secundo ad Galatas capite.

te. Eundem igitur & Apostolum & filium Alphæi fuisse existimo, quem è summo templi præcipitem Iudæi dederunt, cuius mors ob singularem sanctitatis laudem tantopere celebrata fuit.

3 Videns quòd placeret Iudæis.) Clarius hinc perspicimus, nec Legis Mosaicæ zelo, nec odio Euangelij impulsum fuisse Herodem ad Ecclesiam persequendam, sed vt priuatim rebus suis consuleret: nam vt populi fauorem sibi comparet, pergit in sua sæuitia. Sciendum est igitur varias esse causas cur hinc inde impetatur Ecclesia. sæpe quidem peruersus zelus impios agitat præcipites, vt pro suis superstitionibus depugnent, ac sacrificium idolis suis offerant, innoxium sanguinem fundendo: sed maior pars priuatis tantùm commodis ducitur. sic olim Nero, quum post vrbis incendium se infamem & exosum esse populo cognosceret, gratiam hoc artificio venatus est, vel saltem probra & querimonias sedare studuit, aliquot piorum millia trucidando. In eundem modum Herodes, vt populum sibi minus beneuolum demulceat, Christianos non secus ac redimendæ gratiæ mercedem morti addicit: nec alia hodie est nostra conditio. nam quum certatim omnes in Christi membra insaniant, paucos superstitio incitat: sed alij se Romano Antichristo tanquam frugi mancipia venditant? alij rabiosis monachorum vel plebis clamoribus indulgent & obsequuntur. nos interim vilia capita, eorum ludibriis subiacemus: sed vna est consolatio quæ nos præclarè sustentat, quòd sanguinem nostrum, quo probrosè mundus abutitur, scimus Deo preciosum esse: imò quò indignius & magis contumeliosè ab impiis tractamur, eò minus nos deseret Dei bonitas.

4 Additis quatuor quaternionibus.) His circunstantiis ostendit Lucas Petrum quasi sepulchro inclusum fuisse, vt videri de eo actum posset. nam vt dies & noctes ternis horis in quatuor partes distribuebant: ita Herodes custodias partitus est, vt quaterni milites semper agerent excubias, & alij aliis tertia quaque hora succederent. Causam refert cur non statim ad carnificinam tractus fuerit, quia scilicet per festos dies Paschatis eum occidere religio erat. non differt ergo Herodes, ac si dubius esset consilij: sed tantùm occasionem expectat. Imò tempus eligit, quo munus magis sit plausibile futurum, quòd magna vndique frequentia ad diem festum confflueret.

5 Preces autem) Docet hîc Lucas non cessasse interea in officio suo fideles. stabat quidem vnus Petrus in prima acie, sed alij omnes precibus simul certant, & quo licet subsidio, eum iuuant. Hinc etiam colligimus non fuisse animis fractos: precibus enim testantur se pro virili in tuenda causa perstare, pro qua vsque ad vitæ discrimen Petrus laborat. Docet primùm hic locus qualiter affectos esse nos deceat, quoties fratres nostros videmus pro Euangelij testimonio ab impiis affligi. nam si torpemus, nec anxiè afficimur eorum periculis, non tantùm eos iusto charitatis officio fraudamus, sed perfidè etiam deserimus fidei nostræ confessionem. & sanè si communis est causa, imò si pro salute nostra confligunt, non tam illis desumus, quàm nobis & Christo: & præsens necessitas flagitat, vt longè alium precandi ardorem suscipiant, quàm vulgò cernere licet quicunque Christiani censeri volunt. Videmus alios ex fratribus nostris ad extremam inopiam redactos exulare, alios vinculis constringi, multos in tetro fouearum fœtore esse demersos, multos ad ignem raptari, imò noua tormenta subinde conquiri, quibus diu excruciati se mori sentiant. Hæc nisi incitamenta nos saltem ad precandi studium acuant, plusquàm stupidi sumus. ergo simul exoritur aliqua persequutio, ad preces confugere nos oportet. Probabile etiam est Ecclesiam de Petri vita magis fuisse solicitam, quò maiorem in eius morte iacturam factura erat. nec tantùm dicit Lucas, factam esse precationem: sed simul addit, intentam, vel assiduam. Quo significat, non frigidè nec defunctoriè precatos fuisse fideles, sed quandiu in conflictu erat Petrus, ad eum iuuandum, quo poterant modo, sine lassitudine fuisse intentos. Nomen Dei quòd hîc exprimitur, semper quum orandi fit mentio in Scriptura, subaudiendum est. Est enim hoc vnum ex primis fidei rudimentis, non nisi ad vnum Deum preces esse dirigendas: quemadmodum hunc sibi peculiarem cultum vendicat: Inuoca me in die tribulationis, &c. Psalmo quinquagesimo. Psa.50.c.15.

6 *Quum autem eum producturus esset Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus duabus catenis. Custodes verò ante ianuam seruabant carcerem.*

7 *Et ecce Domini Angelus stetit, & lumen refulsit in habitaculo. Percusso autem latere Petri excitauit eum, dicens: Surge confestim: & ceciderunt eius catenæ ex manibus.*

8 *Dixitque Angelus illi: Præcingere, & subliga soleas tuas. Fecit autem sic. Tunc dicit ei: Circunda tibi vestimentum tuum, & sequere me.*

9 *Et egressus sequebatur eum, nec intelligebat verum esse quod fiebat per Angelum, sed putabat se visionem videre.*

10 *Quum autem pertransissent primam custodiam & secundam venerunt ad portam ferream quæ ducit in vrbem, quæ sponte aperta fuit illis. Et egressi processerunt vicum vnum, & mox discessit Angelus ab eo.*

11 *Tunc Petrus ad se ipsum reuersus, dixit: Nunc verè noui, quòd Dominus Angelum suum misit, & eripuit me ex manu Herodis, & omni expectatione populi Iudæorum.*

6 Qvvm producturus esset.) Videtur primò in speciem sine profectu ecclesia orare: dies enim mactando Petro iam præfixus est, & tantùm nocte vna à morte distat. non tamen à precibus desistunt fideles, quia sciũt Dominum, quum suis opem ferre vult, sæpe suum habere tempus in extremo necessitatis articulo, & varios in manu eius esse liberandi modos. Deinde, non tantùm pro vita Petri vota fuisse credibile est, sed vt inuicta fortitudine in Euangelij gloriam Dominus illum muniret: & ne Deus Euangelium Filij sui prostitueret opprobriis impiorum.

Nocte illa dormiebat.) Istæ omnes circunstantiæ mirificam Dei virtutẽ magis illustrant. quis enim non putasset iam absorptum à morte esse Petrum; nam etsi adhuc spirat, multis tamẽ mortibus obsesso nulla ad effugiũ rima patet. Quòd ergo per medias mortes euadit, quòd tutò incedit inter carnificum suorum manus, quòd liquescunt & soluuntur catenæ, quòd ferrea ianua se illi aperit: hinc patet verè diuinum esse liberationis genus. atque his signis probè edoceri Petrum vtile fuit, quò Dei gratiam ita cognitam certius apud homines mox prædicaret, deinde ex tam arcta custodia melius liquet, nihil Herodi fuisse minus in animo, quàm viuum Petrum dimittere.

7 Lvmen refulsit.) Probabile est lumen hoc à solo Petro fuisse visum: milites autem vel sopitos, vel obstupe-

factos fuisse, vt nihil senserint. Et duplex potuit esse causa, cur lumen Deus refulgere voluerit: vel vt eo vteretur Petrus, nec tenebræ ipsum impedirent: vel vt signum illi esset cælestis gloriæ. Sæpe enim legimus, cum fulgore apparuisse Angelos, etiam quum sol lucebat. Certè Petrus Dei præsentiam colligere debuit ex luce insolita: & simul eam in vsum suum accommodare. Quòd ANGELVS Petri latus percutit, hinc apparet, quàm solicitus sit de suis Deus, qui pro dormientibus vigilat, & excitat torpentes. Et sanè nihil nobis miserius, si sola precum nostrarum assiduitas Deum in excubiis retineret. nam pro infirmitate carnis nostræ deficimus, & maximè opus habemus eius auxilio: quum mentes nostræ aliò abstractæ, ipsum non quærunt. Somnus, quædam mortis imago est, qui suffocatos & obrutos tenet omnes sensus. quid nobis fieret, si tunc Deus nos respicere desineret? Cæterùm, quia fideles, quum dormitum concedunt, suam Deo salutem commendant, ita fit, vt somnus quoque eorum, Deum inuocet. Quòd statim post verba Angeli, SOLVTAS fuisse catenas narrat: hinc colligimus satis in solo Dei mandato esse potentiæ ad tollendum omne obstaculi genus, quum videntur vndique viæ omnes obstructæ: ita si velit sedare bellorum motus, etiamsi totus mundus sit in armis, lanceæ protinus & gladij è manibus concident: contrà si bello nos velit ac peccata nostra persequi, momento, eorum qui prius quieti dediti erant, feruebunt animi, & manus gladios arripient. Quod sigillatim refert Lucas tam verba Angeli, quàm rei gestæ seriem, ad historiæ certitudinen facit: vt omni ex parte testatum fiat diuinitus liberatum esse Petrum.

9 NESCIEBAT quod verum esset.) Non putabat quidem inane aut fallax esse spectrum, quemadmodum sæpe homines præstigiis deludit Satan: sed VERVM hic pro eo capitur, quod fit naturaliter & humano more. notanda est enim antithesis inter rem ipsam & visionem. Porrò, etsi visionem esse putat, promptus tamen est ad parendum: quo eius obedientia probatur: dum solo Angeli iussu contentus, non inquirit, nec disceptat quid sibi agendum sit, sed exequitur quod sibi mandatum est.

Gen.1. Exod.10. b.11.

10 QVVM autem pertransissent.) Poterat Deus momento vno Petrum rapere: sed successu varias difficultates superat, quò maior esset miraculi gloria. Sic mundum sex diebus creauit, non quòd temporis spatio haberet opus, sed vt nos in operum suorum meditatione melius sisteret. nam agendi rationem ad captum nostrum fideique profectum attemperat. Si repentè è carcere in domum, vbi fratres erant congregati, Petrus raptus esset, vna & simplex agnita fuisset liberatio, nunc verò plus decies fuisse liberatum quasi oculis cernimus.

11 TVNC Petrus ad se ipsum reuersus.) Ad verbum est, Factus in se ipso, quia prius re inopinata & incredibili attonitus, quasi extra se ipsum erat. nunc demum tanquam post ecstasin se à morte ereptum cognoscit. Verba eius quæ Lucas refert, continent gratiarum actionem. nam Dei beneficium quod erat expertus, secum celebrat, & sibi prædicat, donec alios reperiat testes. MISSVM à Deo Angelum dicit, ex communi piorum sensu, qui Angelos tenent sibi à Deo destinatos esse ministros, ad agendam salutis suæ curam. nisi enim animo eius iam infixa fuisset talis persuasio, non faceret mentionem Angeli. Et tamen Angelum minimè celebrat tanquam gratiæ authorem: sed totam operis laudem vni Deo adscribit. Nec verò Angeli suam opem ideo nobis impendunt, vt vel minimam gloriæ Dei partem in se deriuent. Quum dicit SE ereptum esse è manu Herodis, ab hostis sui potentia amplificat Dei beneficium. Eòdem pertinet quod addit de Iudæis. nam quò maior erat hostium numerus, eò insignior Dei gratia fuit erga seruum suum: quia magnum est, vno Deo propitio, infesta totius mundi odia irrita concidere.

12 *Et considerans venit in domum Mariæ matris Ioannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.*

13 *Quum autem pulsasset Petrus ad ianuam atrij, prodijt puella ad auscultandum, nomine Rhode.*

14 *Et quum agnouisset vocem Petri, præ gaudio non aperuit atrium: intrò verò currens, nuntiauit, Petrum stare ante atrium.*

15 *Illi autem dixerunt ad eam: Insanis. Sed illa fortius asseuerabat ita rem habere. Illi autem dicebant: Angelus eius est.*

16 *Petrus autem perseuerabat pulsando. Quum aperuissent, viderunt eum, & obstupuerunt.*

17 *Ipse autem postquam manu illis signum dedit, vt silerent, narrauit quomodo ipsum Dominus eduxerat è carcere. Dixit autem: Nuntiate Iacobo & fratribus hæc. Et egressus inde, in alium locum profectus est.*

18 *Postquam dies venit, tumultus fuit non paruus inter milites, quidnam factum esset Petro.*

19 *Herodes autem quum requisisset eum, nec inuenisset, re cognita iussit custodes abduci.*

12 IN DOMVM MARIÆ.) Apparet raræ pietatis fuisse matronam, cuius domus quoddam erat Dei templum, vbi solebant fieri fratrum conuentus. Cæterùm, dicit Lucas MVLTOS illic fuisse congregatos, quia quum non possent omnes simul absque timore motus publici, turmatim in diuersa vrbis loca, vt commodum erat, confluebant. Neque enim dubito, quin alibi quoque fuerint collectæ turmæ: quia minimè credibile est multis ex vulgo fidelium precantibus, Apostolos ab eodem officio cessasse, & tantæ multitudinis domus vna capax non fuisset. Semper autem circunstantia temporis tenenda est, quòd ardente hostium sæuitia, collecti tamen fuerunt piorum cœtus. nam si quando vtile est hoc exercitium, tunc præcipuè necessarium est, dum instant acres conflictus.

15 QVVM pulsaret ad ianuam.) Quum puellam desipere credunt, quæ nuntiat Petrum adesse: hinc colligimus Petri liberationem minimè fuisse ab illis speratam, neque tamen dicemus precatos sine fide esse: quia alios profectus spectabant, vt Petrus scilicet cælesti virtute armatus, siue per vitam, siue per mortem ad glorificandum Christi nomen paratus esset: ne grex violento luporum incursu territus dissiparetur, nequi infirmi labascerent, vt Dominus illum persecutionis turbinem discuteret. Atqui Dominus plus illis quàm sperauerant, concedens, immensa sua bonitate superauit eorum vota. Nunc quod factum est, illis videtur incredibile, vt magis ad celebrandam Dei virtutem excitentur.

Matth.18. b.10.

ANGELVS eius est.) Angelũ eius nominant, qui diuinitus illi appositus sit custos & salutis minister. Quo sensu Christus dicit, Angelos paruulorum semper videre faciem Patris, Matthæi decimo octauo. Quòd autẽ vulgò hinc

hinc eliciunt, singulis hominibus attribui singulos Angelos, qui eorum curam gerant, nimis infirmum est. Nam Scriptura testatur, magno interdum populo vnum Angelum dari, & vni tantùm homini ingentem exercitum. nam Elisæi ministro aperti sunt oculi, vt multos currus igneos in aëre cerneret, qui ad tuendam Prophetæ salutem ordinati erant. apud Danielem verò, non nisi vnus Persarum Angelus, & vnus Græcorum nominatur. Nec Scriptura suum cuique certum & peculiarem Angelum promittit, sed potius quòd Angelis suis mandauerit Deus, vt singulos fideles custodiant, Psalmo nonagesimo primo. Item, vt castrametentur in circuitu piorum, Psalmo trigesimo quarto. Ergo, figmentum quod passim inualuit, de binis cuiusque geniis, profanum est. Nobis sufficiat quòd pro Ecclesiæ salute tota cælestis militia excubat: atque ita pro temporis necessitate, nunc vnus Angelus, nunc plures suo præsidio nos protegunt. Certè inæstimabilis hæc est Dei bonitas, quòd Angelos: qui radii sunt diuini fulgoris, ministros nostros esse pronuntiat. Exod.14. c.10. 2.Reg.6. d.17. Dan.10. a.5.12. Psa.91.b.11. Psa.34.b.8.

17 NVNTIATE Iacobo & fratribus.) Per fratres intelligo non quoslibet ex Ecclesia, sed Apostolos & seniores. quanquam enim miraculum omnibus innotescere oportuit, meritò tamen honoris causa Petrus collegas suos vult de eo fieri certiores. IACOBVM hunc Ecclesiastici Scriptores post Eusebium vno ferè ore quendam ex discipulis fuisse tradunt: sed quum Paulus eum in tribus ecclesiæ columnis numeret, probabile mihi non est, discipulum posthabitis Apostolis eò honoris fuisse euectum. Quare potius coniicio fuisse Iacobum Alphæi, cuius sanctitas in magnam admirationem traxerat Iudæos. Duplex autem ratio fuit, cur lætum hunc nuntium Petrus ad fratres perferri vellet: nempe, vt curam eximeret, quæ ipsos angebat: deinde, vt tali gratiæ Dei exemplo animarentur ad maiorem fiduciam. Quòd TRANSIT in alium locum, eo consilio actũ esse arbitror, quòd quum celebris esset domus, vtpote quam multi quotidie fideles frequentabant, minore periculo alibi latère potuerit. Locum ergo quæsiuit non ita hostibus suspectum, neque vt sibi modò, sed hospitę & aliis parceret. Gal.2.b.9.

18 QVVM dies venisset.) Redit nunc Lucas ad milites & Herodem: ac dicit illos NON PARVM tumultuatos fuisse. neque enim suspicari poterant vi sibi ereptum fuisse Petrum, vel fraude aliqua elapsum. Herodes postea de re tanquam iudex cognoscit. sed quum deprehendit extra culpam esse milites, cogitur ipse quoque diuinæ liberationis esse testis. Quòd IVBET eos è conspectu suo subduci, vel retrudi in carcerem, inde colligere licet, compertam fuisse eorum fidem ac diligentiam: nam si qua fuisset negligentiæ suspicio, paratum erat supplicium: quo minus tamen liberos dimittat, partim obstat impius furor tyrannica sæuitia permixtus, partim etiam verecundia. Quanquam alii secus exponunt, iussisse extemplò ad supplicium rapi. Siue autem iratus carnifici eos tradiderit, siue contentus fuerit carceri mancipare: insigne profectò cæcitatis exemplum, quòd quum Dei virtutem vel clausis oculis sentire debeat, non flectitur, nec mansuescit, sed obstinata malitia pergit Deo resistere: ita scilicet Satan impios sensu priuat, vt videndo non videant: & Dominus horribili hoc stupore illos percutiens, iustè se & Ecclesiam vlciscitur.

Et descendens à Iudæa Cæsaream, illic commoratus est.

20 *Erat autem Herodes infensus Tyriis & Sidoniis. Illi autem vno animo venerunt ad eum: & persuaso Blasto, qui præerat cubiculo Regis, petierunt pacem, propterea quòd aleretur regio ipsorum à ditione regia.*

21 *Statuto autem die, Herodes indutus veste regia, & sedens pro tribunali, concionabatur ad eos.*

22 *Populus autem acclamauit, Dei vox, & non hominis.*

23 *Confestim autem percussit eum Angelus Domini, eò quòd non dedisset gloriam Deo: & exesus à vermibus, expirauit.*

24 *Porrò, sermo Dei crescebat & multiplicabatur.*

25 *Barnabas autem & Paulus Ierosolyma reuersi sunt Antiochiam, impleto ministerio, assumpto etiam secum Ioanne qui cognominabatur Marcus.*

20 Memorabilis historia, quæ tanquam in speculo ostendit, non tantùm qualis maneat exitus Ecclesiæ hostes, sed quàm exosa sit Deo superbia. Scriptura Deum superbis resistere pronuntiat: eius rei in persona Herodis Deus ipse viuam effigiem expressit. Et sanè plus iusto se efferre homines nequeunt, quin bellum cum Deo suscipiant: qui, vt solus emineat, iubet silere omnem carnem. Quòd si in Rege, quem secundæ res inflabant, tam seuerè Deus superbiam puniuit, quid gregatiis hominibus fiet, qui sine occasione ridiculè inflantur? Porrò notanda est historiæ series, quòd Herodi post vexatam crudeliter Ecclesiam, prosperè succedunt omnia, vicinas gentes fame domitas ad veniam suppliciter petendam compellit: quasi Deus impii furoris mercedem illi solueret. non leuis tentatio fidelibus, quibus obrepere suspicio poterat, Nullam esse Deo sui curam: & metus incutiebatur ne simul cum potentia Herodis ingrauesceret tyrannis & crudelitas. Sed longè aliud fuit Dei consilium. nam Ecclesiæ suæ oppressorem in altum sustulit, vt grauiore ruina deiiceret. Itaque, vmbratilis ista felicitas, in qua sibi nimium placuit, quædam in diem mactationis illi fuit sagina. Similiter, quum hodie videmus sanguinarios Ecclesiæ hostes, expansis fortunæ alis, in cælum vehi, non est quòd animi nobis concidant, potius occurrat illud Solomonis dictum, Calamitatem præcedit superbia, & ante ruinam cor extollitur. 1.Pet.5.b.5. Prou.16. c.18.&11.b.

HERODES infensus erat.) Lucas vtitur composito Participio θυμομαχῶν, quod Simultatem & odium notat. non ergo apertè bellum gerebat Herodes cum istis vrbibus, sed tale erat dissidium, vt obliquis artibus perinde ac cuniculos agendo paulatim eas subigere tentaret. Rara, vt ait Demosthenes, liberis vrbibus concordia esse potest cum monarchis. adhæc, ferox erat Herodis ingenium, multa audacia, inexplebilis cupiditas. nec dubium est, quin Tyrus & Sidon, quædam veluti repagula fuerint ad cohibendam eius intemperiem, vt erant vrbes opulentæ, & ferendo iugo non assuetæ. Vetustæ etiam gloriæ memoria animos facere potuit. quum vulgare sit, fastum ex diuitiis gigni, non mirum est, si fastuosæ fuerint duæ istæ vrbes: quarum alteram maris reginam facit Isaias, cuius negociatores dicit fuisse reges: & institores, satrapas. Sidonis quoque arrogantiam ex opibus conceptam alibi prædicat. quanuis autem vltimas ferè clades non semel perpessæ essent: ipsa tamen situs commoditas breui eas in pristinum statum restituit. Hinc factum est, vt Agrippam nuper contemptum hominem, & obscuræ fortunæ, adeóque ex carcere & compedibus ereptum, minus æquo animo ferrent, præsertim quum impotenter dominaretur in suos, & vicinis grauis ac damnosus esset. Isa.23.b.8. Isa.23.c.12.

Qvvm alebretvr eorum regio.) Quum aperto marte Tyrios & Sidonios aggredi commodum illi non esset annonam illis ex regno suo importari vetat. Ita, sine vlla manu & copiis, lenta obsidione ipsos premebat. Angusti enim erant vtriusque vrbis fines, & ager sterilis, quum magnus populus alendus esset. Fame itaque domiti suppliciter pacem petunt, nec iam gratuitam. neque enim dubium, quin leges illis fuerint impositæ: & blastvm istum, cuius meminit Lucas, non nudis verbis fuisse persuasum, sed muneribus delinitum vt pacis esset interpres, credibile est. Cur Erasmo visum fuerit, secus hunc locum transferre quàm verba sonant, nescio.

21 Statvta autem die.) Pacem Tyriis & Sidoniis datam retulit Lucas, quia hæc Regi occasio fuit habendæ concionis, procul dubio, vt eos sibi in posterum obnoxios redderet. Extat eadem historia apud Iosephum libro Antiquitatum decimo nono: nisi quòd vbique Agrippam nominat, qui à Luca vocatur Herodes. Verisimile est Agrippæ nomen illi fuisse proprium, nec aliter vocatum esse, quandiu priuatus vixit: postquam verò regnum adeptus est, dignitatem regiam ex aui nomine captasse. In re quidem ipsa & circumstantiis omnibus, mirus est consensus inter Iosephum & Lucam. Primùm, de loco conuenit. Vestem Iosephus dicit auro fuisse contextam, quæ solis radiis percussa, suum fulgorem vicissim redderet: arreptam fuisse hanc ansam ab aulicis, vt deum consalutarent: subitò vulnus illi fuisse inflictum: quin etiam bubonem fuisse visum, funi insidentem supra caput, qui futuræ cladis esset prænuntius. Adeò autem non dubitat sacrilegam eius insolentiam hoc pœnæ genere fuisse castigatam, vt id palàm fuisse ab ipso inter dira tormenta agnitum commemoret: En ego ille vestra prædicatione deus, vitam miserrimo exitu finire cogor. De pace cum Tyriis & Sidoniis facta, nulla illic mentio: sed quòd ludos in honorem Cæsaris celebraret. Verùm pacis ratione potuit institui ludorum celebritas: quod solemne fuisse scimus.

23 Confestim percussit eum.) Sicuti prius Angelus gratiæ Dei minister fuit in liberando Petro, ita & nūc eius vindictam exequitur aduersus Herodem. Solet autem Deus interdum vti Angelorum cælestium opera in pœnis infligendis: sed aliquando diabolos veluti carnifices statuit, quorum manu iudicia sua exerceat. Atque hoc promiscuè facit, tam erga fideles suos, quàm reprobos. Vexatus Saul per Satanam, sed idem etiam facto
1. Sam.16. c.14. Iob contigit. In Psalmo, plagæ quibus Deus impios castigat, malis Angelis tribuuntur: sed videmus vt Angelus, qui præses est salutis Ecclesiæ Ægyptios in primogenitis percutiat. quanquam malignos spiritus Scriptu-
Iob.1.c.11. & 2.b.7. ra vocat Dei Spiritus, quòd eius imperio, licet inuiti, pareant. sed vbi epitheton Mali non additur, sicuti hoc
Exod.12.e. 29. loco, intelligi debet Angelus qui sponte Deo obsequitur: forma tamen bubonis, cuius Iosephus meminit, diabolo magis figurando, quàm cælesti Angelo quadrabat. Porrò, qualis fuerit species morbi, non ausim pro certo asserere. nomen, quo vsus est Lucas, significat, à vermibus fuisse exesum. Multi coniiciunt, morbum fuisse pedicularem. Hoc quidem certum est, fœtore & putredine, quum adhuc spiraret, fuisse corruptum, vt esset quasi animatum cadauer. Ita, non tantùm diris tormentis cruciatus fuit, sed omnium probris & ludibrio expositus. Nam pœnæ genus eligere Dominus voluit, quo superbi hominis ferociam extrema ignominia obrueret. Si à magno aliquo & valido exercitu victus esset, atque ad inopiam redactus, non ita animaduersum fuisset Dei iudicium: & fuisset hæc liberalis & regia castigatio: sed quum illi infesti sunt pediculi & vermes, & ex eius corpore fœtida hæc putredo erumpit, quæ ipsum arrosum conficiat, pro sua dignitate ac
Exod. 8.d. 17.24. merito tractatur. In hunc modum Pharao, quum aduersus Deum indomito fastu toties insurgeret, non regaliter à vicino aliquo Principe impetitus fuit, sed locustæ & bruchi fuerunt Dei milites ad gerendum cum eo bellum. nam quò quisque insolentius se extollit, eò dignior est, quem Deus contumeliosè ad extremos vsque inferos deiiciat. Hæc ratio est, cur fictitium hunc deum Herodem vermibus rodendum exposuerit: cuius rei tandem expressa illi fuit confessio, quum diceret, En ego ille vestra salutatione deus, miserè ad mortem rapior. Tam conspicuum horribilis vindictæ exemplum in regia persona terrere nos non parum debet, ne plus sumere nobis quàm par sit, audeamus: ac nè etiam fallaci hominum applausu & blanditiis tanquam mortifero veneno inebriari nos sinamus.

Qvia non dedisset gloriam Deo.) Non ideo tantum damnatur sacrilegij, quia se deum vocari passus est, sed quia sui oblitus, honorem Dei ad se transtulit. Non legimus Babylonio regi datum fuisse similem
Isa.14.c.13. 14. plausum: cui tamen Propheta exprobrat, quòd se Deo æquare tentauerit. Ergo, hoc omnibus superbis commune est sacrilegij crimen, quòd sibi arrogando plusquam fas est, Dei gloriam obscurant. atque ita Gigantum more, quantum in se est, Deum è suo solio detrahere conantur. Vtcunque Dei titulum non vsurpent, nec palàm ore iactent se esse deos, quia tamen sibi rapiunt quod Dei proprium est, ipso in ordinem coacto, dii esse & haberi cupiunt. Porrò, huius mali originem designat Propheta vno verbo, quum Nabuchadnesar ita loquentem inducit, Ascendam. Quare, vnum est remedium, si quisque se in gradu, quo locatus est, con-
Isa.14. tineat: qui humiles sunt & abiecti, altitudinem non appetant: summi autem Reges, & quicunque supra alios eminent, se tamen mortales esse meminerint, modestéque suam altitudinem Deo subiiciant. Cæterùm, notandum est, non satis esse, si ex dimidia parte tribuant homines honorem Deo, qui sibi in solidum vendicat quod suum est: si aliqua ex parte se submittant quos vult penitus humiliari: Iam quum Scriptura omni sapientiæ, virtutis & iustitię laude nos exinaniat, ne minimam quidem gloriæ particulam sibi arrogare quisquam nostrum potest, sine sacrilega Dei spoliatione. Ac mirum est, quum Scriptura pronuntiet quasi ex professo bellum Deo inferre quotquot se efferunt: fateamur autem omnes, non nisi exitio nostro id posse fieri: passim tamen maximam hominum partem furiosa audacia in suum exitium ruere. Vix enim centesimus quisque suæ conditionis memor, suam Deo gloriam intactam relinquit.

24 Sermo avtem dei.) Sublato tyranno, repentè Ecclesia quasi ex lupi faucibus erepta fuit. Ergo, quamuis fideles reputentur oues mactationi destinatæ, Ecclesia tamen hostibus suis semper est superstes:
Psal 44. d. 23. & sermo Dei, quamuis subinde oppressus videri queat impia hominum tyrannide, mox tamen de integro emer-
Rom.8.g. 36. git. Neque enim consilium Lucæ fuit, tantùm referre quid acciderit post Herodis mortem, sed etiam hoc exemplo animos nostros erigere, vt certò statuamus, Deum, quod tunc fecit, omnibus seculis facturum, vt Euangelij cursus per omnia hostium impedimenta tandem perrumpat, ac quò magis Ecclesia minuitur, cęlesti benedictione augescat.

25 Barnabas autem & Paulus.) Ministerium, quo Paulum & Barnabam defunctos fuisse scribit Lucas, ad eleemosynam referri debet, cuius suprà facta fuit mentio, quum enim ab Agabo propheta prædicta esset sterilitas & fames, Antiochiæ collecta fuit pecunia à fratribus, qua Ierosolymitanæ Ecclesiæ inopiam leuarent. huius pecuniæ ferendæ prouincia Barnabæ & Paulo mandata fuerat. Nam Lucas antiochiam reuersos fuisse dicit, vt transitum sibi ad nouam historiam faciat. Addit, ioannem cognomine Marcum cuius mater honorificè prius laudata fuit, ab illis assumptum fuisse comitem, qui postea grauis & noxii inter eos dissidii causa fuit, vt videbimus.

CAPVT XIII.

1 *ERANT autem quidam in ecclesia, quæ Antiochiæ erat, Prophetæ & doctores, Barnabas & Simeon, qui vocabatur Niger, Lucius Cyrænens & Manaim, qui cum Herode tetrarcha educatus fuerat, & Saulus.*

2 *Ministrantibus autem illis Domino & ieiunantibus, dixit Spiritus sanctus: Separate mihi Barnabam & Saulum in opus ad quod vocaui eos.*

3 *Tunc postquam ieiunassent, & precati essent, & illis imposuissent manus, eos dimiserunt.*

1 Sequitur historia non tantùm digna memoratu, sed cognitu etiam apprimè vtilis, quomodo Paulus ordinatus fuerit Gentium doctor. nam vocatio eius veluti clauis fuit, qua Deus nobis aperuit regnum cælorũ. Scimus vitæ æternæ fœdus peculiariter fuisse sancitum cum Iudæis, ita nihil ad nos Dei hæreditas, quum essemus extranei: & maceria interposita erat, quæ domesticos ab alienis discerneret. Ergo, nihil nobis profuisset, Christum salutem mundo attulisse, nisi dissidio sublato, patefactus nobis in Ecclesiam ingressus foret. Iam quidem mandatum habebant Apostoli de Euangelio per totum orbem publicando, verum hactenus se intra Iudææ metas continuerant. Quum Petrus ad Cornelium missus fuit, res adeò noua erat & insolens, vt prodigij loco ferè habita fuerit: deinde, videri poterat illud esse priuilegium paucis hominibus extra ordinem concessum: sed nunc, quum ex professo Paulum & Barnabam Deus Apostolos Gentibus designat, hoc modo ipsas æquat Iudæis: vt Euangelium promiscuè vtrisque commune esse incipiat. Nunc ergo diruitur maceria, vt qui procul erant, & qui propè, reconcilientur pariter Deo: & collecti sub vnum caput, pariter in corpus vnum coalescant. Ergo, Pauli vocatio non minus apud nos ponderis habere debet, quàm si palàm clamaret è cælo Deus, Salutem olim Abrahæ & semini eius promissam, non minus hodie ad nos pertinere, quàm si ex Abraham essemus nati. Ideo tantopere multis locis laborat Paulus in asserenda sua vocatione: vt certò statuāt Gentes, neque fortuitò, neque humana temeritate ad se perlatam fuisse Euangelii doctrinam, sed admirabili primùm Dei consilio, deinde aperta iussione, dum testatum fecit hominibus quod apud se decreuerat. Ephe. 2. c.11. Marc. 16. c.15. Gen. 22. c.17. Gal.1.c. &12.b 8.

ERANT IN ECCLESIA.) Quid differant, meo saltem iudicio, Doctores à Prophetis, quarto ad Ephesios capite, & prioris ad Corinthios duodecimo exposui. Hoc loco possunt hæc duo esse synonyma, vt significet Lucas, viros complures in illa ecclesia fuisse singulari Spiritus gratia præditos ad docendum. Certè non video qui conueniat PROPHETAS accipere, qui vaticinandi dono pollerent: sed potius eximios Scripturæ interpretes notari arbitror. Tales autem docendi & exhortandi munus obibant, quemadmodum testatur Paulus prioris ad Corinthios quarto decimo. Spectandum est Lucæ consilium: Paulus & Barnabas Antiochenæ ecclesiæ ministri erant, inde nunc ipsos Deus aliò euocat. Ne quis putaret ecclesiam illam probis & idoneis ministris nudatam esse, vt cum eius damno Deus aliis consuleret: occurrit Lucas, ac docet tales fuisse eius copias, vt aliorum inopiæ succurrens, nihilominus residuum haberet, quantum in vsum suum esset satis: vnde apparet, quàm liberaliter effusa fuisset Dei gratia in ecclesiam illam, vnde riui huc illuc deduci possent. Sic etiam nostro tempore quasdam ecclesias Deus præ aliis locupletat, vt sint ad propagandam Euangelij doctrinam seminaria. MANAIM, qui simul educatus fuerat cum Herode, ex nobili aliqua familia ortum fuisse oportet, qui Herodi sodalis additus fuerit. Hoc autem data opera Lucas commemorat, vt pietatem eius nobis prædicet: quia contempto mundi splendore, ad humilem & contemptum Christi gregem se contulisset. Poterat certè vnus esse ex præcipuis aulicis, si in animo eius regnasset ambitio: atqui, vt Christo se totum addicat, non recusat illos honorum fumos cum probro & ignominia mutare. nam si reputamus qualis tunc fuerit Ecclesiæ cōditio, non potuit Euangelio nomen dare, quin se vulgari infamiæ subiiceret. Ergo, eius exemplo erudire nos Dominus voluit ad mundi contemptum, vt forti altóque animo calcare totum mundum discant, qui aliter verè non possunt esse Christiani, quin ea quæ carni preciosa sunt, tanquam noxia impedimenta abiiciant. Ephes.4. b.11. 1. Cor. 12. d.28. 1.Cor.14. f.27.

2 MINISTRANTIBVS illis Domino.) Verbum quo vtitur Lucas, non modò Sacris operari, sed interdum etiam Publica munia obire significat. Cæterum, quoniam Gentilium sacra vt plurimum hostiis & victimis constabant: sæpe pro Sacrificia offerre accipitur. qui sensus Papistis maximè arrisit, vt aliquod fuisse in vsu Apostolis sacrificium probarent. verùm vt illis detur quod postulant: ridiculè tamen in suæ Missæ patrocinium Antiochenos Doctores sacrificasse obtendunt. Primò, quum verbum sit pluralis numeri, sequetur, Missas fuisse à singulis celebratas. Sed omissis ineptiis, considerandum esse dico, quale sacrificij genus Ecclesiæ suæ Christus commendauerit. Fingunt Papistæ sibi ad immolandum Christum & pacem cum Deo eius mactatione redimendam, iniunctum esse sacerdotii munus. Huius rei adeò in Scriptura, nulla fit mentio, vt potius hunc sibi vni honorem Filius Dei vendicet. Quare, aliud est Christianæ Ecclesiæ sacerdotium, vt scilicet quisque se & sua Deo offerat: publici autem ministri spirituali Euangelij gladio animas sacrificent, quemadmodum Paulus quinto decimo ad Romanos docet. Adhæc, preces omnium piorum, spirituales sunt labiorum vituli, quibus ritè placatur Deus, quum illi è sacro altari offeruntur: hoc est, Christi nomine, decimo tertio capite ad Hebræos. Quum ergo nunc Lucas recitat MINISTRASSE Deo Prophetas & Doctores, quum loquutus est illis Spiritus: nihil aliud intelligo, quàm fuisse tunc in actione publica. Addit ieiunium, vt sciamus eorum mentes omni impedimento fuisse solutas, ne quid obstaret, quo minus vaticinio magis attentæ essent. Cæterum, dubium est, fuerítne susceptum ab illis ex professo ieiunium, an solum significet Lucas, vsque ad tempus illud fuisse ieiunos. Hoc quidem extra controuersiam est, expressas fuisse istas circunstantias, quò plus fidei apud nos habeat Pauli vocatio. Rom.15. d.16. Ose.14 a.3. He. 13.c.15.

SEGREGATE MIHI.) Iubet Deus Ecclesiæ suffragiis emitti Paulum & Barnabam, quò ipsos destinauit. vnde colligimus, nullam esse legitimam Pastorum electionem, nisi in qua Deus primas tenet partes. Nam quòd iussit ab Ecclesia eligi Pastores & Episcopos, non ideo tantum licentiæ permisit hominibus, quin ipse tanquam summus moderator præsideat. Differt quidem ab hac Pauli & Barnabæ designatione, ordinaria Pastorum electio, quia futuros Gentium Apostolos cælesti oraculo constitui oportuit: quod quotidie in ordinandis Pastoribus fieri necesse non est. Hoc tamen commune habent, quòd sicuti Paulum & Barnabam testatus est Deus suo decreto iam ad Euangelium prædicandum destinatos esse: ita non alios ad docendi munus vocari fas est, nisi quos iam Deus sibi quodammodo delegit. Porrò necesse non est, vt nobis Spiritus è cælo inclamet, diuinitus vocatum esse eum de quo agitur, quia quos Deus instruxit necessariis dotibus, quum eius manu

formati sint & aptati, non secus ac de manu, vt aiunt, in manum ab eo nobis traditos recipimus. Sed quòd
Gal.1.a.1. hìc dicit Lucas, Paulum Ecclesiæ suffragiis ordinatum esse: videtur minimè Pauli verbis esse consentaneum, vbi se vel ab hominibus, vel per homines vocatum esse negat. Respondeo, multò antè creatum fuisse Apostolum, idque nullis hominum suffragiis, quàm ad Gentes mitteretur: & iam Apostolatu per annos complures functus erat, quum nouo oraculo ad Gentes accitus fuit. quare vt Deum habeat Apostolatus sui authorem, non immerito homines excludit. Nec verò ideo nunc ab Ecclesia ordinari eum præcipit, vt ab hominum iudi-
Eph 2.14. cio eius vocatio pendeat: sed decretum illud suum quod paucis adhuc notum erat, Deus nunc promulgat publico edicto, & solemni Ecclesiæ subscriptione obsignari iubet. Sensus ergo verborum est, Iam adesse tempus, quo Paulus Euangelium spargat inter Gentes, & diruto pariete Ecclesiam colligat ex Gentibus, quæ prius extraneæ fuerant à regno Dei. nam quanuis hactenus eius opera Deus Antiochiç & alibi vsus esset, hoc nunc demum peculiare accessit, quòd Gentes voluit in eadem cum Iudæis vitæ hæreditatem cooptare. Quòd si ab initio sic creatus esset Ecclesiæ doctor, ne tum quidem per homines fuisset vocatus. nam quum Dominus à se vocatum pronuntiat, quid reliquum facit Ecclesiæ, nisi vt obedienter subscribat? neque enim hìc interponitur hominũ iudicium quasi in re ambigua, neque suffragiis est libertas. Sed tenendũ est quod dixi, non constitui nunc demum in ordine Doctorum Paulũ & Barnabam, sed extraordinariũ illis munus iniungi, vt vulgò ad Gẽtes proferre Dei gratiã incipiant. Atque id sonãt verba quum dicitur, SEGREGATE ad opus. Nouum enim opus procul dubio, & adhuc inusitatum designat. Sed quomodo socius hìc & collega Paulo adiungitur Barnabas, quem nusquam legimus docendi officio functum esse? imò qui loquendi partes semper Paulo, tacitus ipse concessit? Respondeo, satis multas loquendi occasiones illi subinde, absente Paulo, fuisse oblatas, vt satis esset ambobus negotij. neque enim locis omnibus adesse semper vnus poterat. Dubium quidem non est, quas Deus mandauerat partes fideliter obiisse, nec fuisse mutum spectatorem. disertè verò conciones ab eo habitas non exprimi à Luca cur miremur, quando ex Paulinis vix millesimam quamque recitat?

DIXIT SPIRITVS.) Quicquid tergiuersandi causa obiiciat Macedonius cum sua secta, diuinæ tamen Spiritus essentiæ clarius hìc habemus elogium, & solidius quàm vt eludi possit. Nihil magis Dei proprium est, quàm vt potestate sua & imperio vnus Ecclesiam regat. atqui hoc iuris sibi vendicat Spiritus, quum iubet sibi Paulum & Barnabam segregari, & suo nutu vocatos esse testatur. Certè mutilum & capite truncum Ecclesiæ corpus fateri necesse est, nisi Deum agnoscimus, qui suo eam arbitrio constituit, qui præficit illi Doctores, qui progressus eius, & ordinem moderatur, Sic etiam postea cap.20. in Pauli concione habebimus, Episcopos omnes à Spiritu sancto positos esse, qui Ecclesiam gubernent. atqui nemo legitimus Ecclesiæ Pastor censendus, eodem Paulo teste, nisi qui à Deo vocatus est, nec alia nota Deus pseudoprophetas designat, quàm
Act. 20. f.28. quòd ipse eos non miserit. Ergo Spiritum sanctum verè Deum esse colligimus, cuius authoritas ad eligendos Pastores sufficit, & cuius summum in illis creandis imperium est. Quod item ex Isaiæ verbis confirmatur. Et nunc ecce Iehoua misit me & Spiritus eius. Notandum præterea ex his verbis, quòd si persona verè in Deo
Isa.48.e. subsistens. Nam si Sabellij commentum admittimus, quòd Spiritus nomen hypostasin non designet, sed nudum sit epitheton, inepta & absurda erit locutio, quod Spiritus sanctus dixerit; ineptè etiam Isaias ei adscriberet Prophetæ missionem.

3 QVVM ieiunassent et precati essent.) Vt obediant oraculo, Paulum & Barnabam non tantùm dimittunt, sed etiam solemni ritu instituunt Gentium Apostolos. Ieiunium hoc ex professo susceptum esse non dubium est. Ieiunos prius fuisse dixit Lucas, quum ministerio suo intenti essent: id fieri poterat ex more, nunc diuersa ratio est. Nam indicto publicè ieiunio, quod in rebus arduis & magnæ difficultatis fieri solebat, se & alios ad serium precandi ardorem incitant. Etenim orationi adminiculum hoc sæpe in Scriptura additur. Atqui (tantæ molis erat Christi regnum inter Gentes erigere) non immerito Antiocheni Doctores solicitè Dominum rogant, vt det pares seruis suis humeros. Finis autem orandi non erat, vt spiritu prudentiæ & discretionis illorum iudicia regeret Deus ad eligendum: quia de hac re sublata erat disputatio: sed vt Dominus prudentiæ &
Act.6.b.6 fortitudinis spiritu eos instrueret, quos ipse iam sibi delegerat: vt virtute sua contra omnes Satanæ mundique insultus inuictos redderet: vt benediceret eorum labores, ne infructuosi essent, vt ianuam aperiret nouæ Euangelij promulgationi. Impositio manuum quam tertio loco recenset Lucas, consecrationis species erat, sicuti dictum est capite 6. nam ceremoniam quæ ex vetusto legis more recepta erat inter Iudæos, retinuerunt Apostoli: non secus ac genuflexionem & similes ritus ad exercendam pietatem vtiles. In summa non alio spectabat manuum impositio super Paulum & Barnabam, quàm vt eos Deo offerret ecclesia, & suo consensu palàm testatum faceret diuinitus illis iniunctum hoc munus esse. Nam vocatio propriè solius Dei fuit: externa autem ordinatio ecclesiæ, idque ex cælesti oraculo.

4 *Illi ergo emissi à Spiritu sancto profecti sunt Seleuciam, & inde nauigarunt in Cyprum.*

5 *Et quum essent Salamine, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudæorum. Habebant autem & Ioannem ministrum.*

6 *Quum autem pertransiissent insulam Paphum vsque, inuenerunt quendam pseudoprophetam Iudæum, cui nomen Bar-iesus.*

7 *Qui erat cum Sergio Paulo Proconsule viro prudente. Hic accitis Barnaba & Paulo quærebat audire sermonem Dei.*

8 *Resistebat autem his Elymas magus, sic enim exponitur eius nomen, quærens auertere Proconsulem à fide.*

9 *Saulus autem qui idem Paulus, plenus Spiritu sancto, & intentis in eum oculis,*

10 *Dixit, O plene omni dolo & malitia, fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, non cessas subuertere vias Domini rectas!*

11 *Et nunc ecce manus Domini super te, & eris cæcus, non videns solem vsque ad tempus: continuò autem cecidit super eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat qui eum manu ducerent.*

12 *Tunc videns, Proconsul quod acciderat, credidit, admirans super doctrina Domini.*

EMISSI à Spiritu sancto.) Nulla hìc electionis ab ecclesia factę mentio, quia vocatio prorsus diuina erat.

tantum manu Dei oblatos amplexa erat ecclesia. Dicit primò venisse Seleuciam, quæ erat vrbs Syriæ. Fuit quidem eiusdem nominis regio: sed magis probabile est Lucam de vrbe loqui, ex qua breuis in Cyprum traiectus erat.

5 Salamine primum, quæ est vrbs Cypri satis nota & celebris, munus docendi aggressos esse narrat. Videntur tamen perperam auspicari: nam quum specialiter missi sint ad Gentes, Iudæis tamen annuntiant Dei sermonem. Respondeo, non ita fuisse Gentibus addictos, vt posthabitis Iudæis necesse esset protinus ad Gentes concedere. neque enim Deus quum illos Gentibus attribuit Doctores, munere abdicauit quod hactenus exercuerant. Ita nulla ratio prohibuit, quin Iudæis promiscuè & Gentibus operam suam conferrent, quin etiam à Iudæis fieri debuit exordium, vt in fine capitis videbimus. Addit etiam obiter Lucas, adiutos fuisse à Ioanne. neque enim priuatim, vel ad vsus corporis ministrum illis fuisse significat: sed potius quod ad prædicandum Euangelium adiutor fuerit, pium eius studium & industriam laudat. Non quòd æqualis esset honoris gradus, sed communis omnium opera: quò minus excusabilis postea fuit, quum sanctam vocationem desereret.

6 QVVM transiissent.) Credibile est non caruisse prorsus fructu hunc transitum: & certè non tacuisset Lucas de generali repulsa. sed satis habuit dicere, non fuisse in itinere ab officio docendi feriatos, ad historiam memorabilem properans, quam mox narrabit. Cæterùm, quum Salamis in litore orientali sita Syriam spectaret, Paulum & Barnabam, vt Paphum venirent, per mediam insulam iter facere oportuit ad latus oppositum. Nam Paphus vrbs maritima erat versus meridiem. Porrò quum tota insula Veneri sacra esset, præcipua tamen idolis sedes erat Paphus. quò magis admiranda est Dei bonitas, quòd Euangelij sui lucem in tam fœdam, ac tetram speluncam penetrare voluerit. Qualis enim integritas, & pudicitia, & honestas, & temperantia in ea vrbe viguerit, conijcere inde licet, quòd religio incolis summam ad quæuis probra & flagitia licentiam dabat.

INVENERVNT pseudoprophetam quendam.) Quum prorsus apud Iudæos corrupta esset religio, non mirum est, si ad multas impias superstitiones delapsi sint. Quum autem hactenus professi essent peculiarem se quendam Deum colere, speciosus hic fuit ad fallendum color, quum ignoti Dei nomen licenter prætexerent: sed hoc mirum est, quomodo grauem & prudentem virum suis præstigiis capere potuerit Elymas. Scimus enim Iudæos tunc fuisse toti mundo exosos: præsertim verò apud Romanos, vnà cum odio extremus erat eorum contemptus. Iam Lucas non sine causa Sergij prudentiam disertè commendat, ne quis stultitiam eius ac leuitatem putet magi imposturis fuisse obnoxiam. Voluit scilicet in claro speculo ostendere, quàm euanida sit, & nihili carnis prudentia, quæ sibi à tam crassis Satanæ fallaciis cauere nequit. Et certè vbi non lucet Dei veritas, quò magis homines sapere videntur eò turpius desipiunt. videmus quàm fœda superstitionum prodigia in Gentibus maximè acutis, & omni doctrinæ genere excultis grassata sint. ergo nec iudicium, nec prudentia nisi à Dei Spiritu. Atque hæc iusta Dei vltio est in omnes idololatras, vt in reprobum sensum traditi nihil discernant. Rom. 1. ca. Quanquam fieri potest, vt veterum superstitionum tædio Sergius Paulus ad puriorem Dei cultum iam tunc aspirauerit, quum incidit in magum illum. quod si recipimus, admirabile sanè Dei iudicium fuit, quòd hominem pio desyderio affectum passus sit in exitiales Satanæ decipulas se proiicere. Sed electos suos interdum sic Deus exercet, vt circumagat per varios errores, antequam in viam dirigantur.

Ro.1.d.28.

7 Quòd autem Sergius Paulus melius aliquid appetens, quàm quod à pueritia didicerat, infeliciter ad diuersas superstitiones tractus fuerit, inde conijcio, quòd Paulum & Barnabam vltro sibi accersit magistros: quandam ergo veri Dei licet adhuc ignoti reuerentiam conceperat, & quum persuasus esset verum esse Deum, qui in Iudæa colebatur, cupiebat ex eius verbo puram & certam pietatis regulam cognoscere: gustatis pseudoprophetæ delirijs suspensus hæret. Nec dubium est, quin solicitet Deus eius animum, ne in vanitate prorsus acquiescat, quamuis se ad tempus homini improbo fallendum permitteret.

8 AVERTERE proconsulem à fide.) Non mirum est, si lucem repellere conetur impostor, qua videbat tenebras suas discuti. Idem hodie nobis certamen est cum innumeris rabulis, qui fumos suos vendere soliti, quibus possunt artibus & fallaciis simplicium oculos claudunt, ne exortum iustitiæ solem cernant. Cum talibus impedimentis nobis luctandum est. nam vt non semper & vbique præsto sint magi qui negotium nobis facessant, satis multa auocamenta ingerit Satan, quæ mentes nostras occupant ad Christum arcendum: quibus excipiendis nimis prompta est caro. Denique & mundi illecebræ, & praui carnis nostræ affectus totidem sunt incantationes, quibus fidem Satan euertere non desinit.

9 SAVLVS autem, qui & Paulus.) Ostendit nunc Lucas quomodo nodum Deus abruperit quo Proconsul ligatus erat. nam quum mago nimis esset deditus, non poterat tanquam solutus & liber veram doctrinam amplecti: incredibili enim modo quas illaqueauit mentes diabolus sibi mancipatas tenet, vt apertissimam veritatem non cernant: illo autem prostrato facilis ad Proconsulem Paulo aditus fuit. Obserua autem quod dicit Lucas FIDEM euerti, quum oppugnatur Dei verbum. vnde colligere licet, fidem in verbo esse ita fundatam, vt absque hac fultura ad quoslibet impetus labascat: imò nihil aliud esse quàm spirituale verbi Dei ædificium.

10 PLENE omni dolo.) Tantus excandescentiæ ardor non temerè obrepsit Paulo. nullum enim profectum sperabat, si moderata & placida ratione ageret. Semper quidē exordiēdum à doctrina: monēdi, etiam hortandi & stimulandi sunt, quos nondum penitus obstinatos esse constat. Nec certè Paulus primo statim ingressu tam vehementer in magum fulminat: sed vbi eum videt malitiosè, & ex professo cum pietatis doctrina bellum gerere: non secus ac Satanæ mancipium tractat. Sic cum deploratis Euangelij hostibus agendum, in quibus aperta contumacia, & impius Dei contemptus se profert: præsertim vbi aliis viam obstruunt. Ac ne quis præter modum excanduisse Paulum existimet, disertè exprimit Lucas, Spiritus instinctum illi fuisse ducem. quare non modò reprehensione caret hic zeli feruor, sed horribilem metum incutere debet profanis Dei contemptoribus, qui insurgere contra eius verbum non dubitant: quandoquidem in eos omnes non ab homine mortali, sed à spiritu sancto per os Pauli fertur hæc sententia. Quantum ad verba spectat, locus hic refellit eorum errorem, qui Saulum putant nomen sibi ex proconsule sumpsisse, quasi victoriæ trophæum erigeret. multæ quidē sunt in contrariam partem rationes & satis validæ: verùm locus hic vnus sufficit, vbi demonstrat Lucas nōdum adducto ad fidem Proconsule, fuisse binominem. Nec dubium est, quin gentile inter Iudæos nomen retinuerit. scimus autem hoc fuisse vsitatum, vt qui ciues erant Romani, nomen aliquod Italicum mutuarentur. Versutiam Lucas dolo coniungit, quæ synceritati contraria est: dum scilicet astuti homines versatile suum ingenium huc illuc transformant, vt nihil habeant vnum vel simplex: quanquam nomen Græcum, quo vtitur Lucas, promptam ad nocendum audaciam significat: sed prior significatio melius conuenit. Per FILIVM diaboli intelligitur homo perditus, ac deploratus. Tales sunt omnes, qui malitiosè, & quasi data opera quod iustum est ac rectum oppugnant: ideo subiicit Paulus magum esse INIMICVM omnis iustitiæ.

Non definis euertere.) Vias Domini appellat totam rationem qua nos ad se deducit. hanc testatur Planam esse & rectam : magum autem accusat, quòd suis ambagibus & strophis eam contortam, flexuosam, & perplexam reddat. vnde vtilis doctrina colligi potest, diaboli scilicet astu fieri, ne facili cursu ad Dominum pergamus. simplicem enim viam & minimè spinosam in verbo suo nobis monstrat. Quare sedulò cauendi sunt impostores, qui suis vel salebris, vel spinis viam impediunt, vel reddunt nobis asperam. Hic verò repetere iterum conuenit quod prius attigi, non semper dandum esse vitio Christi seruis, si violento impetu ferantur contra professos sanæ doctrinæ hostes: nisi fortè Spiritum sanctum intemperantiæ reum agere libeat. Neque tamen ignoro quàm procliuis sit hac in parte lapsus: quò magis ad cauendum intentos esse pios doctores necesse est. primùm, ne zeli prætextu, carnis affectibus indulgeant: deinde, ne præcipiti & intempestiuo feruore ebulliant, vbi adhuc moderationi est locus: tertiò, ne futilibus ac indecoris conuitijs habenas laxent: sed tantùm vt rei indignitatem verborum grauitate exprimant. Talis fuit sancti zeli & spiritus vehementia in Prophetis, quam si turbulentam iudicant molles & delicati homines, non reputant quàm chara & preciosa sit Deo sua veritas. Nunc non vnus Elymas ad subuertendam fidem insurgit, sed innumeri, & quidem longè sceleratiores. Videmus enim quàm sacrilega audacia omni honore Deum spolient, quàm fœdis corruptelis totã religionem profanent, quàm crudeliter miseras animas præcipitent in æternum exitium, quàm indignè Christo illudant, quàm fœdè totum Dei cultum deforment, quàm atrocibus probris lacerent sacram Dei veritatẽ, quàm barbara tyrannide Ecclesiam Dei vastent: vt eos dicas Deum pedibus calcare. Sunt tamen morosi plerique Philosophi, qui furiosos illos gigantes blanditiis mulceri vellent. Atqui quum tales palàm sit nunquã
Psal.69. b.10. gustasse quid sibi velit illud, Zelus domus tuæ comedit me: eorum frigore, aut veterno potius valere iusso, acriter, vt decet, in afferenda Dei gloria vsque ad summum feruorem efferamur.

11 Ecce manus.) Manus hic ponitur ad plagam infligendam: quo significat Deum huius vindictæ esse autorem, se verò duntaxat ministrum. Porrò, hæc facultas mihi esse videtur, quam Paulus ipse 12. prioris ad
1.Cor.12. d.28. Corinth. δυνάμειν appellat. Nam sicuti pollebant virtute Spiritus ad iuuandos miraculis fideles, sic flagellum
Act.5.a.5. in manu habebant, quo rebelles & obstinatos domarent. Talem Petrus in Anania & Sapphira Dei vindictã exeruit: sed quoniam miracula vt plurimum Christi naturam referre debebant, qui totus humanus est, suauis, beneficus, & misericors: ideo rara diuersæ potentiæ exempla per Apostolos edi voluit. neque putandum est hac facultate fuisse instructos, quoties libitum esset quempiam vlcisci, sed Spiritus Dei, qui sic eos armabat, idem ad rectum & legitimum vsum director fuit. Itaque memoria tenendum est quod prius habuimus, Paulum Spiritus instinctu loquutum esse. Porrò, vindictæ genus valde appositum fuit. nam quum solem obtenebrare magus tentaret, & aliis præripere lucis beneficium, ipse in horribiles tenebras iure demersus fuit. Sed quum hodie multi ex Papistis impietate magum istum superent, mirum videri potest, cur illis impunè cedat audacia, in qua tam insolenter se iactant. An manus Dei imbecillior esse cœpit? an illum minor tangit gloriæ suæ cura? an vindicandi Euangelij studium remisit? Respondeo, Visibilem hanc pœnam, quæ mago semel inflicta fuit & similes, perpetuæ iræ Dei exempla esse in eos omnes qui puram Euangelij doctrinam vel corrũpere & adulterare, vel palàm suis calumniis oppugnare non verentur. scimus enim in hunc finem ad tempus edita fuisse miracula, vt perpetuò vigeant, ac ante oculos versentur, nobisque luceant ad spectanda Dei iudicia, quæ oculis non ita conspicua sunt. Cæterùm, Deo hanc vel illam rationem, qua puniat hostes suos, præscribere nostrum non est. Sergius Paulus, qui ante virilem ætatem nullum religionis veræ gustum habuerat: qui à pueritia variis superstitionibus imbutus, valde ardua obstacula habebat, quæ ipsum à fide prohiberent: qui postremò magi deliriis fascinatus, vix poterat ad fidem accedere, non leuibus adminiculis opus habuit. hinc factum est, vt Deus quasi è cælo manum apertè porrigeret. quanquam in eius persona, nos omnes adiuuit. Idem enim Euangelium, cuius tunc sancita fuit authoritas, hodie nobis prædicatur. neque tamen ita cessat Deus, quin diuersis modis formidabilem suam potentiam contra Euangelij hostes exerat: nisi ad eius iudicia tã hebetes nobis essent oculi.

12 Tunc proconsul videns.) Hoc est quod dixi, abruptos fuisse laqueos, quibus ipsum deuinctum Elymas tenebat. miraculo enim ad fidem deductus fuit: quia initium fidei est ac præparatio, doctrinæ reuerentia. Quum ergo minimè obscurum diuinæ virtutis specimen oculis cerneret, Paulum agnouit diuinitus missum esse, atque ita eius doctrinam, in cuius fide prius hæsitabat, suspicere incepit. Nunc si Dominus Euangelij fidem, quæ tot tàmque validis vndique machinis concutitur, mirabiliter in multorum animis firmam sustinet, si incredibili modo facit, vt per mille obstacula eluctetur fidei cursus, hac eius gratia contenti, ne obmurmuremus vel cum eo expostulemus, ac si deterior esset nostri conditio, si miracula quotidie noua pro voto nostro non fiant.

13 *Quum autem à Papho soluissent Pauli comites, venerunt Pergen Pamphyliæ. Ioannes autem digressus ab ipsis, reuersus est Ierosolymam.*

14 *Porrò illi quum regionem transissent Pergæ, venerunt Antiochiam Pisidiæ, & ingressi in Synagogam die Sabbathorum, sederunt.*

15 *Post lectionem verò Legis & Prophetarum, miserunt Magistri Synagogæ ad eos dicentes: Viri fratres, si est in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.*

13 Narratur hîc altera Pauli statio. nam Papho digressus, quum venisset Antiochiam Pisidiæ, illic memorabilem concionem habuit, quam vnà cum successu referet Lucas. Prius tamen obiter commemorat Ioannis discessum, quia postea tristis dissidij causa fuit. Quum dicit Pauli comites solvisse Papho, primo loco intelligit Paulum ipsum, deinde alios excepto vno. Ita notando eius mollitiem, alios laudat, qui infatigabili constantia Paulum sequuti sunt.

14 Ingressi die sabbathorum.) Numerum pluralem loco singularis posuit, sicuti alibi sæpe in Scriptura occurrit. Solebant enim Sabbathis conuenire, ne ipsorum otium inutile & ignauum foret. Habebat quidem Sabbathi institutio & alium finem vt spiritualis quietis esset figura, dum fideles mundo & carni mortui, propria voluntate se abdicant, & cessant à suis operibus. Huius veritas, quia nobis constat in Christo, dum illi consepulti exuimus veterem hominem, ideo vetus figura præteriit. Sed Deus politicum vsum simul spectauit, vt Iudæi curis omnibus aliis & negotiis soluti, sacros conuentus agerent. ita cessatio ab operibus terrenis, cælestibus suis exercitiis locum dabat. Sic & hodie feriis vtendum est. ideo enim alia omnia intermittere conuenit, vt liberius Deo vacare liceat.

15 Post

15 Post lectionem Legis.) Precum nulla fit mentio, quas tamen certum est minimè omissas vel neglectas fuisse. sed quia Lucę propositum erat referre, quam Paulus illic habuit concionem, non mirum est, si solùm commemoret quæ ad docendi ordinem spectabant. Est autem hìc insignis locus, ex quo discimus quàlis illo seculo apud Iudæos tractandæ doctrinæ fuerit ratio. Legi & Prophetis dabatur primus locus: quia nihil Ecclesiæ proponere fas est, quod non ex illo fonte haustum fuerit. Hinc etiam colligimus, non suppressam fuisse inter paucos Scripturam, sed omnes ad eius lectionem promiscuè fuisse admissos: postea, qui docendi & exhortandi gratia pollebant, secundas habebant partes tanquam interpretes Scripturæ quæ lecta erat. Ostendit tamen postremo Lucas, non omnibus permissum fuisse loqui, ne ex licentia nasceretur confusio: sed exhortandi munus certis hominibus fuisse mandatum, quos Principes Synagogæ, aut Magistros nominat. Itaque Paulus & Barnabas non statim ad loquendum prorumpunt, ne consuetum ordinem nimia festinatione perturbent: sed modestè expectant, dum fiat dicendi copia: idque eorum permissu penes quos publico consensu authoritas erat. Scimus quàm corruptus tunc fuerit illius populi status, & Lucas tandem in fine capitis ostendet, Antiochenos istos in respuenda Christi gratia, plusquam superbos & præfractos fuisse: & tamen hoc boni residuum inter ipsos erat, vt eorum cœtus decenter & honestè essent compositi. quo magis pudenda est tam deformis confusio, qualis hodie inter eos qui Christiani haberi volunt, conspicitur. Scripturam quidem Papistæ in suis templis, alta & sonora voce cantillant, sed lingua incognita, vt nullus ad populum fructus redeat. Rarò quicquam doctrinæ accedit, ac tunc quoque longè præstaret silere impios rabulas, qui pro Dei verbo impura sua commenta ingerunt: & impietatum suarum fœtore contaminant quicquid sacrum est.

Si quis in vobis est.) Hæc locutio denotat quicquid est in hominibus gratiæ ad Ecclesiam ædificandam, id esse quasi depositum. Quanquam particula, IN, secundum phrasim Hebraicam, potest superuacua esse. Ideo pressius in ea re non insisto: quia simplex potest esse sensus, si qua vobis exhortatio est quæ apta sit, & vtilis populo. Cæterùm exhortatio doctrinam non excludit. sed videtur hoc nomen communi vsu fuisse apud eos receptum, quia propriè Doctoris officium est, non proferre quicquam ex suo sensu nouum: sed Scripturam, qua comprehenditur tota piorum sapientia, ad præsentem populi vsum aptare. Hoc modo non tam docent, quàm doctrinam aliunde sumptam in ædificationem Ecclesiæ accommodant. quod ego per verbum EXHORTANDI, notari arbitror.

16 *Surgens autem Paulus, quum manu signum silentij dedisset, dixit: Viri fratres qui timetis Deum, audite.*

17 *Deus populi huius elegit patres nostros, & populum extulit, quum inquilinus esset in terra Ægypti: & eos eduxit inde brachio excelso.*

18 *Et circiter quadraginta annos tulit eorum mores in deserto.*

19 *Et deletis septem gentibus in terra Canaan, terram ipsorum illis hæreditariam dedit.*

20 *Posthæc annis circiter quadringentis & quinquaginta dedit Iudices vsque ad Samuelem Prophetam.*

21 *Inde postularunt Regem, & dedit illis Deus Saul filium Cis, virum ex tribu Beniamin annis quadraginta.*

22 *Et sublato illo suscitauit illis Dauid in Regem, de quo testimonium reddens dixit: Inueni Dauid filium Iesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.*

23 *Cuius ex semine Deus secundum promissionem suscitauit Israeli saluatorem Iesum.*

16 Initio notandus est concionis status, ne putemus verba temerè in aërem fundi. videtur quidem ab otio ordiri Paulus, sed nihil dicit quod non optimè præsenti instituto conueniat. Consilium eius est, Iudæos ad Christi fidem adducere: quod vt fiat, ostendi illis necesse est, hoc vno ipsos excellere præ aliis gentibus quia illis promissus est Saluator: cuius regnum summa & vnica eius sit felicitas. Hoc igitur Pauli exordium est, Quòd electi sint olim, vt peculiaris essent Dei populus: quòd tot beneficiis, quantumuis indignos se præstarent, continua ætatum serie fuerint affecti, hoc à promissione Messiæ pendere, & spectare ad eum scopum, vt per manum Messiæ eos Deus gubernet: ac proinde nihil esse quo glorientur, nisi sub caput suum colligantur, imò nisi oblatum recipiant, irritum fore vitæ fœdus quod Deus cum patribus ipsorum pepigerat, nullámque fore adoptionem. Huc spectat prima pars concionis, præcipuum hoc esse Legis caput, & fœderis diuini fundamentum, vt Christum habeant ducem ac præsidem, qui omnia apud eos instauret: sine eo nec stare religionem posse, & ipsos fore miserrimos. Inde Paulus ad alterum membrum descendit, quòd Iesus ille quem prædicat, verè sit Christus, per quem exhibita sit salus populo. modum etiam redemptionis per ipsum partæ, explicat. præterea de virtute eius & officio disserit, vt sciant quid ab ipso bonorum sperandum sit. Extrema clausula obiurgationem continet. horribile enim illis iudicium minatur, si authorem salutis vltro se offerentem respuant. ad quem cupidè expetendum Lex & Prophetæ eos solicitant. Hæc ferè summa est: nunc singula suo ordine excutiam.

Viri fratres.) Quia satis tenebat Paulus multos esse degeneres Abrahæ filios: duplici nomine compellat Iudæos quos alloquitur. Primò, vocat FRATRES, respiciens ad commune genus: simul tamen admonet veros fore Israelitas, si Deum timeant. ac tunc quoque demum idoneos fore auditores: quia timor Domini, principium sapientiæ. Eadem ratione attentos reddit fideles, & sibi audientiam apud eos conciliat: ac si diceret, Quanuis multi se iactent filios Abrahæ, qui minimè tanto honore digni sunt, ostendite vos non esse adulterinum semen. Hinc discamus non esse vnius seculi vitium, quòd probi & synceri cultores hypocritis permixti commune inter se habent Ecclesiæ nomen. sed hoc sedulò nobis agendum, vt re ipsa simus, quod dicimur: quod præstabit verus Dei timor: non externa tantum professio.

17 Devs populi huius.) Hæc præfatio testis erat Paulum minimè nouitatem aliquam moliri, quæ populum à Lege Mosis abduceret. Vnus quidem est gẽtium omniũ Deus: sed DEVM populi illius vocat, cui se deuinxerat,

& qui colebatur inter posteros Abrahæ, penes quos solos pura & integra vigebat religio. Eodem pertinet quod mox subiicitur, ELEGIT patres nostros. testatur enim his verbis, nihil se minus captare, quàm vt à Deo vero & viuo deficiant, qui eos à reliquo mundo segregauit. Nec mihi sanè dubium est, quin clarius expresserit, se Deum illis non ignotum, vel nouitium prædicare: sed qui pridem eorum patribus innotuerat. ita breuiter complectitur solidam Dei notitiam, quæ in Lege fundata erat, vt stabilis maneat eorum fides ex Lege & Prophetis concepta. Interea tamen gratuitum Dei amorem erga populum illum commendat. vnde enim factum est, vt soli Abrahæ filij, Ecclesia Dei essent ac hæreditas, nisi quia ipsos à reliquis gentibus discernere Deo placuit? Nulla enim fuit dignitas, quæ ipsos discerneret, sed discrimen cepit ex Dei amore, quo gratis complexus est Abraham. Hic gratuitus Dei fauor, sæpe à Mose Iudæis in memoriam reuocatur. vt Deuteronomij 4. 7. 10. 14. 32. & aliis locis: in quo illustre admirab lis consilij sui speculum nobis Deus pro-
Deut. 4. f. posuit. quòd nihil excellentiæ in Abraham reperiens homine ignobili ac misero idololatra, eum tamen vni-
37. & 7. & 8. uerso mundo prætulit. Porrò hæc electio, sicuti circuncisio, totius populi communis fuit, qua sibi Deus Abrahæ semen cooptauit. sed fuit altera quoque electio magis abscondita, qua sibi ex multis Abrahæ filiis paucos Deus secernens, testatum fecit non omnnes qui secundum carnem progeniti sunt ex Abraham, in spirituali genere censeri.

POPVLVM expulit.) Quicquid postea beneficiorum contulit Deus in Iudæos, ex illo gratuito fauore, quo patres eorum complexus fuerat, Paulus manasse docet. Hæc enim causa est, cur mirabili Dei virtute redempti, & eius manu in possessionem terræ Canaan adducti fuerint, tot gentibus in eorum gratiam profligatis. Neque enim res vulgaris fuit, terram suis indigenis orbari, vt inquilinos exciperet. hæc scaturigo est, & radix bonorum omnium, ad quam nos Paulus vocat, quòd Deus patres elegit. hæc eadem fuit Deo admirabilis tolerantiæ causa, ne rebellem illum populum abiiceret, qui sua prauitate millies alioqui se perdidisset. Proinde vbi Scriptura veniam illius sceleribus datam fuisse commemorat, dicit Deum fœderis sui memorem fuisse. Dicit IN ALTVM euectos fuisse, quum inquilini essent, vt memoria repetant, quàm magnifica fuerit & splendida liberatio.

18 MORES eorum tulit.) Græcè maiorem habet emphasin & gratiam verbum compositum, quo Dei indulgentia exprimitur, in sustinendo populo, quem peruicacem & immorigerum esse sciebat. Significat autem iterum Paulus, in causa fuisse Dei electionem, vt eius bonitas cum populi malitia certaret. Notandum est tamen, Deum populi electi, dum firmus stare vult in suo proposito, ita misertum esse, vt rebelles nihilominus & impios seuerè vltus fuerit. Populo quidem pepercit, ne penitus ipsum extingueret, sicuti iure poterat, sed modum simul inuenit, ne inulta manerent scelera. Atque ita impletum est illud Isaiæ, Si fuerit
Isa.10.c.22 multitudo quasi arena maris, reliquię saluæ fient.

20 DEDIT illis iudices.) Hoc nomine Scriptura pręfectos & gubernatores intelligit. hîc autem aliud immensæ erga Iudæos Dei clementiæ testimonium est, quod tam multis eorum defectionibus ignouit, nam quę breuiter colligit Lucas, probabile est, clarius fuisse & vberius à Paulo exposita. Scimus autem qualis toto illo tempore fuerit populi status, quum subinde iugum indomita petulantia excuteret. sæpe grauissimis cladibus afflictus fuit, mox tamen, quum humiliatus esset, ex tyrannide hostium Deus eum eripuit. Ita per multas mortes corpus eius incolume seruauit totis quatuor seculis & dimidio. Atque hinc apparet, quàm indigni toties spreto & abiecto Dei fauore fuerint, nisi electionis constantia vicisset. quomodo enim nunquam fatigatus est Deus, quin centies fœdifragis fidem ipse seruaret, nisi quia oculos in Christum suum conuertens, fundatum in ipso fœdus non passus est intercidere?

21 INDE postulauerunt.) Hæc verò mutatio perinde fuit, ac si constitutum ab eo regimen palàm euerte-
1.Sam.8. rent, quod etiam Deus ipse apud Samuelem queritur. Sed obsistit fixa electionis stabilitas, ne pœnam tanta
a.5.7. amentia dignam luerent: imò praua & illicita populi cupiditas, noua & incredibilis Deo occasio fuit erigendi regni, vnde postea Christus prodiret quomodo enim factum est, vt sceptrum veniret ad tribum Iuda, nisi
1.Sam.15. quia populum Regis creandi desiderium cepit? Et populus quidem impiobè, sed Dominus qui malis bene vti
f.28. nouit, noxam illam vertit in salutem. Quòd Saul regno deiectus est, id ad coarguendam populi culpam specta-
Gen 49. bat, sed mox regno in familia Dauidis stabilito, fides vaticinio Iacob constitit.
b.10.

22 INVENI Dauid seruum meum.) Elogium hoc non tam in laudem personæ citatum fuit à Paulo, quàm vt Iudæos attentiores ad recipiendum Christum faceret. neque enim Dominus nulla aut leui de causa animum suum Dauidi addictum penitus esse testatur, sed aliquid in eo singulare prædicat, ac eum tantopere extollens, vult in eius persona, fidelium mentes ad Christum extollere. Locus autem ex Psalmo octuagesimo nono
Psal.89. sumptus est. Tantùm inseruit Paulus quod illic non habetur, fuisse DAVIDEM Isai filium, quod gratiam Dei
c.21. amplificat. Nam quum homo pecuarius esset Isai, mirabile fuit Dei opus, minimum ex eius filiis, ex ouium caulis extrahere, quem in regni solio locaret. INVENIENDI verbo significat Deus hominem se adeptum esse vel nactum qualem volebat. non quòd se proprio marte & industria comparauerit Dauid, vt talis Deo occurreret, sed locutio ex communi hominum more sumpta est. Sed quæritur, Quum Dauid tam grauiter lapsus sit, quomodo Deus continuę obedientiæ testimonium illi reddat. duplex responsio est. nam ad continuum potius tenorem vitę, quàm ad singula Dauidis opera respexit Deus. deinde non tam pro eius merito sic eum ornauit, quàm in Christi sui gratiam. Certè vno scelere ęternum sibi ac suis excidium meritus erat, & quantum in
2.Sa.11.a.2. ipso erat, pręclusa erat via Dei benedictioni, ne ex Bersabe aliud quàm viperinũ semen tolleret. Atqui tam fœdum eius scelus, in morte Vriæ, miro Dei consilio in contrarium finem cedit, quia ex inauspicato illo & perfidię pleno, multis denique maculis inquinato coniugio nascitur Solomon. Quanuis autem grauissimè peccauerit Dauid, quia tamen toto vitæ cursu Deum sequutus est, sine exceptione laudatur, quòd in omnibus obedientem
Matth. 21. se præbuerit Deo. Quanquam (vt iam dictum est) altius nos deducit Spiritus, imò communis fidelium omnium
d.42. & 15. vocatio in Christo capite hic nobis depingitur.
c.22.

23 SECVNDVM promissionem.) Confirmat hæc etiam particula, quòd iam aliquoties dictum est, in mittendo Christo habitam à Domino fuisse solius fidei & bonitatis suę rationem. misit enim, quia promiserat. Quemadmodum autem promissio gratuitam fuisse salutem testis est, ita simul non vulgarem Euangelio fidem conciliat: quia hinc patet, non repente prodiisse Christum, de quo nihil vnquam auditum foret. sed qui olim ab initio promissus erat, nunc suo tempore exhibitum. cæterùm, promissiones quas hîc obiter attingit Lucas, satis celebres ac notæ sunt. Inter Iudæos autem quotidiano sermone adeò tritæ erant, vt vulgò Christum non aliter vocarent, quàm filium Dauidis. Iesum dicit EXCITATVM fuisse Israeli, quia tametsi totius mundi salus est, in pri-
Ro.15.b.8. mis tamen minister fuit circuncisionis, ad promissiones, quæ Patribus datæ erant, implendas. Hebraicum nomen IESV, Græcè σωτῆρος expressit. Ita bis dixit idem. non est tamen superflua repetitio: quia monere voluit Christum re ipsa esse, & præstare quod nomen illi diuinitus voce Angeli impositum sonat.

24 Post-

24 *Postquam Ioannes prædicasset ante faciem ingressus eius, baptismum pœnitentiæ toti populo Israel.*

25 *Quum autem impleret Ioannes cursum, dixit: Quem me arbitramini esse? Non sum ego. Sed ecce venit post me, cuius non sum dignus subligacula pedum soluere.*

26 *Viri fratres, filij generis Abrahæ, & qui in vobis timent Deum, vobis sermo salutis huius missus est.*

24 Scimus quale fuerit Ioannis officium, nempe, viam Domino parare. Ideo testimonium eius adducit Paulus, vt Iudæis probet, non fictitium se, sed verum Dei Christum prædicare, quem celeberrimus ille præco iam antè commendauerit. non quòd ad rei tantæ probationem sufficiat hominis testimonium: sed Ioannis alia erat ratio, quem fuisse Dei Prophetam passim omnes ferè persuasi erant. Hinc ergo testimonii authoritas, quòd præco è cælo missus, non priuatus quispiam de Christo verba facit. Duo autem summatim recitat Paulus de Ioanne, quòd Baptismum pœnitentiæ docuerit ante Christi aduentū: deinde quòd titulum & honorem Messiæ vltro à se reiiciens, Christo cesserit.

BAPTISMVM pœnitentiæ.) Baptismus præter Legis ritum & morem inductus magnæ fuit mutationis symbolum. neque enim ante Christi aduentum quicquam nouare fas erat. Habebant quidem Iudæi in Lege suos baptismos, qui & ipsi pœnitentiæ exercitia erant. sed Ioannes noui & insoliti baptismi author fuit, vel potius minister, qui spem instaurationis diu speratæ & desideratæ faceret. Quum BAPTISMVM pœnitentiæ vocat, non excludit peccatorum remissionem, sed loquitur pro circunstantia loci, quòd baptismus iste, præparatio fuerit ad Christi fidem. Et notanda est locutio, quòd PRÆDICAVIT baptismum: qua monemur, tunc ritè administrari Sacramenta, quum ad visibilem figuram doctrina quoque accedit. neque enim os Baptistæ mutum esse decet: quia inane est sine doctrina signum.

25 QVVM impleret Ioannes cursum.) Secundum membrum testimonii, quòd Ioannes stadii sui metæ vicinus, discipulos Christo remisit. Prius enim baptismi rudimento eos formauerat. tunc autem de manu (quod aiunt) in manum Christo eos tradidit. Interrogatio autem hæc QVEM me arbitramini esse? non est dubitantis. Reprehendit enim Ioannes & obiurgat Iudæos, quòd falsum illi Messiæ honorem deferrent. quāquam vno contextu legi potest, Non sum quem esse me putatis: altera tamen lectio receptior, vt etiam plus vehementiæ habet ad refellendum errorem. Porrò, longè plus fidei meretur eius testimonium, quòd oblatum sibi honorem, quem non sine plausu accipere poterat, sponte repudiat, & alteri accedit. Non potest certè suspectū hîc esse ambitio, nec vlla captatio, quæ fidem verbis deroget.

ECCE venit.) Hoc est, venturus est: phrasis Hebraica, satis trita etiam in Nouo Testamento. Quum se indignum fatetur, qui CORRIGIAS soluat ex calceis Christi: prouerbialis est figura, qua se extenuat quantum potest, ne sua magnitudo Christi gloriam obscuret. quod enim illi mandatum erat, fideliter curare voluit, vt solus Christus præcelleret. se ergo quantus quantus est, præ illo nihil esse dicit. Quanuis enim Dei seruis sua constet dignitas: vbi tamen ad Christi comparationem ventum est, redigi in nihilum oportet omnes, vt ille vnus emineat: sicuti euanescere stellas omnes videmus, vt solis fulgori locum cedant.

26 VIRI FRATRES.) Iterum Iudæos ad amplexandum Christum Paulus extimulat. hoc enim non parum in eorum animis debebat studii & attentionis excitare, quum audirent de salute sua agi, & salutis nuntium sibi propriè destinatum esse. FILIOS Abrahæ vocat, non tantùm honoris causa, sed vt se vitæ æternæ hæredes agnoscant. ac tam blandè eos compellat, ne durum sit à Sacerdote & Scribis quos venerabantur, discessionem facere: quod necesse erat, vt Christum admitterent. Porrò memoria tenendum est, quod superius docui: quanuis Gentibus aperta esset ianua regni cælorum, nondum tamen è suo gradu deiectos fuisse Iudæos, quin primogeniti censerentur in Dei familia. Ergo SALVTEM illis missam esse dicit, quia ordine priores erant. quia tamen carnale genus non multum per se habebat momenti & multorum se prodebat impietas, specialiter compellat Paulus veros Dei cultores, significans frustra verba fieri, nisi in eorum cordibus regnet Dei timor, qui ea excipiat, exceptáque foueat. Notandum hoc elogium Euangelij, quòd dicitur SERMO salutis. quare plusquam ferrea sit eorum durities oportet, quos sua dulcedine non allicit. Cæterùm, quanuis tale sit natura, reprobis per accidens sit odor mortis in mortem. 2. Cor. 3. d. 16.

27 *Nam qui habitabant in Ierusalem, & principes eorum, quum eum ignorarent, & voces Prophetarum, quæ Sabbathis omnibus leguntur: eo damnato, has impleuerunt.*

28 *Et quum nullam causam mortis inuenissent, Rogarunt Pilatum vt eum tolleret.*

29 *Et postquam impleuerunt omnia quæ de ipso scripta erant, sublatum è ligno posuerunt in monumentum.*

30 *Deus autem suscitauit eum ex mortuis:*

31 *Qui visus fuit per dies complures his qui ascenderant cum eo à Galilæa Ierosolymam: qui sūt testes eius ad populum.*

27 Prudenter & opportunè scandalo occurrit, quòd fidem eorum morari poterat. nam Ierosolyma sanctuarium Dei erat, sedes regia, fons veritatis, & lux totius mundi. atqui illic occisus fuerat Christus. nihil porrò in speciem absurdius videri poterat, quàm eum suscipere, qui è templo Dei eiectus foret: & aliunde petere salutis doctrinam, quàm vnde prodituram Deus ipse testatus fuerat. Adde, quòd credendo in Christum, discessio fieri videbatur ab Ecclesia. Ac proinde vna hæc obiectio ad refutandum Pauli concionem satis erat valida, Quid nobis sub prætextu diuini fœderis hominem obtrudis, quem præcipua pars sancti populi damnauit? Hoc scandalum auertit Paulus, ne Euangelii cursum retardet. neque id modò, sed id retorquet etiam in diuersam partem. Quia enim Ierosolymæ contemptus & reiectus fuerat vitæ author, Antiochenos Paulus hortatur, saltem qui inter ipsos Deum timent, vt eum tantò alacrius suscipiant. nam hoc indicat causalis particula: ac si dixisset, Quandoquidem Ierosolyma bonum suum non agnouit, vos magis expergefieri & accendi conuenit, ne eadem in vobis ingratitudo & prauitas reperiatur. Sed alia ad tollendum scandalum ratione vtitur, quòd scilicet adeò nihil eorum impietas diuinæ Christi præstantiæ derogauerit, vt potiùs ad eam comprobandam & stabiliendam valere debeat. Vnde enim melius perspicitur Christus, quàm quòd in eo impletū est quicquid in Luc. 24. d. 25. 26.

Lege & Prophetis fuerat prædictum? Porrò, quid consequuti sunt Christi hostes, nisi quòd in eo conspicua
Psal.118. c.22. refulsit Scripturæ veritas? Christum reprobari à præcipuis oportuit: sic enim prædictum fuerat, Psal. 118. Lapidem quem reprobarunt architecti, hunc Deus in caput anguli constituit. Christum oportuit damnari inter noxios, vt nos coram Deo absolueret: illi imponi peccata nostra, vt nos ab illis expiaret: immolari in cruce,
Isa.53.a.4.5. Dan.9g.26. vt vmbratiles Legis victimæ cessarent. Nam & hæc continebat Scriptura Isaiæ 53. Danielis 9. Ergo populi duces, quò maiore impetu Christum extinguere conati sunt, re ipsa probarunt ipsum esse Christum, & mirabiliter eos frustratus est Dominus, vt obstinata eorum impietas fidem piorum ædificet magis quàm diruat. Eiusdem ferè generis sunt scandala omnia, quæ à Christo infirmas & leues animas abducunt. Nam si propius expenderent totum operis Dei progressum, confirmationis materia esset, vbi labascunt. Fit ergo vt plurimum nostra socordia, vt scandalis turbemur, quia toruis aut lusciosis oculis intuentes quæ ad Christum pertinent, quod album est, nigrum esse imaginamus. Videmus autem vt nihil Paulus dissimulet, sed ingenuè profiteatur quod res est, Christum non tantùm hominibus gregariis, sed primoribus etiam inuisum fuisse: nec fuisse à paucis explosum, sed oppressum impia totius populi conspiratione. Durum & odiosum id primo conflictu erat, sed validiorem machinam Paulus opponit, quòd illis inuitis Deus tanquam Lydio lapide vsus est, ad quem Filium suum probaret. Quum eadem quoque nunc Euangelii sit conditio, nec pudeat nos cum Paulo fateri, superbos mundi principes, & qui in ecclesia primatum tenent, infestos esse Christi hostes, quando id in Christi gloriam potius quàm probrum cedit, sic enim impletur Scriptura.

QVVM eum ignorarent.) Tametsi deliberata malitia Principes ad Christum opprimendum impulit, verè tamen Paulus ignorantiæ imputat, sicut alibi, quum dicit, Absconditam esse mundi principibus Euangelii sa-
1.Cor.2.b.8. pientiam, quia alioqui Dominum gloriæ nunquam crucifixissent, 1. Corinth. 2. Tumultuosæ enim phrenesi
2.Cor.3.c.15. consimilis est impiorum malitia, & videndo non videt. Certè sana mente & luce Spiritus priuatos fuisse dubium non est, qui bellum cum Deo in suam perniciem suscipere non dubitarunt. Scripturæ quoque inscitiam illis exprobrat. Et ne quis exciperet, de re ignota vel obscura eum loqui, simul addit, non alias se prophetias iactare, quàm quæ Sabbatis omnibus leguntur. ac si diceret luculenta esse & rudissimis quibusque nota Scripturæ oracula, quæ ipsos latuerint. Hoc modo admonet Paulus quàm prodigiosa fuerit eorum incredulitas, vt auditoribus detestabilem reddat. Docemur autem tali exemplo, etiamsi Dominus nobis per Scripturam illuceat, non omnibus tamen esse oculos. Postea etiam crassior fuit gentis stupiditas: quemadmodum alibi Paulus dicit, velamen ante oculos positum esse, vt præsentem Mosem non videant. Interea notandum est, ad Scripturam nos reuocari, ne magnorum hominum authoritas nos decipiat. nec est quòd sibi quisquam ex prauo aliorum sensu præiudicium faciens, absolui se putet. Hortatur enim Antiochenos Paulus, vt contra laruatos Ecclesiæ præsules ex Scriptura iudicent. Ideo enim data est vt legatur: lectio autem non frustrà à Domino instituta, sed vt inde pij omnes proficiant, ac iudicent quid rectum sit.

HANC impleuerunt.) Ita videmus non creaturas modò sensu carentes, sed diabolum quoque & omnes im-
Act.3.d.23. Act.4.f.28. pios subesse Dei prouidentiæ: vt quod apud se decreuit, per ipsos exequatur. Idem 3. capite habuimus, & 4. quum maximè furerent Christi hostes ad eum perdendum, minimè tamen quod volebant, adeptos esse: sed potius quod Deus suo consilio statuerat, effectum suis manibus reddidisse. Id verò ad commendationem diuinæ veritatis non parum facit: quòd non modò ad præstanda quæ promisit, satis sit ipse potens: sed qui in nihilum redigere conantur eius consilia, his stabiliendis operam suam, licet inuiti, impendant. Quomodo enim nô staret Dei veritas, quam summi hostes implere coguntur? Prudentia tamen hîc opus est, ne Satanam cum Deo misceamus. neque enim ideo excusabiles sunt Iudæi, quòd Scripturam impleuerint: quia praua eorum voluntas consideranda, non euentus quem minimè sperarunt: imò qui miraculi instar haberi debet. Si eorum opus per se spectetur, Deo penitus contrarium est. sed quemadmodum Deus in sole & reliquis planetis oppositos motus & inter se confligentes miro artificio temperat: sic peruersos impiorum conatus occulta virtute in diuersum quàm putabant ac volebant finem dirigit, ne quicquam faciant nisi quod voluit. Ipsi quidem, quo ad se, contra eius voluntatem faciunt: sed modo quodam incomprehensibili succedit pro Dei voluntate. Quum hic cursus sit præter naturam, non mirum, si carnis prudentiæ non sit visibilis. Quare cernendus est fidei oculo, vel potius reuerentia adorandus: canes autem qui contrà oblatrant cum sua petulantia spernendi.

28 QVVM causam non haberent mortis.) Magni ad rem intererat vt scirent Christum immeritò fuisse occisum. neque enim iustitiam nobis peperisset morte sua quam pro suis maleficiis passus foret. Innoxium itaque fuisse oportet, cuius mors expiatio sit pro peccatis mundi. Nec verò dubium est: quin Paulus ad liquidû exposuerit, Pilatum non pro iudicis officio Christum damnasse, sed improbis populi flagitationibus victum annuisse, vt morti traderetur: & simul Iudæos libidine non ratione impulsos ad expetendam Christi mortem. Terrendi enim erant auditores, ne tam nefario sceleri se adiungerent socios. Sed quæ ille tunc iusta narratione prosequutus est. Lucas nunc suo more paucis verbis perstringit.

29 QVVM perfecissent omnia.) Quæ scilicet Deo per ipsos fieri placuerat. Sic enim Christum tractarunt, vt nihil defuerit Scripturæ vaticiniis. Hoc modo tollitur offendiculum quod ex crucis ignominia con-
Mat.27. f.57. cipit sensus carnis, non fuisse permissum Dei filium væsano hostium furori: sed Patris decreto morem gessisse. Porrò ex Scripturis liquet, quænam olim destinata ei fuerit conditio. Quòd dicit Christum ab iisdem SEPVLTVM qui eum occiderant, videtur cum Euangelica historia pugnare: sed fieri potest, vt Lucas Sepeliendi verbum indefinitè acceperit. Quòd si ad eosdem referre velis, erit synecdoche. Pilati enim permissu sepultus est, arbitrio autem Sacerdotum appositi fuerunt sepulchro custodes. Etsi ergo Ioseph & Nicodemus sepulturæ Christum mandarunt: impropriè Iudæis, neque tamen absurdè id tribuitur: quia hîc consilium Pauli non est officium laudare, sed probare Christi resurrectionem: quia quem sepulchro inclusum hostes custodiebant, Deus inde abstulit. Significat ergo, non clam nec furtim sublatum fuisse Christi corpus, sed in loco celebri & hostibus cognito fuisse positum, adeóque eos custodię præfuisse, neque tamen repertum. vnde colligitur certa resurrectio.

30 DEVS suscitauit eum.) Mors quidem Christi piorum fuit salus, sed cum resurrectione coniuncta. ideo in hac secunda parte diutius Paulus insistit. Nunquam enim auditoribus suis persuasisset, petendam à morte salutem esse, nisi in Christo suscitando apparuisset Dei potentia.

31 Postquam Christum sepulchro, quod à conducticiis hostium ministris obsidebatur, egressum fuisse di-
Act.1.b.8. xit: nunc subiicit, à multis discipulis fuisse visum, qui fidele testimonium populo reddiderunt. TESTES autem vocat, vel officij respectu: quoniam ad hoc delecti erant, sicut capite primo dictum est: vel simpliciter indicãs, publicè & liberè de Christo professos esse quod sciebât. vnde sequitur, rê Ierosolymæ probè fuisse testatã. Probatio autê ista non leuis erat, quòd in formidabili hostium potentia, qui ad resistendû prôpti & ardentes nihil

nihil omittebant, tamen extiterant qui palàm assererent Christum resurrexisse, & quidem oculati essent eius rei testes. nam si qua fuisset ad manum refutatio, eam minimè Scribæ neglexissent.

32 *Et nos vobis euangelizamus, quòd promissionem patribus factam*
33 *Deus impleuerit filiis eorum, nempe nobis: excitato Iesu, sicut in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*
34 *Quod autem excitauerit eum ex mortuis non reuersurum posthac in corruptionem, sic dixit: Dabo vobis sancta Dauid fidelia.*
35 *Propterea & alibi dicit: Non permittes sanctum tuum videre corruptionem.*
36 *Dauid quidem quum suæ ætati inseruisset, consilio Dei obdormiuit: & appositus est ad patres suos, viditque corruptionem.*
37 *Quem autem Deus excitauit, non vidit corruptionem.*

32 VOBIS euangelizamus.) Iam sibi munus & honorem Apostolicum vendicat, vt tanquam legitimus Dei minister audiatur. Legationis verò sibi iniunctæ summam esse dicit, exhibitum suo seculo fuisse, quod Deus olim promiserat. Paucis autem verbis multas res & magnas comprehendit. Primò significat nihil se nouum, vel à lege & Prophetis alienum ingerere: sed eius doctrinæ complementum patefacere, quàm ipsi diuinitus traditam esse fatebantur & persuasi erant. vnde sequitur, non posse ab illis reiici quòd proponit, quin fœdus cum patribus à Deo sancitum, quantum in se erit, abrogent. deinde fidem Dei commendat, quia nunc demum re ipsa constet, nihil temerè vel frustra olim fuisse pollicitum. sed præcipuè magnitudinem extollit gratiæ in Christo demum exhibitæ. Notanda enim inter ipsos & patres comparatio, quum dicit adeptos esse quod promissum fuerat patribus. nam quò liberalius in ipsos effusa fuit Dei bonitas, eò fœdior ipsorum ingratitudo futura est, si inæstimabile bonum aspernati fuerint aut fastidierint. Quid enim hoc aliud esset, quàm thesaurum sibi ad manus porrectum, adeóque in sinu depositum, ad pedes abiicere, cuius spem procul ostensam reuerenter amplexi sint patres, & tota vita patienter fouerint? Sed quæritur de iis qui sub Lege vixerunt, an non ipsi quoque promissionum fuerint compotes? Respondeo, talem eiusdem inter nos gratiæ societatem esse, quæ tamen longam distantiam non impediat. Sed Paulus hoc vnum intelligit, suspensam quodammodo fuisse eorum fidem, donec Christus apparuit, in quo omnes Dei promissiones sunt Etiam & Amen: sicut docet 2. ad Corinth. 1. Eiusdem ergo regni cælestis hæredes sumus, & consortes spiritualium bonorum, quibus Deus filios ornat: amoris etiam sui gustum illis Deus in præsenti vita præbuit, sicuti eum nunc gustamus. Sed Christus qui vitæ æternæ & bonorum omnium substantia est, illis tantùm promissus erat, nobis datus est: & eum tanquam procul absentem expetebant, nos præsentem obtinemus. 2. Cor. 1. d. 19. 20.

33 FILIIS EORVM, NEMPE NOBIS.) Certum est de naturalibus filiis loqui Paulum, qui originem à sanctis patribus ducebant. quod ideo notandum est, quia fanatici quidam omnia ad allegorias trahentes, nullam hîc generis, sed solius fidei rationem habendam somniant. Tali autem commento sacrum Dei fœdus exinaniunt, vbi dicitur: Ero Deus tuus & seminis tui. Sola, inquiunt, fides est, quæ efficit Abrahæ filios. Ego autem contrà excipio, qui Abrahæ filij nascuntur secundum carnem, spirituales quoque censeri Dei filios, nisi sua infidelitate degenerent. Rami enim natura sancti sunt, quia ex sancta radice progeniti, donec vitio suo profanescant. Et certè consilium Pauli est Iudæos ad Christum allicere. quod vt fiat, priuilegio discerni eos, & eximi ab ordine vulgari oportet. neque inde sequitur quod odiosè obiectant nebulones isti, carnali semini alligatam esse Dei gratiam. quia etsi hæreditaria fuit posteris Abrahæ vitæ promissio: multos tamen priuauit sua incredulitas. Facit ergo fides, vt ex magna turba, in filiis pauci censeantur, per fidem verò Deus suos segregat. Atque illa duplex est electio, cuius antè memini. Altera totius gentis peræque communis: quia prima Dei adoptio totam Abrahæ familiam complectitur. Altera quæ restringitur ad arcanum Dei consilium, & fide tandem sancitur, vt penes homines rata sit. Ritè ergo Paulus Iudæis præstitum esse contendit, quod patribus Deus promiserat. nam ipsis quoque promissum fuerat, sicut Zacharias in suo cantico personat, Iusiurandum quod iurauit Abrahæ patri nostro daturum se nobis, &c. Neque tamen obstat gentis illius dignitas, quin simul in totum mundum se diffundat Christi gratia: quia sic primogenitus primum occupat honoris gradum, vt secundum tamen locum relinquat fratribus. nam quòd veteri populo abdicato, vacua Ecclesiæ possessio extraneis relicta fuit, noua colligendæ ex Gentibus Ecclesiæ cœpit esse occasio. quòd si ille in fide stetisset, in communem honoris societatem adiunctæ fuissent Gentes. Gen. 17. a. 7 Ro. 11. b. 16

SVSCITATO Christo.) Hîc Suscitandi verbum, meo iudicio, latius patet quàm vbi paulò pòst repetitur. Neque enim tantùm dicit Christum resurrexisse à mortuis, sed diuinitus ordinatum, & quasi manu Dei productum in lucem, vt Messiæ partes impleret, sicut passim docet Scriptura, excitari à Domino Reges & Prophetas. nam verbum ἀναστῆσαι hoc sensu interdum capitur. Hæc autem ratio me mouet, quòd Deus Filium suum in mundum mittendo, promissionem olim seruis suis datam exhibuit ipso effectu.

SICVT ET IN PSALMO SECVNDO.) Tametsi in numero consentiunt Græci codices, non tamen prætereundum quod Erasmus admonet multos ex veteribus Psalmum primum legisse. Et fieri potest vt Lucas ita scripserit. nam qui hodie secundus Psalmus habetur, non fine ratione primus vocari potuit, quando Psalmum primum probabile est Scribis & Sacerdotibus (quorum opera in vnum corpus collecti sunt Psalmi) procemij vice fuisse additum. Neque enim ascribitur nomen authoris: & tantùm ad Legem Dei meditandam hortatur. Sed in ea re non multum est momenti. Hoc enim præcipuum est, vt sciamus quàm propriè & quomodo ad præsentem causam Paulus testimonium ex Psalmo sumptum accommodet. Non negamus, Dauidem illic quum se vndique peti videret, & plus esse in hostibus suis potentiæ & roboris quàm vt par esset resistendo, Dei præsidium opponere, quem sibi regnandi esse authorem sciebat. Sed quum figura esset veri Messiæ, scimus in eius persona nobis adumbrata esse quæ non nisi in Messiam solidè competunt. Et contextus satis euincit non simplicem nudámque gratiarum actionem, quæ regno Dauidis conueniat, sed altius illic vaticinium contineri. Vix enim centesimam gloriæ partem quam illic prædicat, Dauidem in sua vita libasse satis notum est, qua de re plura diximus suprà in caput 4. Nunc propius intueamur verba. Vocantur quidem Reges in commune filij Dei Psalm. 82. Sed quum Dei consilium sit Dauidem Regibus aliis præferre, & eximere illorum numero, hîc honoris titulus κατ' ἐξοχὴν illi præ aliis omnibus tribuitur: non quòd tantus honor propriè in persona eius resideat, quia hoc modo Angelis quoque præstantior esset, vt habetur ad Heb. capite 1. Itaque Christi respectu, cuius imago erat, tam magnificè ornatur, vt eum Deus non vulgarem nec aliquem Act. 4. Psa. 82. a. 6 Heb. 1. b. 4

ex multis, sed quasi vnigenitum Filium agnoscat. Sequitur probatio; Quia Deus ipsum genuerit, quum regnum stabiliit in eius manu, neque enim hominum industria id factum est, sed Deus inuictam manus suæ virtutem è cælo exeruit, vnde palàm constaret ipsum diuino consilio regnare. Ergo genitura ista cuius meminit, ad hominum sensum vel notitiam referri debet: nempe quòd palàm tunc cognitum est, genitum fuisse à Deo, quum mirabiliter regni solium præter omnium spem conscendit, & cælestis Spiritus virtute innumeras fregit conspirationes: quia regnare non poterat, nisi gentibus omnibus vicinis sub iugum coactis, quasi subacto quodam mundo. Nunc ad Christum veniamus. Non prodiit certè in mundum sine testimonio, quo se
Ioan.1.b.14. Filium Dei probaret. conspicua enim fuit eius gloria, qualis decebat vnigenitum Dei, sicut habetur Ioan. 1. & passim iactat se Deum habere testem ac vindicem huius honoris. Genuit ergo Deus Christum, quum ei certas notas insculpsit, vnde vera & expressa illius effigies & Filius agnosceretur. Neque tamen hoc obstat, quominus Christus sapientia sit, ab æterno Patre ante tempus genita, sed illa arcana est generatio. nunc autem prædicat Dauid manifestatum fuisse hominibus: ita relatio est, vt diximus, ad homines non ad Deum: quia quod absconditum in Dei corde erat, hominibus palàm innotuit. Et elegans est figura, quòd non minus clarè testata sancitáque fuit Christi diuinitas, quàm si ante hominum oculos genitus à Deo foret. Scio Augustini argutiam plerisque magis placere, quòd HODIE perpetuum notetur. Atqui vbi Spiritus ipse Dei interpres suus est, & quod per Dauidem dixerat, per os Pauli exponit, nobis fas non est alium sensum comminisci. Cæ-
Rom.1.a.4. terùm, quum eodem Paulo teste, Christus in potentia manifestatus fuerit Filius Dei, quum resurrexerit à mortuis, colligimus hoc primarium fuisse cælestis excellentiæ specimen, & tunc Pater verè eum in lucem extulit, vt mundus ab ipso genitum esse sciret. Quamuis ergo suscitari Christus à Deo cœperit, quando prodiit in mundum, resurrectio tamen quasi iusta, & plena suscitatio fuit: quia quum prius exinanitus esset forma serui ac-
Philip.2.a.7. cepta, tunc victor mortis, & dominus vitæ emersit, vt nihil ad maiestatem Dei Filio, & quidem vnigenito, dignam illi deesset.

34 NON reuersurum posthac.) Alterum nunc membrum attexit, Christum semel excitatum à mortuis, vt
Ro.6.b.10. æternum viuat, quemadmodum Paulus docet Rom. 6. Non amplius moritur, nec amplius mors illi dominabitur: quia viuit Deo. Perquam enim tenuis & frigida esset fiducia ex Christi resurrectione concepta, si adhuc interitus aut vlla mutatio eum maneret. Ergo ingressus esse dicitur regnum Dei, vt perpetuo viuens suos quoque æterna felicitate donet. Nam quia nobis resurrexit Christus potius quàm sibi, perpetuitas vitæ quam illi pater contulit, ad nos omnes extenditur, ac nostra est. Videtur tamen locus Isaiæ qui hîc adducitur, ad
Isa. 55.a.3. probandam Christi immortalitatem nihil facere, Dabo vobis sancta Dauid fidelia. Sed non ita est: nam quũ de redemptione Dauidi promissa loquatur Isaias, & eam stabilem ac fixam fore asserat, hinc rite colligimus, immortale Christi regnum in quo fundata est æternitas salutis. Græcos autem interpretes sequutus est Paulus quum SANCTA pro Misericordiis posuit CHESSED, quod mansuetum, benignum & clementem significat, Græci solent Sanctum reddere. Ideo hoc loco חסדי Dauid, verterunt sancta Dauidis, quum potius intelligat Propheta promissam Dauidi gratiam. Sed hoc rudibus & infirmis concessit Paulus, qui Græcæ lectioni magis assueti erant: præsertim quum vis testimonii alibi sita esset. Hoc enim in summa vult Paulus, Si æterna est gratia, quam Deus se in Filio daturum pronuntiat, vitam Filii similiter æternam esse, nec mutationi obnoxiã.
2.Cor.1.a.20. Tenenda est enim regula, quòd omnes Dei promissiones in Christo sunt Etiam & Amen: ac proinde vigere nequeant, nisi eas viuificet.

35 NON permittes sanctum tuum.) Hic locus à Petro etiam adductus fuit, in prima concione quam suprà
Act.2.d.27 retulit Lucas capite 2. vbi eum exposui. illuc igitur lectores se referant. Tantùm hoc breuiter attingam, duas voces Hebraicas pro sepulchro poni à Dauide, vt tritæ sunt apud eum repetitiones, quarum prior deducta est à concupiscendo, quia sepulchrum tanquam gurges insatiabilis omnia deuoret: altera verò à corruptione. secundum hanc etymologiam, fideliter Græcè expressus est sensus Dauidis. notatur enim sepulchri qualitas, quum mortuum cadauer recipit, & quasi absorbet, vt illic putrescat, & tandem consumptum pereat. Id in Christum solum competere affirmat Paulus, quòd seruatus à corruptione immunis fuerit. nam quòd eius corpus in sepulchro fuit conditum, nihil propterea iuris habuit in ipsum corruptio, quum illic integrum non secus atque in lecto iacuerit vsque ad diem resurrectionis.

37 DAVID QVVM ÆTATI SVÆ inseruiisset.) Nequis obiiceret, illic agi de Dauide, maturè occurrit Paulus, non conuenire hoc omni ex parte Dauidi, cuius cadauer putredine in sepulchro consumptum fuit. Restat ergo, quia singulare fit istud Christi priuilegium, de eo vaticinatum in Spiritu fuisse Dauidem. Interea notanda est inter membra & caput proportio. nam sicuti plena & absoluta huius vaticinii veritas in Christo solo tanquam in capite extitit: ita in singulis membris iuxta cuiusque modum & ordinem locum ha-
Philip.3.d.21. bet. Quum autem in hunc finem resurrexerit Christus, vt corpus nostrum humile conformet corpori suo glorioso: hac lege pii in foueam descendunt, vt eorum corpora putredo non absumat. Ergo secundum spem futuræ liberationis Dauid iure prædicat, se corruptionem non visurum, neque enim corruptio penitus censeri debet, cui parata est melior instauratio: ideo enim putrescunt fidelium corpora, vt beatam incorruptionẽ suo tempore induant. Sed hoc non obstat, quin longè dispar sit capitis & membrorum conditio, & nos Filium Dei procul & lentè subsequamur. Nunc videmus vtrumque esse verum, & congruenter dici, quòd Dauid & reliqui fideles quatenus suo capiti conformes futuri sunt, non sint visuri corruptionem, & tamen vnus Dei Filius in solidum à corruptione liber & immunis fuerit. Notanda est locutio. quum dicit Dauidem ÆTATI suæ inseruiisse, vel hominibus sui temporis. secus distinguit vetus interpres, & quædam Græca exemplaria suffragantur, nempe quòd Dauid ętate sua seruierit Dei voluntati quæ lectio tametsi probabilis est, non tamen facit vt à diuersa auellat. neque verò superuacuum est vel frigidum, obdormiisse Dei voluntate vel cõsilio: quia significat, Deum in morte Dauidis non fuisse oblitum illius vaticinii: ac si diceret, non sine Dei consilio Dauidis corpus in sepulchro iacuisse donec resurgeret, vt suspensus indueret prophetiæ effectus vsque ad Christum. si non displicet quod profero, hinc monemur quorsum homines viuant in mundo, vt scilicet alij alios mutua communicatione iuuent. Neque enim sibi quisque natus est, sed inter se quasi sacro nexu colligatum est humanum genus. Ergo nisi leges naturæ euertere libeat, meminerimus non priuatim nobis viuendum esse, sed proximis nostris. Sed quęritur, annon curanda sit etiam posteritas? Respondeo, Piorum quidem ministerium posteris etiam vtile esse: quemadmodum hodie sentimus Dauidem mortuum plus nobis prodesse, quàm magnam eorum partem qui nobiscum viuunt: verùm simpliciter intelligit Paulus, fideles toto vitę cursu proximis se & sua officia impendere, mortem verò illis esse quasi metam, quià tunc perfuncti sunt, quum eos Dominus è mundo euocat. Summa est, seculi nostri habendam primò esse rationem, vt fratribus nostris seruiamus quibuscum vitæ societas nobis est: secundò autem dandam esse operam vt ministerij nostri

fructus ad posteros quoque redundet. Quum hanc legem seruis suis præscribat Deus, non potest excusari eorum temeritas, qui mortuos fingunt pro nobis orare, & Ecclesiæ non minus seruire, quàm dum viuerent.

CONSILIO Dei obdormiuit.) Poterat simpliciter dicere Paulus, mortuum fuisse Dauidem: addit CONSILIO Dei, vt sciamus in Prophetæ persona non fuisse completum, quod in Psalmo legitur. Monemur tamen similiter præfixam diuinitus nobis esse vitæ & mortis metam, Psal. 90. habetur, Emittis homines, & transire facis, postea dicis, Reuertimini filij hominum. Quinetiam hoc scitè docet Plato, æquum esse vt non nisi Dei arbitrio migrent homines è terra, cuius manu in ea, tanquam in statione, ad tempus locati sunt. Ideo autem de morte Dauidis verba faciens nominatim consilij Dei meminit, vt sciamus non fortuitam illi accidisse corruptionem, quasi Deus sui promissi oblitus foret: sed Dei prouidentia factum, vt vaticinium alio transferendum esse scirent fideles. DORMIRE ET APPONI ad patres, formulæ sunt loquendi notiores & magis tritæ, quàm vt expositionem requirant. Psal.90.a.3.

38 *Notum ergo sit vobis, viri fratres, quòd per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur.*

39 *Et ab omnibus, à quibus non potuistis in Lege Mosis iustificari,*

40 *In hoc omnis qui credit, iustificatur.*

41 *Videte igitur, ne eueniat super vos quod dictum est in Prophetis:*

42 *Videte contemptores, & admiramini & euanescite: quia opus ego facio in diebus vestris, opus cui non creditis, si quis enarret vobis.*

38 NOTVM ergo sit vobis.) Postquam modum exposuit, quo parta est salus per Christum, nunc de eius officio virtuteque differit. Atque hoc summum est caput, quid nobis bonorum attulerit Christi aduentus, & quid ab eo sperandum sit, tenere. Quanquam autem vno verbo Lucas attingit, Paulum de Christi beneficiis concionatum esse: non est tamen cur quisquam dubitet, res tantas pro sua dignitate, grauiter & splendidè tractatas esse. Hoc verbo NOTVM sit vobis, significat Paulus nihil obstaculo fore præter socordiam, quominus res tam clara & aperta illis innotescat: ideóque, absurdum esse, vt fideles lateant quæ per Christum exhibita fuerunt Dei beneficia. missus enim est cum sonoro Euangelij præconio, quod exaudire fides nostra debet, vt certam bonorum eius possessionem adeat. qualis enim sit, tenendum est, vt eo verè fruamur. Primo loco ponitur remissio peccatorum, qua nos sibi Deus reconciliat, eam quum toti populo suo annuntiari velit Deus, omnibus necessariam esse demonstrat. Neque enim vnum vel alterum Paulus alloquitur, sed quicunque Antiochiæ Iudæi erant. Primo igitur loco habendum est, nos omnes inimicos esse Deo per peccata. 2. cap. ad Colos. Col.2.b.13. Vnde sequitur arceri omnes à regno Dei, & morti æternæ esse addictos, donec in gratiam nos recipiat Deus gratuita peccatorum remissione. Hoc etiam notandum est, Deum ignoscere nobis peccata, & propitium reddi per mediatorem, quia extra eum sicuti nulla est expiatio, ita neque venia aut solutio reatus. Hæc fidei nostræ rudimenta sunt, quæ in Philosophorum scholis minimè discuntur, Totum genus humanum damnatū esse, & peccatis obruptum: nullam esse in nobis iustitiam quæ Deo nos conciliet: vnicam spem salutis in eius misericordia residuam esse, dum nos gratis absoluit, manere autem sub reatu, nisi qui ad Christum confugiunt, & in eius morte expiationem quærunt à peccatis.

ET ab omnibus.) Tacitè præuenit quod videri poterat superiori doctrinæ aduersum. nam quotquot erant Legis ceremoniæ, totidem erant ad consequendam peccatorum remissionem exercitia. Iudæis ergo promptum erat excipere. Si solus hic Deum nobis propitiat abolitis peccatis, quorsum tot ablutiones & piacula, quibus hactenus ex Legis præscripto vsi sumus? Ergo ne Iudæos remorentur Legis ceremoniæ, Christum Paulus præstare docet, quod illæ non poterant. non quòd tam breuiter & concisè loquutus fuerit Paulus (neque enim spes erat, Iudæos subitò abiecta legalis iustitiæ fiducia, ad Christum venturos) sed summam eorum quæ iusto ordine tunc docuit, Lucas satis habuit perstringere. Sensus autem est, sublatum à mediatore fuisse obstaculum illud Iudæis in quo hærebant. Lex quidem ceremonialis, pædagogia esse debuerat, quæ ad Christū eos manu duceret: ritus omnes à Deo præcepti adminicula erant iuuandæ & promouendæ eorum fidei data. sed vt præposterè sacra Dei instituta corrumpere hominibus mos est, ceremoniis viam sibi obstruebant, & ianuam fidei claudebant, ne venirent ad Christum. Iustitiam se in sacrificiis habere putabant, baptismis acquiri veram munditiem, Deum sibi placatum esse vbi externis pompis defuncti erant: in summa, relicto corpore inanes vmbras apprehendebant. Nihil quidem inutile vel lusorium instituerat Deus in Lege, quare ceremoniæ fida erant & indubia testimonia remissionis peccatorum. neque enim mentitus fuerat Deus his verbis: Sacrificet peccator, & expiabitur eius iniquitas. Verum vt Christus erat finis Legis, & cæleste exemplar tabernaculi, ita ceremoniarum omnium ab eo pendebat vis & effectus. vnde conficitur, euanidas fuisse vmbras eo remoto. Verè ergo Paulus detrahit Legi, iustitiæ causam, vt Christo adscribat. Nunc Pauli consiliū tenemus, quòd scilicet à falsa & peruersa Legis fiducia abstrahere voluerit Iudæos, ne vento inflati putarent se non indigere Christi auxilio, vel externam duntaxat felicitatem in eo quærerent. Rom.10.a.4. Heb.8.b.5.

IVSTIFICARI in Lege.) Locus hic facilè demonstrat, quid valeat alibi passim Iustificandi verbum: nempe liberari & absolui. Mentio de peccatorum remissione facta erat, eam negauit Paulus aliter obtineri quàm Christi gratia. ne quis obiiceret, suppetere in Lege remedia: respondet, illis omnibus nihil efficaciæ subesse. Sensus ergo clarus est, Non posse iustificari à peccatis in Lege, quia ritus legales non iusta nec legitima precia erant ad soluendum reatum, nihil per se ad promerendam iustitiam valebant, nec iustæ compensationes erant ad placandum Deum. Negari certè, nisi improbè, non potest, quin iustificatio ista remissioni peccatorum annexa, sit tanquam eius obtinendæ modus & ratio. Quid enim agit Paulus, nisi vt dictum illud, Christi beneficio peccata nobis remitti, confirmet: contraria obiecta diluens; Probat autem, Quia neque piacula, neque ritus omnes Legis nos à peccatis iustificent. Iustificatur ergo per Christum, quia à reatu & iudicio æternæ mortis, quibus obnoxius erat, gratis soluitur. Hæc est fidei iustitia, dum nos pro iustis habet Deus, peccata non imputando. Sola hæc vocis proprietas refutandis Papistarum cauillis sufficit, qui nos non venia, nec gratuita acceptione, sed habitu & iustitia infusa contendunt esse iustos. Quare hunc Pauli contextum nō patiamur ab illis indignè & sceleftè lacerari, quum dixit nos iustificari ab omnibus, vt nobis constet peccatorum remissio. Iam verò sciendum est, Christo opponi Legem Mosis, tanquam præcipuum potiendæ iustitiæ medium, si quod aliud, vel diuersum à Christo fuisset. Paulus quidem de ceremoniis disputat: sed notandū est, nihil in illis fuisse omissum quod ad peccata expianda, irámque Dei placandam faceret. Cæterùm, nullâ

Col 2.c.14. ex omnibus ceremoniis Legis fuit, quæ non obstringeret hominem peccati reatu, quasi nouum chirographũ: sicuti docet Paulus 2.ad Coloss.cap. Quid igitur? certè testari voluit Deus, vnica Filij sui morte iustificari homines, quia ipsum qui peccatum non nouerat, pro nobis peccatum fecit, vt in eo nobis esset iustitia.2.Cor.5.
2.Cor. 5. d. 21. Vnde sequitur, quicquid satisfactionum commenti sunt homines, ad spoliandum honore suo Christum tendere. IN LEGE, & IN CHRISTO tantundem valent atque per Legem, & per Christum, secundum phrasin Hebraicam.

AB omnibus.) Hac particula refellitur impium Papistarum commentum, quo tradunt non nisi originale peccatum & actualia quæ ante Baptismum commissa sunt, purè & gratuitò per Christum remitti, alia redimi satisfactionibus. Atqui Paulus clarè pronuntiat, toto vitæ progressu nos per Christum iustificari à peccatis. Tenendum enim memoria est, Iudæis mandatos fuisse Legis ritus, vt tam eorum vtilitas quàm vsus quotidie in Ecclesia vigeret, hoc est, vt re ipsa sentirent Iudæi non frustra assiduè iterari expiationes & lauacra. Eorum omnium si veritas & substantia reperitur in christo, sequitur, non aliud delendis peccatis esse piaculum, quàm eius mortem. Alioqui inter hanc & veteres figuras analogia non constaret. Papistæ nos ad pœnitentiam & claues reuocant: quasi verò ceremoniæ legales non fuerint meditandæ pœnitentiæ exercitia: quasi etiam non illis annexa fuerit clauium potestas. Sed talibus adminiculis adiuta fuit piorum fides, vt ad vnicam Mediatoris gratiam confugerent. Fixum ergo maneat, iustitiam qua donamur in christo, non vnius diei esse vel momenti, sed perpetuam, vt sacrificium mortis eius nos quotidie reconciliet Deo.

39 OMNIS qui credit.) Declarat Paulus quomodo potiantur homines iustitia Christi: nempe quum fide illam recipiunt, quod autem impetrat fides, nullis operum meritis consequimur. Quare non ambigua est Pauli sententia, Iustificari nos sola fide: quam tamen Papistæ non minus obstinatè quàm acriter oppugnant. Interea quid valeat credendi verbum, tenere conuenit, quod Papistis reddit insipidum ignorantia. Sunt quidem & alia Christi beneficia, quæ fide percipimus. nam Spiritu suo nos regenerans, imaginem Dei in nobis instaurat, & vetere homine crucifixo nos refingit in vitæ nouitatem. Sed Lucas satis habuit vnum hoc exprimere, quomodo in gratiam cum Deo redeant homines, à quo alienati sunt per peccatum, quia inde ad reliqua facilis est transitus.

40 VIDETE ne superueniat.) Quia negotium illi erat cum præfractis hominibus, vel saltem multi in turba permixti erant duræ ceruicis, quasi malleo vellet eorum contumaciam mollire, doctrinæ addit obiurgationem. nam si morigeri & ad parendum faciles fuissent Iudæi, suauiter procul dubio conatus fuisset eos ad christum allicere. Sed eum, vel torpor vel peruicacia illorum coegit vt vehementius excandesceret. sicuti ad Dei tribunal citādi sunt omnes, quibus gratia Christi cōteptui est, atque horribile mortis æternæ iudiciũ illis denuntiandum est. Adhuc quidem locum significat esse pœnitentiæ, quum ad cauendum hortatur: simul tamen admonet, nisi maturè caueant, non procul abesse horribilem Dei vindictam.

Abac. 1. b.5. QVOD dictum est in Prophetis.) Locus qui citatur, ex primo capite Abacuc sumptus est. sed quia prophetiæ omnes in vnum corpus aut volumen collectæ erant, Paulus dicit IN PROPHETIS scriptum esse.

41 Neque ad verbum recitat verba Abacuc, quæ sic habent, Aspicite in Gentibus, & videte, & admiramini, & obstupescite: quia opus fiet in diebus vestris, quod nemo credet quum narrabitur. Paulus dicit, VIDETE contemptores: vt sciant Iudæi vindictam quæ semel eorum patribus inflicta fuit, contemptoribus Verbi communem esse: ac si diceret, Deus hodie non minoris æstimat verbum suum, cuius contemptum semel tam seuerè vltus est. Ergo Prophetæ denuntiatio ad omnes ætates pertinet, ne sperent contemptores se, quam alij experti sunt vindictam, posse nunc effugere. Superbiebant Templo, iactabant se esse Dei populum, impio fastu elati spernebant minas omnes. Ergo Paulus illis in memoriam reducit, quid Deus per Prophetas suos contemptoribus minetur.

OPVS in diebus vestris.) Sensus est, Qui Dei verbo fidem habere detrectant, manum eius sensuros, vt tādem pœnis conuicti, seriò loquutum esse agnoscant. Vulgari prouerbio dicitur, Stultorum experientiam esse magistram. Sic Dominus re ipsa impios coarguit, vt malis domiti, eius virtutem fateri incipiant. Quale autem pœnæ genus denuntiat? quia verbo (inquit) meo non creditis, exemplum in vos edam, quod sit omnibus incredibile: quibus verbis intelligit, se pœnas de illis sumpturum, quæ incutiant mundo horrorem. Nam vt monstrum est detestabile aduersus Deum rebellio, ita non mirum est, si pœnarum monstra ex se gignat. Cauendum ergo, ne si Dei verbo fidem abrogemus, potentiorem quàm sensus omnes nostri capiunt, sentiamus eius manum, & quidem vsque ad totius mundi stuporem, ac pauore ipsi quoque attoniti reddamur. Abacuc de clade vaticinatur per Chaldæos inflicta: sed pœna qua Dominus Euangelij sui contemptum vltus est, longè fuit atrocior. quare ad timendum Deum, & amplexandum reuerenter eius verbum assuescamus, ne quid tale nobis eueniat.

42 *Egressis autem ex Synagoga Iudæis, hortabantur Gentes vt intermedio Sabbatho loquerentur ipsis verba.*

43 *Dimissa verò Synagoga sequuti sunt multi ex Iudæis & religiosis Proselytis Paulum & Barnabam, qui colloquentes cum ipsis, suadebant vt manerent in gratia Dei.*

44 *Et quum venisset Sabbathum, propè tota ciuitas congregata fuit ad audiendum sermonē Dei.*

45 *Videntes autem Iudæi turbas, repleti sunt æmulatione, & contradicebant his quæ à Paulo dicebantur, contradicentes & blasphemantes.*

42 EGRESSIS E SYNAGOGA.) Potest etiam legi, è Synagoga Iudæorum, & fortè aptius. Probabile enim est, fuisse egressos priusquam cœtus diffiueret: idque ex contextu colligitur, quia paulò post subiicit, Lucas soluta Synagoga quosdam ex Iudæis sequutos fuisse Paulum & Barnabam. Sensus ergo est, Iudæis adhuc conuentum suum habentibus, Paulum & Barnabam fuisse egressos, & tunc rogatos à Gentibus, vt interea sibi operam nauarent.

43 Postea quosdam ex Iudæis & Proselytis ad Paulum venisse tum studio discendi, tum profitendæ fidei suæ gratia. Vetus interpres & Erasmus quum transtulerunt Sequenti Sabbatho, non assequuti sunt Lucæ mentem. nam quum hîc de Gentibus agatur, non est mihi verisimile, Sabbathum eligere quò Paulum & Barnabam audiant. Iudæis enim status erat dies ille, sed Gentibus non minor aliis diebus opportunitas. quorsum ergo

ergo votum suum & preces in octauum diem differrent? quin potius audire Paulum cupiunt, dum illi vacat, & ferias habet cum Iudæis. Ita dum adueniat Sabbathum, Dominus otiosos esse non finit, præsentem in qua se exerceant materiam in Gentibus offerens.

42 LOQVERENTVR verba.) Reddidi quod est apud Lucam, quanquam articulus τὰ sumi potest pro τὰ αὐτὰ vt aliis quibusdam locis. Tunc sensus esset, Rogatos fuisse, vt illa hebdomade iisdem de rebus apud Gentes differerent. Porrò dum primam quamque occasionem auidè aucupant. Gentes, Iudæi fastidio pleni, quod illis propositum est, negligunt: nisi quòd ex illis quidam Paulo & Barnabæ se adiungunt. Nominatim Proselytos exprimit Lucas: qui quum Legis doctrinam amplexi essent & Deum Israel colerent, non turgebant eo fastu, qui Iudæis longinquam stirpem iactantibus obstabat.

43 QVI colloquentes.) Sensus ambiguus est: potest enim ad Iudæos & Proselytos referri, quòd Paulum & Barnabam hortati fuerint, ne deficerent animis, sed cordatè persistarent in Dei gratia. Nec verò illis deerat occasio: parata enim illis certamina videbant: ideóque strenua constantia opus esse ad sustinendos aduersæ factionis impetus. Quare optimè id congrueret, quòd proficiendi studio accensi, Paulum & Barnabam animare ad pergendum studuerint. Si ad Paulum & Barnabam referas, sensus erit: non repulsos ab illis fuisse qui venerant, sed benignè & comiter exceptos, & pia exhortatione confirmatos esse, vt persistarent in suscepta gratia. Cæterùm, nomen GRATIAE primò Euangelij fidem, deinde quæ inde nobis proueniunt bona, cóplectitur: vel vt breuius loquar, vocationem in spem æternæ salutis.

44 ET QVVM venit Sabbathum.) Confluxus populi testimonio est, intermedio illo Sabbatho Paulum & Barnabam non cessasse, nec vanum fuisse in Gentibus eorum laborem. sic enim præparata fuerant populi studia, vt cuperent omnes rem totam certius cognitam habere: quod fore sperabant, si inter Iudæos discussa foret. Conijcere enim licet, quanuis aliquo suaui gustu pellecti essent, nondum tamen solidè persuasos fuisse, vt Euangelij doctrinam sine controuersia reciperent, sed inter spem & desyderium suspensos venisse in Synagogam.

46 REPLETI sunt.) Non nouum est, propius admota Euangelij luce accendi impiorum rabiem: præsertim vbi progressum sanæ doctrinæ vident, maiore impetu furoris prosiliunt ad resistendum. Dubium autem est, an ZELI nomine intelligat Lucas praua æmulatione fuisse percitos, vt se Paulo & Barnabæ opponerent: vt ambitio tam inuidiæ quàm contentionum omnium mater est: an verò Zelum accipiat pro indignatione inde concepta, quòd dolebant populo Dei æquari Gentes. Hoc enim valde indignum ducebant, vt sacer doctrinæ thesaurus, qui propria erat filiorum hæreditas, quasi ad pedes omnium iaceret.

CONTRADICENTES & blasphemantes.) Repugnandi ardore prouecti, ad blasphemias tandem prosiliunt. Atque huc amentiæ impios ferè adigit Satan, vt rationibus victi & fracti magis ac magis obdurescant, & scientes volentésque blasphemias demum euomant in Deum & veritatem: quò magis solicitè cauendum est, quum nobis simpliciter proponitur Dei veritas, ne si contradicendi libido nos abripiat, in illud præcipitium statim ruamus.

46 *Sumpta autem** *libertate Paulus & Barnabas dixerunt: Vobis primùm necesse erat annuntiare sermonem Dei. Postquam autem reiicitis eum, & non dignos iudicatis vos vita æterna: ecce, conuertimur ad Gentes.* *vel fiducia.

47 *Sic enim mandauit nobis Dominus: Posui te in lucem Gentium: vt sis in salutem vsque ad extremum terræ.*

48 *Audientes autem Gentes, gauisæ sunt, & glorificabant sermonem Domini: & crediderunt quotquot ordinati erant ad vitam æternam.*

49 *Disseminabatur autem verbum Domini per totam regionem.*

50 *Iudæi autem instigauerunt religiosas mulieres & honestas, & primores vrbis, & suscitarunt persequutionem aduersus Paulum & Barnabam, & eiecerunt eos è finibus suis.*

51 *Illi autem excusso puluere pedum in eos, venerunt Iconium.*

52 *Discipuli verò repleti sunt gaudio & Spiritu sancto.*

46 SVMPTA autem libertate.) Ostendit Lucas adeò fractos non fuisse seruos Christi hostium contumacia, vt liberius propterea in eos inuehi rursum cœperint. nam etsi eos iam pupugerant acri stimulo, tamen adhuc illis aliquantum parcebant. nunc verò quum obstinatè Christum reiici ab illis vident, vicissim excommunicant eos, & abdicant à regno Dei. Docemur autem hoc exemplo non esse extrema seueritate vtendum, nisi aduersus deploratos. Cæterùm quò audacius ad opprimendam veritatem exultant reprobi, eò plus fiduciæ sumere nos decet. Seruos enim Dei inuicta Spiritus constantia munitos esse oportet, ne vnquam diabolo vel eius ministris cedant: sicuti Deus Ieremiam fronte ferrea iubet cum reprobis confligere.

VOBIS primùm necesse erat.) Ingratitudinis eos accusat, quòd quum ex omnibus populis à Deo electi essent, quibus se Christus offerret, tantum beneficium malignè respuant. Priore autem membro commemorat honoris & excellentiæ gradum in quem eos extulerat Deus: postea sequitur exprobratio, quòd sponte abiiciant tantam gratiam. vnde concludit iam tempus esse, vt Euangelium transferatur ad Gentes. Quòd dicit PRIMVM illis oportuisse prædicari, propriè ad tempus regni Christi spectat. sub Lege enim ante Christum exhibitum Iudæi non tantùm primi erant, sed soli. Ideo regnum sacerdotale, & peculium Dei Moses ipsos vocabat. Sed ea lege tunc penes ipsos solos præteritis Gentibus residebat Dei adoptio, vt Christi aduentu præferri adhuc Gentibus oportuerit. Nam etsi mundum Patri reconciliauit Christus, priores tamen ordine fuerunt, qui iá propinqui erant Deo, & ex eius familia. ille ergo legitimus ordo fuit, vt Ecclesiam Apostoli colligerent primum ex Iudæis, deinde ex Gentibus. sicuti cap. 1. & aliis locis visum est. Ita Gentium societas ius primogenituræ non tollebat Iudæis, quin semper in Ecclesia Dei excellerent. Secundum hanc rationem dicit Paulus, Dei iustitiam manifestari in Euangelio primùm Iudæis, deinde Græcis. Tanta gratiæ magnitudo, qua dignatus fuerat ipsos Deus, peccati grauitatem exaggerat, dum reiiciunt quod tam benignè offertur. Ideo subiicit, ipsos ferre de se iudicium, quòd vita æterna indigni sint. nam quú Euangelij reiectio, iustitię Dei abnegatio sit, non opus est alio iudice qui incredulos damnet. Exod. 19. a. 5. 6. Act. 1. b. 8. Rom. 1. b. 16.

POSTQVAM autem reiicitis.) Non videtur aptè ratiocinari Paulus. nam primùm, vt Gentes admitterentur in

ſpem ſalutis,non erat neceſſe Iudęos inde excludi:deinde hoc potius congruebat,vt Iudæi Euangelium amplexi ſecundum locum Gentibus cederent.Paulus autem perinde loquitur, ac ſi coaleſcere ſimul non poſſent in vnum corpus:nec Euangelium peruenire ad Gentes poſſet,niſi à Iudæis reiectum.Iam verò antequam expertus eſſet talem contumaciam,nonne Gentium ordinatus erat Apoſtolus?cur ergo nunc demum ad Gentes ſe conuertit, quaſi earum vocatio ex electi populi infidelitate pendeat? Reſpondeo emphaſin eſſe in verbo CONVERTIMVR.ſignificat enim ſe iam auerſum eſſe à Iudæis,vt Gentibus ſe totum addicat.Si in gradu ſuo ſtetiſſent illi, non ſequuta eſſet talis conuerſio, ſed Iudæis in gremium receptis continua ſerie Gentes ſimul traxiſſet, & pariter vtroſque complexus eſſet. Nunc quum Iudæi tergum obuertant, ſéque ſubducant ab eius miniſterio, non poteſt vno intuitu eos cum Gentibus reſpicere. Itaque illis valere iuſſis,curam ſuam ad Gentes transferre cogitur.Ergo niſi ſe alienaſſent Iudæi ab Eccleſia, talis fuiſſet Gentium vocatio, qualem Prophetæ deſcribunt:Apprehendent in illa die ſeptem alienigenæ pallium hominis Iudæi,ac dicent, Ambulabimus vobiſcum, quia Deus apud vos eſt. nunc autem nouo & accidentali modo vocatæ ſunt Gentes: quia Iudæis reiectis ingreſſæ ſunt in vacuam poſſeſſionem. Debuerant Iudæis aggregari, ſed poſtquam illi exciderunt atque exterminati ſunt,in eorum locum ſubſtitutæ ſunt. Ita mors illorum fuit Gentium vita,vt inquit Paulus & abſciſis naturali-
Rom.11. bus ramis,oleaſtri in ſanctam radicem inſiti ſunt: donec tandem illos quoque Deus in priſtinam radicem inſi-
b.12.15.24. tos in vitam reſtituat, vt vndique collectus Dei Iſrael ſeruetur.

47 SICVT præcepit.)Locus ſumptus eſt ex cap.Iſa. 49. vbi tamen Deus Filium ſuum potius alloquitur quàm
Iſa.49.a.6. Apoſtolos. ſed notandum eſt, multa, quæ Chriſto Scriptura tribuit, pertinere ad eius miniſtros: multa dico, non omnia, ſunt enim elogia quædam propria Chriſti perſonæ, quibus miniſtros ornare impium eſſet ſacrilegium.Chriſtus iuſtitia noſtra vocatur:quia ſolus victima fuit expiatrix, & morte ſua placauit nobis Patrem, & poſtea reſurrexit,vt deuicta morte vitam æternam nobis acquireret.Ergo tota ſalutis noſtræ ſubſtantia in Chriſti perſona ſubſiſtit. ſed quatenus agit per ſuos miniſtros partes illis ſuas reſignans, ſua quoque elogia cum illis communicat. In hoc ordine eſt Euangelij prædicatio. Solus quidem à Patre nobis præfectus eſt doctor: ſed ab eo ſuffecti ſunt Paſtores & miniſtri, qui tanquam ex ore eius loquantur. Ita in ſolidum manet penes eum authoritas,& in ſuis miniſtris nihilominus auditur.Scitè ergo Paulus Iſaiæ teſtimonium ad ſe accommodat,vbi de publicando Euangelio agitur.

POSVI te in lucem.) Videtur illic talis vocatio Gentium prædicari, quæ veteris populi abdicationem minimè ſecum trahat. Potius enim Iudæis qui prius domeſtici fuerant,extraneos aſſociat Deus.Parum eſt,inquit, vt mihi ſis miniſter in Iſraele docendo,quia te conſtitui in lucem Gentium. Deus certè initium ſuæ Eccleſiæ à filiis Abrahæ facere videtur,& deinde manum porrigere Gentibus, vt eandem Eccleſiam vno fidei conſenſu vtrique efficiant.Atqui ſic vaticinium adducit Paulus,quaſi impleri non potuerit,niſi abiectis Iudæis.Gentibus enim accenſam Chriſti lucem ſignificat,ex quo illi in tenebras mortis coniecti ſunt.Reſpondeo,hoc neceſſariò ex contextu non poſſe euinci,quòd affirmet Paulus non antè illuminandas fuiſſe Gentes,quàm lumen Iudæis eſſet extinctum. Poteſt enim hic eſſe ſenſus, Quando voſmet priuaſtis æterna vita, non eſt quòd putetis Dei gratiam profanari,ſi vobis poſthabitis ſuſcipimus Gentium curam.neque enim ſolis vobis datus eſt Meſſias, ſed toti mundo deſtinatus eſt in ſalutem,ſicuti ſcriptum eſt.Poſui te in lucem Gentium, &c.Quanquam ſi propius expendas Prophetæ locum,illic incluſam veteris populi abiectionem reperies.Deus enim ſe glorioſum & magnificum in Chriſti miniſterio fore pronuntiat,quamuis Iſrael non colligatur. poſtea ſubiicit, quaſi explicationis loco,Chriſti virtutem minimè ad vnum populum reſtrictum iri,quia ad extremos vſque terræ fines lux eius,radios emiſſura ſit in ſalutem.Videtur hæc vocationis Gentium occaſio à Paulo notari. quia ſcilicet quum apud Iudæos materiam ſe exercendi non inueniret,ſuam operam penitus Gentibus addixit.In verbis Prophetę
Ioan.17. a.3. hoc obiter notandum eſt quòd ſalus luci ſubiicitur, ſecundum illud Chriſti dictum,Hæc eſt vita æterna, noſſe te verum Deum,&c. nam ſi vna Dei cognitio ſalutifica nobis eſt,vnica ſimiliter ab interitu æternæ mortis reſurrectio eſt,nos ab ignorantiæ tenebris ereptos illuminari in Chriſti fidem.

48 AVDIENTES autem Gentes.)Materia gaudij Gentibus fuit,quum audirent non repentè ſe vocari ad ſpem ſalutis,quaſi non prius fuiſſet hoc diuinitus decretũ,ſed nunc demum impleri,quòd multis antè ſeculis prędictũ fuerat.neque enim vulgaris erat fidei confirmatio,quòd ſalus illis Chriſti aduentu promiſſa fuerat,vnde etiam factum eſt,vt maiore deſyderio & reuerentia Euangeliũ amplecterentur. GLORIFICARE ſermonem Dei, bifariam exponi poteſt, vel quòd agnouerint verum fuiſſe Iſaiæ vaticinium, vel quòd propoſitam ſibi doctrinam fide amplexæ ſint. Certè notatur plena ſubſcriptio,quia nihil amplius diſceptant vel ambigunt conſpecta Pauli victoria.Et certè tunc debito honore proſequimur Dei ſermonem, quum nos illi obedienter fide ſubiicimus:ſicuti maiore affici probro non poteſt,quàm quum illi abrogatur fides.Cæterùm,videmus vt Gentes non impedierit contumacia quam in Iudæis cernebant,quominus Chriſto nomen darent.Eadem animi magnitudine dum impij ſua obſtinatione viam nobis obſtruere conantur, eorum ſuperbiam ſpernere & calcare oportet.

ET CREDIDERVNT.) Expoſitio eſt proximi membri,meo ſaltem iudicio. Qualem enim gloriam verbo Dei tribuerint, Lucas oſtendit. Cæterùm,notanda eſt reſtrictio, quum refert,crediſſe non ad vnum omnes, ſed qui ordinati erant ad vitam.Minimè autem dubium eſt,quin Lucas τεταγμένους vocet,qui gratuita Dei adoptione electi erant. Ridiculum enim cauillum eſt, referre hoc ad credentium affectum,quaſi Euangelium receperint,qui animis ritè diſpoſiti erant. nam ordinatio iſta non niſi de æterno Dei conſilio poteſt intelligi. nec dicit Lucas fuiſſe ad fidem ordinatos,ſed ad vitam:quia Deus ſuos ad vitæ æternæ hæreditatem prædeſtinat. Docet autem hic locus, fidem ab electione Dei pendêre. Et certè quum totum hominum genus cæcum ſit & contumax, hærent in natura noſtra morbi iſti donec Spiritus gratia corrigantur. correctio autem non niſi ex fonte electionis fluit. Nam quod ex duobus qui promiſcuè eandem doctrinam audiunt, alter docilem ſe præbet, alter perſtat in ſua malitia, non ideo fit quòd natura differant: ſed quia priorem illuminat Deus, alterum
Gal.3.d.26. pari gratia non dignatur. Fide quidem efficimur filij Dei: & fides, quantum ad nos ſpectat, ſalutis eſt ianua & principium, ſed altior eſt Dei reſpectus. neque enim eligere nos incipit, ex quo credimus: ſed adoptionem ſuam, quæ occulta erat, fidei dono obſignat in cordibus noſtris, vt manifeſta & rata ſit. Nam ſi hoc ſolis Dei filiis peculiare eſt, eius eſſe diſcipulos: ſequitur non pertinere ad quoſlibet Adæ filios. Nihil mirum igitur, ſi non omnes promiſcuè Euangelium recipiant: quia tametſi externa hominis voce omnes ad fidem inuitat cæleſtis Pater, non tamen efficaciter vocat per Spiritum ſuum, niſi quos ſeruare decreuit. Iam ſi fidei & ſalutis cauſa eſt Dei electio, qua nos ad vitam ordinat, nihil dignitati vel meritis reſiduum fit. Teneamus ergo quod dicit Lucas: Prius ordinatos fuiſſe ad vitam, qui fide inſiti in Chriſti corpus, arrham & pignus
Ioan. 6. c.25. adoptionis ſuæ in Chriſto recipiunt. Vnde etiam colligimus quid per ſe valeat Euangelij prædicatio, neque
Ioan. 6. d.37. enim fidem in hominibus reperit, niſi quia Deus quos elegit, intus vocat, & qui prius ſui erant,ad Chriſtum trahit. Iiſdem verbis ſimul docet Lucas,fieri nen poſſe,vt quiſquam ex electis pereat.Dicit enim,Crediſſe nõ

vnum

vnum vel paucos ex electis, sed quotquot electi erant. quamuis enim nobis ignota sit Dei adoptio, vsque dum eam fide percipimus: in arcano tamen eius consilio dubia vel suspensa non est: quia omnes quos pro suis habet, Filij sui præsidio tutelæve commendat, qui in finem vsque fidelis manebit custos. Vtrumque membrum cognitu necessarium est: quum electio fide superior statuitur, non est quòd sibi quicquam in vlla salutis suæ parte homines arrogent. nam si fides in qua consistit salus, quæ nobis gratuitæ Dei adoptionis testis est, quæ nos Christo coniungit, & vitam eius facit nostram, qua Deum cum sua iustitia possidemus, qua denique recipimus sanctificationis gratiam, extra nos fundata est, in æterno Dei consilio: quicquid habemus bonorum gratiæ Dei quæ nos vltro præuenit, acceptum ferri necesse est. Rursum, quia multi perplexis ac spinosis imaginationibus se implicant dum salutem suam in abdito Dei consilio scrutantur, discamus ideo fide approbari Dei electionem, vt se mentes nostræ ad Christum conuertant, tanquam electionis arram, nec aliam certitudinem quærant, quàm quæ nobis in Euangelio patefacta est. Sufficiat, inquam, nobis hoc sigillum, quòd quisquis credit in Filium Dei vnigenitum, vitam æternam habet. Ioan.3. d.36.

49 DIVVLGABATVR sermo Domini.) Hîc progressum Euangelij refert Lucas. In quo apparet quàm vera sit Christi parabola, quum fermento simile esse dicit. Suprà habuimus magnum fuisse populi concursum, vt per totam vrbem sparsum veræ doctrinæ semen fuerit: nunc dicit Lucas latius diffusum esse, per totam scilicet regionem. Luc.13.c.21.

50 Interea commemorat, non sine sudore & molestia id esse factum. Læta igitur & auspicata fuerunt exordia vocationis Gentium, nec potuit Satan cursum gratiæ Dei impedire. sed interim Paulum & Barnabam quos Deus athletas in arenam produxerat, certare oportuit. Notandum est autem quod dicit Lucas, MVLIERES religiosas & honestas cum primoribus vrbis impulsas esse ad persequendos Christi seruos. Fuit enim hoc non leue scandalum rudibus, & qui vix dum in Christo geniti erant, quum viderent Christo aduersum esse, quicquid virorum & mulierum in precio habebatur, & laude dignum erat secundum homines. Magna populi turba Christum receperat, sed turba, & hominum duntaxat quisquiliæ. Ex opposito stabant primores vrbis, qui splendore suo ignobile & obscurum vulgus facilè obruebant. Suspectam quoque, imò odiosam reddere doctrinam poterat, quòd piæ in speciem & honestæ matronæ aduersus eam infestæ erant. Si insurgerent è lustris vel cauponis homines nequam, improbi, & flagitiosi: si scortorum greges è lupanari erumperent, nullum esset Euangelij dedecus: quin potius inde clarior elucesceret eius dignitas. nunc quid potest venire infirmis in mentem, nisi doctrinam quæ tales habet aduersarios, minimè à Deo esse? Necesse ergo fuit non modò fideles, qui adhuc teneri & nouitij erant, à Domino confirmari, ne fides eorum labasceret, sed etiam manum Paulo & Barnabæ porrigi, ne fracti desisterent. Cæterùm, hoc exemplo nos doceri voluit Deus fortiter resistendum esse talibus offendiculis, & cauendum ne inanes virtutum laruæ oculos nobis præstringant, ne Christi gloriam in Euangelio relucentem cernamus. Quicquid enim virtutum & honestatis in hominibus fingi potest, meram hypocrisin esse certum est, vbi se Christo opponunt. Quanquam fieri potest, vt qui ad tempus inconsideratè aduersus Christum feruntur, postea resipiscant. statuendum tamen est, quacunque sanctitatis specie fulgeant, qui resistunt Euangelio, neque solido Dei timore esse præditos, nec aliud quàm fallacem vmbram esse, quicquid virtutum ostentant. nec verò frustra Christo tribuitur hoc elogium, quòd reuelet ex multorum cordibus cogitationes. Luc. 2. c.35.

RELIGIOSAS.) Qualis verò religio esse potuit, vbi nulla verbi Dei reuerentia erat? Notandum est, quatuor esse hominum genera. sicut numero pauci sunt, qui syncerè & ex animo Deum colant: ita pauci sunt qui apertum crassúmque eius contemptum profiteantur. Illi iam duo sunt ordines. Maior autem pars nec prorsus religione caret, neque aliena est prorsus à communi Dei cultu, sed tamen frigidè & defunctoriè quasi cum Deo ludentes, si ad viuum examinentur, nihilominus profani sunt. qualiter hodie multorum impietas sub ceremoniis & fucata cultus Dei professione vtcunque tegitur. Ita seculis omnibus extiterunt histrionici Dei cultores, quorum tota sanctitas erat in gesticulationibus & inanibus pompis. Pauli ætate, non secus atque hodie, in paucis quibusdam eminebat peculiare pietatis studium: quorum etsi impura erat religio, & fictum cor, fallax & duplex: zeli tamen sui, licet inconsiderati, respectu, vtcunque religiosi censentur. Sed hinc apparet, quid valeat nuda religio, quæ inconsulto feruore cultores suos ad oppugnandum Dei regnum, opprimendámque eius gloriam præcipitat. Porrò credibile est matronas istas quanuis non prorsus Iudaismo dedissent nomen, nec legis doctrina imbutæ forent, fuisse tamen semi-iudæas, atque inde factum esse, vt patrocinium Gentis tam libenter susciperent. Sic enim teste Paulo, circumaguntur captiuæ mulieres oneratæ peccatis.

51 EXCVSSO pedum puluere.) Execrationis symbolum fuisse apud Iudæos colligere etiam ex Christi mandato licet, Matth.10. Luc 9. & 10. neque enim probabile est, Christum signo incognito voluisse suos vti: quum eius consilium esset crassis, & professis doctrinæ suæ contemptoribus terrorem incutere. Porrò hoc modo testatum fieri volebat tam abominabiles Deo esse impios, vt solicitè cauendum sit nobis, ne quid habeamus cũ ipsis commune: ne qua ex eorum immunditie contagio ad nos vsque penetret. Dicuntur quidem scelerati omnes terrã, cui imprimunt pedum vestigia, polluere: sed nusquam præcepit Dominus tanta execratione alios, quàm verbi contemptores reiici. Si quis adulter, aut scortator, si quis periurus, si quis ebriosus, si quis homicida excommunicandus erat, non fuisset adhibitum hoc symbolum. Apparet ergo quàm intolerabilis sit Deo, verbi sui contemptus: quia dum puluerem è pedibus excuti iubet, perinde est, ac si pronuntiet, Satanæ esse mancipia, & homines perditos ac deploratos dignósque qui è terra exterminentur. quare hæc tanta seueritas nos ad Euangelij reuerentiam erudiat. Docentur etiam Verbi ministri, quanto zeli feruore asserenda illis sit Verbi maiestas, ne frigidè eius contemptum dissimulent. Matth.10. b.14. Luc.9. a.5. & 10. b.11.

52 DISCIPVLI repleti gaudio.) Bifariam exponi potest hoc membrum, gaudio & Spiritu repletos esse: per hypallagen hoc modo, gaudio Spiritus, aut quod idem valet, gaudio spirituali: quia nulla conscientiæ serenitas, quies, lætitia, nisi ex Spiritu Dei. qua ratione Paulus regnum Dei esse dicit iustitiam, pacem, & gaudium in Spiritu. vel vt nomen Spiritus alias virtutes & dona sub se contineat. Mihi tamen magis arridet, gaudio fuisse repletos: quia Spiritus sancti gratia in illis regnabat, quæ sola verè & in solidum ita nos exhilarat, vt supra totum mundum altè efferamur. spectandum enim est quid voluerit Lucas, adeò scilicet non turbatos, aut perculsos fuisse fideles grauibus illis offendiculis, doctorum suorum ignominia, vrbis perturbatione, terroribus ac minis, discriminum etiam impendentium metu vt fortiter tam falsæ sanctimoniæ, quàm potentiæ splendorem altitudine fidei suæ despicerent. Et sanè, si in Deo ritè fundata erit fides nostra, & in eius verbo penitus radices egerit, Spiritus denique præsidio, vt decet, probè sit munita, etiam toto mundo tumultuante, pacem, & gaudium spirituale in animis nostris fouebit. Rom.14 c.17.

PRIORIS LIBRI COMMENTARIORVM IN ACTA APOSTOLORVM FINIS.

1609.

LIBER POSTERIOR

Commentariorum Ioannis

CALVINI IN ACTA

Apostolorum.

CAPVT XIIII.

1 *FACTVM est autem Iconij, vt simul intrarent Synagogam Iudæorum: & loquerentur sic, vt crederet magna multitudo tam Iudæorum quàm Gentium.*
2 *Qui verò increduli erant Iudæi, suscitarunt & malitia infecerunt animos Gentium contra fratres.*
3 *Multum ergo tempus versati sunt, confidenter se gerentes in Domino, qui testimonium reddebat sermoni gratiæ suæ, dans vt signa & prodigia fierent per manus eorum.*
4 *Diuisa est autem multitudo ciuitatis: & alij quidem stabant à Iudæis, alij verò ab Apostolis.*

1 Proximo capite exposuit Lucas, quomodo suam apud Gentes legationem Paulus & Barnabas aggressi sint. Porrò infelix & malè auspicatum initium videri poterat, quòd non modò Antiochia expulsi, sed etiam obstinata quorundam malitia coacti fuerant puluerem è pedibus excutere. verùm quanuis duriter vno in loco accepti, non tamen cedunt, quia reputant ea lege se fuisse vocatos à Domino, vt mundo & Satana repugnante munus suum exerceant. Videmus ergo non tantùm ad docendum paratos venisse, sed etiam ad certandũ armatos, vt per medios conflictus animosè pergerent in publicando Euangelio. & certè quod semel Ieremiæ dictum est, cunctis Dei Prophetis & ministris commune est. Pugnabunt contra te, sed non præualebunt. (Iere.1.d.19.) Iam quocunque pulsi fugiant, eandem secum afferunt animi præsentiam: vnde apparet non ad vnum modò certamen fuisse instructos, sed ad continuam militiam: quod nunc prosequitur Lucas, primò narrat Iconium venisse, & simul addit non quæsisse illic portum aliquem, vbi taciti quiescerent: sed synagogam ingressos esse, ac si nihil incommodi perpessi essent. Particulam κατὰ τὸ αὐτὸ, cùm Græcis significet Simul, vel eodem tempore, ad Iudæos potius quàm ad Paulum & Barnabam refero. Sic igitur interpretor, non quòd ambo simul ingressi sint, sed quòd turbam secuti sint solenni & præfixo tempore conuentus. Vnde colligimus non clàm loquutos fuisse cum paucis hominibus, sed in magna populi frequẽtia: quò suã fiduciã & alacre studium testantur: tantum abest vt inuidiam fugitent, aut periculum formident.

VT CREDERET magna multitudo.) Quemadmodum Spiritus virtutem in Paulo & Barnaba prius ostendit Lucas: ita nunc alteram Dei gratiam in prospero, quem experti sunt, successu, laudat. neque enim fructu caruit vna solùm ab illis habita concio: sed multos peperit Dei filios, tam ex Iudæis quàm ex Gentibus. Si vnus & alter vel pauci credidissent, fuisset iam non pœnitendum operæ pretium. sed Dominus longè melius eos confirmat, dum tam vberem doctrinæ suæ fructum temporis momento colligunt. Sciebant enim non tam voce sua, quàm Spiritus virtute conuersa fuisse tot hominum corda ad credendũ: vnde etiam statuere poterãt, se extenta dei manu protegi: quod ad sumendam fiduciam non parum valebat.

2 QVI VERO increduli erant.) En iterum noua illis persecutio oboritur, & quidem à Iudæis. erant enim veluti faces ad inflammandos Gentium animos. Nam Gentes credibile est súsque déque tulisse cùm Euangelium prædicaretur, nisi flabellis illis accensæ fuissent ad resistendum. κακῶσαι hìc interpretor, maligno affectu inficere, vel impellere ad nocendum. Fratrum nomine, meo iudicio, comprehendit Lucas pios omnes: nempe vexatos fuisse quicunque Euangelio accesserant, quasi perniciosa aliqua secta se extulisset ad spargenda dissidia, ad turbandam vrbis pacem, ad concutiendum statum publicum. Si quis tamen ad Paulum & Barnabam restringere malit, non admodum repugno.

3 MVLTVM ergo tempus.) Narrat hìc Lucas non cessisse vrbe Paulum & Barnabam simul ac viderunt aliquos sibi esse aduersos. nam cùm dicit audacter ipsos egisse, innuit oblatam illis fuisse metus causam. Vnde colligimus stetisse intrepidos, & quidem rara animi magnitudine duxisse pro nihilo discrimina omnia, donec violenter coacti sunt aliò migrare. Particula ἐπὶ κυρίῳ, variè exponi potest: vel quòd in causa Domini fortiter se gesserint: vel quòd freti eius gratia, inde sumpserint animum. Sequutus sum quod magis receptum erat, illos se liberè & fortiter gessisse in Domino: hoc est, non propriis viribus, sed eius gratia adiutos. Continuò pòst exprimit qualiter animati fuerint in Domino: nempe quia in signis & miraculis doctrinam suam comprobabat. nam cùm inde agnoscerent Dominum sibi adesse, & propinquam ad ferendas suppetias esse eius manum, meritò ad strenuè agendum incitabantur. Verùm speciem vnam notando, alias non excludit: Dominus enim aliis modis eos ad fiduciam erexit & stabiliuit in constantia. sed videtur Lucas de miraculis nominatim locutus esse: quia in illis Deus virtutem suam coram toto populo palàm exerebat. Ergo non parum fiduciæ Paulo & Barnabæ accessit, quum Dominus eorum doctrinam à contemptu ita assereret.

Porrò

Porrò notanda est locutio, quòd Dominus testimonium reddiderit Euangelio in miraculis. docet enim quisnam verus sit miraculorum vsus. Hic quidem primus est finis, vt nobis Dei potentiam & gratiam demonstret. sed quia sinistri ac peruersi sumus eorum interpretes, ne trahantur in abusum & corruptelam, nunquam ferè Deus à verbo suo patitur ea disiungi. nam si quando absque eius verbo edita fuerunt miracula, primùm id rarò accidit: deinde perquàm exiguus inde profectus secutus est. Vt plurimùm verò miracula edidit Deus, quibus ipsum non simpliciter, neque in nuda eius maiestate, sed in verbo mundus agnosceret. Ita hoc loco dicit Lucas, miraculis sancitum fuisse Euangelium: non tantùm vt confusa aliqua religio occuparet hominū animos, sed vt præeunte Pauli doctrina, adducerentur ad purum Dei cultum. Vnde colligere promptum est, quàm stultè faciant Papistæ, dum nudis miraculis mundum à Dei & Euangelij reuerentia abducere conantur. Tenendum enim est principium istud, Non aliò spectare quæcunque à Deo vnquam profecta sunt miracula, nisi vt Euangelio constet plena & solida authoritas. nunc videndum est an Euangelium mortuos inuocare iubeat: idolis suffitum facere: transferre ad Sanctos fictitios Christi gratiam: votiuas peregrinationes suscipere: comminisci profanos cultus, quorum nusquam mentio fit in verbo Dei. Atqui nihil minus Euangelio consentaneum, quàm vt superstitiones istæ locum habeant. vnde sequitur, ex Euangelij fulturis machinas ad ipsum oppugnandum perperam à Papistis extrui. Eòdem spectat quod dicit Lucas, Dominum dedisse vt per manus seruorum suorum fierent miracula: quibus verbis admonet hos fuisse tantùm ministros, qui Domino præbuerunt suum obsequium: fuisse verò illum authorem, qui eorum manu & opera vsus est. Quare propriè loquendo, non dicemus Pauli & Barnabæ fuisse miracula: sed Dei vnius, qui sic operatur per homines, vt eorum ministerio suam gloriam obscurari nolit. Notandum præterea Euangelij elogium quod hîc ponit Lucas, vt nobis magis amabile reddatur. Sermonem enim gratiæ vocans, suauissimo gustu nos imbuit: quoniam illic mundo salus offertur per Christum: ac subaudienda est antithesis cum Lege, in qua proponitur sola maledictio. Meminerimus ergo in hunc finem Deum in Euangelio nobis loqui, vt se nobis reconciliet, ac propitium esse testetur. Nec obstat quòd reprobis odor est mortis in mortem: quia eius naturam vitio suo non mutant. De signis & prodigiis lege quæ diximus capite secundo. cap. 20. 32. 2. Cor. 2. d. 16.

4 DIVISA est multitudo.) Sequitur nunc catastrophe, quòd scinditur in duas partes ciuitas: & tandem Paulus & Barnabas plebis tumultu coacti, aliò discedunt. Si quæritur origo dissidij, ex Euangelio certè manauit: cui tamen nihil magis contrarium est quàm discordias parere. sed facit hominum prauitas, vt Euangelium, quod vnitatis vinculum esse debuerat, simulac in medium prodit, turbarum sit occasio. quare vbi schisma aliquod emergit: antequam damnemus qui videntur esse authores, prudenter expendere decet cui imputanda sit culpa. Audimus hîc vrbem vnam schismate fuisse diuisam, eo quo pars aliqua ad Christum adducta est. Hoc pronuntiat Dei Spiritus in laudem, non in probrum Pauli & Barnabæ. Eadem hodie quoque regula tenenda est, ne falsa inuidia grauetur Euangelium, si non omnes pariter ad Deum adducit, sed improbi contrà tumultuentur. Miserum quidem est, homines alios ab aliis diuisos cernere. verùm sicuti maledicta est vnitas, quæ nos omnes à Deo separat: ita præstat centies discessionem à toto mundo paucos facere, & interim redire cum Deo in gratiam, quàm vt perpetuum cum eo dissidium habentes, mundi pacem redimant.

5 *Cùm autem factus esset impetus Gentium & Iudæorum vnà cum eorum principibus ad vim ipsis inferendam, & eos lapidandos.*

6 *Re cognita, fugerunt in vrbes Lycaoniæ, Lystram & Derben, & regionem vndique vicinam:*

7 *Atque ibi euangelizabant.*

8 *Quidam autem homo apud Lystros sedebat captus pedibus, qui claudus fuerat ab utero matris suæ, neque vnquam ambulauerat.*

9 *Hic audiuit Paulum loquentem: qui eum intuitus, & videns quòd fidem haberet se saluū fore,*

10 *Dixit voce magna, Surge super pedes tuos rectus. Ille autem exiliuit, & ambulabat.*

5 Obserua quousque sustinuerint sancti Christi athletæ. Non fugantur solo hostium obiectu: sed vbi feruet seditio, & instat lapidationis periculum: etiamsi multos habeant doctrinæ suæ fauentes, non vltrà tendunt: sed memores sententiæ Christi, qua fideles admonet, vt in patientia possideant animas suas, hostium furorem declinant. Tametsi autem fugiunt, ne temerè se præcipitent in mortem: constantia tamen eorum in Euangelio prædicando, satis declarat eos non horruisse periculum. subiicit enim Lucas in aliis etiam locis euangelizasse. Hic rectus est timendi modus cùm se vltro non obiiciunt serui Christi hostibus mactandos, ab officio tamen non desistunt: nec eos impedit metus, quo minus Deo vocanti pareant: adeóque si opus sit, per mortem ipsam pergant ad munus suum exequendum. Luc. 21. d. 19.

8 HOMO quidam apud Lystros.) Miraculum vnum refert Lucas, quod probabile est vnum fuisse ex multis: sed propter euentum memorabilem, solum eius facta fuit mentio. mox enim videbimus quid acciderit. Circunstantias recenset Lucas, quæ diuinam potentiam clarius illustrent, cùm dicit Hominem nunquam ambulasse, & fuisse claudum ab vtero matris: sola autem Pauli voce repentè ante omnium oculos fuisse sanatum, & agilem cruribus emortuis fuisse motum: vt sine difficultate exilierit.

9 AVDIVIT Paulum loquentem.) Auditus primo loco ponitur, vt sciamus fidem, quam mox laudabit Lucas, ex Pauli doctrina fuisse conceptam. Audito itaque Paulo sanitatem sperauit. Sed quæritur, an specialiter hoc illi fuerit promissum: neque enim quiduis protinus sperare nos Deus iubet, dum æternam salutem offert in Euangelio. Respondeo, fuisse hunc singularem & extraordinarium Spiritus motum in claudo, qualis vicissim in Paulo fuit, cùm illius fidem agnouit ex solo intuitu. Fieri poterit vt Euangelium multi recipiant, neque tamen à morbis, quibus laborant, curentur. sed cùm Deo specimen gratiæ suæ in claudo edere decretum esset, animum eius antè parauit, ac capacem reddidit huius accessionis. Quare in communem regulam hoc trahi non debet, quod se claudus sanatum iri credidit sed peculiaris fuit ad recipiēdum sanationis donum præparatio. Et hæc etiam fidei species particularis est, quæ dat locum miraculis: qua plurimi ex filiis Dei carent, qui tamen adoptionis Spiritu præditi sunt.

IN QVEM intuitus Paulus.) Scimus quàm ambigua res sit & fallax, hominis vultus. non potuit igitur certum inde iudicium de fide fieri, quę solum habet Deum testē: sed quemadmodū iā admonui, arcano Spiritus instinctu

patefacta fuit Paulo claudi fides: sicuti ille vnus dux & magister Apostolis fuit ad edenda miracula.

10 DIXIT magna voce.) Plerique vetusti codices, & fidei maximè probatæ addunt, Dico tibi in nomine Christi Iesu. & certè videmus quàm solicitè celebrarint Apostoli in omnibus miraculis Christi nomen? ideo mihi verisimile est expressum fuisse à Luca, quod tamen vulgò nūc in codicibus impressis non habetur. Quod postea subiicit Lucas claudum exiliisse, non tantùm ad virtutis diuinæ commendationem valet: sed tam prompta obsequendi alacritas testimonio fuit, rite fuisse à Domino præparatum: vt iam animo ambularet, cum adhuc mortui essent pedes. Quanquam surgendi celeritas magis conspicuam reddiderit Dei virtutem, quo etiam consilio Paulus vocem extulit, quò melius turbam afficeret subita mutatio.

11 *Porrò turbæ quum vidissent quod fecerat Paulus, sustulerunt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dij similes facti hominibus descenderunt ad nos.*

12 *Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercurium, eo quòd ipse dux esset sermonis.*

13 *Sacerdos verò Iouis, qui erat ante vrbem ipsorum, tauros & coronas ad portas afferens, volebat cum turbis sacrificare.*

11 PORRO turbæ.) Hæc historia locuples est testis, quanta sit hominum ad vanitatem propensio, non protulerat ex abrupto vocem illam Paulus, Surge, sed concioni de Christo habitæ velut clausulam addiderat: populus tamen suis idolis laudem miraculi adscribit, ac si de Christo verbum non audisset. Non est quidem adeò mirum, barbaros homines ad superstitionem, quam à pueris imbiberant, subito miraculi conspectu delapsos esse. sed hoc vitium passim nimis vsitatum est, adeóque nobis ingenitum, vt operum Dei peruersi interpretes simus. Hinc tam crassa in Papatu superstitionum deliria, quòd arreptis temerè miraculis, doctrinæ non auscultant. quò nos magis & attentos esse & sobrios decet, ne Dei virtutem, quæ in salutem nobis affulget, sensu carnis corrumpere, quod tam procliue est, nobis contingat. Nec verò mirum est, si pauca tantùm & ad breue tempus miracula edi Dominus voluerit: ne hominum libidine traherentur in finem prorsus contrarium. quia minimè æquum est vt nomen suum mundi ludibrio subiiciat: quod fieri necesse est, vbi quod proprium eius est, ad idola transfertur, aut increduli ad fingendos vitiosos cultus, eius opera deprauant: dum posthabito verbo, numen quodlibet arripiunt à se confictum.

DII SIMILES hominibus.) Opinio erat præsumpta ex veteribus fabulis, quæ tamen ipsæ originem à veritate duxerant. Nugis istis referti sunt Poetarum libri deos sæpe visos esse in terris sub hominum forma. quod tamen credibile est non fuisse de nihilo confictum: sed potius homines profanos, quod olim de Angelis tradiderūt sancti Patres, ad fabulas transtulisse. Et fieri potest vt Satan, cùm homines haberet obstupefactos, variis præstigiis illuserit. Hoc quidem certum est, quicquid Dei erat, vbi ad infideles transiit, fuisse prauis eorum figmentis vitiatum. Idem & de sacrificiis sentiendum, in quibus ab initio Deus fideles suos exercuit, vt haberent externa pietatis & diuini cultus symbola. Increduli verò postquam alienos sibi deos commenti sunt, sacrificiis abusi sunt ad sacrilegum eorum cultum. Lycaones insolitam virtutem cernentes in sanato claudo, diuinum esse opus statuunt: rectè hactenus, perperam verò, quòd ex consueto errore in Paulo & Barnaba falsos sibi deos fabricant. quid enim causæ est, cur præferant Barnabam Paulo, nisi quòd puerile de Mercurio deorum interprete figmentum, quo iam imbuti erant, sequuntur? Quo exemplo monemur, quantum malū sit, erroribus tenera ætate assuescere: quod eradicari ex animis adeò facile nō est, vt ipsis quoque Dei operibus, quibus corrigi decuerat, magis obdurescant.

13 SACERDOS etiam Iouis.) Tametsi non exprimit Lucas quo affectu tam sedulus fuerit hic Sacerdos, probabile tamen est, quum spes vberrimi quæstus esset oblata, auaritia fuisse impulsum. magna enim spes lucri illi in futurum tempus affulgebat, si passim vulgatus esset rumor, Iouem illic apparuisse. nam inde secuta protinus fuisset opinio, Ioui Lystrense templum esse cordi præ aliis. Vbi autem hominum animos talis impleuit superstitio, nullis sumptibus ad offerenda donaria parcitur. Sponte quidem huc mundus propendet: sed deinde accedunt sacrifici quasi flabella. Nec dubium etiam quin totam plebem impulerit ambitio, vt sub Iouis nomine victimas Paulo tam cupidè offerre vellet, vt illustrior esset vrbis suæ fama & nobilitas. Hinc tanta Satanæ ad fallendum licentia, dum sacrifici captando lucro plagas tendunt, populum verò oblectat errorum confirmatio.

14 *Porrò quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, diruptis vestibus suis irruerunt in turbam clamantes,*

15 *Ac dicentes, Viri cur hæc facitis? Nos quoque homines iisdem quibus vos malis obnoxij sumus, annuntiantes vobis vt ab ijs rebus vanis conuertamini ad Deum viuentem, qui fecit cœlū & terram & mare & quæcunque in ipsis sunt,*

16 *Qui ætatibus præteritis passus est omnes Gentes, suis ipsarum viis ambulare.*

17 *Quanquam non sine testimonio se reliquit benefaciens, dans nobis è cælo pluuias & tempora fructifera, replens alimentis & lætitia corda nostra.*

18 *Et hæc dicentes vix sedarunt turbas, ne ipsis immolarent.*

14 QVVM AVDISSENT APOSTOLI.) Quòd laceratis vestibus insiliunt Paulus & Barnabas in mediam turbam, in eo apparet quanto gloriæ Dei zelo flagrarent: verbis non contenti, quo possunt impetu sacrificij apparatum conturbant. Fiet quidem interdum vt honorem, qui modum excedit, recusent etiam hypocritæ: verùm simulata modestia simplices magis inuitant. In Paulo & Barnaba nihil tale. nam & verbis, & toto corporis gestu, palàm ostendunt cultum quem exhibebant Lystrenses, adeò sibi non placere, vt in summa execratione habeant. Hæc sancta est iracundia, qua Dei seruos ardere decet, quoties eius gloriam hominum sacrilegiis violari cernunt ac labefactari. Nec sanè aliter quisquam syncerè ac bona fide seruiet Deo, nisi illum
1.Cor.11. a.1. zelotypiæ affectum induerit, de quo loquitur Paulus secundæ ad Corinthios 11. capit. vt in asserenda Domini sui gloria non minus animosi sint ac strenui, quibus ecclesiæ suæ curam mandauit, quàm maritus studiosè vigilat pro vxoris castitate. Prudenter ergo cauendum, ne honorem deferri nobis sinamus, qui Dei

Dei gloriam obſcuret: quin potius ſimul atque apparet aliqua gloriæ Dei profanatio, ebulliat hic feruor, cuius exemplum habemus in Paulo & Barnaba. Quanquam autem hoc zelo præditos imprimis Eccleſiæ doctores eſſe oportet, nemo tamen eſt piorum, qui non acriter excandeſcere debeat, vbi Dei cultum pollui videt, aut aliò transferri: quia de omnibus ſcriptum eſt, Zelus domus tuæ comedit me, & opprobria exprobrantium tibi ceciderunt ſuper me. Quòd ſi ſancti homines carne adhuc circundati, tantopere idololatriam abominati ſunt, qualiter hodie affectos eſſe putamus exutos omni carnis affectu? eorum nominibus & perſonis cùm abutitur mundus ad ſuam ſuperſtitionem, gratum illis officium eſſe ſibi perſuadet: ſed magnopere fallitur. Primi enim contra ſuos cultores inſurgent, ac re ipſa oſtendent nihil ſibi vnquam pluris fuiſſe, quàm vt integer vni Deo ſuus cultus maneat. Adde, quòd illis nulla poteſt maior iniuria fieri, quàm vbi honor Deo ereptus, in eos transfertur: quod fieri neceſſe eſt, ſimul ac diuinum illis aliquid affingitur. Quod narrat Lucas, Paulum & Barnabam veſtes ſuas laceraſſe, ſatis ex aliis Scripturæ locis patet, morem hunc & ritum in communi fuiſſe vſu apud Orientales, quoties vel magnum mœrorem, vel deteſtationem externo geſtu exprimere vellent. Quum Lucas Barnabam Apoſtolum cum Paulo vocat, nominis ſignificationem longius extendit, quàm ad primarium ordinem, quem inſtituit Chriſtus in ſua Eccleſia: qualiter Paulus Andronicum & Iuniam inter Apoſtolos inſignes facit. Propriè autem loquendo Euangeliſtæ erant non Apoſtoli: niſi fortè quia Paulo additus erat collega Barnabas, vtrumque in pari officij gradu ſtatuimus. Ita Apoſtoli titulus verè in ipſum competet. Pſal. 69. b. 10.

VIRI CVR HÆC FACITIS?) Incipiunt ab obiurgatione, vt res poſcebat: deinde oſtendunt quorſum fuerint miſſi. Poſtea concionantur de vnico Deo, & admonent ipſum fuiſſe mundo incognitum. poſtremò quò fortius ex cordibus euellant diaboli fallacias, docent excuſatione carere hanc ignorantiam. Prima ergo pars concionis eſt obiurgatio, qua damnantur Lyſtrenſes, quòd homines mortales præpoſterè Dei loco adorent. Quanquam videtur frigida eſſe, quæ ab ipſis affertur ratio. inde enim colligere promptum foret, non eſſe illicitum eorum cultum, quos humanis miſeriis mors exemit. Hoc modo intactæ ſtarent Gentiū omnium ſuperſtitiones, qui in deorum numerum non ſolebant niſi mortuos referre. Eodem etiam colore ſuam idololatriam Papiſtæ fucarunt, qui mortuorum oſſa, lignum & lapides potius adorant, quàm viuos & ſpirantes homines. Reſpondeo, Paulum & Barnabam ex re præſenti ſumpſiſſe hoc argumentum, Nos miſeri ſumus homines: falſo igitur & abſurdè fingitis eſſe deos, & pro diis colitis. Si in genere de idololatria tractetur, hæc erit perpetua eius damnandæ ratio, & ſola abunde ſufficiet, Deo vni ſolidum deberi pietatis cultum, ideoque profanari ſimul ac creaturis vlla ex parte tribuitur, ſiue Angeli ſint, ſiue homines, ſiue ſtellæ. Sed occaſio ſæpe feret, vt multa in ſpeciem vnam idololatriæ dicantur, quæ aliis non conueniant: & tamen ad cauſam præſentem non parum valebunt: quemadmodum Paulus & Barnabas, homines ſe fatendo ærumnis variis obnoxios, aptam rationem habebant coarguendo populi furori.

ANNVNTIAMVS VOBIS.) Argumentum à repugnantibus. nam hîc oſtendunt prorſus diuerſum fuiſſe aduentus ſui finem, vt ſuperſtitiones ſcilicet tollerent, quæ hactenus graſſatæ fuerant. Perinde enim eſt ac ſi dixiſſent, Mouet vos atque afficit miraculum? verbis igitur habete fidem. Summa autem noſtræ legationis eſt, vt fictæ omnes diuinitates, quibus antehac deluſus fuit mundus, deleantur ac pereant. Hæc autem generalis eſt doctrina, qua non modò præſentem inſaniam compeſcunt, ſed quaſuis ſuperſtitiones reprehendunt, & quicquid omnino à vera pietatis regula alienum erat. Nam procul dubio vanum appellant quicquid ſibi ex proprio ſenſu commenti erant homines. Atque hæc definitio tenenda eſt, quòd vana ſit omnis religio, quæ à puro & ſimplici Dei verbo recedit ac degenerat. Verbi quidem non ſit expreſſa mentio, quia ſermo illis erat ad Gentes: ſed quia non aliter rite colitur Deus, quàm ex eius præſcripto, ſequitur ex Pauli verbis, ſimul ac deflectunt homines ab eo cultu, quem Deus mandauit ac probat, ſtultè, inani & inutili labore fatigari. nihil enim veri aut ſolidi habet religio, niſi in qua ſolus Deus eminet. Atque hinc factum eſt, vt nūquam in maiori orbis parte viguerit ſyncera & integra pietas. nam in hoc ſudatum eſt duntaxat, vt vetus idololatria tolleretur: alterum verò interea neglectum eſt, vt relictis idolis, ſe ad vnum Deum homines colligerent. Interdum quidem idoli nomen mutarunt in nomen Dei: ſed eo prætextu fouebant nihilominus vetuſtos errores, quibus corrigendis danda fuerat opera. Sic Galli ſacrifici magnæ Cybeles cœlibatum genuerunt: Nonnæ vel Moniales ſubrogatæ ſunt Veſtalibus: Pantheo ſucceſſit Pantagion: ceremoniis oppoſitæ ſūt ceremoniæ non abſimiles. Tandem inuecta deorum turba, quos putarunt fore legitimos, ſi Sanctorum titulis laruati eſſent. Hoc modo non purgantur corruptelæ, nec profana & ſordibus plena ſtabula vertuntur in templa Dei: ſed Dei nomen miſcetur profanis inquinamentis, & Deus ipſe in ſordidum ſtabulum inducitur. Quare meminerimus non tantùm in eam partem incubuiſſe Apoſtolos vt idololatriam, quæ prioribus ſeculis graſſata erat, euerterent: ſed profligatis omnibus vitiis etiam in poſterum cauiſſe, vt pura vigeret religio.

QVI FECIT CÆLVM.) Scimus docendi ordinem ita ferre, vt initium fiat à rebus magis notis. Quū apud Gentiles ſermonem haberent Paulus & Barnabas, fruſtra tentaſſent eos ſtatim adducere ad Chriſtum. ergo ab alio capite ipſos incipere oportuit, quod à communi ſenſu minus remotum eſſet, vt eo confeſſo poſtea ad Chriſtum tranſirent. Occupatæ erant Lyſtrenſium mentes illo errore, plures eſſe deos: Paulus & Barnabas contrà, vnum eſſe mundi opificem oſtendunt. Sublata illa fictitia deorum multitudine, factus iam erat tranſitus ad ſecundum membrum, vt docerent qualis eſſet Deus ille, cæli & terræ conditor. Hodie diuerſa eſt nobis ratio cum Papiſtis. fatentur vnum eſſe Deum, & Scripturam admittunt. reſtat igitur vt illis probemus ex Scriptura qualis ſit Deus, & qualiter coli ab hominibus velit.

PRÆTERITIS SECVLIS.) Quia obiicere poterant Lyſtrenſes, Deum illum fuiſſe hactenus ignotum, occupant Paulus & Barnabas, ac fatentur quidem omnes erraſſe in tenebris, & totum humanum genus cæcitate fuiſſe percuſſum, verùm negant ex peruerſa mundi ignorantia debere præiudicium fieri. Erant duo non parua obſtacula incredulis, longa temporis antiquitas, & conſenſus omnium ferè Gentium. vtrunque hîc diruunt Paulus & Barnabas: Si multis ſeculis erratum eſt, inquiunt, ac vagatus eſt mundus ſine ratione & iudicio, ne ideo vobis minoris ſit Dei veritas cùm affulget. nam cùm æterna ſit nec mutetur, minimè æquum eſt longam annorum præſcriptionem illi opponi. Nihilò plus eſſe patrocinij in hominum numero contendunt. non eſt, inquiunt, quòd vos à recta via impediat totius mundi conſpiratio. Inualuit in omnibus populis cæcitas: ſed Deus nunc vobis illucet. Aperiendi igitur ſunt oculi, neque in tenebris torpendum eſt, etiam ſi in illis ante hac demerſi fuerint omnes populi.

VIAS SVAS.) Si tantùm dixiſſet homines hallucinatos eſſe vſque ad tempus illud Dei permiſſu, iam inde colligere promptum eſſet, vniuerſos nihil poſſe aliud quàm errare, quandiu à Deo non reguntur. Longè tamen expreſſius loquitur, dum errores appellat Vias hominum. nam hinc perſpicuè docemur, quid in tenenda ſalutis via valeat prudentia & ſenſus humanæ mentis. Ambularunt, inquit, in viis ſuis omnes populi, hoc eſt in

tenebris & morte vagati sunt: perinde est ac si restare in toto mūdo negaret vllam veræ rationis scintillam. Vna igitur veræ pietatis regula est, vt abiecta omni ingenij sui fiducia, se totos Deo subiiciāt fideles. neque enim aliæ nūc sunt viæ hominum quàm olim: & omnium temporum exempla docent quàm miserè cæcutiant, quibus verbum Dei non prælucet. quanuis se existimant reliquos perspicacia superare. Statim ab initio mundi, maior pars ad varias superstitiones & prauos cultus delapsa est. Vnde id? nisi quia proprias imagines sequi libuit? quū diluuio videri posset repurgatus orbis, statim relapsus est in eadem vitia. ergo nihil magis exitiale, quàm prudentiæ nostræ inniti. Cæterùm cur passus sit Deus tandiu mundum errare, causa hîc à Paulo & Barnaba non redditur. & certè sola Dei voluntas non secus nobis æstimanda est, ac summa lex æquitatis. Deo quidem optima semper factorum suorum ratio constat: sed quia nobis sæpe est abscondita, nostrum est reuerenter arcana eius consilia mirari. Fatendum quidem est, tali interitu dignum fuisse mundum: sed cur vnius seculi potius quàm aliorum misertus fuerit Deus, non alia potest adduci ratio, nisi quia sic illi visum est. ideo tempus plenitudinis vocat Paulus quod promulgando Euangelio diuinitus præfixum est, ne alia quæratur opportunitas. Gal 4. a.4. Et memoria tenendum quod primo capite habuimus, non esse nostrum scire mométa & articulos temporum, Sup.1. a. 7. quæ Pater in suo arbitrio posuit. Ita refellitur Papistarum cauillum, dum fieri non posse contendunt, vt Ecclesiam passus sit Deus tam longo tempore errare. nam vnde, quæso, fluxerunt Gentes, nisi ab arca Noe, vbi Gen.9. b 9. singularis quædam erat Ecclesiæ puritas? posteritas etiam sancti Sem vnà cum aliis degenerauit: imò Israel, selectum Dei peculium, ipse quoque ad multum tempus relictus fuit. Quare nihil mirum est, si Deus sub regno Christi, eadem qua olim cęcitatis pœna, verbi sui contemptum vltus est.

17 Non tamen sine testimonio.) Tollunt hîc Paulus & Barnabas Gentibus ignorantiæ prætextum. Quantunuis enim sibi in propriis figmentis placeant homines, tandem erroris conuicti ad hoc asylum confugiunt, nullam sibi debere culpam imputari: sed Deum potius fuisse crudelem, qui ne sibilo quidem reuocare dignatus sit quos perire cernebat. Hanc friuolam obiectionem Paulus & Barnabas anticipant, cùm admonent, Deum ita latuisse, vt testimonium interea sibi ac suæ diuinitati redderet. Videndum tamen quomodo hæc duo inter se conueniant, nam si de se testatus est Deus, non passus est, quantum in se erat, mundum errare. Respondeo, genus hoc testimonij, cuius fit mentio, tale fuisse, quod homines excusatione priuaret, non Heb.11.a.3. autem sufficeret in salutem. Verum enim est illud Apostoli, Fide intelligi aptata fuisse verbo Dei secula. atque fides non ex nudo & cæli & terræ intuitu concipitur, sed ex verbi auditu. vnde sequitur, non posse, nisi verbi directione ad saluificam Dei notitiam homines adduci. Neque tamen hoc obstat, quominus etiam absque Rom. 1. c.20. verbo reddantur inexcusabiles, qui tametsi naturaliter luce priuati, propria tamen malitia cæcutiunt, quemadmodum docet Paulus primo ad Rom. capite.

Dans pluuias & tempora fructifera.) Deus quidem à principio se per verbum toti generi humano patefecit: sed Paulus & Barnabas ostendunt nullam fuisse ætatem, quam non prosequutus sit Deus suis beneficiis, quæ testari possent, mundum eius imperio regi. quia autem pluribus seculis sepulta fuerat lux doctrinæ, ideò tantùm dicunt naturalibus argumentis ostensum fuisse Deum. Cæterùm probabile est, magnificentiam operum Dei, quibus decebat elogiis ipsos ornasse. sed Lucæ summas rerum attingere satis fuit. Neque tamen intelligo subtiliter & Philosophico more disseruisse ipsos de naturæ arcanis. sermo enim erat apud indoctum vulgus. ideo simpliciter proponere oportuit, quod rudissimis quibusque notum erat. Sumunt tamen principium hoc. in naturæ ordine certam & claram esse Dei manifestationem: quòd pluuiis irigatur terra, quòd eam solis calor vegetat, quòd tanta frugum copia quotannis nascitur, inde certò colligi aliquem esse Deum, qui omnia gubernat. neque enim proprio motu aguntur cælum & terra: multò etiam minus fortuito. Restat igitur, vt hoc admirabile naturæ artificium Dei prouidentiam palàm ostendat: & qui mundum æternum esse dixerunt, non locuti sunt ex animi sui sensu, sed maligna & barbara ingratitudine conati sunt obruere Dei gloriam: in quo suam impudentiam prodiderunt.

Implens cibo & lætitia.) In eo magis conuincitur hominum impietas, si Deum non agnoscant, quòd nō tantùm oculis eorum subiicit gloriæ suæ testimonia in suis operibus, sed omnia etiam in eorum vsus destinat. Cur enim Sol & stellæ in cælo lucent, nisi vt suum ministerium præbeant hominibus? cur pluuia è cælo cadit? Cur terra producit fructus suos, nisi vt alimenta hominibus suppetant, quibus vescantur? Hominem ergo non posuit Deus in terra, vt sit tanquam in theatro otiosus operum suorum spectator, sed dum omnibus cæli & terræ opibus fruitur, vt in celebranda Dei largitate se exerceat. nunc verò in multiplici rerum copia eum nō affici tanta Dei bonitate, annon plusquam fœda est prauitas? Implere corda cibo, nihil aliud est quàm alimēta largiri, quæ votis hominum satisfaciant. Lætitię nomine significant Paulus & Barnabas Deum pro immensa sua indulgentia plus largiri hominibus quàm postulet eorum necessitas: ac si dictum esset, cibum dari hominibus non tantùm quo reficiant vires, sed quo etiam corda sua exhilarent. Siquis obiiciat, contingere plerumque, vt homines famelici potius gemant, quàm saturi lætentur. respondeo, id fieri præter naturæ ordinem, quando scilicet Deus propter hominum peccata manum suam restringit. sponte enim ad nos assiduè flueret Dei liberalitas, qualem hîc Barnabas & Paulus prædicant, nisi eam arcerent vitiorum nostrorum obstacula. Neque tamen vnquam tanta extitit sterilitas, qua prorsus exaruerit benedictio in hominibus pascen- Psal.81. b.11. dis. Rectè quidem dictum est à Propheta, Aperi os tuum, & replebo illud, vt sciamus nos esurire propria culpa, dum beneficentiam cælestem non admittimus. sed quamlibet simus restricti, perrumpit tamen ad indignos paternus Dei amor. Præsertim vniuersitas humani generis testis est nūquam cessare Dei beneficia, in quibus Pater nobis apparet.

18 Hęc dicentes vix.) Prius dixerat Lucas non verbis tantùm vsos esse, sed etiam cum impetu irruisse in turbam: nunc addit illa vehementia vix repressum esse populi furorem. vnde apparet quàm vesanus & indomitus sit mundi ardor in idololatriam. Nam si deos credunt, cur fidem non habent eorum sermoni, quo falsum à se honorem repellunt? sed hoc morbo laborant omnes idololatræ, quòd iugum excutere subinde parati sunt, nisi eorum arbitrio subiaceat religio. Quare non mirum est si Prophetę sæpe commemorent, non secus rapi homines in cęcum superstitionum affectum, quàm pecudes in libidinem suam feruntur.

19 *Superuenerunt autem Antiochia & Iconio Iudæi, à quibus persuasæ turbæ cùm lapidassent Paulum, eiecerunt eum extra vrbem, existimantes mortuum esse.*

20 *Circundatus autem à discipulis surrexit, & ingressus est vrbem: & postridie cum Barnaba exiuit Derben.*

21 *Et cùm euangelizassent huic vrbi, & multos formassent discipulos, reuersi sunt Lystram*

Lystram & Iconium & Antiochiam,

22 *Confirmantes animas discipulorum, & exhortãtes vt in fide manerent, & quòd per multas afflictiones oporteat nos ingredi in regnum Dei.*

16 SVPERVENERVNT.) Difficile est Paulo & Barnabæ compescere populum, quominus sacrificet. nebulones autem statim nullo negotio persuadent vt lapidetur Paulus quem nuper deificabant. Vnde apparet, quanto propensior sit ad superstitionem mundus, quàm ad veram Dei obedientiam, & quàm arrogans sit superstitio quæ semper in ordinando Dei cultu vult dominari. Serui Domini non aliud quærunt, nisi vt in eius obsequium homines adducant, quæ vnica est salus & felicitas. Nullam sibi dominationem vendicant, lucrũ non venantur: eos tamen mundus ferre nequit. nam omnes ferè obstrepunt: subinde etiam oriuntur tumultus. Qui tantoperè sunt in Deum contumaces, plusquam credulos se præbent impostoribus. seque eorum tyrannidi cupidè subiiciunt. Sic Papæ permissum fuit pro suo arbitrio illudere, nec modò seruiliter premere miseras animas, sed crudeliter etiam torquere. Quicquid præciperet, obedienter receptum fuit. & hodie quantunuis impossibiles ferat leges, nemo tamen mussitare audet. Suaue interea Christi iugum pauci admittunt. Matth. 11. d.30.
Ergo in hac historia graphicè nobis pingitur mundi grauitas. Poterat cum omnium plausu regnare Paulus sub Mercurij titulo. non vult esse Deus: quia fideliter Christo seruit, lapidatur. Laudatur autem eius constãtia, vt eam imitemur. Mirabiliter quidem à Domino seruatus est: sed quantum ad ipsum spectat, crudelissimum mortis genus pertulit. Ergo perinde habenda est hæc lapidatio, quam & in secunda ad Corinth. Epistola commemorat, ac si tunc occisus esset. Porrò non dubium est, quin tumultuosè in eum insurrexerit vulgus. Ita quicquid violentiæ improbi Christi seruis inferant, nulla habetur quæstio: silent leges: iudicia cessãt: 2. Cor. 11. f.25.
magistratus torpet: omne patrocinium subducitur.

20 QVVM circundedissent.) Tametsi Paulum nemo defenderit, Lucas tamen ostendit pios fuisse de eius vita solicitos: verùm sibi temperasse, ne quid magno cum periculo sine profectu tentarent, quando opitulari nisi clanculum non poterant. Et sanè videndum semper est quid nobis Dominus in manum dederit. si quem ego ex ripa videam in medio gurgite, nec possim manum porrigere naufrago: quid mihi restat, nisi vt Domino commendem? si autem spes aliqua sit iuuandi, tunc periculum subire oportet. Non dicemus ergo per ignauiam desertum fuisse Paulum à discipulis, cùm nihil opis vel subsidij in illis positum esset. Amorem verò & curam testantur, quum proiectum circundant.

PROFECTI sunt Derben.) Hinc palàm apparet, non sine miraculo seruatum esse Paulum, quòd postridie quàm eiectus pro mortuo fuerat, quasi recens & integer viam arripit, vnde etiam colligitur, quàm inuictum contra mala omnia fuerit eius pectus. Neque enim secessum petit, vbi instar emeriti militis otio fruatur: sed etiam repetit loca, in quibus paulò antè malè tractatus fuerat. Primùm tamen narrat Lucas plantatum fuisse apud Derbenses Ecclesiam, postea subiicit, Paulum & Barnabam ad ecclesias, quas instituerant, reuersos esse, vt confirmarẽt discipulos. Quo significat nõ consistere verbi vsum in simplici eruditione, qua tãtùm doceatur auditor: sed valere etiam ad confirmationem fidei, monendo, & hortãdo & coarguẽdo. Nec verò suis Ministris tantùm mandat Christus vt doceant, sed etiam vt hortentur: & Paulus vtilem esse Scripturam prædicat, non 2. Timo. 3. d.16.
modò ad docendum, sed etiam ad exhortandum. Quare ne se defunctos putent pastores, cum probè imbuerint populum recta scientia, nisi in hanc quoque partem incumbant. Rursum fideles verbum Dei non negligant, quasi superuacua esset eius lectio vel prædicatio: quia nemo est, qui non assidua confirmatione opus habeat.

ET EXHORTANTES.) Hæc præcipua fuit confirmandi ratio, quòd discipulos qui Euangelium amplexi erant & profitebantur, exhortando incitant ad pergendum. multum enim abest, quin prompti & strenui ad officium simus, vt decebat. Ideo stimulis opus habet nostra pigritia, & frigus nostrum calefieri necesse est. Cæterùm quia suos exerceri vult Deus variis certaminibus, admonent Paulus & Barnabas discipulos vt parati sint ad ferendas tribulationes. Admonitio valde necessaria, militandum esse in hoc mundo, vt piè sanctéque viuamus. Si nihil negotij facesseret nobis caro, si nihil machinaretur Satan, si nullis offendiculis nos improbi turbarent, non adeò molestum esset perseuerare: quoniam illa suauis esset ambulatio per mollem & amœnam viam, sed quia vndique & singulis momentis innumeri surgunt insultus qui nos ad defectionem solicitent: inde nascitur difficultas, & ideo tam rara constantiæ virtus. ergo vt in finem vsque perstemus, comparatos esse nos ad militiam decet. Cæterùm non solùm hîc mentio fit de persecutionibus, quas nobis hostes exertis gladiis & ignibus accensis intentant: sed nomine tribulationum complectitur Lucas omnes ærumnas, quibus obnoxia est piorum vita. non quòd soli fideles miseri sint: quia hæc communis est bonorum & malorum conditio. vnde & celebre illud prouerbium, Optimum esse non nasci: proximum verò, quàm citissimè mori. Sed quum sæpe impiis parcat Deus, & eos rebus prosperis saginet, erga filios suos austerior est ac durior. nam præter communes molestias, multis incommodis peculiariter vrgentur, ac talibus exercitiis ipsos Dominus humiliat, carnem eorum, ne lasciuiat, sub ferula continens: expergefacit, ne sopiti in terra iaceant. Accedunt deinde probra & contumeliæ impiorum: nam oportet esse quasi mundi catharmata. ridetur eorum simplicitas: impiis verò in Deum ludibriis maximè vtuntur. postremò improborum libido in apertam violentiam erumpit. Ita cum multis tribulationibus luctari necesse habent. nec fieri potest quin tota eorum vita inter tot hostes valde infesta sit & inquieta. Sed hæc optima consolatio est, & quæ ad confirmandos animos abundè sufficit. Hac via, licet difficili & aspera, transitum esse in regnum Dei. nam hinc colligimus feliciores esse piorum miserias, quàm sint omnes mundi delitiæ. Meminerimus ergo primum hanc legem nobis esse positam, multas ærumnas feramus: sed addamus simul & hoc ad mitigandam acerbitatem, quòd per eas deducimur in regnum Dei. Porrò futilis & stulta est eorum garrulitas, qui hinc colligunt patientiam esse opus salutis æternæ meritorium, quando hîc non disputatur de salutis causa, sed qualiter suos in hoc mundo tractare Deus soleat. consolatio autem addita est, non quæ operum dignitatem vel meritum extollat, sed tantùm ad erigendas piorum mentes, ne sub crucis onere deficiant. Promiscuè vt dictum est, multis malis subiectum est hominum genus. Atqui reprobis suæ afflictiones nihil aliud sunt quàm inferorum atrium: sanctis verò in faustum lætúmque finem cedunt, adeóque salutis sunt adiumenta, quia communicant cum Christo. Notandum est quòd Paulus & Lucas plurali numero non contempti, disertè exprimunt Multas tribulationes, ne quis vna & altera, vel saltem paucis defunctum se putans, tandem succumbat. Statuant ergo fideles, sibi per continuas ærumnas pergendum esse: deinde parati sint non ad vnum modò persecutionis genus, sed ad diuersas species. nam etsi cum quibusdam mitius agit Deus: nemini tamen suorum ita suauiter indulget, vt à tribulationibus sit prorsus immunis.

23 *Quum autem suffragiis creassent illis presbyteros per singulas Ecclesias, precati cum ieiuniis commendarunt eos Domino, in quem crediderant.*

24 *Et transeuntes per Pisidiam venerunt in Pamphyliam.*

25 *Et quum loquuti essent Pergæ sermonem, descenderunt in Attaliam:*

26 *Atque inde nauigarunt Antiochiam, vnde fuerant commissi gratiæ Dei ad opus quod impleuerant.*

27 *Quum autem illuc venissent, congregata Ecclesia narrarunt quanta fecisset illis Deus, & quod Gentibus aperuisset ostium fidei.*

28 *Versati autem sunt illic non exiguum tempus cum discipulis.*

23 CVM creassent presbyteros.) Hinc apparet non sufficere, homines semel ritè imbutos esse pietatis doctrina, ac tenere fidei summam, nisi continuos faciant progressus. Ideò Christus non tantùm Apostolos misit qui Euangelium spargerent, sed iussit etiam institui pastores, vt perpetua esset ac in quotidiano vsu Euangelij prædicatio. Hunc ordinem à Christo positum obseruant Paulus & Barnabas, quum singulis ecclesiis assignant pastores, ne post suum discessum cesset ac sileat doctrina. Proinde docet hic locus, Ecclesiam non posse ordinario ministerio carere: nec Christianos coram Deo censeri, nisi qui toto vitæ cursu libenter sunt discipuli. Presbyteros hìc vocari interpretor, quibus iniunctum erat docendi munus. fuisse enim quosdam duntaxat morum censores, ex Paulo apparet. Iam quum dicit Lucas, singulis ecclesiis præfectos fuisse, hinc discrimen inter eorum & Apostolorum munus colligitur. Apostolis enim nusquam erat certa statio: sed ad fundandas subinde nouas ecclesias huc illuc cursitabant. Pastores autem propriis ecclesiis singuli fuerunt addicti, & quasi locati ad præsidium.

1.Tim.5. c.17.

SVFFRAGIIS creassent.) Verbum Græcum χειροτονεῖν, significat aliquid manibus sublatis decernere, qualiter in comitiis populi fieri solet. Scriptores tamen ecclesiastici nomen χειροτονίας alio sensu vsurpant: nempe pro solenni ordinationis ritu, qui in Scripturis vocatur Manuum impositio. Porrò hac loquendi forma optimè exprimitur legitima in creandis pastoribus ratio. Presbyteros eligere dicuntur Paulus & Barnabas. An soli hoc priuato officio faciunt? quin potius rem permittunt omnium suffragiis. ergo in pastoribus creandis libera fuit populi electio. sed ne quid tumultuosè fieret, præsident Paulus & Barnabas, quasi moderatores. Sic intelligi debet Laodicensis Concilij decretum, quod vetat plebi electionem permitti.

PRECATI cum ieiuniis.) Duplex fuit illis precandi finis & ratio: prior, vt Deus Spiritu prudentiæ & discretionis eos dirigeret ad optimos quosque & maximè idoneos homines eligendos. Neque enim tanta se prudentia instructos esse nouerant, quin possent falli: nec tantùm fidebant suæ diligentiæ, quin scirent præcipuas partes in Dei benedictione esse positas. Vt quotidie videmus errare hominum iudicia, vbi non adest cælestis gubernatio: & in nihilum diffluere eorum labores, vbi non adest Dei manus. Hæc vera sunt piorum auspicia, Spiritum Dei inuocare, qui eorum consiliis præsideat. Quòd si in negociis omnibus tenenda est hæc regula: quoties de Ecclesiæ gubernatione agitur, quæ tota ab eius arbitrio pendet, solicitè cauendum est ne quid nisi ipso duce & præside tentemus. Secundus autem finis precandi fuit, vt Deus necessariis donis instrueret qui electi essent pastores. Magis enim ardua res est tale munus fideliter exequi vt oportet, quàm vt sufficiant humanæ vires. Ergo hac quoque in parte Dei suppetias, Paulo & Barnaba authoribus, implorant. Adduntur ieiunia, tanquam adminicula ad excitandum precum ardorem. Scimus enim quale sit alioqui nostrum frigus, non quòd perpetuò necesse sit ieiunos ad preces accedere, quandoquidem & saturos Deus ad gratiarum actionem inuitat: verùm vbi aliqua vrget necessitas vt solito ardentius oremus, valde vtile est hoc incitamentum. Iam verò exposuimus quàm seria res sit pastorum electio, in qua scilicet de tuenda Ecclesiæ sanitate agitur. Quare non mirum est, si Lucas scribit extraordinarias preces fuisse interpositas. Atque hunc ieiunij vsum & alios obseruare operæ pretium est, ne fingamus, vt Papistæ, opus esse meritorium: vel in eo statuamus cultum Dei, cùm per se nihil sit, nec quicquam momenti apud Deum habeat, nisi quatenus aliò refertur.

COMMISERVNT EOS DOMINO.) Hinc primò colligimus, quantam Paulus & Barnabas curam habuerint eorum salutis, qui ipsorum cura & labore conuersi erant ad Dominum. Testantur etiam, in hac carnis infirmitate pluribus periculis obnoxios esse homines, quàm vt stabilis futura sit propria virtute eorum fides. hoc ergo vnicum esse præsidium, si perpetuò custodiat Dominus quos semel recepit. Cæterùm cùm dicit Lucas commendatos fuisse Deo in quem crediderant, non parum hinc fiduciæ ad nos redit: quia hoc proprium Deo munus assignat. seruare & tueri quicunque vera fide verbum eius amplexi sunt.

24 TRANSEVNTES Pisidiam.) Iam diximus Paulum & Barnabam venisse Antiochiam Pisidiæ. nunc redituri Antiochiam Syriæ, vnde dimissi fuerant, transeunt per Pamphyliam, quæ media erat regio versus Taurum montem. Pergæ autem & Attalia vicinæ sunt vrbes. Quod autem in altera tantùm sermonem eos fecisse narrat Lucas, coniicere inde licet, non vbique oblatam illis fuisse docendi occasionem, quam nullibi negligere vel prætermittere soliti sunt.

26 VNDE COMMENDATI FVERANT.) Poterat dicere Lucas constitutos illic fuisse Gentium Apostolos, sed verborum circuitu clarius exprimit neque humanitus fuisse dimissos, nec eos propriæ virtutis fiducia quicquam aggressos esse, sed totam expeditionem vnà cum successu Deo illius authori fuisse permissam. Eorum ergo prædicatio non fuit humanum opus, sed diuinæ gratiæ. Et nomen Gratiæ tam ad Spiritus virtutem & efficaciam, quàm ad reliqua omnia fauoris signa refertur: quia gratuitum est quicquid donorum in seruos suos confert Deus. Sic autem resolui potest oratio: Deum fuisse precatos, vt gratiam suam exereret ad promouendos seruorum suorum labores.

27 CONVOCATA ECCLESIA NARRARVNT.) Quemadmodum solent qui ex legatione reuersi sunt, rationem actorum reddere: ita Paulus & Barnabas Ecclesiæ referunt totam profectionis suæ summam, vt inde pateat quàm fideliter versati sint in officio: simul vt ad gratias Deo agendas, sicut res ipsa amplam materiam dabat, hortentur fideles. Ideo non dicit Lucas ipsos celebrasse res suas gestas: sed quæcunque Dominus per ipsos gesserat. Ad verbum est, Cum ipsis: sed iuxta phrasin linguæ Hebraicæ tantundem valet ac si dictum esset, In illis, vel Per illos, vel Erga illos: vel simpliciter, Illis in Datiuo. Ideo non dicit Lucas, σὺν αὐτοῖς, sed μετ' αὐτῶν. Quod ideo admoneo, ne quis imperitus partem laudis Paulo & Barnabæ ascribat, quasi in opere fuerint Dei socii: cùm potius vnicum faciant omnium quæ præclarè egerant, authorem. Subiicit continuò pòst Lucas, quòd aperuisset Dominus Gentibus ostium fidei. Quanuis enim ad gentes missi essent, rei

ſent, rei tamen nouitas admiratione non carebat. nec ſubita tantùm mutatio Iudæos reddebat attonitos: ſed quia portentum illis erat, impuros & alienos à regno Dei homines ſancto ſemini Abrahæ miſceri, vt pariter vnam Dei Eccleſiam conſtituerent: nunc ipſo euentu docentur, non fruſtra illis datos fuiſſe Apoſtolos. Porrò oſtium fidei Gentibus apertum dicitur, non tantùm quia externa voce prædicatum illis fuerit Euangelium: ſed quia Spiritu Dei illuminatæ, efficaciter ad fidem vocatæ ſint. Aperitur quidem nobis regnum cælorum externa Euangelij prædicatione: ſed nemo ingreditur, niſi cui manum Deus porrigit: nemo accedit, niſi intus à Spiritu trahatur. Ergo ab effectu demonſtrant Paulus & Barnabas, probatam Deo fuiſſe ratam ſuam vocationem: quia Gentium fides perinde ac ſigillum foret manu Dei inſculptum, eius ſanciendæ cauſa: quemadmodum Paulus loquitur 16. ad Rom. capite, & 3. ſecundæ ad Corinth. Rom.16. d.25. 2.Cor.3. b.7.

CAPVT XV.

1 *Et quidam qui deſcenderant à Iudæa, docebant fratres, niſi circuncideretur ſecundum ritum Moſis, non poſſe ſaluos fieri.*

2 *Quum autem orta eſſet ſeditio, & diſceptatio non modica Paulo & Barnabæ contra eos, ordinarunt vt Paulus & Barnabas, & quidam alij ex ipſis aſcenderent ad Apoſtolos & Presbyteros Ieroſolymam ſuper quæſtione hac.*

3 *Ac illi quidem miſſi ab Eccleſia tranſierunt Phœnicem & Samariam, narrantes conuerſionem Gentium: & attulerunt gaudium magnum omnibus fratribus.*

4 *Cùm autem veniſſent Ieruſalem, excepti fuerunt ab eccleſia & Apoſtolis & Presbyteris, ac nuntiarunt quæcunque fecerat Deus cum ipſis:*

5 *Surrexerunt autem quidam ex ſecta Phariſæorum qui crediderant, dicentes quòd oporteret circumcidi ipſos, & annuntiare ſeruandam eſſe Legem Moſis.*

1 Cùm Paulus & Barnabas variis pugnis contra profeſſos Euangelij hoſtes ſtrenuè defuncti eſſent: iam narrare incipit Lucas domeſtico bello fuiſſe tentatos. Ita oportuit modis omnibus probari eorum doctrinam & miniſterium, quo melius conſtaret diuinitus eſſe inſtructos contra omnes Satanæ & mundi inſultus. Neque enim vulgaris accedit eorum doctrinæ confirmatio, quòd tot machinis concuſſa, nihilominus ſteterit, nec abrumpi potuerit tot obſtaculis eius curſus. Itaque Paulus in hunc finem magnificè prædicat, ſe foris pugnas, intus verò terrores eſſe expertum. Præcipuè hæc hiſtoria notatu digna eſt. Tametſi enim natura omnes crucem, & quamuis perſecutionis ſpeciem horremus, plus tamen ab inteſtinis diſſidiis eſt periculi, ne animos noſtros frangant vel debilitent. quum violento impetu Tyranni ruunt, metuit quidem caro, & quicunque ſpiritu fortitudinis præditi non ſunt, trepidant toto corde: ſed tunc conſcientias nulla tentatio propriè attingit. agnoſcitur enim quaſi fatalis Eccleſiæ conditio. Sed dum contingit fratres ſimul confligere, & Eccleſiam intra ſe tumultuari, fieri non poteſt quin turbentur, atque etiam labaſcant infirmæ mentes: ac præſertim vbi certamen eſt de doctrina, quæ vna ſacrum eſt vinculum fraternæ vnitatis. denique nihil eſt quod Euangelio magis incommodet, quàm inteſtinæ diſcordiæ: quia non modò percellunt debiles conſcientias, ſed anſam maledicendi impiis porrigunt. Quare diligenter notanda eſt hæc hiſtoria, vt ſciamus non eſſe nouum exemplum, ſi inter eos qui idem profitentur Euangelium, exoriuntur tamen aliquæ concertationes de doctrina: dum homines ventoſi, nomen, cuius inſana cupiditate ardent, non aliter poſſunt acquirere quàm ſua figmenta ingerendo. Certum quidem eſt, ſicuti vnus eſt Deus, ita vnam eſſe eius veritatem, ideo Paulus, dum hortari vult fideles ad mutuum conſenſum, hoc vtitur argumento, Vnus Deus, vna fides, vnum Baptiſma, &c. Epheſ.4. Sed quum videmus emergere improbos homines, qui & Eccleſiam factionibus ſcindere conantur, & Euangelium ipſum adulterinis commentis aut vitiare, aut ſuſpectum reddere: notum eſſe nobis debet Satanæ artificium. Ideo Paulus alibi hæreſes in medium prodire dicit, vt qui probati ſunt, manifeſti fiant. Et certè Dominus miro conſilio eludit Satanæ vafritiem, quòd talibus experimentis ſuorum fidem examinat, & verbum ſuum ornat præclara victoria: facitque vt magis dilucida niteat veritas, quam obtenebrare conati ſunt improbi. Sed omnes hiſtoriæ circunſtantias, quæ à Luca notantur, expendere conuenit. 1.Cor.7. b.5. Epheſ.4. a.6. 1.Cor.11. d.19.

QVI deſcenderant à Iudæa.) Hic prætextus plurimum etiam apud bonos valebat tunc ad fallendum. Ieroſolyma non abs re in ſummo honore apud omnes eccleſias erat: quia non ſecus ac matrem colebant ac reuerebantur. nam ex eo fonte Euangelium quaſi per riuos deductum fuerat. Veniunt iſti impoſtores: Apoſtolos obtendunt: ſe nihil afferre iactant: quod non ab illis didicerint. Hoc fumo ſaltem perſtringunt oculos imperitis: leues autem & improbi cupidè oblatum colorem arripiunt. Perturbatio Eccleſiæ, quaſi tempeſtas, bonos alioqui & moderatos concutit, vt cogantur titubare. Notanda igitur hæc Satanæ vafrities, quòd Sanctorum nominibus abutitur, vt fucum ſimplicibus faciat, qui hominum reuerentia occupati, de re ipſa inquirere non audent. Non exprimit quidem Lucas quo affectu impulſi fuerint iſti nebulones: veriſimile tamen eſt κακοζηλίαν in cauſa fuiſſe, vt ſe Paulo & Barnabæ opponerent. ſunt enim moroſa quædam ingenia, quibus nihil placet, niſi ſuum. Ieroſolymæ circunciſionem, & alios Legis ritus viderant ſeruari: quocunque veniant, nihil poſſunt nouum aut diuerſum ferre: quaſi vnius Eccleſiæ exemplum reliquas omnes certa lege obſtringat. Etſi autem tales præpoſtero zelo feruntur ad mouendas turbas: intus tamen ſua eos ſolicitat ambitio, & contumacia quædam inſtigat. Interea habet Satan quod cupit, vt fumorum obiectu confuſæ piorum mentes vix nigrum ab albo diſcernant. Cauenda igitur primùm hæc peſtis, ne legem alij aliis ex ſuo more perſcribant: ne vnius Eccleſiæ exemplum communis regulæ præiudicium ſit. deinde adhibenda altera cautio, ne hominum perſonæ, rei & cauſæ diſquiſitionem vel impediant, vel obſcurent. nam ſi Satan ſe transfigurat in Angelum lucis, & ſi ſanctum Dei nomen ſacrilega audacia ſæpe vſurpat: quid mirum eſt, ſi eadem improbitate ſanctorum virorum nominibus illudat? Exitus tandem oſtendet, Apoſtolis nihil minus fuiſſe in animo, quàm vt iugum Legis imponerent Gentibus. hac tamen fallacia obrepere tentabat Satan. Sic plerunque contingit, vt qui oppugnant Chriſti doctrinam, ſeruorum eius titulo ſe inſinuent. Vnum itaque remedium eſt, integris iudiciis ad rem ipſam quærendam accedere: ſcandalo etiam occurrere nos decet, ne fideles Dei ſeruos ideo inter ſe confligere putemus: quia eorum nomina mentitur Satan, vt vmbras quaſdam terrendis ſimplicibus in certamen committat. 2.Cor.11. d.14.

2 QVVM orta eſſet ſeditio.) Hæc non leuis tentatio fuit, quòd tracti ſunt Paulus & Barnabas in tumul-

tuosum certamen. Iam in solo dissidio plus satis erat mali: sed longè atrocius malum est, dum eousque feruere incipit contentio, vt hostiliter pugnare cogantur cum fratribus. Adde infamiam, qua se grauari videbant apud imperitos & simplices, ac si pacem Ecclesię turbarent sua peruicacia. sic enim fieri solet, vt serui Christi, postquam iniustè vexati fuerint, ac in bonæ causæ defensione fidelem nauarint operam, tandem post omnes molestias, quicquid est inuidiæ sustineant. Inuicta igitur animi magnitudine præditos esse oportet, vt sinistros rumores, qui de illis sparguntur, despiciant. Ideo gloriatur alibi Paulus, se per seditiones progressum esse. Cæterùm tenenda est ea moderatio Christi seruis, vt ab omni discordia, quantum in se est, abhorreant. si quãdo turbas & contentiones excitat Satan, sedare eas conentur: nihil denique non agant fouendæ vnitatis causa. Sed rursum vbi impetitur Dei veritas, nullum pro eius defensione certamen refugiant: nec dubitent se fortiter opponere, quamuis cælum terræ misceatur. Nos verò hoc exemplo moniti, quoties oriuntur in Ecclesia tumultus, discamus prudenter quorum culpa id accidat discernere, ne fideles Christi ministros temerè damnemus: quorum potius laudanda est grauitas, quòd tam violentos Satanæ impetus interriti excipiunt. deinde, succurrat mirabili Dei prouidentia cohibitum fuisse Satanam, ne Pauli doctrinam peffundaret. nam si permissum illi esset nocere quantum volebat, diruta & euersa Gentium fide, concidisset prędicatum à Paulo Euangelium, ac Gentium vocationi clausa fuisset ianua. Tertiò discamus, maturè obuiam eundum esse dissidiis quibuslibet, ne in contentionum flammam erumpant: quia nihil aliud captat Satan dissensionum flabellis, quàm vt totidem incendia excitet. sed rursus, cùm videmus primam Ecclesiam tumultuatam, & optimos quosque Christi ministros seditionibus exercitos fuisse, si nunc idem nobis vsuueniat, ne trepidemus quasi in re noua & inopinata: sed exitum à Domino petentes qualem tunc dedit, per turbulentos motus eodem fidei tenore pergamus.

2.Cor.6. b 5.

Nisi circuncidamini.) His verbis Lucas statum quæstionis breuiter definit. nempe quod impostores illi conscientias obstringere vellent necessitate seruandæ Legis. Sola quidem Circuncisio hic nominatur: sed ex contextu facilè patet, eos de tota Lege seruanda mouisse controuersiam. cæterùm quia Circuncisio velut solennis erat initiatio in alios omnes Legis ritus, ideo per Synecdochen tota Lex sub vna parte comprehenditur. Non negabant isti Pauli hostes, Christum esse Messiam: sed cùm illi nomen darent, simul retinebant veteres Legis cæremonias. Prima specie videri poterat error tolerabilis. Cur ergo non dissimulat Paulus, saltem ad exiguum tempus, ne conflictu Ecclesiam quatefaciat? de rebus enim externis erat disceptatio, de quibus nimis acriter litigare Paulus ipse alibi vetat. Verùm tres fuerunt graues causæ, quæ eum ad reclamandum cogerent. Nam si necessaria est Legis obseruatio, operibus alligatur salus hominum, quam in sola Christi gratia fundatam esse, vt tranquilla & quieta sit fides, oportet. Cùm ergo videret Paulus gratuitæ fidei iustitiæ legalem cultum opponi, silere fas non erat, nisi vellet Christum prodere. nam cùm aduersarii negarent, saluum fore quenquam, nisi qui Legem Mosis seruaret, hoc modo salutis gloriam Christo ereptam ad opera transferebant, & concussa fiducia miseras animas inquietudine vexabant. deinde non erat res parui momenti, spoliare fideles animas libertate per Christi sanguinem parta. Tametsi interior Spiritus libertas Patribus nobiscum fuit communis, scimus tamen quid Paulus dicat, nempe inclusos fuisse sub pueri Legis custodia, vt à seruis parum differrent: nos verò post Christum manifestatũ solutos Legis pædagogia, quasi finito tutelæ tempore liberius agere. Tertium huius doctrinæ vitium fuit, quod tenebras offunderet Euangelij luci, vel saltem interponeret velut obscuras nubes, ne plenum fulgorem emitteret sol iustitiæ Christus. In summa, breui actum fuisset de Christianismo, si talibus initiis cessisset Paulus. Certamen ergo suscipit, non pro externo carnis pręputio, sed pro gratuita hominum salute. deinde, vt pias conscientias à maledictione Legis & æternæ mortis reatu absoluat. postremò, vt remotis omnibus obstaculis, quasi liquido & sereno cælo refulgeat claritas gratiæ Christi. Adde quòd grauem Legi iniuriam faciebant nebulones illi, quum rectum ipsius vsum impiè corrumperent. Genuinum Legis officium fuit, pædagogi instar pueros ad Christum manu ducere. ergo non poterat peius adulterari, quàm dum eius prætextu minuebatur Christi virtus & gratia. Hoc modo inspiciendi sunt nobis omnium quæstionum fontes, ne silentio nostro prodamus Dei veritatem, quoties eam rectà peti Satanæ insidiis videmus, nec flectantur vllis periculis, vel probris & calumniis mollescant nobis animi: quia constanter asserenda est pura religio, etiamsi cælum terræ misceri debeat. Seruos quidem Christi minimè pugnaces esse decet, itaque siqua exorta fuerit contentio, eam sedare & componere sua moderatione potius studebunt, quàm vt classicum protinus canant. deinde, sedulò cauebunt à superuacuis & inanibus pugnis: nec exagitabunt leuis momenti controuersias, sed vbi viderint Satanam eousque insolescere, vt integra iam religio manere nequeat nisi obuiam eatur, colligant animos necesse est, & surgant ad resistendum. nec dubitent pugnas quamlibet odiosas obire. Plausibile quidem est nomen Pacis: sed maledicta est pax quæ tanta iactura redimitur, vt nobis pereat Christi doctrina, qua sola in piam & sanctam vnitatem coalescimus. Papistæ hodie magnam nobis inuidiam conflant, quasi per nos excitati fuerint exitiales tumultus, quibus mundus concutitur, sed nobis prompta est defensio, atrociores fuisse in Deum blasphemias, quibus coarguendis operam dedimus, quàm vt fas fuerit tacere. Proinde nos minimè esse culpandos, quia certamen de ea causa suscepimus aduersus homines, pro qua bellandum esset cum ipsis Angelis. Clamitent ipsi vt libuerit, nobis sufficit Pauli exemplum, ne frigidi vel lenti simus in tuenda pietatis doctrina, cum eam totis viribus labefactant Satanæ ministri. neque enim vesana eorum intemperies constantiam seruorum Dei superare debet. Cùm se feruenter opponeret Paulus pseudoapostolis, ex conflictu demum exarsit seditio. neque tamen propterea sugillat eum Spiritus Dei: quin potius fortitudinem quam sancto viro contulerat, iusta laude prosequitur.

Gal.4.a. 1.2.

2.Tim.2. d.24.

Statuerunt vt ascenderent.) Remedium hoc suggessit Spiritus Dei ad tumultum pacandum, qui latius magna cum pernicie alioqui grassari poterat. vnde etiam docemur, quærendas semper esse rationes dissordiis sedandis aptas & commodas. quia tantopere pacem commendat Deus, re ipsa ostendant fideles per se non stare, quominus tranquilla sit Ecclesia. Prior quidem ordine apud eos semper erit veritas, pro qua asserenda nullos horrebunt tumultus. feruorem tamen suum ita temperabunt, ne quem recusent probæ concordiæ modum: imò vltro excogitent quascunque poterunt vias, & ingeniosi sint in illis quærendis. Hæc igitur nobis mediocritas tenenda est: ne immodica zeli vehementia abrepti, vltra iustos limites efferamur. Animosos enim esse nos decet in patrocinio veræ doctrinæ, non præfractos, nec temerarios. Discamus ergo duas istas virtutes, quas in Paulo laudat Spiritus Dei, coniungere. Dum in arenam pertrahitur ab improbis, cordatè se offerre non dubitat: sed oblatum remedium placidè admittens, facilè demonstrat quàm non sit pugnandi cupidus. alioqui enim iactare licebat, nihil se morari Apostolos, ac pertinaciter in eo insistere. sed non permisit studium pacis, illorũ iudicium fugere. Adde quod rudibus & infirmis iniecta fuisset sinistra opinio, si pręcisè duos homines ab omnibus Christi seruis disiunctos esse vidissent. Minimè autem negligenda est piis Doctoribus ista fouendæ fidei ratio, vt sibi consensum cum Ecclesia esse ostendant. Non pẽdebat quidem Paulus à nutu Apostolorum, vt sententiam mutaret, si illos expertus esset sibi aduersos, vt qui ne Angelis quidem cessurus erat,

Gal.1.b.8.

erat, quemadmodum gloriatur primo ad Galatas capite. sed ne calumniarentur impij hominum esse nimis sibi addictum & superbum, & cum indigno omnium contemptu sibi placentem: se, vt æquum erat & toti Ecclesiæ vtile, ad reddendam doctrinæ suæ rationem obtulit. Deinde, certa victoriæ fiducia coram Apostolis se sistebat, quòd probè teneret quale futurum esset eorum iudicium: nempe qui eodem regebantur Spiritu. Quæri tamen potest, quónam consilio Antiocheni Paulum & Barnabam ad reliquos Apostolos miserint. nam si apud ipsos tantum valebat horum reuerentia, vt dubij penderent, donec pronuntiassent in hanc vel illam partem, euanida & prorsus nulla hactenus fuerat eorum fides. Sed facilis est responsio. Cùm scirent omnes pariter Apostolos ab vno Christo cum iisdem mandatis esse missos, & eodem Spiritu donatos esse, certò fuisse persuasos de successu. nec dubium est quin profectum sit hoc consilium à viris probis & cordatis, quos minime latebat Petri & Iacobi nomen falsò à nebulonibus obtendi. quare ab illis nihil fuit aliud quæsitum, nisi vt bonam causam suo suffragio iuuarent Apostoli. In eundem finem collectæ sunt omnes sanctæ Synodi ab initio, vt graues & in Dei verbo ritè exercitati homines controuersias dirimerent, non pro suo arbitrio, sed ex Dei authoritate. Hoc notare operæ pretium est, nequem Papistæ ventosis suis clamoribus percellant, qui vt Christum obruant cum suo Euangelio, & totam extinguant pietatis lucem, nobis obtrudunt Concilia: quasi quælibet hominum definitio pro cælesti oraculo habenda sit. Atqui, si hodie suos consessus haberent sancti Patres, vno ore clamarent, nihil sibi minus licuisse, vel etiam fuisse in animo; quàm tradere quicquam, nisi Christo verba præeunte, qui illis vnicus, sicut & nobis, magister fuit. Omitto quòd abortiuis tantùm Conciliis nituntur Papistæ, quæ nihil præter crassam inscitiam & barbariem spirant. sed optima quæque & selectissima in eum ordinem cogi necesse est, vt subiaceant verbo Domini. Extat dura Gregorij Nazianzeni querimonia, quòd nullius vnquam Concilij bonus fuisset exitus. Quicquid vnquam excellentiæ floruit & viguit in Ecclesia, negari non potest quin centum post annis pessum ire cœperit. Ergo si nunc superstes esset sanctus ille vir, quàm stomachosè repelleret Papistarum nænias? qui sine vllo pudore laruarum præstigias ingerunt pro legitimis conciliis: & quidem in eum finem, vt facessat verbum Dei, simul ac definierint pauci bardi & stolidi homines quod ipsis libuit.

3 DEDVCTI ab Ecclesia.) Quòd communi Ecclesiæ nomine adiuncti fuerunt Paulo & Barnabæ comites qui eos officij causa deducerent, colligere inde licet, pios omnes ab eorum parte stetisse: nec aliter statuisse, quàm sibi communem esse cum illis causam. quare eodem animo decreta fuit ab illis Pauli & Barnabæ profectio, quo ab his suscepta est: vt scilicet turbulentos istos spiritus compescerent, qui falsò Apostolos iactabant. Quod paulò pòst subiicit, narrasse in transitu fratribus de admirabili Gentium conuersione, testimonio est non timidè venisse Ierosolymam: sed quod antea docuerant, tunc quoque securè fuisse professos. non ergo veniunt tanquam causam dicturi apud suos iudices: sed vt communi sententia vtrinque comprobent quod diuinitus mandatum erat de abrogandis ceremoniis. etsi enim Apostolorum iudicium non spernebant, quia tamen sciebant neque sibi neque illis aliter statuere licere de causa, reos fieri minimè decuit. inde gratulandi fiducia. Huc accedit gaudium piorum, quo & Pauli doctrinæ, & Gentium vocationi subscribunt.

4 SVSCEPTI SVNT AB ECCLESIA.) Ecclesiæ nomine intelligit plebem ipsam, & totum corpus. deinde peculiarem locum Apostolis & Presbyteris assignat, à quibus præsertim excepti fuerunt Barnabas & Paulus. Porrò quoniam Apostolis non erat fixa statio Ierosolymæ: sed huc vel illuc subinde migrabant, quocunque eos vocabat occasio, habebat Ecclesia illa suos Presbyteros, quibus commissum erat ordinarium Ecclesiæ regimen: quid autem differat munus vnum ab altero, alibi exposuimus. Apparet autem quàm fraterna in Apostolis & Presbyteris fuerit humanitas, quòd non tantùm comiter excipiunt Paulum & Barnabam: sed audito laboris eorum successu, Dei gratiam prædicant. Formam loquendi iterum repetit Lucas, quam proximo capite habuimus, quum dicit eos narrasse quæcunque Deus cum illis fecisset. in qua tenendum est memoria quod prius dixi, Deum non statui cooperarium: sed illi adscribi solidam operis laudem. Fecisse ergo dicitur cum Paulo & Barnaba, quod per ipsos fecit. sicuti misericordiam nobiscum facere dicitur, vbi miseriis nostris succurrit. Sup. 14. d. 23.

5 QVIDAM DE FACTIONE PHARISÆORVM.) Non temerè exprimit Lucas genus hominum, qui Paulum etiam Ierosolymæ turbare vel impedire conati sunt. Probabile autem est, malum ex illo fonte ortum esse: & nunc clarius exprimi à Luca, ex eadem secta vnde prodierant prauæ illius dissensionis authores, nunc quoque flabella erumpere. quanuis enim nomen dedissent Christo, manebant tamen prioris ingenij reliquiæ. Scimus quantus in Pharisæis fastus esset, quanta confidentia, quale supercilium: quorum omnium fuissent obliti, si verè Christum induissent: quemadmodum in Paulo nihil Pharisaismi residuum erat. sed bona pars habitum pertinaciæ contraxerat ex longa consuetudine, quem protinus excutere non ita facile erat. quum maximè inter illos regnaret hypocrisis: in externos ritus, qui sunt vitiorum integumenta, plus iusto intenti erant. inflabat etiam eos superbia, vt tyrannicè alios omnes subiicere cuperent suis placitis. Vtroque morbo, quàm impotenter laborent monachi, plus satis notum est. Vnde etiam nihil illis ferocius ad opprimendam Ecclesiam, nihil ad spernendum Dei verbum improbius vel proteruius. Quin etiam multos videmus ex antris illis egressos abiecta cuculla, nunquam tamen dediscere quos illic imbiberunt mores.

6 *Conuenerúntque Apostoli ac Presbyteri, vt dispicerent de hoc negotio.*

7 *Quum autem magna disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres: vos scitis quòd ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, vt per os meum audirent Gentes verbum Euangelij, & crederent.*

8 *Et qui cordium cognitor est Deus, testimonium præbuit illis dans eis Spiritum sanctum sicut & nobis:*

9 *Nihilque discreuit inter nos & illos, quum fide purificasset corda illorum.*

10 *Nunc ergo quid tentatis Deum, vt imponatur iugum super ceruices discipulorum, quod neque Patres nostri, neque nos portare potuimus?*

11 *Sed per gratiam Domini nostri Iesu Christi credimus nos habere salutem, quemadmodum & illi.*

6 CONVENERVNT APOSTOLI ET PRESBYTERI.) Non dicit Lucas totam Ecclesiam congregatam, sed eos qui doctrina & iudicio pollebant, & qui ex ratione officij, huius causæ legitimi erant iudices.

Fieri quidem potest, vt coram plebe habita fuerit disputatio. sed ne ad tractandam causam vulgus promiscuè fuisse admissum quispiam putaret, Lucas disertè Apostolos & Presbyteros nominat: sicut magis idonei erant cognitores. Cæterùm sciamus formam hîc & ordinem in cogendis Synodis diuinitus præscribi, cùm exorta est aliqua controuersia, quæ aliter componi nequit. nam quum multi quotidie insurgerent aduersus Paulum, sola hæc disceptatio, ex qua ingentis ruinæ periculum instabat, & quæ iam progressa vsque ad hostiles pugnas, eum Ierosolymam pertraxit.

7 QVVM AVTEM MAGNA DISCEPTATIO.) Quum delecti essent graues viri & publici Ecclesiæ doctores, ne inter eos quidem statim conuenire potuit. vnde apparet, quomodo iam tunc per hominum infirmitatem Dominus Ecclesiam suam exercuerit, quò humiliter sapere disceret. Adde quòd in cœtu illo, cui præerat, passus est variè agitari præcipuum doctrinæ Christianæ caput: ne miremur si quando pios alioqui & doctos homines imperitia labi in errorem contingat. quidam enim non ita acuti erant, vt perspicerent causæ magnitudinem. Ita cùm Legem seruandam iudicant, Legis zelo inconsideratè abrepti, non vident in quàm profundum labyrinthum conscientias aliorum & suas præcipitent. Circuncisionem esse putabant æternum & inuiolabile symbolum diuini fœderis: eadem erat de tota Lege opinio. quare in hoc maximè insistit Petrus, vt statum quæstionis demonstret, qui plerisque erat incognitus. Est autem bimembris eius oratio. nam primùm ex authoritate Dei contendit, non esse cogendas Gentes ad seruandam Legem. secundo loco docet euerti totam hominum salutem, si laqueus hic conscientiis iniectus fuerit. Prior ergo pars, in qua recitat se diuinitus fuisse missum ad docendas Gentes, & Spiritum sanctum super illas delapsum esse, huc spectat: non temerè ab hominibus abrogatas fuisse Legis ceremonias, sed eius abrogationis Deum esse authorem. Vbi autem in medium adducta est Dei authoritas, omnis exempta est dubitatio: quia hæc tota nostra sapientia est, Dei imperio acquiescere, & eius nutum pluris facere quàm omnes rationes. Nunc Petri verba expedere couenit, quibus probat diuinitus hoc Gentibus esse datum, vt liberæ sint à iugo Legis.

VOS SCITIS.) Testes illos appellat, ne de re obscura vel ambigua quispiam putet eum verba facturum. Nota omnibus historia erat, quod reliquũ erat, eos in clara luce cæcutire ostendit, quòd opus Dei ritè non cõsiderent. imò quòd pridẽ non didicerant quod palàm monstratũ fuerat. Antiquos dies vocat initiũ Euangelij prædicati: ac si diceret, Pridem: quasi à prima Ecclesiæ origine, ex quo Christus populum aliquem colligere sibi cœpit.

ELEGIT Deus in nobis.) Verbum Eligendi, statuere & decernere significat. quanquam simul complectitur Petrus tam gratuitam Dei electionem, quàm delectum, quo Gentes in populum suum cooptabat. Elegit ergo, hoc est, quasi habito delectu, vt gratuitæ adoptionis specimen ederet in Gentibus, voluit vt per os meum audirent Euangelij doctrinam. Particula, In nobis, tantundem valet, atque in conspectu nostro, vel, nobis testibus, vel, in medio nostri. Significat enim se nihil narrare, nisi familiariter illis cognitum, vtpote quod corã ipsis gestũ esset. Locutio est tã Græcis quàm Hebræis satis trita: nisi fortè cum aliis resoluere libeat, Me elegit ex hoc nostro cœtu.

ET crederent.) Hoc sigillum fuit sanciendæ Gentium vocationi. Oraculo iniunctum erat Petro docendi munus: sed fructus qui prouenit ex doctrina, ministerium eius nobilitat, & authenticum, vt loquuntur, reddit. Nam cùm peculiari Spiritus gratia in fidem illuminentur electi, nullus erit doctrinæ profectus, nisi quatenus virtutem suam Dominus in ministris exeret: intus eorum qui audiunt mentes docendo, & intus trahendo corda. Ergo cùm iuberet Deus ad Gentes perferri Euangelii doctrinam, eas sibi dicauit, ne amplius profanæ essent. sed tunc demum numeris omnibus perfecta fuit solennis consecratio, dum earum cordibus per fidẽ insculpsit adoptionis suæ notam. Quæ continuò pòst sequitur sententia, exegeticè sumenda est. visibiles enim Spiritus gratias, quarum meminit, fidei annectit Petrus: vt certè nihil aliud erant, quàm eius accessio. Ergo cùm Gentes absque Circuncisione & ceremoniis in populum Dei insertæ sint, colligit Petrus perperam illis necessitatem seruandæ Legis imponi. Videtur tamen minus firmum esse electionis argumentum, quòd Spiritus sanctus super eas delapsus sit. erant enim eius generis dona, ex quibus ratiocinari non liceret, illos in ordine piorum censeri. solus autem est regenerationis Spiritus, qui filios Dei ab alienis discernit. Respondeo, Quanuis dono linguarum & similibus, vani alioqui homines præditi fuerint: Petrum tamen sumere pro confesso, quod notum erat, Deum in Cornelio & eius cognatis gratuitam suam adoptionẽ visibili Spiritus gratia obsignasse, ac si digito filios suos monstraret.

COGNITOR cordium) Hoc epitheton ex præsentis causæ circunstantia Deo accommodat: subéstque tacita antithesis, Quòd homines externæ puritati magis addicti sunt, quia iudicant ex crasso & terreno suo sensu: Deus autem corda inspicit. Admonet igitur Petrus præposterè humano sensu iudicium fieri de hac causa, cùm sola interior cordium puritas hic æstimenda sit, quæ nobis occulta est. atque hoc modo frænum iniicit nostræ temeritati, ne plus nobis quàm par sit, sumentes, Dei iudicio obstrepamus. ac si diceret, Si tibi ratio testimonii quod illis Deus reddidit, non apparet, cogita quantum inter te & illum intersit. te enim pro crasso tuo ingenio detinet externus splendor, quem facessere oportet, dum ad cæleste tribunal venitur, vbi spiritualis de cordibus habetur cognitio. Cæterùm generalis interim doctrina tenenda est, quòd oculi Domini non fucosas operum pompas, sed cordis integritatem aspiciant, sicuti habetur Ieremiæ quinto. Quod vetus
Ierem.5.a.3. Interpres & Erasmus transferunt, Deum nouisse corda, non satis exprimit quod Græcè dicit Lucas, nam Deũ vocans καρδιογνώστην, eum opponit hominibus, qui ab externa magis specie vt plurimùm iudicant: ideóque προσωπογνῶσται vocari possunt, si cum Deo conferantur.

9 NIHILQVE discreuit.) Discrimen quidem erat, quòd Gentiles repentè ex præputio admissi fuerant in fœdus vitæ æternæ: cùm Iudæos Circuncisio præparasset ad fidem. sed intelligit Petrus vtrosque pariter allectos esse à Deo in spem eiusdem hæreditatis, & in parẽ honoris gradũ fuisse euectos, vt Dei filii essent ac Christi membra, sanctum denique Abrahæ semen, genúsque sacerdotale ac regium. Vnde sequitur non sine sacrilegio immundos posse haberi, ex quo sibi in peculium elegit ipsos Deus: & in sacra templi sui vasa dicauit.
Ephe.2.c.14. Diruta enim maceria, qua inter se diuisi erant, Gentes adiunxit Iudæis, vt in corpus vnum coalescerent: atque vt ita loquar, Circuncisionem miscuit præputio, vt tam domestici quàm extranei vnum sint in Christo, & vnam Ecclesiam efficiant: nec sit amplius vel Iudæus vel Græcus.

QVVM fide purificasset.) Respondet hoc membrum superiori epitheto quod Deo aptauit: ac si diceret, Deum, qui cordium est cognitor, intus purgasse Gentes, quum eas dignatus est sua adoptione, vt spirituali munditia præditæ essent. sed addit præterea puritatem hanc in fide sitam esse. Docet ergo primùm Gentibus absque ceremoniis constare veram sanctitatem, quæ apud Dei tribunal sufficiat. deinde hanc docet fide obtineri, & ex ea manare. Eodem modo colligit Paulus, non obstare homini præputium quin iustus & sanctus
Rom.4.a.1. reputetur coram Deo: quia in Abrahæ persona iustitiam secuta est Circuncisio, & ordine temporis fuit posterior.

ſterior. Verùm hîc exoritur quæſtio, An diuerſa fuerit olim Patrum puritas ab ea quam nunc Deus Gentibus contulit. videtur enim diſertè Petrus hac nota diſcernere Gentes à Iudæis, quòd ſola cordis munditia contétæ, nullo Legis ſubſidio indigeant: Reſpondeo, non ſubſtantia, ſed forma duntaxat alteros ab alteris differre. Interior enim cordis mundities ſemper à Deo reſpecta fuit. tantùm in hoc datæ fuerunt ceremoniæ veteri populo, vt fidem eius adiuuarent. Ita mundities, quoad figuras & exercitia, temporalis fuit vſque ad Chriſti aduentum, cui nunc inter nos non eſt locus. quemadmodum idem ab initio ipſo mundi vſque ad finem manet verus Dei cultus, nempe ſpiritualis: in forma tamen viſibili magnum eſt diſcrimen. Nunc videmus non ceremoniis conſecutos fuiſſe Patres iuſtitiam, aut puros fuiſſe coram Deo: ſed cordis munditia ceremoniæ enim per ſe ad eos iuſtificandos nihil habebant momenti:ſed adminicula erant duntaxat quæ per accidens vt ita loquar, purgabant: vt tamen eadem Veteribus fuerit nobiſcum veritas. Iam Chriſti aduentu quicquid aduentitium erat, euanuit:ideóque diſcuſſis vmbris, ſupereſt nuda, & ſimplex cordis puritas. Hoc modo facilè ſoluitur nodus, quem Iudæi inexplicabilem eſſe putant. Circuncifio vocatur fœdus æternum, aut ſeculi. negant igitur fuiſſe abolendam. Si quis excipiat, non referri hoc ad viſibile ſymbolum, ſed potius ad rem ſignatam: probè reſponſum fuerit. ſed alia eſt ſolutio, quam dixi. Quum Chriſti regnum quædam fuerit mundi renouatio, nihil eſſe abſurdi, ſi finem omnibus Legis vmbris impoſuerit. quandoquidem Legis perpetuitas in Chriſto fundata eſt. Venio nunc ad ſecundum membrum, vbi Petrus Gentium puritatem in fide conſtituit. Cur non dicit, Perfectione virtutum aut vitæ ſanctimonia, niſi quia aliunde hominibus contingit iuſtitia, quàm ex ſe ipſis? nam ſi rectè iuſtéque viuendo homines ſibi iuſtitiam acquirerent, vel natura mundi eſſent coram Deo: concideret hæc Petri ſententia. His ergo verbis palàm Spiritus pronuntiat, totum humanum genus pollutum & ſordibus inquinatum eſſe: deinde non poſſe aliter abſtergi ſordes, quàm per Chriſti gratiam. nam quum fides remedium ſit quo nobis gratis ſuccurrit Deus, tam communi omnium naturæ, quàm propriis cuiuſque meritis opponitur. Quum dico pollutionis damnari totum humanum genus, intelligo nos ex vtero nihil afferre præter meras ſordes, nec quicquam eſſe in natura noſtra rectitudinis quod nos Deo concilıet. Egregiis quidem dotibus ornata fuit hominis anima in prima ſua origine: ſed peccato ſic vitiatæ ſunt omnes eius partes, vt ne gutta quidem puritatis amplius in ea reſideat, quærenda eſt igitur extra nos mundities. nam ſi quis excipiat, Operum meritis recuperari poſſe: nihil abſurdius eſt, quàm peruerſæ naturæ affingi merendi facultatem. Supereſt ergo vt alibi quærant homines, quod intus apud ſe nunquam inuenient. Et certè fidei officium eſt, quod proprium habet Chriſtus in nos transferre, & gratuita communicatione efficere noſtrum. Ita inter fidem & Chriſti gratiam mutua eſt relatio. neque enim nos purificat fides, tanquam virtus aut qualitas animis infuſa: ſed quia munditiem in Chriſto oblatam percipit. Notanda eſt etiam locutio, quòd Deus corda purificauerit: qua & Deum fidei authorem facit Lucas, & munditiem docet eſſe eius beneficium. In ſumma, conferri hominibus per Dei gratiam ſignificat quod ſibi dare ipſi nequeunt. Sed quum dictum ſit, fidem à Chriſto ſumere quod in nos transfundat: nunc videndum eſt quomodo nos purificet Chriſti gratia, vt Deo placeamus. Duplex autem eſt purgandi modus, quòd Chriſtus peccata noſtra, quæ ſemel ſanguine ſuo expiauit, quotidie delendo, puros iuſtóſque in Patris conſpectum nos offert ac ſiſtit. deinde, quòd carnis cupiditates Spiritu ſuo mortificans, nos in ſanctitatem reformat. Vtrunque ſub his verbis libenter amplector: quia non vnam tantùm purgationis ſpeciem attingit Lucas, ſed totam eius perfectionem abſque Legis ceremoniis conſtare docet. Gen. 17. b. 1.

10 NVNC ERGO QVID TENTATIS.) Altera pars concionis, qua demonſtrat Petrus, quàm exitialis ſit illa doctrina, quam ingerere volebant Pauli hoſtes: nempe quæ deſperatione obrueret pias omnes animas. Infert quidem ac colligit ex priore membro, tétari Deum, ſi cogantur Gentes ad neceſſitatem ſeruandæ Legis: ſed altius prouehitur, & ad ipſum cauſæ fontem penetrat. Hactenus enim ratiocinatus eſt, fieri Gentibus iniuriam, ſi plus ab illis exigatur quàm velit Deus, & quũ eas ſancto populo æquauerit, & adoptionis honore dignatus ſit, indignum eſſe & abſurdum eas reiici, atque ita reſtringi eius liberalitatem. vnam denique fidem illis ſatis eſſe, quanuis ceremoniis careant. Nunc verò altius principium ſumit, Qui hominum ſalutem alligant Legis operibus, nihil eis bonæ ſpei reliquum facere: quin potius in horribilem interitum præcipitari totum mundum, ſi non aliter quàm Legem ſeruando, ſalutem conſequi poſſit. quibus hoc argumentis probet, mox ſuo loco videbimus. Quantum ad verba ſpectat, quum variis modis tentari Deum Scriptura dicat, ſignificat hoc loco Petrus, Deum quaſi data opera prouocari, dum plus oneris imponitur hominibus, quàm ſint ferendo: eiúſque potentia circunſcribi, dum adſtringitur iugum quod ipſe laxat. quod nihil aliud eſt, quàm naturæ repugnando, vt loquuntur, gigantes æmulari.

VT IMPONATVR IVGVM CERVICIBVS) Simplex eſt ſenſus verborum: tentari Deum quum plus imponitur oneris conſcientiis, quàm ferre queant. atque hoc quidem modo grauiter cæditur animarum ſalus. quandoquidem hoc modo neceſſe eſt ipſas deſperatione obrui, quod ſine exitio fieri nequit. ſed nihilo magis ferenda eſt quæ Deo fit iniuria, dum ei ius ſuum eripitur, ne ſit liber in nobis liberandis. Cæterùm de ſolis ceremoniis eum non loqui, ex re ipſa facilè colligitur. Erat, fateor, dura & laborioſa veteris pædagogiæ ſeruitus: ſed nimis abſurdum foret vocari Iugum importabile: & ſcimus externa rituum obſeruatione non Sanctos modò, ſed etiam hypocritas pleroſque ritè exactéque eſſe defunctos. Quinetiam Legi morali ſatisfacere non vſque adeo difficile foret, ſi corporali tantùm obſequio contenta, non exigeret ſpiritualem iuſtitiam. manus enim & pedes frænare multis datum eſt: ſed ita moderari omnes affectus, vt tam in anima quàm in corpore perfecta regnet abſtinentia & puritas, hoc verò pluſquàm eſt arduum. Quare ridiculi ſunt qui Petri verba reſtringunt ad ceremonias, quibus exprimitur hominum imbecillitas ad præſtandam cordis iuſtitiam: quæ non modò longè ſuperior eſt eorum viribus, ſed naturæ prorſus contraria. Fefellit ſcilicet eos qui ſic ſentiunt vna ratio, quòd de ſolis ceremoniis mota quæſtio fuerat: ſed non venit illis in mentem, Petrum attentius, vt decebat, prudentiúſque conſideraſſe, qualem ſecum labyrinthum error in ſpeciem leuis traheret. Negabant pſeudoapoſtoli, quenquam ſalutem conſequi poſſe, niſi qui ceremonias ſeruaret. Si operibus alligatur hominum ſalus, non amplius in Chriſti gratia fundata erit. atque ita concidet gratuita reconciliatio. Iam cùm impares ſint hominum vires ſeruandæ Legi, omnibus incumbit maledictio, quam illic Deus transgreſſoribus denuntiat. atque ita deſperatio omnes manebit, cùm ſe videant reos æternæ mortis à Lege peragi. Hæc fortè pſeudoapoſtoli callidè tenebant. ſed Petrus ad fontem ipſum penetrat, vt mortiferum doctrinæ illius venenum eruat in lucem. atque ita nobis agendum eſt, quoties impios errores obliquè inſinuat Satan. Hodie quibuſdam videmur nimis contentioſi, cùm tantoperè pugnamus non eſſe pro mortuis orandum. nam & mos vetuſtiſſimus eſt, nec multùm apparet in ſpeciem periculi, quanuis ſuperuacuæ fundantur preces. imo plauſibile eſt dogma, quia prætextum habet humanæ pietatis. Sic porrò iudicant imperiti homines, quia fontem ipſum non inquirunt. nam ſi admittimus pro mortuis

orandum esse, simul hoc recipiendum erit, pœnas nunc soluere Dei iudicio, quod in hac vita pro peccatis non satisfecerint. atqui hoc modo vis expiationis per Christum peractæ, ad hominum opera transfertur. deinde euertitur ritè precandi regula, si hominibus licet fortuitò precari absque Dei verbo. hæc etiam maior est absurditas, quàm vt præteriri debeat. In summa, nunquam rectum de vlla quæstione iudicium feretur, nisi fonte penitus excusso, deductæ fuerint omnes consequentiæ, quas secum trahit quæ in controuersiam venit doctrina. Ideo non mirum si Petrus, vt pseudoapostolos extrahat è suis latebris, generaliter disputat de tota Lege: quia nihil quàm rem ipsam, quæ occulta erat. simplicibus, aperit: vt videant omnes quàm exitialis sit doctrina, quæ & Christi gratiam extinguit, & animas demergit in horrendæ desperationis abyssum.

NEQVE NOS, NEQVE PATRES NOSTRI.) Non disputat tantùm Petrus quid opere ipso præstiterint homines, sed quid præstare potuerint: nec de vulgo hominum tantùm loquitur, sed de sanctis Patribus. Quum ab istis neget potuisse ferri Legis iugum: constat Legem obseruatu impossibilem esse. Scio dictum Hieronymi passim ita receptum esse, vt sit quasi indubium axioma. Si quis dixerit impossibile esse seruare Legem, anathema sit. sed nulla hominis vox audienda est, quæ Spiritus Dei sententiæ repugnet. Audimus quid hîc per os Petri Spiritus pronuntiet; non de hominum voluntate & operibus: sed de facultate & potentia. Consentit & Paulus, affirmans fuisse Legi impossibile nobis conferre vitam, quatenus infirma erat per carnem. Certè siquis Legem implere possit, promissam illic vitam reperiet. at quum neget Paulus vitam posse haberi ex Lege, sequitur altiorem illic requiri iustitiam, quàm quæ ab homine præstari possit. Fateor quidem Hieronymum facultatem implendæ Legis non dare in solidum naturæ viribus, sed partim etiam Dei gratiæ: quemadmodum se postea explicat, vt homo fidelis Spiritus gratia adiutus, dicatur posse Legem implere. Sed neque illa mitigatio vera est. nam si naturæ vires tantùm expendimus, non tantùm impares erunt homines ferendo Legis iugo: sed ne vnum quidem digitum mouere poterunt ad præstandam minimam Legis partem. Et certè si verum est illud, Cogitationes omnes humanæ mentis prauas esse à pueritia, Omnes carnis sensus

Gen. 8. d 21. Deo esse inimicos, Neminem esse qui Deum requirat: & quæ in eandem sententiam frequenter in Scriptura

Rom. 8. occurrunt: præsertim quæ Paulus adducit 3. ad Romanos capite: non debilis tantùm & mutila erit hominis

b.7. Psa. 14. b. 3. facultas ad Legem implendam, sed ad inchoandam prorsus nulla. Statuendum igitur est, etiam fideles, post-

Rom 3. quam Spiritu Dei regeniti, iustitiæ Legis student, dimidium tamen ac longè minus dimidio præstare, non to-

b. 11. tum. Neque enim de Epicuro, vel profanis hominibus hîc Petrus verba facit: sed de Abraham, de Mose, aliísque sanctis Patribus quotquot vnquam fuerunt in mundo perfectissimi. & tamen istos dicit Legis oneri succubuisse: quia vires eorum opprimeret. Odiosè obiicitur, affici Spiritum Dei contumelia, quum eius gratię & auxilio detrahitur implendæ Legis facultas. sed prompta est solutio: quia non differimus quid valeat Spiritus gratia: sed quid valeat gratiæ mensura, quam Deus vnicuique suorum in hac vita partitur. Semper enim reputare conuenit quid se facturum promittat Deus, nec temerè quæramus an fieri possit quod ipse nunquam fore, & quod se nolle fieri testatur. Promittit fidelibus Spiritus gratiam & auxilium, quo repugnent concupiscentiis carnis, & ipsas subigant: non tamen penitus aboleant. Promittit gratiam qua ambulent in vitæ nouitate: non tamen currant tanta celeritate, quantam Lex postulat. vult enim tota vita sibi esse obnoxios, vt ad veniam petendam confugiant. Si Dei consilium & præscriptum ab eo ordinem ab eius virtute disiungere fas non est, stultum est ac futile cauillum, quo nos grauare conantur aduersarij, quum nos iactant Dei potentiæ detrahere. potius Deum ipsi transformant, cùm eius consilium contendunt posse mutari. Olim quoque eadem calumnia premebant Augustinum Pelagiani. Respondet, etiam si possibile sit Legem impleri, sibi tamen sufficere, quòd à nemine vnquam impletam fuisse, neque ad finem vsque mundi impletum iri Scriptura testetur. quibus verbis se ab importuna eorum argutia explicat. Sed non fuit hæsitandi causa, quin liberè & disertè concederet, quod Spiritu sancto authore poterat. limitanda enim est Spiritus gratia, vt cum promissionibus conueniat. porrò iam ostendimus quousque se promissiones extendant. De eo certè controuersiam nullus mouet possítne Deus si velit, homines reddere perfectos: sed impiè delirant quicunque eius potentiam separant à consilio, cuius clarum habent testimonium in Scriptura. Quid velit Deus & quid statuerit facere, centies palàm demonstrat. vltra progredi, sacrilegium est. Hieronymum, vt sui anathematis fulmen Petro & Paulo infligeret, philosophica ratio impulit: quòd leges attemperari debeant ad eorum facultatem quibus feruntur. quam vt locum habere fateor in legibus humanis: ita quoad Dei Legem valere nego, quæ in exigenda iustitia non respicit quid valeat homo, sed quid debeat. Quanquam hîc difficilior occurrit quæstio. Annon in hunc finem lata fuerit Lex, vt homines cogeret ad Dei obsequium. Frustra autem hoc fieret, nisi ad eam seruandam dirigeret fideles Spiritus Dei. & scrupulum eximere videtur solennis illa Mosis contestatio, cùm se præcepta Iudæis dare admonet, non quæ legant sed quæ opere compleant, Deuterono-

Deu. 30. c. 11. mij tricesimo. vnde colligimus, iugum, data Lege, fuisse Iudæis impositum quod eos Deo subiiceret, ne viuerent suo arbitrio. Respondeo, Legem duobus modis censeri iugum. Quatenus enim frænat carnis libidines, & normam tradit piè rectéque viuendi, æquum est, vt filij Dei ceruices huic iugo subiiciant. sed quatenus exactè præscribit quidnam debeamus Deo, nec vitam promittit nisi addita conditione perfecti obsequij:

Leuit. 18. a. 5 rursus maledictionem denuntiat, si qua in parte erratum fuerit: iugum est importabile. Dicam paulò clarius,

Deut. 27. d. 26. Simplex bene viuendi doctrina, qua nos ad se Deus inuitat, iugum est quod vltro subire nos omnes decet, nihil enim magis absurdum, quàm Deum non præesse hominum vitæ, sed eos absque fræno vagari vt libuerit. Minime ergo recusandum est Legis iugum, si simplex eius doctrina consideretur. sed Legem aliter, vt ita dicam, qualificant istæ sententiæ, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis. Item, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt: vt iugum importabile esse incipiat. Quandiu enim non promittitur salus nisi perfectæ Legis obseruantiæ, & in iudicium vocatur quæuis transgressio, de genere humano prorsus actum est. Secundum hanc rationem Petrus tentari Deum asserit, quum Legis onus conscientiis imponit hominum arrogantia. Non enim vult negare quin regendi sint homines Legis doctrina, & ita concedit iugo subesse: verùm quia Legis officium est, non simpliciter docere, sed etiam æternæ mortis reatu humiliare homines, qualitatẽ illam doctrinæ annexam reputans, contendit non debere Legis iugo constringi piorum animas: quia hoc modo necesse foret in æternum interitum demergi. Cæterùm vbi non modò adest Spiritus sancti gratia, quæ nos gubernet, sed gratuita peccatorum remissio, quæ nos liberet à maledictione Legis & absoluat: tunc impletur

Deut. 30. c. 11. illud Mosis, Mandatum non esse suprà nos. tũc quoque sentimus quàm suaue sit iugũ Christi. & onus eius leue.

Matth. 11. d. 30. quia enim Dei indulgentia nobis remitti scimus quod pro carnis infirmitate deest, alacriter & sine molestia suscipimus quod iniungit. Quare modò exemptus sit Legis rigor, non tolerabilis solùm erit Legis doctrina, sed læta quoque & suauis: nec recusandũ erit frænum, quod placidè nos moderatur: non autem durius vrget, quàm expediat.

11 PER

11 PER GRATIAM Iesu Christi.) Duo ista inter se vt contraria comparat Petrus: spem habere salutis in Christi gratia, & sub iugo Legis esse. quæ comparatio, Christi iustificationem maximè illustrat. quandoquidem inde colligimus fide iustificari qui liberi & soluti à Legis iugo, salutem in Christi gratia quærunt. Porrò iugū Legis ex duplici fune complexum esse prius dixit. prior est, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis. alter, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus præceptis. Redeamus ad membrum contrarium. Si non aliter salutē consequimur ex Christi gratia, quàm ablato Legis iugo: sequitur nec salutem nobis in Legis obseruantia sitā esse, nec Legis maledictioni obnoxios esse quicunque in Christum credunt. Nam si gratia saluus esse posset qui iugo Legis adhuc est implicitus, inepta esset Petri ratiocinatio, quam constat à repugnantibus deductam esse, hoc sensu: Salutem speramus ex Christi gratia: ergo Legis iugo non sumus subiecti. Nisi dissidium esset inter Christi gratiam & eius iugum, fucum faceret Petrus. quare necesse est discedere à Legis iustitia, quicunque vitam in Christo reperire expetunt. neque enim repugnantia hæc ad doctrinam spectat: sed ad iustificandi causam. Quo etiam refellitur eorum commentum, qui Christi gratia nos iustificari exponunt: quia nos Spiritu suo regenerans, vires ad implendam Legem conferat. Qui hoc imaginantur, etsi videntur paululum laxare Legis iugum, vtroque tamen eius fune ligatas tenent animas. Semper enim vigebit hæc promissio, Qui fecerit hæc, viuet in ipsis. ab altera parte maledictio incumbet omnibus qui Legem non exactè impleuerint. Quare longè aliter definienda est Christi gratia, in quam salutis fides recumbit, quàm illi somnient: nempe vt sit gratuita reconciliatio, sacrificio mortis eius parta: vel quod idem valet, gratuita peccatorum remissio, quæ Deum placando, ex hoste, vel seuero & implacabili iudice, propitium Patrem nobis reddit. Fateor quidem nos Christi gratia regenerari in vitæ nouitatem: sed vbi de salutis fiducia agitur, sola in mentē venire debet gratuita adoptio, quæ cum peccatorum expiatione & venia coniuncta est. Nam si in rationem veniunt opera, vt iustitiam nobis aliqua saltem ex parte conficiant, minimè ruptum erit Legis iugum, atque ita concidet vel soluetur Petri antithesis.

Leuit. 18. a. 5.
Deu. 27. d. 26.
Leuit. 18. a. 5.
Deu. 27. d. 26.

SICVT & illi.) Hîc testatur Petrus, licet Patribus imposita esset, quoad externam speciem, seruitus Legis: solutas tamen & liberas fuisse conscientias. quo diluitur absurditas, quæ pias mentes non parum alioqui turbare poterat. Nam cùm æternum sit & idem vitæ fœdus, quod Deus ab initio ad finem vsque mundi cum seruis suis pepigit: absurdum esset & minimè tolerabile, diuersam & aliam salutis obtinendæ rationem hodie tradi, quàm quæ olim Patribus fuerit. Affirmat ergo Petrus optimum nobis esse cum Patribus consensum: quia illi non minus quàm nos, spem salutis reposuerint in Christi gratia. Atque ita Legem Euangelio, quod ad finem doctrinæ spectat, concilians, Iudæis tollit offendiculum, quod sibi ex dissidio fingebant. Vnde apparet Legem non fuisse datam Patribus, ex qua salutem quærerent: nec additas fuisse ceremonias, quarum obseruatio iustitiam in illis acquireret: sed totius Legis vnicum fuisse finem, vt abiecta operum fiducia, spes suas omnes in Christi gratiam conferrent. quo etiam clarè refellitur eorum delirium, qui veterem populum terrenis bonis contentum, putant de cælesti vita nihil cogitasse. atqui Petrus socios eiusdem fidei nobis Patres facit: & communem vtrisque salutem assignat. & sunt tamen quibus fanaticus homo Seruetus cum tam fœdis sacrilegiis arrideat. Notandum præterea est, quod Veterum fidem semper fuisse in Christo fundatam docet Petrus, quando neque alibi vnquam inueniri vita potuit, neque alia fuit ratio, qua peruenirent homines ad Deum. Conuenit ergo hic locus cum illo Apostoli dicto, Christus heri, & hodie, & in secula. Heb. 13. b. 8.

12 *Tacuit autem tota multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum narrātes quæ Deus edidisset signa & prodigia inter Gentes per ipsos.*
13 *Postquam verò conticuerunt illi, respondit Iacobus dicens, Viri fratres audite me:*
14 *Simeon narrauit quemadmodum primùm Deus visitauerit vt sumeret ex Gentibus populum in nomine suo.*
15 *Et huic consonant verba Prophetarum, sicut scriptum est,*
16 *Post hæc reuertar, ac rursus ædificabo tabernaculū Dauid, quod collapsum est, & diruta eius instaurabo, & erigam illud:*
17 *Vt requirant qui reliqui sunt homines Dominum, & omnes Gentes super quas inuocatū est nomen meum, dicit Dominus qui facit hæc omnia.*
18 *Nota à seculo sunt omnia opera sua.*

12 TACVIT tota multitudo.) His verbis significat Lucas Spiritum Dei sic regnasse in cœtu illo, vt rationi protinus cesserint. Feruebat prius inter illos disceptatio: nunc postquam Dei consilium exposuit Petrus, & de quæstione ipsa disseruit secundum Scripturæ doctrinam, sedato protinus omni strepitu, quiescunt & silent qui nuper inconsideratè errorem tuebantur. Hæc viua est legitimi Concilii effigies, vbi sola Dei veritas simul ac in medium prodiit, finem affert omnibus controuersiis. & sanè ad sedandas omnes discordias satis est efficax, vbi Spiritus præsidet. quia hic rursum idoneus est rector tam ad gubernandas eorum linguas qui præire aliis debent, quàm ad reliquos in obsequium cogendos, ne sibi nimium addicti sint: sed deposita pertinacia, morigeros se Deo præbeant. Nec dubium est quin fuerint pauci aliqui præfracti, vt in magna turba fieri solet: præualuit tamen Dei veritas, vt silentium, cuius meminit Lucas, illustre fuerit testimonium communis obedientiæ. Fuerat autem hæc non vulgaris Petri moderatio, quòd singulos in medium afferre passus quicquid habebant, sententiam suam, ne aliis preiudicio foret, eo vsque distulit, donec vltrò citróque agitata esset disceptatio.

AVDIEBANT Barnabam & Paulum.) Colligere ex his verbis licet, non antè fuisse cum silentio auditos. nam cum maior pars perperam admissas fuisse abi illis in Ecclesiam profanas Gentes persuasa esset, nihil quod dixissent, nisi correcta hac falsa opinione, exceptum fuisset æquis auribus: sed omnia in sinistram partem rapta. Videmus quantum venenum sit alienatio de nihilo concepta, quæ sic occupat hominum mentes, vt aditus omnes obstruat veritati. hinc discimus quàm verum sit illud, Omnia sana sanis. nihil enim tam salubre est, quod non vitiosi affectus conuertant in noxam. Cæterùm huc spectat Pauli & Barnabæ narratio, vt suū inter Gentes Apostolatum Deo probatum fuisse demonstrent: quandoquidem miraculis, quæ sunt eius velut sigilla, confirmatus ac sancitus fuerat. Tit. 1. d. 15.

13 RESPONDIT Iacobus dicens.) Plerique ex vetustis Ecclesiæ Scriptoribus, Iacobum hunc

vnum ex discipulis fuisse putant, cognomine Iustum & Obliam, cuius indignam cædem refert Iosephus libr. Antiquit.20. Sed vtinam in cognoscendo homine magis laborassent veteres, quàm in celebranda fabulosis encomiis ignoti hominis sanctimonia. Puerile commentum est, quòd soli fas fuisse dicunt ingredi in Sancta Sanctorum, nam si in illo ingressu aliqua suberat religio, fecisset præter Dei Legem qui non erat summus Sacerdos. deinde hoc modo vmbratilem templi cultum fouere superstitiosum erat. alias similes nænias omitto. Plurimùm autem falluntur, quòd vnum ex duodecim Apostolis fuisse negant. Fateri enim coguntur eum esse, quem tam honorificè Paulus celebrat, vt primum illi tribuat locum inter tres Ecclesiæ columnas, Gal. secundo. Certè nunquam ita excelluisset supra Apostolos quispiam ordine inferior. nam eum Paulus ornat Apostoli titulo. nec auditu dignum est quod affert Hieronymus, generale illic esse nomen: cùm ex professo tractetur ordinis dignitas, quatenus aliis Ecclesiæ doctoribus Christus Apostolos prætulit. Adhæc, colligere ex hoc loco promptum est, non vulgari in pretio fuisse habitum: quandoquidem Petri verba suo suffragio sic confirmat, vt in eius sententiam omnes discedant. Et infra capite 21. iterum videbimus quantum Hierosolymæ valuerit eius authoritas. Id factum esse putant veteres, quòd loci esset Episcopus. atqui probabile non est, fideles ordinem à Christo positum, suo arbitrio mutasse. quare non dubito quin fuerit Alphæi filius, & consanguineus Christi: quo sensu etiam vocatur frater. Episcopus Hierosolymæ fuerit néc-ne, in medio relinquo, neque ad rem magnopere facit, nisi quod hinc clarè refellitur Papæ impudentia, quòd ex Iacobi potius quàm Petri autoritate Concilij decretum statuitur. Et certè Eusebius initio secundi libri, Iacobum, quisquis ille tandem fuerit, Apostolorum Episcopum vocare non dubitat. Eant nunc Romanenses, & Papam suum vniuersæ Ecclesiæ caput esse iactent, quia Petri successor est, qui alterum sibi præesse passus est, si Eusebio creditur.

Gal.2.b.9.

Infrà 21. c.18.

VIRI FRATRES audite me.) Duobus præcipuis membris constat Iacobi oratio. Nam primùm confirmat Gentium vocationem testimonio Prophetæ Amos, deinde admonet quid factu vtile sit ad fouendam inter fideles pacem & concordiam, vt tamen salua maneat Gentibus libertas, nec Christi gratia obscuretur. Quòd Petrus hîc vocatur Simeon, fieri potest vt nomen hoc variè tunc pronuntiatum fuerit. Quòd dicit Deû visitasse vt sumeret populum ex Gentibus, refertur ad Dei misericordiam, qua dignatus est in suam familiam asciscere extraneos. Dura quidem est locutio, sed quæ vtilem continet doctrinam, quia Deum authorem vocationis Gentium facit, & eius beneficium esse pronuntiat, quod censeri in eius populo cœperint, vbi dicit ab eo susceptas. sed vlterius progreditur dum visitasse dicit, vt susciperet. Sensus enim est, Quo tempore auersę erant Gentes à Deo, clementer fuisse ab eo respectas: quia nihil aliud possumus quàm longius subinde ab eo recedere, donec nos paternus eius aspectus vltrò præueniat.

IN NOMINE SVO.) Vetus interpres habet Nomini suo, quod ferè idem valet: quanquam Præpositio ἐπὶ transferri aliter potest: nempe Propter nomen suum, vel super nomine suo. nec malè quadrabit sensus, Fundatam in Dei nomine aut virtute esse Gentium salutem: nec Deo fuisse aliud propositum in earum vocatione quàm sui nominis gloriam. quod tamen magis vsitatum erat retinui: nempe quòd illas annumerans populo suo, censeri nomine suo voluerit: quemadmodum paulò pòst dicetur inuocari eius nomen super omnes, quos in Ecclesiam suam aggregat. Aduerbium temporis πρῶτον, bifariam exponi potest: si legas primùm, vt habet vetus Interpres & Erasmus, sensus erit, Cornelium, & alios fuisse quasi primitias, à quibus exorsus sit Deus Gentium vocationem. sed potest comparatiuè etiam sumi, quod iam editum fuerat specimen adoptionis Gentium in Cornelio & eius cognatis, priusquam Barnabas & Paulus Euangeliû Gentibus publicarent. Atque hic posterior sensus magis mihi probatur.

15 HVIC CONSONANT verba Prophetarum.) Videmus nunc, vt nihil sibi sumpserint Apostoli pro imperio, sed reuerenter secuti sint quod verbo Dei præscriptum erat: neque grauati sint vel sua dignitate alienum duxerint, se profiteri Scripturæ discipulos. Notandum hinc quoque est vigere adhuc doctrinæ Propheticæ vsum, quam phrenetici quidam ab Ecclesia exterminare cuperent. Prophetas plurali numero testes citans, cùm vnum duntaxat locum adducat, talem significat inter eos consensum esse, vt quod ab vno dictum est, commune sit omnium testimonium, quia vno omnes ore, & singuli quasi in omnium persona loquantur, vel potius Spiritus Dei loquatur in omnibus. Adde quod simul collecta erant Prophetarum omnium oracula, vt corpus vnum efficerent. quare meritò, & aptè Prophetis communiter asscribi potuit, quod ex parte aliqua libri vniuersi sumptum erat.

16 POST hæc reuertar.) Quia non citatur ad verbum locus qualis extat apud Prophetam, videndum est quid discrepet: quanquam necesse non est anxiè excutere quid sit in verbis diuersum, modò constet vaticinium apposité ad rem præsentem congruere. Postquam instaurationem tabernaculi Dauidis promisit Deus, se quoque facturum addit, vt possideant Iudæi reliquias Edom. In toto illo contextu nihil dum apparet, vnde elici queat Gentium vocatio: sed quod continuò pòst sequitur apud Prophetam de reliquis Gentium: super quas inuocabitur Dei nomen, apertè ostendit vnam fore ex Iudæis & Gentibus Ecclesiam. quia quod tunc solis Iudæis peculiare erat, promiscuè vtrisque datur. In eodem enim honoris gradu Gentes collocat Deus cum Iudæis, dum super illas INVOCARI vult nomen suum. Olim sub Dauide Idumæi, viciníque populi Iudæis subiecti erant. sed cùm tributarii essent populo Dei, extranei nihilominus erant ab Ecclesia. Hoc igitur nouum & insolitum, quòd illos Deus sancto populo accenset, vt pariter vocetur omnium Deus. quando ita omnes inter se honore æquari certum est. Vnde facilè patet quàm bene præsenti instituto conueniat Prophetæ testimonium. Nam instaurationem collapsi tabernaculi promittit Deus, in qua Gentes obediant regno Dauidis, non modò vt tributum pendant, vel arma induant ad regis imperium: sed vt communem habeant Deum, & sint vna eius familia. Moueri tamen potest quæstio, cur vaticinium hoc citare maluerit, quàm multa alia quę magis luculentam rei, de qua agitur, probationem continent: cuius generis multa à Paulo citantur. Respondeo, primum Apostolos in congerendis Scripturæ locis minimè ambitiosos fuisse: sed in hoc vnum simpliciter fuisse intentos, quod illis satis superque erat: nempe vt suam doctrinam probarent ex verbo Dei sumptam esse: deinde illustrius hoc esse vaticinium Amos dico, quàm vulgò putetur. De instauratione domus agitur, quæ collapsa erat. miserabilem eius ruinam describit Propheta. Ergo quæ mox subiicitur promissio, erigendum esse rursus solium, ex quo Reges ex posteris Dauid Gentibus imperent, propriè ad Christum spectat. Itaque erecto Christi regno, sequi necesse est quod à Propheta simul dicitur, Inuocandum esse Dei nomen super Gentes. Iam videmus non temerè selectum fuisse hunc locum à Iacobo. nam si aliter non potest constitui Christi regnum, quàm si Deus passim inuocetur per totum orbem, & Gentes coalescant in sanctum eius populum, absurdum est eas arceri à spe salutis & medium parietem concidere oportet, quo separati alii ab aliis sub Lege fuerant. Hunc enim finem inter alios habebant ceremoniæ, vt sanctum Dei populum à profanis Gentibus discernerent, nunc sublato discrimine, ceremonias quoque abrogari conuenit.

Rom.15. b.9.c.10. 11.

Ephe.2. c.14.

Primum verbum, REVERTAR, non habetur apud Prophetam: sed mutatio status, quam denuntiat, ita optimè exprimitur.

TABERNACVLVM David quod collapsum est.) Non abs re deformis illa regiæ domus vastitas & ruina ante oculos ponitur à Propheta nisi enim persuasum fuisset piis, regno Dauidis in nihilum redacto venturum tamen esse Christum, qui res perditas non modò restitueret in suum ordinem pristinum: sed regni gloriam incomparabili successu ad cælos vsque eueheret, centies quotidie desperassent. Reuersi ab exilio Babylonico, assiduis & innumeris cladibus propè ad interitum confecti fuerant. Postea quod residuum erat, paulatim intestinis discordiis absumptum fuit. Imò cùm Deus miseris rebus succurreret, species opis quam ferebat, quædam erat desperationis materia. nam imperium quod sibi sumpserunt Machabæi, tunc oblatum fuit à tribu Iuda. Has ob causas sedulò inculcat Spiritus Dei per Prophetam, non antè venturum esse Christum, quàm vbi periret regnum Dauidis: ne salutem in rebus afflictissimis desperent. Sic Isaias exoriturum surculum pronuntiat ex contempto & ignobili trunco. & nos etiam meminerimus, mirificam hanc rationem Deum tenere in restituenda Ecclesia, vt eam ex ruinis ædificet. Docet præterea hic locus, quænam vera sit & proba Ecclesiæ constitutio: nempe cùm in sublime euectum est solium Dauidis, & eminet solus Christus, vt omnes in eius obsequium conueniant. Cùm sacrilega sua tyrannide Ecclesiam oppresserit Papa, se tamen Ecclesię titulo venditat. imò ad obruendam sanæ doctrinæ lucem, fucum ex inani Ecclesiæ titulo facit. Verùm si ad iustam inspectionem ventum fuerit, facilis etiam crassi ludibrij refutatio: quia deiecto Christo, solus ipse imperium occupat. Verbo quidem fatetur se Christi vicarium: sed re ipsa Christum in cælos specioso exilio ablegans, totam eius potestatem ad se trahit. Neque enim aliter regnat Christus, quàm Euangelij sui doctrina, quæ ab hoc execrabili idolo pedibus nefariis calcatur. Nos verò meminerimus hunc fore legitimum inter nos Ecclesiæ statum, si omnes ad vnum summo Regi Christo pareamus, vt sit vnum ouile & vnus pastor. Isa.11.a.1 Ioh.10.c.16.

17 VT REQVIRANT qui reliqui sunt.) Exegeticè addidit Iacobus istud Requirere, quod apud Prophetam non legitur. nec tamen superuacuum est: quia vt censeamur in Dei populo, & ipse nos pro suis agnoscat, vicissim nos ad eum quærendum animatos esse oportet. Et probabile est, quæ Iacobus natiua lingua inter Iudæos disseruerat, Lucam summatim complexum esse: vnde factum est, vt Prophetæ verbis admixta sit rei expositio. Pro Gentium reliquiis, quas ponit Amos, Lucas ex Græca translatione, quæ magis familiaris erat, subiecit reliquos hominum, eodem sensu: nempe quòd purgandis mundi sordibus præcessura sit resectio: quemadmodum accidit. Atque hæc doctrina ad nostram quoque ætatem accommodanda est. nam quia deterior est mundi corruptio, quàm vt in Christi obsequium totus concedat, variis tribulationum flabellis euentilat quisquilias & zizania, vt ad se tandem colligat quod residuum manebit.

18 NOTA à seculo sunt.) Prolepsis ad diluendum nouitatis odium. Subita enim mutatio suspecta esse poterat: eáque occasione turbabat infirmas mentes. itaque occurrit Iacobus, admonens hoc non fuisse nouum Deo, tametsi repentè præter hominum opinionem acciderit. Quoniam Deus ante mundum creatum præuiderat quid facturus esset. Gentiúmque vocatio in arcano eius consilio recondita fuerat. Vnde sequitur, non esse æstimandam ex hominum sensu. Porrò Iacobus ad Prophetę verba respicit, vbi asserit Deum, qui hæc omnia facturus erat, esse Prophetiæ quoque authorem. Sensus ergo est, Cùm loquatur Deus per Prophetam: tunc certè, imò ab vltima æternitate præuidit, nec præputium nec quicquam aliud sibi fore obstaculo, quin Gẽtes in suã familiam alleget. Interea subest generalis exhortatio, ne ingenij suo modulo metiãtur homines Dei operam, quorum ratio sæpe illi soli nota est. Quin potius exclament cum stupore, vias eius esse inuestigabiles, & iudicia eius nimis profundam esse abyssum. Ro.11.d.33

19 *Propter quod ego censeo non esse obturbandum his qui ex Gentibus conuertuntur ad Deum.*

20 *Sed scribendum ad eos, vt abstineant ab inquinamentis simulacrorum, & scortatione, & suffocato, & sanguine.*

21 *Moses enim ab ætatibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui ipsum prædicent, cùm in synagogis per omne Sabbathum legitur.*

19 NON obturbandum esse.) Negat ceremoniarum dissidio arcendos ab Ecclesia esse Gentes, quæ diuinitus admissæ erant. Videtur tamen secum pugnare, cùm negat exhibendam illis esse molestiam, & tamen certos quosdam ritus pręscribit. Facilis solutio est, quam fusius deinde persequar. primùm nihil ab illis exigit, quod non fraternæ concordiæ deberent: deinde, nihil eorum conscientiis turbæ vel inquietudinis afferre poterant hæc præcepta, postquam sciebant se coram Deo esse liberos: & sublata erat falsa illa & peruersa religio, quam iniicere conati fuerant pseudoapostoli. Quæritur nunc, cur hæc solum quatuor Iacobus Gentibus iniungit. Tradunt quidam ex vetusto Patrum more fuisse id petitum, qui non solebant fœdus percutere cum vllo populo, quem possent cogere in suum obsequium, nisi sub hac pactione. Sed quia eius rei non profertur idoneus aliquis author, ego dubiam ac suspensam relinquo. Cæterùm, probabilis ratio apparet cur de idolothytis, sanguine, & suffocato peculiariter mandarint. Res quidem erant per se mediæ, sed quæ speciale aliquid haberent præter alios Legis ritus. Scimus quàm seuerè Dominus fugere iubeat quæ cũ externa fidei professione pugnant, & quibus aliqua inest idololatriæ species vel suspicio. Ergo ne qua in Gentibus hæreret superstitionis macula, & ne quid in illis cernerent Iudæi cum puro Dei cultu minus consentaneum, non mirum est si cauendi scandali gratia iubentur ab idolothytis abstinere. Verbum quo vtitur Lucas, ἀλίσγημα, quamuis profanationem significat: ideo receptam versionem non mutaui, quæ habet Inquinamenta. sed interdum pro victimis capitur: qui sensus non malè Iacobi consilio quadraret. & fortè simplicius erit ac magis genuinum, ita exponere in præsenti loco: quia vbi paulò pòst idem decretum repetet Lucas, ponet Idolothyta. Quod ad sanguinem & suffocatum pertinet, ab illorum esu non tantùm Mosis Lege prohibiti erant Iudæi: Deut.12.c.23. sed statim post diluuium lex toti mundo lata fuerat. vnde factum est, vt qui non prorsus erant degeneres, abhorrerent à sanguine. non Iudæos tantùm dico, sed multos ex Gentibus. Fateor quidẽ & illud temporale fuisse Gen.9.a.4. præceptum: sed tamen quod latius quàm ad populum vnum patebat. nihil ergo mirum, si maior inde offensio nasci potuerit, cui mederi Apostolis visum est. Sed de scortatione difficilior nascitur quæstio: quia eam videtur Iacobus numerare inter res medias, à quibus scandali tantùm respectu cauendum sit sed alia fuit causa, cur scortationem reiiceret in eorum ordinem, quæ per se non erant illicita. Quàm effrænis passim grasse-

fata fit licentia scortandi, plus satis notum est. præsertim apud Orientales nimis inualuerat hic morbus: vt sunt magis ad libidinem propensi. certè nusquam alibi minus sanctè culta fuit coniugij fides & pudicitia. Adhæc non de qualibet scortatione indifferenter, meo iudicio, hîc agitur, vt sunt adulteria & vagæ indomitæque libidines, quibus publicè violatur & corrumpitur omnis castitas: sed concubinatum, vt loquuntur, notari puto: cuius tantam consuetudinem sibi fecerant Gentes, vt propemodum instar Legis foret. Quòd ergo vulgarem corruptelam rebus per se non vitiosis adnumerat Iacobus, in eo nihil absurdi: modò sciamus nequaquam fuisse eius consiliū, in eodem ordine locare quæ nō longè inter se distant. nam quòd impuri homines suæ fœditati inde prætextum captant, facilis est refutatio. Copulat, inquiunt, Iacobus cum scortatione esum sanguinis: sed an inter se comparat, vt res similes, saltem quæ nihil habeant diuersum? imò tantùm respicit prauum & corruptum hominum morem, qui à prima naturæ lege & ordine diuinitus constituto desciuerat. Quantum ad Dei iudicium pertinet, ex perpetua Scriptura doctrinæ petenda est eius cognitio. Quid autem Scriptura pronuntiet, minimè ambiguum est: scortationem scilicet maledictam esse coram Deo, & per eam fœdari hominis animam & corpus, pollui sacrum Dei templum, & Christum lacerari: Deum quotidie de scortationibus pœnas sumere, & horrendum semel fore vltorem. Nullis certè lenociniis à scortationis patronis, quamlibet ingeniosi sint & facundi, tegetur eius fœditas tam grauiter à cælesti iudice damnata.

21 MOSES enim habet.) Malè hic locus, meo iudicio, expositus fuit, ac tractus in contrarium sensum. Putant enim Interpretes additum hoc fuisse à Iacobo, quia superuacuum esset quicquam præscribere Iudæis, quibus familiaris erat Legis doctrina, & singulis Sabbathis legebatur: atque hunc sensum eliciunt, Hæc pauca à Gentibus exigere contenti sumus, quæ ferendo Legis iugo assuetæ non sunt, quantum ad Iudæos pertinet, habent Mosen ex quo plura discant. Nonnulli etiam colligunt ex hoc loco, Circumcisionem cum suis appendicibus hodie quoque seruandam esse Iudęis. sed inscitè ratiocinantur, etiamsi vera esset illa, quam retuli, expositio. Verùm longè aliud voluit Iacobus: nempe fieri non posse admonet, vt tam citò quasi vno impetu, aboleantur ceremoniæ quia iam à multis seculis assueti essent Iudæi Legis doctrinæ, & Moses suos haberet præcones: ideo redimendam ad breue tempus concordiam esse, donec paulatim clarius innotesceret libertas per Christum parta: hoc est quod vulgari prouerbio dicitur, Ceremonias veteres sepeliendas fuisse cum aliquo honore. In translatione agnoscent Græcæ linguæ periti postremum illud membrum, Cùm in Synagogis per omne Sabbathum legatur, à me non temerè fuisse mutatum: nempe vitandæ ambiguitatis causa.

22 *Tunc visum est Apostolis & Presbyteris cum tota ecclesia, delectos viros ex ipsis mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba, Iudam cognomine Barsabam, & Silam, viros primarios inter fratres:*

23 *Missis per manus eorum literis in hanc formam: Apostoli & Presbyteri & fratres, his qui sunt Antiochiæ & in Syria & Cilicia fratribus qui sunt ex Gentibus, Salutem.*

24 *Quoniam audiuimus quòd quidam ex nobis egressi turbarunt vos verbis, labefactantes animas vestras, iubentes vos circuncidi & seruare Legem, quibus non mandaueramus:*

25 *Visum est nobis vnanimiter congregatis, delectos viros mittere ad vos, cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,*

26 *Hominibus qui exposuerunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.*

27 *Misimus ergo Iudam & Silam, qui & ipsi vobis sermone referent eadem.*

28 *Visum est enim Spiritui sancto & nobis, ne quid amplius imponeremus vobis oneris, quàm hæc necessaria:*

29 *Vt abstineatis ab his quæ immolata sunt simulachris, & sanguine, & suffocato, & scortatione: à quibus si conseruaueritis vos ipsos, bene facietis. Valete.*

22 PLACVIT Apostolis.) Non absque singulari Dei gratia sedata fuit illa tempestas, vt causa probè discussa, in consensum verę doctrinæ omnes descenderent. Plebis etiam modestia hinc colligitur, quòd postquam Apostolis & reliquis doctoribus iudicium permisit, nunc quoque subscribit eorum decreto. vicissim quoque Apostoli suæ æquitatis specimen dederunt, quòd nihil statuerunt de communi piorum omnium causa, nisi adhibito populo. Nam certè ex pastorum superbia nata est hæc tyrannis, vt quæ ad communem totius Ecclesiæ statum pertinent, excluso populo, paucorum arbitrio, ne dicam libidini, subiecta sint. Prudenter verò Apostoli & Presbyteri Iudam & Silam mittendos censuerunt, quò res minus suspecta esset. Scimus quàm difficile sit compescere improborum calumnias, satisfacere plerisque nimium morosis, leues & imperitos continere, conceptos errores abstergere, odia sanare, contentiones placare, abolere falsos rumores. Dixissent fortè Pauli & Barnabæ hostes, elicitas blanditiis esse literas. nouum aliquod cauillum excogitassent: turbati protinus fuissent rudes & infirmi. Vbi verò cum literis adsunt viri primarij, qui grauiter de tota re coràm disserant, eximitur omnis sinistra suspicio.

24 QVIDAM à nobis egressi.) Videmus vt nulla fuerit apud sanctos homines personarum acceptio, quæ sana rectáque iudicia semper corrumpit. Fatentur nebulones ex suo grege fuisse: neque tamen illis indulgent, vel prauo fauore inclinant ad tegendum eorum errorem. quin potius illos liberè damnando, ne sibi ipsis quidem parcunt. Ac primùm detrahunt illis laruam illam, qua abusi fuerant ad fallendum. Iactabant se Apostolorum mentem tenere: eos Apostoli in fallaci isto prætextu vanitatis coarguunt: dum negant se quicquam tale mandasse. deinde multo seuerius ac durius eos accusant, quòd turbauerint Ecclesiam, & animas labefactarint. Hoc enim modo exosos & detestabiles reddunt piis omnibus, quia admitti nequeant nisi in exitium. Cęterùm, ideo labefactare dicuntur animas falsi doctores, quoniam eas veritas Dei ædificat: atque ita generalem doctrinam continet ista locutio, Nisi sponte animas nostras velimus trahi præcipites, ne amplius templa sint Spiritus sancti, & earum ruinam appetamus, summoperè cauendos esse qui nos à puro Euangelio abducere moliuntur. Quod dicunt de seruanda Lege, non nisi ad ceremonias spectat. quanquam memoria semper tenendum est, de ceremoniis ita fuisse tractatum, vt in eo cardine, & iustitia & salus hominum verteretur. Illas enim seruari pseudoapostoli iubebant, quasi iustitiam Lex conferret, salúsque penderet ex operibus.

25 DILECTIS NOSTRIS BARNABA ET PAVLO.) Laudes istas opponunt calumniis quas Paulo & Barnabę aspergere pseudoapostoli tentarāt. Ac primùm ad tollendā diffidij opinionem, quę multorū animos

occupa-

occupauerat, consensum sibi esse testantur. deinde Paulum & Barnabam à feruore zeli ac plusquam virili
magnitudine commendant, quòd non dubitauerint animas suas pro Christo exponere. Atque hæc eximia
virtus est in Euangelij ministro, & quæ non parum laudis meretur, si non modò ad exequendum docendi mu-
nus gnauus fuerit & impiger: sed oblatum quoque mortis discrimen pro asserenda doctrina subire paratus fue-
rit. Sicuti talibus documentis proba Dominus suorum fidem & constantiam: ita quasi virtutis insignibus
eos nobilitat, vt in Ecclesia sua excellant. Ideo Paulus stigmata Christi, quæ in corpore suo gestabat, instar Gal.6.d.17
clypei præfert ad repellendos nebulones, qui eius doctrinæ molesti erant. Tametsi autem plerisque strenuis
& cordatis Euangelii doctoribus non contingit pro Euangelio vsque ad vitæ periculum certare, quia res non
postulat: hoc tamen non obstat, quin suis maioribus authoritatem Christus concilie, quoties in memora-
biles conflictus eos producit. Interea quibus nulla est bellandi necessitas, parati tamen sint ad fundendum
sanguinem, si quando ita Deo visum fuerit. Cæterùm Pauli & Barnabæ fortitudinem non prædicant Apo-
stoli, nisi in bona causa: quia fatis esset intrepidè adire pericula, nihil à tumultuosis & phreneticis, nihil à
gladiatoribus differrent Christi martyres. Laudantur ergo Paulus & Barnabas, non quòd simpliciter se ob-
iecerint periculis: sed quòd mortem pro Christi nomine non refugerint. Fortè etiam Apostolis consilium fuit
obliquè perstringere nebulones illos, qui nihil vnquam pro Christo passi, ex vmbra sua & deliciis prodierant
ad turbandas ecclesias, quæ animosis Christi militibus tanti constiterant.

28 VISVM EST Spiritui sancto ac nobis.) Quòd se adiungunt Apostoli & Presbyteri Spiritui sancto co-
mites, in eo nihil sibi seorsum attribuunt: sed perinde valet hæc locutio, ac si dicerent sibi ducem ac præsidé
fuisse Spiritum: séque eo dictante statuisse quod scribunt. Hæc enim loquendi ratio satis vsitata est Scripturę: Exod.14.
vt post expressum Dei nomen, ministros quoque secundo loco subiic. Cùm dicitur populus credidisse Deo g.31.
ac Mosi seruo eius, non laceratur fides quasi partim Deo, partim homini mortali se addixerit. quid ergo? nem-
pe cùm populus Deum haberet vnicum fidei suæ authorem, ministro eius quo erat inseparabilis, fidem ad-
hibuit. Nec verò aliter credere Deo poterat, quàm doctrinam à Mose propositam amplexando: sicuti prius
repudiato spretóque Mose, Dei iugum excusserant. Quo etiam refellitur eorum improbitas, qui fidem ple-
nis buccis iactantes, Ecclesiæ ministerium impiè non minus quàm superbè contemnunt. Nam vt sacrilega
esset partitio, si fides vel in minimo articulo separatim ab homine penderet: sic ludibrio Deum palàm habent,
qui præteritis ministris, per quos loquitur, illum se magistrum recipere simulant. Negant igitur Apostoli ex
suo cerebro fabricasse quod Gentibus tradunt decretum, sed tantùm fuisse Spiritus ministros, vt Dei autho-
ritate commendent quod ab ipso profectum fideliter per manus tradunt. Ita Paulus etiam euangelii sui memi-
nit, non obtrudit nouum Euangelium, cuius ipse sit architectus: sed quod sibi commissum fuit Christo, prę-
dicat. Insulsi verò Papistæ, qui ex his verbis probare volunt penes Ecclesiam residere aliquid proprię autho-
ritatis: imò secum ipsi apertè pugnant. quo enim prætextu errare Ecclesiam non posse contendunt, nisi quia
immediatè à Spiritu sancto regitur? Ideo clamosè iactant Spiritus esse oracula, quæ nos eorum figmenta esse
coarguimus. Stultè ergo vrgent particulam hanc, Visum est nobis: quia si quicquam censuerint Apostoli
seorsum à Spiritu, cõcidet primum illud axioma, Nihil à Conciliis decerni, præter Spiritus dictata.

PRÆTER hæc necessaria.) Huius vocis prætextu superbè triumphant Papistæ, quasi hominibus liceat fer.
leges, quæ necessitatem conscientiis imponant. Sub pœna, inquiunt, peccati mortalis seruandum est quic-
quid mandat ac præcipit Ecclesia: quia quod decernunt Apostoli, necessariò seruandum esse pronunciant.
Atqui expedita est tam futilis cauilli solutio. neque enim vltra viguit hæc necessitas, quàm periculum erat
scindendæ vnitatis. Ita propriè loquendo, accidentalis fuit ista necessitas, vel extrinseca: quæ scilicet non in
re, sed tantùm in cauendo offendiculo sita erat. quod ex decreto statim abrogato clarius patet. nam de re-
bus per se necessariis leges oportet esse perpetuas. Atqui legem hanc, simulac cessauit tumultus & conten-
tio, scimus à Paulo refixam esse, vbi docet nihil esse immundum: & quibuslibet vesci cibis, etiam qui ido- Rom.14.
lis essent immolati, liberum ac licitum facit. Quare ex hæc voce inanem prætextum captant ad ligandas cõ- c.14.
scientias, cùm necessitas, de qua nunc agitur, non nisi ad homines respectum habuerit in externo vsu, ne 1.Cor.10.
scandalum inde nasceretur: coram Deo autem intacta constaret libertas. Frustra etiam ex toto loco confi- f.25.
cere nituntur datam esse Ecclesiæ potestatem, quicquam præter Dei verbum statuendi, Leges, quas visum est
præter Dei verbum condidit Papa, quibus Ecclesiam regeret: nec eas decem aut viginti, sed immensa con-
gerie: vt non modò tyrannicè animas premant: sed dira sint ad eas excruciandas tormenta. Vt eiusmodi sæ-
uitiam excusent conductitii Papæ rabulæ, obiiciunt Apostolos quoque vetuisse Gentibus quod Dei verbo
vetitum non erat. Ego verò Apostolos nego quicquam ad verbum Dei addidisse. quod minimè obscurum
erit, si modò ad eorum consilium attendere libeat. Nuper admonui, nihil minus in animo illis fuisse quàm
perpetuam figere legem, qua obstrictos haberent fideles. quid igitur? Nempe quod fouendæ inter Ecclesias
fraternæ paci & concordiæ aptum erat, remedium adhibent: vt se ad tempus accommodent Gentes Iudæis.
Atqui si aliud quicquam, hoc certè ex Dei verbo esse fatebimur, vt in rebus mediis dominetur inter nos cha-
ritas: hoc est, vt earum rerum, quæ per se liberæ sunt, externus vsus ad charitatis regulam flectatur. In sum-
ma, si charitas est perfectionis vinculum & finis Legis, si Dei mandatum est vt mutuæ vnitati studeant fideles,
& quisque proximis seruiat in ædificationem: nemo tam rudis est, qui Dei verbo contineri non prospiciat,
quod hîc præcipiunt Apostoli. tantùm suo tempori accommodant vniuersalem regulam. Succurrat præte-
rea quod prius attigi, politicam fuisse legem, quæ nullum conscientiis laqueum iniiceret, nullum induceret
fictitium Dei cultum, quę duo vitia in humanis traditionibus Scriptura passim damnat. Atque vt demus,
quod tamen vanissimum est, non esse ex Dei verbo, quod in illo Concilio decretum fuit: nihil tamen id Pa-
pistis suffragatur. Liceat Conciliis aliquid præter expressum Dei verbum, ex Spiritus reuelatione decernere
nempe non nisi legitimis Conciliis tribuenda erit hæc authoritas. Concilia ergo pia & sancta fuisse probent,
quorum nos decretis volunt subiicere. Sed partem hanc, quia initio capitis tractata fuit, nunc longius non
prosequar. Quod ad pręsentem locum abundè sufficit, teneant lectores, Apostolos ex verbi Dei finibus minimè
egredi, dum externam pro temporis ratione legem statuunt, qua Ecclesias inter se concilient.

30 *Illi ergo dimissi venerunt Antiochiam: & congregata multitudine reddiderunt episto-
lam.*

31 *Quam quum legissent, gauisi sunt super consolatione.*

32 *Iudas autem & Silas, quum essent & ipsi Prophetæ, multo sermone* "*adhortati sunt fratres,* " vel, consolati sunt.
& confirmauerunt.

33 *Commorati autem illic ad tempus, dimißi ſunt cum pace à fratribus ad Apoſtolos.*
34 *Viſum eſt autem Silæ ibidem manere.*
35 *Paulus verò & Barnabas demorabantur Antiochiæ, docentes & euangelizantes cum aliis*
etiam compluribus ſermonem Dei.

30 CONGREGATA multitudine.) Hæc fuit legitima agendi ratio vt totam plebem ad audiendam Epiſtolæ lectionem admitterent. nam ſi quid controuerſiæ acciderit in fidei doctrina, iudicium quidem doctis & peritis, & in Scriptura exercitatis deferri æquum eſt: ac maximè paſtoribus ritè ordinatis. quia tamen omnium pariter intereſt, quid tenendum ſit certò cognoſcere, cum tota Eccleſia fraternè communicare debent ipſi doctores, quid ex verbo Dei ſtatuerint. Nihil enim ſancto & Chriſtiano ordini minus conſentaneum, quàm populi corpus, non ſecus ac porcorum gregem à communi doctrina arcere: vt fieri ſolet ſub tyrannide Papatus. Quia enim Papa & cornuti Epiſcopi populum non ſperant fore vnquam ſatis morigerum, donec in craſſam inſcitiam reductus eſſet, hoc finxerunt optimum eſſe fidei compendium, nihil ſciendo pendere ex eorum placitis. Contrà verò tenenda eſt mediocritas, vt legitimæ præfecturæ ſaluæ maneant, & viciſſim populo ſua maneat libertas, ne ſeruiliter opprimatur.

31 GAVISI ſunt ſuper conſolatione.) Cùm adeò breuis ſit epiſtola, & nihil præter nudam narrationem contineat, qualis inde conſolatio redire potuit ad fideles? Atqui notandum eſt, non paruam in eo conſolationis materiam fuiſſe, quòd agnito Apoſtolorum conſenſu, tum ſinguli pacati fuerunt, tum omnes ex diſſidio redierunt in gratiam. Cùm falsò ſparſus eſt rumor. Apoſtolos omnes Paulo & Barnabæ aduerſos eſſe, quoſdam nimis credulos concuſſerat: multi dubiis animis fluctuabantur: improbi hac occaſione ad maledicendum abutebantur: alios curioſitas & nouitatis amor titillabat: alij etiam ab aliis diuiſi erant. nunc dum primæ Eccleſiæ iudicium congruere vident cum Pauli & Barnabæ doctrina, quod filiis Dei maximè optabile eſt, obtinent, vt ſtabiliti in recta fide ac inter ſe vnanimes, quietis mentibus mutuò pacem colant.

32 IVDAS quoque & Silas.) Hac de cauſa miſſi fuerant duo iſti fratres, vt vocis quoque ſuæ teſtimonium literis adderent. Alioqui neque tam breues & conciſas literas de re tanta miſſuri erant Apoſtoli: & de fidei myſteriis aliquid attigiſſent, & ad pietatis ſtudium prolixius eſſent hortati. Iam narrat Lucas plus aliquid præſtitiſſe: nempe quòd dono prophetiæ inſtructi, Eccleſiam in genere ædificauerint. ac ſi diceret, non tantùm in præſenti cauſa delito officio ſuo eſſe defunctos: ſed docendo etiam & hortando, vtilem impendiſſe Eccleſiæ operam. Notandum autem eſt, quòd Eccleſiam hortatos eſſe dicit, eò quòd Prophetæ
1.Cor.7.d.20. erant: neque enim id omnibus datum eſt tam præclarum obire munus. Itaque cauendum eſt, ne quis teme-
Eph.4.a.1. rè fines ſuos tranſiliat: quemadmodum admonet Paulus. 1. Cor.7. & Eph. 4. vt ſe intra acceptæ gratiæ menſuram ſinguli contineant. Quare non fruſtrà peculiare docendi munus eſſe commemorat Lucas: ne quis vel ambitioſus cùm facultas deſit, vel inconſiderato zelo, vel ſtulta alia cupiditate emergere cupiens, Eccleſiæ ordinem turbet.

PROPHETÆ erant.) Cùm varias ſignificationes habeat nomen, non ſumitur hoc loco pro vatibus, quibus res futuras prædicere datum eſſet: quia parum opportunè interpoſitum eſſet hoc elogium, vbi alia de re
1Cor.14.a.3. agitur: ſed intelligit Lucas eximia myſteriorum Dei intelligentia Iudam & Silam fuiſſe præditos, vt eſſent probi Dei interpretes: quemadmodum & Paulus prioris ad Cor. 14. cùm de prophetia diſſerit, & aliis omnibus donis præfert, non adducit in medium vaticinia vel prędictiones: ſed ab hoc fructu commendat, quòd doctrina, exhortatione & conſolatione Eccleſiam ædificet. In hunc modum Lucas exhortationem aſſignat Prophetis, quaſi præcipuam officij partem.

33 DIMISSI ſunt cum pace.) Hoc eſt, cùm diſcederent, fratres vale dicendo bene illis precati ſunt, vt fieri inter amicos ſolet. Eſt autem ſynecdoche in hoc membro: quia ex duobus alter tantùm Hieroſolymam reuerſus eſt. Et in contextu mox ſubiicitur correctio, quòd viſum Silæ fuerit illic manere. ſed cùm ambos coniungit Lucas, tantùm docere vult antè pacatam fuiſſe Eccleſiam, quàm illi de reditu cogitarint. Tandem addit Paulum & Barnabam quandiu Antiochiæ fuerunt, intentos fuiſſe ad docendum, & in hoc opere aſſiduos: & tamen locum aliis compluribus ſimul dediſſe. Ex quo apparet idem ſine æmulatione omnibus fuiſſe ſtudium, & in medium contuliſſe ſuas operas vt prodeſſent. quanquam de aliis compluribus conſultò videtur facta mentio, ne putemus Eccleſiam illam Pauli & Barnabæ diſceſſu fuiſſe deſertam, quę doctorum copia florebat. Ad hæc celebratur iterum Dei benedictio, quæ in Eccleſia illa mox reuiguit, in qua triſtiſſimam diſſipationem Satan per ſuos nuper molitus fuerat.

36 *Poſt aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuertentes iam viſitemus fratres*
noſtros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus ſermonem Domini, quomodo ſe ha-
beant.
37 *Barnabas autem conſulebat vt aſſumerent Ioannem cognomento Marcum:*
38 *Paulus autem deprecabatur, ne is qui defeciſſet ab ipſis ex Pamphilia, nec iuiſſet cum eis*
in opus, ſimul aſſumeretur.
39 *Tam acris autem fuit inter eos diſceptatio, vt alter ab altero diſcederet: & Barnabas qui-*
dem aſſumpto Marco, nauigaret in Cyprum.
40 *Paulus autem allecto Sila profectus eſt, traditus gratiæ Dei à fratribus.*
41 *Perambulabat autem Syriam ac Ciliciam, confirmans eccleſias.*

36 INVISAMVS fratres.) In hac hiſtoria primò notandum eſt, quàm ſedulò Paulus pro eccleſiis quas inſtituit, ſit ſolicitus. Vtiliter quidem Antiochiæ laborat: ſed quia Apoſtolum ſe diuinitus ordinatum meminit, non vnius tantùm loci paſtorem, vocationis ſuæ curſum tenet. deinde, ſicuti minimè decebat vni loco eſſe affixum: ita omnibus quos in Domino genuit, ſe obſtrictū eſſe cogitat: ideo ſua opera eos fraudare non vult. Adde quòd inchoatum in illis locis opus negligi non poterat, quin paulò pòſt diffluerct. Colligere tamē promptū eſt, in Antiochena eccleſia Paulum hæſiſſe, donec compoſitum ritè videret eius ſtatum & concordiam ſtabilitam. Experimur enim quantum habeant momenti primariæ eccleſiæ ad alias minores retinendas. ſi quis in obſcuro pago oriatur tumultus, vel ſi quid offendiculi incidat, non tam latè ſpargitur rumor, nec vicini vſque adeò mouentur.

mouentur. Verùm si quis locus excellit, nunquam labascet sine magna ruina: vel saltem quin longè latèque minora ædificia concutiat. Ergo Paulus Antiochiæ ad tempus subsistens, aliis ecclesiis prospexit. atque ita in hoc exemplo non minus eius prudentia, quàm sedulitas nobis spectanda est: quia non minus sæpe nocet immodicus satagendi feruor, quàm ignauia pastorum.

QVOMODO se habeant.) Nouerat Paulus in tanta hominum leuitate, atque vt eorum ingenium in vitia procliue est, rarò stabile & diuturnum manere, si quid rectè inter illos constitutum fuerit: præsertim verò facilè collabi ecclesias vel degenerare, nisi assiduè excolantur. Nihil quidem æquè firmum sub cœlo esse decebat, ac spirituale fidei ædificium, vtpote cuius stabilitas in cælo ipso fundata est: sed pauci sunt in quorum animis viuas penitus radices agat verbum Domini: ideo rara in hominibus firmitas. deinde etiam qui anchoram suam in Dei veritate fixam habent, non desinunt, tamen variis iactationibus esse obnoxij. quibus etsi non euertitur eorum fides, confirmatione tamen qua fulciatur opus habet. ad hæc videmus, quibus machinis impetat Satan, & quibus artificijs clam diruere conetur nunc totas ecclesias, nunc fidelium vnumquenque. Non ergo abs re Paulus anxiè de suis discipulis metuit, ne se aliter gerant quàm optandum sit: & ideo maturè cupit occurrere si quid incommodi ortum sit: quod sine inspectione fieri non potest.

37 BARNABAS autem consulebat.) Triste hîc dissidium narrat Lucas, & quod horrorem piis omnibus incutere meritò debeat. Sacrata erat cælesti oraculo Pauli & Barnabæ societas. Sub hoc iugo, cui Dominus eos alligauerat, diu concordes laborauerant: multis documentis præclarum experti erant Dei fauorem. Imò admirabilis ille successus, cuius antehac meminit Lucas, illustris erat Dei benedictio. Cùm tot persecutionum tempestatibus toties fuissent propè obruti, & innumeri hostes tam acriter subinde illos vrgerent: quum intestina etiam seditio passim contra eos arderet: adeò non fuerant diuulsi, vt tunc maximè probatus fuerit eorum consensus. nunc leui de causa, & quæ nullo negotio transigi poterat, sacrum illud vocationis diuinæ vinculum abrumpunt. Hoc certè accidere non potuit sine ingenti piorum omnium perturbatione. Cùm tam violentus fuerit in sanctis istis viris contentionis impetus, qui per multos annos se ad rerum omnium tolerantiã assuefecerant: nobis quid accidet, quorum affectus nondum ita in Dei obsequium subacti, absque modestia subinde lasciuiunt? Quum leuis occasio eos distraxerit, qui inter tot aduersas tentationes vnitatem sanctè coluerant, quàm facilis erit Satanæ aditus ad eos distrahendos, quibus vel nullum, vel frigidum est fouendæ pacis studium? Barnabam, cui nihil magis honorificum erat quàm esse Pauli comitem, vt instar filij erga patrem se gereret: tam pertinaciter respuere illius consilium, quantæ superbiæ fuit? In Paulo vicissim humanitas fortè à quibusdam desiderari posset, quòd fido coadiutori non condonauerit hoc erratum. Monemur itaque hoc exemplo, nisi acriter intenti sint serui Christi ad cauendum, multas patere Satanæ rimas, quibus ad turbandam inter eos concordiam obrepat. Sed iam causa ipsa discutienda est. sunt enim qui dissidij culpam nimio Pauli rigori asscribant: & primo auditu probabiles sunt quas adferunt rationes. Reiicitur Ioannes Marcus, quia se à Pauli comitatu subduxerat. atqui non desciuerat à Christo. Iuuenis ad crucis tolerantiam nondum assuefactus, domum ex itinere reuersus erat. Ætati dandum erat aliquid veniæ, tyro molestiis inter initia succubuerat: non propterea futurus erat tota vita ignauus miles. Iam cùm reditus ad Paulum insigne pœnitentiæ testimonium sit, minimè humanum videtur eum reiicere. Indulgentius enim tractandi sunt, qui vltrò pœnas sumunt de suis delictis. Erant etiam aliæ causæ, quæ Paulum ad clementiam flectere deberent. Domus Ioannis Marci celebre erat Ecclesiæ hospitium. mater in grauissima persecutione fideles exceperat: quum sæuiret Herodes, & fureret totus populus, illic haberi solebant sacri conuentus: vt antea retulit Lucas. Certè parcendum tam sanctæ & cordatæ mulieri fuerat, ne eam immodicus rigor alienaret. filium optabat Euangelio prædicando addictum esse: nunc ob vnum leue erratum, eius operam respui quantopere illi acerbum esse potuit? nunc vbi non solùm culpam deprecatur Ioannes Marcus, sed re ipsa corrigit: speciosum colorem habet Barnabas cur ignoscat. Colligere tamen ex contextu licet, probatum ecclesiæ fuisse Pauli consilium. Proripit enim se Barnabas, & cum suo comite in Cyprum nauigat fratrum nulla fit mentio: ac si furtim illis insalutatis abiisset. Paulum autem fratres suis votis commendant gratiæ Dei: vnde apparet stetisse ab eius parte ecclesiam. Quòd deinde virtutem sui Spiritus in benedicendo Paulo Deus exerit, felicíque gratiæ suę successu prosequitur eius labores, Barnabam verò relinquit quasi sepultum: probabile inde argumentum sumi potest, illi placuisse tale seueritatis exemplum edi. Et certè longè grauius erat Ioannis Marci peccatum, quàm vulgò putetur. non defecerat quidem à fide Christi: vocationis tamen suę desertor erat & apostata. res ergo erat pessimi exempli, si mox in vocationem iterum receptus esset, à qua desciuerat. Hac lege suam operam Christo deuouerat, vt amplius liber non esset, nec sui iuris. nihilo illi magis licuit fallere hac in parte fidem datam, quàm vxori maritum, vel filio patrem relinquere licet. Nec verò infirmitas perfidiam excusat, qua violata fuerat vocationis sanctitas. Ac notandum est, non prorsus fuisse reiectum à Paulo. fratris loco eum habebat, modò plebeio ordine contentus esset. ad publicum docendi munus admittere recusabat: vnde turpiter exciderat sua culpa. Multum autem interest, pręcisène arceatur à venia qui peccauit: an illi tantùm publicus honos negetur. quanquam fieri potest vt modum vterque excesserit: vt bonam alioqui causam sæpe accidentia vitiant. Rectè Paulus & pro iure disciplinæ vtiliter, comitem admittere nolebat, cuius semel expertus fuerat inconstantiam: sed cùm Barnabam pertinacius videret instare, cedere poterat eius voto. Pluris quidem esse nobis debet veritas, quàm totius mundi gratia: sed prudenter expendere conuenit, quantum ponderis sit in re de qua agitur. nam si in re nihili, vel nullius ædificationis, suam constantiam quis ostentet, acuat se ad certamen, nec tueri ad extremum desinat quod semel placuit: stulta erit & peruersa obstinatio. Fuit etiam media aliqua ratio, qua Paulus aliquid daret collegæ sui importunitati: nec tamen à veritate deflecteret. Non debuit Marco blandiri, nec dissimulare eius peccatum: sed religio nulla obstabat, quin liberè sententiam suam professus, vinci tamen se pateretur in ea causa, quę nec sanę doctrinæ, nec salutis hominum iacturam secum trahebat. quod ideò admoneo, vt discamus etiam in optimis causis studio nostro moderari, ne vltra modum efferueat.

Supra 12. c. 12.

CAPVT XVI.

1 *DEruenit autem Derben & Lystram: & ecce discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius cuiusdam mulieris Iudaæ fidelis, patre autem Græco.*
2 *Hic testimonium bonum habebat à fratribus, qui Lystris erant & Iconij.*
3 *Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumptum circuncidit propter Iudæos qui erant in illis locis, sciebant enim omnes, quòd pater eius esset Græcus.*

4 *Cùm autem pertransirent ciuitates, seruanda illis tradebant placita, quæ decreta erant ab Apostolis & Presbyteris, qui erant Hierosolymæ.*

5 *Itaque ecclesiæ confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.*

1 Narrare iam incipit Lucas, quales Pauli fuerint progressus, post eius & Barnabæ diuortium. Ac primò quidem refert Lystris assumptum ab eo fuisse Timotheum comitem. verùm vt sciamus nihil temerè vel minus consultò fecisse Paulum disertè exprimit Lucas, probatum fuisse Timotheum fratribus, eiúsque pietatem fuisse testatam. sic enim ad verbum loquitur. Atque ita quem alibi delectum Paulus in cooptandis ministris haberi iubet, nunc ipse obseruat. Neque enim probabile est, iam tunc editas fuisse prophetias, quibus à Spiritu Timotheum fuisse insignitum alibi testis est Paulus. Sed videtur in eo aliquod esse discrimen, quòd Lucas dicit Timotheum boni inter fratres fuisse nominis: Paulus autem vult eum bene audire apud extraneos, qui in episcopum eligitur. Respondeo, præcipuè spectandum esse piorum iudicium: vt soli sunt idonei testes, & soli ex Dei Spiritu rectè & prudenter discernunt: impiis verò nihilo plus tribuendum esse, quàm cæcis. Ergo pietatis sanctæque vitæ æstimationem ex Sanctorum arbitrio & suffragiis fieri debere apparet: vt dignus episcopatu censeatur, quem suis elogiis commendant. Hoc tamen etiam secundo loco requiri fateor, vt eundem laudare cogantur increduli: ne eorum probris & maledicentiæ obnoxia sit Dei Ecclesia, si turpis famæ hominibus regendam se permittat.

1.Tim.1. d.18. 1.Tim.3. b.7.

3 CIRCVNCIDIT propter Iudæos.) Disertè exprimit Lucas non fuisse circuncisum Timotheum, quia necesse foret: vel quia signi illius duraret adhuc religio: sed vt Paulus scandalum vitaret. Habitus ergo fuit hominum respectus, cùm res coram Deo libera esset. quare Circuncisio Timothei non fuit Sacramentum, quale datum fuerat Abrahæ, & eius posteris: sed ceremonia media & indifferens, quæ tantùm ad fouendam charitatem, non ad pietatis exercitium valebat. Iam quæritur, an Paulo symbolum inane vsurpare licuerit, cuius significatio & vis abolita erat. videtur enim res esse lusoria, vbi ab instituto Dei disceditur. atqui Circuncisio diuinitus tantùm ad Christi vsque aduentum mandata erat. Ad hanc quæstionem respondeo, Circuncisionem ita cessasse Christi aduentu, vt tamen vsus non statim planè abolitus fuerit: sed liber maneret, donec clariùs patefacta Euangelij luce omnes agnoscerent Christum esse finem Legis. Atque hic tres gradus notandi sunt. Primus est, sic abrogatas fuisse Legis ceremonias exhibito Christo, vt neque amplius spectarent ad Dei cultum, nec rerum spiritualium figuræ essent, nec vlla esset vtendi necessitas. Secundus verò, liberum fuisse earum vsum, donec clarius innotesceret Euangelij veritas. Tertius, non licuisse fidelibus eas retinere, nisi quatenus earum vsus in ædificationem faceret, nec inde foueretur superstitio. Quanquam libera illa, quam dixi, vtendi facultas exceptione non caret: quia ceremoniarũ diuersa ratio. neque enim eodẽ Circuncisio loco erat, quo sacrificia, quæ expiandis peccatis ordinata erant. Quare Paulo circuncidere Timotheum licuit: victimam pro peccato offerre fas minimè fuisset. Hoc quidem generale est, totum legalem cultum (quia temporalis erat) cessasse Christi aduentu, quò ad fidem & conscientiam. de vsu autem sic habendum est, medium & piorum libertate relictum esse ad breue tempus: quatenus fidei confessioni aduersus non erat. Notanda est temporis breuitas, de qua loquor, nempe vsque ad claram Euangelij manifestationem: quia crassè hallucinantur hac in parte docti quidam homines, quibus videtur Circuncisio locum adhuc habere apud Iudæos: cùm doceat Paulus superuacuam esse, vbi per Baptismum consepulti sumus Christo. Rectius veteri prouerbio dictum fuit, Sepeliendam Synagogam cum honore. Nunc superest dicendum, quatenus indifferens fuerit Circuncisionis vsus. Ex ratione libertatis id facilè patebit. Quia nondum innotuerat passim Gentium vocatio, Iudæis dandum erat aliquid prærogatiuæ. donec ergo melius cognitum esset, adoptionem à genere Abrahæ ad omnes gentes esse transfusam: licuit pro vt ferebat ædificatio, signum discretionis retinere. Nam cùm Titum circuncidere noluerit Paulus idque rectè factum esse prædicet, sequitur hanc ceremoniam non promiscuè, nec sine delectu fuisse liberam. Ergo spectanda fuit ædificatio, & publica Ecclesię vtilitas. Quia Titum circuncidere non poterat, quin puram Euangelij doctrinam proderet, séque exponeret hostium calumniis, abstinuit à libero ceremoniæ vsu, quem sibi in Timotheo permisit, cùm Ecclesiæ vtilem esse cerneret. Hinc facilè perspicitur, quàm horrenda in Papatu grassetur confusio: Immensus illic est ceremoniarum aceruus. quorsum id, nisi vt pro vno veteris templi velo centum obtendant? Deus quas præceperat ceremonias abrogauit, quò illustrior fulgeret Euangelij veritas: homines nouas inducere ausi sunt, & quidem nullo seruato modo. Accessit deinde prauum commentum, valere eas omnes ad cultum Dei. tandem secuta est diabolica meriti fiducia. Nunc cùm satis constet tales ceremonias nec vela esse, nec sepulchra quibus tegitur Christus: sed fœtida potius stercora, quibus obruta est syncera fides & religio: qui promiscuè faciunt liberum earum vsum, longè plus Papæ arrogant, quàm Deus Legi suæ concedat. De Missa & similibus spurcitiis, quæ manifestam in se idololatriam continent, dicere nihil attinet.

Gen.17. b.13.

Col.2. b. 11.8.12. Galat.2. a.3.

SCIEBANT hoc omnes.) Hoc fuisse Pauli consilium admonet Lucas, Timotheo accessum patefacere ad Iudæos, ne ab eo tanquam ab homine profano abhorrerent. Nouerant, inquit, omnes patrem eius esse Græcum. ergo quia nulla erat matrum potestas in liberos, satis persuasi erant non fuisse circuncisum. Hìc obiter obseruent Lectores, quàm misera tunc fuerit populi Dei seruitus. Eunica Timothei mater ex tenuibus reliquiis erat, quas Iudæi quoque ipsi prodigij loco habebant: & tamen homini incredulo in coniugium data, liberos suos Deo sacrare non audebat: saltem vt illis externum gratiæ symbolum daret. nec tamen propterea destitit filium suum à puero sanctè in Dei timore, veróque cultu instituere. Exemplum sanè fœminis imitandum, quas tyrannico imperio deterrent mariti, ne liberos & familiam castè in vera pietate contineant. Græcus hic pro gentili, trito Scripturæ more sumitur.

4 TRADEBANT seruanda placita.) His verbis significat Lucas, quàm studiosus pacis fuerit Paulus. Optimum tunc fouendæ inter ecclesias concordiæ vinculum erat, seruare quod per Apostolos fuerat transactum. in eo cùm diligens est Paulus, bona fide cauet, ne quid oriatur turbæ sua culpa. Meminerimus autem id fuisse temporale: quia vbi videt cessare scandali periculum, penitus ecclesias exonerat, & posthabito decreto, liberum facit, quod illic vetuerant Apostoli. Neque tamen ea abrogatione quod statuerant Apostoli rescindit ac violat, vel contemnit ipsos authores, quia minimè illis consilium fuerat, sancire perpetuam legem: sed tantùm mitigare ad breue tempus quod infirmas conscientias lædere poterat: quemadmodum superiori capite fusius disserui: quo satis arguitur Papistarum stultitia, dum grauiter nos accusant quòd Paulo simus longè dissimiles. quia contemptis, vt loquuntur, Ecclesiæ decretis, solo Dei verbo regi volumus piorum conscientias, non autem subiici arbitrio hominum. Sed quemadmodum iam dixi, nihil minus Paulo venit in mentem, quàm necessitatis laqueum conscientiis iniicere. non enim à se ipso dissentit, cùm alibi clamat, Omnia munda

mundis. Item, Qui firmus est, vescitur quibuslibet. Item, Regnum Dei non est esca & potus. Item, Esca nos
non commendat Deo. Item, Omne quod in macello venditur edite, nihil interrogantes propter conscientiam. Tim. 1. d. 15.
sed vno verbo conciliat quæ possent aliàs videri parum consentanea, cùm abstinere ab idolothytis iubet pro- Rom. 14.
pter alterius conscientiam. Interea sedulò cauet, ne hominum legibus pias animas obstringat. Nos ergo ho- a. 2. c. 17.
die nihil à Paulo diuersum tentamus. Cæterùm, nimis crassè illudunt Papistæ, leges suas cum Apostolorum 1. Cor. 8.
decretis comparando. Nullum finxerant Apostoli nouum Dei cultum, nullum nouum spirituale regimen e- c. 8.
rexerant: sed pacis studio hortati fuerant Gentes, vt Iudæis aliquid concederent. vt leges suas isto prætextu 1. Cor. 10.
excutiet Papa, prius totas mutari necesse erit. Nos verò, cùm spiritualem Dei cultum statuant Papistæ in f. 25.
humanis commentis, & ius vnius Dei ad homines transferant qui dominentur in animas: fortiter repugnare cogimur, nisi perfido silentio prodere velimus partam Christi sanguine gratiam. Iam quid cum tribus decretis, ad subleuandos infirmos positis, simile habet immensa legum congeries: quæ non tantùm miseras animas obruit sua mole, sed fidem quoque absorbet? Nota est Augustini quærimonia ad Ianuarium: quòd iam tunc nimio traditionum onere perperam grauata esset Ecclesia. An illi, obsecro, tolerabilis esset hodierna seruitus, quæ ferè centuplo durior est?

5 ECCLESIÆ confirmabantur.) Hinc colligimus fuisse veluti parergon & accessorium, vt vocant, quod de Apostolorum placitis attigit Lucas. nam longè alium Paulinæ doctrinæ profectum & fructum commendat, quum ecclesias dicit confirmatas fuisse fide. Si ergo res externas composuit Paulus, vt præcipuè in Regnum Dei, quod Euangelij doctrina constat, & externo ordine altius est ac præstantius, intentus foret. Ergo de placitis illis facta est mentio, quatenus ad concordiam intererat: vt sciremus sancto viro eam fuisse curæ. sed superiore gradu locatur religio & pietas, cuius vnicum fundamentum est fides: quæ rursus ipsa in purum Dei verbum recumbit, nec pendet ab hominum legibus. Iam hoc exemplo nos incitat Lucas ad continuos fidei progressus: ne inter principia torpor, aut proficiendi neglectus obrepat. Exprimitur etiam augendæ fidei ratio, quum nos scilicet Dominus seruorum suorum opera solicitat: sicuti tunc Pauli & eius comitum opera vsus est. Cùm mox subiicit, numero quoque auctas esse: alterum quidem prædicationis fructum commendat: simul tamen innuit, quatenus fide proficiunt qui primi sunt vocati, plures ad Christum adducere: ac si propagine fides latius ad alios serperet.

6 *Quum autem peragrassent Phrygiam & Galaticam regionem, vetiti à Spiritu sancto loqui sermonem in Asia,*

7 *Profecti in Mysiam tentabant ire in Bithyniam: & non permisit eis Spiritus.*

8 *Quum autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem.*

9 *Et visio per noctem conspecta est Paulo, Vir Macedo quidam erat stans & deprecans eum, ac dicens, Profectus in Macedoniam succurre nobis.*

10 *Vt autem visionem vidit, statim quæsiuimus ire in Macedoniam, certò confirmati, quòd nos vocasset Dominus ad Euangelizandum ipsis.*

6 QVVM peragrassent Phrygiam.) Hîc recitat Lucas, quàm sedulò & grauiter incubuerit Paulus cum suis comitibus in officium docendi. dicit enim per varias regiones Asiæ minoris iter fecisse, spargendi Euangelij causa. Sed rem vnam imprimis memoratu dignam refert, quòd vetiti fuerint à Spiritu Dei in quibusdam locis verbum de Christo facere. quod ad ornandum Pauli Apostolatum non parum valet: sicut procul dubiò ipse ad pergendum non vulgariter animatus fuit, cùm Spiritum Dei sibi viæ & actionum ducem esse agnosceret. Quòd autem sine discrimine, quocunque ventum erat se ad docendum parabant, id faciebant pro sua vocatione, & ex Dei mandato. nam sine exceptione ad promulgandũ inter Gentes Euangelium missi erant. sed Dominus consilium suum in gubernando eorum cursu, quod prius occultum erat, in ipsis temporum articulis patefecit. Quæritur tamen, Si nusquam docuit Paulus nisi manuducente Spiritu, qualis hodie erit Ecclesiæ ministris vocationis suæ certitudo, qui nullis oraculis redduntur certiores quando loquendum sit vel tacendum? Respondeo, Cùm tam latè pateret prouincia Pauli, opus illi fuisse singulari directione Spiritus. Non vnius loci vel paucarum vrbium creatus erat Apostolus. sed mandatum acceperat promulgandi per Asiam & Europam Euangelij: quod erat in mari vastissimo nauigare. Quare non est quod miremur in illa confusa amplitudine Deum quasi porrecta manu signum illi dedisse, quorsum tendere eum, vel quousque progredi vellet. Sed altera hîc nascitur magis difficilis quæstio, Cur Dominus in Asia vetuerit Paulum loqui, & in Bithyniam venire passus non sit. Nam si responsum fuerit indignas fuisse Gentes istas salutis doctrina: rursum excipere licebit: Cur Macedonia dignior? Qui nimium sapere appetunt, causas huius discriminis assignant in hominibus: quòd Dominus quosque dignetur suo Euangelio, vt ad fidei obsequium propensos videt. sed ipse longè aliter pronuntiat: nempe se palàm apparuisse his à quibus non fuit quæsitus, & his locutum esse, qui de eo non interrogabant. Vnde enim docilitas & obsequendi animus, nisi ex eius Spiritu? certum igitur est alios aliis suo merito non præferri, cùm natura peræquè omnes à fide auersi sint. ideo nihil melius quàm liberam Deo potestatem relinquere, vt gratia sua dignetur aut priuet quos visum est. Et certè vt gratuita est æterna eius electio, sic gratuita vocatio censenda est, quæ illinc fluit: ac minimè in hominibus fundata est, quando nihil cuiquam debet. Quare sciamus ex vno meræ gratiæ fonte prodire nobis Euangelium. Neque tamen Deo ipsi iusta ratio deest, cuius certis quibusdam offerat suum Euangelium, alios autem prætereat. sed rationem illam dico in arcano eius consilio latere. Interim sciant fideles, aliis posthabitis gratis se fuisse vocatos: ne quod vnius Dei misericordiæ est, ad se trahant. In reliquis autem, quos nulla manifesta causa Deus reiicit, profundam iudicij eius abyssum, quam inquirere fas non est, mirari discant. Cæterùm, Asiæ nomen hîc pro ea parte capitur, quæ sic propriè dicta est. Quum dicit Lucas tentasse Paulum & eius comites in Bithyniam venire, donec prohibiti sunt à Spiritu: ostendit non fuisse oraculis directos nisi quum necesse foret, vt in rebus dubiis & perplexis Dominus suis adesse solet.

9 VISIO per noctem.) Noluit Dominus Paulum in Asia diutius morari: quia eum in Macedoniam trahere volebat. Trahendi autem modus exprimitur à Luca, quòd illi vir Macedo nocte apparuerit. vbi notandum est non eundem semper reuelationis modum fuisse à Domino seruatum: quia diuersæ species ad confirmationem melius conueniunt. Non dicitur autem hæc visio oblata fuisse per somnium: sed tantùm nocte. sunt enim nocturnæ quædam visiones, quæ tamen vigilantibus occurrunt.

Ro.1.b.16. SVCCVRRE nobis.) Hæc locutio commendat ministerium quod Paulo iniunctum erat. nam quum Euangelium sit potentia Dei in salutem, dicuntur eius ministri auxilium pereuntibus ferre: vt à morte ereptos, in vitæ æternæ hæreditatem adducant. Atque hic non leuis stimulus esse debet piis doctoribus ad incitandum studij ardorem: dum se miseras animas reuocare audiunt ab interitu, & opem ferre aliàs perditis, vt salui fiant. Rursum docentur populi omnes ad quos Euangelium perfertur, eius ministros non secus ac liberatores reuerenter amplecti: nisi Dei gratiam malignè respuere velint. neque tamen sic ad homines transfertur hoc elogium, vt vel minima laudis suæ parte spolietur Deus: quia etsi per ministros salutem confert, vnus tamen eius author est, ac si manus suas extenderet ad auxilium ferendum.

10 CERTO confirmati.) Hinc colligimus non fuisse nudam visionem, sed confirmatam Spiritus testimonio. Spectris enim & visionibus sæpe ad suas præstigias abutitur Satan, vt incredulis illudat. Ita fit vt nuda visio suspensam relinquat hominis mentem. sed quę verè diuinæ sunt, eas Spiritus certa nota obsignat: ne vacillent, vel hæsitent, quos Dominus vult habere certò sibi addictos. Bruto apparuit cacodæmon, eum ad infelix illud prælium inuitans, quod Philippis transegit eodem scilicet in loco, ad quem postea vocatus fuit Paulus. verùm vt longè dissimilis fuit causa: ita prorsus aliter Dominus cum seruo suo egit, vt illi scrupulum omnem eximeret: non autem relinqueret pauore attonitum. Iam in Paulo & comitibus certitudinem mox secutum est parendi studium. nam simul ac tenent acciri se à Domino, ad profectionem se accingunt. Participii, quod hic ponitur, actiua est terminatio: quum autem multa significet, non dubito quin Lucas hoc loco intelligat Paulum & reliquos, quum hanc visionem adiungerent superioribus oraculis, certò persuasos esse, diuinitus in Macedoniam se vocari.

11 *Quum ergo soluissemus à Troade, recto cursu venimus in Samothraciam, & postero die Neapolim:*

12 *Et inde Philippos, quæ prima est partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in eadem vrbe diebus aliquot commorantes:*

13 *Et die Sabbathorum egressi sumus ex vrbe iuxta flumen, vbi solebat esse precatio: & sedentes loquebamur mulieribus quæ conuenerant.*

14 *Quædam autem mulier nomine Lydia, purpurarum venditrix, ciuitatis Thyatirorum, colens Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor, vt intenderet his quæ dicebantur à Paulo.*

15 *Cùm autem baptizata esset & domus eius, deprecata est dicens, Si iudicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam & manete. Et adegit nos.*

11 Hæc historia quasi in speculo demonstrat, quàm acriter fidem & patientiam suorum Dominus exercuerit, arduas difficultates obiiciens, quibus superandis non nisi singularis constantia par fuisset. Talis enim refertur Pauli ingressus in Macedoniam, qui visioni fidem abrogare potuerit. Sancti homines relicto quod habebant in manibus, opere, celeriter mare traiiciunt, ac si tota gens Macedonum opis petendæ causa cupidè obuiam ventura esset. nunc adeò non respondet spei successus, vt omnes ferè loquendi aditus præclusi sint: primam vrbem ingressi, neminem illic reperiunt cui operam suam impendant. coguntur ergo in agrum exire, vt in secessu & solitudine loquantur. ne illic quoque virum vnum nancisci possunt, qui aurem præbeat ipsorum doctrinæ. vnam tantùm mulierem acquirunt discipulam Christo: eam & quidem alienigenam. Quis non dixisset profectionem illam stultè & malis auspiciis susceptam, quæ tam infeliciter cedebat? Sed ita Dominus sub humili infirmáque specie opera sua peragit: quò illustrior tandem ipsius potentia eniteat. præsertim exordia Regni Christi sic componi oportuit, vt crucis humilitatem saperent. Obseruanda autem est Pauli & comitum eius constantia, qui tam aduersis initiis non perculsi, tentant nihilominus, si qua se præter spem vel minima occasio offerat. Et certè contra quæuis obstacula luctari oportet seruos Christi, nec cedere difficultatibus, quin pergant in crastinum, si hodie nullus laboris fructus apparet. non enim est cur feliciores Paulo esse postulent. Quum dicit Lucas in ea vrbe fuisse commoratos, quibusdam magis placet, quòd contulerint vel disputauerint. sed altera versio simplicior est & contextus eò nos ducit. quia paulò pòst ostendet Lucas, Lydiam fuisse primitias ecclesiæ. & coniicere promptum est, Apostolos egressos esse, quòd nulla in vrbe ianua illis aperta erat.

13 DIE Sabbathorum.) Non dubium est quin secessum quæsierint Iudæi, cùm precari vellent: quia tunc passim eorum religio in summo odio esset. Deus autem eorum exemplo docere nos voluit, quanti nobis esse debeat fidei professio: ne scilicet eam inuidiæ aut periculi metu deseramus. Habebant quidem multis in locis Synagogas: sed Philippis, quæ Colonia Romana erat, publicos agere conuentus non licuit. Ergo in secretum angulum confugiunt, vt procul arbitris Deum precentur. neque hoc tamen ipsum inuidia carebat, quæ molestiam illis & discrimen poterat creare: sed Dei cultum otio suo & commodo præferunt. Porrò Lucam de Iudæis loqui, ex Sabbathi nomine colligitur. deinde, quum Lydiæ pietatem commendet, Iudæam oportet fuisse. Nec verò longa disputatione opus est, cùm sciamus capitale fuisse Græcis & Romanis, Sabbathum celebrare, vel suscipere ritus Iudaicos. Iam tenemus non superstitionis causa delectam fuisse fluminis ripam à Iudæis, in qua precarentur: sed frequentiam hominum, & populi oculos fugisse. Si obiiciat quispiam, cur non domi suæ priuatim quisque orabat: Responsio in promptu est, Solennem hunc fuisse precandi ritum testādæ pietatis causa: atque vt à Gentium superstitionibus remoti, mutuò se hortarentur ad vnius Dei cultum, & acceptam à patribus religionem inter se fouerent. Quantum ad Paulum & eius comites spectat, qui noui hospites erant, non tam precandi causa venisse illuc credibile est, quàm quòd profectum aliquem sperabant. erat enim opportunus docendi locus procul à strepitu: & attentiores ad Dei verbum esse docebat, qui precandi causa illuc conuenerant. Diem Sabbathorum pro Sabbatho posuit Lucas. vbi Erasmum secutus transtuli, Solebat esse precatio: vetus Interpres habet, Videbatur. Et verbum νομίζεσθαι Græcis vtrumque significat. sensus tamen præsenti loco aptior est, ex more habitam illic fuisse precationem.

LOQVEBAMVR mulieribus.) Vel ad cœtus tantùm muliebres destinatus erat locus ille: vel apud viros frigebat religio, vt saltem tardiùs adessent. Vtcunque res habeat, videmus sanctos homines nullam occasionem negligere: quia nō grauantur solis mulieribus offerre Euangelium. Porrò quum mihi verisimile sit, viris & mulieribus

mulieribus communes illic fuisse preces, viros à Luca prætermissos fuisse arbitror, qui vel audire grauati sunt, vel nihil profecerint audiendo.

14 MVLIER nomine Lydia.) Si à paucis mulieribus auditi essent, hoc tamen erat quasi per angustam rimam penetrare. nunc verò dum vna tantùm cum attentione & profectu audit, annon videri potuit obliuctus esse Christo ingressus? Atqui postea ex illo tenui surculo prodiit nobilis ecclesia, quam Paulus præclaris encomiis celebrat. fieri tamen potest, vt quasdam habuerit socias Lydia, quarum nulla fit mentio, quòd ipsa longè præcelleret. Quòd autem vna hęc mulier se docilem præbuit, Lucas causam non assignat quòd acutiori fuerit ingenio quàm aliæ, vel aliquam à se ipsa præparationem habuerit: sed dicit cor eius apertum fuisse à Domino, vt Pauli sermoni intenderet. Laudauerat nuper eius pietatem: & tamen non potuisse comprehendere Euangelij doctrinam ostendit, nisi illuminatione Spiritus. quare videmus non fidem modò, sed omnem intelligentiā spiritualium rerum peculiare esse donum Dei, nec quicquam proficere ministros loquendo, nisi interior Dei vocatio simul accedat. Cordis nomine interdum Scriptura mentem intelligit. sicuti cùm Moses dicit, Nō dedit tibi Dominus hactenus cor ad intelligendum. ita & hoc loco non modò significat Lucas instinctu Spiritus adductam fuisse Lydiam, vt cordis affectu amplecteretur Euangelium: sed illustratam fuisse eius mentem, vt intelligeret. Hinc discamus eum esse stuporem, cámque cæcitatem hominum, vt audiendo non audiant, videndo non videant, donec nouas aures & nouos oculos illis Deus formet. Cæterùm notanda est locutio, Apertum fuisse cor Lydiæ, vt voci externæ doctoris intenderet. nam vt sola prædicatio nihil aliud est quàm mortua litera: ita vicissim cauendum est ne falsa imaginatio, aut species arcanæ illuminationis à Verbo nos abducat, vnde fides pēdet, & in quo recumbit. Multi enim vt gratiam Spiritus amplificent, ἐνθουσιασμοὺς nescio quos sibi fingunt, vt nullus supersit externi verbi vsus. atqui tale diuortium fieri non patitur Scriptura, quæ hominum ministerium cum arcano Spiritus afflatu coniungit. Nisi aperta fuisset mens Lydiæ, literalis futura erat Pauli prædicatio. Deus tamen non illi nudas tantùm reuelationes inspirat, sed reuerentiam verbi sui: vt vox hominis, quæ alioqui in aërem euanuisset, in mentem cælesti luce donatam penetret. Facessant ergo fanatici homines, qui prætextu Spiritus externam doctrinam respuunt. tenendum est enim temperamentum quòd hîc statuit Lucas, nihil nos ex solo Verbi auditu consequi absque Spiritus gratia: & Spiritum nobis conferri, non qui Verbi contemptum pariat, sed potius qui eius fidem mentibus nostris instillet, ac cordibus inscribat. Iam si causa quæritur, cur vnius tantùm mulieris cor aperuerit Deus, ad illud principium redire necesse est, Credere quotquot præordinati sunt ad vitam. nam timor Dei qui apertam & explicitam Christi notitiam pręcesserat in Lydia, ipse quoque gratuitæ electionis fructus fuit. Thyatira Geographi vrbem Lydiæ esse tradunt, sitam in ripa Hermi fluminis, & illi quondam nomen fuisse Pelopiæ. sunt tamen qui Phrygiæ attribuant, alij Mysiæ.

15 QVVM esset Baptizata.) Hinc apparet, quàm efficaciter breui temporis momento Deus operatus sit in Lydia. Neque enim dubium est, quin verè amplexa fuerit Christi fidem, eíque nomen dederit, antequàm Paulus ipsam ad Baptismum admitteret. meræ hoc promptitudinis specimen sanctus etiam zelus & pietas in eo se proferunt, quod suam familiam simul Domino consecrat. Et certè commune hoc piis omnibus studium esse debet, vt eiusdem fidei socios habeant, quibus præsunt. nam indignus est qui censeatur inter Dei filios, & aliis cum imperio præsit, quisquis regnare domi suæ volens in vxorem, liberos, seruos & ancillas, Christo nullum dare locum curabit. Sic ergo domum suam instituere quisque fidelium studeat, vt sit Ecclesię imago. Nōn habuit, fateor, Lydia in manu suorum omnium corda, vt quoscunque vellet suo arbitrio conuerteret ad Christū: sed Dominus pio eius studio benedixit, vt morigeros haberet domesticos. In hoc quidem, sicuti iam diximus, incumbere decet pios omnes, vt arceant à suis domibus omne superstitionum genus. deinde, ne profanas habeant familias: sed eas contineant sub timore Domini. Sic Abraham fidelium pater, secum omnes seruos circuncidere iussus est. & laudatur à cura instituendę domus suę. Porrò si officium hoc à patrefamilias exigitur, multò magis à principe, ne sinat, quantum in se est, Dei nomen in ditione sua profanari.

DEPRECATA est dicens.) Vim adiurationis habet quod dicit, Si me iudicastis fidelem. ac si diceret, ego per fidem quę Baptismi sigillo à vobis approbata est, vos obtestor, ne hospitium repudietis. Cæterùm, testata quidem est Lydia tam ardenti voto, quàm seriò & cupidè Euangelium amaret. Interea non dubium est, quin talem illi affectum Dominus indiderit, quò magis animaretur Paulus ad pergendum: non tam quia liberaliter & benignè excipi se videret, quàm quòd inde iudicium facere licebat de profectu doctrinæ. Fuit ergo ista non mulieris solùm, sed Dei inuitatio ad Paulum eiúsque comites retinendos. quò etiam pertinet quod sequitur, Coactos fuisse à Lydia: quasi Deus in mulieris persona manum illis iniiceret.

16 *Accidit autem euntibus nobis ad precationem, vt puella quædam habens spiritum Pythonis occurreret nobis, quæ quæstum magnum præstabat dominis suis diuinando.*

17 *Hæc subsecuta Paulum ac nos, clamabat dicens, Isti homines serui Dei excelsissimi sunt, qui annuntiant nobis viam salutis.*

18 *Hoc autem faciebat multis diebus. Paulus autem ægrè ferens, & conuersus spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Iesu Christi, vt exeas ab ea. Et exijt eadem hora.*

19 *Videntes autem domini eius, quòd abijsset spes quæstus sui, apprehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad Principes.*

20 *Et offerentes eos magistratibus, dixerunt, Hi homines conturbant vrbem nostram quum sint Iudæi:*

21 *Et annuntiant instituta, quæ non licet nobis suscipere, neque seruare, quum Romani simus.*

22 *Et concurrit turba aduersus eos: ac magistratus scissis vestibus eorum, iusserunt virgis cædi.*

16 Prosequitur Lucas Ecclesiæ incrementa. etsi non statim verbo id exprimat, facilè tamen colligitur ex contextu, adductos fuisse complures ad fidem, vel saltem auctam aliquo numero fuisse Ecclesiam. nec verò frustra cœtus frequentabat Paulus precationis tempore. Simul tamen refert Lucas abruptum fuisse hunc cursum à Satana. nempe quia Apostoli postquam virgis cæsi fuerant & in carcerem coniecti, vrbe tandem coacti fuerint migrare. Quicquid tamen machinatus fuerit Satan, videbimus in fine capitis collectum fuisse aliquod ecclesiæ corpus antequam discederent.

Habens Spiritum Pythonis.) Fabulati sunt Poetæ serpentem, cui Pythonis nomen erat, confectum fuisse Phœbi saggitis. Ex hoc figmento natum est aliud, vt arreptitios Pythonis spiritu afflari dicerent, fortè etiam in honorem Apollinis sic vocatæ sunt Phœbades. & Lucas receptum loquendi morem sequitur: quia vulgi errorem tradit, non autem quo instinctu diuinauerit puella. Certum enim est, sub larua Apollinis diabolum lusisse, vt idololatriæ omnes & fallaciæ in eius officina fabricatæ sunt. Atqui mirari posset quispiam, diabolum, cuius impulsu puella clamabat, tam honorifici præconii fuisse authorem, quo Paulum & Silam & alios ornabat. nam cùm sit mendacii pater, quomodo ab eo prodire potuit veritas? deinde qui factum est vt sponte locum daret Christi seruis, à quibus regnum eius destruebatur? quomodo consentaneum est plebis animos ad audiendum Euangelium præparasse, cuius tam infestus est hostis? Nihil certè illi magis proprium est, quàm auertere mundum à Dei verbo, cui nunc audientiam conciliat. vnde tam subita mutatio vel insolitus motus? Verùm diabolus sic mendacii pater est, vt fallaci veritatis prætextu se ipsum tegat. Egit igitur callido artificio aliam personam quàm ferret eius natura, vt occultè penetrando magis noceret. ac proinde quod mendacii pater vocatur: non ita accipere conuenit, quasi semper apertè & sine fuco mentiatur. quin potius ab eius obliquis insidiis cauendum est, ne veri colorem obtendens, inani specie nos decipiat. Videmus etiam vt quotidie simili artificio vtatur. quid enim magis speciosum Papæ titulis, quibus se non aduersariū Christi, sed vicarium iactat? quid solenni ista præfatione magis plausibile, In nomine Domini, Amen? Scimus tamen veritatem, dum ita obtenditur à fallariis Satanæ ministris esse corruptam, ac mortifera tabe infectam. Duplex cùm sit Satanæ ratio oppugnandi Euangelii: nempe quòd aliquando via aperta grassatur, interdum verò mendaciis se insinuat: duas quoque habet mentiendi species vel dum falsis doctrinis & crassis superstitionibus verbum Dei euertit: vel dum se amicum verbi astutè simulans, quasi per cuniculos obrepit. imò nunquam est nocentior hostis, quàm dum se transformat in angelum lucis. Iam tenemus quorsum spectaret tam splendidum elogium, quo Paulum & eius comites extulit: nempe quia non tam commodum illi erat, bellum ex professo gerere cum Euangelio, occultis artibus tentauit labefactare eius fidem. Nam si admissū fuisset à Paulo illud testimonium, nullum amplius discrimen inter saluificam Christi doctrinam, & Satanæ ludibria fuisset. implicitus mendacii tenebris fuisset Euangelii fulgor, atque ita extinctus. Sed quæritur, cur tantum licentiæ Deus Satanæ permittat, vt veris quoque diuinationibus deludat ac fascinet miseros homines. nam omissis quas de eius perspicacia nonnulli agitant argutis disputationibus, hoc pro confesso sumo, non nisi Dei permissu vaticinia de rebus occultis vel futuris proferre. Videtur autem hoc modo Deus homines malè prouidos exponere ad eius fallacias, vt sibi cauere nequeant. nam cùm diuinam virtutem spirent vaticinia, necesse est quoties in medium prodeunt, reuerentia tangi hominum animos, nisi Deum contemnant. Respondeo, nunquam Satanæ, tantum diuinitus permitti, nisi vt pœna de ingrato mundo sumatur: qui tam cupidè mendacium appetit, vt sponte malit decipi, quàm veritati obedire. Est enim vniuersale illud malum, de quo conqueritur Paulus, primo ad Romanos capite, Quòd homines Deum naturaliter

Rom.1. c.21. ex mundi opificio cognitum non glorificent, ac veritatem eius iniustè supprimant. tantæ ingratitudinis iusta est merces, quòd Satanæ frænum laxatur, vt variis præstigiis eos in ruinam præcipitet, qui malignè se à Dei luce auertunt. Quoties ergo Satanæ diuinationes legis, cogita iustam Dei vindictam. Iam si tam seuerè vlciscitur Deus lucis suæ contemptum in Gentibus profanis, quæ non alio quàm cæli & terræ magisterio edoctæ sunt, quanto atrociorem merentur pœnam, qui patefactam sibi in Lege & Euangelio puram salutis doctrinam, scientes ac volentes suffocant? quare nihil mirum, si tam licentiosè Satan suis fallaciis per tot secula mundum dementauerit, ex quo impiè contempta fuit Euangelii veritas, quæ perspicuè innotuerat. Sed obiicitur rursum, nullos eximi periculo, quum falsæ diuinationes ita volitant. neque enim boni minus quàm mali, dum obtenebrata est veritas, obnoxii esse videntur Satanæ decipulis. Responsio facilis est, Etiamsi promiscuè omnibus laqueos tendat Satan, pios tamen seruari Dei gratia, ne irretiantur vnà cum aliis. Clarior etiam distinctio in Scriptura traditur, quòd Dominus hoc modo probat suorum fidem & pietatem: reprobos autem excæcat, vt pereant, quemadmodum digni sunt. Ideò Paulus disertè exprimit non dari Satanæ efficaciam erroris, nisi in eos qui Deo obsequi, & veritatem amplecti recusant, 2. ad Thessalon. 2. Quo etiā

2. Thess. 2. c.11.12. satis coarguitur scelerata eorum impietas, qui profanum omnis doctrinæ contemptum hoc prætextu excusāt: Quò nos vertemus, inquiunt, cùm tot ac tam variis artibus ad fallendum polleat Satan? præstat igitur omni religione solutos viuere, quàm exitium nobis accersere religionis studio. Nec verò hunc metum seriò causantur. sed cùm nihil magis cupiant, quàm sine vllo Dei metu securè pecudum more vagari: quoduis illis effugium placet, modò ne qua eos religio obstrictos teneat. Equidem fateor Satanam innumeris modis sacro Dei nomine non minus callidè quàm improbè abuti, nimisque verum esse prouerbium illud quod peperit nobis Papatus, In nomine Domini incipit omne malū: sed quū Dominus pronūtiet se doctorē esse humiliū, & pollicitus sit propinquum se fore rectis corde: quum Paulus doceat verbum Dei esse gladium Spiritus: quum testetur eos qui probè fundati sunt in fide Euangelii, non esse amplius obnoxios hominum imposturis: quum Petrus Scripturam vocet Lucernam ardentem in loco caliginoso: quum nos minimè frustrari queat benigna ista Christi inuitatio, Quærite, inuenietis: pulsate, aperietur vobis: quicquid moliatur Satan, & quascunque tenebras offundere conentur pseudoprophetæ, timendum non est ne Spiritu prudentiæ & discretionis nos deserat, qui Satanam suo arbitrio compescit, & nos per verbi sui fidē de illo facit triūphare.

18 Pavlvs ægrè ferens.) Fieri potest vt initiò Paulus neglexerit puellæ clamorem: quia sperabat pro nihilo habitum iri, & maluisset sponte euanescere. sed continua repetitio tædium illi demum affert: quia amplius dissimulare non poterat, quin eius silentio & patientia magis insolesceret Satan. deinde non temerè in hanc prohibitionem erumpere debuit, donec certò sciret Dei virtute se esse instructum nam sine Dei imperio futilis & irrita Pauli imprecatio fuisset. Atque id notandum est, ne quis Paulum nimiæ festinationis damnare audeat, quòd tam feruidè congressus est cum immundo spiritu. neque enim molestiam ac indignationem concepit, nisi quia videbat Satanæ astum inualescere, nisi maturè occurreret: nec quicquam tentauit,

Phil.1.c.18. nisi Spiritus impulsu: nec manum conseruit, nisi cælesti virtute armatam. Videtur tamen sibi non constare, quum alibi prædicet se lætari quacunque tandem occasione promoueri Euangelium videat, etiam per improbos homines, & qui data opera studebant ipsum reddere exosum. Respondeo, hîc diuersam fuisse rationem: quia putassent omnes colludere puellæ dæmonium cum Paulo. ita non modò suspecta fuisset Euangelij doctri-

Marc.1. c.25. na, sed recidisset in merum ludibrium. In hunc finem etiam Christus iussit dęmonium obmutescere, cùm tamen passus interdum fuerit nomen suum per homines indignos celebrari.

Luc.4.f.35. Præcipio tibi in nomine.) Notanda est loquendi forma. nam sicuti futurus erat duplex miraculi vsus: nempe vt innotesceret virtus Christi: deinde vt testatum fieret nihil ei commune esse cū Satanę præstigiis: ita Paulus imperium & potestatem soli Christo deferens, nō nisi ministrū se esse declarat. deinde palàm opponit

Christum

Christum dæmonio, vt ex conflictu omnes agnoscant hostile esse inter ipsos dissidium. nam expergefieri multos vtile fuit, qui dediti fuerant tam crassæ imposturæ, vt bene purgati ad sanam fidem concederent.

19 VIDENTES autem.) Idem diabolus, qui nuper suis illecebris blandè Paulum captabat per os puellæ, nunc in rabiem eius dominos concitat, vt eum ad mortem rapiant. ita scilicet noua persona indutus tragœdiam agit: quia prior lusus successu caruerat. Etsi autem feruor zeli quo excanduerat Paulus persecutionis turbinem mouit, non tamen propterea vitio vertendus est: nec verò miraculi pœnituit ipsum Paulum, vt infectū esse cuperet quod factum erat, quia sibi probè conscius erat quo impulsu diabolum expulisset à puella. quo docemur non temerè damnanda esse rectè facta, & si quid ex Dei mandato susceptum est, quamuis euentus infelix sequatur: quia tunc Deus suorum constantiam examinat, donec lætior finis & magis prosper omnem tristitiam discutiat. Quantum ad homines spectat, causam exprimit Lucas cur ita in Paulum insanierint: nempe quia spes turpis lucri euanuerat. Cæterùm, quamuis sola auaritia perciti Euangelium eiúsque ministros oderint: obtendunt tamen pulchrum colorem, quòd illis doleat conuelli publicum statum, violari leges receptas, & pacem turbari. Ita quamuis improbè & nequiter se gerant hostes Christi, aliquas semper peccandi causas excogitant. Imo etiá si clarè appareat praua eorum cupiditas, ferrea tamen fronte semper aliquid ingerunt ad tegendam suam turpitudinem. Ita hodie quicunque ex Papistis sunt acerrimi zelotæ legis suæ, nihil tamen in animo habent præter suum quæstum vel dominationem. Deierent per omnia sacra scil cet pio affectu se cogi: res tamen ipsa clamitat, zelum eorum accendi ex frigore culinæ, & eius flabellum esse ambitionem. Nam sunt vel famelici canes, quos vorocitas instigat, vel rabidi leones, qui nihil præter sæuitiam spirant.

20 ISTI homines turbant vrbem.) Versutè composita fuit hæc criminatio, ad grauandos Christi seruos: nam ab vna parte obtendunt Romanum nomen, quo nihil erat magis fauorabile. Rursum ex nomine Iudaico, quod tunc infame erat, conflant illis inuidiam: nam quantum ad religionem, plus habebant Romani affinitatis cum aliis quibuslibet, quàm cum gente Iudaica. Homini enim Romano licebat sacra facere vel in Græcia vel in Asia, aliísque regionibus vbicúnque vigebant & idola & superstitiones. scilicet secum facilè conueniebat Satan, quamuis varias formas indueret. quæ autem sola erat religio in mundo, Romanis habebatur detestabilis. Tertiam calumniam ex crimine seditionis concinnant: turbari enim pacem publicam obtendunt à Paulo & eius comitibus. Eodem titulo odiosè traductus fuit Christus: & nunc ad creandum nobis odium, nihil magis plausibile habent Papistæ, quàm dum clamitant non aliò spectare doctrinam nostram, quàm ad turbas miscendas, vt tandem fœda sequatur rerum omnium confusio. Sed hanc falsam infamiam, Christi & Pauli exemplo fortiter nos spernere decet: donec malitiam hostium nostrorum in lucem producat Dominus, & impudentiam refellat. Luc.23.a.5.

21 INSTITVTA quæ non licet.) Præiudicio nituntur, ne causa veniat in disputationem: qualiter & Papistæ hodie nobiscum agunt, Hoc in generali Concilio decretum est: magis recepta est opinio, quàm vt fas sit dubitare: hoc diutinus vsus approbauit: hoc plus quàm mille seculorum consensu sancitum est. Sed quorsum hæc omnia, nisi vt Dei verbo nihil authoritatis relinquant? Iactantur hominum placita, interim Dei Legibus nè extremus quidem locus conceditur. Quatenus valere debeant hæc præiudicia, ex præsenti loco statuere licet: Præclaræ erant leges Romanæ. sed religio non aliunde quàm ex solo Dei verbo pendet. ideo in hac causa semper attentè videndum, vt hominibus in ordinem coactis, vna præualeat Dei authoritas, sibíque quidquid excellit in mundo, subiiciat.

22 CONCVRRIT plebs.) Quum narrat Lucas factum esse populi concursum simul ac tumultuati sunt pauci homines nihili, nempe quæstuarij præstigiatores, & quorum sordes plus satis notæ erant: admonet quanta intemperie feratur mundus aduersus Christum. Est quidem commune omnibus populis ac ferè perpetuum vitium, stultitia & leuitas. sed in eo se prodit mira vis Satanæ, quòd qui modesti sunt & sedati in aliis causis, de nihilo repentè efferuent, séque indignissimis quibusque socios adiungunt, vbi oppugnanda est Dei veritas. Nihilo plus moderationis in ipsis iudicibus fuit: siquidem reputamus quænam fuerint illorum partes. Debebant enim sua grauitate compescere populi furorem, & violentiæ acriter se opponere. debebant suo præsidio tegere innoxios. atqui eos tumultuosè arripiunt, & laceratis vestibus indicta causa nudos virgis cædi iubent. Deploranda sanè hominum prauitas: qua factum est vt omnia ferè mundi tribunalia, quæ iustitiæ sacraria esse debebant, impia & sacrilega Euangelij oppugnatione polluta fuerint. Quæritur tamen quorsum fuerint in carcerem coniecti, quum iam de illis sumpta esset pœna: carcer enim custodiæ causa institutus est. Nempe hoc genere correctionis vsi fuerunt, donec amplius cognoscerent. atque ita videmus inhumanius tractari seruos Christi quàm adulteros, latrones, & alios quosuis sceleratos. Vnde clarius perspicitur vis illa Satanæ in concitandis hominum animis, vt nullam iudicij speciem colant in persequendo Euangelio. Etsi autem durior est piorum conditio in tuenda Christi veritate, quàm impiorum in suis sceleribus: præclarè tamen cum illis agitur, quòd in omnibus quas perferunt iniuriis, gloriosè coram Deo & Angelis triumphant. Sustinent probra & ignominias: sed quia nouerunt Christi stigmata plus habere precij & dignitatis in cælo, quàm vanas & fumosas terræ pompas: quò magis improbè & contumeliosè eos vexat mundus, eò vberior illis suppetit gloriandi materia. Nam si Themistocli tantum honoris habitum est à profanis scriptoribus, vt prætulerint eius carcerem iudicum tribunali & curiæ: quanto magis honorificè sentire nos decet de Filio Dei, cuius causa agitur quoties Euangelij causa persecutionem sustinent fideles? Tametsi ergo plagas Dominus infligi Paulo & Silæ ab iniquis iudicibus passus est: non tamen dedecus illis inuri permisit, quod non cederet in maiorem gloriam. nā cùm reliquiæ sint passionum Christi quæcunque pro Euangelij testimonio ferendæ nobis sunt persecutiones: quemadmodum Princeps noster crucem, quæ maledicta erat, conuertit in currum triumphalem, sic etiam carceres & patibula suorum ornabit, vt illic de Satana & impiis omnibus triumphent.

LACERATIS vestibus.) Quia rectè transtulerat vetus Interpres, malè Erasmus mutauit, quòd suas vestes lacerarint magistratus. Hoc enim tantùm voluit Lucas, tumultuosè cæsos fuisse sanctos homines, neglecto iudicij legitimo ordine, ac manus tanto impetu iniectas esse, vt lacerarentur vestes. Hoc autem nimis alienum fuisset à more Romano, Iudices publicè conscindere vestes suas in foro: præsertim quum de ignota tantùm religione quæstio esset, cuius cura non magnoperè eos tangebat. sed nolo prolixius de re certa litigare.

23 *Cúmque multas plagas eis inflixissent, coniecerunt eos in carcerem, præcipientes custodi carceris vt in tuto custodiret eos.*

24 *Qui cum tale præceptum accepisset, coniecit eos in carcerem interiorem, & pedes eorum strinxit ligno.*

25 *Media aūt nocte Paulus & Silas orantes laudabāt Deū. Exaudiebāt aūt eos qui vincti erāt:*

26 *Subitò verò terræmotus factus est magnus, ita vt concuterentur fundamenta carceris. Et statim aperta sunt omnia ostia, & omnium vincula soluta sunt.*

27 *E perrectus autem custos carceris, quum videret ianuas carceris apertas, euaginato gladio se ipsum erat interfecturus, existimans aufugisse vinctos.*

28 *Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Ne quid feceris tibi ipsi mali: vniuersi enim hîc sumus.*

23 VT IN tuto custodiret.) Quòd tam sedulò iubent magistratus Paulum & Silam seruari, factum est eo consilio, vt cognoscerent amplius de causa. motus enim sedandi causa virgis eos ceciderant. Atq; hoc est quod nuper dixi, tam cœco impetu mundum furere contra Euangelij ministros, vt nullum seueritatis modum seruet. Cæterùm, vt nobis ad exemplum valde prodest cognoscere quàm indignis modis olim excepti fuerint Christi testes, ita non minus cognitu vtile est quod statim subiicit Lucas de eorum fortitudine & tolerantia. Nam quum vincti erant compedibus, dicit eos orãdo laudasse Deum: vnde apparet neque contumeliam qua affecti fuerant, neque plagas quæ vrebant ipsorum carnem, neque fœtorem profundi carceris, neque periculũ mortis quod instabat, obstitisse, quo minus alacriter & lætis animis gratias agerent Domino. Tenenda quidem est generalis regula, non posse nos rite precari vt decet, quin simul Deum laudemus. Nam etsi nascitur precandi studium ex sensu nostræ inopiæ vel malorum, ideóque cum dolore & anxietate animi ferè coniunctum est: sic tamen fideles moderari oportet suos affectus, vt Deo non obstrepant. Sic legitima precandi ratio duos affectus coniungit in speciem contrarios: solicitudinem & tristitiam ex sensu necessitatis quæ nos premit: & lætitiam ex obedientia qua nos subiicimus Deo, & ex spe quæ propinquum ostendens portum in ipso
Philip.4. a.6. naufragio nos recreat. Talem formam nobis præscribit Paulus 4. ad Philip. capite, Petitiones, inquit, vestræ cum gratiarum actione innotescant apud Deum. Sed in hac historia notandæ sunt circumstantiæ. Quanuis enim acerbus esset plagarum dolor, quanuis molestus esset carcer, quanuis graue esset periculum: quando non desinunt Paulus & Silas Deum laudare, hinc colligimus quàm constanter animati fuerint ad crucem ferendã.
Suprà 5. g. 41. Sic antea retulit Lucas gauisos fuisse Apostolos, quòd digni essent habiti, pro nomine Domini cõtumeliã pati.
EXAVDIEBANT EOS.) Sciendum est clara voce precatos esse Paulum & Silam, vt fiduciam bonæ conscientiæ testatam aliis facerent, qui in eodem carcere inclusi erant. Poterant enim vel tacito cordis gemitu vota pro more concipere, vel submissis verbis orare Dominum. Cur igitur vocem extollunt? certè non id faciunt ambitiosè: sed vt profiteantur se causæ bonitate fretos, intrepidè confugere ad Deum. Ergo in eorum precibus inclusa fuit fidei confessio, quæ ad commmune exemplum pertinebat: & ad considerandum miraculum tam maleficos quàm insularij domum præparauit.

26 TERRÆMOTVS factus est.) In hoc visibili signo edendo, primùm voluit Dominus seruis suis consulere, vt clarius agnoscerent exauditas fuisse suas preces: aliorum tamen respectum quoque habuit. Poterat sine terræ motu eximere Paulum & Silam compedibus, & ianuas aperire. verùm accessio illa non parum ad confirmationem eorum valuit, quòd Deus in eorum gratiam aërem & terram concuteret. deinde oportuit custodem carceris & alios sentire Dei præsentiam, ne fortuitum esse miraculum putarent. Nec verò dubium est, quin Dominus specimen tunc virtutis suæ ediderit, quod seculis omnibus prodesset: vt sibi propinquum fore certò statuant fideles, quoties subeunda erunt certamina & pericula pro defensione Euangelij. Interea neque eundem semper tenorem seruat, vt se præsentem esse testetur manifestis signis, neque legem illi præscribere fas est. nam & ideo manifestis miraculis tunc adiuuit suos, vt nos hodie occulta eius gratia contenti simus: qua de re plura diximus in caput secundum.

27 EXCITATVS CVSTOS CARCERIS.) Mortem sibi consciscere volebat, vt supplicium anteuerteret. ridicula enim fuisset defensio, sponte apertas fuisse ianuas carceris. Sed quæri potest, Quum videat Paulus in eo spem fugæ esse positam si se ille occidat, cur obsistit? videtur enim hoc modo liberationem diuinitus oblatam respuere: imò videtur merum fuisse ludicrum, quòd Deus custodem expergefieri voluit, ne quis esset vsus miraculi. Respondeo, spectandum hîc esse eius consilium. neque enim Paulum, Silam & reliquos soluit compedibus, nec ideo ianuas aperuit, vt liberos inde statim emitteret: sed vt patefacta manus suæ virtute, obsignaret Pauli & Silæ fidem: apud alios verò illustre redderet nomen Christi. Sic ergo Pauli & Silæ votis respondet, vt se demonstret satis potentem esse ad eos liberandos quoties visum fuerit: nec quicquam sibi posse obstare quin penetret, non modò vsque in carceres, sed etiam in sepulchra, vt suos à morte eripiat. Petro ianuas carceris aperuit in alium finem, vt visum fuit cap. 12. sed nunc quum alia illi ratio ad manum esset ser-
Suprà 12. b.10. uandi Paulum & Silam, non tam in præsentia eos educere voluit per miraculum, quàm in posterum confirmare. deinde memoria repetendum est quod nuper dixi, pertinuisse carceris apertionem ad alios, vt multis testib. notum esset Deum fauere doctrinæ quæ iam iniusto præiudicio grauata erat. Sensit hoc procul dubio Paulus: ideóque solutus ex vinculis, pedem loco non mouit. Liberum erat illi effugere: cur cessat? an quia contemnit Dei gratiam? an quia irritum facere velit miraculum sua pigritia? Nihil horum probabile est. vnde colligimus fuisse diuinitus retentum: sicuti Dominus animos suorum dirigere solet in rebus perplexis, vt sequantur interdum scientes, interdum ignari, quod facto opus est, nec metas suas transiliant.

29 *Postulatóque lumine irrupit, ac tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes.*

30 *Et productis illis foras ait, Domini, quid me oportet facere vt saluus fiam?*

31 *Illi verò dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christum, & saluus eris tu & domus tua.*

32 *Et locuti sunt ei sermonem, & omnibus qui erant in domo eius.*

33 *Et assumptis illis in illa hora noctis, abluit plagas: & baptizatus est ipse & omnes domestici illius continuò.*

34 *Cúmque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis mensam: & exultauit quòd cum vniuersa domo sua credidisset Deo.*

29 TREMEFACTVS procidit.) Non minus timore subactus fuit hic custos ad præstandum Deo obsequium, quàm

quàm miraculo præparatus. hinc apparet quàm vtile sit hominibus deiici ex sua superbia, vt se Deo subiicere discant. Obduruerat in suis superstitionibus. spreuisset igitur alto animo quicquid à Paulo & Sila dictum foret, quos etiam probrosè in arctiores carceris angustias detruserat. nunc timor docilem ipsum reddit ac mansuetum. Quoties ergo nos percellet Dominus vel aliqua consternatione anget: hoc sciamus fieri, vt in ordinem ex nimia altitudine cogamur. Sed mirum est, non reprehendi quòd prociderit ad illorum pedes. quî fit enim vt dissimulet Paulus quod Lucas prius retulit, Petrum in Cornelio minimè tulisse? Respondeo, Paulum ideo parcere custodi: quia scit non superstitione, sed diuini iudicij metu inductum vt se ita humiliet. Erat species venerationis satis trita: præsertim verò Romanis solenne erat, quum vellent suppliciter aliquid petere, vel deprecari veniam, ad eorum genua procumbere, quibus erant supplices. Nulla ergo fuit causa cur excandesceret Paulus contra hominem simpliciter à Deo humiliatum. Nam si quid fuisset contra Dei gloriam admissum, non erat oblitus eius zeli quem prius apud Lycaones ostenderat. itaque ex eius silentio colligimus, in hac specie adorationis nihil pietati vel Dei gloriæ fuisse contrarium. Supr. 10. 9. 26.

30 DOMINI, QVID me oportet facere.) Ita consilium petit, vt simul testetur se fore obedientem. Hinc videmus serió fuisse tactum, vt ad capessenda eorum iussa paratus esset, quos paucis antè horis inhumaniter vinxerat. Sæpe impij visis miraculis, etsi ad momentum expauescunt, statim tamen redduntur obstinatiores, vt Pharaoni contigit: saltem minimè domantur, vt se Deo addicant. Hic autem custos, agnita Dei potentia non modò paulisper territus fuit, vt mox ad priorem ferociam rediret: sed se Deo obedientem, & sanæ doctrinæ cupidum ostendit. Sciscitatur de modo obtinendæ salutis: vnde clarius apparet, non euanido Dei timore fuisse subitò concussum duntaxat: sed verè humiliatum, vt eius ministris discipulum se offerret. Sciebat non alia de causa fuisse coniectos in carcerem, nisi quia vulgarem religionis statum conuellerent. nunc ad eorum doctrinam paratus est attendere, quam prius contempserat. Exo 8. b. 8. g. 32.

31 CREDE IN DOMINVM IESVM.) Breuis & in speciem ieiuna, sed tamen plena est hæc salutis definitio, vt in Christum credatur. Habet enim vnus Christus omnes beatitudinis & æternæ vitæ partes in se inclusas, quas nobis per Euangelium offert: fide autem recipimus, quemadmodum disserui cap. 15. Duo autem hîc notanda sunt: primò Christum esse vnicum fidei scopum: ideò nihil quàm vagari hominum mentes, quum ab eo declinant. Itaque nihil mirum si tota Papatus Theologia immane sit chaos & horribilis labyrinthus: quia neglecto Christo sibi in vanis & ventosis speculationibus indulgent. Deinde notandum est, postquam fide amplexi sumus Christum, id vnum sufficere ad salutem. Sed posterius membrum quod mox subnectit Lucas, melius fidei naturam exprimit. Iubent Paulus & Silas custodem carceris in Filium Dei credere. an præcisè in hac vna voce subsistunt? Imò sequitur apud Lucam in contextu, ipsos annuntiasse sermonem Domini. Videmus ergo vt fides non leuis sit vel arida opinio de rebus ignotis, sed liquida distinctáque Christi cognitio ex Euangelio concepta. Absit rursum Euangelij prædicatio, nulla iam restabit fides. In summa, Lucas fidem cum prædicatione & doctrina coniungit, & postquam de fide breuiter locutus est, exegeticè refert vnum & legitimum credendi modum. Ideo pro figmento implicitæ fidei, de quo balbutiunt Papistæ, teneamus fidem verbo Dei implicitam, quæ nobis Christi virtutem explicet. Suprà. 15. b. 9.

33 BAPTIZATVS est ipse & omnes qui domi erant.) Iterum commendat Lucas pium zelum custodis, quòd totam suam domum consecrauerit Domino: in quo etiam refulget Dei gratia, quòd totam familiam repentè in pium consensum adduxerit. Simul verò notanda est insignis mutatio. nuper sibi mortem consciscere volebat, quòd putaret Paulum & alios fugisse: nunc deposito metu sponte domum illos adducit. Ita videmus vt fides ad strenuè agendum animet, quibus prius nihil erat cordis. Et sanè quum metu & dubitatione torpeamus, nulla est melior fiduciæ materia, quàm posse omnes curas in sinum Dei coniicere: vt nullum nos periculum ab officio præstando deterreat, dum exitum à Deo speramus qualem ipse vtilem fore prouiderit.

34 EXVLTAVIT quòd credidisset.) Prius externa fidei prædicatio laudata fuit in custode: nunc interior fidei fructus describitur. Cùm hospitaliter excepit Apostolos: nec pœnam exhorruit, quin benignè eos domi suæ tractaret, contrà quàm iniunctum fuerat à magistratu, testatus est non otiosam esse suam fidem. Gaudium autem, de quo loquitur hîc Lucas, singulare bonum est, quod singuli ex sua fide percipiunt. Nullum mala conscientia grauius est tormentum: nam incredulos, tametsi stuporem sibi modis omnibus inducere conantur, quia tamen cum Deo pacem non habent, trepidare necesse est. Quòd si præsentes cruciatus non sentiunt, imò vesana & effræni licentia bacchantur: nunquam tamen tranquilli sunt, nec sereno gaudio potiuntur. Syncerum ergo & stabile gaudium non nisi ex fide est, quum fruimur Deo propitio. Hac ratione dicit Zacharias, Gaude & exulta filia Sion, Ecce Rex tuus venit. Imò passim in Scriptura hic tribuitur fidei effectus, quòd animas exhilaret. Sciamus ergo fidem, non inanem nec mortuam imaginationem esse: sed viuum gratiæ Dei sensum, qui solidum ex certitudine salutis gaudium affert: cuius expertes esse impios æquum est, qui & Deum pacis fugiunt, & omnem iustitiam conturbant.

35 *Quum verò dies ortus esset, miserunt magistratus apparitores, dicentes, Dimitte homines illos.*

36 *Nuntiauit autem custos carceris sermones hos Paulo, Miserunt magistratus vt dimittamini. nunc igitur exeuntes, ite in pace.*

37 *Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè indicta causa, quum simus Romani, coniecerunt in carcerem: & nunc occultè nos eiiciunt? Non profectò: sed veniant ipsi, ac nos educant.*

38 *Nuntiauerunt autem magistratibus apparitores verba hæc. Qui timuerunt audito quòd Romani essent.*

39 *Et venientes deprecati sunt eos: & eductos rogabant vt egrederentur ex vrbe.*

40 *Egressi autem è carcere, introierunt ad Lydiam: & visis fratribus consolati sunt eos, & profecti sunt.*

35 QVVM dies ortus esset.) Quæritur vnde tam subita consilij mutatio in iudicibus. pridie iusserant Paulum & Silam vinciri compedibus, quasi atroces de illis pœnas sumpturi: nunc impunè abire permittunt. Saltem si eos audiissent, poterat eos causæ cognitio ad mansuetudinem & sanam mentem reducere. apparet autem quum res adhuc in eodem esset statu, sponte ad pœnitentiam fuisse adductos. Respondeo, Nihil hîc aliud narrari, quàm quod ferè accidere solet, vbi semel mota est seditio. non enim plebis tantùm animi ebulliunt, sed rectores quo-

que abripit tempestas.peruersè id quidem:notum est enim illud Virgilij,

Ac veluti magno in populo quum sæpe coorta est
Seditio,sæuitque animis ignobile vulgus.
Iamque faces & saxa volant,furor arma ministrat:
Tum pietate grauem ac meritis si forte virum quem
Conspexere,silent,arrectisque auribus adstant.
Ille regit dictis animos,& pectora mulcet.

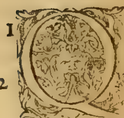
Ergo nihil minus decet,quàm feruente tumultu,iudices vnà cum populo excandescere:sed ita fieri solet.Ergo cum viderent plebis motum Decuriones illi,satis putarunt esse causæ cur Apostolos virgis cæderent. nunc verò coguntur cum pudore & dedecoris nota,leuitatis suæ pœnas dare. fortè etiam dum inquirunt de origine tumultus,deprehendunt circulatores in culpa esse:proinde comperta Pauli & Silæ innocentia serò eos absoluunt. quo exemplo monentur quicunque præsunt,quantopere cauenda sit nimia festinatio. Rursum videmus, quàm securè sibi delicta condonent magistratus,quorum tamen satis sibi conscij sunt,præsertim vbi negotium est cum ignotis & obscuris hominibus. Dum liberum exitum Paulo & Silæ concedunt isti, non ignorant factam illis prius esse iniuriam:sufficere tamen putant, si non pergant ad extremum vsque in illos esse iniusti & crudeles.Ῥαβδοῦχοι nominantur apparitores,à bacillis quos gestabant. quum lictorum insignia essent secures virgis alligatæ.

Cæsos nos publicè.) Duo sunt defensionis capita, quòd sæuitum sit in corpus hominis Romani: deinde, quòd id factum sit prꝫter iuris ordinē.Paulum fuisse ciuem Romanum,postea videbimus.Erat autem lege Portia,legibus Semproniis,deinde multis aliis seuerè cautum , ne cui vitæ & necis in ciuem Romanum potestas esset,nisi populo.Mirum tamen videri posset,quòd non ius suum Paulus asseruerit,antequam virgis cęsus esset: nam iudicibus honestum excusationis colorem prætendere licebat , ex eius silentio. verùm probabile est in
Infrà 21. c.25. medio tumultus feruore non fuisse auditum.Si quis excipiat nunc serum & intempestiuum remedium ab ipso quæri:imò stultum & inane captare solatium,quum postulat vt veniant ipsi magistratus. hîc quoque in promptu est responsio.non erat quidem Pauli conditio inde futura melior:sed notandum est , nihil minus illi fuisse propositum,quàm vt consuleret priuato suo commodo: sed vt piis omnibus aliquid leuationis in posterum afferret,ne tanta licentia auderent grassari magistratus in bonos & innoxios Fratres.Quia illos iam sibi tenebat obnoxios,ius suum ad Fratres iuuandos transtulit,vt ipsis parceretur. Hæc fuit expostulandi causa. atque ita Paulus oblata occasione prudenter vsus est: sicuti nihil negligendum quod ad frænandos hostes valeat, ne tantum sibi licentiæ sumant in opprimendis aut vexandis insontibus: quando neque frustra nobis Dominus eiusmodi adminicula ad manum porrigit.Meminerimus tamen,si qua in re læsi fuerimus, non retaliandas esse iniurias:sed tantùm dandam esse operam,vt cohibeamus eorum libidinem,ne aliis similiter noceant.

38 Timuerunt quòd Romani essent.) Non mouentur altero capite,quòd perperam in homines innoxios sæuierint,nulla interposita cognitione,& tamen grauior erat illa exprobratio. Sed quia nullum vindicem timebant ex hominibus,Dei iudicio non mouebantur:hinc fit vt securè prætereant quod de iniustitia obiectū erat : tantùm sibi metuunt à securibus Romanis , propter violatam libertatem in ciuis corpore.sciebant hoc summis præsidibus esse capitale:quid ergo coloniæ vnius decurionibus futurum erat? Talis est impiorum metus:quia stupidam habent conscientiam coram Deo,sibi in omnibus peccatis prolixè indulgent , donec immineat vltio ab hominibus.

40 Visis fratribus.) Rogati fuerant vt statim abirent:sed habenda fuit Fratrum ratio,ne tenerum adhuc Euangelij semen periret.nec dubium est quin diutius mansuri fuerint,si fuisset illis permissum : sed imperiosæ erant & armatæ magistratuum preces,quibus parere coguntur. Interea necessarium officium non negligunt, quin fratres cohortentur ad constantiam.Quòd autem rectà se contulerunt ad Lydiam,indicio est,quum aucta esset ecclesia,etiam in magno numero fœminarum illā primas tenuisse , quod ad sedulitatem in officiis pietatis attinet:idque inde clarius liquet,quòd in eius ædes conuenerunt omnes pij.

Caput XVII.

1 *CVM autem iter fecissent per Amphipolim & Apolloniam, venerunt Thes-*
salonicam,vbi erat Synagoga Iudæorum.
2 *Secundum consuetudinem autem suam Paulus introiuit ad eos,& per Sabba-*
tha tria disserebat eis è Scripturis.
3 *Adaperiens & allegans quòd Christum oportuerit pati & resurgere à mortuis:& quòd hic sit*
Christus,Quem ego,inquit,annuntio vobis.
4 *Et quidam ex eis crediderunt,& adiuncti sunt Paulo & Silæ , & religiosorum Græcorum*
multitudo magna,mulieresque primariæ non paucæ.

1 Venerunt Thessalonicam.) Cur Amphipoli & Apolloniæ, quæ tamen erant vrbes non obscuræ,sicuti ex Plinio constat,nihil tentarit Paulus,incertum nobis est:nisi quòd Dei Spiritum secutus est ducem : atque ex re etiam præsenti,prout se occasio dabat, loquendi vel tacendi consilium cepit. & fortè tentauit illic quoque prodesse:sed quia nullo profectu,ideo tacetur à Luca.Quòd autem Philippis cæsus,& vix elapsus è magno periculo,Thessalonicæ Christum prædicat:inde apparet quàm infracto fuerit corde ad tenendum vocationis suæ cursum , & quàm intrepidus fuerit ad noua subinde pericula obeunda.Hæc tam inuicta animi fortitudo, & infatigabilis crucis tolerantia , satis demonstrat non humanitus Paulum laborasse , sed cælesti Spiritus virtute fuisse instructum. Hæc quoque admirabilis eius patientia fuit , quòd ingressus ad Iudæos, quorum tamen indomitam peruicaciam toties expertus erat , eorum saluti consulere perrexit. Sed quia sciebat Christum Iudæis datum esse in salutem:& se hac lege creatum Apostolum,vt Iudæis primùm, deinde & Gentibus pœnitentiam & fidem prædicaret , successum laboris sui Domino commendans , eius mandato (quanuis non magna spe profectus) obtemperat. Prius quidem visus est dixisse vltimum vale Iudæis , quum dicebat,Vobis quidem oportebat primùm indicare regnum Dei : sed quia non recipitis , ecce conuertimur ad
Sup.13 g. 46. Gentes : sed illa durior sententia restringi debet ad eum cœtum , qui impiè repulerat oblatum sibi Euangelium,seque indignum Dei gratia reddiderat. Erga gentem verò ipsam non desinit Paulus legatione sibi com

missa

missa fungi: quo exemplo docemur, tanti debere nobis esse Dei vocationem, ne quã hominum ingratitudo impediat, quin pergamus eorum salutem curare, quandiu nos illis Dominus destinat ministros. Credibile autem est, fuisse iam statim primo Sabbatho aliquos qui respuerent sanam doctrinam: sed non obstitit illorum prauitas quin rediret aliis Sabbathis.

2 DISSEREBAT è Scripturis.) Primò refert Lucas, quænam fuerit disputationis summa nempe Iesum filium Mariæ, Christum esse olim promissum in Lege & Prophetis, qui mortis suæ sacrificio expiauit peccata mundi, & resurrectione sua iustitiam ac vitam attulit: deinde quomodo probauerit quod docebat. Hoc secundum membrum priore loco tractandum sumamus. Dicit Lucas ipsum disputasse ex Scripturis: ergo non nisi ex ore Dei petendæ sunt fidei probationes. Si de rebus humanis sit disceptatio, tunc habeant humanæ rationes locum: in fidei verò doctrina, sola Dei authoritas regnare debet, atque ab ea pendere nos conuenit. Fatentur quidem hoc omnes, acquiescendum esse vni Deo: sed interea pauci sunt qui loquentem in Scripturis audiant. Atqui si valet inter nos istud axioma, Scripturam à Deo profectam esse: non aliunde sumenda erat vel docendi vel discendi regula. vnde etiam apparet quàm diabolico furore agantur Papistæ, cùm negant ex Scripturis posse quicquam certi colligi: atque ideo contendunt standum esse hominum placitis. Quæro enim an legitima fuerit necne disputandi ratio quam tenuit Paulus. pudeat saltem eos, plus reuerentię habitum fuisse verbo Domini in gente incredula, quàm hodie apud eos obtineat. Iudæi Paulum admittunt, & ferunt è Scripturis disputantem: hoc pro mero ludibrio ducit Papa cum suis omnibus, dum Scriptura in medium adducitur: quasi flexilloquus sit illic Deus, & vanis ambagibus ludat. Huc accedit quòd hodie multo plus lucis in Scripturis extat, & illic certior refulget Dei veritas, quàm in Lege & Prophetis. nam in Euangelio sol iustitiæ Christus pleno fulgore nos irradiat: quo minus tolerabilis est blasphemia, dum certitudinem adhuc detrahunt Papistæ verbo Dei. Nos verò sciamus, vt non alibi fundata esse potest fides quàm in verbo Domini, ita in omnibus controuersiis non nisi eius testimonio standum esse.

3 ADAPERIENS.) Hìc summam vel subiectum, vt loquuntur, disputationis describit: ac duo membra ponit de Christo: Quòd eum oportuerit mori & resurgere, & quòd sit filius Mariæ qui crucifixus erat. Quum de Christo agitur, tria in quæstionem veniunt, An sit, quis sit, & qualis sit. Si Paulo negotium fuisset cum Gentibus, necesse fuisset altius sumere exordium: quia de Christo nihil audierant: nec profani homines concipiunt sibi opus esse aliquo Mediatore. Apud Iudæos verò, quibus promissus erat Mediator, caput hoc dubitatione carebat: quare Paulus quod omnium consensu receptum erat, quasi superuacuum omittit. Cæterum quia nihil difficilius erat quàm redemptorem agnosci à Iudæis Iesum crucifixum: ideò incipit Paulus ab hac parte, Christum oportuisse mori: vt crucis offendiculum è medio tollat. neque tamen putandum est, eum recitasse nudam historiam: sed principium indubium sumit, causas fuisse monstratas cur Christum oportuerit pati & resurgere: nempe quia de ruina generis humani, de peccato & eius pœna, de iudicio Dei, & æterna qua impliciti sumus omnes, maledictione concionatus sit. nam & huc nos Scriptura reuocat, quum mortem Christi prædicat. Sicut Isaias non simpliciter moriturum esse Christum dicit, sed disertè exprimens, Quia omnes errauimus, & quisque in viam suam declinauit: mortis causam assignat. quòd posuerit Deus super ipsum nostras omnium iniquitates: quòd castigatio pacis nostræ sit super eum, vt liuore eius sanemur: quòd peccata expiando, acquisierit nobis iustitiam. Ita & Daniel vim & fructum mortis commemorat capite nono, quum dicit Obsignandum esse peccatum, vt succedat æterna iustitia. Et certè nulla aptior vel efficacior ratio est ad probandum Christi officium, quàm dum homines malorum suorum sensu humiliati nihil spei reliquum esse vident, nisi Christi sacrificio reconcilientur. Tunc deposita superbia suppliciter amplexantur eius crucem, cuius antè eos pudebat ac pigebat. Ergo ad eosdem hodie fontes venire nos decet, ex quibus Paulus mortis & resurrectionis Christi probationem deduxit. Illa autem definitio plurimùm lucis attulit secundo capiti. Non tam facile erat Paulo euincere, & certò colligere filium Mariæ esse Christum, nisi prius edocti essent Iudæi qualis Redemptor sperandus foret. Vbi verò illud constat, tantùm superest ad Christũ applicare quæ Scriptura Mediatori tribuit. Cæterum hæc fidei nostræ summa est, vt filium Mariæ sciamus Christum & Mediatorem illum esse, quem Deus ab initio promisit. deinde teneamus quorsum mortuus sit & resurrexerit: ne fingamus nobis terrenum aliquem Regem: sed in eo spiritualem iustitiam. & omnes salutis partes quæramus. Quod vtrunque dicitur Paulus ex Scripturis probasse, sciendum est Iudæos nondum ita fuisse stupidos, nec tanta etiam impudentia præditos, vt hodie sunt. Potuit ex sacrificiis & toto Legali cultu Paulus argumenta sumere quæ hodie Iudæi canino rictu excipiunt. Quam indignè lacerent ac corrumpant alios Scripturæ locos, satis notum est. tunc verò aliqua illis restabat ingenuitas: aliqua etiam Scripturæ reuerentia eos tenebat: vt non prorsus essent indociles. hodie velamen super cor eorum positum est, vt in clara luce nihilo plus quàm talpæ videant.

Isa. 53. b. 6. Ibid. b. 5. Dan. 9. f. 24. 2. Cor. 3. d. 15.

4 QVIDAM ex eis crediderunt.) Hìc videmus fructum Paulinæ disputationis. Palàm quidem omnibus probauit Iesum esse Christum, qui Patrem nobis sua morte placauit, & cuius resurrectio vita est mundi. aliqui tamen solùm ex Iudæis credunt: reliqui cæcutiunt in clara luce, & surdis auribus repellunt certam & testatam veritatem. Hoc quoque notatu dignum est, quòd quum ex Iudæis pauci crediderint, magna Græcorum multitudo, qui longè remotiores erant, ad fidem accessit. Quorsum à pueritia dicas imbutos fuisse doctrina Legis, nisi vt à Deo ipso magis alieni forent? Iam ergo documenta eius cęcitatis, quam illis sæpius denuntiant Prophetæ, in illis Deus edere cœperat. Fœdus tamẽ suum non esse irritum in eo declarat, quòd saltem aliquos ex illo populo ad se colligit, vt in reliquiis gratuitò seruatis luceant electionis scintillę. Docet etiam Lucas non eatenus tantùm fidem habuisse Pauli verbis, vt frigido assensu subscriberent: sed serium affectum testatos fuisse, quòd Paulo & Silæ sese adiunxerunt tanquam comites, atque ingenua Euangelij professione in se prouocarunt gentis suę odia. quid enim sibi vult hæc adiunctio, nisi quòd professi sunt sibi probari quam tradebat doctrinam, & se à partibus eius stare? nihil enim fidei magis aduersum, quàm si agnita Dei veritate, suspensi tamen & medij hæremus. Si quis exponere malit, quòd Paulo & Silæ adhæserint discendi studio, vt domi familiariùs institui possent: inde etiam viuus fidei ardor apparet & semper illud manet fixum, Neminem verè Christo credere, nisi qui se illi addicit, & liberè concedit sub eius signum.

RELIGIOSORVM hominum Græcorum multitudo.) Hi quia imbiberant pietatis rudimenta, propiores erant regno Dei quàm alij qui semper iacuerant in superstitionum cœno. Quæritur tamen vnde religio Græcis, qui impiis erroribus & deliriis fascinati, Deo prorsus carebant: quemadmodum Paulus docet 2. ad Ephes. capite. Sed sciendum est, quocunque locorum expulsi fuerant Iudæi, dispersum fuisse aliquod pietatis semen, & odorem purioris doctrinæ fuisse diffusum. Sic enim admirabili Dei consilio, misera eorum dissipatio in contrarium finem versa erat, vt vagos & palantes in erroribus ad rectam fidem aggregaret. Etsi autem multis prauis commentis apud eos quoque viciata erat religio: quia tamen plerosque Gentilium tæderet suæ amentię,

Ephes. 2. c. 12.

hoc compendio ad Iudaiſmum alliciebantur, Nihil tutius eſſe vnius Dei cultu. Græcos ergo religioſos intellige, qui aliquem veri & legitimi cultus Dei habebant guſtum, vt craſſis idololatriis non amplius eſſent dediti. Quanquam, vt dixi, probabile eſt leuem duntaxat & obſcurum fuiſſe guſtum, qui à vera inſtitutione procul diſtaret. quare impropriè Lucas tam honorificum titulum illis tribuit. Sed quemadmodum Spiritus Dei interdum, Fidei nomine dignatur rude aliquod fidei tyrocinium, vel ſolam præparationem: ita hîc vocantur Religioſi, qui idolis valere iuſſis vnum Deum agnoſcere cœperant. Etſi autem confuſa illa vel obſcura perſuaſio, minimè per ſe religio cenſeri meretur: quia tamen gradus eſt per quem ad Deum propius acceditur, à conſequenti, vt loquuntur, nomen ſumit. imò cæcus & ſuperſtitioſus Dei timor interdum vocatur religio: non quia ſit, ſed καταχρηστικῶς, ad notandum diſcrimen inter qualemcunque Dei cultum, & craſſum, & Epicureum contemptum. Interea ſciamus, veritatem & ſanam verbi Dei doctrinam pietatis regulam eſſe, vt nulla ſit ſine vera intelligentiæ luce religio.

5 *Zelo autem commoti Iudæi increduli, & aſſumptis quibuſdam circunforaneis viris peruerſis, & coacta turba concitauerunt vrbem: & cingentes domum Iaſonis, quærebant eos producere ad populum.*

6 *Illis autem non inuentis, trahebant Iaſonem & quoſdam fratres ad principes ciuitatis, clamantes, Hi qui terrarum orbem turbarunt, huc etiam venerunt:*

7 *Quos clanculum excepit Iaſon: & hi omnes contra Cæſaris decreta faciunt, regem alium dicentes eſſe Ieſum.*

8 *Concitauerunt autem turbam & magiſtratus ciuitatis audientes hæc:*

9 *Et accepta ſatisfactione ab Iaſone & à cæteris, dimiſerunt eos.*

10 *Fratres verò confeſtim per noctem emiſerunt Paulum ſimul & Silam in Berrhœam, qui cùm aduenißent, abierunt in Synagogam Iudæorum.*

5 ZELO AVTEM commoti.) Videmus vt nuſquam ſine certamine Paulus regnum Chriſti erexerit. Simul enim atque aliquis emerſit doctrinæ fructus, subortæ ſunt perſecutiones. Sed quia cum Satana & mundi prauitate bellandum ſibi eſſe nouerat, non tantùm ad omnes inſultus obdurauerat: ſed magis acuebatur, vt animoſius pergeret. proinde eius exemplo contentos hoc vno eſſe decet Chriſti ſeruos, ſi laborem ſuum vident non infructuoſum prorſus eſſe, vt hac mercede quaſuis perſecutiones compenſent. Cæterùm docet hic locus, zelum quo feruntur & ardent increduli, nihil quàm rabioſum eſſe impetum: quia non regitur Spiritus prudentia, neque etiam rectitudine vel æquitate. Etſi autem ipſi in excuſationem præpoſtero ſuo zelo ſemper obtendunt Dei nomen: clarè tamen demonſtrat hæc hiſtoria intus regnare merā hypocriſin, & omnes cordis eorum receſſus virulenta malitia refertos eſſe. Iactabant iſti Pauli hoſtes, ſe vindices eſſe diuinæ Legis: nec ſibi niſi pro eius defenſione odium vel contentionem eſſe cum Paulo. cur ergo improbos omnes armant, & cum illis conſpirant ad mouendum tumultum? cur etiam apud profanum magiſtratum eadem inuidia Euangelium grauant quæ in Legem redundare poterat? Talis certè factio clarè demonſtrat, nihil minus quàm Dei ſtudio adductos, in Paulum excanduiſſe. Quorſum enim obſident domum Iaſonis, & tumultuoſè cōtendunt Paulum inde extrahere niſi vt lapidandum populo obiiciant? Scimus ergo cacozeliam, quę in ſuperſtitioſis hominibus feruet, ſemper hypocriſi & malitia infectam eſſe. Inde etiam fit vt ad ſæuitiam ſine vllo modo prorumpat.

ASSVMPTIS quibuſdam circunforaneis.) Græcum nomen, quo vtitur Lucas, ignauos & nihili homines ſignificat, qui nihil habentes quod domi agant vel curent, per forum otioſi vagantur: vel homines audaces & famelicos, qui ad periuria, ad miſcendas turbas, & quoduis facinus operam ſuam locare parati ſunt. vnde iterum perſpicitur malè ſibi conſcios fuiſſe, qui ad hominum perditorum ſuffragium vltro confugerint. Nam quum illis faueret Magiſtratus, quid eos ad mouendam illam tempeſtatem impulit, niſi quia ſucceſſum non ſperabant niſi rebus turbatis? Deſcribit autem Lucas quomodo à talibus flabellis excitata fuerit ſeditio, nempe quòd turmatim plebem concitauerint, & quaſi per circulos ſparſerint ſuum venenum, donec ad vim inferendam ſufficerent. quod artificium ſeditioſis nimis commune eſſe experiuntur vrbes obnoxiæ huic morbo.

6 HI QVI TERRARVM ORBEM.) Hæc eſt Euangelii conditio, vt illi imputentur tumultus quos in illius oppugnationem Satan concitat. Hæc quoque hoſtium Chriſti improbitas eſt, vt in ſanctos & modeſtos doctores regerant turbarum culpam, quarum ipſi ſunt authores. Certè non in hunc finem prædicatur Euangelium, vt homines ad mutuos conflictus accendat: ſed potius vt Deo reconciliatos in pace contineat. Cùm nos illic Chriſtus ad ſe benignè inuitet, Satan & impii tumultuantur. Paulo igitur & Silæ in promptu erat defenſio: ſed oportuit hanc falſam infamiam ipſos ad tempus ſubire: & quantiſper non audiebantur, tacitos deuorare. Et Dominus eorum exemplo monere nos voluit, non cedendum eſſe calumniis nec ſiniſtris rumoribus, quin fortiter in aſſerenda veritate perſtemus, parati in rectè factis malè audire. Quare faceſſat peruerſa quorundam ſapientia, qui vt falſum crimen refugiant, Chriſtum & Euangelium non dubitant perfida ſua moderatione prodere: ac ſi eorum fama precioſior eſſet quàm Pauli & ſimilium: imò quàm ſacrum Dei nomen, quod à blaſphemiis immune non eſt.

7 HI OMNES CONTRA DECRETA CÆSARIS.) Secundum accuſationis caput, quòd maieſtatem imperij Romani violent. Graue & odioſum crimen: ſed nimis impudenter confictum. Chriſti regnum, quod ſpirituale eſt, erigere ſtudebant Paulus & Silas Hoc Iudæi ſciebant fieri ſine vlla Romani imperij iniuria. Sciebant nihil illis minus fuiſſe propoſitum, quàm vt publicum ſtatum labefactarent, vel ius ſuum eriperent Cæſari. ſed colorem hunc malitioſè obtendunt quærendæ inuidiæ cauſa. Non tanti erat apud Macedones religio, præſertim Iudaica, vt eius cauſa homines ignotos protinus ad cædem raperent. prætextum igitur læſæ maieſtatis arripiunt Iudæi, vt ſola criminis inuidia innoxios obruant. Nec hodie deſinit Satan ſtringendis hominum oculis tales fumos ſpargere. Optimè norunt Papiſtæ, & coram Deo ſatis ſuperque conuicti ſunt, pluſquam vanum eſſe quod nobis obiectant, Conuelli à nobis totam politiam: diſſipari leges ac iudicia: Regum poteſtatē euerti. non tamen eos pudet, vt totum mundum nobis infenſum reddant, nos publici ordinis hoſtes mentiri. Notandum enim eſt, quòd non tantùm inſimulant Iudæi violata fuiſſe Cæſaris edicta, quòd aliquid in religione auſi fuerint nouare Paulus & Silas: ſed quia alium eſſe dixerint Regem. Hoc crimen prorſus

sus fictitium erat. Caeterum, si quando tyrannicis edictis, quae debitum Christo honorem, & cultum Deo praestare vetant, resistere nos cogit religio: tunc quoque iure testari licet, non violari à nobis Regum potestatem. neque enim ita in sublime euecti sunt, vt gigantum more Deum ex suo solio detrahere moliantur. Vera erat illa Danielis excusatio, Aduersus Regem nihil deliqui, cùm tamen nefario edicto non paruisset: neque enim iniuriam fecerat homini mortali, quia illi Deum praetulerat. sic nos bona fide principibus soluamus sua tributa, ad ciuile quoduis obsequium parati simus: verùm si suo gradu non contenti, excutere nobis velint Dei timorem & cultum, non est cur illos à nobis sperni quisquam dicat: quia pluris est nobis Dei imperium & maiestas.

8 CONCITAVERVNT turbam.) Videmus quàm iniquè actum sit cum sanctis viris. quia nullus defensioni locus dabatur, facile fuit eos, quanuis insontes, opprimi. Videmus etiam non esse nouum, vt popularis impetus quasi tempestas ipsos quoque magistratus abripiat. praesertim vbi peregrinos & ignotos attingit iniuria, à quibus nihil mercedis sperant: quia gratis periclitari nolunt. Neque enim tunc curatur ratio vel aequitas, nec suscipitur causae cognitio: sed alius alium impellit nullo reclamante, & confusè geruntur omnia, sicuti dum ad incendium aliquod curritur. Caeterùm factum est singulari Dei beneficio, vt mox sedatus fuerit tantus ardor. nam simulac magistratus profitentur se de causa cognituros, plebs residet: accipitur satisdatio: tandem res euanescit.

10 EMISERVNT Berrhoeam.) Hinc apparet exiguo tempore frugiferum fuisse laborem Pauli. quanuis enim ipsum & Silam Fratres emittant: hoc tamen officio se periculo eorum & cruci voluntarios adiungunt comites. Incredibilis autem Pauli constantia, quòd toties gentis suae contumaciam & malitiam expertus: nunquam tamen tentare desinit an aliquos ad Christum adducere liceat. nempe cùm se Iudaeis & Gentibus obstrictum esse sciret, nulla hominum iniquitas à sua vocatione eum abducere potuit. Sic omnibus Christi seruis contra mundi malitiam luctandum est, ne iugum excutiant quibuscunque prouocentur iniuriis.

11 *Hi autem nobilitate praestabant inter Thessalonicenses, qui receperant sermonem cum omni animi promptitudine, quotidie scrutantes Scripturas an haec ita se haberent.*

12 *Et multi quidem ex illis crediderunt, & Graecae mulieres honestae, & viri non pauci:*

13 *Cùm autem cognouissent Thessalonicenses Iudaei, quòd & Berrhoeae annuntiatus esset à Paulo sermo Dei, venerunt & illuc commouentes turbas.*

14 *Statimque tunc Paulum emiserunt Fratres, vt iret velut ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt ibi.*

15 *Porrò qui prosequebantur Paulum, deduxerunt eum Athenas vsque. Et accepto mandato ad Silam & Timotheum, vt quàm celerrimè ad ipsum venirent, profecti sunt.*

11 NOBILITATE praestabant.) Redit Lucas iterum ad Thessalonicenses. Discessu Pauli videri poterat sepulta esse Christi memoria. & certè mirum est illud pauxillum lucis quod vix emicuerat, non fuisse prorsus extinctum, & non exaruisse sanae doctrinae semen, quod assidua irrigatione opus habebat vt surgeret. Atqui post digressum Pauli apparuit quàm efficax & foecunda fuisset eius praedicatio. nam qui pietatis tantùm rudimenta gustauerant, proficiunt nihilominus eo absente, & se in continua Scripturae lectione exercent. Primò autem dicit Lucas fuisse eos ex primariis familiis. Nobilitas enim cuius meminit, non ad animum, sed ad gentem refertur. Quibusdam magis placet Berrhoeenses conferri Thessalonicensibus, quia εὐγενέστεροι dicuntur non in superlatiuo εὐγενέστατοι. Atqui Graecis receptam ac tritam esse puto loquendi formam, quae Latinis auribus esset durior. Adde quòd paulò antè dixerat, Primarias foeminas credidisse Thessalonicae, & huius vrbis ciues postponi Berrhoeensibus probabile non videtur. Triplex autem ratio est cur generis praestantiam in illis commemoret Lucas. Scimus quàm aegrè ex alto descendant homines, quàm rarum sit magnis qui in mundo excellunt, deposito fastu subire crucis ignominiam, & in humilitate gloriari, sicuti Iacobus praecipit. Raram ergo Spiritus Dei efficaciam commendat Lucas, cùm istis nobilibus, carnis dignitatem obstaculo fuisse negat, quin Euangelium amplexi, sese ad ferendam crucem pararent, & Christi opprobrium praeferrent mundi gloriae. Secundò testatum nobis facere voluit Lucas, Christi gratiam ad quosuis ordines patere. quo sensu dicit Paulus, Deum velle omnes homines saluos fieri: ne pauperes & obscuri (quamuis dignatus eos fuerit Christus priore loco) ianuam diuitibus praecludant. Videmus ergo simul aggregari nobiles & plebeios, honoris gradu praestantes & contemptos in vnum Ecclesiae corpus coalescere, vt omnes ad vnum sese humilient, Dei verò gratiam extollant. Tertiò, videtur Lucas causam notare cur tam multi accesserint: atque ita breui propagatum fuerit Thessalonicae Christi regnum. nempe quia illud non vulgare adminiculum fuit, quod homines primarij & genere illustres viam aliis monstrarent: quia vulgus vt plurimùm authoritate mouetur. Etsi autem haec minimè idonea fidei & pietatis fultura esset, Deo tamen nouum non est, incredulos adhuc in errore palantes ad se per obliquas vias adducere. Iac.1.b.10. 1.Tim.2.a.4.

RECEPERANT sermonem.) Hoc primùm nomine Thessalonicenses laudat, quòd prompto & alacri studio Euangelium receperint. deinde, quòd sedula inquisitione quotidie fidem suam confirmarent. Ita ipsorum pietas & fides, initiò à promptitudine laudatur: in suo autem progressu à constantia & feruenti proficiendi studio. Et certè hic primus est ad fidem ingressus, vt prompti simus ad sequendum, & abdicato proprio carnis sensu, dociles nos Christo & morigeros praebeamus. Hoc etiam elogio Paulus Thessalonicenses ornans, Lucae narrationi suffragatur. Quantum ad secundum membrum attinet, non spernenda est virtus haec Sedulitas, ad quam intentos fuisse praedicat Lucas fideles in fidei suae confirmationem. multi enim qui principiò ebulliunt, statim se ignauiae dedentes, dum nulla profectus cura tanguntur, qualecunque fidei semen perdunt. Sed duo hîc obiici possunt absurda. nam arrogantiae esse videtur, quòd inquirunt vt diiudicent: & à promptitudine, cuius nuper meminit, valde alienum. deinde cùm inquisitio, dubitationis signum sit: sequitur nulla fide antè fuisse praeditos, cui semper est annexa πληροφορία & certitudo. Ad primam obiectionem respondeo, Non sic debere accipi Lucae verba, quasi iudicium sibi sumpserint Thessalonicenses, vel disceptauerint an recipienda esset Dei veritas: tantùm Pauli doctrinam exigebant ad Scripturae amussim, non secus atque aurum igne probatur. Scriptura enim verè Lydius est lapis, ad quem examinandae sunt omnes doctrinae. Si quis excipiat hoc genus examinis fore ambiguum, cùm saepe obscura sit Scriptura, & in varios sensus flectatur: dico simul adhibendum esse iudicium Spiritus, qui non abs re vocatur Spiritus discretionis. Caeterùm duce ac directore Spiritu, non aliunde quàm ex Scripturis iudicium facient fideles de quali 1.Tim.1.e.13.

bet doctrina. Atque hoc modo refellitur sacrilegum illud Papistarum dicterium, Quia nihil certò colligi possit ex Scripturis, fidem ex sola Ecclesiæ determinatione pendere. Nam cùm Thessalonicenses laudat Spiritus Dei, in eorum exemplo regulam nobis præscribit. Frustra autem inquisitio fieret ex Scripturis, nisi satis haberent lucis ad nos docendos. Stet igitur fixum axioma, Nullam doctrinam fide esse dignam, nisi quam in Scripturis fundatam esse deprehendimus. Quicquid pro sua libidine effutiuerit Papa, vult sine controuersia ab omnibus recipi. atqui, an superior censebitur Paulo, in cuius prædicationem inquirere discipulis licuit? Ac notemus non de laruato aliquo Concilio hoc dici, sed de paruo hominum cœtu: vnde melius apparet singulos ad legendam Scripturam vocari. Sic etiam cum fidei promptitudine non pugnat disquisitio. nam simulac auscultat quispiam, & discendi cupidus se attentum præbet: iam propensus ac docilis est, etiam si non statim planè assentiatur. Exempli gratia, Profitebitur ignotus doctor veram se doctrinam afferre: accedam ad audiendum paratus, & animus in obedientiam veritatis compositus erit: expendam nihilominus interea qualis sit doctrina, neque amplectar nisi certam & à me agnitam veritatem. Atque hoc optimum est temperamentum, vbi Dei reuerentia deuincti, libenter & placidè audimus quod nobis proponitur, tanquam ab ipso profectum. interea tamen cauemus ab hominum imposturis: nec se animi nostri cæco læuitatis impetu ad quiduis temerè credendum præcipitant. Ergo inquisitio cuius meminit Lucas, non eò tendit, vt lenti simus & difficiles ad credendum: sed potius promptitudo cum iudicio, media, inter leuitatem & contumaciam statuitur. Nunc soluenda est secunda obiectio, Dubitationi contraria est fides: qui inquirit dubitat: ergo sequitur Thessalonicenses, cùm de Pauli doctrina inquirunt, fide adhuc fuisse vacuos. Atqui fidei certitudo confirmationem non impedit. Confirmationem voco, dum magis ac magis cordibus nostris obsignatur Dei veritas, quæ tamen prius dubia non erat. Exempli gratia, Audiam ex Euangelio me Christi gratia Deo reconciliatum esse, & peccata mea sacro eius sanguine expiata: proferetur testimonium quod mihi fidem faciat. postea si penitius excutiam Scripturas, occurrent subinde alia testimonia, quæ non modò iuuabunt fidem meam, sed augebunt ac stabilient, vt accedat plenior certitudo. Similiter quoad intelligentiam, ex Scripturæ lectione proficit fides. Si quis rursum excipiat, parum authoritatis tribuere eos doctrinæ Pauli, qui ex Scripturis disquirunt an ita res habeat: respondeo Tales esse fidei profectus, vt interdum ex Scripturis quærant, de quo iam diuinitus persuasi sunt, & habent interius Spiritus testimonium. Et Lucas non fidem omnibus numeris absolutam in Thessalonicensibus prædicat: sed tantùm commemorat qualiter initiati fuerint Christo, & quales in fide fecerint progressus, donec solidum pietatis ædificium inter eos extaret.

12 Et mvlti quidem crediderunt.) Non refertur ad proximam sententiam, quasi illi quorum meminit, delectu habito credere cœperint: esset enim illud absurdum. Sed intelligit Lucas, quia multi illorum exemplo accesserint, auctam fuisse in illa vrbe Ecclesiam. Et hactenus quidem primordia Thessalonicensis ecclesiæ retulit Lucas, ne quis subito & violento Pauli discessu putaret eius labores periisse: nisi enim valde fallor, hoc consilio antequam ad exilium Berrœense veniret, fructum quem in altera vrbe protulerat eius prædicatio, interposuit.

13 Cvm cognovissent ivdæi.) Videmus quàm implacabile Euangelij odium Iudæos huc illuc rapuerit. neque enim solùm cùm illis coràm offertur Christus domi, rabiosè ipsum eiiciunt: sed cùm alibi audiunt prædicari, tanquam furiis perciti illuc aduolant. Sed non tam vnius gentis furor hìc nobis considerandus est, quàm desperata Satanæ malitia, qui suos ad turbandum Christi regnum, perdendámque hominum salutem instigat, & illis quasi flabellis ad excitandos motus vtitur. Quare sciamus, cùm tot hodie fidis Christi ministris furiosi hostes se opponunt: non bellum ab hominibus moueri, sed Satanam mendacij patrem hæc omnia machinari, vt Christi regnum euertat. Quòd si non eadem semper erit præliandi forma, nunquam tamen desinet
Ioan. 8. f. 44. Satan, quos fideliter Christo seruire nouit, vel aperto Marte, vel insidiis, vel domesticis etiam certaminibus fatigare.

16 *Paulus autem cùm Athenis eos expectaret, incandescebat spiritus eius in ipso, cùm videret idololatriæ deditam ciuitatem.*

17 *Disputabat igitur in Synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie cum his qui in ipsum inciderant.*

18 *Quidam autem Epicurei, & Stoici philosophi disceptabant cum eo, & quidam dicebant, Quid sibi vult hic spermologus dicere? Alij verò, Nouorum dæmoniorum videtur annunciator esse, quòd Iesum & resurrectionem annuntiaret eis.*

19 *Et eum apprehensum ad Martium vicum duxerunt dicentes, Possumúsne scire quæ sit ista noua, quæ à te profertur doctrina?*

20 *Noua enim quædam ingeris auribus nostris. Volumus ergo scire quidnam velint hæc esse.*

21 *Athenienses autem omnes & qui illic versabantur hospites, ad nihil aliud vacabant, nisi ad dicendum vel audiendum aliquid noui.*

16 Incandescebat.) Tametsi Paulus quocunque venerat, strenuè exequebatur quod sibi iniunctum sciebat esse docendi munus: Lucas tamen Athenis magis fuisse accensum refert, quia videbat idololatriam magis illic, quàm vulgò in aliis locis regnare. Erat quidem totus mundus idolis tunc refertus: nusquam purus Dei cultus: vbique verò innumera superstitionum portenta. sed Athenas Satan dementauerat præ aliis vrbibus, vt maiore insania ferrentur homines ad impios suos & peruersos ritus. Atque hoc notatu dignum est exemplum. Vrbem quæ sedes ac domicilium erat sapientiæ, fons omnium artium, mater humanitatis, cæcitate & dementia alias omnes superasse. Scimus quibus encomiis vno consensu acuti doctique homines eam celebrauerint. & ipsa sibi vsque adeò placebat, vt barbaros duceret, quoscunque non expoliuerat. Atqui Spiritus sanctus totum mundum ignorantiæ damnans ac stuporis, illos omnes liberalis scientiæ magistros insolito furore fascinatos fuisse dicit. vnde colligimus, quid in rebus diuinis valeat hominum acumen. Nec dubium est, quin Deus Athenienses passus fuerit in extremam vecordiam prolabi, vt documento essent omnibus seculis, totam humanæ mentis perspicaciam literis & doctrina adiutam, vbi ad Dei regnum ventum est, nihil quàm desipere. Habebant haud dubiè suos prætextus, quibus fictitios suos cultus, quantunuis præposteros ac vitiosos

vitiosos,excusarent. Et tamen certum est, non modò puerilibus & friuolis nugis lusisse,sed crassis fœdisque præstigiis pudendum in modum fuisse delusos,non secus ac si communi sensu priuati, prorsúsque hebetes ac bruti forent.Sicuti autem discimus qualis ab humano sensu religio prodeat, ac hominum sapientiam nihil aliud quàm errorum omnium officinam esse:ita sciamus Athenienses sua superbia ebrios turpius reliquis errasse.Vetustas vrbis illos inflabat,amœnitas& pulchritudo:vt deos inde genitos esse iactarêt.Quum ergo Deum è cælo detraherent,vt facerent vrbis suæ indigenam:æquum fuit vsque ad vltimos inferos demergi. Quicquid sit,æterna infamia hìc à Spiritu Dei notatur humanæ sapientiæ vanitas:quia vbi precipuam habuit sedem, illic densiores fuerunt tenebræ:grassata est maximè idololatria: & Satan maiore licentia mentes hominum suis ludibriis circumegit. Nunc veniamus ad Paulum. Dicit Lucas,cùm vrbem cerneret idololatriæ sic addictam, spiritum eius fuisse accensum : vbi non simplicem indignationem illi tribuit, nec tantùm dicit offensum tali spectaculo : sed exprimit insolitum feruorem sanctæque iracundiæ,qui zelum eius acuit,vt se feruentius ad opus accingeret.Atque hìc duo obseruanda sunt.Nam quòd excanduit Paulus cùm videret impiè profanari Dei nomen , & purum eius cultum corrumpi:eò testatus est sibi nihil esse pretiosius Dei gloria. Atque hunc zelum magis inter nos vigere decebat : quemadmodum habetur in Psalmo , Zelus domus tuæ comedit me. Est enim communis piorum omnium regula , vt quoties patrem suum cælestem dedecore affici vident , grauiter vrantur. sicuti pium virum Loth , quia mederi fœdissimis sceleribus non poterat, Petrus tradit excruciasse cor suum. Doctores autem præ aliis feruere decet: quemadmodum Paulus se zelotypum esse dicit,vt Ecclesiam in vera castitate retineat. qui verò Dei contumeliis non tanguntur, nec eas securè modò dissimulant,sed prorsus negligunt,inter eius filios minimè censeri merentur, cui non saltem tantum honoris deferunt atque terreno patri. Secundò notandum est, non ita excanduisse , vt desperatione fractus concideret : qualiter videmus plerosque adeò non incalescere , si quando vident Dei gloriam impiè violari, vt dolorem & gemitum profitendo , tamen magis profanescant cum reliquis,quàm eos corrigere studeant.Interim obtendunt ignauiæ suæ speciosum colorem,quòd nolint sine profectu tumultuari. Irritos enim putant fore suos conatus , si contra violentam populi conspirationem luctentur. Paulus verò non solùm tædio non frangitur , vel difficultati succumbit vt docendi munus abiiciat:sed acriore stimulo pungitur ad pietatem asserendam.

Psal. 69.b. 10.
2.Pet. 2.b. 8.
1.Cor.11.a. 2.

17 CVM IVDÆIS ET RELIGIOSIS.) Ordinarium Paulo erat vbicunque Synagogas habebant Iudæi,illinc facere exordium,& Christum suæ genti offerre. Secundus inde gradus ad Gentiles erat, qui gustata Legis doctrina,quamuis nondum vera pietate ritè imbuti essent,colebant tamen Deum Israel,& discêdi cupidi,non respuebant quæ ex Mose & Prophetis scirent desumpta esse.quia autem talis docilitas ingressus erat ad fidem,imò quoddam fidei initium,honorifico titulo eos dignatur Spiritus, qui primis tantùm rudimêtis leuiter aspersi,propius ad verum Deum accesserant: Religiosi enim vocantur. Sed meminerimus hac notâ discerni ab aliis,vt in nihilum redigatur tota mundi religio. Vocantur spiritualiter Dei cultores, qui nomen dederunt Deo Israel:illis solis tribuitur religio.ergo nihil aliis fit reliquum præter ignominiam atheismi, vtcunque in superstitionibus anxiè se torqueant.Et meritò:quicquid enim splendoris ostentent idololatræ,si excutiatur interior eorum affectus, nihil illic reperietur præter horribilem Dei contemptum : merúmque esse fucum patebit,quod se idolis blandiri simulant.

18 DISCEPTABANT CVM EO.) Nunc subiicit Lucas certamen fuisse Paulo cum Philosophis: non quòd data opera eos fuerit aggressus,cùm sciret ad rixas tantùm & cauillationes natos esse: sed præter animi sui consilium ad talem conflictum raptus fuit. sicuti pios doctores Paulus ipse armis spiritualibus instructos esse iubet,quibus veritatem fortiter defendant,si qui se hostes contra opponunt.Neque enim semper in arbitrio nostro est,eligere quibus cum agamus.sed Dominus sæpe homines præfractos & importunos surgere patitur,qui nos exerceant, & ex quorum contradictione melius veritas eluceat. Nec dubium est quin Epicurei, pro solita sua proteruia,vexarint sanctum virum:Stoici etiam argutis suis captionibus freti, contumaciter insultauerint. Exitus tamen ostendet eum sophisticè non disputasse,nec abreptum fuisse ad inutiles λογομαχίας: sed modestiam , quam alibi præcipit,seruasse. ac nobis omnino sic agendum est, vt futiles argutias parcè & grauiter refutando,quod solidum est proferamus : semperque cauendum est periculum , ne ambitio vel ostentandi ingenij libido,nos superfluis & profanis contentionibus inuoluat. Porrò duas sectas cômemorat Lucas,quæ cùm ex diametro inter se essent opposite,contrariis tamen vitiis laborabant. Epicurei non tantùm spernebant bonas & ingenuas artes,sed ex professo oderant. Eorum philosophia erat Solem fingere bipedalem,mundum ex atomis conflatum:atque ita ludendo,admirabile artificium quod in mundi fabrica cernitur, delere.si centies conuicti forent,nihilo plus verecundiæ erat quàm in canibus. Quanuis vno verbo concederent esse deos:fingebant tamen otiari in cælo:& vacare lautitiis,soláque ignauia beatos esse. Mundum sicuti diuinitus creatum esse negabant:quemadmodum nuper attigi : ita res humanas temerè volui fingebant, non gubernari cælesti prouidentia. Voluptas illis erat summum bonum:non obscœna quidem & effrænis,sed tamen quæ suis illecebris homines iam sponte ad carnis indulgentiam propensos magis ac magis corrumperet. Animarum immortalitas instar fabulæ illis erat. Ita fiebat,vt liberaliter corporibus indulgere permitterent. Stoici,quanuis Dei prouidentiæ mundum subesse dicerent, postea tamen absurdo figmento, vel potius delirio,adulterabant illud suæ doctrinæ caput.neque enim fatebantur Deum consilio, iustitia & virtute mundum regere,sed labyrinthum fabricabant ex causarum complexu,vt Deus ipse fati necessitate constrictus, cum cęli machina violenter ferretur:qualiter Poetæ Iouem suum aureis compedibus alligant : quia ipso aliud agente dominentur fata. Quanuis summum bonum locarent in virtute , quid esset vera virtus minimè tenebant. & homines inflabant superba confidentia,vt se Dei spoliis ornarent.Etsi enim ab omnibus exinanita est Spiritus sancti gratia : nullius tamen sectæ fastuosior iactantia fuit. Non alia illis fortitudo , quàm ferrea immanitas.Ergo admirabilis vis Spiritus in Paulo fuit, qui medius inter tales beluas, quæ illum huc & illuc distrahere tentabant,firmus in solida Euangelij synceritate stetit: & fixo pede tam caninam petulantiam prioris sectæ quàm fastum & subdolas alterius captiones sustinuit.Cæterùm,hinc clarius adhuc perspicimus,quàm malè cum cælesti sapientia carnis prudentia conueniat.Etsi enim totum vulgus Euangelio infensum erat: Philosophi tamen in eius oppugnatione duces vel antesignani fuerunt. Nam in illis præcipuè extitit quod Paulus ipse de carnis sapientia prędicat,Cruci Christi esse inimicam:vt nemo idoneus ad discêda Euangelij rudimenta esse queat,nisi qui se illa prius abdicauerit.

Tit.1. c. 9.
1. Cor. 1. c. 21.

ALII DICEBANT.)Duas hominum species proponit Lucas:ambas quidem valde remotas à pietate:quarum tamen vna est longè deterior.Qui iterum audire cupiunt quod nouum appellant, primùm non recto discendi studio,sed vana curiositate aguntur.deinde parum honorificè sentiunt de verbo Dei,quod profanæ nouitatis loco habent.Quia tamen aures prębent, & quidem animis suspensi,donec res melius comperta fuerit,

non prorſus ſunt deſperati. Alij verò ſuperbè reſpuendo quod offertur, imò contumelioſè damnando, ianuam ſalutis ſibi præcludunt. Nam ex ingenti faſtu erupit hoc conuitium, Quid ſibi vult ſpermologus iſte? Quia neque audire dignantur Paulum, & contumelioſè repudiant, ac ſi quiſpiam triuialis eſſet nugator. Adde quòd non inconſiderato zelo abhorrent ab eius doctrina: ſed ex profeſſo calcant quod de religione affertur, licèt adhuc incognitum: quia pudet ex homine obſcuro quicquam diſcere, qui ſe hactenus gloriati fuerant totius eſſe orbis magiſtros.

NOVORVM DÆMONIORVM ANNVNTIATOR.) Dæmonia non in malam partem accipiunt, vt Scriptura ſolet: ſed pro diis minoribus aut Geniis, quos cenſebant inter ſummum Deum & homines eſſe medios, quorum multa ſubinde fit mentio apud Platonem. Quantum ad ſummam rei ſpectat, notandum eſt noua illis dæmonia videri, quæ Paulus de Chriſto & reſurrectione dixerat. vnde colligimus, his maximè notis diſcerni fidem noſtram à Gentium ſuperſtitionibus, quòd proponit Chriſtum vnum Mediatorem: quòd ab eo ſolo petendam eſſe ſalutem docet: quòd in eius morte expiationem quærere iubet, qua reconciliemur Deo: quòd Spiritu eius renouari ac refingi homines docet, qui antè profani erant & peccato mancipati, vt iuſtè ſanctéque viuere incipiant. deinde quòd à talibus exordiis quibus ſpirituale eſſe Dei regnum conſtat, tandem in ſpem futuræ reſurrectionis mentes noſtras attollit, nam de aliis etſi non purè differant Philoſophi, aliquid tamen attingunt. quinetiam de vita æterna & immortalitate animæ multus apud eos ſermo. de fide verò quæ gratuitam in Chriſto reconciliationem oſtendit: & regeneratione, qua Spiritus ſanctus imaginem Dei in nobis inſtaurat: de inuocatione Dei, de vltima reſurrectione, perpetuum ſilentium.

19 AD MARTIVM VICVM DVXERVNT.) Tametſi iudiciale forum erat, non tamen ſignificat Lucas tractum in ius fuiſſe Paulum, vt cauſam diceret coram Areopagitis: ſed illuc fuiſſe adductum, vbi maior ſolebat eſſe populi frequentia, vt publicè in celebri conuentu feria haberetur diſputatio. Atque vt demus ductum fuiſſe Paulum ad tribunal: exitus tamen oſtendit non fuiſſe oblatum iudicibus, ſed liberè quaſi pro concione locutum eſſe. Cæterùm, quod paulò pòſt ſubiicitur de natura & moribus Athenienſium, ſatis oſtendit curioſitatem eorum fuiſſe in cauſa, vt talis audientia daretur Paulo: vt tam celebris locus illi ad prædicandum Chriſtum pateret: vt tam multi accurrerent. nam alibi crimen fuiſſet capitale, coacto populi cœtu concionari in foro vel loco publico. Illic verò quia ob immodicum nouitatis ſtudium patebat nugigerulis garriendi licentia: Paulo data fuit libertas vt de fidei myſteriis rogatus diſſereret.

AD NIHIL ALIVD VACABANT.) Duo vitia quæ recenſet Lucas, perpetuò ferè ſimul cohærent. Rarò enim contingit, vt qui rerum nouarum cupidi ſunt, non ſint iidem & garruli. veriſſimum enim eſt illud Horatij, *Percunctatorem fugito, nam garrulus idem eſt.* Et certè videmus curioſos ſimiles eſſe doliis pertuſis. vtrumque porrò vitium ex otio natum erat: non tantùm quia Philoſophi diſputando totos dies terebant: ſed quia vulgus ipſum nimis ad res nouas procliue erat: nec quiſquam erat tam ſordidus illic opifex, qui non ſe ingereret ad ordinandum Græciæ ſtatum. Et certè quod hîc dicit Lucas, vno conſenſu teſtantur omnes ferè Græci Latiníque ſcriptores, nihil vel cupidius, vel leuius, vel proteruius illo populo. Quamobrem nunquam in ea vrbe, quæ tamen ſcientiarum omnium magiſtra erat, certum potuit conſtitui regimen. Itaque in ſumma potentia, non tamen diuturna fuit libertas: neque vnquam ſatagendi & tumultuandi modum fecerunt, donec ſe & totam Græciam perderent. Rebus etiam collapſis non deſtiterunt à ſua audacia. ideo Cicero eorum ſtultitiam ridet, quòd non minus ferociter decreta ſua tunc edebant, quàm cùm Græciæ imperio potiebantur. Iam etſi inter homines curioſos exigua erat ſpes profectus: Paulus tamen occaſionem non neglexit, ſi quos fortè ex magna turba lucrifacere Chriſto poſſet. nec verò hæc vulgaris fuit Euangelii gloria, in loco vrbis nobiliſſimo, & quaſi theatro communi refellere & palàm coarguere fictitios omnes cultus, qui ad hunc vſque diem illic regnauerant.

22 *Stans autem in medio Martij vici, ait, Viri Athenienſes, per omnia quaſi ſuperſtitioſiores vos video.*

23 *Præteriens enim & contemplans religiones veſtras, inueni & aram in qua ſcriptum erat, Ignoto Deo. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis.*

24 *Deus qui fecit mundum, & omnia quæ in eo ſunt, hic cæli & terræ quum ſit Dominus, non in manufactis templis habitat:*

25 *Nec manibus humanis colitur indigens aliquo: cùm ipſe det omnibus vitam & halitum per omnia.*

22 VIRI ATHENIENSES.) Concionem hanc Pauli in quinque membra partiri licet. Tametſi enim breuiter tantùm attigit Lucas, quæ ille multis verbis diſſeruit: ſummam tamen complexum fuiſſe non dubito: vt nullum ex præcipuis capitibus prętermiſerit. Primùm ſuperſtitionis inſimulat Paulus Athenienſes, quòd deos ſuos fortuitò colant. deinde naturalibus argumentis quis & qualis ſit Deus oſtendit, & quo modo ritè colatur. Tertiò, inuehitur in hominum ſtuporem: qui cùm in hunc finem creati ſint, vt opificem ac factorem ſuum agnoſcant, oberrant tamen quaſi cæci in tenebris. quartò, admonet nihil eſſe abſurdius, quàm Deum ſtatuis vel picturis figurare, cùm mens hominis vera ſit eius imago: tandem ad Chriſtum & mortuorum reſurrectionem quinto loco deſcendit. Quatuor enim illa capita generatim tractare operæ pretium fuit, antequam ad fidem Euangelii deſcenderet.

QVASI SVPERSTITIOSIORES.) Δεισιδαιμονίαν Græci ſæpe in bonam partem accipiunt. interdum tamen immodicum metum ſignificat, quo ſe anxiè torquent ſuperſtitioſi homines, dum ſibi fabricant inanes ſcrupulos. Senſus autem huius loci videtur hic eſſe, quòd modum excedant Athenienſes in colendo Deo, vel quale opus eſſet temperamentum non teneant. ac ſi diceret, inconſideratè eos facere, quòd ſe fatigent per obliquos circuitus, hoc quantum ad vocem ſpectat: de re ſic habendum eſt, Omnes Athenienſium cultus hac vna ratione vitioſos eſſe probat: quia incerti quóſnam colere deos debeant, fortuitò & temerè ſuſcipiant varios ritus, & quidem modo non adhibito. Nam quòd ignotis diis altare erexerant, ſignum erat nihil ipſos tenere certi. habebant quidem ingentem deorum turbam, de quibus multa fabulabantur: ſed dum illis permiſcent ignotos deos, hoc ipſo fatentur nihil de vera Diuinitate ſe habere compertum. Porrò quiſquis ſine vlla certitudine Deum colit, ſua tantùm figmenta colit Dei loco. quantumuis ſibi placeant creduli: nulla tamen ſine ſcientia & veritate religio vel Deo probatur, vel ſancta & legitima cenſeri debet. Imò quantumuis ſuperbiant, quia tamen perplexi hærent in ſuis conſcientiis, neceſſe eſt ſuo ipſorum iudicio conuictos teneri. Su-

neri. Superstitio enim semper trepida est, ac subinde aliquid noui excudit. Videmus ergo quàm misera sit
eorum conditio, qui certam veritatis lucem non habent quia & apud se semper fluctuantur, & coram Deo
ludunt operam. Notandum tamen est, incredulos, dum nunc voluntaria pertinacia se excæcant, nunc inter
varios & multiplices æstus feruntur, secum ipsos pugnare. sæpe non modò sibi delicias faciunt: verùm si quis
contra eorum ineptias mutire audeat, crudeliter in eum sæuiunt. sic eos fascinat diabolus, vt nihil putent
esse melius, quàm quod ipsis arridet. Interea si quis obiectus sit scrupulus, si quis surgat impostor, si quod
nouum delirium emergat, non modò dubij alternant, sed sponte huc & illuc se raptandos offerunt. Vnde
apparet, neque iudicio neque tranquillo mentis statu, in recepto colendi Dei vsu acquiescere: sed torpere
ebriis similes. Atqui tali stupore magis tolerabilis est anxietas, quæ incredulos sibi placere non patitur. de-
nique quanquam non semper meticulosa est superstitio: variis tamen erroribus implicita, mentes inquietat,
& cæcis tormentis pungit. Hinc factum erat, vt Athenienses deos ignotos cum domesticis miscerent, quos
sibi putabant notos esse. quia vana opinione eos finxerant. Inde enim apparet inquietudo, quòd se nondum
defunctos fatentur, vbi popularibus diis litarunt, qui à maioribus traditi erant, & quos vocarunt indigetas
& patrios. Ideo Paulus, vt conuellat quicquid falsæ persuasionis infixum erat eorum animis, hoc axioma su-
mit, Nescire ipsos quid colant, nec habere certum aliquod numen. nam si quem omnino Deum non tenent, sed
contenti, nunquam delapsi fuissent ad ignotos. quandoquidem vna veri Dei cognitio abolendis omnibus ido-
lis sufficit.

23 IGNOTO DEO.) Facilè quidem recipio aram hanc diis omnibus peregrinis dicatam fuisse: non tamen
concedo quod dicit Hieronymus, Paulum sancta vafritie quod de pluribus scriptum erat, traxisse ad vnum
Deum. nam cum passim vulgata esset inscriptio, non fuit certè astutiæ locus. Cur ergo pluralem numerum
mutauit? certè non vt circumueniret Athenienses: sed quia res ita ferebat, dixit se afferre doctrinam de quo-
dam Deo ignoto. Postquam autem eos falli præfatus est, quod nescirent quisnam colendus esset Deus, & in
magna deorum congerie non haberent certum aliquod numen: nunc se insinuat, & fauorem conciliat suæ
doctrinæ: quia iniquum erat reiici vel respui quod in medium proferebatur de nouo deo, cui iam sese addi-
xerant: & longè præstaret prius habere cognitum, quàm temerè adorare. Hoc modo iterum sedit Paulus ad
Principium illud, Non posse Deum ritè ac piè coli, donec patefactus fuerit. Sed hic moueri potest quæstio,
Quomodo cultum Athenis Deum fuisse dicat, qui omnes cultus repudiat à Legis suæ præscripto alienos: imò
idololatriam esse pronuntiat, quicquid absque verbo suo comminiscuntur homines? Si nullum cultum Deus
ratum habet, nisi consentaneum verbo suo, quomodo hanc laudem Paulus hominibus sine modo deliris tri-
buit, quòd Deum coluerint? Nam Christus Samaritanos damnans, hoc vno principio nititur & contentus
est, quòd sine scientia Deum adorent: tamen Deum se Abrahæ colere iactabant. Quid ergo de Atheniensi- Ioan.4.c.
bus dicendum erit, qui sepulta extinctáque veri Dei memoria, in eius locum Iouem, Mercurium, Palladem, 22.
totámque illam colluuiem substituerant? Respondeo, Paulum hic minimè laudare quod fecerant Athenien-
ses: sed ex eorum affectu, quanuis vitiosus fuerit, liberam docendi materiam captare.

24 DEVS QVI FECIT MVNDVM.) Consilium Pauli est, docere quis sit Deus. Porrò quia illi negotium
est ac sermo cum hominibus profanis, probationem sumit ab ipsa natura: Scripturæ enim testimoniis frustrà
pugnasset. Hoc propositum sancto Apostolo fuisse dixi, vt Athenienses ad verum Deum adduceret. nam Di-
uinitatem aliquam esse persuasi erant: tantùm corrigenda erat præpostera religio. Vnde colligimus per fle-
xuosas ambages errare mundum, imo in labyrintho versari, quandiu regnat confusa de natura Dei opinio. Nam
hæc demum vera pietatis regula est, distinctè tenere quisnam sit Deus quem colimus. Si quis de religione in
genere tractare velit, hoc erit primum caput, Esse aliquod numen, cui debetur cultus ab hominibus. sed
quia id controuersia carebat, Paulus ad secundum caput descendit, Debere ab omnibus figmentis discerni
verum Deum. Ita exordium facit à definitione Dei, vt inde probet quomodo sit colendus: quia alterum ex
altero dependet. vnde enim tot præposteri cultus, tantáque in illis subinde augendis temeritas, nisi quia Deū
sibi proprio arbitrio omnes fabricarunt? Nihil autem magis procliue, quàm adulterare purum Dei cultum,
vbi homines ex suo sensu & ingenio Deum æstimant. quare ad destruendos omnes vitiosos cultus nihil aptius
est, quàm hoc exordium sumere, Qualis sit Dei natura. Sic etiam ratiocinatur Christus Ioh. 4 cap. Deus Ioh.4.d.
spiritus est: ergo cultores non alios probat, nisi qui spiritualiter eum colunt. Et sanè non subtiliter disputat 24.
de arcana Dei essentia: sed ab operibus demonstrat, quænam vtilis sit eius cognitio. Quid autem inde col-
ligit Paulus, quòd Deus creator est mundi, opifex & dominus? nempe eum non habitare in templis manufa-
ctis. nam cùm ex creatione mundi constet vltra cæli & terræ fines diffusam esse iustitiam Dei, sapientiam,
bonitatem & potentiam: sequitur nullis locorum spatiis includi ipsum posse. Videtur tamen superuacua fuis-
se hæc demonstratio, quòd exceptio in promptu foret, statuas & imagines locari in templis ad testandam Dei
præsentiam: neminem verò tam crassum esse quin Deum omnia implere sciret. Respondeo, verum esse quod
paulò antè admonui, Idololatriam secum pugnare. Deos se precari dicebant increduli ad eorum simulachra:
sed nisi Dei numen ac virtutem alligassent simulachris, an inde sperassent auxilium? an illuc suas preces & vo-
ta direxissent? hinc etiam factum est, vt templum vnum aliis esset sanctius. Delphos currebant, vt inde pe-
terent Apollinis oracula: Minerua Athenis sedem & domicilium habebat. Videmus nunc Pauli verbis falsam
opinionem perstringi, qua semper ferè delusi fuerunt homines: quòd Deum carnalem fingebant. Hic primus
est aditus in rectam Dei notitiam, si extra nos egredimur, nec ipsum metimur mentis nostræ captu. imò ni-
hil de eo pro sensu carnis nostræ imaginamur: sed statuimus eum supra mundum, & à creaturis discernimus.
à qua sobrietate totus semper mundus procul abfuit: quia ingenita est hominibus hæc prauitas, vt Dei gloriā
suis figmentis deforment. nam vt sunt carnales & terreni, habere volunt qui naturæ suæ respondeat. dein-
de pro sua audacia figurant qualem possunt capere. Talibus figmentis corrumpitur syncera & liquida Dei
cognitio. imò eius veritas, sicut dicit Paulus, vertitur in mendacium. Quisquis enim supra mundum non Rom.1.c.
conscendit, inanes vmbras & spectra apprehendit Dei loco. Porrò nisi fidei alis euehimur in cælum, nos in pro- 25.
priis cogitationibus euanescere necesse est. nec mirum est Gentiles crassis istis præstigiis fuisse delusos, vt Deū
è cælesti suo solio detractum mundi elementis includerent: quū idē Iudæis acciderit, quibus tamen Deus spiri-
tualem suam gloriam patefecerat. Neque enim frustra eos obiurgat Isaias, quòd Deū includant tēpli parietibus:
Et hoc vitium seculis omnibus inter eos grassatum esse colligitur ex concione Stephani, quam Lucas capite se- Isa 66.a.1.
ptimo, versu quadragesimo nono retulit. Si quis Iudæos, quorum crassitiem exagitat Spiritus sanctus rogasset, Sup.7.f.
nunquid putarent Deum suo templo esse inclusum: fortiter negassent tam crasso errore se teneri. Sed quia 49.
neque supra ocularem templi conspectum mentibus surgebant, & templo confisi, Deum quasi sibi deuin-
ctum esse gloriabantur: meritò Spiritus eos arguit, quòd eum templo non secus ac hominem mortalem alli-
gent. est enim illud verum quod iam dixi, superstitionem sibi esse contrariam, & in varias imaginationes

diffluere. Nec verò hodie alia suppetit Papistis defensio, quàm qua olim Gentiles & Iudæi suos errores vtcunque fucare vel tegere conati sunt. In summa, superstitio Deum in templis manu factis habitare fingit, non quòd tanquam in ergastulis captiuum tenere velit: sed quia Deum carnalem somnians, numen idolis affingit, & Dei gloriam ad externas species tansfert. Verũ si Deus in templis manu factis non habitat quorsum tot Scripturæ locis testatus est Deus se inter Cherubim sedere, & templũ sibi esse æternam quietem? Respondeo, sicuti loco affixus non erat, ita nihil illi fuisse minus propositum, quàm populum suum terrenis symbolis affigere. quin potius ad eos descendit, vt sursum ad se attolleret. Ideo perperam templo & arca abusi sunt, quos earum rerum intuitus sic occupauit, vt subsisterent in terra, & à spirituali Dei cultu discederent. Hinc videmus longum fuisse discrimen inter præsentiæ diuinę symbola quæ sibi homines temerè finxerunt, & quæ fuerunt diuinitus ordinata: quia deorsum semper inclinant homines, vt Deum apprehendant carnali modo: Deus autem verbi sui ductu sursum eos attollit. tantùm intermedia symbola adhibet, quibus familiariter tardis hominibus se insinuat, donec gradatim in cælos conscendant.

1.Re.19.c 15. Psal.80.a.2. Psal.132.d.14.

25 NEC MANIBVS HVMANIS.) Eadem quæ nuper de templo soluta est quæstio, nunc de ceremoniis obiici potest. videtur enim quod Paulus damnat in Gentium ritibus, ad cultus Legis Mosaicæ posse transferri. Sed non difficilis est solutio, quòd Dei cultum fideles nunquam in ceremoniis propriè constituerint: sed tantùm adminicula esse duxerint, quibus pro sua infirmitate se exercerent. Quum Deo mactarent pecudes, offerrent panem & libamina, luminaria accenderent, pietatem in his rebus sciuerunt non esse positam: sed talibus rudimentis adiuti, ad spiritualem Dei cultum semper intuiti sunt, & illum vnum habuerũt in precio. Et Deus pluribus locis apertè clamitat, nihil externum aut visibile se morari, ceremonias per se nullius momenti habendas, nec se aliter quàm fide, pura conscientia, precibus & gratitudine coli. Quid porrò Gentiles? nempe cùm erigerent statuas, thus adolerent, ludos ederent, ac sternerent puluinaria sua idolis, se optimè pietatis officiis defunctos putarunt. Subsannant quidem non modò interdum Philosophi, sed etiam poetæ vulgi ineptias, quòd perperam in ceremoniarum pompa & splendore Dei cultum statuat. Vt innumera testimonia omittam, notum est illud Persij:

Dicite Pontifices in sacro quid facit aurum?
Nempe hoc quod Veneri donatæ à virgine puppæ.
Quin damus id superis de magna quod dare lance
Non possit magni Messalæ lippa propago,
Compositum ius fásque animi sanctósque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto?
Hoc cedo vt admoueam templis & farre litabo.

Nec dubium est, quin Deus tales voces profanis hominibus expresserit, quæ ignorantiæ prætextum tollerent. Sed facilè apparet eos qui sic loquebantur, ad communem insaniam statim relapsos esse: imò nunquam penetrasse in eorum animos quid hoc sibi vellet. Nam etsi fateri coguntur qui perspicacia supra vulgus pollent, nudas ceremonias nullo esse in precio: hæc tamen illis fiducia nunquam excutitur, quin sibi persuadeant illas partem esse diuini cultus. Proinde quòd diligentius talibus ludicris incumbunt, se pietatis officiis probè defungi non dubitant. Quòd ergo ceremoniis, aliísque externis rebus Deum placari existimant cuncti mortales à summo ad infimum, propriísque operibus erga eum defungi volunt, id refutat Paulus. Ratio etiam additur, quòd cùm sit cæli & terræ Dominus, nulla re indiget: quòd cùm vitam & halitum largiatur hominibus, nihil vicissim recipere ab ipsis possit. quid enim de suo afferant, qui bonorum omnium indigi nihil habent nisi ex gratuita eius beneficentia? imò qui nihil sunt, nisi ex mera eius gratia: mox in nihilum redigendi, si spiritum quo viuunt subducat. vnde sequitur non modò socordes, sed nimis superbos esse, si se cum operibus manuum suarum ad Deum colendum ingerunt. nam quòd eleemosynas & charitatis officia pronuntiat sacrificia esse boni odoris, à præsenti causa discerni debet, vbi tantùm de ceremoniis agitur, quas increduli Deo spiritualis cultus vice obtendunt. Per vitam & flatum notatur vita spiritualis vel animalis, vt loquuntur. In clausula sententiæ tametsi hodie quidam Græci codices in hanc lectionem consentiunt, κατὰ πάντα hoc est, per omnia. mihi tamen videtur melius quadrare quod reddidit vetus interpres, καὶ τὰ πάντα & omnia, quia & clarius est, & pleniorem doctrinam continet. Inde enim melius colligitur homines nihil habere proprium. Et suffragantur etiam Græca quædam exemplaria.

26 *Fecítque ex vno sanguine omne genus hominum, vt inhabitaret super vniuersam faciem terræ, definiuítque præstituta tempora, & terminos habitationis eorum.*

27 *Vt quærerent Deum, si fortè palpent eum & inueniant: quanuis non longè absit ab vnoquoque nostrûm.*

28 *In ipso enim viuimus, mouemur, & sumus: sicut & quidam vestratum poetarum dixerunt. Nam huius progenies etiam sumus.*

29 *Genus ergo cùm simus Dei, non debemus existimare auro, vel argento, vel lapidi sculpto arte & cogitatione hominis numen esse simile.*

26 FECITQVE EX VNO SANGVINE.) Iam Paulus quorsum conditum fuerit humanum genus Athenienses admonet, vt hoc modo inuitet atque hortetur ad considerandum vitæ suæ finem. Hæc sanè turpis est hominum ingratitudo, quum vita communi fruantur omnes, non reputare quorsum Deus illis viuere dederit. Atqui belluinus hic stupor maiorem partem occupat, vt minimè reputent cur in mundo locati sint, nec illis in mentem veniat cæli terræque opifex, cuius bona ingurgitant. Ergo Paulus postquam disseruit de natura Dei, hanc admonitionem opportunè inserit, debere homines sedulò ad Dei notitiam attendere: quia ideo conditi sunt, & ad hunc finem nati. Breuiter enim hanc illis viuendi causam assignat vt Deum quærant. Porrò quia non vna in mundo religio vigebat, sed distractæ erant Gentes in varias sectas, varietatem istam ex corruptela natam esse admonet. Huc enim spectat meo iudicio quod dicit, ex vno sanguine fuisse omnes creatos. Debuerat enim consanguinitas & eadem generis origo, vinculum esse mutui inter eos consensus. atqui religio est quæ maximè conciliat homines vel dissociat. vnde sequitur à natura disciuisse, qui ita in religione & Dei cultu sunt discordes. quia ex quocunque oriundi sunt loco, vel quamcunque mundi plagam incolant, vnus tamen omnium est fictor & pater, qui vno consensu ab omnibus quærendus est. Et certè neque locorum distantia, neque fines regionum, neque morum diuersitas, neque vlla diuortij inter homines causa Deum

sui dis-

sui dissimilem facit. In summa docere voluit naturæ ordinem fuisse violatum, quum religio inter eos diuulsa fuit: ac dissipationem, quæ inter ipsos apparet, testimonium esse euersæ pietatis: quia à Deo communi patre defecerint, ex quo omnis cognatio dependet.

VT INHABITARET.) Perstringit suo more Lucas concionis Paulinæ summam. Cæterùm minimè dubium est, quin Paulus ostenderit primùm homines quasi in theatro hîc esse positos, vt sint operum Dei spectatores, deinde verba fecerit de prouidentia Dei, quæ in tota mundi gubernatione se profert. nam cùm dicit Deum præordinata tempora definire, & terminos habitationis, intelligit eius manu & consilio hunc mundum regi, non autem fortuitò volui res humanas, sicuti profani homines somniant. Atque ita ex paucis Lucæ verbis colligimus, Paulum res maximas complexum esse. nam quum dicit, Prius ordinata fuisse ab eo tempora: testatur illi fuisse decretum ante conditos homines, qualis futura esset eorum conditio. Quum varias fieri in terra inclinationes cernimus, cùm occurrunt regnorum interitus, terrarum mutationes, vrbium ruinæ, Gentium excidia, vel fatum vel fortunam stultè imaginamur in his rebus dominari. atqui Deus hoc loco per os Pauli testatur prius suo concilio fuisse fixum, quàm diuturnum cuiusque populi statum esse vellet, & quibus finibus singulos contineri. Quòd si certum illis tempus statuit, & fixit regionum limites non dubium est, quin totum vitæ ipsorum cursum dispofuerit. Notandum autem quòd Paulus non modò nudam præscientiam & frigidam speculationem, vt inscitè faciunt plerique Deo tribuit: sed eorum quæ accidunt causam statuit in eius consilio & nutu. non enim dicit solùm præuisa tempora, sed προστεταγμένα, hoc est, disposita quo placuit ordine. Quum verò simul addit Deum ab initio definisse quæ antè ordinauerat, sensus est, ipsum manus suæ virtute exequi quæ consilio suo decreuit secundum illud, Deus noster in cælo omnia quæ voluit fecit. Nunc videmus, sicuti in castris sua cuique turmæ & decuriæ distincta est statio, ita in terra locatos esse homines, vt singuli populi suis finibus contenti sint, & in ipsis populis suum quisque domicilium incolat. Cæterùm quanuis grassata subinde fuerit ambitio, multi praua cupidine incensi, fines suos transilierint: nunquam tamen effecit hominum libido, quin Deus ex arcano suo sanctuario omnes euentus moderatus sit. nam etsi tumultuando in terra videntur cælum aggredi, vt Dei prouidentiam euertant: coguntur tamen velint nolint, eam potius stabilire. Sciamus ergo per varios turbarum circuitus ita volui mundum, vt Deus in finem quem statuit omnia tandem referat. Psal. 115. a.3.

27 VT QVÆRERENT DEVM.) Duo sunt huius sententiæ membra: nempe quòd hominis officium sit Deum quærere: deinde, quòd Deus ipse obuiam prodeat, & se tam manifestis signis conspicuum reddat, vt nulla sit nobis ignorantiæ excusatio. meminerimus ergo vita hac perperam abuti, & terræ habitatione indignos esse, quicunque ad Deum quærendum studia sua non applicant, ac si singulæ brutorum animalium species ab inclinatione sibi naturaliter indita desciscerent: quod meritò monstruosum duceretur. Et certè nihil absurdius est, quàm vt authorem suum ignorent, qui in hunc maximè vsum intelligentia donati sunt. Præcipuè verò notanda est Dei bonitas, quòd tam familiariter se insinuat, vt palpari à cæcis quoque possit. quò magis pudenda est & minus tolerabilis hominum cæcitas, qui in tam clara & perspicua manifestatione, nullo præsentiæ Dei sensu tanguntur. Quocunque vertant oculos sursum ac deorsum, necesse est vt in viuas, & quidem innumeras diuinæ potentiæ, sapientiæ, bonitatis imagines incurrant. neque enim obscurè suam gloriam adumbrauit Deus in mundi opificio: sed tam illustres notas vbique insculpsit, vt à cæcis quoque palpando agnosci possent. vnde colligimus homines non cæcos modò esse, sed stupidos, quando tam præclaris documentis adiuti nihil proficiunt. Hîc tamen suboritur quæstio, nunquid naturaliter ad veram & liquidam Dei notitiam peruenire queant homines. innuit enim Paulus non nisi per eorum ignauiam stare, quo minus sentiant Deum præsentem: quia vt oculos claudant, ipse tamen sit quasi palpabilis. Respondeo, talem eorum ignorantiæ & stupori prauitatem mixtam esse, vt recti iudicij expertes, sine vero sensu prætereant quæcunque in cælo & terra gloriæ Dei signa palàm refulgent. imò quum vera Dei cognitio singulare sit ipsius donum: & fides, qua sola ritè cognoscitur, non nisi ex Spiritus illuminatione procedat: sequitur sola natura duce non posse illuc penetrare mentes nostras. nec sanè Paulus de hominum facultate hîc disserit: sed tantùm admonet esse inexcusabiles, dum in tam clara luce cęcutiunt: sicuti loquitur primo ad Romanos capite. Quanuis ergo in Deo inuestigando deficiant hominum sensus, nullum tamen culpæ prætextum habent, quòd quum se attrectandum prębeat, manent tamen attoniti. Qua de re plura diximus capite 14. Rom. 1. c.20. Sup.14. c.17.

QVANVIS NON LONGE ABSIT.) Quò magis constringat hominum prauitatem, Deum longis ambagibus vel laborioso itinere quærendum esse negat: quia illum quisque in se ipso inueniet, si modò attendere velit. qua experientia conuincimur culpa non carere nostram hebetudinem, quam tamen ex Adæ labe contraximus. Quanuis enim nullus mundi angulus aliquo gloriæ Dei testimonio vacuus sit: nihil tamen opus est extra nos egredi, vt eum apprehendamus. sua enim virtute intus vnumquenque nostrûm sic afficit vt prodigio similis sit nostra stupiditas, quòd eum sentiendo non sentimus. Hac ratione quidam ex Philosophis hominem vocarunt μικρόκοσμον: quòd pręaliis omnibus creaturis specimen sit gloriæ Dei, innumeris miraculis refertum.

28 IN IPSO ENIM.) Fateor Apostolos iuxta Hebraicam phrasim, particulam IN sæpe accipere loco PER; sed quia locutio hæc, Quòd in Deo viuamus, magis emphatica est, ac plus exprimit, eam mutare non placuit. neque enim dubito quin significet Paulus nos in Deo quodammodo contineri, quia sua in nobis virtute habitat. atque ideo sese à creaturis omnibus Deus ipse nomine Iehouę separat, vt sciamus propriè loquendo ipsum esse solum: nos verò in eo subsistere, quatenus suo nos Spiritu vegetat & sustinet. Nam per omnes mundi partes diffusa est vis Spiritus, quæ tueatur eas in suo statu: cælo & terræ vigorem quem cernimus, animantibus etiam motum suppeditet. non qualiter phrenetici homines deorum plena esse omnia nugantur, imò lapides esse deos: sed quia admirabili Spiritus sui vigore & instinctu Deus quæcunque ex nihilo condidit, conseruat. Cæterùm hîc peculiariter sit hominum mentio, quia dixerat Paulus non procul illis quærendum esse Deum, quem intus habent. Porrò cùm vita hominum excellentior sit motu, & motus essentiæ præstet: quod pręcipuum erat, Paulus summo loco posuit, vt gradatim ad essentiam descenderet, hoc sensu, Non modò nulla nobis nisi in Deo vita suppetit, sed ne motus quidem: imò nec essentia, quæ vtroque est inferior. Dico vitam in hominibus præcellere: quia non modò sensum & motum habet cum brutis pecudibus communem, sed ratione & intelligentia prædìti sunt. Quare meritò Scriptura singulare istud donum quo nos Deus ornauit, proprio elogio seorsum celebrat. Ita apud Ioannem, vbi de vniuersa creatione facta est mentio, seorsum non abs re additur, vitam fuisse lucem hominum. Nunc videmus omnes qui Deum ignorant, se ipsos nescire: quia Deum non modò in eximiis mentis suę dotibus præsentem habent, sed in ipsa essentia: quia non nisi in Deum competit esse, reliqua omnia in eo subsistunt. Hic etiam locus docet, non ita semel conditum fuisse mundum à Deo, vt postea ab opere suo discederet: sed virtute eius stare, & eundem esse perpetuum gubernatorem qui semel creator fuit. Hęc nobis assidua vegetatio probè meditanda est, vt singulis momentis veniat Deus nobis in mentem. Ioan.1.a.4

Qvidam vestratium poetarum) Citat hemistichion ex Arato, non tam authoritatis causa, quàm vt pudorem Atheniensibus incutiat: tales enim poetarum sententiæ non ex alio fonte, quàm à natura & communi ratione fluxerunt. Nec verò mirum est Paulum,cui sermo erat apud homines incredulos & verę pietatis ignaros, poetæ testimonio vti, in quo extabat eius notitię confessio, quæ naturaliter humanis mentibus indita est ac insculpta.Longè dissimilis est Papistarum ratio. sic enim hominum testimoniis nituntur,vt Dei oraculis opponant:nec modò Hieronymum,vel Ambrosium,& reliquos sanctos Patres fidei magistros statuunt:sed putidis suorum Paparum responsis non secus obstringere nos volunt, ac si Deus loquutus foret. quinetiam Aristoteli tantum dare authoritatis veriti non sunt,vt in scholis præ illo silerent Apostoli & Prophetę.Nunc vt ad præsentem sententiam reuertar, non dubium est quin de Ioue loquutus fuerit Aratus: nec tamen Paulus,quod ille inscitè dixerat de suo Ioue, ad verum Deum accommodans,in alium sensum detorquet.nam quia naturaliter aliquo Dei sensu imbuti sunt homines, ex illo fonte vera principia hauriunt.Tametsi autem simul ac eorum mentibus obrepit Dei cogitatio,mox in prauis figmentis euanescunt:atque ita purum semen degenerat in corruptelas:prima tamen generalis Dei notitia interim in ipsis manet. In hunc modum quod de Ioue fictitio habetur apud Virgilium,*Iouis omnia plena,* ad verum Deum transferre nemo sanæ mentis dubitet. Imò Virgilius, cùm exprimere vellet Dei potentiam , errore falsum nomen supposuit. Quod attinet ad sensum verborum , fieri potest quod finxerit Aratus , particulam aliquam Diuinitatis inesse hominum mentibus , qualiter fabricati sunt Manichæi animas ex Dei traduce. Sic cùm dicit Virgilius de mundo,*Spiritus intus alit,totósque infusa per artus Mens agitat molem*: magis Platonico more philosophatur quàm purè intelligat , arcana Dei inspiratione mundum sustineri.sed hoc commentum obstare Paulo non debuit,quominus verum axioma retineret,quanuis corruptum esset hominum fabulis,Homines esse genus Dei,quia naturæ præstantia diuinum aliquid referant:hoc est quod Scriptura docet , nos ad imaginem Dei ac similitudinem creatos esse. Docet quidem eadem Scriptura multis locis , fide nos & gratuita adoptione effici Dei filios , cùm in corpus Christi inserimur , & Spiritu regeniti incipimus esse nouæ creaturæ. sed quemadmodum Spiritum ipsum , propter multiplices eius gratias variis nominibus insignit : ita non mirum est diuersis modis filiorum nomen accipi. Promiscuè vocantur omnes mortales Filij , quia mente & intelligentia propius ad Deum accedunt : sed quoniam ferè deleta est in ipsis Dei imago,vt vix tenues lineę appareant:iure hoc nomen ad fideles restringitur, qui Spiritu adoptionis donati, cælestem Patrem rationis luce,iustitia & sanctitate referunt.

Gen.1.d 27. Gal.3.d.26.

29 Genvs ergo quum simus.) Colligit Deum non posse pictura vel sculptura figurari : cùm extare in nobis voluerit suam effigiem. Anima enim , in qua propriè insculpta est imago Dei , pingi non potest. Tantò igitur absurdius est velle Deum pingere. Nunc videmus quantam Deo iniuriam faciant , quicunque corpoream illi faciem affingunt : quando hominis anima , quæ vix exiguam scintillam immensæ Dei gloriæ refert, nihil tale admittit. Porrò cùm certum sit Paulum hìc in communem Gentium omnium superstitionem inuehi , quia Deum sub corporeis figuris colere voluerint : tenenda est generalis doctrina , perperam & impiè transfigurari Deum, & eius veritatem in mendacium conuerti,quoties visibili aliqua specie repręsentatur eius maiestas : sicuti docet idem Paulus primo ad Romanos capite. Tametsi autem omnium ætatum idololatris non defuerint sui prætextus : non tamen illis temerè à Prophetis semper obiectum est quod nunc obiicitur à Paulo , Deum fieri similem ligno & lapidi vel auro, cùm ex mortua & corruptibili materia imago illi fabricatur. Simulachris vsæ sunt Gentes , vt pro sua ruditate propinquum sibi Deum melius conciperent. atqui cùm immenso spatio supra mentis nostræ captum emineat Deus , quisquis eum tentat mente sua apprehendere , praua & fallaci imaginatione deformat eius gloriam. quare nefas est quicquam de eo proprio sensu comminisci. Deinde quod deterius est , satis constat , non alia de causa erigi Deo statuas ab hominibus, nisi quia carnale aliquid de ipso concipiunt : in quo ignominia afficitur. Hodie quoque nihilo magis excusabiles sunt Papistæ. quoscunque enim fucos inducant ad colorandas imagines quibus Deum exprimere conantur , quia tamen eodem sunt impliciti errore quo veteres , vrgentur Prophetarum testimoniis. Quòd autem easdem olim excusationes obtenderint Ethnici , quibus hodie se tegere conantur Papistæ , ex illorum libris satis notum est. Itaque quorundam sannas non effugiunt Prophetæ , quasi nimiam affingant illis crassitiem , imò falsis criminationibus eos onerent : verùm omnibus probè expensis , reperient qui rectè iudicabunt , quęcunque captarint effugia etiam acutissimi quique,hac tamen amentia fuisse correptos , Deo ritè litari apud simulachra. Vbi cum Erasmo nos vertimus Numen , Lucas τὸ θεῖον in neutro genere posuit,pro Diuinitate scilicet. Cùm Paulus Deum similem esse negat auro , vel argento , vel lapidi, & deinde subiicit Sculpturæ artis vel inuentionis humanę,excludit materiam & formam,& simul damnat quæuis hominum figmenta,quæ veram Dei naturam deformant.

Rom.1.c.23.

30 *Et tempora quidem huius ignorantiæ cùm hactenus dissimulauerint Deus:nunc denuntiat omnibus hominibus,vt vbique resipiscant.*

31 *Eò quòd statuit diem in quo iudicaturus est orbem terrarum in iustitia,per eum virum quē definiuit,fide omnibus præstita,cùm eum excitauit a mortuis.*

32 *Cùm autem audissent resurrectionem mortuorum,alij quidem ridebant:alij verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.*

33 *Sic Paulus exiuit de medio eorum. Quidam tamen viri adhærentes ei crediderunt : in quibus & Dionysius Areopagita,& mulier nomine Damaris,& alij cum eis.*

30 Et tempora quidem huius ignorantiæ.) Quia rectum esse vulgò creditur, quod & longo vsu receptum est , & publico omnium consensu approbatum : poterat obiici Paulo,Quid tu nunc conuellis quæ vsque ab initio mundi continua tot ætatum serie recepta fuerunt?& cui persuadeas totum mundum fuisse tandiu deceptum? sicuti nullum est tam fœdum abominationis genus,quod nō confidant Papistę hoc clypeo probè munitum. Hanc quæstionem anticipat Paulus: ideo homines tandiu errasse admonens,quia manum è cælo Deus non porrexerit,vt in viam reduceret. Videri absurdum potest,homines ratione & iudicio præditos,in re maxima tam crassè & turpiter hallucinari.atqui Paulus significat,nullum fore hominibus errandi modum , donec illis subueniat Deus.Iam verò cur non citius adhibuerit remedium,nō aliam causam assignat,quàm eius beneplacitum,vt loquuntur.Et certè cur Deus lucem doctrinæ suæ repentè non accenderit,cùm quatuor annorum millibus passus esset homines in tenebris vagari , ratio à nobis comprehendi non potest : saltem cùm eam taceat Scriptura,pluris hìc sit sobrietas , quàm præpostera sapientia. Dum enim cogere in ordinem nituntur:

quod plusquam indignum est, & cum natura ipsa pugnat,quicunque illi non permittunt suo vnius arbitrio tacere vel loqui.Deinde qui eius prudentia arcanóque consilio non erunt contenti, eos obstrepere Paulo necesse est,qui apertè docet ignorantiam in mundo grassatam esse,quandiu eam dissimulare Deo placuit. Alij secus interpretantur,Deum ignorantiæ pepercisse,quasi conniueret punire nolens. sed tale commentum prorsus alienum est à mente Pauli & consilio : cui minimè propositum fuit extenuare hominum culpam , sed Dei gratiam quæ repentè affulserat,magnifacere.& ex aliis locis falsum esse coarguitur:quia qui sine lege peccauerint,sine lege nihilominus peribunt. In summa,nihil aliud sibi volunt verba Pauli , quàm cæcitati addictos fuisse homines , donec se illis patefecit Deus. cur autem non citius tenebras discusserit , non esse nimis audacter vel curiosè exigendam causam : sed quicquid illi placuit , rectum & æquum debere nobis sine controuersia videri. Etsi enim dura est ista loquutio,dissimulante Deo homines multis seculis miserè fuisse delusos : eius tamen prouidentiæ acquiescere nos decet. Quòd si quando obrepet inanis & peruersa plus quàm fas est sciendi cupiditas , statim veniat in mentem quod pluribus locis docet Paulus , Mysterium fuisse à seculis absconditum,quòd Gentibus lux Euangelij subitò affulsit:atque hoc specimen esse multiplicis Dei sapientiæ,quæ omnes hominum sensus absorbet. Meminerimus deinde non leuari hominum culpam, quia Deus eorum errores sanare noluerit : quandoquidem eos semper conuictos tenebit propria conscientia , ne iustam damnationem effugiant. Et Paulus non vt crimen in Deum transferret , sed vt ansam præcideret curiosis & noxiis quæstionibus , dixit Conniuente Deo mundum errasse. Atque hinc discimus quàm reuerenter & modestè cogitandum sit de prouidentia Dei : ne quis scilicet audeat, vt superba est hominum natura , exigere à Deo operum suorum rationem. Porrò hæc admonitio non minus hodie nobis vtilis est,quàm illius seculi hominibus. Pro magno absurdo habent renascentis Euangelij hostes , quòd Deus sub Papæ apostasia tandiu passus fuerit homines errare:quasi verò,vt nulla ratio appareat , non perinde ad hominum inscitiam nunc illi dissimulare licitum fuerit atque olim. Maximè verò notandum est in quem finem hoc dicatur,ne scilicet nos impediat superioris temporis ignorantia,quo minus loquenti Deo statim obsequamur.Putant plerique speciosum se habere errandi colorem,modò Patres habeant socios , vel patrocinium captent ex longa consuetudine.imò libenter & cupidè hoc captant effugium,ne Dei verbo obediant. Paulus verò petendam à Patrum ignorantia excusationem esse negat,vbi nos Deus alloquitur:quia etsi illi coram Deo non sunt innoxij,socordia tamen nostra minus est tolerabilis,si in meridie cæcutimus:& clangente Euangelij tuba,surdi vel sopiti iacemus. Rom.1.b.12. Ro.16.d.25. Eph.3.b.9.

NVNC denuntiat omnibus.)His verbis admonet Paulus,præbendas esse aures Deo simul ac loquitur:quemadmodum scriptum est, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. minimè enim excusabilis est eorum contumacia,qui dum eos benignè ad se Deus inuitat,hanc occasionem prætereunt. Interea colligimus ex hoc loco in quem finem prædicetur Euangelium:nempe vt Deus à prioris vitæ erroribus nos ad se colligat.ergo quoties auribus nostris insonat vox Euangelij,sciamus Deum nos hortari ad pœnitentiam.Notandum etiam,quòd Deo loquentis personam tribuit,quanquam id faciat per homines. neque enim plena aliter Euangelio authoritas constat,quantam cælestis veritas meretur,nisi dum illum prophetici muneris præsidem respicit fides nostra,& ab eius ore pendet. Psal.95 b.7.8. Heb.3.b.7.8.

31 QVIA statuit diem.) Additur mentio extremi iudicij ad excutiendum torporem. Scimus enim quàm difficile sit hominibus abnegare se ipsos.itaque violenter ad pœnitentiam cogi necesse est. quod melius fieri non potest,quàm dum citantur ad Dei tribunal,& proponitur horribile illud iudicium,quod nec cõtemnere, nec effugere licet.Meminerimus ergo tunc demum vigere pœnitentiæ doctrinam,cùm homines, qui naturaliter sibi blandiri cuperent,diuini iudicij metu expergefiunt:nec alios esse idoneos Euangelij doctores,nisi qui præcones sunt summi Iudicis vel apparitores,qui reos ad dicendam causam pertrahunt, ac impendentem vindictã denuntiant,perinde ac si in eorũ esset manu.Nec frustra additur particula,IN IVSTITIA,vel Iustè.tametsi enim verbotenus fatentur omnes Deum esse iustum Iudicem:videmus tamen quas sibi vt plurimum delicias faciant.neque enim vltra suam notitiam vel sensum,rationem exigere Deo permittunt. Significat igitur Paulus nihil vanis blanditiis proficere homines:quia non præiudicabunt hoc modo Dei iustitiæ , quæ abominationem coram Deo esse ostendit quod altum videtur hominibus:quia non placita mortalium,sed quam dictauit formulam,sequetur.

PER VIRVM quem definiuit.)Non dubium est quin Paulus plura de Christo verba fecerit, vt scirent Athenienses ipsum esse Filium Dei,per quem allata fuerat salus mundo, & cui data erat omnis potestas in cælo & in terra.alioqui ad persuadendum ieiuna fuisset oratio qualis hîc legitur.sed Lucas summam concionis breuiter perstringere satis habuit.Probabile tamen est prius de gratia Christi locutum esse Paulum , ac hominum Redemptorem ante prædicasse,quàm iudicem constitueret. verùm quia sæpe contemptui habetur Christus, dum se Redemptorem offert:nunc denuntiat Paulus semel vltorem fore tam impij contemptus,quia per eum iudicandus sit terrarum orbis.Verbum ὁρίζειν , tam ad arcanum Dei consilium , quàm ad externam manifestationem potest referri.quia tamen prior expositio magis recepta est,ego eam libenter amplector, quòd scilicet Deus æterno suo decreto Filium mundi Iudicem ordinauerit. idque vt discant reprobi qui Christi imperium recusant,se inuiolabili Dei decreto frustra reluctari. Cæterùm,quia nihil magis remotum est à communi hominum sensu,quàm Deum iudicaturum in hominis persona,subiicit Paulus hanc Christi dignitatem , quæ difficilis esset creditu,resurrectione eius fuisse approbatam.Debet quidem ea reuerentia apud nos pollere vnica Dei voluntas,vt eius decretis sine mora quisque pro se subscribat : sed quia sæpe obiici solet ignorantiæ prætextus,ideo Paulus disertè admonet, Christum sua resurrectione ostensum palàm fuisse mundi Iudicem , & patefactum fuisse hominum oculis quod Deus antè apud se de illo decreuerat.Caput enim hoc doctrinæ quod paucis verbis concisè attingit Lucas,copiosè à Paulo tractatum fuit.non vno verbo tantum retulit Christum à morte resurrexisse:sed de resurrectionis eius virtute , vt par erat , simul disseruit. Quorsum enim resurrexit Christus,nisi vt primitiæ esset resurgentium?& nos quorsum resurgemus , nisi in vitam aut mortem ? vnde sequitur Christum sua resurrectione declaratum esse ac probatum mundi iudicem. 1.Cor.15.c.21. Infra 26.f.23.

32 ALII RIDEBANT.)Hinc videmus quàm supina sit hominum securitas, quos nec Dei tribunal,nec ipsa summi Iudicis maiestas vllo metu percellit. Diximus quidem hunc acerrimum esse stimulum , quo punguntur hominum animi ad Deum timendum, vbi ante oculos iudicium eius ponitur. sed tam ferrea est in contemptoribus durities, vt quod dicitur de reddenda semel vitæ ratione , quasi fabulosum ludibrio habere non dubitent.Non est tamen cur à iudicij præconio,quod illis iniunctum est,supersedeant Euangelij ministri. Rideant licèt impij:hæc tamen,quam eludere conantur,doctrina ipsos constringet, vt tandem cum suo laqueo frustra se luctatos esse sentiant.Nec verò mirum est derisam fuisse Athenis hanc Paulinæ concionis partẽ.est.n.

mysterium humanis mentibus absconditum, de quo ne summis quidem Philosophis aliquid vnquam in mentē venit. nec aliter comprehendi à nobis potest, quàm dum fidei oculos ad immensam Dei potentiam attollimus. Nec tamē infructuosa fuit Pauli concio: quia ex auditoribus aliqui fuerunt qui proficere cuperent. Dum enim profitentur se velle iterum audire, significant, licèt nondum planè sint persuasi, tamen gustum se aliquem habere, qui ad proficiendi studium eos solicitet. Certè hoc desiderium fastidio contrarium fuit.

34 IN QVIBVS ET DIONYSIVS.) Quum tantùm vnum virum & mulierem nominet Lucas, apparet exiguum initiò numerum fuisse credentium. alij enim, quorum meminit, manebant velut medii. quia neque aspernabantur in totum Pauli doctrinam. sed neque tam seriò tacti erant, vt se illi discipulos adiungerent. Dionysium præ aliis nominat Lucas, quia non vulgari inter suos ciues authoritate erat præditus. proinde verisimile est Damarim quoque fuisse primariam fœminam. Porrò ridiculum est, quòd ex iudice Papistæ fecerunt astrologum. sed hoc eorum partim inscitiæ, partim audaciæ imputandum est, quibus cùm ignotus esset Areopagus, quiduis fingendi licentiam sibi sumpserunt. Nimis verò crassa est eorum barbaries, qui libros de Cælesti & Ecclesiastica hierarchia, ac Diuinis nominibus, huic Dionysio adscribunt. Cælestis enim hierarchia non modò multis insulsis & monachalibus nugis referta est, sed etiam multis absurdis commentis & impiis speculationibus scatet. Libri autem de Ecclesiastica hierarchia, se multis postea seculis compositos fuisse clamitant: quum iam ceremoniarum congerie adulterata esset Christianismi puritas. Liber autem de Diuinis nominibus, licet quædam non prorsus aspernanda contineat, argutias tamen magis spirat, quàm solidam pietatem.

CAPVT XVIII.

1 *POST hæc Paulus digressus Athenis venit Corinthum.*
2 *Et nactus quendam Iudæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam vxorem eius (eò quod præcepisset Claudius omnes Iudæos Roma decedere) accessit ad eos:*
3 *Et quia eiusdem erat artificij, mansit apud eos, & operatus est: erant autem tabernaculorum opifices.*
4 *Disputabat autem in Synagoga per omne sabbathum, suadebátque Iudæis pariter & Græcis.*
5 *Quum autem venissent è Macedonia Silas & Timotheus, coarctabatur spiritu Paulus, testificans Iudæis Christum esse Iesum.*

1 Hæc historia vel vno isto nomine memorabilis est, quòd primordia continet ecclesiæ Corinthiacæ, quæ sicuti meritò celebris fuit, tum propter hominum multitudinem, tum propter eximias dotes quibus ornati erant, ita crassis pudendísque vitiis laborauit. Porrò hîc Lucas ostendit quanto eam labore quantísque periculis & difficultatibus Paulus acquisierit Christo. Quàm populosa vrbs fuerit Corinthus, quàm propter nobile emporium opulenta, deliciísque addicta fuerit, satis notum est. Sumptuosam verò & luxu refertam fuisse testatur vetus prouerbium, Non omnibus adire Corinthum datum est. Cùm illuc ingreditur Paulus, quid obsecrò spei concipere potest? Homuncio est incognitus, nullius facundiæ vel splendoris, nihil opum vel potentiæ ostendens, quòd immensus ille gurges fiduciam eius & propagandi Euangelij studium non absorbet, hinc colligimus mirifica Spiritus Dei virtute fuisse instructum: & simul Deum cælesti non humano modo per eius manum operatum esse. Quare non frustra iactat Corinthios sigillum esse apostolatus sui. Bis enim cæci sunt, qui non agnoscunt in tam humili & contempta agendi ratione clarius refulsisse Dei gloriam. & ipse non ambiguum inuictæ constantiæ specimen edidit, quum omnium ludibriis vexatus, vt erat contemptibilis apud superbos, recubuit tamen in vnius Dei præsidium. Sed operæpretium est singulas circunstantias notare, vt eas ordine Lucas prosequitur.

1.Cor.9.a.1.

2 IVDÆVM nomine Aquilam.) Hæc non leuis fuit tentatio, quòd neminem inuenit Paulus Corinthi qui eum hospitio exciperet, præter Aquilam bis exulem. nam cùm oriundus esset ex Ponto, relicta patria mare traiecerat, vt Romæ habitaret. illinc rursum abire coactus fuerat Claudij Cæsaris edicto. Cùm tanta, inquam, esset vrbis commoditas, tanta copia, tam amœnus situs, tam multi etiam illic essent Iudæi: Paulus non magis idoneum reperit hospitem, quàm hominem ex patria simul & alieno solo profugum. Si cum ingressu tam sordido conferimus ingentem fructum qui statim ex eius prædicatione emersit, longè illustrior reddetur Spiritus Dei potentia. Perspicere etiam licet, quomodo singulari consilio Dominus in suam gloriam & piorum salutem vertat, quæ videntur carni aduersa & infausta. Nihil exilio miserius secundum carnis sensum. atqui longè optabilius Aquilæ fuit fieri Paulo socium, quàm vel Romæ vel in patria summos quosque magistratus gerere. Felix igitur ista Aquilæ calamitas nos admonet, Dominum melius sæpe nobis consulere, dum nos durius affligit, quàm si nobiscum summa indulgentia ageret: & dū per dura exilia circumagit, vt ad cælestem quietem nos deducat.

IVDÆOS omnes Roma decedere.) Valde acerba illius gentis conditio tunc fuit, vt mirum sit non omnes ferè discessisse à cultu Dei. Sed hoc magis mirum, quòd contra Cæsaris tyrannidem præualuit religio in qua educati fuerant. vbi verò Christus sol iustitiæ luxit, pauci ad eum conuersi sunt. Neque tamen dubito, quin Dominus consultò huc illuc per varias molestias agitari passus fuerit, quò libentius, imò auidius redemptionis oblatæ gratiam reciperent, sed maior pars, vt fieri solet, in suis malis obstupuit. pauci vt Aquila & eius vxor, se dociles præbuerunt sub Dei ferulis. Si tamen verum narrat Suetonius, Christiani nominis odio expulsi sunt. atque ita magnam partem exacerbare magis potuit calamitas, quòd falsò rei substituebantur religionis, cui infesti erant, occasione.

3 EIVSDEM erant artificij.) Docet hic locus Paulum antequam Corinthum veniret, solitum fuisse manibus operari: neque id animi gratia, sed vt victum sibi labore manuario quæreret. Vbi artē primùm didicerit, nescitur: Corinthi tamen præcipuè laborasse, ex eius testimonio constat. Rationem verò exprimit, quòd Pseudoapostoli, vt astutè se insinuarent, gratis docebant, noluit igitur sanctus vir illa in parte illis cedere, ne Christi Euangelium probro subiiceret. Cæterùm colligere ex hoc loco promptum est, quocunque venisset, donec in assiduo docendi labore occuparetur, artem suam factitasse, vt inde victum quæreret. Chrysostomus dum Paulum sutorem fuisse tradit, nihil affert dissentaneum à Luca, quoniam tunc ex pellibus confici tētoria solebant.

1.Cor.9.b. 12.c.15.

DISPV-

Disputabat in Synagoga.) Mirum est vnde obrepserit quod legitur in Latinis codicibus, Interpositum fuisse à Paulo Christi nomen: nisi quod fortè lector quispiam, generalis sententiæ defectum supplere voluit. Duo enim hîc Lucas distinctè ponit: nempe quòd disputauerit Paulus apud Iudæos: deinde quòd post Silæ & Timothei aduentum, apertius Christum profiteri cœperit. Etsi autem probabile est, statim ab initio de Christo verba fecisse, quia omittere non potuit præcipuum cælestis doctrinæ caput: id tamen non obstat quo minùs diuersa illi fuerit disputandi ratio. Πείθειν igitur, hoc est suadere, accipio pro eo quod est paulatim inducere. Significat enim meo iudicio Lucas, cùm Iudæi frigidè & insulsè Legem tractarent, Paulum de corrupta perditáque hominis natura, de necessitate gratiæ, de Redemptore promisso, de modò obtinendæ salutis loquutum esse, vt illos expergefaceret: hæc enim apta est & concinna ad Christum præparatio. Deinde cùm subiicit, Coarctatum fuisse Spiritu vt Iesum doceret Christum esse, sensus est, maiore vehementia fuisse impulsum, vt liberè palámque de Christo dissereret. Ita videmus Paulum non semel omnia; neque eodem momento protulisse: sed temperasse suam doctrinam, prout occasio ferebat. Et quoniam vtilis hodie quoque est ea moderatio, fidos doctores prudenter expendere conuenit vnde exordium faciant; ne præpostera confusáque ratio impediat ipsius doctrinæ progressum. Porrò etsi in Paulo satis erat feruoris, nouo tamen addito subsidio redditum fuisse animosiorem absurdum non est: non quòd pudore vel sociorum fiducia animum collegerit, sed quia quodammodo è cælo has suppetias sibi missas esse reputabat. Cæterùm; Coarctatio Spiritus non accipitur pro violento impulsu & extrinseco, vt loquuntur, quemadmodum Phœbades & homines phanatici diabolico furore abripi solebant: sed ad solitum Spiritus Dei instinctum, qui in Paulo vigebat, plus accessit feruoris, vt noua Dei virtute impulsus fuerit, & tamen sponte sequutus sit Spiritum ducem. Quòd Paulus testatus est Iesum esse Christum, sic interpretor: Cùm de Redemptoris officio probè docuisset Iudæos, Scripturæ testimoniis palam fecisse hunc esse qui sperandus erat: quoniam in eum competerent quæcunque Lex & Prophetæ Christo tribuunt. Non ergo simpliciter asseruit, sed quasi solenni testificatione interposita, Iesum filium Mariæ euicit esse illum Christum, qui futurus erat Dei & hominum Mediator; vt mundum ab interitu in vitam restitueret.

6 *Contradicentibus autem illis & blasphemantibus, excutiens vestimenta dixit ad eos, Sanguis vester super caput vestrum, Mundus ego posthac ad Gentes vadam.*

7 *Et migrans inde, intrauit in domum cuiusdam nomine Iusti, colentis Deum. cuius domus contigua erat Synagogæ.*

8 *Crispus autem archisynagogus credidit Domino cum tota domo sua: multique Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.*

9 *Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Noli timere: sed loquere & ne taceas.*

10 *Propterea quòd ego sum tecum, & nullus manum tibi iniiciet vt noceat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.*

11 *Sedit autem ibi annum & sex menses, docens eos sermonem Domini.*

6 Contradicentibvs.) Ferebant vtcunque Paulum Iudæi, donec ad claram Christi prædicationem ventum esset. Hîc verò erupit rabies. Ac notanda est loquutio, quòd scilicet à contradictione ad blasphemias vsque prosiliunt. Sic enim vt plurimùm accidit, dum sibi tantùm licentiæ permittunt homines, vt gradatim diabolus ad maiorem eos amentiam inflammet: quò magis solicitè cauendum est, nequa nos praua libido ad oppugnandam veritatem solicitet: præsertim nos horribile istud iudicium terreat, quo aduersus omnes rebelles fulminat Spiritus sanctus per os Pauli. Neque enim quod Paulus excussis vestibus signum detestationis protulit, humana vel priuata fuit indignatio, sed zelus à Deo in corde eius accensus: imò Deus eum excitauit vindictæ suæ præconem, vt scirent hostes Verbi non impunè sibi cessuram contumaciam. De hoc execrationis symbolo aliquid dictum fuit 13. capite. Illinc petant Lectores. Summa est, grauius Deum offendi verbi sui contemptu, quàm vllis sceleribus. & certè deplorati sunt prorsus homines, vbi vnicum malorum omnium remedium conculcant, vel longè profligant. Iam sicut tolerabilis Deo non est rebellio contra verbum suum: ita nos maximè exacerbare debet. Hoc intelligo, dum velut ex professo impij in certamen cum Deo descendunt, & quasi se ad resistendum armant, quasi cælesti tuba ad conflictum nos vocari: quia nihil turpius, quàm nobis cessantibus impios Deo palàm insultare, & quidem vsque ad probra & blasphemias. Sup. 13. b. 51.

Sangvis vester.) Denuntiat illis Dei vindictam: quia sint inexcusabiles. neque enim vllam culpæ partem aliò transferre queunt, postquam spreta Dei inuitatione conati sunt extinguere vitæ lumen. Cùm igitur exitij sui culpam sustineant, simul pœnam daturos asserit. Se verò mundum fore dicens, officio defunctum se esse testatur. notum est quid Dominus apud Ezechielem ministris suis omnibus præcipiat. Si non annuntiaueris impio vt se conuertat, sanguinem eius è manu tua requiram. Paulus ergo, quia per ipsum minimè steterat, quo minus resipiscerent Iudæi, se omni reatu securè liberat. His autem verbis monentur doctores, nisi rei sanguinis esse velint coram Domino, pro virili satagendum esse, vt errantes in viam reducant, nec quicquam sinant per inscitiam perire. Ezech. 3. c. 18.

Ad gentes vadam.) Quanuis summa alioqui fuisset in Iudæis docilitas, debuit tamen Paulus docendis Gentibus operam impendere, quibus ordinatus erat Apostolus & minister. sed hîc transitum exprimit, quo se Iudæis contumacibus prorsus subduceret. Hæc enim illi docendi ratio fuit, vt à Iudæis exordium faciens, Gentes in fidei societatem illis coniungeret: atque ita promiscuè ex vtrisque vnum efficeret Ecclesiæ corpus. vbi inter Iudæos ablata erat spes profectus, solæ Gentes restabant. Sensus est igitur, propria hæreditate spoliandos esse ac priuandos, vt ad Gentes transferatur: atque ita vulnerari, partim vt metu perculsi, imò confusi redirent ad sanam mentem: partim vt Gentium æmulatio ad pœnitentiam eos stimularet. Verùm quia insanabiles erant, in hoc tantùm valuit ignominia, vt in desperationem ruerent.

7 Migrans inde intravit.) Non ideo mutauit Paulus domicilium quod habebat cum Priscilla & Aquila, quòd eum contubernij tæderet: sed quò se familiarius insinuaret Gentibus. nam hunc Iustũ, cuius meminit Lucas, hominem gentilem potius quàm Iudæum fuisse suspicor. Nec obstat Synagogæ vicinitas: dispersi enim erant Iudæi, vt illis minimè daretur certa vrbis regio ad habitandũ. imò videtur data opera domum Synagogæ contiguã elegisse Paulus, quò magis pungeret Iudæos. Hãc sententiã confirmat elogium quod Iusto adscribitur;

nempe fuisse Dei cultorem. Etsi enim apud Iudæos non ita vigebat syncera religio: quia tamen Dei cultum omnes profitebantur, videri poterat pietas communiter locum habere in tota gente. quia autem apud Gentiles rarum erat Deum colere: si quis propius ad veram pietatem accesserat, illi tribuitur singulare hoc testimonium, quod idololatriæ opponitur. Corinthios etiam quos paulò pòst Lucas commemorat, è Gentibus fuisse existimo. Ne tamen prorsus omni fructu caruisse putemus laborem Pauli apud Iudæos, ex illis duos recenset Lucas qui crediderint, Crispum & Sosthenem: de quibus etiam Paulus loquitur prioris ad Corinth. 1. capite. nam in salutatione Sosthenem sibi collegam associat: Crispum deinde à se baptizatum fuisse dicit. Archisynagogum interpretor, non qui solus præesset: quia & Sosthenes eodem paulò pòst titulo ornatur: sed vnum ex primariis.

1 Cor. 1. a. 1. b. 14.

9 Dixit autem dominus.) Etsi Paulum meritò ad pergendi constantiam animare poterat doctrinæ suæ fructus, cùm aliquos quotidie Christo lucrifaceret: accedit tamen ad eius confirmationem cæleste oraculum. vnde colligimus proposita illi fuisse magna certamina, & acriter variis modis fuisse agitatum. Neque enim temerè vnquam sua oracula Dominus profudit: nec Paulo quotidianum fuit habere visiones: sed hoc remedij genere vsus est Dominus, cum id necessitas exigeret: & res ipsa ostendit, ingentem negotiorum molem incubuisse sancto viro, sub qua non modò sudaret, sed etiam propè fatisceret, nisi fuisset nouo subsidio erectus ac recreatus. nec verò frustra commemorat suum aduentum fuisse contemptibilem, & illic in timore & tremore se versatum esse. Equidem sic statuo, mirabilem Spiritus efficaciam qua iam antè præditus erat Paulus, oraculo fuisse adiutam. Porrò cùm visiones à somniis Scriptura distinguat, quemadmodum ex 12. Num. cap. patet: Visionis nomine significat Lucas cùm in ecstasim raptus esset Paulus, obiectam illi fuisse certam speciem ex qua Dei præsentiam agnosceret. Certè Deum aliquo signo apparuisse, dubium non est.

1. Cor 2. a. 3 Num. 12. b. 6.

Noli timere.) Ostendit hęc exhortatio, Paulo fuisse timendi causam. nam rebus tranquillis & lætis, superuacuum esset metum corrigere: ac præsertim in homine tam voluntario & alacri. Porrò quum Dominus, vt seruum suum habeat fideliter & strenuè officio fungentem, à metu cohibendo incipit: hinc colligimus puræ & liberæ Euangelij prædicationi magis aduersum nihil esse quàm pusilli animi angustias. Et sanè experientia ostendit nullos esse fidos & cordatos Verbi ministros, quibus obstat hoc vitium: eos verò demum ritè ad docendum esse comparatos, quibus datum est animi fortitudine superare quoduis discrimen. qua ratione ad Timotheum scribit, non esse datum Euangelij præconibus spiritum timiditatis: sed potentiæ, & dilectionis, & sobrietatis. Notanda igitur est ista verborum connexio, Ne timeas, sed loquere: quæ perinde valet ac si dictum esset, Non te impediat metus quominus loquaris. Cæterùm quia non prorsus elingues nos reddit timiditas, sed constrictos tenet ne purè & ingenuè quod opus est loquamur, vtrunque Christus breuiter attigit: Loquere, inquit & non taceas: hoc est ne dimidio tantùm ore, vt fertur vulgari prouerbio. Atqui his verbis præscribitur communis regula Verbi ministris, vt simpliciter & sine fuco vel simulatione exponant quicquid Dominus Ecclesię suæ vult esse notum: imò nihil dissimulent quod ad Dei ædificationem vel profectum valeat.

2. Tim. 4. b. 7.

10 Propterea quod ego sum.) Prior ratio cur Paulus subacto metu securè & intrepidè munus suum peragere debeat, quòd Deum habet stantem à parte sua. cui respondet gloriatio Dauidis, Si ambulauero in medio vmbræ mortis, nihil timebo mali: quia tu mecum es. Item, Si me circunstent castra, &c. Quæritur an non alibi quoque Deum pręsentem sensisset: sicuti variis in locis eius auxilium sæpius expertus erat. Generalis enim & perpetua est promissio, Ego vobiscum sum vsque ad consummationem seculi. nec diffidere fas est, quoties eius vocationi obsequimur, quin nobis ad futurus sit. Sed Domino infrequens non est, quod se in omnibus negotiis facturum promisit, ad species accommodare, dum res ita postulat. & scimus, vbi in rem præsentem ventum est, desiderato auxilio nos magis affici. Adde quòd ista duo membra simul cohærent, Ego tecum sum, & Nemo tibi nocebit. Accidit enim interdum vt nobis auxilietur Deus, & tamen opprimi nos in speciem sinat: vt Paulum ne in morte quidem ipsa deseruit. hîc verò peculiarem manus suæ tutelam promittit, qua tegatur ab hostium impetu. Sed quæritur an Paulo necessaria talis confirmatio fuerit, quem ad pericula quæuis obeunda voluntarium esse decebat. Quid enim si fuisset moriendum: an ideo timori succumbere licuit? Respondeo, si quando pronuntiet Deus saluos & incolumes ad tempus fore seruos suos, id minimè obstare, quin se ad mortem fortiter obeundam comparent. sed quemadmodum inter vtile & necessarium distinguimus: ita notandum est promissiones quasdam esse, quibus si careant fideles, penitus deficere necesse est: alias autem superaddi cùm ita expedit: quibus sublatis, quia nihilominus constat Dei gratia, non concidit piorum fides. In hunc modum securus iubetur esse Paulus: quia hostes illum non attingent. quòd si opprimendus tunc fuisset illorum violentia, trepidationi minimè cessisset. verùm hinc quoque illi animum & audaciam crescere voluit Deus, quòd periculi expers futurus erat. Si quando nobis eousque indulget Dominus, non spernendum esset tale infirmitatis nostrę solatium, interim ad vitiosos omnes carnis metus calcandos, nobis hoc vnum sufficiat: quandiu sub eo militamus, non posse nos ab eo deseri. Cùm autem dicitur, Nemo insurget vt tibi noceat, non intelligit Dominus illum à vi & tumultu immunem fore; quem deinde capitaliter aggressi sunt Iudæi: sed sensus est, irritos fore eorum conatus: quia ex illorum manibus saluum eripere Deus statuerat. Itaque vt victoria potiamur, alacriter pugnandum.

Psa. 23. a. 4. Ibid. 27. a. 3. Matth. 28. d. 20.

Qvoniam popvlvs.) Secunda fiduciæ sumendæ ratio, quòd magnam & populosam ecclesiam illic excitare Deus velit. quanquam dubium est an hoc membrum ex proximo pendeat: aptè enim fluet hoc modo contextus, Quoniam Pauli opera & manu Deus magnam ecclesiam colligere decreuit, minimè passurum vt eius laborem hostes abrumpant. ac si dixisset, Ego tibi succurram, ne populo meo desis, cui te ministrum destinaui. Ego quidem hanc expositionem libenter amplector, non adduci in medium rationes diuersas quæ seorsum legendæ sint: sed ita distingui, vt inter se cohæreant. Porrò Dominus populum suum vocat, qui licet meritò tunc alienus posset censeri: quia tamen scriptus erat in libro vitæ, & mox in familiam cooptandus, non impropriè ornatur hoc titulo. Scimus enim extra gregem ad tempus vagari multas oues, sicut ouibus multi lupi permixti sunt. Ergo quos Dominus paulò pòst acquirere sibi decreuit, respectu futuræ eorum fidei in populo suo iam agnoscit. Sed meminerimus inseri in Christi corpus, qui æterna Dei adoptione ad illud pertinent: sicuti scriptum est, Tui erant, & tu mihi eos dedisti.

Ioh. 17. a. 6.

11 Sedit illic annum.) Nusquam alibi legimus tam longam moram Paulum sponte traxisse: & tamen ex duabus eius Epistolis apparet, non modò innumeras molestias illi fuisse tolerandas: sed ex superbia & ingratitudine populi, multa indigna perpessum esse. Ita videmus nullam fuisse militiæ partem, in qua non mirè Dominus eum exercuerit. Colligimus etiam quàm ardua sit & laboriosa Ecclesiæ ædificatio: cùm in iaciendis vnius fundamentis, prętantissimus architectus tantum temporis consumpserit. neque enim opus à se cōpletum fuisse iactat:

iactat:sed alios à Domino submissos, qui super fundamentum suum extruerent: sicuti post... icit, se quidem 1.Cor.3.b.6.
plantasse, Apollon verò rigasse.

12 *Porrò cùm Gallio proconsulatum Achaiæ gereret, insurrexerunt vno animo Iuda. in Pau-*
lum, & adduxerunt eum ad tribunal,

13 *Dicentes, Contra Legem hic suadet hominibus colere Deum.*

14 *Cùm autem Paulus iam pararet aperire os, dixit Gallio ad Iudæos, Si qua iniuria esset,*
aut facinus malum, ô Iudæi, meritò vos sustinerem.

15 *Si verò quæstio est de sermone & nominibus & lege vestrate, vos ipsi videritis: iudex e-*
nim horum nolo esse.

16 *Et amouit eos à tribunali.*

17 *Apprehensum autem omnes Græci Sosthenem principem Synagogæ, pertutiebant ante tri-*
bunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

12 CVM Gallio.) Vel mutatio proconsulis Iudæis addidit animos, vt audacius insolescerent: vt improbi ac proterui homines rebus nouis ad tumultuandum abuti solent: vel propitium sibi iudicem fore confisi, quietem & silentium integri anni subitò ruperunt. Summa autem accusationis est, quòd peruersum Dei cultum inducere conetur Paulus contra Legem. Iam quæritur, Legémne Mosis, an ritus imperio Romano vsitatos designent. Quia hoc posterius frigidum mihi videtur & coactum, illud magis amplector, Paulum hoc crimine grauasse, quòd cultum diuinitus in Lege diuina præscriptum violaret, idque nouitatis exprobrandæ consilio. Ac iure quidem damnandus foret Paulus, si tale aliquid tentasset. sed cùm certo certius sit, perfidè & sceleste sanctum virum fuisse calumniatos, malam causam honesto prætextu tegere studuerunt. Scimus quàm seuerè præcipiat in Lege Dominus, qualiter à suis coli velit. Ergo ab ea regula discedere, sacrilegium est. Sed cùm Legi nihil vnquam addere vel detrahere in animo habuerit Paulus, iniustè trahitur in hoc crimen. vnde colligimus quamlibet iustè & inculpatè se gerant fideles, falsam tamen infamiam non effugere, donec ad se purgandos admissi fuerint. Atqui non modò indignè & mendaciter traductus fuit Paulus ab aduersariis: sed cùm refellere eorum impudentiam, & falsa probra diluere vellet, præcisus illi fuit sermo à Proconsule. Itaque à tribunali sine vlla defensione discedere coactus est. Causæ verò cognitionem repudiat Gallio, non odio Pauli, sed quia de religione cuiusque prouinciæ ius dicere non erat ex officio Præsidis. Nam cùm ad suos ritus cogere non possent Romani gentes sibi subiectas: ne tamen viderentur probare quod ferebant, suos magistratus vetabant hanc iurisdictionis partem attingere. Hinc videmus quid faciat veræ pietatis ignorantia in ordinando cuiusque Reipub. vel imperij statu. Hoc præcipuum esse fatetur omnes, vt vigeat & floreat religio. Iam vbi cognoscitur verus Deus, certáque tenetur eius colendi regula, nihil magis æquum est, quàm quod sua Lege præcipit Deus: nempe vt qui præsunt cum potestate, contrariis superstitionibus abolitis, purum veri Dei cultum afferant. Sed cùm Romani fastu solum & pertinacia ritus suos seruarent, nulla autem illis constaret certitudo vbi nulla erat veritas: hoc sibi optimum compendium fore putarunt, si prouincialibus liberum viuendi morem permitterent. Atqui nihil magis absurdum, quàm hominum arbitrio Dei cultum permittere. quare nõ sine causa mandauit Deus per Mosem, vt rex proprium sibi Legis volumen describi curaret: quo scilicet probè Deu. 17.d.18.
edoctus fideíque suæ certior, maiore animo tuendum susciperet quod rectum esse certò sciebat.

15 DE SERMONE & nominibus.) Malè digesta est verborum congeries: sed Gallio ita de Lege diuina contemptim loquitur, ac si Iudaica religio verbis tantùm & superuacuis quæstionibus constaret. & sanè vt gens Cap.1.d.14.
erat rixosa, minimè dubitandum est quin multi se ipsos & alios superuacuis nugis turbarent. Imò audimus & 3.c.9.
quid illis exprobret Paulus pluribus locis, præsertim in epistola ad Titum. Excusatione tamen dignus non est Gallio, qui vnà cum eorum curiositate sacram Dei Legem subsannat. Nam vt friuolis logomachiis ansam præcidere oportuit: ita rursum vbi de cultu Dei agitur, sciendum est non de verbis certari, sed rem tractari omnium maximè seriam.

17 APPREHENSVM omnes Græci Sosthenem.) Hic est Sosthenes, quem Paulus honorificè socium sibi adiungit initio prioris Epist. ad Corin. Quanquã autem nulla eius mentio antea facta fuit inter fideles: probabile tamen est vnum tunc fuisse ex Pauli comitibus & aduocatis. Quænam autem furia Græcos impulit vt in eum violenter omnes irruerent, nisi quòd filiis Dei quasi fatale est mundum habere aduersum & infensum causa incognita? quare non est cur hodie nos turbet ista indignitas: dum videmus vndique miseram Ecclesiam oppugnari. Ad hæc humani ingenij prauitas quasi in tabula nobis pingitur. vt demus meritò exosos passim fuisse Iudæos: cur tamen iracundiam suam Græci potius in Sosthenem conuertunt hominem modestum, quàm in authores tumultus, qui Paulo sine causa molesti erant? Nempe hæc ratio est, quòd vbi non reguntur homines Dei Spiritu, quasi arcano naturæ instinctu rapiuntur ad malum. Fieri tamen potest, vt Sostheni tam fuerint infesti, credentes improbis hominibus præbuisse hospitium ad seditionem mouendam.

NEQVE QVICQ. EOR. GALL.) Cessatio ista non tam Proconsulis ignauiæ imputari debet, quàm Iudaicæ religionis odio. Optassent Romani sepultam esse veri Dei memoriam. Atque adeò cùm omnibus Asiæ & Græciæ idolis vota nuncupare & soluere apud eos licitum foret, Deo Israel sacra facere capitale erat. Denique in communi superstitionum omnium licentia, non nisi vera religio excipiebatur. Hinc fit vt ad Sosthenis iniurias dissimulet Gallio. Professus nuper erat se iniurias, si quæ factæ essent, vindicaturum: nunc hominem innoxium ante tribunal suum verberari patitur. Vnde ista tolerantia, nisi quòd Iudæos omnes mutuis vulneribus concidere cuperet, vt simul extingueretur religio? Sed cùm per os Lucæ, Spiritus Gallionis incuriam damnet, quia hominem iniustè afflictum suo præsidio non subleuat: longè minus excusabiles se fore sciant magistratus nostri, si conniueant ad iniurias & maleficia, si malorum petulantiam non cohibeant, si non porrigant manum oppressis. Quòd si ignauos & desides manet iusta damnatio, quàm terribile impendet iudicium perfidis & malignis, qui malis causis fauendo, & indulgendo sceleribus, quasi erecto vexillo impunitatis, flabella sunt ad incitandam nocendi audaciam?

18 *Paulus verò deinde commoratus dies multos, valedicto fratribus abnauigauit in Sy-*
riam, comitantibus eum Priscilla & Aquila, cùm sibi totondisset caput in Cenchreis: habebat e-
nim votum.

19 *Deueníque Ephesum, vbi eos reliquit. Ipse verò ingressus Synagogam, disputabat cum Iudæis.*

20 *Rogantibus autem eis vt plus temporis maneret apud eos, non annuit.*

21 *Sed valedixit illis, dicens, Oportet me omnino festum quod instat, agere Ierosolymis: sed iterum reuertar ad vos Deo volente. Et soluit Epheso.*

22 *Quúmque descendisset Cæsaream, ascendissétque & salutasset ecclesiam, descendit Antiochiam.*

23 *Et commoratus illic aliquantum temporis, profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem ac Phrygiam, confirmans omnes discipulos.*

18 COMMORATVS dies multos.) In eo se profert Pauli constantia, quòd terrore non fugatur, ne rudes adhuc infirmósque discipulos subito & immaturo discessu conturbet. Sæpius alibi legimus, cùm flagrarent in eũ persecutiones, statim fugisse. quî fit ergo vt Corinthi subsistat? nempe cùm videret sua præsentia stimulari hostes vt in totam ecclesiam sæuirent, non dubitauit suo discessu pacem & quietem fidelibus redimere: nunc autem vbi frænatam eorum malitiam videt, ne gregi Dei noceant, eos irritare mauult, quàm cedendo nouam ferociendi occasionem dare. Porrò hæc tertia fuit profectio, quam Paulus Ierosolymam suscepit. Damasco enim
Gal.1.c.17. profectus, semel ascendit vt Apostolis innotesceret. Secundò autem missus est cum Barnaba, vt controuersiam transigeret de ceremoniis. nunc qua de causa tam longum & laboriosum iter confecerit, vnde mox reuerti in animo habebat, non refertur à Luca.

QVVM SIBI totondisset caput.) De Aquila an de Paulo id dicatur, incertum est: neque magnopere interest. Quanquam de Paulo libenter interpretor: quia mihi verisimile est hoc Iudæis, ad quos venturus erat, dedisse. Certè votum ceremoniale non fuisse priuatim ab eo conceptum, vt Deo cultum aliquem præstaret, pro confesso sumo. Sciebat temporale fuisse quod sub Lege mandauerat Deus veteri populo. nos verò scimus quàm sedulò doceat regnum Dei non esse situm in externis illis elementis, & quàm acriter illorum abrogationem vrgeat. Absurdum sanè fuisset ea religione, qua alios omnes soluebat, suam ipsius conscientiam obstringere. Se igitur totondit non alium ob finem, nisi vt Iudæis adhuc rudibus, nec dum rite edoctis, se accommodaret:
1.Cor.9.c.20. quemadmodum testatur, vt eos qui sub Lege erant lucrifaceret, se voluntariam Legis, à qua liber erat, subiectionem obiisse. Si quis obiiciat, non licuisse votum simulare, quod non ex animo conceperat: responsio in promptu est, quò ad purificationis substantiam nihil eum fictè egisse: ceremoniam verò quæ adhuc libera erat, adhibuisse: non quasi Deus talem cultum exigeret, sed vt rudibus aliquid concederet. Ideò ridiculi sunt Papistæ, dum hinc vouendi exemplum eliciunt. Paulum nulla ad vouendum religio induxit: isti verò fictitium Dei cultum in votis locant. Paulum temporis ratio cogebat ad seruandos legales ritus, isti non aliud proficiunt, nisi vt Christianam Ecclesiam, cui pridem sua constat libertas, superstitione implicent. Longè enim aliud est obsoletas ceremonias in vsum reuocare, quàm eas adhuc superstites tolerare, donec paulatim in desuetudinem abierint. omitto quòd clericalem suam tonsuram Papistæ frustra & ineptè cum purificationis symbolo comparant, quod Deus in Lege probauerat. Sed quia minimè necessaria est longior refutatio, nobis hoc vnum sufficiat: Paulum vt infirmos Christo adduceret, saltem ne eos offenderet, voto se obligasse, quod sciebat coram Deo nullius esse momenti.

19 INGRESSVS Synagogam.) Quod vestem suam in signum detestationis Corinthi excusserat, non ideo factum esse docet hic locus, quod totam gentem abiiceret: sed quos perditæ obstinationis iam expertus erat. nunc de integro ad Ephesios accedit, periculum facturus an plus apud ipsos obedientiæ reperiret. Porrò mirum est quòd cùm ex Lucæ relatu appareat, in hac Synagoga placidius quàm alibi vsquam fuisse auditum atque etiam rogatum fuisse vt maneret, eorum tamen precibus morem non gesserit. Hinc certò coniicere promptum est quod prius dixi, grauem illi fuisse causam cur Ierosolymam celeriter ascenderet. Ipse etiam properandum sibi esse ostendit, dicens, Oportet me festum quod instat, Ierosolymis agere. Nec dubium est, quin rebus diligenter illic compositis discesserit cum bona eorum pace & venia: & ex Lucæ verbis colligere licet, excusationem fuisse acceptam, ne eos offenderet repulsa. Cæterùm, notare operæpretium est, vbi spes profectus oblata est solito melior, tanquam Dei manu ad alia atque alia negotia nos trahi: vt discamus nos eius arbitrio regendos tradere.

FESTVM quod instat.) Quod de voto nuper attigi, ad diem quoque festum pertinet. neque enim pietatis
Gal.4.b.10. officio erga Deum volebat Paulus defungi: sed conuentum celebrare, in quo plus prodesse poterat quàm aliis anni temporibus. Quanti enim faceret dierum discrimen, vel vna epistola ad Galatas locuples est testis. Notandum verò est quòd de reditu nihil promittit, nisi hac exceptione interposita, Si Domino placuerit. Fatemur quidem omnes non posse nos nisi eius ductu vel digitum vnum mouere: sed quia tantum arrogantiæ in hominibus passim regnat, vt quiduis præterito Deo statuere non modò in futurum tempus, sed etiam in multos annos audeant: meditanda nobis sæpe est hæc religio & sobrietas, vt discamus consilia nostra Dei arbitrio & prouidentiæ subiicere: ne si deliberemus vt solent qui fortunam sibi videntur sub manu habere, iustas demus temeritatis nostræ pœnas. Etsi autem non tanta est in verbis religio, quin liberum nobis sit dicere, hoc vel illud facturos: vtile tamen est formulis loquendi assuescere, quæ nos commonefaciant gressus omnes nostros dirigi à Deo.

22 QVVM DESCENDISSET Cæsaream.) Quanquam vno verbo recitat Lucas Paulum Ierosolymæ salutasse ecclesiam: certum est tamen magna aliqua necessitate illuc fuisse pertractum. Et tamen ex contextu colligere licet, non diu substitisse Ierosolymæ: fortè quia successus rerum quas agitabat, spei eius & voto non respondit. Porrò iter eius in reditu non otiosum nec sterile fuisse declarat, dicens confirmasse omnes discipulos: haud dubiè non parua molestia, quia per multos circuitus deflectere coactus est. nam particula καθεξῆς, continuam seriem designat. Iam qua ratione vocentur Discipuli qui Christo nomen dederunt, & fidem E-
Supr 9.f.36. uangelij professi sunt, alibi diximus: quia scilicet nulla est sine recta institutione pietas. Habebant quidem illi suos pastores sub quibus proficerent: sed quò maior erat Pauli authoritas, & quò excellentiore spiritu pollebat, ex eius transitu non parua accessit confirmatio: præsertim cùm in fundandis omnibus illis ecclesiis princeps fuisset architectus.

24 *Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Ephesum, potens in Scripturis.*

25 *Hic*

25 *Hic erat institutus in via Domini, & feruens Spiritu loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Domini: sciens tantùm Baptisma Ioannis.*
26 *Atque hic cœpit liberè loqui in Synagoga. Quem cùm audissent Priscilla & Aquila, assumpserunt illum, & exactius ei exposuerunt viam Dei.*
27 *Cùm autem vellet ire in Achaiam, exhortati fratres scripserunt discipulis vt susciperent illum. Qui cùm venisset, contulit multum iis qui crediderant per gratiam.*
28 *Vehementer enim Iudæos reuincebat publicè, ostendens per Scripturas Iesum esse Christũ.*

24 IVDÆVS quidam.) Hoc Dei prouidentiæ meritò tribuendum est, quòd dum Epheso Paulus abire cogeretur, in eius locũ submissus est Apollos, qui iacturam absentiæ illius sarciret. Huius autem hominis quale fuerit principium tenere refert, quum apud Corinthios etiam fuerit Pauli successor, ac tam præclarè se gesserit, fidelémq; & strenuam operam nauarit, vt Paulus eum quasi singularé collegam honorificè celebret. Ego plãtaui, inquit, Apollos rigauit. Item, Hæc in me & Apollo transfiguraui. Duobus autem primum elogiis eum commendat Lucas, quòd eloquens esset ac potens in Scripturis. zelum deinde, fidémque & constantiam adiiciet. Etsi autem verè negat Paulus regnum Dei in sermone esse positum, & ipse facundiæ laude caruit: non est tamen sermocinandi dexteritas, qualem hîc prædicat Lucas, spernenda. præsertim vbi nulla pompa vel ostentatio ex verborum splendore captatur: sed sine fuco & ambitione, sine ampullis & curioso artificio rem quæ agitur, disertè explicare satis habet, qui docendi personam sustinet. Eloquentia caruit Paulus: voluit scilicet Dominus primario Apostolo hanc virtutem deesse, quo splendidior in rudi & inconditio eius sermone vis Spiritus fulgeret. Et tamen ea loquendi facultate instructus erat, quæ ad illustrandum Christi nomen, & asserendam salutis doctrinam sufficeret. Cæterùm, vt varia est ac multiplex donorum Spiritus distributio, non obstitit Pauli infantia, si ita vocare libet, quominus disertos sibi ministros Deus eligeret. Porrò ne eloquentiam Apollo profanam, vel inanem & futilem fuisse quis putaret, Lucas cum maiori eam virtute coniunctam fuisse dicit: nempe quòd potens fuerit in Scripturis. quo verbo non tantum interpretor, probè & solidè fuisse in Scripturis exercitatum: sed vim earum & efficaciam tenuisse, vt illis armatus, in omnibus pugnis esset superior. Atque hæc, meo iudicio, Scripturæ potius quàm hominis laus est, quòd tum ad veritatem asserendam, tum ad refellendas Satanæ fallacias satis superque valeat. 1. Cor. 3.b. 6.4.b.6.

25 HIC ERAT institutus.) Cum hoc elogio parum congruere videtur quod paulò pòst subiicit Lucas, eũ tantum nouisse Baptisma Ioannis. sed posterius hoc membrum vice correctionis additum est. Interea facilè hæc duo inter se conueniunt: quòd tenuerit Euangelij doctrinam, quia & Redemptorem sciebat mundo esse exhibitum, & de gratia reconciliationis probè syncereque edoctus erat: & tamen non nisi Euangelij rudimentis imbutus fuerit, quatenus ferebat Ioannis institutio. Ioannem enim inter Christum & Prophetas quasi medium fuisse scimus: & de eius officio tum pater Zacharias in suo Cantico, tum Angelus ex Malachię vaticinio disseruit. Certè cùm facem Christo prætulerit, & eius virtutem magnificè exposuerit, meritò dicuntur eius discipuli habuisse Christi notitiam. Adhęc obseruatu digna est loquutio, Sciuisse Baptisma Ioannis. nam inde colligimus quisnam verus sit Sacramentorum vsus: vt scilicet nos in certum aliquod doctrinæ genus initient, vel quam semel amplexi sumus fidem sanciant. Certè à doctrina auelli, nefas est & impia profanatio. quare vt ritè administrentur Sacramenta, vocem cælestis doctrinæ illic resonare necesse est. Quid enim est Baptismus Ioannis? Totum eius ministerium complectitur Lucas hoc nomine: non tantùm quia Baptismo annexa est doctrina, sed etiam quia eius fundamentum & caput est, sine qua inanis & mortua ceremonia foret. Luc.1.g.78 Ibid.b.16. & 17. Malac.3.a.1.

FERVENS Spiritu loquebatur.) Hîc alia laude ornatur Apollos, quòd sancto zelo flagrauerit ad docendum. Doctrina sine zelo, vel gladius est in manu furiosi, vel frigida & sine vsu iacet, vel prauæ ostentationi seruit. Videmus enim ex hominibus doctis, alios ignauos torpere: alios, quod deterius est, ambitione iactari: alios, quod omnium est pessimum, contentionibus & rixis turbare Ecclesiam. insipida ergo erit doctrina, in qua non vigebit zelus. Cæterùm, meminerimus Scripturę scientiam priore loco positam esse à Luca, quæ esset zeli moderatio. scimus enim multos inconsideratè feruere: quemadmodum Iudæi peruerso Legis studio contra Euangeliũ insaniebant. & hodie videmus quàm furioso impetu æstuent Papistæ, quos temerè concepta opinio instigat. Adsit ergo scientia moderatrix quæ zelum regat. Iam verò feruor dicitur fuisse causa diligentiæ, eò quòd Apollos sedulò ad docendum incubuit. quòd si vir ille nondum exactè perfectéque in Euangelio edoctus, tam sedulò & liberè Christum prædicauit: quid sibi excusationis fore sperant, quibus clarius & plenius innotuit quod adhuc illum latebat, nisi conentur pro sua virili Christi regnum promouere? Feruorem Spiritui ideo attribuit Lucas, quòd rarum est ac peculiare donum: neque enim interpretor, Apollo mentis suæ instinctu fuisse concitatum, sed Spiritus sancti impulsu.

26 QVEM CVM audissent.) Quàm sibi addicti non sint Aquila & Priscilla, nec alienæ virtuti inuideant, hinc apparet, quòd familiariter & priuatim tradunt homini facundo quæ deinde in publicum proferat. non pollebant eadem gratia qua ille, & fortè in cœtu fuissent contempti. porrò quem vident tam eloquentia quàm Scripturæ vsu melius instructum, cupidè adiuuant: ita vt sileant ipsi, solus ille audiatur. Rursum non vulgaris fuit modestia Apollo, qui se non tantùm ab opifice manuario, sed etiam à fœmina doceri & expoliri passus est. Potens erat in Scriptura, & illis longè superior: sed quòad complementum regni Christi, extremam ei manum apponunt, qui videri poterant non satis idonei ministri. Videmus etiam tunc non tam alienas fuisse à verbo Dei mulieres, vt eas Papistæ habere volunt: quandoquidem vnum ex primis Ecclesiæ doctoribus à fœmina videmus fuisse institutum. Memoria tamen quod dixi tenendum est, Priscillam domi & inter priuatos parietes functam fuisse hoc magisterio, vt præscriptum à Deo & à natura ordinem minimè labefactaret.

27 QVVM VELLET in Achaiam.) Quo consilio Achaiam petere vellet Apollos, non exprimit Lucas. priuato tamen commodo non fuisse illectum, sed quòd vberior in propagando Euangelio fructus illic se ostenderet, ex contextu colligimus: eò quòd sua exhortatione ipsum magis incitauerint fratres, & currenti addiderint calcar. quod profectò non erant facturi, nisi ex communi Ecclesiæ bono. Erat enim absurdum, nisi melior oblata esset compensatio, precibus suis aliò ablegare hominem, cuius fideli opera iam vsi fuerant, & in posterum sciebant opus sibi fore. Scripsisse autem Ephesios fratres Achaicis intelligo, non tantùm vt hominem hospitaliter exciperent, sed vt ad munus docendi admitterent. Hæc verè sancta est commendatio, dum optimum quemque testimonio suffragióque nostro euehere studemus: ne Spiritus sancti dona, quæ apud singulos deposuit in Ecclesiæ ædificatione, sepulta iaceant.

Qvvm venisset.)Hoc fratribus qui iam fecerant experimentum,præuiſum fuerat,dum hortati ſunt, vt ſe ad iter animo conceptum accingeret.Quòd autem contuliſſe dicit fidelibus,duobus modis accipere licet:vel quòd ſuppetias tulerit minus bene inſtructis, & eos adiuuerit in frangenda hoſtium peruicacia. neque enim cuiuſuis erat habere in promptu arma ad ſubeundum difficile contra veteranos hoſtes certamen, qui niſi coacti nunquam ceſſiſſent:vel quòd illis fuerit ſubſidio,ne eorum fides contradictione hoſtium perculſa,labaſceret:quod plerunque accidere infirmis ſolet.Ego vtroque modo adiutos fuiſſe interpretor: vt ducem habentes peritum & exercitatū,ſuperiores eſſent in conflictu. deinde vt noua fultura ſtabiliretur eorum fides, vt eſſet extra vacillandi periculum.Videtur præterea notare Lucas,ſtrenuitate eius & conſtantia fratres fuiſſe adiutos; dum publicè cum Iudæis diſputaſſe commemorat. erat enim hoc zeli & fiduciæ ſignum, lucem non fugere. Quòd habetur in ſententiæ clauſula,Per gratiam:vel cum proximo verbo,Crediderunt,cohæret : vel referri debet ad ſubſidium quod fratribus attulit.Prior interpretatio nihil habet difficultatis. ſenſus enim erit,fideles illuminatos fuiſſe Dei gratia, vt crederent:ac ſi dixiſſet, Fratres qui Dei beneficio iam ad fidem vocati ſunt, in melius fuerunt prouecti. Videtur tamen alter contextus magis quadrare, quòd Apollos gratiam qua præditus erat,cum fratribus communicando,eos adiuuerit. Ita, Per gratiam tantundem valebit,atque ſecundum menſuram gratiæ acceptæ.

28 Ivdæos reuincebat.)Hinc apparet quorſum ſpectaret facultas illa, quòd potens eſſet Apollos in Scripturis:nempe quia valida illi & efficax probatio ſuppetebat coarguendis hoſtibus. Breuiter etiam exponitur ſtatus diſputationis,Ieſum eſſe Chriſtum.Controuerſia enim apud Iudæos hoc cirebat, Promiſſum eſſe Chriſtum liberatorem:ſed illis non facile erat perſuadere,Ieſum filium Mariæ hunc eſſe Chriſtum, per quem oblata eſſet ſalus. Oportuit igitur Apollo ſic diſſerere de officio Chriſti, vt Scripturæ teſtimonia probaret in filio Mariæ impleta eſſe,atque inde Chriſtum eſſe colligeret. Teſtis eſt præterea hic locus, vtilem eſſe Scripturam non modò ad do[illegible]um,ſed etiam ad frangendam eorum obſtinationem, qui ſponte non ſequuntur. neque enim ſatis fi[illegible]t fides noſtra,niſi clara illic extaret eorum demonſtratio, quæ ad ſalutem cognitu neceſſaria ſunt.Certè ſi Lex & Prophetæ tantum habebant lucis,vt inde perſpicuè probauerit Apollos Ieſum eſſe Chriſtum,quaſi rem digito monſtraret:hoc ſaltem efficere debet Euangelij acceſſio, vt ex tota Scriptura, plena Chriſti cognitio petatur.Quare deteſtabilis eſt in Deum contumelia, quòd Papiſtæ Scripturam obſcuram eſſe & ambiguam inſimulant.quorſum enim loquutus eſſet Deus,niſi liquida inuictáque in eius verbis ſe proferret veritas?Quòd autem inde inferunt,ſtandum eſſe Eccleſiæ authoritati, neque ex Scriptura diſputandum eſſe cum hæreticis:abundè à Luca refellitur eorum cauillum.nam cùm nihil Iudæis fuerit pertinacius,minimè timendum eſt,ne quibus armis fretus illos conuicit,eadem nobis aduerſus quoſlibet hæreticos ſufficiant: vtpote quæ nobis victoriam conferunt aduerſus diabolum, errorum omnium principem.

Capvt XIX.

1 *Factvm eſt autem quum Apollos eſſet Corinthi, vt Paulus peragratis ſuperioribus partibus veniret Epheſum, & repertis quibuſdam diſcipulis dicit ad eos,*
2 *An Spiritum ſanctum accepiſtis poſtquam credidiſtis? At illi dixerunt ad eū, Imo neque an ſit Spiritus ſanctus audiuimus.*
3 *Et ait ad illos, Quo igitur baptizati eſtis? Illi verò dixerunt, Ioannis Baptiſmate.*
4 *Dixit autem Paulus, Ioannes quidem baptizauit Baptiſmo pœnitentiæ, populo loquens, in eum qui venturus eſſet poſt ipſum, vt crederent: hoc eſt in Chriſtum Ieſum.*
5 *His auditis baptizati ſunt in nomen Domini Ieſu.*
6 *Et quum impoſuiſſet illis manus Paulus, venit Spiritus ſanctus ſuper eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.*
7 *Erant autem omnes viri ferè duodecim.*

1 Refert hîc Lucas Pauli reditu non modò confirmatam & auctam fuiſſe Eccleſiam apud Epheſios,ſed miraculo ſimul ornatam, quòd illic rudibus & nouitiis quibuſdam diſcipulis collatæ ſunt viſibiles Spiritus gratiæ.Porrò eſſéntne vrbis incolæ an noui hoſpites,neſcitur,nec magnoperè noſtra intereſt. Iudæos quidem fuiſſe minimè dubium eſt.quia Ioannis Baptiſma receperant.probabile etiam eſt,habitaſſe Epheſi,quando illic Paulus eos reperit.

2 An spiritvm ſanctum.)Clauſula hiſtoriæ oſtendit non de Spiritu regenerationis , ſed de ſpecialibus donis,quæ Deus initiò Euangelij in communem Eccleſiæ ædificationem quibus viſum erat variè diſtribuit,hîc à Paulo haberi ſermonem.Sed iam ex hac Pauli interrogatione oritur quæſtio,Fueríntne tunc paſſim communis omnibus Spiritus.nam ſi paucis quibuſdam dabatur,cur eum coniungit cum fide,ac ſi indiuidua eſſet connexio? Fortè non gregarij fuerunt homines : vel quia in mediocri numero erant, hoc eſt duodecim, quærit Paulus an omnes donorum Spiritus ſint expertes.Ego tamen ſic exiſtimo,oblatos in conſpectum Gentium nō fortuna,ſed Dei conſilio fuiſſe tot Iudæos vno tempore,& quidem diſcipulos,hoc eſt, ex grege fidelium, qui ſibi tamen hactenus ſummam Euangelij gloriam, quæ in ſpiritualibus donis conſpicua erat, faterentur fuiſſe ignotam, vt per eos illuſtraretur Pauli miniſterium.neque enim probabile eſt tam paucos Epheſi relictos eſſe diſcipulos ab Apollo : & fuiſſent ab eo rectius inſtituti , ex quo ipſe à Priſcilla & Aquila viam Domini exactè didicerat.Quinetiam Fratres quorum prius meminit Lucas, alios ab iſtis fuiſſe non dubito.In ſumma, vbi videt Paulus homines iſtos profiteri Chriſti nomen , vt de eorum fide certius habeat examen , rogat an Spiritum ſanctum acceperint. Hoc enim fuiſſe inſigne gratiæ Dei ad ſanciendam doctrinæ fidem apparet ex Paulo ipſo, III.ad Galat. Velim ſcire ex vobis,Spiritum ſanctum ex Legíſne operibus, an ex auditu fidei acceperitis. Gal.3.a.2.

An Spiritvs ſanctus ſit neſcimus.) Quî fieri potuit, vt homines Iudæi de Spiritu nihil audierint, de quo vbique clamant Prophetæ,& cuius elogiis referta eſt Scriptura? certè hinc colligimus neque generaliter locutum eſſe Paulum de Spiritu.& iſtos vt rogati erant,negare ſibi cognitas eſſe viſibiles illas gratias, quibus Deus regnum Filij ſui ornauerat.Neſcire ergo ſe fatentur an Deus largiatur eiuſmodi dona. ideo in voce Spiritus me-

tus metonymia est. atque hunc sensum confirmat, quòd si prorsus negassent se quicquam scire de Spiritu Dei, tam crassum errorem, imò prodigiosum, Paulus tacitum minimè tulisset. Dum quærit, in quem igitur finem, vel quomodo baptizati sint, subindicat vbicunque Christus solidè prædicatus esset, gratias etiam visibiles refulsisse, vt tale decus Ecclesiis omnibus commune foret. Quare non abs re miratur Paulus fideles eius gloriæ Christi esse ignaros, quam tunc volebat Deus vbique esse conspicuam: & mox addita correctione monet, non esse manendum in illis quæ imbiberant rudimentis: quia Ioannis officium fuerat, discipulos Christo formare.

4 IOANNES quidem.) Huc spectat Pauli admiratio, vt isti homines suæ ruditatis conuicti, ad altiores progressus aspirent. Ioannem de Christo venturo concionatum esse dicit. emisit ergo discipulos ex carceribus, vt in stadio currentes, ad Christum nondum manifestatum tenderent. quare ne sibi placeant isti, & fastidiosè vlteriorem profectum recusent, procul adhuc à meta abesse ostendit. Nam homines defectus sui sensus incitat, vt appetant quod sibi deest. Huc redit summa, ac si dixisset Paulus, Priusquam glorificatus est Christus, non viguit ista eius potentia in mundo: suo tandem in cœlum ascensu, voluit vt regnum suum sic floreret. multò igitur minus, dum adhuc in cursu legationis suę esset Ioannes, effusæ fuerunt Spiritus gratiæ, quæ nunc sedere ad Patris dexteram Christum testantur. quandoquidem tunc nondum palàm se mundo Redemptorem patefecerat. Scitote ergo vobis vltrà pergendum esse: quia procul abestis à meta. Ita discretè fidem piorum, qui à Ioanne edocti erant, debuisse in Christum venturum respicere docet, ne isti homines in principiis subsistant. Cæterùm, hinc quoque docemur Baptismum Ioannis, pœnitentiæ & remissionis peccatorum fuisse symbolum, nec aliud hodie Baptismi nostri esse ab illo discrimen, nisi quòd exhibitus est Christus, & in morte eius ac resurrectione impleti sunt omnes salutis nostræ numeri: adeóque ad suum affectum perductus fuit Baptismus: quia & ex illo quem dixi, mortis & resurrectionis fonte manat pœnitentia, & eòdem refertur fides, vt gratuitam iustitiam inde petat. In summa, clarè ostendit Paulus illum fuisse Baptismũ regenerationis & renouationis, sicut est noster. Quia autem & purgatio & vitæ nouitas à solo Christo manat, in eius fide fundatum fuisse dicit, quibus etiam verbis monemur hinc pendere totam vim Baptismi, vt fide in Christo apprehendamus quicquid figurat: tantum abest vt quicquam deroget Christi gratiæ externus signum.

5 HIS AVDITIS baptizati sunt.) Quoniam apud veteres inualuerat opinio, diuersos fuisse Baptismos Ioannis & Christi, non fuit illis absurdum baptizari de integro, qui Baptismo Ioannis tantùm præparati erant. Sed quòd illa diuersitas falsò & perperam ab illis credita fuerit, hinc patet, quòd eiusdem adoptionis, eiusdem vitæ nouitatis, quas hodie in Baptismo nostro percipimus, pignus fuit ac tessera. itaque non legimus denuò fuisse à Christo baptizatos, qui à Ioanne ad eum transibant. Adde quòd Baptismum suscepit Christus in carne sua, vt illo visibili symbolo se nobiscum sociaret: atqui si fictitia illa diuersitas admittitur, excidet nobis ac peribit singulare hoc beneficium, quòd Baptismum habemus cum Filio Dei communem. Mat.3.d.15. Nec verò longa refutatione opus est: quia vt diuersos Baptismos esse persuadeant, in quo differat alter ab altero prius ab illis ostendi necesse est. atqui vtrinque respondet optima similitudo, & partium omnium symmetria & conformitas, quæ fateri cogit eundem esse Baptismum. Nunc verò quæritur an eum repetere fas fuerit. & furiosi homines nostra ætate hoc testimonio freti, Anabaptismum inuehere conati sunt. Quidam Baptismi nomen pro noua institutione accipiunt: quibus ideo non assentior, quòd eorum expositio, vt coacta est, effugium sapit. Alij negant iteratum fuisse Baptismum: quia perperam baptizati forent ab aliquo Ioannis stulto æmulatore. sed quia nihil habet coloris eorum coniectura, imò potius innuunt verba Pauli veros & germanos fuisse Ioãnis discipulos, & Lucas honorificè vocat discipulos Christi: neq; huic quoque sententiæ subscribo: & tamen iteratum fuisse nego aquæ Baptismum, quia non aliud sonant verba Lucæ, quàm Spiritu fuisse baptizatos. Primùm minimè nouum est Baptismi nomen ad dona Spiritus transferri, sicuti capite 1. & 11. Cap.1.a.5. vidimus, vbi dicebat Lucas quum Christus visibilem Spiritus missionem Apostolis promitteret, Baptismum & 11.b.6. vocasse. Item quum Spiritus descenderet super Cornelium, Petrum recordatum fuisse verborum Domini, Baptizabimini Spiritu sancto. deinde videmus hîc nominatim agi de donis illis visibilibus, & ea conferri cũ Baptismo. Quòd autem continuò pòst sequitur, Vbi manus illis imposuit, venisse Spiritum, exegeticè additum esse interpretor. est enim modus loquendi Scripturæ frequens & familiaris, rem breuiter proponere, & mox clarius explicare. quod ergo propter breuitatem erat obscurius, Lucas melius exprimit, & fusius explicat, dicens impositione manuum Spiritum illis datum fuisse. Si obiiciat quispiam, Baptismi nomen, vbi pro Spiritus donis ponitur, non simpliciter, sed cum adiectione sumi: respondeo, ex contextu satis patere Lucæ mentem: deinde Lucam alludere ad Baptismum, cuius meminerat. Et certè si de symbolo externo accipias, absurdum erit fuisse illis datum, nulla meliore doctrina interposita. Sin verò metaphoricè de institutione, durior adhuc erit locutio: & non quadraret narratio: Postquam fuerunt edocti, Spiritum sanctum descendisse super eos. Porrò vt hanc manuum impositionem Sacramentum fuisse fateor: ita inscitia lapsos esse dico, qui ad perpetuam imitationem traxerunt. nam quum inter omnes conueniat temporalem fuisse gratiam, quæ illo symbolo exhibita fuit: peruersum est ac ridiculum, ablata veritate signum retinere. Alia est Baptismi & Cœnę ratio, quibus Dominus ea dona nobis esse exposita testatur, quorum fruitio ad finem vsque mundi Ecclesiæ constabit. Quare perpetua Sacramenta sedulò & prudenter à temporariis discernere oportet, ne inanes & ludicræ laruæ inter Sacramenta locum occupent. Quòd manuum impositione vsi sunt Veteres, vt fidei professionem in adultis sancirent, non improbo: modò ne tali ceremoniæ annexam Spiritus gratiam quis putet, quemadmodum facit Hieronymus contra Luciferianos. Papistæ autem nulla venia digni sunt, qui vetusto ritu non contenti, putidam vnctionem obtrudere ausi sunt: quę non tantùm esset Baptismi confirmatio, sed dignius etiam Sacramentum, quo fideles perfici nugantur, qui prius tantùm semipleni erant: quo armantur ad pugnam, quibus tantùm remissa prius erant peccata. has enim execrabiles blasphemias euomere non dubitarunt.

8 *Introgressus autem Synagogam, liberè loquebatur ad tres menses, disputans & suadens de regno Dei.*

9 *Quum autem quidam indurarentur nec crederent, malè loquentes de via coram multitudine, digressus ab illis segregauit discipulos, quotidie disputans in schola Tyranni cuiusdam.*

10 *Hoc autem factum est per biennium, ita vt omnes qui habitabant in Asia, audirent sermonem Domini Iesu, Iudæi simul & Græci.*

11 *Virtutésque non vulgares edebat Dominus per manus Pauli:*

12 *Ita vt etiam super infirmos deferrentur à corpore eius sudaria & semicinctia, & recederent ab eis morbi, & spiritus mali egrederetur.*

8 INTROGRESSVS synagogam.) Hinc colligimus Paulum exorsum fuisse à piorum cœtu, qui iam Christo nomen dederant: deinde venisse in Synagogam, vt reliquos Iudæos, quibus nondum innotuerat Christus, vel saltem à quibus nondum receptus erat, in vnum Ecclesiæ corpus colligeret. Dicit autem Paulum liberè egisse, vt sciamus non ideo vsque ad tres menses auditum quòd astutè tegeret Euangelij doctrinam, vel se insinuaret per obscuras ambages. mox etiam fiduciæ specimen exprimit Lucas, referens eum disputasse & suasisse de regno Dei. Scimus autem hoc nomine sæpe notari instaurationem illam quæ promissa erat Patribus, & præstanda Christi aduentu. nam quum extra Christum deformis & confusa sit omnium dissipatio, non frustra hoc venturo Messiæ tribuerunt Prophetæ, fore vt regnum Dei in mundo constitueret. Iam verò regnum hoc, quia nos à defectione sub Dei obsequium reducit, & ex inimicis facit filios: primùm gratuita peccatorum remissione constat, qua nos sibi reconciliat Deus, & adoptat in populum: deinde vitæ renouatione, qua nos ad imaginem suam conformat. Disputasse & suasisse dicit, significans ita Paulum disseruisse, vt probaret solidis rationibus quæ in medium afferebat. deinde auditoribus piarum exhortationum stimulos addidisse, vt ianuam regno Dei aperirent. Nullæ enim argutiæ nos Deo morigeros reddent, nisi piis admonitionibus flectamur.

9 QVVM indurarentur.) Nusquam tam placidè & æquis auribus auditum fuisse Paulum legimus à Iudæis, sicut Ephesi priore suo aduentu. nam quum alij tumultuosè eum abigerent, ab his rogatus fuit vt diutius maneret. Nunc postquam ad tres menses regnum Dei apud eos erigere conatus est, prodit se multorum impietas & contumacia. dicit enim Lucas fuisse induratos. & certa hæc vis est cælestis doctrinæ, vt reprobos vel in furorem conuertat, vel magis obstinatos reddat: non sua id quidem natura, sed per accidens, vt loquuntur: quia dum vrgentur à veritate, erumpit occultum virus. Addit, Lucas eos maledixisse viæ coram populo. nam huc tandem se proiiciunt Euangelii contemptores, vt quod nolunt amplecti, hostiliter apud alios oppugnent. neque id alio consilio, nisi quòd cupiunt, si fieri possit, omnes habere eiusdem impietatis socios. VIÆ nomine, quodlibet institutum intelligi satis notum est: hìc autem ad Euangelium Christi refertur. Iam dicit Lucas Paulum ab illis digressum, segregasse discipulos. quo exemplo monemur, vbi deploratæ & insanabilis peruicaciæ facimus periculum, non amplius ludendam esse operam. Ideo admonet Paulus ipse Titum, vt hæreticum hominem post vnam vel alteram admonitionem deuitet. nam indigna contumelia afficitur verbum Dei, si porcis & canibus prostituitur. Simul etiam consulere infirmis decet, ne prauis obtrectationibus & suæ doctrinæ calumniis labefactetur eorum pietas. Discipulos ergo segregauit Paulus, ne suo fœtore hirci ouium gregem inficerent: deinde vt ingenua professio vigeret inter puros Dei cultores.

Tit.3.c.10.

QVOTIDIE disputans.) Ostendit hic locus quàm assidua fuerit Pauli sedulitas in docendo: & nimis esse morosos vel delicatos, quibus statim discendi tędium obrepit. Videmus enim quàm pauci ad audiendum prompti paratíque quotidie accedant. Etsi autem peculiarem gerebat gregis domestici curam, quem velut in ouile collegerat, non tamen opera sua priuat extraneos: sed cursum disputandi continuans, periculum facit, num quos reperiat dociles. Scholam Tyranni vocat, non qui tunc potitus fuerit imperio: nam Romani in tota Asia dominabantur: sed credibile est gymnasium fuisse olim extructum sumptibus Tyranni, & vrbi donatum. Loco igitur publico, qui conditoris nomen habebat, vsi sunt fideles ad conuentus suos agendos.

10 OMNES qui habitabant.) Non significat Lucas illuc Asiaticos venisse, vt Paulum audirent: sed prædicationis odore perfusam fuisse totam Asiam, & semen longè latéque dispersum: vt eius labor non vni tantùm vrbi, sed remotis etiam locis fructuosus esset. atque id sæpe fit, vt Dei veritas dum vno in loco prædicatur, longè latéque diffusa personet vbi audiri non potest vox ipsius ministri: quia traditur de manu in manum, & alii aliis sunt doctores. Neque enim sufficeret vnus homo, nisi propagandæ fidei pro se quisque intentus foret.

11 VIRTVTES non vulgares.) Virtutes appellat frequenti Scripturæ vsu miracula, quæ documenta erant extraordinariæ Dei potentiæ. Refert autem Pauli apostolatum istis insignibus fuisse ornatum, quò certior constaret eius doctrinæ authoritas. Trita enim locutio est, Quòd per manum hominis signa edantur. Ita laus eorum Deo vni adscribitur tanquam authori: homo autem in ordinem cogitur vt minister. Atque vt miracula magis amplificet, dicit sudaria & semicinctia delata fuisse ad ægrotos, quorum tactu fuerunt sanati. Quorsum hæc Paulo facultas data fuerit, non obscurum est: nempe vt se verum Christi Apostolum probaret, fidem conciliaret Euangelio, suúmque ministerium sanciret. Atque hic memoria repetere conuenit, quæ suprà de legitimo miraculorum vsu habuimus. Quòd etiam Pauli sudariis sanauit Deus ægrotos, huc spectabat, vt qui nunquam hominem viderant, reuerenter nihilominus absentis doctrinam amplecterentur. quò magis insulsi sunt Papistæ, qui locum hunc ad suas reliquias detorquent. quasi verò sua sudaria miserit Paulus, quæ in eius honorem oscularentur venerabundi homines: sicuti in papatu calceos & brachas Francisci, Rosæ cingulum, Sanctæ Margaritæ pectinem, ac similes nugas adorant. Imò potius res vilissimas delegit, ne qua ex pretio vel splendore superstitio nasceretur. Hoc enim fuit eius consilium, integram Christo gloriam in solidum vindicare.

13 *Tentauerunt autem quidam è circumeuntibus Iudæis exorcistis inuocare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum, quem Paulus prædicat.*

14 *Erant autem quidam filij Sceuæ Iudæi principis Sacerdotum septem, qui hoc faciebant.*

15 *Respondens autem spiritus malus dixit, Iesum noui, & Paulum scio: vos autem qui estis?*

16 *Et insiliens in eos homo in quo erat dæmonium malum, & dominatus eis, inualuit contra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent de domo illa.*

17 *Hoc autem innotuit omnibus Iudæis simul & Græcis, qui habitabant Ephesi: Et incidit timor super omnes illos, & magnificabatur nomen Domini Iesu.*

13 Quò

13 Quò certiùs appareat miraculis illis, quorùm nuper facta est mentio, confirmatum fuisse apostolatum Pauli: docet nunc Lucas, cùm falsò quidam nomen Christi obtenderent, grauem de tali abusu sumptam fuisse pœnam. vnde agnoscimus non alium in finem editas fuisse virtutes per manum Pauli, nisi vt testatum omnibus fieret, fideliter ab eo Christum prædicari Dei potentiam: quando non solùm Dominus eas à pura Euangelij doctrina separari passus non est: sed tam seuerè vltus est eos qui præposterè eas ad suos exorcismos trahebant. vnde rursum colligitur, quęcunque Christi nomen obscurant miracula, pręstigias esse diaboli: fallarios autem esse, qui vera Dei miracula aliò trahunt, quàm vt sanciatur pura religio.

Qvidam exorcistæ.) Non dubito quin munus hoc ex stulta æmulatione prodierit. Deus suam potentiam inter Iudæos variis modis exercere solitus erat. & prophetis olim vsus fuerat ministris ad fugandos dæmones: hoc prætextu exorcismos sibi finxerunt. atque hinc temerè erectum est extraordinarium munus sine Dei mandato. potest etiam fieri, vt Deo sic ordinante, aliquid perfecerint: non quòd faueret præposterè, sed vt patriam religionem libentius colerent vsque ad Christi aduentum. Sub regno Christi fecit praua ambitio, vt Christiani cum Iudæis certarent. Creati sunt enim hominum arbitrio exorcistę. deinde, vt semper in deterius prolabi solet superstitio, hoc clericis suis omnibus commune esse voluit Papa, qui ad maiorem gradum promouendi erant. Postquam enim facti sunt ostiarij, extemplò illis coniuratio dæmonum mandatur: ipsa autem experientia planè se ridiculos faciunt. Fateri enim coguntur inanem & sine effectu se titulum conferre. nam vbi facultas qua diabolos adiurent? & ipsi exorcistæ manifesto ludibrio suscipiunt munus quod nunquam exerceant. Sed hoc scilicet iure accidit, vt nullus sit errorum finis, vbi à verbo Dei disceditur. Quantum ad istos spectat, colligimus fuisse vagos errones & homines circunforaneos, quales hodie multi cernuntur in Papatu. dicit enim circumiuisse. quo verbo significat huc & illuc prout fallendi occasio dabatur, flexisse iter.

Adivramvs vos per Iesum.) Verisimile est impostores istos confugisse ad Christi nomen, vt nouam potestatem acquirerent quam prius fallaciter iactauerant, vel quia cessauerat facultas qua prędıti fuerant, vt tenebras obducerent Euangelio. Duplex autem fuit huius inuocationis vitium. nam quum alieni sint à Pauli doctrina, sine fide eius prætextu abutuntur quasi ad magicas incantationes. deinde, quod non est in hominum manu, sibi absque vocatione Dei vsurpant. Legitima autem nominis Dei & Christi inuocatio est, quæ fide dirigitur, nec excedit vocationis metas. Quare monemur hoc exemplo, ne similes demus sacrilegij pœnas; nihil nisi prælucente Dei verbo esse tentandum. Dominus ipse nos ad preces inuitat. Quicunque miraculorum dono præditi non sunt, se intra istas metas contineant. nam Apostoli cùm Spiritus immundos exire imperio cogebant, Deum habebant authorem, ac sciebant ministerio, quod iniunxerat, fideliter se defungi.

16 Insiliens in eos homo.) Tribuitur homini quod per ipsum diabolus effecit. Tantæ enim violentię par non fuisset, vt septem robustos iuuenes sauciatos, & vestibus nudatos proiiceret. Quomodo autem diabolus in hominibus habitet, certò definire non licet, nisi quòd statui potest antithesis inter Dei Spiritum & Satanæ. nam quemadmodum Paulus docet nos esse Dei templa, quia Spiritus Dei habitat in nobis: sic rursum dicit Satanam efficaciter agere in omnibus incredulis. Sciendum tamen est Lucam hîc de singulari habitandi modò agere, cùm scilicet ita Satanæ frænum laxatur, vt totum hominem occupet. Porrò tale specimen edere voluit Deus, vt suam virtutem ostenderet non esse inclusam in sonitu vocis, nec fas esse Filij sui nomen ad superstitiones trahi. Cùm autem Satanæ permittit nobis illudere, sciamus grauius nos puniri quàm si nos in carne vulneraret. Fallax enim miraculorum species, horribile fascinum est ad dementandos incredulos, vt in altiores tenebras mergantur, quia Dei lucem respuerunt.

17 Incidit timor.) Fructus eius vindictæ, quam de impio nominis Christi abusu Deus sumpserat, quòd religio omnibus iniecta est, ne doctrinam contemnerent, cuius se acerrimum fore vindicem Deus insigni documento ostenderat, & in Christi reuerentiam fuerunt adducti. prȩterquam enim quòd omnibus suis iudiciis ad hunc profectum nos Deus inuitat, vt peccandi metùm nobis incutiant: peculiariter in hoc exemplo commendata fuit maiestas Christi, & Euangelij authoritas sancita, quò grauior pœna manet impostores qui suis incantationibus Christi nomen scientes profanant, ne sibi impunitatem tam crassi sacrilegij promittant. Quòd dicit innotuisse omnibus, tantundem valet, atque vulgò aut passim. Significat enim rem fuisse celebratã populi sermone, quò apud plures inclaresceret Christi nomen.

18 *Multique ex ijs qui crediderant veniebant, confitentes & annuntiantes facta sua.*

19 *Multi autem ex ijs qui curiosas artes exercuerãt, comportatos libros exusserũt coram omnibus: & supputatis precijs illorum, repererunt pecuniæ quinquaginta millia.*

20 *Ita potenter crescebat sermo Domini & confirmabatur.*

21 *His autem expletis, proposuit Paulus in Spiritu, transita Macedonia & Achaia, ire Ierosolymam, dicens, Postquam fuero ibi, oportet me & Romam videre.*

22 *Missis autem in Macedoniam duobus ex ministrantibus sibi, videlicet Timotheo & Erasto, ipse remansit ad tempus in Asia.*

18 Mvlti qui crediderant.) Eius timoris de quo loquutus est, indicium vnum profert Lucas. Re ipsa enim testati sunt serio Dei timore penitus se esse affectos, qui vltro superioris vitæ delicta confessi sunt, ne sua dissimulatione intus fouerent iram Dei. Scimus quàm ægrè extorqueatur ab iis qui peccarunt vera & ingenua confessio. nam cùm sua existimatione nihil preciosius habeant homines, pluris semper illis est pudor quàm veritas. imò quantum in se est, sua probra tegere conantur. Ergo voluntaria hæc confessio, testis pœnitentię ac timoris fuit. nemo enim nisi diuini iudicij sensu probè tactus hominum probris & ignominiæ se subiiciet, iudiciúmque sponte in terra subibit, vt reatu soluatur in cælo. Cùm dicit mvltos, hinc colligimus non eandem fuisse omnium causam. potest enim fieri vt isti exulceratas diu conscientias habuerint: sicuti multi plerunque occultis & intestinis vitiis laborant. Quare non communem omnibus legem præscribit Lucas: sed exẽplum proponit, quod sequantur qui simili opus habent medicina. Quorsum enim isti facta sua confessi sunt, nisi vt pœnitentiæ suæ testimonium ederent, & consilium leuationémque peterent à Paulo? Diuersa fuit eorũ ratio, qui etiam peccata sua confessi sunt, cùm ad Baptismum Ioannis accederent. nam hoc modo profitebantur se non fictè initiari in pœnitentiam. Hîc autem ab vna specie docet Lucas, quo modo Dei reuerentia tacti fuerint fideles, vbi Deus seueritatis suæ exemplum illis proposuit. Quò maior est Papistarum impudentia, qui hunc suæ tyrannidi fucum inducunt. Quid enim auricularis eorum confessio huic exemplo affine habet? Primùm fideles quàm miserè ante susceptam fidem decepti fuissent à Satana, productis in me Mat.3.b.6.

dium quibusdam exemplis, confessi sunt: Papæ autem lege, factorum dictorúmque & cogitationum omnium enumeratio exigitur. Hos semel legimus confessos esse: Papæ lex quotannis, vt minimùm, repeti iubet. Isti sponte prodierunt: Papa necessitate omnes obligat. Lucas multos venisse dicit, non omnes: in lege Papæ nulla exceptio. Isti coram fidelium cœtu se humiliarunt: Papæ longè aliud mandatum, vt clancularijs susurris in aurem proprij sacerdotis obmurmuret peccator. En quàm dextrè Scripturam ad probandas suas fallacias accommodent.

19 QVI curiosas artes.) Non tantum de magicis præstigiis loquitur Lucas, sed de friuolis & inanibus studiis, quorum maior pars hominum nimis vt plurimùm cupida est. περίεργα enim ponit: quo nomine comprehendunt Græci quæcunque solidam in se vtilitatem non continent: sed per varios circuitus hominum mentes & studia inutiliter abducunt. Talis est astrologia iudiciaria, quam vocant, & quicquid diuinationum sibi in futurum tempus fabricant stulti homines. Libros autem exurunt, vt sibi & aliis in posterum præcidant ansam errandi. Et quòd eos precij magnitudo à iactura non reuocat, eò melius pietatis suæ studium probant. Ergo vt nuper verborum confessio, ita nunc realis, vt ita loquar, à Luca describitur. Cæterùm, cùm ἀργύριον Græci accipiant pro qualibet monetæ specie, incertum est, sestertios an denarios Lucas designet. Quia tamen certò constat, expressam ab eo summam fuisse, vt sciremus forti animo contemptum fuisse lucrum à fidelibus: non dubito quin denarios, vel aliquod etiam præstantius numismatis genus intelligat. Denariorum verò quinquaginta millia, circiter nouem millia librarum Franciæ monetæ efficiunt.

20 POTENTER crescebat.) Particula κατὰ κράτος, significat non vulgares fuisse verbi progressus: ac si diceret, in illis incrementis apparuisse raram efficaciam ac solitò maiorem. Crescendi verbum ad hominum numerum refero, ac si dixisset, nouis quotidie discipulis collectis auctam fuisse Ecclesiam, quia latè propagatur doctrina. Sermonem verò in singulis fuisse confirmatum interpretor, quòd scilicet in Euangelii obedientia & pietate, magis magísque proficerent, atque altiores radices ageret eorum fides.

21 PROPOSVIT in spiritu.) Consilium huius professionis, Spiritus instinctu susceptum fuisse à Paulo intelligit: vt sciamus totam eius vitam ad Dei arbitrium fuisse compositam. ideo autem Spiritum habuit suarum omnium actionum præsidem, quòd & se Deo regendum addixit, & pependit ex eius ductu. Nec refert quod sequitur paulò pòst, spe sua fuisse frustratum in ipso itineris successu. sæpe enim suos fideles moderatur Deus, de exitu ipsos celans. nam eò vsque vult sibi habere addictos, vt clausis oculis, dum res perplexæ sunt, quod per Spiritum suum illis dictauit, sequantur. Porrò omissa & neglecta sua commoditate, ecclesiis prorsus fuisse addictum colligitur, quòd Timotheo optimo & sibi omnium fidissimo, charissimo, denique aptissimo comite se priuare maluit, quàm non consuleret Macedonibus.

23 *Accidit autem illo tempore tumultus non exiguus de via.*

24 *Nam quidam nomine Demetrius faber argentarius, qui faciebat delubra argentea Dianæ, præstabat artificibus non exiguum quæstum.*

25 *Quibus conuocatis, & his qui similium rerum erant opifices, dixit, Viri, scitis quòd ex hoc opificio nobis suppetit facultas:*

26 *Et videtis & auditis quòd non solùm Ephesi, sed penè per totam Asiam Paulus hic persuasit, & auertit multam turbam, dicens, quòd non sint dij qui manibus fiunt.*

27 *Non solùm autem hæc pars nobis in periculum venit, ne reprobetur: verùm etiam ne magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo habeatur, futurúmque sit, vt etiam destruatur maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit.*

28 *His auditis repleti sunt ira, & exclamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.*

23 TVMVLTVS de via.) De Viæ nomine admoniti sint Lectores, hìc accipi pro eo quod Latini Sectam vocant: Græci Philosophi Hæresin. sed quia in Ecclesia Dei, vbi fidei vnitas regnare debet, nihil magis odiosum est vel etiam execrabile, quàm suo quemque arbitratu eligere quod sequatur: nomen quod meritò apud pios infame erat, Lucam fugisse existimo, & phrasi Hebraica Viã posuisse pro instituto. Quod verò ad rei summam pertinet, videmus quàm mirificè seruum suum Dominus exercuerit. Sperabat cùm se ad iter accingeret, Ecclesiam fore in suo discessu tranquillam, ecce autem subitò exoritur tumultus, vnde minimè timebat. Cæterùm, in Demetrio patet quàm noxia sit pestis auaritia. nam vnus homo quæstus sui priuati causa, magnam vrbem seditione turbare non dubitat. Opifices autem, qui velut faces ab eo accensæ, incendium vbique spargunt, nobis documento sunt, quàm facile sit homines sordidos & ventri deditos ad quoduis facinus impellere: præsertim si ex illiberali quæstu in diem viuunt, & spes lucri illis eripitur. Porrò in hac historia viuam cernimus temporis nostri effigiem. Tumultuatur Demetrius cum sua manu: quia si tollatur superstitio, ex qua quæstum facere soliti sunt opificium ipsorum concidet. ergo non secus ac pro vita sua depugnant: ne Demetrius opima præda, alij quotidiano victu priuentur. Hodie quis zelus Papam, cornutos Episcopos, Monachos, & totam Cleri Papalis colluuiem instigat? imò quis eos exagitat furor, vt tam acriter Euangelio resistant? Iactant quidem se pro fide catholica certare. nec verò Demetrius honesto prætextu carebat, cultum Dianæ obtendens. Verùm res ipsa clamat, non tam pro aris ipsos, quàm pro focis pugnare: vt scilicet culinam habeant bene calentem. Fœdas in Deum blasphemias, modò nihil minuant ex eorum prouentu, placidè dissimulant. tantùm in tuendis superstitionibus, quæ ad farinas valent, sunt plusquam animosi. Proinde talibus exemplis admoniti, vitæ genus eligere discamus doctrinæ Christi consentaneum: ne lucri cupiditas nos ad impium & nefarium certamen armet atque incitet. qui verò per inscitiam ac errorem, vel ad aliquod opificium vitiosum delapsi sunt, vel alia praua & impura vitæ ratione sunt impliciti: tamen à sacrilega ista temeritate sibi caueant. Quantum verò ad pios doctores spectat, discant ab hoc exemplo, nunquam sibi defore aduersarios, donec sui abnegatione totus mundus pacem offerat: quod scimus nunquam futurum. Quia Demetrio & argentariis quæstum præripit doctrina Pauli, furiosè prosiliunt ad eam delendam. an non idem facturi sunt, quibus Euangelium aduersabitur? Atqui nemo est, cui non sit bellandi occasio. nam omnes carnis affectus Deo inimici. Ita fieri necesse est, vt quotquot in mundo regnant carnis cupiditates, totidem sint armati hostes ad resistendum Christo. Sæpe quidem continget frænum diuinitus iniici, ne improbi tumultuentur, vel apertè sæuiant. quisquis tamen subactus non est ad ferendum iugum Christi, semper inuisum eius Euangelium habebit. Ita statuendam est, piis & fidis doctoribus cum multiplici hostium copia semper negotium fore. Demetrij cupiditas palàm apparet: interim tamen sciendum est Satanæ fuisse flabellum, qui modis omnibus Pauli do-

li doctrinam labefactare quærens, hoc idoneum organum reperit. Iam cùm Satanam sciamus implacabilem esse Christi & veritatis hostem, putamúsne illi vnquam defore ministros, qui eius impulsu vel aperta sæuitia insaniant, vel clandestinis artibus moliantur Euangelii ruinam, vel euomant odij sui virus, vel saltem fremendo & obstrependo hostile aliquod signum præbeant?

25 Ex hoc opificio.) Hic turpiter malitiam suam prodit Demetrius. Priuato commodo aliquatenus consulere licet. verùm eius causa turbare publicam pacem, ius & fas peruertere, sese proiicere ad vim & cædes, quod iustum ac rectum est data opera extinguere conari: id verò nimis flagitiosum est. Statum causæ hunc esse fatetur Demetrius, quòd Paulus deos esse negat, qui hominum manibus fiunt. Sitne hoc verum necne non inquirit: sed lucrandi cupiditate excæcatus, ad opprimendam veram doctrinam fertur. Eadem cæcitas illum ad violenta remedia præcipitat. Opifices quoque, quia sibi ab inopia & fame timent, non minore impetu ruunt. venter enim surdus ac cæcus est, vt æquitatem nullam admittat. quò magis sibi quisque nostrûm suspectus esse debet, vbi de priuata vtilitate & lucro agitur, ne discrimen omne iusti & iniusti, turpis & honesti tollat cupiditas eadem quæ istos ad insaniam impulit.

27 Non solùm hæc pars.) Primùm hoc præposterè, quòd secundo tandem loco religionis curam habet Demetrius: quia nihil magis absurdum est, quàm ventrem deæ præferri: sed hoc quoque vanum est, quod cultum Dianæ periclitari obtendit. nam si ex Pauli doctrina nihil passus esset damni, domi quieuisset: de cultu Dianæ nec ipse fuisset anxius, nec aliis molestus. Vnde ergo tanta sedulitas, tantúsque satagendi feruor, nisi ex plaga domestica? quia verò non satis honestam nec probabilem sibi ac suis pugnandi causam fore videbat, ascititio colore fucare studet. Ergo vt maleficij dedecus tegat, religionis titulum, qui plausibilis est, obtendit. Ita impii quantumuis proteruè contra Deum insurgant, impudenter tamen hinc inde captant honestos prætextus. verùm Deus illudi sibi non sinit: quin potius ex suis subterfugiis protrahit eos in lucem. Non alio teste opus est ad refutandam Demetrii hypocrisin: quia se ipsum propria voce iugulat, dum priuatæ iacturæ dolorem prodit. Nec absimilis est hodie Papistarum ratio. plenis quidem buccis se fidei catholicæ, & sanctæ matris Ecclesiæ patronos esse iactant: sed de suo zelo sic præfati in ipsa causæ actione culinæ nidorem toto gutture spirant. Nobis verò si animus est pietatis causam purè & seriò agere, nostra commoda obliuiscamur, vt Dei gloria primas teneat. Sic enim sensus omnes perstringit suis illecebris vtilitatis species, vt per quoduis nefas errando, nobis tamen blandiamur, quantisper nobis priuatim consulere propositum est.

QVAM tota Asia & orbis.) Indignum Demetrio videtur pessum ire Dianæ maiestatem, quàm totus orbis suspicit & adorat. atque hoc superstitiosis omnibus commune perfugium est, multitudinis consensum obtendere. Vera autem religio magis solidam fulturam, quàm in hominum arbitrio postulat. Hodie nihil magis simplices ac imperitos retinet, nisi quòd errores passim vsu receptos abiicere non audent. quia quod pluribus placuit, quanuis stultè & temerè, pro legitimo habendum esse fingunt. Vnde & solum nomen consuetudinis contra Deum ipsum audacter obtrudere non dubitant. Nobis verò longè aliam regulam Dominus præscribit, vt scilicet sua vnius authoritate contenti, nec hominum opinionem, nec vsum nostrum, nec multarum gentium consuetudinem moremur.

29 *Et impleta est ciuitas tota confusione. Et impetum fecerunt vno animo in theatrum, correpto Gaio & Aristarcho Macedonibus comitibus Pauli.*

30 *Paulo autem volente intrare ad populum, non permiserunt discipuli:*

31 *Quidam autem & ex Asiæ primoribus, qui erant amici eius, miserunt ad eum rogantes ne se daret in theatrum.*

32 *Alij quidem igitur aliud clamabant. erat enim concio confusa, & plerique nesciebant qua ex causa conuenissent.*

33 *De turba autem protraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexander autem manu silentio postulato, volebat rationem reddere populo.*

34 *Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox orta est vna omnium fermè ad duas horas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.*

29 Hic populi naturam, quasi in tabula depictam nobis Lucas proponit. Quemadmodum si incendium mille simul domos corripiat: ita momento vno totam vrbem seditio peruasit. vbi autem talis semel concitata est tempestas, non facilè sedatur. Cùm verò malum hoc vitare nequeant Christi serui, inuicta constantia munitos esse decet, vt populares motus intrepidi sustineant, nec turbentur quasi renoua aut insolita, cùm vident populum esse turbulentum. Sic Paulus ipse alibi gloriatur se infracto animo per medias seditiones pergere. Interim optimo solatio verbi sui ministros, dum sic inter varias procellas & æstus iactantur, Dominus sustentat, & optima fiducia stabilit, cùm se gubernacula tenere Ecclesiæ suæ testatur. neque id modò, sed omnium turbinum ac fluctuum esse moderatorem, vt eos simul ac visum fuerit componat. Ergo sciamus quasi in mari tempestuoso nobis esse nauigandum: imò hanc infamiam nobis subeundam esse, quasi turbas ipsi conciremus: nec quicquam nos à recto officii cursu abducat. Ita pergendo duriter quidem vexabimur: sed naufragio saltem nos submergi Dominus non sinet. Videmus præterea, licèt confusa sit seditio, populum tamen semper in deterius ruere: sicuti nunc Ephesii Gaium & Aristarchum rapiunt, Alexandrum repellunt insanis clamoribus. vnde id, nisi quod regnum occupat in ipsis Satan, vt malæ causæ potius foueant? Est etiam alia ratio, quòd conceptum ex falsa delatione præiudicium mentes occupat, ne de causa inquirere sustineant. 2.Cor.6.b.5.

30 PAVLO autem volente.) Pauli constantiam modestiæ coniunctam cernere licet. Quum tutò latere possit, vltrò se in discrimen obiicere paratus est. Neque tamen eorum consilium recusat sequi, quibus rerum status melius compertus erat. Si retentus non esset, temeritati imputari non debuit quod facere statuerat. Seditio nulla eius culpa flagrabat: cur vitam suam non opponeret? præsertim de meliore euentu non desperans. Sed vbi dissuadent fratres & amici rerum periti, modestia est laude digna, quòd proposito suo peruicaciter non insistit.

33 PROTRAXERVNT Alexandrum.) Credibile est Alexandrum hunc non emissum fuisse à Iudæis, vt communem gentis causam ageret: sed quòd eum cuperent populo mactandum obiicere. Interim Iudæi nomen, eum sic inuisum reddidit, vt tumultuosè respuerent quicquid pro re & causa dicturus erat: imò in tanto feruore non procul à mortis discrimine abfuit. Porrò an is sit Alexander de quo alibi meminit Paulus, incertum est: coniectura tamen mihi videtur probabilis. Quòd si credimus eum esse, discamus ab hoc formidabili exemplo solicitè ambulare, ne in similem defectionem abripiat nos Satan. Nam qui martyrio propinquus erat, perfidum & sceleratum apostatam factum esse videmus. 1.Tim.1.d.20. & 2.Ti.4.c.14.

34 MAGNA Diana Ephesiorum.) Clamosa quidem, sed sine vlla soliditate fuit confessio, quæ ex fide cordis non manabat. Vnde enim ista, quam prædicant, Dianæ magnæ diuinitas, nisi quòd tanquam mente alienati, quem semel imbiberunt errorem furenter defendunt? Alia est veræ pietatis ratio: vt corde credamus ad iustitiam, deinde sequatur oris confessio ad salutem. In eo differt bacchantium intemperies, & insana omnium fanaticorum peruicacia à Martyrum constantia & zelo. Et tamen pudenda est nostra ignauia, si minus ingenui strenuíque sumus in professione certæ fidei, quàm illi in putido suo errore. Audimus enim quid nobis per Dauidem præscribat Dei Spiritus, Credidi, propterea loquar. Psal.116. b.10.

35 *Cùm autem sedasset Scriba turbam, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum ciuitatem cultricem esse magnæ deæ Dianæ, & à Ioue delapsi simulachri?*

36 *Cùm autem hæc sint extra controuersiam, oportet vos sedatos esse, & nihil præcipitanter agere.*

37 *Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque contumeliosos in deam vestram.*

38 *Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, habent aduersus aliquem causam, conuentus forenses aguntur, & Proconsules sunt, accusent inuicem.*

39 *Si quid autem de rebus aliis quæritis, in legitima concione dirimetur.*

40 *Nam periculum est ne seditionis hodiernæ rei fiamus, cùm nulla subsit causa, vnde poterimus reddere rationem concursus istius. Et cùm hæc dixisset, dimisit concionem.*

35 Hîc Lucas narrat sedatum ita fuisse tumultum, vt tamen præualuerit apud insanientem populum superstitio: neque audita fuerit Dei veritas. Scriba enim, vt solent homines politici, satis habet si possit quouis modo incitatam turbam placare. Interim causa ipsa opprimitur. Videbat procul dubio Demetrij malitiam, atque vt Religionis prætextu ad priuatum commodum abusus, vrbem turbasset: sed vulnus illud quod imperitis occultum erat, non attingit. Interea sedandæ contentionis causa extollit fictitium Dianæ numen, & superstitiosum eius cultum asserit. Si tunc in theatro fuisset Paulus, centies morti se obtulisset, potius quàm passus fuisset hac mercede se à periculo redimi. Etsi enim Scriba non ex eius mandato sic locutus esset in publico tamen cælestis doctrinæ teste & præcone, perfida fuisset dissimulatio. Pronuntiat Scriba simulachrum quod colebant Ephesij delapsum è cælo esse, & Paulum eiúsque comites nihil in ipsorum deam contumeliosè locutos esse an tacere licuit, quin suo silentio fictam excusationem probaret? Hoc autem erat manus idololatriæ dare. ergo non abs re Lucas præfatus est, retentum à fratribus fuisse Paulum ne in theatrum prodiret.

37 HOMINES neque sacrilegos.) Verè quidem & rectè sacrilegos esse negat: sed perperam continuò pòst speciem sacrilegii definit, probrosè loqui aduersus Dianam. nam cùm omnis superstitio profana sit & polluta, sacrilegos esse consequitur, quicunque vnius Dei honorem ad idola transferunt. Sed hic prudentia scribæ, & ea quidem carnalis, laudatur, non pietas. Tantùm enim hoc spectabat, vt seditionis ardorem restingueret: ideò tandem concludit, Si quam priuatam litem habeat Demetrius, esse iudicia & magistratus. Publica verò negotia in concione legitima, non turbulenta: quæ magistratuum edicto conuenerit, non quæ vnius hominis impulsu & libidine temerè accurrerit, tractanda esse. Proconsules plurali numero dicit, nō quòd plures vno Asia haberet, sed quòd Legati Proconsulum loco conuentus interdum agebant. Iniectu etiam metu eos pacat: quia Proconsuli oblata erat occasio vrbis malè mulctandæ.

CAPVT XX.

1 *POSTQVAM autem cessauit tumultus, vocatis ad se Paulus discipulis, complexúsque illos profectus est vt iret in Macedoniam.*

2 *Quum autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, venit in Græciam.*

3 *Et ibi peractis mensibus tribus, quum essent illi structæ insidiæ à Iudæis soluturo in Syriam: habebat in animo vt reuerteretur per Macedoniam.*

4 *Comitatus est autem eum vsque ad Asiam Sopater Berrhœensis: Thessalonicensium verò Aristarchus & Secũdus & Caius Derbæus & Timotheus: Asiani verò Tychicus & Trophimus.*

5 *Hi quum præcessissent, expectarunt nos Troade.*

6 *Nos verò abnauigamus post diem Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi demorati sumus diebus septem.*

1 Narrat hoc capite Lucas quomodo Paulus ex Asia soluens, Ierosolymæ adeundæ causa rursus mare traiecerit. Etsi autem accurata meditatione dignum est quicquid in hac narratione scribitur, longa tamen expositione non indiget. Mirifica Dei virtute inter tempestuosos illos fluctus seruatam fuisse Ecclesiam apparet. tenera adhuc & imbecillis erat Ephesi Ecclesia: fideles repentinum motum semel experti, timere meritò poterant, ne subinde exurgerent similes procellæ. Non dubium est quin ægrè auulsus fuerit ab illis Paulus: quia tamen maior necessitas ipsum aliò trahit, filios nuper genitos, vix dum emersos ab vno naufragio, relinquere in mari æstuoso cogitur. Ipsi verò, licèt tristis & acerbus sit Pauli discessus, ne tamen aliis Ecclesiis faciāt iniuriam, non retinent eum neque morantur. Ita videmus non sibi fuisse addictos, sed sua cura & studio cōplexos fuisse Christi regnum, vt in commune tam fratribus quàm sibi consulerent. Hæc exempla diligenter notanda sunt, vt in hac misera dissipatione, alij alios iuuare studeamus. quòd si quando nos spoliari vtilibus præsidiis contingat, non tamen vacillemus, scientes Deum tenere nauis nostræ gubernacula. Notandum autem quòd Paulus non discedit insalutatis fratribus, quin potius eos in discessu confirmat: sicuti & de Macedonibus statim Lucas dicit, Paulum fuisse eos exhortatum multo sermone: hoc est non defunctoriè, quasi sufficeret officij sui esse admonitos: sed quemadmodum alibi fieri iubet, vsque ad importunitatem vrgendo, & penitus inculcando res cognitu necessarias, ne vnquam intercideret memoria. 2.Tim.4. a.2.

3 QVVM essent illi structæ.) Ita variis modis & assiduis certaminibus seruum suum Deus exercuit, vt in eo

in eo nobis exemplar proponeret infatigabilis constantiæ. Non satis est eum difficilis ac longi itineris labore & modestia confici, nisi vitæ quoque discrimen ab insidiatoribus accedat. Hoc sibi ante oculos speculum ponant omnes Christi serui, ne vnquam difficultatum tædio languescant. Paulus tamen cùm iter aliò flectens, paratas sibi insidias declinat, simul ostendit eatenus habendam nobis esse vitæ rationem, ne temerè nos proiiciamus in media pericula. Qui verò se illi comites adiungunt, non vulgare reddunt pietatis suę testimonium: ac videmus quàm preciosa fuerit eius vita fidelibus, dum ex diuersis Gentibus, complures delecti comites eius causa duram & asperam expeditionem, non sine magnis sumptibus suscipiunt. Dicit Lucas substitisse Paulum Philippis per dies Azymorum, quia tunc melior erat docendi opportunitas. Et cùm adhuc ignota esset Legis abrogatio, cauendum fuit ne festum diem negligendo, à rudibus putaretur Dei contemptor. quanquam mihi præcipuè videtur quæsita ab eo docendi opportunitas, quia tunc attentiores erant Iudæi ad discendum.

7 *Vno autem die Sabbathorum, quum conuenissent discipuli ad frangendum panem, Paulus disserebat eis, profecturus postridie: protraxitque sermonem vsque ad mediam noctem.*

8 *Erant autem lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant congregati.*

9 *Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus in fenestra, quum degrauaretur somno profundo, disserente diu Paulo, magis depressus somno decidit ex tertio cœnaculo deorsum, & sublatus est mortuus.*

10 *Quum descendisset autem Paulus, incubuit super eum, & complexus dixit, Ne turbemini, anima enim eius in ipso est.*

11 *Quum verò ascendisset, fregissetque panem & degustasset, diu collocutus vsque ad dilucu-lum, ita profectus est.*

12 *Adduxerunt autem puerum viuentem, & refocillati sunt mediocriter.*

13 *Nos autem conscensa naui soluimus Asson, inde excepturi Paulum, sic enim ordinauerat, ipse per terram iter facturus.*

7 VNO autem die.) Vel primum diem hebdomadis, proximum Sabbatho intelligit, vel vnum quodpiam Sabbathum. quod posterius mihi videri posset magis probabile: hac ratione, quod dies ille ad conuentum habendum ex more aptior fuit. sed quum Euangelistis non sit nouum, ex linguæ Hebraicæ vsu, vnum ponere loco primi, optimè conueniet, Postridie Sabbathi habitam fuisse concionem. Porrò de quolibet die hoc exponere, nimis frigidum esset. quorsum enim Sabbathi mentio, nisi vt temporis opportunitatem & delectum notet? Verisimile quoque est, expectatum fuisse à Paulo Sabbathum, vt pridie discessus sui, facilius discipulos omnes in vnum locum aggregaret. Est autem dignus obseruatu omnium feruor, quòd neque Paulum ad mediam vsque noctem, quum tamen se ad iter accingeret, docere piguit, neque alij discendi tædio affecti sunt. neque enim alia causa protrahendi longius sermonis, quàm studium auditorij & attentio. Mat. 16. a. 1. & Luc. 24. a. 1. & Ioh. 20. a. 1.

AD FRANGENDVM PANEM.) Quanuis interdum Hebræis Panis fractio conuiuium domesticum significet: hoc tamen loco de sacra Cœna duabus rationibus adductus, interpretor. Nam quum ex sequentibus colligere promptum sit, non paruam hominum multitudinem illic fuisse collectam: Cœnam priuata in domo potuisse instrui, consentaneum non est. deinde narrabit postea Lucas, Paulum non Cœnæ tempore, sed post mediam demum noctem, panem sumpsisse. Huc accedit, quod non vescendi causa cibum dicit cepisse, sed tantùm vt gustaret. Sic igitur statuo: Sacræ Domini Cœnæ inter ipsos celebrandæ indictum fuisse diem solennem, qui futurus erat omnibus commodior. Vt autem longioris absentiæ silentium vtcunque sarciret Paulus, solito longius sermonem extendit. Quod de magno hominum numero dixi, inde colligitur, quòd multæ in cœnaculo accensæ erant lucernæ: quod certè non pompæ, neque ostentationis causa, sed necessitate fiebat, vbi enim nullus est vsus, ambitio est ac vanitas, quæ homines facit sumptuosos. Porrò lampadibus fulgere totum locum decuit, ne qua flagitij vel dedecoris suspitio in sanctum illum cœtum caderet. adde & alteram coniecturam, si vacuum fuisset cœnaculum, passuros non fuisse qui aderant vt super fenestram sederet Eutychus. Turpis enim spernendæ ac respuendæ cælestis doctrinæ fuisset licentia, quum pateret alibi locus, ad fenestram secedere.

9 QVVM degrauaretur somno.) Nihil video esse causæ, cur adolescentis somnolentiam tantoperè & tam acriter exagitent quidam interpretes, vt dicant torporis sui pœnam morte luisse. Quid enim mirum, si nocte intempesta cum somno luctatus, tandem succubuit? Quòd autem inuitus & præter spem correptus fuerit & oppressus sopore, hinc coniicere licet, quòd se ad quietem non composuerat. Idoneum somno locum captare, ignauiæ signum fuisset. ad fenestram verò sedentem somno obrui, quid aliud est quàm citra culpam, naturæ infirmitati cedere? quemadmodum si ex inedia deliquium animi, vel ex nimia fatigatione contingat. Qui terrenis curis demersi contemptim ad Verbum accedunt: qui cibo & vino referti soporem inde contrahunt: qui in rebus aliis vigiles oscitanter audiunt Verbum, meritò eorum somnolentia damnabitur: Eutychum verò disertis verbis Lucas absoluit, cùm dicit graui somno post mediam demum noctem depressum cecidisse. Porrò voluit Dominus non tantùm somno, sed morte huius adolescentis expergefacere suorum fidem, vt alacrius Pauli doctrinam reciperent, & animis penitus infixam tenerent. Fuit quidem initiò non leuis tentatio: sed quę vel constantissimum quemque vehementer percellere potuit. quis enim Christum præsidere putaret in eo cœtu, ex quo miser homo sese casu in mortem præcipitat? quis non potius diuinæ maledictionis hoc putaret esse signum? Sed Dominus statim adhibito remedio, suorum mentes omni perturbatione exemit.

10 INCVBVIT super eum.) Scimus Apostolos in edendis miraculis interdum externos quosdam ritus interposuisse, quibus gloriam ad Deum authorem referrent. quod autem nunc super adolescentem incubuit Paulus, non alio fine factum esse existimo, nisi vt se ad precandi studium incitaret. Perinde agit, ac si se misceret cum mortuo. Et fortè ad Elisei imitationem hoc factum est, de quo idem narrat sacra historia. Vehementia tamen affectus eum magis impulit quàm Prophetæ æmulatio. Ea enim coniunctio magis eum stimulat, vt toto animi affectu à Domino eius vitam deprecetur. Sic vbi mortui cadauer complectitur, hoc gestu significat se viuificandum Deo offerre. atque ex textu colligere licet, non prius discessisse à complexu, quàm illi redditam esse vitam cognouit. 2. Reg. 4. f. 34.

NOLITE turbari.) Notandum est hac præcipuè de causa Paulum fuisse solicitum, ne tristis ille euentus

piorum fidem concuteret,ac turbaret eorum animos. Interea Dominus extremum,quem Paulus habuit Troade,sermonem,quasi insculpto sigillo apud eos sanciuit.Cùm dicit animam in ipso esse, non negat fuisse mortuum,quia miraculi gloriam hoc modo extingueret:sed sensus est,vitam illi redditam esse Dei gratia. Quod postea sequitur,magna consolatione affectos esse, nō restringo ad gaudiū quod ex adolescente recuperato ceperunt:sed confirmationem fidei simul complector,cumDeus tam pręclarum illis amoris sui specimē dedisset.

13 Nos conscensa naui.)Cur iter terra facere maluerit Paulus, incertum est:an quia molesta illi foret nauigatio,an vt in transitu fratres viseret. ego valetudinis causa mare tunc fugisse arbitror. Laudanda verò huius humanitas, quòd comitibus suis pepercit. cur enim à se dimisit, nisi vt molestia leuaret? Ita videmus comitate & officiis ipsos inter se vicissim certasse.Illi prompti & obsequentes ad ministeriū:Paulus autem adeò non rigidus exactor,vt quæ parati erant obsequia præstare,vltro & benignè remitteret:imò vtilitate sua posthabita, quod illis futurum erat solatio mandaret.Asson vrbem Troadi attribui à Geographis, satis notum est. Eadem teste Plinio dicta fuit Apollonia.Coloniam Æolorum fuisse tradunt.

14 *Cùm autem conuenissemus Asson,recepto eo venimus Metylenen.*

15 *Et inde nauigantes,sequenti die venimus contra Chion. postridie verò appulimus Samon,& commorati Trogyllij,venimus Miletum.*

16 *Proposuerat enim Paulus præternauigare Ephesum,ne tempus tereret in Asia. Festinabat enim,si possibile sibi esset,vt diem Pentecostes ageret Ierosolymis.*

17 *A Mileto autem missis Ephesum nuntiis accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.*

18 *Qui cùm peruenissent ad ipsum:dixit eis,Vos scitis à primo die quo ingressus sum in Asiam,quomodo vobiscum per omne tempus fuerim.*

19 *Seruiens Domino cum omni animi humilitate,cúmque mutlis lachrymis & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex insidijs Iudæorum.*

20 *Vt nihil subfugerim eorum quæ essent in rem vestram, quin vobis annuntiarem, & docerem vos publicè ac per singulas domos.*

21 *Testificans Iudæis simul & Græcis quæ in Deum est pœnitentiam , & fidem quæ est in Dominum nostrum Iesum Christum.*

16 Proposverat enim Paulus.) Dubium non est quin magnas & graues habuerit festinandi causas: non quòd diei religio tantum apud illum valeret,sed quia ad dies festos vndique aduenæ Ierosolymam confluere solebant.quum in tanta hominum frequentia se nonnihil profecturum speraret, occasioni deesse noluit. Sciamus ergo Legalem cultum non fuisse in causa, vt tantoperè properaret. sed Ecclesiæ ædificationem fuisse illi propositam:partim vt fidelibus narraret propagatum fuisse Christi regnum: partim vt si qui essent adhuc alieni à Christo,eos lucrifaceret:partim vt improborum hominum calumnias refelleret. Notandum tamen est, ipsum interea reliquis Ecclesiis consulere.Presbyteros enim Ephesinos Miletum accersens, se Asiam non negligere ostendit. Quòd autem vocati conueniunt,non modò concordiæ, sed modestiæ quoque signum est. etsi enim plures erant:vni tamen Christi Apostolo,quem singularibus donis sciebant excellere, morem gerere ipsos non piget.Porrò Seniores dici,non qui prouectæ essent ætatis,sed qui præessent Ecclesiæ,ex contextu clarius patebit.Est autem vsitatum ferè omnibus linguis,vt Senes ac Patres vocentur qui ad alios regendos præfecti sunt, etiamsi non semper ætas respondeat.

18 Vos scitis.)In hac concione præcipuè huc insistit Paulus, vt quos Ephesi creauerat Pastores,suo exemplo hortetur ad munus suum fideliter peragendum. sic enim ritè agitur censura, & sic doctrinæ acquiritur authoritas , cùm nihil verbis præscribit doctor , quod non re ipsa antè præstiterit. Paulum verò suas virtutes prædicare,minimè absurdum fuit. Nihil quidem minus tolerabile est in Christi seruis quàm ambitio & vanitas:sed cùm omnibus probè cognita esset modestia & humilitas sancti viri, minimè timendum fuit ne in suspicionem iactantiæ incurreret : præsertim cùm necessitate coactus, fidem & diligentiam suam proferret aliis in exemplum. Magnificè quidem labores suos,patientiam, fortitudinem , & reliquas virtutes prædicat.sed quorsum? Certè non vt plausum reportet ab auditoribus , sed vt acriores sancta sua exhortatio aculeos habeat,& penitus infixa hæreat ipsorum animis. Alter etiam illi fuit scopus, vt sua integritas in posterum valeret ad doctrinæ commendationem.Citat autem oculatos testes,ne videatur de rebus ignotis verba facere. Oculatos dico,qui non modò comperta habebant omnia:sed purum quoque nullísque affectibus corruptum iudicium.

19 Servi ens Domino.) Commemorat primò, non modò quantas difficultates sustinuerit,sed maximè suam humilitatem,coniunctam cum mundi contemptu & probris aliisque afflictionibus: ac si diceret, non se honorificè vel cum plausu fuisse exceptum:sed sub contemptibili crucis forma versatum inter eos. Est autem hæc non leuis probatio,cùm non deficimus,quanuis nos videamus indigno mundi fastu calcari. distinctius tamen singula notanda sunt.Seruire Domino hìc accipitur non pro Deum colere in sanctitate & iustitia, quod piis omnibus commune est : sed publicum munus exequi significat. Non loquitur ergo Paulus vt vnus quilibet priuatus homo:sed qui datus esset Ecclesiæ minister.atque ita testatur se Apostolatu sibi commisso, cum humilitate & modestia defunctum esse : tum quòd suæ infirmitatis conscius sibi diffideret:tum quòd muneris excellentiam cogitans , se longè imparem duceret : tum quòd libenter se subiiceret ad subeundam crucis Christi ignominiam. Humilitas enim ista , tam ventosæ confidentiæ , quàm altitudini opponitur. Lachrymas deinde adiungit , quas certamina , varij Satanæ insultus , impiorum ferocia , intestini Ecclesiæ morbi, & scandala exprimebant : tandem addit se trepidam vitam egisse inter Iudæorum insidias: séque illis tentatū fatetur,vt ferrens non erat,licet non succubuerit.Neque enim suam infirmitatem fateri pudet. Scopus autem est,ne similibus molestiis succumbant quos alloquitur, atque vt omni ambitione vacui, reuerenter & solicitè munus suum exerceant : neque tantùm æquo animo patiantur se ab hominibus contemni,sed in se ipsis quoque abiecti sint : quia nunquam ad Christi obsequium ritè erit compositus , qui sublime aliquid spirabit. Et quoniam diuturna esse non potest virtutis simulatio, vt eum syncerè & ex animo se ita gessisse constet , triennij constantiam in medium profert , quo æqualem & eundem tenorem seruauerat. Scitis, inquit, qualis fuerim per omne tempus, à primo vsque die. Hæc vera demum est seruorum Chri-

rum Christi probatio,non mutari pro variis inclinationibus temporum: sed manere sui similes, & rectum semper cursum tenere.

20 NIHIL dissimulauerim.)Fidem suam in docendo ac diligentiam tribus nominibus commendat: quòd solidè & integrè discipulos instituerit,vt nihil omitteret quod faceret in ipsorum salutem:quòd generali prędicatione non contentus,singulis etiam prodesse studuerit:tertio loco breuem totius doctrinæ suæ summam recitat,quòd eos ad fidem in Christum & pœnitentiam hortatus sit. Iam cùm nobis exemplar probi fidique doctoris depingat,quicunque suam operam Domino probare cupiunt,eos propositam Ecclesiæ ædificationem habere conuenit:sicut alibi Timotheum reputare iubet quæ sint vtilia, vt illis tradendis insistat. & sanè Scriptura,ad cuius normam omnis docendi ratio exigenda est, imò quæ sola est rectè docendi methodus, non argutas speculationes continet,quæ sub vmbra & in otio delectant: sed teste eodem Paulo,tota vtilis est, vt hominem Dei perfectum reddat.Sed tale ædificandi studium præscribit Paulus,vt nihil omittat pastor, quantum in se est,quod vtile sit cognitu.Peruersi enim sunt magistri, qui sic detinent in primis rudimentis discipulos,vt nunquam ad veritatis notitiam perueniant. Et certè non dimidia tantùm ex parte nos instituit Dominus in verbo suo:sed perfectam modísque omnibus completam sapientiam tradit. Vnde apparet,quàm impudenter se Verbi ministros iactent,qui non modò populi ignorantiam suo silentio tegunt & fouent, sed etiã conniuent ad crassos errores ac impias superstitiones: qualiter hodie plerique in Papatu scintillas quidem emittunt sanæ doctrinæ,sed tenebras ignorantiæ discutere non audent, & cùm eos impediat prauus carnis timor,obtendunt populum non esse solidioris doctrinæ capacem. Equidem fateor non omnia simul posse tradi, & imitandam esse Pauli prudentiam,qui se ad rudium captum accommodauit.sed qualis est ista moderatio,dũ cæcos in foueam sinunt ruere,dum miseras animas sub Antichristi tyrannide relinquunt:& cùm vident grassari idololatriam,corrumpi Dei cultum,Legem violari,sacra denique omnia profanari, vel silentio prætereunt tam fœdam confusionem,vel parcè & obscurè ac fugitantium more subindicant? Notandum est igitur Pauli verbum.dum se subterfugisse negat quominus annuntiaret quæcunque populo erant vtilia: nam hinc colligimus puram & ingenuam sanæ doctrinæ professionem requiri à Christi seruis,in qua nihil sit flexuosum ac nihil minus eos decere,quàm obliquas insinuationes,& astuta dissimulatione implicitas. 1 Tim. 4. b. 7. c. 8. 2. Tim. 3. d. 7.

PVBLICE & per domos.)Hoc est secundum caput,quòd non tantùm omnes in cœtu docuerit, sed domatim singulos, prout cuiusque necessitas ferebat. neque enim hac lege ordinauit pastores Christus, vt tantùm in commune Ecclesiam doceant in publico suggestu:sed singulas oues curent,vagas & palantes reducant in ouile,fractas & laxatas consolident,ægrotis medeantur,debiles & infirmas subleuent.sæpe enim frigebit communis doctrina,nisi priuatis monitionibus iuuetur.Quare minimè excusabilis est eorum negligentia, qui habita vna concione,quasi pensum soluerint, in reliquum tempus securi degunt: ac si in templo vox eorum inclusa foret,quum inde egressi prorsus obmutescunt.Monentur etiam discipuli,siquidem in Christi grege censeri velint,locum esse dandum pastoribus,quoties ad eos accedent:nec priuatas admonitiones esse refugiendas. Vrsi enim potius sunt quàm oues,qui pastorum vocem non nisi in theatro audire dignantur:domi autem moneri & reprehendi non sustinent,imò ferociter repellunt tam necessarium officium. Ezec. 34. a. 4.

21 TESTIFICANS Iudæis.)Nunc ad tertium caput descendens, paucis doctrinæ suæ summam complectitur,quòd scilicet omnes ad fidem & pœnitentiam hortatus sit:sicuti prius dictum est, Euangelium duabus iis tantùm partibus constare.Vnde etiam colligimus,vbi vera Ecclesiæ ædificatio propriè consistat, cuius incumbit cura & onus pastoribus,& quorsum applicare deceat nostrũ omne studium, si cupimus vtiliter in schola Dei proficere.Iam diximus profanari Dei verbum,dum eius lectores se in friuolis quæstionibus occupant. verùm vt non sit vaga & erratica eius lectio,tenendus est hic duplex scopus,quem nobis Apostolus præfigit.nam quisquis aliò deflectet, multum satagendo nihil aliud quàm in circulo ambulabit.Testificandi verbo maiorem vehementiam exprimit,ac si dixisset se attestando commendasse,ne residua esset ignorantiæ excusatio: alludit enim ad morem forensem: vbi testificatio ad tollendam omnem dubitationem interponitur. sicuti non tantùm docendi,sed etiam vrgendi sunt homines, vt salutem in Christo amplexentur, & se Deo addicant in vitæ nouitatem. Tametsi autem nulli se defuisse affirmat, Iudæos tamen statuit priori loco:quia sicuti honoris gradu Gentibus eos Dominus prætulerat, ita Christum illis eiúsque gratiam offerri oportuit, donec penitus desciscerent.

POENITENTIAM erga Deum.)Primùm notanda est fidei & pœnitentiæ distinctio. quas perperam & inscitè nonnulli confundunt,pœnitentiam dicentes esse partem fidei. Fateor equidem disiungi non posse:quia neminem Spiritu fidei illuminat Deus,quem non simul in nouam vitam regeneret.discerni tamen necesse est, sicuti hoc loco facit Paulus. Pœnitentia enim est conuersio ad Deum, cùm nos totámque vitam nostram in eius obsequium componimus: Fides autem,gratiæ nobis in Christo exhibitæ receptio est. Nam huc spectat tota religio,vt sanctitatem ac iustitiam colentes, purè seruiamus Domino. deinde ne vllam salutis nostræ partem aliunde quàm ab ipso petamus:néve alibi quæramus quàm in solo Christo. Ergo pœnitentiæ doctrina, piè viuendi regulam continet,nostri abnegationem,carnis nostræ mortificationem, vitæque cælestis meditationem exigit.Sed quia natura corrupti sumus omnes,alieni à iustitia,& ab ipso Deo auersi:deinde quia Deum,quem scimus nobis infensum esse,fugimus:modum tam reconciliationis gratuitæ, quàm obtinendę nouæ vitæ nobis proponi necesse est.Ergo nisi fides accedat,frustra de pœnitentia verba fient.imò pœnitẽtiæ doctores, qui neglecta fide,tantùm in vita formanda,& bonorum operum præceptis insistunt, nihil, aut quàm minimum distant à profanis philosophis.Tradunt quomodo viuendum sit. sed cùm homines relinquant in sua natura, nulla inde sperari potest restitutio in melius,donec in spem salutis perditos inuitent, mortuos viuificent promissa peccatorum venia,ostendant Deum gratuita adoptione pro filiis amplecti qui prius Satanæ erant mancipia,Spiritum regenerationis à Patre cælesti petendum esse doceant,pietatem, iustitiam,& rectitudinem ab ipso bonorum omnium fonte hauriendam esse.atque hinc sequitur inuocatio, quæ in legitimo Dei cultu primas tenet.Videmus nunc vt indiuiduo nexu inter se cohæreant pœnitentia & fides. Fides enim est quę Deum nobis conciliat,non tantùm vt nobis propitius sit,à mortis reatu nos absoluens,peccata non imputando: sed etiam vt Spiritu suo carnis nostræ sordes repurgans,in imaginem suam nos reformet. Pœnitentiam non ideò priore loco nominat,quòd tota præcedat fidem,cùm pars eius ex fide emanet,eiúsque sit effectus:sed quia pœnitentiæ initium præparatio sit ad fidem.Initium voco nostri displicentiam,quæ metu iræ Dei seriò tactos ad quærendum remedium nos impellit.

FIDEM in Christum.)Non abs re Christum Scriptura passim nobis in fidei scopum,&,vt vulgò loquuntur, obiectum proponit.Dei enim maiestas per se altior est quàm vt ad eum conscendãt homines. ergo nisi medius occurrat Christus,Deum quærendo sensus omnes nostri euanescent.Deinde quatenus Iudex mundi est, fieri nõ potest quin eius aspectus absq; Christo nos terrore exanimet.Deus autẽ nõ tãtùm in Christo sua imagine se

nobis repræsentat:sed paterno suo fauore nos recreat, & modis omnibus in vitam restituit. nulla enim est salutis nostræ portio,quæ non in Christo reperiatur.mortis suæ sacrificio peccata nostra expiauit: pœnam sustinuit vt nos absolueret : sanguine suo nos mundauit : sua obedientia placauit iram Patris : resurrectione acquisiuit nobis iustitiam.Mirum ergo non est quod diximus,fidē debere in Christi intuitu prorsus esse defixā.

22 *Et nunc ecce ego alligatus Spiritu proficiscor Ierosolymam, quæ in ea obuentura sint mihi ignorans.*

23 *Nisi quòd Spiritus sanctus per singulas vrbes testificatur, dicens quòd vincula & afflictiones me manent.*

24 *Verùm nihil mihi curæ est,nec vita ipsa pretiosa est mihi ipsi,vt absoluam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.*

25 *Et nunc ecce ego scio quòd posthac non videbitis faciem meam, vos omnes per quos transiui prædicans regnum Dei.*

26 *Quapropter contestor vos hodierno die, quòd mundus ego sum à sanguine omnium.*

27 *Non enim subterfugi,quo minus annuntiarim omne consilium Dei vobis.*

22 Et nunc ecce ego.)Iam plenius declarat quorsum de sua integritate disseruerit : quia scilicet nunquam eum postea visuri erant. Magnoperè autem referebat exemplar,quod illis ad imitationem diuinitus erat propositum,semper ante eorum oculos versari,eóque mortuo superstitem manere eius memoriam. Scimus enim quàm facilè homines à pura institutione degenerent. Cæterùm,quanuis scire se neget quid sibi Ierosolymæ euenturum sit,quia tamen pluribus vaticiniis admonitus erat vincula sibi illic parata esse:quasi iam ad mortem accinctus,spem reditus sui paulò pòst abscindit.neque tamen sic loquendo ipse secum dissidet. Consultò quidem dubitanter præfatur,vt molliat quod futurum erat acerbius:verè tamen affirmat, sibi adhuc esse incognitos rerum euentus:quia de toto progressu non constabat illi certa & specialis reuelatio.

Alligatvs Spiritu.)Quidam exponunt obstrictum fuisse Ecclesiis, à quibus iniunctum illi fuerat munus perferendi eleemosynas.mihi tamen potius videtur,notari interior Spiritus sancti vis & impulsus: non quòd ἐνθουσιασμῷ correptus fuerit,vt mentis compos non esset:sed quia certior redditus de voluntate Dei, arcanum Spiritus ductum vel instinctum sponte vel placidè sequebatur.Perinde igitur valet locutio, ac si diceret, Facere aliter nequeo,nisi contumax esse velim ac rebellis Deo, qui me velut Spiritu suo deuinctum illuc trahit. nam vt se à temeritate excuset,Spiritum profectionis suæ authorem & ducem esse testatur.Sed vtinam arreptitii plærique,qui sibi à Spiritu dictari iactant quicquid tulerit eorum phantasia, tam familiariter Spiritum haberent cognitum vt Paulus,qui tamen non dicit motus omnes suos vel impulsus esse à Spiritu:sed id quasi singulare in vna re contigisse prædicat.multa enim sæpe homines stultè & inconsideratè suscipiunt, quæ deinde pertinaciter exequuntur,quia leuitatis eos pudet. Non tantùm autem significat profectionem se iusta causa suscipere quam dictat Spiritus Dei:sed sibi omnino esse necessariam,quia nefas sit contrà luctari. Porrò discamus sancti viri exemplo,non calcitrare aduersus Spiritum Dei,sed nos illi obedienter regendos tradere,vt nos quasi deuinctos pro suo arbitrio agat:nec tamen violenter trahamur. Nam si reprobi qui Satanæ mancipati sunt , ad eius impulsum non sponte modò , sed etiam cupidè feruntur : quanto magis in filiis Dei hæc ἐθελοδουλεία?

23 Nisi qvod Spiritus sanctus.) Hoc de arcanis oraculis non intelligo, sed prædictionibus quas passim ex Prophetis audiebat.Plus autem dignitatis habet hæc locutio ad commendanda vaticinia , quàm si homines ipsi,qui locuti sunt,testes citentur.Sic enim sua constat verbo Dei authoritas, cùm agnoscimus eius Spiritum esse authorem:licet ministri sint homines.Iam cùm idem Spiritus,qui Paulum de vinculis & afflictionibus præmonet,simul alligatum teneat ne recuset se illi subiicere: hinc docemur quicquid discriminū nobis instet,non ideo nos absolui quin parendum sit Dei mandatis,& eius sequenda vocatio. Frustra igitur sibi delicias faciunt,qui rectè agendi modum statuunt,quatenus sine molestia id licet: & incommoda, damna, mortis denique periculum excusationis loco obtrudunt.

24 Nihil mihi curæ est.)Sic animis comparatos esse pios omnes, ac præsertim Verbi ministros decet, vt posthabitis omnibus,ad Dei obsequium recto cursu properent.Præstantius quidem Dei donum est vita,quàm vt contemni debeat:vtpote in qua ad imaginem Dei conditi sumus, vt beatam illam immortalitatem meditemur,quæ nobis est in cælis reposita:in qua iam variis documentis se nobis patrem exhibet Deus. sed quia instar stadii ordinata nobis est,properare semper ad metam conuenit, obstaculáque superanda ne quid nos in cursu impediat vel moretur. Turpe enim est cæco viuendi amore sic nos teneri. vt propter vitam perdamus viuendi causas.& hoc exprimunt Pauli verba.Neque enim simpliciter vitam suam ducit pro nihilo. sed eius respectum obliuiscitur,vt cursum suum absoluat:vt ministerium suum compleat, quod à Christo accepit.ac si diceret, se nullo viuendi desiderio teneri, nisi vt Dei vocationi satisfaciat:ideóque non sibi graue fore vitæ dispendium , modo ad functionis suæ metam diuinitus sibi præscriptam morte accedat. Notandum autem quod dicit,cvm gavdio.significat enim nulla tristitia vel mœrore hoc adimi fidelibus, quin hilariter viuant & moriantur Domino. Altius enim est ac magis reconditum bonæ conscientiæ gaudium,quàm vt molestiis externis vel vllo carnis dolore excutiatur:alacrius exultat,quàm vt obruatur.Notanda etiam est Cursus definitio:nempe quòd sit ministerium à Domino acceptum. De se quidem loquitur Paulus:sed exemplo suo docet errare omnes,qui Dominum cursus sui non habent Præsidem. vnde sequitur illius vocationem cuique nostrûm rectè viuendi normam esse.Nec verò aliter statuere licet, probari à Domino quod agimus, nisi ad eius arbitrium composita sit vita nostra, præcipuè in Verbi ministris requiritur hæc certitudo, ne quid suscipiant nisi Christo authore.Nec verò dubium est quin Paulus hac nota,vt plerunque solet, Apostolatum suum insigniens,eius fidem confirmet.Euangelium gratiæ Dei vocat ab effectu vel fine. est tamen hoc raræ commendationis elogium,quod Euangelio,Dei gratia & salus ad nos perferatur. Nostra enim summopere interest, scire Deum illic inueniri propitium.

25 Et nunc ecce scio.)Quod tectius insinuauerat,nunc palàm eloquitur.Diximus autem eo consilio spem illis abstulisse sui reditus,quò tenacius eorū memoriæ infigeret suas exhortationes.Scimus enim quātū energiæ habeant extremæ discedentium vel morientium voces.voluit etiam hac præmonitione cauere,ne pēderent ab eius

eius præsentia,atque ita tædio collaberetur eorum fides.Regnum Dei iterum vocatur Euangelij doctrina,quæ regnum Dei in hoc mundo inchoat,homines renouando in imaginem Dei, donec tandem in vltima resurrectione compleatur.

26 QVAPROPTER vos contestor.)Perinde valet ac si dixisset,Vos appello testes,vel Coram Deo & Angelis vos attestor.Hoc autem non tam facit sua causa,quàm vt officij legem maiori authoritate illis præscribat. Continet porrò hic locus breuem summam ritè probéque docendi, & doctores ipsos vehementi seueráque sanctione hortatur,vt in suum munus gnauiter incumbant.Quænam igitur tenenda est Pastoribus docendi ratio? primùm non suo arbitrio æstiment quid proferre in medium & quid omittere vtile sit:sed vni Deo arbitrium eius rei deferant.Ita humanis commentis non patebit in Ecclesiam Dei ingressus.deinde non sumet sibi mortalis homo lacerandæ vel mutilandæ Scripturæ audaciam,vt hoc vel illud quoad visum fuerit delibet,quædam obscuret,multa supprimat:sed quicquid in Scripturis patefactum est, licet prudenter & tempestiuè pro ædificatione populi,simpliciter tamen & sine fuco tradet,vt decet fidum & ingenuum Dei interpretem. Prudentiam adhibendam esse dixi : quia spectanda est semper vtilitas,modò absit vafrities, in qua multi nimis sibi placent , dum ad suas methodos inflectunt Dei verbum, & philosophiam nescio quam ex Euangelio & suis figmentis mixtam nobis fabricant.quia scilicet magis plausibilis est hęc mixtura.Inde nobis liberum arbitriū, inde operum merita,inde prouidentiæ & gratuitæ electionis Dei abnegatio. Est autem quod nuper diximus obseruatu dignum, consilium Dei,cuius meminit hîc Paulus , inclusum esse in eius verbo,nec alibi quærendum.Multa enim in hac vita celamur,quorum plena manifestatio differtur ad eum vsque diē, quo Deum sicuti est,facie ad faciem nouis oculis videbimus. Dei ergo voluntatem annuntiāt qui fideliter enarrant Scripturam, ac inde populum in fide,in timore Domini,& omnibus pietatis exercitiis instituunt. Quemadmodum autem nuper diximus,hac sententia damnari eos qui philosophicè disputando,ne quid remotum tradant à communi hominum sensu,ac proinde odiosum,Scripturæ puritatem fermentis suis corrumpunt : ita grauiter in eos fulminat Paulus,qui metu crucis & persecutionum ænigmaticè tantùm loquuntur. 1.Cor. 13.d.12.

MVNDVS sum à sanguine.)Non dubito quin ad Ezechielis locum respexerit: vbi Deus Prophetam suum,nisi bona fide hortatus sit impios ad pœnitentiam,reum fore sanguinis denuntiat.nam hac lege pastores Ecclesiæ suæ præficit,vt si quid perit eorum negligentia,ratio ab ipsis reposcatur. imò nisi absque fuco & ambagib. ostendant salutis viam,vt illis imputetur errantium interitus.Valde autem stupidos esse oportet, quibus torporem non excutit tam seuera comminatio. Quò magis se prodit Epicurea Papalis cleri impietas. vbi cùm magnificos titulos crepent, de reddenda tot pereuntium animarum ratione nihilo plus cogitant, quàm si nullus sederet in cœlo Iudex,nec minus putida est eorum improbitas coram toto mundo, quòd deglutiendis tantùm ouibus intenti,Pastorum nomen vsurpant.Porrò quàm charas habeat animas ostendit Dominus, tam atroces de Pastorum ignauia pœnas exigens ob illarum exitium.atqui videmus quàm vilis sit permultis sua salus,in cuius cura socium se adiungere Deus non grauatur. Ezec.3 e.18. 20.

28 *Attendite igitur vobis & cuncto gregi,in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos ad regendam Ecclesiam Dei,quam acquisiuit sanguine suo.*

29 *Ego enim hoc noui, quòd ingressuri sint post discessum meum lupi graues in vos , non parcentes gregi.*

30 *Et ex vobis ipsis emergent viri loquentes peruersa,vt abducant discipulos post se.*

31 *Propter quod vigilate, memores quòd per triennium nocte & die non cessauerim cum lachrymis monere vnumquemque.*

32 *Et nunc commendo vos,fratres, Deo & sermoni gratiæ ipsius,qui potens est superstruere, & dare vobis hæreditatem inter sanctificatos omnes.*

28 ATTENDITE igitur.)Nunc sermonem ad eos accommodat,& multis rationibus ostendit sedulò vigilandum ipsis esse:nec se tantopere esse solicitum,nisi quia sic flagitat necessitas. Prima ratio est, quòd gregi cui præfecti sunt,obstrictam habeant fidem.secunda,quòd non ab homine mortali, sed à Spiritu sancto vocati fuerint ad hoc munus.tertia,quòd non vulgaris sit honor, Dei Ecclesiam regere. quarta, quòd illustri documento testatus sit Dominus,quo in pretio habeat Ecclesiam,quum proprio sanguine eam redemit. Quod ad primum spectat,non tantùm iubet eos gregi attendere,sed primùm sibi ipsis. neque enim aliorum salutem sedulò vnquam curabit,qui suam negliget : & frustra alios incitabit ad piè viuendum , qui nullum ipse pietatis studium præ se feret.imò gregi studium operámque suam non impendet,qui sui obliuiscitur, quū sit ipse pars gregis.Ergo vt de grege sibi commisso sint soliciti,admonet Paulus vt priuatim singuli in Dei timore se contineant.sic enim futurum erat,vt fidem gregi debitam persoluerent.Diximus enim Paulum à vocatione ratiocinari,quòd Ecclesiæ Dei,cui præsunt,addicta sit eorum opera.ac si diceret,Ex quo creati sunt Pastores , non esse sui iuris:sed publicè cuncto gregi obligatos.

SPIRITVS sanctus posuit episcopos.)Ipso nomine admonet velut in specula locatos esse, vnde pro communi omnium salute excubias agant.sed præcipuè in hoc insistit Paulus, quòd non humanitus ordinati sint , sed illis à Deo mandata sit Ecclesiæ cura.quò maior ab ills exigitur religio,quia difficilis apud summum illud tribunal futura sit ratio.Nam quò præstantior est eius Domini cui seruimus, dignitas, naturaliter plus illi reuerentiæ deferimus.ipsa autem reuerentia studium nostrum acuit. Porrò quanquam ab initio eligi hominum suffragiis voluit Dominus Verbi ministros,regimen nihilominus Ecclesiæ semper sibi vendicat: non modò vt ipsum agnoscamus vnicum eius Præsidem, sed etiam vt sciamus incomparabilem salutis thesaurum, non nisi ab ipso prodire.fraudatur enim sua gloria,si vel fortuito casu,vel hominum arbitrio, vel industria putamus Euangelium ad nos deferri. Hoc autem peculiariter Spiritui Paulus tribuit, per quem Deus Ecclesiam suam gubernat,& qui diuinæ vocationis arcanus vnicuique testis est in sua conscientia. De voce Episcopi breuiter hoc notandum est,omnes Ephesinos Presbyteros indifferenter à Paulo sic vocari.vnde colligimus secundum Scripturæ vsum,nihil à Presbyteris differre Episcopos.sed vitio & corruptela factum esse, vt qui primas tenebant in singulis ciuitatibus,Episcopi vocari cœperint.Vitium dico , non quòd vnum aliquem in singulis collegiis eminere malum sit:sed quia hæc audacia minimè tolerabilis est , dum homines Scripturæ nomina ad suum morem flectendo,Spiritus sancti linguam mutare non dubitant.

AD regendam Ecclesiam.)Verbum Græcum ποιμαίνειν Pascere significat.verùm apta similitudine transfertur ad quoduis regimen. Diximus autem hoc tertiū esse argumentum à muneris excellentia: sicuti alibi idem Paulus Timotheū admonet,vt videat quomodo ipsum oporteat versari in domo Dei,quę est Ecclesia Dei viui, 1.Tim. 3.d. 15.

columna & stabilimentum veritatis.ac si diceret,non esse locum segnitiæ in tam ardua prouincia , & minus esse excusabiles,quos Deus familiæ suæ œconomos constituit,quò altior est ille honoris gradus, nisi tantæ dignationi respondeant,hoc est,nisi sedulò incumbant in suas partes. Iam si diuinitus & à Spiritu sancto non creantur Episcopi,nisi ad pascendam Ecclesiam,ridicula est Papatus Hierarchia, in qua Episcopi inani titulo superbientes,pascendi munus ne simulatione quidem attingunt.

QVAM acquisiuit.)Quarta ratio,qua Pastores ad munus suum diligenter exercendum stimulat Paulus,quòd Dominus non vulgare pignus sui erga Ecclesiam amoris dederit,proprium sanguinem pro ea fundendo. Vnde apparet quàm sit illi pretiosa.Et certè nihil est quod vehementius vrgere debeat Pastores vt alacriter officio suo incumbant, quàm si reputent commissum sibi esse sanguinis Christi pretium. nam hinc sequitur, nisi fideliter suam operam Ecclesiæ impendant,non modò illis imputari perditas animas, sed sacrilegio esse obstrictos,quòd sacrũ Filij Dei sanguinẽ profanauerint, & redemptionem ab ipso partam exinanierint,quantũ in se est.Est autem immanis huius sceleris atrocitas , si nostra ignauia non tantùm vilescat mors Christi, sed eius quoque fructus aboleatur & pereat.Dicitur autem acquisita esse à Deo Ecclesia, vt sciamus eam sibi velle integram manere,quia æquum est vt possideat quos redemit. Simul tamen memoria tenendum est,totum humanum genus Satanæ esse mancipatum,donec ex eius tyrannide nos Christus asserat,in hæreditatem Patris nos colligens.Cæterùm quia in speciem dura est locutio qua vtitur Paulus , videndum est quo sensu dicat, Deum suo sanguine acquisisse Ecclesiam.nihil enim absurdius,quàm corporeum vel mortalem fingere Deum. Verùm ita loquendo commendat in Christo personæ vnitatem.quia enim distinctæ sunt in Christo naturæ, Scripturæ interdum quod cuiusque proprium est,seorsum commemorat.sed dum proponit nobis Deum in carne manifestatum,humanam eius naturam non separat à Deitate.Quia tamen rursum sic vnitæ sunt in Christo duæ naturæ,vt personam vnam constituant, impropriè aliquando quod verè in vnam competit, ad alteram transfertur. sicuti hoc loco sanguinem Deo tribuit Paulus: quia homo Iesus Christus,qui suum pro nobis sanguinem fudit , etiam Deus erat. Hæc loquendi figura Veteribus dicta est Idiomatum communicatio , quòd naturæ vnius proprietas alteri aptetur. Dixi autem hoc modò clarè exprimi vnam Christi personam : ne ipsum duplicem fingamus,quod olim à Nestorio tentatum est:neque tamen imaginanda nobis est duplicis naturæ confusio,qualem inducere conatus est Eutyches : vel qualem Hispanicus canis Seruetus hoc tempore fabricauit, cui Deitas Christi nihil aliud est quàm humanæ naturæ spectrum , quod semper in Deo lucidum fuisse somniat.

29 EGO enim scio.)Iam à necessitate quoque,quæ acerrimus stimulus est,hortatur Paulus Ephesios, vt attentè vigilent.graues enim luporum incursus instare admonet.Est quidem hoc quasi perpetuum Ecclesiæ fatum,vt à lupis infestetur.quare nunquam dormiendi tempus est.Verùm quò plures & nocentiores irrumpunt, eò attentiores à pastoribus excubias agi conuenit.nam interdum aliquid molestiæ relaxat Deus, vt placidè & quietè grex pascatur.ac sicuti nitido & sereno cælo tutius in agris pascuntur oues , nubilo autem & obscuro aere plus est periculi:ita Ecclesiæ Dei nonnulla interdum quasi serenitas conceditur, postea turbulentum succedit tempus,quod luporum insidiis aptius est.Sensus ergo Pauli est,maiori vigilantia opus esse quàm hactenus,quòd maiora pericula immineant.Sed quæritur vnde hæc Paulo notitia. Primò dubium non est,quin eius præsentia multùm ad lupos arcendos vel fugandos valuerit. nec verò mirum est, si virtus Spiritus , quæ in Christi ministris refulget,impios cohibeat,ne virus suum proferre audeant: imò si cælestis ille fulgor multas Satanæ tenebras discutiat. Ergo quum sciret Paulus repressam fuisse ad tempus sua opera Satanæ malitiam, quid futurum sit à suo discessu facilè diuinat. quanquam probabile est certiorem fuisse à Domino redditum Spiritu prophetiæ,vt per eum deinde alii commonefierent, sicuti videmus factum esse. Vtcunque res habeat, quoties discedunt probi & fidi pastores,metuendum à lupis esse discamus,quos à caulis arcere, vel attentissima custodia illis difficile est.

30 EX VOBIS ipsis emergent.) Exaggerat mali grauitatem, eò quòd intus pars sit luporum, adeóque sub titulo pastorum se occultans,nocendi occasionem expectet.simul etiam exponit quid sit à lupis illis metuendum,nempe gregis dissipatio:dum Ecclesia à fidei vnitate abstracta,in sectas diuiditur. Neque enim lupi sunt omnes qui minus officio respondent:sed sæpe sunt mercenarij,genus non adeò pestiferum. Doctrinæ autem corruptio,capitalis est ouium clades.Iam tertio loco fons & origo huius mali notatur, Quòd discipulos abducere post se volent.ambitio igitur omnium hereseωn est mater. Tunc enim viget verbi Dei synceritas , vbi communi studio pastores,discipulos christo colligunt: quia hic solus est integer Ecclesiæ status, vt ille vnus audiatur Magister.quare & peruerti salutis doctrinam , & salutem gregis pessum ire necesse est, vbi regnat magisterij cupiditas. Sicuti autem docet hic locus , omnes ferè doctrinæ corruptelas ex hominum superbia manare,dum quisque eminere appetit plusquam liceat:ita rursus ex eodem colligimus, vix fieri posse,quin ambitiosi à recta puritate deflectant & adulterent Dei verbum. Nam quum huc tendat pura Scripturæ tractatio,vt solus excellat christus: sibi autem nihil arrogare possint homines , quin tantundem detrahant christi gloriæ: sequitur sanæ doctrinæ esse corruptores,quicunque sibi addicti sunt & propriæ gloriæ student , quæ
Ioan.7.c. 18. totum christum obscurat.quod etiam confirmat Dominus ipse, Ioannis 7.capite. Porrò SVRGENDI verbo quo vtitur , significat iam lupos illos fouere clandestinam perniciem, donec occasione sibi data erumpant. cæterùm optimè occurrit hic locus horribili scandalo quod omnibus seculis ad turbandas infirmas conscientias obiecit Satan.Si externi & professi hostes Euangelium oppugnant , minus hoc consternat pias mentes, quàm si è medio Ecclesiæ sinu intestini prodeant hostes qui repente classicum canant,vel qui perfidè sollicitẽt populũ ad defectionẽ. & tamen hac tentatione Deus Ecclesiã suam ab initio exercuit,& hodie exercet.Quare hoc propugnaculo munita sit fides nostra,ne labascat, si quando contigerit pastores induere luporum rabiẽ. Graues fore lupos denunciat,quò plus incutiat formidinis:deinde prauorum dogmatum fore authores idque vt sibi discipulos acquirant quia fieri vix potest,quin ambitio puritatem Euangelij adulteret. Hinc etiam apparet,quàm friuola sit Papistarum gloriatio de continua successione. nam quum ostendere nobis promptum sit,cornutas illas bestias nihil minus esse quàm quod haberi volunt:modis omnibus conuicti, ad hoc tamen confugiunt asylum,continua serie Apostolis successisse. Quasi verò non etiam isti successerint, à quibus cauendum Paulus admonet.Quum ergo Deus vel ad probandam suorum constantiam , vel iusto iudicio lupos sub pastorum persona grassari sæpe permittat:non in solo nomine & loco consistit authoritas, nec quicquam habet momenti successio,nisi fides & integritas simul adsint. Quòd si excipiant Papistæ, non competere in se luporum nomen , ad peragendum eius rei examen vnum Pauli verbum erit quasi Lydius lapis:Vt abducant,inquit,post se discipulos. Quorsum autem tota Papalis religio, nisi vt hominum libido pro Dei verbo dominetur?discipulos autem non habet Christus,vbi non censetur solus Magister.

31 PRO-

31 Propter quod vigilate.) Iterum suo exemplo eos ad diligentiam hortatur Paulus: quanquam simul periculi metum coniungit. ac si diceret, summa attentione opus esse ad cauendum: indignum verò esse ipsos fatigari, qui per triennium viderint infractam illius tolerantiam. Lachrymas etiam suas commemorat quæ exhortationibus non parum efficaciç addebant. Quòd dicit se monuisse vnumquenque, tam ad plebem quàm ad Presbyteros referri potest. nam quia sermonem habere statuerat toti Ecclesiæ cõmunem, perinde loquitur acsi adesset totum corpus. Si tamen ad Pastorum ordinẽ restringere quis malit: sensus erit, non tantùm præsenti oratione accendi eorũ studia, sed æquum esse, vt memoria tot exhortationũ apud ipsos vigeat, quas per triennium assiduè inculcauerat cum lachrymis. mihi tamen videtur magis consentaneum de omnibus verba fieri.

32 Commendo vos Deo.) Precationem interserit, quod in oratione pathetica videri absurdum non debet. neque enim Rhetorum more concionem in partes digerere curauit: quum vehementiæ affectuum, quibus ardebat, nulla verba sufficerent. Magnis de rebus & arduis differuerat, quæ humanam facultatem longè excederent. Ideò ad preces se conuertens, sermonis filum paulisper abrumpit: quanquam voti magis expressio est, quàm directa precatio. ac si dixisset, esse quidem ipsos impares tanto oneri: sed se optare illis nouas è cælo suppetias, quibus freti superiores cunctis tentationibus euadant. Dubium verò non est, quanquam solos Pastores alloquitur, hac tamen precatione totam Ecclesiam complecti. primùm commendat eos Deo: deinde sermoni gratiæ eius. Est tamen vnica commendatio: sed modum exprimere voluit Paulus, quo tueri solet Dominus suorum salutem, quam Petrus docet fide custodiri. atque eius custodiæ ratio à Verbo dependet, ne inter tot discrimina periclitetur. Magni autem refert, quomodo nos Deus seruare velit cognoscere. quia enim abscondita est nobis eius maiestas, donec verbo suo ad nos accedit, dubii circumspicimus. Ergo simul ac nos seruandos suscipit, verbum suum proponit organum custodiendæ salutis nostræ. quo sensu addit epitheton Gratiç; Genitiuus enim more Hebraico effectum designat) vt tutius acquiescerent fideles in Verbo, vbi Deus fauorem suum exerit. Hæc expositio simplex & apta est: nam quòd de Christo quidam accipiunt nimis est coactum. 1.Pet.1.a 5.

Qvi potens est superstruere.) Participium δυνάμενῳ, quo vtitur Paulus, Deum, non sermonem eius refert. Hæc autem consolatio ideo addita est, ne infirmitatum suarum sensu animos despondeant. quandiu enim circundati sumus carnis vitiis, similes sumus inchoato ædificio. Fundatos quidem esse in Christo oportet pios omnes, sed multum abest quin omnibus numeris completa sit eorum fides. Imò licet fundamentum stabile maneat, quædam interdum partes ædificij nutant ac labascunt. quare & assidua structura, & nouis subinde fulturis opus est. Interea desperandum esse Paulus negat, quia Dominus opus suum mutilum relinquere nolit: sicuti etiam primo Philip. capite docet, Qui cœpit in vobis bonum opus, perficiet vsque in diem Domini Iesu. cui etiam respondet illud psalmi 138. Opus manuum tuarum non deseres. Quod mox additur de hæreditate vitæ, ad frutionem ipsam spectat. Simul ac nobis affulsit Christus, transimus quidem à morte ad vitam: & fides ingressus est in regnum cœlorum. nec verò frustra nobis datus est Spirtus adoptionis: sed hîc promittit Paulus fidelibus continuam gratiæ accessionem, donec possessionem cernant hereditatis, ad quam vocati sunt. quæ iam in cælo illis est reposita. Potentiam Dei nominat, non qualiter eam solemus imaginari absque effectu, sed quæ vulgò actualis dicitur. Sic enim fideles apprehendere ipsam decet, vt sit illis ad manum instar clypei, quem omnibus Satanæ insultibus opponant. Quemadmodum Scriptura docet, nobis in Dei virtute satis esse præsidij: ita meminerimus non alios esse fortes in Domino, nisi qui abdicata liberi sui arbitrii fiducia in eum recumbunt, quem solum Paulus meritò superstruere posse testatur. Philip.1. a 6. Psal.138. b.8.

33 *Argentum & aurum, aut vestem nullius concupiui.*

34 *Imò ipsi scitis quòd vsibus meis, & iis qui mecum sunt, suppeditarunt manus hæ.*

35 *Omnia ostendi vobis, quòd sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse verborum Domini Iesu: quoniam ipse dixit, Beatum est dare potius quàm accipere,*

36 *Et quum hæc dixisset, positis genibus suis orauit cum omnibus illis.*

37 *Magnus autem fletus coortus est omnium: & ruentes in collum Pauli, osculabantur eum,*

38 *Dolentes maximè ob sermonem quem dixerat, quòd amplius faciem eius non essent visuri. Et deduxerunt eum ad nauem.*

33 Argentvm & aurum.) Sicuti nuper disseruit quàm noxia sit pestis ambitio: ita nunc ab auaritia cauendum esse admonet: séque rursus in exemplum proponit, quòd nullius bona concupiuerit: quin potius victum sibi comparauerit manuum labore. non quòd absque erogatione ad eum alendum suffecerit: sed quia operibus manuariis incumbens, pepercerit ecclesiis, ne quo eas sumptu grauaret, quantum in se erat. Notandum est quòd non modò se rapuisse negat, vt plerunque famelici homines importunè prædas extorquent: sed ab omni mala cupiditate purum se fuisse dicit. vnde colligimus neminem probum fore Verbi ministrum, quin non idem sit pecuniæ contemptor. Et certè videmus nihil magis esse commune, quàm vt in hominum gratiam corrumpant Dei verbum, quicunque turpiter lucro dediti sunt. quod vitium Paulus alibi seuerè in Episcopis damnat. 1.Tim.3. a.3.

34 Imo scitis.) His verbis non imponit præcisè legem, quam semper omnes Verbi ministri seruare necesse habeant: neque enim ita se imperiosè gessit, vt quod Dominus seruis suis concessit, ipse auferret. quin potius multis locis ius suum illis asserit, vt de publico alantur. Huc etiam accedit, quòd victum & vestitum sibi ministrari à pluribus Ecclesiis passus est. nec verò præsentis tantùm operæ mercedem liberè accepit: sed quum egeret Corinthi, alias Ecclesias se prædatum esse dicit, vt suæ inopiæ succurreret. Non ergo simpliciter edicit pastoribus vt vitam suam labore manuario sustentent: sed continuò pòst declarat quatenus eos hortetur ad imitationem sui exempli, nempe vt suscipiant infirmos. Non negabant illi Corinthii debitam mercedem: sed quum gratuita opera se venditarent falsi apostoli, & inde popularem auram captarent, noluit Paulus illis hac in parte cedere, nec illis ansam prębere calumniandi: sicut ille prędicat 1. ad Cor. 9 & secun. 11. Cauendum igitur esse admonet ne offẽdiculũ detur infirmis, & ne labefactetur eorũ fides. Nam suscipere infirmos tantundem valet atque eorum ruditati aliquid per indulgentiam concedere, sicut Rom. 14. Matth.10. a.10. 1 Cor.9. b.14. Gal.6.b 6. 1.Tim.5. c.17. Phil.4. b.10.c.16. 2 Cor. 11. b 8 1. Cor.9. c 15. 2 Cor. 11. c 10. Rom.14. a.1.

Meminisse verborum Domini.) Nusquam hęc sententia ad verbũ legitur: sed alias non absimiles referunt Euangelistæ, ex quibus hanc Paulus elicere potuit. deinde scimus non omnia Christi dicta fuisse scriptis prodita. Repetit autem illam generalem doctrinam de pecuniæ contemptu. cuius hoc verum est specimen;

quum quis ad dandum propensior est, quàm ad accipiendum. Nec politicè tantùm locutus est Christus, quasi
Prou. 19. c. 17. ideo beati sint liberales, quia suis beneficiis alios habent obstrictos, species autem sit seruitutis aliquid debere: sed altius respexit, quòd qui pauperibus erogat, fœneratur Domino: quòd fidi sint ac probi Dei œconomi, qui depositam apud se copiam fratribus communicant: quòd nulla re propius ad Deum accedunt homines, quàm beneficentia. Hęc quoque liberalitatis elogia apud profanos authores leguntur: & bona pars mundi fatetur vera esse: sed asini (vt est in prouerbio) auribus annuunt. nam vita communis ostendit, quàm pauci persuasum habeant nihil magis esse optabile, quàm vt fratribus iuuandis nostra impendamus. Quò maiore studio meditanda est Christi discipulis hæc felicitas, vt ab alieno quantum poterunt abstinentes, ad dandum se assuefaciant: neque id superbo animo, quasi miserum sit ipsos cuiquam esse obnoxios: vel praua ambitione, vt sibi alios obligent: sed tantùm vt se libenter exerceant in officiis charitatis: ac testatam hoc modo faciant adoptionis suæ gratiam.

36 Positis genibus.) Primas quidem in precibus obtinet interior affectus: sed externa signa, genuflexio, capitis retectio, manuum leuatio, duplicem habent vsum. prior est vt membra omnia exerceamus in Dei gloriam & cultum: deinde vt hoc quasi adminiculo exercitetur nostra pigritia, accedit in solenni & publica precatione tertius vsus, quia pietatem suam hoc modo profitentur filij Dei, & alii alios mutuò accendunt ad Dei reuerentiam. Sicut autem manuum leuatio, fiduciæ & ardentis desyderii symbolum est, ita humilitatis testandæ causa, in genua procumbimus. Cæterùm orando, concionem prius à se habitam obsignauit: quia nullus nisi ex Dei benedictione sperari potest doctrinæ profectus. quare si quod operæ precium docendo, monendo & hortando facere cupimus, semper accedat hæc clausula: nempe vt in preces desinamus.

37 Magnus fletus.) Non mirum est singulari affectu hunc sanctum virum prosecutos fuisse pios omnes. nam eum negligere quem Dominus tanta donorum præstantia ornauerat, nimis crassę ingratitudinis fuisset. Præcipua autem flendi causa fuit, vt Lucas notat, quòd eum amplius non essent visuri. Suam enim & totius Asiaticæ ecclesię vicem non frustra dolebant, quam priuatum iri videbant inæstimabili thesauro. Cæterum quum eorum lachrymas, quasi syncerę pietatis testes, laudet Spiritus per os Lucæ, eorum temeritatem damnat, qui ferream & immanem constantiam exigunt à fidelibus. Falsum enim est quod somniant, non nisi ex vitio oriri affectus qui naturaliter à Deo nobis sunt ingeniti. Quare non in eo sita est perfectio fidelium, vt affectus omnes exuant: sed vt eos ex iustis tantùm causis suscipiant & moderentur.

Caput XXI.

1 *CVM autem factum esset vt soluissemus auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & inde Pataram:*
2 *Et nacti nauem quæ traiiciebat in Phœnicem, ea conscensa soluimus.*
3 *Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, relicta ea ad sinistram, nauigauimus in Syriam ac venimus Tyrum: nam huc nauis exponebat onus.*
4 *Repertísque discipulis mansimus ibidem diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet Ierosolymam.*
5 *Et expletis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus, vnà cum vxoribus & filiis, donec essemus extra vrbem: & positis genibus in litore, precati sumus.*
6 *Et inuicem valedicto conscendimus nauem: illi autem redierunt ad sua.*

1 Breuiter recenset Lucas nauigationis cursum, neque id ad fidem modò historiæ, vt sciamus quid quoque loco gestum sit, sed vt inuictam & heroicam Pauli fortitudinem secum expendant Lectores, qui tam longis ac flexuosis, molestísque itineribus iactari maluit, vt suam operam Christo impenderet, quàm suæ quieti consulere. Quòd dicit auulsos fuisse vel abstractos, non simpliciter ad locorum distantiam refertur: sed quia fratres in litore steterunt, quoad intuitu suo nauem, qua Paulus & comites vehebantur, prosequi licuit. Portus ad quos applicuit nauis ideo nominat, vt sciamus commodam & tranquillam fuisse nauigationem. De vrbium quas recenset, situ, consulantur Geographi satis mihi est indicasse Lucæ consilium.

4 Repertisque discipulis.) Tametsi exiguus erat credentium numerus, illuc tamen secundum Propheta-
Esa. 23. d. 18. rum vaticinia, peruenerat aliquod Euangelii semen, ne Tyrus à Dei benedictione prorsus immunis foret. Hîc etiam, vt aliis locis superioribus, Christianos vocat Lucas discipulos, vt sciamus nó alios censeri in Christi grege, nisi qui fide eius doctrinam amplexi sunt. Est enim lusoria illa & mendax professio, nomen Christo dare, nec tenere quid doceat vel loquatur. Obseruent autem Lectores, non alia de causa Paulum Tyri substitisse per dies septem, nisi vt illos confirmaret. Ita videmus, quocunque venisset, nullam bene agendi occasionem neglexisse.

Dicebant per Spiritum.) Nempe cum sermonis approbatione, vt sciret Paulus Spiritu prophetico ipsos loqui. Non leuis certè tentatio, ne susceptam profectionem absolueret, cuius Spiritus sanctus erat dissuasor. Fugiendæ verò crucis color apprimè speciosus, si apud eum valuisset priuatæ salutis ratio: quasi Dei manu retrahi. pergere tamen non desinit quò se à Domino vocatum sciebat. Hîc tamen nascitur quæstio, Quomodo per Spiritum dissuadeant fratres, quod Paulus testatus est arcano illius impulsu se facere? An Spiritus sibi contrarius est, vt Paulum, quem intus ligatum tenuit, nunc absoluat? Respondeo diuersa esse Spiritus dona: vt non mirum sit, qui prophetiæ dono pollent iudicio vel fortitudine interdum destitui. Fratribus istis, quorum meminit Lucas, quid futurum sit Dominus reuelauit: interea verò quid expediat, & quid postulet vocatio Pauli, nesciunt, quia non eò vsque extenditur doni mensura. Consultò autem seruum suum Dominus admonitum voluit, partim vt longa meditatione ad quiduis subeundum instructior accederet, partim vt illustrior esset eius constantia, dum certior de tristi euentu per vaticinia factus, sciens tamen & volens ad quiduis ferendum properat.

5 Cum vxoribus & filiis.) Hoc fuit non vulgare amoris testimonium, quòd Paulum etiam cum vxoribus & liberis extra vrbem comitati sint. Idque partem hoc consilio retulit Lucas, vt eorum pietatem iusto elogio laudaret: partim vt doceret Paulo honorem, quo dignus erat, fuisse habitum, vnde etiam colligimus, nihil fuisse illi minus in animo, quàm vt commodis suis consuleret. quando tanta beneuolentia, quę manendi dulcis esse illecebra poterat, à suo cursu non fuit impeditus. Notanda etiam est solennis precandi consuetudo in maioribus negotiis: & quod diuinitus edocti de periculo, magis ad orandum accenduntur.

7 Nos

7 *Nos verò nauigatione explicita, à Tyro descendimus Ptolemaïdem: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum cum illis.*

8 *Postridie verò nos qui cum Paulo eramus, profecti venimus Cæsaream. Et ingressi domum Philippi Euangelistæ, qui erat vnus è septem, mansimus apud eum.*

9 *Huic autem erant filiæ virgines quatuor prophetantes.*

10 *Et quum permaneremus dies complures, aduenit quidam à Iudæa Propheta, nomine Agabus.*

11 *Is quum venisset ad nos, tulit cingulum Pauli, & alligans sibi pedes ac manus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum, cuius est cingulum hoc, sic alligabunt Ierosolymæ Iudæi, tradéntque in manus Gentium.*

12 *Quum autem audissemus hæc, rogabamus & nos & cæteri qui loci illius erant ne ascenderet Ierosolymam.*

13 *Tunc respondit Paulus, ac dixit, Quid facitis flentes & affligentes cor meum? Ego verò non solùm vinciri, sed & mori paratus sum Ierosolymis pro nomine Domini Iesu.*

14 *Quum verò non persuaderetur, acquieuimus dicentes, Domini voluntas fiat.*

7 Ptolemaïde quoque exceptum fuisse Paulum à fratribus breuiter refert Lucas. Est autem vrbs Phœniciæ maritima, non procul à Iudææ finibus, à qua non longum Paulo & comitibus iter fuit Cæsaream vsque. Sed de regionum & vrbium situ plura si volent Lectores, petant à Geographis. Porrò Cæsareæ vsos fuisse dicit hospitio Philippi, quem Euangelistam vocat: licèt vnus esset è septem Diaconis, vt visum est capite sexto. Diaconiam illam fuisse temporale munus, hinc coniicere promptum est: quòd Philippo alioqui liberum non Sup.6.b.5. fuisset, relicta Ierosolyma Cæsaream migrare. Hîc autem non proponitur, quasi voluntarius officii desertor, sed cui excellentior prouincia mandata erat. Euangelistæ, meo iudicio, inter Apostolos & Doctores medij erant. munus enim obibant Apostolis proximum, vt passim Euangelium prædicarent, nec præficerentur certæ stationi: tantùm honoris gradus erat inferior. Nam Paulus Ecclesiæ ordinem describens, sic eos Apostolis Ephes.4. substituit, vt ostendat latiorem campum docendi illis datum esse quàm Pastoribus, quorum opera certis locis b.11. addicta est. Ergo Diaconiam ad tempus Ierosolymæ exercuit Philippus: quem postea idoneum esse censuit Ecclesia cui Euangelij thesaurus crederetur.

9 QVATVOR filiæ.) Hoc in laudem Philippi additum est: non modò vt sciremus bene compositam fuisse eius domum, sed Dei quoque benedictione claram & nobilem. neque enim vulgare donum fuit quatuor habere filias, prophetiæ spiritu omnes præditas. Hoc autem modo nobilitare Euangelij primordia voluit Deus, quum viros & mulieres excitauit, qui res futuras prædicerent. Iam annis compluribus cessauerant ferè inter Iudæos vaticinia, quo erectiores, vel magis experrecti essent animi ad audiendam nouam Euangelij vocem. quum ergo repentè quasi postliminio reuersa esset prophetia, perfectioris status signum fuit. Eadem tamen videtur fuisse ratio, cur paulò pòst desierit. nam Deus populum veterem variis prædictionibus sustinuit, donec Christus aduentu suo finem vaticiniis omnibus afferret. Nouum ergo Christi regnum, hoc ornatu decorari oportuit, vt omnes agnoscerent adesse promissam illam Dei visitationem breui autem duntaxat tempore florere, ne semper suspensi essent fideles, vel curiosis ingeniis occasio daretur quærendi subinde nouum aliquid, vel comminiscendi. Scimus enim quum iam ablata esset illa facultas, extitisse tamen multos phanaticos, qui se prophetas esse iactarent, ac fieri etiam potest vt hominum prauitas Ecclesiam hoc dono priuauerit: verùm vna illa causa sufficere debet, quòd Deus vaticinia tollendo, finem & complementum in Christo adesse testatus sit. Cæterùm, quomodo functæ sint puellæ istæ prophetandi officio, incertum est: nisi quòd sic illas moderatus est Spiritus Dei, vt ordinem à se positum non turbaret. Quum autem publicam in Ecclesia personam gerere fœminis non permittat, credibile est eas domi, vel in priuato loco, extra communem cœtum prophetasse.

10 QVIDAM Propheta.) Quanuis clarè non exprimat Lucas, ego tamen hunc Agabum fuisse coniicio, cuius mentio prius facta fuit vndecimo capite, qui famem prædixit sub Claudij Cæsaris imperio futuram. Sup.11. d.28. Dum verò eum Prophetæ elogio celebrat Lucas, sicuti nuper Philippi quatuor filias, non promiscuum, sed peculiare fuisse donum innuit. Nunc videndum est, quorsum persecutio quæ instabat, per Agabum rursus ostensa fuerit. Quòd ad Paulum attinet, iam satis superque admonitus fuerat. Itaque non dubito, quin aliorum causa, hæc confirmatio accesserit: quia Dominus vbique illustria reddere volebat serui sui vincula: partim vt scirent omnes in certamen sponte ipsum descendisse: partim vt cognoscerent diuinitus ordinatum esse athletam, qui pro Euangelio pugnaret. Vtile certè inuictę constantiæ exemplum fuit, cùm sciens & volens hostium violentiæ se obiiceret. nec minoris hodie quoque nostra refert, confirmari eius apostolatum voluntaria hac nec minus constanti vitæ deuotione.

VIRVM cuius est cingulum.) Vsitatum Prophetis fuit, symbolis repræsentare quæ dicebant. nec verò proprio impulsu, sed Spiritus mandato sua vaticinia adhibitis signis confirmarunt: vt quum Esaias nudus incedere Esa.20.a.2. iubetur, Ieremias iugum collo suo alligare, vendere agrum & emere: Ezechiel verò clanculum perfodere do- Ierem.27. a.2 & 32. mus suæ parietem qua nocte sarcinas exportet. Hæc & similia vulgò ludicra videri poterant: sed idem Spiritus, b.7. qui symbola aptabat suis verbis, intus tangebat piorum corda, ac si iam in rem pręsentem forent adducti. ita Ezech.12. b.5. Pauli comites non aliter affecit hoc spectaculum, cuius meminit Lucas, quàm si ipsum seriò vinctum oculis suis cóspicerent. Hoc artificio postea tentarunt pseudoprophetę fucũ facere simplicibus, vt Satan ferè est Dei simia: & eius ministri seruos Dei æmulantur. Sedechias cornua sibi fecit, quibus Syriam ventilandam promitteret. Ananias Ieremię iugum abrumpens, falsam spem liberationis populo fecit. Talibus præstigiis reprobos deludi passus est Deus, vt de eorum incredulitate pœnas exigeret. Sed cùm nulla subesset Spiritus efficacia, fidelibus nihil obfuit eorum vanitas. Hoc quoque notatu dignum est, quòd mutum spectaculum non proponit Agabus, sed Verbum annectit, quo doceat fideles ceremoniæ vsum & finem.

12 ROGABAMVS & nos.) Quia non eadem omnibus erat reuelatio, non mirum est diuersas fuisse sententias. Quum enim scirent sancti isti homines, in vnius hominis vita aut morte multum esse positum, nolebant eum temerè periclitari. Et laudabile est eorũ studium, quòd Paulum retinẽdo, publicæ Ecclesiæ saluti consulere optarẽt. Sed eò plus laudis rursum meretur Pauli constãtia, dum in vocatione Dei inflexibilis manet. neq; enim

eum latebat quantum ex suis vinculis perturbationis accidere posset. Verùm quia nota est Dei voluntas, quæ vnica erat in capiendis consiliis regula, vt eam sequatur, súsque déque reliqua omnia habet. Et certè ita nos Dei arbitrio decet esse affixos, vt nulla vtilitas, nulla rationis species, à simplici eius obsequio nos dimoueat. Dum expostulat Paulus cum fratribus, quòd flendo cor suum affligant, satis ostendit ferreum se non fuisse. quin amore ad συμπάθειαν induceretur. Vulnerabant igitur cor eius piorum lachrymæ: sed ea mollities minimè ipsum flexit, quin æquabili tenore ad Deum sequendum pergeret. sic ergo nobis colenda est erga fratres humanitas, vt præualeat semper Dei nutus. Iam suo responso iterum declarat Paulus, non nisi mortis contemptu paratos fore Christi seruos ad præstandum officium: nec probè vnquam animatos fore ad viuendum Domino, nisi qui vitam suam pro testimonio veritatis libenter deponent.

14 ACQVIEVIMVS dicentes.) Si putassent temerè ipsum ruere ad mortem, non ita acquieuissent. Cedunt igitur, ne resistant Spiritui sancto, à quo intelligunt Paulum regi. nam quod antè ex ore Pauli audierant, quasi Spiritus vinculis ipsum trahi, doloris perturbatio illis excutit: sed vbi rursus docentur ita placere Deo, fas sibi esse non ducunt vlterius resistere. atque hoc fræno cohibendi sunt omnes nostri affectus, ne quid tam acerbum sit, vel triste, vel durum, quod non mitiget ac emolliat Dei voluntas. nam quoties aliquid occurrit difficile vel asperum, parum honoris tribuimus Deo, nisi apud nos hæc cogitatio præualeat, illi parendum esse.

15 *Post dies autem istos sublatis sarcinis conscendimus Ierosolymam,*

16 *Venerunt autem vnà quidam ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quē hospitaremur Muasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.*

17 *Et quum venissemus Ierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.*

18 *Postero autem die introiuit nobiscum Paulus ad Iacobum: omnésque adfuerunt Presbyteri.*

19 *Quibus salutatis narrauit per singula, quæ Deus fecisset inter Gentes per ministerium ipsius.*

20 *At illi quum audissent, glorificabant Dominum: dixerúntque ei, Vides frater quot millia sunt Iudæorum qui crediderunt, & omnes sunt studiosi legis.*

21 *Audierunt autem de te quod defectionem doceas à Mose omnes qui inter Gentes sunt, Iudæos, dicens non debere eos circuncidere filios, nec secundum instituta viuere.*

22 *Quid est ergo? Omnino oportet conuenire multitudinem: audient enim te venisse.*

23 *Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se.*

24 *His assumptis purifica te cum illis, & impende super eos, vt radant caput, & sciant, omnes quòd quæ de te audierunt, nihil sunt: sed ambulas & ipse custodiens Legem.*

25 *De his autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, decernentes ne quid huiusmodi obseruent, nisi vt caueant ab his quæ sunt idolis immolata, & sanguine, & suffocato, & scortatione.*

15 SVBLATIS sarcinis.) Declarant Pauli comites, quum Paulum conati sunt reuocare à periculo, sibi communem potius Ecclesiæ salutem fuisse curæ, quàm priuatim cuique suam vitam. neque enim accepta repulsa eiusdem discriminis societatem demum fugiunt: & tamen plausibilis erat excusatio, nulla se lege astringi, vt vnius hominis pertinacia ad mortem traherentur. Atque hoc est verè Deo subiicere nostros affectus, quum nullo metu terremur quin pro se quisque nostrûm promouere studeat quod scimus illi placere. Clarius etiam apparet, quantus in aliis viguerit pietatis ardor, qui vltrò se adiungunt, & hospitem illi adducunt, quum tamen sibi iure timere possent à multis incommodis.

17 LIBENTER exceperunt nos.) Ideo hoc commemorat Lucas, vt fratrum æquitatem commendet, qui fidem non habuerant sinistris rumoribus & calumniis. Quum multi maleuoli & improbi quotidie alii super alios grauarent Paulum inuidia, quia tamen de eius integritate Iacobus & collegæ optimè persuasi erant, non fuerunt ab eo alienati. nunc ergo vt Christi seruum fraternè & comiter excipiunt, declarántque iucundum sibi esse eius aduentum. Atque hæc moderatio diligenter nobis seruanda est, ne creduli nimium simus ad prauas delationes: præsertim vbi criminibus nobis incognitis vel dubiis onerantur qui probitatis suæ specimen aliquod nobis dederunt, & quos experti sumus fideliter Domino seruire. quia nihil ad dissipandum Christi regnum aptius fore nouit Satan, quàm fidelium diffidia & simultates: obliquos sermones non desinit spargere, qui alios aliis inuicem suspectos reddant. Claudendæ igitur sunt aures delationibus, ne quid de fidelibus Christi ministris credamus, nisi bene compertum.

18 OMNES adfuerunt presbyteri.) Colligere licet ex hoc loco, quod iam decimoquinto capite habuimus, Quoties tractandum erat serium aliquod negotium, Seniores conuenire solitos fuisse, vt magis composita esset extra turbam consultatio. Paulò pòst videbimus, suo ordine populum quoque fuisse admissum: sed postquam interius consilium inter se habuerant Seniores.

19 Iam verò suam modestiam ostendit Paulus, dum se rerum gestarum authorem non facit: sed laudem Deo tribuens, se tantùm vocat ministrum, cuius opera vsus fuerit Dominus. sicuti fatendum est, quicquid præclarum est ac laude dignum, non fieri propria nostra virtute, sed quatenus in nobis operatur Deus: præsertim verò vbi de Ecclesiæ ædificatione agitur. Rursus apparet quàm procul ab inuidia fuerint Seniores, dū ob lætos successus Deum glorificant. Cæterùm quia nullius Apostoli præter Iacobum fit mentio, coniicere licet tunc spargendi Euangelij causa in diuersas plagas fuisse profectos, vt ferebat ipsorum munus. neque enim stationem illis Dominus assignauerat Ierosolymę: sed illinc facto exordio, iusserat deinde Iudæam, & demum alias orbis partes lustrare. Porrò suprà capite decimoquinto refutatus fuit eorum error, qui Iacobum hunc, vnum ex discipulis fuisse putant, quem Paulus inter tres Ecclesiæ columnas numerat. Quanquam autē commune illi cum reliquis collegis mandatum erat: ego tamen non dubito sic inter se partitos esse, vt Ierosolymæ resideret, quò solebant multi quotidie aduenæ confluere. id enim perinde erat ac si Euangelium longè latéque promulgasset in locis remotis.

VIDES FRATER quot millia.) Oratio est bimembris. primò enim commemorant Seniores, quum

quum Legi addicti sint, quotquot ex Iudæis conuersi sunt ad Christum, malè affectos esse erga Paulum, quia putent in hoc totum incumbere vt Legem aboleat. deinde hortantur vt suscepto voto solenni, se ipsum purget, ne qua amplius hæreat in ipso suspicio. Multitudinem credentium obiiciunt Paulo, quo plus illis concedat. nam si pauci fuissent prætracti homines, non tantoperè fuisset commotus. nunc verò immensum populum, & totum Ecclesiæ corpus negligere non licet. Dubium quidem non est quin vitiosus fuerit zelus ille Legis. & certè Presbyteri satis indicant sibi non placere. Quanuis enim apertè non damnent, neque asperius conquerantur, quia tamen separant se ab illorum affectu errare eos tacitè fatentur. Si fuisset zelus secundum scientiam, ab illis incipere debebat. atqui non pugnant pro Lege ipsa, nec iustam eius reuerentiam obtendunt, nec subscribunt eius zelatoribus, vt eos appellant. ergo & se aliud sentire innuunt & populi superstitionem sibi non probari. Contrà tamen occurrit, quòd Paulum dicunt falsa infamia fuisse grauatum. deinde quum satisfactionem ab eo exigunt, videntur zelum illum fouere. Respondeo, etiamsi aliqua ex parte verus erat rumor quo offensi fuerant Iudæi, fuisse tamen calumnia aspersum. Legis abrogationem docebat Paulus, vt tamen hoc modo non solùm integra maneret eius authoritas, sed vt sanctior esset. Nam vt 7. cap. dictum fuit, inanes essent ceremoniæ, nisi earum effectus in Christo fuisset exhibitus. Ergo qui aduentu Christi abolitas fuisse docent, adeò non sunt in Legem contumeliosi, vt potius eius veritatem confirment. Duo in ceremoniis consideranda sunt: veritas, cui annexa est efficacia: deinde externus vsus. Porrò abrogatio vsus externi quam attulit Christus, inde pendet, quòd ipse est solidum corpus, nec quicquam olim adumbratum fuit, cuius non extet in eo complementum. Hoc à Legis defectione multum distat, monstrare legitimum eius finem, vt cessantibus figuris semper vigeat spiritualis earum veritas. quare videmus prauos & iniquos fuisse interpretes, qui Paulo apostasiæ crimen inurebant, quanuis ab externo Legis cultu reuocaret fideles. Quòd autem Paulum eo consilio votum nuncupare iubent, vt se probet Legis cultorem, non aliò spectat, nisi vt testetur se non abhorrere à Lege instar impii apostatæ, qui iugum Domini excuteret ipse, & alios ad similem contumaciam impelleret.

NON DEBERE circuncidere.) Res quidem ita habebat. Paulus enim promiscuè Iudæis & Gentibus li-
bertatem docebat partam esse. nam istæ sententiæ apud eum generales sunt, Circuncisio nihil est. Item, Cir- 1.Cor. 7.
cumcisi sumus per Baptismum in Christo, non circuncisione manu facta. Item, Nemo vos iudicet in cibo aut po- d 19.
tu, aut in delectu festorum, quæ sunt vmbra futurorum: corpus autem in Christo. Item, quicquid in macel- Col 2. b. 11.c 16.
lo venit, & quicquid apponitur edite, nihil interrogantes propter conscientiam. Item, Ne iterum iugo serui- 1 Cor 10.
tutis implicemini. Quum sine exceptione passim sic locutus esset, Iudæos emancipabat à necessitate seruandæ f.25.
Legis. Et ne longior sim in hoc sermone, locus vnus sufficiet, vbi Legem tutori comparat, sub cuius custo- Gal.5.a.1. Col 2.c.14
dia vetus Ecclesia fuit, quasi in ætate puerili. nunc autem cognita Christi gratia adoleuisse, vt à ceremoniis libera sit. illic certè Iudæos cum Gentibus complectitur. Quum etiam dicit Chirographum Legis, quod situm erat in decretis, à Christo esse deletum & affixum cruci, non minus Iudæos quàm Gentes à Ceremoniis liberat, quas illic decreta nominat. Sed quum præcisè non abiiceret ceremonias, finem earum obseruationi impositum esse docens Christi aduentu: non fuit illa defectio qualem fingebant maleuoli. Nec certè Senioribus ignota erat libertas Pauli. Quum igitur rem probè teneant, tantùm hoc volunt imperitis & rudibus testatum esse, Paulo nihil minus fuisse propositum, quàm vt Iudæos ad Legis contemptum induceret. Quare non rem nudam intuentur, sed quale esset de Paulo plebis iudicium ex malignis delationibus scientes, mederi cupiunt. Quanquam nescio an importunius quàm æquum erat hoc à Paulo flagitauerint. Hinc autem apparet quàm præpostera sit hominum credulitas in excipiendis calumniis, & quàm pertinaciter hęreat semel temerè concepta mala opinio. Non dubium est, quin Iacobus & collegæ conati fuerint tueri Pauli famam, & mendacia quæ eius existimationi nocebant, diluere. obstare tamen nequeunt, quin Paulus malè audiat. nisi fortè ab initio, dum gratificari volunt suis popularibus, nimis fuerint remissi vt postea non essent liberi.

22 OPORTET conuenire multitudinem.) Genus verbi neutrum est, ac si dicerent, necesse est vt plebs conueniat. Absurdum enim fuisset tanti nominis Apostolum coram toto fidelium cœtu non prodire. nam si lucem & populi conspectum fugisset, aucta fuisset sinistra suspicio. Interea videmus quàm se modestè gesserint Seniores in fouenda concordia, dum populi offensam maturè præueniunt. nisi quòd eius infirmitati fortè nimis indulgent, votum à Paulo exigentes. Cæterùm hæc in Ecclesia tenenda est moderatio, vt authoritate quidem polleant, sed non superbè dominentur pastores, nec aspernentur reliquum corpus. Ordinum enim distinctio, quæ vinculum est pacis, dissidii causa minimè esse debet.

23 FAC QVOD tibi dicimus.) Videntur quidem, vt nuper attigi, Seniores nimio gentis suæ amore ad stultam indulgentiam fuisse delapsi. Sed liquidum eius rei iudicium ex circunstantiis pendet, quę nos hodie latent: illis autem perspectæ erant. Totum ferè corpus constabat ex Iudæis, vt periculum non esset à scandalo Gentium. nam in aliis regionibus hæc discessionis causa erat, quòd suo quisque mori addictus, legem aliis volebat imponere. deinde Ierosolymæ multa habebant inuitamenta ad seruandas Legis ceremonias, vt maior esset excusatio, si tardius eas desererent. Etsi autem vitio non carebat zelus ille: correctio tamen, vt erat difficilis, tam subita esse non potuit. Videmus vt vix longo demum tempore Apostolis reuulsa fuerit hæc superstitio: & quia noui quotidie discipuli ad fidem accedebant, alebatur pariter in omnibus infirmitas. Neque tamen negandum est, quin obstinationi coniuncta fuerit inscitia, quam tamen Presbyteri tolerarunt, ne violentis remediis grauius nocerent. An votum excesserint, in medio relinquo.

VOTVM HABENTES super se.) Licet quatuor isti censeantur in numero fidelium, superstitiosum tamē eorum votum fuit. vnde apparet multum Apostolis fuisse negotij in gente illa, quæ non tantùm diuturno vsu in Legis cultu obduruerat: sed natura quoque valde peruicax erat, ferèque intractabilis. Quanquam fieri potest vt isti adhuc nouitij fuerint: ideóque tenera necdum bene formata fuerit eorum fides. quare patiebantur doctores votum, quod temerè per ignorantiam nuncupauerant, soluere. Quòd ad Paulum spectat, quoniam non propria conscientia suscepit hoc votum, sed in eorum gratiam quorum errori veniam dabat, diuersa fuit eius ratio. Videndum tamen est, an hęc vna fuerit ex mediis ceremoniis, quas liberum esset fidelibus
vel seruare vel omittere. Videtur quidem habuisse quædam admixta, parum consentanea cum fidei pro-
fessione. Sed quoniam finis erat gratiarum actio (vt suprà 18. cap. dictum fuit) & in ritu ipso nihil pugnabat Sup. 18.
cum fide Christi, non dubitauit Paulus, testandæ religionis suæ causa, huc vsque descendere. Præstitit igitur e. 18.
Paulus quod de se alibi prædicat: quia Legis sectatoribus socium se adiunxit, ac si ipse quoque Legi obno- 1. Cor. 9.
xius foret. Omnibus denique omnia factus est, vt omnes lucrifaceret: nempe vsque ad aras, vt se nullo sa- c.20.
crilegio sub prætextu charitatis pollueret. Solenne expiationis sacrificium adire non perinde illi fas fuisset. Hac autem parte diuini cultus, quæ in voto sito erat, indifferenter defungi licuit: modò id non religionis causa fieret, sed tantùm ad infirmos subleuādos. Atqui neque illi consiliū fuit hoc ritu Deum colere, nec obstri-

ctam habuit conscientiam,sed liberè se infirmis fratribus subiecit.

24 QVÆ DE TE audierunt, nihil sunt.) Videntur Paulum ad simulationem inducere. nam neque de nihilo natus fuerat rumor, quòd à ceremoniis Iudæos retraheret, nec ambulabat in obseruatione Legis. sed memoria tenēdum est quod iam dixi, Paulo & Senioribus satis fuisse, si calumniam iniquè inustam diluerēt, quòd scilicet Legis esset apostata: breui autem offerri poterat melior opportunitas, vt se purgando eos ab errore sensim retraheret. Nec verò vtile erat, Paulum diu haberi Legis cultorem, quales vulgò tunc erant discipuli. nam hoc modo crassius velum ad obscurandam Christi lucem, eorum oculis obductum foret. Quare sciamus Paulum non simulasse, sed syncerè professum esse nihil sibi odij esse aduersus Legem: quin potius se reuerenter de ea sentire. Impendere cum ipsis iubent, quia conferre solebant in commune, vt sacrificium simul offerrent.

25 DE IIS AVTEM qui crediderunt.) Hoc ideo addunt, ne qua obrepat suspicio, velle eos quam priùs dederant libertatem Gentibus, nunc tollere vel postulare, vt præiudicio aliquo grauentur. Sed interea videntur Iudæos tenere sub iugo seruitutis, à quo disertè solas Gentes eximunt. Respondeo, Quum par esset omnium conditio, idem iuris fuisse vtrisque permissum. sed nullum de Iudæis verbum fieri, qui adhuc suis obseruationibus ita addicti erant, vt sibi licere nollent quod licebat. Gentibus autem nominatim cauebant Apostoli, ne suo more Iudæi, quasi profanos & impuros respuerent, qui nec circūcisi erant, nec in Legis cultu educati. Porrò ne superuacua repetitione chartam onerem, quæ ad huius decreti expositionem pertinent, ex 15. cap. petent Lectores.

Sup. 15. d. 20.

26 Tunc Paulus assumptis viris, postero die purificatus cum illis intrauit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro vnoquoque eorum oblatio.

27 Dum autem septem dies iam penè essent expleti, quidam ab Asia Iudæi, quum vidissent eum in templo, conturbarunt totum populum, & iniecerunt ei manus,

28 Clamantes, Viri Israelitæ succurrite: hic est ille homo qui aduersus populum & Legem & locum hunc omnes vbique docet, Insuper & Græcos induxit in templum, & profanauit sanctum locum hunc.

29 Viderant enim Trophimum Ephesium in ciuitat cum ipso, quem existimauerunt quòd in templum introduxisset Paulus.

30 Commotáque est ciuitas tota, & factus est concursus populi, & apprehensum Paulum trahebant è templo: statímque clausæ sunt fores.

26 Quòd astutiæ Paulum quidam insimulant, quasi aliud pręse tulerit quàm res habebat, suprà improbaui. propè tamen coactum, hoc dedisse fratrum precibus non inficior. Itaque plus coloris habet, magísque, vt loquuntur, disputabile est, nimis fuisse facilem in obsequendo: neque tamen recipio quod volunt quidam, infeliciter cessisse Paulo, quòd nouam & insolitam personam induens, minus constanter quàm pro suo more libertatem à Christo partam asseruerit. Fateor quidem sæpe infausto euentu diuinitus puniri stulta consilia: sed nō video cur hoc ad Paulum trahi debeat, qui voluntaria subiectione rudibus & minus probè edoctis se insinuare studuit, vt prodesset. non sponte quidem id facturus, sed quia fratribus cedere maluit, quàm suo iudicio stare. Porrò semel admissus, commodè ad moderandum illum zelum transisset. Magnam potius laudem meretur eius humanitas, quòd non modò in gratiam imperitæ plebis comiter se demittit: sed eorum stultitiæ morem gerit, quibus indignè & contra rationem suspectus fuerat. Iure cum ipsis expostulasset, quòd contra eius existimationem tam creduli fuissent. quòd abstinet, mira est tolerantia. quòd eos sibi tam solicitè conciliat, modestia est singularis. Adde quòd in Iacobum & eius collegas potuit esse durior, quòd non diligentius incubuerant ad purgandam errore plebem. Etsi enim certum est, fideliter eos docuisse, fieri tamen potest vt templi conspectus & ipsa Legis sedes, in vendicando libertatis vsu eos impedierit. Atqui Paulus, siue vltrò iure suo cedens, siue illos existimans melius videre quid expediat, ipsorum consilio acquiescit. Quòd autem falsi Nicodemitæ hoc Pauli exemplo, perfidam suam simulationem fucare conantur, dum se omnibus Papatus inquinamentis polluunt, non longa refutatione indiget. Iactant hoc se dare infirmis fratribus: quasi verò quiduis sine delectu illis Paulus dederit. Si ex Legis præscripto Iudæi apud Iudæos votum Deo soluendum susciperent, nulla idololatria infectum, tunc se Paulo probarent similes. nunc quum crassis superstitionibus & palàm impiis se inuoluant, ídque fugiendæ crucis studio, qualis ista est quam fingunt similitudo?

27 QVI EX ASIA erant Iudæi.) Certum est hos nomini Christiano fuisse infensos. Ita Paulus dum fidelibus placandis intentus est, in hostium furorem incurrit. Ac turbæ quidem concitatores sunt Asiatici: sed eius odio ita corrupti erant totius populi animi, vt rabies facilè ad omnes peruaserit. Docet autem hic locus, non adeò iniquis animis ferendum esse, si quando spes nos frustratur, nec consiliis nostris recto sanctóque affectu captis prosperè succedit, vt actiones nostræ felicem habeant exitum. nihil nisi recta conscientia, & ex Spiritu Dei tentandum est. Cæterùm si ne tunc quidem ex voto res fluat, sustentet nos interior ille sensus, quòd scimus Deo probari studium nostrum. licèt hominum probris & derisui sit expositum. nec pœniteat nos mansuetudinis nostræ, si quando iniqua merces ab improbis rependitur.

28 VIRI ISRAELITÆ succurrite.) Conclamant quasi in extremo discrimine, & omnes ad opem ferendam vocant, ac si tota religio periclitetur. vnde perspicimus quàm rabioso odio flagrauerint aduersus Paulum, tantùm quia plenam & solidam in Christo reperiri veritatem admonens, figuris legalibus finem impositum esse docebat. Iam quòd Trophimo conspecto falsam opinionem concipiunt, hac præcipiti leuitate magis prodūnt quàm sint virulenti. Sacrilegij accusant Paulum. quo nomine? quia hominem incircuncisum in templum adduxerit. Atqui atrocissimum crimen homini innoxio, ipsi falsa opinione conflarunt. Sic præpostera eorum audacia esse solet, qui pręsumpta opinione feruntur. Nos verò discamus ex talibus exemplis, ab intemperie affectuum cauere, & frænum leuibus præiudiciis non laxare, ne cęco impetu aduersus innoxios ruamus.

30 COMMOTAQVE est ciuitas.) Hîc videmus plebis leuitatem, quæ Paulum antequam audierit, iam pro damnato habet. Quòd tumultuatur ciuitas in negotio pietatis, nihil mirū: sed hoc zeli peruersi est ac insanæ temeritatis quòd incognita causa aduersus Paulum insurgit. Nam in hac naturæ corruptione, ad stultitiam accedit prauitas: vt nullo negocio sponte ad tuendam malam causam volitent, quos difficile esset multis cohortationibus

tionibus ad rectè agendum mouere. Acerba quidem est hęc conditio, vt paucorum instigatione totus mundus repentè in nos armetur: sed quando ita Domino placet, hoc exemplo & similibus se ad quoslibet fluctus sustinendos quisque nostrûm paret.

31 *Quærentibus autem illis eum occidere, nuntiatum est Tribuno cohortis quòd tota conturbata esset Ierosolyma.*

32 *Qui statim assumptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissent Tribunum & milites, cessauerunt percutere Paulum.*

33 *Tunc accedens Tribunus, apprehendit eum, & iussit alligari cathenis duabus, & interrogauit quisnam esset, & quid fecisset.*

34 *Alij autem aliud clamabant in turba. Et cùm non posset certum cognosci præ tumultu, iussit eum duci in castra.*

35 *Quum autem venisset ad gradus, contigit vt portaretur à militibus, propter violentiam turbæ.*

36 *Sequebatur enim multitudo populi clamans, Tolle eum.*

37 *Et quum cœpisset induci in castra, Paulus dicit Tribuno, Licét-ne mihi loqui ad te? qui dixit, Græcè nosti?*

38 *Nónne tu ille es Ægyptius, qui ante hos dies tumultum concitasti & induxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum?*

39 *Dixit autem Paulus, Ego quidem homo sum Iudæus, Tharsensis, non obscuræ Ciliciæ ciuitatis, ciuis. Rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.*

40 *Et quum ille permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem. & magno silentio facto, allocutus est lingua Hebræa, dicens.*

31 QVÆRENTIBVS ILLIS EVM OCCIDERE.) In eo certè vis Satanæ apparet, quòd populum eò furoris pręcipitat, vt clausis templi foribus, non contenti mediocri pœna, in Pauli necem conspirent. Hoc nos meditatum habere decet, pietatis hostes à Satana impelli, ne eorum rabies quantunuis sæua & tumultuosa nos cõturbet. Ex opposito affulget mira Dei bonitas, dum repentè Tribunũ excitat, qui suppetias ferat vitæ Pauli. Ipse quidẽ nihil tale cogitat: sed ad cohibendũ popularem tumultũ accurrit. verùm eò clarius prouidentiæ suæ specimen edidit Dominus, quòd sine humano consilio erepta fuit Pauli vita à tam præsenti discrimine. Ita finit fideles non modò laborare, sed ferè obrui, vt eos maiore miraculo à mediis mortibus liberet. Tribunum cohortis impropriè vocauit Lucas, cùm singuli Tribuni millibus præessent: quod etiam ex contextu liquet, vbi Centuriones dicit à Tribuno assumptos.

32 QVVM vidissent Tribunum.) Quos neque Dei maiestas, nec templi religio à furore compescere poterat, eos nunc flectit profani hominis reuerentia. vnde apparet barbara crudelitate magis quàm zelo fuisse accensos. Iam quòd cathenis Paulum vincit Tribunus, eo satis ostendit non venisse eius leuandi causa. Hoc increduli fortunæ tribuerent: sed Spiritus quasi in tabula nobis depinxit Dei prouidentiam, inter confusos hominũ motus regnantem. Tametsi autem hoc durum est, quòd tam ignominiosè tractatur sanctus Dei minister: laudanda tamen erit Tribuni æquitas, si cum Iudæis conferatur. Cathenas tanquam malefico & scelerato iniicit: vinctum tamen audire sustinet, quem illi verberibus trucidabant: nec de eo quicquam asperius consulit, nisi causa cognita. Imò hęc optima fuit mitigandæ sæuitiæ ratio, quòd supplicium de Paulo mox sumptum iri sperabant.

34 ALII ALIVD CLAMABANT.) Modis omnibus se prodit tumultuantis populi amentia. Dissentaneos clamores in aërem iactant. Interea vno consensu deposcunt ad mortem, qui nullius delicti conuictus erat. Interim non dubium est, quin sancti zeli specie excæcati fuerint. sed veros Dei zelotas, sicuti Martyres, facit causæ veritas probè cognita: impetus verò diabolicam vesaniam prodit. Quòd hîc Castrorum fit mentio, sciendum est milites qui ad vrbis præsidium locati erant, locum habuisse vallatum & vndique munitum, quem instar arcis tueri, & vnde impetum arcere possent, si qua exorta esset seditio. Neque enim dubia populi fide, & in vrbe turbulenta tutum fuisset in varia hospitia passim distribui. Locum autem editum fuisse inde colligimus, quòd dicit Lucas vbi ad gradus ventum est, portatum fuisse Paulum à militibus. Siue autem Paulum in sublime extulerint milites, vt eum saluum in stationem perducerent, siue prementis turbæ violentia ita iactatus fuerit, non fuit hoc fauoris officium. sed quò magis ardebat persequentium sæuitia, Deus seruo suo propitium se esse clarius monstrauit, vitæ eius parcendo, ne si in tumultu occisus foret, mors eius careret iusto suo fructu.

37 LICET NE MIHI LOQVI.) Quod omnibus Dei seruis agendum est, Paulus se ad defensionem causæ suę obtulit. Danda enim opera est quoad licet, vt nota fit omnibus nostra integritas, ne quid ex nostra infamia dedecoris in Dei nomen redundet. Atqui dum quærit Tribunus an Paulus non sit Ægyptius ille latro, qui paulò antè hominum turbam ad defectionem impulerat, discamus quamlibet modestè ac tranquillè se gerant Christi ministri, & ab omni culpa remoti sint, mundi tamen probra effugere non posse. Quod ideo notandum est, vt ad contumelias assuescamus: & bene agendo parati simus malè audire. De Ægyptio interrogans, Theudam magum non intelligit, vt falsò multi putant: cuius suprà cap. 5. meminit Gamaliel, & de quo plura Iosephus libr. Antiquit. 20. Præterquam enim quòd illic habuimus tantùm quadringentos homines à Theuda seductos fuisse: hîc autem Tribunus quatuor millia numerat, & omnes dicit fuisse sicarios: etiam istud accedit, quòd sub Tiberij vel etiam Augusti Cæsaris imperio, factionem illam concitauerat Theudas, cuius tantùm restabat obscurus rumor: quia repentè immissa equitum turma deleta fuerat. In eo tamen mihi videtur hallucinari Iosephus, quòd Cuspium Fadum prius refert missum à Claudio, deinde Theudam ab eodẽ oppressum addit: quũ antè ostenderim, Claudio adhuc priuato motũ illum priorem fuisse concitatum. Quanquam in numero quoq; longè à narratione Lucæ dissidet, quũ dicit circiter triginta millia fuisse pertracta in seditionẽ: nisi fortè ita interpretamur, postquã profligatus fuit à Felice, cũ quatuor millib. fugisse in desertũ. Nimis verò absurdũ fuisset, numerum decuplo maiorẽ fieri, sicuti imbellẽ turbam, Sicariorũ nomine infamari. nã teste Iosepho, simplex &

Suprà 5. 37.

credulum vulgus,falsa pollicitatione delusit ille impostor,se Dei Prophetam esse iactans, qui transitum populo per medium Iordanem daturus esset.Cæterùm idem Iosephus omnem dubitationem eximit, dum narrat ab Ægyptio propheta sub Felice præside collectam fuisse hominum manum, & abductam in montem Oliuarum:ex qua occisi sunt quadringenti,ducenti capti, reliquiæ verò dissipatæ. Recens erat historia. deinde cum elapsus esset seditionis author,& regio latronibus infestata:non abs re sciscitatur Tribunus an Paulus,in quem ita omnium odia feruere videt,ille sit Ægyptius.Longius Tribuni & Pauli colloquium non narratur à Luca: probabile tamen est,cùm ambobus communis esset Græca lingua, plures sermones vltro citróque fuisse habitos.vnde factum est vt legitima purgatione allata,permissum fuerit Paulo ad populum loqui. Nunquam enim homini scelerato hoc daturus erat Tribunus,vt publicè in vrbe tam suspecta concionaretur.

CAPVT XXII.

1 *VIRI fratres & patres audite meam,qua nunc apud vos vtor,excusationem.*

2 *Quum autem audissent quòd Hebræa lingua ipsis loqueretur, magis præstiterunt silentium.Et dicit,*

3 *Ego quidem sum vir Iudæus,Tharsi natus in oppido Ciliciæ,educatus verò in hac vrbe ad pedes Gamalielis,institutus secundum exactam rationem Legis patriæ, studiosus Dei,sicut & vos omnes estis hodie:*

4 *Qui hanc viam persecutus sum vsque ad mortem, alligans ac tradens in custodias tam viros quàm mulieres:*

5 *Sicut & Princeps Sacerdotum mihi testis est, & totum Seniorum ordo. A quibus etiam acceptis ad fratres epistolis Damascum pergebam, adducturus & illos qui illic essent, vinctos Ierosolymam,vt punirentur.*

2 Tametsi ex concionis exordio coniicere licet quorsum tenderet Paulus: quia tamen abruptus fuit eius sermo:nescitur certò quid dicturus fuerit.Summa quidem eius partis quæ recitatur hæc est,Ipsum cùm rectè & fideliter in Legis doctrina institutus foret, pium & religiosum coram mundo fuisse cultorem Dei. deinde infensum fuisse Christi Euangelio,vt inter præcipuos Legis vindices à Sacerdotibus habitus fuerit. tertiò non temerè prouolasse ad nouam sectam:sed oraculo cælesti domitum ac conuictum,dedisse nomen Christo.quartò se non fuisse amplexum res ignotas,sed diuinitus ordinatum sibi fuisse fidelem magistrum, à quo exactè omnia disceret.postremò cùm Ierosolymam esset reuersus,ac suis popularibus prodesse cuperet, sibi non fuisse à Deo permissum.Ita non temerè nec gentis suæ odio, sed Dei mandato salutis doctrinam procul ad externas nationes pertulisse.

VIRI FRATRES ET PATRES.)Mirum quòd deploratis Euangelij hostibus tantum adhuc honoris deferat. nam omne fraternæ coniunctionis vinculum abruperant,& Dei gloriam opprimendo,omni se dignitatis elogio exuerant.Sed quia Paulus tanquam vnusquispiam ex populo hîc loquitur, sine fictione tam amanter corpus ipsum,capita etiam honorificè compellat.& certè quia nondum palàm facta erat eorum abdicatio, quanuis omni honore indigni essent, digna tamen erat diuinæ adoptionis gratia, quam Paulus in illis reuerenter agnosceret.Fratres igitur & patres vocando,non tam quid meriti sint respicit, quàm in quem gradum ipsos Deus extulisset.Et tota oratio sic est composita,vt liberè quidem & sine blanditiis, summissè tamen & placidè illis satisfacere conetur.Ergo sic discamus homines colere & illis deferre honorem,vt Deo illibatum ius suum maneat.Quò magis detestabilis est Papæ superbia,qui cùm se ipsum Pontificem nullo Dei iussu,nullis Ecclesię suffragiis creauerit:non modò omnes sibi honoris titulos arrogat, sed etiam tyrannidem, qua in ordinem cogatur Christus.quasi verò Deus homines extollendo,ius illis suum resignans,in terram procumbat.

2 QVÒD HEBRAICE loqueretur.)Hoc quidem vsitatum est,dum permixta est linguarum varietas, vt libentius audiamus natiuæ linguæ nostræ homines.sed alia peculiaris fuit Iudæis causa, quòd Paulum sibi finxerant generi suo ex professo infensum, vt linguam quoque ipsam odio haberet. vel erronem quempiam, qui ne linguam quidem didicisset eius gentis,ex qua se oriundum profitebatur.Nunc audito sermone patrio aliquid melius sperare incipiunt.Porrò incertum est Hebraicè an Syriacè locutus fuerit Paulus. scimus enim Iudæis post exilium corruptam ac degenerem fuisse linguam,cùm multa à Chaldæis & Syris traxissent.Ego quidem coniicio,quia tam ad vulgus quàm ad seniores sermonem habebat,recepto passim idiomate vsum esse.

3 EGO IVDÆVS SVM.)Vt omnia tunc apud Iudæos confusa erant,multi errones & homines circunforanei, vt integumentum haberent suis maleficiis falsò pro Iudæis se venditabant. itaque Paulus vt eiusmodi suspicionem à se auertat,à suis natalibus incipit. deinde se Ierosolymæ natum esse docet, quia illic educatus fuerit à puero.quanquam hoc posterius non modò ad certitudinem dictum esse videtur:sed quia magni intererat hoc quoque cognosci,quàm rectè fuisset institutus.Indoctis hominibus nihil est audacius ad turbandum:tunc verò sic collapsum erat Ecclesiæ regimen,vt religio non modò sectis obnoxia esset,verùm miserè lacerata. Magistrũ ergo suum designat Paulus,ne quis putet nulla disciplina imbutum, à cultu patrio recessisse: quemadmodum multi,quorum ingenium non excolitur doctrina, naturæ suæ obliuiscuntur,ac fiunt degeneres. Sed præcipuè commemorat Paulus se fuisse in Lege ritè institutum,vt intelligant Iudæi, non inscitia ipsum,vt fieri plerunque solet,tumultuari,& monstra eorum fingere. An hic sit Gamaliel cuius antè facta fuit mentio, dubium est. Dicuntur autem ad pedes sedere discipuli: quia cùm nondum firmo iudicio præditi sint, eam docilitatem & modestiam afferre debent,vt sensus suos subiiciant præceptoribus,& ab eorum ore pendeat. Sic Maria dicitur sedere ad pedes Iesu,cùm docentem auscultat.Quòd si hæc reuerentia terrenis præceptoribus debetur,quanto magis nos ad Christi pedes iacere conuenit,vt ex cælesti solio loquenti dociles nos pręstemus? Hæc etiam locutio pueros & adolescentes officii admonet,ne præfracti sint,vel stulta confidentia inflati aduersus magistros efferantur,sed mansueto placidóque ingenio se ab illis formari sustineant.

Suprà 5. f. 34. Luc. 10. g. 39.

INSTITVTVS in Lege patria.)Vetus interpres ad verbum reddidit, Eruditus iuxta veritatem paternę legis: nisi quòd ἀκρίβεια magis est exacta ratio quàm veritas.Quæritur tamen quid sibi velit exquisita hæc ratio, quũ vna & eadem omnibus esset forma Legis.Videtur mihi puriorem scientiæ formam qua fuerat imbutus, à vulgari institutione discernere,quæ longius à natiuo Legis sensu recesserat.Etsi autem tunc multis additamentis, etiam

etiam inter optimos doctores vitiata erat Lex Domini: quia tamen inter multos prorsus adulterata erat religio, se in Lege patria probè & diligenter fuisse institutum, meritò gloriatur Paulus: vel quòd idem valet Exactè, ne quis putaret leui tantùm gustu fuisse aspersum, vt vnũ quemlibet è vulgo. Sed quia multi probè edocti, Epicureo nihilominus Dei contemptu referti sunt, testatur se fuisse zelotem Dei: ac si diceret, serium pietatis studium annexum doctrinæ fuisse, vt minimè in rebus sacris ludere voluerit, quemadmodum profani homines data opera quiduis miscent. Cæterùm quia inconsideratus erat zelus, se pro illo tempore reliquis Iudæis similem facit. Potest tamen hoc in bonam partem accipi, quòd pridem non minus ex animo Deum coluerit, quàm tunc illi.

4 HANC VIAM PERSECVTVS SVM.) Hoc est secundum caput, fuisse inimicum Christi doctrinæ & quidem acrius aliis omnibus se inuectum fuisse ad eam oppugnandam, donec manu Dei retractus fuit. cuius rei testes citat Principem Sacerdotum & Seniores. Itaque nulla residere potuit suspicio in tam subita mutatione. Quòd sibi datas ad fratres literas dicit, referri debet ad Iudæos, ac si gentiles vocasset: sed magis honorifico titulo mulcere eos voluit. in hoc enim incumbit Paulus, vt germanam suam ab illa gente, & legitimam originem, deinde coniunctionis studium asserat.

6 *Accidit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco circiter meridiem, vt subitò de cælo circumfulgurauerit me lux multa.*

7 *Cecidique in terram, & audiui vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?*

8 *Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixitque ad me, Ego sum Iesus Nazarenus quem tu persequeris.*

9 *Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt & exterriti sunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.*

10 *Tunc dixi, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge, & vade Damascum. & illic tibi dicetur quæ ordinata sunt tibi vt facias.*

11 *Et cùm non viderem præ gloria luminis illius, per manum deductus à comitibus qui erant mecum, veni Damascum.*

6 ACCIDIT AVTEM.) Quoniam hæc historia vberius cap. 9. exposita fuit, breuiter tantùm perstringam quæ illic dixi. Hoc autem præsenti loco peculiare est & diuersum, quòd circunstantias suas recenset Paulus, quibus se probet diuinitus conuersum esse. Atque hoc tertium est membrum concionis. alioqui vel inconstantiæ, vel temeritatis, vel alia probrosa nota non vacasset mutatio. Nihil enim minus ferendum, quàm resilire ab incepto pietatis cursu: deinde mandata non explere. Ergo Paulus ne cui suspecta sit sua conuersio, docet pluribus miraculis in medium adductis, eius authorem fuisse Deum. Noctu sæpe micant fulgores, qui ex calidis terræ exhalationibus procreantur. hoc autem magis fuit insolitum, quòd circiter meridiem, subita lux non modò refulsit, sed instar fulguris ipsum circundedit, vt præ terrore ex equo delapsus, humi iaceret. aliud miraculum, quòd vox è cælo personuit. aliud deinde, quòd comites non peræquè vt ipse exaudiunt. Sequuntur demum alia, quòd postquam missus est Damascum, euentus oraculo respondet: quia obuiam prodit Ananias. Item, quòd visus illi momento restituitur.

CECIDI IN TERRAM.) Vt Pharisaïca superbia inflatus erat Paulus, prosterni & quasi affligi oportuit, vt Christi vocem audiret. Non spreuisset quidem ex professo Deũ, nec cæleste oraculum respuere ausus foret. nunquã tamen ad obsequium fidei compositus fuisset eius animus. si integer stetisset. violento ergo impetu deiicitur, vt sponte se humiliare discat. Porrò in Christi verbis, tantùm breuis est obiurgatio, quæ sæuientis ferociam cõpescat Interim ad nos eximia inde redit consolatio, quòd Christus piorũ omnium persona indutus, quicquid illis factũ fuerat iniuriæ, se passum esse conqueritur. Sicut autẽ nihil ad leniendam persecutionũ acerbitatem suauius fingi potest, quàm dum audimus Filium Dei non modò nobiscum, sed in nobis pati: ita rursum sanguinarii Euangelij hostes, qui nunc stupido fastu insultant miseræ Ecclesiæ, sentient quem vulnerauerint.

9 QVI MECVM ERANT.) Discrepantiam quæ videtur esse in verbis Lucæ, nullam esse, in altero loco ostẽdi. Dicebat illic Lucas, Pauli comites quum starent attoniti, vocem audisse, neminem vidisse. Hîc autem negat auditam ab illis fuisse vocem eius qui loquebatur cum Paulo, quum lucem conspicerent. nempe vocem aliquã obscuram ab illis perceptam fuisse, absurdum non est. vt tamen non discernerent sicuti Paulus ipse, quem solum obiurgatione sua compescere & domare volebat Christus. Audiunt igitur vocem: quia sonitus aures eorum verberat, vt sciant è cælo aliquem loqui. non audiunt vocem loquentis cum Paulo, quia non assequuntur quidnam dicat Christus. Fulgorem quoq; vident in circuitu Pauli, sed neminẽ vident qui vocẽ è cœlo emittat. Sup 9.b.7.

10 QVID faciam Domine?) Vox est hominis mansuefacti. atque hæc vera est ad Dominum conuersio, cùm deposita omni ferocia, subeundo ipsius iugo libenter collum subiicimus, paratíque sumus quæuis eius iussa capessere. Adhæc, bene agendi initium est, interrogare os Domini. Frustra enim satagunt, qui sine eius verbo pœnitentiam meditantur. Porrò quòd Christus Ananiam Paulo magistrum ordinat, non facit contumeliæ causa, vel quòd recuset eum docere: sed hoc modo externum Ecclesiæ ministerium commendare vult & ornare. Atque in vnius quidem hominis persona commune documentum nobis præbuit, ne grauemur ipsum audire loquentem hominum lingua. Eodem spectat quod mox sequitur, oculis captum fuisse, donec se discipulum offerens, fidei suæ humilitatem probasset. Non omnes quidem excæcat Deus quos vult illuminare: sed regula omnibus generalis præscribitur, Vt qui volunt ei sapere, apud se stultescant.

12 *Ananias autem quidam vir pius secundum Legem testimonio probatus omnium illic habitantium Iudæorum,*

13 *Veniens ad me, & adstans, dixit mihi, Saul frater accipe visum. Et ego eadem hora recepto visu vidi illum.*

14 *At ille dixit, Deus patrum nostrorum præparauit te, vt cognosceres voluntatem suam, & videres Iustum, & audires vocem ex ore eius.*

15 *Quia eris testis illi apud omnes homines eorum quæ vidisti & audisti.*

16 *Et nunc quid cunctaris? Exurge & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine Domini.*

12 ANANIAS quidam.) Transit iam Paulus ad quartum caput: nempe quòd non tantùm miraculis attonitus, nomen Christo dederit: sed in Euangelij doctrina ritè & solidè fuerit institutus. Iam admonui non fortuito casu, sed duce Christo Ananiam fuisse Paulo obuium. Quòd autem Legalis pietatis elogium illi tribuit, & dicit probatum fuisse totius gentis testimonio, his verbis anteuertit sinistram, quam concipere poterant, opinionem. Vt abhorrebant à Gentibus, nunquam ab illis inde admissus fuisset doctor. Legis verò apostata prorsus detestabilis fuisset. Ergo testatur, Deum coluisse secundum Legem, & eius pietatem notam fuisse & laudatam inter omnes Iudæos, vt minimè suspectus esse debeat. Particula Secundum Legem, inscitè à quibusdam ad sequentem contextum trahitur, quòd fuerit secundum Legem probatus. potius enim hac nota, à Gentium superstitionib. discernitur Ananiæ religio. Quanquã notandum est, non fieri legis mẽtionem ad stabiliẽda operũ merita, quæ opponãtur Dei gratię: sed omni sinistra suspicione eximitur Ananiæ pietas apud Iudæos. Quòd autẽ vno verbo visũ Paulo restituit: inde apparet diuinitus missum esse, quemadmodũ suprà admonui.

14 DEVS Patrum nostrorum.) Sicuti nihil ad nos incitandos aptius est vt alacriter ad Deum pergamus, quàm vbi Deum agnoscimus gratuita sua bonitate nobis occurrere, vt ab interitu ad viam nos reuocet: ita hinc orditur Ananias. Deus, inquit, te destinauit vt agnosceres voluntatem suam. sic enim Paulus admonetur, se à Deo respectum quo tempore vagus, & à sua salute prorsus auersus erat: atque ita Dei prædestinatio omnes præparationes abolet quas Sophistæ imaginantur, quasi libero suo arbitrio homo anteuerteret Dei gratiam. Deum Patrum vocando, memoriam promissionum renouat, vt sciant Iudæi coniunctam illis esse nouam Pauli vocationem: ac minimè à Lege deficere qui ad Christum transeunt. Ergo his verbis confirmat Paulus quod prius in sua persona asseruit, se non esse transfugam à Deo Abrahæ, & qui iam olim apud Iudæos cultus fuerat: sed manere in veteri & patrio cultu, quem ex Lege didicerat. Quare vbi de religione agitur, discamus Pauli exemplo, non imaginari nouum quempiam Deum (vt fecerunt Papistæ & Mahometistæ, atque vt hæretici omnes solent) sed retineamus Deum illum, qui se Patribus olim tum Lege, tum variis oraculis patefecit. Hæc est vetustas in qua nobis manendum est, non qua frustra superbiunt Papistæ, qui nouitium sibi Deum fabricarunt, cùm à legitimis Patribus desciuerint. Idem hodie de Iudæis dicendum, quorum religio cùm à Lege & Prophetis aliena sit, deum quoque fictitium & degenerem esse oportet. nam qui olim Deus Abrahæ & Patrum dici voluit, apparuit demum in Filij sui persona, vt nunc proprio elogio vocetur Pater Christi. Itaque qui Filium reiicit, neque Patrem habet, qui ab eo separari nequit. Admonet autem Ananias gratuita Dei electione factum esse, vt nunc Paulo illuceat Euangelij veritas: vnde sequitur, non fuisse hoc adeptum sua industria, quod etiam rei experientia monstrauit. nihil enim Paulo contumacius, donec eum Christus subegit. Causa autem & origo si quæritur, ad Dei consilium, quo designatus est, nos reuocat Ananias. & certè preciosior res est, voluntatem Dei cognoscere, quàm vt huc suo marte perueniant homines. Quòd autem affirmat de Paulo Ananias, ad omnes transferri debet, fidei thesaurum non esse omnibus promiscuè expositum: sed electis peculiariter offerri. Porrò quænam sit voluntas ista Dei, ex proximo membro clarius
Heb. 1.a.1. patet. multifariam enim multisque modis locutus Deus per suos Prophetas, nouissimè in suo Filio voluntatem suam ac se totum solidè patefecit.

VIDERES IVSTVM.) Cùm omnes ferè Græci codices in masculinum genus consentiant: miror cur Erasmo magis placuerit, in neutro genere vertere, Quod iustum est: quem sensum vident Lectores frigidum & coactum esse. Ego itaque non dubito quin Iustus hîc pro Christo sumatur. & concinnè fluit hoc modo contex-
Luc.2.d.29. tus: quia sequitur continuò pòst, Audias vocem ex ore eius. Constat autem hoc Sanctis omnibus summũ fuisse
Luc.10 d. 24. votum, vt Christi conspectu frui liceret. Inde manauit illa Simeonis confessio, Nunc dimittis in pace seruum tuum, Domine: quia viderunt oculi mei Salutare tuum. Hæc igitur visio, cuius desiderio pios Reges & Prophetas flagrasse testis est Christus ipse, non abs re tanquam singulare Dei beneficium extollitur. Cæterùm quia parum vel nihil prodesset ocularis aspectus quem multis scimus fuisse exitialem, auditum vocis adiungit. Finem ascribit Ananias, cur Deus tanto honore dignatus fuerit Paulum, nempe vt Filio suo publicus esset testis atque eũ ita præparat, vt non modò sibi priuatim discat: sed eò maiore studio proficiat, quia futurus est totius Ecclesiæ doctor.

16 ET NVNC quid cunctaris?) Non dubium est quin fideliter rudimentis pietatis Paulum imbuerit Ananias. neque enim veræ fidei expertem baptizasset. Sed Lucas multa præteriens, summam breuiter perstringit. Ergo cùm intelligat Paulus, redemptionem promissam nunc in Christo exhibitam esse, meritò Ananias Baptismo quicquam moræ afferri debere negat. Cæterùm, cùm dicit, Quid cunctaris? non obiurgat Paulum, neque
Sup.10.g. 47. tarditatis insimulat: sed Baptismi accessione, magis amplificat Dei gratiam. Similem sententiam habuimus ca. 10. Num prohibere quis potest quominus aqua baptizentur qui Spiritu sancto donati sunt sicut & nos? Cùm autem addit, Ablue peccata tua: hac locutione vim fructumque Baptismi exprimit: ac si dixisset, Ablue peccata tua Baptismo. Sed quoniam externo & corruptibili elemento ita plus tribui videtur quàm par est, quæritur an Baptismus purgationis nostræ sit causa. Certè cùm sanguis Christi vnica sit à peccatis expiatio: & sicut semel in hunc finem effusus est, ita eius aspersione Spiritus sanctus per fidem nos assiduè mundet, non potest hic honor ad symbolum aquæ transferri, sine Christi & Spiritus sancti iniuria. atque experientia demonstrat quàm propensi sint ad hanc superstitionem homines. Ideo multi pij homines, ne fidem subiiciant externo signo, vim Baptismi nimis extenuant. Sed modus tenendus est, vt Sacramenta cogantur in ordinem, ne obscurent Christi gloriam: & tamen non careant sua efficacia & vsu. Quare hoc primo loco tenendum est, solum esse Deum qui nos à peccatis abluit Filij sui sanguine: vt autem efficax in nobis sit hæc ablutio, ipsum agere arcana virtute Spiritus. Ergo cùm de remissione peccatorum agitur, non alius quærendus est eius author quàm cælestis Pater: non alia materialis causa fingenda est, quàm Christi sanguis. vbi verò ad formalem causam venitur, primas quidem tenet Spiritus sanctus: sed accedit inferius organum, Euangelij prædicatio & Baptismus ipse. cęterùm, etsi solus Deus agit intrinseca Spiritus sui virtute, id tamen non obstat, quominus adhibeat suo arbitrio quæ congruere nouit instrumenta & media. non quòd quicquã vel ex Spiritu suo vel ex sanguine Christi detractũ in elemento includat, sed quia signum ipsum vult infirmitatis nostræ adminiculum esse. Quatenus ergo fidẽ nostrã adiuuat Baptismus, vt remissionẽ peccatorũ percipiat ex solo Christi sanguine, lauacrũ animæ vocatur. Ita ablutio, cuius meminit Lucas, non causam designat: sed ad sensum Pauli refertur, qui symbolo accepto, peccata sua expiata esse melius cognouit. Quanquam hoc simul notandum est, non proponi in Baptismo nudam figuram, sed rei quoque exhibitionem simul annexam esse: quia nihil fallaciter Deus promittit, sed verè complet quod sub figuris significat. Rursus tamen cauendum, ne alligetur Dei gratia Sacramentis. neque enim quicquã prodest externa Baptismi administratio, nisi vbi ita Deo visum est. Hinc etiam soluitur alia quæstio quæ moueri possit. nam cùm testimonium haberet Paulus gratiæ Dei, iam illi remissa erant peccata. Non igitur Baptismo demum ablutus est, sed nouam gratiæ quam adeptus erat, confirmationem accepit.

INVO-

Invocato nomine.(Non dubium est quin Christum intelligat, non quòd solius Christi nomen inuocetur in Baptismo,sed quia ab ipso petere nos iubet Pater quicquid Baptismus figurat.nec alio tendit Spiritus operatio,quàm vt nos mortis & resurrectionis eius faciat participes. Statuitur ergo Christus vt in Baptismo emineat,sed quatenus nobis datus est à Patre,& quatenus gratias suas per Spiritum sanctum in nos effundit. Ita fit vt inuocatio nominis Christi,Patrem & Filium in se contineat.quare non intelligit Ananias, voce tantùm Christi nomen proferendum esse: sed precationem designat, qua testantur fideles,penes vnum Christum esse externi signi effectum.neque enim Sacramenta vel in se ipsis aliquam vim salutis inclusam habent, vel quicquam valent ex se ipsis.Quare hoc membrum velut correctio est superioris dicti,quia Ananias Paulum ab externi elementi fiducia disertè ad Christum ablegat.Ab hac regula quantum differant Papistæ notũ est, qui suis exorcismis affigunt gratiæ causam:tantũ itque abest vt miseram plebem studeant ad Christum dirigere, vt Baptismo potius Christum obruant,suisque exorcismis contaminent sacrum eius nomen.

17 *Factum est autem cùm essem reuersus Ierosolymam, & orarem in templo,vt raperer extra me.*

18 *Ac viderem eum dicentem mihi,Festina,& exi velociter Ierosolyma: quoniam non recipient testimonium tuum de me.*

19 *Tum ego dixi,Domine,ipsi sciunt quòd ego conijciebam in carcerem,& cædebam in singulis Synagogis eos qui credebant in te.*

20 *Et cùm funderetur sanguis Stephani testis tui, ego quoque adstabam, & consentiebam morti eius,& custodiebam vestimenta interficientium ipsum.*

21 *Et dixit ad me,Vade:quoniam ego ad Gentes procul mittam te.*

22 *Audiebant autem eum vsque ad hoc verbum. tunc sustulerunt vocem suam, dicentes, Tolle de terra hominem talem:non enim conuenit eum viuere.*

17 Factvm est autem.)Hæc non fuisset vltima clausula,nisi insanis clamorib. abruptus fuisset Pauli sermo. Facilè tamen ex superiori contextu apparet eius consilium.tractare enim de suo ministerio incipit, vt ostendat non sponte se migrasse à Iudæis,quasi malignè illis suam operam subduceret: sed Dei mandato præter spem & animi propositum fuisse tractum ad Gentes. Venerat enim data opera Ierosolymam, vt cum gente sua communicaret depositam apud se gratiam.atqui Dominus spem profectus abscindens, illum inde expellit. Duplex autem fuit offensio,cui mederi voluit Paulus:nam & profanari Dei fœdus putabant, si Gentes promiscuè cum ipsis admitterentur in Ecclesiam:& gentem superbam nihil peius habebat,quàm alios sibi præferri, adeóque æquari.In eo igitur consistit Pauli defensio,quòd paratus fuerit, quantum in se erat, se illis addicere: sed coactus deinde sit Dei mandato ad Gentes transire, quia nolebat eum desidere inutilem Ierosolymæ. Quod vertit Erasmus,Vt raperer extra me,Græcè ad verbum habetur,Vt essem in Ecstasi:qua particula fidem oraculo facere voluit. Circunstantia etiam temporis & loci idem confirmat, quòd illi Dominus oranti in templo apparuit:quæ optima fuit ad audiendam Dei vocem præparatio.De modo visionis, vide quæ circa finem capitis 7.attigimus.

18 Qvia testimonium tuum.) Tametsi simplex Dei nutus abundè nobis ad præstandum obsequium sufficere debet:quò tamen ad sequendum promptior esset Paulus,rationem illi Christus assignat, cur eum Ierosolyma velit exire: quia scilicet nullum illic operæ precium facturus esset. atqui in eum finem electus non fuerat,vt iaceret otiosus,vel docendo nihil proficeret.quanquam hæc violenta tentatio fuit, & qua duriter perculsum sancti hominis pectus fuisse credibile est: Paulò antè iniunctum illi munus fuerat Euangelij promulgãdi, vt per totũ orbẽ eius vox tonaret:nũc in ipso limine prohibetur:imò videtur damnari eius labor peculiari ignominia,dum eius testimonium repudiatur in odium,vt loquuntur,personæ.Sed ita sanctum Domini seruum humiliari oportuit,vt eius exemplo discerent omnes Euangelij doctores, se totos in Christi obsequiũ penitus addicere,vt ab vno loco exclusi, mox aliò transire parati sint. neque ob indigna fastidia despondeant animos,vel ab officio desistant.

19 Domine ipsi sciunt.) Hac voce testatur Paulus, se non fuisse mente alienatum vel perplexum,quin illi constaret certa oraculi fides.Christum enim,quem nomine Domini compellat,procul dubio agnouit. Obijcit autem Paulus fieri vix posse,vbi tam repentè mutatum viderint,quin eiusmodi spectaculum eos commoueat.vnde colligit se non infructuosum fore.Sic equidem ipse putabat:sed Christus præcisè respondet se aliam prouinciam ei destinasse:& spem de Iudæis frustra conceptam aufert. Quæritur an fas Paulò fuerit, Christo rationes istas opponere.perinde enim est ac si quod ille negauit futurum, probabile esse contendat. Respondeo,hoc Deum permittere Sanctis suis,vt familiariter in eius sinum exonerent suos affectus: præsertim vbi nihil aliud quàm fidei suæ confirmationem petunt.Si quis sibi sapiat, vel contumaciter recuset quod Deus præcipit,meritò damnabitur eius arrogantia.verùm singulari priuilegio Deus fideles suos dignatur, vt modestè obijciant quæ possent eos à studio parendi retrahere vel morari:quo liberiores & magis expediti, totos se Deo permittant.sicuti Paulus,postquam edoctus est ita placere Domino,non responsat, neque contendit amplius: sed vna illa exceptione contentus, & ea supersedens ad profectionem sese accingit, quam fugitare visus fuerat.Interea quòd tot miraculis non tanguntur Iudæi,indomabilis eorum peruicacia detegitur.Quæ exprobratio haud dubiè illos in furorem egit.

22 Tolle de terra.)Hic narrat Lucas quàm tumultuosè interrupta fuerit Pauli concio. neque enim clamoribus modò eum obruunt,sed ad mortem eum postulant: vbi etiam clarè apparet quàm phrenetica sit superbia.Tantoperè sibi placebant Iudæi,vt non modò præ se totum mundum despicerent, sed acrius pro sua dignitate certarent quàm pro Lege ipsa:ac si tota religio in hoc cardine verteretur, vt genus Abrahæ supra cunctos alios mortales excelleret.Ita nunc impotenter feruntur in Paulum, quia se missum ad gentes Apostolum dixerat: quasi Deum obstringat sua liberalitas ad ferendum numinis sui contemptum in sceleratis & ingratis,quos insignibus gratiis ornauit supra omnes alios. Nec mirum est tantùm in Iudæis fuisse tunc ferociæ, quum hodie modis omnibus attriti, & ad extremas contumelias assuefacti, seruili tamen fastu non desinant turgere. Sed isti sunt reprobationis fructus, donec reliquias secundùm Pauli vaticinium Deus colligat. Rom 11. a. 5.

23 *Vociferantibus autem eis, & proijcientibus vestimenta, & puluerem iactantibus in aërem.*

24 *Iussit Tribunus eum induci in castra: & imperauit eum flagris examinari, vt sciret propter quam causam sic acclamarent ei.*

25 *Et cùm astrinxisset eum loris, dixit adstanti sibi Centurioni Paulus, Num hominem Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?*

26 *Quo audito, Centurio accessit ad Tribunum, & nuntiauit ei dicens, Quid facturus es? hic enim homo Romanus est.*

27 *Accedens autem Tribunus dixit illi, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit Etiam.*

28 *Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuitatem istam comparaui. Paulus verò dixit, Ego autem etiam natus sum.*

29 *Protinus ergo discesserunt ab illo qui illum examinaturi erant. Tribunus quoque timuit, postquam resciuit quòd Romanus esset, & quòd vinxisset eum.*

30 *Postero autem die volens scire certum, qua ex causa accusaretur à Iudæis, soluit eum à vinculis: & iussit principes Sacerdotum conuenire, totúmque concilium: & deductum Paulum stitit coram illis.*

24 IVSSIT TRIBVNVS.) Prudenter hoc & rectè Tribunus, quòd Paulum subduxit è conspectu populi: cùm eius præsentia animos plus satis iam commotos magis ac magis irritaret. nam ita sancti hominis vitæ prospicit, & ex parte sedat populi amentiam. Sed cùm flagris cædi iubet de quo nullum audiuit certum crimen, iniquè agere videtur: & tamen colore non caruit hæc iniquitas: quòd probabile erat, non sine causa totum populum conspirasse in vnius hominis caput. vehemens igitur præsumptio locum dabat tam rigido examini. Sed notandum est hunc politicis hominibus morem esse, vt æqui sint iudices quatenus illis expedit: si autem aliò vocet vtilitas, huc illuc deflectant. Interea hanc prauitatem prudentiæ titulo fucare illis satis est: quia generale illud principium tenent, non posse mundum absque iustitiæ specie gubernari. Sed in singulis actionibus præualet illa quam dixi astutia, vt quid vtile sit potius expendant, quàm quid æquum & rectum.

25 NVM HOMINEM ROMANVM.) Primò ius ciuitatis allegat, deinde communi iure se tuetur. Quanquam autem in secundo capite plus erat ponderis (nempe fas non esse hominem indicta causa flagellari) nihil tamen profuisset, nisi magis commotus fuisset Centurio Romani imperij honore. nihil enim tunc magis criminosum erat, quàm violasse populi Romani libertatem. Lex Valeria, deinde lex Porcia, Sempronia & similes vetabant, ne quis in corpus ciuis Romani animaduerteret sine populi iussu. Ita sanctum erat priuilegiũ, vt non modò capitale, sed inexpiabile crimen esse ducerent cæsum esse Romanum ciuem. Itaque priuilegio magis quàm æquitate communi elapsus est Paulus, sed non dubitauit in bona causa hoc ciuitatis clypeo, paratam sibi iniuriam repellere. Sciendum autem est, sic ius ciuitatis ab eo fuisse assertum, vt fides Tribuno fieret: quia temerè creditum non fuisset eius verbis, nisi probatione adhibita. Porrò non fuit difficile homini satis cognito testes producere. Cur autem pœnam virgarum, quam nunc sua denunciatione præuenit, tacitus pertulerit Philippis, causam posuimus cap. 16. quia in turba populari auditus non esset. nunc quia illi negocium est cum Romanis militibus, qui moderatius & grauius se gerebant, occasione vtitur.

Sup. 16. g. 37.

26 HIC homo Romanus est.) Mirari quis possit tam credulum fuisse qui habendo examini præerat, vt asseueret quasi de re comperta. Nam si Pauli dicto habenda fuit fides, poterat quiuis maleficus hoc artificio pœnam effugere. Sed hæc fuit agendi ratio, qui se Romanum ciuem asserebat, nisi cognitorem daret, vel legitimè probaret se ciuem esse, puniebatur. capitale enim erat falsò ius ciuitatis obtendere. Quare Centurio rem quasi dubiam ad Tribunum refert: hic verò, vt dictum est, statim ad cognitionem accurrit. tametsi autem non exprimit Lucas, quibus testimoniis ciuem Romanum Paulus se probauerit: minimè tamen dubium est, quin veritas bene comperta fuerit Tribuno, antequam eum laxaret.

28 EGO multa summa.) Hoc refellendi causa obiicit Tribunus: ac si diceret ius ciuitatis non ita vulgare esse, & in medio positum. Quî fieri potest, inquit, vt tu obscurus de gente Cilicum homo, nunc honorem adeptus sis, qui mihi magna pecunia constitit? Quod Paulus respondet se natum esse, qui vrbem nunquam viderat, imò cuius pater nunquam illuc fortè accesserat, non est quòd quenquam turbet. norunt enim Romanæ historiæ periti quosdam in prouinciis ciuitate fuisse donatos, si de Republica bene meriti, vel in bello, vel in aliis grauibus negotiis, hanc sibi mercedem à Proconsulibus rogarent: ita nihil absurdi est, natum fuisse Romanum ciuem, qui tamen ex prouincia remota oriundus, nunquam in Italia pedem posuisset. Quæritur tamen quî conueniat Tribunum sibi timuisse, quòd Romanum ciuem vinxisset, neque tamen soluisse ex vinculis, nisi postridie. Fieri potest vt in crastinum distulerit, ne quod daret signum timoris. Ego tamen existimo causam fuisse metus Tribuno, quod eius iussu vinctus fuerat Paulus vt flagris cæderetur, quia hoc erat violare corpus ciuis Romani & communem libertatem: custodiam verò carceris fuisse permissam.

CAPVT XXIII.

1 *INTENTIS autem oculis in concilium, Paulus ait, Viri fratres, ego omni conscientia bona conuersatus sum coram Deo vsque in hodiernum diem.*

2 *Princeps autem sacerdotum Ananias præcepit adstantibus sibi, vt percuterent os eius.*

3 *Tunc Paulus dixit ad eum, Percussurus est te Deus, paries dealbate. Et tu sedes iudicans secundum Legem: & Legem transgrediens iubes me percuti?*

4 *Qui verò adstabant, dixerunt, Summo Sacerdoti Dei maledices?*

5 Dixit

5 *Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, quòd Pontifex esset: scriptum est enim, Principi populi tui non maledices.*

1 INTENTIS AVTEM OCVLIS.) Orditur Paulus à testimonio bonæ conscientiæ: vt totus cœtus intelligat, iniustè tam atroci crimine grauari, quasi Dei cultum euertere conatus esset. Fieri quidem potest vt per inscitiam labatur qui aliàs nec Dei, nec religionis contemptor erit: sed Paulus initio hac tantùm excusatione mollire voluit exasperatos animos, vt sibi audientiam faceret. nulla enim vnquam admissa fuisset defensio, quandiu opinio illa hæsisset in Sacerdotum animis ipsum esse impium apostatam. Priusquam ergo ingrediatur in causam, crimen illud diluit, non modò vt sibi fauorem conciliet à studio pietatis, sed etiam vt calumnias præuertat, vel saltem refellat iniqua de se præiudicia, quibus videbat totum cœtum infectum & corruptum esse. Quid præterea dicturus fuerit, nescitur. Cæterùm docet hæc præfatio neminem ritè tractare pietatis doctrinam posse, nisi in eo regnet, ac primas teneat timor Dei. Iam verò quamuis minus honorificè Sacerdotes compellet, quàm paulò antè pro gradibus castrorum: fraterni tamen nominis honorem adhuc illis tribuit: non quòd eo digni sint, sed vt testetur alienationis causam minimè oriri ex sua culpa.

2 PRINCEPS AVTEM SACERDOTVM.) Non videtur Lucæ narratio cum recepta historia congruere. nam de summis Sacerdotibus illius temporis sic tradit Iosephus, Quadratum Syriæ Proconsulem, cùm à procuratione Iudææ Cumanum abdicans, iussit eum coram Cæsare causam dicere, simul Ananiam summum Pontificem misisse vinctum, in cuius locum quis fuerit subrogatus non meminit: nisi quòd probabile est Ionathæ honorem fuisse delatum, quem postea dicit dolo & perfidia Felicis Iudææ præsidis, qui successor Cumani fuit, occisum esse. nam cùm Felix sæpius ab eo admonitus, indignè ferret hominis constantiam: cum Dora quodam pepigit, vt sicarios clàm ad eum necandum immitteret. Tunc, eodem Iosepho teste, Rex Agrippa sacerdotium contulit Ismaeli Phabæi filio. sed cum ipse Romam missus à populo deprecationis cuiusdam causa, retentus à Popæa Neronis vxore foret, Agrippa Iosephum cognomine Chabi, Simonis filium, in illius locum substituit. Sed mox huius quoque pertæsus, Ananum Anani filium constituit Pontificem. porrò hoc postremum accidisse narrat, quo tempore post mortem Festi submissus est Albinus, qui in eius vicem succederet. Cur autem huic Anano Ananiæ nomen quidam imponant, non video. Habet quidem aliquid coloris, quòd Sadducæus fuisse dicitur: item audax & ferox, vt qui Iacobum fratrem Domini absque legitima authoritate lapidationi obiecerit. verùm si fides habetur Iosepho, non potuit ille esse Ananias, cuius hîc mentio fit à Luca, qui tunc demum creatus est Sacerdos, cùm iam elapsi essent anni complures ex quo decesserat Felix ex prouincia. Alia mihi coniectura in mentem venit. Floruit enim toto illo successu temporis Ananias quidam Pontifex, qui excepto honoris titulo, ferè primas in ordine tenebat. Et quia inter priorem Ananiam & Ismaelem vacuum aliquod tempus relinquit Iosephus, fieri potest vt hic summum sacerdotium obtinuerit intermedio illo tempore. Verùm vt hoc non fuerit, constat ex Iosepho, Ananiam qui in vrbis expugnatione mortuus est, sub imperio Claudij Cæsaris & Neronis summos Sacerdotes, qui tunc erant, dignitate æquasse. Imò ita celebratur eius authoritas, quasi penes ipsum fuerit summa gubernatio, quamuis alij gestarent honoris insignia: deinde ἀρχιερεὺς promiscuè vocatur, sicuti qui summo sacerdotio prædici erant. Nunc expendant Lectores, an non hoc quoque loco nomen ἀρχιερεὺς, primarium magis, quàm summum significet, vt sæpe alias. nam Euangelistę passim ἀρχιερεῖς nominant Sacerdotes ex genere Aaron, vt à Leuitis eos discernant, quibus inferior erat gradus Sacerdotij. Adde quòd Ananias ille, qui strenuus cordatúsque habebatur, absentis Pontificis vices obire potuit. Cæterùm quæ ex Iosepho retulimus, habentur partim lib. Antiquitat. 20. à 3. cap. vsque ad 8. partim lib. 2. belli Iudaici.

PRÆCEPIT vt percuterent.) Miram intemperiem videmus in hoc cœtu grassatam esse. Nam quòd isto impetu correptus fuit Pontifex, vt Paulum nulla de causa percuti iuberet, fecit procul dubio ex omnium consensu: imò vt gratiam ab insanis captaret. Sic autem Dominus impios à Satana raptari sinit, vt ab omni æquitatis & temperantiæ specie excidant. Nam hypocritæ cuperent aliquam moderationis speciem ostentare. nec verò dubium est, quin hic Pontifex prę se ferre conatus sit grauitatem sua persona dignam. Atqui Dominus excussit illi hanc laruam, vt ne plebeii quidem & gregarii hominis modestiam teneret, sed profunderet instar bestiæ violentam ferociam. Interea videmus quàm fœda & horribilis tunc fuerit dissipatio Ecclesiæ. Ananias concilio præsidens, quum deberet sua grauitate frenum iniicere alijs: omnis modestiæ oblitus, ad vim & immanitatem eos impellit. Nulla igitur tunc viguit ratio disciplinæ: sed confusa regnauit barbaries. Nec mirum: nam se alienauerant à Deo: Christum abiecerant per summum ludibrium: tota religio inter ipsos venalis erat, ergo in phreneticam amentiam, quæ detestabilis esset profanis hominibus, ruere oportuit, vt impietatis suæ pœnas darent in suo dedecore.

3 PERCVTIET TE DEVS.) Non potest illam iniuriam silentio tegere Paulus, quin saltem expostulet grauibus verbis cum Pontifice, Deique vindictam illi denuntiet. Neque enim est imprecatio, vt satis constat ex Græco contextu: sed potius obiurgatio, cum pœnæ denuntiatione coniuncta. Si quis obiiciat, Paulum non seruasse modestiam quam suis præcipit Christus, dum iubet vbi in sinistram maxillam percussi fuerint, simul dextram quoque dare: facilis est solutio, Christum illis verbis non exigere à suis silentium, quo alatur malorum improbitas & proteruia: sed tantùm frænare animos ne impatienter ferant acceptam iniuriam. Vult Christus suos vna iniuria accepta, paratos esse ad ferendam secundam: atque hoc modo omnem vindictæ cupiditatem reprimit. hæc vera est & breuis tolerantiæ definitio quę fideles omnes decet, ne in iracundiam ebulliant, ne certent maleficiis: sed malitiam bonitate vincere studeant. Hoc autem minimè prohibet quin de iniuriis sibi factis querantur, coarguant impios, & ad Dei tribunal ipsos citent: modò id faciant sedatis animis: deinde absque maleuolentia & odio: quemadmodum hîc Paulus ad Dei iudicium prouocat. ne sibi placeat in sua tyrannide Pontifex. Accusat igitur eum quòd Legem violet, cuius beneficio potestatem se habere obtendit: vnde colligit, non impune illi cessurum. Siquis impatientia victus, tantùm obmurmuret, culpa non vacabit. aperta autem & seuera accusatio si ab animo composito prodeat, fines à Christo positos non transgreditur. Si quis excipiat, conuitium esse admixtum: respondeo, semper videndum esse quo animo proferantur verba. Christus reum concilij pronuntiat, qui tantùm fratri suo dixerit Rach: qui autem dixerit Fatue, eum grauiori iudicio subiicit. atqui si locus datur reprehensionibus, sæpe durius loquendum est. Vnde conficitur, non aliud fuisse Christi consilium, quàm vt ab omni indignatione primùm, deinde contumelia suos arceret. Absit ergo conuiciandi affectus: atque ita non stultitiam modò in fratribus notare, sed eorum scelera, cum opus fuerit, licebit exprimere suis nominibus. Sic Paulus non sua causa locutus est, vt verborum probro vlcisceretur Pontificis iniuriam: sed quia verbi Dei minister erat, facinus graui & seria reprehensione dignum tacere noluit: præsertim cùm vtile esset, crassam Ananiæ hypocrisin ex suis late-

Matth. 5. f. 39.

Matth. 5. d. 22.

bris in lucem extrahere. Ergo quoties nobis cum improbis est negotium, si bonam causam bene agere cupimus, danda opera est, ne quis iræ motus in nobis ebulliat, nequa vindictæ cupiditas nos ad conuitium incitet. Si autem in nobis regnet Spiritus mansuetudinis, licebit impios tanquam ex ore Dei, vt meriti sunt, tractare: sic tamen vt appareat nos potius esse Prophetas, quàm immodico feruore quicquam temerè effutire.

4 QVI ADSTABANT DIXERVNT.) Hinc apparet eadem omnes intemperie laborasse. Cur enim non potius accusant Ananiam, quem videbant omnis modestiæ oblitum, barbaro more ad manus & verbera prorumpere? nam & hoc in commune illorum dedecus cedebat. Sed hoc solenne est hypocritis, vt in alios plusquam austeri censores, ad sua peccata blandè conniueant. deinde hæc superbia coniuncta est cum tyrannide, vt subditis nihil prorsus licere velint qui dominantur, quiduis autem sibi permittant. Ita hodie in Papatu, quanto plus sibi licentiæ indulget, ac securius lasciuit impurus ille Clerus, totúmque mundum suis sceleribus contaminat, eo rigidius compescit, ac vinctas tenet populi linguas. Itaque si quis mutire ausus fuerit, modica libertas, non secus ac nefandum sacrilegium, immanes illorum clamores excitat.

5 NESCIEBAM FRATRES.) Quibus videtur hæc Pauli excusatio figura carere, non satis ad contrarias obiectiones attendunt, quibus refellitur ipsorum error. Dicunt ignotum fuisse Paulo Pontificem, quia diu abfuerat. quasi verò hoc eum latuerit, sacerdotij honore pollere, qui in cœtu præsideat, nec verò tam obscurus erat Ananias, vt eius gradum nesciret Paulus. Sed eius verba ansam disputationi præcidunt, dum eum obiurgat quòd prætextu Legis sedem iudicis occupans, contra Legem intemperanter feratur. Agnouit ergo Paulus quem locum teneret, qui eum sua potestate abuti dixit. Alii commentum argutius excogitant, quòd hìc de homine locutus non sit, sed de officio & publica persona. atqui primum coacta est expositio: quia si Paulus sacerdotium reuerebatur, homini qui illo præditus erat, debuit aliquid honoris deferre. Iam verò credibile non est, cùm abolita esset aduentu Christi sacerdotii maiestas, & secuta adeò turpis profanatio, Paulum, quasi integra adhuc & legitima potestas vigeret, solito honore prosecutum fuisse qui tunc sub Pontificum titulo nullo iure dominabantur. Ego itaque Augustino subscribens, non dubito quin hæc ironica sit excusatio. Nec obstat quòd ministros veritatis decet simplex oratio. Quum enim duplex sit Ironiæ species: vna, quæ fallendi artificio tecta est: altera, quę sic figuratè designat rem de qua agitur, vt acrius pungat: in hac secunda nihil est seruis Christi indignum. Sensus ergo verborum est, Ego, fratres, in hoc homine nihil agnosco sacerdotale. Addit etiam testimonium ex vigesimo secundo capite Exodi: vbi tametsi propriè de iudicibus loquitur Moses, extenditur tamen sententia ad quemuis ordinem legitimum. Omnis ergo dignitas, quæ tuendæ politiæ causa instituta est, religiosè coli debet, ac in honore haberi. Quisquis enim contumeliosè insurgit aduersus Magistratum & eos qui imperio vel honore præditi sunt, anarchiam appetit. Talis autem libido ad perturbationem ordinis spectat, imò humanitatem ipsam concutit. Ideo ab hoc crimine se purgat Paulus: sed ita vt Ananiam neget pro Dei Sacerdote habendum, qui totum Ecclesiæ ordinem corrupit ac peruertit. Sed hìc nascitur quæstio, an non parendum sit Principi, quanuis tyrannidem exerceat. nam si honore priuandus non est qui malè officio fungitur, peccauit Paulus, Pontificem honore spolians. Respondeo, inter ciuiles Magistratus & Ecclesiæ præsules aliquid esse discriminis. Quanuis enim terreni vel ciuilis imperij confusa sit peruersáque administratio: Dominus tamen subiectionem vult saluam manere. sed vbi spirituale regimen degenerat, soluuntur piorum conscientiæ, ne iniustæ dominationi pareant: præsertim si impii & profani sanctitatis hostes, sacerdotii titulum falsò ad euertendam salutis doctrinam prætexunt, sibíque dominationem arrogant, qua Deus ipse in ordinem cogatur. Sic hodie Papę iugum excutere non modò licet fidelibus, sed etiam necesse est: quando aliter parere non possunt eius legibus, quàm si à Deo deficiant.

Exod. 22. b. 28.

6 *Sciens autem Paulus quòd vna pars esset Sadducæorum, & altera Pharisæorum, exclamauit in concilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego iudicor.*

7 *Et quum hoc dixisset, facta est seditio inter Pharisæos & Sadducæos, & scissa est multitudo.*

8 *Nam Sadducæi quidem dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum, Pharisæi autem vtraque confitentur.*

9 *Factus est autem clamor magnus: & surgentes qui de secta Pharisæorum erant scribæ, pugnabant dicentes, Nihil mali inuenimus in homine isto. quòd si Spiritus locutus est ei, aut Angelus, ne repugnemus Deo.*

6 SCIENS AVTEM.) Stratagema Pauli quod narrat Lucas, videtur Christi seruum minus decere. Astutia enim qua vsus est, simulatione implicita fuit, quæ non procul à mendacio distabat. Statum causæ suæ dicit verti in resurrectione mortuorum. atqui scimus de aliis rebus fuisse certamen, quòd ceremonias abrogaret, quòd Gentes admitteret in fœdus salutis. Respondeo, tametsi hæc vera sunt, eum tamen non fuisse mentitum. neque enim aliis de rebus se accusatum fuisse negat, nec totam disceptationem in vno capite constituit hoc: sed verè profitetur ideo sibi infensos esse Sadducæos, quòd resurrectionem mortuorum afferat. Sciebat intestinis dissidiis laborare qui in ipsum conspirauerant. sibi ipse quidem optimè conscius erat: & facilè fuisset bonam causam æquis Iudicibus probare. quia tamen videt tumultuosè sibi obstrepi, nec patere defensioni suæ aditum, hostes inter se committit. vnde etiam palàm fit, inscitia eos & cæco zelo raptari. Notandum est igitur sic exorsum fuisse Paulum, vt ingenuè & syncerè totam causam exponere cuperet: nec astutè refugisse puram & integram confessionem, qualis à Christi seruis edenda esset: sed quia obstructus erat aditus, nec vlla audientia dabatur, extremo remedio vsum esse, vt palàm faceret, suos aduersarios cæco odio præcipites agi. Exitus enim ostendit, non ratione ipsos vel iudicio adductos esse, quos mutuæ discordiæ aliò transuersos rapiunt. Nunc si quis sanæ doctrinæ lucem obscurans, vafriciem suam excuset Pauli exemplo, facilè refellitur. aliud est enim priuatim sibi consulere cum veritatis iactura: aliud autem professos Christi hostes ab eius oppugnatione abducere, vt inter se confligant. Porrò videmus impios quanuis hostiliter inter se dissideant, vbi gerendum est bellum cum Euangelio, sua certamina obliuisci. Satan enim discordiarum pater, vnum hunc consensum inter suos procurat, vt ad extinguendam pietatem eadem sit illis mens & idem animus. Sic hodie videmus factiones quæ in Papatu feruent, tantisper quiescere, dum communibus studiis Euangelium opprimant. quò plus animi Christi discipulis esse conuenit ad fouendam veritatem, vt simul coniuncti melius resistant. Hinc etiam colligimus, quale pacis genus nobis commendet Scriptura. Christus pacificos esse Dei filios pronuntiat. atque hoc verum est,

Matth. 5. a. 9.

quatenus

quatenus fieri poteſt eorum opera, vt omnes fraternè ſub Domino coaleſcant. ſed id non obſtat, quo minus e-iuſdem Domini auſpiciis, velut tubę clangore impios excitemus, vt tanquam Madianitę ſe ipſos conficiant: modò huc & zeli ſimplicitas & Spiritus prudentia nos dirigant. Iudic. 7. c.22.

VNA PARS SADDVCÆORVM.) Hic rurſus velut in ſpeculo conſpicimus, quàm deformis & confuſa tunc fuerit Eccleſiæ ruina. Fides Eccleſiæ anima eſt: fidei nihil magis proprium quàm conſenſus, nihil magis contrarium quàm ſectæ. Id autem accidere neceſſe fuit, quum poſthabito Dei verbo quiſque ad ſua figmenta diſcipulos traheret. Neque enim aliud ſanctum eſt vnitatis vinculum quàm ſimplex & genuina Dei veritas. ab ea ſimul atque diſceſſum, non mirum eſt ſi homines, quaſi lacera membra, huc illuc diſtrahantur. Ergo ſectarum origo inter Iudæos, fuit Legis corruptela: quemadmodum ſimili pœna Dominus in Papatu vltus eſt verbi ſui profanationem, quum variis hominum figmentis corruptum foret. Quò magis timendum eſt, ne horrenda nobis, qui Euangelium obtendimus, inſtet diſſipatio, & luctuoſior quàm quæ fuit in Papatu: cuius indicia quædam apparent. nec mirum eſt, quum tot modis iram Domini ingratitudo noſtra prouocet. Cæterùm quamlibet multis næuis & maculis aſperſa ſit Eccleſiæ facies: qualiſcunque etiam deformitas in poſterum accidat, hæc nobis ſuccurrat conſolatio: ſicuti Deo tunc curæ fuit Eccleſiam mirabiliter ab interitu eripere, ita eius gratia ſemper fore reſiduum aliquod ſemen. Fieri certè non poteſt quin piis mentibus, in rebus adeò confuſis, interdum obrepat aliqua deſperatio: ſed clypeum illum opponere mox diſcamus, Dominum qui in tam denſa errorum caligine, in tanta congerie ſuperſtitionum, in effręni ſectarum licentia Eccleſiam ſuam apud Iudæos ſeruauit, hoc nunquam paſſurum, vt tota in orbe terrarum deleatur. Idem etiam accidit in Papatu. nam cùm illic euerſo Dei cultu, oppreſſa ſalutis doctrina, deiecto Chriſti regno palàm regnauerit impietas: Deus tamen occultas reliquias ſeruauit, & ſemper aliquid tritici latuit ſub palea. Hæc exempla ſimul conferre, valde eſt vtile. Hodie quum inuehimur in Papatum, reclamant conductitij eius patroni, nihil eſſe abſurdius quàm fingi Dei Eccleſiam pluribus ſeculis fuiſſe prorſus extinctam. quaſi verò fingamus nullum fuiſſe ſuperſtitem Deo populum, vbi ad defectionem prolapſi ſunt qui debebant purum Dei cultum aſſerere. Nos verò corruptam ab illis tyrannis Eccleſiam fuiſſe conquerimur, profanatum fuiſſe templum Dei, vt parum à porcorum hara differret, diſſipatum fuiſſe gregem Chriſti, dirutúmque eius ouile: denique Eccleſiam fuiſſe abſconditam ab hominum oculis, vt tamen electos ſuos Dominus (licèt diſperſos) agnoſceret, & abſconditos ſub alis ſuis foueret. Quàm ſtultè verò honorum titulis ſuperbiant Papiſtæ, hinc patet, quòd olim Iudaicam Eccleſiam non vulgus hominum, vel aliqui priuati, ſed ipſi ſacerdotes exitialibus diſſidiis ſciderunt. Quare non eſt cur fortiter reſiſtere dubitemus Papæ & ſuorum omnium arrogantiæ, quibuſcum idem habemus certamen quod Prophetæ & Apoſtoli cum ætatis ſuæ Sacerdotibus. Sicuti autem Sanctis viris non obſtitit Eccleſiæ reuerentia, quo minus impiam malorum Sacerdotum tyrannidem vexarent, ita nos inanibus laruis terreri non decet, quibus ſe fallaciter venditant Papiſtæ: quum tamen pietatis doctrinam abiecerint. Certum quidem eſt, populum tunc in tres ſectas fuiſſe diuiſum: ſed præteritis Eſſenis, Phariſæos tantùm & Sadducæos Lucas commemorat: quia ſic ferebat eius inſtitutum. Quanquam autem de nominibus vulgò recepta eſt opinio, priores à ſeparatione vocatos eſſe, quòd ſe à reliquo grege propter fictam ſanctimoniam eximerent: ſecundos verò à iuſtitia, quaſi zedukim: ego tamen ſicut alibi profeſſus ſum, magis eorum ſententiæ ſubſcribo, qui Phariſæos, nomen ab interpretando traxiſſe volunt. Nam PHRVS expoſitionem ſignificat: vnde & PHRVSCHIM vocantur interpretes. Scimus autem Phariſæos germana Legis & Prophetarum doctrina non contentos, multa figmenta permiſcuiſſe, quæ ſibi à patribus per manus tradita iactabant.

8 SADDVCÆI QVIDEM DICVNT.) Quanquam tria capita ponit Lucas, in quibus diſſentiebant iſtæ ſectæ: paulò pòſt tamen ad duo reſtringit: quia ſpirituum & Angelorum eadem eſt ratio. Dicit ergo Phariſæos vtraque confeſſos eſſe: nempe quòd mortuos reſurrectio maneat: & quòd humani & Angelici ſpiritus ſint immortales. Hìc autem declarat Lucas quo ſenſu Apoſtolus Phariſæum ſe profeſſus fuerit: non quòd omnibus eorum commentis ſubſcriberet, ſed in reſurrectione mortuorum duntaxat. Scimus quantopere peſſimos eorum errores exagitet Chriſtus. itaque addenda fuit exceptio, ne quis putaret Paulum ſe illis per omnia adiungere. Iam quòd reſurrectionem negabant Sadducæi, non eſt cur ideo putemus in totum ſimiles fuiſſe Epicureis. fatebantur enim mundum regi Dei prouidentia, & vnicuique mercedem pro operibus rependi. Hac in parte paulò ſaniores erant Epicureis. ſed nimis craſſum delirium erat, iuſtitiæ præmia & ſcelerum pœnas in hac vita includere. Nam vt de Scriptura taceam, experientia palàm oſtendit promiſcuè bonos & malos vel affligi multis ærumnis, vel benignè & indulgenter tractari: adeóque ſæpe deliciari impios: dum miſerè anguntur Dei cultores, vt habetur Pſalmo 73. Quare quiſquis Dei iudicium ex præſenti hominum fortuna vel proſpera vel aduerſa æſtimat, à fide tandem ad Epicureum Dei contemptum excidere neceſſe eſt. Iam hic belluinus eſt ſtupor, acquieſcere in fluxa & caduca vita, nec ſapere ſupra terram. quò magis fugiendus eſt error ille non ſecus ac deteſtabile portentum. Etſi enim pietas terrenæ quoque vitæ promiſſiones habet: quia tamen miſerrimi ſumus, ſi ſubſiſtit ſpes noſtra in mundo ab hoc tyrocinio incipere oportet Dei filios, vt in cœlum oculos attollant, & vltimæ reſurrectionis gloriam aſſiduè meditentur. Matth. 22. c.20 Pſal. 73. a.4.

NEQVE ANGELVM neque Spiritum.) Tribus modis exponitur hic locus. Multi ad Spiritum ſanctum referunt: quod minimè conſentaneum videtur. nam etſi nihilominus in aliis erroribus excuſabiles ſunt Sadducæi: quia tamen Scriptura nomen Spiritus Dei toties inculcat, vix adducor vt credam negaſſe ipſos quòd leuiter tantùm & obſcurè Phariſæi credebant. nam neque horum de Spiritu ſancto diſtincta erat fides, vt propriam Spiritus hypoſtaſim agnoſcerent in Dei eſſentia. Nonnulli Angelum & Spiritum ſynonyma eſſe volunt, quaſi idem bis dicatur. ſed quorſum attinebat rem minimè obſcuram repetere? Decepit eos ſcilicet quòd proximè ſequitur membrum, vbi Lucas videtur non diſtinguere. Sed ratio antè adducta eſt: quòd quum eiuſdē ſint naturæ & ſubſtantiæ hominum animæ & Angeli, in eodem ordine ponuntur. Itaque non dubito quin verus Lucæ ſenſus ſit, Angelos deinde etiam quoſuis ſpiritus fuiſſe negatos à Sadducæis. Iam quum Paulus, in hac parte doctrinæ ſe Phariſæum eſſe clamet, apertè damnat omnes fanaticos qui hodie laborant ſimili errore. Sunt enim profani quidam & indocti homines qui Angelos & diabolos nihil quàm bonas & malas inſpirationes eſſe ſomniant. & ne careant colòre, fluxiſſe ab Ethnicis dicunt quicquid Scriptura de bonis & malis Angelis tradit: quum potius illa paſſim in mundo recepta opinio ex cæleſti doctrina originem traxerit. ſed Ethnici acceptam à Patribus doctrinam, mendaciis ſuis inquinarunt. Quod ad hominum animas ſpectat, quia hodie etiam quidam malè feriati homines, animas euaneſcere in morte fingunt vſque ad diem reſurrectionis, eorum amentia ſimiliter Lucæ teſtimonio refutatur.

9 FACTVS EST CLAMOR MAGNVS.) Hìc melius exprimitur illa ſeditio, cuius paulò antè memini

Lucas: nempe quòd non tantùm abierint in diuersas sententias, sed clamoribus tumultuosè certauerint. quare στάσις plus aliquid quàm dissensionem significat. Porrò docet hic locus, quid mali secum ferant dissidia. nam quia originem ferè ab ambitione trahunt, inde homines facilè ad contentionem prosiliunt, mox erumpit pertinacia. Vbi eò ventum est, quia nec iudicio nec moderationi locus relinquitur, nullum est amplius causæ discrimen. Qui Paulum execrabantur, repentè incipiunt esse eius patroni. Rectè id quidem, si hoc iudicio facerent. sed quia in Sadducæos feruntur, eorum odio accensi, in Pauli causa cęcutiunt. Quò magis cauendus nobis est pugnarum feruor, qui omnia perturbatione miscet.

QVOD si Spiritus.) Hoc de Spiritu sancto haud dubiè exponi debet. Cæterùm nihil vel magis piè vel modestius dici potuit. nam simul ac doctrinam aliquam è cælo profectam esse constat, impiè Deo repugnant, quicunque non eam amplectuntur. Sed vnde tam subitò Scribis factus est Paulus Dei Propheta, quem suis manibus occidere parati fuissent: quem suo præiudicio damnauerant, donec exarsit cum Pharisæis dissidium? Porrò sicuti hac voce quasi proprio gladio se iugularunt: ita eos nobis monitores esse Deus voluit, ne profecta è cælis oracula spernamus. Rursum tamen videmus suspensos hærere, qui seriò ad auscultandum Dei sermonem attenti non sunt: & vacillare quoties aliquid in medium profertur, quia indigni sunt qui certam veritatem apprehendant. Quare si cupimus Spiritu discretionis gubernari studia, nos ad discendum applicemus.

10 *Et quum magna seditio coorta esset, veritus Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descendere & rapere eum de medio illorum, ac deducere eum in castra.*

11 *Sequenti autem nocte assistens ei Dominus ait, Bono animo esto Paule: vt enim testificatus es de me Ierosolymis, sic te oportet Romæ etiam testificari.*

12 *Orto autem die collegerunt se quidam ex Iudæis, & deuouerunt se dicentes neque esuros neque bibituros, donec occiderent Paulum.*

13 *Erant autem plures quàm quadraginta viri, qui hanc coniurationem fecerant.*

14 *Qui accesserunt ad principes Sacerdotum ac Seniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nos ipsos nihil gustaturos, donec occidamus Paulum.*

15 *Nunc ergo vos significate Tribuno & consilio, vt cras producat illum ad vos, tanquam aliquid certius cognituros de eo. Nos verò priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum.*

16 *Quum autem audisset filius sororis Pauli insidias, venit & intrauit in castra, nuntiauitque Paulo.*

Iterum videmus quàm atrox malum sit contentio, quæ vbi semel efferbuit, tam violentos habet motus, vt etiam prudentissimi non sint sui compotes. Quare simul atque initium aliquod se ostendet maturè obuiam ire studeamus, ne serum tandem remedium sit in cohibendo medio cursu: quia nullum incendium tam celeriter serpit. Tribunus autem, vt ordinatus erat prouidentiæ Dei minister ad seruandam Pauli vitam, rursus eum è faucibus mortis eripit per suos milites. nam etsi non alio consilio tam diligenter succurrit Tribunus, nisi vt grauiores tumultus & cædes pręueniat: Dominus tamen è cælo præsidium seruo suo destinans, cæcas manus illuc dirigit.

11 SEQVENTI autem nocte.) Narrat Lucas oraculo confirmatum esse Paulum, vt in rebus adeò turbatis contra terribiles impetus infracto animo staret. Fieri certè non potuit quin multi pauores eius animum percellerent, & simul in posterum tempus angeretur. quare oraculum minimè superuacuum fuit. Debebant quidem superiora, quibus admonitus fuerat se Deo curæ esse, sufficere ad fouendam eius spem, ac sustinendam ne labasceret: sed quia in magnis periculis nouos subinde terrores ingerit Satan, quibus Dei promissiones in cordibus piorum, si obruere prorsus nequit, quasi nebulis obscuret: earum memoriam renouari opus est, vt fides nouis fulturis adiuta, firmius consistat. Summa autem est, vt Paulus se confidenter gerat: quia Romæ quoque futurus sit Christi testis. Atqui frigida inanísque videtur hæc consolatio. acsi diceretur, Ne timeas, quia longè durior conditio te manet. satius enim fuisset secundùm carnem, semel perire ac celeri morte defungi, quàm longo temporis tractu in vinculis tabescere. Dominus liberationem illi non promittit, ac ne lætum quidem exitum. tantùm molestias, quibus iam plus satis vrgetur, in longum tempus extrahit. Hinc verò melius colligimus quantum in se momenti habeat hæc fiducia Nos in miseriis nostris à Domino respici, licèt non statim ad opem ferendam manum admoueat. Discamus ergo vel in extremis quibusque afflictionibus, in solo Dei verbo acquiescere: nec vnquam deficiamus, quandiu nos paterni sui amoris testimonio viuificat. Quia autem nunc è cælo non mittuntur oracula, nec per visiones Dominus ipse apparet, meditandæ sunt nobis innumeræ promissiones, quibus se propinquum nobis perpetuò fore testatur. Si expediat Angelum ad nos descendere, hoc etiam confirmationis genus Dominus non negabit. Interea hic honor habendus est Verbo, vt eo solo contenti, quod nobis promittit auxilium, patienter expectemus. adde quòd quibusdam nihil profuit Angelos è cælo missos audire: Dominus autem non frustrà Spiritu suo promissiones à se datas in cordibus fidelium obsignat. Interim sicuti eas non temerè inculcat: sic fides nostra sedulò se exerceat in continua illarum recordatione. nam si fidem Pauli necesse fuit nouo subsidio erigi: nemo nostrûm est qui non longè pluribus subsidiis indigeat, simul tolerantia armandæ sunt mentes, vt longos & perplexos molestiarum circuitus transcendant.

12 ORTO AVTEM DIE.) Hac circunstantia ostendit Lucas, quàm necesse fuerit Paulo nouum & recens fidei robur colligere, ne trepidaret in maximo & subito discrimine. nam de tam desperato hostium suorum furore admonitus, nihil statuere aliud potuit, quàm actũ esse de vita sua. Deuotio hæc, cuius meminit Lucas, species fuit anathematis. Causa deuotionis erat, ne consilium mutare fas esset, vel retractare quod condixerant. Subest quidem semper in iureiurando tacita execratio. Si quis fallat vel peieret: sed interdum quò se magis obstringant homines, certas anathematis formas concipiunt: & capita sua diris deuouent, quæ incutiant insolitum terrorem. Cæterùm docet hæc historia, zelum ita sanguinarium esse in hypocritis, vt non reputent quid sibi liceat: sed quocunque tulerit libido, securè prouolent. Demus Paulum sceleratum fuisse hominem, & morte dignum: quis tamen priuatis de eo pœnas sumere permiserat? Iam si quis rogasset, cur tantopere odissent Paulum, in promptu quidem erat responsio: quia apostata esset ac schismaticus: sed huius rei

stulta

ſtulta ſolùm & ex incerto rumore concepta opinio, eorum animos temerè occupauerat. Eadem hodie cæcitas & idem ſtupor Papiſtas inſtigat, vt in nobis perdendis nihil ſibi illicitum putent. Ita eos excæcat hypocriſis, vt tanquam diuinis & humanis legibus ſoluti, zelo ſuo nunc ad perfidiam, nunc ad varias fraudes, nunc ad immanem ſæuitiam: denique ad quiduis audendum raptentur. Ad hæc in hac hiſtoria perſpicimus quanta ſit impiorum temeritas. Adhibita execratione iurant ſe non antè cibum capturos, quàm Paulum occiderint: quaſi verò in eorum manu eſſet illius vita. Quod ergo toties ſibi vni vendicat Dominus in Scriptura, vt hominum quos creauit mortis & vitæ ſit arbiter, id ſibi vſurpant iſti phrenetici. Adde quòd non duo vel tres reperiuntur tantæ amentiæ ſocij, ſed plures quàm quadraginta, vnde etiam diſcimus quanta ſit hominum ad peruerſè agendum propenſio, quando ſic turmatim coëunt. Porrò quum impotenter eos præcipitet Satan in ſuum ipſorum exitium: quàm pudenda eſt noſtra ignauia, quòd pro aſſerenda Dei gloria vix digitum mouemus? Tenenda quidem eſt moderatio, ne quid niſi ex Dei mandato tentemus: ſed vbi nominatim Dominus nos vocat, nihil excuſationis habet ceſſatio. Deu.32. f.39.

14 ACCESSERVNT ad Principes ſacerdotum.) Quòd tam ſceleſtæ & nefandæ conſpirationi ſubſcribunt Sacerdotes, hoc documento produnt ſe nec vllo Dei timore tangi, nec vlla humanitate eſſe præditos. Non modò probant quod affertur de homine per inſidias necando: ſed latrocinij partem exequi parati ſunt, vt in ſicariorum manus tradant quem cupiunt quouis modo perditum. quid enim aliud erat hominem è Iudicis manibus ad necem rapere, quàm latronum more in ipſo iudicio graſſari? Hoc certè tam præpoſterum conſilium nunquam probaſſent Sacerdotes, ſi qua in illis fuiſſe gutta pietatiſque affectus, imò ſenſus humani. Adde quod per eos non ſtetit, quo minus & toti populo & ſibi magnam perniciem accerſeret. ſed ita perditam eorum impietatem, quę ſub honoris fuco latebat, Dominus palàm detexit.

16 FILIVS ſororis Pauli.) Hîc videmus vt impiorum conſiliis Deus quaſi ex tranſuerſo occurrat. Multa quidem ſinit eos machinari, & improbos etiam eorum conatus fluere: ſed tandem ipſo articulo demonſtrat ſe ex cælo ridere quicquid in terra ſatagunt homines. Non eſt prudentia, inquit Salamo, non eſt conſilium aduerſus Dominum. cui reſpondet illud Iſaiæ, Inite conſilium, & diſſipabitur: proferte verbum, & non ſtabit. Hoc in præſenti hiſtoria tanquam in ſpeculo nobis conſiderandum proponitur. Res ferè peracta erat, vt Paulus quaſi deuota victima poſtridie ad mactationem exiret. atqui Dominus oſtendit fideli cuſtodia munitam eſſe eius vitam, vt fruſtra quiduis moliantur homines. Nos verò non dubitemus, quin ſuam prouidentiam, cuius tunc ſpecimē exhibuit, ad nos tuendos extendat: quia manet fixa promiſſio, Capillus non defluet ex capite veſtro, &c. Adhæc, operæpretium eſt notare, ſæpe modis inopinatis ipſum agere ſolitum ad ſuos ſeruandos, quo melius fidem noſtram exerceat. Quis putaſſet retegendas eſſe per puerum inſidias, quarum ſe ſolos conſcios eſſe putabant coniurationis ſocij? Diſcamus ergo, quanuis nulla ordinaria nobis tuēdę ſalutis ratio appareat, in Dominum tamen recumbere, qui viam per inuia inueniet. Pro.21. d.30. Eſa.8.d.10 Luc.21. d.18.

17 *Accerſito autem Paulus ad ſe vno ex Centurionibus, ait, Adoleſcentem hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod renuntiet illi.*

18 *Et ille quidem aſſumens eum, duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus accerſitum me rogauit, vt hunc adoleſcentem perducerem ad te, habentem aliquid quod loquatur tibi.*

19 *Apprehenſa autem manu illius, Tribunus ſeceſsit cum eo ſeorſum, & percunctatus eſt illum, Quid eſt quod habes ſignificandum mihi?*

20 *Ille autem dixit, Iudæi conſpirarunt vt rogarent te, vt craſtino die educas Paulum in conſilium, quaſi aliquid certius inquiſituri ſint de illo.*

21 *Tu verò ne morem geſſeris illis: inſidiantur enim ei ex ipſis viri plures quadraginta, qui ſe ipſos deuouerunt ne vel edant vel bibant, donec interfecerint eum. Et nunc parati ſunt expectantes dum promittas.*

22 *Tribunus igitur dimiſit adoleſcentem, præcepitque ei, Ne cui effutias quòd hæc indicaueris mihi.*

23 *Et accerſitis duobus Centurionibus dixit, Parate milites ducentos vt eant Cæſaream, & equites ſeptuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis:*

24 *Et iumenta parate, vt impoſitum Paulum ſaluum perducant ad Felicem Præſidem.*

17 ACCERSITO autem.) Vitæ quidem non ita cupidus erat Paulus, quin libenter ad mortem properaret, ſi ita viſum eſſet Domino: ſed quoniam ea lege ſe Chriſto ſeruire agnoſcit, vt illi non minus viuat quàm moriatur, patefactum ſibi periculum non negligit. Ac certò quidem perſuaſus eſt, Deum vitæ ſuæ eſſe cuſtodem: ſed non expectat dum manum exerat è cælo miraculi edendi cauſa. quin potius oblato ſibi remedio vtitur, diuinitus ſibi ordinatum eſſe non dubitans. Sic omnibus Chriſti miniſtris agendum eſt, vt inuicta conſtantia inſtructi, quatenus fert ipſorum vocatio, pericula non formident, nec tamen temeraria audacia proiiciant ſe in mortem. Securè inuocent Dominum in mediis anguſtiis: neque tamen contemnant quæ ad manum occurrent ſubſidia. Alioqui iniuriam facient Deo, non modò ad eius promiſſiones ſurdi, ſed modum liberationis ſibi à Deo præfixum ſpernentes.

19 APPREHENSA manu illius.) Quòd ſe tam facilem & humanum adoleſcenti præbuit Tribunus, quòd manu eum deduxit in locum ſecretum, quòd eum comiter audire ſuſtinuit, Dei gratiæ acceptum ferre oportet, qui ſe populo ſuo gratiam daturum promiſit coram Ægyptiis, qui ſolet mollire corda ferrea, feroces ſpiritus domare, & ad omnem humanitatem formare quibus vti decreuit ad ſuos iuuandos. Poterat homo militaris ignotum adoleſcentem repellere, non minus quàm reſpuere Pauli ipſius preces. Dominus ergo, qui hominum corda in manu habet, profanum hominem ad præſtandam audientiam flexit. Profuit etiam antè ſciuiſſe quàm immaniter furerent aduerſus Paulum, vt miſero & deſtituto homini libentius ſuccurreret. Cæterùm hoc exemplo monentur qui cum imperio præſunt, quanta ſit virtus humanitas. Si difficilis ad eum fuiſſet acceſſus, per inſcitiam Paulum Iudæis necandum dediſſet. Ita ſępe Magiſtratus ſua ſuperbia, quòd ſcilicet monitores admittere non dignantur, in multas & graues offenſas incurrunt. Exo.3.g.21.

23 ACCERSITIS duobus.) Hîc verò clarius adhuc perſpicitur Dei prouidentia. Etſi enim Tribuni conſilium eſt publicum motum præcauere, cuius ratio coram Præſide fuiſſet reddēda: exequitur tamen conſilium Dei in

liberando Paulo. Cogendi enim erant milites, vrbs præsidio nudanda, & sumptum aliquem exigebat expeditio. Sic ergo nobis consideranda est prudentia Tribuni, vt fides in cælum attollat oculos, Deúmque intelligat arcano instinctu cor profani hominis dirigere, & eundem Paulo & militibus ducem esse itineris, vt ille Cæsaream saluus perueniat. Hora tertia noctis, finis erat primæ vigiliæ. Perinde igitur est, ac si iubeat Tribunus præstò adesse milites secunda vigilia. Lancearios vocat Lucas iaculatores, qui leuius armati in alis collocabantur, quum legionarii milites statariæ militiæ aptiores forent.

25 *Scriptis literis in hanc formam,*

25 *Claudius Lysias potentissimo Præsidi Felici salutem.*

27 *Virum hunc comprehensum à Iudæis, quum iam propè esset vt ab eis interficeretur, superueniens cum militibus eripui, cognito quòd Romanus esset:*

28 *Voléńsque scire causam, ob quam accusarent illum, deduxi in concilium eorum.*

29 *Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullum dignum morte aut vinculis habentem crimen.*

30 *Et cùm indicatum esset mihi de insidiis quæ homini à Iudæis instabant, protinus eum misi ad te, denuntians etiam accusatoribus, vt quæ habent aduersus eum dicant apud te. Vale.*

31 *Milites verò secundum quod sibi iniunctum erat, assumptum Paulum duxerunt per noctem Antipatridem.*

32 *Postridie autem dimissis equitibus vt cum eo irent, reuersi sunt in castra.*

33 *Illi quum venissent Cæsaream, ac tradidissent epistolam Præsidi, stiterunt etiam Paulum coram ipso.*

34 *Quum legisset autem Præses, & interrogasset ex qua esset prouincia: & cognouisset quod ex Cilicia,*

35 *Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui aduenerint. Iussitque in prætorio Herodis custodiri eum.*

25 SCRIPTIS LITERIS.) Primò breuiter monendi sunt lectores qui in historiis versati non sunt, Felicem hunc fuisse Pallantis fratrem, qui quum Cæsaris esset libertus, summos vrbis proceres opibus & potentia æquabat. Quinetiam prætoria ornamenta non absque pudendæ fœdæque adulationis elogiis illi decreuit Senatus. Quum ergo Claudii fatuitate abutentes eius liberti, Romanum imperium suo arbitrio regerent, præsertim verò Narcissus & Pallas: nihil mirum si hic postremus, fratrem suum Iudææ imposuerit. Summa autem epistolæ huc tendit, vt Paulum suo præiudicio subleuet Tribunus: & de partis aduersæ iniuriis Felicem premoneat, fidémque illis deroget, quo minus ad nocendum valeant.

27 VIRVM HVNC comprehensum.) Hoc de Iudæis odiosè dictum in Pauli fauorem, quòd homo Romanus violenter pulsatus, & propemodum interfectus ab illis fuerit. deinde à iure ciuitatis eum commendat, vt mitius tractetur. Porrò ista commendatio neque precibus vel blanditiis elicita, neque pretio redempta fuit. Vnde ergo factum dicemus, vt Tribunus homini obscuro & omnibus exoso gratis se tam benignum præbuerit, nisi quia Dominus illum seruo suo patronum constituit? Videmus ergo vt infidelium quoque linguas & manus in suorum vtilitatem gubernet.

29 QVEM COMPERI.) Hîc Paulum crimine absoluit, pro sui iudicii captu scilicet. Sed notemus profanum hominem loqui. nam in populo Dei non leuiore pœna dignum est scelus, prauis & impiis dogmatibus pietatis doctrinam corrumpere, quàm iniuria aliqua vel maleficio æquitatem & ius violare inter homines. Neque verò passi fuissent Romani conuelli suas superstitiones vel commentitios deorum suorum cultus: sed quum illis Lex Dei nullo in pretio foret, imò quum extinctam cuperent, minimè apud eos criminosum erat, Mosi & Prophetis fidem abrogasse, vel turbasse Ecclesiam falsis dogmatibus. Itaque lex erat ne Præsides de hoc negotio cognoscerent: sed ita prouincialibus maneret sua religio, vt si quid contra admissum esset, ne Romani Magistratus vindicandum curarent. Hæc ratio est, cur in crimine vel maleficio non deputet Tribunus quæstiones mouisse de Lege. Perperam autem hoc prętextu indocti homines, sibi & aliis turbandi licentiam concedi volunt. Longè aliter Dominus pronuntiat, qui violationem cultus sui seuerius vlciscitur, quàm quasuis iniurias hominibus illatas. Et certè nihil absurdius est quàm sacrilegiis impunitatem dare, quum furta plectantur. Cæterùm vt à Tribuno Iudaica religio negligitur: ita diluuntur Iudæorum calumniæ, quibus libenter grauassent Paulum.

30 QVVM INDICATVM esset mihi.) Secunda pars Epistolæ, vbi odium in aduersarios retorquet Tribunus, quòd per insidias conati sunt Paulum interficere. vnde etiam coniicitur, iniquè Paulo eos facessere negotium, & tantopere infestos eius vitæ. Nam si iure illum persecuti essent, causæ bonitate confisi, iudicio eum permitterent. nunc dum ad cędem confugiunt, eos ratione apparet destitui.

32 POSTERO autem die.) Quanquam antè non expressit Lucas, militibus mandatum esse vt ex itinere redirent: certum tamen est, non nisi ad eum locum Paulo datos fuisse comites, vbi Tribunus Paulum in tuto fore sperabat: nocte enim clam fuerat egressus. Sciebat autem Tribunus, confecta itineris parte, non esse amplius timendum: quia hostibus spes assequendi non esset: tutum verò nō esse, partem præsidii longius ablegare.

CAPVT XXIIII.

1 *POST quinque autem dies descendit Princeps Sacerdotum Ananias cum Senioribus & Tertullo quodam rhetore, qui comparuerunt coram Præside contra Paulum.*

2 *Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicens, Quum in multa pace agamus per te, & multa restituantur in gente hac per tuam prouidentiam:*

3 *Et semper & vbique amplectimur præstantissime Felix cum omni gratiarum actione.*

4 *Sed ne*

4 *Sed ne diutius te detineam, oro te vt audias nos paucis pro tua humanitate.*
5 *Nacti enim sumus virum hunc pestiferum, & concitantem seditionem omnibus Iudæis in vniuerso orbe, & authorem sectæ Nazarenorum,*
6 *Qui etiam templum profanare conatus est: quem & apprehensum voluimus secundum Legem nostram iudicare:*
7 *Sed superueniens Tribunus Lysias, cum magna vi eripuit eum è manibus nostris.*
8 *Iubens accusatores eius ad te venire, ex quo poteris ipse inquisitione facta, de omnibus istis cognoscere, de quibus nos accusamus eum.*
9 *Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita habere.*

1 Quòd Ananias Cæsaream descendit Pauli accusandi causa, magis probabilem facit coniecturam quam prius attuli de eius sacerdotio. nam expeditio ista, summi Pontificis dignitate erat inferior. Fuit igitur alius tunc summus Pontifex: Ananias verò primarius Sacerdos quum gubernacula teneret, ac vir esset strenuus, legationem hanc obire oportuit. Turbam verò secum adducit, & quidem ex venerando Seniorum collegio, vt specie ipsa moueatur Præses ad Paulum damnandum. Sed quum Paulus dicendi artificio non vteretur, saltē nihil opus fuit rhetore conducto, qui verborum facundia cum eo certaret. Adde quòd & dignitate & hominū copia præstabant, vt facile illis esset miserum hominem, omníque auxilio desertum, obruere. Signum ergo malæ conscientiæ fuit, quòd magno rerum vsu pollentes, in publicis negotiis exercitati, rerúmque forensium periti, rhetorem conducunt. Est quidem eloquentia donū Dei, fateor: sed in hac causa nihil quàm merus fucus ad Iudicem fallendum quæsitus est. Hoc autem ideo narrat Lucas, vt sciamus nihil omissum fuisse à Iudæis, quò Paulum opprimerent: nec modò peruerterent eius innocentiam, sed territo & confuso defensionem excuterent. atque ita reputemus mirifica Dei gratia factum esse, vt Paulus tam duros insultus intrepidè sustinuerit. Quare si quando contingat pium hominem solitarium à magno hostium numero obsideri, veniat hæc historia in mentem, & animum à pauore colligat. sicuti etiam Dauid suo exemplo nos hortatur, Si me circunstent castra, non timebo, quia tu mecum es. Psal.27.a.3.

2 QVVM IN multa pace.) Præfatur extra causam Tertullus, quia Felicis prudentiam & virtutes laudat, quò sibi fauorem conciliet. Putidum igitur & adulatorium exordium est. non quòd eorum sententiæ subscribam qui Tertullum exagitant, quia blanditiis Iudicem demulceat, & sibi alliciat. Laudare enim Iudicem non semper alienum est à recta & legitima agendi forma. ac posset hoc in vtramque partem, vt vulgò loquuntur, disputari. Sed ego non aliud improbo, nisi quod palàm vitiosum est. Falsis enim laudibus se obliquè insinuat hic rhetor, vt rem ipsam de qua agitur, obscuret. Quorsum enim de pace & statu bene composito loquitur, nisi vt Felix Iudææ salutem in Pauli damnatione sitam esse putans, de causa non cognoscat? Ad hæc ex Iosepho patet quàm auarè, crudeliter & libidinosè in illa prouincia se gesserit Felix. Iam præcesserat indigna & tragica cædes summi Pontificis Ionathæ, quia se dissolutæ eius tyrannidi opponere ausus fuerat. denique eodem ferè tempore, importunis totius gentis querimoniis coactus est Claudius Cæsar, submisso in eius locum Festo, illum reuocare ad causam dicendam. Ergo videmus quàm turpiter & sine pudore mentitus fuerit hic rhetor. Quando autem succinunt omnes Pauli aduersarij, videmus odio excæcatos & malitia, communem patriç statum perfidè prodere: nec quicquam habere pensi, modò Paulus ad necem dedatur. Vbi Erasmus vertit, Multa rectè gerantur, vetus Interpres propius accedere videtur ad mentem Lucæ, qui dicit fieri κατορθώματα, quod tantundem valet ac reformationes, vel correctiones. Industriam ergo Felicis Tertullus commendat, quòd à multis corruptelis Iudæam purgauerit, multáque restituerit in melius, quæ alioqui pessim ibant. Quò scilicet cupidius morte vnius hominis, fauorem gentis sibi acquirat, quam sciebat alioqui sibi esse infensam.

5 NACTI ENIM sumus virum hunc.) Duplicem habet scopum Tertullus. Hoc in primis captat, vt Paulus tradatur Iudæis, quoniam iusta sit illorum cognitio, vbi de cultu Dei & Mosis Lege agitur. Sin verò hoc negatum fuerit, capitale crimen intentat, quòd seditionem Paulus concitauerit in plebe. Sciebant nullum esse magis odiosum crimen Romanis: ideo eius maximè infamia Paulum onerant. Ac id ipsum amplificat Tertullus, quum dicit Paulum in toto orbe concitare Iudęos. Sed mirum est cur addat principem esse sectę Nazaręorum, quod in laude potius quàm vituperio apud Iudæos habitum fuisse scimus. Ego autem non eos notari existimo, qui se legitimo & antiquo Legis ritu Deo consecrabant: sed tumultuosos illos sicarios, qui se etiam plausibili nomine vocifer bant Zelotas. quæ factio circiter illud tempus emersit: imò ex Iosephi historia colligitur iam tunc fuisse grassatos. Alij Nazarenos pro Christianis poni sentiunt: quod ego non ægrè admitto. Cæterùm si prior expositio placeat, astutè sectam opponit Paulo, Romanis exosam. Nam quum Zelotæ illi, eximij præ aliis censeri vellent Legis cultores, zeli prætextu quasi vexillum tollebant ad irritandos plebis animos. Interea boni isti libertatis suæ zelotæ præcipuis eius defensoribus non parcunt, modò illorum odio Paulum implicent. Nazarçis quos dixi, extra hāc causam tanquā animosis Legis vindicibus plausum dedissent. nunc quasi eorū cōtagio totum mundū inficiat, summum Paulo dedecus ex illorū societate aspergunt. Adde quòd impudenter Paulum calumniantur: nemo enim eius rei suspectum ipsum habebat. Crimen ergo velut ex triuio arreptum, & sine colore fictum, nō minus improbè quàm malitiosè in eum proiiciunt. Verùm supina hac securitate, vt alibi diximus, hypocritę perrumpunt, quiduis sibi licitum putantes, modò zeli fucum obtendant.

6 QVI ETIAM templum profanare.) Leuis erat & penè friuola apud Romanum Præsidem accusatio, qui optasset funditus euersum esse templum. Sed quia nihil ad mouendos tumultus aptius erat quàm templi profanatio, astutè illius Paulum insimulat: ac si diceret, minimè per eum stetisse quin ciuitas tumultuaretur: ac præ se tulisse facem pessimi incendij, nisi obuiam itum foret. Simul etiam illud alterum inuoluit, quia violata sit religio à Paulo, iudicium eius rei propriè ad Iudæos spectare. Et hîc de tribuno Lysia conqueritur, quòd ipsis ius suum extorserit. Efficere ergò conatur, vt Præses quod à Tribuno ereptum erat, illis restituat. Hoc quoque astutia non caret, quòd Tribuno, qui humanius quàm vellent Sacerdotes, se gesserat erga Paulum, fidem abrogat Tertullus: suspectúmque obliquè reddit, quia palàm trahere in crimen non audet. Sed quæritur an sperare potuerint tantum sibi deferri à Præside, quum soli Romani magistratus tunc de causis capitalibus cognoscerent. Respondeo, hîc æquitatem simulare, ac si clementius Paulum tractare haberent in animo, quàm dignus erat. Etsi enim de capite hominis sententiam non ferebant, permissa tamen illis erat modica castigatio,

qualis erat virgarum. Interea non desinit Tertullus, eum ad mortis supplicium postulare apud Præsidem.

8 INQVISITIONE facta.) Æqua postulatio, ne Præses antè iudicet, quàm re bene comperta, néve Paulum damnet, nisi legitimè conuictum. Sed quomodo hac conditione litigare audent, quum sibi sint tam malè conscij? Respondeo habuisse testes ad manum: nec se ad probandum offerre, nisi suo arbitrio. quanquam alius erat finis. Felicem enim sperabant talibus ampullis facilè persuasum iri, vt reum quasi pro damnato, eorũ libidini subiiceret. In summa, quò se ferocius iactando insultauerint, & maiore fiducia fuerint elati, hoc modo se fore victores putant: quia reo præclusus erit ad defensionem omnis aditus. Ita confidenter iactant calumniatores, se rem afferre probatam, vt oculos Iudicibus perstringant.

10 *Respondit autem Paulus, cùm annuisset ipsi Præses vt diceret, Meliore animo pro me ipso causam dico, quum sciam te à multis iam annis fuisse Iudicem huic genti:*

11 *Qui possis cognoscere quòd non plures sunt mihi dies quàm duodecim, ex quo ascendi adoraturus Ierosolymam.*

12 *Et neque in templo inuenerunt me cum aliquo disputantem, aut concursum facientem turbæ, neque in Synagogis, neque in vrbe:*

13 *Neque probare possunt ea de quibus me accusant.*

14 *Confiteor autem hoc tibi, quòd iuxta viam (quam vocant hæresim) sic colo patrium Deum, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:*

15 *Spem habens in Deum, fore quam & hi ipsi expectant resurrectionem mortuorum, iustorum simul & iniustorum.*

16 *In hoc verò ipse studeo sine offendiculo conscientiam habere erga Deum & erga homines semper.*

17 *Post annos autem plures accessi, eleemosynas exhibiturus in gentem meam, & oblationes:*

18 *In quibus compererunt me purificatum in templo, haud cum turba, neque cum tumultu.*

19.20 *Quidam autem ex Asia Iudæi, quos oportebat apud te præstò esse, & accusare siquid haberent aduersum me,*

" Aliàs quũ stem.

21 *Aut hi ipsi dicant siquid deprehenderunt in me iniquitatis, "quum steti in synedrio:*

22 *Nisi de vna hac voce, qua clamaui stans inter eos. De resurrectione mortuorum ego iudicor hodie à vobis.*

10 RESPONDIT.) Status defensionis Paulinę in qualitate non versatur: sed inficiatur obiectum sibi crimen. non quòd ipsum puderet Euangelij, vel crucem refugeret: sed quia plenior fidei confessio locum tunc non habebat. Ergo omissa Euangelij causa, quam accusator non attigerat, simpliciter ad obiectas sibi calumnias respondet. Sed priusquam huc descendat, se libentius coram Felice causam agere præfatur, quia diu Iudææ præfuerit: quòd scilicet nouus aliquis Præses propter inscitiam fortè perculsus esset tam atroci delatione. Non laudat Præsidis virtutes, sed gaudere se dicit, quòd diuturnum vsum habeat, vt magis compositè iudicet. Atque hæc syncera est ac ingenua defensionis ratio, rem verbis opponere. Perperam tamen videtur colligere Paulus, Felicem, quia iam à multis annis sit Præses, posse cognoscere aduentus sui tempus. Respondeo, hoc ideo dici, quia consentaneum sit moderatius eum agere: ac si diceret, Quia tu pridem assuefactus es ad eorum mores, minus timeo ne te circumueniant. Imperitia enim iudices reddere solet nimis credulos, & ad præposteram festinationem impellere.

11 ADORATVRVS.) Primò certum est aliis de causis eum venisse, & postea hanc fuisse præcipuam fatebitur, vt eleemosynas afferret in subsidium inopiæ fratrum. Sed facilis est excusatio, quòd necesse non habuit rationem aduentus sui reddere. tantùm de polluta religione se in transcursu purgare voluit. Quare vt aliud fuerit expeditionis susceptæ consilium, hoc semper verum est, non alio animo venisse, nisi vt se Dei cultorem profiteretur, ac sanctitatem quoque templi adoratione sua approbaret. Altera quæstio magis perplexa est, quomodo se dicat venisse adorandi causa, quum iam abolita esset templi religio, & sublatum omne templi discrimen. Hîc quoque respondeo, quanuis suum consilium non exponat, nihil tamen falsum simulare. neque. n. Christi fidelibus vetita erat in templo adoratio, modò ne sanctitatem loco affigerent: sed liberè, nullóque locorum delectu, puras manus tollerent. Licuit Paulo quum Ierosolymam venisset, testandæ pietatis suæ causa templũ ingredi, & illic solennes obire cultus diuini ritus: quia à superstitione purus erat: modò ne expiationes susciperet Euangelio contrarias. Non ergo eum impulit religio, vt Ierosolymam veniret ex Legis præscripto, quasi Sanctuarium facies Dei esset vt olim: ab adoratione tamen externa, quæ apud homines pietatis testimonium foret, non abhorruit.

1. Tim. 2. c. 8.

12 CVM ALIQVO disputantem.) Nihil horum negare necesse habuit Paulus, si fecisset: quia defendere poterat rectè factum. Vnus fuerat è Scribis qui quotidie disputabant. nec verò aut Lege aut vsu prohibebantur, quin docendi causa se turmatim colligerent. imò in hunc finem per varia vrbis loca dispositæ erant Synagogæ, in quibus suos conuentus agerent. adde quòd sciebat tam à Christo quàm Apostolis id esse factum. Retorquere etiam obiectum crimen in aduersarios promptum erat, quibus hic mos erat quotidianus. Sed quia nihil aliud agitur in præsentia, nisi vt hostium calumnias refellat, & coarguat temerè ac de nihilo impetum in se factum ab importunis hominibus: de iure, vt loquuntur, non differit, sed tantùm de facto. Præsertim in hoc incumbit, vt fumum illius calumniæ discutiat, quòd delatus fuerat tanquam turbę concitator. Ideo concludit se falsò & iniustè accusatum: quia nunquam probabunt aduersarij quæ in iudicium adduxerant. Hoc ad absolutionem satis valere debuerat, improbis mendaciis onerari in quo ne minima quidem hęrebat suspicio.

14 CONFITEOR autem.) Quia impietatem Paulo obiecerant, & templi profanationem, nunc se ab vtroq; purgat, vt intelligat Felix sola maleuolentia impelli aduersarios. Nam etsi falsa sit ac præpostera quæ obtenditur religio, sæpe tamen aliquid fauoris apud homines parum attentos inuenit eius studium. quare timendũ erat ne Felix, si quid sinistri suspicatus esset de Paulo, non modò Sacerdotum zelo ignosceret, sed etiam concederet quod petebant. Proinde hanc quoque accusationis partem diluit Paulus: & quidem eo modo, vt Euan-

vt Euangelij fidem non attingat:quia tunc, vt diximus,nondum opportuna erat eius confessio. Sed quid hoc est,quod colere se Deum fatetur secundum viam,quam vocant Hæresim ? Quidam putant instar concessionis hoc esse additum:quia quod iudicio & rectæ electioni tribui debebat,in malam partem trahebant hostes:ac si dixisset Paulus,hæresim quidem vocari quam secutus erat religionis formam, sed immeritò.atqui quum neque apud Iudæos neque apud Gentes tunc infame esset illud nomen, probabile non est apud prophanum hominē de ea re causam dici , quam laudi potius quàm vitio passim ducebant. Quum inter Christianos sermo est, detestabiles iubet haberi hæreticos Spiritus Dei,& ab hæresibus cauendum esse docet,quia pestiferam Ecclesiæ dissipationem afferant.Ergo in populo Dei,cuius salus in fidei vnitate consistit,res minimè ferenda est. Sed quia Iudæi tunc palàm gloriabantur suis sectis , superuacua fuit illa quam nuper diximus, excusatio. Restat igitur vel vt se Pharisęum esse intelligat,vel vt hęresim vocet Iudaicam religionem , vel absque sinistra nota Euangelij professionem:quia ab omnium Gentium vsu & consuetudine distinctæ erant. Quando se prius Pharisæum confessus est,nihil erit absurdi,si dicamus idem nunc repetere : præsertim quum paulò pòst de resurrectione mortuorum fiat mentio. Cæterùm, quia primum hoc caput confessionem solùm continet de cultu Dei patrij,mihi potius in genere notari videtur Iudaica religio,vel quæ inde fluebat Christiana fides. Romanus ciuis erat Paulus,tamen vt oriundus erat à Iudæis, fatetur se in religione manere quam à Patribus didicerat. Atque huc pertinet aduerbium similitudinis.rem enim notam demonstrat:nempe cultus speciem , cui addicti erant Iudæi. Dei patrij nominatim meminit, quia homini Romano,nisi origine Iudæus fuisset, transire ad Legis doctrinam fas non erat. Aduersarios etiam perstringit,à quibus tam crudeliter impetitur:quum tamen vtrinque in vnius Dei cultu consentiant.Ego, inquit, secundum morem à maioribus traditum, non secus ac ipsi,Deum colo.Nec obstat quòd à ceremoniis legalibus desciuerat,contentúsque erat spirituali Dei cultu. Satis enim habet Paulus impietatis maculam,quæ in ipsum falsò coniecta erat, abstergere.Itaque ridiculi sunt Papistæ , qui Pauli suffragio quamlibet vetustatem probari fingunt. Nos, inquiunt, patrium Deum cum Paulo colimus,vt nobis consuetudo per manus est tradita. quasi verò vel ipsis iudicibus , eundem clypeum Turcis & Iudęis contra fidem Christi opponere sufficiat.at verò nihil minus propositum Apostolo fuit, quàm religionem simpliciter in Maiorum authoritate fundare , & pietatem suam patrocinio tueri quod omnibus Gentium superstitionibus commune futurum erat.tantùm os suis aduersariis obstruere voluit.Interea pro cōfesso sumebat, Patres à quibus profecta erat Iudaica religio probos & germanos fuisse Dei cultores : vt iure gloriari possent Iudæi non degeneres,patrium Deum quem colebant,vnicum esse cæli & terræ opificem:Gentiles verò totius reliqui orbis deos,inania esse figmenta.

CREDENS OMNIBVS.) Breuis expositio proximæ sententiæ.nam quia non simpliciter affirmauerat se Deum colere,sed addiderat particulam οὕτως:nunc definit quomodo Deum colat.Vnde apparet eum sedulò cauere,ne se aduentitiis,quæ inter Iudæos regnabant,superstitionibus implicet.quemadmodum si Papistis hodie quispiā nostrûm respondeat se Deum colere quem profitentur, qualiter ex Lege & Euangelio sumus edocti. Hinc discamus non coli ritè Deum,vt grata ei sint nostra obsequia, nisi ex fide,quæ vnicum est pietatis fundamentum.neque enim vt se Dei seruum probet,nudas ceremonias obtrudit:sed disertè ponit,Se credere.Continet præterea hic locus vtilem doctrinam,hoc vnicum esse rectæ & orthodoxæ fidei fundamentum, Scripturæ se subiicere,& reuerenter amplecti eius doctrinam.Porrò hîc Paulus Scripturam partitur in Legem & Prophetas,quò clarius demonstret nihil se ab vniuersali Ecclesię consensu habere diuersum.

15 SPEM HABENS in Deum.)Notanda est sermonis series.postquam enim Scripturæ se credere professus est, nunc spem futuræ resurrectionis subiungit,vt appareat non carnis sensu, vel ex hominum placitis, sed ex Dei verbo esse cōceptam.Ita præcedit Scripturæ reuerentia, vt nos eius authoritas deuinctos teneat.& fidei exordium est.deinde sequitur eorum quæ illic Deus patefecit cognitio,certæ spei coniuncta. Quòd autem illos facit sibi socios,ad saniorem partē refertur.quanquam non dubium est quin hoc artificio eos ex latebris elicere in apertam lucem coram Felice tentet:sicuti rursum ex clausula defensionis patebit.Cæterùm generalis hîc resurrectio asseritur contra quosdam fanaticos,qui eam ad Christi membra restringunt.Verùm vt hoc loco Paulus omnes resurrecturos dicit,sic clara Christi voce promiscuè citātur omnes:alii ad iudiciū,alii ad vitā,Ioan.5. Ioan. 5. e. 29.

16 IN HOC verò ipse studeo.)Nullus est ad studium rectè sanctéque viuendi acrior stimulus, quàm spes vltimæ resurrectionis,vt pluribus locis admonet Scriptura. Ideo Paulus alibi passim dum efficaciter hortari vult fideles,ad eius memoriam ipsos reuocat.Quare non abs re hoc loco dicit, se hac fide subnixum operam dedisse,vt purè coram Deo viueret, & iustitiam coleret inter homines.Et certè mala conscientia pro mille testibus satis est ad coarguendos stuporis homines:vt certò colligere liceat,non seriò credere vitam æternam,ad quam non aspirant.Conscientiam vocat ἀπρόσκοπον, quasi dicas inoffensam : vbi obstaculis remouendis incumbunt serui Dei,quæ eorum cursum impediunt.Duas autem conscientiæ partes ponit. nam est quidam interior mētis sensus, qui Deum solū respicit. inde postea nascitur fides & integritas,quam cum hominibus colimus.Demum vbi se constanter prosecutum esse dicit tam pietatem in Deo colendo, quàm iustitiam inter homines, significat eos verè sperare vltimam resurrectionem,qui bene agēdo nunquam fatigantur.nam particula Semper, designat perseuerantiam in cursu æquabili. Phil.3.d.10

17 POST annos autem complures.) Sensus est,iam à longo tempore non fuisse Ierosolymis, sed in aliis regionibus procul versatum esse,& longo temporis interuallo nunc venisse ad ferendas eleemosynas , & sacrificium gratiarum actionis Deo offerendum. Vnde etiam eorum inhumanitas & simul ingratitudo apparet, quòd cùm modis omnibus fauorem esset promeritus in tota gente , tam iniquam illi mercedem rependant: Hic verò locus superiorem exponit,vbi adorationis facta fuit mentio.Certum enim est,non ex professo venisse Paulum,vt in templo offerret: quia eius rei consilium non nisi post suum aduentum cœpit. Sed tantùm recitat quid in eo deprehenderint Iudæi,quod ad causam præsentem pręcipuum habebat pondus. Tandem cùm dicit se hoc agentem fuisse in templo deprehensum , & quidem prius solenni purgatione interposita : deindè quietum & nihil tumultus mouentem,vtrumque crimen iterum à se depellit. Purgatio enim testis erat,minimè profanatū ab eo fuisse templum.deinde cùm pacatè ageret sine hominū turba,nulla erat tumultus suspicio.

20 QVIDAM ex Asia.)Defectiua est oratio: sensus tamen ambiguus non est , quòd potius sine causa tumultuati sint illi Asiatici,quos abesse conqueritur:ac si diceret,Vos qui tot crimina in me congeritis,quomodo res habeat non potestis asserere: sed rumorem temerè creditum ad Præsidis tribunal affertis. Qui autem totius mali culpam sustinent,& qui fuerunt incendii flabella,nō comparent.Postquam in alios crimen retorsit Paulus,nunc quasi collecta fiducia,præsentes aduersarios prouocat,vt liberè proferant si quid habent compertum. quanquam in participio ὄντος ab Erasmo & veteri Interprete dissentio , vertunt enim in præsenti tempore : & συνέδριον de consessu Præsidis exponunt, quod mihi alienum videtur à mente Pauli. Sentit enim,

meo iudicio, se in illorum συνεδρίῳ fuisse paratum reddendæ omnium rationi. Tunc autem nihil fuisse ab illis cognitum quod criminari queant: quia ad vnam solùm vocem efferbuerint, quum dixit de resurrectione mortuorum se iudicari: id est, non alia de causa se totum hoc molestiæ subire, nisi quia resurrectionem speraret. vnde apparet, nunc excudi nouam accusationem de nihilo: quia si quid fuisset noxæ, tunc minimè tacuissent. Probabile quidem est, alios postea vltrò citróque habitos fuisse sermones, & propius quasi manu conserta congressos esse, quia videbimus alibi de Christo fuisse contentionem: sed Lucæ tantùm propositum fuit, monstrare quàm probè se purgasset Paulus à falsis criminationibus accusatorum.

23 *Auditis autem his, Felix distulit illos, certò sciens quæ ad eam viam attinebant, dicens, Quum Tribunus Lysias descenderit, per noscam causam vestram.*

24 *Iussitque Centurioni vt custodiret Paulum, sineretque eum relaxari, & ne quem ex illius familiaribus vetaret subministrare ei, aut adire eum.*

25 *Post aliquot autem dies, quum aduenisset Felix cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum, & audiuit eum de fide quæ est in Christum.*

26 *Disputante autem illo de iustitia & temperantia, & de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, In præsentia abi, cæterùm opportunitatem nactus, accersam te.*

27 *Simul & illud sperans, fore vt pecunia sibi daretur à Paulo, vt solueret ipsum. Propter quod & frequenter accersens eum, loquebatur cum ipso.*

28 *Biennio autem expleto, accepit successorem Felix, Portium Festum. Volens autem gratiā præstare Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.*

23 His auditis.) Apparet Felicem, quamuis de causa nihil pronuntiaret, subolfecisse nullo suo delicto grauari Paulum, sed Sacerdotum malitia. Nam vbi narrat Lucas, in aduentum Lysiæ reiectam fuisse actionem, simul quasi rationis loco inserit, Præsidem exactè nouisse quæ ad viam spectabant. quibus verbis significari arbitror vel iam longo vsu fuisse exercitatum, vt Sacerdotum morem teneret, & qualiter se gerere solerent: vel ex his quæ vltrò citróque dicta fuerant, perspexisse quàm friuola esset accusatio. idque confirmat humanior & magis remissa Pauli ipsius tractatio. nam eius curam Centurioni mandat, vt sit quasi in laxiore custodia. Alij vno contextu legere malunt in persona Felicis. Vbi venerit Lysias, qui melius tenet hanc causam, tunc iudicabo. sed ratione parum firma adhuc sensum hunc coactum eliciunt. negant Viæ nomen pro doctrina Legis vnquam inueniri sine adiectione. Atqui neque ego de Lege interpretor, sed de sectis quarum nulli hospites ignari erant. Nemini certè dubium erat, quin animarum immortalitatem assererent Pharisæi. Quum ergo res vulgo trita esset, non mirum sīà culpa Paulum absoluat Felix. Porrò Viam pro cognitione facti accipere, durum esset. Præfectum verò maiorem Lysiæ tribuere Legis peritiam, non video qui conueniat. Hinc autem illustrior eius innocentia redditur, quòd de ea homo profanus tale præiudicium statim tulit, vt ipsum quasi ex vinctorum ordine exemptum, sineret familiariter inuisi à suis, eorúmque officiis iuuari. Colligimus etiam ex hoc loco, non fuisse à suis comitibus & reliqua ecclesia desertum Paulum. Quorsum enim attinuit eius familiaribus aditum dari, nisi præstò essent, ostenderent se solicitos, cuperéntque offiio defungi? Discamus igitur hoc exemplo, quoad nobis liberum erit, & facultas dabitur, non esse vllo solatij genere fraudandos Christi Martyres, dum pro Euangelio laborant.

25 Felix cum Drusilla.) De Felicis auaritia & coruptelis suprà aliquid dictum est. Nunc quod ad vxorem eius Drusillam spectat, monendi sunt Lectores, eam maioris Agrippæ (de cuius fœdo obitu narrauit Lucas cap.
Sup. 12. d. 23. 12.) fuisse filiam. Desponsa fuerat Epiphani regi Antiochi filio. Sed cùm adolescens Iudaicos ritus suscipere abnueret, quod se facturum promiserat, frater eius minor Agrippa (cuius proximo capite fiet mentio) post mortem patris eam Azizo Emesenorum regi dedit vxorem: è cuius contubernio blanditiis Felicis abducta fuit. nā hic singulari eius pulchritudine captus, Simonem quendam Iudæum, genere Cyprium, subornauit, qui suis lenociniis ad nouas nuptias eam pelliceret. Perfectum est igitur, vt libidinosa mulier rupta coniugij fide, contra Legem homini incircuncifo nuberet. Cæterùm, quanuis se inquinasset profano coniugio, coniicere tamen ex hoc loco promptum est, non prorsus deletum fuisse ex eius animo, quem ab infantia imbiberat religionis sensum. Neque enim Felix audiendi Pauli cupidus fuisset, nec dignatus colloquio, nisi in vxoris gratiam. Non exprimit hoc quidem Lucas, sed Drusillam nominans, satis innuit, in eius gratiam vocatum fuisse Paulum, vt de Euangelio dissereret. quanquam eiusmodi apostatas curiositas potius quædam titillat, quàm sincerus discendi affectus solicitet.

Audivit eum de fide.) Testis est hæc Pauli confessio, prius ipsum non tacuisse de Christo, quia sibi metueret, vel vt se subtraheret à crucis molestia: sed quia nondum maturum erat audientiæ tempus. Quum ad tribunal reus citatus esset, de obiectis sibi criminibus respondere ipsum oportuit, vt postea liber & solutus foret ad profitendam Christi fidem. ergo vbi nunc apertam sibi dicendi ianuam cernit, Præsidis offensionem non formidat, nec discrimine terretur, vt astutè dissimulet se esse Christianum. Itaque videmus tam infracta constantia fuisse instructum, quàm prouidentia & iudicio: nec vnquam Euangelij lucem ab eo fuisse consultò suppressam, sed duntaxat habitum temporis delectum. Iam hîc mirabile Dei consilium notare operæ precium est, qui vult interdum reprobis Euangelium proponi: non vt inde quicquam proficiant, sed magis vt reddantur inexcusabiles. Satius fuisset Felici & Drusillę nunquā audiuisse vocem de Christo: quia illis impunè nō cessit, oblatam salutis gratiam respuere, vel cum fastidio negligere. Hoc præterea notandum est, quosdā ingenito pietatis semine Euangelium expetere, quod auditum, mox vel fastidiunt vel non sustinent. Interea Euangelij præ-
2. Cor. 2. d. 15. dicatio, qualemcunque habeat successum, bonus & suauis odor est Deo: siue homines viuificet, siue occidat.

26 Dispvtante autem eo.) Sperabat Felix delectationem se capturum ex Pauli sermone, sicuti homines nouarum rerum cupidi, libenter argutis disputationibus aures suas pascunt. simul volebat vxoris desiderio absque sua molestia obsequi. nunc sentire cogitur quam minimè animo conceperat verbo Dei efficaciam, quæ omnes illi delitias excutit. Ex vinculis disserit Paulus de iudicio Dei, qui in eum vitæ & necis habebat potestatem, acsi corā Iudice suo staret, totus horrescit: nec aliud inuenit solatium quàm si eum è conspectu suo submoueat. Hinc primùm discamus quanta vis diuini Spiritus, tum in corde tum in lingua Pauli viguerit. quia sibi in Christi nomine loquendum esse videt, non submissè agit: sed legatione sibi iniuncta, quasi ex superiore loco magnificè fungitur, & se reum in vinculis teneri oblitus, cœleste iudicium in Christi persona exercet. Iā verò quòd ita pūgitur cor Felicis, hominis captiui voce, in eo quoque se exerit Spiritus maiestas quam extollit Christus:

Christus:Spiritus vbi venerit,iudicabit mundum,&c.& illa vis prophetiæ, quam celebrat idem Paulus 1. ad Corinth.14. Item impletur quod alibi dicit,Verbum Dei non fuisse cum eo alligatum : quod non modò liberè & intrepidè asseruit,sed quod efficaciter penetrauit in corda hominum. & quidem in sua magnitudine superbientium,ac si è cœlo fulminaret.Rursus notandũ est,reprobos,licèt eos percellat Dei iudicium,minimè tamẽ solo illo terrore ad pœnitentiã renouari.Afficitur quidẽ Felix,Deũ fore mũdi Iudicẽ audiens:sed tribunal eius, quod horret,simul fugitat:vt hęc ficta sit tristitia,quę salutẽ minimè operatur.Pœnitẽtia ergo timorẽ requirit, qui & voluntarium generet peccati odium,& hominẽ Deo sistat, vt libenter sustineat eius verbo iudicari.Atque hoc veri profectus signum est,dum medicinam quęrit peccator,vnde inflictum est vulnus.Pręterea docet hic locus,tunc ad viuum examinari homines Dei verbo,dum propositis in medium vitiis quib.laborant,reuocantur eorum conscientiæ ad futurum iudicium Paulus enim de iustitia & temperantia differens,Felicis vlcera acriter pupugit:quum & homo libidinosus esset,ac prorsus dissolutæ luxuriæ, & ad iniquitatem proiectus. 1.Cor.14 & 24.

27 SPERANS vt pecunia.)Quanuis perspecta esset Felici Pauli integritas , vt eius damnationem Iudæis vendere ipsum puderet.homo tamen auarus & corruptelis deditus,eum gratis absoluere noluit. hac de causa Paulum sæpius accersit,vt suis blanditiis spem liberationis redimendæ faciat.sic enim se insinuant nummarij Iudices,dum corruptelis volunt aditum dare.Vnde colligimus,euanidum fuisse metum, quem Felix ex disputatione Pauli cepit:quando eum spes lucri instigat cogítque ad eum vocandum,quem præ metu coactus fuerat à se ablegare.Quomodo precium sperauit Felix ex homine inope & destituto?non enim ille gurges modica præda contentus fuisset.Mihi dubium non est,vt sagaces sunt & acuti qui ius habent venale , cùm videret adeò strenuè instare Iudæos ad perdendum Paulum,aliquid procul de ipso subodoratum esse:nempe hominem esse non vulgarem,sed qui gratia polleret apud multos. quare non dubitauit complures ex amicis sumptum libenter facturos, vt eum redimerent.

28 BIENNIO autem expleto.)Cùm sciret Paulus mercenarium Iudicem oblata pecunia sibi fore propitiũ, & satis longum tempus habuerit ad eam colligendam:probabile est non solum pepercisse fratribus, sed etiam ab illo nundinationis genere abhorruisse,quo sanctitas politici ordinis indignè polluitur. Iam cùm soleant Præsides,vbi è prouincia decedunt,reos ex vinculis dimittere,quos nullo crimine obstrictos nouerint: Felix contrariam ineundæ gratiæ rationem habuit.Conquesti sæpius Iudæi fuerant de turpi eius quæstu,de rapinis, sæuitia,effrenique gubernatione.Tot querimoniis fatigatus Claudius Cæsar , illum ex Iudæa retrahebat. Quò sibi minus infestos habeat,Paulum relinquit vinctum. Ita innoxium Dei seruum velut catharma pro suis maleficiis ad placandos Sacerdotes substituit.

CAPVT XXV.

1 *FEstus ergo suscepta prouincia , post triduum ascendit Ierosolymam ab vrbe Cæsarea.*

2 *Significarúntque illi Principes Sacerdotum ac primores Iudæorum de Paulo, & rogabant eum,*

3 *Postulantes fauorem aduersus eum, vt accerseret eum Ierosolymam: insidias tendentes vt interficerent eum in via.*

4 *Festus autem respondit,vt seruaretur quidem Paulus Cæsareæ, se verò breui illò profecturum.*

5 *Qui ergo inter vos,inquit,possunt,vnà descendant: & si quod est in hoc viro crimen accusent eum.*

6 *Demoratus autem inter eos diebus amplius quàm decem, descendit Cæsaream: ac postero die sedit pro tribunali, iussitque Paulum adduci.*

7 *Qui quum perductus esset , circunstiterunt eum qui ab Ierosolymis descenderant Iudæi, multa & grauia crimina proferentes aduersus Paulum,quæ non poterant probare.*

8 *Ipso excusante,quòd neque in Legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccasset.*

1 FESTVS ergo.)Hîc secunda actio nobis describitur,in qua non minus difficile certamen nec leuius discrimen subiit Paulus,quàm in priore.Quòd in vinculis relictus fuerat, suspicari potuit Festus perplexam esse causam,ac inde facere iniquum præiudicium. Sed aliunde grauius periculum instabat. Scimus nouos Præsides,vt gratiam captent à prouincialibus , multa illis suo aduentu solere largiri.ita credibile erat Pauli mortem Festo non ingratum fore pręludium occupandi fauoris.Noua igitur tentatione de integro impetitur sancti viri fides,ac si vana fuisset Dei promissio,in quã hactenus recubuerat, sed eò se clarius profert in eo liberando Dei gratia,quòd præter spem è faucibus mortis eripitur.Præueniunt suis calumniis Præsidem Iudæi:nondum tamẽ de supplicio contendunt,sed tantùm rogant,ne in alienum forum ad causam agendam trahantur. Quod in speciem æquum erat,ambitiosè & magni beneficij loco flagitant. Quî fit ergo vt non impetrent , nisi quòd diuinitus retinetur animus Festi,vt illis constanter neget quod postea concedere paratus fuit. Sicuti autem arcano prouidentiæ suæ fręno Dominus tunc animum eius vinctum tenuit:ita quum illi permisit velle,ligauit manus ne liberum esset exequi quod volebat. Hæc nos fiducia in periculis sustentet, simúlque solicitet ad inuocandum Deum:& mentes nostras tranquillet,quòd Dominus opposita manu sua tam validam conspirationẽ frangens,æternum documentum suæ in protegendis fidelibus potentiæ exhibuit.

5 QVI ERGO inter vos.)Græcè ad verbum habetur , Qui potentes sunt,vel possibiles:sed intelligit quibus erit commodum.Conijcere autem promptum est,molestiam & sumptus causatos esse, & precatos esse,ne tot homines primarios,ac quosdam etiam senio graues,superuacuo itinere fatigaret Præses:potius quod nullo negotio fieri poterat,iuberet Paulum à paucis custodibus abduci.Ergo ne grauari se querantur, hanc illis necessitatem remittit,ac liberum facit vt ex sua cohorte deligant quos volent.Interea satis declarat, se illorum criminationibus non habere fidem.ac integrum fore Iudicem profitetur,qui nihil acturus sit nisi ex causæ veritate.Proximæ sententiæ diuersa est etiam apud Græcos lectio.Quidam enim codices habent quod reddidit vetus Interpres,Dies non amplius octo vel decem.Si hæc lectio placeat,sensus erit,Præsidem venisse paulò pòst Cęsaream,ne prætextu lõgioris moræ importunius ipsum vrgerẽt Iudæi.Altera lectio,quę magis recepta est apud

Græcos,diuersum habebit sensum. Quanuis diu satis futurus esset Ierosolymæ ad cognoscendam causam, non tamen gessisse morem illorum precibus,qui volebant illuc Paulum attrahi,vnde probabilis elicitur coniectura,de eorum insidiis fuisse iam edoctum.

7 Mvlta & grauia crimina.)Quandiu sub Lege vixerat Paulus, nota & celebris fuerat eius integritas.conuersus deinde ad Christum,singulare innocentiæ exemplar fuerat.Videmus tamen vt multis probris & atrocibus calumniis subiaceat.Atque hæc perpetua ferè seruorum Christi conditio est: quò magis animatos esse cõuenit,vt per infamiam & bonam famam cõstanter incedant:nec illis nouum sit malè audire vbi bene egerint. Interim danda opera est vt non tantùm coram Deo sibi sint bene conscij,sed instructi sint apud homines recta defensione,vbi locus & facultas datur.neque enim sibi deest Paulus : sed innocentiæ suæ patrocinium falsis criminibus cordatè opponit.Notemus præterea nunquam posse impios compesci, quin bonis maledicant, ac impudenter eos proscindant.referunt enim Satanæ ingenium,cuius spiritu aguntur. Quòd ergo iubemur os improbis obstruere,non ita accipi debet , quasi immunis futurus sit ab omni falsa obtrectatione quisquis se rectè geret:sed vt vita nostra pro nobis respondeat,& maculas omnes falsæ infamiæ diluat. Sic videmus Pauli aduersarios,quanuis propitium haberent Iudicem,frustra tamen maledixisse, quum suam innocentiam factis assereret.Et tamen verisimile est non caruisse falsis testibus,neque in illis subornandis pigros fuisse : sed quia inuictum robur Dominus seruo suo inspirat,vt fulgore suæ probitatis vanas eorum nebulas discutiat: pudefacti iacent , & demum cum infamiæ calumnia discedunt à iudicio. Cæterùm Pauli defensio ostendit quibus præcipuè calumniis eum oppugnauerint Iudæi. Prius crimen erat impietas in Deum, quòd Legem euerteret, ac templum pollueret. alterum , rebellio aduersus Cæsarem & Romanum imperium , quòd vbique concitaret turbas. Vtrumque vt dilueret adiutus fuit singulari Dei gratia , qui splendere facit suorum innocentiam instar auroræ.

9 *Festus autem volens gratificari Iudæis,respondens Paulo,dixit, Vis Ierosolymam ascendere,& ibi de his iudicari apud me?*

10 *Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi oportet me iudicari. Iudæis nullam iniuriam feci,sicuti & tu melius nosti.*

11 *Si enim iniuriam facio,vel dignum aliquid morte commisi,non recuso mori. si verò nihil est eorum de quibus accusant me,nemo potest me illis donare. Cæsarem appello.*

12 *Tunc Festus cum concilio collucutus respondit, Cæsarem appellasti?ad Cæsarem ibis.*

9 Festvs autem volens.) Siue aliquid de insidiis intellexerat Festus(quod coniicere promptum est) siue prorsus inscius erat: iniquè tamen agit cum Paulo : ac videmus quàm flexibiles sint ad omnem corruptelam, quicunque non aguntur Dei Spiritu. Neque enim ex professo Festus Paulum contemnit vel odio habet. sed præualet ambitio,fortè etiam lucri cupiditas, vt in fauorem aduersæ partis illum in mortis discrimen iniustè exponat. probabile enim est mercedis quoque odore fuisse allectum vt tam benignè morem gereret Sacerdotibus.Mirum tamen est,quomodo optionem Paulo concedat , ac non potiùs inuitum pro imperio iubeat deduci.Certè colligimus metu retentum esse,ne ius Romanæ ciuitatis, quod valde odiosum erat crimen, infringeret.Studet tamen fallaciter inducere Paulum ne Ierosolymæ de se fieri iudicium recuset,neque enim eũ latebat quod accidit,ius prouocandi esse ciui Romano, vt sibi non liceret vlterius progredi. Interea per eum non stetit,quo minus sceleratis latronibus mactandum obiiceret.

10 Ad tribvnal Cæsaris sto.) Quia videt Paulus se Præsidis ambitione Iudæis proditum,ius Romanę ciuitatis opponit.Modestè se submiserat,si quod iustum & æquum erat,impetrasset. nunc quia sponte officium nõ facit Iudex:necessitas sanctum virum cogit,vt se legum præsidio tueatur.atque hac ratione rursus eum Dominus liberat,cùm iam hostibus ad mactationem propè addictus foret. Quòd autem ad tribunal Cæsaris causam tractari postulat:non ideò profani & impij hominis cognitioni subiicit Euangelij doctrinam:sed fidei suę rationem vbique reddere paratus,forum declinat in quo nulla amplius speranda erat æquitas.Porrò tametsi Romanis ciuibus saluum manebat suum priuilegium:erat tamen tunc mutata ratio : quoniam iudicium populi ad se transtulerant Cæsares,ac si optimi publicæ libertatis vindices & patroni forent.

Ivdæis nullam iniuriam.) Quoniam vt plurimum qui malè sibi conscij sunt & diffidunt causæ,ad exceptiones declinatorias confugiunt:hanc à se opinionem auertit Paulus.Et certè Christi ministris non minor testandæ innocentiæ quàm seruandæ vitæ cura esse debet. Si præcisè negasset Paulus causam se dicturum,triumphassent hostes,& in Euangelij dedecus obiecta illi fuisset malæ conscientiæ diffidentia. Nũc verò dum Præsidẽ ipsum,testẽ suæ integritatis citat, neque pœnã recusat,si quid peccasse cõpertus fuerit, calumniis omnibus ansam præcidit. Ostendit ergo se minimè effugium captare tergiuersando, sed asylum iustæ defensionis quærere,vbi iniuriam liberè propulset,quando hactenus accusatores certarunt mera improbitate & petulantia: & nunc iudicium fugitantes,ad carnificinam eum trahere moliuntur. Neque verò dissimulat iniustè facere Præsidem,qui cum accusatoribus colludat:& simul cupiditatem eius quasi iniecto fræno constringit, ne vltrà progredi audeat.

11 Cæsarem appello.)Postquam professus est se minimè subterfugere, si qua in culpa deprehensus foret, humanis subsidiis liberè vtitur.quare nos si quando similis necessitas contingat, superstitiosos esse non oportet,quin à Legibus & ordine politico opẽ petamus.quia non frustra scriptum est, in laudem bonorum diuinitus creari Magistratus.nec verò exhorruit Paulus sub Iudice incredulo litigare.nam qui prouocat, nouam intendit actionem.Sciamus igitur Deum qui iudicia constituit,suis quoque legitimum eorum vsum permittere. Ideo peruersi sunt interpretes,qui præcisè damnari à Paulo Corinthios existimant,quòd auxilium Magistratus implorent pro iuris sui defensione:quum manifestum vitium illic perstringat, quòd scilicet nihil possent ferre damni,& nimis cupidè litigantes, Euangelium multis probris exponerent.

Rom.13.a.3 & 1.Petri 2 b.14. 1.Cor.6.a.1.

12 Festvs collocutus.)Mos Præsidibus erat, habere primarios aliquos ciues in sua cohorte,qui in iudiciis assiderent:ne quid decernerent nisi ex consilij sententia. Porrò non sine stomacho videtur hoc pronuntiasse Festus,cùm interrogatiuè dixit,Cæsarem appellasti?quòd scilicet iniquè ferret sibi ereptam esse gratificandi licentiam:quanquam id in medio relinquo,quia nec multum habet momenti,& tantùm coniectura nititur.

13 *Et quum dies aliquot transacti essent, Agrippa Rex & Bernice descenderunt Cæsaream, salutaturi Festum.*

14 Et

14 *Et quum dies complures ibi commorarentur, Festus Regi retulit causam Pauli, dicens, Vir quidam est relictus à Felice vinctus,*

15 *De quo quum venissem Ierosolymam, significarunt mihi Principes Sacerdotum & Seniores Iudæorum postulantes aduersus eum iudicium:*

16 *Quibus respondi, Non est Romanis consuetudo, ob gratiam donare aliquem hominem, vt pereat, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, & locum defensionis accipiat de crimine.*

17 *Quum ergo huc conuenissent sine vlla dilatione, sequenti die sedens pro tribunali iussi adduci virum.*

18 *De quo cùm stetissent accusatores, nullum crimen obiiciebant super hisce rebus, de quibus ego suspicabar:*

19 *Sed quæstiones quasdam de sua* "*superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.* "vel religione.

20 *Hæsitans autem ego de hac quæstione, rogaui num vellet ire Ierosolymam, & illic iudicari super istis.*

21 *Quum autem Paulus appellasset, vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi seruari eum donec mitterem ad Cæsarem.*

13 ET QVVM DIES aliquot.) Longa hîc narratio texitur in hunc finem, vt sciamus quanuis abrupta esset causæ actio, illustria tamen fuisse Pauli vincula: & interea ex carcere fuisse productum, vt coram celebri auditorio fidem suam profiteretur, ac de Euangelio dissereret. deinde licèt contemptus iacuerit, non fuisse tamen habitum pro scelerato, ne quid ex eius infamia decederet Christi gloriæ. imò in carcere liberius fuisse eius præconium in Euangelio promulgando, quàm si in domo priuata solutus vixisset.

AGRIPPA Rex & Bernice.) Hunc Agrippam constat maioris Agrippæ fuisse filium, cuius fœda mors & detestanda narrata fuit XII. cap. Hic autem quum mortuo patre in locum patrui creatus esset Rex Chalcidis: postea ampliorem tetrarchiam obtinuit. Bernice, cuius fit mentio germana erat eius soror, quæ primùm Herodi Regi Chalcidis patruo suo nupta, viduitatem ipso mortuo aliquandiu coluit, sed parum honestam & pudicam: suspecta enim erat nimia eius familiaritas cum Agrippa fratre. Et quidem vt probrum incestus extingueret, nupsit Polemoni Ciliciæ Regi. Rursus tamen libidini magis indulgens quàm pudori, diuortium ab eo fecit. Fratris fuisse vxorem, nusquam ab historicis traditur: & Iosephus in vita sua, propriam illi ditionem in parte Galilææ assignat. Credibile igitur est quum ad flagitium obduruissent, contempta fama simul habitasse: interim tamen abstinuisse à coniugio, ne incestuosæ nuptiæ crimen proderent & simul augerent. Neque mirum est, quòd honoris causa ad salutandum Præfectum Rex descendit, vtpote qui precariò tantùm regnabat, pendebátque à nutu & gratia Imperatoris Romani, quæ retinenda erat & fouenda per Præsidem. Sup. 12. d. 23.

14 QVVM dies complures.) Ergo quum post transactum aliquod tempus deesset sermonum materia, vt otiosi homines solent hinc inde accersere de quibus fabulentur, iniecta fuit Pauli mentio. nam id notare voluit Lucas, quum dixit per otium pluribus elapsis diebus, Festum regi narrasse de quodam homine vincto. Quanquam autem hîc & Sacerdotum malitiam perstringit, & à sua parte miram equitatem simulat, paulò pòst tamen reum ipsum purgando, imprudens se ipsum damnat, dum fatetur prouocandi fuisse causam, ne Ierosolymam traheretur. Cæterùm, Romanos laudando, Festus Iudicibus præscribit quid ipsos deceat. Quòd si profanis hominibus id natura dictauit, prohibendam à iudiciis esse omnem gratiam quæ insontes opprimat, quantò intentius ab omni corruptela cauere debent Iudices, quibus verbum Domini affulget?

18 NVLLVM CRIMEN OBIICIEBANT.) Mirum est cur dicat Festus non fuisse obiectum Paulo crimen quale expectabat, quum reus seditionis actus fuerit. sed hinc iterum coniicere licet, imò apertè cognoscere, adeò futiles fuisse calumnias, vt in iudicij rationem venire non debuerint: perinde ac si quis conuitium temere iactet. Ideò statum causæ in Legis quæstionibus situm fuisse dicit. Videmus ergo vt discernat inter maleficia quæ puniri solebant legibus humanis & controuersiam quæ inter Paulum & Iudæos agitabatur: non quòd religio impunè violari debeat, vel toleranda sit eorum proteruia qui Dei cultum suis figmentis peruertunt: sed quia Romano homini curæ non erat Lex Mosis: ideo tam contemptim loquitur, quum illos certasse dicit de sua superstitione. Quanquam nomen δεισιδαιμονίας tam in bonam quàm in malam partem accipitur apud Græcos: quia scilicet vbique recepti erant electitii falsorum deorum cultus. sed tamen sua nihil referre significat qualis sit Iudæorum religio. Nec mirum est quòd homo ethnicus, qui pietatis regulam ex ore Dei petendam esse non didicit, inter purum Dei cultum & superstitiones discernere nesciat. Quò magis tenenda est nobis illa discretionis nota, Pietatem nullam esse nisi in fidei scientia fundatam, ne in tenebris palpemus. Adde quòd tot prosperi successus Romanos inebriabant, vt se putarent præ omnibus aliis Deo gratos esse: vt hodie Turcæ ob multiplices victorias, Christi doctrinæ insultant. Deploranda quidem hæc fuit indignitas, quòd homo incredulus & idololatra, medius sedebat Iudex inter Iudæos, iudicium de sacris Dei oraculis laturus pro sua ignorantia, sed culpa in aduersariis Pauli tota hærebat, quibus susque dèque fuit Dei maiestas, modò suo furori morem gererent. Paulo tamen ipsi nihil restabat aliud, nisi vt probra iniquè sibi obiecta dilueret. Sic hodie tametsi intestinæ rixæ, quibus inter se digladiantur Christiani, sacrum Christi nomen eiúsque Euangelium infamant apud Turcas & Iudæos, immeritò tamen culpa imputabitur sacræ doctrinæ defensoribus, qui coacti in arenam descendunt.

- DE QVODAM Iesu.) Minimè dubium est quin grauiter & qua decebat vehementia, de Christi resurrectione Paulus disseruerit: sed Festus pro sua superbia, rem indignam esse putauit ad quam studium suum adiiceret. Non subsannat quidem apertè Paulum: sed satis ostendit quàm negligenter audierit de Christo loquentem. vnde perspicimus quantulum, imò quàm nihil faciat prædicatio, nisi intus corda afficiat Spiritus Domini: perinde enim quicquid dicitur transiliunt impii, ac si quis fabulas narraret. Quare non est quòd hodie nos conturbet multorum securitas, cùm Paulus nihil apud Festum profecerit. Cæterùm testis est hic locus, multos in causæ actione vltrò citróque habitos esse sermones, de quibus Lucas non meminit. De Christo enim hactenus nihil attigerat: & tamen hæc posterior narratio ostendit Paulum seriò de eius morte & resurrectione cũ Iudęis

disputasse, quod fieri non potuit, quin de pręcipuis Euangelij capitibus tractaret. Sic igitur coniicio egisse Paulum, vt refutatis Iudęorum calumniis, quibus eum apud Pręsidem grauare conati fuerant, velut occasionem nactus, liberius de Christo loqui postea inciperet.

22 *Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eum.*

23 *Postero autem die quum venisset Agrippa & Bernice cum multo apparatu, & introisset in auditorium cum Tribunis, & viris principalibus ciuitatis: iubente Festo adductus est Paulus.*

24 *Et dicit Festus, Agrippa Rex, & omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hunc hominem, de quo omnis multitudo Iudæorum interpellauit me & Ierosolymis & hîc, acclamantes non oportere eum viuere amplius.*

25 *Ego verò comperi nihil dignum morte eum admisisse. Et quia ipse prouocauit ad Augustũ, statui mittere eum.*

26 *De quo quid certum scribam domino, non habeo: Quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te Rex Agrippa, vt examinatione facta, habeam quod scribam.*

27 *Absurdum enim mihi videtur mittere vinctum, & crimina de quibus accusatur non indicare.*

22 VOLEBAM & ipse.) Hinc coniicere licet Agrippam sic fuisse cupidum audiendi Pauli, vt tamen studium suum profiteri erubuerit, ne putaret Festus alia de causa quàm ob salutationis officium venisse. Ac fieri quidem potest, vt non sola eum curiositas impulerit vt Paulum audire cuperet: sed quia sperabat se profecturum ex eius sermone. quàm tamen frigidè appetat, hinc colligere promptum est, quòd passus est multos dies effluere, quibus nullum desiderij signum ostendit: quia scilicet terrenis commodis, quæ ducebat potiora, magis erat imbutus. Nec antè verbum facere ausus est vel curauit, quàm vltrò eum inuitaret Festus. Ita producitur sanctus Christi minister in spectaculum, vt hospitem suum exhilaret profanus homo: nisi quòd Agrippæ & comitum eius consilio instrui vult Festus, vt diligentiam suam Cæsari probet. Sed res arcana Dei prouidentia in alium finem conuersa est. neque enim dubium est quin longè latéque sparsus fuerit rumor, qui ad piorum confirmationem non parum valebat ac fieri etiã potest vt tacti fuerint aliqui ex auditoribus, ac fidei semen conceperint, quod postea suo tempore fructum protulit. Cæterùm vt nemo illorum syncerè & ex animo Christum amplexus fuerit, hic tamen non vulgaris fuerit profectus, quòd detecta hostium malitia sedati sunt imperiti, ne tanto odio contra Euangelium arderent: pudefacta fuit impietas, & fideles collecto nouo vigore, magis ac magis in Euangelio confirmati sunt.

23 POSTERO AVTEM die.) Non veniunt Agrippa & soror tanquam humiles Christi discipuli: sed pompam & splendorem afferunt qui aures illis obturet oculósque perstringat. & credibile est cum magnifico isto apparatu coniunctum fuisse parem animi fastum. Itaque mirum non est si perducti non fuerint ad Christi obsequium. Videtur tamen ideo splendoris facta mentio à Luca, vt sciremus in magno conuentu, & coram selectissimis testibus qui authoritate pollerent, factam Paulo copiam fuisse ac libertatem, non modò agendæ causæ, quasi se reus defenderet, sed etiam promulgandi Euangelij. Prodit enim non aliter quàm in doctoris persona, vt Christi nomen illustret. Ita ex eius vinculis erupit Dei veritas, quæ libero & soluto cursu passim mox diffusa est: imò ad nos vsque manauit. Voce φαντασίας intelligit Lucas quod vulgò dicimus Apparentiam. atqui ad spirituales Christi nuptias alius cultus est afferendus.

26 VT FACTA EXAMINATIONE.) Nescitur an Præses Paulum coràm absoluens, hoc artificio pellicere eum velit, vt à prouocatione desistat. Credibile enim erat, facilè posse induci, vt deposito metu se totum permitteret æqui Iudicis cognitioni, præsertim si accederet amicum Agrippæ suffragium. Quocunque fecerit animo, se proprio ore iniquitatis damnat, quòd non dimiserit insontem, quem nunc ad Cæsarem mittere pudet, sine vlla criminis nota. Hoc quoque mirabili Dei prouidentia accidit, vt à Iudęis ipsis præiudicium fieret secundum Paulum. Astutè fortè Præses elicere tentat quid sentiant Rex & Primores vrbis Cæsareæ, vt si contigat Paulum absolui, in eos exoneret inuidiam. nolebat enim gratis infensos sibi habere Sacerdotes, à quibus bona pars vrbis Ierosolymę pendebat. & illud optimum erat compendium scribendi ad Cæsarem, Agrippæ authoritatem interponere. Sed aliò respexit Dominus, cuius est euentus moderari præter spem hominum, vt discussis calumniarum nebulis, liberior esset sanę doctrinę assertio.

CAPVT XXVI.

1 *AGRIPPA verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temet ipso. Tũc Paulus extenta manu, pro se dixit,*

2 *Super omnibus de quibus accusor à Iudæis, Rex Agrippa, existimo me beatum qui causam dicturus sim apud te hodie:*

3 *Quum tu maximè sis gnarus earum quæ apud Iudæos sunt & consuetudinum & quæstionum. Quapropter obsecro te vt patienter me audias.*

4 *Itaque vitam quidem meam quam egi ab adolescentia, quæ ab initio fuit in gente mea Ierosolymis, nouerunt omnes Iudæi.*

5 *Qui prius nouerant me ab initio, si velint testimonium ferre, quòd secundum exquisitissimam sectam nostræ religionis vixerim Pharisæus.*

6 *Et nunc ob spem repromissionis, quæ ad Patres nostros facta est à Deo, sto iudicio subiectus.*

7 *Ad quam duodecim tribus nostræ instanter nocte & die colentes Deum, sperant se peruenturas: de qua spe accusor, Rex Agrippa, à Iudæis.*

8 *Cur incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?*

2 Diximus quo consilio productus fuerit Paulus in consessum illum: vt scilicet ex Agrippæ & aliorum monitu scriberet Festus ad Cæsarem. Ideo non simplici nec vsitata defensionis forma vtitur: sed ad docendum magis sermonem attemperat. Ponit quidem Lucas excusandi verbum: sed quod non malè quadrat, vbi redditur doctrinæ ratio. Porrò quia expertus erat Paulus, quicquid ex Lege & Prophetis sumptum foret, securè à Festo despici, se ad Regem conuertit, quem magis attentum fore sperabat, vt qui alienus non erat à religione Iudaica. Et quia hactenus apud surdos verba profuderat: nunc se habere gratulatur qui propter peritiam & vsum rectè iudicet. Cæterùm, vt Agrippæ scientiam laudat, quòd legitimus sit earum rerum cognitor de quibus agitur: ita vicissim rogat vt patienter audire velit. minus enim excusabilis alioqui in eo neglectus foret ac fastidium. Quæstiones vocat doctrinæ capita quæ tractari solebant inter Scribas, apud quos subtilius excutiebatur religio. Consuetudinum verbo ritus intelligit qui totius gentis communes erant. Summa est igitur, Regem Agrippam neque doctrinæ, neque ceremoniarum Legis ignarum esse. Illatio ista, Quapropter rogo vt patienter me audias, sicuti iam attigi, quò quisque magis in Scripturę notitia profecit, eò magis attentum esse debere significat, vbi de religione quęritur. nā quod intelligimus, minus molestię nobis affert. Æquū verò est de cultū Dei nos ita esse solicitos, ne audire grauemur quę ad eius definitionē spectant: ac pręsertim vbi iam principiis imbuti sumus: vt promptum nobis sit iudicium, si animos aduertere libeat.

4 Vitam quidem meam.) Nondum ingreditur in statum causæ: sed quia falsò traductus fuerat, multísque criminibus oneratus, ne personæ odio Rex Agrippa causæ sit infensus, suam innocentiam prius asserit. Scimus enim vbi semel animos occupauit sinistra suspicio, sensus omnes quasi præclusos teneri ne quid admittant. Ergo nebulas prauæ opinionis, quæ ex falsis rumoribus collectę densatæque fuerant initio Paulus abstergit, vt sibi audientiam apud puras & bene purgatas aures conciliet. Hinc perspicimus causę necessitate Paulum fuisse compulsum, vt anteactam vitam laudaret. Cæterùm, non diu in ea parte moratur: sed statim ad resurrectionem mortuorum sibi transitum facit, dum se Pharisæum fuisse commemorat. Exactissimam verò sectam dici interpretor, non sanctioris vitæ respectu, sed quòd in ea resideret magis genuina doctrinæ synceritas, maiórque luceret eruditio. Gloriabantur enim se arcanam Scripturæ intelligentiam tenere. Et certè Sadducæi cùm se iactarent esse literales, obruta Scripturæ luce in fœdam crassámque inscitiam delapsi erant. Essæni vitæ austeritate contenti, doctrinæ studium non magnoperè curabant. Nec obstat quòd Christus in Pharisæos præcipuè, tanquam omnium deterrimos Scripturæ corruptores, inuehitur. Nam cùm sibi ex arcano & recondito sensu, ius interpretandæ Scripturæ vendicarent: hinc illa mutandi nouandíque audacia, cui Dominus succenset. Sed Paulus commenta illa, quæ temerè fabricata tyrannico rigore vrgebant non attingit. nam illi propositum erat, tantùm de resurrectione mortuorum loqui. Quanquam enim Legem in multis partibus adulterassent: æquum tamen erat, vt in tuenda sana fide, pluris esset eius sectæ authoritas, quàm aliarum quæ longius à natiua puritate desciuerāt. Adde quòd de vulgari tantùm iudicio loquitur Paulus, quòd subtilioris scientiæ colorem spectabat. Mat. 23. b 15.

6 Ob spem repromissionis) Nunc in causam descendit, quod scilicet ob præcipuum totius fidei caput laboret. Etsi autem generaliter de resurrectione locutus videtur: colligere tamen licet ex contextu, ab altiore principio exorsum esse: & eas circumstantias complexum esse, quæ propriè spectabant ad fidem Euangelij. Reum se factum esse à Iudæis conqueritur, quòd spem promissionis ad Patres factæ assereret. Exordium ergo illud fuit, atque adeò defensionis cardo, fœdus quod Deus pepigerat cum Patribus, ad æternam salutem referri. Quare hæc disputationis summa fuit, quòd nulla esset Iudæorum religio, nisi ad cælos essent attenti, & proinde oculos in Christum nouæ vitæ authorem dirigerent. Gloriabantur se ex omnibus terræ populis solos à Domino electos. Atqui nulla erat adoptionis vtilitas, nisi Mediatore promisso freti, in hæreditatem regni Dei respicerent. Multò ergo plus concipere decet, quàm apertè exprimit Lucas. Et certè non alio spectat eius narratio, nisi vt sciamus de quibus disseruerit Paulus. Quid autem & quibus verbis, subiicet. Interea nostrum est ex breui summa colligere quę ad disputationem hanc pertinent: quę liberè & ingenuè coram Agrippa tractata fuit, vbi placidè agendi facultas dabatur.

7 Ad quam duodecim tribus.) Expostulat apud Agrippam, quòd eo prolapsus sit Ecclesiæ status vt oppugnent Sacerdotes communem spem omnium fidelium: ac si diceret, Quorsum suspirant eorum vota, quicunque ex gente nostra solicitè Deum colunt, noctésque & dies impendunt ad pietatis officia, nisi vt tandem ad immortalem vitam perueniant? Atqui idem est totius doctrinæ meę scopus: quia vbi redemptionis gratia proponitur simul aperitur ianua regni cælorum. Et cùm prędico à mortuis excitatum salutis authorem, primitias beatæ immortalitatis offero in eius persona. Ita superior doctrinæ confirmatio ex Dei verbo sumpta fuit, cùm Patribus factam promissionem in medium adduceret. nunc secundo loco adiungit Ecclesiæ consensum. Atque hæc legitima est in asserendis fidei dogmatibus ratio, vt pręeat Dei authoritas: deinde accedat Ecclesiæ suffragatio. Quanquam simul prudenter habendus est veræ Ecclesię delectus: sicuti nos exemplo suo hic Paulus docet: quanuis enim sciret Ecclesiæ laruam contra se à Sacerdotibus obtendi: intrepidè tamen synceros Dei cultores à sua parte stare affirmat, & illorum patrocinio contentus est. nam cùm duodecim tribus nominat, non permiscet omnes qui secundum carnem ex Iacob erant progeniti: sed eos tantùm intelligit, qui verum pietatis studium retinebant. neque enim consentaneum fuisset, promiscuè laudare gentem ipsam à timore Dei, qui non nisi in exiguo numero vigebat. In vtroque præposteri sunt Papistę: quia & hominum suffragiis obruunt verbum Dei, & mixtam ex indoctis vel impuris hominibus colluuiem, Catholicæ Ecclesiæ titulo sine colore vel pudore insigniunt. atqui vt cum vera Ecclesia nos sentire probemus, à Prophetis & Apostolis incipere conuenit. deinde illis aggregandi sunt quorum nota & testata est pietas. Si à nobis diffidet Papa cum suo Clero, non est quòd magnoperè simus anxij. Probatur autem religionis verus affectus ab assiduitate & vehementia: quod illo maximè tempore raræ virtutis fuit, dum miserrimè affligebantur Iudæi.

8 Cur incredibile.) Non dubito quin & rationibus & Scripturæ testimoniis asseruerit quod de resurrectione & cælesti vita tradebat. Cęterùm meritò ad Dei potentiam reuocat quos alloquitur, ne ex sensus sui modulo de illa iudicent. Nihil enim ad persuadendum magis difficile, quàm futura corporum instauratio, vbi in nihilum redacta fuerint. ergo quia mysterium est longè altius humano ingenio, meminerint fideles hìc reputandum esse quàm latè pateat immensa Dei virtus, non quid ipsi apprehendant: sicuti idem Paulus admonet 3. ad Philipp. cap. nam vbi corpus nostrum humile transfigurandum dixit corpori glorioso, continuò pòst addit, Secundum efficaciam qua potest sibi subiicere omnia. Sed vt plurimùm maligni in Deum & iniurij sunt homines, qui longius extendi nolunt eius brachium, quàm pertingat ipsorum sensus: ita quantùm in se est, operum eius magnitudinem, quę cęlum & terram exuperat, restringere cuperent ad suas angustias. contrà verò Paulus quid possit Deus expendere nos iubet, vt supra mundum erecti, ex omnipotentia illius, non imbecillo mentis nostræ captu, fidem resurrectionis concipere discamus. Phili. 3. d 21.

9 *Et ego quidem existimabam me aduersus nomen Iesu Nazareni multa repugnando factu-rum.*
10 *Quod & feci Ierosolymis, & multos Sanctorum ego carceribus inclusi, à principibus Sacer-dotum potestate accepta: & cùm occiderentur, detuli sententiam.*
11 *Et per omnes Synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare: & amplius in-saniens in eos, persequebar etiam in exteras vsque ciuitates.*
12 *Quarum rerum studio cùm irem Damascum cum authoritate & permissu principum Sacer-dotum.*
13 *Die medio, Rex, in via vidi è cælo supra splendorem Solis lumen me circunfulgens, & eos qui mecum faciebant iter.*
14 *Cùm autem omnes nos decidissemus in terram, audiui vocem loquentem ad me, & dicen-tem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me persequeris? Durum est tibi contra stimulos calcitrare.*
15 *Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus, quem tu persequeris.*
16 *Sed exurge, & sta super pedes tuos. ad hoc enim apparui tibi, vt constituam te ministrum ac testem & eorum quæ vidisti, & eorum in quibus apparebo tibi.*
17 *Eripiens te à populo & Gentibus, ad quas nunc te mitto,*
18 *Vt aperias oculos eorum, vt conuertantur à tenebris ad lucem, & à potestate Sa-tanæ ad Deum, vt accipiant remissionem peccatorum, & sortem inter sanctificatos per fidem quæ est in me.*

9 ET EGO quidem.) Nisi plura dixisset Paulus quàm hactenus recensuit Lucas, abrupta esset oratio. vnde conficitur quod prius dixi, cùm mentionem fœderis Dei fecisset, de Christi officio & gratia disseruisse, vt res ferebat. Ideo autem conuersionis suæ historiam repetit, non tantùm vt leuitatis notam à se remoueat: sed vt diuinitus se vocatum testetur, adeóque cælesti mandato coactum. Nam quòd præter animi propositum repentè ex lupo in ouem conuersus est, tam violenta mutatio non parum valet ad conciliandam doctrinæ eius fidem. Ideo amplificat illum nocendi ardorem quo ferebatur aduersus Christi membra, & pertinaciam cui penitus addictus erat. Si à prima pueritia imbutus esset Christi fide, vel ab homine aliquo edoctus sponte illam & sine repugnantia amplexus foret: illi quidem priuatim certa fuisset sua vocatio, sed apud alios minus illustris. nunc verò cùm obstinato & inflexibili furore ardens, non occasione aliqua adductus, nec persuasus ab homine mortali, nouam mentem induerit: manu Dei subactum fuisse apparet. Magnum ergo pondus habet ista antithesis, quòd se praua confidentia elatum fuisse commemorat, vt se putaret Christi fore victorem: qua docere voluit nihil minus quàm ex animi sui sensu, Christi se discipulum esse factum. Nomen Iesu Nazaræni pro tota Euangelij professione hîc accipitur, quam extinguere statuerat Paulus, hoc modo bellum aduersus Deum inscienter suscipiens.

10 QVOD & feci Ierosolymis.) Ab ipsis factis probat quanto zeli impetu abreptus fuerit ad oppugnandum Christum, donec maior vis retraxit, vt cursum in oppositam partem flecteret. Porrò huius vehementiæ testes habebat suos aduersarios, vt certò constaret subitò fuisse mutatum. nec verò delatum illi fuisset hoc munus à Sacerdotibus, nisi strenuè in exercenda sæuitia se gessisset. ac valde animosum esse oportuit, qui eorum furori satisfaceret. Notandum verò, quòd fateri non erubuit Paulus quàm grauiter in Deum peccasset, modò id cederet in Christi gloriam. Probrosum illi certè erat, cæco zelo correptum, ad impias blasphemias compulisse qui Deo seruire optabant: varias molestias exhibuisse bonis & simplicibus: sententiam tulisse de fundendo sanguine innoxio: denique cornua in cælum extulisse, donec prostratus fuit. sed existimationi suæ non parcit, quin libenter dedecus suum proferat, modò inde clarius patefiat Dei misericordia. Quare in eius sermone nulla potuit hærere sinistra suspicio, quum nullum sui respectum habens, vltrò sibi in crimen imputat ex quibus laudem & plausum totius populi fuerat adeptus. Ideo & zelum suum, quem alij honore prosequebantur, insaniæ damnat. Vnde apparet quàm putida sit eorum ambitio, quos simpliciter fateri pudet si quid per inscitiam & errorem peccarint. quanuis enim non prorsus excusent, extenuare tamen aut fucare ea conantur in quibus suppliciter cum mœrore & lachrymis veniam precari ipsos decebat. Atqui Paulus, cùm retinere posset cordati hominis famam, maniacum se fuisse testatur. Id enim sibi vult participium quod vsurpat Lucas, quòd multos blasphemare compulit. Hinc agnoscimus fuisse in ipsis etiam credentium primitiis multas quisquilias, quum discipulos Christi professi, metu deinde fracti aut verberibus, non modò abnegauerint ipsum, sed etiam sacro eius nomini maledixerint. quanquam ipsa per se abnegatio, atrocem blasphemiam continet.

13 DIE medio, Rex.) Huc spectat narratio, vt intelligat Rex Agrippa non inane fuisse spectrum, nec talem fuisse ecstasim, quæ mentis sanitatem vel iudicium illi eriperet. Quanuis enim metu perculsus in terram ceciderit, distinctam tamen audit vocem: interrogat quisnam loquatur: responsum quod datur percipit: quæ signa sunt mentis compositæ. Hinc sequitur non temerè variasse, sed piè sanctéque paruisse cælesti oraculo, ne consultò rebellis Deo esse pergeret.

16 SED exurge & sta.) Prostrauit Christus Paulum vt eum humiliaret: nunc eum erigit, ac iubet bono esse animo. Ac nos etiam eius voce, in hunc finem quotidie deiicimur, vt erudiamur ad modestiam. sed quos deiecit, mox comiter subleuat. Et non vulgaris est ista consolatio, quum se illi apparuisse pronuntiat Christus, non vltorem, qui pœnam exigat de eius amentia, de verberibus iniustè & crudeliter inflictis, de sanguinariis sententiis, vel exhibita Sanctis molestia, de impia Euangelii oppugnatione: sed propitium Dominum, qui eius opera vti velit, & quidem honorifico ministerio dignetur. Constituit enim ipsum testem eorum quæ vidit, & quæ postea visurus est. Hæc iam memorabilis erat visio, ex quo didicerat Christum in cælo regnare, ne amplius proteruè illum contemneret: sed agnosceret Dei Filium & promissum Redemptorem. alias postea reuelationes habuit, sicut recitat 2.Cor.cap.12. (2.Cor.12.a.1.)

17 ERIPIENS te à populo.) Hîc armatur contra omnes metus qui eum manebant: & simul præparatur ad crucis tolerantiam. quum tamen mox subiiciat venturum esse Paulum, vt cæcos illuminet, vt reconciliet Deo qui alienati ab ipso fuerant, ac perditis salutem restituat: mirũ est cur non etiã fore promittat, vt vicissim læti & fauentes

fauentes eum excipiant, quicunque tam præclaris beneficiis fuerint affecti. Verùm hîc notatur mundi ingratitudo: quia vitæ æternæ ministris contrariam prorsus mercedem rependat: sicuti phrenetici medicos suos hostiliter impetunt. Et monetur Paulus quocunque venerit, magnam eorum partem quibus prodesse studebit, fore sibi infestam, vt exitium machinetur. Diserte autem exponit, se tam Gentibus quàm Iudæis destinatum esse testem, ne sibi vitio vertatur quod vtrisque promiscuè commune fecit Euangelium. nam hinc tam virulentum odium in eum conceperant Iudæi, quòd Gentes sibi æquari indignè ferrent. Etsi autem zelo id facere simulabant, ne fœdus quod Deus pepigerat cum posteris Abrahæ, ad exteros translatum profanaretur: mera tamen eos agebat ambitio, quòd soli eminere, omnibus aliis in ordinem coactis, vellent. Cæterùm in vnius hominis persona, ad officiũ animantur omnes pij doctores, ne ipsos impediat hominum malitia, quo minus Dei gratiam miseris quamlibet indignis offerre pergant.

18 Vt aperias oculos eorum.) Videtur Paulus quod Dei proprium est sibi arrogans, nimiũ se efferre. Scimus enim non nisi à Spiritu sancto illuminari mentis oculos, Scimus Christum vnicum esse liberatorem, qui nos à Satanæ tyrannide eripit. Scimus vnum esse Deum, qui abolitis peccatis, in sortem Sanctorum nos cooptat. Sed hoc vsitatum est, vt Deus honorem sibi vni debitum ad ministros transferat, nõ vt quicquam sibi deroget, sed vt commendet quam in ipsis exerit Spiritus sui efficaciam. neque enim ipsos ad opus mittit, vt mortua sint organa, vel quasi fabulæ actores: sed vt potenter operetur per ipsorum manum. Cæterùm, quòd efficax est eorum prędicatio, ab arcana eius virtute pendet, qui agit omnia in omnibus, & solus dat incrementum. Mittuntur ergo doctores, non qui frustra verba in aërem spargant, vel qui aures duntaxat inani sonitu feriant: sed qui viuificam lucem cæcis afferant, reforment in Dei iustitiam hominum corda & ratam faciant, quæ Christi morte parta est, salutis gratiam. Sed horum nihil præstant, nisi quatenus per ipsos Deus operatur, ne inutilis sit eorum labor: vt tota laus penes ipsum solum resideat, sicuti ab eo manat effectus. Et ideo notandum est, quoties Scriptura tam honorificè externum ministerium extollit, non esse separandum à Spiritu, qui ipsum non aliter quàm anima corpus viuificat. Nam aliis locis docet quàm nihil per se efficiat hominum industria: imò nihil per se conferat. Ipsorum enim est plantare & rigare: incrementum verò dare, solius Dei. Cæterùm quia plerisque obstat sua ignorantia & malignitas, ne fructum qualem decebat ex Euangelio percipiant, notanda est hęc descriptio, quæ breuiter & luculentè incomparabilem illum thesaurum ante oculos explicat. Hic ergo scopus est Euangelij, vt liberati à cæcitate mentis, fiamus cælestis lucis participes vt erepti à Satanæ dominio, conuertamur ad Deum: vt gratuita peccatorum remissione donati, sortem æternæ hæreditatis consequamur inter Sanctos. Huc defixos habere sensus oportet, quicunque in Euangelio ritè proficere cupiunt. quid enim nobis proderit assidua eius prædicatio, cuius verum vsum non tenebimus? Ac simul nobis describitur perfecta salutis nostræ ratio. Salutem se appetere omnes iactant: pauci autem attendunt quomodo eos seruare velit Deus, ergo locus hic qui modum scitè complectitur, instar clauis est ad reserandam cęlorum ianuam. Præterea sciendum est, his bonis quæ Christus per Euangelij sui fidem consequi nos testatur, naturaliter priuari totum genus humanum. Ita sequitur omnes esse cæcos, quia fide illuminantur: omnes Satanę esse mancipia, quia per fidem asseruntur ex eius tyrannide: omnes Deo inimicos & æternæ morti obnoxios, quia fide remissionem peccatorum accipiunt. Ita nihil extra Christum & eius fidem nobis miserius. vnde etiam apparet, quàm nihil libero arbitrio & humanis meritis fiat residuum. Quantum ad singulas partes spectat, illuminatio ad Dei notitiam refertur, quia tota nostra perspicacia mera est vanitas & densę tenebræ, donec ipse nobis per veritatem suam affulgeat. Latius patet quod deinde sequitur, Conuerti à tenebris ad lucem. id enim fit quum renouamur spiritu mentis nostrę. Itaque, meo iudicio, hoc membrum & posterius inter se cohærent, Conuerti à potestate Satanæ ad Deum. diuersis enim loquendi formis exprimitur illa renouatio, quam fusius declarat Paulus I I. ad Ephesios. cap. Sequitur remissio peccatorum, qua nos sibi Deus gratis reconciliat, vt placatum nobis & propitium fore non dubitemus. Tandem complementum omnium ponitur vltimo loco, vitæ scilicet ęternæ hęreditas. Perperam vno contextu quidam legunt, Inter sanctificatos per fidem: quia particula hæc ad totum complexum extenditur. ideo sensus est, fide nos venire in possessionem bonorum omnium quæ per Euangelium offeruntur. Fides autem propriè dirigitur in Christum: quia in ipso inclusæ sunt omnes salutis nostrę partes. nec eas alibi quàm in ipso quærere Euangelium iubet.

I. Cor. 3. b. 6.

Ephe. 1. b. 10. & 4. f. 23.

19 *Vnde, Rex Agrippa, non fui obediens cælesti visioni:*

20 *Sed his qui sunt Damasci primùm & Ierosolymis, & per omnem regionem Iudææ: deinde & Gentibus annuntiaui vt resipiscerent & conuerterentur ad Deum, opera facientes digna pœnitentiæ.*

21 *Horum causa Iudæi me in templo comprehensum tentarunt interficere.*

22 *Auxilium igitur nactus à Deo, vsque in præsentem diem sto, testificans tum paruo tum magno, nihil aliud dicens quàm ea quæ Prophetæ prædixerant futura esse, & Moses,*

23 *An passurus fuerit Christus, an primus ex resurrectione mortuorum lumen annuntiaturus sit populo & Gentibus.*

19 Nunc breuiter admonet quo consilio retulerit suę conuersionis historiam: hoc est, vt testatum faceret Agrippæ & reliquis, Deum se habere authorem eorum omnium, quæ sacrilegij & apostasiæ Iudæi damnabant. Agrippam nominatim compellat, quia Festo & Romanis sciebat penitus ignotum esse quid sibi vellet cęlestis visio. Iam in ipsa doctrinæ summa nihil esse apparet dissonũ vel remotũ à Lege & Prophetis. vnde etiam oraculo maior adstruitur fides, quo nihil docere iussus est Paulus, nisi Scripturæ consentaneum. Pœnitentię adiungitur conuersio ad Deum, non tanquam diuersum aliquid: sed vt sciamus quid sit resipiscere sicuti etiam contrà, hominum corruptela & prauitas nihil aliud est quàm alienatio à Deo. Quia autem pœnitentia res est interior, & sita in cordis affectu, opera quæ illam testentur secundo loco requirit Paulus: secundum illam Ioannis Baptistæ exhortationem, Proferte fructus dignos pœnitentia. Iam quum Euangelium Christi omnes ad pœnitentiam vocet, sequitur omnes naturaliter vitiosos esse & corruptos, opúsque habere mutatione. Docet similiter hic locus insciτè Euangelium peruertere, qui Christi gratiam à pœnitentia separant. Mat. 3. b. 8.

21 Tentarvnt interficere.) Hîc de hostium suorum iniquitate conqueritur, vt inde pateat malam causam ipsos agere mala consciẽtia. nam si quid peccasset Paulus, iure ipsum persequi licebat. & illic potior futura

erat eorum conditio, quum gratia & authoritate longè plus pollerent. Testatur ergo rabies ad quam prosiliunt, ratione eos destitui. Quòd se Dei auxilio seruatum dicit Paulus, ad confirmationem doctrinæ suæ valet. vnde enim fit vt manum illi porrigere dignetur ad opem ferendam, nisi quia ministrum suum agnoscit, & causam quam probat vult tueri? Adde quòd Dei præsidio animari debuit, vt tanto constantius in officio pergeret. ingrati enim hominis fuisset, opem ferenti se subducere. Quo etiam exemplo docemur, quoties eripimur ex periculis, non ideo prorogari nobis vitam à Domino, quæ deinde per ignauiam marcescat: sed vt alacriter officio nostro fungentes, in eius gloriam mori singulis momentis parati simus, qui nos sibi reseruauit. Neque tamen oblitus erat Paulus quid Tribuno deberet. sed hîc commendat Dei auxilium, vt non aliter debuisse fieri ostendat, quàm vt reliquum vitæ cursum illi impenderet, à quo liberatus fuerat: licèt id contigisset hominis manu & opera.

TESTIFICANS tum paruo.) Dictum est alibi plus esse testificari quàm docere: ac si solennis inter Deum & homines contestatio fieret, vt sua constet Euangelio maiestas. Dicit autem se magnis & paruis esse testem, vt sentiat rex Agrippa ad se quoque hoc pertinere: & quum minimis quibusque offertur salutis doctrina, minimè id obstare quo minus etiam ad Regum altitudinem conscendat. Eodem enim complexu Christus homines vniuersos in sinum suum colligit, vt qui prius in stercore iacebant, erecti in tantum honorem, in gratuita eius bonitate glorientur. qui verò in alto honoris gradu locati sunt, sponte se humilient, nec grauentur ex contemptibili & infimo vulgo habere fratres, vt ipsi filij Dei fiant. Sic primo ad Romanos capite,
Rom. 1. b.14. Stultis & sapientibus se debitorem esse commemorat, ne Romanis obstaculo sit sapientiæ suæ fiducia, quò minus se eius doctrinæ submittant. Hinc discamus non esse in arbitrio doctoris, auditores sibi deligere: nec minus facere Deo iniuriam, quàm iure suo fraudare homines, qui suam operam ad magnos restringunt, quos Deus paruis associat. Ad ætates hoc restringere frigidum esset. Itaque non dubito exceptionem tolli inter claros & ignobiles, quia neque illorum præstantiam reueritus fuerit Paulus, neque horum paruitatem fastidierit, quominus promiscuè vtrisque fidum doctorem præstaret.

NIHIL aliud dicens.) Primò notatu dignum est, quòd Paulus vt idoneos & classicos producat doctrinæ suæ testes, non eos ex hominibus assumit, sed Mosem citat & Prophetas, quibus indubia authoritas data erat à Domino. Et certè hoc vnum solidè docendi principium est, nihil proferre, nisi quod ex ore Dei prodiisse conuenit. Deinde notare operæ precium est, præcipua fuisse disputationis capita, quæ nunc attingit Lucas: Hoc fuisse proprium Christi munus, morte sua expiare peccata mundi, resurgendo iustitiam & vitam hominibus acquirere: fructum autem resurrectionis & mortis tam Iudæis quàm Gentibus esse communem. Atqui quum nullum in Lege mortis vel resurrectionis clarum & literale, vt vocant, testimonium extet: dubium non est quin doctrinam habuerint per manus traditam Patribus, ex qua discerent referre ad Christum omnes figuras. Et Prophetæ qui de Christo apertius vaticinati sunt, sicuti non nisi ex fonte illo hauriebant: ita fidem fecerunt suo seculo, nihil se nouum vel alienum à Mose tradere. Iam verò aut suam apologiam non absoluit Paulus, aut illustriora testimonia collegit eorum omnium, in quibus professus fuerat Mosem & Prophetas fuisse sibi authores.

Matth.27. f.52. PRIMVS EX RESVRRECTIONE.) Tempore quidem præcessit quorundam aliorum resurrectio. nempe si
Gen.5. c. 24. recipimus sanctos quorum mentio fuit apud Euãgelistas, exiisse è sepulchris ante Christum: quod in raptum Enoch & Heliæ competit. sed Primũ hîc vocat, sicut alibi, primitias resurgentium. Itaque nomen hoc causam potius
2.Reg.2. b.11. designat quàm temporis ordinem: quia Christus resurgens, mortis victor & vitæ dominus emersit, vt per-
1.Cor.15. c.23. petuò regnaret, suósque faceret consortes beatæ suæ immortalitatis. Lucis nomine comprehenditur quicquid ad plenam felicitatem spectat, sicuti per tenebras, mortem & omne miseriæ genus Scriptura passim signifi-
Esa.9. a.2. cat. Nec dubito quin Paulus ad Prophetarum dicta alluserit, Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem
Ibid. 60. a.2. magnam, Ies.9. Item, Ecce tenebræ operient terram, & caligo populos: super te autem videbitur Dominus, Ies.
Ibid. 42.c. 60. Item, Ecce iis qui in tenebris sunt exorietur lumen, Ies. 42. Item, Dedi te in lucem Gentium, eodem cap. &
16.b 6. & 49.b. 6. 49. Quòd autem lux vitæ è Iudæa latius diffundi, ad Gentes debuerit, ex compluribus oraculis patet.

24 *Hæc autem quum pro se diceret, Festus magna voce ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam conuertunt.*

25 *Et Paulus, Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis & sobrietatis verba eloquor.*

26 *Scit enim de his Rex, apud quem & liberè loquor, latere enim eum nihil horum arbitror: neque enim hoc in angulo gestum est.*

27 *Credis Rex Agrippa, Prophetis? Scio quòd credis:*

28 *Agrippa autem ad Paulum ait, Breui persuades mihi vt fiam Christianus.*

29 *Et Paulus ait, Optarim à Deo & modica in parte & magna, non te modò, sed omnes etiam qui me audiunt, hodie esse tales, qualis ego sum, exceptis vinculis his.*

30 *Et hæc eo locuto surrexit Rex ac Præses & Bernice, & qui assidebant ei.*

31 *Et quum secessissent, loquebantur inter se, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste.*

32 *Agrippa autem Festo dixit, Dimitti poterat homo hic, si non appellasset Cæsarem.*

24 FESTVS MAGNA VOCE.) Ostendit hæc Festi acclamatio quantum apud reprobos proficiat Dei veritas: dum scilicet quantumuis probè testata & conspicua, eorum tamen fastu calcatur. nam quæ ex Lege & Prophetis Paulus disseruerat, licèt nihil haberent delirio affine, imò in optima ratione fundata essent, ille nihilominus insaniæ tribuit: non quòd aliquid videat absurdum, sed quia repudiat quæcunque non capit. Ni-
2.Cor. 4. a.3. hil stultius erat vel magis insulsum Gentium superstitionibus. vt summos Antistites meritò puderet sua mysteria proferre, quorum ineptiæ plusquam ridiculæ erant. Festus in Pauli sermonem reconditam eruditionem agnoscit. interim tamen quia Euangelium incredulis opertum est, quorum mentes excæcauit Satan, putat hominem esse fanaticum, qui perplexas ambages inuoluat. Ita quanuis ridere & palàm contemnere nequeat, adeò tamen non mouetur, vt Paulum habeat pro homine arreptitio & insanæ curiositatis. Hinc etiam fit vt animum aduertere non sustineat, ne se eadem implicet insania. Sicuti multi hodie à verbo Dei refugiunt, ne se demergant in labyrinthum: ac desipere nos putant, qui disputationes de rebus arcanis mouendo,
nobis

nobis & aliis molesti simus. Quare hoc exemplo admoniti, petamus à Domino vt patefacta nobis doctrinæ suæ luce, simul eius gustu nos imbuat, ne sua obscuritate nobis reddatur insipida, ac tandem superbum fastidium in blasphemiam erumpat.

25 NON insanio.) Non succenset Paulus, nec seuerius blasphemam Festi vocem exagitat: imò honorificè eũ compellat. nam neque durior obiurgatio locum habebat, & venia danda erat hominis inscitiæ, quum minimè ex professo contra Deum insurgeret. Rationem etiam habebat personæ. quanuis enim honore indignus esset, præerat tamen cum imperio. neque tamen propterea cedit blasphemiæ, quin verbo Dei suam gloriam asserat. Vnde etiam perspicimus, posthabito sui respectu, tantùm de doctrina fuisse solicitum. non enim iactat suum acumen, non contendit, nec laborat pro sua prudentia: sed hac vna defensione contentus est, quòd nihil doceat nisi verum & sobrium. Veritas porrò imposturis & fallaciis quibuslibet opponitur: sobrietas friuolis speculationibus, vel spinosis argutiis, quæ tantùm contentionum sunt semina. Occurrit quidem Paulus Festi errori: sed hinc colligere licet quænam sit proba docendi ratio, quæ scilicet non modò pura est ab omnibus fallaciis, sed neque inebriat hominum mentes vanis quæstionibus, nec indulget stultæ curiositati, nec intemperantem plusquam par est sciendi pruritum fouet: sed moderata est ad solidam ædificationem.

26 SCIT enim de his Rex.) Conuertit se ad Agrippam in quo plus erat spei. Ac primùm quidem dicit notam illi esse rerum historiam: sed statim eum ad Legem & Prophetas reuocat. Neque enim multum proderat rem gestam tenere, nisi sciret quæ prædicta erant de Christo, in persona Iesu crucifixi impleta esse. Quòd verò de fide Agrippæ non dubitat Paulus, non tam facit eius laudandi causa, quàm vt Scripturam eximat ab omni controuersia, ne in ipsis principiis subsistere cogatur. Sensus est igitur, Scripturam esse αὐτόπιστον, vt fas non sit homini Iudæo, eius authoritati vel minimum detrahere. Neque tamen illi blanditur Paulus. quanquam enim Scripturam non reuerebatur vt pio homine dignum erat: hoc tamen à pueritia rudimentum imbiberat, vt persuasus esset, nihil præter Dei oracula illic contineri. Quemadmodum vulgus hominum, etiãsi magnoperè verbum Dei non curet: in genere tamen & confusè verbum Dei esse agnoscit, vt saltem religio prohibeat vel reiicere vel despicere.

28 AGRIPPA autem ad Paulum.) Hoc saltem profecit Apostolus, vt confessionem non voluntariam exprimeret regi Agrippæ: sicuti annuere solent qui veritati amplius resistere nequeunt, vel saltem aliquod dare assensus signum. Significat quidem Agrippa non libenter fore se Christianum, imò fieri nolle: se tamen refragando esse imparem, sed quodammodo inuitum trahi. Vnde apparet quanta sit humani ingenij peruicacia, donec Spiritu Dei ad obsequium subigatur. Particulam ἐν ὀλίγῳ variè exponunt Interpretes. Valla putauit sic vertendum, Parum abest quin me Christianum facias. Erasmus reddidit, Modica ex parte. Simplicius vetus Interpres, In modico: quia saltem verbum verbo reddens, liberum Lectoribus iudicium permisit. Et certè ad tempus commodè potest referri, ac si dixisset Agrippa, Statim, vel vno momento facies me Christianum. Si quis excipiat non quadrare Pauli responsum, facilis est solutio. nam quum ambigua esset locutio: quod de tempore dictum erat, scitè Paulus ad rem traxit. Quum ergo intelligeret Agrippa se ferè Christianum esse factum exiguo tempore: subiecit Paulus se cupere vt tam ipse quàm comites, à paruis initiis ad maiores progressus conscenderent. neque tamen displicet ἐν ὀλίγῳ tantundem valere ac propemodum. Hæc autem responsio testis est, quanto propagandæ Christi gloriæ zelo flagrauerit sanctum viri pectus, dum vincula sibi à Præside iniecta patienter sustinens, eum cupit exitialibus diaboli laqueis exceptum, & tam ipsum quàm alios eiusdem gratiæ consortes ac socios sibi adiungere, molesta interim & probrosa sorte contentus. Notandum quòd non simpliciter optat: sed à Deo, sicuti eius est nos ad Filium trahere: quia nisi intus docente eius Spiritu, semper frigebit exterior doctrina.

EXCEPTIS vinculis.) Certum est non tam dura vel tristia fuisse Paulo sua vincula in quibus sæpe gloriatur, Gal.6.d.17.
& quæ honoris causa in medium profert, tanquam legationis suæ insigne: sed rationem eorum habet, quibus fidem precatur sine molestia & cruce. Nam qui nondum in Christum credebant, longè aberant ab eo affectu, vt pro Euangelio certare parati forent. Et certè pios omnes hac mansuetudine præditos esse conuenit, vt crucem suam placidè ferant: alios autem cupiant commodè agere, & quantum in se est, leuare studeant omni molestia, quieti autem vel lætitiæ minimè inuideant. Hæc humanitas & moderatio ab eorum acerbitate longè remota est, qui mala sua aliis imprecando, solatium inde petunt.

31 LOQVEBANTVR inter se.) Quòd absoluitur Paulus omnium sententia, in Euangelij non vulgare decus cessit. Et Festus reliquis assentiens, se ipsum damnat: vt qui sua iniquitate in eas angustias Paulum coniecerat, sub specie mutandi loci eius vitam hostium insidiis prodendo. Tametsi autem videtur prouocatio sancto viro damnosa esse: quia tamen hoc vnicum illi à morte effugium fuerat, quietus manet, nec satagit vt se ab illo laqueo explicet: non modò quia res iam non erat integra, sed quia in visione admonitus fuerat se Romam Sup.23.c.11.
quoque diuinitus vocari.

CAPVT XXVII.

1 *POSTQVAM autem decretum est vt nos nauigaremus in Italiam, tradiderunt & Paulum & quosdam alios vinctos Centurioni nomine Iulio, cohortis Augustæ.*

2 *Conscensa autem naue Adramyttina nauigaturi iuxta loca Asiæ soluimus, perseuerante nobiscum Aristarcho Macedone Thessalonicensi.*

3 *Sequenti autem die appulimus Sidonem. & Iulius humaniter tractato Paulo, permisit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.*

4 *Et inde cùm soluissemus, subnauigauimus iuxta Cyprũ, propterea quòd essent vẽti cõtrarij.*

5 *Et pelagus quod est contra Ciliciam & Pamphiliã emensi, peruenimus Myrã, quæ est Lyciæ:*

6 *Et ibi nactus Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, imposuit nos in eam.*

7 *Et quum multis diebus tardè nauigaremus, vixque deuenissemus contra Cnidum, prohibente nos vento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonem:*

8 *Et vix præterlegentes eam, peruenimus in locum quendam, qui vocatur Pulchri portus, cui vicina ciuitas Lasæa.*

1 Nauigatio Pauli à Luca nobis narratur hoc maximè consilio, vt sciamus Romam fuisse mirabiliter perductum Dei manu:& in ipso itinere multis modis illustrem apparuisse in eius dictis & factis Dei gloriam: quæ magis ac magis eius Apostolatum sanciret. Traditur quidem ducendus cum aliis vinctis: sed Dominus postea longè ipsum à sceleratis & maleficis discernit, quibuscum illi cōmunis erat vinculorum conditio. Quin etiam paulò pòst videbimus vt eum Tribunus laxet, & quasi liberum habeat inter vinctos. Cohortem quam vocet Augustam Lucas, nescio, nisi fortè quæ ante Cæsarum monarchiam, Prætoria solebat vocari. Nominatim verò dicit Lucas in nauem Adramyttinam fuisse impositos: quia nauigaturi erant prope litus Asiaticum. est enim Adramyttium vrbs Æoliæ. Ex quo autem portu soluerint mihi incertum est: quia recta nauigatio non fuisset versus Sidonem, nisi multum fallant topographicæ tabulæ, probabilis est coniectura illuc fuisse delatos, vel quia nauis alibi non reperiebatur, vel quia ex illa regione sumendi erant vincti illi quorum facta est mentio.

Perseverante nobiscum.) Sic videtur Lucas vnius hominis laudare constantiam, vt alios perstringat. nā plures comites eum Ierosolymam secuti erant: ex quibus nunc duos tantùm fuisse residuos videmus. Sed quia fieri potest vt alios impedierint iustę causę, vel etiam eorum officium recusauerit Paulus, nihil in vtranuis partem affirmo. nec verò absurdum est, vt peculiaris fuerit ratio cur hunc præ aliis laudaret Lucas, quum tamen vnus esset ex pluribus. Certè hominem fuisse diuitem probabile est, qui triennij sumptus ferre potuerit, Sup.17.e.11. relicta domo sua. Prius enim habuimus multos ex primariis familiis Thessalonicenses Christum amplexos esse. Sup.20.a.4. Aristarchum verò & Secundum, honoris causa Lucas recensuit venisse cum Paulo in Asiam, cap. XX. Hoc ergo quod certum est ac vtile cognitu tenere sufficiat, exemplum sanctæ patientiæ nobis proponi, quòd Aristarchus nullo tædio vel molestia fatigatur, quin sponte eandem cum Paulo fortunam subeat: & postquam affixus fuerat eius carceri per biennium, nunc mare traiiciat, vt ei quoque Romæ ministret, non absque sinistra multorum exprobratione, præter rei domesticæ iacturam, tot sumptus incommoda.

3 Permisit vt ad amicos.) In vrbe ampla & maritima, latebras Paulus nancisci poterat. sed vinctus oraculo tenebatur, ne se Dei vocationi subtraheret deinde quia tam humaniter cum eo egerat Centurio, vt amicis curandum permitteret, quem in nauis pædore relinquere poterat, non debuit nec potuit sine turpi perfidia illius periculo vitæ suæ consulere. nec verò committendum, vt cuiquam à quo benignè habiti fimus, nostra culpa humanitas sua sit fraudi. Tractum nauigationis quam refert Lucas, ex Geographis petant Lectores. hoc solùm admoneo, huc spectare quicquid dicitur, vt sciamus difficilem & tempestuosam fuisse nauigationē ex quo soluerunt ex portu Sidonio, donec prope Melitam ventum est. Deinde longo tempore luctatos fuisse nautas cum aduersis ventis, donec sæuior procella inualuit, cuius exitus tandem fuit naufragium quod videbimus.

9 *Multo autem tempore peracto, & quum iam esset periculosa nauigatio, quòd iam ieiunij quoque tempus præteriisset: admonebat eos Paulus,*

10 *Dicens eis, Viri, video quòd cum iniuria multóque damno non solùm oneris & nauis, sed etiam animarum nostrarum futura sit nauigatio.*

11 *Centurio autem gubernatori & nauclero magis credebat, quàm iis quæ à Paulo dicebantur.*

12 *Et quum portus ineptus esset ad hybernandum, complures cœperunt consilium illinc soluendi, si quomodo possent peruenire Phœnicem, & illic hybernare. Is est portus Cretæ spectans ad Africum & ad Chorum.*

13 *Aspirante autem Austro, rati se propositi compotes, quum transgressi essent propius, præterlegebant Cretam.*

14 *Sed non multò pòst coortus est contra ipsam ventus Typhonicus, qui vocatur Euroclydon.*

15 *Quúmque correpta esset nauis, nec posset obniti vento, data flatibus naue ferebamur.*

16 *In insulam autem quandam deuecti, quæ vocatur Clauda, vix potuimus obtinere scapham:*

17 *Qua sublata, adiutoriis vtebantur subcingentes nauem, timentésque ne in Syrtim inciderent, demisso vase sic ferebantur.*

18 *Quum autem vehementi tempestate iactaremur, sequenti die iactum fecerunt:*

19 *Ac tertio die nostris manibus armamenta nauis proiecimus.*

20 *Porrò neque sole neque syderibus apparentibus ad complures dies, & tempestate non exigua imminente, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.*

9 Qvvm iam esset periculosa nauigatio.) Non modò intelligit ventos fuisse tunc contrarios, sed incommodum etiam anni tempus, quod clarius deinde exprimit, dicens Ieiunium præteriisse. hanc enim particulam exegeticè additam esse puto, ad notandum finem autumni. Nec refert quòd Centurioni & reliquis vectoribus ac nautis ignotum erat solenne illud ieiunij tempus, quod notatur à Luca. nam ex more populi Iudaici partes anni designat. Porrò dubium non est quin autumnale esset ieiunium. Quanquam eorum opinioni non assentior, qui vnum ex quatuor ieiuniis fuisse putant, quæ sibi instituerant Iudæi post Babylonium exilium. Tertium enim quod erat septimi mensis, quum præ aliis celebre non foret, vtpote ob mortem Godoliæ & cladem reliqui populi indictum: non simpliciter posuisset Lucas, sed adiecta distinctionis nota. deinde nescio an post reditum mos ille retentus à populo fuerit. Magis probabile est festum expiationis intelligi, quo iubebat Dominus animas affligi per septem dies. Initium verò fiebat à decimo die mensis septimi: cui nunc partim September, partim October respondet. Quum ergo iam Octobrem ingressi essent, non absre dicitur periculosa tunc fuisse nauigatio. Quòd si ad inediam Leu.16.f.20. referas (vt faciunt quidam) non video quis sensus possit elici. erat enim adhuc in naui tritici copia, vt necessitate esurire non debuerint. Cur autem voluntarij ieiunij tempus diceret esse impletum? Adhæc ex contextu postea patebit, ideo monitos fuisse à Paulo vt interquiescerent, quia hyems instabat, cuius asperitas mare claudere solet. Quanuis enim confideret Deum fore nauis rectorem, nolebat tamen temerè festinando eum tentari.

11 CENTVRIO autem.) Non reprehenditur Centurio quòd gubernatorem & nauclerum potius audierit quàm Paulum, quid enim egisset? Nam vt Pauli consilio aliis in rebus plurimum deferret, sciebat tamen nauigandi artem non tenere, ergo quod prudentis & modesti est hominis, à peritis & exercitatis regi se patitur. Et ipsa necessitas huc eum propè cogebat: portus enim ad hybernandum erat incommodus. Nec verò suadebat gubernator, nauem in altum proiici: sed vt in vicinum portum se conferent, qui propè in oculis erat. Ita breui molestia redimebatur hyemis transigendæ commoditas. Neque tamen hoc frustra refert Lucas: sed vt sciamus Paulum iam ab initio instructum fuisse præsentia Spiritus, vt melius videret quæ vtilia erant quàm magistri ipsi. Oraculóne edoctus, an occulta inspiratione consilium hoc dederit, nescitur. Hoc quidem certum est, ad eius commendationem postea valuisse. Porrò quum dicat legisse Creticum litus, donec in diuersam partem rapti sunt, iure Beza noster Interpretum hallucinationem reprehendit in voce ἄσσον, dum ex aduerbio fecerunt vrbis nomen.

15 QVVM CORREPTA esset nauis.) Hìc Lucas accidisse narrat, quod solet in extremo discrimine, vt se ventis ferendos permitterent. Quum prius aliquatenus progressi sibi ex animi voto succedere putarent nautæ, non dubium est quin Pauli monitionem deriserint: vt mos est temerariis hominibus, quoties arridet fortuna, insolescere. Nunc deprehensi, nimis seram audaciæ suæ pœnam luunt: imò prope insulam appulsi, non minus sibi metuunt ab impactione, quàm prius à subuersione nauis. Et diligenter ea omnia persequitur Lucas, ex quib. colligere liceat, adeò atrocem & sæuam fuisse procellam, ac pertinaciter durasse, vt subinde nouæ mortes instarent. Simul etiam declarat strenuè vsos fuisse omnibus remediis quæ naufragio mederi possent, nec mercibus vel armamētis pepercisse: vnde cognoscimus viuo periculi sensu coactos fuisse ad extrema. Et Lucas subiicit, tandem omnibus tentatis, ipsos de sua salute desperasse. Et certè caligo cæli, cuiusdam sepulchri instar erat. nec dubium est quin Dominus hoc modo liberationis gratiam, quæ paulò pòst sequuta est, magis commendare ac notabilem reddere voluerit. Interea seruum suum cum aliis laborare passus est, donec se putaret morti addictum. Non enim antè illi per Angelum apparuit, quàm videri posset de eius vita actum esse. quare non modò iactatum inter procellas fuit eius corpus: sed anima quoque duris & violentis tentationibus fuit concussa. Euentus tamen ipse ostendit, fide substitisse ne labasceret. Lucas quidem non refert eius preces: sed quia postea ipse recitat Angelum Dei cui seruiebat, sibi fuisse visum, probabile est dum alij cælo & terræ maledicebant, suas preces sursum direxisse: & ita quietum fuisse, & composito animo expectasse quid Deo placeret. Quòd autem dicit ablatam fuisse spem salutis, non debet referri ad eius sensum, sed tantùm ad humana media: ac si dixisset, ita res fuisse confusas, vt humanitus nulla salus restaret.

21 *Quum autem multa fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obtemperando non soluere à Creta, nec accersere nobis iniuriam hanc & iacturam.*

22 *Et nunc hortor vt bono animo sitis. Iactura enim animæ nulla erit ex vobis: sed tantùm nauis.*

23 *Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei cuius sum ego, quem & colo,*

24 *Dicens, Ne timeas Paule, Cæsari te oportet sisti. Et ecce donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum.*

25 *Propter quod bono animo estote viri. Credo enim Deo, quòd sic erit quemadmodum dictum est mihi.*

26 *In insulam autem quandam oportet nos incidere.*

27 *Sed postquam quartadecima nos superuenit, nauigantibus nobis in Adria, circa medium noctis suspicabantur nautæ apparere sibi aliquam regionem.*

28 *Qui & demissa bolide repererunt passus viginti. ac pusillum inde digressi, rursum demissa bolide repererunt passus quindecim.*

29 *Timentésque ne in aspera loca inciderent, de puppi iactis anchoris quatuor, optabant diem oriri.*

30 *Nautis verò quærentibus fugere è naui, quum demisissent scapham in mare, sub prætextu velut è prora anchoras extensuri,*

31 *Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi hi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.*

32 *Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & passi sunt eam excidere.*

21 QVVM MVLTA fuisset inedia.) Quanquam disertè non exprimit Lucas quomodo se nautæ & milites gesserint, Paulum tamen satis clarè ab illis discernit, narrans in medio eorum stetisse, vt collapsos eorum animos erigeret. neque enim ad hortandum idoneus est, nisi qui ipse est constantiæ & fortitudinis exemplum. Porrò hanc exhortationem distulit Paulus, donec omnes ferè exanimes iacerent. Ex vulgari infidelium more coniicere promptum est, inter principia sine modo & temperamento fuisse tumultuatos. Inter clamores illos & strepitus, nunquam moderata vox audita fuisset. nunc postquam satagendo & eiulando fessi, attonitis similes resident, eos alloquitur Paulus. Ergo velut semimortuos languere oportuit, donec paulisper sedati essent placidè, & cum silentio audirent probè monentem. Videtur tamen intempestiuè facere Paulus, dum eis stultitiam exprobrat, quia saluis rebus obtemperare suo consilio noluerint, quem sciebant rei nauticæ imperitum, vt ipse quoque sibi conscius erat propriæ inscitiæ. Atqui si reputamus quàm ægrè flectantur homines & formentur ad sanam mentem, apprimè vtilis fuit hæc castigatio. Nulla erat Pauli authoritas quæ illos moueret, nisi hoc testatum illis foret, infeliciter illis cessisse, quòd eum prius neglexerant. Crudelis quidem est obiurgatio, quæ nihil affert solatij. verùm si addito remedio condiatur, iam ipsa est pars medicinæ. Sic Paulus postquam attentos reddidit vectores & ab ipso euentu docuit habendam sibi esse fidem, ad bonum animum hortatur, & salutem promittit. Hoc verò fiduciæ non vulgaris signum est, quum dicit oportuisse sibi obtemperari. Itaque his verbis testatur nihil se temerè attulisse in medium: sed quod diuinitus præscriptum erat, illis mandasse. Nam etsi nulla tunc specialis reuelatio ei data legitur: sibi tamen arcanæ Spiritus

gubernationis conscius erat: vt intrepidè monitoris partes suscipere posset, qui prçeuntem habebat Dei Spiritum. Vnde melius patet quod nuper attigi, Paulum ita præfando expergefacere vectores, vt attentius audiant quod dicturus est. Alioqui ridiculum fuisset, hominem naufragum eiusdem calamitatis sociis salutem promittere.

23 ADSTITIT enim mihi.) Ne temeritatis argui possit, quòd tam securè omnib. salutem promittat, Deum testem ac authorem adducit. Nec verò dubium est, quin certa illi constiterit visionis fides, vt à Satanæ præstigiis nihil metueret. Quia enim sub reuelationum specie, sępe hominibus illudit ille mendacij pater, nunquam seruis suis apparuit Deus vel per se vel per Angelos, quin illustrib. notis omnē dubitationis scrupulū eximeret: deinde Spiritu discretionis eos instrueret, ne quis fallaciis esset locus. Cæterùm, disertè Paulus nomen Dei sui celebrat apud homines profanos: non modò vt discant in Iudęa coli verum Deum, sed etiam agnoscant eius cultorem Paulum ipsum esse. Sciebant omnes cur coniectus esset in vincula. nunc quum è cælo ad eum Angeli descendant, colligere promptum est, diuinitus probari ipsius causam. Subest igitur in his verbis Euangelij cōmendatio. Interea videmus vt Paulus vinculis triūphet, dum tot hominib. minister est salutis, & Dei interpres.

24 NE TIMEAS Paule.) Sedulò huc incumbit, vt vni Deo gloriam liberationis afferat: ne falsò eam superstitiosi, ad sua idola transferant. & hoc modo ad rectam fidem eos inuitat. Verùm hinc patet quanta sit hominum prauitas, quòd aures claudunt sanis & salubribus consiliis, & statim Dei gratiam, quamuis familiariter illis innotuerit, obliuiscuntur. imò, quod deterius est, pręsentem & sibi ante oculos positam non vident nec sentiunt. Vtcunque autem maior pars ingrata fuerit: non tamen sine fructu patefactum fuit hoc oraculum: imò hoc ipsum profuit, reddi inexcusabiles qui sibi in fallaciis nimis indulgebant. Quod autem dictum fuit oportere sisti Cæsari, huc spectabat, vt pios magis confirmaret eius confessio, vt admoniti essent prodire à Deo testē afferendæ Euangelij doctrinæ, certò destinatum, & in hunc vsum seruari.

DONAVIT tibi omnes animas.) Videtur innuere Lucas, Paulum non modò pro se, sed pro aliis quoque orasse, vt omnes Deus è naufragio eriperet. Et certè probabile est, quum discrimen commune cerneret, non ita fuisse distentum vitæ suæ cura, vt alios negligeret, vtpote quos cernebat eodem discrimine implicitos. Potest tamen fieri vt Dominus sponte eius preces anteuerterit. Nec verò nouum est, eius benedictionem ad indignos extendi, qui aliquo societatis nexu fidelibus coniuncti sunt. Ita Sodomæ pepercisset, si reperti illic fuissent decem probi homines. Hîc quæritur quatenus impiis prosit Sanctorum integritas. Primùm tollenda est Papistarum superstitio, qui dum audiunt in gratiam piorum malis benefieri, illos somniant mediatores, qui meritis suis mundo salutem impetrent. In eo autem bis stulti sunt & præposteri, quòd hæc viuorum elogia trahunt ad mortuos: nec aliter quàm eorum intuitu Deum sibi fore sperant propitium. idcóque patronos sibi ascifcunt. Omitto quòd Sanctorum merita extollendo, gratuitam Dei bonitatem obscurant. Iam vt propositam quæstionem soluamus, sic breuiter habendum est: Quum malis permixti sunt boni, vtrisque promiscuè accidere res aduersas & prosperas: fieri tamen interdum, vt Dominus suis parcendo, impios ad tempus cum ipsis sustineat. deinde plures esse causas, cur in gratiam fidelium, malis & reprobis benefaciat. Domum Potifaris benedixit in gratiam Ioseph, vt illius animum ad præstandam huic sancto viro humanitatem flecteret. Suum erga Paulum fauorem, multos homines seruando incolumes, testatus est, vt eius pietati testimonium redderet, vt inde elucesceret Euangelij maiestas. Cæterùm tenere conuenit, quæcunque Deus impiis beneficia largitur, tandem illis cedere in exitium: sicuti rursum fidelibus vtiles sunt pœnæ quas communiter cum reprobis sustinent. Interea singulare hoc diuini erga nos amoris pignus est, quòd à nobis quasdam beneficentiæ suæ guttas defluere ad alios facit.

Gen. 18. d. 32.

Gen. 39. b. 5.

25 CREDO ENIM DEO.) Iterum inculcat Paulus vnde sibi tanta confidentia, vt intrepidè inter innumeros maris gurgites ad portum affirmet omnes venturos: quia scilicet ita promisit Deus. quibus verbis exprimitur fidei natura, dum statuitur mutua inter ipsam & Dei verbum relatio, vt contra tentationum insultus animos sustentet. Cęterùm non solùm vectores suo exemplo ad credendum hortatur: sed quasi sponsoris partes suscipit vt fidem oraculo conciliet. Quod mox subiicitur de insula, posterius signum est: vnde post rei exitum clarius pateat, non fuisse hanc incertam nauigationem. aliàs vectorum nihil intererat enatandi modum scire. Videmus ergo vt Deus quam pollicitus est salutem insigniat, ne fortuita videri possit. Simul tamen notandum est, Deum illos tenere suspensos: partim vt fidem serui sui exerceat, partim vt omnes agnoscant Paulum à Spiritu sancto didicisse quod humano sensu nondum comprehendi poterat. In ipso tamen contextu docet Lucas, ne sic quidem fuisse creditum eius verbis. Quod enim putabant nautæ sibi apparere aliquam regionem mediterraneā, minimè consentaneum erat cum promissione de appulsu in insulam. Videmus ergo vt vix tandem experientia coacti, senserint verum dixisse.

30 NAVTIS verò quærentibus.) Iam hac quoque in parte enituit in Paulo Spiritus sancti gratia, quòd prudenter admonuit retrahendos esse à fuga nautas. Cur non enim Centurio potius, vel alius quispiam è turba fraudem olfacit, nisi vt Paulus ad extremum vsque liberationis sit minister? Sed mirum est quòd reliquos vectores saluos posse fieri negat, nisi retentis nautis. quasi verò Dei promissionem exinanire penes ipsos fuerit. Respondeo, Paulum hîc de potentia Dei præcisè non disputare, vt eam à voluntate & mediis seiungat. & certè non ideo fidelibus virtutem suam Deus commendat, vt contemptis mediis torpori & socordiæ indulgeant, vel temerè se proiiciant vbi certa est cauendi ratio. Deus Ezechiæ pollicitus erat obsessæ vrbis liberationem, si portas aperuisset hostibus: an non Isaias statim clamasset, Tu & te & vrbem perdis? Neque tamen propterea sequitur, mediis vel adminiculis alligatam esse Dei manum. sed quum Deus hunc vel illum agendi modum ordinat, hominum sensus continet, ne præscriptas sibi metas transiliant.

Esa. 37. b. 6. & 35.

33 *Et quum dies inciperet apparere, hortabatur Paulus omnes sumere cibum, dicens, dies hic decimusquartus est, quod expectantes ieiuni permanetis nihil accipientes.*

34 *Propter quod hortor vos vt sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram pertinet: quia nullius vestrûm capillus de capite cadet.*

35 *Et quum hæc dixisset, sumpto pane gratias egit Deo in conspectu omnium, & quum fregisset, cœpit edere.*

36 *Porrò animis iam recreati omnes sumpserunt & ipsi cibum.*

37 *Eramus verò vniuersæ animæ in naui ducentæ septuaginta sex.*

38 *Et satiati cibo, alleuabant nauem, eiicientes triticum in mare.*

39 *Quum*

39 *Qvum autem dies esset, terram non agnoscebant: sinum verò quendam animaduerterunt habentem litus, in quod cogitabant eÿcere nauem.*

40 *Et quum anchoras sustulissent, committebant se mari: simul laxatis iuncturis gubernaculorum, & sublato artemone ad auræ flatum, tendebant ad litus.*

41 *Qvum verò incidissent in locum bimarem, impegerunt nauem. ac prora quidem infixa manebat immobilis: puppis verò soluebatur à vi vndarum.*

42 *Porrò militum consilium erat, vt vinctos occiderent, ne quis postquàm enatasset, aufugeret.*

43 *At Centurio volens seruare Paulum, prohibuit eos à consilio, iussitque vt qui possent natare abÿcerent se primos, & in terram euaderent,*

44 *Cæteríque partim in tabulis, partim in reliquiis nauis: & sic factum est vt omnes incolumes euaderent in terram.*

33 Et qvvm dies inciperet.) Quicquid coniiciant nautæ, non vacillat Pauli fides: sed constanter in promissionem sibi datam recumbit. neque enim tantùm hortatur ad sumendum cibum, vt ille in vltima desperatione sic locutus fertur, Prandete milites, nam apud inferos cœnabimus: sed in vaticinio suo persistens, bono esse animo iubet. In eo se prodit vis fidei, dum ad patientiam nos armat, & contrarios insultus, quibus eam quatefacere molitur Satan, intrepidè excipit ac propulsat. Sed quod dicit, per dies quatuordecim ieiunos mansisse, absurdum videri posset. Rperietur vnusquispiam, qui inediam diutius ferat: sed de tanta multitudine vix credibile est. Responsio facilis est, Ieiunium impropriè vocari insolitam cibi abstinentiam: quia iusto conuiuio nunquam refecti fuerant per totum illud tempus: vt qui mœrore anguntur, ferè ad cibum nauseant. Quia autem fastidij causa erat desperatio, iterum affirmat victuros, modò animos colligant. Fidum enim Verbi ministrum oportet non promissiones modò in medium afferre: sed consilium simul addere, vt homines Deum vocantem sequantur. non autem ignaui & hebetes sedeant. Porrò sensus verborum est, Deus vos seruare decreuit: hæc fiducia vos animare debet, ac reddere alacres, ne ipsi vobis desitis.

35 Svmpto pane.) Quò melius eos suo exemplo erigat, panem sumit, ac vescitur. Gratias egisse Lucas refert, non tantùm ex quotidiano more, sed quia ad fiduciæ testimonium non parum id valebat. Dubium quidē non est quin Paulus diligenter præiuerit in sumēdo cibo quod aliis præcipit: sed nunc nō tantùm gratitudinē suam testatur, nec tantùm petit vt cibum quem sumpturus est, Deus sanctificet: verùm intrepidus Deum vitæ authorem inuocat, vt miseri illi quos mœror constrictos tenebat, aliquid bonæ spei conciperent. Et hoc saltem profecit, vt receptis animis cibum sumpserint, quibus curandæ vitæ obliuionem induxerat metus.

37 Vniversæ animæ.) Primùm ideo refertur hominum numerus, quò certius constet neminem in turba periisse. non enim recenset Lucas quot homines ad litus enatarint, sed quot tūc fuerint in naui. Deinde vt illustrius reddatur miraculum. humanitus enim accidere vix potuit, vt ducenti septuaginta sex ex naufragio in terram euaderent ad vnum omnes. nam præter nautas, paucos nandi peritos fuisse probabile est. Tametsi autem sumpto cibo paululum refectæ erant vires: diuturno tamen tædio & mœrore sic confecti erant, vt mirum fuerit mouendis brachiis agiles fuisse. Iam verò reputandum est quantoperè sint tumultuati: quum vix contingat viginti aut triginta homines sic natare in periculo, quin alij alios collidant vel obruant. Manum ergo suam palàm exeruit Deus, quum sine exceptione numerati sunt omnes in litore, qui se in mare proiecerant.

38 Satiati cibo.) Hæc circunstantia ostendit commotos demum fuisse Pauli sermone. Nondū illuxerat, vt scire possent essétne vicinus aliquis portus. Quod tamen reliquum est tritici proiiciunt in mare, alleuandæ nauis causa. Hoc non erant facturi, nisi plus apud eos quàm antea valuisset Pauli authoritas. Verùm vt instabiles sunt increduli omnes, facilè mox euanuit ex eorum animis illa persuasio.

41 Impegervnt nauem.) Tunc verò & Paulum lusisse Deus videri potuit, & ipse nugando socios naufragij vana spe lactasse. sed Deus prosperiore successu errorem mox discussit. Ita scilicet vbi fracta & soluta est nauis, frangi & liquescere oportuit omnium animos, vt desperatio miraculi gloriam augeret. Sic enim opera sua moderari solet Deus, vt multis se obstaculis ingerentibus, speciem difficultatis nobis præbeat. Hoc modo sensus nostros ad maiorem intentionem acuit, vt tandem discamus, quanuis toto mundo luctante, minimè impediri quo minus victor emergat. Hæc ratio est cur maluerit Paulum & alios fracta naui naufragos trahere, quàm nauem integram perducere ad litus.

42 Porro militum.) Nimis sæua ingratitudo fuit, quum vitam bis aut ter Paulo deberent milites, eum occidere cogitant, in cuius gratiam æquum fuisset aliis parcere. Allata illis per ipsum fuerat salus, non secus ac per Angelum Dei: salutare ex ore eius consilium audierant: exanimes eodem die recreauerat. nunc crudeliter perdere non dubitant, à quo toties & tot modis fuerant liberati. Quare si contingat iniquam nobis mercedem referri pro benefactis, non est cur nos turbare debeat hominum ingratitudo, quæ plusquam vulgaris est morbus. Cæterùm, non modò in Paulum vitæ suæ ministrum ingrati sunt, sed fœda simul incredulitas & diuinæ gratiæ obliuio se perdit. Nuper amplexi erant oraculum illud, donatas esse Paulo animas. nunc vbi illo extincto salui esse volunt, quid aliud quàm Deo resistere conantur, vt præter eius voluntatem à morte ipsi se eripiant? Ergo gratia quam coacti gustauerant in summa desperatione, iam illis effluxit: nec amplius quicquam sapit, ex quo vicinus portus apparet. Nos verò admirabile Dei consilium tam in seruando Paulo, quàm in promissione sua implenda expendere conuenit: dum eos ipsos adducit in terram, per quos non stetit quo minus irrita esset eius promissio. Ita plerunque certare solet eius bonitas cum hominem malitia. Sic tamen impiis est misericors, vt eorum pœnam in idoneum tempus differens, à reatu minimè eos eximat: imò pœnæ grauitate tantam compensat tolerantiæ suæ moram.

Capvt XXVIII.

1 *Et cùm euasissent, tunc cognouerunt quòd Melite Insula vocaretur.*

2 *Barbari verò præstabant non vulgarem humanitatem nobis. accensa enim pyra recipiebant nos omnes propter imbrem qui imminebat, & propter frigus.*

3 *Cùm verò congregasset Paulus sarmentorum multitudinem, & imposuisset in ignem, vipera è calore prorepens inuasit manum eius.*

4 *Vt verò viderunt Barbari pendentem bestiam de manu eius, inter sese dicebant, Omnino homicida est homo hic: quem seruatum è mari, vltio non sinit viuere.*

5 *Et ille quidem excussa vipera in ignem, mali nihil passus est.*

6 *At illi existimabant futurum vt incenderetur ac concideret repentè mortuus. Diu autem illis expectantibus, & intuentib. nihil mali illi accidere, mutata mente dicebant illum esse deum.*

1 Initio capitis triste illud spectaculum describitur, quum tot homines madidi, spumis etiam marinis lutóque fœdati, frigore etiam rigidè, ægrè ad litus reptarunt. perinde enim id erat, ac si è mari eiecti forent ad diuersum mortis genus. Narrat deinde Lucas humaniter à Barbaris fuisse exceptos, accensam fuisse pyram vt vestes siccarent, ac membra frigore languida fouerent. tandem ab imbre fuisse protectos. Itaque hæc officia laudando, suam gratitudinem ostendit Paulus: & meritò celebratur tanta erga ignotos liberalitas, cuius rara extãt in mundo exempla. Quanquam autem barbaris etiam gentibus in tali necessitate aliquem misericordiæ affectum extorquet communis natura: dubium tamen non est quin Melitensium animos ad clementiam Deus flexerit, vt firma ratáque foret sua promissio, quæ mutila videri poterat, si cui exitiale fuisset naufragium.

Vipera è calore.) Iam euentus probauerat verum & indubium Dei Prophetam esse Paulum. nunc Deus vt eum in terra sicut nuper in mari nobilitet, superiora oracula nouo miraculo obsignat. atque ita eius Apostolatum apud Melitenses sancit. Quanuis autem non multi inde profecerint: resplenduit tamen etiam apud incredulos Euangelij maiestas. apud vectores etiam, oraculorum quæ non satis reueriti fuerant, hęc magna fuit confirmatio. Nec verò casu erupit ex sarmentis vipera: sed Dominus, quòd in Euangelij sui gloriam fore videbat, eam ad mordendum Paulum arcano suo consilio direxit.

4 Vt viderunt barbari.) Passim receptum omnibus seculis iudicium istud fuit, Qui grauius aliquid paterentur, atroci aliquo crimine esse implicitos. Nec verò de nihilo concepta fuit hæc persuasio: quin potius à recto pietatis sensu fluxit. Deus enim vt mundum inexcusabilem redderet, hoc omnium animis voluit esse infixum, Ærumnas & res aduersas, præcipuè verò insignes clades, iræ suæ, & iustæ in peccata vltionis esse documenta. Itaque quoties occurrit memorabilis aliqua calamitas, simul in mentem venit, grauiter offensum esse Deum, qui tam seuerè & duriter iudicium exerceat. Nec verò vnquam impietas eousque inualuit, quin hoc principium omnes retinerent: Deum, vt se mundi Iudicem ostenderet, notabiles pœnas sceleratis infligere. Sed hic quoque error ferè semper grassatus est, quòd sine exceptione, sceleris damnarũt omnes quos durius videbant tractari. Deus verò: etsi hominum peccata rebus aduersis semper castigat: non tamen æqualiter quas quisque meritus est pœnas, in præsenti vita exigit. & interdum piorum afflictiones non tam pœnæ sunt quàm probationes fidei, & patientiæ exercitia. ideo falluntur qui sibi vniuersalem regulã constituunt, vt ex rebus prosperis vel aduersis vnumquemque æstiment. Hic status fuit disceptationis inter Iob.4 b.7. Iob & eius amicos: quum illi reprobum & Deo exosum hominem esse contenderent, quem Deus affligeret: ille verò contrà exciperet, Pios interdum cruce humiliari. Quare ne in hac parte hallucinemur, duo nobis sunt cauenda. Prius est ne ex solo euentu, de hominibus ignotis cęcum & præceps feramus iudicium. nam quia promiscuè bonos & malos affligit Deus. imò sæpe reprobis parcens grauius suos flagellat: vt ritè iudicemus, aliunde quàm à pœnis incipere conuenit: nempe vt de vita & factis quæramus. Si quis adulter, vel blasphemus, vel periurus, vel latro, si quis in libidines proiectus, si quis fraudator, si sanguinarius plectitur, Deus quasi digito suum iudicium nobis demonstrat. Si nullum nobis scelus apparet, nihil melius est quàm iudicium de pœna suspendere. Altera cautio est, vt finem expectemus. neque enim simul atque percutere cœperit Deus, manifestum nobis est eius consilium: quin potius dissimilis exitus tandem declarat, longè distare coram Deo qui pœnarum similitudine videntur in hominum oculis coniuncti. Si quis obiiciat, non frustra in Lege toties repeti, miserias omnes priuatas & publicas Dei esse flagella: fateor quidem id esse verum: sed tamen obstare nego, quin parcat Deus ad tempus quibus velit, quanuis omnium sint deterrimi: alios autem quorum mediocris est culpa grauius puniat. Nostrum interea est, quòd ἐπὶ τὸ πολὺ contingit, non facere perpetuum. Videmus nunc in quo decepti fuerint Melitenses: nempe quòd nulla vitæ habita quæstione, Paulum iudicant esse nefarium hominem, tantùm propter viperæ morsum. deinde quòd fine non expectato, sententiam præcipitant. Interea notandum est execranda monstra esse, qui diuini iudicij sensum ex cordibus suis euellere conantur, qui nobis omnibus naturaliter insitus est, & barbaris etiam ferísque hominibus insidet. Quòd cædis potius quàm alterius cuiuspiam sceleris reum faciunt Paulum, hanc rationem sequuntur, quòd homicidium maximè semper detestabile fuerit.

Vltio non sinit viuere.) Impium esse colligunt, quia emersum ex mari vltio persequitur. Fingebant autem vltricem deam Iouis solio assidere, cui nomen vulgò impositum fuit Δίκη crassè id quidem, vt homines puræ religionis ignari: non tamen sine tolerabili significatione, ac si pinxissent Deum mundi Iudicem. Cæterùm hac voce discernitur ira numinis à fortuna. atque ita asseritur iudicium Dei contra cæcos omnes casus. Intelligunt enim Melitenses conspicuum cælestis vindictę signum esse, quòd Paulus iam seruatus tamen saluus esse non potest.

5 Excussa vipera.) Excussio viperæ, signum est compositi animi. Scimus enim quantoperè hominem perturbet ac debilitet metus: neque tamen omni metu vacuum fuisse Paulum intelligas. Non enim fides nos reddit stupidos, quemadmodum phanatici in vmbra & extra teli iactum imaginantur. Sed quanquam fides sensum malorum non adimit, ipsum tamen temperat, ne consternatio longius abripiat piorum animos quàm par sit: vt fiduciam semper retineant. Sic Paulus quum viperam intelligeret noxiam esse bestiam, promissione tamen sibi data fretus, pestiferum morsum vsque ad perturbationem non timuit. & quia etiam ad mortem si opus fuisset accinctus erat.

6 Mutata mente dicebant.) Hæc tam admirabilis & insperata conuersio Melitenses seriò tangere debuit, vt Dei misericordiæ gloriam darent sicuti prius vindictæ. Verùm vt perperam semper ad extrema rapitur humana ratio, repentè Paulum ex scelerato homicida deum faciunt. atqui si alterutrum valere necesse fuit, satius erat homicidam haberi quàm deum. Et certè non solùm vnius sceleris damnari magis optasset Paulus, sed etiam omni infamiæ genere obrui, adeóque demergi vsque ad inferos quàm Dei gloriam ad se trahere. idque satis notum erat omnibus qui ipsum inter medias procellas concionantem audierant. Fieri tamen potest vt postea edocti, agnouerint Deum miraculi authorem. Porrò discamus ex hac historia, sedatis animis & quie-

& quietis expectare felicem tristium rerum exitum, quæ in iacturam gloriæ Dei initio tendere videntur. Quis nostrûm non vehementer territus fuisset hoc spectaculo, quod impios ad vexandam contumeliis & fœdandam probris quibuslibet Euangelii gloriam armabat? Videmus tamen vt maturè Deus occurrerit. ergo non dubitemus quin postquam suos scandalis obnubilari passus fuerit, opportunum remedium afferendo, tenebras versurus sit in lucem. Interea à carnis iudicio nobis cauendum esse meminerimus. Et quia sibi semper excidunt homines, petamus à Domino spiritum moderationis, qui nos in recto modo contineat. Hinc præterea doceamur quàm procliuis in superstitionem sit mundus. Imò hæc prauitas ferè nobiscum nascitur, vt Dei spoliis libenter ornemus creaturas. Quare nihil mirum si seculis omnibus noui subinde errores pullularint, quum quisque nostrûm ab vtero matris mirus sit fingendis idolis artifex. Verùm ne inde excusationis prætextus captetur, testis est hæc historia, hunc superstitionum fontem esse, quòd homines Deo ingrati, eius gloriam aliò transferunt.

7 *In illis autem locis erant prædia Primati insulæ, nomine Publio, qui nos exceptos benignè tractauit hospitio.*

8 *Contigit autem patrem Publij febribus ac dysenterijs vexatum decumbere. ad quem Paulus intrauit: & quum orasset, imposuissétque ei manus, sanauit eum.*

9 *Hoc igitur facto, cæteri quoque qui habebant infirmitates in insula, accedebant & sanabantur.*

10 *Qui etiam multis honoribus nos honorauerunt, & soluentibus imposuerunt quæ necessaria erant.*

11 *Post menses autem tres nauigauimus in naui Alexandrina, quæ in insula hyemauerat, cui erat insigne Castor & Pollux.*

12 *Et quum venissemus Syracusas, mansimus triduo.*

13 *Inde circumlegentes deuenimus Rhegium. Et post vnum diem afflante Austro, postridie venimus Puteolos:*

14 *Vbi repertis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem: & sic venimus Romam.*

7 IN ILLIS AVTEM LOCIS.) Quia nomen Publij Romanum est, potius suspicor hunc de quo fit mentio, ciuem Romanum fuisse quàm insulanum. non enim solebant Græci & alij exteri, nisi mediocres homines, mutuari nomina à Latinis. Fieri autem potest, vt quispiam ex Romæ proceribus prædia sua tunc inuiserit, & vocetur insulæ Princeps: non quòd illic habitaret, sed quòd nemo illi par esset opibus & possessionum amplitudine. Vix autem probabile est totam Græcorum turbam triduo fuisse hospitaliter tractatam. magis suspicor, cùm Centurionem exciperet, Paulo etiam & eius comitibus honorem habuisse, quòd miraculo admonitus, hominem crederet esse Deo gratum. Vtcunque tamen res habeat, mercede non caruit eius hospitalitas. nam paulò pòst eius patrem Dominus ex graui & periculoso morbo, manu Pauli in sanitatem restituit. atque ita testatum esse voluit, quantopere sibi placeat humanitas quæ miseris & egentibus præstatur. Quanuis sæpe ingrati sint ac beneficii immemores quibus aliquid opis est allatum, vel illos deficiat remunerandi facultas: Deus tamen ipse, quicquid suo mandato impensum fuerit in homines, abundè rependet. verùm benignis & hospitalibus interdum aliquos ex seruis suis destinauit qui secum benedictionem afferunt. Hic iam magnus erat honor, quòd Publius Christum in Pauli persona exceperat hospitem. Cumulus tamen accessit, quòd Paulus sanationis dono instructus venit, quo non modò mutuam vicem referre posset, sed etiam multò plus largiri quàm acceperat. Nescitur deinde an fidei rudimenta imbiberit, vt plerunque miracula rudes & incredulos ad docilitatem comparant. Speciem morbi designat Lucas, quo melius commendet Dei gratiam. nam cum difficilis & lenta sit dysenteriæ curatio, præsertim vbi simul grassatur febris: non sine manifesta Dei virtute, sola impositione manuum & precibus, tam repentè seni caduco reddita fuit incolumitas.

8 IMPOSVISSETQVE manus.) Precando declarat Paulus, se non esse miraculi authorem, sed duntaxat ministrum, ne sua gloria fraudetur Deus. Hoc idem externo symbolo confirmat. nam vt suprà aliis locis visum est, nihil aliud fuit manuum impositio, quàm solennis oblationis ritus. Quare Paulus hominem Deo suis manibus offerens, illius vitam se ab hoc suppliciter petere professus est, quo exemplo non tantùm monentur qui pollent insignibus Dei gratiis, probè cauendum esse ne se extollentes Dei gloriam obscurent: sed in genere docemur omnes, sic habendam esse gratiam ministris gratiæ Dei, vt penes ipsum solum maneat gloria. dicitur quidem Paulus sanasse dyssentericum: sed clarè circunstantiis additis exprimitur eius opera diuinitus præstitum fuisse hoc beneficium. Quod postéa dicit Lucas, alios quoque insulæ ægrotos fuisse sanatos, non extendit ad omnes: sed tantùm intelligit, pluribus documentis Dei virtutem, quę iam satis clarè apparuerat, fuisse probatam, quæ Pauli Apostolatum sanciret. Nec verò dubium est, quin sanandis animis peræque ac corporibus Paulus incubuerit. quale tamen operæ precium secutum sit non refert Lucas nisi quòd Barbari illum è portu soluentem & comites, viatico & rebus necessariis donarunt. Interea notandum est, cùm Paulo in manu foret pluribus effugiis se subducere, Dei tamen voluntatem illi fuisse pro voluntariis compedibus: quia cælesti oraculo sæpius ad tribunal Neronis citatus erat testis. Deinde sciebat si aufugeret, sibi in posterum propagandi Euangelii præclusam fore viam, vt inutilis tota vita in quopiam angulo iaceret.

11 IN NAVI Alexandrina.) His verbis significat Lucas vel demersam fuisse priorem nauem, vel ita disiectam & laceram, vt postea vsui non fuerit. vnde naufragii grauitas melius cognoscitur. Disertè autem narrat naui Alexandrinæ, qua Romam vecti sunt, insigne fuisse Castoris & Pollucis, vt sciamus minimè datam fuisse optionem Paulo vt cum sui similibus nauigaret: sed coactum fuisse ingredi in nauem quæ duobus idolis dicata erat. Castorem & Pollucem veteres Poetæ finxerunt ex Ioue & Læda fuisse genitos: vnde & Διόσκουροι Græcè vocati sunt: qua voce hìc vsus est Lucas: quasi dicas Iouis filios. Deinde fabulati sunt illos esse geminos in zodiaco. alia quoque superstitio inter nautas inualuit, exhalationes igneas, quæ in tempestatibus se ostendunt, eosdem esse illos. Itaq; dii marini olim crediti sunt & inuocati: sicut hodie Nicolaus & Clemés, & similes. imò vt in Papatu mutatis tãtùm nominibus retenti sunt vetusti errores: hodie exhalationes illas sub nomine sancti Hermis, vel sancti Ermi adorãt. Quoniã autẽ si vna exhalatio solitaria appareat, triste

tionibus tantùm pugnant, quia nulla apud eos solida est authoritas: quos nimis perperam æmulantur Papistæ, qui posthabitis Dei oraculis, tantùm in humani cerebri commenta, hoc est meras stultitias, recumbunt.

24 QVIDAM credebant.) Hunc tandem disputationis successum fuisse Lucas refert, vt nequaquam omnes pariter in eadem doctrina proficerent. Scimus ea Spiritus gratia præditum fuisse Apostolum, vt lapides flectere debuerit. neque tamen hoc adeptus est diu multúmque disserendo, testificando etiam, vt omnes Christo lucrifaceret. Quare ne miremur si claræ Euangelij doctrinę multorum incredulitas hodie resistat, & multi obstinati maneant, quibus non minus patefacta est Christi veritas, quàm sol meridie lucet. Adde quòd cæci & stupidi à Paulo redeunt, qui sponte, quasi discendi animo accesserant. Si in voluntariis auditoribus talis fuit contumacia, quid mirum si Christum amarulento animo respuant, qui fastu turgidi & amarulentia, ex professo lucem fugiunt?

25 *Quúmque inter se essent discordes, discesserunt, postquàm dixisset Paulus verbum vnum, Bene Spiritus sanctus loquutus est per Isaiam ad Patres nostros,*

26 *Dicens, Vade ad populum istum, & dic, Auribus audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis.*

27 *Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt: ne quando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.*

28 *Notum ergo sit hoc vobis, quòd Gentibus missum est hoc salutare Dei & ipsi audient.*

29 *Quum hæc dixisset, exierunt ab eo Iudæi multam habentes inter se disceptationem.*

30 *Mansit autem Paulus biennio toto in suo cōducto, & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad ipsum,*

31 *Prædicans regnum Dei, ac docens quæ sunt de Domino Iesu cum omni fiducia, nemine prohibente.*

25 INTER se discordes.) Hoc efficit infidelium malitia & prauitas, vt Christus, qui pax est nostra & vnicum sanctę vnitatis vinculum, dissidij fit occasio, & in certamen committat qui prius mutuam inter se amicitiam colebant. Ecce enim dum ad Paulum audiendum conueniunt Iudæi, idem omnibus sensus, eadem vox: profitentur omnes se Legem Mosis amplecti. audita reconciliationis doctrina, exoritur inter eos dissensio, vt in diuersas partes scindantur. Neque tamen putandum est ab Euangelij prædicatione incipere discordiam: sed simultas quæ prius in cordibus malignis latebat, tunc demum emergit. sicuti nouos colores non inducit solis fulgor: sed discrimen quod in tenebris nullum erat, palàm aperit. Ergo cum peculiariter electos suos Deus illuminet, nec fides omnium sit communis, meminerimus fieri aliter non posse, quin oblato in medium Christo, alij ab aliis discedant. Sed tunc in mentem veniat impleri quod de ipso prædixit Simeon, Contradictionis scopum esse, vt retegantur ex multis cordibus cogitationes: &
Luc.2.e. 34.35. incredulitatem, quæ Deo rebellis est, esse dissidij matrem.

POSTQVAM dixisset Paulus.) Principiò leniter & placidè eos allicere conatus est, nunc eorum obstinatione compulsus, acrius insurgit, Déique iudicium seuerè denuntiat. sic enim tractandi sunt rebelles, quorum superbia domari simplici doctrina non potest. Eadem etiam nobis tenenda est ratio, vt dociles & mansuetos blandè regamus: præfractos autem citemus ad Dei tribunal. Quòd Spiritum sanctum loquentem inducit potius quàm Prophetam, ad fidem oraculi valet. nam quum Deus se vnum audiri postulet, non aliter potest constare doctrinę authoritas, quàm si ab eo sciamus profectam esse, non in hominum capite natam: deinde subindicat non vnius tantùm seculi peruicaciam illic notari, sed in futurum tempus extendi Spiritus oraculum.

26 VADE AD populum istum.) Celebris est hic locus, quia sexies citatur in nouo Testamento. sed quia alibi in alium finem adducitur, tenendum est quo consilio Paulus ad præsentem causam accommodet. Nempe
Mat.13. b.14. Marc.4. b.12. Luc.8. b.10 Ioan.12. f.40. Rom.11. a.8. voluit hoc quasi malleo contundere impiorum duritiem: fidelibus autem, qui teneri adhuc & debiles erant, addere animos, ne ipsos turbaret aliorum incredulitas. Summa igitur est, impleri quod prædictum fuerat à Propheta: ideóque non esse cur sibi reprobi placeant, vel fideles quasi re noua & insolita terreantur. Quanquã autem certum est excæcationem, cuius meminit Propheta, iam eius ætate cœpisse: Ioannes tamen admonet, propriè spectasse ad Christi regnum. Ideo aptè Paulus in illum quem cernebat Euangelij contemptum torquet: ac si dixisset, Nihil accidit quod non iam olim prædixerit Spiritus sanctus per os Iesaiæ. Quòd autem locus hic variè aptatur non tantùm ab Euangelistis, sed etiam à Paulo ipso, facilè diluitur repugnantiæ species. Matth. Marc. & Lucas impletum fuisse hoc vaticinium dicunt, dum ænigmaticè locutus est Christus ad populum, neque ei cælestis regni mysteria patefecit. tunc enim vox Dei verberauit infidelium aures, ex qua nihil proficerent. Ioannes sensu longè absimili dicit, multis miraculis non fuisse inductos vt crederent Iudæos, vt
Ioan.12. f.37. hoc idem Prophetæ testimonium impleretur. Ergo quatuor illi in hoc consentiunt, iusto Dei iudicio factum esse, vt reprobi audiendo non audirent, & videndo non viderent. Nunc Paulus in memoriam reuocat quod de Iudæis testatus est Propheta, ne quis eorum cæcitatem miretur. Porrò idem XI. ad Roman. cap. altius con-
Rom.11. b.5.7. scendit, excæcationis causam esse dicens, quia Dominus reliquiis tantùm quas gratis elegit, fidei lumen donet & quidem certum est, quòd reprobi salutis doctrinam reiiciunt, hoc fieri eorum malitia, ideóque culpam in ipsis residere. Verùm hæc propinqua causa non obstat, quominus arcana Dei electio inter homines discernat: vt credant qui ordinati sunt ad vitam, alij autem stupidi maneant. In verbis Prophetæ, quoniam alibi ea exposui, nunc longius non insistam. Nec verò curiosè retulit Paulus quæ apud Prophetam ipsum habentur: sed potius eius verba ad institutum suum deflexit. Itaque excæcationem quam Propheta tribuit occulto Dei iudicio, eorum malitiæ imputat. Iubetur enim Propheta oculos oblinire suis auditoribus: Paulus hîc ætatis suæ incredulos accusat, quòd sibi oculos compresserint. quanquam vtrumque distinctè ponit, Deum illis cæcitatis esse authorem, & tamen ipsos clausis oculis spōte cæcutire: sicuti duo hæc optimè inter se conueniunt, vt alibi dictum fuit. In postremo membro vbi dicitur, Ne videant oculis, vel auribus audiant, vel corde intelligant: ostendit Deus quanta sit doctrinæ suæ perspicuitas: nempe quæ ad illustrandos omnes sensus abundè sufficiat,
2 Cor.4. a.3. nisi quatenus homines ipsi tenebras sibi inducũt malignè: quemadmodum Paulus quoque alibi tradit, apertũ suũ esse Euangelium, vt nulli in eius luce cęcutiant, nisi qui exitio destinati sunt, quibus Satan oculos confixit.

NE CON-

NE CONVERTANTVR,& sanē eos.) Hinc colligimus, non omnibus proponi Dei verbum vt redeant ad sanam mētem: sed externā vocem sine efficacia Spiritus in multorū auribus sonare, tantùm vt reddātur inexcusabiles. Temerè autem hic Deo obstrepit carnis superbia: sicuti multos videmus litigare, Frustra imò absurdè vocari homines, nisi penes ipsos obediendi sit facultas. nam etsi nos latet ratio cur Deus cęcis appareat & surdis loquatur: sola tamen eius voluntas, quæ omnis iustitiæ regula est, instar mille rationum nobis esse debet. In clausula breuiter notandum est, quis sit salutaris verbi Dei effectus: nempe hominum conuersio: quę non modò sanitatis principium est, sed resurrectio quædam à morte in vitam.

28 NOTVM ERGO SIT.) Ne postea defectionis ipsum accusent Iudæi, quòd sancto Abrahę genere relicto, ad profanas Gentes se conferat: quòd toties testatum erat à Prophetis denuntiat, Salutem, cuius proprij vel saltem primarij erant hęredes, ad exteros transferendam. Quod tamen dicit salutare missum Gentibus, intelligit secundo loco: postquam scilicet repudiatum erat à Iudęis: sicuti suprà fusius tractauimus. Ergo sensus est, non esse cur quærantur Iudæi admitti Gentes in possessionem vacuam, vbi ab illis deserta fuerit. Neque etiam cùm Gentes dicit audituras, fidem singulis sine exceptione communem facit. Satis enim expertus fuerat, quàm multi etiam ex Gentibus impiè Deo resisterent. sed quotquot ex Gentibus credebant, Iudęis incredulis opponit, vt hos ad zelotypiam prouocet: sicuti habetur in Cantico Mosis. Interea significat, doctrinā quæ ab illis respuitur, alibi fore non inutilem. Sup.13. g.46. Deut.32. c.21.

29 MVLTAM inter se disceptationem.) Non dubium quin magis impios exasperauerit, quod in eos protulit vaticinium. adeò enim obiurgationibus non mitescunt, vt se acrius ad furorem inflamment. Hæc ratio est cur disceptauerint à Paulo egressi, quòd maior pars acquiescere nollet. Sed cùm hinc inde disputatum fuerit: apparet quosdam ita amplexos quæ dicta erant à Paulo, vt non dubitauerint tueri & fortiter asserere quod crediderant. Cæterùm frustra inde quispiam obijciet, contentionum semen esse Euangelium Christi, quas non nisi ex hominum peruicacia prouenire constat. atqui omnino, vt pace cum Deo fruamur, cum eius contemptoribus bellare necesse est.

30 SVSCIPIEBAT omnes.) Insigne constantiæ documentum præbuit sanctus Apostolus, quòd se omnibus qui audire ipsum cuperent, tam simpliciter obtulit. Certè non ignarus erat quantum sibi inuidiæ conflaret: atque hoc optimum esse compendium, si tacendo aduersæ partis odia placaret. Neque enim id agendum fuit homini prouido, qui sibi priuatim cauere vellet. sed quia meminerat, se non minus in carcere esse Christi Apostolum & Euangilij præconē, quàm si liber ac solutus foret, nemini ad discendum parato se subducere fas esse duxit, ne occasionem sibi diuinitus oblatam negligeret. atque ideò pluris illi fuit sancta Dei vocatio, quàm propriæ vitæ cura. Vt autem sciamus voluntarium discrimen subiisse, Lucas disertè paulò pòst fiduciam eius cōmendat: quasi diceret posthabito metu, fideliter paruisse Domini mandato, nec vllis difficultatibus fuisse territum, quin studium suum obuiis quibusque impendere pergeret.

PRAEDICANS regnum Dei.) Regnum Dei & quę ad Christum pertinent non separat quasi diuersa: sed hoc secundum potius explicationis vice addit, vt sciamus regnum Dei in redemptionis per Christum partę notitia fundatum esse & contineri. Docuit igitur Paulus, homines à regno Dei alienos esse & exules, donec expiatis peccatis Deo reconciliati, spiritu renouantur in vitæ sanctitatem: ita verò demum erigi inter ipsos Dei regnū & florere, vbi mediator Christus, & gratuita peccatorum remissione donatos, & regenitos in iustitiam Patri coniungit, vt cælestem vitam in terra inchoantes ad cęlum semper aspirent, vbi plena & solida gloriæ fruitio illis constabit. Singulare etiam Dei beneficium prædicat Lucas, quòd tanta Paulo libertas concessa fuit. Neque enim conniuentia id, vel dissimulatione eorum qui obstare poterant, accidit, cùm illis detestabilis esset religio. sed quia oculos illis Dominus claudebat. Quare non immeritò gloriatur Paulus ipse, verbum Dei non fuisse vinculis suis alligatum. 2.Tim.4. b.9.

POSTERIORIS PARTIS COMMENTARIORVM IN ACTA APOSTOLORVM FINIS.

INDEX EORVM QVÆ IN HIS in Acta Apostolorum commentariis explicantur.

Prior numerus caput, posterior versum indicat.

T

V

Z

PRIORIS INDICIS FINIS.

INDEX ALTER, LOCOS VTRIVSQVE TEſtamenti complectens, quos author horum Commentariorum, aut in ſua aut aduerſariorum, aut etiam aliorum Scriptorum perſona citans, appoſite ad ſenſum ſuum accommodat.

Primi numeri antepoſiti, caput & verſum locorum citatorum denotant: poſteriores verò numeri arithmetici, caput & verſum Actorum Apoſt. in his commentariis commonſtrant.

Geneſis.

Exodus.

Leuiticus.

Numeri.

xxvii.a.iii Tunc

iiii.c.xvi

ALTERIVS INDICIS FINIS.

